De Gids. Jaargang 64

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1900

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001190001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

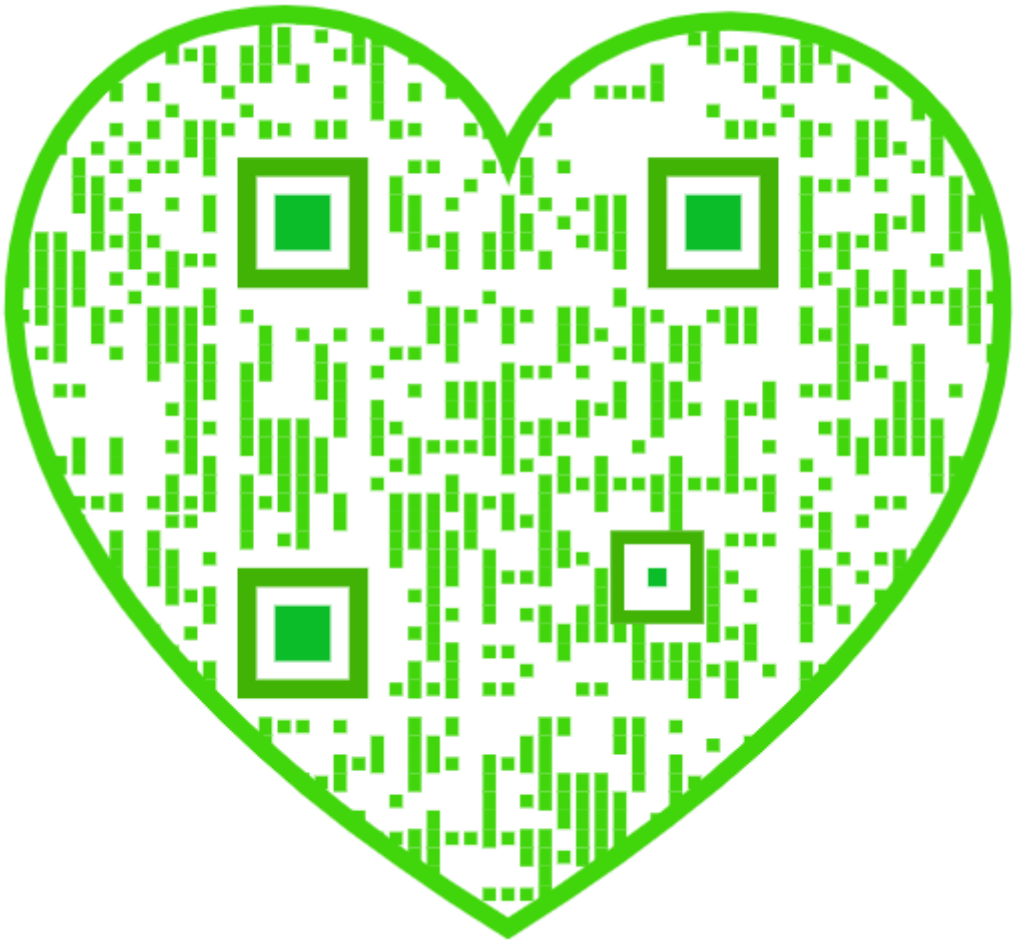

Hooft's lyriek.

Gedichten van P.C. Hooft. Volledige uitgave door Dr. F.A. Stoett. Tweede, geheel herziene, op nieuw bewerkte en vermeerderde druk van de uitgave van P. Leendertz Wz. Eerste deel. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1899.

Bijna veertig jaar is het geleden, dat eene eerste poging gedaan werd tot eene nieuwe uitgave van Hooft's poëzie. Maar, al zetten Huet en Beets hunne schouders tegen de wielen, hoe traag ging die wagen voort!

Het lag niet aan het paard noch aan den voerman, maar de grond werkte niet mede. Eerst tien jaar nadat het prospectus verschenen was, kon het eerste deel het licht zien en toen het boek vier jaar later voltooid te krijg was, ging het niet grif van de hand. Een kwart-eeuw is noodig geweest om deze uitgave ‘er in’ te krijgen. Toch mocht zij in menig opzicht voortreffelijk heeten; de bewerker, Ds. Leendertz, toonde zich volkomen berekend voor de taak die hij op zich had genomen en ook nu nog voldoet zijn werk aan hooge eischen. Het uiterlijk dezer editie was wel in overeenstemming met de geringe belangstelling van het lezend publiek: hoe schamel kwam de zwierige Drost ditmaal voor den dag, hoe armelijk toont zich dit negentiend'eeuwsch drukwerk naast het nette perkamenten bandje van 1636, naast de statige folio's der achttiende eeuw! Des te verrassender is voor ieder die belang stelt in onze nationale literatuur het gezicht der nieuwe uitgave, welke door Dr. Stoett bewerkt is en door de zorg der firma Van Kampen eenige maanden geleden het licht heeft gezien.

Hier hebben wij nu eene uitgave die ook door haar uiter-

lijk Hooft waardig is. Kon hij zelf haar onder het oog krijgen, hij zou zeker niet lang marren met grijpen naar ‘een blancke veere, nat van gietelijcke git’ en een paar hoffelijke brieven richten, een ‘Aen Monsieur Van Kampen’, wien hij zich ‘hoochlijck ten dancke verplicht’ zou betuigen, omdat ‘U.E. zich gewaardight heeft mij zoo een krans op de kruin te planten’, een ‘Aen den welwijsen, voorsienighen Heere Stoett’ om hem te verzekeren ‘t moest wel een donkre zin zijn die niet opklaarde, wanneer hij van de heldere straalen uwes scherpzightigen verstandts bescheenen wierde.’

Doch niet alleen uiterlijk ook innerlijk heeft de uitgave van Hooft's gedichten bij dezen tweeden druk gewonnen.

Leendertz had, zeide ik, voortreffelijk werk gegeven; zijne uitgave bracht ons voor het eerst: een zuiveren, betrouwbaren tekst, volledigheid en eene chronologische rangschikking der gedichten. Dat zijn groote verdiensten, welke ook door den bewerker van den tweeden druk volmondig erkend en gehuldigd zijn.[1)]

In de nieuwe uitgave zullen wij een nieuwen en beteren tekst van het treurspel *Achilles en Polyxena* vinden; de aanteekeningen van historisch-literairen aard zijn in menig opzicht verrijkt, vooral die over de omwerking van Hooft's bekenden rijmbrief uit Florence schijnt mij nieuw, zaakrijk en overtuigend; voorts is een onderzoek ingesteld naar de wijzen en melodieën van Hooft's zangen. Het zwaartepunt der nieuwe uitgave echter ligt in de betere en volledige woordverklaring; daar vooral kan men den vooruitgang onzer wetenschap gedurende een dertigtal jaren zien. Neemt men in aanmerking dat wij van de taal der 17de eeuw geen enkel volledig en eenigszins betrouwbaar woordenboek bezitten, dat men zijne kennis in dezen van overal bijeen en vaak van den grond op moet halen, dat men in vele gevallen moet steunen op de herinneringen aan eigen lectuur en op eigen inzicht, dan zal wie Hooft's poëzie eenigszins kent, erkennen dat Dr. Stoett, al slaat hij de plank een enkelen keer mis, uitstekend werk heeft geleverd. Tevens zullen zoowel zijne lezers als zij

1) Doch waarom dan ook op het titelblad der uitgave aan Leendertz niet de eere gegeven die hem toekomt? Voor mijn gevoel van billijkheid is de letter, waarmede zijn naam gedrukt staat, te klein.

wien de belangen onzer vaderlandsche literatuur ter harte gaan, er zich in verheugen, dat deze bewerker allen geleerden ballast links heeft laten liggen, dat hij niet meer geeft dan het noodige en dat kort en bondig.

Slechts in één opzicht kan de nieuwe uitgave mij niet geheel bevredigen. Leendertz heeft in zijne uitgave de gedichten van Hooft zooveel mogelijk gepubliceerd in den vorm welken de dichter daaraan oorspronkelijk had gegeven; veranderingen, later door Hooft in zijne verzen gebracht, zijn door hem in de noten en aanteekeningen medegedeeld waar hij dat van belang achtte.

Dr. Stoett neemt een ander standpunt in: Hooft zelf, meent hij, vond den laatsten vorm zeker den besten; daarom moeten zijne gedichten in dien vorm gegeven worden. De vroegere lezingen zijn echter door hem grootendeels medegedeeld. De vraag, welke dezer twee opvattingen de voorkeur verdient, zou, hier uitvoerig behandeld, zeker weinig lezers belang inboezemen; maar aan den anderen kant hangt zij te innig samen met gewichtige vraagstukken in de literatuurstudie en is zij ook op zichzelve te interessant om geheel te mogen worden voorbijgegaan.

Voor het beginsel van Dr. Stoett is zeker vrij wat te zeggen; o.a. dat een uitgever toch niet wijzer moet willen zijn dan de dichter zelf. Doch daarmede is de zaak niet beslist. Men mag bij het kiezen van een standpunt in dezen, evenmin voorbijzien, dat een dichter die veranderingen brengt in vroeger werk, zelf steeds in wording is gebleven; dat hij in de meeste gevallen niet meer dezelfde is, die indertijd dit vers of dat gedicht heeft gemaakt; dat vaak als het ware een andere hand in zijn werk kwam te grijpen; dat de oorspronkelijke eenheid tusschen den maker en zijn werk door die wijzigingen en veranderingen in meerdere of mindere mate te loor moet gaan. Toen Vondel op lateren leeftijd zijn *Palamedes* herlas, kon hij zich in dat forsche werk niet meer geheel terugvinden; er was allerlei in den jongen Vondel van toen dat den ouderen stootte of kwetste; veel dat hem te rauw of te scherp was, werd dus verzacht of weggedoezeld. ‘Toch is mij,’ schreef ik elders, ‘de ruige forsche Palamedes van 1625 liever dan de gefriseerde Simson van 1652. Bovendien, het stuk van 1625 zooals het daar ligt in het flakkerend

vuur zijner verontwaardiging en de felheid van zijn haat, met zijne ruwe scheldwoorden, zijn grimmigen spot en zijne bitterheid, is een hecht geheel welks deelen onderling harmonieeren en dat zelf in volkomen overeenstemming is met de gebeurtenissen die er de stof toe leverden evenzeer als met de toenmalige stemming des dichters die het schiep. In de bewerking van 1652 mis ik zoowel de onderlinge harmonie der deelen als den samenhang met den tijd en met den persoon des dichters.' De laatste opmerking geldt ook, zij het in veel mindere mate, de veranderingen, door Hooft in het werk zijner jeugd gebracht. Tijdens zijn verblijf in Venetië schreef de twintig-jarige jonkman in den aanhef zijner *Chanson à Madame*:

> Soo'ck heb gemint, en min, en ongetroost moet blijven,
> K'en blasphemeer daerom, u o Cupido niet;
> K'en sal de delicate Venus niet bekijven,
> Noch oock niet de Godin oorsaeck van mijn verdriet.

Den purist Hooft die deze verzen later herlas, mishaagden de bastaardwoorden in het tweede en derde vers en hij wijzigde die derhalve aldus:

> K'en laster u daerom jonge Cupido niet;
> K'en sal de tedersachte Venus niet bekijven,

maar hij zag voorbij dat die uitheemsche praalwoorden *toentertijd* bij zijn wezen pasten als de pluimen op zijn hoed, als de groote strikken aan zijne kniebanden en de rozetten op zijne lage schoenen. In die zwierige bastaardwoorden schuilt een deel van den jongen Hooft, dat door een uitgever m.i. niet mag worden verwezen naar aanteekeningen, waar zij onmogelijk denzelfden indruk kunnen maken als wanneer zij in den tekst waren opgenomen.

In den fraaien beurtzang: 'Galathea, siet, den dach comt aen!' dien Hooft waarschijnlijk vóór 1603, dus omstreeks zijn 20ste jaar, heeft gedicht, zien wij een minnaar en zijn liefje op het punt van scheiden na eene nachtelijke samenkomst. In de eerste redactie laat de dichter den Minnaar vragen:

> Galathea, coom ick t'avont weer?

en het meisje antwoorden:

> Och, mijn moeder mocht het hooren
> En haer stooren,
> Och, sij mocht het hooren, maer comt even seer.

Hoe aardig gevonden en schalk die laatste trek is, zal wel door ieder die eenig gevoel voor poëzie heeft, gevoeld worden. Dit lied is voor het eerst gedrukt in den bundel *Apollo* van het jaar 1615. De dichter was toen zeker een dozijn jaren ouder geworden, sinds een jaar of vijf getrouwd en niet meer dezelfde die eens Galathea zoo dartel had gemaakt. In de redactie van *Apollo* is het Galathea die vraagt: ‘komt ghy t'avondt weêr?’ en de Minnaar die antwoordt:

> Las! uw moeder moght het speuren,
> En zich steuren.
> Maer, zoo ghy's getroost zijt, ik koom even zeer.

Misschien was Galathea haar geestelijken vader nu wat te dartel en meende hij beter te doen door dezen trek op rekening van den minnaar te zetten. Maar toch, de Hooft dien de nieuwe uitgave ons hier te zien geeft, schijnt mij een jaar of tien te oud voorgesteld.

Ik zou met meer zekerheid kunnen spreken, indien vast stond *wanneer* Hooft de eerste redactie van dezen beurtzang gewijzigd heeft. Het ligt voor de hand, te vermoeden dat hij zijne verzen heeft nagezien voordat hij ze afstond ter opneming in den bundel *Apollo*; doch zeker is dat volstrekt niet.

Het tegenovergestelde geval doet zich voor bij het weelderig liedje *Dartelavondt*. Dat lied is door Hooft zelf ‘en portefeuille’ gehouden; eerst Van Vloten gaf het uit in de bijlagen op Hooft's Brieven. Daar is de eerste redactie echter vrij wat minder dartel en weelderig dan de tweede. Van wanneer dagteekent die omwerking? Heeft de dichter eerst niet ten volle durven zeggen wat er aan zoete heugenissen in hem trilde? Heeft het door hem ontworpen beeld dier heugenissen hem in eersten aanleg niet geheel voldaan, zoodat hij zich kort daarop genoopt voelde het te wijzigen? Dat is zeker waarschijnlijker dan dat hij zulke wijzigingen

b.v. tien jaar later zou hebben aangebracht. Maar zekerheid is ook hier niet te verkrijgen.

Alles opnemen zóóals Hooft het in eersten aanleg geschreven heeft, is bovendien ondoenlijk, omdat de dichter in zijne handschriften niet zelden zooveel heeft gewijzigd, veranderd, geschrapt en toegevoegd, dat de oorspronkelijke lezing niet meer met zekerheid te onderkennen is. Consequent zou men dus ook bij deze opvatting niet kunnen blijven. Maar zooveel consequentie mogelijk mag men van een uitgever eischen en, voorzoover ik kan zien, heeft Dr. Stoett ook dit moeilijke deel zijner taak met nauwgezetheid vervuld. Ten slotte mag ik niet verzwijgen, dat de veranderingen en wijzigingen, door Hooft in zijn vroeger werk gebracht, hoe gewichtig ook voor de bestudeering van des dichters ontwikkelingsgang, mij met het oog op de groote meerderheid der beschaafde lezers, niet zóó gewichtig voorkomen, of ook in den dus geredigeerden tekst is gelegenheid te over om de schoonheid van Hooft's poëzie te leeren kennen, bewonderen en genieten. Doch eenige inspanning moet men zich willen getroosten. Wie hier genot wil smaken, moet geen arbeid schuwen. Bij dien arbeid zullen de verklarende aanteekeningen van Dr. Stoett goeden dienst kunnen doen.

Misschien kan de schets van Hooft's lyriek die ik hier laat volgen, eenigermate dienen als inleiding tot de lectuur zijner verzen.

I.

> En over 't welvend voorhoofd der gedachten
> Waarde eene waarheid, zwevend nog en bont,
> Waar 't klare woord en de effen verf op wachtten.
>
> Dus trad hij aan, in onrustzwangre rust,
> Daar langs zijn fulpen dos de blikken lachten
> Der zon, die hem tot dichter heeft gekust.
>
> PERK.

Door zijn leven en zijne werken is Hooft de eerste Nederlandsche auteur, dien wij een man van den nieuweren tijd mogen noemen. Hij is dat door de vereeniging van Christendom en antieke beschaving die wij in hem waarnemen, door

zijne liefde voor schoonheid en het ideale, door de kieschheid van zijn gevoel, inzonderheid van zijn eergevoel en de fijnheid zijner vormen, door zijne bewegelijkheid van geest die hem in staat stelde zich gemakkelijk in anderen te verplaatsen en zijne daaruit voortspruitende gematigdheid, door zijne opvatting van liefde en vriendschap, zijne beurtelingsche neigingen tot afzondering en gezellig samenzijn, zijne liefde tot het leven van zijn tijd gepaard aan den lust zich te verdiepen in het verleden.

Sommige dezer eigenschappen vinden wij ook bij andere Nederlanders vóór Hooft. Erasmus en Janus Secundus mogen in menig opzicht evenzeer mannen van den nieuweren tijd heeten, doch de humanisten hadden weinig nationaals en uitten zich slechts zelden in hunne moedertaal. Christendom en Humanisme zien wij ook in Spieghel en Coornhert, doch eer naast elkander dan vereenigd en bovendien verbonden met middeleeuwsche elementen. Liefde voor het ideale en de schoonheid valt ook in Jan van der Noot waar te nemen, doch flauw en kort brandde dat vuur en daarbij, hoe weinig eergevoel en overtuiging had deze Zuidnederlander. In Hooft zien wij voor het eerst al de hierboven genoemde eigenschappen en andere die ik niet noemde, vereenigd tot een harmonieus geheel.

Den sterken invloed der antieke beschaving, gelijk zij door de Renaissance nader ook tot ons volk was gebracht, zien wij overal in Hooft's werk. Telkens gaat hij uit van Griekenland en Rome, maar vooral van Rome, wanneer hij eenige stof nadert; daar liggen de toetssteenen waarvan hij zich in allerlei omstandigheden gaarne bedient. Hij vertaalt eene satyre van Juvenalis, eenige verzen van Horatius, vindt in een vers uit Virgilius' *Georgica* een dichterlijk motief, volgt Ovidius' *Heroïdes* na in zijn berijmden brief van Menelaüs aan Helena. In den knop van zijn rapier staat het beeldje van Curtius die in den afgrond op het Forum sprong; hij dicht opschriften voor vensterglazen beschilderd met klassieke voorstellingen. Telkens hooren wij de namen van heidensche godheden, die van Venus ‘met haer starre’ en van Cupido het meest; Amstel en Vecht wemelen van najaden; Anna Roemers zit als Zeenimf in ‘een beschaduwt hol dat tegen 't Oosten gaept.’ Het duidelijkst ziet men de Renaissance

misschien, waar hij de Olympische goden en godinnen samenroept om de wieg van de pasgeboren Christina van Erp en allen een zegenwensch over het kind laat uitspreken. Want indien er niet zulk eene klove had gelegen tusschen het geestesleven van Hooft en dat der middeleeuwen, dan zou de dichter zeker geene antieke goden maar de feeën uit het bekende middeleeuwsch sprookje bij de wieg van het kind hebben gebracht. Doch de sprookjes hebben in onze literatuur lang, al te lang, de rol van Asschepoester moeten spelen.

Met oogen vol van den glans der herboren Oudheid was Hooft uit Italië teruggekeerd. Sedert tracht hij de wereld waarin hij leeft, het leven zelf, tot hoogere sferen te verheffen, ze te beuren in het van daar stralend licht. Vorsten worden aardsche goden of heroën. De advokaat Plemp wordt op zijne bruiloft vergeleken bij Apollo die kwijnt van verlangen naar de poezelachtig blanke Daphne. Wanneer Brechtje Spieghels sterft, voelt de aarde zich als eene verlaten weduwe en bij de bruiloft van Ida Quekels begint de avondstar helderder te schijnen. Ook zijn eigen leven stylizeert hij in dezen trant: waar Hooft en Huygens over de liefde en Suzanna van Baerle spreken, spelen zij de rol van Virgiliaansche herders bij hun ‘witgewolde vee.’

Er is in deze neiging tot het verheffen van menschen en dingen, tot het grooter, mooier, edeler maken zijner eigen aandoeningen, gevoelens en opvattingen iets onvolkomens, iets dat doet denken aan de sentimentaliteit van jonge menschen: bewondering wordt aanbidding, leed of zelfs verdriet weltschmerz; eene kleine opoffering noemen zij zelfverloochening; worden zij eens verongelijkt, zij houden zich voor martelaars; elke kleine overwinning geeft hun een triumphators-gevoel. Niet deze, maar eene daaraan verwante soort van overdrijving kan men bij Hooft en zijne tijdgenooten waarnemen. Neiging tot idealisme is daarin niet te miskennen en dat idealisme toont zich dan ook in een groot deel van Hooft's poëzie. Wel bewondert hij de zinnelijke schoonheid der wereld, maar hooger staat voor hem de geestelijke schoonheid: de Muzen, een vroom lied zingend, zijn schooner dan de frissche bloemen op slanken stengel, sterker straalt de glans der trouw dan die van het goud en het

vroolijk licht der heldere zon wordt verdoofd door de stralen der Goddelijke goedheid.

Doch de natuur is bij Hooft dikwijls sterker dan de leer, die natuur vooral welker schoonheid hij op voorgang en onder den invloed van Oudheid en Renaissance had leeren zien en bewonderen, als geen ander dichter onder zijne tijdgenooten, zelfs Vondel niet. Hij heeft het zonlicht zien schitteren in den dauw die op bloemen en kruiden ligt en het beven van het licht op stroomend water; hij heeft het windje door de elzen hooren ruischen en het kabbelen van de golfjes tegen den oever. Zijn oog heeft gerust op onze kalm voortglijdende rivieren en de weerspiegeling in het water van de boomen langs den kant, op het smalle spitsgepunte riet dat onze rivierzoomen zoo donzig maakt, op de scheepjes die wiegelen op de golven. Zijn hart is opengegaan wanneer hij in het voorjaar een adem van vreugd en genot de gansche natuur zag doortrillen. Maar niets in die natuur dat hem zulk een lust der oogen was als het stralend zonnelicht. Geen onzer dichters heeft de zon zoo liefgehad als Hooft! Geen hunner als hij de vreugde gekend die het hart plotseling overstroomt

> als nae bedompte weken
> De Triumphante Zon comt door de wolcken breecken
> En praelt alleen in 't velt 't welck hij met gloor bespreit.

Vooral bij Hooft vinden wij ook dat samenhang brengen tusschen natuurleven en gemoedsleven, hetzij om overeenkomst hetzij om tegenstelling tusschen beide aan te geven; is hij droevig te moede, de gansche natuur schijnt hem te treuren; Klaere, die ‘verdriet in vroolyckheidt schept’ herinnert hij hoe de gansche natuur haar opwekt tot blijmoedigheid en vreugde. Wandelt hij alleen buiten, denkend aan de liefste die hij zoo gaarne zou zien aankomen ‘met lange cleeren door de groene paên,’ hij ziet een lotgenoot in een vlugge eenzame kievit en kan zich niet weerhouden met den vogel te gaan praten. Zooals de natuur heeft hij ook het leven liefgehad, heeft hij ook de schoonheid in het leven bewonderd, in het leven dat voor hem eene kunst was waarin hij de ouden als meesters erkende en trachtte na te volgen. ‘Wellevens konst wordt niemandt aengebooren’, daarvan was hij

door Coornhert overtuigd geworden en, al zijne krachten inspannend om die kunst meester te worden, is hij er in geslaagd zijn leven tot een schoon geheel te maken.

Tot dat welleven behoorde ook de ontwikkeling en verfijning van het gevoel, de geestesbeschaving die behoedt voor ‘plompe grofheid.’ Reeds in de vroegste periode van Hooft's ontwikkeling treft ons de smadelijke minachting waarmede hij zich uitlaat over een zijner tijdgenooten onder de Amsterdamsche jongelieden, dien hij Thersites noemt; hoe zeer hij zich verheven voelt boven dien ‘kinkel van natuer’, ‘viercant van leden en van zeden’, die ‘op sijn manier’ meent de heeren van zijn stad te mogen berispen.

In tegenstelling met de middeleeuwsche dichters, toont Hooft gevoel voor de nuance, oog voor de uitdrukking op een vrouwengelaat: ‘grootser nochte lichter dan 't betaemt’; toont hij snelheid van blik en scherpte van waarneming, wanneer hij opmerkt hoe aardig, bij een meisje dat zich even bukt, het inkarnaat der kousen afsteekt tegen het wit der schoentjes. Hij heeft uiting gegeven aan gevoelens waarvan men zich vóór hem niet of te nauwernood bewust was. In Florence doet het heimwee zijne fluisterstem hooren: ‘Nu treckt mijn hart naer huis, naer ouders en naer neven’ (bloedverwanten); hij kan zich voorstellen hoe het Laurens Reael te moede zal zijn, wanneer zijn schip hem van Amsterdam wegvoert en hij de daken der stad al kleiner en kleiner ziet worden; hij voelt

> De kinderlijcke liefd' tot straet en burreghwallen,
> Die in der heughenis vernieuwen zuur en zoet,
> En naeghelen den geest daar 't lijf was opgevoedt.

Dat laatste vers kenschetst Hooft: zijn hart hangt aan deze aarde, aan zijn vaderland, aan zijn bekoorlijk Gooi en zijn Muiderslot, aan de straten en burgwallen van het schilderachtig Amsterdam; hij geniet van het leven, van de natuur.... maar hoe vereenigde hij dat alles met de voorschriften en eischen van het Christendom dat hij beleed of liever: van welken aard waren de godsdienstige gevoelens en begrippen die zulk een levensbeschouwing gedoogde.

Dat het strenge Calvinisme in het gemoed van zulk een

dichter geen weerklank zou vinden, kan men van te voren verwachten; het verwondert ons niet te vernemen dat hij zich bij geen enkel kerkgenootschap heeft aangesloten noch dat het eenige, waarvoor hij sympathie heeft getoond, dat der vrijzinnige Doopsgezinden was, de gezindte waartoe ook zijne moeder schijnt te hebben behoord. Noch Hooft's leven noch zijne werken geven iemand het recht, hem den naam van Christen te ontzeggen; waar is echter dat zijn Christendom op eigenaardige wijze verbonden blijkt met bestanddeelen van de leer der Stoa. Geen fatalisme, zooals door Busken Huet beweerd is, maar het determinisme der Stoa spreekt uit de verzen, door hem *Noodlot* getiteld. Wel lezen wij daar:

> Elcke' oorsaeck heeft haer moederoorsaeck weder
> 'T gaet al soo 't moet

Doch daarop volgt onmiddellijk:

> en daelt van Gode neder.
> Zijn goedtheit wijs vermoghen is de bron
> Daer 't al uit vliet als stralen uit de Zon.

Uitingen van vertrouwen op God, dankbaarheid voor Zijne zegeningen, erkenning dat de vreeze des Heeren het beginsel der wijsheid is, kan men ook in zijne lyriek aantreffen.

Ook in zijne liefde blijft hij God indachtig. In de fraaie verzen, gewijd aan de nagedachtenis van Brechtje Spieghel, lezen wij:

> Maer, oïme! doen wij in het diepst gedompelt laegen
> Van onse heilige weeld, God lovende.....

Nergens blijkt ons dat een dogma eenige aantrekkelijkheid voor hem had; integendeel schrijft hij aan Baron van Boetzelaer: ''T geloof, een ding soo vrij, in alle vormen past.'

Ook voor het 'al te diep grondeeren' van godsdienstige vraagstukken heeft hij blijkbaar weinig sympathie. Zijn vriend Plemp heeft zich wel verstout het wezen van 'de Godheyt grondeloos' te willen doorgronden, doch hij heeft het gedaan 'van ver' en 'eerbiediglijck'. Wat hem aantrekt in den godsdienst is het ethische bestanddeel. Vandaar zijn sympathie

voor de leer der Stoa, gelijk zij door de Renaissance weer in zwang was gebracht. Langs moeilijken weg wil hij opstijgen om zich eene plaats te verwerven in

> Het heerlijck hof van d'eerentfeste deught
> Daer vaste vreught is voor 't gemoet te winnen.

En de hoogste deugd is voor Hooft, als voor de meeste humanisten, synoniem met de hoogste schoonheid; in die schoonheid ligt niet voor het minste deel de aantrekkelijkheid der deugd.

De overpeinzingen der wisselvalligheid van het lot en de gelatenheid onder lotswisselingen, welke men in de werken der humanisten zoo dikwijls aantreft, vindt men ook in Hooft's lyriek:

> Gelijck in zee, wij staedigh 't leven waeghen,
> Omringelt van 't buivallighe geval.
> Spitst dan 't gemoedt om rustigh te verdraeghen,
> Daer 't nood of nut of deughd vereischen sal
> Voor vreemdt, voor vrundt, voor vaederlandt en maeghen.

Men mag echter niet vergeten dat Hooft's berusting ten slotte toch weer berusting is in Gods wil, gelijk dat ook uit zijn brieven op zoo menige plaats blijkt.

Wat men bij de humanisten evenzeer als in Hooft's poëzie en leven te vergeefs zoekt, is het gevoel van zonde en de daarmede samenhangende gevoelens van berouw en behoefte aan verlossing.[1)]

Hooft kent niet die verslagenheid van hart, noch dat smachten naar een beter leven, noch het overpeinzen der heerlijkheid van een nieuw Jeruzalem. Daarvoor was in zijn geloof te weinig mystiek, te veel rationalisme. Te weinig innigheid ook. Nergens blijkt ons dat voor hem, als voor Vondel, de bijbel het boek der boeken was. Hij heeft, vooral in het drietal droevige jaren na den dood zijner eerste vrouw, eenige psalmen bewerkt, doch ook daarin is hier en daar het

1) Over het godsdienstig gevoel van de mannen der Renaissance vgl. men Burckhardt's *Cultur der Renaissance* II, 199 vlgg.

rationalisme niet te miskennen[1]. Jezus wordt slechts zelden in zijne poëzie genoemd. Zoo bv. in dit bijschrift ‘Op d'afbeeldinge van Jezus Kintsheit’:

> Dus kleen, in 's levens licht, quam 't leven en het licht,
> Dat kindt, wiens woord en werk de werelt heeft gesticht.

De woordspeling in het eerste vers sluit voor mij innigheid van gevoel buiten.

Wat Hooft aan kracht van overtuiging moge te kort gekomen zijn, werd voor een deel aangevuld door eene zedelijke beweegkracht, die wij eerst tijdens en na de Renaissance zich in volle kracht zien openbaren: het eergevoel. Niet aan alle eergevoel kan men zedelijke beweegkracht toekennen, en ook Hooft zelf zou dat niet gedaan hebben. Hij maakt onderscheid tusschen de hoogere soort die hij ‘het lof des Deuchts’ noemt en de lagere die bestaat in ‘de wanckelbaere roep des vollix, licht als wint.’ Dat hij de eerste het hoogst stelt, spreekt van zelf. Begrijpelijk is echter, dat beide soorten van eergevoel in de praktijk des levens evenmin scherp gescheiden kunnen blijven als eer en roem. Het is dan ook niet vreemd dat wij bij Hooft lezen:

> De vrees van 't lijf te schaeden
> Drijft spot met lof. Geen forsser vijandin
> Als bloodigheit, van heerelyke daden.

Dat hij van den dapperen vaandrig Pieter Hasselaer zegt: ‘De glans der schoone daeden daeghd' in syn boesem op’ en diens broeder Nicolaes de woorden in den mond legt: ‘Eer was noyt dier ghekocht’; maar evenmin dat ‘Roems bekoorlijck flickerlicht’ naar zijn oordeel door velen op te hoogen prijs wordt gesteld.

Kon de eer aldus volgens Hooft in het persoonlijk leven der menschen eene zedelijke beweegkracht zijn, ook in het volksleven kon zij zich, meende hij, als zoodanig doen gelden.

De ‘lofcrans eeuwigh groen’ waarvan hij op het eind der

1) Zie hierover het artikel van den heer G. Heeringa in Oud-Holland, jaargang 1899, 3de aflevering.

lijkklacht over Hasselaer spreekt, zal het loon zijn van hen ‘die 't al voor 't algemeene waeghen’ zooals hij het vroeger in een schoonen reizang uit *Gerard van Velzen* had uitgedrukt; doch bovendien zal de heugenis van zulke roemrijke daden blijven leven

> Die 't Hollandsch bloed met lust van nae te treên ontsteeck,
> Soo lang geen Hollandsch hart in Hollandt en gebreeck.

Daar is in de fierheid die uit deze verzen klinkt, iets dat aan ‘noblesse oblige’ doet denken. Hier zien wij eene traditie zich vormen, eene traditie die later vaak aanleiding heeft gegeven tot nationale snoeverij, tot de door Multatuli terecht gebrandmerkte ‘leeuwerigheid’, maar die ook kiemen bevatte van krachtig nationaliteitsgevoel.

Dat nationaliteitsgevoel openbaart zich in andere werken van Hooft, in zijne drama's *Gerard van Velzen* en *Baeto*, in zijne *Nederlandsche Historiën* vooral, veel duidelijker dan in zijne lyriek. Echter is het ook daar zichtbaar. Hoe zeer de omgang met of zelfs de aanwezigheid van mannen als Pieter Dirckz. Hasselaer Hooft's gedachten terugvoerde naar den grootschen onafhankelijkheids-oorlog, blijkt uit de reeds vermelde lijkklacht, waar hij den Magistraat van Haarlem de oorzaken van den strijd doet uiteenzetten. Bij eene vroegere gelegenheid, in een lofdicht op Heinsius' treurspel *Auriacus sive Libertas saucia*, zien wij den schrijver der *Nederlandsche Historiën* reeds voor den dag komen, lang vóórdat hij het plan opvatte tot het ondernemen van dat grootsche werk. Aan het slot van dat onvoltooid lofdicht blijkt duidelijk, hoe het gemoed van Hooft vervuld was met innige deernis over de rampen die ons volk toentertijd hebben getroffen.

Hier als elders, b.v. in den rijmbrief aan Van Boetzelaer, kunnen wij derhalve die neiging in Hooft waarnemen om zich te verdiepen in het verleden, zich terug te trekken uit eigen tijd naar een anderen die achter hem lag, gelijk hij zich in zijn Torentje terugtrok uit den omgang met zijne huisgenooten; in beide opzichten een geestverwant van Montaigne, ‘den Gascoenschen wijzeman’ dien hij zoo hoog vereerde, wiens werk en beteekenis hij zoo grondig heeft gekend en in het bruiloftsdicht voor Adriaen Verhee zóó voortreffe-

lijk geschetst, dat hedendaagsche kenners van Montaigne's leven en werken geen trek van beteekenis aan het door Hooft ontworpen portret kunnen toevoegen. Hooft 's zomers op het slot te Muiden levend voor wetenschap, kunst en vriendschap, terwijl hij de plichten van zijn ambt getrouw vervult, in die stille omgeving zich weer een deel van den dag terugtrekkend in het torentje in den boomgaard - dat is wel de man van den nieuweren tijd, van het volk gescheiden door de klove die de Renaissance in het leven der moderne volken heeft doen ontstaan. In dat licht toont zijne lyriek hem ons slechts een enkelen keer en als ter sluik. Het is waar hij over ‘het grof geslacht des vollex’ spreekt. Daar hoort men den aristocraat naar den geest, die ook in een zijner Brieven had geschreven: ‘Ik, hoewel anders van 't volk niet’..... Slechts eenmaal, in het aardige liedje: ‘Als Jan Sybrech sou belesen,’ slaat hij den volkstoon aan. Waar hij zich een anderen keer eens laat gaan, zooals in dien komischen, slechts halfbegrijpelijken rijmbrief uit Amsterdam, die op de hedendaagsche revues lijkt, daar geschiedt het toch in alexandrijnen. Onze oude volkspoëzie is hem niet onbekend geweest, blijkens een aantal melodieën van oude liederen, door hem als wijzen voor de zijne gebruikt, maar tegenover een dertigtal Nederlandsche ‘voysen’ staat een veertigtal Fransche en Italiaansche.

Wat wij tot dusver als kenmerkende trekken van Hooft's lyriek hebben behandeld, geldt evenzeer zijn tijd als zijn persoon. In de verhouding tusschen antieke beschaving en Christendom, in de verfijning van het gevoel, in de liefde voor de natuur en in andere opzichten toont zijne lyriek ons hem als kind van zijn tijd, zij het ook als kind met een eigen karakter. Naast deze algemeene trekken staan echter andere die hem in het bijzonder eigen zijn. In hoever leeren wij dat deel van Hooft's persoonlijkheid uit zijne lyriek kennen? Al dadelijk moet opgemerkt worden, dat de oogst hier veel minder rijk is. Het is waar dat de minnepoëzie in zijne lyriek meer plaats inneemt dan alle overige gedichten samen; doch behalve dat ook in die minnepoëzie vrij wat algemeene trekken vallen aan te wijzen - er is, buiten de liefde, in het gemoeds- en geestesleven van een man nog

zooveel belangrijks, waaromtrent wij ons gaarne eene voorstelling zouden vormen. Op vele vragen die men zou willen doen, geeft Hooft's lyriek ons geen antwoord. Onverklaarbaar is deze verhouding van het algemeene tot het bijzondere niet, indien men in het oog houdt: 1° dat de dichter in de laatste helft van zijn leven als auteur, toen de liefde meer plaats liet voor de poëtische verwerking van andere gevoelens, geheel opging in zijne prozawerken; 2° dat Hooft, hetgeen hem persoonlijk raakte - de liefde uitgezonderd - het liefst uitte in den briefvorm, te onzent door hem voor het eerst tot een literair genre verheven, in navolging alweer van de Italiaansche humanisten. Wie Hooft als mensch wil leeren kennen, heeft zich in de eerste plaats tot zijne Brieven te wenden.

Zoo zullen wij dan dikwijls te vergeefs zoeken, waar wij hoopten te vinden. En zoo wij iets vinden dan is het in de meeste gevallen maar tandtergen. In het duister dat Hooft's jeugd en jongelingsjaren bedekt, werpen maar enkele stralen uit zijne lyriek eenig licht. Zoo b.v. waar hij ons zichzelven als schooljongen teekent: ‘Vresende plack en gard, begrauwt een heelen dach.’ De brief uit Florence aan de Kamerbroeders van den Egelantier toont ons, behalve de hartelijke verhouding tusschen den jongen man en zijne kunstbroeders, toch iets meer van de indrukken door Italië op hem gemaakt dan de sobere ‘Reis-Heuchenis’ later door hem opgesteld. Hoe vol is die brief, hoe verdringt het een het ander, hoe warrelen de herinneringen aan het oude en nieuwe Italië dooreen: hooge bergen en dikbesneeuwde wegen; machtige, prachtige steden, vol heerlijke gebouwen; de ruïnen van Rome; Virgilius, Livius, Cicero, Ariosto, ‘de Godlijcke Poëet,’ Petrarca's ‘versiersel (gedicht) godlyck meer dan menschlijck uitgesproken’ en Dante ‘diet aertrijck docht te laech tot hoger dichtens stof.’ Maar Florence heeft toch den diepsten indruk gemaakt:

> Fiorenza schoon, wiens schoon landouw en ackers goet
> Den schoonen Arno ciert met sijn seer schoone vloet.

Neen, hooge dichterlijke waarde hebben die verzen niet, maar hoe krachtig en treffend zijn zij in hunne onvolmaakt-

heid, daar zij ons zulk eene juiste voorstelling geven van den jongeling wien telkens uit het overvolle hart dat woord *schoon* naar de lippen dringt.

Met zijne hartsgeheimen is Hooft in zijne lyriek mild, over zijne naaste bloedverwanten verliest hij geen woord. Geen woord over zijne moeder; geen woord over zijn voortreffelijken vader dien hij toch blijkbaar zoo vereerde, wiens liefde voor de vrijheid en afkeer van onverdraagzaamheid op hem waren overgegaan. Hooft heeft veel verdriet gehad. Tusschen de jaren 1615-1624 treedt de Dood telkens zijn huis binnen; zijne eenige dochter wordt hem ontnomen, twee jongetjes van 2 en 3 jaar, zijn oudste zoon, een twaalfjarige knaap ‘van grooten geest en hoope,’ dien hij-zelf had gevormd en ontwikkeld, eindelijk zijne lieve vrouw toenzij pas 33 jaren oud was. Bovendien verloor hij een groot deel van zijn vermogen bij het bankroet van zijn neef Willem te Londen. Dat geldverlies deed ‘(z)ijne vroolijkheidt niet uit haeren tred gaan,’ maar ‘van die andere zwaare slaagen stondt hy zulks verbluft, dat hem de wereld dacht van onder zijne voeten ontzonken.’ In een treffenden, hier en daar aandoenlijken brief aan Tesselschade, geeft hij na den dood zijner vrouw zijn hart lucht over al die verliezen. In zijne poëzie vinden wij slechts een kort, maar even schoon als innig, gedicht over den dood zijner Christina en een paar jaren later in het gedicht *Dankbaer Genoegen* eenige verzen over dien tijd, toen hij jaar op jaar rouw moest dragen en volgen achter de lijkbaar.

Meer plaats nemen zijne vrienden in. Hij dicht grafschriften op Coornhert en Roemer Visscher. Niet op Spieghel, die toch sterker invloed op hem geoefend heeft en tot wien hij in nauwer betrekking stond dan tot deze twee.

Bij den dood van den admiraal Heemskerck, van Sweeling, van den beeldhouwer Hendrik de Keyser - al behoorden dezen misschien niet juist tot zijne vrienden - zwijgt hij niet. Vooral Huygens' naam vinden wij telkens, in tegenstelling met dien van Vondel, die geen enkelen keer genoemd wordt. Op de portretten van Vossius en Van Baerle maakt hij bijschriften; meer dan eens richt hij zich tot De Groot, tot Tesselschade, tot Laurens Reael.

Over hetgeen er tijdens zijn leven in stad en land omgaat,

over groote gebeurtenissen in het buitenland, vernemen wij slechts weinig: een gedicht op de pas gestichte Beurs te Amsterdam, een op den intocht van Elizabeth van de Paltz, op het Bestand, het beleg van Grol; een paar korte stukjes op Hendrik IV, op Richelieu (in het Latijn) en op Gustaaf Adolf - ziedaar het voornaamste. Ook hier weer geheel anders dan Vondel die niets van belang onopgemerkt laat voorbijgaan, wiens lyriek daardoor spiegel van zijn tijd is. Eer men echter gevolgen trekke uit deze tegenstelling, moet men in aanmerking nemen dat Hooft in zijne brieven op vele plaatsen levendige belangstelling toont in hetgeen er in binnenen buitenland gebeurt, dat hij soms zelfs 'hongert' naar bericht[1]. Waar is anderzijds dat hij niet zoo met hart en ziel deelneemt in de gebeurtenissen als de hartstochtelijke Vondel. Hooft's levendige en dikwijls warme belangstelling herinnert aan die van beschaafde menschen uit den tegenwoordigen tijd; doch Belangstelling maakt geen verzen zooals Verontwaardiging dat kan.

II.

> Amor, che 'n prima la mia lingua sciolse.
> PETRARCA.

Meer dan de helft van Hooft's lyriek bestaat uit minnepoëzie, zeide ik boven. Reeds om die reden is het wenschelijk aan dit deel zijner poëzie eene afzonderlijke beschouwing te wijden. Maar ook het samengesteld karakter dier poëzie noopt ons daartoe. Wie er een vluchtigen blik in slaat, ziet wel, dat het leven hier allerlei transformaties heeft ondergaan alvorens tot poëzie te worden; doch van welken aard die transformaties zijn, is niet zoo licht te onderscheiden. Om daartoe te geraken, zullen wij moeten pogen een antwoord te vinden op deze vragen: Hoe was Hooft's liefde in werkelijkheid? Hoe vertoont zij zich in zijne poëzie?

Er zijn een aantal feiten, namen, jaartallen, mededeelingen van Hooft zelf en van anderen, die ons in staat stellen, met voldoende zekerheid het uiterlijk verloop van Hooft's 'histoire amoureuse' te schetsen. Eerst nadat wij deze schets voor ons zien, kunnen wij ons tot de poëzie wenden.

1) Vgl. bv. II, 160, 185, 189, 333, 320; III: 228, 316.

Onder de vroegste stukken, die wij van hem kennen, zijn er een paar, die geene ‘aanhaar's’ schijnen. Misschien nog uit een tijd waarvan hij later met Augustinus kon zeggen: Nondum amabam, et amare amabam. Doch dan komen in snelle afwisseling gedichten aan Dido, Julietta, Dejanira, Phillys, Galathea, Chariclea, Diana.....

> Soo dwerrelt wufte bye in eenen hof vol bloemen
> Van een op aer, tot sy niet onontgonnen laet.

Hooft zelf zou niet hebben geprotesteerd tegen dit toepassen zijner verzen op hem zelven en zijn vlinderschap. Hij heeft een vijftal of zestal jaren later, in een schoon klaaglied bekend:

> Int bloeyen van mijn jeucht en 't rijpen van mijn sinnen,
> Deed mij d'alscheppende Godins speelsiecke kindt
> Loshartich doch bedacht nu d' een nu d' ander minnen,
> Daer mij 't geluck (lot) af scheide, al was ick weer bemindt.

Wedermin zal er wel niet altijd zijn geweest, anders zouden wij onder dit werk uit zijn eersten tijd toch niet dat zestal vertalingen van losse verzen uit oudere en nieuwere schrijvers bijeenvinden, waarvan er drie spreken van onbeantwoorde liefde en twee van het hatelijke van hoovaardij in een schoone vrouw. Ernst schijnt het eerst te worden bij zijne liefde voor Ida Quekels - het eerste meisje, dat wij bij haar eigenlijken naam kennen - die hij eerst Olympia, dan Iphigenia of Diana noemt; namen waarin zich de invloed der Fransche minnepoëzie vertoont. Zijn neef Willem gaat met Ida strijken en Hooft wordt de ‘dienaar’ van Brechtje Spieghels, het ‘schoon nymphelyn’, voor wie hij eene even sterke als zuivere liefde schijnt te hebben gekoesterd. Ik geef hier slechts een louter persoonlijken indruk weer, als ik zeg, dat Hooft geene vrouw, ook Christina van Erp niet, zóó heeft liefgehad als Brechtje Spieghels; er is in de aan haar gewijde verzen iets onzegbaar innigs, eene zachte teederheid, die doet denken aan het waas van ongereptheid over pas ontplooide jonge blaadjes, aan halfgeopende rozeknoppen, aan het licht van den jongen morgen; het is dat onuitsprekelijke, dat ook door

Cats, ja Cats! is gevoeld, toen hij schreef: ‘Niet en gaet voor d' eerste trouw’.

Brechtje sterft in Januari 1605; in Augustus van datzelfde jaar heeft hare zuster Anna Brechtje's plaats ingenomen en zij neemt die nog in wanneer Hooft zijne studiën te Leiden voltooit; dan volgen een paar gedichten aan Anna Roemers, waarin de dichter den wensch uit, dat ‘iets van (z)ijn dienen’ haar moge behagen. Maar de ‘beroemde Visscherin’ scheen van zijn dienst niet gediend. In datzelfde jaar 1608 tenminste waaruit de gedichten aan Anna Roemers dagteekenen, ziet men, doch in latere maanden, stukken verschijnen ter eere van Christina van Erp, die zijne eerste vrouw geworden is[1)].

Nu komt Hooft's gemoed tot rust. Veertien jaar lang geniet hij een gelukkig huwelijksleven, al blijven smartelijke verliezen hem niet bespaard. Tusschen 1615 en 1624 verliest hij vier kinderen, daarna ook de nog jonge moeder. Zijn hart komt in opstand, hij wil morren: waken Gods liefde en trouw nog over hem? De gedachte aan de deugd der afgestorvene echter legt hem het zwijgen op; in de betrachting der deugd wil hij kracht en troost vinden:

> Deughde betracht mij sticht met kraft,
> Die stichting mij den trouwsten troost verschaft.

De ‘naere nacht van drie benaude jaeren’ heeft een aanvang genomen. Een jaar later ziet hij in dat duister een ster van verre schitteren. In Sept. 1625 komt hij voor het eerst in aanraking met haar wier lof hem reeds vroeger verkondigd was, doch die bij het zien zijne verwachting overtreft. Waarschijnlijk is het de bekoorlijke brunette Suzanne van Baerle geweest. In allen gevalle vinden wij kort hierna gedichten aan Arbele (omzetting van *Baerle*). Maar de mooie Suzanna geeft de voorkeur aan Constantijn Huygens, die 15 jaar jonger was dan de Drost en trouwt met hem in April 1627. Hooft toont noch gekrenktheid noch wrevel noch afgunst; integendeel, hij verblijdt zich over Huygens' geluk en schrijft een fraaien bruiloftszang voor het jonge paar,

1) Ik geloof, dat er voldoende grond is om aan te nemen, dat zij bedoeld wordt met den naam *Dia*.

evenals vroeger toen zijn neef Willem hem Ida Quekels ontvrijd had.

Ondertusschen heeft hij den blik elders gericht; in den zomer van datzelfde jaar 1627 heeft eene tweede brunette de eerste vervangen. Doch de vrijage met Leonora Hellemans wil niet vlotten; een booze tong waarschuwt tegen Hooft's gevoelens in zake godsdienst. Het mooie jonge weeuwtje blijft voortdurend weifelen; nu eens geeft zij haar minnaar moed, gaat zij zelfs zoover van haar hoofd op zijn schouder te vlijen, dan weêr trekt zij zich terug; als Suzanna van Baerle vóór haar, weet zij

> geen duytsche silb van j en a te spellen,
> Oft huppeltz' op haer tong, zy is terstond weêr t'zoek.

Hooft wordt moedeloos van dit verdrietig heen-en-weer. Wat baat hem dat zijn geest zooveel rijper is dan die van menig jonger man! ‘Verwelkte lippen doen der woorden geur verschaelen’. Maar eindelijk ontvangt trouwe liefde haar loon..... ‘und der König und die Königin hielten noch einmal Hochzeit und sie lebten vergnügt bis an ihr seliges Ende’.

Zooals uit dit overzicht blijkt, moet Hooft eene sterke behoefte aan liefde hebben gehad, behoefte voortspruitend deels uit eene krachtige zinnelijkheid - hem met zooveel dichters eigen - deels uit verlangens en neigingen van hooger aard. Als Bredero kan hij in den aanvang zijn ‘vliegend wild gezicht’ kwalijk bedwingen, wil hij telkens nieuwe aandoeningen, een trek, dien beiden gemeen hebben met zoo menigen dichter der nieuwere tijden.

Overigens is er, naar het mij voorkomt, in zijne liefde meer warmte en gloed dan diepte en innigheid. Het verstandelijk element, dat wij in zijne godsdienstige gevoelens opmerkten, openbaart zich begrijpelijkerwijze ook in zijne liefde. Drie maanden na den dood zijner Christina zien wij hem moed vatten en het hoofd opheffen, niet in het fiere bewustzijn van kracht, doch om troost te zoeken in het trouw vervullen zijner plichten. Daar zien wij een krachtig man, gestaald door de leer der Stoa, die zich niet wil laten beheerschen door zijne droefheid. Wanneer wij hem reeds

een jaar later den blik zien richten naar eene plaatsvervangster zijner blijkbaar toch zoo hartelijk beminde vrouw, dan worden wij getroffen door de tegenstelling tusschen Hooft's weeuwenaarschap en dat van Vondel en Huygens, die, eveneens in de kracht van hun leven weduwnaar geworden, nimmer zijn hertrouwd.

Het is waar, dat men in dergelijke uiterst kiesche vraagstukken eigenlijk alles moet weten om rechtvaardig en juist te kunnen oordeelen; een oordeel zou ik dan ook in dit opzicht niet willen vellen, veel min eene veroordeeling uitspreken; doch men gaat, meen ik, toch niet te ver, indien men met het oog op bovenstaand overzicht *vermoedt*, dat Hooft's liefde, behalve door de bovengenoemde eigenschappen, ook door gemis aan diepte zich heeft gekenmerkt.

Hoe spiegelt zich nu de hierboven geschetste liefde af in Hooft's poëzie?

Al dadelijk ontdekken wij hier dezelfde neiging, die wij in het voorgaande hoofdstuk hebben waargenomen, namelijk die om het leven in eene hoogere sfeer te verheffen. Ditmaal echter hebben wij niet alleen aan de Oudheid te denken. Immers, reeds in de middeleeuwen was de liefde onder den invloed van ridderwezen en Maria-cultus vooral in Zuid-Frankrijk tot een soort van eeredienst verheven; die vrouwendienst had zich van daar naar Italië en andere Europeesche landen verbreid en zich krachtig geopenbaard ook in onze middeleeuwsche literatuur. In de minnepoëzie, door dien vrouwendienst geïnspireerd, vindt men verscheidene typische verhoudingen en bij veel oorspronkelijk schoons veel conventie; zoo b.v. die voorstelling der verhouding tusschen minnaar en minnares als die tusschen dienaar en meesteres of zelfs tusschen knecht en vorstin; het klagen en zuchten over onbeantwoorde liefde en ongenade; het buiten zichzelven raken door de gunst der liefste; voorstellingen als die van de liefde, die door de oogen, het hart binnendringt, enz.

In Hooft's lyriek vinden wij eveneens op meer dan een plaats gesproken van *dienst, slaaf, dienaar* en *princes*; ook het zuchten en klagen, de ongenade en de verrukking komen telkens terug.

Hooft zette hier voort wat Nederlandsche minnedichters der 15de en 16de eeuw waren begonnen; doch slechts gedeel-

telijk, want er zijn ook elementen in zijne lyriek, die daar niet worden gevonden doch wier oorsprong elders is te zoeken. De min of meer internationale opvatting der liefde in de lyriek had in Italië, mede door den invloed van Dante's *Vita Nuova*, maar vooral van Petrarca's sonnetten en canzonen, eene gewichtige wijziging ondergaan. De Platonische liefde had haar wezen veredeld, haar vleugels doen aanschieten. Men leerde de liefde beschouwen als den band tusschen het menschelijke en het goddelijke, het smachten der ziel naar schoonheid, het onuitbluschbaar verlangen dat een ziel gevoelt naar eene zusterziel, dat de godheid in ons gevoelt voor de godheid zooals zij zich in schoonheid aan ons openbaart. Wie nog niet geheel bedorven zijn door de aanraking met de aarde, wie zich uit een vroeger reiner leven nog iets herinnert van de aanschouwing der ware schoonheid in haar hoogste volkomenheid, die kunnen haar ook hier met hulp hunner trage verstompte zintuigen nog erkennen in hare aardsche belichamingen. En indien zij die goddelijke voorwerpen van aanschouwing dikwijls hebben aanschouwd, en hier een goddelijk gelaat of goddelijke vormen zien, waarin de afschaduwing der hemelsche schoonheid zich vertoont, dan worden zij eerst met heilig ontzag bevangen, daarna komen zij nader en vereeren dat schoone voorwerp als een god en waren zij niet bang voor razend krankzinnig te worden gehouden, dan zouden zij altaren oprichten en daarop offeren.....

..... Waarheid, Schoonheid, Rechtvaardigheid, zijn alle drie aangezichten der Godheid, Goedheid is het wezen der Godheid[1)].

Deze aan Plato's *Phaedrus* ontleende ideeën en andere verwante denkbeelden en voorstellingen, kan men zonder veel moeite bij Petrarca en Hooft terugvinden. Ook Hooft streeft er al spoedig naar, in de lichamelijke schoonheid de goddelijke te erkennen; het zinnelijke op den achtergrond dringend, vooral het geestelijke in het oog te houden; lichaamsschoonheid achter te stellen bij de schoonheid der deugd, schoonheid eerst dan te vieren als zij het hulsel is eener schoone ziel. In het aardsche ziet hij het hemelsche, in het eindige het oneindige:

1) Vgl. A biographical History of Philosophy by G.H. Lewes, p. 227-229.

De Goetheit die 't al roert met wonderwijs beleden,
In een gemeten plaets mij 't ongemeten meldt,
Die Goetheit, wijsheit, macht, beknopt in aerdsche cleden
'T oneindelijck mij voor eijndelijke oogen stelt.

'Niet de goudgelijke verwe der glanzige haren, noch het heldere rood op een fijnbesneden blank gelaat, hebben mij in liefde ontvonkt,' heet het in een ander minnelied:

Maer edel schoonheit van den Hemel wtgesproten,
Ontsteeckt met climmend vier my deur en weer deur 't hart.

Het onderscheid, reeds door Coornhert gemaakt tusschen *liefde* en *min*, tusschen den reinen en den onkuischen tocht des harten, wordt door Hooft nog verscherpt en strenger volgehouden. Zijne lyriek loopt hier op merkwaardige wijze parallel met zijne tooneelwerken. In zijne twee vroegste tafelspelen die vóór en omstreeks 1602 gedicht zijn en in het eerste bedrijf van *Granida* dat uit niet veel later tijd dagteekent, is slechts sprake van de *min*; met prinses Granida komt in het tweede bedrijf van die pastorale de liefde ten tooneele. In zijne vroegste lyriek vertoont de liefde zich slechts een heel enkelen keer; de min, de 'hete brandt der minne,' heerscht. Maar langzaam dringt de liefde naar voren en wordt alras 'heilige' liefde. Het slotaccoord van *Granida* is:

Liefd' en Min aen een vertuyt,
Beyde siel- en lichaemmengers.

In een lyrisch stukje dat misschien uit iets vroegeren tijd dagteekent, lezen wij:

Heilige Liefd en Min, wiens aengename boeijen,
Waerder als vrijheit waert, wij hielden bey gelijck,
Geeft dat ons harten soo vast in malcander groeijen,
Dat daer geen teken van verscheidenheid aen blijck.

Worden liefde en minne hier en elders voorgesteld in verbond, een paar jaar later ziet men ze weer gescheiden en liefdes zuivere zachte vlam, hare spitse goudtongen uitschieten hoog boven het fel brandend rookerig vuur der minne:

Het lijf-omhelsen moet bij 't sielvermengen swichten;
Voor overst ken ik Liefd; acht Mins vermengen cleen.

En zoo kan het ons niet verwonderen, noch mag het ons ontstemmen bij een dichter die den goddelijken oorsprong der liefde en haar goddelijk wezen zoozeer indachtig is, eene vergelijking te vinden als deze:

> Wanneer door 's werelts licht de blindtgebooren jongen
> Gesicht vercreech, hij stondt verwondert en bedeest:
> Beweging, verwe, stal van plant, van mensch, van beest
> Verbluften sijn gedacht, van allen oort besprongen.
> Voort sloten, toorens door de wolcken heen gedrongen,
> Het tijt-verdrijf van 's menschen onderwindal-geest,
> Maer den sienlijcken God de schoone Sonne meest;
> De tonge sweech, 't gemoet dat riep om duysent tongen.
> *Even alleens, mijn Licht, wanneer ghij mij verschijnt*,
>
> Soo swelt mijn hart van vreucht

In dat licht beschouwd, kan men Hooft ook geene verbinding van heilig en onheilig verwijten, waar hij in een minnebrief aan Leonora schrijft: ‘Met enen vierighen voetval voor Godt ende U.E., die ik beyde bid ....’ Petrarca was Hooft hier trouwens voorgegaan, toen hij in het heerlijk sonnet: ‘Movesi 'l vecchierel canuto e bianco’ zichzelven, zoekend naar een Laura gelijkend vrouwengelaat, vergeleek bij den bleeken, zwakken grijsaard, die zich naar Rome sleept, om in het Sudario den afdruk van Christus' wezenstrekken te zien.

De invloed der Platonische liefde openbaart zich in de gewijzigde opvatting van het *wezen* der liefde; men mag aannemen dat door de kennismaking met deze hoogere beschouwing der liefde, deze hartstocht zelve, zooals de Europeesche volken haar tot dien tijd gekend hadden, innerlijk veredeld is. Anders is het met de eveneens door de Renaissance in zwang gebrachte pastorale. Voor de Italianen der 15de eeuw kon zij nog een droomwereld van poëzie zijn, waarin het gekwetst dichtergemoed de bedorven maatschappij zijner omgeving ontvluchtte; ook voor Tasso moge zij dat nog ten deele zijn geweest, al was zij hem toch ook reeds een dichterlijke vorm voor het uitbeelden zijner liefde. Bij zijne navolgers werd de pastorale louter een dramatische of lyrische mode-vorm, waarvan de dichters zich des te liever bedienden, naarmate zij er beter gelegenheid door hadden eigen liefdesmart of

liefdesvreugd in het verdicht leven van anderen uit te beelden. Gemaskerd rondloopen is vanouds een pikant genoegen geweest. De Nederlandsche maatschappij dier dagen was geenszins zoo bedorven dat een dichter die behoefde te ontvluchten, al was de afzondering te Muiden, waarheen zijn ambt hem riep gedurende een deel van het jaar, Hooft evenmin onaangenaam als hedendaagsche menschen een korter of langer buitenzijn. Zijn herdersdrama *Granida* was ontstaan in de eerste plaats uit zucht tot navolging van Tasso en Guarini, wier muzikale poëzie hij in Italië had leeren bewonderen. En zoo is het niet vreemd dat wij ook in zijne lyriek sporen der pastorale aantreffen: een Amsterdamsch meisje dat zich weigerachtig toont, wordt eene ‘vluchtige nimf’; dialogische liedjes als die van Cephalus en Amaryllis, van Daifilo en Granida herinneren rechtstreeks aan het herdersdrama; waarschuwingen aan jonge meisjes den tijd der jeugd waar te nemen, vindt men daar als hier:

> Comt wat nader
> Want wat spader,
> Als de jonckheit neemt sijn keer,
> Salt u soo wel niet passen meer.

Hier ook de eigenaardige vermenging van het natuurlijke en het onnatuurlijke, het eenvoudige en het gezochte, het ware en het opgeschroefde, het spontane en het conventioneele. Reeds in Tasso's *Aminta*, hoe hoog het overigens in menig opzicht staat, treft ons de tegenstelling tusschen den uiterlijken eenvoud van het daar voorgestelde herdersvolk en de fijnheid zoowel van hun gevoel als van hunne dialectiek. Bij Guarini wordt die tegenstelling nog scherper; Marini brengt het vernuft, de geestigheid, woordspelingen en ‘concetti’ eerst recht in zwang en Fransche zoowel als Spaansche dichters volgen hem daarin; de nog altijd veel gelezen en bewonderde Amadis-romans hadden hoofschheid en galanterie in de liefde tot ontwikkeling gebracht - uit deze en dergelijke elementen was langzamerhand eene soort van internationale conventioneele taal der liefde ontstaan, die men ook in Hooft's lyriek kan terugvinden.

Van hier al dat gouden haar, die leliën en rozen der wangen, die karmozijn-satijnen lipjes, albasten tanden, elpen

boezems. Van hier de versteende of met ijs bedekte harten der meisjes, dat scheuren of breken van de harten hunner minnaars, waarin woorden van eeuwige liefde en trouw geschreven staan. De aangebedene schoone is eene zon die de nevels verjaagt, voor wie de sterren wijken. Is zij niet van een minnaar gediend, dan wordt zij

> Medea onbeweecht in wiens verwoede borst
> Is felheids droeve nest.

De minnaar zal sterven, zelfmoord plegen indien hij niet getroost wordt. Maar is zij hem gunstig gezind, dan noemt hij haar ‘verheven grootsche ziel,’ ‘eerwaerde wijse vrouw,’ en verklaart zich haar slaaf.

Men kan dat alles natuurlijk niet ernstig opnemen. Dat ook Hooft zelf het niet zoo ernstig meent, blijkt wel wanneer wij hem twee stemmingen ten opzichte van Ida Quekels zien verwerken tot twee liederen op dezelfde melodie, in gelijksoortige coupletten en met juist hetzelfde aantal verzen, het eene ‘Tegen M.I.Q.’, het andere ‘Voor M.I.Q.’, gedichten die dus ook door hem blijkbaar bedoeld zijn als tegenhangers.

Die lust in het scheppen van tegenstellingen is in een dichter begrijpelijker waar het abstracte dingen zijn, zooals in Milton's *Allegro* en *Penseroso*, dan waar het een hartstocht als de liefde geldt; in allen gevalle doet het overwicht van het verstand op het gevoel zich hier merkbaar gelden.

Doch al mag men dan niet alles zoo ernstig opnemen, veel minder mag men in het uiterste van het tegenovergestelde vervallen en uit het voorkomen van conventioneele uitdrukkingen in Hooft's lyriek besluiten tot de volslagen onwaarheid zijner poëzie. Alleen star doctrinarisme of eenzijdige bekrompenheid kunnen het werk van een dichter veroordeelen, omdat er *ook wel* conventie, *ook wel* rhetorica in is. Die aan de internationale liefdetaal ontleende uitdrukkingen waren voor Hooft kleine hulpmiddelen bij het verheffen zijner liefde tot een hooger plan; voor hem en zijne tijdgenooten gaven zij aan poëzie wat een licht parfum aan een elegante mooie vrouw, wat een zachte tint aan gebeeldhouwd marmer geeft. Maar niet in dat conventioneele is het wezenlijke, de ziel zijner

poëzie, te zoeken. Die lag, gelijk bij alle echte poëzie, in den hartstocht waaruit zij geboren was.

De wortel van dien hartstocht is zinnelijke drift, die dierlijk kan worden en minder dan dierlijk, maar ook gaandeweg zich kan bevrijden van wat er onreins in is, zooals een beek langzamerhand bezinkt en helder wordt.

In Hooft's minnepoëzie vertoont zich een krachtig zinnelijk element, al mag het gezonde zinnelijkheid heeten. In den aanvang is het vuur nog bedekt; in ‘Vluchtige nimf, waarheen soo snel?’ zien wij kleine vlammetjes flikkeren:

> Mogelijck kusten ick van als,
> Oochjens, lipjens, witten hals
> En niet trager
> Noch wat lager

Uit slaat de vlam in het bruiloftsdicht voor zijn neef Willem:

> Maer in een overvloedt van duysent schoone dingen
> U *vratige ooghen* nu te weyde sullen gaen,
> U dartel handen en clevende lippen springen
> Sien ick van 't een op 't aer; *ay, laeter doch wat aen*!

Het is wel waar dat de dichter op de minne hier de liefde laat volgen en dat hij deze laatste een ‘stantvastigher brandt’ noemt, maar desniettemin zien wij het vuur der minne nog lang blijven branden; lustig knettert en flikkert het in dien dartelen ‘Dartelavondt’ en wij voelen zijn gloed nog in den aanvang dier fraaie *Zeededichten* evenals in het bruiloftsdicht voor Huygens en Suzanna van Baerle, hoewel Hooft toen reeds aan den verkeerden kant van de veertig was.

Na dien tijd komt de minne nog wel eens aan het woord, doch het laatste woord heeft zij niet. Het laatste minnedicht aan Leonora vóór haar huwelijk eindigt in den geest van het bruiloftsdicht voor Willem Hooft:

> En alhoewel zoete zoentjes en stemmen
> Tusschen uw lippen mijn zieltje beklemmen,
> Niet en nijpt er zoo zeer als de lijnen
> Daer uw deughden mijn boezem meê bijnen (binden).

Daarna hooren wij in de oorspronkelijke gedichten nog slechts de huwelijksliefde, hetzij in verzen tot Leonora zelve gericht, hetzij in hooger sfeer verheven als in die fraaie en terecht zoo bewonderde *Klaghte der Prinsesse van Oranjen*.

Hooft's minnepoëzie omvat het eerste vierdedeel der 17de eeuw, dien tijd van jonge kracht en frisschen levenslust, toen ons volk eene hervorming in geest en gemoed had ondergaan, zijne kracht had gestaald in den strijd om de vrijheid, zijne uiterlijke beschaving ontwikkeld in den omgang met vreemde volken.

Veel daarvan zien wij afgespiegeld in deze poëzie. Wij zien hier den invloed der Renaissance, zich openbarend in den uiterlijken tooi van mythologie, maar vooral in de hoogere opvatting der liefde die paste bij de ernstige levensbeschouwing welke aan ons volk na de Hervorming ten deel was gevallen. Wij zien er de galanterie en de hoofschheid die wij van de Zuidelijke volkeren hadden overgenomen en de forsche kracht van den hartstocht vaak zich ontplooien in volle rijpheid; den levenslust hooren wij er zijn hoogste lied uitzingen. Maar dikwijls ook de vrijheid in dien zin opgevat, dat eerst waarlijk vrij is de man die niet beheerscht wordt door zijne hartstochten. Zoo hooren wij dan ook minne en liefde nu eens elkander afwisselend, dan vereenigd, nu deze dan die de sterkste, nu eens de hooge zuivere zilverstem der liefde, dan het zwaarder dieper geluid der minne, totdat zij eindelijk ineenglijdend en elkander doordringend uitruischen in de volle harmonie der huwelijksliefde.

III.

> Gheeft rijmen (verzen) die, ghetoetst, der wijzen dichtkund schatt'
> Als pronck van diamant met gouden klaeu gevat.
> VONDEL.

‘Het is met my een doô stroom van veirsen’ schrijft Hooft in 1636 aan zijn zwager Baek. Doch het tij was toen al lang aan het ebben. Zijn beste werk heeft hij meerendeels geleverd vóór zijn 45ste jaar; na dien tijd niets dat het

vroegere overtreft, weinig dat daarmede op ééne lijn mag worden gesteld, vrij wat dat lager staat. Eerst vonden zijn geest en zijn gemoed hunne voornaamste uiting in de poëzie; nadat zij in de Brieven en de Historiën nieuwe uitwegen hadden gevonden, vloeide de ader zijner poëzie minder rijkelijk, als een stroom die zijn meeste water door een paar breede takken wegzendt en wel zijn naam behoudt doch niet meer zijn oude kracht en schoonheid.

Hoe anders dan bij Cats, die eerst na zijn 40ste jaar als dichter optrad; dan Breeroô ‘die viel in 't eerste van zijn vlucht’; dan Vondel die nog op zijn 80ste jaar den *Noach*, dan Huygens die op zijn 86ste jaar het *Cluyswerck* dichtte en wier gansche lange leven gevuld wordt door hunne poëzie. Is de omvang van Hooft's poëtisch werk ook daardoor veel geringer dan b.v. die van Vondel's en Huygens' werken, aan den anderen kant heeft hij minder middelmatigs geleverd dan zij. Want Hooft, kunstenaar geboren, had de schoonheid lief om haar zelve, en geene godsdienstige, zedelijke of staatkundige beweegredenen brachten er hem toe - gelijk zij het Vondel soms en Huygens vaak deden - van de poëzie iets anders te willen dan het verzinnelijken van schoonheid in klankmelodieën.

Al dadelijk blijkt hoe voortreffelijk zijn aanleg is. Niet alsof al zijne proefstukken meesterstukken zijn! Er zijn geene Argus-oogen noodig om zwakke plekken in het werk uit zijn eersten tijd te zien. Het sonnet aan den ons onbekenden Van Blijdensinne herinnert hier en daar aan de meerendeels middelmatige dichters of verzenmakers die een verzenbundel van dien tijd *de Nederduytsche Helicon* samenstelden; het bekende liedje *Elck prijs sijn lief* is nog wat vormloos en getuigt niet van dat zelfbedwang waarin de meester zich later zou toonen; in den rijmbrief uit Florence is in de opsomming der heerlijkheden van Italië, in dat telkens herhaalde *dan*, iets dat aan het ‘en toen.... en toen’ van een jongen doet denken en deze beeldspraak is er verre van fraai:

> Dewijl *ick hard en groen* door Phebus ongenaden,
> *Schrijf aen een boom*, vol vruchten rijp in konst geladen.

De jonge dichter heeft iets pronkerigs, dat zich toont o.a.

in zijne bastaardwoorden; hij heeft nog pleizier in toen reeds verouderde rederijkers-aardigheden als dit Fransche kettingrijm:

> Dame, pour toy mille travaulx *passay*,
> *Pas scay* je, si j'en eu de recom*pense*;
> *Pense* d'enuys combien j'en en*duray*
> *Dure et* ritreuse etc.

Doch daartegenover, welk een oogst van mooie verzen valt ook hier reeds in te halen; hoe gemakkelijk vloeien ook hier reeds zijne welluidende liedjes. Wat breedheid van zwaai in dezen aanhef van den rijmbrief uit Florence:

> Witte Thalia, die meer aerdich soeckt te heten
> In lichaemstierenskonst en treden, welgemeten,
> Int toyen vant blont hayr en in het drayen eêl
> Van u groen lieflijck ooch en van u hoge keel,
> Dan in 't onsichlijck slot van vastbeleyde reden
> Waerof Melpomene en ghy dick tsaamen streden,
> Als ghij haer neuswijs noemt en sij diet kintsheyt acht,
> De rimpels voor int hooft verbreênde, soetlijck lacht;
> Die meer de soete myrt' mint onder 't spel en 't dansen
> Dan onder 't heerschen hooch de grootsche laurencransen
> Toont jonst aen u die acht, o jeuchdige Godin[1)].

Aan zijn voortreffelijken aanleg paarde hij eene hooge opvatting van het wezen der poëzie en der poëten. Deze verzen uit het sonnet aan Van Blijdensinne:

> Dats van des dichters siel een opperheerschappije
> Die boven 't lichaem vliecht, gereinicht van het aertsch

ademen denzelfden geest die zijne *Reden van de Waerdicheit der poësie* bezielt. Deze rede dagteekent van omstreeks den tijd (1610), waarin hij aan den beroemden philoloog Daniël Heinsius schreef: ‘Ick ben geen schrijver, al heb ick somtijts

1) *Witte* - schalke; *aerdich* - bevallig; *in lichaemstierenskonst* enz. - in houding en sierlijken gang; *groen* - levendig, dartel; *'t onsichlijck slot* enz. - de kunst van rhetorica; *waerof* - waarover; *dick* - dikwijls; *soetlijck* - vriendelijk, zoetjes.
De interpunctie is door mij gewijzigd naar de hedendaagsche.

yet om de geneuchte gedicht, dat tot mijn becommering onder de gemeente geraeckt is.' Wie weet, hoe hoog Heinsius in die dagen ook als dichter stond aangeschreven, wie rekening houdt met de gemaakte nederigheid, de zelfkleineering die vele auteurs der 17de eeuw tegenover elkander plicht achtten, die zal aan deze uiting niet meer gewicht hechten dan zij verdient. Doch wat Hooft ook van eigen poëtische gaven moge gedacht hebben, zeker is dat hij zich al dadelijk gevoelig toont voor de schoonheid van Petrarca's poëzie en dat bewondering van den adel en de klankvolle welluidendheid dier sonnetten en canzonen hem dwingt tot navolging. Den invloed van Horatius speurt men hier en daar in gecondenseerde verzen als:

> O brave Moeders braver Dochter.....[1)]

of

> Van vromen worden vromen voortgebracht.

Wij zien hem van tijd tot tijd verzen vertalen uit Dante, Ariosto, Montemayor, Anacreon, indien zij hem treffen door hunne schoonheid of passen bij zijne stemming van het oogenblik. Na Petrarca en de Klassieken zijn er zeker weinig auteurs geweest die sterker invloed geoefend hebben op zijne ontwikkeling, dan Spieghel. Wij mogen Hooft's levensbeschrijver Brandt wel geloof schenken waar hij schrijft: 'niet dat hem hier grooter aanleiding gaf om den top van den Dichtkonstberg op te stijgen dan de gemeenzaame ommegang met den gemelden Spiegel, dien wijzen opbouwer der Hollandtsche taale.' Verzen als:

> Misdunckens steurnis wolck soud' uut U aenschijn vliên.

> Het tijd verdrijf van 's menschen onderwind-al geest,

een couplet als dit:

> Mij blaeckt een schoone siel wiens eeuwige juweelen:
> Vernuft tot als bequaem en defticheit eerwaert,
> Der dingen schickster gauw, reddende voorsicht, telen,
> Die weetlust recht gebruickt en sellefskennis baert,

1) Vgl. b.v. het Horatiaansche: 'O matre pulchra filia pulchrior.'

zijn niet de eenige die aan den geest en den trant van Spieghel herinneren.

Spieghel is de eerste geweest die in onze literatuur met nadruk heeft verkondigd en door zijn voorbeeld getoond: dat poëzie arbeid is. Zijn *Hert-Spieghel*, zwaar van gedachten en onvoltooid, zijne worstelende alexandrijnen, zijn al te zichtbaar streven naar zuiverheid van taal, stipte juistheid van uitdrukking, volheid van vers, hebben meer dan eenig ander literair werk ons voorgeslacht doen inzien, welk een hooge opvatting van zijne taak een dichter dient te hebben, welk eene inspanning ernstige poëzie eischt. Hooft blijkt daarvan wel bewust, waar wij onder zijn vroegste werk een tweetal gedichtjes vinden op eene schilderij die den torenbouw van Babel voorstelde; waar wij hem later zijne droefheid over den dood van Brechtje Spieghels telkens in nieuwen vorm zien gieten, nu eens in het Fransch, dan in het Latijn, dan in het Italiaansch, dan dat Italiaansch weer verdietschen, dan op nieuw in zijne moedertaal; waar wij hem een grafschrift op Jacob van Heemskerk, dat aanvankelijk vijf verzen telde, zien samenpersen tot het tweetal dat nog voortleeft. Met het portret van Coornhert vóór zich, spant hij zich in, zijne indrukken van diens leven en werk in een paar verzen samen te vatten; negenmaal beproeft hij het en elke proef wordt een bijschrift.

In overeenstemming met dit zoeken naar den meest juisten vorm zijn de talrijke wijzigingen of veranderingen door hem in zijne verzen gebracht, hetzij nog in het handschrift, hetzij bij gelegenheid van druk of herdruk; al dat ‘behoedzaam verkiezen en verwerpen, dat moeitevol schrappen en inlasschen,’ waarin men den dichter aan het werk ziet. Dat Hooft, zóó werkende, niet snel werkte, kan men wel van te voren vermoeden; men kan er zich bovendien van overtuigen, indien men let op de dateering zijner gedichten en daaruit ziet hoe hij vaak dagen, soms weken lang, zijne verzen onder handen heeft, ze laat liggen, soms midden in een sonnet ophoudt, ze dan weer opvat en er aan voortwerkt, een enkele maal ook ze onvoltooid laat.

Hooft is snel gerijpt tot kunstenaar. Op zijn 24ste jaar

reeds had hij zijn herdersspel *Granida*, tal van fraaie liederen en andere lyrische gedichten geschreven. Daar kan men reeds volop genieten die fijnheid van gevoel en die schalkschheid, de hoogheid en den adel van geest, de wijsgeerige levensopvatting, de welluidendheid zijner zuivere taal en de luchtige bevalligheid zijner rhythmen. Ik denk aan bekoorlijke tweespraken als die tusschen *Galathea en den Minnaar*, tusschen *Cephalus en Amaryllis*, aan dat liefelijke '*Vluchtighe nimph, waerheen soo snel*', aan de teerheid in '*Amaryl, de deken sacht || Van de Nacht*', aan het coquette en toch zoo hartstochtelijke: '*Schoon Nymphelijn*' en zoo menig ander stuk. In de twintig jaren die volgen zien wij den dichter rijper worden van geest, rijker van gemoed en sterker in zijne techniek, zonder daarom iets van de vroegere frischheid en bevalligheid te verliezen. Houden wij den in 1605 gedichten *Bruiloftsang* op het huwelijk van zijn neef Willem met Ida Quekels naast het bruiloftdicht door Adriaen Verhee, dat drie jaren jonger is, dan kunnen wij des dichters geest waarnemen in zijn voorwaarts en opwaarts streven.

In het eerste stuk ziet de dichter slechts den 'vlammenden bruydegom' en het rood der schaamte op de teere wangen der bruid; wel wekt hij den bruigom op ook de innerlijke voortreffelijkheid zijner bruid te bewonderen, doch hoe fel brandt hier het vuur van den hartstocht. Gedoofd is dat vuur niet in het tweede bruiloftsgedicht, maar wel gelouterd, en de hartstocht voert er niet zoo de vlag. Venus is hier de 'heilge Venus, die lieflijk doet verwoeden', de goddelijke macht, zonder wie niets 'in 's levens Godlijk licht' rijst, die het heelal in stand houdt. Hier heeft de dichter oog voor het bittere der scheiding tusschen moeder en dochter. Wel had de bruid zich gesterkt 'met het sap der wijsheidt tegens ramp', maar:

> Ach, anders is 't van ver en anders onder d'oogen!

Om het meisje te bemoedigen herinnert de dichter haar aan hare lezing van Lipsius' werk over de Standvastigheid, aan de voorbeelden van zielegrootheid en kracht die zij heeft leeren kennen in de werken van Plutarchus en Seneca, van hun leerling Montaigne en schetst een voortreffelijk portret

van dien ‘godlijken Gascoen,’ dat in dit bruiloftsdicht misschien minder op zijne plaats mag heeten, doch juist daardoor toont hoe zeer des dichters gemoed vervuld is van nog andere dingen dan de minne alleen.

Uit dit tijdvak van twintig jaren dagteekenen verscheidene van zijne beste stukken. Daar is b.v. die ‘sang’ op eene door Hooft geliefde melodie:

> Soo Venus schoon
> Aenschijn, ten toon
> Door 's Hemels blaeuw verscheenen,
> Met vlechten blondt
> En morgenstondt
> Van schitterende steenen

en deze andere, meer bekende:

> Ghij Hailicheidtjens, die in bloemen en in cruiden
> U legert, en beswemt de stroomen van de Vecht,
> Die sijne vloeden slecht
> Sachtsinnigh drijft in zee, voor 't hooghe huis te Muiden.

Men zie eens hoe voortreffelijk dat stukje van zeven coupletten gebouwd is: de vier aanvangs-coupletten, in één adem doorloopend, vormen een schoon geheel, waarin de ‘godesjes dartel’ in haar bedrijf worden geschetst; op dat voetstuk als op een altaar te harer eer opgericht, legt de dichter dan zijne bede:

> Bloeyt noch uw soete jonst, en weet ghij te versieren
> Utheemsche verw en reuck van bloemen en van cruidt,
> Soo leestze keurich ut
> Om, mij niet, maer de bruidt mijns heete sieles te vieren.

En daarop volgt dit even geestig als hoffelijk slot:

> Niet dat ghij, coomende' haer eerbiedelijck te moeten,
> Sult om het haylich hayr van sonnelijcke glans
> Gaen vlijen crans op crans;
> Maer pastze tot mijn hooft en legtse voor haer voeten.

Zoo neemt de Drossaart afscheid, met eerbiedigen zwier

en hoofsche nijging; wel flikkert er hartstocht in zijn geestig oog en trillen de fijne lippen, maar het lokkig hoofd is ontbloot, den breedgeranden hoed draagt hij in de hand die uit sierlijke ponjetten te voorschijn komt; slechts even zichtbaar zijn de prachtige kanten kraag en het blinkend degengevest onder den sierlijk geplooiden mantel.

Niet meer dan vermelden kan ik zooveel andere van Hooft's gedichten, verschillend van karakter maar elkander evenarend in schoonheid; sonnetten als: ‘Waer 't dat Jupijn ten hoof mij in sijn hemel baede’ en ‘Mijn lief, mijn lief, mijn lief, soo sprack mijn lief mij toe’; de liefelijke ‘velt-deuntjes’, de kernachtige *Stichtrijmen*; bevallige liedjes als: ‘Amaril, had ick hair ut uw tuitjen’, ‘Rosemont, hoordy speelen noch singen’, en dien ‘Sang’: ‘Heilighe Venus, die 't roer houdt aller harten’.

Vergeleken met dezen rijkdom, is de oogst der volgende twintig jaren schraal. Niet alsof ook hier geen goede poëzie in overvloed gevonden wordt, doch slechts weinig stukken mogen m.i. op ééne lijn gesteld worden met het beste uit het eerste tijdperk. De *Zeededichten*, het is waar, evenaren de *Stichtrijmen*; het bekende stuk *Schoon Prinsenoogh*, staat hoog; *Dankbaar Genoegen* is, vooral in het eerste gedeelte, een mooi stuk; gedichten als ‘'t Heilighjen daer ick bij sweere’ en ‘Naere nacht van benaude drie jaeren’ herinneren ons Hooft's werken uit vroegeren tijd. Doch tevens doen deze beide en andere stukken uit dit tijdperk ons zien, dat Hooft niet meer is die hij was geweest. Vooral in de minnepoëzie is dat merkbaar. De gedichten tot Suzanne en Leonore zijn niet, gelijk die van een vroegeren tijd, uit hartstocht geboren; daarvoor is er te veel geest en gezochte geestigheid in, te veel groote woorden eenerzijds, te veel lievige verkleinwoordjes anderzijds.

Zeker, een te veel aan geest en gezochte geestigheid of valsch vernuft kan men ook wel in de vroegere poëzie van Hooft waarnemen. Dat is wel niet anders te verwachten in een auteur, die reeds aanleg tot poëzie in zijn zoon vermoedt wanneer hij dezen eene woordspeling hoort maken; en die den ongetwijfeld geestigen Huygens het hoogst stelde onder de Nederlandsche dichters van zijn tijd. Zoo ook treft men in een paar stukjes uit den eersten tijd als ‘*Schoon Nymphelijn*

en *Hoogher Doris niet, mijn gloetje*' een overvloed van verkleinwoordjes aan; doch - behalve dat deze, vooral in het eerstgenoemde stukje in harmonie zijn met het overige - wat hier uitzondering blijft, wordt in de minnepoëzie van het tweede tijdvak veelvuldig aangetroffen. Naast verzen als deze uit den aanvang van *Gespan van Schoonheden* kunnen tal van andere geplaatst worden:

> Zuiver hebbelijke handtjes,
> Zinnediefjes, stookebrandtjes,
> Die een zieltje, waer ghij tast,
> Blijft aen elke vinger vast,
> Scheutig paertje van robijntjes,
> Ambarkustjes, perelmijntjes,[1)]
> enz.

Er is zeker vernuft, maar al te veel of valsch vernuft in, dat een dichter het voorhoofd zijner aangebedene noemt 'slibberbaentje van mijn ziel' of dat hij den hemel vergelijkt bij een 'kraemkoets' waarin de 'vader aller vieren' (de zon) 'daegen baert'; dat hij woordspeling maakt als die tusschen 'zonnen' (oogen), 'zondigh' en 'ongezontheit' in datzelfde stukje. En zooals deze zijn er zooveel andere, waaruit opnieuw blijkt, dat in de poëzie vernuft en technische vaardigheid nooit kunnen vergoeden wat er aan hartstocht ontbreekt.

Lied en sonnet zijn de beide lyrische vormen waarin Hooft het hoogste heeft bereikt; in het lied zich aansluitend bij het nationale, middeleeuwsche motieven en vormen veredelend en met nieuwe verbindend; in het sonnet het uitheemsche en door de Renaissance hier gebrachte verwerkend op zelfstandige wijze.

Bij het dagen der moderne literatuur geboren uit de Italiaansche volkspoëzie, was het sonnet bij uitnemendheid geschikt tot dichterlijken vorm voor een rijker en dieper geestes- en gemoedsleven dan de eeuwen vóór Dante hadden

1) *Zuiver hebbelijke handjes* - blanke, schoongevormde handjes; *die* - wien; *Scheutig paertje van robijntjes* - dunne robijnen lipjes; *Ambarkustjes* - zoetgeurige lipjes.

gekend. De scholastieke wijsheid, en de mystieke vergeestelijking van al het aardsche, die de uitdrukking der aandoening moest verzachten en omsluieren, het losbreken van den hartstocht geheel onderdrukken, vonden uitnemende bondgenooten in de uiterlijke kunstigheid en de innerlijke ‘gesetzmäszigkeit’ van het sonnet.[1)] Dat er waarheid steekt in deze opmerking, blijkt ook uit Hooft's lyriek; want in geen zijner vijftig sonnetten ziet men dat ‘losbreken van den hartstocht’ zooals men het in enkele zijner liederen en in zijne bruiloftszangen kan zien.

Door Dante, maar vooral door Petrarca, was het sonnet tot hooge volkomenheid gebracht en de Fransche dichters der Pléiade hadden er zich met voorliefde van bediend. Hoe Hooft Petrarca bewonderde, heeft hij op meer dan een plaats in zijne lyriek getuigd; dat die bewondering hem tot navolging had gebracht, hebben wij in het vorig hoofdstuk gezien; die bewondering heeft zich geuit ook in de fraaie, meerendeels zeer vrije, vertalingen van een drietal sonnetten. Fransche invloed toont zich vooral in den vorm van Hooft's sonnetten, alle op twee na in alexandrijnen gedicht en met de rijmschikking die bij de dichters der Pléiade, in afwijking van de Italianen, regel was.[2)] Afwisseling en verscheidenheid vertoonen zich slechts in de wijze waarop de staande en slepende rijmen over het sonnet verdeeld zijn. Wat reeds in de groote meerderheid der sonnetten van Dante's *Vita Nuova* regel is: de duidelijke afscheiding tusschen de beide kwatrijnen en de beide tercetten, dat kan men in verreweg de meeste sonnetten van Hooft evenzeer waarnemen. Zoo b.v. in het schoone sonnet:

1) Geschichte des Sonettes in der deutschen Dichtung von Dr. Heinrich Welti, Leipzig, Veit & Comp. 1884, p. 43.
2) Die rijmschikking wordt voorgesteld door deze letters: *ab ba / abba / c c d / e e d*; elk nieuw rijm wordt door eene letter aangeduid. Een afwijkend geval vindt men in een naar Petrarca vertaald sonnet op p. 31, doch die afwijking is reeds in het origineel. Twee sonnetten in vijfvoetige jamben vindt men op p. 19 en p. 151.

Aen een nieugeboren jongen.

O jongen, versse vrucht, die ut het slaeprigh leven
In moeders schoot geleeft, door spooren van den tijdt
Die niet in stilte laet, tot ouders vreughde zijt
In der zinnen gewoel en 't waeckend licht gedreven.
Nu heeft u de geboort aen 't Luck overgegeven
Dat school van wissel houdt, de droevighe verblijdt,
De blijde droevigh maeckt, verheft en nedersmijt.
En tussen hoop en vrees doet alle sielen sweven.
Op onversufte moed de zegherijcke Godt
Geef u te schutten af de pijlen daer het Lot
In sijn verbolgenheidt u meede sal beschieten;
Oock haere gaeven, als 't u mildelijck bedenckt
En rijckdoom, wellust, eer ut volle vaten schenckt,
Met danckbaere genoeght voorsichtigh te genieten.

Het feit der geboorte en het daaruit voortvloeiend overgeleverd worden aan het Lot ziet men verwerkt in de beide kwatrijnen; dan volgt in de beide tercetten de zegewensch dien de dichter, ook hier leerling der Stoa, den knaap op zijn levensweg medegeeft. Soms vindt men in de kwatrijnen het tooneel geschetst waar de handeling voorvalt; in het sonnet: ‘Met smalle kiele spouwt mijn vrouw de vochte wegen’, b.v. den Amstel en het schip met de stroomnimfen rondom; in de tercetten de dialoog tusschen den dichter en de nimfen. Elders in de kwatrijnen de eerste helft eener vergelijking, in de tercetten de tweede; ook wel eene algemeene waarheid of stelling voorop, terwijl de dichter zich in de tercetten met die stelling richt tot zijn liefje. In enkele gevallen is van de scheiding niet veel te zien, of is zij meer uiterlijk dan innerlijk. In het, overigens meer door geest dan door schoonheid uitmuntend, sonnet *Op 't licht der Zeevaart van Willem Janszoon* zijn kwatrijnen en tercetten door een enjambeerend vers verbonden; doch dat verband is meer schijn dan werkelijkheid, want de kwatrijnen geven slechts eene inleiding tot hetgeen in de tercetten over dat Zeevaartkundig werk wordt gezegd. Dat Hooft zelf waarschijnlijk wel bewust is geweest van die gescheidenheid der kwatrijnen en tercetten, mogen wij vermoeden wanneer wij hem tweemaal bij het dichten van een sonnet het werk zien neerleggen en

in beide gevallen na de voltooiïng der kwatrijnen.[1)] Het eindigen van het sonnet in eene woordspeling die er de ‘pointe’ van moet zijn, gelijk dat bij de mannen der Pléiade vaak schijnt voor te komen, vindt men bij Hooft slechts een enkele maal; het overigens zeer mooie sonnet ‘Geswinde grijsart die op wackre wiecken staech’ wordt er door ontsierd; voor onzen smaak ten minste, want onze voorouders stelden eene woordspeling op zich zelve hooger dan wij. Gewoner is bij Hooft het ‘tot den einde toe volstaan’ van een gedicht dat Vondel van echte dichters eischt.

Dat deze lyrische dichtvorm aantrekkelijk moest zijn voor dezen dichter met zijn zin voor kunst en zijn streven naar zelfbedwang, is begrijpelijk; maar toch, vrij wat talrijker dan de sonnetten in zijn werk zijn de liederen; liever dan de strenge schoonheid van het kunstige sonnet schijnt hem de losse bevalligheid van het dartele of zedige lied te zijn geweest. In het sonnet met zijn bepaalden omvang, met zijn vast rijmstelsel, met zijn alexandrijnen, moet ook Hooft zich altijd eenigszins gedwongen hebben gevoeld, hoeveel afwisseling en verscheidenheid hij binnen deze enge grenzen ook moge vertoonen en mede daardoor zijne virtuositeit bewijzen. Het lied was en is meer onmiddellijke uitstorting des gemoeds; daar kon hij zich laten gaan op de maat van een rhythme, dat hem al naar het gelang der stemming door het hoofd speelde. Het sonnet, hoezeer ook een waardige of verheven vorm voor poëzie, kon in zijn hart nooit de plaats innemen, die er werd ingenomen door het vertrouwelijk lied, samengeweven met de heugenissen zijner kindsheid en jongelingsjaren. Want tot den tijd waarop Hooft naar Italië vertrok, waren onze fraaie oude liederen ook bij de Amsterdamsche burgerij nog in eere; moesten ze ook langzamerhand wijken voor de opkomende kunstpoëzie, de minder gegoede standen bleven dit erfdeel van het voorgeslacht trouw bewaren. Op het platteland hebben die liederen voortgeleefd, nog lang nadat zij in de steden verstomd waren, en op zijne tochten door Gooiland heeft Hooft zeker niet zelden het oude lied van Gerard van Velzen en Graaf Floris gehoord.

Dat de melodieën onzer oude liederen hem nog in het oor

1) Zie p. 54, 77.

hingen, blijkt wanneer wij er op letten, dat hij ze niet zelden gebruikt om de wijze of ‘stemme’ van een zijner liederen aan te geven. Soms dicht hij een lied in dezelfde maat als een oud lied; de wijze van ‘Ut liefde siet Lijd ick verdriet’ b.v. wordt tot vijf maal in Hooft's liederen gehoord.[1)] Ook elders blijkt de continuïteit tusschen deze lyriek en die van een vroegeren tijd. Middeleeuwsche genres als het wachterlied, de serenade en de aubade vindt men ook hier, al heeft Hooft die oude vormen met nieuw leven bezield. Het conventioneel genre van het *dagelied* of *wachterlied* was in de middeleeuwen een geliefde vorm van minnepoëzie; de nachtelijke samenkomst van een minnend paar, waaraan door een wachter een eind wordt gemaakt, is het vaste onderwerp dezer liederen. In de 16de eeuw begon de wachter uit die liederen te verdwijnen; nu ziet de minnaar zelf den dag door de wolken breken; hij wil scheiden, maar zijn liefje houdt hem terug; ‘waer de nacht noch eens so lanc’ zucht zij; in klachten eindigt hunne samenkomst.

Shakespeare heeft op het laatst der 16de eeuw dit dichterlijk motief verwerkt in het bekende tooneel van zijn *Romeo and Juliet*, Hooft waarschijnlijk kort na hem het gedramatizeerd in den fraaien dialoog tusschen Galathea en den ‘Minnaer.’ Hooft die in zijn lied den dageraad heeft gebracht om daardoor den minnaar te doen zien dat het uur der scheiding is aangebroken, houdt zich dichter bij het oude ‘dagelied’ dan Shakespeare die behalve dat motief ook nog een ander heeft verwerkt, namelijk het zingen van den nachtegaal dat de gelieven gerust stelt, en het leeuwerikslied dat maant tot scheiden. Zoowel bij Shakespeare als bij Hooft, begint de minnaar met het verstandelijk element te vertegenwoordigen: *hij* hoort den leeuwerik, ziet den dageraad - *zij* wil het niet gelooven: ‘Het was de nachtegaal, de leeuwrik was het niet’ zegt Julia; en Galathea: ‘Neen, mijn lief, wilt noch wat marren; 't is de maan.’ Maar in Romeo doet de hartstocht het verstand zwijgen: hij wil, met den dood voor oogen, volhouden dat het uchtendgrauwen geen dageraad is, dat hij geen leeuwrik hoort; in Hooft's Minnaer

1) In de liederen: *Demophoön; Schoon Nymphelyn; Op, op, mijn geest; Soo Venus schoon; Op 's winters endt*.

blijft het verstand de sterkste. Naast het prachtig werk van Shakespeare, vol leven, hartstocht en beweging, lijkt de dialoog van Hooft schraal en heerlijke verzen als

> and jocund day
> Stands tiptoe on the misty mountain-tops

zal men in zijn lied tevergeefs zoeken. Maar Hooft's werk heeft weer eigen verdiensten die men hier in Shakespeare mist: natuurlijkheid en eenvoud, gepaard met een lichte bevalligheid en zedige schalkschheid, die het werk van den Nederlandschen dichter naast dat van den Engelschen doen uitkomen als een bevallig, half-dartel, half-zedig kameniertje naast eene ‘grande dame’ van trotsche schoonheid en bevend van hartstocht.

Een minnaar 's avonds voor zijn liefjes deur, is een ander motief dat in de middeleeuwsche liederen niet zelden verwerkt wordt:

> Hi clopte voor haer cleyn vensterkyn:
> ‘Staet op, mijn lief, ende laet mi in’

zulke en dergelijke verzen keeren telkens terug. In Hooft's schoon lied *Amaryl, de deken sacht* zien wij eveneens een minnaar in duisternis en kou staan voor het huis waarbinnen zijn meisje aan het dansen is. Doch de dichter heeft in dat lied eene levendigheid en dramatische afwisseling gebracht, gepaard aan eene fijnheid en schoonheid, zooals de middeleeuwsche liederdichters ze niet konden geven. *Rosemont, hoordy speelen noch singen*? en *De Min met pricken van zijn strael* zijn in hun wezen middeleeuwsche aubades en in *Heilighe Venus die 't roer houdt aller harten* is een middeleeuwsch motief verwerkt: het nachtelijk bezoek; doch terwijl de oude liederdichters hier een bepaald geval behandelden, heeft Hooft de voorstelling gegeneralizeerd, breeder uitgewerkt, fijner afgewerkt en een meesterstukje gegeven dat buiten het bereik der volkspoëzie lag. Volkspoëzie, in dienst der pastorale gesteld, geven ons bekoorlijke *veltdeuntjens* als dit:

Eerrijckjen sat, onbelaeden,
Sluimerlog, in 't grasjen bol,
Daer haer schaepjens wit van wol
Haeren honger graech versaeden.
Bloemert wierp met roseblaeden
In haer aensicht, neck en crop.
Haer gelaet begost te strangen;
Hij, gedienstich, van haer wangen
Las se met sijn lippen op.[1)]

Hier is natuur, maar Arcadische natuur; eenvoud en soberheid, maar door kunst verkregen; wat aan naïveteit verloren is gegaan, heeft men aan schalkschheid gewonnen; hier is volkspoëzie, maar gestylizeerd, en vooral gecondenseerd, want geen middeleeuwsch dichter zou in zulk een klein bestek zooveel leven en beweging hebben kunnen samendringen.

In rijkdom van maten en rhythmen, statig stappend, luchtig trippelend of bevallig dansend, evenaart Hooft's lyriek de middeleeuwsche; misschien zelfs overtreft zij deze, al zondigt zij anderzijds soms door overmaat van kunstigheid. In eenvoud, zuiverheid van gevoel en naïveteit wint de volkslyriek het, doch zij kan niet bogen op de schoonheid, de fijnheid en de pracht welke wij in vele van Hooft's sonnetten en liederen kunnen bewonderen.

Is de volkspoëzie de bekoorlijke Griselde zooals zij leefde op het land in de hut van haar vader, schapen weidend, drinkend uit de bron, huiswaarts keerend met vruchten en kruiden, dan heeft de Kastelein van het hooge huis te Muiden de rol van den markgraaf van Saluzzo vervuld en de nederige maagd op zijn kasteel gevoerd, haar gedekt met pracht van gewaden, haar gesierd met kroon en edele steenen.

‘O de luite van Hooft! wie bespeelt haar weêr?’ Die verzuchting ontglipte Potgieter, toen hij ons het Gooi schetste als tooneel van Hooft's velddeuntjes en minneliedjes. Met het oog op Hooft's Klaere die ‘verdrietjes in vroolijkheid schept’ zegt hij daar: ‘Niet in den geest onzer dagen met haar geweend en geklaagd!’

1) *Onbelaeden* - onbezorgd; *bol* - zacht; *honger graech* - gragen honger; *crop* - hals; *strangen* - strak, onvriendelijk, worden; *las se op* - zocht ze bij elkaar.

Zestig jaren zijn voorbijgegaan, sinds hij die woorden schreef, maar zij konden ook van gisteren dagteekenen. Want de hedendaagsche Muze doet vaak denken aan Leopardi's Italia, die, met ketens beladen, ongesluierd en met loshangend haar, troosteloos neerzit; met gebogen hoofd, het gelaat verbergend tusschen de knieën, weent zij, en wel heeft zij reden tot weenen.

Neen, ik zal het niet opnemen voor elken jeugdigen leedpoëet die trotsch en eenzaam door het leven gaat, met het 'hoog-mooie' als bakerkind op den eenen arm en 'mijn nameloos wee' op den anderen. Maar indien ieder die eenig medegevoel heeft, in deze tijden zich dikwijls bezwaard voelt en neergedrukt door het besef van zooveel verdriet en ellende om ons, hoe zouden dan de dichters, lichter ontroerd en fijner van gevoel dan de massa, aan dien druk der tijden ontkomen? Zoo is het dan begrijpelijk, dat de zwakkeren onder hen zich terugtrekken in eigen zieleleven, waar zelfinkeer niet zelden leidt tot zelfverheerlijking; dat de sterkeren vijandig tegenover de maatschappij komen te staan; dat velen treuren en klagen. Vraag deze poëzie niet om blijden levenslust en krachtigen levensmoed! Zij is als de leeuwrik die telkens de blinkende scherpe zeis ziet glijden door het koren dat wuift om het nest der teedere kleine veldhaasjes:

> O maaiende mannen met harten van steen
> De leeuwrik kan boven niet zingen![1)]

Zulke poëzie, geboren uit warm medegevoel, eerbiedigen en bewonderen wij, waar zij zich uit in edele vormen; doch zij kan de menschen niet blijde maken, zij kan de rimpels niet wegstrijken, de zorgen niet wegkussen. Toch, ook dat verlangt, hoopt, vraagt de menigte van de kunst, en - binnen zekere grenzen - met volle recht, want 'de kunst voor de kunstenaars' is een valsche, onrechtmatige leus.

Wat dan de hedendaagsche poëzie in dit opzicht niet geven kan, zoeke men elders, in tijden zonniger dan de onze, bij dichters, die het leven niet ondergaan of er door worden neergedrukt, maar die het opvatten en dragen, al is het zwaar. Zoo moge dan wie poëzie liefheeft, en schoonheid

1) Winkler Prins, *Maaiers*.

ook waar zij veroverd moet worden, van tijd tot tijd grijpen naar Hooft's verzen, zich stichten met dat hoog idealisme en zich sterken met die gezonde kracht; zich laven aan die schoonheid als aan een frissche bron, waar de openhartige bloemetjes rondom staan, waar de wind overheen speelt lustigjes, lustigjes, en, diep in haar helder water weerkaatst, staat hoog aan den blauwen hemel schitterend ‘de triomfante zon.’

G. KALFF.

Een Hollander in Zuid-Afrika.

‘In de overwinning van den Hollandschen Stam in Zuid-Afrika zal een waarborg liggen voor ons onafhankelijk volksbestaan.’ *Stelling XXIII achter het Academisch Proefschrift van* H.J. Coster.

Een aardige vroolijke jongen was Herman Coster, toen hij aan de Academie kwam; zijn zeer gunstig uiterlijk, zijne opene heldere blauwe oogen namen een ieder dadelijk voor hem in.

Hij paarde groote vlugheid aan een onverzettelijken wil. Eerst op zestienjarigen leeftijd besloot hij de hoogere burgerschool te Alkmaar te verlaten om te gaan studeeren; hij had geen lust om later te treden in het kassierskantoor, dat na den dood van zijnen vader met steun van zijne familie voortgezet werd; reeds als jongen speelden heel andere idealen voor de toekomst door zijn hoofd.

Bij tusschenpoozen heeft hij alleen in de derde en in de zesde klasse onderwijs genoten op het gymnasium te Leiden, te zamen slechts anderhalf jaar; het gymnasiaal onderwijs ging hem echter te langzaam. Wat voor een ander grootspraak zou geweest zijn, was voor hem een bewijs van zelfbewustheid; veel later begonnen met de studie van de oude talen, was hij eerder dan zijne tijdgenooten aan de Academie.

Dadelijk hielden ze ook in Leiden van hem; hij was zoo rondborstig, zoo openhartig. Allen zochten zijne vriendschap, maar hij van zijn kant was niet zoo gul daarmede.

Hoewel Coster als een rechtgeaard Leidsch Student zijne voornaamste genoegens zocht en vond in het gezellige studentenleven te Leiden, woonde toch zijn beste Academievriend in eene andere stad, op een luxueus bovenhuis op de Plaats in den Haag. Deze vriend was juist een halve eeuw

ouder dan hij, en werd aangesproken met den enkelen naam van ‘Oom.’

Oom was een gevierd dokter in de hofstad, en waande zichzelven toen reeds aan den avond van zijn leven, waarin hij nog slechts met de verwijderde belangstelling van een bejaarde het streven van de jongeren zou gade slaan. De nadere kennismaking van dezen celibatair met zijn van levenslust tintelenden opbruisenden jongen neef had echter zulk eene merkwaardige uitwerking, dat op negen en zestigjarigen leeftijd voor Oom een nieuw tijdperk aanbrak; hij doorleefde een geheel nieuwe jeugd, zijn bezadigd hart begon weer te kloppen voor wat de jong-studenten warm maakte; hij werd het externe lid van de club van neef. Zooals de clubgenooten elkaar 's avonds laat opfloten om binnengelaten te worden, zoo werd Oom des avonds laat opgescheld; meermalen kwamen ze in den nacht te paard uit Leiden, en Oom's stal op den Kneuterdijk was ruim genoeg om alle paarden te bergen, terwijl met de ruiters tot diep in den nacht werd aangezeten. Elken Zondag werd met de tafel gerekend op bezoek uit Leiden, en zeer dikwijls werd dan op de Plaats clubdiner gehouden met de vrienden, die ongenood, naar steeds welkom waren; alle corpsbelangen werden daar besproken met den oudsten clubgenoot. Op die wijze werd Oom de geheel vertrouwde van Coster, zijn beste vriend. Echter niet ter wille van de ruime beurs van Oom; want slechts eenmaal mocht Oom bijspringen, en dat alleen voor de eer van de club, toen Coster was gekozen tot de hoogste waardigheid in het Corps; immers hij had het zich tot een plicht gesteld zich van groote uitgaven te onthouden, en het praesidiaat bracht aanmerkelijke kosten van vertegenwoordiging mede.

Wegens zijn vroolijken aard was Coster een zeer gewild feestgenoot; toch besteedde hij zijn vrijen tijd het liefst aan een of ander goed doel. Zoo was hij onder de oprichters en warmste voorvechters van de Leidsche afdeelingen van de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche-Vereeniging en van het Vlaamsche Willemsfonds; hij was onder de eersten om in het Centrum der Vlaamsche beweging, in Gent, te komen getuigen van de sympathie, welke het jonge Nederland voor de wakkere Flaminganten gevoelde.

Als praeses van het Corps waren alle Leidenaars trotsch op hem; hij was zoo waardig, zoo ‘correct’ in zijn optreden. In den zomer vertegenwoordigde hij het Corps bij de Studenten-feesten te Parys, en zelfs de President en Mevrouw Sadi Carnot bleken getroffen door dit mooie type van een hoffelijk Nederlandsch Student.

Het merkwaardigste van zijn praesidiaat was echter de redevoering, waarmede hij de nieuw aangekomen studenten inaugureerde; niet zoozeer omdat deze een voorproefje gaf van het redenaarstalent, dat hem met zijn helder welluidend orgaan later zulk een naam in den Transvaal zou bezorgen, als wel om den inhoud. In den gewonen omgang niet woordenrijk, was deze rede voor hem eene belijdenis van zijn onwrikbaar geloof in het goede en edele, van het oprecht streven van een reine ziel. Als eene onbewuste karakterteekening en wel voornamelijk van zijn latere leven, moge daarom een deel van die rede worden herhaald:

> ‘Ge zijt nu geworden, waarnaar ge reeds zoolang hebt verlangd, uw eigen meester. Wat wil 't zeggen uw eigen meester te zijn? Dat wil zeggen meester te zijn van z'n hartstochten; dat is: niet op bevel maar naar eigen oordeel te kunnen doen wat goed, te kunnen laten wat verkeerd is.
> Hier kunt ge leeren uw eigen meester te zijn, en daardoor wordt uw karakter ook hier gevormd. Wanneer ge hier slechts uw rechten wilt doen gelden en ten volle wilt genieten van die reeks van genoegens, die ge maar voor 't grijpen hebt, wanneer ge hier uwe plichten verwaarloost, dan kan het niet uitblijven, of ge zult in de groote maatschappij slechts leven voor u zelven, ge zult daar zijn, wat ge hier waart, een slecht burger.
> Daarin juist schuilt het groote gevaar aan het Academieleven verbonden, 't groote “contra,” vooral aan het lidmaatschap van ons Corps, dat men, in den beginne slechts ooren hebbende voor al die ongekende genoegens, voor die nooit genoten vrijheid, er zich hals over kop instort, en daardoor de groote kans loopt zich zelven te verwoesten naar lichaam en naar geest.
> Ik weet dat er nog velen onder u zijn, ik hoop de meesten, die er anders over denken, die vertrouwen hebben in zich zelven en de overtuiging met zich omdragen, dat zij hun eigen meester kunnen zijn.
> En geen wonder! Wanneer men nog zoo jong is, als gij

zijt, nog niet in de gelegenheid is geweest zich te laten influenceeren door de onverschilligheid, de laksheid en de traagheid om zich heen, dan gloeit men nog voor al wat schoon en goed is, men heeft een afschuw van het gemeene, men is nog enthousiast.
Ge zult een zwaren strijd te strijden hebben, weest er van overtuigd; maar herinnert u dan op een oogenblik van wankelmoedigheid dat ware woord van Jules Claretie: “ce n'est pas par l'enthousiasme qu'on périt, c'est par la platitude.”
Bewaart uw schat, want het is een goddelijke, de grootste die u ooit gegeven kan worden.
Men zal u er dikwijls om uitlachen, uwe woorden als hoogdravend bespotten, uwe daden als onverstandig veroordeelen. Maar wie dier strenge rechters of goedige raadgevers kan u dat vertrouwen in u zelven, dat geloof in het ideaal teruggeven?
Zal dan de schaatsenrijder het ijs verlaten, dat zalig gevoel van het bruisen en koken van het bloed in de aderen prijsgeven, omdat een kuchend in een bouffante gedoken oud-heertje hem aanmaant zijn weg langs zekerder paden te vervolgen? Zal hij daar geen blauwe scheen, geen buil voor over hebben?
Zeker, het oudheertje kan gelijk hebben, het ijs kan te dun, de weg te gevaarlijk zijn, het enthousiasme kan aan waanzin gaan grenzen; maar heeft de natuur u dan geene hersenen gegeven, sluit enthousiasme dan verstand uit?
Gebruik 't als ware vrijheid, u latende leiden door uw verstand, maar verwaarloost ze niet die kostbare plant, of ge vervalt in wat Claretie noemde “la platitude”.
U hier te wijzen op alle gevaren, die u in uw eersten studententijd zullen bedreigen, het is mij ondoenlijk, en ik kan u dat alles ook niet met zoovele woorden uitleggen. Maar ge zult me begrijpen, ge zult zelve voelen wat ik bedoel, wanneer ik u zeg, dat er van die ijsvlakten zijn, die er o, zoo mooi, zoo aanlokkelijk uitzien, maar waarvan het oudheertje, dat reeds langer aan den wal staat, weet, dat de ijskorst zoo dun is, dat er zich zooveel wakken en kolken in bevinden, voor 't ongeoefend oog niet zichtbaar, maar waarin reeds zoovele gezonde, krachtige jongelieden zijn verdronken. Ik wil u hier het oudheertje zijn en u toeroepen: laat die vlakten varen, want het genoegen is niet evenredig aan 't gevaar. Vermijdt die genoegens, matigt u in de overige, bewaart wat voor den dag van morgen, want geniet ge heden alles, morgen zult ge niet meer in staat zijn te genieten.
En doet ge dat, dan zult ge van zelf ook uwe plichten ver-

vullen. Uwe plichten tegenover u zelf, uwe plichten tegenover uwe ouders, die u hier zonden, uwe plichten tegenover het Corps, waartoe ge wilt toetreden en van welks voordeelen ge dan eerst recht partij zult kunnen trekken.
De éérste en voornaamste plicht, dien het lidmaatschap van ons Corps u oplegt en waarin zich alle andere daden oplossen, is, dat ge u één gevoelt met de gemeenschap, dat ge wilt streven naar haar glorie. Hebt ge dat doel voor oogen, dan weet ge welke uwe houding als lid van het L.S.C. moet zijn, naar binnen zoowel als naar buiten. Wanneer ge eenigen tijd hier geweest zijt, zult ge hebben leeren inzien, dat het lidmaatschap van ons Corps voor u als 't ware een kroon is, en, zijt ge u bewust van uw eersten plicht, dan zult ge haar met opgeheven hoofde en met waarde dragen. Maar dat is nog niet voldoende; daar moet nog iets bijkomen. Ik kan u dat niet beter duidelijk maken, dan door u een scène aan te halen uit Aeschylus' “De Zeven tegen Thebe”. Ge weet, er waren zeven koningen uit den Peloponnesus opgetrokken om Thebe te belegeren, en terwijl ze daar allen gereed staan in hunne schitterende wapenrustingen en met hun grooten stoet van volgelingen om de wallen te bespringen, neemt de dichter het oogenblik waar om hen te beschrijven.
Er waren er zes, op wier schilden met sierlijke letteren stoute en trotsche spreuken waren geschreven; alleen de zevende, de eerste, de beste onder hen allen had niets op zijn schild; 't was hecht en sterk, maar men zag er noch versieringen noch één enkele letter op; want zegt Aeschylus:

“ου γὰρ δοκεῖν ἀριστο□, ἀλλ᾽ ἔιναι θέλει”,
“want hij wilde de eerste niet schijnen, hij wilde de eerste zijn”.
Dat moet ook gij doen, M.H., ge moet niet de eerste willen schijnen, ge moet de eerste willen zijn.
Gij allen, die daar voor me zit, alphabetisch gerangschikt, ge zult, als ge in ons Corps zijt opgenomen, wellicht een eenigzins andere rangorde gaan innemen. Er zullen er onder u zijn, die zich onderscheiden door hunne talenten, anderen door den goedklinkenden naam van het geslacht, waartoe ze behooren, weer anderen door hun fortuin.
Het zou te veel van u gevergd zijn, wanneer ik van u eischte, dat gij allen dezelfde sympathiën, dezelfde wenschen zoudt koesteren, denzelfden vriendenkring den uwen zoudt noemen. Maar wel ontzeg ik u het recht menschen te minachten, die ge 't niet de moeite waard hebt gerekend te leeren kennen. Ge moogt in eigen oogen hooger staan, voor mij zijt ge als de anderen, soldaten in 't zelfde leger, strijdende voor

't zelfde doel. En dat leger zal niet kunnen overwinnen, zal zelfs uit elkander vallen, als er geen eenheid bestaat, als de eene strijder niet de overtuiging heeft, dat hij kan steunen op den ander, als zij allen geen vertrouwen hebben in hunne aanvoerders.
Er is er een onder u, die eenmaal zal staan op de plaats, vanwaar ik u nu toespreek, die het Corps zal moeten leiden, een geheel jaar lang; er zijn er die hem daarin moeten helpen, die met hem zullen uitmaken het hoogste college in ons Corps, en er zijn er verschillende, die eens geroepen zullen worden tot de betrekkingen in de verschillende commissiën en vereenigingen. Gebeurt u dat, bekleedt dan zoo'n post naar uw beste krachten, vergeet niet, dat ze u is opgedragen niet voor uw eigen genoegen, zooals ge zoo dikwerf zult zien gebeuren, maar tot heil van het algemeen, en laat u vooral niet verleiden te meenen, dat ge daardoor hooger staat dan de anderen; want meestal zult ge zulk eene positie meer te danken hebben aan een onbegrijpelijken samenloop van toevalligheden dan aan werkelijke verdiensten.
Ge zult slechts de versiering zijn in den gevel van 't gebouw, waarvan de groote massa de hechte fundamenten en de sterke muren uitmaakt; en valt het gebouw eens ineen, dan zult gij reeds in duizend stukken liggen, als wellicht die fundamenten en die muren nog bestaan.
En gij, die eens de fundamenten en de muren zult zijn, weest er u van bewust, dat ge even nuttig zijt als 't gevelstuk, en benijdt 't niet te veel; want al valt 't een ieder in 't oog, die 't gebouw beziet, het zijn niet enkel loftuitingen, die 't worden toegezwaaid, het heeft soms afkeuringen en spotternijen te verduren, dikwijls zóo waar en zóo gegrond, dat 't zou wenschen maar steeds een steen der fundamenten en nooit een gevelstuk te zijn geweest.'

Zoo ooit iemand zijn geheele leven door handelde naar zijne woorden, dan is het Herman Coster geweest. Hij was uiterst gestreng voor zich zelven, deed nooit iets, waarvan hij zich niet te voren rekenschap gaf.

'Hij wilde de eerste niet schijnen, hij wilde de eerste zijn'. Dit was zijn levensdevies; daarom had hij een innigen afkeer van alle aanstellerij, althans in onzen tijd geen vreemd verschijnsel bij studenten. Het was dan ook aardig om te zien, hoe hij kon omspringen met die heertjes, die prat waren op uiterlijke teekenen van voornaamheid zonder eigen verdienste;

met zijn scherp vernuft kon hij ze zoo heerlijk onder handen nemen; soms achtte hij het niet der moeite waard om een woord te zeggen, maar ging hij voor zoo iemand staan, hem met zijn stralende groote oogen fixeerende, en dan lachende met glashelderen lach, zoo aanstekelijk, dat allen, zelfs het slachtoffer, wel moesten medelachen. Hij was echter de eerste om weer beschermend op te treden, als hij vreesde dat er leed werd gedaan; want leedvermaak kende hij niet. Hij had dan ook niet één vijand.

Zoo hebben wij Herman Coster in Leiden leeren kennen: fier in zijne houding, fier in zijne woorden, bovenal fier in zijne handelingen.[1]

Gedurende den studententijd rijpte het plan bij hem om na zijne promotie naar den Transvaal te gaan; de bittere strijd van die kloeke kolonisten tegen het steeds verder opdringende Engeland boeide hem zoozeer, dat hij zich tot levenstaak koos dien strijd van het Hollandsche ras mede te gaan voeren. Hij had nog eene nevengedachte daarbij. Het griefde hem voortdurend te moeten vernemen, dat de Nederlanders over het algemeen zoo weinig gezien waren in de Zuid-Afrikaansche Republieken, en het was zijn vaste voornemen door eigen voorbeeld mede te werken, om dien slechten dunk uit te wisschen. Van bijna ieder ander zou het eene dwaze pedanterie geweest zijn om als verbeteraar van het ras uit te trekken; van een man met zijne beginselen en zijn wilskracht was het slechts een bewijs van moed.

Toen dan ook eenmaal zijn besluit genomen was, kon niets hem daarvan terugbrengen, hoewel pogingen daartoe herhaaldelijk zijn gedaan. Oom maakte in den laatsten tijd bijna elk jaar eene groote reis, waarop hij Coster medenam, en meestal nog een jongmensch als derde. In 1886 waren zij over Petersburg en Moskou naar Nisjny Nowgorod gegaan, en van daar langs de Wolga afgezakt naar den Kaukasus. Gedurende deze reis hadden zij het gezelschap van een Ameri-

1 Deze enkele herinneringen uit dien gelukkigen tijd kunnen volstaan als eene karakterschets voor Coster's latere leven; volgens afspraak heeft Mr. L.J. Plemp van Duiveland de taak op zich genomen Herman Coster als student te memoreeren, eene taak waarvan hij zich met groote toewijding heeft gekweten in het Decembernummer van Elsevier's Maandschrift.

kaan uit Chicago, reizende met zijne twee zoons, eveneens studenten. Van zelf ontstond er gedurende dat samenzijn van weken achtereen eene intimiteit tusschen de reizigers, die zoovele punten van overeenstemming hadden.

De Amerikaan, een uiterst beminnelijk man, geraakte zoo ingenomen met Coster, dat hij hem uitnoodigde na voleindiging der studiën in Leiden naar Chicago te komen; Amerika had behoefte aan menschen van zoo grooten aanleg en van zulk een eminenten inborst; hij beloofde Coster een plaats op het eerste advocaten-kantoor te Chicago, om onder genot van een goed salaris eene stage te maken tot hij een onbeteekenend examen kon doen; en hij verzekerde dat Coster na korten tijd rijker zou zijn, dan de eigenaar van een goudmijn; want een karakter als het zijne was zeldzamer en meer gezocht dan een goudmijn.

Met alle beslistheid wees Coster het welwillend aanbod af.

Het volgend jaar ging Oom met hetzelfde reisgezelschap als vrijwillig afgezant van de stad 's-Gravenhage naar Albany, ter gelegenheid van het tweehonderdjarig jubileum van de uitreiking van het Charter door Koning Karel II, waardoor de Hollandsche gehuchten Renselaarswyk en Beverwyk met het fort Oranje werden bevorderd tot de stad Albany. Met grooten, echt Amerikaanschen luister werd dit feest gevierd. Oom met zijn jongens vertegenwoordigde in naam alleen de stad 's-Gravenhage, die hem de geloofsbrieven had medegegeven, doch in het oog der feestvierenden ons geheele land. Met vorstelijke eer werden zij daarom ingehaald, en als gezanten der Stamvaders vonden zij steeds hunne plaats naast den President der Vereenigde Staten, den Gouverneur van New-York en den Mayor van de stad Albany. Op hun verderen tocht verzuimden zij niet gehoor te geven aan de uitnoodiging van den reisvriend van het vorige jaar uit Chicago, en konden zij zich overtuigen, dat deze tot de eerste burgers van de stad behoorde, een man van veel invloed, zoowel door zijn persoon als door zijn groot fortuin.

Vóór den terugkeer naar Europa had de ‘Holland-Society’ in New-York den Hollanders een grootsch feestmaal bereid. In vele dagen waren er geen brieven uit het vaderland ontvangen, doch juist dien middag bracht de post aan Coster een bericht, zich aansluitend aan een vroegeren niet ontvan-

gen brief van voorbereiding voor eene aangrijpende mededeeling, meldende dat eene calamiteit op finantieel gebied zijn familie had getroffen, welke zich op dat oogenblik zeer ernstig liet aanzien. Dit bericht maakte een geweldigen indruk. Hij, die zich anders zoo beheerschte, kreeg een aanval van radelooze bezorgdheid; hij wilde van geen terugkeeren meer weten, maar zou in Amerika blijven om dadelijk het brood voor hem en de zijnen te verdienen. De troost van Oom, dat deze wel zou zorgen, dat alles bij het oude kon blijven, werd kort en krachtig onverbiddelijk teruggewezen; met al zijne fierheid kwam hij in opstand tegen de gedachte, dat zijne lieve moeder, die met zulke innige zorgen haar eenigen jongen altijd gekoesterd had, een ondersteuning van een ander zou moeten aannemen, van welke bevriende zijde die ook kwam. En zeer wel mogelijk zou Coster toen tegen zijn eenmaal genomen besluit in Amerika gebleven zijn, indien niet de reisvriend uit Chicago naar New-York gekomen was om den reizigers uitgeleide te doen. Den jongen man in dien toestand vindende, sprak hij tot diens geschokt gemoed: ‘Het valt mij tegen u zoo te vinden; dat had ik van u niet verwacht. Gij hebt in Chicago gezien welke positie ik bekleed. Welnu, weet dan, dat ik ook eens geheel geruïneerd ben geweest. Toen heb ik mij echter niet zoo razend aangesteld als gij, maar ik knoopte mijn vest dicht, ik knoopte mijn jas dicht, en sloot daar binnen al mijne wroeging op, opdat de wereld deze niet zoude bemerken; en met opgeheven hoofde ging ik de fortuin opnieuw tegemoet. Gij weet thans met welken uitslag. Ga nu naar Europa, voleindig uwe studiën, en treed dan op als een man.’

Deze taal, waarin geen woord van beklag, electriseerde hem. Hij verkropte zijn wrevel in zijn binnenste, hief het hoofd weer op, en dien middag bemerkte niemand op het Holland-Societyfeestmaal aan welk een wanhoop hij eenige uren te voren ten prooi was geweest. Hij keerde naar Europa terug, studeerde nog ernstiger dan vroeger, bleef dezelfde joviale student, en geen oogenblik van zwakheid heeft hij meer getoond.

In September 1890 vertrok hij als Meester in de Rechten naar Pretoria. Het aanbod van eene goede betrekking in

Rotterdam, met het doel om hem in ons land te houden, werd, evenals voorspiegelingen van andere mooie posten, afgeslagen met evenveel beslistheid als het voorstel van den reisvriend uit Chicago.

Invloedrijke personen gaven hem mooie aanbevelingsbrieven mede; erkentelijk nam hij ze aan, maar nimmer heeft hij er één getoond in het vreemde land. Hij wilde niet door gunst vooruitkomen. Eene kleine som nam hij op zak mede; een ruim hem aangeboden crediet voor moeilijke dagen wilde hij niet aanvaarden. Als een wildvreemde kwam hij dus in Transvaal's hoofdstad.

De Transvaalsche wet liet eene dadelijke vestiging als procureur niet toe. Hij moest zich eerst bekend toonen met de rechtsbedeeling aldaar en een soort examen afleggen; een voorafgaand practisch werkzaam zijn was daartoe noodig. Hij moest zich dus de gelederen der advocaten ontsluiten.

Eene poging tot eigen introductie bij de Engelsche advocaten mislukte; zij ontvingen hem niet. De Afrikaander advocaten gaven hem te kennen, dat het hem niet tot aanbeveling strekte Hollander te zijn; de enkele Hollandsche advocaten lieten hem gevoelen, dat de komst van eenen nieuwen mededinger in hun sober bestaan hun niet welkom was. De uitkomst van zijn pogen was, dat hij geen plaats kon vinden. Slechts één advocaat, den Heer Hollard, had hij niet kunnen treffen wegens diens afwezigheid naar Swaziland; daarom schreef hij dezen, en wel met tusschenpoozen herhaaldelijk, doch het antwoord bleef uit. Aldus zat Coster in den Transvaal, maanden lang werkeloos, zonder eenige voorspraak; van het goede uit de maatschappij aldaar zag hij niet veel; het kwade, dat meer naar voren komt, kon hij aan alle zijden leeren kennen. Geen wonder dan ook, dat zijne brieven getuigden van eene ontgoocheling, grooter dan hij zich had kunnen voorstellen. De wijze menschen staken de koppen reeds bij elkaar en vertelden, dat Coster nu wel van zijne dwaze plannen zou terug komen! Hoe weinig hadden zij hem nog leeren begrijpen, zij die zoo spraken.

Eindelijk komt de Heer Hollard terug; doch ook hij had allerminst behoefte aan den jongen Hollander. Het toeval wilde echter, dat Hollard eigenaar was van het pension, waarin Coster zijn intrek had genomen. Meer uit nieuws-

gierigheid dan uit belangstelling - wij vernamen het van den Heer Hollard zelven tijdens zijn verblijf in ons land - vroeg hij de directrice van het pension naar Coster; deze dame verklaarde nog nooit zulk een eigenaardigen vreemdeling gezien te hebben: hij dronk niet, speelde niet, vloekte niet, ging slechts uit om te wandelen, en werkte overigens steeds in dikke oude boeken, veel rookende. Deze mededeelingen prikkelden Hollard, en daarom nam hij Coster als klerk tegen twintig pond per maand aan.

Op het kantoor van den heer Hollard ging in dien tijd zeer veel om; de cliënten lieten zich aldaar dieper in het geweten kijken, dan de wereld daarbuiten ooit zou mogen vernemen. Om die reden is deze stage voor Coster dubbel leerzaam geweest; volgens zijn eigen verklaring kon hij daarna de innerlijke waarde van zeer velen op zijn hand wegen.

Bekend worden beteekende met Coster's talenten overwinnen. Door middel van het kantoor van Hollard kon hij optreden, zich bekend maken, en binnen korten tijd kon hij zich zelfstandig als advocaat vestigen om alzoo door eigen praktijk in zijn onderhoud te voorzien. De grootste beproevingen waren nu met glans doorstaan, en met trots kon hij aldra zijne aanstaande uitnoodigen om als zijne vrouw naar Petroria te komen.

Nu klom hij steeds hooger in ieders achting, en allen zochten hem, zoowel in zaken als in den omgang. De aankomst van zijne vrouw was echter voor hem het sein om zich uit het societeits- en gezelschapsleven terug te trekken, en in eene gelukkige intimiteit weder te genieten van het huiselijk leven, dat hem zelfs in den tijd van het meeste uitgaan in Leiden altijd nog het hoogste geschenen had.

Indien men dan ook één klacht over hem uit Zuid-Afrika verneemt, dan is het, dat hij zoo weinig deel nam aan het openbare leven, en dat hij elke eerzucht miste, behalve die van een uitnemend mensch en een kranig advocaat te zijn.

Werkte deze houding aanvankelijk stremmend op den omgang met anderen, al spoedig zou zij hem als een bepaalde fout aangerekend worden. Immers de regeering zocht zijne krachten ten bate van het land voor een der invloedrijkste posten. Hij gevoelde zich tot een openbaar ambt zoo weinig aangetrokken, dat hij slechts met groote moeite werd

bewogen tijdelijk als plaatsvervanger het Staatsprocureurschap waar te nemen; eerst aan president Kruger mocht het gelukken hem over te halen in het belang van het land dit zeer gewichtig ambt te aanvaarden, ‘want Oom Paul had altijd een argument meer dan een ander’.

Zoo was deze onbekende jonge Hollander, zonder eenige protectie en buiten eigen streven, na een verblijf van vijf jaar geroepen tot een post van groot gewicht en groot vertrouwen.

Het salaris van Staatsprocureur bedroeg aanmerkelijk minder dan hetgeen Coster toen reeds met zijne praktijk verdiende. Deze belangeloosheid van iemand, die zijn fortuin nog moest maken en den zekeren weg daarheen vrijwillig prijs gaf, wekte algemeene bewondering in Transvaal. Zulk eene handeling had men niet kunnen verwachten van eenen Hollander; hij die haar pleegde, kwam echter nader tot zijn doel: de verheffing van het Hollandsche element.

Ook tijdens het bekleeden van dit Staatsambt bleef Coster vóor alles een huiselijk man voor zoover zijne bezigheden dit toelieten. In zijne vrije uren zat hij het liefst tehuis te lezen, of te spelen met zijn oudste jongetje, dat geen prettiger speelkameraad kende. In de uitgaande wereld van Pretoria zag men Coster niet, slechts bij enkele intiemen kwam hij aan huis. Ongeveer een maand na zijne definitieve aanstelling tot Staatsprocureur schreef hij, den dag voor oude jaar 1895, dat er wel moeielijkheden in het vooruitzicht waren met gistingen onder de Uitlander-bevolking, maar dat vermoedelijk in het eerste half jaar nog niet vele lastige kwestiën te wachten waren; hij had het dan ook op dat oogenblik na de drukten van het eerste optreden vrij rustig; dien avond zouden zij ten minste weer eens uitgaan om den verjaardag te vieren van dr. K., een studievriend uit Leiden

In dien nacht werd Transvaal het eerst opgeschrikt door die ellendelingen, die later zijn moordenaars zouden worden. Door leugen en bedrog waren een aantal grieven verdicht, in Johannesburg een aantal menschen bijeengescharreld, die bereid waren de rol van verdrukte slachtoffers eener tirannieke regeering te spelen, en op die wijze eene geveinsde deernis

op te wekken. De vuige bent had hare vertakkingen tot in de hoogste kringen van Engeland, tot in het ministerie van Koloniën, ja zelfs Engelschen beweren thans op grond van zeer compromitteerende bewijsstukken, dat eigenlijk de opperleiding van dit schaamteloos geknoei bij dit laatste moet gezocht worden. In ieder geval was de inval van dr. Jameson en de zijnen voorbereid op Engelsch gebied, onder de oogen van Engelsche autoriteiten met Engelsche wapenen; de roovers hadden verzuimd een der telegraaflijnen door te snijden, en die eene heeft hen juist bijtijds verraden; anders hadden zij het misschien nog tot een der beide groote steden kunnen brengen. Een klein groepje in der haast samengekomen Boeren van de ouderwetsche soort onder aanvoering van Cronjé was evenwel in staat om de wel vijftienmaal talrijker troep Engelschen tegen te houden, totdat de aangekomen versterkingen de vrijbuiters konden gevangen nemen.

Op nieuw bleek het, dat de Boeren op het krijgsveld nog steeds in hun element waren; in een openlijk gevecht tegenover den vijand waren zij dezen verre de baas. Voor Coster evenwel was de taak weggelegd om in een lang naspel den strijd verder voort te zetten tegen het onbetrouwbare complex, dat zich niet geschaamd had openlijk Engeland's woord te breken, maar nu zou toonen evenmin bezwaar te zien leugen en valsche getuigenis als wapens te gebruiken.

Hierbij kwam het groote talent van Coster als scherpzinnig jurist eerst in het volle licht. Met groote volharding en niet minder kennis wist hij, met behulp van Dr. Krause, den bijna onlosbaren knoop der samenzwering te ontwarren. Het voorloopig onderzoek duurde drie maanden, en werd tegen de gewoonte door den Staatsprocureur zelf gehouden; de groote heeren van Johannesburg moesten allen voor hem verschijnen; en terwijl zij vroeger hem als Hollander niet hadden willen kennen, waren zij nu in hunnen angst zoo onderdanig beleefd, dat Coster zelf verklaarde: ‘ik word er vies van.’ Evenwel als getuigen waren zij zeer onwillig en schaamden zij zich niet op tal van leugens betrapt te worden; maar tegen de meesterlijke instructie van Coster waren zij niet opgewassen; en na sluiting van het voorloopig onderzoek waren de Reformers zoo volkomen ontmaskerd, dat op de openbare terechtzitting voor de beschul-

digden niets anders overbleef dan rondweg schuld te bekennen, in de hoop daarmede nog de toegevendheid van den rechter en van den President te kunnen inroepen. De openbare terechtzitting werd door die bekentenis wel minder belangrijk, en Coster zelf was eenigszins teleurgesteld, dat na dien zwaren arbeid van maanden de zaak op de zitting zoo oogenschijnlijk eenvoudig was geworden; aan zijne energie echter was het te danken, dat de uitslag van de instructie, ondanks de felle tegenwerking, zoo vernietigend was, en dat het lastigste bewijs, met name het wettig bewijs - (het overtuigend was reeds lang verkregen) - geleverd werd, zoodat de jury zonder eenige aarzeling het schuldig over velen moest uitspreken. Dr. Jameson en eenige der meest op den voorgrond getreden ‘reformers’ werden ter dood veroordeeld. Mede op aandringen van Coster werd echter het doodvonnis niet voltrokken; niet uit medelijden, maar omdat men die roovers niet waard achtte zelfs een schijnbaar aureool van martelaar in Engeland te verwerven. De uitkomst heeft bewezen tot welke fijne politiek deze uitlevering dier misdadigers aan hun eigen land, de ‘bevriende mogendheid’ gerekend moet worden. Met groote scherpzinnigheid heeft de Transvaalsche regeering begrepen, dat de rol van deze poppen in Engeland zelf nog veel belangwekkender zou worden. Uitgeleverd voor een der zwaarste misdrijven, die de burgers van eenen staat tegen een anderen kunnen begaan, werd ter hunner eere eene comedie in het moederland op touw gezet, die hoogst komisch zou kunnen heeten, indien zij niet zoo bedroevend schijnheilig ware geweest. Juist door dit karakter evenwel werd zij voor de Zuid-Afrikaanders in zoo hooge mate nuttig en leerzaam. Het optreden van allerlei hooggeplaatste marionetten, de uiterlijk getoonde belangstelling van vorstelijke zijde, gaf bij deze hernieuwde schijn-procedure niet het wettig, maar wel het overtuigend bewijs, dat de touwtjes van al deze poppen, vorstelijke, hoogadelijke of ambtelijke, werden bewogen door Rhodes, Chamberlain & Co., als directeuren van dit specialiteitengezelschap. En tot het vormen van een zuiver eigen oordeel was dit enkele overtuigend bewijs voor den Transvaal voldoende; de Boeren wisten nu precies wat ze aan Engeland hadden.

De Engelschen worden meestal als listig afgeschilderd;

door hunne koenheid en voortvarendheid in zaken wordt men licht geneigd aan het geheele volk deze eigenschap toe te kennen. Des te vreemder komt het daarom voor, dat zij in de laatste jaren tegenover de Boeren zoo onbegrijpelijk dom zijn opgetreden. Dat er in het algemeen wat broeide aan de Engelsche zijde, was aan niemand in Transvaal onbekend; trouwens de Boeren hebben reeds te vaak op gevoelige wijze geleerd, dat de Engelschen als natie op het punt van kwade trouw geen sterk schaamtegevoel hebben; het verkeeren met Engelsche landsmannen van nobelen inborst, de huwelijken, die tot groote wederzijdsche waardeering van personen leidden, deden bij hen echter telkens den noodig gebleven argwaan tegen het volk in zijn geheel insluimeren. De ontijdige vermetelheid van Jameson en zijne mannen schrikte echter de meest lijdzamen wakker, en was de tijdige waarschuwing voor de Boeren om zich op een ernstigen oorlog voor te bereiden. Transvaal wist nu wat dit geteem over gelijke rechten waard was; en al mochten de Engelschen over de geheele wereld, onder verguizing van het waarachtige godsdienstgevoel der Boeren, met een vertoon van rechtzinnige zachtmoedigheid psalmodyen uitgalmen voor de heerlijkheid van het recht en der beschaving, - een slip van den tabberd was in een onbewaakt oogenblik opgewaaid, en de zalvende zanger bleek tot aan de tanden gewapend te zijn met moorden inbrekerswerktuigen. Sedert klonk het gezang valsch in de ooren der Boeren, knarsend als van een gebarsten pot, want zij konden het onderkleedsch gerammel dier werktuigen niet meer uit het gehoor verliezen.

Onder deze tonen trad Coster in het openbare leven, en zijn gehoor bleek fijn ontwikkeld te zijn. Met alle krachten werkte hij dus mede aan het ontmaskeren van die bende, aan het versterken van degenen, die de dupe van den toeleg moesten worden. Maar hij werkte niet met middelen, die het daglicht schuwden; zijn optreden ook in deze richting was zijn eerlijken fieren aanleg weder volkomen waardig. Immers zelfs de personen, die hij het scherpst vervolgd heeft, moesten blijven getuigen van zijne fierheid; het met zorg uitgevoerde bekladsysteem kon op zijne onkreukbaarheid geen vat krijgen. Daarom werd in koor uitgeroepen dat Coster te goed was voor de Boeren, hij, die het zichzelf een eer rekende zijn

leven te wijden aan dat kranige volk, ook al was hij volstrekt niet blind voor de gebreken, die het, als aan ieder onzer, aankleven.

Door het optreden der Engelsche ‘Reformers’ bleek eene nauwere aaneensluiting van alle Hollandsche belangen in Zuid-Afrika een gebiedend vereischte; niet als eene zoogenaamde samenzwering om de Engelschen uit dat gedeelte der wereld te verdringen: de Boeren hebben tegenover deze onware verdachtmaking voldoende getoond, hoe bereid zij waren den Engelschen groote vrijheid en zelfs ruime vertegenwoordiging te verschaffen, zoo ruim zelfs, dat daarin het grootste gevaar voor Engelsche overheersching zoude gaan schuilen. Maar die aaneensluiting was noodig geworden tot instandhouding van het Hollandsche element in Zuid-Afrika, als maatregel van zelfbehoud voor de Boerenrepublieken tegenover het opdringen van Engelsche zijde. Aan het stichten van eene groote nieuwe Zuid-Afrikaansche Republiek werd toen nog niet ernstig gedacht; het toenemend dreigen van Engeland deed eerst in later jaren dezen wensch ontstaan; vooralsnog verlangde men slechts te beschermen wat men had. Dat de taal tot bereiking van dit doel eene groote macht zou kunnen uitoefenen, werd al meer en meer begrepen. Sommigen nu wilden de overheersching van de taal verkrijgen, door het zuivere Nederlandsch of z.g. Hooghollandsch als eenige officieele taal in de vertegenwoordiging, in de scholen en in alle stukken toe te laten; anderen weer wenschten als eenige taal het Afrikaansch aangenomen te zien; wij hebben vernomen hoe heftig die partijen enkele malen tegenover elkaar konden staan uit het verslag over het ontslaan van den wakkeren Cars de Jonge, even voor zijn uittocht naar de grenzen. Coster, de kracht van de landstaal beseffende, keurde evenwel geen dier uiterste richtingen goed. Zijn wensch ging niet verder dan voorloopig een tweetalig Zuid-Afrika te hebben; hij redeneerde, dat men de groote menigte Engelschen niet zoo dadelijk maar kon dwingen het Hollandsch te leeren; en als men de Engelsche taal van de scholen uitsloot, zou het eenig gevolg zijn, dat de Engelschen hunne kinderen op zuiver Engelsche scholen deden, waar zij alleen in hun eigen landstaal onderwijs zouden krijgen. Liet men daarentegen het Engelsch ook op de Staatsscholen toe, dan zouden de Engelsche

kinderen al spelende het Hollandsch leeren, zoodat men op die wijze veel beter zijn doel zou bereiken dan door dwang.

Als geboren Nederlander sprak Coster bij voorkeur het Hooghollandsch, ook al kende hij zeer goed Afrikaansch; daar het Hooghollandsch rijker aan woorden is, diende deze taal beter om zijne gedachten weer te geven. Tegen de regeeringspersonen sprak hij altijd Hooghollandsch, en wel bepaaldelijk als een bewijs van achting; hij meende, zij het dan terecht of ten onrechte, dat het minder eerbiedig zou klinken, indien hij met de hooggeplaatste personen zou spreken in eene taal, die hem te huiselijk klonk. Wegens de verschillende beteekenis van gelijkluidende woorden ontstond hierdoor echter wel eens misverstand, en eenmaal is dit de oorzaak geweest van eene heftige woordenwisseling met den President, waaraan door sommigen veel te groote beteekenis is gehecht. De aanleiding is de volgende geweest.

Transvaal had met zijne goudvelden veel te lijden van de toestrooming van allerlei personen van zeer inférieur gehalte. Gelukzoekers uit alle deelen van de wereld, niet het minst uit Engeland, die vaak genoeg een schitterenden naam droegen, maar buiten dit ornaat berooider waren dan een bedelaar, en het laatste schijntje van moraliteit hadden verloren, bezorgden op alle wijzen overlast aan den Staat en de rustige burgers. Daarom werd aan Coster, kort na zijn optreden als Staatsprocureur, de opdracht gegeven eene wet op de toelating en uitzetting van vreemdelingen te maken, ten einde den stroom van dat rapaille te keeren. Coster's ontwerp, spoedig door den Volksraad tot wet geproclameerd, eischte voor de toelating van vreemdelingen onder meer: bewijzen van herkomst, van goed gedrag en van voldoende middelen of bekwaamheden om in hun onderhoud te voorzien, drie voorwaarden waaraan velen der vreemdelingen niet konden voldoen. Dientengevolge greep er eene zuivering van het land plaats, en werden de meest beruchte sujetten over de grenzen gezet. Niet zonder recht werden de grensbewoners hierover ongerust en ontstemd, en de tusschenkomst van de Engelsche regeering werd ingeroepen. Met graagte werd deze gelegenheid door Chamberlain aangegrepen om zich te mengen in zaken, die volgens Transvaalsche opvatting tot de

zuiver binnenlandsche aangelegenheden behoorden; in zijne twee lange depeches (N°. 92 en 93) van 6 Maart 1897 aan den Engelschen vertegenwoordiger Lord Rosmead, volgens zijne opdracht in extenso aan de Transvaalsche regeering medegedeeld, beriep Chamberlain zich ten aanzien van deze grief op artikel XIV van de Conventie van 1884, luidende:

'Alle personen, geen inboorlingen zijnde, die zich gedragen naar de Wetten van de Zuid-Afrikaansche Republiek, zullen de volle vrijheid hebben om met hunne families te komen, te reizen of te verblijven in alle deelen der Zuid-Afrikaansche Republiek' enz. Voor een onpartijdig oog is het niet moeilijk om te begrijpen, dat met volle eerbiediging van dit artikel de Transvaalsche regeering het recht had om maatregelen uit te vaardigen tegen het binnenstroomen en verblijven van gevaarlijke sujetten, waarvan zij zeker kon verwachten, en niet zelden reeds kon bewijzen, dat dezen zich niet zouden gedragen of hadden gedragen naar de wetten der Republiek; zelfs het belang der nijvere inwonende Uitlanders eischte zulk eene bescherming. Op dit punt was Coster dus in zijn volste recht om van zijne plaats te adviseeren geen gevolg te geven aan de vertoogen der Engelsche regeering tot intrekking der vreemdelingenwet; hij keurde het af, dat Engeland zich wederom in eene z.i. zuiver binnenlandsche aangelegenheid zou mengen, en hij vreesde dat een nieuw toegeven een slechten indruk zou maken op de buitenwereld, waar de Transvaal reeds herhaaldelijk zoo toegevend was gebleken. Daartegenover maande vooral de President met aandrang om toch maar tot de intrekking over te gaan. Toen zeide Coster in het debat tot den President: 'Ik begrijp wel uwe bedoeling, President, gij zijt bang voor oorlog met Engeland. Welnu met Engeland's politiek is die oorlog vroeger of later toch onvermijdelijk; later zullen wij er allicht niet zoo goed voorstaan, want wij zijn gereed, en Engeland is thans in Egypte en door tal van andere moeilijkheden gebonden, zoodat zijn beste troepen nu niet tegen ons kunnen uitkomen.' Het Hooghollandsche woord 'bang' werd door den President verkeerd begrepen, terwijl ieder Nederlander daarin slechts zou hooren 'bezorgd', maar nooit 'vreesachtig'. Het ging als met des President's eigen gevleugeld woord, dat

Koningin Victoria ‘eene kwaje vrouw’ zou zijn, hetwelk in Engeland ook geheel verkeerdelijk als ‘a bad woman’ werd opgevat. Geprikkeld tot toorn voegde de president daarop in zijn eigen Afrikaansch aan Coster toe: ‘Wat, jullie Hollanders, je hebt makkelijk praten; als er oorlog komt dan kruipen jullie tehuis achter je lessenaars, maar wij Boeren moeten het uitvechten!’

Deze woorden, eveneens zonder eenige beleedigende bedoeling in het vuur van het debat er uitgeworpen, sneden niettemin Coster tot in de ziel; hij heeft ze nooit kunnen vergeten. Hij voelde op dat oogenblik een slag toegebracht aan alle Nederlanders, terwijl juist zijn voortdurend vurig streven was geweest om den naam der Nederlanders te verheffen. Die woorden gaven hem aanleiding om te zeggen, dat zij de mededeeling verhaastten van zijn lang overwogen besluit om het Staatsprocureurschap neder te leggen; en ondanks het oprechte leedwezen, dat zoowel de President als de geheele Uitvoerende Raad over de mededeeling te kennen gaven, bleef Coster bij zijn besluit volharden.

Met opzet heb ik deze episode wat uitgebreid medegedeeld, omdat velen aan dit woordenspel eene te groote beteekenis hebben gehecht, en uit het aftreden van Coster een wapen wilden smeden tegen President Kruger. Dit is niet juist; want uit den eigen mond van Coster heb ik vernomen, dat hij den President als eenen bijzonderen, zeer merkwaardigen man hoog achtte. Wel ontstond er meermalen wrijving tusschen de jeugdige voortvarendheid van Coster en het zeer bezadigd en diplomatiek overleg van den President, en herhaaldelijk is het gebleken, dat de oude man, zoo rijp in ervaring, met zijn helder hoofd de zaken beter inzag dan de jurist; Paul Kruger was voor hem vaak het oud-heertje uit de inauguratie-rede. Zoo behoefde de intrekking van de vreemdelingenwet voor Coster geen reden tot aftreden te zijn, en is dit trouwens ook niet geweest. Bijna allen waren het met Coster eens dat de intrekking dier wet met het oog op de Conventie van 1884 geheel onnoodig was; maar door den maatregel van uitzetting der gevaarlijke vreemdelingen, leden in de eerste plaats de Oranje-Vrijstaat en het Noordelijk deel der Kaapkolonie, dat sterk Hollandsch gezind was. Voor alles moesten deze zeer bevriende buren ontzien worden,

en dus had de Transvaal zelf politieke redenen, welke voor de intrekking pleitten.[1)]

De ware reden van ontslag is voor Coster geweest, dat hij zich niet gelukkig gevoelde op den zetel van een ambtenaar; hij had te veel zucht naar absolute vrijheid, om zich te kunnen schikken naar de eischen eener niet weg te cijferen bureaucratie; voor het controleeren van ondergeschikten had hij geen aanleg; hij was te eenvoudig, te huiselijk in zijne opvattingen om ook den uiterlijken staat van een hooggeplaatst ambtenaar te voeren. Ik heb wel eens hooren zeggen, dat eene te sterke aanwezigheid van Doopsgezind bloed in zijne aderen zijnen tegenzin tegen elke ambtenaarsbetrekking gereedelijk verklaarde.

Nog geen twee-en-dertig jaar oud was Coster tot het ambtelooze leven teruggekeerd, met een loopbaan achter zich, voldoende om een lang menschenleven welbesteed te noemen. Hij had ieders achting gewonnen en werd naast Dr. Brill de meest geziene Hollander in geheel Zuid-Afrika genoemd.

Zoowel in den Vrijstaat als in de Kaap-Kolonie, ja zelfs in Engeland, sprak men zijn naam met eere uit. Na zijn ontslag werd er eene beweging optouw gezet om hem opnieuw te doen optreden als Staatsprocureur, en de 1e Volksraad verzocht hem dit in een officieel schrijven; men wilde hem tot Staats-secretaris benoemen; hij had maar voor het spreken, en elke betrekking, die hij wenschte, zou hij gekregen hebben. Zelf wendde hij evenwel al die pogingen af om hem weer

1) Voor den Volksraad was dit dan ook het eenige motief voor de intrekking, gelijk blijkt uit de redactie van het Besluit van 6 Mei 1897: ‘De Eerste Volksraad, lettende op de Regeeringsmissive o.a. de herroeping van Wet No. 30, 1896; overwegende dat gemelde wet niet aan het doel, waarvoor ze door den Volksraad is vastgesteld, beantwoordt, maar meer eene last veroorzaakt aan reizigers uit de naburige Staten en Koloniën,
Besluit: gemelde Wet No. 30, 1896 te herroepen, en vereenigt zich met de opiniën door den H. Ed. Uitvoerenden Raad in deze missive uitgedrukt.’
Die opinien van den Uitvoerenden Raad waren: ‘dat de Engelsche Regeering zich niet mocht mengen in deze zaak als eene binnenlandsche aangelegenheid, zoodat de depeches voor kennisgeving waren aan te nemen; doch dat de lasten voor de naburige koloniën en het gewenschte overleg met deze aanleiding gaven tot intrekking, vooral daar vele ongewenschte vreemdelingen toch binnen kwamen en vele gewenschten bleven buiten gesloten.’ Vóór de intrekking stemden 20 leden, daar tegen de leden Schutte, Steyn en Jouhert, de eerste op den bepaalden grond ‘dat in de regeeringsmissive melding is gemaakt van twee depeches (van Chamberlain) waarop hij tegen was.’

in het ambtelijk leven te betrekken. Hij wenschte slechts zijne ware roeping als advocaat te volgen, overtuigd ook in dien stand veel goeds te kunnen uitrichten. En weder bleek zijne overtuiging werkelijkheid te zijn. Immers, van alle zijden stroomden de cliënten naar hem toe; hij werd de meest gevierde advocaat, in wien allen een onbeperkt vertrouwen hadden. Zijne felste tegenstanders in de politiek, de mannen, die hij met al zijn kracht in het Jameson-proces had vervolgd, kwamen nu, met voorbijgaan hunner eigen landslieden onder de advocaten, bij den Hollander advies inwinnen; zoozeer bouwden zij op de eerlijkheid en degelijkheid van zijn karakter; Coster kon gerustelijk hun raadsman zijn zoolang het niet politieke zaken gold, evengoed als een medicus zijn politieken tegenstander mag cureeren. Onder die aanraking met de vijanden des lands kon zijn naam niet lijden; daarvoor stond hij te hoog.

Hij bleef dan ook het onbeperkte vertrouwen van de regeering genieten. En toen de geruchtmakende moord van den uitlander-millionair Wolf Joël op 14 Maart 1898 gepleegd was door Von Veltheim, een chevalier d'industrie van de ergste soort, juist van dat slag waartegen Coster met de vreemdelingenwet had willen waken, achtte de regeering, met het oog op den reeds gespannen politieken toestand, het noodig, dat zoowel de behandeling dier strafzaak als de verdediging op de helderste en ridderlijkste wijze zouden geschieden; en op haar aandringen trad Coster als raadsman van den beklaagde op.

Het vermoeden bestond, dat zekere Strange, een vriend van den verslagene en mede aanwezig bij den aanslag, het eerst zou hebben geschoten. Alle slaafsche millionairbladen eischten luide de terdoodbrenging van den beklaagde; maar meer nog dan in eene andere zaak, eischte hier het publiek belang, dat een onderdaan van een vreemden Staat, die in dit geval misschien niet de eerste schuldige was, niet zou worden veroordeeld ingevolge de pressie der Jingo-bladen. Dus ook de verdediging moest supérieur zijn. Coster was daartoe de aangewezen man. Acht dagen duurde de behandeling, en in de scherpzinnige kruisverhooren toonde hij zijn meesterschap. Het eigenlijke pleidooi na dezen achtdaagschen strijd duurde slechts een kwartier; de uitkomst was vrijspraak van den beklaagde.

Na afloop van de zaak was Coster dood-op; evenals altijd had hij zich geheel aan zijne taak gegeven, was er dag en nacht mede bezig geweest. Gelijk meer gebeurt, was de advocaat sympathie gaan gevoelen voor zijn beklaagde, en uit den grond des harten kwam Coster's verzekering, dat, hoeveel Von Veltheim op zijn geweten mocht hebben, hij in zijn soort een kerel van beteekenis was.

Somtijds kon Coster zich te veel laten medesleepen in zijne zaken; hij werd dan te heftig in zijne pleidooien; maar nooit was hij kwetsend; en zijne redevoeringen, juist wegens den daarin doorstralenden gloed, werden door allen om vorm en inhoud bewonderd.

Al was de kern van den nobelen student, dien wij zoo vereerd hadden, nog dezelfde, toch was Coster wel eenigszins veranderd. Zijn enthousiasme was gebleven, maar zijn optimisme had in die maatschappij geleden. Daardoor werd hij al meer en meer teruggetrokken van aard. De menschen waren meer van hem gaan houden dan hij van de menschen.

Maar vóór alles had hij zijn enthousiasme behouden, en meer en meer ontwikkelde zich ook in zijne gedachten het nieuwe ideaal van den toekomststaat: het groote Rijk van de Vereenigde Staten van een Hollandsch Zuid-Afrika. Hij bleef daarbij een voorbeeld geven voor al wat Hollandsch heeten mocht. Hij streed met alle kracht tegen de verzaking der nationaliteit door die laffe individuen, die uit eene zucht naar mode en naar behagen bij voorkeur het volgens hunne begrippen meer beschaafde Engelsch spraken, zich als Engelschen gedroegen. De Boeren verleerden het om hunnen neus op te trekken voor wat uit Nederland kwam; naast de vele goede en eminente Hollanders, die voornamelijk door de Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij tot heil van het land waren aangevoerd, bleef Coster als eene zeer bijzondere persoon in het oog vallen. De Afrikaanders, zoo angstig om hunne zonen naar de Nederlandsche universiteiten te zenden wegens de overdreven verhalen over de bandeloosheid en zedeloosheid der studeerende jongelui, welke verhalen helaas meer dan eens bevestiging hadden gevonden in de slechte individuen, die zich in hun midden kwamen vestigen, zagen nu met eigen oogen, dat deze oud-

Leidsche Student, zoo gevierd onder zijne tijdgenooten, toch een voorbeeld van reinheid en soberheid gebleven was; en hun angst is veel verminderd. O, mochten die enkele jonge lui, die uit eene misplaatste opvatting van studentikositeit zich aan allerlei excessen overgeven, het voorbeeld van Coster voor oogen nemen, en bedenken dat men nog geen kwezel wordt, indien men steeds zich zelf blijft respecteeren; het opzoeken van het gemeene uit een averechts eergevoel in een tijd van onnadenkendheid is voor velen de aanleiding tot geheelen ondergang geweest, en de Transvaal had tot groote schade van den Nederlandschen naam langen tijd een al te groot contingent van die drankzuchtigen, van die verwoesten naar lichaam en geest zien aankomen. Gelukkig worden zij nu ook in Zuid-Afrika als treurige uitzonderingen beschouwd. Hollander is thans geen scheldnaam meer, dank zij het waardig optreden van een groot aantal degelijke Hollanders. De onbewuste afkeer tegen het Hooghollandsch is daardoor sterk verminderd. De Afrikaanders leerden de toewijding kennen van de steeds aangroeiende Nederlandersgroep in dienst der Spoorwegmaatschappij; de kunde der Nederlandsche doktoren werd gewaardeerd; de Nederlandsche onderwijzers bleken met ernst hunne taak optevatten; de couranten onder Nederlandsche redactie bewezen eerlijk de belangen van het land te dienen; en toen dan ook achtereenvolgens de Afrikaanderbond en het Nederlandsch Taalverbond aanvingen werkzaam op te treden tot versterking van het Hollandsche, althans het Hollandsch-Afrikaander element, bleken zeer velen zich met volle overtuiging onder die vanen te willen scharen. Het is dan ook zeer merkwaardig om gade te slaan hoe snel en krachtig het Hollandsche element zich in de laatste jaren in geheel Zuid-Afrika ontwikkeld heeft; de politieke toestand is in dien tijd zeer ten gunste der Zuid-Afrikaansche Republieken gewijzigd. Het denkbeeld van eene toekomstige groote vrije Hollandsche Republiek vatte overal wortel, in de Kaapkolonie even goed als in de onafhankelijke Staten.

Het voortdurend kuipen van een deel der Engelsche Uitlanders, en het tergen van de Engelsche regeering zijn de oorzaak en de beste propagandamiddelen voor deze strooming geweest. Steeds duidelijker werd het, dat de toeleg van dit deel

der Engelschen was om de Zuid-Afrikaansche Republieken te vernietigen, en niet alleen de oppermacht, maar de werkelijke macht in heel Zuid-Afrika in handen te krijgen. De vrienden van Engeland noemden dit een politiek streven; voor de Boeren beteekende het vernietiging hunner vrijheid en roof van wat hun rijkdom kon worden. Langs openlijken weg was dit doel niet te bereiken, dus moest het langs slinkschen gaan. Nu achterna eerst is het weerzinwekkend geknoei van deze partij, hetwelk nimmer de wensch van de eerlijken onder de Engelschen is geweest, in het volle daglicht gesteld; de voorbereiding voor den Jameson-inval was maar kinderspel geweest; nu diende in het groot gewerkt te worden met leugen en bedrog; eene monster-petitie aan Engeland's Souvereine moest op touw gezet worden, waarvan tal van gefingeerde namen de kracht vormden; eene contra-petitie van oprechte Uitlanders werd gesmoord, en de verklaringen van eerlijke menschen, die nog durfden erkennen, dat zij werkelijk over niets of over bijna niets te klagen hadden, werden niet overgebracht. De eerwaardige President werd op alle wijzen gehoond en beleedigd, de Boeren en hunne regeering stelselmatig bezwadderd door eene verkeerde voorstelling van feiten of door het verspreiden van brutale leugens, verzinsels van gewetenlooze speculanten. Met klimmende verontwaardiging nam het geheele vasteland van Europa waar, hoe de Engelsche regeering voorging in het verdraaien van woorden en feiten onder de leiding van haren Secretaris van Koloniën, van dien Joe, wiens naam tot een internationalen scheldkreet is geworden. En tot het laatst toe wist die troep zoo goed de rol van onschuldig verdrukten en strijders voor het recht te spelen, dat de besten en edelsten onder de Engelschen, veel meer nog het domme volk, gloeiden van verontwaardiging over zooveel wandaden der gemeene Boeren, en dorstten naar den dag der vergelding, waarop het menschlievende Engeland een einde aan alle onrecht zou maken. Diep te beklagen is een volk, dat onder den invloed van eenige verdorven leiders zich opmaakt tot roof en moord, in de blinde overtuiging de menschelijkheid daarmede te dienen.

De tergende houding van de Engelsche regeering electriseerde de geheele bevolking van Transvaal en Oranje Vrij-

staat. Men ging snakken naar den strijd, wetende, dat Kruger en de zijnen met wijs beleid zich hadden voorbereid op den oorlog, die volgens aller overtuiging bijna zeker vroeg of laat uitbreken moest; en men werd steeds zekerder van den grooten vrijen Staat, die daaruit voortkomen moest. Slechts de invloed van den hooggeschatten President, die nog steeds den vrede wilde, kon de bruisende gemoederen weerhouden tot daden over te gaan. Van alle zijden kwamen de vrijwilligers zich aanbieden, en natuurlijk was Coster onder de eersten om een vrijwilligerskorps der Hollanders te vormen.

‘Als er oorlog komt, kruipen jullie Hollanders achter je lessenaars’, die woorden, waarover hij geen rancune meer gehouden had, suisten hem echter altoos door het hoofd. Hij moest een der ijverigste wezen, nogmaals een voorbeeld voor allen. In den laatsten brief vóór het uitbreken van den oorlog, schrijft zijne vrouw:

‘'t Zal maar een vluchtig briefje zijn, niet veel meer dan een groet; ik moet al zooveel pennen ditmaal, al is het alles kort; want Herman heeft het veel en veel te druk.

Morgen gaan ze waarschijnlijk naar Volksrust om zich te voegen bij het Boeren-commando van Jan Lombard aan de Natalsche grens.

Herman heeft een troepje van 25 man onder zich; hij zorgt voor alles, loopt alles na, zoodat zijn troepje mooi in orde is, beter nog dan de andere kleine afdeelingen van dat korps. Telkens willen zich anderen ook bij hem voegen; nu ik kan het mij best begrijpen, want hij is vol zorg voor hen. Hij heeft het daardoor verschrikkelijk druk, maar niets is hem te veel. Mogen ze even flink terugkeeren na den strijd! Een harde, moeilijke strijd, doch het recht is aan dezen kant, en dat geeft moed. De stemming is kalm, vastberaden, moedig!’

Hoe mooi klinken die woorden ons toe: vol zorg voor anderen! en zonder eenig vertoon; even voor het uitrukken is er nog een fotografie van de groep genomen; Coster keerde zijn rug naar het toestel, hij wilde niet genomen wezen.

Den avond vóór den slag bij Elandslaagte zonden de Hollanders een brief naar de Imperial Light Horse in Lady-

smith - lichte bereden infanterie uit Zuid-Afrika, waarin ook de Johannesburger Uitlanders dienden, en onder hen de ergste Reformleiders - het verlangen uitdrukkende met hen op het veld kennis te maken, en vragende waaraan zij herkend zouden worden. Coster en de zijnen brandden van verlangen deze aartsvijanden ook buiten de gerechtszaal te ontmoeten; het bloed had dezen Hollanders al te lang achter hunne lessenaars gekookt!

En den volgenden dag zagen zij hun wensch vervuld; onder een noodweer hielden zij met eenige honderden, meest vrijwilligers, urenlang stand tegen een bijna tienmaal grooter aantal beproefde vijanden. O! die woorden, zij hebben Coster gebonsd door het hoofd, zij werden hem een hartstochtelijke krijgsroep: ‘Als er oorlog komt, kruipen de Hollanders.....’

Hij werd vooraan gevonden met een kogel door het hoofd. Hij was blijven standhouden en wilde zich niet gevangen geven. Op het laatst alleen, werd hij, met de kolf van zijn geweer als eenig wapen, omsingeld door een groep Engelschen te paard; zij maakten hem af; dat was eenvoudiger dan hem te overmeesteren.

En zoo is dat mooie jonge leven vernietigd, vermorseld door den misdadigen moedwil van een hebzuchtige bende. Met diepe verslagenheid hoorden wij zijn naam het eerst van de gevallenen in dezen monsterachtigen strijd. Maar weldra week onze verslagenheid; want overal uit den lande hoorden wij stemmen opgaan over zijn schitterend leven, zijn roemvollen dood, zich vereenigende tot een machtig welluidend akkoord van droeven jubel. Niets dan goeds over hem, niets dan bewondering. Geen woorden waren in staat om uit te drukken het gevoel van achting en eerbied voor dezen fieren, edelen, braven man. Zelfs uit naam van een stervende, die hem nooit gekend had, werd na doode een gift overhandigd aan de vrienden, die zijne nagedachtenis wilden eeren. O, voorzeker wij vergeten niet de edele figuren van Cars de Jonge en zoovele andere gesneuvelden; van zoovele kranige voorvechters onder de levenden, wier namen dagelijks met eerbied over onze lippen komen: maar Coster was zoo'n

buitengewone figuur, zijns ondanks altijd op den voorgrond komende. Zoowel bij ons als in het buitenland, evenzoo in Zuid-Afrika is steeds zijn naam het eerste genoemd.

Het past ons niet bij zijn dood te treuren, want deze is zijne overwinning geweest. De gedroomde overwinning van het stichten van den grooten vrijen toekomststaat heeft hij niet mogen beleven; maar een ander van zijn idealen is vervuld geworden: hij zelf in de eerste plaats heeft het volslagen bewijs geleverd, dat de goede Hollanders aan hun nieuwe vaderland het beste willen geven, wat zij hebben: het leven van een Herman Coster en zijn wakkere medestanders. Dit is zijn schoonste triomf.

Zou hij dit in zijne laatste oogenblikken hebben gevoeld? Hij lag met een blijden glimlach op het fiere, niet misvormde gelaat ter neder.

Daarom hebben ook zijne vrienden begrepen, dat geen rouwhulde hier zou passen, geen grafmonument, geen beeldtenis. Neen, de geest van Coster heeft overwonnen; dien geest moeten zij eeren, en in dien geest moeten zij blijven voortwerken. Daarom willen zij een fonds oprichten onder zijn naam, een fonds tot bevordering van de studie van Afrikaanders aan de Nederlandsche Universiteit, waar hij zulk eene deugdelijke opleiding had genoten, en dat duurzaam zal toonen hoe Nederland mede zijne krachten wil inspannen tot verheffing van het Hollandsche element in Zuid-Afrika, tot bereiking van het einddoel: het nieuwe machtige Hollandsche rijk.

In dien geest blijft Coster voor ons leven.

Wie Herman Coster goed wil leeren begrijpen, ga de ‘Tod und Verklärung’ van Richard Strauss hooren; in die verheven muziek vindt men heel zijn leven, zijnen strijd, zijne overwinning weder.

G. VISSERING.

November 1899.

Over godsdienstwetenschap.

C.P. Tiele, Inleiding tot de godsdienstwetenschap, Gifford-lezingen gehouden in de Universiteit te Edinburgh. Amsterdam. 1898-1899.

Men zou de godsdienstwetenschap met eenigen schijn van recht onder de oudste wetenschappen kunnen rekenen. Toch is zij inderdaad de allerjongste.

Van de vroege oudheid af tot in onze eeuw zijn er onafgebroken pogingen gedaan om iets te weten te komen van de godsdiensten van andere volken. De schuwe nieuwsgierigheid, die den alledaagschen godsdienstigen mensch wel vervuld zal hebben ten opzichte van vreemde geloofsovertuigingen en gebruiken, zou hem daartoe alleen niet hebben gebracht. Het geheimzinnige stoot evenzeer af als het aantrekt. En waar niet, in tijden van verval, de oude volken elkanders eerediensten overnamen, bracht de gehechtheid aan eigen geloofsleven zekeren afkeer van dat van anderen mede. Eerst bij zeer hooge godsdienstige ontwikkeling kan uit zuiver religieus motief belangstelling in het godsdienstig leven der geheele menschheid ontstaan. Het moet dus in hoofdzaak iets als wetensdrang zijn geweest, dat reeds bij Grieken en Romeinen den lust voor onderzoekingen op dit gebied heeft gewekt.

In dien algemeenen zin mag men dan ook van een, zij het uiterst primitieve godsdienstwetenschap spreken, waar geschiedschrijvers als Herodotus en Tacitus, een geograaf als Strabo, wijsgeeren als Plato, Aristoteles, Euhemerus en Plutarchus, hunne mededeelingen en beschouwingen over vreemde godsdiensten ten beste geven. Daarentegen was

het den schrijvers en denkers uit de eerste Christelijke eeuwen veel minder alleen om kennis te doen, wanneer zij zich met het heidendom inlieten. Mannen als Justinus Martyr, Origenes, Tertullianus en Augustinus, bedoelden in hoofdzaak een apologetische polemiek. De voortreffelijkheid van het Christendom, vooral boven den Romeinschen godsdienst, moest worden in het licht gesteld. En toen na eeuwenlange worsteling het Christendom tot opperheerschappij kwam ook in de geestelijke wereld, trad al het niet-christelijke weer in de schaduw. Het dogmatisch absolutisme dat in de middeleeuwen de geesten bevangen hield, kwam de zucht naar onbevooroordeeld kennen van het licht dat buiten Israël geschenen had, stellig niet ten goede.

Met het Humanisme en de Renaissance herleefde echter niet alleen de belangstelling voor de litteratuur en de kunst, maar ook die voor den godsdienst der klassieke oudheid. Het kan dan ook meer dan toeval zijn, dat in de 16e eeuw met volkomen tegenovergestelde bedoeling weder naar kennis van allerlei godsdiensten wordt gestreefd[1)]. Van den Indischen keizer Akbar (1542-1605) wordt verhaald dat hij de heilige boeken van Brahmanen, Mahomedanen, volgelingen van Zarathustra, Christenen en Joden verzamelde en een boek liet schrijven waarin twaalf godsdiensten werden vergeleken. Een eclecticisme als dit moge van zekere karakterloosheid niet vrij te pleiten zijn en weinig kans bieden op het ontstaan van een samenhangend geheel van overtuigingen die geest en gemoed bevredigen en een krachtige steun en gids zijn door het leven, het teekent toch eerbied voor wat anderen heilig is en lust om er ernstig kennis van te nemen en er winst mede te doen. En in dienzelfden tijd wekte de onbekende scepticus, die het beruchte schotschrift *De tribus impostoribus* schreef (1598), zijne lezers op tot een grondig onderzoek van de oorkonden der drie door hem bedoelde

1) Vgl. de opmerking van C.v. Orelli, *Allgemeine Religiongeschichte* S. 23. Prof. Chantepie de la Saussaye wijst in zijn *Lehrbuch der Religiongeschichte* 2e Ausg S. 2 er op, dat het streven dezer mannen geen zuiver wetenschappelijk doel had en dat hun vergelijking der godsdiensten veel te beperkt was. Maar dit neemt niet weg dat dit voorbeeld van vergelijkend onderzoek een eerste, zij het zwakke, proeve was van wat eerst veel later goed kon worden volbracht. In zoover was Max Muller in zijn recht toen hij op Akbar wees.

godsdiensten, om te weten wat de ‘drie bedriegers’, Mozes, Christus en Mohammed, hadden geleerd, en hunne leeringen onpartijdig te beoordeelen en te vergelijken. Misschien heeft het geschrijf van dezen zestiende-eeuwschen Dageraadsman het tegendeel bewerkt van wat hij bedoelde, maar dat hij er voor pleitte om den gezichtskring van den godsdienstigen mensch te verbreeden en zich niet langer door dogmatisch vooroordeel in het enge cirkeltje van zijn eigen vermeend onfeilbaar waar geloof te laten opsluiten, strekt hem tot eere.

Maar de tijden waren er niet naar, dat de christenwereld zich reeds bewust kon worden dat haar eigen godsdienstig leven een veel dieperen en vooral veel breederen grondslag had dan de leer der verschillende kerken. Van Schiller's woord ‘unter der Hülle aller Religionen liegt die Religion selbst,’ zou men nog niets hebben verstaan. Ternauwernood kregen de meest verlichte geesten er onder den invloed der Reformatie eenig oog voor, dat er trots den fellen strijd om het ware geloof bij alle navolgers van Christus een waar gelooven bestond, dat de verborgen band der zielen was en het beginsel van verdraagzaamheid en verbroedering kon worden. Toch namen de pogingen toe om zich een juister begrip te vormen van wat tot nu toe gemakshalve als heidensch bijgeloof gesmaad en veronachtzaamd was. Archaeologische studiën omtrent Hellas en Rome vooral drongen er toe. Gerard Vossius in ons vaderland en verscheidene geleerden elders hebben er, natuurlijk zonder een oogenblik hun dogmatisch standpunt te verlaten, ernstige onderzoekingen aan gewijd. Jammer al weer, dat de daaruit voortvloeiende ontdekking van veel goeds en schoons ook in de heidenwereld, het natuurlijke licht, gelijk men het noemde, dat God de in donkerheid verzonken wereld, over welke Christus' zon nog niet was opgegaan, had laten behouden, - jammer, dat deze ontdekking vooral voor het nuchter Rationalisme een zoo welkome vondst was. Het banaal gezond verstand, dat zoo gaarne de leerstukken der kerk wegredeneerde, omdat men er de diepte niet van verstond, kon nu met schijn van groote historische en zielkundige wijsheid den geheelen godsdienst terugbrengen tot een paar algemeene begrippen, die men ook bij de heidenen reeds kon vinden. Deïsten als Herbert van Cherbury, hoe goed zij het mogen hebben bedoeld, hebben

feitelijk opnieuw de ontwikkeling der nog altijd slechts in staat van wording verkeerende wetenschap tegengehouden.

Maar in het begin van deze eeuw werd uit die nuchtere allemanswijsheid in zake den godsdienst iets gansch anders geboren. De diepe en rijke geest van Immanuel Kant had de waarheden van den godsdienst tot het hoofddoel van zijn kritischen reuzenarbeid gemaakt. Meer dan men gewoonlijk doet uitkomen, is het Kant bij al zijn kritieken te doen geweest om den hoofdinhoud van het godsdienstig geloof beter tegen alle twijfelzucht te beveiligen dan het kerkelijk dogmatisme dit vermocht. Dit doel heeft Kant, ofschoon baanbreker op meer dan één gebied, wel niet tot het beoefenen der godsdienstwetenschap gebracht, maar het deed hem in zijn wijsgeerigen arbeid de problemen van den godsdienst op geheel nieuwe wijze beschouwen en behandelen. Van nu af aan zou de godsdienst, afgescheiden van den toevalligen inhoud dien christelijke of andere leer daaraan had gegeven, als zuiver algemeen menschelijk, zielkundig verschijnsel, en zouden de groote ideeën der vrij ontwikkelde religieuze metaphysiek het voorwerp worden van even diepe als omvangrijke wijsgeerige studie. Hiermede was het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap als zelfstandig vak van wetenschappelijken arbeid voorgoed erkend. Veelomvattende geesten als Hegel en Schelling grepen het werk aan en volbrachten reeds meer dan Kant had beproefd. Hegel trachtte de plaats te bepalen die de godsdienst in het menschelijk geestesleven inneemt, en het schema vast te stellen waarnaar de godsdienst zich in het leven der menschheid heeft moeten ontwikkelen. En Schelling zag in dat groote proces der godsdienstige ontwikkeling de zelfopenbaring van de godheid in den menschelijken geest. Maar de stelsels dezer eerbiedwaardige denkers waren aprioristische constructies, forsch en grootsch van bouw, maar zwak van grondslag bij gemis van voldoend wetenschappelijk fundeeringsmateriaal, en zij gaven meer de logica van hun scheppers dan de logica der feiten te zien. Historisch weten moest nog uit deze wijsbegeerte wetenschap maken.

Aan die voorwaarde heeft onze eeuw al spoedig voldaan. Talen die men vroeger nauwelijks bij name kende, werden, men mag wel zeggen: ontdekt. Monumenten der oudheid

wier opschriften eeuwen lang raadselen zijn geweest, werden ontcijferd. Een ontzaglijke litteratuur, door tal van volken in den loop van vele eeuwen voortgebracht, een volmaakt gesloten boek tot nu toe, werd als een nieuwe wereld voor de onderzoekers geopend. En in de wereld die daar ontsloten werd, bleek het gebied van den godsdienst een veld voor ontdekkingen en zoo vol ongedachte schatten te zijn als men slechts had durven hopen. De kennis van het Sanskrit, het Aegyptisch, het Assyrisch, heeft de vergelijkende taalwetenschap, de ethnographie, de studie der beschavingsgeschiedenis enz. eerst mogelijk gemaakt. En op hare beurt gaven al deze nieuwe wetenschappen weder aanleiding tot andere onderzoekingen. Aan de oude beschaafde volkeren van Oost-Azië zoo goed als aan de wilde volksstammen van Africa werden ernstige studiën gewijd. De taal, de zeden, de historie, de kunst, de mythen, de godsdienstige gebruiken en voorstellingen, alles werd nagevorscht en verklaard met de volharding en de toewijding waarmede reizigers onbekende werelddeelen doorzoeken. Hebben wijsgeeren de eerste geniale schets ontworpen van de nieuwe wetenschap, meer dan een menschenleeftijd lang hebben tallooze arbeiders, archaeologen en philologen, ethnologen en geographen, mythologen en folkloristen, een reusachtig materiaal bijeen gebracht, waaruit dan nu de theologen van nieuwere professie trachtten vaste fundamenten te leggen, rustig en geduldig de muren op te trekken of met stouten greep pijlers en bogen op te bouwen voor onze oogen. De godsdienstwetenschap, jongste kind van 's menschen in onuitputtelijke vruchtbaarheid altijd maar scheppenden geest, was geboren.

Een dankbare taak zou het zijn, een overzicht te geven van al wat in den loop van nauwelijks veertig jaren op het nieuw veroverd gebied is tot stand gebracht. Slechts in enkele vakken van natuurwetenschap is in zoo korten tijd met evenveel vrucht gearbeid, en in wellicht geen ander studievak mogen de verkregen resultaten gewichtiger heeten. De vorderingen der natuurkennis springen dadelijk in het oog omdat hare toepassingen iedereen treffen en trekken. Op het gebied der geestelijke wetenschappen zijn practische gevolgen der gedane ontdekkingen slechts zelden aan te wijzen en nooit in 't oog vallend. Maar wat men er aan nieuwe kennis en

gedachten heeft verworven, werkt in stilte mede tot den verborgen groei van ons geheele geestelijk bestaan, wijzigt ongemerkt onze beschouwingen, verheldert langzamerhand onze oordeelen en inzichten, en wordt alzoo van onmetelijken invloed op het van al ons weten, gevoelen en willen afhankelijke practische leven.

Van daar dan ook dat van de zijde der kerken, met welker dogmen de resultaten dezer studiën niet strookten, gemeenlijk een weinig vriendelijke houding tegenover de nieuwe wetenschap werd aangenomen. Slechts een enkele maal lieten zich ook van geestverwante zijde bedenkingen hooren. Men vreesde dat de reuzentaak die men op zich had genomen, onbegonnen werk zou blijken. Met name het historisch deel der godsdienstwetenschap leek een zoo onafzienbaar arbeidsveld, dat het wel onuitvoerbaar zou wezen overal werkelijk wetenschappelijken arbeid te leveren, en men zich meestal met tweedeen derde-hands, dus met half- of met ònwetenschappelijk werk zou moeten vergenoegen. En men waarschuwde er voor dat het wijsgeerig deel lichtelijk kon verloopen in een samenstel van algemeene en vage beschouwingen op grond van onvoldoende historische gegevens. Een paar kleinigheden werden echter bij die oppositie vergeten. Kritieken van deze soort hebben recht van bestaan, niet wanneer 't werk pas begint, maar wanneer er iets voltooid is, en dan nog alleen indien de opgeleverde arbeid wezenlijk de gewraakte fouten vertoont. De vaardige critici vonden het gemakkelijker zich tot algemeene en aprioristische beschouwingen te bepalen. Wat het bezwaar tegen het historisch deel betreft, dat geldt tegen allen geschiedkundigen arbeid. Geen enkel geleerde kan de geschiedenis der geheele menschheid, kan zelfs die van éen volk geheel uit de bronnen bestudeeren. Zullen wij nu de beoefening der algemeene en der vaderlandsche geschiedenis deswege opgeven? Geen verstandig mensch denkt er aan. En hooger eisch kan en behoeft aan geen onderzoeker gesteld te worden dan dat hij uit het groot gebied zijn eigen erf kiest en vandaar uit trachte steeds meer te ontginnen en steeds verder uit te zien. Hetzelfde geldt van het bezwaar tegen het wijsgeerig deel. Zal iemand de natuurphilosophie veroordeelen om het gevaar dat zij loopt, op grond van natuurkundige gegevens algemeene theoretische beschouwingen als

welgestaafde waarheid aan te zien, terwijl ze niets dan onderstellingen zijn? De wijsbegeerte van den godsdienst kan zich te lichter voor zulke fouten hoeden, naarmate zij met scherper begrensde vragen tot de historie komt en het historisch materiaal tot geen andere theorieën bezigt dan die er wezenlijk steun en vastigheid in vinden. Trouwens de werken die op het gebied der godsdienstgeschiedenis en der wijsbegeerte van den godsdienst in de laatste tientallen jaren zijn verschenen, hebben dit afdoende bewezen. Het is hier gegaan als met elke wetenschap. Onder goed of kwaad gerucht, en bij aanmoediging en afkeuring, tusschen vriendschap en vijandschap door, gingen de arbeiders rustig hun gang, doende wat hun hand te doen vond, alleenlijk omdat het hun te doen werd opgelegd. En zij deden het met kracht en met voorspoed.

Onder het eerbiedwaardig aantal geleerden, die hetzij aan de geschiedenis, hetzij aan de wijsbegeerte van den godsdienst hun leven hebben gewijd, treffen wij vele mannen aan van Europeeschen naam[1)]. Maar van den aanvang af dat deze wetenschap als wetenschap werd beoefend, heeft onder de eersten en grootsten uitgeblonken de naam van een vaderlandsch geleerde. Met F. Max Muller behoort de Leidsche Hoogleeraar C.P. Tiele onder de stichters en voorvechters der godsdienstwetenschap niet alleen, maar onder hare meest eminente beoefenaars tot op dezen dag, en onder degenen wien men, liever nog dan roem en eer, eenvoudig oprechten dank te brengen heeft voor al hun arbeid. Hij heeft aan ons vaderland een eereplaats verzekerd in deze thans bij uitstek internationale studiën. Hij heeft aan deze nieuwe wetenschap voorgoed een belangrijke plaats doen inruimen onder de vakken van ons universitaire leerplan, waardoor ons hooger onderwijs aan alle buitenlandsche hoogescholen een voorbeeld heeft gegeven. En, terwijl uitteraard zijn meeste werken niet onder het bereik vallen van het publiek, is het laatste dat hij ons schonk bij uitstek geschikt om ook in ruimer kring een denkbeeld te geven van de nieuwe wetenschap zelve en haar tegenwoordigen staat, vooral in vergelijking met de eerste studiën waarmede hij onder ons optrad. Want, was hij de eerste

1) Het beste overzicht der litteratuur geeft Tiele, *Geschiedenis van den godsdienst in de oudheid*. dl. I. blz. 352-410.

die in deze wetenschap ten onzent is voorgegaan, hij is onder onze voorgangers de eerste gebleven tot op dezen dag.

In de Gids is de godsdienstwetenschap ten onzent het eerst, naar ik meen, besproken. Het was in 1866. Prof. Tiele was destijds nog Remonstrantsch predikant te Rotterdam. Opgewekte tijden waren het toen. De nieuwe richting in het godsdienstig denken, ter kwader ure door het niets zeggende woord ‘modern’ gekenschetst, deed zich voor 't eerst openlijk en krachtig gelden. Het tactloos en aanstoot gevend optreden van sommige voorstanders kon den indruk van anderer ernst en waardigheid niet te niet doen. De menigte die dadelijk bereid is de opgaande zon te aanbidden en tuk is op het genot om zichzelf voor heel verlicht te houden, juichte luide het afbreken van oude geloofsbegrippen toe, en keek in lamme onverschilligheid toe bij iedere poging om het nu gelouterd geloofsleven krachtig weder op te wekken. Maar ver boven den grilligen bijval dergenen die niets van den ernst der dingen begrijpen, en niets hoogers dan de banaliteit van haar eigen practisch materialisme bedoelen, stond de rustige, opgewekte arbeid van een breede schaar voorgangers op ieder gebied ons geestelijk leven. Theologen en natuurkundigen, wijsgeeren en literatoren, allen werkten samen aan de godsdienstige en moreele bevrijding en verheffing van ons volksleven. Naast Scholten stond Opzoomer. De jurist vormde zoo goed een theologische school als de godgeleerde. Harting en Buys-Ballot stonden als geestverwanten naast Kuenen en Rauwenhoff. Fruin schreef een opstel over het Geloof aan wonderen[1]. In allerlei kringen leerden, spraken en schreven eminente mannen in denzelfden geest van vrijzinnige vroomheid en van verzet tegen alle godsdienstige voorstellingen en begrippen die den toets van kritisch onderzoek zoomin als de vergelijking met de resultaten van historie, wijsbegeerte en natuurkennis konden doorstaan. In die dagen van levendige belangstelling, van warmen partijstrijd en van frisschen moed om nieuwe wegen in te slaan, hield Prof. Tiele het eerste pleidooi voor de godsdienstwetenschap[2].

1) Gids 1866. April.
2) In 1864 was reeds van zijn hand verschenen een boek gestiteld *De godsdienst van Zarathustra*, opgenomen in de bekende serie *De voornaamste godsdiensten*, en een studie over *den oorsprong der mythologie*.

Zijn opstel over *Theologie en godsdienstwetenschap* moet onder de eerzame schare der oude conservatieve theologen als een revolutiekreet hebben geklonken. Maar zelfs in het woelige kamp der strijdbare vrijzinnigen werd dit ver vooruit geplante vaandel met niet weinig hoofdschudden, verbazing en afkeuring begroet. Hoe kon het anders! ‘De theologie heeft even weinig recht op den naam van wetenschap als het Habsburgsche keizerrijk aanspraak heeft op den naam van Staat,’ - met dien uitval begon de oorlog. Het was natuurlijk de theologie van vóor de nieuwe wet op het hooger onderwijs. Maar aangezien de leidende, al is het aarzelend gevolgde idee der nieuwe wettelijke regeling nog altijd verzet vindt, is het niet overbodig te herinneren hoe juist de fouten van het oude stelsel hier zijn aangetoond. ‘Een stuk filologie, een stuk godsdiensthistorie, een stuk wijsbegeerte, een stuk van de theorie der welsprekendheid, een stuk zielkunde, een stuk van de theorie der kunst, met nog een en ander bovendien, ziedaar de theologie, een wetenschap, wier deelen niet door innerlijke verwantschap samenhangen, maar eenvoudig door een vreemd belang, dat van een kerkgenootschap, worden bijeengehouden’. En trots alle pogingen kon de theologie geen wetenschap worden, zoolang zij leed onder ‘de bekrompenheid die zich buiten de grenzen harer eigene godsdienst niet waagt’, zoolang de heidensche godsdiensten te weinig gekend en de bronnen voor juister kennis nog niet ontsloten waren, en zoolang men liever de speculatieve dan de inductieve methode, liever den weg der bespiegeling dan dien der ervaring volgde.

Terecht wees Prof. Tiele er toen op, dat van de jonge godsdienstwetenschap de wedergeboorte der theologie moest uitgaan. Er werd onder den invloed der jongere theologische scholen als de Tübingsche en de Leidsche genoeg streng wetenschappelijke arbeid geleverd. ‘Indien de theologie, hoe wetenschappelijk ook beoefend, geen wetenschap is geworden, het heeft aan de theologen niet gelegen. Daaraan lag het, dat men haar nog altijd gescheiden hield van het groote geheel, waartoe zij eigenlijk behoort.’ De christelijke theologie, die toch al ongemerkt een wetenschappelijk onderzoek der israelietische en christelijke godsdienstvormen geworden was, diende dus nu te erkennen, ‘dat er geen reden hoegenaamd

meer was voor haar zelfstandig bestaan, dat zij dit behoorde op te geven en zich aan te sluiten bij de godsdienstwetenschap waarvan zij een onderdeel uitmaakt'. 'Zoolang beide van elkaar gescheiden blijven, kunnen zij 't niet verder brengen dan tot de kennis van eenige godsdienstvormen en hun oorsprong; eerst wanneer ze onafscheidelijk verbonden, wanneer ze één geheel worden, kunnen zij te zamen door het bestudeeren en vergelijken der godsdienstvormen en godsdienstverschijnselen tot de kennis der godsdienst zelve opklimmen.' En uit de kennis van het wezen en den oorsprong van den godsdienst zal de godsdienstwetenschap dan praktische gevolgtrekkingen hebben af te leiden.

Deze denkbeelden zijn een program geweest, niet alleen het program van een wetenschap, maar ook dat van een leven dat aan hare beoefening zou worden gewijd. In de nadere uitwerking van zijn meening heeft de schrijver natuurlijk een en ander gezegd, dat ons herinnert aan den ouderdom van het opstel. Maar de hoofdgedachte, de wedergeboorte der theologie, de poging om al hare vakken in logischen samenhang te brengen en grootendeels in de eene godsdienstwetenschap te doen opgaan, zoodat geschiedenis en wijsbegeerte van den godsdienst het hart vormen van hare encyclopaedie, - daaraan is hij trouw gebleven tot in zijn jongsten arbeid. En met een even begeerlijke als bewonderenswaardige werkkracht, met volledige toewijding van zeldzame gaven en krachten heeft hij haar verwezenlijkt. Daarbij is hij in de eerste plaats geschiedvorscher geweest. Zijn voornaamste werk was zuiver geschiedkundig onderzoek. Maar de studie van vele oostersche talen, die hem den toegang tot de bronnen ontsluiten moest, heeft hij daarbij niet geschroomd. Aan omvangrijke zuiver letterkundige studiën is dus veel tijd gewijd. En van den aanvang af, het blijkt reeds in het bedoelde opstel, richtte hij zich ook tot het wijsgeerig deel der nieuwe wetenschap. Prof. Tiele zal zijne vroegere omschrijving der hoofddeelen wel niet meer geheel handhaven; maar zij is toch karakteristiek. 'Het eene gedeelte zou men het historische of de wijsbegeerte der godsdienstgeschiedenis, het andere het psychologische of de wijsbegeerte van den godsdienstigen mensch kunnen noemen'. Ligt in die uitdrukking 'wijsbegeerte der godsdienstgeschiedenis', aan hoevele bedenkingen zij onder-

hevig mag zijn, niet iets dat den geleerde en zijn arbeid kenmerkt? Niet om de feiten alleen, maar om het begrip der feiten, niet om waarnemen en beschrijven, maar om het opsporen van de diepere eenheid, den wezenlijken wortel, de verborgen drijfkracht der ontwikkeling van al het waargenomene, was het hem te doen. Een denker die geschiedvorscher werd, een historicus die wijsgeer wilde wezen. Tot de verwezenlijking van zulk een program zijn de gaven noodig van den rustig, scherpzinnigen, letterkundigen criticus en van den onvermoeiden taalvorscher, van den voorzichtigen archaeoloog en den bedachtzamen, ernstigen historicus, van den fijnen psycholoog en den ideeënbeheerschenden wijsgeer, gezwegen nog van wat er noodig is aan artistiek vermogen om te verstaan en te vertolken het teerste dat in menschenzielen leeft, gezwegen ook van dat eene en hoogste dat noodig is bovenal: die innigheid van eigen religieus leven, die hoogheid van eigen godsdienstige ontwikkeling, waardoor het diepst en beste wat de geschiedenis dezer heilige dingen heeft voortgebracht, ons eerst recht toegankelijk wordt, gelijk het de muziek onzer eigene ziel is die ons tot het heiligdom van oratoriën en symfonieën den toegang verleent. En van dat alles was dezen bevoorrechte genoeg verleend om onder de eersten te zijn, wier arbeid het goed recht dezer wetenschap nu afdoende heeft bewezen.

Zijn eerste werk was een belofte, zijn laatste leert ons in hoeverre die belofte is vervuld. Wij vergeten daarbij niet hoeveel tot die vervulling is bijgedragen door hem zelven, maar richten nu toch alleen het oog op wat de nieuwe wetenschap van hare taak blijkt te hebben volbracht. Naast Max Mullers' Gifford-Lectures zou ik geen werk weten te noemen dat een zoo duidelijk, eenvoudig en aantrekkelijk overzicht geeft van den stand der vragen waarmede de godsdienstwetenschap zich bemoeit, als de twintig lezingen welke Prof. Tiele in twee reeksen te Edinburg, eveneens overeenkomstig de bepalingen van Lord Gifford's vorstelijke stichting heeft gehouden. Hier ziet men om zoo te zeggen de godsdienstwetenschap aan het werk. Welsprekender dan in eenig opzettelijk betoog bewijst zij haar groot gewicht door ons iets te laten zien van den omvang en de moeielijkheid, vooral ook van de beteekenis en de schoonheid harer onderzoekingen,

en door ons rustig den ernst en de waarde harer resultaten voor oogen te houden. Het is alsof de meester eener reusachtige fabriek u rondleidt en, zonder u te overstelpen door de tallooze kleine werktuigen die rusteloos hun beperkte taak volbrengen, zonder door het draaien en dreunen der groote machines u te verbijsteren, welker doel en samenhang u ontgaat, maar slechts hier en daar even stilstaande, u voert van zaal tot zaal, en u eenvoudig de groote gedachte, de eenheid van al dien arbeid laat aanschouwen en het werk zelf zich laat ontwikkelen voor uwe oogen, totdat gij aan het einde het kleurrijk weefsel aanschouwt zoover het is voltooid.

De naam van het boek, Inleiding tot de Godsdienstwetenschap, zegt niet genoeg omtrent den inhoud. Prof. Tiele heeft het zelf gevoeld, toen hij op de rekbare beteekenis van het woord *introduction* wees. Hij verstaat onder *intro* niet ‘tot aan’ maar ‘tot over’ den drempel. Doch de vraag blijft dan nog: hoever er over. Toen Land zijn *Inleiding tot de wijsbegeerte* schreef, bedoelde hij niet meer dan ‘den toegang te effenen’ tot de wegen waarop de groote denkers zich bewogen. Paulsen's *Einleitung in die Philosophie* daarentegen wil ons ‘anleiten, die letzten groszen Probleme, die die Welt dem denkenden Menschengeist aufgiebt, sich als Fragen vorzulegen, und die groszen Gedanken, mit denen die geistigen Führer der Menschheit sich diese Fragen beantwortet haben, nach zu denken’. Zullen wij hier alleen binnengeleid of tot het einde toe rondgeleid worden? Een blik op den inhoud is voldoende om ons te doen zien, dat het laatste het geval is. Dit is in alle opzichten winst voor den lezer. De stof heeft er door aan belangrijkheid gewonnen, en de verdienste, om bij een zoo overmatig rijk onderwerp beknopt en duidelijk te blijven zonder door onvolledigheid te kort te doen aan het onderwerp, springt te meer in 't oog.

De eerste helft van het werk is aan de meer historischwijsgeerige vragen der godsdienstwetenschap gewijd, het andere aan de meer louter philosophische. Deze tegenstelling is uit den aard betrekkelijk, maar bij Prof. Tiele in dubbele mate. Zonder zeer opzettelijke gebruikmaking van zuiver geschiedkundige gegevens bespreekt Prof. Tiele schier geen enkele vraag uit de wijsbegeerte van den godsdienst. Bij den dubbelen

greep die hier gedaan wordt uit de twee onderscheiden, maar nooit af te scheiden vakken, blijft de zeer nauwe eenheid van beide dermate bewaard en op den voorgrond gesteld, dat het een der meest karakteristieke kenmerken van het boek geworden. In vergelijking met de straks besproken opvattingen van voor dertig jaren, is zijn beschouwing in hoofdzaak niet gewijzigd, maar breeder en dieper geworden.

Slechts op één punt zie ik verandering. De min of meer doctrinaire opvatting der godsdienstwetenschap, als ware zij het eene koninkrijk, waarvan de oude theologie met al hare vakken slechts provinciën mochten heeten, en de eenigszins radicale vernieuwing der theologische encyclopaedie die daarvan het gevolg was, wordt nu prijsgegeven, althans niet zonder groot voorbehoud gehandhaafd. De kennis van onzen eigen godsdienst kan moeilijk beschouwd worden ‘als niet meer dan een onderdeel eener alle godsdiensten omvattende wetenschap,’ zoomin als men de geschiedenis des vaderlands zal gaan behandelen als een hoofdstuk der algemeene historie, heet het nu. Maar bovendien wordt er een verschil in aard tusschen godgeleerdheid en godsdienstwetenschap geconstateerd. De laatste wil alleen ‘kennen om te verklaren en te doorgronden,’ de eerste wil kennen en verklaren, maar tevens rechtvaardigen, zuiveren, hervormen, ontwikkelen. Men is geneigd te vragen of dit niet een grootere concessie aan de practijk is dan zich uit de logica der begrippen zelve laat rechtvaardigen. Immers uit een theoretisch oogpunt, - en encyclopaedische vragen zijn nu eenmaal van zuiver theoretischen aard - is inderdaad de kennis van onzen eigen godsdienst evenals die van onze taal niets anders dan een deel van de algemeene godsdiensten taalwetenschap. Onze persoonlijke betrekking tot dit onderdeel doet niets af aan het feit dat het werkelijk niets meer dan een onderdeel is van dit groote geheel dat zij bestudeeren. En practische toepassingen onzer ontdekkingen blijven, hoe nuttig en begeerlijk ook, uitteraard vreemd aan het eigenlijk doel van het zuiver wetenschappelijk onderzoek, hetwelk geen ander dan ‘weten’ is. Ik zou dan ook aarzelen om de schrede verder te doen, welke ons wordt voorgesteld, namelijk om ‘de algemeene en historische godsdienstkunde evenzeer als de speciale godgeleerd-

heid te onderscheiden van de godsdienstwetenschap.' Deze godsdienstwetenschap zou dan van de 'speciale vakken' 'de stof voor haar bespiegeling' ontvangen en de eigenlijke theologie 'haar zelfstandigheid laten in eigen kring en haar betrekkelijke waarde', terwijl zij er zelf 'de kroon of liever het middelpunt' van vormt, 'waarop alle wegen uitloopen.'[1] Deze stap brengt ons, als ik wel zie, niet verder. Zou het niet aanbeveling verdienen den naam godsdienstwetenschap te blijven bewaren voor het geheel dier zuiver wetenschappelijke onderzoekingen, welke niets dan kennis en verklaring van het groot historisch psychologisch verschijnsel van den godsdienst beoogen? Naar den aard der onderzoekingen zelve splitsen zich die vakken dan in zuiver geschiedkundige en zuiver wijsgeerige, waarbij natuurlijk noch de philosiphische samenvatting der historische gegevens voor de eerste groep, noch het zuiver geschiedkundig fundament voor de laatste mag voorbijgezien worden. Men kan dan de godsdienstwetenschap verdeelen in geschiedkundige en wijsgeerige godsdienstkunde. Dezen laatsten naam heeft ter vertaling van het gebruikelijke Religionsphilosophie, wijlen P.R. Hugenholtz reeds voorgeslagen.

De arbeid der eigenlijke theologie valt bij deze opvatting voor een deel met dien der beoefenaars der godsdienstwetenschap samen. Al stelt men zich van den aanvang af ook zeer beslist op den bodem van een of anderen godsdienst, omdat deze voor ons de hoogste waarheid bevat en dus het leven van ons leven is, ja, al neemt men, met verwerping van alle andere, eene bepaalde kerkelijke belijdenis als fundamenteele waarheid aan, - wat men ook doet, hetzij men de oorkonden van het Christendom of de ontwikkelingsgeschiedenis van zijn eigen kerk of de geschiedenis der christelijke kerkleer onderzoekt, de arbeid zelf behoort logisch en feitelijk tot het alles omvattend gebied der godsdienstwetenschap. De theoloog heeft aan de eischen van alle wetenschap te beantwoorden en geen andere wegen tot zijne beschikking om tot kennis en bewijsbare waarheid te komen, dan die ons op ieder ander gebied den toegang geven tot de wereld van wat wij 'weten' noemen. Het andere deel van den arbeid der speciale theologie draagt een ander karakter. Vakken als de dogmatiek, waarbij men

1) Tiele's beschouwingen over deze encyclopaedische vraag zijn te vinden dl. I, blz. 11-14.

wetenschappelijk tracht te formuleeren en te verdedigen den inhoud van zijn religieus geloof, zijn van alle andere wetenschap onderscheiden door hun uitgangspunt en hun doel. Hun uitgangspunt is het eigen godsdienstig leven en ligt dus buiten het gebied van waarnemen, kennen en denken, vanwaar alle wetenschap uitgaat. Hun doel is niet ‘weten,’ maar bevestiging, rechtvaardiging of ontwikkeling van den te voren vastgestelden geloofsinhoud. Andere vakken als religieuze ethiek, die de toepassing van godsdienstige beginselen op zedelijke en sociale vragen of toestanden beoogt, vooral vakken die ten doel hebben de godsdienstige opvoeding, of de meest passende vormen van godsvereering te bestudeeren, hebben een onmiddellijk practisch belang en zijn niet anders dan theorieën van een practijk, geen eigenlijke wetenschap. Dat neemt niets van hun waarde en gewicht weg, het stelt alleen de juiste betrekking vast tot de zuivere wetenschappelijke vakken, die wij in 't algemeen godsdienstwetenschap zouden willen blijven noemen. En dit is weer van voelbaar practisch nut, omdat bij ons universitair onderwijs en onder het vigeerende faculteitenstelsel, de theologische faculteit haar goed recht alleen zou kunnen bewijzen door de streng en consequent doorgevoerde encyclopaedische eenheid harer vakken. De billijke eisch der practijk en het rechtmatig verlangen van ons eigen godsdienstig leven, dat alles wat met het Christendom samenhangt vooraan sta bij studie en onderwijs, zij sluiten geen oogenblik de erkenning uit dat de innerlijke logische eenheid der van staatswege te beoefenen en te doceeren vakken moet liggen in de gedachte eener algemeene historische en wijsgeerige bestudeering van den godsdienst als afzonderlijk verschijnsel in de wereld en in de menschenziel, dus in de idee der algemeene godsdienstwetenschap. Encyclopaedisch is op die wijze de theologische faculteit heel wat beter geordend dan menige andere. Men denke bijvoorbeeld aan de moeilijk onder een gedachteverband te brengen litterarische en philosophische faculteiten.

Doch hoe dit zij, op Prof. Tiele's standpunt lost zich in de godsdienstwetenschap het zuiver historische op, of misschien juister: gaat het over in het wijsgeerige. ‘Zij is werkelijk niet anders dan in letterlijken zin de wijsbegeerte van de godsdienst.’ Maar juist deze consequentie brengt ons een andere

bedenking op de lippen tegen de theorie zelve. Wat wij tot nu toe onder wijsbegeerte van den godsdienst verstonden, bevat heel wat meer dan de godsdienstwetenschap waartoe deze lezingen ons inleiden. Gaan wij alleen uit van de historie, dan komen wij slechts tot die wijsgeerige vragen welke in onmiddellijk verband met de historie staan en daaruit voor een groot deel moeten worden opgelost. Maar er blijven tal van zuiver zielkundige vragen over en bovendien een heel veld van studie, dat men met Von Hartman Religionsmetaphysik zou kunnen noemen, waartoe de zoo door hare methode beperkte godsdienstwetenschap ons nooit zou kunnen brengen. Een enkel overzicht van de quaesties die in de groote werken over Wijsbegeerte van den Godsdienst van Pfleiderer, Siebeck, Rauwenhoff en anderen ter sprake komen, doet ons zien, dat hier zuiver wetenschappelijke onderzoekingen zijn in te stellen waarvoor in Prof. Tiele's godsdienstwetenschap, naar ik meen, geen plaats zou zijn, indien hij niet bijwijlen in streng wijsgeerige vragen zijn historischen bodem verliet. Een vaktijdschrift is de plaats om dat nader aan te wijzen. Maar zie ik hierin juist, dan meen ik ook nu weer te mogen voorslaan om de godsdienstwetenschap ruimer te nemen, zoodat zoowel de historische als de wijsgeerige arbeid daarin tot volle recht komt en beider betrekkelijke zelfstandigheid blijft bewaard. Dit doet niets af aan onze volle erkenning van Prof. Tiele's onweersprekelijk recht om te eischen dat de geschiedvorscher aan den wijsgeer een allergewichtigst deel levere van zijn bouwstof.

En ziedaar dan ook aangewezen wat mij voorkomt te zijn de groote hoofdgedachte en de welgestaafde hoofdwaarheid van dit boek. Het voorbehoud dat ik meende te moeten maken, neemt de waarheid niet weg, waarvan hier eigenlijk de proef op de som wordt geleverd. Streng, methodisch geschiedkundig onderzoek de voorwaarde voor het wetenschaplijk karakter van een groot gedeelte der wijsbegeerte van den godsdienst, ziedaar de stelling waarvoor Prof. Tiele's boek een schitterend en afdoend pleidooi komt leveren. Voor zoover de wijsgeerige vragen der godsdienstwetenschap voeling hebben met historische onderzoekingen, moeten de daaraan ontleende gegevens de grondslag voor de wijsbegeerte zijn, ziedaar de groote waarheid waarmede Prof. Tiele de methodologie

der jonge wetenschap heeft verrijkt. Zoover mij bekend is, heeft geen der critici het werk uit dit oogpunt bezien. Mij komt het voor, dat juist hier zoowel de waarde als het belang daarvan gezocht moet worden. Want de op zichzelf natuurlijk ook reeds belangrijke antwoorden en beschouwingen hier over allerlei vragen ten beste gegeven, ontleenen hunne oorspronkelijkheid en de hun eigen mate van betrouwbaarheid aan den nog door niemand zoo doorgevoerden opbouw van wijsbegeerte uit geschiedenis. De beide hoofddeelen van het werk leeren ons nu zoowel de grootte als de grenzen van de draagkracht dezer methode kennen.

Het eerste, het morfologische deel, dat de vormveranderingen van den godsdienst onderzoekt, die het gevolg zijn der steeds voortgaande ontwikkeling, is vooral aangewezen om ons te doen zien hoe onmisbaar de historie is voor alle hoogere kennis van den godsdienst[1]. Reeds de grondonderstelling waarmede de arbeid noodzakelijk begint, de werkhypothese, dat de godsdienst een zich ontwikkelend geheel is, wel beschouwd een wijsgeerig begrip, vindt zijn rechtvaardiging uitsluitend in de historie. Dat de vormen waarin de religie zich tijdelijk openbaart, sterven, maar dat zij zelve niet sterft, gelijk staten en volken vergaan, terwijl de menschheid blijft, dat heeft de geschiedenis te leeren. En zij alleen kan bewijzen dat er sprake is van ‘de ontwikkeling der godsdienstige idee in de geschiedenis,’ beter nog: ‘van de ontwikkeling van den godsdienstigen mensch of van de menschheid als godsdienstig van nature’ Zij bestudeert de verschijnselen om

1) Prof. Tiele zou hier gesproken hebben van *de* godsdienst. Waar de religie in 't algemeen en in 't afgetrokkene bedoeld wordt, staats *godsdienst* in 't vrouwelijk geslacht. Maakt hij het woord mannelijk, dan duidt het aan, dat een bepaalde godsdienstvorm bedoeld wordt (blz. VII). Is deze onderscheiding wel noodig? Blijkt uit 't zinsverband niet voldoende wat men bedoelt, dan is 't met een enkele bijvoeging wel duidelijk te maken. Geeft dit verbinden van afzonderlijke beteekenissen aan hetzelfde woord in verschillend geslacht niet veeleer iets onzekers? En verdient het wel aanbeveling een onderscheiding in te voeren die alleen in de schrijftaal uitvoerbaar is, en daar ons nog aan vergissing blootstelt? Ook zal het gebruik moeielijk ingang vinden, nu de waarlijk niet ongegronde kritiek op de geslachtslijst zelve en hare lastige toepassing in de schrijftaal meer en meer gehoor vraagt. Aan woordgeslachten die in de spreektaal dood en in de schrijftaal althans ten deele misschien stervende zijn, nieuwe begripsonderscheidingen te verbinden, zou ik daarom minder navolgenswaard achten.

te kunnen doordringen tot datgene wat achter de verschijnselen schuilt, en ziet ‘in hun wisselingen de openbaring van een innerlijk leven, een proces van bestendigen vooruitgang’. Zij doet den loop der ontwikkeling ons kennen als een trapsgewijzen vooruitgang en als een zich splitsen in richtingen. Zij geeft begrip van eenige vaste regelen of wetten, welke ook op dit gebied de ontwikkeling van den menschelijken geest volgt. Zij doet eindelijk de centrale idee dier geheele ontwikkelingsbeweging zelve verstaan.

Bij het schetsen van ‘de uit elkander voortkomende fazen van ontwikkeling der religie’ toont Prof. Tiele zich in volle kracht. Met de rustige zekerheid die den meester kenmerkt, maar ook met die voorzichtigheid die de waarborg is van betrouwbare wetenschap, classificeert hij den godsdienst naar de hoofdvormen zijner ontwikkeling en beoordeelt hij andere systemen. De voornaamste en duidelijkste onderscheiding ziet hij tusschen de natuurgodsdiensten en de ethische godsdiensten. Maar deze hoofdcategoriën splitst hij in onderdeelen, waarbij hij schoon en duidelijk het karakter van iedere periode laat uitkomen. Een reeks van vragen doen zich daarbij voor, die haar oplossing in hoofdzaak van historische onderzoekingen hebben te wachten. Wat animisme en feticisme zijn, of het laatste al dan niet een verbastering is uit hooger ontwikkelingstoestand, dan wel keerzijde en correctief van het spiritisme, of alle hoogere de lagere ontwikkelingsperioden ook hebben doorloopen en hoe in de meeste primitieve godsdienstvormen toch reeds de beginselen van het hoogere aanwezig zijn, - ziedaar vragen waarover alle wijsgeerig theoretiseeren zonder historische basis voortaan doelloos mag heeten[1)]. En bij de hoogere natuurdiensten winnen de vragen die zich voordoen, nog in beteekenis. De wording der mythologie, de ordening die er komt in de godenwereld, de vermenschelijking der goddelijke wezens, het optreden van ethische elementen in de godsvoorstelling, het zijn kenteekenen van een ontwikkelingsproces, naar welks oorzaken de wijsgeer slechts zoeken kan aan de hand der historie. De klaarheid en zekerheid waarmede Prof. Tiele dit proces teekent, is het gevolg van zijn rijkdom aan geschiedkundig materiaal. De elementen der

1) Ik wijs in het voorbijgaan op de schoone bladzijden aan de laatste vraag gewijd in dl. I, blz. 75-80.

algemeene en sociale ontwikkeling die tot de religieuze in wederkeerige betrekking staat, vooral de langzame opschemering van het besef dat de geest staat boven de stoffelijke natuur, en het uitstralen, allengs sterker, van het licht der zedelijke bewustheid waardoor de godenwereld gezuiverd wordt en de natuurmythen de tolken worden van verheven ideeën en idealen, en hoe op dit standpunt het hoogste wel getast, maar niet gegrepen wordt, - dat alles is niet door aprioristische theorieën, maar door wijsgeerigen blik op de gegevens der historie verklaard. En 't wordt ons hier in nobelen eenvoud getoond[1)]. Bij de ethische godsdiensten, op den hoogsten trap, waar het materiaal zooveel rijker is, wordt historiekennis als voorwaarde voor wijsgeerig begrip haast nog onmisbaarder, maar moeilijker tevens. Reeds de rangschikking der ethisch-spiritualistische godsdiensten heeft grooter moeielijkheid. De vraag òf en in hoeverre het Christendom met Buddhisme en Islam in éen groep mag worden geplaatst, of wel deze godsdiensten ieder, althans de eerstgenoemde, als een groep verwante maar toch in ontwikkeling zeer verschillende godsdiensten en godsdienstige organisaties heeft te beschouwen, wordt voorgoed aan dogmatische zoowel als speculatieve theorieën onttrokken en tot een punt van zuiver wetenschappelijk onderzoek gemaakt. En het persoonlijk karakter dat aan die spiritualistisch-ethische godsdienstige bewegingen bij hun ontstaan eigen is geweest, waarmede weer samenhangt de idee eener goddelijke openbaring in leer en schrift, en de stichting van religieuze organisaties of kerken, en de verwonderlijke levenskracht die zij vertoonen waardoor het schijnt alsof zij onvergankelijke individualiteiten zijn in de geestelijke wereld[2)], het zijn even zoovele gegevens der historie die het wijsgeerig begrip van den levenden, zich ontwikkelenden godsdienst ten goede komen.

Maar treffender nog is het resultaat dezer streng historische methode van wijsgeerig onderzoek, bij het karakteriseeren der richtingen waarin de godsdienst zich ontwikkelt. Hoe volkomen meester moet men zijn over de ontzaglijke stof, hoe geheel thuis op het onafzienbaar domein dezer wetenschap, om zonder een oogenblik twijfelachtige speculaties voor onwankelbare waarheden aan te zien, met zoo vaste hand de groote hoofdideeën

1) Men vergelijke de Vierde Lezing.
2) Vgl. I, blz. 118-135 van Dl. I.

aan te wijzen die den godsdienst langs uiteenloopende wegen vooruit bewegen en alzoo het wezenlijk karakter te begrijpen der verschillende ontwikkelingsvormen. Zoo is de wijze waarop hier de theokratische idee der Semitische godsdiensten en het theanthropisch karakter der indogermaansche wordt geteekend, niet alleen een der schitterendste concepties van het boek, maar ook een der beste aanbevelingen voor de hier gevolgde methode. Hier heeft de wijsbegeerte aan de geschiedenis gedachten ontleend, welke zij door geen enkele constructie te voorschijn had kunnen brengen, en die, omgekeerd het verrassendst licht werpen op tal van historische gegevens welker beteekenis en oorsprong nu eerst begrepen wordt[1]. Had Prof. Tiele geen gelijk dat hij zijn historische karakteristiek der godsdiensten stelde tegenover de fantastische van alles systematiseerende en schematiseerende denkers als Hegel en Hartmann? Ik zou geen omschrijving van het kenmerkend karakter der voornaamste godsdiensten en de richtingen waarin zich hunne ontwikkeling beweegt, kunnen noemen zoo beknopt en zoo juist als ons hier wordt gegeven. En hoe door het samenvloeien der verschillende stroomingen de vooruitgang tot stand wordt gebracht, is hier duidelijker geworden dan ooit te voren. Het is geen subjectief geloofsgetuigenis, ofschoon met juisten tact ook dit ons hier niet onthouden wordt, maar het is eenvoudig het resultaat van historisch-wijsgeerig onderzoek wanneer ons hier weder verzekerd wordt, ‘dat met de verschijning van het Christendom een geheel nieuwe periode in de ontwikkeling van de godsdienst is aangevangen, dat daarin alle stroomingen van het godsdienstig leven der menschheid, voormaals gescheiden, samenvloeien, en dat de godsdienst ontwikkelen nu en voortaan hetzelfde is als de beginselen van dezen godsdienst meer en meer tot werkelijkheid te maken.’[2]

Van meer overwegend wijsgeerig karakter is de vraag naar de wetten die de ontwikkeling van den godsdienst beheerschen. Rauwenhoff heeft er reeds op gewezen, aan hoeveel bezwaren dat zoeken naar wetten hier onderhevig is, en de meening uitgesproken dat dit werk het best aan den beoefenaar van de geschiedenis der godsdiensten kan worden toevertrouwd[3].

1) Vlg. de Zesde Lezing, vooral blz. 141-162.
2) Vlg. I, blz. 166-182, 183-187, 189-192.
3) Rauwenhoff, Wijsbegeerte van den Godsdienst, blz. 145-164.

Prof. Tiele is de laatste om dat te ontkennen. Reeds 25 jaar geleden deed hij een poging om in een schema de ontwikkelingsregels van den godsdienst vast te stellen. De kritiek bleef niet uit; maar zij heeft hem niet belet met groote voorzichtigheid ook nu eenige regels te formuleeren. Zoo toont hij aan dat de religieuze ontwikkeling mede door assimilatie geschiedt. Wel openbaart zich de invloed der algemeene beschaving het laatst op godsdienstig gebied, omdat de religie het innigst samenhangt met 's menschen geheele persoonlijkheid, maar zij kan niet uitblijven, krachtens de eenheid van den menschelijken geest. Hier blijkt dus een algemeene ontwikkelingswet toepasselijk op den godsdienst. ‘Ontwikkeling der religie is de noodwendige voltooiïng van alle menschelijke ontwikkeling, wordt door haar zoowel bevorderd als geëischt.’[1] En op dezelfde wijze kan ook de wet dat alle geestelijke ontwikkeling, behalve van den aanleg van menschen en volken, ook het gevolg is van de aanraking met een andere, hoogere of lagere ontwikkeling, op den godsdienst toepasselijk worden gemaakt. ‘Die godsdienst zal zich het hoogst ontwikkelen, die een open oog heeft voor het echt religieuze in andere vormen. De religieuze ontwikkeling wordt het best bevorderd door het vrij onderling verkeer harer meest verschillende uitingen.’[2] Eindelijk blijkt ook in het religieuze gelijk in alle leven, de persoon, het individu een machtige drijfkracht der ontwikkeling te zijn. De godsdienst ontwikkelt zich door personen, omdat zij het allerpersoonlijkste in den mensch is. Zij moet gedurig mensch worden om het eigendom der menschheid te blijven en met haar op te wassen. Want zulke scheppende religieuze geesten drukken dan den stempel van hun geest op een lange periode van ontwikkeling; het godsdienstig leven in hen saamgevat en hernieuwd straalt van hen uit voor volgende eeuwen. Dat is ‘de groote wet van de continuïteit der godsdienstige ontwikkeling.’[3] De groote bescheidenheid en voorzichtigheid om deze gedachten voor te stellen als niets meer dan een aanwijzing van wat noodig is om de ontwikkeling der religie te bevorderen, moet geëerbiedigd worden. Maar de waarheid daarvan is dan toch ook in het oog vallend

1) I, blz. 199-211.
2) I, blz. 211-217.
3) Vgl. de Negende Lezing.

en treffend genoeg om ze als regels ook op dit gebied van het geestelijk leven in gelding te brengen, zoowel bij onze verklaring van het verleden als bij onzen arbeid en onze verwachtingen voor de toekomst.

Maar wij zijn hiermede reeds genaderd tot die zuiver wijsgeerige vragen, die tot nu toe meer speciaal tot het domein der zoogenaamde Religionsphilosophie werden gerekend. Hier moet de kennis van feiten tot algemeene begrippen worden herleid, en moeten deze op hunne beurt tot ideeën verbonden, waarin dan het wezen en de oorsprong der verschijnselen hunne verklaring vinden. Dat ook hier een breede basis van historiekennis groote vastheid verleent aan de begrippen-constructie die men optrekt, blijkt reeds uit de poging om het groote ontwikkelingsproces in enkele begrippen te omschrijven en in een hoofdidee samen te vatten. Den zin van de vraag naar 'het wezen' van een verschijnsel zullen wij straks onderzoeken. Maar hier mag reeds worden erkend, dat inderdaad die indrukwekkende ontwikkelings-geschiedenis van den godsdienstigen mensch, die eensdeels tot eindelooze differentiatie, tot steeds voortgaande splitsing en scherper karakteriseering van verscheidenheden leidt, anderdeels tot toenemende zelfstandigheid van den godsdienst in het geestesleven, en vooral ten gevolge heeft een steeds dieper erkenning van de wezenlijke eenheid van het uiterlijk gescheidene, beschouwd mag worden als 'een opwassen in religieus zelfbewustzijn.'[1)] Intusschen, wij voelen hier ook reeds terstond zeer duidelijk de grens van de draagkracht dezer historisch-wijsgeerige methode. Zoodra uit de deductie der waargenomen verschijnselen de begrippen worden geboren die dan het wezen der dingen omschrijven en hun geschiedenis verklaren zullen, heeft de historie ons feitelijk begeven en vallen de begrippen zelve en wat wij er mede doen geheel onder de wijsgeerige kritiek. En met name, op het punt waar wij gebracht zijn, zijn wij juist ver genoeg gekomen, naar ik meen, om in te zien dat hier weer een nieuwe, nog moeielijker weg begint. De psychologie heeft nog nauwelijks haar eerste woord gesproken waar reeds de historie zwijgt, en waar beiden hun taak hebben volbracht, vangt de metaphysiek pas de hare aan.

1) I, blz. 270-271.

Het geheele ontologische deel, de tweede serie der lezingen, behoort dan ook tot de wijsbegeerte van den godsdienst in engeren zin. Een dankbaar werk is het hier weder bij den rijkdom der voorgedragen beschouwingen, zich rekenschap te geven van de vruchten der historie voor de philosophie; en leerzaam is het op te merken waar men gevaar loopt meer van haar te vragen dan zij kan geven. Dat wij ons hier op ander terrein bevinden blijkt aanstonds uit de bespreking der eerste twee vragen of vragengroepen, waarmede dit deel der godsdienstwetenschap wordt ingeleid. Zoowel het onderzoek naar de vaste bestanddeelen van allen godsdienst als dat naar de wording en de waarde der geloofsvoorstellingen is van zuiver psychologischen aard. De geschiedenis, hoezeer zij den blik der onderzoekers moge hebben verruimd, helderheid en vastheid aan zijn begrippen gegeven, kan hier op geen enkele vraag een onmiddellijk antwoord geven. De reeksen van treffende getuigenissen die Prof. Tiele met zijn groote geschiedkennis telkens voor ons heeft opgeroepen, ontbreken hier. Het is nu niet het verleden, maar het is de levende menschenziel die tot ons spreekt. Of juister, want ook bij de studie van het verleden was het om begrip en verklaring van menschelijk geestesleven te doen: hier is onze eigen geest veel meer dan de historie, het middel om te begrijpen en te verstaan. Na de synthese der historische gegevens dient dus nu de analyse der zielkundige te komen, en daarbij treedt de geschiedenis voor een goed deel op den achtergrond.

De populair-psychologische beschrijving van den mensch als denkend, gevoelend en willend wezen, hoe gelukkig ook, bevat een grond van waarheid. In alle godsdienstig leven echter is altijd de geheele geestelijke mensch aanwezig. De bestanddeelen van den godsdienst zullen dan ook steeds een drieledig karakter vertoonen, als behoorende tot het intellectueele, het affectieve en het actieve leven. Maar terecht worden wij hier herinnerd, dat van deze bestanddeelen, de openbaringsvormen moeten worden onderscheiden. Voorstellingen, aandoeningen en gezindheden staan inderdaad niet op één lijn met woorden en daden die daaraan uiting geven[1)]. Onder de psycholo-

1) Vgl. de schoone beschrijving van woorden en daden als openbaringen van godsdienst II blz. 6-12.

gische elementen nu van allen godsdienst noemt Prof. Tiele de aandoeningen in de eerste plaats. Het is een der karakteristieke resultaten van zijn psychologie, dat met emotie alle godsdienst begint. Zonder een bepaalde gemoedsgesteldheid en bepaalde indrukken of aandoeningen, waarvan de mensch op bepaalde wijze zich bewust wordt in zijn innerlijke gewaarwording, geen godsdienst. Daaruit komen de godsdienstige voorstellingen en gedachten voort, en deze roepen weder de religieuze gezindheden op, die richting en kracht geven aan den wil. Meer dan deze hoofdlijnen wordt ons hier niet van de psychologie van den godsdienstigen mensch gegeven. Wij worden dus maar heel even binnengeleid in het veld van onderzoek dat zich voor ons opent. Maar toch treft reeds de groote waarheid en juistheid der hier aangegeven leidende gedachten. En tevens voelen wij, hoe enorm veel hier nog te doen is. Prof. Tiele heeft op de vraag, wat dan onze aandoeningen, voorstellingen en gezindheden tot religieuze stempelt, geantwoord, dat men aan de vruchten den boom kent[1)]. Maar het wil ons voorkomen dat daarmede de psychologie niet volstaan kan. Juist waar zoo terecht in het affectief-emotioneele zieleleven de wortel aller religie wordt gevonden, moet naar het karakteristieke van de religieuze emoties worden onderzocht. Ik weet wel dat dit een uiterst moeielijk en delicaat werk is, en dat de psychologie juist hierin nog zeer weinig is gevorderd, maar dat is meer een aansporing dan een weerhouding. De psychologie der affecten behoeft niet te zijn een tasten in den blinde, vooral niet hier, waar het affectief-emotioneele leven zoo luid en krachtig en veelzijdig zich openbaart. En het moet pogen meer te zijn dan de starre begrips-schematiseering, waarmede enkele wijsgeeren, Spinoza bijvoorbeeld, het volle leven hebben getracht te omschrijven. Met enkel lijnen beeldt men kleuren en kleurenspel niet af. Misschien zal het slechts een denker gelukken die evenzeer kunstenaar als man van wetenschap is. Maar het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap dient althans hierin een belangrijk deel van haar taak te erkennen. Slechts daardoor zal zij in staat zijn de hier maar even aangeroerde vraag naar de onderlinge betrekking van het godsdienstige

1) II, 16, 17.

gemoedsleven, de religieuze voorstellingen en gedachten en de daarop berustende gezindheden, neigingen en wilsbewegingen, in volle diepte en breedte te onderzoeken. Inderdaad, waar de wijsbegeerte van de historie dankbaar heeft ontvangen wat deze haar schenken kan, staat zij, in haar zuiver psychologisch deel al dadelijk voor een eigen taak, die slechts met eigen middelen tot vervulling kan worden gebracht.

Van anderen aard, en toch ook zuiver wijsgeerig is de vraag naar de waarde der geloofsvoorstellingen. Ook Prof. Tiele erkent, dat de voorstellingen en denkbeelden van het godsdienstig geloof, welke zich de religieuze gemoedsaandoeningen terstond scheppen, te danken zijn aan 's menschen dichterlijkdivinatorisch talent, gelijk Rauwenhoff het heeft genoemd. Hij acht het zelfs een axioma dat daarin onze dichtende verbeelding werkzaam is, hetzelfde vermogen waarin alle hoogere wetenschap en wijsbegeerte wortelt. Slechts de totaal onkundige kan meenen, dat daardoor alle godsdienstig geloof verklaard wordt product van bloote fantasie te zijn. Integendeel blijkt het op iederen trap van ontwikkeling de verhevenste en zekerste gedachtenconceptie te zijn waartoe de menschengeest kan komen. Want uit drang van zijn diepste en machtigste emoties spreekt de mensch daarin uit al zijn weten en denken. Maar de vraag is, met welk recht men volstrekt gezag aan eenigen geloofsinhoud toekent en eerbiediging daarvan eischt als voor een absolute waarheid, - een vraag dus van zuiver kritisch-wijsgeerigen aard. Hoe hier nu de betrekkelijke waarde van de geloofsvoorstellingen wordt geteekend, hoe hier het soortelijk verschil tusschen weten en geloof wordt in het licht gesteld, waarbij de tegenstelling tusschen beide veel minder scherp blijkt dan men gewoonlijk meent, hoe eindelijk dat geloof juist omdat het hooger reikt dan alle wetenschap ook oneindig meer noodig heeft dan wetenschappelijke formules en syllogismen, - dat alles, met alle practische wenken die er aan toe worden gevoegd, zij hier niet nader onderzocht. Maar het komt mij voor dat hier weder geconstateerd kan worden, dat bij zulke vragen niet anthropologie en historie, maar zuiver psychologie en wijsgeerige kritiek de bodem is waarop de godsdienstwetenschap naar waarheid zoekt[1)].

1) Vgl. de tweede lezing van deel II.

Stemt men dit toe, dan is het bij de volgende quaestie, de verhouding tusschen wijsbegeerte en geloofsleer een evidentie. Het interressant historisch overzicht van hunne onderlinge betrekking, kan, dunkt mij, hier slechts dienen tot toelichting van de uit zuiver zielkundige gegevens opgemaakte theorie omtrent beider karakter en doel[1]. Daaruit komt dan ook het heldere inzicht voort zoowel omtrent de oorzaken die zoo vaak conflicten tusschen geloof en wijsbegeerte hebben te voorschijn geroepen, als aangaande de voorwaarden om ze te voorkomen[2]. Tweespalt tusschen beiden kan niet van blijvenden aard zijn, en behoeft dat allerminst in onzen tijd, nu beider vrije ontwikkeling is gewaarborgd. Slechts gebrekkige en achterlijke wijsbegeerte kan dat relatief recht der geloofsleer miskennen, slechts bekrompen dogmatisme kan weigeren met de vorderingen der wijsgeerige wereldverklaring winst te doen.

Alle geloofsleer nu formuleert drie groepen van godsdienstige voorstellingen en denkbeelden, welke beantwoorden aan de hoofdelementen van den godsdienst. Zij bevat een leer omtrent God (theologie), een leer omtrent 's menschen betrekking tot God in 't ideale en in de werkelijkheid (anthropologie) en een leer omtrent de middelen tot herstel en tot onderhouding der gemeenschap met God, de heilsleer (soteriologie). De wijsgeerige godsdienstwetenschap heeft ook dit alles te onderzoeken. Laat ons zien in hoeverre de historie haar daarbij van nut kan zijn.

Dat er achter die bonte verscheidenheid der geloofsvoorstellingen aangaande God een diepere zielkundige eenheid ligt, dat, gelijk Prof. Tiele het noemt, al de verschillende goden evenzeer iets met elkander gemeen hebben als de menschen die ze vereerden, is een zuiver zielkundige onderstelling. Maar iedere poging om het blijvende en het wezenlijke in het godsbegrip van het vergankelijke en bijkomstige te onderscheiden blijft onzeker, indien zij hier niet aan de historisch gegevene godsleer getoetst wordt. En omgekeerd is het 't aldus verkregen wijsgeerig begrip, dat ons weer den wezenlijken samenhang der historische verschijnselen doet

1) II blz. 50-54.
2) II 56-58.

ontdekken. In alle religieuze gedachten en voorstellingen schuilt als kern de erkenning van een bovenmenschelijke macht. Hoe daarin onbewust de ideeën van Gods almacht, alwetendheid, alomtegenwoordigheid en heiligheid sluimeren, als 'ongeschreven leerstukken' lang voor de vrome denkers in hun reflecties zich daarvan bewust werden, Prof. Tiele laat het ons weer treffend uit de historie zien[1)]. En met niet minder verkwikkend gevoel onzer geestelijke eenheid met de vroomste zielen en diepste geesten van alle tijden, leeren wij inzien dat voor allen inderdaad die bovenmenschelijke macht, hetzij dan 'over vele personen verdeeld of in een enkele samengevat,' 'de diepste grond is van al wat bestaat of geschiedt.' De wereld van het goddelijke is altijd een andere dan die der werkelijkheid waarin wij staan, 'omdat zij een ideale is.' 'Maar zij is daarvan de tegenstelling alleen in zoover zij de volmaakte en oneindige, terwijl deze de onvolkomene en eindige is.'

Eveneens heeft het wijsgeerig onderzoek, dat de idee opspoort van het in allen godsdienst levend betrekkings-bewustzijn van den mensch tot zijn god, zeer beslist het getuigenis der historie van noode. Dat in alle, ook in de laagste godsdiensten naast het 'God boven ons' reeds het 'God in ons' staat, is meer dan een wijsgeerige onderstelling. Prof. Tiele laat het ons zoowel in de lagere natuurgodsdiensten als in de meer ontwikkelde theokratische en theanthropische godsdiensten zien. Daar wordt ook de oorsprong getoond der mythen en legenden

1) Tweede deel, vierde lezing. Bij de op blz. 80 met veel historisch materiaal bestreden meening van Rauwenhoff, wil het mij toeschijnen dat alles afhangt niet van de hier bijgebrachte geschiedkundige gegevens, maar van het begrip waarmede men ze interpreteert. Rauwenhoff leerde dat er behalve de erkenning als 'macht' nog de persoonlijke relatie van de aanbidding bijkomen moest, wilde de macht wezenlijk 'God' zijn. Tiele tracht te bewijzen dat elke bovenmenschelijke macht wier bestaan erkend is, voor den mensch een God is. Hangt alles hier niet af van den zin aan het woord God gehecht? Geef Tiele gelijk, dan blijft bij Rauwenhoff de waarheid over, dat de wezenlijk religieuze betrekking toch eerst begint waar de mensch zich tot de 'erkende macht' in persoonlijke relatie stelt. Geef dit aan R. toe, en Tiele heeft recht om er op te wijzen, dat het begrip van een God als begrip niet insluit het persoonlijk zich in betrekking stellen, maar alleen het macht-zijn. Zuiverder lijkt het mij dus met Tiele het begrip zelf niet meer te laten zeggen dan het inheeft, maar daarbij worde dan niet voorbijgezien dat het begrip nooit een element van het eigen godsdienstig leven uitmaakt zonder dat de gedachte der persoonlijke levensbetrekking er aan toegevoegd is.

die ons van een gouden eeuw in het verleden en in de toekomst spreken. En het in alle godsdiensten op iederen trap van ontwikkeling voorkomende onsterfelijkheidsgeloof wordt zoo eerst in zijn religieuze grondgedachte begrepen: ‘de mensch, uit God gesproten, van Gods geslacht, is daarom tot God geschapen, bestemd om weder met hem te worden vereenigd’.

Eindelijk in het even algemeene en in allerlei vormen optredende middelaarsgeloof, blijkt datzelfde bewustzijn van 's menschen verwantschap met God ‘een meer concreten vorm’ te vinden. De mensch zoekt den steeds dieper gevoelden afstand tusschen hem als eindig, gebrekkig schepsel en den oneindigen, volmaakten dien hij aanbidt, voor zijn verbeelding te verkorten. Hij schept zich een opklimmende reeks van middelaars, gedacht hetzij als menschgeworden goddelijke wezens, hetzij als half-goden, óf wel als verheerlijkte menschen. Hierin ligt ook de diep-religieuze beteekenis van het ‘dogma van den Godszoon’ waarachtig God en waarachtig mensch tevens, dat zijn hoogste mystieke uitdrukking vond in het dogma der Triniteit. ‘Het komt tegemoet aan de innigste behoeften van het religieus gemoed’, zijn behoefte aan gemeenschap, die zich sterker laat gevoelen naarmate het Godsbegrip abstracter wordt, zijn verlangen om steeds inniger de verwantschap met God te gevoelen en die te versterken in de aanschouwing van het beeld des Eenigen in wien het rein menschelijke samenvalt met de alles overwinnende goddelijke liefde, en niet het minst zijn schuldgevoel en zijn behoefte aan verlossing[1)].

Maar vooral het onderzoek van de tweeledige openbaring van het religieuze leven, den eeredienst en de godsdienstige gemeenschap of de kerk, bewijst de waarde van de innige verbinding van wijsbegeerte en historie. Hier heeft de godsdienstwetenschap weer zichtbaar terrein gewonnen door haar methode van arbeid. De tweezijdigheid van allen eeredienst en dat de mensch daarin uitgaat tot zijnen God en de godheid daarin nadert tot hem, verklaart ons den oorsprong van eigenlijk allen cultus en is mede maatstaf voor de waarde van iedere religieuze handeling.

Het gebed, de natuurlijke uiting van het vrome gemoed

1) Vgl. de vijfde lezing.

dat de gemeenschap der Godheid zoekt en daarin zijn kracht, blijkt een der onmisbare openbaringen van gezond godsdienstig leven. De hypothese alsof het magische, de bijgeloovige poging om de booze machten te bezweren en door tooverij te dwingen naar 's menschen begeerte, eigenlijk de oorsprong van allen cultus en van de religie zelve zijn, is eerst door historische bewijzen afdoende weerlegd. De oudste godsdienstige litteratuur is zuiver product ‘eener ongedwongen dichterlijke inspiratie en zeker niet bestemd om er tooverij mede te plegen. Niet met vrees voor onbekende machten maar met een eerbiedige liefde tot bekende goden, die door sterke banden van verwantschap aan hun vereerders gehecht zijn, begint de godsdienst in den waren zin des woords.’ ‘De magie keert zich tegen een onbekende wonderwereld die men met afschuw beschouwt en vreest, de godsdienst wendt zich met verlangen naar een onbekende wonderwereld, waarnaar men wel opziet met ontzag, doch waarop men tevens hoopt.’ Zij is de ‘disease of religion’[1]. Zoo ook is alle offerdienst, hoeveel nog niet opgeloste vragen hier ook nog schuilen, toch reeds gebleken een vorm te zijn waarin zich het echt religieuze verlangen naar gemeenschapsleven met God openbaart. Eerst nu is begrepen dat er een zuiver godsdienstige idee ligt in het naïeve offeren van gaven en spijzen zoowel als in dat hoogste geestelijke offer, waarbij de mensch zich zelf en zijn leven in zelfverloochenende liefde toewijdt aan het volbrengen van den goddelijken wil[2]. En welk een ander licht werpt dit weer op het godsdienstig gemeenschapsleven, de organisaties van gemeenten en kerken waarin alle hoogere godsdiensten zich hebben belichaamd en waardoor zij zich staande houden en verbreiden. ‘Zij zijn geen scheppingen van menschelijke willekeur en heerschzucht, maar zijn voortgesproten uit een onweerstaanbaren drang van het religieus gemoed’.

De menschelijke gemeenschapszin werkt wellicht nergens krachtiger dan in dit deel van zijn gemoedsleven. De menschen zoeken in hun eeredienst de gemeenschap der gelijkgezinden, de gemeenten vereenigen zich tot vaste, breede orga-

1) II, 155-121.
2) Vgl. de schoone bladzijden II 126-130.

nisaties, de kerken gaan uit om haar heilige waarheden aan alle volkeren te prediken. Kerken verbasteren dus, zoodra zij haar eigen zuiver geestelijk karakter of haar louter geestelijk doel en haar gebondenheid om enkel geestelijke middelen te gebruiken, uit het oog verliezen. ‘Zij allerminst mogen vertwijfelen aan de macht des geestes, die meer vermag dan wetten en verboden en die eindelijk alles doordringt en wijdt’. Zij vertegenwoordigen alleen het reinste en hoogst menschelijke en zullen noodig blijven zoolang de behoefte aan godsdienst en godsdienstige ontwikkeling zich laat gelden, dat wil zeggen zoolang de menschen menschen zijn[1)]. Of het hooger wijsgeerig kennen der geschiedenis ook leering bevat voor onzen tijd? Zoo ergens, hier mag men van lessen der historie spreken.

Maar eer wij deze vraag nader beantwoorden, een enkel woord over de twee groote problemen der godsdienstwetenschap, waarop ook Tiele's inleiding onze aandacht vestigt. Het eene is het moeielijk vraagstuk naar het wezen van den godsdienst, het andere de niet minder ingewikkelde kwestie omtrent zijn oorsprong. Nauw hieraan verbonden is nog een derde vraag, betreffende de plaats van den godsdienst in ons geestesleven en zijn verhouding tot alle andere functiën en voortbrengselen van den menschelijken geest. Maar dit laatste zij hier slechts pro memoria vermeld. Dit belangrijk zielkundig onderzoek is zeker niet het minst gewichtig deel der zuiver wijsgeerige godsdienstwetenschap. Maar zijn wij in dit stuk psychologie van den religieuzen mensch niet weder vrij ver van alle historische onderzoekingen verwijderd? Het is de nauwe relatie tusschen wijsbegeerte en geschiedenis die de hier voorgedragen opvatting der godsdienstwetenschap nieuw en belangwekkend maakt. En juist dit tweetal hoofdvragen is van den aanvang als het einddoel van heel den historischwijsgeerigen arbeid voorgesteld. ‘Alleen uit de vaststaande resultaten van anthropologie en historie kan het wezen van de godsdienst verstaan en haar oorsprong afgeleid worden’, zoo werd ons verzekerd[2)]. Daarin ligt een verwachting besloten, en de vraag is gewettigd in hoeverre zij vervuld is.

Tegenover de groote voorzichtigheid en bescheidenheid die

1) Het slot van de zevende Lezing.
2) I. blz. 26, II, bl. 2.

een historiekenner en denker als Prof. Tiele ook bij deze problemen in acht neemt, mag de kritiek wel trachten minstens even bedachtzaam en nederig te zijn. Blijken de pogingen om een antwoord te vinden op vragen die het diepste en verborgenste leven der menschenziel raken, wellicht niet volkomen bevredigend, laat ons dan dankbaar zijn dat naast andere, afwijkende inzichten hier weer een meening voorgedragen wordt, die zoo goed als de beste het vertrouwen wekt van een element van waarheid te bevatten, en die ook voor de diepste niet onderdoet in ernst en beteekenis.

In een opzicht zal wie zich groote illusies gemaakt heeft dat de nieuwe methode hier tot groote ontdekkingen zou leiden, zich bedrogen zien. Het nieuwe, het oorspronkelijke der hier voorgedragen beschouwingen, kan ik niet erkennen als wezenlijk regelrecht gevolg van de ‘vaststaande resultaten van anthropologie en historie’. Het zijn wijsgeerige overwegingen, vruchten van zuiver wijsgeerig onderzoek. En daarachter, wij voelen het telkens, ligt wel Prof. Tiele's rijke en zekere kennis van den geheelen ontwikkelingsgang der godsdienstgeschiedenis, maar nergens, zoover wij kunnen zien, heeft deze onmiddellijk tot nieuwe antwoorden op die geheel wijsgeerig-zielkundige vragen geleid. En zoo blijft dan ook ieder antwoord zelve binnen het domein van streng wijsgeerige kritiek. Trouwens het ligt in den aard der vragen zelve. Niet naar den aanvang, maar naar den oorsprong van den godsdienst zoekt men, en die ligt in den menschelijken geest, dien we niet alleen uitsluitend door en binnen de perken van onzen geest, maar ook slechts naar analogie van ons eigen geestelijk leven kunnen kennen. Alle historische gegevens moeten dan eerst wijsgeerige worden, willen ze ons hier kunnen dienen. En wat de vraag naar het wezen van den godsdienst betreft, zal zij beteekenis hebben, dan is het zoeken niet alleen naar iets blijvends en onveranderlijks achter al het vergankelijke en wisselende in historischen zin, maar naar een begrip van dien fundamenteelen toestand van menschelijk geestesleven, of althans van dat overheerschend moment in het complex van ons geestelijk leven, waaruit in logische begripsschakeling eerst de psychische daarna de uitwendig waarneembare levensverschijnselen begrepen kunnen worden, die wij onder den naam godsdienst specifiek van alle andere onderscheiden.

Maar al moet dus de hier gegeven proeve van beantwoording, naar ik meen, als veel meer zuiver wijsgeerig worden beschouwd dan Prof. Tiele's methodologisch standpunt ons zou kunnen doen verwachten, de antwoorden zelve verdienen alle aandacht. Kritische studiën daarover verwachte men niet hier, maar in vaktijdschriften. Maar met een enkele toets mag de beteekenis van een paar gedachten hier worden gereleveerd. Wel klinkt het eenvoudig, wanneer hier verzekerd wordt: godsdienst is vroomheid, is devotie. Maar inderdaad is dit reeds een beslissing van hoog gewicht. Daarmede worden toch allerlei wijsgeerige theorieën ter zijde gesteld, waarin men op gansch andere wijze het wezenlijk religieuze heeft getracht te verklaren. Uit onze kennis van 's menschen affectief-emotioneele leven alleen acht Prof. Tiele het wezen van den godsdienst te begrijpen. Met dankbare instemming heb ik dit getuigenis vernomen. Ik wees er reeds op, hoe gebrekkig nog juist dit gedeelte van ons psychologisch weten is. Het verwondert mij dan ook niet dat Prof. Tiele's beschouwingen hier meer dan elders een ‘inleiding’ gebleven zijn. Er zal nog veel studie, veel diepe en toch uiterst teedere gedachten-arbeid noodig zijn, zal uit de enkele omtreklijn een schets, uit de schets een helder beeld van dit even fijn als rijk stuk zieleleven voortkomen. Maar die omtrek is dan toch gegeven, met vaste, rustige hand. En wanneer een, die den godsdienst in zijn ontwikkeling heeft bestudeerd, de overtuiging uitspreekt, dat hij het wezenlijke godsdienstige overal als gemoedsleven heeft erkend en nooit anders dan als devotie heeft kunnen omschrijven, dan weegt dat oordeel tegen menige vernuftige theoretische constructie op. Het alles beheerschende gemoedsaffect, de grondemotie van waaruit al het verdere religieuze ontstaan zal, noemt Tiele ‘aanbidding, adoratie’. En met enkele trekken geeft hij aan hoe daaruit alle geloof, alle cultus, alle religieus gemeenschapsleven voortkomen, hoe het zelfs in de vormen van religieuze ontaarding nog schuilt en in de laagste godsdiensten reeds valt op te merken. Misschien zal verder wijsgeerig onderzoek in het licht stellen, dat met dat eene begrip ook nog maar éene zijde, één element van dat algemeene en blijvende, van dat oorspronkelijk en onveranderlijk religieuze gemoedsleven omschreven is. Hebben wij hier niet met een bepaalden toestand

van het geheele zoogenaamde ‘gemoed’ te doen? En zou het niet kunnen blijken dat deze slechts als een complex van allengs in de bewustheid tredende aandoeningen en aandriften te begrijpen is? Waarom behoort alleen de aanbidding, en niet ook besef van het heilige, logisch daaraan nog voorafgaande, tot het wezen van den godsdienst? Het heilige is oorspronkelijk geen begrip, het is emotie. Wordt de mensch in zijn afhankelijkheidsgevoel zich ook niet een oorspronkelijk affect bewust dat tot het wezen der religie behoort? Trouwens ook Prof. Tiele verklaart dat de aanbidding allerlei aandoeningen en aandriften ‘in zich sluit’. Wil men dat alles onder het begrip adoratie samenvatten, er is niets tegen, mits de wijsbegeerte achter dat enkelvoudig begrip den gecompliceerden gemoedstoestand die er mede wordt aangeduid niet voorbij zie en als voorwerp van voortgaande psychologische analyse blijve beschouwen. Het blijft dan toch Prof. Tiele's onverkorte eer weder op de wezenlijke kern aller religieuze verschijnselen te hebben gewezen[1)].

Eveneens is de laatste hoofdvraag, betreffende den oorsprong van den godsdienst, een rein psychologische. Zij valt geheel buiten het kader der historie. Prof. Tiele vat haar dan ook eigenlijk niet anders op. Hij onderzoekt niet naar de oudste en primitiefste vormen van godsdienst die men zich zou kunnen denken, noch naar de historische gegevens, waaruit een begrip van dat allereerste godsdienstig leven geconstrueerd zou kunnen worden, maar naar den oorsprong in 's menschen zieleleven[2)]. Treffend juist is vaak zijn kritiek over de hieromtrent voorgedragen wijsgeerige theorieën. En menigmaal doet daarbij een historisch gegeven goeden dienst. Zoo bijvoorbeeld, waar hij ons herinnert dat niet alle goden oorspronkelijk gepersonifiëerde natuurmachten zijn geweest[3)]. Zijn eigen beschouwing kan ik echter niet als vrucht of eindresultaat van historisch onderzoek, maar wel als product van zuiver wijsgeerig denken aanmerken. Hij vindt den zielkundigen oorsprong van allen godsdienst in het ‘den mensch ingeschapen gevoel van oneindigheid.’ De mensch heeft het oneindige in zich, ook

1) Vgl. vooral II, blz. 167-171.
2) II, 178.
3) II, 192.

voordat hij zich daarvan bewust is en het zelf erkent. ‘Hoe wij het ook willen noemen - instinct, aangeboren en aanvankelijk onbewuste denkvorm of liever voorstellingsvorm, of met welken anderen naam, - het is het eigenlijke wezen van den mensch als mensch, de idee die hem beheerscht.’ ‘Zij gaat bij hem aan die van 't eindige vooraf, want dit leert hij alleen door zinnelijke waarneming kennen en zet hij eerst later, door redeneering om, in een algemeen begrip,’ waarvoor de historie schijnt te pleiten. Malgré nous l'Infini nous tourmente[1]. Men gevoelt hoeveel daarbij te onderzoeken overblijft. Zielkundige en metaphysische vragen dringen zich hier op in menigte. Is de oplossing van het moeielijk probleem inderdaad op de hier slechts even aangegeven wijze te zoeken, dan opent zich voor het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap hier weer een arbeidsveld dat rijke vruchten belooft. Acht men die aan onzen geest inhaerente idee van het oneindige te zeer een onderstelling en te weinig een bepaalbaar en bewijsbaar feit, om als afdoende verklaring te kunnen dienen, er ligt toch stellig in deze theorie een waarheid, die niemand verwaarloozen mag. Slechts de volledige wetenschappelijke uiteenzetting dezer inleidende beschouwing kan ons zekerheid geven omtrent de ontdekkingen waarmede zij ons verrast of de teleurstellingen welke zij ons bereidt. Maar zelfs indien de laatste de eerste bleken te overtreffen, wij zouden met een zoo rijke en diepe gedachte niet vergeefs hebben gearbeid.

Maar juist waar een wetenschap bij het stellen van haar laatste en ingewikkeldste vragen haar uiterste krachtsinspanning heeft beproefd en desniettemin maar al te duidelijk de beperktheid van ons kennen en doorgronden ervaart, juist daar ontstaat gemeenlijk twijfel aangaande de waarde van al ons vorschen en denken. Het scepticisme vindt in ieder *non liquet* een schijn van recht. Maar ook niet meer dan een schijn. Want het is juist in dat telkens weer opnemen van die laagste en hoogste problemen, in dat herhaald erkennen dat men het nog niet ‘gegrepen’ heeft, en den daaruit telkens weer onstaanden drang om te beproeven of men het op andere wijze grijpen mocht, dat alle wetenschap haar recht-

1) II blz. 196-200.

vaardiging vindt. Daarbij doet zij hare ontdekkingen zelden waar zij ze zoekt, en meestal zijn het andere dan die zij hoopte te vinden. Het licht dat men vergeefs over het eene raadsel trachtte te ontsteken, geeft vaak de meest ongezochte verklaring van verborgenheden waar men niet aan dacht. En van alle geestelijke wetenschappen geldt wat eens van ons geestelijke leven in 't algemeen de dichter zong, dat wij worstelende winnen aan krachten en dwalende vinden het spoor. Dat heeft wellicht geen wetenschap zoo bemoedigend aan het licht gebracht als die jeugdige die aan den godsdienst hare krachten heeft gewijd. Nog slechts enkele tientallen jaren arbeidt ze naar streng wetenschappelijke methode, en hoe ontzaglijk zijn wij gevorderd. Leg het beste werk van voor vijftig jaren naast een korte, in bevattelijken vorm geschreven, bloot inleidende studie als deze van Prof. Tiele, - en het pleit is gewonnen.

Zelfs de echt negentiende-eeuwsche vraag naar de vruchten voor het practische en werkelijke leven van deze zuivere theoretische en dikwerf abstracte studiën, zou zij niet behoeven te vreezen. Iedere wetenschap heeft haar doel in zich zelve. Haar onafwijsbaar recht berust op den menschelijken geest die haar voortbracht, die nu eenmaal van wetensdrang is vervuld en die in iedere ernstige poging om nieuwe schatten van kennis te vermeesteren, den adel van zijn eigen wezen huldigt. Haar waarde is dus niet af te meten aan tastbaar belang, maar aan de verruiming van den kring waarin onze geest iets af mag stralen van zijn eigen licht te midden der oneindige schemering die ons omringt, en aan de klaarheid zelve van het licht dat zij op alle dingen werpt die binnen dien geestelijken levenskring vallen. En of dit laatste in onze wetenschap niet in verblijdende mate het geval is gebleken, of wij geen reden van dankbaarheid hebben voor dieper inzicht en helderder kijk op de dingen van ons eigen godsdienstig leven en dat van onzen tijd? Opmerkelijk hoe vaak ons hier ongedwongen beschouwingen en wenken ten beste worden gegeven, die de natuurlijke gevolgtrekking en de praktische toepassing zijn van menig zuiver theoretisch onderzoek. Al wat hier wordt geleerd over ons godsdienstig gemeenschapsleven, over de kerk, haar blijvende waarde als beschermster der hoogste geestelijke belangen, haar hooge roeping mits

zij ‘levende getuige van een levende religie zij’, het raakt ons en onzen tijd. Met waarheden als deze: ‘alle reactie, zelfs als zij zich tooit met den naam van anti-revolutionair en zuiver repristinatie is, is in haar wezen revolutionair’, hebben wij winst te doen, - niet alleen op het gebied van den godsdienst. De wenk, dat elke godsdienstige gemeenschap, elke kerk, zal zij iets beteekenen en iets tot de ontwikkeling van den godsdienst in de menschheid bijdragen, zich zelve moet blijven en haar eigen karakter moet handhaven, is in onzen alles nivelleerenden tijd, van hoogen ernst. Zullen de vromen van onzen tijd vergeefs het getuigenis der historie vernomen hebben dat de godsdienst in zijn ontwikkeling van karakter en doel allengs veranderd is geworden, dat ‘wereldwijding’ nu de plaats der ‘wereldontkenning’ innemen moet? Is de herinnering overbodig, dat het gebied des geloofs een eigen gebied is waar men de wetenschappelijke bewijsvoering evenmin behoeft als op dat der kunst, dat de godsdienst ‘te hoog staat om in de maatschappij de rol van tuchtmeester, in den staat die van politieagent op zich te nemen?’ ‘Zij wil voor haar recht van bestaan en voor de waarachtigheid harer leer geen ander bewijs dan dat zij een onuitwischbare behoefte van 't menschelijk gemoed bevredigt en dan een vrede sticht die wetenschap nog kunst noch zedelijkheid kunnen geven.’ Dat men dit dan toch eindelijk mocht leeren! Wij kunnen het zonder voor eenig verouderd begrip, eenigen versleten vorm, ons weten en ons geweten geweld aan te doen. Zeker, de godsdienst stelt meer dan iets anders bloot aan het gevaar dat men zich leere buigen in blinde, slaafsche onderworpenheid aan menschen en menschelijke dingen met voorgewend goddelijk gezag. Maar ‘het heilige wordt niet minder heilig omdat het misbruikt wordt.’ En zoolang de mensch mensch is, zal hij nooit nalaten zich met zijn diepst innerlijk zieleleven eerst, daarna met de stoutste vlucht van gedachte en verbeelding, en eindelijk ook met woord en daad zich los te maken uit de kleinheid en de ellende der vluchtige donkere werelddingen, om zich op te heffen tot den Eeuwige, die ons geopenbaard is in mysterie, en op te leven in Zijn gloedvol licht. Er zijn tijden - wij leven er midden in - ‘dat de religieuze warmte en ijver afkoelen, dat de hartslag der godsdienst flauwer is’, tijden waarin zij den toon aangeven die van iets hoogers dan het

zichtbare en tastbare niet willen weten, en de menigte niets begeert dan *panem et circenses*, brood en genot, tijden van positivisme, nivelleering, hartstocht der werkelijkheid en ochlokratie. Maar de historie heeft hare beloften. ‘Zulke tijden gaan voorbij, gelijk zij altijd voorbij gingen in vroeger eeuwen, meer dan eens. Daar komt een oogenblik waarop de verdoolde menschheid tot zich zelve komt; waarop zij met schaamte bespeurt dat zij bij brood alleen niet leven kan; waarop de menschelijke ziel dorst naar den levenden God gelijk 't gejaagde hert naar frissche waterstroomen, waarop het arme menschenhart uitgaat in liefde tot dien Eenige, dien het alleen waarlijk aanbidden kan.’

Wij zullen onzen tijd noch roemen noch verguizen. Maar met die eerbiedige aandacht, waarin als van zelf veel stille, bemoedigende gedachten ontluiken, zijn wij getuigen dat onze eeuw sterft met de klacht, of, wil men, met de hoopvolle bede op de lippen, waarmede een harer grootste zonen is heengegaan: meer licht! Want meer en hooger licht dan dat van wetenschap en kunst, meer dan heerschappij over de stof en vermenigvuldiging van genotmiddelen of verfijning van vormen en zeden, meer dan heel ons beschaafd wereldleven ons gebracht heeft, hebben wij van noode. Dat voelen wij diep en voelen wij allerwege. De wetenschap kan ons dat licht niet ontsteken, maar, zoo zij echt en ernstig is, kan zij ons toch helpen het te vinden. Zij wijst en effent de wegen waar wij het alleen hebben te zoeken. Daarom zijn wij dan dank en liefdevolle aandacht schuldig aan die geestelijke arbeiders wier vorschen en denken, wier rustelooze toewijding en kracht een heel menschenleven lang, strekt om ons voor te gaan op omhoog voerende paden. Dáar zullen in komende tijden volgende geslachten allengs voller en reiner het licht mogen zien, waarvan wij slechts de schemering hebben aanschouwd.

DR. H.Y. GROENEWEGEN.

In zwijgen.

Daar, waar de hei met een bruske helling afvalt in een schrale, langgerekte zandkom, zóó, dat het is of de grond er is uitgevreten door een gulzigen reuzemuil, - stukken heigrond hangen hier en daar nog over de gaping heen; de geheele zoom der vlakte is er getand en gekarteld door die uitspringende klompen aarde en heikruid, - daar woonden zij sinds jaren in de lompe, onverschillig saamgeflanste hut van takken en plaggen.

En de vele zomers, die er met hun schroei-hitten waren overgegaan, de herfsten met hun nijdige zwiep-regens, de winters met hun barsche sneeuw, hadden het ruwe menschenwerk er gemaakt tot een stuk der natuur zelve, als een neêrgedonderd heibrok in den kuil van nuchter zand, nu liggend er onbeweeglijk door de jaren heen; een log, ruig beest.

Het scheen daar te liggen, op die afgelegen plek van hei en zand en lucht alleen, als van de menschen ongekend, als iets, waar mènschen-leven geheel vrèemd aan zijn moest.

Toch werd het gekend, in het gehucht. Kleiner, als kleinere beesten en dicht opeen, in hun samenliggen iets minder ververschrikkelijks en ongenaakbaars dan dat van den kuil, vormden de krotten, een tien minuten verder, aan den rand van het bosch, daar neêrgegooid in al hun vuilheid en ellende: het gehucht... Daar werd die ééne, de grootere hut, die eenzaam lag, gekend en door de traditie van vader op zoon, moeder op dochter, het ‘helleke’ genoemd.

Het was het stomp ontzag, de brute vrees-in-eerbied, die laffe dieren soms voor sterkere voelen, de fletse bewondering van uitgeleefde beest-menschen hier voor een geslacht dat in de jaren sterker was geworden, sterker werd nog met den dag, door bandeloosheid niet verslapt, niet uitgebrand door

lage hartstochten, maar als een stille dreiging, een hél in wáarheid, voor wie in de nabijheid woonden.

Zoo was het de onbestemde vrees óók, die de hut dien naam gegeven had en die nu bleef door traditie: het ‘helleke’... Er moest daar een leven geleefd worden, dat, als een onzichtbare macht, het gehucht in bedwang hield; de macht scheen te waren in de lucht er boven, in de kom van het nuchtere zand, en de macht scheen zich te breiden over het gansche gehucht; ze was de onzichtbare verschrikking, die iedere handeling in het ellendig stroopers- en houthakkers maatschappijtje onder haar beheersching had. En juist was het het weten, het voelen van de onverbiddelijke noodlottigheid dier macht, als een kracht der natuur zèlve, zooals die in storm of bliksem was en waartegen niet te strijden viel, - die onverschilligheid brachten, de sombere wezenloosheid, waarmede de gehuchtelingen door de dagen gingen, hun loom, lui-lanterfantig leventje in zon en lucht en windekoelte en stinkende hut-atmosfeer...

II.

Zij woonden er met z'n zestienen, en met zijn zestienen beheerschten zij het gehucht.

Het waren drie gezinnen: Geert Teeuwes en Sanne Tries, die vader en moeder over àllen waren; grijs beiden: Geert, een stoere zestiger nog, met éven maar gebogen rug, gezicht door veel zon gebronsd, door veel boos weêr gekorven en gesneden, krachtig, intelligent en sluw, met de dierlijkheid heel in 't verborgen, in zeker flikkeren der oogen alleen.

Sanne Tries, een heks, met arendsneus en grijp-klauwen; het grijs-geel haar, als vlokken vuil-geel schuim, om het uitgemergeld, vellerig gezicht. Kracht ook in *haar*, òndanks die vellerigheid, kracht haast als éénige eigenschap, met, óok maar éven, in het lichten soms der oogen, dat dierlijke.

Teeuwes Geert wêer, van beiden de oudste zoon, de-vader-enkle-jaren-verjongd; Kort-Jan, de tweede, de-oudste-broêr-weêr-ettelijke-jaren-jonger; en Meeuw, de dochter, die ook de jongste was, de moeder-maar-ronder, molliger, blozender en blonder.

Meeuw was getrouwd met Maren, forsch en gebronsd als

haar broêrs, uit het gehucht afkomstig, van waar de meisjes Meeuw benijd hadden, om haar geluk...

Haar broêrs hadden ieder hun vrouw, grove, blonde deernen ook zij, met zwellende borsten en breede, krachtige heupen. Ieder der jonge paren had een klein gezin, twee, drie kinderen elk, die de ouders al toonden in hun groeiende lichaampjes, lenig en stoer, vleezig en kern-hard door zon en regen en wind die kwam en ging over de hei. Heel klein de meesten nog, vier, vijf, zes, zeven jaar, alleen Teeuwes Geerts oudste reeds bijna man, achttien.

III.

In de hut leefden zij allen bijeen; doch 's nachts alleen; overdag zwierven zij over de hei, door de bosschen rond, alleen of in clubjes van drie, vier. Dan zetten zij strikken, stroopten wild, brachten met honderde listen onnoozele commiezen van 't spoor, renden, galoppeerden uren ver, loerden plat-neêr ineens op den buik, als katten, uren, uren lang. Dan léefden hunne lichamen; dan voelden zij hun kracht als iets heerlijk-geweldigs in hen, dan spanden hun spieren, hard als hout, toch lenig als staal, zich immer feller.

Dan, - óok alléen - uren, uren aan een plek gekluisterd, bonzend het hart, in trilling iedre vezel van 't bonkig lijf, lucht, hooge goud-blauwe hemel-koepeling boven, hei van onderen, wègvlakkend wijd naar alle kanten, verder stilte slechts... dàn óók, in die eenzaamheid van spieding en listenzinning, van duizendmaal bijna-betrapt-zijn, van aan een haartje hangend leven, was er die groote éénheid, die hen allen bond, van den ouden vader tot het kleinste der kinderen, en die hen altijd hield als één groot lichaam, dat gansch den omtrek beheerschte.

Dan 's avonds, bij het rood-gloeien der zon aan de kim, als stond nu de heele lucht in vlam en als brandde de hei, ginds ver, met laaiende vlammen uit, - dán de uitbundige knusheid van samenzijn, allen, allen, in den kuil bij de hut, dien gapenden hei-muil.

Het spreken, het vertellen dan van allen, het hoog-opgeven van eigen list in heerlijk-bewust sterkte-weten, met eenige zalig-perverse overdrijving ook daarbij; - het dadelijk-be-

reide toejuichen der listen van den ander; het volgen der verhalen ademloos, ze nóg eens leven zóó, nóg eens worstelen met de commiezen, nóg eens hollen in eenzaamheid over kuilen en greppels heen, waarbij de lever in je lichaam danste, voort, voort....

Dan het heerlijk-bewonderend omhelzen van je blonde vrouw, zonder vrees en zonder zedigheid, dat gehéél bewonderen en gehéél bewonderd worden.

En de kinderen, tot de kleinste, al luisterend met schitterende oogjes, al in gedachten meê-hollend voor de commiezen uit en zich verschuilend en harte-popelend bij elke krachtdaad!

Die avonden het meest van àl nog, voelden zij zich één, en heerschers!....

Dan eindelijk de slaap.

Het zwaar, als een blok, neêrvallen, dicht naast de lijven van de anderen, wier warmte je voelde tegen je aan. En de slaap, die kwam. De zaligheid van je looden, opgeleefde lichaam te voelen wegzinken in een zachte eindeloosheid, in doezige bedwelming van niets, niets meer....

En 't ontwaken dan weêr in den zonne-ochtend, de lachjes te zien der kinderen, hun rozige slaap-smoeltjes, hun jubelgeluidjes te hooren en bovenal te vòelen, weêr heerlijk, bewust, je hèele, vòlle kracht.

Zoo leefde het ‘Helleke’ zijn dagen-leven uit, een hellebrand van hartstocht in alle de bewoners, een hel van dreigkracht voor de weg-gedierlijkte, nu futloos geleefd-wordende gehuchtelingen....

IV.

Toen nam Teeuwes Geerts oudste, Kote, een vrouw, daarin volgend zijn grootvader, zijn vader, zijn ooms. Een meisje nam hij uit 't gehucht, Anne van naam; op een scheemrenden avond, toen allen te zamen waren, bracht hij haar in de familie.

Een kleine, tengere gestalte had Anne; zoo nietig leek zij naast Meeuw en de andere zusters, die medelijdend-spottend op haar neêrzagen, elkaar aanstieten van ‘hoe-vin-je-n-'m...’

Sedert Anne daar in huis gekomen was, scheen er iets

anders geworden te zijn; allen voelden het en allen wisten dat Kote's vrouw er de oorzaak van was, en het stemde hen wrevelig, Kote zelven niet het minst. De kracht, die van hen allen uitging, als van één lichaam, scheen gebroken, nu er een zwakker element in de hut gekomen was, eene, die 't bederf van 't gehucht in zich had.

En op alle manieren werd het de vreemde getoond. De andere zusters plaagden haar, stoeiden met de mannen, 's avonds in den kuil, als de zon rood stond aan den hemel, stoeiden met háren, Anne's, man, om haar jaloezie op te wekken, haar heur minheid te doen voelen in vergelijking met de stoere man-zusters.

De kleinsten der kinderen hielden haar voor den gek, trokken haar aan de lange, blond-witte, kwijnende haren, schopten haar met de sterke beentjes en trokken lange neuzen tegen haar.

Zoodat Anne zich heel ongelukkig gevoelde. Zij hóórde niet bij de anderen, ze wás niet in de vurige plannen van list en heerlijke sluwheid; - des avonds als de verhalen gedaan werden, werd *zij* nooit toegejuicht, werd *haar* opinie nooit gevraagd. En de enkele malen, dat aan de dierlijkheid die ter sluiks immer glom in de hoeken der oogen van àllen, de vrije teugel gelaten werd, - als het in den kuil een zwelgen werd zonder maat, van dagen soms en nachten achtereen, en àl de kracht dan wel gericht scheen op het ééne: wie het ongehoordste, 't origineelste stuk op 't punt van bandeloosheid zou durven bestaan, - die enkele malen was haar tegenwoordigheid er zóó belachelijk, haar bleeke kwijn-gezicht er zúlk een parodie, dat ze van schaamte wel in den grond zou hebben willen kruipen.

En de ergste kwelling werd juist iederen dag meer de lust, het brandend begeeren om meê te doen. Want psychisch was zij de hunne, dat vòelde zij; alleen physiek was het verschil. O, dat begeeren meê te doen, de kracht van allen-samen in zichzélf te kunnen voelen en in die kracht te groeien, groeien tot den hemel toe!.... En zich over te dúrven geven aan die slemperijen, zonder schaamte, héérlijk-schaamtelóos!

De begeerte vlámde in haar; ze wás een der hunnen inwendig; áfstammen deed ze, zoo goed als zij, van de krachtige oer-menschen der hei, geslacht na geslacht, die geleefd hadden

van de lucht en den hei-geur, van den regen en den wind. Inwendig voelde zij zich onveranderd; maar hun aller kracht had zich tégen haar gezet en ze kon niets bestaan.

V.

Toen kreeg ze een kind, een zwak en zieklijk wurm, vrucht van haar zieke lichaam, maar zwakker, ziekelijker nog dan zij, met tevens iets in zich van die alom in-werkende kracht der atmosfeer waarin het geworden was: zóó, door 't aanwezig-zijn in 't kleine lichaam van zwakte en sterkte beide, een gedrocht.

Ze hadden er om gelachen, allen, wreed, zonder erbarmen, en Kote was er haar om gaan haten, om dat kind....

Zij, voelde er een bijna sentimenteele teerheid voor, scheidde zich meer nog van de anderen af, opgaande nu geheel in de zorgen voor het wicht.

Geheele dagen, als het ver om de hut stil was, - de mannen, ook de vrouwen soms, op hun wilde tochten, - dan voelde zij zoo'n ellendige gelukkigheid met 't kind op haar armen onder de wijde, hooge, purperen lucht. Die lange, lange middagen van zon, zòn, zon, kon zij zitten in een mager plekje blauwe schaduw achter de hut, het kind in haar schoot, zoo klein, zoo afzichtelijk. Een dor, schrompelig lijfje, rood en gelig gevlekt, handjes die als klauwtjes waren, een hoofdje groot en bol-rond met oogjes die niet schenen te zien, en zonder eenig haar. En van Kote, den krachtige, had het alleen de sterk naar-voren springende kin, de forsch-gespierde kaken, zoo vreemd en afschuwelijk in het verder laf en slap gezichtje.

Zoo zat zij, lange, lange middagen, het wichtje sujend op haar schoot, het allerlei treurige liedjes zingend, die zij ginds, in 't gehucht, waar ze meisje was geweest, geleerd had....

Dan voelde zij één zich met haar kindje; de zwakheid, het verstootene, dat zwakheid en verstootens zocht....

....Tot het léven weêr over haar kwam, als een machtigrumoerende stroom er de ingesoesde hitte-lucht doorwaaiend met een wind van hartstocht. Dan laaide het Begéeren weêr in haar: te zijn een der hunnen; in 't besef dat, inwendig, zij een der hunnen wàs....

VI.

Een avond is zij alleen met Kote thuis. Voor dien nacht is er een groote strooptocht beraamd, een strooptocht als nooit nog te voren geweest.... beloofden de boeven van het ‘helleke’ elkander, een heerlijk-helsche hartstocht uit hun oogen laaiend, in siddering van verwachting, die scheen te beven in de vredige stilte boven de gapende zandgroeve.

Nu, ópgestuwd door die verrukkelijk-geheime onrust van hun schurksche plan, zijn ze allen naar het gehucht gegaan, in de loome, gluiperige verliederlijking der vele herbergen thans eensklaps brengend van de frissche brutaliteit hunner opene zwelgerij.

Mannen, vrouwen, kinderen, allen waren ze er; als koningen het gehucht gebiedend, de bewoners jagend in hun krotten, angstig, een verborgen, machteloozen haat in de rood-bekringde, ziekerig ontstoken oogen.

Alleen de kleinste kinderen zijn thuis gebleven, harrewarren vechtend in den broeierigen zandkuil voor de hut, trekken elkaâr bij de haren en schoppen elkaâr venijnig met de kleine, stoere beentjes. De rauwe, brokkelige klankjes van hun haspelig gespeel fladderen onbehouwen door de hutte-stilheid, waar Anne nu met Kote alleen is. Alleen - óók nog - is er het misvormde kind, nu twee jaar oud, dat wezenloos en kwijlend, zonder bewegen op den grond zit.

Kote zal dádelijk óók naar het gehucht trekken, om zich bij 't getier der anderen te voegen. Een scherf verweerd spiegelglas in de ruw-eeltige linkerhand, vlak voor 't gebronsd, behaard gezicht, nu schuimend-wit bezeept; in de rechter het scheermes, waarmeê hij wild en schraperig langs zijn wangen en onder zijn kin gaat, - staat de forsche gestalte met den rug naar haar toe, zijn paarsige boezeroen ruim plooiend om zijn breede schouders, zijn ruige, barstig-leêren broek wijd en zakkerig uitbultend boven zijn dijen, en telkens, bij ieder bewegen, schommelt er de los-neêrhangende trekker van heen en weêr.

Er wordt geen woord tusschen beiden gesproken; in de stilte van 't vertrek alleen het dreinig schrapen van het scheermes over Kotes wangen en het brokkelig gekrieuw der woel-vechtende kinders, in den kuil.

Anne, staande bij de tafel, waarop zij vol met haar beide armen steunt, kan haar oogen maar niet van hem afhouden. Zóó, als dezen avond, heeft zij haar man nog nóoit gezien. Alles aan hem schijnt haar thans te trekken met een wondere macht, die haar geheel nieuw en vreemd is. - Was het mooglijk, dat zij al dien tijd met hem hier samen in die hut geleefd had en dat nú eerst zag?... Een onweêrstaanbaar verlangen naar hem doet heur gansche zwakke lichaam sidderen, een behoefte om zijn kracht, zijn warme, levensvolle lijf dicht, dicht tegen zich te voelen.

Maar tegelijk is zij pijnlijk den afstand zich bewust, die er tusschen hen is, ofschoon ze zijn man en vrouw.

Feller dan ooit nu in haar dat voelen van haar vereenzaming hier, haar uitgestooten-zijn uit den kring van heftiglevende, machtig-krachtige menschen rondom haar; zij, de zwakke, die in haar schuwheid niet dorst grijpen, niet kòn grijpen wat zij allen namen zonder maat. En het wordt een vreemde warreling der tegenstrijdigste gewaarwordingen in haar: begeerte, een vlammend verlangen het meest, nu, dat zij Kote zoo ziet, groot en stevig, bezig zich te scheren. Dan jaloezie en haat jegens haar zwagers, haar zusters vooral, die Kote méér hebben dan *zij*, hoewel hij toch háar man is; en eindelijk medelijden; medelijden bij 't neêrzien naar het vuile propje kleêren op den grond, waar 't log, bleek-witte hoofd op rust van het onnoozele, nu zacht klaag-kreunende kind.

Maar het begeeren en het medelijden in haar het krachtigst; het begeeren gloeiend in haar slapen, bonzend in haar hijgende borst; begeeren omdat zij zélve zich voelt als hij, als die allen, wìllend genieten en zwelgen in kracht, de kracht die ook in háár, schoon verborgen in een zwak en ziekelijk lichaam, bruist en brandt. En daardoor heen, zacht-lamenteerend, klaaglijk-schreiend het medelijden om haar kind, dat zal grooter worden en getrapt en uitgestooten, èrger dan zij ...

Als in een droom, werktuigelijk, heeft zij de tafel verlaten en is begonnen voor het avondeten te zorgen, terwijl nu Kote, met scheren klaar, zijn boeltje opbergt en zich gereed maakt de anderen, in het gehucht, voor 't maal te gaan naar huis halen. Het idiote schepseltje op den vloer is zachtjes beginnen voort te schuiven, altijd onder het klagelijk-doffe gekreun, dat rommelt in zijn platte borstje.

Anne heeft een breed-open pot met kokend water van 't fornuis getild en dien neêrgezet op de gebarsten plavuizen er vóór, toen zich even begeven naar 't andere eind van de hut, om iets te krijgen.

‘Pas op dern, je kiend.’

Kote roept het ruw, waarschuwend, zoodat zij schrikt en haastig weêr naar 't fornuis komt toeloopen. Het kind heeft zich kreunend naar den dampenden pot toegeschoven; zijn groote, wezenlooze oogen schijnen getrokken te worden naar den beweeglijken grijs-kringelenden wasem.

Anne uit een lichten kreet. Met een haastigen duw heeft zij 't kind van den pot verwijderd.

Dan ontmoeten hun oogen elkaâr: Kote koud en ver, met een geheime, verborgen minachting voor zijn zwakke vrouw, nu blijkbaar weêr opgewekt door de herinnering aan 't afzichtelijke gedrochtje aan zijn voeten; zij, met dat vlammend begeeren van hem voor zich te krijgen, te trèkken tot zich, hem aan zich te binden, hòe dan ook...

O, één daad van kracht, van durf! waardoor hij zien zou!...

En een haat nu ineens ook in haar voor dat kind, dat wezen, als was dàt het, wat stond tusschen *hem* en *haar*, wat haar verwerpelijk maakte in hun àller oog...

Bijna geheel verdringt die haat haar medelijden, dat nog maar zwakjes in haar voort gaat te schreien, als ver.

Hun oogen blijven nu in elkander rusten, zwijgend, - en opeens weten zij beiden dat ze elkaâr begrepen hebben...

‘Goa-de noar 't darp?’... vraagt zij heesch.

Hij knikt.

‘Dààn goan ik mit’... Een schuwen blik op den dampenden, breed-wijden pot, waarnaar het kind weêr langzaam begint toe te schuiven. - Even is er verwondering in zijn oog, dat zij, de zwakke....

Dan knikt hij nogmaals, toestemmend.

En zonder spreken nu verder, achter elkaâr aan, strak starend elk vooruit, verlaten zij de hut, waar het kind, zacht klaaglijk-kreunend, den pot nu vlak genaderd is...

MAURITS ESSER.
(Gerard van Eckeren).

De pest.

Zoo is zij dan toch weer gekomen! Door velen in hun boeken zelfs niet meer genoemd, door anderen in korte hoofdstukken afgehandeld, scheen zij elk actueel belang verloren te hebben. Als een in memoriam klonken de woorden aan haar gewijd, als een eeresaluut aan de nagedachtenis van de groote en machtige van vroeger dagen, over wie men niet geheel zwijgen mocht. ‘Sedert eenige jaren en onder den invloed van den vooruitgang der beschaving begint de groote geesel zelfs in zijn geboorteland al zijn kracht en beteekenis te verliezen,’ schrijft Ambroise Tardieu in zijn Dictionnaire van 1862. Hij zou het ons wel anders leeren! Zijn kracht is weer ontwaakt en bij duizenden en duizenden heeft hij ze weggemaaid daarginds in het verre Oosten. En als een waarschuwing om niet al te zeer te vertrouwen op onze veiligheid in het Westen, verscheen de pest nu ook in Europa zelf, in Portugal.

Zij is er dus weer, niet vlak naast de deur nog, maar toch dicht genoeg bij, om ons aan de mogelijkheid te doen denken dat zij ook bij ons zal komen. Om ons ernstig te doen overwegen ook of wij tot verweer gereed zijn. Want het gevaar dat dreigt is niet een gevaar van een paar weken, dat plotseling opgekomen, even plotseling weer verdwijnt. Nu het er eenmaal is blijft het, voor hoe lang is niet te zeggen, maar zeker niet voor korten tijd. Pest handelt geheel anders dan cholera. De explosieve uitbarstingen van deze zijn van haar nauwelijks te wachten, maar evenmin het plotseling tot stilstand komen van de epidemie. Zij grijpt langzaam toe en nooit is haar grootste kracht op eenmaal bereikt, maar zij

laat haar prooi niet spoedig los en geheel overwonnen wordt zij niet gemakkelijk. Wij hebben dus tijd om ons toe te rusten voor een epidemie, als wij slechts zorgen dat wij gereed zijn tot afweer van het eerste geval. Maar wat wij doen moet goed zijn, en wij moeten volharden en niet denken dat met het een of ander voor het oogenblik alles gedaan is.

Het is wel interessant om, voor alles, eens na te gaan wat de pest vroeger beteekende. In 543 vertoonde zij zich voor het eerst in Europa, in Rome, onder Keizer Justinianus, wiens naam voortaan tot kenmerking van deze epidemie werd gebruikt. En zoo hevig woedde zij, dat voor het einde der 6e eeuw de helft der bevolking van het Oost-Romeinsche rijk aan haar ten offer was gevallen. Van dat oogenblik af bleef de ziekte, nu eens meer dan eens minder, heerschen. De meest uitvoerige berichten bestaan van de groote epidemie in de 14e eeuw, van den zwarten dood, zooals ze toen genoemd werd, die in 1347 begon te heerschen en geen enkel land van Europa, behalve IJsland alleen, verschoonde, om slechts te wijken nadat er over geheel Europa, naar schatting, een 25 millioen slachtoffers gevallen waren. Men kan niet zonder een gevoel van afgrijzen de verhalen van deze ontzettende epidemie lezen. En er zijn er genoeg. Ieder beschreef ze op zijn manier en van zijn standpunt. Aan Boccacio gaf ze de vermaarde Decamerone in de pen. Ik vond onlangs nog een beschrijving van den toestand in Maagdenburg, waar ook 10.000 dooden vielen, juist de helft van het aantal inwoners. De onreinheid die toen overal heerschte moet verschrikkelijk geweest zijn. Alle huisdieren, koeien, varkens, alles wat er was, liep en huisde op straat, midden in de stad. Aan verwijdering van het vuil dat zij achterlieten dacht niemand. Alleen als de Keizer kwam werd eenige schoonmaak gehouden. Dan werden niet alleen de gehangenen van de galgen afgenomen, zooals de geschiedschrijver naïef verhaalt, maar ook de mesthoopen opgeruimd. Met de private zindelijkheid was het niet beter gesteld. Zelfs bij de rijken vond men nooit een waschtafel. Baden waren er echter wel. Ongeveer juist het tegenovergestelde van tegenwoordig dus. En het treurigste en gevaarlijkste was nog de invloed van de epidemie op de openbare orde en op de moraliteit. Men liet de zieken aan hun lot over. Zij bleven liggen waar zij

waren, in de huizen, op straat en overal en wie nog gezond was maakte van de verwarring gebruik om te stelen en te rooven wat hij maar kon. Troepen flagellanten trokken over den weg, mannen die zich geeselden en pijnigden om den toorn des Hemels te bezweren, maar zich ook ten opzichte van anderen niet onberispelijk gedroegen en de wanorde zeer deden toenemen. Vooral werd de toestand ondragelijk toen men een zondebok, natuurlijk in de Joden, meende gevonden te hebben. Zij hadden, naar men zeide, een pestpoeder, uit padden- en slangengift en de stof uit de pestbuilen samengesteld, waarmee zij de waterbronnen vergiftigden. Waar het maar even kon werden zij dus doodgeslagen of in hun uitgeplunderde huizen levend verbrand. Men kan zich inderdaad van een zoo volkomen desorganisatie, als toen overal heerschte, geen denkbeeld meer maken. Maar als een heerlijk beeld van kracht en moed en zelfopoffering te midden van de domheid en lafhartigheid rijst het beeld van Pater Borremeo voor ons oog. Hij leefde te Milaan en vluchtte niet toen de pest kwam, maar bleef om te helpen en te verplegen en te doen wat één man doen kan voor tallooze zieken - hetzelfde wat Pater Damiaan in later jaren deed voor de lepralijders. En evenals diens naam zal daarom ook de zijne een eerenaam blijven in de geschiedenis der ziekenverpleging.

In het laatst der 14e eeuw en het begin der 15de nam de ziekte langzamerhand in hevigheid af. Eerst werden, zooals verhaald wordt, twee derden der bevolking aangetast, waarvan niemand genas. Later werden die twee derden de helft en begonnen er enkele genezingen te komen, en zoo ging het voort tot er eindelijk maar 5 percent werden aangetast en de meesten genazen. Maar geheel verdwijnen deed de ziekte niet, en op Turksch gebied bleef ze voorgoed, tot in onze dagen. Na 1830 kwam de pest maar tweemaal daarbuiten voor, het laatst in de jaren 1878 en 1879 op Russisch gebied, aan den rechteroever van de Wolga.

In 1894 werd door Kitasato, Hoogleeraar te Tokio in Japan, de pestbacil gevonden. Hij was met een ander hoogleeraar van die Universiteit, Prof. Aoyama, door het Japansche gouvernement naar China gezonden, waar de pest begon te heerschen, om de ziekte te bestudeeren. Daar, in het hospitaal

te Hongkong, gelukte het hem reeds zeer spoedig den bacil te ontdekken. Genoegzaam gelijktijdig en geheel onafhankelijk van hem werd deze, ook in Hongkong, gevonden door een anderen onderzoeker, Yersin, die door het Fransche Ministerie van Koloniën uitgezonden was. En met deze ontdekking kwam de geheele leer van de pest in een andere phase. Men had nu vasten grond onder de voeten en een zeker richtsnoer voor zijn werken gekregen.

Er wordt over deze en soortgelijke ontdekkingen veelal eenigszins schamper gesproken. Men doet het voorkomen alsof de geleerden in het vinden van de schuldige bacterie het einddoel van hun wenschen aanschouwen en denken dat daarmede de zaak is afgeloopen. Als men den bacil maar heeft zijn de heeren bacteriologen tevreden, meent men, terwijl toch geen mensch daardoor geneest of zelfs spoediger beter wordt. Het zijn wel voornamelijk de onwetenden, die zoo spreken, maar de voorstelling van de zaak is in ieder geval volkomen onjuist. Met het vinden van de bacterie is men niet tevreden en is de zaak niet afgeloopen. Integendeel, daar begint men pas. Maar ook, dan kan men pas beginnen. Voordat men zoover is blijft alles min of meer een chaos. Ziet slechts hoe het gegaan is met de cholera. Schatten van feiten en ervaringen had Pettenkofer verzameld - en niet te vergeefs waarlijk, want onderzoekingen als de zijne gaan nooit verloren. Maar men bleef hangen in vermoedingen en opvattingen en tot eenige bewijsbare zekerheid, tot wetenschap, kwam men niet. Totdat Koch den cholerabacil, zijn beroemden komma, vond. Toen werd eerst mogelijk wat werkelijk wetenschap geeft: het experiment in het laboratorium. In beperkte mate echter maar, omdat men die ziekte niet, of slechts onder zeer bijzondere voorwaarden, bij dieren kon doen ontstaan en dus de sluitsteen van het wetenschappelijk gebouw, het dier-experiment ontbrak. Want dit kan nergens in de wetenschap van het leven, en allerminst ook in de hygiene, ontbeerd worden. De loftuitingen, die haar door niet geheel der zake kundige bestrijders van de vivisectie worden toegezwaaid, wegens haar tegenover de dieren beminnelijke eigenschappen, zijn ganschelijk onverdiend. Als de menschheid zich, wat ik overigens zeer gelukkig zou vinden, minder bevlijtigt om de door gruwelijke dierproeven

gecontroleerde medicijnen te gebruiken, maar zich uitsluitend vastklampt aan de, in haar verbeelding, zachtzinnige hygiene, zal de dierenwereld nog niet veel gebaat zijn. Reeds daarom niet, omdat de geleerden zich, en gelukkig, niet door de wenschen van het publiek laten leiden, maar alleen door hun eigen begeerte om de waarheid te vinden, maar dan ook vooral daarom niet, omdat de beoefening der hygiene zonder dierproeven geheel onmogelijk is. En juist door de omstandigheid, dat deze proeven bij de studie der cholera niet kunnen genomen worden, daar dieren voor cholera niet vatbaar zijn, kan onze kennis van deze ziekte nog niet volledig zijn en blijven Pettenkofer's beroemde epidemiologische onderzoekingen, als middel van controle op hetgeen gevonden wordt en als een bolwerk tegen mogelijk voorbarige en eenzijdige conclusies, van dubbel groote waarde. Maar veel van wat hij leerde is toch reeds gecorrigeerd en wij zijn nu op den goeden weg en weten waarheen wij sturen moeten.

Zoo is het ook met de pest. In een redevoering, die Virchow in 1879 te Berlijn hield, meende hij zich te moeten excuseeren, dat hij over de pest zou spreken omdat hij daarmee eigenlijk in het geval kwam te verkeeren van een blinde, die over de kleuren spreekt. Hij kon zich uit de literatuur geen goed oordeel over de zaak vormen, ze was daarvoor te verward. Zelfs over de al of niet besmettelijkheid was men het niet eens, en de algemeene opinie ging op dat punt nu eens dezen en dan weer genen kant uit. En evenmin was het mogelijk uit de beschrijvingen een scherp en duidelijk beeld van de ziekte te krijgen. De klierzwellingen, de builen, waarnaar de pest genoemd was, werden als het meest merkwaardige symptoom overal vermeld, maar of zij nu werkelijk het essentiëele waren, en hoe hun ontstaan precies moest worden verklaard, scheen niet duidelijk. In deze duisternis kon alleen de ontdekking van den pestbacil en de studie van zijn eigenschappen licht brengen. Of die aanleiding kon geven tot een vruchtbare bestrijding van de ziekte kon niet aanstonds worden gezegd en behoefde zelfs ook niet dadelijk te worden gevraagd. Voor het oogenblik had men genoeg aan de wetenschap, dat het in de eerste plaats noodige, de aanwijzing van het organisme, waardoor de pest veroorzaakt werd, verkregen was. Als daaruit de middelen ter bestrijding

konden worden geput, zou dat later wel blijken, en zoo dat ooit het geval mocht zijn, kon het toch alleen langs dezen weg geschieden.

Met de pest was men al dadelijk in veel beter conditie dan met de cholera. Dieren, die voor de ziekte vatbaar waren, waren er genoeg. Dat ratten in tijden van epidemie gewoonlijk een groote sterfte vertoonen, had al lang, ook in vroegere tijden, de aandacht getrokken. Op oude platen van de pest ziet men te midden van de meest afschuwelijke tafereelen van zieken en dooden ook hier en daar doode ratten liggen. Waar pest heerschte wist men dat men haar komst op de een of andere plaats voorspellen kon uit het vreemde gedrag van de ratten, die, als in doodsangst uit hun gewone schuilhoeken te voorschijn kwamen en zich overal vertoonden, waar zij zich anders nooit waagden, om spoedig weer verder te vluchten of daar te sterven. Als dat werd waargenomen was de ziekte niet ver meer en wie, onvoorzichtig genoeg, een stervende of doode rat aangreep om ze weg te werpen, kon bijna zeker zijn, dat hij de pest zou krijgen. Dat de ratten zelf ook aan pest leden, was niet aanstonds duidelijk, maar toen de pestbacil gevonden was, lag het voor de hand om dezen op ratten inteënten, en de identiteit van de beide ziekten werd daardoor spoedig vastgesteld. Niet echter de juiste samenhang tusschen beiden. Die bleef duister. Dat men op de een of andere manier door de ratten besmet kon worden, stond vast, maar hoe dat in zijn werk ging, kon men niet verklaren.

Een zeer helder, maar mogelijk nog niet geheel betrouwbaar, licht werd daaromtrent door Dr. Simond in Bombay ontstoken. Als alles wat hij voor ruim een jaar in de annalen van het Instituut Pasteur mededeelde waar is en bevestigd wordt, is de zaak glashelder, maar geheel zeker kan men daarvan nog niet zijn en vooral tegenover later uitgesproken twijfelingen blijft nader onderzoek zeer gewenscht. Simond ging uit van de waarnemingen, die hij bij de zieken en in het laboratorium gemaakt had. Hij had gezien, dat ieder, die een pas gestorven rat aangreep, werd aangetast; was het dier langer dood dan kon het ongestraft worden gehanteerd. Door de ratten in het laboratorium had bijna nooit besmetting plaats, niet alleen niet van den mensch,

maar ook niet van andere ratten. Opzettelijke infectie van een wondje of injectie van het gif was het eenige waardoor de dieren ziek konden worden gemaakt. Noch inademing van gepulveriseerd materieel, noch voeding met geïnfecteerd voedsel of zelfs met organen van gestorven dieren of met die dieren zelf had ooit een positief resultaat. De infectie van den mensch door inademing of door verontreinigd voedsel kon dus evenmin worden aangenomen. Ook door een gewone wond kon de besmetting van den mensch door de rat niet plaats hebben, slechts zeldzaam ten minste. Er moest een andere schakel zijn om het verband te kunnen verklaren.

Simond vond dien, of meende hem althans te vinden, in het ongedierte, dat op de ratten huisvest. Nauwkeurige observatie leerde hem, dat het eerste symptoom van de pest dikwijls bestaat uit een klein blaasje, of uit meer dan een tegelijk, en dat die blaasjes gewoonlijk op het zachte gedeelte van de huid worden gevonden, meestal op den rug van de voet. Het blaasje is met een heldere vloeistof gevuld en aan de door het vocht opgelichte opperhuid is van eenige ontvelling of beschadiging niets te zien. De gedachte, dat men hier met een vlooienbeet te doen had lag voor de hand. En evenzoo het vermoeden, dat die dus misschien was toegebracht door een vloo, die op een pestzieke rat had gehuisvest. Dat ratten, evenals honden, van die dieren zeer veel last hebben is bekend. In gewone omstandigheden weten ze zich daarvan wel te ontslaan, maar als ze ziek worden zijn ze daar onmachtig toe en de ratten, die aan de pest sterven zitten er dus vol van. De vlooien, die zich aan het bloed van de zieke dieren verzadigen, worden op die wijze een depôt van den pestbacil, en in hun lichaam kon deze ook met groote waarschijnlijkheid worden aangetoond. Gaan ze op een ander lichaam over dan steken ze dit, en daar ze zich dan tegelijkertijd ontladen van het bloed dat ze bij zich dragen, infecteeren ze de steekwond tevens. Dierproeven bevestigden dit vermoeden van hun gevaarlijkheid. Een rat, geplaatst in de niet gereinigde kooi van een ander, krijgt de ziekte niet als zij niet kunstmatig wordt geïnfecteerd. Maar toen Simond een rat plaatste bij het stervende lichaam van een ander, die opzettelijk met ongedierte was besmet en die spoedig overleed, kreeg dit dier de ziekte wel, hoe-

wel het door een traliewerk van de andere gescheiden was.

De verschijnselen bij den mensch worden door die tusschenkomst van het ongedierte evenzeer duidelijk. Die een pas gestorven rat aanvat moet er bijna zeker door besmet worden. Na enkele uren hebben de dieren het doode lichaam verlaten en zich naar alle richtingen verspreid. Het lijk is dan niet gevaarlijk meer, maar zoo het zich in een huis bevond, is het huis besmet en het groote gevaar, dat de inwoners van een huis loopen als daar een doode rat gevonden is, wordt door de aanwezigheid van het ongedierte, dat zich in de bedden en overal heeft verspreid, zeer wel verklaard. Bij den mensch treedt nooit in zoo erge mate vervuiling met ongedierte op als bij de rat, en dit wordt ook alleen dan gevaarlijk als de pestbacil bij den lijder zich door het bloed heeft verspreid, zooals eerst op het einde der ziekte geschiedt. De zeldzame besmetting van mensch op mensch, die vroeger zelfs de besmettelijkheid der ziekte voor velen dubieus had gemaakt, is dus begrijpelijk en ook het feit, dat de besmetting, als zij tot stand kwam, altijd kwam van een lijder, die later bezweek. En ten slotte werd het ook duidelijk, dat de pest vooral daar woedt, waar onreinheid heerscht, en dat de besmetting in Europeesche hospitalen veel minder voorkwam dan in de inlandsche.

Men ziet, het betoog zit goed in elkaar. Maar het is de vraag of al de feiten waarop het rust wel juist zijn. Dat de ratten alleen op de wijze, die Simond aangeeft, ziek kunnen worden, is al dadelijk niet waarschijnlijk. De commissie vanwege het Kaiserlich Gesundheidsamt te Berlijn, die voor een onderzoek van de pest naar Engelsch Indië werd uitgezonden, en die in haar uitvoerig rapport, dat in dit jaar verscheen, een schat van waarnemingen publiceerde, constateert uitdrukkelijk dat haar proefdieren door voeding alleen wel ziek konden worden gemaakt. En enkele waarnemers berichten omtrent de ziekte bij den mensch, dat zij toch lang niet zoo geregeld als men denkt door een ziekte onder de ratten vergezeld wordt, en nu en dan ook onmogelijk door het intermediair van vlooien of ander ongedierte ontstaan kan zijn. Zelfs is er aan getwijfeld of die vlooien van de ratten wel gevaarlijk zijn voor den mensch, en of het niet geheel andere dieren zijn dan de onzen. Het blijkt dat er niet minder

dan 60 tot 80 vlooienrassen zijn en dat ieder dier zijn eigen vloo heeft. Die van den mensch is echter kosmopoliet. Maar al is dus Simond misschien wat te apodictisch geweest, voor een groot aantal gevallen - tenzij die laatste bewering juist mocht zijn - zal zijn verklaring toch wel de ware zijn, en vooral heeft zij aan waarschijnlijkheid gewonnen, nu latere onderzoekers met zekerheid in het lichaam van de vloo levende pestbacillen hebben kunnen aantoonen.

In ieder geval heeft onze kennis omtrent de wijze van ontstaan van de ziekte door deze onderzoekingen en door die van anderen een vasten grond gekregen. De pestbacil is een zwak organisme, dat aan zich zelf overgelaten vrij spoedig te gronde gaat. Door bemiddeling van ons voedsel en ons water zal hij wel bijna nooit gevaarlijk kunnen worden. Hij moet, op welke manier dan ook, direct worden overgeënt om infectie te kunnen teweeg brengen. Door een wondje dus, hoofdzakelijk misschien door het wondje dat een vloo ons toe kan brengen, maar ook door ieder ander wondje dat wij toevallig hebben en dat met de smetstof in aanraking komt.

Door die verklaring kunnen wij ook de verschillende vormen, waaronder de ziekte zich voordoet, beter begrijpen. De meest voorkomende vorm, de gewone builenpest, ontstaat op dezelfde wijze als b.v. een infectie met lijkengift of een ander organisch vergift. Feitelijk is iedere infectieziekte niet anders dan een vergiftiging. Wat ons ziek maakt is niet de invasie der bacteriën als zoodanig, maar de opneming der vergiftige stoffen, die zij bij hun stofwisseling produceeren. In zeer heftige en acuut verloopende ziekten, zooals dikwijls bij cholera, is dit vergiftigingsbeeld zeer duidelijk; bij langzamer verloop valt de overeenkomst niet zoo in het oog, maar wordt de beteekenis van de ziekte eerst helder als men bedenkt dat men met een vergiftiging à petite dose te doen heeft, met een niet groote, maar steeds voortgezette productie van vergiftig materiaal dat in ons lichaam wordt opgenomen. Bij de pest hebben wij ons dat niet anders voortestellen. De bacillen die door een wondje het organisme zijn binnengedrongen, blijven daar leven en vermenigvuldigen zich, of gaan te gronde al naarmate zij een al of niet vatbaar individu getroffen hebben. In het eerste geval kunnen zij hun vergiftige stofwisselings-producten, hun toxinen, produceeren en

zich in het lichaam op reis begeven. Vóór zij echter daartoe de noodige kracht hebben verzameld hebben zij eenigen tijd, van drie tot tien dagen ongeveer, noodig, maar als die tijd, het zoogenaamde incubatietijdperk, voorbij is gaat het vlugger. Dan maken zij den lijder gewoonlijk zonder eenige voorafgaande waarschuwing, zooals men die bij andere ziekten in het prodromaalstadium waarneemt, op eenmaal doodziek en meest is dan ongemerkt ook het eerste station reeds bereikt, het naastbijliggende groote klierpakket. De zwelling daarvan, de buil, als documentatie van de pest, en de koorts komen dikwijls tegelijk.

De klieren, de lymphekliere n om het juister te zeggen, zijn misschien de nuttigste en meest gezegende organen, die wij hebben. Zij vormen een natuurlijke barrière tegen alle dingen, die in ons lichaam willen dringen, maar er niet thuis in hooren. Door de lymphebanen zelf gaat de weg gemakkelijk genoeg. Deze vaten, als een uitgebreid systeem van draineerbuizen door het geheele lichaam verspreid, die de overtollige, uit de haarvaten in de weefsels doorgezweete, vloeistof wegvoeren om ze in de borstholte in de aderen en daarmêe weer in den gewonen bloedsomloop overtestorten, bieden op zich zelf weinig tegenstand. Wie zich in den vinger geprikt heeft met het een of ander vuil, of juister: geinfecteerd, voorwerp, kan aan den rooden streng op zijn arm duidelijk den voortgang van het kwaad vervolgen. Totdat de groote barrière in den oksel bereikt is. Dan is het uit. Soms wordt de marsch al vroeger gestuit, in de kleinere klieren in elboog of bovenarm, maar gewoonlijk toch niet eerder dan in het groote klierpakket in den oksel. En daar wordt dan de strijd op beperkt terrein verder gestreden. Tot nadeel van de klier soms, die in verettering overgaat en zelve vernietigd wordt, maar toch meestal tot heil van het organisme. Want dit blijft in zijn verdere deelen onaangetast en in staat om aan de klier gezonde hulptroepen, dat is gezond bloed, te doen toekomen, door zijn hooge temperatuur - als gevolg van de koorts - krachtiger en doodelijker nog voor den vijand dan anders. Een goede localisatie van het kwaad is de halve genezing. Als de indringers niet al te talrijk zijn of al te krachtig wordt dan aanstonds met hen afgerekend. Zij vernietigen den post maar daardoor wordt deze tevens hun

eigen graf. De klier zwelt en gaat in ettering over en breekt door, om met zijn eigen overblijfselen ook de bacteriën weer buiten het lichaam te brengen, en nu voor goed.

Althans, zoo kan het gaan, en zoo gaat het gelukkig dikwijls. Zelfs voor de pest is, afgezien van de zeer lichte, zoogenaamde abortiefgevallen, die al bij den eersten aanval op het lichaam worden overwonnen, de builenpest nog de meest gunstige vorm. Maar ook daarvan eindigen toch nog, in menige epidemie, 50 tot soms 90 percent met den dood. Dan waren de natuurlijke verweermiddelen van het lichaam niet krachtig genoeg, en konden de bacillen de eerste en ook de volgende barrières forceeren en het geheele lichaam te gronde richten. En als de bacillen bijzonder virulent en krachtig zijn, of het lichaam zwak, worden die natuurlijke verdedigingswerken zonder eenigen tegenweer genomen en komt het zelfs niet tot een zwelling en veel minder nog tot een bubo of buil. Dat is de kwaadaardigste, de zoogenaamde septichaemische of bloedbedervende vorm van de pest. Een ziektevorm ook bij de pokken en andere besmettelijke ziekten bekend en gevreesd. Zoodra het publiek bij de een of andere infectie, zooals die in het dagelijksch leven voorkomt, roodheid en zwelling bespeurt, pleegt het zijn ongerustheid te uiten en te kennen te geven dat de zaak ernstig is omdat het kwaad al door het bloed is geslagen. Maar dat is nog maar het begin en de locale zwelling is juist het bewijs dat het kwaad het bloed nog niet heeft bereikt. De klier houdt het nog tegen. Als van roodheid of zwelling, van eenige locale uiting niets te zien is, dan zit de kwaal in het bloed. Dan zijn alle barrières stormenderhand genomen en zoo snel dat er voor een openbaring van eenige localereactie geen tijd was. Hoewel, zóo gaat het met de pest toch in den regel niet. Foudroyante gevallen van pest komen veel minder voor dan onmiddellijk doodelijke gevallen van cholera b.v. Want als het verloop zoo is, is ook de dood er meê gemoeid, en spoedig, binnen enkele uren. Tegen een aanval van die kracht is het lichaam niet bestand. Veel meer, volgens goede waarnemers zelfs uitsluitend, ontwikkelt zich die septichaemische pest in aansluiting aan een gewone builenpest, maar een die zich gewoonlijk al dadelijk, door een zeer geringe klierzwelling, als hoogst kwaadaardig doet kennen. Het kwaad komt dus eerst in het bloed als het

door de klieren heengebroken is. Maar het is er niet minder een kwaad om en het kan toch nog in enkele uren den dood ten gevolge hebben. En langer dan drie dagen kan de lijder wel nooit weerstand bieden. Genezingen van dezen vorm van de pest behooren tot de groote zeldzaamheden.

Indien de bacillen zich op de plaats zelve, waar zij het lichaam zijn binnengekomen, ontwikkelen en daar aanstonds met hun vergiftige producten den strijd aanvaarden, ontstaat veelal als eerste verschijnsel de pestpuist, de carbunkel, wat wij in het dagelijksch leven een negenoog noemen. Op de een of andere plaats op de huid ontwikkelt zich dan een kleine vlek met een sterk roode omgeving, waarop zich een blaasje vormt, dat grooter en grooter wordt en aan de basis een huidzweer doet zien, of het proces gaat dadelijk meer in de diepte en geeft aanleiding tot koudvuur van de huid en tot de vorming van de puisten, die wij als steenpuist of negenoog kennen. Deze vorm van puist, uit oude platen welbekend en destijds dus blijkbaar niet ongewoon, schijnt in de tegenwoordige epidemie echter maar zelden voor te komen. In het latere verloop kunnen door de verdere verspreiding van de bacillen trouwens toch nog de builen ontstaan, en daarmee de gewone vorm van builenpest, gelijk ook omgekeerd de builen het primaire kunnen zijn en de puisten, die dan meest in vrij grooteren getale aanwezig zijn, het secundaire.

Een laatste, zeer gevreesde, vorm van pest is de longenpest. Ook deze schijnt wel ten gevolge van inademing van pestbacillen te ontstaan, maar is toch vermoedelijk niet minder een inentingsziekte. Het slijmvlies van de neus vooral is buitengewoon gevoelig voor de invasie van deze organismen. Bij ratten kon men regelmatig pest te voorschijn roepen door een minimale hoeveelheid pestcultuur op het neusslijmvlies te deponeeren. Of nu bij den mensch de bacillen ook door het ongeschonden slijmvlies naar binnen kunnen dringen, is niet zeker te zeggen, maar ook zonder dat dit geschiedt blijft het gevaar bestaan, omdat er al heel licht een klein onzichtbaar wondje is, dat als porte d'entrée dienst kan doen. Ook is het bij groote kwaadaardigheid der bacillen niet onmogelijk dat zij op de gewone wijs, in arm of been, naar binnen gekomen, aanstonds den geheelen afstand door het lichaam afleggen en zich met voorbijgaan van al het andere

in de longen nestelen, vooral als deze reeds ziek of zwak zijn, en dus een gemakkelijk aangrijpingspunt bieden. Maar steeds is deze localisatie een zeer gevaarlijke. Meest wordt ook hier de derde dag niet overleefd. De Duitsche commissie zag slechts één geval, bij een Hindoevrouw van 40 jaren, dat herstelde, althans voor zoover het de longen betrof, want de vrouw zelve herstelde niet, maar overleed den 9^{den} dag aan septichaemische pest. En ook meer in onze nabijheid heeft deze vorm van pest haar groote gevaarlijkheid doen kennen bij het tragisch verloop der gevallen te Weenen.

Of er nog een laatste vorm van pest, een darmpest, moet worden aangenomen, schijnt twijfelachtig. Bij proefdieren, ratten en apen, kon men ze experimenteel doen ontstaan door voeding met geïnfecteerd materiaal, maar bij menschen kon zij, in Bombay ten minste, niet met zekerheid worden waargenomen. Door oudere en jongere auteurs wordt zij echter zoo herhaaldelijk vermeld, dat het moeilijk is het bestaan geheel te loochenen. Zij zou dan misschien kunnen ontstaan door infectie van een wondje in de keel en vooral in de amandelen. Maar zoo gemakkelijk als bij ratten en apen gaat het bij ons in ieder geval niet, dat is althans een troost.

De pest, die nu in het Oosten heerscht, is waarschijnlijk niet anders dan de uitbreiding van een foyer in de Chineesche provincie Jünnan, waar de ziekte steeds voorkomt. Er zijn meer van die foyers in Azië, en naar aanleiding daarvan heeft men vroeger wel een Oostersche en een Indische pest onderscheiden, al naar gelang men die ziekte bedoelde, die in Klein-Azië en Perzië voorkwam of die uit sommige streken van Indië. Eenig verschil daartusschen bestond echter niet, en veel meer dan een locaal belang kon de pest ook niet doen gelden. In het begin van 1894 werd zij evenwel, nadat het foyer in Jünnan steeds grooter uitbreiding gekregen had, naar Canton overgebracht, en van daar uit verscheen de ziekte spoedig in Hongkong en Amoy en tal van andere plaatsen in China. Of de epidemie in Engelsch-Indië, die twee jaar later, in 1896, in Bombay uitbrak, ook een gevolg was van de epidemie in China, of op haar beurt een uitbreiding van een foyer in het Himalayagebergte, waar onder den naam van Mahamari ook steeds pest heerschte, schijnt niet zeker. Maar

van die beide nieuwe brandpunten uit verbreidde de ziekte zich nu hoe langer hoe verder. Naar Perzië, Arabië en Egypte en van daar naar Portugal. Over zee naar Madagascar, Réunion, Mauritius en nu onlangs naar de Delagoabaai. Langs een anderen weg, over land, door Turkestan tot aan de Caspische zee, en over den Atlantischen Oceaan naar Brazilië en de Argentijnsche republiek. Overal heen, over zeeën en over land, maar toch, grillig en onberekenbaar als epidemieën altijd zijn, sparend wat vlak naast haar ligt. Want merkwaardiger wijze bleef ons Indië en zelfs Sumatra tot dusver gespaard. Eene omstandigheid die voor ons buitengewoon gelukkig is, maar die toch nauwelijks begrijpelijk genoemd kan worden, als men denkt aan het zeer levendig verkeer tusschen China en de tabaksplantages op Deli, waar steeds Chineesche koelies aankomen en waar een goede surveillance, hoe gaarne men die ook zou willen, onmogelijk schijnt te zijn.

De voorstelling, die ik boven van het ontstaan en het verloop der ziekte gaf was natuurlijk slechts een schematische voorstelling. Zoo scherp gescheiden komen de verschillende vormen der ziekte niet voor en door Yersin wordt b.v. uitdrukkelijk vermeld, dat hij slechts voor de helft typische gevallen waarnam. Ook zullen onze inzichten omtrent het tot stand komen der ziekte wellicht op den duur weer wijziging behoeven. In de geneeskundige wetenschap, en vooral in de bacteriologie, mag onze kennis nog niet vergeleken worden met de scherpe, preciese kennis, die wij hebben in de physica of in de astronomie. De wetenschap van het leven is zoo oneindig gecompliceerd, dat men tot absolute zekerheid, tot een goed afgerond geheel, waaraan niet meer te veranderen is, nooit kan komen. Maar toch is zulk een schematische voorstelling, die ten onrechte den indruk kan wekken dat er bijna geen ruimte voor twijfel meer is, nuttig omdat men alleen daardoor een heldere en duidelijke impressie van de zaak, die men wil leeren kennen, kan krijgen. En als ik die voorstelling nu nog wat ga uitwerken doe ik dat alleen onder voorbehoud, dat men daarin niet een beeld zal zien van alles wat er tegenwoordig van de pest bekend is. Slechts eenige indrukken wil ik geven van hetgeen ik zelf over de zaak las en meedeelen wat ik er van denk. De geheele literatuur te beheerschen, die sedert haar optreden in China over de pest verschenen

is, is meer dan een mensch, en zeker meer dan ik vermag.

Als men een kort maar juist résumé wil hebben van hetgeen wij van de pest weten en niet weten kan zeer de kennismaking worden aanbevolen met de ‘Aufzeichnung über die am 19 und 20 Oktober 1899 im Kaiserlichen Gesundheidsamte abgehaltene wissenschaftliche Besprechung über die Pestfrage’, die ruim een maand later in druk verscheen. Onder de geleerden uit het geheele Rijk, die er aan deelnamen, behoorde ook onze voormalige landgenoot Prof. Forster, thans hoogleeraar te Straatsburg. Dat de wetenschap van den pestbacil zeer op den voorgrond werd gesteld, spreekt van zelf. Daarin concentreert zich de geheele wetenschap van de pest, en den bacil kennen in al zijn eigenaardigheden en gedragingen in verschillende omstandigheden beteekent ook kennis te hebben van de ziekte die er door veroorzaakt wordt. Het is wel niet hetzelfde of het kleine organisme in een reageerbuis opgesloten zit in een broedstoof onder allerlei kunstmatige, juist voor hem geschapen, omstandigheden, of dat het zich vrij en frank vermenigvuldigt en leeft in de vrije natuur - en daarom zal er altijd voor de gewone epidemiologische waarneming, zooals wij die kennen van vroeger, nog een ruim veld ter bewerking overblijven - maar voor een goed deel zal het door het onderzoek toch zijn eigenschappen aan ons moeten openbaren. Koude en warmte, vochtigheid en droogte, een goede of een slechte voedingsbodem, al de omstandigheden waardoor het leven en het gedijen van den bacil in de werkelijkheid wordt bepaald, zijn geen andere in de natuur dan in het laboraratorium. Als Forster vindt dat zijn cultuur nog groeit tusschen 4 en 7° C., maar niet meer bij 0°, al vond hij ze bij die temperatuur nog na twee maanden levensvatbaar, dan is er geen enkele reden om te onderstellen dat de verhouding tegenover lage temperaturen in de natuur een andere zal zijn. De ontdekking van den specifieken bacil van een ziekte beteekent inderdaad de mogelijkheid om voor een groot deel de wijze van ontstaan en verspreiding van die ziekte binnenskamers te kunnen bespieden en nabootsen.

En in dit opzicht laten de geleerden zich dan ook niet onbetuigd. Met alle denkbare wapenen wordt het nietige organisme aangevallen, en met listen en lagen wordt het omringd opdat geen enkele van zijn geheimenissen onver-

borgen zal blijven. Zoo weten wij dan nu dat de bacil van de pest van zuren een afkeer heeft en het liefst verblijft in een zwak alcalische omgeving, dat een gemiddelde graad van vochtigheid hem het aangenaamst is, en evenzoo een gemiddelde temperatuur. Veel licht is hem niet welkom. Maar vooral dit is van belang, dat er geen zoogenaamde ‘Dauerform’ van hem bestaat, dat hij niet, zooals de miltvuurbacterie sporen vormt, die letterlijk tegen alles bestand zijn en de vernietiging haast onmogelijk maken. De pestbacil is dus een vrij zwak organisme dat, als het zijn milieu verlaten heeft dat min of meer pasklaar voor hem was, aan de vijandelijke invloeden van buiten maar weinig weerstand kan bieden en spoedig te gronde gaat of zoo verzwakt wordt dat het nauwelijks meer te vreezen is. Hoewel, al te veel mag men hierop niet vertrouwen. Forster droogde bacillen op wollen draden en vond ze na 45 dagen nog in leven. Löffler hield ze zelfs op droge zijden draden nog 56 dagen lang levend. Dat ze voor wat koude ook niet bang zijn zagen wij reeds. In een toegesmolten buisje konden ze zelfs twee jaar lang bewaard worden en zonder dat ze iets van hun kracht hadden verloren. Maar toen waren ze ook zorgvuldig voor alle lichtinwerking beschut, en vooral voor zonlicht, dat ze in het geheel niet verdragen kunnen. Een goddelijk ding dat zonlicht! Waar dat komt gaan alle bacterieele geesten der duisternis op de vlucht. Tegenover vochtige warmte gedragen de pestbacillen zich juist zooals de andere ons bekende ziektekiemen. In gewoon water leven ze nog een dag of tien, maar bij verhitting tot 55° en hooger gaan ze na een tien minuten te gronde. Zelfs in tijden van pest zou dus goede ziektekiemvrije melk met gerustheid gebruikt kunnen worden. Ten opzichte van de gewone ontsmettingsmiddelen vertoonen zij evenmin bijzondere eigenschappen.

Zeer interessant zijn de onderzoekingen omtrent de vatbaarheid van dieren. Het levende lichaam is voor de pestbacillen het ware element. Als zij door hitte of droogte verzwakt, nog slechts een sukkelend bestaan lijden, leven zij weer op zoodra zij door het een of ander goed geluk toegang tot het dier hebben kunnen krijgen. En zij hebben de keus. Ratten, muizen - maar deze reeds minder gemakkelijk -, eekhoorntjes, Guineesche biggetjes - vulgo marmotten -,

konijnen, alle soorten van knaagdieren in de eerste plaats. Paarden, koeien, schapen en geiten kunnen ook de pest krijgen, maar veel minder gemakkelijk. Katten en honden evenzoo. Maar ten slotte komt ook het zwijn, en wel op een zeer bijzondere manier, afwijkend van al de anderen. Dit krijgt namelijk chronische pest. Althans als bevestigd wordt wat Wilm vond in Hongkong, en wat door zijn collega's wel eenigszins wantrouwend werd ontvangen maar toch door een man als Gaffky voor een vondst van beteekenis werd gehouden. En dat zou het zeker zijn. Als de varkens, met hun intieme relaties tot de ratten, inderdaad vatbaar zijn voor een chronischen en daardoor niet gemakkelijk herkenbaren vorm van de pest, zouden deze nuttige en alom gekoesterde huisdieren in tijden van epidemie een zoo gevaarlijk karakter krijgen, dat onze verhouding tegenover hen een geheel andere en veel minder vriendschappelijke zou moeten worden.

De geschiedenis van de pest in het Oosten, haar geheele epidemiologie, zooals men die nu nauwkeurig heeft trachten waar te nemen, is met hetgeen er, krachtens de bacteriologische onderzoekingen, van kan worden verwacht niet in tegenspraak. In het warme en droge jaargetijde werden de gevallen minder, zoodra het weer vochtiger en koeler werd namen ze toe. Misschien vooral om deze reden, dat de bevolking dan eerder in de kleine, geïnfecteerde, huizen bij elkander kroop en zich in niet minder geïnfecteerde dekens hulde. Pest is, zooals telkens weer bleek, zeer aan een bepaalde localiteit gebonden. Zij is, veel meer nog dan cholera b.v. waarvan wij dit ook wel weten, een woningziekte en met volkomen recht kan men daarom van pesthuizen spreken. Dat zou met de veronderstelling dat het ongedierte, en wel de vlooien en dergelijken, de voornaamste rol in de verspreiding spelen, zeer wel in overeenstemming zijn. Een vluchtende rat die ergens in huis komt sterven maakt niet aanstonds de bewoners ziek maar infecteert het huis en maakt er een pesthuis van. Vreemd is echter dat de zieken zelf op die wijze de pest zoo weinig verspreiden. In de ziekenhuizen kon maar zelden infectie worden geconstateerd en de zieke menschen zullen er toch even goed hun ongedierte, dat bij niet al te zindelijke lieden

ook in ruime mate voorhanden kan zijn, hebben gebracht als de zieke ratten dat deden in de woningen. Hoewel, in de minder zindelijke inlandsche ziekenhuizen, waar van baden en reiniging der zieken weinig werk wordt gemaakt, kwamen er dikwijls genoeg infecties voor. Maar er blijkt toch, ook uit andere feiten, dat de rol van het ongedierte bij de verspreiding van mensch op mensch veel minder op den voorgrond treedt dan bij de verspreiding van rat op mensch, en de directe besmettelijkheid van de pest, vroeger zoo gevreesd en later geheel verworpen, is zeker voor de verspreiding van meer ondergeschikt belang. Als men de huizen liet ontruimen werd de ziekte door de bewoners, die elders hun intrek namen, slechts zelden verspreid, maar als men een huis na eenigen tijd weer liet betrekken brak er op nieuw de pest uit, en alleen grondige desinfectie kon de bewoning weer mogelijk maken. Yersin ging in Fransch-Indië, in Nhatrang, nog flinker te werk. Hij liet de bewoners het huis, waarin pest voorkwam, verlaten en stak het daarna in brand. Maar zelfs dit hielp niet altijd. Want eens, toen hij in een dorpje de pest op die wijze bedwongen had, bleek het dat de inwoners, om de gedwongen afzondering te vermijden, naar een naburig dorp gevlucht waren, en dat er daar een aan de pest gestorven was. Voor hij tusschenbeiden kon komen - en hier had zich dus de ziekte wel door menschen verspreid - waren er al zooveel huizen besmet dat de verbranding toch wat al te kras zou worden, en hij ook met de bewoners geen weg zou weten. Maar toen de ziekte hoe langer hoe heviger ging woeden, aarzelde hij toch niet langer. Fluks werd een geheel nieuw dorp gebouwd, een eind verder weg, en, toen de bevolking daar onder dak was gebracht, het oude geheel in brand gestoken, met streng verbod om er in het eerste jaar weer een woning neer te zetten. En toen was het ook uit met de pest. Maar voor zulke maatregelen moet men dan ook in Indië zijn.

In het gewone stof, op den grond en op straat, gaan de pestbacillen spoedig door uitdroging te gronde. Mogelijk echter dat zij het daarin in ons klimaat, waar warmte en zon ze minder hinderen, wat langer uit zouden kunnen houden. Ook van het drinkwater heeft men niet veel te vreezen. Wel echter van vochtig vuil dat in de huizen

aanwezig is en van allerlei ouden rommel, die voor ratten en kleiner ongedierte een groote aantrekkingskracht heeft. Zulk vuil heeft in Indië zeker veel tot verspreiding der ziekte bijgedragen, want de inlanders schijnen dat met angstige zorgvuldigheid te bewaren. Dikwijls was, zooals de Duitsche commissie verhaalt, de berg oude kleeren, dekens, vodden, leege blikjes enz., zoo groot dat hij, toen hij eenmaal het huis uit was, veel grooter van omvang scheen te zijn dan het huis zelf. Ander vuil, dierlijke afval en zulke zaken, kunnen waarschijnlijk, evenals een vervuilde bodem op zich zelven, alleen indirect schadelijk geacht worden, omdat dit alles ook de ontwikkeling van ongedierte kan bevorderen. Daarom draait zich eigenlijk alles bij de pest. En wat, juist ook in dit verband, bijzonder gevreesd moet worden, zijn oude zakken, die voor scheepsvervoer, vooral van graan, gediend hebben. Prof. Calmette uit Parijs, die de pest te Oporto bestudeerde, schrijft daaraan het ontstaan van de ziekte op die plaats toe. Zij bevatten, zooal geen doode of zieke ratten zelf, toch bijna altijd kleine artikeltjes, die van hen afkomstig zijn en die zij er veel in deponeeren omdat zij gaarne in die zakken verblijf houden, en deze zijn in staat nog zeer lang levensvatbare bacillen bij zich te bewaren. Er behoeven dan later slechts nieuwe ratten zich in de zakken te komen koesteren om den schakel weer in zijn geheel te krijgen.

Het was aan de onderzoekers in Indië bijzonder opgevallen dat de pest niet zoo zeer begunstigd werd door een dichte opeenhooping der bevolking als wel door armoede en sociale ellende. In de ruim gebouwde, maar veel armoediger voorsteden woedde zij altijd veel sterker dan in de steden zelf. De welgestelden, en niet alleen de Europeanen maar ook de rijke inlanders, de parsis, bleven steeds opvallend gespaard. Ook nu weer in Oporto worden alleen de armen aangetast. Maar daar gaat dan toch opeenhooping en armoede zeker samen. Calmette geeft er een zeer drastische beschrijving van. Het stadsgedeelte waar de pest nu heerscht ligt in een soort vallei en bestaat uit dicht aaneengebouwde huizen, door een straat van niet meer dan even een meter gescheiden, met drie of vier verdiepingen, die ieder maar één kamer hebben. De straat zelve is feitelijk een trap, zonder eenige

rioleering natuurlijk en hier en daar met een verzameling van vuil. Vijf tot vijftien personen wonen er in iedere kamer en op den beganen grond deelen dezen hun vertrek nog met varkens, konijnen of andere dieren. En zelfs in die omgeving breidt de pest zich nog maar weinig uit.

Maar toch, welk een ontzaglijke macht heeft die ziekte! Zij, die in haar glorietijd in de 14de eeuw een vierde deel van de bevolking van Europa wegmaaide, zij kan het nog, als de omstandigheden haar gunstig zijn. In Poonah waren er weken dat de sterfte, per jaar en per 1000 inwoners berekend, 1000 bedroeg - wat een geheele uitmoording van de stad zou beteekenen, als zij werkelijk een jaar zoo doorging. Geen ziekte kan zich met haar meten. Vooral daar niet waar bijgeloof en domheid alle pogingen om haar macht te breken met lamheid slaan. En die bestaan nog overal. Het is ongeloofelijk wat er uit Engelsch-Indië verhaald wordt van de motieven waarop de afkeer van de hospitalen steunde. In Bombay waren de inlanders een tijd lang niet te bewegen zich op te laten nemen, omdat Koningin Victoria had doen weten dat zij 500 levers van inwoners van de stad wilde hebben als vergoeding voor den smaad dien men haar standbeeld had aangedaan door het minder eerbiedig te bejegenen. En toen men die onrust te boven was kwam er weer een ander schrikbeeld. Waar men maar een schuilplaats kon vinden verborg men zich als men ziek werd of werd men door zijn familie verborgen gehouden. Zelfs de dooden wilde men niet afstaan. Dagen lang verstopte men ze in de woningen. De ambtenaren die waren aangesteld om de zieken en de dooden op te sporen liepen steeds het grootste gevaar. Eenmaal vonden zij een groepje mannen die zaten kaart te spelen op den weg. Maar een er van, die tegen een boom geleund zat, een spel in de hand, bleek een doode te zijn. Vrienden, die hem dood aan den weg hadden gevonden, hadden op die manier de waakzaamheid der politie willen verschalken om den dooden makker later mee te kunnen nemen. Elders zag men bij een hut een vrouw, zelve doodziek, die het halsgezwel van haar kind zorgvuldig met de hand bedekt hield. Dicht er bij, onder een grooten mand, lag de zieke man, en onder wat lompen verborgen een dood kind. Zoo was het steeds. En wanhopig verdedigden de arme menschen zich om van het hospitaal vrij te blijven. Telkens

was er ernstig en levensgevaarlijk verzet. Zelfs oproer kwam voor en bestorming van de gasthuizen. En niet alleen bij het vervoer van zieken en dooden stuitte men op tegenstand, ook de verdelging van de ratten ging met de grootste moeielijkheden gepaard. Geen enkele maatregel kon in de oogen der opgewonden en angstige bevolking genade vinden. Trouwens ook te Oporto had men met groote oppositie der bevolking te kampen en werden de artsen dikwijls op zeer onaangename wijze bejegend. Tegen de gasthuizen in het algemeen heeft het volk altijd een zekere aversie gehad en op zichzelf is het zonder twijfel een billijk verlangen, dat men zijn zieken thuis wil verplegen en een gelukkig verschijnsel, dat de band van het huisgezin in dit opzicht nog zoo krachtig blijkt. Maar tegen eene besmettelijke ziekte is isolement een van de krachtigste en meest onmisbare wapenen en wie het thuis niet tot stand kan brengen behoort, als hij een voor de omgeving gevaarlijken zieke heeft, dien ter beveiliging van anderen in een gasthuis af te zonderen. En vooral mag hij dit niet nalaten uit angst voor de doctoren of uit wantrouwen. De schrijvers van volksboekjes tegen de zoogenaamde schoolgeneeskunde die voor hun denkbeelden propaganda maken door allerlei gruwelen te verhalen van hetgeen, naar zij meenen, krachtens die schoolwetenschap ten opzichte van arme menschen in de ziekenhuizen wordt verricht, spelen een zeer gevaarlijk en verantwoordelijk spel. Als ons nuchter, maar eerst in den laatsten tijd in dit opzicht eenigszins verstandig wordend, volk zich door hun verhalen weer van den goeden weg liet afbrengen, zou het gevaar dat wij liepen in tijden van epidemie aanzienlijk zijn toegenomen.

Wat hebben die ongelukkige doctoren al van de pest te lijden gehad! Door de menigte werden zij steeds met de meest ondubbelzinnige blijken van afschuw en angst bejegend en gemeden, en door hun eigen, wat al te geprononceerde, opinies over het gevaar en de besmettelijkheid werden zij soms gedwongen zich over den openbaren weg te bewegen in een toestand en een kleedij, die tot meer vriendschappelijke toenadering en het opwekken van eerbiedige gevoelens dan ook al bitter weinig aanleiding gaf. Het costuum, waarmede zij zich dan tooiden om zichzelf tegen de besmetting te vrijwaren, en de wijze waarop zij ter beveiliging der voorbijgangers hun

komst aankondigden lieten eenig vertoon van waardigheid of van hartelijkheid niet toe. Een groot kleed van marokijn hulde hen in van den hals tot de voeten en hun gelaat was verborgen achter een groot mombakkes, met vensters waardoor zij konden zien en met een reusachtig langen neus, die hun de noodige lucht toevoerde, maar die tevens was ingericht tot verbranding van wierook en andere ontsmettende middelen, waarvan de rook door twee van boven aangebrachte openingen ontweek. In de zwaar gehandschoende hand hielden zij een stok, waarmede zij den pols der lijders inspecteerden. Een man met een bel liep voor hen uit om hun komst aan te kondigen en aan de voorbijgangers de gelegenheid te geven zich uit de voeten te maken. Zoo schreden zij voort als een behoedzame stoomtram in onze dagen, een rookende en bellende verschijning, die van een krachtig en doortastend geneeskundig optreden, dat vertrouwen wekt, onmogelijk den indruk kon geven. Op het plaatje dat het tijdschrift Janus er van geeft ziet men een geneesheer loopen als een reusachtige engel des doods, in harlekijnsgewaad, in akelige eenzaamheid te midden van de dooden die rondom hem op de straat liggen.

Wat men in die dagen verder tegen de ziekte deed was met deze vertooning in treffende overeenstemming. Na de belangrijke bijdrage tot de kennis van die oude gebruiken, die men in ditzelfde nummer vindt, behoef ik er niet veel meer van te zeggen. Door kanonschoten en klokkenluiden trachtte men de pest op de vlucht te drijven en door het houden van bidstonden en het verjagen van tooneelspelers en ander destijds goddeloos gespuis den toorn des Hemels te bezweren. De overheid, die over de uitvoering van al de verordende maatregelen moest waken, werd op enkele plaatsen van het gezin afgezonderd en in een ruim gebouw onder dak gebracht, maar in een krachtig optreden belemmerd door de bepaling dat niemand, wie ook, haar mocht naderen. De toegang tot haar verblijf werd, zooals Janus mededeelt, verdedigd en beschermd door ‘un concierge féroce’, die ieder, die den wensch in zich mocht voelen opkomen bij den magistraat hulp en raad te gaan zoeken, onmiddellijk wegjoeg. Hoogstens werd nu en dan een priester of een geneesheer ter beraadslaging toegelaten en ter beteugeling van het gevaar, dat door deze bijeenkomst kon ontstaan, werd dan een groot vuur voor

het huis gebrand. En inmiddels nam het volk, met al hetgeen gedaan werd niet tevreden, maatregelen op eigen hand en arrangeerde ook berookingen en maakte oproer en deed alles wat, naar zijn meening, nuttig kon zijn.

In het algemeen zouden wij nu verstandiger handelen. Zulke dwaze dingen zouden nu niet meer waargenomen worden. Maar of ook wij voor een paniek met al de daaraan verbonden, zij het ook naar hedendaagsch gebruik gewijzigde, gevolgen niet vatbaar meer zouden zijn? En of wij niet in omstandigheden zouden kunnen komen, die zulk een paniek mogelijk maken? Wie zal het zeggen? Wat wij tot dusver van de pest vernamen maakt het zeker onwaarschijnlijk dat zij bij ons vasten voet zal krijgen. Europeanen werden er in Indië zeer bepaald maar zelden door aangetast, en op een eenigszins zindelijke, op Europeeschen leest geschoeide omgeving, waarin wij ons toch ook mogen vleien te leven, had de ziekte steeds maar weinig vat. Maar volkomen gerust mogen wij toch niet zijn, en zeker mogen wij niet handelen alsof er in het geheel geen gevaar bestond. Eenige immuniteit waarop wij rekenen kunnen, zooals wij die hebben tegen de gewone besmettelijke ziekten, waaraan wij gewend zijn, hebben wij tegen de pest niet. En haar wegen zijn nog veel te onnaspeurlijk, om er op te mogen bouwen, dat zij niet ook in onze omgeving zou kunnen tieren, omdat zij in Indië de voorkeur aan een andere omgeving gaf. Ellende en armoede en vuil kan zij ook bij ons wel vinden om er kracht uit te putten en er haar slachtoffers uit te zoeken. Zij is ons reeds genaderd en veel neiging om zich uit te breiden vertoont zij nog wel niet, maar dat doet zij nooit zoo dadelijk. Nu zij in Portugal kwam, kan zij ook bij ons en elders komen, en het is zeker geen denkbeeldig gevaar, het gevaar waarop door Dr. Ruysch gewezen werd, dat door den oorlog in Zuid-Afrika de uitbreiding zeer in de hand kon worden gewerkt. Door het aanzienlijk aantal soldaten, dat direct uit het land van de pest naar Afrika werd overgebracht, om van daar uit misschien spoedig, ziek of gewond, naar Europa te worden vervoerd, is zonder twijfel het transport van de smetstof veel gemakkelijker gemaakt.

Wat mij, nu vooral bij de pest, maar ook bij andere ziekten bijzonder onbehagelijk is, is het belangrijk aandeel, dat allerlei

ongedierte in de verspreiding blijkt te hebben. Vroeger beschouwden wij dit altijd als een meer indirect aandeel. Wij wisten dat vliegen smetstoffen konden overbrengen op ons voedsel, maar de kans daarop was toch niet groot en met een vliegenkast was er veel tegen gedaan. Maar tegen de directe inentingen door al die afschuwelijke dieren zijn wij letterlijk machteloos. Ik kan zorgen dat ik zuiver water drink, dat mijn voedsel betrouwbaar is, dat de afvoer van mijn huisafval goed wordt bezorgd, dat alles is tot op zekere hoogte in mijn macht, maar ik kan er onmogelijk tegen waken dat er niet op mij of iemand van mijn huisgenooten een mug afkomt, die mij de malaria inent, of een vloo, die mij steekt met de pest. Niet dat ik daarvoor nu al dagelijks in zorg ben. Of onze muggen, evenals haar meer zuidelijke zusters, tot die malaria-inentingen geschikt en bekwaam zijn, is nog in het geheel niet bekend, en onze vlooien hebben een boosaardigheid van die beteekenis zeker nog niet. Maar het denkbeeld alleen is griezelig en onaangenaam, al kunnen wij eenige vergoeding putten uit de bewondering, die wij voelen moeten voor de zorgvuldige en moeitevolle onderzoekingen over dit onderwerp, die ons een geheel nieuw veld van de wetenschap geopend hebben, waaraan tot voor korten tijd niemand dacht. Experimenten met levende muggen en vliegen en vlooien, die verzameld moeten worden en bewaard en op bepaalde manieren behandeld en gevoed; en de zorgvuldige ontleding van hun lichaampjes zijn zaken, die aan den onderzoeker hooge eischen van bekwaamheid en vaardigheid stellen en die zeker lang niet ieder verrichten kan.

Doch juist omdat wij tegen de pest betrekkelijk zoo machteloos zijn, als zij eenmaal in ons midden verschenen is, hebben wij er zoo met dubbele kracht tegen te waken, dat er geen pestziek wezen, mensch of rat in ons land worde toegelaten. Maar wij kunnen er op rekenen, dat de Regeering zich van het gevaar bewust is en geen oogenblik in waakzaamheid verflauwt. Vooral van den zeekant, van de schepen, dreigt het gevaar. Want de schepen uit de besmette landen voeren menschen niet alleen, zooals de spoorwegen, maar ze bergen een mogelijk verontreinigde lading en ze voeren die rampzalige ratten. Wacht u voor de eerste zieke rat! zou ik willen roepen, veel meer nog dan: wacht u voor den eersten

zieken mensch! Want dien kan men behoorlijk onder dak brengen en isoleeren en die glipt ons niet door de vingers, maar een rat! Die vliegt er van door voor dat iemand er erg in heeft, het Hollandsche ongedierte in de armen, en dan is de pest binnen en raken wij haar niet spoedig weer kwijt.

Dat is dus onze eerste taak, nauwkeurig toezicht in de havens, op de schepen uit de besmette plaatsen. Geen quarantaine meer, zooals van ouds, want nu de pest weer tot ons terugkomt, is de quarantaine, die aan haar het aanzijn dankt - de echte, oude quarantaine van veertig dagen - uit den tijd en niemand wenscht ze terug. Maar een werkelijk goede inspectie kan veel doen, en desinfectie en isoleering van de zieken en zooveel mogelijk contrôle van de gezonde opvarenden, tot het incubatietijdperk, van hoogstens 10 dagen sedert het vertrek uit de besmette havens, als er aan boord geen zieken waren, voorbij is, met alles dus wat er aan vast is. Inspectie aan de landgrenzen heeft veel minder waarde, omdat per spoor zeker veel minder gemakkelijk de smetstof wordt overgebracht dan per schip, en ook omdat zij met zooveel moeielijkheden gepaard gaat en voor de reizigers en het heele verkeer zoo bezwaarlijk is, dat zij toch nauwelijks goed te handhaven is. De tafereelen met de ontsmettingen van de reizigers uit Hamburg in 1892, van het bedorven linnengoed en de hooge vetlaarzen, die in den ontsmettingsoven werden gestopt, en al die andere dwaze dingen, hebben het nog eens duidelijk bewezen dat volkomen juiste maatregelen bij de toepassing in het groot niet altijd aan het doel behoeven te beantwoorden. Van quarantaine te land is natuurlijk in het geheel geen sprake meer. Te Oporto heeft men het nog eens geprobeerd met een cordon soldaten om de stad, maar de toestand werd zoo onhoudbaar, dat men het op moest geven. Als men het goed wil doen, moet men het doen zooals vroeger, toen men een dubbel cordon om de besmette plaats trok en ieder levend wezen, dat zich daartusschen vertoonde, doodschoot, doch dat gaat nu niet meer. Maar ook in andere opzichten is men tegenwoordig van krasse maatregelen nog niet afkeerig. Dat heeft Turkije getoond. Daar is onlangs door de Regeering een nieuw ontsmettingsregulatief uitgevaardigd, waarin de maatregelen worden beschreven, die genomen moeten worden bij een geval van pest.

De woning, waarin het geval is voorgekomen, zoo wordt gedecreteerd, moet geheel worden geisoleerd, met absoluut verbod er binnen te gaan of ze te verlaten. De zieke wordt afgezonderd in een kamer en er worden zoo weinig mogelijk personen bij hem toegelaten. Deze mogen de kamer niet verlaten vóór zij zich methodisch hebben ontsmet. Na zijn herstel moet de lijder worden ontsmet en van nieuwe kleeren worden voorzien vóór zijn isolement wordt opgeheven. Hetzelfde geschiedt met de verplegers. De ziekekamer en het geheele huis worden nog eens ontsmet en na vijf dagen mogen dan eindelijk de bewoners, als er althans geen ander geval is voorgekomen, zich buitenshuis begeven. Geneeskundigen zullen in het besmette huis slechts worden toegelaten als zij er gelegenheid vinden om zich in een geisoleerd gedeelte zeer zorgvuldig te ontsmetten. Bacteriologische onderzoekingen moeten in de woning geschieden. Een serie maatregelen dus, zooals men ze in de Middeleeuwen haast niet draconischer had kunnen bedenken. Een volkomen afsluiting van de buitenwereld en voor den armen man, die geen geisoleerde kamer heeft voor zorgvuldige ontsmetting, het verbod om een doctor te laten komen! Een bewijs te meer voor wat alzoo dikwijls kon worden opgemerkt dat de dwang die een Regeering oplegt aan het individu juist omgekeerd evenredig is aan de zorg die zij aan haar eigen taak, de behartiging der openbare hygiene, besteedt.

Voor de plaatselijke overheid is de nadering van de pest een ongezochte aanleiding om al de sanitaire ongerechtigheden in de gemeente eens optesporen en uit den weg te ruimen. Een welkome aanleiding ook misschien voor velen. Want de indolentie van vele gemeentebesturen is groot, en, zooals een burgemeester mij eens verklaarde, alleen een epidemie, die zij vreezen, vroeger de cholera en nu misschien de pest, is in staat om hen tot werkzaamheid aan te sporen. Zoo heeft ieder kwaad ook zijn goede zijde. En op de rattenjacht dienen zij allen te gaan, zonder dralen. Als zij dat goed doen, met een zorgvuldige schoonmaak van alle plaatsen waar zich die dieren kunnen ophouden en met opheffing van al de inrichtingen die tot hun aankweeking bijdragen, dan heeft er al zulk een grondige revisie van den sanitairen toestand plaats en komt er al zulk een revolutie tot stand dat

de pest, als zij kwam, inderdaad met een grooten creditpost op haar boek zou beginnen.

Als wij op die wijze tegen de pest zijn toegerust en er naar ons vermogen toe hebben bijgedragen dat ook ons individueel weerstandsvermogen zoo krachtig mogelijk is, zal, als toch de ziekte ons mocht treffen, de beste wijze van behandeling ter sprake komen. Die regardeert den geneesheer natuurlijk en het staat niet aan mij er hier, al zou ik het kunnen, eenig onderricht in te geven. Maar dit kan ik wel zeggen dat men van de gewone behandeling geen wonderen verwachten moet. Een geneesheer van vroeger, Dr. Daniel Sennert, schreef een boek vol met onfeilbare middelen, maar toen hij zelf eindelijk de pest kreeg hielp er hem geen een en bezweek hij evenals de anderen. Zoo gaat het meer, en niet altijd, zooals het bij dezen wel het geval geweest zal zijn, te goeder trouw. Met een zekeren Dr. Weismann b.v., die zelf ten slotte aan een beroerte stierf, nadat hij lange jaren rijkelijk in zijn onderhoud had voorzien door den verkoop van een heilzaam watertje, dat ieder de zekerheid gaf dat hij nooit een beroerte krijgen kon - hetgeen niet verhinderde dat ditzelfde watertje nog steeds met innig vertrouwen door zijn rechtmatige erfgenamen aan de menschheid aanbevolen wordt. Iets anders is het echter met de inenting. Er zijn er twee, die met de vaccine volgens Haffkine, den Engelschen geneesheer, die uit doode culturen een droge inentingsstof vervaardigde, en die met het serum van Yersin, van het Instituut Pasteur, die meer op dezelfde wijze als bij de behandeling van diphtherie te werk gaai. Beiden roemen op uitstekende resultaten, maar een zeker oordeel over deze zaak is natuurlijk nog niet mogelijk. Met deze stoffen worden de menschen ingeënt vóór de ziekte hij hen is uitgebroken, prophylactisch dus, evenals bij de pokken, en met het serum van Yersin ook als zij al ziek zijn, dus zooals wij het bij de diphtherie gewoon zijn. Prof. Calmette is over het serum zoo tevreden, dat hij niet meer of niet minder beweert dan dat Frankrijk, al mocht er de pest ook uitbreken, daarmeê volkomen veilig is. Een bezwaar er tegen is dat het zoo moeilijk te krijgen is. De vaccine van Haffkine is gemakkelijk te bereiden en aan ieder peststation zal ze zonder veel moeite en zonder bijzondere kosten kunnen worden gemaakt. Zulk

een station zullen wij toch zeker ook moeten krijgen. Het nemen van proeven op dieren met pestbacillen is een gevaarlijk werk, dat hebben de gevallen te Weenen bewezen, en het zou niet overal kunnen gedaan worden en niet door den eersten den besten, gesteld al dat die er zelf niet tegen op zag. Maar die proeven zijn, afgezien nog van de wetenschappelijke beteekenis, absoluut noodig voor het stellen der diagnose in twijfelachtige gevallen en vooral in de eerste gevallen, omdat daarvan zooveel afhangt. Naar het schijnt wordt de oprichting van zulk een pest-laboratorium door Amsterdam reeds voorbereid en daarmede zou deze gemeente opnieuw een groot bewijs geven van den ernst waarmede zij de gezondheidsbelangen der ingezetenen behartigt. Of daar nu echter ook het serum van Yersin bereid zal kunnen worden schijnt nog niet zeker. De berichten daaromtrent zijn nog onvolledig en men kan er niet met zekerheid uit opmaken of voor de bereiding levende of doode culturen noodig zijn. Is het eerste het geval dan neemt de gevaarlijkheid zoo toe dat er een geheel afzonderlijke inrichting noodig zal zijn, waar de paarden, die ingespoten moeten worden om later het serum te leveren, en alles wat er verder zal moeten zijn, onder een dak moet samengebracht worden, en die zoover mogelijk buiten de bewoonde wereld moet liggen. Ergens op de heide in Drenthe of op een eiland. Door Rusland wordt er al een opgericht op een eiland in de Oostzee. Maar voorloopig schijnt mij dit voor ons kleine land nog niet noodig. De langzame uitbreiding van de pest maakt dat de behoefte nooit dadelijk zoo groot kan zijn, en het geld is nu in deze zaken wel niet van overwegend belang, maar wij kunnen met de oprichting van zulk een kostbare instelling toch wel wachten tot wij zekerheid hebben dat zij noodzakelijk is.

Het is hier nu niet de plaats om over die serum-behandeling verder uit te weiden. Die geheele zaak is nog in wording en ik ben er mij volkomen van bewust dat, zelfs ten opzichte van de diphtherie, het laatste woord er nog niet in gesproken is. Maar wij zijn op den goeden weg er mee, daarvan ben ik overtuigd. De tijd zal komen, dat de macht der infectieziekten gebroken is. En als dat bereikt is - nu nog maar een hoopvolle verwachting misschien, maar geen

onmogelijkheid meer - dan zullen wij dat te danken hebben aan de bacteriologie, de veelgesmade, die ons in haar heerlijken, jongen ijver en frissche, groote werkkracht zal hebben geleerd hoe wij de infectieziekten kunnen dwingen zelf ons de wapenen tot haar bestrijding te leveren.

Dr. M.W. PIJNAPPEL.

De pest en hare bestrijding in vroeger eeuwen.

Denkt men zich terug in de dagen van weleer, toen de medische wetenschap nog in de windselen lag, zwak en machteloos tegenover zoo menig dreigend gevaar, raaden hulpeloos in zoo menig bang tijdsgewricht, wanneer een besmettelijke ziekte zich onder het volk openbaarde en tal van slachtoffers eischte, dan vaart ons een huivering door de leden bij de voorstelling van den angst en schrik die onze voorvaderen moet bevangen hebben, wanneer zulk een euvel met al zijn verschrikkingen zich over hen uitstortte. En hoe vaak gebeurde dat niet!

De ergste, de meest gevreesde dier euvelen was de Pest, en telkens en telkens weer vindt men, vooral in onze oudste keurboeken, het treurig feit geconstateerd, dat de ‘haestige siecte’ of de ‘gave Godts,’ zooals men haar placht te noemen, binnen Amstels vesten woedde, en even zoo dikwerf vindt men ordonnanties uitgevaardigd met het doel, om aan den voortgang der besmetting paal en perk te stellen.

Die keuren werden oorspronkelijk den volke bekend gemaakt door afkondiging van het Stadhuis, later echter door aanplakking op verschillende het meest in 't oog loopende plaatsen. Zoo ontving Willem Jacobsz., ‘boeckprintere,’ in 1558 de som van 5 schellingen 8 penningen ‘voer dieversche ordinantiën bij mijn heeren gemaickt op de ziecte van der pestilentie te drucken ende aen der stede poerten, kerckdoeren, paelhuys en de doere van den stadthuys te cleven.’[1)]

1) Stadsreken. A: 1558 f°. 111.

Doch hoe weinig vruchten kon men van die maatregelen ter bestrijding en beperking der ziekte verwachten. Ontsmettingsmiddelen, gelijk zij ons thans ten dienste staan, lagen nog in een verre toekomst verborgen - slechts lucht en vuur kende men als zoodanige - en de voorschriften bepaalden zich dan ook in hoofdzaak tot het afzonderen der besmetten van het gezonde deel der bevolking.

De middelen, die men daartoe aanwendde, waren, wanneer de lijder niet in het ziekenhuis verpleegd werd, in de eerste plaats het aanwijzen eener besmette woning door een duidelijk zichtbaar uitwendig kenteeken. Daartoe bezigde men te Amsterdam een bos stroo van een mansarm dikte en niet korter dan 3 voet omwonden met drie op een handbreedte van elkander verwijderde banden.

Dit waarschuwend teeken bleef lang in gebruik[1)] en moest gedurende den tijd dat zich een pestlijder in huis bevond en voorts nog zes weken, nadat de laatste patient in zulk een woning overleden of genezen was, blijven uithangen. In de keur van den 4^{en} Juli 1602 wordt zij niet meer genoemd, aldaar wordt slechts eene volkomen huissluiting gedurende den bovenvermelden tijd bevolen; en dit was werkelijk reeds voldoende, daar het somber aanzien van zulk een woning den voorbijganger duidelijk genoeg verkondigde welk drama daarbinnen werd afgespeeld. Dit was toen echter geen geheel nieuwe maatregel, want reeds den 28sten Juli 1534 was bepaald geworden, dat men de woning waarin een pestlijder gestorven was, gesloten moest houden gedurende den tijd dat de stroobos uithing. Die huissluiting was evenwel slechts verplichtend gedurende de daguren. Van het luiden der avondklok tot dat van de poortklok mocht men de vensters openzetten en de frissche nachtlucht door de muffe vertrekken laten spelen, terwijl men steeds van de voordeur gebruik mocht maken, ‘omme daaruyt ende inne te gaen.’

Een tweede voorschrift, dat mede door alle tijden heen streng gehandhaafd werd, was dat in zulk een besmette woning geen nering of bedrijf mocht worden uitgeoefend,

1) Zie Keurb. A f°. 46 v°. 47, 193 v°.
Zie Keurb. D f°. 83 v°.
Zie Keurb. E f°. 12 v°.
Zie Keurb. F f°. 49, 53.

noch eenige koopwaar voor de vensters uitgestald, waarbij mede de bovengenoemde zes weken van kracht waren. Een harde wet, die menigen kleinhandelaar tot den bedelstaf moet hebben gebracht.

Dat tijdsbestek van anderhalve maand speelt een hoofdrol. Tot in de 18e eeuw schijnt men gevonden te hebben dat men na die tijdsruimte verzekerd kon zijn, dat het gevaar voor besmetting opgehouden had te bestaan.

Trachtte men aldus de medeburgers voor besmette woningen te waarschuwen, evenzoo poogde men te waarschuwen zoowel voor hen, die, schoon van de ziekte genezen, toch nog als dragers der besmetting beschouwd werden, als voor diegenen, die in zulke huizen woonden of verkeerden. Zoodanige personen mochten zich niet op straat vertoonen zonder openlijk en voor ieder zichtbaar in de hand te houden een witte, drie voet lange stok, almede gedurende de zes weken; aan welke verplichting echter niet gebonden waren de cellebroeders en cellezusters, de kloosterlingen, die, vóór Amsterdams overgang in 1578, hunne krachten wijdden aan de verzorging dier ongelukkige lijders.[1] En voor hen was zulk een kenteeken ook niet noodig, daar zij zich reeds voldoende door hun kloostergewaad onderscheidden. Wel echter gold ook voor hen tot den jare 1547 de bepaling op het ter kerk gaan, die voorschreef, dat de in geinfecteerde huizen verkeerende personen geen bedehuis mochten bezoeken dan op Zon- en Heiligedagen vóór, en op werkdagen na 8 uur des morgens. Ook stond niet elke kerk voor hen open, maar waren zij gebonden nu eens aan die der Minderbroeders, dan weder aan die der Pauwels- of Cellebroeders, en later, na de alteratie, aan de Gasthuiskerk. Tot 1547 waren, zooals ik zeide, de Cellebroeders aan deze wet gebonden, want in dat jaar werd aan Kerkmeesters der Oude Kerk een zekere som gelds uitbetaald, o.a. ‘omme te maecken een hanckcamer voer de Cellebroeders boven 't poertael van de zuiderdoer omme misse ende predicke daerop te hoeren ende alsoe die zelve

1) De verpleging van alle vrouwen in last en nood van Pest of eenige andere ziekte of gebrek zijnde, was de hoofdvoorwaarde geweest waarop den 20en Juni 1475 aan eenige cellezusters, tot 13 in 't getal, vergund werd zich binnen Amsterdam met de woon te vestigen, schoon de Stadsregeering vond, dat er reeds meer vrouwen-kloosters binnen de vesten waren dan ‘wel behoeflic ende nut is.’ De stad behield zich echter voor haar het langer verblijf te ontzeggen, zoodra zij nalatig zouden bevonden worden in die verpleging en bepaalde voorts, dat die zusters ‘geen maniere van cloester maken noch oic geen meer wonyngen noch erven copen, annemen, noch begrijpen [mochten] dan sy teser tijd hebben,’ tenzij met bewilliging van Burgemeesters en de gemeene Gerechte. (Privilegib. I f°. 34).

broeders by tyde van peste ende andere contagieuse zieckten uuyten luyden te houden.'[1)]

De uitgebreide, uit 22 artikelen bestaande keur van den 14^{den} Mei 1558[2)] leert ons nog een paar verbodsbepalingen kennen, die het zelfde doel, n.l. het tegengaan der overbrenging van besmetting door personen, beoogden. In art. 3 leest men, dat de huisgenooten zich niet mochten begeven onder het volk, noch gaan ter markt of in kerken, herbergen of elders waar veel menschen bijeenkomen; art. 4 zondert daarvan uit een der bewoners, aan wien het geoorloofd was de noodige inkoopen voor de levensbehoeften te gaan doen. Gingen zulke personen, om zich ten minste voor enkele korte oogenblikken aan hunne treurige omgeving te onttrekken en nieuwe krachten voor hunne zware verplegingstaak te verzamelen, soms eene wandeling doen, dan moesten zij, volgens art. 5, den naasten weg door de stad naar buiten en van buiten weder naar hun huis nemen, zonder zich onderweg onder het volk op te houden. Art. 8 verbood aan alle personen in besmette woningen verkeerende, hetzij verplegers of andere, om bij dag of nacht op de vischmarkt te komen en zich op de vischbanken neder te zetten; ook de stoepbanken der burgers waren hun ontzegd en zij, die tot onderstand van arme lijders om aalmoezen baden, moesten buiten de stoepen der huizen blijven.

Terecht had men ingezien dat huisraad, en vooral lijf- en beddegoed, krachtige middelen waren ter verspreiding der besmetting, en vandaar het verbod, om zulke artikelen, uit geïnfecteerde huizen komende, ter markt te brengen of te verkoopen voor en aleer zij gedurende acht dagen aan de buitenlucht waren blootgesteld geweest. Dit noemde men die goederen 'verluchten' of 'verweren', en ook deze handeling was door eene keur geregeld moeten worden, omdat

1) Stadsrekening A^{o}. 1547 f°. 104. Die hangkamer is nog aanwezig.

2) Keurb F. f°. 53.

er maar al te vaak zeer onbezonnen in te werk werd gegaan. De keur van 1558 is omtrent deze zaak zeer sober en bepaalt alleen, dat geen linnen of wollen goederen mochten te luchten gehangen worden uit de vensters of voor de huizen binnen de zes weken nadat de laatste lijder in dat huis gestorven was, tenzij met speciale vergunning van den Schout of een zijner substituten. Breeder is de ordonnantie van den 13^{den} November 1635[1]. Zij verbiedt die 'verluchting' van bedden, kussens, dekens, lakens, kleederen of andere goederen 't zij van linnen of wol, door ze uit te spreiden op straat of te hangen op de leuningen van bruggen, op pothuizen of luifels, of uit de vensters; men moest ze, na de gestelde zes weken, in zakken doen en brengen buiten de stads vesten, om aldaar het zuiverings-proces te ondergaan. Wie aan deze bepaling geen gehoor gaf, verbeurde het goed, dat hij echter voor 12 gulden kon lossen.

Daar men reeds in de 16e eeuw zulke maatregelen tegen de besmetting door geweven stoffen en andere voorwerpen ziet nemen, wekt het de verwondering, dat men eerst in 1635. een verbodsbepaling aantreft tegen het inbrengen van goederen uit besmette huizen in de Bank van Leening, en dit te meer nadat wij hoorden, hoe gedurende den tijd, dat er Pestlijders in huis waren, en nog zes weken daarna, alle nering in zulk eene woning moest stilstaan, hetgeen een sterke vermeerdering van panden in de Lombard tengevolge moet hebben gehad.

Evenmin als de bovengenoemde goederen was het van ouds geoorloofd geweest het bedstroo uit geïnfecteerde huizen te dragen, doch mocht men dit, mits goed zorg dragende dat er geen brand door ontstond, binnenshuis onder den schoorsteen verbranden.

In den jare 1497 werd eene algemeene ordonnantie op het schoonmaken der straten en goten uitgevaardigd, en deze vinden wij, wat de goten betreft, in de latere Pestkeuren meer verscherpt terug. 'Om alle stancken, vuylicheeden ende quade roecken te verhoeden, die de voorszeide zieckte zouden moegen causeren, starcken ofte verbreyden', luidt het in die van 1558 - en in die van 1602 en 1635 ge-

1) Keurb. I, f°. 10.

noegzaam evenzoo - was een ieder verplicht zijn goten tweemaal 's weeks uit te halen en zorgvuldig schoon te maken, ‘beginnende die schoonmaak van boven af waar de goten beginnen’, en voorts het vuil, zonder er iets van op straat te storten en te laten liggen, te brengen naar de vuilnisvaten, die alle veertien dagen geledigd en gereinigd moesten worden. En aangezien die schoonmaak met grachtwater geschiedde, werden tevens de keuren op de verontreiniging van der stede wateren nog eens in het geheugen der burgerij terug geroepen.

In die keur van den 14en Mei 1558 vindt men nog een artikel betreffende de Chirurgijns en Barbiers, waarbij ik een oogenblik moet stilstaan. Het bepaalt nl. dat geen hunner Pestlijders zouden mogen aderlaten noch cureeren, dan alleen de daartoe van stadswege aangestelde Mr. Jan Dirksz van Franiker, die ten dien einde dagelijks te vinden zou zijn in het klooster der Cellebroeders. Deze Mr. Jan, wiens bediening den 16^{den} dier maand inging, verbond zich voor den tijd van acht jaren de stad in pesttijden te dienen, armen en rijken met welwillendheid te helpen en bij te staan waar en wanneer zijn hulp verlangd werd en dat voor een redelijk loon, zonder overloon te vorderen. Dat loon was voor het laten van bemiddelde personen 12 stuivers en van ambachtslieden en diergelijke menschen, die het minder breed hadden 8 st., terwijl de armen door hem om Godswille moesten behandeld worden. Van de stad zou hij een vast honorarium genieten, en wel het eerste jaar 80 gulden en de volgende 30 gl., ten ware Burgemeesteren, wanneer de Pest hevig woedde, mochten besluiten dat tractement weder tot 80 gl. te verhoogen. Genoot hij dat hoogste honorarium, dan moest hij zich ook geheel en uitsluitend aan de Pestlijders wijden en was het hem alsdan verboden andere gevallen te behandelen en winkel te houden. Bij een honorarium van 30 gl. mocht hij echter, even als iedere andere chirurgijn, de praktijk in haren geheelen omvang uitoefenen. Bovendien werd hij vrijgesteld van Poortergeld, Gildegeld en Chirurgijnsproef[1)].

Of Mr. Jan door den dood of eenige andere oorzaak verhinderd werd die functie lang waar te nemen, of wel dat

1) Gr. Mem. II, fo. 77.

het aantal patienten zijn krachten te boven ging, weet ik niet, maar zeker is het dat den 29sten Juli van datzelfde jaar Mr. Syvert Adriaens op gelijke voorwaarden met de stad contracteerde, met de conditie er bij, dat, zoo hij in zijn dienst binnen een kwartaal kwam te overlijden, dat volle kwartaal aan zijn erfgenamen zou worden uitbetaald. Tevens werd hem een adjunct toegevoegd op een jaarwedde van 40 gl.[1]. Deze Chirurgen practiseerden niet in het Pesthuis, dat zijn eigen doctoren had.

Behalve deze vindt men nog andere personen aangesteld zoowel ter verpleging als ter begraving van Pestlijders.

In een vroedschaps-resolutie van den 14en October 1557 vindt men het aannemen vermeld van twee vroedvrouwen ter assistentie van zwangere pestlijderessen. ‘Op huyden - leest men daar - hebben mijn Heeren de Burgemeesteren communicatie gehouden mitten ouden Raidt deser stede aengaende desen vegen tijt ende van den faulte ende zwaricheiden vallende onder de vrouwen, die in arbeijt geraicken, mitter zieckte van der pestilencie belaeden zijnde, die overmits gebreke van vroede vrouwen ende andere vrouwen, hen onwillich maickende bij de voorszeide craemvrouwen in haer noodt te comen, in pericule geraicken te blijfven ende eensdeels mitte vruchte gebleefven zijn, God betert, daerinne van noode is voorsien te werden’, waarom besloten werd van stadswege twee vroedvrouwen aan te stellen, ‘die gehouden zouden werden te gaen bij allen craemvrouwen, daer zij begeert zouden werden, tzij mit wat ziecte die belaeden ofte besmet zullen zijn, ofte in de huysen weesen mochten’[2].

Den 9en dier maand beloofde dit tweetal onder eeden de haar opgedragen taak zonder aanzien van personen eerlijk en trouw te vervullen. Het was een vaste aanstelling voor zoolang zij ‘nut ende bequaem zullen wesen 't voorszeide officie te bewaeren’ en zij genoten een honorarium van 40 karolus guldens van 20 stuivers 't stuk per jaar.[3].

In zware tijden schijnen echter de krachten van twee vroedvrouwen te kort geschoten te hebben, ten minste in

1) Gr. Mem. II, fo. 77.
2) Resol: Vroedsch: I. fo. 182 vo.
3) Gr: Mem: II. fo. 68 vo.

October 1635 werd er eene extraordinaris Pest-vroedvrouw aangesteld[1].

Was het een treurige en een groote mate van persoonlijke moed eischende functie, die door beide bovengenoemde functionarissen werd uitgeoefend, niet minder was dit het geval voor hen, die de aan de Pest gestorvenen naar hun laatste rustplaats droegen.

Mij bleek niet dat vóór 1557 daartoe bepaald aangewezen personen bestonden en het is slechts een vermoeden wanneer ik de cellebroeders zich meest met dien laatsten dienst zie belasten.

Van den 2en September van genoemd jaar dagteekent echter een overeenkomst door Gasthuismeesters van het St. Pieters Gasthuis, bij goedvinden van Burgemeesteren aangegaan, met den Pater en Procurator van dat convent, waarbij bepaald werd 'dat sij (de cellebroeders) gehouden sullen sijn te begraven alle die dooden ofte ter aerde te dragen ter plaetse daer men die sullen begraven, die gestorven sullen sijn int pestilenciehuys, waervoor wij (Gasthuismeesters) hen luyden betalen sullen alle jare ses tonnen biers, thoe weeten alle half jaren drie tonnen'[2]. Uit de geciteerde registers blijkt, dat die kloosterlingen dien dienst onafgebroken vervulden tot 1°. November 1578[3]. Zij waren door dit contract alleen aan het St. Pieters Gasthuis verbonden en hunne werkzaamheid gold geenszins hen, die buiten dat gesticht aan de Pest overleden. Of er voor de aardedebestelling dezer van stadswege zorg gedragen werd, in een vraag waarop ik het antwoord moet schuldig blijven, aangezien mij vóór het hevige Pestjaar 1601 geen aanstelling van zoodanige personen onder de oogen is gekomen. In den zomer van dat jaar echter, reeds kort nadat de gevreesde ziekte zich binnen onze vesten geopenbaard had, werden door de stadsregeering twaalf personen, onder den naam van 'Pestdragers', tot die droevige en bange werkzaamheid aangenomen. Zij genoten uit stadskas een vast doch hoogst sober honorarium[4], maar ontvingen bovendien van elk lijk, dat zij be-

1) Resol: v: Thesaur: I. fo. 105 vo.
2) Belastingb: v.h. St. Pieters Gasthuis II. fo. 181 vo.
3) Belastingb. enz. III. fo. 102.
4) Resol. van Thesaur. I. fo. 25 vo., 30 Januari 1603; De Pestdragers tot 12 in 't getal zullen voortaan hebben 's maands 5 gl., ingaande 1e Febr. eerstkomende. Ibid. fo. 54, 22 Juli 1617, aangenomen 12 personen tot Pestdragers, ook mede de armen in de Peste te bewaren, voor 10 gl. 's maands, 4 weken voor een maand gerekend, en nog daarenboven elk een nieuwe mantel voor de eerste maand. Ibid. fo. 65, 15 februari 1619 gelasten Burgemeesters aan te teekenen, dat van nu voortaan zullen gecontinueerd worden 8 Pestdragers tot 4 gl. per maand en 4 opzichters tot 8 gl.

stelden een zeker aantal penningen, wanneer ten minste de nalatenschap van den overledene zulks toeliet. Nu woedde echter de ziekte over het algemeen het hevigst onder die klasse der maatschappij, die niet of slechts zeer weinig met aardsche goederen gezegend is, waardoor de emolumenten dier dragers gewoonlijk een bedroevend laag cijfer bereikten. En daarbij kwam nog, dat de meer gegoeden geen gebruik van hunne diensten maakten, maar hunne lijken door andere gehuurde personen grafwaarts lieten dragen. Het was dus eene armzalige betrekking, die ternauwernood genoeg voor het dagelijksch onderhoud opleverde en hen, die haar vervulden, allerminst in staat stelde in fatsoenlijke rouwkleederen hun functie waar te nemen. Het was vooral aan deze laatste omstandigheid en nog aan een paar andere redenen, dat zij meenden het te moeten toeschrijven, dat zij slechts door de schamele gemeente gebruikt werden, zooals blijkt uit hun request van den 12^{en} Januari 1602, waarin zij dat vermoeden aldus uitten: ‘Uijt oorsaecke der sober kledinge die sij hebben, ofte dat men niet soude mercken ende seggen, zij van de Peste gestorven waren, ofte om te bet metten dooden te proncken (want zij int dragen van de jongeluyden roosemarijntacken met loveren behangen in hare handen dragen, twelck onse maniere ofte gewoonte niet en is), ofte om eenige andere redenen’. Het doel van dit smeekschrift was, om van Burgemeesteren een ordonnatie te verkrijgen, waarbij bepaald zou worden, dat ook de gegoede ingezetenen voortaan verplicht zouden zijn, hunne aan de Pest overledenen uitsluitend door hen te laten dragen, of ten minste, zoo zij al andere personen wilden gebruiken, hun het hun toegestane salaris te betalen, of wel dat het van stadswege toegelegde maandgeld behoorlijk verhoogd werd.

Het was niet slechts een zeer sober, maar bovendien een hoogst rampzalig bestaan, wat die menschen voortsleepten. Men leze slechts wat zij daaromtrent in datzelfde request mededeelen, nl. hoe zij door hun tegenwoordig bedrijf geheel

van hun vroeger gepleegd handwerk verstoken waren; hoe zij door iedereen geschuwd en gemeden werden en onder hunne medeburgers ‘qualyck vredelycke woonplaetse houden mogen’, ja zelfs vaak de grootste moeite hadden een woning in huur te krijgen, ‘hetwelck henluyden een sobere huyshoudinge causeert.’

Het resultaat van dit request was, dat nog dienzelfden dag door de Heeren van den Gerechte geordonneerd werd, ‘dat de Pestdragers van de persoonen die aan de pest gesturven, ende daer voor aan myn heer de Schout aengegeven ende bekent gemaekt zyn, tot vier toe int getale sullen genieten hare toegevoechde salaris, niettegenstaande dieselve persoonen by haer gebuyren ofte eenige andere luyden ter begravenisse gebrocht syn.’[1)]

Deze ordonnantie moge oorspronkelijk alomvattend geweest zijn, sedert den 13^{en} October 1636 waren de overleden leden van het Chirurgynsgild er van uitgesloten. In de ampliatie toch van hun Gildebrief op genoemden datum werd bepaald, dat de lijken van overleden broeders of zusters (alschoon aen de Peste ofte andere besmettelycke sieckten gestorven) zouden moeten gedragen worden door de Gildebroeders, mits dat de familie van den overledene het lijk op de baar bestelde. De dragers werden aangewezen door de Overlieden en wie weigerde de benoeming aan te nemen, verbeurde 3 gld. Kwam men door zulk eene weigering, of andere oorzaken, dragers te kort, dan benoemden Overlieden uit de ter begrafenis verschenen broeders naar willekeur plaatsvervangers, die slechts 2 gld. verbeurden, wanneer zij dien dienst niet wilden bewijzen[2)].

Wij lazen in de beslissing op het request der Pestdragers, dat zij die aan de pest gestorven waren den Schout moesten worden aangegeven. Deze verplichting bestond sinds den 7^{en} October 1599 toen de Baardragers der Oude- en Nieuwekerk en der N.Z. Kapel hun ‘Acte van Commissie’ ontvingen. Door deze werden zij voor 't vervolg verplicht iederen morgen vóór 8 uur den Schout te melden de namen en woonplaatsen van hen, die volgens hun weten in den afge-

1) Keurb. H. fo. 193 vo.
2) Keurb. L. fo. 31.

loopen nacht en gedurenden den voorgaanden dag aan de pest overleden waren. Voor deze moeite ontvingen zij één stuiver voor elk sterfhuis. Voorts moesten zij uit naam van den Schout den achtergeblevenen bevelen de artikelen der Pestkeuren getrouw na te komen[1].

Dat ook in die dagen de besmettelijke ziekten hare slachtoffers vooral vonden onder de heffe des volks, is licht te begrijpen, wanneer men bekend is met de slopjes en steegjes onzer oude stad; met die enge verzamelplaatsen van tallooze menschen, opgepropt in kleine muffe vertrekjes, in een atmosfeer, bezwangerd door de uitwasemingen der bewoners en verpest door den stank van een emmer met excrementen. Ook onze voorvaderen zagen, hoewel eerst laat, het nadeelige van zulk een toestand in en trachtten er door de keur van den 6^{en} Juli 1647 ten minste eenigszins in te voorzien. Wel is waar wordt het hygiënische motief eerst in de laatste plaats genoemd en beginnen de Heeren met de bemerking, dat door het smaldeelen der erven tot slopjes, stegen en straten de stad 'gedeformeert' en het brandgevaar vergroot wordt, de woorden evenwel 'en door het dicht op den anderen woonen van verscheyden huysgesinnen, bij contagieuse pestilentiale tyden het vuyr te seer ontsteeckt mitsgaders de besmetting aenneemt,' doen genoegzaam zien, dat in hun verbod om zulke smaldeelingen te doen zonder bepaalde vergunning van Burgemeesteren, toch ook de zorg voor den gezondheidstoestand der burgerij een hoofdrol speelde.[2]

Thans wil ik een oogenblik stilstaan bij eenige keuren op het begraven zonder daarbij al die ordonnanties aan te halen, die betrekking hebben op de buitensporige weelde, die daarbij in den loop der tijden heerschend was geworden.

Den 28^{en} Augustus 1573 hooren wij de Heeren klagen, dat, ondanks de keur daarop in vroeger tijden afgekondigd, 'in dese periculeuse tyt' de dooden dikwerf langer dan 36 uren onbegraven bleven, 'dwelck causeren soude moogen infectie, stanck ende meerder gebreck van sieckten.'[3] De keur waarop in deze klacht gewezen wordt, dagteekende van

1) Keurb. H. fo. 151.
2) Keurb. M. fo. 5 vo.
3) Keurb. G. fo. 197 vo.

den 6^{en} Maart 1500 en bedreigde hem, die een lijk langer dan den bepaalden tijd boven aarde hield, met een boete van 10 ℔ .[1)]

Dien tijd van 1½ etmaal schijnt men echter, om welke redenen is mij niet gebleken, op den duur te kort te hebben gevonden, ten minste in een keur op het begraven van den 12^{en} October 1599 vond ik als uitersten termijn 48 uur genoemd[2)] en zoo ook in de Pestkeur van den 13^{en} November 1635 het bevel uitgevaardigd de ter aarde bestelling binnen 2 maal 24, uiterlijk 3 maal 24 uur te doen plaats hebben.[3)] Tevens bevat die laatste ordonnantie het verbod voor een ieder, behalve de dragers natuurlijk, om het lijk op het kerkhof te volgen. Het doel van dit verbod is duidelijk, nl. om een zoo klein mogelijk aantal personen bloot te stellen aan de schadelijke dampen, die uit zoo'n doodenakker, en niet het minst uit de geopende groeven, vooral in tijden van groote sterfte, opstegen en daardoor ook de kans op het overbrengen der besmetting van zulke geinfecteerde plaatsen zoo veel doenlijk te verminderen.

Reeds in 1602 was men er op bedacht geweest de begrafenis van hen, die aan besmettelijke ziekten overleden waren, met den meesten spoed te doen plaats hebben, opdat de graven ten spoedigste weder gesloten mochten worden. De ter aarde bestellingen ondervonden nog al eens vertraging, ‘sonderlinghe vermits tgroote gevolch van de vrouwen, na denwelcke men noch gewoon is langh te wachten bij de opene graven, daer uyt quade lucht comt ende te vresen is, dat daerduer meer infectie onder de gemeente veroorsaeckt sal worden,’ waarom de Heeren van den Gerechte den 23^{en} Juli van dat jaar dan ook het ‘vrouwvolck’, op een boete van 6 kar. gl., bij provisie verboden ter begrafenis te komen.[4)]

Van dien zelfden datum is ook de ordonnantie op het openen der graven. ‘Alsoo deur het openen van de graven - luidt haar aanhef - groote stanck komt soo in de kercken ende capellen als op de kerckhoven, ende deselve stanck

1) Keurb. B. fo. 51 vo.
2) Keurb. H. fo. 152.
3) Keurb. L. fo. 10.
4) Keurb. H. fo. 203.

groote oorsaecke geeft tot de haestighe ofte eenige andere sieckten, waerdeur eenighe van de burgers ende ingesetene deser stede gewoon synde ter kercke te comen, om Godes woort te hooren, oorsaecke souden mogen nemen haer daervan te onthouden, soo ist dat mijne Heeren van de Gerechte omme sulcx voor te comen soo veel doenlyck is, bij provisie, totdat anders daerinne sal wesen voorsien, geordonneert hebben ende ordonneren mits desen', dat geen graven zouden mogen openstaan noch dooden begraven worden des Zondags in de beide groote kerken gedurende den geheelen dag en in de kapellen gedurende den voormiddag; evenmin mocht dit in de week in de groote kerken geschieden in den tijd dat morgenof avondpredikatie gedaan werd, terwijl nergens, in kerk noch kapel, noch op eenig kerkhof tegen of in den nacht, maar alleen des morgens en overdag de graven geopend mochten worden.[1)]

Gewoonte was het in die dagen ter begrafenis te gaan, gehuld in een langen zwarten mantel, - een kleedingstuk dat ook de dragers in breede plooien van de schouders nederhing. Dat zulk een mantel, uit wollige stof vervaardigd, een uitstekend middel was, om smetstoffen in zich op te nemen en te verspreiden, behoeft geen betoog, en dat onze voorvaderen het gevaar inzagen, bewijst de keur van 1635 waarbij op boete van 25 gl. verboden werd met zulke rouwmantels ter begrafenis te komen. Dat zelfde artikel verbood tevens, op boete van 50 gl., het behangen van het sterfhuis met zwart baai of andere stof.[2)]

In de reeds meermalen aangehaalde Pestkeur van den 14^{en} Mei 1558 treft men een artikel aan, waarbij een ieder werd aangezegd, dat hij genoegen moest nemen met die plaats op het kerkhof, welke hem door den doodgraver voor zijn doode zou worden aangewezen.

Die bepaling vond haar oorsprong in de weinige ruimte, die de toenmalige begraafplaatsen binnen Amsterdam, wanneer de sterfte plotseling zeer groot werd, aanboden. En dat plaatsgebrek nam op den duur toe, want het zielental vermeerderde voortdurend, terwijl de kerkhoven hunne oude afmetingen bleven behouden. Toen dan ook in 1601 het

1) Keurb. H. fo. 203.
2) Keurb. L. fo. 10.

sterftecijfer bijzonder hoog klom, bleken de doodenakkers veel te klein en zag de stadsregeering zich genoodzaakt het plein, waarop weleer de kerk der Kartuizers stond, de bleekvelden van het Ronde Bagijnhof en de open plaats van het gasthuis ‘aen de westzyde van de nyeuwe nonne kerck plaech te wesen, daer Dirck Fredericx apoteecker zijn thuyn heeft’, tot begraafplaatsen te doen inrichten.[1] Het besluit hiertoe werd den 25sten Augustus genomen en daarbij bepaald, dat eerstgenoemde begraafplaats uitsluitend zou dienen voor de lijken, die kwamen van de paden gelegen buiten de stad tusschen den Reguliers- en Haarlemmerdijk. Het jaar daarop besloot men tot het maken van nog een nieuwe begraafplaats waartoe den 1en Juni aangewezen werden de ledige erven gelegen achter de huizen staande op de zuidzijde van de Nieuwe Hoogstraat, die voor een gedeelte onmiddelijk tot dat doel zouden worden aangewend, voor een ander gedeelte braak zouden blijven liggen, om er ter gelegener tijd een kerk op te bouwen, en waarop dan ook weldra de Zuiderkerk verrees.[2]

Den 19en Augustus 1617 kwam een nieuwe ordonnantie uit, mede met het doel de lijken zooveel mogelijk gelijkelijk over de verschillende begraafplaatsen te verdeelen. Zij bepaalde, dat de dooden van de Oostzijde van het Damrak en den Amstel op de kerkhoven der Oude- en Zuiderkerk, die van de Westzijde van Damrak en Amstel tot de Oostzijde van de Prinsegracht incluis op dat der Nieuwe Kerk, en die van buiten de Prinsegracht en van de paden op het Karthuizers- en nieuw geordonneerde-kerkhof ter ruste zouden worden gebracht[3].

Aldus werd de stad en hare vrijheid als 't ware in drie kerkhofwijken verdeeld, aan welke wijze van verdeeling men bleef vasthouden, want toen de begraafplaatsen buiten de Heiligenwegs- en St. Anthonispoort, het laatste genoegzaam, het eerste geheel in 1639 gereed gekomen waren, werd den 6en Augustus van dat jaar de bepaling gemaakt, dat diegenen, die buiten de genoemde poorten en ook buiten de Regulierspoort binnen de stadsvrijheid woonden, hunne dooden vooreerst op het kerkhof buiten de Heiligewegspoort moesten

1) Resolut. Vroedsch. No. 8/9 fo. 358.
2) Resolut. Vroedsch. No. 8/9 fo. 399 vo.
3) Keurb. I fo. 169 vo.

begraven en daarna ook op het tweede, zoodra dit ‘opgemaeckt zal wesen’[1]. Deze ordonnantie onderging den 8^{en} Mei van het volgende jaar de volgende wijziging en uitbreiding: zij die woonachtig zijn buiten de stad binnen haar vrijheid bewesten van den Amstel, alsmede in de wijk binnen de stad aan de Westzijde van den Amstel en het Rokin, beginnende van de Nieuwe Amstelbrug tot aan de invaart naar de Osjessluis, door die sluis en het Spui, door de groote en kleine Heisteeg, Huidenstraat, Runstraat en de Zuidzijde van de Looiersgracht tot aan de Stadsvest en langs die vest terug tot aan de Amstelbrug, moesten begraven op het kerkhof buiten de Heiligewegspoort, terwijl dat buiten de St. Anthonispoort bestemd was voor hen die woonden op de Oostzijde van den Amstel buiten de stad en binnen haar vrijheid en in de wijk gelegen tusschen de Geldersche kade en Kloveniersburgwal en de Stadsvest, strekkende van den Binnen Amstel tot aan het IJ[2].

Hier moge nog aangeteekend worden, dat volgens een oude keur, dagteekenend van omstreeks 1399, de kerkgraven minstens 5 voet diep moesten zijn, ‘ten wair datter dootscrenen onder stonden’, in welk geval 4½ voet geoorloofd was, en dat zij met zerken moesten bedekt worden. Voor de graven op de kerkhoven werd een diepte van 4 voet geëischt[3].

Was er dus vaak nijpend gebrek aan plaats voor de overledenen, niet minder was dit het geval, in de tijden voor den bouw van het groote pesthuis aan den Overtoomschen weg, voor hen, die door de ‘gave Gods’ waren aangetast.

Sinds op het einde der 15e eeuw het Oude-, Heilige Geestof St. Elisabeths-gasthuis met dat van St. Pieter in de Nes vereenigd was geworden, bezat Amsterdam twee gasthuizen, nl. het laatstgenoemde en het O.L. Vrouwe op de Westzijde van den Nieuwendijk, en aan beide deze Godshuizen was eene inrichting, uitsluitend voor de verpleging van Pestlijders, verbonden.

Van die inrichting van het L.V. Gasthuis verneemt men hoegenaamd niets, ietwat meer van die van het St. Pieters.

Vermoedelijk is van den beginne af aan het Gasthuis in de

1) Keurb. L. fo. 91.
2) Keurb. L. fo. 105 vo.
3) Keurb. A fo. 18 vo.

Nes een Pesthuis verbonden geweest, zeker is het echter dat voor 1500 reeds zulk eene verplegingsinrichting aanwezig was. In een aanteekening van Gasthuismeesteren lezen wij toch, dat den 28^{en} April 1500 een stuk gronds voor 'dat *nye* pestilencihuys' werd afgerooid, dat den 1^{en} Mei daaraanvolgend de eerste steen werd gelegd en dat in 1501 de bouw tot stand kwam[1)]. Dit gesticht was door het klooster der Cellebroeders van het St. Pietersgasthuis gescheiden.

Toen nu in 1557, 1558 en 1566 de 'haestige sieckte' hier tallooze slachtoffers maakte, bleken die inrichtingen aldra te klein, om alle lijders, die geen eigen onderkomen hadden, op te nemen. De bepaling der Pestkeuren, dat men geen lijders aan die ziekte in huis mocht opnemen, dan met speciale vergunning van den eigenaar van het perceel, zal er het hare toe hebben bijgedragen, om het aantal zulker dakloozen te vermeerderen. De nood drong ten zeerste om die 'arme menschen hulp te doen, die nyet enn behoeven op de straet te sterfven' en daarom besloot de Raad in zijn vergadering van den 4^{en} October 1557 met Regenten van het St. Pietersgasthuis in onderhandeling te treden over de St. Pieterskapel, ten einde dit gebouw tijdelijk voor dien dienst in te richten. Ter tegemoetkoming in de onvermijdelijke onkosten, die daarmede gepaard zouden gaan, zou door de stad aan Regenten maandelijks 100 gl., of zooveel meer als blijken zou dat die onkosten hooger liepen, uitbetaald worden. Men overwoog daarbij tevens, dat men Regenten hiertoe mogelijk ongenegen zou vinden, in welk geval men de bovenlocaliteit van het Bushuis 'zoude employeren omme de siecken voorszeid aldaer te leggen zoemen bequamelicxt en ten minste coste van der stede zal kunnen'[2)].

1) Renteb. v. h St. Prs. Gasthuis Ao. 1500 fo. 1. Deze aanteekening luidt; 'Item wij Jacob Petersz., Ghijsbert Lap Fekerdyz, Bruninc Claesz en Jan Ghijsbertz gasthuysmeesters hebben toegeleyt dat nije pestilencihuys achter van die Aemstel tot voer an die straet en voert mit een ellenboech nae 't ander huys toe vant gasthuys en dat gheroyet by consent die rade deser stede als Jan Banning Scout, Bertolmeus Jacobz, Dirck Baerdez, Dirck Claesz, meester Willem Andriesz Burghemeesters op den 28en dach in April A^{no}. 1500 den derden dach in Mey daer nae wert die eerste steen gheleyt. Item 1501 soe heb wy Ghysbert Lap Fekerdiz Floris Jansz. Frans Claesz en Jan Ghijsbertz dat pestilencihuys ghemaket.' Zie Commelin p. 543.

2) Resol. Vroedsch. I. fo. 182 vo.

Dat Bushuis werd toen nog niet tot het genoemde doel ingericht, doch ik vond ook geen bewijs, dat dit wel met de St. Pieterskapel het geval was. Is deze laatste echter ter verpleging van Pestlijders aangewend geworden, dan blijkt uit de Vroedschapsresolutie van den 21^{en} dierzelfde maand, dat de daardoor verkregen ruimte niet toereikend was. Daar toch lezen wij, dat 'geresolveert [werd] tot behouff van den voorszeiden ziecken te employeren den bedden van St. Pietersgasthuys op de coopmanscamer en andere plaetsen daer ledigge bedden zijn ende oick te moegen leggen matten ende bedden op den gallerie vant Pestilenciehuys ende ingevalle tzelve nyet genoech zoude moegen helpen, dat men St. Pieters-gasthuys eensdeels zoude offschieten ende maicken tot noottruft van den voorszeiden ziecken. Ende dat men van der stede wegen zoude behulp doen de voorszeide gasthuyse omme de costen van der voorszeide ampliatie te dragen geduerende desen veeghen tyt, op hoope mede dat de voorszeide zieckte dese aenstaende wijntertyt deur Goodts gracie ophouden ofte minderen zal[1].'

Is de ziekte werkelijk door een spoedig invallende koude zoodanig verminderd, dat de gewone pesthuizen weder plaats genoeg aanboden, of hebben Gasthuismeesteren zich tegen het Raadsbesluit verklaard en is men, zoo goed en zoo kwaad als het ging, blijven voortsukkelen? Deze vragen doen zich op wanneer men in de resolutie van den 29^{en} Juni 1558 weder alleen van het 'Pestilenciehuys in St. Pieters Gasthuys,' dat door de 'vermeerderinge van de Peste' te klein bevonden werd, hoort spreken. Hoe het zij, op laatst genoemden datum kwam de Vroedschap met een nieuw voorstel bij Regenten van het Gasthuys, n.l. om het geheele gesticht tot een Pesthuis in te richten en de zieken 'mit andere natuerlijcke zieckten belaeden' in het Lieve Vrouwen Gasthuis onder te brengen. De onkosten zouden bestreden worden, deels uit de stadskas, deels uit de liefdegiften der goede gemeente, die wekelijks door het gasthuis zouden mogen gecollecteerd worden[2].

Hiertegen brachten Gasthuismeesteren echter zoovele onoverkomelijke bezwaren in, dat de Vroedschap den 5^{en} Juli na

1) Resol: Vroedsch. I fo. 184.
2) Resol: Vroedsch. I fo. 204.

lange deliberatie besloot ten spoedigste het Bushuis voor de ontvangst van Pestlijders in orde te brengen. Daartoe zou men op den ondersten zolder zooveel bedden, als mogelijk was, plaatsen en voorts ''tzelve Bushuys op de mueren offschieten.' De Regenten namen aan deze inrichting onder hun beheer te nemen, mits zij daarin werden bijgestaan door drie of vier 'goede mannen', waartoe door Burgemeesteren de Raadsleden Hendrik Cornelisz, Albert Marcusz, en Cornelis Jacobsz, gecommitteerd werden.[1].

En zoo geschiedde het ook inderdaad, tot ongerief van Jacob Hendriksz, kapitein der Ruiterwacht, die den toren bij der stede Bushuis bewoonde en dezen moest ruimen 'tot behouff van de vaders ende moeders geordineert tot die toezichte vant pestilentiehuys vant voorzeide bouschuys gemaeckt', doch die 2 ℔ vlaamsch, of 12 gl. ontving voor de onkoste van huishuur, waarin hij door dit besluit vervallen was.[2]

Den 30^{en} September 1566 zien wij de questie van het plaatsgebrek wederom in den Raad behandelen en het voorstel doen te trachten de kerk der Pauwelsbroeders voor het onderbrengen der lijders in gebruik te krijgen. Dit plan schijnt evenwel op weigering dier kloosterlingen gestuit te zijn, tenminste den 17^{en} October van dat jaar stellen de Heeren noch eens voor, de St. Pieters Kapel tot dat doel te employeren, doch ook hiertegen schijnt oppositie bestaan te hebben aangezien den 15^{en} November daaraanvolgend de zaak ten derde male in de Vroedschapsvergadering ter sprake kwam en men besloot nogmaals alle pogingen in het werk te stellen, om bestuurders der beide genoemde kerkgebouwen tot een tijdelijken afstand te bewegen; mislukten deze pogingen, dan zou men opnieuw zijn toevlucht tot het Bushuis nemen.[3]

Uit niets bleek mij of een der voorgestelde localiteiten in gebruik genomen werd. Ik memoreerde het bovenstaande slechts als een staaltje der vele moeielijkheden, waarmede men in die dagen, onder vaak hoogst benarde omstandigheden, te kampen had.

Volkomen deel ik Ter Gouw's verwondering, dat de stadsregeering niet op het denkbeeld kwam om in zulke gevallen houten barakken op te slaan, daar zij toch een voorbeeld

1) Resol: Vroedsch. I f°. 205.

2) Stadsreken: A^{o}. 1559 f°. 106 vo.

3) Resol: Vroedsch. 2 f°. 37, 39, 42.

aan de rijke ingezetenen had, die hun door de pest aangetaste huisgenooten naar hun tuinen buiten de stad lieten vervoeren en daar in tuinhuisjes verplegen.[1)]

Intusschen was in October 1566 de stadsregeering in onderhandeling getreden met de overste van het Maria Magdalena in-Bethaniën-klooster ten einde dit over te nemen en tot een blijvend zieken- en in hoofdzaak tot een pest-huis in te richten. De omstandigheden, waarin dit klooster verkeerde, schenen het plan der Regeering in de hand te zullen werken. Zijn finantieele toestand was namelijk van dien aard, dat de conventualen bijna geen kans meer zagen zich zelf, laat staan de kloostergebouwen te onderhouden, en zelfs was er van de kloosterlingen een verzoek aan de stad tot overneming van het convent uitgegaan. Wilde men eene zoodanige stichting echter aan haar oorspronkelijk doel ontrekken, dan was daartoe vergunning noodig van den Bisschop van Haarlem, welke door den Paus gesanctioneerd moest worden, als geestelijke overheid, en van den Koning als wereldlijke oppervoogd. Schoon de overdracht van het klooster niet plaats had - naar mijne meening was het de Bisschop van Haarlem, die zijn goedkeuring onthield - gaven de bemoeiïngen der stadsregeering echter aanleiding tot het ontstaan van een document, dat voor ons niet van belang ontbloot is. Het is het Proces-verbaal eener inspectie naar aanleiding van het request aan Z.M. op 's Konings bevel door een lid van het Hof van Holland den 11^{en} Juni 1567 gedaan.

Uit dat Proces-verbaal wil ik het volgende aanhalen.

In de eerste plaats werd op de ligging des kloosters gewezen. Begrensd ten Noorden door de Barndesteeg, ten Zuiden door de Koestraat, ten Westen door den O.Z. Achterburgwal en ten Oosten door een tamelijk breeden weg langs de stadsmuur, den lateren Kloveniersburgwal, was het klooster aan alle zijden van de omliggende woningen door vrij ruime verkeerswegen gescheiden, zoodat ‘tvoirscreven clooster tot een pesthuis gemaect zijnde, andere huysen daaromtrent staende daerdoor te min geinfecteert zouden mogen werden’. Van niet minder belang werd beschouwd, dat op weinige na alle vensters uitzagen op een ruime binnenplaats. Die binnenplaats mat van Oost naar West 270 voet (76.44 M.) en

1) Ter Gouw V. 184. keurb: E. f°. 106. Handvesten p. 1006*a*.

van Noord naar Zuid 100 voet (28.31 M.) hetgeen een oppervlakte van 2164 □ M. geeft. Op de binnenplaats waren twee ‘beexkens’, smalle doorloopende grachtjes, waarvan het eene, komende uit het Westen, zijn water ontving uit de O.Z. Achterburgwal, terwijl het andere, uit het Oosten inkomende, uit de stadssingelgracht sproot. Het eerstgenoemde was 3.37 M., het laatste 2.83 M. breed. Het plan was het oostelijk beekje door te graven en dus in verbinding te brengen met het westelijke, ‘omme alsoe binnen den voirscreven pesthuyze tot allen tijden versche water te hebben, waermede men die ziecken zoude mogen zuyveren ende reynigen.’ In die dagen was het water binnen de vesten nog zuiver genoeg om tot dat doeleinde gebruikt te kunnen worden. En ten einde te verhoeden, dat het, ook door het uitspoelen van lakens en ander door de lijders gebruikt lijnwaad verontreinigde beekwater zich met dat van den achterburgwal vermengde, zou aan weerszijde der beek een schotdeur gemaakt worden. Was het nu eb, dan zou men de deur aan de zijde der stadsvest openen en aldus het onreine water in de buitenste of singelgracht loozen, en bij vloed de andere deur openzetten ten einde het frissche burgwalwater in te laten. Men ziet hieruit, dat men in dien tijd reeds zeer practische voorzorgsmaatregelen wist te nemen en reeds zeer goed begreep welk een rol geinfecteerd water bij de verbreiding eener epidemie speelde.

Overigens vindt men in dit proces-verbaal de grondvlakten van eenige localiteiten opgegeven met bijvoeging van het aantal bedden, dat men er meende te kunnen plaatsen.

Zij zijn als volgt:

	Lengte	**Breedte**	**Oppervlak**	**Aantal bedden**
Ziekenzaal	17 M.	7 M.	119 M.^{2}	16
Lokaal daarboven	17 M.	7 M.	119 M.^{2}	16
Reventer met 2 kamers annex.	53.79 M.	5.66 M.	304.45 M.^{2}	80
Dormiter met kamer annex.	58.04 M.	5.66 M.	328.50 M.^{2}	62
Een spinkamer	25.48 M.	7 M.	178 M.^{2}	} 53
Lokaal daarboven	25.48 M.	7 M.	178 M.^{2}	} 53
Achterkerk	21.23 M.	8.49 M.	179.24 M.^{2}	36
Opperkerk	28.31 M.	8.49 M.	240.35 M.^{2}	[1)]45

[1)] Stukken betreffende het Bethaniënsklooster. Gem. Archief L.K. 5 N°. 15

Men zou dus in het geheel 308 lijders in het Bethaniënklooster kunnen opnemen, terwijl in geval de nood bijzonder groot was, ook nog een paar andere gebouwen op de binnenplaats, als een brouw- en een wasch-huis, tot ziekenzalen zouden zijn in te richten.

Zulk een aanwinst van legersteden voor behoeftige lijders achtte de stadsregeering van het hoogste belang en het lag voorzeker niet aan hare pogingen dat het plan, gelijk ik reeds mededeelde, schipbreuk leed.

Toen na de alteratie van 1578 de kloosters der Oude- en Nieuwe Nonnen ter verpleging van zieken werden ingericht - een daad waarmede de vereeniging van het St. Pieters met het L.V. Gasthuis gepaard ging - werd, zooals licht te begrijpen is, op die terreinen onmiddellijk een plaats voor de verpleging van Pestlijders afgeschoten.

Onze oudste stadshistorieschrijver, Pontanus, wiens werk over Amsterdam in 1611 in 't latijn en in 1614 in 't hollandsch het licht zag, geeft in die vertaling de volgende beschrijving van dat Pesthuis: ‘Ten leste wort het Pesthuys door eene riviere daertusschen loopende, van de reste van het gasthuys met een houten brugghe afghescheyden; alsoo nochtans dat het in hetselve park met het Gasthuys begrepen wordt; het heeft in het midden een viercante plaetse properlick geschickt, daer zijn rontom seer vele bedden, den voorleden jaeren, de Peste seer regnerende, sijnder wel vijfhondert ende meer in hetselve gheherberght t'samen geweest.’[1)]

Uit dit citaat zou men allicht de gevolgtrekking kunnen maken dat er, sinds de inrichting dier beide kloosters tot ziekenhuizen, aan plaats geen gebrek meer zou zijn. Het tegendeel leeren ons echter de notulen der Raadsvergadering van den 13^{en} April 1602 kennen, die ik hier in extenso wil laten volgen. Zij luiden: ‘Alsoe overmits de besmettelycke sieckte van de peste diemen (God betert) dagelick alhier ter stede verneempt, de gasthuijsen derselver stede (volgende de clachten van de Regenten van dien aen den Heeren Burgermeesteren gedaen) met sulcke getale van crancken menschen worden vervult, dat de plaetse vant Pesthuys veel te cleyn werd bevonden om de personen met deselve contagieuse

1) Pontanus p. 117.

sieckte besmet zijnde te mogen logeren ende accomoderen, sulcx dat men ter oirsaecke van dien menichmael benodicht is twee ende drie van de voorszeide siecke menschen op een bedde te leggen, hebben Burgermeesteren ende 36 Raden nae communicatie ende rijpe deliberatie daer op gehouden, nodich geacht, dat in alder haeste tot gerieff van de voorszeide crancke menschen, noch een pesthuys werde opgemaeckt, maer deur dien datter zwarichheyt werde gemoveert bij wyen de costen tot opmaecken vant voorszeide pesthuys soude werden gedragen, tzy uyt der stads incompsten, ofte uyt de overschietende middelen van de Goodshuysen, soe is bij den voorszeiden Raed geresolveert, dat de Heeren Burgermeesteren haer naeder sullen gelieven te informeren op de staet ende incompsten der Goodshuysen ende Kercken binnen deser stede, omme daernae bij den denselven Heeren Burgermeesteren gedelibereert ende geresoleveert te werden hoe ende uyt wat middelen de oncosten tot vervallinge vant voorszeide pesthuys sullen werden gevonden ende betaelt. Ende dat nyettemin midlertijt opt spoedichste bij der hand genomen ende voltrocken sal werden het selffste pesthuys ter plaetse ende in alsulcke forme als de Heeren Burgermeesteren metten heeren Tresorieren ende Fabryckmeester sullen goetvinden ende ter voorszeide vergaderinge is voorgedragen.'[1)]

Ongelukkigerwijze zijn de Resolutiën van Burgemeesteren van dat jaar niet tot ons gekomen en vergat men te notuleeren, welke plaats voor dat tweede Pesthuis aangewezen was. Ook vond ik geene bewijzen voor de totstandkoming en zwijgen onze stadshistorieschrijvers ten eenemale over deze zaak. Genoeg zij het echter, door bovenstaande vroedschapsresolutie aangetoond te hebben, dat de oude euvelen nog niet uit den weg geruimd waren.

Beter werd het doel bereikt in den jare 1617. Twee hoofdmotieven lagen ten grondslag aan het besluit, dat den 13^{en} Juli van dat jaar door den Raad genomen werd: 1°. 'dat het tegenwoordich Pesthuys nyet groot genoug is om bij tyden van sware peste, de siecken daerinne te mogen logeren; 2$^{o.}$ dat tselve pesthuys soe nabij gebouwt is aen de andere Goodshuysen, dat door de nabijheyt ende gemeenschap

1) Resol. Vroedsch. 8/9 f°. 391 v°.

tusschen d'selve repective huysen, wel eenige besmettinge ende sieckte soude mogen ontstaen.' Eindelijk was men dan toch gaan inzien, dat zoodanige inrichting buiten de bebouwde en dichtbevolkte kom der gemeente moest gebracht worden - maar waarom, vraagt men zich af, het Pesthuis eerst nu, terwijl van oudsher het Leprozenhuis, ter voorkoming van besmetting, buiten de stadsvesten gehouden was?

Deze beide motieven in overweging nemende, werden Gasthuismeesteren geauthoriseerd in onderhandeling te treden met den eigenaar van een giethuis, gelegen buiten den Heiligenwegspoort aan den Heiligen- of Overtoomschen weg. Gasthuismeesteren hadden reeds sinds lang naar een geschikte plaats voor zulk een hospitaal uitgezien, maar 'voor desen tyt geene betere gelegentheyt cunnen dispicieren ende vinden' als het gemoemde gebouw, vooral omdat men het met de schuit - het gewone transportmiddel dier dagen van Pestlijders - van achter kon bereiken. In de resolutie der Vroedschap, waarbij die gieterij 'bij provisie' tot een Pesthuis zou worden ingericht, werd dan ook uitdrukkelijk bepaald, dat het huis 'sulcx geapproprieert' zou worden, 'dat de siecken van achteren, ende nyet van voren aen den wech tot hetselffde huys worden gebracht ende daerinne ontfange.'[1)]

'Bij provisie' hadden de Heeren bepaald, doch nimmer zou het Pesthuis weder binnen de vesten komen.

Dertien jaren lang waren de lijders in dit gesticht verpleegd geworden, toen dat gebouw in verval begon te geraken. Bovendien oordeelde men, dat door het toenemen der bevolking de streek rond dat Pesthuis te veel bewoond was geworden en dat door diezelfde oorzaak nu en dan weder de klacht over te weinig ruimte was gerezen. Toen werd eindelijk den 20^{en} Juni 1630[2)] een afdoende maatregel getroffen door te besluiten tot den bouw van het ruime gesticht, dat, tot de voltooiing van het Wilhelmina-Gasthuis, in den laatsten tijd onder den naam van Buiten-Gasthuis, aan de ziekenverpleging bleef gewijd. De naam der brug, die er henen leidde, houdt nog de oorspronkelijke bestemming van het gebouw in herinnering.

1) Resol. Vroedsch. 12. f°. 17.

2) Resol. Vroedsch. 16. f°. 152.

Ik meen met deze korte schets der geschiedenis onzer Pesthuizen te kunnen volstaan, en verwijs hen, die omtrent het laatste meer bijzonderheden wenschen te vernemen, in de eerste plaats naar Wagenaar en voorts naar Commelin, Philips von Zesen en andere beschrijvers onzer oude Amstelstad.

Wij zagen uit het tot hiertoe medegedeelde hoe de stadsregeering naar haar beste vermogen trachtte de besmetting binnen de meest enge grenzen te beperken, doch de middelen, die haar daartoe ten dienste stonden, waren van dien aard, dat die grenzen nog steeds schrikbarend ruim bleven. Desinfectiemiddelen - ik merkte het reeds op - ter ontsmetting van woningen en goederen, kende men niet; men verwachtte in deze alles van de lucht. Doch die lucht was mede met smetstof bezwangerd en diende dus in de eerste plaats gezuiverd te worden. Dit zag men - voorzooverre ik kon nagaan - het eerst in bij de zware Pest van 1602 toen de Heeren den 7^{en} Augustus de volgende afkondiging lieten doen: 'Voorts alsoo mede goetgevonden is dat tot suyveringe van de luchte, sooveel Godt daartoe genade sal willen geven, van deser stede wegen op de merct eenige teertonnen somtijts gebrant sullen worden, gelyck mijne voorszeide heeren gaern souden sien, dat bij de vermogende burgeren mede gedaen werde, soo wordt eenen yegelycken mits desen geinsinueerd ende toegelaten totten selffden eynde sulcx nae elcx gelegentheyt mede te doen, ende dat met goede opsicht, dat daerdeur geen peryckel van brant ontstae'[1)]. Of het middel de uitwerking had, die men er van hoopte en verwachtte, meldt de historie niet, doch in alle gevallen was het een lofwaardig pogen en een bewijs, dat men voortschreed op een pad, dat eenmaal tot gewenschte uitkomsten moest leiden.

Het is den menschelijken geest eigen te sporen naar de oorzaken der feiten, die hij waarneemt, en zoo zochten onze voorvaderen ook naar de kiemen, waaruit de verwoestende Pestziekte zich zou kunnen ontwikkelen. Zoo was men langzamerhand tot de overtuiging gekomen, dat verschillende vruchten en groenten die kiemen in zich bevatten; men vindt dan ook in de keur van den 7^{en} Augustus 1602 voor

1) Keurb. H f°. 203 v°.

het eerst het verbod uitgevaardigd tegen het invoeren en verkoopen van alle soorten van pruimen, alsmede van spinasie en komkommers[1].

Waaraan de witte pruimen het te danken hadden, dat zij in de keur van den 22^{en} Juli 1636 als onschadelijk voor de gezondheid verklaard werden, terwijl de blauwe een verboden koopwaar bleven, wordt niet medegedeeld, en evenmin hoe men tot de ontdekking gekomen was, dat het loof van wortelen, rapen, radijs en andere aardvruchten hoogst nadeelig in Pesttijden werkte. Genoeg zij het, dat voortaan de invoer van zulke vruchten waar het loof nog aan of bij was, binnen de stad en hare vrijheid verboden was[2].

Waren de tot nu toe behandelde keuren gemaakt en uitgevaardigd in tijden, dat de ziekte binnen onze stad woedde, andere zijn er, die ten doel hadden te verhinderen, dat zij uit besmette plaatsen werd overgebracht.

De oudste zoodanige vind ik gedagteekend van den 19^{den} Juli 1507. Zij luidt: ‘Ende omme sekere contagiose ende voortspruytende siecheden als pestilencie ende andere binnen de voorszeide stadt van Utrecht ende daeromtrent, Godbetert, ontsteecken ende regnerende, soe gebiet men, dat niemant poirter noch vreemde hem en vervordere van Utrecht off daer omtrent binnen deser stede oft vrijheit te voeren of te brengen enyge oefte of fruyt op verbeurte van 'tselve’[3].

Een diergelijk verbod werd den 19^{en} September 1635 uitgevaardigd, toen Leiden op deerlijke wijze van de Pest te lijden had. De daarin genoemde artikelen, die niet uit die stad mochten geïmporteerd worden, waren vellen, vachten, saaien, wol, lakens en alle andere manufacturen van saai of wol gemaakt, voorts oude en nieuwe wollen kleederen, lappen en oude vodden. Door deze bepaling werd de geplaagde stad in hare hoofdnering, de draperie, zwaar getroffen, maar bovendien had zij ook een niet geringen uitvoer naar Amsterdam van vruchten en groenten, die almede voor den tijd, dat zij besmet verklaard bleef, ten eenenmale geschorst werd. En de schipper, die het waagde zulke goederen over te

1) Keurb. H. f°. 203 v°.

2) Keurb. L f°. 26.

3) Keurb. B f°. 97 v°.

voeren, verbeurde zijn schuit en werd vervallen verklaard van zijn veermanschap[1].

Aan diezelfde straf stelde zich, sinds 14 Mei 1558, de veerman bloot, die uit plaatsen, buiten de stadsvrijheid gelegen, zieken in 't algemeen en pestlijders in 't bijzonder binnen Amsterdam bracht. Deze bepaling had nog een tweede doel, n.l. om de overbevolking der gasthuizen tegen te gaan. De wijze waarop men die lijders de gemeente opdrong, wordt in die keur aldus geschetst: ‘stellende die siecken op der strate voor der goeder luder deuren neder en dan wegvarende latende alsulcke siecken hier blijven, om alsoo de goede luden te bedwingen deselve siecken hulp te doen oft in de gasthuysen alhier te bestellen.’ Den Portiers en Boomsluiters werd strenge last gegeven een scherp oog op de inkomende personen en schuiten te houden[2].

Van eene quarantaine voor schepen wordt het eerst gewaagd in 1563. Den 25^{en} Augustus van dat jaar was het tappen van Engelsch bier hier ter stede verboden geworden, omdat dit uit Londen werd aangevoerd en deze stad en omliggende plaatsen door een hevige pest geteisterd werden. Den 30^{en} September daaraanvolgende breidde men deze keur uit door er aan toe te voegen, 1°. dat geen herbergiers reizigers, komende uit die geïnfecteerde plaatsen, mochten herbergen, en 2°. dat de van daar komende schepen gedurende 14 dagen op hun anker moesten blijven liggen, alvorens zij binnen de stad of hare vrijheid mochten komen, terwijl ook geen der opvarenden zich binnen dat tijdsbestek van boord zou mogen begeven.[3]

Slaat men het register der Groot Plakkaatboeken op, dan vindt men onder het hoofd ‘Pestilentiale ziekten’ tal van ordonnantiën door de Staten-Generaal betreffende de quarantaine uitgevaardigd, die tevens verschillende bepalingen bevatten omtrent het laden der schepen in besmette havens en het lossen hier te lande, omtrent de plaatsen waar zij in Nederland mochten binnenvallen en omtrent hetgeen waaraan de schippers, de bemanning en andere opvarenden zich te hou-

1) Keurb. L f°. 3 v°.

2) Keurb. F f°. 53 v°.

3) Keurb. F f°. 124 v°. 130.

den hadden. En op menige overtreding vindt men aldaar de straffe des doods gesteld.

Hij, die de omvang der rampen, waardoor onze stad in Pesttijden getroffen werd, naar cijfers wil afmeten, zal te vergeefs in onze archieven naar officieele bescheiden zoeken en zich moeten tevreden stellen, hetzij met de getallen die men verkrijgt uit de begrafenisregisters, hetzij met hetgeen Commelin ons mededeelt. Uit geen dezer beide bronnen verneemt men echter het zuiver getal der aan de pest bezwekenen.

Toch wil ik hier nog laten volgen hetgeen genoemde schrijver ons omtrent de sterfte doet weten.

In 1602, schrijft hij, stierven te Leiden tusschen de 700 à 800 menschen 's weeks, en te Amsterdam over de 800. De zwaarste week voor deze stad was de laatste van September, toen het doodental ongeveer 900 bedroeg. Gedurende die pest stierven in het Burgerweeshuis omstreeks 300 kinderen.

De sterfte van 1617 geeft hij aldus van maand tot maand op.

Januari	178	Juli	669
Februari	197	Augustus	916
Maart	189	September	1882
April	321	October	1619
Mei	328	November	985
Juni	317	December	848
	1530		6919

in het geheel dus 8449 personen.

Voorts geeft hij nog de volgende cijfers:

A°	1623	5929	A°	1636	17193
	1624	11795		1655	16727
	1625	6781		1663	9752
	1635	8177		1664	24148

De hoogste sterftecijfers worden aldaar geweten aan slappe winters en drooge, heete zomers. Overvloedige regens verminderden sterk den voortgang der ziekte.[1)]

Hardnekkig en zwaar was de strijd, dien onze voorvaderen

1) Commelin p. 1179.

tegen deze verderfelijke ziekte te voeren hadden en zwak slechts waren de wapenen waarmede zij zich tegen haar konden omgorden. Geen wonder dus, dat men vaak wanhoopte aan de macht der menschen, om die gevreesde vijandin ten onder te brengen. En dan ziet men in den katholieken tijd ommegangen houden met het H. Sacrament en misoffers opdragen en boetepleging doen, en later, na Amsterdams overgang, vast- en bededagen uitschrijven, om Gods toorn, die blijkbaar door deze plaag op de stad rustte, te verbidden en af te wenden. En vooral nam men die bovennatuurlijke middelen te baat, wanneer eene vreemde, tot toen onbekende ziekte de stad met dood en verderf kwam bedreigen. Zoo geschiedde het in den jare 1529. 'Alzoe, God betert, een sonderlinge haestige syeckte opgecoomen es, dair mede onse nabueren tot Deventer ende andere diversche plaetse gequelt ende in merckelycke getaele deser werlt overleden zijn, dwelck God de Heer almachtich ongetwifelt verhenget overmits groote verscheyden sonden nyet alleen by henluden maer oick by ons tegen zijnen godlycken mogentheyt gedaen, ende overmits dongeregeltheyt, verkeertheyt ende misbruycken dagelycxs onder den karsten menschen gebuerende,' luidt de aanhef van de keur van den 16^{den} September van genoemd jaar, en uit dien aanhef bespeuren wij reeds, dat men tegen deze ziekte, die aldaar 'de heete nyeuwe sieckte', elders 'die swetende syeckheyt'[1] genoemd wordt, geen kruid gewassen wist. Men vindt dan ook geen enkelen natuurlijken maatregel genomen, om de besmetting buiten onze vesten te houden; de Heeren van den Gerechte bepaalden zich alleen tot het ordonneeren eener processie met het H. Sacrament en het uitdrukken van hun wensch, dat deze ommegang door alle ingezetenen met 'vuericheyt' zou mede gemaakt worden en men sich 'mit alder manieren van penitentie tot Gode almachtich van [zijne] sondiger wegen [zou] bekeren, in vasten, bidden en andere manieren van gerechtiger penitencie, ten eynde God die Heer almachtich doer zijn oneyntlycke ontfermherticheyt deser en andere goede steden en Landen of dingezetenen van dien van de voorszeide sieckte en haestige doot genadychlycken bewaeren wille'[2].

1) Privilegieb. I. fo. 195 v°.

2) Keurb. D fo. 147. v^{o}. 148.

Mij bleek niet, dat deze ziekte binnen Amsterdam slachtoffers maakte; ook is het de eenige keer, dat ik van haar melding vond gemaakt. Welke krankheid men onder bovengenoemde namen verstaan heeft, moet ik aan het onderzoek van medici overlaten[1)].

Ten slotte mogen hier nog een paar voorschriften plaats vinden, die, volgens verklaring der schrijvers, uitstekende diensten bewezen als voorbehoedmiddelen tegen 'Pestilentiale ziekten'. Het eerste, dat in de tweede helft der 17de eeuw werd opgeteekend, doch toen reeds geen nieuw middel meer was, luidt: 'men neemt voor een halve of heele stuiver cardobenedictus, dat in 1 mingel bier gedaan, daarin 24 uren laten staan en dan des morgens 1 roemertje nuchter gedronken, is heel goed daarvoor.' Het tweede leert men kennen uit den brief van Mr. Bijlder, geneesheer aan boord van een door de Pest besmet schip, den 13^{den} October 1712 uit het Vlie geschreven aan het College ter Admiraliteit en door dit in handen gesteld van de Inspectores Collegii Medici, om hunne meening omtrent den aard der in dien brief beschreven ziekte te vernemen. Deze namen dat schrijven in hunne vergadering van den 17^{den} October 1712 in behandeling. Vooreerst meldt de schrijver, dat hij onmiddellijk de gezonden van de zieken had afgescheiden, 'so veel als op so een klijn schip doenlijk is geweest.' Ongelukkigerwijze waren er geen medicamenten aan boord 'en geen vindende, die alhier nodig zijn, heb mijn toevlugt genomen tot de schaapedreck en

1) De WelEd. Zeergel. Heer Dr. J. Zeeman, gaf mij omtrent deze ziekte de volgende inlichtingen, voor welken ik hem hier mijn oprechten dank betuig:
Volgens Grüner en Hüser Scriptores de Sudore Anglico suporstites Jena 1847 door *Hirsch* in zijn Standaardwerk IIde Edit. D I p. 59 bewerkt onder den titel I der *Englische Schweiss*, heerschte die ziekte van Aug. 1486 kort voor den slag bij Bosworth onder de troepen van Hendrik VII als de moorddadige 'Sweating Sickness' tot in het eind van dat jaar. De *tweede* epidemie heerschte te Londen in den zomer van 1507, de *derde* eveneens in 1518. De *vierde* pas breidde zich in Mei 1529 over een groot deel van het continent uit namelijk in Juli in de havens van de Noord en Oostzee over de *Nederlanden* (Tylorgius evenals Castricus namen in de Nederlanden de ziekte waar), Scandinavië en Rusland, terwijl zij in December tot Zwitserland's noordelijke steden beperkt en Frankrijk met zuidelijk Europa verschoond bleef. De *vijfde* moorddadige en *laatste* epidemie in April 1551 bleef tot Engeland beperkt, hoewel volgens geruchten ook bij de Engelschen, die in het buitenland (Frankrijk, de Nederlanden, Spanje) destijds zich bevonden, terzelfder tijd gevallen voorkwamen.

knoflook, gelijk de commandeur alle dagen de gezonde met behoorlijke knoflook en jenever te geven veel besmettinge heeft geprevenieert en mij in het stuyten van de siekte goede dienst heeft gedaen, terwijl de besoekinge alsdoen het swaerste was, dat er negen dooden in anderhalf etmael sijn geweest en tot den dertigsten September twee en dertig dooden en vier en twintig sieken aan boord sijn.' Doch behalve aan medicamenten was er ook nijpend gebrek aan ververschingen en verschooningen, waarin echter den 30sten September voorzien werd. Deze 'bekomen hebbende en het nodige geappliceert sijnde - dus vervolgt Mr. Bijlder - so heb sedert tot den 13den October drij dood en agtien sieke leggende aen de symtomata van de pest, die in seer goede staet sijn, ja zelfs een die drij pestkoolen op de borst heeft en twee buylen in de Liese, die haer wel soude laten genesen, maer volgens de const niet magh geschieden, hopende God almagtig ons verder sal bewaren also de siekte niet meer besmettelijk is, omdat in 13 dagen maer vier sieken heb bekomen.'

De Heeren Inspectores deelden als hunne meening mede, dat de aan boord van dat schip woedende ziekte zonder twijfel voor de Pest moest gehouden worden. Die meening motiveeren zij aldus, dat 'niettegenstaande vele symtomata of toevallen in andere quaedaerdige sieckten sig op gelijke wijse comen te vertoonen als wel in de Pest, egter bij alle ervaren doctoren wordt geposeert, dat de voorszegde toevallen, verselt met groote en schielijke sterfte, uytslag, pestkoolen op de borst en buylen in de liese' ongetwijfeld de Pestziekte verkondigen. Die lijst van kenmerkende verschijnselen wordt door hen nog vermeerderd met 'brandige coortsen, dorst, duyseling, flauwte, pijn in de maeg, etc.'[1)]

Dat angst en schrik er veel toe kunnen bijbrengen om iemand vatbaar voor besmetting te maken vindt veel geloof en onze stadsgeschiedschrijver Dompselaar schrijft er het ongelukkig uiteinde van Pieter Janszoon Snoek aan toe. Deze, Regent der Gasthuizen, toonde zich vol ijver bij den bouw van het Pesthuis aan den Overtoomschen weg, waarvan, zooals wij hierboven zagen, in 1630 de eerste steen gelegd werd.

1) Notulenb. v.h. Coll. Med. No. 1 fo. 147, 150.

Gedurig kon men hem op het werk vinden om opzicht te houden en om daar te komen moest hij zich in een schuitje over de Overtoomsche vaart laten zetten. Nu gebeurde het eens, dat hij ‘in de zelvige [schuit] een bange lucht vernemende, zeyde de schuytevoer zulcx niet vreemt te zijn, vermits menig daarmede na 't Pesthuys gevoert hadd', die niet weder gekomen waren; daar hem zo in ontstelde, dat de ziekte op den hals kreeg, en na weynig dagen overleden is.’[1)]

En hiermede neem ik afscheid van deze treurige ziekte, die zoo menigwerf ons vaderland geteisterd heeft.

A.J.M. BROUWER ANCHER.

1) Dompselaar, Beschrijving van Amsterdam IV p. 123.

Transvaliana.

31 oct. '99. Vechtgeneraal Kock sterft.

Brittanje had nu schaemte en eer
Gantsch uit, en 't harnas aengetogen.
VONDEL.

Dit is de dag van Oom Jan Kock,
Na Elandslaagt' gebleven,
Zijn vaderland een steun en stok
Zijn gansche lange leven,
  Die trok reeds vóór in Natals dreef
Als Neef van twalef jaren;
Vóórtrekker was, Vóórtrekker bleef,
Toen, Oom hij, in gevaren
Natal weerom ging halen.

Het ging er als van ouds naar toe:
De Engelschen aan 't racen!
De Boeren volgden wel te moê,
Als had 't zoo moeten wezen.
  Gereed te storten 't edel bloed -
Dat staat op het vóórtrekken -
Geleek een bedevaart hun stoet
Naar Natal's heil'ge plekken,
Gewijd door dierbre graven.

Het eerste bloed het eêlste bloed.
Zoo op den grond der vaadren
Valt Kock gewond, maar hoort vol moed
Zijn groot kanon nog nadren.

Hij hoort het dondren, wijd en zijd
Voorspellende victorie.
De grijze held van vreugde schreit,
Nu hij voorziet de glorie
Van 't land waarvoor hij leefde.

Zoo ligt de Boer in God gerust
Te bidden en te bloeden.
Hij bidt dat het zijn God gelust'
Te stuiten 's vijands woeden,
En in d' onmenschelijken strijd,
Dien mensch getrouw te helpen,
Die voor de vrijheid 't leven wijdt,
En d' onrechtsvloed wil stelpen
In d' Afrikaansche landen.

Zoo ligt de Boer in God gerust,
Trots honger, wonde, koude....
Tot een hyena wreed zijn lust
Komt boeten aan den oude.
Een Britsche Turk schudt naakt hem uit,
En laat hem zóó vernachten,
Géén gentleman dit dooden stuit,
Géén redt Kock van het slachten
Den laatsten van October.

Hervormingsdag, Zuid-Afrika!
Beur 't hoofd maar op, het moede;
God slaat der menschen wegen gâ,
Hij neemt u in Zijn hoede.
Nu 't Onrecht toont zijn waar gelaat
Slaat God dien duivel neder.
Kocks martelbloed is vrijheidszaad.
Gij viert, keert vrede weder,
Deez' dag ook uw Hervorming!

Aanvaard gij deez' Hervormingsdag
Als oordeelsdag Brittanje!
Wisch uit de smetten op uw vlag,
Ruk af haar vrome franje.
  Erken uw Turksche onmenschelijkheid,
Uw gentleman-gebreken,
Hoor hoe Kocks bloed ten hemel schreit,
Delg uit het Kaïnsteeken
En denk aan uw Hervorming!

Dit zij de dag van Oom Jan Kock
Als martelaar gebleven,
Een ieder man een steun en stok
Door 't bange, lange leven. -
  De zon is bloedrood opgegaan,
Maar zal met vrede schijnen.
Vrijheid en Recht zullen bestaan,
Daar God de Heer aan 't kleine
Zijn grootheid blijft betoonen.

G.F. HASPELS.

Dramatisch Overzicht.

Voor ons tooneel.

Den 23^{en} November jongstleden beleefde de Tooneelschool van het Nederlandsch Tooneelverbond zijn vijf-en-twintig-jarig bestaan; een week later herdacht de maatschappij Apollo, die zich de ondersteuning van oude en gebrekkige tooneelkunstenaars en van hunne weduwen en weezen ten doel stelt, haar vijftig-jarig leven. Van de zijde der Tooneelschool werd aan haren vijf-en-twintigsten verjaardag geen andere ruchtbaarheid gegeven dan door eenige ‘Losse Aanteekeningen en Herinneringen’ in *Het Tooneel*, gepubliceerd door den directeur der instelling, S.J. Bouberg Wilson. De maatschappij Apollo had gemeend haar gouden feest met eenigen luister te moeten vieren, in de hoop daardoor voor haar te schraal voorziene kas een gouden oogst te zullen opdoen. Maar noch voor de instelling ten behoeve van aankomende, noch voor die gesticht ten behoeve van scheidende tooneelspelers mocht de gedenkdag een eigenlijke feestdag heeten.

De geschiedenis van ons tooneel en van al wat op dat tooneel betrekking heeft, is en blijft een geschiedenis van eindeloozen strijd om het bestaan. Koninklijke giften mogen sommige instellingen tot hoog te waardeeren steun strekken, aan de werkelijke belangstelling van de zijde van hen van wie men die zoude mogen verwachten, de belangstelling die zich behoorde te uiten zoowel in ruime toetreding tot instellingen als Het Tooneelverbond en Apollo, als in het geregeld bezoeken van tooneelvoorstellingen, hapert nog altijd te veel.

Wijst dat misschien op een aangeboren onvatbaarheid van ons

volk? Is de Nederlander in het algemeen verstoken van zin voor dramatische kunst, en daardoor niet in staat nòch om die kunst te genieten, nòch om dramatische kunstwerken te scheppen, nòch om een drama in zijn verschillende vormen, van treurspel tot kluchtspel, met talent te vertolken?

Men heeft gesproken van bloeitijden van ons tooneel. Toen Punt tusschen 1732 en 1745 den Amsterdamschen schouwburg bespeelde, en naast hem zijn begaafde vrouw Anna Maria de Bruijn en andere verdienstelijke tooneelspelers, stond, volgens de overlevering, de tooneelspeelkunst op een hoogen trap. Later heeft Marten Corver zich als tooneelspeler en niet minder als tooneelbestuurder een grooten naam gemaakt, en bij den overgang van de achttiende op de negentiende eeuw sprak men weder van een bloeitijd, onder Andries Snoek, Ward Bingley en Wattier-Ziesenis. Van laatstgenoemde zei niemand minder dan Napoleon, die van Talma weten kon wat groote tooneelspeelkunst is: ‘Dat is de grootste actrice van Europa’. En in onzen tijd hebben kunstenaars en kunstenaressen van naam - van een der rijkstbegaafden onder hen, van Catharina Beersmans, hadden wij voor enkele weken den dood te betreuren - de eer van de Nederlandsche tooneelspeelkunst weten op te houden.

Maar toen als thans heeft men geklaagd over gebrek aan oorspronkelijke stukken, over een onvoldoend repertoire, over den slechten smaak van het publiek en over de weinige voortdurende belangstelling, die het tooneel van de meer ontwikkelden en meervermogenden in ons vaderland ondervond.

Is dat een reden om te wanhopen aan de verbetering van onze tooneeltoestanden, een reden om met minder ernst voort te gaan met voor dat tooneel te arbeiden, zij het ook op nòg zoo bescheiden schaal en met nòg zoo weinig vooruitzicht op schitterende resultaten?

Wij hebben reden om jaloersch te zijn, wanneer wij vergelijken wat in andere landen, met name in Frankrijk, voor het tooneel gedaan wordt; hoe daar, onder gunstiger omstandigheden van landaard, natuurlijken aanleg, aangeboren uiterlijke beschaving, geldelijken steun van Rijkswege, het tooneel een grooter, meer algemeen erkende plaats in de kunstwereld inneemt. Maar wij hebben niet het recht om ontevreden te wezen, wanneer wij ons herinneren

hoe voor vijf-en-twintig jaar de tooneeltoestanden hier te lande waren en zien wat de pogingen, aangewend om in die toestanden verbetering te brengen, hebben uitgewerkt.

Ik denk allereerst aan de Tooneelschool, die in de laatste maanden nogal over de tong is gegaan. Wat heeft men met de stichting van de school voorgehad? Onze schouwburgen te overstroomen met een schaar van voortreffelijk geschoolde, uitmuntende kunstenaars en kunstenaressen, die er terstond een eerste plaats zouden innemen en het aanzien van ons tooneel in korten tijd zouden veranderen? Zeker niet. Met de oprichting van de Tooneelschool hebben de stichters willen te kennen geven, dat de tooneelspeelkunst een kunst is als een andere, die men - enkele buitengewone kunstnaturen, die alle moeielijkheden spelende overwinnen, buiten rekening gelaten - niet zoo maar op het tooneel leert, maar waarvoor noodig is een ernstige elementaire voorstudie: studie van uitspraak, van dictie, een inwijding in de beginselen van literatuur en kunst, waarmede de tooneelspelers ten onzent zich in den regel weinig of niet plachten in te laten. Er zullen er enkelen zijn die in de gunstige gelegenheid waren, zulk een voorstudie voor zichzelf te maken, door bestudeering van goede modellen, of door zich te stellen onder leiding van een of ander kunstenaar. Niet alle kunststudie behoeft langs den weg van eene akademie of een conservatorium te gaan. De nadeelen van officieele kunstinstellingen, waar men zich niet buiten de akademische rooilijn bewegen mag, waar - zooals Arsène Alexandre het onlangs uitdrukte - men opvoedt met formules en, onder waarborg van het gouvernement, de onfeilbare recepten uitdeelt om succes te hebben, zijn overbekend. Maar wat men met de Tooneelschool in de eerste plaats op het oog had, was: onze toekomstige Nederlandsche tooneelspelers te helpen de hinderpalen te overwinnen, die voor hen, meer dan voor andere kunstenaars, opgestapeld liggen.

Is het de schuld van ons klimaat, van den druk onzer zware luchten, of van wat anders, zeker is het dat wij, al weder met loffelijke uitzonderingen, van nature ons stijf en onbeholpen bewegen, met een platte, dikke tong, met keelklanken en neusklanken spreken, tot overmaat van ramp ons van een stedelijk of gewestelijk dialect bedienend met een argeloosheid en een overtuiging, als ware dat nu eerst het eigenlijke onvervalschte Nederlansch

wat men van ons te hooren krijgt. Aan dit kwaad ontkomen zelfs onze zoogenaamde beschaafde en hoogere standen niet, maar in den kleinen burgerstand en daaronder, in de standen waaruit, hier en elders, de meeste tooneelspelers voortkomen, tiert het weliger dan ergens. Hoeveel er bovendien aan onze actie, ons articuleeren, ons zeggen en phraseeren van proza en poëzie ontbreekt, is reeds zoo herhaaldelijk aangetoond, dat ik er geen woord meer over wil verliezen.

Aan dat alles heeft een tooneelschool hare aandacht te schenken, en daarnaast heeft zij den toekomstigen tooneelspeler in te wijden in de dramatische wereldliteratuur, hem daarvan althans een overzicht te geven en, door hem in de vreemde talen te oefenen, hem de gelegenheid te openen, zich ook later op de hoogte van die literatuur te houden.

Onze Tooneelschool heeft dat gedaan zoo goed en zoo kwaad als het ging. De beperkte middelen waarover zij te beschikken had, hebben haar vaak de handen gebonden. Niet de uitstekendste leeraren en hoogleeraren in den lande heeft zij voor de hoofdvakken (dictie, dramatische kunstgeschiedenis, talen) aan zich kunnen verbinden, al hebben nu en dan Allard Pierson, G.A. van Hamel, L. Simons, F. van der Goes het niet beneden zich gerekend van hun kennis aan de leerlingen mede te deelen. Maar wat ze, in de kleine ruimte te harer beschikking gesteld, met de haar ten dienst staande krachten doen kon, heeft zij gedaan en doet zij nog met bevredigenden uitslag. De tooneelspelers, die tot de oud-leerlingen van de school behooren, bekleeden, deze een grootere, gene een meer bescheidene plaats aan het tooneel, maar van verreweg de meesten kan gezegd worden dat zij de school eer aandoen en aan haar eigenschappen danken, die, al schitteren zij niet naar buiten, tot de wezenlijke eigenschappen van den beschaafden tooneelspeler behooren. Meer heeft men niet te eischen.

Wanneer ik op den leergang van de tooneelschool eene opmerking moest maken, dan zou het zijn dat er nog te veel tijd besteed wordt aan het komedie-spelen. Dat eigenlijke spel zou ik liefst enkel gebruikt willen zien als middel om de zuivere uitspraak, de dictie, de geschakeerde voordracht tot hun recht te doen komen, niet als doel. Daarvan zou misschien wel het gevolg zijn, dat de groote tooneelspelers, de geroutineerden, die van de hoogte hunner groot-

heid op de Tooneelschool neerzien, met nog meer overtuiging zouden verkondigen dat de leerlingen van de Tooneelschool niets geleerd hebben en niets weten, - maar daaraan behoeft men zich niet te storen. Het groote spel, de uitdrukking der hartstochten in het samenspel, dat enkel in de ruimte tot zijn recht kan komen, leert de tooneelspeler eerst op het tooneel zelf. Maar waar dit gesteund wordt door een goede voordracht, een zuiver, breed, lenig spreken, goeden toon en beschaafde vormen, - wat op de school verkregen moet worden - daar krijgt het werk van den tooneelspeler terstond een stempel van degelijkheid en ernst, waarvan de beteekenis niet te hoog kan worden geschat. Wat op die wijze bereikt kan worden toont - om slechts deze eene te noemen - mevrouw Holtrop-Van Gelder, die van de natuur geen buitengewone gaven ontving, en zeker, wanneer zij zonder de ernstige voorbereiding van de Tooneelschool aan het tooneel ware gegaan, daar niet die plaats zou hebben veroverd, welke zij thans inneemt.

En dan is er, indien niet alles mij bedriegt, in den loop van die vijfentwintig jaar nog een, zij het ook niet zoo dadelijk aan te wijzen, invloed door de Tooneelschool geoefend. Zij die, zonder een school te hebben bezocht, tooneelspelers van naam zijn geworden, mogen met een voorname geringschatting neerzien op wie van de Tooneelschool komen, de schrandersten onder hen zullen het wel moeten bekennen, al spreken zij het niet uit, dat die jonge menschen, die in zoo vele opzichten verre hun minderen zijn en die van hen zoo veel kunnen leeren, het voorrecht hadden zich eenige hoedanigheden eigen te maken, waarmede zij, ouderen, op hunne beurt hun voordeel kunnen doen. En zoo is, onder den zijdelingschen invloed van de school, ook op die wijze het peil van de tooneelspeelkunst in ons vaderland onmiskenbaar gestegen.

Met onze tooneelliteratuur van de laatste kwarteeuw staat het minder goed geschapen. Voor tooneelschrijvers bestaat geen school, al liggen de modellen voor het grijpen. Op dit terrein zou men aan nationale onvatbaarheid gaan gelooven, wanneer men ziet hoe mannen van talent, die als romanschrijvers, novellisten, journalisten hun sporen verdienden, er maar niet in geslaagd zijn als drama-

tische schrijvers meer te bereiken dan een voorbijgaand succes. Glanor, die in 1873 vooral door de toen ongekende beschaafde en natuurlijke taal van zijn *Uitgaan* de aandacht trok, schreef later niets meer dat bij zijn, nu reeds verouderd, blijspelletje haalde; Lodewijk Mulder heeft als tooneelschrijver zich moeten vergenoegen met het welverdiend succes van zijn prettige *Kiesvereeniging van Stellendijk*; Van Nouhuys heeft na het welslagen van twee stukken, *Eerloos* en *Het Goudvischje*, in 1891 en 1892, niets van beteekenis meer geleverd; Emants, de conscientieuse kunstenaar, de man van het nauwkeurig opmerken en met vaste hand ontleden, bovendien, naar men verzekert, zelf acteur van talent, schijnt met lamheid geslagen zoodra hij zich neerzet om voor het tooneel te schrijven; Heijermans is, ondanks kostelijke typen en mooie tooneeltjes in *Ghetto*, nog geen dramatisch auteur[1)]; van de zoogenaamde generatie van '80 schreef Van Eeden kleine kluchtspelletjes en Verwey een historisch drama, *Johan van Oldenbarneveld* dat, waarschijnlijk terecht, zich niet voor het voetlicht gewaagd heeft en misschien wel hoofdzakelijk als ‘boekdrama,’ als gedicht in dramavorm gedacht is. Daar verscheen, nu bijna twee jaar geleden, *De Candidatuur Van*

1) Dit oordeel is niet gewijzigd nu ik, sedert ik dit schreef, het jongste tooneelspel van Heijermans, *Het zevende gebod*, gezien heb. Ook hier weer uitnemend waargenomen typen en aardige tooneeltjes, maar de auteur heeft in die tooneeltjes en die typen zelf zooveel plezier, dat, ook waar het enkel bijfiguren zijn, die tot den loop der handeling niets afdoen (zooals Engel, de juffrouw van de ‘ploerterij’ uit ‘de Pijp’, de Vlaamsche vader van Lotte), hij die grappige typen zoolang aan het woord laat, dat zij de plaats en den tijd innemen, die voor het eigenlijke drama bestemd had moeten worden. Dat drama, waaraan bovendien een veel minder interessant motief ten grondslag ligt dan aan *Ghetto*, raakt in de verdrukking en al de spanning, al de ontroering die het zou moeten wekken, gaat in het bijwerk verloren. Het oppervlakkig deel van het publiek is daarvan de dupe en heeft enkel oog en oor voor de op zich zelf staande typen en voor de grappige of roerende tooneeltjes, maar het tooneelspel als drama mist alle evenredigheid in de deelen, allen geleidelijken samenhang en bij gevolg alle duurzaamheid.

Bommel, het vermakelijke blijspel, waarin de scherpe neus van Van Deyssel Goethe rook, een geur van den geest van ‘Wahrheit und Dichtung.’ Iedereen moest het gezien hebben en iedereen amuseerde er zich mee, ook - in spijt van denzelfden scherpen speurder, die beweerde dat onze tooneelspelers te onbekwaam waren om een stuk als dit bevredigend te vertoonen - dank zij het opgewekte, geestige spel. Maar nu komt weer het ongeluk, de fataliteit. De auteur van *De Candidatuur Van Bommel* schrijft een tweede stuk, *Tobias Bolderman*, en nu blijft Doctor Juris wel ook in het nieuwe blijspel zijn naam handhaven als goed opmerker, als een vinder van vermakelijke tooneeltjes en aardige typen, die de dingen ‘leuk’ weet te pas te brengen en ‘raak’ te zeggen, maar de vijf bedrijven van thans toonen nog duidelijker dan de drie van vroeger, dat hij mist de ‘bosse’ van het tooneel, de kunst om een karakter scherp omlijnd uit te beelden, het vol te houden en er het relief aan te geven dat voor de tooneel-optiek noodig is, de kunst om een verwikkeling voor te bereiden, en om voor de toeschouwers terstond duidelijk te maken waar hij, auteur, heen wil. De man die zoo goed de gebreken van zijn landgenooten weet op te merken en te hekelen, is bovendien zelf, als tooneelschrijver, behept met het Nederlandsch gebrek van langdradigheid en zwaar-op-de-hand-heid. In *De candidatuur Van Bommel* deden de vermakelijke typen en de even vermakelijke tooneeltjes het gemis aan eigenlijke karakters, aan eene eigenlijke verwikkeling en het onduidelijke van sommige motieven vergeten. Maar in *Tobias Bolderman*, het stuk van grootere afmetingen, heeft de schrijver ook grooter pretentiën, en op deze grootere schaal treden zijn tekortkomingen scherper in het licht. Het is toch maar een zeer pover intrigetje waardoor Bolderman, die zoo prat is op zijn vermeende menschenkennis, van zijn hebbelijkheid moet genezen worden, en van de kleine motiefjes die dienen om de vijf bedrijven te vullen zijn er maar zeer enkele van een origineele vinding of van eenige dramatische beteekenis, vele daarentegen onduidelijk en geschikt om den toeschouwer op een verkeerd spoor te leiden. Het tweede stuk van Doctor Juris doet mij vreezen, dat ook van hem de tooneel-letterkunde geen werk van gewicht te wachten heeft en versterkt mij in de meening dat onze dramatische onvruchtbaarheid een familiekwaal is.

Dooreen genomen, is het leven van den huidigen dag waarschijnlijk drukker, meer van elk onzer eischend dan het was voor vijf-en-twintig jaar. Het openbaar maatschappelijk leven, de nooden en belangen van de minder bevoorrechten nemen meer van onzen tijd in beslag. En hebben wij onze avonden vrij, dan herneemt de zin voor huiselijkheid zijn rechten. De schouwburgen ondervinden daarvan den terugslag. Dat geldt zeker voor de hoofdstad en waarschijnlijk ook voor Rotterdam. De bewoners van de residentie schijnen meer vrijen tijd te hebben, althans de verslagen van de Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ plegen met voldoening te vermelden dat in Den Haag, op het koninklijk voorbeeld, de voorstellingen goed worden bezocht.

Maar ook daar waar het meer ontwikkeld publiek een meer krachtigen actieven steun zou kunnen geven door een trouwer bezoek van den schouwburg, staat het Nederlandsch tooneel oneindig hooger in aanzien dan voorheen. Wie er vroeger niet van hooren wilden, meenend dat daarvan wel nooit iets terecht zou komen, moeten nu wel erkennen dat in onze schouwburgen nog wel eens iets te genieten valt, en wanneer een wakkere, werkzame vereeniging als de zich noemende ‘Nederlandsche Tooneelvereeniging’ een van die belangrijke, goed voorbereide vertooningen aankondigt, waarmede zij het gewone repertoire, dat de kas van elken dag vullen moet, weet af te wisselen, dan is voor wie degelijke kunst weet te waardeeren, de weg naar de Plantage niet te lang.

Inderdaad mag en moet men dan ook wat over hebben voor die dramatische kunst, van alle kunsten de meest volledige, de meest onmiddellijk tot allen sprekende. ‘L'importance du théâtre s'accroît avec la civilisation’, zeide Victor Hugo; en wij die op onze beschaving roemen, hebben dus er voor te waken dat waar deze vooruitgaat, het tooneel niet achterblijve. Kunnen wij niet, zelf scheppend, aan een eigen tooneel-letterkunde het leven geven, laten wij dan althans zorgen dat de beste vreemde schrijvers in beschaafde, ontwikkelde tooneelspelers hunner waardige vertolkers vinden, en steunen wij de instellingen: de opleidingsschool, de schouwburgen, die daarnaar trachten.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

28 December.
Oudeneeuwsavond.

Wanneer deze regels verschijnen.....

Maar ik heb niet voort te gaan, want ik kan het korter zeggen: het jaar is uit, en de eeuw is uit. Wij waren *fin de siècle*, maar zelfs *fin de siècle* heeft nu afgedaan, en we denken aan de babyeeuw; - hoor ik al niet het gekrijt waarmeê ze haar entrée in de wereld maakt!

Al wil men zich ook onverschillig houden, heelemaal kan men toch den indruk niet van zich afzetten dat men een overgangsmoment van den tijd beleeft. De oude eeuw verhuist thans naar de rommelkamer, waar men er paragraphen voor geschiedboeken uit snijdt, evenals men de oude manen tot sterren verknipt. Zij heeft volop de gelegenheid gehad, gedurende de laatste honderd jaren, om te zeggen wat ze met zich omdroeg, en om aan 't licht te brengen wat ze inhield. Niet iedereen krijgt zooveel tijd tot uiting van zijn gedachte. Maar nu is ook haar beurt van zwijgen gekomen. De nieuweling wacht ongeduldig het oogenblik om zich te doen hooren.

Wat is de boodschap van de vergane eeuw aan haar jongste zusje op komst? -

Drie slagen vernemen wij op de planken van het historietooneel: zij annonceeren het ophalen van het gordijn voor het nieuwe bedrijf. En de slagen luiden: Stormberg, Magersfontein, Tugelarivler; en ze beuken Gatacre, Lord Methuen en Sir Redvers Buller. Profetische slagen van den régisseur der wereldgeschiedenis! *Going, going, gone*! Verdwenen, het oude; - het onbekende, het onverwachte, het ongedachte treedt aan. Plaats voor het nieuwe bedrijf, voor de nieuwe eeuw!..

Maar wat heeft het verleden bijeengegaard, om het tot vervorming en als tot een wereldgeboorte aan de toekomst over te leveren? -

Ziet, we zijn hier op dit uiterste eind van de oude eeuw gekomen aan een scheiding der wateren van den tijdstroom.

Laat mij niet te ver mijn gedachten terugzenden in de nevelen der afgeloopen historie. Wij weten dat de nieuwe geschiedenis aanvangt met de ontdekking en de inbezitneming van een nieuwe wereld: een Indië in het Oosten en een Indië in het Westen, Amerika, en nog een verder Indië dat lang als een fantasmagorie voor de verbeelding wegdeint, Australië. De middeneeuwen dragen als kenmerk het enthousiasme voor de kruistochten; hun geestdrift zoekt en gaat uit om het plekje te vermeesteren van een kribbe, een kruis en een graf, tot een vrijen bedevaartsgang. Maar het nieuwe Europa, aardsch geneigd en aardsch gezind, legt beslag op de geheele wereld. De nieuwe geschiedenis begint met een tijdperk van verovering. Verovering door de wapens, door den handel, door de exploitatie. En het jonge Europa hield de andere werelddeelen eenvoudig voor een exercitieterrein.

Het koppel eeuwen, dat tegenwoordig tot de historie behoort, de 18^{e} en de 19^{e} eeuw, zag een verandering in de richting der gebeurtenissen plaats grijpen.

Eerst werd de samenhang al nauwer en nauwer tusschen Europa en het koloniaal gebied der Europeesche mogendheden. Wat in Europa voorviel had ginds zijn nawerking.

Geen van de groote oorlogen in de 18^{e} eeuw gevoerd, of hij

vond zijn terugslag in de koloniën. De veldslagen in de zuidelijke Nederlanden of in Duitschland geleverd, beslisten mede over het lot van Amerika en van Indië, en het is gedeeltelijk ten gevolge van een combinatie der Europeesche mogendheden tegen Engeland dat de Vereenigde Staten van Amerika hun onafhankelijkheid wonnen.

Met de zelfstandigheid van de afvallige Amerikaansche koloniën is er een vreemd element de wereldhistorie, met haar Europeesch middelpunt, binnengetreden. Dadelijk liet het dan zijn invloed in Europa gevoelen, want het heeft zijn aandeel gehad in het tot stand komen der Groote Revolutie op het eind der 18^{e} eeuw, evenals de oorlogen tijdens Revolutie en Napoleon wederom geleid hebben tot het onafhankelijk worden van bijna het geheele continent der Nieuwe Wereld. Actie en reactie, - maar thans, in de 19^{e} eeuw, niet langer tusschen Europa en zijn aanhangsel, neen, tusschen zelfstandige machten in Europa en buiten Europa.

Hoe krachtig, en hoe intiem tevens, de invloed dier buiten-Europeesche mogendheid zich deed gelden, blijkt uit de houding die Engeland genoopt werd tegenover zijn bezittingen aan te nemen. Om na den afval van Amerika koloniale mogendheid te kunnen blijven moest het aan het meerendeel van zijn onderhoorigheden zelfbestuur toekennen. Daardoor werd het de grootste koloniale macht, maar kwam tegelijkertijd in een bepaalden zin buiten Europa te staan. Het had er zelfs soms wel iets van alsof Engeland de koloniën van andere Europeesche rijken als zijn primitief eigendom beschouwde dat in den loop der tijden door de natuurwet in zijn bezit terug zou vervallen; zoo zeer vereenzelvigde het zich met al wat buiten-Europeesch was. Ja, er is wel aan gedacht, en ook wel sprake van geweest dat de Vereenigde Staten weer in één bond met Engeland zouden worden opgenomen als de kern, die bond, van een grooten Angelsaksischen bondstaat over de geheele wereld.

De gang der gebeurtenissen leidde echter naar een tegenovergestelden kant. Niet Engeland zou den toon aangeven, maar Amerika zou het willen doen. Tot voor korten tijd nog van het Engelsche kapitaal en van de Engelsche industrie afhankelijk hebben de Vereenigde Staten zich in de laatste jaren van de 19e eeuw geëmancipeerd, en door de reusachtige ontwikkeling der hulpbronnen van

hun land hebben zij Engeland en de andere Europeesche staten overvleugeld. Tegelijkertijd hebben zij door den oorlog met Spanje positie gekozen als veroverende mogenheid, maar tevens post gevat aan de voordeur van Azië. De oude wereld zal hun heerschende stem vernemen, zooals reeds het nieuwe continent ze hoort.

Ook Japan, het Groot Brittannië van Azië, laat zich op den Stillen Oceaan gelden. En zoo komen de nieuwe mogendheden die met Europa niet te maken hebben, in elkanders buurt. Het middelpunt der wereld gaat zich verplaatsen buiten Europa's sfeer.

Moet men het toeschrijven aan die uitbreiding van macht bij vreemden dat Engeland in dezen laatsten tijd zich geprikkeld voelde om zijn kolonies nader aan zich te sluiten en zijn gezag waar iets haperde krachtiger te vestigen? of is er een daemon in het leven der wereldgeschiedenis die den heerschende, wanneer hij zijn heerschappij zich voelt ontglippen, tot een overschatting en overspanning van zijn krachten aanspoort om daardoor het nieuwe gelegenheid te geven tot groei? - Om 't even, Engeland, verleid door zijn grootheidszin of bedot door wat het hield voor zijn politiek instinct, heeft den fatalen stap in Zuid-Afrika gedaan, en het *Mene Tekel Upharsim* klinkt het tegemoet uit de slagen van Stormberg, Magersfontein en Tugela-rivier. Of het 't nu reeds inziet of niet, of het veel of weinig van zijn troepen in den strijd tegen de Boeren wil verspillen, op den duur of in de naaste toekomst is de oprichting van een onafhankelijken bond van Vereenigde Staten in Zuid-Afrika verzekerd. En daardoor een nieuw lid gevoegd bij de volken die Europa over het hoofd willen groeien of zijn gegroeid.

Op die manier voltooit zich het proces dat begonnen is met ontdekking en verovering, dat voortgezet werd door opleiding en samengaan, in een revanche van het buiten-Europeesche element dat op zijn beurt Europa zal gaan leiden en - heroveren.

Engeland hield tot nog toe de ruime keten waardoor die vreemden aan het beschavingscentrum waren verbonden. De schakels vallen er thans uit weg.

Arm Europa dat achtereenvolgens bedrogen is uitgekomen in al zijn verwachtingen. Waar is Italië gebleven? en Frankrijk? En kunnen wij onze hoop stellen op het militairisme van Duitschland?

't Is waar, Rusland is over; maar Rusland is half-Azië en Azië.

Ook voorzie ik dat de strijd van de nieuwe eeuw tegen de overmacht van het groot-kapitaal, met primitiever kracht dan in Europa geschieden kan, gevoerd zal worden door de farmers van het Westen van Amerika en door de landbouwbevolking van Afrika.

Nieuwe bronnen van menschenkracht! Plaats voor het nieuwe!

Bibliographie.

Dageraad door W.G. van Nouhuijs. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Hoewel W.G. van Nouhuijs een man is van breede letterkundige ontwikkeling, een criticus die oog en oor heeft voor wat de modernen ons te zien en te hooren geven, toont hij zich, waar hij zelf als scheppend kunstenaar optreedt, eer een man van den ouden stempel dan een moderne. Slechts eens, voor zoover wij ons herinneren, is hij uit den oud-letterkundigen band gesprongen: toen hij *Egidius en de Vreemdeling* schreef. Dat was knap en interessant werk, modern-wijsgeerig-symbolisch, maar leek wel van een anderen Van Nouhuijs dan dien wij als dramatisch auteur en novellenschrijver hadden leeren kennen.

In dezen bundel hebben wij weer met den bekenden novellist te doen, die het niet ver en niet diep zoekt en die de vleugelen zijner phantasie niet zeer wijd uitslaat, maar het liefst uit zijne herinnering een treffend tooneel weergeeft, rustig en eenvoudig, zonder hoogopvlammenden hartstocht, een klein uiterlijk of innerlijk drama, waarvan een zachte ontroering uitgaat. Zoo zijn deze schetsen, die zich goed laten lezen, met uitzondering van een: 'Na tien jaar', waarin de vergelijking van een jonge dame met een viool - 'Een ander heeft de plaats aan zijn schouder ingenomen' - en, in verband daarmede, het uitspinnen van het motief van het springen van een snaar, ons voorkomt van twijfelachtigen smaak te zijn en dus beneden des schrijvers talent.

Te samen genomen staan deze schetsen niet hooger dan wat vroeger door den schrijver werd gepubliceerd in *Eenzamen*, en lager dan de zeer verdienstelijke novelle *Zijn kind*.

Frans Coenen Jr. Bleeke levens. 's Gravenhage, Loman & Funke.

Een Zwakke, Verveling, Bleeke levens, deze titels van het werk van Frans Coenen zeggen duidelijk genoeg, waar de schrijver bij voorkeur de motieven zoekt voor zijne novellen en welken kijk hij heeft op het leven. Niemand die hem daarvan een verwijt mag maken. Men kiest zijn temperament niet en wanneer de kunstenaar het eerst en het sterkst getroffen wordt door de teleurstellingen, het onbevredidigende, het bleeke en doodsche van het leven, dan is hij in zijn recht, wanneer hij dat het eerst en het liefst tot stof kiest voor zijn kunstwerk. Maar het gevaar bestaat dat men zulk een geliefd motief aangrijpt ook zonder sterk getroffen te zijn en zonder er zich rekenschap van te geven of het de moeite van den arbeid loont. En aan dat gevaar ontsnapt Frans Coenen niet altijd. Zoo komt er in dit boek een schets voor: 'Twijfelmoedig,' waarvan het motiefje maar flauwtjes is aan-

gegeven en de uitwerking zoo gerekt is dat aan de niet meer dan achttien kleine bladzijden geen eind schijnt te komen, en men vraagt wat den schrijver kan gedrongen hebben om aan deze stukjes als aan iets van waarde hier een plaats te geven.

Dat zal men zeker niet vragen van de schets: ‘Kinderleven.’ Het kind van wien hier een dag uit zijn leven, voornamelijk uit zijn schoolleven, beschreven wordt is alweer een ‘bleek leven’ in den dop, een kleine ‘zwakke,’ bestemd om het leven grauw, triestig, vervelend te vinden. Wel heeft Hildebrand het al zestig jaar geleden in ‘Kinderrampen’ gezegd, dat de school de rechte plaats niet is om het kindergeluk diep te voelen, maar van kinderen van welgestelde ouders die zich, ondanks het bezit van een lieve, zachte moeder, ‘arm en bloot in 't leven en van allen verlaten’ voelen, wist men voor zestig jaar nog niet. Ook hier past geen verwijt, allerminst waar Frans Coenen dit stukje leven heeft geteekend met fijnvoelende zorg, geen trekje te veel of te weinig, zuiver en echt. En dan staan daar aan het begin van ‘Kinderleven’ vier of vijf bladzijden als teekening van den ontwakenden dag en van het ontwakende leven in het huis, die al bijzonder mooi zijn.

Précis de phonétique française à l'usage des Néerlandais, par A. Bourquin et J.J. Salverda de Grave. Leide J.M.N. Kapteyn 1899.

Het kan vreemd schijnen, dat er tot dusverre in Nederland nog geen leerboek of leerboekje voor Fransche phonetiek verschenen was. Onze leeraren aan gymnasia, middelbare en kweekscholen zijn anders niet gewoon zich onbetuigd te laten als schrijvers van grammatica's, leesboeken, handleidingen voor idiomatiek enz. Sommige van hen hebben op dit gebied inderdaad zeer goed werk geleverd. Maar dat is het juist. Met de spraakkunst zijn zij meestal goed vertrouwd, in de letterkunde van Frankrijk, ook in die van den dag, zijn de meesten van hen flink thuis en op het punt van idiomatische uitdrukkingen, spreekwijzen, spreekwoorden, zouden ze zelfs een Franschman kunnen vastzetten. Maar de phonetiek is hun fort nog niet. Met een dragelijke uitspraak stellen de meesten zich voor zichzelve en voor hun leerlingen (voor deze laatste zelfs met minder) tevreden. Zij doceeren die uitspraak op dezelfde manier als waarop zij zelve ze geleerd hebben: door vóórdoen en nadoen, met aanwijzing, meestal in 't voorbijgaan, zelden opzettelijk, van al te grove fouten tegen de orthoëpie. Maar over de eigenaardigheden van het Fransche klankstelsel hebben de meesten hun gedachten nog niet laten gaan en voor de eigenaardigheden van toonhoogte, toonverandering en rythmus der Fransche volzinnen hebben velen weinig oor.

In de laatste jaren is daarin een gelukkige verandering gekomen. Maar nagenoeg uitsluitend binnen den kring van hen, die zich voor de middelbare akte-examens voorbereiden - waar de phonetiek als ‘theorie van de uitspraak’ een afzonderlijk nummer van het programma is geworden - en van de leeraren, die voor deze examens de candidaten opleiden. En voor deze, die allen voldoende Fransch verstaan en bij onderwijs en studie zich uitsluitend van de Fransche taal bedienen, bestaat immers een uitnemend, helder geschreven leerboekje voor Phonetiek, het bekende *Les sons du français* van Paul Passy, waaraan men alleen kan verwijten dat het de vreemdelingen, die allereerst de normale uitspraak zich hebben eigen te maken en zuiver moeten leeren lezen, wel eens op een dwaalspoor brengt door hen al

te zeer in te wijden in de vrijheden, die de Parijzenaar zich in het vlugge gesprek veroorlooft.

De behoefte aan een opzettelijk voor Nederlanders geschreven eenvoudig leerboekje voor phonetiek zou zich dus pas doen gevoelen wanneer ook voor de akte-lager-onderwijs de phonetiek in het examen-programma werd opgenomen. En het scheen niet gemakkelijk hiertoe te geraken. Een akte-examen voor lager onderwijs in een vreemde taal is een wonderlijk soort van onderzoek. Men mag alleen vragen naar ‘de beginselen’ der vreemde taal; alleen deze behoeven door den gediplomeerde onderwezen te worden. En ‘beginselen’ wil hier eenvoudig zeggen: ‘het allereenvoudigste, het *a b c*’. Daar niemand er tot dusverre aan gedacht heeft, naast de orthographie de phonetiek tot die ‘beginselen’ te rekenen, en daar ook de wetgever, toen hij van ‘beginselen’ gewaagde, wel niet aan dit physisch-physiologisch studievak zal gedacht hebben, zoo scheen het gewaagd het, als een afzonderlijk nummer van het examenprogramma, voor de candidaten l.o. Fransch verplicht te stellen.

Doch ook hier zou de praktijk de theorie een weg banen. De toegevende wetgever had aan die ‘lagere’ candidaten toch ook het verkrijgen van ‘een goede uitspraak’ voorgeschreven. En, helaas! wat moest men veel in wettelijken zin voor ‘goed’ laten doorgaan dat alleen bij wijze van fictie zoo heeten mocht! Zelfs diegenen onder de voorbereiders der candidaten die de phonetiek als een lastige nieuwigheid hadden gewantrouwd, begonnen zich af te vragen of zij hare hulp niet zouden inroepen om althans te beproeven die weerbarstige spraakorganen wat leniger te maken en die Nederlandsche ooren wat gevoeliger voor de zuiverheid der Fransche spraakklanken en de eigenaardigheden der Fransche dictie. Bovendien werd het toch wel wat zonderling ‘de beginselen’ van het Fransch te laten doceeren door onderwijzers die nagenoeg niets wisten van de manier waarop een neusklinker gevormd wordt, van het onderscheid tusschen *b* en *d* aan het eind der woorden in het Fransch en in het Nederlandsch, van het eigenaardig karakter der ‘liaison’, ja zelfs - want de onkunde der candidaten, die toch in het bezit zijn van een Nederlandsche onderwijzersakte, bleek zoo ver te gaan! - van het bestaan en de werking der stembanden en van het velum.

Intusschen zou het pas mogelijk wezen den nieuwen weg met succès in te slaan, wanneer een goed, kort, helder, praktisch ingericht handboekje voor Fransche phonetiek geschreven werd, meer speciaal voor Nederlanders ingericht en op de bevatting der candidaten voor de akte l.o. berekend.

Dat boekje bestaat sinds eenige maanden. Twee in alle opzichten bevoegde taalkundigen, door universitaire opleiding of eigen studie wetenschappelijk geschoold, mannen ook van ervaring op onderwijsgebied, met name als examinatoren, de heeren Bourquin en Salverda de Grave, hebben het te zamen geschreven.

Het geeft een helder overzicht van het Fransche klankstelsel, wijst aan door welke articulatie-bewegingen de Fransche klinkers en medeklinkers tot stand komen en door welke onhandige wijzigingen in die articulatie de fouten gemaakt worden die zich voor het Fransche oor vertolken in speciaal-Hollandsche fouten tegen de uitspraak van het Fransch. Een paar helder geschreven, maar wel wat al te beknopt gehouden hoofdstukken over de zoogenaamde ‘liaison’ en de uitspraak van den volzin, d.i. over accentuatie, verlenging van medeklinkers enz., besluiten het handige, nette boekje, welks clientèle waard is zich uit te strekken buiten de grenzen der onderwijswereld, in

alle kringen der Fransch-lezenden en sprekenden onder de Nederlanders.

Voor aanmerkingen op enkele bijzonderheden is het hier de plaats niet. De belangstellende lezer zal die binnen kort in *Het Museum* kunnen vinden. Het kon voor *De Gids* niet anders dan aangenaam zijn dat een artikel, in 1890 in ons tijdschrift verschenen, getiteld: ‘Gesproken en geschreven Fransch,’ blijkens het voorbericht van dit *Précis*, den samenstellers bij het schrijven van hun boekje goede diensten heeft bewezen.

A.G. v. H.

Constitutioneele monarchie.

I Inleiding. II Constitutioneele monarchie: een overgangstoestand tot volksregeering. III *a* Overgang in Engeland. *b* Mislukking in Frankrijk. *c* Het Duitsche dogma der constitutioneele monarchie. IV Nederland. V Politieke noodzakelijkheid en waarborging van volksregeering.

I

Als de zin van woorden met oude geschiedkundige beteekenis verandert, heeft dit in wetenschap en praktijk dikwijls verwarring van begrippen en onjuiste beoordeeling van toestanden ten gevolge. Behoud van het woord: *Koning* voor den drager van een ambt gelijk in Engeland en Nederland onder dien titel wordt waargenomen, is daarvan een sprekend voorbeeld. De terminologie zou echter wellicht op zich zelf nog niet zooveel verwarring hebben teweeg gebracht, wanneer men niet in die landen een verband was blijven leggen tusschen de instelling van het Koningschap en den regeeringsvorm. Ik betwist het goed recht om onzen regeeringsvorm een monarchalen te noemen. Het zal niemand in den zin komen verschil in regeeringsvorm aan te nemen op grond dat in het eene land (Nederland) wèl en in het andere land (België) niet een Raad van State te vinden is. De zelfde reden nu die dit verhindert, had ook moeten weerhouden onzen regeeringsvorm te bepalen door het ambt van Koning. Verschil in regeeringsvorm hangt af van den aard van het orgaan dat het gebruik van het staatsgezag dirigeert, dat staatsrechtelijk souverein beslist, en hier te lande ligt in het

ambt van Koning geen bevoegdheid tot zulk een beslissing, noch geheel noch ten deele.

Dat er aan het ‘monarchale’ van een regeeringsvorm als de onze iets hapert, heeft men reeds lang ingezien. Gesproken wordt daarom niet van ‘monarchie’ maar van ‘constitutioneele monarchie’: een uitdrukking wier beteekenis de arbeid van een eeuw nog niet tot volle klaarheid heeft kunnen brengen. Eindelijk heeft men, tot nadere kenschetsing, daaraan toegevoegd de woorden: ‘met parlementair stelsel’, zoodat onze regeeringevorm thans wordt aangeduid met de paradeuitdrukking: *constitutioneele monarchie met parlementair stelsel*. Deze uitdrukking is alleen voor ingewijden verstaanbaar. Het meerendeel van het volk begrijpt er niets van; dit houdt zich eenvoudig vast aan het eenige voor hen begrijpelijke woord dat er in voorkomt n.l.: monarchie, en zoo ontstaan voorstellingen omtrent onzen regeeringsvorm, welke ongeveer het tegendeel, van hetgeen hij werkelijk is, weergeven.

Reeds daarom is het noodig den ban van die fraaie formule te breken.

Maar ik beoog meer. Het is niet enkel te doen om, ook met verandering van naam, het wezen der zaak bloot te leggen. Ik wensch tevens te doen zien, dat terugkeer tot de monarchie als beslissende macht, zij 't ook ten deele, eene onmogelijkheid is. Onze regeeringsvorm wortelt in een historisch verloop van zaken, buiten wier lijn een herleving van het monarchale beginsel ligt. Daarop met klem te wijzen is te noodzakelijker, omdat men meent, dat, met herleving van monarchale macht, een van de grieven tegen het parlementair stelsel: n.l. de verzwakking van het Regeeringsgezag welke er het gevolg van is, kan worden weggenomen. Zij die daarheen sturen, zijn intusschen van de historische ontwikkeling van het staatsrecht niet genoeg doordrongen. De monarchie van weleer kan in landen met parlementair stelsel haar oude stelling noch geheel noch ten deele herwinnen, en dáár waar dat stelsel niet bestaat, brengt onweerstaanbaar de volksontwikkeling de *representatieve volksregeering*.

Ziedaar tevens de naam waarmee alleen duidelijk en oprecht onze regeeringsvorm kan worden gekenschetst. De ‘constitutioneele monarchie met parlementair stelsel’ is niets anders dan de ‘representatieve volksregeering’.

II

Het denkbeeld dat aan de constitutioneele monarchie ten grondslag ligt wordt het eenvoudigst weergegeven door te zeggen, dat daarmee gedoeld wordt op de deelneming van het volk aan het bestuur van den Staat, een bestuur dat onder de absolute monarchie alleen door leden van zekere historische geslachten gevoerd werd. Het volk, of beter: de toongevende klassen in de maatschappij maakten aanspraak om in het bestuur van den Staat een beslissend woord mee te spreken, zoodat het staatsgezag, dat ongedeeld en ten volle bij den Vorst had berust, thans in handen kwam van twee van elkander volstrekt onafhankelijke organen: Vorst en Volksvertegenwoordiging, wier samenwerking voor de uitoefening van dat gezag noodzakelijk was. In dezen gedachtengang waren op de constitutioneele monarchie van toepassing de woorden van Thorbecke, waarmee hij in zijn 'Narede' dezen regeeringsvorm kenschetste: 'De constitutioneele Monarchie', zegt Thorbecke, 'kent éénen absoluten wil niet; zij bestaat in een verband van elkander wederkeerig beperkende organen, aangelegd om met vrijheid zamen te werken tot eene wetgeving en een bestuur, die aan de eischen van een juist, rechtvaardig, nationaal verstand beantwoorden'.

Aangelegd om met vrijheid samen te werken: raadpleeg thans het staatsrecht van welk land ook, dat onder een constitutioneele monarchie leeft of geleefd heeft, en men zal zich verbazen hoe nergens die aanleg tot ontwikkeling is gekomen, maar overal het tegendeel van dien aanleg voor den dag is getreden. Eén van beiden: òf de Vorst òf de Volksvertegenwoordiging is het beslissende gezag gebleven of geworden. Een dualisme als Thorbecke voorstond is praktisch even onhoudbaar als de drieledige machtendeeling van Montesquieu. En van 'vrije' samenwerking is in de geschiedenis dan ook geen spoor te ontdekken. Is bijv. de geschiedenis van het Engelsche staatsrecht niet één doorloopende worsteling tusschen Parlement en Koning om het oppergezag, totdat, met de vestiging van het parlementair stelsel, de strijd onherroepelijk ten gunste van het Parlement wordt beslist? Heeft niet het constitutioneele stelsel in Frankrijk geleid tot de catastrophe van 1830, toen de monarchale macht moest wijken

voor de vertegenwoordiging? Na dat jaar tracht de monarchie op nieuw zich een overheerschende stelling te verzekeren. Maar hoe? De regeeringsjaren van Guizot kenmerken zich door een uitputtende werkzaamheid van dien staatsman om het Parlement onder de knie te krijgen, middelen daarbij bezigende, die, zoo het doel geheiligd was, alleen in betrekking tot dat doel misschien zouden mogen worden goedgekeurd. En toen het Guizot eindelijk gelukt was dat doel te bereiken, ten koste van den ongerepten naam van de leden van zijn Parlement - door den volksmond als ‘les satisfaits’ gebrandmerkt - werd door de Februari-revolutie het banvonnis uitgesproken over een regeeringsvorm die zulk een politiek noodzakelijk maakte. Let ook op de geschiedenis van ons eigen staatsrecht. De hoeksteen van het constitutioneele stelsel - de ministeriëele verantwoordelijkheid - is in den letterlijken zin van het woord den Koning moeten worden afgedwongen. En toen Willem I eindelijk zijn toestemming had gegeven om die verantwoordelijkheid in zeer beperkten omvang in ons staatsrecht op te nemen, was daarmee alweer een strijd beëindigd waarin de Koning het onderspit had gedolven.

Neen! De constitutioneele monarchie is nooit in aanleg een regeeringsvorm geweest om Vorst en Volksvertegenwoordiging in vrijheid te doen samenwerken. Zij is geweest - en daar waar zij nog bestaat, zooals in Pruisen, is zij - een overgangstoestand, die onweerstaanbaar heenvoert tot de volksregeering. En juist omdat zij een overgangstoestand vormt, waarin de oude staatsrechtelijke organisatie doorbroken is en nieuwe machten de leiding van het gemeenschapsleven pogen te verwerven, is de constitutioneele monarchie een regeeringsvorm die onoplosbare conflicten in haar schoot verbergt, die daardoor strijd kweekt en wel verre van vrije samenwerking tusschen de oude en nieuwe machten te doen ontstaan, overheersching van de eene door de andere ten gevolge heeft, een overheersching die eerst dàn de vrede brengt, als het parlementair stelsel heeft gezegevierd en daarmee, zij 't ook onder allerlei formules en ficties begraven, de volksregeering haar intrede heeft gedaan.

De geschiedenis van dien strijd en de eindelijke overwinning die de volksvertegenwoordiging daarin behaalt, is nergens dui-

delijker geteekend dan in de geschiedenis van het Engelsche staatsrecht. Het is hier niet de plaats en ligt ook niet in mijn bedoeling een reeks van data uit die geschiedenis mede te deelen; ik behoef slechts te wijzen op de twee hefboomen die in de voornaamste plaats den overgang van de monarchie tot den tegenwoordigen regeeringsvorm in Engeland bewerkt hebben. De ontwikkeling van het constitutioneele stelsel knoopt zich nl. in 't bijzonder vast aan de wetgevende macht en aan de ministeriëele verantwoordelijkheid. Uit de toenemende beteekenis voornl. van deze beiden is de tegenwoordige orde van zaken ontstaan, waarin wel is waar nog het ambt van Koning functioneert, maar de drager van het ambt geen persoonlijken wil kan doen gelden, een toestand dien de Engelsche schrijvers teekenen door van den Koning niet meer als een persoon te spreken maar hem aan te duiden met den naam van *the royal impersonality*.

Daartegenover zal een blik op Frankrijk en Duitschland doen zien hoe praktijk en theorie met den halfslachtigen regeeringsvorm der constitutioneele monarchie hebben geworsteld, zonder dat het parlementair stelsel daaruit is voortgekomen.

III.

A.

Het is bekend hoe, in Engeland, voornl. uit het petitierecht van het Parlement diens tegenwoordig aandeel aan de wetgeving van het Rijk is voortgevloeid. Aanvankelijk een verzoek aan den Koning om tot regeling van eenig onderwerp in dezen of genen zin over te gaan, wordt dit reeds spoedig gevolgd door de gewoonte om in de petitie de hoofdtrekken dier regeling neer te leggen en eindelijk door de aanbieding van een volledige regeling die de Koning te aanvaarden of te verwerpen had, maar waarin hij geen wijziging kan brengen. Tot hoever dat aandeel van het Parlement in de wetgevende macht zich uitstrekte, was nooit duidelijk bepaald en van daar de prerogatievenleer van Locke, die den Koning tot wetgeving in vollen omvang bevoegd achtte, voorzoover niet eenig onderwerp met medewerking van het Parlement geregeld was.

‘Prerogative is nothing but the power of doing publick good, without a rule’, maar onbetwistbaar stond daarnaast de bevoegdheid van het Parlement om, als het belang van het gemeenebest het vorderde, die ‘rule’ te geven en aldus voor de onbepaalde den Koning verbleven macht de wet in de plaats te stellen. In beginsel geldt die leer in Engeland nog, maar practisch heeft ze geen beteekenis meer, sinds het parlementair stelsel daar te lande zijn beslag heeft gekregen.

Reeds vroeg ontstond dus in Engeland de scheiding tusschen wet en verordening en daarmede de ondergeschiktheid van het Regeeringsgezag aan de wet. In die ondergeschiktheid lag allereerst het kenmerkende van Engeland's staatsinrichting. De wetgeving toch in vroegere eeuwen heeft zich voornl. aan de verhouding tusschen staat en maatschappij laten gelegen liggen en niet in de eerste plaats, hetgeen thans meer op den voorgrond treedt, aan de regeling van het gemeenschapsleven zelve; en het staatsgezag, dat elders als een boven de rechtsordening verheven macht naar de behoefte van het oogenblik in het gemeenschapsleven ingreep, werd in Engeland in toenemende mate gebracht onder de heerschappij van het recht en daarmee die ‘rule of law’ in het leven geroepen, welke, naar de getuigenis van Dicey, een fundamenteel beginsel der Britsche constitutie uitmaakt. Ook het Staatsgezag dus - ziedaar de kern van het beginsel - heeft, om in het maatschappelijk leven in te grijpen, zijn recht daartoe aan de wet te ontleenen.

Naarmate nu dit beginsel tot heerschappij werd gebracht, was het niet genoeg de ondergeschiktheid van het Regeeringsgezag als een uitvloeisel van dat beginsel te aanvaarden, maar moesten er ook waarborgen zijn, dat dienovereenkomstig gehandeld werd. Immers dat Regeeringsgezag berustte bij den Souverein, den onverantwoordelijken, onschendbaren Koning en het bleek telkens en telkens, dat de heerschappij der wet niet voldoende was verzekerd wanneer die ondergeschiktheid niet daadwerkelijk kon worden afgedwongen. Hoe dus de suprematie van de wet tegenover den Koning te handhaven?

Op die vraag was tweeërlei antwoord mogelijk: men kon òf den Koning verantwoordelijk maken òf hem de onverantwoordelijkheid en onschendbaarheid laten, maar dan ook moest in zijn gezag gaan deelen een ander, die voor de uitoefening van dat gezag wèl verantwoordelijk was.

Logisch had de keus in eerstgemelden zin behooren uit te vallen, maar men behoeft zich slechts eenige oogenblikken den tijd voor den geest te brengen waarin de gestelde vraag tot een praktische oplossing moest worden gebracht, om de onmogelijkheid van een dergelijken logischen gang van zaken te erkennen. De historische antecedenten van het Koningschap, de overweldigende beteekenis die de Koning in het maatschappelijk leven innam, doch boven alles de erfelijkheid van zijn ambt konden een dergelijken stap niet doen nemen - tenzij met het Koningschap zelve gebroken werd. De geschiedenis van Engeland wijst een korte periode aan, waarin het Engelsche volk geen anderen uitweg heeft kunnen vinden om de suprematie der wet tegenover den Koning te handhaven, dan het Koningschap zelve op zijde te zetten. De ervaring echter onder Cromwell's bestuur opgedaan, de gebleken onmisbaarheid der instelling zelve, deed spoedig daarop terugkomen en de erfelijke waardigheid herstellen. Maar nu moest dan ook heil gezocht worden, veel meer dan vroeger reeds geschied was, in die andere oplossing t.w.: het Koninklijk gezag mede te dragen geven aan anderen die voor het gebruik van dat gezag wèl verantwoordelijk konden gemaakt. En dit geschiedde door het instituut der *ministeriëele verantwoordelijkheid*.

Er zijn in Engeland evenals elders heel wat jaren noodig geweest voordat de ministeriëele verantwoordelijkheid in vollen omvang niet alleen erkend was, maar ook in dien omvang werkte. De laatste rest van Koninklijk gezag dat aan de verantwoordelijkheid onttrokken was, is in Engeland eerst omstreeks de helft van onze eeuw verdwenen. Thans is het in zijn ganschen omvang een verantwoordelijk gezag en is ook de verantwoordelijkheid zelve eene geworden, die veel verder reikt dan alleen voor de wettigheid der regeeringshandelingen. Zij omvat ook het beleid der Regeering en het is deze zijde der ministeriëele verantwoordelijkheid welke met het parlementair stelsel tot ontwikkeling is gekomen. Het verantwoordelijk stellen van de Regeering voor haar beleid en niet enkel voor de wettigheid harer handelingen is, in tegenstelling met ons land, in Engeland geschiedkundig niet te scheiden. Meer dan één geval is reeds in vroege tijden aan te wijzen, dat Ministers des Konings verantwoordelijk zijn

gesteld en vervolgd werden wegens verrichtingen waardoor 's lands belang geschaad werd. Maar aan de groote worsteling tusschen Koning en Parlement ligt niet ten grondslag de noodzakelijkheid om deze soort van verantwoordelijkheid geldend te maken; zij betrof in de allereerste plaats de heerschappij der wet te verzekeren en dus het beginsel te doen zegevieren, dat het Regeeringsgezag niet alleen aan de wet ondergeschikt maar ook voor wetschennis verantwoordelijk zou zijn.

Van beteekenis wordt de verantwoordelijkheid voor het beleid (de politieke verantwoordelijkheid) eerst van het oogenblik, dat de Koning de Regeering gaat voeren met Ministers die in het Parlement door de meerderheid worden gesteund. De vorming van een zoodanig ministerie grijpt reeds aan het einde der 17de eeuw plaats onder de Regeering van onzen Willem III. Doch eerst geruimen tijd later worden dergelijke parlementaire ministeries regel en daarmee is het Parlement niet alleen op wetgevend gebied maar ook op dat van 's lands bestuur heer en meester, is m.a.w. de representatieve volksregeering gevestigd. In Engeland is dus de volle politieke verantwoordelijkheid een uitvloeisel van de parlementaire ministeries. Moeten de Ministers de dragers zijn van de politieke beginselen van de meerderheid van het Parlement, dan spreekt hunne politieke verantwoordelijkheid van zelf, gelijk ook de sanctie aan de afkeuring van hun beleid verbonden, nl. het verlies van hunne betrekking. Een politieke verantwoordelijkheid zonder parlementair ministerie is een verantwoordelijkheid in naam, daar de sanctie ontbreekt, en kan op zich zelf nooit leiden, getuige bijv. de Duitsche Staten, tot de representatieve volksregeering.

Welke de omstandigheden zijn geweest die tot de zoo vroegtijdige parlementsregeering in Engeland hebben meegewerkt, kan hier onvermeld worden gelaten. Zij hebben het tijdstip van haar heerschappij alleen verhaast, zooals bijv. de onbeduidende regeeringen der twee eerste George's. Slechts dit mag niet onopgemerkt blijven, dat het recht van ‘impeachment’ aan het Parlement toekomende, om nl. de raadslieden der Kroon wegens hunne adviezen of verleende medewerking aan regeeringsmaatregelen in staat van beschuldiging te stellen, alsmede het budgetrecht van het Parlement de

minst gewichtige factoren zijn geweest om het eigenlijke parlementaire stelsel te doen zegevieren.

De gedachte dan nu die aan de ministeriële verantwoordelijkheid in het parlementaire stelsel ten grondslag ligt is hoogst eenvoudig. Zij is deze, dat de uitoefening van staatsrechtelijke bevoegdheid voortaan zal geschieden door twee personen: den Koning en den Minister, terwijl de verantwoordelijkheid voor die uitoefening alleen door den laatste, die niet erfelijk is aangewezen om het koninklijke ambt te vervullen, wordt gedragen. De ministeriële verantwoordelijkheid wil dus niet zeggen, dat de Minister aansprakelijk is voor de Regeeringsdaden des Konings - hetgeen onhoudbaar ware - maar zij beteekent dat de Minister voor eigen daden verantwoordelijk is en wel voor die, welke hij als mededrager van het Koninklijk gezag verricht. Langs een omweg is dus door het instituut der ministeriële verantwoordelijkheid het Koninklijk gezag ondergeschikt aan het gezag der wet en verantwoordelijk aan het Parlement gemaakt. Men heeft den Koning gelaten de onschendbaarheid, de onverantwoordelijkheid, de majesteit en desniettegenstaande blijft de suprematie van de Wet en van het Parlement gehandhaafd, omdat hetgeen op naam van den Koning geschiedt de handeling is van twee personen, van wie de Minister, de niet-erfelijke, slechts tijdelijke mededrager van het Koninklijk gezag, altijd verantwoordelijk is. De gevaarlijkheid van een onschendbaaar Regeeringsorgaan is daarmee ondervangen.

Deze toestand, waarin de ‘Koning’ een dubbel wezen is, zoodat het woord: Koning den zin verkrijgt van een tweeledig orgaan, bestaande uit den drager van den titel van Koning en den drager der verantwoordelijkheid, deze toestand is natuurlijk niet dadelijk met het optreden van parlementaire ministeries ontstaan. Moeielijk bleef het voor de Kroon om voor de consequenties van het parlementair stelsel te bukken. De taktiek van George III om Ministers, die hem niet welgevallig waren, te doen vallen door persoonlijken invloed op de leden van het Parlement, zoodat de omzetting van het Parlement een middel was dat de Koning bezigde om zijn persoonlijke regeeringspolitiek te doen zegevieren, levert daarvan het sprekendste bewijs. Met de reform-

bill van 1832 ontvalt den Koning ook dit middel, daar deze hervorming van het kiesstelsel een einde maakte aan de zoogenaamde nomination-boroughs, waarvan een groot aantal ter beschikking van de Kroon en haar persoonlijken aanhang stond.

Samenvattend nu de groote lijnen van het proces dat tot de representatieve volksregeering heeft geleid, vinden wij allereerst de opheffing van het dualisme op het gebied der wetgevende macht. De deeling dier macht tusschen Koning en Parlement eindigt, na lange worsteling, in de suprematie van het Parlement, zoodat thans de wetgevende macht bij de Volksvertegenwoordiging berust. Wel is voor de wet ook de sanctie des Konings noodig, maar het staat vast dat de Koning de sanctie aan een door de beide Huizen aangenomen wetsvoorstel niet mag onthouden. Bagehot teekent dit scherp door te zeggen: ‘She must sign her own death-warrant if the two Houses unanimously send it up to her.’ In één woord: de inhoud van 's Konings wil wordt op wetgevend gebied bepaald door het Parlement.

Hetzelfde geschiedt op het gebied der Regeering. De Koning is hier langer dan op dat der wetgeving heer en meester, maar met het instituut der ministeriëele verantwoordelijkheid wordt ook de Regeeringsmacht dualistisch georganiseerd en komt deze te berusten bij Koning en Minister. De opheffing van dit dualisme vangt aan met de vorming van parlementaire ministeries. Door het Parlement geruggesteund, ontstaat de suprematie van het Kabinet (ministerie) op regeeringsgebied en wordt dus ook hier de inhoud van 's Konings wil ten slotte bepaald door het Parlement.

Eindelijk moest nog in het Kabinet zelf, bij het wegvallen van den Koning als het hoofd der Regeering, uit de veelheid van machtdragers er een op den voorgrond worden gebracht, die de suprematie van den Koning verving. Deze laatste phase is ingetreden met het ontstaan van het ambt van ‘Prime-Minister.’ De Minister-President heeft de keuze van de leden van het Kabinet, waarmee hij de Regeering wil voeren. Hij wordt wel is waar door den Koning benoemd (evenals formeel ook de andere Ministers) maar daar het Parlement zijn politiek aan de Kroon oplegt, wijst het daarmee ook den persoon aan welke van die politiek op een gegeven oogenblik de zuiverste representant is.

In het Engelsche staatsrecht is dientengevolge alle machtsdeeling opgeheven. Van uit het Parlement wordt het gansche toestel van regeering en wetgeving in beweging gebracht en de beweging daarvan geleid, gelijk eertijds van uit het Koningschap. Het proces, dat deze volledige omkeer heeft teweeggebracht, komt dus in het wezen der zaak hierop neer, dat het Parlement in de Staatsmacht is gaan deelen; dat daardoor op verschillend gebied een machtsdeeling is ontstaan, welke door Locke en Montesquieu zeer terecht, zij het ook onvolledig, aan het licht is gebracht en tot een systeem is verwerkt, zonder te bevroeden dat zij met een overgangstoestand te doen hadden; terwijl dan eindelijk onder lange worstelingen die machtsdeeling weer is opgeheven, maar met algeheele verschuiving van macht - van den Koning naar het Parlement - zoodat metterdaad de regeeringsvorm in Engeland geworden is die eener representatieve volksregeering of, zoover Taylor aan het slot van zijn werk over de Engelsche constitutie het uitdrukt, 'the mediaeval monarchy has been finally transformed into the hereditary republic, in which, under the ancient and still useful forms of the throne and the regalia, *the English people is King*.'

De Engelsche schrijvers hebben dezen staat van zaken sinds lang met een openhartigheid bloot gelegd, die te opmerkelijker is waar de feitelijke toestand onder tal van versteende vormen schuil gaat. Geen land ter wereld waar het staatsrecht zoozeer van ficties wemelt als het Engelsche, maar geen litteratuur ook die, zooals de Engelsche, met klaren blik door al die ficties en vormen heengezien heeft. Voor ons land is staatsrechtelijk van Engeland nog veel te leeren, maar allermeest, wat van het 'perfide Albion' wellicht niet zou worden verwacht, oprechtheid tot naaktheid toe in het analyseeren van staatkundige verhoudingen. Daarin zijn de Engelschen meesters ook tegenover de Franschen en Duitschers, bij wier opvattingen van de constitutioneele monarchie wij thans stilstaan.

B.

Wij schrijven 1814, het jaar waarin op het vasteland van Europa ernst wordt gemaakt met de vestiging van de constitutioneele monarchie. Wel was in de revolutiejaren aan het

einde der vorige eeuw een grootsche poging gedaan om in eens, met vernietiging van het oude historische gezag, de volksregeering te vestigen, maar de onrijpheid dier tijden voor een dergelijke plotselingen overgang deed spoedig de nieuwe staatsinrichting ineenzinken en plaats maken voor een caesarisme, dat bestemd was ook in andere landen de deuren voor de komende democratie te openen.

Zien wij allereerst naar Frankrijk, waar Lodewijk XVIII het volk begiftigd had met een charter dat de Engelsche staatsinrichting, vooral naar haar meest in het oog loopende uiterlijkheden, had gecopiëerd, getuige de Pairskamer met haar nieuw-bakken en nagemaakte Lords, welke het geheel een cachet van soliditeit moest verschaffen, later even bedriegelijk gebleken als al het kermisgeflonker, waarmee zoo dikwijls de tijdelijke overheid het gemis aan waarachtige majesteit tracht te vergoeden.

Als een dogma staart ons in die constitutie allereerst aan: ‘Le roi est le chef suprême de l'état.’ Doch welke plaats heeft dan de wetgevende macht? Of is het de bedoeling, zooals von Mohl beweert, een protest aan te teekenen tegen de leer der machtendeeling? Zonderling dan voorwaar, dat de grondwet gebruikt wordt om louter een theorie te bestrijden, want de staatsinrichting, waarop de grondwet het oog had, ging niet, evenals de constitutie van 1791, aan het euvel van die leer mank. De gebezigde uitdrukking is er een die, passende in het staatsrecht van vóór de Revolutie, een valsch licht werpt op de veranderde staatkundige machtsverhouding welke met de constitutioneele monarchie in het leven was getreden. Van daar de onzekerheid die er bestond omtrent het domein der wet tegenover dat der verordening, en waarvan ook de constitutie zelf blijk gaf door den Koning voor te behouden het uitvaardigen van ‘ordonnances pour la sureté de l'état.’ De Juli-ordonnanties van 1830, uit kracht van die bepaling genomen, bewijzen voldingend hoe weinig men doordrongen was van de suprematie der wet en hoe dus in Frankrijk de historische traditie van het Koningschap nog altijd een belemmering was, om het Regeeringsgezag de ondergeschikte rol, welke het in de constitutioneele monarchie, althans tegenover de wet, toekomt, te doen vervullen.

Moeilijker nog was het de positie van den Koning te bepalen

tegenover de ministeriëele verantwoordelijkheid, die in de charte ten volle erkend was. Zij die, zooals Hello in zijn ‘Régime constitutionel’, met de ministeriëele verantwoordelijkheid ernst maken, trachten het verlies van inhoud der Koninklijke macht, welke uit een onbeperkte gelding dier verantwoordelijkheid voortvloeit, te vergoeden door het Koninklijk ambt tot in de wolken te verheffen. Terwijl onze schrijver den Koning alle handeling in principe ontzegt (l'incapacité d'action chez le prince est absolue; le roi influe sur le gouvernement, il ne gouverne pas) plaatst hij hem tegelijk in een spheer, waarin niet alleen de onschendbaarheid maar zelfs de onfeilbaarheid zetelt. Doch zulk een eervolle begrafenis van het Koningschap kon toch evenmin de ‘aanleg’ der constitutioneele monarchie zijn. Hoe dus de volle ministeriëele verantwoordelijkheid te vereenigen met de Koninklijke waardigheid, zonder den drager van dit ambt buiten alle persoonlijke actie te stellen?

Het is aan een beroemd publicist uit de eerste tijden der constitutioneele monarchie in Frankrijk gelukt op die vraag een bevredigend antwoord te geven, een antwoord, dat, getuigenis gevende van een fijn inzicht in de veranderde machtsverhoudingen door de constitutioneele monarchie geboren, aan het Koningschap een reddingsplank reikte, waardoor het mogelijk was een eigen spheer van persoonlijk handelen voor den Koning te behouden. Maar Benjamin Constant die dit kunststuk, op inspiratie van de Clermont-Tonnerre, volbracht, riep daarmee voor den constitutioneelen Koning een werkkring in het leven, die wel is waar onder een Koninklijken titel kon worden vervuld, maar toch even goed onder elken anderen titel, zoodat, in strijd met de historie van het Koningschap, aan een geheel nieuw ambt het aanzijn werd gegeven.

Benjamin Constant is van meening, dat de ministeriëele verantwoordelijkheid een raadsel blijft, zoolang men den Koning toegerust acht met uitvoerende macht, waarvoor de Ministers, als ‘simples agents du pouvoir exécutif’, verantwoordelijk zijn. De ‘uitvoerende macht’ is juist door de constitutioneele monarchie buiten het ambt van den Koning gebracht. De Ministers en deze alleen zijn dragers van die macht en niets natuurlijker dan dat zij voor het gebruik daarvan ook ver-

antwoordelijk zijn. Tusschen de onverantwoordelijkheid des Konings en de verantwoordelijkheid der ministers heeft men ten onrechte verband gelegd; zij hebben niets met elkander te maken. De ministers zijn verantwoordelijk voor de uitoefening van hun eigen macht, niet voor de uitoefening van de macht des Konings. Voor deze laatste is niemand verantwoordelijk. Doch waarin bestaat dan 's Konings macht als zij niet meer de uitvoerende macht omvat? Het antwoord op die vraag vindt Benjamin Constant in deze overweging, dat er in elken Staat drie machten zijn, de wetgevende macht, de rechterlijke macht en de uitvoerende macht (pouvoir ministeriel). Deze drie machten tot een harmonisch geheel te doen samenwerken - ziedaar het probleem waarvan de constitutioneele monarchie de oplossing geeft; want deze regeeringsvorm bevat een vierde macht, met de bestemming de drie andere in ‘équilibre’ te houden, te zorgen, dat ieder haar taak behoorlijk vervult. Die vierde macht is ‘le pouvoir royal’, staande buiten de drie andere en daardoor neutraal, welke, even kort als duidelijk, geteekend wordt door haar te noemen ‘un pouvoir modérateur.’ Krachtens die functie verzekert de Koning de harmonie der drie andere machten door ontslag van ministers als zij, dragers der uitvoerende macht, onregelmatig handelen; door ontbinding van het vertegenwoordigend lichaam als dit 's lands belang niet behoorlijk behartigt; door gratie als de rechterlijke macht te strenge straffen oplegt.

Ziedaar de werking van de constitutioneele monarchie, volgens de leer van Benjamin Constant. Die leer kantelt echter op het vitale punt der ministeriëele verantwoordelijkheid. Deze toch strekt zich niet uit tot de regeeringsdaden die den Koning zijn voorbehouden en zoo blijft er altijd een rest van het Regeeringsgezag onverantwoordelijk, terwijl de constitutioneele monarchie toch allereerst beoogt dat gezag ten volle verantwoordelijk te doen zijn.

Dat de praktijk zich naar die leer niet heeft gevoegd, behoef ik nauwlijks te zeggen. Doch ware het geschied en had men van de constitutioneele monarchie eens datgene gemaakt, waarvan Benjamin Constant het bestek teekende, dan ware voor den Koning nog behouden een eigen zelfstandig aandeel in het staatsbestuur en voorkomen dat gansche leegloopen

van den inhoud van het Koninklijk ambt, zooals dat in Engeland zachtjes aan geschied is.

Van 1814 af heeft ook de praktijk te vergeefs voor het Koningschap naar de passende stelling gezocht. Met de onverantwoordelijkheid des Konings heeft men het niet ernstig genomen, toen het er op aankwam haar juist te doen gelden. De Juli-ordonnanties werden wel degelijk den Koning toegerekend en hadden zijn val ten gevolge. Daarop nam men de strafwet te baat, om het volk de onverantwoordelijkheid van den Koning in te prenten; de zonderlinge wet van 9 September 1835 stelde strafbaar ‘quiconque fera remonter au roi le blame ou la responsabilité des actes de son gouvernement.’ Maar ook deze onderrichting heeft niet geholpen en kon ook niet helpen, omdat, zoolang de persoonlijke wil des Konings nog als beslissend op eenig gebied erkend wordt, de verantwoordelijkheid hem en hem alleen treft, al muilbandt men ook den volksmond om het uit te spreken. De onverantwoordelijkheid van den Koning is eerst dan een feit geworden, als de inhoud van zijn wil geheel door anderen wordt bepaald en waar dat, zooals in het parlementaire stelsel, het geval is, spreekt het bloote feit machtig genoeg om elke andere wijze waarop men het bij het volk ingang wil doen vinden overbodig te maken. Intusschen staan daartegenover feiten, die den werkelijken gang van zaken doen schuil gaan, zooals de uitvaardiging en onderteekening van wetten verordeningen en besluiten door den Koning, als ware hier van een persoonlijke handeling van hem sprake. Maar deze vormen bewijzen een keer te meer welk een onlogisch samenstel de constitutioneele monarchie is. Als de Koning onschendbaar is, zegt Benjamin Constant, ‘comment donc, sous quel prétexte, dans quel but veut-on qu'il signe ce dont il ne répond pas?’ Ik weet het antwoord daarop niet te geven en weinigen zullen er zijn, die genoegen nemen met het antwoord van Hello waar hij zegt, dat door die onderteekening aan de genoemde maatregelen verschaft wordt ‘le cachet monarchique’!

Frankrijk heeft met het jaar 1848, naar het schijnt voor goed, het oude historische gezag, het Koningschap, op zijde gezet. Of het daarin juist heeft gehandeld beoordeel ik niet, maar de *constitutioneele* monarchie is in elk geval een regee-

ringsvorm die weinig past voor den rechtlijnigen geest der Franschen. Een staatsrecht dat, langs den omweg der ministeriëele verantwoordelijkheid, van een constitutioneele monarchie, met behoud van dezen naam, een volksregeering maakt, is voor Frankrijk veel te gecompliceerd.

C.

Voor den Duitscher ligt misschien in dat gecompliceerde het aantrekkelijke van dezen regeeringsvorm. Met veel geschrijf heeft men zich in Duitschland op het ‘begrip’ der constitutioneele monarchie geworpen, toen het ook dáár vaststond, dat de dagen der absolute monarchie ten einde waren en aan het volk een aandeel in het staatsbestuur moest worden verleend. Met de vestiging van den Duitschen Bond bracht men het in 1815 intusschen niet verder dan dat de belijdenis van het constitutioneele stelsel in de acten van dien Bond werd opgenomen. Maar hoe? De vrees voor een volksregeering puilt uit alle hoeken van dat vorsten-document, 'twelk jaren lang slechts gestrekt heeft om liberale denkbeelden te onderdrukken. Art. 13 der Bondsacte bevat de belofte dat in alle Bondsstaten eene ‘landständische Verfassung’ zal worden ingevoerd. Reeds die ouderwetsche terminologie van ‘landständische Verfassung’ voor hetgeen later een constitutioneele monarchie zal zijn, is kenmerkend voor den geest waarin het volk een aandeel in de Regeering zal worden gegeven. Doch de wijze waarop de volgende acte (de Wiener-Schlussacte, art. 57) dat denkbeeld van de Bondsacte uitwerkt, spreekt boekdeelen; het Duitsche staatsrecht van toen en nu met zijn spitsvondige constructies is er in te vinden. Alzoo vinden wij daar het dogma van het gansche Duitsche staatsrecht, ook van het tegenwoordige, uitgesproken, dat de Vorst de drager is van de volle en ongedeelde staatsmacht. Aan dat dogma heeft de bondsacte echter niet genoeg; zij acht het noodig dat dogma te rechtvaardigen door te zeggen, aangezien de Bond bestaat uit Souvereine Vorsten ‘so muss *dem hierdurch gegebenen Grundbegriffe zufolge* die gesammte Staatsgewalt in dem Oberhaupt des Staats vereinigt bleiben’. Hier dan is officieele wetenschap van de echte soort. Of al dan niet bij den Vorst de gansche staatsmacht berust, behoeft uit de staatsinrichting

niet meer te worden onderzocht; de Bondsacte zelf heeft gezegd, dat dit rechtstreeks voortvloeit uit het grondbegrip dat de Bond bestaat uit Souvereine Vorsten. Kan het verbazing wekken, dat na dit geleerde betoog de acte voortgaat met te bepalen, dat de Souverein door de constitutie slechts in de *uitoefening* van bepaalde rechten aan de medewerking der 'Stände' gebonden mag worden? Wij kunnen nu gerust zijn; waar de medewerking der Volksvertegenwoordiging in het staatsbestuur is voorgeschreven, doet dat niets te kort aan het dogma dat de Vorst in het bezit is van de volle en ongedeelde staatsmacht; immers de medewerking der Volksvertegenwoordiging heeft alleen betrekking op de *uitoefening* van rechten!

Onder de publicisten zijn er slechts enkele, die zich door deze pralerij niet hebben laten vangen. Von Rotteck bijv. zegt: Wanneer een door den Vorst aanhangig gemaakt wetsontwerp zonder toestemming der Volksvertegenwoordiging geen wet kan worden en alzoo voor het tot standkomen der wet de vereenigde wil van den Vorst en van de Vertegenwoordiging noodig is, dan volgt daaruit dat de wetgevende macht geenszins den Vorst alleen en uitsluitend toekomt, maar dat zij bij hen gemeenschappelijk berust m.a.w. dat de wetgevende macht dan tusschen hen beiden is gedeeld. Wil men dit niet erkennen dan wordt de zaak een woordenstrijd en is er voor wetenschappelijke beschouwing verder geen plaats. - De woordenstrijd waarvan von Rotteck spreekt behoort helaas allerminst tot het verledene. Nog altijd houdt het Duitsche staatsrecht - niet zonder tegenspraak echter van enkelen - en hier te lande het antirevolutionaire staatsrecht, vast aan het dogma dat de Vorstalleen drager van het staatsgezag is, maar dit dwingt zijn beoefenaren dan ook tot allerlei juridische kunststukken, welke het feit dat de Volksvertegenwoordiging aandeel heeft in het staatsgezag kortweg ontkennen. Het is hier de plaats niet die kunststukken te laten zien noch het geheim der verrichting te verklappen. Maar mij komt het voor, dat zoolang de Duitsche wetenschap van het staatsrecht zich aan den ban van haar monarchale theorie niet kan onttrekken, de wetenschappelijke waarde van dat staatsrecht, ten aanzien van dit onderwerp, even hoog staat als de minachting van feiten waaraan zij zich schuldig maakt.

Van den aanvang af heeft men in Duitschland aan de Volksvertegenwoordiging de plaats niet kunnen geven die haar toekwam. Duidelijk blijkt dat bijv. bij von Mohl. Deze ziet in de Vertegenwoordiging het orgaan van het volk, tegenover den Koning die het orgaan van den Staat is. - De Volksvertegenwoordiging wordt hier dus buiten den Staat geplaatst en opgevat als een college dat voor de rechten en vrijheden van een ander subject (het volk) opkomt dan de Koning, die den Staat representeert. Daarmee hangt samen het karakter der Volksvertegenwoordiging; zij is een 'Schutzanstalt', bestemd om tegenover den Vorst de aanspraken op een goed en constitutioneel bestuur tot gelding te brengen. Teneinde nu die aanspraken beter te verzekeren, wordt haar, bij uitzondering, een recht van toestemming verleend bij sommige bestuurshandelingen, maar overigens ligt het niet in haar bestemming om preventief op te treden.

Het is licht te begrijpen hoe weinig, tegenover dergelijke opvattingen, van de constitutioneele monarchie in Duitschland terecht kwam. De kern van het begrip: constitutioneele monarchie naar Duitsch staatsrecht wordt ook nu nog het best weergegeven met de uitdrukking: beperkte monarchie. De zin van dit woord is deze: de monarchale macht wordt beperkt door de constitutie en door de verschillende instellingen die daaruit voortvloeien, met name door de Volksvertegenwoordiging. De Vorst zelf staat buiten wet en grondwet; het is *zijn* gezag dat hij doet gelden en *zijn* macht die beperkt is.

Zonderling ook ging men te werk met het instituut der ministeriëele verantwoordelijkheid; daarmee wist men eenvoudig geen raad. In die staten waar zij werd ingevoerd, kwam zij onder allerlei vreemdsoortigen schijn ter wereld. Zoo is ons bewaard gebleven een wet van het Groot-Hertogdom Hessen van 1821, in de considerans waarvan de Groot-Hertog de invoering der ministeriëele verantwoordelijkheid motiveert door de overweging, dat bevelen die tot onwettige handelingen of tot krenking van de rechten der Volksvertegenwoordiging kunnen leiden, nooit door den Groot-Hertog kunnen zijn gewild, maar het gevolg zijn van een *misverstand*, welke door onze Ministers had behooren te zijn opgehelderd. Ook de literatuur van dien tijd gaat zich aan dergelijke sophisterij te buiten. In Aretin's staatsrecht vindt men een commentaar

op het adagium: the King can do no wrong, waarvan het slot is, dat zoodra een aanklacht tegen den Minister is ingediend ‘so erscheint der König nicht mehr als Urheber der fraglichen Thaten’! Want, zoo heet het verder, de *ideale* Koning, met wien de persoonlijkheid van den werkelijken Koning onverbreekbaar is verbonden, wil altijd slechts hetgeen recht en goed is! Uit zulk een voorlichting is het te begrijpen, hoe de constitutioneele monarchie voor den Duitschen geest een bron van diepzinnige bespiegelingen is geweest en nog is. Wetgeving en literatuur hebben het intusschen tot een klaar besef van de politieke zijde der ministeriëele verantwoordelijkheid niet kunnen brengen. Over het in staat van beschuldiging stellen van Ministers, de wijze van procedeeren en dergelijke praktisch doode voorschriften wordt breedvoerig gehandeld, maar de kern der ministeriëele verantwoordelijkheid weet men niet te vatten, omdat men bevangen is in den waan dat dan het ‘ideale’ van een Koning zou moeten worden prijsgegeven.

Inmiddels schrijdt ook Duitschland voort naar de volksregeering. De totstandkoming van het Duitsche keizerrijk heeft wel opnieuw voedsel gegeven aan buitensporige monarchale gevoelens, maar anderzijds heeft het de Duitsche landvorsten een sport doen dalen, hetgeen op den duur tot een juister inzicht in de staatsrechtelijke beteekenis der monarchie zal leiden. Maar bovenal vergete men niet den uit het algemeen stemrecht voortgekomen Rijksdag. Van dit lichaam gaat in toenemende mate een kracht uit, waarmee de Regeering steeds meer rekening zal moeten houden. En naarmate de volksontwikkeling toeneemt, in 't bijzonder het persoonlijke karakter, dat in het militarisme zijn grootsten vijand heeft, meerdere zelfstandigheid erlangt, zullen de woorden van Benjamin Constant tot waarheid worden: ‘L'action directe du monarque s'affaiblit toujours inévitablement en raison des progrès de la civilisation’.

IV

Eerst het revolutiejaar 1848 heeft *hier te lande* den grondslag gelegd voor het parlementair stelsel. Dat Nederland, van republikeinschen bloede, niet eerder en toen nog uit vrees

voor een volksbeweging, de instellingen heeft kunnen krijgen die voor de volksregeering onmisbaar zijn, is in de allereerste plaats toe te schrijven aan een man over wiens vermaardheid ik mij telkens op nieuw verbaas, als ik let op de vruchten van zijn staatkundigen arbeid in de jaren 1814 en 1815. Meer dan een menschenleeftijd is door het werk van Gijsbert Karel van Hogendorp de ontwikkeling onzer staatkundige instellingen tegengehouden. Door zijn rampzalig adagium ‘als van ouds’, telkens waar de vraag ter sprake kwam hoe het staatsbestuur moest worden ingericht, is het aan hem voornl. te wijten, dat Nederland in 1814 begiftigd werd met een reeks van instellingen die een caricatuur waren van de soortgelijke, welke in de Republiek een wezenlijke rol hadden gespeeld, maar die, overgeplant in den eenheidsstaat, met een monarchaal en krachtig gecentraliseerd gezag, een verjongingskuur hadden behooren te ondergaan om ‘als van ouds’ beteekenis te hebben. Van het werk dat Van Hogendorp in elkander zette, is niets, volstrekt niets overgebleven dan alleen namen. Alleen deze zijn ‘als van ouds’, maar de instellingen die zij aanwijzen, zooals Staten-Generaal, Provinciale Staten, Gemeentebesturen, verschillen niet alleen hemelsbreed van die welke onder de Republiek bestonden, maar ook van de gelijknamige lichamen welke Van Hogendorp ons schonk. Er waart door geheel dat anachronistische toestel van standen, met zijn edelen, burgers en boeren, van heerlijkheden en van getrapte verkiezingen tot in den vijfden graad, een kleinburgerlijke regentengeest, een belangzuchtig streven de regeeringsbetrekkingen bij de ‘aanzienlijken’ te monopoliseeren en een vrees voor het spatten van een anderen geest dan die in de vooroordeelen der regentenkringen zich thuis voelde. Geen enkele breede gedachte heeft bij den opbouw der nieuwe staatsinrichting voorgezeten; aan de Belgische herziening hebben wij meer te danken dan aan het werk van Van Hogendorp. Zelfs de vestiging der constitutioneele monarchie is niet uit zijn initiatief maar uit dat van den zooveel liberaler aangelegden Kemper voortgesproten.

Kan het verwonderen dat in 1848 een radicale verandering in elk opzicht noodig bleek?

Het is overbekend welk een onbeduidende rol de Volksvertegenwoordiging hier tot 1840 heeft vervuld. Zoo ergens

dan kon van de constitutioneele monarchie hier te lande worden gezegd, dat zij geheel beantwoordde aan het beeld van een getemperde monarchie. Niet alleen heeft men zich aanvankelijk niets anders voorgesteld dan het in het leven roepen van zulk een regeeringsvorm, maar alles was er op aangelegd om den Koning een grooten invloed op het staatsbestuur te verzekeren. Het aandeel der Staten-Generaal in de wetgevende macht kon daarenboven niet veel beteekenen, omdat te dier tijde onder wetgeving alleen verstaan werd de regeling van het privaat- en strafrecht, zoodat er een ruim veld van regeling voor den Koning alleen overbleef.

Tot 1840 is er van de Staten-Generaal geen kracht uitgegaan. Eerst in dat jaar treden zij met beslistheid tegenover de Regeering op, eindelijk wakker geschud door datgene waarvoor een vertegenwoordiging van de gegoede klasse der maatschappij het minst onverschillig is, n.l. den toestand der Financiën. De deplorabele toestand van ons financiewezen heeft ons staatsrecht een grooten stap vooruit gebracht, want daarin vonden de Staten-Generaal aanleiding om van de Regeering waarborgen voor de toekomst te eischen tegen een financieel wanbeheer als dat der voorafgaande jaren. Onder die waarborgen behoorde nu allereerst de ministeriëele verantwoordelijkheid en dank zij het krachtig optreden der Staten-Generaal, is bij de Grondwetsherziening van 1840 dat instituut in ons staatsrecht opgenomen.

Voor de beteekenis der ministeriëele verantwoordelijkheid zijn ons de oogen eerst opengegaan door den aandrang die herhaaldelijk van Belgische zijde op de invoering daarvan was uitgeoefend. Raadpleegt men hetgeen omtrent die verantwoordelijkheid in de grondwetscommissies van 1814 en 1815 is voorgevallen, dan blijkt dat te dier tijde een groote afkeer bestond van ‘Engelsche Ministers’; men kon zich niet voorstellen ‘hoe een regter ter wereld zoude durven condemneeren iemand, die 's Konings bevelen getrouw had opgevolgd’; overwegingen die ten slotte leidden tot eene bepaling, welke van de ongeveer tegenovergestelde gedachte der ministeriëele verantwoordelijkheid uitging, de bepaling n.l. dat de Ministers niet konden worden vervolgd dan met verlof der Staten-Generaal. Tellegen teekent in zijn ‘Wedergeboorte van Nederland’ zeer juist den toestand door te zeggen: ‘Het

waren nu niet meer de Staten-Generaal, die de dienaren van den Vorst ter verantwoording konden roepen; maar het was de Souvereine Vorst, die, mits onder goedkeuring der Staten-Generaal, dit kon laten doen. Nu behoefden die dienaren niet meer bevreesd te zijn voor de Staten-Generaal; nu behoefden zij zich alleen te richten naar de wenken van den Vorst.' En zoo is de toestand dan ook geweest tot 1840. De Ministers waren de agenten des Konings; eenig ander verband dan uit deze verhouding ontsproot, bestond tusschen hen niet. Duidelijk komt dit voor den dag in de organisatie van den Ministerraad. Toen deze in 1823 werd ingesteld, diende hij tot louter administratieve doeleinden, met name de bevordering van eenheid en samenhang in alle takken van bestuur. Van eenige zelfstandigheid tegenover de Kroon was geen sprake. Nadat echter in 1840 de ministeriëele verantwoordelijkheid in ons staatsrecht was opgenomen, moest ook de organisatie van den Ministerraad worden gewijzigd en werd de Raad in 1842 een zelfstandig orgaan, zij het ook nog niet in die mate als later het geval werd.

Hoe anders zou dat nog worden in en na 1848? De 'Engelsche Ministers,' waarvan men in 1814 en 1815 niets wilde weten, doen, met uitdrukkelijke instemming des Konings, hun intrede. Toen nl. Koning Willem II onzen gezant te Londen, Graaf Schimmelpenninck, belastte met de vorming van een ministerie, verklaarde deze zich daartoe bereid onder voorwaarde, dat de Koning een Grondwetsherziening zou steunen, waarbij aan den Koning eene positie, gelijk die van den Souverein van Groot-Brittanje wordt verzekerd. Willem II antwoordde daarop: 'dat Wij u toezeggen, dat indien zoodanige Grondwet wordt ontworpen in de groote trekken aan de Britsche gelijk, met die wijzigingen, welke onze landaard en de tegenwoordige omstandigheden vereischen, en bij welke Grondwet aan ons eene positie gelijk aan den Souverein van Groot-Brittanje wordt verzekerd - Wij, in dat geval, daarmede genoegen zullen (nemen).'

Ziedaar de officieele titel voor het parlementaire stelsel. De Koning zou zich een positie laten welgevallen gelijk aan die van Engeland's Koningin. En de Grondwet drukte daarop haar zegel door uit te sprekeu de onschendbaarheid van den Koning en de verantwoordelijkheid - thans ten volle: èn

voor de wettigheid èn voor het beleid der regeeringshandelingen - van de Ministers.

Intusschen, noch de officieele aanvaarding van het parlementaire stelsel door den Koning, noch de erkenning door de Grondwet van de volle verantwoordelijkheid van het regeeringsgezag zou voldoende geweest zijn ons ‘Engelsche Ministers’ te geven, ware het parlementaire stelsel in de praktijk niet krachtig gesteund door twee andere wijzigingen der Grondwet in 1848, t.w. de invoering der rechtstreeksche verkiezingen en de jaarlijksche begrootingswetten. Door de rechtstreeksche verkiezingen kwam er een onmiddellijk verband tusschen Parlement en volk en werd er een einde gemaakt aan al die verkiezingstrappen, waarover het volk, volgens Groen van Prinsterer, noodzakelijk moest struikelen. De Regeering zou van nu af aan te rekenen hebben met afgevaardigden die in rechtstreeksche aanraking zich bevonden met de eigenlijke committenten, waardoor de vertegenwoordiging in staat was een gezag te ontwikkelen als waarover de oude Tweede Kamer, met de van haar zoo veraf staande stemgerechtigde burgers, nooit had kunnen beschikken. Doch ook de jaarlijksche begrootingswetten hebben tot de vestiging van het parlementaire stelsel krachtig medegewerkt. Als jaarlijks het gansche staatsbestuur voor de Volksvertegenwoordiging moet werden bloot gelegd en daarmee het beleid der Regeering in gelijken omvang ter sprake en ter verantwoording komt, moet die periodiek zoo spoedig terugkeerende beoordeeling van den gang van zaken een sterken en blijvenden invloed op de Regeering ten gevolge hebben. Voeg daarbij de nieuwe rechten die de Tweede Kamer verkreeg: het recht van amendement, van enquête en, ten overvloede ook, van interpellatie, dan is het duidelijk hoe zich in alle deelen van wetgeving en bestuur het gezag der Volksvertegenwoordiging zoo spoedig ten volle heeft kunnen doen gelden.

Niet dadelijk na de grondwetsherziening van 1848 is echter het Engelsche regeeringssysteem in toepassing gekomen. In de dagen der Aprilbeweging is het ministerie-Thorbecke moeten heengaan, omdat het niet meer het vertrouwen van den Koning bezat, terwijl het gesteund werd door de Volksvertegenwoordiging. Ware toen het parlementaire stelsel reeds in toepassing geweest, dan had dit

persoonlijk optreden des Konings zich niet voorgedaan. Later, in 1866, is het niet meer een conflict tusschen den persoon des Konings en de Ministers, maar tusschen de Regeering en de Volksvertegenwoordiging. Betwist werd, wat in het parlementaire stelsel onbetwistbaar is, de bevoegdheid der Tweede Kamer een regeeringsdaad, in casu de benoeming van den Minister Mijer tot Gouverneur-Generaal, af te keuren. Het ging toen dus om de vraag, tot hoever het gezag der Volksvertegenwoordiging zich uitstrekte, een vraag die de Regeering slechts kon opwerpen door de ministeriëele verantwoordelijkheid niet ten volle te erkennen en aan den Koning dus een uitsluitend persoonlijk aandeel in het staatsbestuur voor te behouden. Het conflict was voor de toekomst van het parlementaire stelsel van het hoogste belang, maar het heeft bij de daarop gevolgde ontbinding geen definitieve oplossing gekregen. Scherp deed Thorbecke echter daarna in de Tweede Kamer uitkomen, hoe de verhouding tusschen de Ministers en den Koning was. ‘Benoeming van ambtenaren’, zoo zeide hij, ‘als daad des Konings is onaantastbaar; niet als ministerieele daad, *hetgeen zij altijd tegelijk is*’.

Dezelfde Minister die aldus door Thorbecke moest worden ingelicht, scheen zich evenmin bewust van de beteekenis die een afkeuring van het regeeringsbeleid door de Tweede Kamer heeft. Toen in 1868 de Tweede Kamer in de motie Blussé als haar oordeel uitsprak, dat geen landsbelang de ontbinding, die op de verwerping van de begrooting van Buitenlandsche Zaken was gevolgd, had gevorderd, bleven de Ministers hunne portefeuilles behouden. Ten tweede male moest de Kamer de genoemde begrooting verwerpen voor en aleer het ministerie week, na twee jaar lang een hopeloozen strijd te hebben aangebonden tegen het parlementaire stelsel. Sinds dien tijd heeft dat stelsel onverzwakt gegolden en is metterdaad onze regeeringsvorm, gelijk die in Engeland, een representatieve volksregeering geweest.

Doch niet alleen in de parlementaire praktijk zijn de consequenties van de ministeriëele verantwoordelijkheid aanvaard. Ook de wetgeving draagt daarvan duidelijke sporen. Onze Grondwet kent een Raad van State met den Koning als voorzitter. Uit dat voorzitterschap blijkt duidelijk dat hier gedacht is aan een Raad die den Koning persoonlijk van

advies zou dienen, telkens als hij dat noodig keurde. M.a.w. naar de woorden der Grondwet heeft de Raad van State het karakter van een *Kroonraad*. Doch de wetgever - de Wet op den Raad van State - heeft, op inspiratie van Thorbecke, er iets anders van gemaakt nl. een *regeeringsraad* d.w.z. een college dat aan de Regeering (Koning en Ministers) van advies dient. Altijd toch als de Raad wordt gehoord moet de overweging aanhangig gemaakt worden door Koning *en* Minister. Oorspronkelijk was die samenwerking van Koning en Minister alleen voorgeschreven voor het aanhangig maken in de gevallen waarin de Raad van State *moet* worden gehoord. Door de aanneming van een amendement van Thorbecke is thans bepaald, dat ook in alle andere gevallen, waarin het hooren van den Raad niet verplichtend is gesteld, de medewerking van den Minister noodig is, zoodat de Koning niet meer tot zijn persoonlijke voorlichting zelfstandig bij den Raad kan aankloppen. Heeft de Koning aan een advies van dat lichaam behoefte, bijv. bij een ministeriëele crisis, hij zal, om dat advies te verkrijgen, de medewerking behoeven van den Minister. De Raad van State is dus een regeeringsraad geworden, waarmee geheel in overeenstemming is een ander voorschrift der wet: dat het advies *schriftelijk* moet worden gegeven. Dat in deze omstandigheden het praesidium van den Koning geen zin meer heeft en deze nu welhaast een halve eeuw daar niet meer is verschenen, spreekt van zelf.

Terwijl er thans geen wezenlijk onderscheid meer bestaat tusschen de staatsrechtelijke positie van de Engelsche en die der Nederlandsche Koningin, heeft de omzetting der constitutioneele monarchie in een representatieve volksregeering, waarvoor Engeland eeuwen noodig heeft gehad, hier te lande in een korte spanne tijds plaats gegrepen. Eerst van 1840 begint de beweging naar het parlementaire stelsel. Willem I heeft zich zoo lang mogelijk verzet tegen de opneming in ons staatsrecht van het beginsel der ministeriëele verantwoordelijkheid, zeer goed bevroedende waarop dat zou uitloopen. In de bekende Koninklijke boodschap van 1829 wordt van de ‘zoogenaamde ministerieele verantwoordelijkheid’ getuigd: ‘waarvan het ons meer moeijelijk valt den waren zin, als het eigenlijke doel te bepalen’, maar het doel staat hem dan ook helder voor den geest, waar hij zegt: ‘de invoering der

bedoelde ministerieele verantwoordelijkheid aan de twee Kamers, waaruit de Staten-Generaal bestaan, en aan de Regterlijke magt, zoude de werking der Koninklijke magt, strijdig met de Grondwet, elders overbrengen'. En zoo is het ook geschied; sinds 1848 *is* de werking der Koninklijke macht naar elders overgebracht, zonder dat echter thans van strijd met de Grondwet sprake kan zijn, waar het de Grondwet zelf is die de ministeriëele verantwoordelijkheid uitspreekt. In het licht van deze verandering gezien, rechtvaardigt zich volkomen de aarzeling die bij Willem I heeft bestaan, om, in 1813 terugkeerende uit Engeland waar hij van nabij de werking eener constitutioneele monarchie had kunnen gadeslaan, het historische ambt van het Stadhoudersschap prijs te geven voor het constitutioneele Koningschap; en nog kort geleden heeft Blok in de 'Bijdragen', uit de gedenkschriften van Van der Duyn en Van der Capelle, aangetoond, hoe de Koning later zelf verklaarde 'dat de talrijke voorregten, verbonden aan de hooge betrekkingen, welke zijne voorouders bekleed hadden, een meer deugdelijken schakel van magt uitmaakten dan het gezag van een Koning die aan het hoofd van een constitutioneele regeering geplaatst is'. Dit zeide de Koning omstreeks 1820; hoe zou zijn oordeel wel zijn geweest als hij in het gareel van het parlementaire stelsel had moeten regeeren?

Wanneer ik thans het karakter van onzen regeeringsvorm samenvat, dan ligt in haar kenschetsing als representatieve volksregeering opgesloten, dat de politieke macht, welke in laatste instantie beslissend is in bestuur en wetgeving, berust bij de Staten-Generaal. De leiding van het bestuur en de wetgeving berust bij de Ministers, maar deze kunnen de Regeering slechts voeren met uitdrukkelijke of stilzwijgende goedkeuring van de Volksvertegenwoordiging, zoodat de Ministers den Koning worden toegewezen; en aangezien zij rechtelijk en politiek ten volle verantwoordelijk zijn, kan de Koning hunne voordrachten noch veranderen noch ter zijde leggen. De Minister is dus noch agent, noch dienaar, noch raadsman des Konings - hij is *mede-Koning*, zonder den titel en de erfelijkheid, maar met de verantwoordelijkheid en de daaruit voortvloeiende ondergeschiktheid aan het parlement.

Ziedaar de werkelijke toestand.

Al wat aangevoerd is om dit te ontkennen stuit af op

het feit, dat als de Staten-Generaal hun vertrouwen in een Minister opzeggen, een verder aanblijven onmogelijk is. Ik geef toe, dat in de praktijk de Koning de keuze heeft van den Minister-president, die dan de andere Ministers voordraagt; maar doet dit iets af aan het feit, dat, hoe dan ook de Ministers in de Regeering optreden, zij den steun der Staten-Generaal behoeven en wordt hun die onthouden weer moeten uittreden? Ik geef toe, dat er een Regeering bestaanbaar is gevoerd door Ministers wier politieke gevoelens slechts aan een minderheid van politieke geestverwanten in het Parlement beantwoorden - maar doet dit aan het feit te kort, dat als de meerderheid zich tegen de Ministers keert, deze moeten aftreden? Ik geef toe, dat de voordrachten welke de Ministers aan den Koning doen niet altijd door den Koning worden bekrachtigd, maar staan wij ook hier niet voor het feit, dat de Koning die bekrachtiging niet kan weigeren als de Minister met een beroep op zijn verantwoordelijkheid de voordracht handhaaft? Ik geef toe dat de Koning bij een ministeriëele crisis, den Minister-president niet aangewezen vindende door de samenstelling of door de stemming van het Parlement, binnen zekere grenzen in de keus vrij is, maar nog eens: kan, als uit het Parlement duidelijk blijkt wie aan de Regeering behoort te komen en zoo dat niet duidelijk is gebleken en de Koning in de keuze gedwaald heeft, kan de Minister dan aanblijven als het Parlement van zijn gevoelen doet blijken?

Dat alles wijst op een en dezelfde grondgedachte van de constitutioneele monarchie met parlementair stelsel nl. dat de *beslissende* macht berust bij de Volksvertegenwoordiging. Ik begrijp daarom niet, dat mannen, die boven alle verdenking van onvrijheid in oordeel zijn verheven, de beteekenis onzer monarchie blijven zoeken in een macht, die onherroepelijk tot het verledene behoort. Toen bijv. in de zitting van de Tweede Kamer van 27 September 1898 Mr. Pijnappel de beteekenis van onze monarchie ontvouwde, sprak hij de verwachting uit dat de Koningin ‘den duidelijk gebleken volkswil zal erkennen, aannemen en handhaven’; maar hij voegde daaraan toe: ‘De Koninklijke macht is de beslissende macht in tijden waarin de volkswil niet met zekerheid blijkt..... de Koninklijke macht heeft te kiezen, waar

zij staat op een tweesprong, welke weg zal worden ingeslagen.'

Terwijl dus eerst het beginsel wordt verkondigd, dat de Koning den duidelijk gebleken volkswil behoort te aanvaarden, wordt voor den Koning, als de volkswil niet met zekerheid blijkt, de functie weggelegd van een *deus ex machina*, om dien volkswil uit het duister aan het licht te brengen. Tweeërlei misvatting ligt hieraan ten grondslag. Allereerst deze dat ons regeeringsstelsel een dergelijke *deus ex machina* noodzakelijk vordert. Wanneer, zooals Mr. Pijnappel het uitdrukt, de volkswil den doorslag moet geven, dan ligt het in de lijn van dat stelsel om, als de volkswil niet met zekerheid blijkt, het regelmatige middel tot opheffing van die onzekerheid te baat te nemen, nl. het orgaan van dien volkswil - de Volksvertegenwoordiging te doen spreken. Wordt dat middel niet dan in buitengewone omstandigheden toegepast en verblijft in de praktijk meestal de oplossing eener crisis bij den Koning, dan geschiedt dat om redenen van opportuniteit, niet als een logisch uitvloeisel van het parlementaire stelsel. Grooter misvatting is echter de bewering dat door de keuze, die de Koning bij onzekerheid van den volkswil verricht, eene *beslissende* macht wordt uitgeoefend. Het is immers zoo klaar als de dag, dat die keuze onmiddellijk moet worden herzien als de Volksvertegenwoordiging den Minister steun onthoudt. Niet de Koninklijke macht heeft te kiezen welke weg zal worden ingeslagen maar de Volksvertegenwoordiging. Zij is het altijd die dat in laatste instantie beslist; dat daarbij soms niet, soms wèl tegelijk de te benoemen Minister op den voorgrond wordt gebracht, is van ondergeschikte beteekenis. Over de te volgen politiek en over den persoon die haar zal voeren *beslist* de Volksvertegenwoordiging, hetzij onmiddellijk hetzij later.

De verbazende moeite die men zich telkens opnieuw geeft om de beteekenis onzer monarchie bloot te leggen, zal wel grootendeels een gevolg zijn van de omstandigheid, dat de vormen waarin het staatsgezag zich doet gelden in zulk een volmaakte tegenspraak zijn met den werkelijken toestand, een tegenspraak die, zooals wij zagen, reeds Benjamin Constant in zijn tijd zoo sterk had getroffen. De vorm bijv. waarin de wetten ter kennis van het publiek worden gebracht, doet den Koning als wetgever spreken, niettegenstaande hij staatsrechte-

lijk geen beslissenden invloed op de totstandkoming van de wet heeft gehad. Geheel onschuldig zijn die vormen daarenboven niet. Zij geven voedsel aan theoriën, zooals wij die bij Duitschland hebben gevonden en die door het anti-revolutionaire staatsrecht hier te lande zijn overgenomen, welke de geheele staatsmacht opbergt bij den Koning. In normale tijden verandert dat feitelijk aan de toestanden niets - de Koning blijft eenvoudig kassier van macht waarover anderen beschikken - maar bij een conflict tusschen Koning en Volksvertegenwoordiging kan een theorie, welke op zulk een souvereine wijze de feiten verwaarloost, gevaarlijk worden: niet echter voor de volksregeering maar voor het Koninklijk ambt zelf. Tegen het historische proces, dat het staatsgezag uit handen van bepaalde geslachten heeft overgebracht bij het volk, kan men niet straffeloos ingaan; en hij die de hand opheft tegen de voortschrijding der democratie ten einde aan het Koningschap op nieuw zijn ouden staatsrechtelijken inhoud, zij het ook ten deele, te hergeven, zou daarmee aan de instelling, welke hij wenschte te verheffen, een doodelijke wonde hebben toegebracht.

V.

Evenals in Engeland is ook in ons land de representatieve volksregeering tot stand gekomen zonder rechtstreeksche daarop gerichte wet. Haar werking is geregeld door een ‘unwritten and conventional code of tacit understandings’ waarvan de hoofdtrekken het gemeen goed zijn van iedereen, maar die op de pen van een praktisch ervaren staatsman wacht om volledig te worden gekend. Deze ongeschreven of conventioneele constitutie heeft intusschen hier te lande niet het gezag 'twelk zij in Engeland heeft. Dáár bezit zij een bindend karakter van ongeveer gelijke beteekenis als eene die werkelijke rechtsregels bevat, maar op zulk een gezag kan onze code van usances geen aanspraak maken. De lijn tusschen geschreven en ongeschreven staatsrecht is bij ons scherper getrokken dan in Engeland, en het laatste kan wel op de interpretatie van het eerste invloed hebben, maar het geschreven staatsrecht niet op zijde zetten. Zoo blijft bij ons staatsrechtelijk de mogelijkheid, dat het parlementaire stelsel

geheel of gedeeltelijk weer plaats maakt voor een regeeringsstelsel dat wij hebben leeren kennen onder den naam van getemperde monarchie. Maar wat juridisch mogelijk is kan politisch blijken een onmogelijkheid te zijn en zoo rijst dus de vraag, waarmee wij ons nog ten slotte hebben bezig te houden, of uit een politisch standpunt het parlementaire stelsel weer even stil kan verdwijnen als het gekomen is; en, zoo neen, waar dan de waarborg ligt dat dit niet zal gebeuren.

Het vraagstuk van den grondslag van het parlementaire stelsel is niet een juridisch vraagstuk; Buys heeft daarop in de schoone bladzijden, welke hij in ‘De Grondwet’ aan het parlementaire stelsel wijdt, met nadruk gewezen. Maar als dat het geval is, dan staat tweeërlei vast t.w.: dat een conflict tusschen Koning en Volksvertegenwoordiging niet is uitgesloten en voorts dat, waar zoodanig conflict zich voordoet, het geschreven staatsrecht ons de oplossing van dat conflict niet kan geven.

Nemen wij een conflict in zijn meest eenvoudigen vorm. Men stelle het geval, dat de Koning andere Ministers benoemt dan die door het vertrouwen van het parlement zijn aangewezen. Uitgaande van de practijk, welke den Koning de vrije hand laat in de keuze, zal dit kunnen gebeuren. Maar dan is er spoedig een conflict te verwachten tusschen de Regeering en de Kamers. Blijven de Ministers, tegen het gebleken wantrouwen der Volksvertegenwoordiging, in functie, dan volgt misschien afstemming der begrooting. Zonder begrooting kan echter niet worden geregeerd. Is het zoover gevorderd, dan verkeeren wij in een onregelmatigen toestand, waarvan men de schuld kan geven aan de Vertegenwoordiging, die de begrooting afstemde, of aan den Koning, die de Ministers handhaaft.

Om dit geschil te beslissen hebben wij aan de Grondwet niets en het geschreven staatsrecht der constitutioneele monarchie kàn een dergelijk conflict ook niet voorzien. Hoever men het met de rechten die de Grondwet toekent kan brengen als men ze op de spits stelt, wie zal het zeggen? Wij weten alleen dat ze niet gegeven zijn om op de spits te worden gesteld. Een staatsrechtelijke bevoegdheid of welk ander recht ook mag slechts binnen redelijke grenzen worden gebruikt.

Om het gedrag der strijdende partijen bij een conflict als zooeven geschetst te beoordeelen, moeten wij dus, waar het geschreven staatsrecht ons in den steek laat, omzien naar een beginsel van ongeschreven staatsrecht, hetgeen hier geen ander kan zijn dan een van historisch staatsrecht. En dit beslist onvoorwaardelijk ten gunste van de Volksvertegenwoordiging.

De overgang toch van de absolute tot de getemperde monarchie en van deze tot de constitutioneele monarchie met parlementair stelsel is allerminst een product van willekeur of theorie, maar wordt voltrokken met dezelfde noodzakelijkheid als die welke eenmaal geleid heeft tot de absolute monarchie. Ook deze organisatie van het overheidsgezag heeft recht van bestaan gehad, maar zij moest plaats maken voor eene andere, van het oogenblik af dat het gemeenschapsleven bevrediging van behoeften vorderde die de absolute monarchie niet kon schenken.

De absolute monarchie is het regeeringsstelsel dat de roeping vervuld heeft om het verbrokkelde overheidsgezag te concentreeren en tot eene alle deelen der maatschappij beheersche macht op te werken. Wat de Middeleeuwen achtergelaten hadden was een oneindige verbrokkeling van gezag, die in het feodale stelsel zich het kenmerkendst had geopenbaard, maar die wij toch in tal van andere instellingen, zooals de gilden-corporaties, terugvinden. Voor de ontwikkeling nu van het gemeenschapsleven was het volstrekt noodig, dat het wijdverspreide, in zijn deelen schier niet samenhangend, overheidsgezag werd opgezogen in één instituut, één ambt, omdat daardoor alleen de staatkundig afgesloten bevolkingsgroepen in vreedzaam verkeer konden treden en aldus een voor de beschaving bevruchtende werking op elkander konden uitoefenen. Met geniaal inzicht in den politieken toestand dier tijden heeft Machiavelli het den ‘Vorst’ tot bewustzijn gebracht, dat in concentratie van gezag de roeping der monarchie gelegen was. De onophoudelijke oorlogen en twisten tusschen al die groote en kleine staten, waarvan de geschiedenis na de Middeleeuwen vol is en waarvan het gewicht waarmee ze in de geschiedboeken behandeld worden ons dikwijls ontsnapt, zijn de barensweeën die de geboorte der absolute monarchie voorafgaan. De verschillende landen hebben haar op verschillende tijden zien ontstaan en de groote bevolkingsgroepen

die als zelfstandige nationaliteiten daaruit zijn voortgekomen, zijn nog altijd die waarin de Europeesche volkenfamilie uiteenvalt. In Engeland is de absolute monarchie het vroegst, doch van buiten, welhaast duizend jaar geleden, gevestigd; in Frankrijk vindt het streven naar centralisatie van gezag zijn bekroning onder de glansrijke regeering van Lodewijk XIV, terwijl voor Duitschland alleen in den Pruisischen staat dat proces in de 17^{e} eeuw voorloopig ten einde wordt gebracht. In al die landen heeft de absolute monarchie het staatsgezag tot Souvereiniteit opgewerkt, tot een macht die, boven elke andere verheven, de maatschappij tot in haar onderste geledingen beheerschte. Het gemeenschapsleven mocht een matelooze gescheidenheid van standen bevatten en groote ongelijkheid van rechten gedoogen, in onderworpenheid aan het staatsgezag, dat in den Vorst belichaamd was, waren allen volstrekt gelijk. Met de concentratie van gezag heeft dus de absolute monarchie een algeheele en gelijke onderworpenheid tot stand gebracht, welke het den modernen Staat mogelijk heeft gemaakt de taak ter hand te nemen die hij thans beproeft te volvoeren.

Eenmaal de absolute monarchie gevestigd, begint een nieuw proces in de organisatie van het overheidsgezag zich af te wikkelen, een proces, dat in Engeland over eeuwen loopt, maar dáár dan ook vroeger dan in eenig ander land is aangevangen. De absolute monarchie belichaamt een gezag, dat zich niet door eenig doel maar door zijn macht kenmerkt; de absolute monarchie heeft de souvereiniteit van het staatsgezag gevestigd; zij gebiedt dus onbeperkt; zij staat boven het recht en doorbreekt het als de ordening van het gemeenschapsleven haar in den weg staat. Het recht komt dientengevolge herhaaldelijk met het staatsgezag in een conflict, waaruit het streven ontstaat het gemeenschapsleven tegen inbreuken van de zijde van den Staat te beveiligen. Uit de toongevende klassen der maatschappij ontwikkelt zich dan een lichaam, dat het staatsgezag onder controle stelt, het absolute vorstengezag op allerlei gebied beperkt en het ongeordend ingrijpen van het overheidsgezag in de maatschappij vervangt door een gezagsoefening naar rechtsregelen. De constitutioneele monarchie als getemperde monarchie is de titel waaronder deze nieuwe organisatie van het overheidsgezag bekend staat.

Een Volksvertegenwoordiging, aanvankelijk tegenover den absoluten Vorst en dus buiten het staatsverband staande, komt later aan de uitoefening van het staatsgezag deelnemen en volbrengt, onder aanhoudende conflicten met het Koningschap, de taak om de verhouding van den Staat tegenover de Maatschappij te regelen. Engeland in 't bijzonder, waar het constitutioneele stelsel zoo vroegtijdig tot ontwikkeling kwam, heeft dan ook een ordening tot stand weten te brengen, welke de uitoefening van het staatsgezag onder de heerschappij van het recht stelt en waarin het ook nu nog de vergelijking met andere landen ten volle kan doorstaan. Overal echter waar de overgang van de absolute monarchie in een constitutioneele monarchie plaats greep, is het hoofddoel dat men met het deelnemen van de Volksvertegenwoordiging in de uitoefening van het staatsgezag wil bereiken: de betrekking tusschen Staat en Maatschappij in rechtsregelen vast te leggen. Het is, als ik het zoo noemen mag, de bloeitijd voor de vorming van het administratieve recht.

Dat met de beperkte monarchie de voorwaarden gesteld zijn voor den overgang tot het parlementaire stelsel valt in het oog. Wànneer het daaruit zal voortvloeien hangt voor een groot deel af van de vraag: of de monarchie haar historische taak heeft volbracht en dus voor een bepaald volk de concentratie van gezag is afgeloopen. Met name is dit nog niet geheel het geval met Duitschland, ofschoon sinds de vestiging van het Keizerrijk het verbrokkelde overheidsgezag voor een zeer groot deel reeds is gecentraliseerd. En Oostenrijk verkeert in een soortgelijken toestand. Maar in alle landen waar dat proces is afgewikkeld, staat aan de volksregeering niets meer in den weg en heeft deze zich dan ook voltrokken.

Doch het parlementaire stelsel is niet eenvoudig een uitlooper van de getemperde monarchie; met de volksregeering vangt tevens een nieuwe periode in de staatkunde aan, waarin de noodzakelijkheid van dezen regeeringsvorm gelegen is. In de geschiedenis der staatsleer heeft onze eeuw een zeer geteekende plaats, daar zij zich kenmerkt door een verbreeding van de staatstaak waarvan in vroegere tijden het voorbeeld schier niet is te vinden. Zij is een gevolg van het feit dat eigenlijk eerst in onze eeuw de Staat zich aan de gemeenschap laat gelegen liggen. Natuurlijk is dit niet in letterlijken zin op te vatten, want eene betrekking tusschen Staat en

gemeenschap heeft er altijd bestaan. De rechtelijke ordening van het maatschappelijk leven heeft inzoover onder den invloed van den Staat gestaan, als de Staat voor hare handhaving heeft gezorgd. Maar met de rechtsvorming en rechtshervorming laat de Staat zich schier niet in, dan voorzoover dit op het gebied van het publieke recht gelegen is. Eeuwen lang gaat de ontwikkeling van het recht, van de ordening van het samenleven, haar eigen banen, buiten duurzame inwerking van den Staat; en omgekeerd doorloopt ook het staatsgezag een eigen geschiedenis. Het zou een dankbare taak zijn beider van elkander onafhankelijken groei te schetsen en bij de hereeniging van beiden stil te staan. Wij moeten dat hier ter zijde laten. Voor ons onderwerp is het voldoende er op te wijzen hoe in de 18^{e} eeuw in Duitschland, naast de rechtstaak, in den engen zin waarin dit woord vroeger werd gebruikt als zorg voor orde en veiligheid, de zorg voor de welvaart door de leeringen van het natuurrecht den Staat tot plicht wordt gesteld en daarmee het staatsdoel dien ruimen omvang verkreeg, welke in de maatregelen van de Vorsten uit dien tijd, een Frederik de Groote en een Joseph II, uitdrukking vond. Maar de onzeggelijke bekrompenheid van het zoogenaamde verlichte despotisme dier dagen bewijst voldingend, hoe weinig de absolute monarchie voor die nieuwe taak was berekend.

De Fransche Revolutie toont dat voor Frankrijk aan. Meer dan elders had zich hier de Staat van het maatschappelijk leven vervreemd; gehandhaafd werd wat in den loop der tijden zich buiten den Staat om had geörganiseerd, breed gemaakt of in verdrukking was gekomen - voor een zelfstandig ingrijpen en een hervorming van het gemeenschapsleven ontbrak het inzicht. De organisatie van de gemeenschap werd aan de maatschappij zelve overgelaten. Toen daaruit een algeheele desorganisatie was voortgekomen, het gemeenschapsleven zijn zedelijken grondslag verloren had en daartegenover het overgeleverde staatsgezag onmachtig bleek een nieuwe ordening voor te bereiden, werd met de revolutie van 1789 het historische overheidsgezag op zijde geschoven, nam het ongeordende volk zelf de teugels van het bewind in handen en hamerde het de bestaande orde van zaken in stukken. Voorwaar, het heeft de historische school van het staatsrecht niet veel hoofdbrekens gekost om, met verwijzing naar den

uitslag dezer eerste proeve van volksregeering, smalend neer te zien op het onhistorische bedrijf waaraan het Fransche volk zich schuldig had gemaakt, maar haar treft het verwijt van een volkomen gemis aan waardeering van hetgeen het glanspunt der Fransche Revolutie in dit opzicht uitmaakt, dat nl. een geheel volk zich opmaakt om met één slag te verwezenlijken, wat van toen af aan het doelwit zou worden waarop de staatkunde van het vasteland van Europa zich had te richten.

Het is wederom Engeland waar met het veldwinnen van het parlementaire stelsel de nieuwe taak van den Staat stap voor stap baan breekt. Het is bekend hoe, in 't bijzonder op het gebied der sociale wetgeving, Engeland alle landen ver vooruit was, toen deze nog de eerste weifelende schreden daarop moesten doen. Maar het is toch ook in Engeland eerst na 1832, toen, met de opruiming van de nominationboroughs, de invloed van de Kroon en het Hoogerhuis op de samenstelling van het Lagerhuis vernietigd was, dat het parlementair stelsel die nieuwe taak met kracht heeft kunnen ter hand nemen. Want eerst van dien tijd af berustte de politieke macht bij een werkelijk volksorgaan dat de nooden en behoeften van het volk, welke buiten het gezichtsveld der Overheid gebleven waren, in onmiddellijke aanraking met 's lands bestuur bracht. En naar gelang de grondslag dier volksrepresentatie verbreed werd, treedt ook de taak om het gemeenschapsleven te ordenen meer op den voorgrond.

En zoo is het in alle landen met parlementair stelsel gegaan. Zelfs in Duitschland komt het voor den dag, dat alleen dáár het overheidsgezag aan den eisch eener hervorming van de rechtsordening kan tegemoetkomen, waar een waarachtig volksorgaan zijn nadrukkelijke stem doet hooren. Met den Pruisischen Landdag had noch de sociale wetgeving noch de vaststelling van het nieuwe Burgerlijk Wetboek kunnen tot stand komen, welke de op breeden grondslag opgetrokken Rijksdag aan het Duitsche volk heeft geschonken.

Ziehier dan de politieke noodzakelijkheid eener volksregeering en de onmogelijkheid om met, zij het ook gedeeltelijke, terzijdestelling van deze, aan de monarchie een eigen staatrechtelijk levensgebied te hergeven. Zij die spreken van een versterking van het Regeeringsgezag in de richting van een herleving van den persoonlijken wil des Konings, miskennen

de wet van historische ontwikkeling die zich in de constitutioneele monarchie doet kennen. Een andere organisatie van het overheidsgezag moet de plaats innemen van die welke in vorige eeuwen volkomen recht van bestaan had, als de staat zich een werkkring ziet geopend zooals thans tegenover het gemeenschapsleven op zijn schouders rust. Eerst met de volksregeering is de Overheid zich bewust geworden van de schuld die zij een reeks van geslachten lang verzuimd had af te dragen. De Overheid had geheerscht; zij had de strijdende belangen in de maatschappij het dreigende zwaard voorgehouden en het laten neervallen op hen die zich buiten de kampplaats mochten begeven, maar met een ordening van den strijd zelf zich niet bemoeid. Welnu de taak haar thans opgelegd, is die ordening te geven; en zoo ligt het karakter van de staatstaak thans niet in de eerste plaats meer in het heerschen maar in het organiseeren. Men kan verschillend denken over het hoe, verschillend ook over het aandeel dat aan de individueele persoonlijkheid moet worden gelaten in het tot stand brengen van die organisatie, maar de koopmansgeest, voor wien de gemeenschap niets anders is dan een groote markt, een beursgebouw waar zaken en niets dan zaken worden gedaan, die geest waarmee de Overheid na de eerste politieke mondigheid van den derden stand doortrokken was - hij behoort door en sinds de volksregeering voor goed tot het verledene. Nu, nu eindelijk, begint er iets te gloren van het eenige en eigenlijke doel van den Staat, dat in zijn idee altijd gelegen heeft, nl. zijn bestemming om het maatschappelijk leven tot een volmaakt organisme te ordenen. Eeuwen is die bestemming op den achtergrond gedrongen door de noodzakelijkheid om voor de Overheid de macht te verzamelen die, in tallooze brokstukken verspreid, niet veel meer was geweest dan een bron van twisten en oorlogen. De monarchie heeft die concentratie weten tot stand te brengen en daarin ligt haar adelbrief. De volgende periode kenmerkt zich door het streven om de betrekking tusschen Staat en Maatschappij te ordenen en ook het staatsgezag te brengen onder de heerschappij van recht en wet. Zij leidt tot de beperkte of getemperde monarchie. En eindelijk, sinds de Staat rechtstaat is geworden en ook de staatsmacht de wijding van het recht heeft ondergaan, wordt de overgang tot de volks-

regeering voltrokken en komt daarmee het maatschappelijk leven in al zijn volheid den Staat binnenstroomen. Dáár wekt het de Overheid op tot nieuw leven, tot eindelijke vervulling van haar bestemming om het samenleven der menschen een ordening te verschaffen waarbij nog iets meer, iets hoogers dan ‘zaken doen’ op den voorgrond treedt, en godsdienst en zedelijkheid niet enkel ‘zaken’ noch ‘bijzaken’ zijn, waarbij in één woord voorwaarden van levensgemeenschap worden gegeven, die den ganschen schat van geestelijk leven van heel het volk, kan het zijn, in een verre toekomst, van de geheele menschheid te voorschijn kunnen brengen. Dit te volbrengen kan alleen het volk zelf. Het is hier te doen om een wedergeboorte en deze moet altijd uitgaan uit het innigste leven van het schepsel zelf dat herboren moet worden.

Men heeft gedroomd van een monarchie die, troonende boven den klassenstrijd der maatschappij, den drang naar gerechtigheid zou kunnen bevredigen; men heeft gezocht naar een toestel dat de in de maatschappij verspreide brokstukken van het licht der rede zou verzamelen in één brandpunt, van waaruit het de goddelijke vonk van het reeht zou kunnen ontsteken; men heeft het lager gezocht en eenvoudig beoogd om de verschillende maatschappelijke belangen met juist zooveel politieke macht toe te rusten, dat geen van allen de overwinning zou kunnen behalen - maar dat alles getuigt meer van vindingrijkheid van den geest dan van historischen zin. De monarchale droom waarin men gezwelgd heeft kan het wakkere leven slechts met schouderophalen bejegenen. Ook een reeks van voortreffelijke Vorsten - evenzoovele ‘accidents heureux’ - staat machteloos tegenover een maatschappelijk leven, waarin zij nooit hebben deelgenomen en waarvan zij soms den kostbaar versierden buitenkant maar nimmer het heerlijke en het rampzalige daarbinnen zien. Het rede-toestel, gewrocht van denkbeelden die aan het kenteren zijn, stelt kennis hooger dan karakter en is reeds daarom in onzen tijd, waar de overheidstaak vóór alles vastheid van karakter vordert, een denkbeeld, dat, zoo het al praktisch kon worden verwezenlijkt, niet leiden zou tot het beoogde doel. En eindelijk wordt in het belangen-evenwicht het doode punt kunstmatig gevormd; het kan tegenhouden, niet scheppen; het bestaande wel bestendigen maar niet hervormen.

Toch ligt aan die pogingen om de democratie te ondervangen de onbetwistbaar juiste gedachte ten grondslag, dat hetgeen zich thans als democratie aankondigt niet de volksregeering is, welke voor haar taak ten volle is berekend. En daarom zal deze regeeringsvorm nog langen tijd te worstelen hebben met den tegenstand van hen, die oog hebben voor hare gebreken, welke helaas! vele zijn, maar niet inzien dat een zoo jonge regeeringsvorm niet plotseling met een passende volledige organisatie kan optreden.

Maar gebrekkig of niet: hààr behoort het heden en de toekomst, en de volksregeering heeft thans de historische brieven die weleer de monarchie kon toonen.

Waar dan echter is de waarborg te vinden, dat zij blijvend zullen worden erkend en niet met een beroep op juridische ongenoegzaamheid weer zullen worden verscheurd?

De waarborg ligt alléén in 's Konings onafgebroken en blijvende gezindheid, om zijn persoonlijk willen altijd ondergeschikt te maken aan de politiek der Volksvertegenwoordiging. Geen wet en geen grondwet kan, met behoud van het Koningschap, *rechts*zekerheid geven voor een volksregeering. Hier is dan ook van toepassing het woord dat Madame de Staël aan Czaar Alexander I toevoegde op zijn verzuchting dat in zijn rijk een constitutie ontbrak: ‘Sire, votre caractère est une constitution.’ Geen andere waarborg dan het karakter des Konings is hier bestaanbaar. Op het vertrouwen dat wij in den Koning stellen steunt het voortduren van het parlementaire stelsel en kan het ook alleen steunen, zoolang wij het erfelijke en onverantwoordelijke Koningschap willen behouden. Waar dat vertrouwen niet bestaat of wegvalt, daar wordt ook en moet ook worden gebroken met dat Koningschap. Maar als wij rondzien naar de landen met parlementair stelsel en in 't bijzonder naar Engeland en Nederland, dan nemen wij acte van een vertrouwen, dat een hechten grondslag voor de volksregeering vormt. En daarom kunnen wij zeggen, dat juist dit de monarchie van onze dagen in de landen met parlementair stelsel stempelt tot een karaktervolle instelling, dat de Vorst van de wet der historische ontwikkeling volkomen doordrongen is en zich daaraan onderwerpt met hoog bewustzijn van de roeping die zijn geslacht heeft vervuld. Maar bewust toch ook, dat hij in staat is gebleven nog diensten te

bewijzen, die, al worden zij niet meer onder klaroengeschal den volke openbaar, in waarheid koninklijke diensten kunnen zijn.

Het Koningschap onder een volksregeering geeft nl. een ambt te vervullen, dat nergens ter wereld zijn weerga vindt in de politieke ervaring welke het aan zijn drager verschaft. In alle staatszaken van gewicht moet de Koning worden gekend; ook naar Engelsch recht heeft de Koning aanspraak volledig te worden ingelicht en van niets onkundig te worden gelaten dat de algemeene belangen van den Staat raakt. Voorts kan de Minister, in zaken waar 's-Konings medewerking gevorderd wordt, niet volstaan met de voordracht, maar moet hij deze ook motiveeren en tegen de bedenkingen des Konings kunnen staande houden. Tusschen Minister en Koning bestaat dus een onafgebroken verkeer over alle gewichtige staatsbelangen, waardoor zich in het ambt van den Koning een schat van staatkundige kennis kan ophoopen, zooals bij geen ander ambt het geval is, en 's Konings adviezen een beteekenis kunnen hebben, welke de adviezen van staatslieden, die altijd maar tijdelijk in de politiek werkzaam zijn, nooit kunnen bezitten. Hier is dus een ambt waarin alle voorwaarden vereenigd zijn om zijn drager den grootst mogelijken invloed op den gang van zaken te verschaffen, een invloed te grooter en duurzamer, waar deze onder de volksregeering uitsluitend kan steunen op de rijpheid van oordeel welke uit die adviezen spreekt. De Koning is dus in het parlementaire stelsel een *Raad van Staat* en bestond de monarchie niet, zij zou misschien behooren te worden uitgevonden om in de staatsinrichting een dergelijken Staatsraad te verkrijgen.

Welnu als dat zoo is, laat dan vrij aan het ambt ook verbonden blijven die aloude emblemen van Kroon en Schepter welke op de historische taak der monarchie terugwijzen. Wij weten dat het symbolen zijn van een macht die onherroepelijk tot het verledene behoort; maar zij leggen toch ook nu nog getuigenis af van eene macht die, wel is waar in het ambt verscholen, alleen door persoonlijke inspanning en toewijding het erfdeel van den Koning kan worden, maar daardoor dan ook een zedelijk gezag bezit, dat het rechtsgezag der monarchie van weleer in duurzaamheid en omvang verre overtreft.

H. KRABBE.

Dichter-silhouetten.

Maurice Maeterlinck.
I.

Niet omdat hij verzen heeft geschreven - lieve verzen toch, met iets gedempts in den zangerigen toon, iets dat doet denken aan oude liedjes en geneuriede refreinen, - reken ik Maurice Maeterlinck tot de dichters, tot de meest sympathieke dichters, van dezen tijd. Immers, al kunnen de *Douze Chansons* werkelijk een fijne bijdrage heeten tot den kostbaren schat van berijmde volkslegenden en nagezongen oude balladen waarvan ook de Fransche letterkunde haar deel bezit, - de meeste zijner *Serres chaudes* wekken toch alleen onze belangstelling omdat ze van Maeterlinck zijn. Ze kunnen gelden voor een eerste openbaring van die verfijnde sensibiliteit, van dien hang naar het verborgene, het angstig-pijnlijke, het huiveringwekkend-mysterieuse die bij hem een zoo persoonlijk karakter van intensiteit heeft aangenomen dat wij het geheel dier aandoeningen soms eenvoudig als ‘iets Maeterlinck-achtigs’ plegen aan te duiden.

Maar als ik Maeterlinck een dichter noem, dan denk ik aan wat hij zelf ergens van de groote dichters gezegd heeft: ‘ça et là le vers d'un de ces poètes soudain semble entr'ouvrir quelquechose d'énorme.’ Zijn ons niet uit de werken van dezen Vlaming allerlei woorden, beelden, tooneelen, volzinnen bijgebleven die telkens zulk een ongedachte openbaring, zulk een aangrijpende visie der dingen, zulk een plotselingen kijk op iets geweldigs, in ons hebben gewekt? Moet niet van

hem gezegd worden wat hij zelf van de groote dichters verzekert: ‘qu'ils sont plus attentifs que nous à l'ombre interminable?’

Maar met deze aanhalingen is wel in het algemeen op den poëtischen aanleg van Maeterlinck gewezen, maar is nog niet het persoonlijke van zijne poëzie geteekend. Ik voeg er daarom nog deze, de slotperiode dierzelfde bladzijde van *Le Trésor des Humbles*, aan toe: ‘Het hoogste streven der poëzie is ook het hoogste doel van het leven; en in het leven is dat doel veel gemakkelijker te bereiken dan in de edelste poëmen; want de poëmen hebben de beide groote vleugelen van het Zwijgen moeten prijsgeven,’ ‘car les poèmes ont dû abandonner les deux grandes ailes du Silence.’

Let op den weemoedigen klank, ‘le son d'un regret,’ van deze laatste woorden en roep u dan het werk van dezen dichter voor den geest. Is het niet alsof Maeterlinck - hoe vreemd en gewaagd het schijnen mocht, - deze vleugelen van het Zwijgen, aan wier wondere draagkracht hij zoo sterk gelooft, wier vlucht hem breeder en koninklijker schijnt dan die van adelaarswieken, ook in zijne ‘poëmen’ heeft willen behouden? Door deze vleugelen niet prijs te geven zou zijn kunst - dit was blijkbaar zijn overtuiging - meer aanraking behouden met het leven, dat zij wijden wilde, en dichter naderen tot de mysterie-wereld waarheen zij de menschen wilde voeren.

Maar in deze overtuiging lag, voor den dichter die het ernstig met haar meende, nog iets meer opgesloten dan de algemeene richting van zijn kunst. Ook de keuze van zijn kunstvorm werd door die gedachte bepaald. Wat kon hij, met zijn geloof aan de heerlijkheid van de ‘deux grandes ailes du Silence’, anders wezen dan dramaticus? In het drama alleen is plaats - een eereplaats! - voor het zwijgen. De lyricus, de beschrijvende poëet - en ik denk hierbij aan Georges Rodenbach - kan luisteren naar de stilte, kan haar bekoring bezingen, haar beschrijven met een eindelooze varieteit van metafers. Maar om zelf koning te zijn in ‘le Règne du Silence’, daartoe reikt niet de macht van zijn kunst.

En zoo zou ik dan - mij herinnerend dat ik Sully Prudhomme eens déze definitie van verzen hoorde geven: ‘c'est

de la belle prose dans laquelle on a fait entrer le plus de musique possible,' - Maeterlinck's drama's willen omschrijven als 'de nobles poèmes dans lesquels le poète a fait entrer le plus de silence possible.'

De indruk dien zijn persoonlijkheid maakt is met die opvatting allerminst in strijd. Zóó althans, als 'un grand taciturne,' een stille, schuchtere Vlaming, zag ik hem, nu ruim vijf jaren geleden, even verschijnen, haastig voorbijgaan, - schimmig heenglijden leek het wel - in dien Haagschen kring waarin, niet zonder ophef, maar toch met iets warm-sympatisch, voor het allereerst een zijner drama's werd opgevoerd. Niets in hem van 'l'auteur! l'auteur!' door handgeklap voor het voetlicht geroepen. Maar een wegschuilen voor het publiek, voor ieder zonder onderscheid, zoodat zelfs den warmsten vereerder die zich achter de coulissen waagde, niet meer gegund werd dan een enkel woord, een beleefde handdruk, juist genoeg om getroffen te worden door de rustig starende blauwe oogen, door den onverdachten eenvoud der geheele verschijning, door het Vlaamsch accent waarmede deze Gentenaar de taal waarin hij schrijft, zijn moedertaal, destijds sprak.

En liet ook niet de opvoering van *Pelléas et Mélisande* - want dit was het stuk dat 'l'OEuvre' ons destijds bracht, - hoe weinig verzorgd ze wezen mocht, dienzelfden indruk achter? Opgevoerd werd het in schemerlicht, met een eenvoudig décor in vale kleur, gesproken met zacht, zangerig stemgeluid, gespeeld met sobere, langzame gebaren. Er was zelfs in dat telkens op- en neergaan van het gordijn, om de korte tooneelen van elkaar te scheiden, iets dat, zoo de omgeving minder banaal en minder luidruchtig had kunnen zijn, het gevoel zou hebben bevestigd: dat alleen door hen die ook het zwijgen weten te verstaan een drama van Maeterlinck geheel kan worden meegevoeld en begrepen.

Het is waar, ook bij deze opvoering bleek alweer dat op het tooneel, tegenover een publiek dat voor 'een schouwspel' gekomen is, alleen wat spannend dramatisch is zich aan allen onmiddellijk opdringt als ware kunst. Luide toejuichingen vielen alleen te beurt aan het tooneel waarin de koning, door achterdocht en jaloezie gekweld, zijn zoontje optilt en het laat gluren in de kamer zijner jonge vrouw, waar

Mélisande en Pelléas elkander zwijgend aanstaren, totdat het kind, beangstigd door die onbewegelijke figuren en door die oogen die zich nooit sluiten, op het punt staat zijn angst uit te gillen en de vader, spijtig en onbevredigd, hem neêrzet op den grond en zich zelf het zweet van het voorhoofd wischt. Maar toch zijn den lezer van het dichtwerk niet bovenal de woorden dezer aangrijpende en gewaagde scène bijgebleven. Veeleer andere, zooals het angstig vragen van den kleinen Yniold, bij het zien voorbijtrekken van een kudde lammeren: 'Berger! berger! pourquoi ne parlent-ils plus?' en het antwoord van den onzichtbaren herder: 'Parce que ce n'est plus le chemin de l'étable,' of het meewarige woord van den ouden Arkël: 'Si j'étais Dieu, j'aurais pitié du coeur des hommes', of deze andere woorden van dien grijsaard: 'nous ne voyons jamais que l'envers des destinées..... l'envers même de la nôtre.'

Uit woorden als deze, uit tooneelen als dat der zwijgend wachtende dienstboden van het kasteel, die, ongeroepen, de sterfkamer binnentreden en er nederknielen, omdat zij, de eenvoudigen, gevoelen dat het uur van sterven voor Mélisande gekomen is, sprak wel het duidelijkst - zoo was ieders indruk - de ziel van dezen vreemden, dezen zwijgenden dichter. Zoo hij in zijn drama met voorliefde kinderen, grijsaards, armen van geest liet optreden, zelfs aan dieren er een plaats in gaf, - aan lammeren, wier angstig geblaat een onheil schijnt aan te kondigen, aan het paard dat den koning draagt door het bosch en dat struikelt en neervalt op hetzelfde oogenblik waarop Mélisande den trouwring, waarmeê ze argeloos-lichtvaardig speelde, in het water laat vallen, - lag daarin niet duidelijk het diepste wezen van zijn stemming, de bedoeling zelfs van zijne kunst opgesloten? Een luisteren naar voorgevoelens, zuchten, gefluisterde woorden, naar al wat uit de diepten van het onbewuste naar boven komt, als wilde hij daar het geheim zoeken van het leven, het lijden, zelfs van het handelen der raadselachtige menschen.

Maar zijn volle liefde en de beste gaven zijner kunst had de dichter, in dit drama, toch blijkbaar geschonken aan ééne, Mélisande, het weggevluchte koningskind, half-fee, half-vrouw, maar bovenal kind gebleven, in schuldelooze onbewustheid heengaande door een leven van passie en fataliteit, de zonde

niet voelend die haar aanraakt, enkel alleen nu-en-dan door een vaag gevoel van troostelooze droefheid aangegrepen in die sombere wereld waarin een raadselachtig lot haar geworpen heeft, heengaande uit die wereld in een stil en schuchter sterven, zonder recht te weten wat toch eigenlijk die 'waarheid' is - 'la vérité! la vérité!' - die de door argwaan gefolterde koning smeekt dat ze hem openbaren zal.

De teekening van deze teedere en broze sprookjesfiguur was, destijds, de zuiverste afspiegeling van Maeterlinck's zieleleven, de bekoorlijkste openbaring zijner kunst.

Die kunst, al kwam ze toen voor het eerst in Nederland, al was ze voor de meeste onzer landgenooten eene verrassing, had toch reeds een geschiedenis.

Aan *Pelléas et Mélisande* waren andere drama's voorafgegaan. Indien Antoine niet, in den bloeitijd van zijn 'Theâtre libre', zich al te uitsluitend had geworpen op die vertooningen van 'tranches de vie' waartoe zijn realistisch uitbeeldingstalent zich zoo bijzonder leende, - hij zou niet de fout hebben begaan, later door hem betreurd, de opvoering van *La Princesse Maleine* te weigeren. En misschien zouden reeds destijds andere tooneelcritici dan Octave Mirbeau, die later de eerste is geweest, den dichter van dit drama als een nieuwen, jongen Shakespeare - een 'Belgischen Shakespeare', wel te verstaan! - hebben aangewezen.

Dat Maeterlinck in dit werk Shakespeariaansch heeft willen zijn, den geweldigen dramaturg heeft willen navolgen, is genoeg bekend, ook uit de verklaringen van den dichter zelven en uit de mededeelingen der vrienden die hem zijn 'Prinseske' hebben zien maken. Dat hij, in weerwil der vele spannende tooneelen, er niet in geslaagd is een van Shakespeare's meesterstukken nabij te komen, is dikwijls genoeg gezegd[1]. De zielkundige elementen waaruit de groote Engelsche dramaturg zijne karakters weet op te bouwen, ontbreken bij Maeterlinck. Maar het is ook niet zijn psychologie

1) O.a. door mijn ambtgenoot Dr. Is. van Dijk in zijn belangrijke en doorwerkte studie over Maeterlinck (Nijmegen 1897.) Was het toch wel noodig om, door een uitvoerigen parallel tusschen Hjalmar, den prins uit Maeterlinck's drama, en Hamlet, aan te toonen dat de eerste geen karakter bezit en niet veel meer is dan een bloedelooze schim? De jonge Belg had er toch zeker niet aan gedacht op zijn beurt een Hamlet te teekenen.

die hij aan Shakespeare heeft willen ontleenen. Niet in de diepere ontleding, maar in de werking van het tragische heeft hij den meester zoeken na te volgen, zoo mogelijk zelfs te overtreffen. Het was hem opgevallen, dat bij Shakespeare het tragische al te dikwijls dat overweldigende, dat doodelijk beklemmende mist dat het toch zou moeten en kunnen hebben; en hij meende de oorzaak van die zekere matheid der tragische effecten hierin te moeten zoeken dat het angstverwekkende te veel rechtstreeks op den toehoorder werken wil, dat het in zijn middelen niet geheimzinnig, niet sober genoeg is. De bedenking moge ons ongegrond voorkomen als we denken aan tooneelen als de slaapwandeling van Lady Macbeth, of de eerste verschijning van den Geest op het terras te Elseneur, het is toch interessant dat Maeterlinck in die richting verder heeft w i l l e n gaan dan Shakespeare. En dat het hem ten deele gelukt moet zijn, kan reeds dadelijk hieruit blijken dat *La Princesse Maleine*, welk een vreeselijke moordgeschiedenis er ook in behandeld wordt, en hoezeer het ook psychologische diepte mist, toch volstrekt niet tot het genre der ‘draken’ kan gerekend worden. Voor het gevaar van hol te worden, waar hij slechts spannend wil wezen, wordt Maeterlinck bewaard door het stille, zwijgende in zijn wezen, het schuchtere en sobere in zijn manieren, door zijn voorliefde voor het geheimzinnige, het onbewuste, het raadselachtig-angstige in het gevoel der menschen.

Sommige der middelen waardoor het hem gelukt is de tragische emotie tot een buitengewonen graad van intensiteit te brengen, schijnt hij te hebben gevonden in zijn Vlaamsche omgeving, vooral in de wereld der vreesachtige, spaarzaam sprekende landlieden. Ze zijn duidelijk te herkennen, bijvoorbeeld in de kerkhofscène[1] - een tooneel dat voorvalt tegenover den slotmuur waarachter de vreeselijke moord der arme Maleine door de wraakzuchtige koningin en den bevenden koning voltrokken wordt. Molens worden ingeslagen door den bliksem, zwanen vliegen onverhoeds op, kinderen vangen plotseling aan te schreien, vrouwen kijken angstig rond, mannen loopen weg als om een dreigend gevaar te ontvluchten, terwijl ze elkander toeroepen dat er niets is: ‘Il n'y a rien! rien! rien!’

1) *La Princesse Maleine* V, 1.

Voor andere middelen had Shakespeare hem den weg gewezen: het huilen van den wind, het kletteren van den hagel op de ruiten, als de moord gepleegd wordt, het kloppen tegen de deur, het spreken en roepen daarbuiten, in den gang, terwijl de misdadigers elkaar angstig aanzien, niet wetend of hun antwoord of hun zwijgen hen het meest verraden zal. Maar hij heeft die middelen forscher aangewend, ze sterker aangeschroefd[1)]: een venster vliegt open en de slag slaat een lelie omver die voor het venster stond, zoodat de vaas rinkelend in stukken valt; den poot van een hond hoort men krabbelen tegen de deur, waarachter weldra het geroep eener voedster en het geklaag van een kind vernomen wordt. Het zijn kleinigheden, maar die toch, tegelijk met de korte zinnen waarin de moordenaars tot elkaar spreken, de ontzetting van het tooneel werkelijk vermeerderen.

Maar zoo het drama door die tooneelen spant en boeit en doet huiveren, het heeft ook zijn bekoring. Immers, zich afteekenend tegen al die tooneelen van verschrikking, als een bleeke, slanke lelie tegen sombere boomen, of als blonde korenaren tegen een onweerslucht, staat, ook in dit stuk, een teêre vrouwenfiguur, met een zoet-vloeienden naam, de Princesse Maleine, het weerloos slachtoffer van wraakzucht en jaloezie. Zij is de eerste van die zachte, onschuldige, in halve onbewustheid levende wezentjes, die we in alle drama's van Maeterlinck zien optreden, en die tot zijn meest persoonlijke creaties behooren. Het zijn de Ophelia's, de Desdemona's, de Julia's van dezen jongen Vlaamschen dramaticus.

II.

Verried *La Princesse Maleine* nog te veel de navolging, oorspronkelijker, en buitengewoon sprekend voor datzelfde streven van den kunstenaar, was *l'Intruse*, ook al, naar ik vernam, door herinneringen uit zijn jongensjaren den dichter ingegeven.

Men herinnert zich het tooneel. De vader, de oom, de drie dochters en de oude blinde grootvader zitten bijeen in de tuinkamer, om de tafel, onder het schijnsel der lamp,

1) *La Princesse Maleine*. IV, 5.

naast de kamer waarin bij de kranke moeder, - de, naar men meent, langzaam herstellende kraamvrouw, - door een liefdezuster gewaakt wordt. Men wacht op de komst van den dokter en van eene bloedverwante, een non, naar welke de zieke gevraagd heeft. Lang duurt het wachten. De blinde grijsaard wordt onrustig. Vreemde dingen gebeuren in den tuin: de nachtegalen zwijgen plotseling, de visschen duiken weg in den vijver, de zwanen zwemmen verschrikt naar de overzijde; de tuindeur springt open en wordt met moeite weer gesloten; voetstappen worden vernomen, ofschoon niemand nadert; er klinkt iets als het scherpen van een zeis, het licht gaat flauwer en flauwer branden; in een belendend vertrek klinkt op eens het geschrei van het jonggeboren kind, dat nog nooit eenig geluid heeft doen hooren. Sterker en sterker kwelt de angst den blinde, die vraagt en vraagt en roept dat men hem zeggen zal wat er gaande is. Tevergeefs pogen allen hem gerust te stellen, - luchtig, wrevelig of goedig de beide mannen, maar ook de drie meisjes, de eenige op wier woorden hij nog vertrouwt, maar wier handen hij toch in de zijne voelt beven, - totdat, bij het plotseling uitgaan der lamp, de deur der ziekekamer geopend wordt en, beschenen door het licht dat uit die kamer naar binnen stroomt, de liefdezuster op den drempel verschijnt, het teeken des kruises makend, om aan te kondigen dat de kranke gestorven is. - Zoo was het dan toch werkelijk de Dood geweest wiens binnentreden men zoo geheimzinnig had vernomen.

Was het wonder dat op den dichter van *L'Intruse* het woord werd toegepast door Victor Hugo eens tot Baudelaire gesproken: ‘vous avez apporté un nouveau frisson dans la littérature’?

Maar voor die ‘nieuwe huivering’ had hij toch, in de genoemde stukken, nog niet de zuiverste uitbeelding, nog niet den hoogsten kunstvorm gevonden. Dit hoogste zou hij pas later geven. Het ligt verborgen in dat kleine bevallige bundeltje waarin de schrijver, als in een fijn écrin, drie juweeltjes heeft weggesloten. Hij noemde ze ‘Trois petits drames pour marionnettes’, als was hij beducht dat de gewone acteurs-wereld ze door haar kunst van zeggen en spelen ontwijden zou.

Vergis ik mij niet, dan liggen in deze drie kleine drama's de meer volkomene pendanten vóór ons - fijner bewerkt, zuiverder gevoeld, soberder nog van toon en intenser van emotie - van de werken die Maeterlinck tot dusverre had geschreven.

De liefdesgeschiedenis van *Alladine et Palomides* herinnert duidelijk aan die van *Pelléas et Mélisande*. Beide drama's worden beheerscht door de gedachte van het raadselachtige onzer daden. ‘On ne sait jamais si l'on a fait un mouvement soi-même ou si c'est le hasard qui vous a rencontré’, zegt Palomides, en de jonge man spreekt hier geheel in den geest van den ouden Arkël uit het eerste drama. Is Alladine, het Grieksche slavinnetje, dat ver uit Arkadië naar het kasteel van Koning Ablamore is overgebracht, niet een tweelingzuster van het gevluchte vorstenkind dat Koning Goulaud bij een bron in het bosch had gevonden? Beide ondergaan ze, half bewust en zonder de schuld er van te beseffen, het onweerstaanbaar zalige en het noodlottige der liefde die ontrouw doet plegen jegens het hart van een ander. Ook de omgeving is nagenoeg dezelfde: een oud kasteel, zware bosschen, sombere gewelven en onderaardsche gangen, waar het geruisch van waterkolken vernomen wordt.

Maar alles is in *Alladine et Palomides* rustiger, inniger gehouden dan in *Pelléas et Mélisande*. Het theatrale is verdwenen, en van de stervens-scènes waarmeê deze drama's besloten worden moge de dood van Mélisande gemakkelijker vertoonbaar wezen, - veel aandoenlijker en als kunst veel oorspronkelijker en mooier is het tooneel waarin van de stervende Alladine en van haren stervende beminde alleen de stemmen vernomen worden, die elkaar roepen, terwijl Astolaine en de zusters van Palomides, in den hollen gang waarop de beide sterfkamers uitkomen, anstig zwijgend op het einde wachten.

Kan niet, met evenveel recht, met meer misschien, *La Mort de Tintagiles*, die onovertroffen teekening van den doodsangst, van het hopeloos worstelen met het dreigend Noodlot, een nieuwe, ditmaal een volmaakte, bewerking genoemd worden van de idee der *Princesse Maleine*? Ontzettender dan alle schriktooneelen uit het vroeger drama is het staan van dat eene meisje, Ygraine, voor de ijzeren deur waarachter de

arme Tintagiles om hulp roept. Te vergeefs wringt ze haar nagels tusschen de reten en beukt ze haar vingers lam op het onwrikbaar metaal of drukt haar lippen op het koude ijzer, om ten minste haar vertroostende kussen nog te laten doordringen tot het gefolterde kind.[1)]

En wie zal niet aanstonds in het aandoenlijk familiedrama *Intérieur* een pendant herkennen - maar van nog veel fijner kunst getuigend - van *l'Intruse*? Het tooneel is bijna hetzelfde; de leden van het gezin, - hier inniger nog vereenigd: de vader, de moeder, twee meisjes en een slapend kind - zitten bijeen, evenals die anderen, onder het schijnsel der lamp. Maar de 'poète du silence' laat ze ons slechts in de verte zien, door den sluier der vensters heen, zwijgend, met iets plechtigs, iets irreëels in hun gebaren. Ook in dien kring zal zoo straks plotseling de Dood binnentreden. Maar we hooren hem niet, zooals in *l'Intruse*, naderen in verdachte geluiden, zijn komst wordt niet aangekondigd door een raadselachtig voorgevoel. Toch zien we hem rondwaren langs die rustige woning; want een grijsaard en een vreemde, die het onheil kennen maar het niet durven openbaren, staan in den tuin het zorgeloos gezin aan te staren, wachtend tot zij den moed zullen hebben om door de wreede tijding dat rustig samenzijn te verstoren. In *l'Intruse* is de spanning misschien nog beklemmender; het 'unheimliche' wint het hier van elke andere sensatie. Maar natuurlijker, menschelijker is de stemming in *Intérieur*. En toch is de intensiteit der emotie er waarlijk niet minder groot, al wordt niet de angst maar het medelijden het overheerschend gevoel, al is het niet met een huivering, zooals in *l'Intruse*, maar met een uitbarsting van diep mededoogen, dat wij eindelijk de deur zien opengaan waardoor rouw en dood, ontzetting en wanhoop op eenmaal naar binnen stormen in die vriendelijke woning.

1) Prof. Van Dijk meent (t.a.p. blz. 44), dat wie in staat was *La Mort de Tintagiles* te schrijven, nooit *La Princesse Maleine* mocht geschreven hebben! Zou men niet met even veel, d.i. met even weinig, recht aan een predikant, wien een bijbeltekst een bijzonder mooie preek heeft ingegeven, kunnen verwijten, dat hij vroeger over dienzelfden tekst een middelmatige leerrede had geschreven?

Hoe dikwijls reeds heb ik die aandoenlijke geschiedenis gelezen en voorgelezen, in het oorspronkelijke of in de Nederlandsche vertaling[1)], telkenmale opnieuw aangegrepen door dit eenvoudig drama, telkens den kunstenaar bewonderend om zijn heerlijke gaven van intens gevoel en sobere expressie, telkens in dit poëem, dat zoo heel dicht staat bij het leven, den wiekslag vernemend van ‘les deux grandes ailes du silence’.

Toen de Fransche kritiek dit bundeltje ‘Trois petits drames’ onder de oogen kreeg, heeft zij de wapens neergelegd die ze lang, meer nog uit patriotisme dan ter wille van litteraire overtuigingen, tegen den Belgischen dichter had opgenomen. En het oordeel van Jules Lemaître: ‘deze drie drama's zijn hooge kunst en één er van is een meesterstukje’, werden zonder verzet door al zijn confrères onderschreven.

III

I e t s toch was geen omwerking van oude gegevens, maar nieuw, geheel nieuw in dit laatste werk van Maurice Maeterlinck. Het was de teekening van een meisjesfiguur, geheel anders dan de teere, wazige wezentjes voor wie hij de weeke namen Maleine, Mélisande, Alladine had uitgedacht. Het was de ideale figuur van Astolaine, Palomides' eerste bruid.

Hoe hoog ziet de jonge man tegen haar op, hoe verrukt is zijn oog, zijn ziel, als hij haar aanziet: ‘Je m'approche d'Astolaine, et l'on dirait que j'ouvre une fenêtre sur l'aurore’.

Maar er is, onverwacht, iets veranderd. Toen Palomides in het kasteel aankwam, om er zijn huwelijk te vieren met Astolaine, toen vond hij er een vreemde, Alladine. En toen hij haar gezien had, heeft de jonge man ervaren, dat er iets is ‘onbegrijpelijker dan de schoonheid der schoonste ziel of van het schoonste gelaat’. Voor hooger macht heeft hij moeten zwichten. Zijn hart is weggedreven van de nobele Astolaine; een onweerstaanbare liefde heeft het heengevoerd naar de kinderziel, ‘de zwakke kinderziel’ van het Grieksche meisje. Astolaine heeft het wel spoedig vermoed, en ze heeft het ook wel begrepen: ‘er zijn zeker andere wetten’,

1) *Intérieur*, van Maurice Maeterlinck, vertaald door Antonio, Amsterdam, M.J.P. van Santen, 1896.

zegt ze, ‘dan die van onze zielen, waarover wij altijd praten’. Ze glimlacht even als hij dat vriendelijk-bedoelde woord tot haar spreekt, zoo vol van hooge vereering, maar zoo arm in liefde: ‘Je t'aime aussi, Astolaine.... je t'aime plus que celle que j'aime’. Dan vallen er een paar tranen. ‘Och, kleine tranen, die niet veel beteekenen’, zegt ze, om hem niet te bedroeven. En ze voegt er bij, alsof ze getroost was over haar leed: ‘Nu kan ik voortaan met minder onrust ademhalen, want ik heb opgehouden gelukkig te zijn’.

Toch vermag ze niet dat leed voor ieder te verbergen, niet voor haar grijzen vader, al wil ze dezen ook doen gelooven dat zij het is uit wier hart de liefde is geweken. Een van de mooiste tooneeltjes die Maeterlinck ooit heeft geschreven is de ontmoeting van die beide. Eerst spreekt Astolaine tot Ablamore van verre, staande op den drempel der half geopende deur. Maar hij dringt er op aan dat ze naderbij zal komen. ‘De woorden hebben geen zin’, zegt hij, ‘zoolang de zielen elkaar niet kunnen bereiken. Kom dichterbij, en zeg dan maar niets meer.’ Langzaam en zwijgend treedt het meisje naar voren. Nog nader wil Ablamore dat ze komen zal. ‘Il y a un moment où les âmes se touchent et savent tout sans que l'on ait besoin de remuer les lèvres’. Dat oogenblik komt. De vader zelf is opgestaan en op haar toegetreden. Lang ziet hij haar aan en zegt dan eenvoudig: ‘Je te vois, Astolaine....’ Nu valt ze den ouden man snikkend om den hals, en deze zegt niets meer dan enkel nog dit ééne: ‘Tu vois bien que c'était inutile....’

Vol diepe bekoring is die figuur van Astolaine. Maar ze was toch niet veel meer dan een vluchtige schets. Of de dichter zelf dit toen reeds gevoeld heeft? Het is niet onmogelijk. Zeker is het dat die creatie hem is blijven vervolgen, en dat hij later, in Sélysette, het beeld van Astolaine heeft voltooid.

Doch voordat hij zijn nieuw drama, *Aglavaine et Sélysette*, schreef, verraste de Vlaamsche dichter zijn lezers - en verblijdde zeer velen onder hen - met een bundeltje ‘essays’ en overpeinzingen, half gedroom, half wijsgeerige bespiegeling, waaraan hij den aantrekkelijken titel gaf *Le Trésor des*

Humbles[1]. In de kalmste uren van den avond moet hij de meeste bladen van dit boekje, stil en vol wijding als een breviarium, geschreven hebben. Reeds dadelijk in het eerste hoofdstuk, ‘Le Silence’, al is het grootendeels een rustige commentaar op Carlyle's lyrische ontboezemingen over de heerlijkheid en de macht van het zwijgen, geeft de schrijver zijn overdenkingen in een eigen vorm, die ze vasthecht aan onze herinnering. Soms klinken zijn diepzinnige woorden raadselachtig, zooals deze: ‘Toutes les paroles se ressemblent, mais tous les silences diffèrent’! Soms bekoren ze eenvoudig door hun reine poëzie, zooals deze, over het zwijgen der liefde: ‘S'il était privé du silence, l'amour n'aurait ni goût ni parfums éternels.... Nous pouvons sortir à la rencontre des silences de l'amour; ils attendent nuit et jour au seuil de notre porte.... Il y a dans ce que taisent les lèvres de l'amitié et de l'amour profonds et véritables, des milliers et des milliers de choses que d'autres lèvres ne pourront jamais taire....’ Heel bijzonder is, dunkt mij, dit slot. Een ander die de gedachte van dezen laatsten volzin had uitgesproken, zou allicht geschreven hebben:.... ‘que d'autres lèvres ne pourront jamais d i r e .’ Maeterlinck schrijft ‘t a i r e ’, en door dat ééne woord drukt hij op die gedachte den vollen stempel zijner persoonlijkheid.

En zooals dit eerste hoofdstuk is, zoo zijn er nog veel andere: ‘La Bonté invisible’, ‘La Vie profonde’, ‘La Beauté intérieure’. Ze klinken als een lied van bemoediging voor de eenvoudigen, de stille naturen, die niet gelooven kunnen aan de waarde van hun onbeduidend bestaan.

Maar niet alleen vol zachte poëzie is dit boekje. Het bevat ook een stelsel van mystieke wijsbegeerte. En dit was juist voor velen het verrassende van die lectuur - niet voor allen, want sommige dezer ‘essays’ waren reeds afzonderlijk verschenen, en men kon weten dat Maeterlinck ‘Ruysbroeck l'Admirable’ vertaald had, - dat de kunst vol mysterie van

1) Heeft de Nederlandsche vertaalster van het boekje, die haar fijn en moeielijk werk toch met smaak en talent volbracht heeft, niet een beteren titel kunnen vinden dan *De Schat des Harten*, banaal van woordenkeus, hard en dof van klank? Zij zal er zeker wel naar gezocht hebben, en ik zal niet beweren dat een passend equivalent voor de hand lag. Maar ware iets als ‘Verborgen leven’ niet reeds beter geweest?

dezen Vlaming een wijsgeerigen achtergrond bleek te hebben, zoodat zijn drama's slechts de artistieke scheppingen waren van zijn Geloof. Dat Geloof, hij erkende het hier, dankte hij aan de groote Mystieken, in wier werken hij zich jaren lang met innige liefde had verdiept: Plotinus vooral en de andere Neo-platonici, verder Ruysbroeck, Novalis, zelfs Swedenborg en Jacob Böhme.

Zoo was er dan veel in die bladzijden dat herhaaldelijk den uitroep op de lippen bracht, - een uitroep zoo natuurlijk tegenover hem die zelf dat woord zoo dikwijls in zijn uitbeelding der menschen en der dingen heeft gebezigd: ‘étrange! étrange!’[1)] Bovenal verbaasde velen, minder vertrouwd met wat reeds oude en nieuwe theosophiën daaromtrent geleerd hebben, zijn ‘leer der Ziel’. Hij stelde deze voor, niet als de verborgen grond van al de woorden en daden der menschen, en in deze zich helder openbarend, maar als boven die daden en die woorden zwevend, van deze bijna geheel onafhankelijk, herkenbaar alleen voor kinderen en eenvoudigen, en zelfs voor deze alleen in een vaag visioen, dat, in sommige oogenblikken, even heentrekt over hun geest.

Vreemd klonken, in dat fijn en aantrekkelijk hoofdstuk over Emerson, uitspraken als deze: ‘La paysanne à qui je demande le chemin, je la juge aussi profondément que si je lui demandais la vie de ma mère, et son âme m'a parlé aussi intimement que celle de ma fiancée.’ Vreemd scheen de voorstelling van den vriend, dien men meent te kennen uit zijn edele werken, uit zijn arbeid van hoog verstand, en die, als hij binnentreedt om u voor het eerst te ontmoeten, op het oogenblik dat de deur opengaat, heel anders is dan hij zelf meende te zijn: ‘Il n'est pas ce qu'il croit être; il est d'une autre nature que ses pensées.’ Of meer nog deze: Terwijl een gezelschap van banale menschen met elkaar gesprekken voeren over alledaagsche en onbeduidende dingen, ontmoeten ook hun zielen elkaar, en het onderhoud van deze, al bespeuren zij er niets van, heeft de grootste beteekenis voor hun leven.

Het is niet gemakkelijk, voor wie aan een ander denken gewoon is, om uitspraken als deze op hun waarde te schatten.

1) Reeds vroeger, in *De Gids*, Februari 1895, heb ik gewezen op zijn schildering van vrouwen als ‘étrangement belles’, ‘étrangement jeunes’, op de ‘cheveux étranges’ en de ‘jets d'eau qui sanglottent étrangement.’

Men kan de schouders ophalen en glimlachen over deze eenzijdige verheerlijking van het onbewuste in ons bestaan. Men kan ook, onverschillig voor de aarzelingen van het verstand, eenvoudig de bekoring gevoelen die uitgaat van woorden als deze: ‘Au fond nous ne vivons que d'âme à âme et nous sommes des dieux qui s'ignorent.’ Of wel tot deze slotsom komen: dat Maeterlinck een heel fijn gevoel heeft voor sommige geestelijke ervaringen, die ons zelden treffen, omdat ze vluchtig en onbestemd zijn, doch dat de verklaring welke hij van die verschijnselen geeft toch op een al te eenvoudige zielkunde berust. Maar men zou meer moeten zijn doorgedrongen in het wezen der mystiek en in de leer der groote mystieken om den schrijver dier vreemde, en toch zoo poëtische, bladzijden geheel te verstaan en hem ten volle recht te laten wedervaren.

Zonderling niet alleen, maar bedenkelijk klonken andere uitspraken, die waarin het leven der Ziel ook van het zedelijk leven werd losgemaakt, waarin gezegd werd, dat de leelijkste en laagste daden die een mensch bedrijven kan, toch zijn ziel even rein en onbesmet kunnen gelaten hebben als de ziel van een kind. Gevaarlijk scheen die moraal der mystiek te wezen, die, immers, in de hoogste waardeering van den mensch, het onderscheid tusschen goed en kwaad als in een gulden nevel deed verdwijnen!

Maar was die ‘morale mystique’ voor Maeterlinck's gevoel eigenlijk wel iets anders dan een hooge stemming van menschenliefde en medelijden, een daad van onbekrompen en goddelijke indulgentie? En werd aan die denkbeelden, zoo ze al gevaarlijk mochten schijnen, hun gif niet ontnomen door de geuren van poëzie die er uit opstegen? Door de bekoring die uitging van het werk des dichters scheen de leer van den moralist volkomen ontzondigd.

Doch het is waar, er konden vragen en bedenkingen rijzen zoolang we, Maeterlinck lezend, naar den mystieken denker in hem moesten luisteren. Maar ze werden weggevaagd toen weer de kunstenaar aan het woord kwam. *Aglavaine et Sélysette* nam iedere aarzeling weg en liet de bronnen van sympathie en bewondering weer vrij ontspringen.

Heel eenvoudig is de geschiedenis die in dit ‘poëem’ wordt

behandeld, eenvoudiger en minder geheimzinnig dan eenig ander van Maeterlinck's drama's. - In het stille kasteel, waar Méléandre en Sélysette sinds vier jaren samen leven, zonder leed of ongeduldig begeeren, door innige liefde, zooals zij meenen, vereenigd, - met alleen nu en dan, bij hém, een gevoel dat het toch anders moest wezen, - komt ook Aglavaine wonen, de weduwe van haar broeder. Aglavaine is ‘schooner’ dan iemand wezen kan, en in het licht van haar ideale ziel moet alles wat haar omgeeft van zelf schooner worden, ook de ziel der in zorgelooze onschuld levende Sélysette, ook, dit is Méléandre's vertrouwen, zijne liefde voor deze. Maar weldra komt over hem een macht veel sterker dan zijn gevoel voor Sélysette. Een ongekende sympathie, eene die het gansche leven omvat en doordringt, drijft Méléandre en Aglavaine tot elkaar. Nog maar enkele dagen zijn voorbijgegaan sinds Aglavaine's komst, en reeds is er niets meer dat die twee van elkaar gescheiden houdt. De harmonie hunner zielen is bezegeld geworden door de bekentenis hunner lippen, door den kus hunner liefde.

Lang nog gelooven ze aan het zuiver ideaal karakter van het gevoel dat hen samenbindt. Als een hoogere macht, zoo meenen ze, zal die liefde ook Sélysette ‘mooier’ kunnen maken, haar kunnen opvoeren tot hun hoogte, zoodat bij Méléandre de liefde voor Sélysette kan samensmelten met zijn liefde voor Aglavaine. En ‘de kleine Sélysette’ w o r d t ook ‘mooier.’ Ze zegt dingen die ze vóór dien tijd nog nooit gezegd heeft. Wanneer ze Aglavaine's liefde heeft geraden, later de bekentenis van die liefde heeft gehoord, den kus gezien, dan overstelpt wel het leed haar hart, maar het is een leed zonder bitterheid; geen schaduw van jaloezie verduistert haar ziel. Ze omringt Aglavaine met teederheid en dringt er op aan dat ze toch bij hen zal blijven. Méléandre zelf is betooverd door de ontplooiing van haar verheven schoonheid. Nu zal hij haar kunnen lief hebben zooals hij Aglavaine lief heeft, ja, misschien meer dan deze! Maar - onverklaarbare macht van de geheimzinnigste aller bekoringen! - Aglavaine b l i j f t in zijn hart de meerdere. Hoe meer deze hem Sélysette's schoonheid roemt en leert bewonderen, hoe meer hij lief heeft, niet haar die geprezen wordt, maar haar die prijst.

Ook Aglavaine moet den strijd opgeven tegen de waarheid.

‘Het leven’, zegt ze, ‘wil nu eenmaal niet gehoorzamen aan onze schoonste plannen’. En als een woord van vertwijfeling ontvalt haar de uitroep: ‘Il est done impossible de ne plus s'aimer quand on s'aime!’ En hij antwoordt: ‘Oui, je crois que c'est impossible, Aglavaine!’

Een der beide vrouwen moet heengaan. Maar w i e zal het wezen? Zij die te laat kwam in méléandre's leven, Aglavaine?.... of zij die te vroeg is gekomen, Sélysette?....

Aglavaine besluit den zwaren plicht op zich te nemen. Zij kan het immers doen nu Méléandre door haar bijzijn er toe gekomen is Sélysette beter en inniger lief te hebben dan vroeger. Maar och, Méléandre voelt het wel, alleen bij Aglavaine, alleen i n h a a r kan hij Sélysette wezenlijk lief hebben. Als zij zal zijn heengegaan, zal het ook uit zijn met die liefde.

Doch niet te vergeefs heeft ‘de kleine Sélysette’, die zich zelf zoo weinig telt, Aglavaine's ideale macht ondergaan. Ook deze voelt wel dat er in die kinderziel heel wat omgaat en dat de daden waartoe Sélysette, al tast zij nog schuchter rond, in staat is, duizendmaal grooter en reiner zijn dan al wat zij zelve zou kunnen uitrichten. Daarom, wanneer Sélysette haar dringend vraagt te blijven totdat.... ja, totdat zij het zeggen zal, - dan vermoedt ze een geheim voornemen, dan vreest ze dat Sélysette het offer zal willen brengen.... Doch ‘de kleine Sélysette’ weet haar geheim uitnemend te bewaren; liedjes neuriënd klinkt haar stem door de gangen van het kasteel.

Aan den uitersten vleugel van het slot staat een oude vuurtoren. Daar, op den top van dien bouwval, dien ze vroeger dikwijls beklommen heeft, om er de rondfladderende duiven voedsel te brengen, zal Sélysette haar plan volvoeren. Om allen argwaan te weren en de ontdekking van haar geheim ook later te verhoeden, neemt ze haar zusje Yssaline mede, het kind belovend dat ze een bonten vogel voor haar zal vangen, die om de tinnen van den toren rondvliegt.

En als ze nu boven komt, dan deinst ze wel eerst angstig terug, omdat de zon zoo heerlijk schijnt en de geliefde omgeving haar zoo vast aan het leven bindt. Maar later, als de zon is ondergegaan, zoodat de bekoring der aarde voor haar is verdwenen, volbrengt zij de daad. Langzaam buigt ze zich over den torenrand, haar zusje

nog toeroepend dat ze den vogel grijpen zal, en valt naar beneden.

Zoo straks, wanneer ze, doodelijk gekneusd, in haar kamer zal zijn nedergelegd om te sterven, zullen Méléandre en Aglavaine, radeloos van smart en wroeging, haar smeeken om de waarheid te zeggen van dien noodlottigen val, te bekennen dat ze zich moedwillig naar beneden heeft gestort, om hen saam te laten met hun liefde. Maar neen, het geheim zal niet over de lippen der stervende komen, en, zwak nog herhalend: ‘ik boog mij over,... toen ben ik gevallen,’ zal ze heengaan van de aarde. De kleine kinderziel van Sélysette, door Aglavaine's bijzijn opgeheven tot de hoogte van het ideaal, is mooier nog geworden dan deze. In stillen eenvoud, instinctmatig, onbewust bijna, enkel een nobele aandrift volgend, heeft zij het onvermijdelijk offer gebracht.

Van den geest die uit de schoonste bladzijden van *Le Trésor des Humbles* u tegenkomt, is dit aandoenlijk drama doortrokken. ‘Laat ons met elkaar spreken,’ zegt Aglavaine tot Sélysette, ‘zooals arme menschenkinderen doen, die spreken zoo goed en zoo kwaad ze kunnen, met hun handen, met hun oogen, met hun ziel, wanneer ze elkaar dingen willen zeggen die meer wezenlijk zijn dan die waartoe de woorden kunnen reiken.’ Op een andere plaats, Méléandre: ‘In die eerste oogenblikken van ontmoeten zwijgt alles, en het schijnt waarlijk dat men op iets wacht.’ Waarop Aglavaine herneemt: ‘Men wacht ook dat het zwijgen spreken zal....’ En hij weêr: ‘Wat heeft het tot je gesproken?’ En zij: ‘Zoo men herhalen kon wat het ons zegt, zou het geen zwijgen meer zijn, Méléandre’... Iets verder: ‘Ons zwijgen heeft mij voorspeld dat ik Sélysette zou lief hebben als een jonge zuster... Dat heeft het luide geroepen door mijn heele ziel heen, van de eerste schrede af die ik in deze kamer heb gezet; en het is de eenige stem geweest die ik duidelijk heb vernomen...’

Maar zoo er al eenige mystiek mocht schuilen in het sentiment waarvan dit drama is doordrongen, gansch en al wordt het beheerscht door een ander gevoel. *Aglavaine et Sélysette* is, in Maeterlinck's werk, het groote, het ideale poëem der l i e f d e . Men luistere slechts naar deze woorden door Méléandre tot Aglavaine gesproken: ‘....Het is me alsof we nooit gescheiden zijn geweest en alsof ik je gekend heb

voordat ik me zelf kende. Het is alsof je bestaan hebt vóór alles wat ik ben, ik voel je ziel beter dan mijn eigen ziel, je staat dichter bij me dan mijn gansche zelf; en zoo men tot mij zeide: “je moet je leven redden!” dan zou ik jou leven moeten redden om te kunnen leven...’ en naar wat Aglavaine hem antwoordt: ‘Ik zoek mijzelve buiten mij, en 't is in jou dat ik me vind, ik zoek je buiten mij en het is in mij dat ik je vind.... ik onderscheid niet meer onze handen, onze zielen, onze lippen... Ik weet al niet meer of jij mijn klaarheid bent of dat ik jou licht ben geworden...’ en naar zijn wederwoord: ‘Er is nog maar één ding dat ons van elkaar scheidt, Aglavaine, dat is onze verbazing...’

En naast die bekentenissen der bevredigde liefde staat, niet minder poëtisch, het teêre liefdeverlangen van Sélysette: ‘O! ik wilde dat hij mij liefhad ook al wist ik niets, al deed ik niets, al zag ik niets, al was ik niets... Het is me als zou ik wenschen dat hij mij liefhad als ik niet bestond... En daarom was ik gelukkig als hij mij omhelsde terwijl hij de schouders optrok en het hoofd schudde... veel meer dan wanneer hij mij omhelsde vol bewondering.’

Ik weet niet waarom ik, onwillekeurig, beproef deze woorden te vertalen, terwijl ik ze afschrijf. Misschien wel om ze nog nader tot mij zelf of tot mijne lezers te brengen. Maar het is toch alsof, bij dat transponeeren, de muziek der woorden verdwijnt. Want er is zulk een heel bijzondere muziek in de taal van Maeterlinck. Zacht en eenvoudig is ze, bijna kunsteloos; en toch ligt er een zeer fijne kunst in verborgen. De korte zinnen, de sobere woordenkeus, de zeldzame, treffende beelden, zeker ook wel, in den dialoog, dat telkens herhalen van de zangerige namen der aangesproken personen, in dat alles ligt, ongetwijfeld, de groote bekoring van dit proza vol rythmus en fijnen klank. Het eischt maar weinig modulatie en duldt niet veel verheffing van stem.

Maeterlinck voor te lezen is een groot genot; maar het moet zijn in kleinen kring, ‘sous la lampe’, of althans in wat intiemer omgeving dan de witte muren en het schelle bleeke gaslicht geven kunnen die in onze vaderlandsche steden doorgaan voor ‘mooie zalen.’ Sommige der vroegere drama's van Maeterlinck kunnen dit gebrek aan innigheid nog even verdragen. Men kan althans beproeven, ze in

zulk een zaal voordragend, den weerstand van zooveel helle witheid te overwinnen. Maar voor *Aglavaine et Sélysette* wordt zulk een strijd te zwaar. Te diep zijn de gedachten die hier in de woorden liggen opgesloten, te fijn is de ontleding der zielen, te zacht ruischen er de hymnen ter eere der liefde, te stil wordt de strijd gestreden, te zwijgend de triomf gevierd. Bij de voorlezing van dit drama moet nu en dan de wiekslag gehoord worden van ‘les deux grandes ailes du silence.’

IV.

Wanneer ik nu, ten slotte, nog even Maeterlinck's laatste werk opsla, *La Sagesse et la Destinée*[1], dan krijg ik een gevoel alsof al wat hierboven gezegd is een Maeterlinck geldt die van ons is heengegaan. Hoe weinig sluit dit werk zich aan bij wat de dichter tot hiertoe gegeven had! Het is anders, heel anders. Naast *Le Trésor des Humbles* gelegd maakt het den indruk van een catechismus naast een breviarium.

Het is een boek vol levenswijsheid, diepe, weldoordachte wijsheid, kostbaar en heilzaam voor het leven der menschen. Maar is het wel van Maeterlinck? Waarlijk, men zou het betwijfelen, indien het niet zoo vol was van wezenlijke poëzie, indien het niet, op zoo menige bladzijde, den dichter verried, - den dichter, zeg ik, niet den kunstenaar; want als een kunstwerk is dit boek niet geschreven, - dien we met warmte vereeren. Vooral de eerste bladzijden wekken die aarzeling. Daar spreekt minder nog de man die ‘een Wijze’ wil zijn, maar de denker, de geest die dorst naar de onthulling der wereldraadselen door wijsbegeerte en wetenschap. Waar is hier, in dat op-den-voorgrond-stellen van het bewuste leven, de verheerlijking van het onbewuste uit vroeger dagen? Waar is de huivering voor het lots-mysterie die al zijn drama's doortrilt, in dat prediken, hier, van de oppermacht van den Wijze tegenover het noodlot, in die krasse uitspraak: ‘er is geen onvermijdelijk drama?’

1) Ook van dit boek is, van dezelfde hand die *Le Trésor* vertaalde, eene Hollandsche bewerking verschenen bij C.L.G. Veldt, te Amsterdam. Dr. J.D. Bierens de Haan beval het warm aan in ‘Een woord vooraf.’

Maeterlinck kon met recht bevreesd zijn dat men hem zou misverstaan waar hij zoo geheel anders sprak dan we van hem gewoon waren. Daarom heeft hij, na die eerste bladzijden, zoo bij herhaling doen uitkomen dat de zoo hoog door hem geroemde Wijsheid niet verward moet worden met de Rede, daar zij de Rede wel onderstelt, maar toch meer is, toch verder reikt dan deze. ‘De rede ligt wel aan den wortel der wijsheid’, heet het, ‘maar de wijsheid is niet de bron der rede.’ En elders: ‘De rede opent de poort waardoor de wijsheid binnentreedt; maar de meest levende wijsheid ligt niet in haar besloten.’

Zijn oude liefde voor het onbewuste, het ‘ziels-instinct’, heeft hij niet gansch verloren. Maar het onbewuste dat hij thans verheerlijkt ligt niet meer aan deze, het ligt aan gene zijde van het bewustzijn. Door het bewustzijn heen leidt de weg naar de hoogten van die ‘inconscience nouvelle’, waar de bronnen der reinste wijsheid ontspringen.

In een mooi beeld heeft hij zijn nieuwe opvatting beschreven. ‘De rede, die de oudste dochter is van ons verstand, moet nederzitten op den drempel van ons zedelijk leven, na de onderaardsche poorten te hebben ontsloten, waarachter de instinctieve krachten van ons wezen in gevangenschap sluimeren. Zij heeft haar lamp ontstoken en wacht. Haar tegenwoordigheid alleen maakt dien drempel ontoegankelijk voor al wat nog niet overeenkomt met den aard van het licht. Daar ginds, in de diepten, waar hare stralen niet doordringen, duurt het duistere leven voort. Zij vreest die machten niet, zij verheugt zich veeleer over hun bestaan. Als haar eigen vlam maar helder blijft branden, als zij haar wachtpost maar niet verlaat..... Soms gebeurt het dat onder de gevangenen die uit hun sluimering ontwaken en den drempel naderen, krachten zijn schitterender dan zij zelve. Van hen straalt een licht uit vager, onstoffelijker, meer onbegrijpelijk dan de klare, vaste vlam, die door haar hand beschermd wordt. Het zijn de machten der liefde, van het onverklaarbare goede; andere, nog mysterieuser, nog oneindiger, die den drempel willen overschrijden.... Zoo zij niet beeft, wetend dat geen enkel licht gevaarlijk is, dat de rede haar leven gerust kan wagen in een grootere klaarheid, dan zullen wonderlijke uitwisselingen van glans plaats hebben van

lamp tot lamp, daar op den drempel. Druppels van een onbekende olie zullen zich vermengen met de olie der menschelijke wijsheid; en wanneer de blanke gestalten der vreemdelingen zullen zijn voorbijgegaan, dan zal de vlam van haar lamp, voor altijd verheerlijkt, hooger oprijzen, machtiger en reiner tusschen de zuilen van het breeder geworden portiek.'

Zulk eene levensbeschouwing is hoog en edel van gedachte, en het leven dat door haar verlicht wordt, zal niet alleen een verstandig, maar ook een mooi leven kunnen zijn. Ik vraag nu niet hoe de leeraar, of, wil men, de profeet, die in *Sagesse et Destinée* aan het woord is, de gedachte verder heeft uitgewerkt en toegepast welke in die beeldspraak ligt opgesloten. Maar ons, die den Maeterlinck van vroeger hebben bewonderd, niet alleen, maar liefgekregen, ons treffen toch herhaaldelijk in dit boek, en niet zonder leedgevoel, denkbeelden, die de oude vereering verstoren.

Wij hadden het, in *Le Trésor des Humbles*, een mooi woord gevonden, dat woord over 'l'auguste vie quotidienne d'un Hamlet..... qui a le temps de vivre parce qu'il n'agit pas'. En nu moeten we hier lezen van: 'l'aveuglement misérable d'Hamlet', den Deenschen prins hooren verwijten, dat hij wel veel heeft gemijmerd, maar geen Wijze is geweest, dat hij, die toch meer verstand had dan zijn heele omgeving, en wiens wijsheid 'alleen afhing van hem zelven', het vreeselijk drama van Elseneur niet heeft verhinderd!

'Wie heeft ons gezegd', lezen we hier[1)], 'dat de waarde van het leven moest bepaald worden door den dood, en niet veeleer de waarde van den dood door het leven?' En we denken, hij die vraag, aan een bladzijde uit *Le Trésor des Humbles*[2)], waar het toch duidelijk te lezen staat: 'C'est notre mort qui guide notre vie et notre vie n'a d'autre but que notre mort. Notre mort est le moule où se coule notre vie..... Et quelle vie ne s'éclaire dans la pure, froide et simple lumière qui tombe sur l'oreiller des dernières heures'?

O zeker, er spreekt een krachtige opwekking tot leven en handelen, een heilige afkeer van al wat verheven schijnt zonder het te wezen, uit een woord als dit:[3)] 'Tout ce qu'on

1) *Sagesse*, p. 122.
2) *Trésor*, p. 56.
3) *Sagesse*, p. 146.

fait durant le jour, paraît moins auguste que le moindre geste qu'on ébauche alors que la nuit tombe, mais l'homme est né pour travailler durant le jour, et non pour s'agiter dans les ténèbres'. Maar er is toch ook iets pijnlijks in die minachtende bejegening van de 'gestes ébauchés dans les ténèbres', als we terugdenken aan den kunstenaar die immers juist uit zulk gebaren van doodsangst, van onmacht en vertwijfeling zijn 'petits drames' heeft geweven.

Het is duidelijk dat er in Maeterlinck's geest een evolutie van beteekenis heeft plaats gegrepen. Het mysterieuse schijnt voor hem een goed deel van zijn aantrekkelijkheid te hebben verloren. Alleen het groote, het 'metafysische mysterie', 'de onkenbare essentie der werkelijkheid', blijft hem boeien. Maar de vele mysteries die in den geest en in het leven der menschen geheerscht hebben en die geen realiteit genoeg bezitten, wil hij verbannen, ook uit de kunst. Noodlot, goddelijke gerechtigheid, en zooveel andere verouderde voorstellingen mogen zelfs de verbeelding niet meer beheerschen. Van al wat irreëel is moet het leven, ook dat van den kunstenaar, worden gezuiverd.

Zoo schreef mij Maeterlinck onlangs, op een vraag omtrent zijn letterkundig werk. En hij voegde er bij: 'Je ne sais si je fais mieux ou pire, tout ce que je sais c'est que j'ai le désir de dire des choses de plus en plus simples, de plus en plus humaines, de moins en moins brillantes, mais de plus en plus vraies.'

Eerbied, voorzeker, eischt de oprechtheid waarmede Maeterlinck deze evolutie van zijn denken en voelen heeft aanvaard en bereid, ja, verlangend is om voort te gaan op dien weg. Wie hem vroeger ooit heeft kunnen verdenken van mystificatie mag nu erkennen dat hij lichtvaardig heeft geoordeeld. Wat zou voor Maeterlinck gemakkelijker geweest zijn, zoo hij niet, ook als kunstenaar, bovenal oprecht had willen wezen, dan voort te gaan met te werken in den 'ouden stijl', waaraan hij zijn roem te danken heeft? Er lagen zeker nog wel een paar schetsen in zijn werkplaats die voor 'cliché's' hadden kunnen dienen.

Zijn karakter heeft hem belet aan zoo iets zelfs te denken. En waar de nieuwe taak, die van leider der menschen, hem aantrekt, daar is het zeker te verwachten dat een ernstig

denker als hij, met een dichterziel als de zijne, veel goede en mooie dingen zeggen zal.

Maar wat zal, zoo vragen we met onrustige nieuwsgierigheid, in die zoo eerbiedwaardige, misschien ook heilzame, evolutie het lot zijn van zijn k u n s t? Onlangs heeft men uit de dagbladen kunnen vernemen dat hij een nieuw drama voltooid had, ‘Soeur Béatrice’ geheeten. Ik kan er bijvoegen dat dit een klein lyrisch drama is, - evenals een ander, ‘Ariane en Barbebleue’, niet meer dan een opera-tekst, - met het oog op de muziek geschreven, en dat eerst na de opvoering zal worden uitgegeven. Ook is hij aan een soort van ‘tragicomédie’ in vijf bedrijven begonnen, waarvan de titel nog niet bepaald is.

Een ‘blij-einden-spel’ van Maeterlinck! Het denkbeeld is te zonderling om ons dadelijk te bekoren. En zoo hij zelf den titel van het stuk nog niet gevonden heeft, wie onzer zal naar den inhoud zelfs durven raden?

Misschien dat uit de nieuwe levensbeschouwing van den dichter zich een nieuwe kunst-overtuiging ontwikkelt, en dat deze in staat zal bevonden worden nieuwe kunstwerken van hooge beteekenis voort te brengen.

Maar, wat ook de nieuwe Maeterlinck moge wezen en geven, aan den oude zullen wel allen getrouw blijven die aan de werken van dezen, niet alleen een buitengewoon en geheel bijzonder kunstgenot danken, maar ook, in de stilte van onvergetelijke uren, een gansch bijzondere wijding van hun leven.

Later, wanneer Maeterlinck's evolutie voltooid zal zijn en haar waarde zal zijn gebleken, zal het zeker interessant wezen haar verschillende oorzaken en de omstandigheden waaronder zij heeft plaats gevonden op te sporen. Maar reeds nu zullen we wel niet dwalen wanneer we bovenal denken aan de beteekenis die een vrouw in het leven van den dichter heeft gekregen. Die onderstelling is geen onbescheidenheid. Heeft niet Maeterlinck zelf, toen hij *La Sagesse et la Destinée* opdroeg aan ‘Madame Georgette Leblanc’, dat boek ‘haar werk’ genoemd, het toegeschreven aan háár inspiratie? Reeds vroeger, ook toen hij *Aglavaine et Sélysette* schreef, moet het beeld van die vrouw in zijn ziel geleefd hebben. Maar toen

was het, zou men zeggen, alleen hun groote liefde, de zijne voor haar, de hare voor hem, die zijn geest vervulde. Met en door die liefde is, blijkbaar, haar invloed gekomen, een machtige invloed, die wel den dichter den vollen gloed, al de oorspronkelijkheid zijner verbeelding heeft gelaten, maar die de richting van zijn denken en zijn leven heeft veranderd.

Is het niet opmerkelijk dat de vrouwen die vroeger met haar teêre gestalten hem omzweefden, in *Sagesse et Destinée* door geheel andere vervangen zijn? Hoe eindeloos ver ligt nu niet, in zijn verleden, de arme 'Princesse Maleine'! Waar zijn Alladine en Mélisande, waar de droomerige meisjesfiguren uit *l'Intruse* en *Intérieur*? Zelfs Ophelia, Desdemona en Gretchen, - 'broze gestalten'! - zweven, in zijn laatste boek, haastig voorbij. De vrouwen wier beeld thans telkens voor hem oprijst heeten anders: Jeanne d'Arc, Emily Brontë, Eponina, de fiere vrouw van den Galliër Julius Sabinus. In de tragische kunst schijnt alleen nog maar de edele Antigone te mogen leven.

En al die krachtige vrouwenfiguren zijn, blijkbaar, voor den schrijver slechts de weerkaatsing van ééne...., van haar wier beeld hij zeker ook in Aglavaine heeft geteekend, toen hij Méléandre van deze zeggen liet: 'Elle éteint autour d'elle tout ce qui n'est pas vrai....'

Zoo weerspiegelt dan misschien zijn laatste, zijn mooiste drama een stuk eigen leven, en verbergt zich achter den strijd der liefde die daarin geteekend wordt de 'histoire intérieure' van den kunstenaar.

'De kleine Sélysette' heeft haar leven geofferd. Aglavaine is gebleven.

A.G. VAN HAMEL.

De laatste incarnatie.

Aan Giza. -

Zij was maar een japansche mousmé, meer niet, een veracht, uitgestooten wezentje, door de omstandigheden van haar geboorte verdwaald in de misère en de zonde, zooals een ander meisje, beter voorbestemd, naar rijkdom en geluk werd gestuwd door het leven.

Ja, ze was eigenlijk maar een heel arm, zielig schepseltje, en er was niet veel aan verloren toen Ohanasan dood ging. Haar naam werd geschrapt uit de registers van de politie, dat was alles. Haar mooi lichaampje, dat altijd rondgedoold had in zonde, werd begraven in een hoekje van een kerkhof, toen het zijn droeve werk gedaan had, en het is nu vergaan tot stof, zooals éénmaal alles tot stof vergaan zal. En wie dit te onbelangrijk vindt en met afschuw denkt over zoo'n verachtelijk wezen, die moet toch vooral niet lezen wat ik nu schrijven ga over zoo'n waardeloos ding als een doode, japansche mousmé.

Maar ik zal ook niet vertellen van de zonde, die haar lichaam leed. Ik zal alleen vertellen van de ziel, die was verdwaald in dat droeve lijf, die ziel, die niemand zag, en die zij ook zelve nauwelijks kende, maar wier heldere glans nog heerlijk licht in de teêre herinnering, die ik bewaar van het doode meisje.

En ik denk om die eeuwig-ware en wijze woorden van Krishna aan Ardjoena. den zoon van Bharata:

> ‘*Deze eeuwige, opperste Geest, zonder begin, vrij van de veranderingen des Levens, werkt niet, en wordt niet bevlekt, o zoon van Koenti!, zelfs niet als zij in een lichaam woont.*
> *Zóó, als de ether, die alles doordringt, niet wordt bevlekt,*

door zijn ijlheid, zóó wordt de ziel, die overal zetelt in lichamen, niet bevlekt!
Zóó, als één zon alléén gehéél deze wereld verlicht, zóó verlicht de ziel het gehéél van alle stof, o! zoon van Bharata!'[1)]

Ik lag in mijn lange Singapore-stoel op het voordek van de 'Emilie', op de reê van Riouw, in het vaarwater tusschen Singarang en Tandjong Pinang. Een smerig vrachtbootje van den kapitein-chinees, dat om den anderen dag op Singapore vaart.
-

Je hebt er niet het minste comfort en zit er tusschen stinkende arabieren en chineezen, die vieze vruchten eten en slechte sigaren rooken. Maar je hebt dan ook het heerlijke idee, over ongeveer vijf uur uit een zoo bekrompen, afschuwelijken uithoek van Indië te zijn, en weer te komen in een magnifieke, oostersche stad als Singapore, waar het groote wereld-leven hamerend klopt, dat je in zoo langen tijd niet hoorde. Het was een schunnige omgeving, daar op die boot, overal smerige gezichten om je heen, met nergens iets sympathieks. Links van je het bescheiden, stemmige panoramatje van Tandjong Pinang, met de lange witte pier en het groot-doende residentie-huis; rechts het echt oostersche tooneel van de op palen boven den modder gebouwde hutten-massa van Singarang. En vóór je uit één groote, wijde lichtschittering van zon op zee, een groot, stralend ópen van glans en kleur, hier en daar, héél in de verte eilandjes vol palmen, met een rij van kruinen en statige bogen als van een rij gothische kerken. Hoe heerlijk, na een poos wonen op zoo'n miserabel plaatsje als Riouw, tusschen bekrompen, cancanneerende menschen, midden in verdachte, ellendige chineesche knoei-zaken, om er eens eindelijk weêr uit te gaan, en vóór je ligt een groote, groote zee, eindelooze schittering van zachtblauw water in de zon, en je hebt het idee, straks wèg te varen in al dat licht, ver van de misère van alledag!

De boot floot reeds een sein van vertrek, een schor, bang geluid, dat weerklonk, vèr in de bergen van den Bintanggroep.

1) Uit de Bhagavad-Gítá uit het zesde boek van de Mahábháráta.

De sampans, die overal langs zij lagen, begonnen af te stooten, en het anker werd opgehaald.

Toen er, in de verte van de pier, nog een sampan afstak, vanwaar druk gewaai met bonte zakdoeken den djoeragan[1] van de boot beduidde, dat er nog een passagier kwam. Die sampan was vol kleurige, bewegelijke wezentjes. Het waren de Japansche meisjes van Goldman-straat. Ik kende ze wel, van op weg tegenkomen, van de verhalen van de kletstafel voor de soos, en van perkaras met Chineezen voor de politierol. Vreemde, vreemde wezentjes. Gewone, gemeene vrouwen, verachtelijke schepseltjes van prostitutie, maar toch, ondanks alles, nog zulke kinderen gebleven, zoo knusjes 's middags samen wandelend, klip-klep, klip-klep, met de houten schoenblokjes over de straat, de korte lichaampjes voorovergebogen of ze iets zoeken, met roode bloemen in 't haar, in kleurige kimonos, en altijd lachend en gichelend en snaterend van de pret. Heelemaal geen gemeen type, véél meer als de groote, aangekleede Japansche poppen, die voor de ruiten hangen bij antiquairs. Gemeene, publieke meisjes, ja, maar met niets van het triviale en grove van hun Westersche zusters, altijd keurig gekleed en schoon gewasschen, zonder aanstoot te geven op straat, eerder zedig dan brutaal, en allen met iets kinderlijks en onschuldigs malgré tout, met zoo heelemaal niet weten van slecht of gemeen, en handjes gevend aan kleine kindertjes op straat, en iets sympathieks in hun popperige, bijna naïeve, gracieuze gedoe.

‘Mooi reisgezelschap!’ dacht ik al.

Al die kleurige, schetterende wezentjes kwamen aan boord, in rood, in groen, in blauw, met goud en zilver, met helle doekjes, en felroode bloemen in 't haar, een luid lawaai van stemmen. Het waren dikke, korte poppen, met vette lijven, plomp en lomp, met grof poneyhaar en rood geschilderde wangen. Maar onder haar één lange, slanke, rijzige figuur, in fijnkanten, helderwitte kabaya, en stemmige, donkere sarong met dofroode vlammen, het haar heel zedig in een kondeh als Javaansche vrouwen, zonder bloemen, en nergens een ander versiersel dan drie kabayaspelden met briljanten. Haar gezicht was ongepoederd, van een transparante, geel-

1) Stuurman.

bruine kleur, met teêr-geboogde wenkbrauwen, en stille, zachte amandel-oogen. Zij had kleine, fijne handjes, en de broos-geënkelde voetjes in gouden muiltjes. Wat liep zij kalm en voornaam, wat een rust in haar bewegingen, hoe apart en bizonder ineens, dat lange, ranke, slanke, die statige, stille rust, daar onder dat plompe, schelle, drukke van al die schetterende wezens! Waar had ik haar méér gezien?.... vanwaar is dit gezicht, met die stille, droomende trekken, vanwaar die oogen, die zoo staren, zoo staren, en niet schijnen te zien?.... Dit kende ik toch reeds lang, van vroeger.....

De stoomfluit gilde, de kleurige poppen knikten en negen als automaatjes, en met een getier van stemmen als van kwetterende, schelle vogels ging het bonte troepje mousmé's den valreep af. De boot begon langzaam te draaien; vóór ons de lichtende, schitterende zee, een apothéose van luchteblauw en zon en gouden water, en wij stoomden al die glorie tegemoet, ver achter ons latend het kleine, indische stadje, met zijn burgerlijk maatschappijtje vol nietig gedoe. De vreugde, na al dat gewerk en gepeuter als ambtenaar - verbeeldt je, ambtenaar en in Indië! - om nu op te staan, je armen wijd uit te rekken als van een duffen slaap, opeens al dat licht te zien, en die blinkende lucht, en weer net als vroeger, niet waar, in China, weer de zee zoo overal in 't rond, en een sterke, goede wind om je ooren, en het idee van vrij, vrij, vrij, en dan opeens te lachen, een lichte lach in den morgen, en het leven is toch nog zoo schoon!...

Toch wel aardig bij nader inzien, dit schunnige troepje van Chineezen en Maleiers en Arabieren om mij heen! Ze ruiken niet erg lekker en zijn niet bijzonder voornaam, maar hoe leuk zijn de lui onder elkaar, hoe in-gezellig zitten ze bij elkaar neergehurkt en in hoe'n verbazend geanimeerd gesprek!

En vóór mij, in een leeg hoekje op een bank, zit de deftige mousmé, in haar maleische kleeding.... ja, deftig is ze, wie zou ze toch zijn?.... zou het zoo'n gewoon meisje zijn, als al die anderen?.... daar ziet ze toch niet naar uit....

Haar hoofd kwam boven de lage railing uit, wat een mooi, teêr hoofd.... hoe was 't ook weêr, o ja! Outamaro, en dat mooie boek van de Goncourt, nu weet ik het weêr!... Dit

is het lange, ovale, bijna ellipse hoofd, dat alleen de fijnste rassen hebben in Japan... de gewone mousmé's zijn kort, en dik, met platte, ronde gezichten. Maar dit is het kuisch ovale, het rijke, hooge gezicht van gratie, waarvoor Outamaro stierf van liefde. Hoe komt dat nu zoo ineens, hier, op die vuile boot?...

En tòch is het niet Outamaro alléén, het is nog iets reiners, en ik heb het mêér gezien... hoe nobel is dat fijne hoofd daar vóór mij, met al het goudblauw van de lucht er achter, als een teêr, oostersch schilderij, een droom van donkere vrouw tegen een fond van licht!...

En wat zit ze stil, het lijkt wel een beeld... Ze heeft de beenen onder zich gekruist, zooals ook de inlandsche vrouwen doen, en de oogen neergeslagen. Oogen met zachte leden, als bloemebladen, en fijne, lange wimpers; de blik is niet te zien. Ze schijnt erg deftig en zedig te zijn, of maar zoo te doen. Ze schijnt van alles om zich heen niets te zien. Die japansche schoonen zijn anders zooveel bizonders niet, die in den vreemde gaan. Kijk ze daar nu stil zitten, daar moet je toch een oostersche vrouw voor zijn! Dat is de oostersche zedigheid, zoo stemmig ineengedoken, niets om je heen willen zien, want zelfs een blik besmet al, en de oogen voorál kuisch voor je neêr, een stil beeld zijn, of alleen een ziel...

Ik kan het niet helpen, dat ik nu eenmaal moet kijken naar alles wat mooi is. En dat meisje daar vóór me is héél mooi, ik heb nog nooit dit oostersche vrouwen-mooi zóó gezien. Of ja, toch, ik héb het al gezien, maar wáár?... maar waar?... Nog eens goed kijken, ze ziet me tòch niet, het is of het licht van haar oogen in haar ziel gegaan is, en de blik zoo kuisch naar benéden is blind. Kijk, die mooie daling van haar schouders, wat teeder toch, hè?... en die éven, zachte welving van de borst... dat is toch maar het mooiste wat er op de wereld is, een slank, rank meisje, met het lichaam van een kind...., kijk nu ook, hoe broos die armen, en wat teêr daar òm de polsen... en door haar sarong schijnt de lijning van haar heupen, in het kruisgebaar, waarmede de oorstersche vrouw de beenen vouwt tot gebed van voeten...

Maar het mooiste is toch haar gezicht, dat smalle, lange ovaal, bijna ellips, heel zuiver, als een mystiek ei... waar lijkt het toch op? ik heb het méér gezien!

En dit zou een gewone mousmé zijn, een publieke vrouw, als al die japaneeschen in het Oosten? Hoe dan toch weêr de vorm bedriegt! Of hoe ik weêr idealiseer als altijd, ik, die alles mooier zie dan het is, die maar áldoor leef in een droom van mooi...! Nog eens goed, aandachtig zien, met een kalmen blik, zonder te vermooien!

Het teere, rein ellipsen hoofd, een beetje gebogen onder den zwaren druk van zoo rijk, zwart haar, de bloeme-bladen oogen, de veel te lange ooren, de vage, droomende wenkbrauwen, weifelend en vér, en dat staren, dat stille, zwijgende staren naar beneê... En al dat blinkende, glorievolle gouden blauw daarachter!...

En toen wist ik het.

Zóó immers was mijn groote, porseleinen beeld van Kwan Yin, dat ik eens medenam uit een donkere, chineesche stad, mijn stille, statige godin in de kuische nis van tintelblauwe zijde, met haar ziel zacht glanzende om haar heen!..

En zóó, even stil, maar in menschelijk gewaad, met denzelfden blinden blik der oogen, als verloren ìn eindelooze meditatie, zat het slanke japansche meisje vóór mij op die povere bank, in dat miserabele milieu, maar met ál de glorie van blinkend luchteblauw en gouden zonnelicht om haar ranke hoofd...

De boot ging voort, eerst langs kleine, eenzame eilandjes vol palmen, onbewoond, die daar lagen, als in een droom van duizend en één nacht, en kwam toen eindelijk, voorbij Batam, in de open, chineesche zee, met heel ver ergens de teere, zacht-gelijnde bergen, en overal innig-donker blauw, met witte schuimkoppen. De meeste chineesche en inlandsche passagiers waren naar beneden in de kajuit gegaan, waar druk werd gedobbeld. En ik bleef met den djoeragan, die bij het stuurwiel stond, en het vreemde japansche meisje, alleen op het dek. Ik keek haar veel en lang aan, zooals ik het een sublieme teekening van Outamaro zou gedaan hebben. Zij liet niet bemerken dat het haar aangenaam was of tegenstond. Haar oogen schenen wèl recht tegen mij aan, waar ik vóór zat, maar het was of ze mij toch niet zagen. Ze blonken van een zacht, mysterieus licht, donker, en toch fel schitterend. Het trok mij aan met een vreemde, ongekende bekoring, en ik

voelde dat die donkere glans iets zacht verdoovends had, als om rustig onder te gaan droomen.

Als ze ook zoo'n gewone mousmé was als de anderen, deed ze er toch in 't geheel niet naar. Zóó stemmig en zedig-kuisch als ze daar voor me zat, leek ze eerder een schuchtere maagd dan een meisje van pleizier.

Ik stond op en vroeg den djoeragan of hij wist, wie het Japansche dametje was. Zeker wist hij het. Het was Ohanasan, zeide hij, de zuster van de 'má-má', die het établissement hield in de Goldmanstraat. Ze was een gewone mousmé, net als de anderen, uit de Malaystreet in Singapore. Het mooiste meisje was ze van de geheele wijk; ze was dan ook nog heel jong, zeventien jaar pas, en bagoes sekali[1)], dat zei iedereen, die haar zag. In No. 3 was ze te vinden, de toewan moest maar zelf eens gaan kijken.

Toen ik weer over haar zat, leek het mij onmogelijk. Dit teere, mooie meisje, neen, dit teere, mooie beeld eigenlijk, met die reine rust van lijnen, dat ongerepte, kalme, sereene boeddha-gezicht, dit zou thuis behooren in de afzichtelijke misère van prostitutie? Kijk ze daar nu zitten, zoo onbewegelijk-statig, met die wijsheid van ver-geboogde wenkbrauwen en zoo mystiek-ellipse heiligen-gelaat? Geen spoor van moeheid, geen enkele ruwe rimpel, geen vage trek van lage passie is op dat zacht gezicht. En de stille, bijna blinde blik der oogen, die vèr over aardsche dingen, in de eindeloosheid starende zien!.....

Maar daar staken in de verte de masten en pijpen op van schepen, en het roode kerkje op de Esplanade daagde met zijn torentje op in de lucht. Een vèr geruisch kwam over de zee, en het overweldigende idee, nu heusch uit het armzalige stukje Indië te zijn, waar ik vandaan kwam, en terug in het groote wereld-leven te komen, trok mij van mijne contemplatie van het vreemde meisje af.

Je moet het gevoeld hebben om te weten, hoe heerlijk het is, na maanden suffe soes in een klein Indisch buitenpostje, op eens midden in de beschaving terug te zijn! Singapore, heerlijk, grandioos Singapore, wèl Oostersch, met zijn Chineezen en Arabieren en Maleiers, maar toch met de Westersche

1) Heel mooi.

beschaving, waar je echte, onvervalschte Enropeanen kunt ontmoeten, en waar het maatschappelijk leven zuiver Europeesch is gebleven! Hoe prettig wordt het in je, als je daar in eens in zoo'n groote stad staat, het centrum van Oostersch wereldverkeer, waar alles klopt en hamert en geweldig is, en waar je je eindelijk weer een mensch voelt onder menschen. Daar was mijn vriend Lytton, in een sampan, om mij af te halen, met zijn open, gulhartig gezicht, een verkwikking na de ridicuul-gewichtige ambtenaars-fizionomietjes van alledag om me heen. En daar lag de boot ineens onder wel twintig, dertig anderen, in de haven voor Johnstons pier.

Bij de valreep zag ik nog even het meisje, dat mij rakelings voorbij ging. Onwillekeurig knikte ik haar toe, nam zelfs mijn hoed af, groetenis voor haar schoonheid. Zacht neeg even haar hoofd, maar de neergeslagen oogen zagen mij niet eens aan.....

Nu met mijn Engelschen vriend bij Johnstons pier aan wal, fluks in zijn buggy gestegen, even een hoek om, en we reden ineens in Europa, in ergens een heel deftige, mondaine stad van Europa, als twee geboren swells. De Esplanade, een Parijsche dubbele boulevard aan den Indischen oceaan, prachtige alleeën, met rijen teêre, fijne boompjes, in 't midden een groot, groene tennis lawn, en rechts, eindeloos wijd-uit, de zee. Hier en daar, vèr, droomen de vaag-golvende omtrekken van bergen. En in de alleeën, rijk Europeesch, een foule van magnifieke rijtuigen, met een air van Parijsche voornaamheid, bespannen met statige, hooge Sidneyers in trotschen, gelijkmatigen draf. De dames daarin zijn geen verindischte, lui uitliggende vrouwen, maar Europeesche, liefelijke ladies, met gedistingueerden chic gekleed, hier dezelfde gebleven als in Londen of Parijs. Alleen een logge, vette parvenu-Chinees in een grooten landauer, met opzichtig uitgedoschten syce,[1] herinnert nu en dan even aan het Oosten.

Zóó reed ik, opeens weer een mensch geworden, mij weer heelemaal licht en gelukkig voelend, langs die van Europeesch beschaafd leven wemelende zee-boulevard, die van Singapore zoo'n verrukkelijke Westersche stad in het Oosten maakt.

En, toen het donker werd, gingen wij een whisky-soda

1) Koetsier.

drinken in het café van het Hôtel de l'Europe. Ook alweer zoo'n nieuw genot, een echt, heusch café met biljarten en overal in 't rond stoelen en tafeltjes, altijd stampvol Europeanen, met nergens een inlander.

Nu gezellig met mijn vriend in een hoekje, een ijskoude whiskey-soda vóór ons, en een geurige manilla opgestoken.

'Ik zou je gevraagd hebben bij mij thuis te eten', zei Lytton, maar mijn kok heeft me weer gedupeerd, en is er net gisteren van door gegaan. Trouwens het ging toch beroerd met hem, en hij bestal mij als de raven. We zullen dus maar hier in 't restaurant eten, dat doe je hier uitstekend. Maar op den duur gaat het me toch vervelen, zoo altijd in een hôtel eten. Weet je wat ik doen ga? Ik ga net doen wat jullie dutchmen in je koloniën doen. Ik ga een huishoudster nemen. Een njaï noemen jullie dat, geloof ik. Maar ik neem een japaneesche, een 'jap'. Die zijn veel beter.

'- Veel beter?' vroeg ik, weinig wetend van de verdiensten der japaneesche demi-mondaines.

'- Geen vergelijk is er met anderen!' zei hij enthoesiast. 'De japaneesche demi-mondaine, zelfs van lage soort, zooals hier in Singapore, blijft eigenlijk altijd een fatsoenlijk meisje. Ze drinkt niet, ze steelt niet, en ze praat geen vuile taal. Je kunt in de minste galante gelegenheid hier gerust je portefeuille laten liggen, ze zullen er niets uithalen. Het zijn allemaal eerlijke meisjes. Als huishoudster - njaï zeggen jullie - is ze gewoon een ideaal. Om te beginnen zal ze je nooit bedriegen met je bedienden, of met je vrienden, zooals de javaansche en maleische allemaal doen. Ze zal je niet eens bestelen op het huishoudgeld, maar alles zoo zuinig mogelijk aanleggen, en ze houdt je boeltje even netjes of het van haar eigen was. De japaneesche mousmés zijn, al klinkt dat een beetje raar, de fatsoenlijkste onfatsoenlijke meisjes van de geheele wereld. Trouwens, een huishoudster, die met één man samenwoont wordt door een japanees niet voor iets slechts angezien, en beschouwt zich in zekeren zin als een getrouwde vrouw, zooals je weet. Enfin, ik heb er zóóveel van gehoord, en zóóveel van gezien, dat ik een japaneesche huishoudster ga nemen. Wat zeg je er van?'

'Wat ik er van zeg? Ja, dat weet ik zelf niet. Je moet doen, wat je niet laten kunt, en, al zou *ik* het, geloof ik,

niet doen, als je denkt, absoluut niet zonder zoo'n huishoudster te kunnen, moet je natuurlijk de beste nemen, die je krijgen kunt. Heb je al zoo'n onmisbaar meubel uitgekozen? -'

'- Neen, maar ik wou er juist vanavond eens over gaan spreken met een kennis van me, de eerwaarde matrone Ojounisan. Je moet eens meêgaan, dan zal je wat heel curieus zien. De Malay-street, een heel klein miniatuur-reproductietje van het groote Yoshiswara[1] in Yokohama. Maar laten we nu eens naar de restauratiezaal gaan.'

Het diner was uitstekend, en we zaten aan een apart tafeltje gezellig verder te praten.

Een wuivende punkah bewoog boven ons hoofd, en wij werden bediend door vlugge chineesche 'boys', die in lange blauwe gewaden, geruischloos heen en weer gingen. Een enorme Bengalees in 't wit met een grooten, bloedrooden tulband op, zorgde dat alles goed ging, en keek over de geheele zaal naar de bediening als een keukenpotentaat uit de 1001 Nacht.

Na het uitstekende diner een kop geurige arabische koffie, en toen kwamen wij weer in de 'bar-room' terecht, bij de in de tropen onmisbare whiskey-soda. Tot acht uur bleven wij zitten praten, toen Lytton opeens opstond, en zeide: 'Nu zal ik je het Singapoersche Yoshiswara laten zien.'

Wij riepen een van de jinrickishaws[2], die voor het hôtel stationneerden, en stapten er in. Nauwelijks zaten wij, of de chinees holde met een vervaarlijke vaart weg.

'Waarom zeg je den koelie niet waar wij naar toe moeten?' vroeg ik Lytton.

'Dat weet hij wel' antwoordde hij. 'De kerel ziet aan je neus dat je een vreemdeling bent, en vreemdelingen gaan nu eenmaal altijd naar de japansche mousmés kijken, net zooals ze in Parijs per se naar de Moulin Rouge gaan. Lui, die hier niet thuis hooren, gaan er zelfs met hun vrouwen naar toe, voor de curiositeit. Het is geen erg deftige buurt waar we heen gaan, maar heel bizonder. Je zult het wel zien.'

1) Het Yoshiswara is een groote, ommuurde wijk in Yokohama, waar duizenden japansche demi-mondaines wonen, in galante établissementen van hautplaisir. De beroemde schilder Outamaro heeft het Yoshiswara onsterfelijk gemaakt.
2) Wagentjes op twee wielen, door een koelie voortgetrokken.

Vreemde tocht, vliegend in dat broze wagentje met een koelie er voor, door halfduistere, breede, donkerroode straten, met overal, tot vèr, vèr uit, de wemelende lantaarnlichtjes der rickshaws, als spookachtige rijtuigen die naderen, zonder paarden, zonder geluid. De trekkers zijn in de verte niet te zien, alleen overal die lichtjes, die vanzelf schijnen aan te zweven. Hier en daar, met plotseling, fel licht een groote toko, met een oosterschen rijkdom van vreemde waren. In de andere huizen, die allen openstaan, flikkeren flauwe petroleumlampjes, walmen oliepitjes met veel rook. Zóó ging het een kwartier door, in vliegende vaart, met het kaneelgele, dampende lichaam van den chinees voor ons, of het een ellendig trekdier was. Totdat hij opeens links een zijstraat insloeg, en zoo bruusk bleef stilstaan, dat wij er bijna voorover uitsloegen.

Zwaar rumoer van mannenstemmen, met hoog fijn gelach van vrouwen, geschuifel van voeten en kletterend geklipklep van schoenblokjes, kleurig geschitter van ballons, alles ineens verward door elkaar na de stilte van de groote straat.

Wij waren in Malay-street, het kleine Yoshiswara van Singapore.

Kleine, popperige huisjes met één verdieping, hel verlicht, van onder met een gaanderij onder pilaren, ramen en voordeur wijd open. In de kamers beneden en in de gaanderijen wemelt het van.... vrouwen? Neen, poppen? Neen, kinderen?.... in bonte, opzichtige kimono's. Het wriemelt en krioelt door elkaar, al die kleuren, groen, geel, rood, blauw, als van bonte, vreemde vogels met wijd-neêrhangende vlerken. Nu eens goed kijken. Kleine ineengedrongen, lompe wezentjes, neen, poppen zijn het eigenlijk, heusch, poppen, zooals bij antiquairs en in japansche galanterie-winkels voor de vitrines staan. Neen, toch geen poppen, want ze bewegen, ze lachen, ze zingen. Wat zijn ze klein! Dikke kinderen van tien, twaalf jaar zou je zeggen. Breede, plompe, goedige gezichten met lange, neerhangende poney, roodbeschilderd, met veel poeder. Al die kinderen spelen door elkaar, ravotten, zitten stil te zingen, loopen klip-klep, klip-klep, op hooge, withouten blokjes.

Zeker, er is grof gelach van mannen in de straat, en hier en daar schijnt boven feest te zijn en klinken ruwe, engelsche ‘Goddams’, maar anders lijkt het toch al héél onschuldig,

een miniatuur-stadje van aangekleede poppen, die bewegen kunnen, misschien een zonderlinge wijk van cafés met automatische poppenbediening, in vreemde, bonte dracht. Iets origineels, om te lachen van: die is goed, heb je ooit van je leven! maar heelemaal niet het idee zelfs maar van iets slechts, want veel te klein, te min, te miniatuurachtig. Misschien de gril van een excentrieken Brit, die een galante buurt heeft willen maken van japanese dolls, in eene afwijking van zijn pervers brein.... Prachtig zijn de kleuren van al die kimono's; wat zijn die poppen mooi aangekleed, wat schel, en toch altijd mooi gebleven!....

Lytton ging het huis binnen waar wij voor stilhielden - ik zag op de deur staan N°. 3, en ik schrikte. Een typisch, oud japansch dametje kwam hem tegemoet, óók al weer zoo iets van uit een antiquiteiten-winkel, een rond, wasgeel gezichtje, met overal rimpels, als in een appel. Terwijl wij in rieten stoelen om een tafel zaten kwamen een paar poppen gichelend om ons heen staan. Het was zoo komiek, dat ik zelf opeens uitschaterde van het lachen.

Lytton hield een gesprek met de oude matrone in het Japaneesch, dat ik niet verstond.

Toen zeide hij in 't engelsch tegen mij: ‘Dit is hier mijn kantoor om een ménagère op te duikelen. Het is een beetje anders dan in Madame Chrysanthème van Loti, maar het heeft er toch wel wat van. De oude má-má zegt dat ze een nichtje hier heeft, dat wel geschikt is om mijn Madame Chrysanthème te worden. Dat schijnt hier de pièce de résistance te zijn, want niet iedereen krijgt haar te zien. Ga je mee, dan gaan we eens met het wonder kennis maken in haar eigen, japansche boudoirtje.’

En zijn verwondering, toen ik zeide: ‘Ik ken haar al. Ze heet Ohanasan!’

Hij vroeg niet verder, en wij gingen met de matrone een aantal smalle, nauwe gangetjes door, een paar kleine, kronkelende trapjes, als in een poppenhuisje, en stonden op een portaaltje, voor een op een kier staande deur.

Daar bleven wij allebei onwillekeurig stilstaan, en ik hield de oude vast bij een arm, dat zij niet verder zou gaan.

Want daarbinnen, somber en mysterieus, klonk een zacht, wonder gezang. Eigenlijk meer een vaag, gedempt neuriën,

drinken in het café van het Hôtel de l'Europe. Ook alweer zoo'n nieuw genot, een echt, heusch café met biljarten en overal in 't rond stoelen en tafeltjes, altijd stampvol Europeanen, met nergens een inlander.

Nu gezellig met mijn vriend in een hoekje, een ijskoude whiskey-soda vóór ons, en een geurige manilla opgestoken.

'Ik zou je gevraagd hebben bij mij thuis te eten', zei Lytton, maar mijn kok heeft me weer gedupeerd, en is er net gisteren van door gegaan. Trouwens het ging toch beroerd met hem, en hij bestal mij als de raven. We zullen dus maar hier in 't restaurant eten, dat doe je hier uitstekend. Maar op den duur gaat het me toch vervelen, zoo altijd in een hôtel eten. Weet je wat ik doen ga? Ik ga net doen wat jullie dutchmen in je koloniën doen. Ik ga een huishoudster nemen. Een njaï noemen jullie dat, geloof ik. Maar ik neem een japaneesche, een 'jap'. Die zijn veel beter.

'- Veel beter?' vroeg ik, weinig wetend van de verdiensten der japaneesche demi-mondaines.

'- Geen vergelijk is er met anderen!' zei hij enthoesiast. 'De japaneesche demi-mondaine, zelfs van lage soort, zooals hier in Singapore, blijft eigenlijk altijd een fatsoenlijk meisje. Ze drinkt niet, ze steelt niet, en ze praat geen vuile taal. Je kunt in de minste galante gelegenheid hier gerust je portefeuille laten liggen, ze zullen er niets uithalen. Het zijn allemaal eerlijke meisjes. Als huishoudster - njaï zeggen jullie - is ze gewoon een ideaal. Om te beginnen zal ze je nooit bedriegen met je bedienden, of met je vrienden, zooals de javaansche en maleische allemaal doen. Ze zal je niet eens bestelen op het huishoudgeld, maar alles zoo zuinig mogelijk aanleggen, en ze houdt je boeltje even netjes of het van haar eigen was. De japaneesche mousmés zijn, al klinkt dat een beetje raar, de fatsoenlijkste onfatsoenlijke meisjes van de geheele wereld. Trouwens, een huishoudster, die met één man samenwoont wordt door een japanees niet voor iets slechts angezien, en beschouwt zich in zekeren zin als een getrouwde vrouw, zooals je weet. Enfin, ik heb er zóóveel van gehoord, en zóóveel van gezien, dat ik een japaneesche huishoudster ga nemen. Wat zeg je er van?'

'Wat ik er van zeg? Ja, dat weet ik zelf niet. Je moet doen, wat je niet laten kunt, en, al zou *ik* het, geloof ik,

niet doen, als je denkt, absoluut niet zonder zoo'n huishoudster te kunnen, moet je natuurlijk de beste nemen, die je krijgen kunt. Heb je al zoo'n onmisbaar meubel uitgekozen? -'

'- Neen, maar ik wou er juist vanavond eens over gaan spreken met een kennis van me, de eerwaarde matrone Ojounisan. Je moet eens meêgaan, dan zal je wat heel curieus zien. De Malay-street, een heel klein miniatuur-reproductietje van het groote Yoshiswara[1] in Yokohama. Maar laten we nu eens naar de restauratiezaal gaan.'

Het diner was uitstekend, en we zaten aan een apart tafeltje gezellig verder te praten.

Een wuivende punkah bewoog boven ons hoofd, en wij werden bediend door vlugge chineesche 'boys', die in lange blauwe gewaden, geruischloos heen en weer gingen. Een enorme Bengalees in 't wit met een grooten, bloedrooden tulband op, zorgde dat alles goed ging, en keek over de geheele zaal naar de bediening als een keukenpotentaat uit de 1001 Nacht.

Na het uitstekende diner een kop geurige arabische koffie, en toen kwamen wij weer in de 'bar-room' terecht, bij de in de tropen onmisbare whiskey-soda. Tot acht uur bleven wij zitten praten, toen Lytton opeens opstond, en zeide: 'Nu zal ik je het Singapoersche Yoshiswara laten zien.'

Wij riepen een van de jinrickishaws[2], die voor het hôtel stationneerden, en stapten er in. Nauwelijks zaten wij, of de chinees holde met een vervaarlijke vaart weg.

'Waarom zeg je den koelie niet waar wij naar toe moeten?' vroeg ik Lytton.

'Dat weet hij wel' antwoordde hij. 'De kerel ziet aan je neus dat je een vreemdeling bent, en vreemdelingen gaan nu eenmaal altijd naar de japansche mousmés kijken, net zooals ze in Parijs per se naar de Moulin Rouge gaan. Lui, die hier niet thuis hooren, gaan er zelfs met hun vrouwen naar toe, voor de curiositeit. Het is geen erg deftige buurt waar we heen gaan, maar heel bizonder. Je zult het wel zien.'

1) Het Yoshiswara is een groote, ommuurde wijk in Yokohama, waar duizenden japansche demi-mondaines wonen, in galante établissementen van hautplaisir. De beroemde schilder Outamaro heeft het Yoshiswara onsterfelijk gemaakt.
2) Wagentjes op twee wielen, door een koelie voortgetrokken.

Vreemde tocht, vliegend in dat broze wagentje met een koelie er voor, door halfduistere, breede, donkerroode straten, met overal, tot vèr, vèr uit, de wemelende lantaarnlichtjes der rickshaws, als spookachtige rijtuigen die naderen, zonder paarden, zonder geluid. De trekkers zijn in de verte niet te zien, alleen overal die lichtjes, die vanzelf schijnen aan te zweven. Hier en daar, met plotseling, fel licht een groote toko, met een oosterschen rijkdom van vreemde waren. In de andere huizen, die allen openstaan, flikkeren flauwe petroleumlampjes, walmen oliepitjes met veel rook. Zóó ging het een kwartier door, in vliegende vaart, met het kaneelgele, dampende lichaam van den chinees voor ons, of het een ellendig trekdier was. Totdat hij opeens links een zijstraat insloeg, en zoo bruusk bleef stilstaan, dat wij er bijna voorover uitsloegen.

Zwaar rumoer van mannenstemmen, met hoog fijn gelach van vrouwen, geschuifel van voeten en kletterend geklipklep van schoenblokjes, kleurig geschitter van ballons, alles ineens verward door elkaar na de stilte van de groote straat.

Wij waren in Malay-street, het kleine Yoshiswara van Singapore.

Kleine, popperige huisjes met één verdieping, hel verlicht, van onder met een gaanderij onder pilaren, ramen en voordeur wijd open. In de kamers beneden en in de gaanderijen wemelt het van.... vrouwen? Neen, poppen? Neen, kinderen?.... in bonte, opzichtige kimono's. Het wriemelt en krioelt door elkaar, al die kleuren, groen, geel, rood, blauw, als van bonte, vreemde vogels met wijd-neêrhangende vlerken. Nu eens goed kijken. Kleine ineengedrongen, lompe wezentjes, neen, poppen zijn het eigenlijk, heusch, poppen, zooals bij antiquairs en in japansche galanterie-winkels voor de vitrines staan. Neen, toch geen poppen, want ze bewegen, ze lachen, ze zingen. Wat zijn ze klein! Dikke kinderen van tien, twaalf jaar zou je zeggen. Breede, plompe, goedige gezichten met lange, neerhangende poney, roodbeschilderd, met veel poeder. Al die kinderen spelen door elkaar, ravotten, zitten stil te zingen, loopen klip-klep, klip-klep, op hooge, withouten blokjes.

Zeker, er is grof gelach van mannen in de straat, en hier en daar schijnt boven feest te zijn en klinken ruwe, engelsche ‘Goddams’, maar anders lijkt het toch al héél onschuldig,

een miniatuur-stadje van aangekleede poppen, die bewegen kunnen, misschien een zonderlinge wijk van cafés met automatische poppenbediening, in vreemde, bonte dracht. Iets origineels, om te lachen van: die is goed, heb je ooit van je leven! maar heelemaal niet het idee zelfs maar van iets slechts, want veel te klein, te min, te miniatuurachtig. Misschien de gril van een excentrieken Brit, die een galante buurt heeft willen maken van japanese dolls, in eene afwijking van zijn pervers brein.... Prachtig zijn de kleuren van al die kimono's; wat zijn die poppen mooi aangekleed, wat schel, en toch altijd mooi gebleven!....

Lytton ging het huis binnen waar wij voor stilhielden - ik zag op de deur staan N°. 3, en ik schrikte. Een typisch, oud japansch dametje kwam hem tegemoet, óók al weer zoo iets van uit een antiquiteiten-winkel, een rond, wasgeel gezichtje, met overal rimpels, als in een appel. Terwijl wij in rieten stoelen om een tafel zaten kwamen een paar poppen gichelend om ons heen staan. Het was zoo komiek, dat ik zelf opeens uitschaterde van het lachen.

Lytton hield een gesprek met de oude matrone in het Japaneesch, dat ik niet verstond.

Toen zeide hij in 't engelsch tegen mij: ‘Dit is hier mijn kantoor om een ménagère op te duikelen. Het is een beetje anders dan in Madame Chrysanthème van Loti, maar het heeft er toch wel wat van. De oude má-má zegt dat ze een nichtje hier heeft, dat wel geschikt is om mijn Madame Chrysanthème te worden. Dat schijnt hier de pièce de résistance te zijn, want niet iedereen krijgt haar te zien. Ga je mee, dan gaan we eens met het wonder kennis maken in haar eigen, japansche boudoirtje.’

En zijn verwondering, toen ik zeide: ‘Ik ken haar al. Ze heet Ohanasan!’

Hij vroeg niet verder, en wij gingen met de matrone een aantal smalle, nauwe gangetjes door, een paar kleine, kronkelende trapjes, als in een poppenhuisje, en stonden op een portaaltje, voor een op een kier staande deur.

Daar bleven wij allebei onwillekeurig stilstaan, en ik hield de oude vast bij een arm, dat zij niet verder zou gaan.

Want daarbinnen, somber en mysterieus, klonk een zacht, wonder gezang. Eigenlijk meer een vaag, gedempt neuriën,

als bang om de stilte te verbreken, heel-droef en toch heel rustig, in een vreemde, hooge keelstem. Daartusschen tokkelde voorzichtig het helder getingtang van een gitaar. Het was een eentonige melodie in mineur, van een treurige, ijle zweving, als zong daar ergens een ziel van vage, douloureuze dingen, van dood, en eenzaamheid, en verre, verre herinnering...

Zacht, op de punten van onze teenen slopen wij binnen. In den donkeren achtergrond van de kamer, waarin enkel twee roode kaarsjes brandden, zat Ohanasan voor het open venster, in een glinstering van donker-paarsche zijde, de fijne, dunne vingers tokkelend over een gitaar. Het donkere hoofd had zij lichtelijk op de borst gebogen, als luisterde zij peinzend naar het zingen, dat zacht op-neuriede uit haar ziel...

Het was duister in het kamertje, met enkel het dofroode schijnsel van die paar opgestoken lampions. Hier en daar vlamden even kleuren op van met goud bewerkte Japansche kakemono's en wijd uitgespreide waaiers. Een klokje tikte ergens heel eenzaam den tijd .....

En daar binnen zong zachtjes het vreemde, droomende meisje, als een wondere vogel, stil smachtend in donkere kooi..

Toen werd het mij opeens zoo droef te moede, alsof ik mijn eigen ziel had gezien in zoo hopeloos treuren, langzaam verkwijnend in het duistere leven. Dit eenzame, teêre, zéer bizondere, daar zoo eerwaardig gezeten, midden in den poel van zonde en ellende!

En met die bittere, vlijmende pijn - o, welbekend van vroeger! - om het mooie, dat in misère verwelkt, liep ik ijlings de trap af, weg, dit verschrikkelijke huis uit, vèr van de woelige, wemelende straat, omdat ik het niet langer kòn aanzien, de allerdiepste degradatie van het schoonste vrouwenmooi, dat mijn ziel aanbidt .....

Ik liet mij naar Lyttons bungalow rijden, op een heuvel van Bukit Timah Road, en wachtte daar, in zijn studeervertrek, tot hij terugkwam.

Het duurde lang eer hij er was. Een, twee uur gingen voorbij. Eindelijk, tegen twaalf uur kwam hij thuis.

‘Nu?’ vroeg ik, ‘hoe is 't er mee? Heb je nu je huishoudster gekregen?’

‘Het heeft moeite gekost,’ antwoordde hij, ‘want Ohonasan

was het kostbaarste artikel van de geheele wijk. Maar voor geld kan je veel doen, dat weet je, en overmorgen wordt ze meesteres over mijn huis, hoor! Net zooals dat bij jelui, bachelors, in Indië de gewoonte is. Maar waarom was je zoo in eens gevlogen?'

'- Wel, old chap,' zei ik, 'je weet, ik ben nu eenmaal een beetje raar, hè, zoo'n beetje sentimenteel als je wilt. En ik wil je wel bekennen dat het me beroerd maakt, als ik zoo iets heel moois in de ellende verdwaald zie. Ik kan daar niet goed tegen. En 't mooie van een meisje is iets dat me dadelijk inpakt. Weet je wel, dat Ohanasan een beeld van een een meisje is?'

'- Ja, dat heb ik gezien, hoor, òf ik!....'

'- Nu, ik vind haar zóó mooi, dat ik daarbij pijn voel om het idee, dat zij zoo midden in de misère zit. Wil je wel gelooven dat ze op een chineesch beeld lijkt, dat ik thuis heb? Ik zal 't je eens laten zien, als je weer bij me komt. Hetzelfde nobele, rustige, kalme. En heb je wel gezien, hoe vreemd ze kijkt, aldoor starende en starende?....'

'- Dus zou ik de eer hebben, een Boeddha als ménagère te krijgen? Dat zou een mooie grap wezen! Dan zou mejuffrouw Ohanasan een verkapte heilige zijn, zoo iets als die jonge dame, waar ik laatst in een chineesch sprookjesboek over las. Hoe heette ze ook weer?.... O ja, Kim Lien Nio, de Gouden Lotus. Heb je daar wel eens over gelezen?'

'- Neen,' zeide ik, 'ik herinner 't mij ten minste niet. Heb je 't soms hier?'

Hij scharrelde wat in zijn boekenkast, zoekende in zijn chineesche bibliotheek. -

En hij ging voort, allerlei boeken er uitnemende: Ken je dat sprookje niet van Kim Lien Nio, mejuffrouw Gouden Lotus, in het bloemen-paleis van den Jaspis-Tuin? Ik heb het eens opgedoken in een boeddhistisch sprookjesboek, dat ik ergens in een ouden-boeken winkel vond liggen in Canton. De titel was er afgescheurd, dus ik kan je tot mijn spijt niet zeggen hoe het heet. Wacht, hier heb ik het, ik zal het zoo goed als ik kan voor je vertalen en even voorlezen:[1]

1 Dit sprookje is niet oorspronkelijk chineesch, maar geheel in den chineesch-boeddhistieschen ideëngang door den schrijver opgesteld.

‘Kim Lien was een meisje, dat door haar moeder verkocht was aan een galant theehuis. Ze was zóó verblindend mooi, dat iedere jongeling in den omtrek op haar verliefde, en schatten werden geboden om met haar kennis te mogen maken. Kim Lien's hart was echter door niemand te beroeren, en zij was het onverschilligste, koudste wezen, dat ooit binnen de muren van het zoogenaamde “bloemen-paleis” was geweest. Dat was een lusttuin, die aan het theehuis annex was. Het was voor haar minnaars altijd of ze een koud beeld voor zich hadden en zij zich ruïneerden voor een statue. Zij liet zich liefkoozen en omarmen, omdat zij nu eenmaal de slavin van het etablissement was, maar geen van haar aanbidders kon er zich op beroemen, dat hij ooit een liefkoozing van haar had terug gehad. Als ze alleen was zat ze altijd maar doodstil op een matje, de beenen onder het lijf gevouwen, als een boeddha, starende op een lotus, die zij in de opgestoken vingers hield. Somtijds dachten de galante jongelui, die haar zoo zagen, dat zij een incarnatie was van Kwan Yin, de Godin der Genade, en heimelijk brachten zij haar wel eens bloemen, en wierook, en offeranden.

Eindelijk werd een prins uit den omtrek, een neef van den keizer, zóó op haar verliefd, dat hij een gelofte deed dat zij hem met groote innigheid zou liefhebben, óf een ellendigen dood sterven. Hij was de schoonste man uit het rijk, en daarbij een groot dichter, even beroemd als Li Tai Peh of Sou Tong Pho. Hij probeerde alles wat een vrouw maar behagen kon om in haar gunst te komen, maar er was niets aan te doen, zij bleef even onverschillig en koud als zij altijd geweest was. Toen werd hij woedend en wreekte zich op een laaghartige manier. Hij kocht de eigenares van het theehuis met groote sommen om, om de afschuwelijkste misvormden, die hij zelf uitkoos, bij haar toe te laten, en zelfs lepra-lijders mochten haar komen liefkoozen en omarmen. De prins hoopte zóó haar schoonheid, die hém niet in liefde wilde toebehooren, voor goed afzichtelijk te maken, maar, evenals een heilige lotus, waar géén stof op rusten blijft, bleef haar lichaam ongedeerd, en werd met den dag liefelijker en wonderbaarlijker om te zien. Toen zijne wraakneming maar niet hielp bracht de wanhopige minnaar een der grootste, oude wijzen van het hofklooster, waar de keizer kwam bidden, bij de

liefdelooze courtisane. Maar zoodra deze voor haar stond zag hij aan een kleine, bijna onmerkbare opzwelling in 't midden van haar voorhoofd dat zij eigenlijk een Boddhissatwa was, en hij viel voor haar op de knieën, met het hoofd gebogen in het stof. Woedend over deze teleurstelling liet de prins nu den beul komen, en gelastte hem, honderd bamboeslagen te geven op den ontblooten rug van het meisje.

Kim Lien werd naakt uitgekleed, maar vertoonde niet de minste schaamte. Het was of haar wijd-starende oogen haar eigen lichaam niet zagen, en zij eigenlijk niet wist, dat het bestond. De beul sloeg met de lange bamboe honderd malen op het teere lichaam, maar haar rug was ongedeerd, geen striem was er op te zien. Roerloos lag zij geknield onder de slagen, zacht-lachend, zonder pijnen, als een boeddha in zalige extase.

Toen beval de prins dat men haar zou verbranden, en dat den volgenden ochtend de brandstapel gereed moest zijn.

Maar toen men haar den morgen daarop uit haar kamer wilde halen, lag zij dood op haar bed, met een glans van vrede over haar gelaat, rustig als een boeddha, die Nirwana is ingetreden.

In haar voorhoofd blonk de ziele-parel, dáár waar de wijze de zachte zwelling gezien had, en verlichtte met schitterende stralen het vertrek....

Zij was eene Boddhissatwa geweest, ééne, die nog maar één enkele incarnatie had noodig gehad om een Boeddha te worden, en het eindeloos Nirwana in te gaan.

Haar Karma was nog niet geheel volmaakt geweest, want nog één druk van zinnelijk streven had haar lichte ziel belet, in pure essence voor eeuwig te verdroomen. Daarom was nog deze ééne incarnatie noodig geweest, en in de allerduisterste recessen van de vleeschelijke zonde was de ziel in 't laatste vuur gelouterd. Maar zóó zuiver en hemelsch was zij reeds, dat al de dingen van 't lichaam haar niet meer bewust waren, en niets haar verder meer kon deren.

Dit vertelde de wijze aan den prins, die nu eerbiedig neerknielde bij het lijk en, in diep berouw, het theehuis met den tuin opkocht, er een tempel van Kwan Yin voor in de plaats liet zetten, en als een gewoon priester in penitentie zijn verder leven sleet.'

‘Nu, wat zeg je er van?’ vroeg Lytton glimlachend. ‘Dat zou wat moois voor me wezen, als mijn madame Chrysanthème óók eens zoo'n Boddhisatwa was! Ik zie mij dan later al een tempel voor haar bouwen, en priester worden!’

‘Wat ik er van zeg?’ zeide ik, ‘wel, wat zou ik zeggen? Alleen, dat die onderstelling, die jou nu ridicuul voorkomt, omdat je nu eenmaal in westersche godsdienst-ideeën bent opgevoed, voor den eersten den besten chinees of japanees dien je er over sprak, niets bizonders, maar iets heel gewoons zou lijken. Waarom zou dat voor hen gekker zijn dan voor een europeaan dat hij bijvoorbeeld na zijn dood in den hemel zal komen met Onzen Lieven Heer en de engelen, die op harpen spelen?’

Hij kon er niet veel tegen zeggen, en antwoordde alleen lachend: ‘Nu, laat ik dan enkel maar hopen dat het *niet* zoo is met haar. Ik beloof je, amice, dat ik je schrijven zal hoe het met haar gaat, en zoodra ik een knobbel zie komen in 't midden van haar voorhoofd zal ik je dadelijk bericht sturen, hoor! Ha! ha! ha!’

Daarmede was ons gesprek over de mousmé Ohanasan uit.

Maar ik had een voorgevoel, dat ik er gauw meer van zou hooren....

Ik was al een maand terug in mijn gewone leven. In de drukte van mijn zaken, en het sleurtje van het gewone, alledaagsche gedoe, was ik de bizondere verschijning van de japansche mousmé alweer zoowat vergeten. Alleen somtijds, als ik, doortrapt collectionneur als ik ben, in een heel stil avonduur alleen één voor één mijn Chineesche boeddhabeelden liep te bekijken, en in de blauwe zijde van haar nis de kuische Kwan Yin van Ho Chao Tsung voor mij zat te blinken, dacht ik terug aan de eerwaardig-teêre boeddha-figuur van Ohanasan. Zóó werd zij zelf in mijn leven als die beelden, vèr achter de harde werkelijkheid, iets om enkel in heel zeldzame uren van aandacht stil aan te zien, dat dan weêr zacht verdwijnt, als in een droom. Het bestaan van alle dag gaat eentonig door, met banale, bekende gezichten, en koud gebeuren van zaken en vormelijk gepraat, maar het mooie

komt even daartusschen, in een heimelijk uur, en éven licht het, en is verdwenen.

Zóó leefde ik weer, midden in druk gedoe, toen op een avond een brief kwam van Lytton, zwaar, met dubbel port

Hij vertelde eerst van zaken, en van zijne studiën in 't Chineesch, maar toen begon hij ineens over het meisje, dat bij hem in huis was.

'Als nu iets geschikt is voor een roman, zooals jij wilt maken', schreef hij, dan is het zeker wel mijn 'njai' Ohanasan. Je hebt gelijk, amice, ze heeft meer van een beeld dan van een mensch, maar een beeld, dat door een of ander kunstenaar gemaakt is, en beweegt met allerprachtigste gebaren. Ze doet alle gewone dingen van het huishouden, ze zorgt voor uitstekend eten, voor een net aan kant gehouden kamer, en zelfs voor mijn goed, dat altijd nieuw lijkt. Maar ze gaat door mijn huis als een prinses. Je moet haar zien in die lange kimono's, altijd donkere, zwart of paarsch, zoo slank en rank als een fee. Je moet zien hoe mooi ze haar handen altijd heeft als ze iets aanreikt, zoo langzaam-plechtig of ze een ceremonie doet, en hoe luchtig en toch statig ze loopt! Maar wat een vreemd gezicht heeft ze, vooral haar oogen! Ze lijken altijd iets te zoeken, ze kijken heel ver over je heen, zoo strak, zoo starende, of ze iets heel anders zien dan wij! Er is iets in, of ze er eigenlijk heelemaal niet bij is, wat ze doet, en of haar heele doen eigenlijk buiten haar om gaat, machinaal. Ze is om zoo te zeggen niet veel meer dan een magnifieke pop, die bewegen kan.

'Ik heb haar een eigen kamertje gegeven. Dat lijkt wel een klein Japansch museum. Ze heeft er allerlei vreemde dingen in gebracht, parasols, waaiers en allerlei figuren van vogels en visscheu, Japansche platen, en zelfs afgodsbeeldjes. En er zijn ook een paar curieuse muziekinstrumenten bij. 's Avonds laat zit ze voor 't open raam op de jonquina[1] te spelen en er heel zacht bij te nenrieën. Waar ze al die liedjes vandaan heeft, begrijp ik niet, maar ze zijn prachtig. Heel langzaam gaan ze, en altijd in mineur. Somtijds is het of ze alleen maar zacht huilt, met heel zwakke klankjes van de gitaar, of je haar tranen hoort vallen. Ik kom dan wel eens

1 Japansche gitaar.

op mijn teenen binnen. Maar ze huilt in 't geheel niet. Ze kan, geloof ik, niet huilen, evenmin als lachen. Ze zit daar altijd maar met hetzelfde strakke, starre gezicht, heel, heel mooi, maar net of het eigenlijk niet leeft, en die oogen, Henri, die oogen! Wat zien ze dan toch, wat zoeken ze dan toch! Ergens kijken ze toch naar, dat moet toch. - Wat is ze toch mooi, als ze zoo heel stil zit, eigenlijk heelemaal niet voor iemand als ik om prettig te vinden. Want ze is zoo koud als een stuk ijs. Ik ben heel goed en vriendelijk voor haar, en ze is natuurlijk altijd beleefd en onderdanig terug, maar ze geeft geen ziertje om me, dat bemerk ik wel. Soms is het of ik eigenlijk veel te min voor haar ben, zoo kan ze me aankijken, al doet ze het niet expres. Ik geloof, dat ze erg zwak is. Ze eet ook heel weinig: met een beetje rijst. wat visch en vruchten is ze tevreden. Alleen met haar kleeren doet ze erg weelderig. Ze houdt erg van heel voornaam te zijn gekleed, en heeft de mooiste kimono's, die je je bedenken kunt. Ook zorgt ze, dat haar kamer altijd vol bloemen is. Dokter Stephens is bang, dat ze tering heeft en zegt, dat het niet goed is, dat voor het raam zitten. Maar ze doet het toch. Zelfs 's nachts zit ze er dikwijls; ze lijkt dan wel een slaapwandelaarster, zoo doodstil zit ze dan in den nacht te kijken. Heelemaal niet bedroefd of zoo, alsof ze bijvoorbeeld een beroerd leven heeft, neen, dat heelemaal niet. Maar zoo wezenloos, zoo vreemd, en dan altijd maar met die groote, starende oogen, of ze visioenen heeft, in een droom. Ik vraag haar wel eens waar ze toch naar kijkt, en waarom ze zoo vreemd doet, maar ze schijnt het zelf heelemaal niet te weten. Het is eigenlijk wel of ze twee levens heeft, een heel gewoon, net als wij, en een, waar dat andere niet van af weet, een, dat een altijddurende droom is. Ik geloof als je haar sloeg of pijnigde of zoo, dat dat tweede leven daar eigenlijk niets van zou afweten en ze precies eender zou blijven kijken. Het is wel eens een beetje huiverig, om bang van te worden. Ik ben dan ook heelemaal niet verliefd op haar, en, al geloof je 't misschien niet, ze is op mijn woord alleen maar in den gewoon letterlijken zin mijn huishoudster, en niets meer. Ze lijkt me veel te koud. Daar was ze dan trouwens ook voor bekend, hoor ik. Ze is altijd zoo'n koude pop geweest, vroeger ook, toen ze daar was, waar we haar

vandaan haalden. En daar zit ik dus nu met een beeld, al is 't een superbe beeld, in mijn huis! Gelukkig dat mijn huishoudentje nu zoo goed marcheert, en ik lekker eet en drink! Dat is toch maar de hoofdzaak.'

Toen ik zijn brief uit had bleef ik, diep onder den indruk, zitten peinzen. En ineens dacht ik weer aan dat sprookje van die chineesche vrouw, de Gouden Lotus, die de allerláatste incarnatie, als arme prostituée in een armzalig theehuis, nog moest herleven, om haar Karma te volmaken, en die de zonden van haar lichaam, in vorige incarnatiën begaan, moest boeten vóór haar ziel, puur als de dauwdrop, in Nirwana kon verglijden. Zóó ver was de verreining al in haar gebeurd, dat zij de uiterlijkheden van haar boetend lichaam niet eens meer voelde, en velen der losbandigen, wien men haar gaf, schrikten terug voor den goddelijken glans van hare oogen, en vouwden de handen in groetenis eerbiedig, als voor Kwan Yin, de Godin der Genade....

En waarom ook niet?... waarom Ohanasan ook niet?... Vanwaar anders die rustige glans op haar door géén hartstocht-trekken ontsierd gelaat, vanwaar die starre, bijna blinde blik der oogen, ziende in wat voor povere zondelingen niet is te zien?....

Maar dan zou het toch niet al te lang meer kunnen duren. Dan moest toch heel gauw de Dood wel komen over dat schoone hoofd, dat zoo onbewegelijk genegen bleef in dit harde leven....

En weêr voelde ik die stekende pijn, die allervlijmendste pijn die ik ken, om het mooie, dat droevelijk leven moet in het slijk. Zóó had ik méér wonder liefelijks zien kwijnen in zonde en ellende, vroeger vooral, in het wilde bestaan van mijn student-zijn, ik had het blanke en zachte zien beland in ruwe armen, ik had de bedrogen, jonge liefde wanhopig zich neêr zien storten in den poel der prostitutie, en het teêre en reine was overal meêdoogenloos bezoedeld en besmet. Hoe wreed en onrechtvaardig en grondeloos slecht had dat mij geleken!....

Maar wat, als het toch eens waar was, wat die millioenen boeddhisten, waar ik ééns in China onder leefde, zoo vast geloofden? Wat, als in dien fellen brand van zondig vleesch, de ziel eens louterend opsteeg, na elke roode vlammenwond

al zuiverder en blanker tot eindelijk, als de eeuwen zijn volbracht, zij eeuwig-schitterend oprijst in het eindelooze, in allerpuursten staat?....

En ik voelde een soort zoete jaloezie, alsof ik de schoone Ohanasan benijdde, in wie dit alleropperst levens-gebeuren zich aan 't openbaren was. Tot welke reinheid moest in haar het innigst vrouwelijke niet gestegen zijn, dat zij in droefste poelen van ellende, nog had kunnen behouden die glorie van zoete vrede over haar was gelaat, dien blinden blik der oogen, waar de ziel mede in het eindelooze staart?

Dit was dan toch eigenlijk maar de éénige rechtvaardige oplossing van de misère der menschen: de leer der re-ïncarnatie, die van schijnbaar onrecht niets dan loutering maakt. Zeker, in het Westen zou het wèl vreemd klinken, als iets ongehoords. Maar het overgroote deel van de geheele menschheid, honderden millioenen in het Oosten, geloofden het toch zonder een schaduw van twijfel! Heerlijk geloof, dat het wreede onrecht dooft, dat van den onverbiddelijk harden dood een overgang in evolutie, van de donkere zonde lichte verreining maakt. Maar nooit had ik het zóó sterk gevoeld als nu, sedert ik Ohanasan gezien had, lief en licht als een lotus, oprijzend uit den donkeren poel van prostitutie. En toen ik in de stilte van mijn kamer zoo zachtjes zat te droomen daalde een groote vrede van verzoening over mijn ziel, verzoening met het wreede wereld-leed dat al zoo lang mijn hart bevangen hield. Het weten van haar rustige, kalme schoonheid, onbevlekt gebleven in de duisterste krochten der vleeschelijke zonde, gaf mij voorgoed de zalige zekerheid, dat het mooie en reine nooit vergaan kan, maar onvergankelijk schitteren blijft als een wondere parel, die het felste vuur niet verteert.

Zóó zal dan ook het liefste en innigste in mij, dat ik ééns verloren dacht in de bitterheid van het leven, wel nooit vergaan, want diep in mijn ziel lag het altijd veilig-warm bewaard, vrij van de hartstocht-stormen, die dit duister, zondig lichaam beroerden....

Weêr ging het leven voorbij, eentonig, banaal, onbelangrijk, als al het leven in Indië, en ik soesde door in den

alledaagschen gang der dingen, toen, misschien een maand na den vorigen, weêr een brief kwam van Lytton.

‘Als je Ohanasan, in wie je zooveel belang stelde, nog zien wilt’, schreef hij, ‘moet je gauw komen. Het is net als Dr. Stephens dacht. Ze heeft tering, en in de laatste weken is het zoo erg geworden, dat er geen hoop meer is. Ze ligt nu te sterven bij mij in huis, ik heb haar niet naar 't hospitaal willen sturen. Kom je soms nog eens naar haar kijken? Laat je niet afschrikken, want het is niets akelig en, vreemd, ze schijnt in 't geheel geen pijn te hebben.’

Den volgenden morgen stoomde ik naar Singapore, waar ik 's middags om vier uur aankwam en mij in een gharry,[1)] eerst naar een bloemist en toen naar Lyttons huis buiten de stad liet brengen, op Bukit Timah. Ik had wat lotussen voor haar gekocht, versch uit een vijver.

Lytton zag er erg gedrukt uit en had zich de ziekte van het meisje blijkbaar erg aangetrokken. Ik kon zien, dat hij blij was toen ik kwam. Wij gingen in luierstoelen liggen, boven, op de verandah, en staken een sigaar op, toen de boy iced drinks had gebracht.

‘Nu, vertel me nu eens iets. Hoe is 't nu met het arme kind?’ vroeg ik.

Hij keek heel ernstig, en er was nu geen zweem van spot meer op zijn gezicht, toen hij mij antwoordde:

‘Weet je wel, old chap, dat ik waarachtig nog zou gaan gelooven aan die vreemde veronderstelling, die je hadt van Ohanasan? Vooral nu ze aan 't sterven is, begint ze hoe langer hoe meer op zoo'n boeddhabeeld te gelijken. Je zou bijna zeggen, dat ze zelf in 't geheel niet weet wat er alzoo met haar gebeurt. Ze teert weg, zegt de dokter, en ze hoest erg, en geeft bloed op; dat moet haar toch pijn doen, zou je zeggen. Maar ze heeft daar nog nooit over geklaagd, en ziet met die mysterieuze amandelen oogen nog steeds met denzelfden, rustigen blik van onder de lange, opgaande bogen van haar wenkbrauwen. Al haar bewegingen zijn kalm en bedaard, en nooit heb ik aan haar kunnen zien, dat ze bang was of zoo om te sterven. Ze ligt nu al een week op bed, of liever op haar matje, met het hoofd op haar houten

1) Bengaleesch rijtuigje.

sluimerblokje, altijd maar op haar rug, zonder moe te worden, met haar donkere oogen starende naar boven. Zóó ligt ze daar maar weg te kwijnen, en elken dag wordt haar huid doorschijnender. Zoo'n vreemde, vreemde kleur heeft die gekregen. Somtijds is het of er een heel ijl, teer licht onder schemert, en wil je wel gelooven, dat ik eens gedacht heb: misschien is het haar ziel wel, die daaronder schijnt? Waarachtig, ik zou nog aan dat oude verhaaltje van Kim Lien in het theehuis gaan gelooven.....'

'En wie past haar op?' vroeg ik. 'Ligt ze daar nu maar zoo heel alleen?'

'Neen, daar is voor gezorgd. Ik heb van haar tante, de má-má, een andere moesmé gekregen om haar zoolang te verzorgen. De dokter zegt, dat ik wel gek ben om zoo'n zieke in mijn huis te hebbeu, maar ik heb het niet over mijn hart kunnen krijgen om haar naar 't hospitaal te sturen.'

'Beste kerel!' mompelde ik.

'Dokter Stephens had al dadelijk gezien, dat ze tering had,' ging hij door. 'Dat kleurtje op haar wangen, dat jij juist zoo mooi vondt, vond hij al dadelijk verdacht, en die doorschijnende huid! Maar ik heb hem niet willen gelooven, en heb haar toch willen houden. Nu gaat ze dood. Er is niets aan te doen. Het kan vandaag zijn, en 't kan over een week zijn, maar dood gaat ze.....'

Even bleef hij zitten peinzen. Hij scheen dan toch wèl onder den indruk te zijn.

'Als je toch eens nagaat het leven van zoo'n kind', zei ik. 'Zoo maar heel jong door haar ouders verkocht, zooals dat in Japan kan, als vee op een schip naar hier gestuurd, zooals er ieder jaar duizenden worden uitgevoerd, èn naar Amerika, èn naar China, èn naar Indië; dan maar pardoes in de misère van prostitutie gezet, eenvoudig als koopwaar, wat een ellende, wat een ellende. Lijkt het dan niet of er geen recht meer op de wereld is, of alles, wat met zoo'n kind gebeurt, schreeuwend onrecht is? Maar hoe verandert het, als je gaat gelooven aan de re-incarnatie, aan Karma, en al die stellingen! Is dat niet het éénige, waardoor er van al die wreede misère nog iets terecht kan komen?.....'

Langen tijd zwegen wij toen, en staarden peinzend de rookwolkjes na van onze sigaren.

Toen stond hij in eens op, en zeide:

‘Wil je haar eens zien? De deur daar staat op een kier. Het andere meisje is een oogenblikje weg om medicijn te halen, nu ze even slaapt.’

Voorzichtig liepen wij naar het kamertje, en traden op onze teenen binnen.

Stil, stil nu..... Daar lag ze, rustig uitgestrekt op een hagelwitte mat, het luchte, ranke lijf in een tintelende zwart zijden kimono, het schoone, koninklijke hoofd achterover op het houten sluimerblokje. Haar gitzwarte, glanzende haar was opgestoken in twee wrongen, de een zwaar op de ander, gescheiden door een op een bloem zwevende kapel van kleine, blanke paarlen. Een dofroode kleur lag over haar geelbruin gezicht, als een blos op donker ooft. De teêre oogleden, fijn als bloembladen, waren over haar oogen geloken, die nog éven, flauw daaronder opstaarden omhoog. Het linkerbeen was over het rechter gevouwen, en de kuische lijning van haar heup was van een wondere, zalige rust. De lichte, doorschijnende handen waren te saâm gevouwen boven haar hoofd. Hoe kalm lag ze daar te slapen! Als een wijze maagd van vrede, als een kalm kind, dat nooit passie kende. O! de statig-golvende lijnen van haar wenkbrauwbogen! O! die dunne, ijle, transparante huid, waarachter een schemer van licht nog scheen te beven...

‘Wat ligt ze daar heerlijk rustig’, zei ik, ‘zie je wel hoe mooi ze is?’

‘Ja, je hebt gelijk. Het is net een beeld. Zóo mooi heb ik haar nog nooit gezien.’

‘En wat haalt ze stil adem! Je ziet haar borst heelemaal niet bewegen.... Zeg, kerel let er eens op....’, en opeens met een schrik: ‘...zeg, Lytton, háált ze nog wel adem...?’ Ik vatte haar pols, vooorzichtig, voorzichtig. Géén klop. géén beving meer.... Ik kwam heel dicht bij haar mond om haar adem te voelen.... Niets.... niets....

Toen, ineens, met een schok van verrassing, die eerder blijdschap dan droefenis was, riep ik:

‘Ze is dood, mijn vriend, ze is dood....’

Ja, dood was ze, eindelijk dan, eindelijk dood! De droeve reize van dit leven was voor goed volbracht!

Want daar lag Ohanasan als een beeld van donker ivoor, een zalige boeddha, roerloos in reine rust....

En ik heb eerbiediglijk rondom haar gelegd blanke lotussen, kuische symbolen der ziel, die diep geworteld in het slijk der aarde, recht rijzen omhoog, door 't duister tot het Licht....

Zóó was haar eenzame, verlaten ziel gerezen, door den poel van ellende, waarin zij geïncarneerd was, dáár neêrgeworpen door het onverbiddellijk noodlot van haar Karma, ééns, in vroeger leven, door haar zelve gecreëerd....

Het was zoo grootsch van simpelen eenvoud:

De droeve reize door de troebele zonde was volbracht, en nu ontplooide de kuische bloem zich, hoog boven de aarde, in het eeuwige Licht....

Een glans van vrede lag over haar zacht Boeddhagelaat, de afglans van hare ziel, die nu niet meer bewust was van het droef-geleden leven, en vèr henezweefde, droomend òp in het eindelooze....

Zóó zag ik haar voor 't laatst, en zóó zal ik haar nooit vergeten, Ohanasan, die daar lag als een beeld van donker ivoor, een zalige boeddha, roerloos in reine rust....

2 Januari 1900.

HENRI BOREL.

Door Vlaanderens doode steden.

Aan Paul Fredericq.

Hoog uit den Harz was ik gekomen, van een bergtop, waar groenberuigde golvingen van bergruggen zich uitstrekten onder ons, onveranderlijk, onbewegelijk en zwijgend, - waar de maan glansde op donkere sparrenbosschen, waar zelfs overdag de stilte hoorbaar lag op de bergen en op de wijde, schemerige vlakte, die ver daarachter zich baadde in zonlicht. Uit dit paradijs van grootsche eenzaamheid had de trein mij plotseling op den laatsten dag van het Taalcongres neergezet op het Kouter te Gent. Vreemd zagen de ordinaire moderne huizen mij aan; de electrische tram deed mij telkens opschrikken, en onder de troepjes Vlamingen met hun breede spraak en hunne drukke gesticulaties ontdekte ik telkens een heelen of halven bekende, met wien een groet, een handdruk of een woord te wisselen was.

De indruk was verbijsterend. Ik voelde behoefte om mij te acclimatiseeren, om mijn door de rustige grootheid der natuur verwenden geest weer te gewennen aan de atmospheer eener stad. Te gewennen aan de woelige drukte, de nauwe straten, de onware conventies en het kleingeestig gepraat, om weêr vatbaar te worden voor het genieten van schoonheid in zoo gansch andere omgeving.

Waarheen zou ik beter vluchten dan naar de rustige hallen van Sint Baaf? Ik sloop weg: weldra stond ik in het grootsche gebouw. Strenge lijnen en fraaie verhoudingen! Maar ach! als een inktvlek op eene teere ets staat een kille

vierkante wand van zwart marmer met stijve pilasters en beelden voor het koor, slechts door eene nauwe spleet een blik gunnend in de geheimzinnige ruimte. En tal van rococo-monumenten en meubels dringen zich met drukke affectatie naar voren, hinderlijk contrasteerende met de lijnen van het uit geometrische formules opgetrokkene gebouw, waar reeds de vleeschige figuren van Rubens' altaarstukken onstichtelijk zouden schijnen. Treffende anecdotes verhalen u die tombes. Een jeugdig geestelijke in zwierig ornaat, aan den openbaren weg geknield liggende, ziet voor zijn oog verrijzen een koperen geraamte; de jonge man schijnt met beleefde verbazing en hoofsch gebaar te vragen, of het werkelijk de bedoeling kan zijn, dat hij met het spook zal meegaan. Eene tooneelvoorstelling op een grafmonument! De onnatuurlijke gruwel verjaagt mij. Niet hier vind ik de rustige harmonie, die ik zoek!

Veel had ik gehoord van het eigenaardige, stille Gentsche Begijnhof. Daarheen dus, naar het Groote Begijnhof: zou ik er gelukkiger zijn? Ruim van aanleg is het en grootsch ingericht. Maar o! bezoek het niet: het is bedorven! De afsluiting is vernield. De stemmige lijnen der kapel (nog de oude 13e eeuwsche) zijn half verborgen achter rumoerige rococo-meubels; men heeft het baksteenen gewelf met roode verf besmeerd, de zuilen van donkeren steen blauwgrijs geschilderd. Alle huizen (fraaie gevels, aardig gegroepeerd) zijn bloedrood en helgroen geverfd; men bemerkt het, ze moeten à tout prix gelijken op schilderijtjes van De Hooge of Vermeer. Een 17e eeuwsch bierhuis en een winkel van antiquiteiten doen hun voordeel met de réclame, die de omgeving maakt. *Alles* is hier réclame: men verwacht verkleede begijntjes voor de deuren te zien zitten met nagemaakte spinnewielen.

Eene andere reputatie, die van het oude stadhuis, lokt mij, al doen een paar leelijke beeldjes aan den moderngothieken gevel mij aarzelen. Maar reeds een enkele blik in de kleurige leege zalen ontstemt. Ze kunnen wel fraai geweest zijn, die vertrekken met donkere beschotten, maar nu - nagemaakt, onecht! En ik vlucht verder.

Is hier dan nergens rustige stemming te vinden? Daar verrijst plotseling op een pleintje eene grijze steenmassa: wallen en torens met eene donkere poort; daarachter een

mooi silhouet van gebouwen, bekroond door een machtigen donjon. Ik gevoel het, dat is het oude Gravensteen, het paleis der Vlaamsche graven. Geen middeleeuwsch kasteel met torentjes en geveltjes en spitsjes en uitbouwtjes, zooals men er tegenwoordig zoovelen ziet; maar een sombere burgt, donker en voornaam. Het geheele woonhuis is bewaard, minder grootsch, maar compleeter dan Goslar's keizerhuis en het Haagsche Binnenhof. Een machtige hal met kolommen, groote zware bogen en gewelven, eene opene galerij met sierlijke pilaartjes, gewelfde, ernstige vertrekken en een zware toren. De ruïne pakt: ze is interessant, imposant ook van statige strengheid. Maar de omwalling is reeds gerestaureerd: een zware muur, bekroond door tal van opene torens. En als ge het ruime binnenplein daarbinnen overziet, fluistert, ik weet niet welke kwelduivel u in, dat dit het achterdoek is van een schouwburg van den tweeden rang. Het tooneel verbeeldt het slot van den roofridder; uit een der torens zal straks de cipier optreden met zijn traditioneelen grooten sleutelring, om de poort te openen voor de vermomde verraders met hunne schoone buit. Helaas! de indruk is weg!

Zeker, ik had dien dag geen geluk. Doch moed gevat! Hier is de ruïne van Sint Baafs-abdij. Ik sta in de machtige gewelfde eetzaal; aan het eene einde een verhoogde vloer voor de conventualen, het grootere gedeelte voor het talrijke gezin. Streng en ernstig, zooals het past voor een nog niet ontaard klooster. En hoe heerlijk contrasteert deze eenvoud met de verrukkelijke luxe in de overblijfselen van den kloostergang. Slechts enkele traveeën van den ouden gang met zijne harmonieuse lijnen zijn gespaard; maar wilde wingerd hangt wuivend af van het dak en bedekt de wonden, door balddadige handen aan het monument geslagen. Ter rechterzijde een paar opene bogen met primitief beeldwerk, waarachter de overblijfselen liggen der grootsche kapittelzaal met hare twee rijen kolommen. Links sluit zich een schilderachtig achtkant aan den gang, waarboven eene zaal met ouden tegelvloer in kleurig mozaïek. En door de opene spitsboogvensters van den gang met hunne fraaie traceeringen verdwaalt het oog in eene heerlijke wildernis van boomen en bloemen en struiken, kleurig en zonnig, leven en vroolijkheid leenend aan de bevallige lijnen van het grijze monument.

Tooverachtige samensmelting van natuur en kunst heeft eenmaal het Heidelberger slot beroemd gemaakt. Nu draagt Europa rouw om de voorzichtige zorg, die den stoep, schuilgaande in eeuwenouden klimop, heeft ontbloot. Maar gaat op naar de ruïne van St. Baaf; daar zult gij het romantische wondertafereel zien herleven, dat, onherroepelijk verdwenen, uwe verbeelding nog in vlam zet. Daar zult gij weder genieten, rustig en ongestoord!

Maar een nòg heerlijker plekje, treffend door echtheid en eenvoud, vond ik het laatst, haast bij toeval. Want het was alleen de plichtmatige volharding van mijn koetsier, die mij bewoog nòg een begijnhof te gaan opzoeken, dat zich bescheidenlijk als het Kleine Begijnhof op den achtergrond houdt. Veel minder schoon is het dan St. Baafs-abdij; maar het is verrukkelijk argeloos en liefelijk van stemming. Midden in eene drukke straat opent zich onverwachts eene breede poort - en ge staat op een uitgestrekt grasveld, aan alle zijden omgeven door kleine huisjes, allen verschillend, maar allen in denzelfden trant. Alsof het stille plein de bewoonsters nog niet voldoende afscheidt van de drukke wereld, wijkt elk huis terug achter een helder gewit muurtje; een klein deurtje, met den naam van een heiligen schutspatroon boven den klopper, geeft van het plein toegang tot het aardige geveltje daarachter - bruinrood met lichtgroene luikjes. De kapel ligt rechts midden op het plein; het is een lomp gebouw in den zwaren Jezuietenstijl, maar het ligt ver genoeg af om u niet te hinderen. En voor u breidt het groote grasveld zich uit. Midden op het veld eene rij boomen, waaronder kinderen spelen; hunne stemmen klinken helder en luid in de groote stilte. Alles is keurig en vroolijk; alles is lief en rustig. Het schijnt hier alle dagen Zondag te zijn. De enkele bewoonsters, die zich op het plein wagen, zien er opgeruimd uit; als gij ze aanspreekt, zeggen ze, dat ze haren hof mooi vinden en gelukkig zijn. O zalig, wie zelfs in deze eeuw van zenuwachtige drukte kan verkiezen te leven in zulk eene plaats van kalme rust, - waar men van de wereld, die zich voorbijspoedt buiten de poort, niets te hopen heeft of te vreezen, waar de dagen voorbijglijden, onbewogen en zacht! Dagen van werkzaamheid, onafgebroken werkzaamheid voor het dagelijksch brood; maar

werk zonder zorg voor de toekomst, zonder kloosterlijken dwang of tucht, gewijd toch door het dagelijksch verkeer met God en Zijne lieve heiligen. Een leven zonder hooge emotiën, maar ook zonder spanning en zonder strijd, zachtjes voortschuivende naar het graf, dat het begin schijnt van eeuwige rust en stille contemplatie. Men heeft de stichting der begijnhoven, die de ongehuwde vrouw in staat stelde door eigen werk in hare behoeften te voorzien, wel eens de emancipatie der middeleeuwsche vrouw genoemd. Niet ten onrechte, maar de 19^{e} eeuwsche term met zijn rumoerigen klank maakt het u duidelijker dan een lang betoog, welk een kloof er gaapt tusschen onzen tijd en de middeleeuwen.

Den volgenden morgen was ons geheele gezelschap aan het Gentsche station bijeen. De tocht ging allereerst naar Oudenaarde. Iedereen kent het stadhuis, in den rijken laat-gothieken stijl: vierkant, kwistig versierd, met zijn toren en zijne galerij, het schoonste der vele schoone stadhuizen, waarop België trotsch is. Het is werkelijk zoo fraai als de afbeeldingen doen vermoeden; maar het is klein op het ruime plein en maakt, bekend als het is, geen sterken indruk. O ja, daar is het! is men geneigd te zeggen, met blijde tevredenheid, maar zonder emotie. In het kleine raadzaaltje prijkt een gothieke schouw uit den tijd van het stadhuis zelf, fraai en niet overladen, en een heerlijk portaal met gebeeldhouwde renaissance-paneelen, uitnemend geconserveerd. Men beweert, dat beiden van dezelfde hand zijn; maar het is kwalijk te gelooven, al is het zeer mogelijk, dat ze in tijd niet zóover uiteenliggen, als het geheele verschil in stijl zou doen vermoeden. Van de Pamele-kerk is het merkwaardigste de metalen plaat in den buitenmuur, die (zeldzaam feit!) den naam van den architect Mr. Arnulf van Binche met het jaar 1234 vermeldt; van binnen contrasteert het bont gerestaureerde koor schril met den doodschen grijzen tint van het schip. Maar onvergetelijk is een smal grachtje (een arm van de Leye) ter zijde van de hoofdstraat, waar aan weerszijden smalle huisjes met vuilwitte geveltjes uit het water oprijzen, grillig en verweerd, met uitstekende balkjes, die eenmaal uitbouwsels of balconnetjes gedragen hebben: een plekje, zoo schilderachtig als ge alleen te Venetië zoeken zoudt.

Kortrijk is geheel en al bedorven. Alles is gerestaureerd en netjes gemaakt, ongelukkig in de dagen, toen restauratiën het eerst in de mode kwamen en toen men de middeleeuwsche kunst nog minder begreep en voelde dan thans. En zoo is er in de goede stad nagenoeg niets meer te bewonderen overgebleven. De gevel van het stadhuis kan fraai geweest zijn; nu is hij stijf en leelijk. In de vestibule vindt men (behalve bonte muurschilderingen) eene ijzingwekkende steenen trap in zoogenaamd gothieken stijl, die den beschouwer eene kilheid doet gevoelen om het hart. Ook zijn er twee echte gothieke schoorsteenen, baroque en overladen, maar goed bewaard en merkwaardig. In het koor der St. Maartenskerk ziet men een naar het gewelf opstrevend laat-gothiek sacramentshuis van gebeeldhouwden steen. De gravenkapel der Lieve Vrouwenkerk bergt de geschilderde beeltenissen der Vlaamsche graven, die vóor de restauratie zeker merkwaardig waren. Voor de Broeltorens - eene zware waterpoort - wijst men ons het veld van den Sporenslag, dat, bebouwd als het is met eene arbeiderswijk, geen indruk maakt. Maar veel treffender dan deze bezienswaardigheden is het eenvoudige begijnhofje. Een klein hoekje, van de straat afgesloten door eene poort. Weinig ruimte was er op het hofje, zoodat men het grasveldje in het midden geheel heeft moeten bebouwen. Zoo is een kleine doolhof van smalle straatjes ontstaan tusschen de lage roode huisjes met witte muurtjes er voor en met groene deurtjes, waarin de begijntjes een huiselijk praatje staan te maken met hare overbuurtjes. Een klein, stil en vriendelijk stadje op zich zelf, tintelend van kleur en vroolijkheid en zonlicht, terwijl daarachter naar den blauwen hemel oprijst de fijngrijze steenmassa van de Lieve Vrouwenkerk, het geheele kleurrijke tafereeltje domineerend met hare fraaie vensters en hare hooge daken.

Het was laat, toen wij Yperen bereikten. De avondzon wierp een geheimzinnig licht op het 17de eeuwsche bastion naast de poort, dat zich met de zware boomen op zijn kruin spiegelde in het water der stille gracht. En de schemering viel, toen wij ons langs het donkere silhouet der machtige hallen spoedden naar het pleintje, waar zich de hooge St. Maartenskerk verheft. Tusschen de kerk en de hallen was het reeds duister; op den achtergrond waren slechts flauw

meer de fraaie puntgeveltjes te vermoeden met den schilderachtigen doorgang onder het stadhuis, die aan Nijmegens kerkboog herinnert. Maar links boven het plein werd de heldere hemel nog zacht verlicht door de scheidende zon. Het was doodstil op het ledige pleintje, waar niets zich bewoog: alles was stemming en kalme droefgeestigheid. In den koelklaren schijn van het gele avondlicht droegen de zij aan zij geschaarde huizen met berustende melancholie het noodlot en de verlatenheid der stad. En het marmeren standbeeld van Yperens historicus Van de Peereboom - eene witte vlek in de grauwe schemering onder de muren der kerk - scheen, omringd door de imposante overblijfselen van het verleden, te mijmeren over de grootheid der stad, die onherroepelijk voorbij is.

Yperen is heerlijk, argeloozer dan Brugge, sympathieker ook, al ontbreekt het water, dat aan de meer bezochte stad zulk eene bekoring geeft. Waar vindt men een imposanter gebouw, machtiger van indruk en fraaier van lijnen dan de reusachtige lakenhal met zijn zwaren toren en zijne lange bogenrij, belangrijker dan Venetie's dogenpaleis? Waar is een reusachtiger markt dan die onafzienbare zalen, grootsch in haren eenvoud, de zetel van den lakenhandel in de tijden van Yperens bloei? Stelt u voor eene onmetelijke zaal, gedekt door zware donkere balken onder een hooge houten kap, die nòg donkerder schijnt. Aan het einde twee rijen massieve zuilen met ernstige spitsbogen, die den hallentoren dragen. Daarachter weder eene onafzienbare zaal. Dan om de hoek - alweder eene zaal. En nog eens, als men zich omwendt, eene vierde zaal. Dan eindelijk stuit het oog op eene muur: de middelen schoten te kort, om het reusachtige vierkant te voltooien.

Ernstig, streng, zwaar, onmetelijk, dat zijn de indrukken, die men van de verlatene hallen ontvangt. Maar die indruk wordt door de inrichting der zalen weinig in de hand gewerkt. Steeds decrescendo gaat het. In de eerste zaal hardbonte schilderingen van Pauwels: tafereelen uit Yperens geschiedenis (vorsten en vorstinnen meestal). Dan in de tweede het stillere, meer sympathieke werk van Delbeke. Eindelijk - het geld schoot ook ditmaal te kort! - de witte muren der middel-

eeuwen, waartusschen men een paar groote gipsen standbeelden en een houten geveltje heeft bijgezet. En ten slotte een stoffig orkest met eene vuile tooneeldecoratie, waar men prijzen uitdeelt!

Was het juist gezien, deze eenvoudige marktplaats, imposant alleen door hare grootte en hare krachtige proporties, te versieren met kleurige fresco's? Mij schijnt het denkbeeld, om van deze oude markt eene soort van feestzaal te maken, zéér ongelukkig. En zeker wel bijzonder ongepast is het, om hier, waar Yperens handel zich thuisgevoelde, juist graven en gravinnen in zwierige kleurenpracht te doen herleven. Neen, terecht heeft Delbeke ingezien, dat hier het leven van het volk aan het woord moest zijn, en dat alleen stemmige gedempte tinten pasten onder de zware donkere balken. Maar de bewonderaars van Pauwels' conventioneele figuren en schelle kleuren begrepen hem niet en hij leed er onder. Eens toen een vreemdeling hem, niettegenstaande zijn verbod, opzocht bij zijn werk, wees hij den bezoeker, in wien hij een nieuwen belager vermoedde, in hevige gemoedsbeweging de deur; en toen de gast integendeel bewonderaar bleek, barstte de arme in tranen uit. Kort daarna is hij gestorven van verdriet, zijn werk achterlatend nauwelijks half voltooid. Zeker, niet ‘archaique’, zooals het heet, is dat werk, herinnerend nu en dan aan onzen Rochussen; maar stellig aantrekkelijker zijn toch deze tafereelen uit het volksleven dan de academische figuren der eerste zaal. Met dat al, ook hier is de hal te *mooi* gemaakt. Mij is de zaal met de witte muren en met de stemmige kapbedekking het liefst. Eerst daar kan men zich de lakenmarkt in gang denken. Alleen daar kan men zich die ledige ruimte voorstellen, weder gevuld door de lange rijen ‘banken’, die geschaard staan in het midden der zaal, terwijl daarachter in de ‘wantkisten’ langs den achtermuur het wereldberoemde Ypersche laken geborgen ligt. Daar ziet men de keurmeesters van het laken rondgaan, om toezicht te houden op de handelaars, elk achter zijne gepachte bank. En langs de rijen schuift zich voort de drom van bontgekleurde koopers, uit alle landen saamgestroomd om de gewenschte koopwaar te veroveren en mee te voeren naar verre markten. Als de beschouwer zich verdiept in dit drukke en bonte tafereel, hoort hij weder het gegons der

menschenmassa, - de levendige uitroepen der verkoopers, die hunne waar sterk gesticuleerend staan aan te prijzen, - de tegenwerpingen der menigte, die zich om de beste winkeltjes verdringt, trachtend zich verstaanbaar te maken, elk in eigen dialect. Het schijnt benauwd in het gedrang; want terwijl de middagzon door de smalle boogvensters schijnt op de witte vlakten der achtermuren, doordringt bij het ontrollen van elk stuk laken de eigenaardige geur van het nieuwe fabrikaat de lucht, terwijl de stof opwolkt naar het donkere gewelf.

Zoo krijgt de Ypersche lakenhal voor den bezoeker kleur en leven. Was er eene meer passende decoratie te denken geweest voor deze doode hallen dan eene groote levensvolle af beelding van de oude markt, die de fantasie van den reiziger zou zijn te hulp gekomen? Onnoodige zorg! meent ge wellicht? Toch niet! het beeld van het verleden, dat wij ons vormen, blijft altijd droevig onvolkomen en mist te zeer realiteit. Ik trachtte u een ruwen omtrek te geven. Maar beproeft eens, of ge deze levende beelden kunt laten spreken; tracht u eene voorstelling te maken van eene transactie tusschen handelaar en kooper. Is u de reden duidelijk, waarom de waar van den eenen koopman door de bezoekers werd verkozen boven die van den ander? Om de lagere prijzen, meent ge? Stellig niet, want de prijzen werden van overheidswege vastgesteld. Om de betere qualiteit dus natuurlijk? Waarschijnlijk evenmin, want ook op de bereiding werd streng toegezien: ieder stuk Ypersch laken was goed, volkomen goed. De vaderlijke zorg der overheid bedoelde, dat alle kooplieden evenveel zouden verdienen. Maar hoe kan dit resultaat bereikt zijn? Want als ge meent, dat het toezicht toch ruimte moet gelaten hebben voor de bekwaamste wevers om zich te onderscheiden, dan schijnt het uitgemaakt, dat hun fabrikaat, even duur als het slechtere, altijd dadelijk uitverkocht moet zijn. En bestond er geen noemenswaardig verschil, dan schijnt het niet minder zeker, waar alle kooplieden naast elkaar moesten plaats nemen, dat de pachters van de wantkisten der eerste hal hunne minder gelukkige concurrenten van alle koopers moeten beroofd hebben. Ziedaar de puzzle, die mij plaagt en die ik aan de geavanceerden onder ons ter oplossing aanbied.

Vraagstukken als dit doen zich telkens voor, wanneer men

het leven van het voorgeslacht wil zien en begrijpen. Hoeveel moeite men zich ook geeft: als men de dooden oproept, ziet men schimmen verschijnen. Hoeveel levendiger, hoeveel kleurrijker staat mij voor den geest het beeld van de aardige schilderachtige groenmarkt, die onder de oude lakenhallen gehouden wordt! Eene lage uitgestrekte ruimte met zware balken, gesteund door steenen zuilen in strenge vroege gothiek. Aan de straatzijde heeft men in de 16de eeuw de markt overwelfd, en onder deze lage overhuiving zitten tusschen het kolommenbosch de Ypersche marktvrouwtjes in haar aardig kostuum voor hare tafeltjes met frischgroene en oranjekleurige koopwaar in de gekruide geuren van frissche selderij en versche uien. Als wij binnentreden, trekt ons gezelschap de levendige belangstelling van de markt; de heele vergadering steekt de hoofden bijeen en wisselt in haar breed dialect drukke opmerkingen. De gulle lach op sommige gezichten, het gezellig geschater dat de hal vult, getuigen, dat onze belangstelling in de groenmarkt de dames de la halle meer prikkelt tot vroolijkheid dan tot dankbaarheid. Om het even! het zal haar niet gelukken ons te ontstemmen, want wij genieten van het vroolijke tafereeltje, dat hare spotzucht ons dus ongedacht voor oogen toovert.

Maar Yperens hallen bergen nog iets anders, iets geheel onverwachts: het stadhuis. De zetel van het stedelijk bestuur is geheel ingesloten binnen het paleis, dat de stad voor haren lakenhandel gesticht had. De aardige oude gevels met de groote vensters van raadzaal en schepenzaal (de eene in verval, de andere bont gerestaureerd met kleurige fresco's en een modernen schouw in gothieken stijl) vullen de twee korte zijden van de binnenplaats der hal. En volgens de gewoonte der middeleeuwen, spaarzaam met gangen en portalen, hangen aan de lange zijmuren der binnenplaats - als vogelnestjes aan eene rotswand - twee overdekte houten galerijtjes: allicht de oudste en de curieuste bureaulokalen, die eene stad ter wereld toonen kan. Naast de raadzaal de oude archieflokalen, die nog altijd het oude gewelf met ijzeren deur vertoonen en de echte oude kast met laden (zwaar, maar met smakelijk ijzeren beslag), in de 15de eeuw voor de oorkonden der stad getimmerd. Onder dat gewelf rust nog het oude perkamenten keurboek van

de draperie met zijne aardige miniaturen; daar liggen nog altijd de 13de eeuwsche wisselbrieven en heel de rijke schat van documenten voor de belangrijke geschiedenis van Yperens industrie op hunne plaatsen en worden - dank zij de geestdrift van den nieuwen beheerder - steeds meer en beter toegankelijk gemaakt.

En dit is alles! Dit was het stadhuis eener groote handelsstad als Yperen in de 14de eeuw! Verrassend, niet waar? Geeft het feit, dat eene stad in haar grootsten bloei zich heeft tevreden gesteld met dit fragmentarische stadhuis op de binnenplaats harer hal, u geen levendigen indruk van den eenvoud en de geringe behoeften eener stedelijke administratie in die tijden? Gij kunt u van dien eenvoud moeielijk eene overdrevene voorstelling maken, want het duurde tot de 17de eeuw, eer het stadhuis, de benauwende omklemming der hallen verbrekend, zich aan de onvoltooide zijde der hal een uitbouw veroverd heeft, het Nieuwerck, dat op eene elegante opene galerij eenige vertrekken draagt, waar de stedelijke administratie wat passender werd gehuisvest. Wat passender, maar bescheiden nog altijd, want de vertrekken, die men ons toont, zijn klein, al zijn ze zwierig ingericht in ‘moderne renaissance’ .... men weet, wat dit zegt!

De kathedraal van Yperen is de schoonste kerk van Vlaanderen. Hoog en wijd, rustende op kolommen van grijzen Doornikschen steen, het algemeene bouwmateriaal in de eerste helft der 13de eeuw, die aan het opbloeiende land al zijne kerken schonk. Ernstig en streng zijn de lijnen der kerk, eenvoudig de kapiteelen. Een zeer hoog en zwaar triforium laat niet veel ruimte voor de bovenvensters, die minder belangrijk zijn dan in onze kerken. Geen kooromgang; alleen twee zijkapellen. Het transept, met een prachtig roosvenster, heeft eene zijbeuk. Rondom het koor sluimeren op marmeren tombes Yperens bisschoppen, - allen behalve de kettersche Jansenius, wien men slechts eene zerk midden op het koor heeft gegund. Het gebouw maakt indruk, het is imposant; maar het schijnt met zijne hardgrijze tint wat koud, wat ledig ook, want zelfs nu de dienst beginnen gaat, kan de bevolking van het uitgestorven stadje slechts een hoekje van het kolossale schip meer vullen. Maar hoor! de stem

van den priester weerklinkt uit eene zijkapel, eentonig opzingend de bekende wijzen; het orgel valt in, en zijne dreunende galm vult de gewelven van het machtige monument; het koor antwoordt den priester, en een sympathieke tenorstem heft het Agnus Dei aan. Geene oude mis, melodieus maar krachtig, passend voor de strenge architectuur der kathedraal; zoete, romantische, dwepende muziek is het. Maar toch roepen de harmonieuse klanken wakker een wereld van verbeelding. *Qui tollis peccata mundi*, smeekt de zachtklagende stem van den tenor. En als de geluidgolven de kerk vullen, is het alsof hunne aanraking den kouden steen doet leven. De marmeren bisschoppen op het koor schijnen te luisteren. De schimmen van de rijke handelsheeren, van de onrustige wevers en vollers bevolken weder het schip hunner kathedraal; afgelegd hebben zij hun doffen wrok en eendrachtig stemmen zij samen in de aanbidding van het Lam Gods, dat ook hunne zonden heeft weggenomen: *miserere nobis*! En het schemerend oog van den bezoeker, aan de werkelijkheid onttogen, gaat te gast in een wereld van schoonheid, van vrede en van harmonie.

Het Belle-gasthuis heeft een schilderachtig voorhuis met eene kolom, een portaal en eene trap, en aardige schrijfkamers en kantoortjes met goudleer en donkere beschotten. Maar verzuim niet, om, als gij toegang kunt krijgen, het Godelieve-gasthuis te gaan zien. Een zustertje in kostuum opende de deur en geleidde ons naar de zaal, waar de oude vrouwtjes, die hier verpleegd worden, zich - voorzoover hun leeftijd het nog toelaat - onder toezicht van een paar zusters bezighouden met kantwerk. Aandoenlijk schouwspel! Al deze afgeleefde oudjes, wrakken van menschen, gebogen over haar kantkussen, de nijvere vingers nog reppend en de tallooze klosjes hanteerend met vlugge zekerheid. Ongeloofelijk zou het schijnen, als men niet wist, dat elke vrouw levenslang arbeidt aan hetzelfde patroon, geëvenredigd aan hare bekwaamheid, waarvan zij langzamerhand alle geheimen heeft doorgrond. Machinale arbeid dus reeds sedert de middeleeuwen! Zij wisten de voordeelen daarvan te waardeeren; het blijkt niet, dat zij zich over de nadeelen hebben beklaagd.

Maar wij spoeden ons verder naar de kamer der zusters.

Een vroolijk vertrek, maar zéér stemmig en zéér deftig onder zijne 16de eeuwsche houten zoldering met zware balken. Een fraaie eikenhouten schouw met steenen voet en geschilderd schoorsteenstuk. Hooge eikenhouten beschotten, waarboven op donkerkleurig behangsel eenige portretten van 17de eeuwsche kloosteroversten in kostuum. Eikenhouten stoelen en tafels en een fraai buffet. Alles in denzelfden stijl, grootendeels oud, smaakvol zonder overlading, en keurig onderhouden. In de diepe eikenhouten vensterkozijnen zitten drie zustertjes gebogen over haar naaiwerk; een zonnestraal, die het stemmige vertrek vroolijk komt verlichten, doet de witte mutsjes glanzen in een aureool van licht. Als wij binnentreden, staan de juffers op en treden ons met vriendelijken glimlach tegemoet, ... het is alsof de geschilderde kloosteroversten der 17de eeuw, uit hare lijsten getreden, voor ons staan: dezelfde zwarte kleeding, dezelfde mutsjes, dezelfde vriendelijke uitdrukking! En in eens treft mij de grootsche eenvormigheid van dit leven. Eeuwen lang hebben hier deze vrouwen geleefd en gewerkt aan dezelfde taak. Vorsten zijn gestorven en vergeten, staatsregelingen zijn verscheurd, steden zijn vervallen en te gronde gegaan, alles buiten deze muren is veranderd. Maar daarbinnen is alles hetzelfde gebleven. Dag aan dag, jaar op jaar, eeuw na eeuw hebben de oude vrouwtjes plaats genomen op dezelfde stoelen, zich gebogen over hetzelfde kantkussen en gewerkt aan dezelfde taak, totdat die taak was afgewerkt en eene andere zich geplaatst heeft op den stoel en het kussen heeft opgevat. Het was een ander patroon, dàt was het heele verschil! En daarnaast, in dat andere vertrek hebben de zustertjes eeuw in eeuw uit haar naaiwerk verricht, hebben zij in de kapel van het gesticht geknield op dezelfde banken en dezelfde gebeden gepreveld, totdat ook hare taak was afgewerkt en anderen hare plaatsen kwamen innemen, - anderen, nauwelijks te onderscheiden van hare voorgangsters, met dezelfde volharding en dezelfde berusting werkende aan haar werk van christelijke barmhartigheid, onbekend, onbeloond, maar sterk door hare toewijding en haar geloof.

Ja, Yperen is verrukkelijk, zijne hallen, zijne kathedraal en zijne gasthuizen. Maar niet minder genotrijk is eene wandeling door de straten, - de wijde straten, waarin de zijstegen

allen uitmonden onder een huis door, - waar men haast bij iedere schrede verrast wordt door een klein monumentje, door Baedeker niet vermeld, maar toch een juweeltje van het zuiverste water. Ieder oogenblik staat men voor een aardigen gevel. Belangrijke kunstwerken soms, zooals de oude vleeschhal, het Hôtel de Gand met zijne sterk geschaduwde profielen, het sombere Tempelhuis (helaas in restauratie!) en het rijk versierde huis Biebuyck, allen echte typen van den huizenbouw der rijke middeleeuwers. Maar ook wel eens een eenvoudig houten huisje, waar men zelfs aan het houten afdakje op de achterplaats nog gothiek snijwerk bewonderen kan, - of een gewoon aardig trapgeveltje met fraaie ontlastingsbogen, zóó zuiver bewaard, alsof ze gisteren waren gemetseld, en toch zonder dat harde, peuterig nette, dat nieuwe huizen zoo onaangenaam maakt. Dat is de charme der Ypersche huizen: bijna allen zijn zij intact en maken ze, al verbergen zij hun ouderdom niet, een indruk van welvarendheid en compleetheid. De oude bouwmeesters in de bloeiende stad, solide werkers en goed bij kas, hebben gebouwd voor de eeuwen. En de latere geslachten, verarmd en versuft, hebben geene aanleiding gevonden iets te veranderen aan de nog hechte gevels. Maar wellicht doe ik hun onrecht; misschien bestond er een betere reden voor hunne inactiviteit. In dit arme land, dat twee eeuwen lang geslapen heeft, waar het volk, naar men verzekert, nog volkomen zuiver het Middel-nederlandsch spreekt, moet ook de smaak en het kunstgevoel zijn blijven stilstaan. En het geslacht, dat in 1640 (zooals uit de gevels blijkt) nog met voorliefde boven de vensters de laat-gothische spitsbogen aanbracht, die typisch zijn voor Yperen, - dat zelfs nog in 1806 een volkomen zuiveren trapgevel bouwde, moet lang den smaak behouden hebben voor de fraaie oude gothieke huizen, die overal elders, als anachronismen bespot, reeds lang opgeruimd waren door de neuswijze voorstanders der moderne renaissance-vormen. Achterlijk dus was de Ypersche burgerij! Maar de bezoeker zegent die achterlijkheid, die het doorloopen der stille straten maakt tot een genot, dat hem bij elke wending der straat eene kreet van verrassing ontlokt.

Het Gouden Hoofd is een allergezelligst logement. Zulk

een ouderwetsch, genoegelijk logement, met ruime donkere gangen, zware trappen en geheimzinnige portalen, stil, rustig en solide, zonder eenig modern vertoon, ja zelfs zonder aanmatigende kellners. Een logement met ouderwetsche slaapkamers, eene huiselijke eetzaal en eene genoegelijke ruime keuken, waarin men van uit den gang de heldere juffertjes zelven zich ziet bemoeien met de dampende pannen, die verlokkende geuren verspreiden. Wat was het prettig, daar weêr thuis te komen na den vermoeienden marsch! Hoe vielen wij aan op het diner, dat natuurlijk eenvoudig was maar voortreffelijk. En de opgewekte stemming uitte zich in dit land, zoo achterlijk dat men zelfs het echte volkslied nog heeft bewaard, als van zelf in gezang. Bij ons zou het denkbeeld om aan tafel te zingen onzinnig schijnen. Stelt u voor, hoeveel plichtplegingen er zouden moeten voorafgaan, eer iemand na langen aandrang er toe zou kunnen komen, om met verhoogden kleur en gegeneerde voordracht aan tafel een lied ten beste te geven! Anders in Vlaanderen. Wij waren alleen met ons reisgezelschap, en als van zelf kwam onze vriendelijke geleider er toe, met zijne sympathieke stem een geuzenlied aan te heffen; zijne zuster viel in met helderen sopraan, en daar klonk door het vertrek het juichende lied van Bergen-op-Zoom met zijn trommelslag, daar hoorden wij den rythmus van Bossu's trotschen stap. De geestdrift klom bij de opwekkende tonen van den krijgszang op den Tienden penning: ‘Helpt dan u self, soo helpt u Godt!’ met den aandoenlijken mineur, die de ‘benaude Nederlanden’ beklaagt. En toen de plechtige wijs van het Wilhelmus zacht troostend inviel: ‘Mijn schilt ende betrouwen, sijt ghy o Godt mijn Heer!’ rezen wij allen op en zongen uit volle borst mede het heerlijke lied.

‘En nu manschappen!’ riep onze generaal, ‘alle aandacht voor het diner! anders komen wij te laat!’ De waarschuwing was niet overbodig; want veel was er nog te doen, eer onze buitengewone eetlust gestild was. En zoo kwam het, dat, toen wij eindelijk ons van tafel verhieven voor goed, het werkelijk te laat was. Alleen het kleine omnibusje van het Gouden Hoofd kon ons nog helpen, het kleine, *te* kleine! Maar nood breekt wet. Vier heeren en vier dames vonden plaats binnen, waar slechts ruimte was voor zes; twee heeren

op den bok, twee boven op. En voort ging het in gestrekten draf, onder het gejuich der Ypersche straatjeugd, die - indien hare lectuur reeds gevorderd is tot het jaar 1840 - gemeend zal hebben, dat de Pickwickisten te Yperen waren afgestapt, en dat Sam Weller in eigen persoon zich gereed maakte, om op den top van ons rijtuig de historische roode vlag te ontplooien.

Gelukkig bereikten wij nog tijdig den electrischen tram, die ons naar Veurne brengen zou. Het stadje is geheel en al dood. Al het bezienswaardige staat bijeen op de uitgestrekte markt, en toch is het ook daar nog onbegrijpelijk doodsch. Dien dag was een wedloop van automobielen georganiseerd van Parijs naar Ostende, en gedurende den geheelen tijd van ons bezoek kwam ieder oogenblik een dier monsters, ratelend en dampend, bemand met twee duivels, nog zwart en vuil van de steenkolendampen der hel, den diepen slaap van het stadje verstoren. Heel Veurne was uitgeloopen, in de ongerijmde verwachting, dat deze kinderen van Mammon aan de berooide burgerij zijne gaven zouden uitdeelen. Maar zelfs met al deze ongewone inspanning brachten de goede Veurenaars het niet verder dan tot vier onnoozele hoopjes, die op het groote plein verzonken, terwijl eene rij vrouwtjes de hoofdstraat tot haar operatieveld had gekozen.

Nog vroeger en nog vaster dan te Yperen is men te Veurne ingeslapen. En aan die slaapzucht danken wij een fraai, nog zuiver gothiek geveltje op de markt, dat het verrassende jaartal 1624 draagt. Maar het stadhuis daarnaast, dat uit de eerste jaren der 17e eeuw dagteekent, getuigt toch van meer geavanceerde begrippen bij de leiders der burgerij: het vertoont reeds de renaissance-vormen, en de vensters zijner topgevels zijn versierd met vier renaissance-omlijstingen, die, al schijnen ze aangeplakt en ongemotiveerd, een aardig effect maken, - zóó aardig, dat eene geheele rij huisjes op de markt zich gedrongen heeft gevoeld, het ongewone voorbeeld te volgen. Het inwendige van het halfverlatene stadhuis is niet pakkend, maar het bezit toch zekere aantrekkelijkheid. Alle zalen, alle kamers zijn nog juist zooals zij omstreeks 1700 zijn ingericht: met lompe donkere boiseries en slecht goudleer en ordinaire portretten van vorsten met vervaarlijke pruiken, - niet fraai,

maar onberispelijk van stemming: style Louis XIV tout pur, harmonisch en - echt!

De kerk zou heerlijk zijn, als men het verder had kunnen brengen dan het koor (rijker dan de Ypersche kathedraal, met een kooromgang) en de eerste verdieping van den kolossalen toren, die nu dient tot..... waterréservoir. Maar voor het koor is een lompe voorhal aangebouwd; de fraaie kolommen zijn gebarsten en vuil. De oude schilderijen in de kerk zijn zóó dikwijls geschrobd, dat ze volkomen onzichtbaar zijn geworden; de nieuwe zijn van dien aard, dat men ze onzichtbaar zou wenschen. Op de altaren leelijke porseleinen beeldjes met horribele kunstbloemen, die in het prachtige koor te gruwelijker schijnen. Maar de Veurensche burgerij is tevreden; voor haar blijft dit gescheurde, verwaarloosde en vuile gebouw met zijne burgerlijke ornamentatie de plaats harer vereering, van waar jaarlijks de beroemde processie uitgaat met hare penitenten in zwarte boetkleederen en hare gekostumeerde groepen uit het leven van Jezus, - weinig stichtelijker dan de kerk zelve, maar met dat al het middelpunt van de religieuse aspiratiën der omgeving. Wat gaat het dien eenvoudigen ook aan, of hunne kerk en hunne processie schoon zijn? iets anders zoeken zij daar. In de vormelooze voorhal der kerk staat een altaar; een hinderlijk beeld presenteert zich daarop tusschen twee potten met hartbrekende kunstbloemen. Maar wat deerde dit den schamelen grijsaard, die daarvoor geknield lag op den harden steen al den tijd, dat wij in de kerk bleven, - geknield in eene houding van volkomen zelfvergeten, de armen uitgebreid in extase, het witte hoofd opgeheven naar het leelijke heiligenbeeld met eene uitdrukking van verrukking op het gerimpelde gelaat, dat verheerlijkt werd door eene straal der zon, die ook neigde ter ruste?

De weg van Veurne naar Ostende verraadt reeds de nabijheid der zee. Dorder, doodscher wordt de natuur. De huisjes, verspreid over den schralen grond, geven met hunne felwitte muren en vuurroode daken, waarop nu en dan een wijngaard den voorbijganger verrast, den indruk, dat zij liggen te blakeren in de zon, en vormen een schril contrast met den grauwen toon van het landschap. Men ziet geene paarden meer,

alleen muilezels. Nieuwpoort wordt bereikt, welks ordinaire huisjes geene heugenis meer hebben van prince Mouringh, die het stadje onsterfelijk heeft gemaakt. En steeds meer neemt het zand de overhand. Geen duinlandschap, zooals wij het kennen: evenmin de grillige vegetatie van Domburg of Scheveningen, als de eenzame woestheid van Zandvoort; iets tusschen beiden, waarin wij ons niet thuis gevoelen. Wij verlangen naar het einde, en het duurt lang, eer Ostende bereikt wordt.

Ostende is een Parijsche boulevard met een Fransch provinciestadje, samen verdwaald op een Vlaamschen duin. De huizen hebben een paar meters gevellijn aan de straat; men noemt ze villa's. Allen zijn van onderen geheel open, en zoo ziet men 's avonds ongehinderd in de rijen weelderig gemeubelde en kleurig verlichte boudoirs, waar de een of andere gommeux het hof zit te maken aan eene opgeschikte oude dame en hare coquette dochter. De menschen, die hier flaneeren met zeker air van geaffecteerde losheid, schijnen zich te verbeelden, dat zij buiten zijn. Maar de zee, die een boulevard ontmoet waar zij een duin had verwacht, maakt in deze omgeving een ietwat mal figuur. Het schijnt gênant, zich te baden aan de publieke straat. Doch wat schaadt dit? het geheel is zeer chic en zeer fin de siècle. En Ostende heeft ééne ontegenzeggelijke verdienste: het is de best denkbare repoussoir voor Brugge.

Als ik de waarheid zeggen zal, is Brugge mij tegengevallen. Was het veranderd, sedert ik het voor 20 jaar het laatst zag? of was mijn kritische blik verscherpt? Ik weet het niet; maar zeker is het, dat de stad mij wrevelig maakte. In het Berner Oberland kleeden de kellnerinnen zich in een coquet Zondagsch nationaal kostuum, telkens als zij de vreemdelingen aan tafel moeten bedienen; nadert een toerist, dan loopt elke boer naar zijn Alpenhorn en begint met alle macht te blazen. De lieden zijn er op uit den vreemden te doen gelooven, dat zij een idyllisch volkje zijn, landelijk en lief, innig gehecht aan hunne nationale gebruiken. Dat kleedt hen goed, denken zij, en..... dat lokt de bezoekers! Zoo trachten ook de Bruggelingen aan de Engelschen en de andere uitlanders diets te maken, dat zij met hunne gedachten nog leven in de mid-

deleeuwen, dat zij dwepen met hunne oude monumenten en dat zij met volmaakte naïeveteit zich niet bekommeren om de wereld der 19e eeuw, die buiten Brugge is. De stad heeft toilet gemaakt voor hare bezoekers: ze is geëndimancheerd. En wie weet, of zij de toeristen niet zou verschalken, als zij maar wat meer smaak had.

Dat is het! IJver en goede wil en geld heeft men te Brugge genoeg. Maar goede smaak, gevoel voor waarheid en stillen eenvoud, respect en piëteit voor het oude schoon, dat ontbreekt te veel. Restauraties van oude monumenten? Ze zijn aan de orde van den dag, te veel aan de orde! IJdel en met den opzichtigen smaak van een parvenu schikt de stad zich op met veel rood en veel goud. Ziet men een pas hersteld gebouw, dan denkt men aan een theater; is het ouder geworden en de kleur wat bestorven, dan meent de bezoeker zich te bevinden in een koffiehuis, waar de tabaksrook en de dampen van het bier de muren hebben bevuild. Zoo in de kapel van het H. Bloed, juist boven de merkwaardige benedenkapel, die toch zulk een uitnemend voorbeeld geeft van aangrijpenden eenvoud. Zoo in het beroemde hôtel van Gruythuyse, welks herstel een millioen francs moet gekost hebben. Een hagelwit, gloednieuw paleis in den stijl van Philips den Schoone. In plaats van de oude houten trap in de vestibule een gebeeldhouwde wit steenen escalier d'honneur met rijke leuning, met portalen en bordessen; daarboven een beschilderd en verguld houten plafond. Eene geheele collectie van schoorsteenmantels: allen wit, allen zwierig gebeeldhouwd, allen varianten van éénzelfde type. Eén oude schouw is bewaard gebleven: men herkent hem onmiddellijk aan zijn eenvoud en zijn kerniger versiering. Deze schouw is compleet, en een blik in het stadhuis te Sluis had kunnen toonen, hoe hij had moeten geplaatst worden. Welnu, men heeft dit oude beeldhouwwerk niet mooi genoeg gevonden; men heeft er dus bovenop gezet een ledig, vlak stuk steen, bekroond door eene krullijst, volgens het model der andere schouwen. Treurig! Maar treuriger is het te weten, dat een hôtel, primitief zoo aardig en zoo kalm versierd, nu vol is met drukke eentonige stukken beeldhouwwerk, die hinderlijk zijn en die bovendien een valsch beeld geven van het verleden.

Zoo gaat het met de groote monumenten: allengs worden

ze allen opgesmukt en verhanseld. Maar met de kleine is het niet anders gesteld. Zie op de markt die rij aardige oude geveltjes. Ze glimmen u te gemoet, coquet, levendig, rood en groen, met aardige kleine venstertjes en allerlei ouderwetsche versierseltjes. Maar het is alleen de eerste blik, die aangenaam verrast. Als ge u even georienteerd hebt, waant ge u in de oud-Hollandsche afdeeling van eene tentoonstelling met hare nagemaakte geveltjes, voor het effect uitgezocht en naast elkander gezet. Goed bedoeld, maar stijf, zooals de stadsgezichten op schilderijen van 1850, die door het afbeelden van allerlei bijeengezochte gebouwen in ouden stijl u een belangrijken indruk trachten te geven van het verleden. ‘Il y manque l'imprévu!’ zooals een mijner kennissen eens treffend opmerkte. Men mist er die aardige kleinigheden en onregelmatigheden en uitbouwseltjes, die geen bouwmeester verzint, maar die ontstaan door het gebruik, door het leven zelf, het waarachtige leven, en die samen op hunne beurt leven schenken aan het geheele tafereel. Twijfelt ge nog aan de onnatuurlijkheid van de Brugsche markt? Wend u dan om en zie naar het fonkelnieuwe gothische gouvernementsgebouw met het gothische postkantoor: ge zult overtuigd zijn!

Natuurlijk bezochten wij de kapel van het klooster Jeruzalem. De geheele kleine ruimte is besmeerd met dikke lagen witkalk, hinderlijk vuil; eene fraaie zwarte graftombe is toegedekt met eene ruwe houten kast. Jammer van het oude bouwwerk, eene nabootsing van het H. Graf te Jeruzalem, met zijn grafkapelletje onder een zeer hoog koortje. Merkwaardig, treffend ook in zijne verwaarloozing! Nieuwsgierig beklim ik den hoogen trap naar het koor; eene non ligt te bidden voor het altaar. Ik wil mij stil terugtrekken; maar zij bemerkt mij, staat vriendelijk glimlachend op en opent de koordeur om mij binnen te laten. Beneden in de donkere grafkapel eene andere non, gebogen voor het kruis. Zij schijnt verzonken in het gebed; zij bemerkt ons niet. Plotseling klinkt achter mij een luide lach: een bezoeker, de heiligheid der plaats niet achtend, heeft zich vergeten. Ik huiver terug. De non, onmiddellijk opgerezen, komt op ons toe: zal zij den impieusen bezoekers met toornig gebaar de deur wijzen? Volstrekt niet: zij ontsluit een kastje, neemt de in zilver gevatte partikels van het H. Graf en vertoont ons die met drukke dienstvaar-

digheid. En als wij gereed zijn, haalt zij handig eene tinnen schaal te voorschijn, waarop eenige franken liggen: ‘voor de kapel!’ zegt zij.

De wandelaar in een eenzaam bosch viert zijn hoogsten triomf, wanneer een snelvoetige ree zijn pad even kruist. Hij ziet van het dier niets dan een voorbijschietende roodbruine vlek, nauwelijks een vorm. Maar het genot is niet minder groot, en hij vertelt zijn avontuur met schitterende oogen. Want de ree schijnt de verpersoonlijking der maagdelijke eenzaamheid van het woud; zijne tegenwoordigheid voltooit den indruk der boschwandeling, den indruk van natuur en vrijheid, die den verwenden stedeling weldadig aandoet. Zij kennen wel de prikkeling van dien indruk, de rijken, die parken aanleggen bij hunne villa's om zich te verpoozen van hun kantoorarbeid. Buiten willen zij zijn, rustig en vrij; en niets geeft hun die illusie zoo goed, als een hertenkamp in hun park. De kunstgreep gelukt; want de steedsche bezoekers, verrast door het onverwachte gezicht der dieren, snellen er dadelijk heen. Lief, niet waar? En het wonder wordt grooter, want de schuwe kinderen van het woud loopen toe en nemen tevreden en dankbaar het blaadje, dat eene kinderhand hun biedt. Zoo'n snoezig beestje! niet waar? Maar als ge nog eenige illusie hadt, is ze thans toch verdwenen. De woudgeur is vervlogen: het zijn *tamme* herten!

Zoo is het met de nonnen van Jeruzalem. Tamme nonnen zijn het! Gewend om op elk uur van den dag in hare overpeinzingen gestoord te worden door Engelsche toeristen, laten zij zich niet meer gaan in hare gemoedsuitstortingen. Ieder oogenblik zijn zij bereid op te staan, hare heiligdommen te doen bekijken en betasten door oneerbiedige protestanten..... en om een franc in ontvangst te nemen als loon voor hare goedwilligheid!

Maar laat ons de juffers niet te hard vallen: zij lijden aan de algemeene kwaal harer stad. Vóor de kapel wachten ons twee keurig in het zwart gekleede burgerjongens met zwierige zijden dassen. (Het is Zondag!) De heertjes houden de handen op en vragen ons om een aalmoes. En zelfs onze ongeveinsde verbazing onthutst hen niet: ze zijn dat gewoon! Men zegt ons, dat een vierde der Bruggelingen bedeeld wordt, ruim bedeeld uit de enorme kapitalen der oude stichtingen, nog

voortdurend gestijfd door rijke legaten der voorname en vrome burgerij. Werk weigeren zij; bedelen is gemakkelijker en..... de vreemdelingen zijn zoo goed! Als er één ding echt is te Brugge, spontaan en niet nagemaakt, dan is het de zucht der burgerij, om de vreemdelingen te behagen en te exploiteeren!

Meent echter niet, dat ik u een bezoek aan de stad wil ontraden. De minder sympathieke omgeving kan niet doen vergeten, hoeveel schoons er te waardeeren, te genieten valt. Zwijgen kan ik niet van de Lieve Vrouwenkerk met Michel Angelos strenge maar edele Madonna van wit marmer, - met die twee heerlijke tombes van zwarten steen en koper: Maria van Bourgondië, met de zwierige ornamenten, de bloem der stervende gothiek, en Karel de Stoute - eene navolging, ik geef het toe, maar eene navolging, die ons de heerlijke elegante figuurtjes in vroeg-renaissance schonk, die de wapenschilden vasthouden. Niet zwijgen van de bedevaart naar het St. Jans-hospitaal met zijne merkwaardige, door zuilenrijen gedragene 13^{e} eeuwsche ziekenzaal - ongelukkig door beschotten en betimmeringen niet in haar geheel te overzien - en (natuurlijk!) met zijne Memlincs. Dat heerlijk gevoelige tafereel van het Vlaamsche huisgezin, dat de Besnijdenis heet, - Maarten van Nieuwenhoven met den in intense aanbidding half ontsloten mond, - de geschiedenis van St. Ursula, zoo veelkleurig zonder bontheid, waar de in groen, rood, blauw en violet gedoste kereltjes zich zoo geestig en toch zoo rustig bewegen. Maar..... ik gevoel, dat ik kom op verboden terrein: geen praatjes over kunst van een leek! Laat mij u spoedig meenemen naar een vrij wat prozaischer lokaal: een kroeg in den tuin van het estaminet Vlissingen. Het estaminet zelf is (natuurlijk!) in ouden stijl gerestaureerd; maar een kunstenaarsbent heeft in den tuin een klein laag zaaltje met een aardig uitbouwtje van glas getimmerd, dat charmant is. Geheel niet in stijl! Voorwerpen van alle tijden en plaatsen dooreen: oude tegeltjes in moderne beschotten, bekroond door Indische potjes, en daarboven pauwenveeren en Turksche pijpen en palmbladen, - een vermakelijk ongedwongen allerlei, opgehangen zonder geleerdheid en zonder kritiek, maar met een tact en een smaak, die verrassen,

tot zelfs in het tuingezicht, waar aan het eind van het pad een boompje met verrukkelijke roode bloemtrossen een ordinair wit huisje half bedekt. Ik zeide u, dat deze pijpenrookende en bierdrinkende muzenzonen geene geleerden waren; doch ik oordeelde voorbarig, want waarlijk, zij verdiepen zich onder hun bier in de diepzinnigste vraagstukken, getuige de verhandeling ‘over den invloed der geheel-onthouding op de ontwikkeling van het kunstgevoel,’ die opengeslagen op tafel ligt en die een onzer ondeugend voorstelt ten geschenke te zenden aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken. - Geen kunstpraatjes! maar nog even moet ik toch vertellen van die typische buste van Van Eycks huisvrouw in het Museum, met haar aardige witte muts en haar kleurrijk rood gewaad van zware geplooide stof, omzoomd met bont en om het midden vastgehouden door een lint van groen gewaterde zijde, - van dat kostelijke portret van den vetten kanunnik Joris van der Pale met zijn grooten knijpbril op het gebedenboek, - en van die keurige penteekening, waar St. Barbara, troonende voor haren toren, als voorwendsel dient, om ons heel het levendige tafereel te schetsen van den bouw eener kathedraal met de kraan in top, - een tooneeltje, dat leven brengt in de voorstelling van den onvoltooiden Keulschen Dom, die wij ons uit onze kindschheid herinneren.

Maar ik verval in den stijl van een inventaris. Ik vraag verschooning en ik sluit mijn catalogus, - te liever omdat ik haast heb u te brengen naar een vergeten plekje in eene achterbuurt van Brugge, dat mij bijna het allermeest heeft getroffen, naar den St. Sebastiaans-doelen. Ziet gij dat slanke ronde torentje van rooden steen, met zijn achthoekig bovenstuk uitstekende hoog boven het leien dak van dien trapjesgevel? Daar moeten wij heen. Binnen vindt gij de oude gildehal, en daarachter in den hof de schietplaats, waar de Brugsche schutters zich gevestigd hebben. Eerst de baan voor het nationale bolspel, dan een overdekte schietbaan, en eindelijk het veld, waar de gaai geschoten wordt.

Stelt u voor eene vierkante weide onder den stadswal met eene leelijke gepleisterde loge uit het jaar 1830, die ik u verzoek in gedachte te vervangen door de oude opene houten loods: als ge er in gaat staan om uwe schietbeurt af te

wachten, hindert het gevaarte u niet. Voor u verrijst op een oud bolwerk achter de weide een molen. Geen weldoorvoede steenen molen op buikig voetstuk met fatsoenlijke breede wieken, die deftig en kalm ronddraaien, zooals de molens, die het Hollandsche landschap nòg rustiger en bezadigder maken. Maar een ouderwetsche molen, zooals men ze ziet op teekeningen van het jaar 1600: het ranke houten lijf balanceerend op eenige kruiselings geplaatste balken, steunend schijnbaar op de ladder, waarlangs men met moeite naar de deur klimt, - een spichtig getimmerte, hier en daar wat gedelabreerd, en vier magere wieken met flarden doek uitzendende naar de vier windstreken, als om wee te roepen over de ellende van zulk een molen. Een van die wieken van het primitieve gevaarte is, zegt men ons, oorspronkelijk het nestje geweest, waar de oude gaai te huis was. Maar al eeuwen is de vogel - een kurk met twee lintjes - verhuisd naar de groote smalle mast midden op het veld, bekroond door een spriet met zes zijtakken, op welks hoogste top nu de gaai zetelt.

Hier op dit veld hebben reeds de middeleeuwsche schutters van Brugge zich geoefend in het edele spel van den boog. Hier zijn de prijskampen gehouden. Van hier uit trokken de kleurige optochten door de stad, waar de schutterskoning, die den prijs had gewonnen, zich toonde in al zijn glorie, zich liet toejuichen door de burgerij. Hier ook werden de ‘schuttersmaaltijden’ gehouden, wier overdaad elk Nederlander uit eigene aanschouwing kent en waarmede de magistraat zijne ingenomenheid toonde door ruime bijdragen van wijn. Feest was het dien dag voor de geheele stad; de gansche burgerij was op de been, om den stoet te zien en om hare vreugde te toonen over de overwinning, die door de officiëele belangstelling van het stadsbestuur gestempeld werd tot eene belangrijke gebeurtenis. En geen wonder! want slechts schijnbaar gold het hier een spel; ernst was het den schutters met hun werk. Een keurcorps onder hunne medeburgers, waren zij ook een keurcorps op het oorlogsveld, waar hunne geoefendheid hun de eervolste plaatsen deed aanwijzen. En al mogen de zonen van St. Sebastiaan, aristocratisch en wat exclusief, zich op hunne voornaamheid wat veel hebben laten voorstaan, de burgerij vergaf het hun gaarne, omdat die

voornaamheid er eene was van goeden huize. Hoog hield zij de spreuk ‘noblesse oblige’, die eerbiedwaardige aristocratie, die hare verplichtingen toonde te beseffen metterdaad, die aan den spits stond in het gevaar, qui payait de sa personne.

Hier op dit veld zijn nog de 17e eeuwsche Bruggenaars voortgegaan met boogschieten. In Noord-Nederland verwisselden de schutters, de bakens verzettend toen het getij verliep, den boog, die geen nut meer kon doen op het oorlogsveld, aanstonds voor het geweer; zij moesten de behandeling kennen, wilden zij blijven op de hoogte hunner verplichtingen. Anders in het insluimerende Vlaanderen: daar bleef de nuttelooze boog in eere. Maar nog altijd bleef het gezelschap toch aristocratisch en fatsoenlijk! De schutters bemerkten niet, hoezeer zij ten achteren kwamen, in de glorie van hun doelen, die eerlang de Engelsche koningszonen, Karel II en zijn broeder van Gloucester, als leden zag toetreden.

Eene eeuw later was de Noord-Nederlandsche schutterij, nu doelloos geworden, stervende. Maar de Brugsche heeren, reeds lang in hunne voornaamheid geïsoleerd van het werkelijke leven, gevoelden niet de nuttelоosheid van hun sleurziek bestaan. Nog altijd bleven zij voortgaan met hun doelloos spel: zij bleven vergaderen en schieten en dineeren. Zij trachtten hunne deftige pruiken in vrede te doen leven met hun middeleeuwsch wapentuig, en zij vreesden geen spot, als zij zich in dit dubbelzinnige kostuum lieten afbeelden in hunne gildehal.

Weder eene eeuw verder! En nog altijd gaat de zotte vertooning voort; nog altijd toonen de portretten der hal ons heeren met staande boorden en jabots, in theatrale houding de pijl aan het hart drukkend, die hun de overwinning heeft verschaft. De doelen is eene ordinaire societeit geworden; maar voornaam blijft zij en exclusief. De koning der Belgen zelf en de koningin van Engeland drukken hun zegel op de ouderwetsche maskerade, door zich als leden te doen inschrijven in de gilderol, die eene deftige curiositeit geworden is.

Maar het is anders geworden nu. Onze tijd heeft den sport ontdekt en in aanzien gebracht. En als de nieuwste soort sport zal zeker de boogschutterij eerlang in eere hersteld worden. Want onze eeuw, die den sport als het allernieuwste

vereert, heeft nog een tweede zwak: meer nog dan het allernieuwste is..... het alleroudste in trek. Wij leven in antieke kamers, genieten van oud-Grieksche tragedies, bewonderen middeleeuwsche tournooien, zingen oud-Nederlandsche liederen, loopen te hoop voor maskerades in oude kostumen en dwepen met middeleeuwsche poëzie. En zouden wij dan ongevoelig zijn voor de charme van middeleeuwschen sport? voor het hanteeren van het wapentuig, dat onze middeleeuwsche vaderen heeft beroemd gemaakt en waarmede zelfs ons vroegste voorgeslacht zich verdedigd heeft in zijne oerwouden? Als de automobilisten, die wij te Veurne ontmoetten, hunne reis tot Brugge hebben uitgestrekt, zal stellig eerlang Parijs weergalmen van het gerucht eener nieuwe ontdekking, - van den echten mode-sport, dien Brugge heeft geconserveerd. De aarde is rondgedraaid en, terugkeerende op haar punt van uitgang, heeft zij de Brugsche heeren, die eeuwen lang zijn blijven stilstaan, ingehaald. Het oude is nieuw geworden. En de St. Sebastiaans-schutters bereiden zich voor op hunne herleving door hun lokaal alvast wat op te knappen. Onze hartelijke gelukwenschen!

Maar genoeg van deze historische beschouwingen! Vindt gij ze misschen wat droog? Het zou mij spijten, als wij het zóó weinig eens waren. Want niet de musea en verzamelingen zijn het, die voor mij het bezoek aan eene vreemde stad zoo aantrekkelijk maken. Niet de musea zoek ik voor alles, maar de overblijfselen van het verleden, die nog leven, - de monumenten, die, in hun oud verband medelevende het leven der moderne stad zooals zij hebben gedaan eeuwen lang, mij iets te zeggen hebben van andere streken en van andere tijden dan de gewone, de bekende van ouds. Welnu dan, als ge het oude Brugge wilt leeren kennen en liefhebben, neem dan op een helderen, stillen Zondagmorgen een rijtuig en laat u voeren door de uitgestorven straten, langs de doodsche grachten. Dan zult gij haar zien, Bruges la morte, zien in hare volle wegsleepende schoonheid. De doodstille breede grachten met hunne witte en gele huisjes onder het ijle bruinverschrompelde loof der boomen, met het slapende water, waar de zwanen het groene kroos zoeken, - de smalle slootjes onder de donkere verweerde muren, waarop het felle zonlicht u duizend tinten toont, gedekt met roode daken en verrassend

afgewisseld door de helgroene massa van zware boomen, die in den tuin van het gesticht voor de zeewind beschut zijn. Hier een brugje, waarachter, als ge nadert, onverwachts een wereld van veelkleurige gebouwtjes u toelacht, - daar een hoekje van het begijnhof met de intense melancholie der vuilwitte huisjes, treurend onder het schrale iepenloof op het uitgestorven grasveld. Dan de Quai Rosaire met zijn torentje en zijn galerijtje beneden aan het water, afgesloten door de aardige gothieke geveltjes op den achtergrond en bekroond door den eigenaardigen hoogen hallentoren. Het gezichtje is zóó populair, dat uw koetsier reeds van zelf stilhoudt, - jammer! want als ge goed ziet, bemerkt gij, dat de gothieke geveltjes niet echt zijn, en ge spoedt u verder. Terecht, want de kroon spant het verrukkelijke kijkje, waar het pastoorshuisje van het begijnhof in oud-Vlaamschen stijl - zwieriger en meer opgesmukt dan de oud-Hollandsche - met zijn helderrood en wit trapgeveltje staat te juichen in de zon naast een bruggetje over het stille water, zoo gelukkig door een treurwilg met zijne bleekgroene takjes overwuifd, terwijl op den achtergrond de Lieve Vrouwentoren met zijne ranke spits van roode tegels schilderachtig opstreeft naar den zachtblauwen hemel. Zóó schilderachtig, dat helaas! twee schilders reeds vóór u het aantrekkelijke van het plekje gevoeld hebben en u met hunne schildersezels de overtuiging trachten te schenken, dat ge u niet bevindt in eene werkelijke stad, maar in een museum van pittoresque antiquiteiten.

Jammer, erg jammer! *Ongestoord* genieten kan men te Brugge niet. Maar toen ik de stad verliet, had die klacht toch niet den boventoon in mijn hart. Want ondanks al het gewilde, het gemaakte, het onnatuurlijke, dat haar ontsiert, had ik genoten, volop genoten van de onweerstaanbare aantrekkelijkheid, die bij elke nieuwe wending der straten u voor de stad inneemt en verteedert.

Men had mij veel verteld van den aangrijpenden indruk, dien het hopeloos verval van Damme, de vroegere haven van Brugge, maakt. En ik had dan ook verwacht de droeve overblijfselen te vinden van de rijke woningen der middeleeuwsche handelsheeren, schaamtevol wegschuilende onder het groen, zwaarmoedig, somber, doodsch; de natuur alleen

in volle weelderigheid triomfeerende op den herwonnen grond. Maar één blik reeds overtuigde mij, dat Damme zelf het geval vrij wat minder tragisch opneemt. Eene breede straat; ter weerszijden twee rijen knappe helderwitte en roodgedakte boerenhuisjes, die staan te blakeren onder een wolkeloozen, hardblauwen hemel; geene boomen..... de tinten van eene oase der woestijn Sahara! De felle kleuren schateren op in het middaglicht, - de breede schaterlach van een boerendeern, die zich verbaast dat iemand haar heeft kunnen aanzien voor eene dame. Aan het einde der straat de overblijfselen van het stroompje, dat eenmaal Brugge in verbinding hield met de zee, droevig verland. Waren Romulus en Remus hier, dan ben ik overtuigd, dat de onbedwingbare spotlust van den jongsten broeder op nieuw onaangenaamheden zou veroorzaken in de familie!

Damme gaat prat op twee beroemde zonen: Jacob van Maerlant en Tijl Uilenspiegel. Beiden hebben in hunne geboorteplaats hun monument. Voor Maerlant heeft men een standbeeld op de markt opgericht, geen heusch standbeeld, maar een poppenstandbeeldje, zooals dit past voor zulk een stadje. En de gevel van een der zeven estaminets, die wij bij den ingang van het plaatsje telden, draagt in groote letters de monumentale inscriptie: *In Tijl Uilenspiegel verkoopt men dranken*.

Tusschen dit standbeeld en die kroeg verrijst op het ruime marktplein het stadhuis, eenvoudig wel, maar schitterend in fonkelnieuwen witten steen, zich kwalijk thuis voelend in zijne schamele omgeving. Als ge, den hoogen stoep opgetreden, binnengaat, verrassen u twee echte oude indrukwekkende zalen, statige vertrekken met zware balken, gesteund door gesnedene consoles, met gothieke deuren en statige schouwen, waar om het haardvuur eenmaal de vroede mannen van Damme bijeenkwamen. Verlaten thans en volkomen ledig, behalve eene hoek der eene hal, waar om eene kleine ronde tafel zich verzamelen de vroede mannen van thans. En naast die statige zalen..... een heldere boerenkeuken, huiselijk en wel, waar twee genoegelijke boerinnetjes u aanprijzen wat zij in voorraad hebben: koffie en brood en een boeren-omelet! Onder de zalen strekken zich de gewelfde hallen uit, waar stellig de rijke kooplieden eenmaal hunne waren hebben uit-

gestald. Als ge de deur opent, deinst ge terug, ontzet door een dreunend geloei: het is eene koe, die daar met allerlei rommel en afval gehuisvest is tusschen de oude zuilen!

De kerk, eenmaal een groot en statig gebouw met dwarsschip, lage zijbeuken en een kooromgang, is droevig om te zien. De toren een stomp, het schip ingevallen, het dwarsschip en de zijbeuken verdwenen, het koor verbouwd; in den afsluitingsmuur voor het koor een fraai steenen oxaal, niet ongelijk aan het Amersfoortsche, ingemetseld en nauwelijks zichtbaar. Men heeft het koor met zijne hooge zijkapellen gerestaureerd en kleurig versierd. Maar wat baat het? de wijding ontbreekt! De pastoor neemt zijn gemak en woont zittende den dienst bij; het zangerskoor bestaat uit een boer en een bevenden grijsaard; Maerlants grafmonument onder den toren gaat schuil onder balken en planken! O! hoe weemoedig, hoe aangrijpend zou de geruineerde kerk, het vervallen stadhuis geweest zijn, ontluisterd, ontwijd door de boersche bewoners! Maar hoe hinderlijk zijn die zotte vertooningen in het helwitte paleisje en in het vergulde koor, zoo weinig in harmonie met hunne omgeving!

Het kleine bootje, dat ons opnam, schoot snel langs de breede rechte vaart door het eigenaardige landschap, vlak en eentonig, weiden en lucht. Toch geen Hollandsch landschap: breeder is de vaart, ijler zijn de boerenpeppels langs den zoom. Hier en daar liggen wit-roode huisjes te blakeren in de zon; geene boomen, geene wilgen, zelfs geene slooten; geen schaduw, geen vochtige nevel, geen toon, - er is iets droogs in het vroolijk glinsterende, maar hardgekleurde landschap. Maar met een tooverslag verandert het tooneel op het oogenblik zelf, dat wij de Hollandsche grens overtrekken. De staat der Nederlanden, teerder voelend voor landschapsschoon of minder zorgvuldig in het beheer zijner geldmiddelen dan de Belgische, gunt aan de boomen, die zijne wegen en vaarten omzoomen, een langer leven. Zoo ontdekt men, aan de Hollandsche grens rondziende, overal breede lanen, die, allen op hetzelfde punt onderbroken, eindigen in eene kale weide. Onze breede vaart, plotseling gevat tusschen twee majestueuse lanen van hooge boomen, scheen veredeld tot eene machtige rivier, die hare wateren voortwentelde in zwierigen bocht. En

in glorieuse vaart snelde ons bootje over de zonnige vlakte, de bocht om wendend in breeden zwaai naar het einde, waar de roode dakjes van Sluis onder den wolkenloozen hemel lagen te dommelen in het groen.

O, hoe huiselijk voelden wij Hollanders ons, toen wij plotseling uit de zonnige vlakten van Vlaanderen overgeplaatst waren naar een klein echt Hollandsch stadje, zóó burgerlijk en zóó stil en zóó stijf, dat het vaderlandsch hart opsprong van blijde herkenning. De Zondagsrust lag zwaar over de huizen en over de goede burgerluidjes van Sluis, die, Zondagsch uitgedost, deftig en kalm slenterden hun wandelingetje door de stille straatjes. Alles was lief en net en vervelend. Maar uit die verveling en die gewoonheid verrijst plotseling - als een baken uit het oude, het Vlaamsche verleden van het stadje, dat eens de zeemond van Brugge bewaakte - een statig belfort op het kleine marktplein. Een belfort met een oud stadhuis, eenvoudig en ernstig, met twee groote, boven elkaar gelegen zalen met machtige zware balken, alles ontdaan van de laag teer, die het nog onlangs bedekte, en door den Nederlandschen staat hersteld in ouden luister, - luister zonder zwier, enkel van kracht. Wij beklommen den toren, en daar lag het land voor ons. Aan onze voeten het aardige stadje, verscholen in welig geboomte, en daarachter aan alle zijden de groene vlakte, bezaaid met vroolijke dorpjes, welvarend en vriendelijk in het licht der avondzon. Recht over ons het Zwin, de oude haven van Brugge, - een breed weiland nu. En onze leidsman, even goed tehuis in zijne kronijken als in zijn land, verhaalt ons met verhoogden blos van den zeestrijd, die voor vijf eeuwen daar in dat weiland gestreden is, en van den Zwarten Prins, schrijlings zittende op den boegspriet van zijn admiraalschip, aanvurende zijne mannen en profeteerende van Engelands grootheid als beheerscheres der zee.

Ook Sluis ligt achter ons. St. Anna ter Muiden, eenmaal eene stad, nu een torenstomp met een kamertje, dat als kerk dient voor twintig boerenhuizen, verspreid in een lachenden boomgaard. Dan, in enkele minuten, is Knocke bereikt, de wordende zeebadplaats aan de Vlaamsche kust. En zie, uit de kleinburgerlijkheid van het grensplaatsje gered, zijn wij plotseling geplaatst voor de zee, de oneindige zee, ouder dan

de vervallene steden, grootscher dan het machtigste gewrocht van menschenhand, onveranderlijk dezelfde, ook in dezen uithoek der aarde: eeuwig, oneindig, majestueus!

De avond was gevallen, toen wij na het eten plaats namen op het terras van ons hôtel, dat eene lichtende plek uitwierp op den weg over de duinen, waar de badgasten nog flaneerden. Het was goed uitrusten na den vermoeienden dag, en wij genoten onze koffie en onze sigaar.

Binnen den lichtkring hebben eenige jonge meisjes zich verzameld om eene bontgekleede Italiaansche met een orgel. Zij verdringen zich om de vreemde, en als het orgel plotseling invalt op vroolijken maat, schikken als bij ingeving allen zich tot een dans. En weldra zwieren om het kleurige middelpunt witte jurkjes twee aan twee in rythmischen zwaai, plotseling overgaande in huppelenden kringloop. En in de verte vertoonen zich bonte lichtjes op het duin. Als zij naderkomen, herkennen wij de jongelui onder de badgasten, die om len Zondag te vieren een optocht hebben georganiseerd: sommigen met lampions in de hand, velen met lampjes aan stokken geregen, anderen de opgestokene parapluies behangen met schommelende lichtjes, enkelen in wagentjes met bloemen versierd. Als de stoet de kinderen nadert, omringen die de voorste paren en dansen om hen een vroolijken dans. De stoet volgt en trekt in bonten zwier, de muziek voorop, om de dansende paartjes. En de veelkleurige lampjes schitteren, en de muziek triomfeert, en de witte jurkjes bewegen zich vroolijk op en neer. Men ziet niets dan een gewarrel van kleuren en lichten; alles lacht en juicht; het is één uitbarsting van groote vroolijkheid en onschuldige pret.

En daarachter rolt de zee hare lichtende golven onder den hoogen sterrenhemel.

S. MULLER FZ.

Aan den vooravond der nieuwe eeuw.

Studies over de negentiende.
I.
Inleiding.

Is 't misschien een al te kinderlijk gemaakte voorstelling? - ik zou soms wel wenschen dat deze overgang tusschen twee eeuwen als een pashoogte was, van waar men èn in de toekomst èn op den reeds afgelegden weg kon kijken, maar tegelijk de eeuwen van het verleden, als weer andere toppen en hoogten, zag rijzen in de verte: een landschap van den Tijd met bergétages in 't verschiet.

Ik zou willen *zien*, de dingen in hun gedaante en orde; en mijn verlangen gaat naar den man, sterk genoeg om mij mee te nemen naar de hoogte, en zoo helder van geest dat hij mij de kaart van den tijd kan wijzen.

Nu weet ik wel van honderden pennen die dit laatste tweetal jaren bezig zijn geweest en nu nog bezig zijn, in boekdeel op boekdeel, de inventaris van de eeuw op te maken; en ik zou graag bij die schrijvers in hun werk hulp, leiding en bezieling zoeken; maar die deelen, meest allen met het etikette '*Das neunzehnte Jahrhundert*', zijn zwaar om er bij te gaan steunen en zuchten. Bewonderenswaardige voortbrengsels van industrie kan men ze zeker noemen, - men krijgt er z'n volle gewicht en meer dan z'n gewicht voor z'n geld, - u ergens heen brengen, dat doen ze echter niet: men moet er dadelijk bij nederzitten. Laat mij, in dit opzicht, waarde lezer, een geschiedenis der Duitsche dichtkunst '*im neunzehnten Jahrhundert*' aan uw aandacht recom-

mandeeren, van een phaenomenalen omvang!... Neen, zoo log hadt ge u zeker nooit de Duitsche letterkunde voorgesteld; om zulk een boek te maken heeft de schrijver lood in zijn schoenen moeten doen, lood op zijn gedachten moeten leggen, lood op de vleugels van de poëzie.

Nu komen er allerhande vragen en twijfelingen in me op.

- Is 't niet een illusie om aan een eeuw, als aan een geheel van gebeurtenissen, te denken? Waarom juist honderd jaar? Ligt er een betoovering in het getal *honderd*, en sluit het met een greep telkens een periode af? Hoe zullen wij, die midden in de gebeurtenissen staan, daarover kunnen oordeelen waar het onzen eigen tijd aangaat? Hebben wij een maatstaf? Kunnen wij het karakter van onze levensperiode erkennen?

Leg uzelf maar eens de vraag voor of men de negentiende eeuw onder de groote eeuwen der wereldgeschiedenis moet rangschikken! en probeer of een direct antwoord mogelijk is!

Dit is toch nog niet anders dan een begin van de moeilijkheden, bij een gewetensonderzoek naar onzen tijd. Aldoor verschijnen er nieuwe.

Mogen we spreken van een richting, een groei, een doel der gebeurtenissen? Hebben de wereldsche dingen een teekening? En een noodzakelijke ontwikkeling? Of stuurt het toeval gedurig teekening en ontwikkeling in de war?

We staan hulpeloos tegenover de menigvuldige stroomingen en bewegingen van het leven, als aan den oever van een troebele zee, wier diepte ons oog wil peilen. Geen gedachte kunnen we formuleeren, ja, geen woord zeggen of dadelijk hooren we in onzen eigen geest een tegenspraak.

Bestaat er, in de menschelijke zaken, vooruitgang? en zoo dit het geval is, wat gaat vooruit, en trekt de rest met zich? Is het de kennis? Het zedelijk welzijn? Of zijn het de materieele omstandigheden van het leven?

Er stijgen allemaal nevels op uit den duisteren oceaan der geschiedenis, en de bespiegeling is een illusie; wie kan er in dien spiegel zien?

Zoo zit ik in wanhoop, ‘aan den vooravond van de nieuwe eeuw.’

Ik zal nu zoo voorzichtig mogelijk, door het donker, mijn weg probeeren te vinden. Weglaten en overlaten, vooreerst, wat me bijzaak schijnt!

Of de indeeling in perioden van honderd jaar aan de werkelijkheid van den gang der gebeurtenissen beantwoordt? - daarmee mag ik thans mijn hoofd niet breken. Dat kan alleen een speciale regel van ontwikkeling of groei worden genoemd. En de hoofdvraag is of het bestaan van die geregelde ontwikkeling wordt aangenomen. Want hoe zal er anders spraak wezen van een ‘richting’ en van een ‘karakter’ van den tijd?

In iederen staat, ieder geordend geheel van grootere of kleinere verwante menschengroepen, verbonden door een gezamenlijke regeering, door heerschende wetten, en door een heerschende taal en beschaving, - in iederen staat is een eigen energie aanwezig. Dat valt niet te ontkennen. Daarom kan men hem aanzien voor een organisme, want hij heeft zijn beweegkracht in zich. De bron dier kracht is niets geheimzinnigs, eenvoudig het gezamenlijk leven van zijn bewoners, en dit uit zich (ik spreek hier van de bewegende krachten, die den eens gegeven toestand veranderen) in een streven naar machtsuitbreiding en in een toenemen der bevolking.

Verondersteld dat een staat, gelijk hij in onzen tijd voorkomt, het terrein vrij voor zich had, zoo zou hij, onder niet al te ongunstige omstandigheden, binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop zich overal heen hebben uitgebreid en de geheele wereld hebben bevolkt.

Maar inderdaad, zooals wij den toestand in Europa sinds eeuwen kennen, wordt de energie van elk volks- en staatsleven beperkt door de tegenwoordigheid van andere volken en staten, zijn naburen, zijn mededingers. Dat tegenwicht, die tegenstand, maakt voor uitbreiding van gebied den oorlog noodzakelijk.... En er geschiedt toch ook nog iets gewichtigers dan het voeren van oorlogen.

Want als de kracht verhinderd wordt zich geheel naar buiten te openbaren, wordt een gedeelte van de spanning naar binnen verplaatst.

Ik kan hier maar een enkel woord over de inwendige ontwikkeling der staten zeggen. De vermeerdering der bevol-

king, nu een dichter bevolking van het land geworden, leidt tot het opsporen van nieuwe middelen van bestaan, en terwijl landbouw, nijverheid, handel op een hoogeren trap komen, zal ook de staat zelf in zijn bestuursvorm en zijn wetten een wijziging moeten ondergaan. Het volk van zijn kant, compacter geworden van massa, zal in samenhang winnen, en zoowel door de tegenstelling tegenover andere volken, als door het gevoel van eigen kracht zal het een nationaal bewustzijn krijgen.

Zoo brengt de energie van het leven ieder levensgebied, stoffelijk en geestelijk, in beweging. Maar de nieuwe staatsorde, daardoor ontsprongen, leidt tot een andere periode van onderlinge mededinging en oorlog. Nu is het niet meer uitsluitend het bezit van land waarom het te doen is, en de krijg loopt ook over de uitbreiding van het handelsgebied en het verwerven van hulpbronnen voor de industrie.

Het tijdperk van internationale verhoudingen breekt daarmede aan. Er bestaat dan een behoefte aan vrede en evenwicht terwille van den handel en de nijverheid, en tegelijkertijd wordt de wedstrijd tusschen de staten scherper, en worden de belangen die op het spel staan grooter.

Toen Europa voor de eerste maal zich geheel bewust was geworden van zijn taak als hoofdmacht der wereld, heeft het die tegenstrijdigheid van zijn ontwikkeling opgelost in de eenheid van het Romeinsche rijk en den Romeinschen vrede; het nieuwe Europa daarentegen, in zijn veelvuldige statengedaante, heeft dien strijd niet anders kunnen temperen dan door hem over te brengen van het midden der beschaving naar de uithoeken der wereld; het bezetten van Kolonies in de afgelegen werelddeelen is de afleiding geweest voor den vernietigenden oorlog die telkens het hart van Europa zelf bedreigde, en nog bedreigt.

Want de negentiende eeuw valt te midden van het tweede ontwikkelingstijdperk, dat der onopgeloste en onbevredigde internationale verhoudingen.

Ik moet. thans dit even aangeduide schema van groei gaan toetsen aan de feiten.

Vooreerst komt Rome.

De geschiedenis van het Romeinsche rijk vormt het tweede

bedrijf in de historie van Europa, - want Hellas staat vooraan in de rij der volken; - maar dan begint ook met de tweede acte ras het Europeesche drama, - het voorgaande, Griekenlands roem, is een heroïsch, poëtisch, philosophisch voorspel.

Rome geeft de expositie van wat wij kunnen noemen: de handeling van Europa; het is een voorbeeld van het uitzettingsvermogen en de bewegingskracht van een volk en staat. In den aanvang een stad, is Rome een wereldrijk, haast een wereld geworden, daar het de wrijving en tegenstand van de beperkende omstandigheden heeft weten te overwinnen, heeft overwonnen.

Hoe hard hebben de Romeinen het gehad om zich in Italië te laten gelden en hun nationaliteit te doen erkennen als den aanvoerder van het schiereiland. Maar daarna, uittredende uit de eerste enge periode van hun volksbestaan, hebben zij den grooteren kamp tegen het buitenland opgenomen om hun internationale positie te veroveren, hun handel en geldmarkt uit te breiden, de mededingers uit den weg te ruimen en zich te handhaven als de eerste, weldra als de eenige zelfstandige mogendheid in het gebied der Middellandsche zee.

Nergens, als in de Romeinsche historie, gedurende haar beide genoemde phasen, ligt zoo aan den dag, dat de strijd buitenaf gevoerd, hand in hand gaat met een geweldige beweging binnen den kring der burgerij. Terwijl de staat zijn grenzen uitzet, in het hachelijkst moment van den oorlog, woedt tegelijkertijd de inwendige krijg om de verruiming van de staatsvormen, de versterking van de bevolking, het compacter en meer homogeen worden der burgerij. Die binnenlandsche strijd die een begin neemt met de obscure twisten over het volkstribunaat om uit te loopen op de wetgeving van Cajus Gracchus, begeleidt gedurende vier eeuwen de reeks oorlogen ter uitbreiding van het gebied. Beide zijn vormen van de beweging, welke men het leven van den staat noemt, uitingen van zijn energie.

Een wijd veld tot het ontplooien van zijn geestkracht vond Rome daarna bij het uitoefenen zijner wereldheerschappij. Waarlijk, niet alleen door de wapenen liet het zijn macht voelen; maar door zijn beginsels van organisatie en bestuur door zijn recht, zijn taal, zijn geld; door zijn werkzaamheid in het aanleggen van wegen, in het bouwen, in het ontginnen...

Zoo openbaarde Rome, in de verschillende tijdperken van zijn geschiedenis, de heele kracht van het staat en samenleving vormend talent der menschheid. En die levensenergie was zoo machtig, dat als Rome na de vijf eeuwen van het keizerrijk in handen der Germaansche Barbaren valt, het idee van het keizerrijk in het Westen van Europa bleef bestaan, en Karel de Groote met de Duitsche keizers, zijn opvolgers, het Romeinsche rijk konden denken te hernieuwen. Totdat, in het midden van de dertiende eeuw, met den ondergang van het ideaal der laatste groote Romeinsche keizers, der Hohenstaufen, ook het denkbeeld van het Europeesche Rijk zijn onherstelbaren knak ontving. Toch blijft Rome dan nog over; maar een geestelijk Rome is de erfgenaam van de wereldmacht, en het heeft in het kerkelijke dezelfde aanspraken op algemeene heerschappij als de voorganger in het wereldlijke. En niet alleen in de kerk bestaat Rome voort, maar ook in de overlevering van zijn instellingen en zijn recht en van zijn beschaving.

Welk een merkwaardig schouwspel: het Rijk is voorgoed te gronde gegaan; maar dan juist herleeft het in de overtuiging van de juristen die den strijd beginnen van den modernen staat tegenover den leenstaat, in het dichterbewustzijn dat naar de eenheid van het leven verlangt, in de aanschouwing der kunstenaars die het voorgevoel hebben van een Renaissance.

Ondergegaan, het Rijk! Er gaat geen kracht te loor wanneer ze zich eenmaal gevestigd heeft. Ik zie de geweldige energie van Rome's groei overgebracht in het Rijk der gedachten, en van daar uit terugkeerende om het leven der nieuwe staten van Europa te steunen en te versterken. Het is steeds een voortzetting van de beweging ontsprongen te midden van den kleinen Italiaanschen stam. Zij golft op en neer, zij schijnt te willen ontsnappen naar den priester- of dichterhemel, dan daalt ze neer, wordt aardsch van het aardsche, en dringt en stoot en drijft en vormt.

Maar ik zie nog iets meer: die beweging geeft niet slechts macht aan staten, zij schenkt ze aan de enkele personen eveneens. Het beeld van Rome's harde kracht staalt den geest van het individu. Er zijn menschen geweest die zich in hun alleen staan onverwinnelijk gevoelden, omdat Rome in hun geest leefde....

Zoo begin ik de energie van den staat langzamerhand in haar veelvuldige werkingen te begrijpen, al overzie ik nog niet waar mij de gedachtenverbinding heen zal voeren, omdat, bij het overdenken van eenvoudige dingen, telkens en plotseling nieuwe wegen voor mijn geest zich willen openen.

De nieuwe staten, na het Romeinsche Rijk.

Ik mag er geen bedoeling en geen plan in bespeuren, maar het feit staat vast dat de ondergang van het ideale Romeinsche Rijk, in de dertiende eeuw, samenvalt met de opkomst van de moderne nationale Europeesche staten, en met een begin, een schuchter begin nog, van internationaal politiek leven.

De dertiende eeuw is de eeuw van de Magna Charta, van Lodewijk den Heilige, van de hervormde Florentijnsche Republiek, van Karel van Anjou's tocht naar Napels. Toen doorliepen de volken het beslissende oogenblik in de eerste phase van hun bestaan, waarop het bewustzijn van een afzonderlijk, en in zijn eigenaardigheid onuitspreekbaar, volksleven, zich bij hen vast ging zetten, en de ontwikkeling van een nieuwen kring van levensbelangen zich voorbereidde.

Engeland en Frankrijk, maar ook Duitschland en Italië werden toen wat ze gebleven zijn, of lang zijn gebleven; zij kregen hun physionomie om haar niet meer te verliezen.[1)]

Natuurlijk zijn zij niet zoo uit den grond geschoten, op dat moment van de 13^{e} eeuw, om de erfenis van het overleden Romeinsche Rijk te aanvaarden, maar er is een lange, langzame groei aan voorafgegaan, een strijd inwendig en uitwendig is gevoerd, voorboden van de latere ontwikkeling hebben zich getoond; ja, men kan zeggen dat de 12^{e} eeuw al een voorproef heeft gegeven van wat haar opvolgster brengen

1) Ik haal hierbij geen autoriteiten aan, omdat alleen overbekende dingen worden meegedeeld; van Bryee af, in zijn *Roman Empire*, tot Breysig, in zijn *Entwickelung der Europäischen Völkergesellschaft*, hebben deze zaken voor goed behandeld. Hoezeer de 13e eeuw de nationale beweging heeft doorgevoerd en voltooid moge ten overvloede blijken uit het woord van Stubbs, de grootste op het gebied der historie van de Engelsche constitutie, die in een schets van die constitutie bij het einde der 13e eeuw gekomen verklaart te eindigen, want: '*we stop, with Edward I, because the machinery is now completed, the people are at full growth*,' enz.

zou en heeft gebracht. Dat alles, in 't groot genomen, is de regelmatige loop der dingen.

Bij den overgang van de 15e tot de 16e eeuw hebben die staten dan definitief hun tweede phase aangetreden. De uitbreiding om der wille van den handel en het bezit van productief gebied is het overwegende belang geworden, en de mededinging tusschen de volken heeft nieuwe vormen aangenomen door de verovering van overzeesche koloniën. Men noemt dat gewoonlijk het begin der Nieuwe Geschiedenis. En die combinatie waarvan we in onze oude schoolboeken lazen op het jaar 1492: Ontdekking van Amerika, Einde der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, Begin der Nieuwe Geschiedenis, - dat raadselvolle amalgama, uitgevonden om een jeugdige verbeelding te tergen, heeft dan toch heusch een zin. De oude strijd is over, de deur van een nieuwe wereld gaat open, een andere orde van den tijd breekt aan.

Breekt aan met allerlei bewegingen en pogingen om de internationale verhouding te schikken en te regelen. Er komen duurzame statenverbindingen voor; groepen sluiten zich bij elkander aan voor een bepaald doel; en een Europeesche maatschappij vestigt zich van staten-individuën, met uiteenloopende belangen en verschillende inzichten, toch elkander verdragend en ontziend, zoolang de altoos aanwezige strijd niet in een oorlog uitbarst.

Waartoe de bijzonderheden vermeld gedurende den heelen loop van den tijd! Liever beschouw ik uit dit oogpunt een enkel paar eeuwen, de 18e en de 19e, om mij een voorstelling te maken van het normale, aanhoudende der ontwikkeling.

Iedere eeuw die den doorslag geeft tot een verder en hooger stadium, schijnt een voorganger te hebben als een inleider tot haar werk.

Zoo kan men de 18e eeuw beschouwen met betrekking tot de 19e; want de 18e begint al de grootere statenfamilie van Europa te kennen waarmede men thans heeft rekening te houden, nu het Oosten van Europa niet meer van de rest is afgescheiden.

Er is dan, als men het zoo wil nemen, een parallele gang der gebeurtenissen in de twee eeuwen. Zij beginnen beiden met een Europeeschen coalitie-oorlog tegen Frankrijk, daàr

den Spaanschen successie-oorlog, hièr den krijg tegen Napoleon. En die oorlegen werden beide, ieder in zijn eeuw, voornamelijk met den steun van Engeland gevoerd, in Duitschland, in de Zuidelijke Nederlanden, in Italië en in Spanje, en voor Engeland waren het in den grond der zaak quaesties van handel die den stoot hebben gegeven.

Dat die twee oorlogen precies met een tusschenafstand van een eeuw door een algemeenen vrede eindigen: 1714 daar, 1814 en 1815 hier, zal wel een rein toeval wezen; maar dat er na het sluiten van den vrede een tijdperk van congressen en verbonden volgt zoowel in de 18e en de 19e eeuw, doet toch de familiegelijkenis van de tijden zeer in 't oog springen.

Tusschen 1730 en 1740 beginnen de koloniale veroveringen van Engeland welke het geregeld vervolgt met de onderbreking alleen van het échec op het eind der eeuw bij den opstand der Vereenigde Staten. Zoo wachtte ook Engeland in onze eeuw tot na 1830 om zijn bezit in de koloniën uit te breiden en te bevestigen. Voor-Indië zou nog een curieus voorbeeld van evenwijdige ontwikkeling in beide eeuwen kunnen opleveren, maar liever wijs ik er op hoe tegen het eind der 19e door hun krachtigen groei de Vereenigde Staten financieel en industrieel van England onafhankelijk zijn geworden, zooals ze het staatkundig werden vóor honderd jaar.

Men zal zeggen dat in de 18e eeuw Engeland voor zijn kolonies alleen moest kampen met Frankrijk en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, terwijl het in de 19e naast Frankrijk Rusland had te duchten. Dat is zeker een groot onderscheid, maar de opkomst van Rusland als een Europeesch rijk dagteekent van de 18e eeuw, en de redenen zijner mededinging tegen Engeland liggen ook reeds daar.

Rusland zelf vertoont eenigermate een parallele ontwikkeling. Evenals het onder czar Peter van den Europeeschen krijg tegen Lodewijk XIV gebruik maakte om zich te vergrooten, zoo hebben de oorlogen tegen Napoleon, in het begin van onze eeuw, ook daartoe gestrekt om Ruslands aanzien te verhoogen, en de positie van het czarenrijk op het eind der 19e eeuw als een soort van scheidsman der Europeesche politieke wereld, imponeerend door zijn geweldige

overmacht, lijkt, ondanks alle veranderingen, veel op zijn houding gedurende het einde der 18e.

Maar het allerbelangrijkste - want ik spreek nu niet van de staten zooals de Republiek der Nederlanden en Zweden, die van het tooneel der actieve politiek gingen verdwijnen en verdwenen, - is het lot van Pruisen. Het heeft uit de verwarring van Europa, tijdens de voorbereiding tot den Spaanschen successieoorlog, zijn koningskroon opgehaald, een belofte voor de toekomst, zooals het honderd jaar later uit de naweeën van den krijg tegen Napoleon, op het congreste Weenen, de Rijnprovincie en Westfalen zou verwerven, een pand voor zijn aanstaande overheerschende stelling in Duitschland. Daarna heeft het in twee oorlogen, eerst in verstandhouding met Frankrijk tegenover Oostenrijk, later in strijd tegen Frankrijk (Silezische oorlogen en zevenjarigen oorlog) zijn waardigheid als groote mogendheid in Europa doen erkennen en bevestigd, om die historie op grootere schaal na ruim honderd jaar te herhalen, en door de nederlagen aan Oostenrijk en aan Frankrijk toegebracht, zich te gaan voorbereiden tot een positie als wereldmogendheid.

Hier is niet van toeval spraak, maar van een schikking, - om nu nog niet dadelijk aan een beschikking te denken.

Wij moeten de opkomst en de macht van Pruisen als een noodzakelijkheid voor de eenmaal gegeven orde van Europa aanzien. Want zoodra Rusland naar de suprematie ging streven, zou het met de geregelde internationale betrekkingen voor goed zijn gedaan, wanneer het centrum van Europa, Duitschland, zwak en verdeeld was gebleven. Een tweede Polen in het midden van Europa zou een buit en een twistappel geworden zijn tusschen Rusland en Frankrijk; maar niet alleen Duitschland zou te gronde zijn gegaan, ook voor Oostenrijk en Italië was hetzelfde lot beschikt geweest. Toen dan Frederik II, het markgraafje van Brandeburgs zandsteppen, den wanhopigen oorlog vocht en doorvocht tegen de verbonden keizerinnen en koningen, was hij de kampioen van de statenfamilie van Europa. Hij heeft de latente energie van den Pruisischen staat vrij gemaakt, en die kracht kon niet meer verdwijnen. De beweging zou wel op en neergaan; en ja, er zou een tijd komen, onder het keizerrijk van Napoleon I, dat Pruisen bijna nog maar denkbeeldig be-

stond; maar laat het goede oogenblik daar zijn, en de energie belichaamt zich weer, schiet de wapenrusting aan, stuit en verslaat den veroveraar. Het is Frederik II die ook tegen Napoleon gevochten heeft.

De oproeping van Pruisen tot het aanzijn in den vorm van een groote mogendheid, is een bewijs voor het bestaan van de huishouding van Europa, de Europeesche economie.

Nu zou ik nog meer analogieën kunnen gaan zoeken tusschen de 18^{e} en 19^{e} eeuw, en ze denkelijk ook vinden - ik zou b.v. de verdeeling van Polen op het einde der 18^{e} eeuw als een pendant mogen beschouwen van de verdeelingen waarvan wij getuigen geweest zijn, van Turkije, van China; maar het is me genoeg in 't groot een beeld voor me te hebben van de voortgaande en correspondeerende ontwikkeling in de beide eeuwen. Engeland zich uitzettend, en beslag leggend op misschien wel een vijfde of een vierde van de wereld, Rusland aan den anderen kant door zijn massa aanhoudend tot vergrooting gedwongen, Pruisen tusschen Frankrijk en Rusland in geschoven, een tegenwicht èn voor Frankrijk èn voor Rusland.

Alleen in verband met wat er gedurende de 18$_{e}$ eeuw is voorgevallen kan de verhouding van de Europeesche statenfamilie in de 19e eeuw worden begrepen. Daartoe heb ik mijn aandacht aan de overeenkomst en het parallelisme van de twee eeuwen gewijd, en niet voor een mystiek spelletje met jaartals-analogieën. Maar nu meen ik ook dat er een licht voor me opgaat over de duistere massa's van feiten, al blijft er nog veel wat ik voor mezelf niet formuleeren kan. Ik zie de 19e eeuw zich loswikkelen van den achtergrond van haar voorganger: dààr, alle gebeurtenissen in kleiner afmetingen en veelal met een physionomie die ik niet anders noemen kan dan *Louis quinze*; hièr, alles opener, vrijer, massiever, grootscher. Tegen het eind van de eeuw wordt het tempo der ontwikkeling sneller, evenals het in de 18$_{e}$ versnelt bij de nadering der groote Revolutie.

De Revolutie! Daarvoor heb ik geen formule nog gevonden. 't Is me soms alsof de groei der dingen regelmatig voortgaat, zonder dat ik met de revolutie bijzonder rekening heb te houden; dan weer gevoel ik haar als de aankondiging van het Nieuwe en Groote. Ik moet dit overlaten.

Kan ik nu mijn verkregen inzicht toepassen? Mij dunkt ik heb in 't algemeen een begrip gekregen van de richting der gebeurtenissen, omdat ik een voorstelling bezit van de energie van staats- en volksleven. Ik neem de geweldige uitbreiding waar, de kracht overvloeiend naar alle kanten, en de mededinging in de huishouding der statenfamilie die zich al meer en meer aan ongeschreven regels bindt met het doel om het evenwicht te bewaren. Maar tegelijkertijd zie ik de spanning in het inwendige der staten, werkende tot een concentratie van krachten: op politiek gebied door een nauwere vereeniging der burgers, in het dagelijksch leven en verkeer door een bijeenbrengen en beheerschen van alle hulpmiddelen.

Is 't dus mogelijk, daar ik de richting van de eeuw ken, haar karakter te bepalen? Men noemt haar de *wetenschappelijke* en ook de *sociale* eeuw. Ik zou geen betere benaming kunnen bedenken. Want aan de wetenschappelijke techniek, den trots van den tijd, heeft zij het toch te danken, dat zij voor haar uitbreidingsstreven geen grenzen heeft te erkennen. Zij vermindert de afstanden van tijd en ruimte door spoorwegen, telegrafen en kanalen, zij exploiteert en produceert door machines, zij bezit het bewegelijkste en gemakkelijkste middel; en waar hinderpalen voorkomen, daar heeft zij de overtuiging, dat zij door nieuwe uitvindingen of technische verbeteringen uit den weg zullen worden geruimd. Waarom zou ze zich dien naam van de wetenschappelijke eeuw niet laten welgevallen, nu ze van alle wetenschappen heeft geprofiteerd. Voor komende eeuwen zij 't dan bestemd om zich naar een specialen tak der wetenschap te noemen. Laat de 20^{e} bv. de eeuw der electrische techniek heeten. Maar aan de 19^{e} blijve de naam van de wetenschappelijke eeuw verbonden, om der wille van het ongekend bloeien van alle vakken der wetenschap.

Sociale eeuw daarentegen teekent het inwendig leven van den tijd af. Het nationaliteits-bewustzijn der staten heeft zich doen gelden sinds de 12^{e} en 13^{e} eeuw, daarbij voegt zich nu, als een hoogere vorm van het gevoel voor samenhang, het maatschappelijk bewustzijn, de overtuiging van een samenleven. En dit gevoel beantwoordt aan de vereeniging tusschen de volken. De heele ontwikkeling van Europa berust, bij alle onderlinge jaloerschheid en twist, op de behoefte aan wereld-

vrede, niet een Godsvrede, zooals in de Middeleeuwen, maar een handel- en verkeersvrede. In die omstandigheden is *sociaal* het betere woord naast het oudere, niet te vergeten woord *nationaal*. Want nationaal staat gelijk met exclusief; sociaal vereenigt niet alleen de klassen van een volk, maar de volken zelf tot een samenleven.

Mogen dus de namen van *wetenschappelijk* en *sociaal* als een vlag boven de 19e eeuw wapperen!

Een eind verder schijn ik thans gekomen op den weg van mijn onderzoek, omdat ik een vruchtbaar beginsel meen gevonden te hebben....

Maar mijn plotselinge vlaag van enthousiasme voor de leuzen der eeuw bevreemdt me....

Ben ik dan op eenmaal vergeten dat ik in den donker ga, en mijn pad al tastend moet zoeken?

Meen ik heusch met die twee woorden: wetenschappelijk en sociaal, het karakter van de 19e eeuw te hebben aangegeven? Waarom dan niet liever Darwin en Marx genoemd?

In gedachte zoek ik de andere eeuwen op en tracht aan ieder een persoonsnaam toe te kennen.

Voor sommigen gelukt het.

Enkele menschen hebben bij het krachtig uitgedrukte van hun individualiteit tegelijkertijd een universaliteit en een natuurlijkheid die hen geschikt maakt tot vertegenwoordigers van hun eeuw.

Zoo bezit de 13e eeuw haar type in Frans van Assisi, niet alleen omdat hij de naïeve vroomheid voorstelt in haar eerste verrukking over den rijkdom van het geloof, maar ook omdat hij ons een beeld schenkt van de denk- en levenswijs der opkomende burgerklasse van zijn tijd. Hij heeft nog een persoonlijkheid, behalve die van den stichter eener orde: bij hem meenen wij den mensch van de 13e eeuw te vinden.

En dat is Luther voor de 16e eeuw. Hij is meer dan een hervormer, hij bezit het geloovige, strijdbare, en met het onrustige, het vertrouwende, levendige van zijn tijdgenooten, en daarbij is hij voluit een mensch. Wij kunnen de eeuw niet binnenkijken of onze blik ontmoet Luther, zooals wij in de 13e overal Frans van Assisi aantreffen.

Dien kunstenaar stellen wij het hoogst die ons in zijn werk een menschentype geschapen heeft; evenzoo verwachten wij van een tijd dat hij zich uitdrukt in een karakter.

Wie is de man van de 19e eeuw? of zoo de tijd te rijk en te veelvuldig is geweest dan dat voor ons nu reeds een enkele persoonlijkheid de eeuw kan vertegenwoordigen, in welke typen heeft de eeuw zich gegeven?

Dat ik die vraag heb kunnen verwaarloozen, en over het karakter van de eeuw heb willen spreken voordat ik het karakter van de menschen der eeuw kende!

Want het individu heeft waarde zoo goed als de groep, en hij heeft zijn energie, zijn spanning, zoowel als zijn activiteit evenzeer als de staat.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

Sonnetten.

I.
Vaderland.

Mijn wilde ziel, een vogel bang voor banden,
Leefde in twee landen, liefde er geen van tweeën,
Zong onbeschroomd haar droomen en haar weeën,
Om 't even waar haar zwervend leven banden

Der winden wil, tot, warm en teeder, gleeën
Over 't gevedert van mijn ziel, uw handen
En toonden 't schoon mij van mijn Lage Landen,
Haar blanke luchten en haar zilvren zeeën.

Nu loof ik blij de weeke bleeke duinen
Van 't vaderland, door liefde mij gegeven,
De paerelzee, waar pinkezeilen bruinen;

De weelge boschjes vroô van vogelleven,
De weiden groen, de purpren tulpentuinen
En 't reinblauw ruim, waar grijze meeuwen zweven.

II.
Levenswinter.

Schim van mijzelve, bleek in grijze dracht,
Rijpwit omlokt het rimpelrijk gelaat,
Gebogen over 't sprokig vuur, waar praat
Een roode-en-gouden haardkabouter zacht; -

Zie ik mij zitten, rein van smart en haat,
Eenvoudig kind - de kringloop is volbracht -
Tevreden zingende in mijn levensnacht,
't Verleden ziende als een beweegbre plaat.

En nevens mij buigt bevende ook mijn Al,
Mijn zeegnende Engel en mijn eenig Kind
Den kruin besneeuwd door Levens vlokkenval.

Wij luistren wachtend... zacht, door d' avondwind
Gedragen, trilt al ver bazuingeschal
Van blanken Dood, die saam ons droomen vindt.

III.
Herfstboomen.

De bleeke boomen rillen langs de bermen,
Door wuften Zomer wreed alleen gelaten.
Zij heffen zacht hun kranke smartgelaten
Naar 't koude blauw, of Zon zich wilde ontfermen.

O woeste Wind! wat doet zoo boos u haten
Die goede boomen? hoor hun treurig kermen,
Wen, scheurende af den schat dien zij beschermen,
Gij ruw hen dwingt hun blaadren los te laten.

Van pril smaragd tot jubelhel oranje,
Trotsch op hun tooi als op hun pluimen, pauwen,
Stonden zij fier, kastanje bij kastanje.

Nu zieklijk-geel en deerlijk om te aanschouwen,
Geen dreve meer, maar ijle wegefranje... -
Wind, streel hen teêr! voel eerbied voor hun rouwen!

IV.
Herfstbui.

Een schaar van helden, werpend weg hun kransen,
Om 't ridderfeest voor 't oorlogsveld te laten,
Staat, zwartgepantserd, weerbaar doch gelaten,
De boomenrij in koopren wolkenglansen.

Geweldig klettert, wettende op de straten
De scherpgevelde lange zilverlansen,
Het regenleger en veroovringkansen
Bazuint de Storm met wild gehuil van haten.

Dan wapenstilstand. - Laatste blaadren keuvelen,
Als meisjes blij in zijden ritselkleederen.
Door Zon verwonnen ligt de Storm te sneuvelen.

Palmzwaaiend wandlen vlammende gelederen
Van Englen kalm op gouden wolkenheuvelen
En ‘Vrede op aarde’ ontvloeit hun vleugelvederen.

V.
Wintermaan.

O paerelblanke mellekzachte maan!
O waterlelie van de hemelplas!
Die 'k uit mijn venster, toen het lente was,
Zag boven 't zwart der kloosterboomen staan!

Bezilvrend zink, beblauwend ruitenglas,
Den weg betoovrend tot een sprokelaan,
Waar schaduwen van wolken spoken gaan
Op sneeuw van maanlicht gouddoortrild van gas.

Smaragden maan, zoo ijzig hard en koud,
Zijt gij dezelfde, o hemeloog vol spot!
Wie 'k lang geleên, mijn jeugddroom heb vertrouwd?

Ik staar u aan en zie de slang van 't Lot
Die uit uw kelk zijn gifspiraal ontvouwt,
O maan! symbool van d' onbekenden God!

VI.
Sterrenhemel.

De sterren vonklen, diamanten spangen
Van d' eeuwgen voorhang, van het zwartfluweelen
Hemelgordijn dat Englen moet verhelen:
Ik hoor den weerklank van hun vredezangen.

O ijzigkoude grijpende juweelen!
Laat even maar in weeker plooien hangen
Dien voorhang van mysterie, laat mij vangen
Eén hemelstraal - en heel mijn zijn wordt kweelen.

Ja, spelend kweelen als een kind vol onschuld,
Dat, blij tevreden, in een kleine kamer,
Wacht tot, na regen, zich de wei met zon vult.

Hoor hoe mijn ziel, hoog boven 't hartgehamer,
Zich, blank van hoop, met jubel van triomf vult
Over het Lot, verwonnen leedberamer.

VII.
Winterleven.

Mijn zomer-blijmoed, rozedronken lijster,
Is bloô gevloden voor den grijzen Winter,
Op tintlend zilvren troon gezeteld ginter,
Zijn heerschappij inwijdend met geteister.

O de eerste witte vlokkenval verblindt er
Mijn brandende oogen, de ijzel martelt bijster
Mijn moede voeten, 't spoor der vreugde bijster...
Wie wijst mij waar ik veilig overwinter?

O vlammengeest! ik strek tot u mijn armen!
Met gouden keetnen wil mij spelend boeien
In 't kamerkijn, tot Lente mij komt warmen!

O vuur, wil mild mij 't kille hart doorgloeien!
Tulp in een sneeuwtuin, kelk vol zon-erbarmen,
Zal 't koude hart in gouden glorie bloeien.

VIII.
Winterbosch.

Nu slingert Winter blanke parelsnoeren
Om 't armoe-naakt der bruine boomentwijgen,
Gehoonde slaven die zich rillend neigen:
De grimm'ge Winter moet zijn wil volvoeren.

Rouwzwarte raven, klaaglijk roepend, stijgen
Uit neveldreven, waar ze op lijken loeren.
Stormwilde meeuwen laten mak zich voeren
Op grijzen vijver, waar de waatren zwijgen.

O boomen trouw, in ketenen geslagen!
O meeuwen trotsch, van de eigen zee verdreven!
O vijver vrij, die menschenvolk moet dragen!

Uw winterlijden lijkt mijn dichterleven:
De strenge Stof, die doet zoo droef mij klagen,
Knelt, temt en stremt mijn ziel, die vrij wil streven.

IX.
Winterslaap.

Ik wilde een wijle stil en veilig dood zijn,
Tot blonde Mei, omstuwd van blanke duiven,
Mijn doodebed kwam troostende overstuiven
Met perzikbloemen die 'lijk rozen rood zijn.

'k Zag nachtezwart niet langer me overhuiven,
Ik zag niet dreigen, drakenoog, mijn noodsein.
Licht zou de sluimer die mijn ziel omvloot zijn,
Maagdelijk teêr als blauwe dauw op druiven.

Zal, Doorenroosje, na dat doode-rusten
In 't lenteleven 'k zingend wederkomen,
Zegenend Mei, wiens lippen vrij mij kusten?

Of, zalig slapend, zal ik 't leven schromen
En blijven kalm in 't rijk van de onbewusten,
Wijl 't eenig heil is sluimer zonder droomen?

X.
Wolken.

De vrije wolken drijven boven 't veld.
- ‘O wolken vrij! waar zeilt zoo blij gij heen?’
- ‘Wij schijnen blij, - wij zijn gestold geween.
Wij schijnen vrij, - wij zijn in Gods geweld.’

- ‘Zijt ge als mijn ziel dan, zwijgende en alleen?’
- ‘Word week als wij, o tranenvolle! en smelt,
Tot elke drop een bloem die schoonheid meldt
Ontbloeien doe in harten hard als steen.’

- ‘Wie neemt die weduwpenning dankbaar aan?
Wacht niet mijn schamele armegave spot,
Mijn kelkvol in d' ellenden-oceaan?’

- ‘Stil! geen verzet! gij zult, gedwee aan 't lot,
Melodisch weenend door het leven gaan.
Of 't één zal troosten weet alleenig God.’

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Cd. Busken Huet's *Historische en romantische werken en reisherinneringen*. VI. Groen en Rijp. VII. Brieven van een kleinstedeling. - Novellen. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1899.

Het gaat met de uitgaaf van Huet's werken als met de wonderbare vermenigvuldiging der brooden uit het Evangelie: er schijnt geen einde aan te komen. Zoo ontvangen wij thans geschriften die vermoedelijk alleen aan de ouden onder ons bekend waren, aan hen die in 1854 en 1856 reeds tot het volwassen, lezend publiek behoorden. Het zijn *Groen en rijp* van T h r a s y b u l u s en de *Brieven van een kleinstedeling* van L o d e w i j k v a n M o n t a l t e.

Het eerste boek dagteekent voor de eene helft uit Huet's nog al stormachtigen, of wil men liever: waaierigen studententijd, voor de andere helft uit zijn proponenten- en eersten predikantentijd. Het was Huet's debuut in de letterkundige wereld, maar het proefstuk was nog geen meesterstuk.

De Gids was over het boekje niet best te spreken, al gunde de ongenoemde criticus uit het Octobernummer van 1854 zich den tijd, negen bladzijden van het Bibliografisch Album eraan te wijden. Wist hij wie zich achter den schuilnaam Thrasybulus verborg? Was het wellicht belangstelling in den jongen schrijver, die hem drong de roede niet te sparen? Van de verhalen uit de studentenwereld heet het, dat het den schrijver aan scherpte van blik, aan gekuischtheid van smaak en aan aesthetisch oordeel blijkt te ontbreken, waardoor hij vormen geeft zonder wezen en in doellooze

ruwheid het eigenaardige van het studentenleven ziet. Van het eerste verhaal ‘De Duivelstree’ zegt de criticus dat de aardigheid ervan banaal-laf is en eene mate van spirit bevat als wij den *commis-voyageurs* gaarne toekennen. Alleen ‘De levenswijsheid van Nathaniël Kip, den oppasser’ komt, zonder nadere motiveering, er iets beter af, maar verhindert toch het eindvonnis niet dat over de studentenverhalen in deze woorden geveld wordt: ‘De auteur heeft alzoo geen bewijs geleverd van kritiek te bezitten, toen hij al deze opstellen herdrukken liet, wel toen hij ze in zijn voorbericht den weinig vleijenden naam van grollen schonk.’ Gunstiger luidt het oordeel over de tweede afdeeling van het boek ‘De groote menschen’. De criticus ontdekt er oorspronkelijke en frissche gedachten in; sprankels van geest en valsch vernuft dooreengemengd flikkeren er hem uit tegen; maar de verwarring van begrippen lijkt hem in het eene stuk al erger dan in het andere en Thrasybulus' humor noemt hij ‘het bonte kleed... waarin de middelmatigheid zich verschuilt om een oogenblik de blikken tot zich te trekken’. Aan het eind van zijn recensie wordt de criticus zachter gestemd, wanneer hij, na ‘heengewroet’ te zijn ‘door een bajert, waarin de ongelijksoortigste elementen dooreenwarrelden’, na ‘geworsteld’ te hebben ‘tegen wanbegrip, valsch vernuft en onzin, gehuld in dikwerf zeer behaaglijke vormen, zoodat het schiften van wezen en schijn soms niet weinig bemoeielijkt werd’, genaderd is tot de vertelling ‘Een dag plezier hebben’ en erkennen moet ‘dat het groene hier is gerijpt.’ ‘De aanleg heeft zich ontwikkeld, de ruwheid is verfijnd zonder iets in scherpte te verliezen; de joligheid is vrolijkheid geworden, met verlies van de jongensachtigheid, die gene kenmerkte; daarbij is de voorstelling levendig en heeft zij zelfs op vele plaatsen gloed en geest’. Op dien weg raadt de criticus den schrijver van *Groen en rijp* voort te gaan, want - men lette wel op dit oordeel over den achtentwintig-jarigen auteur, den toekomstigen schrijver der *Letterkundige Fantasiën* en van *Het Land van Rembrand* - ‘eene idee in al hare deelen te beschouwen en in al hare consequenties door te voeren, ligt buiten zijn bereik; eene idee plastisch voor te stellen, onder beelden te brengen, gelukt hem voorzeker beter; in de wereld der gedachten blijkt hij tot dusverre niet te huis, in het leven om zich heen toont hij het te kunnen worden.’

Wanneer men thans, nadat bijna een halve eeuw erover heengegaan is, het boek en de recensie herleest, blijkt de criticus van 1854, al is zijn toon wat barsch en al klinkt zijn zoo besliste uitspraak omtrent 's mans onvatbaarheid om een idee in hare consequenties door te voeren ons thans zonderling in de ooren, niet onjuist te hebben geoordeeld. Er is inderdaad in Thrasybulus' *Groen en rijp* weinig leesbaars meer tenzij hier en daar een geestige opmerking, enkele gedeelten uit ‘Nathaniël Kip’ en ‘Een dag plezier hebben’, dat bovendien sterk onder den invloed van Hildebrand, misschien ook van Sterne, staat.

Had Thrasybulus-Huet sedert niets van zich doen hooren, geen haan uit den letterkundigen hof zou ooit meer 's mans naam, laat staan zijn lof hebben uitgekraaid.

Maar Huet zou het er niet bij laten. Op de opstellen van 1847 tot 1853 volgen, in 1856, de eerste ‘Brieven van een kleinstedeling’ onder den pseudoniem Lodewijk van Montalte, in den door Lindo in datzelfde jaar opgerichten *Nederlandsche Spectator* geschreven. Huet was sinds 1851 predikant bij de Waalsche gemeente te Haarlem en, zooals Allard Pierson het in zijn *Jongere Tijdgenooten* in het artikel naar aanleiding van den eersten bundel van Huet's Brieven zegt: ‘Hij was predikant met hart en ziel, Kristen uit volle overtuiging’, gelijk blijkt uit een merkwaardigen brief aan zijn aanstaanden zwager Dr. J.C. van Deventer van 14 Juli 1853. ‘Huet’, zegt Pierson, ‘was Kristen geworden door en in de uitoefening van zijn kerkelijk ambt.... Zelfkennis doet hem een ernstige levenstaak begeeren; en het ernstig opnemen van zijn taak doet een kristelijke overtuiging in hem rijpen, waarvan de oprechtheid en innigheid niet in twijfel mag worden getrokken, al was nooit hare vastheid groot, al is zij in het eind niet bestand gebleken tegen vroeger reeds aanwezige krachten die hij door het aanvaarden der predikantsbetrekking meer teruggedrongen dan overwonnen had.’

In de acht ‘Brieven van een kleinstedeling’, van Januari 1856 tot Juli 1857, worden vooral onderwerpen behandeld, met zijn ambt in verband, vallende binnen den uit den aard eenigszins beperkten kring van denkbeelden, waarin zich de herder van een kleinegemeente in een kleine stad als Haarlem tot op dat tijdstip bewoog. Al getuigt de stijl der Brieven van letterkundigen smaak, al maken

geest en een satirieke redeneertrant menig gedeelte van Montalte's beschouwingen tot een geestelijke genieting, den letterkundigen criticus, den novellist speurt men in deze stukken nog niet.

Het is de tijd waarin de Génestet zijn *Leekedichtjes* schreef, en iets van den humor en de satire dier stekelige gedichtjes vindt men op vele plaatsen ook in deze Brieven. Men vergelijke bijvoorbeeld den zevenden Brief ‘Over de vormen’ en zijn beschouwingen over het ontzag voor de Witte Das ten onzent met des leekedichters:

> Een hagelwit stropje om een zeer stijven nek
> Steil als een gepleisterde muur;

of met de Génestet's uitval tegen Deftigheid, dien ‘Bastaard van den Ernst,’ die hij ‘verhangen aan een Witte Das’ (bij Huet zoowel als bij den leekedichter met hoofdletters!) ‘ergens plechtig’ zou willen zien ‘bungelen’. In den Brief ‘Over het Christelijk element’ vind ik deze zinsnede: ‘Waar er zeventienhonderd [protestantsche leeraars in ons vaderland] zijn, vindt men met minder moeite dominés dan steekhoudende argumenten; want, mijn waarde vriend, daar is onderscheid tusschen steekdragend en steekhoudend’. De Génestet schertste omtrent dienzelfden tijd:

> ‘t Houdt geen steék;
> Maar een Steek
> Houdt het toch! -’
> Zei een beek.

Pierson, dit tijdperk van Huet's geestelijke ontwikkeling besprekende, breekt den staf over de bekrompen wijs waarop in die dagen de Protestantsche kerk haar herders en leeraars opvoedde. Huet klemt zich aan zijn predikambt omdat hij geen anderen weg ziet om een degelijk mensch te worden. ‘Dat er nog een maatschappij is; dat er maatschappelijke nooden zijn waaraan jonge krachten zich kunnen wijden zonder te moeten vervallen in eenig theologisch geharrewar, heeft hij aan de Universiteit niet geleerd.. Er is een samenleving; er zijn duizenden, weinig beter dan slaven; onterfden, ten prooi aan altijd grooter verbastering, niet ontevreden - misschien! - maar dan alleen omdat zij zelfs het besef van een menschwaardig bestaan hebben verloren. Onze jonge man heeft er niet van gehoord...’

Het moge waar zijn dat wat in 1890 door Pierson diep gevoeld werd, vier en dertig jaar vroeger tot Huet nog niet diep was doorgedrongen - ook later, wanneer hij ‘dominé af’ is, neemt, voor zoover wij weten, de sociale quaestie geen groote plaats in Huet's leven - dat hij er in die dagen toch niet geheel ongevoelig voor was, blijkt wel uit hetgeen voorkomt in Montalte's Brief, ‘Over de Zondagstreinen.’ Daar lezen wij deze voor 1856 merkwaardige woorden: ‘Neen, het *is* geen zonde, zoo de zielen onzer medeburgers, vermoeid en belast na zes dagen arbeids, “hunkeren naar vrije lucht, naar volle lentezon.” Alleen de tiranny van het conservatisme, de vrees voor omwenteling of volksoploop, de zucht, om de eeuwenheugende minderjarigheid der lagere standen te helpen rekken en verlengen, alleen onbarmhartigheid, geen christendom, geen liefde, maar eigenbaat en broederhaat alleen zijn bij magte, om aldus de heiligste regten der menschheid in den minderen man te miskennen.’

Voor Huet en zijn tijd zijn deze Brieven zeker niet onbelangrijk; maar de letterkundige waarde van dezen bundel ligt in de negentien Novellen, die het boek completeeren. Het zijn kleine schetsen, dagteekenend uit de jaren 1870 tot 1872, dus uit de eerste jaren van Huet's achtjarig verblijf in Nederlandsch-Indië als hoofdredacteur van de *Javabode*, de courant, zooals hij in zijn brieven schrijft, ‘onder de Indische couranten de eenige die een literarisch tintje heeft’, tevens ‘de kwelgeest die mij dagelijks kopy vraagt en de weldoener, die mijn keukenschoorsteen doet rooken.’

Ook deze novellen, al stammen zij uit de tweede helft van Huet's letterkundige loopbaan, zullen voor velen nieuw zijn. De eerste en de tweede uitgaaf verschenen beide te Batavia bij Ernst & Co. In *De Gids* vond ik ze niet besproken en ik zelf maakte er eerst weinige jaren geleden voor het eerst kennis mede, in mijn lectuur telkens gehinderd door de drukfouten, waarvan de tweede uitgaaf krioelt.

Of Huet zelf veel waarde hechtte aan deze schetsen, is mij niet kunnen blijken. In zijne particuliere brieven uit dien tijd wordt wel herhaaldelijk over zijn arbeid voor de courant gesproken, maar van deze kleine novellen niet gerept. Toch nemen zij een eigenaardige plaats in Huet's letterkundig leven in. Huet - het is herhaaldelijk opgemerkt - was, ondanks alles, en al liet hij

zich over Holland en de Hollanders soms ook nog zoo scherp uit, een Hollander in zijn hart. En nu is het aardig om te zien, hoe daar in Batavia, naast de herinnering aan zijn optreden als twee en twintigjarig proponent in het Zwitsersch dorpskerkje van Les Croisettes - het meesterstukje waarmee de bundel aanvangt -, telkens weer herinneringen door hem worden opgerakeld aan Holland: aan het Hollandsch landschap en de oud-Hollandsche buitenplaatsen in ''t Huis de Beek' en 'Gabrielle', aan een Hollandsche pastorie in de 'De laatste pleisterplaats', aan een Zaanlandschen graanhandelaar in 'Adeline', aan een Hollandschen catechisseermeester in 'Gabrielle', en tot zelfs, in 'Het medaljon', aan een Hollandschen Zaterdagschen schrob- en schuurdag met al zijn apen dependentiën.

Men hoore, hoe levendig die laatsten den Indischen journalist voor de oogen zijn blijven staan: 'Die emmers, grasgroen van buiten en vuurrood van binnen, met blinkende koperen randen aan den voet, stonden na volbragten arbeid te droogen tegen den muur in de middagzon. Daarnevens schaarde zich allengs eene geheele batterij van keukengereedschap en grof huisraad, stuk voor stuk binnenshuis hetzij blank-, of bruin-, of witgeschuurd en dan naar buiten gebragt: een ijzeren braadpan, die eenige overeenkomst had met een kolenbak, een koperen vischstel, vertind aan de binnenzijde, een koffijmolen in de gedaante van een gebruineerde stoof met het handvatsel van een draaiorgel in een koperen bekken boven op, afgespoelde luiwagens met in het krijt gezette stelen, en ten laatste nog een voorwerp, insgelijks afgespoeld en in het krijt gezet, een langwerpig vierkant houten raam, met ellipsvormige opening in het midden.' Hoe dit laatste voorwerp als 'medaljon' dienst zal doen en met welke heilzame uitwerking, leze men in de aardige novelle zelf na.

In een brief aan Mej. Francisca Gallé, gedagteekend Buitenzorg 13 Augustus 1871, schrijft Huet naar aanleiding van een roman van de Nederlandsche schrijfster: 'Mijn hoofdbedenking is, *qu'au lieu de faire de la littérature, vous faites du sentiment*. Mevr. Beecher Stowe[1)] daarentegen, tout en faisant du sentiment, fait de la littérature.' Huet is in deze schetsen meer aan den kant van de

1) In *The minister's wooing*.

Amerikaansche en bij hem blijft de literatuur steeds de baas over het sentiment. Maar al is van deze novellen, die meer geschreven zijn om den Indischen keukenschoorsteen aan het rooken te houden dan uit een onweerstaanbaren drang van het hart, niet elk stuk een meesterstuk, daar is onder die negentien schetsen misschien maar een enkel dat men zou willen missen (‘De wet der misdaad’); verreweg de grootste helft behoort tot die letterkundige lekkerbeetjes, die een fijnproever niet laat voorbijgaan. Want al moest Huet zijn leven lang schrijven voor den broode, een broodschrijver is hij nooit geweest en had hij nooit kunnen worden. Daarvoor waren zijn smaak, zijn artistiek gevoel en tegelijk zijn gevoel voor de taal op te degelijken grondslag gevestigd. Wat Huet ook schreef, een letterkundig essay, een novellistische schets, een politiek betoog, of ook maar een simpel kattebelletje, het was alles àf, met zijn eigen stempel erop, rechtvaardigend het woord van Quack: ‘Huet zal blijven leven eeuwen lang, door zijn stijl.’

Muzikaal overzicht.

Bij den aanvang van het jaar, waarmede wij, volgens de gewone opvatting, een nieuwe eeuw ingaan, zal het niet ongepast zijn, het actueele voor een oogenblik te laten rusten en een blik te werpen op hetgeen er met betrekking tot de toonkunst in de laatste honderd jaren is voorgevallen.

Die beschouwing toont ons het verblijdend verschijnsel, dat in de negentiende eeuw de Muziek zich niet alleen buitengewoon ontwikkeld heeft, maar ook in veel ruimeren kring dan voorheen den menschen ten zegen is geworden.

In twee richtingen heeft de toonkunst zich ontwikkeld: in de richting der *absolute muziek* (de zuiver symphonische) en in die van de *muziek toegepast op het drama*.

Na de kerkelijke muziek van Bach en de oratoria van Händel trad de toonkunst in veel inniger verhouding tot het individueele leven, en zoo ontstonden de instrumentaalwerken (symphonieën, sonaten enz.) van Haydn, Mozart en Beethoven, waarin het langzamerhand merkbaar wordt, dat bepaalde, aan het gemoedsleven ontleende stemmingen zijn uitgedrukt. Bij Haydn openbaart zich dit nog uiterst zwak; verreweg de meeste zijner toonscheppingen zijn voor ons niets meer dan ‘Tonspielereien’. Bij Mozart treedt het iets meer voor den dag, evenwel lang zooveel niet als in zijne dramatische werken.

Eerst met Beethoven, wiens meesterstukken in de 19de eeuw ontstaan zijn, begint een nieuw tijdperk voor de toonkunst: de verheffing namelijk van de instrumentale muziek tot kunst van uitdrukking. Wat hem als instrumentaal-componist van zijne voor-

gangers onderscheidt, is een althans in sommige zijner toonscheppingen merkbaar streven om zich aan de vormen der absolute muziek te ontrukken en bepaalde poëtische gedachten uit te spreken. In verscheidene zijner sonates is dit te ontdekken, en werpt men een blik op zijne reeks symphonieën, dan komt men er van zelf toe, die te rangschikken in twee klassen: die werken, welke op het standpunt der symphonieën van Haydn en Mozart (d.w.z. van de absolute muziek) staan, dat zijn de 1e, 2e, 4e, 7e en 8e; en die waarin nog iets anders dan een zuiver muzikale strekking valt op te merken, zooals de *Eroïca*, de 5e, de *Pastorale* en de 9e.

Men zou kunnen vragen, hoe het mogelijk is, dat Beethoven, na de ontwikkeling, die de instrumentale muziek had verkregen, en waarvan hij blijk geeft in de 3e, 5e en 6e symphonieën, in de 7e en 8e weer overgaat tot de absolute muziek, tot de dansvormen - zij het ook in de meest ideale beteekenis van het woord. Wellicht onbewust gaf de meester het antwoord in zijn laatste symphonie. De instrumentaal-muziek was niet bij machte datgene, wat hij wenschte, volmaakt duidelijk uit te drukken. Nadat hij haar in de 9e symphonie tot de uiterst bereikbare grenzen had gebracht, riep hij het woord te hulp, dat alleen in staat was zijne gedachte uit te spreken.

De componisten, die na hem op dit gebied werkzaam waren, schijnen de beteekenis hiervan niet gevoeld te hebben, en niet tot de erkentenis te zijn gekomen, dat deze vorm, na een drie en zestig-jarige gestadige ontwikkeling (Haydn componeerde zijn eerste symphonie in 1760, Beethoven zijn laatste in 1823) aan een punt was gekomen, waar uitbreiding niet meer mogelijk was. Althans die componisten gingen voort met symphonieën in den geest der vroegere te schrijven, maar van hoeveel talent en soms genialiteit vele van die werken ook mogen getuigen, afgescheiden van de technische vorderingen, kan men er niet van zeggen, dat zij de Beethovensche symphonie tot hoogere ontwikkeling hebben gebracht. Noch Schubert's C dur-symphonie, of zijn onvoltooide H mollsymphonie, noch de symphonieën van Mendelssohn, Schumann, Gade, Brahms en andere voorname vertegenwoordigers der zoogenaamde ‘nieuwe klassieke school’ geven eenig blijk daarvan.

In Frankrijk werd, kort na den dood van Beethoven, een poging

gedaan, om in de symphonie, met behoud van haar vorm, door den componist bepaald aangegeven ideeën uit te drukken. De man, die dit trachtte te doen, was Hector Berlioz. Hij was niet, zooals wel beweerd wordt, de stichter der ‘Programma-muziek’ (want die is al eeuwen oud en men vindt daarvan proeven bij de beste componisten, als Bach, Haydn, Beethoven enz.), maar hij was toch de eerste, die geheele romans (*Symphonie fantastique*) of gedichten (*Harold en Italie*) in symphonischen vorm poogde weer te geven.

Tot een uitbreiding van dien vorm is Berlioz evenwel niet gekomen. Wel echter heeft hij de eenheid van vorm, den samenhang tusschen de verschillende deelen zijner symphonie bevorderd door het herhalen van een en hetzelfde thema in alle afdeelingen. Men vindt dit zoowel in de *Symphonie fantastique*, waarin de gedachte van den kunstenaar aan zijn geliefde in een bepaald motief (de zoogenaamde *idée fixe*) weerklinkt, als in de symphonie *Harold en Italie*, waarin de held zijn eigen motief heeft (door de alt-viool met begeleiding van harp voorgedragen), dat telkens weder te voorschijn komt te midden van de landelijke scènes, die aan 's dichters geest voorbijtrekken. Intusschen is ook het terugkeeren van een motief uit een vorige afdeeling in een volgende geen uitvinding van Berlioz. Het komt o.a. bij Beethoven voor, en wel in de finale der 5e symphonie (herhaling van het Scherzo) en nog sterker in de finale van de 9^{e} symphonie, waarin reminiscenzen uit alle vorige afdeelingen worden aangetroffen. Bij Beethoven is die terugkeer der motieven evenwel slechts sporadisch; bij Berlioz daarentegen komen de thema's of motieven consequent terug en vormen zij een band van eenheid tusschen de verschillende deelen.

De fout van Berlioz is, dat hij in zijne symphonische werken *te veel* wil uitdrukken. Hij is niet tevreden met het weergeven van de poëtische gedachte, maar wil, dat wij uit de klanken van zijn orkest zullen hooren, *wat* zijne personen zeggen, en laat dat orkest dramatische tooneelen voorstellen. Het verst is hij daarin zeker wel gegaan in de laatste instrumentale afdeeling van zijne ‘symphonie dramatique’ *Roméo et Juliette*. Deze afdeeling heeft tot opschrift: ‘Roméo au tombeau des Capulets. Réveil de Juliette. Elan de joie délirante, brisé par les premières atteintes du poison.

Dernières angoisses et mort des deux amants.' In dit melodramatische orkeststuk met zijne telkens afgebroken zinnen en zijne instrumentale recitatieven heeft Berlioz iets van de muziek verlangd, dat zij onmogelijk doen kan, namelijk een bepaalde *handeling* duidelijk maken.

Deze fout heeft Franz Liszt in zijne *Symphonische Dichtungen* (hij componeerde er twaalf, in het tijdperk 1848-1859) niet begaan. Ook hij laat die toongedichten - althans velen daarvan - door een programma voorafgaan, maar in geen enkele dier composities heeft hij getracht bepaalde dramatische scènes in muziek uit te drukken. Beschouwen wij bijv. zijn Symphonische Dichtung *Mazeppa*, dan zien wij, dat het hem alleen daarom te doen is geweest, de poëtische gedachte van Victor Hugo's dichtstuk op een voor het gevoel begrijpelijke wijze in de taal der tonen over te zetten. Niet den rit van den op het paard gebonden page en diens latere verheffing tot Hetman der Kozakken heeft hij in muziek willen weergeven, maar den levensrit van den mensch, die, op de 'croupe fatale' van het Genie gebonden, in woeste vaart wordt meegesleept - zooals Victor Hugo het in zijn gedicht uitdrukt.

In de laatste jaren der negentiende eeuw heeft het voorbeeld van Berlioz en Liszt weder veel navolging gevonden. Misschien heeft de groote moeilijkheid, om na Wagner's pakkende dramatische werken iets bijzonders op dat gebied te leveren, de jongere componisten weder meer tot de zuiver instrumentale muziek getrokken, maar in hun zucht om daarin de grenzen der muzikale uitdrukking zoo ver mogelijk uit te zetten, komen zij er toe, van de muziek het onmogelijke te verlangen, of m.a.w. dingen, die de toonkunst zonder de hulp van andere kunsten niet kan wedergeven.

Wij zien dit o.a. aan de werken van Richard Strauss, den voornaamsten onder de hedendaagsche vertegenwoordigers der programma-muziek.

Zijne werken behooren tot een genre, hetwelk dagteekent uit een tijd, toen het muziekdrama nog in zijn wording was, en de componisten nog geloofden aan de mogelijkheid, om door middel van instrumentale muziek bepaalde gedachten, ja bepaalde handelingen uit te drukken. Thans echter is dit een verouderd genre, dat door alle mogelijke middelen der instrumentale techniek en

door allerlei subtiliteiten der harmonische kunst gemoderniseerd wordt en, naar het mij voorkomt, niettegenstaande die verjongingskuur geen groote toekomst kan hebben.

En waarom is het eigenlijk ook noodig, te blijven hangen aan dien vorm der ‘Symphonische Dichtung’? - Er is een muzikaaldramatische vorm, waarin de diepzinnigste gedachte uitgedrukt, de meest verheven taal gesproken kan worden. De programmamuziek is de voorgangster van het muziekdrama; en nu dit in het leven is getreden, heeft de programma-muziek hare beteekenis verloren.

Door het noemen van den naam ‘Muziekdrama’ treden wij op een gebied, waarop in de negentiende eeuw vrij wat gewichtiger dingen zijn voorgevallen dan op dat der absolute muziek.

Bepaalde zich bij de symphonie na Beethoven alles eigenlijk alleen tot technische vorderingen, bij de muziek toegepast op het drama was het meer dan dat, en betrof het in hoofdzaak een wijziging van beginselen. Hierbij valt nog op te merken, dat, terwijl op het terrein der absolute muziek steeds de Duitschers de heerschappij voerden, op dat der muzikaal-dramatische kunst afwisselend Italië, Frankrijk en Duitschland den toon hebben aangegeven.

In de eerste helft der negentiende eeuw, en nog eenige jaren daarna, vierde de ‘Opera’ feest, maar Italië was daarbij niet meer de alles beheerschende macht, als welke dit land zich in de achttiende eeuw had doen kennen. Aanvankelijk had het een grooten concurrent in Frankrijk, waar Méhul, Cherubini en Spontini de traditiën van Gluck handhaafden. Eerst sedert 1820 kreeg de Italiaansche kunst buiten haar land weder vasten voet, en alles luisterde naar de melodieuse zangen van Rossini, die zoozeer in overeenstemming waren met het verlangen naar kalmte en rust, dat het door de politieke gebeurtenissen vermoeide menschdom bezielde.

Lang duurde de alleenheerschappij van Rossini niet. De zon van Meyerbeer kwam op en stelde al het andere voor een poos in de schaduw. Met zijn ‘Guillaume Tell’ nam Rossini afscheid van het tooneel en van het openbare leven, en ofschoon zijn muziek en die van zijne opvolgers Bellini en Donizetti zich nog jaren lang zoowel in Parijs, het toenmalige centrum der muzikaal-

dramatische kunst, als op de overige tooneelen in Europa heeft weten te handhaven en nog in onze dagen zich daarop handhaaft, zoo staat toch de Italiaansche operamuziek niet meer op den voorgrond, maar is zij naar het tweede plan verwezen, evenals haar mededingster, de Fransche operamuziek. Wel trekken opera's als de *Hugenoten*, de *Profeet*, de *Troubadour, Traviata* enz. nog altijd een talrijk publiek, wanneer de opvoering daarvan wordt aangekondigd, en waarschijnlijk zal dit nog wel lang zoo blijven, maar de belangstelling der kunstkenners en degelijke beoefenaars der toonkunst in die werken is reeds lang verdwenen en overgegaan op dramatische toonscheppingen, die van de hier bedoelde hemelsbreed verschillen.

Wat Duitschland in de eerste veertig jaren der negentiende eeuw aan opera's heeft opgeleverd, is niet veel geweest. Wanneer wij Beethoven's *Fidelio*, Weber's *Freischütz, Euryanthe* en *Oberon* en een paar opera's van Marschner uitzonderen, is daaronder niet veel meer dan zoogenaamde kapelmeestermuziek. Bovendien moet er nog de aandacht op gevestigd worden, dat dramatische werken als Fidelio, Freischütz en Oberon meer behooren tot het genre ‘Singspiel’ dan tot dat der Opera; zij zijn te rangschikken onder dezelfde soort als Mozart's *Zauberflöte*.

In Duitschland waren al deze werken toenmaals zeer geliefd. Toch moesten zij dikwerf onderdoen voor de Italiaansche en de Fransche muziek, en voornamelijk voor die van Meyerbeer.

De zon van Meyerbeer heeft ook over Duitschland langen tijd geschenen, totdat zij eindelijk plaats moest maken voor een zon, die een geheel ander licht over de muzikaal-dramatische kunst deed opgaan.

Toen den 20sten October van het jaar 1842 in Dresden voor de eerste maal de opera *Rienzi* van Richard Wagner werd opgevoerd, was er van die nieuwe glorie aan den kunsthemel nog weinig te bespeuren. Deze opera is het eerste werk van Wagner, dat zijn roem verbreid heeft, maar vergelijkt men haar met Wagner's latere werken, zelfs met het onmiddellijk er op volgende werk, *Der fliegende Holländer*, dan wordt men terstond gewaar, dat de meester zich in dien eersteling nog niet in zijn volle kracht vertoont. De muziek verheft zich daarin niet boven het standpunt Auber - Meyerbeer en is dus, wat den vorm betreft, niet nieuw. Maar toch

ligt reeds over *Rienzi* - althans over sommige gedeelten daarvan - zeker poëtisch waas, dat deze opera gunstig onderscheidt van de werken der genoemde meesters, die, in zekeren zin, Wagner's modellen zijn geweest.

Een groot verschil in aanleg bestaat er tusschen *Rienzi* en de opera, die drie maanden later in dezelfde stad voor de eerste maal ter opvoering kwam, namelijk: *Der fliegende Holländer*. Bij het ontwerpen van deze opera, was Wagner blijkbaar een nieuwe periode van ontwikkeling ingetreden. Had hij *Rienzi* nog, zooals hij het noemt, door den ‘operabril’ beschouwd en met het oog op de bestaande vormen: introductie, aria, duet, finale, enz. geschreven, de stof van *Der fliegende Holländer* had hij met de oogen eens *dichters* beschouwd; zijn voornaamste doel was, de poëtische gedachte der sage van den Vliegenden Hollander in den schoonsten vorm weer te geven.

Het publiek van die dagen begreep echter die bedoeling niet. Het vroeg niet naar de dramatiseering eener poëtische gedachte, maar kwam slechts om de muziek, om de opera, en als zoodanig moest, naar de meening van velen, *Der fliegende Holländer* de vlagstrijken voor *Rienzi*.

Het spreekt dus wel van zelf, dat het publiek evenmin vrede had met de opera *Tannhäuser*, die den 19^{den} October 1845 te Dresden een eerste opvoering beleefde. In dit werk toch heeft Wagner een groote schrede voorwaarts gedaan; de muzikale declamatie is daarin veel bepaalder en duidelijker, de kracht der melodiek veel grooter dan in zijne vorige werken, de invloed der Franschen en Italianen is in dit werk geweken en slechts op enkele plaatsen vinden wij nog de oude afgezaagde operacadans.

Met de oude opera was hier reeds voor het grootste deel gebroken, maar veel meer nog is dit het geval in *Lohengrin*. In dit werk staat de muziek in nog nauwer verband met den tekst dan in *Tannhäuser*. Tekstherhaling komt maar zeer zelden meer voor, en bijna nergens is het drama aan de muziek ten offer gebracht. Het koor is niet meer een menigte, die zingt zonder dat er reden toe bestaat, maar een volk, dat levendig deelneemt aan de handeling. De zoogenaamde *Leitmotive*, melodieën of melodiefragmenten, die bepaalde personen of bepaalde toestanden karakteriseeren en telkens optreden, wanneer van die personen of toestanden

sprake is - spelen in *Lohengrin* een veel grootere rol dan in *Tannhäuser* of in *Der fliegende Holländer*. Zij bevorderen de eenheid van den muzikalen vorm en dragen niet weinig bij tot verduidelijking van de motieven der handeling.

Zoo ging Wagner stap voor stap op het doel af, dat hij zich had voorgesteld, namelijk: voor het drama een zoodanige samenwerking van woord en toon te vinden, dat de meest volkomen uitdrukking worde verkregen. Hij begon met daartoe van den bestaanden operavorm gebruik te maken, en langen tijd geloofde hij ook, dat dit de weg was, die hem tot dat doel zou brengen.

En toen hij zich langzamerhand van dien vorm losmaakte, geschiedde dit nog half onbewust. Althans bij de compositie van *Lohengrin* (welk werk in den zomer van 1847 werd voltooid) hooren wij hem in een brief aan een zijner vrienden nog twijfel uiten ‘of de Opera mogelijk was’, m.a.w. of het nieuwe kunstwerk, dat hem als ideaal voorzweefde, in den vorm der opera mogelijk was. Doch die twijfel werd hoe langer hoe sterker en openbaarde zich ook daarin, dat de scheppingsdrang, die zich krachtiger dan ooit bij hem deed gevoelen, zich thans in de meest verschillende richtingen uitte.

Daarin lag zekere onrust. De kunstenaar gevoelde meer en meer, dat *zijn* kunstwerk als opera onmogelijk was, en zocht en tastte in alle richtingen naar het middel tot verwezenlijking van zijn ideaal. Wij zien hem in één jaar (1848) bezig aan niet minder dan *vier* dramatische ontwerpen van uiteenloopende richting, namelijk: een historisch drama, een mythologisch drama, een philosophisch en religieus drama en een romantisch drama.

Al deze ontwerpen werden echter door hem, als ongeschikt voor het door hem gedachte drama, verworpen, en door de erkenning van de redenen dier ongeschiktheid werd het hem duidelijk, dat het bij dit drama op te lossen probleem niet den vorm maar den *inhoud* betrof, en dat de vraag niet, zooals vroeger, moest zijn: ‘hoe kunnen woord en toon in het drama samenwerken ter verkrijging van de meest volkomen uitdrukking?’ maar: ‘*wat* is het, dat een zoo verheven uitdrukking noodig heeft en die daarom ook vordert?’ En het antwoord op deze laatste vraag komt hierop neder: Een inhoud (van het drama), die slechts voor het verstand begrijpelijk is, kan ook maar alleen door de taal van

het woord medegedeeld worden. Hoe meer echter daarbij aan het gevoel wordt geappelleerd, des te meer is voor de uitdrukking de taal der muziek noodig. Wat de woord-toondichter dus heeft uit te drukken, is: ‘het van al het conventioneele, van al het historisch formeele losgemaakte algemeen menschelijke.’

Dit is de grondregel van Wagner's *drama*, en toen hij eenmaal ‘gevonden’ had en zichzelven in theoretische geschriften rekenschap had gegeven omtrent beteekenis en strekking van hetgeen hem thans, juist door de hierbovenbedoelde ontwerpen, plotseling was geopenbaard, zette hij zich als dichter en componist aan den arbeid en schreef zijne onsterfelijke werken: *Der Ring des Nibelungen, Tristan und Isolde, Die Meistersinger von Nürnberg* en *Parsifal*.

De invloed, door Wagner op de muziek van de tweede helft der negentiende eeuw uitgeoefend, is buitengewoon groot. En die invloed is een zoo algemeene, dat hij zich niet bepaalt tot het muziekdrama, maar evenzeer in de absolute muziek te voorschijn treedt, en dit zoowel bij de Italianen en Franschen als bij de Duitschers en andere volksstammen van Germaanschen oorsprong.

Maar niet alleen door zijne toonschepping is Wagner der kunst ten zegen geweest; ook door zijne stichting te Bayreuth heeft hij een goed werk gedaan. Niet alleen, dat men eerst daar zijne drama's goed heeft leeren kennen, maar het voorbeeld van Bayreuth heeft reeds in vele gevallen een weldadigen invloed uitgeoefend op andere theaters, in zooverre als daar meer zorg dan vroeger wordt besteed aan de opvoering van Wagner's werken. En juist deze voorstellingen zijn het geweest, die operadirecteuren op de gedachte hebben gebracht om ook voor andere opera's datgene te doen, wat voor de werken van Wagner gedaan werd. Hieraan heeft men o.a. de zorgvuldig voorbereide opvoeringen van Mozart's opera's te danken. München gaf daartoe het voorbeeld. *Don Juan, Figaro's Hochzeit* en *Die Zauberflöte* verschenen in een nieuw kleed ten tooneele en verrukten oor en oog. Andere steden volgden, en zoo zullen wij er misschien eenmaal toe komen, dat hetgeen tot nu toe uitzondering was, regel wordt, en de meesterwerken der beroemde toonkunstenaars van onzen tijd en van vroeger zullen opgevoerd worden zooals het behoort, d.i. met de noodige piëteit.

In den aanvang van dit overzicht gewaagde ik van het verblijdend verschijnsel, dat de muziek in de afgeloopen eeuw in veel ruimer kring dan voorheen aan de menschen ten zegen is geworden.

Inderdaad is dit wel een van de grootste weldaden, welke die eeuw ons op het gebied der toonkunst heeft geschonken. Vooral in de laatste jaren is de Muziek in alle klassen der maatschappij doorgedrongen.

Welk een verschil bij een honderd jaar geleden! Toen was het aanhooren van de edelste werken, die de muziek opleverde, nog slechts een privilege van enkele bevoorrechten. De grooten hadden hun eigen orkest, dat dienst deed bij de huiselijke feesten, waartoe vorsten en adel uitgenoodigd werden, doch waarbij het eigenlijke publiek zelden of nooit werd toegelaten (behoudens de Händelfeesten in Engeland). Burgercolleges, waarvan de leden zich in de toonkunst oefenden, bestonden ook reeds, maar het eigenlijke populariseeren van de concertuitvoeringen geschiedde eerst na de Fransche revolutie. Evenwel was het uitgaande publiek in het begin der 19de eeuw nog klein, en het bijwonen van goede concertuitvoeringen bleef tot kort geleden een voorrecht, dat slechts aan betrekkelijk weinigen gegund was, want de contributie, door de concertondernemers zoo billijk mogelijk gesteld, bleef voor zeer vele minder door de fortuin begunstigden een onoverkomelijk bezwaar. Wel kon het minder gefortuneerde publiek zomerconcerten in de open lucht bijwonen, maar die gaven, door het vele gedruisch om zich heen, weinig te genieten. Eerst in den allerlaatsten tijd zijn zoowel hier te lande als elders ernstige pogingen in het werk gesteld om aan een groot aantal muziekvrienden tegen een zoo laag mogelijke entreé een zoo hoog mogelijk muzikaal genot te schenken. Hopen wij, dat het hun, die deze edele taak op zich genomen hebben, nimmer aan de middelen moge ontbreken om hun werk met kracht voort te zetten!

Een ander opmerkelijk verschijnsel der laatste jaren is de toenemende belangstelling van het concertpubliek in de orkestmuziek.

De tijd ligt nog niet zoo ver achter ons, dat het groote publiek de concerten hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, bezocht om de solisten. Thans echter trekt het orkestrale in de kunst meer en meer de aandacht en begint de solovoordrachten op zijde te dringen. Concerten, waar alleen stukken voor orkest worden uitgevoerd,

worden evengoed bezocht als die waarbij orkestnummers door soli worden afgewisseld.

Wat is de oorzaak hiervan?

In de eerste plaats geloof ik dat het ligt aan het verbeterd en algemeen gemaakt muzikaal onderwijs van de laatste jaren.

Nemen wij bijv. Nederland. Vergelijkt men den stand van het muzikaal onderricht hier te lande nu ettelijke jaren geleden met dien van heden, dan zal men moeten erkennen, dat hierin een buitengewone verbetering is te bespeuren. De verschillende instellingen van muzikaal onderwijs leggen er zich meer en meer op toe om de eischen van het examen zoo streng mogelijk te stellen. Daardoor vormt men degelijke onderwijzers en verkrijgt men, dat zij, die geroepen worden om anderen te leeren, ook in staat zijn degelijke élèves te vormen en hen op duidelijke en bevattelijke wijze in de schoonheden van de meesterwerken der toonkunst in te wijden.

Daarbij komt nog, dat onder de dilettanten het samenspel, hetzij in den vorm van *quatre-mains*, hetzij in dien van kamermuziek, meer en meer beoefend wordt. Zoo leert men reeds in den huiselijken kring als het ware in uittreksel kennen, hetgeen men in de concertzaal, door het schitterend orkest uitgevoerd, zal hooren en derhalve des te meer genieten.

Een tweede oorzaak der toenemende belangstelling van het concertpubliek in orkestmuziek ligt daarin, dat die orkestuitvoeringen meer en meer de volmaaktheid nabij komen en de uit te voeren werken met zulk een duidelijkheid worden geïnterpreteerd, dat het den aandachtigen en muzikaal ontwikkelden hoorder niet veel inspanning kost om althans een algemeenen indruk der voorgedragen compositie te verkrijgen.

Op het gebied der techniek is de toonkunst in de negentiende eeuw met reuzenschreden vooruitgegaan. Er is een tijd geweest, dat de symphonieën van Beethoven voor het *non plus ultra* van moeilijkheid golden. Later werden zij als kinderspel beschouwd in vergelijking met de muziek van Wagner, en in de toonscheppingen van de componisten. die zich eerst in de laatste jaren naam hebben gemaakt, worden aan het orkest eischen gesteld, waarbij die van den Bayreuther meester haast weinig te beteekenen hebben.

Het is dan ook in den tegenwoordigen tijd voor een orkest wel

de moeite waard, ook buitenslands eens van tijd tot tijd te gaan toonen, tot welke hoogte het zich in die kunst heeft verheven, en geen wonder is het dus, dat bij de eerste de beste gelegenheid daarvan gebruik wordt gemaakt. Het heen en weder trekken van orkesten naar de verschillende landen is mede een karaktertrek van onzen tijd. Ook ons land heeft er aan mede gedaan, al was het dan ook voorshands nog slechts op kleine schaal. Het voortreffelijk orkest van het Concertgebouw te Amsterdam heeft zich te Brussel en later te Bergen in Noorwegen doen hooren en is daarvandaan met roem bekroond teruggekeerd. Dit is zeker een verblijdend teeken, want zoodoende wordt de aandacht van het buitenland meer en meer op de muzikale uitvoeringen hier te lande gevestigd en kan de vreemdeling door eigen aanhooren beoordeelen en waardeeren, hoe ver wij het in de toonkunst gebracht hebben.

Trouwens, het buitenland weet dit ook reeds langs anderen weg, al ware het slechts door de orkestdirecteuren, die van tijd tot tijd in ons land komen om de leiding van het genoemde orkest in Amsterdam op zich te nemen en daarmede uitvoeringen te geven van hunne eigen composities of van dien van anderen.

De orkestdirecteur, zooals wij die heden ten dage kennen is almede een product van de negentiende eeuw.

Nog in den aanvang van die eeuw was er van een orkestleider in den werkelijken zin geen sprake. In de Gewandhaus-concerten te Leipzig, toenmaals het beste wat er op dit gebied bestond, werden de symphonieën eenvoudig afgespeeld als een muziekstuk in de entre-acte van een tooneelvoorstelling, en de concertmeester gaf, van zijne plaats aan de eerste lessenaar der violen uit, nu en dan de maat aan. Men kan zich voorstellen, wat er op die wijze bijv. van een *Eroïca*-symphonie terecht kwam!

Eerst onder Mendelssohn is in Leipzig het gebruik van een afzonderlijken orkestdirecteur ingevoerd, maar de uitvoeringen der klassieke orkestmuziek, voornamelijk van de symphonieën van Beethoven, lieten desniettegenstaande nog veel te wenschen over.

Ook hier is Wagner weder de man geweest, die de goede richting heeft aangegeven, en vooral ten opzichte van de symphonieën van Beethoven heeft hij daarmede een uitnemend werk verricht. In zijn brochure over het dirigeeren wijst hij er op, dat inhoud en vorm dezer symphonieën, de daarin voorkomende tegenstelling

der verschillende thema's en de snelle afwisseling van melodieuse zangen en rhythmische figuren veelal wijziging van het tempo in een en dezelfde afdeeling noodzakelijk maken, zoodat de taak van den orkestdirecteur hier een niet gemakkelijke is, daar hij zorgen moet, de noodige elasticiteit van het tempo te bewaren zonder in overdrijving te vervallen.

De door Wagner verkondigde theorieën aangaande het dirigeeren zijn door zijn leerling Hans von Bülow het eerst in praktijk gebracht. Deze heeft echter in latere jaren helaas geen weerstand kunnen bieden aan de zucht om te overdrijven en in de composities van Beethoven en van anderen iets in te voegen van eigen vinding. Die neiging is op de orkestdirecteuren van het jongere geslacht overgegaan, en in stede van te weinig opvatting kan men te hunnen opzichte klagen over *te veel* opvatting.

Onder de moderne orkestdirecteuren zijn er, die zich aanstellen als vroeger de primadonna's, in zooverre namelijk dat zij zich niet beijveren, de verschillende meesterstukken der toonkunst in den geest der meesters te doen uitvoeren, maar ze beschouwen als middel om hun eigen talent te laten schitteren. Zij schijnen die werken alleen te bestudeeren met het doel om er iets van eigen vinding in te voegen en daarmede te coquetteeren, waarin zij, jammer genoeg, dikwijls door den bijval van het publiek aangemoedigd worden.

Ontegenzeggelijk heeft het voorbeeld van Bülow hier slechten invloed gehad. Aan hem kan men zien, hoe licht zelfs een man van fijnen geest, gelijk hij was, in deze richting te ver kan gaan.

Als leerling van Wagner nam Bülow de wenken ter harte, die zijn meester omtrent de wijze van dirigeeren der symphonieën van Beethoven gegeven had; maar van lieverlede, en naarmate hij zelfstandiger werd, kwam hij er toe, die symphonieën en andere werken van het klassieke repertoire niet meer te dirigeeren op de wijze zooals hij het van Wagner geleerd had.

In elk geval echter was Bülow oorspronkelijk; wat hij deed, was doordacht, ook al vergiste hij zich, en de door hem gedirigeerde uitvoeringen kenmerkten zich door groote originaliteit. Maar dit laatste missen zijne navolgers, en daaruit is een groot gevaar te duchten voor de klassieke muziek. Het aantal ‘verbeteraars’ van Beethoven neemt op onrustbarende wijze toe. Wanneer men in

sommige orkesten de partijen van 's meesters symphonieën inziet, dan staat men verstomd over den overmoed, door sommige orkestdirecteuren daarbij aan den dag gelegd. En aan Wagner gaat men ook al tornen, wat de ouvertures en voorspelen zijner drama's betreft.

Met dit voor oogen zou men het haast gaan betreuren, dat Wagner zijne overtuiging omtrent de voordracht der klassieke muziek heeft openbaar gemaakt. Want wat is het gevolg geweest? Dat hetgeen de meester daarin heeft medegedeeld als persoonlijke ervaringen, opgedaan bij het dirigeeren van de werken der klassieke meesters, de orkestdirecteuren, die zijne regelen dienaangaande gelezen hebben en *modern* willen wezen, tot erger heeft doen overgaan.

Het is alsof Wagner dit gevaar heeft ingezien, want hij die zelf eenige wijzigingen in de instrumentatie van enkele symphonieën had voorgesteld, met geen andere bedoeling dan dat het publiek die werken beter zou kunnen volgen, kwam in zijne laatste levensjaren tot de conclusie: ‘Het allerbest is toch, het publiek de werken der groote meesters te laten hooren, zooals zij ze hebben leeren kennen en liefhebben.’ Dat wil dus zeggen: zonder er iets van eigen maaksel aan toe te voegen, en er niets aan te veranderen *zonder hooge noodzakelijkheid*.

Ongerechtigheden, als hierboven bedoeld, zouden (althans grootendeels) kunnen voorkomen worden, wanneer er in Duitschland een instelling bestond, waarin de traditie der uitvoering van de werken der klassieke meesters was bewaard gebleven. Helaas echter is dit het geval niet. Duitschland staat daarin bij Frankrijk ten achteren, waar men instellingen heeft als het Conservatoire en de Groote Opera, die de traditiën van de voordracht der werken, welke tot het klassieke repertoire behooren, met zorg in het leven houden.

Alleen ten opzichte van Wagner kan ook Duitschland op een instelling in dien geest bogen. Voor de opvoering van 's meesters dramatische werken heeft men in Bayreuth een traditie, en het is te hopen, niet alleen dat die traditie daar bewaard blijve, maar ook dat zij zich daarbuiten voortplante.

Wat dit laatste betreft, zijn anders de vooruitzichten in het algemeen nog niet schitterend. Van theaterondernemingen is in dit opzicht in den regel weinig heil te verwachten. Het woord van Berlioz: *Les théâtres sont les mauvais lieux de la musique* bevat

in menig geval nog veel waars. De schuld daarvan altijd en geheel op de opera-ondernemers of opera-leiders te werpen, zou echter onbillijk zijn. Want willen zij het ‘Geschäft’ niet zien verloopen, dan moeten zij er steeds op bedacht zijn, een uit de meest heterogene bestanddeelen samengesteld publiek tevreden te stellen en ‘elk wat wils’ te geven. Hieruit volgt, dat aan de opvoering der meesterwerken niet die zorg kan besteed worden, welke de piëteit voor die werken vordert.

Ware het nu maar mogelijk, daaraan werken te onttrekken, die zulk een behandeling volstrekt niet kunnen verdragen en niet alleen een buitengewone voorbereiding, maar ook van de zijde van het publiek een bijzondere ‘stemming’ vorderen. Het ongeluk is echter dat juist deze werken, als hooggeroemde, voor iedereen bereikbaar moeten gesteld worden. Iedereen wil ze hooren, en de theaterdirecteuren zijn in zekeren zin haast genoodzaakt hun publiek dat alles aan te bieden, al moet daarvoor dan ook tegen het kunstwerk gezondigd worden.

Wagner heeft het eens als een wonderlijke beschikking van het noodlot aangemerkt, dat sommige werken, die volstrekt niet bestemd waren om aan een gewoon publiek (d.i. een verstrooiing zoekend theaterpubliek) te worden aangeboden, door den maker toch in zekeren zin voor dat doel worden afgestaan, daar hij ze eenvoudig aan de wereld prijs geeft. Vraagt den auteur - zegt hij -, of hij zijn werk nog als aan hem toebehoorend beschouwt, wanneer het zich op de wegen begeeft, waarop alleen het middelmatige wordt aangetroffen, en wel het middelmatige, dat zich voor *goed* uitgeeft. Juist in dit laatste ligt het gevaarlijke; want, zooals een Indische spreuk zegt:

> Niet het slechte is slecht, want het bedriegt maar zelden;
> Het middelmatige is slecht, daar het voor goed kan gelden.

Toen Wagner zich op bovengenoemde wijze over de speling van het noodlot uitliet, doelde hij op zijn eigen werken. Inderdaad zijn het *zijne* dramatische toonscheppingen, die van een behandeling, als waarvan hierboven sprake was, het meest te lijden hebben. Zij zijn niet geschikt om te midden van allerlei soort van opera's op een opera-repertoire gebracht te worden.

Dit is dan ook de hoofdreden der stichting van het Bayreuthertooneel geweest. Wagner heeft door die stichting willen aantoonen,

dat wanneer men *zijne* werken zoodanig wilde opvoeren, dat zij volmaakt tot hun recht komen, dit niet kan geschieden op de wijze, die men in de operawereld gewoon is te volgen, maar alleen door de vertolkers dier drama's aan den geestdoodenden sleur en aan de gevaarlijke omgeving der gewone operavoorstellingen te onttrekken, en het publiek in de stemming te brengen die noodig is om een kunstwerk volkomen te kunnen genieten.

Toen Wagner in het jaar 1850 met een plan omging om te Zürich (het toenmalig oord zijner ballingschap) eenige opvoeringen van zijn *Siegfried* op touw te zetten, schreef hij aan zijn vriend Uhlig te Dresden: Ist alles in gehöriger Ordnung, so lasse ich denn unter diesen Umständen drei Aufführungen des *Siegfried* in einer Woche stattfinden; nach der dritten wird das Theater eingerissen und meine Partitur verbrannt. Den Leuten, denen die Sache gefallen hat, sage ich dann: ‘nun macht's auch so!’ -

In dat zelfde ‘nun macht's auch so!’ ligt de kern der idee van Bayreuth, en dit denkbeeld is ook uitgedrukt in het bekende en zoo fel bestreden gezegde van den meester na afloop der voorstellingen van 1876: ‘Sie haben jetzt gesehen was *wir* können; wollen Sie jetzt, und wenn Sie wollen, so haben wir eine Kunst!’

Wagner heeft het tooneel te Bayreuth niet gesticht om er een kunstmonopolie van te maken, om het te stempelen tot de eenige plaats in de wereld, waar men echte kunst zou kunnen genieten. Bayreuth is slechts een *aanwijzing* ten opzichte van de uitoefening der dramatische kunst, en het staat iedereen vrij zich die aanwijzing ten nutte te maken.

Daarbij behoeft men zich volstrekt niet te bepalen tot de scheppingen van den meester, die met de stichting van dien kunsttempel een zoo schoon voorbeeld gegeven heeft. Het lag ook in het minst niet in de bedoeling van Wagner, om dat tooneel uitsluitend voor de opvoering van zijn eigen werken te gebruiken. Had hij zijn plan tot het stichten van een eigen schouwburg vroeger kunnen verwezenlijken, of ware hij langer in leven gebleven, stellig zouden wij dan in Bayreuth nog andere meesterstukken der dramatisch-muzikale kunst dan die van Wagner zelven hebben kunnen genieten.

Het is te wenschen, dat de opvoeringen naar het model van Bayreuth meer en meer toenemen, of, beter gezegd, dat meer en meer de overtuiging moge veld winnen, dat de kunst losgemaakt

moet worden van de industrie, wil zij veredelend werken, en dat, met geheele terzijdestelling van allerlei slechte gewoonten, in de eerste plaats gevraagd worde: wat eischt het kunstwerk?

Er zijn gelukkig in de laatste jaren verschijnselen waar te nemen, die op een verbetering in dit opzicht wijzen. München heeft alreeds het voorbeeld gegeven voor eene betere behandeling der meesterstukken van Mozart, en zoo ik mij niet bedrieg, is dit voorbeeld op enkele andere plaatsen gevolgd. Ook het streven van vele tooneelen van naam, om de dramatische scheppingen van Wagner onverkort op te voeren, wijst op vooruitgang. Er is echter nog veel te doen, om algemeen het besef te doen doordringen, dat de kunst alleen om haar zelve moet gediend worden. Moge het aan de twintigste eeuw gegeven zijn, dit tot stand te brengen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Januari.
Parlementszitting.

‘De Gids’ die steeds getoond heeft ‘bijzondere’ bronnen van informatie in het buitenland te bezitten, ziet zich, door een indiscretie, in staat gesteld nu al een verslag uit te brengen van de Parlementszitting, op een der eerste dagen van Februari a.s. te houden, naar aanleiding van de Troonrede.

Zitting van 2 Februari.

Onder de algemeene onoplettendheid van het Huis vestigt een der leden de aandacht van het Parlement op de paragraaf der troonrede waarin de vriendschappelijke betrekkingen tot de verschillende mogendheden worden vermeld. Hij geeft zijn bevreemding te kennen over het feit dat wel van het bezoek van keizer Wilhelm gewag wordt gemaakt, maar ook geen enkel woord wordt gesproken over de troonsverandering in China. ‘Waardoor onze gedachte ook voor 't oogenblik in beslag mogen worden genomen,’ zoo besluit het achtbare lid zijn rede, ‘in China ligt de toekomst.’

‘Van onze ontbijttafel,’ vult een der ‘achtbaren’ de rede van zijn collega aan.

Niemand heeft geluisterd omdat een officieel telegram onder de leden de ronde doet waarin, volgens een depèche van Lord Roberts, wordt meegedeeld dat geen verandering in den toestand is gekomen.

Met een gevoel van verlichting maakt men rich gereed om naar den leider der oppositie, Sir Campbell Bannerman, te hooren die van zijn bank opgestaan, het woord tot den Speaker gaat voeren.

Campbell Bannerman, een gewichtig en een fatsoenlijk personaadje, die zijn partij leidt zonder dat iemand (hij zelf ingesloten) weet waarheen, begint met de confessie dat nooit een oppositie voor moeilijker taak gesteld was geworden dan zij, de tegenwoordige, in dit moment voor zich zag. Hij gevoelde zijn volle verantwoordelijkheid, en men moest geen aanval van zijn kant op de regeering verwachten, die strekken kon om de moeilijkheden waarin zij zich bevond nog moeilijker te maken. Had Haar Majesteit in Haar boodschap aan het Parlement melding gemaakt van de nieuwe offers, die zij zich genoopt zag aan haar volk te vragen, hij voor zich was gereed om die offers, zonder tegenstribbelen en zonder kleingeestig voorbehoud, toe te staan. Niet, dat hij geen bedenkingen had in te brengen tegen de wijs waaropeerst de onderhandelingen met de Zuid-Afrikaansche Republiek waren gevoerd, en daarna de oorlogzaken waren behandeld. Maar dit waren dingen van later zorg. Hij wilde thans noch de regeering machteloos maken, nu zij al haar hulpmiddelen van energie noodig had, noch het werk verzuren voor de mannen die in verre gewesten de eer van Engeland moesten ophouden en ook ophielden. Het uur zou aanbreken - hij hoopte dat het spoedig was, - waarop hij rekenschap kon vragen van veel dat nu door de vingers moest worden gezien. Dan zou men hem ferm op zijn post vinden, evenals hij nu ferm op zijn post stond voor het vaderland. -

- Daarop neemt Labouchère het woord voor een paar opmerkingen die hij reeds nu wenscht te maken, voordat de geheele omvang van de gevraagde ‘offers’ officieel bekend is. ‘We weten allen’, zegt hij, zoo dikwijls hebben wij 't in den laatsten tijd moeten hooren, welk een omkoopbaar, spilziek en dom volk de Boeren zijn, bijna even verkwistend en onhandig als ons Departement van Oorlog. Maar de Boeren hebben, met hun derde fout

er bij, waarvan wij vrij zijn, toch uitstekend geschut weten te krijgen. Is dit geen voorbeeld voor het *War Department* om eindelijk ook zich goede waar voor ons geld aan te schaffen? Zij hebben de onafscheidelijke gebreken der bureaucratie daarvoor niet op te geven alleen wat te matigen. ‘Hoezeer alle corruptie bij ons gehaat wordt, heeft men uit het geval kunnen opmaken van het achtbare lid voor Rossdale dat zijn lidmaatschap van het Parlement heeft neergelegd omdat hij niet langer aan de aanvallen op zijn beurs van zijn kiezers wou blootstaan, want het had den schijn alsof hij zijn zetel in onze vergadering voortdurend moest koopen. Daar hij blijkbaar de eenige was die zulke ervaringen in zijn district heeft opgedaan, want niemand heeft hem nagevolgd, kan ons Huis, in 't bewustzijn van zijn onschuld.....’

Geschreeuw van Order, Order! En hij wordt door den Speaker in de rede gevallen, die Labouchère verzoekt bij de zaak te blijven of van het woord af te zien.

John Morley is onderwijl opgestaan en begint te zeggen dat hij niet kan instemmen met de gedragslijn van zijn achtbaren vriend, den leider der oppositie, ofschoon ook hij (J. Morley) niets zou willen bijbrengen wat de regeering verzwakken kon. Maar wie de waarheid hoorde, verloor daarom niet zijn kracht. Integendeel. Men had in de laatste maanden genoeg naar versieringen van de waarheid moeten luisteren; het werd eindelijk tijd dat de waarheid zelf in haar naaktheid en onverbiddelijkheid werd gezegd. Hij had de zaken bestudeerd, en moest zijn achtbaren vriend, den Minister van Koloniën vertellen dat de regeering als een blind paard op den weg van vrede of oorlog gestruikeld was en in het gat van den oorlog was terechtgekomen. Ook van den president der Zuid-Afrikaansche Republiek kon hij, na ernstig onderzoek, verklaren dat er geen sprake van was alsof deze den oorlog had gewenscht. Hij had, verblind, met zijn ultimatum de deur van den oorlog opengestooten. Daarom kon alleen de waarheid heil aanbrengen. Het eenige offer dat de regeering niet van het volk mocht vragen was: de waarheid. Wie daartegenover niet kon bestaan, moest wijken. -

De spreker treedt daarop in de détails van de vredesonderhandelingen, en zijn rede richt zich, onder het voortgaan, al meer en meer tegen zijn ‘achtbaren vriend’, den Minister van Koloniën, wiens handelingen en woorden aan de waarheid worden getoetst.

Maar het slot van zijn redevoering herinnert aan de politiek van Gladstone. Voor hem was de naam van Majuba-Hill geen heugenis van een vernedering, maar van een edelmoedige daad een groot volk waardig. Mocht de regeering de kracht in zich vinden om zich te laten bezielen door de groote open politiek van edele beginsels. Hij, de spreker, kon aan de regeering niet het uitgewerkte plan aangeven, dat zij te volvoeren had: maar hij kon wel er op aandringen dat zij met een duidelijk programma voor den dag kwam, anders bestond de vrees dat zij ondanks alle offers aan geld en menschen van het eene onheil zou struikelen in het andere, en van de eene onwaarheid zou vervallen in de andere.

Chamberlain, bleek, toch rustig, verheft zich om het woord te nemen.

Hij hield niet minder dan zijn achtbare vriend, de vorige spreker, van de waarheid, zoo verklaart hij. Over zaken die zijn persoon betreffen wenschte hij echter niet lang te spreken. Een man die handelt voor de publieke zaak was altoos een voorwerp van laster; dat hijzelf den invloed van den laster moest ondervinden, verwonderde hem waarlijk niet. Men had brieven van anderen gepubliceerd (en de Hemel mocht weten of ze echt waren of vervalscht) waarin zijn naam genoemd werd; welnu, hij had het recht die zijdelingsche aantijgingen te verachten. Een man antwoordde alleen op een directe beschuldiging, en hij kon die lasterlijke geruchten laten voor wat ze waren.

Wat belangrijker was, hij had altoos getoond de waarheid van de dingen en van de ervaring onder de oogen te durven zien. Hij kon in Gladstone's handelwijs niet dien moed, noch die edelmoedigheid vinden. Het was een toegeven geweest en een ontwijken der moeilijkheid. En de edele gevers waren bedrogen uitgekomen. Hij, de Minister van Koloniën, had dat verzuim goed te maken gehad. Wanneer men nu, na de uitzending van een groote troepenmacht nog altijd het hoofd stiet, was dat wel een bewijs welk groot gevaar de Engelsche oppermacht gedurende de laatste twee of drie jaar had geloopen. Deze oorlog had die zwakheid van Engelands positie aan het licht gebracht. Dat de gebeurtenissen die waarheid hadden ontdekt, was het groote lichtpunt in deze sombere tijden. Nu moest men van die waarheid leeren, om Engeland sterk te gaan maken. Of zou soms iemand er aan denken

om die zwakheid te gaan vergrooten door ons gejammer en onze toegeeflijkheid.

Hoe misdadig dat zou wezen, bleek uit een andere waarheid, die deze tijd aan de menschen had geopenbaard, en ze was: het aldoor toenemende gevoel van samenhang tusschen Engeland en zijn Kolonies.

Die solidariteit bewees hoe de band met het moederland ten zegen was geweest voor de volkplantingen, en ze bewees ook de lengen in het gedrag van de Transvaalsche Republiek waar men Engeland achteraf wou zetten.

Hij voor zich, zoolang hij aan 't bestuur was, zou niet aarzelen de kracht te gebruiken opdat de verwarde toestand van heden in 't reine, opene, ware zou worden gebracht. Hij was tegen halve maatregels; nu of nooit moest de Engelsche macht in Afrika geheel worden hersteld.

Sir William Harcourt neemt na Chamberlain het woord. Hij plaagt den minister eerst, dat hij lichtpunten in de duisternis kan vinden en spreekt zijn verrassing en blijdschap uit over Chamberlain's plotselinge liefde voor de waarheid. Daarna toont hij met een reeks van voorbeelden hoe de politiek van Chamberlain niet anders is geweest dan een linksch struikelen, en hoe iedere daad van den minister precies het tegenovergestelde heeft veroorzaakt van wat er meê bedoeld was. ‘Zie, roept hij ten slotte uit, hoe de regeering de Duitschers bang heeft willen maken, en wij een les van hen terug hebben ontvangen; maar dat niet alleen, - hoe wij het den Duitschers ook gemakkelijk gemaakt hebben zich een vloot te verschaffen. 't Is mogelijk dat de minister een hartstochtelijk liefhebber van de waarheid is; maar zijn daden jokken.’

Balfour, de leider van het Parlement, laat daarna zich hooren, en geeft aan Harcourt zijn plagerijen terug. Hij vertelt hem hoc Engeland zeker met des te grooter bereidwilligheid het geld voor den oorlog zal geven, nu het bemerkt dat een staat, die in vrede leeft met de wereld, zooals Duitschland, midden in vredestijd voor een hersenschimmige vlootversterking zijn millioenen gaat wegwerpen. ‘Wij hebben het geld over voor een practisch doel, zij voor een idee in de toekomst.’

Na Balfours rede is de aandacht van het Huis uitgeput en men verlangt er naar nieuwe telegrammen. Een ambtenaar treedt met

een depèche op Chamberlain en Balfour toe, en reikt haar den eersten over. Na ze even te hebben ingezien leest Chamberlain de tijding voor, en kondigt een overwinning aan van Buller en van Methuen.

Bij dat bericht verbleeken de gezichten in de zaal, tranen komen in de oogen en het eene bedrukte gezicht kijkt het andere aan. ‘Een overwinning!’ wordt er gezucht. ‘Dat kost ons weer 50,000 man meer!’

Bibliographie.

Verzen van Jeanne Reyneke van Stuwe. 's-Gravenhage, N. Veenstra. Verzen van Jeannette Nijhuis, Utrecht, H. Honig. 1899.

Jeanne, Jeannette ..... straks komt misschien Jeanneton aan het woord - maar wanneer men ons vraagt, wàt van deze poëzie te zeggen en wie te kiezen, dan staan wij even verlegen als de jonge man tusschen het bekende drietal. Elk van beide dichteressen toch heeft hare eigenaardige bekoorlijkheden, met en benevens eigenaardigheden die minder bekoorlijk zijn.

Mejuffrouw Reyneke van Stuwe heeft ook in hare gedichten de natuurlijke exuberantie die haar proza kenmerkt; eene hartstochtelijke teederheid doorstroomt haar ‘Liefde-zangen’. Bij hare eerste gedichten vergeleken is er zeker vooruitgang: grootere beheersching van de taal, zuiverder expressie. Men bespeurt dat zij onder deugdelijke leiding is gekomen. Maar, daargelaten dat de trant van Willem Kloos in al die amoureuse gedichten te kennelijk is nagevolgd - een bleeke kopie dikwijls van de kokende en bruisende verzen van hartstocht uit den lateren tijd van den Nieuwe-Gidsredacteur - er is in de vijftig liefdeverzen, die den hoofdinhoud van dezen bundel uitmaken, een breedsprakigheid die niet door oorspronkelijkheid van gedachten of door scherpe omlijning van het dichterlijk beeld wordt goedgemaakt; waarvan het gevolg is dat men, voortlezende, telkens den indruk ontvangt dit of dat sonnet reeds op een vroegere bladzijde gelezen te hebben. Dieper, krachtiger vertoont zich het talent van Mejuffrouw Reyneke, waar zij, ontslagen van den dwang van het rijm en van den strengen sonnetvorm, in rijmlooze jamben fragmenten geeft, getiteld ‘Uit het boek van mijn leven’; het vijfde fragment verdient vooral de aandacht.

Mejuffrouw Nijhuis die onder het patronaat van haren quasi-homoniem Van Nouhuijs met een klein bundeltje verzen optreedt, heeft niets van hare kunstzuster Reyneke, of het moest zijn dat ook zij onder den invloed van den dichter Kloos, en van nog enkele anderen, staat. Van exuberantie bij haar geen spoor. Mejuffrouw Nijhuis heeft dieper gezocht, ernstiger gewerkt. Men treft hier weinig spontane ingeving: het is meest alles ‘kunst door arbeid verkregen’. Wij zouden daar niets op hebben aan te merken, wanneer niet vaak de sporen van dien arbeid in het voltooide vers te duidelijk zichtbaar waren gebleven, ten blijke dat de moeilijkheden die de dichteres op haar weg ontmoette niet ten volle overwonnen zijn. Jeannette Nijhuis heeft blijkbaar veel van de beste nieuwere Hollandsche dichters gelezen en zij heeft zich erop toegelegd, bewust of onbewust, om, waar zij zelf wat op het hart had, in klank en beeld en wijze van zeggen het dien dich-

ters - Kloos, Hélène Lapidoth-Swarth - in hunne verzen van Wanhoop en van Trots na te doen. Meer dan eens is het haar op die wijze gelukt, voor een dichterlijke gedachte, voor een dichterlijk beeld een gelukkigen vorm te vinden, maar telkens ook weer blijkt het dat zij niet als haar gevierde modellen de taal onder de knie heeft, dat het haar aan een geoefend gehoor voor zuiverheid van beeld en uitdrukking ontbreekt. Reeds op de eerste bladzijde verspreekt zij zich, wanneer zij haren vriend den predikant verzekert, dat zij meer dan door de tempelbogen, de lichten en de vrome schaar getroffen werd door ''t flikkren (zijner) woorden.' Een bladzijde verder maakt zij zich aan begripsverwarring schuldig door den predikant te roemen wiens woord sterk was 'om 't Hoogste Woord te duiden',

> Dat *uit* U sprak in zuivre zielsgeluiden,
> Dat vóór U lag, van kopergloed omsloten.

Elders spreekt zij van het '*schragen* van een wrak dat hulploos wegdrijft,' Dergelijke staaltjes van niet volkomen zuiver denken en van een niet genoeg ontwikkeld taalgevoel treft men telkens aan. Jeannette Nijhuis moge een ijverige werkster zijn, zij heeft nog veel te leeren.

In 1844 schreef Potgieter in dit tijdschrift bij het bespreken van een verzenbundel: 'Göthe heeft gezegd, dat in zijnen ouderdom het publiek koel bleef bij een bundel verzen, die in zijn jeugd vermaardheid zou hebben gewaarborgd, zoo algemeen was de slag geworden goed te rijmen; zoozeer werd ééne wijze van voorstelling, die de dichterlijke heette, Jan en Alleman eigen ...' Al zouden wij deze Jeanne en deze Jeannette niet onder Jan en Alleman durven rekenen, wat Göthe van zijn land en zijn tijd zegt, geldt, *mutatis mutandis*, ook voor ons land en voor onze dagen. Wie maakt er al niet sonnetten! De verzen, die, van Hélène Lapidoth-Swarth en van Willem Kloos afgeluisterd, er een flauwe nagalm van zijn, treft men in dichtbundels en in tijdschriften bij menigte aan. De vormen, waarin de werkelijke of ingebeelde liefde, de werkelijke of ingebeelde levensmoeheid zich uiten, zijn maar zelden geheel oorspronkelijk: telkens ontmoet men bekende motieven, hoort men bekende harmonieën. Wie er toe kan medewerken om den stroom van dergelijke poëzie te stuiten, of althans te verminderen, mag het niet nalaten.

Grueten broos.

't Was een afschuwelijke dag geweest.....

Het was begonnen te regenen van vóór zeven uur, in de kille, grauwe, vuile, doodtriestige schemering van den Decemberochtend, en aldoor, aldoor was het blijven regenen, nu eens wat meer, dan weer wat minder, maar zonder een oogenblik op te houden.

En den ganschen dag hadden de werklui daarin moeten arbeiden. Den ganschen dag, van zeven uur te beginnen, met slechts een half uurtje rust in den ochtend, een uurtje in den middag en een kwartiertje om vier uur voor de maaltijden, hadden zij, op de binnenplaats der fabriek, in stapels en bergen de bieten gelost, die de boeren uit den omtrek onophoudend met hun zwaarbeladen wagens kwamen brengen.

Zoo ging het ook altijd met die boeren!.... Zoolang het weer mooi bleef kwam er geen enkel. Zij namen de laatste mooie dagen te baat om te ploegen, te planten, te zaaien, maar niet zoo gauw werden zij door storm en regen van hun akkers gejaagd, of zij kwamen allen tegelijk aanzetten, vooreerst omdat zij dan niets anders meer te doen hadden, ten tweede omdat de bieten in den regen zwaarder wogen. De rijen met wagens vulden de binnenplaats der fabriek en brachten hindernis en verwarring tot in de omgevende straten; en onophoudend zag men de boeren gejaagd heen en weer loopen, de lange zweep in de hand, den gesteven blauwen kiel donker-glimmend van den regen, halsstarrig sarrend den baas, de meesterknechts, de arbeiders, klagend en zeurend, omdat zij naar hun zin niet spoedig genoeg werden geholpen.

Mat en uitgeput van het sjouwen, nat en morsig als waren ze door een modderpoel gesleurd, raakten de afgebeulde werklui weldra enkel nog voort door ophitsing van drank. Het gebruik was, dat iedere boer ze met een flesch jenever trakteerde, en haast bij elken nieuwen wagen kwam dan ook een flesch te voorschijn. De boer zelf schonk den drank in, terwijl de arbeiders om de beurt het natte glaasje in hun morsig-doorweekte, paarsch-bevende hand vasthielden. Het kleurlooze vocht verspreidde zijn sterk-doordringende lucht, de ijzige wind en de bibberende vingers deden er enkele druppeltjes van over den rand storten, en met een enkele teug dan sloeg de man den drank naar binnen, en overhandigde het leege glaasje aan zijn makker, die het op zijn beurt, zonder het droog te vegen, naar de flesch uitstak, en dronk. En oogenblikkelijk wat verkwikt hervatten zij met nieuwe moed en kracht hun ruwen arbeid; met ijzeren haken de bieten in den houten bak trekkend, die onder den wagen stond, hem vóór en achter optillend aan de handvatsels, hem op de weegschaal brengend, waar de meesterknecht, onder een paraplu beschut, 't gewicht opnam, er eindelijk mee op den stapel loopend, langs een hellend plankenvlak, de voorman trekkend, de achterman duwend, in rennende vaart om de zwaarte van den last wat minder lang te voelen. Soms gleden de handvatsels uit hun kleverig-verkleumde handen, soms glibberden zij zelven op hun klompen uit en vielen, den bak zwaar neerbonzend over de planken-helling, zich kneuzend en kwetsend aan handen en knieën. Dan vloekten en schreeuwden zij, en een der makkers kwam schopvollen droge asch over de planken strooien, om hun opnieuw wat voetvastheid te geven.

Tot met den invallenden nacht duurde dat zoo. En de laatste wagen was pas bij lantaarn-licht gelost, en de werklui zouden eindelijk weer naar huis gaan, toen plotseling nòg een boer in de binnenplaats verscheen, verwilderd hollend en hijgend, met smeekende stem tot de in groep rond de lantaren geschaarde werklui:

- Och, meinschen, as 't ulder b'lieft wilt-e mij euk nog lossen! 'k Zoe hier al lang geweest hên, moar k' hè onderwig breuke g'had en 'k kome van zeu verre!...

De werklui slaakten een kreet van verontwaardiging en

woede. Zij waren doodgebeuld, zij konden niet meer. De gedachte, dat zij nu nog weer zouden gaan sjouwen, in slijk en duisternis, op gevaar af zich te verongelukken, deed hen razend worden. En een van hen kwam naar den boer, dreigend, vloekend, met zwart-fonkelende oogen in zijn uitgemergeld, bleek gelaat:

- Gij stomme, smeirige boer! Veur wie aanziet g' ons dan? Mient-e da we biesten zijn dan?

Zonder zich boos te maken onder de beleediging, enkel bezorgd om zijn wagen gelost te krijgen en dan weer naar huis te mogen keeren, drong de boer aan, bedaard en nederig:

- Ha moar, meinschen, as 't ulder blieft doe 't toch, 'k zal ulder 'n beetsen helpen. 'k Ben hier mier of vier uren van huis en dat 'n es toch mijn schuld niet as-e 'k ik breuke gehad hê!

Een deur in de fabriek ging open en meneer zelf kwam op 't gerucht naar buiten:

- Wa es dat hier? Wa gebeurt er hier?

Smeekend, huilend haast, herhaalde de boer ook voor hem zijn verzoek.

- Tut! tut! tut! niemendalle! G'n moest moar op tijd komen! klonk 't barsche antwoord.

- O, meniere, as 't ou blieft, meniere, lost toch mijne woagen, 'k ben toch zeu verre van huis' smeekte de boer nog wanhopiger.

En in meneer ontwaakte een soort medelijden. Hij vond het toch wel zielig voor dien armen man, die van zoo verre kwam, die nog zoo verre weer terug moest. Hij had hem eigenlijk wel graag geholpen, als het nog gekund had. Maar het was laat en donker, en zijn werklui waren afgebeuld, en het begon alweer harder en harder te regenen. Het was niet menschelijk die afgematte lui daar nog eens door te jagen. En hij zei 't den boer, niet ruw meer, maar beslist:

- 't En es niet meugelijk; 'k 'n kan d'r niets an doen! 'K 'n kan die meinschen deur da weere nie mier buiten jaogen.

De boer kreunde het uit van droefheid; en pijnlijk hoofdschuddend keerde hij zich reeds om, toen een der arbeiders, Grueten Broos, een sterke, flinke jonge man, naar voren trad met de woorden:

- Hawel, meniere, we zillen 'em tòch lossen, as er mij

iemend wilt helpen. Moar de boer moe 'ne pot dzjenuiver geên!

De boer juichte: ‘Ge krijgt 'em! ge krijgt 'em!’ en dadelijk liep hij om zijn wagen, bang dat het nog mocht veranderen, terwijl een tweede arbeider, Zwart Feelken genoemd, nu ook zijn hulp kwam aanbieden.

Meneer, van zijn kant, stemde er in toe dat die twee den wagen zouden lossen. Maar, wijl de meesterknecht reeds weg was, moest Grueten Broos nu zelf 't gewicht opnemen, en dan in huis komen zeggen hoeveel of hij er in gevonden had.

De wagen werd bijgehaald en de arbeid begon. De boer hielp vlijtig mee, en een twaalfjarige knaap, zeker zijn zoontje, hield de lantaren bij de weegschaal, waarop Grueten Broos telkens met een stuk krijt de gewogen bakken aanteekende. Allen hadden zich hoofd en schouders met een leege baal bedekt, maar nu viel de stortregen zóó geweldig-aanhoudend, dat zij toch dadelijk weer door en door nat waren.

De boer, die uit het naast gelegen herbergje een flesch jenever had meêgebracht, bood de arbeiders een borrel aan, telkens wanneer hij hun krachten voelde verzwakken. En werktuigelijk dronken zij, even onbewegelijk in den kletsregen tusschen twee tochten op den glibberigen bietenstapel, zoo dof en afgemat, zóó uitgeput en doodgebeuld, dat zij zelfs door dat overdadig drinken niet meer dronken konden worden. En zij hadden enkel 't gevoel van een knagenden honger, van dien folterenden honger waaronder de werklui dadelijk lijden, zoodra 't gewone uur hunner armzalige maaltijden ook maar eventjes voorbij is.

- Nondedzju! Feel, jongen, ik hê honger! zei af en toe Grueten Broos, wijl ze met inspanning over het plankenvlak liepen. ‘'K zoe nondedzju 'n peird de rug uit eten!’

- Ik euk, nondedzju! antwoordde Zwart Feelken. 'K zie nondedzju de geelewe biestjes vliegen![1)]

- 'K ben blije dat 't Zoaterdag es! 'K zal d'r wa an doen, an moeder's heufvlakke,[2)] hijgde Grueten Broos.

1) Er komen gele draadjes voor mijn oogen van den honger.
2) Hoofdkaas.

- Ik 'n krijge moar alle viertien doagen 'ne kier vliesch; en mijn beetsen es dikkels zeu kleine dat 't mij nie 'n smoakt, antwoordde Zwart Feelken.

Hol roffelden de laatste dikke bieten over het hout van den wagen. Hij was eindelijk leeg, en, met een zwaren zucht van verlichting gooiden de mannen hun draagbak omgekeerd op den stapel.

Haastig, bij het weifelende schijnsel der lantaren, werd 't gewicht bepaald. En Grueten Broos liep dwars door den tuin naar 't woonhuis om het aan te geven, terwijl Zwart-Feelken even binnen de fabriek op hem zou wachten.

Hij moest langs de keukendeur binnen. Overal elders waren de deuren reeds gesloten. En zoodra hij met het geijkt ‘es 't er gien belet?’ die deur geopend had, meende hij flauw te vallen door de fijne lucht van gebraden vleesch, die de gansche keuken vervulde. Hij ontwaarde de meid, dicht bij 't fornuis, half gehuld in die lekkere, sissende dampwolk, en 't werd hem plotseling onmogelijk een woord te spreken. Het was verrukkelijk en 't was folterend. Nog nooit van zijn leven had hij zulk een lekkere lucht van spijzen geroken; nooit had hij gedacht dat zoo iets op de wereld bestond. Het kroop hem in de neusgaten en 't drong hem door de maag, met de folterende scherpte van een vlijmsteek die tot in zijn rug zou boren, terwijl zijn kakebeenen zich werktuigelijk bewogen om te knauwen, met pijnsteken tot in de ooren. Hij voelde plotseling tranen in zijn oogen komen, en hij moest zichzelf geweld aan doen om niet naar het fornuis te vliegen en er met wilde tanden al dat lekker eten te verslinden. Hij was op 't punt er een brok van te vragen, als een bedelaar. Hij voelde zich eensklaps laf en zwak worden, hij had te veel gedronken en te veel gesjouwd, zijn uitgeputte krachten eischten dringend weer versterking. Hij zag de keukenmeid met stom-roerlooze verwildering aan, als wist hij niet meer waarom hij daar gekomen was. Zij zelve moest het hem tot tweemaal toe vragen voor hij met schorre stem kon antwoorden:

- Zegt an meniere dat er drei duust[1)] zes honderd kilos was op die loaste waogen.

1) Duizend.

En haastig liep hij weg.

Toen hij weer in de fabriek kwam werd hem gezegd dat Zwart Feelken reeds met een makker voorop was. Hij zelf ging dadelijk daarop huiswaarts, zijn buisje los over de schouders, het blikken keteltje en het grauwlinnen zakje, waarin zijn middageten en zijn ‘vierboterham’ waren geweest, aan de hand.

Hij liep met vlugge, breede passen, den rug gekromd, de oogen half dichtgeknepen tegen den zweependen wind en den regen, huiverend door al zijn ledematen in zijn natte, klapperende kleeren. Hij verheugde zich nu spoedig thuis te zijn, bij zijn goede moeder, om van kleeren te veranderen, om zich door en door eens goed te warmen, en vooral om goed te eten. O! hij zou eten, eten! De folterende, lekkere lucht van 's meesters spijzen kwelde hem nu minder, en hij dacht aan zijn eigen avondeten, aan dat heerlijk Zaterdagavondmaal, het eenige der week waarop hij vleesch mocht proeven, als de zuur verdiende belooning voor zooveel dagen hard werken en sjouwen.

Hij was tot aan 't eind der Groote Dorpsstraat gekomen en sloeg nu rechts een zijstraat in, hobbelig geplaveid, met viezige greppels vóór de arme woninkjes. Dáár, in 't vierde deurtje van een tamelijk lange rij, woonde hij met zijn oude moeder. Hij had maar even de klink op te tillen, en met een ‘Brr... wat 'n weer!’ was hij binnen in hun arm, maar zindelijk huisje.

Zijn moeder, een vrouwtje van reeds over de zestig, met een geelbleek, gerimpeld gezicht en goedige, bruine oogen, was bezig bij den haard met 't avondmaal. Zij keerde zich meelijdend-zuchtend om toen zij haar jongen hoorde binnen komen, en zei:

- Dat es 'n weer e-woar? Goa gij ou al gauwe verkliên, Broos jongen, 'k zal-e 'k ik 'n goe woarm vierke moaken en ou goe woarm eten geven. G'hêt gij zeker wel honger e-woar, jongen?

- Honger!.... honger!.... dat 'n keunt-e nie geleuven, moeder, hoe da 'k honger hê! antwoordde Grueten

Broos, terwijl hij zijn keteltje en pakje op de kleine tafel zette. ‘'K zoe keune schriemen van den honger. Geê mij moar al gauw 'n ferme sneê heufvlakke.’

- Ach Hiere jongen da zijn toch dijngen! zuchtte de oude vrouw, terwijl ze zich van naast het haardvuur oprichtte, ‘'k 'n hê van doage gien beetsen heufvlakke keune krijgen. As 'k bij de slachter kwam was 't ál verkocht!’

Er was een korte stilte, en Grueten Broos voelde plotseling, als in toorn, het bloed naar zijn hoofd stijgen. 't Was hem een vreeselijke teleurstelling dat hij nu die lekkere snee hoofdkaas, waarop hij zóó gerekend had, niet hebben zou. Het deed hem pijn als 'n fyzieke foltering en als een tegen hem gepleegd, boosaardig onrecht. ‘Verdome!’ riep hij, ‘hoe es dat meugelijk!’.... En hij werd eensklaps onredelijk, overdreven ruw: ‘'t Es da g'r nie op tijd geweest 'n hêt! 't Es da g' op mij nie 'n peist!... of da ge te leeg woart om d'r omme te goan....!’

Vreemd, met een soort schrik, keek 't oude vrouwtje op. Hij was altijd zoo zacht en goed met haar. Hoe kwam hij nu in eens zoo ruw te zijn! Had hij wellicht te veel gedronken?.... Het scheen haar inderdaad dat hij wel iets te veel gedronken had. Hij zag er zoo rood en zoo vreemd uit, met zoo'n ongewone, verwilderde uitdrukking in zijn oogen. Maar zij voelde toch geen verwijt in zich opkomen. Zij vond het wel natuurlijk dat men iets te veel dronk in zulk hondenweer. En zacht-verzoenend, als had ze zijn beleedigende woorden niet gehoord:

- Ha bah toet[1)] jongen, 'k ben d'r 'k ik zeker op tijd geweest, antwoordde zij, ‘moar wa kan ne meinsch doar an doen as er nie mier te krijgen 'n es? Kijk, 'k hê ou ne scheunen hoarijnck meegebrocht....

En, de kast openend, liet zij hem een haring zien, gewikkeld in een stuk papier, op een wit bord.

Dit zicht, in plaats van hem te paaien, maakte hem nog woedender. Hij hield anders wel van haring, maar nu kon hij hem niet ruiken.

- Stopt 'm zelf in ou smoel!’ schreeuwde hij met een krakenden vloek en fonkelende oogen. En meteen had hij

1) Wel zeker.

van foltering kunnen huilen, omdat hij die leelijke woorden tegen zijn zachte goede moeder zei.

Zij werd doodsbleek en sprak geen woord meer. Zij deed de kast weer dicht en ging sprakeloos naar den haard, waar zij een keteltje van 't vuur nam. Er was een oogenblik volkomen, doodsch-benauwde stilte.

- Hawel, verdome! Krijg 'k eten of moe 'k hier craveeren van den honger lijk 'n bieste? gilde hij plotseling stampvoetend, met een stem zóó ruw en schril, dat hijzelf er van schrikte. Het was in hem iets woest-boosaardigs waartegen hij zichzelf niet meer verzetten kon, iets dat hem dingen deed doen en deed zeggen, die hij doen noch zeggen wilde.

Steeds sprakeloos richtte 't oude vrouwtje zich weer op, plaatste een schotel met dampend-vette aardappels op tafel, ging opnieuw naar de kast, nam er den haring, legde hem naast de schotel met de aardappels.

- 'K hè ou gezeid da ge da zelf in ou smoel kon stoppen! gilde hij krijschend, met gebalde vuisten. En plotseling greep hij naar den haring, en smakte hem vloekend tegen den muur, en stootte haar zelf met een harden duw van zich af....

Zij struikelde en viel. Zij smakte ruw op den vloer neer, gil-zuchtend, met plat naar voren uitgestrekte handen. Zij kronkelde zich daar even, kreunend van de pijn, en een streepje bloed vlekte de grauwe tegels. Hij zag haar magere, grijs-gekousde enkels, onder de opgezwaaide rokken. Hij zag haar daar even, als een weerloos slachtoffer, als een lijk plat uitgestrekt ten gronde liggen.

Toen voelde hij plotseling den moreelen terugstoot van den vreeselijken slag! 't Besef van iets onherroepelijkwreedaardigs dat hij met eigen handen had gepleegd, dat nooit meer te herstellen was en dat hemzelf ten gronde knakte, in woeste, sombere vernieling van alles wat in hem steeds goed en zacht en eerlijk was. Hij had nu plotseling om vergiffenis willen smeeken en voelde dat 't te laat was. In eens, als een helle vlam die uit een donkeren afgrond stijgt, stond het afschuwelijk, volbracht feit van zijn misdaad wraakroepend vóór zijn geest.

Hij had zijn oude, goede moeder geslagen....!

Met een gil van gruwel en van wreedheid vluchtte hij

naar buiten.

Den ganschen nacht, en ook den ganschen, daarop volgenden Zondag bleef hij weg, dwaalde hij rond. Men zag hem in de slecht befaamde kroegen van de buurt, waar hij anders nooit den voet zette, in akelig gezelschap van wildstroopers, van dieven en van boeven, drinkend en brassend, in sombere stugheid, zonder vreugd. Hij dronk verschrikkelijk, hij dronk als om zich dood te drinken. Maar hij kon zelfs niet eens dronken worden; hij slaagde er slechts in zich beestachtig te verstompen. Aldoor kwam het afschuwelijk tafereel weer vóór zijn geest; aldoor voelde hij zijn ruwen arm den brutalen stoot geven, aldoor zag hij zijn oude moeder struikelen en neerploffen, de beide handen plat vooruitgestrekt, de magere, grijs-gekousde enkels uitkomend onder de rokken, en op den vloer, vlak naast haar aangezicht, die gruwelijke bloedvlek....

O, waarom toch had hij dat gedaan? Welke booze geest had hem tot die schrikkelijke misdaad gebracht, wijl zij toch steeds zoo goed en aardig met elkander hadden omgegaan? Nog nooit was er tusschen hen een ernstige twist geweest. Een ieder had hem steeds geroemd als een voorbeeldig zoon, die tot den laatsten cent van zijn zuur verdiende geld aan zijn oude brave moeder gaf. Hoe had die ramp zoo plotseling op hen kunnen neerstorten, in onherstelbare vernieling van een gansch leven van onderlinge teederheid en goedheid, voor dat armzalig stuk vleesch, dat hij niet als naar gewoonte had gekregen? Was het dan tòch de folterende fijne lucht van dat ander stuk vleesch dat voor zijn meester werd gebraden, die hem als 't ware dol had gemaakt? Jawel, dàt was het. In hem was op dat lamentabel oogenblik een gevoel van gruwelijk leed, een duister bewustzijn van onverdiende, tegen hem gepleegde onrechtvaardigheid ontstaan. Duister maar vlijmend was in hem de sensatie geweest dat hij zelf en niet zijn meester op dien lekkeren, versterkenden maaltijd recht had. Duister maar vlijmend had hij, in die toevallige gebeurtenis, eensklaps de overweldigende maatschappelijke onrechtvaardigheid gevoeld, waaronder hij

tot nog toe onbewust was gebukt gegaan, waaronder hij, voortaan, zijn leven lang bewust gebukt zou blijven.

Hij was de arme werkman, de rampzalige slaaf, die nooit van 's levens zachtheid, hoe verdiend ook door zijn arbeid, zou genieten. Alleen zij die niets deden, of niets hoefden te doen, genoten van alles overvloedig. Dat was het, wat hem, in de overprikkeling van den drank, eensklaps als razend had doen worden, en zijn wreedaardig-onrechtvaardige weerwraak op zijn schuldelooze goede moeder had doen neerkomen.

Tot vrij laat in den Zondagavond bleef hij weg. Had hij den volgenden ochtend niet vroeg in de fabriek moeten terug zijn, om daar weer zijn slaven-arbeid te hernemen, wellicht was hij nog langer weggebleven. Maar de nood dwong; hij moest.

Brusk kwam hij terug in 't arm, zindelijk huisje, verbergend zijn diepe ontroering achter een stijve, gemaakt-stoere houding, besloten dadelijk naar bed te gaan, zonder een blik of een woord tot zijn moeder te richten.

Zij zat op een stoel naast het haardvuur, het lichaam een weinig voorovergebogen, de oude rimpelige handen naar de vlam, het bleek gelaat met droefstarende oogen in 't zwakke schijnsel van het lampje dat op tafel stond. Een lichte trilling greep haar aan toen zij hem zoo plotseling zag binnen komen, en een zweem van kleur vlekte eventjes haar dofle wangen. Zij sprak geen woord, maar bukte zich werktuigelijk naar 't vuur, waarin zij iets verroerde. En in die vluchtige beweging, terwijl hij zelf even onthutst en aarzelend, roerloos midden in het keukentje bleef staan, ontwaarde hij het donker litteeken van een wonde aan haar onderlip.

Toen brak de ruwheid van zijn hart, en een onweerstaanbare macht stuwde hem plotseling in een snikkenden, smeekenden wanhoopskreet naar haar toe.

- O! moeder, moeder, vergeef het mij! 't Spijt mij toch zeu schrikkelijk! 'K 'n wist nie wa da 'k dee! 'k hâ gedronken!.... En hij barstte wild in tranen uit.

Doodsbleek, bevend van 't hoofd tot de voeten, was zij opgestaan. En zonder hem aan te kijken, met een zucht

die uit de diepste diepten van haar wezen scheen te wellen, uitte zij slechts deze schorre, bijna klanklooze woorden:

- Ach Hiere! ach Hiere! ach Hiere! dat 'n hâ 'k toch noeit gepeisd! dat 'n hâ 'k toch noeit van ou gepeisd!

- O! ik euk nie moeder! Vergeef het mij, vergeef het mij, 't 'n zal noeit mier gebeuren!....

Toen brak zij ook in overweldigende tranen los, en zonder elkaar te omhelzen, zonder tot elkaar te naderen, stonden zij daar een heele poos sprakeloos te huilen en te zuchten.

Zij, de eerste, kwam weer eenigszins tot bedaren.

- G' hêt zeker honger? vroeg zij.

Hij haalde de schouders op, en stamelde eenige doffe woorden, als wilde hij beduiden dat het niet de moeite was om daarover te spreken.

Zij ging naar de eetkast en haalde er een bord uit, waarop een groot stuk vleesch lag. Hij sidderde: het was een mooi stuk ‘heufvlakke’. Sprakeloos kwam zij het bord vóór hem op tafel zetten, naast een paar sneden roggebrood en een schotel met dampende aardappels.

Maar, ofschoon hij uitgehongerd was, was het hem haast niet mogelijk iets te gebruiken. Het eten kropte in zijn keel. Dat lekkere stuk hoofdkaas, waar hij den vorigen avond zoo hartstochtelijk naar verlangde, had nu geen smaak meer, boezemde hem een afkeer in. En ook alles kwam hem nu plotseling als veranderd, als omwenteld, voor. Het heele arme huisje zag er anders dan gewoonlijk uit, het kwam hem voor alsof alle zachtheid en gezelligheid er eensklaps uit verbannen was, alsof de voorwerpen een andere plaats en een ander uitzicht hadden gekregen, alsof daar nu een groote akelige leege ruimte was, een koude leege ruimte als van dood.

Zonder een woord van verwijt was zijn oude moeder weer bij 't vuur gaan zitten, en starend keek zij in de roode vlam, als verre van hem weg nu, als verzonken in diepe, diepe mijmeringen, wijl hij, langzaam etend in de zwaardrukkende stilte, weer het lamentabel en wreedaardig tafereel van zijn afschuwelijke misdaad vóór zijn geest zag rijzen....

De Broosen, zoo zegden hun buren, waren geen menschen gelijk andere. Zij waren arm en woonden in de Zijstraat, naast andere arbeiders-gezinnen en ook wel dieven- en stroopers-gezinnen, zij woonden er omdat het nergens anders in het dorp goedkooper wonen was, maar zij hoorden er eigenlijk niet bij, zij waren er misplaatst door hun degelijkheid, hun eerlijkheid, hun netheid; en de buren, die instinctmatig die misplaatstheid voelden, zegden soms, met een zweem van afgunstige ironie, dat zij beter op hun plaats zouden geweest zijn in de Groote Dorpsstraat, naast de rijken, naast meneer de pastoor, naast meneer de notaris. Nooit hoorde men bij hen lawaai van kijven of van vechten, zooals zooveel gebeurde in de andere huisjes, nooit een woestaard die er vloekend het huisraad aan stukken schopte, nooit een dronken wijf, die, scheldend, wijd de deuren opengooide, om de heele saamgeschoolde buurt in het standje te mengen.

Welke verbazing dan ook, en hoe weinig verholen het genoegen van de buren, toen zij wisten wat er bij de Broosen gebeurd was. Want geheim was 't niet gebleven; de heele Zijstraat was er van op de hoogte, nog denzelfden avond dat het plaats greep.

Was het dááronder dat de oude moeder nu leed, dat zij als 't ware langzaam wegkwijnde? Of had de harde schok de noodlottige werking eener physieke kwaal verhaast, die sinds reeds lang en heimelijk in haar broeide? Of leed zij onder een moreele kwaal die veel dieper wortelde dan iemand kon vermoeden, dieper dan zij zelve kon beseffen in 't onuitgedrukte lijden van haar zwaar-gewond, eenvoudig hart? Zij zei het niet en niemand wist het, maar langzaam en aanhoudend zag men haar verkwijnen. 't Was of ze stil en langzaam opdroogde, en, zooals Grueten Broos haar had gevonden 's avonds na de vreeselijke scène, peinzend-staroogend in het vuur, met de rimpelige handen naar de vlam, zoo vond hij haar nu telkens weer, in diepe mijmeringen weggezonken, levend als apart in een abstracte wereld. Sinds lang had zij hem alles vergeven, sinds lang waren zij met woorden verzoend en was hij weer de goede, zachte, voorbeeldige zoon van vroeger geworden; maar iets toch dat door woorden noch door daden weg te krijgen was, bleef zwaarbenauwend als een onoverkomelijke hinderpaal tusschen hen staan. 't Was als een stom,

onzichtbaar spook, sterker dan hun wil en sterker dan hun liefde, als een lugubere onbekende gast, altijd verborgen en altijd aanwezig, elk oogenblik herinnerend dat iets in hen gedood was dat nooit meer herleven zou, elk oogenblik wreedaardig dompend de meer en meer benauwde opwellingen hunner eenvoudige harten, die zich vruchteloos weer in de zachte intimiteit en vreugde van weleer poogden te vereenigen.

En, zonder dat ook hij die pijnlijke gewaarwordingen dieper kon ontleden, voelde Grueten Broos aldoor de doffe kwelling van een eindeloos leed. De sombere wroeging knaagde aan zijn hart, en vergalde zijn leven. Hij voelde zich de eenige schuld van alles, hij verweet zich dat zijn moeder door hem naar het graf ging. Aldoor, aldoor kwam hem, als een obsedant en folterend refrein, dezelfde gruwbare herinnering vóór den geest spoken: ‘Ik heb mijn moeder, mijn oude, goede, brave moeder geslagen!.....’ Indien ze zich weer opgeknapt, genezen had, dan was ook wel 't gevoel van wroeging langzaam uit hem verdwenen, maar elken dag vond hij haar triestiger en zwakker, en telkens kwam steeds kwellender dezelfde sombere gedachte in hem op: ‘Zij heeft het mij vergeven, maar zij kan het niet vergeten. Zij sterft tengevolge van dien enkelen keer mijns levens dat ik haar mishandeld heb!’

Hij ook, trouwens, kwijnde zichtbaar, de magere gelaatstrekken getrokken, de oogen dof en somber. En wanneer zijn makkers hem vroegen wat hem toch scheelde, werd hij rood van schaamte, zich schamend te liegen, zich schamend de waarheid te zeggen. Hij verkropte zijn leed in eenzaamheid en stilte, en zijn marteling verscherpte door dat voortdurend in-zichzelf-teruggetrokken-leven. Alleen met Zwart Fielken, voor wien hij veel genegenheid voelde en in wien hij groot vertrouwen stelde, liet hij zich op een avond van niet meer te onderdrukken lijden uit, terwijl zij samen van de fabriek huiswaarts keerden. Plotseling, zonder dat iets daartoe aanleiding gaf, vroeg hij hem, met schorre, doffe stem:

- Feel, hêt-e gij wel oeit ou moeder slaogen gegêen?

Zwart Feelken bleef even sprakeloos van verbazing stilstaan.

- Bah nien ik! antwoordde hij eindelijk; ‘'k 'n ben ik ommers giene vechter. 'K 'n hê 'k nog noeit iemand slaogen gegêen.’

- Ik wel, sprak Grueten Broos somber. ‘Ik hê mijn moeder geslegen en ze goat er van deud!’

- Och, tut, tut, tut, wa da ge peist! G'n meugt ou dat in ouw heufd nie steken; g'n hêt gij heur toch gien leed geslegen, antwoordde Zwart Feelken verzoenend.

- Ze goat er van deud, zeg ik ou! snikte plotseling Grueten Broos met wanhopig wringende handen.

Niemand mishandelde zijn eigen moeder. Zelfs de grootste booswichten deden 't niet. Hij alleen, die altijd goed en zacht was geweest, hij die, evenals Zwart Feelken tot nog toe aan geen mensch een tik had gegeven, had die afschuwelijke misdaad begaan. De ellendige zijstraat waar zij woonden was vol met gezinnen die keven en vochten, met woestelingen die hun vrouwen sloegen, met dronken wijven die haar kinderen mishandelden, maar hij kon zich geen enkel herinneren die ernstig zijn eigen moeder had mishandeld. Als hij er nog maar één, één enkel had gekend, dat zou hem eenigszins getroost hebben; maar neen, geen enkele. Hij stond alleen in zijn afschuwelijke wandaad. Hij alleen, die nooit een misdaad had gepleegd, had plotseling al de trappen der misdaad overschreden, om het toppunt er van te bereiken.

En toch,..... toch had hij eens de wreede hoop dat hij niet heel alleen zou blijven, dat er een tweede monster als hijzelf naast hem zou optreden.

Hij was, twee deuren van hun huisje, bij een vellenploter en wildstrooper, die alom als een geducht bandiet bekend stond. Het heele huisje was er overhoop, hij gooide den boel aan stukken, sloeg en schopte op zijn vrouw en kinderen. Vóór de half openstaande deur was de gansche buurt samengeschoold, en daarbinnen was het een razend lawaai van angstgegil en woedekreten, van schurende en stampende voeten, van krakende stoelen en in scherven neerploffende borden. De vrouw kwam naar buiten gehold, huilend, bloedend, met losgerukte haren, halfnaakt in haar aan flarden gescheurde kleeren, gevolgd door haar gillende kinderen en door haar bruut van een man, die haar opnieuw te pakken kreeg, haar

in het slijk gooide, haar vloekend daar vertrapte onder zijn grove schoenen met ijzeren spijkers. Hij zou haar wellicht dooden in zijn blinde furie, en niemand was er die haar uit zijn klauwen poogde te verlossen, toen plotseling een oud vrouwtje door de op elkaar geperste volksschaar drong, en met razende verwenschingen recht op den woestaard afvloog. Het was zijn moeder. Hij aarzelde een oogenblik, als onthutst, en in zijn wilde dronkaardsoogen glom een schrikwekkende woede-vlam. Hij balde de vuisten, hoog als een reus boven haar kleine gestalte, en scheen op 't punt ook op háár los te springen. Maar zij, zonder den minsten schrik, ging door met haar verwenschingen en haar beleedigingen, en schold hem uit als laffen moordenaar, en zweepte en overstelpte hem met de bloedigste benamingen. En plotseling bevangen door een soort angstvol ontzag, week hij, de dief, de schurk, de alom gevreesde bandiet, die menschen doodelijk gewond had en jarenlang in de gevangenis had gezeten, voor de moreele, zelfs bij hem eerbiedwekkende kracht der moederlijke autoriteit achteruit. Bevend als een afgeranselde hond drong hij terug in zijn huis waar zij hem volgde, voortdurend hem uitscheldend en beleedigend, onder wild gejuich, en hoongejouw, en spotgelach van 't saâmgetroepte volk.

Bleek en hijgend, met krampachtige hikken in de keel, keerde Grueten Broos zich om. Vóór hem stond zijn moeder die ook het gansche nare tafereel had bijgewoond. Zij schrikten instinctmatig van elkander, en in haar strak-starende oogen las hij, als een zwijgend verwijt, den gruwel van zijn eigen sombere gewaarwordingen:

Wat die barbaar, die bandiet niet gedurfd had, dat had *hij* gedaan!

't Was kort daarop dat moeder Broos zwaar-ernstig ziek werd. Een avond, toen hij van zijn werk terug kwam, vond Grueten Broos haar in bezwijming naast het haardvuur liggen. Hij slaakte wild een kreet toen hij dat zag, en in zijn gruwel was 't hem weer te moede of hij zelf haar daar had neergegooid, als op dien avond van het afschuwelijk tooneel.

Op zijn noodkreet kwamen buren binnen, men tilde moeder op, deed haar weer bijkomen, kleedde haar uit en legde haar te bed.

En nu vervlogen triestige, sombere dagen. Maar nooit kwam er een klacht over haar lippen, en toen haar zoon, wanhopig-snikkend, met gevouwen handen voor haar sponde neergezonken, haar nog en nog smeekte hem 't gebeurde te vergeven, antwoordde zij langzaam met haar zwakke stem van triestigheid, heel zacht en heel eenvoudig in haar stilgelaten stoïcisme:

- Ha moar, jongen, 'n peist doar nou toch nie mier op. Da es al lang vergeven en vergeten! T es het den ouwen dag, jongen, den ouwen dag die in mij zit.

En om hem wèl te overtuigen, dat er niet de minste wrok meer in haar was, nam zij dan zijn grove, eeltige werkmanshand in de hare, en hield ze zoo een lange poos, de oogen peinzend vóór zich starend.

Op Kerstavond, terwijl de ‘daghuurvrouw’ uit de buurt, die in Grueten Broos' afwezigheid op de zieke pastte, even buiten was, riep de oude moeder, met iets mysterieus-dringends in de stem, haar zoon bij zich.

Hij snelde toe en vond dat zij er vreemd uitzag. Ziende dat hij er van schrikte, trachtte zij hem met een gebaar der hand gerust te stellen; en langzaam, zich bedwingend om bedaard en kalm te blijven:

- Broos, jongen, sprak zij, ‘'k moe ou wa zeggen..... D'r es hier geld in huis; 't 'n es wel nie hiel veele, moar 't gien dat er es hên w' ik en ou voader veur ou gespoard. 't Zit hier, onder mij, genoaid in 'n zaksken, in de matrasse van mijn bedde. Negen honder fran, in geiwstikskes.[1] As 'k stirve en da ze mij komen afleggen, blijft-er gij bij stoan, jongen: ze zoên 't keune stelen. 'n Loat hier niemand alliene mee mij in de koamer as 'k deud ben; en as 'k in de kiste ligge neem 't er dan uit. W' hên d'r derteg joar lank an gespoard, 'n vermeusch 't niet.[2] As 'k hier nie meer 'n ben zult-e moeten treiwen, jongen, om nen oppas t'hên. Zoek gij ou 'n broaf, treffelijk[3] meisken, jongen; mee ouw geld zult-e gij da wel vinden.

1) Goudstukjes.
2) Verspil.
3) Degelijk.

- O, moeder, moeder! snikte Grueten Broos, as ge toch moar bij mij 'n kon blijven! As ge toch moar weer 'n kon genezen! As 'k ou toch moar zeu wried nie mishandeld 'n hâ!

En in den gruwel van zijn wroeging kwam hem plotseling deze onbedwingbare, folterende vraag op de lippen:

- O, moeder,.... moeder,.... zeg mij toch, moeder.... hê.... hê voader ou oeit geslegen?

De zieke kreeg als een schok in haar bed en een teerjeugdig rood kwam even over haar verkleurde wangen, terwijl haar doffe oogen ook even weer opglansden, als inwendig verlicht door een nog mooien, fieren gloed van lang verleden, zacht geluk en liefde.

- O, nien hij,.... noeit,.... noeit,.... lispelde zij haast onhoorbaar. En zacht als onder een streeling zonk haar hoofd weer op de peluw....

's Avonds van den tweeden Kerstdag begon de doodstrijd. Wonderlijk kalme doodstrijd, zonder een kramp, zonder een schok, zonder een trilling. Men had gezegd de zware slaap van een zeer zwak wezen, dat door niets anders meer dan loome, onbewegelijke slaap zijn uitgeputte krachten kan herstellen. 't Was als iets eindeloos zachts in iets eindeloos droevigs, en allen die in 't arme huisje kwamen schenen die plechtige kalmte te voelen, en spraken instinctmatig langzaam met gedempte stem, en schoven zacht, met haast onhoorbaar schuifelende voeten, over den grauwen tegelvloer. Voor 't laatst was de dokter gekomen, en ook de pastoor was gekomen, met de laatste sacramenten voor de stervende. Alles was gedaan wat nog gedaan had kunnen worden, men had alleen nog maar te wachten....

En zij wachtten in ongestoorde stilte, rechts en links van 't ziekbed op stoelen neergezakt, Grueten Broos stom en als gevoelloos onder 't overweldigende van zijn leed, de buurvrouw onverschillig, nu en dan opstaande om naar de zieltogende te kijken. Naast het bed, op een tafeltje, brandde een waskaars en stond het ruw gebeiteld houten kruisbeeld, en het wit-porseleinen wijwatervat met een verdroogd palmtakje; buiten, verdoofd door de in overvloed vallende sneeuw, hoorde men af en toe het vage, als 't ware verwijderd geluid

van heen en weer loopende menschen. Men hoorde de stemmen voorbijgaan, men hoorde een kreet of een zang, maar men hoorde geen geluid van voetstappen. Soms ging de buurvrouw in de keuken naast het slaapvertrekje; en in zijn sombere neerslachtigheid zat Grueten Broos te rillen, terwijl hij haar het haardvuur hoorde oppoken: het vuur waarop de ketel hing te warmen met welks water zijn doode moeder straks zou gewasschen en afgelegd worden....

Uren vervlogen. Grueten Broos, in zijn sombere prostratie weggezonken, verroerde zich niet. Buiten stierven de geluiden een voor een tot doodsche stilte weg. Even nog werd hij uit zijn bedwelmden toestand getrokken door een gekijf van twee dronkaards die hij in de straat voorbij hoorde waggelen, maar toen ook dit geluid in de verte uitgestorven en verdwenen was, hoorde hij niets meer dan het monotoonaanhoudend getik der hangklok in de keuken....

Toen de twaalf helder gescandeerde slagen van 't middernachtuur in de lugubere stilte weergalmden, stond de half ingesluimerde buurvrouw nogmaals op, en bracht zij hem uit de keuken een kop zwarte koffie mee. Werktuigelijk dronk hij die leeg, terwijl de vrouw nog eens naar 't ziekbed ging om moeder te bekijken. En hij had juist de leege kop naast zijn stoel op den vloer neergezet, en zakte weer, somberbedwelmd in elkaar, toen een discreet gebaar der vrouw zijn aandacht trok. Hij richtte half het hoofd, en zag dat zij hem bij zich wenkte. Werktuigelijk stond hij op, en naderde het bed, nog niet begrijpend wat de vrouw bedoelde.

Langzaam wees zij met de hand naar moeder Broos' gelaat. En daar hij nog maar steeds niet begreep wat zij bedoelde, fluisterde zij:

- 't Es gedoan,.... z'es deud.....

Als onder een geweldigen schok sprong hij twee stappen achterwaarts, en zijn oogen spalkten zich wijd open, als de oogen van een gek.

- Och Hiere! och Hiere! och Hiere!’ kreunde hij.

En eensklaps begon hij te huilen, als een zwak, klein kind.

Toen zij was afgelegd, toen zij weer op haar bed lag uitgestrekt, voor eeuwig koud en onbewegelijk nu, zoo geel als

't geel der waskaars op de blanke lakens, met de gele handen saâmgevouwen op haar borst en 't groot zwart kerkboek als een steun onder de kin; toen alles volbracht was zond hij de buurvrouw even weg, en heel alleen gebleven bij de doode, met gesloten deuren in gesloten luiken, stak hij eerbiedigzacht zijn hand onder de dekens, en bevoelde de matras.

Hij vond er weldra 't linnen beursje met de goudstukken. Hij telde ze, hij vond er juist de negenhonderd frank. Het zware goud klingelde fijn in zijn groote, eeltige werkmanshanden, met korte schittervonkjes in het gele schijnsel van de waskaars. Nog nooit had hij zooveel goud bij elkaar gezien; nooit had hij de vreemd-ontroerende gewaarwording gekend zulk een schat te bevoelen. En in zijn geest zag hij de jaren en jaren, die zijn ouders aan 't verzamelen van dat geld hadden besteed, als een overweldigende reuzentoren van menschelijk sjouwen en lijden vóór zich oprijzen. Hij hield het even dicht gesloten in zijn hand, met het gevoel alsof hij daar het gansche zwoegersleven van zijn arme ouders omknelde. Toen liet hij de glinster-rinkelende stukjes weer in 't beursje glijden en verborg het in zijn zak.

't Was zes uur in den ochtend en de buurvrouw kwam terug. Hij vroeg haar of zij bij het lijk wou blijven waken, wijl hij bij den pastoor aan zou gaan om voor de begrafenis te zorgen.

Hij vertrok.

De pastoor, die reeds van de eerste mis terugkwam, ontving hem in een kil, naakt kamertje zonder andere versiering dan een enorm zwart kruisbeeld op den schoorsteen, tegen den witgekalkten muur.

- Wa veur nen dienst moet 't zijn? vroeg de pastoor.
- Den heugsten dienst; 'n gezongen messe mee drei pasters, antwoordde hij.

Verbaasd zette de geestelijke groote oogen op.

- Den heugsten dienst!.... Moar wie zal da betoalen? riep hij.
- Ik, menier de paster. Hoeveel es't! En Grueten Broos' hand ging tastend in zijn zak.
- Nen heugsten dienst.... moar, jongen, zijt-e gij zot?

G'n keun gij da nie betoalen! herhaalde de pastoor, die Grueten Broos bekeek alsof hij werkelijk met een gek te doen had.

- Moar zeg mij toch iest hoevele dat 't es, menier de paster! drong Grueten Broos ongeduldig aan.

- Nen heugsten dienst mee drei priesters kost zes honderd fran! klonk het kort, afdoende antwoord.

Grueten Broos haalde de beurs te voorschijn en telde de zeshonderd frank op den hoek van een tafeltje. De pastoor zag toe, stom-roerloos, als van verbazing aan den grond gespijkerd.

- Es da geld da ge doarveuren gespoard hêt? vroeg hij eindelijk.

- Da es geld da mijn voader en mijn moeder gespoard hên, antwoordde Grueten Broos.

De pastoor schoof zijn bril op zijn voorhoofd en helde 't hoofd achterover, om opnieuw den werkman aan te staren.

- 't Es goed, sprak hij eindelijk. ‘Wannier moet de begroavijnge ploats hên?

- Overmorgen,’ antwoordde Grueten Broos met schorhikkende stem.

- Goed; alles zal in orde zijn. Wilt-e gloas wijn drijnken?

- Merci, ge zij bedankt, antwoordde Grueten Broos.

En hij ging heen.

Hij vroeg aan de buurvrouw of zij heel dien dag bij het lijk van zijn moeder wilde blijven waken. Dan deed hij zijn zondagskleeren aan en vertrok naar de stad.

Hij ging er naar een groot magazijn van doodkisten en kocht er een prachtige eiken kist, met zilveren kruis en zilveren spijkers, die hij honderd vijftig frank betaalde en dadelijk naar zijn dorpje liet verzenden. Dan ging hij naar een winkel van gemaakte bloemen en kocht er een grooten, schitterenden krans van alle kleuren, met vergulde bladeren en een groot zwart lint, waarop in gouden letters de woorden: ‘Aan mijne lieve moeder’ prijkten. Dan ging hij ook nog in een kleeren-magazijn en kocht er zich een mooi zwart pak en rond zwart hoedje....

In 't dorp, als men van al die buitensporigheden hoorde, als men vernam dat de arme moeder Broos gelijk een ‘Mevrauwe’ met den hoogsten dienst zoude begraven worden, als men die prachtige kist en dien schitterenden bloemenkrans zag brengen, zei men dat de jongen gek geworden was. Er waren er ook die zeiden dat hij moest gestolen hebben om zulke overdreven geldverkwisting aan te gaan. En geweldig was de opschudding toen men op den dag der begrafenis dien indrukwekkenden stoet der drie pastoors in hun zwartfluweelen kasuifels met zilver-gestikte broderiën en zilveren franjes, en de koorknapen in 't rood, die kruis en vanen droegen, en de blootshoofdsche zangers in wit koorhemd, die uit zware, bruin-gekafte boeken treurige zangen zongen, in de armzalige zijstraat zag komen. De prachtig-glanzende kist werd in een gemurmel van bewondering naar buiten gebracht en met het nog prachtiger, zwart-fluweelen en zilveren lijkkleed der rijke begrafenissen bedekt. De reusachtige, goud-en-bont-schitterende krans werd er boven op gelegd, en toen kwam ook Grueten Broos naar buiten, in 't zwart gekleed gelijk een heer, het snikkend-voorovergebogen gezicht half onder een hagelwitte zakdoek verborgen, traag medestappend met den statigen stoet naar de kerk, waar op den toren de drie doodsklokken om de beurt bromden, zwaar-plechtig galmend over 't doodsche, wit-besneeuwde dorp.

En na de prachtige begrafenis kwam hij weer naar huis, vergezeld van Zwart Feelken, die zijn zware droefheid voelde en hem niet alleen wou laten. In 't leege, triestige huisje gingen zij zitten, rechts en links van den haard in de dalende schemering, Zwart Feelken pogend hem met goede troostwoorden weer op te beuren, hij aldoor somber en neerslachtig, met zijn somber-kwellende gedachten van wroeging en van dood.

En zij filosofeerden samen, Zwart Feelken onder 't rooken van een pijpje en het drinken van een borreltje, Grueten Broos nog te diep gedrukt om van iets te genieten. Zwart Feelken, die wel eens kon nieuwsgierig zijn, vroeg hem, evenals de pastoor had gedaan, of het dan toch de wil van zijn moeder was geweest, dat zij zoo prachtig als een rijke zou begraven worden; en Grueten Broos antwoordde dof van

neen, dat het alleen *zijn* eigen wil was geweest, om door die laatste hulde aan zijn overleden moeder eenigszins zijn misdaad te herstellen.

- Ha moar 'n peist doar nou toch nie mier op, sprak Zwart Feelken. ‘Peis liever op de toekomste. Zoekt ou 'n meisken en treiwt er mee.’

Grueten Broos kreeg een kleur en een snik verkropte in zijn keel.

- Da woaren d'eigen woorden van mijn goeje broave moeder, zuchtte hij. ‘’t Was doarom da z'al da scheun geld gespoard hâ.....

Er werd zachtjes buiten op de deur geklopt. Grueten Broos ging open doen, en in 't half duister stond een jong meisje, Zwart Feelken's zuster, vóór hem.

- Dag Broos,’ sprak zij zacht. ‘Es onze Feel hier niet?’

- Joa hij, Lowiezeken, kom maar binnen, antwoordde Grueten Broos.

Schuchter trad het meisje binnen.

- Feel, komt-e nie eten? vroeg ze gedempt, zooals 't hoort in een huis waar pas een doode is geweest.

- 'K 'n hê nie veel goeste[1)], antwoordde Zwart Feelken. ‘Zet ou 'n beetsen, 'k goa tons mee ou noar huis.

- Ha joa, zet ou watte,’ drong Grueten Broos ook aan, haar een stoel aanbiedende. ‘Wilt-e euk 'n dreupelke pakken?’

- O, dat 'n zoe percies gien kwoad doen, antwoordde 't meisje lief glimlachend. En zij ging zitten.

Grueten Broos was naar de kast gegaan en zocht er een tweede glaasje. Maar 't werd te donker en hij kon het niet vinden. Hij nam het lampje en poogde 't aan te steken. Maar ook daarin was hij onhandig en hij streek een paar lucifertjes aan zonder dat 't slaagde.

- Wil ik het doen, Broos? bood het meisje hem vriendelijk aan.

- Bah joa, as 't ou b'lieft, Lowiezeken; 'k 'n kan ik doar moar slecht wig mee.

Zij stond op en dadelijk was 't klaar. Zij kwam het brandend lampje op de tafel zetten, en terstond was er een beetje gezelligheid in 't triestig huisje. Haar rond en lief

1) Lust.

gezichtje glansde daar vriendelijk op, als een onverwacht en vroolijk zonnestraaltje, in de zacht-lieve uitdrukking der helderbruine oogen. ‘De gloazekes stoan zeker in de kasse?’ vroeg zij. En toen Grueten Broos van ja had geknikt vond ze die ook dadelijk, en kwam ze op de tafel plaatsen, naast de flesch en 't lampje.

Zij schonk ze vol, en Grueten Broos, die eerst geen zin had iets te nemen, deed nu toch ook mee. Zij klonken en dronken. Dan spraken zij weer over de dierbare doode.

Het meisje zat tusschen de beide mannen, vlak voor het vuur, waarin zij peinzend staarde, het lichaam een weinig voorovergebogen, de handen saamgevouwen tusschen hare knieën. En 't was of Grueten Broos daar weer zijn brave moeder zag zitten, niet oud en triestig meer, zooals hij haar gevonden had den dag na zijn mishandeling, maar jong en mooi nu weer, zooals ze daar wellicht zoo vaak gezeten had, jaren en jaren geleden, toen hij nog een kind was.

Het greep hem overweldigend aan en plotseling kwamen tranen in zijn oogen. Het greep hem aan in een knelling van hartbrekende smart, vreemd gemengd eensklaps met een gevoel van groote, teere, innerlijke zachtheid. Het kwam schielijk tot hem als een frissche walm van hoop en herleving, als een geur van lentebloesems, in genadige verzoening en vergiffenis van alles wat verleden was, in zacht-weemoedig, kalm geluk van toekomst. 't Was of zijn moeder zelve van uit haar graf tot hem sprak, of zij hem streelend-zacht den naam toefluisterde van haar die nu 't verlaten plekje bij zijn haard moest innemen.

Zij waren opgestaan, de broeder en zuster, klaar om te vertrekken. Maar nog bleven zij even aarzelen en talmen, als voelden zij hoe wanhopig droevig en alleen zij hem daar zouden achterlaten. En eensklaps vroeg het meisje met een blos van schuchterheid over haar frissche wangen:

- Hêt-e gien goest om mee te gaan, Broos?

Hij wilde werktuigelijk bedanken, maar iets instinctmatigs, sterker dan zijn wil, kwam onverwachts zijn antwoord wijzigen. Hij ook kreeg een kleur, als van schaamte, en na een korte aarzeling, terwijl hij haar strak en als verwilderd in de oogen aankeek, klonk zijn stem schor-trillend en benauwd:

- Bah, joa ik, 'k wille wel....

En in die enkele woorden aanvaardde hij de verzoening met de toekomst en het leven. Er lag iets diep weemoedigs in, en ook iets diep ontroerends en plechtigs, dat zij alle drie in onbewust stilzwijgen voelden. Het was zijn nieuw verbond met 't Leven, sterk hoopvol weer in een nieuwe, pas ontwakende liefde, sterker dan 't phantoom der Wroeging sterker dan 't phantoom der Armoede, sterker dan 't phantoom van den Dood.....

CYRIEL BUYSSE.

De ‘eereschuld’ in het parlement.[1)]

Het is niet te ontkennen: wij gaan vooruit. Niet veel, niet vlug, maar vooruit gaan wij. Wie dit nog mocht betwijfelen vergelijke eens het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer over de laatste leeningwet met het Voorloopig Verslag derzelfde Kamer over de indische begrooting voor 1900. Nog geen anderhalf jaar scheidt de dagteekeningen der twee verslagen: 12 Mei 1898 en 16 October 1899, doch opmerkelijk is het, hoe zeer in dat betrekkelijk korte tijdsverloop de meeningen ten aanzien van Nederlands financieele verplichtingen tegenover Indië gewijzigd zijn. In Mei 1898 achtte onder de leden der Tweede Kamer slechts één het onbillijk, Indië te belasten met uitgaven voor rente en aflossing van een geldleening, waar Nederland vroeger honderden millioenen uit Indië getrokken had; ‘men’, dat was dus de geheele Kamer op één na, kon die onbillijkheid niet inzien. En wat vernemen wij in October 1899? Dat ‘sommige leden’ het billijk noemden, de uitgaven voor rente en aflossing der ten laste van Indië gesloten leeningen voor rekening van Nederland te brengen; dat ‘enkele leden’, zoolang een formeele scheiding tusschen de nederlandsche en de indische financiën niet is tot stand gekomen, het moederland zedelijk verplicht hielden, de tekorten der koloniale rekeningen te dekken; en dat de ‘andere leden’, die het in Mei 1898 ingenomen standpunt nog niet wilden prijsgeven, toch aanmerkelijk minder vast in hun schoenen stonden dan zeventien maanden te voren. Van de beslistheid, waarmede toen ver-

1) Men vergelijke het opstel ‘Een Eereschuld’ in *De Gids* van Augustus 1899.

wezen werd naar de invoering der indische Comptabiliteitswet, die een nieuw tijdperk zou hebben ontsloten, alsof met die verwijzing alles opgehelderd en gerechtvaardigd werd, bleek thans ongeveer niets te zijn overgebleven. Heette het toen, dat op hetgeen aan de invoering dier Comptabiliteitswet voorafging, niet meer kon worden teruggekomen, thans werd van dezelfde zijde de tegenwerping vernomen, dat men om tot een zuivere rekening te kunnen komen hooger diende op te klimmen dan tot 1867, en ook de door Nederland overgenomen schulden der Oost-Indische Compagnie en de in vroeger jaren door het moederland voor Indië betaalde bedragen in aanmerking zou moeten nemen. Alsof dit nuttige werk al niet lang te voren door niemand minder dan Mr. N.P. van den Berg verricht ware en gevoerd had tot een voor de illusies van hen, die nog aan het bakersprookje van Nederlands ‘opofferingen’ ten behoeve van Indië mochten gelooven, inderdaad vernietigend resultaat! Meer overweging verdient een ander argument, door de tegenstanders van het bestaan eener ‘eereschuld’ aangevoerd, een argument, dat, zuivere toepassing der leer die bij voorkeur èn kool èn geit spaart, hun conservatisme moest rechtvaardigen zonder hun liberalisme in verdenking te brengen. De door een vorig geslacht gevolgde politiek, die de ter bevrediging van Indië's dringende behoeften zoo hoog noodige millioenen in Nederlands schatkist deed vloeien, werd ook door hen, zoo zeiden zij, afgekeurd. Doch was dit een reden om het aldus onrechtmatig aan Indië onttrokken geld terug te geven? Immers neen, want zelfs de zedeleer verplicht een volgend geslacht niet om wat zijn voorgangers misdreven hebben ‘geldelijk goed te maken!’ Zonderlinge opvatting, in strijd, durf ik zeggen, met het zedelijk gevoel van de groote meerderheid onzer natie; in strijd ook met wat wij dagelijks op wetgevend gebied zien gebeuren. Want wat is wetgeven, in minstens vijf van de tien gevallen, anders dan verbeteren wat door vorige geslachten onvoldoende geregeld, dan voorzien in hetgeen door hen verzuimd werd, onverschillig of daardoor aan de thans levende gemeenschap nieuwe lasten worden opgelegd? Bovendien - als het onzedelijk is om door middel van een door ons afgekeurde politiek voordeelen te behalen, is het toch zeker óok onzedelijk, die voordeelen, eenmaal behaald,

te behouden en doet het er weinig toe of deze baten, waarvan wij dagelijks de vruchten plukken door ons-zelf of door onze voorgangers verkregen werden. Meer nog: die voorgangers, voor zoover zij in hun handelwijze niets ongeoorloofds zagen, waren wellicht voor de rechtbank der zedelijkheid nog wel vrij te pleiten; maar hoe moet over ons geoordeeld worden, zoo wij ons bezitrecht wenschen te handhaven, ook nadat wij het gebrek in onzen titel hebben erkend?

Den Minister van Koloniën schijnt intusschen de zwakheid der in het Voorloopig Verslag aangevoerde argumenten ontgaan te zijn. Welgemoed en zonder voorbehoud schaart hij zich blijkens zijn Memorie van Antwoord aan de zijde van hen, die het bestaan eener ‘eereschuld’ ontkennen. Wat zou hij zich bovendien het hoofd breken met de quaestie? Wie zich op het standpunt stelt, dat Nederland een eereschuld aan Indië te voldoen heeft, zoo redeneerde hij, brenge zijn vordering tot kwijting voor waar zulks behoort, maar *niet* bij den Minister van Koloniën! Deze ‘exceptie’, gelijk men haar veilig zou kunnen noemen, werd bij het openbaar debat verder ontwikkeld. De oplossing der quaestie, meende de heer Cremer, kan niet door den Minister van Koloniën geschieden, omdat deze geen voorstel kan indienen, waarbij beschikt zou moeten worden over middelen uit de nederlandsche schatkist. Dit kan alleen geschieden door den Minister van Financiën. Doch een Minister van Financiën, die zulk een schuld niet erkent, kan tot de betaling óók niet het initiatief nemen. De Minister van Financiën, daarop kwam het ten slotte neer, *wil* niet en de Minister van Koloniën *kan* niet, al wilde hij. Om die redenen gaf de heer Cremer den heer Van Kol, die krachtig op de kwijting der ‘eereschuld’ had aangedrongen, in overweging, ten dezen gebruik te maken van zijn recht van initiatief. ‘Wanneer hij dit doet, zal ik hem gaarne alle mededeelingen en bouwstoffen verstrekken, die ik hem als Minister van Koloniën verschaffen kan.’[1)]

Niemand zal beweren dat uit deze tegenover het gewichtigste vraagstuk van koloniaal-financieele politiek door den heer Cremer aangenomen houding een krachtige of voor het minst vaste overtuiging spreekt. Was hij, zooals in zijn Ant-

1) Zitting van 22 November 1899. Handelingen 1899-1900, II, blz. 430.

woord met een enkel woord te verstaan werd gegeven, de meening toegedaan, dat Nederland geen schuld aan Indië had goed te maken, waarom dan die meening tegen de aanvallen van den heer Van Kol niet met klem verdedigd? En helde hij in zijns harten hart wellicht tot een tegenovergesteld gevoelen over, ging het dan aan, dat de vóor allen geroepene om de belangen der koloniën te behartigen, zich onmachtig en onbevoegd verklaarde, ten aanzien van een koloniale levensquaestie handelend op te treden?

Deze halfslachtigheid ontging de aandacht niet van ‘sommige leden’ der Eerste Kamer, die, blijkens het afdeelingsverslag, daarin zelfs een ‘ongekende constitutioneele zonde’ zagen. Een krasse qualificatie, die niet zonder uitwerking bleef! De Minister zag zich genoodzaakt tot het afleggen van meer pertinente verklaringen, dan de Tweede Kamer van hem had mogen vernemen. Het bestaan van een eereschuld werd nu kategorisch ontkend en de exceptie, die vooral in het mondeling debat met de Tweede Kamer, een zooal niet verzoenend dan toch zeer neutraal karakter gedragen had, aanmerkelijk verscherpt door de thans daaraan toegekende beteekenis ‘dat zij, die *een door den Minister van Koloniën niet erkende vordering* van Indië op Nederland willen geldend maken, op hun eigen standpunt logisch zouden handelen door zich te wenden tot den Minister, die eventueel “de schuld” zou hebben te kwijten.’[1)] Dat klinkt zeker heel anders dan wat over het ‘geldend maken’ dier vordering op 22 November te voren gezegd was: ‘de Minister van Koloniën *kan* dat niet doen, al wilde hij’!

Het afdeelingsverslag der Eerste Kamer noopte aldus den Minister tot onvoorwaardelijk kleur bekennen en al was die kleur ook niet geheel naar den smaak van hen, die nog niet alle hoop op het bestaan van ministerieele neigingen tot erkenning der ‘eereschuld’ hadden laten varen, haar bekentenis had ten minste het voordeel, de positie zuiverder en het ontwijken van een debat over de hoofdzaak minder gemakkelijk te maken.

Dat de Eerste Kamer een dergelijk debat verlangde was duidelijk. Veel meer dan de Tweede Kamer, schijnt onzen

1) Memorie van Antwoord op het Voorl. Versl. der Eerste Kamer. blz. 5. De cursiveering is van mij.

Senaat, bij zijn afdeelingsonderzoek, de vraag naar het al of niet bestaan eener eereschuld te hebben bezig gehouden. De reeds aan de andere zijde van het Binnenhof geopperde argumenten, voor en tegen, werden herhaald en verder toegelicht. Doch ook aan nieuwe argumenten ontbrak het niet. Zoo werd de meening verkondigd, dat er van *schuld* geen sprake kan zijn, wijl de bijdragen van Indië indertijd niet aanvaard werden in het bewustzijn dat de ontvangst een verplichting tot teruggaaf ontstaan deed. Zoo bleek het in 1898 met groote beslistheid verworpen stelsel der eenheid van Nederlands en Indië's financiën thans in de Eerste Kamer overtuigde en voor de consequenties van hun leer niet terugdeinzende voorstanders te hebben, die, evenmin als zij het wraakten, dat vroeger uit de indische kas geput was, thans de verplichting van het moederland om aan de behoeften dier kas tegemoet te komen terugwezen en die, dezen gedachtengang vervolgend, tot de erkentenis kwamen ‘dat ten onrechte bij de leeningswetten van 1883 en 1898 voorgeschreven was, dat voor rente en aflossing van de door het moederland aan Indië voorgeschoten of bijgedragen gelden een post op de indische begrooting moest worden gebracht’[1].

Tegenover de uiteenloopende meeningen in de Eerste Kamer vatte de Minister de beginselen der Regeering in een tweetal met vaste hand gestelde formules samen. De eerste was: dat de nederlandsche en de indische financiën elk een, geheel anders geregelde, eigen administratie hebben; dat dien ten gevolge de uitgaven en ontvangsten van Nederland en van Indië nauwkeurig uit elkander worden gehouden en dat die financiën derhave feitelijk gescheiden zijn. De tweede: dat er - al laat de wet het toe - toch nimmer meer sprake van mag zijn, eventueele indische overschotten ten bate van Nederland aan te wenden.

De juistheid dezer namens de Regeering verkondigde beginselen volmondig erkennend, meen ik dat de Minister geheel ten onrechte daaruit afleidt, dat de rente der in 1883 en 1898 ten behoeve van Indië geleende sommen en de aflossing dier leeningen ten laste van Indië behooren te komen. Al kon de Minister met volkomen grond beweren, dat

1) Voorloopig Verslag der Eerste Kamer blz. 4.

de indische bijdragen aan de middelen van het moederland nimmer het karakter eener leening hebben gedragen, doch krachtens de wet, door de bevoegde macht, willens en wetens onherroepelijk aan het moederland werden afgestaan, het tweede beginsel, namens de Regeering geformuleerd, bevat een besliste veroordeeling dier destijds ten aanzien van Indië gevolgde politiek. Niet of *wettig* gehandeld is, is hier de vraag, maar of behoorlijk, betamelijk, rechtvaardig gehandeld is. En wanneer nu de Regeering met prijzenswaardige rondborstigheid verklaart, dat, *al laat de wet het toe*, geen indische overschotten ten bate van Nederland mogen worden aangewend, dan kan zij zich toch bezwaarlijk op diezelfde wet beroepen ter verdediging van wat vroeger, in strijd met haar beginsel, geschied is!

Nog minder kan ik mij vereenigen met de adhaesie door den heer Cremer geschonken aan het zonderling argument, bij het afdeelingsonderzoek der Eerste Kamer vernomen, dat er geen schuld zou bestaan omdat de indische millioenen indertijd zonder bewustzijn van schuldvorming werden aanvaard. Het geldt hier toch niet de vraag of er een straf bare handeling is gepleegd, zelfs niet of een civiele actie tot restitutie moet worden ingesteld, maar enkel en alleen, of het zedelijk, of het 'honorabel' kan geacht worden, de teruggaaf te weigeren van gelden, die, zij het dan in overeenstemming met door ons-zelven gemaakte wetten, doch ingevolge thans ook door den Minister afgekeurde beginselen, door Nederland aan Indië ontnomen zijn. En bij de beoordeeling van *die* vraag komt het er niet op aan wat men *vroeger* gedacht of bedoeld heeft, maar of wij *thans* voor ons geweten kunnen verantwoorden, datgene te behouden, wat wij erkennen in strijd met onze tegenwoordige begrippen omtrent politieke eerlijkheid verkregen te hebben.

Een laatste argument, door den Minister-zelven aangevoerd, was al even weinig afdoende. Er zou, zoo heette het, alleen dan sprake kunnen zijn van bijdragen door Nederland te verstrekken aan Indië, indien Nederland thans even ruime kas-overschotten had als Indië toen het belast werd met bijdragen aan Nederland. 'Zoo lang Nederland moeite heeft om zelf rond te komen, kan er van geen bijdrage van Nederland sprake zijn.'[1)] Daargelaten nog dat het met die moeite om

1) Memorie van Antwoord op het Voorl. Verslag der Eerste Kamer, blz. 4.

rond te komen nog al schikt - de opbrengst der middelen bedroeg over 1899 bijna zes millioen meer dan de raming[1)] zoodat over dat jaar althans de 'rentepost' zonder verhooging van belastingen door het Rijk in Europa had kunnen zijn gekweten - in geen geval mag toch vergeten worden, dat die ruime indische overschotten in der tijd verkregen werden door dringende indische behoeften onvervuld te laten, zooals de Minister-zelf een jaar te voren, in de zitting der Tweede Kamer van 23 November 1898, in herinnering bracht. Wilde men dezelfde methode toepassen ten aanzien van de nederlandsche financiën, geen twijfel of ook deze zouden weldra ruime overschotten laten! Doch wil men dit niet doen, omdat men, en terecht, die methode verwerpelijk acht, dan poge men ook niet kracht te putten uit een vergelijking tusschen het Indië van voorheen met het Nederland van thans, die alleen dáárom zoo gunstig voor Indië schijnen kan, omdat men zich tegenover de kolonie veroorloofde, wat, op het moederland toegepast, ongetwijfeld een politieke misdaad zou verdienen te heeten.

De openbare behandeling der indische begrooting door de Eerste Kamer beantwoordde, inzonderheid ten aanzien van de 'eere-schuld', niet ten volle aan de verwachtingen, door de gewisselde stukken gewekt. Door een ongelukkig toeval waren de twee leden, die ook door hun medeleden wel als *de* 'koloniale specialiteiten' der vergadering zullen worden erkend, de oud-Minister Fransen van de Putte en de oud-Gouverneur-Generaal Pijnacker Hordijk, verhinderd de zitting bij te wonen. Toch leverde het debat, door de bijzondere aandacht, die de heeren Geertsema en Röell aan het vraagstuk der eereschuld wijdden en door de gelegenheid, die zij daardoor den Minister boden zijn standpunt nader toe te lichten, genoeg belangrijks op.

De heeren Geertsema en Röell, ofschoon beiden het bestaan eener eereschuld ontkennend, zijn in den grond der zaak elkanders antipoden. De eerste verwerpt met beslistheid de leer, dat er scheiding bestaat tusschen de nederlandsche en de indische financiën; noemt het een legende dat met de invoering der Comptabiliteitswet een nieuw tijdperk van beheer

1) Zie het *Overzicht van de opbrengst der middelen* enz., in het bijvoegsel der Staatscourant van 14 en 15 Januari 1900, No. 11.

over de indische financiën is aangebroken; grondt op het bestaan der financieele eenheid de rechtvaardiging der vroegere politiek van bijdragen aan Nederland, doch wraakt om diezelfde reden den rentepost en dringt aan op het verleenen van bijdragen aan Indië.

De andere, hoewel ook geenszins afkeerig om Indië, zoo noodig, te hulp te komen, meent dat de rechtsgrond daarvoor niet kan gelegen zijn in het beginsel der financieele eenheid, die, volgens hem, niet veel meer is dan een ijdele klank, daar in werkelijkheid bestaat tweeërlei financieele administratie; dat het inachtnemen van het tusschen die beide administratiën bestaande onderscheid vanzelf moet voeren tot den regel dat beide huishoudingen zich moeten bedruipen, en dat, zoowel daarom, alsook omdat men anders verwarring stichten zou, de rente, over aan Indië geleend geld verschuldigd, ten laste behoort te komen van de indische begrooting.

Het uitgangspunt van den heer Röell is dus het uitgangspunt der Regeering. Ik zeide reeds, dit het juiste te achten. Eenheid van nederlandsche en indische financiën zou alleen dan aanwezig zijn, indien de nederlandsche en de indische kassen als één kas werden beschouwd, waaruit men, zonder op de herkomst der middelen te letten, putte èn voor nederlandsche èn voor indische behoeften. Dat geschiedt niet en is nooit geschied. Zelfs in de dagen, dat op de meest schaamtelooze wijze over indisch geld ten behoeve van het moederland beschikt werd, verloor men het onderscheid tusschen de indische en de nederlandsche schatkist nimmer geheel uit het oog. Het bewijs voor die stelling leveren de leeningen, die men ten laste van Indië bracht en de rente die ter zake dier leeningen berekend, en slordig berekend, werd. De groote beteekenis der Comptabiliteitswet is dan ook niet hierin gelegen, dat zij een afzonderlijke begrooting voor Indië voorschreef, doch dat zij de inrichting dier begrooting aan geheel nieuwe, voor het meerendeel aan het in Nederland geldend administratief recht ontleende regelen onderwierp en dat zij de toepassing dier regelen opdroeg aan de nederlandsche Wetgevende Macht. De Comptabiliteitswet moge het beginsel der scheiding niet in het leven hebben geroepen, zij heeft het zonder twijfel aanmerkelijk verscherpt en tot grondslag van

haar systeem gemaakt. Men noeme die scheiding een werkelijke of een bloot-administratieve, tot het wezen der zaak doet dit weinig af. Zoo min in het eene als in het andere geval, zal het vrij staan te vereenigen wat krachtens wettelijke regeling gescheiden is en dus de nederlandsche en de indische kassen tot één rijkskas samen te smelten.

Moet derhalve, aan de hand van den heer Röell, de juistheid van 's heeren Geertsema's uitgangspunt betwist worden, het valt niet te ontkennen, dat bij de ontwikkeling van beider redeneering het voordeel der consequentie aan de zijde van den heer Geertsema was. Eenmaal het beginsel: er bestaat éenheid van financiën, aangenomen hebbende, bepaalde hij er zich niet toe om te rechtvaardigen wat in overeenstemming met dat beginsel geschied was, hij wraakte tevens wat er mede in strijd bleek en drong op zijn toepassing aan ook nu deze in het nadeel van het moederland zou zijn. De heer Röell trachtte daarentegen, op het voetspoor van den Minister, te ontkomen aan de gevolgtrekkingen, waartoe de zuivere toepassing van zijn beginsel hem brengen moest. Indien het regel is, dat beide huishoudingen zich moeten bedruipen, hoe kan dan worden goedgekeurd dat, niet in lang vervlogen dagen en toen het Rijk in nood verkeerde, maar toen er van nood geen sprake meer was en men de oude exploitatie-leer niet eens meer openlijk zou hebben durven belijden, die regel zoo grovelijk geschonden werd? De *honorabiliteit*, meende de heer Röell, verzet zich niet tegen het brengen van rente ten laste der indische begrooting nadat een reeks van millioenen indisch geld ten bate van het moederland zijn gekomen, en tot staving van dit beweren toonde hij aan, dat de naasting dier millioenen niet in strijd was met de bepalingen der Comptabiliteitswet. Doch wat bewees hij zoodoende anders dan de *legaliteit* der onttrekking, een legaliteit, waaraan nooit iemand getwijfeld heeft; binnen welker grenzen wij, zoo wij er den treurigen moed toe hadden, ons nog heden ten dage ten koste van Indië zouden kunnen verrijken; doch die voor de rechtbank der *eer* niets beteekent, omdat wij-zelven haar, krachtens het recht van den sterkste, in het leven hebben geroepen?

Na de sierlijke en uitvoerige pleitrede door den heer Röell gehouden voor het standpunt der Regeering, kon de Minister

zich van een groot deel zijner taak ontheven rekenen. Hij zocht, in den loop zijner repliek, zijn kracht dan ook niet zoozeer in een principieele verdediging van het regeeringssysteem, waarbij hij noodzakelijk in herhalingen had moeten vervallen, als in de door hem beweerde opportuniteit van dat stelsel. In Indië, verzekerde hij, zag men niet op tegen het sluiten van leeningen ten laste der indische begrooting, ten einde uit de opbrengst dier leeningen nuttige werken in Indië tot stand te kunnen brengen en het zou dan ook zeker niet in Indië's belang zijn, indien die leeningen voor rekening van Nederland moesten worden aangegaan, want dan zou er eenvoudig niet geleend worden en de voorziening in Indië's dringende nooden zou gedurende onbepaalden tijd achterwege blijven! - Het spreekt van zelf dat, als men de zaak zóó voorstelt, Indië's belang een voortzetting van den bestaanden toestand, hoe onbevredigend deze ook wezen moge, zou vereischen. Voor de keuze tusschen twee kwaden geplaatst moet men wel het minste kiezen. Doch niemand, die de overtuiging bezit dat Nederland een eereschuld met Indië heeft te vereffenen of, zooals de heeren Geertsema en Röell, dat Nederland zedelijk verplicht is, Indië in den nood bij te springen, heeft ooit de mogelijkheid verondersteld, dat het moederland, werd die schuld of die verplichting eenmaal erkend, zich aan haar kwijting zou onttrekken. Het treft pijnlijk, een voor de eerlijkheid onzer natie zoo weinig vleiende veronderstelling juist van de zijde der Regeering te vernemen. Overigens meen ik den Minister de illusie te moeten ontnemen, dat nog heden ten dage het sluiten van leeningen voor rekening van Indië daar te lande algemeene instemming vindt. Het is waar, een twintig jaar geleden zag men daarin geen groot bezwaar, heeft men zelfs op het sluiten van dergelijke leeningen aangedrongen, doch men kon toen niet voorzien, wat sedert gebleken is, dat de Atjeh-oorlog nog tientallen van jaren zou aanhouden. Die oorlog heeft het onmogelijk gemaakt, dat de indische huishouding, gerekend van het jaar 1877, zooals de Regeering zou wenschen, zich behoorlijk kon bedruipen en daarom is het nu dubbel noodzakelijk, dat althans de met 1867 aangevangen nieuwe huishoudrekening herzien worde. Dit is, voor zoover ik heb kunnen nagaan, de meening

der groote meerderheid van hen, die *thans* een warm hart voor Indië hebben, inzonderheid van hen, die er wonen, of kort geleden gewoond hebben. Had, zooals men omstreeks 1880 reden had te veronderstellen, de krijg op Sumatra na verloop van enkele jaren tot het verledene behoord, de wensch om op de sedert 1867 van Indië getrokken bijdragen terug te komen, zou waarschijnlijk nooit zijn geuit. Men zou tevreden geweest zijn met de gedachte dat door den Atjeh-oorlog althans een einde was gemaakt aan de batig-slot-politiek en men zou al zijn krachten op den strijd tegen een zeer mogelijke herleving dier politiek geconcentreerd hebben. Doch nu voor het beëindigen van dien oorlog minstens twintig jaren méer bleken noodig te zijn dan waarop destijds werd gerekend, valt van de zijde van Indië's vrienden niet op dezelfde toegefelijkheid te rekenen. De 450 millioen gulden die de Atjeh-oorlog na verloop van dertig jaren hoogst waarschijnlijk aan Indië zal blijken gekost te hebben, zijn een al te hooge prijs voor het opgeven der batig-slot-politiek, die, had zij kunnen worden voortgezet, Indië toch zeker niet meer dan 10 millioen 's jaars zou hebben gekost.

De opmerkingen, die de Minister in zijn nader antwoord aan den heer Geertsema over de kosten van den Atjeh-oorlog maakte, zijn ongetwijfeld juist. Die kosten zijn indische kosten en behooren, zoolang zij zonder gevaar voor de welvaart van Indië uit de indische middelen kunnen worden gevonden, uit geen andere bron te worden bestreden. Doch Nederland storte dan ook de sedert 1867 van Indië genoten gelden in de indische kas terug en treffe ten aanzien van de vóór 1867 genoten gelden een billijke, voor Nederland weinig bezwarende regeling. Doet Nederland dit niet, dan zal het den weg uit moeten door de heeren Geertsema en Röell aangewezen en Indië moeten te hulp komen, want ter voorziening in nijpende behoeften en ter voorkoming van volksrampen zijn millioenen noodig, die *niet* in de Indische kas aanwezig zijn.

De heer Cremer verkeert blijkbaar in de meening dat die hulp afdoende verleend kan worden door, zooals de Minister van Financiën dat onlangs uitdrukte, aan Indië ‘bankiersdiensten te bewijzen’, m.a.w. door tegen vergoeding van rente en onder beding van aflossing, de noodige gelden aan

Indië te leenen. Wat daarvan voor Indië het gevolg moet zijn, zal men begrijpen, indien men de woorden overweegt, door den Minister van Financiën bij de verdediging der leening-wet van 1898 gesproken en door den Minister van Koloniën in het jongste debat over de Staatsbegrooting bij zijn repliek aan den heer Geertsema met blijkbare instemming aangehaald: 'Het behoort niet tot de waarschijnlijkheden, niet tot de denkbaarheden in een afzienbare toekomst, dat batige sloten van indische diensten voor Nederland zullen gebruikt worden. *Als die batige sloten er zijn, zullen zij natuurlijk in de eerste plaats aangewend worden tot delging van de schuld van Indië, welke nu tot bij de honderd millioen zal klimmen*. Welke Regeering zal er aan denken hun een andere bestemming te geven? Eerst na de volledige delging der indische schuld kan de quaestie (de wettelijke regeling der verhouding tusschen de nederlandsche en de indische financiën) beteekenis verkrijgen. Is het dan noodig ons nu daarover warm te maken? '[1)] Deze woorden beteekenen, in minder gemoedelijke taal overgezet, niets anders dan dit: nadat de indische begrooting eerst jaren lang zoo zuinig mogelijk is ingericht om het moederland groote voordeelen te verzekeren; daarna gedurende een derde eeuw geknot en besnoeid werd om de voortzetting van den Atjeh-oorlog mogelijk te maken; zal, indien wij eenmaal met dien oorlog gereed zijn, hetzelfde bezuinigings-, knot- en snoei-stelsel gedurende onbepaalden tijd moeten worden volgehouden om Nederland de terugbetaling, met rente op rente, te verzekeren van de gelden, die het aan Indië heeft moeten voorschieten ter aanvulling van door Nederland veroorzaakte tekorten; heeft Nederland zijn geld eenmaal tot den laatsten penning terug - dan zullen wij verder zien.

Ik schroom niet, deze uitspraak een voor Indië's naaste toekomst uiterst wreed vonnis te noemen en wil de hoop nog niet opgeven, dat Mr. Pierson, en op diens voorbeeld zeker ook de heer Cremer, alvorens voor de geschiedenis de zedelijke verantwoordelijkheid voor zijn voltrekking te aanvaarden, dit vonnis zullen herzien en te niet doen. Want de uitvoering van het van de regeeringstafel aangekondigd pro-

1) Handelingen 1897-1898 I, blz. 288; id. 1899-1900 I, blz. 62. De cursiveering is van mij.

gramma zou in den grond der zaak zijn: een voortzetting der door de heeren Pierson en Cremer beiden steeds veroordeelde en bestreden batig-slot-politiek en zou voor minstens een ander derde eener eeuw de gezonde ontwikkeling van Indië's welvaart, in het belang van Indië-zelf, onmogelijk maken. *The stationary state is dull*. Aan deze woorden van Adam Smith herinnerde Mr. N.G. Pierson, toen hij in 1877 betoogde, dat de koloniale hervormingspolitiek zelfs voor het moederland te verkiezen was boven het batig-slot-stelsel.[1] Welnu, de consequente toepassing van het in zijn woorden van 1898 opgesloten programma zal, in het gunstigste geval, leiden tot een bestendiging van dien *stationary state* in ons schoon, maar door chronisch geldgebrek tot een bekrompen en suffig voortsukkelen gedoemd Insulinde; van ‘dat eigenaardig Indische,’ zooals Mr. N.P. van den Berg het zoo juist karakteriseerde, ‘dat onwillekeurig denken doet aan een failliete massa, waarvan het bedrijf alleen nog ten bate van crediteuren wordt voortgezet.’[2]

Het voorafgaande was geschreven, toen de discussiën op 30 en 31 Januari j.l. in de Eerste Kamer naar aanleiding van de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting gehouden, de in deze bladzijden behandelde stof zeer belangrijk kwamen vermeerderen. De gewisselde stukken hadden reeds doen vermoeden, dat bij de beoordeeling van den financieelen toestand des Rijks, ook de verhouding tusschen de nederlandsche en de indische geldmiddelen ter sprake zou komen. Maar dat in verband daarmede de ‘eereschuld’ besproken en haar kwijting bepleit werd, degelijker en welsprekender dan ooit te voren, dat moet de stoutste verwachtingen, door de lezing van het Voorloopig Verslag gewekt, ver overtroffen hebben.

Het was de heer Fransen van de Putte, die als ridderlijk kampioen voor Insulinde - ‘de arme verlatene, belast met aflossing van rente en schuld, die zij niet gemaakt heeft

1 Koloniale Politiek. 1877, blz. 190.
2 Nederlands Politiek tegenover Indië. Brief aan den heer Mr. J. van Gennep. Batavia 1878, blz. 20.

en waarover zij geen zeggen had'[1] - in het krijt trad en den Minister van Financiën tot een parlementair tournooi uitdaagde. De argumenten, waarmede hij het goed recht van Indië bepleitte, kwamen in hoofdzaak neder op hetgeen reeds voor het bestaan der 'eereschuld' en de billijkheid om haar te kwijten werd aangevoerd. Hun groote beteekenis ontleenden zij echter ditmaal aan het gezag van hem die er zich van bediende; aan de gloedvolle overtuiging die uit hun toelichting sprak en aan den persoon, dien zij, vóor allen, beoogden te overreden of tot afdoende tegenspraak uit te lokken.

Helaas, overreed bleek de heer Pierson door de welsprekendheid van zijn grooten voorganger op den weg der koloniale hervormings-politiek geenszins. Maar afdoende was hetgeen hij tot diens wederlegging aanvoerde nog veel minder! Het is opmerkelijk, dat, terwijl de Minister van Koloniën bij de behandeling dezer quaestie zich van een exceptie bediende, de Minister van Financiën nu weder een 'niet-ontvankelijkheidsmiddel' te baat nam. Volgens den heer Pierson zou het 'zuivere en onvermengde willekeur' zijn, om afrekening te vragen van 1867 af. 'Een van beide: òf wij moeten flinkweg van Nederland eischen restitutie van al hetgeen, dat van 1831 af tot en met 1877.... door ons is ontvangen, òf wij moeten niet meer van restitutie spreken.... Indien men dus wil spreken van een eereschuld, van een verplichting van Nederland om te restitueeren, dan moet men de volle som in rekening durven brengen. Durft men dit niet, dan moet men over de zaak zwijgen.'[2] Den heer van de Putte, die de invoering der Comptabiliteitswet tot uitgangspunt had gekozen, werd daarmede op een fatsoenlijke manier de mond gesnoerd en de heer Pierson kon zijn bezwaren tegen de restitutie van 700 millioen ongestoord ontwikkelen.

Persoonlijk heb ik, die ook wel eens van een eereschuld gesproken heb, mij van het in de woorden des Ministers opgesloten verwijt van halfheid dergenen, die alleen van 1867 af wenschen te rekenen, niets aan te trekken. Ik vraag verlof, in herinnering te brengen, dat ik nimmer heb voorgesteld, de vóor 1867 van Indië genoten millioenen aan Nederland

1) Handelingen 1890-1900, I, blz. 148.
2) Handelingen 1899-1900, I, blz. 158.

kwijt te schelden, maar om een onderscheid te maken tusschen die gelden en de sedert de invoering der Comptabiliteitswet van Indië ontvangen bijdragen, met dien verstande dat ik de laatste zou willen gerestitueerd zien, de eerste zou willen beschouwen als strekkende ter afdoening van alle uitgaven, anders dan rechtstreeks ten behoeve der kolonie gedaan of in de toekomst te doen. De redenen, waarom ik dit onderscheid wensch te maken, zijn tweëerlei, van billijkheid en van praktijk. Van billijkheid: omdat, gelijk door de heer Van de Putte zoo uitnemend in het licht werd gesteld, de invoering der Comptabiliteitswet de financieele verantwoordelijkheid van de wetgevende macht vestigde, en de zedelijke drang, om wat onder den last dier verantwoordelijkheid misdreven werd goed te maken, ten aanzien van de vóor 1867 genoten millioenen dus niet bestaat; maar ook, omdat het gebeurde vóór 1867 nog eenigszins vergoelijkt wordt door buitengewone omstandigheden, die sedert 1867 zeker *niet* meer aanwezig waren en door denkbeelden, die de groote meerderheid onzer natie in vroeger jaren, volkomen te goeder trouw was toegedaan, doch die omstreeks 1867 bij de beschaafden in den lande - in de eerste plaats bij den heer Pierson en zijn geestverwanten - vrij algemeen hadden uitgediend.[1)] Van praktijk: omdat het door de verwarring, die vóor 1867 in de administratie der indische financiën heerschte, een verwarring, aan welke juist de Comptabliteitswet een eind bedoelde te maken, onmogelijk zijn zou een *volkomen juiste* rekening van de gedurende die periode door Nederland aan Indië onttrokken gelden op te maken. Dit laatste is zóo waar, dat in de talrijke officieele bescheiden, jaar op jaar aan de indische financiën gewijd, nooit met één woord gerept wordt van hetgeen vóor 1867 geschied is, maar daarentegen alle overzichten of verzamelrekeningen met 1867 aanvangen. Indien het willekeur is, om van het jaar 1867 af een nieuwe rekening te beginnen, dan hebben alle elkander opvolgende Regeeringen,

1) Men vergelijke, behalve de in mijn vorig opstel aangehaalde vertoogen van Mr. R. Fruin (1865), Jhr. Mr. H.L. van der Wijck (1865) en Mr. L.J.F. Mirandolle (1867), ook nog N.G. Pierson: Het cultuurstelsel. Amsterdam, 1868, vooral blz. 228 en van denzelfden schrijver: Java en de Koloniale Questie (Bibliotheek van Volksvoordrachten, Tweede Reeks No. 3) Amsterdam. G.L. Funke 1871.

de tegenwoordige evengoed als haar voorgangsters, zich aan die willekeur medeplichtig gemaakt! Doch het *is* geen willekeur, het is een natuurlijk uitvloeisel van het feit, dat de Comptabiliteitswet een geheel nieuw, nauwkeurig geregeld systeem van administratie heeft ingevoerd. Wat daarná is genoten kan tot op een cent na berekend worden, wat daarvoor geschiedde ligt verscholen achter een ‘zwart gordijn’ en de pogingen om die verborgenheden te ontsluieren zullen nimmer volledig kunnen slagen. In zulke gevallen pleegt men zich te houden aan het zekere en voor het onzekere een billijke oplossing te beproeven. De oplossing, die ik voorstelde, schijnt mij nog altijd zoowel voor Indië als voor Nederland aannemelijk en uitvoerbaar. Zij biedt bovendien het niet geringe voordeel aan, de toekomstige regeling der financieele verhouding tusschen Nederland en Indië aanmerkelijk te vergemakkelijken, doordien zij de nimmer met volkomen juistheid te beantwoorden vraag: wat, buiten de eigenlijke restitutieposten, Nederland nog van Indië zou kunnen vorderen? voor goed overbodig maken zou.

Doch ook tegenover den heer Van de Putte, die de voór 1867 van Indië genoten millioenen eenvoudig ter zijde wilde laten, kan het door den heer Pierson gestelde alternatief: *alles of niets*, geenszins als argument gelden. De heer Van de Putte zette met voldoende duidelijkheid uiteen, waarom hij afrekening verlangde sedert 1867. Gesteld echter dat dit uitgangspunt minder aannemelijk bleek en dat het juister voorkwam, de afrekening tien jaar eerder of zelfs bij 1831 te doen aanvangen. Zou dit van eenigen invloed kunnen zijn op de beoordeeling van zijn verlangen om de sedert 1867 van Indië genoten gelden in het credit van Indië's rekening te boeken? Volstrekt niet; er zou alleen uit kunnen voortspruiten dat nóg meer millioenen op dezelfde zijde der rekening werden bijgeschreven!

De *ontvankelijkheid* der vordering tot restitutie van het sedert 1867 genotene moet dus in elk geval worden gehandhaafd. Maar is er wellicht in hetgeen de heer Pierson verder aanvoerde, iets dat de *rechtmatigheid* der vordering aantast? Ook op deze vraag moet het antwoord beslist ontkennend luiden.

In de eerste plaats, betoogde de heer Pierson, zou de

teruggave van het, krachtens exploitatie-systeem, door Nederland aan Indië onttrokken geld zijn een exploitatie van Nederland door Indië en bijgevolg even schadelijk en verwerpelijk als de vroegere door ons ten aanzien van Indië gevolgde politiek. De buitengewone zwakheid deze redeneering behoeft nauwelijks te worden aangetoond. Het geld, dat Nederland zich toeëindigde, deed het vermogen van het Rijk in Europa toenemen, ten koste van den welstand van het Rijk in Azië. De restitutie beoogt alleen deze onbillijkheid, waarvan het eene deel des Rijks nog altijd profiteert, het andere nog altijd de nadeelen ondervindt, goed te maken. Van exploitatie zou eerst dan gesproken kunnen worden, indien Indië, nà alle in vroeger jaren gefourneerde kapitalen, met de rente daarover, terugontvangen te hebben, bovendien nog ‘bijdragen’ of ‘batige sloten’ trok ten laste van Nederland. Maar wie denkt er ook maar één oogenblik aan, dat Indië ooit op die wijze Nederland met gelijke munt zou willen betalen - gesteld, dat daartoe de mogelijkheid bestond?

Een ander bezwaar tegen de voorgestelde afrekening zag de heer Pierson hierin, dat het geld, eenmaal uit Indië genoten, niet meer zou zijn te restitueeren aan hen van wie wij het gekregen hebben: de bruine broeders van voorheen, aan wie geen of te lage prijs werd betaald voor hun arbeid, die ons kostbare producten verschafte. Die menschen zijn, volgens den heer Pierson, immers toch al lang dood en begraven! Dit laatste nu zal, althans voor een vrij groot gedeelte der inlandsche generatie, die tusschen 1867 en 1877 op Java leefde en belastingen in arbeid en in geld opbracht, wel juist zijn, doch het doet voor de zaak die ons bezig houdt al bitter weinig af. Het opleggen van overmatige en ongelijk werkende belastingen is ongetwijfeld een groot politiek kwaad tegenover de belastingschuldigen, die er de slachtoffers van zijn; een kwaad, waartegen te ernstiger gewaakt moet worden omdat het, na verloop van weinige jaren reeds, voor geen volledig herstel meer vatbaar is. Wordt nu echter de opbrengst dier belastingen besteed ten voordeele der gemeenschap, dan is er ten minste één troostgrond: het met onzuivere middelen verkregen geld komt allen ten goede. Maar hoe, indien een belangrijk deel van dit geld nu ook nog aan de gemeenschap onttrokken wordt? Dan wordt *dubbel*

kwaad gepleegd. Dááraan heeft Nederland zich schuldig gemaakt tegenover Indië. Het lijdt geen twijfel, dunkt mij, of de onrechtvaardigheid, tegenover de individueele belastingschuldigen van voorheen begaan (een onrechtvaardigheid waarvan wij ook thans nog niet geheel zuiver zijn!) en die aan hen niet meer is goed te maken, was het geringste deel van het aan Indië gepleegde kwaad. Het zwaarst zondigden wij ten opzichte der indische gemeenschap, die wij verarmden om ons zelf te verrijken. Welnu, dit kwaad is gelukkig niet geheel onherstelbaar. Het zal voor de indische gemeenschap steeds een nadeel blijven, dat zij zoo lange jaren achtereen van de middelen om tot ontwikkeling te komen verstoken bleef, maar wij kunnen, door onzen plicht te doen, zorg dragen, dat die toestand zoo spoedig mogelijk ophoude.

De heer Pierson betwijfelt echter of Nederland van het aan Indië onttrokken geld nu wel zoo groote voordeelen getrokken heeft en trekt. Zijn aanvaller wees op de vele publieke werken in Nederland uit indische bijdragen bekostigd en waarvan het levend geslacht profiteert; op de belangrijke amortisatiën uit indische overschotten, waardoor ook voor het levend geslacht vermindering van rentelast werd verkregen. En wat wordt daartegen - tegen die *axioma's* zou ik haast zeggen - van de ministers-tafel aangevoerd? Dat, als wij die bijdragen en die overschotten niet gehad hadden, wij onze staatsspoorwegen en onze andere publieke werken niet zoo kostbaar - in sommige gevallen zelfs *te* kostbaar - zouden hebben uitgevoerd. Het komt mij voor, dat hier een onbewezen en onbewijsbare stelling gebezigd wordt als een op zichzelf toch ook nog uiterst zwak argument. Zeker zullen er onder onze publieke werken zijn, die bij het licht door de steeds voortschrijdende wetenschap en door jarenlange ondervinding ontstoken, thans niet, of anders, of minder kostbaar zouden worden uitgevoerd, maar, ook al hadden wij geen indische millioenen te onzer beschikking gehad, wij zouden, naar alle waarschijnlijkheid, voor geheel gelijksoortige uitkomsten staan. Voorbarigheid en verkwisting zijn nooit de hoofdgebreken in ons nationaal huishouden geweest, zelfs niet in den tijd der indische overschotten. Met den aanleg van staatsspoorwegen zijn wij, niettegenstaande al onzen kolonialen voorspoed, veel later begonnen dan de

volkeren om ons heen en bij dien aanleg hebben wij partij kunnen trekken van de ervaring, elders opgedaan. Als niettemin nog wat leergeld betaald is moeten worden, dan was dit het onvermijdelijk gevolg van omstandigheden, die zich bij elk nieuw ondernomen bedrijf voordoen en die haar grond vinden in de feilbaarheid der menschelijke natuur. De vraag, waarop het ten slotte aankomt, is deze: levert het geheel onzer publieke werken voor de nederlandsche gemeenschap directe en indirecte voordeelen op, evenredig aan het geld voor het tot stand komen dier werken besteed? Zoo ja, dan is tegen de bewering, dat het thans levend geslacht profiteert van hetgeen door middel van indisch geld tot stand kwam, niets in te brengen. En zoo neen, moet dan Indië boeten voor óns onverstand en ónze onbekwaamheid?

Ik meen mijn beschouwingen over de jongste parlementaire debatten, die de ‘eereschuld’ tot onderwerp hadden, te mogen besluiten. Wel werd, bij de behandeling der staatsbegrooting, nog het woord gevoerd door de heeren Röell en Geertsema, doch alleen ter toelichting van de reeds vroeger door hen ontwikkelde stellingen, en ook de heer Pierson, voor de tweede maal over de quaestie sprekende, verschafte geen nieuwe gezichtspunten. De eindindruk moet dus deze zijn, dat hetgeen in het Parlement, vooral door den heer Fransen van de Putte, voor het bestaan eener eereschuld werd aangevoerd, door de van de zijde der Regeering daartegen ingebrachte bedenkingen niet is wederlegd. Zij, die in de aflossing dier schuld een der hoofdvoorwaarden voor de voortduring en de vruchtbare ontwikkeling onzer heerschappij over Insulinde zien, moeten door dit resultaat, schoon in hoofdzaak negatief, hun overtuiging en hun vertrouwen op de toekomst versterkt vinden. Wel weten zij nu maar al te goed, dat zij van de tegenwoordige Regeering niets te verwachten hebben; maar zij weten óók, dat zelfs een zoo eminent man als Mr. Pierson geen enkelen afdoenden grond ter wederlegging van hun zienswijze kan aanvoeren.

Zal voor die zienswijze, binnen een niet al te verwijderde toekomst, in ons Parlement een meerderheid te vinden zijn? Ziehier een vraag, waarop uit de gevoerde debatten nog geen

beslist antwoord is af te leiden. De bij de behandeling der begrootingen gehouden beraadslagingen droegen uit den aard der zaak een meer theoretisch dan praktisch karakter, en het is te begrijpen, dat zij, die zich in de koloniale vraagstukken niet volkomen thuis gevoelden, zich bij voorkeur van alle bespiegeling onthielden. Anders zal het worden, indien straks de heer Van Kol gevolg geeft aan de uitnoodiging van den Minister van Koloniën, om krachtens zijn recht van initiatief een voorstel tot regeling der 'eereschuld' in te dienen. Dan zullen wij niet alleen staan voor het merkwaardig schouwspel van een Minister, bouwstoffen leverend voor een wetsontwerp, dat van regeeringswege met alle kracht zal worden bestreden; wij zullen ook in de gelegenheid zijn, de voor- en de tegenstanders der stelling, dat Nederland een eereschuld aan Indië te voldoen heeft, te leeren kennen.

Voor de eer der natie is het te hopen, dat in den strijd, die dan zal worden gevoerd, niet de politiek en het eigenbelang, doch de rechtvaardigheid, en zij-alleen de wapens zal besturen, en dat geen andere wapenkreet als bij den ernst van den strijd passend zal worden erkend, dan die aan het eind van zijn jongste redevoering reeds door den heer Fransen van de Putte werd aangeheven: '*om der conscientie wille*!'

C.TH. VAN DEVENTER.

Aanteekening.

Een zeer belangrijk overzicht van 'De financieele verhouding van Nederland tot Nederlandsch-Indië' geeft het aldus getiteld academisch proefschrift van Jhr. Mr. L.H.J.F. van Bevervoorden tot Oldemeule (Utrecht 1895), door den heer Fransen van de Putte in de Eerste Kamer van 30 Januari j.l. te recht genoemd: 'een vademccum over deze zaak, dat onschatbaar is.' Tot mijn leedwezen ben ik eerst na de verschijning van mijn vorig Gids-artikel met het bestaan van dit werk bekend geworden. Ik neem deze gelegenheid te baat, om de aandacht van alle belangstellenden op den degelijken arbeid van Mr. van Bevervoorden te vestigen.

Giuseppe Venanzio.

Giovani, Goliardica, con prefazione di Rosalia Jacobsen.[1)]

Toen, nu negen jaar geleden, Marco Praga's comedie *La Moglie ideale* (*De ideale Vrouw*) te Turijn voor het eerst vertoond was en veel rumoer wekte in de Italiaansche pers, werd de schrijver gewezen op de overeenkomst van zijn stuk met *La Parisienne* van Henry Becque, een overeenkomst ondanks groot verschil. Eerst toen het stuk door den druk verspreid werd, was het mij mogelijk de waarde dier opmerking te toetsen, en inderdaad, al gedraagt zich Becque's protagoniste heel anders dan die van Praga, de lezing van Praga's werk deed denken aan dat van Becque. Het eenvoudigst kwam het mij voor den schrijver persoonlijk over die verwantschap te interpelleeren, en uit zijn antwoord bleek mij... dat hij Becque's werk niet kende toen hij *La Moglie ideale* schreef, en eerst nadien door de opmerkingen van anderen met het werk en later met den meester zelven had kennis gemaakt. Is het gevaarlijk om, door het vaststellen van een zekere verwantschap met den arbeid van een buitenlander, te twijfelen aan de eerlijkheid of oorspronkelijkheid van een schrijver, - wanneer die verwantschap valt op te merken niet bij één werk, maar bij het meerendeel van de litteraire productie van een volk met wat een ander volk voortbrengt in ongeveer denzelfden tijd, dan moet daarvoor een andere verklaring gevonden worden dan een samentreffen bij toeval. Wat Italië aangaat, voor wie iets nader dan oppervlakkig kennis neemt van zijn literatuur der laatste kwart-eeuw, is

1) Milano, Società editrice lombarda, 1898. Tengevolge van eene verwikkeling, waarover ik hieronder iets zeggen zal, is het boekje nu uitsluitend verkrijgbaar bij de boekhandels-firma *La Letteratura* te Milaan.

het duidelijk dat deze sterk beheerscht wordt door den invloed van Frankrijk. Heeft Marco Praga in dat eene bizondere geval geen geestelijk plagiaat bedreven, - het feit zelf van deze onbewuste verwantschap toont te zekerder hoe de Italiaansche auteurs zich in-geleefd hebben in den geest der Fransche literatuur.

Is dat zoo wat het drama aangaat, toonen Giacosa, Praga, Rovetta duidelijk dat Dumas en Sardou hun eerste leermeesters zijn geweest, ondanks de ook bij hen merkbare neiging der jongere Franschen tot psychologisch realisme saam met een afkeer van het intrigue-stuk[1] - eveneens in den roman is de Fransche invloed onmiskenbaar en de vergelijking op dit terrein valt niet uit in het voordeel van Italië.

Stellig heeft het zeer verdienstelijke auteurs in Verga en Capuana, - maar wat zijn ze naast Zola en Maupassant? - in Farina, Calstelnuovo en Fogazzaro - maar herinneren zij niet aan Sandeau, Feuillet e.a., en is niet Daudet alleen meer dan deze drie te zamen?

Heel knap is Rovetta: zijn *Mater Dolorosa* en zijn *Idolo* zijn niet het werk van den eerste den beste, maar doet het cosmopolitische zijner romans niet denken aan den arbeid van vele anderen?

In het meeste werk der Italianen ontbreekt het aan die geheel eigen atmosfeer, welke het meerendeel der Noorsche boeken zoo gelukkig kenmerkt.

Het meest eigen, het meest Italiaansch lijken mij de democraten: Matilde Serao[2] met haar Napelsche burgerij, De Amicis met zijn Schoolmeester en laatstelijk met ‘La Carrozza di tutti’, waarin hij wel wat langwijlig, maar soms ook pikant zijn kijk geeft op het typische van het trempubliek in Turijn.

Voor de dichters valt er haast geen uitzondering te maken, behalve voor Carducci onder de ouderen, onder de jongeren voor Ada Negri. Maar noem Rapisardi, Cornacchia, Gualdo, Pascoli, L. Donati, Maria Torelli - noem nog zes anderen - er

1) Kenmerkend is het dat Giacosa's *Tristi Amori* (hier bekend als *Droeve Min*), de zoo verdienstelijke poging tot zuiver psychologisch realisme in Italië schaars gewaardeerd werd vóor het buitenland lofsprak.

2) Een merkwaardige verschijning lijkt mij Antonietta Giacomelli, wier sociale romans *Sulla Breccia* en *Lungo la Via* in onzen feministischen tijd een afzonderlijke studie verdienen. Het laatst verscheen van haar *A raccolta*.

is in hun verzen, zonder miskenning van het verdienstelijke, niet het afzonderlijke dat een hunner zou kunnen doen aanhalen als *de* Italiaansche dichter van dit oogenblik.

Met opzet heb ik één naam nog niet genoemd, thans door heel Europa de meest bekende van alle: dien van den dichter en romanschrijver Gabriele d'Annunzio. En wel, omdat ik in dezen saamgevat vindt het assimilatievermogen van zijn heele generatie. Niettegenstaande den schitterenden stijl, welke vooral zijn landgenooten betoovert, zijn sensatie-wekkende onderwerpen en zijn veelzijdige artisticiteit, komt mij deze opzienbarende Italiaan meer voor als een curiositeit dan als een groot kunstenaar. Ik stel zijn kunstvaardigheid zeer hoog, maar al zijn arbeid draagt het merk van een weergalooze gemakkelijkheid om zich aan te passen. Wie de moeite wil nemen kan het ontleden naar zijn verwantschap: stellig een groot deel Bourget, na vooral in den eersten tijd wat Vergaachtig, toch weelderig realisme, dan meer geraffineerd artistiek of wijsgeerig verisme (Goncourt, Huysmans), litterair psychologisch pessimisme (Schopenhauer, Maupassaut?), vooral in de latere romans het sensueele pikant gemaakt met perverse of morbide Rachilde- of Champsaur-achtige erotiek. En in zijn laatste dramatische werken, *La Città morta* en *La Gioconda*, blijkt èn Maeterlinck èn Ibsen zijn aandeel geleverd te hebben![1)]

Deze - uiteraard oppervlakkige en zeer onvolledige - inleiding achtte ik noodig om daardoor duidelijk te doen uitkomen wat voor mij de groote aantrekkelijkheid is van het boekje, welks titel ik boven dit opstel plaatste.

Het maakt op mij den indruk van iets afzonderlijks, iets zeer oorspronkelijks.

't Is het werk van een jong doctor in de letteren te Milaan, en als het werk van een beginner te beoordeelen. Maar er is in dit begin een frischheid, een durf, een spontanëiteit, waardoor het zeer zeker niet harmonisch geconstrueerde werk telkens en telkens weer onze belangstelling trekt.

Goliardica wil zeggen: een gedicht van vagebondeerende

1) De gedichten, waarmee hij debuteerde, zijn òf gemodernizeerd, van alle soberheid beroofd classicisme, al hebben ze grootendeels den antieken ode-vorm (*Canto-Novo*), òf vrij sensueele sonnetten en stukjes epiek (*Intermezzo di Rime*) - beide genres, voor dézen auteur karakteristiek, onder motto's uit Keats, Shelley, Browning of Tennyson

studenten, die hier met den titel *Giovani* (jongelingen) worden aangeduid.

Maar aleer iets van den inhoud mee te deelen, iets over het boekje als zoodanig. Habent sua fata libelli...

Het werkje was door den jongen schrijver ter uitgave toevertrouwd aan de ‘Società Editrice Lombarda’, de maatschappij, bij welke ook het beruchte republikeinsche blad ‘Italia del Popolo’ verscheen, onder leiding van Fernando Fontana, den voorvechter van radicalen en democraten.

Toen nu, een paar jaar geleden, de onlusten te Milaan losbraken, was Fontana genoodzaakt naar Lugano te vluchten, wilde hij niet het lot van zijn radicale collega's deelen. Want de eigenlijke hoofdredacteur Chiesi werd met zijn medewerkers gevangen genomen, de drukkerij door de gewapende macht doorzocht en gesloten, een groot deel van voor 't meerendeel doodonschuldige fonds-artikelen verbeurd verklaard. Het boek van den jongen dichter Giuseppe Venanzio (zijn familie-naam Barbetta komt op den titel niet voor), dat juist geheel afgedrukt lag, bleef in de duisternis der gesloten drukkerij. Generaal Bara, die als dictator over Milaan heerschte, scheen wel lust te hebben de drukkerij tot den grond te slechten en in een auto-da-fé alle schrijvers-ongerechtigheden te doen opvlammen. De schrijver van *Giovani* had niet weinig angst over het lot van zijn werk, en eerst na heel veel moeite gelukte het hem eenige exemplaren uit de bedreigde bergplaats te redden. Om zijn recht te doen gelden was hij genoodzaakt een proces te beginnen met de maatschappij die haar verplichtingen niet kon naleven, en hierdoor kreeg het boekje, nog vóor er één exemplaar in den boekhandel was, een eigenaardige bekendheid.

Ik ontleen deze bizonderheden aan een artikel in de ‘Wiener Rundschau’, van de hand van mevrouw Rosalia Jacobsen, die als vreemdelinge in Italië vertoevend, den jongen auteur leerde kennen en na lezing van zijn handschrift hem krachtig steunde in zijn pogen om het gedrukt te krijgen. Zij schreef er een Voorrede bij, waarin zij, die door haar artikelen over Italiaansche literatuur zich een goeden naam verworven had, de bizondere aandacht vroeg voor den dichterlijken arbeid van den geheel onbekenden Piemonteeschen schrijver.

Haar pogen had den gewenschten uitslag. Auteurs en

critici van naam wijdden er hun belangstelling aan, in verschillende bladen en revues kwamen beoordeelingen, welke, hoe verschillend ook in waardeering, op dit punt overeenstemden dat *Giovani, Jongelingen*, een belangwekkend eerstelingswerk is van veel oorspronkelijkheid en tevens iets dat geheel alleen staat in de jongste Italiaansche literatuur.

Dat het daarom in niets aan den arbeid van anderen herinnert, zou te veel beweerd zijn, maar waar het daaraan doet denken is het verschil minstens nog even markant als de overeenkomst. Daarbij valt nog deze bizonderheid te vermelden. Het werk waarin het in zijn wildheid, zijn abrupte overgangen, zijn ongebondenheid en orgiasme het meest herinnert, is *Peer Gynt* van Ibsen, terwijl daartusschen een enkel fragment verwant lijkt aan Maeterlinck's dialoog. Welnu - zoowel de een als de ander was den auteur, nauwlijks der kloosterschool ontwassen, geheel onbekend. En toen mevrouw Jacobsen, naar aanleiding van den algemeenen geest van zijn werk hem sprak over Schopenhauer met betrekking tot diens *Metaphysik der Geschlechtsliebe*, bemerkte zij tot haar niet geringe verbazing dat hij den naam van dien wijsgeer toen voor 't eerst hoorde!....

Ik gevoel dat ik hier gevaar loop verdacht te worden van met twee maten te meten, omdat ik, niettegenstaande de opgemerkte verwantschap met Schopenhauer, Ibsen en Maeterlinck, hier toch spreek van oorspronkelijkheid, waar ik juist door het constateeren eener zelfde verwantschap met de Fransche literatuur de werken der hedendaagsche Italiaansche in doorsnee niet oorspronkelijk noemde.

Er is echter wèl te onderscheiden de invloed, door een geheele generatie ondergaan van een zekere niet-nationale literatuur, in dit geval de invloed door de Fransche letteren en meer speciaal door den Parijschen geest uitgeoefend op een bepaalde klasse, waaruit die auteurs zijn voortgekomen, en later op die auteurs zelven, zoodat dezen, in dien geest voortwerkend, zonder het zelf te vermoeden arbeid voortbrengen, waarin hetzelfde gevoels- en gedachtenleven heerscht, kringen schilderen, waarin dezelfde sociale toestanden bestaan en waaruit ook dezelfde sociale of ethische vraagstukken zich als vanzelf aan hen opdringen, - èn een verwantschap waarwan het bestaan alleen kan verklaard worden door een geheim-

zinnige werking, een magnetisch verband, men weet niet hoe en vanwaar, dat in geheel van elkaar afgezonderd levenden soms bijna terzelfder tijd analoge ideeën en gevoelens wekt, waarvan allicht ook de uitingswijze eenige trekken van overeenkomst vertoonen zullen.

De overeenkomst van Praga's *Moglie ideale* met Becque's *Parisienne* - om bij dit eene sprekende voorbeeld te blijven - is zeer verklaarbaar, al kende de een het werk van den ander niet; iets anders is de nu en dan op te merken overeenkomst tusschen Ibsen, Nietzsche en Whitman bijvoorbeeld, zich openbarend soms waar wij ze het minst verwachten in werken, onder zoo geheel verschillende omstandigheden en invloeden tot wording gekomen. Hier is dit als een plotseling samentreffen in een zelfde sfeer van ideeën, gevoelens of ‘Ahnungen’, werwaarts ieder afzonderlijk langs den weg van zijn eigen zieleleven is opgeklommen.

Het dramatische dichtwerk in proza, *Jongelingen*, is tot wording gekomen in de ziel van een klooster-leerling in de Piemonteesche Alpen. En het eerste gedeelte ervan lijkt wel een revolutionnaire wraakneming op den dwang, waaronder hij jaren lang zich heeft moeten bukken. Van eerbied of piëteit voor de inrichting die hij verliet, voor de personen die hem onderwezen, voor den eeredienst waarin hij zich te voegen had, is maar bij uitzondering iets te merken. Wel van een opademen in vrijheid, van een dorst om zich uit te leven in de volheid van het menschbestaan. Maar - met de pessimistische overtuiging, dat ook hierin het geluk niet te vinden is.

Het is een, ik zeide dramatisch proza-gedicht, maar daarvoor is de samenhang te los en vooral de karakterteekening te poover; beter kan ik spreken van een gedialogizeerde ‘fantazie’ in drie afdeelingen met een proloog.

De proloog - op zichzelf niet zoozeer bizonder - is hierom eigenaardig, wijl de auteur bij het aanduiden dat zijn werk wel degelijk een algemeenen zin heeft, toch het persoonlijke invlecht als wellicht onwillekeurige verklaring van de stemming waarin het geschreven werd, een stemming van Heineachtigen moedwil, een scherts boven een afgrond van zwaarmoedigheid.

Ziehier de Proloog, als in het boek Job en Faust boven de aarde uitgesproken:

Het Zijn. Ik gevoel een ongewone jeuk; er gebeurt zeker iets nieuws.

Zijn Dienaar. Ik let al op.

Het Zijn. Ach, hoe vervelend om het heele Zijn te zijn!

Zijn Dienaar. Misschien hier, bij de menschheid.

Het Zijn. Die eeuwige rustverstoorster!! En te zeggen dat ik haar alleen heb doen geboren worden en opgroeien om mijzelven van zekere kwade vochten te zuiveren! Maar wat voert ze uit?

Zijn Dienaar. Wat?... haar oud en stom ambacht - ik zie niets nieuws.

Het Zijn. Kijk eens goed of het soms niet weer een van die dichters is, die met hun dwaze concepties zich inbeelden den hemel te bestormen en voor niets een duivelsch leven maken.

Zijn Dienaar. Je hebt het geraden, meneer! Op het aardbolletje zie ik in een keep tusschen die uitwasjes, die ze Alpen noemen, een miniatuur-landje met een klooster-school, krioelend-vol van studentjes; en ook onder hen is er nu een dichtertje die hun geestdrift aanvuurt en bezingt.

Het Zijn. Daar zal hij voor boeten!...

Zijn Dienaar. Zeven of acht jaar zijn ze daar al opgesloten en nu eindelijk gaan ze er uit, den strot gezwollen van verlangens en begeerten; zij snellen voort als een wolk van sprinkhanen en zullen op zijn minst het heele heelal verslinden.

Het Zijn. Of zullen er door verslonden worden.

Zijn Dienaar. Van de eene ontgoocheling springen zij ijlings in een nog grootere begoocheling, vurig galoppeeren zij de toekomst tegen.

Het Zijn. Laat ze galoppeeren! dat moeten ze wel doen, hoe zullen ze anders hun plechtige buitelingen maken. Maar alles komt mij ten goede, en daarmee uit!

Zijn Dienaar. Arme jongens!

Het Zijn. Wat? Word je soms ook een mensch?

Zijn Dienaar. Wees daar niet bang voor! Absolute onverschilligheid is voor mij, evenals voor u, het opperste voorrecht.

Het Zijn. Laten we gaan slapen. (*Na een oogenblik snorken beiden*.)

Het komt mij voor dat in dezen Proloog het wijsgeerig standpunt ('t klinkt te plechtig!) van den jongen schrijver voldoende duidelijk wordt.

Hij voelt mee met de ‘jongelingen’ die aan het kostschoolgedril ontkomen, vol begeerten zich het leven binnenstorten, wild, met tal van verlangens, met idealen van vrijheid en genot, elk zich het leven wenschend naar aard en aanleg.

Vanzelf slaan ze over uit te groote beperking tot ongebondenheid, zij willen uitvieren al de heftigheid van hun natuurdriften, ook van hun meer ideale neigingen, en het is duidelijk hoe de auteur sympathizeert met hun droomen, hen met liefde volgt in den ongestoorden roes van vrijheid, van dolle uitgelatenheid.

Maar hij doet het niet alleen met de geestdrift van den dichter, ook met den ernst van den nadenkenden peinzer, die het vluchtige der jeugdverrukking doorziet, die in die verrukking, in dien overbruisenden levenslust, in dat overweldigend enthousiasme een middel erkent der natuur om haar doel te bereiken - instandhouding der menschheid - een doel, waarschijnlijk tevens middel ter bereiking van een voor den mensch nog onwaarneembaar doel van hooger orde, verscholen in de mysterieën van een eeuwige evolutie.

Door deze beschouwing wordt de verheerlijking van het jongelingschap tevens een tragedie ervan. Want het moet òndergaan. Het mag niets anders zijn dan een bestaans-faze, en daar voor den schrijver blijkbaar deze faze het hoogste goed van het leven is, legt hij het tragische in de nadering van ouderdom en dood.

De groote kracht en bekoring van zijn werk is het voortdurend als vanzelf vergroeien der gewoonste realiteit tot diepdoorvoelde symboliek.

De hoofdpersonen zijn eenige pas volwassen schooljongens wier verschillende karakters en neigingen nu en dan uit hun bizondere opvattingen blijkt, maar die alle bijeen staan als de type van den jongen student, voor wien de bekoringen van het leven veel grooter zijn dan de bekoringen der wijsheid of der kerksche vroomheid, die zich derhalve in den vollen roes van het wereldsche stort, gedreven door zijn hartstochten, en na met volle teugen alles genoten te hebben van het leven, als grijsaard de ijdelheid van 's menschen bestaan betreurt.

Opdat nu bereikt werd wat de schrijver zich voorstelde, moesten in zijn tekst twee elementen elkander voortdurend afwisselen: het lyrische of subjectieve der personen en het wijsgeerige of generalizeerende van den auteur. Om dit te vergemakkelijken, geeft hij, behalve in den proloog, zijn aanduidingen door een ‘Koor van kleine geesten,’ die het gebeurende of aankondigen en toelichten of tot verdere strekking dan plaats en oogenblik uitbreiden door algemeene bespiegelingen.

De dikwijls door tusschentreden van nieuwe personen onderbroken dialoog wordt afgewisseld door strofen van rhythmisch proza, waarin het lyrische element tot zijn recht komt en telkens de wisselende stemming wordt aangegeven.

Hierdoor heeft de tekst een groote levendigheid, geeft een indruk van een menigte, veel talrijker dan het werkelijk aantal personen, en op deze wijze symbolizeert het troepje vrijgeworden studenten vanzelf de jongelingschap, de volwassen jeugd in het algemeen.

Het eerste gedeelte brengt ons in het ochtend-krieken op den Monte Cistella.

Koor van kleine geesten. - Reeds luiden de kloosterklokken langzaam voor de metten en de monniken staan op om hun ouden God te bidden met de oude formulieren. Arme slaperige broeders! De eene gaapt, de andere steunt; och, het kost wat zich aan te gorden voor weer een leef-dag!

- Haastig springen de arme echtgenooten uit het huwelijksbed; de vrouw snorkt nog en het kleintje drenst in de wieg; nadenkend kleeden zij zich aan en vlug snijden zij uit op de geldvangst, om nòg een dag het vermoeiend bestaan achter zich aan te slepen.

- Enkele beroemde geleerden nemen hun koffie aan uit de hand hunner oude huishoudster; bij den lekkeren geur komt er in hun brein leven en beweging in een ontzachlijke brij van ideeën, en in hun hemdsmouwen zetten zij zich neer, grijpen naar de pen en schrijven; dit is hùn tijdverdrijf.

- Zie de boerinnetjes, dienstmeisjes, naaistertjes: wat ze vlug uitgaan, een minneliedje neuriend; zij spoeden zich hieren daarheen voor honderden bezigheidjes, maar al haar denken is aan dit éene: nog weer een dag ongetrouwd! Arme meisjes, 't zal later nog erger worden.

- Nu staan ook daar beneden in het pensionaat onze waarde scholieren op en keeren hun gezicht omhoog naar het licht; zij ruiken de komst der heerlijke vrijheid: zij begroeten met vreugde den nieuwen dag, die ze tot mannen doopt, en vol vertrouwen bereiden zij zich voor op het leven.

De auteur doet ons nu van dit opstaan getuige zijn. En hier voegt hij zich voor een wijl in de vlakke realiteit. Wij zijn onder jongens van zeventien, achttien jaar, in wier namen we tevens bijnamen vermoeden, waarmee de schrijver te zelfder tijd, althans bij enkelen, iets van hun aard of aanleg schijnt aan te duiden. Zoo bij Batticuore (hartklopping), Cacciadorino (caccia = jacht), Pasticcelli (pasticcio = pastei), Circoli (circolo = cirkel) enz.

We hooren hen druk dooreen praten over hun aanstaande vrijheid, als de wekker hen geroepen heeft met het gewone: ‘Benedicamus Domino!’

Eindelijk zegt een hunner, Camillo: ‘Dat is dan het treurig en stom einde der jeugd-jaren! Hoeveel vurig verlangen, argelooze verwachting, die eens zooveel geestdrift in mij wekte, is hierbinnen gestorven door de stage zorgen van mijn opvoeders, die mijn geest dor en ledig maakten! Vóor alles wilden zij dat ik een goed catholiek, apostolisch, roomsch christen werd; en dan later een goed burger die zich waardig en geëerd door het leven zal weten te redden. En wat ik nu waarlijk ben, ik weet het niet, zeker niet wat zij wenschten.’

Dan staan we in de kamer van een der professoren en hooren hem verzuchten: ‘In nomine Patris et Filii.... hè, die broek wil niet aan van-morgen en kijk me die schoenen eens: 't doet er niet toe, de soutane valt er over.

Een nachtuil. Goeie morgen, pater Buratto.

Buratto. Mijn hemel!... wie ben je eigenlijk?

De nachtuil. Herken je me niet? 'k Ben een van je oude grondstellingen, één van je prachtige ideeën; vannacht werd ik het beu langer in je muffen schedel te blijven, en ben ik voor een verzetje wat uitgevlogen.

Buratto. Ach, ik ongelukskind! Ben je van mij gevlucht? O, ik smeek je bij het éene en drievoudige Zijn, bij de natuurlijke en bovennatuurlijke orde der dingen, bij de drie

gemeenschappen: de priesterlijke, de huiselijke en de burgerlijke: keer in mijn hoofd terug! Vandaag zijn mijn goeie jongens voor 't laatst in de school en als ik nu niet al mijn ideeën, al mijn beginselen in mijn hoofd heb, geschaard in wijze regelmaat, hoe zal ik deze vurige jongelingen kunnen in toom houden? hoe zal ik hun de verstandige vermaningen kunnen meegeven, die hen geleiden moeten door heel het leven?'

Een andere opvoeder wordt ons voorgesteld in Pater Vegino. Ook hem vinden we in zijn kamer. Hij bidt.

'Ik kniel voor u neder, o Heer, biddend voor mij en mijne lieve leerlingen. Gij weet hoe dierbaar ze mij zijn, hoe 't mij ter harte gaat dat zij goede en wijze menschen worden, ernstige mannen van karakter, waaraan de moderne maatschappij zoo zeer behoefte heeft. Met zooveel zorg hebben wij ze opgevoed in het geloof aan U, als de Ster die lichtend zweeft boven de duistere levenspaden; hebben wij vrome gevoelens hun harten ingegoten, uwe heilige waarheden hun geopenbaard; maar ach, hoeveel vijanden en gevaren zullen hen omringen als ze nauwelijks zijn van hier gegaan! hoeveel strikken zullen gespannen worden voor hun deugd! hoeveel listen gebruikt worden om hen te bedwelmen met dwaling. O, Heer, geef dat zooveel schoone verwachtingen, zooveel zorg en moeite, zooveel jaren van opvoeding niet verloren gaan! Schenk hun uw zegen en richt hun schreden op den weg der waarheid!'

Het pleit voor de objectiviteit en het rechtvaardigheidsgevoel van den jongen dichter, dat hij, hoe ook zijn gansche gedicht doortrokken is van verzet tegen priester-heerschappij, tegen dogmatisme en eeredienst-versteening, toch aan de waarachtige vroomheid en den heiligen ernst van dezen eerwaardigen man ten volle recht doet wedervaren.

Intusschen schrijdt de dialoog der jongeren weer voort, onderbroken nu en dan door gesprekken van meisjes buiten of binnen het klooster, want ook een afdeeling van vrouwelijke leerlingen schijnt aan de inrichting verbonden. Ook bij haar blijken veel meer 'wereldsche' neigingen en aandoeningen aanwezig dan de strenge Zusters bevroeden kunnen, en een leven van eenzame devotie lacht geen harer aan.

Dan staan we in de liceïsten-kamer waar de koffers gepakt

worden, en hooren opnieuw Camillo, in wien we het pessimisme van den schrijver aan het woord achten:

‘Ingepakt die boeken, woordenboeken, spraakkunsten, geschiedboeken, verhandelingen: hierin voor den duivel! Acht lange jaren heb ik je van huis naar school gesleept, en met klimmende verveling heb ik je van de eene klasse in de andere gedragen, vervloekte boeken![1)] Met welk nut heb ik zooveel tijd aan je verdaan? ben ik nu gelukkiger dan toen ik, zonder iets te weten van geschiedenis, van latijn, grieksch, wis- en natuurkunde of wijsbegeerte, onwetend als een dier door mijn bosschen en bergen zwierf? Toen had ik het leven, had ik àlles lief! met witte kiezelsteentjes en kleine hagedissen in oude muren vermaakte ik me: nu verveelt me alles.

De studie heeft alleen gediend om in mij de neiging tot het slechte te ontwikkelen, elk mensch ingeboren; om in mijn ziel den twijfel te doen ontwaken, om mij in mijzelf en in alles om mij heen tegenstrijdigheid te doen ontdekken.’

Maar deze toon van zwaarmoedigheid klinkt nog maar zelden te midden van de vrijheids-kreten der anderen, die zich eindelijk samenvoegen tot dit

Koor van studenten. Hoezee! de koffers op de kar geladen, gauw er van door; de kar kreunt of ze pijn heeft. Hoe talrijk en zwaar zijn de zonden der studenten!

- Ga maar, gezegende kar, en klaag niet! Wat gij draagt is al wat ons rest van acht leer-jaren; is de eenige schrale vrucht van al onze moeiten.

- Hoezee! al komen wij als kuikens pas uit den dop, meen niet dat we heel onnoozel zijn! integendeel - we hebben samen een aardige handleiding voor het ongeoorloofde opgesteld.

- Zegt ons, volwassen menschen: is het leven mooi?... wij komen met het plan te genieten tot elken prijs; wee hem die ons den weg versperren wilde!

- Intusschen gaan de koffers ons vóor, de wereld in; dra volgen wij ze, als ongetemde jonge stieren; gij die nu oud zijt, staat ons uw plaatsen af.

Maar nog gaan er andere stemmen op. In de meisjesafdeeling gist en woelt het ook. Daar de zware strijd bij

1) De Italianen hebben in hun pejoratieven een middel te meer om afkeer aan te duiden: *libr* ACCI *maledetti*.

die jonge maagdekes tusschen wereldschheid en devotie, de argelooze of bewuste drang naar het leven, het ontwaken tot zinnelijkheid en liefde, met verlangen, angst en jaloezie.

En in den kring der leeke-broeders is er blijheid, eindelijk ontslagen te raken van die hoogste klas-leerlingen, die het hun zoo lastig maakten, in wie al zooveel ongeloof en onafhankelijkheidszucht hen hinderde. Laat ze de wereld instormen: 't is canaille dat niet meer tusschen gewijde muren thuis hoort, laat ze vrijmetselaars worden, die priester-plagers en haters! In de profane maatschappij is hun plaats. En zij stemmen samen tot een

Koor van Broeders. Gode zij dank dat wij broeders zijn, gode zij dank dat wij ontmanden zijn! Gelukkig de broeder: hij woont zoo veilig en rustig in zijn cel, herdenkend wat hij al duizenden malen gedacht heeft. Zorg heeft hij nòch voor de toekomst, nòch over het verleden, nòch voor het heden, nòch voor een huisgezin, nòch voor een vaderland; aan dat alles denkt, in dat alles voorziet de hoogeerwaarde Pater-Generaal. De Pater-Generaal voorziet de keuken overvloedig van spijzen; den kelder van goeden wijn; na den maaltijd doet hij geurige koffie ronddienen en laat hij ons kegelen ter bevordering van de spijsvertering. Zijn onze kleederen versleten, we gaan naar het kleeder-magazijn; willen wij bonbons koopen, de penningmeester geeft ons geld; hebben wij slaap, we vallen op ons bed: zóo is ons licht de reis ten hemel. O, gelukkig de broeder, gelukkig de overweldigde vereerder van het ideale Zijn! Hij verdiept en verliest er zich in, vindt er het al en het niets. In het onmetelijke spinneweb draait hij zich om, wikkelt hij zich als de zijworm in zijn spinsel; geen ongeluk treft hem meer, en hem kunnen niet meer bereiken de maatschappelijke ellenden, de verdrietelijkheden en nooden der menschen of de droeve geruchten der bedrogvolle wereld. Daarom gebenedijd deze heilige afsluiting, deze veilige hof; gebenedijd het uur onzer inkomste; gebenedijd wij, broeders, wij, eerwaarde ontmanden!

Na een laatste vermaan van pater Vegino verlaten eindelijk de jongens het ernstig gebouw. Maar één der broeders hebben zij mee weten te krijgen ter taveerne, waar zij het eerst in feestelijken roes zullen vieren hun vrijheid. Die eene

broeder is Cnaber, een muzikale jonge man, voor wien het lyceum een welkome toevlucht werd na jaren van wereldsch bedrijf.

In het tweede deel van het gedicht vinden wij de studentjes in de osteria van Anosebasti, waar de mooie blonde Virginia bedient; zij drinken en toosten onder leiding van Cnaber, die meer en meer onder den invloed komt van het tintelend vocht uit den beker.

‘Den hemel zien dwars door den bodem van het glas!’ wordt de leus voor een wijle, en het bloed vloeit wilder, de wangen gloeien, de oogen schitteren meer en meer.

En de wijn alleen is niet voldoende. Archia staat op en roept het luid:

‘Jongens van haast twintig jaar zonder een meisje! We zijn forsch en gespierd, de levenslust hijgt in onze borst, het bloed brandt in onze aderen... voor ons zijn de mooie meisjes: op, makkers, ter jacht!

- Snel ijlen de jonge jaren, vluchten de krachten, kwijnt de begeerte... Nu is het de tijd, de leeftijd der liefde: op, makkers, ter jacht!

- Wij zullen ze krachtig omvangen met onze armen, vurige kussen drukken op haar lippen en met zoet gekoos liefdewoorden fluisteren, bij 't zachte kreunen van den hartstocht! O, niet vergeefsch en onvruchtbaar zij onze gloed: op, gezellen, ter jacht!

- Hoeveel menschen kwijnen weg, als bloemen in glazen kassen; hoeveel weenen er niet om schoonheid die flenst, om het verlangen dat in zichzelf moet verteren! Laat ons de heilige wetten der natuur gehoorzamen: op, gezellen, ter jacht!

- Opgewonden staan wij hier, eenzame toosters, bijeen als broeders in een klooster; buiten schittert de zon en de lucht trilt en siddert van liefde; buiten is de koelte vochtig van kussen. De meisjes vluchten om ingehaald te worden: op, gezellen, ter jacht!’

Archia's opwekking behoeft echter niet letterlijk opgevolgd te worden. Want Cnaber, wiens wijn-stemming eerst peinzend zwijgen was, laat zich overhalen voor de piano te gaan zitten en begint te spelen.

En als vanzelf komen de meisjes nu, klooster-leerlingen, boerinnetjes en buurtjes, en aldra zwirrelt het alles dooreen. En er is gevaar voor het jonge goedje, dat zoo willig zich vlijt in de armen der wilde dichterlijke knapen.

Een hunner waarschuwt:

‘De vlinder fladdert van bloem naar bloem, rooft haar den zoeten honig en vliegt verder; de dichter rooft de zoetste kussen en vlucht verder.

- In één dag groeit, in één dag sterft der aarde schoonste bloem; heden heeft hij u lief, morgen bemint hij u niet meer, lief meiske!

- In 't helder water van het meer vind elke ster iets van haar schitter-schoonheid weer; in 't dichter-hart vindt elk lief kind iets van haar liefde.’

Ook Camillo heeft deelgenomen aan den dans, en onder het walsen verwijt de kleine Rina hem dat hij haar kinderliefde niet trouw gebleven is, dat hij een ander liefheeft.

- Te erger voor die andere, antwoordt hij.

't Is waar, nu trekt Lina hem, en hij danst met haar, die argeloos blijken doet hoe verliefd zij is. Te midden van het wilde gewoel, het geruisch van stemmen en dansmuziek en schuivende voeten draaien zij rond, tot hij, weer alleen, stil blijft staan voor een open venster en naar buiten ziet.

En nu komt een dier plotselinge overgangen waarmeê de schrijver op verrassende wijze de handeling buiten het verband van den tijd rukt, en tegelijk het symbolische of generalizeerende sterk doet uitkomen.

Camillo ziet ‘de kleine geesten’ zweven. Zij lachen en spreken hem toe. Maar hij klaagt, dat hij zich voor hen veel te oud voelt nu. Hij weet zelf niet hoeveel jaren hij al ouder werd sedert hij de kloosterschool verliet...

Dan voegt Lina zich weer bij hem en schrikt van dat vreemde lachen der kleine geesten, en met haar gaat hij van het venster weg om te dansen.

Camillo spot met haar vrees, poogt te spotten met haar liefde. Maar het lukt hem niet best.

Lina. Waarom praat je aldoor zoo dwaas?

Camillo. Omdat ik een dwaas ben.

Lina. Je hebt er plezier in me boos te maken: toch geloo ik zeker, dat je innig goed bent!

Camillo. Lief kind!... Alle anderen zeggen toch, dat ik niet deug, en het noodlot moet wel, toen het mij op de wereld slingerde, geroepen hebben: ‘ga, onzalige misgeboorte! lijd en doe lijden!’

Lina. Waarom kun je niet beter in mijn ziel lezen?

Camillo. De ziel is als een bloem achter haar schutbladen.

Lina. O, liefste!

Camillo. Je houdt dus veel van me, arm kindje?

Lina. Ja - ik hou van je.

Camillo. Laat het - Lina. Misschien is het nog tijd.

Lina. Hou jij dan niet van me?

Camillo. Ik moet het niet doen!

Lina. Hou je niet van me?

Camillo. Laat ik iets liefs, iets lichts in je herinnering blijven.

Lina. Ik heb je lief!

Camillo. O! - Laten we dan vluchten van deze treurige plaats.

Lina. Ja - laat ons vluchten!

Camillo. Ik zal je meevoeren als een kostbaren schat, als mijn levensklaarheid, als het opperst goede en schoone..... Laat ons vluchten! (*Zij gaan heen*).

Het vertrek waar de dansende paren rondzwieren, waar Cnaber wals na wals aan de piano ontlokt, waar getoost is en gepraat van verliefde stemmen - 't is plotseling een ‘treurige plaats’ geworden. Een huivering gaat er rond.

Hoor twee anderen:

Batticuore. Ik ben moe; ik wil niet langer hier blijven.

Cacciadorino. Waar wil je heen?

Batticuore. Verschrikkelijke denkbeelden bestormen me: ik vind dit leven zoo laag en zoo dom. Kijk die meisjes: pas leken ze zoo mooi en wekten in ziel en zinnen trilling en verrukking; nu schijnen ze mij oude skeletten.

Cacciadorino. Neem broomkali - je bent neurasthenicus.

En door het slot van dit tweede gedeelte wordt sterk dat gevoel van verlatenheid gewekt, van een feest dat voorgoed voorbij is, als symbool van een jeugd die zich uitgevierd heeft in dat feest.

Eerst eenige meisjes samen buiten voor de danszaal.

Giulietta. Kom je, Maria?

Maria. Waar naar toe?

Giulietta. Laten we naar huis gaan.

Adele. Alleen.... 't Zijn mooie jongens!

Giulietta. Kom je dan, Maria?

Maria. Waar naar toe?

Adele. Naar huis - begrijp je 't niet?

Giulietta. Maar waar is Gigia? en waar zijn de anderen

Adele. 'k Weet niet: ze zijn weg.

Giulietta. Zijn wij drieën dan maar alleen over - wij drieën?

Adele. Zóo slingert de wind de dorre blaren weg: voert ze allen in een wilden rondedans: dan ligt het eene in een sloot, het ander in een vijver; een stuift den berg op en het ander vliegt naar de verre valei. Wij echter bleven hier achter - met dorstig gloeiende keel. Misschien ook voor ons beter als we maar verdwenen waren!

Giulietta. Zwijg maar - laat ons gaan. Kom je ook, Maria?

Maria. Waar naar toe?

Giulietta. We hebben het rijtuig, we gaan naar huis.

Maria. Neen, neen!

Giulietta. Waarom niet?

Maria. Neen!

Giulietta. Je moet toch naar huis gaan.

Maria. Neen, neen! Ga met mij mee, ga mee!

Plotseling stuiven ook de anderen weg met Maria.

Ik behoef wel niet op de groote verdiensten van dezen dialoog te wijzen. Hier is niet in de eerste plaats realiteit bedoeld. De vergelijking van Adele is al voldoende om het symbolische aan te duiden. Maar er is in de korte gezegden zelf, in de herhaling van dezelfde vraag en hetzelfde antwoord iets sterk suggestiefs, iets van veel verder strekking dan vraag en antwoord beide. Alles liever dan nú terugkeeren, na het eerst ontwaken ten leven!

Nauwlijks zijn de meisjes heen, of een wonderlijk rumoer klinkt uit de danszaal. Troepen jongelui stormen naar buiten, angstig.

Eenigen. Laten we heengaan

Anderen. Ja, gauw, voort

Eenigen. Daarheen

Anderen. Neen - hierheen.
Een. En Cnaber?
Een ander. Cnaber is dood.
Een derde. Neen. Hij viel in slaap.
Een ander. Hij viel voorover op de piano onder een wild accoorden-gehuil.
Velen. Gauw -, weg! weg!
Eenigen. Maar waarheen? - waarheen?
Velen. Voort! (*allen weg*).

Zoo eindigt het tweede gedeelte.

De eerste jeugd-roes is voorbij - het dartel onbezorgd gedans van knapen en meisjes, het gescherts en minnekoozen der eerste liefde, het dwepen en droomen en zwelgen in de orgiastische weelde van 't eerste zinnen-ontwaken. Vóor zij het weten, staan zij voor het leven, ernstig en steil als een berg, dien zij beklimmen moeten.

De eerwaarde Vaders doen nog een poging om hen terug te halen tot de rust van het kalme studie-leven onder hun hoede, maar 't is een onbegonnen werk, 't is al te laat.

Pater Vegino wordt droef te moede als hij dat bemerkt. De bitterheid van deze ervaring is zoo groot! Hij gaat zitten in de verlatenheid van den zomernacht op een laag steenen bankje tegen een muur, en door vermoeienis overmand raakt hij in sluimering. Dan komen kleine spotgeesten hem omzweven. Zacht zingen zij:

'O, ongelukkige oude! nu trilt uw anders zoo sterke ziel als een weifelende manestraal; maar wij zullen, ernstige filosoof, u een zachten slaapzang zingen.

- Er was eens een edelvrouwe, rijk aan kennis en deugd en landgoederen; zij handhaafde zeer gestrenge wetten waaraan alles blindelings gehoorzamen moest.

- Toen liet zij alle kwinkeleerende vogeltjes uit haar bosschen vangen en sloot ze in fraai bewerkte kooien, waar ze alles kregen wat ze noodig hadden en spelen mochten in onschuldig spel.

- Vele jaren hield zij ze daar, hun leerende niet meer te talen naar het koren op het zaaiveld, zich te onthouden van minnen, niet den ganschen dag te zingen en luidruchtig vroolijk te zijn.

- Toen zond de edelvrouwe ze naar de bosschen terug; maar lacy! de vogeltjes zongen nu nog bandeloozer dan vroeger, speelden, pikten het graan en paarden evenals hun voorgeslachten.

- Nu is de arme oude ingedut: de ernstige wijsbegeerte drukt zwaar op het moede gezicht en de manestralen spelen schimmig over het rimpelige vel: zij zullen hem dooden.'

Intusschen bestijgen de studenten den berg, den Monte Cistella, die de berg blijkt van het leven, waar elk zijn eigen neiging najaagt, hooger en hooger. Die neigingen, hartstochten nemen hier een vreemde gedaante aan, zij worden verleidelijk: naakte vrouwen, met wie de wordende mannen een heksen-sabbath vieren, met wie ze in de donkere spelonk der wilde lusten verdwijnen.

Dan, na voldane levensbegeerten zijn de mannen tot grijsaards verouderd, en het heksenkroost, in toomelooze wildheid geteeld, zal onder de menschen zijn invloed doen gelden.

Camillo heeft niet aan het bacchanaal deelgenomen. Met Lina bestijgt hij het begpad - met haar wil hij boven het gewone zich verheffen.

Lina. Waar zijn wij nu?

Camillo. Ik weet het niet; het noodlot drijft ons voort, wij gehoorzamen.

Lina. Maar waarom trekken wij zoo ver weg?

Camillo. Ik zou buiten alle ruimte willen gaan, buiten al wat bestaat, mij onttrekken aan alles, met jou alleen.

Lina. Ik ben zoo moe.

Camillo. Arm meisje, door mij meegevoerd om met mij een treurig lot te deelen! Laten wij rusten.

Lina. Ik ben bang voor die onmetelijke stilte. En toch, nu ik me zoo dicht bij je voel, is mijn ziel vol moed en vol hoop, nu ben je alles voor mij en ik ben alles voor jou!

Camillo. Met ons beiden alleen - en die stille maan - en die kleine, tintelende sterren.... Maar - als de zon weer komt en de menschen vragen naar ons en ons geluk?

Lina. Wat kunnen ons andere menschen schelen?

Camillo. Zij zullen nauwkeurig overwegen of zij ons geluk moeten goedkeuren of afkeuren.

Lina. Wie geeft hun daartoe het recht?

Camillo. Zij hebben hun zeden, hun meeningen, hun

wetten.... zij zullen er onze liefde mee knellen in duizend banden.... zij zullen ze verstikken.

Lina. O - zoo sterk zullen zij niet zijn - wij verzetten er ons tegen.

Camillo. Maar als wij niet doen gelijk zij dat willen, dan zullen wij niet kunnen leven op deze aarde. Stilzwijgend zullen zij ons ter dood veroordeelen.

Lina. Welnu, dan sterven wij - wat geeft dat? Wij zullen sterven, maar eeuwig elkander liefhebben.

Camillo. Dan laat ons hooger stijgen, Lina; zóó hoog en zóó ver, dat ze ons niet bereiken kunnen.

Zij klimmen hooger, Camillo en zijn jonge liefde, die hij buiten het bereik der menschen-critiek, der menschen-bemoeizucht brengen wil. Hoog boven de wereld wil hij met haar samenzijn in trotsche eenzaamheid: het eeuwig jeugdverlangen!

Camillo. Zie, Lina, hoe de aarde zich daarginds in de diepte uitstrekt: nu slaapt ze als een doode. Nu is voor ons het uur der liefde daar; nu kunnen wij gelukkig zijn!

Lina. En ik ben gelukkig, zooals ik nooit gedroomd had! De hemel is zoo groot daar boven en de aarde is uitgestrekt daar beneden, maar nu is mijn ziel zoo breed en ruim als zij.

Camillo. Maar ik denk omdat ik deze vreugde heb - ik denk dat het lot ze mij niet lang laten zal...

Lina. Zullen wij elkaar niet eeuwig lief hebben?

Camillo, spreekt door zonder haar te antwoorden. En ik zal nog een klein vulgair wezen worden, met veel eerzucht, veel egoïsme....

Lina. Waarom?

*Camillo a.v.*Tot elken prijs zal ik roem en eer willen; ik zal me verlagen als een slaaf, genieten van vuil genot...

Lina. Camillo!

Camillo. Rusteloos zal ik trachten naar geld, mijn vrienden met een glimlach bedriegen, vergenoegd mijn naaste benadeelen.

Lina. Maar waarom dan toch?

Camillo. Omdat zoo het noodlot wil.

Lina. 't Is niet waar! je bent goed, Camillo! ...

Camillo. Ik hoor den stormwind al komen.

Lina. Laten wij bidden, Camillo! ... zonder God is de mensch niets.

Camillo. Hij is niets zonder liefde.

Lina. Laten wij bidden!

Zij knielt neer op den rand der rots - de stormwind grijpt haar aan, slingert haar in de diepte.

Ik hoop door de vertaling van deze fragmenten den lezer een denkbeeld gegeven te hebben van de eigenaardige samenwerking van werkelijkheid en zinnebeeld, zoo poëtisch en tevens zoo zinrijk in haar aanduidingen.

Het dansend spel der jeugd is eerst door de overweldigende macht der eerste liefde veranderd in een ernstig, in een verlangend streven naar een hoog bestaan boven de diepte des levens. Maar de vlucht van den jongeling met die eerste tot hooge bergtoppen stijgende liefde: het blijkt een vruchtelooze poging om der werkelijkheid te ontkomen. Het leven, de maatschappij, de menschen zijn daar beneden en doen hun rechten gelden, hun aanspraken op zijn gewoon mensch-zijn. En hij voelt, dat er ook in zijn eigen natuur iets is, dat hem beletten zal de hoogte te handhaven, dat vanzelf hem drijven zal tusschen die menschen, die hij in zijn beste oogenblikken zou willen ontvluchten om hun klein gestreef naar kleine doelen, en met wie hij zich toch verwant voelt, wier dagelijksche nooden, wier stoffelijke verlangens, wier eer- en genotzucht ook de zijne zijn.

En de eerste hevige vlaag, die op de moedig bestegen hoogte op hem neerstormt, rukt de teere, lieve, met maanlicht-poëzie omgeven jonge liefde van hem weg, slingert ze in de diepte ten doode. Zijn wanhoopsgeroep als hij haar derven moet, alleen de eenzaamheid hoort het, alleen de eenzaamheid ziet zijn eerste groote smart. En veel ouder door de ontzettende ervaring daalt hij weer af, om voortaan zijn weg te volgen onder de menschen daar beneden, gelijk het noodlot het wil.

Het is de eeuwig zich herhalende tragedie, die zich voor ons afspeelt op dien hoogen berg van eigengerechtig, eigenmachtig stijgen boven de levenssfeer. Nog altijd valt Phaëthon! En de levenswijsheid van het ‘medio tutissimus’ wordt alleen door ervaring verworven....

Ik sprak van de afwisseling van werkelijkheid en zinnebeeld, een afwisseling, die ons voortdurend van de eene sfeer in

de andere verplaatst, die het ideale steeds doet opmerken door het reëele heen, als een licht achter een doorschijnenden wand, en die daardoor ook telkens aan het reëele een eigenaardige bekoring geeft.

Een paar der fraaiste bladzijden uit dit boekje - bladzijden, die in haar eenvoudige innigheid en suggestieve kracht aan Maeterlinck doen denken, maar toch ook aan het tooneel uit Shakspere's Cymbeline, waar Guiderius en Arviragus de doodgewaande Imogen dragen en hun droefheid klagen - zijn die van het vinden van Lina's lijk. Ik las in lange niet iets wat mij meer trof in al zijn soberheid, door de stemming, die als vanzelf over ons komt uit die korte zinnen. Ziehier het fragment:

Een herdershut.

Een oude herder voor de hut. Waar was het?

Een jonge herder. Ginds, aan den voet van de steile rots.

Een vrouwestem, in de hut. Moet ik de gewijde kaarsen aansteken?

De oude herder. Ja.

Een andere jonge herder. Wij waren er heen gegaan om tusschen de steilten wat gras te zoeken.

Eerste jonge herder. De geiten komen er niet.

De oude herder. Dat weet ik; ik ben er honderden malen geweest, al vóor gij geboren waart.

Tweede jonge herder. De sterren waren nog te zien.

Eerste jonge herder. Er was een vreeselijke wind.

Tweede jonge herder. Maar wij zongen; als men 's morgens vroeg uitgaat, kan men niet buiten gezang.

De oude herder. Dat is of nog iemand meegaat.

Eerste jonge herder. Jammer dat ons te gauw de lust verging!...

Vrouwestem, in de hut. Zij is zoo mooi, 't is of zij in den slaap glimlacht!

Tweede jonge herder. Wij gingen ginds, over de kleine grasvlakte, die is als een groene traptrede in den rotswand.

De oude herder. Ik herinner me: om er te komen moet men tot den grond bukken onder een overhangende rots door.

Tweede jonge herder. Ja, zoo is het.

De oude herder. Dan zie je een kleine weide, o, hoe dikwijls

heb ik er gras gehaald in mijn jonge jaren, 't groeit er kniehoog.

Eerste jonge herder. En daar vonden wij haar.

Vrouwestem, in de hut. Zij is zoo mooi! 't arm kamertje verlicht zij geheel!

Tweede jonge herder. Als in een nest lag ze midden in gras en bloemen.

Eerste jonge herder. Geen bloedspoor was te zien, zij had geen enkele wond; 't scheen of niets haar gedeerd had.

Tweede jonge herder. En toch was zij dood.

Eerste jonge herder. Een engel die sliep.

Tweede jonge herder. Wij wisten niet wat te doen.

Eerste jonge herder. Wij wilden weggaan: we wilden anderen gaan roepen.

Tweede jonge herder. Maar we durfden haar daar niet alleen laten.

Eerste jonge herder. We dachten er over om haar met touwen zacht naar den voet der onderstaande rots te laten zakken.

De oude herder. Ja - zooals gij doet met de gras-schoven.

Tweede jonge herder. Maar we durfden haar niet aanraken.

Eerste jonge herder. Zij was zoo mooi!... Eindelijk zijn we er toch toe overgegaan.

Tweede jonge herder. En zacht, zacht aan, ons tot het uiterste inspannende om haar geen pijn te doen....

De oude herder. Maar zij was toch dood.

Tweede jonge herder. Zij scheen altijd nog te leven!

Eerste jonge herder. Eindelijk lukte het ons haar tot beneden de rots te laten zakken; toen zijn we zelf afgeklommen en hebben haar op sparretakken hierheen gedragen.

Vrouwestem, in de hut. Zij is zoo mooi tusschen die groene takken! maar brengt nu bloemen! brengt veel bloemen!

Eerste jonge herder. Wie mag zij wel zijn?

Tweede jonge herder. Hoe is zij daar gevallen?

De oude herder. Ik ben oud, maar ik kan u niets zeggen. Voor 't overige moeten wij ons dáarover niet bekommeren; wij zullen haar nu naar de kerk dragen in het dorp, dan kunnen de anderen.... (*hij gaat langzaam met de twee jonge herders de hut in*.)

Gaat er niet een wonder-vreemde en toch ook wonder-

bekende bekoring uit van dit tooneel, in volle werkelijkheid van uitbeelding zoo onwezenlijk mogelijk? Is het niet of we achter dien menschen-dialoog telkens iets hooren van dien dialoog ‘du second degré,’ gelijk Maeterlinck ze noemt, den geheimzinnigen dialoog vol ziele-fluisteren, die ontroert, men weet niet waardoor, want de woorden zijn als de onze, die uitzicht opent naar gezichteinders verder dan het lichaams-oog ze ziet, die inleidt in een sfeer van gevoelens zoo subtiel of ze trillingen zijn van de fijnste zielevezels, welke enkel op deze wijze kunnen worden genaderd en aangeraakt.

Ik noem nogmaals den naam van Maeterlinck, om er aan te herinneren dat deze aan onzen jongen dichter geheel onbekend was, toen hij dit schreef, daar dit fragment herhaaldelijk in het bizonder aan een gesprek in *Intérieur* doet denken.

Een bewijs te meer voor het gevaarlijke van navolging te veronderstellen, zelfs diefstal te vermoeden bij het opmerken van dergelijke overeenkomstigheden.

Na een intermezzo, waarin we de meisjes, die straks op haar zwerftocht uittrokken, verbaasd hooren klagen dat alles zoo wonderlijk snel aan haar voorbijgegaan is, en vragen of dit nu leven en liefde was wat ze ervoeren, die nu wel naar huis zouden willen, als de goede moeder nu nog maar ze daar opwachtte, - komen de herder en zijn zonen uit de hut, dragend de jonge doode op haar baar van groen en sparretakken.

Giulietta en Adele en de anderen die nadertreden, staan verbaasd stil: ‘wie is dat, die doode?’ Ze vragen het elkaar angstig, onrustig, twijfelend: ‘Wie is ze?’ en nog eens met zachte stem: ‘Wie is ze?’

Tot Rina het zegt: ‘Dat is de jeugd. Onze mooie, gestorven jeugd!’

En verschrikt vluchten ze heen.

Een zeer merkwaardige uitbreiding wordt thans hier nog aan deze symboliek gegeven. We hebben de vrouw in de hut hooren roepen, zorgend voor de doode, haar opsierend met bloemen voor den laatsten tocht. Nu is het gestorvene weg, en ze treedt uit de hut.

Maar daar binnen begint een kind te huilen. En de vrouw klaagt: ‘Het kleintje moet voedsel hebben; mij arme! nooit is hij verzadigd, hij zal mij al mijn bloed ontzuigen.’

Dan het geschrei van een ander kind. ‘Wat, nòg een?’ En dan wordt het een koor van drein-stemmen, dwingender al luider en luider. De vrouw grijpt wanhopig met de handen naar het hoofd. ‘Van wie zijn die stemmen - ik kan toch niet helpen dat zij geboren zijn en schreien, dat ze groeien en leven willen!’

Een klein meisje komt uit de hut, zegt bedaard: ‘Gij moet ze voedsel geven.’

Plotseling staat ze voor ons als de Moeder, het Moederschap dat helpen en zorgen en voedsel geven moet, omdat de onverbiddelijke natuur het wil en niet vraagt of daarmee de voedselgeefster ten offer wordt gebracht.

Het treurspel raakt afgespeeld.

We hebben gezien hoe de jongelingen na eersten wilden vreugde- en liefderoes als jonge mannen den levensberg zijn opgegaan, spoedig aangelokt door de naakte heksen der eigen leven beheerschende hartstochten en verlangens. Met haar hebben zij een kroost geteeld dat invloed zal hebben op het leven van anderen, en ze zijn nu aan de andere zij van den berg aan 't afdalen, ontmoeten elkander in een vreemde vallei.

Daar vinden we Camillo terug.

Camillo. Als een doods-schaduw dwaal ik eenzaam rond. Ingevallen en gerimpeld zijn mijn wangen, mijn ledematen zijn verstijfd, de fijne koude lucht doorijzigt mijn bloed. Zoolang als liefde in mij leefde, straalde een machtige warmte van mijn hart uit naar al mijn leden: nu is 't verkild: de jeugd verdween, mijn wil is dood. Maar zie - een vlam rijst op in het bosch, wat mag dat zijn?

Batticuore. Ik heb ze aangeblazen: kom en warm u aan dat levend vuur. In de natuur is nog een mysterieuze levensvonk verborgen, en een nieuwe onmetelijke wereld zal zich ons openbaren.

Camillo. Zal het niet een dwaallicht zijn?

Batticuore. Het is het schijnsel van wat nooit stof was, van wat geen naam heeft, van wat niet geboren wordt en niet sterft, van wat nòch vreugde nòch lijden ervaart, van wat niet kent en niet gekend wordt.

Camillo. Dat kan ons tot niets nutten. Dat kan ons even-

veel dienen als de heldere glans van een meer, waarin we ons verdrinken.

Batticuore. Ziedaar onze makkers! O - wat zijn ze oud geworden! En Camillo, jij ook, merk je het niet? lange witte lokken hangen om je hoofd.

Camillo. Zij als wij!

De nieuw aangekomenen. We zijn koud!

Camillo. Ziedaar het vuur. Maar wat is dat? Drie afschuwelijke oude vrouwen zitten er om heen. Haar oogleden zijn dicht, haar gezichten als van steen, haar handen spinnen, spinnen...

De nieuw aangekomenen. We zijn zoo koud!

Nog een. Alle hoop is weg! nooit vinden wij het geluk!

Allen. We zijn zoo koud!

Hier eindigt het derde gedeelte. Een epiloog besluit het geheel, een poging om den antieken en den modernen mensch nog even te plaatsen tegenover hetzelfde lot van geluk zoeken en niet vinden, met geloof of met cynisme, terwijl een schaar van menschjes in groot lijden hun bestaan vloekt.

Dan komt ten slotte nog eenmaal het

Koor van kleine geesten. Allen zijn heengegaan... eeuwig gaan allen! Voor hun oogen zweeft gestadig een verlokkend licht, dat hen aantrekt en meevoert, en altijd gaan ze voort, arbeidend in 't zweet huns aanschijns!... altijd gelooven zij, denken en beminnen zij elken nieuwen dag, gelijk de treurige dagen die stierven.

- En als eindelijk de haren wit zijn en het lichaam vermoeid neervalt... zullen er komen nieuwe, sterke mannen die op hun beurt voortgaan, arbeidend in 't zweet huns aanschijns!... en ook zij gelooven, denken en minnen in het nieuwe leven als in het droeve leven dat dood is.

Ik heb getracht door het naast elkaar plaatsen van eenige hoofd-momenten een denkbeeld te geven van dit dichtwerk dat mij voorkomt iets zeer bizonders te zijn als spontane uiting van een nog in wording zijnde persoonlijkheid, te meer omdat het als litterair voortbrengsel zoozeer verschilt, wat den geest van het geheel aangaat, van de voortbrengselen van 's dichters landgenooten.

De Italianen toonen in hun werken weinig neiging tot het abstracte. Over het geheel ontbreekt hun, als echte zonen van het Latijnsche ras, de lust tot bespiegelen, tot vaag zich verliezen in niet duidelijk te omschrijven gevoelens. Hun werken zijn meest klaar en scherp omlijnd van uitbeelding, opgebouwd uit realiteit of klassieke herinneringen. Een dichterwijsgeer als Dante bleef even plastisch in zijn verbeelden als de fantastisch-epische Ariosto, en de scherp-critische kijk op het reëele leven van een Boccaccio leeft nog voort in de romantiek en novellistiek van deze dagen[1)]. Voor werken als van Ibsen is het Italiaansche publiek weinig ontvankelijk, omdat het diepzinnige en zwevende, het wondervreemd suggestieve der voorstelling, dat aanvulling vraagt van den toehoorder, hen niet aantrekt.

Giovani is door deze duidelijke neiging tot symboliek iets ongewoons.

Bezien wij het als compozitie, dan valt er ongetwijfeld critiek te oefenen. Het werk is geen schoon, harmonisch geheel. De jonge dichter heeft geen macht genoeg gehad over zijn stof, om het in zijn verhoudingen evenredig saam te stellen. Het is meer lyrisch gevoeld dan dramatisch geconcipieerd. Zoo is al dadelijk de eerste afdeeling te veel in details uitgewerkt en te veel bij de realiteit gebleven. De indrukken van het schoolleven zijn den schrijver nog te machtig, hij ziet die realiteit nog zoo subjectief, dat hem alles even belangrijk is. Daardoor is er overlading, vooral overlading van het klein-reëele. Het slepen van wat in de verte naar handeling lijkt, houdt geen verband met de abrupte overgangen in de twee volgende afdeelingen. Die overgangen zijn wild, zijn als sprongen van de realiteit in de symboliek, zijn het plotseling rukken van de handeling uit de tijd- en plaatsbeperking, geven het doorslaand getuigenis van levendige verbeelding en stoutheid van opvatting.

Giuseppe Venanzio is in dezen eerstelings-arbeid meer dichter dan kunstenaar. Als zoodanig staat hij zelf tusschen de personen, wier stem hij liet hooren, deelend hun geestdrift, zich

1) Ik wijs op het werk van den dramatist en novellist Roberto Bracco, met de telkens terugkeerende pointe d'ironie in de behandeling van vaak gewaagde gegevens. In alle moderniteit sluit zijn bundel *Donne* zich aan bij de zedenschilderende en -critizeerende novelle der 14e en 15e eeuw.

schuldig makend aan hun ongebondenheid. Hierdoor voelen wij zijn solidariteit met hen. Ware zijn kunstvermogen grooter geweest, zijn levens- en wereldbeschouwing zou niet in afzonderlijke brokjes hier en daar den toon aangegeven hebben, maar met het lyrische en dramatische tot een eenheid van kunst-compozitie versmolten zijn.

In zijn werk heerscht hoofdzakelijk nog het dionyzische element, het ongebondene, orgiastische van den lyrischen roes. We missen het vormende, beeldende, in schoone verhoudingen tot volmaaktheid van beeld brengende apollinische, dat de werken der groote, rustige, als scheppers boven hun arbeid staande kunstenaars doet bewonderen.

Maar - het heeft hiertegenover de eigenaardige frissche bekoring van het jonge - we voelen er de eerste opbruisingen in van een hartstochtelijke natuur, spontaan geneigd tot verzet, en alleen getemperd door den ernst van naar de diepte starend nadenken, die in dezelfde ontvankelijke natuur zich als noodzakelijk vervormt tot pessimistische gevoelens. Ik gebruik hier de woorden ‘noodzakelijk’ en ‘gevoelens’. Het eerste omdat het een staag zich herhalend verschijnsel is, dat jonge dichters een zwarten tijd doormaken, schijnbaar in contrast met hun leeftijd, maar toch zeer goed verklaarbaar door het geen-raad-weten met de massa's indrukken van leven en wereld, op hen aanstormend als een benauwing voor de als een bloote zenuw prikkelbare ziel; - het tweede omdat dit pessimisme niet het gevolg is van door diep nadenken en vorschen verworven levenswijsheid, maar de natuurlijke reactie van een ernstigen jongere in zijn wordings-stadium tegen het oppervlakkig geloofs-optimisme, hem door goedmeenende, maar oppervlakkige leidslieden als levensbegeleiding aanbevolen.

Niet de wijsgeerige opvattingen, maar het dichterlijke, het fantastische en suggestieve geven de waarde aan dit werkelijk belangwekkende boekje.

Giuseppe Venanzio Barbetta heeft er zich in doen kennen als iemand van beteekenis.

W.G. VAN NOUHUYS.

Het ontwerp-gezondheidswet.

Het in September l.l. ingediende wetsontwerp tot regeling van het staatstoezicht op de volksgezondheid, waarvan de heer G. Oosterbaan in het December-nummer van dit tijdschrift een duidelijk overzicht gaf, heeft bereids aan heel wat aanvallen blootgestaan. Vooral van medische zijde wordt tegen dit wetsontwerp oppositie gevoerd. Men acht het, zooals het daar ligt, ten eenenmale onaannemelijk; men acht het zelfs zoo slecht, dat men eene verbetering door amendeering onmogelijk verklaart. Althans de Commissie van praeadvies over het ontwerp-gezondheidswet, benoemd door de afdeeling Amsterdam der Ned. Maatsch. tot Bevord. der Geneeskunst, verklaarde, bij de behandeling van haar praeadvies in de vergadering van genoemde afdeeling, eene daartoe strekkende opdracht, als zijnde onuitvoerbaar, niet te kunnen aanvaarden, terwijl ook, voor zooverre mij de literatuur van dit onderwerp bekend is, nog door geen enkel ander medicus eene poging in de richting van amendeering gedaan is.[1)] Wel komt men daarentegen met meer of minder uitgewerkte voorstellen voor eene regeling op geheel anderen grondslag. Noch met het een, noch met het ander kan ik mij vereenigen.

Het schijnt mij anders te zijn gegaan dan andere medici. Was bij hen de eerste indruk, naar zij zeggen, dat dit wetsontwerp niets dan goed bevatte, terwijl zij bij nader inzien tot de overtuiging kwamen dat het ontwerp slecht was, bij mij was de eerste indruk ongunstig; deze werd echter in gunstigen zin gewijzigd, toen ik de verschillende artikelen eens

1) Sedert is evenwel in de Vragen des Tijds een artikel van Dr. Bruinsma verschenen, waarin eene poging in deze richting gedaan wordt.

nader bekeken had, en vooral toen ik het exclusief medische standpunt had weten te verlaten.

Dat men dan een geheel anderen indruk van het ontwerp krijgt, blijkt wel het best ook uit het praeadvies, uitgebracht over dit onderwerp in de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs. Dit praeadvies, ontstaan door samenwerking van medici, ingenieurs en juristen is volstrekt niet zoo ongunstig voor het ontwerp. Zeker, ook daarin wenscht men al dadelijk verder te gaan dan de minister, en kan men zich met verschillende der voorgestelde artikelen niet vereenigen, doch, wat de hoofdzaak is, tegen de beginselen der wet bestaan geen overwegende bezwaren.

In de volgende bladzijden wensch ik eenige beschouwingen te geven over het voorgestelde ontwerp en enkele der daartegen ingebrachte bezwaren, en daarnaast ook mijnerzijds eenige voorstellen tot wijziging of aanvulling der bepalingen te doen. Bij de beoordeeling daarvan gelieve men te bedenken, dat het volgende reeds geschreven was toen het praeadvies, uitgebracht voor de Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs, te mijner kennis kwam, zoodat ik wellicht nu en dan schijnbaar in eene herhaling van het daarin gezegde zal treden.

Door de indiening, gelijktijdig met het hier besproken wetsontwerp, van het wetsontwerp houdende wettelijke bepalingen betreffende de volkshuisvesting, doet de regeering niet meer den eersten stap in de richting eener sociaalhygiënische wetgeving. Reeds is een of ander voorafgegaan, met name Arbeids- en Veiligheidswet. Maar nu de Regeering in deze verder gaat, wenscht zij gelijktijdig ook iets anders te doen, namelijk het scheppen eener behoorlijk gecentraliseerde administratieve organisatie, die haar in staat zal stellen de bestaande en verdere vast te stellen bepalingen op sociaalhygiënisch gebied ten uitvoer te brengen. Zooals bekend is heeft zij, voor het ten uitvoer brengen der Arbeids- en Veiligheidswet in der tijd eene afzonderlijke organisatie in het leven geroepen, en met kracht is toen, vooral ook van medische zijde, betoogd dat dit niet was de juiste weg, dat de arbeids-inspectie één behoorde te zijn met het geneeskundig staatstoezicht. Aan den toen geoefenden drang wenscht de Regeering toe te geven, althans in dien zin dat, al vereenigt zij ook

nog niet dadelijk de arbeids-inspectie met het voorgestelde staatstoezicht op de volksgezondheid, zij toch niet verder gaat op den weg van instelling van afzonderlijke inspecties, doch voorstelt eene organisatie te scheppen, welke niet alleen voor het oogenblik, maar ook op den duur, behoudens uitbreiding van personeel natuurlijk, de uitvoering der geheele sociaalhygiënische wetgeving mogelijk maakt.

Men zou meenen, dat tegen dit voorstel zeker geene bezwaren zouden worden ingebracht, en oppervlakkig bezien geschiedt dit ook niet, doch de medici verbinden aan hunne goedkeuring eene voorwaarde, die niet voor vervulling vatbaar is, zoodat zij dus feitelijk het voorstel onaannemelijk verklaren. Wel is waar toegevende dat het nieuwe staatstoezicht niet uitsluitend in handen der medici behoort, verlangen zij toch, dat aan hen eene uiterst belangrijke plaats zal worden toegewezen.

Zoo aanstonds hoop ik eenige woorden te wijden aan de vraag: wat beter is, een centrale raad of een inspecteur-generaal; hier zij vermeld dat de medici, voor zoover zij voorstanders zijn van een dergelijk eenhoofdig gezag, als iets ‘dat van zelf spreekt’, eischen, dat die inspecteur-generaal een medicus zij, terwijl omgekeerd de tegenstanders het bezwaar opperen, dat, al zou men er in slagen voor deze gewichtige betrekking een man van voldoende veelzijdige ontwikkeling te vinden, deze dan wellicht niet altijd tevens medicus zijn zou. Men ziet dat beide partijen, wat hen ook verdeele, het op dit eene punt volkomen eens zijn: de medici moeten den boventoon voeren, en aangezien men meent te hebben opgemerkt, dat de minister aan hen in dit wetsontwerp slechts een bescheiden plaats toekent, dat ‘men zou bijna zeggen met zorg vermeden wordt hen te noemen’, verlangt men dienaangaande positieve toezeggingen.

Met dezen eisch mijner medische collega's kan ik niet medegaan, en het zij mij vergund te zeggen waarom.

Vast staat, dat het ontworpen staatstoezicht er op berekend moet zijn het geheele terrein der sociale hygiëne, waarop nu of later de wetgever zich zal bewegen, te overzien. Nu echter de taak der overheid zich niet langer bepaalt tot eene simpele bestrijding van besmettelijke ziekten, maar in heel het sociale leven steeds dieper ingrijpt, nu de eischen steeds grooter worden, welke de overheid aan de ingezetenen stelt, om de gezondheid en

het levensgeluk - want niet om de gezondheid van het lichaam alléén is het te doen - van allen te bevorderen, wordt dit terrein uitgebreid ver buiten den gezichtskring van den medicus, qua talis. Ten bewijze hiervan wensch ik de ontworpen woningwet aan te halen. Wat heeft daarbij de medicus tedoen? Voor zooverre hij voldoende kennis van hygiëne bezit om daartoe bevoegd te zijn - en het is eene dwaling te meenen dat elk medicus die kennis bezit - heeft hij aan te geven aan welke eischen voldaan moet zijn, om eene woning goed of althans bruikbaar te kunnen noemen - meer niet. Hoe nu woningen moeten worden gebouwd, aan die eischen voldoende, of hoe bestaande woningen zoo kunnen worden verbeterd, dat zij daaraan voldoen, is een vraagstuk waarvan de oplossing tehuis behoort bij den ingenieur en den oeconoom. Niet in de formuleering der hygiënische eischen ligt de moeielijkheid van het woningvraagstuk, maar in de technische en vooral de financiëele zijde daarvan. Bij slot van rekening is het woningvraagstuk een deel van het vraagstuk van de verdeeling van het maatschappelijk inkomen, en dit behoort toch zeker niet tot het gebied van den medicus.

Zooals het nu reeds gaat met de woningwet, zal het later gaan met de meeste der dan te nemen maatregelen; de vraagstukken, welke zij zullen pogen op te lossen, zijn niet uitsluitend medische vraagstukken; er zal hoogstens ook een medische zijde aan zijn. Tot troost der medici moge strekken, dat, wat hun alleen niet mogelijk is, ook aan anderen niet mogelijk zijn zal; alleen door samenwerking zal het geheele terrein kunnen worden bearbeid. De vraag mag dan echter worden gedaan, of het billijk is, dat de medici voor zich de hoofdrol opeischen, en het antwoord daarop is mijns inziens: Neen, hun plaats is *naast*, doch niet *boven* de anderen.

In nauw verband met het bovenstaande staan twee andere vraagstukken, waarvan het eerste, zoo men wil, gesplitst kan worden in twee.

Algemeen wordt er luide op gewezen, dat de voorgestelde regeling ten eenenmale breekt met het bestaande. Er zijn er die dit verkeerd achten, omdat zij nogmaals een proef gewenscht hadden met, als ik het zoo mag noemen, eene verbeterde uitgave van de bestaande regeling. Er zijn anderen die, wel is waar, meer wenschen dan eene reorganisatie, maar

toch niet zoo geheel en al hadden willen zien breken met het bestaande. Zou het echter wel mogelijk geweest zijn om door eene reorganisatie of door het scheppen eener instelling, meer gelijkende op het bestaande geneeskundig staatstoezicht, te verkrijgen wat de Regeering behoeft: eene breed opgezette organisatie, in staat het zooeven beschreven, uitgestrekte gebied te omvatten? Hetgeen van medische zijde wordt voorgesteld ter vervanging van de afgekeurde regeling van het wetsontwerp levert daarvan zeker niet het bewijs.

Het tweede vraagstuk, waarop ik zooeven doelde, betreft de kwestie: centrale raad of inspecteur-generaal. Een eenhoofdig of een meerhoofdig gezag, en zoo tot een eenhoofdig gezag besloten wordt, dan per se een medicus of niet?

Zooeven wees ik er op, dat het vermoedelijk een zeer uitgestrekt terrein zal worden, waarover zich mettertijd de nieuwe organisatie zal moeten uitbreiden. Bij een der deelen van dit groote terrein wensch ik een oogenblik stil te staan. Ik bedoel het administratief-rechterlijke gedeelte, en ik ga hierop nader in, omdat ik de ervaring heb opgedaan, dat hieromtrent bij velen en vooral bij medici verkeerde voorstellingen bestaan.

Het staatstoezicht op de volksgezondheid zal niet zijn en het tegenwoordige geneeskundig staatstoezicht is niet eene wetenschappelijke instelling, doch een deel der technische politie. Op dit verschil wensch ik met den meesten nadruk te wijzen; in deze verkeerde voorstelling toch, zoo dikwijls gemaakt, ligt de oorzaak van veel teleurstelling. Omdat men dit fundamenteele onderscheid over het hoofd zag, allermeest in medische kringen, leed zoo menig plan schipbreuk.

Wellicht zal het menigeen verbazen, dat de tegenwoordige inspecteurs van het geneeskundig staatstoezicht niet in de eerste plaats moeten worden beschouwd als de wetenschappelijke adviseurs van hoogere en lagere autoriteiten, doch het is niet anders; hun voornaamste taak is toezicht houden op de richtige behartiging der sanitaire belangen door gemeentebesturen en anderen en handhaving der daaromtrent bestaande wetten. In onderscheiding van de overige politie wordt van hen alleen gevorderd dat zij kennis hebben van een bepaald vak: geneeskunde. Weliswaar wordt door verschillende autoriteiten van hunne wetenschappelijke

kennis dikwijls gebruik gemaakt door van hen adviezen te vragen over verschillende vraagstukken, en zijn zij ook verplicht die adviezen te geven, doch dit is niet de hoofdzaak. Wetenschappelijke adviezen kunnen de verschillende autoriteiten ook bij anderen inwinnen, en zij doen dat ook maar al te veel. Volstrekt niet ongerechtvaardigd is de klacht, dat van de ervaring en de wetenschappelijke kennis der geneeskundige ambtenaren veel te weinig wordt gebruik gemaakt.

Hoe het zij, hoofdzaak is, dat het staatstoezicht is en blijft eene instelling van technische politie. Om dan echter de hun opgelegde taak naar behooren te vervullen, moeten de ambtenaren naast wetenschappelijke ook administratiefrechterlijke kennis bezitten, d.w.z.: nauwkeurige kennis van wet en verordening, en van de verhouding van rechten en plichten daardoor geschapen tusschen de burgerij en het gezag, vertegenwoordigd door de ambtenaren. Ik meen de ervaring te hebben opgedaan, ook aan mij zelven, dat de bestudeering van het administratieve recht, het werkelijk zich kunnen indenken in zijne regelen voor den medicus eenige moeite kost, en ik schrijf dat toe aan het diepgaande verschil van opleiding tusschen den aanstaanden medicus en den jurist.

De opleiding van den medicus maakt hem tot iemand met zeer sterk ontwikkeld onafhankelijkheidsgevoel, autocraat in hooge mate. Hij doet en laat bij zijn patienten wat hem het best voorkomt; een voorgeschreven regel, hoe moet worden gehandeld in de verschillende gevallen, kent hij niet. Slechts al te zeer echter komt nu de medicus in verzoeking om deze minachting voor den vasten regel over te brengen op onderwerpen buiten zijn vak, met name op de wet. Ten bewijze hiervan beroep ik mij op eene verklaring van Prof. Saltet. In de in Mei 11. door hem gehouden lezing in de Epidemiological Society vertelde de hoogleeraar aan zijne Engelsche toehoorders, dat de opgaven van de gevallen van Febris typhoïdea hier te lande slechts onvolledig inkomen, en hij verklaarde dit daardoor, dat, hoewel de wet de aangifte gebiedend voorschijft, een deel der medici deze wetsbepaling verkeerd acht en haar nu eenvoudig beschouwt als niet bestaande.

Wij zullen de vraag ter zijde laten tot welke gevolgen eene dergelijke houding tegenover de wet van een deel, nog

wel een ontwikkeld deel der bevolking, leiden kan in onzen modernen staat. Wel past hier de vraag waar het heen zou gaan met de rechtsgelijkheid en rechtszekerheid der bevolking, indien zij, die tot de uitvoering der sociaal-hygiënische wetgeving worden geroepen, niet leerden bukken voor de geschreven wet. Aan de ambtenaren is de uitvoering der bestaande wetten opgedragen, maar niet het opleggen van nieuwe, en de hun gegeven *macht* tot uitvoering is tegelijk *plicht*. Binnen de grenzen der bestaande wet besloten ligt die macht, daarbuiten vermogen zij niets. Hun wil, hun goeddunken mag nimmer richtsnoer van hun handelen zijn.

Het is duidelijk dat de aan de ambtenaren te stellen eischen zeker ook gesteld mogen worden aan een eventueel te benoemen directeur-generaal. Ook hij zal eene uitgebreide kennis van het administratieve recht moeten bezitten. Deze zal misschien voor hem zelfs van meer belang zijn dan speciaal wetenschappelijke kennis. Immers het is niet de taak van een directeur-generaal om de voorkomende wetenschappelijke vragen zelve te gaan oplossen, maar wel is het zijne taak de organisatie naar buiten te vertegenwoordigen.

Ook zal het zijne taak zijn de organisatie te doen ‘loopen’.

Wat dit laatste betreft, zal het wel geen verder betoog behoeven, dat een staatstoezicht op de volksgezondheid (eerlang omvattende, naar wij hopen, een groot aantal onderwerpen van staatszorg) eene uitgebreide administratie na zich sleept. Te zorgen, dat deze administratie ‘loopt’, is echter ook eene gewichtige taak, en ‘loopt’ ze niet, dan is de geheele organisatie tot onmacht gedoemd, ondanks alle wetenschappelijke bekwaamheden van wie ook.

Men ziet: vele eigenschappen worden van den man geeischt, die aan het hoofd eener dergelijke organisatie zou worden gesteld, en wellicht geeft de regeering de voorkeur aan een raad, waarin menschen van verschillende richting zitting kunnen nemen, vreezende den éénen rechten man niet te kunnen vinden voor deze gewichtige betrekking.

Dat deze oplossing ideaal zou zijn, mag niet worden beweerd. Ook aan de instelling van een centralen raad kunnen groote bezwaren verbonden zijn. Verdeeldheid in den boezem van dit college kan uiterst verlammend werken op den gang van zaken.

Veel zal echter in deze kunnen worden gedaan door het vaststellen van behoorlijke instructies voor den voorzitter en de leden van den centralen raad. Trouwens de mogelijkheid is geenszins uitgesloten, dat zich langs dien weg langzamerhand uit den voorzitter van den raad een directeur-generaal ontwikkelt. Er moet dan slechts worden zorg gedragen, dat de wet daartegen geen absolute bezwaren opwerpt, en wellicht kan de redactie van de artikelen, betrekking hebbende op den centralen raad, uit dit oogpunt aan eene herziening onderworpen worden. Naar ik meen behoeven de aan te brengen wijzigingen niet groot te zijn.

Moet nu een eventueele directeur-generaal of zelfs de voorzitter van den centralen raad onvoorwaardelijk een medicus zijn?

Op grond van bovenstaande overwegingen, dat het staatstoezicht op de volksgezondheid heel wat meer en heel wat anders moet zijn dan eene medische instelling, is mijn antwoord ontkennend. Wellicht wordt 's lands belang te eeniger tijd beter gediend door de benoeming van een niet-medicus.

Dat eene dergelijke organisatie ook zeer wel bestaan kan zonder dat een medicus aan het hoofd er van staat, wordt, naar ik meen, bewezen door het Kaiserl. Gesundheits-Amt te Berlijn. Niemand zal kunnen beweren dat deze instelling mislukt is, en toch is de directeur een jurist, geen medicus.

Men zal mij tegenwerpen, dat de taak van het nieuw te scheppen centraal-orgaan niet enkel is voor de uitvoering der bestaande wetten zorg te dragen, doch dat daaraan ook het onderzoek naar den staat der volksgezondheid, en het ontwerpen en de experimenteele voorbereiding van nieuwe wetsontwerpen zal worden opgedragen. Daarin meent men wetenschappelijk werk te zien, en men zal mij wijzen op het daarvoor op te richten centraal-laboratorium. Wel is waar wordt dit in het wetsontwerp nog niet genoemd, wel wenscht de Regeering nog in den eersten tijd gebruik te maken van andere laboratoria, doch ieder is zoozeer overtuigd, dat binnen korten tijd de noodzakelijkheid om tot oprichting over te gaan, zal blijken, dat men er reeds van den beginne af rekening mede houdt.

Dat men echter in dit centraal-laboratorium een bewijs meent te zien tegen het door mij op den voorgrond gestelde karakter van het staatstoezicht als technische politie, vindt

zijne verklaring in de verkeerde voorstellingen, welke men zich daarvan maakt.

Ter wille der curiositeit zij vermeld, dat reeds nu de vrees is uitgesproken, dat dit laboratorium een onbekwamen chef zou krijgen, wiens onbekwaamheid zou moeten blijken uit het dragen van een gekleede jas en een hoogen hoed, in de oogen van den lezer, evenals in de mijne, waarschijnlijk eene weinig ernstige argumentatie.

Algemeen echter schijnt men zich dit laboratorium voor te stellen als eene model-inrichting voor wetenschappelijk onderzoek. Terwijl de universiteits-laboratoria veel van hunne ruimte en hulpmiddelen, veel ook van den tijd en de werkkracht van het daaraan verbonden personeel moeten besteden voor de opleiding van eerstbeginnenden, zou hier de wetenschap vrij hare vleugels kunnen uitslaan. Dit is echter niet zoo. Dit laboratorium mag niet de plaats zijn waar de wetenschap nieuwe wegen zoekt; zijne taak is het de ontdekkingen der internationale wetenschap dienstbaar te maken aan de bevordering der gezondheid van het Nederlandsche volk.

Laat mij een voorbeeld geven ten bewijze; één uit vele.

Omtrent watervervuiling en de middelen ter voorkoming daarvan bestaan vele verhandelingen van groot wetenschappelijk belang. Zette men zich evenwel aan het ontwerpen van eene wettelijke regeling van deze materie, dan zou blijken, dat daarin geen voldoende gegevens te vinden zijn om een wetsontwerp, waarin niet met algemeenheden kan worden volstaan, doch waarin scherp omschreven bepalingen, maten en getallen, moeten voorkomen, gereed te maken. Over de feitelijke toestanden *hier te lande*, de mate der vervuiling van *onze* openbare wateren, zijn nog slechts enkele gegevens bekend, en deze hebben nog maar betrekking op een klein gedeelte van ons land. Allereerst zouden nu ook voor het overige deel deze gegevens moeten worden verzameld. Dit is geen hoog wetenschappelijk werk, maar slechts het op tal van plaatsen, en liefst op elke plaats weer tal van malen, herhalen van dezelfde, steeds dezelfde, betrekkelijk eenvoudige onderzoekingen. Alleen op deze wijze zouden de gegevens voor eene wet tegen de verontreiniging der openbare wateren te verkrijgen zijn, of, indien de wet al, op het voetspoor van veiligheidswet enz., alle technische voorschriften overliet

aan algemeene maatregelen van bestuur, voor deze laatste.

De taak van het centraal-laboratorium is dus, om, na kennis te hebben genomen van hetgeen de wetenschap heeft gevonden, de door haar verschafte gegevens in toepassing te brengen en, zoo noodig, aan te vullen en verschillende détails nader uit te werken. Het moet practisch bruikbare resultaten leveren, een eisch die aan de zuiver wetenschappelijke laboratoria niet mag worden gesteld. Het moet de wetenschap volgen, maar niet leiden.

Zeer zeker zal de wetenschap van tijd tot tijd baat vinden bij de ontdekkingen incidenteel in het centraal-laboratorium gedaan, nuttig gebruik kunnen maken van de gegevens daar verzameld, maar ik herhaal het, zoodra dit centraal-laboratorium zuiver wetenschappelijk wordt, is het als onderdeel van het staatstoezicht op de volksgezondheid als mislukt te beschouwen.

Men maakt zich ten opzichte van het centraal-laboratorium nog andere illusies, waarover ik een enkel woord wil zeggen.

De medici hopen in dit centraal-laboratorium de plaats te vinden waar verschillende sera zullen worden bereid. Nu kan in de eerste plaats ernstig worden betwist, dat dit laboratorium daarvoor de aangewezen plaats is, doch dit nog daarlatende, zoo is toch wel zeker, dat, als de bereiding wordt ter hand genomen, er nog alleen sprake zal kunnen zijn van de, men zou kunnen zeggen, fabriekmatige bereiding volgens bekende voorschriften van reeds in de practijk ingevoerde sera. Het zoeken naar nieuwe, het anders dan incidenteel verbeteren van de bereidingsmethoden ligt op den weg derwetenschap, gehuisvest in de zoo noodig vergroote universiteitslaboratoria of in een op te richten zuiver wetenschappelijk instituut van infectie-ziekten.

Is dus de taak van het centraal-laboratorium niet zuiver wetenschappelijk, ook de verdere taak van den centralen raad, het ontwerpen van wetten is dit niet. Integendeel deze taak kan pas worden aangevangen, wanneer de taak der wetenschap is afgeloopen. Eene wet in den hedendaagschen zin van het woord is de met inachtneming van vaststaande vormen uitgesproken rechtsovertuiging van de meerderheid van een volk, waaraan allen te gehoorzamen hebben. Terwijl het nu de taak der

wetenschap is door het aangeven van nieuwe banen, door de geestelijke ontwikkeling van het volk bij te dragen tot het vormen van die rechtsovertuiging, zoo is het de taak van hem, die geroepen is eene wet te ontwerpen, om de bestaande overtuiging onder woorden te brengen. Ook hij volgt maar leidt niet.

Ik meen van den centralen raad niet te mogen afstappen, alvorens nog een ander punt ter sprake te hebben gebracht, het aantal leden van den centralen raad.

Door de regeering is voorgesteld dit te bepalen op 3 tot 5. Men acht dit aantal echter te gering en wenscht het te zien gebracht op 5 tot 7. Nu kan grifweg worden toegegeven, dat het door de Regeering voorgestelde aantal zeer gering en de vrees niet ongewettigd is, dat, wanneer te eeniger tijd het staatstoezicht zich over een grooter deel van het sociaal-hygiënische veld zal uitbreiden, een in de wet bepaald laag maximumcijfer belemmerend zou kunnen werken op eene geregelde uitbreiding, zoodat dit cijfer moet worden gewijzigd. De vraag is dan echter geoorloofd op welke gronden men, indien 5 te laag is, 7 voldoende kan achten ook voor de toekomstige behoefte.

Het omgekeerde geldt voor het vast te stellen minimum cijfer. Hoewel naar wij hopen en verwachten de wetgeving op sociaal-hygiënisch gebied eene zeer uitgebreide zal worden, voorloopig is zij dat niet, en talrijke krachten voor de uitvoering zijn dus vooralsnog niet noodig. Voor een hoog minimum aantal leden zou wellicht in den eersten tijd niet voldoende werk zijn.

Zou het, meen ik te mogen vragen, wellicht niet wenschelijk zijn, ter vermijding van deze moeielijkheid, het aantal leden van den raad niet vast te stellen bij de wet, doch dit over te laten aan de Kroon? In haar budgetrecht vindt de Kamer steeds voldoende macht om tegen overdrijving te waken.

Ook aan inspecteurs is in de nieuwe organisatie een plaats toegedacht.

Het bezwaar is geopperd dat de functie dezer ambtenaren zeer weinig gelijkt op die der bestaande inspecteurs voor het geneeskundig staatstoezicht. In aansluiting op het bovenge-

zegde over de veel breedere taak der nieuwe organisatie mag echter worden gevraagd of deze klacht gerechtvaardigd is, of het mogelijk zou zijn geweest de tegenwoordige functie te handhaven. Mijns inziens niet, evenmin als het principe, dat de functionarissen allen medici moeten zijn.

Er is ook zeer ernstig bezwaar geopperd tegen de door de Regeering aangegeven mogelijkheid, dat de indeeling der dienstkringen van de nieuwe ambtenaren niet langer zuiver territoriaal zou zijn, dat wellicht eene indeeling naar de verschillende onderwerpen van staatszorg zou worden geschapen. Ook deze klacht komt mij onbillijk voor.

Zelfs al laat men al dadelijk heel wat onrijpe mededeelingen ter zijde, dagelijks ter wille der prioriteit in de verschillende tijdschriften gepubliceerd, dan nog zou het slechts met groote krachtsinspanning mogelijk zijn zich volkomen op de hoogte te houden van de vorderingen der wetenschap op het geheele gebied der hygiëne. Hoeveel te meer zal dit bezwaar gelden voor mannen, die bovendien in een drukken practischen werkkring zijn geplaatst; en toch zou dit voor hen noodig zijn indien, bij eene zuiver territoriale indeeling der inspecteurs, het staatstoezicht zich over een groot aantal onderwerpen uitstrekte. Van enkele onderdeelen kan men ook in een practischen werkkring volkomen op de hoogte blijven, en waarschijnlijk is dit de reden waarom de regeering rekent met de mogelijkheid eener andere indeeling.

Als derde bezwaar voert men aan dat de inspecteurs in te gering aantal zullen worden aangesteld. Deze vrees schijnt alleen te steunen op de Mem. van Toel., want in de wet zelve komt geen enkele beperkende bepaling daaromtrent voor. Maar zelfs in de Mem. van Toel. vindt men daaromtrent niets meer dan enkele zeer voorwaardelijke zinsneden. ‘Neemt men aan, dat bij het in werking treden van de nieuwe regeling.... zeven inspecteurs worden benoemd.... dan zou op de volgende uitgaven zijn te rekenen’, en op eene andere plaats: ‘Het is niet wel mogelijk thans reeds aan te geven hoeveel inspecteurs er zullen noodig zijn.... maar uit de hierboven.... gegeven raming van kosten blijkt reeds, dat het niet in de bedoeling ligt meer dan zeven inspecteurs in het geheel aan te stellen.’ Het is duidelijk, dat in deze woorden allerminst eene belemmering ligt voor latere uitbreiding van het aantal

inspecteurs; zoodat ook dit bezwaar niet ernstig genoemd kan worden.

Als derde lid in de nieuwe organisatie worden door de Regeering voorgesteld de gezondheids-commissies.

Vooral tegen deze commissies wordt van medische zijde stormgeloopen, en de aangevoerde argumenten zijn zeker van het grootste gewicht. Ongetwijfeld zal het wenschelijk zijn dit deel van het wetsontwerp aan eene ernstige herziening te onderwerpen, doch dat de instelling dezer commissies ten eenenmale verwerpelijk zou wezen, gelijk beweerd wordt, meen ik te mogen bestrijden. Mits de noodige wijzigingen worden aangebracht kunnen ook deze commissies zeer nuttig werkzaam zijn. Ook hier weer wordt de vrees grootendeels veroorzaakt door de minder juiste voorstelling, welke men zich vormt van den aard en den omvang der werkzaamheden, welke aan deze commissies zullen worden opgedragen.

Naar ik vermoed heeft de onwerper dezer wet in meerdere of mindere mate aan de Engelsche instellingen gedacht, toen hij de artikelen over de gezondheids-commissies schreef, hoewel hij dan echter in zeer sterke mate van zijn model is afgeweken. Ook in Engeland wordt bij de uitvoering der daar reeds veel meer ontwikkelde sanitaire wetgeving ruimschoots gebruik gemaakt van de medewerking van plaatselijke colleges. Het groote verschil echter is, dat het plaatselijk college in Engeland, de Sanitary Authority, niets anders is dan het gemeentelijk of districtsbestuur, optredende bij de uitvoering van bepaalde wetten, zoodat conflicten tusschen het gemeentebestuur en de sanitaire colleges in de gemeente, welke hier te lande niet zouden zijn uitgesloten, daar onmogelijk zijn.

Hier te lande zouden dergelijke conflicten niet zijn uitgesloten, en dit is een der groote argumenten, welke tegen de instelling van deze commissies worden aangevoerd. Ten bewijze beroept men zich op de taak, welke in het gelijktijdig ingediende ontwerp-woningwet aan de commissies wordt opgelegd.

Hoewel toegevende dat de vervulling van deze taak tot moeielijkheden aanleiding zal kunnen geven, zoo meen ik toch dat de vraag, of de redactie van eenige artikelen der

woningwet al of niet juist is, bij eene bespreking der woningwet tehuis behoort. Daarbij zal vermoedelijk blijken, dat de gewraakte artikelen zeer wel voor zoodanige wijziging vatbaar zijn, dat de moeielijkheid wordt opgeheven; maar zelfs al ware dit niet het geval, dan nog zou daaruit niet zonder meer mogen worden afgeleid, dat de gezondheidscommissies geheel en al verwerpelijk waren. In menig ander opzicht zouden zij nog veel nut kunnen stichten.

Want ook al geeft men gereedelijk toe, dat zich moeielijkheden tusschen de verschillende besturen zullen kunnen voordoen, eene mogelijkheid die trouwens altijd bestaat, dan nog volgt daaruit niet, dat die moeielijkheden steeds zullen voorkomen of van dien aard zijn, dat samenwerking onmogelijk is. Zoolang de commissie zich weet te bepalen tot de haar opgelegde taak en niet het doel voorbijstreeft, is de kans op moeielijkheden zelfs zeer gering.

Hier echter zijn wij op een critiek punt. Naar ik vrees bestaan omtrent den werkkring dezer plaatselijke organen van het staatstoezicht op de volksgezondheid zonderling overdreven voorstellingen. Men schijnt ze te beschouwen als colleges, waarvan gevorderd zal worden, dat zij zoo maar in eens hunne verschillende districten zullen maken tot hygienische lustoorden, na alles tegelijk te hebben afgebroken en weder opgebouwd. Men heeft in allen ernst beweerd, dat van deze commissies zoo veel werk zou worden gevorderd, dat de leden hunne particuliere belangen slechts als bijzaak zouden kunnen behandelen, wat werkelijk wel wat veel gevergd zou zijn van den gemeenschapszin der leden.

Schuilt hierin echter niet eene groote overdrijving?

Men wijst op de woningwet, doch zijn de toestanden, enkele groote steden en enkele districten, waar tengevolge van bijzondere sociale misstanden abnormale toestanden bestaan - tegen welke toestanden dan, het zij hier ter loops opgemerkt, ook geen sanitaire, doch sociale maatregelen zullen moeten worden genomen, - zijn de toestanden van dien aard, dat meer dan een minderheid der woningen zal moeten worden afgebroken? Zal niet, wanneer slechts eenmaal behoorlijke verordeningen bestaan, waaruit de burgerij kan zien wat van haar verlangd wordt, de meerderheid der eigenaars zich voegen zonder dwang?

Andere sociaal-hygiënische wetten dan de woningwet - hoe

vurig ook verlangd - bestaan vooralsnog niet en behoeven dus ook nog niet te worden uitgevoerd.

Zeker, ik erken, dat in de groote steden alleen reeds ter uitvoering der woningwet zeer veel werk zal moeten worden gedaan, doch de wet dwingt ons niet dat door eene gezondheidscommissie te laten doen. Zij kent, hoewel de uitwerking van dit principe in dit wetsontwerp ten eenenmale onvoldoende is, ook de gezondheidsdiensten. Op deze wensch ik zoo aanstonds nader in te gaan. Maar ook daar waar eene commissie werkzaam zal zijn, moet daar van de leden meer worden geëischt dan in billijkheid kan geschieden? Volstrekt niet, want al is de lijst lang waarin de verplichtingen der commissie worden opgenoemd, bij nader inzien valt de inhoud mede.

Ten eerste is veel ervan werk, dat niet neerkomt op de schouders der commissie, maar op die van den secretaris; ik noem als zoodanig het kennisgeven van gevallen van besmettelijke ziekten aan andere autoriteiten (omtrent welk punt ik mij eene opmerking voor later wensch voor te behouden), het houden van registers van geneeskundigen enz., gevestigd binnen het gebied der commissie, het viseeren van de bewijzen van bevoegdheid van deze personen, het maken van een jaarverslag, enz.

Ten tweede zegt de wet uitdrukkelijk, dat de commissie alle onderzoekingen, welke zij noodig acht of welke haar worden opgedragen, kan doen verrichten door daarvoor aan te wijzen deskundigen, zoodat voor de commissie zelve slechts overblijft het vaststellen van de uit deze onderzoekingen te trekken conclusies.

Naar mijne meening wordt aan deze commissie geenszins die onafzienbare taak opgedragen waarover men spreekt. Wel echter is de taak van den secretaris, althans in de meer belangrijke districten, een tamelijk uitgebreide. Niet onwaarschijnlijk is het, dat hij in deze districten zal worden de leider van een staf van ambtenaren en deskundigen, en daardoor zeer na verwant aan den directeur van een gezondheidsdienst.

In verband hiermede acht ik het dan echter een groot bezwaar, dat omtrent zijne bezoldiging in de wet bindende cijfers voorkomen en ik zou in overweging willen geven deze te schrappen. Beter acht ik het jaarlijks bij de behandeling der begrooting het maximum der rijksbijdrage vast te stellen,

er kan dan rekening worden gehouden met eene verdere ontwikkeling dezer commissie.

Want al ben ik van meening, dat voorloopig, zoolang nog niet een grooter deel van de sociaal-hygiënische wetgeving is geschreven, door de commissies in het grootste deel van ons land, nuttig kan worden gewerkt, ook ik ben overtuigd, dat in de toekomst steeds grootere rol zal moeten worden toegekend aan de gezondheidsdiensten.

Boven wees ik er reeds op, dat ook het wetsontwerp deze in principe kent, maar voegde er tevens bij, dat de uitwerking van dit principe onvoldoende was. Nu wensch ik hierbij een oogenblik langer stil te staan.

Het eenige artikel in het wetsontwerp gewijd aan de gezondheidsdiensten (art. 25) luidt:

1°. Op het verzoek van den raad van eene gemeente, waarin een behoorlijk van gemeentewege ingerichte gezondheidsdienst bestaat, kan door ons worden bepaald, dat de directeur of de commissie, aan het hoofd van dien gezondheidsdienst staande, voor een door ons te bepalen tijd in de plaats van eene volgens deze wet in te stellen gezondheids-commissie zal treden.

2°. In dat geval rusten op dien directeur of die commissie de verplichtingen en de bevoegdheden, die volgens deze en andere wetten en verordeningen, in art. 1 dezer wet genoemd, aan de gezondheids-commissie zijn opgelegd.

3°. Deze maatregel kan beperkt worden tot het toezicht op de handhaving van bepaaldelijk door ons te noemen wetten en verordeningen, ook indien de gemeentelijke gezondheidsdienst zich slechts over een bijzonderen tak van gezondheidszorg uitstrekt en kan ook genomen worden voor een deel van eene gemeente.

4°. Onze besluiten, krachtens dit artikel te nemen, worden in het Staatsblad geplaatst.

Gemakshalve zullen wij dit artikel alinea voor alinea bespreken, en dan rijst reeds bij de eerste woorden de vraag, of het voldoende is omtrent de oprichting van gezondheidsdiensten een zuiver facultatief voorschrift te geven.

Boven is uiteengezet, dat zonder twijfel de nu ingestelde commissies zich verder zullen ontwikkelen in de richting van gezondheidsdiensten. De vraag is echter, of niet reeds nu

het tijdstip is aangebroken, waarop althans in de grootere steden, die boven 50,000 inwoners, de transformatie zal moeten geschieden. Zou een imperatief voorschrift omtrent de oprichting van gezondheidsdiensten in deze plaatsen niet beter zijn geweest? Hoewel, naar mijne meening, zeer groote overdrijving schuilt in de bestaande voorstellingen omtrent den omvang van het werk der gezondheidscommissies in het algemeen, zoo kan toch niet worden ontkend, dat, indien daaruit moeielijkheden zullen worden geboren, deze in de groote gemeenten zullen ontstaan. Deze moeielijkheden zijn te voorkomen door de verplichte oprichting van gezondheidsdiensten.

Men zal mij tegenwerpen, dat dergelijke diensten zeer kostbaar zullen zijn, een drukkende last op de begrooting der gemeente.

Daartegen wensch ik op te merken:

1°. Een goed geleide gezondheidsdienst, zich bepalende tot zijn taak van plaatselijk orgaan der centrale organisatie, vasthoudende aan het principe dat de geheele instelling van het staatstoezicht op de volksgezondheid is eene instelling van technische politie en niet eene wetenschappelijke instelling, dat dus zijne taak alleen is handhaving en uitvoering van wet en verordening, behoeft niet zoo kostbaar te zijn.

Men wijst op de kostbare laboratoria voor dergelijke instellingen benoodigd, maar men vergeet dan, dat het grootste gedeelte der sociaal-hygiënische wetten en wel meer bepaaldelijk die, welke, zooals een wet op het toezicht op levensmiddelen, aan deze laboratoria werk zullen geven, vooralsnog toekomstmuziek is, en te oordeelen naar het jongste begrootingsdebat toekomstmuziek zal blijven. Voorloopig zijn omvangrijke laboratoria weelde.

Maar men veroorlove mij de opmerking, dat men zich ook omtrent den aard dezer laboratoria verkeerde voorstellingen maakt.

Reeds heb ik boven uiteengezet, dat, naar mijne meening, het centraal laboratorium niet is eene zuivere wetenschappelijke instelling, dat het niet anders dan incidenteel geroepen is de wetenschap te bevorderen, dat het niet moet leiden maar volgen. A fortiori geldt dit van de laboratoria, welke wij hier bespreken. Ook deze zullen in eindelooze herhaling dezelfde onderzoekingen moeten verrichten en, sterker nog, niet eens vrij kunnen zijn in de keuze der te volgen methode.

Om aan de bevolking rechtsgelijkheid te verzekeren zal, zoodra het geldt de uitvoering van rijkswetten, tot de taak van den centralen raad behooren en meer in het bijzonder van het daaraan te verbinden centraal laboratorium, om vaste regels te ontwerpen omtrent te gebruiken methoden en aan te nemen standaard-maten. Aan deze regulatieven zal het laboratorium van den gezondheidsdienst verplicht zijn zich te onderwerpen, zelfs al ware het niet geraadpleegd bij het ontwerpen daarvan.

Een tweetal practisch bekwame scheikundigen, waarvan één zooveel kennis van bacteriologie bezit, dat hij in staat is de gewone onderzoekingen te doen, zullen voor een dergelijk laboratorium ruim voldoende zijn. Dan zullen echter ook de aan een dergelijk laboratorium verbonden kosten niet hooger zijn dan ƒ 5000-ƒ 6000.

Opgemerkt zij verder omtrent de meerdere kosten, verbonden aan de oprichting van een gezondheidsdienst, dat indien in de grootere steden gezondheids-commissies worden samengesteld, deze vermoedelijk ook ruim gebruik zullen maken van de bevoegdheid om de noodig geachte onderzoekingen door deskundigen, dus door daarvoor gesalarieerde personen te doen verrichten. Zeer zeker zal telken jare een tamelijk aanzienlijk bedrag daarvoor door de gemeente ter beschikking van de commissie moeten worden gesteld.

De hoofdvraag echter bij het bespreken van de gezondheidsdiensten is, evenals trouwens bij de gezondheidscommissie, hoewel daar de vraag, wegens de geringere kosten, minder op den voorgrond treedt en de Regeering, door een gedeelte van de bezoldiging van den secretaris voor rekening van het Rijk te brengen, reeds principiëel een antwoord geeft, of het billijk is te eischen dat deze geheel van gemeentewege worden ingericht. Naast handhaving der plaatselijke verordeningen zal hunne taak voor een aanzienlijk deel bestaan in de uitvoering van rijkswetten. Wanneer zij onder krachtige leiding van den centralen raad behoorlijk samenwerken, zullen de resultaten van hun werk het geheele land ten goede komen.

Wenschelijk zou ik het daarom achten in de wet de bepaling op te nemen, dat aan de gemeenten bijdragen kunnen worden verleend voor de oprichting en instandhouding van

gezondheidsdiensten. Waarschijnlijk zullen dan sommige gemeenten ook harerzijds tot eenige opofferingen bereid zijn om zich de onmiskenbare voordeelen, verbonden aan het bezit van een behoorlijk georganiseerden gezondheidsdienst, te verschaffen. Mogelijk zou het dan ook zijn, met behulp eener relatief hooge rijksbijdrage, in die kleinere gemeenten, waar tengevolge van sociale omstandigheden bijzondere verhoudingen bestaan, krachtige gezondheidsdiensten op te richten.

Wanneer echter het rijk een gedeelte der kosten voor zijne rekening neemt, zal het wellicht verlangen invloed te kunnen oefenen op de keuze van het daaraan verbonden personeel, terwijl ook, zelfs indien dit niet het geval is, het merkwaardige feit blijft bestaan, dat eene gemeente de plaats eener niet door haar gekozen commissie kan doen innemen door een aan haar ondergeschikt ambtenaar. Bekend is, dat op deze moeielijkheid gewezen is naar aanleiding van eenige artikelen der woningwet. Aan beide bezwaren kan m.i. worden tegemoet gekomen. Vasthoudende aan het denkbeeld dat de gezondheidsdiensten behooren tot de politie, denk ik aan de gemeentewet en de daarin geregelde benoeming der commissarissen van politie. Evenals dit, ten einde het noodzakelijke verband tusschen rijks- en gemeente-politie te bewaren, door de Kroon geschiedt, zou ook de benoeming van de directeuren der gezondheidsdiensten kunnen blijven voorbehouden aan de Kroon.

Als gewichtig argument voor eene dergelijke wijze van benoeming meen ik ook te mogen aanvoeren, dat hierdoor aan den directeur de noodige veerkracht wordt verleend tegen eigenbaatzuchtigen druk van plaatselijke machthebbers.

Een groot bezwaar acht ik ook, dat de redactie van dit artikel ten eenenmale de oprichting van een gezondheidsdienst voor eene combinatie van gemeenten zou uitsluiten, een bezwaar dat des te grooter is omdat de gemeentegrenzen zoo dikwijls zuiver administratief zijn, en tusschen naburige gemeenten groote overeenkomst in belangen bestaat. Te meer klemt m.i. dit bezwaar, omdat volgens dit wetsontwerp wel de oprichting van gezondheidscommissies voor een groep van gemeenten mogelijk is. De vervanging van deze commissies door gezondheidsdiensten zou zijn uitgesloten.

Het artikel verder lezende zien wij, dat de Regeering zich gezondheidsdiensten denkt, aan het hoofd waarvan staat een directeur of eene commissie. Het is mij echter niet duidelijk geworden welk belangrijk onderscheid bestaat tusschen eene commissie, bevoegd om alle noodzakelijke onderzoekingen door deskundigen te doen verrichten en die, gelijk boven besproken is, aan één persoon, in dit geval vermoedelijk de secretaris der commissie, de dagelijksche leiding dezer onderzoekingen zal moeten overlaten, en eene commissie staande aan het hoofd van een gezondheidsdienst, waar evenzeer de noodige onderzoekingen door daarvoor benoemde deskundigen, ambtenaren, zullen geschieden, en welke ambtenaren toch ook een chef voor de dagelijksche leiding der zaken zullen behoeven.

Het eenige verschil zou vermoedelijk bestaan in de positie der deskundigen, welke in het eerste geval telkenmale eene tijdelijke zou zijn en in het laatste geval eene vaste ambtelijke positie.

Weer verder lezende vinden wij in al. 2 de bepaling, dat op den directeur van den gezondheidsdienst de verplichtingen en bevoegdheden rusten, die, volgens deze en andere wetten en verordeningen in art. 1 dezer wet genoemd, aan de gezondheidscommissies zijn opgelegd.

Met het oog op de ontworpen bepalingen der woningwet bestaat bij velen vrees, dat de directeur dan zeer spoedig in ernstig conflict zal komen met zijne chefs, het college van Burgemeesters en Wethouders. Boven heb ik echter reeds vermeld, dat ik de artikelen, die hierop betrekking hebben, zeer wel voor zoodanige wijziging vatbaar acht, dat deze moeielijkheid kan worden ontgaan; terwijl ook in het uiterste geval, gebruik makende van eene bevoegdheid neergelegd in de eerste woorden van al. 3, de uitvoering van eene dergelijke wet zou kunnen worden overgelaten aan eene commissie.

Men zou dan krijgen het door sommigen, met het voorbeeld van Amsterdam voor oogen, gewenschte, maar door mij niet verdedigde samenwerken van eene commissie en een gezondheidsdienst.

In de tweede helft van al. 3 lezen wij, dat de werkking van een gezondheidsdienst kan worden beperkt tot een deel van eene gemeente.

Deze bepaling acht ik in de eerste plaats minder wenschelijk, omdat op hygiënisch gebied voortdurende wisselwerking bestaat tusschen de verschillende deelen der gemeente. Men denke slechts aan de verspreiding van besmettelijke ziekte. Een enkel geval van Febris typhoïdea in het landelijk deel eener gemeente kan het uitgangspunt worden eener ernstige epidemie in die gemeente, waarbij o.a. de melk zeer dikwijls dienst doet als draagster der besmetting.

Afgezien echter daarvan, kan ik mij deze bepaling alleen verklaren, als een minder gelukkige navolging van de bepalingen der Engelsche wet.

Aangezien op dit punt eenige onbekendheid schijnt te bestaan, veroorlove men mij daarbij eenigszins uitvoerig stil te staan. Ook voor eene juiste appreciatie van andere bepalingen kan het wellicht nuttig zijn.

Wanneer wij de Metropolis buiten beschouwing laten, wat wij des te eerder doen kunnen, omdat de toestanden in geen enkele plaats in ons land daarmede vergelijkbaar zijn, is Engeland en Wales verdeeld in ‘urban’ en ‘rural sanitary districts.’

De ‘urban-districts’ zijn hoofdzakelijk die plaatsen, waaraan eene ‘municipal corporation’ is toegekend. Zij zijn dus gelijk aan wat wij vroeger steden noemden. Boven is reeds gezegd, dat het in deze ‘urban-districts’ optredende sanitaire bestuur, de ‘sanitary authority’, is de gemeenteraad, hier zij er opgewezen, dat dus een ‘urban-district’ minstens zoo groot is als onze gemeente.

De ‘rural-districts’ zijn sedert de Local Government Act van 1894 hoofdzakelijk de administratieve counties. Van oudsher was Engeland en Wales verdeeld in 40 counties, deze hebben tegenwoordig echter slechts historische waarde. Thans is Engeland en Wales buiten de steden verdeeld in een aantal districten, ‘counties’ genaamd, aan het hoofd van elk waarvan staat een ‘county-council’, en aan welken ‘council’ een aantal bevoegdheden van plaatselijk zelfbestuur en plaatselijke wetgeving zijn toegekend.

Met deze administratieve counties vallen nu in hoofdzaak de ‘rural-districts’ samen, en als ‘sanitary authority’ treedt op de ‘county council.’

Hieruit volgt, dat een ‘rural-district’ minstens zoo groot is als eene combinatie van gemeenten bij ons, gelijk die waarvoor de

Regeering voorstelt eene gezamenlijke commissie te benoemen.

Londen, waar men sedert geruimen tijd bezig is met de oplossing van het moeielijke vraagstuk, om orde te brengen in den chaos van historisch ontstane toestanden, is de eenige Engelsche stad, waarin nog meerdere sanitary-districts bestaan, doch ik herhaal tusschen den staatsrechterlijken toestand van die stad, feitelijk een complex van steden en dorpen, en onze Nederlandsche gemeenten is geen vergelijking mogelijk.

In verband hiermede wensch ik te wijzen op art. 19 van het wetsontwerp, luidende:

1°. Voor elke gemeente, of - voor zoover dit door ons wordt bepaald - voor een deel van een gemeente of voor twee of meer in ééne provincie gelegen gemeenten gezamelijk, wordt eene gezondheidscommissie ingesteld.

2°. Enz.

Naar het schijnt wenscht de Regeering, op grond van dit artikel, de groote gemeenten te verdeelen in deelen, voor elk waarvan eene afzonderlijke commissie kan worden ingesteld; doch op grond van het vroeger gesprokene meen ik te mogen beweren, dat van dit artikel alleen gebruik gemaakt zou kunnen worden in die enkele uitgestrekte plattelandsgemeenten, zooals bijvoorbeeld in Friesland voorkomen, waar de samenhang tusschen de deelen ook in andere opzichten zeer los is, waar zelfs gemeenten voorkomen, die uit verschillende territoriaal geheel gescheiden deelen bestaan. Voor de groote gemeenten in den gewonen zin van het woord, voor de steden dus, moet de oplossing van de moeielijkheid, om overlading der commissies te voorkomen, gezocht worden in een der beide richtingen, vroeger aangegeven, eene commissie met een staf van ambtenaren of een gezondheidsdienst.

Het oprichten van meerdere gezondheidscommissies in eene zelfde stad zal tot allerzonderlingste toestanden leiden. In de eerste plaats zal de bestrijding van besmettelijke ziekten zeer worden belemmerd, doordat men nimmer snel genoeg een overzicht over den stand der ziekte in de geheele stad zal kunnen krijgen, maar ernstiger nog zal het bezwaar zijn, dat door de commissies in de verschillende deelen der stad juist tegenovergestelde maatregelen kunnen worden voorgesteld of genomen.

In den gedachtengang der Regeering zijn de gezondheidscommissies de deskundigen, wier adviezen voor B. en W. en den gemeenteraad groote waarde hebben moeten. Maar hoe moeten deze colleges zich er uit redden, indien zij nu van verschillende commissies juist tegenovergestelde adviezen ontvangen? Dit gevaar is niet denkbeeldig, want het is een bij geleerde commissies veel voorkomend verschijnsel, en naar ik vrees zal niet de overlading met werkzaamheden, maar eene te geleerde opvatting van hunne taak de klip zijn, waarop de meeste commissies zullen vastloopen. Slechts al te veel wordt het zoo voorgesteld alsof, om bij de woningwet te blijven, de commissies nog weer eens een diepgaand debat zullen moeten voeren over de hygiënische eischen aan woningen te stellen, in stede van vast te stellen wat, gegeven de plaatselijke omstandigheden, zoowel van geographischen als van socialen aard, van al de reeds meer dan uitvoerig beschreven en besproken hygiënische idealen, voor hun kring voor uitvoering vatbaar is.

Met de instelling van eene gezondheidscommissie voor een kring van gemeenten, indien deze zoodanig geschiedt, dat eventueele verandering in een gezondheidsdienst mogelijk is, kan ik mij daarentegen zeer wel vereenigen. Indien echter het voorstel der Regeering zou worden gevolgd, om deze kringen niet grooter te maken dan van 15000 inwoners, zouden zeer onbelangrijke colleges worden geschapen, en zou de moeielijkheid om leden te vinden eerder gelegen zijn in de onbelangrijkheid dan in de te zware werkzaamheden dezer colleges.

Zoolang nog een groot gedeelte der sociaal-hygiënische wetgeving ongeschreven is, en zoolang geene bijzondere epidemieën ons land bedreigen, is in een dergelijk klein kringetje weinig te doen. Het register van geneesheeren en vroedvrouwen, in dien kring gevestigd, zal niet meer dan een tiental namen bevatten, en hoogstens zal er één per jaar worden bijof afgeschreven. Het aantal gevallen van besmettelijke ziekte is uiterst gering, vooral nu de mazelen als besmettelijke ziekte in den zin der wet zijn vervallen. Aangezien de gemiddelde woningtoestanden in verschillende streken - met uitzondering van de steden - zeer voldoende zijn, zal ook de uitvoering van de woningwet geene zware taak zijn. Om al deze redenen

kunnen in verschillende streken de commissies zeker voor dienstkringen met veel talrijker bevolking worden ingesteld.

Het is echter duidelijk, dat wanneer in de steden nimmer meer dan ééne commissie wordt ingesteld en de dienstkringen ten plattelande grooter worden genomen, het geheele aantal der commissies aanzienlijk minder zal zijn dan het door de Regeering geraamde.

Omtrent een enkel punt behield ik mij nog eene opmerking voor, en wel over de voorgestelde wijze van aangifte van gevallen van besmettelijke ziekte.

De door de Regeering ontworpen regeling is de volgende:

Aan de medici wordt de verplichting opgelegd van elk door hen waargenomen geval kennis te geven aan den secretaris der commissie, resp. den directeur van den gezondheidsdienst binnen wiens ressort het geval voorkomt, terwijl de verplichting tot aangifte bij B. en W. blijft bestaan. De secretaris, resp. directeur, geeft dan weder kennis aan den omliggende districten en aan den inspecteur belast met de uitvoering der ziektewet.

Tegen deze regeling kan worden aangevoerd dat, indien het voorstel der Regeering werd aangenomen om in de steden meer dan eene gezondheidscommissie in te stellen, de medici bijna zeker van tijd tot tijd de opgaven zouden zenden aan het verkeerde adres, wat tot tijdverlies aanleiding zou geven. Ernstiger echter en algemeen zal het bezwaar zijn, dat de betrokken inspecteur de mededeelingen eerst uit de tweede hand ontvangt, wat vooral bij de bestrijding van besmettelijke ziekten, waar zooveel kan worden voorkomen door snel en krachtig ingrijpen, ernstige gevolgen hebben kan.

Wellicht ware de zaak zoo te regelen, dat de verplichting voor de medici tot aangifte bij den inspecteur bleef bestaan, doch dat de ook nu reeds, op grond van art. 14 der wet van 4 Dec. 1872 (St.bl. n°. 134), bestaande verplichting tot aangifte door het hoofd van het gezin bij den Burgemeester werd veranderd in dien zin, dat de aangifte in het vervolg bij de gezondheidscommissie zou moeten geschieden.

In stede van aan den inspecteur kan de secretaris der commissie dan kennisgeven aan den Burgemeester. Dat deze de mededeelingen uit de tweede hand ontvangt is van minder

belang. Indien hij maatregelen meent te moeten nemen ingevolge de bepalingen der Ziektewet, zal het toch wel steeds zijn op voorstel van, althans na ingewonnen advies van de gezondheidscommissie. De nu in art. 6 der wet van 1 Jan. 1865 (St.bl. n°. 60) nog gehandhaafde verplichting tot aangifte bij B. en W. door den behandelenden geneeskundige zou dan kunnen vervallen.

Aan het einde gekomen, meen ik op grond van bovenstaande beschouwingen te mogen concludeeren dat, behoudens de voorgestelde wijzigingen:

1°. de organisatie, zooals die is ontworpen, volstrekt niet zoo verwerpelijk is als wordt beweerd; dat zij integendeel, mits krachtig doorgevoerd en geleid, zeer nuttig werken kan.

2°. de wet voldoende ruimte laat voor voortgaande ontwikkeling der instelling.

Zeker, ook deze wet is niet bestemd om eeuwig te blijven, en eenmaal zal de tijd komen, dat, omdat onze inzichten van hetgeen goed en recht is zich hebben gewijzigd, ook zij weder zal moeten worden vervangen. Nimmer is nog eene wet aan dit lot ontkomen.

Wat sommige medici schijnen te verlangen, in de war gebracht door het begrip natuurwet, is voor ons, menschen, niet bereikbaar.

Zij ga dan echter in vrede, zoo mogelijk na korter doodstrijd dan de thans vigeerende.

Dr. J.W. JENNY WEIJERMAN.

Nieuw letterkundig leven in Griekenland.

I Techni, Tijdschrift onder redactie van K. Chatzopoulos, Eerste Jaargang, Athene 1898-1899.
Legrand et Pernot, Chrestomathie grecque moderne, Paris 1899.

Een Engelschman die het laatste gedeelte van een reis om de wereld volbracht, vertelde mij eens te Athene dat Griekenland 't eenige land was waarvan 't bezoeken aan hem geen teleurstelling had opgeleverd. Ofschoon geen philoloog, bezat hij genoeg kennis van de Oudheid om zelfstandig te genieten van de aanschouwing der plaatsen waar eens de mannen leefden die men hem in zijn jeugd als modellen had voorgehouden; hij had blijkbaar genoeg gedacht en gelezen over de overblijfselen van Grieksche kunst om, zonder inspraak van zijn reisboek, opgetogen te wandelen door het merkwaardige museum dat Griekenland in zijn schatting was geworden. Toen ik hem meedeelde dat het mij in de eerste plaats te doen was om 't geen tegenwoordig in Griekenland gehoord en gezien wordt, en dat ik graag wilde te weten komen hoe dat alles zich uit het verleden had ontwikkeld, was hij wel beleefd of gedachteloos genoeg om die studie interessant te noemen, maar zijn eerste indruk was toch verbazing. Hij zou, dunkt me, niet zoo heel veel anders gekeken hebben indien ik hem had verteld dat 't mijn plan was om me in het Groote Museum van den weg naar Patisia te laten insluiten en eens te zien of werkelijk ook na 't sluitingsuur de beelden elkaar in stomme bewondering bleven aanstaren en niet langzamerhand veranderden in moderne menschen, die in even goed Grieksch, maar van jongere

formatie, met elkaar redetwistten, en rondwandelden tot ze den volgenden morgen tegen 't openingsuur weer ten gerieve der leergierige vreemdelingen in antieken vorm op hun voetstukken gingen staan.

Het zou een groot geluk zijn voor het koninkrijk Griekenland indien men alleen onder de vreemdelingen menschen vond als dezen Engelschman, voor wien op klassieken bodem geen andere dan klassieke schoonheid denkbaar is; de meeste Grieken hebben echter even veel moeite om zich een hernieuwden bloei van hun nationaliteit voortestellen die niet een herhaling is van vroegeren luister. Hun voorouders drukken hen neer. Van een eigen bouwstijl zijn ze misschien verder af dan eenig ander beschaafd volk en in hun taal zijn ze er zelfs in geslaagd antieker te worden dan hun naaste voorouders. Sedert den tijd dat, na den ondergang van Athene's staatkundige onafhankelijkheid, de afstand tusschen spreek- en schrijftaal voor de kunst noodlottige afmetingen had aangenomen, is de Grieksche taal op tweeërlei wijze voort blijven bestaan: als de onbewuste uiting der gedachten van Grieken en als 't zooveel mogelijk naar antiek model getimmerd voertuig van 't geen geleerden of ontwikkelden hadden meetedeelen. Die schriftelijke overlevering was somtijds van groote beteekenis en zij zal alleen ophouden wanneer een nationale literatuur ontstaan is in de taal waarin de overgroote meerderheid van 't volk, om niet te zeggen 't geheele volk, denkt. Tot zoolang tobt landgenoot en vreemdeling met de heerschende diglossie, die de studie van 't tegenwoordige Grieksch voor iedereen die geen Oud-Grieksch kent zoo goed als onmogelijk maakt, een toestand die, als hij in Italië of in Frankrijk voorkwam, van den vreemdeling kennis van 't Latijn of 't Oud-Fransch naast 't verstaan van de landstaal zou eischen om hem in staat te stellen kranten, namen van straten en pleinen of de eenvoudige opschriften van winkels en koffiehuizen te begrijpen. In onze eeuw heeft, onder den invloed van averechts werkende geleerdheid en een door haar misvormd systeem van opvoeding, dat scholastieke Grieksch aan uiterlijke macht gewonnen. Op de scholen leeren de kinderen uitsluitend 't boekengrieksch en op de gymnasia en aan de Hoogeschool wordt in die taal les gegeven; daar de groote meerderheid van 't volk alles wat een antiek tintje heeft

mooi vindt, wordt het voorbeeld der geleerden nagevolgd en trachten, in de groote steden, velen, wanneer zij zich niet vertrouwelijk uitdrukken, oude woorden en vormen te gebruiken. Zelfs van broodventers, bij Aristophanes de klassieke vertegenwoordigers van ongekuischte taal, hoorde ik op straat woorden in een vorm die tegen de regels van 't thans levend en algemeen gebruikte Grieksch strijdt. Intusschen bepaalt zich bij de minder beschaafden de invloed van de schrijftaal tot het opnemen van woorden uit het verleden en het daarmee gepaard gaand misvormen van uitdrukkingen uit onzen tijd; zulke menschen zouden, als ze Hollandsch spraken *kofje* en *koeden* zeggen (in plaats van *koffie* en *koeien*), omdat ze weten dat *doosie* en *hoeien* plat is. De meer ontwikkelden gaan verder, doch als men in hun huiselijken kring wordt toegelaten, bemerkt men dat zij er twee talen op na houden en onder elkander onberispelijk zuiver Nieuw-Grieksch spreken. Aan sommige professoren schijnt 't gelukt te zijn de schrijftaal tot hun spreektaal te maken; zij verzekerden mij ten minste dat ze in hun huiskamer geen andere taal gebruikten dan tegenover hun studenten. 't Geheel is een chaos die moeielijk, zonder voorbeelden aan te halen, valt te beschrijven; het eenvoudigst is misschien den lezer uittenoodigen zich den afstand die in Frankrijk schrijf- en spreektaal scheidt met 100, en bij ons met 75, vermenigvuldigd voor te stellen.

Zooals hierboven reeds gezegd is, heeft het scholastieke Grieksch in macht gewonnen, zij 't dan ook dat die invloed bijna uitsluitend in de breedte, heel weinig in de diepte zich heeft ontwikkeld; wie in vijftien of twintig jaar Athene niet bezocht heeft, zal bij oppervlakkige waarneming geneigd zijn te gelooven dat het terugdringen van de moderne taal bezig is te gelukken. Hij zal er zich dan ook niet over verbazen - tenzij hij geheel blind is voor den samenhang tusschen kunst en natuur - dat men in die schoolsche taal wel degelijke, wetenschappelijke boeken heeft geschreven, maar nog geen kunstwerk van beteekenis.

Het is een troostrijke gedachte dat elke dwaasheid haar eigen correctief inhoudt, of, zachtmoediger uitgedrukt, dat het stijgen van den nood ons dichter brengt bij de redding. Even als in de middeleeuwen de duffe geleerdheid van 't

hof der Komnenen een reactie in 't leven riep waaraan we de eerste meer populaire geschriften in 't Nieuw-Grieksch te danken hebben, zoo was ook de triomf der boekengeleerden noodig om fijner voelenden menschen de oogen te openen. De dichters hadden wel sedert eeuwen bij voorkeur van de volkstaal gebruik gemaakt, maar in proza had men, als we een paar fragmenten van enkele bladzijden uitzonderen, nooit in die taal geschreven. Het eerste boek dat in de volkstaal verscheen, was een reisbeschrijving of liever een linguistisch pleidooi voor de moedertaal, waarvan de hoofdstukken losjes met elkander verbonden zijn door de beschrijving van een reis naar Griekenland en Turkije, die voor den auteur niet meer dan de aanleiding is tot het ontwikkelen van zijn theorie. Het boek kwam in 1886 uit en heette *To taxidi moe* (Mijn reis); de schrijver was een in Parijs levende Griek, Jean Psichari, hoogleeraar aan de École des Hautes Études. Het werk werd zeer scherp gecritiseerd en in Griekenland evenveel gelezen als bespot. Men vond er naast allerlei uitdrukkingen die alleen in Constantinopel en op Chios gehoord worden heel wat barbarismen in, Gallicismen vooral, en men ergerde zich aan den heftigen betoogtrant. Nu de eerste opwinding van den strijd voorbij is, kan men veilig zeggen dat het boek van Psichari een daad van wilden overmoed en hartstocht is geweest die uitmuntende gevolgen heeft gehad. 't Hoofd der jongere Grieksche dichters, die in Psichari hun voorlooper en tevens hun wetenschappelijken verdediger zien, getuigt van hem, dat hij in zijn *Taxidi* als een vurig paard voortholt, geen hinderpalen ziende of omschoppend wat tegenhoudt; in zijn bewondering voor de evolutie der Grieksche taal wordt hij soms even doctrinair als zijn tegenstanders, door te veranderen wat zich niet of slechts langzaam wijzigt: namen van menschen en plaatsen. Men maakt terecht bezwaar tegen 't moderniseeren van vormen als Aeschylus en Parthenon, al zijn ze ook nog zoo zeer in strijd met de Nieuw-Grieksche taalregelen. Een grammaticaal zoo consequente taal als Psichari schrijft, bestaat nergens. Ook menige on-Grieksche zinswending is in den Franschman geworden Griek gemakkelijker te verklaren dan te verdedigen.

De jongeren zien al die gebreken even goed als de felste bestrijders van Psichari; maar ze zijn aangegrepen geworden door

't hartstochtelijke beroep op hun gevoel voor waarheid en eenheid in kunst en leven: ze hebben begrepen, dat, waar een Fransche geleerde aan 't woord scheen te zijn, inderdaad een Griek sprak. In twee novelles, getiteld: ‘Jalousie’, een paar jaar na de Taxidi geschreven, kwam voor de jongeren dat Griek-zijn 't best uit. Zulk een vereeniging van heftigheid en subtiliteit beantwoordde aan hun eigen natuur. De gevallen van jaloerschheid, die 't onderwerp zijn van deze schetsen, vertoonen ons twee Grieken, die, zonder dat eenige aanleiding van buiten gegeven wordt, zonder de listen van een Jago of de toevalligheid van een verloren zakdoek, alleen door 't geweld van hun hartstocht gedoemd zijn zich tot een staat van waanzin te tobben, waarin de eene zichzelf, de andere zijn verloofde doodt. Het psychologisch proces is met groote scherpzinnigheid behandeld; indien bovendien de plasticiteit der voorstelling even groot was als de hartstocht die er in trilt, zouden beide verhalen ook in 't Westen van Europa als meesterstukken gelden. De Grieken hebben die twee novelles zeer bewonderd; een tegenstander van Psichari's streven erkende mij, dat voor hem die ontleding der jaloerschheid schooner was dan Shakespeare's Othello. De overige werken van Psichari, eenige novelles en een zeer uitvoerigen, al te uitvoerigen psychologischen roman, ‘De droom van Yanniris’ geheeten, moet ik buiten bespreking laten. Zij hebben veel minder invloed gehad op de jongere letterkunde.

De tegenwoordige letterkundige beweging in Griekenland nu is de resultante van twee krachten, ze is de triomf van zuiverder kunstgevoel, dat door wetenschappelijk inzicht meer erkenning heeft gevonden. Wat de dichters lang bij intuïtie gevoelden en ook zonder goedvinden der wetenschap toepasten, gaat men langzamerhand beschouwen als de hoofdvoorwaarde voor 't ontstaan eener nationale literatuur. Aan de dichters der volksliederen en aan die der Ionische school, als Solomos, Zalakostas, Vilaras (die in 't midden van deze eeuw leefden), komt de lof toe de grondslagen te hebben gelegd; de grootste linguist van Griekenland, Hatzidakis, die de nieuwere taalbeschouwing in zijn vaderland heeft bekend gemaakt, wees aan (misschien zonder 't te bedoelen, want hij heeft weinig sympathie voor de jonge school) waar echte bouwsteen was te vinden. Psichari, die niet uitsluitend philoloog is, maar

ook literaire neigingen heeft, dankt aan die vereeniging van talenten zijn beteekenis voor de beweging.

In het najaar van 1898 heeft men de eerste krachtige poging gedaan om door organisatie verbetering te brengen in den toestand van letterkundige verwarring. Toen kwam het eerste nummer uit van ‘I Techni’ (De Kunst), een in maandelijksche afleveringen verschijnend tijdschrift, dat het orgaan is van een groep letterkundigen, die uit proza en poëzie de kunsttaal verbannen. Het erkende hoofd van dien club is Kostis Palamas, op dit oogenblik vrij algemeen erkend als de eerste dichter van 't tegenwoordige Griekenland. Twee maal in de week vereenigen zich in zijn huiskamer, waar ook belangstellende vreemdelingen hartelijk welkom zijn, de voornaamste medewerkers aan 't tijdschrift, grootendeels jongelui die te Athene wonen. Palamas is niet alleen de meest begaafde van dit gezelschap, maar ook de man die het meest heeft gestudeerd. Zijn belezenheid is buitengewoon, maar veel verbazender nog zijn onafhankelijkheid van die stapels literatuur. Vooral in zijn latere verzen is hij geheel vrij van die overbekende ‘dichterlijke taal’, waarvan zoo weinig auteurs zich weten te ontslaan en die als een nat pak de bewegingen belemmert van allen die beproefd hebben gedichten in de kunsttaal te schrijven.

Na Palamas verdient genoemd te worden Kambysis, de schrijver van een viertal tooneelstukken die sterk den invloed toonen door Ibsen op de jonge school geoefend; zijn laatste stuk ‘Moedersring’ is ongetwijfeld geinspireerd door de lectuur van Maeterlinck. De gebroeders Passayannis schrijven gedichten in dien aan epitheta rijken, zwaar vergulden stijl, dien men bij levende schrijvers overladen pleegt te noemen, en dien we in den een paar jaar geleden uit den grond gedolven Bacchylides getracht hebben te bewonderen. De oudste der twee heeft bovendien korte verhalen en een onvoltooiden roman gepubliceerd, die het leven en de zonderlinge zeden der in Europa zoo goed als onbekende inwoners van de Maina, het geboorteland van den auteur, beschrijven. Die prozastukken getuigen van innig gevoel voor 't fiere, naar onze begrippen bijna theatrale, karakter der Manioten. Aangrijpend is geschilderd hoe in een der middeleeuwsche sterkten, die in deze woeste streken nog in vele dorpen gevonden worden, de mannelijke bloed-

verwanten zich verzameld hebben om 't lijk van een der hunnen die als offer van de bloedwraak is gevallen, en bedaard overleggen hoe zij den verslagene ‘zijn bloed’ zullen geven. Zoolang geen weerwraak geschied is, kan de doode geen rust vinden en wordt hij ook niet geacht op waardige wijze te zijn begraven. De eigenlijke eer, aan de dooden verschuldigd, zal hem dan ook eerst worden bewezen als een zoenoffer is gevallen. In een vertrek onder de vergaderplaats der mannen heffen de vrouwen haar klaag- en wraakliederen aan, waarvan de droeve galmen de mannen aanzetten tot bloeddorst. En toch is datzelfde volk zacht en gastvrij voor vreemden; roof en diefstal komen weinig voor.

Er zouden hier nog heel wat namen genoemd kunnen worden van dichters en prozaschrijvers die voor de jonge beweging van beteekenis zijn[1)], doch ik wil den lezer niet vermoeien met een dergelijke opsomming. Voor twee mannen moet ik echter een uitzondering maken, al dien ik mij in dit bestek ook te bepalen tot een enkele opmerking. In de eerste plaats voor Eftaliotis (pseudonien van C. Michaelidis), den fijngevoeligen beschrijver van 't leven op de Grieksche eilanden; misschien is zijn werk te eenvoudig van taal en inhoud en te vrij van sentimentaliteit om algemeen gewaardeerd te worden, maar zeker toont geen schrijver ons beter dan hij 't geen een Franschman, met een gelukkig neologisme, ‘la grande intériorité du caractère grec’ genoemd heeft. De Grieken zijn inderdaad een volk dat, schijnbaar zeer toeschietelijk, aan een vreemdeling niet gemakkelijk zijn eigenlijken aard toont; hun onbedwingbare lust tot redeneeren en napluizen voert strijd met hun begeerte om geen vreemde blikken in hun intieme leven te gedoogen, en 't gevolg is dat zij den argeloozen toehoorder wat op de mouw spelden op de fijne manier die aan de lezers van Plato bekend is. Hoe menig interessant overblijfsel van volksgeloof dat op die wijze gefabriceerd was, is niet door rechtschapen geleerden verzameld! Een bekend Nieuw-

1) Niet allen zijn medewerkers aan de *Techni*. Karkavitsas b.v. is reeds spoedig, in der minne, van het tijdschrift gescheiden. Ook Drossinis en Souris behooren niet tot dezen kring. Een voortreffelijk overzicht van de moderne Grieksche letterkunde, met aanteekeningen van biographischen en bibliographischen aard, vindt men in de Chrestomathie waarvan de titel aan 't hoofd van dit opstel is afgedrukt.

Grieksch distichon zegt: ‘Drie dingen zijn goed voor den mensch: schoonheid, verstand en niet te openbaren wat hij in zijn hart heeft’[1]. Het zou kunnen zijn dat een enkele philoloog bij 't lezen van die woorden geneigd is er den zedelijken achteruitgang van 't Grieksche volk uit te constateeren en er tegenover te stellen den uitroep van Achilles[2]:

> Want bij mij is gehaat, als gehaat zijn de poorten van Hades,
> Wie in zijn hart het eene verbergt en het andere uitspreekt.

Het Grieksche volk wordt echter beter vertegenwoordigd door Odysseus dan door Achilles, en 't is opmerkelijk dat juist de sluwe held van Ithaka ongeveer 't zelfde zegt even voor hij een verhaal begint dat van 't begin tot het einde verzonnen is en dat veel meer onwaarheden bevat dan voor 't naaste doel van den verteller noodig waren[3]. Op den landgenoot tot wien Odysseus spreekt maken zijn plechtige verzekeringen, hier en elders, dan ook weinig indruk. Toch kan dat gebrek aan rondborstigheid, vooral wanneer het zoo naïf erkend wordt, ons niet weerhouden groote sympathie te gevoelen voor dat begaafde en goedhartige volk, aantrekkelijker nog geworden door den ongelukkigen toestand waarin het eeuwen lang heeft verkeerd; het leed heeft een niet te miskennen melancholie in het volkskarakter gebracht, die treffend geopenbaard wordt in Eftaliotis' schetsen en in de werken van den anderen schrijver op wien ik hierboven doelde. Het is Karkavitsas, een scheepsdokter, die een paar romans en een aantal schetsen van 't leven der zeelieden en sponsenvisschers heeft geschreven. Hij is min of meer wat men in Vlaanderen een ‘taalparticularist’ noemt en dien ten gevolge, nog meer dan door de vele technische termen die in zijn werken voorkomen, zelfs voor Grieken die niet uit dezelfde streken afkomstig zijn, soms moeielijk verstaanbaar. Het is een geliefkoosde bewering van vluchtig geschreven handboeken dat de Grieksche taal zoo weinig bastaardwoorden telt; wie een blik in Karkavitsas' boeken heeft geslagen weet wel beter, want hij heeft al dadelijk bemerkt dat naast

1) *Τρία καλὰ στὸν ἄνθρ ωπο· ἡ ὀμορφιά, ἡ γνώση, κ’ ἐκεῖνο πὄχει στὴν καρδιὰ νὰ μὴν τὸ φανερώση.*
2) Ilias IX, 312 vlg.
3) Odyssee XIV, 156 vlg.

een groot aantal Italiaansche, speciaal aan 't Venetiaansch ontleende, woorden (o.a. de meeste scheepstermen), er vrij wat Turksche in voorkomen en nog heel wat andere wier vaderland niet gemakkelijk is aan te wijzen. Al laten nu ook alle bestaande lexica bij 't zoeken naar de beteekenis van dergelijke woorden in den steek, onoverkomelijk zijn die zwarigheden van lexicologischen aard bij de vertaling niet; de schrijver geeft in geval van nood gaarne zelf opheldering. 't Zou dan ook te wenschen zijn dat, ter afwisseling van de vele Russische en Skandinavische romans die thans bij ons in vertaling verschijnen, ook eens in Nederland kennis werd gemaakt met 't geen tegenwoordig in Griekenland wordt geschreven. Natuurlijk zou daarbij de voorkeur gegeven moeten worden aan wat het minst internationaal is in de jongere literatuur; stukken van Eftaliotis, Epachtitis en Karkavitsas zouden daarom van de prozaschrijvers 't eerst voor vertaling in aanmerking komen.

In Griekenland noemt men Palamas en de zijnen decadenten en hemzelven in zijn latere gedichten symbolist. Ik beken graag dat ik niet precies weet wat die woorden beteekenen, en als ik zie hoe verschillend ze gebruikt worden moet ik wel gelooven dat ik in mijn onkunde niet alleen sta. Duidt het begrip decadentisme aan dat men bij de beoefening der letterkunde niet meer zich richt naar een ‘gouden eeuw’ waarin de modellen ontstonden die in *alle* opzichten onovertroffen zijn, dan voegt die naam zeker aan dichters die evenveel, of meer, gevoelen voor Aeschylus en Ibsen als voor Sophocles of Corneille. Dikwijls wordt echter 't woord als tot eerenaam verheven scheldwoord gebruikt voor degenen die, uit afkeer van 't door den lof van Jan en Alleman ontwijde en uit behoefte om het braven burgers niet naar den zin te maken, bij voorkeur zoeken naar 't duistere, grillige en ergerniswekkende; in dien zin past het woord slechts voor enkelen der nieuwe richting. Wat men in 't Westen van Europa onder een symbolist verstaat, is Palamas zeer zeker niet.

In een land waar men ontwend is aan kunst die naar nieuwe vormen zoek tvoor eigen denkbeelden, wordt al spoedig 't niet banale onbegrijpelijk genoemd; vergelijkingen die buiten het lokettenkastje vallen van de sedert de uitvinding der schrijfkunst gebruikte motieven, heeten er gezochte sym-

bolen. Populair zal de poëzie van Palamas en die der meeste van zijn vrienden dan ook niet licht worden. Ontegenzeggelijk houdt die eigenschap het veldwinnen van hun denkbeelden over taal thans tegen; ze heeft ook voor een deel het slagen hunner jongste onderneming, de *Techni*, verhinderd. Het tijdschrift gaf al dadelijk te gemakkelijk gelegenheid tot spotten, en zelfs de menschen die niet los over de zaak heen liepen en haar belang erkenden werden teleurgesteld. Zij konden niet over 't vele zonderlinge der jongeren heen, en vreesden dat hun radicale maatregelen een reactie in 't leven zouden roepen; zoo ontbrak het in Griekenland van den beginne af aan voldoenden steun voor het nieuwe orgaan. Een jaar lang heeft men geworsteld, maar eindelijk het moeten opgeven. Het tijdschrift is nog wel niet opgeheven, maar in de laatste aflevering van 't vorige jaar werd meegedeeld dat het voortaan op ongeregelde tijden zou verschijnen; ik meen te kunnen zeggen dat die mededeeling niet anders is dan een euphemistisch doodsbericht. De oprichters zullen zich, voor zoover ze ware kunstenaars zijn, behooren te troosten met 't geloof dat op den duur de overwinning niet wordt behaald door de handigheid van 't alledaagsche, maar door de meeslepende macht van het schoone. Staat er in Griekenland een Homerus of Dante op, dan zal de kritiek met evenveel ijver gaan verklaren als ze thans hekelt; 't valt, dunkt me, niet te betwijfelen dat ze dan in de zonderlingen[1)] van heden de voorloopers zal ontdekken van den grooteren man die ze tot bekeering heeft gedwongen.

Het is moeielijk door vertalingen een denkbeeld te geven van een beweging en een strijd die niet alleen een literair, maar ook een philologisch karakter heeft. Het is een der eigenaardigheden van de *Techni* dat daarin allerlei onderwerpen behandeld worden waarover nog nimmer in 't Grieksch van onzen tijd was geschreven; zoo hebben er uitvoerige

1) Hoewel de mannen der *Techni* zich in hun uiterlijk volstrekt niet onderscheiden van hun medeburgers, worden ze door blijgeestige journalisten ‘de langharigen’ genoemd. Het woord is ontleend aan 't internationale gezegde ‘lange haren, korte zinnen’, dat echter in den regel in Griekenland gebruikt wordt om 't vrouwelijk geslacht aan te duiden, waarop het waarschijnlijk ook oorspronkelijk gemaakt is.

studies in gestaan over Nietzsche, over Noorsche schrijvers en, van de hand van Palamas, zeer fijne karakterschetsen van hedendaagsche Grieksche auteurs. Dit alles komt echter om verschillende redenen niet voor vertaling in aanmerking; de mystieke en de eigenlijk gezegde symbolistische stukken kan ik bovendien niet in 't Nederlandsch overbrengen, omdat ze tot een genre behooren dat, ook in mijn moedertaal, van mijn begripsvermogen meer eischt dan 't bereiken kan. Om toch door een voorbeeld eenig denkbeeld te geven van den aard der nieuwe letterkunde, lasch ik hier een overzicht in van een novelle door Palamas geschreven. Het doet niet ter zake dat dit stuk nu juist niet in de *Techni* gestaan heeft. Het heet - *de Dood van den Pallikaar*.

In een zeedorpje van Epirus bereidt men zich voor tot den plechtigen ommegang die in geheel Griekenland op den avond van Goeden Vrijdag plaats heeft. Weldra zal, voorafgegaan door de geestelijkheid in groot ornaat en omringd van kerkelijke symbolen, in open doodkist het lijk van den Verlosser langzaam over de spitse keien van het dorpje worden gedragen. De litanieën der priesters, begeleid door muziek, zullen worden overstemd door 't geknal van geweerschoten en 't sissen van vuurpijlen, de bevolking zal met kaarslicht den stoet volgen en allerwege zal Bengaalsch vuur worden ontstoken, alles ter eere van Christus. Mitros, de slanke, jonge man wiens voet bij 't worstelen één wordt met den harden rotsgrond en die bij 't voordansen in de rij licht is als een veer en rijst en daalt als een door den wind bewogen vlam, Mitros de jonge visscher, zal met drie zijner vrienden zich aansluiten bij den stoet. Maar als hij bemerkt dat hij zijn vuurwerk heeft vergeten en haastig teruggaat om het te halen, doet hij een misstap, valt en ontwricht zijn been. Men draagt hem naar huis, de dokter komt en schrijft, na hem onderzocht te hebben, volkomen rust voor. De zaak blijkt ernstiger te wezen dan men dacht, en eerst na drie maanden het bed te hebben gehouden kan Mitros beproeven te loopen. Vervloekt! hij hinkt, hij de vlugste onder de vluggen, de held van het dorp, de man die door alle meisjes begeerd wordt! Zijn rechterbeen is iets korter dan het linker; als dat zoo blijft kan hij een goed visscher wezen, maar uit

is het met worstelen en dansen, gedaan zijn de triomfen in 't naburige dorp waar zijn jonge gratie hem de liefde van zijn Frosini veroverde. Dat is hem erger dan de dood, hij gevoelt zijn lichaamsgebrek als eerloosheid, want zonder het te weten vereerde Mitros geen andere godheid dan de Schoonheid, de Heilige Schoonheid die 't lichaam tot tempel heeft. Nu de dokter hem tot een geteekende gemaakt heeft zal hij elders hulp zoeken. Zijn moeder, een arme weduwe, heeft haar laatste spaarpenningen er voor over, en als die opgeteerd zijn springen zijn vrienden bij. Nu volgt een lange reeks van proefnemingen met wonderdoeners van allerlei aard, zooals er zoovele gevonden worden op 't platte land van Griekenland. De meest radicale van deze bedriegers, een rondreizend kwakzalver van de soort die Karkavitsas in zijn roman ‘de Bedelaar’ met talent heeft geteekend, opereert met zooveel ruwheid dat er koudvuur komt bij de wond die door de trekpleisters en zalven van zijn voorgangers is ontstaan. Ten einde raad neemt men, na lange, lange maanden getobd te hebben, zijn toevlucht weer tot den dokter. Kans op genezen is er niet meer; niets blijft over dan naar Athene te gaan en het been te laten afzetten. Gebeurt dat niet spoedig, dan zal Mitros sterven. Maar van genezing tot dien prijs wil de jonge man niet hooren. ‘Liever dood dan een houten been’, is 't eenige antwoord dat hij geeft op den raad van zijn vrienden. Die vrienden en Mitros' moeder zelf begrijpen dat antwoord zóo goed dat aan hun woorden de ware kracht tot overreden ontbreekt. Er komt bij dat de weduwe vast overtuigd is dat hier toch geen geneeskunst kan baten, want bij haar staat het vast dat 't ongeluk van haar kind een bovennatuurlijke oorzaak heeft: 't booze oog van een moeder die Mitros voor haar dochter begeerde, heeft hem betooverd. En op nieuw wordt de hulp ingeroepen van vrouwen die duivelen kunnen bezweren en uitwerpen. Intusschen verergert de toestand bij den dag. Weer is 't Goede Vrijdag geworden en door 't wijd geopende venster staart de zieke op de zee, waar de lentezon duizenden kleuren als lichte droomen wekt en verdrijft. Mitros vraagt om een spiegel en tracht zijn lange zwarte haren te ordenen en zijn knevel op te strijken, gelijk hij deed in de dagen van zijn kracht; hij voelt dat zijn einde nabij is, maar hij wil sterven als een held en den

vreeselijken strijd met Charos, den doodsgod, niet alleen strijden. Zijn moeder moet nog bij zijn leven zijn lijkzang zingen; hij wil nog eens de schoonheid van 't leven en zijn eigen kracht hooren prijzen, hij wil hooren hoe innig men zal treuren over zijn dood. De dorpelingen komen uit de kerk en bij 't vernemen van de liederen die de ongelukkige vrouw met lange uithalen neuriet, verzamelen ze zich voor 't huisje. Vrouwen brengen bloemen aan en maken de doodskleederen gereed, de rijmen door de moeder geïmproviseerd, ontlokken andere rijmen en zóo, omringd en bezongen door de zijnen, worstelt de pallikaar zijn laatste worsteling.

Menschen die zich bijzonder gemakkelijk een oordeel vormen, zullen misschien na het lezen van dit korte overzicht, waarin de verhaalkunst van Palamas evenmin als 't melodieuse van zijn taal tot haar recht kon komen, verzekeren dat ‘zoo iets niet kan’. Zij weten van hun broer, die nu al vijfentwintig jaar op Griekenland zaken doet, en van hun neef, wien men in Athene tweemaal op klaarlichten dag zijn zakdoek ontfutseld heeft en die bij 't wisselen van geld in de Eolusstraat aldaar drie drachmen te weinig heeft ontvangen, dat de Grieken heel anders zijn. Een huiszittend doctrinair, voor wien 't doen en laten der verschillendste volken door economische oorzaken wordt bepaald, zal met dit verhaal evenmin raad weten als met 't volgende distichon, van een eenvoudigen boer op Chios gehoord: ‘Als de cypres verbrandt, dan geurt zijn wortel; wie de liefde in 't hart heeft, hem kent de wereld’. Maar wie de liederen der Klephten gelezen heeft, zij 't ook in een vertaling, zal er anders over denken; zij die Homerus niet hebben vergeten, zullen van oordeel zijn dat de jonge visscher van Palamas niet zoo heel ver afstaat van de Trojaansche grijsaards die bij 't aanschouwen der schoone vrouw van Menelaus het den Grieken en Trojanen niet euvel konden duiden dat zij om zulk eene vrouw jaren van ellende verduurden. De vereering van lichamelijke schoonheid die wij in Plato's Socrates maar half kunnen begrijpen en die in dialogen als de Phaedrus, de Charmides en vele andere de uitleggers doen overslaan van zuiver spiritualistische opvattingen tot het aannemen van grof zinnelijke drijfveeren, ze wordt ons wat minder vreemd bij 't lezen van een verhaal als 't boven-

staande, waarvan Palamas verzekert dat hij 't van een eenvoudig vrouwtje uit de Peloponnesus- gehoord heeft. Het Christendom, en later de invloed der Westersche beschaving, hebben ongetwijfeld het volksgeloof en 't volkskarakter in Griekenland gewijzigd, maar bij 't onderzoek van elk bepaald punt blijkt telkens dat de beschouwingen van jongeren datum zich zeer onvolledig hebben geassimileerd met 't heidensche geloof en dat zij het alleen bij de meest beschaafden hebben verdrongen. Zoo kan de studie van de moderne literatuur, even goed als die der taal in haar jongste periode, er toe bijdragen om de Oudheid wat dichter bij ons te brengen.

De literaire beweging waarop ik hier de aandacht heb gevestigd, is nog zwak. De reeds zoo spoedig gestaakte *Techni* is te beschouwen als een golf van meer dan gewone kracht en grootte, die den strandmuur bedreigt, doch 't eeuwenoude metselwerk niet vermag te vernielen; maar 't schijnbaar doodgeloopen water zal terugkeeren met grooter geweld en ten slotte zal ook hier de natuur zegevieren. Vermogende Grieken in 't buitenland maken zich gereed, naar ik juist verneem, om door 't uitloven van premiën voor 't beste boek in 't Nieuw-Grieksch den zegepraal te bespoedigen.

Over de oorzaken van 't aanvankelijk mislukken der poging om een tijdschrift als de *Techni* te handhaven, zou nog veel te zeggen zijn. Indien alle medewerkers de degelijkheid hadden van Palamas en als hij veel talent met groote geestkracht verbonden, zouden stellig de kansen beter hebben gestaan; dat sommigen een kunstrichting volgden die nergens populair is, maar in de doorzichtige atmosfeer van Attica nog minder dan elders gewaardeerd kan worden, mag men hun niet verwijten, daar ze eerlijk weergeven wat hen getroffen had. Trouwens, de enkele duistere of phantastische stukken uit de *Techni* zou men wel over 't hoofd gezien hebben, en als de lachers hun genoegen hadden genoten, zou men met het al te zeer afwijkende zich verder niet hebben ingelaten. De hoofdoorzaak is echter dat bij de meerderheid van 't publiek het er nog niet in wil dat de taal die men dagelijks spreekt en - dit is merkwaardiger - sedert een eeuw bijna uitsluitend voor gedichten gebruikt, ook dienstig kan zijn

voor het proza. De Grieken zijn hartstochtelijke krantenlezers en, in de steden ten minste, door streng toegepaste leerplicht en herhalingsonderwijs in alle standen vastgeklonken aan de opvattingen hunner onderwijzers. Zelfs zij die zelfstandig over de zaken hebben leeren denken kunnen zich niet losmaken van den vorm waarin zij dagelijks door hun lectuur de gedachten van anderen en de gebeurtenissen in de maatschappij binnen en buiten hun vaderland vernemen. Door de omstandigheid dat voor de poëzie de volkstaal aan iedereen geschikt toeschijnt, en dat niet alleen in luchtige en eenvoudige stukken, maar ook in ernstige gedichten, zal men niet gemakkelijk in een andere literatuur een analogon van den toestand in Griekenland vinden. Een uitvoerige bespreking van dit vraagstuk valt buiten mijn onderwerp; ik heb alleen een paar opmerkingen willen maken die ten minste voor een deel kunnen verklaren dat 't geen vreemdelingen van zoo uiteenloopende opvatting als Krumbacher, Legrand, Pernot, Psichari, Schmidt en Thumb zoo duidelijk gevoelen en zoo overtuigend betoogd hebben, door de meeste Grieken niet wordt toegegeven. Alleen enkele der beste prozaschrijvers vermogen langzamerhand de heerschende opinie te wijzigen, doch het triumfeeren van hun denkbeelden kan men nog niet van de naaste toekomst verwachten.

D.C. HESSELING.

Zwijgen is goud of stilblij[1] is ook een woord.

Dit is een verhaal, dat burgerrecht heeft in den Oranje-Vrijstaat en door de moeders in de schemering aan haar kinderen wordt verteld.

Tot voorkoming van misvattingen zij met betrekking tot de taal ervan opgemerkt, misschien overbodig, dat in Zuid-Afrika het Hollandsch niet aldus wordt geschreven. Evenmin als de Franschen, Engelschen en Nederlanders, die geheel anders schrijven dan zij spreken, is men in Zuid-Afrika genegen om het voorbeeld van den renegaat en Rhodes-man, Ds. S.J. du Toit, te volgen, die in zijn Jingo-blad 'Di Patriot' zooveel mogelijk de gewone Afrikaansche spreektaal nabootst.

Indien men in Zuid-Afrika ophield met het Hoog-Nederlandsch zooveel mogelijk als schrijftaal te bezigen en ging schrijven 'soos hulle praat', dan zou de geheele Nederlandsche letterkunde spoedig voor hen een gesloten boek worden. Is reeds het schrijven voor de tien millioen Hoog-Nederlandsch lezenden weinig loonend, er zou niet aan te denken zijn om alle boeken, die de mensch behoeft, te gaan overschrijven in het Afrikaansch, hetwelk door nog niet een millioen monden wordt gesproken. Men zou zich dus in Zuid-Afrika moeten gaan wenden tot de letterkunde van den erfvijand.

Daarenboven, nu vinden de Afrikaner-schrijvers gretig aftrek voor hun jeugdigen arbeid ook onder hen, die geen Afrikaansch verstaan, en alleen daardoor wordt de uitgave hunner werken

1) Stilblijven.

mogelijk; terwijl het Afrikaansch, zonder verklaringen zooals ik er aan het volgende verhaal heb toegevoegd, buiten Zuid-Afrika niet in elk opzicht verstaanbaar is.

Wel streven de Afrikaners terecht naar een niet te opvallende vereenvoudiging der Hoog-Nederlandsche spelling; wel willen zij niets weten van de voor hen onverstaanbare Fransche woorden, door welke Nederlandsche schrijvers hun boeken voor Zuid-Afrika onbruikbaar maken; wel gaan zij er meer en meer toe over om ook in het schrift uitdrukkingen en woorden te gebruiken, die bij hen en niet bij de Nederlanders burgerrecht hebben verkregen. Doch zij verlangen zoo te schrijven, dat zij verstaanbaar zijn ook voor wie het Afrikaansch niet kennen. Door deze zienswijze handelen zij in het belang der aaneensluiting van Hollandsch sprekenden over de geheele wereld, een aaneensluiting, die in deze dagen van de grootste waarde is gebleken, nu de Nederlandsch sprekenden overal waar zij in de wereld gevestigd zijn zich hebben aangegord met uitmuntenden uitslag om de rechtvaardige zaak der beide Zuid-Afrikaansche gemeenebesten te steunen en te bepleiten.

De taal van onderstaand verhaaltje is dus als schrijftaal ook voor Zuid-Afrika een uitzondering. Maar wel wordt aldus gesproken, van Kaapstad tot aan Zambesi, namelijk *in het dagelijksch leven*; en als men die spreektaal plotseling en met geweld wil verdrijven in plaats van haar langzamerhand op te werken, de taal, waaraan de Afrikaners even gehecht zijn als de Hollanders aan hun Hoog-Nederlandsch, maakt men hen ‘steeksch’ en ‘nukkerig’ en werkt het Engelsch in de hand. Hoe schilderachtig en gemakkelijk ook, beschikt het Afrikaansch intusschen niet over den woordenschat die noodig is voor wetenschap en hoogere onderwerpen. Daardoor bespeurt men ook in de spreektaal langzamerhand een neiging om het noodige en ook het overbodige te ontleenen aan het Hoog-Nederlandsch en ook aan het Engelsch.

Niet gebruikt wordt het Afrikaansch zoodra men buiten het dagelijksche leven treedt. In kerk en raadszaal, in gebed en redevoering spreken de Afrikaners zooveel mogelijk Hoog-Hollandsch. En zij verlangen geen andere taal dan die hunner voorzaten voor het boek, dat van hen een bewonderenswaardig volk heeft gemaakt, voor hun ouden Staten-bijbel.

Dr. H.P.N. MULLER.

Eens op e' tijd het daar gewoon bij die kus van die Perzische zee e' kerelkie met de naam van Jami, zeun van Zob, 'n arme visscher. Zob het zij brood verdien tusschen Bushire en Caboon.

Jami was zoo vreeslik scherp met zij oôe[1] en met zij oore en zoo slim, dat hij niets mis gezien het nie, maar zoo verbrant[2] lui dat hij gan hand of voet wou verroer nie, al was dit nou ook om homzelf te help; en dit was voor hom te veel moeite om zij bek oop te maak; praat was ver hom gan pret nie. Toe helle[3] hom o'er die kole gehaal het om hij zoo stil en lui was, het hij ver helle gezê: 'Wat lol jelle zoo? Zos[4] ik rede het om te praat zal ik praat, en zos ik rede het om iets te doen, zal ik dit doen, maar tot nou toe weet ik nog van gan rede nie.'

Een dag, toe hij nou amper e' man was, was Jami met e' lot[5] kerels omtrent zij ouderdom bij die strant. Helle het net klaar gebaai[6] en helle was nog in Adams gewaad, toe e' roowersskip vol met Arabiers op helle afkom. Die lot ou meide het weggehartloop, maar Jami was te lui om helle agterna te jâ en die roowers het hom toe beet gepak en hom weggedrâ naar helle land. Toe die roowers hom vrâ wie ze pa was hij, was hij te lui om zij bek oop te maak; en toe helle hom vra of hij ooit in zij lewe hard gewerk het - want helle wou mos[7] weet wat hij nou goed voor was - kon helle net zoo goed e' miskoek[8] gevrâ het. Die roowers het toe gedenk: Die kerelkie was zeker maar in die gouvernementsdienst of anders is hij die President ze schoonzeun, want hij is te hoogmoedig om met ons te praat, en zij kos[9] het hij nog nooit zelf verdien nie. Net zoo gou as helle bij helle eige land gekom het, het helle hom in e' 'private boarding house' naas die koning ze paleis gezet, en helle het hom elke dag in e' kruiwa[10] gestoot[11] om ver hem te enjoy[12] in e' mooi groot tuin buitekant die dorp, en helle

1) oogen.
2) verbazend.
3) hullic.
4) zoodra als.
5) hoop.
6) waren net klaar met baden.
7) immers.
8) mestkoek.
9) kost.
10) kruiwagen.
11) voortgeduwd.
12) vermaken, wat in Holland zooveel zuiverder genoemd wordt: amuseeren

het hom mooi klere gegee om aan te trek. Helle dog, die Perzische koning zou hom naderhand weer terug koop ver e' groot trop geld.

Een dag het Jami in e' boom geklim en hij het daar van lui'geit half aan slaap geraak. Die zou het scherp gesteek, en dit was koel tusschen die takke. Kort daarna kom daar twee diewe in die tuin en onder diezelfde boom begin helle toe brood en dadels te eet. Dit was helle dinner. Toe helle nou klaar geëet het en al die krummels en die dadelpitte op die grond gesmijt het, het een van helle e' rooi klippie[1] uit zij blatzak[2] gehaal. Man! jij moes gezien het, toe die strale van die zon daarop val. Jong! dit schijn nes zos[3] e' lamp in die donker.

Toe helle nou mooi die ding beschou het, toe begint helle te strij wie dit nou eintlik zou vat[4]. Een van helle zê toe: 'Ik het uitgevint, dat dit die toorklip[5] is van die Sultan Oman, wat geluk breng ver iemand wat dit bezit en ik het uitgevint waar die koning hom gebêre[6] het; daarom is het mijne.' 'Ja maar,' zê die andere, 'ik is die man wat ingebreek het en die klip gesteel het; dis daarom mijne.' Zoo het helle aangegaan strij en naderhand aan beklei[7] geraak en op die ent trek helle messe uit en begin toe mekaar te steek, tot een bang gewort en weggehartloop het en die ander een kort op zij hakskeene. Die toorklip van die Sultan Oman het op die grond geval onder die boom en Jami het dit alles gezien, maar hij was te lui om van die boom af te klim en dit op te tel.[8]

In die tusschentijd het die een dief die ander gevang en toe is helle weer aan mekaar, tot helle die een die ander stukkend gekerf het en toe val helle altwee op die gront, mors dood. Net toe kom die wag van die paleis in die tuin. Helle het die twee diewe onder die oog gehad en helle wou helle bekruip, maar helle was net in tijd om die twee lijke op te tel en weg te dra. Helle het die toorklip al oorals[9] gezoek in die tuin, en helle zou dit zeker gekrij het, want dit het daar in die zon gelê[10] en blink, maar dit

1) Steentje.
2) Blad = schouder, dus een zak die over den schouder hangt.
3) Net zooals.
4) Vatten, nemen,
5) Toor. = toover.
6) Geborgen.
7) Bakkeleien.
8) Op te tillen, op te rapen.
9) Overal.
10) Gelegen.

was helle neus verbij, want justement toe helle die hek oop gemaak het om in die tuin te kom, kom daar e' lot hoenders ook in. Die hoenders hartloop rond en in e' kits[1] begint helle die krummels, wat die diewe op die gront gesmijt het, op te tel. Een ou hen het die mooi rooi klippie seker ver e' nieuwe mielie[2]-korrel aangezien, want voor dat jij kon zê 'knipmes' het zij hom ingesluk.

Toe helle nou al oorals net verniet gezoek het ver die klippie, ja[3] die wag die hoenders uit die tuin en helle 's[4] toe[5] huis toe en toe het meneer Jami, wat die heele speulikie mooi beskou het, zij ooê toegemaak en aan slaap geval.

Toe hij wakker wort was die heele stad onderste bô. E' jong met e' klok was bezig deur die strate te loop en hij het aan die mense bekent gemaak hoe dat die toorklippie van die Sultan Oman, die geluksteenkie van die koning en zij volk, gesteel was uit die gelt-trommel en verder, dat e' groot belooning zal gegee wordt aan die man wat dit terug breng. Maar ver neef Jami was dit te veel moeite om te praat.

Omtrent 'n uur daarna, toe die klippie nog in hoenderland was, het die koning en zij volk banja[6] verdrietig gewort en helle het toe e' vierde van al die goud en zilvergeld in die geldtrommel beloof aan die kerel wat hom teruggee. Maar Jami was te oulik[7]; - 'he was playing a waiting game', zos[8] die Engelsman zê.

Omstreeks van 3 uur in die middag was die getjank van die koning en zij ou[9] natie en al die brakke genog om e' man naar op zij maag te maak; en zos dit nou moes wees was Jami in zij kruiwa op pad naar die tuin.

In die straat moes Jami padgêe[10] ver e' groot trop mense. Onder die skorrie morrie rij die dogter van die Koning op e' wit kameel kapater[11], zonder e' sluier voor haar gezig, zoodat elkeen haar mooi kon bekijk. Zij was e' schilderij

1) Oogenblik
2) Maïs.
3) jaagt.
4) is.
5) toen naar.
6) Erg.
7) = oolijk; 'oolijk gebruiken de Afrikaners voor idioot', evenals het Hoog-Nederlandsche 'aardig' voor 'naar', 'akelig'.
8) zooals.
9) ouwe.
10) pad geven, uit den weg gaan.
11) Kapater is een bijvoegsel om aan te toonen, dat een dier geenstreerd is. Men gebruikt het gewoonlijk van bokken; zoo zegt J.W. Reitz in zijn gedicht 'Klaas geswind en sij perd':

'E spook is nes e bokkapater;
Hij loop nie somer (zoo maar) deur die water.'

van e' meisie, en met diezelfde tijd het helle geproklameer, dat, as iemand die toorklip vint, dan krij hij die mooi meisie ver zij bruit, helfte van die gelt in die geldtrommel en zos de ou koning dood is, dan kan hij baas speul in die land.

Jami het haar mooi deur staan kijk; en ver hom was 'n engel nie in diezelfde straat met haar nie. Hij het daar gestaan met e' bek vol tande; en net zos 'n ezel zij ooe[1] knip en zij kop buie[2] voor hij begint te skop, zoo het Jami gemaak.

Toen die koning ze dogter die jongman zien in zij kruiwa in die fasies aangetrek en toe zij kop schudde, toe dog zij: 'nee wag, die man kan mij dalk[3] zê[4] waar die toorklip is', en toe het zij stil gehou en hom nader geroep.

'Is jij e' koning ze zeun?' vrâ zij hem toe.

Voor hij haar antwoord wou gee, het hij gezorg, dat daar skoonveld om hom was, zoodat niemand kon hoor wat hij wou zê:

'Neggie'[5], zê hij toen ver haar, 'ik beteeken meer as eenige koning ze zeun, want ik hèt jou banje lief, en voor de zon ondergaat wil ik jou hè ver mij bruid.'

Zij vra hom toe of hij die toorklippie gekrij[6] hèt. Hij zè, hij weet waar dit is. Toe het helle hom voor die koning gebreng, en die eerste ding wat die ou man hom vrâ was 'of hij e' goeie dol-os-gooier[7] was?'

'Ja,' zê Jami.

'Weet jij waar die klippie is wat weggeraak het?'

'Ja,' zê Jami.

Toen zê die koning: 'Wijs hom dan ver mij.'

Ver 'n oogenblik was Jami stil, en die koning en zij

1) oogen.
2) buig.
3) 'Dalk' of 'dalkies' is samentrekking van 'dadelijk' maar beteekent 'misschien'.

('Kom jij maar net die drif verbij,
Dan dalkies rank jou baas nog vrij;'

zegt Reitz in het zooeven aangehaalde gedicht). Evenzoo zegt een Afrikaner 'daarom' in plaats van 'toch.'
4) zeggen.
5) nichtje.
6) gekregen.
7) Toovenaar. 'Dol-os' is een beentje uit de knie van vee, en die beentjes gebruiken de kaffer-toovenaars om, die door elkaar gooiende, waar te zeggen, te voorspellen, geneesmiddelen of vindplaatsen aan te geven.

mense hèt ver hom zoo gezit kijk. Toe hij zij bek oop maak, toe praat hij zos 'n ou Boesman[1] bij zij dagga-pijp.

'Trinkomtrarie! Mij naam is Jami, en ik kom van die bôland[2]. Mij pâ ze naam is Zob en hij lewe bij die zeewater tusschen Bushire en Caboon. Proklameer, jelle hondepeterrie! en breng meteens elke zwartbont hen en elke zwartbont kuiken in die stad naar die markplein nabij die koning ze paleis.'

Helle het dit toe dadelijk gedoen en toe al die mense bijmekaar was, het die koning op zij goue troon in die middel van helle gezet en zij dogter op haar zilver troon en die lede van die Volksraad het rondom gestaan en die artellerie met helle sanna's[3] het in e' rij gestaan om die nienwskierige mense te keer en laat helle niet te ver voorentoe stoot nie.

Toe kom daar 12 duizend en 25 manne en vrouwe en kinders voor die koning, en elkeen het e' zwartbont hoender of e' zwartbont kuiken onder zij arm en die hoenders hèt gekekkel dat het naar was, en toe skreeuw die lot mense, ik meen die 12 duizend en 25 mense, met één stem: 'O, Koning, hier is al die zwartbont hoenders en zwartbont kuikens wat in die stad rondloop.'

Die koning draai toe naar Jami en zê: 'En hoe nou, Oom Kool?'

Toe vra Jami voor die artellerie om gou e' vers van die volkslied te blaas[4]; en toe dit nou klaar was, toe zê hij: 'Laat helle al die henne en kuikens wegneem wat nie zwart poote het nie.' En toe helle die lot wat oorblij[5] getel hèt, was daar 3 duizend en 17.

Toe zê die koning: 'En toe, Oom Kits?'

Toe zê Jami, na helle nog e' vers geblaas het: 'Zoek al die uit, wat een grijs oog en een zwart oog het,' en helle het dit gedoen, en daar was 2 honderd en 23.

Toen zê de koning: 'En verder, neef?'

Toe helle die derde vers van die volkslied mooi zuiver geblaas het, toe zê Jami: 'Vat al die henne en kuikens weg

1) Boschjesman.
2) bovenland.
3) voorlader-geweren, verkorting van Susanna's.
4) De muziek der Vrijstaatsche Staatsartillerie doet dit altijd bij plechtigheden.
5) overblijft.

wat niet 3 groen veere in helle sterte het nie.' Zoo gezê, zoo gedaan, en die oorskietsels[1] kon jij op jou vingers tel; daar was net maar 2 henne en 1 kuiken.

Toen zê die koning: 'Hou nou op met jou kinder speuliekies!'

En Jami, nadat hij die artellerie gevra het om asseblief toch iets anders te speul, want die volkslied het hom nou begin te verveel, het helle toe gevrâ om gou al die hoenders weg te neem wat nie e' zwart klonkie[2] op die linkerpoot het nie, en een ou lamziek hen het agtergeblij.

Toe hoes[3] Jami e' skoot en toe vee[4] hij zij neus met zij hand en toe spreek hij: 'HoogEdele'[5], zei hij toe, 'zê ver die baljuw nou om die zwartbont hen met een grijs oog en een oog zwart met e' zwart klonkie, zwart poote en drie groen stert-veere, keel af te snij, die ou hen ze krop oop te maak en hoog op te hou die ding wat hij daar zal vinde.'

En die baljuw hèt zoo gemaak zoo hij gezê het. En toe hij die toorklippie hoog opgehou het, het al die mense saam met die koning en zij ambtenare en raadsleden zos e' lot gekke rond gespring en gewals en deurmekaar gepraat. Toe het die koning Jami omhels en Jami het zij nooi[6], die koning ze dogter, gezoen dat dit zoo klap, en voor zon-onder het helle getrouw en helle het mekaar banja lief gehat.

En toe Jami, Zob ze zeun, e' paar jaar later, na die ou koning ze dood, op die troon geklim het, het helle hom die bij-naam gegee van 'Lekker Boet[7] Danie,' en hij was e' goeie koning en al die tijd wat hij geregeer het, het hij zij volk gelukkig gemaak en zijn vijande ongelukkig.

EEN VRIJSTATER.

1) overschot.
2) vlekje.
3) hoest.
4) veegt.
5) Titel van den Staats-president van den Vrijstaat.
6) meisje.
7) broer.

Verzen.

Aan J.S.

Wat hangt ge, een angstig kind,
Lachweenend maar aan Schoonheids kleed,
En vleit haar biddend aan en heet
Haar Lieve Leven Welbemind?

Daar drijft in uw oogen een wolk van vrees,
En de hemel spiegelt haar boven u,
Dat voor Gods volle blijdschap rees
Der eigen droefste ziel schaduw.

Zie, is Zij niet hoog en schoon genoeg
Om Leven te zijn en Dood u meteen?
En als ons leven haar kussen droeg,
Is dood niet harer kussen één?

Hoe kan dan in dier zegeningen rij
Ons vrees of droefheid zijn op aard
De laatste kus, dien zij bewaart
Voor u en mij?

Hoe werd tot licht diep in uw oogen
Wat gistren nog geheim was?
De lichte mist is opgetogen,
In zon staat wat in rijm was.

Hoor van ziels bloesemstille toppen
Tot zondoorklankte klaarheid
Langzaam ontblinken en verdroppen
Uw nieuw gevonden waarheid.

Uit lachen eenerlei en tranen
Wordt stilte, die op God wacht:
Smarts donkere en vreugds lichte lanen
Leiden tot waar één God lacht.

Wij stonden als twee verre vreemden,
In tranen één, in lach één,
Tusschen ons week de wijde beemde,
Waardoor de volle dag scheen.

Zooals een straal der nog verborgen
Zonne de late ster vangt
En met zich oplost in den morgenluister,
die kimmever blankt,

Verschoot voor één straal uit Gods oogen
De dag tot schellen schampschijn,
Eén hemelvenster wolkonttogen
Bleekte den gelen lampschijn.

Toen rees in heelend alvermogen
Over der scheiding smartwond
De spanning Zijner regenbogen
Van hart- tot diepsten hartgrond.

Daar hebben Leed en Vreugd gevonden
Hemelgebaanden uitgang,
Heur aardontwelde stroomen monden
Naar God in éenen bruidzang.

Dauw en tranen komen
Met den avond,
Wereldwijd
Ziel en bloemen lavend
Daalt Gods heerlijkheid
Heel de dagbezonken stilte door te droomen.

Altijd vindt de dauw wel
Oopner bloemen
Diepen dorst;
Al wat God durft noemen,
Iedre menschenborst,
Voelt zijn vrede vochten in vlindervaagste vouwsel.

Zon, wier oogeluchter
Fel van boven
Uur aan uur
Schroeide in donker dooven,
Door teêrvocht glazuur
Vleit uw blik van oog tot oog mijn liefde schuchter.

Smart in wereldsch rouwkleed
Bits verwezen,
Droef bespot,
Nu weet ik uw wezen
Voor een kind van God,
Nu van elpen leden schijn in vouw na vouw gleed.

Keer en kom, ik deel u
Alles, 'k noodig
Arm en blij;
Niet veel hebben noodig
Twee zoo droef als wij;
Gaarne leen 'k vannacht uw moe hoofd d'eigen peluw.

Heden moogt gij toeven
Heel den nacht en
Morgen ook,
'k Zal uw voetjes zwachten
In oudlinnen strook,
Raden in het donker elk vluchtigst behoeven.

Zie, mijn huis is ledig;
Het is uwer,
Zoo gij wilt;
Werelds winden luwen er;
Diep in bladerstilt',
En zijn schaduw zij uw oogen koel en vredig.

Want uit Vreugde had ik
Al dees jaren
Geenen zoon,
Maar gij zult mij baren
Jongen sterk en schoon,
En om u, om u alleen (nu weet ik 't) bad ik.

Dat kind zal ons saamzijn,
Laat het leven
Uit uw schoot,
Liefdes wijding geven
Tot voorbij den dood,
En Geluk zal toch in 't eind zijn zoete naam zijn.

Ook ik was een zoon van koningen,
Eer ik kwam tot u:
Al gaven Gods als slaven in mijn woningen
Voedden mijn haard met vlam tot nu.

En de dag was één hel feest, toen ik kwam gereden
Te zien uw aangezicht;
Ruiters en knechten, blanke banen breedden
Achter me in 't licht.

Rijp vielen mijn bevelen, hoofsche beden
Van een die eischen kan,
Wijl onder stille morgenzon ons troepen streden
Man tegen man.

Met 't klimmen van de zon klom 't zwijgend moorden
In dien vreemdstillen slag,
Zoo stil, dat men aan glazen dagwand hoorde
Tijds stâgen slingerslag.

Maar met den middag hief uw zwellend medelijden
Het blind vizier omhoog;
Over den hemel, over de aarde breidde
Zich de afgrond van uw oog.

Levenden, dooden, allen trok die diepe toover,
Wolken vervliedend naar zomerzon;
Niets bleef, het licht liep naar u over
Alsof de nacht begon.

Gij zaagt nieteens van uit uw luister
Den spotgekroonden man,
Die dreef in waanzin tegen wal van eigen duister
Zijn steigerende span.

Die nu zal gaan tot vroegere gelijken
In onbegrepen nood,
Zooals een arm man lacht bij rijken
Den bittren lach om brood.

Wien werelds wind en eigen wreede vingren tokken
Hartstrengen broos,
Teêrvleezen snaren trillend overtrokken
Zieleklankbodem eindeloos.

Gij hebt mij lief, gij hebt mij lief, gij hebt mij lief! -
Zoo schijnt de zon, zoo waait de wind, zoo ruischt de regen,
Zoo welt uit ieder ding zijn waarheid lang belegen:
Gij hebt mij lief, gij hebt mij lief, gij hebt mij lief.

Geluk gaat bij mij in en uit: gij hebt mij lief.
Echo en menschenmond keerseinen 't allerwegen;
Zingende zilvervangst in harts volpooplend zegen:
Gij hebt mij lief, gij hebt mij lief, gij hebt mij lief.

Schallende alzang der Aarde! - o Moeder, zal altije,
Waar we in uw groene wieg onze aardsche kindsheid door
Lachen naar 't hemellicht of in ons donker schreien,

Dees troost orkesten onder 't nacht- en dagekoor,
Tot van uw lippen, als 't hoog uur van weten nader,
Fluisterdropt de onbekende naam van onzen Vader?

Uren laat en later
Streken al heur lichte wimpelen
Aan donkre hemelreede;
In nachtstaal water
Slijpt manestraal de riemerimpelen
Tot zilverfijne sneden.

Wij midden in 't hart der
Sterrendubble, spiegelbare
Nacht te zweven:
In helzwart zwarter
Raadselstippen niet te klaren
Tusschen dood en leven.

Ver in nevenwereld
Uit hun overbergschen krater
Bliksems schampen;
Even puinversterrelt
Nachtwand in dat lichtgeklater
Aan der kimmen klampen....

Heb ik niet uw oogen
En al Gods andre vaste sterren
Eeuwig en bij me?
Wat dan ontcijfren pogen
Bij schijn zoo wankel en zoo verre,
Die licht te zwijmen?

Kan onderwijlen
Niet ieder oogenblik
Over de helling
Wind ons beijlen,
Doods enkele oogenschrik
In plotse zwelling?

Ja, indien viel nu
In opperst onweêren
Gods waarheid te breken,
Wat bleef, o ziel, u
Dan in verschrikte veeren
Oogen versteken?

Ach, het is al om 't even;
Zoo licht, zoo heilig
Drijft over nachtwater
Ons innigst leven, -
En dood lijkt diep en veilig
Nu of later.

Maar o tusschen dood en leven
In nachts diepen tooverzang
Naar liefst behoeven
Klaar te verzweven
Zonder den overgang
Bitter te proeven!

O, elken dag beginnen
Dit broze bezinnen
Als hartdoorgloedenden wijn, -
Iederen nacht vergeten
Dit vorstlijk weten,
Dat gij zijt mijn.

Door diepe droomedalen
Eenzamen nacht verdwalen
Als arm man zonder wijk, -
In morgenpaleizen
Den dag zien rijzen
Over eigen wonderrijk.

Met avond sterven,
Een Koning zonder erven,
In koelen nachtedood gebed, -
Met morgen rijden
In feesttocht van verblijden
Ter kroning naar uw lichtdoorvlagde stad.

Uit iedren nacht herboren,
Tot iedren dag verkoren,
Een godgeroepen kind zoo vroom,
Dat met diepopgetogen
Jongheilige oogen
Mag opgaan tot steeds nieuwen dagedroom.

Ik denk aldoor aan rozen,
Rozen wit en rood,
Tot al gepeinzen overblozen
Uw eigen voetjes warm en bloot.

Ik hoor den heelen dag als vogelenkelen,
Als fluiten ver, dat krimpt en zwelt,
Tot vlak bij huis uw lippen woordespelen
En al geluid versmelt.

Ik zie aldoor als blanke sterren stralen
Door 't donkerzware middagblauw,
Totdat uw oogen naar mij dalen
Van boven d'avonddauw.

Van u kan maar bij deelen droomen
De lange dag, die u verwacht;
En wonder blijft uw volle komen
Straks aan de hand der jonge nacht.

Nimmer, nimmermeer en
Kunt gij mij ontgaan.
Heb elk oogenbliks begeeren:
Wees die witte zwaan, -
Blanke baan
Lig ik voor u, lange laan
Ververspiegelende watertochten
Naar mysterieuze schaduwbochten.

Alles wat gij wezen moogt
Heeft één ding, waarnaar het toogt; -
Wees dan wereldweg, - o
Altijd vind ik wel dat woord
In zijn schoonheid nooit gehoord,
Dat u lokt, zijn schooner echo,
Vanwaar ge in onvindbaarheid
Schuilemeit.

Eeuwig, eeuwigdoor
Duur' die onvermoeide jacht;
Telkens achter, telkens voor
Kruist mijn zilveren uw gulden voor
Diep in 't donkre braakland van de nacht, -
En de sterreschijn,
Dien gij volgt om mij te ontwijken,
Zal ik blijken
Zelf te zijn.

Zoo lokt God een ziel
Met Zijn bloemen en Zijn zon,
Liefdes zuiver, eeuwigmild profiel
Aan den horizon,
Tot zij zit en zegt:
Al wat Gij mij zendt en doet
Heb ik bij mij weggelegd,
't Is al schoon en goed,
't Is al goed en schoon,
Maar toch eisch ik beter loon;
Want al 't goud, dat 'k uit Uw dagen delf,
Kan mij
Maar vermeêren
't Wreed begeeren;
Neem mijn leven van mij -
Of kom zelf.

De zon heeft alles goedgemaakt:
De lange, donkre regendag
En al zijn leed ligt met één slag,
Eén straal in 't hart geraakt.

'k Dacht niet het oog des daags zoo diep
Achter de wolken, dat er sliep
In donkerlaag omhangen aardvertrekken
Glorie zoo hoog te wekken.

Goud- en witverklaarde
Regenwolken
Stralen tusschen zon en aarde
Als gulden bespraakte tolken
Tusschen de vreugden van twee zaalge volken.

De hooge hemelen neigen
Diep in vochtverheerlijkte aardegronden,
In zaligheid gaat aarde stijgen:
Haar bloei berankt de kimmeronden
En maakt zich hemel eigen....

O God, wiens licht ik voel toekomend,
Zonne verblindend nog in neevlen loomend, -
Een zoele zomersmart, -
Zult Gij eens zóo aan dit maar donkre leven
Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
Dat het mag klimmen aan Uw hart?

Zullen wij zoo tot U omhoog eens dragen
Het minste kleinood onzer aardsche dagen,
Dat niets verloren is,
Dat het in d'ommeschijn Uwer genade
Van tijdelijk tot eeuwig zich gestade
In reiner glorenis

Dan nu dees wereld straalt, die lichtdoorzongen
Tot één geheel,
Hemel en aarde van elkaêr doordrongen,
Eén puur juweel,

Een gave vreugd is, die Uw gouden handen
Tasten en wegen,
Een stille lust, waarheen Uw hooggenegen
Oogen hun liefde branden?

P.C. BOUTENS.

Dramatisch overzicht.

‘Les Corbeaux’ van Henri Becque.[1)]

Een geweldig hater was hij, een wien niets of niemand meer goed kon doen, de Fransche tooneelschrijver Henri Becque, die in het voorjaar van 1899, ongeveer te gelijk met een zijner hevigsteantipathieën, Francisque Sarcey, overleed.

Ons temperament brengen wij op de wereld mee, maar de omstandigheden kunnen van een ernstige, zwaarmoedige natuur, een aartsnurks, een onverbeterlijken zwartgallige maken. En aan zulke omstandigheden heeft het Becque in zijn letterkundig leven niet ontbroken. Zijn eerste dramatische arbeid van grooten omvang, het drama *Michel Pauper*, maakte bij de eerste opvoering in de Porte-Saint-Martin grooten indruk, - maar men schreef 1870 en een geweldiger drama dan dat van den armen uitvinder Pauper zou weldra het succes van Becque's stuk komen stuiten. Met zijn comédie *Les Corbeaux* heeft de schrijver vijf jaar lang de tweegroote ‘tournées’ gemaakt, zooals hij het noemt: die van de tooneelbestuurders en die van de tooneelschrijvers. Het stuk werd geweigerd, eens door de Vaudeville, drie maal (onder twee elkaar opvolgende bestuurders) door het Gymnase, twee maal door het Odéon (door Duquesnel en door La Rounat) en eens door de Porte-Saint-Martin. Drie andere directeuren hebben van het handschrift geen kennis willen nemen. Ook de tooneelschrijvers tot wie Becque zich wendde om hulp of voorspraak, konden of wilden hem niet helpen. Ten laatste heeft Edouard Thierry, directeur van het

1) Henri Becque. Les Corbeaux. Pièce en quatre actes. 3ième édition. Paris,Stock. 1898.

Theâtre français zich over het stuk ontfermd, het aangenomen en, toen hij kort daarna aftrad, aan zijn opvolger Emile Perrin ter opvoering overgedragen.

Het merkwaardige stuk had in de ‘Français’ een ‘succès de curiosité’, maar bracht het niet tot een ‘succès d'argent.’ En toch kan de 14e September 1882, de datum der eerste opvoering van *Les Corbeaux*, een datum van beteekenis genoemd worden in de geschiedenis van het Fransche tooneel. Van Henri Becque is de beweging uitgegaan, die later in het Theâtre Libre door Antoine op zoo geruchtmakende wijze werd voortgezet. Maar - en dit is weer een van die tegenspoeden die Becque tot zijn dood toe vervolgden - de schrijver van *Les Corbeaux* heeft het moeten aanzien dat anderen, met minder talent, oogstten wat hij gezaaid had.

De schrijver van *Les Corbeaux* is ook die van *La Parisienne*, dat als tweede sprekend specimen van Becque's tooneelschrijverstalent pleegt genoemd te worden. Becque zelf echter heeft het duidelijk uitgesproken, dat, niet het genre door *La Parisienne* vertegenwoordigd, maar het meer ernstige van *Les Corbeaux* zijn eigenlijk genre is. ‘Hoewel ik weinig geschreven heb’ - zegt hij in zijn *Souvenirs d'un auteur dramatique*[1] - ‘j'ai passé, comme le voulait Boileau, du plaisant au sévère. Maar, het moge misschien een dwaling zijn of een pretentie, het ernstige heeft mij steeds het meest aangetrokken. Wanneer *Les Corbeaux* op zijn tijd gespeeld ware, zou ik nooit *La navette*[2] geschreven hebben. En later, na de opvoering van *Les Corbeaux*, zou ik, ware Perrin een ander man geweest, *Le monde d' argent* aan het Theâtre français hebben gegeven en nooit *La Parisienne* geschreven hebben.’ Wat er van *Le monde d' argent* geworden is, weet ik niet, maar het onderwerp, dat zulk een groote plaats inneemt in het werk van Balzac, moest wel ook den man aantrekken, wiens naam bij de bespreking van *Les Corbeaux* vaak in één adem genoemd is met die van den auteur van *La comédie humaine*.

Becque noemde zich een vriend van de onschuldigen, van de armen, van hen die worstelen tegen de overmacht en tegen

1) Paris. 1895.
2) Een comédie in één bedrijf door het Gymnase gespeeld, waarvan het motief later in *La Parisienne* is uit- en omgewerkt.

tirannie in allerlei vorm. Hij was meer dan eens getroffen geweest door al de gevaren welke het gezin bedreigen waarvan het hoofd gestorven is. Hij had ze aan het werk gezien, de roofvogels, die in zulke gevallen, op het huisgezin neerstrijkend, weerlooze vrouwen tot hun prooi kiezen, en hij nam zich voor, ze aan de kaak te stellen in een ernstige comedie. Een vol jaar was hij met dien arbeid bezig, maar dat jaar noemt hij het gelukkigste dat hij zich herinneren kan beleefd te hebben.

Becque - zoo vertelt hij ons in zijn *Souvenirs d'un auteur dramatique* - woonde in die dagen te Parijs in de Rue Matignon, dicht bij de Champs Elysées, op de hoogte van het bekende Rondpoint. De ruime, lichte kamer waar hij werkte, was gemeubeld met een houten plank aan den muur bevestigd, een fauteuil, een rieten stoel en een spiegel. In die kamer liep hij van den ochtend tot den avond op en neer, telkens stilstaand voor den spiegel, om er de gebaren van zijn personages te vinden, tegelijk met het rechte woord, de juiste phrase die hij hun in den mond zou leggen. De Champs-Elysées waren zijn domein: hij was er elken dag de eerste wandelaar, de wandelaar die vertrekt als de anderen komen. En daar in die frissche lucht, omringd van het frissche groen, met den hemel boven hem, daar, zegt Becque - en hij verzoekt de critiek, er nota van te nemen! - 'j'ai trouvé mes mots les plus cruels.'

De man van het cynisch wreede woord was de teederste zoon voor zijn moeder. In zijn *Souvenirs* lezen wij hoe hij, aan zijn comedie werkende, telkens overwipte naar zijn moeder, die in dezelfde straat woonde, en hoe hij daar, op den vasten middag waarop zijn gehuwde zuster met man en kind er kwam dineeren, door zijn uitbundige vroolijkheid de geheele familie, tot zijn vader toe, die niet licht aan het lachen te brengen was, in de meest opgewekte stemming bracht.

Dat was de andere zijde van den nurkschen Becque, den onverzoenlijken hater.

Zooals wij ze daar in den aanvang van het eerste bedrijf van *Les Corbeaux* bijeenzien, schijnt het den leden van de familie Vigneron aan niets te ontbreken. De vader, hoewel niet vermogend, heeft als deelgenoot in de bloeiende fabriek, die hij met den heer Teissier bestuurt, een groot inkomen; bovendien is hij eigenaar

van terreinen, die een aanzienlijke waarde heeten te vertegenwoordigen. Bij de ruime opbrengst van de fabriek behoeven de Vignerons met hunne drie dochters en een zoon zich niets te ontzeggen en nu Blanche, de jongste dochter, op het punt is in het huwelijk te treden met een jong mensch uit de groote wereld, Georges *de* Saint Genis, een huwelijk, dat de geheele familie in eigen oog een trapje hooger zal brengen op de maatschappelijke ladder, nu behoeven er op dezen dag, den dag waarop Blanche en Georges 'aanteekenen', voor het aanteekeningsdiner geen kosten gespaard te worden.

Een meesterlijke expositie, waarin op alles wat wij weten moeten: toestanden, karakters, op de natuurlijkste wijs van de wereld het licht wordt geworpen, brengt ons in kennis met de leden van het gezin, met hunne verhouding onder elkander, en ook met hen, die later de rol van 'raven' zullen vervullen, als de dood het huis zal zijn binnengetreden. Want, al is hier alles aanvankelijk in feestelijke stemming, wanneer de verschillende gasten bijeen zijn en nog enkel op den gastheer gewacht wordt om aan tafel tegaan, komt plotseling het verpletterend bericht, dat Vigneron door een beroerte getroffen is en wordt het lijk van den armen man de feestelijk getooide salon binnengedragen.

Voor de weduwe en de kinderen begint nu een tijdperk van bittere ellende. Mevrouw Vigneron meent niet anders dan dat de nalatenschap van haar man, die voor de helft eigenaar was van de fabriek en gronden bezat, waarop hij reeds was beginnen te bouwen, haar in staat zal stellen in een 'honnête aisance' te blijven leven. Maar men zal haar die illusie spoedig ontnemen. Eerst is het Mevrouw de Saint-Genis, de aanstaande schoonmoeder van Blanche, die bij Vignerons compagnon Teissier en bij zijn notaris Bourdon poolshoogte is gaan nemen van den financieelen stand van zaken en aan Mevrouw vrij duidelijk te kennen komt geven dat er moeielijkheden te wachten zijn en dat, wanneer het blijken mocht dat de geldelijke omstandigheden van de familie zijn zooals zij vreest, er van een huwelijk tusschen haar zoon en Blanche niets komen kan. Op mevrouw de Saint-Genis volgt Teissier, die de weduwe komt vertellen dat hij 'voor de aardigheid, in een vrij oogenblik' de nalatenschap van Vigneron eens heeft opgemaakt, waaruit hem gebleken is, dat als de fabriek verkocht is, de terreinen met wat er op staat tegelde gemaakt en de loopende schulden en de registratiekosten

betaald zijn, waarbij dan nog komen de algemeene kosten, het honorarium van den notaris, onvoorziene uitgaven enzoovoort, de rekening die zij, onder het hoofd ‘Liquidatie van wijlen mijn echtgenoot Vigneron’ zal hebben opgezet, sluiten zal met een voordeelig saldo van 50.000 franken. ‘Rente?’ vraagt mevrouw Vigneron, en als Teissier, verbaasd, haar antwoordt dat zij niet goed schijnt geluisterd te hebben en, om het beter te begrijpen, de papieren die hij meebracht maar eens moet inzien, dan laat zij hem alleen met zijn paperassen. Met Teissier wil zij niets meer te doen hebben, zij zal haar notaris, Bourdon, laten komen.

Bourdon, de tweede roofvogel, laat zich niet lang wachten. Teissier en hij hebben de rollen verdeeld en zijn taak is het de weduwe wijs te maken dat het eerste wat zij te doen heeft is, hare gronden zoo spoedig mogelijk te verkoopen, niet omdat zij iets zullen opbrengen, maar omdat anders de te betalen rente van de hypotheken waarmee zij bezwaard zijn het budget van hare uitgaven te veel zal drukken.

De derde roofvogel vertoont zich in de gedaante van den architect Lefort die bezig was, voor rekening van Vigneron, op diens terreinen te bouwen. Lefort die niet in het komplot is van Teissier en Bourdon, maar op eigen hand komplotteert, verklaart dat men met den aankoop dier gronden Vigneron erin heeft laten loopen, en dat het eenige wat er thans opzit is, de terreinen te houden en hem te laten voortgaan met bouwen. Wil men zijn plannen voor den bouw kennen, dan zal hij ze overleggen; maar wil men er niets van hooren, dan zal Mevrouw Vigneron wel zoo goed wezen, zijn rekening zoo spoedig mogelijk te vereffenen.

En daar staan zij dan, Mevrouw Vigneron en hare dochters, aan de raven ten prooi! De eenige zoon, die als natuurlijke beschermer van zijn moeder en zusters in 's vaders plaats zou hebben moeten optreden, heeft, bij Vignerons leven en onder zijn oogluikende goedkeuring, veel geld stukgeslagen, en heeft thans, na Vignerons dood, niets beters weten te doen dan dienst te nemen. Mevrouw Vigneron zelf heeft geen flauw begrip van zaken en nog minder van alles wat er om haar heen gemachineerd wordt. Judith, de oudste dochter, die ijverig zich op de piano heeft toegelegd en een artistieke loopbaan zou hebben willen inslaan, kan haar evenmin helpen als Blanche, die met al haar gedachten

is bij haar aanstaande, van wien zij stellig verwacht dat hij de moeilijkheden door mevrouw de Saint-Genis opgeworpen, zal weten te overwinnen. De eenige van de vier die de dingen koel en verstandig onder de oogen weet te zien en de plannen van Teissier en Bourdon doorschouwt, is de middelste, Marie. Zij begrijpt dat die heeren haar in hunne macht en de wet in hun voordeel hebben, en dat er voor haar, onbeschermde vrouwen, niets te winnen maar alles te verliezen is door tegen hen in te gaan. Marie's houding heeft Teissier getroffen en de oude egoïst overlegt bijzichzelven of het jonge meisje met dat helder verstand en dien praktischen zin geen geschikte gezellin voor zijn ouden dag zou wezen.

De raven zetten hun wreed bedrijf voort. In het vierde (laatste) bedrijf vinden wij de vier vrouwen, uit haar woning verjaagd, van hare bezittingen beroofd - Teissier heeft, te samen met Bourdon, voor een appel en een ei de terreinen weten machtig te worden - in een poover gemeubeld vertrek, aan een sober maal, bijeen De armoede staat voor de deur. Tot overmaat van ongeluk, is Blanche, wier huwelijk op ruwe wijze door mevrouw de Saint-Genis verbroken is, half waanzinnig geworden. Teissier, die vergeefs getracht heeft van Marie zijn maîtresse te maken, heeft haar daarop door zijn bondgenoot Bourdon laten voorstellen zijn vrouw te worden. Marie ziet de ellende waarin hare moeder en hare zusters verkeeren en de nog grootere die haar allen te wachten staat en, al weet zij dat het haar moeder tegen de borst stuit haar, twintigjarige, aan een oud man als Teissier uit te huwelijken, al moge men het een huwelijk uit eigenbelang noemen en al begrijpt zij dat door deze verbintenis haar veel verdriet te wachten staat, dat huwelijk met Teissier is het brood voor hare familie, en zij draagt liever leed, schande misschien, voor haar zelf, dan dat de anderen armoê lijden. Onder de voorwaarde dat moeder en zusters bij hen zullen blijven inwonen, brengt Marie het offer, dat hun een onbezorgd leven verzekert. Nog drie weken, en zij zal mevrouw Teissier zijn.

Dat is, in haar groote lijnen, de veel besproken comedie *Les Corbeaux*. In deze vier bedrijven geen spannende intrige, geen hartstochtelijke tooneelen, geen conventioneele tirades, geen tooneeltrucs, geen op effect berekende zetten. Buiten de aardige tooneeltjes in den aan-

vang van het eerste bedrijf tusschen Vigneron en zijn kinderen is er geen lichtstraaltje in te bespeuren. Het is alles grauw in grauw Scherp en hard vallen de woorden, scherp en hard als het ongeluk dat de Vignerons vervolgt.

Het Parijsche publiek van 1882 werd wel getroffen door de wreede waarheid die het hier te zien kreeg: een stuk leven zooals er in de werkelijkheid meer dan een doorworsteld wordt, maar het harde, schrille ervan deed velen al te pijnlijk aan. Men protesteerde luid, zoodat er den eersten avond zelfs een klein kabaal ontstond, een kabaal dat Mlle. Lloyd, die Mad. de Saint-Genis speelde, geheel in de war bracht, tegen de ruwe manier waarop de arme Blanche door Mevrouw de Saint-Genis vernederd wordt. Men kwam op tegen het onmeedoogende slot, dat een koude rilling deed gaan door de rijen der toeschouwers.

Sedert dien tijd - *on en a vu bien d'autres*. Het Théatre libre heeft nog heel wat onmeedoogender, heel wat wreeder en brutaler dingen uit de harde werkelijkheid te zien gegeven. Maar - komt het doordat dit familiedrama in de eentonige soberheid van de laatste drie bedrijven te lang de aandacht vraagt, doordat die vier vrouwen in rouw op wie de roofvogels azen en die eindelijk voor goed een prooi worden van dien ééne, Teissier, steeds in dezelfde diepe verslagenheid, die geen uitkomst ziet, den toeschouwer voor de oogen worden gesteld? - zeker is het dat *Les Corbeaux* geen repertoire-stuk van het Théatre français is kunnen worden en dat ook latere opvoeringen, in 1897, door het gezelschap van het Théatre de l'Odéon geen beteren uitslag hadden.

En toch is deze comedie een krachtig werk, logisch van samenhang, sober en gespierd van stijl, met een dialoog en gansche tooneelen die in hun tragi-komiek aan het beste van Molière doen denken. Jules Lemaître, in eene bespreking van Becque's *Parisienne*, herinnert eraan, dat de meest treffende hoog-komische zetten van Molière daaraan hun kracht ontleenen dat de personen zich verbeelden prijzenswaardige, of voor 't minst rechtmatige gevoelens uit te spreken, terwijl zij inderdaad afschuwelijke dingen zeggen. Het komische ontstaat dan uit het contrast tusschen de opinie welke zij van zichzelven hebben en die welke wij van hèn hebben, tusschen hetgeen zij meenen te zijn en hetgeen zij zijn. Ditzelfde vinden wij in *Les Corbeaux*.

En dan, hoe weet Becque te typeeren! Doet de oude Teissier in zijn seniele liefde voor Marie onwillekeurig denken aan den verliefden Harpagon en heeft men in den notaris Bourdon een familietrek meenen te zien met den notaris uit *Le malade imaginaire*, die beiden zijn zoo goed als de anderen, zoo goed als de leden van het gezin Vigneron, eigen werk van Henri Becque, die met een paar trekken aan elk van zijn personages hun eigen physionomie heeft weten te geven. Daaraan is het te danken dat - om slechts deze twee te noemen - de oude Vigneron, die enkel in het eerste tooneel van het eerste bedrijf verschijnt, Marie Vigneron, die zich weinig uit en enkel spreekt als het noodig is, niettemin in onze herinnering blijven, niet als tooneelfiguren, maar als menschen, die wij in het werkelijk leven ontmoet hebben met hun duidelijk omlijnde karakters.

J.J. Weiss, die van *La Parisienne* niets weten wilde en het in het algemeen Becque als een ernstige fout aanrekende, ‘dat hij op het tooneel brengt alles wat hij ziet en hoort en zóóals hij het ziet en hoort’, sprak het met even zooveel woorden uit, dat zij die tegen *Les Corbeaux* te velde waren getrokken, dat te heftig en te vroeg gedaan hadden. In *Les Corbeaux* - zei Weiss - is er meer reden om te prijzen dan om te protesteeren. Het tweede bedrijf, dat waar de verschillende roofvogels zich vertoonen en hun werk beginnen, noemt hij het werk van een meester; minstens de helft van het stuk is, volgens Weiss, ‘d'une vigueur rare’, hoewel - voegt hij er bij - ‘M. Becque n'arrive pas toujours à la réalisation claire et proportionnée de sa pensée par les mots et l'allure des mots’[1].

‘Wanneer ik schrijf’ - zegt Becque, sprekende over *Les Corbeaux* - ‘verlang ik alleen maar mij zelf te voldoen; dan denk ik aan niets en aan niemand; *dan weet ik niet eens meer, dat er een publiek bestaat*.’ Leg deze bekentenis naast de critiek van Weiss en ge hebt, behalve de reden, die ik zooeven aan de hand gaf, een andere waarom het stuk geen blijvend succes heeft gehad bij een publiek, dat terecht verlangt, dat een auteur bij het schrijven van een voor het tooneel bestemd drama, aan hem, publiek, denken en hem niet als ‘quantité négligeable’ beschouwen zal.

1) J.J. Weiss. Trois années de théâtre. Les théâtres parisiens. Paris 1896.

Is dan wellicht het stuk, waarop ik enkel door lezing in de gelegenheid was mij te onthalen - bijwijze van ‘spectacle dans un fauteuil’ - ook alleen geschikt om op die wijze ten volle te worden gewaardeerd?

Het is mogelijk. Maar de mogelijkheid blijft toch ook, dat een zorgvuldige vertolking door tooneelspelers, die weten te typeeren en natuurlijk weten te spreken, tooneelspelers gewend vooral aan modern spel, de fouten waarop Weiss doelde in de schaduw stellende, *Les Corbeaux* voor een scherpluisterend en fijnvoelend publiek genietbaar zal weten te maken. Ik denk, dit zeggende, weer aan dat kleine troepje, dat ik om zijn nauwgezet werk meer dan eens in de gelegenheid was te bewonderen, aan de ‘Nederlandsche Tooneelvereeniging’, aan wie wij reeds menige goed geslaagde vertooning dankten van een of ander belangrijk werk, waaraan door hen, die in grootere kunsttempels huizen, ‘verachtlijk was een plaats ontzegd.’ Aan zulk een troepje, dat voor ernstige kunst iets over heeft, is het werk besteed van den man, die, ondanks al zijn talent, arm stierf, maar die aan het eind van zijn leven schrijven kon: ‘Que l'on est heureux dans notre sacré monde littéraire, d'avoir fait quelque chose et de ne pas tenir à grand'chose.’

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Fidessa's Eenhoorn.

- Wanneer de werken van Louis Couperus later eens met Noten worden uitgegeven, zal er zeker een uitvoerige aanteekening komen te staan bij deze regels uit '*Fidessa*' (blz. 13): 'Haar heugde dat de Eenhoorn wel tembaar was, tembaar door een maagd. Maagd was zij. - Haar heugde dat hij wel tembaar was, tembaar door een maagd die trouw was... Was zij trouw?... Het scheen wel dat zij geen trouw had, want zij kon den Eenhoorn niet temmen.' - En, naar deze eerste aanteekening verwijzend, zal dan een tweede volgen, aan het slot, bij deze regels (blz. 121): 'Terwijl, in bloemen neergehurkt, de Eenhoorn sluimerde, zijn kop aan Fidessa's voeten, zijn ivoorblanken hoorn gestreeld door haar hand.' - De annotator, rekening houdend met de vroegere studiën van Louis Couperus, - hij heeft, immers, onder leiding van professor, toen nog alleen doctor, Jan ten Brink, in vroeger jaren, Middelbaar-Nederlandsch gestudeerd? - zal dan zeker verwijzen naar het gedicht van Jacob van Maerlant 'der Nature Bloeme,' waarin, naar een Latijnsche bron, de legende van den Eenhoorn in Hollandsche rijmen verhaald wordt. 'Om den Eenhoorn te vangen,' heet het daar (blz. 158 van deel I der uitgave van Dr. E. Verwijs), 'neme men een onbesmette maagd en zette die neder, heel alleen, in het woud waarin de Eenhoorn verkeert. Daar komt het dier, en bij het zien van het reine lichaam, legt het zijn trots en zijn grimmigheid af en aanbidt de schoone gestalte. Met zachtheid legt het zijn kop in den schoot der jonkvrouw neder en slaapt er in met groot genot. Dan komen de jagers en vangen zoo het

slapende dier, slaan het dood of binden het vast en brengen het in de paleizen der groote heeren, opdat deze het mogen aanschouwen.'[1)]

De lezing die Jacob van Maerlant van de oude sage geeft, is niet de meest uitgewerkte, noch ook de meest poëtische. Dat Couperus nog andere gekend heeft, zou men opmaken uit de bijvoeging, dat Fidessa den ivoorblanken hoorn met hare hand streelde. Deze trek komt o.a. voor in het bekende Fransche 'Dierboek', den 'Bestiaire divin' van den Normandischen dichter Guillaume le Clerc (van 't jaar 1211), waarin gezegd wordt (vers 1410, men zie de uitgave van Dr. Reinsch, Leipzig 1890, blz. 102 en 283) dat de maagd den Eenhoorn ontvangt als een beminde en hem liefkoost totdat hij is ingeslapen. Toch heeft hij niet bij dezen Franschman, en evenmin bij den Anglo-normandischen Philippe de Thaon, de smaakvolle variant kunnen aantreffen, door hem in zijn verhaal opgenomen, dat de Eenhoorn sluimert, 'zijn kop aan Fidessa's v o e t e n ,' terwijl de meeste dierboeken haar zijn kop laten neerleggen in haar schoot of hem dien laten aandrukken tegen haar ontblooten boezem (volgens sommige der oudste bronnen bestaat juist in het ontblooten van dien maagdelijken boezem, waarop de Eenhoorn afkomt, de list der jagers). Van een liggen aan de v o e t e n der kuische jonkvrouw spreken alleen de Italiaansche dierboeken

1) Bij Shakespeare in den *Julius Cesar* II, leest men dat de Eenhoorn verschalkt wordt door boomen. (That unicorns may be betray'd with trees). In de noot van Burgersdijk's vertaling, en ook in de noten van Delius, leest men dat de jager, om den Eenhoorn te vangen, plotseling achter een boom gaat staan, zoodat het woeste dier, dat op hem aanrent, zich met zijn scherpen horen vastloopt in den boomstam. Aan deze voorstelling schijnt ook wel een oude sage ten grondslag te liggen, maar die toch niet betrekking heeft op het l i s t i g vangen van den Eenhoorn. Misschien is er eenige verwarring ontstaan tusschen dit dier en zijn aartsvijand den olifant, van wien de oude dierboeken verhalen dat, om hem te vangen, de jagers wachten tot hij tegen een boom is gaan lennen en in slaap gevallen. Dan zagen zij den boom door, zoodat boom en olifant samen omvallen; daar de olifant niet meer kan opstaan, is hij gevangen. Van verwarring tusschen Eenhoorn en Olifant bestaan nog andere sporen; er zijn zelfs latere dierboeken die den olifant laten vangen door twee maagden. (Zie de in den tekst aangehaalde uitgave van een Italiaanschen Bestiarius. blz. 413).

(Men zie ‘Ein Tosco-venezianischer Bestiarius’ Halle 1892, blz. 32 en 312).

Zoo heeft dan Couperus zich voor zijn ‘Fidessa’ laten inspireeren door de oude dierboeken der Middeleeuwen. Althans heeft hem van de lezing dier boeken ‘geheugd’. Deze ‘Bestiarii’ bevatten, omtrent allerlei gewone en vreemdsoortige dieren, mededeelingen die voor een deel aan oude natuuronderzoekers ontleend zijn, maar voor een groot deel enkel op oude overleveringen, zelfs op vóórchristelijke sprookjes berusten. De meeste dierboeken - en zij deden dit op het voorbeeld van den zoogenaamden ‘Physiologus’, een christelijk geschrift uit de tweede eeuw, in Alexandrië in het Grieksch vervaardigd, dat, in alle mogelijke talen overgezet, even populair is geworden als de Heilige Schrift, - gaven van de eigenaardigheden der dieren typische of allegorische verklaringen waardoor ze in verband gebracht werden met de christelijke geloofsleer. Zoo is, bij de meesten, ook bij Maerlant en bij Guillaume le Clerc, de Eenhoorn, die in den schoot eener maagd insluimert en zoodoende door de jagers gevangen wordt, het beeld van den Godszoon, die in den schoot der Heilige Maagd zich verschuilt en, als hij uit deze geboren, d.i. mensch geworden is, door zijne vijanden wordt overmeesterd en ter dood gebracht. Op kerkramen, zooals in de kathedraal van Bourges, wordt de incarnatie van Christus voorgesteld als een jacht op den Eenhoorn, die zich, door twee houden achtervolgd, in den schoot werpt der Heilige Maagd. Bij enkele dichters is de Eenhoorn het beeld van den Dood, die alleen door de macht der Maagd wordt overwonnen. Anderen, zooals de Italiaansche dichter wiens werk hierboven werd aangehaald, lieten zich in hunne interpretatie vooral leiden door den woesten aard van het sterke, grimmige dier en zagen in den Eenhoorn het beeld van de vijanden Gods, met name van Saulus, die, door den glans van den zoon der Maagd Maria verblind, ter aarde valt en zich bekeert.

Latere dichters zagen in de ‘reine maagd’ der sage alleen de macht der Vrouw, waardoor de man bedwongen wordt (zie o.a. *Romanische Forschungen* V, 11); en toen er, in meer amoureuse dan vrome kringen, ‘Bestiaires d'amour’ geschreven werden, zooals, ongeveer in 1250, een zeer beroemde door den Franschman Richard de Fournival, (men zie zijn boek, door Hippeau uitgegeven, blz. 23)

was het zeer natuurlijk dat ‘de maagd’ wier blanke boezem en wier ‘doux flair’ den Eenhoorn lokt en temt, het beeld werd van de geliefde, door wie ‘Amour’ den woesten minnaar weet te vangen, zoodat hij zijn hoofd nederlegt in haar schoot.

Deze oude sage van den Eenhoorn, door sommige middeleeuwsche dichters zoo kinderachtig, of zoo gekunsteld, bewerkt, is wederom opgeleefd, eerst in de herinnering, toen in de verbeelding van Louis Couperus en heeft onder de fijne vingers van dezen kunstenaar een nieuwe gestalte gekregen. Met artistiek gevoel heeft de jonge moderne dichter het ideaal der maagdelijke kuischheid eerst gepoëtiseerd en het toen verhoogd en verheerlijkt, door met die reinheid te verbinden de hooger zedelijke idee van toewijding en trouw. Bij hem is de ‘onbesmette maeght’ door wie de Eenhoorn zich laat temmen, een nymf geworden, en de naam dezer nymf is F i d e s s a ; haar leven wordt een langzaam opklimmen tot het ideaal van trouw. Eerst dan, wanneer zij, ofschoon zelve reeds toegelaten tot de hoogste zaligheid, vrijwillig is afgedaald tot een lager stadium van geluk, omdat zij niet verder wil gaan dan haar geliefde, omdat zij blijven wil waar hij nog blijven moet, - eerst dan, bij dien hoogsten triomf der trouw, legt de Eenhoorn, het edele, slanke dier, geheel getemd en verwonnen, zich neder en sluimert in tusschen bloemen, aan de voeten van Fidessa en van haren beminde.

Deze vergeestelijking van de oude sage is, evenals hare innigpoëtische behandeling, als ik wel heb, het oorspronkeiijk werk van Couperus. Wanneer de schrijver, op de bovenaangehaalde plaats, van Fidessa zegt: ‘Haar h e u g d e dat de Eenhoorn tembaar was door een m a a g d ; haar h e u g d e dat hij tembaar was door een maagd, die t r o u w was...’ dan is dat tweede h e u g d e minder juist dan het eerste. Dit laatste toch - dat de maagd, om den Eenhoorn te kunnen temmen, trouw moest wezen, - kon ‘Fidessa’ slechts heugen nadat zij haar eigen beeld en dat van het edele dier dat haar draagt en leidt had aanschouwd in de bekoorlijke gestalte, die Couperus, in zijn fijn en nobel poëem, aan het oude sprookje heeft gegeven.

A.G. v. H.

Het poëzie-album van Louise de Coligny.

- Sints ik, ter gelegenheid der troonsbestijging van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina, in *de Gids* van September 1898, een opstel heb gewijd aan het poëzie-album van Louise de Coligny, dat op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag berust, heb ik mijn aandacht op dit handschrift gevestigd gehouden en getracht de beantwoording der vragen die ik toen onopgelost had moeten laten wat naderbij te komen. Met enkele is mij dit gelukt; jammer genoeg, nog niet met alle.

Vooreerst heb ik de identiteit kunnen vaststellen van den persoon die dit Poëzie-album, bij gelegenheid van haar huwelijk met de Telligny, aan de dochter van den Admiraal de Coligny heeft aangeboden, en die tevens de vervaardiger is der berijmde opdracht en van een paar gedichtjes. Wel is de naam van dezen vereerder dier Prinses op twee plaatsen zorgvuldig uitgekrabd, het uitgekrabde op één plaats bovendien door een geweldigen inktvlak geheel bedekt geworden en zijn er, ten slotte, reepjes papier over die uitkrabsels geplakt, zoodat er van de aanwijzing van zijn persoon niets anders is overgebleven dan, tweemaal, (f°s 1 en 2) de vier letters F.A.D.M. en éénmaal (f° 20) de letters F.A. Wel heb ik, na afweeking der opgeplakte reepjes, op raad van Dr. S. de Vries te Leiden, daaronder niets anders aangetroffen dan den ondoordringbaren inktvlak en het onleesbaar, zorgvuldig afgekrabd gedeelte. Maar in de ateliers der Bibliothéque Nationale te Parijs, waarheen ik het handschrift had meêgenomen, heeft men gepoogd met een druppel zwavelwaterstof de overgebleven inkt van het weggekrabde gedeelte te laten opkomen. Die operatie is vrijwel gelukt, en, met behulp van een vergrootglas, heb ik, bij sterke verlichting, duidelijk den naam ontcijferd van ‘François Auzière de Montpellier,’ die met de overgebleven initialen F.A.D.M. en met F.A. in volmaakte overeenstemming is.

Van dien François Auzières heb ik, voorloopig, nog niet meer kunnen ontdekken dan hetgeen in *La France Protestante* der Frères Haag over hem te lezen staat, dat hij ouderling was der kerk van Montpellier en als haar afgevaardigde de Protestantsche synode te Sauve in 1570 heeft bijgewoond en zich daar sterk verzet heeft tegen het vertrek van den predikant Paya naar Nîmes, waarheen deze beroepen was. Pogingen om deze vrij onbeduidende gegevens

aan te vullen en, bijvoorbeeld, omtrent het letterkundig leven van den heer Auzière en zijn kring, of omtrent zijne betrekking tot de familie de Coligny, iets naders te weten te komen, zijn wel, op mijn verzoek, in het werk gesteld in het stedelijk en het departementaal archief der stad Montpellier. Maar tot dusverre heeft noch prof. Pellissier, noch hebben de archivarissen, de heeren Berthelé en Naud iets naders omtrent François Auzière gevonden. Intusschen blijven deze heeren diligent.

Verder is mij, door vergelijking van het schrift met authentieke brieven van Louise de Coligny uit verschillende tijden van haar leven, gebleken dat wijlen Dr. Campbell ten onrechte heeft gemeend dat fos. 61b tot 73a door Louise zelve beschreven waren. Van de hand der prinses is er in dit Album, behalve een titel, ‘L'apsence,’ en de namen van Maysonfleur, Duperron en Bertaut boven de van deze afkomstige gedichten, niets meer dan één Latijnsche versregel, onder het distichon waarin van vroeger liefdeleed sprake was, de regel, namelijk, ‘Arserat haec lachrimis mixta favilla meis’ waarin zij, door *Ardet* in *Arserat* te veranderen, blijkbaar bedoeld heeft die liefdesgeschiedenis naar een ver verleden te verwijzen. (Zie *de Gids* 1898 bl. 514 noot.)

Wat de in den bundel opgenomen gedichten betreft, zoo heb ik er twee van teruggevonden in een exemplaar van *Les Muses ralliées* van Despinelles van 1599, en wel de ‘Stances en faveur des filles contre les femmes’ (*De Gids* 1898 bl. 504) en de ‘Complainte aux Eaux chaudes des Monts Pyrénées’ (ibid.), dit laatste onder den titel ‘Constantes larmes du S.D.C. estant aux Bains des Monts Pyrénées.’ De initialen S.D.C. (Seigneur de C.....) verbergen natuurlijk den naam van den dichter. 't Is wel opmerkelijk, dat in Louise's Album die letters zijn weggelaten.

De beide gedichten van Bertaut, (zie *de Gids* 1898 blz. 513) heb ik kunnen vergelijken met de uitgegeven werken van den dichter en daarbij geconstateerd dat de afschriften in Louise's Album curieuse varianten bevatten, die, blijkbaar, een oudere redactie vertegenwoordigen dan die der oudste gedrukte uitgave, van 1601.

Ten slotte meen ik den dichter te hebben ontdekt van een sonnet, voorkomende op een der laatste bladen van het Album en waarvan slechts met een enkel woord melding is gemaakt in mijn *Gids*-artikel (t.a.p. blz. 514 noot). Ik verschoof destijds de vol-

ledige aanhaling van dit sonnet totdat het mij gelukt zou zijn den vermoedelijken dichter op te sporen. Nu ik op dit punt eene nogal waarschijnlijke gissing heb voor te dragen, druk ik het sonnet in zijn geheel hier af:

Race des dues Gaulois, Princesse, dont la gloire
Sera le saint émail qui dorera mes vers,
De qui le sacré nom, porté par l'Univers,
Doit être de nos ans la plus belle mémoire,

Tes yeux, divine ardeur, Princesse, m'ont fait croire
Qu'ainsi qu' à l'Ascréan[1] de lauriers toujours verds,
La Muse à mon réveil m'a les temples[2] couverts,
M'enyvrant du ruisseau qu'à Parnasse on va boire.

Ce vieux Caton François de qui j'ay pris naissance,
En son temps honora la perle de la France
De mille beaux escrits que pour elle il conceut.

Moindre en grandeur que luy, mais non pas en courage,
Si j'adore en mes chans le soleil de mon aage,
J'ay le nom, la fortune et la fureur qu'il eust.

In het eerste tercet is sprake van een ouden ‘Caton François’, uit wiens geslacht de dichter stamt en die in zijn tijd door vele fraaie geschriften ‘la Perle de la France’, d.i. eene der Fransche prinsessen die den naam ‘Marguerite’ gedragen hebben, heeft vereerd.

Het komt mij voor dat wij hier te denken hebben aan den beroemden kanselier Michel de l'Hospital, in 1573 overleden, nadat hij bij den moord van den Bartholomeus-nacht goedgunstig gespaard was geworden. Van dezen staatsman, die in zijn tijd algemeen geëerd was om de strengheid zijner zeden, zijn hoog plichtsgevoel, den ernst zijner levensopvatting, en wiens eerwaardig voorkomen reeds dadelijk een bijzonderen indruk maakte, zegt Brantôme: ‘C'estoit un autre censeur Caton celuylà.’ Boven een Latijnsch gedicht op den Bartholomeus-nacht, door dien kanselier vervaardigd

1) De Grieksche dichter Hesiodus.
2) = tempes, de slapen.

en dat na zijn dood voor het eerst werd opgeschreven (ik vond het in handschrift in het dagboek van Pierre de l'Estoile, dat te Parijs in de B.N. bewaard wordt), las ik deze woorden: ‘Poème Latin composé par Messire Michel de l'hospital, Chancelier de France, le Caton françois de nostre aage.’

Welnu, deze staatsman is in hooge mate bevriend geweest met Marguerite de Valois, hertogin van Berry, de eenig overgebleven dochter van François I, de latere gemalin van hertog Philibert van Savoye. Onder de Latijnsche brieven in versvorm die van hem bewaard zijn gebleven zijn er tien aan haar gericht. (Zie zijne (*Euvres complètes*, Paris, 1825, t. III). Nu moge ‘mille beaux escrits’ een wat overdreven uitdrukking zijn voor tien gedichten, toch is het zeer waarschijnlijk dat hier met ‘la perle de la France’ deze Marguerite bedoeld is geweest.[1)]

Michel de l'Hospital nu heeft een kleinzoon gehad, Michel Hurault de Belesbat, die kanselier is geweest van het koninkrijk Navarre en dien Henri IV belast heeft met zendingen naar Engeland en de Nederlanden. Het ligt dus voor de hand aan te nemen, dat deze Franschman, op een van zijn reizen, in aanraking is gekomen met de weduwe van Willem van Oranje en, bij die gelegenheid, haar den tol zijner hooge vereering betaald heeft door haar een Sonnet te wijden dat op een der laatste bladen van haar Poëzie-Album een plaats heeft gevonden. Daar deze afstammeling van ‘le vieux Caton François’ in 1597 overleden is, zoo moet dit Sonnet in het laatst der zestiende eeuw zijn vervaardigd. Louise heeft dus het Poëzie-Album dat haar in 1571 door den Hugenoot François Auzière van Montpellier vereerd was geworden, minstens een vijf-en-twintig jaren lang bewaard en bijgehouden.

A.G. v. H.

1) Ook andere dichters hebben haar bezongen, met name Joachim de Bellay, die haar in een ‘Epithalame’ noemt ‘La fleur des Marguerites, la perle des François.’

Muzikaal overzicht.

Maurice Kufferath. *Musiciens et Philosophes*. Paris, Félix Alcan. 1899.

Onder de schoone kunsten is er zeker geen, die tot zulke zonderlinge opvattingen en oordeelvellingen leidt, als de *Muziek*.

Wie zich als onzijdig opmerker in de muzikale wereld beweegt, kan zich daarvan overal overtuigen.

Het ergste is maar, dat zoo dikwerf op lichtvaardige wijze meeningen verkondigd worden door personen, die daarbij blijk geven, van de zaak niets af te weten, doch door hun beslisten toon indruk maken op de goedgeloovigen.

Tot deze categorie behooren, vreemd genoeg, ook philosofen, van wie men toch wel in de eerste plaats mag verwachten, dat zij over een zaak geen oordeel zullen uitspreken, zonder daarmede vertrouwd te wezen en er rijpelijk over te hebben nagedacht.

Wie hieraan nog mochten twijfelen, kunnen het leeren uit het boek van den heer Maurice Kufferath, waarvan de titel hierboven is opgegeven.

De genoemde Belgische auteur, die ook over onderwerpen welke de toonkunst betreffen, zeer verdienstelijke werken heeft geschreven en zich daarbij als een ijverig voorstander van den vooruitgang op dat gebied heeft doen kennen, zegt in het bedoelde werk, dat de philosofen zelden gelukkig zijn geweest, wanneer zij zich met de kunst in het algemeen en met de muzikale kunst in het bijzonder bezig hielden. Volgens hem, hebben zij dit gemeen met de advocaten, dat zij volstrekt geen angstvalligheid toonen, wanneer zij

een onderwerp behandelen, waarin zij weinig thuis zijn; en het vermakelijke daarbij is, dat, hoe meer zij daarbij den bal misslaan, des te grooter de zekerheid is, die zij in hun oordeel aan den dag leggen.

Dat ongeluk is ook aan een beroemd persoon, aan een diep denker van onzen tijd overkomen: aan graaf Leo Tolstoï. Ook hij heeft willen spreken over iets, waarvan hij niets wist, toen hij in zijn boek '*Wat is de Kunst*?' talrijke bladzijden aan de Muziek wijdde.

In Tolstoï's redeneering over de Kunst in het algemeen - zegt de heer Kufferath - is niet alles te verwerpen. Een man als hij kan niet iets schrijven, wat van het begin tot het eind zonder eenige waarde is; er komen in zijn boek vele treffende opmerkingen voor. Maar over het algemeen zijn zijne aesthetische denkbeelden niets minder dan nieuw en bijzonder onsamenhangend of tegenstrijdig.

Hij verkondigt stellingen, alsof die van hem waren, maar die men ook in de werken van Wagner en, nog vroeger, in die van Schopenhauer en Schiller of van andere denkers uit het begin der 19de eeuw kan vinden. Ongelukkigerwijs echter interpreteert hij de stellingen van die voorgangers op *zijn* manier en rukt ze uit hun verband.

Daarbij is hij onvast in zijn redeneering en menigmaal in contradictie met zichzelven. Hij begint bijv. met te zeggen, dat de aesthetica niet bestaat en de Kunst niet te definiëeren is, maar gaat dan later zelf een theorie der aesthetica en een definitie der Kunst verkondigen.

Het cardinale punt in Tolstoï's definitie van de Kunst is zijn bewering, dat de Kunst een sociale strekking heeft. Hij beschouwt haar als een middel van gemeenschap tusschen de menschen, of m.a.w. als een werkende kracht, die den mensch in staat stelt door zekere uiterlijke teekenen, die het nadenken opwekken, op zijne medemenschen invloed uit te oefenen, ten einde bij hen de gevoelens te doen ontwaken of te verlevendigen, die hij zelf ondervonden heeft.

Dat klinkt nu heel mooi, maar als definitie der Kunst is het gebrekkig. Tolstoï substitueert hier eenvoudig de werking aan de oorzaak. Volgens hem zou de Kunst niets anders zijn dan een

middel van overbrenging. Maar dat zijn het woord en het gebaar ook; zijn zij echter *de Kunst*? - ‘L'art n'est pas une fonction *sociale* - zegt de genoemde beoordeelaar van het boek van Tolstoï -. Il est d'abord et avant tout une fonction, une activité *vitale*; il a certes un rôle social, ainsi que toute activité humaine, mais ce rôle n'est qu'une conséquence, il n'est pas une source, il n'est même pas un but.’

Evenmin aanneembaar is Tolstoï's denkbeeld omtrent de verhouding tusschen Godsdienst en Kunst. Er bestaan talrijke en treffende punten van aanraking en overeenkomst tusschen godsdienstig gevoel en kunstgevoel, doch daarom gaat het nog niet aan - gelijk de heer Kufferath terecht opmerkt -, het eene uit het andere af te leiden en, zooals de Russische philosoof doet, er uit te besluiten tot de onderworpenheid der Kunst aan den Godsdienst. (Deze laatste hier niet genomen in den zin van dogma maar in dien van wetenschap van goed en kwaad, van religieuse conscientie van een tijdvak en van een menschenras.) De kunst is veeleer een onafhankelijke en volkomen spontane uitdrukking van godsdienstzin, gebaseerd op verklaring der natuur.

Uit de onjuiste voorstelling, die Tolstoï zich maakt omtrent de werkelijke verhoudingen tussschen Kunst en Maatschappij en Kunst en Godsdienst, vloeien al de paradoxen voort, die men in zijn boek aantreft.

Zoo zegt hij bijv.: ‘de kunst der *toekomst* moet *toegankelijk zijn voor allen*.’ Dit zal iedereen wenschen, en dit is ook ten allen tijde een der eischen voor wezenlijke kunst geweest. Maar wanneer hij zich die woorden ‘toegankelijk voor allen’, die hem, als socioloog, steeds voor den geest zweven, zoekt te verklaren, weet hij niet goed, hoe hij de aesthetische strekking daarvan zal omschrijven.

Hij begint met te zeggen, dat de kunst *eenvoudig* moet zijn, en dit zal men hem wel niet willen betwisten. Maar wanneer hij daarop laat volgen, dat alles, wat eenvoudig is, natuurlijk ook voor iedereen toegankelijk is, dan is dit niets minder dan juist.

Werken, waarin de aangewende middelen zeer gecompliceerd zijn, kunnen zeer gemakkelijk te begrijpen zijn; daarentegen kunnen werken, waarin de kunst hare middelen op eenvoudige wijze ten toon spreidt, en die dus in den eigenlijken zin des woords een-

voudig kunnen genoemd worden, langen tijd voor het groote publiek onbegrijpelijk zijn. Over het algemeen is dit het geval met de meesterstukken, door den menschelijken geest voortgebracht.

Het *eenvoudige* is, in algemeen menschelijken zin gesproken, *waar*, maar alles wat *waar* is, is daarom nog niet *eenvoudig*; en wel juist tengevolge van de hindernissen, die de dwaling de waarheid in den weg stelt. Daaruit volgt, dat hetgeen begrijpelijk zou voorkomen aan hem, wiens geest niet door dwaalbegrippen is beneveld, voor gecompliceerd en onbegrijpelijk gehouden zal worden door hem, bij wien dit wel het geval is.

Tot dezen behoort ook Tolstoï. Niet zonder eenigen grond veroordeelt hij het in de kunst, vooral bij die van de laatste tijden, dat zij veel te gecompliceerd is, dat zij te veel buitengewone middelen aanwendt, en juist daardoor duister en onbegrijpelijk wordt, behalve voor een klein getal uitverkorenen; maar in het kiezen van zijne voorbeelden is hij al heel ongelukkig.

Zoo noemt hij als type van hetgeen hij een namaaksel van kunst noemt, van hetgeen hij beschouwt als een gecompliceerde, een anti-sociale, ja een anti-humane kunst, een kunst die niet voor allen toegankelijk is: de *Negende Symphonie* van Beethoven. Hooren wij, wat hij van dezen grooten meester der toonkunst zegt:

‘Niets is meer typisch dan wat met Beethoven het geval is. Onder zijne toonscheppingen zijn er, die, afgezien van den steeds onnatuurlijken (!) vorm, wezenlijke kunstwerken zijn. Maar hij werd doof, kon niets meer hooren en begon toen vreemdsoortige, ziekelijke werken te schrijven waarvan de beteekenis dikwijls duister blijft. Ik weet wel, dat de musici bijna hooren wat zij lezen, maar de tonen, die men in zijn verbeelding hoort, kunnen toch nooit de werkelijke tonen vervangen; elk componist moet zijn werk hooren, om er den noodigen vorm aan te kunnen geven. Daartoe was Beethoven echter niet in staat, daar hij doof was..... De negende symphonie wordt voor een der grootste kunstwerken gehouden. Om te beoordeelen, in hoeverre dit juist is, stel ik mij in de eerste plaats deze vraag: Wekt dit werk een godsdienstig gevoel van hoogere orde op? Ik antwoord daarop aanstonds ontkennend, daar de muziek, uit haren aard, zulke gevoelens niet vermag op te wekken (!). Dan vraag ik mij af, of deze symphonie geen andere hoedanigheid bezit, die haar tot *goede kunst* kan stem-

pelen, bijv. deze, dat zij alle menschen tot één gevoel vereenigt. Ook hierop moet ik in ontkennenden zin antwoorden, want in plaats van in deze symphonnie gevoelens te ontdekken, die de menschen vereenigen, zie ik er niets anders in dan een onnatuurlijk, lang en duister werk, waarin eenige korte, betrekkelijk heldere gedeelten als het ware verdrinken in het onbegrijpelijke, en dat volstrekt niets zegt aan hen, die helder van geest en niet door een langdurige hypnotiseering voorbereid zijn. Ik moet daaruit dus de gevolgtrekking maken, dat deze symphonie tot de *slechte kunst* behoort.

Door een zonderling toeval drukt het gedicht van Schiller, dat in het laatste deel der symphonie is opgenomen, de gedachte uit, dat het gevoel (in casu de *vreugde*) alle menschen vereenigt en in hen de liefde wekt. Maar behalve dat dit gedicht eerst aan het einde der symphonie wordt gezongen, beantwoordt de muziek der geheele symphonie volstrekt niet aan de door Schiller uitgedrukte gedachte, want het is een muziek, die niet alle menschen maar slechts enkelen hunner vereenigt en die zij derhalve van de overige menschheid afscheidt.' -

Aldus Graaf Tolstoï. - Hij blijft hier ten eenenmale in gebreke ons te verklaren, waarom de muziek der Negende symphonie de menschen isoleert in plaats van hen te vereenigen; en terecht vraagt zijn beoordeelaar: Heeft hij zich dan nooit kunnen overtuigen van de groote uitwerking, die dit toonstuk zelfs op het meest gemengde publiek heeft?

Er is zeker onder de symphonieën van Beethoven geen toonschepping, die zoozeer door eenvoud en helderheid der ideeën uitmunt als de Negende Symphonie. Waar vindt men een thema, dat meer door zangrijkheid treft dan dat van het *Adagio*, een meer wegsleepende rythmische melodie dan die van het *Scherzo*, een eenvoudiger en, in de goede beteekenis van het woord, meer populair gezang dan van het lied 'An die Freude'?

Het oordeel van Tolstoï over deze grootsche schepping van Beethoven laat zich alleen hierdoor verklaren, dat hij in plaats van te hooren, slechts gelezen zal hebben. Hij zal boeken geraadpleegd hebben; hij zal gelezen hebben dat de Negende symphonie door Beethoven's tijdgenooten beschouwd werd als een onbegrijpelijk werk. Daar hij echter zelf niet in staat was, er uit een muzikaal

oogpunt een oordeel over te vellen, en niet wist, waaruit de dwaling van Beethoven's tijdgenooten voortvloeide, zal hij de onbegrijpelijkheid die vroeger door een weinig helderziende kritiek aan het werk verweten werd, eenvoudig volgens zijne persoonlijke inzichten hebben uitgelegd.

Meer dan vreemd is het zeker, dat Tolstoï, na aan de Negende symphonie den titel van 'Kunstwerk' geweigerd te hebben, dezen titel toekent aan sommige préludes van Chopin. Voorzeker verdienen de meeste werken van Chopin dien naam, maar dan wegens de hooge poëzie die er in ligt. Het gaat volstrekt niet aan, ze te rangschikken in de categorie van toonscheppingen, die voor allen toegankelijk zijn. Als er een kunst is, die geheel en al een persoonlijk karakter draagt en volstrekt ongeschikt is om door iedereen begrepen te worden, dan is dit zeker de kunst van Chopin.

Volgens Tolstoï levert Beethoven dus in de meeste zijner werken een namaaksel van kunst. Maar de groote meester der symphonie is in dit opzicht niet de eenige aangevallene; ook Richard Wagner treft een dergelijk verwijt, en wel in nog sterker mate.

'*Het werk van Wagner, volmaakt model van namaaksel der kunst*'. Zoo luidt het opschrift van het hoofdstuk, dat de Russische philosoof in zijn boek 'Wat is de kunst?' aan den hervormer der muzikaal-dramatische kunst wijdt.

Dit hoofdstuk heeft het meeste opzien gebaard; het is als het ware de *clou* van de genoemde pennevrucht van Tolstoï, en juist daaruit kan men zich het best een denkbeeld vormen van de wijze, waarop de philosoof te werk gaat.

Om te bewijzen, wat hij in het opschrift van dit hoofdstuk verkondigt, begint hij met Wagner te rekenen tot de school der 'nabootsers van de ziekelijke werken van Beethoven' en voegt daaraan het verwijt toe, dat de Bayreuther meester nog veel vreemder muziek is gaan schrijven, daarbij steunende op de mystieke theorie van Schopenhauer en op een zelf uitgedacht systeem van vereeniging van alle kunsten.

'Het grondbeginsel van Wagner - zegt de Rus - is, zooals men weet, dat in een opera de muziek de dienares der dichtkunst moet zijn en tot zelfs de kleinste nuancen van het gedicht moet weergeven. Dit beginsel is verkeerd, want elke kunst heeft haar

eigen, goed afgebakend domein, en indien twee kunsten zich voor een oogenblik in een en hetzelfde werk vereenigd openbaren, zooals dit het geval is in de opera, dan is een van de twee noodwendig onderworpen aan de ander.'

Natuurlijk is zulk een beginsel verkeerd; maar Wagner heeft er nooit aan gedacht het toe te passen. Wij weten juist het tegendeel, en daarom klinkt dit 'zooals men weet' van den Russischen philosoof al heel dwaas. Men voelt uit zijn redeneering al dadelijk, dat hij noch de theoretische geschriften van Wagner gelezen, noch diens dramatische werken bestudeerd heeft. Hij praat er over, gelijk de heer Kufferath het op een andere plaats eigenaardig uitdrukt, met de volslagen incompetentie van een blinde, die een oordeel over een Rembrandt zou uitspreken. Nooit heeft Wagner gesproken van ondergeschiktheid van de eene kunst aan de andere, van de muziek als *dienares* der dichtkunst.

Daar hij volstrekt niet op de hoogte is van Wagner's denkbeelden, en die slechts kent volgens de verkeerde uitleggingen, die de tegenstanders van 's meesters kunst in Rusland er opzettelijk aan gegeven hebben, vormt Tolstoï zich een geheel verkeerd begrip over die kunst, en gaat daarover dan redeneeren met de kalmte en zekerheid van iemand, die zich van niets verkeerds bewust is.

Zoo komt hij er toe, in de werken van Wagner niets anders te willen zien dan een kunstmatige aanpassing van twee verschillende kunsten aan elkander.. Hij zegt: 'Een der eerste voorwaarden voor een kunstschepping is de volkomen onafhankelijkheid van den kunstenaar. Nu is echter de noodzakelijkheid, om een muzikaal werk aan een werk van een andere kunst aan te passen, een dwang, die elke scheppende kracht vernietigt. Daarom zijn dergelijke aanpassingen geen kunst, maar eenvoudig kunst-nabootsing, evenals de muziek in het melodrama bijv. En de werken van Wagner behooren tot diezelfde categorie.'

Uit die redeneering trekt Tolstoï de conclusie, dat Wagner het volmaakte model van een namaaksel van kunst is. Behoeft er op gewezen te worden, dat in die conclusie de uitdrukking van een verbazend groot wanbegrip ligt? Terecht laakt de heer Kufferath het in den Russischen schrijver, dat deze zich zelfs niet de moeite gegeven heeft om de ideeën en de werken van Wagner te bestudeeren en onder die omstandigheid toch een oordeel is gaan vellen,

dat tot niets leidt, daar het onjuist is. En kon men deze oordeelvellingen nog maar gelijkstellen met naïeve indrukken van een dilettant, die eenvoudig zegt, wat hij ondervonden heeft! Maar neen, zoo bescheiden is Tolstoï niet. Hij is niets minder dan naïef hij discuteert, hij redeneert, hij wil bewijzen. Hij, die zooveel kwaads te vertellen heeft over de critici, die hij beschouwt als ‘dwazen, welke over wijzen oordeelen’, bemerkt niet, dat hij in een van hun ergste fouten vervalt, namelijk die van op een toon van gezag over kunstzaken te spreken, zonder behoorlijke voorbereiding. En wat Wagner betreft blijft dit niet bij algemeene opmerkingen over diens kunst, maar begeeft hij zich ook in de quaesties der techniek, waarin hij nog meer incompetent is dan in de aesthetische materie. Van 's meesters muziek zegt hij, dat haar de voornaamste hoedanigheid van een echt kunstwerk ontbreekt, namelijk: *eenheid*, d.w.z. een zoo nauwe samenhang der deelen, dat men aan het minste détail niet raken kan zonder dat het geheele werk instort.

Moet men nog aantoonen, dat Tolstoï niet het minste idee heeft van een Wagnersche partituur? - Wat in het werk van Wagner algemeen bewondering wekt bij hen die het kennen en gehoord hebben, is juist de helderheid en het streng logische van den muzikalen opbouw. Men mag het eens zijn of niet eens zijn met de onderwerpen daarvan, met 's meesters tendentiën en theoriën - wat nimmer een criticus hem heeft kunnen verwijten, dat is wat juist Tolstoï hem verwijt: gebrek aan eenheid en samenhang.

En nog verder gaat de Russische philosoof. Hij beweert, dat het in de laatste werken van Wagner mogelijk is, allerlei soort van veranderingen te maken, door bijv. voorop te zetten wat achteraan komt of vice versa, *zonder dat de muzikale beteekenis er door gewijzigd wordt*. Misschien heeft een grappenmaker onder de musici zulk een experiment (dat men trouwens ook op werken van andere meesters kan aanwenden) eens in tegenwoordigheid van Tolstoï gedaan, maar zich daaruit dan een ernstige overtuiging te scheppen en die als zoodanig publiek te verkondigen, is toch wel wat al te dwaas.

Om de maat vol te meten, levert Tolstoï dan nog een tegenhanger van zijne beschouwingen over de Negende Symphonie en

beschrijft hij een voorstelling van Wagner's *Siegfried*, die hij eens in Moskou heeft bijgewoond.

Men had hem gezegd, dat men Wagner niet alleen kon beoordeelen door zijne gedichten te lezen, maar dat men zijne werken ook in het theater moest gaan zien. Welnu, dat deed Tolstoï dan ook, hoewel hij er anders zelden kwam.

Hij geeft dan een onsamenhangend verhaal van hetgeen hij op het tooneel waarnam, en doorvlecht dat met *would be* aardigheden. Uit niets blijkt, dat hij zich eenige moeite heeft gegeven om den zin van gedicht en muziek te begrijpen; geen wonder dan ook dat hij dienaangaande tot de meest vreemde conclusiën komt. Merkwaardig of liever verbazingwekkend is wat hij van de zoo aangrijpende scène in het tweede bedrijf zegt, die geen publiek onverschillig laat en waarover een zoo groote bekoring ligt uitgespreid.

'Siegfried legt zich aan den voet van een boom neder, in een houding, die voor schoon moet doorgaan, en nu eens spreekt hij in zichzelven, dan weder zwijgt hij. Hij droomt, hij luistert naar het gezang der vogelen en wil hen nabootsen. Met zijn zwaard snijdt hij een twijg van den boom af en maakt daarvan een fluit. De zon stijgt hooger en hooger, de vogels kwelen. Men hoort in het orkest geluiden, die hen nabootsen en zich vermengen met andere, die de woorden van Siegfried begeleiden. Maar Siegfried speelt slecht op de fluit, en begint daarom op zijn hoorn te blazen. Dit tooneel is onverdragelijk. Geen spoor van muziek, d.w.z. van de kunst om de gewaarwordingen van den auteur op den hoorder over te brengen. Nooit heeft men zoo iets antimuzikaals bedacht.'

Nooit - roept hier de beoordeelaar van Tolstoï zeer terecht uit - heeft men grooter buitensporigheid bedacht dan dit oordeel der onwetendheid. Na zulk een uitspraak is het duidelijk, dat de muzikale kunst voor Tolstoï een gesloten boek is!

Maar dat belet hem volstrekt niet, de melodische en harmonische vinding van Wagner te critiseeren. Men oordeele:

'Uit een muzikaal oogpunt beschouwd is het (namelijk het bedoelde tooneel in *Siegfried*) volkomen onbegrijpelijk. Nu en dan brokstukken, die muzikale ideeën doen verwachten, maar welke verwachtingen niet verwezenlijkt worden; en deze vluchtige opwel-

lingen worden dan nog dermate geneutraliseerd door tegenovergestelde effecten en door het onbehagelijk gevoel, dat de onwaarschijnlijkheid der handeling opwekt, dat het moeielijk is, ik zeg niet er door getroffen te worden, maar ze eenvoudig op te merken. De muziek wijkt van alle tot dusver toegelaten wetten der harmonie af, er ontstaan geheel onverwachte en nieuwe modulatiën (wat heel gemakkelijk is in een gedesorganiseerde muziek), ook de dissonanten zijn nieuw, en dat alles wekt de belangstelling op.'

Waarlijk, de philippica, die de heer Kufferath aan het slot zijner beschouwingen over Wagner en Tolstoï tegen den Russischen philosoof houdt, is wel verdiend.

Dat Tolstoï - zegt hij - den spot drijft met hen, die 'zich door dit namaaksel van kunst laten inpakken'; dat hij zich vroolijk maakt over diegenen, welke zich altijd aansluiten bij hen, die hun meening op den luidsten en stelligsten toon verkondigen, kan er meê door. Maar dat hij, na dusdanige bewijzen van onwetendheid, inbeelding en slechten smaak te hebben gegeven, zich nog vermeet, over de kunst als een profeet te spreken, als moralist op te treden tegenover de kunstenaars van zijn tijd, de meest verheven werken van het verleden en het heden te bekladden, en zich voor te doen als een hervormer, een denker, wiens overwegingen en onderzoekingen er toe geleid hebben, ons de eenige ware kunst te doen kennen, de eenige kunst die waarlijk groot is en onze bewondering verdient - dat is meer dan men van de pretentie van een philosoof had kunnen verwachten.

In Friedrich Nietzsche geeft de heer Kufferath ons een ander beeld van een philosoof, die zich over muziek heeft uitgelaten.

De denkbeelden van Nietzsche over de toonkunst zijn even paradoxaal als die van zijn Russischen collega, doch hij had dit voor, dat hij van muziek wat wist. Hij had goede muzikale studiën doorgemaakt, speelde tamelijk goed klavier en had zooveel van de harmonie geleerd, dat hij kon componeeren. Er is zelfs één compositie van hem in het licht gegeven, onder den titel: *Hymnus auf das Leben, für gemischten Chor und Orchester*.

Ik heb hier in den verleden tijd gesproken, omdat Nietzsche, hoewel nog tot het land der levenden behoorende, toch voor de

wereld reeds sedert lang dood is. Sedert meer dan tien jaren is hij in zijne verstandelijke vermogens gekrenkt, en tot dusver is er geen hoop op herstel.

De muzikale studiën van Nietzsche en zijn tijdelijke omgang met Richard Wagner hebben hem zeker eenige meer heldere opvattingen omtrent quaesties van muzikale aesthetica gegeven dan die van zijn Russischen collega. Evenwel heeft hij nimmer getracht, zijne denkbeelden dienaangaande in een boek samen te vatten. Hij heeft ze hier en daar in verschillende geschriften verspreid, zonder verband met elkander en naar gelang zij hem geïnspireerd werden.

Een enkel van zijne geschriften heeft in zekeren zin het karakter van een doorloopende studie over aesthetica, en dit is de brochure, die hij in 1872 uitgaf onder den titel: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*. Nietzsche was toen professor in de Letteren aan de universiteit te Basel. Op dat oogenblik stond hij ook in betrekking met Wagner, met wien hij een paar jaren te voren kennis had gemaakt, en dien hij in diens villa te Triebschen bij Luzern dikwijls bezocht.

Eigenlijk gezegd, is genoemd geschrift van den philosoof en philoloog Nietzsche niet veel anders dan een aanvullend hoofdstuk van Wagner's werk *Oper und Drama*. Hij vat daarin de geliefkoosde stelling van Wagner omtrent de noodzakelijkheid van eenheid in het muziekdrama weder op; hij doet eveneens uitkomen, dat het verval der Grieksche tragedie te wijten is aan de scheiding der twee elementen, waaruit zij bestond, namelijk *muziek* en *dichtkunst*, en concludeert dan, dat Wagner, door in zijn kunstwerk die beide kunsten weder te vereenigen, de tragedie in haar vroegeren toestand bracht en uit den geest der Muziek de tragedie, die sedert eeuwen verloren was gegaan, weder deed geboren worden.

Hier is Nietzsche de volmaakte tegenvoeter van Tolstoï. Hier, en ook in andere geschriften, die hij tot aan den zomer van 1876 - het jaar der eerste voorstelling te Bayreuth - aan Wagner en diens kunst wijdde, is Nietzsche steeds vervuld van het groote werk van den Bayreuther meester en geeft hem dit aanleiding tot zeer juiste en dikwijls treffende opmerkingen. Hoe juist en treffend is o.a. de volgende beschouwing over de wonderbaarlijke verscheidenheid en buigzaamheid der uitdrukking bij Wagner:

‘De taal in *Tristan* verschilt evenzeer van die der *Meistersinger* als de muziek van Tristan van die der Meistersinger. Het zijn twee werelden, waarin alles verschilt: de vorm, de kleur, de compositie, de ziel. Alleen Wagner heeft het wonder weten tot stand te brengen, voor elk zijner werken een nieuwe taal te vinden. En als men voor zulk een kunnen staat, hoe kan men zich dan nog ophouden bij de blaam van hen die het duistere of vreemde in sommige détails der uitdrukking critiseeren. Men moet niet vergeten, dat de drama's van Wagner niet gemaakt zijn om gelezen te worden en zij dus niet die soort van duidelijkheid dulden, die onmisbaar is bij gesproken drama's. Deze werken op ons alleen door de woorden en denkbeelden. De hartstocht daarentegen spreekt niet; zij drukt zich niet in sententiën uit. Vandaar dat de dramaturgen pogingen doen om de grenzen der spreektaal te overschrijden, ten einde de hartstocht sterker uit te drukken, om de woorden sterker te kleuren, de accenten te versterken; hetgeen niet nalaat ons een indruk van onnatuurlijkheid, van onechtheid te geven. Wagner alleen heeft dat probleem weten op te lossen; zijne personen drukken zich in drieërlei vorm uit: in woord, mimiek en muziek; en aan de muziek heeft hij de zorg toevertrouwd om de hartstocht onmiddellijk van het gemoed van zijn held in dat van het publiek over te brengen. Deze drie factoren, welke tegelijkertijd op het gemoed van den toehoorder en toeschouwer werken, brengen hem in een geheel nieuwen toestand; zij geven hem den indruk, alsof hij eensklaps tot een schooner en volmaakter leven ontwaakte.’

Dergelijke treffende opmerkingen vindt men meer in de bedoelde geschriften van Nietzsche. Het is maar jammer, dat hij het, wat zijne beschouwingen over muziek betreft, niet bij deze werken heeft gelaten, want wat hij in dit opzicht later leverde, kan zeker niet strekken om zijn roem te verhoogen.

De man, die in zijn boek *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* zoo duidelijk blijk gegeven had, hoe hij het kunstwerk van Wagner begreep en dit nog nader getoond had in het boek *Wagner in Bayreuth*, dat in 1876, aan den vooravond der opvoeringen van den *Ring des Nibelungen* verscheen en door den meester met groote vreugde ontvangen was - die zelfde man is de eerste geweest, die gezegd heeft ‘*Wagner est un névrosé, un décadent*.’

Het is een zonderlinge geschiedenis, die vriendschap tusschen Wagner en Nietzsche, en zij heeft reeds meer dan eens aanleiding gegeven tot commentaren.

Wat Nietzsche betreft, staan wij hier eenigszins voor een psychologisch raadsel. Moet men in den plotselingen omkeer van zijne meening ten opzichte van den hervormer van het toondrama reeds een voorteeken zien van de ziekte, die hem later trof? Is die omkeer een gevolg geweest van teleurstelling en gekrenkte eigenliefde? - Wie zal het met zekerheid kunnen zeggen!

Wat dit laatste aangaat, mag men wel met eenigen grond aannemen, dat Nietzsche met zijn propaganda voor Wagner (want zoo kan men zijn arbeid wel noemen) nog iets anders op het oog heeft gehad dan de verheerlijking van zijn vriend. Zijn streven was, dat Wagner en de Wagnerwereld zouden erkennen, welk aandeel hem, volgens zijne meening, in de Bayreuther onderneming toekwam. Hij was overtuigd, met Wagner te hebben samengewerkt en door *zijn* arbeid deze theatrale onderneming tot een grootsch aesthetisch-philosophisch kunstwerk te hebben verheven. Maar die erkenning kwam niet, en de ontgoocheling was bitter.

Zóó kan men zich den plotselingen omkeer, die er in Nietzsche's gevoelens voor Wagner en zijne kunst plaats had, verklaren. Ik zeg: *kan*; want natuurlijk is het onmogelijk hier met eenige zekerheid te spreken. Het moet bij vermoedens blijven. De heer Kufferath geeft er een andere lezing aan doch zegt eerst nog iets over de brochures, die blijkbaar het gevolg zijn der vervlogen illusies van Nietzsche en tien jaren later onder de titels van *Der Fall Wagner* en *Nietzsche contra Wagner* zijn verschenen. Deze brochures komen hem voor, het werk te zijn van een geest, die reeds aan het vervliegen is, en ik geloof, dat men hem dit veilig kan toegeven.

De twee brochures zijn eigenlijk twee pamfletten, die bijzonder scherp zijn. Er is nog veel leven in en hier en daar treft men nog groote lichtpunten aan. Overigens echter is er geenerlei leidende gedachte in te vinden en heerscht er de meest volstrekte wanorde in beschouwingen en feiten.

Nietzsche begint met zichzelven geluk te wenschen, dat hij van de Wagnerziekte genezen is, en vertelt ons dan in vertrouwen,

dat hij voor de twintigste maal *Carmen* van Bizet is gaan hooren. Wagner tegenover Bizet dus!

'Hoe volmaakt worden wij door zulk een werk als *Carmen*, - roept hij uit - men wordt daarbij zelf een meesterstuk. Elken keer dat ik *Carmen* hoorde kwam ik mij beter philosoof voor dan vroeger. De klank van Bizet's orkest is bijna de eenige, dien ik nog verdraag. Die andere orkestklank, die tegenwoordig den boventoon voert, die van Wagner, brutaal, onnatuurlijk en naïef te gelijk, hoe hinderlijk is hij mij! Ik noem hem *Sirocco*. De muziek van Bizet daarentegen komt mij volmaakt voor. Zij is rijk en zegt precies wat ze wil; zij is derhalve het tegendeel van dien polyp: *de oneindige melodie* van Wagner. Heeft men ooit op het tooneel meer smartelijke, meer tragische accenten gehoord? En hoe worden ze verkregen? Zonder grimassen, zonder valsche munt. Deze muziek verlangt een intelligenten, ja zelfs muzikalen toehoorder; ook daarin verschilt zij van die van Wagner, die, wie hij overigens ook moge zijn, voorzeker het meest onbeleefde genie der wereld is....

Nogmaals, ik voel, dat ik een beter mensch wordt, wanneer Bizet tot mij spreekt. Ook een beter muzikant, een beter toehoorder.... Bizet maakt mij vruchtbaar. Alles wat goed is maakt mij vruchtbaar.'

Ziedaar een staaltje van den inhoud en den stijl der anti-Wagnersche werken van Nietzsche. Voorzeker is de componist van *Carmen* een der meest belangwekkende figuren in de muziekgeschiedenis van de tweede helft der negentiende eeuw, maar het is er ver van, dat hij tot een der onmisbare figuren daarvan zou behooren. Beproef daarentegen eens, Wagner weg te laten. Het verband zou verbroken zijn.

De heer Kufferath gaat nog verder. Hij zegt dat noch Bizet noch *Carmen* zouden bestaan zonder Wagner. Indien Bizet de partituur der *Meistersinger* niet gekend had, zou hij de partitie van *Carmen* nooit geschreven hebben, en zijn geheele kunst heeft, in tegenstelling van het beweren van Nietzsche, zoo weinig zuidelijks, dat zij zeer direct uit Germaansche bronnen vloeit; uit Mozart, uit Beethoven, en zelfs uit Schumann en Mendelssohn, wat begrijpelijk is bij een leerling van Gounod.

Voor Nietzsche is Wagner niets anders dan een zieke, een *décadent*, en al de helden en heldinnen van zijne stukken vormen niets anders dan een museum van zieken.

Hoe is het mogelijk! - roept de schrijver van het hier besproken boek uit. Siegfried, Brünnhilde, Sieglinde en Siegmund, Lohengrin, Ortrud en Telramund, Hans Sachs, Walter en Eva, Parsifal en Gurnemanz, Tristan en Isolde! Nietzsche, die onophoudelijk klaagt over den toestand van zijne zenuwen, heeft hij ooit geweten wat gezondheid was, en heeft hij ooit kunnen begrijpen, welke gezondheid en kracht er in deze groote tooneelfiguren ligt?

Over de muziek van Wagner sprekende, maakt hij het niet beter en vervalt hij in dezelfde wartaal als Tolstoï. Ironisch zegt hij: 'De goede zijden van het contrapunt kan men missen, men behoeft niets geleerd te hebben, wanneer men passie bezit. Laat ons de schoonheid wantrouwen, en vooral de melodie. Niets is gevaarlijker dan een fraaie melodie. Niets bederft stelliger den smaak. Wij zijn verloren, waarde vrienden, wanneer men weer van de fraaie melodiën gaat houden!' Zoo wordt hier een variatie geleverd op het oude thema, dat de muziek van Wagner anti-melodieus zou zijn.

Ook de stijl moet het ontgelden. Daarvan zegt Nietzsche: 'Waaraan erkent men elk verval in de literatuur? Daaraan, dat er in het geheel geen leven meer zit. Al het leven gaat in de onderdeelen, in de kleinste organen zitten. Wilt ge Wagner bewonderen, zie hem dan aan het werk: hoe hij alles afscheidt en tot kleine deelen vormt. Daaraan alleen besteedt hij zijn kracht; de rest deugt niets. Wagner is alleen bewonderenswaardig, alleen sympathiek in de conceptie der détails; daarin is hij een meester van den eersten rang. In de muziek is hij onze onze grootste miniaturist.'

En dat wordt gezegd van den schepper van tooneelen als de aankomst van den zwaan in *Lohengrin*, de finale van het eerste bedrijf van *Tristan und Isolde*, de dood van Isolde, het afscheid van Wotan en Brünnhilde, het afscheid van Siegfried en Brünnhilde, de machtige ensembles in de verschillende bedrijven der *Meistersinger*, de 'Gralszenen' in *Parsifal*! Dat alles zou miniatuurwerk zijn, een kunst waarin het détail domineert en waaraan leven ontbreekt!

Nietzsche zegt, dat men medelijden moet hebben met zooveel

zwakheid als uit Wagner's manier blijkt, maar men moet liever medelijden hebben met iemand, die er toe komen kan, zoo iets ongerijmds te zeggen. Niet bij Wagner berust de zwakheid, maar bij den ongelukkigen schrijver, die in het doolhof zijner denkbeelden geen weg meer weet en van de eene contradictie in de andere vervalt. Want, nadat hij ons heeft verklaard, dat de kunst van Wagner een *loupe* is, die vergroot, tracht hij ons nu weer wijs te maken, dat zij een kunst is, die zich alleen maar met het kleine bezighoudt.

'Niets anders dan korte phrasen van vijf tot vijftien maten vindt men in Wagner's werken', schrijft hij verder. Hij schijnt dus niet te weten, dat muzikale phrasen van vijftien maten - of liever van zestien - de langste zijn, die men in de muziek kent, en dat er in de geheele geschiedenis der toonkunst niet veel voorbeelden van zulke lange melodieën zijn, d.w.z. van zulke muzikale phrasen, die zoo wijd uitgesponnen worden, zonder dat deelen ervan worden herhaald. In Wagner's drama's ontmoet men enkele van die lange phrasen, en dit is juist een schitterend bewijs van zijne groote lyrische vindingskracht, van zijn talent in het scheppen van melodieën.

Maar Nietzsche geeft het zoo gauw nog niet op. Hij vraagt zich zelf af, of Wagner werkelijk *musicus* is. En dan antwoordt hij: in elk geval was hij ook nog wat anders, en wel: een onvergelijkelijk comediant, het wonderbaarlijkste theatergenie dat Duitschland gehad heeft. Zijn plaats is elders dan in de geschiedenis der muziek; men moet hem niet samenkoppelen aan de groote genieën op het gebied der toonkunst, niet spreken van Wagner *en* Beethoven. Hij werd musicus, hij werd dichter omdat de tiran in zijn binnenste - namelijk zijn theatergenie - hem daartoe dwong.

Dit laatste zou men, desnoods, nog kunnen toegeven; het dramatisch genie zou men bij Wagner als overwegend kunnen aannemen. Maar niet in *dien* zin wordt het door Nietzsche bedoeld. Hij bedoelt niet het dramatisch genie, maar den zin voor al het valsche en onnatuurlijke in de theatrale kunst.

Mij dunkt, dat wij het er nu wel bij kunnen laten, en dat het medegedeelde voldoende zal zijn om aan te toonen, in hoeverre na verloop van tijd het blaadje bij Nietzsche is omgekeerd.

Ik schreef deze verandering daaraan toe, dat Nietzsche van de zijde van Wagner en de Wagnerwereld niet de erkenning ten deel viel, waarop hij als vermeende arbeider aan het grootsche werk te Bayreuth had gehoopt.

De heer Kufferath heeft echter een andere lezing. Hij meent, dat de brochures Der *Fall Wagner* en *Nietzsche contra Wagner* niets anders zijn dan een wraakoefening. De hoogmoed van den philosoof, van den man, die heel kalm van zich zelven zeide, dat hij aan de Duitschers de diepzinnigste boeken had gegeven; die aan zichzelven dacht, toen hij schreef, dat hij slechts één toonkunstenaar kende, die heden ten dage nog in staat is een ouverture uit één stuk te vervaardigen; de gekwetste ijdelheid van den dilettant wiens compositie-proeven eens de lachlust van Wagner opwekten, die van hem als musicus geen grooten dunk had - dat alles zou Nietzsche bij het schrijven dezer pamfletten geïnspireerd hebben.

Het is zeer wel mogelijk, dat hierin de ware oorzaak der latere vijandigheid van Nietzsche tegen Wagner verborgen ligt. In elk geval acht ik deze lezing veel aannemelijker dan den glimp, dien vrienden en leerlingen van den philosoof aan de zaak hebben gegeven. Zij beweerden, dat Nietzsche en Wagner tot elkander werden aangetrokken door de illusie van geestverwantschap, en dat daarop van weerszijden bewondering en vereering volgden. Doch daarna ontstond er bij Wagner wantrouwen en bij den anderen vriend steeds toenemende twijfel over de waarde van de denkbeelden, van de gevoelens en zelfs van het werk van hem, wien hij nog kort te voren bewondering en vereering toedroeg, totdat zij eindelijk beiden begrepen, dat scheiding onvermijdelijk was, en daarin berustten.

Neemt men zoo iets aan, dan zou het toch zeker de latere handelwijze van Nietzsche tegenover Wagner niet kunnen rechtvaardigen. Ik geloof echter, dat aan die handelwijze niets anders te gronde ligt dan gekrenkte trots, uit welke oorzaak dan ook; en dat de polemiek tegen den meester den leelijken vorm heeft aangenomen, dien wij uit de genoemde anti-Wagnersche geschriften hebben leeren kennen, is ongetwijfeld daaraan toe te schrijven, dat bij het opstellen van die pamfletten bij Nietzsche reeds de kiemen.

voorhanden waren van de vreeselijke ziekte, die hem later trof

De twee portretten van over muziek schrijvende philosofen, die de heer Kufferath laat zien, zijn zeker niet fraai te noemen, maar zonder aan de waarheid te kort te doen, kan men ze wel niet anders teekenen. Gelukkig heeft hij er eigen beschouwingen over de kunst aan toegevoegd, die zijn boek zeer lezenswaardig maken.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

25 Februari.
In afwachting.

Nu is het voorspel van den oorlog afgeloopen, en de strijd om het leven begint. De keffers, die den strijd openden, hebben de plaats geruimd voor den grooten buldog, die zich vast heeft gebeten in zijn prooi: hij zal niet loslaten voordat zijn kop vermorzeld is of zijn slachtoffer is doodgebloed.

Wij hebben dagen van spanniug doorleefd, gedurende het verloop van deze maand, wij allen, die den krijg in Zuid-Afrika volgen alsof hij onder onze oogen plaatsgreep en ons eigen lot op 't spel stond; maar in de komende maand staan er andere dagen van nog grooter spanning voor ons te wachten.

Een nieuwe geest is ontegenzeggelijk, sinds de komst van Roberts en Kitchener, in de leiding van den oorlog gevaren. In plaats van troepen, die zich, de een voor de andere na, lieten afslachten en wegmaaien, zijn groote massa's getreden, die met verwonderlijke snelheid onverhoeds naar de beslissende punten van het terrein worden gestuurd. Kimberley werd ontzet als door een tooverslag, en de belegeraars werden de omlegerden. Nog kan men geen juist oordeel vellen over de Engelsche manier van krijgvoeren. De militaire autoriteiten in Europa durven zich tot nu toe niet uitspreken of men hier te doen heeft met een geniaal beleid en een geweldige doorzettende stuwkracht, of wel met een stoutheid, die uitputting in haar gevolg moet hebben, tegenover de taaiheid van een leuk heldenvolk, dat met onverschrokkenheid voor zijn vader-

landschen grond vecht. Maar zeker is het, dat een nieuwe periode is geopend.

Roberts en Kitchener vullen elkander, wat hun persoonlijkheid betreft, goed aan. De eerste is de geniale, gelukkige, populaire bevelvoerder; Kitchener, daarentegen, is de stroeve man van weinig woorden en van sprekende daden, heel sober in zijn bevelen, maar hij rekent er op dat zij tot het uiterste toe zullen worden volvoerd. Zij zullen zich nu gaan meten met de twee Boerengeneraals, Joubert en Cronjé. Wanneer 't niet zoo'n schrikkelijk schouwspel was, zou men het een belangrijk drama kunnen noemen: de aanval geleid en de verdediging gevoerd door meesters in hun vak. Maar de inzet is veel te hoog voor een spel, het bestaan van een wakker volk daarginds, de vredige toekomst van ons werelddeel hier.

Toen de Engelsche regeering, tegen het midden van 1899, de duimschroeven ging aanzetten aan de Zuid-Afrikaansche Republiek, dacht zij, naar alle waarschijnlijkheid, een mooien slag te zullen slaan. Of zij dreef haar wenschen zonder oorlog door en zij verhoogde haar prestige tegenover de koloniën en het buitenland, òf zij liet het op de wapenen aankomen op 't oogenblik dat zij zich duchtig had voorbereid en gemakkelijk de Boeren kon overweldigen. Alle omstandigheden waren daarvoor gunstig; Frankrijk was vernederd en verdeeld, en moest om de aanstaande Tentoonstelling denken; Rusland had met geldgebrek en hongersnood te kampen; Duitschland moest nog voor een vloot zorgen, en de Vereenigde Staten, zoo zij al ondankbaarheid hadden willen toonen, werden bezig gehouden door den opstand der Philippijnsche eilanden.

Het ultimatum van de Boeren haalde een geweldige streep door die rekening. Zij begonnen den oorlog, misschien reeds een beetje te laat voor henzelf, maar zeker veel te vroeg voor de Engelschen. Chamberlain en zijn collega's mochten al blij zijn dat de oorlogsvlam niet geheel Zuid-Afrika aantastte. Maar de schok van de nederlagen en van misrekening wekte het eergevoel der Engelschen op....

Hebben wij echter dit alles, in deze laatste tijden, niet te zeer meegeleefd, dan dat ik noodig zou hebben uitvoerig te vertellen, hoe Engeland tot het inzicht kwam van zijn hoogst gevaarlijke positie, hoe bijna elke tegenspraak verdween toen het erom te doen

was alle krachten in te spannen, hoe de oorlog een krijg werd dien Engeland tot het bittere eind uit moet vechten, en uit wil vechten?

Was 't een gewone oorlog, dan zou aan deze kwade zaak nog een goeden kant te vinden zijn. Een machtig volk heeft zeker wel beter te doen dan ter wille van een profijtje te gaan vechten; maar een gezamenlijk gevoerde oorlog, waarin groote moeilijkheden te overwinnen zijn geweest, bindt toch altoos de verspreide krachten van een wijd en zijd heerschend volk bijeen, en hij verhoogt het zelfbewustzijn der natie tegenover het buitenland.

Maar dit is geen gewone krijg. Hij wordt wel gevoerd met een verbittering als gold het geheel vreemden die men bestreed, toch moet het de bedoeling wezen van den strijd om de Boeren tot Engelschen te maken. Daarom komen de slagen die Engeland zijn tegenpartij toebrengt voor een deel op Engeland zelf terecht. De oorlog is tegelijk een buitenlandsche en een binnenlandsche. Hij heeft de bezwaren van beiden. Het is hier niet alleen te doen om te overwinnen en te veroveren, maar ook om geheel Zuid-Afrika te reorganiseeren en te houden. Zuid-Afrika, waarvan een groot deel noch gereorganiseerd noch gehouden wil worden, terwijl het ook getoond heeft dat het zich niet laat overwinnen.

Had Engeland met één slag de baas kunnen worden en de Boeren zoo als lompe lafaards aan de kaak gesteld, dan zou de taak van reorganisatie heel licht zijn geweest, zoo licht als Chamberlain zich heeft voorgespiegeld dat ze wezen zou. Maar nu, in 't voor Engeland allergunstigste geval, heeft het Rijk in Zuid-Afrika een werk op zich genomen, dat voor langen tijd op al zijn krachten beslag legt, terwijl door een lang slependen oorlog zijn macht voor goed wordt verlamd.

Uitstekend, laat Engeland zijn straf krijgen, zal men zeggen, het heeft haar dubbel en dwars verdiend. Ik zal dat laatste niet tegenspreken, maar breng de opmerking in 't midden dat de verzwakking van Engeland de verschuiving van macht in Europa beduidt.

Ten eerste moet Rusland daardoor sterker worden. Tot nog toe was Engeland het eenige tegenwicht tegen de Russische heerschappij in Azië. Reeds is de balans, sinds den Chineesch-Japanschen oorlog, naar de zijde van Rusland gaan overhellen. Rusland heeft

door de uitbreiding van zijn invloed en zijn gebied in Manchoerije, en door zijn spoorweg-concessies, het meeste voordeel van allen uit dien Japanschen oorlog getrokken. Handig samengaand met Duitschland en Frankrijk, heeft het Engeland reeds toen weten te isoleeren. Rusland is van dien tijd af in Noord-China meester geworden, en beheerscht Peking.

Ongeveer in denzelfden tijd heeft het door zijn Transcaspischen spoorweg Perzië op handels- en op militair gebied van zich afhankelijk gemaakt; thans staat zijn macht op de grens van Afghanistan, den sleutel tot Indië.

Zal het van Engelsch-Indië kunnen worden afgehouden? Van het einde der 17e eeuw af heeft Rusland altoos naar Indië verlangd. Het is een vastlandrijk, in Europa zoowel als in Azië, dat lust heeft zich uit te breiden over schiereilanden en aan zeeoevers. Kan men het die voorliefde voor den Oceaan wel kwalijk nemen? Wie zou opgesloten willen blijven zitten tusschen landmuren?

Engelands verzwakking is Ruslands versterking, dat is een uitgemaakte zaak; maar de machtsuitbreiding van Rusland maakt het een levensquaestie voor Duitschland om van zijn kant niet achter te blijven.

Men heeft het wel vreemd gevonden dat de Duitsche regeering geen partij trekt voor de Boeren. Maar van haar standpunt ziet ze zeker zeer juist. Welk voordeel zou Duitschland hebben van de oprichting van een Zuid-Afrikaanschen Statenbond? De eigen kolonies in Afrika zouden immers gevaar loopen van annexatie. Neen, Duitschlands streven moet zijn, tot vermeerdering van zijn macht, zooveel mogelijk Engeland als een hulpbehoevenden bondgenoot te hebben, een bondgenoot van wien het zooveel mogelijk zal zoeken de erfgenaam te zijn. Daarom ziet men ook Duitschland overal de taak van Engeland opnemen. De Keizer zet er alles voor op om aan het Rijk een vloot te geven die niet te zeer bij de Engelsche achterstaat; hij heeft zijn steun verzekerd aan den Sultan van Turkije, zooals Engeland vroeger hem bescherming gaf; hij heeft den Duitschen invloed gevestigd in Klein-Azië, en door zijn tocht naar Jeruzalem heeft hij zijn naam in het oosten doen kennen. Van hem verwacht de Muzelmansche wereld hulp.

Al dat werk van Duitschland is nog maar een begin. Het is

zijn wereldpositie die zich voorbereidt. De dood van Frans Jozef of een beroering in de Balkanstaten kan maken dat het Rijk plotseling moet toegrijpen, en ook in Europa aan gebied gaat winnen.

Voor het standhouden der beschaving tegenover de Moscovitische heerschappij kan dit niet anders dan voordeelig zijn. Maar de kleine staten van Europa zullen door Engelands verzwakking booze tijden gaan beleven. Een gelukkig groeiend Duitschland zal geen gemakkelijke nabuur voor ons zijn, en daar de macht in de wereld gelijk heeft, zal het ons nog oneindig veel meer dan thans doen gevoelen wat gelijk hebben voor macht geeft.

Men zou zeggen dat Engeland zijn politiek instinct verloren heeft, toen het dezen Afrikaanschen oorlog zoo lichtvaardig uitlokte. Wonderlijk dat het op eenmaal zijn politieke mannen kwijt is. Immers wat levert het Parlement nog op? De laatst gehouden discussies toonden een voorliefde voor het herkauwen van oude afgedane zaken. Het was een onmacht van regeering en oppositie. Niet éen flinke stem; niet éen nieuw, krachtig en oprecht woord, zooals 't alleen licht kan geven in de zelfverblinding omtrent Afrika.

Wat zullen de nu volgende dagen ons brengen?

Daar hebben de kanonnen en de maxims en de mausers thans het woord, daar het officieele Europa zwijgt.

O mocht het een woord van recht en waarheid zijn dat donderend aan zijn adres komt en het Engelsche volksgeweten wakker maakt!

B*.

Orpheus in de dessa[1)].

In de stilte en de eenzaamheid van den nacht was het een enkele toon geweest - een klare helder-hooge toon, die aangestreken kwam op de lamplichte galerij en trilde, en al weder voorbij was, weg over de rivier en de blank-beglinsterde suikerriet-velden, de verte in.

Nu was het weer stil.

De jonge man zag op van zijn boek.

Wat was dat geweest? Een vogel? Het klonk bijna als wielewaal-geroep.

Een wielewaal in den middernacht! Waarom niet, hier in Indië, waar alles zoo vreemd was en verrassend, dat het gewone niet van het onmogelijke onderscheiden kon worden?

Alles was stil nu.

Alleen in het bamboe-boschje op het maanlichte grasveld, tjilpte en kriekte een krekel. En vanwaar de rivier opschemerde tusschen blauwig-beglansd riet, kwam een kabbelend gemurmel, bijna onhoorbaar.

Anders niet.

Hij hervatte den zin in het boek.

.... zoodat met de dus veranderde constructie, de machine, ah ja, - een besparing van arbeidskracht - hier, de tabel....

Hij ging de reeksen cijfers na.

'Ja, dat geeft dus....'

- Daár! weer!

Weer zulk een klare, helder-hooge toon, opzingend door

1) Een duitsche vertaling van deze novelle ziet gelijktijdig het licht.

de wijde stilte. En nu nog een, en een derde, het werd een lange vlucht van geluiden, die één voor één voorbijzweefden die eerstelingen achterna. Één voor één, zuivere volle tonen.

Hij luisterde, de lippen een weinig openend in zijne aandacht, als om het geluid in te ademen. En nu herkende hij het, dat was de toon van een soelingan, een inlandsche fluit, als des avonds wel door de dessa klinkt, waar een jonge man zijn meisje, opgesloten bij haar ouders in 't nauwe huis, naar buiten lokt met een minnedeuntje.

Hij wachtte, elken voorbijtrekkenden toon naluisterend, of de vlucht van geluiden zich niet zou schikken tot een melodie. Maar één voor één kwamen ze nog steeds er aan scheren, elk op zich zelf in zijn eigen zuivere volheid uitklinkend. Geen die door een vorig getemperd werd, geen die in een volgend vervloeide; zonder merkbare modulatie of maat.

Als vallende droppels.

Nu! nu op dien hoogen, lang-aangehouden toon die trilde, of hij nog even stil wilde blijven, voor hij, opschietend de hoogte invloog! Nu moest de melodie beginnen!

Maar het daalde weer, daalde, bleef een lange seconde hangen, en begon dan op en neer te wiegelen, op en neer, in langzame zwevingen.

Als het gemurmel van een beek, die voort wil over de steenen, en soms, met een iets sterkere golf, stroomt zij er overheen, en soms, weer neergezegen, vloeit zij er langs, er komt geen bruisen, er komt geen stokken, er komt geen eind aan het kabbelend geklok. Zoo vloeide het fluitedeuntje voort, in effen bestendigheid, onwillekeurig, onaandoenlijk, zichzelven onbewust - een natuurgeluid kabbelend over menschelijke lippen, waar de slag in beeft van het purperen hart.

De instinctief-gevoelde tegenstelling lokte den luisteraar met de bekoring, waarmede het onbegrijpelijke ons lokt, elk onbegrijpelijk ding, ook het schijnbaar nietigste - een duizelige schrede nader lokt tot die afgrond-diepe onbegrijpelijkheid van het eigen bestaan.

Maar hij meende dat 't slechts nieuwsgierigheid was naar den onzichtbaren fluitspeler, die hem den nacht in trok.

‘Waar mag hij wel zitten?’

Hij tuurde of hij niet ergens een donkere gedaante ontwaarde.

Het was zoo licht, dat op het tuinpad elk wit kiezelsteentje

afzonderlijk blonk. Het bamboe-boschje, doorgloord van manelicht, vervloot in nevelige glanzen en doorschijnende donkerheid. Luchtig als een wolk hing het boven het nauw-beschaduwd gras.

Daarbuiten, langs het stille fabrieksplein, schemerden de woningen der employés met witte pilaren door de looverduisternis der tuintjes.

Hij ging den landweg op, die langs de rivier loopt; de tamarinden van den oever wierpen er luchtige grijze teekeningen over.

Het water vloeide met een bijna onmerkbare beweging, zoo rustig, dat aan de weerspiegeling der boomen geen twijgje trilde; scherp en doorschijnend als een gietsel van bleekgroen glas lag zij onder de blanke oppervlakte. Alleen tusschen het oeverriet maakte de strooming voortspoelende kringetjes, en rekkende kronkelingen die op zilveren slangetjes geleken, voortzwemmende van halm tot halm. De suikerrietvelden aan de overzij stonden roerloos, een flikkering van witbeglansde rimpel-bladers, waar dit donkere bloesempluimsel als een gestippelde nevel boven hing. Zoo stil alles, zoo licht, zoo wijd.

Hij trachtte het blanke vizioen te vereenzelvigen met dat gore verbrande landschap dat hij kende onder den middaggloed - den stoffigen landweg, verblindend wit, waar zweetende waterdragers langs sukkeldraafden, - de trage rivier, bruin van 't slib harer bedding, de met ruwelijk gras bewassen oevers, verkleurd en kaal-geplekt als een schurftige tijgerhuid. Was dit dezelfde plek?

En nog een andere verheerlijking dan de witte maneschijn was over alle dingen gekomen. Het suikerriet-veld was niet langer een zorgvuldig gekweekte rijkdom - alleen maar een vlakte vol prachtig gewas - dat weelderde naar eigen wil en aard. De tamerinden-rij langs den straatweg bleek een eindlooper van het bosch, dat in de verte de zilveren heuvels wolkig maakte.

Zelfs de fabrieksgebouwen hadden deel aan die vrije schoonheid, zij stonden als wittige klippen en rotsen. en het zinken dak was veranderd in een langzaam afvloeiende beek van maneglanzen. Het scheen wel of hier nooit menschen geweest waren.- - -

Wee de fluit nu!

Het deuntje begon overnieuw - als het een deuntje heeten mocht, wat eerder leek op het kabbelen van water, - op windgeruisch door riet, - op het tjilpen van kleine vogels des avonds, wanneer de lucht nog rood is van den zonsondergang, maar het al donker wordt tusschen de takken waar hun nestjes zitten.

Wel eentonig. En toch begon het hem juist mooi te lijken zoo, zoo simpel-weg, zonder een zweem van de willekeur en den hartstocht, waarmee de gedachte van den westerling zich verklankt tot muziek. Het hoorde bij de stilte, bij den maneschijn in den Indischen nacht. En langzamerhand, hij begreep het niet - langzamerhand werd het of hij dat alles al lang kende - niet het fluitedeuntje zelf, maar de gewaarwording die in hem er op antwoordde, als een echo op een roepende stem uit de verte. Herinneringen kwamen in hem op, vroolijke en stille, oogenblikken die hij lang vergeten had, en sommige waarvan hij niet wist eerst, dat hij ze ooit had geleefd; nu kwamen ze een voor een met een gloor van sterretjes aan een schemerige lucht: een thuiskomst van de Haagsche kermis met een troep joelende clubgenooten in den vroegen ochtend, toen er een met dronkemans-koppigheid absoluut langs het strand wou rijden, en opeens had de blanke zee hem tegengeschenen, met de pinken die uitzeilden; de stem en de oogen van een klein meisje, dat hij eens meegenomen had in zijn boot, toen hij zich oefende voor den roei-wedstrijd; een regenbui, waar hij eens in had geloopen, blootshoofds door het veld, terwijl de lente neerviel in de malsche droppels, en door de knotwilgen de koekoek riep.... Het waren geheel andere dingen, het scheen of zij niets te maken hadden met dat deuntje, dat hij nu volgde, alsof het hem trok zacht en niet te weerstaan trok; en toch was daar een heimelijke, onbegrijpelijke overeenstemming, een herinnering, een wederherkennen, dat het tegenwoordige oogenblik ophief in de sterre-tinteling van het verleden en het leven rondom diep maakte en wijd als een hemel....

Nu zweeg het fluitspel.

Stilstaande zag de jonge man om zich heen. Hij was aan een grens gekomen van maanlicht en duisternis, aan een schaduwkring dien een zwarte boomen-massa wijd over het glorige gras spreidde. Onduidelijk nam hij een dicht gedrongen

menigte van stammen waar, lang afhangende groeisels en van maanlicht even beglommen looverspreidingen. Een geur van verwelkende bloemen hing in de lucht. Hij herkende den heiligen waringin aan den ingang van het dorp, waar de vrome passar-gangers den Danhjang Dessa offeranden van jasmijn-bloesem brengen op het zoden-altaar.

Hij was ver van de fabriek gekomen.

Langzaam ging hij terug door het van dauw wit glinsterende en druipende gras. In de stilte zong het deuntje der fluit voort, en zijne stappen schikten zich naar de onhoorbare maat.

Nog lang, wakker liggend in de duisternis van zijn huis, bleef hij luisteren of niet weer het klare geluid aan kwam strijken.

Maar alles bleef stil.

Maar eindelijk kwam de dag met purperen licht en luide stemmen en aan allen kant te voorschijn springend leven.

Hij haastte zich naar zijn werk.

En dacht niet meer aan de schoonheid en de muziek van den nacht.

De zon ging onder. Het begon koeler te worden.

Een nauw merkbare beweging voer door het geboomte, zoodat de grijze tamarinden donker en bleek werden, en de geur, die zich den geheelen dag verzameld had in de bloesembekers van den njamploeng uitstroomde op de lucht. Langzaam zweefden de doorschijnende witte bloemblaadjes naar omlaag.

De dessa-lieden kwamen in groepjes voorbijslenteren op weg naar de rivier, lachend en elkaar toeroepend. Gedachteloos keek Bake hen na. Hij stond met een anderen employé in de poort der nog ledige en stille fabriek, waar alles wachtte op de naderende campagne.

‘Ze gaan baden, onze bruine broeders - stel je voor, in dat modderwater!’ merkte de employé op. Toen, een wending zijner gedachte volgend, zei hij, schijnbaar onsamenhangend:

‘Versteeg, je weet wel, die sinjo, is weer op de jacht naar zijn leguaan. Hij loert al drie maanden op dat beest - 't haalt hem de kippen weg zegt hij - en hij kan 't maar niet onder schot krijgen.’

Bake knikte verstrooid.

‘Weet je’, zei hij plotseling, ‘ik blijf bij mijn idee, die plas waar we gisteren langs gekomen zijn heeft water genoeg; er zou een mooie leiding daar vandaan naar de fabriek te maken zijn - we zullen 't noodig hebben met de nieuwe machines. Ik ga nog eens kijken.’

De andere riep hem na: ‘Pas op, dat je Versteeg niet in den weg loopt - hij jaagt daar ergens in de buurt.’

‘Jawel. Dank je.’

Hij liep met zijn lange veerkrachtige passen den weg langs de rivier af.

Voor hem stonden de tamarinden, doorvonkeld van avondrood; de bruine lichamen der baders glansden als brons. Een naakte jongen, dien twee anderen nazetten, kwam er aangerend, en vloog met een sprong van de oeverhoogte af in het water, dat schitterend rond hem opspatte; een eind verder dook hij weer op en keek om, lachend, met oogen, die tintelden onder het in het gezicht druipende haar. - Aan den kant stond een jonge vrouw, slank in haar rooden sarong, die, donker-gedrenkt, haar in waterige plooien van boezem tot knie omvloeide. Het hoofd een weinig neigend, hief zij beide armen op om haar zwarten haarwrong wat hooger te schikken. Haar schouders en haar gebogen nek glansden goudachtig boven het purperen gewaad. - Van de bocht der rivier af kwam een woonprauw aandrijven; een witte haan, die nog maar één veer in zijn staart had, stond schitterend op het bronzige bladerdak. Rondom de prauw had het water een tint als paarlemoer, veelkleurig en mat.

Bake liep voort op den landweg, de oogen in de verte. Zijn fantasie bouwde dammen en stuwen, liet sluizen neer, groef kanalen, ving het water van al de fonkelende heuveltoppen rondom in een net van geleidingen en dreef het naar de fabriek om te werken voor zijn nieuwe stoommachine. Zou alles nog klaar kunnen komen vóór de aanstaande campagne?

‘O, kúnnen - het móet.’

Hij zag op als om met de oogen bezit te nemen van het land en al de krachten die er in waren. Het gejuich der badende jongens, die den haan op de woonprauw uitdaagden met gekraai, telkens opnieuw beginnend als de vogel schor geantwoord had, schaterde hem na. Hij liet den landweg

liggen en begon, dwars door alang-alang en struikgewas, stroomopwaarts het beekje te volgen, dat van den plas naar de rivier kabbelde.

Voor zich uit zag hij het struweel al dichter en hooger worden, tot waar een slank jong bosch er uit opschoot, met gewuif van breed-uit bochtende pisangblaren, en havelooze klapper-kruinen hoog en ijl er boven uit. Daar achter lagen de heuvels en de stille klare plas, waar een helling in spiegelt, rood van lantana-bloesem.

Tot over de enkels wegzakkend in den drassigen grond volgde Bake het watertje, de dichtheid van het bosch in. Tusschen de boomen was het een dooreengewarreld gedrang van stammen en takken, van opschietend en uitspruitend en afhangend loof, van rankende kruiden, die netten sponnen over den grond, en kronkelig samengeweven slingerplanten, die een tent spanden tusschen de boomkruinen. Er hing een groene half-duisternis, als ware het de zichtbaar geworden adem van dat millioenentallig plantenvolk. En de koele lucht van het water en van de natte steenen in de beek vermengde zich met duffige aarddampen en met den reuk van het groen, tot een wadem die tegelijk prikkelend was en zwaar. Terwijl Bake voortworstelde, zwiepende takken op zij slaande, en zijn kleeren losrukkend uit de slingerlissen der doornige rottan, zweefden hem telkens opgejaagde zwermen muskieten in 't gezicht. Hij sloeg waar ze hem staken, en voelde zijn handen nat van bloed. Hijgend en overstroomd van zweet bereikte hij eindelijk den zoom van het bosch.

De vallei lag voor hem. De plas schitterde, overgloord van den afschijn der avondwolken. Het riet aan de kanten scheen op te sprieten uit een vloed van vuur.

Hij bukte om zijn heet gezicht en geschramde handen koel te baden. Toen een stuk zijde-achtig piepend weefsel scheurend uit een pisangblad, draaide hij het tot een beker, op de manier als hij het Inlanders had zien doen. Het water dat hij er in schepte, glansde als kwikzilver in den groenen kelk, met rijen schitterpuntjes langs al de bladnerven. Hij dronk met lange teugen.

Omhoog aan den zenith hingen vlossige purperwolkjes. Bake keek er naar, hij zag het vlammend rood slechts een onmerkbaar tintje vuriger geworden dan hij het straks boven

de rivier had gezien, en begreep hoe kort de gang door het bosch geduurd had, die hem zoo lang was gevallen. Als hij zijn groenen drinkkelk hier in het water liet glijden zou het beekje hem in weinige oogenblikken naar de badende Inlanders in den stroom hebben gedragen. Bij oostewind moest de rook van de fabriek den plas dikwijls verdonkeren.

En toch was de plek eenzaam als het hart van een oerwoud.

De stilte beving hem. Hij stond zonder aan iets te denken.

Plotseling, van vlakbij, klonk die hooge heldere toon als wielewaal-geroep, die hem naar buiten gelokt had, in den maanlichten nacht onlangs. En overnieuw begon het deuntje van een onzichtbaren fluitspeler, aanscherend over den plas, die even zeverde, als onder de trilling van het geluid.

Bake zag om zich heen. Er was niemand. Maar het scheen hem dat het fluitspel opsteeg uit een donkerbladerigen struik met roode bloemen, aan den kant van het water. Hij deed een schrede er heen, een tak brak krakend onder zijn stap.

‘Bake! Bake!’

De stem riep hem gedempt en nadrukkelijk.

Hij keek om. Het bruinige gezicht van den Indo verscheen tusschen de struiken.

‘Pas op, je zult hem verschrikken; kom hier bij me, zoo zachtjes als je kunt. - Och!’ Het bruine gezicht rimpelde verdrietig om het gerucht van Bake's stappen.

Hij dook naast den jager ineen.

‘Loer je op den leguaan?’

‘Ja, stil nu! hij zal zoo met een daar wel te voorschijn komen.’

Bake keek naar den oever van den plas, waar het riet even bewogen had. Hij bemerkte verbaasd dat de Indo geen geweer had. En waarom liet hij dien fluitspeler niet zwijgen, die het schuwe dier verschrikte?

Al liefelijker kweelde de schalmei; een liedje als in dien maneschijn-nacht. Was het niet hetzelfde?

Daar kwamen de lange zwevende cadenzen weer terug..... Maar ze klonken anders nu, dezelfde noten; niet zoo rustig, kalm-ademend. Er was iets lichts en luchtigs in gekomen, ze dansten als de wemelende lichtglimpjes over het water.

Een schitterende vogel kwam aangevlogen, streek neer op een hoogen bamboe-scheut, die bevend neigde: en begon te kwetteren tegen de fluit op, hoe langer hoe driftiger,

zoodat zijn kleine keel trilde, en zijn vlerkjes slap hingen. Bij oogenblikken was zijn gekweel niet van het lokken der fluit te onderscheiden.

Bake luisterde glimlachend zonder het te weten.

Hij had zijn irrigatieplannen vergeten, en vergeten ook dat hij daar zat om te loeren op een onnoozele groote hagedis.

Plotseling stiet de Indo hem aan, naar het riet wijzend.

Met een golvende beweging week het uitéen en stond gedeeld. Iets verder kronkelde de golving, nog iets verder nu kwam een spits donker ding uit het groen te voorschijn.

Het fluitspel verlangzaamde. De gedempte tonen bleven hangen boven de plek, gonzend, als muggen die op en neer zweven in een rooden avondstraal, en wel weg schijnen te willen, en toch blijven, ongedurig en besluiteloos blijven beven op dezelfde plek, in den schuinen rooden lichtstraal.

Het spitse donkere ding waagde zich geheel uit het riet. Het was een kop met schuwe zwarte oogjes; en een grauwbruin lijf volgde, ribbelig geteekend en geplekt als een zandbank, die door kabbelend water gefatsoeneerd is; de lange dun-uitloopende staart lag nog in het water. Nu kwam het dier geheel en al aan land, op de lokkende fluittonen af. En lag daar, luisterend en roerloos.

Het fluitedeuntje deinde op en neer, al langzamer op en neer, stil als een ademhaling, die nog stiller gaat worden bij het inslapen.

De leguaan lag als bedwelmd.

Zonder een blad te laten ritselen was de Indo opgestaan. Met een lichten slag doodde hij het roerlooze dier. De fluit hield op.

‘Een prachtige! kom eens kijken - over de zes voet!’

De hagedis lag nog in dezelfde houding waarin het betooverende spel der fluit hem had doen verstijven. Het scheen Bake of hij dood-gespeeld was.

‘Een mooie, nietwaar?’ herhaalde de Indo. Hij bukte zich om de plek te betasten waar de stokslag neergekomen was. ‘En niets bedorven aan de huid.... Wil je gelooven dat ik nu drie maanden op hem geloerd heb, zonder hem eens onder schot te kunnen krijgen? Voor ik hem goed gezien had was hij al weer weg. Muziek is het eenige -

ze luisteren er naar tot ze heelemaal suf zijn - en dan heb-je ze.'

'Was dat fluitspel daarvoor?'

'Natuurlijk! - Eh! Si-Bengkok!'

Uit den rood bloeienden struik zag een donker gezicht te voorschijn, met glanzige schuchtere oogen. De hand die de twijgen opzij boog hield een bamboe fluitje.

'Kom maar hier!'

De glanzige oogen zagen aarzelend naar den Hollander. 'Nu! kom dan toch! Voor wien ben je bang?'

Het loover deed zich op rondom een half-naakten knaap, die op gekruiste enkels in het groen zat. De avondhemel begloorde zijn gezicht en zijn tengere schouders.

Een oogenblik bleef hij zoo zitten, besluiteloos. Toen met een snellen blik naar den Hollander, liet hij zich afglijden naar den oever, en begon zittende voort te schuiven over den grond, met een beweging alsof hij roeide.

'Laat hem toch opstaan,' zei Bake, denkend dat de knaap uit hoofsche plichtpleging dus naderde.

'Hij kan niet, hij heeft verdorde voeten. Heb je hem nog nooit gezien in het dorp?'

Met een half afkeerig medelijden beschouwde Bake de gestalte, die nu voor hem zat in het riet. Maar geen misvormend lijdensteeken was daaraan waar te nemen. Op zijn groene zode geleek de jongen een Boeddha zittende in den lotuskelk. Een roodachtige sarong overdekte zijn knieën. Het welgevormde jonge lijf rees rank van de heupen omhoog. Het gezicht was zacht in trek en ommelijn, als hadden lief-koozende handpalmen het uit de mollige, bruine boschaarde gevormd. Onder een sierlijk geplooiden hoofddoek, bont van bloemen en vlinderkleuren, gloorden de oogen met die tintel-donkere klaarheid, die stroomend water heeft in de schaduw.

De Indo knikte den jongen toe.

'Je hebt goed gespeeld, Si-Bengkok! Zoo bedwelmd was hij, dat hij zelfs niet bewoog toen ik vlak voor hem stond.'

Een glimlach bescheen Si-Bengkok's gezicht. Het hoofd op zij houdend, bekeek hij met aandachtige nieuwsgierigheid den dooden leguaan, stak een vinger uit om hem even aan te raken en trok snel zijn hand weer terug.

'Eh!' zei hij, en lachte als een kind.

'Je moogt het vet houden voor medicijn,' zei de Indo.

‘Ik geef zeer veel dank, Heer!’

‘Heeft hij pijn?’ vroeg Bake.

De ander haalde de schouders op.

‘Ik geloof 't niet, waarom zou hij? Hij is van kind af altijd zoo geweest. En hij is vroolijk genoeg. Je hoort hem den heelen dag met zijn fluit.’

‘Omdat je sprak van medicijn.’

‘O ja, dat is zoo'n idee van hen. Het vet van een leguaan geldt als middel tegen alle mogelijke en onmogelijke kwalen. Wacht even hier, Bake, ik zal een paar lui roepen dat ze het beest voorzichtig naar huis pikollen.’

Hij verdween met zijn lichten tred tusschen de struiken. Of hij nu onbeschermd was achtergelaten, dook Si-Bengkok weder in het riet. Het stond met fijne groene halmen om hem heen.

Bake zag op hem neer. Zou zoo'n half-wild wezentje te temmen zijn? Als hij nog eens spelen wou!

‘Heb ik je verleden nacht niet gehoord, toen de maan zoo scheen, daar bij de rivier?’

‘Misschien Heer,’ antwoordde de jongen in de weifelende woorden die de inlander tegenover zijn meerderen als bevestiging gebruikt.

‘Je kunt mooi spelen, Si-Bengkok! Ik ben naar buiten gegaan om je beter te hooren. Als je me des avonds eens een deuntje wilt komen voorfluiten, zal ik je geld en vruchten geven.’

‘Ja, Heer!’ zei Si-Bengkok onderworpen.

‘Kom dan morgen-avond.’

‘Ja.... Heer....’

De Indo keek Bake spotachtig aan.

‘Hadt je dan waarachtig verwacht dat hij komen zou?’

‘Natuurlijk. Waarom niet?

De andere trok zijn hoekige schouders op.

Verbeeld je maar niet; dat een Javaan ooit iets voor een Hollander zal doen, als hij er niet toe gedwongen wordt. Hier in de fabriek, nou - ze worden goed betaald en goed

behandeld, je zou verwachten dat ze ook mee zouden werken, maar omgekeerd! Ze hebben nooit meer pleizier dan als de boel verkeerd loopt - een ongeluk met de machines daar groeien ze in. Jij hebt nog van die Hollandsche idees, humaniteit en vooruitgang en zoo, - daar kom je er niet mee, hier. *Ik* zal je Si-Bengkok wel eens sturen, als je hem dan absoluut hebben wilt.'

'O, geen dwang, als je blieft!'

'Wees maar niet bang,' zei de Indo, en hij lachte. 'Wees maar niet bang! Ik zal het lieve jongetje niet slaan!'

Bake wendde zich af. De minachting waarmee de halfbloed van zijn moeders volk sprak was hem tegen de borst.

Wat is hij zelf anders dan een Javaan in een Hollandsch pakje? dacht hij geërgerd.

Dien avond kwam Si-Bengkok.

Het was al bijna nacht. Het bamboe-boschje en de struiken op het erf, van duisternis verzadigd, ademden wolken zwartheid over de paden. Onzichtbaar en onhoorbaar naderde hij de galerij en dook neer aan de uiterste trede, waar het lamplicht wegvloeide in het omringende zwart. Bake werd hem eerst gewaar door zijn gemurmelde begroeting.

'Ben jij dat, Si-Bengkok? Dat is goed! Kom in de galerij! Speel me nog eens zoo'n aardig deuntje voor, als verleden aan den plas!'

De jongen wierp hem een snellen, schuwen blik toe, alsof hij wantrouwig den eigenlijken zin der woorden wou uitvorschen. En zonder nader te komen begon hij zijn spel.

Een armzalige reeks dunne, schutterige toontjes kwam uit de fluit gebeefd.

Bake luisterde, verbaasd eerst en toen ongeduldig.

'Kun je niet beter spelen?' vroeg hij onvriendelijk.

Si-Bengkok liet zijn fluit zinken en zag voor zich neer. Het lamplicht maakte glimplekken op zijn voorhoofd en jukbeenderen, als op een glad houten masker. Zijn oogen waren strak op den grond gevestigd.

Bake keek een oogenblik naar dat stompe, doffe gezicht. De woorden van den Indo kwamen hem in de gedachte. Hij wierp den jongen een geldstukje toe.

'Je hoeft niet terug te komen!'

Si-Bengkok hief het geld op met de waardigheid van een

welopgevoed Javaan, die in eene gift niet het bezit aanvaardt maar het eerbewijs.

‘Ik geef dank, Heer.’

En hij verdween in de duisternis als in een verwant element.

Bake luisterde naar het schuifelend geknerp dat zich over het kiezelpad verwijderde. Hij schaamde zich min of meer over zijn heftigheid. Het scheen hem of uit de schuwe oogen van den jongen de angst van het overwonnen ras voor het overwinnende hem had aangeblikt.

‘Hij dacht misschien dat ik hem voor een paar duiten zijn fluit wou afnemen, of dat ik hem dwingen zou me hier elken avond te komen voorspelen, terwijl zijn kameraden op hem wachten in de dessa.... peinsde hij. En hij zou komen ook, als 't hem gecommandeerd werd. - Ze laten zich trappen als honden, die arme drommels....’

Hij dacht aan wat hij, een paar dagen geleden, op den landweg gezien had - een schaar inlanders in 't stof neergehurkt op de nadering van een ambtenaar, die hen zelfs niet scheen te zien. En bij de herinnering gevoelde hij weer den schok van weerzin, verontwaardigd medelijden en schaamte tegelijk, waarmee het stuitend gezicht hem getroffen had - schaamte vooral, een onverdragelijke schaamte, alsof de zelfverlaging dier kruipende mannen en vrouwen zijn eigene ware. Dat de slaafsche begroeting in het volksgebruik lag, genas voor zijn gevoel de krenking niet der menschelijke waardigheid, die in hen was als in hem zelven. En was het niet voor Hollandsche overmacht, dat Javaansche onmacht dus kroop?

De naam van ‘Compagnie’, waarmee het verwonnen volk zijn overwinnaars ten huidigen dage nog noemt, kwam hem in de gedachte, - Maarschalk Daendels en zijn met bloed gecimenteerde postweg - de politiek der Indische baten.

Dat alles was lang geleden.

Maar nu, na zooveel jaren van wèl willen en wèl doen zag een Javaansche jongen hem, den onbekenden Hollander, met ernstige oogen aan. Verjaart onrecht ooit?

Hij stond op en wierp zijn sigaar, die uitgegaan was, naar buiten. De afnemende maan gloorde weifelig over de rivier, en de wijde rietvelden. Stil als het licht zelf gleed de melodie van dien nacht zijn gedachte binnen. Half onbewust floot hij een cadens in mineur.

Neen - zoo was het toch niet!

Hij trachtte de innerlijk-vernomen modulatie met getrouwen klank te volgen. Maar ze ontgleed hem, op en af langs de eigenaardige intervallen der Javaansche scala.

‘Ik wou dat hij het nog eens speelde - niet op commando maar zoo maar eens, als hij het in zijn hoofd kreeg. - Dat onderworpen gezicht - je werdt er beroerd van.... Je zoudt hem moeten temmen, zoo zoetjes aan, als die eekhoorn in den grooten den thuis, die op 't laatst kwam als ik beukenootjes voor hem strooide in de goot voor 't zolderraam...’

- - - Radhen Pangloerah echter sprak tot zijn zuster Prinses Gouden Orchidee: ‘Ik wil het koninkrijk van mijnen vader niet, want peinzende op den berg Goenoeng Tjendana, heb ik geleerd welke dingen verkieselijk zijn boven macht en vorstelijken rijkdom. Daarop leerde hij zijne zuster de spreuk, waarmede zij hem kon oproepen, wanneer zij zijn bijstand behoefde. Hij zelf echter, met de prinsen-zonen, die hem volgden, verdween, afdalende in het meer van Sangean.’

Si-Bengkok zat aan de voeten van Bake, in de voorgalerij. Met een gebaar van geheimzinnig wegglijden besloot hij zijn verhaal.

Sedert eenigen tijd kwam hij nu bijna elken avond. Soms vond Bake hem al wachtende op de trappen der galerij, wanneer hij met zonsondergang thuiskwam van de fabriek. Dan weer bleef hij dagen achtereen weg. Hij kwam en ging wanneer hij wilde, vertrouwelijk en eigenzinnig.

Op zijn fluit speelde hij allerlei deuntjes - wat de jonge mannen en meisjes zingen in het rijstveld - wat de karrevoerder neuriet achter zijn zwaar voortstappende karbouwen - de snelle muziek die straatdanseressen haar slank lijf doet wiegen en wenden - de wijzen waarmee de gamelan den gang begeleidt van de goden, de helden en de schoone vorstendochters der wajang-vertooningen. En dan noemde hij de wijze:

‘Dit liedje heet “de Bittere Kemirie-noot.” Dit is “de Kikvorsch”. En nu zal ik “de Prinses, die weent in gevangenschap” spelen.’

Bake haalde zijn viool voor den dag, de speelnoot uit zijn

studentendagen, en tokkelde de Javaansche muziek van de snaren. Hij keek glimlachend naar Si-Bengkoks oogen. ‘Neen, het is nog niet goed, dat weet ik wel. - Je moet het me nog maar eens voorspelen, Si Bengkok, net zoo lang tot ik het evengoed kan als jij!’ zeide hij op dien schijn - ernstigen toon dien volwassenen onwillekeurig aannemen tegen een kind, en die hem, hij wist zelf niet waarom, altijd in de stem kwam, wanneer hij met Si-Bengkok sprak.

En de jongen glimlachte gevleid en bescheiden.

Soms verhaalde hij van het leven in de dessa.

Bake had geleerd nooit rechtstreeksche vragen te doen, naar wat hij weten wilde - het was als in de sprookjes waar de toovergodin den prins het feeënland inleidt, hij mag niet vragen, want dan moet zij hem verlaten! Hij herhaalde op goed geluk af het een of andere gezegde dat hij in het voorbijgaan van de planters op het veld had vernomen, of van de mannen die aan de nieuwe waterleiding werkten. Hij begreep de beteekenis der woorden niet, en herhaalde ze, als kwamen ze uit zijn eigen gedachte en wachtte wat Si-Bengkok antwoorden zou, gespannen als een die behoedzaam een onbekend speeltuig aanraakt: - zal het stom blijven - of een wanklank geven - of zal er een plotseling vol geluid verrukkend uit optrillen?

In die dagen begon juist de rijst-oogst.

Des ochtends vroeg kwamen de vrouwen en meisjes uit de dessa frisch gekleed en met bloemen in het haar den landweg af. En des avonds klonk uren achtereen het zilverige getinkel van den gamelan uit de woning van het dorpshoofd.

Bake beproefde de woorden op Si-Bengkok, die hij eene der rijst-pluksters tot haar gezellin had hooren spreken.

‘De doekoen heeft een goeden dag aangewezen, naar nu blijkt; want het plukken van de rijst gaat voortreffelijk!’

‘O, de doekoen in onze dessa is een zeer geleerd man!’ antwoordde Si-Bengkok. ‘Hij is ervaren in geheime wetenschap. Uit al de dessaas in den omtrek komen de menschen bij hem wanneer zij een nieuw veld willen ontginnen, of onderhandelingen willen aanvangen over het huwelijk hunner kinderen of een paar buffels willen koopen voor den ploeg. Er zijn immers zoovele ongeluks-dagen in het jaar! en hoe slecht zoude het gaan met de zaak, die men op zulk een dag

begon! Als men dan ons veld ontgint zal het weinige en dunne aren dragen. En als men zijn zoon uittrouwt zullen geen kinderen uit het huwelijk voortkomen, en man en vrouw zullen spoedig naar den priester gaan om zich te laten scheiden. Wat echter op een gelukkigen dag in de hand genomen wordt, dat gedijt. Daarom komen de menschen bij Pak-Djono hier, die zeer verstandig is in het berekenen der gelukkige dagen, en vragen hem om raad. En Pak-Djono neemt een boek waar veel in geschreven staat, en hij leest daarin, en schrijft met zijn vinger op den grond, en denkt na en zegt: “Op dien en dien dag van die en die pasar-week, doe dan, wat in je hart is, en het zal je gelukken!” En altijd is het goed en waar, zooals hij het gezegd heeft. Zoo heeft hij ook gedaan voor dezen oogst, dien het dessa-hoofd houdt in de rijst-velden!’

‘Heeft hij ook den dag al bepaald voor de “Bruiloft van de Rijst”?’ vroeg Bake, die van de mystieke plechtigheid gehoord had. ‘Ik zou het graag willen zien hoe hij het Bruidspaar kiest.’

‘O!’ riep Si-Bengkok, het is waarlijk zeer mooi om dat te zien, want Pak-Djono doet het alles op de welvoegelijkste wijze, geheel volgens de heilige voorschriften. Eerst, op het vastgestelde uur, ontsteekt hij een offer aan de vier hoeken van het rijstveld, en hij plant op elken hoek een hoogen glaga-halm. En dan gaat hij het veld in, voorzichtig loopende en hij wacht tot hij twee dicht bij elkander groeiende halmen vindt, die langer zijn dan al de anderen zoodat ieder zien kan, dat deze de bruid en de bruidegom zijn, volgens de onderwijzing van Dewi Sri.[1)] Deze dan bindt hij te samen, en hij zalft ze met boreh en versiert ze met kransen van melatih-bloemen en maakt boven hen een bladeren-dak om hen voor de hitte te beschutten.

‘Dan zoekt hij zes andere halmen die ook zeer lang zijn en twee aan twee bij elkander groeien dicht rondom het bruidspaar, dat zijn de gezellinnen van de bruid en de vrienden van den bruigom, en hij geeft ze aan het paar als een eerestoet. Als dit alles zoo geordend is, dan eerst beginnen wij met het plukken der rijst!’

Bake luisterde glimlachend.

1) De Rijst-godin.

In welk land van droomen was hij gekomen met zijn machines en zijn plannen van fortuin maken?

Eens had hij Si-Bengkok die op zoetigheid zoo vernibbeld was als een bij op honing, eenige koekjes gegeven van de donkere geurige suiker die uit het sap der arèn-palm gewonnen wordt.

De jongen bekeek waardeerend de lekkernij, ze los-schillend uit haar omhulsel van gevlochten blader-reepen.

‘Zeker heeft de warang-houder deze suiker gekocht van Si-Djembar!’ merkte hij op. ‘Die weet waar in het bosch de arèn-palm staat die groene bloesems heeft - dat is de geurigste van allen. Eh! hij kent de tooverspreuk om haar te vinden, en de tooverspreuk om haar veel sap te doen geven!’

‘Er zijn vele tooverspreuken daarvoor en ook verstandige menschen twisten er over, welke de beste is!’ zei Bake op goed geluk af.

Si-Bengkok maakte het klappende tonggeluid, waarmee de inlander verontwaardiging uit.

Eh! hoe kunnen zij twisten! Alle menschen en zelfs de kinderen in dit dorp weten dat de tooverspreuk van Si-Djembar de krachtigste is! Draagt hij niet op één dag twee volle bamboe-kokers sap weg uit die boomen die hij belezen heeft? Eh! ik heb het gehoord hoe hij den palm toesprak. Hij zag mij niet want ik had mij verborgen achter een struik. Hij hield de arèn omvat met beide armen, en hij zei overluid: ‘O Moeder Endang Reni! Voor jou heb ik me doornat laten regenen, zoodat het water uit mijn hoofddoek droop! Voor jou heb ik me door de zon laten verschroeien, zoodat mijn leden gloeiden als in koortshitte! Zoó zeer verlangde ik naar je! Nu heb ik je dan eindelijk gevonden. Vroeger dronk ik menigmaal aan je borst lang en overvloedig. Doch sedert lang lijd ik nu gebrek. Geef mij daarom weder te drinken, Moeder Endang Reni! Geef mij zooveel, dat ik in vier van de allergrootste kokers niet alles op kan vangen.’

‘En won hij veel sap toen hij die spreuk had opgezegd?’ vroeg Bake.

‘Eh! hij won veel, waarlijk zeer veel! Ik kwam terug om te zien hoe het ging, na vijf passar-weken toen ik wist,

dat hij den bloem-stengel genoeg geklopt zou hebben, en dat ook de eerste bloesems aan den tros opengegaan zouden zijn - want voor dien tijd mag het aftappen van het sap niet beginnen. Si-Djembar had den stengel juist afgesneden, die was als de staart van een koe, dik en lang, en in een punt uitloopend! En hij zat boven in den boom en hing aan den stomp een klein kokertje op.'

'Een kleine! Je zei toch straks dat hij vier zeer groote kokers vol sap wilde hebben!'

'Ja, dat is wel waar! Maar het zou niet betamelijk zijn dadelijk op onbescheiden wijze zoo veel te vragen en den palm te verschrikken! Hij hing een kleinen koker op en zei: "O Moeder Endang Reni! Uw kind versmacht van dorst! Uw kind bidt u dat gij hem laat drinken!" En daarop antwoordde hij weer zichzelven, sprekende voor Moeder Endang Reni en zei: "Mijn kind drinke tot verzadigd wordens toe! Moeders borsten zijn overvol. Hij drinke tot hij een tegenzin hebbe in mijne melk!" Zoo sprak Si-Djembar, ik hoorde het zelf, zeer duidelijk. En den dag daarop ben ik weer gegaan naar zijn huis in het bosch, en ik zag hoe zijne vrouw het sap op haar fornuis tot suiker kookte. Daar was zooveel dat zij geen steenen potten genoeg had. Eh! Si-Djembar heeft de ware tooverspreuk voor de arèn!'

'Ja, Si-Bengkok! nu je me dat alles zoo duidelijk hebt uitgelegd, nu geloof ik ook wel, dat Si-Djembar's spreuk de ware is!'

Bake geloofde het in scherts te zeggen; hij wist zelf niet hoe ernstig hij het eigenlijk meende. De liedjes en de verhalen van Si-Bengkok begonnen gaandeweg de wereld om hem heen te veranderen. Hij dacht soms dat wat hij tot nu toe voor zichtbare, tastbare werkelijkheid had gehouden, misschien slechts een bedrog der zinnen was; doch wat hem droomen en fantasie had geschenen, dat kon wel eens de echte werkelijkheid zijn.

Als jongen, toekijkend bij het bouwen van een pier in zee, was hij eens door de duikers meegenomen naar beneden. Hier was het eene nieuwe wereld, daarin gold geen der wetten meer, waarop hij tot dat oogenblik toe zijn eigen leven en alles om hem heen gegrondvest had geloofd. Het zware werd licht, het meêgevende weerstond, wat klank was

veranderde in beweging, de zon verbleekte, het donker kleurde purper. Tusschen zonderlinge bloemen die nooit de wind bewogen had, hingen visschen in plaats van kapellen en bijen. Het scheen alles onmogelijk, doch het wàs zoo, het was de werkelijkheid, alleen maar dat zij in niets geleek op de werkelijkheid die hij kende; en nu moest hij alles afleeren, zijn gewone zien, zijn gewone bewegen, zijn gewone doen en oordeelen, en hij moest in zich zelven zoeken naar nieuwe organen om met die nieuwe wereld in gemeenschap te komen, naar een nieuwen zin om haar te ontvangen, naar eene nieuwe kracht om in haar te werken. Toen hij eindelijk weer boven kwam had de pier en de hemel en het strand vol menschen hem een oogenblik vreemd geleken.

Daar dacht hij nu aan, wanneer hij met den naklank van Si-Bengkok's woorden in het oor, naar zijne machines ging in de fabriek. En dan vroeg hij zich af, wat nu eigenlijk het ware Indië was: het complex van zoó en zoóveel residenties waar Hollanders bestuurden en recht spraken en belasting hieven, fabrieken bouwden, irrigatie-werken aanlegden, fortuin maakten; of het Tana Djawa waar Boeddha's aloude tempelburcht nog niet geheel tot puin vervallen is, waar in het gebergte kluizenaars de Leer van het Heldere Water bepeinzen tot hun ziel zoo klaar is geworden als dauw, en waar de godin Sri den landbouwer te hulp komt, die haar aanroept bij het ontginnen van zijn rijstveld.

De dagelijksche dingen om hem heen, - een boom, een paar karbouwen voor den ploeg - de woorden en gebaren van het landvolk langs den weg, - troffen hem nu vaak als iets zeer bijzonders, dat een diepe beteekenis had. Als hij eene rijstschuur zag, - een van die bevallige uit bamboe gevlochten hutjes die den vorm hebben van een wieg, van smallen grondslag oprijzend naar een breed-overspreidend dak - dan ontwaarde hij daarin nog iets anders dan alleen een voorraads-kamer; de liefelijkheid der Rijst-Bruid hing er over. Het kwam hem natuurlijk voor dat de dessalieden den honderd-stammigen waringin bij de rivier voor de woonplaats hielden van den Danhjang-dessa, den vriendelijken beschermgeest van het dorp, en dat zij welriekende zalf, eieren en bloemen ten offer brachten op het altaar van zoden in de schaduw.

Hij luisterde naar eindelooze geschiedenissen waarin de goden van den Hindoe-hemel vorstenzonen wijzen raad geven, en nimfen als vogels heen en weder zweven tusschen den heiligen berg Endra Kila en het vertrek van den jongen held dien zij tot echtgenoot hebben verkoren. De idee der zielsverhuizing, die in alle Javaansche mythen en overleveringen leeft, leek hem niet langer iets zoo geheel onzinnigs.

In een dorp van den omtrek had een tijger een buffelkalf weggesleept uit de kraal. Si-Bengkok kwam het hem vertellen des avonds; met gedempte stem sprak hij over ‘den grooten Heer in 't woud’ dien men niet ‘tijger’ mag noemen, want dat hoort hij, en neemt het zeer kwalijk. ‘Overdag is hij een mensch - ja waarlijk dat is zoo, de verstandigste menschen leeren dat dat zóo is! En er zijn geheele dorpen op Java, waarvan al de inwoners, vrouwen zoowel als mannen, weertijgers zijn. Over dag doen zij hun werk als alle menschen, de mannen ploegen het veld, de vrouwen weven sarongs. Niemand houdt hen voor iets anders dan vreedzame dessalieden. Die in geheime wetenschap ervaren zijn echter, herkennen hen wel aan den vorm van hun hielen. En als het donker wordt veranderen zij in tijgers, en gaan uit op roof, zoodat het soms wel gebeurd is, dat men 's anderen daags het bloed op hun kleederen zag van den buffel dien zij des nachts verscheurd hadden. Menschen echter vallen zij niet aan, wanneer zij hen kennen. Daarom moet je, als de Groote Heer je in het woud ontmoet, niet trachten je met de kris te verdedigen, maar je moet hem hoffelijk begroeten en hem herinneren aan vriendschap en goede diensten die je hem overdag, toen hij als mensch in de dessa woonde, bewezen hebt. Dan spaart hij je! Waarlijk, Heer, zoo is het!’ zei Si-Bengkok, ernstige oogen opheffend.

Bake knikte even. Hij dacht aan de verhalen van den weer-wolf, die op het heide-dorpje, waar hij geboren was, de oude herder hem deed, terwijl hij meeliep met de kudde. Uit welke ondenkbare oudheid, toen mensch en dier wel vertrouwelijk omgingen met elkander, hadden wij die gedachte overgehouden?

‘Ik geloof je wel, Si-Bengkok.’

Dan verhaalde Si-Bengkok ook van Dewi Sri, de goede godin, die den menschen de rijst gegeven heeft.

Hoe zij eerst een sterveling was, een mooi jong meisje, en vele minnaars vroegen haar van hare ouders tot vrouw. Doch Batara Goeroe zag haar, de machtige hemelheer, en zij stierf want zij kon zoo groote heerlijkheid van liefde niet verdragen. Maar uit haar smallen grafheuvel ontsprong een plant, die nog nergens op Java gezien was, die was slank zooals zij zelve slank was geweest, en de bloesem was liefelijk zooals zij zelve liefelijk van gelaat, en de aar was mild zooals zij zelve mild was van hart. Het meisje echter was een godin geworden in den hemel. Doch altijd dacht zij aan de menschen, onder wie zij was opgegroeid. En toen een geheel veld met de nieuwe plant vol was, nam zij de gedaante aan van dien kleinen grauwen vogel die gelatih heet, die vloog over het veld en brak met zijn snaveltje al de rijpe aren één voor één af. Zoo wilde Dewi Sri dat de rijst geoogst zou worden, en zoo plukken daarom de menschen op Java tot op dezen dag toe hun rijst....

Met zulke gedachten en droomen in het hart ging Bake dan des ochtends aan zijn werk in de fabriek. De kisten met de nieuwe machineriën waren aangekomen. Er werd beraadslaagd over ruimte en plaatsverdeeling, nagezien, afgebroken, aangebouwd. De employés spraken over het riet dat te velde stond, over suikerprijzen, en de concurrentie die te vreezen was van een nieuw opgerichte fabriek in de buurt. Hij zelf sprak mee daarover. Thuiskomende vond hij de vakbladen die de administrateur onder de employés rond liet gaan. Hij las over scheikundige experimenten, over ziekten van het suikerriet en nieuwe methoden van behandeling, las de statistiek van de suikerproductie op Java, vergeleken met die van Cuba en Amerika, en de maatregelen die de schrijver noodig achtte om der Nederlandsch-Indische industrie haar plaats op de wereld-markt blijvend te verzekeren.

Hij verdiepte zich daarin, die arbeid en die wetenschap waren de werktuigen waarmee hij zijn bestaan moest fatsoeneeren, zijn weg moest maken door het gedrang naar de veilige plaatsen van den rijkdom.

Maar door rumoer en berekeningen heen braken telkens gedachten die glansden als een stukje blauwe zonnelucht door den schoorsteen van een fabriek. En als, met de schemering en de avondkoelte, Si-Bengkok kwam, en zijn deuntjes begon

te pijpen en onschuldige praat hield, werd het hem te moede of die strijd om geld en macht die voor zoovelen de geheele inhoud van het leven is, hem niets aanging.

Het was nu eenmaal zóo dat denkende wezens zichzelven en elkander pijnigden - dat zij slaafden, woekerden, bedrogen en uithongerden om een goed te winnen dat op die wijze niet te winnen is. Maar wat deerde 't hem, die zich niet op zijn beurt in de onzinnige worsteling storten wilde? Hem, die een beter, zekerder, liefelijker weg wist dan door onrecht en wanhoop ging, om Het te bereiken - het Geluk?

Si-Bengkok praatte.

En uit de eenvoudige woorden ademde den luisterende de eigen bekoring tegen die hem bevangen had in dien maneschijn-nacht, toen het geluid der schalmei de stilte zaligde. Het was niet alleen de poezie in legende en zede en oud gebruik, tegelijk naïef-zinnelijk en vroom, die hem zoo ontroerde. Niet alleen de fantasie die met de zware aardewerkelijkheid speelde als met een schitterende vrucht haar uit gouden takken in den schoot gevallen, en zij wierp die op en ving ze weer, en verheugde zich in den glans en de geur er van. Het was nog meer dan dat alles, die nieuwe gewaarwording - nieuw, maar zij kwam als een welbekende, wel-betrouwde - van de vereenzelviging der menschelijke gedachte met het natuurbestaan. Het rekenen van levensjaren naar de herhaalde feesten van den oogst; het eerbiedig bejegenen van velden en boomen als vriendelijke wezens geneigd en machtig tot helpen; het eeren der onbluschbare zielevlam, zooals zij in gestadig heen en weder flikkeren vonkelde uit dierenoogen of glansde in een menschen-blik; dat alles gaf hem het bijna physieke gevoel van een voortdurend in elkander stroomen en gezamenlijk golven en stuwen van alle de ontelbare krachten der aarde, de zichtbare en de onzichtbare, de geweldige, de geringe, de verborgene, de openliggende, zoodat de elementen vriendelijk werden en de mensch stil.

Hoe goed en gelukkig en wáar was het leven dat zóo geleefd werd! Een kinder-leven. Een dichter-leven. En had hij het zelf niet ook gekend - voor enkele dagen, enkele oogenblikken? Als jongen, wanneer hij languit in het bloeiende heikruid lag, doortinteld van zonneschijn, doortrokken van den honinggeur die

de zoemende bijen dronkenmaakte, denkende aan volstrekt niets, terwijl hij de wolken zag zeilen.... En later ook nog, niet zoo dikwijls en zoo lang meer, bij oogenblikken die hem nu weder te binnen kwamen - enkele oogenblikken, als midden in den roes van zijn eenlings-bestaan in den blind en doof warrelende maatschappij hij plotseling het licht had ontwaard en de majesteitelijke orde van het wereld-leven. De zee met de uitzeilende pinken in den ochtend, - de lenteregen op het bruine veld - de stem en de oogen van dat kleine meisje dat hij roeide, het waren even zoo vele openbaringen geweest van dat alles vervullende leven. En ook het fluitspel van Si-Bengkok was zulk een openbaring; en de ontroering die hij zelf gevoelde wanneer hij er naar luisterde..... Geene ontroering, een gewaarworden. Zulk een stil, sterk gewaarworden van eeuwige krachten die hem doordrongen en droegen. Hij besefte zich zelven als een hoeveelheidje leven in de oneindigheid van leven die hem omringde, niet wezenlijk onderscheiden van andere hoeveelheidjes, die menschen of rotsen of sterren waren. Hij voelde zich voortgestuwd op den stroom die de werelden draagt. En de meeningen, de voornemens en de begeerten, die de zelfzucht hem pas als zoo uiterst gewichtig voor zijn geluk had opgedrongen, hij liet ze varen, en zag ze heenglijden en zinken weg als verdwijnende donkerheidjes. Maar om zich heen voelde hij stuwend en steunend tallooze krachten van schoonheid en goedheid en geluk.

Hij zag Si-Bengkok aan, die daar voor hem zat, blij met een nieuwen sarong en een gebatikten hoofddoek, zóó geplooid, dat de bonte kleuren aan weerszijden van zijn voorhoofd precies hetzelfde patroon maakten. Dat was de kinderlijke genius, die hem het Land van het Geluk binnenleidde. Met een deuntje op zijn gebogen fluit veranderde hij, Willem Bake, technisch ingenieur en financier in spe, in een zaligen geest, makker van de groene aarde en de blauwe luchten.

Op een avond zeide hij hem dat, lachend en in ernst.

‘Si-Bengkok je hebt me zooveel van geheime wetensehap verteld en tooverij, maar ik geloof, dat je zelf een krachtig toovermiddel hebt in je fluitspel. Als je daar zoo zoetjes zit te pijpen, dan moeten al mijn gedachten je volgen, evenals die leguaan verleden, die uit zijn plas kwam om je beter te kunnen hooren.’

Si-Bengkok glimlachte met hoovaardige bescheidenheid.

‘Daar is velerlei tooverij, doch ik ken ze niet. Ik ben een onwetend mensch. Alleen kan ik wel zoet op de fluit spelen, zoodat wie het hoort tevreden wordt van hart.’

‘Ja, - tevreden van hart. - Zóó is het juist. Pijp me nog eens een van je zoete deuntjes voor!’

‘Ik heb er een nieuw!’ zei Si-Bengkok half aarzelend. ‘Dat heeft geen naam, ik heb het zelf gevonden.’

En hij begon.

Eerst scheen het deuntje Bake niet anders dan wat hij al zoo dikwijls gehoord had, een gestadig suizen en wiegelen van altijd weêr terugkeerend geluid. Maar gaandeweg onderscheidde hij een nieuwen toon, een die lokte en riep, heel zachtjes lokte.

Si-Bengkok keek naar een plek op den vloer, waar in het lamplicht de schaduw lag van een varen.

Bake volgde zijn blik. Had het ijle zwart getrild? Er bewoog iets, daar. Nu kwam het te voorschijn glijden, een klein donker kronkelend ding. Een slangetje bruin en zwart geteekend als een orchidee richtte haar schitter-oogd kopje op in het lamplicht.

Si-Bengkok liet zijn fluit wat hooger klinken, het kleine dier aanziende.

Een oogenblik bleef het roerloos; toen zich opheffend, begon het heen en weer te wiegelen op de maat der muziek. De bruin en zwarte teekening op het sierlijke lijfje werd al levendiger, de zwarte oogjes begonnen te flikkeren als diamanten. Si-Bengkok verhaastte de maat van zijn spel; met al sneller lenigheid volgde de kleine danseres. Hij liet de tonen een voor een wegdrijven, en zij vertraagde, en gaf zich willoos over, tot het scheen of ze als een donkere, rank gesteelde bloemknop maar heel even beefde onder een bijna onmerkbaren wind. De fluit zweeg. En het slangetje zeeg neer, en met een beweging als het wegvlieten van water was het verdwenen.

Si-Bengkok lachte.

‘Al zoo dikwijls als ik speelde, is ze te voorschijn komen kijken uit die reet daar in den muur - maar nu heb ik haar geroepen, en zij is gekomen!’ zei hij. ‘Zal ik ze weer roepen?’

Hij hief de fluit aan zijn lippen. En zoo haast was het deuntje niet weer begonnen, of zij kwam weer aanglijden uit haar donkere spleet. Bake zag haar oogen glinsteren in het lamplicht.

En achter haar, in den schemerigen hoek, bewoog ook iets. Hij tuurde lang voor hij het muizenpaar onderscheidde, dat rechtop zat met gespitste oortjes.

De latten der jaloezie ritselden even, de oude gekko die onder het afdak woonde en nacht in nacht uit zijn schor geroep uitstiet, schoof naar binnen. Hij kwam zoo dicht bij dat Bake elk tintje van blauw en bruin op zijn dikken rug onderscheidde. Hij keek naar den muur, daar zaten de tjitjaks onbewegelijk, hun lenige lijfjes strak als steen. Zij namen niet de minste notitie van de muskieten, die hen bijna in den muil vlogen.

Buiten in den wit bloeienden kemoeningstruik, die als maanlicht gloorde, hadden een paar krekels tegen elkaar zitten tsjirpen, hoe langer en driftiger en harder. Maar ze waren al lang stil geworden.

En zeker ook zat ergens tusschen het loof der tamarinden langs de rivier de eekhoorn te luisteren, die een kleinen vogel had willen besluipen in zijn nest.....

En al zoeter klonk het fluitje terwijl alles rondom stil werd en aan den kemoeningstruik bloesem bij bloesem stralend openging en geurde.

Maar opeens klonk een lang jankend gehuil op het erf. Bake sprong op. Het was een geheele troep magere kampong-honden, die uitgegaan waren om tegen de opkomende maan te blaffen, maar de fluit hoorend, zich bedacht hadden onderweg. Den kop omhoog gestrekt, den staart tusschen de beenen jammerden zij van aandoening.

‘Waarachtig Si-Bengkok!’ riep Bake lachend, ‘nou geloof ik zeker dat je een toovenaar bent, en als je zoo zoet speelt dan komen niet alleen al de gladakkers van de Kampong, maar zelfs de buffels uit de kraal en de tijgers uit het bosch om naar je te luisteren!’

Op de glinsterende, wimpelende rietvelden werd oogst gehouden.

In niet eindigende rijen die al onduidelijker werden tusschen de opgewervelde wolken stof, kwamen de langzame buffel-karren den landweg af, krakend en kreunend onder de zwaarte der volsappige halmen. De fabriek wachtte met wagenwijde poorten. De groene stroom stuwde naar binnen, de machines hijgden en hamerden, de torenhooge schoorsteen blies wolken rook.

Binnen was de hitte ondragelijk. Den bijna naakten Inlanders liep het zweet in kronkelbeekjes langs de leden: hun donkere huid, anders donzig-dof als de schil der bruine bosch-paddestoelen glom als nieuw-gegoten brons. De employé's in hun witte kleeren zagen er uit of ze in den regen hadden geloopen. Het groote vliegwiel, de buikige massaas der machines, de opstekende stangen, krukken, pijpen, de snoeren van stoombuizen langs den muur, de ladders, de balustrade der omloop-galerij, de ijzeren binten van het dak en tot zelfs de muren en de vloer schenen te trillen in de gloeiende lucht. Alles was nat. Het geheele gebouw zweette. De lucht was zwaar van den stank der kokende stroop.

Met een bekommerd gezicht stond Bake bij de nieuwe machine; zij werkte niet goed. Het was onbegrijpelijk! Hij had de stukken een voor een in handen gehad, zooals ze uit de kist kwamen; hij was niet van de plek geweest bij het opstellen; hij wist dat er geen schroef mankeerde en geen millimeter ijzer afweek van de bestemde plaats. Waar lag het dan aan?

Hij kende de productie-cijfers van het vorige jaar. Zij hadden hem laag geleken, toen hij ze naging in de tabellen. Nu kon hij met de nieuwe machine ze niet eens halen!

De afgekeurde machineriën lagen, nog maar gedeeltelijk ingepakt, in een loods. Hij ging er heen en stond lang, in mismoedig gepeins voor die ‘hoopen oud roest,’ zooals hij ze genoemd had. De administrateur die voorbij kwam, keek naar binnen en ging verder. Bake balde de handen in zijn zak. Hij begreep wat zijn chef dacht - wat hij moest denken.

En de mijne is tòch beter! tòch!

‘Vertrouw je den mandoer?’ vroeg de Indo.

‘Vertrouwen! hoezoo vertrouwen? Hij lijkt me nog al intelligent, en wel gewillig zou ik zeggen. Hoe meen je?’

‘Nou gewillig...’ de Indo haalde zijn schouders op. ‘gewillig.... we weten hoe het staat met de gewilligheid van een Inlander, als hij voor ons werkt. Op de fabriek, waar ik vóor twee jaar was - -’

Hij deed een verhaal van een Inlander, die aan het vliegwiel gezet met last op een bepaalde plek olie te laten druppelen, het er telkens naast goot, zoodat de machine stokte en in het ongereede kwam. De fabriek had moeten stoppen totdat de schade weer gebeterd was - een verlies van vieren-twintig uur arbeid.

‘En wil je gelooven, dat de kerel het driemaal achter elkaar gedaan heeft? Expres, omdat het werk hem verveelde!’

Bake dacht na.

‘Maar ik ben er altijd bij,’ zei hij ten laatste.

‘Overdag. Maar 's nachts.’

‘Dan is de employé er toch die den nachtdienst heeft.’

‘Een nieuweling, een heel jong kereltje. En hij heeft óok maar éen paar oogen.’

Dien nacht had Bake tot twee uur dienst. Met het slaan van het uur ging hij de groote poort uit. Toen, langzaam om de fabriek heenloopend, kwam hij weer binnen door het laboratorium-deurtje. Onhoorbaar naderde hij den mandoer, die, gebukt staande, morrelde aan de machine. Hij had de schuif aangevat, die den stoomtoevoer regelde. Met kleine tikjes van het stookijzer, dat hij in de hand hield, kreeg hij haar tot op een kiertje dicht. In 't zelfde oogenblik had Bake hem bereikt. Den kerel in den nek grijpend, smakte hij hem tegen den grond, en schopte naar hem, dol van drift.

Op het geschreeuw kwamen de andere inlanders aanloopen, de jonge employé greep Bake bij den arm.

‘Hou op, hou op! ben je gek?’

Bake wendde zich af, bleek tot aan de lippen toe, terwijl de mandoer wegstrompelde.

‘Is er iets kapot gemaakt aan de machine?’ vroeg de jonge employé, zich bukkend. ‘O, alleen maar de schuif dicht.’

Hij duwde ze weer open.

Een oogenblik zwegen beiden.

‘Daarom werkte de machine niet,’ bracht Bake er eindelijk uit.

‘Goed, dat je er achter gekomen bent - ze zeiden al, dat het ding niet deugde’, zei de openhartige nieuweling. - ‘Daar komt hij aan, de rakkert! hij zal 't niet meer probeeren, denk ik.’

De mandoer ging naar zijn plaats, trekkend met het eene been. Bake vermeed het hem aan te zien, terwijl hij zijne orders gaf.

Buiten, onder de stille sterren, bleef hij een oogenblik staan, diep ademhalend.

‘De overspanning ook met die beroerde machine, die maar niet werkte!... 't Spijt me! hij kan niet terugslaan natuurlijk. Waarachtig, ik had niet gedacht, dat ik zóó woedend kon worden - er was iets beestachtigs in....’

Hij ging den employé, die de scène had bijgewoond, uit den weg den volgenden dag. Maar de jonge man kwam op hem toe en maakte er gekheid over:

‘Ik wil met jou liever eten dan vechten, hoor!’

De administrateur, gerustgesteld aangaande de dure machine deed de zaak met een schouderophalen af. Bake was er verbaasd over; eerst toen begon hij zijn drift verdedigbaar te vinden; eindelijk dacht hij er niet meer aan.

De machine werkte prachtig nu. De cijfers stegen. Het werd een verschil van over de zeventien percent met die der vorige campagne.

‘Nu moeten we zien wie het wint!’ zei de administrateur, kijkend naar de rookpluim der pas opgerichte fabriek in de verte. ‘Zullie - of wij!’

‘Wij!’ zei Bake, en sloeg op de balustrade die zijn machine omgaf. ‘Wij, met déze hier!’

Hij was midden in den arbeid, vol ijver en geestkracht, - regelend, berekenend, vergelijkend, van den ochtend tot den nacht in touw. Hij werkte als een hersen-machine tusschen al die machines van ijzer. Het was hem wèl te moede daarbij, hij voelde zijn kracht toenemen met de toenemende inspanning - de kracht van zijn lichaam, dat de gloedhitte en den langen werkdag verdroeg, en de kracht van zijn geest die weten omzette in werkelijkheid.

De langzame karren kwamen er aangekraakt van de weegbrug af: tusschen staven en drijfriemen en buikige machines

door zag hij hoe het groene riet binnenkwam, lasten riet, hoopen riet, schelven riet, heuvels riet! En dat gaf hem een gevoel van vroolijken moed, als voor een slag dien hij voor den avond nog winnen zou. De menigten plantenvolk die daar aangedrongen kwamen of ze de fabriek wilden bedelven, moesten ten onder gebracht, verbrijzeld in de machines, geperst tot wat hem dienstig was.

Hij keek toe hoe de zware ronde halmen, naakt uitgeschud van hun wimpelenden bladerrijkdom, bij hoopen tegelijk naar de machines gesleept werden, hoe ze verdwenen in den slokkenden muil en het plantenvleesch verbrijzeld neerviel, terwijl het sap stroomde. Hij merkte haast het hameren en hijgende bonzen om zich heen niet meer, noch de hitte die in droppels van de muren liep, noch den walgelijken stroopstank, die hem in het begin onpasselijk had gemaakt. Met het gevoel van een jong officier, die zijn generaal het bericht van een schitterende actie komt brengen, overhandigde hij des avonds den administrateur de statistiek van den dag.

De chef knikte.

'Ik zal speciaal melding van je maken, meneer Bake, in het rapport aan de commissie.'

Dan ging hij naar huis, met een stap die veerde, niettegenstaande den last der veertien uur arbeid.

Hoe hoog zouden de percenten der employés wel komen?

En de bijzondere gratificatie die de administrateur hem had toegezegd?

Hij herlas voor de zooveelste maal den brief van een vriend die als mijn-ingenieur naar Celebes was gegaan. Een gewichtige speculatie op til, - geraden aandeelen te nemen; hij voor zich waagde het - de zaak was gezond.

'Als het nog tijd is, wanneer het geld van de percenten komt - waarom niet? dacht Bake. Je kunt het licht meenemen.'

De gedachte was hem aangenaam; wanneer zij terugkwam, zoo nu en dan eens, in de poozen van zijn werk. Als de kromme postlooper verscheen des avonds, ging hij hem te gemoet om de couranten; de aandeelen der nieuwe maatschappijen waren er in genoteerd. Nog laag, voorloopig. Zooveel te beter!

De campagne ging voort.

De arbeidskoorts was gaandeweg wat afgenomen bij Bake.

Er was geen twijfel meer of de winst zou prachtig zijn. Hij werkte als de anderen nu, gestadig en bedaard. Des ochtends na het bad, gunde hij zich den tijd om zijn kop sterke koffie te drinken, heen en weer slenterend door den tuin.

Dien ochtend nu, kwam hij even voor zonsopgang de voorgalerij uit. Het gras in den tuin leek berijpt, zoo dicht beparelde witte dauw het. De tamarinden langs den landweg stonden ijl tegen de roode lucht. De witte fabrieksgebouwen begonnen te kleuren in den afschijn. Terwijl hij er naar zag werd dat flauwe kleurtje warmer, het begon te tintelen in de vensters en op het zinken dak, de steenmassa werd een heuvel van rozen, éven gebloosde en lichtroode en vurige en als robijnen donker-glorende rozen. De goud-en-rosse-rook schitterde er boven als een prachtige paradijsvogel die zijn wieken en staart uitspreidt in de vlucht.

Bake tuurde er naar. En zijn gedachten, die hij lang voor zich uitgedreven had langs den stoffigen straatweg van den arbeid, ontsnapten, dwaalden her- en derwaarts, liepen een bloeiend pad door de struiken in. De twijgen gingen uiteen, een gezicht kwam te voorschijn met schuchtere glanzige oogen.

‘Si-Bengkok! hoe kom ik zoo ineens op hem? Ik heb den jongen in geen weken gezien.’

De tuinier kwam voorbij geslenterd, met zijn bezem van stijve palmblad-vezels de dorre bladeren wegprikkend van het gras.

‘Is Si-Bengkok niet meer hier geweest in den laatsten tijd?’

De tuinjongen stond stil.

‘Hij is heel dikwijls hier geweest.’

Waarom heeft niemand het me dan gezegd?

‘Ik heb het mijnen Heer gezegd telkens wanneer hij kwam. Ook gisterenavond heb ik het gezegd.’

't Is waar, dacht Bake, ik had het vergeten.

De tuinjongen, de opgespietste bladen uit den bezem trekkend, raapte met de teenen een lederachtig manga-blad op, en beurde het naar zijn hand.

‘Hij kwam voorschot vragen,’ zei hij op een ontevreden toon. Die jongen uit de dessa, die voorschot kwam halen of hij bij het huishouden hoorde, ergerde hem.

‘Ah - voorschot - ja, hij heeft al dien tijd niets van me gehad natuurlijk. - Met zooveel andere dingen aan je hoofd

ook!’ - - ‘Zeg 't me, als hij terugkomt!’ beval Bake.

Toen, de witte figuur van een employé over het plein ziende schitteren, ging hij hem na, naar de fabriek.

Een walm van hitte, machine-olie en kokende stroop sloeg hem uit de poort te gemoet. De rustelooze machines hijgden. Er werd op hem gewacht.

Bake was naar de waterleiding geweest, dien namiddag.

De zon brandde op den langen weg naar de fabriek. Hij dacht er beter te kunnen komen dwars door de velden, als hij den rookpluim in het oog hield, - die rechts, de linksche kwam van de naburige fabriek. Hij liep het dijkje langs van een sawah, waar de aren hem langs de knieën veegden en overal tusschen het groen watervalletjes verborgen gorgelden; kwam aan braakliggende akkers die opklommen en afgleden langs de hellingen van een lagen heuvelkling; dwaalde door een klapperplantage, waar hij eindelijk bemerkte dat hij al den tijd in de verkeerde richting was gegaan, en hield stil in een golvend veld, ruig van struikgewas en hier en daar met schaduwende bamboeboschjes beplekt. Van de rivier, die er in een bocht omheen vloeide, kwam een koelte. Hij ging op een belommerde plek zitten uitrusten, wachten tot de zon achter de heuvels zou zijn, voor hij weer verder ging, op de linksche rookpluim af. De hitte, de stilte en het geflikker der bezonde rivier maakten hem slaperig, hij dommelde in.

Een geluid van kinderstemmen wekte hem.

Het was een troep kleine jongens die er aan kwam, de buffelkudde van het dorp voor zich uitdrijvend. Voorop liep een kereltje van een jaar of tien, spiernaakt, met een amulet aan een rooden draad om den hals; uit bolle wangen blies hij den rook van zijn sigaar voor zich uit. Een kleinere volgde hem, half in half uit een verschoten paars mans-baatje, dat hem tot op de naakte kuiten hing; en een langen hengel over den schouder dragend. Achter de langzaam voorttredende buffels aan kwam de rest, zwiepend met hun dunne bamboezweepen, en langgerekte kreten uitstootend van hoo - iet! hoet!

De buffels stapten op het water toe, dat bruin opzwalpte terwijl zij er in nederplompten. En de kleine herders hun achterna, plonsden en plasten om de geweldige beesten heen. Een, die bijzonder veel hart voor het zijne had, leidde het naar een kuil in de rivier, waar het tot aan den schoft toe in het water stond; en op den breeden rug springend, begon hij den karbouw met beide trappelende voeten te kneden. Den geweldig-gehoornden kop vlak uitgestrekt, stond de buffel stil, tevreden heen en weer slaande met zijn staart.

De zon was achter de hoogte gezonken die in het westen de heide begrensde; een lange, doorschijnende schaduw viel over het gras.

Het jonge mensch met de sigaar in den mond kwam er aan geslenterd, keek rond naar een geschikte plaats, en ging er languit op den buik liggen. Zijn vriend in het paarse buis hurkte tegenover hem neer, met een pak Chineesche kaarten die hij op het gras begon uit te spreiden, terwijl een derde, die een plukje haar koddig overeind had staan op den kaalgeschoren bol, ernstig toekeek.

Een groepje verderop had een in ruiten afgedeeld vierkant op den grond getrokken en speelde het ‘tijger’ met een witten steen, die over de lijnen heen en weer geschopt werd.

Geheel alleen liep een kleine dikbuik sprinkhanen te vangen. Hij trok een plankje, aan een stok vastgemaakt over het gras, de sprinkhanen wipten van tusschen de halmen op, en met een snelle handbeweging had hij ze beet en in een bamboe kooitje gestopt dat hem om de heupen bengelde. Telkens hield hij dan de kleine kevie aan het oor en schudde ze, om de krekels te hooren krieken. Onder een aardkluitje, waar hij met zijn naakte teenen tegen aan had geschopt, zat een groote: hij greep hem en liep juichend naar de anderen. Het was er een zwarte met een oranje-gele plek op den rug, van de soort die het best te dresseeren is voor de krekel-gevechten.

‘Hij bijt nu al!’ riep de kleine dikkert. ‘Kijk, kijk!’

En hij krieuwelde den krekel met een graspluimpje om te laten zien hoe driftig hij er naar snapte.

‘Hij zal niet loslaten bij 't vechten, al worden hem ook de pooten stuk gebeten!’

De jongens kwamen om hem heen staan. De grooten

vroegen of ze den krekel voor hem wilden dresseeren en er werden weddenschappen aangegaan of deze het winnen zou of die van Moedjaddi, die al zoo dikwijls gewonnen had!

Rondom de knapen, hier en ginder verspreid, liepen de karbouwen het korte wreede gras af te weiden. Een kwam er vlak bij Bake, snuivend, terwijl het speeksel in een langen helderen draad uit zijn muil afhing; hij hield den ontzaglijken kop gebukt. Maar het krekel-jagertje kwam aandraven, schold hem uit en gaf hem een schop. De karbouw keerde om.

'Kom eens hier, kleine jongen!' riep Bake. 'Ik wil je iets moois geven!'

De kleine keek hem over den schouder aan en de oogen niet van hem afwendend, verwijderde hij zich, stap voor stap.

Maar opeens klonk een hooge juichkreet:

'Hij komt! hij komt!'

Al de jongens sprongen op en renden naar den heuvel, waar de kreet vandaan had geklonken. Zij verdoften als zij in de schaduw der helling kwamen; dan stonden zij een seconde blinkend op den top; en waren weg. De krekel-vanger kwam het laatst; hij liep niet hard, uit angst dat de kooi bij het schokken mocht opspringen en al de sprinkhanen ontkomen; en hij hield stevig zijn hand op den deksel. Toen hij tegen de helling wou opklimmen, verschenen de anderen op den top, den makker omringend, wiens komst met zulk gejuich was aangekondigd.

'Si-Bengkok is hier!' riepen zij.

Zij schaarden zich in een kring rondom hem: sommigen staande met aandachtig gehouden hoofd en de armen om elkaars schouders; anderen neergehurkt, hun opgetrokken knieën omvattend, of lang uit naast elkaar in het gras. Een die een vlieger aan de lijn hield stond alleen, donker afgeteekend tegen den gouden hemel; de rood-en-blauwe vlieger, waar de zon doorheen scheen, schitterde boven zijn geneigd hoofd. Allen zagen zij Si-Bengkok aan, wachtende in ademlooze oplettendheid.

'Vertel ons weer van den wajang, Si-Bengkok!' riep er een.

'Neen, neen, van het feest bij Pak-Sidin!'

'Neen, speel ons wat voor!'

Ja, spelen, spelen!

De klare hooge toon der fluit klonk over de weide.

De grazende buffels hieven den kop op.

En zoo bedaard, dat de vogels die op hun rug waren neergestreken, daar bleven zitten, stapten zij naar den heuvel, op het lokkende geluid af. De kudde omringde, dicht gedrongen, den fluitspeler. En zij stonden stil of zij sliepen, alleen de ooren even bewegend, terwijl hun adem als een lichte nevel boven hen hing en hun vochtige flanken dampten in de avondlucht.

Verwonderd zag Bake er naar.

‘Wanneer hebben ze het ontdekt? Van morgen in de vroegte?’

‘Drie zijn 't er,’ zegt de mandoer.

‘'t Moest onderzocht worden of de wacht daar werkelijk niets van weet.’

‘Als 't maar niet weer dezelfde bende is, die verleden jaar op Mritjan heeft huisgehouden.’

‘Hoe kan dat nou? Ze hebben de kerels immers opgepakt!’ De employés spraken allen door elkaar. Bake kwam er bij.

‘Wat is het toch?’ vroeg hij voor de derde maal.

‘Weet je het nog niet? De dessaman met wien we contract hebben voor het transport, is komen zeggen, dat er buffels gestolen zijn uit de kraal, - nou zullen er twee karren minder zijn vandaag voor het riet-vervoer.’

‘Verleden jaar op Mritjan,’ begon degene die het eerst daarover gesproken had weer, ‘zijn we midden in de campagne blijven steken door die geschiedenis. 't Was een heele bende; er waren er die het vee uit de kraal haalden en weer anderen die het over de grens brachten en wêer anderen die het versjacherden aan de opkoopers. Ze zaten er mee te houden op Mritjan, het riet verrotte op 't veld.’

‘Maar de kerels zijn opgepakt, zeg jelui?’ vroeg Bake.

De Indo antwoordde:

Dat is te zeggen, een paar kerels zijn opgepakt. Er is lang genoeg gezocht. Misschien heeft 't het dessahoofd verveeld en hij heeft een paar lui laten komen en gezegd: Jelui hebt

't gedaan - en die en die hebben 't gezien - en daarmee uit. En dan zweren de getuigen, en de twee anderen bekennen en draaien de pot in en verder geen nieuws. Dat noemen ze dan ‘klaarheid in de zaak brengen.’

‘Zouden 't dan misschien dezelfden weer kunnen zijn, denk je?’

‘Mogelijk!’

Hij begreep niet dat de Indo zoo onverschillig kon antwoorden. Als het werkelijk dezelfde bende eens was - wat zou er dan terecht komen van de winst en de percenten van de employés - om van dat aandeel in de grondmijnen niet eens te spreken?

De gedachte bedierf hem den dag.

Hij ging kijken naar de kraal, waar de beesten uit gestolen waren - een modderpoel binnen eene palissade. De poort werd op primitieve manier gesloten met houten klossen en bouten.

Eenige Inlanders stonden aan den ingang. De een zei:

‘Zeker is er onder de dieven een man geleerd in geheime wetenschap, en die de woorden kent waarvoor alle sloten openspringen, en alle knoopen loslaten. En hij heeft de bezwering uitgesproken van de geesten in het Noorden, het Zuiden, het Oosten, het Westen en het Midden, en aarde gestrooid in de richting van de kraal, zoodat een slaap zoo diep als de dood over de wachters is gekomen, en toen is hij heengegaan en heeft de buffels genomen!’

De ander dacht na.

‘Vader van Sidin!’ zei hij na een poos. ‘Zou het niet verstandig zijn en gepast een offermaal aan te richten en den priester een krachtig gebed te laten doen tot de geesten en de voorouders en tot Vader Adam en Moeder Eva, opdat zij ons vee beschermen? De priester is een zeer geleerd man! Alle dieven uit deze streek komen bij hem om geheime wetenschap van hem te leeren, en hij geeft hun spreuken, waardoor zij kunnen reizen sneller dan de wind, en zich onzichtbaar maken in een vertrek waar het helder licht is, zoodat de politie hen nooit kan vangen. Als wij hem slechts een voldoende geschenk geven zal hij ons een spreuk leeren nog krachtiger dan die der dieven, en ons vee zal veilig zijn in de kraal!’

Bake ging verder; in wrevelig ongeduld iets brommend van ‘stommiteit of schurkerij.’

Dikwijls genoeg had hij dergelijke woorden van Si-Bengkok vernomen, en geglimlacht om de naieve fantasie der voorstelling - een fantasie die in den zonneschijn fladderde op prachtig bonte vlindervleugels - en zat te droomen in schemerhoeken met wijd-open kleine meisjes-oogen. Maar nu was het instinct van den bezitter wakker geworden in hem, en hij ergerde zich over dat volslagen gemis aan moraliteit op het punt van mijn en dijn.

‘'t Is zooals Versteeg zei verleden,’ dacht hij, zich een uitlating van den Indo herinnerende. - ‘In hun hart zijn alle Inlanders dieven.’

En hoewel hij juist tegenover den halfbloed, wiens insolente minachting van den Javaan hem stuitte, het anders eerder tegengesproken zou hebben, bekende Bake hem nu zijn nieuw gewonnen overtuiging.

‘Ik heb 't je wel gezegd, dat een week of wat op de fabriek een goeie kuur zou zijn voor je romantische ideeën omtrent dat volk...’ zei de ander. ‘Nou, en je vrindschap met dat muzikale genie, hoe is 't daarmee?’

Het was een vaste aardigheid geworden onder de employés Bake te vragen naar Si-Bengkok.

‘Ik weet 't niet,’ antwoordde hij gemelijk. ‘Hij speelt den karbouwen op de dessa-wei voor, geloof ik, tegenwoordig. Ik heb hem in geen weken bij me gehad.’

‘Zoo? nou dan zal 't wel niet zoo erg met hem gesteld zijn als hij me voorgejammerd heeft. Schulden bij den Arabier en de rijst al vooruit verpand, en ik weet al niet wat meer, de gewone misère.’

Bake luisterde met de verbazing van een Hollander voor wien Java het land van Cocagne is, en die niet vatten kan hoe een inboorling gebrek lijdt, waar de vreemdeling weelde komt halen.

‘Is hij dan arm?’

‘O, niet armer dan de anderen. Een inlander is altijd in de penurie. Als hij toevallig eens wat heeft, geeft hij het dadelijk weer uit - voor kleeren of snoeperij of een pretje - net kinderen. Dan natuurlijk moeten ze bij den Chinees komen en leenen op woeker-rente. Of ze verkoopen hun oogst

voor een prikje een paar maanden vooruit. Of ze scharrelen op de pasar met bloemen van hun erf, en allerlei gereedschap, dat ze niet eens missen kunnen, en met rijst die ze op crediet gekocht hebben - ook weer van den Chinees natuurlijk. Op zoo'n manier blijven ze aan den gang. Weet je niet meer, toen we verleden terugkwamen van Madja, op de pasar?'

Bake herinnerde zich het tooneeltje aan den landweg: een groep donkere kraampjes in de schaduw van een wijd-uitgegroeiden waringin, waar feestelijk gekleed dessa-volk bontheid van kleur en drukte van kwetterende stemmen omheen maakte. Alleen gelaten door praters en koopers zat een oude in slordige kleeren gehulde vrouw achter een hoopje armzalig allerlei, halfsleetsch veldgereedschap, een paar aarden kruiken en potten, wat gering ooft. Met doffe oogen staarde ze voor zich uit.

'Dat oude mensch, dat ik je nog gewezen heb, dat was de moeder van Si-Bengkok. Hij zelf zal er ook wel geweest zijn; hij gaat altijd mee, om den grond tusschen de kraampjes te vegen, daar krijgt hij dan een paar duiten voor, en hij vindt er nog licht wat van zijn gading: rijstkorrels en sirihblaren en wat zoo van de stalletjes afvalt. Soms speelt hij ook een deuntje in het danshuis - een artist op zijn manier!' sloot de Indo en lachte.

Bake antwoordde niet. Hij gevoelde de voorstelling van Si-Bengkok's armoede als iets hem persoonlijk onaangenaams, op dat oogenblik. Hij bracht het gesprek weer op den buffeldiefstal en op de maatregelen die genomen dienden te worden.

De Indo antwoordde dat de administrateur der fabriek den djågå bij zich had laten komen, den dieven-hoofdman van het dorp, die er verantwoordelijk voor is dat zijn volgelingen niet in de dessa stelen waar hij woont, en een vast aandeel heft van den buit dien zij overal elders halen.

'Die kan er meer aan doen dan politie en rechtbank te samen als hij verkiest. En hij zal verkiezen, want hij heeft de goede gratie van het bestuur noodig om dessa-hoofdman te worden, komende jaar, dat is namelijk zijn ambitie,' zei de Indo.

'Door en door immoreele toestanden zijn dat hier!' riep Bake. 'Door en door immoreel!'

Zijn verontwaardiging bedaarde eerst toen de politie kwam en verklaarde dat zij ijverig wilde zoeken. Het dessa-hoofd;

wien een van de gestolen buffels toebehoorde, stuurde geheime speurders naar opiumkitten, pandjeshuizen, speelholen, al de plaatsen waar dieven elkaar plegen te vinden. En de djågå stelde een onderzoek op eigen hand in, want hij voelde zich in zijn autoriteit en goeden naam aangetast door een bewering van zijn persoonlijken vijand, het dessa-hoofd, dat de dieven hulp in het dorp gehad moesten hebben.

Echter waren de daders niet te ontdekken.

Elken ochtend vroeg Bake:

'Hebben ze de kerels gepakt?'

En hij maakte zich hoe langer hoe driftiger om het geregeld terugkomend antwoord.

'Nog niet!'

Hij beweerde dat er kwade wil in het spel moest zijn. Het was niet mogelijk dat een troep mannen, drie karbouwen voor zich uit drijvende, door geen der dessa-bewoners gezien zouden zijn. En hij kreeg ten antwoord dat natuurlijk de een of ander hen gezien had, maar dat die zich wel wachten zou te spreken.

'Waarom?' vroeg hij agressief.

'Omdat hij kans zou hebben dat zij hem vandaag of morgen zijn huis in brand staken bij wijze van weerwraak. Met een diefstal heeft zich alleen de bestolene te bemoeien, in het idee van een Inlander. Wist je dat nog niet?'

'Ik weet dat 't pak is, canaille-pak allemaal!' riep Bake. 'En dat ons hooggeroemd Gouvernement ons er niet tegen schijnt te kunnen beschermen!'

In zijn vrije uren oefende hij zich in 't schieten. Hij liet de gapende inlanders zien hoe hij een kalong[1)] in de vlucht raakte.

'Tegen dat 't me eens te pas mocht komen - en meteen bij wijze van waarschuwing,' verklaarde hij. De onbekende dief was zijn doodsvijand geworden.

Onderwijl kwamen telkens geruchten omtrent den diefstal in het dorp.

Pasargangers, des nachts doorreizende in hun kar, hadden op den landweg mannen ontmoet die een troep buffels voor zich uitdreven, en die zonder op hun aanroepen antwoord te geven, verder gegaan waren door de duisternis.

1) Vliegende hond.

Toen de Arabier den te veld staanden oogst van zijn schuldenaars in de dessa kwam bezien, verhaalde hij van twee der vermiste buffels die hij herkend had in den stal van een opkooper.

‘Ik heb den karbouw van Pak-Oedin gezien, die de diepe keep in het oor heeft, en den karbouw van het dorpshoofd, die met den gebroken staart. De horens, het is waar, waren anders. Maar toen de opkooper niet op mij lette, vatte ik ze aan en voelde dat ze los zaten, zoodat ik wist dat de dieven den karbouwen een heeten pisangstam op de horens gestoken hadden, tot ze zacht werden en loslieten en hun toen andere horens op den wortel hadden geplant, opdat ze niet herkend mochten worden!’

Eindelijk kwam de vrouw van den arèn-tapper met een mand vol koekjes-suiker in het dorp, en verhaalde wat haar man gezien had in het bosch. Hij was in een hoogen arèn geklommen om den bloemstengel te kloppen die nog niet rijp was, en toen had hij onder zich stemmen vernomen en daar kwamen twee mannen aan, die een buffel voor zich uit dreven. De eene zong, en de buffel stapte voort op de maat.

‘Zeker waren het dieven, want waarom gingen zij anders door het bosch waar het moeilijk is te loopen, in plaats van langs den landweg?’ besloot het vrouwtje gelijkmoedig.

Bake stoof op.

‘Waarom heeft hij ze dan niet aangehouden, die lamme kerel, als hij toch begreep dat 't dieven waren!’

‘Eh!’ zei het vrouwtje, ‘als mijn man geroepen had en gevraagd: “wat is dat voor een buffel, dien je daar voortdrijft!” dan hadden de dieven misschien wel gezegd: “Dat is een vuurbuffel!” en dan zou ons huis afgebrand zijn, en mijn fornuis stuk geslagen waarop ik het sap kook! En waarom zou mijn man het vragen? Het is niet betamelijk zich zoo te bemoeien met de zaak van andere menschen!’

..... Honderd-en-tachtig staan de aandeelen. En verleden week is het nog honderd-en vijftig geweest. Stom, dat ik toen maar niet getelegrafeerd heb - ik had 't geld wel

kunnen opnemen bij de Bank. Een beetje durf moet-je bij die dingen hebben, anders blijf je er beter buiten. Hm. Honderd-en-tachtig. Als ik nu toch eens nam... Over een dag of veertien - laten we zeggen een maand - over een maand zal het zoo om en bij de driehonderd % staan. Dan verkoop ik subiet.

Op den rand van zijn bed zittend, schopte Bake zijn schoenen uit. En peinsde verder.

‘Tegen dien tijd zullen we de percenten van de fabriek hebben, - en dan die gratificatie waarvan de baas me gesproken heeft: als 't dan weer daalt - het zal natuurlijk wel weer dalen, dat is nu al de vierde keer geweest - dan nog een paar stukken; twee of drie. Drie - dat kan wel.’

Hij ging in gedachten de kansen na, die er op een hooge uitkeering aan de employés waren. 't Ging alles goed op de fabriek: met de machines, met het riet, met het werkvolk. Voor een buffeldiefstal was ook geen angst meer, nu al sints drie weken was alles rustig. Geen bende klaarblijkelijk; alleen maar een gelegenheids-dief, de een of andere luie rekel, die liever zijn weelde stal dan zijn kost verdiende.

‘Ja, drie, dat kan er wel af. En als het daar dan ook eens zoo mooi mee gaat, jongens, jongens, dan zijn we in een paar jaar binnen!’

Hij dacht aan een academie-vriend, die met een enkele speculatie vijf-en-twintig mille gewonnen had. Waarom zou 't hem óok niet zoo kunnen gaan! Je hadt gehoord van goudmijn-aandeelen die 2400 % stonden een paar jaar na de uitgifte.

‘Dan toch subiet terug naar Holland, hoor!’

Een gouden wereld deed zich voor hem op. Wat er in was, was zíjn. Hij wierp zich op zijn matras als op al dien rijkdom. Toen, te opgewekt om te kunnen slapen, bleef hij liggen peinzen over alles wat hij nu zou kunnen doen. Genieten! - Op welke van de duizend verschillende wijzen?

Een geklep als van een doffe bel trok plotseling door zijn weelde-droomen heen.

Hij luisterde, verwonderd eerst, toen ongerust. Het was geen bel, het was de ‘lesoeng,’ het holle houtblok waarop in de dessa alarm geslagen wordt.

Hij dacht aan brand, aan een moord, aan amok loopen.

Buiten riepen inlanders elkander toe. Hij verstond het woord ‘stelen,’ sprong uit bed, schoot zijn kleeren aan en haastte naar buiten.

De Indo kwam te paard voorbij, hij riep: ‘Buffels gestolen! Ik ga er op af!’

Met een schok stond Bake stil.

‘Wàt blief-je?’

‘Jawel. Drie of vier. Ze zijn er de rivier al mee over.’

‘Wacht een oogenblik!’ schreeuwde Bake.

Hij rende naar den stal om den Sandelwood-hit te zadelen, stoof de achtergalerij binnen waar zijn geweer aan den muur hing, sprong in 't zadel en galoppeerde den landweg op.

De Indo wachtte ongeduldig.

‘Naar de wei - ik zal wel voorgaan door de rivier - denk om de kuilen!’

Zwijgend draafden zij naast elkander door de duisternis. De landweg klonk onder de hoeven der paarden, toen verdofte het geluid in gras, een heuvel rees donker tegen de lucht. Bake herkende de plek waar hij de spelende herdersjongens had gezien.

Aan den rivierkant stond een groep mannen in het licht van fakkels. Een er van kwam op de ruiters toe.

‘Hier zijn ze het water doorgegaan,’ zei hij. ‘Wij hebben de sporen gevonden aan den overkant.’

Hij waadde door de rivier, zijn fakkel hoog houdend. In het rosse schijnsel gloorden een reeks donkere plasjes op - de diepe hoef-indrukken der karbouwen in den moddergrond. Het spoor liep een eindweegs voort over de velden verderop.

‘Ze zullen naar het bosch gegaan zijn,’ raadde de man.

De Indo knikte.

‘Begrijp je 't?’ vroeg hij, zich naar Bake wendend. ‘De beesten waren aan 't weiden, hier, daar komt een jongen schreeuwend aangeloopen. “Een wild varken!” Natuurlijk al de buffeljongens hem achterna om te kijken. In den tusschentijd hebben de dieven hun slag geslagen. Als we ze niet inhalen vóór ze den heuvel over zijn, ontsnappen ze - aan den anderen kant begint het bosch.’

‘Als het maar licht genoeg is om te schieten,’ zei Bake tusschen zijn tanden.

De paardjes galoppeerden. Er was geen maan; maar het

sterrenlicht begloorde den weg. Links en rechts vlogen de afgeoogste rietvelden hun te gemoet en voorbij.

‘Voor ze zich in het bosch kunnen bergen!’

Het was de eenige duidelijke gedachte in Bake's hoofd.

En aldoor herhaalde 't zich.

‘Voór ze zich in het bosch kunnen bergen!’

Hij drukte den Sandelwood de hielen in de zij. Door de duisternis kwam de stem van den Indo. ‘Ik vrees dat we ze niet meer krijgen - ze hebben een voorsprong van op zijn minst twee uur, waarschijnlijk zijn ze het bosch al in.’

Bake stiet een vloek uit.

‘Vooruit dan toch voor den duivel!’

Vooroverleunend ranselde hij zijn beest met het eind der teugels. Het schoot vooruit. Rechts en links sprong de duistere grond, de lucht suisde.

‘Voór ze het bosch in zijn - voór ze het bosch in zijn!...’

De roep van den Indo klonk achter hem.

‘Hoor je ze? Zij fluiten!’

Bake trok de teugels aan.

Fijn als kwam het van de hoogte, klonk fluitgeluid. ‘Ze zijn op den heuvel! Vooruit! We hèbben ze!’

De paardjes vlogen. Bake voelde den schrijnenden slag van kiezels en aarde in zijn gezicht spatten, de lucht striemde hem.

‘We komen aan de helling!’ waarschuwde de stem achter hem.

Een zwarte muur steeg voor hen omhoog. Duidelijk kwam de toon der fluit er afgevloeid.

‘Daar zijn ze!’ zei de Indo gedempt.

Bake zag niets.

‘Jawel, daar aan den kant waar de boomen staan. Ze zullen dadelijk te voorschijn komen.’

Stapvoets klommen de snuivende paarden.

Bake had de oogen niet af van de open plek halfweg de helling. Plotseling bewoog er iets donkers. De Indo greep zijn arm.

‘Zie je hem, - de karbouw en de kerel op zijn rug? Hij fluit om de anderen mee te krijgen.’

Een voor een kwamen de donkere beesten uit de boomenduisternis het half-licht van den sterrenacht in. Zij volgden den fluitspeler. Zijn figuur smolt met het geweldige buffel-

lijf samen tot een donkere plek. Onbekommerd, of hij de kudde naar de wei bracht, pijpte hij.

‘Als ik hem maar eerst duidelijk tegen de lucht zie!’

Bake was van 't paard gesprongen. Zijn oogen waren vastgebrand op de donkere figuur.

Nu bereikte de langzaam voorttredende buffel den heuveltop. Reusachtig steeg hij op tegen den hemel. Tusschen zijn horens donkerden het hoofd en de schouders van den dief.

Het schot knalde.

De donkere gestalte schokte op en zeeg langzaam op zij.

‘Je hebt hem geraakt! hij is van de karbouw gevallen!’ schreeuwde de Indo.

Bake had den man bereikt. Hij lag op een hoop ineengezakt, bijna tusschen de hoeven van den karbouw, die teruggekomen, onrustig aan hem snoof.

Hij greep den kerel bij den schouder.

‘Sta op!’

Maar haastig trok hij de hand terug. Hij had in bloed getast.

De Indo kwam er aan in den lichtkring van een lantarentje.

‘Wie is het?’

Het schijnsel viel op den donkeren hoop - op een naakten rug, op een gezicht, dat half weggewend was in 't stof. Bake boog zich er overheen, en richtte zich op met een schok.

‘Goeie God! Goeie God!’

‘Wie is het?’ vroeg de Indo weer. Hij bukte nieuwsgierig.

‘Allah! Si-Bengkok!’

Het fluitspelertje lag ineengezakt, het hoofd voorover op de borst. De sarong was afgegleden van zijn misvormde beenen. Hij bewoog niet.

Bake knielde er naast. Hij was zeer bleek.

De gewonde kreunde even, hulpeloos-zachtjes als een klein kind dat ziek is.

‘Waar zit de pijn, Si-Bengkok? Hier? Hier in den schouder?’

Behoedzaam richtte Bake het mismaakte lichaampje overeind. Uit een klein donker plekje bij het schouderblad kwam bloed aflekken.

‘Ik geloof, dat je hem leelijk geraakt hebt - 't kan wel door de long zijn gegaan,’ zei de Indo.

Bake kon niet spreken. Hij voelde het bloed langs zijn vingers siepelen, zoo langzaam, droppel na lauwen droppel. In onuitsprekelijke wroeging en medelijden keek hij naar dat wegfilterende leven, dat hij vergoten had. De hebzucht, de haat, de wreedheid, waarmee hij den dief van zijn rijkdom had nagejaagd, waren vervlogen als een kwade roes. Zijn slachtoffer lag voor hem. En hij gevoelde onduidelijk en diep dat hij in dat arme wezen ook zichzelven kwaad had gedaan - kwaad, dat in der eeuwigheid niet meer goedgemaakt kon worden.

Plotseling zei de Indo:

‘Daar komt een kar aan.’

In den flakker-schijn der schuin opstekende flambouw kwam een langzame pedati den heuvel opgekraakt. Het geel-roode schijnsel wankelde heen en weer over de gestalte van den karrevoerder, lang uitgestrekt op de lading gras. Hij hield neuriënd zijn karbouwen in den stap. De losloopende beesten ziende langs den berm en de groep van mannen en paarden in het lantarenlicht, midden op den weg, zweeg hij verbaasd.

De Indo riep hem aan.

‘He jij, kom eens hier! Er is een ongeluk gebeurd!’

Gedwee gehoorzaamde de man. De buffels, die aan den kant liepen te grazen, kwamen op het paar voor de kar toestappen.

‘We zullen je naar huis brengen, Si-Bengkok!’

Bake's stem was zacht als die van eene vrouw.

‘Kun je je armen om mijn hals leggen?’

De jongen maakte een machtelooze beweging.

‘Gaat 't niet? Wacht, zóó! Wees maar niet bang, ik zal je geen pijn doen.’

Hij had het smartelijke lichaam in zijn armen genomen. Behoedzaam droeg hij het op 't koele zachte leger in de kar. ‘Lig je zóo goed? Je voeten ook?’

De houding van het vergroeide lichaampje leek hem ondragelijk. Hij zette zich op de kar en nam Si-Bengkok's hoofd op zijn knieën.

‘Naar de fabriek!’ beval hij den karrevoerder.

De logge wagen zette zich in beweging. De buffels kwamen er achteraan gestapt, den geur volgend van het zoete gras.

Halverwege de helling haalde de Indo de groep in, den Sandelwood dien hij opgevangen had, meevoerend. Hij wierp Bake de teugels toe.

‘Kom je mee?’

Bake antwoordde niet. Hij had het gras tot een steunsel geschikt onder Si-Bengkok's opgetrokken knieën. Zijn oogen waren niet van het gezicht van den knaap af. Het rosse fakkelschijnsel sidderde er over. De oogen lagen als gebroken. Onder het bruin begon de huid vaal te worden.

De Indo wierp er een blik op. Zwijgend reed hij voort naast de kar. Na een poos:

‘Je kunt er toch niks aan doen. Kom, nou mee.’

Bake zei met een stem, die hem zelf vreemd klonk: ‘Hij gaat dood.’

Een wijle sprak niemand. De houten wielen der pedati kraakten in de stilte.

‘Ik zal vooruit rijden en den dokter waarschuwen - hij is op de fabriek van avond,’ zei de Indo eindelijk.

Hij reed door. De hoefslag van zijn paard klonk den heuvel af, werd lichter en doffer, en stierf weg.

Nu was het rondom stil.

Si-Bengkok maakte een zwakke beweging met het hoofd. Bake boog zich over hem.

‘Heb je pijn, Si-Bengkok?’

De bleeke lippen trachtten te bewegen. Hij raadde het: ‘Niet zoo erg.’

‘Houd maar moed. Ik breng je bij den dokter. Ken je me?’

Bake bracht zijn gezicht boven de flauwe oogen, die in het licht der flambouw staarden. Zij rezen langzaam naar hem op.

‘Weet je wie ik ben, Si-Bengkok?’

De jongen bracht er de woorden uit: ‘Ja, Heer.’

Bake tastte naar de hand, die koud in het koele gras lag, en hield ze in zijn warmen vasten greep.

‘Hoe kon je dat toch doen, Si-Bengkok?’

Hij had iets heel anders willen zeggen, zijn hart was vol zelfbeschuldiging en teederheid en beklag, maar hij vond geen woorden in zijn ontroering, en werktuigelijk zeide hij: ‘Hoe kon je dat toch doen?’

En schaamde zich nog voor hij het had uitgesproken.

Si Bengkok bewoog een paar maal de lippen: eindelijk kwam het er uit, nauwelijks hoorbaar:

‘Ik ben een al-te-arm mensch ....’

Bake voelde zijn keel dichtgeknepen.

Een al-te-arm mensch ....

Als je niets hebt, - en je kunt niets verdienen - en niemand geeft je wat - hoe doe je dan om 't leven te houden? - - - Een mènsch? Och God, dat hoopje ellende, dat zich niet eens oprichten kon uit het stof waarin het rondkroop als een half-vertrapte worm? - - - Zoo'n bitter beetje had hij maar noodig gehad! - Bake klemde de tanden opeén bij de gedachte aan een deemoedige bede, die hij geweigerd had - erger dan geweigerd - vergeten, in de haast en de hebzucht van zijn jagen achter den rijkdom aan.

‘Geldschrapen en dobbelen op de beurs - dat kwam er meer op aan niet waar - dan of zoo'n inlander, die alleen maar een beetje op de fluit kan spelen voor menschen die niks te doen hebben, of die verhongerde?’

‘- - wel zoet op de fluit spelen, zoodat wie het hoort tevreden wordt van hart....’

Bake voelde zijn oogen branden.

‘Bruut! bruut! nou heb je het kapot gemaakt in je stomme woede, dat onschuldige kleine wezen - omdat het een mondjesmaat af wou knabbelen van dien hoop dien jij te veel hebt.... zoo maar doodgeslagen, zoo'n aardig zieltje, dat daar zat te zingen in dat ongelukkige lichaam als een leeuwerik in de kooi....’

Toen hij weer spreken kon, zei hij zeér zacht:

‘De dokter zal je weer beter maken, en dan blijf je bij mij, en ik zal goed voor je zorgen, en, als je er lust in hebt, speel je me wat voor op je fluit. Is dat goed zoo, Si-Bengkok?’

Het duurde een wijle voor Si-Bengkok er het antwoord uit kon brengen.

‘Het is goed, Heer.’

Toen lag hij weer stil.

‘Misschien wordt hij werkelijk wel beter....’ trachtte Bake te denken. ‘Zoo'n kleine wond maar.... Als we maar eerst thuis waren!’

Langzaam kraakte de kar voort. Er kwam geen einde

aan die eentonige boomenrij langs den weg, die stam voor donkeren stam voorbij schoof. De karrevoerder was weder beginnen te neuriën. Het scheen of de trage deun den tijd zelf langzamer maakte.

Telkens weer, als een oneffenheid van den weg de kar deed opschokken, boog Bake zich bezorgd over den gewonde. Maar hij scheen geen pijn te gevoelen van den stoot: hij kreunde zelfs niet meer.

'Hij zal bewusteloos zijn,' dacht Bake.

Hij had zijn jas uitgetrokken, en ze over het lijdelijke lichaam gespreid. Maar de hand die hij in de zijne hield werd al kouder.

De fakkel was uitgegaan. In de zwartblauwe hoogte tintelden alle sterren.

Bake keek er naar, geheel werktuigelijk. Zijn gedachten waren als verstijfd.

Dat duurde láng zoo.

De kar gaf een plotselingen stoot. Hij schrok op. Si-Bengkok's hoofd was van zijn knieën gegleden.

'Je hebt je toch geen pijn gedaan?'

Bezorgd boog Bake over het bleeke gezicht.

Het lag stil, tusschen de grashalmen en de verwelkende varens. Op de gebroken oogen rustte het sterrelicht.

A. DE WIT.

Nieuwe richtingen in de strafrechtswetenschap.

Het vierde gedeelte van een eeuw is voorbijgegaan sinds de in 1870 benoemde Staatscommissie tot het ontwerpen van een nieuw Wetboek van Strafrecht haar ontwerp aan den Koning aanbood. De tot wet verheffing van dit ontwerp vorderde een zestal jaren, geschiedde dus met behoedzame langzaamheid maar tevens zonder ernstige schokken of hevigen strijd. Hoewel, naar een gezaghebbend Duitsch criminalist verklaarde, het nieuwe wetboek ‘neue und höchst beachtenswerthe Bahnen eingeschlagen hat’, was van een principieelen tegenstand weinig sprake. Het strafstelsel, ongetwijfeld het belangrijkste gedeelte van elke strafwetgeving, voerde slechts tot een belangrijk debat over de niet voorgestelde doodstraf; over het aangenomen gevangenisstelsel vindt men wel beschouwingen in het Advies van den Raad van State en het Verslag der Commissie van Rapporteurs maar werd in de Tweede Kamer bij het openbaar debat nagenoeg geheel gezwegen. De door den Minister voorgestelde uitbreiding der afzonderlijke opsluiting tot vijf jaar ging er aan de eene zijde van het Binnenhof zoo bijna onopgemerkt door, dat men aan de andere zijde van ons parlementair plein eenige verbazing niet kon bedwingen. Over de wijze van toepassing der celstraf werd een eerbiedig zwijgen bewaard; de vaststelling der hoofdbeginselen daarvoor werd naar een latere wet verwezen. Het grondbeginsel der toerekeningsvatbaarheid leidde tot geenerlei principieelen strijd; aan de regeling, voor de bestraffing van jeugdige personen voorgedragen, werd bij de beraadslaging

geen woord gewijd; de flauwe oppositie in het Advies van den Raad van State vond bij de volksvertegenwoordiging weinig weerklank. Wanneer men het doodstraf-debat en de beraadslaging over de invoering der voorwaardelijke invrijheidstelling uitzondert, zoekt men tevergeefs naar eene geregelde, afgeronde bespreking van de groote beginselvragen over straf en strafrecht, al kan men natuurlijk hier en daar menige belangrijke beschouwing en opmerking opdiepen. Het was een kalme atmospheer, waarin ons Wetboek van Strafrecht tot stand kwam en zonder den strijd te moeten voeren met onstuimige elementen kon de Minister zijn met bekwaamheid bestuurd schip de veilige haven binnenbrengen.

En toch was er in de dagen, waarin het ontwerp aan de parlementaire vuurproef was blootgesteld, niet ver van onze grenzen reeds zware storm aan de lucht.

Een tweetal nog altijd lezenswaardige brochures hadden daar den strijd geopend tegen het in Duitschland geldende strafrecht, waarvan het bij ons toen in wording zijnde wel geene navolging mocht heeten maar waarmeê het toch vele belangrijke grondbeginselen deelde. In 1879 schreef Dr. Otto Mittelstädt, nu enkele maanden geleden als lid van het Reichsgericht overleden en aan wien wij verleden jaar nog een belangrijk geschrift over de Dreyfus-procedure dankten, onder het motto ‘Pro libertate’ zijn vlammend requisitoir tegen de alleenheerschappij der vrijheidsstraf en drong met groote kracht er op aan dat aan de straf een scherper, meer afschrikwekkend karakter zou worden gegeven en de doodstraf niet slechts in de strafwet zou worden geschreven maar door geregelde, stelselmatige toepassing opruiming zou houden onder de voor de maatschappelijke ordening gevaarlijk geworden misdadigers. ‘Die Criminalstatistik der letzten neun Jahre mit ihren schreienden Zahlen massenhafter Verbrechenszunahme aller denkbaren Kategorien zeigt den offenkundigen Bankerott des ganzen ausschliesslich auf die Freiheitsentziehung gebauten modernen Strafensystems’; ‘Statt wie man versprochen, den Sittenzustand zu bessern, zu fördern und zu heben, *schützt* das heutige Strafensystem den bestehenden Rechtszustand nicht mehr vor der wachsenden Gefahr der Verschlechterung,’ luidden zijne aanklachten, en bij de ontwikkeling van zijne denkbeelden lezen wij: ‘Die einfache, unmittelbare, endgültige

Vernichtung der äussersten verbrecherischen Answüchse der Gesellschaft, das bleibt zunächst die ganze Raison der Todesstrafe,' en eenige bladzijden verder: 'Stehen nur erst wider unsere Zuchthäuser ein paar Jahre unter dem Regime des Hungers und der Prügel und es wird das heute gänzlich abhanden gekommene Gefühl, Strafe sei Schmach und Schande, auch wieder lebendig werden.' Een gansch andere geest dan die van afschrikking en terugkeer tot reeds voor goed overwonnen genoemde opvattingen stroomt ons tegen uit de een jaar later verschenen brochure van den krankzinnigen-arts Kräpelin, die onder de strijdleus 'Pro humanitate' zijn pleidooi geeft voor 'Die Abschaffung des Strafmasses.' Geheel zich plaatsend op den grondslag der verbeterings-theorie met natuurwetenschappelijk fundament - 'Die Besserung eines Verbrechers durch die Strafe ist der wahre Endzweck einer rationellen Strafgesetzgebung' - verwijt hij aan het geldende recht dat dit doel wordt voorbijgezien en dat door de vooruitbepaling der straf, de misdadiger, zoo zijn straftijd verstreken is, vaak onverbeterd rustig als een roofdier op de maatschappij wordt losgelaten. Daarom wil hij het tijdstip der invrijheidstelling afhankelijk stellen van het bestuur der gevangenis-inrichting en wijst er op bij de ontwikkeling van zijne denkbeelden dat hij die beschouwt als middelen 'zu jener grossen Umwälzung, welche die Besserungstheorie rückhaltslos an die Stelle der abgelebten Vergeltungsidée setzen und deren Losungswort sein wird: Fort mit dem Strafmass!'

Al drong dit gerucht nog niet tot de zalen onzer volksvertegenwoordiging door, het voorspelde den naderenden strijd. En spoedig zou van andere zijden nog meer leven en beweging gebracht worden in den een oogenblik tot kalmte gekomen ontwikkelingsgang der strafrechtswetenschap. Reeds was vooral door den Oostenrijkschen criminalist Wahlberg, krachtig strijder voor individualiseering in de straf, in meerdere geschriften gewezen op het baanbrekend onderscheid tusschen den gelegenheids-misdadiger en den gewoonte-misdadiger en dus de persoonlijkheid van den wetsovertreder op den voorgrond geplaatst. Maar in die richting zou de krachtige stoot komen van uit het vaderland van Beccaria, den man wiens klein maar beroemd gebleven geschrift, bij alle juridische oppervlakkigheid aan het strafrecht en aan de menschheid

meer diensten heeft bewezen dan folianten vol van de diepzinnigste juristery.

Toen ons Wetboek tot stand kwam was reeds de tweede uitgave verschenen van het werk van den door sommigen hoog verheven, door anderen met groote warmte bestreden en niet zelden miskenden Turijnschen hoogleeraar Lombroso, die in zijn L'uomo delinquente, een scherp omlijnd anatomisch, physiologisch en psychologisch misdadigerstype poogde te construeeren, de misdaad in verband bracht met den aangeboren natuurlijken aanleg van het individu en hare verklaring zocht eerst vooral op atavistischen bodem, later ook door vergelijking met den zedelijken waanzin en door aanwijzing van epileptische invloeden en zich richtend tegen de nog algemeen geldende metaphysische beginselen van het strafrecht, op den grondslag zijner naar de natuurwetenschappelijke methode vastgestelde beginselen, hervormingen bepleitte voor strafrecht en strafproces, die niet veel minder dan eene revolutie schenen tengevolge te moeten hebben. Vier jaar na de vaststelling van ons wetboek, en dus nog voor de inwerkingtreding, vierde de nieuwe richting haar hoogtijd op het eerste crimineel-anthropologische congres te Rome. De invloed van haar stout gestelde, maar veel te algemeen geformuleerde en door de onderzochte feiten niet voldoende bevestigde hypothesen was daarna dalende, maar de stoot was niettemin gegeven en bleef zijn werking oefenen. Trouwens ook van elders dwongen nieuwe of misschien reeds oude maar vernieuwde, in nieuw gewaad gestoken denkbeelden de heerschende beginselen tot fellen kamp om de reeds zeker gewaande overwinning. In zijne uiteenzetting van de verschillende verklaringen, ter verdediging van het straf*recht* van den Staat gegeven, behandelt Binding, de beroemde Leipziger hoogleeraar, ook de zoogenaamde relatieve strafrechtstheorie, die de rechtvaardiging van de straf tracht te vinden in het met haar te bereiken doel en verklaart na eene z.i. vernietigende kritiek dat eene theorie die lijdt aan al de zware fouten door hem saamgevat, ‘in unserer Wissenschaft eine Stellung nicht mehr beanspruchen kann.’ En toch, die doodverklaarde theorie heeft niet alleen hare stelling behouden maar langzaam en zeker heeft zij absolute en gemengde theoriën achteruit gedrongen en het heeft er allen schijn van alsof zij de eereplaats zal gaan en blijven

innemen in de wetenschap, in stede van de Asschepoesters-rol te vervullen, haar door Binding toegedacht. In zijn naar omvang nog bescheiden, maar naar inhoud zoo belangrijk boekje, in 1880 onder den titel Das Reichs-Strafrecht verschenen, thans te beschouwen als de eerste van het reeds in negen uitgaven beroemd geworden Lehrbuch des Strafrechts ontwikkelde von Liszt zijne steeds meerdere aanhangers winnende Zweck-theorie, waarbij hij het doel en de uitsluitende rechtvaardiging der straf zocht in de bescherming der rechtsorde. ‘Einer weiteren *Rechtfertigung* der Strafe, als des Nachweises ihrer Tauglichkeit zum Zwecke und ihrer Unentbehrlichkeit bedarf es nicht’ verklaarde hij reeds toen en herhaalde hij later meer dan eenmaal in andere woorden en in verschillenden vorm. In zijn in 1881 gesticht Zeitschrift für die *gesamte* Strafrechtswissenschaft - in dien naam lag een programma en eene verklaring omtrent eene ruime opvatting van taak en grenzen der strafrechtswetenschap - vond de nieuwe richting goede gelegenheid tot ontwikkeling harer beginselen; von Liszt zelf gaf in 1883 een breede uitwerking van zijne grondgedachte ‘der Zweckgedanke im Strafrechte’ en eenige jaren later eene voorloopige uiteenzetting van de hervormingen, welke uit de nieuw aangeprezen beginselen voortvloeiden, eene schets van, wat hij noemde ‘die Kriminalpolitische Aufgaben’. Von Liszt betoonde zich reeds van den aanvang af geen aanhanger van Lombroso's leer; voor hem lag de verklaring van de misdaad niet allereerst in den individueelen aanleg van den dader, maar in de maatschappelijke oorzaken, in de maatschappij zelf, in de omgeving van den misdadiger; het misdrijf was, naar zijne meermalen herhaalde uitspraak, in de allereerste plaats ‘een maatschappelijk verschijnsel.’ Tegenover Lombroso was dit vooral de leer der Fransche school, tegenover de anthropologische studiën der Italianen stelden de Franschen hunne sociologische onderzoekingen en wilden daarin de verklaring van het misdrijf vinden. Ook zij beschouwden de misdaad niet als de handeling van het in willekeurige vrijheid besluitende individu, doch de dwingende macht lag bij hen niet in den individueelen, aangeboren of verworven aanleg, maar in maatschappelijke factoren. Zij verwierpen het door Lombroso vooropgeplaatste misdadigerstype, zijne leer dat de aangeboren aanleg met onverbiddelijke nood-

zakelijkheid iemand tot misdadiger maakte, zijn ‘geboren misdadiger’. De twee richtingen stonden meer dan eenmaal scherp tegenover elkander; ieder van haar vroeg uitsluitend de aandacht voor de oorzaken, die *zij* als de voornaamste beschouwde en vergat dat de arbeid eenerzijds het onderzoek anderzijds niet uitsloot. Juister inzicht te dien aanzien toonde de mede onder leiding van von Liszt gestichte Internationale Strafrechtsvereeniging door de verklaring in hare Statuten dat zoowel met de uitkomsten der anthropologische als met die der sociologische onderzoekingen rekening moest worden gehouden, eene verklaring in de gewijzigde Statuten in deze woorden neergelegd: ‘L' Union internationale de droit pénal estime que la criminalité et les moyens de lutter contre elle d' autre part doivent être envisagés aussi bien au point de vue anthropologique et sociologique qu'au point de vue juridique’. Wat beide richtingen vereenigde was de strijd tegen eene in haar oog te eenzijdige *rechtskundige* beschouwing van het misdrijf; de strafrechtswetenschap hield te weinig voeling met het werkelijke leven, lette te weinig op den persoon van den misdadiger en de maatschappij, waarin hij werkte; niet op de misdaad maar op den misdadiger moest de volle aandacht vallen en naar zijn persoonlijkheid het strafmiddel bepaald worden. Van de heerschende strafrechtswetenschap werd niet zonder schadelijke overdrijving en ernstige miskenning van vele harer beoefenaren verklaard: ‘Sie interessirt nicht der Verbrecher sondern das Verbrechen, nicht der Mensch, sondern der Begriff’. Van haar werd gezegd, dat zij was ‘tief gesunken en lebensfremd’; zij moest worden verlost ‘von dem Formelkram einer einseitigen Begriffsjurisprudenz’. Thans, zoo luidde eene van andere zijde geformuleerde aanklacht, ‘le prévenu n'est qu'un mannequin vivant sur lequel le juge colle le numéro d'un article du Code Pénal, avec le seul souci d'une dosimétrie pénale, qui devrait être proportionnée à la culpabilité morale qu'on prétend avoir pesé chez le justiciable’. Daartegenover werd als beginsel gesteld ‘Le but final et fundamental ne doit être qu'établir et favoriser la réadaptabilité sociale du criminel’ of m.a.w. ‘l'utilité, le bien être social sera le seul critérium de toute action vis-à-vis du criminel’. Zoo was, al ging het dan naar von Liszt's verzoenende uitspraak, niet om

revolutie, maar slechts om hervorming, de strijd tegen het bestaande strafrecht aangebonden en moesten voor eene op geheel andere beginselen gegronde strafrechtspleging de wegen worden geeffend.

Ons nieuw wetboek was, gelijk wij zagen, tot stand gekomen toen die strijd juist even een aanvang had genomen en kon den terugslag daarvan nog niet hebben ondervonden. Maar het kan niet verbazen dat de wetenschap ook in ons land aan de nieuwe beweging niet is vreemd gebleven. Van binnen onze grenzen kwam een van hare meest overtuigde leiders, medestichter van, invloedrijk woordvoerder in de Internationale Strafrechtsvereeniging, mijn Amsterdamsche ambtgenoot Van Hamel, aan wiens fijnversneden pen dit tijdschrift nog onlangs eene keurige karakteristiek van de nieuwe richting dankte. Onder zijne leiding leverden kweekelingen van de Amsterdamsche Universiteit enkele belangrijke bijdragen tot oplossing der nieuwgestelde vraagstukken en van psychiatrische zijde werd aan de door de Italiaansche school opgeworpen problemen meer dan belangstellende aandacht gewijd; mannen als Winkler en Jelgersma schonken de vruchten van hunne onderzoekingen en studien en openbaarden meermalen denkbeelden en opvattingen in Lombroso's richting. Ook in ons universitair onderwijs eischte de jonge wetenschap der crimineele anthropologie hare plaats, al werd die haar tot dusver slechts in bescheiden mate toegewezen. En zelfs de mannen van de practijk konden niet vreemd blijven staan tegenover de met zoo groote beslistheid geformuleerde denkbeelden van hervorming; de Nederlandsche Juristen-Vereeniging bracht het instituut der dusgenoemde voorwaardelijke veroordeeling op hare agenda en hield zich, zeker mede onder den invloed der opkomende richting bezig met de hervorming in de strafrechtelijke behandeling van jeugdige personen. Merkwaardig was ongetwijfeld de omkeer in de denkbeelden ten aanzien van dit vraagstuk. Nog bij de vaststelling van ons wetboek bestond er weinig verschil over deze twee hoofdbeginselen: bepaling van een leeftijdsgrens, waar beneden elke strafrechtelijke aansprakelijkheid zou zijn uitgesloten en afhankelijkstelling van die zelfde aansprakelijkheid tusschen bedoelden leeftijd en een hooger geplaatste grens van het al dan niet bestaan van het oordeel des onderscheids, le discernement van den Franschen

Code. Welnu, veertien jaren later werd dit tweede beginsel door de Juristen-Vereeniging onverdedigd, onder algemeene instemming losgelaten en nu de Minister van Justitie in zijn aanhangig ontwerp omtrent de bestraffing en berechting van jeugdige personen, ondanks het met zooveel overtuiging geschreven protest van den Groninger hoogleeraar Domela Nieuwenhuis, niet alleen dit, maar ook het eerste straks omschreven beginsel vallen liet, vindt men in het verslag van het afdeelingsonderzoek in de Tweede Kamer, door eene zelfstandige Commissie van Rapporteurs bewerkt, geenerlei spoor dat deze belangrijke principieele zwenking op ernstigen tegenstand is gestuit. Zoo ondergingen ook in ons land nog voor korten tijd als onbetwistbaar geldende denkbeelden eene sterk sprekende wijziging. Les idées marchent.

In breede trekken gaf ik in het voorafgaande een schets van de nieuwe beweging op strafrechtelijk gebied, eene beweging die aan de eene zijde haren oorsprong had in de overtuiging dat tegenover de wassende criminaliteit de geldende strafwetgeving de rechtszekerheid onvoldoende beschermde, aan den anderen kant haren grond vond in veranderde beginselen en den wijsgeerigen grondslag van het strafrecht raakte. Straks hoop ik de eerste overweging nader in het licht te stellen; vooreerst mogen de principieele vragen ons een oogenblik bezighouden.

‘Noch steht die Strafgesetzgebung aller civilisirten Staaten auf den festen Boden der persönlichen Verantwörtlichkeit des zurechnungsfähigen Menschen für seine schuldfollen Thaten,’ aldus de uitspraak van den Zwitserschen hoogleeraar Gretener, zelf overtuigd voorstander van dit aldus door hem omschreven beginsel, en zijn Groninger ambtgenoot en geestverwant Domela Nieuwenhuis, naar wiens oordeel het misdrijf moet worden beschouwd ‘als eene door het volksgeweten afgekeurde schuldige rechtsbreuk’, meent dat die opvatting ook in *ons* geldend strafrecht wordt gehuldigd. Het is díe beschouwingswijze van het misdrijf, voorgesteld als de opvatting der dusgenoemde klassieke strafrechtsschool, díe beschouwing van de straf als vergelding eener in het misdrijf zich openbarende schuld, welke door de nieuwe richtingen met meerdere of mindere consequentie wordt verworpen, vooral op deze overweging, dat naar haar oordeel het menschelijk

handelen niet een uitvloeisel is van een in vrijheid genomen wilsbesluit, maar de noodzakelijke resultante van aangeboren aanleg en omgeving, het noodwendig gevolg van de werking der van buiten komende voorstellingen in verband met den aangeboren, onveranderlijken natuurlijken aanleg van het bepaalde individu, door wiens zinnen die voorstelling wordt opgenomen. Allerminst zou ik het willen voorstellen, alsof deze hier aldus omschreven opvatting de algemeen geldende zou zijn bij hen, die de zoogenaamde wilsvrijheid verwerpen en zich tot aanhangers van het determinisme verklaren; bij een zoo diep ingrijpend wijsgeerig vraagstuk ligt het voor de hand dat de verschillende theoriën in nuanceering en uitwerking zeer ver uiteenloopen en moeilijk alle onder eene omschrijving kunnen worden saamgevat. Mijne bedoeling kan het niet wezen hier een overzicht te geven van de verschillende opvattingen van het determinisme, welke door de beoefenaren van het strafrecht worden voorgedragen of daartegenover, van de onderscheiden vormen, waaronder de menschelijke wilsvrijheid wordt voorgesteld en verdedigd en van de daarbij aangenomen graden van meerdere of mindere vrijheid. Ik vrees dat zoodanig overzicht te veel van mijne lezers en ook van mijzelf zou vergen en ik acht mij in verband met mijn onderwerp niet verplicht dit te geven.

Ter kenschetsing van de nieuwe richtingen is het mij hier voldoende er op te wijzen, dat èn de anthropologische school der Italianen èn de sociologische der Franschen, èn de eenigermate tusschen beide in zich bewegende van von Liszt en zijne aanhangers, de leer van de vrije wilsbepaling òf verwerpen òf althans voor het strafrecht ter zijde stellen. Voor velen hunner vloeit uit die grondstelling de consequentie voort, dat de schuld van het individu niet meer als de noodzakelijke voorwaarde der strafoplegging mag blijven gelden. Ik zeg voor velen, want van eenstemmigheid te dien opzichte mag zeker allerminst worden gesproken. Terwijl enkelen deze gevolgtrekking onmiddellijk aanvaardden, zijn anderen met loome schreden er toe gekomen zich van die consequentie rekenschap te geven, en waren en zijn er uitnemende criminalisten, die, hoog opgevend van hunne deterministische overtuiging, tegelijkertijd al hunne denkkracht er aan hebben besteed om de zedelijke verantwoordelijkheid te redden, die

zij als grondslag der strafrechtelijke schuld en daarmee van het geheele strafrecht noodzakelijk oordeelden. En naar de meening, uitgesproken in een der jongst verschenen geschriften, behoort de opvatting als zou de al dan niet vrijheid van den wil van invloed zijn op de constructie van het schuldbegrip ‘zu dem eisernen Bestande von Vorurtheilen der modernen Strafrechtswissenschaft’.

Intusschen voor de beoordeeling van de waarde en de beteekenis der nieuwe richtingen mag veilig worden aangenomen, dat hare meest gezaghebbende woordvoerders niet alleen de vrijheid der wilsbepaling verwerpen, maar daarmede ook de zedelijke schuld als diepsten rechtvaardigingsgrond der straf. Daarom mag naar die opvatting de straf niet langer zijn een daad van vergelding tegenover het in het misdrijf zich openbarend zedelijk kwaad, maar een maatregel genomen in het maatschappelijk belang, ter verdediging van de rechtsorde, voor haar voortbestaan onverbiddelijk noodzakelijk en daarmee ook voldoende en onvoorwaardelijk gerechtvaardigd. Bij dat doel der straf treedt de dader van het misdrijf naar den voorgrond; zijn daad, het misdrijf zelf, wordt naar de tweede plaats teruggedrongen, want de maatregel, in het maatschappelijk belang te nemen, zal meer moeten afhangen van de persoonlijkheid des daders, dan van de beteekenis der daad. Alzoo wordt het allereerste doel, dat bij de straf in aanmerking komt, hare werking op den dader, en speciale preventie is het machtwoord geworden der nieuwe richting in hare verschillende schakeeringen. Daartegenover plaatsen de aanhangers der geldende beginselen de generale preventie, de werking der straf op de andere leden der rechtsgemeenschap, in het volle licht, en enkelen hunner vereenzelvigen zelfs het vergeldingsbeginsel met het principe dier generale preventie. Niet geheel ten onrechte beschouwt von Liszt daarom ‘den Gegensatz zwischen den Anhängern der General-und der Spezial-prävention’, als *de* voornaamste tegenstelling in de strafrechtswetenschap van onzen tijd.

Reeds vroeger legde ik de verklaring af, dat naar mijne opvatting de vrije wilsbepaling niet de grondslag mag wezen der strafrechtelijke aansprakelijkheid, en dus ook niet van de strafrechtspleging in het algemeen. Die meening steunde en

steunt niet op de overtuiging als zou het, naar nu laatstelijk ex cathedra werd verklaard, ‘aan de hand van wetenschappelijke feiten onweerlegbaar zijn bewezen, dat het individu ontoerekenbaar, totaal ontoerekenbaar is, omdat als vaststaande zou moeten gelden, dat iedere daad, iedere geestelijke manifestatie in laatste instantie tot oorzaken heeft de aangeboren aanleg en de omgeving, zooals die beide op elkaar inwerken.’ Ik waag mij niet aan eene zoo stoute conclusie in die eeuwenoude twistvraag, en al erken ik gaarne mijnerzijds te *gelooven* aan de leer, dat wat de mensch doet door hem gedaan wordt omdat hij met zijn karakter en aanleg en onder de omstandigheden waarin hij geplaatst is op dat oogenblik niet anders kon, ik voeg er bij dat tegenover zoo velen, waaronder naast beoefenaren der bespiegelende wijsbegeerte, ook de vertegenwoordigers der natuurwetenschappen niet ontbreken, die in dezen of genen vorm de toch in ons bewustzijn levende en daaruit nooit geheel te verdringen vrijheidsgedachte trachten te redden, van wetenschappelijke zekerheid niet mag worden gesproken. Geloof en hypothese zijn aan beide zijden der gevechtslinie, en zeker is de door Vargha gegeven voorstelling, als zou de psycho-physiologie reeds hebben geleerd dat ‘alle Menschen automatische Executoren ihrer impulsiv auftretenden Nervenerregungszustände sind,’ eenzijdig en ten minste als voorbarig te beschouwen.

Wanneer ik dus de menschelijke vrijheid verwerp als grondslag van het strafrecht, is het niet op grond van de zekerheid van haar niet bestaan, maar op grond van den zoo ernstigen, van zoo verschillende zijden, met zulk eene groote en wetenschappelijke overtuiging voorgedragen twijfel aan haar wel bestaan.

Het strafrecht, in welks naam vrijheid en goed, eer en zelfs leven worden ontnomen, *mag* niet rusten op eene hypothese; de strafrechter mag zich niet als laatsten rechtsvaardigingsgrond voor zijne zóó verreikende, zóó diep ingrijpende, zóó machtig treffende maatregelen moeten beroepen op een wijsgeerig beginsel, sinds eeuwen even fel bestreden als warm verdedigd, en thans meer dan ooit aan krachtige aanvallen van verschillende zijde onderworpen. Kunnen wij ons zonder die hypothese, zonder dat beginsel geene strafrechtspleging denken, die ons verstand bevredigt en aan ons gevoel

voldoening schenkt, wij kunnen reden hebben, ons er over te bedroeven, dat wij lang gekoesterde denkbeelden omtrent straf en strafrecht zullen moeten prijsgeven, maar mogen ons niet vleien met den waan, alsof wij door nu maar eenvoudig *ons* vrijheidsgeloof te blijven verkondigen, alle bezwaren hebben weggevaagd en het strafrecht op een vasten bodem hebben doen rusten. Geen onzekerder, geen meer ondermijnde bodem dan juist deze.

Doch heeft nu inderdaad die wijsgeerige vraag omtrent de vrijheid van den wil of zijn gebondenheid door de ook het geestelijk leven beheerschende wet van oorzaak en gevolg, eene vraag die toch wel nooit eene oplossing zal verkrijgen die allen bevredigt, voor het strafrecht eene zoo diep ingrijpende beteekenis, dat de strijd der meeningen zich om haar zou moeten blijven bewegen; of is misschien de in ernst gemaakte opmerking juist, dat de strafrechtsbeoefenaren slechts daarom zich zoo met die twistvraag aftobben, omdat de grenzen hunner wetenschap hun te eng zijn en zij dus anders te weinig te doen zouden hebben? Kan men zich niet eenvoudig neerleggen bij het naar algemeene overtuiging vaststaande beginsel, dat de mensch verantwoordelijk is voor zijn willen en handelen; zich steunen op het bewustzijn dier verantwoordelijkheid, zonder naar haren grondslag te zoeken en dit vraagstuk ter overpeinzing overlaten aan de wijsgeeren van beroep, die het mogen oplossen, zoo zij er kans toe zien? Of zoo men aan zoodanige gemakzucht niet wenscht toe te geven en niet geneigd is om het bewustzijn van verantwoordelijkheid voor de rechtvaardiging van haar bestaan als voldoende aan te nemen, kan men dan niet eene individueele aansprakelijkheid, eene persoonlijke schuld construeeren die buiten determinisme of indeterminisme omgaat en zich met beide evenzeer verdraagt? Is niet inderdaad het strafrechtelijk schuldbegrip van dat wijsgeerig vraagstuk volkomen onafhankelijk?

Ik mag die nog altijd brandende vragen niet geheel met stilzwijgen voorbijgaan, al zou eene volledige behandeling de grenzen van dit opstel verre overschrijden.

Valt de vrijheid der wilsbepaling als grondslag der *strafrechtelijke* schuld weg, dan volgt daaruit met m.i. onafwijsbare noodwendigheid dat *voor het strafrecht* er ook geen

sprake mag wezen van toerekenbare schuld in den gewonen zin van het woord; dan mag aan de straf geene zedelijke afkeuring van de daad ten grondslag liggen. Reeds daarom niet, omdat evenals de vrijheid van den wil ook het zedelijke schuldbegrip even vurig bestreden als met overtuiging verdedigd is en dus de wetgever, die aan dat schuldbegrip vasthoudt, al evenmin een vasten en hechten grondslag voor zijn strafrecht zou verkrijgen. Maar ook, al laat men deze overweging niet gelden, dan nog kan onze slotsom geene andere wezen. Aan hem, van wien niet aangenomen kan worden dat hij anders handelen *kon* dan hij handelde, of laat ik liever zeggen, dat hij anders *willen kon* dan zijn wilsbesluit was, kan men zijn willen en zijn handelen niet toerekenen als een kwaad, dat aan hem zou mogen worden vergolden; wie doet wat hij doen *moest*, van wien althans, naar het betoogde, de strafrechter niet mag aannemen dat hij de verrichte handeling ook had kunnen nalaten, is niet schuldig in dien zin, dat daarom de gerechtigheid zijne straf zou eischen of dat die straf in zijne schuld hare rechtvaardiging zou mogen vinden.

Men heeft de noodwendigheid, de juistheid dezer gevolgtrekking ontkend, haar zelfs, gelijk ik straks vermeldde, als een onuitroeibaar vooroordeel gekenschetst; mannen als Tarde, Merkel en anderen hebben getracht een schuldbegrip te construeeren, dat ook op deterministischen grondslag kon steunen, en nu laatstelijk heeft Dr. Liepmann, in de strafrechtslitteratuur reeds door menigen scherpzinnigen arbeid bekend, dit opnieuw beproefd en met grooten nadruk betoogd dat de grondslagen der strafrechtelijke aansprakelijkheid dezelfde blijven, hetzij men de deterministische leer aanneemt of niet.

Als de allerjongste proeve in die richting wensch ik bij dat betoog een oogenblik te verwijlen. Bedrieg ik mij niet in de waardeering er van, dan steunt dit in hoofdzaak op deze twee gronden: dat, hoezeer elk menschelijk handelen bepaald wordt door eene onafzienbare en ten deele onkenbare reeks van oorzaken, voor de vraag der aansprakelijkheid die reeks in twee gedeelten mag worden gesneden; alleen rekening behoeft te worden gehouden met die, welke bij den wil van het individu aanvangen en de daaraan voorafgaande mogen worden verwaarloosd, terwijl voorts de menschelijke persoonlijkheid

zelf een groote factor is bij het te vestigen wilsbesluit en tegenover of naast de van buiten inwerkende motieven zelf andere plaatst, welke de eerste vaak overstemmen, althans hunne krachten kunnen verzwakken. Tegenover die beschouwingen zou ik willen vragen of die verdedigde splitsing van de in rekening te brengen oorzaken iets anders is dan loutere willekeur, bij de waardeering der persoonlijke schuld volkomen ongerechtvaardigd en of, waar Liepmann erkent dat de motieven, welke van het individu zelf uitgaan, evenmin uit de lucht komen vallen maar door dwingende oorzaken bepaald worden, die zoogenaamde psychologische vrijheid, het niet gebonden zijn aan eene van buiten inwerkende macht, maar het alleen afhankelijk zijn van eigen karakter en aanleg, iets anders is dan een hersenschim, dan een schijn van vrijheid, welke in waarheid met volkomen gebondenheid gelijk staat. Van meer dan eene zijde is in de omstandigheid dat de daad niet ontstond uit dwang van buiten af inwerkend, maar een uitvloeisel was van de persoonlijkheid des daders, de grondslag der aansprakelijkheid gezocht. En om die aansprakelijkheid te rechtvaardigen werd dan in laatste instantie een beroep gedaan op de wet der natuur dat ieder de voor- en nadeelen mag genieten en heeft te lijden die uit zijn concreten aard, zijne ‘Eigenart’ voortvloeien, een wet, die ook Garofalo inroept ter verdediging van zijne strenge, ja wreede maatregelen tegen den instinctieven misdadiger, en die eene bestraffing van den idioot of den geboren krankzinnige volkomen zoude rechtvaardigen.

Maar kan en mag zulk eene ijzeren, onverbiddelijke natuurwet den strafrechter het recht geven aan hem, die toch reeds om zijn persoonlijkheid heeft te lijden, nog een ander lijden toe te voegen en aldus onverdiend leed met ander onverdiend leed te verzwaren? Want de bewering dat iemand *niet* aansprakelijk is voor wat hij doet maar *wel* voor wat hij is, kan alleen waar zijn indien het van hem afhing anders te te wezen, indien ieder de maker was van zijn eigen karakter, de vrije schepper van zijn eigen aanleg. Daarom, ondanks de beslistheid van Liepmann's betoog en de scherpzinnigheid, waarmee zoovele anderen het hunne hebben voorgedragen, heb ik mij niet kunnen bevrijden van het vooroordeel, waarin ook ik bevangen was, dat zonder vrijheid van wilsbesluit geen schuld

bestaanbaar is, geene zedelijke afkeuring van den dader gerechtvaardigd mag heeten. Besliste aanhangers van het determinisme en vurige belijders van het vrijheidsgeloof stemmen in die conclusie overeen en zij, die de zedelijke aansprakelijkheid als grondslag van het strafrecht onmisbaar achten, hebben daarom als de Brusselsche hoogleeraar Prins of de Fransche criminalist Garraud hun heil gezocht in eene relatieve wilsvrijheid of eenvoudig het verantwoordelijkheidsbesef als bestaande aanvaard en van verdere verklaring afgezien. Dit laatste schijnt mij ongerechtvaardigd, waar het geldt de verdediging van maatregelen, die zoo diep in het individueele rechtsleven ingrijpen als de straf. Hier mag geen subjectief bewustzijn, hoe algemeen ook bestaande, de wankelende grondslag worden waarop het schuldbegrip wordt gevestigd, om dan daarop weer het geheele strafrechtelijk gebouw op te trekken. En wat de relatieve wilsvrijheid betreft, het ‘ultimum refugium allerschwachen Seelen’, zooals Liepmann haar karakteriseert, zij kan al evenmin *onze* toevlucht worden, want toen wij straks de vrijheid van den wil uit het strafrecht banden, toen was het juist die relatieve vrijheid, waarop wij doelden; de absolute, de onbeperkte vrijheid, het liberum arbitrium indifferentiae, behoort welhaast tot de verlaten denkbeelden, die niemand meer in bescherming waagt te nemen en wanneer over vrijheid van den wil wordt gesproken, is het inderdaad niet anders dan eene betrekkelijke, door den een meer, door den ander minder beperkte vrijheid. Met den Breslauer hoogleeraar Beling moet dus ook mijne conclusie blijven, waaraan te ontkomen mij eene onmogelijkheid toeschijnt ondanks alles wat daartegen werd aangewend, ‘Erste Voraussetzung für das Vorhandensein einer Schuld ist die Willensfreiheit’.

Wat wordt er nu bij deze opvatting van het strafrecht en van zijne functie? Geene vergelding van schuld kan nu hetzij rechtsgrond, hetzij doel der straf wezen; hare eenige beteekenis kan daarin gelegen zijn dat zij een noodwendig middel is ter bescherming van de rechtsnormen, ter handhaving dus van de rechtsordening, waarvoor die normen geschreven zijn. Inderdaad, ware die bescherming zonder strafrechtelijke sanctie mogelijk, het strafrecht zou zijn bestaansnoodwendigheid verloren hebben en derhalve uit onze rechtsinstellingen kunnen verdwijnen. Want daarover zijn toch eigenlijk

in den grond der zaak allen het eens, ook zij, die aan de vergeldingsgedachte als aan een in hun oog heilig beginsel getrouw wenschen te blijven. De vergelding in haar absoluten vorm, bestraffing van de misdaad vorderend als eene onverbiddelijke noodzakelijkheid, geen kwartier gevend noch genade kennend en in zijn eerbied afdwingende eischen hemelhoog verheven boven elk te bereiken doel, die vergelding, zooals Kant haar postuleerde, zij telt hare verdedigers, zoo zij te vinden zijn, nog slechts bij enkelen. Het strafrecht staat in dienst van het staatsdoel en het is een uiterst middel in handen van het staatsgezag. Zoolang de Staat andere wapenen te zijner beschikking heeft, blijft het tweesnijdend strafrechtelijk zwaard in de scheede. Zoolang voor eenig voorschrift de burgerrechtelijke sanctie voldoende mag heeten, blijft de strafrechtelijke achterwege en de leer dat de grenslijn, die den strafrechtelijken waarborg van den civielrechtelijken scheidt, slechts naar gronden van utiliteit, beter naar redenen van noodzakelijkheid getrokken wordt, mag wel als de algemeen geldende worden voorgesteld. Dat nu aan die sanctie van de strafwet behoefte bestaat en de Staat zonder bedreiging en toepassing van straf zijne functie niet kan vervullen mag veilig als eene onbetwiste waarheid gelden zoowel bij de vurigste aanhangers der vergeldingsleer als bij de meest overtuigde deterministen. ‘Bei Wegfall jenes Systems von staatlichen, gesellschaftlichen, kirchlichen und häuslichen Strafen, welches heute die bête humaine in Zaume hält, würde diese Erde sich in einem grossen Raubtierkäfig verwandeln in dem die wenige Gerechten als erste Opfer fallen würden,’ schreef de Weener hoogleeraar Löffler en ik geloof niet dat vele geneigd zullen zijn die eventueele profetie te logenstraffen. Kan de Staat zijn systeem van straffen niet missen, dan is het een eisch des rechts dat dit systeem gehandhaafd blijve en worde toegepast en kan het rechtskarakter der staatsstraf slechts door diegenen worden ontkend, die aan den Staat zelf zijn bestaansrecht betwisten, en elke rechtsorde als met de individueele vrijheid in strijd, ten doode opschrijven. De rechtsgrond van den Staat is ook de rechtsgrond van de staatsstraf; zij staat en valt ‘mit der Berechtigung des Rechtes überhaupt, mit ihrer Unentbehrlichkeit zur Erhaltung der vom Rechte zu schützenden Interessen.’

Is dus de functie der straf, bescherming en handhaving der ten behoeve der rechtsordening gestelde voorschriften of m.a.w. bescherming der door het recht erkende levensbelangen, zij vervult die taak door hare werking èn op den persoon van den dader, èn ten opzichte van den door het misdrijf getroffene, èn op alle andere leden der rechtsgemeenschap; slechts door eene vereeniging van speciale en generale preventie kan het doel der straf volkomen verwezenlijkt worden. Men heeft tusschen die beide doeleinden eene onverzoenlijke tegenstrijdigheid gevonden en beweerd dat noch de strafwetgever noch de strafrechter tegelijkertijd kan letten op den dader, die misdeed en op de andere leden der maatschappij. M.i. ten onrechte. Wel mag worden toegegeven dat op menige vraag van wetgeving en van straftoemeting het antwoord anders zal luiden naarmate men bij de werking der straf het oog uitsluitend richt op den dader van het feit of op de andere leden der gemeenschap. Daaruit volgt echter niet dat de blik slechts naar een van beiden mag worden gekeerd maar alleen dat, omdat slechts die straf hare taak vervult, waarbij op beide doeleinden wordt gelet, èn de beslissing des wetgevers èn de uitspraak des rechters op een compromis zullen moeten berusten. Zulk een compromis moge halfheid schijnen aan hen, die in eenzijdigheid het kenmerk van de wetenschap en de kracht eener wetgeving zien, het recht dat aan de bonte schakeeringen van het leven moet beantwoorden, kan niet in ééne kleur getint zijn maar moet op gevaar af dat de harmonie van het geheel worde verbroken, in verschillende kleuren gepenseeld worden.

De strafbedreiging moet door bij overtreding der gestelde verboden of geboden een ernstig leed in uitzicht te stellen, een zoo mogelijk krachtig tegenmotief brengen tegenover de vele, die vaak tot de overtreding dringen. De waarde van dat tegenmotief moge vaak zijn overschat en de talrijke dagelijks gepleegd wordende misdrijven mogen zijn zwakheid bewijzen, toch kan de invloed er van op de wilsbepaling ook door hen niet worden ontkend, die ten slotte de vrijheid van het individu om naar willekeur tusschen de motieven te kiezen, handhaven. De straftoepassing moet allereerst de kracht der strafbedreiging verzekeren en tevens de autoriteit der gegeven voorschriften, het gezag van het recht handhaven; de goed-

gezinden in hun trouw aan het recht versterken; de kwalijk-gezinden leeren, dat dit recht niet met zich laat spotten maar op krachtige wijze eerbiediging weet af te dwingen. En in de tweede plaats moet zij ook, nu daarvan door het gepleegde feit de noodzakelijkheid is aan den dag getreden, aan den dader de voor hem onvoldoend gebleken bedreiging inscherpen, door voor hem hare inhoud tot werkelijkheid te doen worden en aldus ook voor de toekomst de rechtsveiligheid helpen verzekeren. Zij moet zoodanig zijn, dat de overtreder, bij wien het weerstandsvermogen tegenover de motieven van zinnelijken lust, hartstocht of eigenbelang te zwak is gebleken, in het belang der door hem verontruste, ook voor het vervolg in gevaar gebrachte rechtsorde, tot krachtiger tegenweer in staat worde gesteld, opgevoed worde als het kan tot grootere zedelijke kracht, in elk geval tot uiterlijke gehoorzaamheid aan wet en gezag. Zij moet dengene, bij wien dat doel onbereikbaar schijnt, zoolang buiten staat stellen zich aan de rechtsorde te vergrijpen als het gevaar daartoe aanwezig is. Zij moet, altijd met inachtneming van de werking, die zij ten aanzien der geheele rechtsgemeenschap behoort te hebben, afschrikken, verbeteren en onschadelijk maken, naar gelang de persoonlijkheid der daders daartoe aanleiding geeft; zij moet zoodanig zijn dat met de een algemeen karakter dragende doeleinden ook op deze meer individueele worde gelet, zonder dat van deze laatste het eene het andere zou moeten of mogen uitsluiten. De dader, wiens verbetering de straf in het oog houdt, zal ook de afschrikkende kracht der straf moeten ondervinden; tegenover dengene, die buiten staat moet worden gesteld zich aan anderer belangen te vergrijpen, mag nooit uit het oog verloren worden, dat ook de als onverbeterlijk beschouwde nog voor verbetering vatbaar kan zijn. En indien ook hier het eene doel den inhoud der straf verschillend zal maken dan het andere, en dus, indien meerdere tegelijk hun gewicht in de schaal zullen werpen, naar elke richting iets zal moeten worden opgeofferd, het straks gezegde omtrent de noodzakelijkheid van een compromis geldt ook hier. Vooral mag nooit worden vergeten, dat de straf, wil zij hare functie ter handhaving en sanctioneering der rechtsvoorschriften kunnen vervullen, nooit anders kan en mag zijn dan een ernstig

leed; zwakke repressie verzwakt de rechtszekerheid en het recht zelf. Zoo zal, waar de speciale preventie slechts eene flauwe reactie zou vorderen, toch soms met het oog op het algemeene doel der strafoplegging krachtiger ingrijpen noodig en gerechtvaardigd zijn.

Wat wordt er, zie hier eene vraag die ik niet geheel met stilzwijgen mag voorbijgaan, bij die opvatting van de toerekenbaarheid van den dader, wat van de grens die toerekenbaarheid en ontoerekenbaarheid moet scheiden? Het is juist deze vraag, die in den laatsten tijd de gemoederen der strafrechtsleeraren hevig in beweging gebracht heeft naar aanleiding van de bewering van von Liszt dat de gewoontemisdadiger eigenlijk als ontoerekenbaar moet worden beschouwd, omdat de straf als tegenwerkend motief op hem allen invloed heeft verloren. De onderscheiding tusschen de straf tegen den onverbeterlijken misdadiger en de inbewaringstelling van den gemeengevaarlijken krankzinnige zou niet principieel zijn te handhaven. Deze uitspraak ontlokte aan Binding een allerheftigst protest in naam van de Duitsche rechtswetenschap, welk protest aan von Liszt een niet minder scherp gestelde repliek in de pen gaf. De strijd omtrent de grenzen en den maatstaf der toerekenbaarheid werd ook in den boezem der Internationale Strafrechtsvereeniging met levendigheid gevoerd en de meest radicale oplossing, dat er geen absoluut onderscheid tusschen toerekenbaren en niet-toerekenbaren kan worden gemaakt, vond in onzen landgenoot Van Hamel een overtuigden verdediger. Nog steeds is die strijdvraag eene opene en eene der moeilijkste voor de theorie en de practijk der strafrechtswetenschap. *Mijn* antwoord zou wezen dat bij dengene, tegenover wien de straf elke werking zal missen, niet alleen op hem zelf maar ook ten aanzien van de andere leden der maatschappij, wiens niet-bestraffing de autoriteit van het recht, de kracht van het rechtsvoorschrift niet zal verzwakken, de ontoerekenbaarheid mag worden aangenomen en van toepassing der straf mag worden afgezien. Bij deze opvatting zullen de grenzen der toerekenbaarheid ruimer of enger mogen worden getrokken naar gelang de onder de straffen opgenomen maatregelen meerdere of mindere verscheidenheid zullen aanbieden. De wetgever, die als maatregel van vrijheidsbeneming slechts de in afzondering te ondergane

gevangenisstraf kent, zal noodwendig meerderen van straftoepassing vrij moeten laten en dus als ontoerekenbaar moeten beschouwen dan noodig zal zijn bij een strafwet, die rekening houdt met de onderscheiden individualiteit des daders en naargelang deze verschilt, ook verschil maakt in de maatregelen ter beschikking van den strafrechter gesteld. Ons weinig individualiseerend strafstelsel leidt er toe dat menigeen er aan wordt onderworpen, voor wien de straf zóó toegepast nooit eenige andere uitwerking kan hebben dan tijdelijke onschadelijkmaking, een doel met veel minder leedtoebrenging te bereiken en te wiens aanzien de meer verlichten ook thans reeds de ondoelmatigheid en daarmêe tevens de onrechtmatigheid van zoodanige straf erkennen. Misschien vindt die strafoplegging tegenover zoodanig individu nog in de algemeen heerschende rechtsovertuiging haar steunpunt en zelfs hare rechtvaardiging, wanneer men het algemeen belang sterk boven het individueele laat primeeren; wellicht kan het met het oog op de bij de groote massa heerschende denkbeelden eene treurige, maar helaas onafwendbare noodzakelijkheid zijn, wil men de werking der strafwet en dus de rechtsorde zelf niet ondermijnen, een der tegenwoordige straffen toe te passen ook tegenover hen, voor wie maatregelen van anderen aard beter op hunne plaats zijn. Mocht dit zoo zijn dan zal het de taak des wetgevers wezen door wijze overgangsmaatregelen een rechtvaardiger regeling voor te bereiden en mogelijk te maken. Schijnt deze geheele grensbepaling van de toerekenbaarheid te opportunistisch, ik wijs er op dat onze wetgever ten opzichte van de jeugdige misdadigers dezelfde richting volgt. Zoolang de strafrechter slechts zal kunnen beschikken over de beperkte middelen van repressie, die onze strafwet hem geeft, zal niemand er aan willen denken de strafrechtelijke aansprakelijkheid van alle kinderen, ook beneden de tien jaar, mogelijk te maken; nu in het Ontwerp Cort van der Linden die middelen eensdeels worden uitgebreid en daartegenover de gevangenisstraf uit het strafstelsel ten aanzien van jeugdige veroordeelden wordt verbannen, heeft zijn voorstel om ook kinderen beneden den genoemden leeftijd voor den strafrechter te brengen, in de afdeelingen onzer Tweede Kamer geene principieele bestrijding ontmoet. Met uitbreiding der strafmiddelen ging hier uitbreiding van de grenzen der

aansprakelijkheid, der strafrechtelijke toerekenbaarheid hand in hand.

Doch zal nu eene opvatting van de taak van het strafrecht, zooals ik die in groote lijnen schetste, aanneembaar zijn ook voor hen, die aan de vrijheid der wilsbepaling vasthouden en de zedelijke aansprakelijkheid van het individu als een der grondbeginselen hunner zedeleer beschouwen? Nog zeer onlangs verklaarde een onzer hoogst geplaatste magistraten bij zijne plechtige installatie, dat de leer als zou oplegging der straf zelfs bij niet aanneming van schuld mogelijk zijn, hem had doen zien welke onoverkomelijke kloof hem op dit punt van de nieuwe richting scheidde. Het zou dus eene daad van overmoed mijnerzijds mogen heeten, wanneer ik de verwachting zou uitspreken als zou eene verzoening op *strafrechtelijk* gebied mogelijk zijn ook tusschen hen, wier opvattingen omtrent zedeleer en moraal, omtrent de diepste vragen en raadselen van het menschelijk zijn mijlenver uiteenloopen. En toch onmogelijk schijnt mij die verzoening niet. De strafrechter zal, bij de vervulling der hem naar die voorgedragen opvatting toekomende taak, moeten afdalen van de verhevenheid, waarop men hem zoo gaarne gezeteld ziet en er van moeten afzien hier op aarde eene schuld te willen vergelden, waarvan hij, zoo zij bestaat, toch de juiste maat nooit zal kunnen bepalen. Zou het nu voor diegenen, naar wier innigste overtuiging de misdaad als eene zonde moet worden beschouwd, die moet worden gestraft, naar wier geloof de zedelijke wereldorde eischt dat wie kwaad heeft gedaan, kwaad moet lijden, die in elk geval in de straf willen blijven zien eene door hun rechtsbewustzijn gevorderde, althans gerechtvaardigde vergelding van eene in het misdrijf zich openbarende zedelijke schuld, zou het voor die allen onmogelijk zijn zonder hunne overtuiging prijs te geven, hun geloof op te offeren, hun rechtsbewustzijn onbevredigd te laten, het strafrecht zijn bescheidener taak van handhaver der rechtsorde te zijn, te laten vervullen, de vergelding overlatend aan eene macht, die boven de menschelijke feilbaarheid verheven, alleen in staat is die hoogere taak op zich te nemen? De strafwet dient ter bescherming van rechtsvoorschriften, niet van zedelijke geboden of verboden en tal van door straf te handhaven bevelen of verbodsbepalingen houden met de moraal

niet het minste verband; hunne overtreding wijst allerminst op zedelijke schuld. Dit geldt voor vele van die strafbare feiten, welke als rechtsovertredingen zijn beschouwd en daarom als misdrijven zijn gequalificeerd; dit geldt bovenal van die tallooze voorschriften in wet en verordeningen, die de openbare rust en veiligheid betreffen en die onze wetgever als wetsdelicten, als overtredingen heeft beschouwd. Men heeft getracht deze laatsten langs allerlei wegen, soms langs kunstig aangelegde zijwegen, tot eene afzonderlijke groep van strafbare feiten te vereenigen; men is er niet in geslaagd. Bij al deze delicten kan de straf niet anders zijn dan een middel van rechtshandhaving. Waarom zou zij nu hier als zoodanig geoorloofd en gerechtvaardigd zijn, waarom zou zij ginds aan eene zedelijke afkeuring haar kleur en karakter moeten ontleenen? Zeker een moord en het op verboden tijd uitkloppen van kleeden maken op ons rechtsbewustzijn een geheel anderen indruk en omdat het eene feit voor het rechtsleven zooveel ernstiger beteekenis heeft dan het andere is de mate van reactie zoo oneindig verschillend. ‘Der Tarif der Strafe ist das Wertmesster der socialen Güter’ zegt Jhering volkomen terecht. Maar de grondslag der maatschappelijke reactie, der van staatswege opgelegde straf is in het eene en in het andere geval volmaakt dezelfde. Steeds is het om bescherming der rechtsorde te doen en om niets anders.

Doch, zoo verklaarde ons de hooggeachte magistraat, wiens woorden ik zooeven aanhaalde, de ‘voorstelling van de straf als iets rechtmatigs zonder dat de mogelijkheid is uitgesloten dat het aangedane leed een onverdiend leed zij, krenkt daartoe te veel mijn rechtsgevoel en mijn zedelijk gevoel.’ Is dan, wil ik vragen, thans die mogelijkheid wel uitgesloten en zou het niet waar zijn dat wat de aanhangers der hier beschreven opvatting verklaren te wenschen, toch nooit door den aardschen rechter kan worden gegeven omdat deze niet in staat is de zonde te peilen, het kwaad te begrooten, de schuld te meten zoodat wat rechtvaardig schijnt, bij diepere kennis van het menschelijk karakter, bij omvattender weten onrecht zou kunnen blijken?

Mijn hooggeachte ambtgenoot te Groningen heeft in zijne jongste rectorale oratie, aan ‘Het wezen der straf’ gewijd, de meening uitgesproken, dat de rechter bij eene goede voorlichting over de persoonlijkheid van den dader en diens

motieven, zeer goed de juiste maat kan inachtnemen tusschen het bedreven kwaad en het op te leggen kwaad, en vond bij te hooge strafoplegging - is ook te lage, waarbij dan toch aan den eisch der vergelding niet is voldaan, niet mogelijk? - een correctief in het recht van gratie. Ik zou geneigd zijn te vragen of de Kroon beter dan de rechter in staat zal zijn de schuld te meten en of dus hier aan de gratie niet eene functie wordt toevertrouwd, die zij niet kan vervullen. Doch liever dan daarover te twisten, zou ik mijn geëerden tegenstander willen verwijzen naar eene schoone bladzijde uit de rede van den ook door hem meermalen met zooveel instemming geciteerden Modderman, naar de bladzijde uit diens beroemde Amsterdamsche redevoering, waar wij de vraag kunnen lezen, of ‘wanneer de levensgeschiedenis ook van den grootsten misdadiger in alle bijzonderheden kon worden blootgelegd, dan niet zelfs de minst toegevende mensch zou huiveren het ongeluk met een nieuw kwaad te verzwaren?’ Inderdaad, de mensch, die van zijn evenmensch zoo weinig weet en weten kan, voor wien zoo veel wat de persoonlijkheid en het karakter vormt, in eeuwig duister verborgen blijft, toont een ongepasten overmoed, wanneer hij zich tot oordeelen en veroordeelen, tot vergelden in staat acht. Modderman, wiens wetenschappelijke overtuiging naar het determinisme overhelde en die, het mag wel eens worden herinnerd voor de appreciatie van onze strafwetgeving, bij hare verdediging altijd het maatschappelijk belang op den voorgrond plaatste en de voldoening kenschetste als ‘een den Staat onwaardige wraak, in een sierlijk wetenschappelijk pakje gehuld’, Modderman zocht voor zich een uitweg in de voorstelling, welke hij steeds met zooveel liefde koesterde en ook als wetgever bij de totstandbrenging onzer strafwet meermalen voordroeg, dat de straf slechts een schijnbaar kwaad zou zijn, doch hoezeer een leed, in werkelijkheid een zedelijk goed. Wie echter durft die tegenstelling ‘Straf, een leed, geen kwaad’, nog als een ernstig middel beschouwen om zijn verontrust geweten tegenover den gestraften misdadiger tot rust te brengen? Hij die het zou willen, kent noch onze gevangenisstraf noch hare gevolgen.

Domela Nieuwenhuis leert ons, dat des menschen zedelijke vrijheid hierin bestaat, dat hij, wanneer zelfzuchtige en zede-

lijke drijfveeren in hem strijden, beslissen kan ten voordeele der zedelijke, maar hij voegt erbij, dat zeker de kracht daartoe bij menigen mensch sterker, bij anderen zwakker is en dat hoe moeilijker de zedelijke weerstand is, des te geringer de schuld is des overwonnenen. Welnu, niemand kan ontkennen, dat voor den meermalen bestrafte de zedelijke weerstand in de hem overal terugstootende maatschappij vaak uiterst moeilijk, zoo niet bijkans onmogelijk is en dat dus diens schuld tot eene uiterst zwakke daalt. Niemand, die de werkelijkheid kent, zal die treurige waarheid durven betwisten. Toch eischt de rechtshandhaving juist tegenover den recidivist strengere maatregelen en ook onze wet beschouwt de recidieve als eene strafverzwarende omstandigheid, terwijl toch bij stijgende herhaling de schuld daalt en dus elk nieuw misdrijf eene zwakkere vergelding zou eischen. Wel schijnt onze wetgever de zwaardere schuld te hebben gezocht in de volharding bij eene reeds vroeger gebleken misdadige gezindheid, in zooverre in overeenstemming met von Liszt die, strevend naar eene verzoening tusschen doelen vergeldingsstraf, de schuld onderscheidt naar gelang bij den dader een chronische tegenstand tegen de rechtsorde bestaat of slechts eene toevallige afdwaling, maar voor wie scherp onderscheidt, moet het duidelijk zijn, dat die ‘Vertiefung des Schuldbegriffes’, waarvan Von Liszt spreekt en waarin hij hier zijn heil zoekt, niet anders is dan eene verzwakking van dat begrip en dat volharding bij misdadige gezindheid geene hoogere schuld bewijst, wanneer die volharding een gevolg is van de omstandigheden, waarin zich de recidivist geplaatst ziet. Herhaling van misdrijf vindt dikwerf plaats, zonder dat daardoor volharding in het kwaad wordt aan den dag gelegd, maar ondanks het streven van den dader om niet weer tot misdaad te vervallen, een streven waarvan hem de verwezenlijking soms na ernstigen strijd eene onmogelijkheid bleek. De strengere behandeling van den gewoontemisdadiger kan in diens zwaardere schuld geene rechtvaardiging vinden en von Liszt zelf kwam, naar de boven vermelde woorden, tot de conclusie, dat naar zijne opvatting van toerekenbaarheid, de gewoonte-misdadiger als ontoerekenbaar moet worden beschouwd. De aanhangers der vergeldingsstraf, die aan dezen zijn nieuw misdrijf

zwaarder toerekenen, komen met den grondslag hunner theorie in onverzoenlijken strijd. Die theorie voert tot de zachtste bestraffing van de uit maatschappelijk oogpunt gevaarlijkste misdadigers.

Geen mogelijkheid dat de straf zij een onverdiend leed, aldus luidt de eisch, aldus heet het ideaal van hen, die het strafrecht aan persoonlijke schuld willen verbinden. ‘L'homme sera responsable de ses actes, dans la mesure dans laquelle ses actes dépendent de son libre arbitre’, schreef de Abbé de Baets, wiens geschriften overigens blijk geven van een ernstig streven naar billijke waardeering van de nieuwe richtingen, en nog beslister luidt het bij Beling, ‘Die Strafe muss genau so hoch sein, wie es die vergeltende Gerechtigkeit erfordert, nicht höher und nicht geringer.’

Aan hen en aan de anderen, die zoodanigen eisch stellen, mag gevraagd worden: wanneer gij niet ontkennen kunt en dan ook blijkens menige uitspraak niet ontkennen wilt, dat natuurlijke aanleg, opvoeding, omgeving, maatschappelijke en economische invloeden, werkingen van klimaat en temperatuur met zoovele andere bekende en onbekende factoren, tot het plegen van misdrijven voeren, al hebben zij dan daarbij geen dwingende, maar slechts eene dringende kracht, hoe wilt gij de mate van vrijheid bepalen, de zoogenaamde relatieve vrijheid vaststellen, die tegenover al die sterker of zwakker determineerende invloeden aan het individu overbleef en die in uwe oogen zijne schuld moet vestigen? Stelt gij u daarmeê niet, als Portia aan Shylock, een onmogelijken eisch en doet uwe zucht naar rechtvaardigheid u niet elken dag grievend onrecht plegen? Zou in die steeds meer en meer voorkomende gevallen van twijfelachtige toerekenbaarheid naar de gangbare opvatting, de mogelijkheid zijn uitgesloten, dat de straf den in uwe oogen zedelijk nietschuldige zal treffen, wanneer, zooals ook in ons land vooral bij sexueele misdrijven meermalen geschiedde, de rechter tegenover het gevoelen van gezaghebbende psychiaters, de toerekenbaarheid meende te mogen handhaven? Zeker, ook de nieuwe richting verlangt tegen dergelijke abnormale, vaak zeer gevaarlijke individuën maatregelen in het belang der maatschappelijke veiligheid, maatregelen die een karakter van ernstig leed niet zullen kunnen missen, maar zij drukt aan die ongelukkigen niet tevens het brandmerk van schuld

op het hoofd, spreekt niet van vergelding, en is derhalve rechtvaardiger en humaner dan gij, die het meent te zijn.

Zij die straffen verlangen eenig en alleen omdat zonder haar de rechtsorde niet bestaan kan, zij doen dat niet in den hoogmoedigen waan dat zij eene schuld, die zij niet kennen, zouden kunnen vergelden, maar in het pijnlijk besef dat, omdat de Staat voor de menschelijke ontwikkeling onontbeerlijk is, aan den Staat de middelen moeten gegeven worden, die hij voor zijn taak behoeft, ook al wordt bij de toepassing menig individu in zijn hoogste persoonlijke belangen getroffen. Door het hoogere gemeenschapsbelang gedreven offeren zij, noode, individueele belangen op. Daarbij kunnen zij volkomen het recht van iedereen eerbiedigen om in de opgelegde straf nog iets hoogers te zien, de verwezenlijking van eene ideale vergeldingsgedachte, mits slechts dit individueele geloof niet langer aan den strafwetgever als dogma worde opgedrongen en voor hem en den strafrechter richtsnoer van handelen moet blijven. Voor deze beiden zij de straf niets anders dan een middel tot rechtshandhaving, geene vergelding van zedelijke schuld, wat zij trouwens in haar historischen oorsprong nooit is geweest. Want al moge over dien oorsprong menige voorstelling ook niet veel meer dan eene hypothese zijn, vast staat wel dit dat elk strafrecht in zijn oudsten vorm reageerde tegen volkomen objectieve handelingen en zich met schuld niet bemoeide. Wel was de straf aldus reactie tegen ondervonden kwaad en leed maar geene vergelding van zedelijke schuld. Van individueele reactie werd de straf bewuste doelhandeling van de gemeenschap, maar de ideale gedachte door de strafrechtsbeoefenaren in haar gelegd, was en bleef haar vreemd. Toch, het mag met nadruk worden gezegd, ook als middel van rechtshandhaving mist zij ideale beteekenis niet.

Zal nu - ik herhaal mijne vraag van zoo straks - een dergelijk strafrecht in de toekomst ook hen kunnen bevredigen, die daarin thans nog eene aantasting zien van hun dierbaar geworden gevoelens? Zeker zal dit slechts mogelijk zijn op deze voorwaarde, dat bij den opbouw van dat nieuwe strafrecht rekening worde gehouden met de heerschende rechtsovertuigingen en niet met forsche hand in het bestaande worde ingegrepen. Allerminst kan het noodig zijn theoretische

tegenstellingen te verscherpen en door overdrijving van grieven, door miskenning van bedoelingen, de verdedigers van het geldende strafrecht te verbitteren. Maar vooral moet, waar verdediging van de rechtsorde, het belang van de gemeenschap op den voorgrond worden geplaatst, niet met het individu worde omgesprongen als behoeft op zijne belangen niet te worden gelet en als doet het er weinig toe of hij aan de gemeenschap worde opgeofferd. Vooral de Italiaansche school heeft hier zware zonden op haar geweten want wel verre dat zij naar verzwakking van strafrechtelijke repressie zou streven, werd van haar niet zonder grond, al was het ook hier weer niet zonder overdrijving en generaliseering, gezegd dat zij terug wil ‘zur Brutalität vergangener Jahrhunderte’ en de hoogleeraar te Gräz, Julius Vargha in zijn op natuurwetenschappelijken grondslag opgesteld pleidooi *tegen* wat hij noemt ‘die Strafknechtschaft’ of ‘die Marterstrafe’ van den tegenwoordigen tijd, en *voor* de Bevormundung van den misdadiger, plaatst zijne richting als de ‘ethisch-fortschrittliche’ tegenover de ‘ethisch-rückschrittliche’ van Lombroso en zijne school. Nooit mag worden miskend wat de ontwikkeling van het strafrecht sinds de vorige eeuw ons heeft gebracht; de humaniteit in de strafrechtspleging geven wij niet meer prijs. Geen strafrecht kan zijne hooge functie in het belang van staat en maatschappij vervullen, dat niet wortelt in de rechtsovertuiging van het beste deel der natie en gelukkig daar is voor de valbijl en den geeselpaal geen plaats meer. Slechts voor dat ideaal zou misschien eene vereeniging van allen te verkrijgen zijn: ‘Le maximum de la défense sociale et le minimum de la souffrance personnelle’.

‘Le maximum de la défense sociale’. Wordt dit met de geldende strafrechtspleging bereikt en beschermt zij inderdaad op de meest afdoende wijze de rechtsorde, tot welks handhaving en versterking zij geroepen is mede te werken?

Door hen, die zoo krachtig op hervorming aandringen, wordt juist dit met groote beslistheid ontkend en niet het bankroet der wetenschap maar het bankroet van het heerschende strafrecht als onbetwistbaar voorgesteld. In de belangrijke redevoering, door von Liszt in het eind van 1898 te Dresden gehouden over ‘Das Verbrechen als sozial-pathologische Erscheinung’, wijst hij er op dat het misdrijf daarom als

een ziekteverschijnsel in de maatschappij moet worden beschouwd omdat het aantal misdrijven steeds toeneemt, het cijfer der recidivisten stijgende blijft en ook de jeugdige personen in steeds toenemend aantal zich aan strafbare feiten schuldig maken. Het aantal veroordeelden in Duitschland steeg van 329968 in 1882 tot 463580 in 1897; in 1882 waren er op 100000 inwoners 1043 veroordeelden, in 1895, 1251. Van honderd veroordeelden waren in 1882, 25 reeds vroeger bestraft; in 1895 was ditzelfde het geval met 38. En eindelijk, tegenover 30719 jeugdige veroordeelden in 1882 werden in 1897 45251 jeugdige wetovertreders door den rechter veroordeeld. Droevige cijfers inderdaad, die aantoonen dat tegenover de factoren, welke de misdrijven in het leven roepen, de strafrechtspleging slechts een uiterst zwak tegenwicht vermocht te vormen en die aan von Liszt de niet onbillijk schijnende uitspraak in den mond geven: ‘Unsere Strafen wirken nicht besserend und nicht abschreckend, sie wirken überhaupt nicht präventiv, d.h. vom Verbrechen abhaltend; sie wirken vielmehr geradezu als eine Verstärkung der Antriebe zum Verbrechen.’

Wat von Liszt ons leert voor Duitschland dat blijkt ook voor andere landen eene treurige waarheid. Henry Joly geeft in zijn werk ‘La France criminelle’ een overzicht van de criminaliteit in Frankrijk van 1838 tot 1888 en constateert daarbij eene vermeerdering van 133 %, van 237 tot 552 op de honderdduizend inwoners. Eene beschouwing over de beweging der criminaliteit in de 19de eeuw in de verschillende voornaamste landen van Europa van de hand van Enrico Ferri in zijn ‘Das Verbrechen als soziale Erscheinung’ komt in hoofdzaak tot dezelfde uitkomsten; terwijl de groote misdrijven of op dezelfde hoogte blijven of een weinig dalen, is er algemeene toeneming in de strafbare feiten van lichteren aard, niet behandeld voor de jury's, van de délits van den Franschen Code, die Vergehen van de Duitsche wet, onze vroegere wanbedrijven. Bedenkt men dat gelijk Ferri elders opgeeft, in Italië in tien jaar op 30 millioen inwoners ruim drie millioen personen door den strafrechter zijn veroordeeld, dan vraagt men zich met schrik en huivering af, hoe een dam zal kunnen gelegd worden tegen die wassende criminaliteit en men siddert over de ellende, die de strafrechts-

pleging over zoovele duizenden heeft gebracht, schijnbaar nutteloos, althans zonder haar doel, bestrijding van het misdrijf, ook maar eenigszins te bereiken.

Gelukkig voor ons nationaal gevoel maakt Nederland tusschen die andere landen eene gunstige uitzondering en leveren onze statistische cijfers niet zulke ongunstige uitkomsten. Mijn ambtsvoorganger Pols maakte reeds eenige jaren geleden in een uitgewerkt, van cijfers en becijferingen overvuld artikel een einde aan de legende, als zou ook in ons land de criminaliteit steeds toenemende zijn. Zijn overzicht gaat tot en met 1890. Ook na dat jaar vertoonen de uitkomsten onzer gerechtelijke statistiek een zeer bevredigend karakter. In 1889 bedroeg het aantal der door de Arrondissements-Rechtbanken veroordeelden 17575; in 1897 was dit aantal tot 16096 gedaald en over 1898 mag eene nieuwe daling worden geconstateerd tot 15664. Daartegenover wijzen de cijfers der bevolkings-statistieken sinds 1889 eene vermeerdering aan met 1/9, zoodat, indien de verhouding dezelfde gebleven was en de stand der criminaliteit op dezelfde hoogte, het aantal veroordeelden ongeveer 4000 meer had mogen bedragen dan het bereikte cijfer. Werden in 1889 op 100 000 personen 390 veroordeeld, in 1897 bedroeg dit slechts 322, in 1898 was het nog iets minder en wel slechts 313. En ook het andere ongunstige verschijnsel, waarop von Liszt voor Duitschland wees, ontbreekt bij ons: de stijging van de zoogenaamde jeugdige criminaliteit. In 1889 werden door onze rechtbanken 885 jongens en meisjes beneden de 16 jaar veroordeeld; in 1897, een in dit opzicht buitengewoon gunstig jaar, daalde het cijfer tot 666, om in 1898 weer iets te stijgen en wel tot 712. Doch ook dit jaar bleef alzoo belangrijk beneden het jaar 1889 en wijst op een niet gering te schatten vooruitgang. Intusschen bij de waardeering van deze cijfers blijft voorzichtigheid geraden. Vooral in de laatste jaren is ook tot het Openbaar Ministerie het besef doorgedrongen, dat strafrechtelijke vervolging van jeugdige personen slechts bij uitzondering in het maatschappelijk belang geraden is en indien blijkt dat het gepleegde feit geen ernstig karakter draagt en niet wijst op een verdorven aard bij den delinquent, zal het O.M. zeker meer dan vroeger de vervolging achterwege laten. Deze overweging verbiedt eene te

gunstige gevolgtrekking uit de medegedeelde cijfers, doch zij laat het feit onveranderd dat van eene verergering van den toestand, zooals in Duitschland, gelukkig geen sprake is.

Is alzoo ten onzent alles pour le mieux dans le meilleur des mondes en vervult onze strafrechtspleging haar taak, bestrijding van het misdrijf, zooals men dat naar billijkheid en zonder overschatting van het bereikbare verwachten mocht? Eéne omstandigheid vooral moet ons, jammer genoeg, deze illusie benemen. Reeds het feit van de zeer aanzienlijke stijging van de wegens overtredingen veroordeelden geeft reden tot bezorgdheid; het jaar 1898 overtreft zijn voorganger met 6500 en wijst vergeleken bij 1889 een ongunstig verschil aan van niet minder dan 22000. Maar men kan zich hier nog troosten met de gedachte dat deze cijfers met de eigenlijke criminaliteit weinig te maken hebben en men mag aanvoeren dat nu de vrijheidsstraf, terzake van overtredingen toe te passen, als regel niet in afzondering maar in gemeenschap wordt ondergaan, deze stijging geenerlei nadeelige beteekenis heeft voor de werking van ons cellulair gevangenisstelsel, het middelpunt van geheel ons strafstelsel ter zake van misdrijven. Bedenkelijker is daarom de andere omstandigheid, waarop ik zooeven doelde, de stijging der recidieve. De vergelijking over vroegere jaren is moeilijk wegens den afwijkenden grondslag der statistische opgaven maar wanneer wij alleen het oog gericht houden op de cijfers der laatste drie jaren, dan ontwaren wij een niet onbelangrijke toeneming van de verhouding der recidieve. Van de respectievelijk in 1896, 1897 en 1898 veroordeelde personen, 15589, 16096 en 15664 waren 4921, 5339 en 5729 recidivisten of percents gewijze uitgedrukt 31,5, 33,2 en 36,5. Wij zien dus dat terwijl het aantal van hen, die voor de eerste maal met den strafrechter kennis maken daalt, bij voortduring zij, die reeds vroeger veroordeeld zijn, een grooter percentage uitmaken van het geheele aantal der gevonnisten en wij zouden dus daaruit de gevolgtrekking moeten maken dat ook in ons land de speciale preventie, die van de straftoepassing uitgaat, slechts gering mag worden genoemd.

Het is waar, ieder jaar neemt het aantal der reeds eenmaal veroordeelden toe en een juiste recidivistenstatistiek zou ons moeten geven het totale aantal der reeds veroordeelden

en het percentage van hen, die van deze opnieuw met den strafrechter in aanraking komen. Het is mij niet bekend dat die trouwens uiterst moeilijk te maken statistiek bestaat maar indien wij ons dus met cijfers als die ik boven gaf moeten behelpen, wij leeren daaruit toch zooveel dat welke de factoren ook mogen zijn, die daarop hun invloed doen gelden, zij die de gevangenis verlaten hebben, een zwaren strijd hebben te voeren om er niet weer in te komen en zeer gemakkelijk in dien strijd het onderspit delven. De afhoudende invloed, van de reeds ondergane gevangenisstraf uitgaande blijkt tegenover al de naar misdrijf dringende motieven niet sterk genoeg en in zooverre kan dus ook van ons strafstelsel en onze geheele strafrechtspleging worden gezegd dat een hoogst belangrijk doel er niet mee wordt bereikt. Al behoeft dus ten onzent de drang naar hervorming niet zoo krachtig te zijn als in andere landen, allerminst bestaat er reden in een gevoel van voldaanheid de handen in den schoot te leggen en den strafrechter de hem opgelegde taak te laten vervullen, zonder ernstig de vraag te stellen in welk opzicht hier verandering noodig is en wat aan de straftoepassing kan worden gewijzigd om het maximum van maatschappelijke verdediging te bereiken, dat ons als het doel der strafrechtspolitiek voor oogen staat.

In welke richting beweegt zich nu de nieuwere strafrechtswetenschap en waarin zoekt zij haar heil? Reeds wees ik er op dat zij haar strijd vooral heeft gericht tegen een te rechtskundige beschouwing van het misdrijf en dat zij de tegenstelling aldus heeft trachten te formuleeren, dat vroeger de misdaad het voornaamste onderwerp van rechter's onderzoek was en in de plaats daarvan de volle aandacht moet worden geschonken aan den misdadiger. ‘Niet de misdaad maar de misdadiger moet worden gestraft,’ luidt de stelling, waarin tevens eene aanklacht tegen het heerschende strafrecht als zou daarbij het omgekeerde gelden, wordt uitgedrukt. Die aanklacht is ongetwijfeld onverdiend en ongegrond; de groote speelruimte, die alle moderne wetgevingen in dezen of genen vorm aan den strafrechter bij de straftoemeting hebben gelaten, berust op geen anderen grond dan dat daarbij rekening moet worden gehouden met alle omstandigheden, waaronder de strafbare handeling wordt gepleegd, allereerst met de per-

soonlijkheid des daders. Reeds art. 9 der bekende wet van 1854, dat eene algemeene toepassing der dus genoemde verzachtende omstandigheden regelt, noemt enkele omstandigheden in den persoon des daders gelegen en bij de totstandkoming onzer wet stond zeer zeker de gedachte op den voorgrond, dat de rechter bij de bepaling der straf niet slechts op de zwaarte der daad maar ook op de persoonlijkheid des daders heeft te letten. Trouwens de leidende gedachte van de klassieke school - vergelding van schuld - moest noodwendig tot die opvatting voeren. Ook mag aan hen, die voor ons geldend strafrecht opkomen, onvoorwaardelijk worden toegegeven dat bij de beoefenaren der gevangeniswetenschap, onderdeel der strafrechtswetenschap, het letten op de individualiteit van den dader waarlijk geen onbekend beginsel was maar veeleer een der door hen met voorliefde gekoesterde denkbeelden. Met grooten nadruk en tegelijk met volkomen recht werd daaraan indertijd door Pols herinnerd in zijne rectorale redevoering over de nieuwe richting in het strafrecht en aan Domela Nieuwenhuis, den overtuigden voorstander én van de vergeldingsgedachte én van ons heerschend gevangenisstelsel, mag als eene verdienste worden toegerekend dat hij, de afzonderlijke opsluiting verdedigend, altijd er op heeft aangedrongen bij de toepassing zoo veel mogelijk op den persoon des daders te letten. Dit alles moet naar billijkheid worden erkend en de miskenning dier waarheid heeft aan de andere zijde noodelooze ontstemming gewekt. Maar toch moet aan de nieuwe richting dank worden geweten, dat zij met zooveel klem volle aandacht voor den persoon van den dader heeft gevraagd en zelfs hare overdrijving te dien opzichte zou men geneigd zijn haar ten goede te houden. Want wie hervormingen wil, niet het minst op het gebied des rechts, moet hard en luide leeren kloppen, anders wordt hij niet gehoord. En al heeft, zooals ik opmerkte, de theorie niet ontkend, ja zelfs geleerd, dat ook op den dader moet worden gelet, verre is het er vandaan als zou de practijk dit in voldoende mate in het oog houden en daartoe in staat zijn. Kent onze rechter den beklaagde, dien hij voor zich krijgt? Het wordt betwist en met volkomen recht. Hij kent hem niet of slechts ternauwernood; hij weet weinig van zijn vorig leven, van wat hem tot de misdaad voerde;

de blik, dien hij kan slaan in zijn gemoedsleven, is hoogst oppervlakkig; wat hem bekend is omtrent zijn physiek en omtrent zijn psychisch karakter is vaak gelijk niets. Hij hoort iets van zijne uitwendige omstandigheden, maar hij kan hem niet volgen van af de wieg tot aan de zondaarsbank; de historia vitae van den misdadiger is hem een gesloten boek, behalve in die enkele gevallen, waarin de psychiater dit voor hem openslaat. En zoo mist hij, wat hij zou behoeven voor eene goede, met den persoon des daders rekening houdende straftoemeting.

Niet beter zeker is het gesteld met hen, die geroepen zijn de door den rechter opgelegde straf op den veroordeelde toe te passen. Ook zij vernemen, als zij den veroordeelde in ontvangst nemen, niet meer van hem dan de rechter wist en het hangt van hen af of het hun gelukken zal door te dringen in de schuilhoeken van het gemoed van den misdadiger en hem te leeren kennen, zooals hij in werkelijkheid is. Beschikken zij inderdaad over scherpte van blik en rijkdom van menschenkennis, voldoende om in het binnenste van den veroordeelde te lezen, dan nog moet de verkregen kennis zonder vruchtdragende gevolgen blijven. Want hier zoowel als elders, hier zeker niet minder dan elders, is door de uitsluitende toepassing van een eenzijdig opgevat, alle verscheidenheid nivelleerend afzonderingsstelsel de mogelijkheid benomen de straf aan te passen aan de individualiteit van den dader en naar gelang deze zich anders vertoont, ook den inhoud der straf te wijzigen. De scherpe ironie van Ferri dat daardoor onze strafrechters gelijken op den geneesheer, die alle zieken zou willen genezen met één medicijn en slechts verschil maakt in de voor te schrijven dosis, berust inderdaad op waarheid. En zoo moet voor hem, die van strafoplegging en straftoepassing op bevredigende uitkomsten hoopt, ook en vooral ten opzichte van hem, die aan deze maatregelen wordt onderworpen, individualiseering het eerste en laatste woord worden van zijn systeem.

Doch individualiseering vereischt het vervuld zijn van ééne onmisbare voorwaarde: kennis van het individu, en iedere strafrechtshervorming behoort dus van de studie van het individu uit te gaan. In zooverre heeft, waar het aankomt op de aetiologie van de misdaad, naar de uitdrukking van den hoog-

leeraar Van Hamel, de anthropologische richting de voorkeur boven de sociologische. De laatste toch zoekt, gelijk gezegd, de oorzaken van het misdrijf in de maatschappelijke toestanden en nu behoeft het geen betoog, dat geenerlei strafstelsel in staat kan zijn op die toestanden en door hen op den gang der criminaliteit in te werken. De sociologische studiën zijn van uitnemend belang voor de beantwoording der vraag: langs welken weg de maatschappelijke oorzaken, die tot misdrijf voeren òf kunnen worden weggenomen òf in hare werking verzwakt en, daar voorkomen beter is dan straffen, kan aan de crimineele sociologie nooit te groote waarde worden toegekend. Maar die waarde heeft zij niet voor de inrichting van strafrecht en strafstelsel, slechts een van de middelen en naar veler meer en meer veldwinnend oordeel niet het meest krachtige en het meest doeltreffende. De groote vragen, die thans de strafrechtswetenschap in beweging houden, hangen veel meer samen met eene nauwkeurige, naar alle richtingen zich uitbreidende studie van den persoon van den misdadiger, van zijn physiek, maar bovenal van zijn gemoedsleven. De crimineele psychologie staat onder de hulpwetenschappen behoorende bij het strafrecht, opgevat als zuivere *rechts*wetenschap, als de meest beteekenende van allen, in het voorste gelid.

De resultaten der psychologische studiën ten aanzien van de zoo onderscheiden soorten van misdadigers hier in bijzonderheden na te gaan, zou mij te ver voeren buiten de grenzen, welke de beschikbare plaats aan mijne beschouwingen stelt. Ik moet mij dus bepalen tot een overzicht van de uit den aard der zaak oppervlakkige classificaties, welke van de misdadigers gegeven zijn. Reeds maakte ik gewag van de onderscheiding, door Wahlberg vooropgesteld, tusschen de gelegenheids-misdadigers en de gewoonte-misdadigers. Bij de eersten is het misdrijf een op zichzelf staand, voorbijgaand verschijnsel, gevolg van de bijzondere omstandigheden, waarin de dader zich geplaatst vond, niet wijzend op een misdadig karakter, op eene door de gewoonte zich ontwikkeld hebbende misdadige natuur. Bij de anderen is het misdrijf juist een uitvloeisel van dat karakter, in overeenstemming met den natuurlijken aanleg van het individu, een gevolg van zijn psychischen toestand, of is het in elk geval bij den

dader zoodanig tot eene gewoonte geworden, dat hij slechts daarin een bestaansmiddel weet te vinden en zijn leven ééne voortgezette misdaad schijnt. Het springt in het oog dat bij deze splitsing van de misdadigers in twee groote groepen, iedere groep zeer van elkander afwijkende elementen zal bevatten; reeds de omschrijving, die ik van elke trachtte te geven, levert het bewijs, dat zoowel de eene als de andere eene zoo gemengde samenstelling vertoont, dat deze onderscheiding geen voldoenden grondslag voor de keuze van strafrechtelijke maatregelen kan opleveren. Terecht verklaarde de Internationale Strafrechtsvereeniging blijkens hare Statuten, haar tot eene ‘von grundlegender Bedeutung in theoretischer wie in practischer Beziehung’, maar zij ging te ver door haar te willen maken tot ‘Grundlage für die Bestimmungen der Strafgesetzgebung.’ Veel meer specialiseerend en dus ook scherper omgrensd is de vijfvoudige splitsing, welke Ferri aangeeft. Naast de gelegenheidsmisdadigers stelt hij als afzonderlijke groep de misdadigers uit hartstocht en tegenover deze twee groepen komen dan de misdadige krankzinnigen, de geboren misdadigers en de misdadigers uit verworven gewoonte. Deze onderscheiding is natuurlijk alleen aannemelijk voor hen, die den geboren misdadiger met Lombroso en zijne aanhangers als werkelijk bestaande aannemen en dus gelooven, dat iemand reeds bij zijn geboorte door zijn onveranderlijken natuurlijken aanleg met noodwendigheid bestemd is tot misdadiger op te groeien. De leer van den geboren misdadiger in dezen vorm vond echter buiten Italië slechts betrekkelijk weinig aanhangers en kan moeilijk als bewezen worden aangenomen zelfs door hen, die bereid zijn aan den natuurlijken aanleg van het individu eene groote beteekenis toe te kennen voor de totstandkoming van het misdrijf. Meer dan eene praedispositie is die aanleg toch stellig niet en bij velen blijft de werking gelukkig latent.

Juister schijnt mij daarom de minder prejudicieerende onderscheiding van Prins, die tegenover elkander stellend ‘les délinquants primaires ou d'occasion’ en ‘les délinquants professionnels ou d'habitude’ onder een derde groep vereenigt ‘les délinquants anormaux ou défectueux.’ Maar vooral van belang acht ik de verdeeling, zooals zij na belangrijke debatten werd aangenomen door de Duitsche Afdeeling der

Internationale Strafrechtsvereeniging. Aan de eene zijde vindt men ook hier de Augenblicks- of Gelegenheitsverbrecher; aan de andere zijde onderscheidt men of van den dader mag worden ondersteld, dat de hem opgelegde straf hare werking nog zal kunnen oefenen, zoodat hij, na haar te hebben ondergaan, zich weer aan de maatschappelijke ordening zal kunnen aanpassen of dat zoodanige verwachting als eene illusie moet worden beschouwd. Van de eerste geldt dat, door welke invloeden dan ook, hunne geschiktheid om naar de gangbare voorschriften van recht en moraal te leven zoodanig verzwakt is, dat eene korte vrijheidsstraf of geldboete geen voldoende werking zal kunnen hebben; de anderen zijn zoodanig dat ‘deren Einordnung in das gesetzmässige, gesellschaftliche Leben nicht mehr erwartet wird.’ Niet onjuist zou het zijn deze verdeeling met die van Prins te verbinden en dus bij de beide laatste groepen te vragen of de aard van den misdadiger meer een gevolg is van de levensomstandigheden, van eene verworven gewoonte, of van een abnormalen psychischen toestand, die, zonder tot ontoerekenbaarheid te voeren, toch voor de te treffen maatregelen van ver strekkende beteekenis is. Ook met zoodanige onderverdeeling blijft, zooals elke onderscheiding, ook deze zekere willekeur behouden; de groep der gelegenheids-misdadigers zal individuen bevatten van zeer verschillend karakter en de grenzen der andere groepen zullen nooit met zoodanige scherpte te trekken zijn, of er zal steeds een grensgebied overblijven, waarop menige misdadiger zijn plaats zal moeten vinden. Maar bedrieg ik mij niet, dan kan zoodanige onderscheiding voor den wetgever een richtsnoer wezen voor zijne te treffen regelingen en ook den rechter tot gids strekken, als hij geroepen zal worden die regeling toe te passen. Beiden zullen in het oog hebben te houden dat de werkelijkheid met alle verdeelingen spot en niet iedere misdadiger van een vooraf gereed gemaakt etiket kan worden voorzien. Wie dus welke onderscheiding ook tot een soort dogma wil verheffen, waaraan wetgever en rechter zich onvoorwaardelijk zouden hebben te onderwerpen, overdrijft en schaadt door zijne overdrijving. ‘Gefährlich für Gesetz und Rechtsordnung, wäre een solcher kurzsichtiger Dogmatismus der sichere Tod für die freie Wissenschaft’, luidt de uitspraak van von Liszt. Ook hier moet de

werkelijkheid gaan boven de theorie, al heeft men getracht deze aan die werkelijkheid te ontleenen en op haar te grondvesten.

En nu de eischen voor de practijk, voor de hervorming onzer strafwetgeving, waartoe deze beschouwingen hebben geleid en mochten leiden. Afschaffing, althans beperking der korte vrijheidsstraffen; matigheid in het gebruik van het strafmiddel; invoering der zoogenaamde voorwaardelijke veroordeeling; geheel andere behandeling van de jeugdige misdadigers; meer rekening houden met het persoonlijke karakter van den dader; onschadelijkmaking der Zustandsverbrecher, verbetering van de ‘angehenden Zustandsverbrecher’; voor beide niet door den rechter bij zijn vonnis bepaalde straffen; bijzondere opleiding van de aan de strafsrechtspleging deelnemende personen. Ziedaar het programma van von Liszt en over de onderdeelen daarvan loopt de strijd. Ik mag mij thans in dien strijd niet mengen; misschien wil de redactie van dit tijdschrift mij later nog eens gastvrijheid verleenen om al deze vragen van practische strafrechtshervorming voor hare lezers te ontwikkelen en critisch toe te lichten. Dan zullen de meer algemeene beschouwingen van thans ons tot richtsnoer kunnen zijn en den weg kunnen toonen, dien wij hebben in te slaan en dan zal het ons duidelijk kunnen worden dat geene oplossing der practische vragen kan worden beproefd, zonder dat de theorie ons tot gids strekt. Daarom koester ik de hoop, dat ook niet rechtsgeleerde lezers de hier gegeven beschouwingen met belangstelling zullen lezen. Mij was het daarbij minder te doen om eene min of meer wijsgeerige geloofsbelijdenis van mij-zelf omtrent de grondvragen onzer strafrechtswetenschap; veeleer om eene, naar ik hoop, onpartijdige voorstelling van den strijd der meeningen en om een juist inzicht te openen in wat de wetenschap van het strafrecht aan het einde dezer eeuw beweegt en verdeeld houdt.

D. SIMONS.

Een tocht op den Mont-Blanc.

‘Ah! Je vois bien que messieurs sont des bons marcheurs! Naturellement ces messieurs feront l'ascension du Mont-Blanc!’ Hiermede begroette ons de dikke portier van het Hotel des Alpes te Chamonix, met Fransche hoffelijkheid beginnende een complimentje te geven ten einde dadelijk aandacht voor zijne woorden te verkrijgen. Hij was zelf jaren lang gids geweest, hij had wel veertig maal de ‘grande ascension’ gemaakt, en derhalve moesten wij toch vooral elke gewenschte inlichting bij hem inwinnen.

Hij had zijn romantisch beroep, hoe geliefd het hem ook was, moeten vaarwel zeggen op het sterke aandringen van zijne moeder en zijne vrouw, die haren angst voor zijn leven op den duur niet konden overwinnen, en, zooals men begrijpen kan, was de strijd tegen die twee vrouwen voor hem niet vol te houden.

Aldus babbelde dit model van menschelijke welgedaanheid met eene levendigheid van het zuiden steeds door, allerlei verhalen uit zijne ondervinding doende, en trachtte hij ons te overtuigen, dat de bestijging van den grooten berg wel heel goed mogelijk was voor menschen met normale krachten, doch tevens wel eenigszins als een heldendaad moest worden aangemerkt.

Hoe vermakelijk de man ook praatte, en hoe klemmend hij zijn betoog trachtte te maken, wij namen hem niet ‘au serieux’, omdat geen haar op ons hoofd er aan dacht dezen tocht te ondernemen. Van verschillende zijden hadden wij

vernomen, dat de bestijging zeer veel tijd vereischte, bij niet al te gunstigen toestand van de sneeuw uiterst vermoeiend kon zijn, en daarbij zeer kostbaar was, zoodat het te smaken genoegen omgekeerd evenredig was aan de daaraan verbonden bezwaren.

Wij hadden echter buiten den plaatselijken invloed gerekend.

Geheel Chamonix wordt beheerscht door den Mont-Blanc.

Het dorp is gebouwd in de schuine lijn, welke te trekken is van den hoogsten top tot het midden van het dal, als ware deze plaats met opzet uitgekozen. Van uit elke straat, uit ieder huis is die reus te zien. Evenals de Muzelmannen in goddelijke vereering zich naar het Oosten wenden, zijn bijna alle vrijstaande hotels en pensions met hun ‘uitzicht’ naar den Mont-Blanc gebouwd. Gelijk de Pilatus voor het Vierwaldstädtermeer, is deze berg de weerprofeet voor het dal van de Arve. Zijne groote witte oppervlakte, beschenen door de zon, boeit voortdurend het oog, over dag door zijne schitterende helheid, tegen den avond door de heerlijkste kleurschakeeringen. Steeds trekt hij de aandacht door zijn machtige grootschheid, indien de nevels het uitzicht niet beletten.

In het dorp prijken de tallooze winkels met afbeeldingen van de Mont-Blanc-keten, van belangwekkende gedeelten der gletschers en van bestijgingen onder meer of minder moeielijke omstandigheden. Fotografiën van groote ijspiramides, van diepe spleten, zoo mooi als men deze slechts zeer zelden ziet, zijn bij honderdtallen uitgestald. Elk hotel heeft zijn grooten kijker, en in de straten staan mannen met reuzentelescopen, waaraan een bord hangt met groote letters: ‘Ascension visible aujourd'hui 25 centimes.’ Met het bloote oog is het observatorium Janssen op den top ter nauwernood te zien, zoo groot als een stip. Door de telescopen kan men echter zeer duidelijk de bestijgers in hunne bewegingen volgen; men ziet hen, als mieren zoo groot, zeer langzaam met groote behoedzaamheid voortschrijden.

Heeft eene karavaan den top bereikt, dan wordt dit den volke verkondigd door drie schoten uit kleine kanonnetjes; na den behouden terugkeer in het dorp worden op nieuw drie saluutschoten gelost. Er komt een weekblad uit: ‘la

Revue du Mont-Blanc', waarin omstandig alle gebeurtenissen op den berg en alle bestijgingen worden vermeld[1)].

Om kort te gaan, men ziet den berg steeds, men hoort steeds van hem; het zou eene ware obsessie worden, als het object dezer vereering niet altijd weer zoo majestueus, zoo wonderschoon voorkwam.

De handige reclamemiddelen missen hunne uitwerking niet. Stelt men zich bij de aankomst tevreden met den indrukwekkenden aanblik dier sneeuw- en ijsmassa's, na een kort verblijf wordt men onwillekeurig door den lust bekropen om al die wonderen van nabij te aanschouwen, en zelf ook de bestijging te beproeven. Wij althans geraakten zoo onder den invloed, dat wij den dikken portier als een hoogst ernstig man gingen beschouwen; en het kon wel niet anders, of eene hernieuwde conferentie had tot besluit, dat wij den volgenden dag den tocht zouden beproeven, dien wij bij onze aankomst als eene dwaasheid aanmerkten. Wij zouden ten minste beginnen met naar de Grands Mulets te gaan, en, zoo onze krachten het toelieten, trachten nog hooger te komen.

Wij waren niet de eenigen in ons hotel, die het 'beet hadden gekregen.' Een zeer rumoerig, nog al gezet heer uit Frankfort, - volgens de definitie van da Costa geen zoon van koele Westerstranden - had reeds twee dagen lang voor het hotel met een gids alle goede en slechte kansen en alle gevaren van eene bestijging besproken op zoo luidruchtige wijze, en met zooveel waardeering van zijne voortreffelijke eigenschappen als bergklimmer, dat ten slotte zelfs de gasten, die zich het minst met anderen bemoeiden, wisten, dat die bergheros ook den volgenden morgen zijne groote krachten zou besteden om den moeielijken en gevaarlijken berg te bestijgen; met de herhaalde uiteenzetting van zijn plan de voyage had deze onsympathieke copie van Tartarin zich reeds een klein aureool verworven als de man, die heel tot aan den top zou gaan.

1) In de boekwinkels vindt men bovendien eene zeer omvangrijke Mont-Blanc-literatuur. Als de meest aantrekkelijke boekwerken noem ik: Impressions de Voyage 'Suisse' van Alex Dumas (père) deel III, en Ed. Whymper's Guide to Chamonix and Mont-Blanc; o.a. aan deze werken heb ik eenige historische bijzonderheden ontleend; nog vele andere schrijvers vertellen in hoofdzaak hetzelfde.

De dikke portier had met moederlijke zorgen onze geheele uitrusting in orde gemaakt. Hoewel wij van vroegere gletscher-tochten onze zaken waarlijk nog al goed ingericht hadden, keurde de man met zooveel ernst onze mutsen, handschoenen, slobkousen enz. af, er op wijzende dat de Mont-Blanc geheel andere eigenschappen bezat, dan de overige sneeuwbergen, dat wij niet eigenwijs wilden zijn, en ons geduldig eene nieuwe uitrusting van warmer soort lieten toestoppen. Al was, gelijk ons later bleek, 's mans eigen voordeel een sterke prikkel voor al die goede zorgen, zoo hebben wij eerlijk moeten erkennen hem daarvoor dankbaar te moeten zijn. Het klimaat van den Mont-Blanc bleek ons in werkelijkheid te verschillen van dat op andere hooge bergen; de koude was er veel intenser. De portier beloofde ons bij welslagen ook de gebruikelijke saluutschoten; hij zou wel zorgen dat ons deze verdiende eerbewijzen niet wierden onthouden!

In den koelen morgen van den 13den Augustus vingen mijn reismakker en ik den tocht aan onder geleide van één gids en twee dragers.

Men verlaat Chamonix langs het hotel Couttet, en volgt het voetpad naar den Glacier des Bossons. Even vóór het bereiken van de veel bezochte restauratie aan den rand van dezen gletscher, slaat men een steil bergpad in, dat door mooi hoog hout in vele zigzags in goed anderhalf uur naar eene kleine boerderij voert. Deze weg is zeer aantrekkelijk, lommerrijk en frisch door de beekjes en kleine bronnen die men voortdurend ontmoet, terwijl nu en dan door eene opening in het bosch een teug van heerlijke frissche gletscherlucht tot u komt.

Bij het boerderijtje was het een drukte van belang. Een tweetal heeren zaten aan een tafeltje, waarop fotografische toestellen en allerlei instrumenten lagen; en om hen zaten en lagen een aantal dragers met zware lasten op den rug gebonden. Zij vormden een alleraardigste groep, vol leven en vroolijkheid, in hunne rust toch zeer bewegelijk; eene ware keurbende, bijna allen prachtig gebouwde jonge kerels; uit hunne opgestroopte mouwen kwamen sterk gespierde armen te voorschijn, uit de openstaande boezeroenen de forsch gewelfde borsten. Zij maakten een leven als een oordeel en praatten en zongen

allen door elkaar. De vreugde werd nog vergroot toen eene nieuwe karavaan van wel vijftien tot twintig man door een gejoel uit de verte hare komst aankondigde; en weldra zagen wij de even zwaar beladenen een voor een uit het bosch te voorschijn komen. Onder dezen was een ware Hercules, een jonge kerel van nauwelijks twintig jaar, bij wien de spieren in dikke bundels op armen en kuiten lagen. Een groot gejuich ging op toen hij in het gezicht kwam, beladen met een vracht van bijna manshoogte; hoewel hij gutste van het zweet, nog wat erger dan de anderen, tintelden zijne goedige oogen van pleizier, en met trots loeide hij het uit, dat zijn vracht heel wat boven de 35 pond was, het voorgeschreven maximum voor een drager op den Mont-Blanc.

Het kleine pleintje voor de boerderij geraakte nu geheel gevuld met al die bewegelijke kerels, den bergpickel in de eene hand en met de andere hand stoeiende of druk gesticuleerende.

Blijkbaar was er iets bijzonders aan de hand; wij vernamen dan ook, dat heden de Heer J. Vallot naar boven zou gaan, om in zijn observatorium toestellen voor telegrafie zonder draad te plaatsen. De proeven beloofden zeer belangwekkend te worden; eene der grootste moeielijkheden van een verblijf in- en de waarnemingen op het observatorium, het gebrek aan gemeenschap met de bewoonde wereld, zou thans uit den weg geruimd worden; de belangrijke weerkundige waarnemingen op de sneeuwhoogten zouden in eene nieuwe phase treden, nu het opgemerkte niet eerst dagen later, maar dadelijk aan anderen zou kunnen medegedeeld worden[1)].

De heer J. Vallot, een Parijsch geleerde, is een van die kranige mannen, die voor de wetenschap leven, voor haar goed en bloed over hebben, en wien geen inspanning, geen opoffering te groot is om het beoogde doel ter wille van vermeerdering van kennis te bereiken.

Vallot was overtuigd, dat wetenschappelijke waarnemingen van den hoogsten sneeuwtop belangrijke uitkomsten moesten

1) Volgens later ontvangen mededeelingen zouden de proefnemingen in zooverre geslaagd zijn, dat de berichten goed over kwamen, zelfs toen de berg in wolken was gehuld. De verbinding hield echter op, zoodra de dynamo voor de electrische verlichting van Chamonix begon te werken.

opleveren, en besloot dus gedurende eenige dagen achtereen opnemingen van dit punt te doen.

Henri Benedict de Saussure in 1787 en Dr. John Tyndall in 1859 waren hem ten voorbeeld. Maar de vele moeielijkheden, welke deze onverschrokken natuuronderzoekers te overwinnen hadden gehad, en welke legendarisch van geslacht tot geslacht waren overgebracht, maakten het hem moeielijk om gidsen en dragers te vinden, die zich bereid verklaarden den proef van een verblijf van eenige dagen op den top van den Mont-Blanc te nemen. Eindelijk in 1887 slaagde hij er in een metgezel, Mr. Richard, en twee gidsen te vinden, die met hem wilden overnachten. De karavaan van in het geheel negentien personen vertrok uit Chamonix, voorzien van voldoende voedsel en van tenten van canvas, en bereikte den top. De eerste indrukken waren al niet bemoedigend. Reeds vóór den top werd de heer Richard het eerste slachtoffer van bergziekte, en ook onder de dragers werden enkelen aangetast. Boven gekomen werd de heer Vallot zelf zoo ziek, dat hij niets kon inhouden; toch zond hij alle gidsen en dragers, op de twee vermelde gidsen na, weder naar beneden, en bleef hij met de drie anderen gedurende drie dagen en nachten boven. Al dien tijd hadden zij wegens de ziekte niet alleen geen eetlust, maar was het hun zelfs bijna onmogelijk een brok naar binnen te krijgen.

Het verblijf was een waar waagstuk, of liever het beoogde doel in aanmerking genomen, een heldhaftige daad.

Zij troffen het gelukkig goed met het weer. Alleen in den derden nacht hadden zij een zeer vreemd natuurverschijnsel te verduren. In dien nacht verliet een van de gidsen een oogenblik de tent, om dadelijk weder hevig verschrikt terug te komen. Hij was op alleronaangenaamste wijze geëlectriseerd. Vallot wilde dit natuurlijk zelf ook ondervinden; buiten gekomen hoorde hij een sterk geritsel, voortgebracht door duizende electrische vonken uitstralende van de tent, waaronder de reizigers lagen, en van het dek waaronder de instrumenten geborgen waren. Zijne haren rezen te berge, en het was of iedere haar afzonderlijk hem werd uitgetrokken; over zijn geheele lichaam voelde hij het steken van de vonken, en hij kon het evenmin als de gids in dit bad van electriciteit uithouden. Den vierden dag keerden zij behouden

weder naar Chamonix terug. Had een van die dikwijls onverwacht opkomende sneeuwstormen de wakkere mannen overvallen, dan zou het zeer de vraag zijn geweest, of zij ooit wedergekeerd waren.

Ondanks de aanvallen van bergziekte was het resultaat van dien tocht zoo belangrijk, dat de heer Vallot des te sterker overtuigd werd van het nut der opnemingen; hij vatte daarom het plan op om een blijvend observatorium in de hoogte te bouwen.

Hij koos daarvoor een plek uit, ongeveer twee uur beneden den top, ter hoogte van bijna 4400 meter, alwaar eenige kleine rotspunten uit het reusachtige sneeuwveld te voorschijn komen.

In het dal werd de houten hut in elkaar getimmerd, bestaande uit vele kleine stukken, waarvan ieder op zich zelf niet zwaarder woog dan 35 pond, daar alle stukken door dragers naar boven gebracht moesten worden.

De heer Vallot had evenwel nog andere hindernissen dan die der natuur te overwinnen. De gemeente Chamonix beweert een uitsluitend recht te hebben op de Fransche zijde van den Mont-Blanc, en wil dat gebied slechts ten eigen bate exploiteeren. De gemeente heeft twee hutten doen plaatsen, een bij Pierre-Pointue, op een uur afstand van den gletscher, en een op de zoogenaamde Grands Mulets, op een rotspunt te midden van het ijs. Deze laatste hut biedt eene slaapgelegenheid aan de bestijgers van den Mont-Blanc, en wordt met de hut van Pierre-Pointue verpacht aan den meestbiedende voor een ongehoord hoogen prijs; men spreekt zelfs van meer dan 8000 francs per jaar. Uit vrees dat het observatorium een bedekte concurrent van de Grands Mulets zou worden, weigerde de gemeente aanvankelijk aan den Heer Vallot de vergunning om zijn werk voor de wetenschap tot stand te brengen; eerst na veel moeite werd de oprichting van het observatorium toegestaan op voorwaarde, dat de heer Vallot daarbij een refuge zou bouwen, en dat de gemeente het recht zou hebben tien francs te beuren van iederen reiziger, die den nacht in het refuge zou doorbrengen. De helft van deze retributie zou worden opgespaard tot een fonds voor instandhouding van het refuge, de andere helft zou ten goede komen aan den huurder van de Grands Mulets wegens

het nadeel van deze concurrentie op ongeveer 4400 meter hoogte.

In Juni 1890 stond het observatorium gereed in het dorp Chamonix; honderd tien gidsen en dragers hadden zich verbonden om ieder een stuk naar boven te brengen; toch werd het einde Juli alvorens het gebouwtje op zijne plaats in de hoogte in elkaar gezet was.

Sedert dien tijd komt de heer Vallot jaarlijks terug om gedurende acht à tien dagen, al naar de weersgesteldheid, zijne waarnemingen in de hoogte te doen. Men kan zich voorstellen dat het betrekken van dit kleine buitenverblijf telkens weder veel moeite kost, daar niet alleen instrumenten en proviand, doch ook dekking en brandstof voor vele dagen moeten medegevoerd worden, waarbij te rekenen is op de mogelijkheid, dat weken achtereen wegens mist en sneeuwstormen eene bestijging of afdaling ondoenlijk, of althans te gevaarlijk zou zijn om te beproeven. Ook nu waren dan ook wel meer dan dertig dragers voor het transport aangenomen.

Voorgegaan door de eerste afdeeling van de karavaan, die wij rustende hadden aangetroffen, gingen wij in een langen slier bergwaarts over het vrij steile smalle pad naar de hut bij Pierre-Pointue. Hier aangekomen bleven wij het verrukkelijke uitzicht genieten, en lieten wij de rumoerige bende vooruitgaan.

Van Pierre-Pointue komt men langs een smal paadje, nu en dan bij wijze van voetstappen in den steilen rotswand uitgehouwen, in een uur naar het bovengedeelte van den Glacier des Bossons, alwaar de tocht eerst recht belangwekkend wordt. Reeds dadelijk bij het begin is de gletscher zoo sterk gespleten, dat aan een pad niet te denken valt. Groote ijsblokken van drie tot dertig meter hoogte liggen in grootsche woestheid door elkaar, meestal de scherpe kanten boven, als hadden reuzenarmen uit speelschheid ze met opzet zoo grillig mogelijk tegen elkander gestapeld. Veelal zijn ze verbonden door bruggen van versch gevallen sneeuw, doch ook dikwijls is de overgang van het eene blok op het andere onmogelijk door al te diepe spleten, of door het sterke overhangen van den een over den ander. Men moet bijna voortdurend zijn weg nemen over de spitse ijskammen, en daartoe met den bergpickel voetstappen in het ijs hakken. De vormen zijn

zoo grillig, dat men telkens zijn weg moet zoeken. Ofschoon een gedeelte van de karavaan van Vallot ons ook hier voor was gegaan, verloren wij telkens de voetstappen van onze voorgangers op het harde ijs, en moesten wij ons een eigen weg hakken. Op dit gedeelte van den weg heeft men den pickel dan ook beslist noodig.

Hoe verder men op den gletscher komt, hoe lastiger de weg wordt; de ijsblokken worden grooter, de spleten dieper, totdat men na ongeveer anderhalf uur klauteren en springen komt aan den zoogenaamden ‘jonction’, de plek waar de twee ijsrivieren van den Glacier des Bossons en den Glacier de Taconnaz samenvloeien. Hier heeft de woestheid haar hoogtepunt bereikt. Aan alle kanten steken de ijsblokken van huizenhoogte hunne scherpe punten omhoog, en gapen de diepe spleten met haren verrukkelijken blauwen ijsglans; nu eens is men omringd door ijspunten, welke alle uitzicht verder dan tien meter in de rondte benemen, dan staat men weer op een kam, vanwaar men de machtige wildheid kan overzien.

Voortdurend hoort men het doffe geratel van losrakende stukken ijs, die in de spleten rollen, en door hun langdurig gekletter bewijzen dat de spleten soms honderden meters diep zijn, veel dieper dan men wegens de krommingen met het oog kan peilen. Hier en daar hoort men heel in de diepte een verwijderd geluid van snel stroomend of vallend water, en een enkele maal verraadt het doffe zware gerommel, dat het water een draaikolk of zoogenaamden gletscher-molen vormt. De weg is hier lang niet ongevaarlijk; het uitglijden in eene spleet zou bijna zeker doodelijk zijn, zoowel wegens den diepen val, als om het meestal onmogelijke weder uit zulk een diepen, steilen ijs afgrond gehaald te worden alvorens men door de koude bevangen is. Toch gebeuren op dit gedeelte betrekkelijk weinig ongelukken; immers hier is men verdacht op het gevaar en gaat men derhalve zeer voorzichtig.

Veel gevaarlijker zijn de bruggen van sneeuw, welke twee ijsruggen onderling verbinden; is de sneeuw hard, dan zijn de bruggen gewoonlijk sterk genoeg om personen te dragen; doch soms zijn zij van binnen zoo verraderlijk uitgehold, dat men ondanks alle voorzorgen plotseling den grond onder zich voelt wijken; indien de glijdende dan niet door zijne

medeklimmers kan worden gehouden, of dezen medesleurt, is de val bijna altijd doodelijk; immers al is de spleet zelve niet diep, zoo komt meestal nog zooveel afbrokkelende sneeuw van de in beweging gebrachte massa achter den toerist aanrollen, dat hij dadelijk wordt bedolven onder een gewicht, te zwaar om nog eenige beweging mogelijk te maken. Herhaaldelijk werden de lijken der uitgegledenen geheel ongeschonden gevonden, met nauwelijks een schram in het gelaat, waaruit bleek dat verstikking de oorzaak van den dood was geweest.

Na den ‘jonction’ is de gletscher dik bedolven onder de mulle sneeuw, en moet men eenige zeer steile sneeuwhellingen opklimmen; dit gedeelte is veel minder belangrijk en vooral veel vermoeiender dan het klauteren over de ijsblokken, omdat de voortdurend wegglijdende sneeuw zoo weinig vastheid geeft aan de voeten.

Hier troffen wij een van de dragers van den heer Vallot, die moedeloos neergezegen was. De arme drommel, hoewel een krachtige jonge man, was niet gewend om met zulke zware rugvrachten op ijs en sneeuw te loopen, en bleek daardoor niet bestand tegen de ontzettende inspanning. Terwijl wij vol medelijden waren, dat hij op dezen gevaarlijken weg, slechts gewapend met zijn pickel, door de anderen zonder hulp was achtergelaten, werd hij door onzen gids en dragers en eenige andere porteurs, die zich intusschen bij ons gevoegd hadden, slechts gehoond om zijn gebrek aan uithoudingsvermogen; een oogenblik echter kwam het goede hart boven bij deze bergkinderen, en boden zij hem hunne hulp aan; maar daartegen kwam het eergevoel van den jongen op, en bijna huilende van spijt wees hij alle ondersteuning af. Veel later zagen wij hem op de Grands Mulets komen, doodaf, maar toch triumpheerend over de rehabilitatie in de oogen van zijne kameraden.

Een eind verder troffen wij een tweede slachtoffer aan. Een gids deed telkens pogingen om een ineengedoken massa eenige stappen vooruit te brengen, doch telkens weer sulde dat object tegen den steilen sneeuwwand. Dichterbij gekomen herkenden wij in dien ongelukkige onzen berg-heros uit Frankfort, doch nu in een deerniswaardigen toestand; het zweet gutste hem overal langs; zijne kleeding was losser dan de ‘rational dress’, want terwijl deze laatste nog door één

knoop bevestigd is, was bij den man geen knoop meer vast.

Hij probeerde nog te zwetsen, maar hij was zoo achter adem, dat hij geen woord kon uitbrengen. Zijn gids vertelde ons, dat zij reeds om vijf uur des morgens uit Chamonix waren vertrokken. Onze komst prikkelde den Frankforter echter zoo zeer, dat hij nieuwe krachten scheen te hebben opgedaan; en daar het terrein een kort eind verder wat vlakker werd, was zijne zwaarste beproeving haast geleden.

Ongeveer half twee kwamen wij op de Grands Mulets aan. Het weer was steeds mooi gebleven, en het was een genot om, zich koesterende in de weldoende zonnewarmte, den blik te laten gaan over de grootsche sneeuwvelden in de nabijheid en het dal van Chamonix in de verte, omgeven door de zwarte bergen van den Brevent-groep.

De Grands Mulets zijn eenige rotspunten, als eilanden uitstekende uit de velden van sneeuw en ijs. Van uit het dal nauwelijks zichtbaar, zijn ze van nabij gezien groote rotsgevaarten, loopende in den vorm van een kam met vele punten.

De hut is gebouwd op een kunstmatig plateau, aan de eene zijde door afplatting der rotsen, aan de andere zijde door het optrekken van een muur van rotsblokken gevormd. De hut is verdeeld in een aantal kleine kamertjes, die gelegenheid verschaffen aan twaalf tot veertien reizigers om op een bed te overnachten; aan de achterzijde is de gidsenkamer, waar een twaalftal stroozakken naast elkaar op den grond en eene doorloopende houten brits op manshoogte daarboven slaapplaats bieden voor ongeveer vier en twintig man. De gelegenheid voor nachtlogies is er echter zeer rekbaar, gelijk wij zelf later zouden ondervinden; zijn er een enkele maal meer toeristen dan bedden, dan moet men zijn bed maar met eenen wildvreemde deelen.

Enfin, op die hoogte moet men maar zoo nauw niet zien; dit werd ons al heel spoedig duidelijk.

Wij waren zoo gelukkig nog een afzonderlijk kamertje met twee bedden te krijgen. De luxe was niet groot; de bedden waren stroozakken met wat goor doek overtrokken; als dek een paar kwalijk riekende paardedekens. Op een klein tafeltje stond een tinnen kom, die eigenlijk slechts bestemd was om tot versiering van de kamer te dienen; want eerst na veel moeite konden wij den waard bewegen om een beetje gesmol-

ten sneeuw als waschwater te geven; de man verklaarde ons in vollen ernst, dat het geheel overbodig, zelfs onverstandig was om zich te wasschen; nog onder den indruk van eenen warmen inspannenden tocht konden wij evenwel die zienswijze niet onvoorwaardelijk deelen, al had de man met het oog op sneeuwbrand niet geheel ongelijk.

Intusschen kwam de welkome tijding, dat het diner gereed was, en met een eetlust om leder lekker te vinden, zetten wij ons aan de ‘table d'hôte’.

Op een groezelig stuk doek, bedekt met klonten gestolten vet, stonden drie borden; nog een gast werd dus gewacht.

Wij hadden nauwelijks wat vettig warm water met kleffig brood als soep verorberd, of ons vermoeden werd bevestigd, dat de berg-heros onze tafelgenoot zou zijn. De man had helaas zijn adem teruggekregen, en misbruikte dezen om in die benepen ruimte nog erger te schreeuwen en te zwetsen, dan hij beneden had gedaan.

Weldra bemerkten wij, dat de man zijne falende krachten onderweg wat al te flink had aangesterkt met zijn cognac-flesch, want hij was behoorlijk dronken. Als om zich nog wat aangenamer te maken, trok hij schoenen en kousen uit onder de mededeeling, dat het zoo goed was na zulk een tocht flink uit te wasemen, en met aandrang raadde hij ons hetzelfde te doen. Tot zijne verbazing bleven wij echter eene andere opvatting over een table d'hôte-toilet, zelfs in die omgeving, huldigen. Herhaaldelijk toonde de man nog zijn goede hart, door ons, na de gerechten ten deele opgeslurpt te hebben, zijn vuile bord met resten onder den neus te schuiven, zeggende dat hij nooit zulk vies goed gegeten had. In een woord, het diner was vol afwisseling en vol fijne genoegens, die men niet licht elders zal aantreffen.

Het werd tijd, dat wij aan dit epicuristisch symposion een einde maakten; de zon begon al aardig te dalen. Buiten gekomen deed zich aan onze oogen een verrukkelijk schouwspel voor. In het dal ving het reeds aan te schemeren, doch de bergen werden door de ondergaande zon voortdurend schooner beschenen; de lijnen wonnen steeds aan scherpte, en de vele pieken, over dag in een wazig licht, kwamen nu als scherpe naalden tegen het donkerblauwe azuur uit. De sneeuw stak met zachte maar toch glinsterend witte helheid

af tegen de donkere rotsen; in sterke mate deed zich het merkwaardige hoogteverschijnsel voor, dat door het geringe vochtgehalte van de lucht de afstanden zooveel kleiner geleken, en de voorwerpen, zelfs op uren afstand, met ongekende helderheid en scherpte van vormen zich aan het oog vertoonden. Recht in ons gezichtsveld verrees een stuk naakte rotswand, waarlangs wij den volgenden morgen moesten gaan. Voor de aardigheid taxeerden alle aanwezige toeristen den afstand van dezen wand; de schattingen liepen uiteen van twintig tot vijf en veertig minuten, en ieder was zich bewust ruim te schatten, omdat hij begreep, dat de groote helderheid het gezicht moest bedriegen; den volgenden morgen bleek het, dat de afstand langs vrij wel rechten weg in een goeden pas bijna anderhalf uur bedroeg!

Bij het dalen van de zon werden de kleurschakeeringen hoe langer hoe mooier; de lucht gloeide van een licht oranje tot donker rood, om geleidelijk over te gaan tot een achtergrond van purper en intens donkerblauw; enkele wolkenkopjes, als in vuur staande, braken den zachten overgang der tinten. Het dal werd steeds duisterder en vager; het kwam ons voor als zonk het langzaam weg in de diepte; en eindelijk, toen de zon op het punt stond achter de bergen te verdwijnen, kwam het heerlijke alpengloeien: de ontzaglijke massa sneeuw en ijs voor en boven ons begon te gloeien, straalde een warm roodachtig licht uit, de millioenen ijskristallen, afzonderlijk niet waarneembaar, waren één tintelende massa geworden, die zelve een bron van goddelijk licht geleek, het oog zoo boeiende, dat het dal en al, wat niet met sneeuw bedekt was, uit het gezichtsveld in een vaag duister verdween; wij ondervonden de suggestieve kracht van het staren in een kaarsvlam in het duister; het was alsof op dat oogenblik niets meer bestond, dan die ijsgloed; het overige van de wereld viel buiten onze waarneming.

Slechts kort duurde dit heerlijke natuurverschijnsel, en aldra werd onze geheele aandacht in beslag genomen voor de onmiddellijke omgeving. Het mooie weer had nog andere toeristen uitgelokt om eene bestijging te beproeven, en allengs waren nog drie karavanen met gidsen en dragers aangekomen; een Duitsche heer en dame, die reeds vele bergen hadden beklommen en met hunnen vasten gids uit het Berner-

Oberland reisden, een student uit Geneve met zijne zuster, en twee Engelschen; wij vernamen, dat bovendien de heer Vallot met drie vrienden en hun groot aantal dragers ook hun intrek hadden genomen in het kleine hotelletje. Er was langzamerhand zulk eene opstopping van menschen gekomen, dat men zich door de enge gangetjes en kamers ternauwernood een weg kon banen. Er heerschte een aanstekelijke vroolijkheid en een geest van kameraadschap tusschen al die menschen, die elkander voor het eerst zagen, alleen te verklaren uit het allen beheerschende gevoel, dat men hier zoo ver van de bewoonde wereld verwijderd was. De dragers van Vallot, dartel als jonge veulens, klauterden als katten op de omliggende kleine rotspunten, en zaten al spelende elkander na met eene behendigheid, dat het een lust was om te zien. Van tijd tot tijd, als eene bekende wijs werd ingezet, stemde de geheele troep met een algemeen gegalm in. Allen hadden pleizier, en ieder lachte, omdat hij het van genoegen stralende gezicht der anderen zag. Twee menschen alleen, ofschoon wel medelachende, hadden geen pleizier; de zetbaas en zijne vrouw moesten met hun beiden die geheele bende bedienen, waarvan de meesten om eten en drinken schreeuwden; de arme vrouw moest voor allen koken, maar kon herhaaldelijk niet bij haar fornuis komen door een hoop menschen, die mannetje aan mannetje daarom heengedrongen stonden, in de hoop het eerst een stuk souper machtig te worden. Het was waarlijk niet aan deze vrouw te wijten, dat hare keukenvoortbrengselen zoo slecht waren; maar het moet tot de eer der bezoekers gezegd worden, dat geen ruwe klacht of onvertogen woord gehoord werd; ieder wilde slechts de grappige zijde van dezen toestand zien.

Op een gegeven oogenblik verscheen aan een van de vensters een typisch mannetje, die blijkbaar moeite deed niet in aanraking te komen met het verdere publiek; hij was klein en mager, meer dan bewegelijk, en hij vertrok zijn gezicht steeds in zenuwtrekkingen. Dit maakte een des te dwazer effect, omdat zijn gezicht en hals waren ingesmeerd met een soort zwartsel, als had hij zwarte Piet gespeeld, waaruit het wit van zijne bewegelijke oogen telkens te voorschijn kwam. Dit gekke ventje was... de groote natuuronderzoeker Vallot, de ernstige man, die zijn geheele leven aan de wetenschap

wijdt! Achter deze potsierlijke figuur van den Chineeschen schim hadden wij zeker nooit dien geleerde gezocht. Het zwartsel op zijn gezicht was een soort van roet, ‘noir de fumée, procédé de M.J. Vallot en M. Fontaine’, dat volgens de uitvinders het beste middel is tot beschutting tegen den sneeuwbrand in gezicht en hals; hoe practisch het middel zijn moge, het flatteert niet!

Het was intusschen bij achten geworden en dus hoog tijd om te gaan rusten, daar wij vóór middernacht moesten opstaan, om uiterlijk half één te vertrekken. Er was evenwel geen denken aan, dat wij een oogenblik rust konden vinden. Volgens de advertentiën is de hut van de Grands Mulets ‘un chalet très confortable avec 44 lits!’ Deze aankondiging is reeds door een sterk vergrootglas gezien. Dezen avond waren er echter, wegens de groote karavanen Vallot, meer dan zestig menschen bijeen. Daar dus niet allen een rustplaats konden vinden, werd in het kamp der dragers besloten, dat niet een hunner zou rusten; en zoodra een van hen poogde zich uit te strekken op een stroozak, werd hij door de anderen zoo lastig gevallen, dat het hem meer comfort verschafte op de been te blijven. De schotten tusschen de kamertjes onderling, en tusschen de beneden- en zolderverdieping waren zoo dun en doorzichtig, dat men niet slechts alles kon hooren, doch ook de etens- en tabaksgeuren uit de verste hoeken van het ‘chalet très confortable’ opsnoof. Een der metgezellen van den heer Vallot, een jong ingenieur, kreeg den ongelukkigen inval om de dragers te trakteeren, waarop deze met hunne zwaar beslagen schoenen een vreugde-dans gingen uitvoeren, dat de geheele hut schudde en trilde. Dit lieve leven duurde zoo voort, totdat onze gids te half twaalf den overbodigen maatregel nam om ons te komen wekken. Hoe aardig wij die vroolijkheid in den vooravond gevonden hadden, zoo verwenschten wij nu het slechte toeval, dat ons juist dien dag had doen uitkiezen. Om de eer van zijn hotel op te houden verzekerde de zetbaas ons dan ook, dat hij nog nooit zoo iets had bijgewoond, en dat op andere dagen werkelijk rust op de Grands Mulets te vinden was.

De tijd van vertrek was ook aangebroken voor de dragers van Vallot; in kleine groepen gingen zij met lantaarns op weg. In betrekkelijke kalmte konden wij dus tegen midder-

nacht gaan ontbijten. Maar, och lieve, er was niets meer! Die hongerige jongens hadden alle kasten geplunderd buiten goedvinden van den waard. Eindelijk werden uit een hoek nog wat oudbakken biscuits opgedoken, terwijl de waard op een restantje koffie een groote plas water had gegooid.

Dit weelderig ontbijt deelden wij met de toeristen uit Genève, een jong meisje van ongeveer twee en twintig jaar en haar broeder den student. Beiden hadden hun gezicht met het procédé Vallot ingesmeerd, en waren zoo zwart als roet; ons groepje, beschenen door een druipende kaars in een leege flesch, zag er waarlijk fantastisch uit; een tafereeltje voor Gerard Dou.

Alles bijeengenomen had het verblijf in dit confortabele hotel ons nu juist niet zeer gesterkt voor het meest inspannende gedeelte der bestijging, dat nog voor ons lag. Wij hadden er dan ook wel een zwaar hoofd in, of het ons zou gelukken den top te bereiken. Doch eenmaal uit de dompige atmosfeer van de hut in de frissche nachtlucht getreden, gevoelden wij ons krachtig genoeg om althans met goeden moed op weg te gaan.

De nacht was zeer donker, maar de lucht volkomen helder; het vroor goed, zoodat de sneeuw in uitmuntend harden toestand was, doch er was geen wind. De sterren flonkerden met ongewone helderheid; ver beneden ons zagen wij als een slang van lichtende puntjes de hoofdstraat van Chamonix zich kronkelen in het dal; wegens de goedkoope beweegkracht laat de gemeente Chamonix het electrische licht gedurende den geheelen nacht op straten en pleinen branden.

Een aardig effect maakten de groepen dragers van den heer Vallot, die ons vooruitgegaan waren; van de mannen was niets te zien, maar op verschillende afstanden zagen wij hunne lantaarns als zoovele dwaallichtjes heel fijntjes op het stijgende sneeuwveld bewegen.

Er is iets geheimzinnigs in het loopen op de sneeuw bij nacht. De gids vooraan draagt het kleine kaarslantaarntje, en zwijgend komen de andere zwarte gestalten in een vasten rythmus achter hem aan. Men kan niet praten, want alle aandacht is noodig om het voetspoor van den voorman te drukken, bij gebreke waarvan men zeer licht uitglijdt en den geregelden gang verstoort; bovendien heeft men in het holle van den nacht in die eenzame doodstille omgeving weinig

te vertellen. Men hoort dus slechts het eentonige kraken van de sneeuw onder den langzamen automatischen stap der karavaan met de maat van een treurmarsch. Indien de inspanning niet zoo gestadig en zoo groot was, zou men onwillekeurig in een somber gepeins verzinken; het is maar goed dat men weinig gelegenheid tot denken heeft, waardoor men zich ter nauwernood rekenschap geeft van het gevaar om in het duister op zulk een weg met verborgen afgronden te gaan. Wel overkomt u een gevoel van diepen ernst, van ontzag voor die eenzame woeste grootschheid der uitgestorven bevroren natuur. Het zou eene onmogelijkheid zijn om op zulk een oogenblik te lachen.

Voor ons uit zagen wij steeds de dwaallichtjes, maar wij naderden ze niet; achter ons waren verscheidene nieuwe dwaallichtjes zichtbaar geworden, doch ze haalden ons niet in; heel ver in de diepte bleef voortdurend de kleine lichtslang flikkeren; en altijd bleef het even stil, op het sneeuw-gekraak na. Lange uren reeds hadden wij zoo geklommen zonder bewustheid van den tijd; het was als gingen wij den eeuwigen gang van een Ahasverus, het was te koud om stil te staan.

In de donkere lucht komt een eerste zwak schijnsel als een flauw noorderlicht het eentonige zwart verbreken, en een eerste merkbare windzucht waait langs ons. Nu pas gevoelen wij hoe intens koud de atmosfeer is. Voor ons uit zien wij, dat een der dwaallichtjes onbewegelijk is geworden; wij naderen het, en tien minuten later treffen wij op een klein hellend sneeuwplateau eene afdeeling dragers in diep zwijgen gegroepeerd om een lantaarntje, waarvan het flauwe licht nauwelijks hunne vormen doet onderscheiden. Ook wij maken halt om onze droog gehijgde keelen wat te lesschen. Al die mannen, zoo kort geleden nog zoo luidruchtig, zwijgen thans; indien één van hen een enkel woord zegt, doet hij het met gedempte stem. Men weet niet hoe het komt, maar men kan niet hard praten in deze grimmig duistere omgeving.

Wij hebben trek in een slok thee, en verzoeken de dragers om de tinnen flesch met koude thee te geven; maar hoe zij zoeken in hunne ransels, zij kunnen de flesch niet vinden. In de herrie op de Grands Mulets is ze verloren gegaan. Daarom zullen wij ons maar met een slok wijn tevredenstellen; een der dragers grijpt weder in de tasch en haalt de flesch

te voorschijn, maar laat haar glippen door zijne verkleumde handen, en in een ommezien glijdt de flesch over het hellende plateau in de diepte. Er bleef nu nog eene halve flesch voor ons vijven, een weinig verkwikkend vooruitzicht, wanneer men nog uren voor zich heeft, terwijl de tong reeds vastkleeft aan het verhemelte; men moet drinken in de hoogte, zij het ook bij kleine beetjes tegelijk. Wij werden dus op rantsoen gesteld.

Door dit wachten en zoeken had de koude vat op ons gekregen; mijne voeten waren reeds gevoelloos geworden, niettegenstaande mijne zeer goede vetlederen laarzen alle vocht buiten hielden. Een nieuwe windvlaag, nu iets krachtiger, woei langs ons heen, en plotseling beving mij een gevoel van kilheid door alle ledematen, en was het of mijne krachten mij op eens begaven; ik trilde in de knieën, en een druk van niet te noemen mismoedigheid overmeesterde mij; alle energie was met een slag gebroken. De bergziekte had mij aangetast. Zoodra onze geleiders dit bemerkten, haastten zij zich om den marsch te vervolgen, en schier willoos ging ik achter hen aan. In den eersten tijd scheen de beweging mij te sterken; maar als gewoonlijk stak de wind al meer en meer op tegen het opgaan van de zon; en ondanks mijne warme kleeding, de dikke wollen muts over de ooren getrokken zoodat alleen neus en oogen er uit kwamen, en de zware nog extra gevoerde wanten, drong de ijzige wind door alles heen, en gevoelde ik mij steeds meer verkleumen, zoo zelfs dat het gaan zeer bezwaarlijk werd. Op alle wijzen trachtten de begeleiders op mijn eergevoel te werken, dat ik nu zoover gevorderd, de bestijging niet in den steek mocht laten; maar eergevoel kende ik niet meer. Alleen het feit, dat de begeleiders mij niet wilden losbinden, en dat zij mij beloofden op het refuge Vallot wollen dekens te zullen vinden, deed mij nog voortgaan; ik ware anders het liefst blijven zitten waar ik was. De zon ging op, maar ik bemerkte het nauwelijks, en in eene zeer onaangename geestelijke verdooving steeg ik mede tot aan het refuge. Van dit gedeelte van den tocht zijn bijna geen indrukken achtergebleven; alleen eene herinnering van een hoogst onbehagelijken toestand.

In het refuge hielp de gids mij op eene houten brits ter borsthoogte, en wikkelde hij mij in een drietal paardendekens. Er lag nog een slachtoffer, onbewegelijk in een prop dekens

samengerold. Door stevig wrijven herstelde de gids de bloedsomloop in mijne voeten; doch eerst na drie kwartier gevoelde ik mij als het ware ontdooien; tegelijker tijd kwam het gevoel van wilskracht en lichamelijke kracht terug; het was als het ontwaken uit een benauwden droom.

Op dit oogenblik sjorden eenige mannen eene dame binnen, en wipten haar met een zetje op de brits naast mij, waar zij als een meelzak bleef liggen. De stakkerd was nog heel wat verder weg dan ik was geweest. Het bleek dat zij de Duitsche dame van de Grands Mulets was. De gids trachtte ook haar door wrijven van de voeten te verwarmen, maar veel succes had hij aanvankelijk niet; haar heer en gemaal kwam voor de brits luide jammeren, dat zijn ‘Schätzchen’ toch niet zoo dom moest zijn om daar te blijven liggen, dat hij zijn Schätzchen nooit vergeven zou als zij de oorzaak was, dat hij niet op den top kon komen; maar al zijne klachten stuitten op het wezenlooze mensch af, als ware zij van zout; daarom verbeterde hij het masseeren van den gids door hare voeten met alle kracht te knijpen en te wrijven. Dat hielp, want ‘Schätzchen’ begon het uit te kermen van de pijn; blijkbaar was zij echter de eenige van de partij, die zich niet verheugde over dit reageeren op de pogingen tot wederopwekking. Meer om zijn figuur te redden, dan uit medegevoel voor zijne vrouw, verwijderde de gemaal zich, al mompelende, dat Schätzchen toch mee naar den top moest.

Intusschen was het mij gelukt wat eten en drinken naar binnen te krijgen, en begon ik mij weder zoo normaal te gevoelen, dat ik verlangde uit het hol der misères te komen, en mij te koesteren in de inmiddels opgekomen zon. Buiten vond ik de Engelschen van den vorigen avond, in elkaar gedoken, ook al ten prooi aan de zelfde ziekte. En zoo waar, mijn eigen reismakker, tot nu toe zoo onversaagd, zat bleek om den neus voor zich uit te staren, alsof hij niets geen pleizier meer had! Hij wilde niet meer eten noch drinken. Alleen het jonge meisje uit Geneve en haar broer waren in volkomen goede conditie verder gegaan. Eene vroolijke partij met al die landziekige toeristen!

De aanvallen van bergziekte, waaraan zelfs de beste gidsen en dragers nog ten prooi zijn, laten zich gereedelijk verklaren. De oorzaak is te vinden in de mindere dichtheid

en in de gewijzigde samenstelling van de lucht. De normale luchtdruk van de lucht ter hoogte van de zee is gelijk één z.g. atmosfeer of volgens barometrische aanwijzing 760 millimeters; op den top van den Montblanc (4810 Meter) is de druk 380 millimeters, d.i. juist de helft. Het gewicht van de lucht bij zee is 1,293 gram per liter, op den top 0.646 gram. Men ondervindt dus op die hoogte dezelfde gewaarwording, alsof men in eene klok geplaatst is, waaruit de helft van de lucht is gepompt; een eerste gevolg hiervan is eene neiging tot duizeligheid.

Het zuurstofgehalte van de lucht neemt bovendien aanmerkelijk af bij toeneming van de hoogte. De mensch heeft behoefte aan de inademing van eene zekere hoeveelheid zuurstof; vermindert de hoeveelheid in de hem omringende lucht, bijv. in benauwde lokalen of om welke reden ook, dan begint hij zich onaangenaam en beklemd te gevoelen. De zuurstof wordt in het bloed opgezogen door de zoogenaamde roode bloedlichaampjes; de capaciteit van het opzuigen van zuurstof op een bepaald oogenblik wordt dus geregeld door het aantal in het bloed aanwezige roode bloedlichaampjes. Op eene hoogte als de top van den Mont-Blanc moet men derhalve in de eerste plaats het dubbele volume lucht inademen om de mindere dichtheid te neutraliseeren; doch zelfs dit doende, is het vermogen van zuurstof opnemen nog minder dan in de vlakte door het feit, dat het aantal bloedlichaampjes, geschikt tot opzuigen van de zuurstof, hetzelfde is gebleven, terwijl het gehalte van zuurstof in evenredigheid verminderd is.

Wetenschappelijke waarnemingen hebben dan ook het merkwaardige feit geopenbaard, dat bij een lang verblijf in de hooge lucht het aantal roode bloedlichaampjes sterk toeneemt, waardoor het opnemings-vermogen van zuurstof grooter wordt, en het evenwicht weder wordt hersteld. Volgens Paul Bert is het dierlijk opzuigingsvermogen bij de zee per 100 kubieke centimeter bloed 10 à 12 kubieke centimeter zuurstof, terwijl hij bevond, dat dit ter hoogte van 3700 meter bij een varken 21 cM^3. en bij een schaap 17 cM^3. bedroeg.

Een geneesheer uit Bordeaux nam de proef op zichzelf; in de vlakte had hij per kubieke mM. vijf millioen roode bloedlichaampjes; na veertien dagen te hebben verbleven op

eene hoogte van bijna 4400 Meter, was dit aantal toegenomen tot ruim zeven millioen.[1)]

Bij eenen zoo plotselingen overgang tot eene andere lucht, als de bestijging van den Mont-Blanc veroorzaakt, wordt het lichaam dus gebracht in eene atmosfeer, welke niet passend daarvoor is. Sommige ondervinden dadelijk de onaangename uitwerking daarvan, bij anderen komt zij eerst na 24 uur en later; maar bijna niemand loopt er vrij van. Onze begeleiders vertelden, dat zelfs de meest geharden onder hen, althans bij eenigszins langer verblijf op een der observatoria, er aan lijden.

De uitwerking is zeer onaangenaam. Om de reeds verklaarde redenen gaan de ademhaling en polsslag veel sneller; men krijgt een koortsig gevoel; het is alsof men maar niet diep genoeg kan ademhalen en alsof een vlies het doordringen van de lucht belet. Duizeligheid en misselijkheid zijn hiervan het gevolg, en vooral komt men in een toestand van mismoedigheid minstens gelijk, zoo niet erger dan bij zeeziekte.

Nog eene andere eigenschap van de hooge lucht, hare groote droogte, doet haar invloed gelden. Het klinkt vreemd, dat men op die uitgebreide velden van sneeuw en ijs eene droogere lucht vindt, dan in de warme vlakte; en toch is dit werkelijk het geval. Ieder, die eene eenigszins aanmerkelijke hoogte besteeg, heeft dit verschijnsel zelf kunnen waarnemen. Niet alleen schijnen de afstanden zoo bedriegelijk klein door het geringere watergehalte, dat het zeer moeilijk wordt met eenige juistheid daarnaar te gissen, maar tal van andere verschijnselen wijzen op het bestaan van dit feit; men verliest ongekend veel vocht door zijne poriën, en zelfs overmatig drinken lescht den dorst niet; het vel, voor zooverre het niet door kleederen bedekt is en aldus vochtig wordt gehouden, is zeer spoedig aan schilferen en barsten onderhevig, wat maar al te duidelijk te zien is aan de toeristen in de berghotels; geslacht vee kan men in de

1) Meer bijzonderheden hierover kan men o.a. in beknopten vorm vinden in een zeer belangwekkend artikel in de Revue des Deux Mondes van 1 Sept. 1899: ‘Revue Scientifique: Le Mal des Montagnes, la Cure d'Altitude’ par A. Dastre. Voor eene meer uitgebreide studie over den invloed van de hooge lucht op het menschelijk lichaam bij bergbestijgingen, noem ik het omvangrijke wetenschappelijke werk van Prof. Angelo Mosso, te Turijn: ‘Der Mensch auf den Hochalpen, von Veit & Co., Leipzig 1899,’ waarin men een schat van waarnemingen en bijzonderheden op dit gebied vinden kan.

hoogte bewaren zonder het in te zouten; lijken van menschen en dieren mummifieeren ook zonder bevriezen.

Deze hoogte vooral schijnt de heilzame werking te hebben van het dooden van bacteriën; de hooge lucht is dan ook bij veelvuldige onderzoekingen volkomen bacterie-vrij gevonden, en aangevoerde bacillen konden er het leven niet houden; gezwellen drogen op. Dit alles helpt mede om een bewoner van de vlakte na een verblijf van eenigen tijd in de bergen het hoogst aangename gevoel van vernieuwing van krachten, van nog niet gekende energie te verschaffen, zoo weldadig op den geest en het humeur werkende. Bij eenen al te snellen en grooten overgang mist evenwel die droogte ook niet hare onaangename uitwerking.

Er waren dus verklaringen genoeg te vinden voor den minder aangenamen lichaams- en geestestoestand, waarin de meeste bestijgers dien morgen verkeerden; maar de verklaring brengt geen verlichting. De beste geneesmiddelen zijn eten, beweging en het opwekken van de wilskracht.

Zoodra wij dus, na een uurtje uitgeblazen en ons verwarmd te hebben, wat waren bijgekomen, togen wij weder op weg, den heer Vallot van harte zegenende voor zijne goede zorgen om het refuge aldaar te stichten.

De weg, tot nu toe vooral in het donker wat te eentonig, werd thans veel belangwekkender.

Wij hadden de route te nemen over de ‘Bosses du Dromedaire,’ twee ijsheuvels, aldus genaamd wegens den vorm van bulten van een drommedaris. Van uit het dal gezien zijn zij vrij onbeteekenende golvingen in de stijglijn van den Mont-Blanc; maar staat men er vlak voor, dan rijzen zij als hooge heuvels met eene bedenkelijke steilte voor u op. Ik heb geen opgave van hun graad van steilte kunnen vinden, doch het kwam mij voor, dat deze bij den aanvang 65 tot 70 graden bedroeg (loodrecht is 90 graden.)

Het merkwaardige van die Bosses is, dat zij over de geheele lengte eenen volkomen scherpen ijskam vormen, waarop de voet zonder meer onmogelijk steun zou kunnen vinden. De zijkanten zijn vlakhellend, en op enkele gedeelten zoo steil, dat het ondoenlijk zou zijn er te staan zonder gaten te hakken, veel minder er te loopen. Men heeft dus geen andere keus dan over den kam zelven te gaan. Om dit

mogelijk te maken, hakken de gidsen voetstappen in het ijs van den kam, groot genoeg om, zooal niet den geheelen voet, dan toch het vlak van den voet in te plaatsen. Maant dit reeds bij de opstijging tot groote voorzichtigheid aan, bij het afdalen kan de weg daardoor zeer lastig worden, vooral indien de voetstappen, van voorgangers nog aanwezig, door het betreden wat uitgeschilferd of door de zonnewarmte wat afgesmolten zijn. Op mijne vraag of onze begeleiders, in gang zijnde, ons bij uitglijden op dit punt aan het aangebonden koord zouden kunnen houden, antwoordden zij onomwonden, dat dit bijna zeker niet het geval zoude zijn, zoodat het de plicht was van een gids, die zijn voorman ziet glijden, om zich onmiddellijk aan de andere zijde van den kam te laten vallen, ten einde het noodzakelijke evenwicht te verschaffen. Een der vreemde toeristen merkte dan ook later op de Grands Mulets cynisch, maar zeer juist op, dat men bij uitglijden op dat punt slechts de keuze had met zijn geheele karavaan óf in Frankrijk óf in Italië te pletter te vallen, daar de kam van de Bosses beschouwd wordt juist de grens tusschen die twee landen te vormen. Immers eenmaal aan het glijden op een der zijwanden, is er bijna geen kans dat men zich zou kunnen inhouden; en aan beide zijden eindigen de zijwanden ongeveer twee à drie honderd meter lager in een loodrechten afgrond. Toch gebeuren op dergelijke punten zelden ongelukken; men is er verdacht op het gevaar, en neemt dus alle voorzichtigheid in acht.

Wij ook gingen met groote omzichtigheid te werk, zeer langzaam, en bij eenigszins lastige stappen wachtte de achtergaande steeds tot zijn voorman weer goeden steun voor zijne voeten had. Wij waren echter overtuigd dat het onverantwoordelijk zou zijn om dezen weg te gaan bij ruw weder en sterken wind. Een onzer begeleiders verhaalde eenmaal door slecht weer op dat punt overvallen te zijn. Het was hem onmogelijk geweest staande te blijven, en plat op zijn buik liggend, de armen uitgestrekt langs beide zijden van den kam, was hij als een rups verder gekropen; hij achtte het zelf een wonder er nog behouden afgekomen te zijn. Gelukkig hadden wij zulk mooi weer, dat wij wegens ons omzichtig gaan geen gevaar duchtten, en de bewustheid daarvan de tocht slechts des te prikkelender maakte.

Na de Bosses werd de weg breeder en betraden wij een sneeuwrug, welke op de smalste punten althans nog wel een meter breed bleef, totdat wij eindelijk tegen halftien de voldoening smaakten van den top bereikt te hebben.

In Chamonix had men dit door de kijkers bemerkt; immers heel in de diepte hoorden wij de beloofde kanonschoten dreunen.

Wie verwacht dadelijk te kunnen gaan genieten van het prachtige uitzicht van den top, zal bijna zeker bedrogen uitkomen. Niet één op de tien reizigers zal zich in staat gevoelen bij aankomst het natuurschoon te kunnen bewonderen. Wij zagen dan ook niemand op den top, ofschoon wij wisten, dat de heer en dame uit Genève ons vóór waren.

Onze begeleiders openden een deurtje van het observatorium, en raadden ons aan dadelijk binnen te treden. Nadat onze oogen zich een weinig gewend hadden aan den overgang van de helwitte sneeuw tot het half duister, zagen wij in een hoek op eene brits de twee Genèvers zitten met opgetrokken knieën, dik gewikkeld in een aantal paardendekens, waaruit alleen hunne zwarte gezichten te voorschijn kwamen. In een anderen hoek tegen het licht in zaten hunne begeleiders, allen zoo welbespraakt als visschen. Bereidwillig ruimden de Genèvers ons een plaatsje in op de brits, en ons ook wikkelende in dekens zaten wij daar op een rij als bibberende hondjes naast elkaar. Het was boven nog flink koud; 8° Celsius of ruim 14 graden Fahrenheit vorst. Op den top vriest het altijd in de schaduw, hoe mooi het weer ook is; eenige centimeters beneden de oppervlakte blijft de sneeuw zelfs op het warmste van den dag nog ten minste twintig graden onder vriespunt.

Na een kwartiertje in de dekens op eigen warmte gestoofd te hebben, gevoelden wij ons goed genoeg om naar buiten te treden. Gewikkeld in dekens, gekoesterd door de zon, en staande aan de van wind beschutte zijde van het observatorium was de temperatuur vrij aangenaam.

Met krachtigen wind moet het verblijf boven echter zeer onaangenaam zijn, en voor langeren tijd bijna onhoudbaar.

Reeds boven had ik de gelegenheid te wijzen op eenige gevolgen van de droogte van de hooge lucht. Nog een ander gevolg van die droogte is, dat zij den mensch zoo ongevoelig maakt voor de koude. Natte, met veel waterdamp gedrenkte

lucht dringt door alles heen, en bezorgt ons een onaangenaam kil gevoel. De oorzaak hiervan is te vinden in het feit, dat waterdamp eene zeer gevoelige warmtegeleider is; zij werkt dus op ons lichaam als flensen op een verhitten cylinder; zij leidt de warmte af, en ontneemt die aldus zeer gemakkelijk aan ons lichaam. Hoe drooger nu de lucht is, des te gemakkelijker behouden wij onze eigen warmte. Zoo verklaart zich het verschijnsel, dat men des winters bij mooi weer in de hooge streken gerust zonder jas in eene vriezende atmosfeer kan loopen, des nachts zelfs aan eenen dunnen demisaison eene voldoende bedekking heeft, terwijl op een vochtigen winterdag in ons land, ook als de temperatuur verre boven nul is, een dikke jas ons niet vrijwaart tegen een gevoel van kilheid. Om diezelfde reden kunnen de zeer gevoelige teringzieken in Davos, Arosa en andere hooge plaatsen het uithouden bij vriezend weêr te liggen in de buitenlucht.

Komt in die hooge streken evenwel sterke wind, of, wat veel erger is, nevel opzetten, dan gaat dit voordeel van de droogte der lucht geheel verloren, en komt men onder den invloed van de koude in al hare hevigheid. Op den Mont-Blanc is dan ook niets zoo te vreezen als slecht weer, of zelfs maar nevel. Bijna geen kleeding zoo dik, die u dan kan beschermen tegen de hoogst ernstige gevolgen, indien gij geen toevlucht kunt vinden in een refuge. De Mont-Blanc levert daarvan eenige ontzettende voorbeelden.

Op 5 September 1870 vertrokken twee Amerikanen, de heeren Randall en J. Bean, en een Engelsche Reverend McCorkindale met goed weder Chamonix om de bestijging te beproeven. Ten einde vooral goed uitgerust te zijn, namen zij drie gidsen en vijf dragers mede. Na op de Grands Mulets overnacht te hebben, zijn zij den volgenden dag verder gestegen. Het weder was intusschen zeer slecht geworden, en van uit het dal kon men de sneeuw zien opzweepen in wervelwinden. Te kwart over tweeën des namiddags van den 6^{den} September kon men van uit Chamonix door telescopen waarnemen, dat de karavaan vlak bij den top was, doch blijkbaar zeer te kampen had met den zwaren wind. Kort daarna kwam er weer eene opening in de wolken, en werd de karavaan ongeveer op dezelfde plaats in dalende richting

gezien. Na dat oogenblik bleef de top gedurende volle acht dagen onzichtbaar. Daar de bestijgers niet terugkwamen, maakten veertien mannen uit Chamonix zich den 7den September op om hen tegemoet te gaan; het weêr was echter zoo bar, dat zij zelfs de Grands Mulets niet konden bereiken; eerst op den 16den September was eene bestijging weder mogelijk. Drie-en-twintig man vertrokken toen van Chamonix, en vonden tot hunne ontzetting ongeveer twee honderd vijftig meter beneden den top, dicht bij elkaar, de vijf lijken van de drie toeristen en twee dragers, allen stijf bevroren, eenige liggende, andere in nog zittende houding; op den heer Bean werd een boekje met aanteekeningen gevonden, waarin hun ontzettend lijden met enkele woorden was medegedeeld. Op 6 September was aangeteekend, dat de reizigers dadelijk na het verlaten van den top in wolken van sneeuw waren gehuld, zoodat verder voortgaan onmogelijk was; dat zij een grot in de sneeuw hadden uitgehold om eene schuilplaats te vinden, welke evenwel eene zeer slechte beschutting gaf, en dat zij zich ziek gevoelden. Op den zevenden staat vermeld, dat zij den weg niet meer kunnen vinden, dat zij reeds alle hoop hebben opgegeven, en dat de voeten van den schrijver reeds geheel bevroren zijn. Hij verzoekt aan den vinder om het boekje aan zijne vrouw in Amerika te doen toekomen, geeft eenige laatste beschikkingen en verklaart te sterven in het geloof aan Jezus. En eindelijk nog iets lager in bijna onleesbaar schrift: ‘Morning. Intense cold; much snow which falls uninterruptedly; guides restless.’ De ongelukkigen hebben dus meer dan twee dagen noodig gehad om langzaam dood te vriezen, nadat zij al dadelijk verlamd waren door de koude. De lijken van de zes anderen zijn nimmer gevonden. Drie gidsen en vijf dragers, allen bekend met de bergen, waren dus niet in staat geweest dit onheil te ontloopen, en slechts drie toeristen te redden.

In 1892 is weder een Engelschman het slachtoffer van de koude geworden. Met twee gidsen had hij op 23 Augustus den weg over den Aiguille de Goûter genomen om over de Bosses naar den top te gaan Hoewel er voorteekenen van slecht weder waren, zetten zij de bestijging voort in de hoop het refuge Vallot te bereiken. Op een uur afstand van den Aiguille, in den middag, werden zij overvallen door een

sneeuwstorm, waarin zij gedurende eenige uren ronddoolden; ziende dat verder gaan bijna onmogelijk was, maakten ook zij een grot in de sneeuw, waarin zij de nacht doorbrachten. Zij hadden voldoende voedsel, en bevonden zich redelijk wel. Tegen den morgen echter werd de Engelschman, Mr. Nettleship, door de koude bevangen; trachtende door beweging beter te worden, begon hij aldra te wankelen, tot hij plotseling nederstortte; te vergeefs trachtten de gidsen hem nog wijn en cognac in te gieten; eenige oogenblikken later gaf hij den geest. Toen kort daarop het weder iets bedaarde, zagen de gidsen nog kans het refuge te bereiken, alwaar zij het uitrazen van den storm konden afwachten.

Gelukkig behoefden wij ons met dergelijke sombere gedachten niet op te houden. Het weer was schitterend mooi, de lucht geheel wolkeloos, en het uitzicht zeer helder; slechts hier en daar leunden enkele kleine wolkjes als groote dotten watten tegen de bergen beneden ons. Wij konden dan ook volop genieten van het overweldigende uitzicht.

Althans op ons maakte het een indruk van overweldigend te zijn. Velen beweren, dat de afstanden, van den top gezien, te groot zijn, zoodat alles in een wazig verschiet verdwijnt. Gaarne geloof ik, dat zulks bij minder helder weder het geval zal zijn, en op onzen terugtocht zagen wij zelven de lucht ook veel dampiger worden. Tijdens ons verblijf boven konden wij echter met groote scherpte de duizenden toppen en topjes zien. Alle andere bergen geleken miniaturen; de Brevent, van uit Chamonix zoo dreigend en majestueus oprijzend, geleek op een grooten heuvel; de bergen van Zermatt, de Mischabelgroep, de Dent Blanche, de ontzaglijke Weisshorn waren aanmerkelijk lager; den Matterhorn moest men zoeken, hij vertoonde zich als een vrij onaanzienlijke kegel; zelfs de Monte Rosa geleek een bergrug van mindere beteekenis. Vele groote spitsen van het Berner Oberland, de Jungfrau, Eiger, Finsteraarhorn, Schreckhorn, Blümlisalp, Wildstrubel, andere bekenden voor ons oog bedekkende, begrensden met groote duidelijkheid den horizon; wij hadden den indruk verre boven deze allen uit te steken. Eerst hij, die deze geweldige bergen van nabij gezien heeft, kan dus beseffen op welk eene verhevenheid de Mont-Blanc kan bogen; slechts

indien men dit voorrecht nog niet gehad heeft, kan ik mij voorstellen, dat de eerste aanblik van al deze reuzen, van de kruin van den nog zooveel grooteren reus, eene teleurstelling moet opleveren.

Overweldigend was ook de aanblik van de uitgebreide sneeuwvelden in de onmiddellijke omgeving. Eene doodsche stilte heerscht in die hooge sferen. Geen levend wezen is meer te bekennen, geen spoor meer te vinden van het bezige leven der wereld. Wel ziet men in de schuinte neer op het dorp Chamonix, heel in de verte, een opeenhooping van huizen, allen zoo groot als speldeknoppen; iets verder de dorpen in het dal van de Arve met de lappendekens der bebouwde velden in kleine verschoten kleurige vakjes tegen de beneden helling der bergen; ook aan de Italiaansche zijde tal van kleine plaatsjes; de afstand is echter te groot om nog de beweging van een rijtuig te zien, veel minder nog van menschen. Het visioen van rust wordt dus nergens verstoord; het witte kleed, in de nabijheid gebroken door grillige scherpe zwarte rotspunten, wordt in de verte, waar dalen zichtbaar zijn, omzoomd door een ietwat kleurrijker rand; waar de dalen niet zichtbaar zijn door eene eentoonige afwisseling van ijstoppen en zwarten steen. Die rust doet niet weldadig aan, zij is ijzingwekkend; met de grimmige ongenaakbare spitsen en de breede ijsstroomen der gletschers, verstijfd in hun val in gapende afgronden, getuigt zij van de ontzettende natuurkrachten, die dit alles gewrocht hebben, maar midden in haar werk van omwenteling en verbrijzeling als met een tooverslag tot werkeloosheid zijn gebracht; getuigt zij van eenen gewelddadigen dood op een oogenblik van een uiterste krachtsvertoon; die rust geeft den indruk van eene eeuwige verstijving, als hadden alle bronnen van leven plotseling opgehouden.

Toch is die rust slechts schijnbaar. De berg is zelfs tot aan den top toe in voortdurende beweging. Het veelvuldig kraken van het ijs op de gletschers, en het telkens zich vormen van nieuwe spleten en ijsblokken wijzen reeds op eene voortdurende werking, waaruit men het vermoeden opperde dat de gletschers, hoewel onmerkbaar voor het oog, steeds omlaag stroomen; eene trieste aanleiding heeft evenwel het overtuigend bewijs voor het bestaan van dien stroom geleverd.

In 1820 vertrok zekere Dr. Hamel met twee Engelschen en verscheidene gidsen en dragers van Chamonix om den Mont-Blanc te bestijgen. Iets voor het Grand Plateau, ter hoogte van bijna 4000 Meter, week de sneeuw onder hunne voeten weg, en gleden zij met de door henzelven gevormde lawine eenige honderde meters naar beneden; een gedeelte van de karavaan bleef daar steken; tot bezinning gekomen van deze hoogst benauwde glij-partij bemerkten deze laatsten tot hunnen schrik, dat de drie voorsten en nog een der volgenden, Dr. Hamel, een Engelschman en twee gidsen met een stuk van de lawine in een diepe ijspleet waren gestort, waaruit zij ondanks alle pogingen niet meer te voorschijn te halen waren. Eerst in 1861, dus ruim 41 jaar later, begonnen de eerste overblijfselen van deze verongelukten te voorschijn te komen, geheel onder aan den Glacier des Bossons; tot aan het einde van 1862 werden een aantal voorwerpen gevonden, waaronder stukken van schedels, een onderarm met een hand, stukken van de knapzakken, een vilten hoed, een tinnen lantaarn, lappen van kleeding, van welke verscheidene door merken of anderszins werden herkend door de nog overlevenden van den tocht, als afkomstig te zijn van die slachtoflers.

Het ijs, waarin de ongelukkigen waren gestort, was dus in die ruim 40 jaar gemiddeld 150 meter per jaar omlaag geschoven.

Dat zelfs de top niet stabiel is, heeft het observatorium Janssen bewezen. In 1891 is een klein houten hutje bij wijze van proef op het hoogste punt geplaatst. In Juli 1894 was dit gebouwtje reeds tot meer dan 15 meter beneden den top afgezakt, terwijl de hoogte van den top volgens meting dezelfde was gebleven. Einde 1894 is het tegenwoordige observatorium eveneens op het hoogste punt voltooid, en nu is het evenzoo afgezakt over een afstand van ruim 15 meter.

De bouw van dit observatorium heeft heel wat hoofdbreken gekost. Dr. J. Janssen, president van de Fransche Academie van Wetenschappen, bezocht het observatorium Vallot eenige weken nadat de bouw daarvan voltooid was, en werd zoo zeer overtuigd van het groote nut van een dergelijk observatorium op de hoogte van den top, dat hij in de eerst volgende vergadering van de Academie op 22 September 1890 een verslag van zijne bevindingen uitbracht, en zijn plan mededeelde

om de oprichting van een observatorium op die plek te beproeven. Spoedig had hij het noodige geld bijeen uit bijdragen van eenige gefortuneerde hooggeplaatste personen. De ingenieur Eiffel, ontwerper van den Eiffeltoren, verklaarde zich bereid om het observatorium te bouwen, indien niet lager dan 15 meter beneden den top eene rotsmassa gevonden werd, die als fundament voor den bouw zou kunnen dienen. Op den top en in de omgeving ziet men evenwel niets dan sneeuw en ijs; eerst op drie punten respectievelijk ongeveer 52, 120 en 140 meter beneden den top gelegen, ver uit elkaar, komen kleine rotspunten uit de ijsmassa te voorschijn. Men maakt daaruit op, dat het ijs op den top rust òf op eenige basaltruggen, waarvan die kleine pieken de uitstekende punten zijn, of tusschen een aantal van dergelijke scherpe pieken, waarvan slechts dat drietal te voorschijn komt. In de hoop op een onzichtbare rotsmassa te stuiten, liet de ingenieur Eiffel daarom een grot hakken in horizontale richting, op eene hoogte van 15 meter beneden den top.

Een Zwitser Imfeld werd aangesteld tot opzichter over het werk, en een bekende gids uit Chamonix, Frederic Payot, die den berg reeds meer dan honderd maal had bestegen, werd uitgekozen als chef van de werklieden. Den 10^{den} Augustus 1891 werd een aanvang gemaakt met het transport der noodige werktuigen en materialen naar het observatorium Vallot, dat tot directiekeet zou dienen. Het dagrapport van den opzichter Imfeld aan den ingenieur Eiffel is in zijne kortheid en eenvoud zoo welsprekend, dat ik de verzoeking niet kan weerstaan het hier in zijn geheel op te nemen, teneinde een denkbeeld te geven van de zwarigheden aan dit werk verbonden:

> 13 Augustus 1891. De eerste karavaan vertrok met een gedeelte van de hut en levensmiddelen naar de Rochers des Bosses.
> 14 Augustus. Ik ging met Frederic Payot en de overige dragers tot de Grands Mulets.
> 15 Augustus. Wij bereikten om 9 v.m. het observatorium Vallot en om 12 uur den top. Ik bepaalde waar de opening van den tunnel zou komen, en in welke richting hij zou gaan; en ruimde met zes mannen de sneeuw op ten einde de hut te kunnen plaatsen.
> 16 Augustus. Wegens een hevigen sneeuwstorm kon niemand het observatorium verlaten.
> 17 Augustus. Het werk, op 15 Augustus verricht, was gedeeltelijk

onder de sneeuw begraven. Zes mannen herstelden het in den vorigen toestand; met het boren van den tunnel werd een aanvang gemaakt. Wij vorderden daarmede 5 meter. In den avond keerde een der mannen (Jos. Simond) ziek van den top terug. Onze dokter, Dr. Egli, uit Zürich, verpleegde hem. Uit angst voor onaangename gevolgen wilde deze niet op mijn voorstel ingaan om den man naar Chamonix terug te zenden.
18 Augustus. De werklieden, ontmoedigd door de ziekte van hun makker en wegens gebrek aan ruimte en dekens in de Cabane Vallot, en ongeduldig geworden door de vele bezoeken van reizigers, vroegen opslag van loon van 16 tot 30 francs per dag. Na eene lange bespreking bood ik twintig francs aan, onder voorwaarde van nadere goedkeuring. Eén man volhardde in zijn eisch en werd ontslagen. De anderen bleven en gingen voort met het werk aan den tunnel. Wij vorderden daarmede 5 meter. Op zestien meter afstand van den ingang werd een pruimenpit gevonden.
19 Augustus. Hevige wind. Alle werklieden gaan naar beneden naar de Grands Mulets om stukken van de hut, die beneden waren gelaten door de aannemers, brandstof en levensmiddelen te halen.
20 Augustus. De mannen werden door een zeer sterken noordenwind op de Grande Bosse teruggedreven, en konden den tunnel niet bereiken.
21 Augustus. Zeer hevige sneeuwstormen. Onmogelijk om naar den top te gaan. De dragers kunnen niet bovenkomen. Vijf werklieden besluiten om naar beneden, naar de Grands Mulets te gaan, om voedsel te halen. Met hen en vastgebonden aan een touw ging ook een reiziger, M. Rothe, met zijn gids. Op het Petit Plateau werden zij door een ijslawine overvallen, die van den top van den Dôme du Goûter op hen viel, en den reiziger en zijnen gids doodde. Mijne mannen ontkwamen met kleine kwetsuren, en gingen nog denzelfden avond naar Chamonix door.[1)]
22 Augustus. Hevige storm. Ik kon het observatorium niet verlaten. De dragers kwamen niet naar boven.
23 Augustus. Het sneeuwt. Om twee uur namiddags kwamen Fred. Payot en 5 dragers met proviand en hout. Zij brachten het eerste bericht omtrent het ongeluk van 21 l.l., en de tijding dat de werklieden ontevreden naar Chamonix zijn teruggekeerd en niet meer naar boven willen komen. Daar de dragers, die meegekomen zijn, niet zijn aangenomen om te werken, geef ik Fred. Payot de opdracht om naar Chamonix te gaan om andere arbeiders aan te nemen. Hij vertrok van het observatorium met Dr. Egli en een

1) Een zeer aangrijpende beschrijving van dit ongeval vindt men o.a. in het boven aangehaalde werk van Prof. Angelo Mosso, blz 247 en v.v.

drager, doch zij keerden na een half-uur weder terug wegens de hevigheid van den sneeuwstorm.
24 Augustus. Veel versche sneeuw. De wind is koud. In den namiddag besloot ik te beproeven om naar Chamonix te gaan met Dr. Egli, Payot en een drager. Dienzelfden avond brachten wij het tot de Grands Mulets.

25 Augustus. Om tien uur 's morgens kwamen wij in Chamonix aan. In den loop van dien dag nam ik zes mannen aan.
26 Augustus. De mannen gingen met Payot naar de Grands Mulets.
27 Augustus. Fred. Payot gaat met de werklieden, die de proviand dragen, van de Grands Mulets naar de Rocher des Bosses.
28 Augustus. Slecht weer. De mannen konden den top niet bereiken. In den namiddag vertrok ik met Dr. Jacottet van Chamonix, die den Mont-Blanc wenschte te bestijgen, hetgeen hem reeds tweemaal was mislukt, en hij bood in geval van nood zijne diensten gratis aan gedurende zijn verblijf in de Cabane Vallot.
29 Augustus. De arbeiders bereikten den top. Zij vorderden 5.3 meter. Een man moest wegens bergziekte naar Chamonix teruggezonden worden, en een ander kwam terug met een lichtelijk bevroren voet.
30 Augustus. Sneeuwstorm. De top is onbereikbaar.
1 September. Mooi weer. Met Dr. Jacottet waren wij om negen uur 's morgens op den top. Wij photografeerden het panorama. Wij onderzochten de rotsen van La Tourette, de Petits Mulets en de Rochers Rouges[1]. Wij vorderden 1.8 meter. Van een man (Jules Simond) bevroren de vingers.

2 September. In den vroegen morgen werd bevonden dat Jos. Simond, Jules Simond en Jos. Charlet onbekwaam waren om te werken (wegens bevroren voeten en handen en bergziekte). Zij werden naar Chamonix gezonden.
Dr. Jacottet werd ziek (long- en hersens-ontsteking); ik bleef bij hem in het observatorium, terwijl Fred. Payot en al de anderen naar boven gingen om op den top de hut te plaatsen bij de opening van den tunnel. Om 4 uur namiddags werd Dr. Jacottet's toestand erger (delirium). Om half zes werd hij bewusteloos en 's nachts om half drie stierf hij.[2]
3 September. Het lijk van Dr. Jacottet werd naar Chamonix overgebracht. Een consult gehad met Dr. Janssen over de resultaten door het peilen verkregen en de voortzetting van dit werk.
4 September. Door een telegram geeft gij heden uw voornemen te kennen om het werk te staken.

1) Deze zijn de rotspunten 52, 120 en 140 meter beneden den top, bedoeld op blz. 30.
2) Zie diagnose bij Angelo Mosso, blz. 250.

4-8 September. Nazien van rekeningen, afbetaling van de gidsen, dragers, arbeiders, enz.

Intusschen was de gang ruim 29 meter diep in het ijs uitgehold, en men had nog geen stukje rots gevonden. De heer Eiffel gaf daarmede het werk op. Frederic Payot zette het werk op last van Dr. Janssen nog 23 meter verder voort in eene schuinsche richting op den gang van Eiffel, doch met even weinig succes. Er bleef dus niet anders over dan het gebouw te plaatsen op de sneeuw, eene onderneming, waarvan de mogelijkheid door de meesten werd betwist. Dr. Janssen liet zich evenwel niet ontmoedigen, en zette in den winter van 1891-92 te Meudon (bij Parijs) het gebouwtje geheel in elkaar uit losse stukken, waarvan ieder deel het gewicht van een menschenvracht niet overtrof. Aan het einde van het seizoen 1892 was een vierde van het materiaal gebracht tot eene hoogte van 230 meter beneden den top en de rest tot de Grands Mulets; einde seizoen 1893 was het gebouwtje in elkaar gezet op den top; maar eerst tegen het einde van het seizoen 1894 was het zoover afgewerkt, dat het gereed was voor de plaatsing der instrumenten, en om de waarnemers te herbergen.

In het observatorium zijn instrumenten aangebracht, welke, door een gewichtsuurwerk loopende, acht maanden achtereen automatisch de gewenschte aanteekeningen kunnen verrichten over den atmosferischen druk, de maximum- en minimum-temperatuur, de richting en de kracht van den wind. Op die wijze heeft de heer Janssen kunnen constateeren dat de minimum-temparatuur op den top in den winter 1894-95 is geweest 43° Celsius, d.i. - 45,4° Fahrenheit!

De eigenaar van dit excentriek buitenverblijf, Dr. J. Janssen, een grijsaard van hoogen leeftijd, is gedurende den bouw driemaal naar den top geweest, en brengt nog bijna jaarlijks persoonlijk een bezoek aan de meest ongenaakbare woning der wereld, niettegenstaande hij zoo slecht ter been is, dat hij in het dal zelfs ternauwernood van een huis in den tuin kan komen. Over de gletschers tot de Grands Mulets wordt hij gedragen in een zak, hangende tusschen twee droogstokken; over de steile sneeuwvelden van de Mulets tot den top wordt hij door 24 man in eene prikslede naar boven getrokken, trotseerend de hevige koude, onbevreesd voor het groote ge-

vaar van sneeuwstortingen, welke zoo licht worden veroorzaakt door opeenhooping van zoovele menschen op een hellend sneeuwveld, en althans voor dien gebrekkige bijna zeker doodelijk zouden zijn. Men zal moeilijk de weerga vinden van dit voorbeeld van energie, van wilskracht in dienst der wetenschap!

In gezelschap van de twee jonge Genevers, nog verdiept in stille bewondering van het machtige schouwspel, komt de gids met zenuwachtige gebaren op ons aanloopen en waarschuwen, dat wij onverwijld moeten opbreken, omdat er slecht weer in aantocht zou zijn. Hoewel wij nog niets daarvan konden bemerken en slechts waarnamen, dat de wind een weinig begon op te steken, en de dotten wolken beneden ons wat grooter en dichter geworden waren, lieten wij ons deze waarschuwing niet tweemaal geven, wetende dat het groote gevaar van den Mont-Blanc juist schuilt in het feit, dat zeer onverwacht plaatselijke stormen met hevige sneeuw- en hagelbuien kunnen opkomen, zoo te vreezen om de snerpende koude, het onzichtbaar maken van den weg en de kans van door den wind of door de opgezweepte sneeuw weggesleurd te worden. De heer en dame uit Genève vertrokken dan ook onmiddellijk, en wij eenige minuten later achter hen aan.

De pas was nu heel anders. Meer glijdende dan loopende, de hakken goed in de sneeuw plantende, gingen wij bijna in looppas het sneeuwveld van den top af, en in ongeveer een kwartier tijds waren wij bij de Bosses, over welken afstand wij al stijgende een uur hadden gedaan.

Hier ontmoetten wij den Duitscher met zijne vrouw en de twee Engelschen, wier geleide versterking had gevonden uit de dragers van den heer Vallot. De arme Schätzchen werd gesteund door den jongen Hercules met de mooie spieren, en had die vermeerdering van hulp zeer noodig; als een onwillig kalf werd zij telkens eenige stappen opgesjord, om dan weer geheel onmachtig te blijven steken; Schätzchen is dus wel op den top gekomen, maar vraag niet hoe. Ik acht het onaannemelijk, dat zij op den top iets gezien zal hebben; in zulk een staat van uitputting heeft men geen oogen meer om te kijken; alles is dan beneveld voor het oog. Een der Engelschen was in niet veel betere conditie; juist naast mij

toonde hij de symptomen van eene bergziekte in volle vulcanische werking. De gids, deze beide groepen hoofdschuddend beschouwende, maande ons aan verder voort te gaan, zoodat wij ons niet langer met hen konden onderhouden.

Bij de Bosses aangekomen, moesten wij onzen gang matigen. Waren deze ijsbulten bij het opklimmen al niet gemakkelijk, bij het afdalen was de scherpe rand soms zeer lastig, en slechts met de grootste behoedzaamheid konden wij stap voor stap vorderen. Hoewel wij volkomen bewust waren van het gevaar op dit gedeelte en ook daarover spraken, gevoelden wij toch geen zweem van angst. Het is een gewoon verschijnsel, dat door de groote inspanning van eene langdurige bestijging en den invloed van de hooge lucht de zenuwen zoo verslappen, dat men in eene stemming van bijna volkomen onverschilligheid komt. Men ziet het gevaar, maar het boezemt geen vrees meer in. Zoo zal iemand, die tehuis niet in een dakgoot durft te loopen, met de grootste koelbloedigheid eenen gevaarlijken bergtocht volbrengen.

Ook na het observatorium Vallot bleven de Geneefsche tochtgenooten voor ons uitgaan. Het was een lust om het jonge meisje te zien gaan; hare toch reeds korte rokjes hoog opgebonden, de beenen goed beschermd door een wollen broek en slobkousen, nam dat tengere persoontje even groote stappen als de gidsen, en wipte zij met mooie veerkracht naar beneden.

In het volle daglicht konden wij nu eerst goed waarnemen, hoe steil de sneeuwvelden telkens geweest waren; onze hakken vonden, evenals bij het afloopen van duinen, doch in sterker mate, pas een steunpunt na minstens een meter gegleden te zijn; ons van het eene been op het andere latende vallen met passen van wel twee meter, vorderden wij zeer snel. Op de steilste hellingen gingen wij alle vijf achter elkander zitten, de beenen recht vooruit, en den pickel onder den arm met de punt in de sneeuw bij wijze van roerpen; wij lieten ons dan maar glijden over eenige honderde meters tot de mindere helling van zelve onze vaart stuitte. Deze beweging was alleraangenaamst; zij bracht ons, glijdende met eene snelheid van wel 15 kilometer in het uur, flink vooruit zonder eenige inspanning. Wanneer wij aan het einde van de steilte kwamen, brachten wij door onze zwaarte de mulle

sneeuw in beweging, zoodat wij bij het stoppen herhaaldelijk een golf sneeuw over ons heen kregen, en bij het opstaan het uiterlijk hadden van sneeuwpoppen; het was echter gemakkelijk die stuifsneeuw aftekloppen.

Dit aardige spelletje is niet zonder gevaar; eenmaal in gang zijnde kan men op de steile helling zeer moeilijk stoppen, en in 1895 zijn op die wijze al glijdende een heer uit Praag en twee gidsen niet ver voor de Grands Mulets in een ijsspleet gegleden, waarin zij door de achter hen aanstortende sneeuw allen zijn gedood; als de sneeuw niet goed droog is, zou men bovendien eene kunstmatige lawine kunnen veroorzaken, die de glijders geheel zou kunnen bedelven. Wij begonnen de glissade dan ook niet, alvorens het terrein nauwkeurig opgenomen te hebben, en na de verklaring van de gidsen, dat zij zeker wisten, dat er geen verborgen spleten waren.

Dank zij deze aardige sport waren wij in twee uur en twintig minuten van den top terug op de Grands Mulets, een afstand waarover wij in het stijgen met gestadigen gang bijna acht uur hadden gedaan.

Het weder had zich uitstekend gehouden; de dreigende wolken hadden zich geheel opgelost, en het was een waar genot de van inspanning tintelende ledematen te koesteren in de warme zon. In de hut was het nu zeer rustig, maar smoorheet; de zon blakerde zoo sterk op het zinken dak, dat de temparatuur over de 100° was! Een gevoelige overgang van de 14° vorst Fahrenheit, nog geen drie uur geleden!

Eene kleine afkoeling was ons nog beschoren, toen de rekening van de Grands Mulets ons werd voorgelegd. Voor dat armzalige verblijf moesten wij 103 francs betalen, ofschoon wij ons geen enkele bijzondere weelde in spijzen of dranken veroorloofd hadden. Enfin, men gaat nu eenmaal den Mont-Blanc niet op uit zucht tot spaarzaamheid.

Eerst laat in den namiddag maakten wij ons weder op voor den terugtocht van de Grands Mulets. Het rusten na die langdurige inspanning en de frissche temperatuur van de zonnewarmte, getemperd door de reine gletscherlucht, die in volle teugen tot ons kwam, deden zoo weldadig aan, dat wij nog wel uren hadden willen blijven, genietende van het prachtige uitzicht van dit punt.

De terugtocht viel in den aanvang niet mede; het klauteren over de gespleten gletschers was niet gemakkelijk, nu de spieren zooveel minder veerkrachtig waren dan den vorigen dag. In de hooge bergen, en vooral op het ijs, schijnt men evenwel altijd weer nieuwe krachten op te doen; ten minste al voortschrijdende ging het voortdurend beter, tot wij den vasten rotsgrond weder onder de voeten hadden.

Nadat wij ruim vijftien uren achtereen uitsluitend op sneeuw en ijs gegaan waren, gaf het betreden van het rotspad eene eigenaardige gewaarwording, eenigszins als het betreden van land na te scheep te zijn geweest. Op het ijs moest men bij elken stap tegen uitglijden op zijne hoede zijn; thans kwam de voet vierkant en onwrikbaar vast op den grond. In het eerst was deze afwisseling zeer aangenaam, maar allengs begon die vaste tred op het steil dalende bergpad geduchte eischen te stellen aan onze knieën; hierdoor werd het laatste gedeelte van den terugtocht dan ook niet aangenaam vooral niet toen de duisternis inviel, en onder het zware hout het zeer ongelijke paadje vol wortelstruiken ons dikwijls deed struikelen. Het was dan ook eene ware verlichting om de vlakke wegen van Chamonix weder te bereiken.

De overgang van de stille bergsfeeren naar het rumoerige Chamonix was wel groot. Dadelijk na onze aankomst aan het hotel deed de humbug van den Mont Blanc zich weder gelden; drie vervaarlijke kanonschoten verkondigden den volke onze behouden terugkeer, en al heel spoedig kwam een reporter van de ‘Revue du Mont-Blanc’ om onze bevindingen vragen. Daar wij, goed vermoeid, allerminst gestemd waren op dien humbug in te gaan, werd de reporter spoedig afgescheept met de eenige mededeeling, dat de Mont-Blanc heusch heelemaal wit was van boven, eene behandeling welke de man ons zoo kwalijk schijnt te hebben genomen, dat hij ons in zijn chronique des Ascensions niet heeft willen vermelden.

De dikke portier verwelkomde ons zeer hartelijk, en was vol complimentjes; intusschen vergat hij niet zijne declaratie in te dienen, en nu bleek ons ook, waarom hij er zoo op gestaan had, dat de saluutschoten ter onzer eere werden af-

gevuurd; op zijne lange rekening voor alle benoodigdheden kwam ieder schot tot den prijs van 1 franc voor. De goede man had alleen nog maar verzuimd te noteeren, dat hij à raison van zooveel francs voor onze behouden tehuiskomst had gebeden.

Den bergheros uit Frankfort hebben wij eerst den volgenden dag weergezien; hij was merkbaar stiller, maar verkondigde toch aan ieder, die het hooren wilde, dat de bestijging van den Mont-Blanc niets te beteekenen had. Na zijn roes te hebben uitgeslapen, was hij laat in den morgen eerst nog een eind weegs van de Grands Mulets naar boven gegaan, maar al spoedig huiswaarts gekeerd wegens eene ‘kleine indispositie’.

Hoewel uit den aard der zaak weinig getraind voor zoo langdurige inspanning, waren wij, dank zij de wonderbaarlijke, energie-verschaffende berglucht, den volgenden dag bijna niet meer vermoeid; alleen hadden wij een onleschbaren dorst.

Alles te zamen genomen hadden wij daarom een zeer voldaan gevoel over onzen tocht.

Wij meenden, dat het genot van de prachtige uitzichten en de grootschheid van de ontzaglijke sneeuw- en ijsmassa's ruimschoots de doorgestane vermoeienis en kleine onaangenaamheden vergoedden. Tevens hebben wij de overtuiging gekregen, dat, al moge de Mont-Blanc in het oog van een eerste-klas-bergklimmer niet een klauterberg van de pikantste soort zijn, de bestijging ook uit het oogpunt van bergsport zeer belangwekkend is. Met voorzichtigheid gaande en goed uitgerust, is de beklimming niet te beschouwen als eene ongeoorloofde waaghalzerij. Maar een ieder hoede zich om met slecht, of zelfs met minder goed weder naar boven te gaan. De groote afstanden, de intense koude en de lastige weg maken onder ongunstige omstandigheden de bestijging zeer gevaarlijk, en niet zelden onmogelijk, zelfs voor de best geoefenden onder de beroepsklimmers. De lange lijst van slachtoffers bewijst genoeg, dat roekeloosheid hier zelden ongestraft blijft.

G. VISSERING.

De lach van Rabelais.

Dr. Heinrich Schneegans. Geschichte der grotesken Satire. Strassburg 1894. Theodor Lipps, Komik und Humor. Eine psychologisch-aesthetische Untersuchung. Hamburg und Leipzig 1898.

I.

Met een lach, een breeden, geweldigen schaterlach, luidklinkend, onbedaarlijk, en lang niet altijd fatsoenlijk, wordt, in het twee-en-dertigste jaar der zestiende eeuw, in het Frankrijk van den ridderlijken Koning François I, het nieuwe leven begroet en ingewijd waaraan de geschiedenis den naam heeft gegeven van Renaissance.

Het geldt hier niet enkel een herleving van vrije studie en litteraire wetenschap, een wederopstanding der oude wereld, van de Grieksche wijsheid en de Grieksche letterkunde, uit het graf der miskenning, uit den slaap der vergetelheid. Het geldt zelfs niet alleen een vernieuwing en bevrijding van den g e e s t e l i j k e n mensch, een loswinding van het denken uit de windselen der scholastiek, een opduiken van het individueele voelen uit de eentonig ruischende zee van door Kerk en rhetoriek gewijde emoties, een ontwaken der conscientie tot zelfstandig oordeel en van den zedelijken wil tot vrije zelfbepaling. D e z e wedergeboorte omvat den ganschen mensch, zij is de emancipatie van al zijn krachten en begeerten, de opwekking, de vrijmaking van zijn vollen levenslust, een blijmoedige overgave van lichaam en ziel aan de machtige en dartele leiding der dringende en drijvende Natuur.

En daarom is die gulle, ruwe schaterlach, al klinkt hij

wat onaesthetisch naast de fijne klanken waarmee, in andere kringen, de herlevende Kunst haar nobelen arbeid verheerlijkt, toch geen wanklank in het veelstemmige koor dat de vreugde uitzingt van het nieuwe leven. In zijn uitgelatenheid hoort men het geschetter van een fanfare, in zijn ongegeneerde explosies verraadt zich de driestheid, het zich-machtig-voelen van den overwinnaar.

Merkwaardig is het toch wel - en veelbeteekenend voor de waarde van dien lach als symptoom der Renaissance-beweging, - dat de man die haar heeft doen opklinken in Frankrijk en haar heeft doen uitklinken over half Europa, onder zijn tijdgenooten bovenal heeft gegolden, niet voor een woesten genieter van het leven, maar voor een der grootste geleerden zijner eeuw, voor een Hellenist van den eersten rang, voor een geniaal vertegenwoordiger der medische wetenschap.

François Rabelais vinden we, zijn gansche leven door, in gezelschap van wijze en geleerde mannen, onder wie fijn beschaafde prelaten. Hij vergezelt den kardinaal Jean du Bellay op zijn drie reizen naar Rome, als lijfarts, als rechtsgeleerd raadsman en als aangenaam reismakker. Hij staat in briefwisseling met de meest beroemde humanisten van zijn tijd, wisselt Grieksche brieven met den grooten Budaeus, Latijnsche met Bisschop Geoffry d'Estissac, zijn ouden studiemakker, en Fransche, in vers, met den destijds vermaarden, thans vergeten, dichter Jean Bouchet. Meestal onderteekent hij zich enkel ‘Rabelaesus medicus;’ maar zijne correspondenten eeren hem als ‘homme de grandes lettres grecques et latines.’ Te Montpellier promoveert hij in de medicijnen en houdt er voorlezingen over Hippocrates en Galenus. Te Orleans studeert hij in de rechten, te Parijs in alles wat er in dat centrum van studie en wetenschap te leeren valt. Te Lyon laat hij zich aanstellen als geneesheer aan het hospitaal en krijgt er vergunning om op een cadaver te demonstreeren. In die stad verkeert hij met de geletterde vertegenwoordigers der nieuwe ideeën, met mannen als Robert Etienne en Dolet. Hij redigeert er een paar geleerde werken over rechtswetenschap en geneeskunde en brengt zijn handschrift naar de drukkerij van den deftigen Sebastien Gryphe. Tegen het einde van zijn leven worden hem zelfs priesterlijke functies opgedragen en verwerft hij zich een zekere reputatie van

vriendelijk zieleherder als pastoor van Meudon, in den naasten omtrek van Parijs.

En toch, van al het leven, werken, reizen van dezen geëerden en gevierden arts en humanist, dezen vriend van prelaten, dichters en gezanten, dezen doctor en lector in de medicijnen, heeft niets anders in de wereld nageklonken dan de daverende schaterlach dien hij had meegenomen uit de zonnige wijnbergen van zijn geboortegrond, het vruchtbare en vroolijke Touraine. De geschriften van Franciscus Rabelaesus, door den heer Gryphe met zorg uitgegeven, zijn lang vergeten. Maar als een kolossaal en onwrikbaar monument staat, aan den ingang van de Fransche letterkunde der moderne tijden, de fantastische geschiedenis van een paar reuzen, geschreven door 'Alcofribas Nasier, abstracteur de quinte essence', d.i. François Rabelais, uitgegeven bij een Lyonschen boekdrukker van den tweeden rang, Claude Nourry. En wie de volle beteekenis der Renaissance in Frankrijk wil leeren kennen, die mag en moet wel - dat spreekt van zelf - zich laten inlichten omtrent het leven der koningin van Navarre en de regeeringsdaden van haren ridderlijken broeder, Frans I, koning van Frankrijk; maar die moet vooral niet ongelezen laten de 'Vie inestimable' van den geweldigen reus Gargantua, den zoon van Grandgousier, noch de 'horribles faicts et prouesses espouvantables' van zijn zoon Pantagruel, koning in het rijk der dorstige Dipsoden.[1)]

1) Omtrent den juisten datum en de onderlinge verhouding der verschillende onderdeelen van het werk kan men tegenwoordig het volgende vaststellen: In 1532 verschenen te Lyon *Les grandes et inestimables Croniques du grant et enorme geant Gargantua*, waarschijnlijk de omwerking van een bestaand volksboek. Aan deze uitgave heeft Rabelais medegewerkt. In hetzelfde jaar geeft Rabelais zijn *Pantagruel*, onder den pseudoniem 'Alcofribas Nasier'; van dat werk volgt in 1534 een nieuwe, gewijzigde uitgave; de pseudoniem van den schrijver luidt hier 'Alcofribas abstracteur de quinte essence'. Eerst in 1535 geeft Rabelais zijn *Gargantua*, 'composé par l'abstracteur de quinte essence', en vervangt door dit werk de oude *Croniques*. In 1541 verschijnen *Gargantua* en *Pantagruel* te zamen; het laatst geschrevene (*Gargantua*) is nu geworden het eerste boek van den geheelen roman. In 1546 volgt, onder R.'s eigen naam, het tweede boek van *Pantagruel*, d.i. *Le tiers livre* van den roman. In 1552, *Le quart livre*. Pas in 1564, elf jaren na den dood van R., wordt, als *Le cinquième livre*, een vervolg uitgegeven, waarvan het eerste gedeelte, onder den titel *L'isle sonnante*, in 1582 verschenen was. Het is mogelijk dat voor dit werk aanteekeningen gebruikt zijn door Rabelais nagelaten. Maar zooals het daar ligt is dit vijfde boek zeker onecht. De toon van het werk is een andere geworden: de allegorie heeft de overhand. Bovendien komen er toespelingen in voor op gebeurtenissen die na het sterfjaar van Rabelais (1553) zijn voorgevallen, terwijl, aan het slot, een Italiaansch werkje bijna letterlijk vertaald is geworden. Ook bestaan er enkele verklaringen van tijdgenooten waaruit men de onechtheid van Boek V kan afleiden (Zie *Revue d'hist. litt. de la France* III p. 608).

Rabelais moge, bij het allereerste opzetten van zijn arbeid, niet veel anders gedaan hebben dan uiting geven aan zijn vroolijken luim en wat vermakelijke verstrooiing zoeken voor zijn patienten van het Lyonsche hospitaal, reeds spoedig, zoodra zijn werk een persoonlijk en oorspronkelijk karakter had aangenomen,[1)] heeft hij met zelfbewuste driestheid en vrijgevigheid al zijn weten, denken, wenschen, zijn oordeel over menschen en dingen, nedergelegd in het overweldigend epos van Gargantua en Pantagruel.

Dat er onder die zware, breede scherts een eigenaardige levensopvatting, een soort van wijsbegeerte verborgen ligt, is sinds lang door geleerden en ongeleerden erkend. En al waarschuwt de schrijver tegen overdreven diepzinnige allegoriseering van wat hij ‘etende en drinkende’ heeft geschreven, zoo heeft hij toch ook zijn boek vergeleken met een mergpijp, een ‘os medullare’, waarop een hond ligt te knabbelen en te bijten totdat hij er eindelijk in slaagt het te breken en met ‘la substantificque moëlle’ zich smakelijk te voeden. Voor zulk een geduldwerk moesten ook zijne lezers niet terugdeinzen, wilden zij eenig profijt hebben van hun lectuur. Want ook zijn boek behoorde tot de ‘livres de haulte gresse.’

Al is het zoeken naar de verborgenheden van dit epos nog niet geheel gestaakt, - er zijn er nog altijd die er een heel stuk Fransche geschiedenis en al de twisten tusschen roomsch en onroomsch in willen terugvinden, - zoo kan er toch niet veel onzekerheid of oneenigheid meer bestaan omtrent het eigenlijke wezen van die wijsbegeerte. Rabelais zelf doopt haar met den naam ‘Pantagruélisme’ en duidt haar aan als een blijmoedige en serene levensbeschouwing, een gelijkmatigheid van voelen en zijn, die den mensch verheft boven de wisselvalligheden van het bestaan, ‘une certayne gayeté d'esprit

1) Dat is dus, toen hij, in aansluiting aan de *Croniques*, die hij slechts omgewerkt had, zijn eerste boek van *Pantagruel* gereed maakte.

conficte en mespris des choses fortuites',[1] en die hem belet zich ooit aan iets te ergeren waarvan hij weet dat het voortkomt uit een frisch, gezond en loyaal gemoed[2].

Evenmin is het meer de vraag of dit zonderlinge boek, zoo geheel éénig in de letterkunde van Frankrijk, waarvan tallooze bladzijden thans nagenoeg onverstaanbaar, en een minstens even groot aantal ongenietbaar zijn geworden, een reeks satiren bevat op middeleeuwsche instellingen, ouderwetsche ideeën en gebruiken, op menschen en waardigheden, wier pompeuse opgeblazenheid Rabelais onder de slagen zijner reuzen doet bersten. Men kan alleen nog twisten over de speciale bedoeling van sommige geeselslagen en over de identiteit der slachtoffers op wie ze gemunt waren.

Maar wel kan betwijfeld worden, of er genoeg aandacht is gewijd aan het karakteristieke in de wilde vroolijkheiddier satire, aan den eigenlijken aard der luidruchtigheid die aan alle kanten bruist en ratelt in dit boek, aan het specifieke in de *vis comica* waardoor deze schrijver gedreven wordt.

Zoo hier een leemte valt aan te vullen, dan is de tijd voor die studie bijzonder gunstig. In de laatste jaren, toch, is het probleem van het lachen, dat 'menschelijke in den mensch', - 'le propre de l'homme' - van meer dan ééne zijde op nieuw ter hand genomen. Psychologen van naam zijn met nieuwen ijver aan het werk getogen om het verschijnsel van het komische te ontleden, en beproeven nog steeds hunne scherpzinnigheid aan het vinden van wetten en formules die in de veelheid der komische effecten den gemeenschappelijken factor kunnen aanwijzen.[3] Zoo ligt het dan voor de hand ook den lach van Rabelais aan een nauwkeuriger analyse te onderwerpen en omtrent de uitbarstingen zijner vroolijkheid naar een meer preciseerende karakteristiek te streven. Uitdrukkingen als die welke door oudere en nieuwere biografen

1) L. IV. Prologue.
2) L. III. Prologue.
3) Zoo, behalve Dr. Lipps, in zijn hierboven aangehaald werk en in de *Philosophische Monatshefte* XXIV en XXV, mijn ambtgenoot prof. Heymans, in het *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane* XI en XX, de Franschen Mélinand, in de *Revue des Deux mondes* van 1 Februari 1895, en Bergson in de *Revue de Paris* van 1 en 15 Februari 1900. Aandacht verdient ook het hoofdstuk aan het komische gewijd in de *Problêmes d'esthétique et de morale* (blz. 81 vlgg.) van onzen landgenoot, den heer Herckenrath.

en critici van Rabelais gebezigd zijn, als ‘bouffon de génie’, zooals Voltaire hem genoemd heeft, of ‘rêveur bouffon’, ‘Homère bouffon’, zooals anderen hebben gezegd, zijn te onbepaald en zeggen niet veel meer dan dat deze Franschman een geniaal verteller, een soort episch dichter, daarbij een denker, is geweest, bij wien dit ernstig werk van kunst en gedachte door dolle kermismuziek en clownachtige vertooningen wordt afgewisseld en begeleid.

Met meer zorg is de karakteristiek bewerkt die een der meest interessante biografen van den grooten verteller, de bekende deken der Letterkundige Faculteit van Bordeaux, Paul Stapfer,[1] van de manier van Rabelais heeft gegeven. Volgens dezen schrijver moeten we in diens lach twee elementen onderscheiden: de komische satire en den humor - of, gelijk het gefranciseerde Engelsche woord luidt, *l'humour*. De satire is onderworpen aan de tucht der rede; de humor is vrij in het spel zijner fantasie en deinst voor het ongerijmde niet terug; de satire onderstelt een idealisme dat niet vrij is van bitterheid, de humor is goedaardig, toegevend, men zou soms zeggen, onaandoenlijk. Zoo schijnen die beide elementen elkaar uit te sluiten; en zoodra een van beide scherp op den voorgrond treedt, doen ze dit ook. Maar bij Rabelais vloeien ze gewoonlijk in elkaar; de humor verzacht wat het komische der satire licht hards en droogs zou hebben, terwijl het komische smaak en toon geeft aan den uit zijn aard wat slappen en eentonigen humor. Zoo ontstaat een komische humor, die er behagen in schept om, van tijd tot tijd, door het ongerijmde der voorstelling de waarheid der observatie wat minder treffend te maken, alleen om de vroolijkheid wat hooger te kunnen stemmen. Slechts zeer zelden, meent Stapfer, vinden we bij Rabelais het komische alleen. Een enkele maal, zooals waar hij den zotten veroveraar Picrochole ten tooneele voert, is de satire scherp en snijdend, zonder meer. Ook begint hij wel eens met een tooneeltje op te zetten volgens de gewone manier der komische schrijvers, zooals dat waarin de angst van den armen Panurge geschilderd wordt, wanneer de storm het scheepje doet sling-

1) *Rabelais, sa personne, sou génie et son oeuvre*. Paris 1889, blz. 89 vlgg. 397 vlgg.

eren dat hem moet wegvoeren naar het beroemde orakel. Maar weldra heeft de humorist den comicus achterhaald en strooit in dolle fantaisie allerlei onzin uit over dit komisch tafereeltje: de trillende Panurge gaat, in zijn doodsangst, een heel vertoog houden over het voordeel van kool te planten en zoekt, onder aanhaling van beroemde klassieke voorbeelden, te bewijzen, dat hij wijs zou doen met in deze omstandigheden zijn testament te maken; mocht hij zelf verdrinken, dan zal toch het testament wel aan land spoelen, gelijk Ulysses, en door een koningsdochter worden gevonden.

Er is in die opvatting van Paul Stapfer iets onbevredigends, omdat zij eerst twee begrippen, komische satire en humor, nauwkeurig van elkaar onderscheidt en ze dan samenvoegt om de feiten te verklaren die niet onder één der beide kategorieën zijn te brengen. Bovendien vertegenwoordigt '*humour*', ook al meent Stapfer het woord behoorlijk te hebben toegelicht, bij dien schrijver een al te elastisch en onbepaald begrip om bij een psychologische ontleding een zeer nuttig instrument te kunnen wezen.[1)] Het is dan ook niet te verwonderen dat Stapfer zoowel de gewilde overdrijving die in de satire van Rabelais op elke bladzijde treft als de grappen, dwaze woordspelingen en onzinnige woordkoppelingen waarvan zijn boek een matelooze overdaad bevat, en die dikwijls geheel buiten de satire omgaan, alle zonder onderscheid samenvoegt en als staaltjes van zijn gezonden, bijna onbewust en vrijelijk spelenden h u m o r karakteriseert.

Voorzeker zal iedereen erkennen dat een boek als de roman van *Gargantua* en *Pantagruel* onmogelijk zou hebben kunnen geschreven worden door iemand wien de vroolijkheid, de lachlust niet in merg en nieren zat en wiens menschen- en wereldbeschouwing niet het merk droeg van goedaardige en welwillende sereniteit. Menige 'Witz' van Rabelais zal wel geen andere bedoeling hebben gehad dan uiting te geven aan eigen vroolijkheid, het vernuft te laten spelen en den lezer in 'high spirits' te brengen of te houden. Maar toch wordt, meen ik, aan Rabelais niet met voldoende

1) Veel dieper gaat de ontleding van het begrip 'Humor' bij Lipps (t.a. p. blz. 199 vlgg.). Hij noemt Humor o.a. 'Erhabenheit in der Komik und durch dieselbe' en ziet er een middel in om aan het komische aesthetische waarde te geven.

juistheid zijn plaats aangewezen onder de satirici, wanneer men, zooals Stapfer doet, hem den naam geeft van ‘Prince de *l'humour*’, noch wordt, onder de voortbrengselen der Fransche letterkunde, zijn werk, in zijn éénigheid, op bevredigende wijze gekenschetst door het te noemen ‘le seul roman *d'humour*.’[1)]

II.

Voordat ik, mij aansluitend aan het werk van Dr. Schneegans welks titel aan het hoofd van dit opstel werd afgeschreven, een scherper karakteristiek van het komische bij Rabelais tracht te geven, teeken ik eerst uit zijn roman een tafereeltje na, dat mij bijzonder geschikt voorkomt om van het vele eigenaardige in den lach van Rabalais een duidelijke voorstelling, of althans een volledigen indruk, te geven.[2)]

Gargantua, de zoon van Grandgousier, de aanstaande koning in het rijk van Utopia, is naar Parijs gegaan, in gezelschap van zijn goeverneur, Ponocrates, zijn page Eudémon en het noodige gevolg, om er de studie der jeugdige Franschen van nabij te leeren kennen en zelf aan die bron van wetenschap zijn onverzadelijken dorst te lesschen. Ten einde aan al de nieuwsgierigen te ontkomen die in deze residentie van dwazen en ‘badauds’ hem achternaloopen, is de koningszoon op de torens van Notre-Dame geklommen en heeft er zich rustig neergezet. Nadat hij het klokkenspel in beweging heeft gebracht en een poosje naar die muziek heeft geluisterd, heeft Gargantua de klokken uit den toren genomen en ze in zijn zak gestoken, om er de hals van zijn merrie meê te sieren en den draf van het dier er meê op te fleuren.[3)]

1) Stapfer t.a. p. blz. 106. ‘Il est le prince de *l'humour*, comme Molière est roi dans le comique, Swift dans la haute ironie, Voltaire dans l'esprit d'épigramme, de malice et de persiflage.’ Ibid. blz. 405. ‘Il n'y a peut-ètre au monde qu'une épopée, *l'Iliade*, et qu'un roman *d'humour, Pantagruel*.’
2) Boek I (*Gargantua*) h. 17 vlg.
3) Dit begin heeft Rabalais eenvoudig overgenomen uit de *Croniques gargantuines* (zie boven blz. 125 noot). Maar verder vergeet hij meestal dat zijn held tot het geslacht der reuzen behoort en teekent hij Gargantua als een gewoon jongmensch. Ook in het vervolg van den roman stuit de lezer telkens op de tegenstrijdigheid die er bestaat tusschen de tweeledige voorstelling van Gargantua en Pantagruel, als reuzen en als gewone menschen. R. zelven hindert die tegenstrijdigheid volstrekt niet.

Heel Parijs is over die studentenstreek in opstand gekomen. De heeren der kerk en de getabberde mannen der universiteit komen samen om te beraadslagen over de beste manier om de gestolen klokken weer machtig te worden. Daar men met een studeerenden konigszoon te doen heeft, wordt, na lang redeneeren *pro* en *contra*, met toepassing van de gebruikelijke betoog-formules der logica, besloten dat de zaak met groote plechtigheid zal worden behandeld. Een deputatie zal naar Gargantua worden afgevaardigd om hem 'l'horrible inconvénient de la perte d'icelles cloches' onder de oogen te brengen. Tot hoofd en orator van het gezantschap wordt benoemd het oudste en deftigste lid der theologische faculteit, die den klinkenden naam draagt van Maistre Janotus de Bragmardo. Geschoren en gekapt als Cesar, met zijn theologischen mantel, zijn 'lyripipion,' om de schouders geslagen, stapt deze grootwaardigheidsbekleeder, die een armoedig, kuchend oud heertje is, naar het hôtel van Gargantua, voorafgegaan door drie roodneuzige pedellen ('trois vedeaux', d.i. kalveren, schrijft Rabelais met een woordspeling, in plaats van 'bedeaux') en gevolgd door vijf of zes 'maistres inertes' (ook een woordspeling voor 'maîtres en arts'), met vuile gezichten en beslikte kleeren.

Terwijl de stoet plechtig voortschrijdt door de straten van Parijs, is Ponocrates, die een der 'magisters' ondervraagd heeft omtrent de beteekenis dier 'mommerie', te weten gekomen wat het doel is van deze academische plechtigheid en heeft haastig zijn jongen meester op de hoogte gebracht. Nadat deze den raad heeft ingewonnen van zijn stalknecht, zijn kok, zijn paedagoog en zijn page, wordt besloten den ijdelen kucher, die bezig is al wandelend zijn redevoering in te studeeren, de voldoening niet te gunnen die hij van zijn welsprekendheid verwacht. Zoodra het edele gezantschap is aangekomen, wordt het naar de keuken gebracht en daar op 'kelderwijwater' duchtig onthaald. Intusschen heeft Gargantua den Provoost der stad, den Rector der faculteit en den Vicaris der kerk laten ontbieden en dezen stilletjes en zonder veel vertoon de klokken laten teruggeven. Terwijl deze voorname heeren nog in de receptiezaal van den jongen prins aanwezig zijn, wordt Janotus de Bragmardo met zijn gevolg plechtig binnengelaten en begint hij, door den wijn in een vroolijke stemming gebracht en

niet wetende wat er buiten hem om is voorgevallen, zijne academische oratie tot het herkrijgen der klokken ‘ad recuperandas clochas’, voor te dragen. Allerlei argumenten voert hij aan: persoonlijke, zooals de mededeeling, dat hij met het succes van zijn redevoering zes ellen worst en ‘une bonne paire de chausses’ kan verdienen; vernuftige, zooals het volgend betoog: ‘misschien is uw merrie met die klokken bijzonder in zijn schik; maar niet minder zal onze faculteit het wezen, die, in ik weet niet meer welken psalm, met redelooze merries vergeleken wordt’; overtuigende, zooals de verklaring, dat een stad zonder klokgelui een blinde zou zijn zonder stok, een ezel zonder staartriem of een koe zonder bellen. Deze redeneeringen worden afgewisseld door kuch- en hoestbuien en vermengd met aanhalingen uit gewijde en ongewijde schrijvers, met Latijnsche volzinnen in dezen trant: ‘Omnis clocha clochabilis, in clocherio clochando, clochans clochativo, clochare facit clochabiliter clochantes,’ met zotte woordverbindingen, als ‘avoir la chronique aux tripes du cerveau’, en dergelijke meer. Met den klassieken uitroep: ‘Valete et plaudite!’ wordt de redevoering besloten.

‘Pas had de theologant uitgesproken,’ gaat Rabelais voort, of de gezellen van Gargantua begonnen zoo vreeselijk uit te barsten van lachen dat zij in hun lach meenden te zullen stikken, ‘s'esclaffèrent de rire tant profondément qu'en cuidèrent rendre l'âme à Dieu.’ En ze lachen zoo hevig en zoo lang, dat Meester Janotus zelf er door wordt aangestoken en dat weldra allen aanwezigen de tranen over de wangen rollen, zoodat zij het beeld vormen van ‘een heraclitiseerenden Democriet en een democritiseerenden Heracliet.’

De oude stakkert, die het slachtoffer is geworden van de dwaze grap, maar die zich zoo goed in zijn zotte vernedering heeft geschikt, wordt door den goedhartigen Gargantua tenslotte nog beloond voor het vermakelijk tijdverdrijf dat hij het gezelschap bezorgd heeft. Op diens bevel worden hem de worst en de kousen ter hand gesteld die hij gehoopt had met zijn rede te zullen verdienen, benevens brandhout, wijn, een veeren bed en een kolossale eetnap, welke voorwerpen hij voor zijn ouden dag zegt te behoeven. Daar het intusschen betwijfeld wordt of de kousen den ouden Janotus wel zullen passen en of het model hem wel naar den zin zal zijn, vervangt Gargantua

het kleedingstuk zelf door zeven el zwart laken en idem zooveel witte wol voor de voering. Janotus is met dit laatste geschenk zoo buitengewoon ingenomen, dat hij, terwijl zijn dienaren en trawanten de overige geschenken opnemen, zelf volstrekt het laken dragen wil. En wanneer een der ‘magistri inertes’ hem doet opmerken, dat dit werk niet past bij zijn waardigheid, wijst hij dezen terecht met den regel der wijsbegeerte ‘suppositum portat appositum’, waaruit hij, met averechtsche logica, afleidt, dat h i j alleen de drager van het laken wezen mag, omdat het in de plaats treedt van zijn magere tibia's en deze hem immers moeten dragen.

Wanneer de redenaar is teruggekeerd in den schoot der faculteit die hem de gewichtige opdracht had gegeven, weigert deze hem het beloofde salaris, omdat hij dit reeds van Gargantua had ontvangen. Te vergeefs doet hij opmerken, dat dit extraatje hem uit vrije beweging is gegeven en dus niet mag te kort doen aan wat hem rechtens, volgens contract, toekomt. De faculteit blijft weigeren. Nu gaat Maistre Janotus hevig uitvaren tegen zijn onrechtvaardige en schriele collega's. Bij den Koning zal hij hen aanklagen als ‘verraders, ketters en verleiders, vijanden van God en van alle deugd.’ Deze scheldwoorden lokken een aanklacht tegen hem uit, terwijl de geprikkelde Magister op zijn beurt zijn aanklagers voor den rechter daagt. Er ontspint zich een dubbel proces, bij welks aanvang elk der beide partijen een gelofte aflegt. De beslikte en morsige heeren der Sorbonne zweren dat zij zich niet zullen wasschen, de verkouden Janotus en zijn aanhang zweren dat zij hun zakdoek niet zullen gebruiken, voordat het geding beslist zal wezen; welke geloften ten gevolge zullen hebben, dat de geheele faculteit in een voortdurenden toestand van vuilheid verkeeren zal, aangezien het proces, zegt Rabelais ten slotte, nog altoos hangende is en het vonnis pas op de aanstaande Grieksche kalenden zal gewezen worden.

Eerst wanneer hij er dien laatsten veeg nog heeft opgezet, neemt Rabelais dit met vele kleuren beschilderde en beklonterde doek van zijn schildersezel en gaat hij over tot het schetsen en uitwerken van een nieuw tafereeltje.

Karakteristiek noemde ik deze episode uit den roman voor een juiste beschrijving en beoordeeling der manier van Rabelais.

Vooreerst schept hij hier, tot vermaak zijner lezers, eene

komische situatie. Er wordt een plechtige optocht georganiseerd, een deftige rede ingestudeerd en uitgesproken door het oudste lid der theologische faculteit, enkel en alleen om van een vroolijken student de geroofde bellen van een kerktoren terug te krijgen. En wanneer de omslachtige redevoering is geëindigd, blijkt het op eens dat zij volkomen overbodig is geweest, aangezien de klokken reeds teruggegeven waren. Zoo wordt, om aan de moderne psychologie een harer formules te ontleenen, de spanning der opmerkzaamheid door een plotselinge ontspanning gevolgd. De opgewekte verwachting dat het resultaat van zooveel plechtigheid, wijsheid en moeite zal worden bereikt, wordt, op eens, in haar verrassende nietigheid openbaar.[1)]

Voor die verrassing, die een onmisbaar element is van de komische werking, kunnen natuurlijk alleen die personen toegankelijk zijn die niet in het geheime plan van Gargantua en zijne vrienden waren ingewijd. Dit zijn, eigenlijk, alleen de heer Janotus zelf en zijn stoet van magistri en pedellen. Maar deze staan niet objectief genoeg tegenover de grap die ten hunnen koste is uitgedacht om er de komische werking gemakkelijk van te ondergaan. Hadden ze niet, veeleer,

1) Van de vele formules uit het boek van Lipps noteer ik hier deze: ‘Ein Groszes schrumpft zu einem Kleinen zusammen’ (bl. 39). ‘Ein Etwas wird zu einem Nichts. Dies ist der Grund aller Komik’ (bl. 45). ‘In dem Kontrast zwischen dem Erwarteten und dem relativen Nichts das dafür eintrat, lag jederzeit der ganze Grund der Komik’ (bl. 51). Kort en duidelijk is ook de formule van Kant: ‘Die Komik entsteht aus der plötzlichen Auflösung einer Erwartung in Nichts’ (ibid. bl. 40).
Deze theorie van Lipps, waarbij prof. Heymans zich, in hoofdzaak, heeft aangesloten, heeft o.a. ook dit voordeel, dat zij eene psychologische verklaring geeft van de vroolijkheid, de pret, door het komische gewekt, en waarvan het lachen de physiologische reflex is. Die verklaring komt hierop neer: door de gespannen verwachting van iets groots wordt veel psychische energie ‘in Anspruch’ genomen; loopt die verwachting nu op eenmaal uit op de waarneming van iets geheel onbeduidends, dan wordt een goede dosis energie plotseling beschikbaar; want voor het onbeduidende is de psychische energie natuurlijk op verre na niet in diezelfde mate noodig; dit onverwacht vacantiekrijgen wekt op eens een sterk gevoel van behagelijkheid. Denkt men zich die energie als een ruimte die door de verwachting geheel gevuld wordt, dan kan men zeggen, dat de komische indruk bestaat in het plotseling leeg worden van die ruimte, waarin het relatief nietige zich nu vrij en spelend kan bewegen. (Zie o.a. t.a. p. blz. 411.) Door deze psychologische verklaring van het k o m i s c h e f f e c t wordt Lipps' karakteristiek van h e t k o m i s c h e zeer sterk bevestigd.

door de ontdekking van hun vernedering verbitterd, zich woedend tegen hun spotters moeten keeren?

Stapfer meent dat, indien dit hun houding was geweest, de situatie pas wezenlijk ‘komisch’ zou geworden zijn, terwijl ze nu, daar Janotus en zijn vrienden spoedig gaan meêlachen, niet komisch, maar ‘humoristisch’ moet heeten; en hij vindt er een argument te meer in voor zijn stelling: dat het eigenlijk komische niet dan bij uitzondering bij Rabelais wordt aangetroffen, en door dezen schrijver ook niet wordt gezocht. Dr. Schneegans meent, terecht, zou ik zeggen, dat dit meêlachen van Janotus met zijn spotters geen hooge humor heeten mag - gelijk, bij voorbeeld, het meêlachen van Socrates humor was, toen hij door Aristophanes, in zijn comedie ‘de Wolken’, geridiculiseerd was geworden en het geheele publiek, in zijne tegenwoordigheid, in lachen was uitgebarsten. Maar ik kan dezen doctor niet toegeven dat Rabelais, door dien trek aan zijn tafereel toe te voegen, den ongelukkigen redenaar eenvoudig als een idioot heeft willen voorstellen, die zichzelven meê gaat uitlachen zonder recht te weten wat hij doet.

Ik zie in de wijze waarop, nadat de grap haar beslag heeft gekregen, de ontspanning, en daarmede het komisch effect, volgt, twee der eigenaardigheden van den lach van Rabelais: een hartelijk-zich-overgeven aan de ‘vis comica’ waardoor deze comicus zich voelt aangegrepen, en een onweerstaanbaar doordringen van zijn losbarstende vroolijkheid in zijn gansche omgeving.

De eerste lachers, toch, zijn de vrienden van Gargantua zelf, de mannen die de grap hebben uitgedacht. Wel is de komische situatie door hen zelve in het leven geroepen. Maar ze zijn er zoo geheel in gekomen, ze hebben er zoo'n schik in gekregen, er is, door hun eigen gewillige medewerking, onder het luisteren naar die dolle rede, ook bij hen zulk een spanning ontstaan, dat niemand sterker dan zij zelve de plotselinge ontspanning gevoelt die, zoodra de redenaaar heeft uitgesproken, alle opgeblazenheid doet barsten en alles terugvoert naar de povere realiteit. Onbedaarlijk, geweldig, bijna levensgevaarlijk is de uitbarsting hunner vroolijkheid. En ze werkt zoo aanstekelijk, dat het arme slachtoffer - dat trouwens sterk onder den invloed staat van ‘l'eau bénite de

cave' - er spoedig zelf door wordt overmeesterd en in een gulle lachbui zelf de pijn wegblaast die zijn ijdelheid was aangedaan. Fijn is dit meelachen natuurlijk niet, en vereerend evenmin voor het eergevoel als voor de beschaving van den heer Janotus. Het heeft bij Rabelais ook niet de beteekenis van een stukje komische plastiek. Het is alleen teekenend voor de doorgaande stemming van den schrijver, voor het bruisende, het overstroomende, het onweerstaanbare zijner vroolijkheid en, tegelijkertijd, een uiting van de overtuiging die hem bezielt: 'que rire est le propre de l'homme.'

Met deze waardeering van het beschreven tooneeltje is de lach van Rabelais, zooals wij dien hier hooren opklinken, echter nog niet voldoende gekarakteriseerd. Van minstens evenveel beteekenis is de wijze waarop de schrijver in bijzonderheden den hoofdpersoon heeft geteekend.

Zoo een komisch effect wordt teweeggebracht door het contrast dat er bestaat tusschen de pretensie van een mensch en zijn eigenlijk wezen, tusschen de spannende verwachting die hij wekt en de onbeduidendheid waarin die verwachting zich oplost, - dan mag Maistre Janotus de Bragmardo tot de zeer komische personen gerekend worden. Met een onvermoeide 'verve' denkt de schrijver al-door nieuwe tegenstellingen uit tusschen het deftige van 's mans waardigheid en het povere, het goedig vulgaire van zijn wezen. Hij is de uitverkoren orator der faculteit, - en hij is zoo geweldig verkouden dat zijn redevoering door niezen en hoesten telkens wordt afgebroken. Achttien dagen lang heeft hij geblokt over een redevoering die, wanneer zij wordt uitgesproken, het effect maakt van een dronkemans-improvisatie, waarvan het Fransch al even fantastisch is als het Latijn dat er doorheen gegooid wordt. Hij begeeft zich in plechtigen optocht naar de woning van den prins, - en laat zich met zijn academischen stoet naar de 'Kneipe' brengen. Hij, 'le plus suffisant de la faculté théologale', blijkt een arme drommel te zijn, wien het, met al zijn geleerdheid en rethorica, eigenlijk te doen is om wat alledaagsche kost en een onmisbaar kleedingstuk. En dit zonderling type, de een of andere burgerlijke Jan of Jeannot, die in den kring der universitaire proletariërs is terecht gekomen, draagt den half-geleerden, half-aristocratischen naam van Janotus de Bragmardo.

Naast deze opeenstapeling van komische contrasten in den hoofdpersoon staat een niet minder dolle overdaad van belachelijke détails in de mise-en-scène. Sommige bestaan enkel uit een zotte woordspeling, een dwaze omzetting van Latijnsche volzinnen of het gebruik van geleerde formules voor dingen en daden van het meest vulgaire allooi. Andere zijn fijner uitgedacht, zooals de vloed van scheldwoorden die Janotus zijn tegenstanders naar het hoofd slingert, hen brandmerkend als vijanden van God en den koning.... enkel en alleen omdat ze hem de dubbele maat niet gunnen van zijn worst en zijn kousen. Hier flikkert onder de platheid der uitdrukking de scherpe spits der satire. Grove egoïsten, ten slotte, die heeren van de Sorbonne die, als ze wat minder voêr krijgen dan waarop ze hadden gerekend, hun schriele collega's eenvoudig uitmaken voor atheïsten en republikeinen!

Maar wat het allermeeste treft in de ‘verve’ van den schrijver, het is de onuitputtelijke overdaad van al die grove en fijne trekken zijner satire. Het wordt, ten slotte, bij Rabelais, een gooien om zich heen met ‘pétards’ die knetterend springen en met projectielen die raken. Nauw heeft de faculteit der Sorbonne de volle laag gekregen, of haastig wordt er van de overgebleven ammunitie nog wat afgeschoten op rechtbanken en pleitbezorgers, die met Onzen-Lieven-Heer dit gemeen hebben, dat zij, door eindeloos hun processen te rekken, dingen weten te scheppen waarover de dood geen macht heeft.

Welnu, in die opeenstapeling, in dat onvermoeide en overdadige, dat ongebreidelde en fantastische, ligt het eigenlijke van Rabelais' manier. En vergeet men daarbij niet, dat deze komische ‘verve’ in dienst staat van den s a t i r i c u s , dat zij, zoo dikwijls Rabelais het wil, wel niet aan de tucht, maar toch aan de leiding zijner rede onderworpen blijft, dat het geen narrenkap met bellen, maar een geeselroede is die door dezen schrijver naar alle kanten heen wordt rondgezwaaid, - dan is het moeilijk, zou ik meenen, een meer karakteristieken naam voor zijn werk te vinden, een die beter de synthese teruggeeft van de veelsoortige indrukken door dit geweldige en vreemde boek gewekt, dan het, met Dr. Schneegans, te noemen: een proeve, ongetwijfeld de meest geniale, van ‘g r o t e s k e S a t i r e .’

III.

Het woord ‘grotesk’ heeft, zooals men weet, een historischen oorsprong. De naam ‘grottesche’ is, in de zestiende eeuw, door de Italianen gegeven aan een zekere soort muurschilderingen die te Rome in de opgegraven Thermen van Titus, dus in ‘grotte’, gevonden waren, en die later aan de architectuur en de decoratieve schilderkunst - men denke aan Rafaël's ‘Loggie’ - zeer eigenaardige motieven hebben geleverd. Het waren fantastische, caricatuur-achtige, bijna wanstaltige figuren. Langzamerhand heeft het woord een uitgebreider beteekenis gekregen, is adjectief geworden en op allerlei voorwerpen, voorstellingen, zelfs op gezegden en denkbeelden toegepast wier belachelijk karakter veroorzaakt wordt door grillige overdrijving en sterke vervorming van het natuurlijke. De k o m i s c h e werking moge niet tot het eigenlijke wezen van het groteske behooren, - daar het immers ook, onder sommige omstandigheden, angst en vrees kan verwekken[1)], - toch zal het in bijzondere mate tot lachen kunnen prikkelen door de geweldige tegenstelling die het schept tusschen het natuurlijke, waarvan het de afbeelding of de nabootsing wil wezen, en het onnatuurlijke, fantastische, ongewone en onwezenlijke, dat het toch eigenlijk is. Een mensch die geteekend wordt als een aap is een groteske figuur; grotesk wordt de verschijning van een reus, wanneer hij optreedt in het gezelschap van een dwerg; en een gamin de Paris, die er in slaagt, niet maar een enkelen voorbijganger, maar een paar honderd menschen over de leuning van een brug te laten kijken naar iets dat er niet is, heeft een grotesk tooneeltje in het leven geroepen.

Het wezen der komische aandoening is, natuurlijk, overal en altijd dezelfde: komische lust is een specifiek gevoel. In iedere komische werking is een gemeenschappelijke factor,

1) Terecht merkt Dr. H. Morf op, in zijne bespreking van Schneegans' boek (*Archiv. f. neuere Sprachen* XVII, bl. 444), dat er ook onder de voorstellingen van Dante's Inferno zijn die grotesk verdienen te heeten, en dat in de volkssprookjes het groteske een middel is om de hoorders in een angstige spanning te brengen. - Victor Hugo en de romantieken, die het ‘grotesque’ als een element van beteekenis wilden opgenomen zien in de kunst, bedoelden met dit woord niet veel anders dan het leelijke, hoogstens het monsterlijke.

wat ook het middel moge wezen waardoor ze tot stand komt. Maar dit neemt niet weg dat er een vrij groote verscheidenheid bestaat in de wijze waarop het komisch effect kan bereikt worden, in wat Lipps noemt de ‘komische Beleuchtung’ der voorwerpen en der tooneelen door welke men wil dat de lachlust zal worden gewekt.

Het is goed, ter kenschetsing en ter waardeering van verschillende comediedichters, grappenmakers en satirici, die variëteiten van ‘komische Beleuchtung’ eenigszins nauwkeurig van elkaar te onderscheiden. En zoo had Dr. Schneegans geen ongelijk toen hij, ten einde het begrip van het groteske nader te bepalen, het is gaan vergelijken met twee andere soorten van komische plastiek, die er dikwijls, zelfs door aesthetici van naam, meê zijn verward geworden, maar die hij, als het ‘possenhafte’ en het ‘burleske’, van het eigenlijk ‘groteske’ meent te moeten onderscheiden.[1)]

Het ‘p o s s e n h a f t e ’, dat Lipps nader karakteriseert als ‘ein Derbkomisches,’ is het komische der gewone kermisgrappen van clowns en hansworsten. Het kan daarom toch geestig zijn bedacht. Dr. Schneegans haalt een aardig voorbeeld aan, dat, volgens hem ten onrechte, door den aestheticus Vischer als ‘grotesk’ was aangeduid.

Een stotteraar is bezig Harlekijn een lang verhaal te doen, dat eindigen moet met dezen mee te deelen wáár zijn liefje verborgen is. Ongelukkig struikelt de stotteraar over een woord van zes of zeven lettergrepen. Hij beproeft een paar malen, maar telkens te vergeefs, over het ongelukkige woord heen te komen. Toch wil hij en zal hij het uitspreken. Wanneer Harlekijn hem een dozijn synoniemen opnoemt, waardoor hij het moeilijke woord zal kunnen vervangen, wijst hij ze met een minachtend gebaar van zich af. Met vernieuwde krachtsinspanning drukt hij het vreeselijke woord naar zijn keel. Maar het wil er niet uit. De ongelukkige wordt vuurrood van benauwdheid en zijn oogen puilen uit hun kassen. Harlekijn knoopt zijn halsdoek los, scheurt zijn hemd open, waait hem lucht toe. Alles te vergeefs. De

1) Lipps heeft die onderscheiding van hem overgenomen (t.a. p. bl. 168 vlgg) en, zich aansluitend bij de karakteristiek dezer drie ‘Arten des Komischen’ door Dr. S. gegeven, vooral de idee van het ‘possenhafte’ nog nader toegelicht en ontwikkeld.

arme man schijnt den geest te moeten geven. Op eens krijgt Harlekijn een genialen inval. Met een geweldigen aanloop rent hij met zijn hoofd tegen den buik van den stotteraar, en op hetzelfde oogenblik vliegt het woord, luid en duidelijk, uit zijn mond.

Het was waarlijk niet noodig, zooals Dr. Schneegans doet, om het komisch effect van deze 'clownerie' te verklaren, het genoegen in rekening te brengen dat de genezing van den stotteraar ons bezorgt en tegelijk onze ontstemdheid over het onredelijke van Harlekijn's geneeswijze.[1] Het is immers juist het onzinnig-eenvoudige van het procédé waardoor zoo onverwacht aan de vreeselijke spanning een einde wordt gemaakt, dat de plotselinge ontspanning in het leven roept waarvan het luid en hartelijk lachen de natuurlijke uiting is[2].

Wat nu het 'b u r l e s k e ' betreft, dat ook wel met het 'groteske' wordt verward - gaf niet Théophile Gautier aan Scarron, den schrijver van *Virgile travesti* een plaats onder zijn *Grotesques*? - zoo is het goed, en vrij wel in overeenstemming met het gewone spraakgebruik, dit woord 'burlesk' te reserveeren voor de parodie op het verhevene. Burlesk, bijvoorbeeld, was de zotte voorstelling die ik, te Florence, bijwoonde van een *Othello* waarin de Moor, om bij Cassio den zakdoek van Desdemona te ontdekken, dezen een snuifje aanbood en het aanbod der prise zoo lang herhaalde totdat Cassio, die eerst enkel maar geniest had, wel genoodzaakt was zijn zakdoek voor den dag te halen.

Men moet al in zeer gunstige omstandigheden verkeeren om in dergelijke laffe parodiën behagen te vinden. Bij de

1) De schrijver gaat daarbij uit van een standpunt dat nog door vele aesthetici wordt ingenomen, die in het gevoel door het komische gewekt een conflict of contrast willen zien tusschen 'lust' en 'onlust', en die dus niet rusten of zij moeten, bij het ontleden van een komisch effect, iets hebben gevonden dat plezierig en iets dat onplezierig stemt. Maar zeer juist dunkt mij de opmerking van Lipps, (o.a. blz. 9 vlgg.) dat het contrast bestaat niet tusschen twee aandoeningen, maar tusschen twee voorstellingen.

2) Wel zou dit voorval met succes kunnen dienen tot staving der stelling van den heer Bergson (*Revue de Paris*, 1 Fèvrier, 1900, p. 526): 'Les attitudes, gestes et mouvements du corps humain sont risibles dans l'exacte mesure où ce corps nous fait penser à une simple mécanique.' Want de buik van den stotteraar fungeert hier als een ballon, gevuld met woorden, die door een flinken duw worden uitgedreven.

meeste toehoorders zal de komische werking uitblijven. De ontstemming over dergelijke profaneering van hooge kunst is te groot om plaats te laten voor komisch lustgevoel. En het verwonderde mij dan ook niet een Italiaansch hoogleeraar, die om deze parodie van Othello hartelijk zat te lachen, te hooren verklaren, dat het Venetiaansch dialect, waarin het stuk gespeeld werd, zoo'n prikkelenden smaak gaf aan dien laffen kost. Maar men kan zich toch voorstellen, dat door het ‘burleske’ der parodie bij zeer velen een komisch effect verkregen wordt in tijden van overdreven dwepen met hooge, rhetorische romantiek. De parodiën van Victor Hugo, zoowel die van zijn drama's als van zijn lyriek der laatste periode, zijn hoogst vermakelijk. En ook hier komt het komisch effect tot stand door het plotselinge omslaan van het verhevene in het onbeduidende, door de verrassende oplossing eener hoog gestemde verwachting in het ijdele niets.

Het ‘g r o t e s k e ’ karakteriseert Dr. Schneegans door het volgend voorbeeld aan Rabelais ontleend. Pantagruel spreekt met zijn loszinnigen makker Panurge over de zedelijkheid der Parijsche vrouwen. Zelf is de goede koningszoon geneigd het er voor te houden, dat er te Parijs tal van fatsoenlijke vrouwen en eerzame meisjes te vinden zijn. Panurge antwoordt, dat hij zelf nog te kort in de hoofdstad is om op dit gebied veel ervaring te hebben. Maar hij heeft, dien morgen, een man ontmoet die twee meisjes, niet ouder dan twee of drie jaar, in een dubbelen zak over zijn schouder droeg, de eene vóór, de andere achter. Hij had dien man gevraagd, of dat fatsoenlijke meisjes waren. ‘Broeder,’ had de man geantwoord, ik draag ze nu zoowat twee jaren. Wat die eene betreft, waar ik altijd het oog op kan houden, zoo geloof ik wel dat ze fatsoenlijk is, al zou ik er geen eed op willen doen. Maar wat die andere betreft, die ik op mijn rug draag, van die weet ik heelemaal niets te zeggen.

Inderdaad, grotesker voorstelling is wel niet denkbaar. De overdrijving is zoo geweldig, de grenzen van het natuurlijke zijn zoo vér overschreden, dat men zich afvraagt, of het ontstaan van ‘komische Lust’ niet al te zeer door andere aandoeningen of overwegingen zal worden belemmerd. Niet dat het ongerijmde op zichzelf, zooals Dr. Schneegans meent, als zijnde absoluut onredelijk, ons pijnlijk zou aandoen. In-

tegendeel, het *rideo quia absurdum* is een der wetten van het komische. Maar het beeld van twee jonge kinderen van dien onschuldigen leeftijd wekt gewoonlijk indrukken waarbij een voorstelling als die welke door de vraag naar hun eerbaarheid wordt opgewekt, zich zeer moeilijk kan aansluiten.[1)]

Het groteske zal dan ook niet dadelijk op iedereen die wat goedlachs is den vroolijken indruk maken die van het eenvoudig clown-achtige, het 'possenhafte', zonder eenig bezwaar kan worden tegemoet gezien. Bij dit laatste wordt de komische ontspanning teweeg gebracht door middelen van dagelijksch gebruik, welker onfeilbaarheid sinds lang, voor alle tijden en kringen, door de ervaring voldoende is bewezen. Met het duo van een harlekijn en een stotteraar zal allicht iedereen die geen Nurks is, zich kunnen vermaken. Maar het groteske, dat door-en-door fantastisch, en daarbij vaak monsterachtig onnatuurlijk is, kan alleen onder zeer gunstige omstandigheden wezenlijk komisch werken. Het kan immers - wij deden dien trek reeds uitkomen - het effect maken van een nachtmerrie en angst doen ontstaan. Het kan ook eenvoudig weerzin wekken en daardoor de eigenaardige ontspanning, die het wezen is van het komische, tegenhouden. En zelfs waar het, door de dolle grilligheid zijner vormen, voor het wekken van een vroolijke stemming schijnt aangewezen, daar kan nog, en zal zelfs in de meeste gevallen, de b e l a n g s t e l l i n g ontbreken die voor het tot stand komen van het eerste stadium der komische werking, de spanning der opmerkzaamheid, onmisbaar is.

Welnu, die gunstige omstandigheden doen zich voor, die onmisbare belangrijkheid wordt aan het groteske gegeven zoodra het in dienst wordt gesteld van de s a t i r e en dus

1) Lipps, die in de komische aandoening ook een zekere, ofschoon meestal geringe, mate van 'Unlust' aanneemt, daar immers iedere gespannen verwachting die op niets uitloopt toch, in zekeren zin, ook eene teleurstelling is, zegt terecht (t.a. p. blz. 155) 'Die Lust wächst mit der Grösze des quantitativen Kontrastes. Sie wächst zugleich in doppelter Weise mit der qualitativen Uebereinstimmung. Dagegen w ä c h s t d i e U n l u s t mit der Grösze des q u a l i t a t i v e n Kontrastes.' In het bovenaangehaalde geval is het contrast tusschen wat men van een tweejarig meisje verwacht te hooren en wat hier van zoo'n kind gezegd wordt zoo groot, dat voor hen die wat gevoel hebben voor decentie de tegenstelling bijna niet meer door een verschil in quantiteit, maar alleen door een groot verschil in qualiteit kan worden gemeten. Vandaar zeker de sterke 'Unlust' die dit staaltje van groteske satire bij velen zal wekken.

het karakter aanneemt van c a r i c a t u u r . Nu is de overdrijving, het onnatuurlijke, het monsterachtige der teekening niets anders dan een krachtig middel om het holle, het ledige, het onbeduidende van de pretensie die de satiricus wil geeselen zeer scherp te laten uitkomen.

Deze rol van instrument der satire speelt het groteske hoofdzakelijk, en in de allereerste plaats, bij Rabelais.[1)].

De lezer kent reeds het tooneeltje waarin de mannen der Sorbonne gehekeld worden in den persoon van den volkomen grotesken Maistre Janotus. Niet minder sprekend is een ander verhaal, waarin de spot gedreven wordt met de subtiliteiten der scholastiek[2)].

Uit Engeland is een geleerde te Parijs aangekomen om er den beroemden Pantagruel te leeren kennen en er met dezen te disputeeren over eenige problemen van wijsbegeerte, ‘geomantie’ en andere verborgenheden. Maar hij wil niet disputeeren per *pro* en *contra*, zooals die zotte sophisten doen die de Sorbonne bevolken. Ook niet op de wijze der Academici, door declamaties. En evenmin door getallen, zooals Pythagoras het gedaan heeft. Hij wil disputeeren zonder spreken, enkel en alleen door gebaren: want de problemen die hém bezighouden zijn zoo fijn en zoo ingewikkeld dat hun verklaring niet door woorden te geven, hun beteekenis alleen symbolisch, door gebaren, is uit te drukken.

Het voorstel van den Engelschman wordt door Pantagruel aangenomen, mits.... - en hier toont zich even, in zijn eenvoudige waardigheid, de ernst van Rabelais - mits het zijn tegenstander alleen te doen zij om het zoeken van waarheid. ‘Je te prie’, zegt hij, ‘que entre nous n'y ait debat, ny tumulte, et que ne cherchions honneur ny applausement des hommes, mais la vérité seule’. Daar Thaumaste geen andere bedoeling heeft dan de waarheid naderbij te komen, wordt het dispuut op den volgenden dag bepaald. De groote zaal van het ‘Collège de Navarre’ is overvol van toehoorders; heel Parijs, klein en groot, is tegenwoordig;

1) Ten onrechte schijnt dr. Schneegans dit satirisch-karikatuur-achtige te houden voor een der wezenlijke elementen van het groteske. Meer waarheid ligt er in de formule van dr. Morf (e.a.p.) ‘Das Groteske ist ein willkommenes Hilfsmittel satirischer Darstellung’.

2) Boek II h. 18 vlgg.

want men hoopt in stilte dat Pantagruel, die al de heeren van de Sorbonne reeds vroeger overwonnen heeft, ditmaal zijn meester zal vinden.

Doch toen Pantagruel, den vorigen nacht, over allerlei boeken gebogen lag om zich voor de disputatie met den geleerden Engelschman voor te bereiden, heeft zijn leerling Panurge hem aangeraden liever een goed glas wijn te drinken en rustig te gaan slapen, aan hem, Panurge, de taak overlatend om met zijn tegenstander te debatteeren. Wordt deze zelfs door den leerling overwonnen, dan zal hij zich natuurlijk dieper dan ooit buigen voor de meerderheid van den meester. Ofschoon noode, want hij heeft geen volkomen vertrouwen in Panurge's slagvaardigheid, heeft Pantagruel in die rolverwisseling toegestemd, en, daar ook de Engelschman geen bezwaren maakt, zoo begint spoedig, - terwijl de menigte ademloos de beide antagonisten zit aan te staren en niemand het gewaagd zou hebben te hoesten, ‘ook zoo hij vijftien pond veêren had opgegeten’, - het indrukwekkend dispuut.

Vijf lange bladzijden vult de breedvoerige beschrijving die Rabelais van de geheimzinnige gebaren van het tweetal geeft. Deftig en breed worden die van Panurge voor den lezer ontvouwd. ‘Panurge hief plotseling de rechterhand in de hoogte, plaatste de duim van deze in het neusgat van denzelfden kant, strekte toen de vier vingers stijf uit overeenkomstig hun natuurlijke orde, parallel met den bodem van het neusbeen; toen sloot hij het linkeroog geheel en liet van het rechter wenkbrauw en ooglid een weinig naar beneden gaan. Daarop hief hij de linkerhand omhoog, strekte ook van deze de vingers uit en bracht ze in één lijn met de rechterhand ..’ Men bemerkt het, dit deftig en omslachtig gebaar is niets anders dan een ‘pied de nez.’ De Engelschman riposteert met nieuwe gewichtige gebaren. Na hem weer Panurge, en zoo beide nog een half dozijn keeren, totdat de jeugdige Franschman zijn beide wijsvingers in zijn mond steekt, de mondhoeken breed naar buiten haalt en daarbij al zijn tanden laat zien. Nu staat Thaumaste op en verklaart plechtig, ten aanhoore van iedereen: ‘Meer dan Salomo is hier.’

Niet minder grotesk dan deze persiflage van de ‘abstracteurs de quinte essence’ zijn die waarin de rechtspraak van

zijn tijd door Rabelais wordt gehavend. Een allervermakelijkst type, bijvoorbeeld, is de rechter Bridoye[1)].

Pantagruel vindt, bij zijn komst te Myrelingues, het parlement, 'la court biscentumvirale', in groote spanning. De rechter Bridoye heeft een vonnis gewezen dat deze opperste raadsheeren onbillijk hebben bevonden, en men is benieuwd te vernemen welke verontschuldigingen hij voor zijn misslag zal weten bij te brengen. Pantagruel woont het plechtig verhoor in de raadkamer bij. De arme rechter antwoordt eenvoudig, dat hij oud begint te worden en dat zijn gezicht ontzettend vermindert, zoodat hij de cijfers van de dobbelsteenen niet heel goed meer onderscheiden kan en het licht mogelijk is dat hij een vier voor een vijf heeft aangezien, evenals Izaak, blind geworden, Jacob voor Ezau heeft gehouden. Oud worden is toch geen misdrijf!

'Maar welke dobbelsteenen bedoelt ge?' vraagt de deftige president van het hof, Trinquamelle. 'Wel, de dobbelsteenen van het recht, *alea judiciiorum*,' klinkt het antwoord, 'dezelfde waarvan gij, Mijne Heeren, u bedient en alle rechters die ik ken.'

Nader ondervraagd, openbaart Bridoye nu de geheimen van 'le cabinet du juge.' Zoodra hem van een of ander proces de stukken gebracht zijn, leest hij alles door, informaties, evocaties, requesten, replieken, exploiten, 'et toutes autres épiceries,' en bergt ze weg in verschillende papieren zakken. Op den eenen hoek van de tafel legt hij het dossier neer van den verweerder, op den anderen hoek dat van den eischer. Dan dobbelt hij voor den eerste; want, *cum sunt partium jura obscura, reo favendum est potius quam actori*; vervolgens dobbelt hij voor den ander; en wie de meeste punten heeft gegooid, heeft het proces gewonnen.

'Maar hoe kunt ge weten,' ondervraagt de voorzitter verder, 'of de rechtsquaesties duister zijn?' - 'Op dezelfde manier, Mijne Heeren, als waarop gij er achter komt; zoodra ik zie dat er veel zakken zijn, concludeer ik daaruit dat de quaestie moeielijk is en neem ik mijn kleine dobbelsteenen. Voor eenvoudiger zaken, dat wil zeggen, voor een kleiner aantal zakken, heb ik andere, grootere en mooier gepolijste steenen.'

1) Boek III, h. 39 vlgg.

‘Maar waarom,’ gaat de president voort, ‘als ge nu toch uw processen door de dobbelsteenen laat beslissen, speelt ge dit spelletje niet dadelijk zoodra eischer en verweerder voor u verschijnen? Waartoe dienen die lange termijnen van uitstel, waartoe al die zakken vol paperassen?’

‘Ik heb drie redenen,’ antwoordt Bridoye, ‘om zoo te handelen, evenals gij zelve, Mijne Heeren. Vooreerst moet, dat weet gij, de vorm zijn eisch hebben.[1)] Ten andere is dat verzamelen, lezen en classeeren van paperassen een fatsoenlijk en voor de gezondheid zeer heilzaam tijdverdrijf. En ten derde moet ge niet vergeten, dat de tijd alle dingen tot rijpheid brengt. Een proces kan pas beëindigd worden als het rijp is, en om rijp te worden moet het eenvoudig lang duren, evengoed als een vrucht, een abcès, of de huwbaarheid der jonge meisjes. De tijd is de vader der waarheid. Bovendien zullen de procedeerende partijen, wanneer ze, op die manier, heel lang op hun vonnis hebben moeten wachten, zich veel gemakkelijker in de beslissing der dobbelsteenen schikken dan zoo die beslissing reeds in het begin genomen werd.’

Wanneer Pantagruel over die zelfverdediging van den goeden Bridoye zijn oordeel moet geven, is hij van meening: vooreerst, dat aan ouderdom en onnoozelheid veel vergeven mag worden; ten tweede, dat het onbillijk zou zijn een rechter die meer dan veertig jaren zijn ambt heeft waargenomen, te straffen voor één vonnis dat wordt afgekeurd, terwijl men al zijn vorige vonnissen heeft laten passeeren; en, ten derde, dat men wèl zou doen met een jongeren, knappen en eerlijken collega als raadsman naast hem te zetten. ‘Wilt gij hem liever zijn ontslag geven’, zoo besluit hij zijn advies, ‘dan ontvang ik hem gaarne ten geschenke; want er zijn nog plaatsen genoeg in mijn koningrijk waar hij een goed figuur zou maken.’

Nog een ander staaltje van groteske ‘Komik’ levert de beraadslaging van den krijgsraad door Picrochole, koning van Lerné, belegd, om hem te adviseeren in den oorlog dien hij, onder voorwendsel van een beleediging te wreken aan zijn koekebakkers aangedaan, tegen zijn ouden buur en bondgenoot Grandgousier heeft ondernomen[2)].

1) ‘La f-ôrme, la f-ôrme, Monsieur le Comte!’ zal twee eeuwen later Brid'oison herhalen.
2) Boek I, h. 33.

Daar leggen zijn raadslieden de kaart van Frankrijk, van Europa, van Azië en Afrika voor hem open en wijzen hem den weg aan dien zijn zegevierende legioenen zullen volgen om de wereld voor hun koning en keizer te veroveren. De eene helft van het leger mag voorloopig achterblijven om Grandgousier te verslaan; de andere helft trekt de wijde wereld in, alles neersabelend, verwoestend, innemend, veroverend wat het ontmoet. Eerst wordt Zuid-Frankrijk vernield; dan vaart de vloot naar Lissabon; vervolgens, langs de Noordkust van Afrika, die geheel en al wordt onderworpen, naar Italië, terwijl, in het voorbijgaan, ‘de zuilen van Hercules’ door twee veel steviger zuilen, monumenten van Picrochole's roem, worden vervangen. Italië wordt gebrandschat. De paus trilt op zijn zetel. ‘Ik zou wel even naar Lorette willen gaan’, valt Picrochole zijn generaal in de rede. ‘Dat zal op de terugreis gebeuren’, klinkt het antwoord, eerst moeten we verder; Candia, Cyprus, Rhodes, de Grieksche eilanden moeten veroverd. Hier zijn we te Jerusalem! - ‘Dan zal ik den tempel van Salomo laten herbouwen’, zegt de koning! - ‘Nog niet; gij maakt te veel haast, o vorst! we moeten vooruit, Klein-Azië wacht ons.’ - En ze gaan verder: Lydië, Phrygië, Mysië door, tot aan de oevers van den Euphraat. De arme koning, door zijn dienaars en zijn verbeelding meêgesleept, is buiten adem. ‘Arme soldaten!’ zucht hij, ‘wat zullen we drinken in die woestijnen?’ - ‘Daarvoor is gezorgd, Sire! negenduizend veertien groote schepen, met de beste wijnen der wereld beladen, zijn te Jaffa aangekomen. Daar stonden twee-en-twintig maal honderdduizend kameelen en zestienhonderd olifanten gereed, - die gij, ge herinnert het u wel, op een jachtpartij in Libye gevangen hebt, - om de vaten verder te brengen in de woestijn. Hebben ze u niet overvloed van wijn geleverd?’ - ‘Het is waar,’ antwoordt de koning, gansch en al door de suggestie van zijn generaals overmeesterd, ‘maar de wijn was niet frisch meer.’

Nog een poosje wordt de veroveringstocht op die manier voortgezet. Ook het andere leger, na Grandgousier verslagen te hebben, is verder getrokken, heeft Holland, Zeeland, Zwitserland, Luxemburg en Champagne veroverd. Te Boheme hebben de beide legers zich vereenigd en zijn, alles verwoestend en veroverend, doorgedrongen tot Groenland en de

IJszee toe. Nu staan ze te Constantinopel. ‘Laat ons er dadelijk naar toe gaan,’ roept Picrochole verrukt uit, ‘want ik wil ook keizer wezen van Trébizonde....’ En hij haast zich eenige der veroverde landen onder zijn generaals te verdeelen. Wel neemt een oude edelman nog even het woord, om te doen opmerken, dat die heele onderneming hem doet denken aan de fabel van de melkpot, die, toen hij brak, alle luchtkasteelen in damp deed vervliegen. Maar hij wordt uitgemaakt voor een lafaard en een huismusch. De krijgstrompet wordt geblazen, en met een ‘Vooruit dan maar! en wie me lief heeft volgt me!’ snelt de veroveraar, in opwinding, zijn glorie te gemoet.

Dit zijn alle drie staaltjes van onvervalschte groteske satire. Een wijsgeer die, in een philosofisch dispuut, een ‘pied de nez’ aanziet voor verheven symboliek; een rechter die aan de dobbelsteenen het lot der justitie in handen geeft en die een proces wil behandelen gelijk een chirurg het een abcès doet; een koning die een heelen veroveringstocht zoo sterk aan zijn verbeelding laat opdringen dat hij zich herinnert op dien tocht lauwen wijn te hebben gedronken, - het zijn alle zoo in het oogvallend carricaturen, fantastische ‘Zerrbilder’, dat niemand er aan denkt in die beschrijvingen een spoor van realiteit of natuurlijkheid te vinden.

Maar achter die groteske gestalten staan de levende wezens die de satiricus tot voorwerpen zijner satire heeft gekozen. En hoe zonderling ook vervormd, ze zijn nog wel te herkennen, zooals het beeld van een mensch nog wel te herkennen is dat door een gebogen spiegel weerkaatst wordt. Het zijn: de subtiele sophist, die door de domme menigte voor een diepzinnig denker wordt gehouden; de dommelige magistraat, voor wien de dienst van het recht niet veel anders is dan de dienst der routine; de eerzuchtige vorst, die zich door zijn militaire omgeving laat opwinden en opzetten tot een dollen veroveringstocht op het papier, en wien de suggestie van zijn eerzucht het gevoel der realiteit volkomen doet verliezen.

Niet altijd werkt Rabelais, bij zijn strafoefeningen, met het monstergeschut der groteske satire. Zoo is er, bijvoorbeeld, van die fantastische en overdrijvende manier weinig te vinden in de slagen waarmeê de monniken - zijn makkers van vroeger jaren - door hem gegeeseld worden. Grotesk wordt

hij tegenover die vadsige leegloopers alleen waar hij het heeft over hun erotische neigingen en, onder anderen, verhaalt dat een half-doode stakkert van een hond weer heelemaal opleefde en zijn Don-Juan-tochten langs wegen en straten weer begon, toen zijn meester hem gewikkeld had in de pij van een monnik.[1)] Voor het overige schijnen de herinneringen aan het kloosterleven den gewezen monnik dikwijls in een goedmoedigen luim gebracht te hebben, waarbij de uitbarstingen der dolle fantasie minder pasten. En bovendien, - hier kon zijn ernst de hulp van het komische ontberen. Voor zijn krachtig protest tegen de ascetische levensopvatting van monniken en kloosterheeren heeft Rabelais een veel aangrijpender vorm dan die der satire gevonden, toen hij in Frère Jean des Entommeures, die zoo geweldig op de vijanden weet in te houwen, den idealen monnik, en in de abdij van Thelema, waar ‘Fais ce que vouldras’ de eenige orde-regel is, het ideale klooster teekende.

Doch het groteske moge dan al een enkele maal aan zijn satire ontbreken, gewoonlijk staat het dezen geeselaar altijd ten dienste. En met die manier heeft zijn persoon zich nu allengs zoozeer vereenzelvigd, dat het groteske, ook buiten het gebied der satire om, aan alle kanten zijn werk vervult en beheerscht. Een der meest oorspronkelijke gedeelten van het boek van Dr. Schneegans is het hoofdstuk waarin deze schrijver een nauw verband zoekt tusschen het groteske van Rabelais' satire en het algemeen karakter van zijn stijl.

Hij stelt zich, ter verklaring van dien stijl, niet tevreden met een verwijzing naar het temperament van den auteur of met een beroep op den humor zijner wijsbegeerte. De groteske satire, meent deze geleerde, brengt zekere eigenaardigheden van stijl van zelf met zich. Bij alle vertegenwoordigers van dit genre, Italianen en Duitschers, vinden we kolossale optellingen, zotte woordspelingen en woordverdraaiingen in menigte. In het werk van Rabelais is van dat alles een nog veel grooter overvloed. Bij hem kunnen we eigenlijk pas heel nauwkeurig het proces nagaan van den invloed der satire op den stijl.

De groteske satiricus begint met enkel te overdrijven ten

1) Boek I, h. 42.

behoeve zijner satire. Maar het ligt in den aard van die zoo krachtige, alle maat te buiten gaande geeseling, dat zij al wat hare overdrijvingen kan belemmeren uit den weg ruimt. ‘Der groteske Satiriker berauscht sich in seinem eigenen Werke.’ Hij vergeet langzamerhand de motieven die hij heeft gehad om zoo fantastisch en wonderlijk te doen. Onwillekeurig is dat doen zijn gewone manier geworden. De stroom van overdrijvingen, waarvoor hij in den aanvang met volle bewustheid de sluizen heeft opengesteld, zwelt altijd hooger en hooger, tot zij hem over het hoofd is gewassen en hij er zelf door wordt meêgesleept. Hij krijgt weldra een dol plezier in dat woeste, ongebreidelde spel, en laat zich voortdrijven door wat hem, als schrijver, tot een tweede natuur is geworden. Met innerlijk welbehagen zet hij zijn breede, met alle natuurlijkheid spottende beschrijvingen op, en vertelt hij, bij voorbeeld, dat in het jaar waarin Pantagruel, ‘de naar alles dorstende’, geboren is, het geheele land van Afrika zes-en-dertig maanden, drie weken, vier dagen en dertien uren zonder regen is geweest; aan geen enkelen boom was een enkel blad overgebleven; alle rivieren en bronnen waren verdroogd; de arme visschen lagen kermend op het droge; de menschen lieten hun tong uit den mond hangen als hazewinden die zes uren geloopen hebben; met moeite werd het wijwater in de kerken tegen de aanvallen van mensch en dier beveiligd, en als het werd rondgesprenkeld, dan stonden de arme dorstigen bij twintigtallen met open mond te wachten dat een druppel op hun tong viel.[1)]

De overdrijving breidt zich niet alleen behagelijk uit in breede tafereelen, zij sluipt binnen in elke, zelfs in de kortste beschrijving. Wanneer Panurge van de ontberingen verhaalt die op de beroemde zeereis geleden zijn, dan zegt hij: ‘We hebben zoo geweldig moeten vasten dat de spinnen hun webben hebben gemaakt op onze tanden en dat frère Jean het mosch in zijn keel is gegroeid uit gebrek aan beweging van zijn kaken.’

Zoo zijn er tal van plaatsen in zijn roman waar Rabelais al het mogelijke en onmogelijke dat hem in het hoofd komt in de bontste mengeling door elkaar gooit of het een op

1) Boek II, h. 18.

het ander stapelt tot een fantastisch gebouw. Hier en daar loopt er wel wat satire onder dien onzin, maar van zeer vele dier fantastische voorstellingen en denkbeelden zegt Dr. Schneegans terecht: ‘Sie sehen aus wie wenn sie bewusste groteske Karikaturen wären, sie sind aber nur das Spiegelbild derselben.’

Niet alleen in zijn beschrijvingen en zijn denkbeelden vindt ge die dolle overdaad terug, maar ook in zijn woorden. Het wemelt bij hem van synoniemen die elkaar verdringen en over elkaar heen vallen. Men leze, in den Proloog van het derde boek, de zestig werkwoorden waarmee de bewegingen worden geteekend die Diogenes aan de ton die hij voortrolt doet ondergaan: ‘il le tournoit, viroit, brouilloit, barbouilloit, hersoit, versoit, renversoit, nattoit, grattoit, flattoit, barattoit enz. enz.’, of de vele zotte benamingen die aan de heeren der Sorbonne gegeven worden: ‘sorbillans, sorbonagres, sorbonigènes, sorbonicoles, sorboniformes, sorbonisecques enz.’[1] In dit kader behooren ook de ellenlange lijsten van boeken, spelen, bijnamen, waarmede gansche hoofdstukken gevuld worden, de ontelbare woordspelingen en woordvormingen, waartoe alle mogelijke talen die hij kent, of half kent, door Rabelais worden geplunderd, en de geweldig groote cijfers, waaraan kleine tientallen en eenheden, als een dun uitloopende staart, worden vastgeregen, en die, door geen enkele breuk te verwaarloozen, den dwazen indruk moeten maken van in hun mateloosheid toch zeer nauwkeurig te zijn.[2]

Niet alleen dus als satiricus, maar ook als stylist, verdient Rabelais, de meester bij uitnemendheid te heeten in de ruwe en grillige kunst van het g r o t e s k e . De breede spotlach die, bij het zien van zooveel onzin en ongerechtigheid zijn lippen krulde, is al heel spoedig bij hem geworden tot een onbe-

1) Boek II, h. 18.

2) Zoo verdrinken er, bij den eigenaardigen zondvloed dien Gargantua over Parijs brengt 200418 Parijzenaars, zonder de vrouwen en kinderen meê te tellen en laat Pantagruel 9764 theses aanplakken aan de Sorbonne. Stapfer merkt op dat, terwijl de oorspronkelijke *Croniques gargantuines* met ronde cijfers werken, Rabelais, bij zijn omwerking van dit volksboek, daarvoor minutieuse getallen in de plaats stelt. Ook schijnt hij, bij een latere editie, sommige maten, die vroeger in het groot waren opgegeven, met kleine onderdeelen te hebben aangevuld.

daarlijken schaterlach, die zijn heele ziel en zijn gansche lijf van uitgelaten vroolijkheid heeft doen schudden.

IV.

Het groteske in leven en kunst, zoo dicht de wansmaak naderend, zoo lichtelijk daarin overgaande, is een erfstuk der Middeleeuwen. Dolle, matelooze overdrijving wordt reeds gevonden in het oude ridderepos, dat helden als reuzen tegen elkaar ten strijde voert.[1)] Maar eerst tegen het einde der Middeleeuwen begint het dienst te doen als komisch bedoelde satire. Bij de Italianen heeft Rabelais het gevonden, bovenal bij zijn halven tijdgenoot, den meester der zoogenaamde 'macaronische poëzie', Teofilo Folengo, van wien hij ook de figuur van zijn Panurge, dien vermakelijken schavuit, dien 'déclassé der zestiende eeuw',[2)] heeft overgenomen.

Door het smakelooze en het wanstaltige dat eigen is aan het groteske kon het en moest het den man behagen die, in zijn vormen, nog zoo dicht bij de Middeleeuwen stond, die niet straffeloos vijftien van de jonge jaren zijns levens in een klooster had doorgebracht, en die altijd het gewicht van dien monnikentijd op zijn krachtige schouders heeft voelen drukken. Maar meer nog moest het, door zijn elementen van overdrijving, uitgelatenheid, teugellooze fantaisie, den denker aanlokken die, uit kracht van zijn temperament en zijn wetenschap, tegenover de enge levensbeschouwing der middeleeuwsche Kerk de volkomen emancipatie dorst stellen van den herlevenden mensch. Bovendien paste het matelooze, het overweldigende van de groteske voorstellingen geheel bij de encyclopaedische geleerdheid, de alles omvattende kennis van Rabelais.

Daarom kan van dezen meester der groteske satire niet enkel gezegd worden dat het ruwe en indecente van zijn breeden lach den middeleeuwschen geest verraadt, welks adem hem heeft bezoedeld. Veel meer nog moet worden erkend dat de

1) Met recht worden de overdreven pralerijen der middeleeuwsche ridders, - waarvan de beroemde 'gabs' uit den *Pélerinage de Charlemagne* de meest bekende en aardigste modellen zijn, - door Morf (*Archiv* t.a. p. blz. 445 noot) gerekend tot staaltjes van het groteske in zijn oorspronkelijken vorm, zonder eenig spoor nog van satire.

2) Zoo noemt hem, in een keurige karakterteekening van dit type, Reué Millet in zijn *Rabelais* (*Les Grands Ecrivains français*, Hachette), blz. 159.

guldheid, de eerlijkheid, de volheid van dienzelfden lach, hem stempelt tot een van de eerste en machtigste vertegenwoordigers van den nieuwen tijd. Door zijn lach toont hij zich niet alleen ‘l'héritier du moyen âge’, maar ook ‘le père de la Renaissance.’

Op ieder gebied, vooral op dat der wetenschap, maar toch niet daar alleen, onderscheidt zich de beweging der zestiende eeuw welke met dezen naam, Renaissance, wordt aangeduid, door een streven naar het kolossale, het alles omvattende. ‘Eine Ueberbürdungsfrage’, zegt Dr. Schneegans geestig, ‘kennt Rabelais eben so wenig wie seine Zeitgenossen.’ De Renaissance-mensch leeft in het volle bewustzijn van zijn kraeht. Maat kent hij niet, evenmin in zijn arbeid als in zijn vermaak, evenmin in zijn heldenmoed als in zijn passies. Hij vat het leven van alle kanten aan, omdat hij het van alle kanten aandurft. Hij rent van het een naar het ander, leest honderd dingen tegelijk, leeft in het klooster en in de herberg, in de studeercel en aan het hof der koningen, waadt door vuil en zwelgt in weelde. Snel en rusteloos, overvol aan alle kanten, ijlt zijn leven voort. Het klassieke ideaal van maat en harmonie moet nog komen. ‘Fais ce que vouldras!’ is voorshands de leuze.

Met het voorbijgaan van dien tijd verdwijnt ook de groteske stijl en begint de groteske satire haar macht, althans haar glorie, te verliezen. Zij zal nog een poos in Duitschland tot eere komen, waar, in het laatst dier eeuw, Fischart Rabelais vertaalt. Maar in Frankrijk verdwijnt ze met haar genialen vertegenwoordiger. Slechts door enkelen, en zeer gebrekkig, wordt Rabelais nagevolgd. Weldra staat hij geïsoleerd in de geschiedenis der letterkunde. De kunstzin neemt toe, de zeden worden meer verfijnd. Had de nationale dichter, Marot, Rabelais nog gehuldigd, door den poëet van den nieuwen stijl, Ronsard, wordt hij uit de hoogte behandeld. De man die eenvoudig, zonder eenige restrictie, ‘mensch’ had willen zijn wordt, in strijd met de waarheid der historie, ‘een vraat en wijnzuiper’ gescholden,[1] en wie hem na zijn dood nog eeren zeggen dat hij ‘een raadsel zal zijn voor het nageslacht’[2].

1) Deze onjuiste opvatting is het allereerst geformuleerd in 1549 door een van R's vijanden, den monnik Gabriel de Puits-Herbaut.
2) Zoo noemde hem, in een merkwaardig Latijnsch grafschrift, in 1587 een geneesheer uit Poitiers. La Bruyère heeft dit woord herhaald.

Toch, ofschoon alleen maar nu en dan, en niet meer in zijn meest forsche registers, klinkt zijn lach nog na in de letterkunde van Frankrijk. Lafontaine verteld hem na in een zijner ‘contes’ en geeft aan een van zijn fabeldieren een Rabelaisiaanschen naam. Molière, ofschoon fijner satiricus, minder gezond ook, en eer somber dan luchthartig gestemd, neemt het vermakelijk tooneeltje van den pyrrhonistischen wijsgeer van zijn grooten voorganger over,[1] en deinst niet terug voor de zuiver groteske satire bij het geeselen van de heeren der geneeskundige faculteit[2]. Le Sage teekent in zijn Gil-Blas een soort van Panurge, en ook Beaumarchais, die een heele maatschappij heeft te geeselen, raapt even de geeselroede op van den satiricus der zestiende eeuw. In den modernen ‘rire gaulois,’ al is hij hooger van toon, discreter en artistieker geworden, kunt ge nog altijd wel een nagalm hooren van ‘le rire de Rabelais.’

Zelfs als instrument van satire wordt het groteske tegenwoordig niet gansch en al versmaad. En het zijn niet alleen de teekenaars voor wie de fantastische caricatuurvorm haar oude aantrekkelijkheid nog niet heeft verloren. Maar ook de journalist weet politieke en sociale misstanden dikwijls nog het best te geeselen door dolle overdrijving.

Toen, twee jaren geleden, in een vermaard proces, twee officieren als getuigen tegenover elkaar stonden en, elk op zijn eerewoord, de een den ander voor een leugenaar uitmaakte, werd dit tooneel voortreffelijk gecaricaturiseerd door den journalist die de getuigen aldus liet spreken: ‘Ik geef mijn eerewoord, dat mijnheer gelogen heeft.’ - ‘Ik doe meer, ik geef niet maar één eerewoord, ik geef er twee.’ - ‘Ik drie!’ - ‘Ik vier!’ - ‘Vijf!’ - ‘Zes!’ - En het groteske der satire kwam bovenal uit, toen de schrijver den voorzitter machinaal liet zeggen: ‘Acht eerewoorden! Acht! Niemand biedt hooger? Eénmaal, andermaal.....’ en toen hij zijn stukje, nadat het één-en-twintigste eerewoord gegeven was, met deze woorden besloot: ‘L'audience continue.’

1) *Le Mariage forcé*, Se tooneel, is een navolging, gedeeltelijk een reproductie, van Boek III, h. 35.
2) Zuiver grotesk is die satire in *Monsieur de Pourceaugnac* en *Le Malade imaginaire*. Eveneens behoort, in *Turtuffe*, de tirade ‘d'avoir pris une puce en faisant sa prière’ tot de groteske satire.

Natuurlijk heeft iedere satire alleen wezenlijke waarde voor wie de toestanden kent die aldus worden bespot, voor wie leeft te midden van de mannen en de instellingen op welke de slagen vallen. Meer dan voor eenige andere geldt die voorwaarde voor de g r o t e s k e satire, omdat dit middel op zichzelf weinig aesthetisch is en dus, buiten het doel waarvoor het gebezigd wordt, niet veel kans heeft om te behagen. De groote afstand die ons scheidt van de toestanden der zestiende eeuw zal dan ook wel de voornaamste reden zijn dat de satire van Rabelais onzen lachtlust niet sterk meer vermag te prikkelen, - al zijn andere redenen, zooals de verouderde taal, het gebrek aan smaak en ingetogenheid bij dien schrijver, niet buitengesloten.

Om de satire van Rabelais te kunnen waardeeren, er nu nog smaak in te vinden, zelf iets te voelen van het gezonde en aanstekelijke van dien ouden, breeden lach, - daartoe wordt een zeker effort vereischt, waartoe alleen historische zin een mensch in staat kan stellen.

Misschien is het bedenkelijk studie te eischen, inspanning te vorderen voor iets dat zoo vanzelf moet komen als het meêgaan met een lach, het meêvoelen van een komischen indruk. Lachen behoort immers tot de meest spontane onzer bewegingen. Een lach te willen forceeren, is altijd gevaarlijk.

Toch mag die inspanning, die, in dit geval, niet anders is dan inwijding in een edel en mooi stuk historie, naar ik meen, gerust worden gevraagd, - omdat die lach de joviale uitdrukking is geweest van een ernstige satire, - omdat die satire tot wapen heeft gediend voor een gezond en krachtig idealisme, - omdat ‘rire est le propre de l'homme’ voor den man die er zijn leuze van maakte, d i t heeft beteekend, dat het menschelijke in den mensch zijn wederopleving met fanfaremuziek mocht verkondigen.

A.G. VAN HAMEL.

Verzen.

I.
Verzen.

O Verzen koel als reine regenstralen!
Mijn zielwarande, waar de boomen kwijnen,
Verschroeid van gloed, als palmen in woestijnen,
Wacht al zoo lang..... wilt zeegnend nederdalen!

Geen zachte val van slanke springfonteinen
In 't harde blank van koude marmerschalen
Kan bij die stralen Godgezonden halen,
Die levend loover laven en verreinen.

Olie-fiolen, die de branding blusschen
Der levenszee aan 't moordendreigend toornen!

Ademen vreemd als teedre zielekussen
Uit Hemelland van lieve langverloornen!

O Verzen blank! o Godeboden tusschen
Hemel en aard, blijft trouw de leedverkoornen!

II.
Levenswee.

Door grijze lanen, met mijn grijzen hond,
Zwerf ik in grijs van mijmrend zwijgen rond.

Wel komt mijn hond, wanneer ik roep, terstond,
Doch één toch volgt mij trouwer dan mijn hond.

Ik wil niet omzien: 'k weet, het is mijn Wee,
Dat, waar ik wandel, altijd wandelt mee.

De grauwe sneeuwlucht spreidt haar grijzend blond
Op 't grijze kleed, dat sleept langs grijzen grond.

Kom mee, kom mee, mijn eeuwig Levenswee,
Door grijze lanen naar de bleeke zee!

U worgend stil, bij storm en meeuwgekrijsch,
Wil ik u storten in het golvengrijs.

Dan keer ik weer met zegeblij gekweel,
En zweef ik licht door bloeiend Mei-struweel.

III.
Spelend leven.

Met rooden lachmond lokte 't blonde Leven:
- ‘Verlaat uw klooster in 't verloren dal!
Aanschouw de stad die ik u bouwen zal,
Op woudomkransden bergtop blank verheven.’

- ‘O heilbelover! lang verwachtte ik al
Uw blijde komst, den tragen tijd verdreven
Heb ik met liedren, 'k wil ze u alle geven.
'k Ruil droom voor leven: Leven is mijn al!’

En Leven nam de liedren uit mijn handen
En strooide ze uit naar alle winden wel,
Doch fladdrend daalden ze in de stilste landen.

En hoonend: - ‘Lichtgeloovige aan mijn spel!’
Sloot hij mij weder in mijn kloosterwanden....
En weder zong ik in mijn weemoedcel.

IV.
Tuin van t'huis.

O lieve tuin, hier ver vandaan!
'k Wou langs uw laantjes droomen gaan,
Wen zacht er zwerft, met zoet gezing,
De Najaars-avondschemering.

Zij draagt een zilverbleek gewaad,
Dat ze om mijn leden slepen laat,
En vloeien voel 'k als sterrelicht
Den weemoed van haar aangezicht,
Uit oogen donker fulpeblauw,
Als nachtviolen nat van dauw.

Zij leidt langs de oude paden weer
Me en wijst mij bloemen van weleer;
De Zonnebloemen, goud om zwart,
Die zien zoo donker, diep in 't hart.
De Dahlïa, rood als Najaars-bloed,
Hangt zwaar als een geplaagd gemoed.
Doordringend als erinnering,
Geurt droef de bleeke Herfstsering.

Nu wijs me ook waar begraven leit
De hond die was mijn veiligheid;
In 't paarsblauw akkeleienbed,
Is daar mijn bruinoog bijgezet?

Die ranke bloemen, blijgezind,
Die wiegewaagden in den wind,
Verbergen die mijn wijzen hond? -
O, 't lijkt mij hier gewijde grond.

Nu wijs me ook waar begraven leit
De vogel van mijn vroolijkheid.
In 't blanke en roode rozenperk?
Hij zong zoo lustig: ‘Wacht en werk!’
Wij kweelden menig liedje saam,
Al bij de bloemen voor mijn raam.

O lieve tuin hier ver vandaan!
Gij hebt mijn hart met smart bevaên.
Hoe vaak mijn onrust-kranke geest
Er bloemen van erinnring leest,
In de oude stad hoe 'k wederkeer,
Ik zal u nooit betreden meer.

V.
Dansend veulen.

Doldartel danst, blauwzwart op weidegroen,
Weerkaatsend Meiblauw in zijn huidsatijn,
Onwetend nog van Levens buit te zijn,
Het jeugdblij veulen in den vreugdenoen.

Zoo de overmoed, die wil een muiter zijn,
Vrôo spelend kind in wei van Mei-seizoen,
Eer temt en knelt gareel van wreed fatsoen,
En vrijheids droom voor eeuwig uit moet zijn.

In gouden nevel ligt de grauwe stad,
Vanwaar, o zonnedronken paardje! hij
Zal komen die uw slavenkrachten schat.

Vóór Meesters wagen draaft ge uw wei voorbij,
Gezweept door 't Leven, tam en afgemat,
Braaf stil-verbitterd lid der Maatschappij.

VI.
Schoonheid.

Veel wandenvol geschilderde landouwen
Had ik aanschouwd, doch zonder blij begroeten
Van levend schoon. En, schuddend van mijn voeten
Het stof der stad, die treurde in schemergrauwen,

Gewiegd door 't lied der wielen, ging 'k begroeten
Mijn stadje aan 't strand, waar schaduwlanen vouwen
Hun armen rond, als donkre slanke vrouwen,
Rond dartle rust van lichte kinderstoeten.

Toen, snel gedragen over 't vlak der velden,
De schoonheidzoekende oogen hoog ten hemel,
Zag ik twee wolken, die mij trouw verzelden:

De één, roetbezoedeld, laag bij 't aardgewemel,
De andre, vol englen, die mij schoonheid meldden,
Hoog boven de aard, verkleind tot Godeschemel.

VII.
Vuur en tranen.

Een stralende Engel kwam mijn voorhoofd kussen.
Hij droeg een fakkel en een vaas vol tranen.
- ‘Ik geef u heilig vuur, dat nooit zal tanen
En smartewater, dat geen vlam kan blusschen.’

Hoog laaide 't vuur, als blanke vredevanen.
Uit de urn viel zilt, waar 'k neerlag in mijn kussen,
De hemeldauw die aardeleed kan sussen,
En, nevelwever, 't leven schoon doen wanen.

Door nacht en stormen droeg ik onbewogen
Mijn kroon van vlammen en mijn tranenbeker:
Ik hief zóo trotsch èn hoofd èn hart ten hoogen.

Maar nu ik buig voor Dood, den hoogmoedbreker,
Stroomen de tranen uit mijn donkrende oogen
En brandt, in graflucht kil, de vlam onzeker.

VIII.
Cana's wonder.

O, laat mij brengen, in den sterrennacht,
Mijn weemoedziel, die volle smartbokaal,
Naar waar al aanzit, in de bruiloftzaal,
Mijn blanke Heiland, die reeds lang mij wacht.

O Smartekoning! zegen 't aardemaal
En Cana's wonder wordt aan mij volbracht.
Water wordt wijn, gewijd door Godekracht
En hemelmanna vult de gulden schaal.

Ik sla mijn mantel, rood als vlam en bloed,
Mij voor 't onwaardig schaamrood aangezicht,
En heel mijn Ik smelt heen in liefdegloed.

Door 't rood der plooien zie 'k in rozelicht
Wenken mijn God genadevol.... ween zoet,
Mijn moede hoofd, nu ge aan zijn boezem ligt!

IX.
Ik zag mijn ziel.

Ik zag mijn Ziel in violet van rouw.
Zij zat bij water blank van zilvermaan.
Verwijtend rees ze en dreigend zag zij me aan:
- ‘O Ziel! mijn Ziel! ik zocht alom u trouw.

Toorn niet zóo trotsch! Wat heb ik u misdaan?’
- ‘Verloochend hebt gij me als een wufte vrouw,
Doch zingt de leeuwrik, weenen van berouw
Zult gij, als Petrus deed toen riep de haan.’

- ‘O Ziel! mijn Ziel! ik zie u bij den zoom
Van 't heerlijk meer dat blinkt me in elk visioen.
O Ziel! mijn Ziel! en zijt gij zelf geen droom?’

En driemaal zong de morgenleeuwrik toen.
En bitter weende ik, bleek van schaamte en schroom.
O Ziel! mijn Ziel! hoe zal ik boete doen?

X.
Gedachtemeer.

O lichtblauw meer in groene jeugdlandouwen!
Satijnen vijver van mijn droomgedachte,
Waar lelieblaadjes dreven over 't zachte
Azuren vlak, hoe zeilde ik, vol vertrouwen,

In 't blanke ivoren bootje en zong en lachte
En liet mijn kleed door vonkelvocht bedauwen,
En zag, niet vreezend, d'avondnevel blauwen,
In veilgend maanlicht blijvend blij bij nachte.

Maar 't gladde meer verborg een kolk... verslonden
Werd plots mijn blanke boot met blauwe zeilen
En wreed vermorzeld op berotste gronden.

Doch, na een duizelvaart van duizend mijlen,
Heb ik een grot van rein kristal gevonden,
Klaar, stil en koud; daar zal ik altijd wijlen.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Stijn Streuvels.
Lenteleven. Maldeghem 1899. ‘De Oogst’ (Van Nu en Straks. Januari 1900). ‘Zomer-Zondag’ (Tweemaandelijksch Tijdschrift. Maart 1900).

Boersch klinkt de naam van den jongen West-Vlaming, die, tot voor kort in Noord-Nederland geheel onbekend, achtereenvolgens en met korte tusschenpoozen de aandacht getrokken heeft door het werk, waarvan de titels hierboven staan; en ‘gezonde boerenkost’ noemt de uitgever van *Lenteleven* deze schetsen uit den West-Vlaamschen ‘buiten’. Maar wie nu meent dat hier een boer voor boeren aan het schrijven is, vergist zich. Deze ‘buitenjongen’ uit Avelghem, van wien op zijn dorp niemand ook maar vermoedt dat hij een boekenschrijver is - Stijn Streuvels is de door hem aangenomen schrijversnaam - is een kunstenaar van het woord, en zijn schetsen, soms maar enkele bladzijden groot, zijn de vrucht van ernstige studie, zoowel van het leven om hem als van de taal, waarmêe hij tracht weer te geven wat hij heeft gezien en gevoeld.

Wij staan er in den beginne vreemd voor, kijken vreemd op en meesmuilen soms over die ongewone klanken en zonderlinge woordvormingen. Maar als bij de herhaling van het ongemeene woord de beteekenis ervan ons allengs duidelijker wordt, als wij aan die eigenaardige vormen meer gewend zijn geraakt, leeren wij al het pittige, sappige, kleurige en teekenende van die taal waardeeren.

Gelijk zijn gewestgenoot en bloedverwant, de op 27 November 1899 gestorven dichter Guido Gezelle, het in zijne gedichten deed, schiep Streuvels in zijn prozawerk uit het materiaal dat hij om zich heen vond, uit de landspraak, zooals die, vol nog van middeleeuwsche bestanddeelen, door de West-Vlamingen gebruikt wordt, een eigen taal vol frischheid en leven, waarin het beurtelings bruist en kookt, zingt en dartelt.

Rijk is die taal, maar hem, den taalkunstenaar, nog niet rijk genoeg. ‘Dat materiaal [de taal] - zoo schrijft hij mij - moet zoo rijk mogelijk zijn om desnoods de nuances zelf van de gevoelens te kunnen geven, hoe subtiel die ook mogen zijn, en dan nog iets over te houden om van de bestaande woorden die te kiezen welke 't schoonst en 't rijkst aan melodie zijn en harmonieeren om het onderwerp in zangerigen, sterken of weemoedigdoffen toon te doen klinken. Ik kom overal woorden te kort! Datgene wat men bij mij als gewestspraak aanduidt zijn de langgezochte, nauwgekozen rijkdommen - die in moderne woordenboeken ontbreken - maar in bonte hoeveelheid te rapen liggen in de middeleeuwsche auteurs en latere. Kan ik er iets aan doen als 't nu juist zoo past dat de taal van *die* schrijvers nu nog voortleeft op de tong van de West-Vlamen?..... Verouderde woorden?! maar ze zijn meer weerd dan oude gesteenten! En omdat ze verouderd zijn alleen is 't een reden al om ze niet te laten verloren gaan’.

Men ziet hoe het hem ernst is, den jongen, achtentwintigjarige, die daar ver van de zoogenaamde ‘groote centra van beschaving’ zijn kunstwerken wrocht op zijn eigen manier, buiten alle school, de dingen zeggend zooals hij ze voelt. Want niet de doctrinaire realist is in Streuvels' novellen aan het woord, de realist die zijn kracht zoekt in de haarfijne beschrijving van het milieu, van het uiterlijk zijner personages, in de over-natuurlijke taal welke hij zijn menschen in den mond legt, - deze West-Vlaamsche realist is tevens een gevoelig dichter en wat hij in zijn beste werk geeft is door een kunstenaar gevoeld.

Wie zei daar dat Streuvels, zij 't dan ook op zijne wijs, Zola en de Maupassant volgt? In denzelfden brief, waaruit ik zooeven aanhaalde, schrijft hij: ‘Ik las geen enkel boek van Zola of van Maupassant - niet omdat ik die kunstenaars minacht, maar omdat aan hen nog de beurt niet kwam - later wel - en ik bij toeval

de lezing begon met de groote Russen en Scandinaven, voor wat de modernen betreft'... En verder: 'Ik ben nog jong (28 jaar) en nog gedurig aan het ontbundselen van mijn kunnen'.

Het is dat zich 'ontbundselen' van Streuvels' kunnen, het zich loswikkelen en zich ontplooien van zijn eigenaardig talent, dat zich in de aan het hoofd van deze kroniek genoemde werken aan ons vertoont.

In den bundel *Lenteleven* zijn het meest korte schetsen van het West-Vlaamsche volksleven: uit schrijvers kindsheid de herinnering aan een ondergane straf op zolder; dan de teekening van den schooier die door iedereen geschuwd wordt; van den reizenden orgelman met zijn vrouw en zijn hond, en het orgeltje met zijn 'halfverdoofde klanken (die) van onder het orgelkleed in de kille strate kwamen gevallen; een treurig - weleer danswekkend - liedtje misschien, dat nu, vervalscht, vertraagd en heel verwrongen, geleek aan een onduidelijk gewemel van dooreen gedraaide klanken; de eene kwamen te vroeg, de andere te late, gelijk in 'nen lastigen droom; en daartusschen een gezucht en een gekriep, dat van heel diepe kwam, alle drie, vier keeren draaiens, en dat seffens weer doodgedaan, in die altijd weerkeerende grove orgelklanken, of meegesleept en verdoofd wierd in een zotten rondedans.'

Verder: de Zondag van een koewachter met zijn kostelijke beschrijving van de duiven van allerlei slag, in het bekijken waarvan des koewachters hoogst, zes dagen lang verbeid Zondagsgenot bestaat; het wel rauw en ruw, maar in zijn ongebreideld realisme van groote kracht getuigend tooneel van de dronken vrouwen ('Op den dool'); de aangrijpende schets 'Een ongeluk', een drama in enkele bladzijden, waarin het geheele bestaan wordt samengevat van den werkman, die dag in dag uit, onder het oog van een strengen ploegbaas, aan den bouw van een reusachtig steenen gevaarte zijn eentonigen arbeid verricht. 'zoo gelijk een werktuig, dat, als de zonne uitkomt en 't dag wordt, armen en beenen begint te roeren, te draaien en te keeren heel den langen dag, en, als het weer avond en donker wordt, nêrevalt en eenige uren dood blijft liggen met al de andere dingen', en die, op den dag na het feest ter eere van de voltooiing van het dakgeraamte - is 't ongeluk of opzet? - boven van dit hooge gebouw, mede zijn werk, dood neerstort.

Tusschen deze schetsen twee grootere stukken: ‘Lente’ en ‘Wit leven’. Het eerste de beschrijving van een eerste communie op een West-Vlaamsch dorp en de voorbereiding daartoe: de eerste communie van de brave Horieneke. Lang te voren ligt het kind in haar bed de dagen te tellen die haar nog van het gewichtig oogenblik scheiden: ‘hoeveel keeren nog slapen en opstaan en hoeveel lessen nog te leeren.... en dan, de groote dag! de groote dag!... Als 't in haar gedachten Zaterdagavond wierd en eindelijk... traag - lijk een dooske met iets wonders d'rin dat men niet openen durft - die Zondagmorgen, dan ging het daarbinnen heur hertje aan 't krevelen[1)], eene rilling liep over haar lijveke, en om 't niet uit te schreeuwen van blijdschap, beet zij op de lippen, neep haar handen tusschen de knieën en wreef ze tot het uitgewoed was en ze weer stil lag te glimlachen in opperste welgezindheid, te huiveren van genot.’ Dan volgt het koopen van de feestkleeren: de repetitie voor het communiëeren, bestaande in het knielen, opstaan, in rijen naderen en terugkeeren op de maat die door een bejaarde non met haar sleutel geslagen wordt, het opzeggen van de van buiten geleerde dankzegging.... Heerlijk mooi is de beschrijving van den nacht vóór den grooten dag, als Horieneke eerst lang wakker ligt te peinzen en bijna spijt heeft dat het verlangen naar de groote dingen nu spoedig zal ophouden, dan, in slaap gevallen, droomt van een grooten hof, waar zij met de engelkes aan het spelen is, en, veel te vroeg wakker, moeder gaat wekken om toch maar niet te laat te komen. Dan volgt de communie in al haar plechtigheid, en als die afgeloopen is, de teleurstelling van Horieneke. ‘Zij was heel bij heur zelven en verslonden in gepeinzen, - dat groot dingen was nu zoo almeteens voorbij en zij kon het bijkans niet gelooven. In plaats van al dat geluk, waarnaar zij zoolang gewacht had, te genieten, was haar herte vol onrust en z'had goest (lust) om te weenen. In de kerk was zij zoo op haar ongemak geweest, zoo angstig en verslegen.... 't een voor 't ander en heel verstrooid had zij haar gebedekes

1) Krevelen beteekent in het West-Vlaamsch zoowel ritselen als kriebelen; in sommige plaatsen wordt het ook in den zin van huiveren gebezigd. Deze laatste beteekenis heeft het blijkbaar hier. Zie de Bo. Westvlaamsch Idioticon, in voce.

opgezegd, had geklapt (gepraat), gevraagd en gebeden en was dan blijven wachten naar Ons-Heer, die, nu in haar levend, zou spreken.. en, niets, niets; z' had zoo haar best gedaan om te luisteren bij dit wemelen buiten en rond haar... en nog altijd niets, niets. Intusschen had zij het hoofd opgeheven om adem te halen, en de menschen gingen buiten en zij moest mede - 't was gedaan! Dat was nu zoo doodgewoon afgeloopen - juist lijk de proefkommunie van gister...' Dan volgt het stoffelijk gedeelte van den heuchelijken dag: het drinken van koffie en van 'druppels' en later het rijkelijk middageten. En als morgen de vrouwen op het veld gaan om aardappels te poten, dan is daar onder het werkvolk ook het communiekind van den vorigen dag, Horieneke... 'Gebogen ook lijk d' anderen, met een pander (hengselmand) planters (poters) aan den arm in haar grove werkdaagsche kleedjes, en haar goudroste (goudrossige) krullekes hangen nu, lijk uitgerokken kurkentrekkers, nat in haar wezen en ze rechtte haar aanhoudelijk en schudde haar hoofd achteruit om ze van voor de oogen te weren.'

Niet minder gevoelig geteekend dan Horieneke is de kantwerkster uit 'Wit leven'. In haar kraaknet wit kamertje achter de mousselinegordijntjes slijt zij, voor haar kantkussen gezeten, de stille lange dagen die als witte wolkjes drijven aan den zonnigen hemel... Hoe de kalme oppervlakte van dit witte leven eerst even gerimpeld en daarna hevig in beroering gebracht wordt door een zwarten smid, moogt ge u door Streuvels zelf laten vertellen.

In de stukken die na *Lenteleven* het licht hebben gezien, blijft het veld van waarneming hetzelfde, de waarneming zelf even zuiver en gevoelig, maar de opzet van het kunstwerk wordt breeder en, naarmate Streuvels het motief van zijn novelle meer uitwerkt, bewondert men te meer de meesterschap waarmede het geheel is behandeld.

Allereerst in dat groot aangelegd tafereel 'De Oogst'. Wij zien er de West-Vlaamsche maaiers, de pikkers[1)], voor ons staan, sterk

1) Pikken is het maaien met een kleine zeis met een gebogen steel, die men met de eene hand zwaait om de halmen af te maaien, terwijl men in de andere hand de pikhaak houdt, waarmede het gemaaide wordt verzameld en bijeengehouden.

op de beenen in hun donker fluweelen broek, met de blauwe kiel over de breede schouders en een ouden vilten hoed met neergetrokken rand op het hoofd, de oogen stralende van moed en vastberadenheid, trappelend van ongeduld om den tocht naar het verre maailand te ondernemen; en onder hen den armen Rik, den droomer, die om aan Lida, wier liefde hij wil winnen, te toonen wie hij is en in de hoop terug te keeren met zijn zakken vol geld, volstrekt meê wil naar het Zuidland, waar geoogst moet worden, al vinden zijn moeder en de andere pikkers hem nog veel te jong en te onervaren voor zulk een verren tocht en voor zulk een hard werk. Want het kan er spannen daar op het maailand, het kan er branden den ganschen langen dag op het klaverland, dat ‘doorlaaid’ staat van ‘schreeuwende zon’ die hun oogen verblindt en hun keel schroeit. Als Rik, na zulk een dag, 's avonds afgemat neervalt op het stroo in de schuur, dan droomt hij weer op zijn dorp te zijn bij Lida, wier aanblik hem is als ‘de kostelijke teug water na dien langen dorstigen dag’. Maar Rik's droom zal niet vervuld worden. Op een dag dat de zon geweldiger steekt dan ooit en de heele luchtkoepel in lichterlaaie staat, zoodat de vlammen spelen tusschen 't koren om hem en over heel het afgemaaide land, terwijl de oudere en sterkere makkers, druipend van zweet, hun maaiersliederen laten klinken over het veld, valt Rik door een zonnesteek getroffen, om niet weer op te staan. Zijn dorp, zijn moeder en Lida zullen hem niet weer terugzien....

De geschiedenis van Rik is maar een episode uit het groot tafereel van het leven der West-Vlaamsche maaiers (waaruit men enkel het overromantische historietje van Aga, Sjob Subbel en Wies zou willen missen), door Streuvels uitgebeeld met de kennis en de kracht van iemand die midden in dat leven staat, het mee weet te leven en al het groote en eerbiedwaardige ervan weet te gevoelen en aan anderen te doen gevoelen. Hier geven de West-Vlaamsche uitdrukkingen en taalvormen een bekoring te meer aan de schildering, die de eigenschap heeft van elk echt kunstwerk: dat het den hoorder, aanschouwer, lezer pakt, en zijn groote trekken en treffendste gedeelten hem niet weer uit de herinnering gaan.

Minder breed van opzet, maar dieper van opvatting en in bijzonderheden fijner uitgesponnen is ‘Zomer-Zondag’. Al aanstonds

treft de uitnemende beschrijving van den smoorheeten zomerdag op de hofstede waar de oude Naas Kasteele, de norsche en trotsche boer, samenwoont met zijn zuster, de vrome, steeds zwijgende Lina; dan die van het aardige spelletje dat de kinderen op de wei aan de overzij van de Schelde spelen, het spelletje dat baas Kasteele, als hij, half in den dommel, aan den Scheldekant te rusten ligt, als een droom lijkt uit zijn eigen kindsheid. Hoe had hij zich het leven toen anders gedacht dan het nu gekomen is, nu hij hier, op zijn ouden dag op de hofstede zit, alleen met zijne uit boetvaardigheid zwijgende zuster ‘met den goedmoedigen monkel van zaligheid op het wezen’, de zuster die hem met haar blik zou willen dwingen, haar eigen ‘levensdoening’, bestaande in zwijgen, kerkgaan en bidden, te volgen. Naas Kasteele zou nog, zoo oud als hij is, willen genieten van het leven en dan denkt hij aan Romme, de frissche meid van de hofstee, die voor zijn vriendelijkheden niet ongevoelig schijnt. Dat zou kunnen, wanneer Lina besluiten wilde naar een klooster te gaan. Maar wanneer hij daarover begint te spreken, doet Lina of zij hem niet begrijpt en zet zich aan het hardop neuzelend lezen uit haar kerkboek: lofzangen ter verheerlijking van Onze Lieve Vrouwe, van welke zij in haar geloofs-extase niet weet of zij niet ook op haar toepasselijk zijn.... Wanneer Lina haar slaapvertrek heeft opgezocht laat den boer de gedachte niet los, dat die vrouw hem in den weg staat, dat zij, op welke wijs dan ook, weg moet; en als de obsessie, onder waken en droomen, lang genoeg geduurd heeft en tot een soort van waanzin is aangegroeid, gaat hij naar het bed van zijn zuster en worgt haar in haar slaap. Als de daad volbracht en men tot de ontdekking er van gekomen is, laat Kasteele, zonder een woord te spreken, zich wegvoeren: de norsche, trotsche boer is een ongelukkige sukkelende ‘simpelaar’ geworden, voor wien het krankzinnigenhuis zijn deuren zal openen.

Dat alles is geschreven met een juistheid van detailleering en een logische ontwikkeling van Kasteele's gewaarwordingen voor en na den gruweldaad, dien hij als ware het willoos bedrijft, met een scherpte en zekerheid van analyse, zooals er in geen van Streuvels' vorige stukken wordt aangetroffen. Ook deze novelle is weer het aangrijpend werk van een ernstig kunstenaar, die niet schrijft om te schrijven, niet een verhaal bedenkt en daar een landschap of

de stoffeering van een binnenhuis omheen teekent, maar bij wien de personen van zijn verbeelding met de omgeving waarin hij ze plaatst één zijn: levende menschen in een levend landschap.

Stijn Streuvels, de man met de eigen taal, zoo frisch uit de bron geput, met den eigen helderen kijk op de menschen en dingen rondom hem, die in zijn afgelegen hoekje, ‘alleen met zijn rijkdom van eigen zien en voelen’, er zijn genot in vindt mooie dingen te maken en die aan zijn medemenschen te genieten te geven, heeft in één of twee jaar een weg afgelegd waarover anderen vaak een halven menschenleeftijd doen. Wat ons van dezen ernstigen, stillen werker ook nog te wachten moge staan, reeds nu neemt hij op het rijk geschakeerd veld der Nederlandsche letterkunde een plaats in, een eigen plaats, onder de besten.

Muzikaal overzicht.

Camille Saint-Saëns. *Portraits et Souvenirs* (Société d'édition artistique Paris, 1900).

De beroemde componist van *Samson et Dalila* en van *La danse macabre* is een veelzijdig ontwikkeld man. Het was hem niet genoeg virtuoos en componist te zijn; ook als geletterd man en dichter heeft hij zich doen kennen, en zelfs heeft hij zich met astronomie bezig gehouden.

Zijn talent als schrijver gebruikte hij voor verschillende doeleinden. Aangespoord door zijn vurigen aard en in den regel de eerste opwelling volgende, vatte hij herhaaldelijk de pen op, om aan de onwetenden onder de critici en aan hen, die hem uit *parti pris* hard behandeld hadden, te zeggen waar het op stond, en nam hij de gelegenheid te baat om daarbij zijne denkbeelden aangaande de moderne muziek, het theater en de musici van zijn tijd uiteen te zetten.

Hij begon met te schrijven in de *Renaissance artistique et littéraire*, een weekblad dat slechts twee jaren ongeveer heeft bestaan. Zijn eerste artikel verscheen in het nummer van 16 November 1872, en was, evenals zijn volgende artikelen, geteekend: *Phemius*. Daarin stelde hij zijne pen ten dienste van de jonge Fransche school en sprong ijverig in de bres voor Bizet, Guiraud en Massenet, wier talent toen nog betwist werd. In dit blad werd ook zijne studie *Harmonie et Mélodie* gepubliceerd, die later in de *Monde musical et dramatique* is overgedrukt en nog later als brochure verscheen. In 1876 ving hij aan, de muzikale kroniek te leveren voor het blad *Le bons sens*, dat later den naam *L'Estafette* ontving. In de

Estafette gaf hij o.a. een verslag van de eerste voorstellingen te Bayreuth. Zijne medewerking aan dit blad duurde slechts kort; daarentegen werd hij in 1879 een der redacteuren van de *Voltaire*, zich daarbij echter voorbehoudende, slechts nu en dan artikelen te leveren.

Dit wat het aandeel van Saint-Saëns in de journalistiek betreft. Overigens heeft hij op letterkundig gebied van zich doen spreken door een brochure, getiteld: *Note sur les décors de théâtre dans l'antiquité romaine*, waarin hij een uitlegging geeft van de schilder-stukken van Pompeji (1886), en door een verzameling van philosophische bespiegelingen over verschillende onderwerpen onder den titel van *Problèmes et Mystères* 1894). Zijn verzen zijn uitgegeven in een boekdeel: *Rimes familières*, en zelfs heeft hij een blijspel in één bedrijf: *La crampe des écrivains* geschreven, dat den 17^{den} Maart 1892 in den Stadsschouwburg te Algiers vertoond is.

Thans treedt hij weder met een nieuw litterair werk voor den dag. Men vindt daarin - zooals hij in het voorbericht zegt - zoowat van alles en veel minder polemiek dan in zijn *Harmonie et Mélodie*. Anecdoten en herinneringen, welke betrekking hebben op enkele voorname musici, die hij gekend heeft, en dan eenige kritiek in het algemeen. Wat de eigenlijke *mémoires* betreft, die verklaart hij nooit te zullen schrijven.

De in dit boek voorkomende opstellen zijn in aangenamen en pittigen stijl geschreven. Onder de ‘portretten’ zijn vooral merkwaardig en juist die van Berlioz en Liszt.

‘Un paradoxe fait homme’ - zoo noemt Saint-Saëns zijn beroemden landgenoot, en gaat dan voort: ‘Indien er een hoedanigheid is, die men aan zijne werken niet kan ontzeggen en die ook zijn felste tegenstanders hem nimmer betwist hebben, dan is het de glans, het wonderbaarlijke koloriet van zijn instrumentatie. Wanneer we hem bestudeeren en ons daarbij rekenschap trachten te geven van zijne wijze van instrumenteeren, dan vallen we van de eene verbazing in de andere. Wie zijne partituren leest, zonder ze gehoord te hebben, kan er zich geen goed denkbeeld van vormen; de instrumenten schijnen slecht aangebracht te zijn. Men zou zeggen, dat het niet *klinkt*, en toch klinkt het. Mogen er misschien hier en daar duisterheden in den stijl zijn, in het orkest zijn ze niet; daar is alles licht.’

Daarin werd Berlioz geleid door een geheimzinnig instinct en zijne methode ontsnapt aan alle ontleding, om de eenvoudige reden, dat hij er geen methode op na hield. Hij bekent dit zelf in zijn *Traité d'instrumentation*, wanneer hij na een gedetailleerde beschrijving van alle instrumenten en na opsomming van alle hunne hulpmiddelen en eigenschappen verklaart, dat de groepeering der instrumenten het geheim van het genie is, en dat het onmogelijk is, het anderen te leeren. Saint-Saëns vindt echter, dat Berlioz hierin te ver gaat; de wereld is vol van musici, die zonder het minste genie en enkel door een vaste en gemakkelijke methode zeer goed voor orkest schrijven.

Paradoxaal is ook die instrumentatieleer zelf. Zoo haalt Berlioz o.a. heel eenvoudig en haast op elke bladzijde van zijn leerboek als voorbeelden fragmenten van zijn eigen werken aan, maar die werken waren op het tijdstip, waarop het boek verscheen, voor het grootste gedeelte nog onuitgegeven en ze werden nergens uitgevoerd. Wat konden ze dus leeren aan de pas beginnenden onder de jonge musici, die nimmer de gelegenheid hadden ze te hooren?

En toch, het is met dit leerboek van Berlioz als met zijn instrumentatie: met al zijne wonderlijkheden is het bewonderenswaardig. Berlioz bezat de gave om de verbeelding te doen ontvlammen, om liefde op te wekken voor de knnst, die hij onderwees. En was er iets, wat hij ons niet leerde, dan wekte hij toch de zucht op om het te leeren. Deze aanhalingen uit zijne werken, die schijnbaar van geen nut waren, verlevendigden de fantasie. Zou een meer nauwkeurige maar droge opsomming van technische termen, met beter gekozen voorbeelden, betere resultaten hebben opgeleverd? Ik geloof het niet - zegt Saint-Saëns. Men leert de kunst niet als de mathesis.

Diezelfde neiging tot het paradoxale is ook meer of minder in de composities van Berlioz en in zijne kritiek te vinden. Als voorbeeld van het eerstbedoelde wijst Saint-Saëns op de dramatische symphonie *Roméo et Juliette*, die hij als het meest karakteristieke werk van Berlioz beschouwt. Tot nu toe heeft *La damnation de Faust*, niet alleen in Frankrijk maar in de geheele wereld, het grootste succes gehad, maar toch wanhoopt hij er niet aan, dat *Roméo et Juliette* eenmaal de voorname plaatst zal innemen, die deze compositie toekomt.

Hoe zal men haar noemen? In haar geheel genomen is zij noch lyrisch, noch dramatisch, noch symphonisch, maar zoowat van dat alles; zij is van een veelslachtige constructie, waarin de symphonievorm de overheerschende is. Oorspronkelijk is deze compositie zeker, en zij bevat zoo vele muzikale schoonheden, dat men bij het aanhooren het wonderlijke en onbesliste van den vorm vergeet. Daar is bijv. dat wonder van instrumentale bewerking: het Scherzo *La reine Mab*. Hier geven de instrumenten den nachtelijken rit der fee door het brein der slapenden weder. Het stukje is fijn als spinrag, en de subtielste klankcombinatiën zijn uitgedacht om het aetherisch, bovenaardsch karakter ervan te doen uitkomen.

Berlioz was ontegenzeggelijk op muzikaal gebied een der voornaamste critici van zijn tijd, niettegenstaande zijne oordeelvellingen wel eens onverklaarbaar waren, maar toch ontbrak hem de basis der kritiek, namelijk de kennis van de geschiedenis der kunst. Berlioz ging bij zijne kritiek alleen te rade met de indrukken, die hij ontving, en zijn oordeel hing af van de voldoening of de verveling, die hij bij het aanhooren van een werk had ondervonden. Het verledene bestond niet voor hem; de oude meesters begreep hij niet, daar hij hen slechts door het lezen van enkele hunner werken kende. Dit was o.a. het geval met Sebastiaan Bach. Groot waren zijne verwondering en opgetogenheid, toen Saint-Saëns hem eens in de gelegenheid gesteld had, een koor van den beroemden Leipziger Cantor te hooren. Hij kon zich maar niet voorstellen, dat Bach zulke werken geschreven had, en bekende dat hij hem altijd gehouden had voor een componist van zeer geleerde fuga's, maar voor wie gratie en poëzie onbekende dingen waren.

En toch, niettegenstaande dit alles, was Berlioz een criticus van den eersten rang, want bij hem had men te doen met een man van genie, met een fijnen en in alles diep doordringenden geest en met buitengewoon scherpe zinnen, die in volle oprechtheid de indrukken weergeeft welke hij heeft ontvangen en waarbij hij door niets anders is afgeleid. Wat hij over de symphonieën van Beethoven en de opera's van Gluck geschreven heeft, levert daarvan een merkwaardig bewijs.

Men heeft hem het sarcasme in zijn kritiek verweten. Bij hem was dit echter geen zucht om kwaad te doen, maar veeleer een soort ondeugendheid, een onuitputbare *vis comica*, die hij ook in de

conversatie aanwendde en niet in toom kon houden. Zijne aanvallen waren meestal van voorbijgaanden aard; alleen in de artikelen, waarin hij den tenor Duprez met zijn sarcasme vervolgde, heeft hij eenige volharding getoond, maar deze had het ook verdiend door de moeilijkheden welke hij Berlioz bij de opvoering van diens opera *Benvenuto Cellini* in den weg legde.

Berlioz - zegt Saint-Saëns - heeft veel geleden onder de zucht om het onmogelijke te zoeken en het ondanks alles te willen. Hij ging van het verkeerde denkbeeld uit, dat de wil van den componist met geen materieele hindernissen rekening moet houden. Hij wilde er niet van weten, dat het met den componist niet gaat als met den schilder, die met een levenlooze stof het door hem gedachte op het doek brengt. De musicus moet rekening houden met de vermoeienis der uitvoerenden en met hunne meerdere of mindere bekwaamheid. Berlioz eischte van orkesten, die toenmaals ver beneden die van onzen tijd stonden, een werkelijk bovenmenschelijke taak. Toegegeven, dat er in elke nieuwe en oorspronkelijke muziek moeilijkheden zijn, die men onmogelijk kan vermijden, dan zijn er toch andere, die men den uitvoerenden kan besparen; maar Berlioz bekommerde zich daar niet om. Ik heb hem twintig, dertig repetities voor één werk zien houden en zich daarbij de haren zien uitrukken en dirigeerstokken en lessenaars zien stukslaan, zonder dat hij van het orkest het door hem gewenschte resultaat kon verkrijgen. De arme musici deden evenwel wat zij konden, doch de taak ging boven hunne krachten. Toen mettertijd het uitvoeringsvermogen der orkesten grooter werd, kon er eerst sprake van zijn deze muziek zoo te vertolken, dat het publiek er zich een goed begrip van kon vormen.

Voorzeker heeft Saint-Saëns daarin gelijk, dat men van een orkest niet het onmogelijke moet verlangen en het niet tot een taak moet willen dwingen, waarvoor het blijkbaar niet berekend is. Maar men moet in deze redeneering niet te ver gaan en niet vergeten, dat het genie niet zoozeer voor het tegenwoordige schept dan wel voor de toekomst, en zich dus niet angstvallig kan afvragen, of het geschrevene wel altijd overeenkomt met de hoogte, waarop de techniek van den tijd staat. Toen Schuppanzigh, de eerste violist van het Weener strijkkwartet van dien naam, eens Beethoven er op wees, dat in een van zijn kwartetten een (voor dien tijd) onuit-

voerbare vioolpassage voorkwam, had hij van zijn standpunt vermoedelijk gelijk. Maar Beethoven had ook gelijk, toen hij hem, ofschoon niet heel beleefd, daarop antwoordde: ‘Glaubt er, dass ich an eine elende Geige denke, wenn der Geist zu mir spricht?’

Twee dingen hebben Berlioz zeer gehinderd, namelijk: de vijandigheid der Groote Opera, die zijne *Troyens* niet wilde opvoeren en de voorkeur gaf aan de *Roméo* van Bellini, welke opera totaal fiasco maakte, en in de tweede plaats de onverschilligheid van de *Société des concerts* te zijnen opzichte, die geen andere oorzaak had dan de antipathie van de conservatieve directeuren dezer vereeniging voor alles wat naar nieuw zweemde.

Saint-Saëns verklaart niet alleen groote bewondering voor Berlioz gehad te hebben, maar ook groote sympathie. Deze vloeide niet alleen voort uit de welwillendheid, die de groote meester hem had betoond, en waarop hij trotsch was, maar ook uit de goede hoedanigheden, die hij bij hem had opgemerkt en die volkomen contrasteerden met de reputatie, die Berlioz in de wereld had, waar hij voor hoogmoedig, haatdragend en boosaardig doorging.

Men zal zeker verwonderd zijn te vernemen - zegt Saint-Saëns - waar die reputatie vandaan kwam. In zekere kringen heeft men Berlioz met een onverzoenlijken haat vervolgd wegens een ongeteekend artikel tegen den componist Hérold, hetwelk men aan hem toeschreef.

En wat leest men nu aan het slot van een feuilleton in het *Journal des Débats* van 15 Maart 1869, den dag na den dood van Berlioz?

> .... Il faut pourtant que je vous dise, que c'est à tort, si certains critiques ont reproché à Berlioz d'avoir mal parlé d'Hérold et du *Pré aux Clercs*. Ce n'est pas Berlioz, c'est un autre, un jeune homme ignorant et qui ne doutait de rien en ce temps-là, qui, dans un feuilleton misérable a maltraité le chef-d'oeuvre d'Hérold. Il s'en repentira toute sa vie. Or, cet ignorant s'appellait (j'en ai honte!), il faut bien en convenir.... monsieur
> JULES JANIN.

Dus, Janin, die met Berlioz iedere week in hetzelfde blad schreef,

heeft den dood van den componist afgewacht om hem te bevrijden van de beschuldiging van een wandaad, die gedurende zijn geheele leven op hem drukte, en die hij, Janin, bedreven had! Wat zegt ge van zoo'n handeling? - vraagt Saint-Saëns. Is het niet lief, en verdiende Janin zijn reputatie van uitnemend mensch niet? Maar wat wil men? Janin was dik en Berlioz was mager; meer was er niet noodig om eerstgenoemde voor goed, laatstgenoemde voor slecht te laten doorgaan.

Ofschoon Saint-Saëns, zooals wij gezien hebben, een hooger dunk van Berlioz als componist heeft, gevoelt hij zich in muzikaal opzicht toch meer verwant aan Franz Liszt. Niet alleen komt dit daarvandaan, dat ook hij virtuoos is, maar Liszt is ook degene geweest, die hem in de compositie den weg gewezen heeft. Althans verklaart hij in zijn, in vele opzichten van een juist oordeel getuigend opstel over den beroemden virtuoos-componist, dat zijn *Danse macabre*, zijn *Rouet d'Omphale* en zijn andere soortgelijke orkestwerken onder den invloed van Liszt geschreven zijn.

In dat opstel zegt hij o.a., dat de invloed van Liszt op het pianospel onmetelijk is geweest. Daarmede vertelt hij ons nu wel geen nieuws, maar het doet toch altijd goed deze waarheid nu en dan van bij uitstek bevoegde zijde te hooren bevestigen; vooral omdat er geweest zijn, en misschien nu nog zijn, die beweren, dat de groote ontwikkeling van het klavierspel uit een geheel andere school is voortgekomen.

Saint-Saëns wijst er ook op, dat de bedoelde invloed van Liszt veel machtiger is dan die van Paganini op het vioolspel. Want laatstgenoemde is gebleven in het rijk van het ontoegankelijke, waarin hij alleen kon leven, doch Liszt, die van hetzelfde punt is uitgegaan, heeft zich verwaardigd naar de begaanbare wegen af te dalen, waar iedereen hem kan volgen, die zich de moeite wil geven, ernstig te arbeiden. Reproductie van zijn spel op de piano zou onmogelijk zijn, maar niets is gemakkelijker dan hem te volgen op den weg, dien hij gebaand heeft, en inderdaad volgt iedereen hem, bewust of onbewust.

De grootste vijand van den componist Liszt was de pianist Liszt. Dat punt roert ook Saint-Saëns aan. Liszt - zegt hij - was de onbetwistbare incarnatie van het moderne klavier, maar juist dat is het geweest, wat aan zijn muziek zooveel afbreuk heeft gedaan;

men beschouwde haar minachtend als ‘pianisten-muziek’. Terecht wijst Saint-Saëns er op, dat men deze beleedigende qualificatie ook op de werken van Robert Schumann zou kunnen toepassen, waarvan de piano de ziel is. Wanneer men dat niet gedaan heeft, dan komt het omdat Schumann nooit een schitterend executant op de piano geweest is; hij heeft derhalve nooit de neiging bij zich voelen opkomen om nu en dan van de hoogte der verheven kunst af te dalen en zich te begeven in muzikale illustraties van opera's van alle landen, hetgeen Liszt gedaan heeft, zonder er zich om te bekommeren, wat men er van zou zeggen. Terloops merkt Saint-Saëns hierbij op, hoeveel pedanterie en vooroordeel er ligt in de minachting, die dikwerf getoond wordt voor werken als de *Fantaisie sur Don Juan* of de *Caprice sur la Valse de Faust*, want daarin is meer talent en inspiratie dan in de quasi ernstige en pretentieuse nulliteiten, die men elken dag op het gebied der muzikale compositie ziet verschijnen.

In elk geval is echter de Liszt van Weimar, de componist van de *Dante*- en *Faust*-symphonieën en van de ‘Symphonische Dichtungen’ van veel grooter beteekenis. En toch, hoe weinig zijn al deze scheppingen doorgedrongen! Misschien - zegt Saint-Saëns - is het een fout van hem geweest (trouwens een verschoonbare fout), te veel te gelooven in zijn werk en dit te spoedig ingang te hebben willen doen vinden. Daarbij heeft ook de phalanx van jonge musici, die, door zijne persoonlijkheid aangetrokken, zich om hem heen schaarden, de zaak bedorven, doordat zij door hare heftige polemiek tegen de conservatieve richting er toe bijdroeg, dat een groot deel der muzikale wereld zich tegen den componist Liszt keerde.

Saint-Saëns stipt ook nog de verhouding van Liszt tot Wagner aan, en wijst er op, dat dit verbond niet ten voordeele van eerstgenoemde is geweest. Voor Liszt was het eenige gevolg daarvan, dat men zijne muziek, als te beschrijvend, te programma-achtig, in den ban deed en die van Wagner daarvoor in de plaats stelde, want - zeide men - de muziek mag beschrijvend zijn, *maar alleen in het theater*.

Dit geeft Saint-Saëns, als componist van beschrijvende muziek, aanleiding, een lans te breken voor dit genre ook in de concertzaal. Wat zijn de ouvertures en andere fragmenten der werken van Wagner, die men in de concertzaal uitvoert, alsdan anders dan

beschrijvende instrumentaalmuziek en programmamuziek? Wat is dan o.a. het voorspel van het derde bedrijf van *Tannhäuser*, waarin de componist wil verhalen, wat er tusschen het tweede en het derde bedrijf voorvalt, de geschiedenis namelijk van Tannhäuser' pelgrim-stocht naar Rome en de vervloeking door den Paus? - Saint-Saëns vindt die bewering, dat muziek alleen beschrijvend mag zijn in het theater, een ellendig sophisme en bovendien hoogst ondankbaar tegenover het vele goede, dat dit genre heeft opgeleverd, te beginnen met Liszt.

De werken van dezen meester in het algemeen beschouwende, komt Saint-Saëns tot de slotsom, dat men er een keuze uit moet doen; niet alles is van beteekenis. Maar hoeveel groote genieën zijn er niet, van wie men dit zeggen kan zonder dat hun naam er onder lijdt! *Attila* vermindert den roem van Corneille niet; het Concert voor piano, viool en violoncel van Beethoven doet geen afbreuk aan den naam van dezen grooten meester noch het balletvan *Rienzi* aan dien van Richard Wagner. Zijn er in de bagage van Liszt werken van weinig beteekenis, dan is er toch geen onder, dat niet in eenig opzicht den stempel van zijn persoonlijkheid draagt.

Heeft Saint-Saëns in het hier besproken boek 12 bladzijden aan Berlioz en 20 aan Liszt besteed, zoo heeft hij 68 bladzijden noodig om Charles Gounod te portretteeren.

Ik geloof niet dat men hieruit moet opmaken, dat hij Gounod zooveel meer waardeerde, en evenmin dat zijn nationaliteitsgevoel een beweegreden is geweest om zich zooveel langer met zijn landgenoot bezig te houden. Maar stellig koesterde hij een groote achting voor Gounod, zoowel als mensch als in diens qualiteit van componist. Het was zelfs niet geraden in zijn bijzijn kwaad te spreken van den componist van *Faust*. Toen in 1881 het blad *La Renaissance musicale* werd opgericht en de hoofdredacteur in het aangekondigde programma van zijn blad bij vergissing vergeten had Gounod te noemen onder de componisten der Fransche School, wier zaak hij wilde steunen, vatte Saint-Saëns terstond vuur en beschuldigde hem in een langen brief in de *Voltaire*, Gounod aan den roem van Wagner op te offeren. En toen later diezelfde redacteur zich veroorloofd had, met Gounod eenigszins den draak te steken, was Saint-Saëns zoo verbolgen, dat hij zich als medewerker aan genoemd blad liet schrappen.

Het baart dus geen verwondering, dat het in dit boek voorkomende portret van Gounod wel wat veel geflatteerd is en dat men zinnen aantreft als deze: ‘L'heure n'est peut-être pas venue d'apprécier comme il convient le grand artiste, dont la France s'honore, dont elle s'enorgueillera plus tard.’

Ik wensch mij niet te begeven in een reproductie van het voornaamste, wat Saint-Saëns van Gounod en zijne werken zegt, maar moet toch even stilstaan bij een zijner opmerkingen over de opera *Faust*, dit bekendste werk van dezen meester, hetwelk Saint-Saëns het culminatiepunt van Gounod's muzikalen arbeid noemt.

De opmerking, welke ik hier bedoel, is die over het verschijnen van Mephistopheles in de kerk. Men weet, dat die verschijning door de kritiek herhaaldelijk is veroordeeld, en dit wordt ook door Saint-Saëns aangehaald, die echter m.i. al een heel zonderlinge reden opgeeft om bedoeld optreden te vergoelijken.

In het gedicht van Goethe - zegt hij - is het niet Mephistopheles, maar een kwade geest (*böser Geist*) die het ongelukkige Gretchen kwelt (hetgeen hij zonderling vindt, want gewoonlijk is het geen kwade geest, die de wroeging opwekt). Maar - laat hij er op volgen - nu is deze scène in poëtisch en muzikaal opzicht zeer schoon, en had men nu, om haar te behouden een ander persoon moeten laten optreden, en nog een kleine rol moeten creëeren, waarvoor men moeilijk een eerste kracht zou hebben kunnen vinden?

Dit noem ik geen argument. Daargelaten de vraag, welke soort van geest hier te pas moet komen, gaat het toch niet aan te zeggen: we hebben nu eenmaal een goede kracht voor de rol van Mephistopheles noodig, laten wij die nu ook maar gebruiken om deze te spelen. Bovendien is het nog zeer voor wederlegging vatbaar, dat de bedoelde scène in muzikaal opzicht zoo gewichtig is, dat men er een eerste kracht voor noodig heeft.

Onder de verdere opstellen, die in het boek van Saint-Saëns voorkomen, is zeer lezenswaard zijne verdediging van de ‘Opéra-comique’.

In zijn jeugd hield hij veel van die oude instelling, en dit ondanks zijn groote vereering van Bach en Beethoven. Hij vond het heel natuurlijk, bij afwisseling den tempel der verheven kunst en de woning der naïeve en vroolijke kunst te bezoeken, en vele

anderen waren met hem van dezelfde opinie. In den tegenwoordigen tijd echter is dit anders; men schijnt alleen van strenge kunst te houden. Althans openlijk, want men wil ook wel eens lachen en gaat dan ter sluiks naar de operette of naar het ‘café-concert.’ Maar het zou toch veel beter zijn, wanneer men zich voor dat doel weder tot de Opéra-Comique wendde, doch alsdan tot de oude echt nationale instelling, waartoe het bestaande instituut echter eerst herboren moet worden.

Een heel leger is in onze dagen tegen de Opéra-Comique ten strijde getrokken. Naar het zeggen van die vijanden is het tot die instelling behoorende genre een valsch en verachtelijk genre, omdat de vermenging van zang en dialoog iets leelijks en belachelijks en met de kunst onvereenigbaar is.

Zij, die zoo spreken - zegt Saint-Saëns - roemen niettemin twee dramatisch-muzikale werken, die geheel denzelfden vorm hebben als het zooeven vermelde verafschuwde genre, namelijk: *Freischütz* en *Fidelio*; ook hierin vindt men afwisselend zang en dialoog, en al is het waar, dat vreemde handen in deze werken geknoeid hebben en ze van het begin tot het eind van muziek voorzien hebben, wie zegt ons, dat Weber en Beethoven die verandering zouden goedkeuren, wanneer zij hunne aldus hervormde werken eens konden zien?

Wanneer dit systeem van bij afwisseling gesproken en gezongen scènes, schijnbaar zoo weinig rationeel en zoo streng veroordeeld, reeds zoolang heeft bestaan en zooveel succes heeft gehad, moet het toch zeker zijn nut hebben gehad.

En dat heeft het ook; en wel om vele redenen. Het geeft rust aan de toehoorders, wier zenuwen het uren achtereen aanhooren van muziek niet kunnen uithouden, wier gehoor na verloop van eenigen tijd verzwakt en niet meer in staat is een toon te onderscheiden - en die toehoorders zijn talrijker dan men zou denken.

Voorts maakt dit systeem het mogelijk, het lyrische genre toe te passen op amusante en gecompliceerde tooneelstukken, waarvan de intrigue niet te ontwikkelen is zonder veel woorden, en die onbegrijpelijk zijn, wanneer de woorden niet zonder hindernis het oor van het publiek bereiken. De muziek treedt op, wanneer het gevoel de handeling beheerscht of de handeling van meer gewicht

wordt; in het laatste geval krijgen enkele tooneelen door de muziek hooger relief. Dit zijn groote voordeelen en zij geven meer dan een schadeloosstelling voor de onaangename gewaarwording, die men ondervindt op het oogenblik dat de muziek ophoudt om plaats te maken voor de gesproken dialoog, zonder nog te spreken van het aangename gevoel, dat men dikwijls heeft, wanneer de zang op het gesproken woord volgt.

Saint-Saëns heeft gelijk, wanneer hij zegt dat het niet aangaat, de ‘Comédie musicale’ te hervormen, zooals men het ‘Drama musical’ heeft willen hervormen. De Opera, dat is de Tragedie, namelijk: een handeling tot het meest onmisbare herleid, en sterk geprononceerde karakters. Daarmede kan men volstaan. Maar bij de ‘Comédie’ is het geheel anders, en wanneer men wil breken met de traditiën van eeuwen en haar in den bedoelden geest wil hervormen, zal het de vraag zijn, of zij haar luchthartigheid, haar gratie zal behouden.

In een ander opstel klaagt Saint-Saëns, dat er in de concertzaal zooveel theatermuziek gehoord wordt, en vraagt, of de keuze uit de zuivere concertmuziek zoo moeilijk is, dat men tot een ander gebied zijn toevlucht moet nemen.

Ieder werk moet men zien of hooren op de plaats, waarvoor het gemaakt is. Toch zijn ook hier uitzonderingen toegelaten. De werken, die niet meer tot het theater-répertoire behooren, en die van theaters uit den vreemde, bevatten bewonderenswaardige gedeelten, die men nooit zou hooren, indien zij niet nu en dan op de concert-programma's voorkwamen. Maar deze gerechtvaardigde uitzonderingen op den regel moeten niet tot regel zelf gemaakt worden; integendeel moet men bij de concerten de eerste bewaren voor die werken, welke bepaald voor de concertzaal geschreven zijn; anders bederft men den smaak van het publiek en geeft men aanleiding tot het verval der concertmuziek. In Frankrijk is die zucht, om theatermuziek in de concertzaal te brengen, zeer sterk onder de jongere componisten. Schrijven zij voor de concerten, dan zijn het, in plaats van zuivere symphonische werken, maar al te dikwijls stukken, die met het theater in verband staan: marschen, dansen en soortgelijke orkestwerken, die alle aan het tooneel doen denken. De fragmenten uit opera's zijn de voornaamste attractie der concerten geworden, alsof er in de eigenlijk gezegde concertmuziek

geen overvloed van toonscheppingen was, om de liefhebbers van die muziek te voldoen.

Neem Haydn bijv. Hij heeft 118 symphonieën geschreven, en daaronder zijn er vele, die niets meer zijn dan eenvoudige divertissementen, voor de dagelijksche concerten van Vorst Esterhazy geschreven. Maar stel dat een vierde daarvan verdient uitgevoerd te worden, dan is dit toch nog een respectabel getal; en in elk geval zijn de beroemde symphonieën, door Haydn in Londen geschreven voor de concerten van Salomon, zeker wel waard om thans nog op de programma's der concertvereenigingen te prijken. Haydn heeft in zijne werken een rijkdom van vinding en coloriet gelegd, die aan het wonderbaarlijke grenst en instrumentaal-effecten, waarvan men in onzen tijd dikwerf de vinding aan Mendelssohn en Schumann toeschrijft, bestaan reeds in Haydn's symphonische werken en oratoria. Bij het aanhooren van de werken van Haydn denkt men niet aan een Shakespeare, aan een Byron, dat behoeft wel niet bewezen te worden; zijn stijl is de weerspiegeling van een kalm gemoed. Maar is dat een reden om hem op zijde te zetten?

Ook Mozart verdient zeker niet, dat men in den tegenwoordigen tijd zoo weinig notitie van hem neemt. Zijne symphonieën in G-moll en Es-dur en zijn Jupiter-symphonie zijn door de groote symphonische werken van Beethoven niet verduisterd. En dan Beethoven zelf! Ja, zijne negen Symphoniëen worden niet verwaarloosd, maar hij heeft toch nog meer voor de concertzaal geschreven, o.a. zijn oratorium *Christus am Oelberg*.

Ook uit de werken van Mendelssohn en Schumann is nog veel te putten, wat zelden of nooit op de concertprogramma's verschijnt, en dan moet men ook Liszt niet vergeten, wiens *Symphonische Dichtungen* bij de concertuitvoeringen al zeer stiefmoederlijk bedeeld worden.

Saint-Saëns is hier geen *laudator temporis acti*; hij zegt slechts wat vele anderen denken, en dat is: dat er menigmaal op de concertprogramma's stukken voorkomen, die niet daar maar in den schouwburg thuis behooren; dat er onder de werken van vroegeren tijd een bij uitstek ruime keuze is te doen, waarvan men echter veelal verzuimt partij te trekken; en eindelijk dat de werken van onzen tijd, die men daarvoor in de plaats stelt, trots hun modern

cachet, de vergelijking met vele van die oude toonscheppingen niet kunnen doorstaan.

L'illusion Wagnérienne... zoo luidt een ander van de opstellen, die Saint-Saëns onder den titel ‘Variétés’ in het hier besproken boek bijeenverzameld heeft.

Hierboven is gezegd, dat hij zich, althans wat zijne tot de programmamuziek behoorende werken betreft, als een der volgelingen van Liszt beschouwde. Dit neemt niet weg, dat hij ten opzichte van zijn meesterlijke instrumentatie ook veel te danken had aan de studie van Berlioz maar eveneens aan die van... Wagner.

Er is een tijd geweest, dat men hem in Frankrijk tot de Wagnerianen rekende, en hij gaf daartoe zelf aanleiding, daar hij zich voordeed als een hartstochtelijke bewonderaar van den meester. In 1869 en 1870 toog hij naar München, om bij de opvoeringen van *Rheingold* en *Die Walküre* tegenwoordig te zijn. Door Wagner werd hij met blijken van sympathie ontvangen en hij vormde te München het middenpunt van een kring van jonge musici, van wie men beweerde dat zij een nieuwen operastijl wilden invoeren, en die van Wagnersche tendentiën verdacht werden.

En toch, nadat hij in brieven, in 1876 uit Bayreuth aan het blad *L'estafette* geschreven, met geestdrift den lof van Wagner verkondigd had, bestreed hij in een artikel in *Nouvelle Revue* van 1880 en in het voorbericht van zijn boek *Harmonie et Mélodie* ten sterkste, dat hij Wagneriaan zou zijn, en in April van het jaar 1887, op het oogenblik dat Lamoureux op het punt stond, *Lohengrin* te Parijs op te voeren, schreef hij in de *France* een volkomen vijandig artikel tegen Wagner.

Diezelfde geest spreekt ook eenigszins uit het opstel *L'illusion Wagnérienne*, waarvan ik daareven gewaagde. Saint-Saëns geeft daarin, zooals hij zegt, geen kritiek van de werken of theoriën van Wagner maar houdt meer een ‘causerie’ over den invloed der Wagnersche kunst. Eigenlijk gezegd is het een weinig in- en uitpraten.

Hij begint met opmerkingen over die aanhangers van Wagner, welke zich als commentatoren van 's meesters kunst hebben doen kennen.

Zoolang deze commentatoren zich er toe bepalen - zegt hij - de aandacht op de schoonheden der werken van Wagner's drama-

tische werken te vestigen, heeft men hun, ook trots hunne partijdigheid, niets te verwijten. Maar zoodra zij de kern der kwestie aanroeren, zoodra zij ons willen verklaren, waarin het muziekdrama van de opera verschilt, waarom het muziekdrama op symbool en legende moet berusten, wat het essentieele van een *Leitmotiv* is, enz. worden zij zoo verward, dat men er niets van begrijpt.

Er zijn zeker over Wagner en zijn kunst, juist door zoogenaamde aanhangers van den meester, dwaze dingen geschreven; maar dan heeft Saint-Saëns zeker alleen die schrijvers gelezen. Dat is jammer, want er zijn commentatoren te vinden, wier uiteenzettingen aan helderheid niets te wenschen overlaten; ook onder de landgenooten van Saint-Saëns.

Met Victor Hugo (in diens boek over Shakespeare) zegt hij: ‘Ces génies, qu'on ne dépasse pas, on peut les égaler. - Comment? En étant autre’. - Maar de uitleggers van Wagner gaan van een geheel ander beginsel uit. Voor hen is Wagner niet alleen een genie; het is een Messias. Vóór hem waren het Drama, de Muziek in haar kindsheid; de grootste musici, Sebastiaan Bach, Mozart, Beethoven waren slechts voorloopers. Nu is de meester gekomen, en er is niets meer te doen buiten den weg, dien hij gebaand heeft, want hij is de weg, de waarheid en het leven; hij heeft aan de wereld het evangelie der volmaakte kunst verkondigd,

Zoo kan er van kritiek geen sprake meer zijn, maar alleen van proselietenmakerij en apostelenleer. Doch wanneer (zooals Saint-Saëns gelooft) Wagner niet anders kan zijn dan een groot genie als Dante, als Shakespeare, dan is het beginsel van zijne aanhangers verkeerd en is het geen wonder, dat hunne redeneeringen tot de grootste ongerijmdheden leiden.

Aldus Saint-Saëns. - Ik begrijp niet, waarom hij zich zoo boos maakt, tenzij dan dat hij, zooals ik reeds zeide, alleen *die* uitleggers der Wagnersche kunst gelezen heeft, welke over dingen schreven, waarvan zij geen verstand hadden, of die - wat nog erger is - met opzet de zaak verkeerd voorstelden. Er is hier geen sprake van een Messias. Ik zie ook niet in, waarom de groote voorgangers van Wagner op het gebied der dramatische kunst verkleind zouden worden, wanneer men zegt, dat hij de man is, die in het drama aan de verschillende kunsten de plaats heeft aangewezen, die hun

toekomt en daardoor een geheel heeft verkregen, dat ver boven de oude Opera staat. De symphonie heeft hare *hoogste* ontwikkeling in Beethoven gevonden, maar wordt, door dat uit te spreken, de roem van Haydn en Mozart verkleind, die zooveel tot de ontwikkeling van dezen kunstvorm hebben bijgedragen?

Het schijnt echter, dat Saint-Saëns zich nog geen helder denkbeeld vormt van het Wagnersche drama. Men wil het voor nieuw doen doorgaan - zegt hij -, of liever als een hernieuwing van de idee der Grieken, dat in het drama van Wagner een vereeniging van drama, muziek, mimiek en decoratieve kunst plaats vindt. Maar dit idee is altijd de basis der Opera geweest, zoolang zij bestaat. Het is mogelijk, dat men het met die vereeniging niet goed wist aan te leggen, maar de *intentie* was er toch. En soms ging het toch nog zoo kwaad niet als sommigen wel willen zeggen. Wanneer Mlle Falcon in de *Hugenoten* speelde, wanneer Mme Malibran *Desdemona*, of Mme Fiardot *Fidès* voorstelde, was het publiek ten toppunt van emotie. De bloedige Bartholomeusnacht boezemde het publiek schrlk in; men beefde voor het leven van Desdemona, men leefde mede met Fidès, wanneeer zij in den Profeet, omgeven van al de kerkelijke pracht, den zoon ontdekt, dien zij dood waande... en men verlangde niets meer.

Voorzeker zal dit alles aangrijpend zijn geweest, en niet alleen in Frankrijk, maar overal, waar opera's gegeven worden, heeft het publiek gelegenheid, zulke oogenblikken van emotie te doorleven, hetzij dat zij opgewekt worden door het spel van hoogbegaafde tooneelspelers of tooneelspeelsters, hetzij de een of andere situatie van het stuk er aanleiding toe geeft. Maar dit maakt een opera nog niet tot een drama, waarin elke kunst, die er toe behoort, volkomen tot haar recht komt. Het kan zijn, dat in de oude Opera de *intentie* was om daartoe te geraken, maar wat baat die intentie alleen?

Ook wat Saint-Saëns verder nog zegt van Wagner's drama, zou men van een man als hij niet verwacht hebben. Hij verwijt dit drama, dat daarin het publiek te veel moet luisteren naar het orkest, daardoor vergeet te hooren, wat de acteurs op het tooneel zeggen, en de actie uit het oog verliest, en dat het tegen het gezond verstand strijdt, het drama in het orkest te plaatsen, terwijl toch zijn plaats is op het tooneel. Ruim een eeuw geleden is zoo iets

ook gezegd van de opera's van Gluck, wien men verweet, dat hij het beeld in zijn orkest bracht en het voetstuk op het tooneel. Er is geen nieuws onder de zon.

In de uitingen van Saint-Saëns over Wagner en zijn drama ligt als het ware de vrees opgesloten, dat deze meester der dramatische kunst in Frankrijk zoo grooten invloed zal verkrijgen, dat het nationale karakter der Fransche muziek gevaar loopt verloren te gaan. Ik heb vroeger gelegenheid gehad hier ter plaatse op te merken, dat er Fransche toonkunstenaars van onzen tijd zijn geweest - Ernest Reyer o.a. - die deze gedachte zelfs uitgesproken hebben, maar dat er geen gevaar van dien aard behoefde te bestaan, wanneer de Fransche musici zich op dramatisch gebied slechts in de eerste plaats houden aan het genre, waarin zij tot nu toe niet overtroffen zijn.

Opmerkingen als die van Saint-Saëns kunnen niet anders dan verkeerden indruk bij zijn landgenooten te weeg brengen, en het ware dus beter geweest, dat hij ze maar had achtergehouden. Gelukkig zijn de meeste andere mededeelingen in zijn boek van dien aard, dat het, ook wegens den stijl, als een zeer lezenswaardig boek kan worden aanbevolen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Maart.
Maartsche buien.

De gebeurtenissen van de maand stonden onder den invloed van het grillige, nukkige, verraderlijke Maartsche weer. Scherpe vlagen, ijzig genoeg om alle bloed in het lichaam te doen stollen, dan op eens een vriendelijk zonnetje en lauwe luchten, gevolgd door sneeuwstorm en hageljacht. Het was een en al ongedurigheid.

Februari bracht nog juist in zijn allerlaatste dagen de insluiting en de overgaaf van Cronjé; de allereerste dagen van Maart antwoordden op die gebeurtenis door het ontzet van Ladysmith, om weldra met de inbezitneming van Bloemfontein aan te komen. Het gezicht van den oorlog in Zuid-Afrika veranderde daarmee.

Tot nog toe kon men het oog altijd gevestigd houden op een drietal uitstekende punten, ten oosten, ten westen en ten zuiden der verbonden Republieken, waar de krijg zich aan vastklampte en waar hij stokte. Die steunpunten van onze verbeelding, het legerkamp van Cronjé, de omsingelingstroepen van Kimberley en de posities aan de Tugela-rivier werden plotseling weggeslagen, en de vechtwind blies die merkteekenen omver en den oorlog den Vrijstaat binnen.

Een geweldig geblaas. Het heeft de Engelschen eenige dagen lang half dol van opwinding gemaakt, nu die steenen van aanstoot waren verwijderd. Het genie van Roberts, het overleg van Kitchener en de bewegelijkheid met de volharding van de troepen schenen aan de overweldigende massa van Engelands kracht datgene te schenken wat alleen de brutaliteit van het stoffelijk overwicht kan verontschuldigen en vergoeden, namelijk: verstand en vlugheid, of in één woord: bezieling. En een heel mooie taak leek voor den

veldheer weggelegd die de overwinning op zijn gevleugelde schreden meevoerde, om door zijn vastberaden tact en eenvoudig door den ademtocht van zijn zelf beheerscht talent een vijandige streek te hertooveren tot een vrijwillig onderworpen land.

Het triomfeerende blauw vertoonde zich aan Engelands hemel daar de flinke bries de zware wolken had weggevaagd. Daarentegen verschrompelde de zaak der vrije republieken als een verdord blad, klaar om door den wind in een uithoek te worden gerold. Wat waren dat voor geruchten van oneenigheid tusschen de leiders der vrijheidsbeweging! Wat beteekende het onverwachte aanbod van vrede aan Engeland, onbeholpen in zijn vorm na de ondervonden teleurstelling, na de geleden nederlaag? Was er niet iets dubbelzinnigs in, alsof men tegelijkertijd een excuus zocht om verder te strijden en toch een poging waagde om een stilstand van den oorlog te verkrijgen? Daarop volgde dan een beroep op de bemiddeling der vreemde mogendheden, - noodeloos en onvruchtbaar van den beginne af.

Maar opnieuw draaide het weêr. Het rustig verrassende vooruitgaan van de Engelsche legermacht stokte, het schijntje van ontmoediging bij de Boeren, voorspel van verdeeldheid en onderwerping, week, en het ontdekte de onbuigzame taaiheid van het ras. Niet aan den kant van de Boeren, maar bij de Engelschen vertoonde zich moeheid. Opstanden kwamen voor in den rug van het overwinnende leger, stoute tochten werden ondernomen en gelukten ondanks de waakzaamheid van de indringende macht, en het aanzien van de dingen herstelt zich zoo ongeveer als het vroeger zich vertoonde. De linies van verdediging zijn wat meer bijeengetrokken, maar zij houden zich, en de krijg staat weer op de westgrens bij Mafeking en aan de oostelijke grenzen van Natal, en in het Zuiden tusschen Bloemfontein en Kroonstad.

Zij zullen er niet meer aan deel nemen, de twee mannen van wie men gehoopt had dat zij hun krachten zouden meten met de legerhoofden van den vijand. Cronjé gaat naar St. Helena, een krijgsgevangene; Joubert is van zijn post afgeroepen door een feller potentaat en door een duurzamer overwinnaar dan Lord Roberts.

Vreemd lot van de menschen in dezen oorlog. Een Cecil Rhodes die te Kimberley, in de knip zat raakt vrij en triomfeert; maar een Cronjé laat zich in 't open veld omsingelen en wordt in gevangenschap gevoerd; een Redvers Buller ontkomt aan zijn verdiende nederlaag, een generaal White blijft in 't leven te midden

van den angst en van de ontbering van het belegerde Ladysmith, maar een Joubert wordt door ziekte geveld.

De Boeren kunnen, in dezen verheffenden tijd van hun volks-bestaan, niet van geluk spreken. Zij zijn geen gelukkige menschen, maar zij zijn als mannen die den hun toevertrouwden post verdedigen, en die wijken wanneer zij moeten wijken, alleen om een nieuwen post in te nemen.

Zoo vormen zij den harden kern van Zuid-Afrika.

Engeland zal er zijn tanden op stomp bijten.

Want al is het nog zoo verzekerd van de eindelijke overwinning op de Boerenrepublieken, het bereidt zijn eigen vernedering voor, indien het zijn verovering tot het einde door wil zetten. De eenige overwinning die het waarlijk kan helpen is een zelfoverwinning, en een terugkeer tot de vroegere politieke beginsels.

In dit opzicht is de non-interventie der groote mogendheden nog niet zulk een betreurenswaardige zaak.

Een tusschenbeide komen wekt het verzet op, maakt hardnekkiger in 't ongelijk. En hoe zullen vreemde mogendheden het raadsel van de toekomst van Zuid-Afrika oplossen, en waarborg blijven voor de goede oplossing?

Neen, het samen uitvechten, totdat de partijen - misschien, wie weet? - elkander de hand reiken, is voor beide beter, hoe hard het den kleinere ook moge vallen, hoeveel ook van de levenskrachten van den kleineren staat moge worden gevergd.

Maar daarenboven, geen van de mogendheden die zin in interventie heeft.

Het is Maartsch seizoen in Europa, niemand voelt zich behagelijk.

Hoe grillig gaat het in Duitschland toe, waar Keizer en Rijksdag elkander beurtelings ontstemmen en noodig hebben; en hoe oppervlakkig is de rust van Frankrijk waar alleen voor 't oogenblik expositievrede (een moderne vorm van Godsvrede) heerscht.

Alleen Rusland dringt behoedzaam, zonder ophouden, zijn macht verder voort over de landen die het voorbeschikt heeft tot zijn domein. Het onderwerpt Noord-Perzië aan zijn invloed, het verlangt zijn aandeel van Klein-Azië, het gaat afrekening houden met Turkije....

Dat alles rustig overlegd, stap voor stap, zeker.

Het is de periode voorbij van avontuurlijke politiek, het voelt zich te groot, het laat zich niet storen door Maartsche buien en nukken.

B*.

Langs lijnen van geleidelijkheid.

I.

Het pension van de marchesa Belloni was gelegen in een van de gezondste, zoo niet dichterlijkste wijken van Rome: de helft van het huis was een gedeelte van een villino der oude Ludovisi-tuinen; de oude mooie tuinen, betreurd door een ieder, die ze gekend had, vóór de nieuwe kazernewijken verrezen waren, waar eerst het Romeinsche villa-park zich had uitgestrekt. Het pension stond in de Via Lombardia; het oude villino-gedeelte had voor de locataires van de marchesa zekere antieke bekoring gehouden, en het nieuw aangebouwde perceel bood aan: ruime kamers, moderne waterleiding en electrisch licht. Het pension had een zekere reputatie van goed en goedkoop en aangenaam gelegen te zijn; enkele minuten wandelens van den Pincio af, hoog gelegen, behoefde men er niet voor malaria te vreezen, en de prijs, dien men er voor een langer verblijf betaalde, en die acht lire nauw-lijks te boven ging was buitengewoon voor Rome, bekend als duurder dan iedere andere Italiaansche stad. Zoo was het pension dan ook meestal vol: de reizigers kwamen reeds in October - die het vroegst in den season kwamen, betaalden het minst; en behalve enkele haastige toeristen, bleven zij meest allen tot Paschen, om na de groote kerkfeesten naar Napels af te zakken.

Het pension was door Engelsche reiskennissen zeer aanbevolen aan Cornélie De Retz van Loo, die alleen in Italië reisde, en uit Florence geschreven had aan de marchesa Belloni. Het was de eerste keer, dat zij in Italië reisde; het

was de eerste keer, dat zij uitstapte aan het groote holle station bij de Thermen van Diocletianus, en op het plein, in de gouden zonnelucht van Rome, terwijl de groote fontein van de Acqua Marcia ruischte, en de koetsiers klapperden met de zweepen en met de tong - om haar aandacht te trekken - kreeg zij hare ‘lieve Italiaansche sensatie’, zooals zij dacht, en was blij in Rome te zijn.

Zij zag een oud moeilijk loopend mannetje op haar toe komen, met het instinct van een oud-gedienden portier, die zijn reizigers dadelijk herkent, en zij zag op zijn pet: Hôtel Belloni, en wenkte hem, en glimlachte. Hij begroette haar als een oude kennis, met familiariteit en eerbied tegelijk, als was hij blij haar te zien - vroeg of zij prettig gereisd had, of zij niet moê was, geleidde haar naar de victoria, schikte haar plaid, haar valies, vroeg het biljet van hare koffers, en zeide, dat zij maar gaan moest: in tien minuten volgde hij met de bagage. Zij kreeg een gevoel van gezelligheid, van verzorgd te worden door het oude hinkende mannetje, en knikte hem vriendelijk toe, terwijl de koetsier wegreed. Zij gevoelde zich licht en luchtig, met even den weemoed van iets onbekends, dat haar gebeuren ging: en zij zag links en rechts, als om nu te zien de straten van Rome: zij zag alleen maar huizen en huizen, kazernehuizen; toen een groot wit paleis: het nieuwe Palazzo Piombino - waar zij wist, dat de Juno Ludovisi was - en toen hield hij stil, en een knoopenjongetje kwam naar haar toe. Hij bracht haar in den salon: een donker vertrek; in het midden een tafel vol tijdschriften, gerangschikt in een regelmatigen, nog ongelezen cirkel; twee dames, klaarblijkelijk Engelsch, en van het esthetische genre - groezelige haren, lossige blouses, - zaten, in een hoek, in haar Baedekers te studeeren, vóor zij uit gingen. Cornélie boog even het hoofd, maar ontving geen groet terug; zij nam het niet kwalijk, al bekend met Albionsche reismanieren. Zij zette zich aan tafel en nam den Romeinschen ‘Herald’ op, het blad, dat om de veertien dagen verschijnt en waaruit men leert, alles wat er die weken te doen is in Rome, en nù vroeg een der dames haar, uit haar hoek, agressief:

- I beg your pardon, maar zal u, als-u-blieft, den Herald, niet naar uw kamer meênemen?

Cornélie richtte heel hoog en kwijnend haar hoofd in de richting op, waar de dames zaten, zag vaag over hare groezelige hoofden heen, zeide niets en blikte weêr terug in den Herald, en zij vond zich zeer bereisd en glimlachte inwendig, omdat zij wist hoe men deed tegen dit genre van Engelsche dames.

De marchesa trad binnen, en verwelkomde Cornélie in het Italiaansch, in het Fransch. Zij was een groote dikke matrone, vulgair dik; haar ampelen boezem omspande een zijden kuras of spencer, dat glom op de naden en barstte onder de armen: haar grijze frizuur gaf haar iets van een leeuw; de groote geel en blauw gebistreerde oogen sperden een blik open, onnatuurlijk van bella-donna; in hare ooren regenboogden ontzaglijke kristallen, en naamlooze êelgesteenten waren aan hare dikke vette vingertjes gerist. Zij sprak heel vlug, en Cornélie vond hare frazen even gezellig huiselijk als de verwelkomst van den krukkenden portier op het stationplein. Zij liet zich door de marchesa geleiden naar den lift, en steeg met haar in: de hydraulische lift, een getraliede kooi, opgaande langs de trappen, steeg plechtig en bleef eensklaps roerloos, tusschen tweede en derde verdieping.

- Derde verdieping! riep de marchesa naar omlaag.

- Non c'è aqua! riep het knoopenjongetje kalm terug, daarmeê willende beweren, dat - hetgeen heel natuurlijk scheen, - er geen water genoeg was om den lift in beweging te stellen.

De marchesa schreeuwde schel eenige bevelen; twee facchino's liepen aan, heeschen zich met het ijverig doende knoopenjongentje aan de kabel van den lift, en met schokjes steeg de kooi hooger en hooger en bereikte eindelijk, bijna, de derde étage.

- Nog iets hooger! beval de marchesa.

Maar hoe de facchino's hunne spieren spanden, de lift bleef roerloos.

- Wij kunnen er wel uit! zei de marchesa. Wacht even.

Met een grooten stap, die haar witte enorme kuit zien liet, stapte zij op de étage, glimlachte en reikte de hand aan Cornélie, die hare gymnastiek navolgde.

- Wij zijn er! zuchtte de marchesa met een glimlach van voldoening. Hier is uw kamer.

Zij opende een deur en liet een kamer zien. Hoewel het

buiten een dag van helle zon was, was de kamer als een kelder kil en vochtig.

- Marchesa, zei Cornélie dadelijk. Ik heb u geschreven om twee kamers op het Zuiden.

- O ja? vroeg de marchesa argeloos en naïf. Ik herinnerde het me heusch niet meer. Ja, dat is zoo een idee van de vreemdelingen: kamers op het Zuiden... Dit is heusch een mooie kamer.

- Het spijt mij, maar ik kan deze niet nemen, marchesa.

La Belloni bromde een beetje, ging door den corridor en opende een ander vertrek.

- En deze kamer, signora... Wat dunkt u hiervan...

- Is dit het Zuiden?

- Bijna.

- Ik moet het volle Zuiden hebben.

- Dit is op het Westen: u ziet uit uw raam hier de prachtigste zonsondergangen.

- Ik moet bepaald een kamer op het Zuiden hebben, marchesa.

- Ook heb ik allerliefste vertrekjes op het Oosten: u heeft daar de beelderigste zonsopgangen.

- Neen, marchesa...

- Heeft u geen gevoel voor natuurschoon?

- Een klein beetje, maar nog meer voor mijn gezondheid.

- Ik slaap wel op het Noorden.

- U is een Italiaansche en er gewend aan, marchesa.

- Het spijt mij wel, maar ik heb geen kamers op het Zuiden.

- Dan spijt het mij ook, marchesa, maar dan zal ik ergens anders zoeken.

Cornélie wendde zich af, als om weg te gaan. De keuze van een kamer is soms de keuze van een leven...

De marchesa vatte haar hand en glimlachte. Zij had niet meer haar koele toon, maar haar stem was als balsem.

- Davvero, het is zoo een idee van vreemdelingen: kamers op het Zuiden! Maar ik heb er nog twee hokjes. Hier...

En zij opende snel twee deuren: twee kleine gezellige zonnige pijpelaadjes; uit de open ramen een hoog en wijd luchtgezicht over de lagere straten en daken heen, en, blauwe dom, in de verte, Sint-Pieter.

- Het zijn mijn eenige kamers nog op het Zuiden, klaagde de marchesa.

- Deze wil ik gaarne hebben, marchesa...

- Zestien lire, glimlachte la Belloni.

- Tien, zooals u geschreven had.

- Ik zoû er twee personen in kunnen logeeren.

- Ik blijf - als het mij bevalt - den heelen winter.

- U is dapper! riep de marchesa eensklaps uit met haar liefste stem, stem van overwonnene. U krijgt de kamers, voor twaalf lire. Laten wij er niet verder over spreken. De kamers zijn van u. U is een Hollandsche? Wij hebben nog eene Hollandsche familie; een mama met twee dochters en een zoon. Wil u naast ze zitten, aan tafel?

- Neen, zet mij liever ergens anders; ik hoû niet van landgenooten op reis...

De marchesa liet Cornélie alleen. Zij zag uit het raam, gedachteloos, blij in Rome te zijn, met even den weemoed van het onbekende, dat gebeuren ging. Er werd geklopt, hare koffers werden binnengebracht. Zij zag, dat het elf uur was en begon uit te pakken. Haar eene kamer was een klein zitkamertje, als een vogelkooi in de lucht, ziende over Rome heen. Zij schikte zelve de meubels anders, drapeerde de verschoten chaise-longue met een lap uit de Abruzzen en bevestigde eenige portretten en fotografieën met punaises in den kalkwand, gebroken door ruwe fresco-arabesken. En zij lachte om den rand van purperen, pijldoorstoken harten, die het fresco-vak van den wand omgaf.

Zij werkte een uur en hare zitkamer was geschikt: een eigen home met een paar eigen lappen, een schut zoo, een tafeltje zus: kussens op de chaise-longue, boeken bij de hand. Toen zij klaar was en zitten ging en om zich heen zag, voelde zij zich plotseling zeer eenzaam. Zij dacht aan Den Haag, aan wat zij er achterliet. Maar zij wilde niet denken, nam haar Baedeker en bestudeerde het Vaticaan. Zij kon er niet hare gedachten bijhouden en nam Hare's ‘Walks in Rome’ ter hand. Een bel luidde. Zij was moê, voelde zich nerveus, zag in den spiegel, zag hare haren uit den krul, haar blouse-hemd vuil van steenkool en stof, ontsloot een tweeden koffer en verkleedde zich. Terwijl zij zich frizeerde, schreide zij, snikte zij. De tweede bel luidde en na zich gepoeierd te hebben ging zij naar beneden.

Zij dacht laat te zijn, maar er was niemand in de eetzaal

en zij moest wachten voor zij bediend werd. Zij beloofde zich voortaan niet zoo dadelijk te komen. Sommige locataires keken naar binnen door de geopende deur, zagen, dat er nog niemand aan tafel zat dan éene nieuwe dame, en verdwenen weêr.

Cornélie zag om zich rond en wachtte af.

De eetzaal was de antieke eetzaal van het oude villino-gedeelte met een plafond van Guercino. De kellners drentelden wat rond. Een oude grijze hofmeester zag met een verren blik over de tafel, of alles in orde was. Hij werd ongeduldig, omdat niemand kwam en beval, dat men Cornélie de macaroni diende. Het viel Cornélie op, dat hij ook met het been trok, evenals de portier. Maar de kellners waren heel jong, nauwlijks zestien, achttien jaar en zonder het gewone kellner-aplomb.

Een dikke heer, levendig, gewichtig, pokdalig, slecht geschoren, in een kale zwarte jas, zonder veel linnen te toonen kwam binnen, wreef zich in de handen, zette zich op zijn plaats, tegenover Cornélie.

Hij groette beleefd en at ook van de macaroni.

En het scheen een sein te zijn, dat men ging eten, want tal van locataires, meestal dames, kwamen nu binnen, zetten zich en namen van de macaroni, die de jonge kellners ronddienden onder toezicht van den grijzen hofmeester. Cornélie glimlachte om het amuzante dier reistypes en toen zij, onwillekeurig, naar den pokdaligen heer over zich zag, bespeurde zij, dat hij ook glimlachte.

Hij haastte zich zijn beetje tomatensaus nog met brood te eten, boog zich een weinig over de tafel en fluisterde bijna, in het Fransch:

- Het is amuzant, niet waar?

Cornélie trok de wenkbrauwen op.

- Hoe meent u?
- Een cosmopolitisch gezelschap....
- O ja...
- U is een Hollandsche?
- Hoe weet u?
- Ik zag uw naam in het vreemdelingenboek, en daarachter: la Haye....
- Het is waar...

- Er zijn hier nog meer Hollandsche dames, daar zitten zij... ze zijn charmant.

Cornélie vroeg een ordinairen wijn aan den hofmeester.

- Die wijn is niet goed, zei de dikke heer, levendig. Ik heb hier Genzano, - en hij wees op zijn fiasco. Ik betaal een klein kurkegeld en drink mijn eigen wijn.

De hofmeester zette haar half fleschje voor Cornélie: dat was gratis begrepen in haar pension.

- Ik zal u, als u wilt, het adres geven van mijn wijn: Via della Croce 61....

Cornélie bedankte. De meer dan gewone gemakkelijkheid, levendigheid van den pokdaligen heer vermaakten haar.

- U ziet naar den hofmeester, vroeg hij.

- U let goed op, glimlachte zij.

- Een type, onze hofmeester, Giuseppe. Hij was vroeger hofmeester in het paleis van een Oostenrijkschen aartshertog. Hij heeft... ik weet niet wat gedaan. Gestolen misschien. Of brutaal geweest. Of een lepel laten vallen. Hij is gedegringoleerd. Hij is nu maar in ons pension Belloni. Maar wat een waardigheid....

Hij boog zich voorover.

- De marchesa is zuinig. Al de bedienden hier zijn òf oud, of héél jong. Dat betaalt minder.

Hij boog tot twee Duitsche dames: moeder en dochter, die waren binnengekomen en naast hem plaats namen.

- Ik heb voor u de permissie, die ik u beloofd heb: om het palazzo Rospigliosi te zien; de Aurora van Guido Reni, sprak hij in het Duitsch.

- Is dan de prins terug?

- Neen, de prins is in Parijs. Het paleis is niet te zien, behalve voor u.

Hij boog galant.

De Duitsche dames riepen uit hoe lief hij was, hoe hij toch alles kon doen, op alles iets vinden. Hoeveel moeite hadden zij niet gedaan om den portier van Rospigliosi om te koopen. Het was haar niet gelukt.

Een mager Engelsch dametje had plaats genomen naast Cornélie.

- En voor u, miss Taylor, heb ik een kaart voor een vroegmis in de eigen kapel van Zijne Heiligheid....

Miss Taylor straalde van genot.

- Is u weêr aan het sight-seeing geweest? ging de pokdalige heer voort.

- Ja, museum Kircher, zeide miss Taylor; maar ik ben nu doodmoê... It was most exquisite.

- Ik schrijf u voor vanmiddag thuis te blijven, miss Taylor, en uit te rusten.

- Ik heb een afspraak om naar den Aventijn te gaan...

- U mag niet. U is moê. Iederen dag ziet u er slechter uit en wordt u magerder. Rome is te vermoeiend voor u. U moet rust nemen, anders krijgt u niet de kaart voor de vroegmis.

De Duitsche dames lachten. Miss Taylor beloofde, gestreeld, zalig. Zij zag naar den pokdaligen heer, of zij van hem het woord der wijsheid moest vernemen.

Het déjeuner was afgeloopen: de biefstuk, de pudding, de droge vijgjes. Cornélie stond op.

- Mag ik u even inschenken, uit mijn flesch? vroeg de dikke heer. Proeft u eens mijn wijn. Vindt u dien goed? Dan bestel ik, in de Via della Croce, een fiasco voor u....

Cornélie wilde niet weigeren. Zij dronk. De wijn was heerlijk, zuiver. Zij dacht, dat het goed zoû zijn in Rome een zuiveren wijn te drinken en terwijl zij zoo dacht, scheen de dikke heer haar snelle denken te lezen.

- Het is goed, zeide hij; als u in Rome, waar het leven vermoeiend is, een versterkenden wijn drinkt.

Cornélie beaamde het.

- Dit is Genzano, van twee- vijf-en-zeventig lire de fiasco. U doet daar lang meê, de wijn bederft niet. Ik bestel u dus een fiasco.

Hij boog in het rond tegenover de dames en vertrok.

De Duitsche dames bogen tegen Cornélie.

- Altijd zoo minzaam, die Mr. Rudyard....

- Wat zoû hij zijn, dacht Cornélie. Fransch, Duitsch, Engelsch, Amerikaansch?

II.

Zij had na het lunch een victoria genomen, en een toer gemaakt door Rome, als een eerste kennismaking met de stad,

waarnaar zij zoo verlangd had. Die eerste indruk was haar een groote teleurstelling geweest. Hare frissche verbeelding, hare lectuur, zelfs hare fotografieën, in Florence gekocht en met de liefde van een pas beginnend toerist bestudeerd, hadden haar al een illuzie gegeven van een stad uit een ideale oudheid, een ideale Renaissance, en zij had vergeten, dat, vooral in Rome, het leven meêdoogenloos is voortgegaan, en de tijden er niet in gebouwen en ruïnes opstaan als afzonderlijke perioden, maar iedere periode door dagen en jaren verbonden is aan de volgende, nauw aaneengeschakeld.

Zoo had zij den koepel van St. Pieter klein kunnen vinden; het Corso nauw; de zuil van Trajanus, een zuil als een andere; en het Forum had zij niet gezien terwijl zij er langs reed, en bij den Palatijn had zij aan geen enkelen keizer kunnen denken.

En zij was nu thuis en moê, en rustte uit en dacht na, weemoedig en toch genietende van hare vage gedachten, van de stilte rondom haar heen, in het groote huis, waar de meeste pensionnaires nog niet teruggekeerd waren. Zij dacht aan Den Haag, aan hare groote familie, vader, moeder, broêrs en zusters, die zij vaarwel gezegd had voor geruimen tijd, om te reizen. Haar vader, gepensioneerd kolonel van de huzaren, zonder groot fortuin, had haar niets kunnen meêgeven voor haar gril, zooals hij zeide, en zij had zich dien gril, van een nieuw leven te beginnen, niet kunnen inwilligen zonder een klein legaat, dat zij reeds jaren geleden van een peettante geërfd had. Zij was blij eenigszins onafhankelijk te zijn, hoewel zij voelde het egoïsme van die onafhankelijkheid....

Maar wat had zij voor haar kring kunnen doen, na het éclat van hare scheiding? Zij was zwak - egoïst -; zij wist het; maar zij had een slag gehad waaronder zij eerst gedacht had te zullen bezwijken. En toen zij toch leefde, had zij bij één geschraapt haar beetje energie, en zich gezegd, dat zij niet kon blijven bestaan in het zelfde kringetje van hare zusters en vriendinnetjes, en had zij haar leven gedwongen een andere kant uit te gaan. Zij had steeds den tact bezeten van een ouden japon een schijnbaar nieuw toilet te arrangeeren, een hoed van verleden jaar te herscheppen tot een nieuwerwetschen hoed, en zoo had zij ook nu gedaan

met haar verstrooid en ellendig leven, verwaaid en gebroken: zij had bij elkaâr gezocht, als met een zuinigheid, wat nog over was en nog goed, en van die overblijfselen had zij zich een nieuw bestaan gemaakt. Maar dit nieuwe leven kon niet ademen in de oude atmosfeer, was er doelloos, vreemd, en zij had het weten te dwingen een andere richting uit, trots allen weêrstand van familie en kennissen. Misschien had zij dit niet zóo vermocht, als zij niet zóo gebroken was geweest. Misschien had zij die energie niet zóo gevoeld als zij maar een beetje geleden had. Zij had hare kracht en zij had hare zwakte; zij was zeer geheel, en zij was toch zeer verscheiden en deze complexiteit was misschien geweest de redding voor hare jeugd.

Daarbij, zij wàs heel jong; drie en twintig; en op dien leeftijd is er een onbewuste levenskracht, trots alle schijnbare zwakte. En hare tegenstrijdigheden vormden haar evenwicht, zoodat zij niet overhelde naar den afgrond... Dat alles ging als wolkjes vaag door haar heen, niet met het concieze van woorden, maar met de nevels van moê gedroom. Zoo als zij daar lag, zag zij er niet uit of zij ooit die kracht van nieuwe richting aan haar leven geven, beoefend had. Een bleeke tengere vrouw, rank, met gebroken bewegingen, liggende op den langen stoel, in haar niet geheel meer frisschen peignoir, waarvan het rose verbleekt, de kant verkreukeld was. En toch was er die poëzie van haarzelve om haar heen, trots die moede oogen, de slappe lijnen van haar kleed, trots de pensionkamer, met het vlug in elkaâr gezette comfort, dat meer tact was dan werkelijkheid en in iederen koffer geborgen kon worden. Zij had in haar broze figuur, in haar bleeke, meer fijne dan mooie trekken, zij had om zich heen als een halo, de poëzie van zichzelve, als een atmosfeer, die zij onbewust om zich heen straalde, die uitging van haar oogen over de dingen, waarop zij staarde, uit hare vingers over de dingen, waarover zij streek. Voor wie haar niet sympathiek waren, was die atmosfeer het ongewone, het excentrieke, het niet-Haagsche-vrouwtjes-achtige, dat men haar dan verweet. Voor wie haar sympathiek waren, was dat iets van talent, iets van ziel, iets bizonders, dat bijna genie, maar ontzenuwd scheen, en groote bekoring gaf, en veel deed denken, en veel beloofde: misschien te veel om te houden. En deze vrouw was het kind van haren tijd

maar vooral van hare omgeving, en daarom zoo weinig af: strijdigheid tegen strijdigheid, in evenwicht van tegenstrijdigheden, dat haar ondergang kon zijn, of haar behoud, maar in elk geval haar noodlot.

Zij voelde zich eenzaam in Italië. Zij had weken gewoond in Florence, en zij had er een rijk leven pogen te leven van kunst en verleden. Dan vergat zij wel veel van zichzelve, maar voelde zich toch eenzaam. Zij was twee weken in Sienna geweest, maar Sienna had haar beklemd: de sombere straten, de doodsche paleizen, en zij had gesmacht naar Rome. Maar zij had Rome dien middag nog niet gevonden. En al voelde zij zich moê, zij voelde zich vooral eenzaam, doodeenzaam en nutteloos op een groote wereld, in een groote stad, een stad, waar men het groote en nuttelooze, en eeuwenwijde, misschien zóó voelt als nergens. Zij voelde zich als een kleine atoom van leed, als een mier, een insect, lam getrapt, half verpletterd, tusschen de immense koepelingen van Rome, die zij buiten ried.

En hare hand dwaalde ijdel over hare lectuur, die zij, zoo nauwgezet van geweten, bij zich op een tafeltje gestapeld had: eenige vertaalde klassieken: Ovidius, Tacitus, en dan Dante, Petrarca, Tasso. Het schemerde in hare kamer, het was geen licht om te lezen, zij was te weifelend om te bellen voor een lamp; een kilte dreef door het kamertje, nu de zon geheel onder was, en zij had vergeten te laten stoken dien eersten dag. Wijd was de eenzaamheid om haar heen, pijn deed haar heur leed, haar ziel verlangde maar een ziel, maar haar mond naar een zoen, haar armen naar hèm, éenmaal haar man, en zich omwentelend in hare kussens, vroeg zij, uit het diepst van zich zelve, wringend de handen:

- O God, zeg mij wat ik doen moet!

III.

Het diner was gonzend van stemmen; om de drie, vier lange tafels was het vol; de marchesa zat aan het hoofd der middentafel. Nu en dan wenkte zij ongeduldig Giuseppe, den ouden hofmeester, die een lepel had laten vallen aan een aarts-hertogelijk hof, en de piepjonge kellnertjes draafden buiten adem rond. Cornélie vond, over haar gezeten, den

welwillenden dikken heer, dien de Duitsche dames Mr. Rudyard noemden, en vóór haar couvert haar fiasco Genzano. Zij bedankte lachende, en sprak met Mr. Rudyard: het gewone praatje: dat zij getoerd had dien middag, de eerste kennismaking met Rome, het Forum, de Pincio. Zij sprak met de Duitsche dames en met de Engelsche, die altijd zoo moê was van het 'sight-seeing', en de Duitsche, eene 'Baronin', en de dochter, 'Baronesse', lachten met haar om de twee esthetischen, die Cornélie dien morgen al in den salon had aangetroffen. Deze twee zaten op eenigen afstand; lang en hoekig, groezelig van haar, in zonderling uitgeknipte evening-dress, die borst en armen vertoonde, comfortabel gedekt door een grauwen Jaeger-borstrok, waarover dan nog rustig-weg snoeren van groote blauwe kralen hingen. Haar beider blik weidde over de lange tafel, als beklaagden zij een ieder, die in Rome gekomen was om kunst te leeren kennen, omdat zij beiden alleen wisten wat kunst in Rome was. Zij lazen onder het eten, dat zij onsmakelijk, bijna met de vingers, deden in esthetische werken, de wenkbrauwen gefronst, en nu en dan verstoord opkijkende, omdat men aan tafel praatte. Zij vertoonden in hare waanwijsheid, hare onmogelijke manieren, en kleedij van minder dan geen smaak, en daarbij nog groote aanstellerigheid, types van reizende Engelsche dames, zooals men ze nergens anders ontmoet dan in Italië. De kritiek over haar was aan tafel eenstemmig. Ze kwamen iederen winter in het pension Belloni, en waschten aquarellen in het Forum of op de Via Appia. En zij waren zóó opmerkelijk van ongeziene oorspronkelijkheid, in hare hoekige groezeligheid, met den avondjapon, de Jaegers, de blauwe snoeren, de esthetische werken, en hare, vleesch uitrafelende vingers, dat aller oogen steeds naar haar toegingen, als onder een medusa-achtige suggestie. De jonge barones, een type uit de Fliegende Blätter, geestig, vlug, met haar rond Duitsche gezichtje en hoog geteekende wenkbrauwen, lachte met Cornélie, en toonde haar in een schetsboek een vluggen krabbel, die zij van de twee esthetische dames gemaakt had, toen Giuseppe eene jonge dame leidde aan het einde van de tafel, waar Cornélie en Rudyard over elkander zaten. Zij was klaarblijkelijk pas aangekomen, groette met een 'evening' in het rond, en ging ruischende zitten. Van de esthetische dames

af, gingen aller oogen naar deze nieuweling. Men zag dadelijk, dat zij een Amerikaansche was, bijna te mooi, te jong, om zoo maar alleen te reizen, met een glimlachend aplomb, of zij thuis was, heel blank, heel mooie donkere oogen, tanden als een reclame voor een dentiste, haar volle buste gegoten in mauve laken met zilveren passement geheel gearabeskeerd, op haar zwaar uitgegolfde haren een grooten mauve hoed met een cascade van zwarte struisveêren, vastgehouden door een te groote gesp van strass. Bij iedere beweging ruischte de zijde van haar onderrok, wuifden de pluimen, schitterde het strass. En niettegenstaande deze opzichtigheid was zij als een kind, misschien even twintig jaar, met een naïven blik: zij richtte dadelijk het woord tot Cornélie, tot Rudyard; zeide, dat zij moê was, van Napels kwam, gisteren avond gedanst had bij prins Cibo, dat zij heette Miss Urania Hope, dat haar vader woonde te Chicago, dat zij twee broêrs had, die, trots het fortuin van papa werkten op een hoeve in de Far West, maar dat zij, als een bedorven kindje was grootgebracht door haar vader, die echter wilde, dat zij op haar eigen kon staan, en haar daarom alleen liet reizen, in de Oude Wereld, in ‘dear old Italy.’ Zij vond het heerlijk te hooren, dat Cornélie ook alleen reisde, en Rudyard plaagde de dames met haar nieuwe begrippen, maar de baronin en de baronesse juichten ze toe. Miss Hope vatte dadelijk eene genegenheid op voor hare Hollandsche mede-reizigster en wilde afspraken maken, maar Cornélie, huiverig, weerde zacht af, zeide, dat zij het druk had, studeeren in de musea wilde. Zóó ernstig dus, vroeg Miss Hope met eerbied, en de onderrok ruischte, de pluimen wuifden, het strass schitterde. Zij maakte op Cornélie den indruk van eene bonte kapel, die dartel en onbezonnen zich wel eens te pletter kon vliegen tegen de serre-glazen van het nauwe leven. Zij voelde wel geen sympathie voor dat mooie vreemde wezentje, dat er uitzag als een cocotte en een kind tegelijk, maar zij voelde medelijden, waarom, wist zij niet. Na den eten stelde Rudyard aan de beide Duitsche dames voor, een kleine wandeling te maken. De jonge baronesse kwam naar Cornélie, vroeg of zij meèging, om Rome te zien in den maneschijn, vlak bij, bij de villa Medici. Zij was dankbaar voor dat vriendelijke woord, en ging even een hoed opzetten, toen Miss Hope haar achterna liep.

- Blijf bij mij zitten in den salon...

- Ik ga wandelen met de baronin, antwoordde Cornélie.

- Die Duitsche dame?

- Ja.

- Is zij van adel?

- Ik vermoed van wel.

- Is er veel adel in dit pension? vroeg Miss Hope gretig.

Cornélie lachte.

- Ik weet het niet. Ik ben hier pas sedert van morgen.

- Ik geloof wel, dat er veel adel is. Ik heb gehoord, dat hier veel adel was. Is u van adel?

- Geweest! lachte Cornélie. Maar ik heb mijn titel af moeten schaffen.

- Hoe jammer! riep Miss Hope uit. Adel is zoo lief. Weet u wat ik heb? Een album met wapens, van allerlei geslachten, en een ander album met staaltjes zij en brokaat van iederen baljapon van de koningin van Italië.... Wil u het eens zien?

- Dolgaarne! lachte Cornélie. Maar nu moet ik mijn hoed opzetten.

Zij ging, zij kwam terug, een hoed op, een pélérine om: de Duitsche dames en Rudyard wachtten reeds in de vestibule en vroegen waarom zij lachte. Zij vertelde van den stalenalbum der baljaponnen van de koningin, en het was een groote vroolijkheid.

- Wie is hij? vroeg zij aan de baronin, terwijl zij met deze voorging, de Via Sistina door; de baronesse volgde met Rudyard.

Zij vond de baronin een charmante vrouw, maar haar trof in deze Duitsche vrouw, uit militaire adelkringen, een koud cynischen blik op het leven, niet bepaald eigen aan hare Berlijnsche omgeving.

- Ik weet het niet, antwoordde de baronin onverschillig. Wij reizen veel. Wij hebben op het oogenblik geen huis in Berlijn. Wij willen pleizier van onze reis hebben. Mr. Rudyard is heel aardig. Hij helpt ons met allerlei: kaarten voor een mis van de Paus, introducties hier, invitaties daar. Hij schijnt veel invloed te hebben. Wat kan het mij schelen, wie en wat hij is. Else denkt ook zoo. Ik neem van hem aan, wat hij ons geeft, en verder dring ik niet in hem door....

Zij liepen voort.

De baronin nam Cornélie's arm.

- Mijne beste kind, vind ons niet al te cynisch. Ik ken je bijna nog niet, maar ik voel sympathie voor je. Zoo vreemd, niet waar, zoo op reis, in eens aan een table-d'hôte, bij een magere kip. Vind ons niet slecht, niet cynisch. Ach, misschien zijn wij het. Men wordt zoo door ons cosmopolitisch, plichtvrij, bandenloos leven; onedel, cynisch en egoïst. Heel egoïst. Rudyard bewijst ons veel diensten. Waarom zoû ik ze niet aannemen. Het kan mij niet schelen wat en wie hij is. Ik bind mij niet aan hem.

Cornélie zag onwillekeurig om. In de bijna donkere straat zag zij Rudyard en de jonge baronesse, bijna fluisterend en geheimzinnig.

- En denkt uw dochter ook zoo?

- O ja. Wij binden ons niet aan hem. Wij voelen niet eens sympathie voor hem, met zijn pokdalig gezicht en zijn zwarte nagels. Wij nemen alleen zijn introducties aan. Doe ook zoo. Of.... doe het niet. Het is misschien edeler als je het niet doet. Ik, ik ben erg egoïst geworden, door ons reizen. Wat kan het mij schelen....

De donkere straat scheen tot vertrouwen uit te lokken, en Cornélie begreep iets van die cynische onverschilligheid, bizonder in eene vrouw, opgevoed in enge begrippen van plichtmatigheid en moraal. Edel was het niet; maar was het niet moêheid om het plagen van het leven? Hoe dan ook, vaag weg begreep zij het: die onverschillige toon, dat noncha-lante schouderophalen....

En zij sloegen langs het Hôtel Hassler om, en naderden de villa Medici. De volle maan vloot haar vloed uit van wit licht, en Rome lag in den blauwen blankigen nachtgloed. Uit den vollen beker der fontein, onder de zwarte steeneiken, wier loover de schilderij van Rome omvatte in een ebben lijst, plaste, klaatrend, het overvloedige water af....

- Rome moet wel mooi zijn, zei Cornélie zacht.

Rudyard en de baronesse waren ook nader gekomen, en hij hoorde Cornélie's woorden.

- Rome *is* mooi, zeide hij ernstig. En Rome is meer. Rome is een groote troost voor velen.

In den blauwigen maannacht troffen zijne woorden haar. De stad scheen mystiek aan te golven aan hare voeten. Zij

zag hem aan: hij stond voor haar, in zijn zwarte jas, zonder veel linnen: altijd een dikke beleefde heer. Zijn stem was heel doordringend, met een rijken klank van overtuiging. Zij zag hem lang aan, niet van zichzelve zeker en vaag gevoelende een naderende suggestie, maar stil antipathiek.

Toen zeide hij nog na, als wilde hij haar niet te veel laten nadenken over het woord, dat hij gesproken had.

- Een groote troost, voor velen.... omdat schoonheid troost....

En zij vond zijn laatste woord een esthetische banaliteit, maar hij had het ook bedoeld, dat zij het zoo vinden zoû.

IV.

De eerste dagen in Rome vermoeiden Cornélie zeer. Zij deed te veel, als een ieder, die pas in Rome is; zij wilde de geheele stad in eens omhelzen, en de afstanden, schoon met rijtuig afgelegd, de eindelooze galerijen der musea braken haar van vermoeidheid. Daarbij ondervond zij telkens teleurstellingen, in schilderijen, in beelden, in gebouwen. Eerst dorst zij zich die teleurstellingen niet bekennen, maar op een middag, doodmoê, na een smartelijke teleurstelling in de Sixtynsche kapel, bekende zij het zich. Alles wat zij zag en reeds kende van studie, was haar eene teleurstelling. Toen nam zij een besluit vooreerst niets meer te gaan zien. En na hare vermoeiende dagen van 's morgens-uit, 's middags-uit, was het een wellust zich aan den onbewusten stroom der dagen over te geven, Zij bleef 's morgens thuis, in een peignoir, in haar gezellig hoog vogelkooitje van een zitkamer, schreef brieven, droomde wat, de armen om het hoofd gebogen, las in Ovidius, in Petrarca, hoorde naar een paar straat-muzikanten, die met trillende tenorstemmen, bij het snerpend gejammer van hun guitaren, de stille straat vervulden met een snikkenden hartstocht van muziek. Aan het lunch vond zij, dat zij het getroffen had met haar pension, met haar hoekje aan tafel: de baronin Von Rothkirch, met hare onverschillige aristocratische neêrbuigendheid tegen Rudyard, vond zij interessant, omdat zij zag hoe reizen iemand rukken kan uit het cirkeltje van côterie-begrip. De jonge baronesse, die zich niets van het leven aantrok en maar schilderde en

maar schetste, interesseerde haar in haar gefluister met Rudyard, dat zij niet begreep. Miss Hope was zoo naïef, zoo kinderlijk dol, dat Cornélie niet inzag hoe de oude Hope, de rijke tricot-fabrikant daar ginds in Chicago, dit kind maar alleen liet reizen met haar al te ruim maandgeld en haar totaal gemis aan wereld- en menschenkennis; en Rudyard zelve, hoewel zij soms afschuw van hem had, boeide haar ondanks dien afschuw. Hoewel zij dus in geen van die tafelgenooten gevonden had diepere vriendschap, waren het menschen om haar heen, met wie zij spreken kon, en de tafelconversatie was een afleiding in haar eenzaamheid van den geheelen dag.

Want 's middags ging zij deze dagen van moêheid en teleurstelling alleen een kleine wandeling maken in het Corso, of op den Pincio, keerde dan thuis, zette zelve haar thee in haar zilveren trekpotje, en droomde bij het houtvuur, in den donker, tot zij zich kleeden moest voor het diner.

En de goed verlichte eetzaal met het plafond van Guercino was vroolijk. Het pension was vol: de marchesa sliep in de badkamer en had hare eigen kamer afgestaan. Een gegons van stemmen ruischte aan tafel, de kellners draafden, lepels en vorken klakkerden. De melancholieke stemming van zoovele table-d'hôtes was hier niet. Men kende elkaâr, men sprak met elkaâr, en de drukte van Rome's leven, de zuurstof van Rome's lucht, scheen een levendigheid te geven aan gebaar en gesprekken. In die levendigheid vielen de twee groezelige esthetische dames op door hare onveranderlijke houding: altijd de evening-dress, de Jaegers, de kralen, de lectuur in het dikke boek; de booze blik, omdat er gesproken werd.

En na het eten zat men in den salon, in den hall, maakte kennis hier; daar, en sprak men over Rome, Rome, Rome... Een groote agitatie was steeds om de muziek in de verschillende kerken: men raadpleegde den Herald, men vroeg Rudyard, die alles wist, omringde hem en hij glimlachte, dik en beleefd, en deelde kaartjes uit, en zeide de dagen, de uren, waarop er een gewichtige dienst plaats greep in die en die kerk. Aan Engelsche dames, niet op de hoogte, gaf hij nu en dan, terloops, inlichtingen omtrent de ingewikkelde formaliteiten en hierarchieën van den Katholieken eeredienst: hij vertelde welke nationaliteiten de verschillende kleuren der seminaristen aanwezen, die men 's midddags bij troepen

op den Pincio ontmoette, starende naar St. Pieter, in extase om St. Pieter, machtig symbool van hunne machtige godsdienst; hij vertelde wat het onderscheid was tusschen een kerk en een baziliek; hij vertelde intimiteiten uit het leven van Leo XIII. De wijze, waarop hij over dit alles sprak, had iets boeiends insinueerends: de Engelsche dames, gretig op informatie, hingen aan zijne lippen, vonden hem allerliefst, vroegen hem duizend details.

Deze dagen waren dus rust voor Cornélie. Zij bekwam van hare vermoeidheid, zij werd onverschillig om Rome. Maar zij dacht niet aan eerder weggaan. Of zij hier was of ergens anders, het was het zelfde: zij moest ergens zijn. Daarbij het pension was goed, hare tafelgenooten gezellig, vroolijk. Zij las niet meer ‘Hare's Walks through Rome’, en niet meer de Metamorfozen van Ovidius, maar zij las Ariadne over van Ouida. Zij vond het boek niet zoo mooi meer, als zij het drie jaar geleden gevonden had in Den Haag, en las nu niets meer. Maar zij amuzeerde zich met de dames Von Rothkirch een geheelen avond over de cachet-verzameling en het stalenalbum van Miss Hope. Hoe die Amerikanen toch tuk waren op adel en vorstelijkheid. De baronin, goedig, drukte in het album haar wapen af. En de stalen werden zeer bewonderd, goudbrokaat, zilverzware zij, tulle met loovers. Miss Hope vertelde hoe zij er aan kwam: een van de kameniers van de koningin kende zij, doordat deze vroeger gediend had bij eene Amerikaansche en tegen een hooge prijs wist die kamenier haar nu de stalen te bezorgen: een kostbaar lapje, opgeraapt als de koningin paste, soms zelfs afgeknipt van een breeden naad. Het kind was trotscher op hare verzameling staaltjes dan een Italiaansche prins op zijn schilderijen, zeide de baronin Von Rothkirch. Maar niettegenstaande die belachelijkheid, die ijdelheid, werd het mooie Amerikaansche meisje Cornélie sympathiek om het spontane en eerlijke van haar natuur. Zij zag er 's avonds allerliefst uit, in een zwarten gedecolleteerden japon of in een blouse van roze chiffon. Trouwens, het was iederen avond iets anders. Het was een kaleidoscoop van toiletten, van blouses, van juweelen. Door de ruïnes van het Forum wandelde zij in een tailorpak van bijna wit laken, met oranje zij gevoerd, en hare witte kanten onderrok tipte luchtig over de grondvesten van de Basilica

Julia of den tempel van Vesta. Hare druk opgemaakte hoeden gaven kleurvlekjes van de Avenue de l'Opera of Regentstreet midden in de tragische ernst van het Colosseum of in de paleisruïnes van den Palatijn. De jonge baronesse plaagde haar met hare oranje zijden voering, zoo in toon met het Forum; met hare hoeden, zoo in toon met de ernst van een Christen-martelplaats, maar zij werd nooit boos. 't Is tòch een lieve hoed! antwoordde zij met haar Yankee-accent, dat hare mooie tanden telkens goed liet zien, maar haar mondje opensperde, of zij hazelnooten kraakte. En het kind genoot, genoot van de ‘baronin’ en de ‘baronesse’, genoot van te zijn in een pension, gehouden door een vervallen Italiaansche markiezin. En zoodra zij den grijzen leeuwenkop van de marchesa Belloni in het oog kreeg, verliet zij de anderen, vloog zij op haar toe - mevrouw Von Rothkirch zeide, omdat een markiezin meer is dan eene barones - trok la Belloni meê in een hoekje, en behield haar daar als monopolie, zoo mogelijk den geheelen avond. Rudyard voegde zich dan bij haarbeiden, de marchesa en Miss Hope, en Cornólie, dit ziende, vroeg zich weêr af, wat Rudyard was, wie hij was, en wat hij wilde. Maar het interesseerde de baronin niet, die pas een kaartje gekregen had voor een mis in de Pauselijke kapel, en de jonge baronesse zeide alleen, dat hij aardig vertellen kon, legenden van Heiligen, om haar enkele schilderijen te verklaren in Doria en Corsini.

V.

Een van die avonden maakte Cornélie kennis met de Hollandsche familie, naast wie de marchesa haar eerst had willen aan tafel plaatsen; mevrouw Van der Staal en hare twee dochters. Zij bleven ook den geheelen winter in Rome, zij hadden er kennissen, en gingen er uit. Het gesprek vlotte, en mevrouw vroeg Cornélie te komen praten in haar zitkamer. Den volgenden dag ging zij met hare nieuwe kennissen naar het Vaticaan, en hoorde zij, dat mevrouw haar zoon uit Florence wachtte, die in Rome zoû komen voor archeologische studiën.

Cornélie was blij een Hollandsch element in het hôtel aan te treffen, dat haar niet antipathiek was. Zij vond het prettig

Hollandsch te kunnen praten en zij bekende het ronduit. In een paar dagen was zij intiem met mevrouw Van der Staal en de twee meisjes, en den eersten avond, dat de jonge Van der Staal was aangekomen, gaf zij meer van zich, dan zij ooit gedacht had te kunnen doen aan vreemden, die zij nauwlijks enkele dagen kende.

Zij zaten in de zitkamer van de Van der Staals, Cornélie in een gemakkelijken stoel, bij het hooge, vlammende houtvuur, want de avond was kil.

Zij had gesproken over Den Haag, over hare scheiding, en nu sprak zij over Italië, over zichzelve.

- Ik zie niets meer, bekende zij. Ik ben duizelig van Rome. Ik zie geen kleur meer, geen vorm. Ik herken geen menschen meer. Ze dwarrelen zoo om mij heen. Soms heb ik behoefte uren alleen te zitten in mijn vogelkooi, boven, om te bekomen. Van morgen in het Vaticaan, ik weet niet meer, ik heb niets onthouden. Het is alles grauw en grijs om me heen. Dan de menschen van het pension. Iederen dag die zelfde gezichten. Ik zie ze, en ik zie ze toch niet. Ik zie.... mevrouw Von Rothkirch en haar dochter, dan de schoone Urania, Rudyard en het Engelsche dametje, miss Taylor, dat altijd zoo moê is van sight-seeing, en alles ‘most exquisite’ vindt. Maar mijn geheugen is zoo slecht, dat ik in mijn eenzaamheid moet bedenken: mevrouw Von Rothkirch is lang, statig met den glimlach van de Duitsche keizerin, op wie ze een beetje lijkt, druk pratende en toch onverschillig, of hare woorden zoo maar onverschillig van haar lippen vallen....

- U merkt goed op... zei Van der Staal.

- O, zeg dat niet! sprak Cornélie bijna geërgerd. Ik zie niets, ik onthoû niet. Ik krijg geen indrukken. Alles is grijs om me heen. Ik weet niet waarom ik eigenlijk reis... Als ik alleen ben, denk ik aan de menschen, die ik ontmoet .. Mevrouw Von Rothkirch weet ik nu, en Else weet ik. Zoo een rond, geestig gezicht met hooge wenkbrauwen, en altijd een geestigheid of een ‘pointe’: soms vind ik dat vermoeiend, ik moet er zooveel om lachen. Ze zijn toch wel lief. Dan de schoone Urania. Die vertelt mij alles: ze is zoo mededeelzaam, als ikzelf op dit oogenblik. En Rudyard, dien zie ik ook voor me.

- Rudyard! glimlachten mevrouw, de meisjes.

- Wat is hij? vroeg Cornélie, nieuwsgierig. Hij is altijd zoo beleefd, hij heeft mij wijn gerecommandeerd; hij weet altijd allerlei kaarten te krijgen.

- Weet je niet wat Rudyard is? vroeg mevrouw Van der Staal.

- Neen, en mevrouw Von Rothkirch weet het ook niet.

- Pas dan maar op, lachten de meisjes.

- Ben je Katholiek? vroeg mevrouw.

- Neen...

- En de schoone Urania ook niet? En de Von Rothkirchen ook niet?

- Neen...

- Nu, daarom heeft la Belloni Rudyard aan je tafel geplaatst. Rudyard is een Jezuïet. In ieder pension van Rome is een Jezuïet, die er gratis woont, als de eigenaar goeien vriend met de kerk is, en die met veel minzaamheid zielen poogt te winnen...

Cornélie wilde niet gelooven.

- Geloof me vast, ging mevrouw voort; dat in een pension zooals dit, een pension van beteekenis, van naam, heel veel intrigue omgaat...

- La Belloni...? vroeg Cornélie.

- Onze marchesa is een volbloed intrigante. Verleden winter zijn hier drie Engelsche zusjes bekeerd.

- Door Rudyard?

- Neen, door een anderen priester. Rudyard is hier van dezen winter voor het eerst...

- Rudyard is van morgen met mij op straat een heel eind opgeloopen, zei de jonge Van der Staal. Ik heb hem laten praten, ik heb hem uitgehoord.

Cornélie viel achterover in haar stoel.

- Ik ben moê van de menschen, zeide zij met de vreemde oprechtheid, die in haar was. Ik zoû wel eens een maand willen slapen, zonder iemand te zien.

En na een korte pooze, stond zij op, nam afscheid, en ging naar bed, terwijl het zwom voor hare oogen...

VI.

Zij bleef toen een paar dagen thuis, en at op hare kamer. Op een morgen, ging zij echter wat wandelen in de villa Borghese, toen zij den jongen Van der Staal tegen kwam, op zijn wiel.

- U fietst niet? vroeg hij, afspringende.
- Neen....
- Waarom niet?
- Het is een beweging, die niet met mijn type overeenkomt, antwoordde Cornélie boos, dat zij iemand ontmoette, die de eenzaamheid van haar wandelen stoorde.
- Mag ik wat met u meêloopen?
- Zeker.

Hij gaf zijn wiel in bewaring bij den portier aan de poort, en liep, natuurlijk, met haar meê, zonder veel te praten.

- Het is hier zoo mooi, zeide hij.

Zijn woord klonk eenvoudig gemeend. Zij zag hem aan, voor het eerst, met opmerkzaamheid.

- U is archeoloog? vroeg zij.
- Neen, weerde hij af.
- Wat dan?
- Niets. Mama zegt dat zoo, om me te excuzeeren. Ik ben niets en een heel nutteloos lid van de maatschappij. En daarbij niet eens rijk.
- U studeert toch?
- Neen. Ik lees wat hier en daar. De zusjes noemen dat studeeren.
- Houdt u van uitgaan, zooals de zusjes hier doen?
- Neen, ik vind het afschuwelijk. Ik ga nooit meê.
- Houdt u niet van menschen ontmoeten en bestudeeren?
- Neen. Ik hoû van schilderijen, van beelden en van boomen.
- Dichter?
- Neen. Niets. Heusch niets.

Zij zag hem aan, meer en meer opmerkzaam. Hij liep dood-eenvoudig met haar meê, een lange magere jongen van misschien zes-en-twintig-jaar, in zijn figuur, in zijn gelaat meer jongen gebleven dan man geworden, maar met een zekerheid en rust, die hem weêr ouder maakten dan zijn

leeftijd. Hij was bleek, hij had donkere koele, bijna verwijtende oogen, en zijn lang en mager figuur had in zijn niet verzorgd fietspak, iets onverschilligs, of zijn armen en zijn beenen hem niet schelen konden.

Hij sprak niet meer, maar liep, natuurlijk, gezellig meê, zonder het noodig te vinden te praten. Cornélie echter werd zenuwachtig en zocht naar woorden.

- Het is hier zoo mooi, stamelde zij.

- O, het is hier heel mooi, antwoordde hij kalm, zonder te zien, dat zij nerveus was. Zoo groen, zoo wijd, zoo rustig: die lange lanen, die perspectieven van lanen, zoo een antieke boog daarginds, en daar, kijk, zoo blauw, zoo ver, St. Pieter, altijd St. Pieter. Jammer van al die rare dingen verder op; die restauratie, die melkkiosk... Ze bederven alles tegenwoordig... Laat ons hier gaan zitten: het is zoo mooi hier...

Zij gingen zitten op een bank.

- Het is zoo zalig als iets mooi is, ging hij voort. Menschen zijn nooit mooi. Dingen zijn mooi: beelden, schilderijen. En dan boomen, wolken!

- Schildert u?

- Soms, bekende hij onwillig. Een beetje. Maar eigenlijk is alles al geschilderd, en eigenlijk kan ik niet zeggen, dat ik schilder.

- Schrijft u ook misschien?

- Er is nog veel meer geschreven, dan geschilderd. Misschien is nog niet alles geschilderd, maar geschreven *alles*. Ieder nieuw boek van niet bepaald wetenschappelijk belang is overbodig. Alle poëzie is gezegd, en iedere roman is geschreven.

- Leest u niet veel?

- Bijna niets. Ik blader soms wat in oude schrijvers.

- Maar wat doet u dan? vroeg zij eensklaps, geërgerd.

- Niets, antwoordde hij kalm, en zag haar deemoedig aan. Ik doe niets, ik besta.

- Vindt u dat een goede levensopvatting?

- Neen...

- Maar waarom neemt u er dan geen andere?

- Zooals ik een nieuwe jas zoû nemen, of een nieuwe fiets?

- U spreekt niet in ernst, zeide zij boos.

- Waarom is u zoo kwaad op mij?

- Omdat u mij agaceert, zeide zij geërgerd.

Hij stond op, groette heel beleefd, en zeide:

- Dan zal ik liever wat gaan fietsen.

En hij wandelde langzaam heen.

- Idiote jongen! dacht zij kribbig.

Maar zij vond het vervelend met hem gekibbeld te hebben, om zijn moeder en zijne zusters.

VII.

In het hôtel echter, na tafel, sprak hij met Cornélie, beleefd, of er geen nerveuse woordenwisseling van klein gekibbel tusschen hen geweest was, en zelfs - omdat mama en de zusjes dien middag visites moesten maken - vroeg hij haar, dood-eenvoudig, of zij samen naar den Palatijn zouden gaan.

- Ik ben er verleden langs geweest, zeide zij onverschillig.
- En gaat u niet de ruïnes bezoeken?
- Neen.
- Waarom niet?
- Ze interesseeren me niet. Ik kan er toch geen verleden meer in zien. Ik zie alleen maar ruïnes.
- Maar waarom is u dan in Rome gekomen? vroeg hij geërgerd.

Zij zag hem aan, en had wel in snikken kunnen uitbarsten.

- Ik weet het niet, zeide zij deêmoedig. Ik had wel ergens anders ook kunnen gaan... Maar ik had mij veel van Rome voorgesteld, en Rome valt mij tegen.
- Hoedat?
- Ik vind Rome hard en onverbiddelijk, en zonder gevoel. Ik weet niet waarom, maar ik krijg dien indruk. En ik ben tegenwoordig in een stemming, dat ik juist behoefte heb aan iets gevoeligs en zachts.

Hij glimlachte.

- Kom, zeide hij. Ga meê naar den Palatijn. Ik moet u Rome laten zien. Rome is zoo mooi.

Zij voelde zich te treurig om alleen te blijven, en zij kleedde zich vlug en ging met hem het hôtel uit. Vóor klapperden de koetsiers met de zweepen.

- Vole, vole!? riepen zij.

Hij koos er een.

- Dit is Gaëtano, zeide hij. Dien neem ik altijd. Hij kent mij, niet waar, Gaëtano?
- Si Signorino. Cavallo di sangue, Signorina! zeide Gaëtano, en wees op zijn paard.

Zij reden weg.

- Ik ben altijd bang voor die koetsiers, zei Cornélie.
- U kent ze niet, antwoordde hij, glimlachend.

Ik houû van ze. Ik houû van het volk. Het is een aardig volk.

- U vindt alles goed in Rome.
- En u geeft u zonder voorbehoud over aan een verkeerden indruk.
- Waarom verkeerd?
- Omdat die eerste indruk omtrent Rome, van hardheid en gevoelloosheid, altijd de zelfde, en altijd verkeerd is.
- Ik vind Rome moeilijk.
- O ja. Zie, hier gaan we langs het Forum.
- Als ik het zie, denk ik aan Miss Hope en haar oranje voering.

Hij zeide niets, boos.

- En hier is de Palatijn.

Zij stegen uit en gingen door den ingang.

- Deze houten trap brengt ons naar het paleis van Tiberius. Boven dit paleis, boven deze bogen is een tuin, van waar we op het Forum zien.
- Vertel mij van Tiberius. Ik weet, dat er goede en slechte keizers waren. Zoo leerden wij dat op school. Tiberius was een slechte keizer, niet waar?
- Hij was een somber beest. Maar waarom moet ik iets van hem vertellen?
- Omdat ik anders geen belang stel in die bogen en vertrekken.
- Laten we dan boven, in den tuin gaan zitten.

Zij deden zoo.

- Voelt u Rome hier niet? vroeg hij.
- Ik voel overal mezelve, antwoordde zij.

Maar hij scheen haar niet te hooren.

- Het is de atmosfeer, ging hij door. U moet nu eens niet aan ons hôtel denken, niet aan Belloni en al onze medegasten, en niet aan uzelve. Als iemand pas hier komt, heeft hij al het gedoe van een hôtel, kamers, een table-d'hôte, vage sympathieke of antipathieke menschen. Dat

heeft u nu gehad. Vergeet dat. En probeer alleen te voelen de atmosfeer van Rome. Het is of de atmosfeer hier de zelfde is gebleven, niettegenstaande de eeuwen op elkaâr gestapeld liggen. Eens hebben de middeneeuwen de antiquiteit van het Forum bedekt, en nu wordt ze overal verborgen door onze negentiende-eeuwsche touristenwoede. Dat is de oranje voering van Miss Hope. Maar de atmosfeer is altijd de zelfde gebleven. Of verbeeld ik het me.....

Zij zweeg.

- Misschien, ging hij door. Maar wat kan het me schelen. Ons heele leven is verbeelding, en verbeelding is mooi. Het mooie van onze verbeelding is voor ons, die geen menschen van doen zijn, de troost van ons leven. Hoe heerlijk een heel leven lang te droomen, te droomen over wat gebeurd is. Het verleden is de mooiheid. Het heden is niet, bestaat niet. En de toekomst interesseert mij niet.

- Denkt u dan niet over de moderne vraagstukken? vroeg zij.

- Het feminisme? vroeg hij. Het socialisme? De vrede?

- Bijvoorbeeld.

- Neen, glimlachte hij. Ik denk wel aan ze, maar niet over ze.

- Hoe meent u?

- Ik kom er niet verder meê. Dat is mijn natuur. Mijn natuur is te droomen, en het Verleden is mijn groote droom.

- Droomt u niet over uzelven?

- Neen. Over mijn ziel, mijn inwezen? Neen. Het interesseert mij weinig.

- Heeft u ooit geleden?

- Geleden? Ja, neen. Ik weet het niet. Ik voel leed over mijn volslagen nuttelоosheid als mensch, als zoon, als man, maar als ik droom, ben ik gelukkig.

- Hoe komt u er toe zoo open met mij te spreken?

Hij zag haar verbaasd aan.

- Waarom zoû ik mij verbergen? vroeg hij. Ik praat òf niet, òf ik praat zooals nu. Het is misschien wel een beetje gek.

- Praat u dan met iedereen zoo vertrouwelijk?

- Neen, bijna met niemand. Met niemand. Vroeger had ik een vriend, hij is dood. Zeg, u vindt me zeker ziekelijk?

- Neen, ik geloof van niet.

- Het zoû me ook niet kunnen schelen, als u het vond. O, wat is het hier mooi. Ademt u Rome in?

- Welk Rome?

- Dat van de oudheid. Hier onder is het paleis van Tiberius. Ik zie hem er loopen, met zijn hooge sterke gestalte, met zijn groote spiedende oogen - hij was heel sterk, hij was heel somber, en hij was een beest. Hij was zonder ideaal. Daar verder op is het paleis van Caligula, een geniale gek. Hij bouwde een brug over het Forum om op het Capitool te spreken met Jupiter. Zoo iets zoû men niet meer kunnen doen. Hij was geniaal en gek. Als men zoo is, heeft men veel moois.

- Hoe kan u mooi vinden een tijd van keizers, die beesten waren en gek?

- Omdat ik hun tijd vóór mij zie, in het verleden, als droom.

- Hoe is het mogelijk, dat u het heden niet voor u ziet, en de vraagstukken van dezen tijd, vooral dat van de eeuwige armoede?

Hij zag haar aan.

- Ja, zeide hij; dat weet ik, dat is in mij mijn slechtheid, mijn zonde. De idee van de eeuwige armoede treft mij niet.

Zij zag hem aan, bijna met minachting.

- U is niet van uw tijd, zeide zij koel.

- Neen.....

- Heeft u ooit honger gehad?

Hij lachte en haalde de schouders op.

- Heeft u u ooit verplaatst in het leven van een arbeider, of fabrieksmeid, die zich moê, oud, half dood werkt voor nauwelijks een korst brood?

- O, die dingen zijn zoo akelig, en zoo leelijk: praat daar niet over! smeekte hij.

Hare oogen stonden koel, haar lippen trokken neêr van walging en zij stond op.

- Is u boos? vroeg hij deemoedig.

- Neen, zeide zij zacht. Ik ben niet boos....

- Maar u veracht me, omdat u me een nutteloos wezen van esthetiek en gedroom vindt?

- Neen wat ben ikzelf, om u uw nuttelоosheid te verwijten?

- O, als wij wat vinden konden? riep hij uit, bijna in vervoering.
- Wat?
- Een doel. Maar het mijne zoû altijd schoonheid blijven. En verleden.
- En als *ik* de kracht had mij te wijden aan een doel, zoû het vooral zijn: brood voor de toekomst.
- Wat klinkt dat afschuwelijk! sprak hij onbeleefd oprecht. Waarom is u toch niet naar Londen gegaan, naar Manchester, of naar zoo een zwarte fabrieksplaats?
- Omdat ik geen kracht had en te veel aan mijzelf denk, aan verdriet, dat ik pas gehad heb. En ik dacht in Italië afleiding te vinden.
- En dat is uw teleurstelling..... Maar misschien wordt u langzamerhand krachtiger, en wijdt u dan aan uw doel: brood voor de Toekomst. Ik zal u dan echter niet benijden: Brood voor de Toekomst.....

Zij zweeg. Toen zeide zij koel:

- Het wordt laat. Laat ons naar huis gaan....

VIII.

In de Via del Babuino had Duco Van der Staal een groot hol atelier gehuurd, drie trappen hoog, kil van het Noorden. Hier schilderde hij, boetseerde hij, studeerde hij, hier sleepte hij bij elkaâr alles wat hij voor moois en antieks kon krijgen in de winkeltjes langs den Tiber of op de Mercato dei Fiori. Dat was hem een hartstocht: te zoeken door Rome naar een oud stuk tryptiek of een antiek fragment beeldhouwkunst. Zoo was zijn atelier niet gebleven de groote, kille, holle werkplaats, die van ijverige en ernstige studie getuigt, maar het was geworden een asyl van vaagkleurig verleden en oude kunst, muzeum voor zijn droomenden geest. Als kind, als jongen had hij reeds in zich die passie voor antiquiteit voelen ontwikkelen, kon hij snuffelen bij een ouden jood, leerde hij schacheren als zijn beurs niet vol was, en verzamelde hij, eerst prullen, later, langzamerhand, voorwerpen van kunst- en geldswaarde. En hij had er alles voor over: het was zijn eenige ondeugd: hij verdeed er al zijn zakgeld aan, en later, zonder voorbehoud, het beetje, dat hij ver-

diende. Want soms, een enkelen keer, voltooide hij iets en verkocht het. Maar meestal was hij te ontevreden met zichzelven om te voltooien, en was zijn nederig idee, dat alles geschapen was, en dat *zijn* kunst nutteloos was.

Dit idee verlamde hem soms voor maanden, zonderdat het hem ongelukkig maakte. Als hij wat geld had, om van te blijven leven - en zijne behoeften waren uiterst gering -, voelde hij zich rijk, en was gelukkig in zijn atelier, of dwaalde, gelukkig, door Rome. Zijn lang, onverschillig, mager en slank lichaam was dan gestoken in zijn oudste pak, dat, zonder aanstellerij, een slordig sporthemd en een das als een touwtje zien liet; en een hoed zonder kleur, en verregend van vorm, was zijn liefste hoofddeksel. Zijne moeder en zusters vonden hem meestal ontoonbaar, maar hadden het opgegeven hem te metamorfozeeren in den eleganten zoon en broêr, dien zij zoo gaarne in de salons hunner Romeinsche kennissen hadden gebracht. Blij te ademen de atmosfeer van Rome, dwaalde hij uren door de ruïnes, en zag hij, verblindend vizioen van droomzuilen, - etherische tempels, - paleizen van marmer transparent oprijzen in een trillenden zonnelichtschemer, en de volgens hun Baedeker naspeurende touristen, die dezen langen, mageren jongen man, onverschillig gezeten op het fondament van den tempel van Saturnus, voorbijgingen, hadden nooit willen gelooven aan zijne illuzies van architectuur: harmonisch opgaande lijnen, bekroond door een standbeeldentheorie met edel en goddelijk gebaar, hoog in den blauwen hemel.

Hij, hij zag ze voor zich. Hij richtte de schachten der zuilen omhoog, hij flûteerde de strenge Dorische zuil, hij boog week het Ionische kapiteelkussen rond, en liet bladerenuit de Corintische akanth; en de tempels zuilden in een oogwenk op; de basilica's boogden als met toover omhoog, de statuen gebaarden blank tegen het ongrijpbare diep van de lucht, en de Via Sacra leefde. Hij, hij vond dat mooi, hij leefde zijn droom, zijn Verleden. Het was of hij voorbestaan had in Rome antiek, en de moderne huizen, het modern Capitool, en zij allen, het graf van zijn Forum omgevelend, zag hij voor zijn oogen niet. Uren kon hij zoo zitten, of dwalen, of weêr neêrzitten en gelukkig zijn. In de intensiteit van zijn verbeelding riep hij de historie op,

wolkte ze uit het verleden hoog, eerst als een damp, een tooverwaas, waaruit weldra de figuren duidelijk traden, tegen den marmeren achtergrond van oud Rome aan. De reusachtige drama's speelden voor zijne droomende oogen af als op een ideaal tooneel, dat zich van het Forum uitstrekte naar de wazige zonneblauwtes van de Campagna; met coulissen, die zich verloren in de diepte van de lucht. Het Romeinsche leven gebaarde er zich, met een armbeweging uit een toga, een dichtregel van Horatius, een plotseling vizioen van een keizermoord of een gladiatorenspel in de arena. En plotseling ook verbleekte het beeld, en zag hij de ruïnes, de ruïnes alleen, als de tastbare schaduw zijner onwezenlijke illuzie: zag hij de ruïnes, zooals zij waren, verbruind en vergrauwd, opgegeten van oudheid, verbrokkeld, gemarteld, met mokers verminkt, tot maar ènkele zuilen nog optrilden en droegen een bevende architraaf, die dreigde ineen te storten. En het bruin en het grauw was zoo edel rijk aangegoud door vegen van zon, de ruïnes waren zoo heerlijk mooi van afbrokkeling, zoo weemoedvol in hare onbewuste toevalligheid van stukkende lijnen, van barstende bogen en verminkte sculptuur, dat het was of hijzelve, na zijn luchtvizioen van stralende droomarchitectuur, ze met een hand van artist gemarteld had en verminkt, zoo had barsten laten, en beven, en trillen, om het weemoedige na-mooi er van. Dan werden zijne oogen hem vochtig, dan was hem zijn hart te vol, dan liep hij weg, door den Titus-boog, langs het Colosseum, den boog van Constantijn door, door, en hij haastte zich langs het Lateraan, naar de Via Appia en de Campagna, en zijne stekende oogen dronken het blauw van de verre Albaansche bergen in, als zoû dat ze genezen van te veel gestaar en gedroom....

Hij vond noch in zijne moeder, noch in zijne beide zusters een element, dat sympathiek was aan zijne excentrieke neigingen, en na dien eenen vriend, die gestorven was, had hij nooit een anderen gevonden en was hij altijd als door eene voorbeschikking, die hem geen sympathie ontmoeten liet, eenzaam geweest in zichzelven en om zich heen. Maar hij had zijne eenzaamheid zoo dicht bevolkt met zijne droomen, dat hij er zich nooit ongelukkig om gevoeld had, en zooals hij hield van alleen dwalen door ruïnes en langs

buitenwegen, was hem ook lief de intimiteit van zijn eenzaam atelier, met de zoovele stille silhouetten op een oud stuk tryptiek, op tapijtwerk, of op de vele dicht bij elkaâr bevestigde schetsen, allen rondom hem heen, allen met de bekoring van hunne lijnen en kleuren, allen met het stille gebaar van hun beweging en emotie, en samensmeltend in schemering van hoeken en schaduw van antiek kabinet. En daar tusschen leefde zijn porcelein en brons en oud-zilver, en straalde-uit dof het getaande goudborduursel van een kerkelijk gewaad, en stonden bruin, gezellig gereid, de oude leêren banden van boeken, waaruit, geopend in zijne handen, ook opstegen en wolkten-op de vele figuren, levend hun liefde en smart in die getemperde bruinen en rooden en gouden der geluidelooze atelier-atmosfeer. Zoo was zijn eenvoudig leven, zonder veel twijfel aan zich, omdat hij niet veel van zich eischte, en zonder de melancholie van modern artist, omdat hij gelukkig was in zijn mijmering. Nooit had hij, trots zijn hôtelbestaan met moeder en zusters - hij sliep en hij at bij Belloni - veel menschen ontmoet, zich met vreemdelingen bezig gehouden, van nature een beetje schuw voor toeristen met Baedekers, voor Engelsche dames in korte rokken, met haar steeds zelfde uitroepjes van gelijkmatige bewondering, en geheel en al zich onmogelijk voelende in den kring - half Italiaansch, half cosmopolietisch - van zijne vrij wereldsche moeder en elegante zusjes, die met Italiaansche prinsjes en jonge hertogen dansten en fietsten.

En nu dat hij Cornélie De Retz had ontmoet, moest hij zich bekennen, dat hij weinig menschenkennis had en nooit had kennen denken aan de wezenlijkheid van zoo een vrouw - nog wel in een boek - maar niet in werkelijkheid. Haar uiterlijk al, - het bleeke, het gebroken bevallige, het moede, had hem verbaasd -, en hare woorden verbaasden hem nog meer: het besliste en toch weifelende, het artistieke en toch pogende meê te spreken in haar tijd: tijd, die hij nog niet artistiek had kunnen inzien, dwepende als hij deed met Rome en Verleden. En hare woorden verbaasden hem, sympathiek als hem de klank ervan was, en geërgerd als hij dikwijls werd, door dat dikwijls bittere, snijdende, en dan weêr matte en moedelooze, tot hij over ze dacht en weêr dacht, tot hij ze, peinzende weêr klinken hoorde van haar

eigen lippen af, tot zij meêdeed tusschen de koppen en torsen van zijn atelier, en voor hem opdoomde in het weeke lelieachtige van hare geziene werkelijkheid, te midden der prerafaëlitische stijfte van lijnen, en Byzantijnsche goudkleuren der engelen en der madonna's op doek en wandtapijt.

In zijn ziel was nooit liefde geweest en hij had liefde altijd beschouwd als verbeelding en poëzie. In zijn leven was nooit meer geweest dan de natuurlijke drang zijner viriliteit en het gewone amouretje met een model. En zijn ideeën over liefde wiegelden heel vreemd in een te wijd en onwezenlijk evenwicht, zonder overgang en graadverschil, tusschen een vrouw, die zich voor enkele lires naakt toonde, en Laura; tusschen het verlangen naar een mooi lichaam en het dwepen met Beatrice, tusschen het vleesch en de droom. Aan eene ontmoeting van gelijksoortige zielen had hij nooit gedacht; naar sympathie, naar liefde in den vol bloesemenden zin van het woord en zijn idee, nooit verlangd. En dat hij over Cornélie De Retz nu dacht, en veel dacht, begreep hij niet in zich. Over een vrouw in een gedicht, had hij wel eens dagen, een week, gepeinsd, gedroomd; over een vrouw in het leven nog nooit.

En dat hij, geërgerd door sommige harer woorden, haar toch staan zag met haar lelielijn tegen zijn Byzantijnsche tryptieken, als een fantoom in zijn droomers-eenzaamheid, maakte hem bijna bang, omdat hij er zijn rust door verloren had.

IX

Het was Kerstmis, en de marchesa Belloni bood bij gelegenheid van dit feest aan hare pensionnaires aan: een boom in den salon; en een bal daarna in de antieke eetzaal van Guercino. Bal te geven en boom was eene gewoonte van vele hôtelhouders, en de pensions, waar bal en boom niet gegeven werden, waren bekend en werden om deze inbreuk op de traditie zeer gelaakt door de vreemdelingen. Er waren voorbeelden bekend van zeer goede pensions, waar tal van reizigers - dames vooral - niet kwamen, omdat er noch boom, noch bal was met Kerstmis.

De marchesa vond haar boom duur en haar bal ook niet

goedkoop en gaarne had zij eens het een of ander voorwendsel gevonden, om beiden weg te goochelen, maar zij dorst niet; de reputatie van haar pension was juist het wereldsche, het chique ervan: de table- d' hôte in de mooie eetzaal, waar men toilet maakte, en dan met Kerstmis een schitterend feest. En het was aardig te zien, hoe fel die dames allen waren op hare rekening van den geheelen winter op den koop toe te krijgen een prullig kerstcadeau-tje, en de gelegenheid om te dansen met vrij gebruik van een orgeade en een koekje, een sandwich en een bouillon. De oude knikkende maitre-d'hôtel, Giuseppe, zag met minachting neêr op deze feestelijkheid: hij herinnerde zich het gala zijner aartshertogelijke avonden en vond het bal min, en de boom armoedig; de krukkende portier, Antonio, gewend aan zijn betrekkelijk rustig leventje - een gast afhalen of wegbrengen naar het station -, de post een paar keer per dag rustigjes sorteeren, en verder wat lummelen in en om zijn loge en den lift, - haatte het bal, om al de invités der pensionnaires - want ieder mocht twee of drie invitaties doen -, om al het vermoeiende gedoe met rijtuigen, als de genoodigden dan nog vlug in hun fiacre wisten te stappen zonder hem zijn fooitje te geven. Om en bij Kerstmis was de stemming tusschen de marchesa en haar beide eerste dignitarissen dan ook verre van harmonisch, en een storm van bevel en vervloeking hagelde deze dagen neêr op de ruggen der oude cameriera's, die met hare warme-waterketeltjes in de bevende handen, moeizaam de trappen op en neêr krabbelden, en der jeugdige blanc-blecs van kellners, die in onbesuisden ijver tegen elkaâr in draafden en borden braken. En nu dat het heele personeel aan het werk was gezet, zag men eerst hoe oud de cameriera's waren, en hoe jong al de kellners, en kritizeerde men als ‘shame and shocking,’ de zuinigheids-maatregel van de marchesa om niets dan ruïnes en kinderen in dienst te nemen. De enkele gespierde facchino, noodzakelijk om koffers te zeulen, maakte een onverwachte figuur van mannelijken leeftijd en stevigheid. Maar vooral haatten de gasten hunne marchesa om het groote aantal harer bedienden, nu, om en bij Kerstmis, bedenkende, dat zij aan ieder een fooitje geven moesten. Neen, men had niet geweten, dat er zooveel personeel was. Dat was toch

ook niet noodig! Als de marchesa voor al die oude vrouwen en kleine jongetjes nu eens een paar flinke jonge meiden en knechts nam! En het waren in de hoeken der gangen en aan tafel stille samenzweringen en afspraken, hoeveel fooi men zoû geven: men wilde niet bederven, maar toch bleef men den geheelen winter, en was één lire dus te weinig, en zoo weifelde men tusschen één lire-vijf-en-twintig en één lire-vijftig. Maar toen men op de vingers telde, dat er wel vijf-en-twintig bedienden waren en dat men dus bij de veertig lire kwijt was, vond men dat schrikbarend veel, en organizeerde men lijsten van inschrijving. Er gingen twee lijsten rond, een van één lire, en een van twaalf lire per gast, voor het geheele personeel. Op die laatste lijst teekenden sommigen, die een maand vroeger gekomen waren of van plan waren weg te gaan, voor tien lire, en sommigen voor zes lire. Vijf lire werd algemeen te weinig gevonden, en toen het bekend was, dat de groezelige esthetische dames vijf lire wilden geven, werden zij aangekeken met de diepste verachting.

Het waren groote emoties en groote drukten. Kerstmis naderde en men stroomde naar de presepio's, die schilders in Palazzo Borghese hadden opgesteld - een panorama van Jeruzalem; en de herders, de engelen, de koningen, en Maria met het kindje in de stal met os en ezel. Men hoorde in Ara-Coeli naar de predicatie der kleine meisjes en jongetjes, die beurtelings op een estrade klommen en het verhaal van de geboorte deden: sommigen, verlegen een versje opzeggend, voorgefluisterd door een angstige moeder; andere, meisjes vooral, met Italiaansche tragiek en rollende oogen deklameerend als kleine actrices en eindigend met een religieuze moraal. Om de predicaties luisterde het volk en tallooze toeristen: een prettige geest heerschte in de kerk, waar de jonge schelle kinderstemmetjes hoog-op oreerden; men lachte luid om een gebaar en effect; en de ronddwalende geestelijken hadden een zalvenden glimlach, omdat het zoo aardig en lief was. En in de kapel van den Santo Bambino straalde de houten wonderpop van goud en juweelen, en de dichte menigte verdrong zich er voor.

Alle gasten van Belloni kochten op de Piazza di Spagna hulsttakken en versierden er hunne kamers mede, en som-

migen, bijvoorbeeld de baronin Von Rothkirch richtten in haar eigen kamer een particulieren Kerstboom op. Den avond vóor het groote feest ging een ieder deze particuliere boomen bewonderen; liep men kamer in, kamer uit, en alle pensionnaires, hoe ze anders soms ook kibbelden en intrigeerden tegen elkaâr, hadden een welwillenden feestlach, en ontvingen iedereen. Men was het er algemeen over eens, dat de baronin veel werk had gemaakt en haar boom prachtig was, en haar slaapkamer aardig omgetooverd in een boudoir; de bedden gedrapeerd tot divans, de waschtafels verborgen, en de boom stralende van licht en goud. En de baronin, wat sentimenteel gestemd op dezen avond, die haar veel aan Berlijn en verloren huiselijkheid herinnerde, opende hare deuren wijd voor iedereen, en prezenteerde zelfs de twee esthetische dames bonbons, toen de marchesa ook glimlachend aan de deur verscheen, haar boezem omspannen in hemels-blauw satijn, en nog grootere kristallen dan anders in de ooren. De kamer was vol; er waren de Van der Staals, Cornélie, Rudyard, Urania Hope, andere in- en uitloopende gasten, zoodat men zich niet verroeren kon, en op elkaâr gepakt stond en zat op de gedrapeerde bedden van moeder en dochter. De marchesa voerde aan hare zijde binnen een onbekend jongmensch: klein, smal, olijfbleek, met donkere vif geestige schitteroogen, in rok, en met de vage en nette manieren van een onverschilligen en moeden viveur: gedistingeerd, en toch laatdunkend. En zij naderde fier de baronin, die hare vochtige oogen telkens bevallig afwischte en stelde met arrogantie voor:

- Mijn neef, duca di San Stefano, principe di Forte-Braccio....

De algemeen bekende Italiaansche naam klonk van hare lippen expres luid op in de volle, niet groote kamer en alller oogen gingen naar den jongen man, die voor de baronin boog en toen vaag en ironisch de kamer rondzag. Men had dien winter den neef van de marchesa nog niet in het hôtel gezien, maar een ieder wist, dat de jonge hertog van San Stefano, prins van Forte-Braccio, een neef was van de marchesa, en een der reclames voor haar pension. En terwijl de prins met de baronin en hare dochter sprak, staarde Urania Hope hem aan als een wonderwezen uit een

andere wereld. Zij had Cornélie's arm vastgegrepen als voor een steun, als zoû zij bezwijmen bij den aanblik van zooveel Italiaansche adelgrootheid. Zij vond hem heel mooi, heel voornaam: klein en smal en bleek, met zijn oogen als karbonkelen, met zijn matte gedistingeerdheid, en de witte orchidee in zijn knoopsgat. En dolgaarne had zij de marchesa gevraagd haar in kennis te brengen met haar chiquen neef, maar zij dorst niet, want zij dacht aan de tricotfabriek van haar vader in Chicago.

Den volgenden avond was het feest van den boom en het bal. Het was bekend, dat de neef van de marchesa ook dien avond zoû komen en het was den geheelen dag een groote emotie. De prins kwam, nadat de prezentjes van den boom waren afgehaakt en uitgedeeld, en in de zaal, waar het bal nog niet begonnen was, maar de gasten reeds hier en en daar zaten, deed hij aan de zijde van zijne tante, de marchesa, een soort van intocht, aller blikken eerbiedig zich richtend naar zijne hertogelijke en prinselijke verschijning.

Cornélie wandelde met Duco Van der Staal, die tot groote verwondering van moeder en zusters zijn rok te voorschijn had gehaald en verschenen was in den ruimen hall, en zij zagen beiden den zegetocht van la Belloni en haar neef, en zij lachten om de dwepend opkijkende oogen der Engelsche en Amerikaansche dames. Zij zetten zich, - Cornélie en Duco - in den hall op twee stoelen, voor een groep van palmen, die een der deuren van de zaal maskeerden, terwijl binnen het bal begon. Zij praatten over de beelden in het Vaticaan, die zij een paar dagen te voren gezien hadden, toen zij, als vlak aan hun ooren, een stem hoorden praten, die zij herkenden als het te vergeefs zich in gefluister verzachtende commando-orgaan van de marchesa. Verbaasd zagen zij om, en bespeurden de verborgen deur met een breede reet opengekraakt, en zagen door die reet ten deele de slanke hand en de zwarte mouw van den prins, en een stuk blauwen boezem van Belloni, beiden gezeten op een canapé in de zaal. Zij waren dus, gescheiden door de opengekraakte deur, rug aan rug. Voor amuzement hoorden zij naar het Italiaansch van de marchesa; wat de prins antwoordde, was zoo een zacht gelispel, dat zij het niet verstonden. En van wat de marchesa zeide, hoorden zij slechts enkele woorden en stukken van

zinnen. Onwillekeurig luisterden zij, toen zij den naam van Rudyard hoorden noemen, duidelijk uitgesproken door de marchesa.

- En wie dan? vroeg de prins zacht.
- Een Engelsche miss, zei de marchesa. Miss Taylor, ze zit daar, in dien hoek alleen.... Een simpel menschje.... Dan de baronin en haar dochter.... Dan de Hollandsche; een gescheiden vrouw.... En dan de mooie Amerikaansche...
- En die twee aardige Hollandsche meisjes? vroeg de prins.

De muziek boem-boemde luider op en Cornélie en Duco verstonden niets.

- En de gescheiden Hollandsche vrouw? vroeg de prins verder.
- Geen geld, antwoordde de marchesa kort.
- En de jonge baronesse?
- Geen geld, herhaalde Belloni.
- Dus niemand dan de kousenverkoopster? vroeg de prins moê.

La Belloni werd boos, maar Cornélie en Duco verstonden niet hare afratelende zinnetjes: de muziek boem-boemde steeds op.

- .... Ze is mooi, hoorden zij de marchesa zeggen. Ze is schat- en schatrijk. Ze zoû in een eerste hôtel kunnen zijn, maar ze is hier, omdat ze als jong en alleen reizend meisje aan mij gerecommandeerd is en het hier gezelliger is. Ze heeft den grooten salon voor zich en betaald vijftig lire per dag voor haar twee kamers. Ze ziet op niets. Haar hout betaalt ze driemaal zoo duur als de anderen en ook voor den wijn laat ik haar betalen.
- Ze verkoopt kousen, murmelde de prins onwillig.
- Onzin, sprak de marchesa kort. Bedenk, dat er op het oogenblik niemand is. Verleden winter hadden wij rijke Engelsche lui van adel, met een dochter, maar je vondt haar te lang. Je vindt altijd wat. Je moet niet zoo moeilijk zijn.
- Ik vind die twee Hollandsche poppetjes aardig.
- Ze hebben geen geld. Je vindt altijd wat je niet vinden moet.
- Hoeveel heeft papa u beloofd, als u....

De muziek boemde op.

- .... Zoû er niets toe doen.... Als Rudyard met haar praat.... Taylor is gemakkelijk.... Miss Hope....

- Ik heb zooveel kousen niet noodig....
- .... erg geestig.... Als je niet wilt....
- .... neen....
- .... dan trek ik me terug.... zal Rudyard zeggen.... Hoeveel?
- .... Zestig à zeventig duizend: ik weet niet precies.
- .... Urgent?
- Schulden zijn nooit urgent!
- Wil je?
- Goed dan. Maar ik verkoop me niet minder dan voor tien millioen.... En dan krijgt u....

Zij lachten beiden en weêr klonken de namen van Rudyard, Urania....

- Urania? vroeg hij.
- Urania.... antwoordde la Belloni. Die Amerikaantjes zijn handig. Denk aan de gravin de Castellane, aan de hertogin van Marlborough: hoe houden die niet den naam van hun mannen hoog. Ze slaan een uitstekend figuur. Ze worden genoemd in iedere modekroniek en altijd met waardeering.
- .... goed dan. Ik ben moê van al die vergeefsche winters. Maar niet minder dan tien millioen....
- Vijf....
- Neen, tien....

De prins en de marchesa waren opgestaan. Cornélie zag Duco aan. Duco lachte.

- Ik begrijp ze niet goed, zeide hij. Het is natuurlijk een aardigheid.

Cornélie schrikte.

- Een aardigheid, dunkt u, meneer Van der Staal?
- Ja, ze maakten gekheid.
- Ik geloof van niet.
- Ik van wel.
- Heeft u menschenkennis?
- O neen, heelemaal niet.
- Ik doe wat op, langzamerhand. Ik geloof, dat Rome gevaarlijk kan zijn en dat een marchesa-hôtelhoudster, een prins en een Jezuïet....
- Wat dan?
- Ook gevaarlijk kunnen zijn, zoo niet voor uw zusjes, omdat ze geen geld hebben, dan toch voor Urania Hope....

- Ik geloof er niets van.... Het was alles gekheid. En het interesseert me niet. Maar wat vindt u van den Eros van Praxiteles? O, dat vind ik het goddelijkste beeld, dat ik ooit heb gezien. O, de Eros, de Eros....! Dat is de liefde, de ware liefde; het niet anders kunnen, het fatale en om vergeving smeekende van de liefde, voor het leed, dat hij aandoet....

- Heeft u ooit liefgehad?

- Neen. Ik heb geen menschenkennis en ik had nooit lief. U is zoo gedecideerd altijd. Droomen zijn mooi, beelden zijn heerlijk en poëzie is alles. De Eros is alles, van liefde. Zoo mooi als de Eros liefde is, zoû ik nooit in werkelijkheid kunnen liefhebben.... Neen, menschen te kennen interesseert mij niet, en een droom van Praxiteles, nog over in een romp verminkt marmer, is edeler dan alles wat op de wereld liefde zich noemt.

Zij fronste hare wenkbrauwen; zij zag somber.

- Laat ons in de balzaal gaan, zeide zij. Wij zitten hier zoo alleen....

X.

Den dag na het bal, aan tafel, kreeg Cornélie een vreemden indruk; eensklaps, proevende van haar heerlijken Genzano, besteld door Rudyard, zag zij in, dat het niet toevallig was, dat zij zat met de baronin en hare dochter, met Urania en miss Taylor; zag zij in, dat de marchesa wel degelijk eene bedoeling had met die schikking. Rudyard, altijd beleefd, voorkomend, steeds vol attenties, in zijn zak altijd een kaartje of introductie, moeilijk te verkrijgen, ten minste naar hij liet voorkomen, praatte steeds door, en den laatsten tijd vooral met miss Taylor, die trouw alle mooie kerkmuziek hooren ging en steeds in verrukking thuis kwam. Het bleeke, simpele, magere Engelsche dametje, dat eerst dweepte met muzea, ruïnes en zonsondergangen op Aventijn of Monte Mario, en steeds moê was van hare omzwervingen door Rome, wijdde zich voortaan alleen aan de honderden kerken, bezag en bestudeerde àlle kerken, ging vooral trouw alle muzikale diensten bijwonen en dweepte met het Sixtijnsche kapelkoor en de bevende gloria's der mannelijke soprani.

Cornelie sprak met mevrouw Van der Staal en de baronin Von Rothkirch over wat zij achter de opengekraakte deur had opgevangen van het gesprek der marchesa met haar neef, maar geen van beiden, hoewel geïntrigeerd, namen de woorden der marchesa ernstig op, en beschouwden ze alleen als een loszinnig balgesprek van een malle tante, die gaarne koppelen wilde, en een onwilligen neef. Het trof Cornélie, hoe weinig de menschen aan ernst gelooven kunnen, maar de baronin was zeer onverschillig, zei, dat Rudyard haar geen kwaad zoû doen en haar nog altijd kaartjes gaf, en mevrouw Van der Staal, lang in Rome, gewend aan pension-intriguetjes, meende, dat Cornélie zich te ongerust maakte over het lot van de schoone Urania. Eensklaps echter was miss Taylor van tafel verdwenen. Men dacht, dat zij ziek was, toen het uitkwam, dat zij het pension Belloni verlaten had. Rudyard zeide niets, maar na enkele dagen was het door het geheele pension bekend, dat miss Taylor bekeerd was tot de Katholieke godsdienst en intrek genomen had in een pension, haar door Rudyard gerecommandeerd: een pension, waar vele monsignore's kwamen en een geestelijke stemming heerschte. Hare verdwijning gaf eene gedwongenheid aan het gesprek tusschen Rudyard, de Duitsche dames en Cornélie, en deze, gedurende een week, die de baronin te Napels doorbracht, veranderde van plaats, en voegde zich aan tafel bij hare landgenooten. De Rothkirchen veranderden ook - om de tocht, zooals de baronin verzekerde - nieuwe gasten namen hare plaatsen in; en te midden dier vreemde elementen bleef Urania alleen met Rudyard samen aan lunch en diner. Cornélie gevoelde zelfverwijt en eens sprak zij ernstig met het Amerikaansche meisje en waarschuwde haar. Maar zij dorst niet zeggen wat zij overhoord had op het bal, en hare waarschuwing maakte geen indruk op Urania. En toen Rudyard miss Hope het voorrecht bezorgd had van een particuliere audientie bij den Paus, wilde Urania geen kwaad van Rudyard meer hooren en vond zij hem den vriendelijksten man, dien zij ooit ontmoet had, of hij Jezuiet was, ja dan niet.

Maar er bleef in het hôtel een waas van geheimzinnigheid over Rudyard, en men was het niet eens, of hij Jezuïet was, en zelfs niet of hij priester was of leek.

XI.

- Wat kan u die vreemde menschen schelen? vroeg hij.

Zij zaten in zijn atelier, mevrouw Van der Staal, Cornélie en de meisjes, Annie en Emilie. Annie schonk thee en zij spraken over miss Taylor en Urania.

- Ik ben voor u ook vreemd! antwoordde Cornélie.

- U is niet vreemd voor mij, voor ons.... Maar miss Taylor en Urania kunnen mij niets schelen. Door ons leven dwalen honderde schimmen: ik zie ze niet en voel niet voor ze....

- En ik ben geen schim?

- Ik heb met u te veel gesproken in Borghese en op den Palatijn om u een schim te vinden.

- Rudyard is een gevaarlijke schim, zeide Annie.

- Hij heeft geen vat op ons, antwoordde Duco.

Mevrouw Van der Staal zag Cornélie aan. Zij begreep dien blik en zeide lachend:

- Neen, hij geeft geen vat op mij ook.... Toch, als ik aan godsdienst - ik meen kerkelijke godsdienst - behoefte had, zoû ik liever Roomsch-Katholiek willen zijn dan Hervormd. Maar nu....

Zij voltooide niet. Zij voelde zich veilig in dit atelier, in deze zachte, bonte samenwemeling van mooie dingen, in hunne sympathie: zij voelde zich met hen allen harmonisch: met het bevallige en wereldsche van die ietwat oppervlakkige moeder en hare twee mooie meisjes: een beetje poppig en vaag cosmopolitisch, vrij ijdel op de markiesjes, waar zc meê dansten en fietsten; en met dien zoon, dien broer, zoo geheel verschillend van haar drieën en haar toch zichtbaar verwant door een blik, een beweging, een gebaar, en een enkel woord. Ook trof het Cornélie, dat zij elkaâr met liefde namen, zooals zij waren; Duco zijne moeder en zusters met hare verhaaltjes over de prinsessen Colonna en Odescalchi; mevrouw en de meisjes hem, met zijn oude jasje en verwarde haren. En als hij begon te spreken, vooral te spreken over Rome, als hij zijn droom gaf in woorden in bijna boeke-zinnen, maar zoo geleidelijk en natuurlijk vloeiende van zijne lippen, voelde Cornélie zich harmonisch, voelde ze zich veilig, geinteresseerd, en verloor ze een weinig die zucht

tot tegenspraak, die zijn artistieke indolentie soms bij haar opwekte. En daarbij zijne indolentie scheen haar eensklaps maar schijnbaar, en misschien wel aanstellerij. Want hij toonde haar schetsen, aquarellen, vooral aquarellen, geen enkele af, maar elke aquarel, levend van licht, van licht vooral, van alle licht van Italië: de parelen zonsondergangen over het vloeiende emerald van Venetië; Florence's torens droomvaag geteekend in theeroos-teedere luchten; het forteresachtige Sienna, zwartblauw in blauwenden maneschijn; oranje zonnebranden achter St. Pieter, en vooral de ruïnes en in ieder licht: het Forum in felle zon, de Palatijn in den avondschemer, het Colosseum in den nacht geheimzinnig, en dan de Campagna: al het luchtgedroom en lichtgewaas van de blijde en droeve Campagna, met zachtrose mauve's, dauwende blauwen, opduisterend violet, of de brallende okers van zonsondergangen als vuurwerk, en wolkuitwaaiïngen als purperen fenixwieken. En toen Cornélie hem vroeg, waarom niets was àf, antwoordde hij, dat niets goed was. Hij zag de luchten als droomen, vizioenen en apotheozen, en op zijn papier werden ze water en verf, en vèrf, dat was niet af te maken. En dan miste hij zelfvertrouwen. En dan liet hij zijn luchten, zeide hij en teekende-na Byzantijnsche madonna's.

Toen hij zag, dat zijn aquarellen haar toch interesseerden, sprak hij over zichzelven voort. Hoe hij eerst dweepte met de edele en naïve Primitieven, met Giotto en vooral Lippo Memmi..., hoe hij daarna, een jaar in Parijs, gevonden had, dat niets ging boven Forain: droogkoele satyre in twee of drie lijnen; hoe zich toen, in den Louvre, Rubens aan hem geopenbaard had: Rubens, wiens eigen talent en wiens eigen penseel hij opspoorde tusschen al het nagedoe en leerwerk van al zijn talrijke leerlingen, tot hij wist te zeggen, welk cherubijntje van Rubens zelven was in een hemel vol cherubijnen, geschilderd door vier, vijf discipelen.

En dan, zeide hij, dacht hij weken niet na over schilderkunst, en nam hij geen penseel ter hand, en ging hij iederen dag naar het Vaticaan, en verloor zich in de edele marmers.

Eens had hij een morgen lang zitten droomen voor den Eros, eens had hij er een poëem gedroomd op heele zachte melodie van monotone begeleiding, als een innige incantatie: thuis had hij gedicht en muziek willen stellen op papier,

maar had hij niet gekund. Nu kon hij Forain niet meer zien, vond Rubens walgelijk en grof, maar was de Primitieven getrouw gebleven.

- En stel nu, dat ik veel schilderde, en veel naar expozities zond? Zoû ik gelukkiger zijn? Zoû ik voldoening voelen iets te hebben gedaan? Ik geloof het niet. Soms maak ik een aquarel af, en verkoop die, en kan dan een maand bestaan zonder mama lastig te vallen. Geld kan mij niet schelen. Roemzucht is mij heelemaal vreemd! Maar laat ons niet meer over mij praten. Denkt u nog aan de toekomst en... brood?

- Misschien, antwoordde zij, droef lachende, en om haar heen duisterde donkerder het atelier, verzwijmden zacht-aan de silhouetten van zijn moeder en zusters, die stil zaten, loom in gemakkelijke stoelen, en weinig geïnteresseerd, en verschaduwde stil alle kleur. Maar ik ben zoo zwak. U zegt, dat u geen artist is, en ik, ik ben geen apostel.

- Aan zijn leven richting geven, dàt is het moeilijke. Ieder leven heeft een lijn, een richting, een weg, een pad: langs die lijn moet het leven vervloeien in den dood, en wat is na den dood; en *die* lijn is moeilijk te vinden. Ik zal mijn lijn niet vinden.

- Ik zie mijn lijn ook niet voor me...

- Weet u, er is een onrust over me gekomen. Mama, hoort u, er is een onrust over me gekomen. Vroeger droomde ik in het Forum, ik was gelukkig en dacht niet aan mijn lijn. Nu denk ik aan mijn lijn. Mama, denkt u aan uw lijn, en denken de zusjes er aan?

De zusjes, in den donker, als poesjes in de diepe stoelen verzonken, gichelden een beetje. Mama stond op.

- Beste Duco, je weet, ik kan je niet volgen. Ik bewonder Cornélie, dat zij je aquarellen mooi kan vinden, en begrijpt, wàt je bedoelt met die lijn. Mijn lijn is nu naar huis, want het is al heel laat...

- Dat is de lijn van de naaste seconde. Maar er is een onrust over mijn lijn van dagen en weken hierna. Ik leef niet goed. Het Verleden is heel mooi, en zoo rustig, omdat het geweest is. Maar ik heb die rust verloren. Het Heden is wel heel klein. Maar de Toekomst... O, als we een doel konden vinden! Voor de Toekomst...

Zij hoorden niet meer naar hem; zij gingen de donkere trappen af, tastende.

- Brood? vroeg hij zich af.

XII.

Op een morgen, dat Cornélie thuis bleef, zag zij hare lectuur na, die in hare kamer verspreid lag. En zij vond, dat het voor haar nutteloos was, Ovidius te lezen, om enkele Romeinsche zeden te bestudeeren, waarvan sommige haar verschrikt en geschokt hadden; zij vond, dat Dante en Petrarca te moeilijk waren om Italiaansch te bestudeeren, terwijl het genoeg was een paar woorden op te vangen om zich verstaanbaar te maken in een winkel of tegen de bedienden; zij vond de Wandelingen van Hare een te vermoeiende gids, omdat ieder steentje van Rome haar nu niet zóó belang inboezemde als het klaarblijkelijk Hare had gedaan. Toen bekende zij zich, dat zij nooit Italië, nooit Rome zóo zoû kunnen zien als Duco Van der Staal deed. Zij zag nooit het licht van luchten en gedrijf van wolken als zij het gezien had in zijn onvoltooide waterverfstudies. Zij zag nooit de ruïnes verheerlijkt als hij het deed in zijn urenlang gedroom in Forum en op Palatijn. Een schilderij zag zij alleen maar met het oog van een leek; voor een Byzantijnsche madonna voelde zij niets. Zij hield wel van beelden; maar innig liefhebben een romp verminkt marmer, als hij den Eros liefhad, leek haarziekelijk... en toch het ware gevoel om den Eros te zien. Niet ziekelijk, dacht zij toen... maar ‘morbide’: het vreemde woord, hoewel zij er zelve om glimlachte, gaf haar beter hare opinie weêr. Niet ziekelijk, maar morbide. En een olijf vond zij een boom, die op een wilg leek, terwijl Duco haar gezegd had dat een olijf den mooisten boom was van de wereld.

Zij was het niet met hem eens, noch wat die olijf, noch wat den Eros aanging en toch voelde zij, dat hij gelijk had van een zeker geheimzinnig standpunt, waarop zij zich nooit stellen kon, omdat het was als een mystieke heuvel, te midden van onoverschrijdbare tooverkringen; kringen, die hij doorging als gevoelsferen, die de hare niet waren, zooals de heuvel haar was een onbekende troon van gevoel en van uitzicht. Zij was het niet met hem eens en toch was zij overtuigd van

zijn beter recht, zijn beteren blik, zijn edeler inzicht, zijn dieper gevoel; en was zij zeker, dat haar wijze van Italië-zien - in de teleurstelling van hare illuzie -, in het grauwe licht eener toeneinende onverschilligheid - niet edel was en niet goed; en wist zij, dat de schoonheid van Italië haar ontsnapte; terwijl ze hem was als een tastbaar en omhelsbaar vizioen. En zij ruimde Ovidius, Petrarca en Hare's gidsboek op, en sloot ze in haar koffer, en nam er uit de romans en brochures, dat jaar verschenen over de vrouwenbeweging in Holland. Zij stelde belang in het vraagstuk en zij vond er zich moderner om dan Duco, die haar eensklaps toescheen van een verledentijd. Niet modern. Niet modern. Zij herhaalde het woord met wellust en voelde zich eensklaps krachtiger. Modern te zijn, zoû haar kracht zijn. Een enkel woord van Duco had haar zeer getroffen: die uitroep: O, als wij een doel konden vinden! Ons leven heeft een lijn, een pad, dat het gaan moet... Modern zijn, was dat geen lijn; oplossing vinden van modern vraagstuk, was dat geen doel? Hij, hij had gelijk, op zijn standpunt, vanwaar hij Italië zag, maar was geheel Italië niet een verleden, een droom, ten minste dàt Italië, dat Duco zag, droomparadijs van kunst alleen? Het kon niet goed zijn, zoo te staan en zoo te zien, en zoo te droomen. Het Heden was er: aan de grauwe kimmen daverde naderend een storm, en de moderne vraagstukken flikkerden op als wêerlicht. Was het dat niet, waar zij voor leven moest? Zij voelde voor de Vrouw, zij voelde voor het Meisje: zij was zelve het meisje geweest, opgevoed alleen met saloneducatie, om te schitteren, als mooi en bevallig, en dan wel te trouwen. En zij was mooi geweest, en bevallig, zij had geschitterd en was getrouwd, en nu was zij drie-en-twintig, gescheiden van dien man, die eens haar eenige doel was geweest, en haar terwille, het doel harer ouders: nu was zij alleen, verloren, wanhopig en stervenstroosteloos: zij had niets om zich aan vast te klemmen, zij leed. Zij had hem nog lief, hem, een ploert, een ellendeling; en zij had gedacht al heel flink te zijn: te gaan reizen, om kunst, naar Italië. Maar zij begreep geen kunst, zij voelde niet Italië. O, hoe zag zij het in, na die gesprekken, gewisseld met Duco: dat zij kunst nooit begrijpen zoû, al had zij vroeger wat geteekend, al had zij vroeger in haar boudcir een biscuitgroep

gehad naar Canova: Amor en Psyche: zoo lief voor een jong meisje. En hoe zeker wist zij nu, dat zij Italië niet begrijpen zoû, omdat zij een olijfboom nu niet zoo heel mooi vond, en de lucht van de Campagna nooit gezien had als een waaiende fenix-vlerk. Neen, Italië zoû nooit haar levenstroost zijn...

Maar wat dan? Veel had zij doorgemaakt, maar zij leefde en was heel jong. En op nieuw, bij den aanblik dier brochures, den aanblik van dien roman, kwam het verlangen in haar ziel op: modern zijn, modern zijn! En doen aan de moderne problemen. Leven voor de toekomst! Leven voor de Vrouw, voor het Meisje....

Zij dorst niet diep in zich zien, vreezende te weifelen. Leven voor de Toekomst..... Het scheidde haar iets meer van Duco, dat nieuwe ideaal. Kon haar dat schelen, had zij hem lief? Neen, zij dacht van niet. Zij had haar man liefgehad en wilde niet dadelijk verlieven op den eersten den besten aardigen jongen, dien zij bij toeval in Rome ontmoette... Wat deerde het haar, of het hen scheidde, haar nieuwe Ideaal!

En zij las de brochures. Over de Vrouwen-kwestie en de Liefde. Toen dacht zij aan haar man, toen aan Duco. En moê liet zij de brochure vallen, en dacht hoe treurig het was. De menschen, de vrouwen, de meisjes. Zij, vrouw, jonge vrouw, doellooze vrouw, hoe treurig zij was in het leven. En Duco, hij was gelukkig? Maar toch zocht hij de lijn van zijn leven, toch zag hij uit naar zijn doel. Een nieuwe onrust was in hem gekomen. En zij schreide een beetje, en wrong zich, onrustig, in hare kussens, en klampte haar handen, en bad, onbewust, en tot wie, wist zij niet:

- O God, zèg mij, wat wij moeten doen!

XIII.

Toen was het na eenige dagen, dat Cornélie idee kreeg het pension te verlaten en op kamers te gaan wonen. Het hôtelleven stoorde haar in hare opkomende gedachten, als een wind van ijdelheid, die telkens schroeide over heel vage bloesems, en niettegenstaande een scheldvloed van woorden van de marchesa, die haar verweet voor den geheelen winter gehuurd te hebben, trok zij in de kamers, die zij, na veel

zoeken en trappenklimmen, met Duco Van der Staal had gevonden. Het was in de Via dei Serpenti, vele trappen op, een suite van twee ruime, maar bijna geheel ongemeubileerde vertrekken: alleen het hoog noodige stond er, en hoewel het uitzicht wijd over de huizenmassa's van Rome streek tot de cirkelige ruïne van het Colosseum toe, waren de kamers van een rulle ongezelligheid, van een naakte onbewoonbaarheid. Duco had ze niet goed gevonden en zeide, dat hij er rilde, hoewel ze lagen op de zonnezijde, maar er was iets in de stroefheid van dit verblijf, dat Cornélie in hare nieuwe stemming harmonisch aandeed. Toen zij dien dag scheidden, dacht hij van haar: wat is ze toch weinig artistiek; en zij van hem: wat is hij onmodern! Zij zagen elkaâr in dagen niet weêr, en Cornélie was geheel eenzaam, maar voelde hare eenzaamheid niet, omdat zij een brochure schreef over den maatschappelijken toestand der gescheiden vrouw. Dat idee was bij haar opgekomen door enkele zinnen in een brochure over de Vrouwenbeweging, en in eens, zonder veel te hebben nagedacht, schreef zij in impulsie na impulsie, intuïtie na intuïtie, hare zinnen, stroef, koel, en klaar; schreef zij in een epistolairen stijl, zonder kunst, maar met overtuiging en ondervinding, als om meisjes te waarschuwen tegen te veel illuzie voor het Huwelijk. Zij had hare kamers niet gezellig gemaakt; zij zat daar, hoog in Rome, met haar blik over de daken tot het Colosseum toe, te schrijven, te schrijven, zich verdiepende in haar leed, zich gevende in hare weerbarstige zinnen, bitter, maar den alsem harer ziel gietende in hare brochure. Mevrouw Van der Staal en de meisjes, die haar kwamen bezoeken, waren verbaasd, om haar slordig uitzien, om haar rulle kamers, een stervend vuur in het haardje, geen bloem, geen boeken, geen thee, en geen kussens, en toen zij na een kwartier heengingen, voorgevende boodschappen te moeten doen, zagen zij, de eindelooze trappen aftrippende, elkaâr verbaasd aan, geheel in de war en niets begrijpende van die herschepping: die van een interessant, elegant vrouwtje, met om zich heen een waas van poëzie, een tragiek van verleden, - in een ‘vrije vrouw’, die verwoed schreef aan een brochure, met bittere verwenschingen tegen de maatschappij. En toen Duco haar na een week weêr opzocht, en een oogenblik bij haar kwam zitten, bleef

hij doodstil, stijfrecht op zijn stoel, zonder te spreken, terwijl Cornélie hem het begin harer brochure voorlas. Hem roerde wat hij er in schemeren zag, van eigen leed en ondervinding, maar iets onharmonisch ergerde hem tusschen die slanke, lelieachtige vrouw, met hare gebroken bewegingen, en de omgeving, waarin zij zich nu wèl voelde, geheel verdiept in haar haat tegen de maatschaijpij, met name de Haagsche, die haar vijandig was geworden, omdat zij niet met een ploert, die haar mishandelde, was samengebleven. En terwijl zij las, dacht Duco: zij zoû zoo niet schrijven, als zij niet alles uit eigen leven naschreef. Waarom schept zij er niet een novelle uit...? Waarom dat generalizeeren van persoonlijk verdriet, en waarom dat waarschuwend stemgeluid... Hij vond het niet mooi. Hij vond den klank van die stem zoo hard, die waarheden zoo persoonlijk, die bitterheid onsympathiek en die conventie-haat zoo klein. En toen zij hem iets vroeg, zei hij niet veel, schudde vaag goedkeurend het hoofd, en bleef zitten, ongemakkelijk strak. Hij wist niet wat te antwoorden, hij wist niet hoe te bewonderen, hij vond haar onartistiek. En toch welde in hem groot medelijden, toch zag hij hoe lief zij zoû zijn, en hoe edel vrouw, als zij gevonden had de lijn van haar leven, en zich langs die lijn harmonisch bewoog, met de muziek van haar eigen beweging. Nu zag hij haar gaan een verkeerden weg; een pad, door anderen haar met vingers aangewezen, en niet ingeslagen uit eigen aandrang van ziel. En hij voelde een diep medelijden voor haar. Hij, artist, maar vooral droomer, zag soms scherp, tròts zijn droomen, tròts zijn soms alles omvattend gevoel voor lijn en voor kleur en voor waas; hij, artist en droomer, zag dikwijls als helderziend de emotie schemeren door het voordoen der menschen, zag de ziel, als een licht door albast heen, en hij zag haar eensklaps verloren, zoekende, dwalende, zoekende zij wist zelve niet wat; dwalende, zij wist zelve niet door welk labyrinth; ver van haar lijn, haar levenslijn en richting van haar zielebeweging, die zij nog nimmer had gevonden.

Zij zat opgewonden voor hem, zij had gelezen haar allerlaatste bladzijden, met verhit gelaat, met klinkende stem, met een koorts in heel haar wezen. Het was als wilde zij nu smijten die bladen vol bitterheid voor de voeten harer

Hollandsche zusteren, voor de voeten van alle vrouwen. Hij, verloren in zijne bespiegeling, weemoedig in zijn meêlij voor haar, had nauwlijks geluisterd, en schudde vaag goedkeurend het hoofd. En eensklaps sprak hij over zichzelve, en gaf ze zich geheel, vertelde zij haar leven: haar Haagsche jonge-meisjes bestaan, haar opvoeding om wat te schitteren, en aardig en mooi te zijn, zonder één ernstigen blik op haar toekomst, alleen afwachtende een goed huwelijk, met een flirtation hier, en een verliefdheidje daar, tot zij getrouwd was: een goed huwelijk in haar kringetje; haar man eerste luitenant van de huzaren, een mooie flinke jongen, goede notabele familie, een beetje geld, op wien zij verliefd was geworden om zijn mooie gezicht, en zijn flink figuur in zijn uniform, die hem goed stond; die op haar verliefd was, zooals hij op een ander meisje ook had kunnen worden, omdat zij een aardig snoetje had: toen, de openbaring al dier allereerste dagen: de dadelijk uitbarstende disharmonie hunner karakters. Zij, thuis verwend, fijn, delicaat, fijngevoelig, maar egoist, fijngevoelig maar prikkelbaar voor haar eigen verwende ik-je; hij, niet meer hofmakerig, maar dadelijk grofweg man met rechten hierop en rechten daarop, met een vloek nu en een gedonder dan weêr; zij, zonder eenigen tact, zonder eenig geduld nog te maken van hunne verongelukkende levens wat er misschien nog te maken zoû zijn: nerveus, driftig, drift tegen grofheid in, wat zijn ruwheid zoó oprazen deed, dat hij haar mishandelde, uitschold, sloeg, schudde en kwakte tegen den muur aan...

Toen hare scheiding; hij eerst niet gewild; trots alles, tevreden met een huis te hebben, en in dat huis een vrouw, wijfje van hèm, mannetje, en niet willende weêr de ellende van op kamers wonen, tot zij eenvoudig wegliep, naar hare ouders toe, de stad uit bij vrienden, razende op de wet, zoo onrechtvaardig jegens vrouwen... Hij had eindelijk toegegeven, zich laten beschuldigen van overspel, wat niet bezijden de waarheid was. Toen was zij vrij, maar zij stond als alleen, aangekeken door al hare kennissen, niet willende toegeven aan hun conventie-eisch van die soort van halve rouw, die een gescheiden vrouw moest omgeven volgens hunne conventie-ideetjes, en dadelijk terugkeerende tot haar vroeger jonge-meisjes-schitterbestaan. Maar zij had gevoeld, dat dat

niet wezen kon, niet om de kennissen en niet om zichzelve: de kennissen, schuin naar haar kijkende, en zij, walgende van de kennissen, van hun soirées en diners, tot zij zich diep ongelukkig gevoeld had, eenzaam, verloren, zonder iets, zonder iemand, en zij gevoeld had al den druk, die weegt op de gescheiden vrouw. Diep in zich had zij wel eens gedacht, dat zij met veel geduld en veel tact dien man nog had kunnen beheerschen, dat hij niet kwaad was, alleen maar grof, dat zij toch wel nog van hem hield, ten minste van zijn mooie gezicht en van zijn flinke lichaam. Liefde, dat was het niet, maar had zij ooit over liefde gedacht, zooals zij die nu wel eens voorgevoelde? En leefde niet bijna een ieder zoo-zoo maar, zich een beetje schikkende naar wat hem gegeven werd? Maar die spijt bekende zij nauwlijks zichzelve, bekende zij ook nu niet aan Duco, en wèl bekende zij haar bitterheid, haar haat tegen haar man, tegen het huwelijk, de conventie, de menschen, de wereld: tegen al de groote algemeenheden, generalizeerend haar eigen gevoel tot eén vloek tegen het leven. Hij hoorde haar aan, met medelijden. Hij voelde, dat er iets edels in haar was, maar verstikt, van den beginne af. Hij vergaf haar, dat zij niet artistiek was, maar het smartte hem, dat zij zich nooit gevonden had, dat zij niet wist wat zij was, wiè zij was, hoe haar leven moest zijn, en waar de lijn slingerde van haar leven, het eenige pad, dat zij gaan moest, zooals ieder leven volgt eén pad. O, hoe vaak, als een mensch zich maar gaan liet, als een bloem, als een vogel, als een wolk, als een ster, die haar baan zoo gehoorzaam beschreef, zoû een mensch zijn geluk en zijn leven wel vinden, als de bloem en de vogel ze vonden, als de wolk weg dreef in de zon, en de ster haar hemelbaan volgde. Maar hij zeide haar niets van zijn gedachten, wetende, dat zij vooral in hare stemming van bitterheid ze niet begrijpen zoû, en er geen steun aan grijpen kon, omdat ze haar te vaag zouden zijn, en te vreemd aan haar eigen denken. Zij dacht aan zichzelve, maar zij dàcht, dat zij dacht aan de Vrouwen, de Meisjes, en hare beweging naar de Toekomst. De lijnen van de vrouwen... Maar had iedere vrouw niet haar eigen lijn? Alleen, hoe weinigen wisten haar, haar richting, haar pad, haar levenslijn, haar meander in de toekomstschemering. En misschien,

omdat zij niet wisten voor zich, zochten zij allen te zamen nu een breed pad, een hoofdweg, waarop zij voortgaan zouden met scharen, met dringende menigte van vrouwen, met regimenten van vrouwen, met leuzen en vanen en oorlogskreet, breed pad, paralel aan de beweging der mannen, tot de paden zouden versmelten tot één, tot de scharen der vrouwen zich vermengen zouden met de scharen der mannen, met gelijke rechten en levensbeweging....

Hij zeide haar niets. Zij merkte zijn zwijgen, en zag niet, hoeveel in hem omging, hoe innig hij over haar dacht, hoe diep meêlij hij voor haar voelde. Zij dacht, dat zij hem verveeld had. En eensklaps, om zich heen, zag zij de duisterende naakte kamer, het vuur uitgedoofd, en zonk haar geestdrift, verkoelde haar koorts, vond zij slècht haar brochure, zonder kracht, overtuiging. Hoe gaarne had zij een woord van hem gehoord! Maar hij zat stil, hij scheen geen belang te stellen, hij vond haar stijl zeker niet mooi. En zij voelde zich treurig, verlaten, eenzaam, vervreemd van hem, en bitter om die vervreemding, zij voelde zich klaar om te weenen, te snikken, en - vreemd - in haar bitterheid, dacht zij aan hèm, haar man, met zijn mooie gezicht. En zij kon zich niet houden: zij weende. Hij naderde haar, hij legde op haar schouder zijn hand. Toen voelde zij iets, van wat er in hem omging, en dat zijn zwijgen niet koude was. Zij zeide hem, dat zij dien avond niet alleén zoú kunnen blijven, te rampzalig, te rampzalig... Hij troostte haar; zei, dat er veel goeds, veel waars in haar brochure was, dat hij geen goed beoordeelaar was over zulke moderne kwesties; dat hij alleen maar knap was als hij sprak over Italië, dat hij zoo weinig voelde voor menschen, en zooveel voor beelden, zoo weinig voor wat nieuw wordt opgebouwd voor een volgende eeuw, en zoo veel voor wat in ruïne lag en restte uit vorige eeuwen. Hij zei het als vroeg hij verontschuldiging. Zij glimlachte door hare tranen heen, maar herhaalde, dat zij niet alleen kon blijven, en dat zij met hem meêging naar Belloni, dien avond, naar zijn moeder en zusters. En zij gingen samen uit, zij liepen samen om; en hij vertelde haar, om haar af te leiden, van eigen gedachten, vertelde haar anecdoten van meesters uit de Renaissance. Zij hoorde niet wat hij zeide, maar zijn stem was

lief aan haar ooren. Hij had zoo iets zachts in zijn onverschilligheid voor het moderne, dat haar interesseerde; hij had zooveel kalmte, weldadig als balsem, in de rust van zijn ziel, die zich liet gaan aan den goudenen draad van zijn droomen - als was die draad zijn levensrichting, - zoo veel kalmte en zachtheid, dat ook zij kalmer werd, en zachter, en glimlachend tot hem opzag.

En hoe ver zij ook van elkaâr verwijderd waren, hij gaande langs droomenlijn, zij verloren in een duisteren doolhof, - zij voelden elkaâr toch naderen, voelden hunne zielen van verre toch naderen, terwijl hunne lichamen zich naast elkaâr bewogen op een straat van werkelijkheid, dwars door Rome in den avond. Hij stak zijn arm door den hare, maar steunde haár ondanks dat gebaar.

En toen zij Belloni naderden, dankte zij hem, zij wist niet precies waarvoor: voor zijn blik, voor zijn stem, voor hunne wandeling, voor den troost, dien zij onuitlegbaar, maar toch duidelijk, uit hem voelde stralen, en zij was dien avond blijde met hem meê gegaan te zijn, en om zich heen te voelen de afleiding van Belloni's table-d'hôte.

Maar des nachts, alleen, alleen in haar rulle kamers, kwam hare rampzaligheid als een zwarte zee over haar heen, en, uitziende naar het Colosseum - donker te raden boog in donkeren nacht -, snikte zij, zich tot stervens toe voelende verzinken, wegspoelen, verlaten en eenzaam, zoo hoog boven Rome, boven de daken, boven de flauwe lichtjes der nachtstad, onder de wolken van den donkeren nacht, verzinken en wegspoelen, als dreef zij, schipbreukeling op een oceaan, die de wereld verdronk, en klagend opruischte tegen den onverbiddelijken hemel.

XIV.

Toch kwam er een kalmte in Cornélie nu hare brochure geschreven was. Zij pakte hare koffers uit, arrangeerde hare kamers wat gezelliger, en, rustiger, schreef zij de brochure over en verbeterde onder het overschrijven haar stijl, en zelfs haar gedachten. Als zij des morgens gewerkt had, lunchte zij meestal in een kleine osteria en ontmoette daar bijna

altijd Duco Van der Staal, en at met hem aan één tafeltje. Meestal dineerde zij bij Belloni, bij de Van der Staals, om wat afleiding te hebben voor haar avond. De marchesa had haar eerst niet gegroet, al duldde zij haar aan de table-d'hôte, voor drie lire per avond, maar langzamerhand groette zij weêr Cornélie, met een zuurzoet lachje, want zij had de beide kamertjes al voordeeliger weêr verhuurd. En Cornélie, in hare kalmere stemming, vond het eene gezelligheid zich 's avonds te kleeden, naar Belloni te gaan, mevrouw Van der Staal en de meisjes te zien, verhaaltjes van haar te hooren over de salons van Rome, en een blik te weiden over de lange tafels. En zij zag, dat de gasten alweêr andere waren, als met een kaleidoscoop van vluchtige menschen. Rudyard was verdwenen, met een schuld aan de marchesa, en niemand wist waarheen. De Rothkirchen waren naar Griekenland gegaan, maar Urania Hope was er nog steeds en zat naast de marchesa Belloni, en aan hare andere zijde de neef: de prins van Forte-Braccio, hertog van San Stefano, die geregeld bij Belloni dineerde. En Cornélie zag, dat het was als eene samenzwering: de marchesa en de prins, die de kleine ijdele Amerikaansche van beide zijden bestookten. Een volgenden dag zag Cornélie aan de tafel van de marchesa twee monsignore's zitten, in druk gesprek met Urania, terwijl de marchesa en de prins toeknikten. Alle gasten spraken er over, aller oogen zagen die kant uit, allen bespiedden de manoeuvre en vermaakten zich met dien roman.

Alleen Cornélie lachtte er niet om: zij had Urania willen waarschuwen, voor de marchesa, den prins en de monsignore's, die Rudyards plaats innamen, maar vooral waarschuwen voor het Huwelijk, al was het met een prins-hertog. En zich opwindende, sprak zij met mevrouw en de meisjes, herhaalde zij hare brochure-zinnen, gloeide, rood-òp, haar jonge haat tegen de maatschappij en de wereld en de menschen.

Het diner was afgeloopen; druk pratende nog ging zij met de Van der Staals - mevrouw en de meisjes en Duco - naar den salon, zette zich in een hoek, vervolgde haar gesprek, vaarde uit tot mevrouw, die haar tegensprak, tot zij eensklaps een dikke dame - de meisjes hadden haar al bijgenaamd: het satijnen fregat - glimlachend naar hen toe zagen komen en zeggen al van verre:

- I beg your pardon, maar ik wou u iets zeggen.... Kijk, ik kom al sedert tien jaren geregeld iederen winter bij Belloni, van November tot na Paschen, en dan zit ik iederen avond, nà het diner - maar ook alleen maar nà, het diner - in *dezen* hoek, aan *deze* tafel, op *deze* plaats. Neemt u me dus niet kwalijk, maar ik zou ook nu gaarne mijn plaats weêr innemen....

En het 'satijnen fregat' glimlachte lieftallig, maar toen de Van der Staals en Cornélie oprezen in stomme verbazing, liet zij zich ruischende ploffen op de canapé, deinde even op en neêr op de veeren, zette haar haakwerk op de tafel met een gebaar of ze een Engelsche vlag plantte op een kolonie, en zeide met haar lieftalligsten glimlach:

- Very much obliged, I thank you very much.

Duco schaterde het uit, de meisjes gichelden, maar het 'satijnen fregat' knikte hen goedmoedig toe. En nog niet goed beseffende, verbaasd, maar vroolijk, zetten zij zich in een anderen hoek, de meisjes met een onuitbluschbaar gegichel. De twee esthetische dames, met de evening-dress en de Jaegers, die aan de middentafel zaten te lezen, sloegen tegelijkertijd hare twee boeken dicht, en stonden op en gingen verontwaardigd heen, omdat men in den salon lachtte en praatte.

- It is a shame! zeiden zei hard op, en rechthoekig, verwaten en groezelig draaiden zij de deur uit.

- Vreemde menschen! dacht Duco glimlachend; schimmen van menschen.... Hun lijnen dwarrelen als arabesken door onze lijnen. Waarom kruisen zij onze lijnen met hun kleine beweging, en waarom kruisen ons nooit misschien die ons het liefst zouden zijn aan onze ziel....?

Steeds bracht hij Cornélie des avonds naar de Via dei Serpenti. Zij wandelden dan langzaam door de stille verlaten straten. Soms was het laat, maar soms was het dadelijk nà het diner, en dan wandelden zij nog het Corso in, dan vroeg hij haar meestal nog wat te gaan zitten bij Aragno. Zij deed dit, en samen gebruikten zij een kop koffie, in de vroolijkheid van het verlichte café, kijkende naar de avonddrukte op straat. Zij spraken dan weinig, afgeleid door de voorbijgangers en de bezoekers van het café, maar zij vonden het beiden een gezellig oogenblik, en voelden zich één met elkaâr.

Duco dacht klaarblijkelijk niet na over het liberale van hun doen, maar Cornélie dacht aan mevrouw Van der Staal, en dat zij het niet goed zoû keuren en niet zoû toestemmen in een harer dochters: 's avonds alleen met een heer te zitten in een café. En Cornélie dacht ook aan Den Haag en glimlachte bij de gedachte aan hare Haagsche kennissen. En zij zag naar Duco.... Rustig zat hij, tevreden met haar samen te zitten, en hij dronk zijn koffie, en zei nu en dan een woord en wees haar op een type of op een mooie vrouw, die voorbijging.... Op een avond, na het diner, stelde hij voor allen te gaan naar de ruïnes: de maan scheen, dat was wondermooi.... Maar mevrouw was bang voor malaria, de meisjes voor roovers; en zij gingen alleen, Duco en Cornélie. De straten waren heel eenzaam, het Collosseum rees dreigend op als een zwarte forteres in den nacht, maar zij gingen er binnen, en door de open bogen scheen het maanlichte blauw van den nacht: in de ronde put van de arena, ter eene zijde zwart, schaduw, stroomde ter andere de stroom van maneschijn binnen, als een witte vloed, als een waterval, en het was als spookte de nacht, als spookte het Colosseum en het geheele verleden van Rome: keizers, gladiatoren en martelaars; schaduwen slopen om als kruipende wilde beesten, een lichtvlak was als een naakte vrouw, en de galerijen schenen te ruischen van menigte.... En toch was er niets en waren zij eenzaam, Duco en Cornélie, in de diepte der hooge reuze-ruïne, half in schaduw en half in licht, en hoewel zij niet bang was, was zij onder den indruk van het ontzaglijk gespook des verledens, en schoof bij hem nader en klemde zijn arm, en voelde zich klein, heel klein. Hij drukte even haar hand, met zijn eenvoudige gemakkelijkheid, als om haar gerust te stellen. En de nacht beklemde haar, het spook benauwde haar, de maan scheen te duizelen hoog in de lucht en zich reusachtig uit te breiden en rond te draaien als een zilveren wiel. Hij zeide niets, hij was in zijn droom, hij zag het verleden voor zich.... En zwijgend gingen zij heen, en hij voerde haar door den boog van Titus het Forum binnen. Links rezen de ruïnes der keizerpaleizen, en om hen heen stonden de zwarte brokkelingen op, wezen de enkele zuilen omhoog en stroomde de blanke mane-stroom neêr, als een spookzee uit de lucht. Zij ontmoetten niemand, maar zij was

bang en klemde vaster zijn arm. Toen zij even gingen zitten op een stuk fondament, huiverde zij van de kilte. Hij schrikte, zeide, dat zij op moest passen geen koû te vatten, en zij gingen verder en verlieten het Forum. Hij bracht haar thuis, en alleen ging zij de trappen op, een lucifer afstekende om wat licht te hebben in het duistere trappenhuis. In haar kamer bevroedde zij, dat het gevaarlijk was 's avonds in de ruïnes te dwalen. Zij dacht hoe weinig Duco gesproken had, niet denkende aan gevaar, verloren in zijn nachtelijken droom, turende in het ontzaglijk gespook.... Waarom.... was hij niet alleen gegaan? Waarom had hij haar meêgevraagd? Zij sliep in, na een chaos van warrelende gedachten: de prins en Urania; de dikke satijnen dame, en het Colosseum en de martelaren, en Duco en mevrouw Van der Staal.... Zijn moeder was zoo gewoon, zijn zusjes lief maar banaal, en hij.... zoo vreemd! Zoo eenvoudig, zoo zonder voordoen, zich zoo gevende als hij was; en daarom zoo vreemd.... Onmogelijk zoû hij zijn in Den Haag, onder haar kennissen.... Zij glimlachte als zij dacht aan wat hij gezegd had, en hoè hij dat gezegd had en hoe hij rustig kon zwijgen, minuten lang, een glimlach om zijn mond, als dacht hij aan iets moois....

Maar Urania moest zij waarschuwen.

En moê sliep zij in.

XV.

Wat Cornélie voorgedacht had over mevrouw Van der Staals opinie omtrent haar omgang met Duco, werd bewaarheid: mevrouw sprak ernstig met haar, zeggende dat zij, zoo voortgaande, zich compromettеeren zoû, en voegde er tevens aan toe, dat zij ook met Duco in dien geest gesproken had. Maar Cornélie antwoordde vrij hoog, en nonchalant, beweerde dat zij, na zich steeds aan conventie gestoord te hebben, en toch diep ongelukkig te zijn geworden, zich voortaan niet meer aan conventie stoorde, en dat zij Duco's conversatie op prijs stelde zonder zich te laten weêrhouden door wat ‘men’ dacht en vond. En dan, vroeg zij mevrouw Van der Staal, wie was ‘men’? Hun drie, vier kennissen in Belloni? Wie

kende haar anders? Waar kwam zij verder? Wat deerde haar Den Haag? En zij lachte schamper, uit de hoogte afwerende de argumenten van mevrouw Van der Staal. Het gaf tusschen haar eene verkoeling: zij kwam dien avond niet bij Belloni dineeren, gekrenkt in hare prikkelbare overfijngevoeligheid. Den volgenden dag, Duco ontmoetende aan hun tafeltje in de osteria, vroeg zij, wat hij dacht van zijn moeders berisping. Hij glimlachte vaag, de wenkbrauwen opgetrokken, klaarblijkelijk niet beseffende de middelmaat-waarheid der woorden zijner moeder, zeggende: dat dat zoo ideeën waren van mama, natuurlijk heel goed en gangbaar in den cirkel, waarin mama en de zusjes leefden, maar waarin hij zich niet verdiepte, waaraan hij zich niet stoorde, tenzij Cornélie vond, dat mama gelijk had. En Cornélie vaarde schamper uit, haalde hare schouders op, vroeg terwille van wie en wat zij zich zouden laten weêrhouden in hun vriendschappelijken omgang. Zij bestelden samen een halve fiasco, en zij aten lang en gezellig, als twee kameraden, als twee studenten. Hij zeide, dat hij had nagedacht over hare brochure; hij sprak, - om haar lief te zijn - over den toestand der moderne vrouw, over het huwelijk, over de meisjes. Zij laakte de opvoeding, die mevrouw Van der Staal aan zijn zusjes gaf, de luchtige schittereducatie en dat eeuwige uitgaan en zoeken naar een man. Zij sprak uit ondervinding, zeide zij. Dien dag wandelden zij de Via Appia op, en gingen in de Catacomben, geleid door een Trappist. Daarna namen zij een rijtuigje, reden naar Rome terug en dronken thee bij Ramazotti, den banketbakker. Toen Cornélie thuis kwam, voelde zij zich pleizierig en luchtig en vroolijk. Zij ging niet meer uit, stookte met veel hout haar vuur op voor den avond, die kil werd, en soupeerde alleen met wat brood en gelei, om niet uit te gaan voor haar diner. In haar peignoir, de handen om het hoofd gebogen, tuurde zij in het aardig brandende hout, en liet den avond over zich glijden. Zij was tevreden met haar leven, zoo vrij, los van alles, en iedereen. Zij had een beetje geld, zij kon zoo blijven leven. Vele behoeften had zij niet. Haar leven op kamers, in kleine restauraties kostte niet veel. Toiletten had zij niet noodig. Zij voelde zich tevreden. Duco was een prettige vriend; wat zoû zij eenzaam zijn zonder hem. Alleen, een doel moest haar

leven krijgen.... Wat? Wat? De vrouwenbeweging....? Maar hoe, in den vreemde? Er aan te arbeiden was zoo moeilijk.... Hare brochure nu zoû zij zenden aan een nieuw blad voor vrouwen, pas opgericht. Maar dan? Zij was nu eenmaal niet in Holland, en zij wilde niet naar Holland: en toch, daar zoû ze zeker gemakkelijker werkzaam zijn, van gedachte wisselen met anderen. Maar hier in Rome... Een luiheid kwam over haar, in de loomte van haar gezellige kamer. Want Duco had haar geholpen haar zitkamer te arrangeeren. Hij was toch een ontwikkelde jongen, al was hij niet modern. Wat wist hij veel van geschiedenis, van Italië, wat vertelde hij aardig. Zooals hij haar Italië verklaarde, vond zij Italië toch wel interessant.

Maar hij was alleen niet modern. Voor de politiek van Italië had hij geen oog, niet voor den strijd tusschen Quirinaal en Vaticaan; niet voor het anarchisme, dat er den kop opstak in Milaan, niet voor de woelingen in Sicilië... Een doel; zoo moeilijk een doel... En in hare avondloomheid na een prettigen dag, voelde zij het gemis van een doel niet, smaakte zij de zachte wellust hare gedachten te laten glijden met de loome avonduren meê, in een egoïsme van welbehagen. Zij zag naar de bladen harer brochure, verspreid op hare groote schrijftafel: een tafel om aan te werken: ze lagen geel in het licht van hare werklamp: ze waren allen nog niet overgeschreven, maar zij had nu geen lust: zij wierp een blok in het haardje, en het vuur rookte en vlamde op. Zoo gezellig in het buitenland, dat stoken met blokken hout... En zij dacht aan haar man. Soms miste zij hem. Zoû zij hem niet hebben kunnen leiden met een beetje tact en geduld? Hij was toch heel aardig geweest in den tijd van hun engagement. Hij was ruw, maar hij was niet kwaad. Hij vloekte wel eens tegen haar, maar misschien had hij het niet zoo kwaad gemeend. Hij walste heerlijk, hij draaide je zoo stevig meê... Hij was een mooie jongen, en, ze bekende zich, ze was verliefd op hem, alleen om zijn mooie gezicht, zijn mooie lijf. Hij had iets in zijn oogen en mond gehad, dat zij niet had kunnen weêrstaan. Als hij sprak, had zij naar zijn mond moeten kijken. Enfin, het was nu voorbij... Het Haagsche leven was toch misschien te eentonig geweest voor hare natuur. Zij hield van reizen, van nieuwe menschen zien,

van nieuwe gedachten in zich ontwikkelen, en ze had nooit kunnen vastgroeien in haar côterie-tje. En nu was zij vrij, los van alle banden, van alle menschen. Als mevrouw Van der Staal boos was, wat kon het haar schelen..... En Duco, hij was toch wèl modern, een beetje, in zijne onverschilligheid omtrent conventie. Of was het alleen artisticiteit in hem; of was het hèm, als on-modern man, onverschillig, zooals het haar, moderne vrouw, was? Een man kon zich meer veroorloven. Een man compromette erde zich zoo gauw niet. Moderne vrouw.... Zij herhaalde het trotsch. Iets fiers stak op in hare loomheid. Zij richtte zich, rekkendeuit hare armen, zag in den spiegel haar slanke figuur, haar fijne gezichtje, een beetje bleek, de oogen groot, en grauw en glansend, onder opvallend lange wimpers; haar donkerblonde haren in een losse verwarde wrong; haar gebroken lelie-lijn heel bevallig in de frommelplooien van haar ouden peignoir, bleek rose en verschoten. Waar was haar pad? Zij voelde zich niet alleen werkster en streefster, zij voelde zich zoo complex; zij voelde zich vrouw ook, zij voelde veel vrouwelijkheid in zich, als een loomte, die haar werkkracht verlammen zoû. En zij dwaalde de kamer door, besluiteloos naar bed te gaan, en, starende in de gloei-asch van het uitgebrande vuur, dacht zij aan haar toekomst, aan wat en hoe zij worden zoû, en hoe en waar zij gaan zoû, langs welke arabesk des levens, wendende door welke wouden, krullende door welke dreven, kruisende welke andere arabesken, van welke andere zoekende zielen?

XVI.

Reeds langen tijd was het een idee-fixe van Cornélie, dat zij met Urania Hope moest spreken, en op een morgen schreef zij een briefje en vroeg belet voor dien middag. Miss Hope antwoordde toestemmend en om vijf uur vond Cornélie haar thuis in haar mooien en duren salon van Belloni: veel licht op, veel bloemen; Urania, hamerende op de piano, in een robe-d'interieur van Venetiaansche kant, terwijl een rijke tea met koekjes, boterhammetjes, bonbons, was klaargezet. Cornélie had geschreven, dat zij Miss Hope

over een belangrijk onderwerp alleen wilde spreken en vroeg ook dadelijk of zij alleen zouden zijn, twijfelende, nu Urania haar zoo receptie-achtig ontving. Maar Urania stelde haar gerust: zij had alleen thuis gegeven voor Mrs. De Retz, en zij was zeer nieuwsgierig waarover Cornélie haar wilde onderhouden. Cornélie herinnerde Urania hare eerste waarschuwing en toen Urania lachte, vatte zij haar hand en zag haar met zulke ernstige oogen aan, dat zij indruk maakte op de luchtige natuur van het Amerikaansche meisje; en Urania geintrigeerd werd. Nu vond zij het eensklaps zeer gewichtig - een geheim, een intrigue, een gevaar in Rome -! en zij fluisterden samen. En Cornélie, niet angstig meer in deze toenemende vertrouwelijkheid, bekende haar wat zij op het Kerstbal overhoord had, door de opengekraakte deur: de machinatie van de marchesa met haar neef, dien zij met alle geweld koppelen wilde aan een rijke erfgename, ter wille van des prinsen vader, die haar item zooveel voor dat huwelijk scheen beloofd te hebben. Daarop sprak zij over de bekeering van Miss Taylor, door Rudyard bewerkt; Rudyard, die niet met haar, Urania, scheen te kunnen klaar komen - geen vat krijgende op haar argelooze, maar luchtige vlindernatuur, en - als Cornélie vermoedde, - daarom de ongenade van zijn geestelijke superieuren zich op den hals had gehaald, en verdwenen was, zonder zijn schuld aan de marchesa te hebben kunnen voldoen. Nu scheen hij vervangen te zijn door de beide monsignore's, die er deftiger, wereldscher uitzagen, en zalvender waren, met meer glimlach. En Urania, starende in dit gevaar, in die lagen aan hare voeten, waarin Cornélie haar eensklaps blikken liet, verschrikte nu werkelijk, werd bleek, en beloofde op hare hoede te zijn. Eigenlijk had zij maar dadelijk hare kamenier willen zeggen in te pakken om zoo spoedig mogelijk Rome te verlaten, naar een andere stad, in een ander pension, waar veel adel was: adel was zoo lief! En Cornélie, ziende dat zij indruk gemaakt had, voer voort, sprak over zichzelve, sprak over het huwelijk, zeide, dat zij een brochure had geschreven tegen het huwelijk en over den Maatschappelijken Toestand van de Gescheiden Vrouw. En zij sprak over het leed, dat zij had doorgemaakt, en over de Vrouwen-beweging in Holland. En, eenmaal op dreef, kon zij zich niet betoomen,

heviger en heftiger, tot Urania haar erg knap vond - a very clever girl - zoo te kunnen redeneeren en te schrijven over een ‘quèstion brùlante.’ Zij gaf een flinken nadruk op de eerste lettergrepen der Fransche woorden, bekende, dat zij wel gaarne kiesrecht zoû willen hebben, en plooide bij die woorden den langen sleep van haar kanten tea-gown uit. Cornélie sprak over de onrechtvaardigheid der wet, die de vrouw niets liet, alles ontnam, geheel dwingt in de macht van den man, en Urania was het met haar eens en prezenteerde het schaaltje met fijne bonbons. En onder een tweede kop thee spraken zij, opgewonden, beiden te samen, de eene niet hoorende naar wat de andere betoogde, en Urania zeide, dat het ‘a shame’ was. Van een algemeene beschouwing kwamen zij weêr op hare eigen belangen: Cornélie beschreef het karakter van haar man, in zijn grofheid de natuur van een vrouw niet begrijpende, en niet toegevende dat een vrouw naàst hem stond, en niet beneden. En nogmaals kwam zij terug op de Jezuïeten, op het gevaarlijke in Rome voor rijke meisjes-alleen, op die tang van een marchesa, en op dien prins, getiteld lokaas, dat de Jezuïeten uitwierpen, om een ziel te winnen, en een verarmd Italiaansch huis, - dat den Paus was trouw gebleven, en den koning niet diende - te verbeteren in zijn finanties. En zij waren beiden zoo hevig en opgewonden, dat zij niet hoorden, hoe er geklopt werd, en eerst opzagen, toen de deur langzaam open ging. Zij schrikten, zagen op, en verbleekten beiden toen zij den prins van Forte-Braccio zagen binnenkomen. Hij verontschuldigde zich met een glimlach, zei, dat hij licht gezien had in den salon van miss Urania, dat de portier hem wel belet had gegeven, maar dat hij het consigne geforceerd had. En hij zette zich, en trots alles wat zij zooeven besproken hadden, vond Urania het verrukkelijk, dat de prins daar zat, en een kop thee van haar aannam en een koekje wilde eten.

En Urania toonde haar album met wapens - de prins had het zijne er al in afgedrukt - en toen haar album met stalen van de baljaponnen der koningin. Toen lachte de prins en zocht uit zijn zak een couvert: hij opende het en haalde er voorzichtig uit een lapje blauw brokaat met zilveren parelen bewerkt. Wat was het? vroeg Urania verrukt. En

hij zeide, dat hij haar bracht een staal van het nieuwste toilet van Hare Majesteit; zijn nicht, - niet een Zwarte, als hij, maar een Witte; niet pauselijk, maar koningsgezind, hofdame der Koningin -, had hem dit lapje weten te bezorgen voor Urania's album. Urania zoû het zelve zien: de koningin zoû dit toilet dragen op het hofbal over een week. Hij ging daar niet heen, hij ging zelfs niet officieel naar zijn nicht, niet naar hare receptie's, maar hij zag haar toch uit familierelatie, uit vriendschap. Nu smeekte hij Urania hem toch niet te verraden: het kon hem kwaad doen in zijn carrière, - welke carrière? vroeg Cornélie zich af - als men wist, dat hij zijn nicht veel zag, maar hij had haar veel bezocht, den laatsten tijd, voor Urania, om dat staaltje te krijgen.

En Urania was zoo dankbaar, dat zij alles vergat van den maatschappelijken toestand van meisje en vrouw, getrouwd of ongetrouwd, en zij had haar kiesrecht gaarne geofferd voor zoo een lieven Italiaanschen prins. Cornélie ergerde zich, stond op, groette met een koele hoofdbuiging den prins, en trok Urania even meê bij de deur:

- Vergeet ons gesprek niet, waarschuwde zij. Wees op je hoede.

En zij zag den prins, toen zij fluisterden, sarcastisch naar haar kijken, vermoedende, dat zij over hèm sprak, radende een antipathie in die Hollandsche vrouw, maar prat op de macht van zijn persoonlijkheid en zijn titel en zijn attenties, voor de dochter van eene Amerikaanschen tricot-fabrikant.

XVII.

Er was eene verkoeling gekomen tusschen mevrouw Van der Staal en Cornélie, en Cornélie kwam 's avonds niet meer dineeren bij Belloni. In weken zag zij mevrouw en de meisjes niet meer, maar zag zij Duco iederen dag. Zij waren, trots hun essentieel verschil van karakter, zoozeer gewend aan hun samenzijn, dat zij elkaâr misten, zoo zij elkaâr één dag niet gezien hadden, en zij waren langzamerhand als natuurlijkweg er toe gekomen iederen dag met elkaâr te dejeuneeren en te dineeren: 's ochtends in de osteria, 's middags in het een of ander kleine café, meestal heel eenvoudig. Om niet

te behoeven af te rekenen, betaalde Duco den eenen keer en Cornélie den anderen. Meestal hadden zij veel te praten; hij leerde haar Rome, leidde haar na het lunch rond door kerken en musea, en, onder zijne leiding, begon zij te begrijpen, begon zij te waardeeren en mooi te vinden. Onbewust suggereerde hij haar eenige zijner ideeën: schilderkunst was haar heel moeilijk, maar sculptuur begreep zij veel sneller. En zij begon hem niet alleen maar ‘morbide’ te vinden; zij zag tegen hem op, hij sprak eenvoudig weg tegen haar als van zijn hoog standpunt van sentiment en kennis en begrijpen, over heel hooge dingen, die zij als jong meisje, als jonge vrouw later, nooit had gezien in het edele licht van verheerlijking, dat hij voor haar liet opgaan, als de eerste glans van een dageraad: nieuwe dag, waarin zij nieuwe dingen des levens aanschouwde, geschapen uit het edelste van kunstenaarsziel. Hij betreurde het, dat hij haar Giotto niet kon laten zien in Santa Croce te Florence, de Primitieven in de Uffizie, en dat hij haar dadelijk moest Rome leeren, maar hij leidde haar in al het exuberante kunstleven van de Pauselijke Renaissance, tot zij het, onder zijn woorden, meêleefde een enkele intense seconde, en Michelangelo, Rafaël, voor haar uitstonden, levende ook. Hij dacht, na zoo een dag: zij is toch niet zoo heelemaal onartistiek, en zij dacht aan hem met eerbied, ook als de suggestie verbroken was, en zij nadacht en, eigelijk heel diep in zich, niet meer zoo goed begreep als dien morgen, omdat haar ontbrak de liefde voor die dingen. Maar toch bleef er 's avonds dan nog zooveel glans van kleur en verleden dwarrelen voor hare oogen, dat haar brochure haar, dof scheen, dat de Vrouwenbeweging haar niet interesseerde, en dat Urania Hope haar niet schelen kon.

Hij bekende zich, dat hij zijn rust geheel verloren had, dat Cornélie voor hem stond in zijn gepeins, tusschen hem en zijn antieke tryptieken; dat zijn leven, eenzaam, zonder vriend, bijna zonder kennissen, naïf en eenvoudig, tevreden met te dwalen in en buiten Rome, met te lezen, te droomen, en nu en dan wat te schilderen, geheel veranderd was in gewoonte en lijn, nu de lijn van zijn leven haar levenslijn gekruist had en zij samen één weg schenen te gaan; hij wist eigenlijk niet waarom. Liefde kon hij niet noemen het gevoel,

dat hem tot haar aantròk.... En maar heel vaag, heel diep in zich, onbewust, vermoedde hij, altijd onuitgesproken, en zelfs onuitgedacht, dat het de lijn van haar lichaam was, bijna iets Byzantijnsch; de tengerte der gestalte, de lange armen, de gebroken lelie-lijn van die vrouw van leed, met de melancholie in haar grauwe oogen, waarover de bijna te lange wimpers schaduwden; dat het was de adel van haar hand, klein en lief voor een groote vrouw; dat het een beweging was van haar hals, als van buigende stengel, of zwaan, die moê was, en omzag naar achteren. Hij had nooit veel vrouwen ontmoet, en die hij ontmoet had, waren hem steeds heel gewoon geweest, maar zij was hem oneigenlijk, in de contradicties van haar karakter, in het vage en ongrijpbare ervan, in al de halftinten, die aan zijn oog, toch gewend aan halftint, ontsnapten.... Hoe was zij?.... Een vrouw in een boek, een heldin in een gedicht, had hij steeds gezien in haar karakter. Hoe was zij, een levende vrouw, vleesch en bloed?! Zij was niet artistiek, en zij was niet onartistiek; zij had geen energie, en zij miste toch geen energie; zij was niet zeer ontwikkeld, en toch schreef zij, na impulsie en uit intuïtie, een brochure over een der modernste kwesties's, en zij werkte er aan, en zij schreef ze af, en het werd een geschrift, niet slechter dan anderen. Zij had ruimte van denken, hatende kleinheid van côterie, zich na haar leed, niet meer thuis voelende in haar Haagsch cirkeltje, en hier in Rome luisterde zij op een bal, achter een deur naar wat onnoozele intrigue, - nauwlijks intrigue, dacht hij - en was zij gegaan naar Urania Hope, om zich te mengen in de verwarde arabesken van kleinere levens, zonder belang, van menschen, die hij minachtte om hun gemis aan lijn, aan kleur aan droom, aan waas, aan alles, wat hem levensdierbaar was en voor hem het leven maakte... Hoe was zij? Hij begreep haar niet. Maar hàre arabesk was hem van belang. Zij miste geen lijn, geen kunstlijn en geen levenslijn; zij bewoog zich in den droom harer eigen vaagheid voor zijn turende oogen, en zij schemerde op uit het waas, uit den schemer van zijn atelier-atmosfeer, en stond als fantoom voor zijn oogen. Hij kon dat geen liefde noemen, maar zij was hem dierbaar als eene openbaring, die zich telkens met geheim dichtsluierde. En zijn leven van eenzamen dwaler was wel veranderd, maar

zij had in zijn leven geen onharmonische gewoonte gebracht: hij hield van te eten in een klein café of osteria, met het volk van Rome om zich heen, en zij deed dat met hem meê gemakkelijk en eenvoudig, niet vies doende, maar gezellig, harmonisch, met een groot gemak van zich voegen en met even veel natuurlijke gratie, als zij 's avonds dineerde aan Belloni's table d'hôte. Dat alles, het weêrspel van oneigenlijkheid, van tegenstrijdigheid, dat levend vizioen van vaagheid, dat ongrijpbare in haar, dat ontastbare van hare eigenlijkheid, dat zich verschuilen van haar ziel, dat samensmelten harer essence's, was hem eene bekoring geworden: - een onrust, een behoefte, een nervoziteit in zijn leven, anders zoo rustig, klein tevreden en kalm - maar bekoring vooral, onmisbare bekoring van iederen dag.

En zonder zich te storen aan wat men er van denken kon, aan wat mevrouw Van der Staal er van dacht, gingen zij soms een dag samen naar Tivoli, wandelden een anderen dag van Castel-Gandolfo tot Albano, en reden naar het meer van Nemi, en ontbeten op een antiek kapiteel - als tafel - in de villa Sforza-Cesarini. Zij rustten te samen in de schaduw der boomen, zij bewonderden de camelia's, zagen zwijgend naar de glasklaarte van het Nemi-meer, spiegel van Diana - en reden over Frascati terug. In het rijtuig waren zij stil, en hij dacht er over, glimlachend, hoe men overal hen had aangezien dien dag voor man en vrouw. Zij ook dacht aan hun toenemende intimiteit, en dacht tevens, dat zij nooit meer trouwen zoû. En zij dacht aan haar man en vergeleek hem bij Duco. Zoo jong in zijn gezicht, maar de oogen vol diepte, vol ziel, vol droom, zijn stem zoo geleidelijk, wat hij zeide zoo knap, zoo welwetend, en dan zijn kalmte, zijn naïveteit, zijn gemis aan drift, of zijn zenuwen alleen zich gevormd hadden tot het voelen van kalmte van kunst, in het droomwaas van zijn leven. En zij bekende zich, daar in dat rijtuig naast hem - rondom hen heen de zachtglooiende heuvelen, wegpaarschend in den avond, voor hen uit het verglanzende mauve-achtige roze van een nauwlijks goudenen zonsondergang, - dat hij haar dierbaar was om die kalmte, om dat gemis aan drift, die naïveteit, en dat welwetende: klare stem uit droomschemer opklinkend - en dat zij gelukkig was naast hem te zitten, te hooren die stem, en bij toeval te

voelen zijn hand.... gelukkig, dat haar levenslijn de zijne gekruist had, en de lijnen beiden een pad schenen te vormen, naar het opschemerende, naar het iederen dag meer en meer opklarende, van hun dichtstbijzijnde toekomst....

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

LOUIS COUPERUS.

Op de boot naar Batavia.[1)]

De boot is onder stoom. Vager en vager teekent de kust tegen den horizont. Adieu, wegnevelend Europa!

Ik moet, wanneer ik zoo'n gezelschap passagiers beschouw, met de mailboot op reis naar Indië, altijd denken aan een dronkemansliedje, niét door kapitalisten, maar door het zuiver voelend proletariaat gezongen op de amsterdamsche straat:

> ‘We gaan naar Atjeh toe,
> Want we zijn ons leven moe.’

Ja, als je 't leven moe, heelemaal moe bent, ga dan naar de-n-Oost, en wie den dood zoekt - daarom nog niet den dood door sterven - zal hem daar vinden. Alléén dán zal een verblijf in Indië geen bittere teleurstellingen geven. Maar wie van de passagiers, buiten enkele kolonialen op 't voorschip en een paar verlofgangers, verstaat den zin van het twee-regelig vers, begrijpt dat het op hem óók van toepassing is, al trekt hij ook naar een andere streek van Indië dan juist Atjeh?

Als de Middellandsche Zee kalm is en er dus geen zeezieken zijn, gaat het al vroolijk toe aan de eerste avondtafel.

Wie nog een traan liet bij het wegdeinen van de Europeesche kust, een smart-emotie er door ondervond, lacht nu al om een flauwe grap van zijn buurman aan tafel, is reeds

1) Uit ‘Het leven in Nederlandsch-Indie’, dat binnenkort het licht zal zien bij P.N. van Kampen & Zoon, te Amsterdam.

vol attentie voor een aardig overbuurvrouwtje. Eerst later, later, zal hij indachtig zijn aan de tranen en den weemoed over het ‘adieu Europa!’

Want het staat bij mij vast, dat wie nog liefheeft het mooie, spiritueele leven van Europa, later, ronddwalende door de sombere dalen van den indischen dood, met diepe smart zich zal herinneren het misschien niet eens uitgesproken ‘adieu Europa’, toen de boot wegvoer.

We zijn echter nog niet dááraan toe. Wij zijn pas op de boot naar Batavia. Bijna overal is vroolijkheid onder de 1e-klas-passagiers! Begrijpelijk! Begrijpelijk! Er is jong, exuberant, gezond, europeesch bloed aan boord. Frisch voer voor den indischen Moloch! De Moabiten juichen! de indische Moabiten, venijniger dan die uit het Oude Testament.

‘We krijgen een vroolijke boot, meneer,’ zegt me de administrateur. ‘Veel jongelui!’

‘Ik merk het, ik merk het,’ is mijn antwoord.

Het is misschien een gelukkig ding voor vele kringen van samenleving, dat er zoo iets bestaat als lichtzinnigheid, onnadenkendheid, anders zou veel wat zwak is éérder lijden. Dat lijden komt voor dezen kring aan boord, wanneer men in Indië zit en men de werkelijkheid om zich heeft, en dan nog voor velen, wier lichaam er gezond blijft, niet eens. Die wentelen zich in 't indische vuil met hetzelfde gemak als een vies varken zich wentelt in den europeeschen draf-afval.

Hoe ook, op de boot naar Batavia is nog hoop en verwachting En illusie. En al stoomt men hellewaarts, een stuk Europa is nog blijven hangen in de atmosfeer van den mail-steamer.

Heerlijk, poëtisch, eenig was dat varen door Straat Messina met Messina rechts en Reggio links. Die lichtjes! Die lichtjes langs de kust! En spiegelglad de zee, glimmend van maanglans, later op den avond, na elven, als aan boord de lantaarns zijn uitgedoofd.

Laatste schijn van Europa!

Een passagier speelt guitaar en begeleidt den zachten zang van een dame. En sterren fonkelen. Sterren, die staan aan den europeeschen hemel. En men droomt aan boord vol heiligen weemoed, men droomt vol heiligen weemoed aan boord van de boot naar Batavia!!!

En harten openen zich. En liefde weent zoet of ontwaakt of bruist onstuimig. Vertrouwen, geloof en moed geven gloed aan hen, die varen naar Indië.

Laatste schijn van Europa!

Nog vóór Port-Saïd heeft men elkaar leeren kennen, leeren kennen als Europeanen. Dat is toch iets anders dan de *indische* kennismaking - maar daarover later, over dat comedie-spel later.

We reizen met veertig 1e-klas-passagiers.

Het ‘brok Indië’ aan boord bestaat uit twee officieren celibatairs; twee officieren getrouwd met halfbloed-dames, die hun echtgenooten medereizende kinderen schonken; drie ambtenaren: - een assistent-resident, gehuwd met een Europeesche; een vendumeester, stadhuiselijk verbonden aan een soort kampong-nonna; een post- en telegraafcommies, een beetje zwart, maar vrijgezel; - verder: twee kooplui - één: geëmployeerde van een bank, getrouwd met een zeer zwart type, dat zes kinderen voortbracht; één: chef van een handelshuis op Soerabaya, pas in 't huwelijksschuitje gestapt met - en hier houdt het brok Indië op - met een echte, lieve volbloed, die voor 't eerst naar Indië gaat. Blank en blond en blozend! ‘Kassian!’ zegt telkens de nonna van den vendumeester. Ja, *zij* weet bijna onbewust wat dit lieve mooi van europeesche vrouw wacht in het hol: Indië.

De ‘baren’, de ‘groenen’, de ‘novices’ voor de indische bagno's zijn bijna allen jonge lieden. Employé's voor handelskantoren, tweede-luitenants, ambtenaren die ‘ter beschikking’ zullen worden gehouden van den gouverneur-generaal van Nederl.-Indië, een paar gehuwde onderwijzers, een paar - natuurlijk ongehuwde - onderwijzeressen, een paar jonge vrouwen ‘met den handschoen’ getrouwd.

Veertig menschen, toevallig samengebracht op een stoomboot met één doel: Indië. Veertig menschen, elk voor zich met zijn eigen gedachten over dat doel: Indië; ieder van hen met verschillende gewaarwordingen. Veertig menschen, die een kleine vier weken met elkaar verkeer zullen hebben, aan één tafel zullen eten, op één dek wandelen, dezelfde gevaren loopen, dezelfde indrukken van de reis opdoen, om na aankomst te Batavia uiteen te vliegen over den Indischen Archipel. Veertig menschen, die korten tijd een gedwongen

kolonie zullen vormen binnen de verschansing van het schip.

Veertig menschen voor... Indië.

En buiten het gedoe van die veertig en van de tweedeklas-passagiers - een groepje apart, - en van het detachement kolonialen, - de kapitein en de stuurlieden, de machinisten, de bootslui, de kwartiermeester, de matrozen. En er is ook lading aan boord, een volle lading koopmanschappen voor Indië, ‘voor de zwartjes’ heeft de kwartiermeester verteld aan de weetgierigste der twee onderwijzeresjes, die wou weten wat er zooal onder het dek was.

Als de boot over eenigen tijd met de vlaggen in top de haven van Tandjong Priok uitstoomt retour, retour naar Nederland, dan hebben de passagiers hun ‘bestemming’ bereikt en liggen de koopmansgoederen in de pakhuizen der importfirma's of zijn ze reeds in handen van de crediet-genietende Chineezen of reeds gedetailleerd onder de ‘zwartjes’.

Alleen de kapitein en de stuurlieden en de machinisten en de matrozen zijn *weer* aan boord en verlaten gauw de plaatsen waar ze aan wal brachten die levende en niet-levende lading uit Europa. Zij varen weer ‘thuis’ en voelen zich opgelucht... De ekipage is vroolijk. Geen wonder! Geen wonder!

Zoo'n passagiersboot naar Indië is eigenlijk een soort landverhuizers-schip. Zuiver-Europeanen aan boord trekken om den broode, *dat* is de regel. Het type ‘landverhuizer’, dat reist met de indische boot, is wat deftiger, wat heeriger dan het slag dat men zoo ziet op het dek van de booten naar Amerika, maar au fond,... is er veel verschil?

Werkelijk, elk oogenblik word ik herinnerd aan de emigranten-steamers, nu ik ben op de indische boot. De meesten, die in Indië zich gaan vestigen, zijn ‘uitgestootenen’, niet zoo direct, ruw-weg, maar toch! Denk er eens over na!

Ik moet dit even aanvoeren, om vooral de jeugdigen onder de passagiers naar Indië te doen gevoelen dat de weelde van den salon en de rookkamer, het comfort, de goede behandeling doorgaans aan boord, het soms uitstekende eten, het interessante van de reis - gewoonlijk is voor hen de eerste groote reis: de reis naar Indië, - dat dit alles hen nooit brengen mag in de illusie van een entrée in een luilekkerland, nooit mag doen vergeten, waarom zij Europa verlieten.

Gij hebt het zoo goed aan boord, omdat de regeering òf de bank òf de handelsfirma, voor wie gij zult werken in de-n-Oost, vrije passage 1e klas gaf, maar - gij zijt landverhuizers. Gij trekt naar een land, waar gij door *ras* vooral niet hoort en ik geloof, dat ik, aan u denkende, den sjofelen landverhuizer naar Amerika, gepakt tusschen honderden lotgenooten in 't vooronder van den emigranten-steamer, mag benijden. Hij stevent niet naar de-n-Oost!

En als ik zoo spreek met de passagiers, dan word ik versterkt in het denkbeeld, dat ik reis met door-het-lot-misdeelden, die in een nieuwe wereld zoeken, wat hun wereld aan hen niet geeft.

Op zich zelf is dit nog zoo erg niet. Het is niet eens kwaad dat sommigen leeren kennen ‘die Entfernung von der Sippschaft’, dat velen het een tijdlang innig beroerd hebben en zelfs een verblijf van een paar jaar in Indië - ik wil waarachtig deze concessie doen - *kan* aan enkele naturen baat geven. Hun wereldkennis wordt rijker.

Doodjammer, ja, diep ongelukkig dat zoo velen aan boord de fatale kans loopen in Indië te moeten blijven, een reeks van jaren of voor altijd, om er te sterven, ellendig, zonder ooit Europa te hebben teruggezien: vreeselijkste van alle vreeselijke dingen in Indië.

Port-Saïd, - 't kanaal van Suez, - Suez - en weldra stoomt de boot in de Roode Zee. Met Europa is afgerekend.

Het begint warm te worden. De badkamers komen in gebruik. De indische dames wandelen al 's morgens en 's avonds in sarong en kabaai over 't dek, de ‘oudgasten’ zijn in 't wit gekleed - witte pantalon, witte jas.

De ‘totoks’ aan boord vinden dat alles wel aardig om naar te kijken, maar blijven zelven nog eenige dagen in de europeesche kleedij.

De verstandhouding laat tot nu toe niets te wenschen; men verkeert zelfs tamelijk vrienschappelijk met elkaar. De oudgasten en de indo's onderhouden zich onderling nogal dragelijk. Stand- en rang-verschil wordt nog niet zoo heel erg in acht genomen, ten minste nog niet met mimes-makerij en stem-intonaties naar gelang van de deftigheid. Wij zijn pas in de Roode Zee. De europeesche conversatie-toon klinkt

nog te luid bij elk hunner. Daarom kan de assistent-resident nog harmonisch praten met den post-commies en nog een vriendelijken toon uitstooten bij een gesprekje met de vrouw van den vendumeester.

De officieren en hun dames gaan zeer amicaal met elkaar om, hoewel we reizen met een eersten luitenant, een majoor en een kolonel. Mevrouw de majoorsche is heel vriendelijk jegens den eersten luitenant, iemand van beschaafde hollandsche familie, officier van de bredasche academie.

Die man maakt inderdaad een gunstigen indruk en hij schuift zijn afkeer van Indië niet onder stoelen en banken. Omstandigheden hebben hem er toe gebracht te Breda te gaan studeeren voor den indischen dienst. Hij was eenige jaren in Indië en keert, van een verlof wegens ziekte, terug. Meer uit - noem het - gevoel van plicht dan uit innige overtuiging is hij ijverig officier, wijdt hij zich vol ambitie aan zijn baantje en zal hij, mocht hij op Atjeh komen, moedig vechten ‘voor vaderland en koningin’, zooals hij dat bewoordt.

Veersten, zoo heet hij, is echter ook mensch en heeft het besef gekregen dat het zeer smartelijk is, Europa te moeten verlaten en weer naar dat Indië te gaan, hetwelk men zoo goed heeft leeren kennen en verafschuwen...

Er ligt iets aandoenlijks in de beschrijving van zijn gewaarwordingen aan een besten vriend van hem over zijn ‘adieu Europa’, in zijn brief uit Port-Saïd.

Er blijkt uit hoe beminnelijk Veersten is en hoe zuiver hij voelt en hoe goed hij verstaat wat het zeggen wil Europa te moeten derven, maar óók - hoe jong hij nog dacht toen hij voor de tweede maal naar Indië ging.

Het is, wegens enkele uitlatingen, haast ongelooflijk dat een indisch officier zoo kan schrijven, maar Veersten dacht niet aan zijn betrekking, toen hij tusschen Genua en Port-Saïd schreef aan een vriend, die zoo wist wat hij aan Europa miste en hoe zwaar hem de terugtocht naar Indië viel:

...‘daar gaat nu de man, die zoo genoten had in Europa, die had leeren begrijpen wat Europa, 't europeesche leven is, iemand wiens hart hangt aan 't kleinste voorwerp van zijn geboortestad, een mensch nog vol van jeugdige gevoelens, nog idealiseerende over alles en niets; een persoon, die uit

het zwavelbad van de indische realiteit glansrijk weer was opgedoken; een jonge man, die zich vermaken kon in 't bescheidenste hoekje van een café of een schouwburg; een ontwaakte fossiel, tijdig nog uitgegraven uit de indische versteening; een gemoed, dat voor veel trillen kon; een geest, gretig als een kind om te weten, te leeren, te verstaan, zich duizenden behoeften scheppende, maar toch tevreden met een stuk brood, een glaasje wijn, liefde en Europa; iemand met een vrouwenatuur en een mannenhart - weifelend, ingetogen, hartstochtelijk, teeder, maar ook egoïstisch, ruw en koud beredeneerd, resoluut. - En die man ging weer op Oost-Inje aan!!

Toch speelde een glimlach om zijn lippen: hij, die zich liet vallen in de couchette van de mailboot, had geleerd te dragen, en to bear is to conquer our fate, zoo zegt men ten minste.

Het voorschrift luidde: ga, en hij ging zonder morren, zonder tranen, ja, welgemoed schijnbaar.

Men kan alle menschen niet met gelijke maat meten, maar ook niet allen met dezelfde straf straffen. Voor een erg ruwen matroos kan in een enkel geval rottingstraf misschien goed werken, een beschaafd mensch zou bezwijken onder de vernedering. Men kan evenzeer ook maar niet elkeen naar Indië jagen. Maken sommigen het er opperbest, zoo goed dat ze zelfs beweren dat Indië boven Europa gaat, er zijn er die in 't indische leven niets dan een langen slaap zien, een verbanning. Zulke naturen lijden in Indië. Ze moeten echter gaan. Waarom? wel, om de dubbeltjes-kwestie en soms wel om dwaze eerzucht.'

Wie er aan mocht twijfelen dat luitenant Veersten zoo schreef, hem wil ik dezen twijfel niet ontnemen. Wees er echter zeker van, lezer, dat honderden jonge lieden, die voor een tweeden keer naar Indië moeten gaan, dezelfde gewaarwordingen hebben, dezelfde smart, dezelfde teleurstelling, dezelfde berusting als Veersten, al drukken ze dat alles niet uit in een brief aan een vriend.

Bij het warmer worden beginnen zich de getinten onder de passagiers en de inlandsche bedienden, de 'spada's', 'lekker' te gevoelen.

De ‘baren’ vinden het Augustus-achtig heet. Ze krijgen iets zweeterigs, iets klefs over zich, vooral de jonge vrouwen. Zou dat nu aldoor zoo warm blijven? dit leest men op de gezichten van de blanke blondines en brunettes, in Genua met bont-gevoerde manteltjes aan boord gestapt.

't Is om te puffen, zeggen ze.

Is 't altijd zoo warm in de-n-Oost, meneer? vragen ze aan mij, oudgast.

En als een dokter, die zijn patienten moed en hoop wil geven en daarom op de lichtpunten wijst, zeg ik dan: ‘Neen, niet altijd; in den oostmoesson kan het vóór half zeven wel frischjes zijn.’ - ‘Vóór half zeven, meneer, enkel zóó vroeg?’ vraagt een ‘handschoentje’ - laat me een keer dat gruwelijke misbaksel van een woord gebruiken, ik zal het bête woord dadelijk verklaren. - Het arme kind denkt nog aan thuis, waar ze 's winters niet vóór half negen en 's zomers niet vóór half acht opstond. Dat gulden oogenblik van koelte zou ze dus missen in Indië, vreesde ze.

‘O! maar in Indië staat u vroeg op,’ repliceer ik, ‘uw “man” drinkt al om zes uur 's morgens zijn koffie!’ Ze bloosde even. Zweefde 't haar misschien voor den geest, dat ze, nu ze getrouwd was, juist uren lang zou willen uitslapen met haar ‘man’, zij, die dat half-acht-opstaan 's zomers thuis nu niet *altijd* zoo aangenaam vond in haar droomen van jonge bruid.

En ik geef maar weer troost. ‘Ook 's avonds kan het tamelijk koel zijn, als de maan helder schijnt. U gaat dan rijden onder heele bosschen van palmboomen, glimmend van maanlicht.’ - ‘Dat moet wel prettig zijn,’ antwoordt ze. En toen ik eenige uren later op het achterdek kwam om te schwärmen met de maan, die zoo zacht licht gaf aan het zog van de voortstoomende boot, zag ik het jonge vrouwtje stil staren in de lichtende streep.

* * *

‘Het trouwen met den handschoen’ is een zeer bizondere huwelijksvorm, die in de meeste landen niet bestaat.

Ons burgerlijk wetboek, dat het huwelijk alleen in zijn burgerlijke betrekkingen erkent, heeft in art. 134 ook even

burgerlijk de mogelijkheid verschaft een huwelijk door een gevolmachtigde te laten voltrekken.

Een zeer consekwent gevolg van de opvatting, dat het huwelijk een ‘zaak’ is.

Men kan door een gevolmachtigde een huis koopen of verkoopen, dubbeltjes beuren; mijn hemel, zegt het B.W., waarom zou je niet door een gevolmachtigde een vrouw of een man kunnen koopen. Fluks art. 134 ingelascht en klaar ben ik.

Het volksgevoel kwam op tegen dat koude, koopmansachtige trouwen bij volmacht en noemde zulk een huwelijk, waarbij een gevolmachtigde de plaats vervulde van bruid of bruidegom - ‘met den handschoen trouwen.’

Het idee stamt wellicht uit den tijd, toen een verzoekschrift aan iemand, om wat te doen in het belang van hem, die verzoekt, vergezeld ging van een paar handschoenen.

Het trouwen met den handschoen sloeg over op de vrouw, die zoo trouwde, en toen kwam het woord ‘handschoentje’ in de wereld.

‘We reizen met twee handschoentjes,’ zegt de admistrateur en wie een vreemde is in Jeruzalem, vindt die mededeeling van den administrateur erg dwaas en denkt misschien voor den gek te worden gehouden.

Een ingewijde weet dat dit zeggen wil: wij reizen met twee dames, getrouwd met den handschoen.

Om nu een vrouw, die, op deze koude, akelige, bizonder *burgerlijke* wijze getrouwd, naar haar man reist, een ‘handschoentje’ te noemen is wreed en ruw en het woord is in dezen zin een misbaksel.

Er ligt in ‘handschoentje’, behalve een vernedering, ook een equivoque aanduiding. Waarom lachen zooveel heeren en pinken ze met de oogen, als een passagier zegt: ik reisde met een aardig handschoentje?

* * *

De hitte transformeert de ‘spada's’. Een ‘spada’ is een inlandsche bediende in 't algemeen. Aan boord in 't bizonder is een spada de inlandsche ‘aannemer’. Op uw roep komt hij met een bon, met de ‘tali api’ (vuurtouwtje), met een

borreltje. Door de bank zijn de spada's, - althans die ik heb leeren kennen op vele Nederland-booten -, vlugge, gewillige, goedgemutste bedienden. Een enkele is wel eens aan den stelerigen kant, maar op die misdadigers kan-je haast niet boos zijn, als je een beetje sympathie hebt voor 't spadavolkje. Zoo'n luie spada is zoo echt, mooi, lazaroniachtig lui. Hij kan prachtig geeuwen in een sostenuto van eigenaardig timbre en hij kan zoo echt zich rekken bij dien geeuw. Een Europeaan, die in den inlandschen bediende alleen den slaaf ziet, zegt dat ‘die luie vlegel “brutaal” geeuwt’, - zeker - brutaal, maar heerlijk-brutaal, zoo soms dat hij zijn europeeschen overheerscher kranig weggeeuwt.

Zoodra de spada's in de Roode Zee hun blauwe wollen kleeding gaan verwisselen voor de wit-katoenen pakjes met een rooden band omzoomd, verandert ook hun gelaatskleur. Ze worden van grijzig-blauw: bruin, in allerlei nuances. En ze beginnen jolig, moppig, praatziek te worden onder elkaar. Ze neuriën 's avonds javaansche of ambonsche wijsjes; ze dragen hun beste batik-hoofddoek.

Die kerels komen in hun element en van hen kan ik begrijpen, dat ze blij zijn in het vooruitzicht hun land spoedig weer te zien, of hun bini (vrouw) of hun anak (kind). *Zij* mogen zeggen ‘tana djawa, tana baik’ (Indië is een goed land), maar als een Europeaan begint met ‘Indië is nog zoo kwaad niet’ word ik kriegel. ‘Je bent toch geen inlander, vent!’ ben ik dan geneigd hem toe te snauwen.

Eindelijk wagen ook de totoks te verschijnen in de indische plunje. En heeren totoks hebben al veel gepraat met de oudgasten over indische toestanden; de dames totoks hebben zich door de indische vrouwen laten inlichten over het dragen van ‘sarong en kabaai’ en .. over heel andere dingen. Men is zachtjes-aan gewend geraakt aan de ‘bloote voeten’, die de lui uit Indië al een paar dagen lang hebben laten zien.

Ook het, voor Europeeschen, onbehoorlijke van die onderkleeding - zoo'n indruk maken toch ‘sarong en kabaai’ - wordt niet meer zoo erg gevoeld.

De manieren en gesprekken zijn, sedert men vaart in de Roode Zee, tamelijk ‘specifiek’ indisch geworden en dat heeft uitwerking op de totoks.

Na de lunch van 1 uur liggen de oudgasten op luierstoelen te middag-dutten in slaapbroek - een frisch woord, hè? - en kabaai De indische dames verdwijnen in de hut - ook om te slapen. De deftige administrateur - eveneens oudgast - komt neervallen in zijn krossi malas (luie stoel), die, te oordeelen naar de wrakheid, menigen maildienst heeft gedaan. Hij heeft ook zoo'n ongegeneerd pakje aan. ‘Blijft meneer gekleed in de hitte?’ vraagt hij aan een van de onderwijzers, die nog erg er tegen opziet, zoo raar zich toe te takelen. ‘Maar, juffrouw, nog altijd zoo warmpjes ingepakt?’ De juffrouw vindt dat meneer de administrateur erg leelijke teennagels en ruige voeten heeft en het soort kort hemd om zijn lijf, lijkt, naar haar begrip, op een linnen zak met mouwen, terwijl ze bemerkt dat er wijn- en eiervlekjes op zichtbaar zijn, - zeker restjes van 't déjeuner.

Het indische négligé is eigenlijk een onkiesche dracht, om vele redenen. Voor de boot dient het in zulk een kostuum rondloopend 1e-klas-gezelschap alles behalve tot verfraaiend decoratief en de directies der nederlandsche stoomvaartmaatschappijen hebben dat ook beseft. Ze hebben bepaald dat althans in 't Suez-kanaal de passagiers ‘gekleed’ op het dek behooren te verschijnen. En terecht. Want voor het decorum tegenover vreemdelingen dient toch iets gedaan te worden. Indien een engelsche of fransche mailboot met keurig gekleed gezelschap in 't kanaal passeert, gaat het toch niet aan dat over de verschansing van de hollandsche boot leunt een rij menschen, wier kleeding doet denken dat ze waschwijven-in-nachtjak of boeren-in-hun-hemd zijn, vooral wanneer 't gezelschap thuisvarend is, dus *uit* de-n-Oost komt!

De baren zetten zich eindelijk over alles heen en nog vóór Ceylon heeft de meest linksche, onbeholpen onderwijzer, heeft de schuchterste juffrouw over het dek rondgeloopen in 't indische négligé. Een enkele dame blijft echter de voorkeur geven aan 't dragen van een peignoir en ik kan daar best in komen niet alleen, maar ik begrijp niet dat zuiver-europeesche vrouwen niet steeds zich blijven bepalen, ook later in Indië, tot die kleedij, welke toch veel meer past bij het europeesch cachet. Laat de Europeesche zich juist ook daardoor onderscheiden van de Indische. De sarong en kabaai stammen uit de kampong; de peignoir is uit Europa.

De jongelui zijn 's avonds, tijdens 't bitteruur van zes tot zeven, en ook later onder een whisky-soda, na tienen, als de dames naar bed zijn, door de oudgasten behoorlijk ingewijd over veel van 't indische leven. Obscene verhalen vormen *het* onderwerp.

Ik ken tal van oudgasten, die smullebaarden om vieze anecdotes te kunnen vertellen aan lieden, die nog ‘baren’ zijn, óók op 't gebied van die omvangrijke, interessante! literatuur.

Die menschen leven al op bij 't hooren van een nieuwe ‘vuile mop’. Ze gieren er over van 't lachen, nog op hun bed 's nachts, tot de kuische slaap hun onkuische lachspieren tot rust brengt. Maar als ze *zelf* succes hebben - en dat gaat soms bij de baren zoo makkelijk - dan voelen ze zich ‘den koning te rijk’. Hoe meer lach-gegrinnik bij 't uitpakken van den smerigen rommel, hoe grooter voldoening. Met het zalig gevoel over een niet-verloren dag gaan ze voldaan te rusten. De baren luisteren maar toe en de zwakken onder hen gaan zich klein voelen en 't begint hen te hinderen - jammer hé - dat ze zelf niet wat vuils hebben te vertellen. Ze hebben in Holland onder de vriendjes ook wel eens wat schuine grappen opgedischt, maar die zijn zoo flauw bij die kolossaal gepeperde, ontzettend gemeene indische vertellingen...

Het is een hebbelijkheid van oudgasten om de nieuwelingen verkeerd in te lichten over véél van het indische leven. Ze stellen geregeld dat leven oneindig mooier voor dan het is en soms met een enthousiasme dat hun goede trouw bewijst. Ook is 't typisch dat een echte ‘indischman’ - o! grove ondankbaarheid - geneigd is af te geven op Holland, op Europa, op het westersche leven.

Een verstokt oudgast gelooft 't werkelijk als hij een baar zegt: Jongen, 't is in de-n-Oost best uit te houden, hoor! je hebt 't er, materieel, heel wat beter dan in Holland! Kerel, er is zoo'n mooie natuur in Indië, in Holland loop je in Mei nog met een jas en stook je nog de kachel, da's anders in Indië! Daar is bijna altijd mooi, lekker, warm weer. Kan je dansen en omberen? Ja? - nou, jonge man, dan kom je in no time vooruit, je carrière is gemaakt. Je ziet er fatsoenlijk uit (dat is voor baren makkelijker

dan voor oudgasten) en je trouwt misschien met de dochter van je chef. Waar ga je heen? Naar Macassar. Zoo, daar ben ik ook geweest; een lief plaatsje, prachtig aan zee, heerlijke laan van tamarindeboomen en dan 's avonds bij maanlicht zoo'n tochje met een open rijtuigje naar Tello, wat wil je meer? Je hebt er lekkere visch voor de rijsttafel, een gezellige soos. En je leeft er goedkoop.

'Wat verstandig van je, dat je een baantje hebt aangenomen in Indië! In Holland was je klerkje gebleven op een duf ouderwetsch kantoor en nu heb je kans een heele meneer te worden. In Indië zit je met je chef aan dezelfde "kletstafel" (ook weer zoo'n mooi indiïsme) - vrijheid, gelijkheid in 't privé leven (bedenk, de oudgast zegt 't). En dan Holland! een goed land als je geld hebt, maar anders - ellende hoor! en die grijze luchten en morsige straten en die kou 's winters. Kou is armoede, dat zeg ik altijd.'

En als zoo'n type spreekt tot een jonge vrouw met den handschoen getrouwd, heet het: 'Wat zal uw man naar u verlangen, mevrouw. U zult zeker tevreden zijn met uw indische woning; zoo luchtig en ruim, ziet u, en u wordt op uw wenken bediend door wel vijf bedienden en uw man heeft paard en rijtuig en dan gaat u in den vooravond lekker toeren en 's middags na de rijsttafel gaat u lekker slapen tot vijf uur en dan lekker baden en u zult wat gauw de rijsttafel lekker vinden.'

Dat 'lekker' is alweer zoo'n indisch woord. Alles is lekker in dat luilekkerland: de-n-Oost, maar 't is een ander 'lekker' dan in Europa.

'Zoo lekker als kip' zeggen ze in Indië en een kip in Indië is 't taaiste kauwsel dat iemand kan worden voorgezet. Men begrijpt dus wat het gewauwel van lekker beduidt, dat die indischman het getrouwde vrouwtje voorbazelt.

'En er wordt in Indië veel gedanst, mevrouw, - u houdt toch van dansen? - en u zult verbaasd staan over de soos, de "Concordia", te Batavia, waar u 's avonds in den tuin de stafmuziek zult hooren. Indië is een goed land, mevrouw, geloof me.'

En zoo gaat het door in vele variaties uit vele monden van lui, die *beweren* Indië te kennen.

Voortdurend één opkammerij van de-n-Oost.

Ik ga denken dat het een zwak is van de indisch-menschen-natuur om uit dépit de gore indische ellende met bengaalsch vuur te verlichten, als een baar wat wil zien, zooals ook ongelukkig-gehuwden, uit verholen spijt, in hun praten met jongelui, het getrouwde leven - voor hèn een hel - in den glans des hemels voorstellen. Gedeeld leed is half geleden, - is de egoïstische achtergrond der uitingen. Wie waarschuwt tegen het huwelijk, maar ook, wie waarschuwt tegen Indië, op grond van eigen treurige ervaring?

De baren gaan zich verbeelden dat Indië een land is, waar men goed en gelukkig kan leven, beter dan in Europa. Hebben de boeken over Indië hun niet anders geleerd, aan boord versterken de praatjes der oudgasten hen in de opgevatte meeningen.

Steeds, steeds, zullen oudgasten, baren met wie ze reizen, ja erger, jongelui, die ze in Holland ontmoeten en die plan hebben naar Indië te gaan, paaien met lieverigheden over de-n-Oost, ontleend aan de opperste oppervlakte van het leven daar; over de vunzigheden - bijna nooit een woord.

Geen één, die eens flinkweg zegt: ‘Vriend, spiegel je niets voor. Je zult “hard times” leeren kennen, en nog eens 't oogenblik vervloeken dat je den stap deedt naar Indië te gaan, hoe 't ook met je loopt.’

Geen één, die de waarheid zegt tot jonge vrouwen, die willen trouwen met den handschoen. Voor een werkelijk goed, fijnvoelend meisje is zoo'n handschoen-trouwerij met een man in de-n-Oost altijd stuitend en zelfs dàt gevoel moet door de indische raadgevers weggepraat worden.

We zijn nu drie weken op reis. Ceylon's Zuidkust kwam reeds in 't zicht, - nog een paar dagen en we zullen Padang aandoen.

Al lang hebben zich onder de passagiers groepjes gevormd. Door één partijtje is met touwen ringen een werpspel elken middag vóór 't eten gespeeld. Er is behoorlijk geomberd, gewhist, gedomineerd door andere troepjes - het kolonel-milieutje, het assistent-resident-milieutje.

Er is gedanst, gezongen en geflirt.

Er is ook gelezen, maar niet veel en niet ernstig; wat romans, fransche en engelsche, in geen geval literatuur van

beteekenis. Er zijn brieven geschreven, vooral door de jonge baren, die de reis veelal interessant vinden en zich vol geestdrift uiten over ‘het schoone Insulinde dat ze weldra zullen betreden.’ Ze melden aan hun ouders, broers, zusters of vrienden, dat er ook menschen meereizen, die al eens in Indië waren of er geboren zijn, van wie ze veel goeds vernemen over het indische leven; het zal dus wel meevallen. Die indische heeren kunnen zoo onderhoudend praten en weten zooveel te vertellen over dat ‘leuke’ leven.

En zij, die de brieven ontvangen, zijn wat blij met die berichten en deelen aan de kennissen mede, dat hun vertrokken zoon of dochter of vriend zeer opgewekt schrijft. Ik stip deze details nog terloops aan. Wat er overigens aan boord is gebeurd: we laten dit maar rusten; de reis is bijna afgeloopen. Schwamm d'rüber.

Morgen Padang! Morgen voor de illusiesvolle, verlangende baren, de eerste kijk op Indië, de eerste aanraking, de eerste begroeting, het eerste sentiment over het nieuwe leven dat ze gaan beginnen. Morgen voor eenigen der retourneerende verlofgangers enkel het gevoel: we zijn er weer, in 't apenland, in de misère; voor een paar anderen - fijne merken - het idee van bevrediging, omdat ze in Indië ‘den boel weer eens kunnen gaan opscheppen’; voor een enkelen verindischten oudgast een gewaarwording van rust en tevredenheid. Hij zal weer mandiën, lummelen, omberen 's Zaterdagsavonds op de soos en vol whisky-soda naar bed gaan. Hij denkt aan zooveel meer ‘dat je toch eigenlijk alleen maar in Indië kunt hebben.’ Morgen voor de halfbloed-passagiers het vooruitzicht weer eens indischen kost te kunnen eten, zoo iets lekkers van de warong, ja! ‘Brengkali dapat roedjak, ja!’ (Misschien krijgen we roedjak.) Roedjak wordt geprepareerd van onrijpe djamboe of mangga-vruchten, een wrang, zuur eten, dat een Europeaan van maagpijn over 't dek zou doen rollen en waarvoor apen zouden bedanken. Breng kali dapat roedjak, zeggen ze onder elkaar en ze laten van vóórgeproefd genot de lucht sissend door de tanden gaan. Het is allerkomiekst dat dit slag menschen altijd 't eerst aan hun maagstreelingen denken, wanneer ze hun geboorteland naderen. Ze weten dat gevoel - trouwens zooveel meer gevoelens -

voor ons, Europeanen, gewoonlijk wonderwel verborgen te houden, maar ik ben in de gelegenheid geweest de Indo's te betrappen op die hoofd- en eerste neiging, wanneer ze in Indië terugkomen.

Wij, Europeanen, hoe verindischt we ook mogen zijn, als wij repatrieeren, denken bij 't zien van Genua of Marseille of de Hollandsche kust, toch niet in de eerste plaats aan onze maag. Ik geloof dat wij toch allen een mooie gewaarwording hebben, als we terugzien het schoone Europa en dat er dan nog wat nobels een oogenblik de overhand heeft.

Op den dag vóór Padang is alles, wat Indië al kent, bereids indisch geïnfecteerd. De kragen, de knoopen van de uniformen zijn opgepoetst, de kolonel is '*kolonel*', de majoor '*majoor*' geworden; hun vrouwen 'kolonelsche' en 'majoorsche.' - 'Zeg, Kees, kijkt-i 's geuren,' zegt matroos Jan tot zijn kameraad, die met hem een sloep in orde maakt, 'wat zag-i er gisteren nog smerig uit, jong.' - Inderdaad, de kolonel, die gisteren nog rondliep met een gekreukelde slaapbroek, paradeert nu met glimmende knoopen, houding, gouden kraag en verder apparaat.

Nu vind ik dat nog vergeeflijk. Een mensch - tenzij hij filosofisch kan denken - houdt van geur en ik kan 't zetten, dat een kolonel of een generaal of een koning de bloempjes buiten zet, die hem door zijn baantje toekomen, ook als de dienst dat *niet* direct eischt. Maar belachelijk is 't, als een indisch hoofd-officier of een indisch ambtenaar, zoodra ze onder den wal van dat parvenuenland Indië komen, zich gaan 'voelen' en dat eens drommels goed willen laten blijken ook, hoor! In mijn naïveteit heb ik dat wel eens aan de warmte toegeschreven, maar ik ben nu niet meer naïef en weet beter.

Indië en de kolonel, Indië en de resident, zien elkaar terug.

Ik zie in Amsterdam nog al eens burgemeester Vening Meinesz door de Kalverstraat loopen, deftig, maar als gewoon burger, als gij of ik. Hij ging laatst zelfs behoorlijk op zij voor twee polderjongens, die heipalen binnensjouwden op een terrein in de Kalverstraat, waar een nieuw café wordt gebouwd. Onlangs gebeurde 't dat de heer Van Tienhoven, oud-minister, commissaris der koningin voor Noord-Holland, in de Vischsteeg het lage winkeltje van Stael, den Havana-

sigaren-handelaar, binnen liep met gebogen hoofd. Op zulke oogenblikken voel ik dat die heeren menschen zijn, hoewel ze toch, dunkt me, nog een streepje hooger staan dan een koppel indische hoogen. Maar als ik een kolonel of een assistent-resident in Indië aan den wal zie stappen, dan heb ik de gewaarwording dat al het menschelijke uit dezulken is en ben ik zeer te moede. Maakt de indische macht menschen tot zulke pauwachtige wezens?

Kolonel! wat was je aan boord vóór den dag van Padang soms nog een gezellige kerel en nu kijk je de luitenants barsch aan, verkoop je airs en moet je rang gelden. Hé, assistent-resident, nu je de met breeden zilveren band gegallonneerde pet op hebt, ben je één affectatie en terwijl we vóór Port-Saïd nog zoo vrijuit spraken en je het zoo met me eens was over de indische aanstellerij, doe je zelf niets anders dan je aanstellen en weet ik reeds, dat je straks afscheid van me zult nemen met een hautain handdrukje en met een ‘het was me aangenaam met u kennis gemaakt te hebben’. En je vrouw is waarachtig ook al mis. Zij, een europeesche, weer zoo bijgekomen in Holland en in haar kring, en die me zoo bijviel als ik soms 's avonds aan boord, misschien voor jou wat te hard, schold op den indischen winkel, en die zoo hartelijk kon lachen over mijn banvloeken, en die eens zelfs tranen liet bij mijn schildering van 't leed, dat europeesche vrouwen lijden in de barbarie van een indisch bestaan, zij kijkt me nu koud aan en het lijkt zoowaar of ze zekere deferentie van me vraagt.

Ja, je ruikt de indische lucht niet of je merkt dat de ‘indisch-menschen’ in hun rol komen. Bah!

‘Over een uur liggen we gemeerd in de Emmahaven,’ hooren we.

Nu is 't een waarheid, dat vooral zij, die nimmer een tropenland zagen, bij het naderen van de Westkust van Sumatra een overweldigenden indruk krijgen.

Het gaat den meesten jongen mannen en vrouwen aan boord, als mij in 1879. - Geboren en levende en studeerende in een hollandsche stad, van de natuur enkel

kennende de vaderlandsche, dank zij nog de vacantiedagen buiten doorgebracht, vol verwachting van de wereld, de toekomst, ondervinden zij een wonderlijke sensatie als de blauwe bergen van Insulinde opduiken uit den Oceaan en hooger en hooger hun toppen heffen boven den horizont; als de eilandjes vóór Padang worden voorbijgestoomd; als de kust van den vasten wal en de groene berguitloopers met hun schaduwen, en de inhammen en kreekjes zichtbaar worden.

De verbazende weelde van een tropen-natuur! Men valt er zoo vol in als men van uit zee op Padang aanstoomt. Voor den westerling is 't machtige, grootsche van een aequatoriaal zonnelandschap verbijsterend, bedwelmend. De gloed van het Oosten zet westersche harten in vlammend vuur!

> Dort wollen wir niedersinken
> Unter den Palmenbaum,
> Und Ruhe und Liebe trinken,
> Und träumen seligen Traum.

De verbeelding toovert. Waar zijn we? Hebben we niet in de eerste droomen van ons bewustzijn gezien, wat we nu zien? Voelt onze Urgeist zijn oorsprong?

Ik weet nog zoo goed welk groot sentiment ik had in 1879 bij het turen, op de voorplecht van de boot, naar het eerste schijnsel van Insulinde, bij het langzaam duidelijk worden van 't gebergte, bij 't naderen van de kust, bij 't aan wal stappen, bij 't aanschouwen van Padang.

Ik zie het alles weer gebeuren.

***

'*De rug-lijnen van 't Barissan-gebergte, dat als een zacht-blauwig waas rijst boven de verre, donkerblauwe zee, zijn zoo kuisch, zoo teer, zoo even, hier en daar wegsmeltend in zware glanswolken met gulden randen, nu eens stijgend, fier van geloof, tot wat de menschen een berg noemen, dan eens âeinend als de zee en weer nijgend vol liefde en wijding*.

Geen fel licht en dus ook geen scherpe contouren; de adel van de lijnen wordt niet ontheiligd. De lucht is zwak nevelig en het zonnelicht zwaar doch rustig.

Alleen in de tropen toont een gebergte zóó, van zee uit. Het

is alsof die lijnen droomen en de bergen droombeelden zijn. Men voelt l'immensité, die hier is in lieflijke majesteit. En langzamerhand lijkt 't u als droomt ge zelf weg en leeft ge niet meer dat ruwe leven der werkelijkheid: óók zoo te mogen weglijnen als die bergruggen, zoo kuisch, zoo teer, zoo even, wordt zoet verlangen in u. Zelden, zelden wil de menschenziel zóó samenvloeien met de natuur.

Die eilandjes vóór Padang! Dicht-groene palmbosschen, door fel-gelen strandrand gescheiden van de bekoorlijke diepblauwe zee. En een klein hutje, verscholen in de schaduw van de overbuigende palmblâren. En een schuitje, klein, met vlerkjes links en rechts, om licht te dobberen op de golven, drijft, voortgestuwd met pagaaien, bewogen door naakte, bruine armen, op den immensen oceaan.

En die groene, groene kust! Van den hoogsten top tot in zee niets dan dicht, vol groen; woud-groen - donker en glanzend; weiden-groen - zacht en licht. Hier en daar op een bergrand een boom, hooger dan de andere boomen, uitstekend en daarom zoo eenzaam. Geen blad beweegt. De zeewind slaapt al. Roerloos als 't meest roerlooze van wat leeft.

En lange schaduwen over het spiegelgladde zeevlak onder den wal, waartegen de deining van den Indischen Oceaan bruisend breekt, wit-schuimend, hoog-opspattend.

En we ankeren achter Poeloe-Pisang en een klein stoombootje brengt ons, vóór 't vallen van den avond, langs den Apenberg, in de Padang-rivier.

Welk een heerlijke avond-zonneschijn langs den steilen bergoever rechts en hoe zoet verscholen ligt Padang links onder het eeuwige groen.

Bij 't steigertje baden een paar karbouwen, boeddhistisch rustig kijkend, den kop enkel boven water. En kleurig gekleede inlanders verdringen zich bij den steiger. We nemen een rijtuigje en laten ons, terwijl de zon ondergaat, nog gauw door Padang rijden. We krijgen den indruk dat Padang is één woud van palmen.

En den eersten nacht in Insulinde slapen wij in met één groote illusie van de Indische natuur.'

***

Ik weet, dat bij zeer velen de eerste indrukken ongeveer

zóó zijn, als Padang de eerste indische plaats is, die ze zien. Ik weet ook, dat zeer velen onder die impressie blijven en dat ze later, door ambt of zucht tot geldverdienen te zeer bedorven, om nog veel notitie te nemen van de natuur, met de vroegere herinnering in zich, gestaag meezingen in 't koor, dat de indische natuur zoo veel schooner vindt dan de europeesche, zoo onovertroffen schoon.

Wie lang in Oost-Indië heeft geleefd en aldoor den lust heeft behouden de natuur gade te slaan, gaat zich meer en meer onbevredigd voelen en, al kan hij niet altijd zich onttrekken aan de toovermacht, die de groene tropenweelde uitoefent, al is hij nog steeds verbijsterd over den ongemeen rijken plantengroei bij het loopen door de maagdelijke wouden van Sumatra, een kijk op de eilanden van de Molukken, een tocht door de Minahassa en naar 't meer van Tondano, een reis over Java en door de Preanger, zijn westersch bloed vindt op den duur geen voldoening. Dat zware, breede, stille altijd-rustige benauwt hem soms, maakt somber, ernstig.

Het indische landschap heeft geen vreugde. Zulk een natuur heeft een Boeddha kunnen kweeken!

De Europeaan krijgt, levende in die natuur van troostelooze, eentonige en eenzelvige grootheid, onweerstaanbaren lust er uit te vliegen om weer te kunnen zien hoe in 't voorjaar de europeesche natuur vol lachen en jolen en pret ontwaakt, - hij verlangt innig naar de groene weiden en de weidebloemen, naar 't teere, jonge bladgroen, dat zoo lief de bosschen tint, naar een frisschen wind, die mooie, volle wolken levendig doet voorbijdrijven en 't water van de plassen zoo keurigjes rimpelt, naar de vogels die zingen in de lucht, naar de vroolijke kleuren der velden en der mooie koeien en kalveren die er grazen, naar de herfst-nuances, naar den winter met zijn kale boomen en zijn sneeuw en zijn vorst.

De indische natuur drukt den geest, de europeesche geeft altijd troost, ook aan den meest neerslachtige.

Europa heeft een natuur van vreugd en kleur, van nuance en afwisseling, vol muziek, vol frischheid en daarom is ze mij liever en vind ik ze schooner dan de indische.

Ik deed nog maar een paar grepen naar 't europeesche schoon; er zijn duizenden voorbeelden om aan te toonen dat de roep over die ‘onvergelijkelijk-mooie indische natuur’

overdreven is en dat Europa aan natuurschoon rijker is dan Indië.

Een van de reisjes in Indië, om te genieten van de mooie natuur, is dat van Padang over Padang-Pandjang en Fort-de Kock naar Payacombo. Ik heb dat tochtje altijd met genoegen gedaan en ik moet zeggen dat ik steeds groote impressies kreeg van de natuur om me. Ik kan 't begrijpen dat men enthousiastisch wordt - ik ben 't zelf ook - over het landschap der Padangsche Bovenlanden.

Te Payacombo - een plaats met een bekoorlijke omgeving - trekt men gewoonlijk in een klein hotel en als men niets anders te doen heeft of uitrusten wil van de uitstapjes in de buurt, gaat men liggen in de niet zeer fraaie luierstoelen op de voorgalerij van 't hotel. Ik heb dat ook altijd zoo gedaan. Ik was misschien wel twintig keer te Payacombo - soms toefde ik er vijf, zes dagen - en veel keer lag ik in zoo'n luierstoel.

Natuurlijk keek ik naar buiten en ik zag dan op de passar - marktplein - vóór me (een bijzonder mooie passar, die van Payacombo), en eenige reusachtige waringinboomen stonden stil-stom er op en spreidden hun reuzenarmen tot koele schaduw over er onder zittende, ventende inlanders.

Een waringin-boom is een geweldig groote boom, zeer eerbiedwaardig, een grijsaard onder de boommenschen. Van zijn takken hangen reeksen luchtwortels af, zijn blaadjes zijn zeer klein, maar hij bezit er miljoenen van.

Ik was in den beginne één bewondering en dóórgaand beschouwde ik die waringin-boomen. Ze stonden stil-stom toen ik ze den eersten keer zag, stil-stom op de passar. Geen blad bewoog en de luchtwortels hingen slap en lijzig af, onbewegelijk.

En ik ging weg van Payacombo, vol eerbied voor die prachtige waringin-boomen. Ze kwamen me voor symbolen te zijn van de weelderige tropen-natuur. Welk een kracht! Welk een overvloed van scheppingsvermogen, als zulke boomen worden. Een waringin-boom belommert een stadsplein in Europa.

Een gevoel van heiligheid werd in me en ik begon te

begrijpen waarom een kindervolk de waringins gewijde boomen acht.

Ik nam weer deel aan 't banale koopmansleven. Een jaar later was ik voor de tweede maal te Payacombo en ik lag in den luierstoel op de voorgalerij van 't hotel.

De waringin-boomen stonden stil-stom op de passar. Geen blad van de miljoenen blaadjes bewoog en de luchtwortels hingen slap en lijzig af, onbewegelijk.

Ik was te Payacombo in 1887, 1888, 1889, 1890, 1891 en voor 't laatst in 1897.

De waringin-boomen stonden aldoor en aldoor stil-stom op de passar en geen blad van de miljoenen blaadjes bewoog en de luchtwortels hingen slap en lijzig af, onbewegelijk.

Ik heb het te Payacombo zien regenen, bliksemen, hooren onweeren, er was zelfs wind nu en dan. Maar altijd, altijd stonden die waringin-boomen stil-stom op de passar. Niet eens de wind scheen ze te kunnen bewegen en er ging nooit een geheimzinnig gefluister uit van 't bladeren-heir, hoe 't ook woei.

En één middag, droomend in den luierstoel met die stil-stomme waringins vóór me, sliep ik in en 't was me als zag ik plotseling een rij populieren heerlijk heen en weer bewegen, met hun hoofden statig buigend, en ik hoorde de taal van de ruischende bladeren in een woud van beuken, en in een eikenbosch was geritsel en eikeltjes vielen zoo zoet-ketsend op de dorre, afgevallen bladeren, en er zong een vogel en blanke wolken dreven op een blauwen hemel.

En er was suizende wind en frissche lucht.

En ik verzuchtte: neem me van hier en leg me aan een slootkant van Holland onder een wilgeboom, maar laat me niet verkommeren onder de stil-stomme waringins.

Ik moet gelachen hebben in dien droom, want mijn bittervriend, die kwam om eenige paitjes (bittertjes) met me te verschalken, riep bij 't komen op de voorgalerij van 't hotel: ‘Kerel, lach jij als je slaapt?’ Ik kon niet anders zeggen dan: ‘Ik heb gedroomd van de hollandsche natuur.’ Mijn gezicht betrok.

‘Wat nu weer?’ vroeg hij. ‘Och! die vervloekte waringins, ik wou dat ze in de lucht vlogen. Misschien bewogen ze dan eventjes, nauw merkbaar!’

Begrijpt men nu waarom ik de europeesche natuur schooner vind dan de indische?

De sawahs en de cultures brengen inderdaad leven aan en afwisseling, maar zonder die, en zonder de apen in de oerwouden, is het vrij wel de stilte en de rust en de eenzaamheid van 't graf, al is alles groen en al brandt, er een formidadel heet zonnelicht.

Ik ben genezen van de indische natuurbewondering in 't algemeen en als ik in the National Gallery te Londen een twintigtal Ruysdaels en Hobbema's zie en opspring van lust over de natuur, die zij vol genialiteit maalden, dan wil ik Hobbema en Ruysdael gelukwenschen, dat ze niet in Indië leefden, maar wel in Holland.

In Indië waren ze niet Hobbema, niet Ruysdael geworden.

* * *

Uiterst langzaam en voorzichtig stoomde de boot de haven van Tandjong Priok binnen. 't Was morgen. Maar fel reeds brandde de zon.

Een tros werd geslagen om een dikken paal van den kaaimuur, van 't voorschip een, van 't achterschip een en elke seconde kwam de steamer dichter bij. Nu en dan glipte de tros om 't spil, alsof de boot weerspannig was en de aanraking met den wal koppig wou vermijden. Ze moest zwichten op den duur. En ook de passagiers hielp 't niet, ze werden naar den wal van Indië getrokken, dat moest óók!

Wat een heel aparte drukte in de vroegte bij 't passeeren van de Duizend Eilanden. Elkeen was in de weer. En velen waren zoo vol verwachting of vol spanning of vol onrust of dat al te zamen. De ekipage in groot tenue; de officieren en ambtenaren in uniform, de dames in luchtig zomertoilet en de heeren - de niet-officieele - in een net wit of zwart costuum.

En iedereen liep min of meer onrustig rond over 't dek.

Het leek wel of mensch voor mensch in functie kwam na die lange reis-siësta. Nog leefde men op zee, op de zee, die Europa scheidde van Indië. Nog stroomde wat van Europa

door 't bloed, óók toen men reeds voer tusschen de pieren van de haven van Tandjong Priok.

Een diep-voelend romancier zou een breed en groot onderwerp hebben, énkel aan de gewaarwordingen, die de passagiers bevangen, als het oogenblik van de aankomst te Batavia nadert.

Er gaat dan veel om in menschenharten. Uit elk individu aan boord spreekt iets. Er is emotie bij wien ook.

Hoe velen hebben groote illusies, hebben idealen!

Zoo'n stoomboot draagt niet alleen lading en menschen-gewicht; ze vaart ook ideeën mede en ook sentimenten, mooie, lieve, breede ideeën en sentimenten. Maar wat blijft daarvan over na korten tijd? Ideeën en sentimenten verstuiven in de-n-Oost, zinken in de modder, vermummiën.

De praktische mensch met zijn menschengewicht blijft over.

En wie een tijdlang de kracht behoudt van ‘idee’ en ‘sentiment’ - ach! er komen beulen, die clk hoofdje van een idee en een sentiment knakken of afslaan, als ruwe knapen doen in een veld van voorjaarsbloemen.

Het is een triestig, rampzalig aankomen in die haven van Tandjong Priok, - een hap uit een moeras, vol rhizoforen (luchtwortelboomen) en kaailui (krokodillen). Treurig staan enkele boomen met hangerig blad te kniezen langs een weg, gemaakt van cokes en kolenstof.

Enorm zijn wel die pakhuizen, die hangars, die kaaimuren; dat alles moet ongetwijfeld een grootschen indruk maken op een koopman en ik weet zelf, dat er in den ganschen Indischen Archipel, met Singapore incluis, geen handelsinrichtingen zijn zoo compleet en ruim als die van Tandjong Priok. Maar niettemin is dat binnenkomen teleurstellend. Er ligt over de haven van Tandjong Priok iets stils; verwaarloosd en van-God-verlaten voelt men er zich.

En hoe warm is 't er al om acht uur in den morgen!

En allen kijken naar den wal, alle passagiers. De meesten zullen door kennissen worden afgehaald. Het passeeren van Anjer is geseind naar de stad Batavia en vroeg, al met den eersten trein, zijn de kennissen naar Tandjong Priok getogen.

De ‘man’ van een der dames, met den handschoen ge-

trouwd, zal ook komen. De andere met den handschoen getrouwde wacht een vriendin; haar man zit ergens in de Molukken en hij kan niet uit zijn betrekking. Zij moet dus hem tegemoet tot aan zijn standplaats.

Alleen de schooljuffrouwen en nog eenige van de mannelijke baren zien niet om naar bekenden; ze kennen niemand in Indië en moeten zelf er op uit.

Op den kaaimuur bij de plek, waar de boot zal aanleggen, loopen menschen heen en weer. Een rij inlanders zit gehurkt onder de schaduw van 't afdak der hangar vóór de aanlegplaats - koelies die straks aan 't werk moeten, aan 't lossen van de koopmansgoederen. En hier en daar, te midden van die anderen, een vreemde verschijning, - een individu in wijd gewaad, dragende aan touwtjes, verbonden met een lat over den schouder, vóór en achter zich, iets wat lijkt op een kist; de lat en de kistjes zijn in rythmisch beweeg bij elken stap van het lichaam.

Baren, dat individu is een klontong-chinees met zijn pikoelan en barang-barang - de ventende chinees met zijn waar. Hij zal straks aan boord komen en u van alles offreeren - een heele sante-boetiek - zakdoeken, sokken, sandalen, odeurs, waaiers, garen en band, chineesche kunstvoorwerpjes, mesjes, scharen, enz. enz. enz.

Bij het aanhalen van de boot wordt beter onderscheiden, wie zoo al rondwandelt op den kaaimuur. Veel heeren in witte pakjes, die anders aan 't lijf zitten dan bij de heeren aan boord, zeker door de Indische strijk en door de gewoonte in 't wit zich te kleeden en ook omdat indische kleermakers de costumes maakten; veel dames, de meeste in toiletten, die niet goed thuis te brengen zijn in 't atelier van een europeesche modiste. De kleurcombinaties zijn zoo zonderling en de lintjes en oplegsels, wat zijn die eigenaardig en de dames dragen de toiletten niet zoo als men in Europa gewend is. Hoeden, voiles, parasols doen denken aan een tweede-rangsbadplaats en toch weer niet. Ja, waar zagen we die zoo? Ik geloof in Amerika bij de mulattinnen of in een ballet van negermeisjes. Hoe komt ons dat in den zin?

Verder tal van uniformen, sommige wit met gouden knoopen. De dragers er van zijn niet zonder nonchalance; een

duitsch of oostenrijksch officier heeft correcter houding, onberispelijker uniform. Het schijnt wel, ten minste in de verte gezien, dat er aan een officier in de-n-Oost wat van den bourgeois blijft hangen, ook in 't uiterlijk. Zoo niets martiaals. Het is misschien beter zóó; de burgerjongen komt nog eens aardig uit den militairen rok kijken. Maar we mogen niet oordeelen; de boot is nog niet dichtbij genoeg.

Er wandelen voorts enkele petten rond, de meeste met zilveren band, een paar met gouden band. Wat toch die petten beduiden?

In Holland is zoo'n hoofddeksel de onderscheiding tusschen een heer - die altijd een hoed draagt - en een werkman. Dat is nu eenmaal erg dom, verkeerd en voorzeker bekrompen burgerlijk. Onder een pet steekt veelal een gentleman en onder een hoed dikwijls een vervaarlijke vlegel. Ten minste in Holland. Maar in Indië loopen er waardigheidsbekleeders onder, onder de pet. Dragen in Amsterdam, 's zomers, de kellners van het Tolhuis petten met zilveren band, in Indië zijn zulke pettendragers controleurs, assistent-residenten, boomambtenaren of ook politie-schouten, geloof ik. Petten met gouden band zijn gereserveerd voor residenten en havenmeesters.

Baren, baren, denkt in Indië niet min over een pet met band van edel metaal! Jelui zoudt de kans loopen je carrière te zien breken als je geen hormat (eerbied) bewijst aan zoo'n pet.

Er wordt al gewuifd met hand of hoed of zakdoek, van boord uit, van den wal uit, door luidjes, die elkaar herkennen.

Weldra klinkt het: ‘Hoe gaat het, goeie reis gehad?’ - ‘Zeg ouwe jongen, we lusten 'm nog, hoor!’ - ‘Je bent geplaatst te Soerabaya.’ - ‘Bismarck is dood, de mijnwet is er door, Dreyfus heeft gratie gekregen’, enfin, een belangrijke gebeurtenis voorgevallen tijdens de boot op zee was.

De meesten knikken elkaar toe; er is ook militair saluut.

Een groepje jonge meisjes, bruin getint, in 't oog loopend kleurig gekleed, wordt door de vrouw van den vendumeester uitbundig gegroet. Telkens worden die groeten beantwoord met een gelach, dat de bruin getinte gezichten zonderlinge trekken verleent, - voor een baar om apartelijk te teekenen in zijn schetsboek, als hij er dat op nahoudt.

Een heel ander lachen dan van Europeeschen! De mond gaat zeer breed open en de tanden - bijna het geheele gebit - treden sterk naar voren. Eigenlijk lachen die tanden, evenals bij grieksche maskers, waar de wangen de plooien krijgen van een grijns. En telkens als de dame aan boord wuift of knikt, lachen die witte tanden, toebehoorende aan de bruin getinte jonge meisjes.

De mevrouw, met den handschoen getrouwd, tuurt erg verlegen naar een meneer, deftig in gekleede jas - haar man. Ze heeft hem, met wien ze zich in Holland contractueel verbond als zijn vrouw, twee jaar lang niet gezien. Wat is hij bleek, denkt ze. Hij heeft iets erg slordigs gekregen ondanks zijn lange jas, vindt ze. Hij schijnt veranderd - maar die gedachte dringt ze terug. In die twee jaar kan vrij veel gebeurd zijn, zucht ze.

Vele herinneringen komen op. Die engagementstijd zonder ‘galant’ bij zich. Wreed hé, dat je, om in de positie te komen met elkaar te trouwen, eerst eenige jaren ver van elkaar moet leven. En ze ergert zich, dat ze in dien tijd den man, die daar op den kaaimuur staat te wachten op haar, niet altijd in haar gedachten als den ‘éénige’ heeft beschouwd. Ze betrapt zich zelf er op, dat ze met George A... zoo sympathiseerde en dat ze - maar George had geen positie en hij hield zich ook gentlemanlike gereserveerd, wetend dat ze de verloofde was van hem, die nu in kwaliteit van haar ‘man’ dadelijk aan boord komt. Waarom moest haar geliefde ook weg gaan? Was hij toch gebleven. Ze zouden dan aldóór vertrouwelijk en innig met elkaar zijn omgegaan en hij zou voor haar steeds de intiemste zijn geweest. Als dan het maagdelijke minnen, onmerkbaar bijna, was overgegaan in het liefhebben als vrouw, ze had 't een weclde gevonden, verbeeldde ze zich. Maar nu...

De loopplank is gelegd. En over die loopplank komen allen, die stonden op den kaaimuur, binnen boord. Een oogenblik later is het achterdek vol menschen.

Wat bizonder treft, is de zéér bleeke gelaatskleur van bijna alle Europeanen, die van den wal op het dek verschijnen. En de gezichten staan typisch strak, als zeggen ze: we hebben het gulle lachen verleerd.

Ja, dat is werkelijk zoo: er ligt ontevredenheid, bitterheid in de trekken van de indische lui in Indië.

Ik hoorde eens een vroolijk meisje zeggen: ‘het lijkt wel of die menschen den dood vóór oogen hebben.’

Nerveus of koortsig schijnen de meesten ook al te zijn. Hoe onrustig gaan ze op en neer en velen hebben bevende handen als ze bijv. een glas opnemen.

Later - als we loopen door Batavia, zitten in de Concordia, in de Harmonie, in 't hotel, op bezoek zijn, rondrijden langs Noordwijk, over 't Koningsplein, op Tanabang, op Kebon Sirie -, overal die vreemd-bleeke gezichten van de echte Europeanen. Sommigen hebben een bleek-geel teint. Er zijn er, die u aankijken met een wanhoopsblik. De europeesche dames - ge krijgt diep medelijden. Bijna zonder uitzondering spreekt anemie in den ergsten graad uit de matte, holle oogen, uit de slappe, kleurlooze ooren, uit 't wezenlooze in de trekken.

En ge krijgt den indruk dat al deze menschen zoo pas van een zware ziekte zijn opgestaan en voor 't eerst weer eens buiten mogen wezen.

Eindelijk van boord.

De trein voert ons van Tandjong Priok naar 't station van de stad Batavia.

Een warm-zoete lucht hindert ons, geeft een kleine walging. Stank is 't niet; 't is een walm. Zou die ontstaan door de uitwaseming van vergane blaren, bloemen en vruchten, vermengd met dampen uit den grond? We ruiken die zoetige lucht overal: bij aankomst; in de stad; bij 't wandelen; altijd: 's avonds, 's nachts, 's morgens.

Natuurlijk went men er spoedig aan, maar elke baar en ieder, die eenigen tijd uit Indië is geweest, zal althans de eerste uren, ja, soms eenige dagen, onaangenaam worden aangedaan door die wee-zoetige atmosfeer.

Alleen een ouwe-doos-poëet is in staat zóó wat tot een illusie te maken en te kweelen van: ‘Elk zuchtje is bevracht met geuren’.

Zoo iemands dichterlijk reukorgaan wordt ook gestreeld als hij langs de belt loopt en de stemming hem te pakken heeft.

Zee-offficieren weten beter. Wanneer zij weer die verschrik-

kelijke drie jaar in Indië moeten gaan doorsuffen - een existentie, die menigeen tot zelfmoord zou brengen, als 't vooruitzicht niet bestond, dat die drie jaar óók eindelijk eens óm-komen - en het oorlogschip of het mailschip dat hen brengt is onder den Java-wal, dan gebeurt het dat ze, de kust naderende, plotseling onder elkaar zeggen: ‘Kerels, ruikt jelui den “pestwalm” weer?’

't Is namelijk een feit, dat reeds tamelijk ver in zee, vooral 's avonds met den landwind, die weeïge walm over 't water hangt.

Men ruikt Indië al op een afstand!

B. VETH.

Constantyn Huygens.

Syn opper oogh-merck is profijtelick vermaeck;
D' een treck' er voetsel af, een ander niet dan smaeck,
Hij heeft er twee voldaen, doch beide maer ten halven:
Maer 't spertelende been is moeyelick om salven.
Wie dan noch vrucht noch vreucht will vinden in syn dicht,
Stopt Oor en Ooghen toe in spijt van klock en licht.
(Uit: ‘Characterista oft een Print-schryver’).

‘Hy is...’ zoo luidt, telkens terugkeerend, het begin der karakterschetsen waarin Huygens ons een deel der zeventiend'- eeuwsche maatschappij voor oogen stelt. Wie ondernemen wilde eene ‘zede-print’ van dezen karakter-teekenaar te etsen, zou misschien zijn voordeel kunnen doen met het navolgend ontwerp.

Een getrouw dienaar der Oranje's en een oprecht Geuzenkind. Hollander in merg en been, maar wereldburger in menig opzicht. In de veelzijdige ontwikkeling zijner rijke gaven, kweekeling van het Humanisme, maar toch overtuigd Kalvinist. ‘Wijs hoveling’, die op menig punt niet ver staat van den Voorburgschen boer. Onder de leeken een ‘goet predikant’ in eigen trant. Schrander ‘medicynmeester’, die niet geschroomd heeft de vlijm der satire te zetten in de booze zweren van zijn tijd. Voortreffelijk vertegenwoordiger van zijn volk, ook tegenover het buitenland, die het zijne gedaan heeft om Hollands vlag in den vreemde hoog te houden. Belangwekkend mensch, als staatsdienaar, afgezant, dichter, componist, geleerde, landedelman, onvermoeid werkzaam; vol belangstelling in het rijke leven zijner dagen. Krachtig man, wiens zinnelijkheid onverbloemde taal spreekt;

ruw vaak en grof, doch uit wiens verborgen hartebronnen ook teere woorden opwellen tot de kleine vogels die komen nestelen tusschen de vensters van het huis op Hofwyck[1]. Een vast gemoed dat niet smolt in blijde weelde, maar waarop de tegenspoed afstuitte als op een taai schild. Autobiograaf eindelijk die ons door zijne omvangrijke schriftelijke nalatenschap in staat heeft gesteld, hem in al deze en in andere opzichten te bestudeeren en te leeren kennen, zooals wij dat bij misschien geen ander zijner tijdgenooten vermogen.

Het is waarlijk niet vreemd dat in de eeuw van het historisch onderzoek, zoovelen blijk hebben gegeven van hunne belangstelling in Huygens' leven en werken. Liefhebbers als Schinkel verzamelden allerlei schriftelijke gedenk- en bewijsstukken, betrekking hebbende op Huygens. Jorissen, indertijd geroepen de geschiedenis van ons volk te onderwijzen naast die onzer letterkunde, getuigde van zijne belangstelling in den staatsmandichter door eene biographie, die, misschien al te breed opgezet, door den schrijver onvoltooid is gelaten. Jonckbloet wijdde aan Huygens een degelijk hoofdstuk zijner literatuurgeschiedenis en gaf met Land de ‘Correspondance Musicale’ uit. Klassieke literatoren als Prof. Boot en Prof. van der Vliet deden het hunne voor de nagedachtenis van den Latinist Huygens; de eerste door eene zorgvuldige rangschikking der door hem teruggevonden handschriften, de tweede door een smaakvol geschreven overzicht van Huygens' beteekenis vooral als Latijnsch dichter. Een derde klassiek literator, Prof. Polak schonk aan *De Gids* eene degelijke en onderhoudende studie over Huygens' leven en werken. Prof. Verdam en Dr. Eijmael beijverden zich Huygens' eigenaardige taal beter te doen kennen. In 1896 ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van Constantyns geboortedag zag de met zorg bewerkte catalogus eener rijke Huygens-tentoonstelling het licht en onlangs nog stelde Mr. C. Bake eene verhandeling samen over Huygens als zedemeester.

Bij het werk van zoovele voorgangers sluit deze studie zich aan, kort samenvattend of aanstippend wat door anderen breedvoerig is betoogd en ter wille van den samenhang hier niet mocht ontbreken; verwerkend wat nog niet of slechts

1) Zie: Gedichten (ed. Worp) VIII, 263.

ten deele verwerkt was, zooals bv. de Latijnsche autobiographie door Dr. Worp gepubliceerd; in hoofdzaak de uitkomsten bevattend eener herlezing van Huygens' werken in de nieuwe uitgave zijner gedichten die mij aanleiding heeft gegeven tot het schrijven dezer studie.

Met die nieuwe uitgave heeft Dr. Worp, geholpen door den uitgever Wolters, een gewichtigen dienst bewezen aan allen die belang stellen in de geschiedenis van onze literatuur en ons volk. Hier vindt men voor het eerst Huygens' gedichten chronologisch gerangschikt, voorzien van alle aanteekeningen die de dichter zelf er bij gemaakt heeft en van historische toelichtingen, waaronder er vele zijn die van vlijtig en nauwkeurig onderzoek getuigen. Tal van lijsten en registers verhoogen de bruikbaarheid van deze uitgave, die in hare statige zacht-olijfgroene banden met soberen gouden rugtitel denzelfden indruk maakt van ‘deege deeglyckheit’ als de auteur wiens werk zij bevatten.

Nog altijd missen wij eene uitgave van de duizende en duizende brieven aan en van Huygens. Het plan onlangs door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden opgevat, om zulk eene uitgave tot stand te brengen, moest worden opgegeven wegens gebrek aan belangstelling. Misschien zou eene met zorg gekozen bloemlezing uit die correspondentie, toegelicht door aanhalingen uit andere niet in hun geheel opgenomen brieven, en voorzien van eene uitvoerige inleiding, meer kans hebben gehad ingang te vinden bij het geletterd publiek. Doçh wat daarvan zij, eene volledige schildering van Huygens' leven en werken kan gegeven worden slechts door hem die ook deze correspondentie in haar geheel heeft leeren kennen en in verband gebracht met hetgeen wij overigens van Huygens weten.

In afwachting van den ‘Characterista’ die ons Constantyn Huygens zal geven ‘ten voeten uit’, wensch ik alvast het mijne te doen met dit ontwerp van een borstbeeld.

I.

Op den 11^{den} Mei van het jaar 1629 zien wij hem met den Prins te veld in de legerplaats te Vucht, een 32-jarig man, zondagskind der fortuin. Zonnig is het verleden waarop

hij terugziet, slechts hier en daar liggen schaduwplekken. Warme liefde van even degelijke als verstandige oudersheeft hem gekoesterd in zijne jeugd, hun teedere zorg hem eene voortreffelijke opvoeding gegeven, afgesloten en bekroond door reizen in het buitenland als lid van gezantschappen. Vier jaar geleden heeft Prins Frederik Hendrik hem tot zijn secretaris benoemd. Twee jaar daarna is hij gehuwd met de mooie en begaafde Suzanna van Baerle; twee zoons zijn hem in dat huwelijk geboren. Een eervolle werkkring, een vol leven, dat hem gelegenheid geeft tot oefening zijner krachten, tot ontplooiing zijner rijke gaven, een eigen gezin, een eigen huis in zijne geboortestad die hij liefheeft boven alle andere steden - waarlijk, deze man mag zeggen: de snoeren zijn mij in liefelijke plaatsen gevallen.

Begaafd met buitengewone werkkracht al behoort hij niet tot de sterksten, laat hij geene minuut ongebruikt. Heeft de prins hem niet noodig voor het schrijven van brieven of het opstellen van andere stukken, dan houdt hij zich bezig met lezen, studeeren of het schrijven van verzen. Dezen dag heeft hij de hand geslagen aan eene studie over zichzelven; hij is begonnen met het samenstellen eener autobiographie uit eigen herinnering en mededeelingen van anderen. Jammer genoeg voor ons, heeft hij die levensschets niet voltooid, maar ook in haar fragmentarischen toestand geeft zij ons alleraardigste kijkjes in het kinderleven van dien tijd. Constantyn ziet zich zelven in de jaren der eerste kindsheid. Hij schreit dikwijls en is hij eens begonnen dan weet hij van geen ophouden. Vanwaar? ‘Ab interno ventris cruciatu’ gist het deftig Latijn in overeenstemming met het kinderliedje:

> Roe, roe, kindje,
> Hoe ben je dan zoo stout?
> Heb je pijn in je buikjen,
> Of zijn je voetjens koud?

Door zijn tranen heen kijkt het dreumesje naar het kaarslicht. Lange dunne gouden stralen (wie herinnert het zich niet uit eigen verleden?) schijnen uit de vlam naar zijne oogen te schieten. Hij strekt het handje uit en tracht ze te grijpen. Vergeefs! Daar loopt hij er heen - want, mogen wij hem onvoorwaardelijk gelooven, dan liep en sprak

hij al binnen het eerste jaar - en grijpt opnieuw met komische gebaren, vermakelijk voor wie in de kamer zijn. Een andermaal zien wij hem weer in een hevige huilbui. Er is geen bedaren aan. Maar zijn vader weet raad. Hij oefent de praktijk uit van Anna Bijns' theorie:

> Omdat d'ouders sparen der jonghers billekens,
> Hierom werdet volck zoo langck zoo quadere.

De kleine schreeuwleelijk wordt met een dun stokje bewerkt - zeker niet al te hard - en tot rede gebracht. Maar nauwlijks heeft de vader zich omgekeerd en is hij op weg de kamer uit te gaan of de kleine jongen loopt hem na, en tracht het met een kusje weer goed te maken.

Een derde tafereeltje dat de pen van Hendschel verlokt zou hebben. Constantyntje, anderhalf jaar oud, en zijn broertje Maurits die een jaar ouder is, spelen samen bij het haardvuur; de zorgzame ouders hebben er een ijzeren hekwerk omheen laten zetten. Ongelukkig doen de openingen in het hekwerk bij den kleinen Constantyn de begeerte ontstaan om eens te beproeven of zijn hoofd er door zou kunnen. Hij neemt de proef en slaagt; het hoofd kan er door, ten minste in voorwaartsche richting. Maar nu hij het terug wil trekken, voelt hij zich gevangen. Blijkbaar is hij gevaarlijk dicht bij het vuur; een erbarmelijk gehuil weerklinkt, de kleine Maurits loopt zoo hard hij kan naar de kamer daarnaast waar hun vader, op dat oogenblik alleen, ziek ligt aan het podagra. Stamelend en onder tranen noemt het ventje telkens den naam van Constantyn en uit zijne angstige gebaren begrijpt de vader dat er een ongeluk gebeurd is. Hij vergeet zijn podagra, snelt te hulp en redt zijn zoontje uit het gevaar.

Sprak dat hekwerk ons reeds van moeder Suzanna, hier is zij zelf.

Constantyntje is nu in zijn derde jaar. Op een dag in December staat zijne moeder te neuriën; de kleine jongen staat bij haar te luisteren, verlangend kijkt hij naar haar gezicht en vraagt vleiend of zij hem dat ook wil leeren. Dadelijk neemt zij hem bij zich op schoot en zingt hem langzaam het eerste van eene reeks vierregelige Fransche

coupletten voor waarin Clement Marot de Tien Geboden heeft berijmd.[1)]

De voorstelling die deze tafereeltjes ons geven van de verhouding tusschen ouders en kinderen in het huis der Huygensen, wordt bevestigd door wat andere deelen dezer autobiographie en andere bronnen, o.a. Huygens' *Sermones de vita propria*, zijn Dagboek en zijne gedichten ons leeren. De liefdevolle zorg dezer ouders voor hunne kinderen blijkt in de eerste plaats uit de voortreffelijke opvoeding die zij hun beide zoons gaven. In haar streven om alle vermogens van lichaam, geest en gemoed der jongens te ontwikkelen, vertoont deze opvoeding duidelijk het humanistisch karakter, door de Renaissance in de opvoeding gebracht, en zichtbaar ook reeds in de handleiding *de Institutione principum ac nobilium puerorum*, samengesteld door Marnix van Sint Aldegonde, een vriend en geestverwant van den ouden Christiaan Huygens. Constantyn leert van alles: Fransch, Latijn, Grieksch, logica en rhetorica behoorden tot de gewone vakken van onderwijs; wiskunde was een lievelingsvak van hem, vaak zat hij tot laat in den nacht die wetenschap te bestudeeren; het is niet verwonderlijk dat de beroemde Christiaan Huygens een zoon was van dezen vader. Verscheidene muziekinstrumenten leert hij bespelen en de gevoeligheid van zijn oor wordt geëvenaard slechts door zijn brandende eerzucht die niet rust voordat zij het hoogste bereikt heeft; die den zevenjarigen knaap op een muziekpartijtje bij den Amsterdamschen koopman Calandrini waar ook de beroemde Jan Pietersz. Sweelinck zich bevond, in tranen doet uitbarsten omdat hij in zijn luitspel één misgreep begaat. Onderwijs in teekenen en aquarelleeren oefent zijn oog en zijn smaak. Op zijn vijfde jaar krijgt hij de eerste lessen in dansen van zijn vader. Toevallig komt de vrome Amsterdamsche predikant Helmichius op zoo'n dansles de kamer binnen; onmiddellijk ruikt de Calvinist de humanistische lont die hier brandt en hij berispt vader Huygens over de verkeerde dingen die hij zijne kinderen leert.

1) Vgl. Fragment eener autobiographie van Constantijn Huygens medegedeeld door Dr. J.A. Worp in *Bijdr. en Mededeel. van het Historisch Genootschap*, XVIIIe Deel.

Maar deze, al is hij een vroom man, verdedigt den dans als bijzonder geschikt om kinderen te leeren zich gemakkelijk en sierlijk te bewegen. Om dezelfde reden moesten zij zich oefenen in loopen en springen, in het afnemen en opzetten van den hoed, het toesteken der hand, het omvatten van iemands knie, het buigen van het hoofd en het achterwaarts uitsteken van het been zooals dat toen bij een diepe buiging gewoonte was.

Verder leeren de jongens exerceeren met piek en musket, zwemmen - al kon Constantijn het daarin nooit ver brengen - en schaatsenrijden, paardrijden, zelf het paard zadelen en later het verplegen. Vader Christiaan doet ook alle moeite zijne jongens te leeren, hoe zij zonder schroom maar toch met gepasten eerbied de grooten dezer aarde moeten naderen en zich in hun bijzijn gedragen. Om dat te bereiken laat hij hen zich oefenen ook in tooneelspel. Jongens die mettertijd het schouwtooneel der wereld zouden betreden, mochten naar zijne meening niet onkundig zijn in de kunst van den tooneelspeler.

Overal zien wij hem zelf de leiding van de opvoeding in handen houden; met zorg kiest hij de leermeesters en waakt tegen vervelend onderwijs. Niet zelden treedt hij ook zelf als onderwijzer op. Van hem leerden Maurits en Constantyn de letters die hij hun in het vloerzand voorteekende. De muzieknoten weet hij in hun geheugen te prenten door aan de goudzijden knoopjes langs hunne mouwen de namen der noten te geven. Zelf verwerkt hij de regels der syntaxis tot aardige versjes waardoor de knapen ze des te gemakkelijker onthouden.

En bij dat alles welk een hartelijke vertrouwelijkheid tusschen Constantyn en zijne ouders, welk een vroolijke, ongedwongen toon in zijne uitingen jegens hen. Hoe aardig weet de twaalfjarige jongen zijn vader, die hem altijd om verzen vraagt, schaakmat te zetten door de herinnering aan onvervulde beden om geld. ‘Altijd vader, vraagt gij liederen, altijd epigrammen; wij vragen u om geld; zoo staan wij gelijk. Maar wilt gij het beloofde geld niet geven, wij geven u geen verzen; dan staan wij immers gelijk.’ Hoe heeft hij zijn vader vereerd en liefgehad; hoe is hij zijn nagedachtenis blijven vereeren tot in zijn hoogsten ouderdom. Nog in 1683

toen hij zelf een grijsaard was, schrijft hij in den aanvang van zijn gedicht *Cluys-werck*:

> wat heeft hij wel geweten
> Die dertich jaeren schier mijn wijse vader was,
> En om de zeventich en vier mij noch te ras
> Ter tyd uyt wierd geruckt!

Even innig is de band tusschen moeder Suzanna en dezen zoon, het eenige kind dat zij gezoogd had. Even ongedwongen vroolijk de toon van Constantyn tegenover haar. Zijne moeder heeft hun een hoekje van den tuin beloofd waar zij vrij zullen kunnen spelen, maar later die belofte niet kunnen houden. Constantyn protesteert in een Fransch rondeel:

> Passé trois jours, Mère tres debonnaire,
> (C'est de despit que je ne le puis taire)
> Tu nous promis la piece du jardin
> Qui aussy bien ne sert à aultre fin
> Qu' à se jouer, or tu dis le contraire.
> Voudrois tu donc ce qui est faict defaire?
> Voudrois tu donc rompre si bonne affaire?
> Si bon contract? que tu fis sans termin
> Passé trois jours.
> Penses y bien, s'il te plaict chere Mere
> Pour eviter la langue populaire
> Qui meslera tousjours de son venin
> Et se rira d'un coeur si feminin
> Changeant si tost ce qu'il a voulu faire
> Passé trois jours.

Hoe hoog hij het aandeel zijner moeder in zijne opvoeding stelde, blijkt duidelijk uit de opdracht van het Derde Boek zijner *Ledige Uren* aan haar, waar wij aan het slot lezen: ‘dat U.E. sorgvuldige opvoeding in dit herte eenen grond ghelaten heeft, die, na het sijne Jeughd ontworstelt sal wesen, waerschijnelicke vruchten belooft, die U.E. 't uyterste berouw der lange moeyten en sorgen niet en sullen gedoogen te wedervaren.’ Toen Constantyn kort na den dood van zijn vader in Engeland vertoefde, schreef zijne moeder hem een aantal brieven (door Jorissen gepubliceerd), zoo los en natuurlijk van trant, zoo vroolijk en geestig hier, zoo aangrijpend weemoedig elders, die ons de schrijfster zelve doen kennen als een dier aantrekkelijke Hollandsche vrouwen uit onzen besten

tijd en tevens doen zien hoe innig de verhouding is tusschen haar en haar zoon, hoe zij hem in alles raadpleegt en vertrouwt, welk een feest zij zich maakt van zijne thuiskomst. Telkens is het: wanneer komt gij toch thuis? ‘Ik wens u bijster hier en heb u soo wel van doen’ (zoo noodig). Broer Maurits heeft het altijd zoo druk; met hem komt zij niet vooruit. Maar Constantyn! ‘Ick en vont niets goets in uwen brief,’ schrijft zij hem ergens, ‘dan dat ghy meynt haest thuys te zijn, dat God wil geven, want ghy syt hier groot gebreck, in veel dingen heb ick uwen raet van doen.’ Eens als zij in de kerk is ingedut, waant zij den geliefden zoon in een grauw reispak voor zich te zien staan, zij schrikt van den strakken blik waarmede de verschijning haar aanziet. Snel gaat zij naar huis en nog eer zij het bereikt heeft, brengt de bode haar een brief van Constantyn. ‘Die hiel in voor d'interpretatie van mijnen droom,’ schrijft zij, en weemoedig besluit zij: ‘maer van vader en comen gheen brieven.’[1)]

Nader dan zijne zusters Geertrui en Constance lag hem zijn broer Maurits aan het hart. ‘Broeder, deel van deze ziele’ noemt hij hem in de Opdracht zijner *Zedeprinten* en dat waren geen holle woorden. Dat blijkt ook reeds uit de eenigszins pompeuze Latijnsche verzen, die de vijftienjarige Constantyn zijn broer uit Brussel zendt. Als Maurits in 1642 op zijn sterfbed ligt, vraagt hij steeds naar Constantyn die in het leger is maar verwacht wordt. De 82-jarige grijsaard haalt het zich in zijne *Sermones* nog met weemoed voor den geest, hoe de stervende hem had aangekeken en omhelsd, hoe hij had gefluisterd: ‘zie ik u dan toch!’ In zijn Dagboek teekent Constantyn aan: ‘Obit 10^{a} vespertina Unicus frater et amicus meus, constante judicio Christannissimo ad finem. Heu! pulcherrimum, piissimumque finem! Sic mihi fas, et meis, o meus Deus! et sileo, quia tu fecisti.’ Tevergeefs tracht Leonore Hellemans hem tot een bezoek aan Muiden over te halen: ‘de wond is nog te rauw,’ schrijft hij haar. En als hij zeven jaren na den dood zijner vrouw zijn jaardag in sombere Latijnsche verzen herdenkt, troost hij zich met het vooruitzicht op den tijd, dat hij deze aarde en dit leven zal mogen vaarwel zeggen; dan zal hij God zien en hen die

1) Jorissen, Constantin Huygens, bl. 364.

God en het eeuwig leven reeds deelachtig zijn geworden: zijn Maurits en zijne Stella.

Doch de boomen van het Voorhout moesten nog dikwijls groen worden, eer het zoover kwam. Voorshands ontwikkelde Constantyn zich rustig in de deftige omgeving, waarin zijn vader, secretaris van den Raad van State, verkeerde. Slechts op een enkel persoon uit die omgeving, zij het ook de verwijderde omgeving, wil ik hier eenig licht laten vallen: Louïse de Coligny. Christiaan Huygens was altijd een trouw dienaar der Oranje's geweest. Op een gevaarvolle zending naar Engeland had hij zijn leven voor Prins Willem en de zaak der vrijheid gewaagd. Bij den doop van Maurits Huygens stond Prins Maurits dan ook als peter aan de vont; bij den doop van Constantyn o.a. Justinus van Nassau, admiraal van Zeeland, onechte zoon van Prins Willem.

Louïse de Coligny had de genegenheid die zij koesterde voor Christiaan Huygens, overgebracht ook op zijn zoon Constantyn en liet den jongen dikwijls bij zich komen. Zelden ging er een week voorbij, dat hij niet eenige malen in dat hooge gezelschap vertoefde. Toen hij van knaap een aankomend jongeling was geworden, bleef die verhouding bestaan. Uren lang was de begaafde schrandere Constantyn soms alleen met de Prinses in hare kamer of in den tuin; dan moest hij muziek maken of zij onderhield zich met hem over allerlei onderwerpen, zooals b.v. over de godsdienst-twisten die toen juist begonnen het land in beroering te brengen. Met trots vermeldt de secretaris van den Prins in zijne autobiographie dat de Prinses eens gezegd had: dat zij nooit van hem scheidde of zij had iets geleerd.

Hier wordt een der voorname beweegkrachten van Constantyn's denken en doen voor ons oog zichtbaar. De liefde voor het Huis van Oranje, die reeds tot de traditiën van zijne familie behoorde, is in dezen omgang met de nobele gemalin van Prins Willem zoo sterk en hecht geworden dat zij hem bijgebleven is tot zijn laatsten snik. Wat Louise de Coligny voor hem gedaan had, heeft hij rijkelijk vergolden aan haar zoon Frederik Hendrik in een meer dan twintig-jarigen trouwen dienst, aan haar kleinzoon Willem II en achterkleinzoon Willem III, in een onwankelbare trouw aan de belangen van het Huis van Oranje, in eene genegenheid

en liefde die nimmer verflauwd zijn, al was soms ondank zijn loon.

Ondertusschen ging hij steeds voort zich te ontwikkelen. Met het Italiaansch werd een aanvang gemaakt en dank zijn buitengewonen aanleg leerde hij het zoo goed, dat hij eenige jaren later als secretaris eener ambassade den Doge van Venetië in die taal kon toespreken. Ook met de studie der rechten waren Maurits en hij begonnen onder de leiding van Suerius, een zwager van hun vader. Wat nog aan hunne opvoeding ontbrak, de academische vorming, zou spoedig volgen. Den 20^{en} Mei van het jaar 1616 teekent de oude Huygens in zijn dagboek op: ‘Maurits en Constantyn, mijne lieve soonen vertrekken naer Leyden in de studie. Godt wiltse wysheyt gheeven en bewaeren.’ In Leiden heeft hij misschien kennis gemaakt met zijne latere vrienden Van der Burgh en Brosterhuyzen. Zeker heeft hij er de lessen gevolgd van den beroemden Daniël Heynsius met wien hij later steeds in vriendschappelijke betrekking is gebleven; toen Constantyn eenige jaren later in eene reeks van *Zede-printen* typen der toenmalige maatschappij had geschetst en daaronder ook den Professor, schreef hij in het voor den drukker bestemde handschrift bij die zedeprint: ‘dit niet te drucken’; waarschijnlijk hebben eerbied of genegenheid of vredelievendheid hem weerhouden en vreesde hij Heinsius en misschien andere professoren te kwetsen. Lang is hij niet te Leiden gebleven. In Juli 1617 nam hij na eene openbare disputatie afscheid van de Academie en keerde terug naar het ouderlijk huis en zijn geliefd 's-Gravenhage.

Leiden was hem lief geworden, dat blijkt wel uit de Latijnsche distichen die hij ‘Academiae Sacrum’ betitelde. In die rustige kringen van wetenschap en studie had hij zich gelukkig gevoeld. Een zekere onrust vervult nu zijn gemoed: wat zal voortaan het doel van zijn werken en streven zijn? Hij weet het wel: de rechtspraktijk wacht hem. Maar hij zal den dienst van Apollo en de Muzen moeten opgeven.

Waren zulke gepeinzen en vragen de eenige die zijn hart vervulden? Had deze twintig-jarige de liefde niet anders gekend dan bij naam?

Wij hebben het recht die vragen te stellen met het oog op sommige zijner gedichten uit dezen en iets vroegeren tijd,

al is lang niet alles daarin ons volkomen helder. In eenige Fransche verzen die gedagteekend zijn 10 September 1616 en gericht aan zekere Anna van wie wij verder niets weten, lezen wij o.a.:

Anne de qui les loix d'un sacré mariage
Me défendent l'amour, me commandent l'hommage;

Kunnen wij uit deze verzen opmaken dat de gedachte aan liefde in zijn gemoed wel bestond, uit eenige coupletten die een paar maauden later gedicht werden, zien wij duidelijk dat de huwelijksliefde hem allerminst aanlacht:

C' est une folie
Que l'on se marie

heet het daar, en:

Vive l'aimer
Sans s'engager.

Op dat standpunt zien wij hem ook in *L'amour banny* dat uit het jaar 1617 dagteekent:

Pour moy, je n' avois pas, Dieu mercy, ni maistresse,
Ni beau jour, ni beaux jeux, ni Dame ni Deësse,
Qui me donnast subiet de plaintes ou de pleurs.

Zijn scheepje ligt veilig gemeerd op de ree; maar hij wil toch nog wel eens het een en ander hooren van hen die nog op zee in gevaar verkeeren:

Seulement j'eux envie
D'entendre les travaux, le trespas et la vie
De ces povres resveurs, ces amoureux enfans,
Qui perdent en amour leurs escus et leurs sens,
Et leurs beaux ans et tout! affin que leur' naufrage
Me servit de patron, d'exemple et de presage,
Tandis que mon navire au rivage attaché,
N'est encor de ces flots (Dieu m'en garde) agité.

En dus gaat hij naar eene grot waar de nimf Echo haar verblijf houdt en zij antwoordt hem - in den bekenden trant dier tijden op zijne vragen. Zijne laatste vraag is:

Mais pour ne donner place à ceste folle rage,
Quel moyen y a-il? dij-moy nimphe tres sage.

Als antwoord de weergalm:

Estre sage.

De dichter gaat peinzend huiswaarts. Maar op zijne studeerkamer beginnen de twijfelingen te wijken. Zijne getrouwe boeken zullen hem helpen en zijn luit:

Sus, dix-je, sus mon luth, toy qui de mon soucy,
Si j'en ay, as ta part, et de mon aise aussy.

En weldra klinkt een ‘air’ dat het gedicht besluit.

Estre sage... Maar zoo wijs is men gewoonlijk niet op zijn twintigste jaar! Ja, zoo wijs was Cats reeds toen hij nog maar een jongen was, doch, al vertoont Huygens menig punt van overeenkomst met hem, hier schijnt toch eenig verschil tusschen beiden te bestaan. Ook al laten wij hier buiten beschouwing een gedicht tot Sabine van Liere van 25 Maart 1617, die hij: ‘Mon soleil, mon bonheur, ma vie’ noemt, dan moeten wij uit andere zijner verzen in verband gebracht met zijn dagboek, vermoeden dat Huygens niet zonder strijd dat hooge wijsheidsstandpunt had bereikt.

Op het jaar 1614 namelijk vinden wij deze aanteekening in zijn Dagboek ‘Dorotheae innotui’: kennis gemaakt met Dorothea[1)].

Wie de pittige, vroolijke, soms dolle brieven gelezen heeft die zij in 1622 en 1624 aan Constantyn schreef tijdens zijn verblijf in Engeland, die verwondert zich niet dat Huygens het de moeite waard achtte, het jaar zijner kennismaking met zulk een meisje aan te teekenen[2)]. Doch achter die sobere aanteekening schuilt meer. Op den 6^{en} Juli van het jaar 1618 zien wij Constantyn te Londen. Hij voelt zich onwel en is blijkbaar niet opgewekt gestemd. Die stemming verwerkt hij in een gedicht getiteld *Doris oft Herder-clachte*. Er bestaat, meen ik, voldoende reden om aan te nemen dat met deze

1) Zie over deze dateering de opmerking van Worp in zijne uitgave van Huygens' Gedichten I, 116, noot 1.
2) Men vindt die brieven in de *Dietsche Warande* VI, 477 vlgg. en bij Jorissen t.a. p. blz. 383. Over de dateering van den brief bij Jorissen vgl. Jonckbloet's Gesch. der Ned. Lett. IV, 68.

Doris Dorothea van Dorp is bedoeld[1]. Huygens beschrijft ons nu in dat gedicht een afscheidstooneeltje dat blijkbaar heeft plaats gehad vóór zijn vertrek naar Leiden. Doris zegt immers:

> 'k Hoor ghij wilt ons Dorp verlaten,
> En gaen treden *ander straten*,
> *Daer de wijsheyt wordt geleert*.

Zij beloven elkander trouw en zij geeft hem een ring als pand. In het eerst gaat alles goed:

> Brieven die met ons' gedachten
> Onse herten overbrachten
> Vlogen dag'lijckx over wech.

Maar spoedig neemt zijn geluk eene wending, de brieven blijven uit, alras verneemt hij de oorzaak die trouwens algemeen bekend was:

> Doris herte was ontsteken,
> Hoord ick langs de velden spreken,
> Doris was haer eygen niet.[2]

Eerst weigert hij het te gelooven

> Maer ick leerde haest, dat woorden
> En beloften zyn gheen coorden
> Daer men Vrouwen mede bindt.

En zoo berust hij er dan in. Hij wil zijn lot gelaten dragen. Mocht hij haar later zien aan de hand van een ander, dan zal hij nog eens voor zijn geest roepen hoe het vroeger met hem geschapen stond en hij zal slechts zeggen: ‘Och, is dat den Vrouwen aert?’ Zeker, het heeft hem verdriet gekost, doch hij heeft zijne smart door redeneering weten te onderdrukken:

> Clachten brengen geen gemack,
> 't Schreyen can geen tranen stelpen.

In de plaats van liefde zal er voortaan vriendschap tusschen hen beiden zijn.
Voor hem zal het verschil tusschen die twee gevoelens

1) Zie echter de bezwaren tegen deze opvatting uiteengezet door Prof. Polak in zijne voortreffelijke artikelen over Huygens in *de Gids* 1889 I, 516 vlgg.
2) D.i.: had niet meer de vrije beschikking over zich zelve.

geringer zijn geweest dan voor menig ander, want ook in zijne liefde was Constantyn blijkbaar kalm en beredeneerd. Wij mogen hem zelven zeker wel gelooven waar hij in eenige, waarschijnlijk tot Dorothea gerichte, verzen van het jaar 1618 schrijft:

> Is 't quelling sonder vreucht, is 't claghen sonder endt,
> Is 't suchten sonder rust daermen de liefde aen kent,
> Soo hebbe ick uwen naem, o liefde, noyt geweten.

En in overeenstemming met dat getuigenis zijn andere deelen van dit gedicht, waarin hij den spot drijft met hartstochtelijke liefde en de overdreven wijze waarop zij zich naar den trant dier dagen in allerlei hoofsche vormen en termen uitte:

> Wat zien ick ydelheyts ter werelt omme gaen,
> Hoe menigh sot geschrey, hoe menich mallen traen
> Sie ick hier om een leur daer om een vryster storten,
> D'een is syn leven moed' al zoud' hy 't selver corten,
> De tweede wil in 't vier al staet hy self in brandt,
> De derde roept om hulp aan water, lucht, en landt,
> De vierde leyt en loopt met velen en met luyten
> Voorby een doove deur die niet en hoort syn fluyten
> Daer staet hy in de koud', de meyt leyt wel en warm
> Menichmael (wat een spyt!) een liever in den arm.

Bedoelt Huygens *zulke* liefde, dan had hij zeker wel recht hier en elders te zeggen dat hij de liefde nooit had gekend[1)]. Dit standpunt: spot met de hartstochtelijke, hoofsche liefde, afkeer van het huwelijk blijft hij voorloopig innemen.

Onze schets van Constantyns eerste ontwikkelingsperiode zou onvolledig blijven, indien wij hier niet reeds een blik sloegen op zijne poëzie van dien tijd. Slechts langzamerhand zien wij daar zijne persoonlijkheid zich loswikkelen uit de zwachtels waarmede onderwijs en omgeving zijn geest hadden omwonden. In den aanvang zien wij niets dan Latijnsche verzen, van tijd tot tijd afgebroken door verzen in de taal die aan het hof en in hoofsche kringen in zwang was: het

1) Zoo ook b.v. I, 114:

> Nescio quid miseri nomen Amantis habet
> Non mihimet comperta loquor, sed naufraga saxa,
> Naufragium passo praemonitore, noto.

Fransch. Dan pas komt de moedertaal te voorschijn, eerst schuchter in vertalingen, dan ook in oorspronkelijke verzen.

Het maken van Latijnsche verzen was toentertijd een gewaardeerd hulpmiddel bij het onderwijs in die taal; het dwong, zooals Huygens zelf in zijne autobiographie zegt, een scholier tot het uitstorten van alles wat hij had aan rijkdom van woorden en synoniemen[1]. Het was eene voortreffelijke practische oefening om het geleerde en gelezene in toepassing te brengen; wie een goed geheugen bezat voor woorden en uitdrukkingen, vernuft toonde in het te pas brengen en combineeren, bewegelijkheid van geest in het navolgen van wat anderen voorgedaan hadden en de vereischte bedrevenheid in het gebruik van antieke versmaten, die kon het in deze bastaardkunst ver brengen. Het verwondert ons niet dat een schrandere veelweter als de jonge Constantyn veel smaak had in deze oefeningen van jongs af, dat hij 's morgens vroeg opstond om zich naar hartelust met dit vernuftspel bezig te houden; noch dat zijn vader hem daarin aanmoedigt en, zooals wij reeds zagen, zijn jongen voortdurend om Latijnsche verzen vraagt. Zoo zien wij hem dan allerlei Grieksche werken overbrengen in Latijnsche verzen: stukken van Bion, Moschus (de *Amor fugitivus*, door Cats in het Nederlandsch bewerkt), de *Batrachomyomachie*, waarvan zijn vader die toen ziek lag maar niet kan uitscheiden, waarover hij moet spreken met ieder die hem komt opzoeken. Ook oorspronkelijke, of ten minste eigen Latijnsche verzen schrijft hij: puntdichten, nieuwjaarsdichten, een reisverhaal. Veel daarin is natuurlijk slechts nagevolgd, op zijn best nagevoeld. Kenners herkennen overal invloed en navolging van Virgilius en Martialis, van Ovidius, Catullus en Lucanus[2]. Zoo schrijft hij op zijn 15de jaar eene overpeinzing van de vluchtigheid des tijds, die indien zij oorspronkelijk ware en in de moedertaal geschreven, meer indruk op ons zou maken dan nu, nu reeds de aanhef:

> Heu! quo diffugitis Tempora, Tempora?

ons herinnert aan de ode van Horatius:

1) Vgl. de autobiographie t.a. p. p. 34.
2) Vgl. Redevoering uitgesproken door Dr. J. van der Vliet in de Algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap den 19 Jun. 1894, p. 15 vlgg.

Eheu fugaces, Postume, Postume
Labuntur anni.

Maar het zegt toch iets dat hij er behagen in schept, zulk eene stof te verwerken. En zoo is er ook in deze Latijnsche poëzie wel meer dat ons hier en daar een uitzicht opent op het verschiet, ons den man van later in den knaap van thans doet zien. In het klaagdicht, Louise de Coligny in den mond gelegd na den moord op haar gemaal, in de gedichten op den zeilwagen, op de plechtige verheffing van Prins Maurits tot ridder in de Orde van den Kouseband, zien wij reeds den dichter vol belangstelling in hetgeen zijn tijd te zien geeft. Verzen op zijn vader, broeder en zusters, eene beschrijving van een reisje naar Amsterdam, verjaardichten en nieuwjaarsdichten toonen ons reeds den dichter der onderonsjes. Vieze puntdichten en faecalische grappen staan er naast gebeden en bewerkingen der psalmen: voorafschaduwingen van zoo menig sneldicht, van de klucht van *Trijntje Cornelis* ter eenre, van *Bibel-Stoff* en tal van stichtelijke gedichten ter andere zijde.

Ook tot het schrijven van Fransche verzen wordt Constantyn door zijn vader aangespoord. Zoo o.a. bij het huwelijk van Jhr. Philips van Houthain en Louïse van der Noot. ‘Ik was toen nog maar een poetaster,’ schrijft Constantyn in zijne autobiographie ‘en mijn dichterlijke ader stroomde alles behalve rijkelijk, maar het waren vrienden van mijn vader, hij drong er op aan en zoo kon ik er niet aan ontsnappen.’ In die Fransche verzen zien we hier en daar den invloed van den toentertijd ook in ons land vereerden en bewonderden Du Bartas. Zoo b.v. in nieuwigheden als deze klanknabootsing:

Se mit a reposer au murmure des eaux
Flo-flotantes d'enhaut des Paphiens coupeaux.

Volgehouden ook in de Nederlandsche vertaling van dat bruiloftsgedicht:

Haer leyde neer ter rust op 's waters soet *clo-clop*
Spruytende boven uyt een Paphisch steenrots top.[1)]

Wij vinden nergens een bewijs dat de jonge dichter dat

1) Gedichten I, 61, 64. Vgl. ook op p. 59 eene uitdrukking als: ‘ratte-kruyt breng-ter-doot’ die in den trant van Du Bartas is.

gebruik van het Fransch ondervindt als een knellenden band; integendeel, hij vindt het Fransch blijkbaar vrij wat voornamer en schaamt zich voor zijne nationaliteit of veinst dat tegenover degenen tot wie hij zijne Fransche verzen richt. In een ‘huictain’ door den toen achttienjarigen dichter gezonden aan Madame de Villebon, die vóór haar huwelijk Josina van Dorp heette, vraagt hij haar:

> De ne point censurer au langage françois,
> S'il y a quelque vers, qui mal, ou peu se lie,
> *L'humble simplicité d'un esprit hollandais*.[1)]

En in de verzen tot de reeds vroeger genoemde, ons onbekende, Anne, die twee jaar later geschreven zijn, lezen wij:

> Qu'attens tu, Beau subjet, d'une plume grossiere.
> *D'un lourdaut Hollandais*, d'une main escoliere?[2)]

Toen Maurits van Nassau, onechte zoon van Prins Maurits en Margaretha van Mechelen stierf, schreef Constantyn een Fransch treurdicht, getiteld: *Larmes sur la Mort de feu Monsieur Maurice de Nassau*. Waren het krokodilletranen? Dat zou ik niet durven beweren, doch hoe diep staat deze slappe conventioneele poëzie beneden het krachtige, pittige, frissche *Scheepspraet* dat Constantyn acht jaar later op den dood van Prins Maurits schreef! In die acht jaren is hij flink gevorderd op den weg aan welks begin wij hem nu nog zien staan en waarop hij de eerste stappen zette met een paar vertalingen, twee uit het Latijn, eene uit zijn eigen Fransch. De bekende Epode van Horatius ‘Beatus ille qui’ geeft hij weer in eene vrije bewerking eer dan eene vertaling; zijn eigen ‘Epithalame aux nopces de Mons. d'Houthain’ vertaalt hij in een ‘Bruyloft-liedt’; van zijne ode op de godsdiensttwisten van het jaar 1617 geeft hij eene vrije bewerking in zijne moedertaal. Er is in die drie stukken, afgezien van het gebrekkige en houterige dat den beginner verraadt, iets gedwongens, iets dat toont hoe de dichter eerst na een omweg tot deze uitingen van zijn gemoedsleven is gekomen. Toch zijn vooral in dat laatste gedicht alreeds een paar trekken te onderscheiden van Huygens' persoonlijkheid

1) T. a p. I, 69.
2) T.a. p. I, 85.

zooals zij zich toen (1617) en later vertoonde. Het gansche gedicht is eene uiting van zijn liefde tot zijn land, een weeklacht over de verdeeldheid onder het volk dat vroeger zoo eensgezind den strijd tegen Spanje voerde:

> Nederlandt buyten vrees van uytheemsche gevaren,
> Steeckt binnen vol crackeels, ontroert syn eyghen baren.

In de minachting voor het ongeleerde volk, dat zich een oordeel wil aanmatigen over vraagstukken veel te hoog voor hen, ziet men den door de Renaissance opgevoeden dichter

> De cloeckste sijn 't oneens, maer soeckt ghij cort bescheyt,
> Vraecht u Schoenmaker eens wat hij daer goets af seyt.
>
> Off Godt uytwendichlyck beroept syn uytvercoren
> En inwendich meteen, quam een trosboef te voren,
> Den boer antwoordde jae, den molenaer sey neen,
> Den roscammer quam oick en hielpse overeen.

Aan het slot van het gedicht toont zich de moralist, hier boetprediker:

> Comt weelderighe Volck, leert eerst u selven kennen,
> Leert hoovaerdy, leert pracht, leert haet, leert nyt ontwennen.
> Dat is het groote punt daer voor op dient gelet.

Kunnen wij hier dus wel een blik slaan op de persoonlijkheid van den jongen dichter zooals hij groeide en zich vormde, geheel zichzelf zal hij pas kunnen worden, als hij wat er in zijn gemoed omgaat rechtstreeks in zijne moedertaal gaat uiten. Daartoe heeft de teleurstelling, ondervonden in zijne liefde voor Dorothea van Dorp, hem gebracht. In *Doris oft Herder-Clachte* zien wij Constantyn zooals wij hem later zoo dikwijls zullen zien. Daar zijn reeds die korte, gemakkelijk vloeiende verzen met vier betoonde lettergrepen, de maat waarin hij zich zoo gaarne beweegt; daar is reeds dat familiare, dat genoeglijk huiselijke, vaak op de grens van het alledaagsche of die grens overschrijdend, die rustig voort-kabbelende verzen, die door hunne breedsprakigheid ons naar Zorgvliet zouden brengen, indien hunne levendigheid en pittigheid ons niet telkens weer op Hofwyck hielden.

Ik heb het oog op coupletten als:

Plompaert, seyde ick in mijn sinnen,
Cont ghy nu U selfs niet winnen,
Dient hier soo lang op gedocht?
Hoe ick 't keerde, hoe ick 't wende,
Daer en quam niet uyt in 't ende
Dan, Och die 't gelooven mocht!

Lieffelycke, zoete tyden,
Eerlijck aengenaem verblyden,
Was daer oyt wel uws gelyck?
Als ick sagh die brieven comen,
Dacht ick, Is een Paus van Romen,
Is een Koninck wel soo ryck?

In den aanvang van het gedicht zien wij al dadelijk die neiging om het gewone op ongewone wijze uit te drukken:

't Tweede jaer is om geloopen,
Tweemael hebt ghy overcropen,
Groote Meter van den Dach
Oost en West door Zuydt en Noorden,
Sints ick Doris eerstmael hoorden,
Sints ick Doris eerstmael sach.

Herinnert deze aanvang ons dien van het vijf jaar later gedicht *Voorhout*, ook elders in dit gedicht zien wij wendingen die wij in het *Voorhout* terugvinden.[1)] Hier toont zich ook reeds de liefhebberij in woordspelingen:

1) Vgl. b.v. *Doris oft Herder-Clachte* vs. 133 vlgg.:

Ghy die al u beste Jaren
Hebt gewentelt in de baren
Van 't onstadig Minnen-meer,
Ghy die Clippen, Sanden, Winden
Hebbet leeren ondervinden
Onder uwen blinden Heer.
Comt, noch moet ick, enz.

Met *Voorhout* vs. 41 vlgg.

Vreemdelinghen die de bochten
Van 't gebultte wereldt-padt
Onder allerhande lochten,
Over 't drooghe, door het natt
Hebt begaen, berolt, bevaren.

Comt, laat u gedachten deysen, enz.

Hoe gelooven? zeide Doris.
Meynt ghy dat myn hert een Door is
Daer men niet dan door en gaet?

Toen Huygens dit gedicht schreef, bevond hij zich te Londen. Sinds lang had hij gewenscht andere landen en volken te mogen zien. In eenige Latijnsche verzen door hem gericht tot de jongelui van Zierikzee, terwijl hij daar bij zijn vriend De Huybert logeerde, spreekt hij van dat verlangen.[1)] Zoo lang heeft hij in den geest rondgezworven buiten de Vaderlandsche grenzen, heeft hij verre landen en zeeën bezocht, nu wil hij eindelijk eens met eigen oogen zien wat hij slechts uit verhaal en beschrijving had leeren kennen. Eene goede gelegenheid doet zich op: de Engelsche gezant Carleton vertrekt naar zijn land, in zijn gevolg mag Constantyn de reis derwaarts mededoen; in Londen zal de Nederlandsche gezant verder een wakend oog op hem houden.

Hij heeft zijn eerste ontwikkelingstijdperk achter zich en vliegt uit als een jonge vogel op zijn eerste vlucht.

II.

Tot viermaal toe heeft hij in de eerstvolgende jaren, telkens als lid van een gezantschap, Engeland bezocht; eenmaal heeft hij in dezelfde hoedanigheid zijn beschermer Aerssen van Sommelsdijck vergezeld op eene reis naar Venetië. In zijne autobiographie en in een verhaal van de reis naar Venetië, heeft hij ons allerlei van die reizen verteld; als oud man komt hij er in de *Sermones de Vita Propria* met welgevallen op terug.

Veel heeft hij genoten en geleerd in het huis der familie Killigrew te Londen. In die gastvrije woning kwam bijeen wat Londen toen had aan uitstekende mannen op velerlei gebied. Daar was het ook dat hij kennis maakte met den geleerden en welsprekenden deken van Sint Pauls, John Donne. Hij doet uitstapjes ook op het platteland, bezoekt Oxford, wordt toegelaten tot den koning en speelt voor hem op de luit. Hij maakt kennis met den beroemden Bacon en

1) Gedichten I, 114.

is vol bewondering voor diens genie, al blijft zijn oog niet gesloten voor de grenzenlooze ijdelheid van den man. Wat hij in Venetië te zien krijgt van de Italiaansche kunst en van de kunst der oudheid, maakt diepen indruk op hem. Hij koopt een aantal Italiaansche boeken en muziekinstrumenten, ook staaltjes van de Italiaansche glasblazerskunst om ze mede te nemen naar huis; ongelukkig valt het schip dat ze aan boord had in handen van zeeroovers.

Komt hij thuis van zijne reizen - en altijd en altijd verlangde hij weer naar zijn geliefden Haag en het ouderhuis - dan moet hij van alles vertellen aan ouders, zusters en broer Maurits: hoe moeilijk de overtocht der Alpen was, de pracht van Venetië, de Duitsche drinkgelagen, hoe de menschen gekleed waren, hunne taal, hunne zeden en gewoonten. Vaak zaten zij tot laat in den nacht naar hem te luisteren. Het ouderlijk huis voldoet zijne behoefte aan familie-leven nog; hij denkt er niet aan te trouwen. Integendeel, hij schrijft in 1620 eene Latijnsche satire, getiteld *Misogamos*, door zijn vriend Hooft verdietscht in rijmlooze verzen. Daar kan men o.a. lezen:

> De beste rijckdoom
> Te wenschen voor een man, ach, dat 's de diere vryheidt.

En verderop heet het spottend:

> Wij hebben dan een wijff. De Droes, men mag dat vreughje
> Verby den Schout zyn deur wel draghen[1)]; wat betaelt men
> Het boven zyn waerdy! ik zeg dat zy ons hebben.

Waar hij dan wel lust in heeft? Werk, ernstig werk!

In een brief aan zijn vader van het jaar 1620 schrijft hij o.a.: ‘j'ay toujours dit que mon plaisir ne gist qu'en des occupations serieuses et d'importance.’[2)].

Is hij niet op reis, dan studeert hij - en zeker liet hij ook buitenslands vele oogenblikken voor studie geschikt, niet ongebruikt. Op den breeden, hechten grondslag in zijne jeugd gelegd, bouwt hij aldoor voort. Ten koste zijner oogen zelfs. In een gedicht dat uit 1623 dagteekent, maakt hij gewag van het nadeel dat zijne oogen geleden hebben door die gewoonte

1) D.i.: men behoeft er niets voor te betalen (als te gering).
2) Jonckbloet, t.a. p. IV, 64.

Van lesens gulsicheyt en menigh middernacht
In 't Boeck en buyten 't Bedd hardneckig toegebracht.

Men moet maar eens een blik slaan in de lijst van schrijvers door Huygens aangehaald, om zich eenige voorstelling te kunnen maken van de uitgebreide lectuur waarvan hij, zeker niet oppervlakkig, kennis had genomen.[1)] De gansche klassieke literatuur, ook de auteurs van de latere Latiniteit, de kerkvaders, de werken der humanisten uit verscheidene landen, allerlei auteurs van den nieuweren tijd in verscheidene talen, want hij verstond o.a. Fransch, Engelsch, Duitsch, Spaansch en Italiaansch zoo goed dat hij er van tijd tot tijd verzen in maakt.

Maar de man die het professors-type zijner dagen zoo geestig wist te etsen, liep door al die geleerdheid toch geen gevaar een boekwurm te worden. Overal, in Engeland en Venetië als in zijn eigen land, zien wij hem den omgang zoeken met mannen en vrouwen van beteekenis en van talent. In 1619 was hij op eene bruiloft te Amsterdam tegenwoordig geweest; daar of tenminste bij die gelegenheid kan hij kennis gemaakt hebben met den Amsterdamschen kring van ‘letterluyden’ waar juist toen - kort na de stichting der Nederduytsche Academie - een opgewekt literair leven heerschte. Met de dochters van Roemer Visscher en met Hooft zien wij hem al spoedig in vriendschappelijke betrekking; de vriendschap met den veel ouderen Cats werd aangeknoopt; die met Heinsius en andere geleerden aangehouden. Onder zijne verzen uit dezen tijd vinden wij er die gericht zijn aan Jhr. de Beauste, kapitein eener compagnie infanterie, aan Hendrik Nobel, oud-burgemeester van Rotterdam, aan Philips Doublet die later met Constantyns zuster Geertruid zal trouwen. Hij dicht Fransche verzen voor de Princes van Chimay en voor Jonkvrouw Anna van der Noot, die eenige jaren later trouwt met Willem van Nassau, onechten zoon van Prins Maurits; Nederlandsche verzen voor Haagsche meisjes als Lucretia van Trello, Maria de Bye, en zijne oude vriendin Dorothea van Dorp met wie hij de vriendschap blijft aanhouden. Is hij in Engeland, dan houden de brieven zijner lieve moeder hem op de hoogte van veel wat

1) Vgl. Gedichten IX. 221.

er gebeurd is: Broer Maurits is te gast geweest bij den Heer van Hardenbroeck, er is bruiloft bij de Casembroots, vlak tegenover hen, Mevrouw van Sommelsdyck is ziek, maar - 'in een natten poel ist haest geregent,' zij zelve is bij nicht Dedel geweest 'heuren vetten soon sien'; de Heer van Oosterwijck heeft zijn oudsten jongen verloren en zij zijn naar Rijswijk gegaan om 'den rou te beclaegen.'

Kan zij niet schrijven, dan neemt Dorothea van Dorp, haar buurmeisje die er dikwijls komt eten, de taak van briefschrijfster op zich. Hoe stond het nu tusschen die twee? In een klein stukje, geschreven op hetzelfde blad als *Doris oft Herder-clachte* en dus waarschijnlijk uit denzelfden of iets lateren tijd, lezen wij:

> Tgeschil daer van gesproken is,
> Is sonderlingh niet veel[1];
> Dan, daer de D. gebroken is,
> Daer is de C. noch heel.[2]

En Dr. Worp voegt daarbij deze aanteekening: 'De toespeling was volkomen juist; Constantyn was volkomen genezen; Dorothea daarentegen zou, zooals duidelijk uit Huygens' brieven aan haar blijkt, later zeer gaarne hebben gezien, dat de vriendschap voor een inniger band had plaats gemaakt.' In afwachting van de volledige of gedeeltelijke uitgave van Constantyns brieven, wil ik er alvast op wijzen, dat men toch ook reeds uit het vijftal door Alberdingk Thym uitgegeven brieven van Dorothea aan haren *song*,[3] in en tusschen de regels lezend, denzelfden indruk moet krijgen van hare verlangens en neigingen in dezen. Constantyn is ziek geweest. Zijne moeder maakt zich ongerust en is bedroefd. Dorothea schrijft: 'Ick heb vrij al bang om Ue geweest, want hier liepen al quade tidingen. Ick wil Ue niet seggen hoe bedrouft dat ick was (je weet wel wie ick ben, vol courage).' Een andermaal bij eenen nieuwen aanval van ziekte: 'Ick ben seer drouf geweest te verstaen uit Ue brief dat ghy niet wel en sijt. Ick heet *alleen* als men niet thuys en is.

1) D.i.: is niet veel bijzonders.
2) Gedichten I, 122.
3) Een tot nog toe onverklaard woord. Blijkbaar is het een vleinaampje dat onder hen in gebruik was.

Weest verseeckert, dat er één is, die Godt voor Ue sal bidden. Schrijft mijn soo ras als ghij kunt, hoet met Ue is. Ermen song! al ue geest verteert ue vlees.' Met die laatste woorden komt haar schalkheid boven. Even moet zij hem plagen: 'Dat ghij wat plomper (dikker) waert of wat geck - het sou u gesonder weesen.' Maar dan weer ernstig: 'Ick ben soo niet belaijen met Ue siek sijn als daer mee dat ghij soo ras melancolijck sijt.' En bemoedigend, maar zóó als men een jongen met wien men het goed meent, op den rug klopt, klinkt het: 'Courage, songetgen! het sal wel weesen! De sorghe Godts is over ons aller weegen. Als wij maer kunnen vertrouwen en geloven, soo ist al wel. Godt de Heer wilt Ue bewaeren aen siel en aen lijf.' In een vorigen brief lezen wij nog: 'Hebjet hert, song, schrijft mijn oock eens soo eens eenen langen brief. Ick meijn dat ick al met den song praet als ick schrijf.'

Indien iemand wilde beweren dat in die laatste woorden de stem van het verlangen spreekt, dan zou een meer sceptisch lezer daartegenover kunnen volhouden, dat dit verlangen daarom nog geen liefde behoeft te zijn geweest of welk ander teeder gevoel ook. Doch zulk scepticisme zou, meen ik, niet voegen bij eene passage als deze: 'Ick wou wel dat Mevrou Killegrew mijn wou seijnde (zenden) een clijn gouwe rincsken, om voor aen den pinck te dragen of aen een cordeken om den hals, met haer naem daer in; *dat ick altoos mocht continueel dragen, gelijck dat van den song*. Want al dat ick van haer heb, dat leg ick snachts af.' Op deze mededeeling volgt in het handschrift anderhalve regel dien zij doorgekrabd heeft. Wat heeft er gestaan? Het is niet meer te lezen, doch in den gedachtengang zou zeker passen, wat zij bij het naar bed gaan placht te doen met Constantyns ring, dien zij altoos draagt. Maar afgezien van deze gissing, is het ongetwijfeld op zich zelf van beteekenis, dat zij naast die doorgekrabde woorden deze kantteekening plaatst: 'Ick had hier wat geschreven dat mijn berouwen waer' (waar ik berouw over had).

Was die kantteekening er op berekend, Constantyn aan het nadenken te brengen, of niet? Wie gelooft dat de meisjes van toen te eenvoudig en te rechtuit waren, stelt ze zich mijns inziens te argeloos voor. Doch toegegeven dat de briefschrijfster inderdaad zonder 'arge list' was, dan wekt het

toch op nieuw argwaan dat wij haar in dezen zelfden brief een eindje verder aan Constantyn hooren vertellen van een rijken vrijer dien zij heeft laten varen: ‘Het is af van den man met vierhondertdusent gulden. Het en was niet geraden, soo ick Ue noch wel seggen sal. Dan, daer is al weer een ander op speur: maer die en is soo rijck niet.’ En vooral, dat zij daaraan toevoegt: ‘*Ick sal eens opgesnapt sijn* (ik zal nog eens *weg* zijn) *eer ghijt weet*.’ Aan het slot van een anderen brief schrijft zij: Drie vriërs, maer soo leelijck dat niet noembaer en sijn. Voor mij ligt zoowel in deze mededeeling dat er kapers op de kust zijn, als in dat voorafgaande: ik zal nog eens weg zijn, eer gij het weet, iets als: haast u wat of gij zult te laat komen. Ik erken echter dat wij eerst zekerheid in dezen kunnen verkrijgen, indien wij tevens de bij deze epistels behoorende brieven van Constantyn in handen hebben.

Hetzij wij ons Dorothea in deze brieven voorstellen met eene pen of met een hengel in de hand, ‘de C was nog heel’, Constantyns hart nog vrij en hij zelf waarschijnlijk niet meer de ‘misogamos’ van een jaar of wat vroeger. In een van Dorothea's brieven zien wij Suzanna van Baerle's ‘sterre’ aan de kim tintelen. Merkwaardig zou de passage waarop ik het oog heb ook reeds op zich zelve zijn, omdat wij daar hoofdstad en hofstad tegenover elkander zien in eene verhouding die met zekere wijzigingen als nog bestaande kan gelden: ‘Och song, hoe heb ick te Amsterdam te feest geweest. Ick en wou daer niet woonen, al mocht icker een tonnetgen mé verdienen. Andere mens(chen), andere umeuren; vrempt volck, vremde manieren van doen. Ommers, ick hout met de Haghe. Liever alleen op mijn camer als te Amsterdam. Niet dat icker niet wel onthaelt en ben; seeker, ick hebber veel vrindtscap ontfangen; maer het volck en gevalt mij niet. Al datter fraij is, dat is Baereltgen. Wij hebben samen dickmael ue. gesonthijt gedroncken.’

‘Baereltjen’ was Suzanna van Baerle, een ouderloos meisje en nichtje der Huygensen dat te Amsterdam woonde. Ze was mooi, begaafd, rijk - geen wonder dat ze vrijers had. Constantyn's broer Maurits was er een van en vader Christiaan deed alle moeite om nichtje Suzanne tot een huwelijk met zijn oudsten zoon te bewegen. In een even trouwhartigen als

karakteristieken brief aan haar somt hij alle voortreffelijke eigenschappen van Maurits op en alleen de vrees van haar met de lengte zijner redenen te vervelen weerhoudt hem daarmede voort te gaan. Hoe na de zaak hem aan 't hart ligt, blijkt wel uit dat hartelijk-dringend: Lieff Susanneken, nichte ende lieff kindt, segt doch ja ende wilt my met eene zulcke aengenaemste antwoordt in mijne oude dagen noch ten hoochsten verblijden, welk Godt ontwijffelick oick zal zegenen, die zijnen zeghen strect over de vromen die hem vreezen en liefhebben[1)].

Maar Suzanna wilde nog niet trouwen, ten minste niet met Maurits. ‘Het mijsie is soo opiniater,’ schreef Constance Huygens aan haar broer Constantyn, ‘dat het aen de helft genoech waer voor die goê kneght.’ ‘Ick sel me leven niet kunne resolvere tot trouwe’, had zij tot Constance gezegd. ‘En dat is nietmendalle gesijt’, voegt Constance daaraan toe, ‘want se salt toch eens moete doen.’ Een meisje moet trouwen, vond Constance.

Suzanne is dan ook getrouwd en met Constantijn; maar zoover zijn wij nog niet. Heeft hij kort nadat Maurits een blauwtje had geloopen, zijn geluk bij Baereltje beproefd? De brief van vader Christiaan dagteekent van 14 Januari 1628. Onder Constantyns gedichten van dat jaar vinden wij er een, gedagteekend 30 April, tot titel dragend de aanvangswoorden: *Susanne un jour* en waarvan de eerste verzen luiden:

Susanne un jour je te fis sacrifice
De mon amour; et mon ame novice
Se promettant de te trouver propice
  Susanne, un jour,
Me nourissoit d'une ombre d' apparence

Maar het was gebleven bij ‘apparences’, zij had hem vergeten voor een ander en de beleedigde minnaar trekt zich terug, echter niet zonder de hoop dat de toekomst hem nog eens recht zal doen:

Ha! que soudain mon ardeur offencée
S'appaisera d'un subject risée
En te trouvant comme fut caressée
  Susanne un jour.

1) Zie den volledigen brief bij Jorissen. bl. 129-134.

Onder die laatste woorden leest men nog: ‘d'amour sollicitée Par deux viellards.’ Jorissen is van oordeel dat er ‘te veel hartstocht spreekt in deze bittere afscheidsgroete dan dat wij niet mogen aannemen dat zij uit het hart is geweld.’ Het vermoeden ligt voor de hand, meent hij, dat hier Susanna van Baerle is bedoeld die Constantyn had afgewezen, zooals zij het vroeger Maurits had gedaan. Maar onder het handschrift in Dr. Worp's uitgave afgedrukt, lezen wij ‘ludi-bundus’ d.i. uit de grap, ‘om den deun’ zooals Huygens zelf later onder een ander minnedicht zette? Hebben wij dus geene waarde te hechten aan deze verzen als bewijsstuk in de geschiedenis van Constantyn's liefde? Eer wij hier een oordeel uitspreken, zullen wij wel doen met het oog te richten op dat andere minnedicht. Op de bruiloft van Tesselschade met den zeeofficier Allard Krombalch in het najaar van 1623 had Huygens een nichtje van de bruid ontmoet, Machteld van Kampen, die blijkbaar indruk op hem had gemaakt. Teruggekeerd in den Haag, zendt hij Tesselschade een gedicht van 266 verzen getiteld: ‘Vier en vlam’ waarin hij haar verzoekt ‘om voorspraeck by Joff. Machteld van Kampen’ en eene breedvoerige zelfschildering geeft, waardoor Machteld beter op de hoogte zou kunnen komen van hem. Of, en zoo ja - wat, Tesselschade heeft geantwoord, weten wij niet; wel weten wij dat zij Huygens' gedicht moet hebben getoond aan Hooft en dat deze in Tesselschade's plaats een antwoord heeft gedicht, waarin hij Huygens ten slotte den raad gaf duidelijker te zeggen of hij het meende of niet. Hooft zond dit gedicht echter niet aan Huygens; hij hield het voor zich, ook nadat Huygens hem verzocht had het te mogen lezen, en afdrukken in zijne *Otia*. Huygens wist dus blijkbaar dat Hooft zijn verzoek aan Tesselschade kende en moet ook geweten hebben dat Hooft twijfelde of zijn Haagsche vriend het al dan niet ernstig meende met zijn verzoek aan Tesselschade. Dat laatste blijkt uit het feit dat hij Hooft een brief heeft geschreven om dezen ‘ut den hoofde te slaen dat het vier en vlam ernst was.’[1)] Jorissen houdt het er voor, dat Constantyn door middel van zijn gedicht ‘de waarheid wilde vernemen, onder den schijn dat

1) Vgl. P.C. Hoofts *Brieven* (ed. Van Vloten) I, 239.

(Machteld) hem onverschillig was.' Dr. Worp schrijft: 'M.i. blijkt uit het gedicht van Huygens eene voorbijgaande verliefdheid, geen ernstig gevoelde hartstocht. Zou hij anders nog geen anderhalf jaar na de hem toegebrachte wonde zijn *Vier en Vlamm* met zulk een doorzichtige naamsverandering (*Kampen* werd *Kapnem*) in de *Otia* (A^{o}. 1625) hebben laten afdrukken?'

De beide zienswijzen zijn niet onvereenigbaar en tot op zekere hoogte kan ik met de beide Huygens-kenners meegaan. Met Jorissen geloof ik, dat het Constantyn wel degelijk ernst is geweest met zijn aanzoek om steun bij Tesselschade. Zoo'n gedicht van 266 verzen met zulk een pleidooi, zij het ook een eerlijk en bescheiden pleidooi, voor zich zelven schreef men, meen ik, ook in de 17de eeuw niet, als het louter gekheid was. Misschien heeft Constantyn eerst later, toen hij merkte uit welken hoek de wind woei, onder zijn gedicht die woorden 'om den deun' geplaatst, evenals vroeger het 'ludibundus' onder de verzen op Suzanne.[1)]

Die zienswijze verhindert mij niet met Dr. Worp aan te nemen dat wij hier slechts aan 'eene voorbijgaande verliefdheid' moeten denken en niet aan 'ernstig gevoelde(n) hartstocht.' Ik neem dat echter aan, alleen omdat ik geloof dat men bij Constantyn Huygens in 't geheel niet van hartstocht kan spreken, ook niet in liefdeszaken.

Wij hebben gezien hoe hij zich wist te troosten over het verlies van Doris: 'De C. was nog heel.' Verborgen minne-wonden dragen, kwijnen of zuchten om onbeantwoorde liefde, dat lag niet in zijn karakter evenmin als in dat van Cats die in zijne *Sinne- en Minnebeelden* geschreven had:

> Vryt met een lustigh hert. Waer toe bedroefde sinnen?
> Doet als het velthoen plagh: dat weet sich vet te minnen.

Doch wat hij ook van Machteld van Kampen moge gehoopt en verwacht hebben, andere gedachten moeten zich

1) Overigens mag hier niet worden voorbijgezien dat in den druk van dat gedicht dien hij zelf voor de uitgave der *Otia* bezorgde (A^{o}. 1625), het woord *ludibundus* niet wordt gevonden. En zoo staan ook onder het gedicht *Vier en Vlamm* in de uitgave der *Otia* niet de woorden 'om den deun,' maar een citaat uit Ovidius: 'Non lecta est operi, sed data caussa meo' (de aanleiding tot mijn werk heb ik niet gekozen, zij is mij gegeven) dat mij in dit verband niet duidelijk is.
Zou Tesselschade Huygens dan hebben uitgenoodigd, zulk een gedicht tot haar te richten?

spoedig na deze gebeurtenis van hem hebben meester gemaakt: 7 Februari 1624 stierf zijn vader. Wanneer men ziet, hoe Constantyn, zelf een grijsaard geworden, in zijne *Sermones* nog onder den indruk is van dat sterven, hoe levendig het hem nog voor den geest staat, dat zijn vader met stervende lippen tot hem gezegd had: ‘Constantyn over vier dagen zal het met mij gedaan zijn,’ eene voorspelling die, in strijd met de uitspraak van den dokter, waarheid was geworden, dan kan men zich eenigszins voorstellen hoe deze zoon bij het lijk van dien vader gestaan heeft.

Maar hoe bedroefd ook, hij was geen man om zich te laten overheerschen door smart evenmin als door liefde. Heeft hij er al gevaar van geloopen, dan hebben nieuwe plichten hem spoedig gedwongen een deel van zijne aandacht op andere zaken te richten. Nog geen drie weken na zijn vaders dood zien wij hem met een gezantschap naar Engeland vertrekken en in het volgende jaar neemt Frederik Hendrik hem aan als zijn secretaris.

Nu eerst krijgt hij volop gelegenheid te toonen wie hij is en wat hij kan. Nu begint dat drukke leven vol rustelooze werkzaamheid van den meest verschillenden aard. Voortdurend zien wij hem met den Prins te veld, nu in dezen dan in dien hoek des lands, dan weer voor korten tijd in Den Haag. Verbazingwekkend moet de werkkracht zijn geweest van den man die eene zóó veelomvattende taak als vooral zijne *Mémoires* ons doen zien, zóó heeft weten te vervullen en daaronderdoor nog zooveel tijd vindt of maakt voor andere bezigheden en plichten: wetenschap, kunst, opvoeding zijner kinderen, beheer zijner goederen. Een geluk was het voor hem dat hij de drie Prinsen van Oranje wien hij achtereenvolgens als Secretaris ter zijde stond, Frederik Hendrik bovenal, zóó kon liefhebben en van ganscher harte dienen. Alleen een zóó sterk gevoel van vereering en liefde kon hem bestand maken tegen de velerlei moeilijkheden, de zorgen, het verdriet en de bitterheid, die zijne betrekking medebracht. Reeds in 1638 hooren wij hem zich beklagen:

> Van ruggeling beklapp, van opgestoockte quell-raed,
> Voor onberoemde gunst, voor onverdiende weldaed.
> Van vré in tween geruckt, van twist met list geweckt,
> Van vuijlen arghewaen met roosen toeghedeckt.

Erger werd dat nog, toen na den dood van Willem II ‘salus Patriae, clementissimus Princeps meus’ zooals hij hem in zijn Dagboek noemt, Amalia van Solms met hare partij vijandig kwam te staan tegenover de jonge Prinses-weduwe en toen Huygens, die de zijde van Prinses Maria hield, bloot stond aan allerlei krenking en kuiperij.[1)] Het moeilijkst was zijn strijd zeker, toen hij beproefd werd in de hartelijke liefde voor zijne zoons, toen Prins Willem III bij een verzoek om hulp, waarschijnlijk ten behoeve van zijn zoon Lodewijk, op ruwe wijze weigerde hem te helpen. Welk een bitterheid spreekt er uit de klacht van den bijna tachtigjarigen vader:

> Maar niet en heeft geroert: 'k heb aen een deur geklopt,
> Die steen of ijser was; en, van de stoep geschopt,
> Als een stout Bedelaer, heb in mismoedicheit
> Geswolghen een verstockt stilzwijgen voor bescheit.

Maar toch, hij vaart niet uit, hij bedwingt zich ook nu: de Prins weet niet wie zijn secretaris is, wat hij in vijftig jaren trouwen dienst voor het Huis van Oranje gedaan heeft; wist hij het, hij ware hem wel tegemoet gekomen in zijn verzoek. En hij eindigt gelaten, met een wensch: moge den Prins, indien hijzelf grijsaard zijn zal, geene ondankbaarheid van jonge onwetenden ten deel vallen voor het goede dat hij gedaan heeft.[2)]

De klacht over miskenning en argwaan, die hij in 1638 neerschreef, werd door hem geuit toen hij, sinds een jaar weduwnaar en gebogen onder zijn leed, de laatste hand legde aan zijn gedicht *Dagh-werck*. De ‘huwelyxhaeter’ had zich bekeerd, Suzanne van Baerle was zijne vrouw geworden en tien jaren lang had hij gelukkig met haar geleefd. Hoe hoog hij zijne vrouw stelde, hoe lief hij haar had, blijkt uit tal van plaatsen in zijne gedichten. Zij was inderdaad de ‘sterre’ die met haar zacht licht hem vaak leidde en aan zijn huiselijk leven een helderen glans gaf. In zijn gedicht *Hofwijck* herdenkt hij met weemoed

> de tijd van tien vergulde jaren,
> Die wy eenlijvelick en evenzieligh waren.[3)]

1) Zie dat vooral in de *Mémoires* uiteengezet, op de plaatsen waarheen in de *Introduction* verwezen wordt.
2) Gedichten VIII, 136.
3) T.a. p. IV, 314 en in de *Sermones* VIII, 213, vs. 364 seqq.

en nog op het allerlaatst van zijn leven, toen hij in zijn 85ste jaar ging, spreekt hij van dien diepen rouw

> Daer noch mijn oude Hert kan suchten aen besteden.[1)]

Alles scheen goed te gaan. Vier zoons had zijne vrouw hem achtereenvolgens geschonken. In het voorjaar van 1637 was zij bevallen van een meisje. Een paar weken daarna werd zij ziek; op en neer ging het in April met slapeloosheid, hoesten, koorts. Verhuisdruktes kwelden Constantyn nog bij dat alles. Hij had zich een nieuw huis gebouwd op het Plein en was begonnen het in te richten. Doch hier bleek, gelijk helaas! zoo dikwijls ook thans, het Spaansche spreekwoord van toepassing, dat later door hem aldus is vertaald:

> Als 't Huys gemaeckt is soo 't behoort,
> Geraekt de Baere voor de poort.

Den 10den Mei stierf zijne vrouw.

Haar man heeft zijn bitter leed in die dagen niet geuit in verzen. Van 28 April tot 28 October van dat jaar vinden wij geen enkel vers. Zeker, die stilte zegt iets. Maar veel meer die enkele roerende kreet van smart in zijn Dagboek geslaakt, toen hij den dag na de begrafenis het nieuwe huis binnenkwam - zonder haar: 'Intro in novas aedes, Heu! sine meâ turture'.[2)] Hij tracht troost te vinden in zijn geloof, maar het gelukt hem slechts ten halve.[3)] Zijn drukke werkkring gaf hem zeker afleiding, maar blijkbaar niet genoeg. Behoefte aan afwisseling van werk en ontspanning, behoefte misschien ook aan eenzaamheid, brachten hem er toe, evenals Cats na den dood zijner echtgenoote, grond te koopen om er een buitenplaats van te maken. Een paar jaar na Suzanna's dood had hij onder Voorburg een stuk land gekocht en daar in volgende jaren andere landerijen bijgevoegd, met het doel dien grond te beplanten en er 'een huysken van vertreck in tyde van sieckte ende anderssins' te zetten.[4)] Langzamerhand

1) T.a. p. VIII, 258.
2) Dagboek bl. 30.
3) Zie den brief aangehaald door Jonckbloet in zijne Geschiedenis. IV, 69.
4) Gedichten III, 129, noot 1.

verrees Hofwyck, zooals Zorgvliet eenige jaren vroeger, en werd meer en meer een geliefd toevluchtsoord voor zijn stichter. Daar plantte hij zijne eiken en eschdorens, zijne mastbosschen en abeelen, of hij zat er in een der ‘somerhuyskens’, of beluisterde, verscholen achter de groene heggen langs de vaart, de praatjes van voorbijvarende schippers. Ongetwijfeld zal zijn vijftal kinderen hem daar dikwijls gezelschap hebben gehouden. In zijn gedicht *Hofwyck* kunnen wij ten minste duidelijk zien, hoe welkom hem in later jaren (1651) de bezoeken van dat levendig jonkvolk was; de oudste jongens, Constantyn en Christiaan, waren toen reeds volwassen, Suzanna, de jongste, een meisje van veertien jaar. Als zij kwamen, werd Hofwijck op stelten gezet:

> Daer zijn de gasten; flux, den Room-pott uyt den Polder,
> De Boonen van den staeck, de Netten van den solder,
> De Vyver in 't gewoel, de Snoecken in de ly,[1)]
> Jan Maertsen in de praem[2)] en elck all even bly,
> (Bly met de volle vangst die selden komt te missen
> Van ongeroofde winst en ongekochte vischen),
> De Peeren van den Boom, de Lijster uyt de strick,
> Elck vrolicker als thuys, elck besiger dan ick.[3)]

Aan die kinderen had hij getracht eene even voortreffelijke opvoeding te geven als hemzelf van zijne ouders was ten deel gevallen. Zelf gaf hij hun les in onderscheiden vakken en regelde het onderwijs met zorg; op hunne studiën als op hunne gansche ontwikkeling blijft hij vol belangstelling het oog houden, moedigt hen aan, wekt op en verheugt zich als hij ziet dat zij vorderingen maken. Wie op de schilderij van Hanneman in het Mauritshuis de portretten gezien heeft van die aardige jongens met hunne schrandere fijne gezichten, van dat allerliefste kleine meisje in haar wit jurkje en met de blonde krulletjes onder haar mutsje uitkomend, zooals zij daar in medaillons een krans vormen om het portret van hun zwartharigen vader met zijn pittige trekken en levendige oogen, die verwondert er zich niet over dat het een genotvolle taak kan zijn geweest zulke kinderen op te voeden.

1) In benauwdheid.
2) In druk, kwelling.
3) Gedichten IV, 334.

Van zijne voortreffelijke vrouw had het Lot hem beroofd, maar dit gezelschap was hem toch op den levensweg gebleven, zooals hij zelf naar aanleiding van het bovenvermeld portret zegt.[1)]

Tot een tweede huwelijk kon hij niet komen, hoe dikwijls vrienden en vriendinnen hem daarmede ook aan boord kwamen.[2)] Indien gij mijne 'Sterre' gekend hadt, zeide hij dan, zoudt gij niet verwachten dat ik ooit haars gelijke zou kunnen vinden. Of: een goede vrouw wil ik niet nog eens verliezen; op eene slechte ben ik niet gesteld. 'Wanneer gaat gij nu hertrouwen?' was het telkens. 'Zoodra als ik dwaas word en geen behagen meer schep in mijne boeken, mijne kinderen en mijne vrijheid,' was zijn antwoord. 'Voor geene echtgenoote verkoop ik mijne vrijheid,' heet het elders. Op een portret van hemzelven waar hij afgebeeld stond met de kleine Suzanna aan de hand, schreef hij:

> Schoonen, staat af, 'k ben niet vrij; voor geen weeuwen,
> noch voor een maagd ook:
> Op mijn rechterhand heeft *deze* beslag reeds gelegd.[3)]

Zoo gaat zijn leven voort tot het einde, druk, vol afwisseling, met telkens terugkeerende verpoozing op Hofwyck.

Had hij eene week van hard werk, van woelig Haagsch leven waarin hij zich moest schrap zetten tegen allerlei moeilijkheden, achter zich, dan verlangde hij naar de rust en de eenzaamheid buiten:

> Beminde Saterdagh, zijt ghij noch verr van komen?
> Spoedt toch en helpt mij weer aen Hofwycks soeter droomen.[4)]

Maar dikwijls riepen zijne plichten en zijne wenschen hem buiten Den Haag en Hofwyck. Gedurig zien wij hem in zijne hoedanigheid van Secretaris des Prinsen op reis. Hij moet allerwegen tienden verkoopen, naar Amsterdam om in de Vroedschap te spreken, den Prins vertegenwoordigen op eene vorstelijke bruiloft te Cleef, bij de begrafenis van De

1) Gedichten III, 142.
2) Vgl. o.a. Gedichten III, 46, 125, 126, 142, 174, 288; IV. 16.
3) Gedichten III, 288.

> Procul venustae: ne viduis quidem vaco,
> Nedumpuellis; occupata dextera est.

4) T.a. p. VI, 79.

Ruyter. In 1660 wordt hij naar Frankrijk gezonden om Lodewijk XIV te bewegen Oranje terug te geven aan Willem III. In de vier jaar die hij afwezig bleef, maakt hij kennis met tal van hooggeplaatste Franschen, en letterkundigen en geleerden. Tien jaar later vergezelt hij Prins Willem III op een tocht naar Engeland. Vaak ook zien wij hem op reis om familieleden of vrienden te bezoeken of zijne opwachting te maken bij hooge personages: wij vinden hem in Antwerpen bij de Duartes, een andermaal op den Lantaarnhof bij Antwerpen, het goed dat indertijd had behoord aan de familie zijner moeder; bij zijn zwager Doublet in Sint-Annaland; in Antwerpen komt de Hertogin van Lotharingen hem ten huize der Duartes bezoeken; het uitroepteeken in zijn Dagboek toont wel hoezeer hij met die eer was ingenomen;[1] Huygens brengt haar later een tegenbezoek te Brussel, waar hij zijne opwachting maakt ook bij Koningin Christina van Zweden. Dan weer is hij op weg naar zijne heerlijkheid Zuilichem of brengt een bezoek aan zijne 'boerenhuijsingh' te Beeckbergen of aan het Muiderslot waar toen (1660) reeds sinds lang een andere kastelein woonde.[2] Hij bezoekt Joan Huydecoper op zijne buitenplaats Goudestein aan de Vecht. Meer dan eens onderneemt hij met bloedverwanten of vrienden een 'speel-reyse' waarop zij allerlei steden en stadjes bezoeken: in de schuit wordt er gepraat, men verdrijft den tijd met het 'lief troefspul' en geniet van een kluifje op de knie. Meer dan eens ook strekt hij zulk een speelreisje verder uit, wordt b.v. Spa bezocht om er water te drinken, keert hij terug over Luxemburg, langs Moezel en Rijn.

Maar waar hij zich ook elders bevinden moge, altijd denkt hij met verlangen terug aan zijn huis in Den Haag en aan Hofwyck. Op zijn 69sten verjaardag zien wij hem, terugkeerend uit Frankrijk van Bazel naar Freiburg rijden; zijn weg voert hem langs den Rijn: daar stroomt het water dat mij huiswaarts dragen zal, denkt hij; moge hem slechts bij zijne thuiskomst een 'alles goed!' tegenklinken.[3] Telkens waar

1) Dagboek p. 54: 'Ducissae Lotharingiae in domo Duartiâ innotesco, cum me visum venisset!'
2) Vgl. over die 'boerenhuysingh' te Beekberg en den Catalogns der Huygens-Tentoonstelling bl. 25 en Gedichten IV, 241.
3) Gedichten VII, 89.

hij in zijn Dagboek vermeldt dat hij van een of ander uitstapje of reis terug is in Den Haag of op Hofwyck, besluit hij met een hartgrondig: ‘Laus Deo!’ En wij willen den dichter wel gelooven waar hij in den aanvang van zijn *Zeestraet* schrijft:

> Een jong hert, wel geraekt van 't schoon van sijn beminde,
> En keurt niet schoons bij haer in wat gewest hij 't vinde;
> Mijn oud hert even soo en werdt niet schoons verthoont,
> Dat schoon te noemen zij by waer het wierd en woont:
> Ick kom van over zee, van uijt de warme landen
> Die over-bueren zijn van d'Africaensche stranden
> En hebbe daer doorsocht, doorkropen en doortre'en,
> Wat heerlijck, aengenaem en lieff'lijck was of scheen,
> Maer Oost of West - thuys best. O Thuijs van hoogher waerde.[1)]

In dat thuis was het langzamerhand stil geworden. Zijne zoons waren achtereenvolgens gaan studeeren. Later gaan zij op reis: Christiaan o.a. naar Frankrijk, Philips met een gezantschap naar Zweden en Polen. ‘God behoede hem’ schrijft vader Constantyn in zijn Dagboek, zooals Christiaan eens in het zijne had geschreven, toen Maurits en Constantyn naar Leiden vertrokken. Ook in zijn kring wordt het stiller en stiller. Hoe velen waren hem reeds voorgegaan! En nog steeds vallen zij om hem weg: zijn geliefde broer Maurits, zijne zusters Geertruy en Constance, hare echtgenooten, Doublet en Le Leu de Wilhem, zijne zwagers Van Dorp en Van Baerle, Hooft en Heinsius, Cats, zijn leermeester en vriend Dedel, Van der Burgh en Brosterhuyzen, Anna Roemers en Tesselschade, Vondel en wie al niet meer - hij heeft hen allen overleefd. Ook een zijner zoons, Philips, den jongsten moet hij missen. Die slag moet hem zwaarder getroffen hebben dan welke andere ook na den dood van zijne vrouw en van Maurits. En Philips stierf ver van zijn vader die hem zoo liefhad. ‘Ik zal hem nimmer kunnen vergeten’ schrijft Constantyn in zijn Dagboek, ‘maar de naam des Heeren zij geloofd.’[2)]

Gelukkig voor hem gingen drie zijner overige kinderen

1) Gedichten VII, 113.

2) T.a. p. bl. 60 (a^{o}. 1657).

mettertijd een eigen gezin stichten; eerst trouwde Suzanna, daarna Constantyn, zijn oudste zoon, toen Lodewijk.

In de liefde van en voor zijne kinderen en kleinkinderen vond hij eenigermate vergoeding voor het vele dat hij verloren had. Hoe aardig weet hij, anders er altijd zoo op uit zijne verzen pittig en ongemeen te maken, den kindertoon te treffen in het verjaardichtje dat hij met een koek zendt aan den zevenjarigen Constantyn Lodewijkszoon, die blijkbaar ook wel eens een verjaarvers voor Grootvader had gemaakt:

> Beminde Constantijntje,
> Mijn rijmende cosijntje,
> Hier komt de Letterkoeck
> Daer ick vast Geld toe soeck
> En qualick weet te vinden[1)]
>
> Uw excellente Brief
> Was mij seer waerd en lief,
> En daer op, liefste neefje,
> Send ick u weer dit *schreefje*:
> Dit *schrifje*, meen ick, maer
> Dan waer het Rijm niet klaer,
> En ghij soudt met mij lachen,
> Dat wil ick niet verwachten.
> Al weer mis

De jongelui lachten om grootvader Constantyn, omdat hij zoo gek was met zijne kleinkinderen en hij zelf bekent:

'k Speel met kindskinderen, alsof ick van haer tijd waer.

Te meer moest het hem leed doen dat hij ook een dezer, het oudste meisje van zijne dochter Suzanna, moest verliezen.[2)]

Een tijd lang genoot hij van het samenleven met zijn oudsten zoon Constantyn en diens vrouw Suzanna Rijckaert, die een zoontje hadden van wien grootvader al evenveel houdt als van de anderen. Met het oog op dat samenleven zegt hij in zijn *Cluys-werck*:

> Haer toekruyt was de Spijs daer mijn Tong meest naar hong,
> Der oud'ren onderhout, en van haer lieve Jong

1) Het was namelijk de gewoonte, een geldstuk in zoo'n koek te stoppen.
2) Gedichten VIII, 305; VII, 170, 182; VIII 85.

't Rijp-sinnighe geklapp, uijt een der schoonste Monden
Die oyt mijn' Ooghen (lett', Grootvaders-ooghen) vonden.[1)]

Wel mocht hij zeggen: '*grootvaders* oogen,' want Tien, zooals hij in het Dagboek van zijn vader, Constantyn Jr., altijd genoemd wordt, moge een lieve jongeu zijn geweest met een mooi mondje - toen hij student te Leiden was, konden zijne ouders hun pleizier wel op. Ook met het oog op deze afdalende reeks mag Horatius' 'aetas parentum' aangehaald worden; aan eene 'progenies' is Tien trouwens, naar het schijnt, niet toegekomen.

In 1680 verlieten zij hun vader; hij had genoten van hun bijzijn, doch liet ze in vrede trekken; dat was een zijner stelregels: 'gasten gaens gesint' moet men niet tegenhouden. Zoo bleef de oude man dan alleen. In vroegere jaren had hij veel gesukkeld; telkens zien wij uit de onderschriften zijner verzen dat hij ziek is of zich onwel gevoelt. Nu was hij er doorheen gegroeid. Niet zonder eenigen trots getuigt hij van zich zelven bij den ingang van zijn 87ste jaar: 'nog schuddebol ik niet, nog trilt niet mijn hand.' Bij de begrafenis van De Ruyter wandelde hij, toen een man van 80 jaar, vier uur lang achter den lijkstoet die volgens de toenmalige gewoonte door de straten trok. Eenige maanden vroeger had hij, gezegend met even goede beenen als zijn vriend Cats, Walcheren doorwandeld.[2)]

Legt men het portret van den 27-jarigen Constantyn door Miereveld dat de *Otia* voorafgaat, naast het fraaie portret door Blooteling ongeveer eene halve eeuw later gemaakt naar Netscher's schilderij, dat de uitgave der *Korenbloemen* van 1672 siert, dan kost het eenige moeite dien stijven jonkman met zijn ietwat nuchter gezicht, met zijn opstaande haren, zijn opgestreken kattekneveltje, zijn rijk wambuis en hoogen Spaanschen pijpkraag te hervinden in den grijsaard met dat schrander achtbaar gelaat, waarlangs de fijne haren neergolven, die zoo rustig vóór ons zit in zijn eenvoudig maar deftig 'habyt'. Zeker, de oogen zijn nog even wijdgeopend, maar hoeveel zachter is hunne uitdrukking; het kneveltje is verdwenen en de lippen zijn dunner en fijner

1) Dagboek p. 79: 'Valachriam partim perambulo.'
2) T.a. p. VIII, 309.

van lijn. Het gansche gelaat van den ouderen Huygens heeft gewonnen aan volle menschelijkheid en het bol-strakke in het gelaat van den jongeren heeft in het portret van den ouderen plaats gemaakt voor blijmoedige opgewektheid die als een zacht licht over zijne wezenstrekken verbreid is, voor eene nauwelijks zichtbare luimigheid in de plooien en plooitjes om mond en oogen. Men kan het wel zien: deze man heeft het leven geleefd, niet ondergaan, het leven leeren kennen in zijn rijkdom, het leven genoten voorzoover hij meende het als Christen te mogen genieten; doch niet hij zal het liedje van verlangen zingen en al zal hij zich nog lang blijven vermaken met het schrijven van puntdichten, gewoonlijk boertig, soms geestig, dikwijls plat of grof - hij is toch tevens niet ver meer van de stemming waarin hij twaalf jaren later zal schrijven: ‘Komt, Heere, 't is genoegh.’

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

G. KALFF.

Royaards' Richard II.

Tegenover hen die van oordeel waren dat zijn ‘Julius Caesar’ een groot succès, maar een waagstuk was geweest, zoodat hij beter deed het bij die ééne proeve van ‘Shakespeare-recitals’ te laten, - stond Willem Royaards met zijn trillend artiesten-temperament, zijn hartstochtelijke liefde voor het werk van zijn grooten naamgenoot, den Engelschen William, zijn diepe overtuiging van tot Shakespeare-speler geschapen te zijn en zijn vasten wil om, zoolang hij Shakespeare niet spelen kan of niet spelen mag, Shakespeare voor te dragen.

En zoo trok hij dan dezen winter Nederland door met ‘Richard II’.

't Was niet dadelijk wat hij zelf wilde dat het wezen zou. De allereerste voordracht had, schreef een verslaggever, en zeî hij zelf, iets van een repetitie. Het publiek was niet genoeg voorbereid, kon de personen niet voldoende uit elkaar houden, werd vermoeid door de lengte der voordracht. Royaards zelf, hoe rolvast hij reeds toen wezen mocht - en waarom zou men in hem ook niet de trouwe, krachtige memorie mogen prijzen, die immers tot de gaven behoort van den geboren tooneelspeler? - scheen nog te aarzelen bij het aannemen van sommige standen, bij het kiezen van sommige stembuigingen, bij het versnellen of vertragen van sommige tempo's. Die aarzeling was onvermijdelijk nu hij, met dat geweldige koningsdrama, stond, niet meer alleen tegenover zijn eigen ziel, maar tegenover anderen, tegenover een publiek, tot welks verstand en gemoed hij dit drama brengen wilde. De artiest had een missie te vervullen, eene die hij zich zelven had opgelegd. En die taak stelde nog andere dan zuiver artistieke eischen: eischen

van overleg, van berekening, van transactie. Royaards' aarzeling in den aanvang, was begrijpelijk.

Allengs heeft hij het stuk en den toestand leeren beheerschen, is hij zijn taak meester geworden. Artikelen vol waardeering, vol bewondering zijn in vele dagbladen en tijdschriften over die voordracht van ‘Richard II’ verschenen. Niet van alle zijden was de lof onverdeeld. Er werd door sommige toehoorders gesproken van al te onbewegelijke standen, van stembuigingen die te veel in elkaar vloeiden of niet altijd bij den aard der personen pasten, van een al te lang slepen van sommige tiraden, waardoor de dramatische spanning verslapte, waardoor menigmaal, met name in de breed uitgewerkte metafers, het beeld niet genoeg als éénheid vóór de verbeelding der toehoorders kwam te staan.....

Dikwijls waren die bezwaren en bedenkingen slechts een gevolg van de ongunstige condities waarin de toehoorders, bij het volgen der voordracht, zich hadden bevonden: te vèr van den spreker af, niet genoeg thuis in het stuk, niet genoeg doorgedrongen in de idee die het drama beheerscht, onbekwaamheid, somtijds, om met den artiest meê te gaan, om te raden wat hij slechts even kon aanduiden, om duidelijk te zien wat hij alleen door het geluid zijner stem en door een sober gebaar mocht aanwijzen.

Toch zijn er onder die bezwaren ook wel enkele die van kracht zullen blijven, en wier geldigheid onbetwistbaar is, zoolang het onmogelijk zal zijn dat één man een stuk speelt en spreekt geschreven om door velen te worden opgevoerd, dat die ééne man door enkele bewegingen en stembuigingen dingen volbrengt waarvoor de schrijver zelf een vertooning heeft noodig geacht. Wanneer niet ieder toehoorder even opgetogen is geweest over Royaards' voordracht, dan behoeft die geringere voldaanheid van sommigen niet altijd aan artistieke impotentie of aan ongevoeligheid voor de bekoring van een ideaal-streven te worden geweten. Dan mag op den toehoorder evengoed als op den voordrager de regel worden toegepast, dat het onmogelijke van niemand kan geeischt worden.

Toen ik Royaards hoorde, waren voor mij de voorwaarden van dit kunstgenot bijzonder gunstig. Op een sterk verlicht podium, waarvan geen enkele rij van mede-toeschouwers mij scheidde,

teekende Royaards' rijzige gestalte zich af tegen een achtergrond van donkere tapijten en in stille zwierigheid zich ontplooiende groene planten.

In een korte inleiding gaf de tooneelspeler, eenvoudig en duidelijk sprekend, herhalend wat op een toelichtend tekstboekje gedrukt stond, den opzet van het stuk, noemde de namen der voornaamste spelers, met aanduiding van hun onderlinge verwantschap, en kondigde aan - als ‘de Proloog’ der middeleeuwsche drama's - wat in het tooneel zou voorvallen, het derde van het eerste bedrijf, waarmeê hij zijn voordracht begon.

Toen trad hij naar achteren, nam een stand aan dien hij het geheele tooneel door zou behouden, opende een der krachtigste registers van zijn machtige, klankvolle stem, en liet als trompetgeschal den eersten regel over het podium klinken, Surrey's vraag tot Aumerle:

> ‘Mylord Aumerle, is Hereford reeds gewapend?’

De bedoeling was duidelijk. Die eerste regel moest, door het metalen geluid en de rollende r's, reeds dadelijk klinken als een trompet, als het sein, of althans de inleiding, tot den tweekamp die in tegenwoordigheid des konings stond gestreden te worden.

Wie het stuk goed kende kon in dien regel het trompetgeschal misplaatst vinden, daar Surrey eerst eenige oogenblikken later, wanneer de koning den troon heeft bestegen, zijn maarschalk-stem over het kamp laat klinken, terwijl hij hier, in den aanvang, slechts het woord richt tot één enkelen ridder. Zoo kwam er iets theatraals in dien aanhef, was er iets geforceerds in dien overgang van het episch vertellen tot de declamatie. Maar men kan die kleine onnatuurlijkheid over het hoofd zien, haar zelfs waardeeren als het klinken van een grondtoon, het aangeven van een diapason.

In dienzelfden grondtoon werd nu verder het gansche tooneel gezegd, met de nuances die het karakter der verschillende personen moesten aangeven, bovenal dat van Bolingbroke, wiens woorden snijdend en krachtig van fier zelfgevoel uit Royaards' mond klonken:

> Hendrik van Hereford, Lancaster en Derby
> Ben ik.....

Natuurlijk ontbrak aan dit tooneel, in weerwil van Royaards'

lenige stembuigingen, de levendigheid die het toch voor de verbeelding hebben moet. Het groot dramatisch moment, het nederwerpen van den staf in 't krijt door den weifelenden koning, die bang is voor de uitspraak van het godsgericht, miste natuurlijk veel van zijn werking nu men niets gebeuren zag. Het kwam mij voor dat, zoo in dit tooneel de stand minder onbewegelijk, de gebaren minder sober geweest waren, de toehoorders sterker indruk zouden ontvangen hebben. Maar ik moet bekennen dat ik de grenslijn niet zou kunnen of durven aangeven die de voordrager, had hij wat meer actie willen geven, toch noodzakelijk, omdat hij voordrager blijven moest, niet had mogen overschrijden. Licht zou er, zoo hij ditmaal de soberheid van zijn doen had prijs gegeven, eenvoudig een banale impressie van drukte ontstaan zijn, die aan de artistieke werking nog meer geschaad zou hebben dan die al te groote rust van houding en gebaar het thans deed.

Dat het eerste tooneel van het tweede bedrijf, in de sterfkamer van Jan van Gent, dadelijk een dieper indruk van realiteit zou maken, was te voorzien. Hier zijn voor den voordrager bijna alle moeielijkheden verdwenen. Slechts twee personen staan tegenover elkaar - eerst, de stervende Gent en zijn vriend, de zenuwachtige York, later, in plaats van dezen laatste, koning Richard. En de tegenstelling tusschen een ouden man die sterft en een jongen driftigen koning kon door verschil van stemgeluid zonder moeite worden aangegeven. Royaards' manier was dan ook in dit tooneel dadelijk veel vaster, en het publiek, ook niet langer onzeker, kon zich nu vrijelijk overgeven aan den kunstenaar.

De ervaring, in dit tooneel opgedaan, vond ik overal bevestigd waar de handeling beperkt blijft tot twee personen en in een dialoog is saamgevat. Slechts éénmaal was in een dergelijk tooneel de indruk minder diep. Het was in het aandoenlijk afscheid van den koning en de koningin op den weg die naar den Tower voert. Aan een kleinigheid meen ik die onvolkomenheid der impressie te mogen toeschrijven. Royaards, die, is hij eenmaal aan het voordragen, geen enkele aanwijzing betreffende de handeling meer geeft, liet aan het slot de woorden weg: ‘zij kussen elkander’ en, twee regels verder: ‘zij kussen elkander nogmaals’. En toch was de voorstelling dier omhelzing onmisbaar, niet alleen om de laatste woorden der koningin te kunnen verstaan, maar ook om in dit

tooneel de vertedering te leggen die in dit afscheid trillen moet.

Het is echter ook mogelijk dat Royaards' voordracht zelve hier eenige schuld had. Zijn stem, althans zooals hij haar gebruikt, leent zich meer voor het pathetische dan voor het têer-aandoenlijke. En misschien was het ook daarom dat ik, in het eerste tooneel, door Norfolk's klacht over de wreede verbanning die hem zijn ‘moeder-Engelsch’ ontneemt en zijn tong dus met stomheid slaat, minder getroffen werd dan ik het was geweest bij de lezing van dit edele stuk poëzie. Royaards zocht een zeker klank-effect, naar mij voorkwam, in deze twee regels

> Gij kerkert in mijn mond mijn tong door twee
> Valpoorten, door mijn tanden en mijn lippen,

terwijl hij enkel de diepe smart over dit gekerkerd worden der spraak had uit te drukken.

Maar, hoe men over enkele bijzonderheden moge denken, in het voornaamste deel zijner taak, het uitbeelden van Richard's persoonlijkheid, heeft hij, ongetwijfeld, een aangrijpende creatie geleverd. Met groote intelligentie heeft hij al de phases van dat tragisch konigslot geteekend, al de opwellingen van majesteits-gevoel en moedeloosheid, van aarzeling en driftig-doen aangegeven. Door een uitnemend gebruik zijner stemmiddelen en door een expressieve, hoewel sobere, plastiek heeft hij dien wuften koning, in wien 't gevoel der majesteit stand houdt, ook als hij door eigen schuld wordt ontkoningd, en in wien dat gevoel door lijden en vernedering dieper en waardiger wordt, werkelijk als een aangrijpend beeld voor zijn toehoorders doen leven. Onvergetelijk zijn voor mij de drie tooneelen waarin wij dit beeld het duidelijkst zagen: het tooneel op de kust van Wales, met die uitbarsting van zelfgevoel:

> Ontwaakt, gij trage majesteit! gij slaapt;
> Des Konings naam is veertigduizend namen.
> Op, op, mijn naam!

de groote scène van den troonsafstand in Westminister-hall - heel mooi van realiteit was de episode met den spiegel, - en het laatste tooneel, in de gevangenis, dat met den dood van Richard eindigt.

Met het schrijven dezer regelen is het niet enkel mijne bedoeling hulde te brengen aan het nobele streven van Willem Royaards en mijne waardeering, in menig opzicht mijne bewondering, uit te spreken voor het groot talent, de artistieke kracht en lenigheid waarmeê hij die taak volbrengt. Ik wilde iets zeggen over de manier, laat mij zeggen, de methode, die bij het vervullen van zulk een taak dient gevolgd te worden.

Eén enkel man, een tooneelspeler, wil een drama van Shakespeare zóó vertolken dat het publiek waarvoor hij optreedt met dit drama meêleeft, het bijna ziet gebeuren.

Ziedaar het probleem, naar welks oplossing de kunstenaar heeft te zoeken.

Het allereenvoudigste middel, en misschien niet het minst effectvolle, een middel, trouwens, dat in overeenstemming is met het karakter van Shakespeare's stukken, is de enkele voorlezing, het reciet. Van dit middel zeî Goethe: ‘Door het levende woord werkt Shakespeare, en dit komt het best tot ons door voorlezen..... Er bestaat geen hooger genot, en geen reiner, dan zich, met gesloten oogen, door een stem die natuurlijk en juist intonneert, een stuk van Shakespeare, niet te laten declameeren, maar eenvoudig te laten reciteeren.’

Maar deze manier is enkel uitnemend voor de stille binnenkamer, voor een zeer kleinen kring. Men kan zich voorstellen dat wie Shakespeare tot velen, tot een publiek wil brengen, en daarbij geheel alléén staat, naar een krachtiger, een werkzamer middel zoekt, iets dat veel meer is dan enkel reciet en het midden houdt tusschen reciet en vertooning.

- Heel simpel, maar grof was het middel indertijd door Hermann Linde gebezigd. De Duitsche Shakespeare-declamator begon met de tooneel-aanwijzing aan te geven, geheel volgens den tekst, - ‘Venedig, eine Strasse; Cassio und Rodrigo treten auf’ - en liet vervolgens de verschillende personen spreken, elk met een eigen stemgeluid, zoodat hij hunne namen verder niet behoefde te noemen. Er waren er met basstemmen, met sopraanstemmen, met grogstemmen; er waren er die lispten, die brauwden, die fluisterden. Wie zich nog iets van Linde's ‘Julius Caesar’ herinnert, die hoort nog in de beroemde forum-scène, het gegons der menigte, het geroep: ‘Das Testament!.... das Testament!.... das Testament!’ dat op alle noten van den toonladder geroepen werd en

wegstierf in de verte. Indertijd werd Hermann Linde om die kunstjes door velen bewonderd.

Dat Royaards van zulk een manier een diepen afkeer zou hebben, was te begrijpen. Zijn artistieke natuur is daartoe te eerlijk, zijn meêleven met Shakespeare te oprecht, zijn talent ook te spontaan, te impulsief. Maar hij is toch te veel tooneelspeler in zijn hart, wordt te sterk gedreven door de behoefte om zijn personen uit te beelden dan dat hij, om het valsche en belachelijke van Linde's manier te ontgaan, zich weer meer zou gaan bewegen in de richting van het eenvoudig reciet. Bovendien is hij niet in de eerste plaats een geoefend ‘diseur’; het détailleeren van een lange tirade, van een uitgewerkte metafer, is niet wat hem aantrekt; wat hij zoekt te vertolken is minder de gedachte dan het sentiment, en bij die vertolking laat hij zich bovenal leiden door zijn gevoel voor rythmus en klank. Vermoedelijk zou hij, in dit opzicht, wel wat anders wezen zoo hij zijn eerste opleiding van mannen uit de Fransche school ontvangen had. Maar misschien is het enkel een quaestie van temperament, van persoonlijk voelen. En gaarne geef ik toe dat hij, met zijn mooie volle stem en zijn hartelijk zich overgeven aan de macht die hem drijft, soms aangrijpender is en een machtiger bekoring uitoefent dan den meest geoefenden ‘diseur’ mogelijk zou zijn.

Zoo zoekt Royaards dan zijn eigen manier. Dat hij zijn voordracht van ‘Richard II’ anders heeft opgezet dan die van ‘Julius Caesar’, - tafel en stoel zijn van het podium verdwenen - dat hij, bij zijn verschillende voordrachten van ‘Richard’, voortdurend het een en ander heeft gewijzigd en nog altijd-door kleine veranderingen aanbrengt, is een bewijs voor de oprechtheid van zijn streven, voor het conscientieuse van zijn studie, maar ook - voor het gemis van een vaste, streng omlijnde overtuiging.

Laat mij mogen zeggen in welke richting hier, naar ik meen, de beste methode te zoeken is.

Daar het eigenlijke spel is uitgesloten, zal zulk een voordracht altijd moeten zijn een compromis tusschen vertellen en vertoonen, of liever, een harmonische vereeniging van die beide elementen, het epische en het dramatische. Het is alleen maar de vraag in welke verhouding elk van deze in de combinatie zal vertegenwoordigd zijn.

Ook Royaards heeft aan het verhalend element een zekere plaats

ingeruimd in zijn voordracht. Bij den aanvang van elk tooneel geeft hij, met gewone stem sprekend, kortelijk aan wat er in dat tooneel zal voorvallen, noemt en beschrijft zelfs even de personen die er in zullen optreden. Heel fijn, en allerminst storend, klonken de korte, met zachte stem gesproken woorden waarmede hij, in het laatste gedeelte, het tooneel van den troonsafstand met dat van het afscheid tusschen den koning en de koningin, en dit laatste weer met Richard's alleenspraak in de gevangenis verbond. Slechts weinig aan zijn stand veranderend, en terwijl de ontroering door het heftige tooneel bij hem zelf gewekt, nog doortrilde op zijn gelaat, verzocht hij zijn gehoor ‘zich met zijn verbeelding te verplaatsen naar den weg die naar den Tower voert’... ‘naar de gevangenis in het kasteel te Pomfret’.

Welnu, ik zou meenen dat Royaards aan dit epische element der voordracht, waarvan hij zelf gevoelt dat het niet geheel gemist kan worden, nu hij alléén staat voor alles, een grooter aandeel gaf in zijn werk. Er zijn tooneelen die er niet bij zouden verloren, er veeleer bij zouden gewonnen hebben, zoo zij meer waren verteld geworden dan gespeeld, zoo de woorden der daarin optredende personen, althans van sommige dier personen, door eenvoudig reciteeren, niet door declamatie, aan het publiek waren meegedeeld. Ik denk, bijvoorbeeld, aan sommige gedeelten uit het eerste tooneel, dat van den tweekamp, aan de lieve scène van de koningin en hare hofdames in den tuin; - want, hoewel er niets gekunstelds of gemaakts was in de wijze waarop Royaards die vrouwen deed spreken, zoo zou een eenvoudig verhalend reciteeren hier nog smaakvoller, en misschien ook treffender, geweest zijn.

Alle tooneelen die minder een brok zijn van het eigenlijke drama dan wel het drama aankondigen, het voorbereiden of er enkel den weerklank van geven, zouden voor zulk een epische behandeling in aanmerking kunnen komen. Ook kan ik mij tooneelen voorstellen die episch zouden worden opgezet, om dramatisch te eindigen, waarvan het eerste gedeelte half verhalend, half reciteerend werd behandeld, terwijl langzamerhand, met bijna onmerkbaren overgang, naarmate de handeling zich meer concentreert tusschen twee personen en de aandoening pathetischer wordt, het dramatisch karakter de overhand krijgt, zoodat de houding van den voordrager verandert en de verzen, die eerst in half-dramatischen toon gesproken

waren, gelijk in een dramatisch verhaal, nu verder in vollen toon, als rechtstreeks stroomend uit de ziel der personen, werden gedeclameerd.

Natuurlijk zou de verhouding der beide elementen niet in ieder stuk van Shakespeare dezelfde zijn, en de artiest zou nauwkeurig hebben na te gaan hoe, in een gekozen stuk, licht en schaduw, volle gloed en bescheidener aandoening behoorden te worden verdeeld en geregeld. De overgangen bovenal zouden met zorg moeten worden voorbereid. Maar door zulk een artistieke studie zou immers elk stuk waarin hij optreedt nog meer dan thans reeds het geval is werkelijk een c r e a t i e worden van den kunstenaar.

Het publiek zou, ongetwijfeld, erkentelijk wezen voor deze uitbreiding van het episch element der voordracht. Zijn luisteren zou rustiger kunnen zijn. De spanning zou niet altijd inspanning wezen, de inspanning niet overslaan in vermoeidheid. De artiest, gekomen om Shakespeare te brengen tot zijn hoorders, zou bemerken dat dit doel het best bereikt werd, wanneer hij ook somtijds, zich meer rechtstreeks tot zijn hoorders richtend, hen geleidde tot Shakespeare.

Zou zulk een manier wellicht onrecht doen aan de kunst van den Engelschen tooneeldichter? Ik meen dat ze, integendeel, bij zijn werk volkomen zou passen. ‘Ein Shakespearesches Drama ist wie eine Geschichte die sich selbst erzählt’, las ik juist dezer dagen in een mooie voorlezing ‘Wie soll man Shakespeare spielen?’ die ik aan de aandacht mijner lezers, bovenal aan die van Royaards, bijzonder aanbeveel[1]. De schrijver dezer interessante bladzijden karakteriseert het verschil dat er bestaat tusschen een modern drama en dat van Shakespeare door te zeggen: dat het eerste gebaseerd is op het streven om i l l u s i e te wekken, terwijl het andere daarentegen, de eigenlijke simulatie versmadend, een beroep doet op de f a n t a i s i e der toehoorders. Het is dan ook consequent, meent hij, dat het moderne drama er naar streeft om, door rijkdom en juistheid van tooneelschikking en costumes, de voor te stellen werkelijkheid zooveel mogelijk na te bootsen. Maar het was even natuurlijk en logisch dat het oud-Engelsche theater, waarvoor Shakespeare zijn stukken schreef, dergelijke hulpmiddelen niet behoefde en zich tevreden stelde met een eenvoudige estrade. Het kon dit te eerder

1) Ueber Drama und Theater. Fünf Vorträge von Alfred Freiherrn von Berger. Leipzig 1900, Eduard Avenarius.

omdat Shakespeare in de taal zijner drama's een rijkdom van kleur en beeld gelegd heeft die, beter dan uiterlijke omhaal van vertooning, de ziel van het drama voor het geestesoog der toehoorders doet leven. De eigenlijke tooneelspeler der stukken van Shakespeare is het v e r s van den dichter.[1)]

Voor dezen schrijver zou het ideaal eener Shakespeare-uitvoering bestaan in een dramatische voordracht door een groep voortreffelijk sprekende tooneelspelers, met geen ander kostuum dan een of andere eenvoudige artistieke kleeding, in een intieme ruimte, waaromheen een niet al te groot aantal toehoorders zich amphitheaters-gewijze geschaard heeft. Van een dramatische vertolking door één enkel persoon spreekt hij niet. Hij schijnt deze zelfs buiten te sluiten, waar hij, van den verteller sprekend die zijn verhaal dramatisch wil vertoonen, zegt: 'Allein aber kann er das nicht leisten, er muss sich Helfer rufen, sonst würden die Zuhörer konfus werden.' Maar het behandelen van dit probleem lag buiten den kring van zijn onderwerp.

Nu ik dezen laatsten volzin heb aangehaald, mag ik uit die naïef-klinkende opmerking een wenk afleiden voor den jongen kunstenaar die de taak van velen op zich genomen heeft, om, zoolang hij alleen staat, werkelijk niets te verzuimen waardoor zijn toehoorders voor zulk een storende verwarring kunnen behoed worden. Maar tevens mag ik er den wensch aan vastknoopen: dat de Vereeniging die hem onder hare artiesten telt, en die immers tot 'koninklijke' kunst-praestatiën geroepen is, aan dezen Shakespeare-vereerder onder hare tooneelspelers niet te lang meer het voorrecht onthouden moge om, door waardige helpers bijgestaan, een zijner geliefde rollen, niet alleen voor te dragen, maar, door volkomen uitbeelding van die ééne persoonlijkheid, haar ook werkelijk te spelen.

A.G. VAN HAMEL.

1) T.a. p. bl. 78. 'Er hat einen Schauspieler aus dem steifen Blankvers gemacht, der im Munde des rechten Künstlers all das Mienenspiel, all die Gestikulation vollzog, welcher der strenge Meister den Gesichten und Gliedern seiner Schauspieler verbot.'

Verzen.

Toen leek de sneeuw in 't blindendvolle vlokken
Zoo de beloofde koelte, die geneest,
Dat uit haar droeve huis mijn ziel is uitgetrokken
Om deel te hebben aan dat witte feest.

Heur waren daglang wind en sneeuw gespelen,
Drie blanke vreugden in omdempte hal,
Een wit gestrook van stemmen en krakeelen,
Vluggende voetjes in onhoorbren val.

Maar eindlijk bleef ze alleen; de lieve logen
Der sneeuw lag roerloos, doodverslapen waan,
Met veel omkijken uit noô-scheidende oogen
Was wilde wind naar huis gegaan....

Toen, scherp en eenig, voelde zij den honger steken
Naar diepe, koele rust van ongemengden slaap,
En gaêrde gauw de sneeuw tot dichtdekkende deken
En taste ze op tot peel onder koortswarmen slaap.

Eén oogenblik sloeg over haar dichtwakkere oogen
Golvende illuzie, de aêm der droomende aard:
Met haar en al haar bloemen slapen mogen
Tot volgend voorjaar en zijn vast geluk bewaard...

In tranen smolt de sneeuw om dat lentwarme wezen,
De doode aard onder haar werd lauw en vocht.
En rillend rees zij in teêr-angstig vreezen
Leven te wekken, dat zij niet te voeden mocht.

Toen stond ze en wist, en zag haar eigen verren winter
Kristallen kroon aan 't eind van diepen zomerplicht;
En groetend evenbeeld brak roode zonnesplinter
Door witte westerwolk zijn warmbloedende licht.

Nu trilt op oudbekende paden
IJl schaduwnet van schaarsche bladen
Over zonverlevendigd goud
Van blâren ros en dood en koud.
Teêr oversponnen met glansdraden
Hurkt 't jaar stil in de zon en oud.

Opeens vergleed de dichte deken
Der witgewasschen wolkeweken;
Blauw straalt de zonnehemelring
Als waarheidfelle erinnering....
Waar mochten al die dagen steken
De vogelen, met wie ik zing?

Naakt bruine Zomer wankel-schijndood
Rees uit zijn ondiep, geel-karmijnrood
Bladerenbed in killen kuil,
Rillevend voor een korten ruil,
En gaêrt uit eikeloof en wijnloot
Zijn eigen dorren doodentuil.

Zijn wang is bleek, zijn gang al loomer.
Hoe lijkt hij nog op jongen zomer,
Die was de wildste van ons drie
Is uitgelaten fantasie,
Almachtige oogenrijke droomer
Van immer stouter utopie.

Hij wenkt, zie, in stilernstig nooden;
Kom - hij is onze liefste doode:
Zijn verdre slaap zij ongestoord -
Al hebben wij niets dan een woord,
Het lichte medelij van goden;
Want onze droom duurt voort.

Zijn wij niet de eenig oovre bloemen,
Waarin zijn stervende oogen roemen
Van heel de bontvervlogen vlucht,
Wij bloeiend in begin van vrucht? -
Hij wil zich vader hooren noemen
Nog eens, eer straks zijn zegen zucht.

Dit is de laatste, lichtste wijding
Over ons drie, de dag der scheiding,
Voor ons ten leven, hem ten dood.
Ons dreigt heur licht één droefnis groot,
Maar onze durende verblijding
Blost nog zijn bleeke wangen rood.

Hier waar in groenbesloten schaduw
Uw enkel oogenlicht omstaadde u
En mij, tot ons ons wereld leek
Maar door uw zon bestreken streek,
Brak in der heemlen licht en baadde u
In zijn alverblindende beek.

Gods licht schijnt in van alle kanten.
Daar is niet veel op aard, dat kanten
Kan sterk en schoon dat goudgeween;
Bloemen wit en oogen alleen
Vermogen 't soms als diamanten
Vlammen door vloed van kleurgen steen.

De dag rijpt tot één blond begrijpen.
Hoe krijgen we al de ruischendrijpe
Hemellichthalmen in de schuur,
Eer 't naderstappend schaduwuur
Zijn schemerscherpe zeis gaat slijpen,
Ze afmaait in nachts zwartlaaiend vuur?....

Stil, 'k zie in open, lachvergoude
Oogen de heemlen zich vervouden:
Een tweede wereld is 't gewin,
Verklaard tot voller schoonheid in
Die diepten, die de wellen houden
Van onpeilbaar innigen zin.

Ik zie de wereld tot u worden
En u tot haar in eeuwger orde:
In ons en om ons 't zelfde licht,
Den dubbelschijn van uw gezicht....
O ieder blad, dat viel en dorde,
Deed wel en waard zijn gulden plicht.

Uit hun brandpunt rijen de ringen,
Uw licht, in wijddeinende kringen
Rustig het zonlicht tegemoet,
Tot waar licht teêr in licht vervloedt
Als aan der kimmen eveningen
De waatren en luchten zee doet.

Gods licht kan nooit Gods licht verdonkren;
Die Hem vermoedt, ziet sterren flonkren
Vlak naast de vloeievlammen zon:
't Zijn bloemen steelend naar één bron;
En nooit op verste reis verdronk er een
Straal, die uit dat fel oog begon.

'k Zie als vlijm-teêr getrokken treden
Tot lichte laddren zich geleden
De breking van dien steilen straal,
Eén lichtgestijg, één lichtgedaal:
Door aardschen schijn en donkerheden
Blijven het woorden van één taal.

Zij sneeuwen uit hun hooge plaatsen
Tot waar ze in strakker spanning kaatsen
Uit zielen, zoo beroerd, ontbrand,
Luchters in 't onderwolksche land
Bij dag en nacht; want nooit verlaat ze
Blijdschap zoo licht, zoo hoogverwant.

Zie ver om ons heur zilvren zaamlen,
Al wereldarmen, naakten, schaamlen,
Lichtend nacht in als baak op baak:
Elk doet zijn onbewuste taak;
Al hun lichtzingen, hun lichtstaamlen,
Het is éenzelfde godenspraak.

Schoonheid ontvangen en ontstegen
Daalt immer weer in nieuwen regen,
Helleren hagel, goudner sneeuw;
Zij kent geen jaar, geen dag, geen eeuw,
En nimmer liet heur vlammezegen
Eén trouwe ziel donkere weêuw.

Nooit eenzaam hebben we aangebeden.
Uit volle landen, volle steden
Slaan lichteklokken overweer
Bliksems van dit wolkloos onweer:
In gloed dier wisseleeuwige zielhaardsteden
Vlot volk op volk langs levens veer. -

Wij keeren zwijgend de avondwegen.
Zomer is heen, een klaar ontstegen
Wolk, die zijn vollen zegen gaf,
Vlamkoren terend korl en kaf.
Ons waait de wind voor altijd tegen
Bloei van zijn onbekende graf.

En kalm zijn eigen lichtgraf gravend
Staat in den rood-en-roomen avond,
Hartedoorgloeid, maar kernekoel
De lage zon, bereikbaar doel. -
Ons vindt winter veilig gehavend
In diepe baai van klaar gevoel.

Dat 'k u dit zingen kon
Zoo, zonder woorden, als ik 't heb gevoeld,
Als zuivre vloeiendgouden zon
In levend water koelt.

Tusschen bloemen en vruchten, kind,
Is geen keuze of scheiden:
De hemelzon en de luchtewind
Kweeken en minnen ze beide.

Al bloemen zijn eerlijk
Met haar open klinkende harten,
Maar ziel vindt bloem alleen begeerlijk,
Die straks tot vrucht wil smarten.

En nimmer volvoedend genoten is
Vrucht, die niet klaar blijft schijnen,
Schoon 't vruchtehart besloten is,
Der bloeme lijnen.

Eet dan de vrucht, die voedt
Lichaam en geest,
Genoodigde op Gods feest,
Die ze zag en bevond ze goed.

En gun de ziel haar deel,
Schoonheid en bloemen,
Dat zij mag roemen,
Haar roeping eêl.

Want haar is niets gegeven
Dan dit bloeiend brood,
Dat geen ontbeert ten leven
En ieder eet ten dood.

Als die gevangen Koning, voor wiens oogen
Barbaarsche wreedheid al zijn zonen slachtte,
Eer ze overwreed-ontwreed voor eeuwig nachtte
Zijn dag van schaamte om koninklijkheids logen.

En nimmer uit die ark van blindheid vlogen
Uit Hoops slaapopen handpalm droomgedachten,
Die niet den rooden bloesem wederbrachten
Uit die vallei van bloedig mededoogen, -

Zoo zag mijn ziel haar schoone kindren moorden,
Eer zon voor goed genadig onderging,

Maar al den nacht brandt aan der heemlen boorden
Bloedlaaiende, onbluschbare erinnering.

En nimmer wordt haar tusschen leed en lust
Vroegere dag of nacht van nu bewust.

O wel wil God in andren zich doen minnen.
Hebt lief, hebt lief: daar is geen wet dan deze.
Nooit heeft een ziel een ziel tot min belezen,
Of bande tegelijk den god daarbinnen.

Zijn blindend aanschijn schouwt hun blind bezinnen,
Dat stijgt uit stroomen van geluk en vreezen;
Zij treden stralend, goddoorbloed, genezen
Uit alverloornis tot zich eeuwig winnen.

Zij weten 't wel, die hebben liefgehad,
Hoe naar dees dag- en nachtdoorschimde grot
Met al haar raadselvormen in schemerblauwen
Rotswand der eindeloosheid uitgehouwen
Voeren uit verre, hemellichte stad
Wegen betreden maar door húnnen god.

P.C. BOUTENS.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Starkadd, drama in vijf bedrijven, van Alfred Hegenscheidt.
Nederlandsche Tooneelvereeniging: Jan Klaaz of gewaande dienstmaagd. Blijspel in drie bedrijven van Thomas Asselijn. - De Geneesheer tegen wil en dank, comedie in drie bedrijven van Molière. Vertaling van Henri van Kuyk.

‘Het Nederlandsch Tooneel’ heeft waarschijnlijk begrepen, dat een repertoire als dat van dit tooneelseizoen, waarop, van nieuwigheden, heel of half mislukte stukken als *Tobias Bolderman* en *Een held* de oorspronkelijke tooneelliteratuur, en het zeer speelbare en voortreffelijk gespeelde, maar oppervlakkige tooneelspel van Hermann Bahr, *De Ster*, de buitenlandsche dramatiek moesten vertegenwoordigen, er toch wel wat poover uitzag voor eene Vereeniging van haren rang en stand, en, dit begrijpende, zal zij het noodig geacht hebben om, vóór het sluiten van het seizoen, nog met iets extra's voor den dag te komen. Van wien het denkbeeld is uitgegaan om daarvoor het drama *Starkadd* van Alfred Hegenscheidt te kiezen, is mij niet bekend. Men kon weten, dat men daarmede iets zeer gewaagds ondernam.

In *De Gids* van Juli '98 heb ik in de Letterkundige Kroniek uitvoerig den inhoud van het drama verteld en op twee tooneelen gewezen, waarvan ik verwachtte dat zij bij de vertooning hun effekt niet zouden missen: vooreerst het tooneel waarin de oude koning Froth, om zijn zoon Ingel, die hem vermoordde, te redden, stervend, zich zelf den dolk in de borst tracht te stooten en met den kreet: ‘Een koning doodt den koning!’ dood neervalt; en dan het romantisch-melodramatisch slottooneel, met begeleiding van

donder en bliksem, waarin Ingel door Wolf, Saemund door Starkadd en Helga door den bliksem gedood worden. Maar ik heb tevens niet verzwegen dat de held van het drama, de man van de onbaatzuchtige daad, de moedige wreker van den moord op zijn onvergetelijken meester, als hoedanig de dichter Starkadd tracht uit te beelden, in zijne verhouding tot Helga, de hem toegedachte koningsdochter, zeer onduidelijk geteekend is en vooral ook dat het drama, tusschen Starkadd's terugkeer en het oogenblik waarop hij Froth's dood wreekt, mat van toon en slepend van gang is, te leeg en te onbelangrijk om de toeschouwers te boeien.

Zulk een meening, enkel na de lezing van een drama uitgesproken, heeft altijd iets gewaagds, maar de vertooning heeft mijn verwachting niet beschaamd. De tooneelen die ik noemde treffen, elk op zijne wijs. Daarvóór en daartusschen komen enkele gedeelten die door opvatting en dramatische of poëtische dictie uitmunten, zoo: het tooneel waarin de oude Froth, even oplevend in zijn herinneringen, aan Helga, die niets van liefde begrijpt, de beteekenis ontvouwt van wat hij ‘een bron van wijsheid voor den man’ noemt; dan enkele momenten uit de gesprekken tusschen den zwakken Ingel en zijn boozen geest den kamerheer Saemund; eindelijk, in het laatste bedrijf, de opera-achtige tegenstelling tusschen het zoete lied van den in fluweel gekleeden jongen zanger en den wilden skaldenzang, waarin Starkadd Ingel als den moordenaar van Froth aanwijst en daardoor het bloedig slottooneel voorbereidt. Maar het drama, als geheel, heeft een slependen gang, de handeling wordt in het midden (3e en 4e bedrijf) opgehouden, niet door dat Starkadd, zooals men verwachten zou, naar bewijzen zoekt die zijn vermoeden omtrent den aard van Froth's dood tot zekerheid kunnen brengen, maar door een onbelangrijke vertooning tusschen het kind Helga dat ‘an Golde hängt, nach Golde drängt’ en Saemund, den gewezen goudsmid die haar door zijn gouden geschenken poogt te verleiden; en verder door een even weinig belangwekkend gesprek tusschen diezelfde Helga en Starkadd.

Een drama, een geweldig drama als dit, is denkbaar zonder vrouwen; maar brengt men eenmaal vrouwen in het dramatisch geding, dan heeft de toeschouwer het recht te verwachten dat die vrouwen er ook een rol van eenige beteekenis in zullen vervullen en invloed oefenen op de handeling. In *Starkadd* nu zijn de beide

vrouwen: Hilde, Ingels gade, en Helga als quantités négligeables te beschouwen. Op de handeling oefenen zij geen invloed; men zou ze kunnen weglaten zonder dat het eigenlijk drama er iets onder leed. Helga's verhouding tot Starkadd en die van Starkadd tot Helga, hunne wederzijdsche gevoelens zijn zoo onduidelijk, en wat tusschen hen beiden voorvalt staat zoo buiten de handeling, dat er geen indruk van achterblijft. Wat Forth aan Helga ook vertelle van zijn liefde voor hare moeder, hoe Starkadd haar ook van zijn onstuimigen hartstocht spreke, wat Hilde haar ook trachte te verklaren, het heeft geen vat op haar. Helga blijft van het begin tot het eind het onbeduidende, voor liefde ontoegankelijke poppetje, ook wanneer zij aan het slot, als Ingel en Saemund gedood zijn en Starkadd gereed staat de zee weer op te zoeken, uit angst - want anders is het niet - den skald verzoekt haar mee te nemen. ‘O Helga, 't kwam te laat!’ roept Starkadd haar toe; maar hij vergist zich: het kwam nog niet en het zou nooit gekomen zijn. En wat in Hilde omgaat, die meestal zwijgende getuige van de verschillende gebeurtenissen, hebben wij misschien even kunnen gissen uit een enkele uitdrukking in het tooneel met haren schoonvader, den ouden Forth: ‘Ik heb mijn leven lang voor twee bemind,’ maar met geen woord wordt er verder op gezinspeeld, en eerst kort vóór het slot van het drama, hooren wij haar Helga verwijten dat zij de liefde van Starkadd niet begrepen heeft en zichzelf beklagen dat haar hart ‘dat vlammen wou en 't vuur niet vond’ zulk een liefde niet ontmoet heeft.

Op de overdreven bewondering die aan *Starkadd* geschonken werd, toen het drama, nu twee jaar geleden, verscheen, is een reactie gevolgd. In de voorlaatste aflevering van *Van Nu en Straks* heeft Hugo Verriest het uitgesproken dat de beelden uit dit drama niet af zijn, niet voldragen. ‘De lijnen,’ - zegt hij - ‘zijn niet klaar en zuiver genoeg, niet geheel, noch in de menschen, noch in hun woord. Stoffe genoeg, stoffe te veel, overvloed van rijkdom! maar de beelden niet genoeg geboetseerd, getroeteld, bezien, bewonderd, bemind, volteekend. Alzoo komt het dat hun woordenvloed mij dikwijls overplascht; eene golvende bare valt over mij; hoog gedacht; hoog gevoel. Geen volle klaarheid, met helder en duister, lijn en kleur, verblijdt mijne oogen.’

Dat lijkt mij juist, en de waarheid daarvan springt nog duide-

lijker in het licht bij de vertooning. ‘Klare en zuivere lijnen’, beelden die af zijn en ten voeten uit voor ons staan kunnen in een drama van deze allures niet gemist worden. Eerst wanneer wij het ‘waarom’ en het ‘waarheen’ begrijpen en telkens voor de oogen hebben, worden wij, toeschouwers, geboeid en blijven wij belang stellen. Bij de vertooning nu van *Starkadd* trekken wel af en toe de aandacht een dramatische toestand, een op zich zelf staand tooneel, een dichterlijke strofe, maar van een blijvende en klimmende spanning is er geen sprake.

Ik noemde de tegenstelling tusschen het zoete lied van den minnezanger en het ruwe lied van Starkadd opera-achtig. Ook elders deden de toestanden, de wijze van voorstellen, dat zich-tevredenstellen met een schetsachtige, oppervlakkige, niet dieper gaande uitbeelding van karakters, mij denken aan het werk van den operadichter. En het zou mij niet verwonderen of de tekst van *Starkadd* is zonder veel moeite tot dien van een muziekdrama om te werken. Daarmee stemt overeen wat in een noot van het aangehaalde artikel van Hugo Verriest door een ander van Hegenscheidt gezegd wordt: ‘Ik geloof... dat hij zich, *misschien door zijne muzikale opvoeding*, tevreden stelt met eene verbeelding van aandoeningen, die als massa, als volte, met die aandoeningen overeenstemt, maar waarvan de onderdeelen niet klaar genoeg uitgelijnd zijn en geïndividualiseerd.’

De vertooning door ‘Het Nederlandsch Tooneel’ leed nog onder eene, naar mijn inzien, verkeerde rolverdeeling. Royaards heeft van den ouden koning Froth een goede figuur gemaakt en er was misschien geen ander die het tooneel van Froths sterven zoo aangrijpend zou hebben kunnen weêrgeven; maar, al moge dit pleiten voor het veelzijdig talent van den jongen kunstenaar, die oude koning was de voor hem aangewezen rol niet. Royaards had òf den zwakken Ingel moeten spelen, òf hij had, al zou hier zijn tengere figuur in zijn nadeel geweest zijn, de hoofdrol moeten vervullen. Nu werd Starkadd gespeeld door Louis Bouwmeester met het diepe, rauwe geluid dat wij van hem kennen, zwaar en eentoonig, met de gewone eigenschappen die hem voor sombere, naar het melodramatische overhellende personages bij uitstek geschikt maken, maar zonder iets van het sympathieke dat alleen de rol kan redden. Er is, dunkt mij, weinig kans dat,

ondanks al de letterkundige verdiensten, die aan het werk niet ontzegd kunnen worden, aan *Starkadd*, als gesproken drama, op eenig tooneelrepertoire een blijvende plaats zal worden ingeruimd. De Koninklijke Vereeniging zou wel gedaan hebben zich daarvan rekenschap te geven, alvorens haar tijd, haar geld aan dit drama te offeren en de leden van haar gezelschap te belasten met een zoo zware en zoo ondankbare taak als hun hier werd opgelegd.

Verstandiger en handiger handelde ook nu weer de ‘Nederlandsche Tooneelvereeniging’.

Drie en halve maand lang, van 23 December 1899 tot 10 April 1900, teerde zij te Amsterdam op het groote succes van *Het zevende gebod*, de zoogenaamde ‘burgerlijke-zeden-komedie’ van Herman Heyermans. Iedereen moest dat gezien hebben, om het roerende van het geval, om het voortreffelijk realistisch spel van de vertooners, om de preciese uiterlijke waarneming en typeering, kennelijk ook uit de platte taal die er in gesproken wordt, waarin Heyermans een virtuoos is, waarmeê hij coquetteert en die, voor wie ze niet alle dag te hooren krijgt, een rechte ‘Ohrenschmaus’ schijnt te wezen, - en dan om de trap met het touw, het heusche touw, waar Engel, de juffrouw van ‘de ploerterij’, tot driemaal toe aan trekt, gillend met telkens gevarieerde realistische uitdrukkingen, en waarvoor de kamerdeur tot driemaal toe open wordt gehouden.[1)]

Genietende van dat succes, heeft de Vereeniging niet stil gezeten en het resultaat van haar ernstig werken hebben wij den 10^{en} April bewonderd in de voortreffelijk voorbereide voorstelling van Asselijns *Jan Klaaz* en Molières *Geneesheer tegen wil en dank*.

Zeker is er een ommekeer waar te nemen in onze houding ten opzichte van onze oude blijspeldichters. Bakhuizen zou er schik in hebben, hij die in 1843 in zijn *Gids*-artikel, naar aanleiding van de

1) Heeft men er nog niet eens aan gedacht, om de cinematograaf in dienst te stellen van het tooneel? Voor een of ander stuk, waarin men door het raam van de kamer of door de open voordeur voortdurend het gewemel op straat zou kunnen zien: de wandelaars, de straatventers, een tram even ophoudend om menschen in of uit te laten, een brandweerwagen in vollen draf met de brandende fakkels, zouden de menschen te hoop loopen. ‘Wer wagt es, Rittersmann oder Knapp', zu tauchen in diesen Schlund?’ Ook hier is goud te verdienen.

uitgaaf van Hoofts *Warenar* door Matthijs de Vries, een lans brak voor ons oude blijspel, in de eerste plaats voor zijn geliefden Brederoo, en een protest deed hooren tegen het vonnis dat De Vries vellen dorst over het blijspel van het begin der 17e eeuw, dat hij enkel nog een taal- en oudheidkundige ontleding waard achtte. De Bredero'sche blijspelen, en van de latere *Don Quichot, Krelis Louwen* en nu *Jan Klaaz*, zijn geen vreemden meer voor ons, en al kunnen wij De Vries toegeven 'dat het onzen ouden dichters aan het ware begrip van het hoogere blijspel ontbrak', wij stellen ons gaarne tevreden met het lagere blijspel en de klucht, waarvan zij ons voortreffelijke specimina achterlieten. Wij zeggen het Bakhuizen na: 'voor ons leeft dat blijspel, zoolang onze oude stadhuizen met hunne doodeenvoudige regentenstukken prijken;... zoolang Amsterdams oude zijde overeind staat, om ons door hare karakteristieke kleur te boeien, zoolang in onze kunstverzamelingen de Jan-Steens en Ostades, ondanks al onze *pruderie*, eene taal tot ons spreken, waarvoor onze ooren nog niet ten eenemale zijn verdoofd'...

Maar met dat al hebben wij ten opzichte van onze oude blijspeldichters in het algemeen en van den schrijver van *Jan Klaaz of Gewaande Dienstmaagd* in het bijzonder nog veel goed te maken. Al gaven Jonckbloet, Worp, Kalff, Ising zich de moeite, meest met de stukken in de hand, de waarde van Asselijns 'blijspel' - zooals hij het zelf betitelde - aan te toonen, de Nederlandsche tooneelbestuurders deden alsof zij het niet hoorden.

Trouwens ook vroeger werd Asselijn onverdiend verwaarloosd. Ik heb in de mij ten dienste staande geschriften uit de eerste helft van deze eeuw geen melding kunnen vinden van eenige vertooning van *Jan Klaaz* of van een der andere kluchtspelen van Asselijn. In *De Tooneelkijker*, waarin de van 1816 tot 1818 gespeelde stukken beoordeeld werden, vind ik wel vertooningen vermeld van stukken van Focquenbroch, Bernagie en Langendijk, maar van Asselijn geen spoor. Johannes Hilman, die op de hoogte heette van onze oude tooneelletterkunde en die ook de tooneelstukken van Asselijn in zijn bibliotheek had staan, verwart Asselijn met Alewijn. In het 'Beredeneerd Register' op Hilmans geschrift 'Ons Tooneel' staat: 'Asselijn (A) zie Alewijn (A)', en wanneer dezelfde Hilman ergens in 'Ons Tooneel' een lijstje geeft van oude blijspelen en kluchten die naar zijn oordeel nog voor ver-

tooning geschikt zijn of geschikt gemaakt kunnen worden, dan vinden wij daar onder meer vermeld ‘De Stiefvaer’ en ‘De Stiefmoer’ door A. Alewijn, wat Th. Asselijn moest wezen, maar van Asselijn's *Jan Klaaz* en zijn vervolgen, al stonden zij in 's mans bibliotheek, weet Hilman blijkbaar niet af.

Toch mag Asselijns *Jan Klaaz* er wezen, en gezien worden ook. ‘Comédie d'intrigue’, zooals ik ze onlangs genoemd vond in een ‘Overzicht van de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde’, is er een te weidsche naam voor, maar een stuk vol frissche, ongezochte luim, met aardige, zij 't ook soms wat scabreuse toestanden, met goed geteekende karakters, met een dialoog zoo vlot en levendig en natuurlijk gezegd en gerijmd dat men er van het begin tot het eind door geboeid wordt, een klucht van de beste soort is zij zeker deze geschiedenis van den door strenge ouders afgewezen vrijer die, als dienstmeid verkleed, onder de hachelijkste omstandigheden zich in het huis van zijn beminde weet te nestelen. Wat karakterteekening en typeering betreft gaf Asselijn zeker wel het beste in de ouders van Zaartje Jans. De moeder, Diwertje Gerbrants, is niet, zooals beweerd wordt door de bewerkers van de nieuwe uitgaaf van *Jan Klaaz*[1], ‘een bekrompen dom-driest schepsel, dat raast en scheldt’ en ‘vit op ieder die anders doet en denkt als zij’, en dus een antipathiek wezen, maar veeleer, zooals Kalff haar schetst: ‘de krachtige vrouw uit den kleinen burgerstand, bedrijvig, huishoudelijk, keurig net, bekrompen, opvliegend, niet weinig trotsch op hare degelijke welgesteldheid en hare onbesproken naam; eene voorloopster van typen als tante Martha de Harde en nicht Woelwater’[2], en Jan Jaspers is in zijn deftige bedaardheid en voorzichtigheid niet minder goed geteekend.

Welk een levendige, frissche vertooning gaf de Nederlandsche Tooneelvereeniging ervan. Men had Cornelis Troost en zijn pastel-teekeningen op het Mauritshuis erover geraadpleegd, en zoo kregen

1) Zwolsche Herdrukken No. 12/13. Thomas Asselijn, Jan Klaaz of gewaande dienstmaagt. Uitgegeven door Dr. F. Buitenrust Hettema, N.A. Cramer en Dr. K. Poll. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink. Zie de belangrijke, maar onrustige, bijna schreef ik: buitenrustige Inleiding blz. XXXIV.

2) Dr. G. Kalff. Literatuur en tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw. Blz. 273.

wij, in die schilderachtige oud-Hollandsche kleederdracht van de zeventiende eeuw, achtereenvolgens: het huwelijksaanzoek door de vrienden van den kwaker Reinier Adriaenzen bij de ouders van Zaartje Jans, waarbij Zaartje om de hoek van de deur komt gluren, de ontmoeting van Zaartje Jans met Reinier Adriaenzen, en de ontmaskering van Jan Klaaz als de gewaande dienstmaagd, in even zoovele kleurige, levende en sprekende tooneeltjes, Troost afgekeken.

En wat had het publiek een pret! Ja, het liep wel eens de spuigaten uit wat men daar hoorde. Asselijns personages nemen geen blad voor den mond en ‘wat op 's harten grond leit dat welt hun naar de keel’; maar de kluchtspelschrijver coquetteert niet met de, naar onze begrippen, ongefatsoeneerdheid van zijn luidjes en houdt er de handeling niet voor op. Het klinkt alles zoo goed gemeend en zoo argeloos dat men er geen preutsche lip om zetten kan en zich liever maar eens laat gaan - eens is immers geens! - tot een onbedwongen lach.

Zoo gul en van heeler harte als wij het bij deze Hollandsche klucht van Asselijn doen, kunnen wij, Hollanders, bij de Fransche kluchten van Molière niet lachen. Zij staan verder van ons af. De thema's: hier, in *De dokter tegen wil en dank*, de wraak van Sganarelles vrouw en 's mans onvrijwillig dokterschap, gedeeltelijk aan een middeleeuwsche fabliau ‘Le Vilain mire’ ontleend, lijken ons gezochter, en de tooneelen waarin stokslagen de handeling moeten doen keeren, herinneren ons al te veel aan onze poppenkast. Rabelaisiaansche ondeugendheden, zooals de vrijheden die Sganarelle zich jegens de min Jaqueline veroorlooft, vallen minder in onzen smaak. Toch is er nog genoeg in om ons vroolijk te stemmen, en ook in deze klucht verloochenen de fijnere geest en de menschenkennis van Molière zich niet. Men denke aan het tooneel in den aanvang van het 1e bedrijf, wanneer Martine, door haar man formeel afgeranseld, niet duldt dat vreemden zich in hun twisten mengen of partij voor haar trekken: ‘Mêlez-vous de vos affaires. Il me plaît d'être battue.’ En hoe vermakelijk is het niet, op te merken, hoe de houthakker Sganarelle, door stokslagen gedwongen zich voor dokter uit te geven, langzamerhand plezier krijgt in zijn nieuwe waardigheid, en, zooals mijn leermeester Eugène Rambert, destijds professor aan de Academie van Lausanne, het uitdrukt in

zijn voortreffelijk werk: *Corneille, Racine et Molière*[1]: ‘par plaisir plus encore que par nécessité, se lance, brode, argumente, pérore, extravague, embrouille le coeur et les poumons,... s'admirant luimême de jouer si bien avec l'inconnu.’

Ik ken geen Nederlandsche tooneelkunstenaars die deze klucht, door Henri van Kuyk, naar mij schijnt, goed vertaald en met smaak en scène gezet, levendiger, met meer goeden luim, met beter begrip van Molières bedoelingen, van zijn fijne toespelingen en grove grappen, zouden kunnen spelen dan Ternooy Apel als Sganarelle en mevrouw de Boer-van Rijk als Martine het deden.

En zoo bleek door deze vertooningen eens te meer dat wat voor ouderen en door de fortuin meer begunstigden verborgen bleef, dezen jongeren en niet-gesubsidieerden werd geopenbaard, tot een vreugde voor velen.

J.N. VAN HALL.

1) Corneille, Racine et Molière. Deux cours sur la poésie dramatique au XVIIe siècle par Eugène Rambert. Lausanne, 1861.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Chateaubriand's reis naar Amerika.

- Men weet welk een beteekenis voor de werken van Chateaubriand de reis heeft gehad die hij, in het jaar 1791, heeft ondernomen naar de watervallen van den Niagara, en die zich, volgens zijn zeggen, heeft uitgestrekt tot de boorden van den Ohio en den Missisipi, tot het land der Natchez, tot de plek waar Atala en Chactas elkaar hebben liefgehad. In zijn *Génie du Christianisme*, in zijn *Voyage en Amérique*, en later nog eens, in de *Mémoires d'Outre-Tombe*, heeft Chateaubriand van de bijzonderheden dier reis verrukkelijk mooie beschrijvingen gegeven, die ‘voor een eeuw de Fransche verbeelding hebben vernieuwd’. Is niet, volgens zijn eigen verzekering, *Atala* onder het loofdak van de woningen der Indianen geschreven geworden?

Er is wel eens getwijfeld - maar heel even en heel licht toch, - of Chateaubriand al wat hij in zulk een heerlijke taal heeft beschreven wel met eigen oogen gezien had. Reeds in 1832 heeft een Fransch reiziger, dien de beoordeeling van den *Voyage en Amérique* door een Amerikaansch tijdschrift wat omzichtig en wantrouwend had gemaakt, met *Atala* in de hand den Niagara bezocht en bevonden dat dit gedeelte van het reisverhaal heel veel had van een sprookje. Maar die bedenkingen hadden tot dusverre hoogstens aanleiding gegeven tot de verklaring, dat Chateaubriand zijn verbeelding nu en dan heeft te hulp geroepen wanneer zijne memorie hem in den steek liet of wanneer deze hem niet veel bijzonders had te vertellen.

Maar onlangs heeft een jong Fransch geleerde, de door zijn werk over de *Fabliaux* bekende Joseph Bédier, in twee artikelen

der *Revue d'histoire littéraire de la France* (15 Oct. '99 en 15 Jan. 1900), getiteld *Chateaubriand en Amérique, Vérité et fiction*, die heele Amerikaansche reis aan een uitvoerige, fijne en scherpe kritiek onderworpen, die van de betrouwbaarheid dier reisverhalen al heel weinig heeft overgelaten.

Op die artikelen wil ik hier even de aandacht vestigen, zoowel omdat ze een zeer merkwaardig licht doen opgaan over Chateaubriand's manier van werken en over zijn ‘psychologie’, als ook omdat ze een aardige proeve zijn van de toepassing der historische en philologische kritiek op het werk van een auteur die bijna tot onze ‘oudere tijdgenooten’ behoort.

De heer Bédier heeft, met de kaart van Noord-Amerika vóór zich, Chateaubriand van dag tot dag en van étape tot étape nagereisd en zich allereerst de vraag gesteld, of hij wel den tijd heeft gehad die lange reis te maken. Volgens een opgave van Chateaubriand zelven staat vast dat hij den 11^{en} December 1791 zich te Philadelphia heeft ingescheept om naar Frankrijk terug te keeren. Maar wanneer was hij in Amerika aan wal gestapt? De groote Franschman heeft zelf dien datum nergens genoemd. Doch, aangezien hij, volgens zijn eigen zeggen, de heenreis gedaan heeft met eenige Fransche zendelingen, die het eerste seminarie in Amerika hebben gesticht, is het den heer Bédier mogelijk geweest op te sporen op welken datum deze priesters, en dus ook Chateaubriand, te Baltimore zijn aangekomen. Die datum is 11 Juli 1791. Hij heeft dus, precies op den dag af, vijf maanden gehad om zijn heele reis te doen, dat wil zeggen, om van Baltimore naar Philadelphia te gaan, daar veertien dagen te blijven, heen-en-terug te reizen naar New-York, verder den Niagara te bezoeken, - waar hij zijn arm brak en tot een rust van twaalf dagen veroordeeld werd, - daarop de Canadeesche meren te gaan zien, den Ohio af te zakken, den Missisipi te bevaren tot aan het land der Natchez en, ‘en zig-zag’, over land, van Florida naar Philadelphia terug te keeren.

Neemt men nu aan dat alle omstandigheden zoo gunstig mogelijk geweest zijn, dat de Ohio - wat zelden voorkomt - in den herfst bevaarbaar was, en dat Chateaubriand, vijftig dagen achtereen, elken dag tachtig kilometer te paard heeft kunnen afleggen, dan hebben hem toch nog drie-en-dertig dagen ontbroken om dien

tocht te volbrengen. Voor het schrijven van *Atala* ‘onder het loofdak van de hutten der wilden’ is, bij die berekening, geen minuut beschikbaar gebleven. De heer Bédier vermoedt dus dat Chateaubriand in werkelijkheid niet verder is geweest dan den waterval van den Niagara en op geen ander watervlak dan even op het Erie-meer heeft gevaren.

Heel aardig is ook de wijze waarop de heer Bédier Chateaubriand controleert waar deze vertelt van zijn bezoek aan Washington te Philadelphia: hoe hij veertien dagen had moeten wachten, omdat de president der Vereenigde Staten op reis was, hoe hij hem toen in een koets met vier paarden de stad zag binnenrijden, maar den volgenden dag, bij zijn bezoek aan den grooten Amerikaan, bemerkte dat deze in een klein Engelsch huisje woonde en wachten noch lakeien had, daar een jong dienstmeisje den bezoeker de deur opende en hem, door een langen nauwen gang, naar de kamer van den president geleidde.

Nu bewijst de heer Bédier, door brieven van Washington, dat deze van 6 Juli tot 20 September niet op reis is geweest en Philadelphia in dien tijd niet heeft verlaten. Tevens toont hij aan dat de President op een weelderigen voet leefde, veel bediening had, en dat het ‘kleine Engelsche huisje’ in werkelijkheid een groot marmeren huis is geweest van drie verdiepingen, twee-en-dertig voet breed, met elf vensters in den voorgevel, waarvoor de president een huur betaalde van drie duizend dollars.

Zoo wordt dan die reis naar Amerika grootendeels verwezen naar het gebied der verdichting. Maar wáárom, kan men vragen, heeft Chateaubriand haar dit legendarisch karakter, met name wat den duur en de uitgestrektheid der reis betreft, gegeven, toen hij, dertig jaren na de reis gemaakt te hebben, in 1827, zijn eerste verhaal van die reis uitgaf? Waarom toen niet de zuivere waarheid medegedeeld? Het antwoord moet luiden: omdat hij gebonden was door de werken van zijn jeugd, waarin hij zijn reis-impressies reeds tot een roman had verwerkt en ze tevens als persoonlijke herinneringen had voorgesteld. Misschien ook was in die dertig jaren de autosuggestie zoo sterk geworden dat hij werkelijk zijn eigen roman voor een stuk levensgeschiedenis was gaan houden.

Maar, zoo het dus zijn verbeelding, niet zijne herinnering, is geweest die Chateaubriand heeft rondgeleid langs de oevers van

den Missisipi en in het land der Natchez, uit welke bronnen heeft de dichter van *Atala* dan zijn kennis van die streken geput?

Aan het beantwoorden van die vraag heeft de heer Bédier zijn tweede artikel gewijd. Op dit punt hebben zijne onderzoekingen niet in alle opzichten tot een bevredigend resultaat geleid, al heeft de jonge geleerde ook bijna twintig Fransche en Engelsche reisverhalen, afkomstig van reizigers die tusschen het laatst der zeventiende en het einde der achttiende eeuw Amerika bezocht hebben, aandachtig doorgelezen. Voor tal van bijzonderheden heeft hij Chateaubriand's bronnen niet kunnen vinden. Maar van een vijftal werken, bovenal van drie, heeft hij toch met zekerheid kunnen aanwijzen dat Chateaubriand ze trouw heeft geëxcerpeerd, en ook h o e hij die excerpten voor zijn eigen verhalen heeft verwerkt.

Van de manier waarop de schrijver van *Atala* zijn bronnen gebruikt heeft geeft de heer Bédier aardige voorbeelden, die soms zelfs vermakelijk zijn, omdat de dichter zich wel eens in een voorstelling of in een naam vergist heeft. Zoo vond hij, bij voorbeeld, onder zijne excerpten, eene aanteekening betreffende het ‘vlooienkruid’, waarvan een reiziger (de Jezuïet Charlevoix, die in 1744 het verslag van een officiëele, hem opgedragen, reis had uitgegeven) had beweerd: ‘Sommigen krijgen de koorts alleen wanneer ze dit kruid maar aanzien, en die koorts gaat gepaard met een hevige jeuk over het geheele lichaam; anderen ondervinden die verschijnselen pas wanneer ze het kruid aanraken.’ Op een ander blaadje had hij, uit hetzelfde boek, dit aangeteekend: ‘Men zegt dat zwangere vrouwen het hout van den witten ceder niet moeten gebruiken voor baleinen tot het steunen van hun taille.’

Van die twee aanteekeningen heeft Chateaubriand in zijn eigen reisverhaal dit gemaakt: ‘Athaënsic heeft op de eilanden van het Erie-meer het vlooienkruid geplant; zoodra een krijgsman dat kruid aanziet, krijgt hij een aanval van koorts; raakt hij het aan, dan vloeit een fijn vuur over zijn huid. Ook plantte Athaënsic op den oever van het Erie-meer den witten ceder, om zóó het menschenras uit te roeien: de uitwasemingen van dien boom, toch, dooden het kind in den schoot der jonge moeder, zooals de regen den druiventros in sap vervloeien doet tusschen de ranken van den wijnstok.’

Beroemd is, uit *Atala*, Chateaubriand's beschrijving van den

‘Meschacebé’ (Missisipi). Verukkelijk mooi schildert de dichter het geweldige voortrollen van den machtigen stroom, ‘den Nijl der woestijn.’ Dan vervolgt hij: ‘Maar in de natuurtooneelen huwt zich het bevallige altijd aan het grootsche; terwijl, in het midden der rivier, de stroom de doode pijn- en eikeboomen voortsleept naar de zee, ziet men op de zij-stroomen kleine drijvende eilandjes van *pistia* en waterlelies, waarboven gele rozen als kleine vaantjes zich verheffen, langs den oever zacht naar boven gaan. Groene slangen, blauwe reigers, rose flamingo's, jonge krokodillen schepen zich in op die bloemenbootjes, en de kolonie, haar gouden zeilen uitspannend in den wind, gaat slapend stranden in een afgelegen bocht der rivier.’

Chateaubriand heeft hier twee gegevens van zijne bronnen bijeengevoegd. Vooreerst het bekende en door alle geographen beschreven verschijnsel, dat, op den Missisippi, eigenaardige tegenstroomen, langs de oevers, het water terugvoeren naar boven. Ten andere, dit: in het Engelsche werk van een Amerikaansch reiziger en natuuronderzoeker uit het laatst der achttiende eeuw (William Bartram) had Chateaubriand gelezen, dat op een der groote rivieren, niet den Missisipi, maar een ander, driehonderd mijlen verder gelegen, een zonderlinge waterplant, *pistia stratiotes*, voorkomt, die drijvende boschjes vormt, van welke sommige een zeer groote uitgestrektheid hebben. In den zwaren regentijd worden deze van den oever losgescheurd en door stroom en wind meêgevoerd. Bartram zegt dat deze bewegelijke eilandjes, die reeds op zich zelve zeer bevallig zijn, de verbeelding in verwarring kunnen brengen, omdat men tusschen de planten en bloemen soms heesters en omgevallen boomen ontdekt en zelfs kleine krokodillen, slangen, raven, reigers, die zich tusschen de weelderige loten van die waterplant hebben genesteld.

Zeer curieus is ook Chateaubriand's beschrijving van den bonten pelikaan, ‘die de dooden der eenzaamheid bezoekt en alleen blijft stilstaan bij de kerkhoven en op de grafheuvels der Indianen.’ Hoe komt de schrijver aan die wonderlijke voorstelling? Wel, hij heeft in een zijner bronnen kunnen lezen, dat de boschpelikaan maar zelden in troepen gezien wordt, dat hij meestal alleen in de moerassen en op de oude verlaten rijstvelden rondzwerft, dat men hem daar dikwijls eenzaam ziet staan, zijn hals in de veêren

gedoken, ‘op den hoogsten top van een dooden cypres.’ Het schijnt wel dat de enkele vermelding van dien cypres, die immers in Europa een treurboom is en op de begraafplaatsen groeit, voor Chateaubriand voldoende is geweest om den bosch-pelikaan voor te stellen als den deftigen en somberen bezoeker van Indiaansche kerkhoven en grafheuvels.

Aan het slot van zijn tweede artikel waagt de heer Bédier, op grond van de vele door hem aangehaalde gevallen, op grond ook van Chateaubriand's zeggen dat hij, in tegenstelling met Rousseau, alleen goed componeeren kon als hij voor zijn schrijftafel zat, de onderstelling, dat deze schrijver zeer dikwijls de suggestie van een geschreven bladzijde heeft noodig gehad om zijn verbeelding aan den gang te brengen. Men zou zeggen dat omwerking, transpositie de meest geliefde creatie-methode is geweest van dezen dichter.

Voordat hij echter die onderstelling tot zekerheid durft verheffen wacht de heer Bédier tot de andere bronnen ontdekt zijn waaruit Chateaubriand heeft geput. Eerst wanneer voor het geheele werk waar zal blijken wat nu nog maar voor een honderd bladzijden bewezen is, zal het mogelijk zijn den stroom van dezen ‘grand Meschacebé’ onder de Fransche schrijvers dezer eeuw in zijn oorsprong te bespieden en in zijn loop te volgen.

A.G.v.

Muzikaal overzicht.

Hermann Kretzschmar. Bericht bei Beendigung der Gesammtausgabe von Joh. Seb. Bach's Werken (Leipzig, Breitkopf und Härtel).

De Bachvereeniging te Leipzig, die zich gedurende bijkans een halve eeuw onvermoeid heeft beziggehouden met een monumentale uitgave der werken van Johann Sebastian Bach en die taak een paar jaren geleden ten einde bracht, heeft tot besluit van haar veelomvattenden arbeid een verslag openbaar gemaakt, waarin de geschiedenis der vereeniging wordt medegedeeld en rekenschap van hare daden wordt afgelegd.

De muziekgeleerde Prof. Hermann Kretzschmar, aan wien, als lid van het bestuur der vereeniging, de samenstelling van dit verslag was opgedragen, heeft zich op verdienstelijke wijze van die taak gekweten en daarmede een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der toonkunst geleverd.

Het is met de werken van den beroemden Leipziger cantor zonderling gegaan. Gedurende zijn leven en nog lang na zijn dood werden zij niet geteld, en eerst het tegenwoordige geslacht heeft zich een begrip van hunne groote beteekenis weten te vormen.

Voor de muzikale wereld der achttiende eeuw was de *componist* Bach zoo goed als onverstaanbaar, en althans niet sympathiek. Na zijne overwinning te Dresden op den Franschen organist Louis Marchand werd hij door zijne tijdgenooten beschouwd als ‘vorst van alle klavier- en orgelspelers’, de ‘groote Bach’ genoemd en bij Orpheus en Arion vergeleken, maar van zijn groote beteekenis als componist had men geen besef. Nog tot in het begin der negentiende eeuw zijn er Duitsche muziekgeleerden, die, over Bach schrijvende, den virtuoos boven den componist plaatsen; en worden

zijne toonscheppingen beoordeeld, dan stelt men hem op één lijn met componisten, die een vergelijking met hem niet in het minst konden uithouden en wier namen thans geheel vergeten zijn.

De oorzaak van die miskenning lag niet daarin, dat er te weinig werken van Bach gedrukt of wel verspreid waren, want de kerkcantaten, op grond waarvan men zijn oordeel uitsprak, boden stof genoeg voor een juiste waardeering. Voornamelijk lag zij in de omstandigheid, dat Bach buiten de Italiaansche school stond, die toenmaals ook op het gebied der kerkelijke muziek de overheerschende was en sedert de dagen, toen Heinrich Schütz, de voornaamste voorganger van Bach, naar Venetië toog, om daar bij den beroemden Gabriëli te leeren, ook over het lot der Duitsche musici besliste. ‘Gezwollen en geleerd’ noemde men Bach's stijl, wanneer men dien bij de manier der Italianen vergeleek.

Hoe weinig werd Bach bijv. gewaardeerd in Leipzig, in de stad, waar hij van het jaar 1723 tot aan zijn dood (1750) werkzaam is geweest! Gemakkelijk zouden zich reeds toen van daaruit, waar men zijn werken en streven van nabij kon gadeslaan en hijzelf voor een juiste interpretatie van zijne toonscheppingen had kunnen waken, het besef van zijne grootheid en zijne beteekenis als componist hebben kunnen voortplanten. Maar medewerking ondervond hij er weinig of niet. Aan zijne zaakkundige voorstellen tot verbetering van de muzikale hulpmiddelen gaf men nauwelijks gehoor, en zoo kon hij de diepe beteekenis zijner verhevene toonscheppingen slechts onvolkomen aan zijne toehoorders mededeelen.

Dat Bach door zijne medeburgers voor niets buitengewoons werd gehouden, blijkt typisch uit het volgende. In het jaar 1738 werd te Leipzig door zekeren Lorenz Mizler, doctor der philosophie en der geneeskunde en tevens uitstekend mathematicus, een muziek-vereeniging opgericht, waarvan het doel was de toonkunst, en in het bijzonder de theorie daarvan, steeds te bevorderen. Een paragraaf der Statuten luidde zeer pedant: ‘Blosse praktische Musikverständige können deswegen in dieser Societät keinen Platz finden, weil sie nicht im Stande sind, etwas zur Aufnahme und Ausbesserung der Musik beizutragen. Theoretische Musikgelehrte aber finden einen Platz bei uns, wenn sie gleich in der Ausübung nicht viel wissen, weil sie in den mathematischen Ausmessungen vielleicht was Nützliches erfinden können.’

Gelukkig echter hadden deze mannen begrepen, dat er toch soms uitzonderingen op den regel noodig kunnen zijn, weshalve zij zich de vrijheid hadden voorbehouden, musici van erkende bekwaamheden uit eigen beweging in hunne vereeniging op te nemen, al wisten deze ook niets van mathesis af. Zoo deden zij in 1745 met Händel en twee jaren later met Bach, die beide zich nooit met ‘mathematischen Ausmessungen’ hadden beziggehouden.

De vereeniging moest dus tien jaren bestaan hebben, voordat zij tot de erkenning kwam, dat haar medeburger waardig was, tot haar te worden toegelaten! Maar nog belachelijker is het, dat zij meende, hem daarbij niet te kunnen ontslaan van de verplichting, bij paragraaf 20 opgelegd, om vooraf een proef zijner bekwaamheid af te leggen. Goedmoedig voldeed Bach, die het aangeboden lidmaatschap had aangenomen, aan dezen eisch en leverde als bewijs van zijn talent het schoone koraal ‘Vom Himmel hoch, da komm' ich her’, alsmede een Canon voor zes stemmen.

Gedurende de eerste dertig jaren na den dood van Bach denkt men er in Leipzig niet aan, de herinnering aan dezen grooten meester der toonkunst levendig te houden. Op de programma's der Gewandhausconcerten komt zijn naam niet voor. Daar heerschte aanvankelijk de Italiaansche muziek in den stijl van Hasse en Porpora, en toen later het nationale element meer op den voorgrond trad, waren het Haydn en Mozart, en daarna ook Beethoven, wier werken uitgevoerd werden. Zelfs zoons van Sebastiaan Bach waren hun vader voor. Van Christiaan en Philipp Emanuel Bach werden in 1781 composities op de Gewandhaus-concerten uitgevoerd; de naam van den vader verscheen eerst in 1805 op het programma.

In het algemeen begonnen zich eerst in de laatste 20 jaren der achttiende eeuw teekenen te vertoonen, die er op wezen dat de vrienden van Bach's muziek in aantal toenamen, maar in de groote steden waren die toen niet te vinden; zelfs in Leipzig en Dresden niet. Alleen Berlijn maakte daarop een uitzondering. Onder bescherming van een ook in muzikaal opzicht liberaal Hof en onder leiding van mannen als Kirnberger en Marpurg, die daartoe door hunne geschriften veel bijdroegen, werd in de hoofdstad van Pruisen van lieverlede een Bachgemeente gevormd. Berlijn werd de verzamelplaats van handschriften van Bach en later door de ‘Singacademie’ de hoofdzetel der uitvoering van diens muziek.

Intusschen werkte die Bachgemeente maar zeer weinig naar buiten. De eerste stoot tot eene werkelijke beweging ten gunste van Bach en zijne werken werd gegeven door de oprichting der ‘Allgemeine Musikalische Zeitung’ in 1798 door de firma Breitkopf & Härtel. Dit blad houdt zich veel met Bach bezig, wijst er op, dat de uitvoeringen zijner werken in de kerken en in de concerten der ‘Thomasschule’ te Leipzig talrijker worden en zamelt gelden in ten behoeve van de dochter, die Bach heeft nagelaten.

Meer en meer begint men het als een nationale plicht te beschouwen, den naam van den grooten meester in eere te houden. Dit blijkt o.a. uit het in 1802 uitgegeven boek: ‘Ueber Joh. Seb. Bach's Leben, Kunst und Kunstwerke’ van Johan Nicolaus Forkel, de eerste biographie van Bach. Afgezien van het eenigszins eenzijdige in de beoordeeling en waardeering van den beroemden Leipziger cantor, is dit boek vooral daarom merkwaardig en van werkelijk geschiedkundige beteekenis, omdat daarin voor de eerste maal met nadruk wordt uitgesproken, dat het niet alleen een kunstaangelegenheid maar ook een *nationale* zaak is, de herinnering aan den grooten meester levendig te houden. Wie zijne werken - zegt Forkel - aan het gevaar ontrukt van door foutieve afschriften bedorven te worden en zoo langzamerhand aan vergetelheid en ondergang te worden prijsgegeven, die richt voor den beroemden toonkunstenaar een onvergankelijk gedenkteeken op en maakt zich verdienstelijk jegens zijn vaderland.

De gedachte, door Forkel hier in woorden uitgedrukt, had zich intusschen iets vroeger reeds in daden geopenbaard. Op het voorbeeld van Breitkopf en Härtel, die in het jaar 1800 het plan opvatten voor een omvangrijke uitgave der werken van Haydn en Mozart, kwamen drie uitgevers tegelijk op het denkbeeld, ook voor Bach in dat opzicht iets te doen. Simrock in Bonn noodigde in December van dat jaar uit tot inteekening op een uitgave van Bach's werken, te beginnen met het ‘Wohltemperirte Clavier’; Nägeli in Zürich volgde dit voorbeeld in Februari 1801, en kort daarna kondigden Hoffmeister en Kühnel te Leipzig een uitgave aan van de ‘oeuvres complètes de Bach.’

Van die plannen is weinig terecht gekomen, voornamelijk door de ongelukkige concurrentie der drie uitgevers. Het was jammer, want indien men in het begin der negentiende eeuw een algemeene

uitgave der werken van Bach had kunnen tot stand brengen, zou menig handschrift gered zijn, dat vijftig jaren later (d.i. bij de stichting der Bachvereeniging in Leipzig) verloren geraakt bleek te zijn, en stellig zouden de ondernemers van zulk een uitgave onder gunstiger omstandigheden gewerkt hebben.

Kwam het plan voor een algemeene uitgave van Bach's werken dus niet tot verwezenlijking, zoo belette dit intusschen niet, dat met het uitgeven der afzonderlijke werken werd voortgegaan. Meest echter waren dit stukken voor klavier of orgel.

Toen evenwel in het jaar 1803 de firma Breitkopf en Härtel voor de eerste maal Motetten van Bach in het licht gaf, nam de uitgave van 's meesters vocaal-composities een hooger vlucht, en dit ging zoo voort tot aan het jaar 1818, toen twee uitgevers, Simrock en Nägeli, ieder voor zich de publicatie van de H-moll-Mis aankondigden.

Hiermede had de eerste groote Bachbeweging haar toppunt maar tegelijkertijd ook haar einde bereikt. Zij had in elk geval bewerkt, dat niet alleen in Duitschland, maar ook in Frankrijk en Engeland de belangstelling voor Sebastiaan Bach en zijne werken niet alleen bij de geleerde musici, maar ook bij de beschaafde dilettanten, meer en meer werd opgewekt. Het voorbeeld der reeds genoemde uitgevers werd ook in Parijs gevolgd, waar o.a. een door het Conservatoire goedgekeurde en zeer fraaie uitgave van het ‘Wohltemperirte Clavier’ verscheen.

In het algemeen bleef de uitgave van stukken voor klavier of orgel voortduren, doch met de vocaal-composities was dit na 1818 niet het geval. De kerkkoren hielden zich aan Haydn en Mozart, aan Neumann en Neukomm e.a.; de muziekfeesten bleven nog gedurende 20 jaren voor Bach volkomen gesloten, en in de jongere koorvereenigingen zong men hoogstens koralen van Bach. De eenige vereeniging, die verder ging, was de Berlijnsche ‘Singacademie’. Reeds in 1794 had deze zich voor een poos beziggehouden met de studie van Motetten van Bach, onder directie van den bekenden Zelter, den vriend van Goethe, en zich ook in engeren kring gewaagd aan gedeelten uit de Cantaten en de Passiën, maar ook Zelter twijfelde er aan, of Bach's vocaalmuziek werkelijk indruk op de toehoorders maakte.

Eerst door een daad van een der leerlingen van Zelter kwam

er nieuw leven in de beweging ten gunste van Bach en zijne werken. Het was de uitvoering der *Matthäuspassion* op 11 Maart 1829 te Berlijn, onder leiding van Felix Mendelssohn Bartholdy.

Door deze uitvoering werd men met een nieuwen Bach bekend, met een veel grooteren meester dan men tot dusver had leeren kennen. De bijzondere beteekenis van deze daad werd echter toch maar door weinigen begrepen. Slechts enkele steden volgden het voorbeeld van Berlijn, o.a. Frankfort, Breslau, Koningsbergen en Dresden, maar veelal bleek daarbij, dat men den zangstijl van Bach geheel ontwend was geworden, en deze voor de zangers moeilijkheden opleverde, die men eerst in onzen tijd weder te boven is gekomen. Ook het publiek vond over het algemeen nog weinig behagen in de vocaalwerken van den meester. In een bericht over de uitvoering der cantate ‘Ein' feste Burg’ in Koningsbergen leest men: ‘Ein Theil des Publikums lief schon in der ersten Hälfte zur Kirche hinaus, andere nannten das Werk veralteten Trödel’.

De uitvoering der *Matthäuspassion* te Berlijn was niet de eenige daad waardoor Mendelssohn blijk gaf van zijne vereering voor den grooten meester. Als muziekdirecteur in Düsseldorf bracht hij met zijne zangvereeniging verscheidene cantaten van Bach ten gehoore, en toen hij daarna de leiding der Gewandhaus-concerten te Leipzig had aanvaard, ijverde hij aldaar eveneens voor Bach, door in historische concerten of bij andere gelegenheden ook voor de werken van den Leipziger cantor een plaats op het programma in te ruimen.

Bij zijn propaganda voor Bach werd Mendelssohn ook op litterair gebied veelzijdig ondersteund. In Leipzig vond hij in dit opzicht een krachtigen bondgenoot in Robert Schumann. Deze schreef in zijn ‘Neue Zeitschrift für Musik’ verscheidene artikelen, waarin de groote beteekenis van Bach in het licht werd gesteld, en toen hij in het jaar 1837 een voordracht van Bach's concert in D moll voor klavier door Mendelssohn had bijgewoond, wees hij er met nadruk op, hoe wenschelijk het ware, een uitgave van al de werken van Bach tot stand te brengen. Sollte die Welt wohl glauben - zoo zegt hij in bedoeld artikel van zijn tijdschrift -, dass in den Musikschränken der Berliner Singakademie, welcher der alte Zelter seiner Bibliothek vermachte, noch wenigstens sieben solcher

Concerte und ausserdem unzählige andere Bach'sche Compositionen in Manuscript wohlbehalten aufbewahrt werden?... Ueberhauptwäre es nicht an der Zeit und von einigem Nutzen, wenn sich einmal die deutsche Nation zu einer vollständigen Sammlung und Herausgabe sämmtlicher Compositionen von Bach entschlösse?

Wat Schumann hier uitsprak, hadden anderen reeds overwogen. De gedachte om een Bachvereeniging op te richten, welke ten doel zou hebben, de werken van den meester, gezuiverd van de in den loop der tijden daarin geslopen fouten, uit te geven, was reeds bij enkelen opgekomen. Moritz Hauptmann, later professor aan het conservatorium te Leipzig, doch toenmaals nog werkzaam in Cassel, zou een uitnoodiging aan dit plan ontwerpen, en Breitkopf en Härtel zouden voor de uitgave zorgen. Van dit plan kwam echter vooralsnog niets; eerst achttien jaren later zou het verwezenlijkt worden.

Intusschen werd nog steeds met de uitgave der werken van Bach voortgegaan, maar dit waren slechts sporadische gevallen en het waren afzonderlijke uitgaven. In het algemeen hadden de uitgevers zich aan de Bachbeweging onttrokken. Onder deze omstandigheden zagen de echte Bachvereerders in, dat wanneer 's meesters werken nog zooveel moeite hadden de waardeering te vinden, die hun toekwam, dit daaraan lag, dat men Bach tot dusver slechts stuksgewijze, en dan nog gebrekkig, aan de muzikale wereld had aangeboden. Den geheelen Bach moest die wereld leeren kennen, en door die overtuiging bezield, werd door een kleinen kring van mannen het plan gevormd, de hand te slaan aan een monumentale uitgave der werken van Bach. Zoo werd in de Julimaand van het jaar 1850, honderd jaar na den sterfdag van den grooten meester, de Leipziger Bachvereeniging in het leven geroepen.

Volgens Prof. Kretzschmar, is naar alle waarschijnlijkheid de muziekgeleerde Otto Jahn de man geweest, van wien het initiatief tot de stichting dezer vereeniging is uitgegaan. In elk geval was hij in de eerste jaren de ziel der vereeniging. Hij was het ook, die de vertrouwelijke circulaire redigeerde, waarmede den 3^{den} Juli van voornoemd jaar C.F. Becker, Breitkopf en Härtel, Moritz Hauptmann, Otto Jahn en Robert Schumann Bachvrienden van naam met het plan bekend maakten, en hen uitnoodigden, zich

bij de vereeniging aan te sluiten. Van verschillende zijden kwamen daarop toestemmende antwoorden in, en met al die namen onderteekend werd de circulaire einde Juli 1850 in de bladen gepubliceerd. Tot de onderteekenaars behoorden o.a. Ludwig Spohr, Franz Liszt, A.B. Marx, Ignaz Moscheles en Julius Rietz.

Eenige maanden later, den 20sten November 1850, werd een nieuwe circulaire verzonden, thans alleen geteekend door de te Leipzig gevestigde leden der vereeniging (Becker, Breitkopf en Härtel, David, Hauptmann, Jahn, Moscheles en Rietz) doch vermoedelijk ook krachtens volmacht der overigen. In deze circulaire, die in meer algemeenen kring verspreid werd, drong men nogmaals aan op het werven van leden. Tevens werd daarbij voorgesteld, in een der zalen van het Gewandhaus te Leipzig een vergadering te houden en bij die gelegenheid de bij de circulaire gevoegde ontwerp-statuten te bespreken en vast te stellen.

In deze vergadering, die den 15den December 1850 plaats had en waarin de ontworpen statuten werden goedgekeurd, werd ook voor de eerste maal overgegaan tot de benoeming der leden van het Directorium, dat, volgens art. 8 der statuten, de leiding van de werkzaamheden der vereeniging op zich zou nemen. Gekozen werden: organist Becker, muziekdirecteur Hauptmann, Breitkopf en Härtel, Otto Jahn en Prof. Moscheles. Rechtens is alzoo de 15de December 1850 als de dag van de stichting der Bachvereeniging te beschouwen.

Het hoofddoel dezer vereeniging was, volgens art. 1 harer statuten, na nauwgezet kritisch onderzoek alle werken van Johann Sebastian Bach uit te geven en daarmede voor den beroemden toonkunstenaar een gedenkteeken op te richten.

Aan dien arbeid heeft ongelukkigerwijze van den aanvang af een fout gekleefd, die van grooten invloed is geweest op de moeilijkheden, waarmede de vereeniging gedurende hare veeljarige werkzaamheden te kampen heeft gehad. Het directorium deed zijn best en, althans in de eerste jaren, zelfs meer dan het eigenlijk verplicht was te doen, maar er ontbrak een vast plan van uitgave, dat het geheel omvatte en ook de détails regelde. Het ware noodzakelijk en ook mogelijk geweest, het aantal afleveringen en den inhoud van elk daarvan vooraf nauwkeurig te bepalen, voordat men aan het uitgeven begon, maar men liet dit na, en wel voornamelijk uit vrees, dat het tijdverlies, hetwelk daarvan noodzakelijk

het gevolg zou zijn (wegens het talrijke en overal verspreide materiaal, dat onderzocht moest worden) voor de onderneming noodlottig zou zijn en misschien nog meer van de werken van Bach zou doen verloren gaan dan reeds geschied was.

Toch moesten de leden van het directorium ondervinden, dat dit gemis van een vast plan omtrent de wijze van uitgave op hun arbeid zeer drukte. Elk jaar moesten zij beginnen met te overleggen, wat zij in den loop daarvan zouden uitgeven, en het einde van het werk der vereeniging lag nog zeer in nevelen gehuld.

In het jaar 1856 kwam er echter eenige verbetering, en den stoot daartoe gaf de oprichting der ‘Duitsche Händel-vereeniging’. Deze vereeniging, die zich ten opzichte van Händel hetzelfde ten doel stelde als de Bachvereeniging, had op laatstgenoemde vereeniging dit voor, dat zij volgens een vooraf beraamd plan werkte, dat de geheele uitgave beheerschte.

Op dien weg trachtte nu ook de Bachvereeniging voort te gaan, waartoe voor haar des te meer aanleiding bestond, daar Moritz Hauptmann tot lid der directie van de Händel-vereeniging werd benoemd en Breitkopf en Härtel weder degenen waren, die zich met de uitgave van Händel's werken belastten. Een gevolg daarvan was ook, dat de leden van het directorium der Bachvereeniging zich met de bewerking der uitgave niet meer onmiddellijk bemoeiden, maar die taak, onder hunne verantwoordelijkheid, aan een bijzonderen vakman overdroegen.

Gedurende verscheidene jaren werd dit werk gedaan door Wilhelm Rust, muziekleeraar in Berlijn en later in Leipzig, die toenmaals voor een groot kenner der muziek van Bach gold. De jaargangen IX-XXVIII der uitgave zijn voornamelijk door hem bewerkt. Later evenwel was men niet meer zoo tevreden over hetgeen er door hem verricht werd; er kwamen van verschillende zijden klachten in, en onder de klagers behoorde ook de beste Bach-biograaf van onzen tijd: Philipp Spitta.

Voor de uitgave der Bachvereeniging was de biographie van Johann Sebastian Bach door Spitta van groot nut. Daarin werden de composities van den grooten meester in muzikalen en in aesthetischen zin grondig uitgelegd, en zij gaf ophelderingen over doel en ontstaan der verschillende werken, op zoodanige wijze dat daarover een nieuw licht opging. Zelfs door diegenen, welke zich

niet altijd met zijne opvattingen konden vereenigen, werd Spitta toch in zaken, welke Bach betroffen, als de meest gezaghebbende van onzen tijd beschouwd, en onder deze omstandigheid mocht het directorium Spitta's aanmerkingen dus niet negeeren. Zij werden aan Rust medegedeeld en aan Spitta werd in overweging gegeven, zich dienaangaande met eerstgenoemde in betrekking te stellen. Rust echter, die zich reeds door enkele opmerkingen in Spitta's biographie beleedigd gevoelde, werd door deze bemoeiingen, die hij als een onbehoorlijke contrôle beschouwde, nog meer ontstemd en legde in het voorjaar van 1882 zijne taak neder. Hij bleef echter nog tot 1888 tot de redactie der uitgave behooren.

Van nu af aan besloot men, de bewerking van het voorhanden materiaal niet meer aan één man op te dragen. Reeds van 1879 af was men er op bedacht geweest, verscheidene bekwame musici uit te noodigen zich beschikbaar te stellen, voor het geval dat hunne hulp bij die bewerking gewenscht mocht zijn. Nadat Rust zijne taak had nedergelegd, werd zij voortgezet door graaf Paul Waldersee, Ferdinand Böhme, Franz Wüllner, Ernst Naumann en Alfred Dörffel. Böhme stierf, doch de overige vier hebben het werk ten einde gebracht.

Bij de jaarlijksche vergadering op 22 December 1897 werd aan het directorium de 45ste jaargang gedrukt voorgelegd.

Hiermede was de eigenlijke taak der Bachvereeniging volbracht.

Zeven en veertig jaren heeft de vereeniging gewerkt aan de taak, die zij zich had opgelegd. Haar hoofddoel - namelijk al de werken van Johann Sebastian Bach, die blijkens vertrouwbare overlevering en na kritisch onderzoek als van hem afkomstig aangemerkt konden worden, gezamenlijk uit te geven - was bereikt. Wat het aantal uitgegeven werken betreft, dit komt ongeveer overeen met de verwachtingen, die men daarvan had bij den aanvang der onderneming. Men vreesde toen o.a., dat er van de *Kerkcantaten* vele zouden zijn verloren gegaan, en dit is ook uitgekomen. Daarentegen zag men zich in zijne verwachting bedrogen, dat er nog meer *Motetten* te voorschijn zouden komen. Waarschijnlijk was in Bach's tijd de behoefte aan Motetten, uit verschillende deelen samengesteld, gering.

Door deze omvangrijke uitgave der Bachvereeniging - zegt Prof. Kretzschmar - is een groot en gewichtig deel der werken

van een der grootste Duitsche toonkunstenaars voor de eerste maal in druk gebracht en is dit, naar wij hopen, voor altijd, althans voor langen tijd, voor dreigenden ondergang behoed. Wat de nauwkeurige reproductie van den notentekst betreft, meent de vereeniging aan de belofte te hebben voldaan, die zij daaromtrent bij den aanvang der onderneming had afgelegd. Of de uitgave in dit opzicht volkomen zonder fouten is, zal intusschen slechts een hernieuwd en maat voor maat toegepast onderzoek der handschriften kunnen aantoonen.

Anders is het met de *verklaring* der uitgegeven werken. Op dit gebied heeft de vereeniging slechts stukwerk vermogen te geven. Ten deele ligt dit daaraan, dat bij het begin der onderneming tijdverlies vermeden moest worden en de uitgave der muziek vóór alles ging. Maar dan ook had men voor die commentaren maar weinig krachten ter beschikking. Eerst langzamerhand is dit beter geworden; men zou kunnen zeggen, dat die krachten met de Bachvereeniging zijn opgegroeid, en steeds talrijker wordt de schare van muziekgeleerden, die, naar het voorbeeld van Chrysander en Spitta, bezig zijn aan het onderzoeken van veel wat uit vroegere eeuwen in muzikaal opzicht nog opheldering noodig heeft. Wat meer in het bijzonder Bach betreft, verwacht Prof. Kretzschmar voor de toekomst nog veel van die onderzoekingen. Volgens hem is er behoefte aan een werk, waarin het grootsche en onvergelijkelijke van Bach's kunst duidelijk en onbevooroordeeld onderscheiden wordt van datgene, waarin hij bij de veel gesmade Napolitaansche school achterstaat en waarin hij voor geen enkelen tijd een model kan zijn. Voor een juiste behandeling der muziek van Bach kan het echter reeds zijn nut hebben, wanneer gewezen wordt op het onderscheid tusschen de wijze, waarop in den tijd van Bach de muziek werd beoefend, en die waarop dit in onze dagen geschiedt, en in het bijzonder op de manier, waarop men vroeger de muziek van Bach placht te ontcijferen. Een zoodanige opheldering van bevoegde zijde zou zeker in het vervolg de ergste misgrepen, bijv. in de bezetting van het orkest, waarmede de muziek wordt uitgevoerd, kunnen voorkomen.

De laatste afdeeling van het boek van Prof. Kretzschmar bevat eenige mededeelingen omtrent de ontvangst, die aan de uitgave

der Bachvereeniging is te beurt gevallen, en omtrent den invloed, dien de onderneming heeft gehad.

Leest men dit, dan ontwaart men, dat het der vereeniging niet altijd voor den wind is gegaan en dat zij met moeilijkheden van allerlei aard te kampen heeft gehad. In de statuten was bepaald, dat de door de vereeniging uit te geven werken van Sebastiaan Bach slechts voor hare leden beschikbaar waren en dat alleen voor de geheele uitgave kon ingeschreven worden. Om de kosten te kunnen dekken, kwam het er dus op aan, een voldoend aantal inschrijvers te vinden, die zich aan die voorwaarde wilden onderwerpen. In de circulaire, waarvan hierboven gewag is gewaagd, werd gesproken van 300 leden, maar dit bleek al dra een te gering getal te zijn. Immers, de bewerking van een jaargang, waarin bijv. een werk als de *Matthäuspassion* werd opgenomen, kostte, met inbegrip van het honorarium der redactie en de kosten van verzending, ongeveer 7000 Mark. Daar nu het bedrag van het lidmaatschap op 85 Mark was bepaald, had men ten minste 466 leden noodig om die kosten te kunnen dekken.

In November van het jaar 1851 had men het echter nog niet verder gebracht dan tot 350 inschrijvingen, en tot April 1852 bracht men het dan nog tot 386. Dit was dus nog niet genoeg, maar in vertrouwen op de toekomst ging men niettemin tot de uitgave van den eersten jaargang over en den 10^{en} April van laatstgenoemd jaar werden de exemplaren daarvan aan de 386 leden verzonden. Duitschland en Oostenrijk leverden de meeste inschrijvingen, doch ook het buitenland was goed vertegenwoordigd; het gaf 69 leden, van wie het allereerst één uit België (F.A. Gevaert) en 4 uit Kopenhagen. Naar Londen gingen 19 exemplaren, naar Parijs 5 en evenzooveel naar Petersburg. Nederland werd door 3 leden vertegenwoordigd.

Bij de verzending van den tweeden jaargang, in Maart 1853, was het aantal eyemplaren tot 475 aangegroeid en nog in dat zelfde jaar steeg het aantal leden tot 550. Op deze hoogte bleef het gedurende eenige jaren maar met verschillende veranderingen. In het buitenland nam het aantal leden toe; ook Italië kwam er nu bij. Daarentegen valt er over Duitschland niet te roemen. Eenige vermeerdering van het aantal leden is alleen in Berlijn, Hamburg en München waar te nemen; in andere groote steden echter is

achteruitgang te bespeuren, het meest in Leipzig, maar betrekkelijk ook in Breslau, Maagdenburg en Praag. In de kleine steden en in de katholieke landen is de achteruitgang nog erger. Men hoopt, dat de toestand verbeteren zal met de uitgave der H moll-Mis, maar in die hoop ziet men zich bedrogen.

Niettegenstaande er bepalingen werden gemaakt, waardoor de betaling der jaargangen vergemakkelijkt werd, hadden de pogingen om nog meer leden te winnen geen gunstig gevolg. Van den 31sten jaargang af dekt de afneming der Bachuitgave de kosten niet meer; sedert het jaar 1883 was het aantal verzonden exemplaren achtereenvolgens: 374, 377, 364, 360, 355, 357, 313. Dat zijn zeer lage cijfers - zegt Prof. Kretzschmar -, wanneer wij bedenken, dat er weinig Duitsche musici zijn, die niet tot de vereerders en kenners van Bach gerekend willen worden, en pijnlijk geringe cijfers, wanneer men ze vergelijkt met het enorm aantal leden, waarin zich de Goethevereeniging verheugen mag.

Vanwaar die geringe deelneming?

Volgens Prof. Kretzschmar laat zij zich gedeeltelijk daardoor verklaren, dat vele musici zich van inschrijving onthielden omdat zij de Bachuitgave vonden in de instellingen, welke onder hunne leiding stonden, of wel omdat hun de uitgave te duur was. Maar dat zijn dan ook de eenige verklaarbare redenen van verontschuldiging.

Veel meer deelneming vond de Bachvereeniging naar verhouding bij de koorvereenigingen, de conservatoria, de muziekscholen en vooral bij de besturen van koninklijke, vorstelijke, universiteits- en stadsbibliotheken. Ware dit voorbeeld door de particulieren in die mate gevolgd, dan zou de Bachuitgave een verloop hebben gehad, dat een nationale onderneming als deze volkomen waardig zou geweest zijn.

Meer verblijdend dan de ondersteuning, die de Bachuitgave gevonden heeft, is de invloed, dien zij op de muziek van onzen tijd heeft uitgeoefend, en in de eerste plaats op de Duitsche. Een bewijs daarvan is het weder opleven van de *Suite*, zoowel in de pianoals in de orkestmuziek; verder vindt men daarvan ook de sporen in de vocaalcomposities van den jongsten tijd, maar vóór alles blijkt haar invloed uit het lot, dat sedert de stichting der Bachvereeniging aan de werken van den meester beschoren is.

Met betrekking tot de vocaalwerken van Bach heeft er van dat tijdstip af een gunstige omkeer plaats gehad. Na het jaar 1860 nemen de uitvoeringen der Passiën meer en meer toe. In Weenen worden in 1862 onder leiding van Stegmayr en Herbeck de *Matthäuspassion* en de *Johannespassion* ten gehoore gebracht; in 1867 dringt eerstgenoemd werk door de uitvoering daarvan in Jena eindelijk tot Thüringen, het vaderland van Bach, door; in 1868 heeft in Stuttgart een onverkorte uitvoering van het werk plaats, verdeeld over twee avonden, en in Crefeld en Frankfort geschiedt dit op één avond; en thans kan men wel zeggen, dat in geen stad van Duitschland, waar op muzikaal gebied iets goeds gepresteerd wordt, de *Matthäuspassion* een onbekende is.

Na de Passiën is van alle groote oratorische werken van Bach de H moll-Mis het meeste verbreid. Hierop zijn van grooten invloed geweest de daden van C. Riedel in Leipzig, die van 1859 af dit werk geregeld door zijne koorvereeniging liet uitvoeren. De pogingen om het *Weinachtsoratorium* dezelfde populariteit als die van de Passiën en de Mis te bezorgen, zijn tot dusver nog niet geslaagd. Toch behoort ook dit oratorium tot de meest bekende werken van Bach.

Ook uitvoeringen van Cantaten van Bach zijn tegenwoordig veel minder zeldzaam dan zij vijftig jaren geleden waren. Sommige van deze zangstukken zijn overal bekend, en de verdienste van deze verbreiding komt voor een groot deel toe aan Robert Franz, die door uitvoeringen propaganda maakte voor Bach's *Magnificat* en zoo ook voor andere cantaten den weg bereidde. Onder de dirigenten, die met evenveel doorzettingskracht voor deze soort van muziek van Bach ijverden, moet ook genoemd worden Johannes Brahms, als directeur der zangvereeniging te Weenen.

In de instrumentaalmuziek was Bach reeds vóór de stichteng der Bachvereeniging veel beter vertegenwoordigd dan in de vocaalmuziek, maar ook in dit opzicht is sedert dat tijdstip de groote meester nog meer bekend geworden. De ‘Inventionen’, het ‘Wohltemperirte Clavier’, een deel der klaviersuiten behooren mede tot de basis van het onderwijs in de muziek; dank zij de school van Liszt, spelen al de pianisten de Chromatische Phantasie, de G moll- en de A moll-fuga; de D moll-Chaconne wordt door de vioolvirtuozen bij voorkeur voor hunne programma's gekozen, en

het aria der eerste orkest-suite in D en de eerste prelude uit het ‘Wohltemperirte Clavier’ behooren tot de lievelingstukken in allerlei concerten. Wat de stukken voor orgel betreft, op dit gebied heeft Bach alle andere en nieuwere componisten in de schaduw gesteld en is hij heer en meester gebleven.

Al deze verschijnselen, hoezeer zij ook niet onmiddellijk aan den arbeid der Bachvereeniging te danken zijn, geven stof tot vreugde, en de schrijver van deze geschiedenis der vereeniging meent, dat men daarop die vrienden van Bach's kunst opmerkzaam mag maken, welke van meening zijn dat de hierbesproken uitgave der werken van den meester op de openbare uitoefening der toonkunst volstrekt geen invloed heeft gehad. Het valt echter niet te ontkennen, dat in vele opzichten het bereikte bij het bereikbare ten achteren staat.

Het meest openbaart zich de onthouding ten opzichte van hetgeen de Bachvereeniging door hare uitgave heeft aangeboden op het gebied der Cantate. Maar ook onder de instrumentaalmuziek zijn er nog veel belangrijke composities van Bach, waaraan de aandacht niet wordt geschonken die zij verdienen. Dit geldt o.a. voor de meeste zijner concerten, evenzoo van de orkest-suite in D en over het algemeen ook van de koraalvoorspelen voor orgel. In populariteit staat Bach nog altijd ver ten achteren bij de andere klassieke meesters.

Robert Franz heeft de schuld hiervan gegeven aan de Pers. Deze bewering steunt op het feit dat de Bachvereeniging gedurende hare vijftigjarige werkzaamheid zoo weinig belangstelling van de zijde der groote dagbladen en der periodieke tijdschriften heeft ondervonden. Nog geen dozijn kleine of groote opstellen hebben zij aan de vereeniging gewijd. Van eenige beteekenis zijn daaronder de beschouwingen van E.O. Lindner in de ‘Vossische Zeitung’ (1857) en verschillende mededeelingen van Otto Jahn in de ‘Grenzboten’.

Later trok Jahn zich echter van de zaak terug. Het schijnt dat de onderlinge harmonie bij hen, die aan het hoofd der vereeniging stonden, niet altijd groot was. Althans in een brief van Jahn aan Moritz Hauptmann van 19 Juni 1856 lezen wij: ‘Ueber das Weinachtsoratorium habe ich mich sehr gefreut; nur steht freilich in der Vorrede wieder Manches, was ich dort gar nicht oder anders wünschte. Ich hatte mir eigentlich vorgenommen nächtstens wieder einmal über die Bachgesellschaft zu berichten,

allein diese Vorreden nehmen mir die Lust; loben kann ich sie nicht und tadeln mag ich sie nicht.'

De muzikale vakbladen hebben evenmin veel over de onderneming gezegd. In het begin heeft Fétis in de *Gazette musicale* een woord aan haar gewijd en in de jaren 1860-1868 vond zij grooten steun bij Selmar Bagge, die in de 'Wiener musikalische Zeitung' en in de 'Leipziger Allgemeine Zeitung' de pas verschenen jaargangen der Bachvereeniging bij het publiek inleidde. Met Ed. Krüger, Chr. Palmer, L. Bischoff en G. Nottebohm is dan verder de rij der journalisten, die zich de zaak der Bachvereeniging hebben aangetrokken, gesloten.

Volgens Prof. Kretzschmar heeft aan de vereeniging sterke afbreuk gedaan de strijd, die in den aanvang van de tweede helft der negentiende eeuw ontbrandde over de nieuwe richting op muzikaal gebied (de zoogenaamde 'Neu Deutsche Schule' en het Drama van Richard Wagner). De lijst van de leden der vereeniging toont aan, hoe weinig aanhangers der nieuwe richting daaronder waren. Op een andere plaats erkent de schrijver evenwel, dat Richard Wagner door het polyphone in de drama's zijner laatste periode grooten invloed daarop heeft uitgeoefend, dat onder de jongere componisten de zin voor de polyphone kunst belangrijk is toegenomen, en dat hij dus in die richting als het ware met de Bachvereeniging heeft samengewerkt.

Een andere zwarigheid lag voor deze vereeniging daarin, dat een deel van Bach's werken onzen tijd vreemd is geworden. Men betreurt het verlies van zoovele cantaten van den meester, en toch weet men niet, wat men met de massa, die er nog van overgebleven is, zal aanvangen. Het directorium der Bachvereeniging rekende het zich tot plicht, de ongedrukte cantaten zoo spoedig mogelijk voor ondergang te behoeden, de leden echter morden er voor een groot deel over, dat men steeds aan het uitgeven van die onbruikbare composities bleef, en ook bedachtzame vrienden der onderneming gaven soms den raad om meer afwisseling in de uitgave te brengen door het publiceeren van instrumentaalmuziek.

Men moet echter niet vergeten - zegt Prof. Kretzschmar - dat het voornaamste deel van Bach's kunst voor *de Kerk* bestemd is. En toch, hoe weinig teekenen van belangstelling heeft de vereeniging van *die* zijde ondervonden! Toen zij hare taak begon, had

de verbetering van de kerkmuziek in de Evangelische kerk pas een aanvang genomen. Om de theologische kringen er op te wijzen, van hoeveel gewicht de werken van Bach voor dat doel waren, werd op de verschijning van de eerste zeven deelen der Bachuitgave in de 'Evangelische Kerkcourant' nadrukkelijk de aandacht gevestigd en daarbij een verklaring van den inhoud gegeven, zonder dat dit evenwel eenige uitwerking had. De cantaten van Bach zijn tot heden toe maar zelden in de protestantsche kerken gehoord geworden; alleen Leipzig maakt hierop een gunstige uitzondering.

Een der oorzaken, waardoor de Bachuitgave betrekkelijk zoo weinig heeft kunnen uitrichten, ligt volgens Prof. Kretzschmar in de organisatie der Bachvereeniging zelf. Een van de ervaringen, die zij heeft opgedaan, is, dat het niet voldoende is de werken der oude meesters kritisch te onderzoeken en opnieuw uit te geven, maar dat middelen en wegen moeten gevonden worden om de aldus op nieuw uitgegeven muziek te doen uitvoeren. Door de nieuwe uitgaven der Bachvereeniging worden de meesterwerken, die Bach heeft nagelaten, beter bewaard en beschermd dan toen zij nog alleen in handschriften en in gedrukte stemmen voorhanden waren, maar zij beschermen niet absoluut tegen vergetelheid of ondergang. Evenals het vroeger gedrukte zal ook mettertijd het thans gedrukte weder in de bibliotheken begraven worden, wanneer niet gezorgd wordt, dat het nu en dan wordt uitgevoerd.

Het directorium der Bachvereeniging is daarvan steeds overtuigd geweest, maar het had de middelen niet om zelf in die richting iets te doen. Het moet aan de toekomst worden overgelaten, hetzij bijzondere scholen voor de uitvoering van oude muziek in het leven te roepen, hetzij op de bestaande muziekscholen of in de vereenigingen voor kerkmuziek zich met meer ernst op de studie der werken van Bach toe te leggen.

De beste manier echter om het verzuimde in te halen en de Bachuitgave ook van practisch nut te doen zijn, zou wezen: *de stichting van regelmatig terugkeerende Bachfeesten*. Tot nu toe hebben zulke feesten slechts een paar maal plaats gehad, o.a. te Londen in 1895 en bij de inwijding van het Bachmonument in Eisenach (1884).

In de eerste plaats zouden op zulke feesten *die* composities van Bach moeten uitgevoerd worden, waarvan de eigenaardige schoon-

heden tot dusver aan het groote publiek der muzikale wereld onbekend zijn gebleven.

Verder kunnen die Bachfeesten ook de plaats zijn, waar verschillende nog zwevende vragen practisch opgelost worden. Daartoe behooren de nog steeds bestaande uiteenloopende meeningen omtrent het accompagnement, omtrent verkortingen, in de werken aan te brengen, enz. Ook kunnen zij dienen voor proeven om in onbruik geraakte instrumenten weder in te voeren of door andere te vervangen, en voor zoover zij tot modeluitvoeringen moeten strekken, zouden op die feesten ook reeds bekende groote werken van Bach, zooals bijv. de Passiën en de H moll-Miss, ten gehoore gebracht kunnen worden.

Eindelijk zouden deze feesten het midden- en verzamelpunt voor alle Bachvereerders vormen en aanleiding geven, dat onder deze bezoekers banden worden aangeknoopt, die zoowel aan de uitvoering als aan de verspreiding der werken van den grooten meester ongetwijfeld ten goede zouden komen.

Prof. Kretzschmar is van oordeel, dat, wat Duitschland betreft, Eisenach, de geboorteplaats van Bach, Leipzig, de stad waar hij het langst gewerkt heeft, en verder Berlijn, Frankfort en Breslau, die het uitgangspunt der Bachbeweging zijn geweest, de aangewezen plaatsen voor zulke feesten zouden zijn.

Hij besluit zijn degelijk bewerkt verslag met het verzoek en den raad: op de oude Bachvereeniging, die hiermede hare werkzaamheid eindigt, een nieuwe te laten volgen, die op practisch gebied verricht, wat haar voorgangster daarop niet heeft kunnen doen, en aldus er voor waakt, dat de meesterstukken van Bach werkelijk zullen blijven voortleven en niet onder het stof der bibliotheken begraven zullen worden.

Laat ons met den schrijver hopen, dat het aldus geschiede. De man, van wien Beethoven eens zeide: ‘nicht Bach, *Meer* soll er heissen’, verdient dat wij hem in eere houden, al gaan de stroomen der muziek ook geheel andere richtingen uit dan in zijn tijd. Maar laat ons tevens hopen, dat wanneer zulke feesten georganiseerd worden, als de schrijver bedoelt, daarbij met oordeel gehandeld worde. Vooral moet m.i. vermeden worden, dat men de muziek van Bach uitvoert in den vorm van concerten, waarbij het geheele programma aan den meester gewijd is. Men kan Bach,

evenals Händel, geen slechter dienst bewijzen, dan hen het geheele programma van een concert-avond te laten innemen. Een werk te moeten aanhooren van 30 à 40 nummers gefugeerde koren, koralen, stereotiepe recitatieven en aria's bijna allen gelijk van vorm en met weinig verscheidenheid van instrumentatie - dat is te veel verlangd van een in de moderne muziek geoefend toehoorder. Er bestaat bijna geen werk van Bach of Händel, of er komen gedeelten in vol leven en gloed, die den tegenwoordigen toehoorder nog evenzeer treffen en medesleepen als dien van honderd jaar geleden; maar er is ook geen werk van een dier meesters, dat een muzikaal-gezond mensch gedurende een geheelen concertavond van drie à vier uur zou kunnen aanhooren, zonder reeds in het midden van den avond der verveling ten prooi te worden. Die de beide groote mannen eert en liefheeft, en die anderen in zijn vereering en liefde wil laten deelen, dient nauwkeurig toe te zien, *wat* hij van die meesters ter uitvoering kiest en *hoeveel*.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

26 April.
Waarheen?

De aanslag op den Prins van Wales, de opening van de wereldtentoonstelling te Parijs, het aftreden van het Spaansche ministerie, het conflict tusschen de Vereenigde Staten en de Porte, - o, er is een zakvol nieuws, deze maand! Ik vergeet nog de agitatie in Londen over het openbaar maken der militaire rapporten van Lord Roberts, Sir Redvers Buller en Sir Charles Warren, het huwelijk van de Oostenrijksche aartshertogin met den Hongaarschen edelman en het bezoek van het jonge echtpaar aan den overouden Kerkvorst op het Vaticaan, het pleizier van de Parijzenaars in de draaiende trottoirs van de expositie, het intrigeeren van Prins Ferdinand van Coburg, het bezoek van czar en czarin aan Moscou, het voortdringen der Franschen over de grenzen van Marocco, en het handenafkappen in den Congo-staat.

Is er niet nog meer? - Mij dunkt immers dat Keizer Wilhelm aan zijn oom, den Prins van Wales, zijn opwachting is gaan maken; en zoo ik mij niet vergis, heeft de oudste zoon van den regent van Beieren zich verloofd met zijn nicht, de dochter van den hertog-oogenarts; en, ja dat weet ik zeker, de heele maand heeft Koningin Victoria zich door de hoofdstad van Ierland laten rondrijden, om de verkoelde bevolking door haar blik te verwarmen. Laat ons hopen dat de goede oude eerwaarde dame er zelf geen verkoudheid door heeft opgeloopen.

Maar, vrienden, het is een kaleidoskoop van belangrijkhedens! Al draaiend en tijdwentelend vertoont ons de maand die purperen, schitterende, roode, grauwe, gouden glasbrokjens historie. En uit den bijbehoorenden phonograaf klinken ons de woorden tegemoet die aan de vertooning annex zijn. Geen prentje zonder zijn legende; geen gebeurtenissplinter zonder zijn vonkje van taal. Mooie woorden, bijzonder mooie woorden zelfs gedurende deze maand! ‘Maatschappelijke solidariteit!’ ‘De arbeid, die alle

problemen van de samenleving oplost, de heilige arbeid!' Dit is uit de openingsspeeches der wereldtentoonstelling. En diep gevoelde gedachten daarbij: 'Het geluk huist niet op een troon of aan een hof'; dit is uit het dagboek van een gewezen aartshertogin, de jonggehuwde Hongaarsche edeldame.

En het indrukwekkendste toch van wat er in dit tijdsverloop voorviel was noch een gebeurtenis noch het uitspreken van een woord. Het allermooiste was een gebaar. L e b e a u g e s t e ! Wat gaat daarboven? Meld het, Mnemosyne, voordat de alverslindende vergetelheidskaak van den Tijd gelegenheid vindt om het in den duisteren afgrond van het Niet te doen verdwijnen.

L e b e a u g e s t e van deze maand werd verricht door den stationschef te Brussel. 'Hoe is de jongen bij het portier kunnen klimmen om zijn pistool op den prins van Wales af te schieten?' vroeg men hem. 'De trein was op 't punt zich in beweging te zetten,' luidde het antwoord van den statie-overste, 'en ik maakte juist zoo'n diepe buiging voor Zijn Hoogheid, dat ik niet kon zien wat er om mij gebeurde. Daarvan heeft de jongen gebruik gemaakt.'

Is deze diepe buiging niet meer dan schoon? Symbolisch verheven, zou ik haar willen noemen, als ze niet zoo laag was geweest. Ze is mooi, de buiging, van welken kant men haar ook beschouwt. Ten eerste van den kant van Zijn Hoogheid, die haar e n f a c e heeft mogen ontvangen; en niet minder mooi voor de menschen die haar van achteren hebben kunnen zien; van ter zijde was zij belangrijk voor den would-be moordenaarsjongen.... Ja, dit was een buiging waarom men rond kan loopen en voortdurend cirkels mag beschrijven; ze blijft subliem, vooral van achteren bekeken.

'Ik boog zoo diep, Uw Hoogheid...'

Maar de trein is al lang weggereden met zijn kinderpistool-geschiet;... en zijn maandgebeurtenissen en zijn maandhoogheden. Al dat bonte feitgeflikker en woordgedruisch voorbijsukkelend voor onze oogen en voor onze ooren, wat kan het ons schelen? Ons hart is er niet bij. Daar ginds is ons hart, daar ginds waar de werkelijke hoogheid zich voor ons vertoont.

Nog houdt het pleit aan.

Er is gedurende deze maand wel veel gemarcheerd en veel gevochten in Zuid-Afrika, maar ten slotte is men, noch aan den eenen, noch aan den anderen kant veel verder gekomen.

Dit is, betrekkelijk, al een groot succes voor de Boeren; toch behoeven we ons niet zoo diep te buigen voor de hoogheid van een vrijheidlievend volk dat we er de waarheid voor uit het oog

verliezen. En de waarheid is dat de actie tegenwoordig uitgaat van het Engelsche leger.

De Boeren zijn gedwongen tot verdediging en tot den kleinen krijg. Zij hebben gedurende de drie eerste maanden van den oorlog de gelegenheid tot aanval gehad, en het behoeft nog in 't geheel niet hun schuld geweest te zijn dat zij van die gelegenheid geen volledig gebruik hebben gemaakt. Maar zeker is 't dat zij den tijd van actie hebben voorbij laten gaan, of voorbij hebben moeten laten gaan. In plaats van de Kaapkolonie binnen te trekken, en de geheele verwante bevolking van Zuid-Afrika te dwingen of over te halen dat ze zich bij hen aansloot, hebben zij zich vast laten houden door de belegering van Ladysmith, Kimberley en Mafeking, en daardoor de kans verloren van een machtige beweging die geheel Zuid-Afrika meesleepte. Het kan wezen dat hun krachten voor dat grootere doel niet voldoende waren, of dat de oorlog te onverwacht voor hen is uitgebroken om alle maatregelen te kunnen voorbereiden, het kan ook wezen dat zij moreel niet het overwicht hadden om de leiding van Zuid-Afrika op zich te nemen, - hierover wil ik niet twisten of lang redeneeren, het feit bestaat dat de Engelschen dat overwicht terug hebben verkregen, en dat zij de geheele macht van hun imperium inzetten om het te behouden.

De vraaag is: hoe lang kunnen ze daarmee voortgaan?

Hebben zij belang bij het volhouden?

Deze oorlog gaat den Engelschen langzamerhand aan manschappen en aan geldmiddelen kosten wat zij ongeveer een halve eeuw geleden betaald hebben voor den krijg tegen Rusland in de Krim. En Lord Salisbury heeft nog onlangs gezegd dat het steunen van de Turken een verkeerde rekening was geweest, en dat Engeland had gehandeld als iemand die maar hardnekkig voortgaat om op het verliezende paard te wedden en op te zetten.

Dreigt het in deze Zuid-Afrikaansche geschiedenis niet eveneens te gaan?

Gesteld dat het aan de Engelschen gegeven is om het doel van dezen krijgstocht te bereiken, en dat - wie weet na hoeveel opofferingen en hoeveel ellende? - Pretoria in hun handen is gevallen, zal dan ook het doel van den oorlog bereikt en de vrede in Zuid-Afrika hersteld zijn? Neen, dan eerst beginnen de moeilijkheden, en de heele zorg van Engeland zal gedurende jaren er op gericht moeten zijn om Zuid-Afrika in rust te houden.... totdat het zal blijken dat het niet gaat.

Het mag naïef geschenen hebben van Kruger dat hij, na de overgaaf van Cronjé, aan de Engelschen een vrede voorgeslagen heeft, waarbij de voordeelige voorwaarden aan de zijde van de verbonden Republieken waren; maar het was toch de juiste oplossing. Engeland kon ze niet aannemen, maar 't had ze moeten aannemen. Men doet beter, zelfs als zijn eer er mee gemoeid is, met niet op het verkeerde paard te blijven doorwedden.

Is er dan een mogendheid die Engeland tot rede kan brengen?

Ik meen van neen. Wie onder de mogendheden belang heeft bij Engelands zwakheid, die zal zich waarlijk niet in de zaken gaan mengen, nu Engeland zelf er zich in werkt. En de Zuid-Afrikaansche Republiek direct te steunen, zoodat er een Vereenigde Staat van Zuid-Afrika ontstond, wie zou daar niet tegen opzien?

Er blijft, dunkt mij, maar één uitweg met eere. Het is de bijeenroeping van een Europeesch congres, waar ook de Vereenigde Staten van Amerika bij vertegenwoordigd zijn. Europeesche en Amerikaansche belangen zijn gemoeid met de regelmatige ontwikkeling van den toestand der Zuid-Afrikaansche Republiek omdat de goudmijnen van den Rand een kosmopolietisch bezit zijn. Afrika, daarenboven, is het werelddeel van de internationale verdragen, en moet het nog lang blijven, omdat er geen machtige inheemsche Staten zijn, en de volken van Europa het op 't eind in zijn geheel onder elkander zullen deelen.

Een congres voor Afrika zou een vervolg zijn op het vredes-congres van 1899.

Het kon aan de Zuid-Afrikaansche Republiek en aan den Vrijstaat het algemeen gegarandeerde bezit geven van hun vroegere grenzen en van hun onafhankelijkheid. Daartegenover zou staan dat door de Boeren een waarborg werd gesteld van hun vredelievende gezindheid jegens Engeland en van hun tegemoet komen aan Engeland's wenschen, b.v. door de onderwerping aan een tijdelijke internationale contrôle over Johannesburg en over het gebruik der inkomsten van de goudmijnen. Een liberale regeling van de toelating der vreemdelingen tot het burgerschap spreekt dan van zelf.

Zoo werd er vrede in Zuid-Afrika gebracht, en een betere toekomst voorbereid.

De Europeesche mogendheden zouden er bij winnen, omdat hun invloed in Afrika toenam, en Engeland een gewichtig beginsel prijs gaf; en een geheel vreemde toestand zou toch niet geschapen

worden, omdat een soortgelijke internationale contrôle al in Egypte bestaat, en het vernederende voor de Zuid-Afrikaansche Republiek wordt weggenomen door het tijdelijke van den maatregel.

Maar Engeland zal er de hand niet toe leenen, merkt men misschien op.

Als het verstandig is, en zijn eigen belang wil begrijpen, dan zal het zeker toestemmen. Het heeft een fout begaan door de Transvaal tot oorlog te drijven, het heeft de vreedzame ontwikkeling van eigen macht in Zuid-Afrika verstoord, en nu krijgt het door de voorgestelde maatregelen gelegenheid zijn invloed langzamerhand te herwinnen zonder de buitensporige kosten van een groot bezettingsleger. En hoeveel andere redenen zijn er niet waarom Engeland voor een concert der Europeesche mogendheden zou bukken!

De groote vraag alleen is of Europa voor een congres te vinden is.

Mij dunkt het geldt hier de eer van de Europeesche regeeringen.

De Zuid-Afrikaansche oorlog heeft een duisteren oorsprong. Hij is veroorzaakt door intrigues en afspraken en overleggingen waarmee het Engelsche gouvernement, in zijn geheel, niet mee te maken heeft gehad. Engeland heeft op eenmaal voor een oorlog gestaan, dien het niet had gewild.

Hoeveel is er in den laatsten tijd in Europa niet gebeurd, waarbij de regeeringen zijn meegesleept omdat zij moesten bukken voor vreemde, ongrijpbare machten. Men denke aan Frankrijk.

Het wordt tijd dat de regeeringen zich toonen, dat zij voorop gaan, dat zij kracht openbaren. In 't geval van een Europeesch congres omtrent Zuid-Afrika kunnen zij het goede en het edele doen, terwijl zij tegelijk hun eigen voordeel in 't oog houden.

Laat de edelmoedige gezindheid van een machtig potentaat eenige verzekering van welslagen geven, en laat Nederland zich dan in de bres stellen voor het idee.

Dat zou eerst een mooie geste wezen, het gebaar waarmee een voorzitter, in 't jaar 1900 nog, een Haagsch congres van Europeesche staten over Zuid-Afrika geopend verklaarde.

Een staats-overste is toch iets meer dan een statie-overste die zijn niet-zien excuseeren mag door zijn diepe buiging voor wereldsche hoogheden.

Waarheen zal 't gaan?

B*.

Langs lijnen van geleidelijkheid.

XVIII.

Cornélie zag niemand meer dan Duco. Mevrouw Van der Staal had zich met haar gebrouilleerd eu wenschte niet dat hare dochters meer met Cornélie omgingen. Zelfs tusschen moeder en zoon was verkoeling. Zij zag niemand meer dan Duco en een enkelen keer Urania Hope. Het Amerikaansche meisje kwam dikwijls bij haar en vertelde haar van Belloni: men sprak er veel over Cornélie en Duco en maakte commentaren op hun omgang. Urania was blij zich verheven te achten boven die praatjes van het hôtel, maar zij wilde Cornélie toch waarschuwen. Er was in haar woorden iets eenvoudig spontaans van vriendschap, dat Cornélie sympatisch aandeed. Als Cornélie echter vroeg naar den prins, werd zij stilzwijgend, verlegen en wilde klaarblijkelijk niet veel zeggen. Toen na het hof bal - waar de koningin waarlijk het gepailletteerde brokaat had gedragen! - zocht Urania Cornélie weêr op en bekende onder een kop thee, dat zij dien morgen den prins beloofd had hem in zijn woning te komen bezoeken. Zij zeide dit eenvoudig weg, als was het de natuurlijkste zaak ter wereld. Cornélie schrikte en vroeg hoe zij zoo iets had kunnen beloven....

- Waarom niet? antwoordde Urania. Wat is daar aan? Ik ontvang zijn visites.... waarom, als hij mij vraagt zijn kamers te komen zien, - hij woont in het Palazzo Ruspoli - als hij mij een paar schilderijen toonen wil, miniaturen, en antieke kant.... waarom zoû ik dan weigeren te komen? Why should I make such a fuss about it? Ik sta boven zulke

kleingeestigheden. Wij, Amerikaansche meisjes, hebben een vrijen omgang met onze heeren. En jijzelf? Je wandelt met Mr. Van der Staal, je dineert en déjeuneert met hem, je maakt uitstapjes met hem, je komt in zijn atelier....

- Ik ben getrouwd geweest, antwoordde Cornélie. Ik ben aan niemand verantwoording schuldig. Jij hebt je ouders.... Wat je doen wilt is onberaden en overmoedig.... Zeg mij, denkt de prins.... aan een huwelijk?

- Als ik Roomsch word....

- En....?

- Ik denk.... van ja.... Ik heb geschreven naar Chicago, zeide zij weifelend.

Zij sloot even haar mooie oogen en werd bleek, omdat de titel van prinses-hertogin haar schemerde voor de oogen.

- Alleen.... begon zij.

- Wat....?

- Ik zal geen vroolijk leven hebben. De prins behoort tot de Zwarten. Ze zijn altijd in rouw om den Paus. Er is in hun côterie bijna niets, geen bals, geen feesten. Ik woû, dat als wij trouwden, hij meêging naar Amerika. Hun kasteel in de Abruzzen is eenzaam en vervallen. Zijn vader is heel trotsch, ongenaakbaar en stilzwijgend. Ik heb dat gehoord van verschillende kanten. Wat moet ik doen, Cornélie? Ik hoû veel van Gilio; Virgilio heet hij. En dan, weet je, de titel is een oude Italiaansche titel: principe di Forte-Braccio, duca di San Stefano.... Maar zie je, dat is ook alles, alles. San Stefano is een gat. Daar woont de papa. Ze verkoopen wijn en daar leven ze van. En olijfolie; maar ze maken geen geld. Mijn vader fabriceert tricot, maar hij is er meê rijk geworden. Veel familie-juweelen hebben ze niet. Ik heb mijn informaties genomen.... Zijn nicht, de contessa di Rosavilla, de hofdame van de koningin, is lief.... maar die zouden we officieel niet zien. Ik zoû nergens naar toe kunnen gaan. Het lijkt me wel wat vervelend....

Cornélie nam heftig het woord, vaarde uit en herhaalde hare frazes: tegen het huwelijk in het algemeen, en nu in het bizonder tegen dit huwelijk, alleen om een titel. Urania beaamde het: het wàs alleen een titel.... maar dan was het toch ook Gilio: hij was zoo lief en zij hield van hem. Maar Cornélie geloofde er niets van, en zeide het haar

ronduit. Urania weende: zij wist niet wat zij doen zoû.

- En wanneer zoû je naar den prins gaan?
- Van avond....
- Ga niet.
- Neen, neen, je hebt gelijk. Ik zal niet gaan.
- Verzeker je het mij?
- Ja, ja.
- Ga niet, Urania.
- Neen, ik zal niet gaan. You are a dear girl. Je hebt gelijk: ik zal niet gaan. Ik zweer het je, ik zal niet gaan....

XIX.

Er was echter zooveel vaagheid geweest in Urania's verzekering, dat Cornélie zich ongerust voelde en er Duco dien avond, in den restaurant, waar zij elkaâr ontmoetten, over sprak. Maar hij stelde geen belang, niet in Urania, niet in wat zij deed, of niet doen zoû, en hij haalde onverschillig zijn schouders op. Zij echter was stil en afgetrokken en hoorde niet naar wat hij zeide: een zijpaneel van een tryptiek, gedecideerd van Lippo Memmi, dat hij ontdekt had in een winkeltje aan den Tiber: de engel van de Annonciatie, bijna zoo mooi als die van de Uffizie, neêrgeknield in den waai nog van het laatste zijner vlucht, en de lelietak in de handen. Maar de koopman vroeg er tweehonderd lire voor en hij wilde maar vijftig geven. En toch, de koopman had den naam van Memmi niet genoemd: hij vermoedde niet, dat de engel van Memmi was....

Cornélie had niet geluisterd en plotseling sprak zij:

- Ik ga naar het Palazzo Ruspoli....

Hij zag verbaasd op.

- Waarom?
- Om naar miss Hope te vragen.

Hij was stom van verbazing en bleef haar met open mond aanzien.

- Als zij er niet is.... hernam Cornélie; dan is het goed. Is zij er.... is zij toch gegaan, dan vraag ik haar dringend te spreken....

Hij wist niet wat te zeggen, hij vond haar inval zoo vreemd, zoo excentriek, zoo nuttelooze arabesk om te kruisen arabesken

van onbeduidende, onverschillige menschen, dat hij geen woorden wist te vinden. Cornélie zag op haar horloge.

- Het is over half negen. Gaat zij toch, dan gaat zij omstreeks dezen tijd.

Zij wenkte den kellner en betaalde. En zij knoopte haar manteltje dicht en stond op. Hij volgde haar.

- Cornélie, begon hij; is het niet vreemd wat je wilt doen. Je zal er allerlei last meê krijgen.

- Als men altijd tegen wat last opzag, zoû niemand eens een goede daad doen.

Zij wandelden stilzwijgend door, hij boos aan hare zijde. Zij spraken niet: hij vond het eenvoudig dol wat zij wilde: zij vond hem flauw Urania niet te willen beschermen. Zij dacht aan hare brochure, aan de Vrouwen, en zij wilde Urania beschermen voor het Huwelijk, en voor dien prins. En zij wandelden door het Corso, naar het Palazzo Ruspoli. Hij werd zenuwachtig, wilde haar nog eenmaal weêrhouden, maar zij vroeg al aan den suisse:

- Is de signore principe thuis?

De man zag haar argwanend aan.

- Neen, sprak hij kort.

- Ik vermoed van wel. Zoo ja, vraag dan of miss Hope bij zijne Excellentie is. Miss Hope was niet thuis; ik vermoed, dat zij van avond den prins komt bezoeken en ik moet haar dringend spreken.... over iets, dat geen uitstel lijdt. Hier.... la signora de Retz....

Zij reikte haar kaartje over. Zij sprak met zooveel aplomb, zij stelde het bezoek van Urania voor met zoo veel rust en eenvoud, alsof het iederen avond voorkwam, dat Amerikaansche meisjes Italiaansche prinsen bezochten, en alsof zij niets anders dacht, dan dat de suisse die gewoonte wel wist. De man werd er door uit het veld geslagen, boog, nam het kaartje aan en verwijderde zich. Cornélie en Duco wachtten in den portiek.

Hij bewonderde haar om hare kalmte. Hij vond het wel excentriek wat zij deed, maar zij deed hare excentriciteit met eene zekerheid, die haar weêr in een ander licht bescheen. Zoû hij haar dan nooit begrijpen, zoû hij nooit iets tasten, en zeker weten, in het wisselen en ontastbare van die vaagheid van haarzelve? Hij had nooit die enkele woorden zóo

tot dien suisse kunnen zeggen. Hoe had zij dien tact gevonden, dien hoog-ernstigen toon tegen dien impozanten deurwachter met zijn stok en zijn steek! Zij deed het even gemakkelijk als zij, met familiare minzaamheid, hun eenvoudig diner bestelde aan den kellner in hun kleine restauratie.... De suisse kwam terug.

- Miss Hope en zijne Excellentie verzoeken u boven te willen komen....

Zij zag Duco glimlachend aan, zegevierend, geamuzeerd om zijne verwarring.

- Ga je meê?

- Wel neen, stotterde hij. Ik zal hier wel op je wachten.

Zij volgde een lakei de trappen op. Familieportretten hingen in den breeden corridor. De deur van den salon stond open. De prins kwam haar tegemoet.

- Vergeef mij, prins, sprak zij kalm en strekte de hand uit: zijn oogen waren klein als dichtgeknepen karbonkels, hij was wit van woede, maar hij bedwong zich en drukte even zijn lippen op de hand, die zij uitstak.

- Vergeef mij, ging zij voort. Ik heb miss Hope dringend te spreken....

Zij trad in den salon; Urania was daar, blozende, verlegen.

- U begrijpt, glimlachte Cornélie; ik had u niet durven storen, als het niet voor een zaak van gewicht was. Een zaak tusschen vrouwen.... maar toch van gewicht! schertste zij en de prins zeide iets terug, zoetsappig galant. Mag ik miss Hope even alleen spreken?

De prins zag haar aan. Hij vermoedde in haar: antipathie, en meer, een vijand. Maar hij boog, met zijn zoetsappigen glimlach en zei, dat hij de dames even alleen liet. Hij trok zich terug in een andere kamer.

- Cornélie, wat is er? vroeg Urania gejaagd.

Zij greep Cornélie bij beide handen en zag haar angstig aan.

- Er is niets, sprak Cornélie streng. Ik heb je over niets te spreken. Ik vermoedde alleen en ik was zeker, dat je je belofte niet zoû houden. Ik woû zekerheid hebben, of je hier was.... Waarom ben je gekomen?

Urania begon te weenen.

- Huil niet! fluisterde Cornélie meêdoogenloos. In godsnaam huil niet. Wat je gedaan hebt is zoo onbezonnen mogelijk...

- Ik weet het.... bekende Urania zenuwachtig, hare tranen drogend.
- Waarom deed je het dan?
- Ik kon het niet laten.
- Alleen, met hem, hier 's avonds....! Een bekend mauvais sujet....
- Ik weet het!
- Wat zie je in hem?
- Ik hoû van hem....
- Je wil hem alleen trouwen om zijn titel. Om zijn titel compromitteer je je. Wat, als hij je van avond niet respecteert als zijn aanstaande vrouw? Wat als hij je dwingt zijn maîtresse te zijn?
- Cornélie... stil...!
- Je bent een kind, een onbezonnen kind. En je vader laat je alleen reizen. Om ‘dear old Italy’ te zien.... Je bent Amerikaansch, liberaal: goed; flink op je eigen om de wereld door te trekken: goed; maar je bent nog geen vrouw, je bent een kind!
- Cornélie....
- Ga met me meê; zeg, dat je met me meêgaat. Om een dringende reden. O neen... zeg liever niets. Blijf. Maar ik blijf ook...
- Ja, blijf jij ook...
- We zullen hem roepen.
- Ja.

Cornélie belde, een lakei verscheen.

- Zeg zijne Excellentie, dat wij hem wachten.

De man ging. Na een pooze kwam de prins binnen. Hij was nog nooit in zijn eigen huis zoo behandeld geworden. Hij ziedde van woede, maar hij bleef zeer hoffelijk, en uiterlijk kalm.

- Is de gewichtige zaak afgehandeld? vroeg hij met zijn kleine oogen en huichelglimlach.
- Ja, dank u zeer voor uw discretie ons even alleen te laten! sprak Cornélie. Nu ik miss Hope gesproken heb ben ik gerustgesteld omtrent haar opinie.... O, u zoû gaarne weten, waarover wij hebben gesproken!?

De prins trok de wenkbrauwen op. Cornélie had coquet gesproken, met haar vinger gedreigd, geglimlacht, en de prins

zag haar aan, en zag eensklaps, dat zij mooi was. Niet met de treffende schoonheid en frischheid van Urania Hope, maar met een complexere aantrekkelijkheid: die van een getrouwde vrouw, gescheiden, maar heel jong, die van een vrouw, eindeeuwsch, met een lichte perversiteit in hare diep grauwe oogen, werkende onder heel lange wimpers, die van een vrouw, bizonder gracieus in de gebroken lijnen van haar moede, loome, morbide bevalligheid: een vrouw, die het leven kende, een vrouw, die hem - hij was er zeker van - doorzag; die hem - antipathiek - toch toesprak met coquetterie om hem te behagen, te winnen, onbewust, uit louter perverse vrouwelijkheid. Hij zag haar mooi en pervers, en hij bewonderde haar, gevoelig voor verschillende types van vrouwen. Hij vond haar eensklaps mooier en niet zoo banaal als Urania, en veel meer gedistingeerd, en niet zoo naïf gevoelig voor zijn titel, iets wat hij zoo mal in Urania vond. Hij was eensklaps op zijn gemak met haar, zijne woede zakte: hij vond het aardig twee mooie vrouwen bij zich te hebben in plaats van éene, en hij schertste terug, zei dat hij van nieuwsgierigheid brandde, aan de deur geluisterd had, maar helaas, niets had opgevangen.... Cornélie lachte vroolijk, coquetteerde terug, en zag op haar horloge. Zij sprak iets van weggaan, maar zette zich tegelijkertijd neêr, knoopte haar mantel los en zei tot den prins:

- Ik heb zoo veel gehoord van uw miniaturen; nu ik in de gelegenheid ben: màg ik ze zien?

De prins was bereid, bekoord door haar blik, door haar stem, één vuur, één vlam in een oogenblik.

- Maar.... sprak Cornélie. Mijn cavalier wacht buiten in den portiek. Hij wilde niet boven komen, hij kent u niet.... Het is meneer Van der Staal...

De prins zag haar lachende aan. Hij wist de praatjes van Belloni. Hij twijfelde geen oogenblik aan een liaison tusschen Van der Staal en signora De Retz. Hij wist, dat zij zich stoorden aan niets. En Cornélie werd hem zeer sympathiek.

- Maar ik zal dadelijk den heer Van der Staal laten vragen boven te komen.
- Hij wacht in den portiek, zei Cornélie. Hij zal niet willen....
- Ik zal zelve gaan, sprak de prins, levendig en gedienstig.

Hij ging. De dames bleven achter. Cornélie trok haar mantel uit; maar zij hield haar hoed op, omdat hare haren in de war zouden zijn. Zij zag in den spiegel.

- Heb je je poeier bij je? vroeg zij Urania.

Urania haalde haar ivoren doosje uit den zak en gaf het aan Cornélie. En terwijl Cornélie zich even poeierde, zag zij hare vriendin aan, en begreep niet. Zij herinnerde zich den ernstigen indruk, dien Cornélie dadelijk op haar gemaakt had, studeerende Rome.... later schrijvende een brochure over de Vrouwenkwestie, en de toestand der gescheiden vrouw.... Toen haar waarschuwingen tegen het Huwelijk en tegen den prins. En nu zag zij haar eensklaps als allerliefst wufte vrouw, onweêrstaanbaar bekoorlijk, meer betooverend nog dan werkelijk schoon, vol behaagzucht in de diepte van haar grauwe oogen, die op en neêr glansden onder de kruivende wimpers, eenvoudig gekleed in een donker zijden blouse en een laken rok, maar met zooveel distinctie en toch coquetterie, zooveel voornaamheid en toch broze lijn van bevalligheid, dat zij haar nauwlijks meer herkende.....

Maar de prins was binnengekomen en voerde Duco meê, onwillig, nerveus, niet wetende wat was voorgevallen, niet begrijpende, hoe Cornélie had gehandeld. Hij zag haar rustig zitten, glimlachend en hem dadelijk verklarend, dat de prins haar zijn miniaturen zoû toonen.

Duco zei ronduit, dat hij niet om miniaturen gaf. De prins vermoedde om zijn boozen toon, dat hij jaloersch was. En dit vermoeden prikkelde den prins, om Cornélie het hof te maken. En hij deed als toonde hij de miniaturen alleen aan haàr, als toonde hij haàr zijne kanten. Zij bewonderde vooral de kanten, en frommelde ze met hare fijne vingers. Zij vroeg hem te verhalen van zijne grootmoeders, die die kanten gedragen hadden. Hadden zij avonturen gehad? Hij vertelde er een, die haar zeer lachen deed: hij vertelde een paar anecdoten na, levendig, opvlammende onder haar blik, en zij lachte. In de atmosfeer van dien grooten salon, bureau van den prins - zijn schrijftafel stond er - de kaarsen op, bloemen gezet om Urania, begon iets te tintelen van perverse vroolijkheid en luchtigen lust om te leven. Maar alleen tusschen Cornélie en den prins. Urania was stil geworden, en Duco zei geen woord. Ook hem was Cornélie eene openbaring. Zoo

had hij haar nooit gezien - niet op het kerstbal, aan de table d'hôte niet, in zijn atelier niet, niet op hun uitstapjes, en in hun restauratie. Was zij éene vrouw, of tien vrouwen?

En hij bekende zich, dat hij haar liefhad, meer lief met iedere openbaring, meer lief met iedere vrouw, die hij in haar zag, als een facet, dat zij weêr liet glanzen. Maar spreken kon hij niet, meêschertsen kon hij niet, vreemd in die atmosfeer, vreemd in dat element van zooveel luchtigen levenslust, om niets dan doellooze woorden, als parelde het Fransch en het Italiaansch, dat zij door elkaâr spraken, als glinsterde hun scherts als klatergoud, en regenboogden hunne equivoque woordspelingen... De prins betreurde het, dat zijn thee niet meer was te drinken, maar hij liet champagne komen. Hij vond zijn avond ten eenen deele mislukt voor zijne plannen - want bang Urania te verliezen, had hij Urania willen dwingen; want ziende hare weifeling, had hij vast besloten tot het onherstelbare - maar zijn natuur was zoo weinig ernstig - hij zoû trouwen meer om zijn vader en de marchesa Belloni, dan om zichzelven; - hij leefde even pleizierig met schulden en zonder vrouw, dan hij mèt een vrouw en millioenen zoû doen - dat hij dien mislukten avond alleramuzantst begon te vinden, dat hij er in zichzelven om lachen moest, als hij dacht aan de marchesa zijne tante, aan zijn vader: aan hunne machinaties, die geen vat op Urania hadden, omdat een aardige coquette vrouw niet gewild had. Waarom wilde zij niet, dacht hij, inschenkende de schuimende Monopole, morsende over de kelken; waarom stelt zij zich tusschen mij en die Amerikaansche kousenverkoopster? Zoekt zijzelve een titel in Italië? Maar het kon hem verder niet schelen: hij vond de indringster aardig, mooi, heel mooi, coquet, verleidelijk, betooverend. Hij bemoeide zich met haar. Hij verwaarloosde Urania. Hij schonk nauwlijks haar glas vol. En toen het eindelijk laat was en Cornélie opstond en in haar arm Urania's arm trok en den prins aanzag met een blik van triumf, dien zij beiden begrepen tusschen elkaâr, fluisterde hij aan haar oor:

- Ik dank u innig voor uw bezoek in mijn nederige woning: u heeft mij *overwonnen: ik geef mij gewonnen*....

De woorden schenen maar toespeling op hun scherts, op hun woordenstrijd om niets, maar tusschen henbeiden -

den prins en Cornélie - klonken zij vol bedoeling en hij zag in haar oog de zege glimlachen....

Hij bleef alleen in zijn kamer en schonk zich het laatste in van de champagne. En hij sprak luid, het glas aan zijne lippen:

- O, che occhi! Che belli occhi...! Che belli occhi...!!

XX.

Den volgenden dag, toen Duco Cornélie in de osteria ontmoette, was zij zeer opgewonden en vroolijk: zij deelde hem meê, dat zij reeds antwoord had van het Vrouwenblad, waaraan zij een week geleden hare brochure verzonden had, en dat haar werk was aangenomen en zelfs gehonoreerd zoû worden. Zij was zoo fier haar eerste geld te zullen verdienen, dat zij vroolijk was als een kind. Zij sprak niet over den vorigen avond, scheen den prins en Urania vergeten, maar had behoefte exuberant te praten.

Zij had allerlei groote plannen: reizen als journaliste, zich storten in de beweging der steden, naloopen iedere actualiteit, zich laten afvaardigen door een blad naar congressen en feesten. De enkele guldens, die zij verdienen zoû, maakten haar al dronken van ijver, en zij zoû veel willen verdienen en veel willen doen en geen vermoeienis achten. Hij vond haar eenvoudig aanbiddelijk: in het halflicht der osteria, aan het kleine tafeltje etende hare gnocchi, vóor zich de halve fiasco, waarin de gele landwijn bleekte, kreeg hare gewone loomte eene nieuwe levendigheid, die hem verbaasde; kreeg haar croquis, rechts half donker, links aangelicht door den straatschijn, een moderne gratie van teekening, die hem aan Fransche teekenaars herinnerde: het even bleeke gelaat met de fijne trekken, opgelicht door haar lach, geschetst onder haar matelot, die diep in de oogen stond; het haar, aangegoud, of donker schemerblond; de witte voile opgelicht en een waas kreukende van boven; haar figuur, rank en gracieus in het eenvoudige manteltje - losgeknoopt - en in hare blouse een ruikertje viooltjes gestoken.

De manier, waarop zij zich inschonk, aan den cameriere - den eenigen, - die hen goed kende, van iederen dag - familiaar minzaam iets vroeg; de levendigheid, die hare loomte afwisselde, hare groote plannen, hare blijde woorden - het

schitterde hem alles tegen, studentikoos en toch gedistingeerd, vrij en toch vrouwelijk, en vooral gemakkelijk, zooals zij overal gemakkelijk was; met een tact van assimilatie, die hem trof als een bizondere harmonie. Hij dacht aan den vorigen avond, maar hij sprak er niet over. Hij dacht aan die openbaring harer behaagzucht maar zij dacht aan geen coquetterie. Ze was met hem nooit coquet. Ze zag tegen hem op, ze vond hem bizonder en knap, hoewel niet van zijn tijd; zij had een eerbied voor zijn zeggen en denken, en ze was zóo gewoon tegen hem, als een kameraad tegen een anderen, een ouderen, een knapperen. Zij voelde voor hem een innige vriendschap, iets onbeschrijflijks van samen-te-moeten-zijn, samen-te-moeten-leven; of hunne lijnen één lijn zouden vormen. Het was geen zustergevoel en het was geen passie, en vóor zich zag zij het geen liefde, maar het was een groot gevoel van eerbiedige teederheid, van opziend verlangen en van aanhankelijke vreugde hem te hebben ontmoet. Zag zij hem niet meer, zij zoû hem missen als zij niet één in haar leven meer missen zoû. En dat hij niets voelde voor moderne kwesties vernederde hem niet in haar oog van jonge moderne strijdster, die haar eerste vaan zoû zwaaien. Het kon haar ergeren voor een oogenblik, maar het overwoog niet in hare waardeering.

En hij zag het, dat zij met hem zoo eenvoudig aanhankelijk was, zonder behaagzucht. Toch zoû hij nooit vergeten, zooals zij gisteren met den prins was geweest. Jalouzie had hij gevoeld en ook bij Urania opgemerkt. Maar zijzelve had zeker gehandeld zóo spontaan naar hare natuur, dat zij nu niet dacht aan dien avond, aan geen prins, aan geen Urania, geen coquetterie, en geen mogelijke jalouzie van hun kant. Hij betaalde - het was zijn beurt - en zij stonden op en zij nam vroolijk zijn arm en zei, dat ze hem wilde verrassen. Zij wilde hem een pleizier doen. Zij wilde hem iets geven, een mooi, een heel mooi souvenir. Zij zoû aan dat souvenir willen besteden haar honorarium. Maar zij had het nog niet... wat kwam het er op aan! Zij zoû het immers krijgen.... En zij wilde het hem geven.

Hij vroeg lachende wat het zoû zijn....? Zij riep een rijtuigje aan en fluisterde den koetsier een adres in; hij verstond niet wat zij zeide.... Wat zoû het zijn? Maar zij weigerde nog te zeggen.... De vetturino reed hen het Borgo

door naar den Tiber. Daar hield hij stil voor een donker winkeltje van bric-à-brac, die tot op de straat gestapeld lag.

- Cornélie....! riep hij nu, iets radende.

- Je engel van Lippo Memmi: ik koop hem voor je, stil...

Hij kreeg tranen in de oogen; zij traden binnen.

- Vraag hem hoeveel hij er voor hebben moet.

Hij was zoo aangedaan, dat hij niet spreken kon en Cornélie moest vragen en dingen. Zij dong niet lang; zij kreeg het paneel voor honderd-en-twintig lire.... Zelve droeg zij het in de victoria.

En zij reden naar zijn atelier. Zij torsten samen den engel de trappen op, glimlachende, als torsten zij binnen zijn woning een rein geluk. In het atelier zetten zij den engel op een stoel. Edel, met het ietwat Mongoolsche type, de oogen lang amandelvorig, knielde de engel juist neêr in den laatsten waai van zijn vlucht, en de gouden sjerp van zijn goud-purperen mantel fladderde op, terwijl zijn lange wieken, hoog, recht, trilden. Duco staarde naar zijn Memmi, vol dubbele emotie; om den engel zelven, en om hàar.... En natuurlijk weg breidde hij -uit zijn armen.

- Mag ik je danken, Cornélie?

En hij omhelsde haar, en zij gaf hem zijn zoen terug.

XXI.

Toen zij thuis kwam vond zij een kaartje van den prins. Het was een gewone beleefdheid na gisteren-avond - haar geimprovizeerd bezoek in het Palazzo Ruspoli - en zij dacht er verder niet aan. Zij was in een prettige stemming, prettig voor zichzelve; tevreden, dat haar werk - artikel eerst - was aangenomen door ‘Het Recht der Vrouw’; later zoû zij het als brochure uitgeven; tevreden, dat zij Duco genoegen had gedaan met den Memmi. Zij verkleedde zich in haar peignoir en zette zich bij het vuur in hare mijmerhouding en zij dacht er over hoe zij gevolg zoû kunnen geven aan hare groote plannen..... Tot wie zoû zij zich moeten wenden? Er had in Londen een Internationaal Vrouwen-Congres plaats en ‘Het Recht der Vrouw’ had haar een prospectus gezonden. Zij bladerde er in. Verschillende vrouwelijke leiders zouden spreken: tal van sociale

kwesties zouden worden behandeld: de psychologie van het kind; de verantwoordelijkheid der ouders; de invloed der toelating van vrouwen tot alle beroep op het huiselijk leven; vrouwen in kunst, in medicijnen; de vrouw in de mode, de vrouw in huis, op het tooneel; wetten voor huwelijk en scheiding.....

Kleine biografieën der spreeksters, met portretten, waren er bijgevoegd. Het waren Amerikaansche en Russische, Engelsche, Zweedsche, Deensche vrouwen; bijna elke nationaliteit was vertegenwoordigd. Het waren oude en jonge vrouwen; sommige mooi, sommige leelijk; sommige mannelijk, sommige vrouwelijk; sommige hard en energiesch met inseksueele jongensgezichten; eene enkele elegant, gedecolleteerd en gefrizeerd. In groepen waren ze niet te verdeelen..... Wat was in haar leven de stoot geweest om meê te strijden voor het vrouwelijk recht? In sommige zekere neiging, natuur; in een enkele roeping; in een vierde meêdoen met mode... En in haarzelve, wat was de stoot geweest.....? Zij liet den prospectus zakken in haar schoot, en zij staarde in het vuur en dacht na..... Voor haar oog trok weêr haar saloneducatie, haar huwelijk, hare scheiding.....

Waar was de stoot.....? Waar was de aanleiding.....? Geleidelijk was zij er toe gekomen te reizen, haar gezichtskring uit te breiden; na te denken, kunst te willen kennen, het leven te willen kennen, het moderne leven der vrouwen... Geleidelijk was zij gegleden langs de lijn van haar leven, zonder veel te willen, zonder veel te strijden, zelfs zonder veel te denken, en zonder veel te voelen..... Zij blikte in zichzelve, als las zij een modernen roman, psychologie van een vrouw..... Soms schéen zij te willen, soms te willen strijden, als nu met hare groote plannen..... Soms dacht zij, als dezer dagen dikwijls, bij haar gezellig vuur. Soms voelde zij, als voor Duco nu..... Maar meestal was haar leven geleidelijkheid geweest, glijden langs de lijn, die zij gaan moest, met zachten vingerdruk van het noodlot..... Een oogenblik zag zij het duidelijk in. Veel oprechtheid was in haar: ze speelde geen komedie, noch voor zichzelve, noch voor anderen. Tegenstrijdigheden waren in haar, maar zij bekende ze zich allen, voor zoover zij zich zag. Maar het open van hare ziel werd haar duidelijk in dit oogenblik.

Het complexe van haar wezen zag zij even schitteren met zijn facetten..... Geschreven had zij, met sympathie en uit intuïtie, maar was haar geschrift goed? Een twijfel rees in haar op. Het wetboek lag op tafel, haar nog bijgebleven uit hare scheidingsdagen..... maar had zij de wet goed begrepen? Haar artikel was aangenomen, maar waren de redactrices van ‘Het Recht der Vrouw’ oordeelkundig? Haar blik weêr latende gaan over die portretten van vrouwen, hare biografieën, over de ernst en hardheid van sommige, werd zij bang, dat haar werk niet goed zoû zijn, - te oppervlakkig; - en dat hare gedachten niet werden geleid door studie en kennis..... Maar ook kon zij zich voorstellen haar eigen portret in dien prospectus, met er onder haren naam en die korte toevoeging: schrijfster van: ‘De Maatschappelijke Toestand der Gescheiden Vrouw,’ verschenen in het Recht der Vrouw; met datum, etcetera. En zij glimlachte: wat klonk dat hoog overtuigend! Maar wat was het moeilijk te studeeren, te doen, en te weten en te handelen en zich te bewegen in de moderne beweging van het leven! Zij was nu in Rome: zij zoû gaarne in Londen willen zijn. Maar de reis convenieerde haar niet op het oogenblik. Zij had zich rijk gevoeld toen zij Duco's Memmi kocht, denkende aan haar honorarium: en nu voelde zij zich arm. Zij had gaarne naar Londen willen gaan.... Maar Duco zoû zij dan gemist hebben. En het congres duurde maar een week. Hier was zij nu wat ingeburgerd, zij begon van Rome te houden, van hare kamers, van het Colosseum, ginds als donkere boog, als sombere coulisse aan het einde der stad, er achter de vaagblauwe bergen.... Toen kwam een gedachte in haar op aan den prins, en voor het eerst dacht zij aan gisteren, zag zij dien avond terug, avond van scherts en champagne -: Duco stil en boudeerend, Urania neêrgedrukt - en de prins, klein, levendig, slank, opgewekt uit zijne matheid van gedistingeerd viveur, en met zijn toegeknepen karbonkelen van oogen. Zij vond hem wel aardig, zij hield een enkelen keer wel van dien toon van coquetterie en flirt, en de prins had haar begrepen. Urania had zij gered: daar was zij zeker van: zij voelde de voldoening van hare goede daad.....

Zij was te lui om zich aan te kleeden en naar den restau-

rant te gaan. Zij had niet veel honger en zij zoû alleen maar wat soupeeren met wat zij thuis in haar kast had: een paar eieren, brood, wat vruchten. Maar zij dacht aan Duco en dat hij zeker haar wachten zoû aan hun tafeltje en zij schreef hem een briefje, dat zij door het jongetje van de concierge bezorgen liet.....

Duco ging juist de trappen af, om uit te gaan, naar de restauratie, toen hij het ventje op de trap ontmoette. Hij las het briefje en het was hem, als ondervond hij een groote teleurstelling. Hij voelde zich klein, treurig als een kind. En hij ging terug naar zijn atelier, stak een enkele lamp aan, gooide zich op een breeden divan, en bleef in den schemer turen naar den engel van Memmi, die, nog op den stoel, vaag goud opstraalde in het midden der kamer, zoet als een troost, met zijn gebaar van annonciatie, alsof hij aankondigen wilde al het geheim, dat wel gebeuren zoû gaan.....

XXII.

Enkele dagen later wachtte Cornélie het bezoek van den prins, die haar belet had gevraagd. Zij zat aan hare schrijftafel en corrigeerde de proeven van haar artikel. Een lamp op de schrijftafel bescheen haar zacht door een geel zijden kap; en zij was in een peignoir van witte zijden krip, viooltjes op hare borst. Een andere lamp, staande, gaf een tweede schijnsel van uit een kamerhoek; en het vertrek schemerde gezellig, vertrouwelijk op in dien derden schijn van het houtvuur, - met aquarellen van Duco, schetsen en fotografieën, witte anemonen in vazen, viooltjes overal, en een enkele, groote palm. Over hare schrijftafel slingerden de boeken en gedrukte vellen, getuigende van haar werk.

Er werd geklopt en zij riep binnen, en toen de prins binnenkwam, zat zij nog even, legde haar pen neêr, en rees op. Zij kwam hem glimlachend nader en strekte de hand uit, die hij kuste. Hij was van een groote correctheid in zijn gekleeede jas, hoogen hoed, lichtgrijze handschoenen; een parel in zijn das. Zij zetten zich bij het vuur en hij maakte haar enkele complimenten na elkaâr, over haar interieur, over haar toilet en over haar oogen. Zij schertste terug en hij vroeg, of hij haar stoorde.

- U schreef misschien een interessanten brief aan iemand, die u na aan het hart ligt?

- Neen. Ik zag drukproeven na.

- Drukproeven?

- Ja....

- Schrijft u?

- Voor het eerst.

- Een novelle?

- Neen, een artikel.

- Een artikel? Waarover??

Zij zeide den langen titel. Hij keek met open mond op. Zij lachte vroolijk.

- Dat had u nooit gedacht, niet waar?

- Santa Maria! prevelde hij in verbazing, in zijne wereld niet gewend aan ‘moderne’ vrouwen, die zich bewogen in een Vrouwenbeweging.... In het Hollandsch?

- In het Hollandsch.

- Schrijf een volgenden keer in het Fransch: dan kan ik u lezen.....

Zij beloofde het lachende en schonk hem een kop thee, prezenteerde hem bonbons. Hij knabbelde er ettelijke.

- Is u zoo ernstig? Altijd geweest? Verleden was u toch niet ernstig?

- Soms ben ik heel ernstig.

- Ik ook.....

- Dat begrijp ik. Toen, als ik niet was gekomen, was u misschien heel ernstig geworden.

Hij lachte, met fatuïteit en zag haar welwetend aan.

- U is een bizondere vrouw! zeide hij. Heel interessant en heel knap. Wat u wil, dat gebeurt.

- Soms.....

- Soms, wat ik wil, ook.... Soms ben ik ook heel knap. *Als* ik wil. Maar meestal wil ik niet.

- Verleden wilde u wel.....

Hij lachte.

- Ja! Toen is u knapper geweest dan ik. Morgen ik misschien knapper dan u.

- Wie weet!

Zij lachten beiden. Hij knabbelde de bonbons, de een na den ander, uit het schaaltje, en hij dronk liever een glas port. Zij schonk hem in.

- Mag ik u wat geven? vroeg hij ernstig.
- Wat?
- Een souvenir aan onze eerste kennismaking.
- Het is charmant van u. Wat zal het zijn?

Hij haalde uit zijn binnenzak iets in vloei en overhandigde het. Zij opende het pakje en zag een stuk antieke Venetiaansche kant, gewerkt in den vorm van een volant, voor een laag lijf.

- Neem het aan, smeekte hij. Het is iets heel moois. Ik geef het u met zooveel genot.

Zij zag hem aan met al hare coquetterie in hare oogen, als wilde zij hem doorzien.

- Zóó moet u het dragen....

Hij stond op, nam de kant, drapeerde ze op haar witten peignoir van den eenen schouder naar den anderen. Zijne vingers frommelden de plooien, zijn lippen beroerden even hare haren. Zij bedankte hem voor zijn geschenk. Hij ging zitten.

- Ik ben blij, dat u het aanneemt.
- Heeft u Miss Hope ook wat gegeven?

Hij lachte, zijn overwinnaarslachje.

- Staaltjes zijn genoeg voor haar, van de japonnen van de koningin. Aan u zoû ik geen staaltjes durven geven. Aan u geef ik antieke kant.
- Maar u had voor dat staaltje bijna uw carrière gebroken?
- Ach! lachte hij.
- Welke carrière?
- Ach neen! weerde hij af. Zeg mij, wat raadt u mij?
- Hoe meent u?
- Zoû ik haar trouwen?
- Ik ben tegen alle huwelijk, tusschen ontwikkelde menschen.....

Zij wilde eenige harer frazen zeggen, maar dacht: waarom? Hij zoû ze toch niet begrijpen. Hij zag haar diep aan, met zijn karbonkeloogen.

- Dus voor vrije liefde?
- Soms. Niet altijd. Tusschen ontwikkelde menschen...

Hij was nu zeker van een liaison tusschen haar en Van der Staal, had hij misschien nog getwijfeld.

- En.... vindt u mij ontwikkeld?

Zij lachte, coquet, met even iets van minachting.

- Hoor eens, wil u ernstig spreken?
- Heel graag.
- Ik vind noch u, noch Miss Hope geschikt voor vrije liefde.
- Dus ben ik niet ontwikkeld?
- Ik meen niet, in beschaving. Ik meen in moderne ontwikkeling.
- Dus ik ben niet modern?
- Neen, sprak zij, een beetje geërgerd.
- Leer mij modern zijn.

Zij lachte nerveus.

- Ach, laat ons niet zoo spreken. Wat ik u raad? Urania *niet* te trouwen.
- Waarom niet?
- Omdat uw leven samen een ellende zoû zijn. Zij is een lief, Amerikaansch parvenue-tje.....
- Ik bied haar wat ik heb; zij mij wat zij heeft....

Hij knabbelde de bonbons. Zij haalde de schouders op.

- Doe het dan, sprak ze onverschillig.
- Zeg mij, dat u het niet hebben wilt, en ik doe het niet.
- En uw papa? En de marchesa?
- Wat weet u daarvan?
- O, alles.... en niets!
- U is een demon! riep hij uit. Een engel en een demon. Zeg mij, wat weet u van mijn vader en van de marchesa?
- Voor hoeveel verkoopt u u aan Urania? Voor niet minder dan tien millioen?

Hij zag haar in stupefactie aan.

- Maar de marchesa vindt vijf genoeg. Het is ook mooi: vijf millioen.... Dollars of lire?

Hij sloeg de handen in elkaâr.

- U is een duivel!! riep hij uit. U is een engel en een duivel! Hoe weet u? Hoe weèt u? Weet u alles??

Zij wierp zich achterover en lachte.

- Alles.....
- Maar hoè?

Zij zag hem aan, schudde het hoofd, coquetteerde.

- Zeg mij.....
- Neen. Dat is mijn geheim.....
- En u vindt, dat ik mij niet verkoopen mag?
- Ik durf niet raden in uw belang.

- En wat Urania betreft?
- Raad ik haar af.
- Hèeft u haar al afgeraden?
- Zoo nu en dan....
- U is dus mijn vijand? riep hij boos.
- Neen, zeide zij zacht, hem willende terugwinnen. Een vriendin....
- Een vriendin? Tot hoever?
- Tot zoo ver *ik* gaan wil.
- Niet tot zoo ver *ik* wil....?
- O, neen, nooit!
- Maar misschien willen wij even ver?

Hij was opgestaan, zijn bloed in vuur. Zij bleef kalm zitten, bijna kwijnend, haar hoofd achterover. Zij antwoordde niet. Hij viel op de knieën en vatte haar hand en kuste die, voor zij kon afweren.

- O, engel, engel! O, demon! mompelde hij in zijn kussen.

Zij trok haar hand nu terug, duwde hem zachtjes van zich en sprak:

- Wat is een Italiaan toch vlug met zoenen!

Zij lachte hem uit. Hij stond op.

- Leer mij hoe Hollandsche vrouwen zijn, al zijn ze langzamer dan wij.

Zij wees hem zijn stoel, met een imperieus gebaar.

- Ga zitten. Ik ben geen specifiek Hollandsche vrouw. Anders zoû ik niet in Rome komen. Ik piqueer me cosmopolitisch te zijn. Maar we spreken niet over mij, we spreken over Urania. Denkt u ernstig haar te trouwen?

- Wat kan ik doen, als *u* me tegenwerkt? Werk liever met mij meê, als een lieve vriendin....

Zij weifelde. Deze menschen, noch Urania, noch hij, waren rijp voor hare ideeën. Zij minachtte hen beiden. Goed, zij mochten dan trouwen; hij om rijk te zijn; zij om prinseshertogin te worden.

- Hoor eens! sprak ze, zich buigend naar hem toe. U trouwt haar om haar millioenen. Maar uw huwelijk is dadelijk ongelukkig. Zij is een wuft kindje; zij verlangt brille.... en u behoort tot de Zwarten.

- Wij kunnen in Nice wonen: dan kan zij doen wat zij wil. Nu en dan komen wij in Rome, en nu en dan op

San Stefano. En ongelukkig.... - hij trok een tragisch gezicht -: wat kan het mij schelen. Gelukkig ben ik toch niet. Ik zal Urania pogen gelukkig te maken. Maar mijn hart.... zal elders zijn....

- Waar?
- Met de richting der vrouwenbeweging meê.

Zij lachte.

- Nu wil ik dan lief zijn?
- Ja....
- En u beloven te helpen?

Wat kon het haar schelen?

- O, engel, demon! riep hij uit.

Hij knabbelde een bonbon.

- En wat denkt de heer Van der Staal ervan? vroeg hij ondeugend.

Zij trok de wenkbrauwen op.

- Hij denkt er niet over. Hij denkt alleen aan zijn kunst.
- En aan u.

Zij zag hem aan, en boog het hoofd, toestemmend als een koningin.

- En aan mij.
- U dineert dikwijls met hem.
- Ja.
- Dineer ook eens met mij.
- O, heel gaarne.
- Morgen avond? Waar?
- Waar u wil.
- In het Grand-Hôtel?
- Vraag er dan Urania bij.
- Waarom wij niet alleen?
- Ik denk, dat het beter is uw aanstaande vrouw er bij te vragen. Ik zal haar chaperoneeren.
- U heeft gelijk. U heeft groot gelijk. En vraagt u dan den heer Van der Staal mij ook het genoegen te doen....
- Ik zal het doen.
- Dan tot morgen, half negen?
- Tot morgen, half negen.

Hij stond op, om afscheid te nemen.

- Het is welvoegelijk, dat ik ga, sprak hij. Eigenlijk bleef ik liever....

- Nu blijf dan.... of blijf een anderen keer, als u nu weg moet.
- U is zoo koel.
- En u denkt lang niet genoeg aan Urania.
- Ik denk aan de vrouwenbeweging.

Hij ging zitten.

- Eigenlijk moet u weg, sprak zij en lachte met haar oogen. Ik moet mij kleeden.... om te gaan dineeren met meneer Van der Staal.

Hij kuste hare hand.

- U is een engel, en een demon. U weet alles. U kan alles. U is de interessantste vrouw, die ik ooit heb ontmoet.
- Omdat ik drukproeven corrigeer.
- Omdat u is, die u is....

En heel ernstig, nog vasthoudende hare hand, zeide hij, bijna dreigend:

- Ik zal u nooit kunnen vergeten....

En hij vertrok. Toen zij alleen was, opende zij hare vensters. Zij was zich nu wel bewust wat coquet te zijn, maar het was zoo in hare natuur: zij deed het zoo van zelve, tegen sommige mannen. Volstrekt niet tegen iedereen. Nooit tegen Duco. Nooit tegen mannen, tegen wie zij opzag. Dat prinsje minachtte zij, met zijn vlammende oogen en zijn gezoen.... Maar hij was voldoende om haar te amuzeeren....

En zij verkleedde zich en ging uit, en lang over het afgesproken uur kwam zij in de restauratie, vond Duco op haar wachten aan het tafeltje, het hoofd in de handen, en vertelde hem dadelijk, dat de prins haar had opgehouden.

XXIII.

Duco had eerst de invitatie van den prins niet willen aannemen, maar Cornélie zeide hem, dat zij het prettiger vond als hij ging. En het was een keurig diner geweest in de restauratie van het Grand-Hôtel, en Cornélie had zich uitstekend geamuzeerd en zij had er allerliefst uitgezien in een ouden gelen baljapon, die nog dateerde uit haar eerste huwelijksdagen, dien zij fluks een beetje veranderd had en met de antieke kant van den prins gedrapeerd. Urania was heel mooi geweest, blank, frisch, schitterende oogen, schitte-

rende tanden, in een heel nieuwerwetsch eng aansluitend toilet van zwart-blauwe pailletten op zwarte tulle, alsof zij was in een pantser: de prins had gezegd: sirene met schubbestaart. En van andere tafels had men veel naar hun tafeltje gegluurd, want een ieder kende Virgilio di Forte-Braccio; een ieder wist, dat hij een rijke Amerikaansche erfgename zoû trouwen, en een ieder had gevonden, dat hij zeer het hof maakte aan de slanke, blonde vrouw, die niemand kende.... Zij was getrouwd geweest - meende men -; zij chaperonneerde de aanstaande prinses; en zij was zeer bevriend met dien jongen man, een Hollandschen schilder, die in Rome studeerde. Men had er spoedig alles van geweten....

Cornélie had het aardig gevonden, dat men naar haar gekeken had en zij had zoo opvallend gecoquetteerd met den prins, dat Urania boos was geworden. En den volgenden morgen vroeg, terwijl Cornélie nog in bed lag, niet meer denkende aan gisteren avond, maar peinzende over een fraze in haar brochure - werd er geklopt, bracht de meid haar ontbijt en brieven, en zeide, dat miss Hope haar spreken wilde. Cornélie liet Urania binnen komen, terwijl zij in bed bleef en hare chocolâ dronk. En verbaasd zag zij op, toen Urania haar dadelijk overviel met verwijtingen, uitbarstte in snikken, schold, en een hevige scène maakte, en zeide, dat zij haar nu doorzag, bekende, dat de marchesa haar op het hart had gedrukt voorzichtig te zijn voor Cornélie en haar een gevaarlijke vrouw had genoemd. Cornélie liet haar uitvaren en antwoordde koel, dat zij zich geen kwaad bewust was, dat zij integendeel Urania had gered; dat zij, integendeel, als getrouwde vrouw, Urania als chaperonne van dienst was geweest, haar niet zeggende, dat de prins alleen met haar, Urania had willen dineeren.... Maar Urania wilde niet hooren en vaarde voort.... Cornélie zag haar aan en vond haar vulgair in die woede, sprekende haar Amerikaansch-Engelsch, alsof zij kauwde op hazelnooten, en, koel, antwoordde zij eindelijk:

- Beste meid, je maakt je nerveus om niets. Maar als je dat liever hebt, zal ik den prins schrijven, dat hij mij geen attenties meer bewijst....

- Neen, neen, dat niet: Gilio zal denken, dat ik jaloersch ben....

- En wat ben je dan?

- Waarom accapareer je je van Gilio? Waarom flirt je met hem? Waarom stel je je met hem aan, zooals gisteren, in een volle restauratie?

- Nu, als je dat niet gaarne hebt,.... zal ik niet meer met Gilio flirten en me niet meer met Gilio aanstellen.... Je heele prins gaat mij niets aan....

- Een reden te meer.

- Het is afgesproken, hoor kindje.

Hare koelheid kalmeerde Urania, die vroeg:

- En blijven wij toch ‘good friends’?

- Maar natuurlijk, beste meid. Is er een aanleiding om ons te brouilleeren? Ik zie er geen....

Beiden, prins en Urania, waren haar totaal onverschillig. Zij had tegen Urania eerst wel gepreekt, maar om een algemeen idee: toen zij later inzag Urania's onbeduidendheid, trok zij hare belangstelling van het meisje terug. En hinderde haar wat vroolijkheid en onschuldige hofmakerij, nu dan zoû het gedaan zijn.... Hare ideeën waren meer bij de druk-proeven van haar artikel, die de post haar had gebracht.... Zij stond op, rekte zich uit....

- Ga in de zitkamer, Urania-lief en laat mij even mijn bad nemen....

Na een poos kwam zij, frisch en glimlachend, bij Urania terug in de zitkamer. Urania weende.

- Beste meid, wat trek je je toch aan? Je illuzie is bijna bereikt. Je huwelijk is zoo goed als zeker. Je wacht een antwoord uit Chicago? Je bent ongeduldig? Telegrafeer dan. Ik had dadelijk getelegrafeerd. Je denkt toch niet, dat je vader er iets op tegen heeft, dat je hertogin di San Stefano wordt?

- Ik weet het niet van mezelve, weende Urania. Ik weet het niet, ik weet het niet.....

Cornélie haalde de schouders op.

- Je bent nog verstandiger dan ik dacht.....

- Ben je heusch een goede vriendin? Kan ik je vertrouwen? Kan ik vertrouwen op je raad?

- Ik wil je niet meer raden. Ik heb je geraden. Nu moet jezelve weten.

Urania vatte haar hand.

- Wat zoû je gaarne zien: dat ik Gilio nam... of... niet?

Cornélie zag haar diep in de oogen.

- Je maakt je ongelukkig om niets. Je denkt, en de marchesa denkt het denkelijk met je, dat ik je Gilio wil ontnemen? Neen lieveling, ik zoû niet willen trouwen met Gilio, al was hij koning en keizer. Ik heb iets socialistisch in mij: ik trouw niet om een titel.....

- Ik ook niet.....

- Natuurlijk, lieveling, jij ook niet. Ik zoû het nooit durven beweren, dat je het deed..... Maar je vraagt me, wat ik gaarne zag? Nu, ik antwoord je heel eerlijk: ik zie gaarne niets. Het laat me heelemaal koud.

- En je noemt je mijn vriendin.....

- Ach, beste kind, dat wil ik ook wel blijven. Maar overstelp mij dan niet op mijn nuchtere maag met zooveel verwijten.....

- Je bent coquet.....

- Van natuur, soms. Ik zal het heusch niet meer zijn, met Gilio.

- Heusch?

- Ja, natuurlijk. Wat kan het me schelen. Ik vind hem amuzant, maar als het je hindert, offer ik gaarne mijn amuzement aan je op. Zooveel tel ik het niet.

- Je houdt van Mr. Van der Staal?

- Heel veel.....

- Ga je met hem trouwen, Cornélie?

- Wel neen, kindlief. Ik trouw niet meer. Ik weet wat het huwelijk is. Ga je meê met me wat wandelen? Het is mooi weêr en je bent me zoo overvallen met je griefjes, dat ik van morgen toch niet werken kan. Het is prachtig weêr: kom, dan gaan we bloemen koopen op de Piazza di Spagna...

Zij gingen, zij kochten de bloemen, Cornélie bracht haar thuis bij Belloni. Toen zij verder liep, op weg naar de osteria om te ontbijten, hoorde zij iemand haar inhalen. Het was de prins.

- Ik zag u al van het begin van de Via Aurora. Urania ging juist naar huis?

- Prins, zeide zij dadelijk. Het mag niet meer.

- Wat?

- Geen visites, geen scherts, geen cadeaux, geen diners in het Grand-Hôtel en geen champagne.

- Waarom niet?
- De aanstaande prinses wil het niet.
- Is zij jaloersch?
Cornélie vertelde hem van de scène.
- En u mag zelfs niet met me meêloopen.
- Jawel.
- Neen, neen.
- Ik doe het toch.
- Dus het recht van den man, van den sterkste?
- Juist.
- Mijn roeping is er tegen te strijden. Maar voor van daag ben ik mijn roeping ongetrouw.
- U is allerliefst.... als altijd.
- Dat mag u niet meer zeggen.
- Ze is vervelend, Urania... Zeg mij, wat raadt u mij? Moet ik haar trouwen?
Cornélie schaterlachte.
- U vraagt beiden *mij* raad!
- Ja, ja, wat denkt u?
- Zeker, trouw haar!
Hij zag niet hare minachting.
- Wissel uw blazoen voor haar beurs! ging zij voort en lachte, en lachte.
Nu zag hij er iets van.
- U veracht mij, ons beiden misschien.
- O, neen....
- Zeg mij, dat u mij niet veracht.
- U wil mijn opinie weten. Urania is een allerliefst goed kindje, maar dat niet alleen moet reizen. En u....
- En ik?
- U is een charmante jongen. Koop mij die viooltjes, wil u....
- Dadelijk, dadelijk....
Hij kocht het boeketje.
- U is zoo dol op viooltjes, niet waar....
- Ja. Dit moet uw tweede.... en laatste geschenk zijn. Hier nemen wij afscheid van elkaâr.
- Neen, ik breng u thuis.
- Ik ga niet naar huis.
- Waarheen dan?

- Ik ga naar die osteria. Meneer Van der Staal wacht mij daar.
- Hij is wel gelukkig!
- Waarlijk?
- Kan het anders!
- Ik weet het niet. Dag, prins.
- Inviteer mij, smeekte hij. Laat mij samen met u lunchen.
- Neen, sprak ze ernstig. Heusch niet. Het is beter van niet. Ik geloof....
- Wat....
- Dat Duco precies is als Urania....
- Jaloersch?.... Wanneer zie ik u dan weêr?
- Heusch, het is beter van niet... Dag, prins. Merci... voor de viooltjes.

Hij boog over hare hand. Zij begaf zich naar de osteria en zag, dat Duco door het raam hun afscheid had gezien.

XXIV.

Duco was stil aan tafel en zenuwachtig. Hij speelde met zijn brood en zijn vingers trilden. Zij voelde, dat hij iets op het hart had.

- Wat is er? vroeg zij lief.
- Cornélie, sprak hij ontroerd. Ik moet je spreken.
- Waarover?
- Je doet niet goed.
- In welk opzicht?
- Met den prins. Je hebt hem doorzien, en toch... toch blijf je hem dulden, toch ontmoet je hem telkens.... Laat mij uitspreken, sprak hij - en zag om zich rond: er waren slechts twee Italianen in de restauratie, gezeten aan de verste tafel, en hij kon spreken zonder beluisterd te worden; - ik wil uitspreken, herhaalde hij, toen zij hem in de rede wilde vallen. Je bent natuurlijk vrij te doen wat je wilt. Maar ik ben je vriend en ik wil je raden. Het is niet goed wat je doet. De prins is een ploert. Onedel, laag.... Hoe kan je met hem omgaan? Hoe kan je cadeaux van hem aannemen en invitaties? Waarom heb je mij gedwongen gisteren meê te gaan? Dat heele diner was mij een marteling. Je weet hoeveel ik van je houû - waarom zoû ik het je niet

bekennen. Je weet hoe hoog ik je stel. Ik kan niet aanzien, dat je je zoo vernedert met hem. Laat mij spreken. Vernedert, zeg ik. Hij is niet waard je schoen vast te binden. En je speelt met hem, je schertst met hem, je coquetteert.... Laat mij spreken: je coquetteert met hem. Wat kan hij je schelen, die kwast. Wat is hij in je leven. Laat hem trouwen met miss Hope, wat kunnen beiden jeschelen. Wat kunnen jou, Cornélie, die inferieure menschen schelen. Ik minacht ze en jij ook. Ik weet dat. Waarom kruis je dan hun leven? Laat hen leven in hun ijdelheid van titels en geld, wat is het jou? Ik begrijp je niet. O, ik weet het: je bent niet te begrijpen, alles wat vrouw is is in jou. En ik heb lief alles wat ik van je zie: ik heb je lief in alles.... Het komt er niet op aan of ik je begrijp. Maar ik voel toch, dat *dit* niet goed is. Ik vraag je, zie den prins niet meer. Bemoei je niet meer met hem. Nieer hem.... Dat diner, gisteren, het was me een marteling....

- Arme jongen, sprak zij zacht en schonk hem uit hun fiasco in. Maar waarom?
- Waarom? Waarom? Je vernedert je.
- Ik ben niet zoo hoog.... Neen, nu wil *ik* spreken. Ik ben niet hoog. Omdat ik enkele moderne ideëen heb, en enkele andere, die liberaler zijn dan die van het gros van andere vrouwen? Verder ben ik gewoon vrouw. Als een man vroolijk en geestig is, amuzeert me dat. Neen Duco, nu spreek ik. Ik vind den prins geen ploert, ik vind hem misschien wel een kwast, maar ik vind hem vroolijk en geestig. Je weet, dat *ik* ook veel van je hoû, maar vroolijk en geestig ben je niet. Nu niet boos zijn. Je bent veel meer. Ik vergelijk il nostro Gilio zelfs niet met je.... Ik wil niet meer over je zeggen, anders wordt je pedant. Maar vroolijk en geestig, dat ben je niet. En mijn arme natuur heeft daar soms behoefte aan. Wat heb ik in mijn leven? Niets dan jou, alléen jou. Ik ben heel blij je vriendschap te bezitten, ik ben gelukkig je te hebben ontmoet. Maar waarom mag ik niet eens vroolijk zijn. Heusch, er is een beetje luchthartigheid in me, lichtzinnigheid zelfs.... Moet ik daar tegen strijden? Is het slecht? Zeg, Duco, ben ik slecht?

Hij glimlachte weemoedig, een vochtige glans was over zijne oogen en hij antwoordde niet.

- Ik kan wel strijden, als het moet, hernam zij. Maar is dit nu om tegen te strijden! Het is wat schuim van een oogenblik. Meer niet. Ik ben het dadelijk vergeten. Ik ben den prins dadelijk vergeten. En jou vergeet ik niet.

Hij zag haar glanzend aan.

- Begrijp je dat? Voel je, dat ik met jou niet flirt en coquetteer? Geef me een hand, wees niet boos meer....

Zij stak hem hare hand toe over de tafel en hij drukte hare vingers.

- Cornélie, hernam hij zacht. Ja, ik voel, dat je waar bent. Cornélie, word mijn vrouw.

Zij zag ernstig voor zich en liet het hoofd een weinig hangen en staarde voor zich uit. Zij aten niet meer. De twee Italianen stonden op, groetten en gingen heen. Zij waren alleen. De kellner had wat fruit voor hen neêrgezet en trok zich terug.

Beiden zwegen ze een oogenblik. Toen sprak zij met een heel zachte stem en haar wezen had zoo iets teeders van weemoed, dat hij in snikken had kunnen uitbarsten en haar zoo aanbidden.

- Ik wist natuurlijk, dat je me dat een dezer dagen zoû vragen. Het lag in de natuur der dingen. Een groote vriendschap als de onze geleidde natuurlijk weg tot die vraag. Maar het kan niet, beste Duco.... Het kan niet, mijn beste jongen.... Ik heb mijn ideeën.... maar dat is het niet. Ik ben tegen het huwelijk.... Maar dat is het niet. In sommige gevallen is een vrouw al hare ideeën ontrouw, in één enkele seconde:... Wat het dan wel is....?

Zij staarde met groote oogen, streek over het voorhoofd, als zag zij het niet duidelijk in.... Toch ging zij voort:

- Het is.... dat ik bang ben voor het huwelijk. Ik heb het gekend, ik weet wat het is.... Ik zie mijn man nu duidelijk voor me. Ik zie die gewoonte, die sleur voor me, waarin alle nuance uitwischt. Dat is het huwelijk: gewoonte, sleur. En nu zeg ik het je ronduit: ik vind het huwelijk vies. Ik vind die gewoonte vies. Ik vind passie mooi, maar het huwelijk is geen passie. Passie kan edel zijn, en bovenmenschelijk, maar het huwelijk is een menschelijke instelling van klein menschelijke moraal en berekening... En ik ben bang voor zulke moreele en wijze banden geworden.

Ik heb mijzelf beloofd - en ik geloof die belofte te houden - dat ik nooit meer trouwen zal. Mijn geheele natuur is er ongeschikt toe geworden. Ik ben niet meer het Haagsche meisje van soirées en diners, dat uitzag naar een man, te zamen met haar ouders.... Mijn liefde voor hèm was passie! En in mijn huwelijk woû hij die passie breidelen tot een sleur en een gewoonte. Toen ben ik opgestaan.... Laat me er liever niet over praten. Passie duurt te kort om een huwelijksleven te vullen.... Achting daarna, etcetera? Daarvoor behoeft men niet te trouwen. Ik kan achten, ook ongetrouwd. Natuurlijk, er is de kwestie der kinderen, er *zijn* velerlei moeilijkheden.... Ik kan dat nu niet uitdenken. Ik voel alleen nu, heel ernstig en kalm, dat *ik* ongeschikt ben om te trouwen, en nooit meer trouwen wil. Ik zoû je niet gelukkig maken.... Wees niet treurig, Duco. Ik hoû van je, ik heb je lief. En misschien.... heb ik je ontmoet op het juiste oogenblik. Had ik je vroeger ontmoet, in mijn Haagsche leven.... je zoû zeker te hoog voor me hebben gestaan. Ik zoû je niet lief hebben gekregen. Nu kan ik je begrijpen, je achten en tegen je opzien. Ik zeg je dit eenvoudigweg, dat ik je liefheb en tegen je opzie, tegen je opzie trots al je zachtheid, zooals ik nooit tegen mijn man heb opgezien, hoe hij ook zijn mannelijke rechten deed gelden. En je moet dat gelooven, heel vast en heel zeker, en je moet gelooven, dat ik waar ben. Coquet.... ben ik alleen met Gilio....

Hij zag haar aan, door zijn stille tranen. Hij stond op, riep den kellner, betaalde vaagweg, en het zwom en glansde voor zijne oogen. Zij gingen de deur uit en zij riep een rijtuig aan en gaf het adres op van de villa Doria-Pamphili. Zij herinnerde zich, dat de tuinen open waren. Zij reden er zwijgend heen, overstelpt door hunne gedachten aan de toekomst, die voor hen opentrilde. Soms haalde hij diep adem en sidderde hij over zijn lichaam. Eenmaal drukte zij innig zijn hand. Aan de poort van de villa stapten zij uit, wandelden samen op langs de majestueuze lanen. In de diepte lag Rome, zagen zij eensklaps Sint Pieter. Maar zij spraken niet, zij zette zich eensklaps neêr op een antieke bank en begon zachtjes te weenen, zwak. Hij nam haar in zijn arm en troostte haar. Zij droogde hare tranen, glim-

lachte en omhelsde hem en kuste hem terug.... Het begon te schemeren en zij gingen terug. Hij gaf het adres op van zijn atelier. Zij volgde hem daar. En zij gaf zich aan hem, in geheel hare oprechtheid van waarheid, en met een liefde zoo hevig en groot, dat zij dacht te bezwijmen in zijn armen.

XXV.

Zij veranderden hun leven niet. Duco echter, na een scène met zijn moeder, sliep niet meer bij Belloni, maar in een kamertje, grenzende aan zijn atelier, eerst vol koffers en rommel. Die scène speet Cornélie, zij had steeds sympathie gevoeld voor mevrouw Van der Staal en de meisjes. Maar een hoogmoed gierde in haar op, en Cornélie minachtte mevrouw Van der Staal, omdat deze noch haar noch Duco begrijpen kon. Toch had zij de verkoeling gaarne voorkomen. Op haar aanraden zocht Duco nog eens zijne moeder op, maar zij bleef koel en wees hem af. Daarop gingen Cornélie en Duco naar Napels. Zij deden het niet als een vlucht, zij deden het eenvoudigweg; Cornélie zeide aan Urania en aan den prins, dat zij naar Napels ging voor korten tijd en dat Van der Staal haar wellicht zoû volgen. Zij kende Napels niet en zoû het zeer apprecieeren als Van der Staal er haar leidde, in de stad en de omstreken. Cornélie hield in Rome hare kamers aan. En zij doorleefden een veertien dagen in een gedachteloos, groot en louter geluk. Hunne liefde groeide bloeiend en breed op in de gouden zuidlucht van Napels, aan de blauwe golven van Amalfi, Sorrente, Capri en Castellamare, eenvoudig, onwederstaanbaar en rustig. Geleidelijk gleden zij langs den purperen draad van hun leven, hand in hand liepen zij af hun tot één pad gesmolten lijnen, gedachteloos aan de wetten en ideeën der menschen, en hun houding was zoo hoog, hun doen zoo rustig en zeker van hun geluk, dat hun toestand geen onbeschaamdheid werd, hoewel zij in zichzelven de wereld minachtten. Maar hun geluk verzachtte al dien hoogmoed hunner opzwevende zielen, als strooide hun geluk met bloesems rond. Zij leefden als in een droom, eerst tusschen de marmers van het muzeum, later op de bebloemde klippen van Amalfi, aan het strand van Capri, of op het terras van het hôtel te Sorrento: de zee ruischende

aan hunne voeten; in een parelen waas, ginds, vaag wit, als uitgedoezeld krijt, Castellamare en Napels en de schim van den Vezuvius, met zijn wazige pluim van rook.

Zij hielden zich van allen apart, van alle menschen, van alle touristen: zij aten aan een klein tafeltje en men dacht algemeen, dat zij pas waren getrouwd. Zocht men hun naam in het vreemdelingenboek, dan las men hunne twee namen en fluisterde men commentaren. Maar zij hoorden het niet, zij zagen het niet, zij leefden hun droom, ziende in elkaârs oogen of naar de opalen lucht, de parelen zee, en de witwazige bergverschieten, met, als krijten vlakjes, de steden er in neêrgeplekt.

Toen zij bijna geen geld meer hadden, glimlachten zij en keerden naar Rome terug en leefden er als vroeger; zij, ophare kamers, hij, nu in zijn atelier, en namen zij samen hun malen. Maar zij vervolgden hun droom tusschen de ruïnes van de Via Appia, om en bij Frascati; verder dan de Ponte Molle, op de helling van de Monte Mario en in de tuinen der villa's, tusschen de statuen en schilderijen, hun geluk mengende met de atmosfeer van Rome; hij zijne nieuwe liefde doorwevende met zijn liefde voor Rome; zij Rome liefkrijgende om hem. En door die bekoring was als een aureool om hen heen, waarom zij het gewone leven niet zagen en de gewone menschen niet ontmoetten.

Eindelijk, op een middag, trof Urania hen beiden thuis, op de kamer van Cornélie, het vuur aan, zij glimlachend starende in het vuur, hij zittende aan hare voeten, en zij met den arm om zijn hals. En zij dachten klaarblijkelijk zoo weinig aan iets anders dan hun eigen liefde, dat zij beiden haar klop niet hoorden, dat zij beiden haar eensklaps zagen vóor zich staan, als een ongedachte werkelijkheid. Hun droom was dien dag uit. Urania lachte, Cornélie lachte en Duco stond op en schoof een fauteuil naderbij. En Urania, blij, mooi, schitterend, vertelde, dat zij verloofd was. Waar hadden zij toch met elkander gezeten? vroeg zij nieuwsgierig. Zij was nu verloofd. Zij was al op San Stefano geweest, zij had den ouden prins gezien. En alles was mooi, goed, en lief: het oude kasteel *a dear old house*, de oude man *a dear old man*. Zij zag alles door de schittering van haar aanstaanden prinsesse-titel. Prinses, hertogin! De dag van het huwelijk was

vastgesteld, vóor Paschen, dus over een groote drie maanden. In San Carlo zoû het worden ingezegend, met al den luister van een groot huwelijk. Hare vader kwam er voor over met haar jongsten broêr. Zij zag klaarblijkelijk op tegen hun komst. En zij was niet uitgepraat; zij vertelde duizend détails over haar trousseau, waaraan de marchesa haar hielp. Zij zouden in Nice wonen, op een groot appartement. Zij dweepte met Nice: het was een goed idee van Gilio. En ter loops, het zich herinnerende, vertelde zij, dat zij Katholiek was geworden. Dat was een last! Maar de monsignore's zorgden voor alles, zij liet zich door hen leiden. En de Paus zoû haar ontvangen in particuliere audientie, samen met Gilio.... De moeilijkheid was haar audientie-toilet, zwart, natuurlijk, maar, fluweel, satijn? Wat raadde Cornélie? Zij had zoo een goeden smaak. En de zwarte kanten voile met brillanten opgestoken.... Morgen zoû zij naar Nice gaan met de marchesa en Gilio, om hun appartement te zien....

Toen zij wegging, verzoekende Cornélie aan te komen om haar uitzet te bewonderen, sprak Cornélie met een glimlach:

- Ze is gelukkig.... Voor ieder is geluk toch anders.... Een trousseau en een titel zouden mij niet gelukkig maken.

- Dat zijn de kleine menschen, sprak hij; die ons leven nu en dan kruisen. Ik ga ze liefst uit den weg....

En zij zeiden het niet, maar zij dachten het beiden - hunne vingers in elkaâr, hare oogen starende in zijn oogen, - dat ook *zij* gelukkig waren, maar hooger en beter en edeler; en de hoogmoed gierde in hen op: zij zagen als in vizioen de lijn van hun leven slingeren steilen heuvel op, maar het geluk sneeuwde er bloesems op neêr en in de sneeuwende bloesems hoog houdende hun trotsche hoofden, met glimlach en oogen van liefde, liepen zij voort in hun droom, onttogen aan mensch en aan werkelijkheid.

XXVI.

De maanden droomden voorbij. En hun geluk deed zulk een zomer in hen ontbloeien, dat zij rijpte in mooiheid, hij in talent; de hoogmoed in hen sloeg als een fierheid naar buiten: bij haar bloei, bij hem werkkracht; haar loome bevalligheid herschiep zich in een fiere rankheid; in volheid

zwollen hare vormen; glans lichtte op in haar oogen, blijdschap om haar mond - van nerveuze aandoening trilden zijn handen, als hij zijn penseelen nam, en de luchten van Italië weefden uitspansels voor zijn oog als firmamenten van liefde en innige kleur. Hij schiep en voltooide een serie van aquarellen: wazigheden van droomatmosfeer, die aan het edelste van Turner deden denken: natuurmomenten van louter waas: al het melkblauwe en parelnevelige van de golf van Napels, als een beker vol licht, waar een turkooïs uitsmelt tot water - en hij zond ze naar Holland, naar Londen, en had eensklaps gevonden zijn roeping, zijn werk en zijn roem: moed, kracht, doel en overwinning.

Ook zij had een zeker succes met haar artikel: het werd besproken, bestreden; haar naam werd genoemd. Maar een zekere onverschilligheid was in haar, als zij haar naam las, gemoeid in de vrouwenbeweging. Eerder leefde zij meê zijn leven van observatie en emotie, en gaf zij dikwijls in al het waas zijner vizie, in het te wazige van zijn tintdroom een glinstering van licht, een horizon van einde, een streep van werkelijkheid, die realiteit gaf aan den nevel van zijn ideaal. Zij leerde met hem zien, zij leerde met hem onderscheiden en voelen, natuur, kunst, gehéel Rome, en toen een vaag van symboliek zich van hem meester maakte, ging zij geheel met hem mede. Hij ontwierp de groote schets eener theorie van vrouwen, opgaande langs een heuvel opslingerende levenslijn: zij schenen zich te bewegen uit eene in-een stortende stad der oudheid, wier met een enkele architraaf verbondene zuilen optrilden in violet waas van avondgeduister; zij schenen zich los te maken uit de schaduw der ruïne, die aan de kim al verzwijmde in den nacht van het niets - en zij drongen op, elkaâr roepende met kreten, elkaâr wenkende met een groot uitgestrek van handen, boven zich een waaiend gewuif van wimpels en deviezen; met gespierde armen vatten zij aan hamer en houweel, en haar gedrang bewoog zich voort naar boven, de lijn langs, waar witter en witter het licht werd, tot in het waas van de lucht zich raden liet het verre verschiet van een nieuwe stad, wier ijzeren gebouwen als centraal-stations en eiffeltorens in den blanken lichtschemer van de verte heel ijl opglinsterden met een weêrschijn van glasbogen en daken van glas, en hoog in de lucht

de muziekbalken der draden van geluid en geleiding....

En zóo werkten hunne beider invloeden op hunne beider zielen in, dat *zij* leerde zien en hij leerde denken; zij schoonheid, kunst, natuur, waas en emotie zàg en niet meer bedacht maar voelde; dat *hij* als op zijn schets - heel vage, moderne glas-en-ijzerstad, - een moderne stad zag rijzen uit zijn droomwaas van Rome's verleden, en, naar zijn eigen natuur en aanleg, dacht over een moderne kwestie. Zij leerde vooral voelen en zien als een vrouw, die lief heeft, met de oogen en het hart van den man, dien zij minde: hij dacht de kwestie uit in plastiek. Maar wat onvolkomenheid ook was in het absolute hunner nieuwe gevoel- en gedachtesferen, de wisselwerking, door hun liefde, gaf hun een geluk zoo groot, zoo één, dat zij het op dat oogenblik niet konden overzien en bevroeden, dat het bijna was als een extaze, een flauwe oneigenlijkheid, waarin zij droomden - terwijl het was zuivere waarheid en voelbare werkelijkheid. Zooals zij dachten, voelden en leefden, was een ideaal van realiteit: ideaal binnengetreden en bereikt, langs de geleidelijke lijn van hun leven, langs den goudenen draad van hun liefde, en zij bevroedden en overzagen het nauwlijks, omdat het gewone leven hen toch aankleefde. Maar alleen onvermijdelijk weinig. Zij woonden apart, maar 's morgens zocht zij hem op en vond hem voor zijn schets, en zij zette zich naast hem, leunde haar hoofd op zijn schouder, en zij dachten het samen uit. Hij schetste zijne figuren der vrouwentheorie elk apart, en hij zocht naar de trekken en de modelleering der vormen: enkele hadden het Mongoolsche van den annonciatieengel van Memmi; andere het ranke van Cornélie en hare latere vollere gezondheid; - hij zocht naar de plooien: in peplosvouwen vochten zich de vrouwen los uit den violetten schemer der ruïne-stad en verder op wisselden hare gewaden als eene maskerade der eeuwen: het edelvrouwe-sleepkleed, de sluiers der sultanen, het wollen kleed der werksters, de kap der liefdezusters - zich modernizeerende het gewaad naarmate de draagster modernere eeuw belichaamde.... En in die groepeering was de teekening van zoo ijle dunheid en soberheid, was de overgang van plooienval tot praktischstrak zoo voorzichtig en zoo geleidelijk, dat Cornélie overgang nauwlijks bespeurde, dat zij één stijl meende te zien, éene

mode van dracht, terwijl iedere silhouet toch zich kleedde met andere snit in andere stof, vallende met andere lijnen... In de teekening was een oud-meesterlijke zuiverheid, eene puurheid van ommelijn, maar modern - nerveus en morbide - en toch zonder conventioneel ideaal van symbolische lichaamsvormen; in de groepeering was rafaëlitische harmonie; in de aquareltint der eerste studiën het waas van Italië: de ruïne-stad schemerde als hij het Forum zag schemeren; de stad van ijzer en glas glinsterde-op met haar bouw van kristalpaleis, uit een witte lichtapotheoze, als hij van Sorrente af om Napels gezien had. Zij voelde, dat hij een groot werk deed en had nooit nog zoo levensbelang gesteld in iets, als zij nu deed in zijn idee en zijn schetsen. Stil en zwijgend zat zij achter hem en volgde zijne teekening van de wimpelende vanen en slingerende deviezen, en zij ademde niet als zij zag, dat hij met enkele veegjes van wit en tikken van licht - of hij licht had onder zijn kleuren - de glazen stad aan de kim deed opdroomen. Dan vroeg hij haar iets over eene figuur, en sloeg om haar middel zijn arm, trok haar naar zich toe, en zij bleven lang turen en uitdenken lijn en idee, tot de avond viel, de avondkilte in de werkplaats omhuiverde en zij langzaam opstonden. Dan gingen zij uit en op het Corso kwamen zij terug tot het werkelijke leven: zwijgend, bij Aragno gezeten, zagen zij naar de drukte; en in hun kleine restauratie, de oogen drinkende elkanders blikken in, aten zij hun eenvoudig maal, zoo zichtbaar harmonisch gelukkig, dat de Italianen, de twee, die daar ook steeds zaten aan de verdere tafel, op dat zelfde uur, glimlachten, als zij hen groetten....

XXVII.

En het werd in hem een groote werkkracht: er schemerde zoovele gedachte voor hem op, dat hij telkens weêr een ander motief vond en het symbolizeerde in een ander figuur. Hij schetste, levensgroot, een wandelende vrouw, met die mengeling van kind, vrouw en godin, die zijn figuren karakterizeerde - en ze liep langzaam dalende lijn af naar een sombere diepte, zonder te zien en zonder te begrijpen; hare oogen staarden magnetisch den afgrond toe: vage handen

waren om haar als een wolk en duwden zacht, en leidden; in de hoogte, op hooge rotsen, riepen haar, in hel licht, andere figuren met harpen, maar zij ging naar de diepte, door de handen geduwd; - in den afgrond bloeiden vreemde purperen orchideeën, als monden van liefde....

Toen Cornélie op een morgen kwam in zijn atelier had hij plotseling deze idee geschetst. Het was haar een verrassing, want hij had er haar niet over gesproken: de idee was plotseling opgekomen; de uitwerking, spontaan en vlug, had hem geen uur gevergd. Hij verontschuldigde er zich bijna bij haar over, toen hij hare verrassing zag. Zij vond het wel mooi, maar huiverde ervan en hield meer van de ‘Banieren’ de groote aquarel, de optocht der ten levensstrijd tijgende vrouwen.....

En om haar pleizier te doen zette hij de dalende vrouw ter zijde en werkte alleen voort aan de strijdende vrouwen. Maar telkens kwam een nieuwe gedachte hem storen in zijn werk en schetste hij in hare afwezigheid een nieuw symbool, tot de schetsen zich opstapelden en overal lagen verspreid. Zij borg ze in portefeuilles; zij nam ze weg van ezel en plank; zij behoedde hem te veel af te dwalen van de ‘Banieren’, en dit was het alleen, dat hij voltooide.

Zoo scheen hun leven zacht voort te willen loopen, langs éene lieflijke lijn, in éene goudene richting, terwijl als bloemen zijne symbolen ter zijde ontloken, terwijl het azuur hunner liefde er het uitspansel scheen boven, maar zij plukte den overvloed van bloemen weg, en alleen de ‘Banieren’ wuifden meê over hun pad, in het firmament hunner extaze, zooals zij wuifden boven de strijdende vrouwen....

Zij hadden slechts eene afleiding; het huwelijk van den prins en Urania: een diner, een bal en de ceremonie in San Carlo, te midden van geheel de Romeinsche aristocratie, die de rijke Amerikaansche echter met reserve ontving. Maar toen de prins en de prinses di Forte-Braccio naar Nice vertrokken, was alle afleiding voorbij en gleden de dagen weêr voort langs de zelfde lieflijke goudene lijn. En Cornélie behield alleen één onaangename herinnering: hare ontmoeting tijdens die feestdagen met mevrouw Van der Staal, die haar genieerd had op die feesten, haar den rug had toegedraaid en haar had doen begrijpen, dat alle vriendschap uit was.

Zij had er zich in geschikt; zij had begrepen hoe moeilijk het was - zelfs al had mevrouw Van der Staal haar te woord willen staan - aan een vrouw als deze, vastgegroeid in hare sociale en wereldsche conventie, te verklaren haar eigen hoogmoedige ideeën van vrijheid, onafhankelijkheid en geluk. En ook de meisjes had zij genieerd, begrijpende, dat mevrouw Van der Staal dat wenschte. Zij was om dit alles niet boos, en niet gekwetst; zij begreep het wel in de moeder van Duco: zij was er alleen een beetje treurig om, want zij hield van mevrouw Van der Staal: zij hield van de beide meisjes.... Maar zij begreep het geheel: het kon niet anders, mevrouw Van der Staal wist, vermoedde alles. De moeder van Duco kon niet anders handelen, al ontkenden de prins en Urania, uit vriendschap, allen band tusschen Duco en haar, Cornélie, - al nam de Romeinsche wereld hen tijdens die huwelijksfeesten eenvoudig aan als vrienden, als kennissen, als landgenooten - wat zij ook fluisterde en glimlachte achter een waaier. Maar nu waren die feesten gedaan, nu waren ze voorbij dat kruispunt met wereld en mensch: nu glooide hun gouden richting weêr zacht en effen voor hen uit....

Toen was het, dat Cornélie, die niet dacht aan Den Haag, een brief ontving uit Den Haag. De brief was van haar vader en telde ettelijke bladzijden, hetgeen haar van hem verwonderde, want hij schreef nooit. Hetgeen zij las verschrikte haar zeer, maar ontmoedigde haar toch niet dadelijk geheel en al, misschien omdat zij niet voorzag het gewicht van haar vaders mededeeling. Hij smeekte haar om vergeving. Hij was al lang in financieele moeilijkheden. Hij had veel verloren. Zij moesten verhuizen, in een kleiner huis. De stemming in hun huis was bitter; mama huilde den heelen dag, de zusters kibbelden; de familie gaf raad; de kennissen waren onaangenaam. En hij smeekte haar om vergeving. Hij had gespeculeerd en verloren. En hij had ook verloren haar eigen klein kapitaaltje, dat hij beheerde, het legaat van haar peettante. Hij vroeg haar hem niet te hard te beschuldigen. Het had anders kunnen loopen en dan was zij driemaal zoo rijk geweest. Hij bekende het, hij had verkeerd gehandeld - maar hij was toch haar vader en hij vroeg haar, zijn kind, om vergeving en verzocht haar terug te komen.

Zij schrikte eerst hevig, maar hernam spoedig hare kalmte. Zij was in een te gelukkige stemming van levensharmonie, dan dat het bericht haar vermocht neêr te slaan. Zij ontving den brief in bed, bleef nog wat liggen, dacht na, kleedde zich toen aan, at als gewoonlijk en ging toen naar Duco. Hij ontving haar met enthouziasme, en toonde haar drie nieuwe schetsen.... Zij verweet hem zachtjes, dat hij zich te veel liet afleiden van zijn hoofdidee, en dat deze afdwalingen hem vermoeien zouden in zijn werkkracht, in zijn doorzettingsvermogen. Zij drong hem toch vooral aan de 'Banieren' te blijven werken. En zij zag met aandacht naar de groote aquarel, naar de antieke, in-een stortende Forumstad; de optocht der Vrouwen naar de Wereldstad van de Toekomst, daar hoog in het dagen van licht.... En eensklaps kwam het tot haar, dat ook háar verleden was ingestort, en dat de brokkelende bogen dreigend hingen boven haar hoofd. Zij liet hem toen lezen den brief van haar vader. Hij las tweemaal, zag haar aan verbijsterd, en vroeg wat zij doen zoû. Zij zeide, dat zij er reeds over na had gedacht, maar dat zij nog alleen maar wist het allerdadelijkste, dat zij doen zoû. Hare kamers opzeggen, en bij hem komen, in zijn atelier. Zij had juist nog genoeg om hare kamers te betalen. Maar dan was zij zonder geld. Totaal zonder geld. Zij had nooit van haar man een toelage willen hebben. Alleen wachtte zij het honorarium van haar artikel. Hij strekte haar dadelijk de handen toe, trok haar tot zich en kuste haar, en zeide, dat dit ook dadelijk zijn idee was geweest. Komen bij hem, samenleven met hem. Hij had wel genoeg - een kleinigheid van vaderlijk erfdeel; hij verdiende er bij: hij zoû genoeg hebben voor beiden. En zij lachten en kusten elkaâr en zagen rond in het atelier. Het was een vrij groote ruimte, maar geheel atelier. Duco sliep in een heel klein aangrenzend hokje: iets van een lange muurkast. En zij zagen rond wat zij konden doen. Cornélie wist het: hier, een gordijn drapeeren over een koord, daarachter haar bed, haar waschtafel. Meer had zij niet noodig. Alleen dat kleine hoekje; anders had Duco geen goed licht. Zij waren heel vroolijk en vonden het een allergezelligst idee. Zij gingen dadelijk uit, kochten een ijzeren bedje, een toilettafel, en hingen zelve het gordijn op. Toen gingen zij beiden de koffers pakken in de Via dei

Serpenti - en dineerden in de osteria. Cornélie stelde voor nu en dan eens thuis te eten, dat was goedkooper.... Thuis gekomen, was zij er over uit, dat hare installatie zoo weinig plaats innam, nauwlijks een paar vierkante meter, met dat kleine bedje achter dat gordijn. Zij waren dien avond heel vroolijk. De bohême van hun toestand amuzeerde hen. Zij waren in Italië, in het land van zon, van schoonheid en lazzaroni, van bedelaars, die droomen op de trappen van een kathedraal, en zij voelden zich verwant aan die zonnige armoede. Zij waren gelukkig, zij hadden niets noodig. Zij zouden leven van niets. Van zoo weinig, ten minste. En zij zagen de toekomst glimlachend en helder in. Zij waren nu dichter bij elkaâr, zij leefden nu dichter aaneen gesloten. Zij hadden elkander lief en waren gelukkig, in een land van schoonheid, in een ideaal van edel symbool en leven-omvattende kunst.

Den volgenden morgen werkte hij ijverig, zonder een woord, verloren in zijn droom, in zijn werk, en zij, stil ook, tevreden, gelukkig, zag aandachtig hare blouses en rokken na, en bedacht, dat zij in geen jaar nog iets noodig zoû hebben, en dat hare oude kleeren voldoende waren voor hun leven van geluk en eenvoud.

En zij antwoordde haar vader heel kort, dat zij hem vergaf, meêleed met hen allen, maar niet terugkwam in Den Haag. Zij zoû wel in haar eigen onderhoud voorzien, met schrijven. Italië was goedkoop. Meer schreef zij niet. Zij repte niet van Duco. Zij scheidde zich van hare familie af, in den geest, en in het leven. Zij had geene sympathie bij hen allen ontmoet tijdens haar treurig huwelijk, tijdens de lijdensdagen van hare scheiding, en nu, op hare beurt, voelde zij geene warmte. En haar geluk maakte haar eenzijdig en egoïst. Zij verlangde niets dan Duco, niets dan hun samenleven van samenstemming. Hij werkte en lachte haar nu en dan toe waar zij lag op den divan en nadacht. Zij zag naar de ten strijde opgaande vrouwen: ook zij zoû niet op een divan kunnen blijven liggen, ook zij zoû moeten strijden. Zij voorgevoelde, dat zij zoû moeten strijden: voor hèm. Hij was nu in zijn kunstijver, maar als die na een rezultaat, na een succes voor zich en de wereld, verslapte - momenteel - zoû dit gewoon en logisch zijn en zoû *zij* moeten strijden.

Hij was het edele in hun beider leven, zijn kunst kon niet hare broodwinning worden. Zijn fortuintje was bijna niets. Zij zoû willen werken en geld verdienen voor henbeiden, opdat hij zoû kunnen blijven in het reine principe van zijne kunst. Maar hoe, hoe strijden, werken, hoe werken voor hun leven en voor hun brood? Wat kon zij? Schrijven? Het gaf zoo weinig. Wat anders? Een lichte weemoed omving haar, omdat zij weinig kon. Zij had kleine talentjes en handigheden: zij schreef een goeden stijl, zij zong, speelde piano, zij kon een blouse maken en zij wist wat van koken af. Zij zoû zelve nu en dan wat koken en hare kleêren zelve naaien. Maar dat alles was zoo klein, zoo weinig. Strijden, werken? Hoe? Enfin, doen zoû zij, wat zij kon. En eensklaps nam zij een Baedeker, bladerde er in en zette zich voor Duco's schrijftafel, waaraan ook zij schreef. En zij dacht even na en begon een causerie. Een reisbrief, voor een blad, over de omstreken van Napels: dat was gemakkelijker dan dadelijk over Rome te beginnen. En in het atelier, waar een lichte stookwarmte hing, omdat het op het Noorden was en kil, werd het geluidenloos stil: alleen kraste nu en dan even hare pen, of zocht hij tusschen zijn crayons en penseelen. Zij schreef enkele bladzijden maar vond haar slot niet.... Toen stond zij op, hij wendde zich om en lachtte haar toe: zijn glimlach van vriendelijk geluk....

En zij las hem voor wat hij geschreven had. Het was niet de stijl van hare brochure. Het was geen invective: het was een lieftallige reisbrief....

Hij vond het wel aardig, maar nu niet zoo héel bizonder.... Maar dat behoefde ook niet, verdedigde zij zich. En hij omhelsde haar, voor haar ijver en haar moed. Het regende dien dag en zij gingen niet uit voor hun lunch: zij had eieren en tomaten en op een petroleum-stel maakte zij een ommelet. Zij dronken alleen water en aten er heel veel brood bij. En terwijl de regen geeselde tegen het groote, gordijnlooze atelierraam aan, genoten zij hun maal, gezeten als twee vogels, die schuilen bij elkaâr, dicht bij elkaâr, om niet nat te worden.

XXVIII.

Het was een paar maanden na Paschen: het waren de lentedagen van Mei. De vloed der toeristen was, dadelijk na

de groote kerkfeesten, weggestroomd, en Rome was al heel warm en werd heel stil. Op een morgen, dat Cornélie liep over de Piazza di Spagna, waar de zonneschijn neêrvloot langs de roomgele façade der Trinita de' Monti, over de monumentale trap, waar maar enkele bedelaars en de laatste bloemenjongen in een hoekje schaduw zaten te droomen met knippende oogleden, zag Cornélie den prins op zich afkomen. Hij groette haar met een blijden glimlach en trad haastig op haar toe.

- Wat ben ik blij u te ontmoeten. Ik ben voor een paar dagen in Rome en ik moet naar San Stefano, naar mijn vader, voor zaken. Vervelende zaken, vooral deze. Urania is in Nice. Maar het is er warm, wij gaan weg. Wij komen juist van een trip door de Middellandsche zee. Vier weken op het yacht van een vriend. Het was heerlijk! Waarom is u niet eens bij ons in Nice gekomen, zooals Urania u geschreven heeft te doen?

- Ik kon waarlijk niet komen....

- Ik ben u gisteren gaan opzoeken in de Via dei Serpenti. Maar men vertelde mij, dat u verhuisd was....

Hij zag haar aan met een spotlachje in zijn kleine, glinsterende oogen. Zij zweeg.

- Toen heb ik niet verder indiscreet willen zijn, voltooide hij met bedoeling.... Waar gaat u heen?

- Ik moet naar het postkantoor.

- Ik heb niets te doen. Mag ik met u meêloopen. Is het u niet te warm om te wandelen?

- O, neen, ik hoû van de warmte. Zeker, loopt u meê. Hoe gaat het met Urania?

- Goed, uitstekend. Zij is uitstekend. Zij is prachtig, eenvoudig prachtig. Ik had het nooit gedacht. Ik had het nooit durven denken. Zij houdt zich briljant. Wat haar aangaat heb ik geen berouw van mijn huwelijk. Maar verder, wat een tegenvaller, wat een deceptie. Gesu mio!

- Waarom?

- U wist, niet waar - hoe weet ik nog niet - u wist voor hoeveel ik me verkocht? Geen vijf millioen, maar tien millioen. Ach, signora mia, wat al deceptie. U heeft mijn schoonvader gezien tijdens ons huwelijk. Wat een Yankee, wat een kousenkoopman en wat een handelsvent! Wij kunnen

daar niet tegen op. Ik niet, en papa niet, en de marchesa niet. Eerst beloften, contracten, jawel. Maar dan pingelen hierop, pingelen daarop. Wij kunnen dat niet. Ik niet. En papa ook niet. Alleen tante kon pingelen. Maar ze was niet tegen den kousenkoopman opgewassen. Dat had ze nog niet geleerd al de jaren, dat ze pension-mama was geweest. Tien millioen? Vijf millioen? Geen drie millioen! Nu ja, maar ongeveer zooveel hebben we wel gekregen, plus nog een hoop beloften, voor onze kindskinderen, als iedereen dood is. Ach, signora, signora, ik was rijker toen ik niet getrouwd was! Het is waar, toen had ik schulden, nu niet. Maar Urania is van een zuinigheid, van een praktischheid. Ik had dat nooit zoo gedacht... Het is iedereen tegengevallen, papa, tante, de monsignore's. U moest ze eens bijwonen met elkaâr. Ze hadden elkaâr wel de oogen willen uitkrabben. Papa heeft bijna een beroerte gehad, tante raakte handgemeen met de monsignore's.... Ach, signora, signora, ik hoû daar niet van. Ik ben een slachtoffer. Winters lang hebben ze met me gehengeld. Maar ik woû niet, ik stribbelde tegen: ik liet de vischjes niet happen. En nu is het er dan van gekomen. Nog geen drie millioen. Lire's, geen dollars. Ik was zoo dom, ik dacht eerst, dat het dollars zouden zijn. En Urania is van een zuinigheid. Ik krijg mijn zakgeld van haar. Zij beheert alles, zij doet alles. Zij weet precies hoeveel ik verlies in den club. Neen, u lacht, maar het is treurig. Ziet u wel, dat ik soms zoû kunnen huilen! En dan heeft ze zulke vreemde ideeën. Bij voorbeeld, wij hebben nu ons appartement in Nice en wij houden mijn kamers in het Palazzo Ruspoli aan, als pied-à-terre in Rome. Dat is genoeg: wij komen toch nooit veel in Rome, omdat wij ‘zwart’ zijn en Urania dat saai vindt. 's Zomers zouden wij hier of daar zijn, op een badplaats. Mooi, dat was nu eenmaal afgesproken. Maar nu krijgt Urania in eens het idee om San Stefano uit te kiezen als zomerverblijfplaats! San Stefano!! Ik vraag u. Ik hoû het er niet uit. Het is waar, het ligt hoog, het is er koel: het klimaat is er aangenaam: een frische berglucht. Maar ik heb meer noodig om te leven dan berglucht. Ik heb meer noodig om te leven dan berglucht. O, u zoû Urania niet herkennen. Ze is zoo koppig soms. Het staat nu onwrikbaar vast: 's zomers San Stefano. En het ergste is: ze heeft er

papa's hart meê gestolen. Ik ben dus het kind van de rekening. Ze staan twee tegen mij, één. En het allerergste is... dat Urania gezegd heeft, dat we heél zuinig moeten zijn, om San Stefano op te knappen. Het is er een beroemde historische, maar vervallen boel. Wat wil u, we hebben nooit veine gehad. Nadat er eens een Forte-Braccio Paus is geweest.... is onze ster getaand en hebben we nooit meer geluk gehad. San Stefano is het type van vervallen grootheid. U moet het eens zien. Zuinig zijn, om San Stefano op te knappen! Dat is nu Urania's ideaal. Ze heeft zich in het hoofd gezet onze voorvaderlijke woning eere aan te doen. Enfin, ze steelt er papa's hard meê en hij is zijn beroerte te boven gekomen. Maar begrijpt u nu, dat il povero Gilio armer is dan voor hij aandeelen had in een kousenfabriek te Chicago??

Zijn woordenstroom was niet te breidelen. Hij voelde zich diep ongelukkig, klein, geslagen, getemd, overwonnen, vernietigd en hij had behoefte zijn hart te luchten. Zij waren de post al voorbij geloopen en kwamen nu op hun passen terug. Hij zocht sympathie bij Cornélie en hij vond die in de glimlachende oplettendheid, waarmeê ze zijn klachten aanhoorde. Zij antwoordde, dat het toch voor Urania prouveerde, dat zij gevoel had voor San Stefano.

- O ja, gaf hij nederig toe. Ze is heel goed. Ik had het nooit gedacht. Ze is op-end-op prinses-hertogin. Het is prachtig. Maar de tien millioen, weg illuzie! Maar zeg mij wat ziet u er goed uit! U wordt iederen keer, dat ik u zie, mooier en mooier. Weet u wel, dat u een heele mooie vrouw is? U moet zeker heel gelukkig zijn! U is een bizondere vrouw, ik heb het altijd gezegd. Ik begrijp u niet.... Mag ik eerlijk spreken? Zijn wij goede vrienden? Ik begrijp u niet. Wat u nu gedaan heeft, vind ik zoo iets ontzettends.... Ik heb daar nooit van gehoord in onze wereld.

- Uw wereld is de mijne niet, prins.

- Na ja, maar toch, uw wereld zal daaromtrent wel de zelfde ideeën hebben. En die kalmte, die fierheid, dat geluk waarmeê u rustig doet... waar u lust in heeft. Ik vind het ontzaglijk. Ik sta ervan versteld... En toch... is het jammer. In mijn wereld is men heel gemakkelijk... Maar dàt mag niet!

- Prins, nog eens, ik heb geen wereld. Mijn wereld is mijn eigen sfeer.

- Ik begrijp dat niet.... Zeg mij, hoe moet ik het Urania zeggen? Want ik zoû het zoo heerlijk vinden als u eens kwam te San Stefano. Och toe, doe het, kom ons eens gezelschap houden. Ik smeek u er om. Wees barmhartig, doe een goed werk.... Maar zeg mij eerst, hoe moet ik het aan Urania zeggen....

Zij lachte.

- Wat?

- Dat wat men mij vertelde in de Via dei Serpenti: dat uw adres voortaan luidde: Via del Babuino, atelier van den heer Van der Staal....

Zij zag hem, lachende, bijna medelijdend aan.

- Het is te moeilijk voor u, om te zeggen, antwoordde zij zachtjes neêrbuigend. Ik zal het zelf aan Urania schrijven en haar mijn gedrag verklaren.

Hij was blijkbaar verlucht.

- Dat is heerlijk, uitstekend! En.... komt u op San Stefano?

- Neen, ik kan niet, heusch niet.

- Waarom niet?

- In den kring, waarin u leeft, kan ik niet meer komen, na mijn verandering van adres, zeide zij, half lachend, half ernstig.

Hij haalde de schouders op.

- Hoor eens, sprak hij. U kent onze Romeinsche maatschappij. Als zekere convenances worden geëerbiedigd.... is alles geoorloofd.

- Juist, maar die convenances eerbiedig ik juist niet....

- Dat is dan ook verkeerd van u. Geloof mij, ik zeg het u als vriend.

- Ik leef naar mijn eigen wet en verlang niet uw wereld binnen te treden.

Hij vouwde de handen.

- Ja, ja, dat weet ik wel. U is een ‘nieuwe vrouw.’ U heeft uw eigen wet. Maar ik smeek u, heb medelijden met mij. Ontferm u over mij. Kom te San Stefano.

Zij meende in zijne stem een verleiding te hooren en daarom zeide zij:

- Prins, al kon het overeenkomen met de convenances van uw wereld.... dan nog zoû ik niet willen. Want ik wil Van der Staal niet verlaten.

- Kom eerst, en later komt hij. Urania zal hem gaarne raad willen vragen omtrent eenige artistieke kwesties, betreffende het ‘opknappen’ van San Stefano. Wij hebben daar veel schilderijen. En antieken. Toe, doe dat. Ik ga morgen naar San Stefano. Urania volgt mij na een week. Ik zal haar voorstellen u spoedig te vragen....

- Waarlijk prins.... zoo binnen kort kan ik niet....

- Waarom niet?

Zij zag hem lang aan.

- Wil ik heel eerlijk zijn?

- Natuurlijk.

Zij waren de post al een paar malen voorbijgeloopen. Het was doodstil op straat, er liep niemand. Hij zag haar vragend aan.

- Nu dan, sprak zij; wij zijn in groote geldelijke moeilijkheden. Wij hebben op het oogenblik niets in huis. Ik heb mijn kapitaaltje verloren en het weinigje wat ik verdiend heb met het schrijven van een artikel is op. Duco werkt hard, maar hij is aan een groot werk bezig en verdient niets. Over twee maanden wacht hij eenig geld. Maar op dit oogenblik hebben wij niets. Eenvoudig niets. Daarom ben ik van morgen in een winkel aan den Tiber gaan informeeren hoeveel de koopman geven woû voor een paar antieke schilderijen, die Duco verkoopen wil. Hij scheidt ongaarne van ze. Maar het kan niet anders. U ziet dus, dat ik niet komen kan. Ik zoû hem niet willen verlaten en dan, ik zoû geen geld hebben voor de reis en ook geen decente garderobe...

Hij zag haar aan. Hare opbloeiende schoonheid had hem eerst getroffen; nu trof hem, dat haar rok wat gesleten was, hare blouse niet frisch meer was, hoewel zij een paar rozen in den ceintuur droeg.

- Gesu mio! riep hij uit. En dat vertelt u mij zoo kalm, zoo rustig....

Zij glimlachte en haalde de schouders op.

- Wat wil u? Dat ik er over jammer?

- Maar u is een vrouw.... een vrouw om eerbied voor te hebben! riep hij uit. Hoe is Van der Staal daar onder?

- Hij is wel een beetje gedrukt. Hij heeft nooit finantieele moeilijkheid gekend. En het verhindert hem met al zijn talent te werken. Maar ik hoop hem tot eenigen steun te

zijn in dezen ongelukkigen tijd. U ziet dus, prins, dat ik niet kan komen te San Stefano.

- Maar waarom heeft u ons niet geschreven? Waarom ons geen geld gevraagd?
- Het is heel lief van u dat te zeggen, maar het idee is zelfs niet bij ons opgekomen.
- Te fier?
- Te fier, ja.
- Maar wat een toestand. Wat kan ik voor u doen? Mag ik u een paar honderd lire geven? Ik heb een paar honderd lire bij me. En ik zal Urania zeggen, dat ik ze u gegeven heb.
- Neen prins, dank u. Ik ben u heel dankbaar, maar ik kan het niet aannemen.
- Van *mij* niet?
- Neen.
- Van Urania niet?
- Ook niet van haar.
- Waarom?
- Ik wil mijn geld verdienen en kan geen aalmoes ontvangen.
- Een mooi principe. Maar voor het oogenblik.
- Blijf ik het nog getrouw.
- Mag ik u wat zeggen.
- Wat dan?
- Ik bewonder u. Meer dan dat. Ik heb u lief.

Zij maakte een beweging met de hand en fronste de wenkbrauwen.

- Waarom mag ik dat niet zeggen. Een Italiaan houdt zijn liefde niet in zich verborgen. Ik heb u lief. U is mooier en edeler en hooger dan ik mij ooit een vrouw zoû kunnen voorstellen.... Wees niet boos: ik vraag u niets. Ik ben een mauvais sujet maar op het oogenblik voel ik waarachtig nog zoo iets in me, dat u op onze oude familieportretten ziet. Een bij toeval overgebleven atoom van ridderlijkheid. Ik vraag u niets. Ik zeg u alleen, ook uit Urania's naam nu: u kan altijd op ons rekenen. Urania zal boos zijn, dat u haar niet geschreven heeft.

Zij gingen nu de post in en zij kocht een paar postzegels.

- Daar gaan mijn laatste soldi, zeide zij lachend en toonde haar leêge beurs. Wij hadden ze noodig voor een paar brieven

aan een tentoonstellingscomité in Londen. Brengt u mij naar huis?

Zij zag eensklaps, dat hij tranen in zijn oogen had.

- Neemt u tweehonderd lire van mij aan! smeekte hij.

Zij dankte glimlachend van neen.

- Eet u thuis? vroeg hij.

Zij keek hem komisch aan.

- Ja, zeide zij.

Hij wilde niet verder vragen, bang haar te kwetsen.

- Wees lief, sprak hij; en dineer samen van avond met mij. Ik verveel mij. Ik heb op het oogenblik geen kennis in Rome. Iedereen is weg. Niet in het Grand-Hôtel, maar in een gezellige restauratie waar men mij kent. Ik kom u halen, om zeven uur. Wees lief, en doe het! Om mij!

Zijn tranen kon hij niet weêrhouden.

- Gaarne, sprak zij zacht, met haar glimlach.

Zij stonden in de poort van het huis der Via del Babuino, waar het atelier was. Hij hief haar hand aan zijn lippen, en kuste ze innig. Toen groette hij met de hoed en vertrok haastig. Zij ging langzaam de trappen op, hare aandoening bedwingend, voor zij het atelier binnentrad.

XXIX.

Zij vond Duco lusteloos, liggend op den divan. Hij had een zware hoofdpijn en zij zette zich naast hem.

- Wel? vroeg hij.

- De man woû tachtig lire geven voor den Memmi, zeide zij; maar hij beweerde, dat het tryptiekblad niet was van Gentile da Fabriano: hij herinnerde zich het blad bij je gezien te hebben.

- De man leutert, antwoordde hij; of hij zoekt mijn Gentile voor niets te krijgen... Cornélie, ik kan ze eigenlijk niet verkoopen.

- Nu Duco, dan zullen we wel wat anders vinden, sprak ze, en legde haar hand op zijn van hoofdpijn verwrongen voorhoofd.

- Misschien een paar kleinere dingen, een paar bibelots... kreunde hij.

- Misschien... Wil ik er van middag nog eens teruggaan?

- Neen, neen... Dan ga *ik*. Maar eigenlijk kunnen wij zulke dingen wel koopen, maar nooit verkoopen.

- Neen Duco, gaf zij lachende toe. Maar ik heb gisteren geïnformeerd wat ik voor een paar braceletten krijgen kon, en die zal ik van middag van de hand doen. En dan kunnen we wel een maand rondscharrelen. Maar ik woû je iets vertellen. Weet je wien ik ontmoet heb?

- Neen.

- Den prins.

Zijn voorhoofd fronste.

- Ik hoû niet van dien ploert, sprak hij.

- Ik heb het je al eens gezegd, Duco: ik vind hem geen ploert. En ik geloof ook niet, dat hij dat is. Hij vroeg ons te dineeren voor van avond, heel eenvoudig.

- Neen, ik heb geen lust...

Zij zweeg. Zij stond op, kookte water op een spiritusstel en zette thee.

- Beste Duco, ik heb het lunch wat genegligeerd. Een kop thee en een boterham is alles wat ik je kan offreeren. Heb je veel honger?

- Neen, zeide hij ontwijkend.

Zij neuriede, terwijl zij de thee inschonk, in een antiek kopje. Zij sneed het brood en bracht hem zijn kopje op den divan. Toen zette zij zich naast hem, ook met een kopje in de hand.

- Cornélie, willen we liever niet lunchen in de osteria...

Zij toonde hem lachend haar leêge beurs.

- Hier zijn de postzegels, sprak ze.

Hij wierp zich ontmoedigd in de kussens.

- Mijn beste jongen, ging zij voort; wees niet zoo down. Van middag heb ik weêr geld, van die braceletten. Ik had ze eerder moeten verkoopen. Heusch Duco, het heeft niets te beteekenen. Waarom heb je niet gewerkt. Het zoû je opgewekt hebben.

- Ik had geen lust en ik heb hoofdpijn....

Zij zweeg even. Toen zeide zij:

- De prins was boos, dat wij hem niet geschreven hadden om hulp. Hij woû me tweehonderd lire geven....

- Je hebt ze toch geweigerd? vroeg hij woest.

- Natuurlijk, zeide zij kalm. Hij vroeg ons te logeeren

op San Stefano, waar zij van den zomer zijn. Dat heb ik ook geweigerd.

- Waarom?

- Ik zoû geen kleêren hebben.... Maar jij zoû toch ook geen lust hebben, wel?

- Neen, sprak hij mat.

Zij nam zijn hoofd tegen zich aan en streelde over zijn voorhoofd. Een breed vak van weêrkaatst middaglicht viel uit de blauwe lucht buiten door het atelierraam en het atelier was als een ineengewemel van stoffige kleur, waarin de silhouetten zich uitteekenden met hun onbewegelijk gebaar en onveranderlijke emotie. De reliefborduursels der kazuifels en stolen, de purperen en azuurblauwen van Gentile's tryptiekblad, de mystische weelde van Memmi's engel in zijn mantel van zwaarkreukend brokaat, de gouden lelietak in de vingers - waren als een opeengestapelde rijkdom van kleur en flonkerden in dat weêrkaatste licht als van handenvol juweelen. Op den ezel stond de aquarel der Banieren, fijn en edel. En zooals zij zaten op den divan, hij leunende het hoofd tegen haar aan, beiden drinkende hunne thee, waren zij harmonisch van geluk tegen dien achtergrond van kunst. En het scheen ongelooflijk, dat zij zich bezorgd maakten over een paar honderd lire, want het gloeide om hen heen van kleur als edelsteen, en hun glimlach bleef als een glans. Maar ontmoedigd stonden zijn oogen en slap hing zijn hand.

Zij ging dien middag nog even uit, maar kwam spoedig thuis, zeggende, dat zij de braceletten verkocht had en dat hij nu zonder zorg behoefde te zijn. En zij zong en bewoog zich vroolijk door het atelier. Zij had eenige inkoopen gedaan: een amandeltaart, beschuitjes, een half fleschje port. Zij had dat zelve meêgebracht in een mandje en zij pakte het al zingende uit. Hare levendigheid wekte hem op: hij stond op en zette zich eensklaps voor ‘De Banieren’. Hij zag naar het licht en bedacht, dat hij nog wel een uur kon werken. Eene heerlijkheid golfde in hem op toen hij de aquarel beschouwde: hij vond er veel goeds, veel moois in. Er was breedheid in en fijnheid; het was modern en toch geen truc van modernisme: er was gedachte in en toch zuiverheid van lijn en groep. En de kleur was van een rustige voornaamheid:

paarsch en grijs en wit; violet en grauw en blank; duister, schemer, licht; nacht, dageraad, dag. De dag vooral, de hoog daar dagende dag, was van een witte, zelfbewuste zon: een blanke zekerheid, waarin de toekomst duidelijk werd. Maar als een wolk waren de wimpels, deviezen, vanen, banieren, uitwaaiende als een heraldische trotschheid boven de extazehoofden der strijdsters.... Hij zocht zijne kleuren, hij zocht zijn penseelen, hij werkte met ijver, tot hij geen licht meer had. En hij zette zich bij haar, gelukkig, tevreden. In de schemering dronken zij van den port en aten zij van de taart. Hij had wel lust, zeide hij: hij had honger....

Om zeven uur werd er geklopt. Hij schrikte op, ging naar de deur, en de prins trad binnen. Duco's voorhoofd bewolkte, maar de prins zag niets in het duisterende atelier. Cornélie stak een lamp op.

- Scusi, prins, zeide zij. Ik ben bepaald verlegen. Duco heeft geen lust uit te gaan - hij heeft gewerkt en is moê - en ik had niemand om u een boodschap te zenden, dat wij uw invitatie niet konden aannemen.

- Maar dat meent u toch niet! Ik had zoo vast gerekend u beiden te hebben. Wat doe ik anders met mijn avond....!

En met zijn woordvloed, zijn klagen van bedorven kind, zijn smeeken van verwende jongen, die zijn zin wilde hebben, begon hij Duco - onwillig, stroef - over te halen. Duco stond eindelijk op, haalde zijn schouders op, glimlachte meêlijdend, bijna beleedigend, maar gaf toe. Maar zijn gevoel van onwil kon hij niet bedwingen; zijn ijverzucht om de vlugge repartie's van Cornélie en den prins was altijd hevig in hem, als een pijn. In de restauratie was hij eerst stil. Toen deed hij een poging om meê te doen in het gesprek, zich herinnerende wat Cornélie hem gezegd had dien gewichtigen dag in de osteria: dat zij hèm, Duco, liefhad; dat zij tegen hem opzag, dat zij den prins zelfs niet vergeleek bij hem; maar.... dat hij niet vroolijk was en geestig.... En om die herinnering voelende zijn meerderheid, was hij, trots zijn jalouzie, een beetje glimlachend uit de hoogte tegen den prins, een beetje neêrbuigend en duldende zijn aardigheid en flirt, omdat het Cornélie amuzeerde, dat gespeel met vlugge woorden en kort op elkaâr slaande zinnetjes, als de dialoog van een Fransch tooneelstuk.

XXVIII.

Den volgenden dag zoû de prins 's morgens naar San Stefano gaan en heel vroeg schreef Cornélie hem het volgende briefje:

Waarde Prins.

Ik kom tot u met een verzoek. U was gisteren morgen zoo vriendelijk mij uw hulp aan te bieden. Ik meende toen uw zoo vriendschappelijk aanbod te kunnen weigeren. Maar ik hoop, dat u mij niet al te grillig vindt als ik mij van daag tot u wend met het verzoek: leen mij, wat u mij gisteren wilde aanbieden.

Leen mij tweehonderd lire. Ik hoop ze u zoo spoedig mogelijk te kunnen teruggeven. Het behoeft natuurlijk geen geheim voor Urania te zijn, maar laat Duco het niet weten. Ik heb gisteren mijn braceletten willen verkoopen, maar er slechts één verkocht, voor heel weinig geld. De goudsmid wilde er mij te weinig voor geven, maar één was ik wel gedwongen hem voor veertig lire te laten, want ik had geen soldo meer! En nu kom ik dus een beroep doen op uw vriendschap en u vragen: sluit in een couvert de tweehonderd lire en laat mij die *zelve* komen afhalen bij den portier. Ontvang bij voorbaat de betuiging mijner innige erkentelijkheid.

Wat een gezelligen avond heeft u ons gisteren bezorgd. Zoo een paar uren van vroolijke kout aan een keurig diner doen mij goed. Hoe gelukkig ik mij voel, onze tegenwoordige toestand van geldelijke zorg drukt mij wel eens neêr, hoewel ik mij voor Duco ophoud. Tobben over geld stoort hem in zijn arbeid en knakt hem in zijn werkkracht. Ik spreek er hem dan ook zoo min mogelijk over, en vraag u dus uitdrukkelijk: laat hem buiten dit kleine geheim.

Nogmaals: ik ben u innig dankbaar.

CORNÉLIE DE RETZ.

Toen zij dien morgen uitging, begaf zij zich dadelijk naar het Palazzo Ruspoli.

- Is zijne Excellentie al vertrokken?

De portier boog eerbiedig, vertrouwelijk.

- Een uur geleden, signora. Zijn Excellentie liet mij achter een brief en een pakje, om u te overhandigen, als u mocht aankomen. Vergunt u mij even te halen.....

Hij ging en kwam spoedig terug, en bood Cornélie pakje en brief.

Zij verwijderde zich door een zijstraat van het Corso, zij opende de enveloppe en vond tusschen eenige banknoten een briefje:

Mijn zeer vereerde.

Ik ben zoo blij, dat u zich eindelijk tot mij gewend heeft en zoo zal Urania het ook goed vinden. Ik geloof geheel in haar geest te handelen, als ik u niet tweehonderd lire, maar duizend lire zend, met het allernederigste verzoek die van mij te willen aannemen en te behouden zoolang u verkiest. Want ik durf natuurlijk niet zeggen: neem ze aan als een geschenk. Toch ben ik wel zoo vrijpostig u een souvenir te zenden. Toen ik namelijk las, dat u zich gedwongen gevoeld had een bracelet te verkoopen, deed mij deze mededeeling zulk een hevige smart aan, dat ik, zonder mij te bedenken, ben aangewipt bij Marchesini en, zoo goed ik kon, een armband heb uitgekozen, dien ik u aan uw voeten smeek te willen aannemen. U mag dat aan uw vriend niet weigeren. Laat, zoowel voor Urania als voor Van der Staal mijn armband geheim blijven.

Ontvang nogmaals mijn innigen dank, dat u zich verwaardigd heeft mijn hulp te aanvaarden en wees verzekerd, dat ik dit gunstbewijs op den allerhoogsten prijs stel.

Uw zeer nederige dienaar,

VIRGILIO DI F.B.

Cornélie opende het pakje: zij zag in een fluweelen étui een armband in Etruskischen stijl: een smalle gouden band bezet met parelen en saffieren.

XXIX.

In de warme dagen van Mei was het ruime atelier, op het Noorden gelegen, koel, terwijl de stad, buiten, blaakte. Duco en Cornélie gingen niet uit voor de avond viel en zij er aan dachten ergens te dineeren. Rome was stil: de Romeinsche wereld was weg, de touristen waren weg. Zij zagen niemand en hunne dagen vloeiden weg. Hij werkte met ijver; de ‘Banieren’ waren voltooid: beiden, hunne armen om elkaârs middel, haar hoofd op zijn schouder, zaten zij er voor, in een fier glimlachenden trots gedurende die laatste dagen nog, vóór de aquarel verzonden zoû worden naar de Internationale Tentoonstelling te Knightbridge, Londen. In hun gevoel voor elkaâr was nog nooit geweest zoo een reine harmonie, zoo een eenheid van samenstemming, als nu zijn groote arbeid klaar was. Hij voelde, dat hij nog nooit zoo edel had gearbeid, zoo vast en zonder weifeling, met zooveel zelfde kracht en toch zoo teêr en hij was er haar dankbaar voor. Hij bekende haar, dat hij nooit zoo had kunnen werken, als zij niet met hem had meêgedacht, had meêgevoeld, in hun ure-lange zitten peinzen, in hun ure-lange zitten staren op den optocht, de vrouwentheorie, die zich ontwikkelde uit den in zuilen neêrbrokkelenden nacht naar de Stad van louter nieuwe blankheid en òplichtenden glasbouw. Een rust was in zijn ziel, nu hij zoo groot en edel had gearbeid. Een fierheid was in beiden: een trots om hun leven, om hunne onafhankelijkheid, om dat werk van hooge en voorname kunst. In hun geluk was veel eigendunk en neêrzien op de menschen, de menigte, de wereld. Vooral in het zijne. In het hare was iets stillers en iets nederigs, hoewel zij uiterlijk zich fier toonde als hij. Haar artikel over den Maatschappelijken Toestand der Gescheiden Vrouw was als brochure verschenen en had succes. Haar naam werd met lof genoemd onder de vooruitstrevende vrouwen. Maar haar eigen daad maakte haar niet fier, als Duco's kunst haar fier maakte en trotsch op hem, en trotsch op hun leven en op hun geluk.

Terwijl zij las in Hollandsche couranten en tijdschriften de beschouwingen over hare brochure - bestrijdingen dikwijls, maar nooit kleinachtingen, en steeds erkennende hare autoriteit het woord in deze zaak te voeren -; terwijl zij haar

brochure overlas, rees een twijfel in haar aan haar eigen overtuiging. Zij voelde hoe moeilijk het is zuiver te strijden voor een zaak, zooals die symboolvrouwen, daar op de aquarel ten strijde togen. Zij voelde, dat zij geschreven had na eigen leed, na eigen ondervinding, en na eigen leed en ondervinding alléen; zij zag in, dat zij gegeneralizeerd had haar eigen levens- en leedgevoel, maar zonder dieperen blik in het wezen dier dingen; niet uit zuivere overtuiging, maar wel uit bitterheid en boosheid; niet uit nadenken, maar wel na treurig droomen over eigen lot; niet uit liefde voor de vrouwen, maar wel uit kleine haat tegen de maatschappij. En zij herinnerde zich het zwijgen destijds van Duco; zijn stille afkeuring, zijn intuïtief gevoelen, dat de bron van hare opwelling niet zuiver was, maar het bittere en troebele van haar eigen ondervinding. Nu had zij eerbied voor die intuïtie; nu zag zij in het waarlijk zuivere van hemzelven; nu voelde zij hem - om zijn kunst - hoog, edel, zonder bijbedoeling in zijn daad, scheppende de schoonheid om haarzelve. Maar ook voelde zij, dat zij hem hiertoe had gewekt. Dat was haar trots en haar geluk en inniger had zij hem lief. Maar om haarzelve was zij nederig. Zij voelde hare vrouwelijkheid, al het complexe van hare ziel, dat haar verhinderde voort te strijden voor het doel der Vrouwen. En zij dacht weêr aan hare educatie, aan haar man, haar kort maar treurig huwelijksleven.... en zij dacht aan den prins. Zij voelde zich zoo véel, en zij was gaarne één geweest. Zij wiegelde in tegenstrijdigheid bij tegenstrijdigheid en zij bekende zich: zij kende niet zichzelve. Het gaf een schemering van weemoed in haar dagen van geluk.....

Den prins..... Had zij hem niet maar schijnbaar fier verzocht Urania niet te zeggen, dat zij bij Duco woonde, omdat zij zelve dat wel zeggen zoû? In waarheid vreesde zij Urania's opinie.... Haar hinderden de oneerlijkheden van het kleine leven: zij noemde de kruispunten van haar lijn met andere kleine-menschen-lijnen: het kleine leven. Waarom, zoodra zij kruiste zulk een punt, voelde zij als bij instinct, dat eerlijkheid niet altijd was verstandig? Waar was haar fierheid en haar trotschheid - niet schijnbaar, maar in werkelijkheid - zoodra zij vreesde voor Urania's kritiek, zoodra zij vreesde, dat die kritiek haar in het een

of ander opzicht kon nadeel zijn? En waarom sprak zij Duco niet over Virgilio's armband? Zij sprak hem van de duizend lire niet, omdat zij wist, dat geldzaken hem drukten, en dat hij van den prins niet leenen wilde. Want zoo hij hiervan wist, zoû hij niet werken kunnen met zijn gewone kracht en lust en ijver.... Nu had hij onbezorgd gearbeid en haar verzwijgen was voor edel doel geweest. Maar waarom sprak zij niet van Gilio's bracelet.....?

Zij wist het niet. Zij had een paar keer, heel natuurlijk weg willen zeggen: zie, dat heb ik van den prins, omdat ik dien eenen armband heb verkocht.... Maar zij vermocht het niet te zeggen. Waarom, zij wist het niet. Was het om Duco's jalouzie? Zij wist het niet, zij wist het niet. Zij vond het rustiger den armband te verzwijgen, ook niet te dragen. Zij had hem eigenlijk gaarne willen terug zenden aan den prins. Maar zij vond dat onheusch na al zijn vriendelijkheid, na zijne bereidwilligheid haar bij te staan.

En Duco.... hij dacht, dat zij de braceletten goed verkocht had; hij wist, dat zij van haar uitgever geld ontvangen had, voor haar brochure. Hij vroeg niet verder, en dacht verder niet over geld. Zij leefden heel eenvoudig.... Maar toch hinderde het haar, dat hij het niet wist, al was het voor zijn arbeid goed geweest, dat hij niet had geweten.

Het waren kleine dingen. Het waren kleine wolkjes over de gouden luchten van hun groot en edel leven: hun leven waar zij trotsch op waren. En zij zag ze alleen. En als zij zag zijn oogen, waaruit zijn levensfierheid straalde, als zij hoorde zijn stem, zoo zeker klinkend van zijn nieuwe werkkracht en levenstrots, en als zij voelde zijn omhelzing, waarin zij trillen voelde heel zijn geluk om haar.... zag zij de wolkjes niet meer, voelde ze in zich trillen heel haar geluk om hem, en had zij hem zoó lief, dat zij had sterven kunnen in zijn armen.

XXX.

Urania schreef allerliefst. Dat zij het, met den ouden prins, heel stil hadden op San Stefano; daar zij geen logé's vroegen omdat het kasteel te somber, te vervallen, te eenzaam was,

maar dat zij het allergezelligst vinden zoû als Cornélie eenigen tijd bij hen kwam doorbrengen. En, voegde zij er bij, zij zoû Mr. Van der Staal ook eene invitatie zenden. De brief was geadresseerd: Via dei Serpenti, en werd Cornélie van hare vroegere woning nagezonden. Zij begreep dus, dat Gilio niet had gesproken van haar wonen in Duco's atelier, en zij begreep tevens, dat Urania hun liaison aannam, zonder kritiek....

De aquarel der Banieren was naar Londen verzonden en in het atelier, steeds koel, terwijl de stad blaakte, hing eene lichte werkeloosheid en vage verveling, nu Duco niet meer werkte. En Cornélie antwoordde Urania, dat zij gaarne aan nam en beloofde over een week te zullen komen. Zij was blij, dat zij op het kasteel geen andere gasten zoû aantreffen, want zij had geen toiletten voor een vie-de-château. Maar met haar tact verfrischte zij haar garderobe, zonder veel geld uit te geven. Het nam haar al die dagen in beslag en zij naaide, terwijl Duco op den divan lag en cigaretten rookte. Hij ook had aangenomen, om Cornélie, en omdat die streek van het meer van San Stefano, waarover het kasteel heen zag, hem aantrok. Hij beloofde Cornélie glimlachend niet zoo stroef te zijn. Hij zoû zijn best doen vriendelijk te zijn. Hij zag wat hoog neêr op den prins. Hij vond hem een kwâjongen, zoo geen ploert meer. Hij vond hem een kind, zoo niet onedel en laag.

Cornélie vertrok; hij bracht haar naar het station. In het rijtuig kuste zij hem innig en zeide, hoe zij hem missen zoú, die enkele dagen.... Of hij gauw zoû komen? Over een week? Zij zoû naar hem verlangen: zij kon niet buiten hem. Zij zag hem diep in zijn oogen, die zij liefhad. Hij ook, hij zeide, hoe hij zich vervelen zoû, zoo zonder haar. Kon hij niet vroeger komen? vroeg ze. Neen, Urania had den datum vastgesteld....

Toen hij haar hielp in een coupé der tweede klasse was zij verdrietig te gaan, zonder hem. De coupé was vol, zij nam de laatste plaats in. Zij zat tusschen een dikken boer en een oude boerevrouw: de boer hielp haar vriendelijk met haar valiesje in het net te plaatsen, en vroeg of het haar niet hinderen zoû, als hij zijn pijpje rookte. Zij zeide vriendelijk van neen. Over hen zaten twee priesters in versleten

soutanes, en tusschen hun voeten hadden zij een onaanzienlijk bruin houten kistje staan: het was het Heilige Oliesel, dat zij brachten aan een stervende.

De boer maakte een praatje met Cornélie en vroeg of zij vreemdelinge was, en zeker Engelsch? De oude boerevrouw bood haar een mandarijn.

Het andere gedeelte van de coupé was ingenomen door een burgerfamilie, vader, moeder, een jongentje en twee kleine zusjes. De boemeltrein schuddde, rammelde en slingerde, hield telkens op. De zusjes neurieden. Aan een station steeg uit de eerste klasse een dame met een meisje van vijf jaar, in wit japonnetje en met witte struisveêren op den hoed.

- Och, che bellezza! riep het jongentje. Mama, mama kijk! Is zij niet mooi? Is zij niet heerlijk? Divinamente! Oh, mama....!

Hij sloot zijn zwarte oogen, verliefd, verblind, door het witte meisje van vijf jaar. De ouders lachten, de priesters lachten, allen glimlachten. Maar het jongentje was niet verlegen.

- Era una bellezza! herhaalde hij nog eens met overtuiging en met een blik in het rond.

Het was heel warm in den trein. Buiten gloeiden de bergen wit aan de kimmen en glanstrilden als een vuur met weêrschijn van opaal. Vlak aan den spoorweg rees een rij van eucalyptusboomen, de bladeren sikkelvormig, een zwaren geur uitbroeiend. In de vlakte, dor en verschroeid, graasden de wilde buffels, onverschillig hun zwarten kroeskop oprichtend naar den trein. De boemeltrein schudde, rammelde en slingerde, hield telkens op. In de stikkende broeiwarmte slaapknikkelden de koppen op en neêr, terwijl een lucht van zweet, tabaksrook en oranjeschil zich mengde met den wasem der eucalyptussen buiten. De trein zwenkte een bocht, rammelde als een speelgoedtreintje - blikken wagentjes, die bijna buitelden over elkaâr. En een effen reep van rimpelloos lazuur: spiegel, metaal, kristal, saffier, werd zichtbaar en verbreedde zich tot een ovalen beker tusschen glooiingen van bergland, gelijk een zeer diep neêrgezette vaas, waarin een heilige vloeistof heel blauw en zuiver onbewogen werd bewaard, en beschermd door een muur van rotsige heuvelen, die hooger opklommen en hooger, tot, bij het rammelend zwenken

van den trein, rondom den klaren beker, hoog op een piek een slot zich hief, rotskleurig, breed, massief en kloosterachtig, met de helling af neêrloopende arcaden. Edel en somber droefgeestig rees het op en nauwlijks was zichtbaar uit den trein, wat rots was en wat bouwsteen, alsof het éene barheid was, alsof het slot natuurlijk uit den rots gegroeid was en in zijn groei had aangenomen iets van den vorm van menschelijke woning uit heel vroegere tijden. En of de ovale beker met zijn heilig blauwe water een goddelijke ontvangschaal was, sloten de bergen het meer van San Stefano af en hief zich het kasteel gelijk zijn sombere waker.

De trein slingerde even met een arabesk langs het water, maakte een bocht, en weêr een en hield op: San Stefano. Het was een kleine stille stad, slaperig in de zon, zonder eenig leven en verkeer, en alleen 's winters iederen dag bezocht door toeristen, die uit Rome den Dom kwamen bezichtigen en het kasteel, en in de osteria den landwijn proeften. Toen Cornélie uitstapte, zag zij dadelijk den prins.

- Hoe lief, dat u ons in ons uilennest komt opzoeken! zeide hij opgetogen en drukte hare handen.

Hij leidde haar door het station naar zijn rijtuigje, een soort panier, met twee kleine paardjes, en een kleinen groom. Een kruier zoû den koffer brengen naar het kasteel.

- Ik vind het heerlijk, dat u komt! herhaalde hij nog eens. U is nog nooit in San Stefano geweest? U weet, dat de Dom beroemd is. Ik rijd u de heele stad door, de weg naar het kasteel is achterom....

Hij had een glimlach van pleizier. Hij zette de paardjes aan met zijn tong, met een herhaald schudden aan de teugels, als een kind. Zij vlogen over den weg, tusschen de lage, slaperige huisjes, over de plaats, waar in den gloei van de zon de prachtige Dom rees, lombardisch-romaansch van stijl, begonnen in de elfde, bijgebouwd in eeuw na eeuw, met links de campanile, rechts het battisterio: wonderen van bouwkunst in marmer, rood, zwart en wit, één beeldhouwwerk van engelen, heiligen en profeten en overpoeierd als met een dikke stof van oudheid, die de kleuren van het marmer al lang getemperd had tot roze, grijs en geel en tusschen de groepen nevelde, als het allereenigste, dat over was gebleven van al

die eeuwen, of zij tot stof waren gezonken tusschen iedere voeg.

De prins reed over een lange brug, wier bogen waren de overblijfselen van een antiek aquaduct, en nu stonden in de rivier, geheel verdroogd en waarin kinderen speelden. Toen liet hij de paardjes stapvoets klimmen, de weg klom steil naar boven, dor en rotsig zich boven de neêrzinkende valleien van olijven opslingerend naar het slot, en wijder steeds uitziende over het steeds wijder uitbreidende panorama van de in de zon vergloeide blauwig witte bergen en opalen horizonnen, met plotseling een blik op het meer: de ovale beker, dieper en dieper neêrgezonken, nu als in een gecanne-leerden rand van zongeschroeide heuvels, dieper en afgrond-dieper blauwend, en opvangend in zijn mystisch blauw al het blauw van den hemel, tot de lucht er tusschen trilde, als met lange lichtspiralen, die wemelden voor de oogen. Tot plotseling een bedwelming aandreef van oranjebloesem, een adem zwaar en zinnelijk als van een hijgende liefde, of duizende monden geuradem bliezen, die stikkend bleef hangen in de windstille lichtatmosfeer, tusschen hemel en meer.

De prins, blij, druk, sprak veel, wees hier, wees daar met zijn zweep, smakte tegen de paardjes, vroeg wat aan Cornélie, of zij de streek niet mooi vond.... Langzaam, spierig spannend de achterbeenen, trokken de paardjes op. Het slot breidde zich uit, massief, massaal. Het meer zonk weg. De horizonnen werden wijder, als een wereld; zweem van een bries woei iets weg van den oranjebloesemadem. De weg werd breed, gemakkelijk, vlak. Als een fort, als een stad, breidde zich het slot uit, achter zijn getinde muren met poort bij poort. Zij reden binnen, over een hof, onder een gewelf een tweede hof binnen, door een tweede gewelf een derde hof in. En Cornélie omving een gevoel van ontzag, een vizioen van zuilen, bogen, beelden, arcades en fonteinen. Zij stegen uit.

Urania kwam haar tegemoet, omhelsde, verwelkomde haar met innigheid en bracht haar de trappen op, de gangen door naar hare kamer. De vensters stonden open; zij zag uit op het meer en op de stad en op den Dom. En nog eens kuste Urania haar en deed haar zitten. En het viel Cornélie op, dat Urania mager was geworden en niet meer had haar vroegere schittermooiheid van Amerikaansch jong meisje, met dat onbewuste van cocotte, in haar oogen, in haar glimlach, in

haar kleeding. Zij was veranderd. Zij was een beetje afgevallen, en zij was niet zoo mooi meer, alsof haar schoonheid was geweest een schijn van korten tijd, meer frischheid dan lijn. Maar had zij haar glans verloren, zij had gewonnen een zekere distinctie, een zekeren stijl: iets, dat Cornélie verbaasde. Hare gebaren waren stiller, haar stem was zachter, haar mond scheen kleiner en spleet niet telkens open om witte tanden te toonen; haar toilet was doodeenvoudig: een blauwe rok en witte blouse. Cornélie had moeite te begrijpen, dat de jonge prinses di Forte-Braccio, hertogin di San Stefano, miss Urania Hope was, uit Chicago. Een weemoed was over haar gekomen, die haar flatteerde, al was zij minder mooi. En Cornélie dacht, dat zij eenig verdriet had, dat haar temperde en nuanceerde, maar dat zij ook met tact zich voegde naar hare zoo geheel nieuwe omgeving. Zij vroeg Urania of zij gelukkig was. Urania zei van ja, met haar glimlach van weemoed, die zoo nieuw was en zoo verbaasde. En zij vertelde. In Nice hadden zij een aardigen winter gehad. Maar met een cosmo-politischen club van kennissen, want hoewel haar nieuwe familie heel vriendelijk was, was ze zeer neêrbuigend en Virgilio's kennissen - vooral de dames - sloten haar bijna beleedigend uit. Zij had al in haar bruiloftsdagen gemerkt, dat de aristocratie haar tolereeren zoû, maar dat men nooit vergeten kon, dat zij de dochter was van Hope, tricotfabrikant in Chicago. Zij had gezien, dat zij niet de eenige was, die, al was zij een prinses, hertogin, geduld werd en geduld alleen om hare millioenen: er waren er anderen als zij. Vriendschap had zij niet gesloten. Men was gekomen op haar jours en bals: men was met Gilio frère et champagne en koek en ei; de dames tutoyeerden hem, lachten met hem, flirten met hem en schenen het heel goed te vinden, dat hij een paar millioen getrouwd had.... Tegen Urania waren zij maar even, ter-nauwernood, beleefd. De dames vooral, de heeren waren gemakkelijker. Maar het deed haar leed, vooral van al die hooge vrouwen van adel - al de beroemde namen van Italië - die haar neêrbuigend bejegenden, en altijd haar wisten uit te sluiten buiten elke intimiteit, elke intime bijeenkomst, elke intime samenwerking voor feesten, van liefdadigheid. Was alles al besproken, dan vroegen zij aan de prinses di Forte-Braccio om meê te doen, dan boden zij haar

de plaats aan, die haar toekwam, in comité en in vergadering. O, zij gaven haar alles wat haar toekwam, en zelfs met scrupuleuze nauwgezetheid. Duidelijk behandelden zij haar als prinses en gelijke voor de wereld, voor het publiek. Maar in haar eigen côterie bleef zij Urania Hope. En de enkele andere burgerlijke millionair-elementen zochten haar, natuurlijk, op, maar *zij* hield die terug en Gilio vond dat goed. En wat had Gilio haar gezegd, toen zij hem haar nood eens klaagde? Dat zij, met tact, zeer zeker haar pozitie winnen zoû, maar met een groot geduld en na vele, vele jaren. Zij weende nu, haar hoofd op Cornélie's schouder: ach, zij, ze dacht: wel nooit zoû zij ze winnen, die trotsche vrouwen! Wat was ook zij, een Hope, vergeleken bij al die beroemde geslachten, die te zamen Italië's oude glorie maakten en zich, als de Massimo's, lieten afstammen van de Romeinen?

Of Gilio lief was? Jawel, maar dadelijk had hij haar behandeld als ‘zijn vrouw’. Al zijne aardigheid, al zijne vroolijkheid was voor anderen: hij sprak nooit veel met haar. En de jonge prinses weende: zij voelde zich eenzaam, zij verlangde soms naar Amerika. Zij had ook nu haar broêr bij zich gevraagd, een aardige jongen van zeventien jaar, die bij gelegenheid van haar huwelijk was overgekomen en wat gereisd had door Europa, voor hij weêr naar zijn hoeve trok, in de Far West. Hij was haar lieveling, hij troostte haar, maar over enkele weken zoû hij gaan. En wat hield zij dan over? O, wat was ze blij, dat Cornélie gekomen was! En wat zag ze er goed uit, zoo mooi als zij haar nog nooit had gezien! Wat was ze mooi! Van der Staal had aangenomen: hij kwam over een week. Fluisterend vroeg ze: zouden zij niet trouwen? Cornélie antwoordde beslist van neen; zij trouwde niet, zij trouwde nooit meer. En in eens, oprecht, zich niet kunnende verbergen voor Urania, deelde zij haar mede, dat zij niet meer woonde in de Via dei Serpenti: dat ze woonde in Duco's atelier. Urania schrikte voor dat breken met alle conventie, maar zij beschouwde haar vriendin als een vrouw, die dingen mocht doen, die een ander niet doen mocht. Dus alleen hun geluk en hun liefde, fluisterde zij als bang, en zonder de maatschappelijke sanctie? Urania herinnerde zich Cornélie's imprecaties tegen het huwelijk en vroeger, tegen den prins. Maar nu mocht zij Gilio toch wel een beetje?

O, zij, Urania, zoû niet jaloersch meer zijn. Zij vond het heerlijk, dat Cornélie gekomen was, en Gilio, die zich verveelde, had ook zoo naar haar uitgezien. Och neen, Urania was niet meer jaloersch....

En haar hoofd op Cornélie's schouder, en hare oogen altijd vol tranen, scheen zij alleen maar wat vriendschap, wat vriendelijkheid te vragen, wat lieve woorden en liefkoozing, het rijke Amerikaansche kind, dat nu den titel droeg van een oud Italiaansch geslacht. En Cornélie voelde voor haar, omdat zij leed, omdat zij niet meer was een kleine mensch, wier levenslijn haar lijn toevallig kruiste. Zij sloot haar in haar armen, zij troostte haar - het schreiende prinsesje - als met een nieuwe vriendschap: zij nam haar als vriendin aan in haar leven, niet meer als kleine mensch. En toen Urania zich, staaroogend, herinnerde de waarschuwing van Cornélie, sprak Cornélie daarover heen en zei, dat zij, Urania, meer moed moest hebben. Tact had zij, ingeboren. Maar moedig moest zij zijn, het leven onder oogen zien....

Zij stonden op, en voor het open venster, elkaâr omvattend in de armen, zagen zij uit. De klokken van den Dom beierden in de lucht: de Dom rees edel, trotsch op uit heel laag dak-gewriemel, een reuzekathedraal voor zulk een kleine stad: immens symbool van geestelijke heerschersmacht over het eerbiedig neêrgeknielde dakenstadje. En het ontzag, dat Cornélie vervuld had in den hof, tusschen de arcades, beelden en fonteinen, vervulde haar opnieuw, omdat een roem en grootheid, stervende, maar niet gestorven, vermolmd, maar niet verteerd, scheen op te schemeren en schaduwen uit het mystieke blauw van het meer, uit den eeuwenbouw der kathedraal, langs de oranjeheuvels tot in het slot, waar aan een open raam een vreemde jonge vrouw stond, ontmoedigd, maar wier millioenen die schim van roem en grootheid eischte, om voort te duren, nog enkele geslachten na....

Het is mooi en hoog, zooveel verleden, dacht Cornélie. Het is groot.... Maar toch is het niets meer. Het is een schim. Want het is weg, het is alles weg, het is alles maar herinnering van adeltrotsche menschen, van eng denkende zielen, die niet naar de toekomst zien....

En de toekomst, met een verwarring van sociale raadsels, met het gewuif van nieuwe banieren en wimpels, wemelde

toen voor haar blik, in de lange lichtspiralen, die blauw trillerden voor hare oogen, tusschen het meer en den hemel.

XXXI.

Cornélie had zich verkleed en zij ging hare kamer uit. Zij liep den corridor af en zag niemand. Zij wist den weg niet, maar liep voort; plotseling, voor haar, treedde een breede trap naar beneden, tusschen twee reien van marmeren reuzekandelabers, en Cornélie kwam in een atrio, die opende op het meer: de wandvakken met fresco's, van Mantegna, - in beeld gebrachte daden der San Stefano's - welfden naar een koepel toe, die, met lucht en wolkjes beschilderd, als open scheen en waar, rondom een balustrade, zich neêrkijkende engeltjes en nimfen groepten.

Zij trad naar buiten en zag Gilio. Hij zat op de balustrade van het terras, rookte een cigarette en zag uit naar het meer. Nu kwam hij naar haar toe.

- Ik wist bijna zeker, dat u hier langs zoû komen. Is u niet moê? Mag ik u eens rondleiden? Heeft u onze Mantegna's gezien? Ze hebben veel geleden. Zij zijn in het begin van deze eeuw gerestaureerd. Ja, ze zien er gedelabreerd uit, niet waar? Ziet u die kleine mythologische scène daarboven, van Giulio Romano? Kom hier, door deze poort. Maar ze is gesloten. Wacht....

Hij riep buiten, iets naar beneden. Na een pooze kwam een oude dienaar met zwaren sleuteltros en bood ze den prins.

- Ga maar, Egisto! Ik weet de sleutels wel.

De man ging. De prins opende een zware bronzen deur. Hij wees haar de reliefs.

- Giovanni da Bologna, zeide hij.

Zij gingen voort, door een zaal met arazzi; de prins wees het plafond van Ghirlandajo aan: apotheoze van den eenigen Paus uit het geslacht der San Stefano's. Toen door een zaal met spiegels, beschilderd door Mario de'Fiori. De stoffige mufheid van een niet onderhouden muzeum, met een waas van verwaarloozing en onverschilligheid, beklemde den adem; de witte zijden venstergordijnen waren geel van ouderdom, bezoedeld door vliegen; de roode overgordijnen van Venetiaansch damast hingen aan rafel en rag, door mot opgevreten:

de beschilderde spiegels waren dof verweerd; van de Venetiaansche glaskronen de armen gebroken. Slordig ter zijde geschoven stonden, als rommel op een zolder, de kostbaarste kabinetten, ingelegd met bronzen, parelmoêren en elpen paneelen, mozaiektafels van lapis lazuli, malachiet en groene, gele, zwarte en roze marmers; de arazzi: Saul en David, Esther, Holofernes, Salomo, leefden niet meer met de emotie der figuren, alsof zij verstikt waren onder de grauwe laag van stof, die dik poeierde boven hun vergane weefsels, en alle kleur neutralizeerde.

Door de immense zalen, half donker in haar gordijnenduister, dreef als een weemoed, een melancholie van verbittering, hopeloos, overwonnen, een langzame versterving van grootheid en grootschheid; tusschen de meesterstukken der beroemdste schilders gaapten treurige vakken van leêgte, getuigend van nijpend geldgebrek, van schilderijen, toch voor fortuinen nog verkocht.... Cornélie herinnerde zich iets, enkele jaren her, van een proces, van een poging, om, tegen de wet in, Rafaëls over de grenzen te zenden en te verkoopen in Berlijn.... En door de spectrale zalen leidde Gilio haar, vroolijk als een jongen, luchtig als een kind, blij zijne afleiding te hebben, haar haastig, zonder liefde en belang namen noemend, die hij gehoord had van zijn kindsheid, maar zich toch vergissende, zich verbeterende, en eindelijk lachend er voor uitkomend, dat hij niet meer wist.

- En hier is de camera degli sposi....

Hij zocht aan den sleutelbos, lezend op de koperen etiquette, opende knarsend toen de deur, en zij traden binnen.

En het was eensklaps als een innige exquize pracht van intimiteit: een groot slaapvertrek, geheel goud, geheel dof goud, vertaand en verteerd en verteederd goudweefsel; aan de wanden arazzi van goudkleur: de geboorte van Venus uit het gulden schuim van een gouden oceaan, Venus met Mars, Venus met Adonis, Venus met Cupido: de bleekroze naaktheid der mythologie heel even oplevend in niets dan gouden atmosfeer en sfeer, in gouden bosschen tusschen bloemen van goud; en cupido's en zwanen, en duiven en evers van goud; pauwen van goud aan fonteinen van goud; water en wolken van goudelement, en al het goud vertaand en verteerd en verteederd tot één kwijnenden zonsondergang van

stervende glanzen: het praalbed goud, onder een baldakijn van goudbrokaat, waarop de familiewapens zwaar en relief geborduurd: de sprei van goud, maar àl het goud zonder leven, àl het goud tot een weemoed geworden van bijna grauwende glinstering, uitgewischt, weggevaagd, afgestompt, of de stoffige eeuwen er eene schaduw over hadden geslagen, er spinneweb over hadden gespreid.

- Wat is dit mooi! zei Cornélie.

- Onze beroemde bruidskamer, lachte de prins. Vreemde ideeën hadden die oude lui, den eersten nacht te slapen in zoo een bizonder vertrek. Trouwden zij in onze familie, dan sliepen zij hier den eersten nacht. Het was zoo een bijgeloof. De jonge vrouw bleef alleen trouw, als zij hier den eersten nacht met haar gemaal had doorgebracht. Arme Urania! Wij hebben hier niet geslapen, signora mia, tusschen al die indecente godinnen der liefde. Wij huldigen de familie-traditie niet meer. Urania is dus door het noodlot gedoemd mij ontrouw te worden. Tenzij ik die doem van haar overneem....

- In die familie-traditie werd van de trouw van de mannen zeker niet gerept?

- Neen, daar werd - en wordt nog altijd - heel weinig prijs op gesteld....

- Het is prachtig, herhaalde Cornélie, en zag rond. Wat zal Duco het hier prachtig vinden. O prins, ik heb nog nooit zoo een kamer gezien! Zie Venus daar met Adonis gewond, zijn hoofd in haar schoot, de nimfen weeklagend er om.... Het is een sprookje....

- Het is mij te veel goud....

- Misschien was het vroeger zoo, te veel goud....

- Veel goud, dat denoteerde rijkdom en liefdekracht. De rijkdom is nu voorbij....

- Maar nu is het goud zoo verzacht, zoo vergrauwd....

- De liefdekracht is gebleven: de San Stefano's hebben steeds veel bemind.

Hij schertste door en toonde de wulpschheid der tafereelen en waagde een toespeling.

Zij deed of zij niet hoorde, zij zag naar de arazzi. In de tusschenvakken dronken gouden pauwen aan gouden fonteinen en speelden cupido's met duiven.

- Ik hoû zooveel van je! fluisterde hij aan haar oor en omvatte haar middel. Engel, engel!

Zij weerde hem af.

- Prins....

- Zeg Gilio....!

- Waarom kunnen wij niet liever goede vrienden blijven...

- Omdat ik meer dan vriendschap wil.

Zij maakte zich nu geheel los.

- Ik niet, antwoordde zij koel.

- Heeft u dan alleen één lief? vroeg hij boos.

- Ja.....

- Dat kan niet zijn.

- Waarom.....

- Omdat u hem dan zoû trouwen. Als u niemand liefhad dan hem, Van der Staal, zoû u hem trouwen.

- Ik ben tegen het huwelijk.

- Praatjes. U trouwt hem niet om vrij te zijn. En als u vrij wil zijn, mag ik ook vragen, mijn moment van liefde.

Zij zag hem vreemd aan, hij voelde hare minachting.

- U begrijpt.... mij in het geheel niet, sprak zij langzaam en medelijdend.

- U mij wel.

- O ja. U is zoo heel eenvoudig.

- Waarom wil u niet?

- Omdat ik niet wil.

- Waarom niet?

- Omdat ik niet voor u voel.

- Waarom niet!? dwong hij, en zijn handen krimpten ineen.

- Waarom niet? herhaalde zij. Omdat ik u vroolijk en aardig vind om gekheid meê te maken, maar omdat uw temperament verder niet beantwoordt aan het mijne.

- Wat weet u van mijn temperament?

- Ik zie u.

- U is geen dokter.

- Ik ben een vrouw.

- En ik een man.

- Maar niet voor mij.

Razend, met een vloek, pakte hij haar in eens in zijn trillende armen. Voordat zij het verhinderen kon, had hij haar woest gezoend. Zij wrong zich los en sloeg hem vlak in

zijn gezicht. Hij vloekte weêr, greep wild, maar hooger richtte zij zich op.

- Prins! zeide zij, luid schaterlachend; u denkt toch niet mij te kunnen dwingen?
- Natuurlijk.

Zij lachte schamper.

- U kan niet, zeide zij luid. Want ik wil niet en ik laat mij niet dwingen.

Hij zag rood, hij was razend. Hij was nog nooit zoo getart en weêrstaan, hij had altijd overwonnen.

Zij zag hem stormen op haar af, maar rustig wierp zij de deur der kamer open.

De lange galerijen en zalen strekten zich uit, als eindeloos. Er was iets in dat perspectief van ancestrale ruimte, dat hem weêrhield. Hij was meer woest, dan beredeneerd geweldenaar. Zij liep heel langzaam voort, aandachtig kijkend links en rechts.

Hij voegde zich aan hare zijde.

- U heeft me geslagen, hijgde hij, razend. Dat vergeef ik u nooit. Nooit!
- Ik vraag u vergeving, sprak zij met haar liefste stem en lach. Ik moest mij toch verdedigen.
- Waarom?
- Prins, zeide zij met overreding; waarom nu toch die boosheid en die passie en die drift. U kan zoo lief zijn; verleden in Rome was u zoo charmant. Wij waren zulke goede vrienden. Ik genoot van uw conversatie en uw geest en van uw goed hart. Nu is alles bedorven.
- Neen, smeekte hij.
- Jawel. U wil me niet begrijpen. Uw temperament antwoordt niet aan het mijne. Begrijpt u dat niet? U dwingt me grofheden te zeggen, omdat u zelf grof is.
- Ik.....?
- Ja; u gelooft niet aan de eerlijkheid van mijn onafhankelijkheid.
- Neen!
- Is dat dan hoffelijk tegenover een vrouw?
- Ik ben maar hoffelijk, tot zeker oogenblik.
- Wij zijn dat oogenblik voorbij. Wees dus nu weêr hoffelijk als vroeger.
- U speelt met mij. Ik zal het nooit vergeten, ik zal mij wreken.

- Dus een strijd op leven en dood?

- Neen, op zege, voor mij.....

Zij waren de atrio genaderd.

- Ik dank u voor uw rondgeleide, zeide zij, een beetje spotachtig. De camera degli sposi, vooral, was magnifique. Laat ons niet meer zoo boos zijn.

Zij bood haar hand.

- Neen, zeide hij; u heeft mij hier geslagen in mijn gezicht. Mijn wang gloeit nog. Ik neem uw hand niet aan.

- Arme wang, plaagde zij. Arme prins! Sloeg ik hard?

- Ja.....

- Hoe kan ik dien gloed weêr dooven?

Hij zag haar aan, nog hijgend, boos en rood, met flonkerende karbonkeloogen.

- U is zoo coquet, als ik geen Italiaansche ken.

Zij lachte.

- Met een zoen? vroeg zij.

- Demon! siste hij tusschen zijne tanden.

- Met een zoen? herhaalde zij.

- Ja, sprak hij. Daar, in onze camera degli sposi.

- Neen, hier.

- Demon! zei hij, zachter nog en sissender.

Zij kuste hem vluchtig. Toen bood zij hem de hand.

- En nu is dit voorbij. Het incident gesloten.

- Engel, duivelin, siste hij haar achterna.

Zij keek over de balustrade naar het meer. De avond was gevallen en het meer schemerde in mist. Zij dacht niet meer aan hem, hoewel hij noch achter haar stond. Zij vond hem als een jonge jongen, die soms haar amuzeerde en nu ondeugend was geweest. Zij dacht aan hem niet meer; zij dacht aan Duco.

- Wat zal hij het hier mooi vinden, dacht zij. O, ik verlang naar hem!....

Er ruischte achter hen iets van de kleêren van een vrouw. Het waren Urania en de marchesa Belloni.

XXXII.

Urania vroeg Cornélie binnen te komen, omdat het nu niet gezond was buiten, in de mist-uitwademing van het

meer, met het ondergaan van de zon. De marchesa groette koel, stijf, knipte hare oogen dicht en deed of zij zich Cornélie niet heel goed herinnerde.

- Ik kan me dat begrijpen, zei Cornélie, vinnig glimlachend. U ziet zoo iederen dag andere locataires in uw pension, en ik ben veel korter gebleven, dan u eigenlijk wel rekende. Ik hoop, dat mijn kamers weêr gauw genomen zijn en u geen schade heeft gehad door mijn vertrek, marchesa?

De marchesa Belloni keek haar in stomme verbazing aan. Zij was hier, op San Stefano, in haar element van markiezin; zij, de schoonzuster van den ouden prins, sprak hier nooit over haar vreemdelingen-pension; zij ontmoette hier nooit hare gasten van Rome, die alleen als toeristen op bepaalde uren het kasteel wel eens bezochten, terwijl zij, de marchesa, enkele weken er haar zomervilligiatura doorbracht. Zij had hier ook afgelegd hare smedigheid van kille kamers aan te prijzen, haar handelstact van zooveel te vragen als zij maar dorst. Zij droeg hier haar gefrizeerden leeuwenkop met een hooge waardigheid en zij droeg wel hare kristallen brillanten in de ooren, maar een glimmend nieuw zijden spencer om haar ampelen boezem. Zij kon het niet helpen, dat zij, een geboren gravin, zij, de marchesa Belloni, - de markies was een broêr geweest van de overleden prinses - geene distinctie had, trots al hare kwartieren, maar zij voelde zich toch, die zij was, aristrocrate. De kennissen, de monsignori, die zij wel eens op San Stefano ontmoette, verbloemden in hun gesprekken het pension Belloni, en noemden het palazzo Belloni.

- O ja, zeide zij eindelijk, met haar voornaam knippende oogen, heel koel. Nu herinner ik mij u... hoewel ik uw naam ben vergeten.... Een vriendin van de prinses Urania, niet waar? Het doet mij pleizier u terug te zien, erg veel pleizier ..

- En wat zegt u van het huwelijk van uw vriendin? vroeg zij, terwijl zij een oogenblik naast Cornélie de trap opging, tusschen de marmeren kandelabers van Mino da Fiesole. Gilio, nog boos en rood, en niet door den kus gekalmeerd, had zich verwijderd en Urania was hen vlug vooruit geloopen.

De marchesa wist van Cornélie's eerste tegenwerking, van haar vroegere raadgevingen aan Urania, en zij was er zeker van, dat Cornélie zoo gedaan had, omdat zij voor zichzelve

aan Gilio gedacht had. In hare vraag klonk ironie en triomf.

- Dat het in den hemel besloten was, antwoordde Cornélie, ook ironisch. Ik geloof, dat er op dit huwelijk een zegen rust.

- De zegen van Zijne Heiligheid, zei de marchesa naïf, niet begrijpend.

- Natuurlijk; de zegen van Zijne Heiligheid,.... en de zegen van den Hemel.....

- Ik dacht, dat u niet godsdienstig was?

- Soms.... Als ik over hun huwelijk denk, word ik zeer godsdienstig. Wat een rust voor de ziel van de prinses Urania, dat zij Katholiek is geworden. Wat een geluk voor haar leven, dat zij il caro Gilio heeft getrouwd. Er is toch nog geluk en vrede in het leven.

De marchesa vermoedde vaag iets van haar spot, en vond haar een gevaarlijke vrouw.

- En u, heeft onze godsdienst geen bekoring voor u?

- Heel veel! Ik heb veel gevoel voor mooie kerken en schilderijen. Maar dat is een artistieke opvatting. U zal dat wel niet begrijpen, want ik geloof niet, dat u artistiek is, marchesa? En ook het huwelijk heeft bekoring voor me, een huwelijk als dat van Urania. Zoû u mij ook niet eens kunnen helpen, marchesa? Dan blijf ik een heelen winter in uw pension, en wie weet, dan word ik misschien nog wel Katholiek ook.... U zoû voor mij Rudyard nog wel eens kunnen probeeren, en als dat niet ging, de twee monsignori.... Dan word ik het zeker.... En winstgevend zoû het zeker zijn.

De marchesa zag haar hoog, wit van woede aan.

- Winstgevend....?

- Als u mij een Italiaanschen titel bezorgt, maar met geld, zeker zoû dat winstgevend zijn.

- Hoe meent u?

- Vraag dat maar eens aan den ouden prins en aan de monsignori, marchesa....

- Wat weet u?! Wat denkt u?

- Ik? Niets! antwoordde Cornélie koel. Maar ik heb een double vue. Ik zie soms in eens iets.... Hoû mij dus maar te vriend, en doe niet meer, of u uw oude locataires vergeet.... Is hier de kamer van de prinses Urania? Gaat u eerst binnen, marchesa: na u....

De marchesa trad rillende binnen: zij dacht aan duivelarij.

Hoe wist die vrouw *iets* van haar onderhandelingen met den ouden prins en de monsignori? Hoe vermoedde zij, dat het huwelijk van Urania en hare bekeering haar eenige tienduizend lire's had aangebracht?

Zij had niet alleen een les gehad: zij rilde, zij was bang. Was die vrouw dan de duivel? Had zij de mal' occhio? En de marchesa maakte in de plooien van haar japon met pink en wijsvinger de bezwering der gettatura, en lispelde: vado retro, satanas....

In haar eigen salon schonk Urania thee. Het vertrek zag met drie spitsboogvensters uit op de stad en den antieken Dom, die in een oranje weêrkaatsing van laatste zonnelicht even opleefde uit zijn grauwe stof der eeuwen met de onduidelijke wemeling van zijn heiligen, profeten en engelen. De kamer, behangen met mooie arazzi, een allegorie van den Overvloed, - nimfen met uitstortende hoornen van overvloed, - was half antiek, half modern, niet overal goed van smaak en zuiver van toon, met enkele afschuwelijke banaal moderne ornamenten, een enkel schreeuwend modern comfort, maar toch gezellig, bewoond, en Urania's home. Een jonge man rees op en Urania stelde hem Cornélie voor als haar broêr. De jonge Hope was een stevige frissche jongen van achttien jaar; hij droeg nog zijn fietspak: het mocht wel, zeide zijn zuster, om even een kop thee te drinken. Zij streelde hem lachend over zijn kortharigen ronden kop en gaf hem, met vergunning der dames, het eerst zijn kopje: dan zoû hij zich verkleeden. Hij zat er zoo vreemd, zoo nieuw, en zoo gezond, met zijn frisch roze teint, zijn breede borst, zijn sterke handen en stevige kuiten, zijn jeugd van jongen Yankee-boer, die, trots de millioenen van vader Hope, werkte op zijn hoeve, daar ver in de Far West, om zelve fortuin te maken; hij zat er zoo vreemd, op dat oude San Stefano, in het gezicht van dien streng symbolischen Dom, tegen dien achtergrond van antieke arazzi, en nog vreemder trof Cornélie eensklaps, de jonge nieuwe prinses.... Haar naam, haar Amerikaansche naam van Urania klonk goed: de prinses Urania, dat kreeg eensklaps een zeer goeden klank.... Maar het jonge vrouwtje, een beetje bleek, een beetje weemoedig, met haar Yankee-Engelsch tusschen de tanden, scheen haar eensklaps zoo niet op haar plaats in die vertaande glorie der San Stefano's... Cornélie

vergat telkens, dat zij was de prinses di Forte-Braccio: zij zag haar altijd als miss Hope. En toch had Urania een tact, een gemakkelijkheid, een assimilatievermogen; heel groot. Gilio was binnengekomen, en de enkele woorden, die zij sprak tegen haar man, waren natuurlijk weg, waardig bijna, en toch, voor Cornélie met een klank van zich schikkende ontgoocheling, die haar Urania deed beklagen. Zij had van den begin af voor Urania een vage sympathie gevoeld: nu voelde zij inniger genegenheid. Zij had medelijden met dat kind, de prinses Urania. Gilio was slordig koel tegen haar, de marchesa neêrbuigend beschermend. En dan die ontzettende eenzaamheid, rondom haar, van al die vervallen grootheid. Zij streelde haar jongen broêr over het hoofd. Zij bedierf hem, vroeg of zijn thee goed was en propte hem vol met sandwiches, omdat hij honger had na zijn fietstoer. Zij had hem nu bij zich als iets van huis, als iets van Chicago: zij klampte zich bijna aan hem.... Maar verder was rondom haar de neêrdrukkende melancholie van het immense kasteel, de verwaarloosde glorie van zijn oud-meesterlijke kunstpracht, de laatdunkendheid van dien adelhoogmoed, die haar niet van noode had, maar wel haar millioenen. En voor Cornélie verloor zij alle belachelijkheid van Amerikaansche parvenue; en kreeg zij integendeel iets tragisch van jeugdig slachtoffer. Wat zaten zij er vreemd, zij, de jonge prinses en haar broêr, met zijn stevige kuiten!

Urania toonde haar portefeuille met platen en teekeningen: ideeën van een jongen architect uit Rome voor restauratie's van het kasteel. En Urania wond zich op, een kleur kwam op haar wangen toen Cornélie haar vroeg of zooveel restauratie wel mooi zoû zijn? Zij verdedigde haar architect. Gilio rookte onverschillig cigaretten en was uit zijn humeur. De marchesa zat als een idool, met haar leeuwenkop, waar de oorkristallen flonkerden. Zij was bang voor Cornélie en beloofde zich op haar hoede te zijn. Een hofmeester kwam aankondigen aan de prinses, dat het diner gereed was. En Cornélie herkende in hem den ouden Giuseppe van het pension Belloni, de oude aartshertogelijke hofmeester, die een lepel had laten vallen, zooals Rudyard haar had verteld. Zij zag Urania lachende aan, en Urania bloosde.

- Poor man! zeide zij, toen Giuseppe vertrokken was. Ja,

ik heb hem maar van tante overgenomen. Hij had het zoo druk in het palazzo Belloni. Hij heeft hier heel weinig te doen, en hij heeft een jongen hofmeester onder zich. Het personeel moest toch worden uitgebreid. Hij heeft hier een prettigen ouden dag: poor old dear Giuseppe... Bob, nu heb je je niet verkleed!

- Goed kind! dacht Cornélie, terwijl zij allen opstonden en Urania haar broêr als een bedorven jongen heel zachtjes verweet, dat hij met zijn kuiten aan tafel kwam.

XXXIII.

Zij waren in de groote sombere eetzaal, met de bijna zwarte arazzi, met het bijna zwarte plafond in caissons, met al het bijna zwarte eiken beeldhouwwerk; met de zwarte monumentale schouw; er boven, in zwart marmer, het familiewapen. Het kaarsenlicht van twee groote zilveren luchters op tafel gaf alleen wat schijn over het damast en kristal, maar verder bleef de te groote zaal in een sombere duisternis van schaduw, in de hoeken opgehoopt met massa's dikke schaduw, dunnere schaduw van het plafond wazende af, als een vervluchtiging van donker fluweel, dat boven den kaarsenschijn in atomen rondzweefde. De antieke oudheid van San Stefano drukte hier zwaar neêr als een ontzag, tegelijk met een melancholie van zwart zwijgen en zwarten hoogmoed. Hier klonken de woorden gedempt. Dit was nog geheel gebleven als het altijd geweest was, dit was als iets heiligs van hunne voorname traditie, en waaraan Urania niets zoû durven veranderen, al dorst zij er bijna niet spreken en eten. Men wachtte een oogenblik, toen een dubbele deur werd geopend. En als een schim trad binnen een groote oude grijze man, die zijn arm gestoken had door den arm van den geestelijke naast hem. De oude prins Ercole kwam heel langzaam en waardig nader, terwijl de kapelaan zijn tred regelde naar die langzame waardigheid. Hij droeg een lange zwarte jas van een ouden ruimen snit, die in plooien om hem hing met iets van een tabbaard, en op zijn glinsterend grijze haren, even golvend in den nek, een zwart fluweelen kalot. En men naderde hem met heel veel eerbied. De marchesa eerst, toen Urania, die hij heel langzaam - als wijdde

hij haar - een kus gaf op het voorhoofd; toen naderde hem Gilio en kuste zijn vader onderdanig de hand. De grijsaard knikte den jongen Hope toe, die boog en wendde zijn blik naar Cornélie. Urania stelde haar voor. En als verleende hij een audientie, sprak de oude prins haar enkele minzame woorden toe en vroeg haar of Italië haar beviel. Toen Cornélie geantwoord had, ging prins Ercole zitten en gaf zijn kalot aan Giuseppe, die haar diep buigend aannam. Daarop zetten zich allen: de marchesa met den kapelaan over prins Ercole, die tusschen Cornélie en Urania zat, Gilio naast Cornélie, Bob Hope naast zijne zuster.

- Mijn kuiten zijn niet te zien, fluisterde hij zijn zuster toe.

- Cht! zeide Urania.

Giuseppe, herlevende in zijn oude waardigheid, vulde aan een dressoir, plechtstatig, de borden met soep. Hij vond zich hier in zijn element terug; hij was zichtbaar Urania dankbaar; hij had een trek van voornamen zielevrede en zag er in zijn rok uit als een oude diplomaat. Hij amuzeerde Cornélie, die dacht aan Belloni, als hij ongeduldig werd, omdat de gasten niet kwamen, als hij uitvaarde tegen de jonge blanc-becs van kellners, die de marchesa voor de goedkoopte in dienst nam. Toen twee lakeien de soep hadden rondgediend, stond de kapelaan op, en zei het Benedicite. Er werd nog geen woord gesproken. Men at de soep in stilte, terwijl de drie bedienden onbewegelijk stonden. De lepels tikkelden tegen het porcelein en de marchesa smakte. De luchters trillerden nu en dan en van het plafond viel drukkender de schaduw, als vervluchtiging van fluweel. Toen wendde prins Ercole zich tot de marchesa. En beurtelings wendde hij zich tot iedereen met een vriendelijk neêrbuigende waardigheid, in het Fransch, in het Italiaansch. Het gesprek werd iets algemeener, maar de oude prins bleef het leiden. En hij was heel vriendelijk tegen Urania, merkte Cornélie op... Maar Cornélie herinnerde zich Gilio's woorden: papa heeft bijna een beroerte gehad, omdat de oude Hope op Urania's bruidschat beknibbelde. Tien millioen? Vijf millioen? Geen drie millioen! Dollars? Lires!! En de oude prins scheen haar eensklaps toe als het vergrijsd egoïsme van San Stefano's glorie en adelhoogmoed, scheen haar toe de levende schim dier opschaduwing van verleden, zooals zij het

dien middag gevoeld had, starende met Urania in het diepe, blauwe meer: de veel eischende schim, de millioenen eischende schim, de nieuwe levensvatbaarheid eischende schim; spectrale paraziet, die zijn gedeprecieerde symbolen verkocht had aan de ijdelheid van een nieuw koopmanshuis, maar in zijn voornaamheid niet had opgekund tegen de slimheid van den koopman. Hun prinsesse- en hertoginnetitel voor nog geen drie millioen lire's! Papa had bijna een beroerte gehad.... had Gilio gezegd. En Cornélie, in de afgemeten minzame stijfte van het door prins Ercole geleide gesprek, zag van den ouden prins-hertog, - zeventig jaar -, naar den jongen frisschen Far-Wester - achttien, - en zag van hem naar prins Gilio; de hoop van het oude geslacht, hun eenige hoop. Hier, in de somberheid van die eetzaal, waar hij zich verveelde, bovendien nog uit zijn humeur, zag zij hem klein, nietig, dunnetjes, een schraal, gedistingeerd viveurtje; zijn karbonkeloogen, die vroolijk, pervers geestig schitteren konden, zagen nu mat onder de vallende oogleden uit op zijn bord, waarin hij lusteloos pikte.

Zij kreeg medelijden met hem, en zij dacht aan de gouden bruidskamer... Zij minachtte hem een beetje. Zij beschouwde hem niet als een man, hij kon niet wat hij wilde: zij beschouwde hem meer als een stouten jongen. En hij moest jaloersch zijn van Bob, dacht zij: van zijn frisch bloed, dat tintelde onder zijn wangen, van zijn breede schouders en zijn breede borst. Maar toch, hij amuzeerde haar. Aardig kon hij zijn, vroolijk en geestig, en vlug, als hij was opgewekt, vlug in zijn woorden, in zijn geest. Zij hield wel van hem. En dan zijn goed hart. De armband en vooral de duizend lire. Zij dacht er steeds aan met aandoening; hoe was zij aangedaan geweest, tijdens die wandeling, voorbij de post heen en weêr; aangedaan om zijn brief en om zijn royale hulp. Hij had geen fond, hij was haar geen man: maar hij was vlug, geestig en had een zeer goed hart. Zij hield van hem, als van een vriend en prettig kameraad. Wat was hij neêrgeslagen en uit zijn humeur. Maar waarom waagde hij zich dan ook aan die dwaze attaques...!

Zij richtte nu en dan het woord tot hem, maar zij vermocht hem niet op te wekken. Trouwens, het gesprek sleepte stijf en minzaam voort, steeds geleid door prins Ercole.

Het diner liep ten einde en prins Ercole rees op. Uit de handen van Giuseppe ontving hij zijn kalot, allen namen afscheid van hem, de deuren werden geopend en, aan den arm van zijn kapelaan, trok prins Ercole zich terug. Gilio, boos, verdween. De marchesa, nog rillende voor Cornélie, verdween en wees, in haar japon, de gettatura naar haar toe. En Urania nam Cornélie en Bob meê terug naar haar salon. Zij herademden alle drie. Zij spraken vrij uit, in het Engelsch nu: de jongen zei wanhopig, dat hij niet genoeg at, dat hij niet dorst eten tot zijn honger gestild was, en Cornélie lachte, hem prettig vindend, om zijn gezondheid, terwijl Urania beschuitjes voor hem zocht en een stuk cake, van de tea nog over, en hem brood en vleesch beloofde, voor zij naar bed zouden gaan. En zij ontspanden hun gemoed na het plechtstatige middagmaal. Urania zei, dat zij den ouden prins anders nooit zagen, dan aan het diner, maar zij zocht hem 's morgens altijd op, bleef een uurtje met hem spreken of speelde met hem schaak. Anders speelde hij schaak met den kapelaan. Zij had het druk, Urania. De reorganizatie der huishouding, indertijd overgelaten aan een arme bloedverwante, die nu in Rome van een pensioen leefde, kostte haar veel tijd: zij besprak in de morgenuren tal van détails met prins Ercole, die, niettegenstaande zijne afzondering, van alles op de hoogte was. Dan had zij de beraadslagingen met haar Romeinschen architect over de restauraties van het kasteel: zij hadden soms plaats in het kabinet van den ouden prins. Dan liet zij in de stad een groot gesticht bouwen, een Albergo dei Poveri, waarvoor de oude Hope haar afzonderlijk doteerde: gesticht voor oude mannen en vrouwen. Toen zij voor het eerst te San Stefano kwam, hadden haar getroffen de vervallen, in elkaâr stortende huizen en huisjes der arme wijken, melaatsch en schurftig van vuil, opgegeten door hun eigen gebrek, waar een geheele bevolking planteleefde als paddestoelen. Zij liet nu bouwen het gesticht voor de ouden, zij bezorgde op het domein werk aan de gezonden en jongen, zij bemoeide zich met de verwaarloosde kinderen, zij had een nieuwe school opgericht. Zij sprak over dit alles doodeenvoudig, de cake snijdende voor haar broêr Bob, die zich te goed deed na de etiquette van het diner. Zij noodigde Cornélie 's morgens eens meê te gaan naar het

werk van de Albergo, naar de nieuwe school, onder twee geestelijken van Rome, haar door de monsignori aanbevolen.

Door de spitsboogramen schemerde in de diepte de stad, en onder den zoelen, met starren bezaaiden, zomernacht, rees de silhouet van den Dom omhoog. En Cornélie dacht: het is niet alleen voor schim en schaduw, dat zij hier is gekomen, de rijke Amerikaansche, die adel zoo lief vond - 'so nice' - het kind, dat staaltjes verzamelde van de baljaponnen der koningin - album, dat zij nu als 'zwarte' prinses verborg - het meisje, dat met haar licht laken tailorpak trippelde door het Forum, en niet begreep noch oud Rome, nog nieuw dagende toekomst.....

En nu Cornélie door de stille zware nacht van het kasteel van San Stefano ging naar haar eigen kamer, dacht zij: ik schrijf, maar zij doet. Ik droom en ik denk, maar zij, zij leert de kinderen, al is het met een priester; zij voedt en huisvest oude mannen en vrouwen.

Toen, in haar kamer, uitziende naar het meer onder de zomernacht, bepoeierd met sterren, dacht zij na, dat zij ook gaarne rijk zoû zijn en een groot arbeidsveld zoû willen hebben. Want nu had zij geen veld, nu had zij geen geld, en nu.... nu verlangde zij alleen naar Duco, en moest hij haar niet te lang alleen laten, op dit kasteel, in al deze sombere grootheid, die op haar drukte als met eeuwen.

XXXIV.

Den volgenden morgen leidde Urania's kamenier Cornélie door een warreling van galerijen naar buiten, waar men ontbijten zoû, toen zij op de trap Gilio ontmoette. De kamenier keerde terug.

- Ik heb nog altijd geleide noodig om mijn weg te winden, lachte Cornélie.

Hij bromde wat.

- Hoe heeft u geslapen, prins?

Hij antwoordde iets.

- Zeg eens, prins, dat booze humeur moet veranderen. Hoort u? Het *moet*. Ik wil het. Ik wil vandaag geen bouderie meer zien, en hoop, dat u zoo spoedig mogelijk uw vroolijken geestigen toon van gesprek weêr aanneemt, dien ik in u apprecieer.

Hij mopperde iets.

- Adieu, prins, zei Cornélie kort.

En zij keerde op haar weg terug.

- Waar gaat u heen? vroeg hij.

- Naar mijn kamer. Ik zal op mijn kamer ontbijten.

- Maar waarom?

- Omdat u me niet bevalt als gastheer.

- Ik niet?

- Neen, u niet. Gisteren beleedigt u me, ik verdedig mij, u blijft grof, ik ben dadelijk weêr lief als altijd, geef u een hand en zelfs een zoen. Aan het diner boudeert u me op een alleronbeleefdste manier. U gaat naar uw kamer, zonder me goeden nacht te wenschen. U komt me van morgen tegen zonder me te begroeten. U bromt, boudeert en moppert als een stout kind. Uw oogen staan nijdig, u ziet geel van galligheid. Bepaald, u ziet er slecht uit. Het flatteert u niets. U is alleronaangenaamst, grof, onbeleefd, en klein. Ik heb geen lust met u te ontbijten in zoo een stemming.... En ik ga naar mijn kamer.

- Neen, smeekte hij.

- Jawel.

- Neen, neen.

- Nu, wees dan anders. Doe u geweld aan, denk niet meer aan uw nederlaag, en wees lief tegen me. U doet maar als de beleedigde partij, terwijl ik de beleedigde ben. Maar ik kan niet boudeeren, en ik ben niet klein. Ik kan niet klein doen. Ik vergeef u, vergeef mij ook. Zeg iets liefs, zeg iets aardigs.

- Ik ben dol op u.

- Ik merk er niets van. Als u dol op me is, wees dan vriendelijk, beleefd, vroolijk en geestig. Ik eisch het van u als van mijn gastheer.

- Ik zal niet meer boudeeren.... maar ik hoû zooveel van u! En u heeft me geslagen.

- Vergeeft u nooit die zelfverdediging?

- Neen, nooit!

- Adieu, dan.

Zij keerde zich om.

- Neen, neen, ga niet terug. Ga meê naar de pergola, waar wij ontbijten. Ik vraag u vergiffenis. Ik maak u mijn

excuzes. Ik zal niet grof meer zijn en niet klein. U, u is niet klein. U is de bizonderste vrouw, die ik ken. Ik aanbid u.

- Aanbid dan in stilte, en amuzeer me.

Zijn oogen, zijn zwarte karbonkeloogen, begonnen weêr op te leven, op te lachen; zijn gelaat ontrimpelde en klaarde op.

- Ik ben te verdrietig om amuzant te zijn.
- Ik geloof er niets van.
- Heusch, ik heb verdriet, ik lijd....
- Arme prins!
- U gelooft mij maar niet. U neemt me nooit in ernst aan. Ik moet maar uw clown, uw paljas zijn. En ik heb u lief, en mag niets hopen. Zeg, mag ik nooit iets hopen?
- Niet veel.
- U is onverbiddelijk, en zoo streng.
- Ik moet wel streng tegen u zijn, u is net een stoute jongen.... O, daar zie ik de pergola. Dus, u belooft me beterschap?
- Ik zal zoet zijn.
- En amuzant.

Hij zuchtte.

- Povero Gilio! zuchtte hij. Arme paljas!

Zij lachte. In de pergola waren Urania en Bob Hope. De pergola, begroeid met wijngaard en een roze bruidstraan, die met roze bloementrossen neêrhing, verhief een rij van marmeren karyatiden en hermen - nimfen, saters en faunen - wier bovenlijven eindigden in slank voetstuk van sculptuur en die het vlakke blad- en bloemdak steunden; terwijl in het midden een open rotonde was als een open tempel, de cirkelbalustrade ook door karyatiden verheven en waar een antieke sarkofaag tot cisterna was vermetseld. In de pergola was een tafel gedekt voor het ontbijt; men ontbeet hier zonder den ouden prins Ercole, ook de marchesa ontbeet op haar kamer. Het was acht uur, een morgenfrischheid ademde nog op uit het meer, een waas van blauw fluweel donsde over de heuvelen, waartusschen als in zacht gebogen cannelures het meer verzonk als een ovalen beker.

- O, wat is het hier mooi! riep Cornélie verrukt.

Het ontbijt was een zonnig en vroolijk maal, na het zwart sombere diner van gisteren. Urania was vol levendigheid over haar Albergo, die zij straks met Cornélie zoû bezoeken, Gilio

vond zijne beminnelijkheid terug en Bob at goed. En toen Bob daarna ging fietsen, ging Gilio zelfs met de dames meê naar de stad. Zij reden stapvoets in een landauer den slotweg af. De zon werd warmer en het oude stadje blankte op, roomwit en witgrijs van huizen als steenen spiegels, waarin de zon kaatste; de pleintjes als putten, waarin de zon gloed goot. Voor het werk van de albergo hield de koetsier stil, stegen zij uit en de aannemer kwam plichtplegerig nader, de zweetende metselaars zagen uit naar den prins en de prinses. Het was smoorheet. Gilio veegde zich telkens het voorhoofd af, en school achter den parasol van Cornélie. Maar Urania was éene levendighetd en belangstelling, vlug en energisch in haar wit piqué pakje, met haar witten matelot, onder haar witten parasol, tripte zij over balken, langs stapelingen van baksteen en cement en kalkbakken met haar aannemer voort, liet zich verklaren en gaf raad, was het niet altijd eens, en trok een wijs gezicht; zeide, dat die en die afmetingen haar tegenvielen, geloofde niet wat de aannemer haar verzekerde, dat naarmate het gebouw vorderde, de afmetingen haar zouden meêvallen, schudde haar hoofd, drukte dìt op het hart, drukte dàt op het hart, alles in een vlug, niet geheel correct, en hakkelig Italiaansch, dat zij kauwde tusschen hare tanden. Maar Cornélie vond haar lief, vond haar aardig, Cornélie vond haar de prinses di Forte-Braccio. Er was geen twijfel aan. Terwijl Gilio, bang zijn licht flanellen pak en gele schoenen te bezoedelen aan de kalk, in de schaduw van haar parasol bleef, puffende van de warmte, zonder belang, was zijn vrouw onvermoeid, dacht zij niet, dat haar witte rok een vuilen rand kreeg, en sprak zij met den aannemer met een zekerheid, levendig maar waardig, om eerbied voor te hebben. Waar had dat kind dat geleerd? Waar had zij haar assimilatie-vermogen vandaan. Waar vandaan had zij die liefde voor San Stefano, die liefde voor zijn armen? Hoe had dat Amerikaansche meisje dat talent verkregen om hare hooge en nieuwe pozitie zoo goed te bekleeden? Admirabile! - vond Gilio haar en fluisterde het Cornélie in. Hij was niet blind voor hare kwaliteiten. Hij vond Urania prachtig, uitstekend; ze verbaasde hem altijd. Geen Italiaansche vrouw van zijn kringen zoû zoo geweest zijn. En ze hielden van haar. De bedienden van het kasteel hielden van haar, Giuseppe zoû

voor haar door het vuur gaan, die aannemer bewonderde haar, de metselaars keken haar met eerbied na, omdat zij zoo knap was, en er zooveel van wist en zoo goed was voor hen en hun misère. Admirabile! zei Gilio. Maar hij pufte. Hij wist niets van steenen, balken en afmetingen en begreep niet, waar Urania dien technischen blik vandaan had. Zij was onvermoeid. Zij liep het heele werk door, terwijl hij smeekend naar Cornélie opzag. En eindelijk, in het Engelsch, bad hij zijn vrouw er nu in godsnaam meê uit te scheiden. Zij stegen in, de aannemer groette, de werklui groetten met iets van dankbaarheid en aanhankelijkheid. En ze reden naar den Dom, dien Cornélie wilde bezichtigen, en waar Gilio, terwijl Urania haar vriendelijk rondleidde, genade vroeg aan zijn dames, en op de trappen van het altaar ging zitten, de armen hangende over de knieën, om te bekoelen.

XXXV.

Er waren zeven dagen verloopen en Duco was aangekomen. Het was na het plechtige diner in de sombere eetzaal, waar Duco was voorgesteld aan prins Ercole, en het was een zomeravond als een droom, toen Cornélie en Duco naar buiten gingen. Het kasteel lag al in zware rust, maar Cornélie had zich door Giuseppe een sleutel laten geven. En zij gingen naar buiten, naar de pergola. De starren poeierden als een blond licht over den nachthemel heen en aan de toppen der heuvels kroonde de maan en trilde even terug in de mystieke diepte van het meer. Een adem van slapende rozen walmde uit den bloementuin aan de andere zijde der pergola, en beneden, in de dakvlakkende stad, stond aan zijn maanbelicht plein de Dom zijn reuzensilhouet uit tegen de starren. En een slapen was overal, over de heuvels en over het meer, over de stad en achter de vensters van het kasteel; de karyatiden en hermen - de saters en nimfen - torsten slapend het looverdak van de pergola, als in een betooverde houding van dienaren der Slaapster. Een krekel knerpte, maar zweeg stil, zoodra zij naderden, Duco en Cornélie. En zij zetten zich op een antieke bank, en zij sloeg om zijn lichaam haar armen en drukte hem tegen zich aan.

- Een week! fluisterde zij. Een volle week, dat ik je niet gezien heb, mijn Duco, mijn lieveling! Ik kan niet zoo lang zonder je. Bij alles wat ik dacht en zag, en bewonderde, dacht ik aan jou, hoe mooi je het hier zoû vinden. Je bent hier wel eens geweest, als toerist. O, dat is niet het zelfde. Het is hier juist zoo mooi om te blijven, om niet door te loopen, maar om te blijven. Dat meer, die Dom, die heuvels! Die zalen binnen. Verwaarloosd maar zoo mooi. De drie hoven zijn vervallen, de fonteinen brokkelen in elkaâr... Maar de stijl van de atrio, de somberheid van de eetzaal, de poëzie van deze pergola,... Duco, is die pergola niet als een antieke ode? We hebben samen wel eens Horatius gelezen, jij vertaalde me de verzen zoo mooi, je improvizeerde ze zoo heerlijk! Wat ben je toch knap, je weet zoo veel, je voelt zoo mooi. O, ik hoû zoo van je, mijn lieveling, mijn lieveling. Ik hoû zoo van je oogen, van je stem, en van je heelemaal, van allemaal wat jou is.... ik kan het niet zeggen, Duco. Ik heb mij langzamerhand gewonnen gegeven aan elk woord van je, aan ieder gevoel van je, aan je liefde voor Rome, aan je liefde voor muzea, aan de manier, waarop je die luchten ziet, die je op je aquarellen wascht. Je bent zoo heerlijk kalm, bijna als dit meer. O, lach niet, weer me niet af: ik heb je in geen week gezien, ik heb behoefte zoo eens tegen je te spreken. Is het overdreven? Ik voel hier ook niet gewoon, er is iets in die lucht, in dat licht, dat me zoo laat spreken. Het is zoo mooi, dat ik bijna niet gelooven kan, dat het gewoon leven, gewone realiteit is..... Herinner je te Sorrento, op het terras van het hôtel, toen we over de zee uitkeken, over die parelen zee, met Napels zoo wit ver af, toen heb ik zoo gevoeld, maar toen dorst ik zoo niet spreken: het was 's morgens, er waren menschen om ons heen, die wij wel niet zagen, maar die ons zagen en die ik om mij heen vermoedde: maar nu zijn wij alleen, en nu wil ik het je zeggen, in je armen, aan je borst: ik ben zoo gelukkig! Ih hoû zoo van jou! Ik voel mijn ziel, al mijn mooiste voor jou! Je lacht maar, je gelooft me niet. Toch? Geloof je me?

- Ja, ik geloof je, ik lach niet om je, ik lach zoo maar.... Ja, het is hier mooi... Ik ook, ik voel mij zoo gelukkig. Ik ben zoo gelukkig om jou en om mijn kunst.

Je hebt me werken geleerd, je hebt mij opgewekt uit mijn droomen! Ik ben zoo gelukkig om de Banieren: ik heb brieven uit Londen: ik zal je ze morgen laten lezen. Ik heb alles aan jou te danken. Het is bijna niet te gelooven, dat dit gewoon leven is. Ik heb het ook zoo stil gehad in Rome. Ik zag niemand, ik werkte maar wat - maar niet veel; en ik at in de osteria alleen. Die twee Italianen, je weet wel, hadden, geloof ik, medelijden met me. O, het was een vreeslijke week. Ik kan niet meer buiten je. Herinner je je onze eerste wandelingen en gesprekken in Borghese, en op den Palatijn? Wat waren we toen nog vreemd aan elkaâr, zoo niet samengevoegd. Maar ik voelde het, geloof ik, dadelijk, dat het mooi zoû worden tusschen ons....

Zij zwegen, en bleef aan zijn borst. De krekel knerpte weêr als met een langen triller. Maar verder sliep alles....

- Tusschen ons.... herhaalde ze als in koorts, en ze omhelsde hem geheel.

De geheele nacht sliep, en terwijl zij hun leven ademden in elkanders armen, torsten boven hunne hoofden de betooverde karyatiden - faunen en nimfen, - slapende het bladerdak der pergola, tusschen hen en de met starren bepoeierde lucht.

XXXV.

Gilio vond de villegiatura op San Stefano verschrikkelijk. Hij moest iederen morgen om zes uur reeds klaar zijn om met prins Ercole, Urania en de marchesa de mis bij te wonen, die de kapelaan in de slotkapel bediende. Daarna wist hij met zijn tijd geen raad. Hij was een paar malen gaan fietsen met Bob Hope, maar de jonge Far Wester was hem te energisch, even als zijne zuster, Urania. Hij flirtte en redetwistte wat met Cornélie, maar in stilte was hij nog steeds beleedigd, en boos op zichzelven en op haar. Hij herinnerde zich haar eerste komst op dien avond, in het Palazzo Ruspoli; toen zij zijn rendez-vous met Urania was komen storen. En in de gouden camera degli sposi was zij hem voor de tweede maal te sterk geweest! Hij ziedde als hij er aan dacht, en hij haatte haar, en hij zwoer zijn groote goden wraak te zullen nemen. Hij vloekte zijn eigen weifelmoedigheid. Hij was te zwak om woest te

dwingen en hij had nooit behoeven te dwingen: hij was gewoon, dat men hem toegaf. En van haar, die Hollandsche, moest hij hooren over zijn temperament, dat niet beantwoordde aan het hare! Wat zat er in die vrouw? Wat meende zij er meê? Hij was zoo weinig gewoon te denken, hij was zoo een gedachteloos kind van de gemakkelijke natuur van Italië, zoo gewoon zich te laten leven naar zijn gril en impulsie, dat hij haar nauwlijks begreep, - ofschoon hij den zin van haar woorden vermoedde, - nauwlijks begreep die terughoudendheid. Waarom zoo tegenover hem, de vreemde vrouw met hare nieuwe ideeën van den duivel; die zich niet stoorde aan de wereld, die niets van huwelijk weten wilde, die met een schilder leefde, als zijn maîtresse! Zij had geen godsdienst, en geen moraal - *hij* wist van godsdienst en van moraal - zij was des duivels; demonisch was zij: wist zij niet alles van de manoeuvres van tante Lucia Belloni, en had tante Lucia hem niet dezer dagen gewaarschuwd, dat zij gevaarlijk was, demonisch, des duivels! Zij was een heks! Waarom wilde zij niet? Had hij niet gisteren nacht door den cour haar silhouet zien gaan in den maneschijn, duidelijk naast de figuur van Van der Staal, en had hij hen niet zien openen de deur van het terras der pergola? En had hij niet één uur, twee uur, slapeloos gewacht, tot hij ze had zien keeren, sluitende de deur weêr achter zich? En waarom had zij lief alleen hèm, dien schilder? O, hij haatte hem met al de gloeiende haat van zijn ijverzucht, hij haatte haar, om hare uitsluitendheid, om hare minachting, om al hun scherts en flirt, als was hij een paljas, een clown! Wat vroeg hij? Een gunst van liefde zooals zij aan haar minnaar toestond! Hij vroeg niets ernstigs; geen eeden, geen levenslange banden: hij vroeg zoo weinig: een enkel uur van liefde. Het was van geen belang: hij had dat nooit van veel belang beschouwd. En zij, ze weigerde het hem. Neen, hij begreep haar niet, maar wel begreep hij, dat zij hem minachtte, en hij, hij haatte haar en hem. En toch was hij verliefd op haar met al de woede van zijn weêrstreefde passie. In de verveling dier villigiatura, waartoe zijn vrouw hem dwong in haar nieuwe liefde voor hun vervallen uilennest, was hem zijn haat en de gedachte aan zijn wraak een bezigheid voor zijn leêge hersenen. Uiterlijk was hij de zelfde weêr als vroeger, en

flirtte hij met Cornélie, en zelfs meer dan vroeger, om Van der Staal te plagen. En toen zijne nicht, de gravin di Rosavilla, zijn ‘witte’ nicht - hofdame der koningin - hen voor enkele dagen kwam bezoeken, flirtte hij ook met haar, en poogde hij de ijverzucht van Cornélie te wekken, wat hem maar niet te best gelukte, en troostte hij zich met de gravin. Zij stelde hem schadeloos voor zijne teleurstelling. Zij was geen jonge vrouw meer, maar zij had het koude, sculpturale Juno-type, een beetje dom: zij had de Juno-oogen, die puilden: zij was een der toongeefsters aan het Quirinaal en in de ‘witte’ wereld, en haar galante reputatie was algemeen bekend. Zij had met Gilio nooit een liaison gehad, die langer duurde dan een uur. Zij had over de liefde eenvoudige ideeën, met weinig nuance. Vroolijk pervers amuzeerde zij Gilio. En flirtende in hoekjes, zijn voet op den hare, onder haar japon, vertelde Gilio haar van Cornélie, van Duco en van het avontuur in hunne camera degli sposi, en hij vroeg zijn nicht, of *zij* begreep? Neen, de gravin di Rosavilla begreep ook niet zoo heel goed. Temperament? Ach ja, misschien hield zij - questa Cornelia, - meer van blond of bruin: er waren vrouwen, die deden keuze.... En Gilio lachte, de gravin lachte..... Het was zoo eenvoudig, l'amore, er was niet veel over te praten.

Cornélie was blij, dat Gilio de gravin had. Zij interesseerde zich met Duco, voor haar, Urania's, plannen; hij voerde gesprekken met den architekt. En Duco was verontwaardigd, en gaf den raad niet zooveel te verbouwen in dien stijl-loozen restauratie-manier: het kostte hoopen met geld, en het bedierf alles.

Urania was uit het veld geslagen, maar Duco ging voort, brak den architect af, gaf den raad alleen bij te bouwen wat waarlijk stortte in elkaâr, maar zooveel mogelijk te stutten, te steunen en te behouden. En op een morgen verwaardigde zich prins Ercole met Duco, Urania en Cornélie de lange zalen af te loopen. Met alleen te onderhouden en geregeld - meende Duco - met artistiek te schikken wat nu zonder gedachte op elkaâr stond gepakt, was al zóó veel te doen. De gordijnen? vroeg Urania. Later, meende Duco: hoogstens nieuwe witte zijden venstergordijnen, maar het oude roode Venetiaansche damast.... O laten, laten: het was zoo mooi:

hier en daar, met veel zorg, kon het worden versteld. Hij schrikte van Urania's idee: nieuwe gordijnen! En de oude prins was verrukt, omdat de restauratie van San Stefano, op die manier, duizenden minder zoû kosten en artistieker zoû zijn: hij beschouwde het geld van zijne schoondochter als het zijne en had het nog liever dan haarzelve. Hij was verrukt: hij nam Duco meê naar zijn bibliotheek: hij toonde hem de oude missalen: de oude familieboeken en documenten, charters en schenkingen: hij toonde hem zijn munten en medailles. Het was alles verrommeld, verwaarloosd, eerst uit geldgebrek en toen uit onverschilligheid gekleinacht, maar nu wilde Urania, met geleerden uit Rome, Florence, Bologna, het familiemuzeum reorganizeeren. De oude prins voelde er wel voor, nu er weêr geld was. En de geleerden kwamen, verbleven op het kasteel, en heele morgens was Duco met hen bezig. Hij genoot. Hij leefde in zijne betoovering van verleden, niet meer in antieken tijd, maar in de middeneeuwen en Renaissance. De dagen waren te kort. En zijn liefde voor San Stefano werd zóó, dat eens een archivaris hem aanzag voor den jongen prins: den prins Virgilio. Aan het diner vertelde prins Ercole de anecdote. En allen lachten, maar Gilio vond de grap eenvoudig onbetaalbaar, terwijl de archivaris, die meê aan tafel zat, niet wist hoe hij zich klein zoû maken in verontschuldiging.

XXXVI.

Gilio had den raad van zijne nicht, de gravin di Rosavilla, opgevolgd. Hij was dadelijk na den eten naar buiten geslopen, en hij liep de pergola af tot de rotonde, waarin het maanlicht viel, als in een witte schaal. Maar er was schaduw achter een paar karyatiden, en daar verborg hij zich. Hij wachtte een uur lang. Maar de nacht sliep, het kasteel sliep, de karyatiden sliepen, roerloos staande en beurende het bladerdak. Hij vloekte en sloop naar binnen. Hij liep op de teenen de corridors af en luisterde aan de deur van Van der Staal. Hij hoorde niets, maar misschien sliep hij.... ?

Maar Gilio sloop verder, een anderen corridor door, en luisterde aan de deur van Cornélie. Hij hield den adem in... Jawel, er klonken stemmen. Zij waren samen! Samen!! Hij

krampte de vuisten ineen en liep terug. Maar waarom wond hij zich op! Hij wist immers hunne verhouding. Waarom zouden zij hier niet samen komen. En hij klopte aan bij de gravin...

Den volgenden avond wachtte hij weêr bij de rotonde. Maar zij kwamen niet. Maar na enkele avonden, terwijl hij zat te wachten, zich verbijtend van ergernis, zag hij ze komen. Hij zag Duco de terraspoort achter zich sluiten: het slot knarste van verre, roestig. Langzaam zag hij ze aanloopen en naderen in het licht, vervagen in de schaduw, weêr uit komen in den maneschijn. Zij zetten zich op de marmeren bank.... Wat schenen zij gelukkig! Hij was jaloersch van hun geluk; jaloersch vooral van hem. En wat was zij zacht en teeder, zij, die hem, Gilio, maar goed genoeg vond voor amuzement, voor haar flirt: een clown: zij, de demonische vrouw, was engelachtig met wie zij lief had! Zij boog zich tot haar minnaar met een glimlachende lief koozing, met een ombuiging van haren arm, met een naderen van hare lippen, met iets innig omstrikkends, met zoo een fluweelige loomte van liefde, als hij niet vermoed had in haar, met haar kouden flirtscherts tegen hem, Gilio. Zij leunde nu tegen Duco's arm, aan zijn borst, haar gezicht tegen het zijne.... O, haar zoen, nu, hoe zette hij Gilio in woede en vlam! Dat was niet meer hare ijskoude zinnen-onverschilligheid tegenover hem, Gilio, in de camera dei sposi! En hij kon zich niet langer inhouden: hij zoû haar dit oogenblik van hun geluk ten minste verstoren. En trillend in zijn zenuwen, kwam hij te voorschijn van achter de karyatide, en liep door de rotonde hen tegemoet. Zij zagen hem niet dadelijk, verloren in elkanders oogen.... Maar eensklaps schrikten zij, beiden tegelijk; de omhelzing van hunne armen viel plotseling, zij stonden in éene beweging op, zij zagen hem aankomen, hem klaarblijkelijk niet dadelijk herkennende. Pas toen hij vlak bij was, herkenden zij hem, en zagen, opgeschrikt, hem zwijgende aan, wat hij zeggen zoû. Hij boog ironisch.

- Een heerlijke avond, niet waar? Het uitzicht is mooi, zoo in den nacht, van de pergola af. U heeft gelijk hier eens te komen profiteeren. Ik hoop, dat ik u niet stoor met mijn onverwacht gezelschap!

Zijn trillende stem was zoo kwaadaardig twistzoekend, dat zij niet konden twijfelen aan zijne hevige ontstemming.

- Zeker niet, prins! antwoordde Cornélie, zich herstellende. Hoewel het mij verbaast, wat u hier doet, op dit uur.

- En wat doet u hier, op dit uur?

- Wat ik hier doe? Ik zit hier met Van der Staal....

- Op dit uur?

- Op dit uur! Wat meent u, prins, wat bedoelt u?

- Wat ik bedoel? Dat 's nachts de pergola gesloten is.

- Prins, zeide Duco; uw toon bevalt mij niet.

- En u bevalt mij heelemaal niet....

- Als u niet mijn gastheer was, gaf ik u een klap in uw gezicht....

Cornélie hield Duco's arm tegen: de prins vloekte en balde de vuisten.

- Prins, sprak zij. Het is klaarblijkelijk, dat u een scène met ons zoekt. Waarom? Wat heeft u er tegen, dat ik Van der Staal 's avonds hier ontmoet. Ten eerste is onze verhouding geen geheim voor u. En dan dunkt het mij onwaardig van u ons hier te komen bespieden.

- Onwaardig? Onwaardig? - Hij was onmachtig zich meer te beheerschen. - Onwaardig ben ik, en klein, en grof, en geen man, en ik heb geen temperament dat je aanstaat. Zijn temperament staat je wel aan, niet waar! Ik heb je zoen hooren klinken. Duivelin! Duivelin! Demon! Niemand heeft me zoo beleedigd als jij. Van niemand heb ik mij al zooveel laten welgevallen. Ik laat het mij niet langer! Jij, je hebt me geslagen, demon, duivelin! Hij, hij dreigt me met een slag. Mijn geduld is ten einde. Ik kan het niet verdragen, in mijn eigen huis, dat je mij weigert, wat je hem geeft... Hij is niet je man! Hij is niet je man! Ik kan evenveel recht hebben als hij, en rekent hij uit, dat hij meer recht heeft dan ik, dan haàt ik hem!....

En hij vloog Duco aan, naar de keel, blind van woede. De aanval was zoo onverwacht, dat Duco struikelde. Zij worstelden samen, beiden razend. Al hunne verborgen antipathie sloeg uit als razernij. Zij hoorden niet Cornélie's smeeken, zij sloegen elkaâr met de vuist, zij omstrengelden elkanders beenen en armen, borst geperst aan borst. Toen zag Cornélie iets flikkeren. In het licht zag zij, dat de prins een mes trok. Maar zijn beweging zelve was een voordeel voor Duco, die zijn pols als in ijzer vastgreep en hem dwong

op den grond, de knie stijf drukte op Gilio's borst en met de andere hand hem zijn keel omklemde.

- Laat los! krijschte de prins.
- Laat dat mes los! krijschte Duco.

De prins, onwillig, hield vol.

- Laat los! krijschte hij nog eens.
- Laat dat mes los....

Het mes viel uit zijn vingers. Duco greep het en stond op.

- Sta op! zeide hij. Wij kunnen, wanneer u wil, dit gevecht op minder primitieve manier morgen vervolgen. Niet meer met een mes, maar met degen of pistool.

De prins was opgestaan. Hij hijgde, blauw.... Hij kwam tot zichzelven.

- Neen, zeide hij, langzaam. Ik wil niet duelleeren. Tenzij jij het wilt. Maar ik wil niet. Ik ben overwonnen.... Er is in haar een demonische kracht, die je altijd zoû laten winnen, welk spel wij ook speelden. Wij hebben al geduelleerd. Deze strijd zegt mij meer dan een geregeld duel. Alleen als jij het wenscht, heb ik er niets op tegen. Maar ik weet nu zeker, dat je me zoû dooden. *Zij* beschermt je....
- Ik wensch geen duel, zei Duco.
- Laat ons dan dezen strijd als een duel beschouwen, en geef mij nu een hand...

Duco strekte de hand. Gilio drukte die.

- Vergeef mij, zeide hij neêrbuigend tot Cornélie; ik heb u beleedigd....
- Neen, zeide zij. Ik vergeef u niet.
- Wij hebben elkaâr te vergeven. Ik vergeef u uw slag.
- Ik vergeef u niets. Ik vergeef u dezen avond nooit, niet uw spionneeren, niet uw gebrek aan zelfbeheersching, niet uw recht, dat u op mij, ongetrouwde vrouw, meent te kunnen laten gelden, terwijl ik u geen recht geef, niet uw aanval, en niet uw mes.
- Wij zijn dus vijanden, voor altijd?
- Ja, voor altijd. Ik verlaat morgen uw huis....
- Ik heb verkeerd gehandeld, bekende hij nederig. Vergeef mij. Mijn bloed is hevig.
- Ik heb u totnogtoe gekend als een heer....
- Ik ben ook nog een Italiaan.
- Ik vergeef u niet.

- Ik heb u wel eens bewezen, dat ik een goed vriend kon zijn.
- Het is geen oogenblik het mij te herinneren.
- Ik herinner u alles, wat u zachter voor mij zoû kunnen stemmen.
- Dat is alles te vergeefs.
- Dus vijanden?
- Ja. Laat ons naar binnen gaan. Ik verlaat morgen uw huis....
- Ik wil alle boete doen, die u mij oplegt.
- Ik leg niets op. Ik wil dit gesprek eindigen en ik wil naar huis.
- Ik zal u voorgaan....

Hij deed zoo. Zij liepen de pergola af. Hij opende zelve de terraspoort en liet hen het eerst binnen.

Zij begaven zich zwijgend naar hunne kamers.

Het kasteel sliep in duister. De prins lichtte bij met een lucifer. Duco was het eerst bij zijn vertrek.

- Ik zal u verder bijlichten, sprak de prins nederig.

Hij vergezelde nog, met een tweede lucifer, Cornélie tot haar deur. Daar viel hij op zijn knieën.

- Vergeef mij, fluisterde hij met een snik in zijn keel.
- Neen, zeide zij.

En zonder meer sloot zij de deur achter zich. Hij bleef nog een oogenblik zoo geknield. Toen stond hij langzaam op. Zijn hals deed hem pijn. Zijn schouder voelde als ontwricht.

- Het is uit, mompelde hij. Ik ben overwonnen. Zij is nu sterker dan ik, maar niet omdat zij een duivel is. Ik heb ze samen gezien.... Ik heb hun omhelzing gezien. Ze is sterker, hij is sterker dan ik.... om hun geluk.... Ik voel, dat zij, om hun geluk, altijd sterker zullen zijn, dan ik...

Hij ging naar zijn kamer, die grensde aan Urania's slaapkamer. Een snikken golfde op in zijn borst. Hij wierp zich, gekleed, snikkend op zijn bed, zijn snikken inslikkend in de sluimerende nacht, die door het kasteel heen donsde. Toen stond hij op, en zag uit het raam. Hij zag het meer. Hij zag de pergola, waar zij zoo even hadden gevochten. De nacht sliep er, de karyatiden blankten er, slapende, uit de schaduw op. En met den blik zocht hij de juiste plek van hun strijd en

zijn nederlaag. En bijgeloovig, aan hun geluk, meende hij, dat er niet tegen te strijden zoû zijn, nooit.

Toen haalde hij de schouders op, als wierp hij zich een pak van den rug.

- Fa niente! troostte hij zich. Domani megliore.....

Hij meende er meê, dat hij morgen, zoo niet dèze overwinning, wel een andere behalen zoû. En zijn oogen nog nat, sliep hij in als een kind.

XXXVII.

Urania snikte zenuwachtig in Cornélie's armen, toen zij de jonge prinses zeide, dat zij dien morgen vertrok. Zij waren met Duco alleen in Urania's eigen salon.

- Wat is er gebeurd? vroeg zij snikkende.

Cornélie vertelde haar den vorigen avond.

- Urania, zeide zij ernstig; ik weet het, ik ben coquet. Ik vond het prettig met Gilio te praten; noem het flirten, als je wilt. Ik heb er nooit een geheim van gemaakt, noch voor Duco, noch voor jou. Ik beschouwde het als amuzement en niet meer. Misschien heb ik verkeerd gedaan: ik heb je er vroeger al meê geërgerd. Ik heb je beloofd het niet meer te doen, maar het schijnt sterker dan ik. Het ligt in mijn natuur, en ik zal me er niet om verdedigen. Ik beschouwde het als zoo weinig, als aardigheid en amuzement. Maar misschien is het slecht. Vergeef je het mij? Ik ben zooveel van je gaan houden: het zoû me leed doen, als je me niet vergaf....

- Verzoen je met Gilio en blijf nog....

- Onmogelijk, mijn lieve meid. Gilio heeft mij beleedigd, Gilio heeft tegen Duco zijn mes getrokken, en ik vergeef hem die dubbele beleediging nooit. Het is dus onmogelijk langer te blijven.

- Ik blijf zoo alleen! snikte zij. Ik ook, ik hoû veel van je, ik hoû van jullie beiden. Is er geen middel..... Bob verlaat mij ook morgen. Ik blijf heelemaal alleen. Wat heb ik hier. Niemand, die van mij houdt....

- Je houdt heel veel over, Urania. Je hebt een doel om voor te leven; je kunt veel goed doen in je omgeving... Je stelt belang in dit kasteel, dat je eigen nu is.

- Het is alles zoo hol! knikte zij. Het geeft me niets. Ik heb behoefte aan sympathie. Wie is er die van mij houdt? Ik heb geprobeerd van Gilio te houden, en ik hoû ook wel van hem, maar hij, hij geeft niets om mij. Niemand geeft hier om mij....

- Ik geloof, dat je armen van je houden. Je hebt een edel doel.

- Ik ben daar ook blij om, maar ik ben te jong, om alleen voor een doel te leven. Ik heb verder niets. Niemand geeft iets om mij hier.

- Prins Ercole toch....

- Neen, hij minacht me. Wil ik je wat vertellen? Ik heb je vroeger eens verteld, dat Gilio mij gezegd had.... dat er geen familie-juweelen waren, dat alles was verkocht? Herinner je je wel? Nu, er zijn familie-juweelen. Ik heb dat begrepen uit een gezegde van de gravin di Rosavilla. Er zijn familie-juweelen. Maar prins Ercole bewaart ze in de Banca di Roma. Zij minachten mij en ik ben eenvoudig onwaardig ze te dragen. En voor mij doen ze alsof er niets meer is. En het ergste is... dat al hun kennissen, geheel hun côterie weet, dat ze er zijn en bewaard worden in de Bank, en dat ze allen prins Ercole gelijk geven. Mijn geld is hunner wel waardig, maar ik niet hun oude juweelen, de juweelen van hun grootmoeders!

- Het is een schande! zei Cornélie.

- Het is de waarheid! snikte zij. O, leg het bij; blijf hier nog, om mij....

- Oordeel zelf, Urania: het is ons heusch niet mogelijk.

- Het is waar, gaf zij zuchtende toe.

- Het is alles mijn schuld.

- Neen, neen; Gilio is soms zoo hevig...

- Maar zijn hevigheid, zijn drift en zijn jalouzie zijn mijn schuld. Ik heb er spijt van, Urania, om jou. Vergeef mij. Kom mij in Rome opzoeken, als je er komt. Vergeet mij niet, en schrijf, niet waar. Nu moet ik mijn koffer pakken. Hoe laat gaat de trein?

- Tien uur vijf-en-twintig, zei Duco. Wij gaan samen.

- Kan ik afscheid nemen van prins Ercole? Laat belet voor mij vragen.

- Wat zal je hem zeggen?

- Het allereerste, dat mij in den geest komt: dat een vriendin in Rome erg ziek is, dat ik er heenga, en dat Van der Staal mij begeleidt, omdat ik zenuwachtig ben. Het kan me niets schelen wat prins Ercole denkt.

- Cornélie....

- Lieveling, ik heb heusch geen tijd meer. Omhels me, vergeef me. En vergeet mij niet. Adieu, we hebben een lieven tijd samen gehad: ik ben veel van je gaan houden.....

Zij wrong zich van Urania los, ook Duco nam afscheid. Zij lieten de prinses snikkende alleen. Op den corridor ontmoetten zij Gilio.

- Waar gaat u heen? vroeg hij met zijn nederige stem.

- Wij gaan met den trein van tien uur vijf-en-twintig.

- Het doet mij veel leed.....

Maar zij gingen door en lieten hem staan, terwijl in den salon Urania snikte.

LOUIS COUPERUS.

(*Slot volgt.*)

Constantyn Huygens.[1)]

III.

Wat Huygens als dichter kenmerkt en onderscheidt van Vondel, Hooft en Breeroo, is in de eerste, plaats het autobiographisch karakter zijner poëzie. ‘Hy singht altoos van hem selven,’ zeiden onze voorouders van den koekoek. *Altoos* zou met het oog op Huygens zeker onbillijk moeten heeten, want werken als *Stede-stemmen* en *Zedeprinten* als *Tryntje Cornelis* en een groot deel van zijn Sneldicht handelt over de maatschappij waarin hij leeft. Doch daartegenover staat dat wij in *Dagh-werck* een soort van program van actie vinden, eene uiteenzetting op rijm en in maat, hoe Huygens zijn huwelijksleven wenschte op te vatten en in te richten; dat *Hofwijck* en *Cluys-Werk* beide ons een beeld geven van des dichters persoonlijk en huiselijk leven; dat *Zeestraet* en *Voorhout* nauw met zijne persoonlijkheid verbonden zijn; dat stichtelijke werken als *Bibel-stof* en *Oogentroost*, eene satire als *Costelyck Mal* en trouwens ook *Zedeprinten*, als zeer persoonlijke uitingen van den dichter ons hem beter doen kennen; dat eindelijk een groot deel zijner kleinere gedichten gewijd is aan zijn eigen huiselijk en persoonlijk leven en aan dat zijner verwanten, vrienden en kennissen.

Wie dus Huygens' poëzie bestudeert en tracht eene voor-

1) Uit eene mededeeling van den Secretaris der Commissie voor de uitgave van Huygens' brieven is mij, tot mijn genoegen, gebleken dat ik mij vergiste, toen ik op blz. 292 van het vorig nummer het voorstelde alsof het plan tot de uitgaaf van die brieven zou zijn opgegeven. De Commissie is en blijft diligent.

stelling te geven van haar wezen, zal er vanzelf toe komen eene voorstelling te geven van het wezen des dichters. Wij zullen dus in de eerste plaats antwoord hebben te geven op de vraag: hoe vertoont Huygens' persoonlijkheid zich in zijn werk? Doch in biographie, ook al richt zij zich - zooals zij moet doen - vooral op het innerlijk leven, mag de literatuurgeschiedenis niet opgaan. Zij stelt nog tal van andere vragen dan alleen die naar het innerlijk leven des dichters; zij wil het werk van een dichter op zichzelf beschouwd zien. Aan eene beschouwing van Huygens' gedichten uit het oogpunt van literatuur-historie en literaire critiek zal dus een volgend deel dezer studie gewijd zijn.

In Constantyn's werken zien wij telkens den man van den nieuweren tijd. De middeleeuwen liggen ver, ver achter hem; hij ziet ze te nauwernood nog. Wat hij er van ziet, stelt hij met eene enkele uitzondering blijkbaar niet hoog. De beroemde bouwmeester Jacob van Campen wordt door hem geprezen als de man

> Die 't Gotsche krulligh mall met staetigh Roomsch vermande(n)
> En dreef ouw' Ketterij voor ouder Waerheit heen[1)].

Voor een der profeten van den nieuweren tijd, Erasmus, heeft hij eene liefde en bewondering zoo warm, als men bij zijn overwegend verstandelijken aanleg niet zou verwacht hebben. Rijdt hij van Bazel naar Freiburg, dan schiet hem te binnen: ‘langs dezen zelfden weg is eens *mijn* Erasmus Bazel ontvlucht’; Holbeins portret van Erasmus heeft hij vaak in 't geheim gekust[2)]. Dat hij, ook daarom, niet buiten den invloed der Renaissance kon blijven, spreekt haast vanzelf. Wij zagen in een vroeger hoofdstuk hoe hij van der jeugd af opgroeide met de klassieken en Latijnsche verzen samenstelde eer hij Hollandsche dichtte. Zijn gansche leven lang blijft hij behagen scheppen in die oefening van het vernuft, zoo passend voor een geest als de zijne. In de *Sermones* heeft hij krachtig geprotesteerd tegen die heerschappij van het Latijn; maar het protest zelf is in het Latijn geschreven en bovendien schreef hij nog geheele bundels Latijnsche ge-

1) Gedichten VI, 247. Ook IV, 282: ‘De vuyle Gotsche schell.’
2) Gedichten VII: 21, 22, 89.

dichten en brieven[1]. Echter, waar Huygens Latijnsche verzen schrijft, is hij slechts voor een klein deel Hollander, voor de grootste helft is hij een nagemaakte Romein. Wanneer men hem na den dood zijns vaders hoort zeggen: ‘Mijn jeugd is van mij gevloden, baardeloos jongman ben ik een oud man geworden, enz.’[2], dan kan men er zeker van zijn, dat men eene vertaling uit het Latijn voor zich heeft; in zijne moedertaal schrijft hij niet anders dan hij voelt en denkt, niet meer dan hij kan verantwoorden.

Overigens schijnt de kern van Huygens' wezen minder gewijzigd te zijn door den invloed der Oudheid dan men zou verwachten. Zeker, hij heeft de gansche klassieke literatuur ‘doorkropen,’ zooals hij zelf zich zou hebben uitgedrukt, maar hoe zelden vinden wij hem in bewondering over de klassieke kunst[3]. Hoe zelden toont hij, nadat hij zijn eerste ontwikkeling achter den rug had, door vertaling of navolging van de literaire meesterstukken der oudheid, welk een diepen indruk die kunst op hem had gemaakt. Onder de levensopvattingen der Oudheid trekt hem het meest die der Stoa, voorafgaand aan en verwant met de christelijke levensopvatting; een zijner meestgeliefde auteurs is de wijsgeer Seneca met zijne ‘anima naturaliter christiana’; de kerkvaders worden in zijn werk tenminste zoo vaak aangehaald als de klassieke auteurs.

Doch zoo hij zich ergens leerling der klassieken toont, dan zeker in die menschenkennis, voortvloeiend uit zelfkennis, die de ouden hadden en die men in de middeleeuwen maar schaarsch vindt, tenzij bij die auteurs die de klassieken hebben gekend en met het aanbreken van den nieuwen dag, bij de mystieken. Van de middeleeuwsche naïeveteit, die min of meer kinderlijke onbewustheid van zich-zelven, is niets te vinden bij Huygens, dien wij voortdurend zich-zelven zien waarnemen, telkens over zich-zelven hooren spreken.

Als hij in zijne autobiographie verhaalt hoe hij met eene disputatie afscheid nam van de Leidsche Academie, deelt hij ons mede dat alle aanwezigen er behagen in schepten

1) Redevoering van Prof. Van der Vliet, t.a. p., blz. 13-14.
2) Jorissen, t.a. p., blz. 164.
3) Een voorbeeld in de autobiographie in Bijdragen en Meded. van het Hist. Genootschap XVIII, blz. 41-42.

dat hij met zulk eene gepaste vrijmoedigheid sprak[1]. In bovenvermelden rijmbrief aan Tesselschade geeft hij eene vrij uitvoerige schets van ‘Huygens van binnen en van buiten.’ Het valt niet te ontkennen dat zijne zelfbespiegeling ons in veel gevallen een zeer gunstige voorstelling geeft van zijn karakter en zijne daden. Zeker, hij had waarschijnlijk alle recht zich in een bijschrift op zijn portret te noemen: ‘den beminnaar van orde, waarheid en recht,’ of van zich te getuigen:

> Mijn Tong en was noijt veil, mijn Penne noijt verkocht,
> Mijn Handen noijt in strick van Goud of Diamanten,
> Mijn Vrijheid noijt verslaeft om met fluweele wanten
> De Waerheid aen te gaen[2] en anders dan ick docht.

Maar deze getuigenissen keeren wat vaak terug, nu eens met zijn eigen woorden, dan eens gelegd in den mond van anderen, zooals b.v. van de menschen die hij op Hofwijck achter zijne groene heggen beluistert en die van den bewoner der plaats zeggen:

> En, als hy ploegende syn Vorsten hadd vernoeght,
> En 't Vaderland voldaen en niemand uytgesopen,
> En niemands voordeelen met listen onderkropen,
> Den Vromen voorgestaen, beschoncken en gevoedt,
> Den boosen 't hoofd gebo'en, een Christelick gemoed
> In 't Christeloos gewoel van Haegh en Hof behouden[3]

Echter mag men niet voorbijzien, dat Huygens, zoo hij roemt, roemt in den Heer. Uit zijne *Sermones* zien wij dat hij niet ver af staat van den ‘waardigen man’ dien hij ons voorstelt in een zijner sneldichten getiteld: *Eyghen lof ghelooft*:

> Ick hoord' een waerdigh Mann syn' eigen' deugden roemen,
> Sijn feilen overslaen (een ander moghtse noemen),
> God, zeid hij, had hem kloeck geschapen van verstand,
> God had hem goed gemaeckt, mild-dadigh van de hand,

1) Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap XVIII, 53.
2) D.i. aan te vatten.
3) Vgl. Gedichten I, 259; II, 46; IV, 5, 25, 324, 332; V, 184, 190, enz.

Aensienelyck, geleert, beleeft, soet en mewaerdigh
Met mind're gaven meer. Dit vonden vele onaerdigh.
Ick sprak in tegendeel, All zei de Mann noch meer,
Wat waerd' er aen misdaen? Hij roemt in God den Heer[1].

Huygens, zou men geneigd zijn te zeggen, wist wie hij was en wat hij waard was en hij hield er van den volke daaromtrent in te lichten. Doch er spreekt toch geen zelfverheerlijking uit hetgeen hij aan het slot van een ander sneldicht zegt:

'k Bemin mijn selven niet; ick ken mij al te wel[2].

Noch uit wat hij in zijn *Hofwijck* (vs. 2593) erkent:

God hebb ick veel vertoornt, geen redelicke Menschen.

En zelfs omtrent zijne zelfkennis is hij sceptisch gestemd. De schrijver der ‘Zede-printen’ die zijne lezers had verzocht hem aan zich-zelven te openbaren, heeft ook later nog erkend:

..... wy staen ons selven wat te naer
Om rechteren te sijn van elck sijn werck of waer.
Daer hoort wat afstands toe.[3]

Niet zonder reden noemde ik op eene vorige bladzijde de mystieken, want bij hen als bij de humanisten leidde zelfbespiegeling vaak tot zelf-inkeer, waaruit weder de neiging tot afzondering en eenzaamheid geboren werd. Thomas à Kempis, een auteur dien Huygens kende en blijkbaar waardeerde, heeft een hoofdstuk zijner *Imitatio* gewijd aan de ‘amor solitudinis et silentii’ en ook in dezen toont Huygens zich een kind van den nieuweren tijd. In zijn *Daghwerck* hooren wij hem zijne Suzanna hoog opgeven van het genot dat er in is, te voet of te paard op eenzame wegen in de omstreken van den Haag te dolen. Wie hem pleizier wil doen, moet hem dan liefst niet in zijne eenzaamheid storen,

1) Ged. VII, 197 en (in de *Sermones*) VIII, 233, vs. 1164-1166.
2) Ged. VIII, 15.
3) Ged. II, 21; VIII, 328.

want, zegt hij in de toelichting op zijn gedicht: ‘daer is niet quellickers noch gevoelickers dan in sijn' gesochte eenicheid gestoort te werden’. En als men hem, 86-jarige, alleen op Hofwyck achtergebleven, aan boord kwam met eene spreuk waarin rijpe volkservaring was saamgevat: ‘eenicheit is armoe’, dan antwoordde hij: die zoo spreken, weten niet

> .... dat d'Eensame, met sijn selven niet verlegen,
> Een besigh' Eensaemheit houdt voor een soeten segen.[1)]

Een ander punt waarop humanisten en mystieken elkander ontmoetten, is de gedachte aan de vergankelijkheid van al het aardsche. Doch van dat punt af volgen zij verschillende wegen; want den humanist, wiens blik vooral op deze aarde gericht bleef, bracht deze gedachte in eene elegische stemming, een zachten weemoed over zooveel goeds en schoons dat de mensch na kort genot moet missen; de mysticus, voor wien evenals voor de latere Hervormden dit leven slechts doorgang ten eeuwigen leven was, berustte of verheugde er zich in. Het is opmerkelijk dat wij bij Huygens dien elegischen weemoed over het scheiden aantreffen slechts in zijne eerste ontwikkelingsperiode, in een tijd waarin hij, zeventienjarige knaap, nog geheel onder den invloed van Oudheid en Renaissance stond. Toen de familie in 1613 verhuisde naar De Pooten, werd Constantyn bewust van de bitterheid die zoo menig scheiden met zich brengt en komt hem voor den geest hoeveel liefelijke herinneringen aan dat oude huis met zijn groen tuintje hij met zich draagt: weer ziet hij het prieel met klimplanten bedekt, waar hij zat te zingen onder het zachte ruischen der bladeren; hoeveel stappen heeft hij in dien tuin staan, hoe vaak heeft die tuin hem gezien in tranen, maar ook zijn lach gehoord; weer ruikt hij den geur der leliën, die daar aan den rechterkant stonden, weer ziet hij de appels, peren, pruimen, die hij ditmaal niet zal zien rijpen.[2)]

In lateren tijd vinden wij de gedachte der vergankelijkheid nog wel in zijne poëzie terug, maar zonder dien weemoed

1) Ged. III, 79, 84; VIII, 322.
2) Ged. I, 48: Domui discessurus valedico.

van vroeger. Het zijn overpeinzingen als in dit fraaie stukje getiteld *Ouderdom*:

> Der Menschen ouderdom is als haers levens winter,
> Sij: dorre bladeren, die noch aen 't tackje staen,
> Men vindter die der los afslingeren; men vindt er
> Die taey en hard en steech, als noô ter aerde gaen.
> De tijd is niettemin verloopen soo hij placht,
> Het jaer verstaet geen jock. Het Blad moet van de rijsen.
> Een windje, een rijpje van een Coortsje doet het rijsen:[1)]
> En dan, wie min of meer gewaeckt hebt, goeden nacht.

Of de vergankelijkheidsgedachte uit zich bij den aanvang van weer een nieuw jaar voor hem die er al zoovele heeft beleefd en terugziend zich afvraagt:

> Waer zijn die zeventich en negen jaeren heenen?
> Als nieuwe droomen elck verschenen en verdwenen,
>
> Wanneer sal 't einde zijn? hoe lang staet d'oude Boom
> Op taeije wortelen en weert sich onder allen
> Die 's daeghs by dusenden rondom hem neder vallen?[2)]

Doch dat einde zelf verwacht hij kalm; van de sterke vrees voor den dood, den ‘bitteren dood’, die zich in de Middeleeuwsche literatuur zoo vaak openbaart, is bij dezen zoon der Hervorming en leerling der Stoa niets te bespeuren.

Anders dan De Génestet's ‘dwaze grijsaard’ drijft hij goedig den spot met de ouden van dagen die het liedje van verlangen zingen in een stukje *Willich Sterven*:

> Opblijven noemden wij 't in onze kindsche dagen:
> Niet vroegh te bedd te gaen, en 't was hard om verdragen
> Te moeten rusten als de Sonn pas onder ging.
> Die kindsheit komt weerom; is 't niet een wonder ding!
> Hoe dat men ouder werdt, hoe m' ouder soeckt te wesen,
> Opblijven is de vreughd, te bedde gaen het vreesen
> Van alle menschlickheit.[3)]

1) In de vroeger en ook nu nog (in Zuid-Nederland) niet ongewone beteekenis van *vallen*.
2) Ged. VIII, 171 (a^{o} 1677); VII, 37 (a^{o} 1664); VIII, 132 (a^{o} 1676).
3) Ged. VII, 39 en een dergelijk stukje VIII, 57.

Man van den nieuweren tijd eindelijk toont Huygens zich in dat wereldburgerschap, waarvan men kiemen kan zien in den ‘civis Romanus’ en den middeleeuwschen monnik, in zijn ordekleed onafhankelijk van land en volk; dat zich ontwikkeld heeft onder vaganten en goliarden en opgegroeid is onder de humanisten die als eene internationale broederschap vormden; dat eerst tot volle ontwikkeling kon komen, toen door de groote ontdekkingen van den nieuweren tijd, door de boekdrukkunst, door het in zwang komen van reizen als opvoedingsmiddel en door eene langzaam nivelleerende beschaving de volken van West-Europa, iets dichter bij elkander gebracht, elkander iets beter gingen begrijpen en waardeeren.

In het plan dat Huygens voor zijn *Voorhout* had gemaakt, leest men o.a.: ‘cosmopolitae sumus’, de kern die wij in zijn gedicht ontwikkeld zien in het volgende couplet:

> 'T waer te wijvelijcken sorgher
> Die niet allen werelts-grondt,
> Aller menschen medeborgher,
> Vaderlandts-gelyck en vondt,
> Die niet even achten conde
> Off hem Zuyd off Noord besach,
> Off hem 't bedde-gaen besonnde,
> Off het rijsen van den Dach.[1)]

Maar cosmopoliet in den vollen zin des woords was Huygens toch niet; daarvoor was hij met te sterke banden gehecht aan zijn vaderland; dat blijkt te duidelijk uit de innige warme vaderlandsliefde die gloeit in de verzen voorafgaand aan het boven afgedrukt couplet. Wereldburger ja, dat is hij ook, maar meer Nederlander, Hollander, Hagenaar. Wel mocht Den Haag een borstbeeld oprichten voor dezen dichter aan de Zeestraat, die door zijn onvermoeide inspanning tot stand gekomen is, want zelden heeft een dichter zijne geboortestad zoo liefgehad, zoo haar in zijne verzen verheerlijkt als deze. De stemming waarin hij in zijn *Voorhout* de volgende verzen schreef, is in zijn volgend leven telkens waarneembaar:

1) Ged. I, 214, 235.

O die eewich buyten commer
Van ontydelick verlett,
Onder 't spelen van uw lommer
Aff te leven waer gesett!
O die eewich als gevanghen
Binnen dese palen laegh,
Wat veranderlyck verlanghen
Voerden hem uyt uwen Haegh?[1)]

Wat Den Haag voor hem was onder de steden, dat was Holland onder de provinciën. Op Braband, het stamland der Huygensen, had hij eene oude betrekking en voor Friesland voelde hij genoeg om Starter's lofdicht in het Fransch na te volgen, maar Holland had toch een streepje voor. Ter eere van hare steden dichtte hij zijne *Stede-Stemmen*, tot hare steden sprak hij zijn zegenwensch:

Soo scheid' u Nijd noch Tyd, zoo werd' hij noyt geboren,
Die naer uw schande tracht', die van uw scha will' hooren.[2)]

De enghartigheid van vele Hollanders dier dagen, die het landsbelang vereenzelvigden met het belang van Holland, die Holland boven de Republiek der Zeven Provinciën stelden, was Huygens vreemd. Reeds vroeg zien wij hem vervuld van het besef dat hij zijn leven moet wijden aan zijn vaderland. Het kan een oogenblik bevreemden, dat de brief aan zijn vader van het jaar 1622, waarin hij blijk geeft van dat besef zijner roeping, in het Fransch geschreven is. En die bevreemding zou tot verwondering kunnen stijgen, indien men ziet dat de lijst der Fransche gedichten van Huygens in Dr. Worp's uitgave bijna 10 groot-8' bladzijden beslaat, gedichten uit alle tijdperken van Constantyn's leven.

Doch vooreerst moet men niet vergeten, dat vele dier gedichten gericht zijn aan hooge personages: la Duchesse de Lorraine, la Princesse de Hohenzollern, la Reine de Suède, Mad$^{lle.}$ de Brederode, Madame la Comtesse de Dona, Son Altesse Royale Madame *; dat voorts het Fransch, de hoftaal, in Den Haag veel gesproken en geschreven werd; dat Huygens vier achtereenvolgende jaren in Frankrijk heeft

1) Ged. I, 234. En verder: III, 126; VIII, 195, 202, 230.
2) Ged. IV, 272; I, 210; II, 75.

doorgebracht; en eindelijk dat hij, al schreef hij nog zoo gemakkelijk Fransche brieven en verzen, daarom niet minder in het diepst van zijn wezen Nederlander is gebleven[1].

Zijn land ‘de vrije Nederlanden’ heeft hij meer dan eens verheerlijkt, en gelukkig genoemd om

> .... Orangens vlagge-swaey
> Die der eewigh over waey.

Reeds aan het slot van zijn *Voorhout* vinden wij die ontboezeming tot de ‘Wieghe van (z)ijn leven,’ die betuiging van aanhankelijkheid en liefde, die al wat zij is en kan, wil wijden aan den dienst van het vaderland. In de ode van een paar jaar later waaruit ik zoo even een paar verzen aanhaalde, heeft hij den lof gezongen van de

> Laegste Landen, hoogste roem,
> Van der Landen luyster-bloem.

En ook in zijn later leven verflauwt die liefde niet[2]. Het begrip van vaderlandsliefde, hoe vreemd het ook schijne, heeft zich bij de volkeren van den nieuweren tijd ontwikkeld alweer onder den invloed der Renaissance; evenzoo dat bewustzijn van vaderlandsliefde, dat besef van een band met ons verleden, van de verplichtingen die dat verleden ons oplegt, die wij nationaliteitsgevoel noemen. Duidelijk zien wij dat nationaliteitsgevoel in Constantyn's hart opgloeien, waar hij het slagveld van Heiligerlee bezoekt en zijnen landgenooten toeroept: ‘treedt met eerbied op dezen grond, brandt wierook voor het Nassausch bloed hier vergoten’[3].

Even duidelijk zien wij in *Daghwerck* zich eene traditie vormen, waar hij zich-zelven en zijne ‘Sterre’ een ‘noblesse oblige’ vóórhoudt als leus, indien hun leed mocht overkomen. Bij leed dat te dragen is, moeten zij denken aan den tijd toen

> ..... het vaderland in 't baren
> Van de vrijheid lagh en kreet:
> Doemen sich de schand verweet

1) Vgl. dien brief aan zijn vader in Jonckbloet's Geschiedenis der Nederl. Letterkunde IV, 65; de lijst van Fransche gedichten in Worp's uitgave IX, blz. 173-182.
2) Ged. II, 24; I, 235; V, 264; IV, 292, vs. 1037.
3) Ged. IV, 142.

Van een onverhoedsche suchten,
Van een traen gevloeyt in 't vluchten,
Van een suer gesicht in 't vier,
Aen de pley[1], in 't smooren schier.

Dan moeten zij bedenken van welke stammen zij spruiten zijn en zich afvragen:

Sou soo welgheboren tack
Buijghen onder 't minste pack?[2]

Aan die leus is Huyghens getrouw gebleven gedurende zijn gansche leven. De Oranje's heeft hij gediend tot het laatst en met rechtmatigen trots mocht hij zeggen:

Ick heb voor Land en Kerck stantvastelijck ghesweet.

Het leed en verdriet is ook zijne deur niet voorbijgegaan, doch nergens vinden wij in zijne poëzie uitingen van moedeloosheid en al beklaagt hij zich meer dan eens over onrecht hem aangedaan, al treurt hij over zooveel liefs dat hem ontnomen wordt, steeds toont hij zich een man en een Christen. In veel wat zijn volk weervaart, stelt hij belang. In het jaar 1617 hooren wij hem klagen over de godsdiensttwisten die ons volk verdeeld hielden; dat gedicht is in het Latijn, maar wordt toch gevolgd door eene bewerking in het Nederlandsch. Van dien tijd af vinden wij telkens Nederlandsche of Latijnsche verzen, waarin min of meer belangrijke gebeurtenissen worden herdacht[3].

Geen der voorname dichters onder zijne tijdgenooten geeft door zijne persoonlijkheid en zijne werken zoo zeer een kort begrip van het Nederlandsche volk dier dagen als Huygens. Want Vondel en Breeroo staan te ver van de hoogere kringen; Hooft, al bediende hij zich in zijn *Warenar* bij uitzondering van de volkstaal, te ver van de lagere. Cats staat hier weer het dichtst bij Huygens en zou hem hier misschien hebben kunnen evenaren, indien hij niet zoo 'gansch achtbaar' geweest ware. De Secretaris van den Prins, die in betrekking staat tot de aristocratie van geboorte, in brief-

1) Pijnbank.
2) Ged. III, 68.
3) Vgl. b.v. Ged. I. 103; II, 60; V, 30; VII, 97; VIII, 76, 82, 98, 119.

wisseling met de aristocratie van geest, luistert op ‘Hofwyck’ gaarne naar de praatjes van boeren en schippers. Richt hij al gedichten tot princessen en gravinnen, hij vermeit zich in het dialect van de Voorburgers, verkneukelt zich in de geschiedenis van Trijntje Cornelis. In zijne *Zedeprinten* vindt men den koning afgebeeld met den hoveling en den gezant, maar ook den boer, den matroos en den bedelaar. Doch zoo hij al in het midden van zijn volk staat, dichter staat hij bij den middenstand en de lagere standen dan bij de hoogere. Vrij van kaste-geest moet de man geweest zijn die van den adel schreef:

> Des nieuwen Adels grond staet meerendeels op Geld,
> Den ouden heeft somtyds begonnen van Geweld.
> Het ingeboren E'el besitten wij van binnen,
> In 't edele gemoed en adelijcke sinnen -

die, in den geest van den ouden Maerlant zeide tot ‘een edel edelman’:

> Uw wijse will, uw soete zeden,
> U doen en laten, sonder reden
> Noijt of gelaten of gedaen,
> Uw moedighe ten strijde gaen,
> Soo 's Vaderlands of eigen eere
> Met eeren toelaet' of begeere -
> In die quartieren is het, Vrind,
> Dat ick uw vollen Adel vind[1].

En zeker niet tegenover het volk heeft de man gestaan, die zoo dikwijls met medelijden vervuld werd als hij de arme Scheveningers

> Zee-buren, arm geslacht tot slavernij geboren

door weer en wind met hunne vrachten op het hoofd door het barre zand zag ploeteren:

> in tyden en ontijden,
> Sagh ick haer' drachten aen met weeck'lick medelijden,
> En mij en docht de sonn soo klaer niet op den noen,
> Als dat elck schuldigh was, u wat onthefs te doen[2].

1) Ged. VII, 139; VIII, 251.
2) Ged. VII, 122,

Niet tegenover het volk, die, al wil hij van zijne bedienden geene gemeenzaamheid dulden, den teugel los wil laten hangen alsof hij hem niet vasthield; die zijn standpunt tegenover de dienstbare standen omschreef in deze verzen uit zijn *Cluys-Werck*:

> .... Wat heeftse toch bedreven
> Die minder menschlickheit, daer om sij slavigh leven
> En mij bedienen moet? en waerom ick niet haer?
> Heeft haer voorouderen van over menigh jaer
> Gemeen' of eigen ramp soo heftigh overloopen
> Dat het kindskinderen als met den hals bekoopen
> En slaven onder mijn' bevelen moeten zijn,
> Dier Bloed ontwijffelick soo goed is als het mijn?
> Kan ick daermede min als medelijden hebben,
> En, denckende rondom aen 's Werelds vloed en Ebben,
> Beduchten dat de kans kan keeren alle dagh,
> En sij haest dat ick ben, ick dat sij, werden magh?

Zeker, het zal menig onzer toeschijnen dat Huygens hier halverwege blijft staan, dat hij, de verhouding tusschen meesters en dienstbaren uit dat oogpunt beziende, tot gansch andere gevolgtrekkingen had moeten komen. Doch wie in het oog houdt, dat Constantyn leefde in de eeuw van het autoriteitsgeloof in zoo menigen levenskring, dat deze Kalvinist het onderscheid tusschen de van God verordineerde standen moest in het oog houden en eerbiedigen, die zal hier een ruimte van blik en opvatting waardeeren als schaarsch in dien tijd wordt aangetroffen. En zoo is het ook niet in tegenspraak met zijne sympathie voor het volk en de mindere standen, dat hij meer dan eens zulk een ontzag toont voor de grooten der aarde en voor gekroonde hoofden. Dat ontzag heeft iets kinderlijks waar wij den 22-jarigen dichter in verrukking zien, omdat Frederik Hendrik of een andere Hendrik van Nassau hem de eer heeft aangedaan van eenige zijner gedichten te lezen; ‘Un Prince a vu mes vers,’ is het juichend referein waarmede hij telkens weer een couplet van zijn dankdicht besluit[1)]. Doch men vergete niet dat het hier een prins van Oranje gold. En overigens, Huygens leefde in de eeuw van het ‘droit divin’; waar hij staat tegenover gekroonde hoofden, is hij indachtig dat zij Gods

1) Ged. I, 132.

gezalfden zijn. Daarom heeft deze Kalvinist voor den puritein Cromwell niets over dan eene, vrij zoutelooze, woordspeling met *krom* en *wel*; daarom is hij zoo diep getroffen door de vriendelijkheid van Karel II jegens hem:

> ..... hoe komen uw manieren
> Tot mij, onwaerdigh mij, soo meer als goedertieren?

Daarom zijn tijdens zijn langdurig verblijf te Parijs zijne oogen zoo verblind door den glans van ‘le Roi Soleil’ en moest het jaar 1672 met al zijne rampen gekomen zijn, eer hij elf jaren later den Koning durfde waarschuwen: God zal eens komen met zijn roede.[2)]

Huygens had zijn land lief, doch nader aan het hart lag hem het vaderland daarboven. Toen hij aan het slot van zijn *Voorhout* zijn hart had uitgestort en zijne volkomen toewijding aan zijn land en volk betuigd, gevoelde hij blijkbaar dat een Christen zóó niet mocht eindigen en dus vervolgt hij:

> Is doch 't Vaderlandt te minnen,
> Bovenal dat min-verleydt,
> Stijght dan Hemelwaert mijn zinnen
> Daer uw Vader-erve leyt;
> Ziele, streckt uw traghe vlercken
> Daer ghij hergesonden zijt.

De gedachte aan dat ‘vader-erve’ beheerscht een groot deel van zijn denken en doen, zijn geloof vormt een gewichtig deel van den grondslag waarop het gebouw van zijn leven en werken rust.

Indien men vermeldt dat Huygens in het Kalvinisme was opgegroeid, dan heeft men daarmede een voornamen karaktertrek van zijn godsdienstig leven genoemd, doch lang niet alles. Zooals wij in het eerste hoofdstuk hebben gezien, bevinden zich bewerkingen der psalmen onder de vroegste voortbrengselen zijner pen; in 1617 roert hij in de ode *Concordia Discors* het vraagstuk der praedestinatie even aan; maar eerst in 1619 toont hij in eene vrije bewerking van de Artikelen des Geloofs hoe zeer zijn geloof hem eene zaak des harten is geworden. In

2) Ged. VI, 259 en IV, 297; VIII, 60; VII, 5 vlgg.; VIII, 325.

dat jaar of kort te voren moet hij tot het besef zijn gekomen, dat hij tot dusver te kort was geschoten in zijn streven naar het doel dat een Christen zich stellen moet; dat hij nog te zeer met wereldsche ijdelheid was vervuld, dat zijn hart en zijne pen zich voortaan meer met ''t eewich eewelyck' en ''s Hemels waerheyt' moesten bezig houden.[1] Den weg hier ingeslagen zal hij in zijn verder leven blijven volgen; tot dien weg zullen wij hem steeds zien terugkeeren, indien hij dien al eens mocht verlaten voor een bijpad of kruispad.

De leer der Stoa en de Renaissance zouden hem bijwijlen misschien van zijn weg hebben kunnen brengen, doch de Stoa zal, dunkt mij, invloed geoefend hebben alleen op zulke punten waar zij met het Christendom denzelfden weg of althans in dezelfde richting gaat; zij zal er dan slechts toe hebben bijgedragen Huygens in zijn practisch Christendom te steunen. In zijn *Costelyck Mal* gaat hij wel uit van het standpunt der Stoa, doch ziet zich genoodzaakt het ten slotte prijs te geven voor de eischen der maatschappij waarin hij leeft.[2] Indien Huygens eenig gevoel had gehad voor dichterlijke sagen als die van Amphion en Orpheus, dan zou hij den eerste zeker niet betiteld hebben als 'de Griecksche hoeren-zoon die singhende den steen dwongh'.[3] En duidelijk blijkt hoe de Christelijke levensopvatting zijn geest vervult, uit de felheid waarmede hij in zijne *Sermones de Vita propria* te velde trekt tegen de belachelijke verhalen van de bron op den Pindus, en van den paardehoef die door een slag die bron had doen ontspringen. Zijne aanroeping om kracht geldt slechts den eenigen God.[4]

De opvatting van eer en eergevoel die tegenwoordig heerscht, is in hoofdzaak afkomstig van de Italiaansche Renaissance, doch waar zij met Huygens' Christendom in botsing komt, wordt zij onvoorwaardelijk prijsgegeven. In zijne *zede-printen* van *Een sott Hoveling* en *Een wijs Hoveling* laakt hij het eergevoel dat tot tweegevechten leidt, die 'wanschapen stouticheit, van over zee geleent'; hij kenschetst het als:

1) Ged. I, 149, vers 47-58.
2) Jorissen t.a. p. bladz. 105.
3) Ged. I, 261.
4) Ged. VIII, 180 vers 15 vlgg.

't onsichtbaer *Punt van eeren*,
Daer op ghij schemer-ooght; een lijff van lichte veeren,
Een schaduw van een schimm, een bastaert van de Deughd,
Een twistball uyt de Hell[1].....

Voor een heldendaad als die van Reinier Claessen heeft Huygens slechts afkeuring; het is eene

Vervloeckte vromicheit, in 't swarte Rijck bedacht

en

Den Hemel sluyt sijn deuren
Den zielen die haer self haer lichamen ontscheuren.[2]

Maar warme sympathie en bewondering toont hij voor den vurigen Kalvinist Marnix, die hem een toonbeeld van den wijzen hoveling is, naar wiens voormalige woning, het kasteel West-Souburg op Walcheren, hij eene bedevaart doet, wiens ruwen bitteren spot met het Katholicisme men soms bij Huygens terugvindt.[3] In gehechtheid aan de rechte leer doet hij misschien niet voor Marnix onder en de wijze waarop hij zich over de Remonstranten uitlaat zou bij dezen zeker volle instemming hebben gevonden.[4] Ten deele ook zijne houding tegenover de Roomsch-Katholieken. Wel mocht hij in zijn werkje *Gebruyck of Ongebruyk van 't Orgel* verklaren: ‘In openbaere partijschapp tegens de Roomsche gesintheid ben ick, God lof, geboren, gevoedt ende getucht, ende hope daerin dit leven te eindighen, ten ingangh van een beter.’ Inderdaad, het valt niet moeilijk uit zijne gedichten bewijzen bijeen te brengen, die toonen dat het hem ernst was met deze verklaring. Zijne ‘partijschap’ heeft hij duidelijk doen blijken in heftige uitvallen tegen het ‘belachelijk Rome dat vrije zielen aan strooien banden wil leggen’; de beeldendienaars die voor stok en steen knielen en wanen het recht te hebben van geven en vergeven; de

1) Ged. II, 12, 95.
2) Ged. II, 23-24.
3) Over Marnix vgl. Ged. II, 97, 130; V, 51; VIII, 178. Op die voorlaatste plaats b.v.:

Juyst vonds' een Paep op stoel in witte doecken staen,
Alsofm' hem scheeren souw.

Zulke aardigheden vindt men in den *Biëncorf* telkens.
4) Vgl. Mémoires. Introd. IV., suivv.

verdwaalde schapen, den onreinen papenschapen-stal. Tot vervelens toe keeren zijne woordspelingen terug op de mis en het mis-doen; recht op dreef komt hij, indien hij een puntdicht op den Paus of een paap kan maken. Niet zelden zijn die aardigheden van twijfelachtig allooi of grof, hoewel niet zonder volkshumor. Zoo vangt een grafschrift op een priester, die tusschen den preekstoel en zijne zitplaats in de kerk begraven was, aan met deze verzen:

> Hier stond de beest;
> Daer sat hij meest.

Van een ‘vastelavond-paep’ lezen wij:

> Heeroom en preeckt maer altemet
> En stadigh siet men hem te Pankoeck of te Wafel.
> Men magh wel seggen, Heeroom lett
> Min op de Taf'len van de wett,
> Als op de wetten van de Tafel.

Hoe is hij in de felheid zijner overtuiging tegen zijne vriendin Tesselschade te keer gegaan, zonder er zich om te bekommeren of zijne minachtende uitdrukkingen over haar geloof haar misschien zouden kunnen kwetsen[1)].

Strijdverzen tegen het mis-doen en de goede werken kan men vinden tot in het laatst van zijn leven. Maar toch staan tegenover deze uitingen andere, en feiten die een anderen geest ademen. Huygens moge een bewonderaar van Marnix en een overtuigd Kalvinist zijn geweest, hij had niet als Aldegonde aan de voeten van Kalvijn gezeten; de felle haat tegen de Roomsch-Katholieken die gloeide in het hart van den Geus der 16de eeuw, was verflauwd, nadat de partij van den opstand had gezegevierd en de beschavende invloed van het humanisme zich sterker deed gelden. Indien Constantyn inderdaad zoo vijandig tegenover de Roomschen had gestaan, als wij dat uit sommige zijner gedichten zouden willen opmaken, dan zouden wij hem niet op zijn 16de jaar met zijn vader bij de Jezuiëten te Brussel vinden, noch meer dan dertig jaar later aan tafel zitten bij de Jezuiëten te Antwerpen. Het is wel waar, dat hij in zijne *Sermones* twijfelt, of dat de

1) Zie deze en dergelijke verzen in Ged. II, 29, 79; III, 153, 194, 225, 234, 236; IV, 9, 22, 25, 32-33, 282; V, 149, 151, 198, 200, 206; VIII, 282, 283, 304, 329.

Sociëteit van Jezus hare aandacht wel evenzeer wijdt aan de hemelen als aan de aarde, doch de geleerdheid der Jezuiëten schijnt hem toch altijd te hebben aangetrokken, zooals bleek o.a. te Lyon, waar hij kennis maakte met de daar woonachtige leden der orde, terwijl hij later schrijft over ‘notre bon petit père Bertet’ en ‘quelques uns de ses excellens collegues’[1].

In overeenstemming met die feiten zijn een paar uitingen in zijne gedichten, die toonen dat de gedachte aan en de neiging tot verdraagzaamheid hem niet vreemd waren. In de verzen uit zijn eersten tijd moet men ze natuurlijk niet zoeken; doch in *Hofwijck*, door hem geschreven toen hij vijf-en-vijftig jaar was, leest men:

> 'T en is geen Menschen-werck, 't zijn stege beest'lickheden
> Eens anders met geweld te binden aen mijn' reden,
> En maken plotselick een vijand van een vrind,
> Omdat hy sijn Geloof in 't mijne niet en vindt.

Wel spreekt hij in datzelfde gedicht een eind verder van ‘Roomsch Misverstand,’ doch alleen om te betreuren dat zij ‘van Sion zijn gescheijen,’ om verlangend het oog te richten op

> dien dagh
> Die eens de heele Cudd' in een koij brenghen magh[2].

In dienzelfden verzoenenden geest hooren wij hem 16 jaren later zich uiten:

> Mijn Roomsch-gesinde vriend, laet ons wijs wesen willen,
> En niet beginnen daer wij droevigh in verschillen;
> Maer daer in ons verstand
> Eens is en tsamen spant,
> En vrolick tegenstaet all ander misgelooven[3].

En het verwondert ons niet dat wie zoo dacht, reeds in zijn *Hofwijck* en later meer dan eens het werk van Thomas à Kempis aanhaalt, dat hij de ‘majesté si simple et si naïfve’

1) Vgl. Dagboek, blz. 8, 48; Ged. VIII, 229; Lettres du Seigneur de Zuylichem a Pierre Corneille, publiées par J.A. Worp, (Paris); Groningue J.B. Wolters, 1890, p. 34.
2) Ged. IV, 305-307.
3) Ged. VII, 145.

der *Imitatio* ook in Corneille's vertaling wist te waardeeren[1]. Voetius, een der groote kampioenen van het Kalvinisme heeft hij bewonderd om zijn vroomheid en zijn geleerdheid; doch plaatst hij hem in den geest tusschen Coccejus en Cartesius, dan weet hij niet wie van de drie hem het liefst is[2].

Waarin Huygens ook van deze drie mannen verschild moge hebben, eensgezind voelde hij zich met hen als met Thomas à Kempis en Marnix in dit besef, dat het leven een ernstige, zware taak is, die wij zoo goed mogelijk moeten vervullen. Reeds in het voorbericht van zijn eersten bundel *Otia* haalt hij met instemming eene plaats uit Cicero's werken aan, die eene dergelijke opvatting behelst[3]. Onder zijne gedichten uit dezen eersten tijd is wel een enkel dat ons zou doen vragen, of het leven hem bijwijlen niet een last was. Zoo vinden wij in het jaar 1626 een stukje, getiteld: *Kommerlick Ontwaken*, dat aldus aanvangt:

> Sonn, zijt ghij daer allree? Dagh, zijt ghij weer aen 't kriecken?
> Nacht, zijt ghij soo voorbij, zoo vroegh, met sulcke wieken?

Maar uit het vervolg van dat stukje blijkt duidelijk, dat wij hier te doen hebben met eene voorbijgaande neerslachtigheid, veroorzaakt door de gedachte aan zijne ‘Sterre’, die zoo ver van hem blijft staan. Doorgaans is de stemming waarin hij zijne levenstaak vervult, blijmoedig:

> Uit de wegh ontydigh pruylen,
> 'T leven is soo korten spann -

die verzen uit zijn *Dagh-werck* geven den grondtoon zijner toenmalige beschouwing aan.

Hoe anders is dat een jaar of vijftien daarna, waar wij den weduwnaar op zijn 48sten verjaardag in droevige overpeinzingen verdiept zien: onder tranen is mijn leven begonnen, onder tranen voortgezet en in die stemming zal het eindigen. Heb ik ondertusschen eenige vreugd gekend, het was als een plotseling zonnegloren uit een regenwolk. Zelfs in gedachte zou ik het leven niet tweemaal willen leven.[4] Van nu af blijft dit de grondtoon, al verleert hij het lachen daarom niet.

1) Vgl. Ged. IV, 305, 328; VI, 287, 307, 310, 336.
2) Ged. VIII, 148, 156.
3) Ged. II, 324.
4) III, 325. *In Natalem Meum*.

En naarmate wij Huygens verder vergezellen op zijn levens-weg, zien wij dat gevoel van onlust sterker worden. In 1656 spreekt het onverbloemd uit den zestigjarigen man die 's morgens wakker geworden, zich verdrietig afvraagt:

> Wat soud ick op doen? leed en ongemack gaen lijden?
> Sien wat mij niet en kan verbet'ren noch verblijden,
> En hooren wat mij spijt, en riecken wat mij quelt?

en die eindigt met de woorden:

> 't en waer de malle pijn,
> Die honger heet, ick wouw wel ongeboren zijn[1].

Acht jaar later zien wij in het merkwaardig gedicht *Rad van Onrust*, hoe ook deze 'vermoeide van kracht' gaat verlangen naar het eind: wat heeft het leven hem gebracht? Zeker, hij heeft wel eenige vreugd gekend, hij heeft wat kunnen bijeenbrengen en sparen, heeft kunnen weldoen; maar wat al verdriet in het dragen van ondankbaarheid, van onverdienden haat, van nijd en spijt! Rust heeft hij niet gekend en als hij 's avonds in den slaap zichzelven hoopte te kunnen ontvluchten, dan wordt zijn geest vermoeid door droomen. Is het wonder dat hij wenscht:

> Een saligh eind te sien, en eens uijt waere pijn,
> En eens uijt valsche vreughd, eens uijt den droom te zijn?[2]

Op zijn verjaardag in het volgende jaar is de wensch eene rechtstreeksche bede geworden:

> Mij, Heere, laet vrij gaen;
> Mijn roll' is afgespeelt, en all wat kan gebeuren
> Van lacchen en van treuren,
> Is mij te beurt geweest[3].....

Meer dan twintig jaren moesten nog verloopen, eer die bede werd vervuld; zijn zij hem soms lang gevallen, hij wachtte, sterk in het vertrouwen dat spreekt uit dit vers, geschreven op zijn 80sten verjaardag:

> Weest wel gemoedt, mijn' Ziel, de Heere God sal komen.

1) Ged. VI, 78-79.
2) Ged. VII, 37-78.
3) T.a. p. bladz. 90.

IV.

In het vorig hoofdstuk hebben wij getracht eenige in het oog springende lijnen en kleuren in het geestesweefsel van den nieuweren tijd in Huygens' persoonlijkheid te onderscheiden en aan te wijzen. Wat blijft er nog te zien van het oorspronkelijk fonds van dit weefsel, zooals het zich in Huygens voordoet?

Een voorname karaktertrek van de bewoners der lage landen: het overwicht van het verstand op het gevoel, is ook hier duidelijk waarneembaar, al volgt daaruit natuurlijk nog niet dat het gevoel onontwikkeld is. Constantyn moet een ‘schoon verstand’ hebben gehad en buitengewonen intellectueelen aanleg; dat verstand en die aanleg zijn door de opvoeding die anderen hem hebben gegeven en hij zelf heeft voortgezet, zeer zeker nog belangrijk ontwikkeld. Lust om alles te beredeneeren, om ‘redens kracht te roer’ te stellen, openbaart zich dan ook niet zelden in zijne poëzie. Zoo b.v. in de wijze waarop hij in 1656 over het Avondmaal redeneert, in zijne vertroosting aan een bedroefden vriend, in de wijze waarop hij zijne geliefde linden in het Voorhout beschouwt in het nut dat zij doen uit een maatschappelijk oogpunt en in tal van andere gevallen[1)].

Gepaard met dat verstandelijk overwicht gaat zekere nuchterheid die nergens beter uitkomt dan waar zij zich plaatst tegenover de neiging dier tijden om alles tot een hooger plan te verheffen. Huygens komt tijdens zijne verloving te Amsterdam en woont eene voorstelling bij van Hooft's *Warenar* in de Nederduytsche Academie. De Amsterdamsche letterkundigen willen zijn komst niet onopgemerkt laten en Vondel zal de tolk hunner vreugd zijn. Van het tooneel af wordt de ‘ridder ende geheymschryver van den doorluchtighsten prince van Oranje’ verwelkomd in een gedicht, dat zeker niet vrij is van gezwollenheid, doch waarin zekere grandezza en bevallige zwier eveneens erkend moeten worden:

> Orpheus, die na'et schemerduysteren
> Linden naer uw' luyt doet luysteren;
> Orpheus, die het Haegsche woud
> Met uw' snaeren onderhoud;

1) Ged. VI, 53-54, 265; I, 217-218.

Orpheus, wien de Nymph een krans breyd,
T'elckens wen ghy 't hof ten dans leyd;
Orpheus in 't beschaduwt groen,
Daer de jufferen om woên

Zoo ruischt het steeds voort in denzelfden jubeltoon, om te eindigen met dit paar forsche slotklanken:

Orpheus weerd met hemelsche engelen
Stem en senuwklanck te mengelen;
Orpheus, stronck van ridderstam -
Welkom, welkom t' Amsterdam!

'Als ik al die wonderen voor goede munt aanvaardde,' antwoordt Constantyn met een ietwat schamper lachje, 'dan zou er wel stof zijn voor eene tweede comedie':

Alle de monden van all d' Academi
Riepen wel, jemini, kindere, jemi,
Waernaerr den eersten staet hier voor zijn huys,
Waernaerr de tweede sitt neffens 't Raduys[1)].

Hij laat zich het hoofd niet op hol brengen, laat zich niet overmeesteren, noch door loftuitingen, noch door vreugde, noch door verdriet. Toen Tesselschade in 1647 hare eenig overgebleven dochter Maria had verloren, trachtte zij haar bitter leed te overwinnen door er zich niet in te verdiepen, niet aan hare droefheid toe te geven; maar zij had hare kracht overschat; in die worsteling van wil tegen smart, bezweek zij twee jaren later.

Soo berste Tesselscha van wat te veel gedulds

zegt Huygens juist niet fijn. Hij vond dat onverstandig; 'leert lyden met beleit' zegt hij tot hen die van iets liefs moeten scheiden; had Tesselscha 'tydigh willen schreijen,' zij leefde nog wel. Zelf heeft hij, voorzoover wij dat kunnen nagaaan uit zijn Dagboek en zijne gedichten, in praktijk gebracht wat hij anderen voorhield. In 1672 verliest hij een zijner kleinkinderen, de negenjarige Suzanne Doublet, naar het schijnt een even lief en mooi, als begaafd en rein kind. Er is een toon van droevige berusting in het gedichtje

1) D.i. het tooneel.

dat haar grootvader den dag naar haar dood schrijft. Op dienzelfden dag nog maakt hij een puntdicht op dit sterfgeval, eindigend met:

> Het kind en is in 't water niet,
> Maer 't water is in 't kind gevallen[1].

Zeker, deze grijsaard had al in zoo menige scheiding moeten berusten, in trouwe plichtsvervulling troost moeten zoeken over zoo menig bitter verlies; op zijn leeftijd maakt een sterfgeval ook niet meer dien indruk van vroeger, en bovendien: het was in den geest des tijds, het sterven als den ingang tot een beter leven te beschouwen. Maar toch, een overigens volstrekt niet ongevoelige grootvader, die daags na den sterfdag van een lief klein-kind zulke woordspelingen kan maken, die moet het ver hebben gebracht in de kunst van zijn gevoel te beheerschen en te onderdrukken; eene kunst waarin geen dichter zich straffeloos oefent. Inderdaad onderscheidt het gevoel van Huygens zich in meer dan een opzicht door gemis aan diepte en fijnheid, is het soms van een grofheid, zooals wij die van iemand uit die kringen en zóó opgevoed niet zouden verwachten. Dat hij in zijne jonge jaren, ondanks zijne vertrouwdheid met de klassieken, meedoet aan die plat-boertige behandeling der antieke mythologie, dat hij op zijn 22ste jaar verzen schrijft als deze:

> Een oudt wyff seyd' my eens hoe dat het kint van Sol
> (Wat vreemder naem! docht ick) syn Vaertgiens wagen mende, enz.[2]

dat zou men nog kunnen verklaren uit de zucht om in den smaak te vallen van den ‘eerentfesten sinjeur Marcus de Vogelaer,’ voor wiens bruiloft dat stukje bestemd was. Doch in zijn *Voorhout* vindt men een dergelijk staaltje en nog een in een stuk van een jaar of zes later, getiteld *Vrydery*, waar de dichter spreekt over 't eiland Delos, Apollo's geboorteplaats,

> Als 't land daer Sonne-mann den eersten papp-pott at[3].

1) Het schijnt mij gewaagd, hier met Dr. Worp, tegen Huygens' voorlaatste vers in, te vermoeden, dat het meisje verdronken is. Eer is zij overleden aan waterzucht.
2) Ged. I, 129.
3) Ged. II, 172.

Grofheid van gevoel openbaart zich waar Huygens de gewoonte van toenmalige vrouwen hekelt die haar man met ‘kind’ aanspreken. Voor den rechtzinnigen dichter die denkt aan ‘gij vrouwen zijt uwen mannen onderdanig’ is dat een ‘aenstootelicke toenaem’ en hij lucht zijne ergernis in een puntdicht, eindigend met deze verzen:

> Ey, Neel, spreeckt soo niet meer, 't gaet erger als een Hoer,
> Want is je man je kind, soo soent je man sen moer.

Het is geen wonder, zegt hij elders in een Latijnsch distichon, dat minnaars begeerige blikken laten weiden over die heuvels, uit welker bronnen hun moeder hen indertijd gevoed heeft. Sexueele drift en moederliefde worden hier in een verband gebracht, dat zeker voor de meesten onzer aanstootelijk of kwetsend zal zijn[1]. Zelfs waar hij in zijn verzen weergeeft wat hem het heiligst is, zal men niet zelden verzen, uitdrukkingen of voorstellingen vinden die grof of plat genoemd mogen worden ook met het oog op dien tijd.

Dat hij in eene *Biddaghs-bede* van het jaar 1624 God smeekt:

> Kapp steenen uyt die Rots die op den Hoecksteen sluyten,
> Sny Christnen uyt die kluyten

is nog maar eene kleinigheid bij wat hij elders schrijft in zijn *Ooghen-Troost*:

> Vriendinne, weest getroost; God kan sich selfs verwinnen,
> Hy heeft noch slijcks genoegh en speecksels in den mond
> Om ons te leeren sien wat sieck scheelt en gesondt[2].

Na zulke voorbeelden kan men bezwaarlijk verwachten, dat b.v. Huygens' gevoel voor de natuur bijzonder ontwikkeld zou zijn. Wie het journaal door hem gehouden op de reis naar Venetië opslaat, om te zien welken indruk de doorreisde landen op den jongen man gemaakt hebben, zal bedrogen uitkomen. Het dagboek is uiterst zaakrijk: alle

1) Ged. V, 174. Huygens had er zoo'n pleizier in, dat hij het nog eens in anderen vorm gaf V, 182; III, 278.
2) Deze en dergelijke voorbeelden: II, 81, 92, 118 (vs. 25-32); III, 180, vs. 11; IV, 90 (vs. 194-196); V, 280 (Luyt); 281 (Keers).

steden en dorpjes, alle merkwaardigheden die zij gezien, alle menschen die zij ontmoet hebben, worden kort vermeld; *indrukken* van dit of dat zijn uiterst schaarsch. Blijkbaar was dit journaal bestemd alleen om het geheugen van den schrijver later te hulp te komen. Slechts bij uitzondering vinden wij eene uiting als deze: 'Il y avoit grand plaisir à regarder cette belle eauë du lac, qui est du plus gay verd de mer, qui se puisse imaginer et claire comme le cristal, dont le fonds se descouvre à grande profondeur.'

Waar wij nog eens eene dergelijke uiting aantreffen, daar blijkt deze Nederlander wel niet geheel onverschillig voor het natuurschoon, doch sterker indruk maakt de vruchtbaarheid van den bodem: 'La Val tellina est un païs parfaictement beau, fertile et riche, notamment en vins, qui s' ameinent jusqu'au delà des monts en païs fort loingtains; elle a d'estendue plus de 2 journées, cultivée par tout et bien habitée; depuis le lac à Morbegno nous ne vismes que bledz, vignes, figuiers, oliviers et chastaigniers à foison.'[1)]

Zulk eene waardeering doet denken aan de antwoorden van onze hedendaagsche boeren als men hun vraagt of het ergens *mooi* is. En zoo vinden wij eveneens slechts boersche grappen waar wij, op een titel afgaand, een oogenblik vermoedden, dat wij een eenigszins ontwikkeld gevoel voor de natuur zouden aantreffen. Titels van Latijnsche puntdichten als *Morgenrood, Avondrood, Flikkerende Sterren, Sneeuw*, doen door hunne zeldzaamheid een 19de eeuwsch onderzoeker iets hopen, maar Huygens zal hem teleurstellen. Als de hemel 's morgens zoo rood ziet, zal het 's avonds wel hard regenen; zoo zal ook iemand die 's morgens rood ziet van het drinken, 's avonds..... Waarom flikkeren de sterren zoo? Van angst dat er hevige koude zal komen. In *Daghwerck* spreekt Huygens van de slaapmuts en het nachtgoed der zon en tot tweemaal vergast hij zijne lezers op de woordspeling van *nature* en *natt'ure*[2)].

Dat het natuurgevoel der nieuwere tijden zich eerst na de Renaissance heeft ontwikkeld, zien wij ook in Huygens' werken. Geen hooger lof weet hij voor zijn geliefd Voorhout te bedenken dan het te vergelijken bij het in de oudheid beroemde dal Tempe in Thessalië: *Batava Tempe* heet zijn lofdicht,

1) Vgl. Bijdr. en Meded. v.h. Histor. Gen. te Utrecht, XV, 95, 103.
2) Ged. III, 16, 17, 18, 67; V, 273.

de Hollandsche naam staat op de tweede plaats. Meer dan eens kunnen wij zien, hoe zeer zijn gevoel voor de natuur zich ontwikkeld heeft onder den dwingenden invloed van het Kalvinisme. Slechts zelden is dat natuurgevoel zuiver, gewoonlijk zien wij het gemengd òf met utiliteits- òf zedelijkheidsbegrippen. Van de nuttige linden in het Voorhout en den vruchtbaren grond spraken wij reeds. De jonge blaadjes, de ‘nieuwe spruitjes van de aarde’ geven hem stof tot allerlei zedekundige overpeinzingen; als hij in den herfst de dorre bladen van de lindetakken ziet dwarrelen, roept hij waarschuwend:

> Meyskens, leert den hoochmoet breken,
> Alle schoon-in-'t oogh verwaeyt.

Maar hoe ook in zijne ontwikkeling belemmerd door nationale eigenschappen, en gewijzigd, bedwongen of ondergehouden door het Kalvinisme - toch vertoont zich in Huygens' werk hier en daar zuiver natuurgevoel en een open oog voor wat anderen vóór hem onopgemerkt waren voorbijgegaan. Wij moeten hem dankbaar zijn voor eene opwekking tot zijne landgenooten als deze:

> Comt en helpt mij opwaerts kijcken
> Langs der Linde-toppen goudt,

want daarnaar keken zij maar al te zelden; gekauwde lindebladen op een rauwe wond en linde-thee tegen de vallende ziekte - dat was iets anders. Dankbaar ook dat hij zijne lezers opmerkzaam maakt op

> .... de soete zephyr sucht
> Die door 't loome looff comt breken
> Met een ruysschende gerucht,
> Met een flauwe Somer-soelte;

dat hij hen bewust heeft gemaakt van een stemming in de natuur, als weergegeven is in dit vers:

> Stilte doock in tack en bladen.

Huygens is een der zeer weinigen onder zijne tijdgenooten geweest, die in het strand iets anders zagen dan eene on-

vruchtbare vlakte, in de zee iets anders dan wat zij met een vast epitheton ‘de *wilde* zee’ noemden. In zijn *Dagh-werck* blijkt ons dat uit deze verzen:

> Ghinder ghij, mijn liever strand,
> Enghe, ruijme, soete, silte,
> Ruchtighe, geruste stilte
> En ghij, endeloose plass
> Van koel en gesmolten glas

al kunnen zulke verzen in diepte van gevoel, in oorspronkelijkheid van opvatting, in schoonheid geene vergelijking doorstaan met wat door latere, ook Nederlandsche, dichters van de zee is gezegd en gezongen.[1)]

Of Huygens het eens zou geweest zijn met Breero waar deze een zijner sonnetten besloot met ‘Het schoone van natuur passeert doch alle konst’ durf ik niet uitmaken, wel, dat wij van zijn gevoel voor kunst dezelfde gemengde indrukken krijgen als van zijn natuurgevoel. Zeker, aan gevoel voor kunst kan het den man niet hebben ontbroken, die als knaap zoo van nabij met verscheidene kunsten had kennis gemaakt, die zooveel van muziek hield en zelf zooveel heeft gecomponeerd, die in Venetië met zooveel belangstelling zich verdiepte in de beschouwing van al wat daar aan oude en nieuwe kunst te zien was, zooals wij dat o.a. in de *Sermones* kunnen zien en zooals ook blijkt uit de inkoopen die hij er deed.[2)] Geen Nederlandsch auteur van dien tijd heeft, voorzoover ik weet, zulk een juist oordeel over schilders en schilderkunst gehad, geen als hij zulk een belangstelling getoond in de werken van schilders, geen toont zulk een critischen blik in het onderscheiden van den bijzonderen aanleg, den eigenaardigen trant, de krachten en de zwakheid der onderscheiden kunstenaars. In tegenstelling met Vondel b.v. die zich doorgaans vooral onder den indruk van het voorgestelde zelf toont, heeft Huygens oog voor en verstand van de kunst en de techniek. Hij is verrukt door Rubens, door den rijkdom van zijne verbeelding, door zijn durf en de schoonheid zijner lijnen, de verscheidenheid die hij paart

1) De aangehaalde verzen in Ged. I, 221, 232-233, 222, 226, 272; III, 78-79.
2) Ged. VIII, 200-201, vs. 740 seqq., vs. 770 seqq.

aan zijne volmaaktheid. Hij heeft nagedacht over het karakter dat uit een portret kan blijken, trekt te velde tegen wat wij nu misschien naturalisme zouden noemen, hij plaatst Rembrandt en Jan Lievensz in hunne eigenaardigheden tegenover elkander; hij heeft Rembrandt bewonderd en zijne grootheid voorzien.[3] Maar toch, Huygens blijft ook hier die hij is: Kalvinist en Nederlander.

Ook de schilders heeft hij eene plaats aangewezen in de lange rij van blinden die hij in zijn gedicht *Ooghen-troost* voor onzen blik laat voorbij trekken. Wie schilders scheppers noemt, vergrijpt zich aan den Schepper. Op eene wandeling spreken over ‘een schilderachtig gezicht’ is volgens Huygens ‘derteltjes gepraet’ en hij weet daarvoor geene verontschuldiging:

> My dunckt, sy seggen: God maeckt kunstighe Copijen
> Van ons oorspronkelick en magh sich wel verblijen
> In 't meesterlick patroon..... .....

Wat hij in de schilderkunst hoog stelt, is vooral ook haar *nut*:

> Het soet Pinceelen-werck bemin ick van der Jeugd,
> En houd' het in den Mensch de nutste Konst en Deugd:
> 't Verganckelicke beeld der schepselen te vesten.

Maar dat nut en die schoonheid zijn hem niet zooveel waard dat hij er geld voor zou uitgeven. Waarom zou ik het doen? vraagt hij. Hebben is het eind van 't pleizier. Zie ik het schoone telkens opnieuw bij een ander, dan heb ik telkens nieuw genot

> En dat noch beter raeckt, daer 's geen betalen aen,
> De sackjens blijven toe, ick sie voor niet met allen.[1]

Bilderdijk heeft gezegd dat die ‘gesloten zakjes’ Huygens' lof tot een allerjammerlijkst burgermanspraatje doen afdalen en Dr. A.S. Kok dat wij hier voor een zielkundig raadsel staan dat alleen opgelost kan worden in den geest als Bilderdijk deed, toen hij zeide: ‘Huygens' smaak voor schilderkunst was slechts aangenomen, niet innig en eigen.’[2].

3) Vgl. *Noord en Zuid* XVIII, 3.
1) Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. XVIII, 72, 73, 74, 75, 77-78.
2) Vgl. Ged. IV, 100-101; VI, 19, 65; VIII, 72 en VII, 225. ('t Onkostelick Moy).

Bij Bilderdijk's uitval behoeven wij niet lang stil te staan; niet bewonderen en vergoden of veroordeelen is in de eerste plaats de taak van den geschiedschrijver der literatuur, maar ontleden en weer samenstellen, begrijpen en verklaren, al zal het vaak onmogelijk blijken daarbij aan eigen subjectiviteit te ontkomen. Bilderdijk's oplossing van het hier volgens Dr. Kok aanwezig raadsel, kan mij niet bevredigen. Ik zie niet op welken grond men recht zou hebben aan Huygens een ‘innigen en eigen smaak voor schilderkunst’ te ontzeggen; uit de stukken blijkt m.i. het tegenovergestelde. Doch men moet van Huygens geen dwepende vereering voor kunst vragen die in hem, Kalvinistisch Hollander der 17de eeuw, eenmaal niet kon bestaan. Een raadsel blijft hier ook voor mij, die besef dat de diepste grond der dingen ons altijd verborgen blijft. Doch overigens geloof ik, dat wij hier alleen een der talrijke voorbeelden hebben van den tweespalt, door de Renaissance in het wezen van den modernen mensch gebracht, en die zichtbaar is vooral in den Kalvinist. Ook in Huygens zijn Kalvinistisch Christendom en antieke beschaving nooit tot een harmonieus geheel samengesmolten.

Dat zien wij ook in zijne beschouwing der vrouw en der Nederlandsche vrouwen van zijn tijd. De vrouwen zijn ‘minder-menschen,’ dat staat voor hem even vast als voor Cats en trouwens voor de meerderheid zijner tijdgenooten. Echter was de Huwelijkshater van vroeger in lateren tijd bekeerd en volgens zijn eigen getuigenis heeft hij zich altijd aangetrokken gevoeld tot het vrouwelijk geslacht:

> De weecker Menslickheid, het volck met langhe rocken
> En hebb ick noyt gehaett; eer heeft het my betrocken,
> Want, seid' ick, keurde God al dat hy maeckte, goed,
> Dit 's van den besten slagh het tweede: soud ick laken
> Dat God gepresen heeft?

Van het beste soort schepsels de tweede kwaliteit, dat is zeker wel iets, doch Huygens heeft zich ook nog op andere wijze over de vrouwen uitgelaten. Het mag vreemd schijnen in een man die zulk eene moeder en zulk eene vrouw heeft gehad, die in zijn omgang met Louïse de Coligny, met Lady Killigrew, met de dochters van Roemer Visscher, met zoovele

andere vrouwen en meisjes van geboorte en beschaving, tot hooge waardeering van de vrouwen had kunnen komen, dat hij over het algemeen geen hoogen dunk van hen heeft gehad. In een zijner puntdichten, getiteld: *Vrouwen Les* lezen wij:

> Trijn light haer Man en quelt[1] met vragen naer den staet
> Van 's Lands gemeene saeck van buijten en van binnen,
> En of het Vrede blijft, of na den Oorlogh gaet:
> Maer hij, seer wijsselick en antwoordt niet als: 'Spinnen!'

Men zou kunnen meenen dat wij hier te doen hebben slechts met eene aardigheid waaraan men niet al te veel gewicht mag hechten, doch inderdaad staat de hier aangeduide opvatting van de taak der vrouw, al is zij wat scherp geformuleerd, niet zoo bijster ver van de heerschende opvatting in dien tijd. Vrouwen moeten zich niet bemoeien met zaken van algemeen belang; zij mogen blij zijn, indien men er haar van tijd tot tijd eens iets van vertelt. In een der brieven van Dorothea van Dorp vinden wij een bewijs voor de juistheid dezer voorstelling. Zij schrijft daar aan Constantijn: 'Ick neempt jou soo wel af, dat ghij mijn waerdich kent wat te communiseren van lants saken. Ghij weet oock wel dat ick een liefhebster ben vant lants welvaeren ende princepael van godts kerck.' En deze Dorothea was toch niet maer een gewone 'Trijn'.

Uit een ander puntdicht, getiteld: *Vrouwen Zedicheit* zou men geneigd zijn op te maken dat Huygens die zedigheid niet hoog stelt. Of wat dunkt den lezer:

> Hoe wel was dat bestelt dat d' eerbaerheit de Vrouwen
> (Uytwendige eerbaerheit) bevolen is geweest!
> Waer eens dat masker af, wie souw het goedjen houwen,
> En wat saghm' all still weers veranderd in tempeest!

Dit lijkt toch eer op cynisme dan op overschatting.

Wat ik elders in Huygens' werken met betrekking tot dit vraagstuk gevonden heb, is niet van dien aard om mij in dezen van meening te doen veranderen; ook niet van dien aard om het hier af te schrijven.[2]

Van de toenmalige hoofsche verheerlijking der vrouwelijke schoonheid kon natuurlijk geene sprake zijn bij een dichter

1) D.i.: ligt haar man te vervelen.
2) Ged. II, 99; IV, 313; VIII, 72; VII, 154; VIII, 46, 51.

die zulk een standpunt innam. Met een welbehagen dat aan de dooding des vleesches bij de middeleeuwsche asceten herinnert, heeft hij in een Fransch gedicht *L'anatomie, Paradoxes en Satyre* het beeld eener mooie vrouw ontleed op eene wijze die bewondering en hartstocht in weerzin en walging moest veranderen; eene walging die den dichter na eene opsomming van allerlei vuilheid en viesheid terug doet schrikken van zijne eigen schepping en Clorinde toeroepen:

> Va viste te cacher
> Je me sens defaillir à force de cracher.[1)]

Het is waar, dat Huygens zijn gedicht *Paradoxes* heeft genoemd, maar in elk paradox is een kern van waarheid. Ook wil ik aannemen, dat hij, toen hij dit gedicht schreef, een jaar vóór zijn huwelijk, reeds min of meer zal verkeerd hebben in de stemming ‘half droef half toornig’ waarin wij hem een half jaar later op het Huis te Doornik aantroffen; dat hij, er aan wanhopend Suzanna van Baerle tot vrouw te verkrijgen en onmachtig haar beeld uit zijn geest te verjagen, zijne toevlucht heeft genomen tot het procédé door den schilder Wiertz toegepast in zijne *belle Rosine* - maar toch, zou een dichter van dien tijd, die eenig gevoel had voor het verheven en rein idealisme dat zich in den middeleeuwschen vrouwendienst en de Platonische opvatting der liefde openbaart, zulke verzen hebben kunnen schrijven? Neen, de sçhoonheid die alleen in staat was dezen tegenvoeter van Pygmalion te doen ontvlammen, was de schoonheid der ziel:

> ..... geeft een schoone ziel in tamelicke leden,
> Sij sall haer heiligh schoon doen glimmen door de zeden.[2)]

Met de hoofsche liefde en hare uitingen in poëzie heeft hij, ondanks zijn vriend Hooft, altijd den spot gedreven. De godin Venus is hem eene koppelaarster en minder dan dat. In zijn Voorhout heeft hij er pleizier in verliefde vrijers te laten spreken, maar alleen om dan zijne eigen meening te beter te doen uitkomen in verzen als deze:

> 'T liep hoe langs hoe meer op 't mallen
> Met den bloet syn minne-tael

en spottend te kunnen spreken

1) Ged. II, 136-142.
2) Ged. II, 99-100.

Van zoo menigh apen-clucht,
Van zoo menigh traen-verdrincken,
Van zoo menigh sotte sucht.

Wel heeft hij een enkele maal beproefd wat hij op het stuk van hoofsche minnepoëzie vermocht, doch - altijd in het Fransch. Zulke gedachten en gevoelens in zijne moedertaal uiten, dat heeft hij blijkbaar niet van zich kunnen verkrijgen. En zoo werd, hoewel in eenigszins andere beteekenis ook voor hem waar wat hij in zijn *Hofwyck* schreef:

Wij schamen ons Moers tael als 't gelden sal met minnen.

In het Fransch ging dat nog, maar wie als Tesselschade zulke uitingen zijnerzijds voor ernst opnam, die lachte hij uit

Neen, Weew, leert weewenaers haer hoofsche Tael verstaen
En hoofsche dichters toe. Mijn hert en is niet banger
Dan Dicht en Rijm vereischt; mijn vier en brandt niet langer
Dan tot het leste vers.[1)]

En zoo mocht Huygens dan in de bovenvermelde passage van Hofwyck er zich wel op beroemen dat hij nooit had geknield ‘aeps-gewijs, voor een fier vrouwen-beeld’ en, na zijn hart gelucht te hebben over al die dwaasheid, er zich mede vleien dat menig redelijk lezer van hem zou zeggen: ‘dats gesproken en dats een Batavier.’

Inderdaad, indien het geoorloofd is, die mysterieuze Batavieren van wie wij immers toch nagenoeg niets weten, zich voor te stellen als een volk bij wie kracht en eenvoud gepaard gingen met groote ruwheid en zinnelijkheid, dan mocht Huygens zich wel een Batavier noemen.

In kracht, in geestkracht zal hij de besten onder hen wel geëvenaard hebben, al kunnen wij ook hier maar gissen; in eenvoud en natuurlijkheid steekt Huygens gunstig af b.v. bij zijn vriend Hooft; in matigheid ten opzichte van spijs en drank kon hij zeker een voorbeeld zijn, niet alleen voor de Batavieren - want dat zal niet moeilijk zijn geweest - maar ook voor velen onder zijne tijdgenooten.[2)] Doch daar-

1) Vgl. de bedoelde verzen in Ged. I, 165, 180, 226, 229, 230; IV, 55, 313, 314. De Fransche verzen in I, 169, 184, 300; II, 207, 208-209; VII, 2.
2) Vgl. b.v. I, 304 (zijn afkeer van het drinken der Amsterdammers).

tegenover of liever daarnaast, welk eene ruwheid, platheid, viesheid; hoe blijkt Huygens tot in hoogen ouderdom aldoor vervuld met voorstellingen betreffende den sexueelen omgang, hoe talloos zijn zijne grappen over dat onderwerp. Dat de vrijheid van spreken toentertijd grooter was dan nu, mogen wij aannemen en moeten er rekening mede houden. Doch ook dan overschrijdt Huygens de maat verre en steekt hij ongunstig af bij Hooft en Vondel; om van Kalvinistische dichters als Revius en Camphuysen te zwijgen. Cats laat hij hier ver achter zich, de vergelijking met Breero kan hij in dit opzicht veilig doorstaan.

Citeeren is hier moeilijk en niet noodig; wie meent dat ik overdrijf, moge zich zelf gaan overtuigen. Wel moet er nog even de aandacht op worden gevestigd, dat Huygens ook vrouwen en meisjes niet spaart, ook niet al heeten zij Mademoiselle de Brederode.[1)]

Evenals zijne ruwheid en zijne neiging tot faecalische grappen blijft ook zijn trek tot sexueele aardigheden en woordspelingen hem zijn gansche leven bij. Een passer herinnert hem aan een eunuch; eindigt een vers in een zijner puntdichten op ‘wonderboeck’, dan laat hij er op volgen: ‘'T rijm leidt mij tot een onderbroeck’; soms wordt het hem zelven te kras en bedient hij zich van..... doch, heb ik wel gezien, dan heeft hij dat slechts een enkelen keer noodig geacht. Logeert Tesselschade in zijn huis, de weduw bij den weduwnaar, en slaapt zij in eene kamer boven de zijne, dan richt hij een puntdicht getiteld *Tesselscha boven mijn slaep-camer* tot vriend Barlaeus aan wien dat het best besteed was.[2)] In losbarstingen van zinnelijkheid behoeft Huygens' klucht van Tryntje Cornelis niet onder te doen voor de meeste stukken van dien aard welke door onze kluchtspel-dichters vertoond zijn; en dat wil iets zeggen! Ook bij

1) Staaltjes in Ged. I, p. 211 (Muydsche Reis, vs. 23-24) 228, 233, 247, 256, 261; p. 310 spant misschien de kroon in dezen; II, 4, vs. 5-7, 5, vs. 30-32; 17, 49-50; II, 37; IV, 220, 303; V, 270, 282, 288, 303; VI, 5, 8, 17, 109; VII, 32; VIII, 13, 93, 122, 173, 178, 290.

2) Zie o.a. Ged. II, 243, 307; III, 22, 24, 154, 161; IV, 48, 122, 124; V, 180, 201, 222, 234, 238, 246, 249, 251, 259, 262-265, 284, 287; VI, 11, 23; VII, 188, 272, 318, 322; VIII, 4, 15, 26, 28, 47, 51, 120, 132, 306, 345.

Huygens moet men wel eens denken aan Potgieter's verzuchting: ‘Ach, hadde Cats maar liever eene tweede vrouw genomen!’

Hoe dat onbeschroomd botvieren van den trek tot het vieze en vuile, dat gestadig opstoken van het vuurtje der sexueele driften in zich en anderen te verklaren in een man als Huygens, wien men toch op grond van zijn leven en zijn werken geen godsdienstzin en geen oprecht geloof mag ontzeggen? Naar ik meen, uit eene samenwerking van verschillende oorzaken. Huygens met zijn overwegend verstandelijken aanleg zal het Kalvinisme meer hebben begrepen en voor de waarheid aanvaard, dan gevoeld en zoo in zich opgenomen dat zijn gansche wezen er mede doortrokken was. Weduwnaar geworden in de volle kracht des levens, heeft hij de hem aangeboren neigingen tot viesheid en zinnelijkheid niet weten te onderdrukken, indien hij daartoe al pogingen heeft aangewend, want van strijd in dat opzicht heb ik nergens iets bij hem gemerkt. Zijn smaak die niet zeer ontwikkeld was, kon hem niet behoeden voor afdwalingen in deze richting. Misschien ook heeft hij dergelijke uitingen onbeteekenend geacht en gemeend dat zij tot iemands waarde als geloovig Kalvinist weinig afdeden. Want een enkelen keer moge hij, zooals b.v. in zijn *Voorhout* ‘de joffer-dieren’ om vergeving vragen en elders erkennen dat hetgeen hij neerschrijft ‘wat slordig’ is, doch in verreweg de meeste gevallen neemt hij geen blaadje voor den mond.

Ook hier weer worden wij herinnerd aan Cats. Op de overeenkomst tusschen Cats en Huygens is in den loop dezer studie reeds meer dan eens gewezen. Doch er zijn nog zooveel andere punten van overeenstemming en ook van verschil, die, voorzoover ik weet, nog niet in het licht zijn gesteld, dat het mij de moeite waard schijnt te pogen eene parallel tusschen beide mannen te trekken.

In het openbaar leven van ons volk gedurende de 17de eeuw nemen zij eene aanzienlijke plaats in. Werkzaam en geleerd, hebben zij hunne kracht gewijd aan den dienst van hun volk en meer dan eens als gezanten in den vreemde de belangen van dat volk behartigd. Huygens was Hagenaar, Cats is het geworden. Daar in Den Haag hebben zij geleefd in de regeeringskringen, zonder daarom van de overige kringen

des volks te vervreemden; omgaand met de hoogst geplaatsten, maar daarom niet hoog tegenover minderen. Vertoont Huygens in het dagelijksch leven ook veel meer kracht dan Cats, ook hij is geneigd ieder de eere te geven die hem toekomt. Leert Cats in zijne *Reys-lesse*:

> Een dingh dat gy niet sparen moet
> Dat is de rant van uwen hoet.

Huygens zegt in een puntdicht:

> Groet geerne, kinderen; indien ghy 't niet en doet,
> Licht maektg' een vijand om 't niet lichten van een Hoet.[1)]

Beiden waren van onverdachte rechtzinnigheid en tevens scherpe financiers, eigenaars van polders en landerijen in ons land en in Engeland. Vroeg weduwnaar geworden en matig doch goed levend tot in hoogen ouderdom, hebben zij hun leven geëindigd op een door hen zelven aangelegd buitengoed.

In beiden zien wij overwicht van het verstand op het gevoel; beider hart gaat uit naar het nuttige, het praktische, het rationeele, de rechte lijn die ook in de lanen en perken van Hofwyck en Zorgvliet gehuldigd werd. Dat overwicht van het verstandelijke is waarneembaar eveneens in hun, slechts eenigermate door de Stoa gewijzigd, Kalvinisme. Doet Cats' opwekking tot weldadigheid ons aan eene rekening-courant denken, waar hij schrijft:

> Want in den Hemel selfs wordt hiervan boeck gehouwen.

Huygens zegt in een puntdicht *Saligh Woeckeren*:

> Daer is een woeckeringh daer God gevall in heeft:
> Geluckigh die syn Geld aen hem op rente geeft.
> Zijt ghij bekommert hoe 't ten Hemel in sal raecken?
> Geeft het den Armen maer; sy sullen 't over maecken.[2)]

De strengheid hunner orthodoxie is eenigszins verzacht door piëtistische neigingen; bij Cats in hooger mate dan bij Huygens die zijn spijt niet kan verkroppen als hij zijne oude vriendin Anna Maria Schuurman zich bij de secte van De Labadie ziet voegen en, ondanks zijne 73 jaren, fel uitvalt tegen het ‘tweevoetigh eseltjen’, den ‘weerhaen’, den ‘roervinck’ en

1) Ged. VI, 28. Nog eens in VII, 205 *Milde Groet*.
2) Ged. VII, 183.

‘geslepen voss’, den ‘stokebrand’, den ‘Franschen haen in 't vrouwhock’.[1] Maar toch, ook Huygens leest en geniet Thomas à Kempis, Hall en Udemans. Zijne huiselijke godsdienstoefening doet denken aan die van Cats; evenals Cats heeft hij, in den trant der pietisten, zijn eigen leven verhaald ten behoeve zijner kinderen.[2] In beiden zien wij zin voor eenvoud en het natuurlijke gepaard met ruwheid, met pleizier in het vieze en sexueel-zinnelijke. In overeenstemming daarmede is hun gevoel niet fijn evenmin als hun smaak. Laat Cats tot driemaal toe *God* rijmen op *pot*, Huygens doet niet voor hem onder met het rijmpaar *God snot*.[3]

Dat de verhouding tusschen deze ‘eenzedigen’ doorgaans goed is geweest, verwondert ons niet. Voor den jongen dichter van het *Costelick Mal* was de veel oudere en toen reeds als dichter beroemde Cats eenigszins een patroon in de literatuur. Aan Cats was die satire tegen de weelde opgedragen en deze bezorgde den eersten druk van dat gedicht. In latere jaren is er wel eens eene verkoeling geweest in deze vriendschappelijke verhouding; zoo b.v. omstreeks het jaar 1630 toen de beide vrienden het oneens werden over geldzaken en in 1655 toen Cats op zijn 78ste jaar moeite deed om Raadsheer in het Hof van Holland te worden, eene plaats die Huygens voor zijn oudsten zoon begeerde.[4] Die laatste verkoeling had invloed ook op Huygens' oordeel over Cats als dichter, zooals blijkt uit dezen indruk van de lectuur van Cats' verzen:

> Met ick aen 't Lesen kom, ben ick het lesen sat;
> Het heele Boeck van Cats is Ick en weet niet wat.[5]

Maar van blijvenden aard is deze ontstemming niet geweest. Drie jaar later zendt Huygens Cats een nieuwjaarsdicht misschien met een exemplaar zijner *Korenbloemen*) dat eindigt:

> Veel gelucks in 't Nieuwe jaer,
> Aller dicht'ren Bestevaer.

En in datzelfde jaar schrijft hij een lofdicht ‘op de wercken van de Heere J. Cats’ waarin hij de lezers opwekt:

1) Ged. VII, 305-307.
2) Vgl. Ged. III, 108 en mijn artikel over Cats in ‘de Gids’ 1899, no. 9, bl 428.
3) Ged. II, 8, vs. 31-32; in de Zedeprint van *Een Goet Predikant*.
4) Vgl. Jorissen t.a. p. bl. 223, noot 1 en Ged. V, 215-246.
5) Ged. V, 245.

Hangt tot uw leste gelt aen desen Swaenen-sang,
Daervan ghij 't soet beghinn schier een' halv' Eewe lang
Met even soo veel vruchts als vreughds hebt hooren klincken.[1)]

Met belangstelling verneemt hij dat Cats begonnen is aan zijn *Twee-en-tachtigjarig Leven*; hij heeft slechts ééne vrees: dat de dood hem zal verhinderen dàt Leven te voltooien. Toen die vrees eenige maanden later werkelijkheid was geworden, luidde Huygens den Heer van Zorgvliet uit, driemaal in het Nederlandsch, eens in het Latijn en sprak met bewondering:

Van die doorluchtige gepeisen
Dien onuytputtelicken geest.[2)]

Doch wie licht laat vallen slechts op de punten van overeenstemming tusschen Cats en Huygens, doet half werk. Ook het verschil tusschen beide mannen moet in het oog worden gevat.

Beiden zijn zonen onzer roemrijke 17de eeuw; doch Huygens heeft dien tijd *be*leefd, Cats er slechts in *ge*leefd. In Huygens' leven en werken weerspiegelt zich die eeuw in hare kracht, hare soliditeit, hare veelzijdigheid, ten deele ook in hare schoonheid; Cats' leven en werken geven ons slechts een deel van het godsdienstig en huiselijk leven dier dagen te zien. Beiden hebben hun volk gediend, maar hoeveel kloeker en waardiger schijnt ons de secretaris der Oranje's, dan de Raadpensionaris der Staten van Holland; welk een anderen indruk maakt Huygens' verweerschrift aan Amalia van Solms, met dat kalm en waardig slot: ‘Je me reposerai sur mon innocence’ tegenover de ontsteltenis van Cats bij den coup d'état van Willem II, zooals hij zelf ons die beschrijft in zijn *Twee-en-tachtigjarig Leven*[3)]. Ook Huygens toont zich in het dagelijksch leven een goed Nederlander ‘zachtganger in den aard’ zooals Hooft zegt, afkeerig van twist; maar eens er in, geen gemakkelijk tegenstander. De zachtheid van

1) Ged. VI, 242.
2) Zie Ged. VI, 273. (Er is geen reden hier met Dr. Worp te denken aan het *Tachtigh-iarigh Leven* en op dien grond aan te nemen, dat Huygens zich in den titel van dit stukje vergist heeft). En verder VI, 286-287.
3) Vgl. Jorissen, t.a. p. bl. 319 vlgg. en Dichterlijke Werken van Jacob Cats (Amsterdam, 1828) I, 16.

Cats grenst aan flauwheid en weekheid. Beiden waren mannen van groote geleerdheid, maar in veelzijdigheid wint Huygens het, terwijl hij door zijne belangstelling in allerlei kunsten en zijne kunstvaardigheid Cats opnieuw achter zich laat. Beiden hadden zin voor natuur en eenvoud, doch waar Huygens die eigenschappen in anderen mist, durft hij daarvoor onbeschroomd uitkomen, ook al geldt het de predikanten waaronder hij, evenals Cats, vele vrienden telde. Daar waren er die hij hoog stelde, zooals b.v. Ds. Mori, bij wiens overlijden hij in zijn Dagboek aanteekent: ‘hij was mij als een broeder,’ Vollenhove, Bornius en anderen. Doch dat verhinderde hem niet de predikanten zijner dagen van tijd tot tijd te kapittelen over wat De Génestet in later dagen den ‘preektoon’ heeft genoemd, over het onnatuurlijke van hunne gebaren. Hoe aardig weet hij een nieuwen predikant, die veel menschen trekt, neer te zetten:

> Soet, niewe Domine; verheught u niet te seer;
> Ghij hebt nu all den loop, als andere wel eer;
> Maer Gunst en is geen Erf en Niew en gaet niet verde;
> Daer is geen Sondaghskleed dat niet een Dag'lix werde.

En hoe vermakelijk plaagt hij zijn vriend Vollenhove met diens lijmerig-deftige uitspraak en de hebbelijkheid van alle woorden met een sleepstaartje te voorzien:

> Mijn Vriendt - e Vollenhoven - e,
> 't Is niet - e te gelooven - e
> Dat ghij niet - e verstaet - e
> Hoe vreemt - e dat het staet - e
> Daer ghij so wel - e preeckt - e
> Godts woordt - e dat ghij spreeckt - e
> Met staerten - e veel woorden - e
> Die Hollandt - e noijt hoorden - e,
> enz.[1)]

Toen Huygens dit stukje schreef, telde hij 83 jaren, maar de frischheid en vroolijkheid van zijn vrijen geest hadden hem niet begeven. Anders alweer dan Cats, die zoo zelden

1) Ged. VIII, 242. Andere plaatsen waar sprake is van predikanten: Dagboek p. 43; Ged. VII, 102 (‘Aen sommighe Predikers’) 153, 187, 218, 226, 227, 251, 270; VIII, 70, 79.

recht vroolijk durft zijn, wiens geestelijke physionomie vaak iets gedrukts en benepens vertoont, en dat in hooger mate, naarmate zijne jaren klommen en het uur van scheiding naderbij brachten. Want Cats gevoelde zich op deze wereld, onder de boomen van Zorgvliet, in het veilig gezelschap der predikanten die wekelijks bij hem kwamen eten, welbehagelijk en al hoopte hij hiernamaals op nog beter leven, hij zag den dood met vreeze naderen. Bij Huygens zien wij, als bij Vondel, als bij zoovelen der besten van ons geslacht, het verlangen om verlost te worden van dit leven met de jaren sterker worden.

Is er dus vrij wat overeenkomst tusschen Huygens en Cats, er is meer verschil en nog verder loopen beider banen uiteen, indien wij het oog vestigen op hun karakter als dichter. Wat Cats betreft, moet ik hier verwijzen naar het bovenvermeld artikel over hem in dit tijdschrift. Van Huygens' beteekenis als dichter, van zijne kracht en zijne zwakheid als zoodanig, zullen wij trachten eene voorstelling te geven.

(*Slot in het volgend nummer.*)

G. KALFF.

De Siboga-expeditie, haar doel en enkele harer resultaten.

Na eene langdurige voorbereiding zoo in Nederland als in Indië vertrok van Soerabaja op 7 Maart 1899 de expeditie tot onderzoek der marine fauna en flora van den Indischen Archipel. Aan boord van H.M. Siboga, een pas uit Nederland aangekomen flotillevaartuig, gehuisvest, werd zij al spoedig ‘Siboga-expeditie’ gedoopt. Schijnbaar een omineuze naam in een deel der aarde, waar zoo vaak H.M.'s oorlogsvaartuigen genoodzaakt zijn op ‘expeditie’ uittegaan; maar al ras wist ook de inlandsche bevolking, dat ‘kapal kapiting’ of ‘kapal ikan’: het krabben- of visschenschip, zooals de volksmond het noemde, een vreedzame vlag deed waaien in de uitgestrekte wateren en over de tallooze eilanden van den Indischen Archipel.

Deze wetenschappelijke expeditie, de eerste die ooit vrijelijk over een nederlandschen oorlogsbodem beschikken mocht, onderzocht tot einde Februari van het jaar 1900 de wateren en kusten dezer eilanden, daarbij eenen weg van rond twaalfduizend zeemijlen afleggende, de helft dus van den omvang der aarde.

Naast den kommandant en twee officieren der marine op wier schouders de navigatie, de zorg voor het schip en het nautisch gedeelte der wetenschappelijke werkzaamheden rustte, waren vier natuuronderzoekers en de geneesheer aan boord om het wetenschappelijke werk te verrichten. Een bekwaam teekenaar stond hen ter zijde. Buiten drie machinisten telde de verdere bemanning 52 koppen, op vier na uitsluitend uit inlanders bestaande.

Het instrumentarium, zoo voor zoölogisch en botanisch, als ook voor oceanografisch onderzoek, was op den meest

modernen voet ingericht. Voor de diepzeeloodingen, die gegevens moesten aan het licht brengen om de configuratie en den aard van den bodem te leeren kennen en die aan elk verder werk op den zeebodem met kor of dreg moesten voorafgaan, diende het loodingstoestel van Le Blanc. Niettegenstaande de schijnbare complicatie van dit door stoom gedreven toestel, werkte het zoo goed, dat slechts een enkele maal de fijne pianodraad van 0.9 mm. doorsnede, die bij diepzeeloodingen de loodlijnen van vroeger heeft vervangen, brak. Op zich zelf een gering verlies - meer dan 20.000 M. van dien draad waren immers aan boord - maar samen met dien gebroken draad verdween meer dan een instrument in de diepte. In de eerste plaats het diepzeelood zelf, waarvan de expeditie meerdere soorten bezat; ook wel eens een thermometer voor temperatuurbepalingen der waterlagen in verschillende diepte of een waterschepper: fijn bewerkte instrumenten, die proeven van het bodemwater of van hooger gelegen waterlagen naar boven moesten brengen om bepalingen van het zout- of zuurstofgehalte dier waterlagen te verrichten.

Als bodemnetten fungeerden korren en dreggen van verschillend model, overeenkomstig de verschillen van bodem waarover zij gesleept moesten worden om hetgeen op dien bodem leeft te bemachtigen. Koraal-, steen-, zand- of moddergrond stellen verschillende eischen aan een net, wat zijnen vorm en zijne sterkte aangaat benevens zijne geschiktheid om de bewoners van die verschillende gronden te vangen. Werden vroeger gewone henneptrossen van de noodige sterkte gebruikt om het net door het schip met langzame vaart over den grond te doen slepen, tegenwoordig bezigt men daarvoor gevlochten staaldraad, dat aan groote sterkte de noodige lenigheid paart, benevens het groote voordeel, dat het belangrijk minder omvangrijk is, dan de enorme trossen van vroeger. Zoo voerde de Siboga, op eene kabeltrommel opgerold, eenen staaldraadkabel van 10.000 M. lengte: eene lengte, die noodig is, wil men op 4000 en meer Meters diepte met een bodemnet werken. Belangrijk meer kabel moet immers gevierd worden, dan de te onderzoeken diepte, wil met eenige kans op succes het net sleepen. Maar er moet aan meer eischen voldaan worden. Het net moet den bodem bereiken, het moet ongeveer een uur lang slepende op den bodem blijven, het moet

eindelijk, volgeladen b.v. met modder, vaak meer dan 1000 K. wegende, veilig aan boord worden gebracht. Dit alles moet geschieden van uit een vaartuig, dat, zich slechts ongeveer 3000 M. in het uur verplaatsende, onderhevig is aan den invloed van stroom, wind en golfslag. Overbodig te zeggen, dat bij deze operaties, die, als zij op groote diepte gebeuren, vaak meer dan eenen dag noodig hebben, alleen om het net te laten zakken en optehalen, veel geeischt wordt van de zeemanschap en het beleid van den navigator. Voor den zoöloog blijft de taak, als het net eindelijk boven gekomen is, met modder of wat ook zijn inhoud moge zijn, al spoelende en zevende de dieren te scheiden: gelukkig als een goede oogst hem beloont voor zijn nat en vuil werk, hem schadeloos stelt voor zijn pijnlijke handen vol scherpe sponsnaalden en voor menigen steek van met doornen gewapende dieren.

Andere netten weer, vervaardigd uit zijden buidelgaas of ander teer materiaal van zoo geringe maaswijdte, dat ook de fijnste organismen er niet doorspoelen, zijn bestemd om drijvende dieren aan de oppervlakte, in het bodemwater of in intermediaire waterlagen te vangen.

Een afzonderlijk laboratorium veroorloofde het verzamelde naar de eischen des tijds te conserveeren en te verpakken, maar sloot mikroskopisch onderzoek uit. Daarvoor is eene ruimte noodig die aan zooveel voorwaarden moet voldoen, dat zij aan boord van een modern oorlogsschip, al is het zelfs ook van groot kaliber, zonder afzonderlijke verbouwing niet te verkrijgen is.

De reisroute der expeditie was vooraf met zorg opgemaakt. Leiddraad hierbij waren een serie van vragen, deels van zoölogischen, deels van oceanografischen aard, naar wier beantwoording gestreefd moest worden. Van die route werd slechts afgeweken, als uit gedaan onderzoek nieuwe vraagpunten geboren werden of omstandigheden van meer uitwendigen aard kleine veranderingen gewenscht maakten. Nevensgaand kaartje kan een denkbeeld geven van den afgelegden weg. Hem ook maar eenigszins te beschrijven zou buiten de beschikbare ruimte van dit tijdschrift vallen, daargelaten de monotonie van de telkens weer te vermelden korringen, dreggingen, loodingen, rif-excursies, bepalingen van densiteit en temperatuur van het water en dergelijke meer. Mijn taak kan slechts zijn in het

kort te vermelden wat de expeditie beoogde en wat zij bereikte. Omtrent het laatste punt moeten mijne mededeelingen alweer een zeer voorloopig karakter dragen. Het geheele bijeengebrachte materiaal toch, zoo wat gegevens als ook natuurobjecten aangaat, wacht nog op deskundige bewerking, wat evenwel niet wegneemt, dat een aantal punten reeds op voldoende wijze besproken kunnen worden. Wil dit met vrucht geschieden, dan is het gewenscht enkele feiten, voornamelijk op het onderzoek der diepzee - één der hoofddoeleinden der expeditie - betrekking hebbende, in het geheugen van den lezer terug te roepen.

De ontwikkeling onzer kennis omtrent de oceanen en de daarmede samenhangende meer ingesloten zeebekkens is eene zeer langzame geweest. Zelfs een vluchtig overzicht harer geschiedenis zou veel tijd eischen. Het moge derhalve volstaan, daaraan te herinneren, dat nog in het jaar 1844 de meerderheid der geleerden van meening waren, dat beneden eene diepte van ruim 500 M. de zee geen spoor van leven vertoont. Deze meening steunde deels op onvoldoende gegevens verkregen in de Middellandsche zee, deels en voornamelijk op theoretische bezwaren.

Men meende toch, dat in grootere diepte factoren in het spel waren, die het leven van organismen uitsloten; men wees op de enorme drukking der waterkolom, die ontegen-zeggelijk op de organismen rust; op de volslagen afwezigheid van licht, op de temperatuur, die men zich veelal overdreven laag voorstelde. Voorts meende men, dat de Abyssus, zooals Forbes deze diepe streken noemde, geen voedsel voor dieren bevatte en dat gebrek aan zuurstof of overmaat aan koolzuur hun bestaan onmogelijk maakte.

De vondst van Ross, die reeds in 1818 enkele dieren uitdiepten van 1000 vadem in Baffins-baai en in 1839 in de zuidelijke IJszee had opgehaald en nog enkele dergelijke feiten waren niet in staat geweest de heerschende meening omver te werpen. Zulks had slechts vrij geleidelijk plaats. Van invloed was de vondst, dat de telegraaf-kabel tusschen Sardinië en Bona, die in 1860 uit 1200 vaam diepte gebroken moest worden opgehaald, bleek bedekt te zijn met kokers van wormen, met koralen enz. Daarbij voegden zich de resultaten van

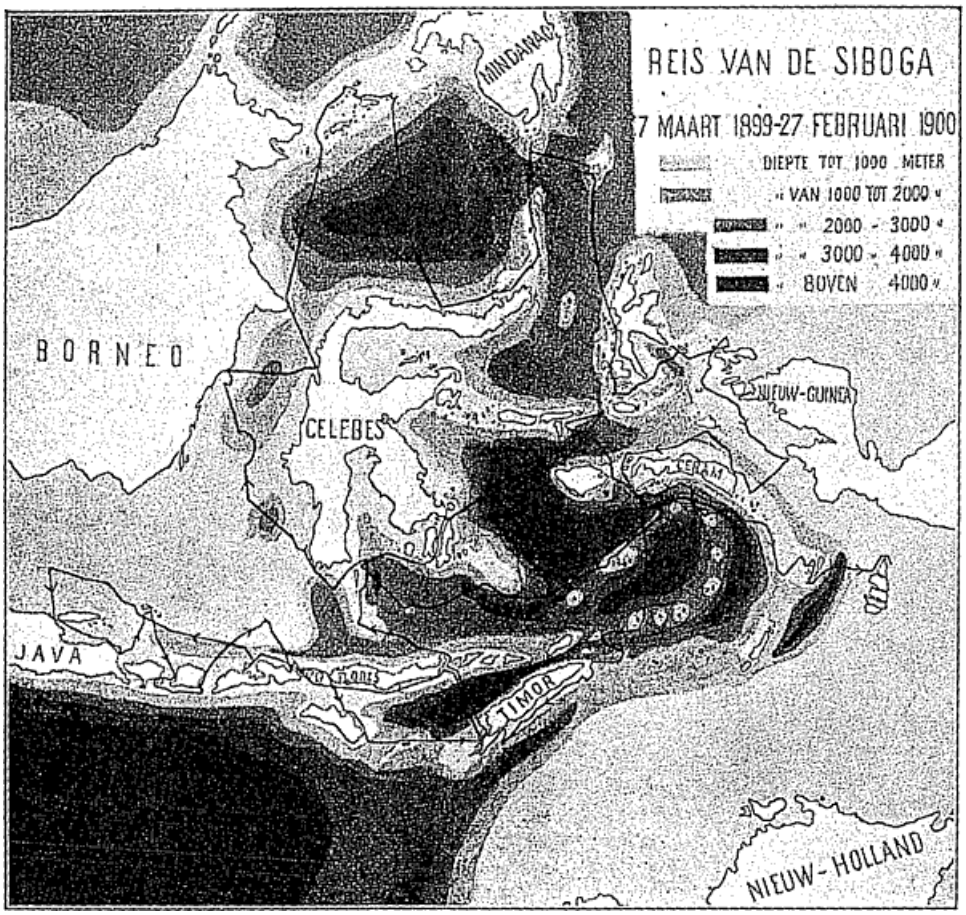
REIS VAN DE SIBOGA
7 MAART 1899-27 FEBRUARI 1900
DIEPTE TOT 1000 METER
« VAN 1000 TOT 2000 «
« « 2000 - 3000 «
« « 3000 - 4000 «
« BOVEN 4000 «
MINDANAO
BORNEO
CELEBES
NIEUW-GUINEA
JAVA
TIMOR
NIEUW-HOLLAND

De west-indische zeeën zijn bij herhaling het voorwerp van studie voor amerikaansche expedities geweest. Een onderzoek naar de fauna der zeeën van den Oost-Indischen Archipel werd tot heden slechts door enkele geleerden ingesteld. Ik noem in de eerste plaats Sluiter, verder Brock, Hickson, Bedot, Kükenthal en enkele anderen. Met beperkte hulpmiddelen werkende moesten zij zich tot lokaal kustonderzoek en geringe diepte beperken. Ook de werkzaamheden der groote expedities van ‘Challenger’ en ‘Gazelle’, - van hoe groot gewicht ook - bepalen zich tot zeer enkele stations in het oostelijk gedeelte van den Archipel. Een systematisch onderzoek van zijn marine flora werd nog nimmer ingesteld, onze kennis daaromtrent berustte op weinige plaatselijke verzamelingen.

Begrijpelijk daarom, dat men ook buiten Nederland ernstig een maritiem onderzoek van den Indischen Archipel begon te bepleiten. Zoo zou de duitsche diepzee-expeditie, die nog eerst onlangs haar tocht tot Padang uitstrekte, volgens haar oorspronkelijk plan hare werkzaamheden verder oostwaarts uitstrekken. Dit gebeurde niet, omdat men in Nederland intusschen gelukkig had ingezien, dat het bezit van een deel der aarde, waar de zee zulk eene buitengewone rol speelt, de verplichting medebrengt, de bizonderheden dier zee na te vorschen en bekend te maken. Die verplichting weegt, mijns inziens, dubbel zwaar, wanneer het een gebied geldt, waaraan zich zooveel wetenschappelijke vragen van den eersten rang vastknoopen.

Insulinde slingert zich, om met den dichter te spreken, als een gordel van smaragd om den evenaar. Maar naast landschappelijk schoon en rijkdom zijn de tallooze vulkanen, zijn de koraalriffen, die de kustlijn zonder einde omzoomen, zijn de diepe zeebekkens en veelvormige straten, die de eilanden scheiden, is de overrijke flora en de vormenrijke dierenwereld met haar bizonderheden, zijn eindelijk de bewoners verschillend van herkomst en zeden evenveel punten, die reeds tallooze pennen in beweging brachten en nog onuitputtelijk veel onopgeloste vragen bevatten.

Met een aantal dier vragen mocht de Siboga-expeditie zich bezig houden. Welke die vragen zijn en wat onze expeditie daarop te antwoorden heeft, kan ik in het korte bestek te mijner beschikking slechts in zeer samengedrongen vorm aanduiden.

De maleische Archipel is een deel der aarde, waar kustgebied en diepzee telkens weer op korten afstand elkaar afwisselen. Ik behoef daarvoor slechts de Banda-, de Celebes-, de Savoe-zee te noemen, die met diepten tot meer dan 5½ Km. bij de grootste diepten der aarde behooren.

De Siboga-expeditie kon aantoonen, dat de Ceram-zee eveneens meer dan 4000 M. diepte bereikt en dat ook de Halmahera- en de Flores-zee en wat ik mij veroorloofd heb de Bali-zee te noemen, diepten van meer dan 2000 M. bezitten.

Al deze bekkens liggen besloten in eene wereld van eilanden, die zich van Azië tot Australië uitstrekt. Hierdoor is de Archipel als het ware tusschen den Indischen en Pacifischen Oceaan ingeschoven, zoo evenwel, dat door eene menigte nauwere en breedere straten de bekkens onderling en met de beide Oceanen communiceeren, die hierdoor eveneens in ruime verbinding staan.

Ik moet hier evenwel dadelijk bijvoegen: in ruime verbinding wat het meer oppervlakkige water aangaat. Voor de diepere waterlagen is de toestand een geheel andere, zooals blijkt uit de resultaten der Siboga-expeditie. Immers, terwijl de bekkens van groote diepte zijn, daalt de bodem der tusschen de eilanden gelegen verbindingswegen van Oceaan tot bekken en van bekken tot Oceaan op verre na niet in die mate. Als maximum kan 1600 M. opgegeven worden. Nevensgaand schema kan dit

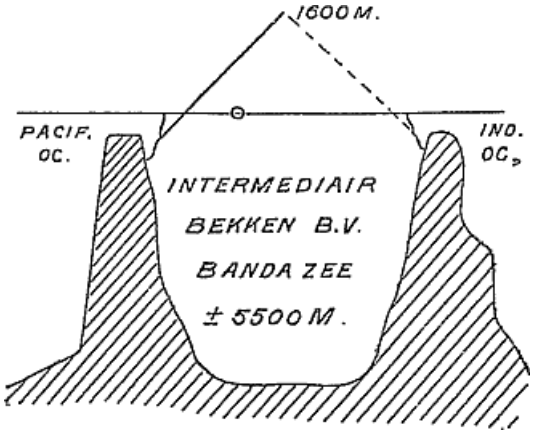

duidelijk maken. Wat de beteekenis daarvan is en wat daaruit voortvloeit, moet uit het volgende blijken.

Voor het oogenblik worde zonder nader bewijs aangenomen, dat in de Oceanen eene horizontale circulatie plaats heeft, doordat onmerkbaar langzaam langs den bodem koud water van de polen naar den evenaar stroomt en oppervlakkig water in omgekeerde rich-

ting. Hierdoor wordt het bodemwater der diepe oceanen van constant lage temperatuur en een betrekkelijk laag zoutgehalte, zooals het in oppervlakkiger waterlagen slechts in de poolstreken wordt aangetroffen. Naast deze horizontale circulatie heeft er ook - onmerkbaar langzaam - eene vertikale plaats, eveneens veroorzaakt door verschillen in temperatuur en zoutgehalte van het water. Voeg daarbij den belangrijken invloed der winden en het wordt begrijpelijk, dat langzaam, maar bij voortduring, vermenging van het water plaats heeft, waardoor weder de groote standvastigheid verklaard wordt van de verhouding der verschillende in zeewater opgeloste zouten. Voorts dat ook in de grootste diepten van stikstof en zuurstof zooveel is opgelost als overeenkomt met temperatuur en druk. In hoeverre dit juist is voor het zuurstofgehalte zal nog nader moeten blijken, ook uit de berekening van het zuurstof-gehalte van verschillende proeven bodemwater aan boord van de ‘Siboga’ onderzocht.

Maar de diepzee heeft nog een aantal andere kenmerkende physische eigenschappen. Daar deze bij ongeveer 200 M. of 100 vadem diepte optreden, laat men de diepzee reeds bij die diepte beginnen. Hierdoor krijgt men een gebied van ongeveer 4/7 van het aardoppervlak, dat men tot de diepzee mag rekenen, terwijl slechts 2/7 door continenten en eilanden wordt ingenomen en het overblijvende 1/7 minder diepe waterbedekking aanwijst.

Dit uitgebreid gebied der diepzee is een lichtlooze ruimte, daar ongeveer bij 200 M. de invloed van het zonlicht niet meer merkbaar is. Plantenleven is hierbij uitgesloten, tenzij het van een anderen lichtbron zou kunnen profiteeren. Ik denk daarbij aan het bekende verschijnsel, dat talrijke diepzee-organismen lichtgevend zijn, veelal zelfs eigene organen daarvoor hebben. Bij de eene diersoort zal dit vermogen om licht te verspreiden, dienen om prooi aan te lokken, bij eene andere om het terrein te verlichten waarop het jaagt, bij eene derde wellicht ter verdediging. Eene open vraag is het altijd nog of die lichtbron van voldoende sterkte en duur is, om assimilatie bij planten mogelijk te maken.

De diepzee is voorts gekenmerkt door het ontbreken van temperatuur-schommelingen, daar noch de invloed van seizoenen, noch de verschillen van dag en nacht zich in de diepte doen

gevoelen. De temperatuur is dus constant, maar tevens laag; in grootere diepte gemiddeld 2,5° C. Zij kan echter beneden 1000 vaam zelfs in de tropen tot het vriespunt dalen.

Mijns inziens is dit - naast het ontbreken van licht - de belangrijkste factor om de dieren te scheiden in zoodanige, die in oppervlakkiger waterlagen leven en zoodanige wier organisme zich aangepast heeft aan de genoemde en aan verdere physische eigenschappen der diepzee. Daarvan wil ik slechts nog noemen de groote drukking der waterkolom, die op de organismen rust en die om de 10 M. met een atmospheer druk toeneemt. Op de organismen, die onder deze drukking geboren zijn en daarin leven, zal zij slechts influenceeren, wanneer zij zich in belangrijke mate in vertikale richting verplaatsen.

Eindelijk heerscht in de diepzee groote en bestendige rust, daar hare watermassa slechts door onmerkbaar geringe horizontale en vertikale stroomingen bewogen wordt.

Een gevolg hiervan is dat de bodem der diepzee bedekt is met eene laag fijn slib van meestal groote dikte, terwijl een vaster substraat ontbreekt.

Daar deze bezinksels reeds van diepten van ongeveer 200 M. af bij uitsluiting de bodembedekking vormen, zullen zij verschillen, al naar gelang men de onderzeesche hellingen der continenten en eilanden onderzoekt, of wel den bodem der oceanen op ongeveer 100 zeemijlen afstand van de kust.

In het eerste geval treft men slib aan, meestal blauwachtig of groen van kleur en van taaie consistentie, dat van de kusten afkomstig is. De oceanische diepten daarentegen zijn bedekt met een fijner bezinksel, in de eerste plaats gevormd door schalen van lagere organismen van mikroskopische afmeting, die aan de oppervlakte leefden en na hun dood omlaag zakten. Het is slib, dat den naam van Radiolariën-slib draagt, wanneer het voor meer dan de helft uit de kiezelskeletten van Radiolariën bestaat, of wel van Globigerinen-slib, wanneer de kalkschalen van pelagische foraminiferen in zoodanige hoeveelheid voorkomen, dat het bezinksel 50-80 pCt. koolzure kalk bevat, of eindelijk zoogenaamde roode klei. Deze dankt haar ontstaan aan omzetting van één der beide eerstgenoemde kalkrijke bezinksels in diepten grooter dan 4000 M. En daar de gemiddelde diepte der oceanen 3500 M. is en ongeveer 5 pCt. van de waterbedekking der aarde zelfs dieper is

dan 5500 M., zoo blijkt dat roode klei quantitatief het meest belangrijke bezinksel is.

In geen der diepe bekkens van den archipel treffen wij een dier bezinkels in geheel zuiveren vorm aan. Meestal is het taaie, blauwgroene modder, waarin evenwel - veder van de kust verwijderd - foraminiferen en radiolariën-skeletten optreden. Maar juist de betrekkelijke nabijheid der kust is oorzaak, dat wij nagenoeg altijd, ook uit de grootste diepten overblijfsels van planten ophaalden: stukken hout, die eindelijk gezonken waren, bladeren en zeer vaak ook vruchten, vooral van Nipa en Mangrove. Dit is vooral belangrijk voor die organismen, die aan plantaardig voedsel gebonden zijn.

Hiermede heb ik reeds twee bijzonderheden genoemd, die kenmerkend zijn voor de diepe, maar betrekkelijk kleine bekkens van den archipel, tegenover het enorme gebied der oceanische diepzee, waarvan ik daareven de voornaamste eigenschappen geschetst heb.

Maar er zijn meer verschillen.

In de oceanen daalt de temperatuur der verschillende waterlagen geleidelijk met de diepte en eerst op groote diepte wordt het minimum aangetroffen om vervolgens tot den bodem toe constant te blijven. Zoo daalt in den Indischen Oceaan op 5,5 Km. diepte de temperatuur tot 0.º9 C. en op ongeveer 4 Km. diepte is zij reeds tot ongeveer 1° C. gedaald.

In de meergenoemde bekkens van Insulinde wordt het minimum van 2.º9 C. veel vroeger bereikt, reeds bij 1600 M., en wel omdat de temperatuur beneden die diepte niet verder daalt. Let men op deze temperatuur en op de uitkomsten van onze talrijke loodingen, gevoegd bij hetgeen men reeds wist omtrent de configuratie van den zeebodem in den archipel, zoo komt men tot eene geheel andere opvatting, dan men vroeger hebben kon omtrent den samenhang der diepe bekkens onderling en met den indischen en pacifischen oceaan.

Terwijl de Java-zee, tusschen de groote Soenda-eilanden gelegen, slechts geringe diepte heeft, begint bij Java's Oosthoek een diepe spleet: ten zuiden door de kleine Soenda-eilanden, ten noorden door eene onderzeesche landverheffing begrensd, waarop de Kangeang-, de Postillon- en Paternoster-

eilanden liggen. Die spleet vormt nu de diepe Bali- en Flores-zee, die onderling samenhangen en tevens in doorloopend verband staan met het wijde bekken der Banda-zee. De expeditie kon aantoonen, dat die verbinding diep genoeg is ook voor de diepe waterlagen, wier temperatuur tot 3° C. dalen kan. Zij komt tot stand tusschen Flores en de zuidelijke eilanden (Bonerate, Kalao-toewa) der Saleijergroep.

De Bali- en Flores-zee, die door straat Bali, Lombok, Allas, Sapeh en Molo in zoo ruime verbinding staan met den Indischen Oceaan, ontvangen door geen dier straten haar koud bodemwater. Al die straten zijn daarvoor te ondiep. Zij laten geen oceanisch water passeeren, kouder dan ongeveer 12° C. Het koudere water, dat de diepten der beide genoemde zeeën opvult is dus afkomstig uit de Banda-zee. Het bestaan van een westwaarts gerichte, zeer langzame stroom van het bovenwater, die een theoretisch vereischte is, werd merkbaar door het verschijnsel, dat het koude water als het ware tegen de helling van Kangeang en de Paternoster- en Postillon-eilanden opgestuwd wordt, wat deels de thermometer aanwees, deels de dieren, die het net naar boven bracht. Het waren niettegenstaande de geringe diepte van nauwelijks 300 M. meest typische diepzee-dieren, die zich in deze geringe diepte vermeidden.

De Savoe- of Timor-zee is een zuidelijk aanhangsel van dit systeem van diepe bekkens, dat zich over 18 lengtegraden of ruim 2000 Km. uitstrekt, over een afstand dus die ongeveer gelijk is aan dien van Parijs naar Konstantinopel.

Het koude bodemwater van deze laatstgenoemde tusschen Flores, Soemba en Timor gelegen zee is alweer niet afkomstig van den Indischen Oceaan, zooals men vroeger meende. Wij vonden daarvoor hare verbinding met den Indischen Oceaan tusschen Flores en Soemba, evenmin als die tusschen Soemba en Timor voldoende diep. Zij moet daarom haar koud bodemwater eveneens uit de Banda-zee ontvangen via de Ombaai-Passage tusschen Alor en Wetter. Ook voor de Ceram-zee gaat dit op: volgens ons onderzoek eveneens een meer dan 4000 M. diep bekken, dat langs de Noord-West-kust van Boeroe in ruime communicatie is met de Banda-zee.

Onafhankelijk van dit systeem van bekkens, althans wat de koude waterlagen aangaat, is de Celebes-zee, waarin wij

diepten tot 5000 M. aantroffen. Zij zet zich zuidelijk in straat Makassar voort als een smalle diepe spleet tusschen de Borneobank, die talrijke kleine eilanden draagt en de Celebes-bank, waarop de Spermonde-archipel ligt. De diepte van die spleet eindigt evenwel benoorden eene lijn, die Makassar met de Lima-eilanden en daarmede met Borneo verbindt. Straat Makassar is derhalve slechts in haar noordelijk gedeelte eene voortzetting der diepten van de Celebes-zee.

Deze zee heeft dit bizondere, dat haar minimale temperatuur niet lager daalt dan tot 3.7° C. Daar deze temperatuur reeds bij eene diepte van 1300 M. begint, blijft dus de temperatuur van deze betrekkelijk geringe diepte af tot den bodem toe uniform. Hieruit trok men de conclusie, dat de Celebes-zee tegenover haar omgeving afgesloten moet zijn door eene scheiding, waarop niet meer dan ongeveer 1300 M. water staat. Op die diepte treffen wij immers in den Stillen Oceaan de temperatuur van 3.7° C. aan, terwijl zij dieper allengs daalt tot 1.8°. Die scheiding wordt feitelijk gevormd door de eilanden, die zich van de Noord-Oost-punt van Celebes in de richting naar Mindanao uitstrekken. Zij toch vormen eene keten, waarvan de Karkaralong-eilanden de laatste schakel vormen, gelegen op eenen rug van de vereischte hoogte. Slechts tusschen de Karkaralong-eilanden en Mindanao is eene wijde gaping. In het midden dier gaping loodden wij wel is waar ruim 1600 M., maar vergeleken met de naburige diepten ten Oosten en Westen, wijst deze looding op eenen doorloopenden landrug, waarvan wij het ondiepste gedeelte niet aanloodden. Zeker heeft zoodanige afsluiting plaats tegenover de Sulu-zee.

Soortgelijke eigenaardigheid vertoont ook de Banda-zee, die van af 1600 M. eene uniforme minimale temperatuur van ongeveer 3° C. heeft. Zij moet dus van af die diepte afgesloten zijn èn van den Stillen èn van den Indischen Oceaan, daar de temperatuur van den eerste beneden 1600 M. allengs tot 1.8° C., die van den tweeden allengs tot 1° C. daalt. Deze theoretische overweging was gebaseerd op temperatuur-waarnemingen. Hare juistheid konden wij aantoonen, doordat het ons gelukte drempels aan te toonen, die bedoelde zee inderdaad op de vereischte wijze afsluiten.

De drempel tegenover den Indischen Oceaan strekt zich

uit van af West-Flores over Soemba en Savoe tot Timor. Waar hij tusschen die eilanden door water bedekt wordt, daalt hij niet tot de kritische diepte van 1600 M. Met andere woorden: het koudste bodemwater van de Banda-zee en haar uitloopers is niet afkomstig van den Indischen Oceaan. Verdere communicatie met den Indischen Oceaan, waardoor water van 3° C. zou kunnen toetreden, bestaat niet.

Zoodanige communicatie bestaat wel met den Stillen Oceaan; zij heeft plaats door de Molukken-straat, die samenhangt met de Ceram-zee. Haar bodemwater staat wederom langs de Noord-West-kust van Boeroe in samenhang met de diepten der Banda-zee, dus niet door straat Manipa, zooals men vroeger moest aannemen. De loodingen der Siboga-expeditie toonen veeleer aan, dat een betrekkelijk ondiepe rug van Boeroe naar Ceram deze straat snijdt. Zij brachten voorts nieuwe gezichtspunten omtrent de configuratie der Banda-zee aan het licht.

Deze zee blijkt niet het eenvoudige diepe bekken te zijn, zooals vroegere diepte-kaarten het voorstelden. Zoo vond de expeditie eenen rug, ‘Siboga-rug’ veroorloofde ik mij hem te doopen, die, van de Lucipara- naar de Banda-eilanden zich uitstrekkende, allicht samen met andere gegevens mede zal werken om onze inzichten in de geschiedenis van dit zoo uiterst belangrijke deel der aarde te verruimen. Onze loodingen moesten echter der Banda-zee het praedicaat ontnemen bij het achttal diepste punten der aarde met diepten van 4000 en meer vaâm te behooren. Met zoodanige diepte van 7000 M. paradeerde de Banda-zee in de buurt van Banda op de kaarten. Op de aangegeven plaats vond de expeditie slechts 4000 M. Feitelijk kent men van dit bekken geen grootere diepte dan ruim 5500 M.

Langer bij deze punten stil te staan - zoo belangrijk zij ook zijn - is hier niet gewenscht. Lange loodings-tabellen, kaarten en profielen waren hiervoor noodig en tal van technische overwegingen, die alleen voor deskundigen van belang zijn. Het zij genoeg hier aan te teekenen dat voldoende gegevens aanwezig zijn om eene nieuwe diepte-kaart der zeeën van den archipel samen te stellen op betere en ruimere basis dan tot heden mogelijk was. Voorts mag ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat ook op ander gebied der hydrographie

onverwacht belangrijke uitkomsten verkregen werden. Tusschen de eigenlijke werkzaamheden door vond commandant Tydeman, geassisteerd door de officieren, tijd tot gewichtige opnamen der kusten, die door de Siboga bevaren werden. Plaatsbepalingen van vele punten, de onderlinge ligging van talrijke eilanden kon verbeterd worden; schetskaarten van ankerplaatsen werden vervaardigd, kortom materiaal verzameld om de zeekaarten van het oostelijk gedeelte van den archipel, dus juist daar waar correctie zoo hoog noodig is, belangrijk te verbeteren.

Juist de laatste etappe der reis leverde daarvoor een sprekend voorbeeld.

Langs de zuidkust van Timor werkende, werd met verbazing geconstateerd, dat de kartographische voorstelling dier kust, meer in het bizonder in haar oostelijk gedeelte, op zoo onjuiste plaatsbepalingen rustte, dat wij met de kaarten te rade gaande, dagen achtereen over land voeren en op het vaste land ten anker kwamen. Met andere woorden: de kaarten stellen Timor, vooral het oostelijke of portugeesche gedeelte, veel grooter voor dan het feitelijk is. De lijn, die op de kaarten den loop der Zuidkust moet weergeven, moet zoo belangrijk in noordwaartsche richting verschoven worden, dat het portugeesche aandeel van Timor ongeveer een achtste kleiner wordt. Voor Nederland is het denkbeeldig verlies aan koloniaal bezit minder groot.

Deze beschouwingen van oceanographischen en geographischen aard mogen mij echter het hoofddoel der expeditie niet doen vergeten: het zoölogisch onderzoek. Van de resultaten die het opleverde kan ik hier slechts een zeer enkel punt even aanstippen.

Vergeleken met de land- en zoetwaterfauna was van de zeefauna van den Indischen Archipel - de enorme uitgestrektheid van het gebied in aanmerking genomen - betrekkelijk weinig bekend. Slechts enkele deelen waren onderzocht, zoo vooral de ondiepe Java-zee door Sluiter, voorts enkele kustplaatsen zooals Ternate, Banda en het door Rumphius klassiek geworden Ambon. Maar van de fauna der diep-zee kende men slechts de resultaten van zes dreggingen van de Challenger-expeditie. En juist hiervan wenschte men meer te

weten. Speciaal interesseerde de dierenwereld der diepe bekkens waarvan boven sprake was. De vraag lag voor de hand: heeft de fauna iets eigenaardigs, voortvloeiende uit het afgesloten zijn der bekkens? Kan verder hun fauna eenig licht werpen op hun ouderdom? Is eindelijk de betrekkelijk hooge uniforme temperatuur der bekkens van invloed op de fauna?

Op deze vragen moet onze expeditie anders antwoorden, dan men wellicht verwacht heeft.

De bekkens, zooals de Banda-, Ceram- en Savoe-zee, zijn slechts in beperkten zin afgesloten. Zij staan, al is het ook indirect, in verbinding met de naburige oceanen, met den Stillen tot eene diepte van 1600 M. De waterlaag op deze diepte is ongeveer 3° C., eene temperatuur die tot de grootste diepte der bekkens niet verder daalt. Daarmede is overgang mogelijk van dieren uit de diepten der oceanen, die met 3° C. genoegen nemen. Neemt men in aanmerking, dat in den Stillen en Indischen Oceaan de temperatuur van het diepste water slechts ongeveer 1.5° lager daalt, zoo begrijpt men, dat dit verschil nauwelijks nog van invloed kan zijn op dieren, die voor hunne existentie in de eerste plaats eene *constant* lage temperatuur noodig hebben. Het minimale verschil van ongeveer 1.5° C. verdwijnt immers tegenover het enorme verschil, dat in de bekkens van Insulinde de diepe waterlagen vertoonen tegenover het oppervlakte water, dat gemiddeld 28° warm is.

Wil deze invasie uit de Oceanen plaats hebben, zoo moeten de dieren de drempels, waarvan boven sprake was, passeeren. Mijns inziens zijn deze drempels, zooal, dan slechts voor een beperkt aantal diersoorten op den langen duur een beletsel op hun weg naar de diepe bekkens. Dat de temperatuur hen niet uitsluit, meen ik duidelijk gemaakt te hebben en door onderzoek der diepe zee krijgt men de overtuiging, dat in de eerste plaats de temperatuur - naast bestendig duister - den doorslag geeft bij het optreden eener diepzee-fauna. Treedt de vereischte lage temperatuur reeds bij mindere diepte op, zoo zal men daar ook diepzee-vormen aantreffen. Verschillen al naar gelang van diepte bestaan natuurlijk, want anders ware immers de diepzee-fauna geheel uniform van af ongeveer 200 M., wat feitelijk het

geval niet is, maar die verschillen zijn veel geringer dan men zich vroeger voorstelde.

De verschillen in drukking, die toeneemt met de hoogte der waterkolom, kunnen hierbij niet van ingrijpenden invloed zijn, daar men zich gemakkelijk overtuigt - visschen vooral zijn hiervoor een goede maatstaf - dat vele soorten in waterlagen van verschillende diepte optreden. Bij de geringe vertikale verplaatsing, die doorgaans de diepzee-dieren zullen ondergaan, daar zij òf vastzittende, òf kruipende, òf *slecht* zwemmende organismen zijn, is dan ook de drukking als zoodanig zonder beteekenis, mits de zich verplaatsende dieren er maar zorg voor dragen, dat zij niet plotseling in te hooge waterlagen komen met belangrijk minder drukking om eindelijk door de in hun lichaam bevatte, onder hoogen atmosphaerischen druk staande gassen, naar boven gesleurd te worden.

Men heeft zich dan ook niet voor te stellen, dat organismen die in één der Oceanen belangrijk dieper dan 1600 M. leven zich plotseling zullen verplaatsen, om den drempel van die hoogte over te gaan op weg naar de diepe bekkens. Maar zulks kan wel geleidelijk, in den loop der tijden geschieden. Hiermede zijn achtereenvolgens vele generaties eener diersoort gemoeid.

Is dit het geval, zoo is daarmede ook bewezen, dat principieel den bekkens eigenaardige vormen ontbreken, dat deze althans niet in meerdere mate optreden dan in elke meer lokale fauna. Het is daarmede dus ook nagenoeg zeker, dat de fauna der bekkens geen licht werpt op hun ouderdom. Aan de geologie blijft het overgelaten dit punt uit te maken.

Karakteristiek voor de bekkens is alleen maar, dat in betrekkelijk ondiepe waterlagen (1600 M.) reeds de minimale temperatuur bereikt wordt, waardoor dus b.v. in de Bandazee met diepten tot over 5500 M. eene enorme kolom water eene uniforme temperatuur heeft.

Maar ik geloof, dat dit verschijnsel meer oceanografisch interessant dan zoölogisch van groote beteekenis is, alhoewel het niet zonder invloed op de fauna kan zijn.

Belangrijker in die richting is het feit, dat in de afgesloten bekkens de echte oceanische bezinksels niet zuiver optreden, maar in verschillenden graad gemengd zijn met

kustbezinksels waarbij gezonken plantendeelen eene niet onbelangrijke rol spelen. Beide momenten moeten van invloed zijn op het voedsel, dat door diepzee-dieren genoten wordt.

Al deze kwesties en verschillende andere kunnen eerst door een vergelijkend onderzoek van het uitgebreide materiaal dat de Siboga-expeditie bijeenbracht, in laboratorium en museum uitgemaakt worden. Dit zal nog vele jaren harden arbeid kosten waarbij Nederlandsche en buitenlandsche zoölogen samen moeten werken. Zij zullen ook de omvangrijke verzameling, die aan de kusten gemaakt werd, te bewerken hebben. Immers van de eenige gelegenheid talrijke, anders moeilijk te bereiken eilanden en riffen te exploreeren werd gretig gebruik gemaakt om met de kustfauna kennis te maken. Uit de kustfauna toch heeft zich, algemeen gesproken, in den loop der tijden de diepzeefauna ontwikkeld, doordien oorspronkelijke kustvormen zich aanpasten aan de eigenaardige levensvoorwaarden, die aan grootere diepte eigen zijn.

Dreggingen op geringe diepte gaven aan deze studie eene breedere basis. Al stond zij ook van den beginne af op het programma, tijdens de reis bleek steeds meer hoe gewenscht het was langs dien weg een zoo volledig mogelijk beeld der marine-fauna van den archipel te krijgen.

Om dit te bereiken werden ook met verschillende daarvoor ingerichte netten die organismen gevangen, die in zee drijvende, onder den naam van plankton worden samengevat. In hoofdzaak uit kleine, gedeeltelijk zelf uit mikroskopisch kleine organismen bestaande, is plankton desniettemin van de grootste beteekenis voor de huishouding der zee. Men zal niet al te veel mistasten, als men aanneemt, dat gemiddeld in één M^3 zeewater tot 0.5 cM^3 plankton voorkomt. Zoo begrijpt men, dat plankton direct of indirect een hoofdvoedsel is voor zeedieren, ook voor visschen. Van daar dat de - thans nog zeer onvolledige! - kennis van samenstelling en verspreiding van het plankton ook praktisch van zeer veel belang is. Plankton levert ook het hoofdvoedsel voor diepzeedieren, daar de aan de oppervlakte der zee levende planktonische organismen na hun dood als een fijne regen bestendig op den bodem der zee vallen. Hun mikroskopisch kleine kiezel- en kalkskeletten, die ten slotte overblijven,

vormen de bovengenoemde bezinksels, die ongeveer ⅜ van het aardoppervlak bedekken.

In vol zee zijn de levensvoorwaarden voor deze drijvende organismen zeer eenvoudig. Verbinding met de ver afgelegen kust, met den diep gelegen bodem is opgeheven. Slechts zon, wind en regen zijn de factoren, die op de oceanen inwerken. Zoo is het zeer aannemelijk, dat de verdeeling van het plankton daar zeer gelijkmatig is, omdat de productie eene zeer gelijkmatige moet zijn, gelijkmatiger nog dan de productie van een bezaaiden akker, waarop veel meer invloeden zich doen gelden.

Anders wordt het in de nabijheid der kusten en in de meer ingesloten wateren van den archipel. Larven van langs de kust of op den bodem van het ondiepe water levende dieren mengen zich bij andere organismen, die hun geheele leven in zee drijvende slijten. Beiden vormen hier het plankton, dat zich lokaal kan ophoopen, samengedrongen door stroomingen, die zoo veelvuldig tusschen de eilanden zich doen gevoelen. Van daar de groote verscheidenheid, die wij in samenstelling en hoeveelheid van het plankton konden constateeren. Honderden flesschen daarmede gevuld zullen een bron worden voor moeielijke maar dankbare studie.

Van de aldus bijeengebrachte buitengewoon omvangrijke verzamelingen mag gezegd worden, dat zij uitmunten door goede conservatie. Haar waarde wordt verhoogd door eene uitgebreide collectie van gekleurde afbeeldingen, die naar de levende voorwerpen door het vaardig penseel van den teekenaar der expeditie ontworpen werden. Al wordt ook alle zorg aan de conservatie besteed, de kleuren van vele dieren kan niet bewaard blijven. Het penseel moet dus een denkbeeld geven van hunne pracht en verscheidenheid.

Eene zeer overwegende rol in het plankton spelen de laagste *plantaardige* organismen, die in zee geboren worden en daar sterven en het meest primitieve, maar juist daarom zoo belangrijke voedsel voor de zeedieren leveren. Omtrent deze mikroskopische organismen was van den archipel tot heden zeer weinig bekend. Ons onderzoek leerde thans reeds groote gelijkheid te dien opzichte met andere tropische zeeën. Ook gelukte het een plantaardig organisme terug te vinden, dat als Coccosphaera bekend, juist in den laatsten tijd een voorwerp

van zeer uiteenloopende beoordeeling was. Een miniatuurkogel vormende, is het aan zijn oppervlak bedekt met kleine kalkplaatjes, die men reeds uit het krijttijdperk kent en die ook thans nog alom op den bodem der zee worden aangetroffen. Onderzoekers der Duitsche plankton- en der Duitsche diepzee-expeditie hebben in den laatsten tijd in twijfel getrokken of hier wel sprake mocht zijn van een organisme en niet veel meer van een neerslag. Wij kunnen op overtuigende wijze de tegenovergestelde meening van Engelsche onderzoekers bevestigen.

Een der onverwachte ontdekkingen van deze expeditie op botanisch gebied is het voorkomen van kalkalgen (Lithothamnion) in zoodanige hoeveelheid, dat zij banken vormen van belangrijke uitgestrektheid.

Het optreden van deze roode wieren in groote hoeveelheden, die rijkelijk kalk in hun celwanden afscheiden, is een verschijnsel, dat van het Noorden, vooral van de kusten van Noorwegen bekend is. Dat Lithothamniën ook in de tropen voorkomen, is bekend, maar dat zij daar ook onderzeesche banken vormen, daarvan maakt de litteratuur geen gewag. De expeditie heeft dezen aard van bodembedekking ongeveer op een dertigtal plaatsen aangetroffen op diepten bij voorkeur van 3-40 M., in één geval zelfs op 120 M. Op zoodanige Lithothamnion-bank is de bodem dicht bedekt met tot vuistgroote, rood gekleurde stukken van ronden, langwerpigen of sterk vertakten vorm, met een onregelmatig oppervlak, beantwoordende aan de verschillende soorten Lithothamnion, die aan de vorming eener bank deelnemen. Om tot stand te komen moet aan verschillende eischen voldaan worden.

Overeenkomstig den min of meer sphaerischen vorm dezer kalkconcreties moet het terrein vlak zijn, willen zij haar algemeene ligging bewaren om eene bank te kunnen vormen. Om welig te tieren hebben zij verder blijkbaar eenen sterken getijstroom noodig, die haar zacht heen en weder rolt. Bleven zij onveranderd liggen, het ware onverklaarbaar dat zij alzijdig rood gekleurd zijn. In het tegenovergestelde geval toch zou de bodemwaarts, van het licht afgekeerde zijde kleurloos moeten zijn, want al zijn het ook, evenals de roode algen in het algemeen en speciaal de roode vlieswieren, lichtschuwe algen, algeheel lichtgebrek zou de bestendig van het licht afgekeerde

vlakte der Lithothamnion-knollen kleurloos maken. Aan den anderen kant zal dit heen en weder rollen slechts zeer kalm en geleidelijk mogen gebeuren, getuige de talrijke teere roode vlieswieren, die bij voorkeur op de Lithothamnion-stukken groeien. Eindelijk moet de stroom en de omgeving van dien aard zijn, dat zij niet met modder of zand bedekt worden.

Deze in de eerste plaats botanische vondst is van veelzijdig belang.

Zonder twijfel spelen de Lithothamnion-banken eene niet onbelangrijke rol bij de vorming van den zeebodem. Voor elke Lithothamnionknol komt een tijd van sterven. Zij wordt wit en kan allengs, door strooming heen en weder gerold, aan het strand geworpen of verder in zee gevoerd worden, om eindelijk, tot fijne kalk stuk gewreven, deel te nemen aan de vorming van kalkbezinksels op den bodem der zee. Of wel, de stukken nemen ook na hun dood deel aan de verbreeding en ophooging der bank, en zijn dan naast koraal voor de geleidelijke maar bestendige uitbreiding van het kustgebied werkzaam. Dit is een belangrijk geologisch verschijnsel, waarop - vooral wat de tropen aangaat - nog te weinig acht werd geslagen, alhoewel Lithothamniën bekend zijn uit de opgeheven koraalkalken, die in den Indischen archipel zulk eene voorname rol spelen.

Het toeval wil, dat juist op het oogenblik onze vondst een ouden geologischen strijd kan helpen beslechten.

Van de ‘Dolomieten’, die het eenig mooie, woeste bergland van Zuid-Tyrol vormen, werd sinds lang door eene partij geologen aangenomen, dat het oude koraalriffen uit triassischen tijd waren. Anderen spraken zulks tegen. Daarbij voegt zich thans eene derde partij. Volgens haar zijn deze hooge bergen voor een belangrijk deel uit kalkalgen opgebouwd. Door onze expeditie is thans het voorkomen van koraal- en Lithothamnion-banken, onmiddellijk naast elkaar, vastgesteld en tevens de omvang, die de laatsten, althans in den Indischen archipel, kunnen bereiken.

Ook den zoöloog boezemt deze bodemformatie belang in. Treffend toch is de zeer eigenaardige fauna, die hier leeft. Door haar oneffen oppervlak bieden niet alleen de enkele Lithothamnion-stukken, maar ook de bank als zoodanig eene menigte schuilhoekjes voor wormen, krabben, zeesterren, naaktslakken,

polypen, kleine visschen, enz. Maar daarmede niet tevreden bootsen deze dieren door vorm en kleur op zeer treflende wijze hunne omgeving na en eischen alle aandacht om ontdekt te worden.

Van zeewieren of algen werd de eerste verzameling van den archipel bijeengebracht, die op eenige volledigheid mag bogen. De kennis dezer lagere planten, wier ontwikkelingsgeschiedenis eerst sinds betrekkelijk korten tijd ter hand genomen is, wijst nog vele leemten aan. Het onderzoek tijdens de expeditie leverde menig nieuw geslacht en tal van nieuwe soorten en gegevens omtrent den aard van hun voorkomen. De sinds geruimen tijd gestelde vraag of de lichtschuwe roode algen, van wie tot nog toe slechts een betrekkelijk gering aantal uit de tropen bekend was, zich wegens het sterke zonlicht dier streken ook soms tot grootere diepten terugtrekken, kon in vele gevallen bevestigend beantwoord worden. De dreg toch bracht uit diepten van 7 tot 83 M. herhaaldelijk roode algen boven. Men hoede zich echter voor de voorstelling alsof de zeebodem op die diepte met roode algen bedekt ware. Op zeer enkele uitzonderingen na blijven zij schaarsch.

Op het rif, òf over het zand kruipende, òf vastgeworteld tusschen de groote koraalblokken tieren welig Caulerpa-soorten: groene algen, die niettegenstaande haar belangrijke afmeting slechts uit eene cel bestaan. Zij zijn bij voorkeur tropenbewoners en behooren zeker onder de oudsten der thans levende organismen, evenals de met kalk geincrusteerde vertegenwoordigers der familie der Dasycladieae, waarvan vele vormen fossiel bekend en eerst in geologisch jongeren tijd uitgestorven zijn. Wegens haar geringe afmeting vallen deze minder in het oog, maar zij behooren in den archipel bij de constante bewoners, die wij alom in de bij eb droogvallende zone aantreffen.

Maar ik mag niet meer vergen van de aandacht van den lezer, alhoewel de zoöloog in mij gaarne nog zou uitweiden over het vele, dat de expeditie juist op zoölogisch gebied bereiken kon.

Het zal onze taak zijn, gedurende vele volgende jaren, om dit zoölogisch materiaal, dat in meer dan honderd kisten huiswaarts werd gezonden, te bearbeiden. Een omvangrijk werk zal de verkregen zoölogische resultaten wereldkundig moeten maken, samen met die op botanisch, hydrographisch en geologisch gebied.

Het materiaal is thans voorhanden om meer dan de grondslagen te leggen voor eene marine fauna en flora van den Indischen archipel. Bedenkt men dat de Golf van Bengalen sedert jaren op gelijksoortige wijze onderzocht wordt en de Britsch-Indische regeering de publicatie der verkregen resultaten op ruimen voet mogelijk maakt, bedenkt men, dat de Indische Oceaan tot aan de kust van Sumatra pas onlangs door de Duitsche diepzee-expeditie aan boord der Valdivia tot onderwerp van studie werd gekozen en de Duitsche regeering zorg draagt, dat de uitkomsten naar behooren worden uitgegeven, terwijl aan den anderen kant het groote barrière-rif van Australië en de Torres-straat op last der Australische regeering onderzocht werd, zoo mag het geen optimisme heeten, als ik op steun reken voor de bewerking en uitgave van hetgeen met zooveel moeite en opoffering tijdens de expeditie verkregen werd. Haar wetenschappelijke uitkomsten voegen zich tusschen hetgeen wij reeds weten of binnenkort te weten zullen komen omtrent aard van den bodem, diepte, physische eigenaardigheden en dierlijke en plantaardige bewoners van de Golf van Bengalen, den Indischen Oceaan en de kust van Australië. Neemt men daarbij in aanmerking, dat juist op dit oogenblik de veteraan op het gebied der wetenschappen, die den oceaan tot onderwerp hebben, de groote Amerikaansche zoöloog A. Agassiz, werkzaam is in den Stillen Oceaan, zoo blijkt, hoe het werk der Siboga-expeditie eene belangrijke schakel is in een keten van onderzoek, dat zich uitstrekt tusschen de kusten van Oost-Afrika en West-Amerika.

Ware pleidooi noodig, beter pleidooi kon er niet zijn om de verplichting aan te toonen, dat de financieele steun, dien de expeditie tot heden genoot, haar blijve schragen totdat haar taak inderdaad zal voleindigd zijn, tot eer van moederland en kolonie, die reeds zoo belangrijke sommen aan het eerste gedeelte der Siboga-expeditie ten koste legden.

MAX WEBER.

Antoon Derkinderens nieuwste muurschilderingen.

Een ieder die de trappen van het gebouw der *Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente*, op het Damrak te Amsterdam, opgaat om Derkinderens muurschilderingen te zien, zal - hoe hij overigens over de bouworde van den achitect H.P. Berlage moge oordeelen - zich wel in de eerste plaats getroffen voelen door de nobele architectuur van dit trappenhuis. Met klimmende bewondering volgt men de wendingen der trappen, volgt het oog de verhouding der zuilen, de sobere maar forsche profileering der kapiteelen, de koene bogen welke onbedekt de trappen dragen, tot het, op de hoogste verdieping gekomen, geniet van de rustgevende, horizontale lijnen die den sterk gemouve-menteerden lijnenopgang afsluiten. En ondanks de afwezigheid van weelderig ornament, aan welks nu verstijfde en levenloos geworden renaissance-conventie wij zoo overgewend zijn, wat is er dan een blijheid in deze zuilen, in deze ongewone wendingen, in deze cirkel-segmenten, in de wel-overdachte maar koene zuilafknottingen, welk een innerlijke blijheid, ook al is het licht gedempt.

En waar, aan den gevel, de beeldhouwer Zijl, met zijn monumentale opvatting zich aan de architectuur aanleunend, deze completeert en haar relief geeft, daar kan men in het trappenhuis de zachte begeleiding van Derkinderens lijnen bewonderen, die als een bescheiden en kundig accompagnateur zijn instrument ondergeschikt houdend, zich zoodanig in het geheele werk verdiept dat hij zijn contemplatieve

kunst aanpast aan het gebouw en aan de idée daarvan, en tegelijk het aanvult en verrijkt.

Er is, wanneer men door dit trappenhuis loopt, rondkijkend en voortdurend afgeleid door de veelheid van zuilen die bijwijlen tegelijk in het oog vallen, zonder zich veel rekenschap te geven of zich te verdiepen in de voorstelling dezer vakken, - er is dan in de contours iets van orgelklanken, van zachte melodiën gehoord in de verte, hooge accoorden, vage klanken die, in hun droomerig preludeeren onze verbeelding treffen en het gehoor streelen. Nergens dringt de kleur, noch de lijn zich aan ons op, nergens verstoren zij de vlakte der wanden, nergens vervalt de schilder in het picturale, nooit vergeet hij het geheel voor het détail.

Waarlijk, men mag den architect gelukwenschen dat hij artisten als Derkinderen en Zijl te zijner beschikking vond, artisten die hun kunst zoo monumentaal voelen, dat zij zonder eigen temperament te verloochenen, het geheel hooger achtend dan het individueele, hun kunst in dienst stellen der architectuur. Maar even goed kan men een van vroeg aan zoo stellig gevormden kunstenaar als Derkinderen gelukwenschen dat hij geroepen werd om samen te werken met een bouwmeeester die al dadelijk begreep dat zelfstandige en vrije kunstenaars een rijker orchestratie van zijn bouwwerk konden mogelijk maken, zonder dat hierdoor de eigenheid van zijn werk schade behoefde te lijden.

Door deze opvatting treedt Derkinderen voor het eerst mee vooraan in het actueele streven naar de gemeenschapskunst, die zich uit reactie tegen het individualisme, maar ook tegen de pressie der bouwkunst die de beeldhouw- en schilderkunst te dikwijls tot machinalen of schablonen-arbeid verlaagt, een welkome plaats begint te veroveren. Of nu dit gebouw, al is deze eerste schrede door de enkelen als een blijde gebeurtenis begroet, ook om het karakter dat past bij de grijze luchten, den zwaren dreun van een noordelijke koopstad, waarin de Italiaansche Renaissance wel suikerbakkers-goed lijkt, - daarom aan het ideaal van Gemeenschapskunst voldoet? of het mogelijk is dit ideaal in de veranderde maatschappelijke omstandigheden nabij te komen? Dit zijn vragen waarvan de beantwoording stof tot heel wat overwegingen zou geven. Het omschrijven dezer vraag zou dan

ook een nuttelooze arbeid wezen, zoo niet het tegen elkaar overstellen der tijden zou kunnen voeren tot een redelijker appreciatie van Derkinderens muurschilderingen in Berlage's gebouw - tot de erkenning ook van de moeilijkheden van den kunstenaar van onzen tijd, die aan de uiterlijke principes alle voldoening geschonken kunnen hebben, zonder toch het eerste noodige eener gemeenschapskunst bereikt te hebben, van zonder denken te weten dat wat men gaat zeggen de taal is van heel een volk, de taal is van heel een ras.

Want toch, om dit verbroken verband te zien behoeft men zich waarlijk nog geen rekenschap te geven van die diepere gemeenschap der vroege middeneeuwen, noch in het feit wat het bouwen eener kathedraal beteekende voor de inwoners eener stad, met welk een ootmoed, met welk een bewonderend geloof elk détail, van de fundamenten af tot aan de hoogste kruisbloem van den gevel de heerlijkheid verkondde van het leven en sterven van den Christus, hoe niet alleen de geheele bevolking in de blijheid hunner devotie, tot de vrouwen en kinderen toe, de steenen aandroeg, maar hoe ook, zooals de overlevering zegt, de ossen in den kerkbouw te Laon, in hun bezielden ijver zich zelven het trektuig aanlegden om de steenen op den heuvel te sleepen, - de bouwmeester vereeuwigde deze ossen op den rand van den toren, - de tijden dat de schilder misboek of muur beschilderend, vrijelijk zijn fantasie kon volgen, zeker als hij was dat of hij het leven van den Christus en de heiligen, de engelen, of de tot dogma geworden synthese der mystiek, of de fantastische afbeelding der hel of de grootheid der profeten en apostelen, ideaal, naïef, realistisch of materieel weergaf, van te voren weet dat zoowel de hoogste als de laagste hem begreep; geruster omdat schilderen geen doel was maar middel tot verheerlijking en aanbidding, tot troost en genade. Deze taal in kleuren en lijnen uitgesproken was de taal van heel het volk, was de taal die elke zuil, die elk kapiteel sprak, de taal die gezongen werd door de mis, die in de gebaren der priesters voor de hostie in handeling gebracht werd, de taal die in klokken geluid werd, gepreveld in de gebeden, gebeeldhouwd in de facade.

Gemeenschap in een geloof dat allen verbindt, is dat niet de voorwaarde waaraan de monumenten, ons nagelaten door de eeuwen, hetzij zij Egyptisch of Grieksch, Buddhistisch of

Christelijk zijn, hun kracht en hun grootheid te danken hebben?

Gemeenschap ook, gemeenschappelijk belang, daarvan getuigen de raadhuizen, die belangrijke bouw der vroege middeneeuwen, belangrijk omdat de veiligheid der jonge steden, de welvaart ook vooral daarin berustte voor de vaak door de ridders geplunderde en vermoorde kramers.

De afstand met nu is wel groot.

Toen Derkinderen, die al vroeg de schilderkunst vastgezet zag in de welverzorgde vormen van muur- of glasschildering, die haar eischen bestudeerd had in de theoriën van Violet le Duc en de praktijk waarschijnlijk bij Puvis de Chavannes, zijn eerste opdracht kreeg om voor een katholieke kerk de *Processie van het Heilige Sacrament van Mirakel* te schilderen, moest hij ondanks het vrome en blijmoedige, in den geest der noordelijke gothisch gevoelde zijner schildering, heel en al uit den geest van het hedendaagsche Katholicisme vallen, dat althans ten onzent de kunst sedert de achttiende eeuw negeerend, zijn gemeente gewend heeft aan de schreeuwende kleuren der formalistische chromolithografiën of gepolychromeerde beelden, die het gevoel zoodanig overprikkeld hebben, dat de minste katholieke leeken nu in staat zouden wezen de aandoenlijkheid der eenvoudiger middeneeuwsche altaarstukken te genieten of althans voor de praktijk hunner godsdienstoefening geschikt te achten. Zijn tweede groote werk, de eerste muurschildering voor de hal van het Bosscher raadhuis, een opdracht hem door eenige bewonderaars gegeven, was, hoe voornaam ook van stijl, hoe belangrijk ook door de revelatie van zijn opvatting der oude historie, hoe vroom ook de interpretatie der oude kronieken en hoeveel genot het aan enkelen schonk, een opgedrongen fraaiigheid voor de Bosschenaren, een werk, welks bezit zij niet in staat waren te apprecieeren omdat het niet uit een oprechten volkswensch was. Toch zullen - profeten zijn allerminst in hun eigen land geëerd - volgende geslachten het waardeeren en trotsch zijn op dezen Bosscher schilder.

Dat Derkinderen met de opvatting dezer beide werken niet tevreden was, bewijst de door het Utrechtsche glasraam reeds aangekondigde keering naar strenger principes, het streven naar een meer hiëratisch karakter. En hoe mooi van bedoelen het in de tweede wandschildering voor den Bosch ook was

om tegenover de stichting van de stad van de eerste nu de grondslagen der kerk aan den anderen wand te geven, zoo moet men naar de zorg der instandhouding te rekenen, aannemen dat ook dit niet door den Bosch begrepen noch gewenscht was. Trouwens zijn intellectueele bewonderaars konden hem hier ook niet geheel volgen. Droeg toch reeds de eerste wandschildering een eenigermate hieratisch karakter, streng gescandeerd als de gemouvementeerde handeling werd door de figuren van vorsten en prelaten, die den tijd dezer stedestichting representeerden, zoo stond het Byzantijnsch-Romaansch karakter der tweede te lijnrecht tegenover de huidige opvatting van leven en kunst.

Intusschen is de kentering naar dit, zijn jongste werk, wel de grootste.

Is het dat de schilder, die zich genoopt zag nìet alleen de historie, maar hier de eischen van het hedendaagsche maatschappelijke leven onder de oogen te zien, en zich in de oorsprongen van deze tot handel geworden wetenschap, de levensverzekering, te verdiepen, is het hierom dat de schilder de meer moderne vormen der Duitsche Romantiek koos? Of is het, zonder het Romaansche geheel los te laten, een keering naar een vroegere voorliefde, die hem, zooals wij in een kenschetsing van Derkinderen in de Kroniek, door den Heer J. Veth, weten, reeds in de prenten van een Moritz van Schwind van jongsaf toelachte? Achtte hij het, de geschiedenis ter zijde leggend om de eeuwige stadiën te geven, waarin het leven der menschen zich beweegt, achtte hij dit uit te drukken het wezen der Romantiek? Wilde hij hier in het hart der handelsstad in de taal der romantiek, de taal die zelden hare werking miste, voor het volk spreken van de onzekerheid des levens?

Hoe dit zij, niet van de groote momenten in het maatschappelijk leven vertelt Derkinderen; tegenover de sterke bewogenheid van dit trappenhuis is hij de beschouwende die u dringt tot zelfinkeering, u dringt tot stilstaan voor de gebiedende wijs van het leven; u voert voor de Trap des levens, op welks treden het beginsel, waartusschen de verzekering van het leven besloten is; hij brengt u langs het nimmer rustende rad der fortuin, langs de Weelde en haar keerzijde: den

Nood, tusschen welks lijnen de uitzonderingen zich ophoopen; langs de Gezondheid en haar tegenkant: de Ziekte; voor den Tijd, die op zijn snelhoevig paard als een heerscher aan ons voorbijijlt; hij voert u voor dien anderen en toch zoo verwanten Imperator, den verzeller van het leven met de grillige zeis.

Deze tafereelen, geschilderd op de muurvlakten welke het trappenhuis vormen, staan in eenvoudige contouren, met zachte kleuren op de vakken: geen landschap vult het *fond*, geen bijfiguren verlevendigen de handeling. Edel van vormen, de meeste, stellig maar zacht van contour staan de groepen die de abstractiën personifieeren op de effen, lichtgroen getinte muren. Zuiverder van techniek hier waar de schilder direct op den kalkmuur schilderde, ingezogen de kleuren der wasverf, een geworden met de muur zooals het misschien het mooist te zien komt in het heerlijke, witte paard dat door een mannenfiguur met den imperators-staf bereden, den Tijd personifieert, heerlijk van pure kleuren, maar grooter nog door de spanning der lijnen, de gedragenheid van den stijl en de vlakke rust waarin de gedachte besloten is. Het heerlijkst van expressie in den grijsaard op de laatste trede van den trap des levens, tot louter expressie geworden, ook de ingezonken kleur, ook de vouwen van den mantel, meest van al het gelaat met de edele berusting, moedig nog. Mooi ook in de gebogen lijnen der vrouw die de eerste schreden van het knaapje leidt, mooi in de blinde fortuin, de jonge vrouw, jong en onbezorgd, de eenige onbezorgde figuur hier met het knaapje.

Puvis de Chavannes formuleerde eens de verhouding van de karton- en de muurschildering; ‘Le carton c'est le livret, la peinture c'est l'opéra.’

Bij Derkinderen is de afstand tusschen karton en schildering lang niet zoo groot; van een opéra, zelfs van een orchestratie zooals de eerste Bosscher muurschildering met haar fond van cathedraalbouw, met haar vulling van figuren is hier geen sprake. Maar Derkinderen was hier, in Berlage's gebouw van de algemeene levensverzekering, in - althans voor een zoo monumentaal aangelegden schilder - zuiverder omstandigheden dan Puvis de Chavannes meesttijds was. Deze klassieke en tegelijk naturalistische schilder concipieerde en schilderde

en exposeerde en meestal werd daarna eerst zijn werk aangekocht voor een stadhuis, een museum, een of ander publiek gebouw. Alleen het Pantheon, hoewel hij daar de nabijheid van heel anders werkende schilders moest verduren, was hem een vast arbeidsveld en daarop zijn zeker zijn diepzinnigste werken gegrond. Maar ook de aard van dit gebouw - negatief bij de schildering - bracht mee dat de schilder de rijkheid, de orchestratie, de opéra zelf moest geven en zoo een compleet hoewel heel anders opgevat schilderij te geven had, waarbij het hem jaren van strijd kostte om zijn begrip van muurschildering door te voeren.

Hier, in dit werk is het verschil tusschen kartons en schildering geringer. Niet de schildering, om het beeld van Puvis de Chavannes vast te houden, is hier de opéra, maar het geheele gebouw is de ‘Gesammtkunst’ tot welks eenheid bouwkunst, beeldhouwkunst en schilderkunst samenwerkten en waarin het aandeel der schilderkunst secondair zijnde, hier feitelijk het tekstboekje representeert dat de bedoeling verduidelijkt en de bestemming van het gebouw vertelt en hiermede de architectuur, die slechts zelden in een burgerlijk bouwwerk een bepaald karakter kan geven, aanvult.

De onvolprezen kartons mogen de hoogheid zijner opvatting nog gereeder weergeven, de lijnen mogen meer kracht op het witte papier vertoonen dan op de wat week groene kleur der wanden, het zoo moderne wel sympathieke, maar niet vaste groen, waarin de lijnen wat droog schijnen; en bovenal de figuren afzonderlijk gezien mogen hier het zuivere hunner philosofie behouden, die buiten het gebouw allerminst aan reclame doet denken, zoo is hier de beteekenis toch dezelfde als bij de schildering. De uitvoering op de plaats zelve is de natuurlijke bestemming volgen, is de toepassing en toch hoe compleet deze is, geven deze kartons misschien nog directer het artistieke vermogen van den schilder te onderkennen; de beheersching van den vorm en het monumentale zijner opvatting, het elastische zijner lijn, de suggestie der kleur. In de kracht dezer figuren, in de groote spanning doen zij aan glasramen denken, en wie is ten onzent de kunstenaar die als hij deze omtrekken aan wand of raam kon schrijven, wie, die als hij voelt het verband der kunsten en hunne beteekenis onderling?

En toch zullen er wezen die, erkennend het juiste begrip van den schilder om deze algemeen menschelijke stadiën in den tijdeloozen vorm eener romantiek te geven, erkennend dat deze wisselvalligheden, waaraan al wat leeft onderworpen is, wel zeer mooi het beginsel der levensverzekering uitdrukken - zich teleurgesteld vinden in deze enkelvoudige voorstellingen; er zijn er, die verwacht of gehoopt hebben, dat Derkinderen eenige grepen uit de geschiedenis der maatschappij zou gegeven hebben, die de oorsprongen dezer wetenschap raakten, dat hij in de veranderde economische toestanden zou approfondeeren. Er zullen er misschien geweest zijn, die diepzinniger symbolen verwachtten, die in zijn opvatting het symbool van den pelicaan niet overtroffen en zelfs niet nabijgekomen vonden.

Dit moge zoo zijn.

Ook wij missen hier noode de gedragenheid van den historie-schilder, de revelatie van zijne opvatting, wij ontberen niet zonder leed den argeloozen eenvoud zijner ornamentiek, wij missen ook den rijken voorgrond, de verschillende plannen van zijn stedenbouw, en eindelijk, er zijn oogenblikken, dat ook wij ongeduldig worden bij dit kapitalistische *memento mori*, dat ons bij iedere trapwending voorgehouden wordt.

‘Maar is er dan niets anders op de wereld dan geld?’ zijn ook wij geneigd wrevelig uit te roepen bij het zien der Kassandra op den eersten trap, die de jonge echtgenooten met opgeheven wijsvinger en somber gelaat toeroept: ‘*Denk aan de onzekerheid des levens en zorg zoolang het dag is*’; lenigt geld dan alle droefheid en zou de vrouw welke zich weenend van den zieken man afwendt minder bedroefd zijn, zou de dood achter den doodzieken man minder grijnzen, zou hij met een rustiger blik op dezen stervenden man neêrzien, zoo de zieke zijn leven verzekerd had, en bovenal, zou men meenen, dat de dood bij de verzekering van het leven zijn prikkel verliest, zou hij dan de rustbelovende wezen, zooals men zich vleit dat hij is?

Zal de oude vrouw, de tegenzijde van den jongen man, die de jonge vrouw tegen zich aanleunend, als personificatie der Weelde, van den boom een druivetros plukt, terwijl naast hem het water eener fontein borrelt, - zullen deze oude vrouw en man, die, hun moede schreden naar het armhuis

richtend, het afschrikwekkend beeld van den Nood voorstellen, ooit door de levensverzekering voor armoede en hulpbehoevendheid gevrijwaard kunnen worden? Is het Huis der Barmhartigheid in dezen tijd, waar het heerschende rationalisme het weldoen zonder omzien als slecht decreteert, en die de Armoede - deze noodwendige keerzijde van den Rijkdom, die als de twee zijden eener medaille op het nauwst verbonden zijn, en den rijke van het begin der dagen de zegeningen welke het weldoen geeft, geleerd heeft, - tot proletariaat verlaagd heeft, is dan dit Huis der Barmhartigheid het afschrikwekkendst voor den mensch in dezen tijd? En zoo ja, zal de levensverzekering den ouderdom hiervoor kunnen behoeden?

Is het geluk, of liever is de welvaart afhankelijk van of is zij toegenomen door dit systeem? Zijn deze kansrekeningen, is deze tot handel geworden wetenschap, deze speculatie op leven en dood, zoo zegenrijk, dat zij een hulp is tot oplossing van de eeuwenlange quaestie? Is de werking van deze smeltovens die kapitalen in rente oplossend, rente weer tot kapitalen vormen, is deze verzekering tegen ziekte en ongelukken, tegen vuur en water, tegen schipbreuk, diefstal, hagelslag, veeziekten, enz., deze verzekering tegen den dood zoo zegenrijk dat een heel volk kan juichen in haar bestaan? Zeker de omstandigheden hebben met zich meegebracht een behoefte, een dwang tot sparen; het weeldeleven dat de ‘haute finance’ zoo uitlokkend voor de grage oogen der menigte tentoonspreidt, meer verblindend dan vuurwerk, in geen tijd zoo tot alle rangen doorgedrongen als in de onze, heeft de spaarzaamheid te loor doen gaan, den strijd om het geld te feller gemaakt en het weldoen tot plicht verlaagd. En zoo is deze levensverzekering dan als elke goede handel, nuttig voor den kooper en den verkooper.

Indien de levensverzekeringmaatschappijen dan, evenals elke goede handel, tot nut zijn van kooper en verkooper gelijkelijk, is haar bestaan dan te vieren niet onwaardig voor de aandacht van een buiten de realiteit van het hedendaagsche leven zich in de historie bewegend kunstenaar als Derkinderen? zal misschien iemand vragen.

Deze vraag is niet onredelijk.

En toch, het gebeurde dat Derkinderen in deze wetenschap der kansen van leven en dood, welke door de nieuwere statistiek een positieven grondsleg voor den handel bood, deze voorzorg waaraan de Grieken reeds dachten, die de Witt het werk van den Staat achtte en waarvan Huygens het inzicht verhelderde, deze tot handel geworden voorzorg die eerst in de tweede helft der negentiende eeuw tot mate van uitbreiding is gekomen, een afspiegeling der economische toestanden van onzen tijd: op het kapitaal gegrondvest en toch bloeiend door de mindere achting aan het kapitaal geschonken, - het gebeurde dat de schilder door de contemplatie die zijn eigenlijke wezen, door de abstractheid welke zijn liefste vorm is, - door de realiteit van zijn onderwerp, o wonder voor onzen tijd, de taal vond, die, tendenzieus als zij is, te gesouligneerd als de beteekenis van enkele tegenstellingen in deze omgeving moge wezen, - de taal spreekt van zijn tijd, de taal van het Nederlandsche volk, de echte volkstaal, waaraan nimmer het macabre geheel ontbrak, de taal geleerd door de ervaring van het leven, in beeld gebracht in de oude almanakken, hier in heerlijke lijnen aan den wand geschreven, en hoewel oud van vorm, nieuw overeind gezet op het hoogvlak waarop hij zijn kunst gebouwd heeft.

De volkstaal!

Welke kunstenaar van onzen tijd spreekt voor het geheele volk? Welke dichter, welke componist, welke bouwmeester, welke beeldhouwer, welke schilder? Wat doet het er toe of wij met maatstok of weegschaal komen om te meten en te wegen, of wij met een droevige stem beweren, dat wij den man met de roos, die gereed staat de hoogte der levenstrap op te klimmen, houterig vinden, of den zieken man, met de schrale gordijn, waar de dood om den hoek grijnst, te illustratie-achtig; wat doet het er toe of we de vrouw, die het rad der fortuin draait, bewonderen om haar heerlijke jeugdige lijn, en zij die door de fortuin vertreden op den grond zit, te melodramatisch achten? Wat maakt dit uit, vergeleken bij de verrijking die de Nederlandsche kunst, wij zouden willen zeggen Volkskunst, in de goede beteekenis, ondergaan heeft in Derkinderens Trap des Levens: de moeder in haar zorgende gebogenheid de schreden van het knaapje leidend, de man met de roos, de rust van het leven, van den middelbaren leeftijd in het midden en dan, de staande die van het hoogste

punt afdalend omkijkt nog even, noode verlatend het mooie, werkdadige leven, en eindelijk de grijsaard, in den wijden mantel, het oude gelaat edel van ongeschonden ideaal, op de laatste trede neerzittend, de hand gestrekt op de kruk, gereed voor de laatste schreden!

Wat maakt dit vergeleken bij het bezit van een zoo groot opgevat beeld als de Tijd!

De zachte kleuren, de ranke lijnen, de allegoriën, waarmee Derkinderen de muren versierd en er beteekenis aan geschonken heeft, zij zijn allerminst in dit 'Gesammtwerk' om geanalyseerd te worden. Neergeschreven zijn zij voor den argeloozen bezoeker der kantoren die, uit het rumoerige straatleven hier binnentredend, zich aangenaam voelt aandoen door den kleurrijken schemer van dit trappenhuis, den argeloozen bezoeker, die in de haast van zijn leven nauwelijks rust heeft om stil te staan voor een der schilderingen. Zij zijn er voor patroons en bedienden, voor kruiers en kantoorloopers, zij zijn er voor hen die hulp vragen, zij zijn er voor hen, die voor den regen schuilen.... zij zijn er om te zien of niet te zien, om te bewonderen of onverschillig voor te wezen. Zij zijn er. Moge deze kunst, ditmaal niet in de woonhuizen opgesloten, maar hier door deze levensverzekering-maatschappij midden in het volle dagleven neêrgezet, voor een ieder en voor allen, in den haastigen tred van het leven, enkelen tot een even stilstaan nopen, moge zij velen leeren dat bewondering voor het schoone een schat is, welke ieders leven kan verrijken, een schat dien de roest niet verteert.

G.H. MARIUS.

Sonnetten.

I.
Ontwijding.

Bestormen hoorde ik mijn ivoren toren
En dondrend bonzen op de blanke deur,
Die stortte en brak - en, door de breede scheur,
Trad, ruw en rood, een plompe reus naar voren.

- ‘Sta op en volg mij, stakende uw getreur
Om dwazen droom van Eden lang verloren!
Beploeg mijn akker, zaai er voedzaam koren,
Uw noesten broedren, stel hen niet te leur!’

Toen greep hij woest de maanlichtzilvren snaren
Der blanke harp, die 'k streelend weenen deed,

Mijn heilge harp, die geesten Gods omwaren,
Mijn teedre harp, die zong van Levens leed.

Ontwijde harp! nog huivert door mijn haren
De schrille wanklank van uw martelkreet!

II.
Weg naar het kerkhof.

Waar water sluimert, groen-omtuind van dreven,
Staat, zwaar van vloek en grijs van wee, de Kerker.
Het roode Slachthuis wacht zijn prooi en sterker
Voel ik me alom door levenshaat omgeven,

Kom ik aan 't Klooster, hoog ommuurd en merk er
Hoe 't bergt den dood, vrijwill'gen dood-in-leven,
Terwijl haar klacht van hemelheimwee zweven
Door de ijle luchten, laat de rijz'ge Kerk er.

O dooden mijn! wel zijn het droeve paden
Die naar het zonnigblonde Kerkhof leiden,
Waar in uw stof der bloemen wortlen baden!

Ik kom tot u langs dezen weg van lijden,
't Verlangend hart met vragen bang beladen,
Doch zwijgen blijft ge - en ik blijf antwoord beiden.

III.
Kindekijn.

O teedre weedom, wijl ik nooit kon wezen
Het onschuldkindje in aureole-schijn,
Tot rein symbool geheiligd kindekijn,
't Verkoren Volk als voorbeeld aangewezen!

Psalmeiend volgde, vrij van aardepijn,
't Verwonderd kindje uit honderden gelezen,
Van palm tot kruis den Heiland zonder vreezen.
't Zal, in den hemel, eeuwig bij hem zijn.

O hadde ook mij de zalving van uw handen,
Uw blank gewaad, uw mantel van azuur
Omtrild, hoe volgde ik, Christus, in uw landen
't Aromenspoor van goddlijk Avontuur!
Hoe zou mijn ziel haar broze woon verbranden
In vlammenrozen rood van liefdevuur!

IV.
Godslam.

O Godgezonden onschuldteeder Lam,
Lankmoedig bloedende om ons aller schuld!
Uw heilig zwijgen leerde mij geduld,
Wen de eerste pijn mij wreed doorvlijmen kwam.

Ik boog gedwee het bleeke hoofdje omkruld
Van wilde haren en ik voelde een vlam,
Die, spreidend wijd, mijn ziel in de armen nam,
Tot heel mijn zijn met vuurgloed werd vervuld.

O lijden wilde ik, sterven wilde ik wel,
Zoo 'k mocht bevrijden blij van smartelot
De menschen allen, als Emmanuël!

Doch toen ik zag hoe ál was godespot,
Hoe doelloos droef ons aller martelspel,
Balde ik de vuist naar d'onbekenden God.

V.
Herfstboom.

Ik weet een boom, die staat alleen te sterven,
Zijn ijle twijgen spreidende op de luchten,
Als vleuglen van een reuzevogel: - vluchten
Wil hij van de aarde, waar hij vreugd moet derven.

O teedre boom, versmadend zware vruchten
En bonte oranje en incarnate verven!
Etherisch licht, als bleeke veedren, zwerven
Uw broze loovren heen op windezuchten.

O boom! ik voel uw bladerval doorbeven
Mijn droomenblauw, als droeve erinneringen.
Ik voel verwant uw leven en mijn leven.

Ik breid als gij mijn armen uit tot zwingen,
Ik kan er nooit ten hemel heen mee streven:
't Zijn donkre wortlen, die mijn wil bedwingen.

VI.
Bloeiende boom.

Droeg niet de fruitboom even hoog het hoofd,
Wuifden niet even bruidlijk blijgezind
Haar blanke twijgen in den Meiewind,
Zoo nooit haar ware als liefdeloon beloofd

Haar bloeiensdoel, haar zomertooi, haar kind,
Haar kroningspraal van roodkoralen ooft?
Zij leeft, schoon Morgen 't maagdlijk schoon haar rooft,
In goudblauw Heden, waar zij weelde vindt.

Pluk Levens blijheid van dien blanken boom,
Gij die, vol weemoed, zoekt naar Levens doel,
Leef heel in 't heden, zonder hoop of schroom.

Licht loont dan Lot met vrucht van wijsheid koel
Uw bloei van schoonheid, juichende elk atoom:
- ‘Zou dood mij deren, zoo 'k mij eeuwig voel?’

VII.
April.

Rijzige popels rijen blonde kruinen
Op reine goudlucht; - trillend glimt geschitter
Van water onder boomen; - zingend zit er,
Zwart vlekje, een meerl in bloesemblank van tuinen.

Het witte ploegpaard lijkt al sneeuwigwitter
Op 't rosse bouwland, waar de voren bruinen.
Klaprozerood, in dalend stralenschuinen,
Vlamt óp het wambuis van een verren spitter.

Zoo zie 'k, in droom, mijn lentelandschap weder,
Verguld door goudwaas van erinneringen.
Ik voel den streelwind als een engelveder.

'k Hoor als mijn eigen ziel den merel zingen
Zijn lief-eentonig lied van weemoed teeder,
Dat tranen zoel mij doet in de oogen dringen.

VIII.
Bloemenlanden.

De landen bloeien, lichte lustwaranden
Van luchteblauw en wolkenroze, of printen
De prille hemel wilde op aard zijn tinten.
En lilablauw versmelten lucht en landen.

De klare waatren, bleek-azuren linten,
Die - slootje of beek - der velden vlak omranden,
Zij vangen op de kleur der hemelwanden,
Maar lijken blauw van louter hyacinthen.

Kil waait de Aprilwind en de stilgekomen
Treurende schemer doet tot grauw versterven
D' extasejubel, ademende aromen,
Van bei die blijde lenteveldenverven.

Nu bloeit alleen de hemel van mijn droomen.
O zaalge Landen! zal ik u beërven?

IX.
Merelzang.

O zoete Merel! vroege lentefluït,
Doordringend zingende in den perelaar!
Uw melodie zoo teeder eenvoudklaar
Voel ik vol weemoed, als een roepgeluid.

Zoo floot de meerl, in bogerd bloemenzwaar,
Toen leed haar loutring wie nu 't graf omsluit,
De duldend-vrome bleeke doodebruid,
Die komt tot mij in droomen wonderbaar.

Diezelfde merel uit mijn vroeger land
Kunt gij niet wezen.... waarom dan ontroert
Uw lied me, als 't roepen van den Godsgezant,
Die ál zal slaken wat me aan 't leven snoert,
Van d' Engel groot aan Godes rechterhand,
Die me eens geweldig naar den hemel voert?

X.
Aan mijn verzen.

O kindren zingend: ''t Was in Mei zoo blij,
Maar roze en lauwer zijn geveld al lang!'
Nu rust een wijl van d'ijdlen weeënzang,
En komt, o blonden! zwijgen aan mijn zij!

O kindren mijn, die 'k van Gods Geest ontvang,
Doch baren moet in smarte-woestenij!
Ik weefde uw kleed van maneblanke zij,
Moeder is moe nu, streelt haar bleeke wang!

Komt allen rond mij, strenglend vingren saam,
O loon en schoonheid van mijn aardepijn!
Zoo lang gij leeft, zal leven ook mijn naam.

Doch na uw sterven, tengere englen mijn,
Zal geen meer weten van mijn kleine faam.
En van u allen, wie zal eeuwig zijn?

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Francisque Sarcey. *Quarante ans de théâtre*. 1er volume. La comédie-française. - Souvenirs. - Les lois du théâtre. Paris. Bibliothèque des Annales. 1900.

Het lijkt me als een ‘service du bout de l'an’ nu ik een jaar na Sarceys verscheiden (16 Mei 1899) de gelegenheid mij zie aangeboden, in gedachte nogmaals met den scherpzinnigen man te verkeeren en zijne heldere, gezonde beschouwingen over tooneel en tooneeltoestanden, over de taak van den tooneelbeoordeelaar, opnieuw te genieten.

‘Le plus sûr des juges’ noemde hem een, zelf zeer betrouwbaar, criticus: Emile Faguet, en Jules Claretie voorspelde, in een opstel aan Sarceys nagedachtenis gewijd, dat ook de jongeren, al mochten zij hem niet lijden, wel zouden merken dat zij in hem een raadsman verloren hadden, een ‘oom’, die soms wat op hen brommen mocht, maar het toch goed met hen meende.

Hoe die jongeren hem vaak naar de oogen zagen, al stonden zij ook gereed om bij de minste aanleiding tegen hem uit te varen, blijkt uit een opstel van Louis Forest, in de *Revue des Revues* van 1 April j.l., waarin deze het vermakelijk resultaat mededeelt van zijne onderzoekingen in een aantal boeken die aan Sarcey hebben toebehoord en zich thans bevinden in de bibliotheek van den heer Lefeuve, muzikaal criticus van *l'Indépendance Belge*. Het geldt voornamelijk de zoogenaamde ‘dédicaces’, het woordje op de witte bladzijde vóór den titel, waarmeê de schrijvers van proza of poëzie, roman of drama, de goede gunsten van den ‘cher maître’

trachtten te winnen, en die dikwijls nog vergezeld gingen van vleiende brieven, soms weinig minder dan formeele smeekschriften.

Men moet het, in het algemeen, in Frankrijk met zulke beleef-digheidjes zonder achtergrond of ondergrond - bij ons, voor zoover mijne ervaring reikt, zoo goed als onbekend - niet te nauw nemen; maar het is toch opmerkelijk hoe voor Sarcey de welgevulde voorraadschuren van vleiende epitheta leeggeplunderd en de beleefdheidsformules aangedikt worden, en hoe de jongeren, die hem in hunne kranten en krantjes het hardst aanvielen, niet zelden met hunne eerbiedsbetuigingen het gulst zijn. Schrijft niet Jean Lorrain, die Sarcey elders voor ‘pompier de service’ en wat niet al meer uitmaakt, op de eerste bladzijde van een boek dat hij aan den meester toezendt: *A monsieur Francisque Sarcey. En tremblant, mais non sans espoir. Jean Lorrain*.

Men mag zulke handelingen karakterloos noemen - en dat zijn zij zeker - maar blijkt er niet duidelijk uit, hoezeer men overtuigd was van den invloed van Sarceys oordeel, van zijn gezag in den lande, en is niet de man die zulk een gezag veertig jaar lang heeft weten te handhaven, waard dat men, ook na zijn dood, nog naar hem luistere en zijn voordeel doe met de wenken die hij gaf, in de eerste plaats op het gebied van het tooneel waarop hij zoo volkomen thuis was en dat hij niet opgehouden heeft met grooten ernst en groote liefde te bestudeeren?

Het boek, waaruit ik thans het een en ander ga sprokkelen, is het eerste van een zevental dat, naar men ons belooft, van twee maanden tot twee maanden het licht zal zien, en bevatten zal een bloemlezing uit de ongeveer twee duizend feuilletons, die Sarcey als tooneelbeoordeelaar geschreven heeft, door Sarceys schoonzoon Adolphe Brisson, in overleg met Gustave Larroumet, gekozen en gerangschikt onder verschillende rubrieken, als: la comédie française, la comédie classique, la tragédie classique, les modernes etc.

Hetgeen wel het meest tot Sarceys populariteit en tot het gezag, aan zijn oordeel toegekend, heeft bijgedragen is door Faguet aldus geformuleerd: ‘il était né public, il était né foule; ce que tout le monde allait penser tout à l'heure, il le pensait une instant auparavant.’

Die gaaf - want een gaaf is het - te denken zooals het publiek

denkt en op die wijs het middenpunt te worden waarop de, zelfs onuitgesproken, gewaarwordingen van heel het schouwburgpubliek te samenkomen, noemt Faguet half een deugd, half een fout; maar, deugd of fout, zij verschafte den criticus een gezag dat, alles wel beschouwd, ‘fut plutôt salutaire’, en dat hij volkomen verdiende. Ook Lemaître spreekt van Sarceys onweerstaanbare behoefte ‘zich met de menigte in verbinding te voelen’, doch - voegt hij er bij - ‘oordeelende als het publiek, maar met scherpzinnige oprechtheid trachtend na te gaan *waarom* hij zoo oordeelde, is hij er toe gekomen in Frankrijk niets minder dan de experimenteele tooneel-critiek te scheppen’.

Het is merkwaardig hoe Sarcey reeds kort na zijn eerste optreden als tooneelbeoordeelaar zich van een en ander rekenschap heeft gegeven en de taak van den tooneelcriticus omschreven heeft volgens eene opvatting, waarvan hij verder, zijn leven lang, niet is afgeweken. In 1860, toen hij nog slechts enkele maanden aan *l'Opinion nationale* verbonden was, schreef hij reeds: ‘Het publiek heeft grillen en bevliegingen (des engouements), waarvan sommigen ons niet juist voorkomen; toch hebben zij hun reden van bestaan, en onze taak is het, die reden te vinden en te verklaren’. En verder: ‘Wij zijn de stem van het publiek, zijn eerste levenskreet: wij verlaten eene voorstelling nog warm van de geestdrift of van den toorn van het publiek. In ons oordeel moet men den indruk terugvinden van de aandoeningen die wij zelf gedeeld hebben.... Wij zijn de *moutons de Panurge* van de critiek; het publiek springt en wij springen meê; wij hebben enkel dit vóór op het publiek, dat wij weten waarom het springt en het hem kunnen zeggen.’ Een stuk - in dien trant redeneert hij verder - heeft succes; dat bewijst natuurlijk niet dat het een meesterstuk is, maar wel dat er tusschen het vertoonde en den huidigen smaak van het publiek zekere betrekking bestaat, die het de moeite waard is op te sporen en te verklaren. Sarcey geeft dan ook een soort van gebruiksaanwijzing ten dienste van de lezers zijner dramatische kritieken: wanneer hij zegt dat een of ander stuk goed, uitstekend, verwonderlijk mooi is, moet het publiek daaruit niet lezen dat het een meesterstuk is dat de eeuwen zal trotseeren, maar wel dat het bewonderenswaardig is voor het publiek van het oogenblik, een verdienste die niet gering is te schatten. Wij, critici, - zegt Sarcey - moeten niet karig zijn met onzen lof; maar onze lezers moeten weten welke

waarde, welk gewicht zij aan dien lof hebben te hechten. En vier-en-twintig jaar later - in 1884 - is hij nog van dezelfde gedachte en schrijft hij in haast dezelfde bewoordingen als vroeger: ‘de taak van ons, critici, is, meen ik, aan het publiek duidelijk te maken waarom het in sommige dingen behagen schept; welke betrekking er is tusschen die dingen en zijn zeden, zijn ideeën, zijn gevoelens.’

In verband daarmee keurt Sarcey het af dat Théophile Gautier, vooral in de laatste jaren van zijn leven, als tooneelbeoordeelaar zich op een zeer hoog standpunt plaatste en van daaruit het tooneel en de dramatische productie van zijn tijd met een voorname minachting placht te behandelen. Voor iemand die zich ten taak stelt van dag tot dag critiek te oefenen is het niet verstandig zijn ideaal te hoog te plaatsen. Wie zijn critiek in een boek of in een tijdschrift publiceert mag, tot op zekere hoogte, zich tot de groote werken bepalen, maar de dagbladcritiek heeft zich ook met de kleinigheden van elken dag in te laten, te onderscheiden dat wat iets groots belooft te worden en er het publiek opmerkzaam op te maken.

En zoo heeft Sarcey, met een ijver en een goedgehumeurdheid die bewondering wekken, veertig jaar lang het gansche veld van het tooneel afgejaagd, snuffelend in alle hoekjes, en geen wild te gering achtend voor zijn welgericht schot. Het resultaat van zijn onderzoekingen en van zijn nadenken was een stelsel van dramatiek, een stel opmerkingen en wenken, waaruit, al heeft men er hier en daar op af te dingen, voor tooneelbestuurders, tooneelspelers, tooneelbeoordeelaars en publiek heel wat te leeren valt.

Het is niet zonder moeite gegaan. Toen Sarcey, na lange omzwervingen in verschillende Fransche lycées, waarvan hij in zijn *Souvenirs de jeunesse* de kostelijke beschrijving geeft, in 1859 weer te Parijs was aangeland, waar hij, aangemoedigd door zijn makker van de Ecole normale, Edmond About, het met de journalistiek zou beproeven en al spoedig door de *Opinion nationale* met het schrijven van tooneelcritiek belast werd, wist hij van het tooneel en de nieuwere tooneelletterkunde zoo goed als niets. In die dagen teerde Jules Janin nog op zijn reputatie als tooneelcriticus, als *le prince des critiques*. Maar wat was dat voor kritiek! Janin had de gewoonte over alles te spreken, onderhoudend, levendig, schitte-

rend, vol geestige boutades, over alles en nog wat, behalve over het onderwerp dat men van hem verwachtte: het stuk, de voorstelling die hij te bespreken had. En dat gold nog altijd voor het volmaakte dramatische feuilleton. Sarcey stond er verplet van. De dertigjarige, die in zijn stille provinciestadjes met zijn boeken en zijn geliefde klassieken geleefd had, en zich plotseling, zonder overgang, zag verplaatst in het woelige Parijsche leven, waarvan hij den toon zou moeten weten te vatten en na te volgen, wilde hij op zijn beurt eenig geluk hebben als journalist, begreep wel, dat de manier van Janin nooit de zijne zou kunnen worden en hij meende ook al spoedig uit halve woorden en veelzeggende blikken op te maken, dat al mocht men Janin zelf nog in den zoeten waan laten dat men hem bewonderde, het ernstige deel van het publiek die feuilletons al sinds lang niet meer las.

Om gelezen te worden en eenigen invloed te oefenen zou Sarcey zijn eigen manier moeten vinden; en met zijn eerlijk karakter, zijn ondergrond van degelijke studie, kon dit niet anders dan een eerlijke, degelijke manier zijn. Niet aanstonds zou hij den rechten toon treffen. Niet aanstonds ook gaven hem stuk en vertooning stof genoeg voor een feuilleton en ook hij moest in den aanvang om de ruimte, welke hij voor zijne rekening had, te vullen, nu en dan wel, op z'n Janinsch, over dingen praten, die met het stuk geen of weinig verband hielden. Maar al doende zou hij leeren en bij den ernst waarmede hij zich op zijn nieuwe taak toelegde, zou hij het spoedig leeren. Hij begreep wat men het recht had van den tooneelbeoordeelaar te verwachten; en wat dat was, hoe men het aan moest leggen daaraan te voldoen, heeft hij later bij verschillende gelegenheden uiteengezet.

Wanneer gij tooneelkritiek schrijft - zoo ongeveer luiden Sarceys raadgevingen - schrijf dan over het tooneel en niets anders. Houd u bij uw onderwerp en zorg dat gij dit kent, door en door. Het publiek moge zich door letterkundig vuurwerk een korte poos laten bekoren, maar zijn vertrouwen schenkt het alleen aan hem, die de zaken ernstig behandelt. Wees op uw hoede tegen een lichtvaardig, tegen een onrechtvaardig oordeel als tegen een slechte daad; en hebt ge u door eenig vooroordeel of door eenige tegeningenomenheid laten meesleepen, schroom dan niet, zoodra gij u hiervan bewust wordt, uw fout te erkennen....

De lezers van Sarceys Lundi's weten dat geen ander tooneelcriticus hem evenaarde in de kunst van een stuk, hetzij het een ernstig drama was of een dolle klucht, te vertellen. Het geheim van die kunst schuilt, volgens hem, in hoofdzaak hierin, dat men in elk stuk wete te ontdekken en in het licht te stellen den hoofdtoestand waarin het geheel wordt samengevat, of bij gebreke daarvan een merkwaardig tooneel, een sprekend karakter, - iets althans dat effekt gemaakt heeft en waard is dat men er bij stilsta. Vertel alle bijzonderheden die licht kunnen werpen op dit tooneel, dien toestand, dat karakter, en bekommer u niet om de rest. Dat gaat niet zoo gemakkelijk, en eischt heel wat handigheid, heel wat oefening en heel wat nadenken. Sarcey zelf kostte het dikwijls veel hoofdbrekens en niets was hem daarom onaangenamer dan een of ander stuk terstond na de vertooning te moeten bespreken. Twee of drie dagen waren er noodig om uit zijn herinnering te wisschen al wat hij, als bijzaak, met stilzwijgen voorbij moest gaan en daarentegen al hetgene waar het op aan kwam, scherper vooruit te doen springen en in de juiste orde zich in zijn geheugen te doen rangschikken. En dan was hij eerst recht in staat het stuk goed te vertellen en, door het te vertellen, er de deugden en de gebreken van te doen uitkomen. Want - zoo resumeert Sarcey zijne beschouwingen op dit punt: ‘Une pièce bien contée est une pièce jugée.’

Zoo rustig en ernstig opmerkende en elken avond opnieuw aan hetgeen hij meende gevonden te hebben zijn nieuwe waarnemingen toetsende, moest Sarcey er toe komen een tooneelaesthetiek samen te stellen die men in hoofdtrekken en in bijzonderheden, soms meer uitvoerig, soms enkel terloops, in zijne feuilletons aantreft en waarop hij als op een stevigen grondslag zijn tooneelcritiek placht op te bouwen. In den zomer van 1876 gaf hij in eenige op elkaar volgende feuilletons een reeks van dergelijke beschouwingen, welke in dezen bundel onder den algemeenen titel ‘Essai d'une esthétique de théâtre’ zijn overgedrukt.

Uitgaande van het feit dat een tooneelstuk geschreven wordt om te worden gezien door een publiek, en dat zulk een collectief wezen als een publiek zijn eigen wijze heeft van te zien, te gevoelen en dus getroffen te worden, ontwikkelt Sarcey daar zijn leer van de tooneelconventies, die hij onderscheidt in vaste en veranderlijke conventies, en waaraan hij deze definitie vastknoopt van

dramatische kunst, die ik liefst in het oorspronkelijk aanhaal: ‘l'art dramatique est l'ensemble des conventions universelles ou locales, éternelles ou temporaires à l'aide desquelles, en représentant la vie humaine sur un théâtre, on donne à un public l'illusion de la vérité’.

Aan die leer toetste hij zoowel de erkende meesterwerken der dramatische kunst, die in de groote schouwburgen werden opgevoerd, als het dramatisch kleingoed, dat in de kleine theaters van binnen- of buitenboulevard vertoond werd.

Maar, al was geen plaats van dramatisch vermaak hem te gering, de plaats van zijn voorliefde, waar hij telkens en telkens terugkeerde, het theater dat hem als zijn trouwste stamgast eerde, waar hij als een kind in huis was en als een vader, naar het hem noodig scheen, zijn aanmoedigingen of zijn kastijdingen uitdeelde, was het beroemde ‘Huis van Molière’, de glorie van Frankrijk, het aloude Théâtre français.

Parijs zonder het Théâtre français was voor hem geen Parijs meer, en wanneer de ‘Comédie’, zooals herhaaldelijk geschied is, op reis toog, dan reisde hij mee naar Orange, naar Marseille, tot zelfs naar Londen en naar Weenen, en beschreef, van daar uit of terstond na zijn terugkomst. den indruk dien de voorstellingen op het vreemde publiek maakten. De zeven feuilletons hier onder den titel ‘La Comédie-française à l'étranger’ overgedrukt zijn vooral merkwaardig door de vergelijkingen die Sarcey maakt tusschen den smaak van het publiek in de provincie en in het buitenland en dien van het Parijsche publiek.

De ‘Comédie’ kende hij tot in haar hoeken en gaatjes. Hare geschiedenis, hare inrichting, de splitsing van hare leden in sociétaires en pensionnaires en de voordeelen daarvan, hare verschillende directeuren uit den tijd dat Sarcey zijn critieken schreef (Arsène Houssaye, Edouard Thierry, Emile Perrin, Jules Claretie), de instelling van het leescomité en die van de Dinsdag-abonnementen maken herhaaldelijk het onderwerp van zijne besprekingen uit. Die arme ‘abonnés du Mardi’, armen van geest vooral, wat heeft Sarcey hun onbarmhartig de waarheid gezegd! Van die heeren en dames van de groote wereld, die ‘gilets en coeur’, welke zich airs geven, maar geeuwen bij Molière, van wien zij nooit iets gelezen hebben, die Corneille met hun gebabbel overstemmen en naar Musset of Dumas maar half luisteren, blijft onder Sarceys handen niets meer

heel. En aan den directeur Perrin verwijt hij, dat hij aan hen de Comédie française opoffert, enkel om het lieve geld. Alsof niet - en dit is een onderwerp waarop hij telkens ook bij andere gelegenheden terugkomt - voor eene instelling als het Théâtre français met haar hooge Rijks-subsidie en het vrij gebruik van een der mooiste schouwburgen van de wereld (wat zou Sarcey gejammerd hebben, had hij de ramp beleefd die dezen schouwburg den 8sten Maart van dit jaar heeft getroffen), de vraag hoe de grootste recettes te maken, recettes die niet verkregen worden zonder concessies aan het groote publiek, moest wijken voor die andere: hoe het best de groote, zuivere kunst gediend wordt, voor welke alleen de Rijksinstelling reden van bestaan heeft. Is het den administrateur-général, is het den heeren en dames sociétaires in de eerste plaats te doen om de fameuse ‘sept mille’ - de zevenduizend franken recette die bij een vollen schouwburg gemaakt kunnen worden - en wordt dat doel in den regel bereikt, dan heeft de instelling geen subsidie meer noodig en kan die som ten bate van de dramatische kunst beter besteed worden. Wanneer de Regeering aan de Comédie française mèt de hooge subsidie een directeur geeft, geschiedt dit juist opdat den Regeerings-commissaris, die naast het republikeinsch beginsel van het sociétairiaat het monarchaal beginsel vertegenwoordigt - aardig is wat Sarcey daarvan zegt in het hoofdstuk ‘Constitution et fonctionnement’ - de begeerte naar de ‘sept mille’ zou breidelen en, waar het noodig is, de heeren en dames er aan zou herinneren dat het Huis van Molière geen bankiershuis is, waar het om een zoo groot mogelijk dividend te doen is, maar een kunstinstelling die, onder de hoede van haren groote schutspatroon, de traditie van de klassieke kunst heeft hoog te houden en uit de nieuwe kunst het beste te kiezen om het op de volmaaktste wijze ten tooneele te voeren.

Al heb ik twintig jaar achtereen geregeld Sarceys tooneelcritiek gevolgd en al zijn dus vele van de thans verzamelde feuilletons oude bekenden voor mij, ik verheug mij in het vooruitzicht ze, op deze wijs geschift en gerangschikt, in de volgende deelen nog eens weer onder de oogen te krijgen en mij opnieuw te mogen vergasten - een genot waarvan ik wellicht nu en dan verlof zal vragen ook de Gidslezers deelgenoot te maken - aan hetgeen Sarcey over

het oude en het nieuwe tooneel op zijne heldere, verstandige, eerlijke manier heeft weten te zeggen. Dat die hernieuwde kennismaking geen teleurstelling zal wezen, daarvoor is mij hetgeen ik reeds in dit eerste deel aantrof, borg. Het werk, dat ons hier in dezen nieuwen vorm geboden wordt is, wat men er ook op mogen aan te merken hebben, zoo degelijk en zoo verstandig, het is een werk van zooveel liefde en zooveel goede trouw, dat ik ten aanzien van dezen meester der tooneelkritiek het Jules Lemaître durf nazeggen: ‘Je suis bien tranquille sur sa mémoire’.

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Liefdadigheid in de middeleeuwen.

- Mannen van Sint Maarten mogen de Utrechtenaars ook nu nog heeten. Want er zijn misschien niet veel steden waar het voorbeeld van den heilige die een slip van zijn mantel snijdt ten behoeve van den armen bedelaar aan den weg, zooveel navolging vindt; misschien weinig steden die naar verhouding van haar zielental, zulk eene lange lijst van liefdadige instellingen kunnen aanwijzen als de hoofdstad van het Sticht.[1)] Vermoedelijk zullen verscheidene er van wel voldoen aan de eischen des tijds. Van een paar die ik bezocht, mag ik dat althans getuigen, en inzonderheid van het Oudemannen-en-Vrouwenhuis, dat bekend staat onder den naam van St. Bartholomeus-Gasthuis.

Zindelijkheid, Hollandsche netheid, welvaart - dat waren de voorname indrukken die ik er kreeg van de witte muren, de blanke vloersteenen, de helder geschuurde trappen; van de keuken met haar tal van blinkende zware tinnen kruiken voor al die oude koude voeten, met de bezige moeder van het huis bijgestaan door hare suppoostinnen; van den rustigen binnenhof met banken op zonnige plekjes. Kalme berusting, tevredenheid, hier en daar opgewektheid - daarvan getuigden zwijgend of sprekend de oude mannetjes in de gezelschapszaal, op een stoel bij den kachel hangend, duttend over een *Nieuws van den Dag*, genoeglijk hun neuswarmertje rookend, gelaten voor zich uit starend; daarvan ook de oude vrouwtjes met poes en theestoof, bezig met breikous of naaiwerk, vertrouwelijk pratend met ge-

1) Zie: Liefdadige en andere nuttige Instellingen te Utrecht, door Dr. J. Alblas en J.Th.H.C. van Tengbergen.

dempte stem en den bezoeker toeknikkend of alleen in een hoekje heengebogen over Egeling's *Weg der Zaligheid*. Daarvan ook de slaapzalen met hare heldere vloeren en smetteloos witte muren, waar hier en daar een tafel stond met een makkelijken stoel.

Hier in die kleine aan elkander grenzende slaaphokjes was toch ééne gelegenheid om alleen te zijn! Hoe goed begreep ik, dat bij het naderen onzer voetstappen enkele half openstaande deurtjes op de vrouwenzaal van binnen gesloten werden! Maar andere hokjes waren leeg en de deuren stonden half open; daar was het mogelijk een blik te slaan op het zindelijke bed en het kleine waschtafeltje, op eenige schamele wandversierselen: een enkel grof-gesneden crucifix, een Heilig Hart in felle kleuren, zwartgelijste portretjes van bloedverwanten of vrienden, lang dood misschien en de gedachten der bewoonster vaak trekkend naar het verleden of nog levend en schaarsche punten vormend van waar verbindingsdraden liepen naar de buitenwereld. Op de mannenzaal zag ik slechts in één slaaphokje iets aan den wand hangen: een schoenhorentje.

Toen wij kinderen waren, bewaarden wij, als er eens iets lekkers was, het lekkerste hapje altijd tot het laatst. Zoo scheen ook de vader van het huis die mij rondleidde er over te denken. Eerst nadat ik alles had bezichtigd, kreeg ik de kamer der Regenten te zien. Daar herinnerden een zeventiend'eeuwsch schoorsteenstuk en fraaie gobelins aan het verleden; daar kon, wie het niet wist, gaan beseffen dat dit alles niet van gisteren of van eergisteren was, maar dat hij zich hier bevond te midden eener erfenis van het voorgeslacht. En vroeger dan de 17de eeuw moet men de erflaters zoeken. Immers dit Bartholomei-Gasthuis dagteekent in zijn eersten vorm reeds van 1367.

Ik ontleen die mededeeling aan een onlangs verschenen boek van Mr. S. Muller Fz., getiteld *Geschiedenis der Fundatiën, beheerd door het College van Regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen te Utrecht*, dat mij aanleiding geeft tot het schrijven dezer aankondiging. Uiterlijk is dat zware groot 8° boekdeel met zijn eenvoudigen grijzen omslag wel in overeenstemming met het ‘anspruchslose’ van echte liefdadigheid; innerlijk door zijne degelijke wetenschap ook. De hier bijeengebrachte opstellen en oorkonden vormen nu juist geen amusante lectuur, maar verdienen toch in ruimer kring

bekend te worden als een degelijke bijdrage tot de geschiedenis onzer beschaving.

In de laatste helft der eeuw die nu achter ons ligt, was het niet onnoodig de veelgesmade middeleeuwen van tijd tot tijd te verdedigen tegen onbillijke geringschatting, en geheel overbodig is het nog niet; maar toch, er is eene kentering gekomen: de overtuiging dat de middeleeuwen veel meer goeds en moois en hoogs hebben gehad dan onkundigen wisten of vermoedden, wint meer en meer veld. Men moet zelfs gaan vreezen dat sommigen op weg zijn naar het tegenovergestelde uiterste; gaan vreezen voor sentimenteele overdrijving bij hen, die alleen of voornamelijk de middeleeuwen kennen, voor het angstig 'meedoen' van anderen die ongaarne achterlijk willen schijnen in de oogen van hen die toongevers zijn of wanen te zijn.

Nu de belangstelling in de geschiedenis onzer beschaving gaandeweg toeneemt, mag men dit boek beschouwen als een stap op den goeden weg. Onder het materiaal, bijeengebracht door Mr. J. Acquoy en verwerkt door Mr. S. Muller Fz., vindt men belangrijke gegevens voor de geschiedenis van ons maatschappelijk en huiselijk leven. Op eenige dier gegevens wil ik de aandacht hier vestigen.

Zoo trof het mij te zien, dat de Johanniter-orde reeds in het midden der 13de eeuw hier te Utrecht een gasthuis heeft gesticht, 'waar onder toezicht der ridders arme zieken verpleegd werden'; dat men reeds in het laatst der 15de eeuw in de instelling *Armen Noodhulp* eene prototype vindt der hedendaagsche Utrechtsche Vereeniging tot verbetering van armenzorg; dat verscheidene andere hier vermelde liefdadigheids-instellingen reeds uit de 14de eeuw dagteekenen. Een blik in de beweegredenen tot het stichten van zulke instellingen geeft ons de aanhef van dezen broederschapsbrief van 1472: 'In Gods namen amen. Als wy elendige Even - kinderen in desen dale der tranen tot onsen gedachte trecken die groote wonderlicke wercken en de groote genaden, die Godt ons dagelijcks doet ende bewijst door die verdiensten en de beden syner heyligen, ons lossende van menigerhande evelen, periculen, sieckten ende sterften, bewisende ons menichsins sijn godlike deuch-den ende blenckende miraculen, so ist wel redeliken, dat wy uyt allen onsen crachten ende in tegenwoordicheyden alle der levende hem glorificeeren, loven ende dancken. Ende om dit te bet na

onsen vermogen..... te volbrengen, so hebben wy, Jan van Oudaen' enz. Ook toentertijd was men er van overtuigd dat ledigheid des duivels oorkussen is; vandaar dat wij in den fundatie-brief van het Sint-Laurensgasthuis lezen: 'Voert dat si hoer broot binnen den huse mit spinnen ende mit naeyen ende mit alzulken vrouliken werken mitten handen sellen winnen; ende ummer gheen broot te bidden (bedelen), het en dede hem de alre-uterste noot'.

Een rein en eerbaar leven was een der voorwaarden om opgenomen te worden. Echter geven de veelvuldig terugkeerende bepalingen tegen hen die in overspel leefden of geleefd hadden, nu juist niet den indruk dat overspel tot de zeldzaamheden behoorde in de middeleeuwsche maatschappij[1)].

Bijdragen tot de kennis van het huiselijk leven onzer voorouders vinden wij o.a. in het uitvoerig testament van Jonkvrouw Agnes van Leeuwenborch, eene adellijke dame der 16de eeuw, die ons daar een kijkje geeft in haren inboedel, hare kleerkisten en haar juweelenkistje. Het begraven in eene mat was in den aanvang der 15de eeuw blijkbaar nog gewoonte: 'Voort so wanneer daer eenich sieke stervet in den gasthuse vorseyt, die sullen die ghemeen broeders ter erden helpen ende graven hem in een matte, ten ware dat hem iement een kiste om Goods willen gave'. Een doodkist is luxe. Een aardige trek in het testament van Jonkvrouwe Agnes is, dat zij hare rouwdragers het laken voor de rouwtabbaards thuis laat zenden.

Zoo zou er wel meer te noemen zijn. Doch voor wie in deze dingen weinig of geen belang stellen, is hier reeds te veel gezegd; wie wenscht het leven onzer voorouders te leeren kennen uit de stukken, zal zich door het medegedeelde misschien opgewekt gevoelen tot nadere kennismaking met het hier aangekondigd boek.

G.K.

1) Vgl. p. 27, 28, 34, 89 (hier wordt gesproken van 'vier arme priesters van goeder name, fame ende regimente, die gheene bysaten ofte concubinen en hebben'. Op p. 144 vlgg. het proces van de dienstmeid van een Utrechtsch geestelijke die na diens dood van zijne executeurs 'behalve haar achterstallig loon als dienstbode, alsnog hare kraamkosten en den luiermand terug' eischt. Het gerecht van Utrecht stelt de dienstbode in het gelijk.

Muzikaal overzicht.

Richard Strauss en de Programma-muziek. - De sterfdag van Nicolo Piccini.

Tot de eigenaardigheden van ons hedendaagsch concertwezen behoort o.a., dat uit de moderne componisten van zuiver instrumentale muziek zoo nu en dan eens een wordt uitgekozen, van wien bijzonder veel werk wordt gemaakt, en wien men groot onrecht zou meenen aan te doen, wanneer men niet op het programma van elk concert ten minste één van zijne werken plaatste.

Gewoonlijk echter heeft men er dan na een poos genoeg van en wordt zoo iemand weer door een ander vervangen.

Verscheidene componisten hebben daarvoor reeds dienst moeten doen. Thans is Richard Strauss de groote man. Zijn lof wordt overal uitgebazuind, en zoodra er een nieuw werk van hem verschijnt, ontstaat er onder de concertdirecteuren een koortsachtige ijver om toch maar de eerste te zijn, die deze compositie ten gehoore doet brengen.

Dit belet intusschen niet, dat de meeningen over Richard Strauss zeer uiteenloopen. Er zijn er, die zijne composities als *de* muziek der toekomst beschouwen. Anderen (en tot hen behoort ook schrijver dezes) maken zich niet warm over deze muziek en zien er alleen het werk van een zeer begaafd componist in, die echter van de toonkunst iets verlangt wat zij niet geven kan. En dan zijn er eindelijk nog de muziekliefhebbers van den ouden stempel, die de compositie van Strauss verschrikkelijk vinden.

Over den smaak valt niet te twisten. Overigens kan men het gerust aan den tijd overlaten om uit te maken, onder welke rubriek van componisten Richard Strauss in de geschiedenis gerangschikt zal moeten worden. Men kan de opmerkingen omtrent mooi en leelijk eenvoudig voor rekening der beoordeelaars laten. Bedenkelijk worden zij eerst dan, wanneer men aan zijn afkeurend oordeel geheel verkeerde opvattingen vastknoopt.

En dat geschiedt. Onder hen, die de muziek van Richard Strauss verfoeien, zijn er, die uitroepen: ‘Dat hebben we nu aan Wagner te danken!’

Wij antwoorden daarop: ‘Neen, dat hebben we *niet* aan Wagner te danken.’

Wagner geloofde niet aan de instrumentale programmamuziek. Hij zeide immers: ‘In de instrumentaalmuziek ben ik reactionnair tot op Beethoven’. En al had hij zich niet mondeling aldus uitgelaten, dan weten wij toch uit talrijke plaatsen in zijn geschriften, hoe hij dacht over de grenzen der instrumentaalmuziek als zelfstandige kunst, d.i. als kunst zonder verbinding met eenige andere.

Wij zien dan, dat, volgens Wagner, de absolute instrumentaalmuziek met Beethoven haar toppunt reeds bereikt heeft. Hij is verwonderd, dat de musici in de werken van dien meester alleen het formeele schijnen waar te nemen en lustig voortgaan met het componeeren van symphonieën, zonder op het feit te letten, dat de ‘laatste’ symphonie (Beethoven's Negende) reeds geschreven is. Hij noemt dit werk de laatste mogelijke uiting van muziek als een afzonderlijke kunst, den onmiddellijken overgang tot een collectieve kunstsoort (het *muziekdrama*), zoodat verdere symphonische producten geen reden van bestaan hebben.

De ontwikkelingsgang der *symphonie* - de hoogste vorm der zuiver instrumentale muziek - geeft duidelijk aan, waar de grenzen dezer muziek als zelfstandige kunst liggen. Den oorsprong der symphonie moeten wij zoeken in de *danswijze*, en deze danswijze was aanvankelijk geen instrumentaalmelodie maar een op woorden gezongen lied, welks rhythmus bepaald werd door de passen van den dans. De tekst van dat danslied was van geringen omvang en van lyrischen aard: het drukte slechts één stemming uit, en de taak der muziek bestond hierin, de eenheid van het

gedicht te behouden, hetgeen haar gelukte door den *toonaard* inacht te nemen.

Toen dicht-, dans- en toonkunst zich van elkaar afscheidden en ieder haar eigen weg vervolgde, bleef de instrumentale danswijze den liedvorm en de eenheid van toonaard behouden. Een reeks danswijzen werd vereenigd tot een *Suite*, en ook daarin was de eenheid van toonaard wet.

Toen nu uit die nog slechts gespeelde danswijze sonaten en eindelijk symphonieën ontstonden, waarvan de afdeelingen steeds grooter uitbreiding verkregen, moest er natuurlijk ook een vorm voor deze stukken vastgesteld worden. Daar de muziek zich nu van de lyrische dichtkunst had losgemaakt, zocht zij de vormen voor hare instrumentale werken bij een andere kunst: de bouwkunst.

Wagner vergelijkt beide kunsten met elkaar en noemt de vormen der instrumentaalmuziek ‘de zuilen, door wier even symmetrieke als doelmatige opstelling het symphonisch gebouw begrensd, gedragen en begrijpelijk gemaakt wordt’. En over de groote meesters van die vormen sprekende, zegt hij: ‘Beethoven veranderde aan de constructie van den symphonischen vorm, zooals hij dien bij Haydn had gevonden, niets, en wel om denzelfden reden waarom een bouwmeester de zuilen van een gebouw niet naar willekeur verplaatsen of de horizontale als verticale aanwenden kan. Ware het een conventioneele kunstige bouw, dan zou de aard van het werk van kunst deze conventie noodzakelijk gemaakt hebben; maar de basis van het symphonische gebouw is de danswijze.’

Juist tengevolge daarvan is in de symphonie van Haydn, zoowel als in die van Beethoven het dramatische pathos geheel uitgesloten, zoodat de meest ingewikkelde complicaties der thematische motieven van een symphonie-afdeeling nooit in den zin van een dramatische handeling, maar alleen als een van ideale dansfiguren, zonder eenige rhetorische dialektiek, verklaard kunnen worden. Daarom - zegt Wagner - hebben deze symphonieën doorgaans het karakter van een verheven opgewektheid. Nooit worden in een afdeeling twee thema's van absoluut tegenovergesteld karakter tegen elkander geplaatst; hoe verschillend zij ook mogen zijn, zij vullen altijd elkander slechts aan als het mannelijk en vrouwelijk element van een en hetzelfde karakter.

Toch weten we, dat er een groot verschil bestaat tusschen de symphonieën van Haydn en die van Beethoven, maar dat berust op iets anders; het ligt in het groote onderscheid van de wijze, waarop de beide componisten de indrukken, die zij van het leven ontvingen, in hunne werken weergeven.

Bij Haydn treedt het gemoedelijke, het kinderlijk eenvoudige op den voorgrond. ‘Keiner kann alles, schäckern und erschüttern, Lachen erregen und tiefe Rührung und alles gleich gut als Joseph Haydn’ - zeide Mozart van hem. Bij Beethoven wordt een krachtiger en ook ernstiger toon aangeslagen, maar tevens begint met hem het verlangen naar een duidelijk en begrijpelijk weergeven van bepaalde individueele gewaarwordingen. Hij heeft de grenzen der zelfstandige muziek afgebakend, en die grenzen zijn zelfs door zijn onstuimigen genius niet overschreden, al doet de taal, die, vooral in zijne latere werken, door de instrumenten wordt gesproken, ons vermoeden, dat de meester niet zelden iets anders dan absolute muziek heeft bedoeld.

De *Eroïca* is de eerste klassieke symphonie, die het vermoeden, wettigt, dat de componist iets meer dan absolute muziek heeft willen uitdrukken, maar *wat* is niet te zeggen.

Wij weten, dat er verschillende lezingen over de beteekenis van dit werk zijn gegeven, ook in verband met het titelblad van de oorspronkelijke, bij Simrock te Bonn verschenen partituur dezer symphonie. De titel luidde: ‘*Sinfonia Eroica, composta par festeggiare il sovvenire di un grand' uomo*’. Die groote man zou Buonaparte geweest zijn, voor wien Beethoven diepe bewondering gevoelde, doch dien hij later verachtte, toen hij vernam, dat de Corsicaansche held zich tot keizer had laten uitroepen.

Later zijn er geweest, die hunne uitleggingen van deze symphonie aan de bedoelde legende vastknoopten, o.a. de Russische schrijver Oulibicheff, die in de eerste afdeeling der symphonie een veldslag in *optima forma* ziet en een lachverwekkende beschrijving geeft van een passage, die, volgens hem, het defileeren der garde voor den generaal moet beteekenen, waarna dan de groote generaal in het tweede deel van bedoeld *Allegro* zijn *plan de campagne* ontwikkelt. Ongelukkigerwijze paste in het systeem van den Russischen schrijver, die de symphonie als een verheerlijking van Buonaparte beschouwt, de Treurmarsch niet, en hij vraagt dan ook:

‘Pourquoi une marche funèbre encadrée dans l'hommage, que Beethoven voulut rendre à un homme, que le monde ne savait que trop vivant?’

Ook Berlioz plaatste zich bij de beoordeeling dezer symphonie niet op het juiste standpunt. Hij vertaalt het opschrift ‘per festeggiare il sovvenire di un grand' uomo’ (tot viering der nagedachtenis van een groot man) ten onrechte door: ‘pour célébrer *l'anniversaire de la mort* d'un grand homme’. Men ziet wel - zegt hij - dat hier geen sprake is van veldslagen of triomftochten, maar wel van de lijkrede op een groot man. Eenmaal op dat verkeerde standpunt geplaatst, ziet hij zelfs in het pittige levendige *Scherzo* ‘des jeux funèbres, à chaque instant interrompus et assombris par des pensées de deuil; des jeux enfin, comme ceux que les guerriers de l'Iliade célébraient autour des tombeaux de leurs chefs’. En ook in de vierde afdeeling ziet Berlioz een ontwikkeling derzelfde poëtische idee: ‘de held kost veel tranen!’

Zoo trachtte men op allerlei subtiele wijze de beteekenis van dit meesterwerk te verklaren en er een programma aan te gronde te leggen.

Hoe geheel anders Richard Wagner, die begint met te ontkennen, dat aan het werk een bepaald program te gronde ligt, het woord ‘heroïek’ in ruimen zin opvat en zegt, dat onder ‘held’ *de mensch in het algemeen* verstaan moet worden. Die opvatting is in overeenstemming met Beethoven's opschrift ‘per festeggiare il sovvenire di un grand' uomo’, dus niet van dezen of genen individu maar van een groot man in het algemeen, van den *mensch* in den waren zin des woords. Beethoven heeft in zijne symphonie den mensch willen voorstellen, door alle edele gevoelens, die in eens menschen hart kunnen wonen, in tonen uit te drukken. Hij dacht, dat Buonaparte zulk een edel mensch was, en daarom wilde hij onder *zijn* naam de geheele menschheid samenvatten. Niet de geschiedenis van den generaal Buonaparte; niet de vreugde en smart, het lijden en strijden van een bepaald persoon, maar *de* vreugde, *de* smart, *het* lijden en strijden in het algemeen heeft Beethoven in tonen uitgedrukt. En door dit te doen is hij in geen enkel opzicht de grenzen van de macht der muziek te buiten gegaan. Terecht kon Wagner zeggen, dat deze symphonie niets anders bevat dan gewaarwordingen eener rijke menschelijke natuur:

‘Wonne und Wehe, Lust und Leid, Anmuth und Wehmuth, Sinnen und Sehnen, Schmachten und Schwelgen, Kühnheit, Trotz und ein unbändiges Selbstgefühl’ wisselen elkander af, maar al die gevoelens gaan uit van één hoofdeigenschap, en die is: de *Kracht*.

Dit alles - zegt Wagner - is met beslistheid uitgesproken, maar iets anders moet men in dit meesterwerk niet zoeken. Nie hat einer unserer Dichter eines seiner allerbedeutendsten Werken im Betreff der damit verbundenen Tendenz mit solcher Bestimmtheit bezeichnet; und was entnehmen wir dieser so deutlichen Notiz, für die Beurtheilung eines der wunderbarsten aller Tonwerke? Können wir uns aus ihr auch nur einen Takt dieser Partitur erklären? Het antwoord op de vraag, of de *Sinfonia Eroica* behoort tot datgene wat men ‘programma-muziek’ pleegt te noemen, kan niet twijfelachtig zijn. Wel is waar heeft het werk een titel, maar deze is zoo algemeen, dat er geen bepaalde voorstellingen uit de aanschouwelijke wereld door opgewekt worden.

De eenige door Beethoven gecomponeerde muziek, die men tot de programma-muziek kan rekenen, zijn de pastorale symphonie en de sonate met het opschrift ‘Les adieux, l'absence et le retour’. Toch moet men hier wel onderscheiden. De symphonie gaat van een programma vergezeld. ‘Angenehme heitere Empfindungen, welche bei der Ankunft auf dem Lande im Menschen erwachen,’ - zoo luidt in Beethoven's manuscript het opschrift der eerste afdeeling van deze symphonie. Maar om niet verkeerd begrepen te worden, voegt de meester er bij: ‘Mehr Empfindung als Malerei’. In zijne symphonie geeft hij niet een afbeelding van het leven, maar den *indruk*, dien het landleven op den voor natuurschoon gevoeligen mensch maakt. Wat de genoemde sonate betreft, waarin Beethoven op meesterlijke wijze uitdrukt de gevoelens, die in ons hart afwisselen bij het vaarwelzeggen van een dierbaren persoon, het gevoel van verlatenheid bij diens afwezigheid en de vreugde van het wederzien, ook deze is programma-muziek, maar in den edelsten zin van het woord.

Beethoven's latere werken hebben geen programma's meer, maar - zooals ik hierboven reeds opmerkte - de taal, die daarin door de instrumenten wordt gesproken, doet ons vermoeden, dat de meester niet zelden iets anders dan absolute muziek heeft

bedoeld. Men zie de recitatieven in de laatste sonaten en kwartetten en in de laatste symphonie. Het is, alsof de instrumenten tot ons willen spreken. Uit medegedeelde schetsen der laatste symphonie is dan ook gebleken, dat Beethoven de beteekenis van de recitatieven der bassen in het finale dezer symphonie door woorden heeft aangeduid. Hier, in het begin van het finale, zijn de grenzen van de macht der muziek bereikt, het uitdrukkingsvermogen van het orkest is tot zijn hoogste hoogte gebracht, geen klimax is hier meer mogelijk, dan met behulp van het *gezongen woord*. En dat woord heeft Beethoven aan het slot van zijn werk te hulp geroepen.

De laatste symphonie van Beethoven is, volgens Wagner, de verlossing der muziek uit haar eigen element en haar opgaan in een algemeene kunst. Na deze symphonie kan op dat gebied geen schrede verder meer gedaan worden; daarna is alleen mogelijk hetgeen Wagner het ‘allgemeinsame Drama’ (het woord-toondrama) noemt. Op Haydn en Mozart kon en moest een Beethoven volgen; de genius der muziek vorderde hem, en zonder op zich te laten wachten, was hij er. Wie wil nu - zegt Wagner - na Beethoven *dat* zijn, wat deze na Haydn en Mozart op het gebied der absolute muziek was? Het grootste genie zou hier niets meer kunnen verrichten, en wel omdat de genius der absolute muziek hem niet meer noodig heeft.

En aan een man, die zoo dacht en schreef, zouden wij onze hedendaagsche programma-muziek te danken hebben?

‘Op de laatste symphonie van Beethoven kan alleen het woordtoondrama volgen.’ - Daarmede is ook in zekeren zin het genre veroordeeld, dat in de negentiende eeuw naast de symphonie een groote rol heeft gespeeld en waarvan Berlioz en Liszt de voornaamste vertegenwoordigers waren: Berlioz met zijne in den vorm der symphonie gecomponeerde werken, Liszt met zijne *Symphonische Dichtungen*.

Tot zekere hoogte slechts kon Wagner het streven dezer beide componisten op het gebied der absolute mnziek waardeeren. Berlioz heeft, gelijk bekend is, een poging gedaan, om in de symphonie, met behoud van haar vorm, door den componist bepaald aangegeven ideeën uit te drukken, en bevorderde de eenheid van vorm, den samenhang tusschen de verschillende deelen zijner symphonie

door het herhalen van een en hetzelfde thema in alle afdeelingen. De fout van Berlioz is echter, dat hij in zijne symphonische werken *te veel* wil uitdrukken. Hij is niet tevreden met weergeven van de poëtische gedachte, maar wil, dat wij uit de klanken van zijn orkest zullen hooren, *wat* zijne personen zeggen, en laat dat orkest dramatische tooneelen voorstellen.

In zijn bekenden brief over de *Symphonische Dichtungen* van Liszt (Gesammelte Schriften, Deel V) roert ook Wagner dit punt aan. Bij de behandeling der vraag, in hoeverre de muziek in staat is, zonder de hulp van andere kunsten bepaalde indrukken van de reële wereld weer te geven, spreekt hij ook over Berlioz en in het bijzonder over de 'Scène d'amour' in diens dramatiscbe symphonie *Roméo et Juliette*. Hij zegt: 'Bij de beste, ja vaak geniale werken van deze soort (de programma-muziek) gebeurde het mij altijd, dat ik gedurende het aanhooren ervan den muzikalen draad zoo geheel en al verloor, dat ik hem zelfs met de meeste inspanning niet vermocht vast te houden. Dit ondervond ik nog onlangs met de in hare hoofdmotieven zoo wonderbaarlijk pakkende *Scène d'amour* van de *Roméo*-symphonie van onzen vriend Berlioz; de groote geestdrift, waarin de ontwikkeling van het hoofdmotief mij had gebracht, verminderde in den loop van het stuk meer en meer; ik bespeurde terstond, dat de muzikale draad (d.w.z. de consequente afwisseling der motieven) verloren was gegaan, en ik mij aan de dramatische motieven te houden had, die mij niet voor den geest stonden en ook niet in het programma waren opgeteekend. Deze motieven waren onbetwistbaar in Shakespeare's beroemde balkon-scène voorhanden. De fout van den componist lag echter hierin, dat hij in deze de dispositie van den dramaturg slaafs heeft nagevolgd. Hij had moeten begrijpen, dat de toondichter, wil hij de bedoelde scène tot motief voor een symphonisch gedicht nemen, om ongeveer dezelfde gedachte uit te drukken, tot geheel andere middelen zijn toevlucht moet nemen dan de dramaticus; deze laatste staat veel dichter bij het werkelijke leven en wordt eerst dàn verstaanbaar, wanneer hij zijn gedachte in een handeling kleedt, die zoozeer op een voorval uit dit leven gelijkt, dat de toeschonwer meent ze te beleven. De musicus daarentegen ziet van de voorvallen uit het dagelijksch leven geheel af, laat de toevalligheden en détails daarvan buiten beschouwing en sublimeert alleen

de daarin liggende dichterlijke gedachte. Een echt muzikaal dichter zou derhalve deze scène in een geheel idealen vorm aan Berlioz voorgelegd hebben'.

Met Liszt is het anders gesteld. Hij heeft de fout van Berlioz vermeden en tracht niet in zijne zuiver instrumentale werken een bepaalde handeling in muziek uit te drukken, maar bepaalt zich uitsluitend tot het weergeven van de kern eener poëtische gedachte op een voor het gevoel begrijpelijke wijze.

Liszt vond den symphonischen vorm te eng voor de ontwikkeling van zijn poëtisch-muzikale gedachten, en hij schiep de 'Symphonische Dichtung', d.w.z. een orkestwerk, waarvan de vorm bepaald wordt door den poëtischen inhoud. Deze vorm eischt *ontwikkeling*, die van de symphonie daarentegen afwisseling, terugkeer, contrast. In het verbreken van den vorm lag op zichzelf geen dwaling, maar wel in de aanleiding daartoe, namelijk het uitdrukken eener dichterlijke gedachte. Want de onbestemde, slechts tot ons gevoel sprekende instrumentale muziek kan uit eigen middelen geen bepaald onderwerp, veel minder nog een bepaalde gedachte uitdrukken.

Zeer juist heeft Wagner gezegd: 'Eine Musik, die sich nicht auf einen auszudrückenden Gegenstand beziehen, sondern ihn selbst erfüllen, d.h. dieser Gegenstand zugleich *sein* will, ist im Grunde gar keine Musik mehr, sondern ein von Musik und Dichtkunst phanthastisch abstrahirtes Unding'. Niettemin heeft Wagner met groote onpartijdigheid, en zelfs met liefde de toongedichten van Liszt beoordeeld en op de muzikale schoonheid daarvan gewezen. Vloeide dit voort uit zijn groote vriendschap voor Liszt of uit zijn neiging tot uitleggen van zuiver instrumentale muziek, waarvan zijne vele 'Programmatische Erlaüterungen', o.a. over werken van Beethoven, getuigen? Misschien wel, maar vermoedelijk nog meer daaruit, dat ook de toondichten van Liszt blijk gaven van den onweerstaanbaren drang eener dramatische gedachte om zich uit de onbestemde sfeer der tonen een weg te banen naar buiten, in het zinnelijk waarneembare, plastische. Dien drang op alle mogelijke wijze te verlevendigen, daarom was het Wagner te doen. Het drama moest *uit* de toonkunst geboren worden. Daarom ook schreef Wagner eens aan zijn vriend Uhlig, dat bij besprekingen over de toonkunst in de 'Neue Zeitschrift für Musik' (toenmaals het orgaan der

nleuwe richting op muzikaal gebied) steeds van het grondbeginsel moest worden uitgegaan, de muziek, vooral waar zij zich in de richting naar de dichtkunst ontwikkelde, te steunen en te bevorderen; daar echter, waar zij van die richting afweek, het verkeerde en gebrekkige ervan aan te toonen en te veroordeelen.

'Il faut juger les écrits d'après leur date'. Symphonische gedichten als die van Liszt zouden, thans geschreven, geen reden van bestaan hebben. In den tijd echter, waarin zij gecomponeerd werden, hadden zij die zeer zeker, en in elk geval meer dan de toonscheppingen, die navolging der symphonieën van Beethoven waren. De programma-muziek is de voorgangster van het *muziekdrama*. Nu dit door Wagner in het leven is geroepen, heeft de programma-muziek haar taak ten einde gebracht en behoort zij tot de overwonnen standpunten in de ontwikkelingsgeschiedenis der toonkunst.

Toch weten we, dat vele componisten voortgaan de programmamuziek te cultiveeren en symphonische werken van dramatischen en philosophischen inhoud schrijven.

De meest begaafde van hen is tegenwoordig zonder twijfel Richard Strauss, de componist van de symphonie *Aus Italien*, van de symphonische gedichten *Don Juan, Tod und Verklärung*, '*Also sprach Zarathustra*' e.a. en van de humoresken *Till Eulenspiegels lustige Streiche* en *Don Quixote*. Dwingen deze werken hier en daar bewondering af, dan kan het toch maar alleen wegens het buitengewone *kunnen* van den componist op technisch gebied zijn; uit een aesthetisch oogpunt kan men bezwaarlijk vrede hebben met de wijze, waarop in die composities de grenzen van het vermogen der instrumentaalmuziek, als zelfstandige kunst, worden overschreden.

Verbazingwekkend is hetgeen Strauss in dat opzicht van de muziek verlangt, maar nog meer verbazing wekt het, dat er zijn, die, zooals ik in den aanvang reeds opmerkte, Wagner daarvoor aansprakelijk stellen.

Wij hebben gezien, hoe deze meester over de grenzen der instrumentaalmuziek, als kunst zonder verbinding met eenige andere, dacht; en wie daarvan goed doordrongen is, kan er, dunkt mij, nooit toe komen, de muziek van Strauss met die van Wagner te verwarren.

Die verwarring berust op een misverstand; en wel hierop, dat

men Wagner, wiens instrumentale muziek voor den schouwburg berekend is, in de concertzaal uitvoert.

Men had in de concertzaal iets nieuws noodig en koos daarvoor uit Wagner's dramatische werken fragmenten als *Walkürenritt, Feuerzauber* enz. Maar het duurde niet lang, of deze fragmenten waren niet meer voldoende; er moest meer van dat dramatische element in de concertzaal zijn. En nu komt Strauss met zijne instrumentaaleffecten, die ontleend zijn aan den in de concertzaal uitgevoerden Wagner, d.i. aan een misverstand.

Wagner heeft het herhaaldelijk en duidelijk uitgesproken, dat men bij het aanwenden der instrumentaalmuziek op het drama, op een geheel ander standpunt staat dan in de symphonie. Het symphonische is in het drama aan te wenden, en dat heeft niemand beter bewezen dan Wagner zelf. Maar omgekeerd is het dramatische een vreemd element in de symphonie en draagt tot het verval van dien kunstvorm bij.

Van dat verschil heeft de meester eenige voorbeelden gegeven, waarvan ik het dienstig acht er hier een paar aan te halen.

Het eerste voorbeeld betreft de plaats in het tweede bedrijf der *Walküre*, waar Wotan met de woorden:

> So nimm meinen Segen
> Niblungen-Sohn!
> Was tief mich ekelt,
> dir geb ich's zum Erbe.

de wereldheerschappij aan den bezitter van den *Nibelungen*-schat afstaat. Hier wordt de instrumentale begeleiding gevormd door twee motieven: het *Walhall*-motief (dat de heerschappij uitdrukt) en het motief, dat zich voor het eerst in *Rheingold* doet hooren wanneer het rijngoud in vollen glans schittert.

Had ik - zegt Wagner - een dusdanige verbinding van motieven in een ouverture of een symphonie aangewend, dan zou ik, naar *mijne* begrippen van duidelijkheid van stijl, iets volstrekt onzinnigs gedaan hebben. Maar nu, nadat in den loop van het drama de beide aangegeven motieven reeds gehoord waren, en elk daarvan, in enge aansluiting aan den gang der handeling, de daarmede overeenstemmende wijzigingen had ondergaan, kon ik ze

met behulp van een vreemdsoortige harmonie, op zoodanige wijze met elkander verbinden, dat deze tonen-combinatie meer nog dan de woorden van Wotan ons een beeld kon geven van het somber gestemde gemoed van den lijdenden god.

Het tweede voorbeeld heeft betrekking op de bewerking van een motief in het eerste bedrijf van *Lohengrin*, welke bewerking geheel en al haar grond heeft in den gang der handeling op dat oogenblik. Hier wordt bedoeld het optreden van Elsa en haar ondervraging door den koning. Het motief, dat het gebarenspel van Elsa begeleidt, moduleert zeer sterk. In het andante van een symphonie zou zoo iets zeer gezocht en onbegrijpelijk zijn, doch hier waar het de handeling illustreert is het volkomen op zijn plaats.

Deze voorbeelden zouden nog met vele andere uit Wagner's werken vermeerderd kunnen worden, maar zij zijn voldoende om aan te toonen, hoe scherp de meester de grenzen trok tusschen de instrumentaalmuziek als zelfstandige kunst en als kunst toegepast op het drama. Men ziet er ook uit, hoe verkeerd men handelt door hem als den oorsprong te beschouwen van muzikale voort-brengselen, waarbij met die grenzen volstrekt geen rekening wordt gehouden.

Wanneer men zich ook op het gebied der muziek meer rekenschap gaf van het hoe en het waarom, zouden er minder van die wonderlijke en op niets steunende opvattingen zijn, en stellig zou er dan in het rijk der harmonie minder strijd wezen.

Aan strijd op dat gebied zijn wij anders onlangs weder herinnerd, toen den 7^{den} der vorige maand de componist Nicolo Piccini herdacht werd, die een eeuw geleden op dien datum stierf.

Gluck en Piccini. Deze namen hebben meer dan honderd jaar geleden een hevige beweging in de muzikale wereld van Frankrijk, of liever van Parijs, opgewekt. De partijen, die aan dien strijd deelnamen, stonden gelijk, maar zij, om wie het te doen was, niet. Aan de eene zijde stond het genie (Gluck), aan de andere zijde het talent (Piccini), en hoe groot dit talent ook was, moest het toch in dien ongelijken strijd bezwijken. Toch heeft Piccini in de geschiedenis der muziek een voorname plaats ingenomen, en het strekt hem niet weinig tot eer, dat men hem als kampvechter

koos om de eer der Italiaansche muziek tegenover zijn geduchten tegenstander hoog te houden.

Piccini werd in het jaar 1728 te Bari, in het koningrijk Napels, geboren. Als zoo vele toonkunstenaars, die later beroemd zijn geworden, toonde hij in zijn jeugd een bijzonderen aanleg voor de muziek en is het door een toevallige omstandigheid, dat hij zijne ware bestemming bereikte.

Zijn vader - een muziekmeester - had besloten, dat hij geestelijke zou worden, doch toen hij eens met zijn vader een bezoek bracht aan den bisschop van Bari en gebruik maakte van een oogenblik, dat hij alleen was, om voor een klavier te gaan zitten en zijn geliefden hartstocht bot te vieren, werd de bisschop, die zich in het aangrenzende vertrek bevond, zoozeer getroffen door het spel van een knaap, die nog geen onderwijs in de muziek had ontvangen, dat hij den raad gaf, den jongen Nicolo niet naar het seminarie maar naar het conservatorium te zenden.

Die raad werd opgevolgd. In 1742, op veertienjarigen leeftijd, trad Piccini in de school van San Onofrio te Napels, waar Leo toen directeur was. Aanvankelijk beantwoordde zijn werk niet aan de gunstige verwachting, die men wegens zijn gelukkigen aanleg van hem had opgevat. De kweekeling (*maestrino*) die belast was hem de beginselen der muziek in te prenten, deed dat op een wijze, die den nieuwen leerling een afkeer van zijne lessen deed opvatten. Piccini verwaarloosde zijne studiën en begon psalmen, oratoria en cantaten te componeeren, zonder andere hulp dan zijn inspiratie. Hij ging reeds voor een wonderkind door onder zijne medeleerlingen, toen Leo een Mis, welke de jongeling gecomponeerd had, onder de oogen kreeg, en haar, na een nauwkeurig onderzoek, onder de leiding van den jongen componist zelven liet uitvoeren. Niettemin voegde Leo bij zijn lofspaak over de compositie een strenge berisping en verweet Piccini, dat hij door gebrek aan ijver de ontwikkeling van zijn gelukkigen aanleg belemmerde. En toen de jongeling zich verontschuldigde op grond van het gebrekkig onderwijs, dat hij tot nog toe had genoten, beloofde Leo voortaan zelf zijne muzikale studiën te leiden. Eenige maanden daarna stierf Leo en werd als directeur van het conservatorium San Onofrio opgevolgd door Durante, die voor den jongen Piccini een bijzondere genegenheid opvatte.

Piccini was vijf en twintig jaren oud, toen hij in 1754 als dramatisch componist voor het eerst optrad, en niet lang duurde het, of hij verwierf zekeren naam op dat gebied.

In 1758 werd hij naar Rome geroepen en gaf er zijn opera *Alessandro nelle Indie*. De schitterende bijval, aan die opera ten deel gevallen, werd nog overtroffen door dien van *La Cecchina* (tekst van Goldoni), die twee jaren later van hem werd opgevoerd. Dit stuk wordt gehouden voor het merkwaardigste werk in het ‘genre bouffe’ dat vóór *Il Matrimonio Segreto* van Cimarosa verschenen is. De vorm der aria's, de afwisseling der rhythmen, de menigvuldige ontwikkeling der finales, alles scheen nieuw te zijn Het succes dezer opera werd niet weinig daardoor verhoogd, dat de toestanden, door Goldoni in den tekst uitgedrukt, aan het publiek volkomen bekend waren.

Ik sprak hier van de ‘finales’ of slotgedeelten der bedrijven. Deze maken een hoofdbestanddeel der *Opera buffa* uit. Men zegt, dat Logroscino in Napels (gestorven 1763) het finale het eerst als ‘Rondo’ heeft aangewend en dat het dan door Piccini tot de bijzondere hoogte ontwikkeld is geworden, die wij bij latere componisten, als Paisiello en Cimarosa, aantreffen.

Den 17^{den} Juni van het jaar 1771 werd *La Cecchina* in een vertaling van den heer Caïlhava d'Estandoux te Parijs gespeeld, en de opgang, dien het werk toen maakte, was zoo groot, dat, naar men beweert, de lof zelfs tot in China doordrong. In elk geval was in Italië de geestdrift voor deze opera enorm en grensde haast aan het krankzinnige.

De roem van Piccini, die ijverig voortging met het componeeren van opera's, was op dit oogenblik zeer groot. In Turijn, Reggio, Modena, Bologna en Venetië werd hij evenzeer gevierd als in Napels of Rome. Daarbij mocht Piccini ook huiselijk geluk smaken. Hij was in 1756 in den echt getreden met Vicenza Sibilla, een zijner leerlingen, en dit huwelijk was zeer gelukkig.

Omstreeks vijftien jaren dnurde dit roemrijke en gelukkige leven. Toen kwam er verandering. De wispelturige Romeinen begonnen van hun afgod genoeg te krijgen en stelden een componist van veel minder talent, Anfossi, boven hem. Deze ondankbaarheid in een stad, die het meest tot zijn roem had toegebracht, drukte

zoo zwaar op Piccini, dat hij er gevaarlijk ziek van werd en maanden lang aan zijn bed bleef gebonden.

Niet lang na zijn herstel kwam er verandering in zijn lot, maar bij al het eervolle, dat zij voor hem opleverde, zou die verandering toch ook een bron van veel zorg, kommer en teleurstelling voor hem worden.

Het was het oogenblik, waarop de aan Gluck vijandige partij in Parijs naar iemand omzag, dien zij als mededinger tegenover den Duitschen componist zou kunnen stellen. Gluck had met opvoeringen van zijne opera's *Iphigénie en Aulide, Orphée et Euridice* en *Alceste* in de jaren 1774 en 1776 grooten roem in Frankrijk's hoofdstad verworven, maar met die opvoeringen was ook de groote strijd tusschen de aanhangers der Italiaansche muziek en de voorstanders van de door Gluck hervormde dramatische muziek ontbrand.

Gluck's tegenstanders, die beweerden dat er geen melodie in zijne compositiën was en dat hij ‘het beeld in zijn orkest bracht en het voetstuk op het tooneel’, wijl hij alles ondergeschikt maakte aan de waarheid der dramatische uitdrukking, sloegen het oog op Piccini als een die waardig was tegenover den Duitschen componist gesteld te worden en hem, zoo al niet overwinnen, dan toch grooten afbreuk kon doen.

Er is beweerd, dat de eerste onderhandelingen met Piccini in 1774, door Laborde, kamerdienaar van Lodewijk XV, het werk waren van Madame Dubary, die ook op muzikaal terrein het hoofd zou hebben willen bieden aan de Dauphine, welke op de hand van den Duitschen kunstenaar was. Hoe dit zij, de dood des Konings maakte voor het oogenblik een einde aan de geopende onderhandelingen; een jaar later echter werden zij door den gezant van Napels te Parijs hervat en Piccini liet zich door de voorspiegeling van een inkomen van 6000 lires, vergoeding van verhuiskosten en een woning in het hôtel van den gezant overreden, zijn vaderland te verlaten en met zijn gezin naar Frankrijk te trekken. Dit geschiedde in den winter van 1776. Te Parijs aangekomen, zag de componist echter al aanstonds, wat er van de schoone beloften was, die hem uit zijn vaderland gelokt hadden. Men wees hem zijn verblijf aan in de hanebalken van een hôtel garni, totdat hij een kleine woning in de straat Saint Honoré kon betrekken, die woor hem gereed gemaakt werd. Hij vond daar gelukkig eenige

voldoening in de kennismaking met Marmontel, met wien hij vriendschap sloot en die hem Fransch leerde en op zich nam de lyrische treurspelen van Quinault zoodanig te bewerken, dat Piccini er voor zijne opera's gebruik van zou kunnen maken.

De eerste opera die Piccini voor het Fransche tooneel schreef, was *Roland*. Het stuk werd in Januari 1778 opgevoerd en vond, ondanks de kabalen der Gluckisten, een gunstig onthaal. Deze voorstelling gaf het sein tot een strijd, die wel een der vinnigste kan genoemd worden, welke op muzikaal gebied zijn voorgevallen. Hij is bekend onder de benaming van *Guerre des coins* en ook hier ter plaatse reeds meer door mij aangehaald, zoodat ik er thans niet verder over zal uitweiden. Genoeg is het te vermelden, dat van beide zijden heftig gestreden werd en dat zij, die zich in den strijd mengden, er meestal veel meer gehavend afkwamen dan de beide toonkunstenaars, wien de twist gold.

Tot nu toe hadden de beide componisten nog niet op hetzelfde terrein gestreden. Dat geschiedde eerst in 1779 en in 1781. De strijd tusschen Duitsche en Italiaansche muziek was destijds wat bedaard, maar hij werd weder aangewakkerd, toen de directeur der Opera op het denkbeeld kwam, aan de vertegenwoordigers der beide scholen hetzelfde onderwerp ter compositie te geven. Twee verschillende teksten, die beide *Iphigénie en Tauride* tot onderwerp hadden, werden aan Gluck en Piccini ter hand gesteld. Het Duitsche werk werd in 1779 gegeven met zoodanigen bijval, dat het Piccini van de opvoering van *zijn* werk had moeten terughouden. Doch nadat hij de partituur zijner opera twee jaren had laten liggen, liet hij haar den 23en Januari 1781 toch opvoeren en stelde zich daarmede aan een zekere nederlaag bloot. De Italiaansche school moest voor de Duitsche onderdoen.

Intusschen was Gluck uit Frankrijk vertrokken en naar Weenen teruggekeerd, ondanks den drang van Maria Antoinette, die hem te Parijs wilde houden. Met zijn opera *Echo et Narcisse* had hij een nederlaag geleden, en hij gevoelde dat zijn dramatische loopbaan was afgeloopen.

Het vertrek van Gluck scheen Piccini meester van het slagveld te laten, doch nauwelijks was zijn mededinger vertrokken of er stond een andere op in den persoon van Sacchini, die op zijne beurt kwam deelnemen aan den strijd, die in Frankrijk in zaken

van muziek een soort van behoefte was geworden. Thans gold het echter Italiaansche muziek tegen Italiaansche muziek en bovendien bezat Sacchini veel minder talent dan zijn landgenoot, zoodat zijne mededinging voor Piccini niet bijzonder te vreezen was.

De populariteit, welke de werken van Piccini na het vertrek van Gluck genoten, duurde echter niet lang meer. De eenige door hem gecomponeerde opera, die nog zeer toegejuicht werd, was *Didon*. Zij werd in December van het jaar 1783 voor de eerste maal in de Opera ten tooneele gebracht. Ook *Le dormeur éveillé* en *Le faux Lord* in het genre der ‘opéra comique’ en in den Italiaanschen schouwburg gespeeld, vonden veel bijval.

Maar toen was het uit. Van 1784 af, toen hij aan de koninklijke school voor muziek en declamatie tot meester in den zang benoemd werd, had hij als dramatisch componist geen geluk meer, en toen hij in 1791 uit zijne ambten ontslagen werd (behalve de zoo even genoemde betrekking was hij ook sedert 1778 directeur der Italiaansche opera) nam hij het besluit, Frankrijk te verlaten en keerde arm naar zijn vaderland terug.

Een oogenblik scheen het, dat de fortuin hem op nieuw gunstig zou zijn. Bij zijn aankomst te Napels werd Piccini goed ontvangen. De Koning schonk hem een jaargeld en zijn oratorium *Jonathas* en de ‘opera buffa’ *Serva onorata* vonden een gunstig onthaal. Maar niet lang daarna werd Piccini van republikeinsche gevoelens verdacht, wijl hij een van zijne dochters had uitgehuwelijkt aan een te Napels wonenden Franschman. Ook wist men, dat hij de muziek gemaakt had voor de *Hymne à l'Hymen* en de beschuldiging van twee zijner voormalige leerlingen, dat hij een Jacobijn was, hitste de bevolking tegen hem op en had den val van een pas door hem gecomponeerde opera ten gevolge. Vier jaren lang werd hij door een argwanende politie in al zijn gangen bespied en leefde, door iedereen verlaten en arm, in een soort van gevangenschap.

Eindelijk kwam er, tengevolge van het vredesverdrag met de Fransche Republiek, een einde aan die gevangenschap en Piccini kon weder briefwisseling houden met zijne vrienden te Parijs. Ten slotte ging hij zelf daar weder heen en het was alsof zich nu weder een gelukkige tijd voor hem opende. In de Opera ontving hij een ovatie van het publiek, en het Directoire schonk hem een pensioen

van 2000 francs en een gratificatie van 5000 francs, om in zijn dringendste behoeften te voorzien. Een jaargeld als componist, dat hij sedert 1790 niet meer ontvangen had, werd hem teruggeschonken, doch van 3000 op 1000 francs gebracht. Het Consulaat voegde bij de gunsten van het Directoire nog een andere, door hem bij besluit van April 1800 tot zesden Inspecteur van het Conservatoire te benoemen. Daaraan had Piccini echter niets, want tengevolge van ziekte en ouderdom stierf hij reeds den 7^{den} Mei 1800 te Passy, bij Parijs.

Piccini heeft dus het wel en wee van het leven in niet geringe mate leeren kennen. Beschouwt men hem in zijne kwaliteit van componist, dan kan men niet zeggen, dat het lot hem gunstig is geweest door hem als mededinger tegenover Gluck te stellen. Om met dezen in het krijt te treden, was een krachtiger persoonlijkheid noodig. Dit neemt niet weg, dat Piccini een sieraad van de Italiaansche, en meer in het bijzonder van de Napolitaansche school is geweest en een eereplaats in de geschiedenis der toonkunst van zijn land inneemt.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

29 Mei. De Transvaal - ‘und kein Ende’.

Zou het heusch nabij zijn, het eind van het bloedig spel?

De kring wordt al enger en enger getrokken. Lord Roberts, na een paar maanden te hebben uitgerust, heeft weer zijn zevenmijlslaarzen aangedaan, en is opgemarcheerd van Bloemfontein naar Kroonstad, en van Kroonstad naar de Rhenosterosrivier, en van daar over de Vaal. Vandaag staan zijn troepen in de buurt van Johannesburg, morgen zullen ze....!

En al die met zooveel beleid gekozen posities, al die met zooveel arbeid en zorg versterkte plaatsen, bij Thabanchu, bij Kroonstad, voor de rivieren, achter de rivieren, worden door de Boeren op den tooverslag van Roberts' komst verlaten. Lord Roberts nadert, een van de vleugels zijner armee maakt een omtrekkende beweging, - en de Boeren verdwijnen op eenmaal uit de stellingen waar zij, nog een oogenblik te voren, tusschen de klippen en de kopjes, als vast genesteld en genageld lagen.

Het is een opdringen en een benauwen. Straks zal het leger van Buller, uit het oosten oprukkend, aan den strijd gaan deelnemen, en door het gat dat Mafeking, het glorieuze Mafeking, aan de Westgrens maakt, zullen Carrenton's soldaten hun inval doen in de Zuid-Afrikaansche Republiek, - wanneer ten minste niet Lord Roberts hun voor is, en, buiten hun hulp, aan zijn belofte getrouw, de Pinksterdagen in Pretoria gaat doorbrengen.

Daar, te Pretoria, zal Kruger dan, voor zijn veranda, den Engelschen veldmaarschalk afwachten; en Lord Roberts, de triom-

feerende oude krijger, zal heel vriendelijk wezen tegen den plompen ruigen Afrikaner boer die heeft moeten onderdoen,..... en hij zal hem naar St. Helena sturen voor zijn gezondheid. En de naam van Kruger, die Engeland jaren lang in zijn humeurigen trots heeft gehinderd, omdat hij evenwicht dorst te houden tegen den hoogen naam van Engeland in de wereld, zal een tegenhanger worden van den naam van Cetewayo in de gloriehal van het Britsche volk. Kruger zal tegen den muur der Engelsche historie hangen als een dood masker van een monster, naast andere doodenmaskers van befaamde ‘niggers’.

In de woestenij van Lijdenburg kan door de onverzoenlijken de strijd misschien nog worden voortgezet, maar daar verliest hij toch het karakter van een oorlog; en het wordt van den kant der Engelschen een jacht op menschen die zich in de wildernis buiten het gebied der beschaving hebben geplaatst.....

Terwijl dit lot de Zuid-Afrikaansche republiek boven het hoofd hangt, zwerven de afgevaardigden der verbonden boerenrepublieken doelloos door Amerika, van zins om de nieuwe wereld zoo gauw mogelijk weer te verlaten. De minister van buitenlandsche zaken heeft hen koeltjes ontvangen, als min of meer gedistingueerde vreemdelingen die de manie hebben om zich op hun visitekaartjes gedelegeerden te noemen; de president van de Unie heeft daarna in het Witte Huis hun bezoek aangenomen, en hoogst eigenhandig aan zijn gasten de voorbijstroomende Potomac gewezen; maar de Senaat heeft hun den rug toegedraaid en hun beduid dat in Amerika hun missie kon worden gemist. Zoo zullen zij terugkomen als ridders van de droevige figuur, waarmee nog alleen windmolens te doen willen hebben.

Want Engeland wil niet van vredesonderhandeling en vrede weten; het vraagt alleen onderwerping, en het bedoelt annexatie. Reeds heeft het den Vrijstaat eenvoudig bij proclamatie ingelijfd. Het zal met de Transvaal niet anders gaan wanneer Lord Roberts' wenschen hun vervulling krijgen.

Is de oorlog ook nog niet gedaan, de uitslag is toch beslist, zeggen de autoriteiten.

En lijkt het niet alsof de ongedurige wereld genoeg heeft van

de Zuid-Afrikaansche emotie, en op nieuwe onderwerpen voor sensatie-bulletins bedacht is? Frankrijk heeft voorloopig nog geen ander nieuws kunnen verzinnen dan het oprakelen van de oude Dreyfus-affaire, maar dit stuk trekt altoos geweldig, en in expositietijden, zooals men weet, moet men genoegen nemen met reprises, met de wederopvoering van bekende drama's. Maar daar is China met zijn binnenlandschen krijg, en Japan, dat zich voor een oorlog toebereidt. Ook wordt een beweging gemeld van den Islam in Noord-Afrika, en het Balkan-schiereiland is steeds een doos, waaruit, op de eerste aanmaning, surprises te voorschijn kunnen worden getooverd.

Maar inderdaad ligt dit alles toch nog in 't verschiet, en wanneer 't niet noodig is, kan 't nog opgeborgen worden.

Want de oorlog heeft zijn kansen, vooral in Zuid-Afrika, en 't zou kunnen wezen, dat Lord Roberts plotseling tot stilstand werd gedwongen, zooals hij gedurende twee maanden in Bloemfontein stilgelegen heeft. Ook al gebeurde dit niet, toch is 't met de Transvaal niet gedaan door een bezetting van Pretoria en door een tijdelijke onderwerping. Dan eerst komt het sensationeele.

Wat dat is?

Door de gewelddadige inbezitneming van de Transvaal wordt de Zuid-Afrikaansche quaestie veranderd in een quaestie van geheel Afrika.

Om dit wel te begrijpen moet men een overzicht nemen van wat er in de laatste vijf-en-twintig jaar is gebeurd.

Het jaar 1875 is een van de eerste jaren waarin zich de invloed van de moderne imperialistische ideeën op de politiek heeft getoond. Disraëli heeft toen zijn meesterslag uitgespeeld door den aankoop der Suez-Kanaal-acties die aan den Khedive behoorden. Daarmee zijn de Engelschen begonnen de Fransche macht uit Egypte te verdringen, en tegelijk hebben zij de belangen van de groot-kapitalisten in hun politieke handelingen betrokken. Want zonder de hulp der Rothschilds zou de transactie met den Khedive niet zijn geslaagd.

Datzelfde jaar 1875 heeft Lord Carnarvon, de minister van koloniën in Disraëli's ministerie, zijn plannen gemaakt voor de confederatie van Zuid-Afrika, en het is alsof de uitbreiding van

invloed en macht over Egypte samenhangt met de bevestiging der Engelsche macht in Zuid-Afrika.

De confederatie van Zuid-Afrika, zooals Lord Carnarvon haar bedoelde, was een imperialistisch denkbeeld. Zij moest doorgezet worden tot grooter roem van Engelands naam in de wereld, desnoods met geweld en tegen den wil van kolonies en landen die in den bond zouden worden opgenomen.

Zoo is het ook gebeurd, en in de voorvallen van 1875 en beide volgende jaren ligt de kiem van alle moeilijkheden in Zuid-Afrika. Niet met Jameson en Rhodes, maar met Carnarvon begint het onrecht.

Lord Carnarvon meende in Sir Bartle Frere, die in Indië carrière had gemaakt, den gouverneur à poigne gevonden te hebben die zijn plannen kon volvoeren. Hij gaf hem daartoe twee jaar. En dien tijd heeft Sir Bartle Frere gebruikt om de constitutie van de Kaap-kolonie te schenden en Zuid-Afrika in oorlogen en verwarring te wikkelen. Toen Gladstone na Disraëli's val het ministerie overnam vond hij zulk een weefsel van bedrog en rechtsverkrachting in de zaken, dat hij met instemming van al degezonde en krachtige elementen in Zuid-Afrika rechts omkeert maakte en den ouden toestand zooveel mogelijk herstelde, hoezeer het prestige van Engeland zelf er ook door moest lijden.

Wat voor machten zich daarna in die aangelegenheden hebben gemengd, staat te veel voor ieders geheugen om het hier te vermelden. Ik herinner er alleen aan dat het Chamberlain was die in 1895 de politiek van financiers en avonturiers, zooals ze in Zuid-Afrika na de exploitatie der mijnen gevoerd werd, weer in het imperialistische spoor bracht.

De Jameson-raid en zijn gevolgen hebben voor een poos Chamberlain's plannen opgehouden. Dan ziet men eensklaps de gebeurtenissen in Egypte een krachtig karakter aannemen, en het is weer Egypte dat het sein geeft. In '98 werd de khalifa verslagen en in Soedan een Anglo-Egyptische heerschappij ingevoerd. Wel te verstaan: het aanvatten van dezen oorlog ging van het Ministerie in Engeland uit, en niet van de Engelsche officieele wereld in Egypte.

In 1899 volgde op de expeditie tegen Soedan de scherpere actie in Zuid-Afrika; en het is duidelijk hoe beide samenhangen

door den ontworpen spoorweg die de Kaapstad en Caïro moet verbinden.

De gevolgtrekking voor de ontwikkeling der gebeurtenissen, na een oogenblikkelijke onderwerping van de Transvaal, ligt voor de hand.

Om Zuid-Afrika op den duur in bedwang te houden, zal Engeland een groot-Afrikaansche politiek moeten volgen, en de lijn van zijn macht ongebroken moeten uitstrekken van het zuiden tot het noorden. Want alleen door het Afrikaander element in een grooter geheel onder te brengen kan Engeland het beheerschen.

Maar deze taak zal te uitgestrekt blijken voor de macht en voor het administratieve genie van Engeland. Want Europa wil een woord mee te spreken hebben, wanneer het geldt de heerschappij over Afrika van Noord tot Zuid, en de Afrikaanders zullen door een gezamenlijk verzet hun eenheid en afgescheidenheid willen bewaren.

In Engelands succes ligt dus juist zijn gevaar. Wanneer het niet de noodzaak inziet om van zijn voordeelen alleen met de grootste gematigdheid gebruik te maken, heeft het in het eind van den Transvaalschen oorlog een begin van veel grooter moeilijkheden, en voor de Zuid-Afrikaansche Republiek blijft altoos nog een kans op behoud van zelfstandigheid bestaan door den samenhang der Noord- en Zuid-Afrikaansche zaken - wanneer Europa dien wil inzien.

B*.

Bibliographie.

De pastorie van Nöddebo, door Nicolaas, oud 18 jaar. Uit het Deensch vertaald door G.F. Haspels. Nijkerk, Callenbach.

Ik zoude wel eens uit mijn vel willen springen om dan te kruipen in dat van een Pruis, Franschman, of Amerikaan, ten einde ons Nederland te zien heelemaal zooals een vreemdeling dat ziet: curieus; van de goud-glinsterende hoofdschilden der Friezinnen af tot de hel-wit-tegen-'t-groene-gras-afstekende glad geschuurde klompen der Zuid-Hollandsche boeren toe. Maar het gaat nu eenmaal niet; en zelfs na een langdurig verblijf buiten 's lands: als de golven van ons dagelijksch leven maar weer eventjes over ons heen hebben gespoeld, is het alsof wij nooit elders hebben rondgezwommen.

Toch kan een dicht hierbij komende proef worden genomen. Wat meer naar 't noordoosten toe drijft óók een landje, ongeveer even klein, op de golven der zee; er is laag land zoo als in Holland, en er zijn met beuken bedekte heuvels zoo als in Gelderland. Ook de geschiedenis van dat land is niet minder grootsch dan de onze; 't is er veel te klein voor al die herinneringen. Evenals Nederland doet het denken aan een uitgebrande vulkaan, zooals die waarin of waaraan nu Maria-Laach ligt: eenmaal ver uitstekende boven de omgeving, overal gloeiende lavastroomen heen schietende, nu ingestort, en een liefelijk meer vormende, waarop het prettig is te spelevaren. Misschien komt er nog wel weer eens een uitbarsting, en wordt de put weer berg; maar wij weten het niet, daartoe is dat water te diep.

Niet dat Denemarken op Nederland gelijkt als twee droppelen; neen, er is dáár iets knerpenders, iets luchtigers in de lucht, waardoor men gevoelt dichter te liggen bij het rijk der stralende, schitterende koude. En al spreken er de menschen over Petersburg zooals wij spreken van Parijs, wel verre dat die koude verstijft, maakt zij vroolijk en opgewekt; en ik vrees zelfs dat eene uitspanning zooals Tivoli te Kopenhagen, waar jong en oud van allerlei slag en stand - héél hoog en heel laag - zich vermaakt, weinig kans van slagen zoude hebben in het land op wat lageren breedtegraad gelegen, van welks openbare vermakelijkheden een vreemdeling zulke melankolieke herinneringen mede naar huis nam, dat hij er van schreef: ‘Ze doen hunne verveling bijeen, en genieten die dan gemeenschappelijk’.

Maar hoe hollandsch toch eigenlijk Denemarken is, kan het best blijken uit zulke boeken als waarvan hier boven de titel is afgeschreven. Die pastorie had ook ergens in Nederland kunnen liggen, en hare bezoekers, waaronder de schrijver van 't verhaal, hadden even goed onze taal met of zonder vereenvoudigde spelling kunnen

spreken. ‘Verschrikkelijk ouderwets en grappig’ noemt de vertaler het boek Ik ben noch 't eene noch 't andere met hem eens. Slechts éénmaal heb ik gelachen - ik weet het nog precies: op bladzijde 147. Noch er voor, noch er na. Doch dat komt misschien wel omdat het voorbericht mij te zeer op mijn hoede had gebracht; het is niet verstandig een mensch op lachen voor te bereiden, dan lacht hij in 't geheel niet, en de jongere theoriën omtrent dit punt maken zulks volkomen begrijpelijk. Maar evenmin vind ik het boek ouderwetsch: integendeel ik wil gaarne de daarin beschreven menschen ontmoeten; ja, ik ben er zeker van dat ik die zelfs wel op eigen bodem zoude kunnen tegenkomen, zelfs in een Nederlandsche pastorie. Vooral nu de vertaler, vertalende *ad usum* V.D.M. het dansje uit de pastorie van zijn Lutherschen collega heeft verbannen ‘niet zoozeer omdat (zijn) gereformeerd geweten Luther zoo veroordeelt, omdat hij een eerbaar, huiselijk dansje toelaat, maar meer, omdat voor ons Hollandsch gevoel een pastorie, waarin gedanst wordt, geen pastorie meer zou zijn’.

Niet alleen dat ik de in dat boek beschreven menschen wel zou willen ontmoeten, maar ik zoude er ook wel op intiemer voet mede willen geraken; het zijn allemaal zulke kern-gezonde en frissche naturen. De pijpenrookende dominé en zijne beide dochters - de domineesche raakt een beetje bekneld tusschen dit drietal - en de drie logés; de Grijsaard, Corpus Iuris en Nikolaas de achttienjarige; drie studenten, waarvan twee in de theologie. En hoe menschkundig is niet dat avondbezoek der familie Kjeldborg beschreven, waarop de algemeene verveling eerst wijkt door een heel banaal voorval: iemand die stikt in zijn aardappel. Natuurlijk gebeurt dit den achttienjarigen gulzigaard.

Meen echter niet dat dit boek van den achttienjarige een boek is voor jongens van dito, zooals wie mij dat exemplaar overhandigde, bij het lezen van den titel meende. Welk jongeling van achttien jaar houdt er trouwens van om in den spiegel te zien, anders dan om nauwkeurig na te gaan hoe de knevel als lentewaas op de bovenlip zichtbaar wordt en groeit? Neen, men moet een of meer tientallen van jaren ouder zijn, vóórdat een achttienjarig spiegelbeeld met genoegen wordt bekeken, en het hart gloeit bij de herinnering aan al de kalverliefdes van voorheen. Dàn zal hij zich herkennen in den held van het boek, die er niet één liefde op na houdt, maar twee, zelfs drie - heele onschuldige liefdes, want de eerste twee uitverkorenen worden zijne schoonzusters, en de derde? 't ligt nog zoover in de toekomst: hij is pas in den aanvang van zijn theologische studie, en draait nog hanen - zij 't ook bij ongeluk - den nek om of haalt de beddeplanken weg uit zijns broeders bed.

Daarom niet voor jonge jongens, maar voor *oudere* jongens en meisjes (wij blijven immers altijd jeug dig van hart?) schrijf ik hier af de slotwoorden dezer novelle: ‘Reis er dadelijk heen, liever vandaag dan morgen, want gelijk hij die nooit in Denemarken geweest is, niet het beste plekje van de wereld kent, zoo kent hij, die nooit in een pastorie geweest is, niet het beste plekje van Denemarken. En toch - wat zou het geven, of gij al deze of die pastorie gingt bezoeken? - Neen, gij moet dan opzoeken juist zulk een pastorie als de pastorie van Nöddebo, en juist zulk een dominee, en juist zulk een domineesche, en vóór alles juist *twee zulke domineesdochters*!’ Daar hebben wij het; nu weet ik waarom de vertaler dat boek zoo ouderwets vindt! Want wie zou den held van een modernen roman als schoonzoon, of diens heldin als schoondochter willen inhalen? En deze? Met beide handen!

R. T N

Catherine, door M. Antink, Haarlem. De erven F. Bohn, 1899.

Van dit verhaal ‘ergens uit een steenkloppersgehucht in het hoogland van de Ardennen’ hebben de lezers van *De Gids* in Augustus '98 de zes eerste hoofdstukken reeds kunnen genieten. Hoe goed Mej. Antink de streek kent, het woeste, grillige berglandschap met zijn rood-grijze rotsgevaarten, zijn diepe steenschachten en zijn onstuimigen groei van boom en struik, en de menschen, ruw en ruig als hun rotsen en voortgroeiend ongetemd en onbeteugeld als was er niets buiten hen en als vulden zij de geheele wereld, heeft men uit die eerste hoofdstukken reeds kunnen zien. Het overige gedeelte bevat zeker niets wat in kracht van voorstelling daarboven gaat, maar het geeft ons de boeiende beschrijving van Catherine's aangroeienden hartstocht voor den vreemde, die ten slotte een vreemde voor haar blijft, en voltooit het verhaal tot een werk van conscientie, waarin met groote eerlijkheid wordt weergegeven zoowel wat de schrijfster van de buitenzijde heeft gezien als wat zij onder de havelooze plunje van deze steenkloppersdochter en van hare gehuchtgenooten heeft meenen waar te nemen.

Het genot van de lezing wordt enkel gestoord door een telkens terugkeerende gewilde woordvorming als ‘schrikgestoken’, ‘beef-handend’, ‘verwachting-overtroffen’. Op enkele plaatsen blijkt bovendien dat de schrijfster, die in de beschrijving en karakter-ontleding zulk een kracht weet te ontwikkelen, licht uit den toon valt wanneer zij hare personen sprekende wil doen optreden. Met het oog daarop zij haar herhaalde waarneming en ernstige oefening aanbevolen.

Letterkundig Maandschrift, onder leiding van F.A.C. Ruysch. 3e Jaarg 1e afl Mei 1900. 's-Gravenhage, M van der Beek.

‘Letterkundig Maandschrift.’ Alweer een nieuw tijdschrift? Geen quaestie van. Het is reeds zijn derden jaargang begonnen en dat wij er nu voor het eerst mee kennis maakten is wel wat erg voor wie er zich op laten voorstaan op de hoogte te zijn van hetgeen er op de Nederlandsche letterkundige markt omgaat. Het is of Dr. Edw. B. Koster, die wij eerst op den omslag en dan nog eens op blz. 4 met over elkander gekruiste armen aantreffen, in die houding zijn verbazing wil uitdrukken over zooveel onwetendheid.

Maar nu wij van het tijdschrift hebben kennisgenomen, nu zien wij ons verplicht het publiek toe te roepen: ‘haast u op uwe beurt er kennis mee te maken!’ Vernemen wij toch niet van de redactie in haar voorwoord: ‘het streeft er naar het voornaamste Nederlandsche tijdschrift te worden’! En als het dat eens geworden was zonder dat wij het gemerkt hadden!

Daarom: men zij op zijn hoede. Wat in dit ons ‘ter recensie’ gezonden nummer voorkomt aan versjes, beschouwingen en verhaaltjes is weliswaar van een hopelooze banaliteit, maar het maandschrift heeft, zooals op den omslag vermeld staat, zijn medewerkers in Noord- en Zuid-Nederland, Oost- en West-Indië, Amerika en Zuid-Afrika, en wanneer die allen eens met vereende krachten komen aanrukken, dan zullen de andere Nederlandsche tijdschriften zich goed hebben te houden, willen zij niet van de been raken. Zij zijn nu gewaarschuwd: ‘*Het* tijdschrift van Groot-Nederland,’ het ‘Voornaamste Nederlandsche tijdschrift’ is in aantocht.

Langs lijnen van geleidelijkheid.

XXXVIII.

In den trein, in den brandenden morgen, waren zij stil, en zij vonden Rome als barstende uit zijne huizen, van zonnebrand. In het atelier was het echter koel, eenzaam en rustig.

- Cornélie, zeide Duco. Vertel mij wat er gebeurd is tusschen jou en den prins. Waarom heb je hem geslagen?

Zij trok hem op den divan, wierp zich aan zijn hals en vertelde de scène van de camera dei sposi. Zij vertelde hem van de duizend lire en van den armband. Zij verklaarde hem, dat zij hierover gezwegen had, om hem niet over geldzorgen te spreken, terwijl hij zijn aquarel voor de tentoonstelling in Londen voltooide.

- Duco, ging zij voort. Ik ben gisteren zoo geschrokken, toen ik Gilio dat mes zag trekken. Ik voelde mij flauw vallen, maar ik heb het niet gedaan. Ik had hem nog nooit zoo gezien, zoo hevig, zoo tot alles in staat ... Ik voelde toen pas, hoeveel ik van je hield ... Ik had hem vermoord, als hij je verwond had ....

- Je hadt niet met hem moeten spelen, zeide hij streng. Hij heeft je lief ....

Maar ondanks zijn strengen toon, trok hij haar vaster naar zich toe.

Zij legde met iets als schuldbewustzijn haar hoofd vleiend tegen hem aan.

- Hij is alleen wat verliefd ... verdedigde zij zich, zwakjes.

- Hij is heel gepassionneerd verliefd ... Je hadt niet met hem mogen spelen ....

Zij antwoordde niet meer, hem met de hand vleiende zijn gezicht. Zij vond hem heel lief, dat hij haar zoo berispte: zij hield van dien strengen, ernstigen toon, dien hij bijna nooit tegen haar aannam. Zij wist, dat zij die behoefte tot flirt in zich had, gehad had van heel jong meisje: zij telde het niet, het was onschuldig amuzement. Zij was het niet met Duco eens, maar zij vond het onnoodig er over door te gaan: het was als het was, zij dacht er niet over, zij streed er niet tegen: het was als een verschil van opinie, bijna van smaak, dat niet telde. Zij lag te gemakkelijk tegen hem aan, na de agitatie van gisteren avond, na een slapeloozen nacht, na een overhaast vertrek, na drie uur sporens in de brandende warmte, om er veel tegen in te praten. Zij vond de stille koelte van het atelier lief, de eenzaamheid met henbeiden, na de drie weken op San Stefano. Er was hier een rust, een komen tot zichzelve, die zalig was. Het hooge raam was opgetrokken en de warme lucht vloot weldadig in en temperde zich in de natuurlijke kilte van het noordelijke vertrek. Duco's ezel, leêg, stond in afwachting. Het was er hun thuis, tusschen al die kleur en vorm van kunst rondom haar heen. Zij begreep nu die kleur en vorm: zij leerde Rome. Zij leerde dat alles in den droom van haar geluk. Zij dacht weinig over de Vrouwenkwestie en de kritieken over haar brochure keek zij nauwlijks in en interesseerden haar weinig. Zij vond den engel van Lippo mooi, en zij vond mooi het tryptiekblad van Gentile da Fabriano en de flonkerkleuren der oude kazuifels. Het was wel heel weinig na de schatten van San Stefano, maar het was het hunne en hun home. Zij sprak niet meer, zij voelde zich tevreden, zij rustte uit aan Duco's borst, en hare vingers streelden zijn gezicht.

- De Banieren zijn zoo goed als verkocht, zeide hij; voor negentig pond. Ik zal van middag telegrafeeren naar Londen .... En dan kunnen wij gauw den prins die duizend lire teruggeven.

- Het is het geld van Urania, zeide zij zwakjes.

- Maar ik wil die schuld niet langer hebben ....

Zij voelde, dat hij een beetje boos was, maar zij was in geen stemming om over geldzaken te praten, en een zalige loomte doorvloeide haar aan zijn borst ....

- Ben je boos, Duco?

- Neen ... maar je hadt het niet moeten doen ...

Hij nam haar vaster tegen zich aan, om haar te laten voelen, dat hij niet op haar brommen wilde, al vond hij, dat zij verkeerd had gehandeld. Zij vond, dat zij goed had gehandeld om hem niet te spreken over de duizend lire, maar zij verdedigde zich niet. Het zouden nuttelooze woorden zijn en zij voelde zich te tevreden, om over geld te praten.

- Cornélie, zeide hij; laten wij trouwen ...

Zij zag hem aan, verschrikt, opgeschrikt uit hare zaligheid.

- Waarom?

- Niet om onszelven. Wij zijn even gelukkig, niet getrouwd. Maar om de wereld, de menschen.

- Om de wereld, de menschen?

- Ja; wij zullen ons hoe langer hoe meer geïzoleerd gaan voelen. Ik heb er wel eens met Urania over gesproken. Zij had er veel verdriet over, maar zij tolereerde ons .... Zij vond het een onmogelijke verhouding. Zij heeft misschien gelijk. Wij kunnen nergens komen. Op San Stefano deed men nog of men niet wist, dat wij samen woonden. Dat is nu uit ....

- Wat kan je schelen de opinie van ‘kleine onverschillige menschen, die bij toeval je pad kruisen’, zooals je zegt ....

- Dat is nu niet meer zoo: aan den prins zijn wij geld schuldig en Urania is de eenige vriendin, die je hebt ....

- Ik heb jou: ik heb niemand noodig.

Hij kuste haar.

- Heusch, Cornélie, het is beter, dat wij trouwen. Dan zal niemand je meer beleedigen kunnen als de prins je heeft durven doen.

- Hij heeft bekrompen ideeën: hoe kan je willen trouwen om wereld en menschen als San Stefano en den prins.

- De geheele wereld is zoo en wij zijn in de wereld. Wij leven te midden van andere menschen. Het is onmogelijk zich geheel te izoleeren en izolement straft zichzelve later. Wij moeten ons aansluiten bij andere menschen: het is onmogelijk altijd op je eigen te bestaan, zonder eenig gemeenschapsgevoel ....

- Duco, ik herken je niet meer: het zijn zulke maatschappelijke ideeën.

- Ik heb meer nagedacht in den laatsten tijd.

- Ik verleer juist na te denken ... Mijn lieveling, wat ben je ernstig van morgen. En dat terwijl ik zoo heerlijk tegen je aanlig, om uit te rusten van al die emotie, en die warme reis.

- Heusch Cornélie, laten wij trouwen ...

Zij schuurde een weinig nerveus tegen hem aan, ontevreden, dat hij doorging en met geweld hare zalige stemming vernielde ....

- Je bent een akelige jongen. Waarom moeten wij trouwen. Het zoû niets aan onzen toestand veranderen. Wij zouden ons toch niet met andere menschen bemoeien. Wij leven zoo heerlijk hier, in je kunst. Wij hebben niets anders noodig dan elkaâr, en je kunst en Rome. Ik hoû nu zoo veel van Rome: ik ben heelemaal veranderd. Er is hier iets wat mij telkens weêr aantrekt. Op San Stefano had ik heimwee naar Rome en ons atelier. Je moet weêr een ander motief zoeken - om aan het werk te gaan. Als je niets doet, dan denk je na ... in een maatschappelijke richting ... en dat is niets voor jou. Ik herken je zoo niet. En zoo klein maatschappelijk nog. Om te trouwen! In Godsnaam, waarom Duco? Je kent mijn ideeën over het huwelijk. Ik heb mijn ondervinding: het is beter van niet ...

Zij was opgestaan en werktuigelijk zocht zij in een portefeuille tusschen half-affe schetsen.

- Je ondervinding ... herhaalde hij. Wij kennen elkaâr te goed om voor iets bang te zijn.

Zij trok de schetsen uit de portefeuille: het waren de ideeën, die bij hem opgeschoten waren en die hij had aangeteekend, terwijl hij werkte aan de Banieren. Zij zag ze na en strooide ze uit.

- Bang te zijn? herhaalde zij vaag. Neen, hernam zij plotseling vaster. Een mensch kent zich en een ander nooit. Ik ken je niet, ik ken mijzelf niet.

Iets waarschuwde haar in het diepst van zich: trouw niet, geef hem niet toe. Het is beter van niet, het is beter van niet ... Het was nauwlijks een fluisterende zweeming van waarschuwend voorgevoel, het was onuitgedacht, onbewust en zielediep geheimzinnig. Want zij was het zich niet bewust, zij dacht het niet, zij hoorde het nauwlijks in zich. Het

ging door haar heen en het was geen gevoel en het liet alleen achter een tegenwerkende onwil in haar, zeer duidelijk ... Pas jaren later zoû zij dien onwil begrijpen ...

- Neen Duco, het is beter van niet ...
- Denk er nu eens over na, Cornélie.
- Het is beter van niet, herhaalde zij star. Toe, laat ons er niet meer over spreken. Het is beter van niet, maar ik vind het zoo akelig het je te weigeren, omdat jij het verlangt. Ik weiger je anders nooit iets. Ik zoû anders alles voor je willen doen. Maar dit voel ik zoo: het .... is beter .... van niet!

Zij kwam als eéne liefkoozing naar hem toe en omhelsde hem.

- Vraag het mij niet meer. Wat een wolk op je gezicht! Ik zie, dat je er nog altijd over denken zult.

Zij streelde over zijn voorhoofd als om zijn rimpels weg te vegen.

- Denk er niet meer over na. Ik hoû van je, ik hoû van je! Ik wil niets dan jou ... Ik ben gelukkig, zooals wij zijn. Waarom jij ook niet? Omdat Gilio grof is geweest en Urania ‘prim’? Kom je schetsen eens bezien. Ga je gauw aan het werk? Ik vind het heerlijk als je werkt. Dan ga ik weêr wat schrijven: een causerie over een oud Italiaansch kasteel. Mijn souvenirs van San Stefano. Misschien wel een novelle en de pergola als achtergrond. O, die mooie pergola ... Maar gisteren, dat mes! Zeg Duco, ga je weêr werken? Laten wij samen eens zien. Wat hadt je toen veel ideeën! Maar word niet te symbolistisch: ik meen, krijg niet die trucs, die repetities van je eigen ..... Die vrouw hier, die is wel mooi ... Ze loopt zoo in onbewust-zijn die hellende lijn af en die duwende handen om haar heen, en die roode bloemen in den afgrond .... Zeg Duco, wat meende je er meê?

- Ik weet niet: het was mezelf niet heel duidelijk .....
- Ik vind het wel mooi, maar ik hoû niet van die schets. Ik weet niet waarom. Ik vind er iets akeligs in. Ik vind die vrouw dom. Ik hoû niet van die hellende lijnen: ik hoû van opgaande lijnen, als in de Banieren. Dat vloeide alles uit den nacht, naar boven, naar de zon! Wat was dat mooi! Hoe jammer, dat wij het nu niet meer hebben, dat het verkocht wordt. Als ik schilder was, zoû ik nooit wat

kunnen verkoopen. Ik zal de schetsen ervan bewaren, als souvenir. Vindt je het niet vreeslijk, dat wij het niet meer hebben ....?

Hij beâamde het: hij miste ook zijn Banieren: hij had ze lief. En hij zocht met haar tusschen de andere studiën en schetsen. Maar behalve de onbewuste vrouw was er niets onder, dat hem duidelijk genoeg was, om uit te werken. En Cornélie wilde niet, dat hij de onbewuste vrouw afmaakte: neen, ze hield niet van die hellende lijnen .... Maar toen vond hij nog schetsen van landschapstudiën, van wolken en luchten, over de Campagna, Venetië en Napels ....

En hij zette zich aan het werk.

XXXIX.

Zij waren heel zuinig, zij hadden eenig geld en de maanden droomden voorbij, in den blakenden zomer van Rome. Zij leefden hun vereenzaamd geluksleven voort, zonder iemand anders te zien dan Urania, die een enkelen keer in Rome kwam, hen opzocht, bij hen déjeuneerde in het atelier en 's avonds weêr vertrok. Toen schreef Urania hen, dat Gilio het niet meer uithield te San Stefano, en dat zij op reis gingen, eerst naar Zwitserland, later naar Ostende. Zij kwam nog eenmaal om afscheid te nemen, en toen zagen zij niemand meer.

Vroeger had Duco nog wel eens gekend een enkelen artist, een schilder-landgenoot in Rome: nu kende hij niemand meer, nu zag hij niemand. En hun leven in het koele atelier was als een eenzaam oaze-bestaan te midden van de zonwoestijn van Rome, in Augustus. Zij gingen niet de bergen in, naar één koelere plaats, voor de zuinigheid. Zij gaven niet meer uit dan het allerhoogst noodzakelijke en hunne bohêmearmoede was toch geluk in hun decor van tryptiek- en kazuifelkleuren.

Het geld echter bleef schaarsch. Duco verkocht eens een enkele aquarel, maar soms moesten zij wel eens hun toevlucht nemen tot het verkoopen van een bibelot. En het ging Duco altijd zeer aan het hart te scheiden van iets, dat hij verzameld had. Zij hadden weinig behoeften, maar soms moest de huur van het atelier worden betaald. Cornélie schreef soms een brief, een schets, en kocht

ervan wat zij noodig had voor haar toilet. Zij had een zekeren chic van dragen, een talent er elegant uit te zien in een oude versleten blouse. Zij was coquet op haar haar, op haar huid, op haar tanden, op haar nagels. Met een nieuwe voile droeg zij een ouden hoed, met een ouden wandeljapon een paar frissche handschoenen, en zij droeg alles met coquetterie. Thuis, in haar roze peignoir, die geen kleur meer had, had zij een lijn van zoo groote bevalligheid, dat Duco haar telkens schetste. Zij gingen bijna nooit meer naar een restauratie. Cornélie kookte thuis wat, verzon gemakkelijke recepten, haalde een fiasco wijn in de eerste de beste ‘Olio e vino’ waar de koetsiers aan tafeltjes zat en te drinken en zij aten thuis lekkerder en goedkooper dan in de osteria. En Duco, nu hij niet meer kocht bij de antiquaires aan den Tiber, gaf niets uit. Maar het geld bleef schaarsch. Toen zij eens een zilveren crucifix hadden verkocht, voor veel te weinig geld, was Cornélie zoo ontmoedigd, dat zij snikte aan Duco's borst. Hij troostte haar, streelde heur haar en verklaarde, dat hij niet veel om het crucifix gaf. Maar zij wist, dat het crucifix een heel mooi werk was van een onbekende uit de zestiende eeuw, en dat hij er veel leed van had het niet meer te bezitten. En ernstig zeide zij hem, dat het zoo niet langer kon gaan, dat zij hem niet tot lastpost kon wezen, en dat zij maar scheiden moesten: dat zij iets zoeken zoû, naar Holland terug zoû gaan .... Hij schrikte van haar wanhoop, en zei, dat het niet hoefde, dat hij wel voor haar zorgen kon, als voor zijn vrouw, maar dat hij nu eenmaal zoo een onpractische jongen was, die niets kon dan een beetje kladderen, en niet eens genoeg om ervan te leven. Maar zij zeide, dat hij zoo niet spreken mocht, dat hij een groot artist was, die niet had een geldmakende, gemakkelijke vruchtbaarheid, maar daarom des te hooger stond. Zij zeide, dat zij niet van zijn geld wilde leven, dat zij voor zichzelve wilde zorgen. En zij verzamelde de verwaaide resten van hare feministische ideeën. Nog eens vroeg hij haar toch toe te staan in een huwelijk: zij zouden zich verzoenen met zijn moeder en mevrouw Van der Staal zou hem weêr geven wat zij hem vroeger gaf, toen hij nog met zijn moeder bij Belloni woonde. Maar zij wilde ten eerste van geen huwelijk weten en ten tweede van geen

onderstand van zijn moeder, evenmin als hij geld van Urania wilde. Hoe dikwijls had Urania hun niet haar hulp geboden! Hij had nooit gewild: hij was zelfs boos geweest, toen Urania een blouse aan Cornélie had gegeven, en zij die met een zoen had aangenomen. Neen, het ging niet langer: zij moesten maar scheiden: zij zoû naar Holland terug, iets zoeken. Het was gemakkelijker in Holland dan in den vreemde .... Maar hij was zoo wanhopig, om hun geluk, dat wankelde voor zijn oogen, dat hij haar vast hield aan zijn borst, en ook zij snikte, de armen om zijn hals. Waarom scheiden? vroeg hij. Zij zouden sterker te zamen zijn. Hij kon niet meer buiten haar, zijn leven zoû zonder haar geen leven zijn. Hij leefde vroeger in zijn droom, hij leefde nu in de werkelijkheid van hun geluk.

En het bleef er bij: zij *konden* niets veranderen, zij leefden zoo gierig mogelijk, om bij elkaâr te blijven. Hij werkte zijn landschappen af, die hij altijd verkocht, maar hij verkocht ze dadelijk, voor veel te weinig geld, om maar niet behoeven te wachten. Maar toen dreigde weêr het gebrek en zij dacht er over naar Holland te schrijven. Juist echter ontving zij een brief van hare moeder, daarna een brief van eene harer zusters. En zij vroegen haar in die brieven of het waar was, wat men vertelde in Den Haag. Dat zij leefde met Van der Staal. Zij had zich altijd zoo ver beschouwd van Den Haag en de Haagsche menschen, dat zij er nooit over had gedacht, dat haar leven bekend kon worden. Zij sprak zoo niemand, zij kende zoo niemand met Hollandsche relaties ... Hoe dan ook, hare onafhankelijkheid was nu bekend. En zij beantwoordde die brieven in een feministischen toon: zeide hare antipathie tegen het huwelijk, bekende, dat zij leefde met Van der Staal. Zij schreef koel en zakelijk, om in Den Haag indruk te maken als vrije vrouw. Men kende er natuurlijk hare brochure. Maar zij begreep, dat zij nu aan Holland niet meer kon denken. Zij schreef hare familie af. Het scheurde toch nog iets in haar, het onbewuste van familieband. Maar de band was reeds zoo los, door te weinig sympathie, vooral in de dagen van haar scheiding. En zij voelde zich geheel alleen: zij had alleen haar geluk, hare liefde, Duco. O, het was genoeg, het was genoeg voor heel haar leven. Als zij alleen maar geld verdienen kon! Maar hoe? Zij ging naar

den Hollandschen consul: zij vroeg hem raad: het gaf niets. Voor liefdezuster was zij ongeschikt: zij wilde dadelijk verdienen en studeeren kon zij niet. In een winkel staan, dat kon zij. En zij bood zich aan, zonder Duco er iets van te zeggen, maar niettegenstaande haar versleten manteltje, vond men haar overal te veel dame, en vond zij het salaris te weinig voor een heelen dag arbeid. En toen zij voelde, dat zij het niet in haar bloed had te werken voor haar brood, trots al hare ideeën, al hare logiek, trots hare brochure en haar vrije-vrouwschap, voelde zij zich radeloos tot wanhoop toe, en terwijl zij naar huis ging, moê, afgebeuld door trappenklimmen en nuttelooze gesprekken van sollicitatie, kwam de oude klacht op hare lippen:

- O God, zèg mij, wat ik doen moet ....!!

XL.

Urania schreef zij geregeld, naar Zwitserland, naar Ostende, en Urania schreef altijd zoo lief terug en bood hare hulp aan. Maar Cornélie weerde steeds af, bang nu Duco er meê te kwetsen. Zij, voor zich, voelde grootere gemakkelijkheid, vooral nu het tot haar kwam, dat zij toch niet werken kon. Maar zij begreep het in Duco en eerbiedigde het. Voor zich had zij echter aangenomen, nu hare fierheid toch wankelde, nu hare ideeën in-een stortten, te zwak voor den stadigen druk van het steenharde leven. Het was als een groote vinger, die even langs huisjes van kaarten ging: met zorg en trots opgebouwd, viel alles plat neêr bij de minste beroering. Alleen vast bleef staan hare liefde en haar geluk, onwankelbaar te midden der ruïne. O, wat had zij hem lief, hoe eenvoudig waar was hun geluk! Wat was hij haar dierbaar, om zijn zachtheid, om zijne kalmte, zijn gemis aan drift, of zijne zenuwen zich alleen maar gespannen hadden tot het fijner voelen van kunst. Zij voelde zoo heerlijk, dat het onverstoorbaar was, gevonden voor altijd. Zonder dat geluk hadden zij ook nooit van dag tot dag hun moeilijke leven kunnen sleepen. Nu voelden zij die zwaarte niet dagelijks, als trokken zij samen den last, van den eenen dag op den anderen, voort. Nu voelden zij die zwaarte maar soms, als de volgende

dag geheel duister was en zij niet wisten waar zij hun levenslast sleepten, in het donkere van die toekomst. Maar zij overwonnen altijd weêr: zij hadden elkaâr te lief om bij den last in-een te zinken. Zij vonden altijd weêr wat moed: glimlachend steunden zij elkanders kracht.

Het werd September, Oktober en Urania schreef, dat zij terugkwamen te San Stefano en er een paar maanden blijven zouden, voor zij dien winter naar Nice gingen. En op een morgen, onverwachts, kwam Urania in het atelier. Zij vond Cornélie alleen: Duco was naar een kunstkooper. Zij begroetten elkander heel innig.

- Ik ben zoo blij je terug te zien! babbelde Urania vroolijk. Ik ben blij weêr in Italië te zijn en nog een tijd te San Stefano te blijven. En hier is alles als het was, in jullie gezellig atelier? Je bent gelukkig? O, ik behoef het niet te vragen ...!

En uitbundig, als een kind, omhelsde zij Cornélie, nooit kracht vindende af te keuren het al te vrije leven van hare vriendin, en vooral niet nu, na haar eigen zomer te Ostende ... Zij zaten naast elkaâr op den divan, Cornélie in haar ouden peignoir, dien zij droeg met hare geheel eigen gratie, en de jonge prinses in haar lichtgrijs tailorpak, dat zeer nieuwerwetsch plakte om hare vormen, ruischend van zwaar zijden voering, met haar hoed van zilverpailletten en zwarte veeren, hare bejuweelde vingers, spelende met een zeer langen horlogeketting, dien zij droeg om den hals: de laatste mode-nieuwigheid. Cornélie kon bewonderen zonder ijverzucht en zij liet Urania opstaan, draaien voor haar heen, vond den snit van haar rok mooi; zei, dat haar hoed haar allerliefst stond en bekeek aandachtig den ketting. En zij verdiepte zich in die chiffons; Urania beschreef toiletten van Ostende .... en Urania bewonderde Cornélie's ouden peignoir. Cornélie lachte. Na Ostende vooral, niet waar? lachte zij vroolijk. Maar Urania, ernstig, meende het: Cornélie droeg dat met een chic! En van topic veranderend, zeide zij, dat zij heel ernstig spreken wilde. Dat zij misschien iets voor Cornélie wist, nu deze nooit haar - Urania's - hulp wilde aannemen. In Ostende had zij kennis gemaakt met eene oude Amerikaansche dame, Mrs. Uxeley, een type. Zij was negentig jaar en woonde 's winters in Nice. Zij was schat- en

schatrijk: een petroleum-koninginne-vermogen. Zij was negentig, maar deed nog steeds of zij vijf-en-veertig was. Zij ging uit, kwam in de wereld, coquetteerde. Men lachte haar uit, maar men accepteerde haar, om haar geld en haar prachtige feesten. In Nice kwam de geheele cosmopolitische kolonie ten harent. Urania haalde een casino-blaadje van Ostende te voorschijn en las voor een journalistisch mededeelinkje over een bal in Ostende, waarin Mrs. Uxeley genoemd werd: la femme la plus élégante d'Ostende. De journalist had daar item zooveel voor gekregen, de geheele wereld lachte er om en amuzeerde zich. Mrs. Uxeley was een karikatuur, maar met genoeg tact om als ernst aangenomen te worden. Nu, en Mrs. Uxeley zocht iemand. Zij had altijd bij zich een dame, een jong meisje, een jonge vrouw, als gezelschap, en tallooze dames hadden elkaâr al bij haar afgewisseld. Zij had nichten bij zich gehad, verre nichten, heel verre nichten, en geheel vreemden. Zij was lastig, capricieus, onmogelijk: het was algemeen bekend. Wilde Cornélie het eens probeeren? Urania had er al met Mrs. Uxeley over gesproken en hare vriendin gerecommandeerd. Cornélie vond het niet erg aanlokkelijk. Maar er was over te denken. Mrs. Uxeley's gezelschapsdame bleef tot November, tot ‘the old thing’ over Parijs naar Nice terugging. En in Nice zouden zij elkaâr veel zien, Cornélie en Urania. Maar Cornélie vond het vreeslijk Duco te verlaten. Zij dacht, dat het nooit gaan zoû. Zij hielden zoo van elkaâr, zij waren zoo aan elkaâr gewend. Finantieel zoû het alles heel goed zijn - een gemakkelijk leven, dat haar toelachte na dien knak harer moreele fierheid - maar zij kon er niet aan denken Duco te verlaten. En wat zoû Duco in Nice doen! Neen, zij kon, zij kon niet: zij bleef bij hem ... Zij voelde een onwil te gaan, als een hand, die haar tegenhield. Zij zei Urania de oude dame maar af te schrijven, iemand anders te zoeken. Zij kon niet. Wat had zij aan zulk een leven - afhankelijk, maar finantieel onafhankelijk - zonder Duco! En toen Urania weg was - zij ging door naar San Stefano - was Cornélie blij, dadelijk geweigerd te hebben dit domme gemakkelijke afhankelijke leven van dame-de-compagnie bij een oude rijke toot. Zij zag rond in het atelier. Zij had het lief met zijne mooie kleuren, zijn edele oude dingen, en achter dat gordijn

haar bed, achter dat schutsel haar petroleumstel, als een keukentje. Het was, in zijn bohême van kostbare bibelots en zeer primitief comfort, haar onmisbaar geworden, haar home. En toen Duco thuis kwam, en zij hem omhelsde, vertelde zij hem van Urania en Mrs. Uxeley, blij te kunnen nestelen tegen hem aan. Hij had een paar aquarellen verkocht. Er was totaal geen reden hem te verlaten. Hij wilde het ook niet, hij zoû het nooit willen. En zij hielden elkaâr vast omhelsd, als voelden zij iets, dat hen zoû kunnen scheiden, een onafwendbare noodzakelijkheid, of handen zweefden rondom hen heen, hen duwende, hen leidende, hen tegenhoudende en verdedigende, een strijd van handen, als een wolk om hen beiden; handen, die met geweld zochten te splitsen hun glinstere levenslijn, hun samengesmolten levenslijn, als was die te smal voor hunne beider voeten, en de handen ze wringen zouden uit een, om in twee spiralen de groote lijn uit een te laten slingeren. Zij zeiden niets: in elkanders armen zagen zij het leven aan, huiverden zij voor de handen, voelden zij het naderen van den dwang, die al dichter wolkte om hen heen. Maar zij voelden zich warm tegen elkaâr: nauw in hunne omhelzing sloten zij hun klein geluk, verborgen zij het tusschen henbeiden in, opdat de handen het niet zouden aanwijzen, beroeren, duwen ....

En onder hun vasten staarblik deinsde het leven zachtjes terug, loste de wolk op, verijlden, verdwenen de handen, en eene verlichting zuchtte op uit hunne borsten, terwijl zij stil liggen bleef tegen hem aan, en de oogen sloot, als om te slapen ....

XLI.

Maar het dwingende leven kwam terug, de zwevende handen verschenen weêr, als een zacht geheimzinnig geweld. Cornélie weende bitter en bekende het zich, en bekende het Duco: het ging niet langer. Zij hadden één oogenblik niet genoeg om de huur van het atelier te betalen en moesten zich wenden tot Urania. In het atelier waren leêgten gekomen, kleuren verijld, door het verkoopen van dingen, die Duco met teederheid en opoffering had verzameld. Maar de engel van Lippo Memmi, dien hij niet verkoopen wilde, bleef met zijn gebaar

van lelie-reiken, in zijn brokaten goudmantel nog stralen als altijd. Om hem heen gaapten treurige vakken wand, waren spijkers blootgekomen. Eerst poogden zij nog anders te schikken, maar de lust hiertoe verging. En als zij zaten bij elkaâr, in elkanders armen, voelende hun klein geluk, maar voelende ook den dwang van het met handen duwende leven, sloten zij de oogen, om het atelier niet te zien, dat scheen te brokkelen rondom hen heen, waar met de eerste koelere dagen een zonnelooze kilte huiverend neêrviel van het plafond, dat hooger en verder scheen, en waar de schildersezel, leêg, wachtte. Zij sloten beiden de oogen, en bleven zoo, zich, trots de kracht van hun geluk, hunne liefde, voelende langzaam-aan overwinnen door het leven, dat zoo gestadig dwong en hun iederen dag iets ontnam. Eens, toen zij zoo zaten, vielen hun armen slap, viel hun omhelzing uit elkaâr, als trokken handen hen van elkaâr af. Zij bleven lang zitten staren, naast elkaâr, zonder elkaâr aan te roeren. Toen snikte zij luid op en wierp zich met haar gezicht op zijn knieën. Er was niets meer aan te doen: het leven was sterker, het sprakelooze leven, het zacht-gestadig dwingende leven, dat met zoovele handen rondom hen was. En het was of hun klein geluk hun ontviel, als een engelachtig kind, dat gestorven was, en aan hunne omhelzing was ontzonken.

Zij zeide, dat zij Urania zoû schrijven: de Forte-Braccio's waren te Nice. Hij, mat, stemde toe. En zoodra zij antwoord had, pakte zij werktuigelijk haar koffer, pakte zij haar oude kleêren in. Want Urania schreef haar te komen, en dat Mrs. Uxeley haar wilde zien. Mrs. Uxeley zond haar het reisgeld. Zij was in een radeloozen toestand van telkens opsnikkende zenuwachtigheid, en zij voelde zich als scheuren van hem weg, scheuren uit dat home, dat haar lief was, en dat brokkelde om hen heen, alleen door hàre schuld. Toen zij den aangeteekenden brief met het reisgeld ontving, kreeg zij een zenuwtoeval, klaagde als een kind tegen hem aan, dat zij niet kon, dat zij niet woû, dat zij niet zonder hem kon leven, dat zij hem lief had voor eeuwig, voor eeuwig, dat zij sterven zoû, zoo ver van hem. Zij lag op den divan, haar beenen stijf, haar armen stijf, en zij schreeuwde met een verwrongen mond als van lichamelijke pijn. Hij suste haar in zijn armen, bette haar hoofd, het haar ether drinken,

troostte haar, zei, dat het later alles goed weêr zoû worden ... Later ... Zij zag hem wezenloos aan. Zij was als krankzinnig van smart. Zij gooide alles weêr uit haar koffer, door het vertrek, linnengoed, blouses, en lachte, en lachte ... Hij bezwoer haar zich te beheerschen. Toen zij zijn ontdaan gezicht zag, toen ook hij snikte tegen haar aan, pakte zij hem vast tegen zich, zoende hem, troostte hem op hare beurt ... En alles viel mat, slap, in haar neêr ... Zij pakten beiden den koffer weêr in. Toen zag zij rond en schikte in een vlaag van energie het atelier voor hèm, liet haar bed wegnemen, bevestigde zijn eigen schetsen aan den wand, poogde iets op te bouwen, van wat rondom hen heen was in-een gebrokkeld, schikte alles anders, deed haar best. Zij kookte hun laatste maal, zij stookte het vuur op ... Maar een radelooze dreiging van eenzaamheid en verlatenheid heerschte al rond. Het ging niet, het ging niet .... Snikkende sliepen zij in, in elkanders armen, nauw tegen elkaâr aan. Dien volgenden morgen bracht hij haar naar het station. En toen zij ingestegen was, in haar coupé, konden zij beiden zich niet beheerschen. Zij omhelsden elkaâr snikkende, terwijl de conducteur al het portier wilde sluiten. Zij zag hem wegloopen als een gek, dwars door de drukke menigte duwende, en zij wierp zich van smart brekende, achterover. Zij was zoo benauwd, op het punt flauw te vallen, dat eene dame naast haar hielp, haar het gezicht waschte met eau de cologne ....

Zij dankte, verontschuldigde zich, en ziende de andere reizigers haar aanstaren met deelneming, beheerschte zij zich, en viel mat ineen, en tuurde wezenloos door het raam. Zij spoorde door, zij hield nergens op, alleen stapte zij uit om van trein te verwisselen. Hoewel hongerig, had zij geen energie aan de stations iets te bestellen. Zij at niets, zij dronk niets. Zij spoorde een dag, een nacht, en kwam den volgenden avond laat te Nice. Urania was aan het station en schrikte omdat Cornélie er grauwbleek uitzag, doodmoê, hol van oogen. En zij was allerliefst; zij nam Cornélie meê naar huis, verzorgde haar een paar dagen, deed haar blijven te bed, en ging zelve Mrs. Uxeley zeggen, dat hare vriendin te ongesteld was om zich aan te melden. Gilio kwam Cornélie even zijne opwachting maken, en zij kon niet anders dan

hem danken voor die dagen van gastvrijheid en zorg onder zijn dak. En de jonge prinses was als een zuster, was als een moeder, en kweekte Cornélie op met melk, met eieren, met versterkende middelen. Zij liet alles gewillig met zich doen, mat, onverschillig, en zij at, om Urania lief te zijn. Na enkele dagen, zeide Urania, dat Mrs. Uxeley dien middag een visite kwam maken, benieuwd hare nieuwe gezelschapsdame te zien. Mrs. Uxeley was nu alleen, maar zij kon wachten tot Cornélie hersteld was. Cornélie kleedde zich zoo goed mogelijk aan en wachtte met Urania de oude dame af. Zij kwam met uitbundigheid binnen, in een vloed van woorden, en Cornélie kon, in het schemerlicht van Urania's salon zich niet verwezenlijken dat zij negentig jaar was. Urania knipoogde tegen Cornélie, maar deze glimlachte flauw: zij zag op tegen dit eerste onderhoud. Maar Mrs. Uxeley, zeker omdat Cornélie de vriendin was van de prinses di Forte-Braccio, was heel gemakkelijk, heel aardig, zonder neêrbuigendheid tegen haar aanstaande dame-de-compagnie; vroeg naar Cornélie's gezondheid in een vermoeiende uitbundigheid van uitroepjes en zinnetjes en raadgevingen. Cornélie, in het schemerlicht der staande kant-omkapte lampen, nam haar met den blik op, en zag een vrouw, vijftig, de rimpeltjes zorgvuldig bijgepoeierd, in een mauve fluweelen toilet met dof goud en pailletten en kralen gewerkt, op den bruinen geönduleerden chignon een hoed met witte aigrette. Telkens twinkelden hare juweelen omdat zij heel bewegelijk was, heel druk. Nu nam zij Cornélie's hand en begon intiem te praten ... Dus overmorgen zoû Cornélie komen? Goed. Zij was gewoon honderd dollars in de maand te geven, of vijfhonderd francs, nooit minder, maar ook nooit meer. Maar zij begreep, dat Cornélie nu iets noodig had, voor nieuwe toiletten: of zij dan maar aan dit adres bestellen wilde, wat zij noodig had, voor rekening van Mrs. Uxeley. Een paar baltoiletten, een paar minder gekleede avondtoiletten, enfin, alles. De prinses Urania zoû haar dat wel zeggen, en wel met haar willen meêgaan. En zij stond op, pogende jong te doen, minaudeerend met haar face-à-main, maar onderwijl zich steunende met haar parasol, zich gymnastisch opwerkende aan den stok van haar parasol, met een plotselingen trek van rheumatische pijn, die allerlei rimpels ontdekte. Urania ge-

leidde haar tot den corridor, en kwam gierende terug, en ook Cornélie lachte, heel matjes. Het kon haar alles niets schelen: zij was meer verbaasd over Mrs. Uxeley, dan dat zij haar komisch vond. Negentig jaar! Negentig jaar!! Wat een energie, een beter doel waardig, om elegant te willen blijven: la femme la plus élégante d'Ostende!!

Negentig jaar! Wat moest die vrouw lijden, de uren van haar langdurig toilet, dat zij zich karikaturizeerde tot dit type. Urania zeide, dat alles valsch was, haar haren, haar décolletage! En Cornélie voelde een walging voortaan te moeten leven naast die vrouw, als naast eene onwaardigheid. In haar geluk van liefde was veel van haar energie verzwakt, alsof hun twee-geluk - van Duco en van haar - haar ongeschikter had gemaakt voor verderen levensstrijd en haar verweekt had in zijn heerlijkheid, maar het had in haar ziel iets verfijnd en verpuurd en zij walgde van zooveel schijn voor zoo klein en ijdel een doel. En het was alleen de noodzakelijkheid zelve - de geleidelijkheid van de dingen des levens, die dreef en zacht haar met leidenden vinger duwde langs eene nu eenzaam uitslingerende levenslijn - de noodzakelijkheid, die haar kracht gaf haar verdriet, haar verlangen, haar heimwee naar alles wat zij verlaten had, diep te bergen in zichzelve. Zij sprak er maar niet meer over met Urania. Urania was zoo blij haar te zien, beschouwde haar als een goede vriendin, in de eenzaamheid van haar groot leven, in het izolement te midden der aristocratische kennissen. Urania was vol ijver met haar naar naaisters en winkels te gaan en hielp haar kiezen haar nieuwen trousseau. Het kon haar niet schelen. Zij, elegante vrouw, ingeboren elegant, die in haar uiterlijk zich steeds verdedigd had tegen de armoede, die met een frisch lint een oude blouse gracieus wist te dragen, in de dagen van haar geluk, zij was totaal onverschillig over alles wat zij nu kocht voor rekening van Mrs. Uxeley. Het was haar als was het niet voor haar. Zij liet Urania vragen, kiezen, zij vond alles goed. Zij paste als een pop. Het hinderde haar zooveel te moeten uitgeven op rekening van een vreemde. Zij voelde zich gezonken, vernederd: al haar fiere levenstrots was weg. Zij was bang voor wat men van haar denken zoû in den kring van Mrs. Uxeley's kennissen, of men zoû weten van haar vrije ideeën, van haar samen-

leven met Duco, zij was bang voor Mrs. Uxeley's opinie. Want Urania had eerlijk moeten zijn en alles verteld. Alleen door Urania's warme recommandatie was zij door Mrs. Uxeley nog aangenomen. Zij voelde zich misplaatst, nu zij weêr meê zoû moeten doen met al die menschen, en zij was bang zich bloot te zullen geven. Zij zoû comedie moeten spelen, hare ideeën maskeeren, hare woorden bedenken, en zij was het niet meer gewoon. En alles om dat geld. Alles omdat zij geen kracht had gehad naast Duco haar eigen brood te verdienen, en hem, blij, onafhankelijk, op te wekken in zijn arbeid, in zijn kunst. O, als zij maar gekund had, gevonden had, wat zoû zij gelukkig geweest zijn. Als zij maar niet in zich had laten kankeren de ellendige loomte van haar bloed, van haar opvoeding, haar brillante salon-educatie-loomte, die haar ongeschikt maakte tot wat ook! In haar bloed was zij zoowel een vrouw van liefde als een vrouw van luxe, maar zij was meer liefde dan luxe: zij kon gelukkig zijn met het hoogst eenvoudige als zij maar kon lief hebben. En nu had het leven haar weggescheurd van hem, langzaam aan, maar onverbiddelijk. En nu had zij luxe, afhankelijke luxe, en het voldeed aan haar bloed niet meer, omdat zij haar ziel niet voldoen kon. Eene rampzalige ontevredenheid woekerde op in die eenzame ziel. Het eenige geluk, dat zij had, waren zijn brieven, zijn lange brieven, brieven van verlangen, maar ook brieven van troost. Hij schreef haar zijn verlangen, maar hij schreef haar ook moed en hoop in. Hij schreef haar iederen dag. Hij was nu in Florence, en zocht zijn troost in Uffizie en Pitti. In Rome had hij niet kunnen blijven, het atelier was nu gesloten. In Florence was hij iets dichter bij haar. En zijn brieven waren haar als een liefdeboek, de eenige roman, dien zij las, en het was of zij in zijn stijl zijn landschappen zag, de zelfde wazigheid van kleur-emotie, het parelen blanke en de droomwazige lichte verte: de horizon van zijn verlangen, of zijn oogen steeds uitgingen naar den einder, waar zij in den nacht van hun scheiden verdwenen was als in paarsgrauwen zonsondergang: een lucht van de droeve Campagna. In die brieven nog leefden zij samen. Maar zij kon hem zoo niet schrijven. Hoewel zij hem iederen dag schreef, schreef zij kort, in andere woorden altijd het zelfde: haar verlangen, haar matte onverschilligheid. Maar zij schreef haar geluk

om zijn brieven, die waren als haar dagelijksch brood.

Zij was nu bij Mrs. Uxeley en bewoonde in de reusachtige villa twee lieve kamers, die uitzagen op de zee en op de Promenade des Anglais. Urania had haar geholpen ze te arrangeeren. En zij leefde als in een oneigenlijken droom van vreemdheid, van niet bestaan met haar ziel, van ongeleefd handelen en gebaren, volgens den wil van andere menschen. Des morgens zocht zij Mrs. Uxeley op in haar boudoir, en las haar voor Amerikaansche en Fransche couranten, en soms iets uit een Fransch romannetje. Zij deed nederig haar best. Mrs. Uxeley vond, dat zij prettig las, maar zei alleen, dat ze wat vroolijk moest worden, dat haar treurige dagen nu waren voorbij. Van Duco werd niet gesproken en Mrs. Uxeley deed of zij niets wist. Het groote boudoir, de balkondeuren open, zag uit op de zee, waar, op de Promenade, de morgenwandeling al begon, kleurig en vlakkerig van parasols, fijn scheltjes tegen de diep blauwe zee, een zee van luxe, water van weelde, golfjes, die als veel geld schenen te kosten, vóór zij bevalligjes verkozen aan te schuiven. De oude dame, al geverfd, haar pruik op, een witte kant over die pruik voor den tocht, lag in de zwarte en witte kanten van haar witten zijden peignoir op de hoop kussens harer chaise-longue. In hare gerimpelde hand de face-à-main, waarop haar initialen in diamanten, amuzeerde het haar te turen naar de schelle vlakjes der parasols buiten. Nu en dan vertrok zij, bij een rheumatischen scheut, in eens het gezicht tot ééne verkreukeling van rimpel, waaronder de strakke maquillage bijna brak, als gekrakeld porcelein. In het daglicht was zij bijna niet meer levend, scheen zij een automatische, in elkaâr geleede pop van verdorde ledematen, die mechanisch nog sprak en gebaarde. Zij was 's morgens altijd wat moê, zij sliep 's nachts nooit; na elven maakte zij een dutje. Zij leefde volgens een streng regime, en haar dokter, die haar iederen dag bezocht, scheen haar iederen dag weêr wat te doen opleven, zoodat zij den avond haalde. 's Middags toerde zij, steeg uit bij de Jetée, maakte hare visites. Maar 's avonds leefde zij op, met iets van werkelijk leven, kleedde zich, deed haar juweelen aan, en kreeg hare uitbundigheid terug, haar uitroepjes, en minauderietjes .... Dan waren het bals, feesten, de comedie. Dan was zij niet ouder dan vijftig jaar.

Maar dat waren de goede dagen. Soms na een nacht van onduldbare pijnen, bleef zij in haar slaapkamer, de maquillage van den vorigen dag niet bijgewerkt, over haar kale hoofd een zwarte kant, in een zwart satijnen morgenjas, die als een gemakkelijke zak om haar hing, en zij kreunde, gilde, schreeuwde, en scheen genade te smeeken voor haar marteling. Dit duurde een paar dagen, en was geregeld iedere drie weken: dan leefde zij weêr langzaam op.

Haar drukke conversatie bepaalde zich bij een geregeld terugkomende bespreking en kritiek van allerlei familie-aangelegenheden. Zij legde Cornélie uit al de familie-betrekkingen van haar kennissen, Amerikaansche en Europeesche, maar vooral weidde zij uit over de groote Europeesche families, die zij onder hare kennissen telde. Cornélie kon er nooit naar hooren en vergat de relaties weêr dadelijk. Het was soms ondragelijk vervelend zoo lang aan te moeten hooren, en alleen daarom, als gedwongen, vond Cornélie kracht zelve wat te praten, een anecdote te vertellen, een verhaal te doen. Toen zij zag, dat de oude vrouw erg gevoelig was voor anecdotes, raadsels, woordspelingen, vooral met ondeugende tint, verzamelde zij er zooveel zij kon uit de Vie Parisienne, het Journal pour Rire, en had ze altijd bij de hand. En Mrs. Uxeley vond haar amuzant. Eens, daar zij wel merkte Duco's dagelijkschen brief, maakte zij eene toespeling, en Cornélie vond eensklaps uit, dat zij verging van nieuwsgierigheid. Toen vertelde zij rustig de waarheid: haar huwelijk, hare scheiding, hare vrije ideeën, hare ontmoeting en haar leven met Duco. De oude vrouw was een beetje teleurgesteld, omdat Cornélie er zoo eenvoudig over sprak. Zij gaf alleen den raad zich nu correct te houden. Wat de kennissen praatten over vroeger, kwam er minder op aan. Maar nu mocht er geen aanstoot zijn. Cornélie, nederig, beloofde. En Mrs. Uxeley toonde haar albums, haar eigen portretten van jonge vrouw af, en de portretten van allerlei mannen. En zij vertelde van dien vriend en dien vriend, en zij liet, ijdel, iets schemeren van een zeer woelig verleden. Maar zij had zich altijd correct gehouden .... Dat was haar trots. Zooals Cornélie gedaan had, was niet goed ....

Een verlossing was het uur van elven tot half een. Dan sliep de oude vrouw geregeld - haar eenige slaap - en

dan kwam Urania Cornélie halen. Zij toerden wat of wandelden op de Promenade of zaten in den Jardin Public. En het was het eenige oogenblik, dat Cornélie iets van hare nieuwe luxe waardeerde en dat ze eenigszins hare ijdelheid streelde. De wandelaars zagen om naar de twee mooie jonge vrouwen in hare keurige laken toiletten, wier modieus gehoede kopjes zich terug trokken in de schemering der parasols en zij bewonderden de glinsterende victoria, de onberispelijke liverei en de schimmels van de prinses di Forte-Braccio.

Gilio was tegenover Cornélie ingehouden en bescheiden. Hij was beleefd maar op een hoffelijken afstand, als hij zich een oogenblik voegde bij de twee dames in den tuin of op de Jetée. Zij was na den nacht in de pergola, na het plotselinge schitteren van zijn driftig mes, bang voor hem, ook omdat zij veel van haar moed en hare fierheid had verloren. Maar zij kon hem niet koeler antwoorden dan zij deed, omdat zij hem dankbaar was, hem, evenals Urania, voor den zorg der eerste dagen, voor den tact, waarmeê zij haar niet dadelijk aan Mrs. Uxeley hadden overgelaten, maar haar ten hunnent hadden gehouden tot zij wat kracht had terug gewonnen.

In die vrije morgens, dat zij zich verlost voelde van die karikatuur van haar leven, van de oude vrouw - ijdel, egoïst, onbeduidend, belachelijk - voelde zij zich in de vriendschap van Urania komen tot zichzelve, werd zij het zich bewust in Nice te zijn, zag zij de kleurige drukte rondom zich heen met helderder oogen aan en verloor zij de oneigenlijkheid der eerste dagen. Het was dan of zij voor het eerst zichzelve weêr zag, in haar licht laken wandelpak, zittende in den Tuin, hare geschoeide vingers spelende met de kwasten van haar parasol. Zij kon nog nauwlijks aan zich gelooven, maar zij zag zich. Diep in zich, ook voor Urania verborgen, borg zij haar verlangen, haar heimwee: hare benauwende ontevredenheid. Het was soms of zij stikken zoû. Maar zij hoorde naar Urania, en praatte en lachte meê en zij zag lachend naar Gilio op, die voor haar stond, te dandineeren op de punten van zijn schoenen, tusschen de handen, op zijn rug, bengelende zijn wandelstok. Soms plotseling - vizioen, dwarrelend door de menigte heen - zag zij Duco, het atelier, haar geluk der verledene dagen weg-

wazen, één kort oogenblik. Dan voelde zij met de tippen der vingers tusschen de kanten strookjes, die voor in haar bolero fronselden, zijn brief van dien morgen en kreukelde even de stugge enveloppe aan tegen haar borst, als iets van hem, dat haar liefkoosde.

En het was niet te ontkennen: zij zag zich, en Nice om zich, zij voelde-aan haar nieuw leven: het was geen oneigenlijkheid, al was het voor haar ziel geen werkelijkheid: het was verdrietige komedie, waarin zij mat, moê, zwak, lusteloos, - meêspeelde.

XLII.

Het was alles streng, als volgens régime geregeld, en de minste wijziging was niet mogelijk: alles was vastgesteld als volgens een wet. Het lezen van de courant, haar anderhalf vrij uur; dan het lunch, na het lunch de toer, de Jetée, de visites; iederen dag die visites, afternoon-tea's; een enkelen keer een diner, 's avonds meestal een bal, een soirée, een comedie. Zij maakte bij tientallen nieuwe kennissen en vergat ze weêr dadelijk, en wist niet meer, als zij ze weêrzag, of zij ze kende, ja of niet. Over het algemeen kwam men haar vrij wel te gemoet in dien kring van cosmopolitisme, omdat men wist, dat zij een intime vriendin van de prinses Urania was. Maar evenals Urania zelve ondervond zij van den vrouwelijken kant der oude Italiaansche namen en titels, die soms opschitterden in dien kring, een verpletterenden hoogmoed en minachting. De heeren lieten zich steeds aan haar voorstellen, maar zoo zij zich soms aan hun dames liet voorstellen, was een vage verwonderde hoofdknik de eenige tegemoetkoming. Het kon haar zelve weinig schelen, maar zij had medelijden met Urania. Want zij zag duidelijk, soms op Urania's eigen soirées, hoe zij haar nauwlijks als de gastvrouw telden, hoe zij Gilio omringden en fêteerden, maar zijn vrouw alleen even gaven de beleefdheid, die haar als de prinses di Forte-Braccio toekwam, zonder ooit te vergeten, dat zij miss Hope was. En voor Urania was die kleinachting moeilijker door te maken dan voor haarzelve. Want zij nam haar rol van gezelschapsdame aan. Zij hield Mrs. Uxeley steeds in het oog, voegde zich in den loop van den avond telkens een

oogenblik bij haar, haalde in een anderen salon een waaier, dien Mrs. Uxeley vergeten had, bewees telkens de een of andere kleine dienst. Dan zette zij zich, alleen in den druk gonzenden salon tegen den muur en zij zag onverschillig voor zich uit. Zij zat, steeds zeer elegant gekleed, in een houding van gracieuze onverschilligheid en matte verveling, tippende met haar voetje, of ontplooiende haren waaier. Zij nam van niemand notitie. Soms kwamen dan een paar heeren naar haar toe, en zij sprak met ze, of danste even, onverschillig als verleende zij een gunst. Eens, dat Gilio met haar sprak, zij zittende en hij staande, en de hertogin di Luca en de gravin Costi beiden op hem toekwamen en met hem, staande, begonnen uitbundig gekheid te maken, zonder haar met een woord, met een blik te verwaardigen, bleef zij de dames eerst met een spottende ironie aankijken, van het hoofd tot de voeten, en weêr van de voeten tot het hoofd, stond eindelijk langzaam op, nam Gilio's arm en zeide, met haar blik, die uit haar toegeknepen oogen hatelijk uitpriemde als een naald:

- Pardon .... maar u zult mij exuzeeren als ik u den prins di Forte-Braccio weêr ontneem, want ik heb even intiem met hem te spreken ....

En met den drang van haar arm deed zij Gilio twee passen voort gaan, zette zich, dadelijk, weêr neêr, deed hem naast zich zitten en begon heel vertrouwelijk met hem te fluisteren, terwijl zij de hertogin en de gravin op twee meter afstand in stupefactie over haar brutaliteit met open mond liet alleen staan en nog daarenboven tusschen haar en die dames haar sleep wijd uitplooide en haar waaier wijd wuivend bewoog, als om een afstand te bewaren. Zij kon zoo iets doen met zoo veel kalmte, zooveel tact en hoogheid, dat het Gilio dol amuzeerde, en hij er met haar om gichelde van genot.

- Zoo moest Urania ook eens kunnen doen, zeide hij, dankbaar als een kind voor dit amuzement, dat zij hem gegeven had.

- Urania is te lief om zoo hatelijk te kunnen zijn, antwoordde zij.

Zij maakte zich niet bemind, maar men werd bang voor haar, bang voor haar rustige hatelijkheid en men vermeed haar in het vervolg te kwetsen. Daarbij, de heeren vonden

haar mooi en aardig, tevens toegelokt door haar onverschillige hoogheid. En zonder het eigenlijk te willen, veroverde zij zich een pozitie, schijnbaar met de grootste diplomatie en in werkelijkheid natuurlijk, geleidelijk-weg. Terwijl Mrs. Uxeley's egoïsme gestreeld werd door haar kleine attenties, die zij plichtmatig nooit vergat en die zij bewees met iets alleraardigs jong-moederlijks, waartegen Mrs. Uxeley het eenvoudig heerlijk vond als een jong meisje tegen te minaudeeren, kreeg zij langzamerhand op die avonden een cour van heeren om zich heen, en werden de dames zoetsappig beleefd. Urania zeide haar dikwijls hoe knap zij haar vond, hoeveel tact zij toch had. Cornélie haalde de schouders op: het ging alles van zelve, en eigenlijk kon het haar niet schelen. Maar toch, langzamerhand, herwon zij iets van hare vroolijkheid. Als zij zich staan zag in den spiegel over haar, kon zij zich niet anders dan bekennen, dat zij zoo mooi was, als zij nog nooit was geweest, niet als jong meisje, niet als pas getrouwde vrouw. Haar lang rank figuur had een lijn van fierheid en loomte, die haar een bizondere gratie gaf; haar hals was edeler, haar boezem voller, haar middel in deze nieuwe toiletten, slanker, haar heupen waren zwaarder, haar armen molliger geworden, en al had zij niet meer dien glans, dat geluk over haar gelaat, als zij het te Rome gehad had, de spotglimlach, de onverschillige ironie, gaven haar voor die vreemde mannen iets aantrekkelijks, iets dat lokte en tartte, als de grootste coquetterie niet gedaan zoû hebben. En Cornélie had hier niet naar verlangd, maar nu het van zelve kwam, nam zij het aan. Het was niet in haar bloed het te weigeren. En daarbij, Mrs. Uxeley was tevreden met haar. Cornélie kon zoo lief tegen haar fluisteren: mevrouwtje, u heeft gisteren zoo een pijn gehad, zoû u van avond niet wat vroeger naar huis gaan? en dan minaudeerde Mrs. Uxeley, als een meisje, dat door haar moeder vermaand werd van avond niet te veel te dansen. Zij vond die maniertjes heerlijk, en Cornélie, onverschillig, gaf haar wat zij verlangde. En ze amuzeerden haar meer die avonden, maar ze amuzeerden haar met zelfverwijt zoodra zij aan Duco dacht, aan hun scheiding, aan Rome, aan het atelier, aan het geluk der verledene dagen, dat zij door hare zwakte verloren had.

XLIII.

Er waren zoo een paar maanden voorbij gegaan, het was Januari en het waren drukke dagen voor Cornélie, want Mrs. Uxeley zoû spoedig een van hare beroemde feesten geven, en Cornélie's vrije morgenuren waren thans ingenomen met het doen van allerlei boodschappen. Meestal reed Urania met haar meê en vond zij bij Urania steun. Zij moesten gaan bij behangers, bij banketbakkers, bij bloemisten en bij juweliers, waar Cornélie en Urania cadeaux uitkozen voor den cotillon. Mrs. Uxeley ging er nooit voor uit maar bemoeide zich thuis met iedere kleinigheid en het waren eindelooze besprekingen, en het waren na die besprekingen weêr ritten naar de winkels, want de oude dame was alles behalve gemakkelijk, ijdel op haar feestroem, en bang dien door de kleinste nalatigheid te verliezen.

Op een van die ritten, terwijl de victoria de Avenue de la Gare insloeg, schrikte Cornélie zoo hevig, dat zij Urania bij den arm vastgreep en een uitroep niet weêrhouden kon. Urania vroeg haar wat zij gezien had, maar zij kon niet spreken, en Urania deed haar uitstappen bij een confiseur, om een glas water te drinken. Zij was op het punt flauw te vallen en zag spierwit. Het was haar niet mogelijk hare boodschappen verder af te doen, en zij reden terug naar de villa van Mrs. Uxeley. De oude dame was niets tevreden over die plotselinge flauwte en bromde zoo, dat Urania alleen de verdere boodschappen ging doen. Dien middag echter was Cornélie hersteld, maakte zij hare excuses, en vergezelde Mrs. Uxeley naar een afternoon-tea.

Den volgenden dag, toen zij met Mrs. Uxeley en een paar kennissen zat op de Jetée, scheen zij ook weêr dat zelfde te zien. Zij werd spierwit, maar hield zich goed, en lachte en praatte vroolijk. Het waren de dagen der toebereidselen. De datum van het feest naderde; eindelijk was de avond daar. Mrs. Uxeley trilde van zenuwachtigheid als een jong meisje, en vond de kracht de geheele villa door te loopen, die eén licht was en eén bloem. En met een zucht van voldoening zette zij zich een oogenblik. Zij was gekleed. Haar gezicht was glad als porcelein, het bruine haar, geönduleerd, schitterde van diamanten pinnen. Zij

was laag gedecolleteerd in een japon van lichtblauw brokaat, en zij schitterde als een reliquie-schrijn. Een telkens omslingerend snoer van fabuleuze parelen hing tot over haar buik. In de hand - de handschoenen nog niet aan - had zij een wandelstok met gouden knop, haar onmisbaar om op te staan. En alleen als zij opstond, had zij haar ouderdom, als zij zich gymnastisch werkte omhoog, met die pijn op haar gezicht, dien rhumatiekscheut, die haar doorkrinkelde. Cornélie, nog ongekleed, na een laatsten blik over de villa, blakend van licht, bezwijmelend van bloemen, repte zich naar hare kamer, en zonk, al moê, in den stoel voor haar toilet, om zich vlug te laten kappen. Zij was zenuwachtig en haastte de kamenier. Zij was juist klaar, toen de eerste gasten kwamen, en zij zich kon voegen bij Mrs. Uxeley. En de rijtuigen rolden aan; Cornélie, boven aan de monumentale trap, blikte in de hall-vestibule, waar men binnenstroomde, de dames nog in hare lange sorties - bijna nog kostbaarder dan hare japonnen, - en die zij met zorg afgaven in de druk gonzende vestiaire. En de eerste gasten kwamen de trappen op, wachtende om niet de allereerste te zijn, en tegengeglimlacht door Mrs. Uxeley. De salons vulden zich spoedig. Behalve de receptiezalen waren de eigen kamers der gastvrouw open en schakelde zich een suite van twaalf vertrekken. Waren de gangen en trappen gedecoreerd met alleen bosschages van roode en witte en roze camelia's, in de vertrekken was de bloemdecoratie aangebracht in honderden vazen en bekers en schalen, die overal neêrgezet waren, en met het licht der omschermde kaarsen een intimiteit gaven aan het feest. Dat was de eigenaardigheid van Mrs. Uxeley's versiering van feestzalen; het electrische licht niet op, maar overal de kaarsen in schermpjes, overal de coupes en glazen vol bloemen, en het werd er om als een feeëntuin. Was de groote lijn misschien verbroken, gewonnen was een allerliefste gezelligheid, overal konden zich groepjes vormen, achter een paravent, in een loggia, telkens vond men een plekje voor vertrouwelijkheid; en dit was misschien de reden van de vogue van Mrs. Uxeley's feesten. De villa, geschikt tot het geven van een hofbal, gaf slechts feesten van een luxueuze intimiteit aan honderden menschen, die elkaâr in het geheel niet kenden. De côterietjes kozen zich een hoekje uit, en waren daar als

thuis. Een heel klein boudoirtje, geheel van Japansch lak en Japansche zijde, werd algemeen beoogd, maar dadelijk door Gilio ingenomen, de gravin di Rosavilla, de hertogin di Luca, de gravin Costi. Zij kwamen zelfs niet in de comediezaal, waar een concert het eerste nummer was. Paderewski speelde er, Sigrid Arnoldson zoû er zingen. Ook de concertzaal was zoo verlicht, met kaarsen in schermpjes, en men fluisterde algemeen, dat in dit teedere licht Mrs. Uxeley veertig was. In de pauze minaudeerde zij tegen twee heele jonge journalisten, die haar feest beschrijven zouden. Urania, naast Cornélie, werd aangesproken, door een Franschman, dien zij aan hare vriendin voorstelde: de chevalier de Breuil. Cornélie wist, dat zij hem kende van Ostende, en dat zijn naam met die van de prinses di Forte-Braccio genoemd werd. Urania had haar nooit over de Breuil gesproken, maar Cornélie, nu, aan haar glimlach, haar blos, de schittering van haar oogen, zag, dat men gelijk had. Zij liet hen beiden alleen, met een treurigheid om Urania. Zij begreep, dat het jonge prinsesje zich troostte over de onverschilligheid van haar man - en zij vond dit heele leven van schijn plotseling om van te walgen. Zij verlangde naar Rome, naar het atelier, naar Duco, naar onafhankelijkheid, liefde, geluk. Zij had het alles gehad, maar het had niet mogen blijven. Zij was terug gedwongen in dien schijn, de conventie, de walgelijke comedie van het leven. Het was om haar heen als eén leugen, schitterender dan in Den Haag, maar nog valscher, brutaler, perverser. Men gaf zelfs niet meer voor, dat men aan de leugen geloofde: hierin was een brutale oprechtheid. De leugen werd geëerbiedigd, maar niemand geloofde aan ze, niemand drong de leugen als waarheid op; de leugen was niets dan een vorm. Cornélie liep alleen door de zalen, voegde zich - volgens hare gewoonte - even bij Mrs. Uxeley, vroeg fluisterend hoe zij het maakte, of zij iets noodig had, of alles goed was - en liep alleen weêr de zalen door. Zij stond bij een vaas en schikte een paar orchideeën, toen een vrouw, in het zwart fluweel, blond, met een vollen hals haar aansprak in het Engelsch:

- Ik ben Mrs. Holt; u kent mijn naam misschien niet, maar ik ken de uwe. Ik verlang zeer met u kennis te maken. Ik ben dikwijls in Holland geweest, en ik lees een

beetje Hollandsch. Ik heb uwe brochure gelezen over den Maatschappelijken Toestand van de Gescheiden Vrouw, en ik vond heel veel interessants in wat u schreef.

- U is heel vriendelijk; willen wij een oogenblik gaan zitten .... Ik herinner mij ook uw naam ... Was u niet een van de leidsters van het Vrouwencongres in Londen?
- Ja ... Ik heb er gesproken over de opvoeding van het kind .... Kon u niet in Londen komen?
- Neen, ik heb er wel over gedacht, maar ik was toen in Rome, en ik kon niet.
- Dat was jammer. Het congres is een groote stap voorwaarts geweest. Was uw brochure er vertaald, bekend geworden, dan had u groot succes gehad.
- Ik streef zoo weinig naar succes van dien aard .....
- Natuurlijk, dat begrijp ik. Maar het succes van uw boek is toch ook voordeel voor de groote zaak.
- Meent u dat waarlijk? Is er iets goeds in mijn boekje?
- Twijfelt u daar dan aan?
- Heel dikwijls ....
- Hoe is het mogelijk .... Het is toch zoo met zekere pen geschreven.
- Misschien juist daarom ....
- Ik begrijp u niet. Er is in Hollanders soms een vaagheid, die wij Engelschen niet begrijpen. Iets als de weêrspiegeling van uw mooie luchten in uw karakters.
- Twijfelt u nooit? Is u zeker van uw ideeën over de opvoeding van het kind?
- Ik heb kinderen bestudeerd, in scholen, in crèches, thuis, en ik heb zeer gedecideerde ideeën gekregen. En naar die ideeën werk ik voor de menschen, die in de toekomst zullen zijn. Ik zal u mijn brochures zenden, de quintessence van mijn redevoeringen op het congres. Is u nu bezig aan een andere brochure?
- Neen, helaas niet ....
- Waarom niet? Wij moeten allen dicht aaneen sluiten om te overwinnen.
- Ik geloof, dat ik uitgezegd ben .... Ik heb geschreven uit een impulsie, uit eigen ondervinding. En toen ....
- Toen ....
- Toen is het anders geworden ... Alle vrouwen zijn

verschillend, en ik vond het nooit goed te generalizeeren. En gelooft u, dat *vele* vrouwen met de doorzetting van een man kunnen werken voor een werelddoel, als zij een klein doel voor zichzelve hebben gevonden, een klein geluk, bij voorbeeld een liefde voor haar eigen ik, en waarin zij gelukkig zijn. Gelooft u niet, dat er in iedere vrouw sluimert een egoïsme voor haar eigen liefde, geluk, en dat, als zij dàt gevonden heeft .... de wereld en de toekomst haar belang verliezen.

- Misschien .... Maar hoe weinig vrouwen vinden het.

- Ik geloof niet vele ... Maar dit is een andere kwestie. En ik geloof wel, dat het belang voor wereldkwesties bij de meeste vrouwen pis-aller is.

- U is een afvallige geworden. U spreekt heel anders, dan u een jaar geleden schreef .....

- Ja. Ik ben heel nederig geworden, omdat ik oprechter ben. Natuurlijk, ik geloof wel in enkele vrouwen, in enkele groote geesten. Maar, zoû het meerendeel niet in vrouwelijkheid blijven: vrouw en zwak ....

- Niet, met een verstandige opvoeding.

- Ja, ik geloof wel, dat het dat is: de opvoeding .....

- Van het kind, van het meisje ....

- Ik geloof het wel, dat ik nooit ben opgevoed, en dit zal wel mijn zwakte zijn.

- Aan onze meisjes moet al heel jong van den strijd des levens verteld worden.

- U heeft gelijk. Wij: mijn vriendinnen, mijn zusters en ik, werden zoo gauw mogelijk op de huwelijksveiligheid gewezen .... Weet u wie ik het meest te beklagen vind? Onze ouders! Hebben zij niet gedacht, dat zij ons alles leeren lieten wat noodig was? En nu - op dit oogenblik, moeten zij inzien, dat zij de toekomst niet geraden hebben, en dat hunne opvoeding geen opvoeding was, omdat zij hunne kinderen niet wezen op den strijd, die vlak voor hunne oogen al gestreden werd. Het zijn onze ouders, die zijn te beklagen. Zij kunnen niets meer herstellen. Zij zien ons, meisjes, jonge vrouwen, van twintig tot dertig, overstelpt worden door het leven, en zij hebben er ons niet sterk voor gemaakt. Zij hebben ons zoo lang mogelijk veilig gelaten in het ouderlijk hoekje, en toen hebben zij gedacht

aan ons huwelijk. Volstrekt niet om ons kwijt te zijn, maar voor ons geluk, voor onze veiligheid en onze toekomst. Wij zijn wel ongelukkig, wij meisjes en vrouwen, die niet als onze jongere zusjes worden gewezen op den strijd daar vlak bij ons, maar ik geloof, dat wij nog de hoop hebben op onze jonge jaren, en ik geloof, dat onze arme ouders ongelukkiger zijn en meer te beklagen dan wij, omdat zij niets meer kunnen hopen, omdat zij zich in stilte, bekennen *moeten* gedwaald te hebben in hun kinderliefde. Zij voedden ons nog op volgens het verleden, terwijl de toekomst al zoo dicht bij was. Ik heb medelijden met onze ouders, en ik zoû ze er bijna liever om hebben, dan ik ze ooit gehad heb ....

XLIV.

Zij was plotseling heel bleek geworden als onder een plotselinge emotie. Zij bedekte haar gezicht met haar wuivenden waaier en hare vingers trilden hevig; haar geheele lichaam sidderde.

- Dat is mooi van u gedacht, zeide Mrs. Holt. Het doet mij pleizier u ontmoet te hebben. Er is voor mij in Hollanders altijd een charme. Dat vage, dat wij niet vatten kunnen, en dan zoo op eens een licht, dat er uit schiet, als uit een wolk .... Ik hoop u toch nog eens te ontmoeten. Ik ontvang iederen Dinsdag, vijf uur. Komt u eens aan met Mrs. Uxeley?

- Heel gaarne, met heel veel pleizier ....

Mrs. Holt gaf haar de hand, die zij drukte, en verloor zich tusschen andere gasten. Cornélie was opgestaan, terwijl hare knieën knikten. Zij bleef staan, half naar de zaal gekeerd, kijkende in den spiegel. Op de console speelden hare vingers met de orchideeën in een Venetiaansch glas. Zij was nog wat bleek, maar beheerschte zich, hoewel haar hart klopte, haar borst hijgde. En zij zag in den spiegel. Zij zag eerst haar eigen gedaante, hare ranke, mooie vormen in haar toilet van zwarte en witte Chantilly, de witte kanten sleep, schuimende van volants; de zwarte kanten tuniek er over heen geschulpt en bezaaid met staalpailletten en blauwe steenen, een tak orchideeën aan het geheel mouwlooze corsage,

dat haar hals en armen en schouders bloot liet. Drie parelen Grieksche banden hielden heur haar omspannen, en haar witte veêren waaier - een geschenk van Urania - was als een schuim tegen haar hals. Zij zag het eerst zichzelve en toen in den spiegel, zag zij hèm. Hij naderde haar. Zij bewoog niet, alleen hare vingers speelden met de bloemen in het glas. Zij had een gevoel van te willen vluchten, maar hare knieën knikten en hare voeten waren als verlamd. Zij was als vastgenageld, zij was als gehypnotizeerd. Zij kon zich niet bewegen. En zij zag hem steeds dichter naderen, terwijl zij den rug half keerde tegen de zaal. Hij naderde, en uit zijne nadering scheen een web uit te stralen, waarin zij als gevangen bleef. Hij was nu vlak bij haar, hij stond vlak achter haar. Werktuigelijk hief zij de oogen op en zag in den spiegel, en ontmoette in het glas zijne oogen. Zij dacht flauw te zullen vallen. Zij voelde zich als geprangd tusschen hem en het glas. In den spiegel draaide de zaal, duizelden-om de kaarsen, als een dansend firmament. Hij zeide nog niets. Zij zag alleen zijn oogen kijken en zijn mond onder zijn snor glimlachen. En hij zeide nog niets. Toen, in die onuithoudbare engte tusschen hem en den spiegel, die zelfs niet beveiligde als een muur had gedaan, maar die hem weêrkaatste, zoodat hij als dubbel haar gevangen had, achter en voor - wendde zij zich langzaam om en zag hem in de oogen. Maar zij sprak ook niet. Zij zagen elkaâr sprakeloos aan.

- Daar hadt je nooit aan gedacht .... me hier eens te zien, zei hij eindelijk.

Zij had nu in meer dan een jaar zijn stem niet gehoord. Maar zij voelde zijn stem in zich.

- Neen, zeide zij eindelijk, hoog, koud, ver. Hoewel ik je een paar keer gezien heb, in de stad, op de Jetée.

- Ja, zeide hij. Had ik je moeten groeten, vindt je?

Zij haalde haar bloote schonders op, en hij zag naar ze. Zij voelde voor het eerst, dat zij half naakt was, dien avond.

- Neen, antwoordde zij, steeds koud en ver. Evenmin als je me nu hoefde aan te spreken.

Hij glimlachte haar toe. Hij stond voor haar als een muur. Hij stond voor haar als een man. Zijn kop, zijn schouders, zijn borst, zijn beenen, zijn geheele figuur rees voor haar op als éene mannelijkheid.

- Natuurlijk behoefde ik dat niet te doen, antwoordde hij, en zij voelde zijn stem in zich: zij voelde zijn geluid zinken in haar als gesmolten brons in eene vaas. Als ik je in Holland ook ergens ontmoet had, had ik alleen mijn hoed afgenomen, maar je verder niet aangesproken. Maar hier zijn we in een vreemd land ....

- Wat doet er dat toe?

- Ik had lust je aan te spreken ... Ik woû eens wat met je praten. Kunnen we dat niet doen als vreemden?

- Als vreemden .... herhaalde zij.

- Nou ja, we zijn niet vreemd voor elkaâr. We kennen elkaâr zelfs verbazend intiem, hè? Kom nu eens naast me zitten en vertel me hoe je het gemaakt hebt. Is het je bevallen in Rome?....

- Ja, zeide zij.

Hij had haar als met zijn wil geleid naar een chaise-longue achter een Louis-XV-paravent, half damast, half glas - en zij liet zich neêrvallen in een rozigen schemer van kaarsen, om zich heen bouquetten van roze rozen in allerlei Venetiaansche glazen. Hij zette zich op een pouffe, een beetje buigende naar haar toe, de armen over de knieën, de handen gevouwen.

- Ze hebben flink over je gekletst in Den Haag. Eerst over je brochure. En toen over je schilder.

Haar oogen priemden hem toe als naalden. Hij lachte.

- Je kan nog even boos kijken als vroeger. Zeg, hoor je wel eens wat van de oudelui? Ze zijn er slecht aan toe.

- Nu en dan. Ik heb ze verleden wat geld kunnen zenden.

- Dat is verdomd aardig van je. Ze verdienen het niet. Ze hebben gezegd, dat je niet meer voor ze bestond.

- Mama schreef mij, dat ze zoo moesten tobben. Toen heb ik ze honderd gulden gezonden. Meer was mij niet mogelijk.

- O, nou als ze zien, dat je geld zendt, zal je wel weêr voor ze bestaan.

Zij haalde de schouders op.

- Dat kan me niet schelen. Ik had medelijden met ze. Het speet me, dat ik niet meer kon zenden.

- Neen, als je er ook zoo verbazend chic uitziet ....

- Dat betaal ik niet ....

- Ik zeg het zoo maar. Ik waag me aan geen kritiek. Ik vind het verdomd mooi, dat je ze geld zendt. Maar je bènt verbazend chic. Zeg, wil ik je eens wat zeggen. Je bent een verdòmde mooie meid geworden.

Hij zag haar aan, met zijn glimlach, waarnaar ze kijken moest.

Toen antwoordde zij, heel kalm, haar waaier licht wuivende over haar naakten hals, zij schuilende in het schuim van haar waaier:

- Dat doet me verdomd veel pleizier.

Hij lachte, dik luid.

- Zoo, dat mag ik, je hebt nog altijd je geestige repartie. Altijd ad rem. Verdòmd leuk van je!

Zij stond op, nerveus, verwrongen.

- Ik moet je verlaten, ik moet naar Mrs. Uxeley.

Hij breidde de armen wat uit.

- Blijf nou nog wat zitten. Het doet me goed wat met je te praten.

- Hoû je dan een beetje in en 'verdom' niet zoo veel. Ik ben daar niet meer gewend aan.

- Ik zal mijn best doen, blijf dan zitten.

Zij viel neêr en school achter haar waaier.

- Laat me dan zeggen, dat je bepaald .... een heéle .... een heéle mooie vrouw bent geworden. Is het nu iets als een compliment?

- Het heeft er iets meer van.

- Nou maar, mooier kan ik het niet, hoor. Zoo moet je het nu maar goed vinden. Vertel me nu eens iets van Rome. Hoe leefde je daar?

- Waarom moet ik je daarover vertellen?

- Omdat ik er belang in stel.

- Je hebt niet in mij belang te stellen ....

- Ja, maar dat doe ik nu eenmaal. Heelemaal vergeten heb ik je nooit. En het zoû me verwonderen als jij dat gedaan hadt.

- Heelemaal, zeide zij koel.

Hij zag haar aan met zijn glimlach. Hij antwoordde niets, maar zij voelde, dat hij beter wist. Zij was bang hem verder te overtuigen.

- Is het waar wat ze in Den Haag vertellen. Van Van der Staal?

Zij zag hem hoog aan.

- Nou, vertel nou eens ....
- Ja ....
- Je bent toch een brutale meid. Kan je de heele boel niets meer schelen?
- Neen ....
- En hoe doe je hier, bij dat wijf?
- Hoe meen je?
- Nemen ze dat zoo hier in Nice aan?
- Ik blagueer niet op mijn onafhankelijkheid, en niemand kan op mijn gedrag hier iets aanmerken.
- Waar is Van der Staal?
- In Florence.
- Waarom is hij niet hier?
- Ik heb geen lust je meer te antwoorden. Je bent indiscreet. Je hebt daar niets meê noodig en ik laat me niet ondervragen.

Zij werd heel zenuwachtig en stond weêr op. Hij breidde de armen uit.

- Heusch, Rudolf, laat me gaan, smeekte zij. Ik moet naar Mrs. Uxeley toe. Er wordt een pavane gedanst in de groote zaal, en ik moet eenige orders vragen en geven. Laat me gaan.
- Dan zal ik je brengen. Mag ik je mijn arm prezenteeren?
- Rudolf, toe, ga weg. Zie je niet, hoe nerveus je me maakt? Zoo onverwachts heb ik je hier weêr ontmoet. Toe, ga weg, laat me alleen, ik kan me anders niet meer houden. Ik ga huilen .... Waarom heb je me aangesproken, waarom ben je hier gekomen, waar je wist dat je me ontmoeten zoû.
- Omdat ik een feest bij Mrs. Uxeley woû zien, en omdàt ik je ontmoeten woû.
- Je begrijpt toch wel, dat je terugzien me nerveus maakt. Wat heb je er aan. Wij zijn dood voor elkaâr .... Wat heb je er aan mij zoo te plagen.
- Dat is het juist wat ik weten woû. Of we dood zijn voor elkaâr ....
- Dood, dood, heelemaal dood! riep zij hevig.

Hij lachte.

- Kom, wees niet zoo theatraal. Je begrijpt toch wel,

dat ik nieuwsgierig was je eens terug te zien en met je te spreken. Ik zag je in de straten, in je rijtuig, op de Jetée, en het deed me pleizier, dat je er zoo goed uitzag, zoo chic, en zoo gelukkig, en zoo mooi. Je weet, dat ik nu eenmaal een groot zwak heb voor mooie vrouwen. Je bent veel mooier dan vroeger, toen je mijn vrouw was. Als je toen zoo geweest was als nu, was ik nooit van je gescheiden ..... Kom, wees geen kind. Niemand kent ons hier. Ik vind het verdomd leuk je hier te ontmoeten, met je te kletsen en je aan mijn arm te hebben. Neem mijn arm. Zanik niet langer, dan breng ik je waar je zijn moet. Waar vinden we Mrs. Uxeley ....? Stel me voor .... als een kennis uit Holland ....

- Rudolf ....

- Ach, ik wil het, zanik niet. Wat is er nou aan. Het amuzeert me, en het is leuk met je gescheiden vrouw rond te wandelen op een bal in Nice. Heerlijke stad, hè? Ik ga iederen dag naar Monte-Carlo, en ben verdòmd gelukkig geweest. Gisteren drieduizend francs gewonnen. Ga je eens met me meê....?

- Je bent dol!

- Ik ben niet dol. Ik wil me amuzeeren. En ik ben er trotsch op je aan mijn arm te hebben.

Zij trok haar arm terug.

- Je hebt op niets trotsch te zijn ....

- Word nu niet kwaadaardig, het is allemaal gekheid; laten we ons nu amuzeeren. Daar heb je het oude wijf .... Ze kijkt naar je uit.

Zij was aan zijn arm eenige zalen door gegaan, en zij zagen bij een tombola, waar men zich verdrong om cadeautjes en surprises te trekken, Mrs. Uxeley, Gilio en de dames di Rosavilla, Costi, Luca. Men was er zeer vroolijk, doende als kinderen om de pyramide van snuisterijen, wanneer men zijn nummer op een roulette had gewonnen.

- Mrs. Uxeley, begon Cornélie en hare stem trilde; mag ik u een landgenoot voorstellen, baron Brox ....

Mrs. Uxeley minaudeerde, en zei een paar vriendelijke zinnen, en vroeg of hij geen nummer trekken wilde ... De roulette draaide ...

- Een landgenoot, Cornélie?

- Ja, Mrs. Uxeley.
- Hoe zeg je .... zijn naam?
- Baron Brox ....
- A splendid fellow! Een mooie kerel! Een verbazend mooie kerel. Wat is hij, wat doet hij?
- Hij is officier, eerste luitenant ....
- Welk wapen.
- Van de huzaren ....
- In Den Haag?
- In Den Haag.
- Een verbazende mooie kerel. Ik hoû van zulke groote, flinke mannen ....
- Mrs. Uxeley, gaat alles goed?
- Ja, darling.
- Voelt u u wel?
- Ik heb een beetje pijn, maar het gaat wel.
- Moet de pavane niet gauw worden gedanst?
- Ja, zorg, dat de meisjes zich gaan verkleeden. De kapper heeft toch nog wel de pruiken gebracht voor de jongelui?
- Ja ....
- Verzamel de jongelui dan, en laten ze zich haasten. Ze moeten niet later dan over een half uur beginnen ....

Rudolf Brox kwam van de tombola terug, waar hij een zilveren lucifersdoos had getrokken. Hij bedankte Mrs. Uxeley, die minaudeerde, en toen hij zag, dat Cornélie zich verwijderde, volgde hij haar.

- Cornélie ....
- Ik bid je, Rudolf, laat me; ik moet de meisjes en de jongelui voor de pavane verzamelen. Ik heb veel te doen ....
- Ik zal je helpen ....

Zij wenkte een paar meisjes, zij liet een paar knechts de jongelui opzoeken door de zalen en hen verzoeken naar de kleedkamers te gaan. Hij zag, dat zij bleek was en trilde over haar lichaam.

- Wat is er?
- Ik ben moê.
- Laten wij dan wat gaan drinken.

Zij voelde zich niet van zenuwachtigheid. De muziek van

het onzichtbare orkest boemboemde woest tegen hare hersens aan, en soms duizelden de ontelbare kaarsen voor hare oogen als een dansend firmament. Het was stampvol in de zalen. Men verdrong er zich, men lachte, luid, toonde elkaâr zijn cadeaux, men trapte op de sleepen der dames. Een bedwelmende benauwdheid van bloemen en feestatmosfeer en lauwen geparfumeerden vrouwengeur hing als een wolk door de zalen. Cornélie liep hier, zocht daar, had eindelijk de meisjes verzameld. De dansmeester kwam haar iets vragen. Een hofmeester kwam haar iets vragen. En Brox week niet van haar zijde.

- Laat ons nu wat gaan drinken .... herhaalde hij.

Werktuigelijk nam zij zijn arm en haar hand trilde op zijn zwarte mouw. Hij duwde met haar door de foule en zij gingen langs Urania en de Breuil. Urania zei een paar woorden, die Cornélie niet verstond. In de buffetzaal ook was het stampvol, gonzend van hooge lachende stemmen. Achter de lange tafels stond de hofmeester als een minister. Hij beheerschte de geheele service. Er was geen gedrang, geen gevecht om een glas wijn of een broodje. Men wachtte tot een lakei het gevraagde prezenteerde.

- De boel is netjes geregeld, zei Brox. Doe jij dat allemaal ....?
- Neen, dat is alles al zoo jaren lang ....

Zij viel neêr in een stoel, bleek.

- Wat wil je hebben?
- Een glas champagne.
- Ik heb honger. Ik heb slecht gedineerd in mijn hôtel. Ik wil wel wat eten.

Hij bestelde voor haar de champagne. Hij at eerst een pasteitje, toen nog een, en toen een châteaubriand met erwtjes. Hij dronk een paar glazen rooden wijn, en toen een glas champagne. De lakei bracht hem alles een voor een op een zilveren blad. Zijn mooi mangezicht was van een steenroode tint van gezondheid en animale kracht. Op zijn zwaren ronden kop was het harde haar geheel kort geknipt. Zijn groote grauwe oogen lachten, helder, recht brutaal van blik. Een zware, goed verzorgde snor kroesde vol boven zijn mond, waar de witte tanden in glansden. Hij stond een beetje wijdbeens, militair stevig in zijn rok, dien hij droeg met een

eenvoudige correctheid. Hij at langzaam en met pleizier, genietende zijn goed glas fijnen wijn.

Werktuiglijk, nu, uit haar stoel, zag zij hem aan. Zij had een glas champagne gedronken en vroeg een tweede, en deze prikkeling bracht haar bij. Hare wangen gloeiden wat op, hare oogen tintelden.

- Het is hier een verdòmde goeie boel, zeide hij, haar naderend met zijn glas in de handen. En hij dronk het uit.

- De pavane moet gauw worden gedanst, murmelde zij.

En zij ging door de drukke zalen, naar een grooten corridor buiten, als een allée van camelia-heesters. Zij waren daar even alleen.

- Hier moeten de danseurs zich verzamelen ...

- Laten wij dan hier op ze wachten. Het is hier lekker frisch.

Zij zetten zich op de bank.

- Ben je beter? vroeg hij. Je deedt zoo raar in de zaal.

- Ja ... ik ben beter ...

- Vindt je het nu niet leuk je ouden man weer eens te ontmoeten?

- Rudolf ... ik begrijp niet hoe je zoo spreken kan, me achtervolgen kan, me plagen kan ... Na alles wat er gebeurd is ...

- Nou ja, dat is nou gebeurd ...

- Vindt je het discreet van je,... en kiesch?

- Neen. Noch discreet en noch kiesch. Je weet, dat zijn nu eenmaal van die lieve dingen, die ik nooit ben; dat heb je vroeger genoeg naar mijn hoofd gegooid. Maar als het niet kiesch is, amuzant is het wel. Ben jij je gevoel voor humor kwijt? Er is een verduiveld leuke humor in onze ontmoeting hier ... En luister nou eens naar me. We zijn gescheiden, goed. Voor de wet is dat zoo. Maar een wettelijke scheiding is alleen iets voor wet en vorm en maatschappij. Voor geldzaken en dergelijke. Wij zijn te veel man en vrouw samen geweest, om niet bij een latere ontmoeting, zooals hier, iets voor elkaâr te voelen. Jawel, ik weet wel, wat je zeggen wil. Het is eenvoudig niet waar. Je bent te verliefd op me geweest, en ik op jou, dan dat alles dood zoû zijn. Ik herinner me nog alles. En jij moet je ook nog alles herinneren. Herinner je, toen wij eens ...

Hij lachte, schoof dichter bij haar en fluisterde vlak aan haar oor. Zij voelde zijn adem over haar vleesch trillen als een warme bries. Zij bloosde rood en werd zenuwachtig. En zij voelde met heel haar lichaam, dat hij haar man was geweest, dat zij hem had in haar bloed. Zijn stem zonk als gesmolten brons langs hare gehoorzenuwen, diep in haar binnen. Onder den bries van zijn adem sidderde haar geheele vleesch. Zij kende hem heelemaal. Zij kende zijn oogen, zijn mond, zij kende zijn borst en zijn dijen. Zij kende zijn handen, breed, goed verzorgd, met de groote, ronde nagels en met den donkeren zegelring - als zij lagen op zijn knieën, vierkant spannende in de buiging van zijn zwarte broekspijp. En zij voelde, als een plotselinge wanhoop, dat zij hem kende en voelde in heel haar lichaam. Hoe grof hij ook vroeger tegen haar was geweest, hoe hij haar mishandeld had, geslagen met zijn dichte vuist, gekwakt tegen een muur ... zij was zijn vrouw geweest. Zij was, maagd, zijn vrouw geworden, door hem gewijd tot vrouw. En zij voelde zich door hem als gestempeld tot het zijne, zij voelde het tot in haar bloed en haar merg. Zij bekende het zich, zij had hem nooit vergeten. In de eerste eenzaamheid te Rome, had zij verlangd naar zijn zoen, had zij aan hem gedacht, zijn beeld van man zich geroepen voor den geest, zich wijsgemaakt, dat zij met tact en geduld en wat leiding zijn vrouw had kunnen blijven ...!

Toen was het groote geluk gekomen, het zachte geluk der volkomen harmonie ....!

Het ging alles bliksemsnel door haar heen.

O, in het groote zachte geluk had zij alles vergeten kunnen, had zij het verleden niet in zich gevoeld. Maar nu voelde zij, dat het verleden altijd blijft, en onherroepelijk is, onuitwischbaar. Zij was zijn vrouw geweest en zij behield hem in haar bloed. Nù voelde zij het met iederen ademtocht. Zij was verontwaardigd omdat hij fluisteren durfde van vroeger, aan haar oor, maar het was geweest, als hij zeide. Onherroepelijk, onuitwischbaar.

- Rudolf! smeekte zij en zij vouwde de handen. Spaar me!!

Zij gilde het bijna uit, in een kreet van angst en wanhoop. Maar hij lachte en vatte in zijn eene hand hare beide gevouwen handen van smeeking.

- Als je zoo doet, als je me zoo smeekend aankijkt met

die mooie oogen, dan spaar ik je zelfs hier niet en zoen ik je tot ....

Zijn woorden woeien over haar heen als een heete wind. Maar stemmen lachten aan, en een paar jonge meisjes, een paar jongelui, al gekleed als Henri IV, Marguérite de Valois voor de pavane, kwamen de trap af.

- Waar blijven nu de anderen! riepen zij, omkijkende op de trap. En zij naderden Cornélie vroolijk, met een danspas. Ook de dansmeester naderde. Zij verstond niet wat hij zeide.

- Waar blijven nu de anderen, herhaalde zij werktuigelijk, met een heesche stem, de meisjes na.

- Daar komen ze aan .... Nu zijn we er allemaal ....

Het praatte en lachte en schitterde en gonsde om haar heen. Zij verzamelde hare arme kracht, gaf eenige orders. In de groote danszaal stroomden de gasten, zetten zich vóór op stoelen, drongen in de hoekjes elkaâr op. De pavane werd gedanst in het midden der zaal, op de sleeping eener oude wijze: een langzaam krinkelende arabesk van sierlijke pas, diepe nijging en porceleinachtig opglansend satijn .... de wuiving van een schoudermanteltje .... een lange lichtglans op een degen ....

XLV.

- Urania, ik smeek je, help mij!

- Wat is er?

- Kom meê....

Zij had Urania bij de hand als weggesleept van de Breuil en trok haar meê in een der verlaten salons. De suite der zalen was bijna geheel verlaten, de dichte drom der gasten stond opgehoopt langs de zijden der groote danszaal om er de pavane te zien dansen.

- Wat is er, Cornélie?

Cornélie sidderde over hare leden en klemde zich aan Urania's arm. Zij trok haar naar den versten hoeksalon. Er was niemand.

- Urania, smeekte zij, in een uiterste trilling van zenuwachtigheid. Help mij! Wat moet ik doen? Ik heb hem onverwacht ontmoet. Weet je niet wie? Mijn man. Mijn man, van wien ik gescheiden ben. Ik had hem al een paar keer gezien, in

de straat en op de Jetée. Dien keer, toen ik zoo schrikte, je weet wel, toen ik bijna flauw viel .... dat was om hem. Nu, hier, zoo even, heeft hij mij aangesproken. En ik ben bang voor hem. Ik weet niet wat het is, ik ben bang voor hem. Hij sprak me heel vriendelijk aan, hij had behoefte met mij te praten. Het was zoo vreemd. Alles was uit tusschen ons. We waren gescheiden. En in eens ontmoet ik hem, en hij spreekt met mij, hij vraagt hoe ik het dien tijd gehad heb; hij zegt, dat ik er goed uitzie, dat ik mooi ben geworden. Zeg mij, Urania wat moet ik doen. Ik ben bang. Ik heb koorts van angst. Ik wil weg. Ik zoû het liefst dadelijk weg willen, naar Florence, naar Duco. Ik ben zoo bang, Urania. Ik wil naar mijn kamer. Zeg Mrs. Uxeley, dat ik naar mijn kamer wil.

Zij wist nauwlijks wat zij zeide. De woorden ijlden haar over de lippen in koorts. Mannestemmen naderden. Het waren Gilio, de Breuil, de hertog di Luca en de jonge journalisten, die zich pousseerden in de wereld.

- Waar blijft de signora De Retz: wij missen haar overal, sprak de hertog, en de journalisten, in de schaduw van die groote heeren, beaamden het: zij misten haar overal ...

- Roep Mrs. Uxeley hier, fluisterde Urania Gilio in. Cornélie is ziek, geloof ik .... Ik kan haar niet alleen laten. Zij wil naar haar kamer. Het is goed, dat Mrs. Uxeley het weet, anders wordt zij misschien boos.

Cornélie schertste zenuwachtig, koortsachtig vroolijk, met den hertog en met de Breuil en de journalisten.

- Wil ik u liever dadelijk naar Mrs. Uxeley brengen? fluisterde Gilio haar in.

- Ik wil naar mijn kamer! fluisterde zij smeekend terug achter haar waaier.

De pavane scheen gedanst te zijn. Stemmen gonsden aan, alsof de gasten zich weêr verspreidden door de zalen.

- Daar zie ik Mrs. Uxeley, zei Gilio.

Hij ging naar haar toe, hij sprak met haar. Zij minaudeerde eerst, steunend op den gouden knop van haar stok. Toen trokken hare rimpels boos te zamen. Zij kwam nader. Cornélie schertste door met den hertog: de journalisten vonden alles even geestig.

- Ben je niet wel? fluisterde Mrs. Uxeley, nader gekomen, verstoord. En hoe dan met den cotillon?

- Ik kan wel voor alles zorgen, Mrs. Uxeley, zeide Urania.

- Onmogelijk, lieve prinses: ook zoû ik het niet dùrven aannemen.

- Stel mij eens voor aan je vriendin, Cornélie! klonk achter Cornélie een diepe stem.

Zij voelde die stem als brons in zich. Zij wendde zich werktuigelijk om. Hij was het. Zij scheen hem niet te kunnen ontvluchten. En onder zijn blik, als gehypnotizeerd, scheen zij, zoo vreemd, haar kracht te herwinnen. Hij scheen het niet te voelen, dat zij ziek was .... Zij murmelde:

- Urania, mag ik je ... een landgenoot ... voorstellen ... Baron Brox ... De prinses di Forte-Braccio.

Urania kende zijn naam, zij wist wie hij was.

- Lieveling, fluisterde zij tot Cornélie. Laat mij je naar je kamer brengen. Ik zorg voor alles.

- Het is niet meer noodig, zeide zij. Ik ben veel beter. Ik wil alleen wat champagne drinken. Ik ben veel beter, Mrs. Uxeley.

- Waarom ben je van me weggeloopen? vroeg Rudolf Brox met zijn glimlach, en zijn oogen in Cornélie's oogen.

Zij glimlachte en zeide, zij wist niet wat.

- Het bal is begonnen, zei Mrs. Uxeley. Maar wie dirigeert straks mijn cotillon?

- Als ik u van dienst kan zijn, Mrs. Uxeley, zeide Brox. Ik heb een klein talent voor cotillon-directeur ....

Mrs. Uxeley was verrukt. Men sprak af, dat de Breuil en Urania, Gilio en de gravin Costi, Brox en Cornélie, om beurten de figuren zouden dirigeeren.

- Arme lieveling, sprak Urania aan Cornélie's oor. Is het je mogelijk?

Cornélie glimlachte.

- Ja, ja zeker, ik ben beter, fluisterde zij.

En zij begaf zich aan den arm van Brox naar de danszaal. Urania zag haar in stupefactie na.

XLVI.

Het was dien morgen twaalf uur toen Cornélie wakker werd. De zon schoot door de gouden reet der even opengeweken gordijnen met wemelatoompjes binnen. Zij voelde zich

doodmoê. Zij bedacht, dat Mrs. Uxeley haar een morgen na zulk een feest vrij gaf om uit te rusten: ook de oude dame zelve bleef dan in bed, hoewel zij niet sliep. En Cornélie miste alle kracht om op te staan. Zij bleef liggen, zwaar van moêheid. Hare oogen dwaalden door de ordelooze kamer; haar mooie baljapon sleepte radeloos, slap, over een stoel en herinnerde haar dadelijk aan gisteren. Trouwens, alles in haar dacht aan gisteren, alles in haar dacht aan haar man met een strakke, gehypnotizeerde denking. Zij voelde zich als na een nachtmerrie, een dronkenschap, een bezwijmeling. Alleen met glas na glas champagne te drinken had zij zich kunnen ophouden, kunnen dansen, met Brox; op hun beurt een figuur kunnen dirigeeren. Maar niet alleen met champagne. Zijn blik ook had haar opgehouden, had haar weêrhouden van flauw te vallen, van in snikken uit te barsten, van op te gillen en krankzinnig de armen te zwaaien. Toen hij afscheid genomen had, toen iedereen weg was, was zij gezonken in-een, had men haar naar bed gebracht. Dadelijk weg uit zijn oog, had zij gevoeld hare ellende en hare zwakte en had de champagne haar als eensklaps bewolkt.

Nu dacht zij aan hem, in de geslagen loomte van hare verpletterende morgenvermoeidheid. En het werd haar als was haar geheele Italiaansche jaar een tusschendroom geweest. Zij zag zich terug in Den Haag; het jonge meisje, dat veel uitging, met haar aardig gezichtje en haar flirtmaniertjes en hare woordjes altijd ad rem. Zij zag hunne eerste ontmoetingen en hoe zij dadelijk onder hem gebogen had en met hèm niet had kunnen flirten, omdat hij lachte om hare vrouweverwerinkjes. Hij was dadelijk te sterk geweest. Toen hun engagement. Hij schreef haar de wet voor en zij stond op, driftig, met hevige scène's, niet beheerscht willende worden, gekrenkt in hare verwendheid van gevierd en bedorven jong meisje. En als met de plompe kracht van zijn vuist - en altijd met den lach om zijn mooien mond - hield hij haar onder. Tot zij getrouwd waren, tot zij schandaal had gemaakt en was weggeloopen. Hij had eerst niet willen scheiden, hij had later toegegeven, voor het schandaal. Zij had zich bevrijd, zij was gevlucht!

De Vrouwenbeweging, Italië, Duco ..... Was het een droom? Was het groote geluk, de dierbare harmonie een

droom en ontwaakte zij na een jaar van droomen? Was zij gescheiden of was zij het niet? Zij moest zich met geweld herinneren de formaliteiten: ja, zij waren wettig gescheiden. Maar wàs zij gescheiden, was tusschen hen alles uit? En wàs zij waarlijk niet meer zijn vrouw?!

Wat had hij er aan gehad; haar te zoeken, toen hij haar eenmaal in Nice gezien had? O, hij had het haar gezegd, gedurenden dien cotillon, dien eindeloozen cotillon! Hij was trotsch op haar geworden toen hij zag hoe mooi zij was en hoe chic, hoe gelukkig zij scheen in de elegante victoria van Mrs. Uxeley of van de prinses - hij had haar zoo gezien, mooi, chic, en gelukkig - en hij was jaloersch geworden. Zij, mooie vrouw, was zijn vrouw geweest! Recht had hij op haar gevoeld, trots de wet! Wat was de wet? Maakte de wet haar vrouw, of had hij haar vrouw gemaakt? En zijn recht had hij haar laten voelen, tegelijk met de onherstelbaarheid van het verleden. Onherstelbaar, onuitwischbaar was het geweest ....

Zij zag om zich rond, radeloos. En zij begon te weenen, te snikken ..... Toen voelde zij iets in zich sterken, een onwil in haar opgieren als een veer, die eindelijk weêr spande, nu zij uitrustte en niet meer was onder zijn blik. Zij wilde niet. Zij wilde niet. Zij wilde hem in haar bloed niet voelen. Mocht zij hem een volgenden keer ontmoeten, dan zoû zij hem, kalmer, te woord staan, heel kort, en hem bevelen haar te verlaten, hem de deur wijzen, hem de deur uit laten gooien ..... Hare handen balden zich in woede. Zij haatte hem. Zij dacht aan Duco ..... En zij dacht hem te schrijven, alles. En zij dacht zoo spoedig mogelijk tot hem terug te gaan. Hij was geen droom, hij bestond, al leefde hij ver van haar, in Florence. Zij had wat geld gespaard, zij zouden hun geluk in het atelier te Rome terug vinden. Zij zoû hem schrijven en zij wilde zoo spoedig mogelijk weg. Bij Duco zoû zij veilig zijn. O, ze verlangde naar hem, zoo zacht en kalm en weldadig te liggen in zijn arm, aan zijn borst, als in de omhelzing van één wonderdadig geluk. Was het wàar geweest, hun geluk, hunne liefde en harmonie? Ja, het had bestaan, het was geen droom. Daar was zijn portret; daar aan den wand een paar zijner waterverven: de zee van Sorrente en de luchten boven

Amalfi, gewasschen in die dagen, die waren geweest als gedichten. Zij zoû veilig zijn bij hem. Zij zoû bij Duco Rudolf niet voelen, haar man in haar bloed ..... Want zij voelde Duco in hare ziel, en hare ziel zoû sterker zijn! Zij zoû Duco voelen in hare ziel, in haar hart, in geheel haar innigste leven en uit hèm verzamelen haar opperste kracht, als een bundel glanzende zwaarden! Nu al, dat zij zoo aan hem dacht met zulk verlangen, voelde zij zich sterker worden. Zij had nu met Brox kunnen spreken. Gisteren had hij haar overvallen, haar geprangd tusschen zich en dien spiegel, tot zij hem dubbel gezien had en niet meer wist en verloren was geweest. Dat zoû nu nooit meer zijn. Dat was alleen de verrassing geweest. Als zij hem nu weêr sprak, zoû *zij* zegevieren met wat zij aangeleerd had als vrouw, die op zichzelve had gestaan. En zij stond op, en opende de vensters en kleedde zich in een peignoir. Zij zag naar de blauwe zee, naar de kleurige beweging op de Promenade. En zij zette zich en schreef aan Duco. Zij schreef alles, haar eerste ontmoetingen van schrik, hare verrassing en nederlaag op het bal ..... Hare pen ijlde over het papier. Zij hoorde niet, dat er geklopt werd, dat Urania voorzichtig binnenkwam, denkende haar nog in slaap te vinden en willende weten, hoe zij zich voelde. Opgewonden las zij een gedeelte voor van haar brief en zij zeide zich te schamen over hare zwakte van gisteren. Hoe hàd zij zoo kunnen zijn: zij begreep het zelve niet.

Neen, zij begreep het zelve niet. Nu zij zich voelde wat uitgerust, met Urania sprak, die haar Rome herinnerde, in de hand haar langen brief aan Duco ..... nu begreep zij het alles zelve niet en vroeg zij wàt droomen was: haar Italiaansche jaar van geluk of die nachtmerrie van gisteren?

XLVII.

Zij bleef een dag thuis, moê, en diep in zich, bijna onbewust, toch bang hem te zullen ontmoeten, maar Mrs. Uxeley, die van geen ziekte of vermoeienis weten wilde, was zoo verstoord, dat Cornélie haar den volgenden dag vergezelde naar de Promenade des Anglais. Kennissen kwamen haar aanspreken en waren druk om hare stoelen heen; en onder hen

Rudolf Brox. Maar Cornélie ontweek alle vertrouwelijkheid. Een week daarna echter kwam hij op den receptie-dag van Mrs. Uxeley, en in de volte der visites - beleefdheidsbezoeken na het feest - wist hij haar een oogenblik alleen te spreken. Hij naderde haar met dien lach, of het zijn oogen waren, die lachten, of het zijn snor was, die lachte. En zij verzamelde hare gedachten, om sterk te zijn tegenover hem.

- Rudolf, zeide zij hoog. Het is eenvoudig belachelijk. Als je het niet onkiesch vindt, probeer het dan toch eens belachelijk te vinden. Het amuzeert je gevoel voor humor, maar bedenk eens hoe men in Holland hier over zoû spreken .... Verleden op het feest heb je me verrast en ik heb - ik weet nog niet hoe - kunnen toegeven aan je vreemd verlangen om met mij te dansen en cotillon-figuren te dirigeeren. Ik beken ronduit, ik was in de war. Nu zie ik alles klaar en duidelijk in en zeg ik je: ik wil je niet weêr ontmoeten. Ik wil niet met je spreken. Ik wil van de hooge ernst van onze scheiding geen vaudeville probeeren te maken.

- Je weet van vroeger, zeide hij, dat je met dien hoogen toon, en die airs en die deftigheid niets van me verkrijgt en me integendeel prikkelt juist te doen wat jij niet hebben wilt ....

- Als dat zoo is, dan zal ik eenvoudig Mrs. Uxeley vertellen welke mijn verhouding tot je is en haar verzoeken je haar huis te ontzeggen ....

Hij lachte. Zij werd driftig.

- Ben je van plan je te gedragen als een gentleman? Of als een ploert?

Hij werd rood, zijn vuisten balden zich.

- Verdomd! siste hij, in zijn snor.

- Zoû je me soms willen slaan en mishandelen? ging zij minachtend door.

Hij beheerschte zich.

- We zijn nu in een vollen salon, tartte zij door. Wat als we alleen waren? Je vuist balt zich al! Je zoû me ranselen als dien eenen keer. Bruut! Bruut!!

- En jij bent dapper in dien vollen salon! lachte hij, met zijn lach, die haar opwond tot drift, als zij er niet door bedwongen werd. Neen, ik zoû je niet ranselen, ging hij door. Ik zoû je zoenen ....

- Het is nu de laatste keer, dat je tegen me spreekt! siste zij razend. Ga weg! Ga weg! Ik weet niet wat ik doe, ik maak een scène!

Hij ging kalm zitten.

- Ga je gang, zeide hij rustig.

Zij stond trillende voor hem, onmachtig. Men sprak haar aan, de knecht prezenteerde thee. Zij was in een cirkel van heeren, en, zich beheerschende, schertste zij, hoog zenuwachtig vroolijk, flirtte zij, coquetter dan ooit. Het was de kleine cour om haar heen, waarin de hertog di Luca het vrijpostigst was. Vlak bij zat Rudolf Brox en dronk, schijnbaar kalm, zijn thee, als in afwachting. Maar zijn bloed van kracht en overheersching ziedde dol in hem op. Hij had haar kunnen vermoorden en hij zag rood van ijverzucht. Die vrouw was van hem, trots de wet. Hij zoû voor geen schandaal meer bang zijn. Zij was mooi, zij was als hij wenschte en hij wilde haar hebben, zijn vrouw. Hij wist hoe hij haar terug winnen zoû en dán wilde hij haar niet meer verliezen: dan was ze van hem, zoolang hij het verkoos. Zoodra het hem mogelijk was haar alleen te woord te staan, wendde hij zich weêr tot haar. Zij wilde zich juist naar Urania begeven, die zij bij Mrs. Uxeley zag zitten, toen hij zeide aan haar oor, streng, kort, barsch:

- Cornélie ....

Zij wendde zich werktuigelijk om, maar met haar hoogen blik. Zij had liever willen doorgaan, maar zij kon niet: iets weêrhield haar, een geheimzinnige macht en meerderheid, die klonk uit zijn stem en in haar viel met een bronzen zwaarte, die hare energie verloomde, verlamde.

- Wat is er?

- Ik wil je even alleen spreken.

- Neen.

- Jawel. Hoor me nou eens even kalm aan als je kan. Ik ben ook kalm, dat zie je. Je hoeft niet bang voor me te zijn. Ik verzeker je, dat ik je niet zal mishandelen, en zelfs niet zal vloeken. Maar spreken moet ik je, alleen. We kunnen na onze ontmoeting, en na het bal van verleden week, zoo niet van elkaâr gaan. Je hebt zelfs geen recht me zoo de deur te wijzen, nadat je verleden met me gesproken hebt en gedanst. Het heeft geen reden en geen logica. Jij

bent driftig geworden ... Maar laten we nu eens geen van beiden meer driftig zijn. Ik woû je spreken ....

- Ik kan niet: Mrs. Uxeley wil niet, dat ik mij verwijder uit den salon, als er menschen zijn. Ik ben afhankelijk van haar.

Hij lachte.

- Je bent bijna nog afhankelijker van haar, dan je vroeger van mij was. Maar een oogenblik kan je me wel toestaan, in de kamer hiernaast.

- Neen.

- Jawel.

- Waarover heb je me te spreken?

- Dat kan ik hier niet zeggen.

- Ik kan je niet alleen te woord staan.

- Wil ik je eens wat zeggen? Je bent bang.

- Neen.

- Jawel, je bent bang voor me. Met al je airs en je deftigheid ben je eenvoudig bang een oogenblik alleen met me te zijn.

- Ik ben niet bang.

- Je bent het wel. Je staat niet vast in je schoenen. Je hebt me ontvangen met een mooie fraze, die je van te voren hebt bestudeerd. Nu je die gezegd hebt .... is het uit en ben je bang.

- Ik ben niet bang ....

- Ga dan even meê, dappere schrijfster van den Maatschappelijken Toestand .... hoe is het ook weêr? Kom, ga nu even meê. Ik beloof je, ik zweer je, dat ik kalm zal zijn, kalm zal zeggen, wat ik je te zeggen heb en je op mijn woord van eer niet zal slaan .... In welke kamer kunnen wij gaan ....? Wil je niet? Hoor eens: als je niet even met me meê gaat, is het nog niet uit. Anders is het misschien uit .... en zie je me nooit meer terug.

- Wat kan je me te zeggen hebben.

- Ga meê....

Het was om zijne stem, niet om zijn woorden.

- Maar niet langer dan drie minuten.

- Niet langer dan drie minuten.

Zij bracht hem op den corridor en in een leêgen salon.

- Wat is er? vroeg zij, bang.

- Wees niet bang, zeide hij, met zijn snorlach. Wees niet bang. Ik woû je alleen maar zeggen .... DAT JE MIJN VROUW BENT. Begrijp je dat? Probeer niet tegen te spreken. Ik heb het verleden op het bal gevoeld, toen ik je in mijn arm had, om met je te walsen. Probeer niet tegen te spreken, dat je je toen een oogenblik tegen me aan hebt gedrukt. JE BENT MIJN VROUW. Ik heb dat toen gevoeld, en ik voel het nu. En jij voelt het ook, al wil je het ontkennen. Maar dat helpt je niets. Er is niets te veranderen aan wat geweest is, en wat geweest is .... is nog altijd in je. Durf nu eens zeggen, dat ik niet netjes spreek en kiesch. Geen vloek en geen onvertogen woord komt over mijn mond. Want ik wil je niet driftig maken. Ik wil je alleen laten bekennen .... dat het waar is, wat ik zeg: en DAT JE MIJN VROUW NOG BENT. Die wet beteekent niets. Er is een andere wet, die ons beheerscht. Er is een wet, die jou beheerscht, vooral. Een wet, die ons, zonder dat wij het ooit hadden kunnen denken, weêr tot elkaâr brengt, al is het langs een heel vreemden omweg, waarlangs jij, jij vooral, hebt gedwaald. Jou vooral beheerscht die wet. Ik ben overtuigd, dat je nog van mij houdt, ten minste, dat je nog verliefd op me bent. Ik voel dat, ik weet dat zeker: probeer het niet te ontkennen. Het helpt je allemaal *niets*, Cornélie. En wil ik je nu nog wat zeggen? Ik ben ook verliefd op je en meer dan vroeger. Als je met die kerels flirt, voel ik dat. Ik zoû je dan kunnen worgen, ik zoû die kerels kunnen ranselen .... Wees niet bang, ik zal het niet doen: ik ben niet driftig. Ik heb juist kalm met je willen spreken en je eens de waarheid willen laten zien. Zie je ze voor je .... en on ....om ....- stoo ....telijk ....? Zie je, je kan me niets tegenwerpen. Het is ook als het is. Wijs je me nog de deur? Praat je nog met Mrs. Uxeley? Ik zoû het liever niet doen. Je vriendin, de prinses, weet wie ik ben: laat dat genoeg zijn. Had de oude nooit mijn naam gehoord, of was ze hem vergeten? Zeker vergeten. Scherp haar nu maar niet haar oude geheugen. Laat het zoo. Het is beter, dat je niets zegt. Neen, belachelijk is de toestand niet en komisch is het ook niet. Het is heel ernstig geworden: de zuivere waarheid is altijd ernstig. Het is wel vreemd, ik had het nooit gedacht. Het is mij ook een openbaring .... En nu heb ik met je

uitgesproken. Op mijn horloge nog geen vijf minuten. Ze zullen je nauwlijks gemist hebben in den salon. En nu ga ik weg, maar geef eerst een zoen aan je man, want je man, dat blijf ik altijd.

Zij stond sidderend voor hem. Het was zijn stem, die viel als gesmolten brons in haar ziel, in haar lichaam, en verloomde haar en verlamde haar. Het was zijn stem van overreding, van overredende verleiding, de stem, die zij kende van vroeger, de stem, die haar tot alles dwong, wat hij wilde. Onder die stem was ze als een voorwerp, een ding, dat hem toebehoorde, nadat hij haar eerst voor altijd gestempeld had tot zijn vrouw. Zij was onmachtig hem uit zich te werpen, hem van zich af te schudden, het stempel van zijn bezit, het brandmerk van zijn eigendom zich af- en uit te wisschen. Zij was van hem, en alles wat anders haarzelve was, had haar verlaten. Er was in haar hersens geen herinnering meer en gedachte ....

Zij zag hem naderen en om haar heen zijn armen slaan. Hij nam haar langzaam maar zoo vast aan zijn borst, dat het was als nam hij haar geheel in zijn bezit. Zij voelde zich weggesmolten in zijn armen als in een vlam van warmte. Zij voelde op hare lippen zijn mond, zijn snor drukken, drukken, drukken, tot zij de oogen sloot, half flauw. Hij sprak nog zacht aan haar oor, met die stem, waaronder zij als niet telde, als was zij niets, als bestond zij alleen door hem. Toen hij haar losliet, wankelde zij.

- Kom, hoû je goed, hoorde zij hem zeggen, kalm, almachtig en zeker. En neem het aan zooals het is. Het is nu eenmaal zooals het is. Er is niets aan te veranderen. Dank je, dat je me even met je hebt laten spreken. Nu is tusschen ons alles in orde, daar ben ik zeker van. En nu tot ziens. Tot ziens ....

Hij zoende haar nog eens.

- Geef mij een zoen terug, vroeg hij, met zijn stem ....

Zij sloeg om zijn lichaam haar arm, en zoende hem op den mond.

- Tot ziens, zeide hij nog eens.

Zij zag hem lachen, zijn snorlach, en zijn oogen lachten goudvlammend haar toe en hij ging. Zij hoorde zijn stap de trap afloopen, toen klinken op het marmer van de hall,

met de kracht van zijn stevigen tred .... Zij stond als wezenloos. In den salon, naast de kamer, waarin zij zich bevond, gonsde het van lachende stemmen, hoog op. Zij zag Rome voor zich, Duco, in een korten weêrlichtflits ... Weg was het ... En in-een zinkende op een stoel, slaakte zij een onderdrukten wanhoopkreet, sloeg de handen voor het gezicht en snikte, voor al die menschen inhoudend haar radeloosheid, dof op, als uit een keel, die stikte.

XLVIII

Zij had maar éene gedachte: te vluchten. Te vluchten, weg uit zijn meesterschap, te vluchten uit de emanatie dier overheersching, die, geheimzinnig, maar onomstootelijk, alles wat in haar wil, energie en haarzelve was, wegwischte met zijn liefkoozing. Zij herinnerde zich dat vroeger ook zoo gevoeld te hebben: opstand en drift, als hij driftig en grof werd, maar eene annihilatie van zichzelve als hij haar liefkoosde, een onmacht te denken, als hij zijn hand maar legde op haar hoofd, eene wegflauwing in één groot niets, als hij haar nam in zijn arm en zoende. Zij had het gevoeld, van den eersten keer, dat zij hem zag, dat hij voor haar stond en op haar neêrkeek met die lichte ironie in den lach van zijn oogen en van zijn snor, alsof hij pleizier had in hare weêrstreving - toen nog van flirt en aardigheid, weldra van kribbigheid, later van drift en razernij - alsof hij pleizier had in hare tevergeefsche vrouwepogingen om aan zijn heerschappij te ontkomen. Hij had het dadelijk doorzien, dat hij deze vrouw overheerschte. En zij had gevonden in hem haar meester, haar eenige. Want geen andere man drukte over haar neêr met dit koningschap, dat was uit het bloed, uit het vleesch. Integendeel, zij was meestal de meerdere. Zij had een koele onverschilligheid over zich, die haar steeds tartte tot afbrekende kritiek. Zij had behoefte aan scherts, aan een vroolijk gesprek, aan coquetterie en flirt, en steeds meester van het antwoord, lokte zij de gelegenheid uit tot antwoorden, maar verder waren de mannen haar weinig waard, en zag zij in ieder het belachelijke: vond zij dezen te klein, dien te lang, den een onhandig, den ander dom, vond zij in ieder iets, dat haar lach en haar spotlust en kritiek opwekte.

Zij zoû nooit een vrouw zijn, die zich gaf aan velen. Zij had Duco ontmoet en zij had hem hare liefde gegeven geheel en al, als één onverdeelbaar groot gouden geschenk, en zij zoû na hem nooit meer liefhebben. Maar vóor Duco had zij Rudolf Brox ontmoet. Misschien als zij hem na Duco ontmoet had, had zijn meesterschap haar niet overheerscht .... Zij wist het niet. En wat gaf het, dat te bedenken. Nu was het als het was. Zij was in haar bloed geen vrouw voor velen: zij was in haar bloed geheel echtvrouw, echtgenoote, gemalin. Van den man, die haar man geweest was, was zij in haar vleesch, in haar bloed de vrouw, en was zij zijn vrouw, ook zonder liefde. Want zij kon dit geen liefde noemen; zij noemde liefde alleen dat andere, dat hooge en teedere, dat innig volmaakte van levensharmonie, dat gaan van twee langs een gouden lijn, samengesmolten uit twee glinsterende lijnen .... Maar in een wolk waren om hen heen de handen als opgespookt, hadden de handen geheimzinnig, noodlottig hun gouden lijn uit een doen springen, en de hare, kronkelende arabesk, was teruggesprongen, trillende spiraal, en had gekruist een donkere lijn van vroeger, een sombere weg van het verleden, een duistere laan vol onbewustbaarheid en noodlottige slavernij. O, van die levenslijnen het vreemde, het allergeheimzinnigst vreemde toch: terug te krullen, terug te dwingen naar haar eerste uitgangspunt! Waarom was het alles noodig geweest?

Zij had maar éene gedachte: te vluchten. Zij zag niet de geleidelijkheid der lijnen, en het noodlot van die wegen, en zij wilde niet voelen den drang der spokende handen. Te vluchten, om te keeren op den duisteren weg, terug naar het punt van scheiding, terug naar Duco, en met hem samen vlechten, wringen de twee verlorene richtingen tot weêr één zuivere beweging, tot weer één lijn van geluk ....

Te vluchten, te vluchten. Zij zeide het Urania, dat zij ging. Zij smeekte Urania haar te vergeven, omdat deze haar had aanbevolen aan de oude vrouw, die zij nu plotseling verliet.

En zij zeide het Mrs. Uxeley, zonder zich te storen aan haar boosheid, haar drift en haar scheldwoorden. Zij bekende het, dat zij ondankbaar scheen. Maar er was een levensbelang, dat haar dwong Nice plotseling te verlaten. Zij zwoer,

dat het er was. Zij zwoer, dat zij haar ongeluk, haar verderf zoû voelen naderen als zij bleef. Met een enkel woord verklaarde zij het aan Urania. Maar de oude vrouw verklaarde zij het niet, en zij liet haar in een drift van machteloosheid, die haar verwrong van rheumatische pijnen. Zij liet alles achter wat zij van Mrs. Uxeley ontvangen had, hare rijke garderobe van afhankelijkheid. Zij trok een ouden japon aan. Zij ging als een misdadigster stil naar het spoor, rillende hem te zullen ontmoeten. Maar zij wist: op dit uur was hij steeds te Monte-Carlo. Zij ging toch in een gesloten fiacre, en zij nam een kaartje tweede klasse Florence. Zij telegrafeerde aan Duco. En zij vluchtte. Zij had niets dan hem. Op Mrs. Uxeley kon zij nooit meer rekenen, en ook Urania was koel geweest, niet begrijpende die zonderlinge vlucht, omdat zij niet begreep de eenvoudige waarheid: de heerschappij van Rudolf Brox. Zij vond, dat Cornélie het zich moeilijk maakte. In den kring, waarin Urania leefde, wankelde haar gevoel van maatschappelijke zedelijkheid, sedert haar liaison met den chevalier de Breuil. Hoorende fluisteren om zich heen de Italiaansche liefdewet, dat de liefde zoo eenvoudig is, als een roos, die opengaat, begreep zij niet den strijd van Cornélie. Zij nam Gilio niets kwalijk meer, en hij, hij liet haar vrij. Wat ging er om in Cornélie? Hoe eenvoudig was het niet, als zij nog hield van haar gescheiden man! Waarom vluchtte zij naar Duco, en maakte zij zich belachelijk voor al hunne kennissen! En zoo was zij koel van Cornélie gescheiden, maar zij miste toch hare vriendin. Zij was de prinses di Forte-Braccio, en verleden, op haar verjaardag, had prins Ercole haar gezonden een groote smaragd, uit de zorgvuldig bewaarde familie-juweelen, als werd zij ze, langzamerhand, steen voor steen, waardig! Maar zij miste Cornélie, en zij voelde zich eenzaam, doodeenzaam, trots haar smaragd en haar amant ....

Cornélie vluchtte: zij had niets dan Duco. Maar in hem zoû zij alles hebben. En toen zij hem zag in Florence, aan het station Santa Maria Novella, stortte zij zich aan zijn borst, als aan een kruis van redding, als aan een Heiland van veiligheid. Hij bracht haar snikkende naareen fiacre, en zij reden naar zijn kamer. Daar zag zij zenuwachtig om zich rond, òp van overspanning na haar lange reis, telkens

denkende, dat Rudolf haar achtervolgen zoû. Zij vertelde Duco alles, zij opende zich geheel voor hem, als was hij haar geweten, als was hij haar ziel, haar god. Zij nestelde tegen hem aan als een kind, zij streelde hem, zij aaide hem; zij zeide, dat hij haar moest helpen. Het was, als bad zij tot hem: haar angst steeg als een gebed tot hem op. Hij kuste haar, en zij kende die wijze van troosten, zij kende dat zachte streelen. Zij viel in eens mat tegen hem aan, en bleef liggen en sloot de oogen. Het was of zij verzonk in een meer, in een blauw heilig meer, mystiek als het meer van San Stefano in den slapenden nacht, bepoeierd met sterren. En zij hoorde hem zeggen, dat hij haar helpen zoû. Dat het niets was, haar angst. Dat die man geen macht over haar had. Dat hij nooit macht over haar zoû hebben, als zij zijn, Duco's, vrouw werd. Zij zag hem aan, en begreep niet. Zij zag hem koortsachtig aan, als maakte hij haar plotseling wakker, terwijl zij zalig sliep een oogenblik in de blauwe kalmte van het mystieke meer. Zij begreep niet, maar doodmoê school zij weêr weg in zijn arm en sliep zij in.

Zij was doodmoê. Zij sliep een paar uur onbewegelijk tegen zijn borst, met eene diepe ademhaling. Als hij zijn arm verschikte, bewoog zij even loom het hoofd als een bloem aan een matten stengel, maar sliep door. Hij streelde haar voorhoofd, heur haar, en zij sliep door, hare hand in zijn hand. Zij sliep als had zij in dagen, in weken niet geslapen.

XLIX.

- Er is niets geen reden om bang te zijn, Cornélie, sprak hij overtuigend. Die man heeft geen macht over je, als je niet wilt, met een sterke wil niet wilt. Ik zoû niet weten tot wat hij in staat zoû kunnen zijn. Je bent geheel vrij, geheel los van hem. Dat je zoo overhaast bent weggegaan, is zeker niet verstandig, het zal hem een vlucht toeschijnen. Waarom heb je hem niet rustig verklaard, dat hij geen rechten op je kan doen gelden? Waarom heb je hem niet gezegd, dat je van mij hieldt? Had desnoods gezegd, dat wij waren verloofd. Hoe heb je zoo zwak kunnen zijn, en zoo bang. Ik herken je niet meer. Maar nu ben je hier,

nu is het goed. Nu zijn wij samen. Willen wij morgen naar Rome teruggaan, of willen wij eerst nog hier blijven? Ik heb altijd verlangd je Florence te laten zien. Kijk, daar voor ons vloeit de Arno, daar is de Ponte-Vechio, daar zijn de Uffizie. Je bent hier al geweest, maar toen kende je Italië nog niet. Nu zal je meer genieten. O, het is hier zoo mooi. We zullen hier eerst een paar weken blijven. Ik heb een beetje geld, je hoeft niet bang te zijn. En het is hier goedkooper dan in Rome. Hier op deze kamer verteeren wij bijna niets. Bij dit raam heb ik licht genoeg om nu en dan wat te schetsen. Of ik ga werken in San Lorenzo of San Marco, of boven, bij San Miniato. Het is heerlijk kalm in de kloosters, nu en dan passeeren een paar toeristen, maar dat hindert me niet. En jij gaat met me meê, met een boek, een boek over Florence: ik zal je zeggen, wat je lezen moet. Je moet Donatello leeren kennen, Brunelleschi, Ghiberti, maar vooral Donatello. Wij zullen hem zien in het Bargello. En de Annonciatie van Lippo Memmi, de gouden Annonciatie! Je zal zien hoe onze engel er op lijkt, onze mooie geluksengel, dien jij me gegeven hebt! Het is hier rijk; we zullen niet voelen, dat we arm zijn. We hebben zoo weinig noodig. Of ben je verwend door je luxe in Nice? Maar ik ken je, je vergeet dat dadelijk weêr, en met elkaâr strijden wij het alles door. En later gaan wij naar Rome terug. Maar dan .... getrouwd, mijn lieveling, en heelemaal jij van mij, ook volgens de wet. Het moet nu, je mag nu niet langer weigeren. Wij zullen morgen naar den consul gaan en vragen welke papieren wij noodig hebben uit Holland, en hoe wij het gauwst kunnen trouwen. En in dien tusschentijd beschouw je je als mijn vrouw. Totnogtoe zijn wij wel heel gelukkig geweest,.... maar je was niet mijn vrouw. En *voel* je je mijn vrouw - ook al wachten wij nog een paar weken op die papieren om onze handteekening te kunnen zetten, - dan zal je je veilig voelen en rustig. Er is niemand en niets, dat macht over je hebben zal. Je moet ziek zijn om zoo te denken. En dan wed ik, dat als we getrouwd zijn, mama zich met ons verzoenen zal. Het zal alles goed worden, mijn lieveling, mijn engel .... Maar je mag niet meer weigeren, wij *moeten* zoo gauw mogelijk trouwen.

Zij zat naast hem op een divan en zag starend naar buiten, waar, in den vierkanten lijst van het hooge raam, de slanke campanile als een marmeren lelie oprees tusschen de koepelende harmoniën, van Dom en Battisterio, terwijl terzijde het Palazzo Vecchio, een kanteelvesting, massaal lag tusschen de warreling van straten en daken, en opstak zijn van boven plotseling breed uitgebouwde torentin, - de heuvelen met Fiesole er wazende achter-af in avondviolet. De edele stad van gratie bronsde dofgoud op in een allerlaatsten zonneweêrschijn.

- Wij *moeten* zoo gauw mogelijk trouwen? herhaalde zij met een weifelende vraag.
- Ja, zoo gauw mogelijk, mijn lieveling ....
- Maar Duco, mijn beste Duco, het kan nu minder dan ooit. Zie je niet, dat het niet kan? Het is onmogelijk, onmogelijk .... Het had nog gekund, vroeger, maanden geleden, een jaar geleden .... Misschien ... misschien ook toen niet. Misschien toch had het nooit gekund. Het is zoo moeilijk dit te zeggen. Maar nu kan het heusch niet ....
- Hoû je niet genoeg van mij ..
- Hoe kan je dat vragen ... Hoe kan je dat vragen, mijn lieveling. Maar dat is het niet ... Het is ... Het is ... het kan niet, omdat ik niet vrij ben ...
- Niet vrij ...
- Ik bèn niet vrij ... Misschien voel ik me later vrij ... Misschien ook niet, misschien nooit .... Mijn beste Duco, het kan niet. Ik heb je immers geschreven, die eerste ontmoeting op het bal ... Het was zoo vreemd .... Ik voelde toch, dat ...
- Dat wat ...

Zij nam zijn hand, en streelde die, hare oogen vaag, hare woorden vaag.

- Zie je ... hij is toch mijn man geweest.
- Maar je bent van hem gescheiden, geheel, gedivorceerd!
- Gedivorceerd, ja. Maar dat is het niet ...
- Maar wat dan, mijn kind ....

Zij schudde het hoofd en verborg het gelaat tegen hem aan.

- Ik kan het niet zeggen, Duco ...
- Waarom niet.
- Ik schaam mij ...

- Zeg me, hoû je nog altijd van hem?
- Neen, het is niet hoûen. Ik hoû van jou.
- Maar wat dan, mijn kind! Waarom schaam je je?

Zij begon tegen hem aan te weenen.

- Ik voel ...
- Wat ...
- Dat ik niet vrij ben, al ben ... al ben ik gescheiden. Ik voel ... mij toch zijn vrouw.

Zij fluisterde het bijna onhoorbaar.

- Maar dan hoû je van hem, en meer dan van mij.
- Neen, neen, ik zweer je van niet!
- Maar hoe kan dat dan, mijn kind!
- Ja, dat kan.
- Neen, dat kan niet! Dat is onmogelijk!
- Dat kan. Dat is zoo. En hij zei het mij ... en ik voelde het ...
- Maar hij hypnotizeert je!
- Neen. Het is geen hypnoze. Het is geen bedwelming ... het is een werkelijkheid, diep in me, diep in me. Zie je ... je kent me: je weet hoe ik ben ... Ik hoû alleen van jou. Dat alleen is liefde. Ik heb nooit iemand anders liefgehad. Ik ben geen vrouw, die gevoelig is voor ... die hysterisch is. Maar met hem ... Geen enkele man, niemand, dien ik ooit ontmoet heb ... wekt dat gevoel in me op, dat gevoel, dat ik mezelve niet ben. Dat ik hem toebehoor. Dat ik zijn eigendom ben, zijn ding.

Zij sloeg om hem heen haar armen, zij school weg als een kind aan zijn borst.

- Het is zoo vreemd ... Je kent me, niet waar ... Ik kan toch wel flink zijn, en ik ben onafhankelijk, en ik weet mijn antwoord altijd te vinden. Met hem weet ik niets meer, ben ik niets meer. En ik doe wat hij zegt ...
- Dat is hypnoze: daar kan je je, als je ernstig wilt, aan onttrekken. Ik zal je helpen ....
- Het is geen hypnoze. Het is een waarheid, diep in me. Het leeft diep in me. Ik weet, dat het zoo is, dat het niet anders kan .... Duco, het kan niet zijn. Ik kan je vrouw niet worden. Ik *mag* je vrouw niet worden. Nu minder dan ooit. Misschien ....
- Misschien?

- .... heb ik het altijd zoo gevoeld, onbewust in mij. Dat ik niet mocht. Zoowel voor jou ... als voor mij ... als voor hem ... Misschien was het dat, wat ik onbewust voelde, terwijl ik mijn frazes zei: mijn antipathie tegen het huwelijk.

- Maar die antipathie sproot toch voort uit je huwelijk ... met hem!

- Ja. Dat is het vreemde. Hij is mij niet sympathiek ... en toch ...

- Toch ben je verliefd op hem!!

- Toch behoor ik hem toe ...

- En je zegt, dat je mij liefhebt!!

Zij vatte zijn hoofd tusschen haar handen.

- Probeer het te begrijpen. Ik word zoo moê als je het niet begrijpt. Ik heb jou lief ... Maar ik ben zijn vrouw ...

- Vergeet je, wat je, in Rome, voor mij geweest bent ...!

- Je alles, liefde, geluk, innig geluk ... Een harmonie, zoo innig: ik zal het nooit vergeten ... Maar ik was niet je vrouw.

- Niet mijn vrouw!!

- Ik was je maîtresse ... Ik was hem ontrouw ... Stoot mij niet af! Heb medelij!

Hij had, zonder te weten, een gebaar gehad, dat haar verschrikte.

- Laat mij nog blijven, zoo tegen je aan ... Mag ik ...? Ik ben zoo moê, en ik voel me kalm, zoo tegen je aan, mijn lieveling. Mijn lieveling, mijn lieveling ... het zal nooit meer zoo worden, als het was. Wat moeten wij doen?!

- Ik weet het niet, sprak hij wanhopig. Ik woû je trouwen, zoo gauw mogelijk. Je wilt niet.

- Ik kan niet. Ik mag niet.

- Dan weet ik het niet.

- Wees niet boos. Laat mij niet alleen! Help mij, wil je? Ik heb je lief, ik hoû van je, ik hoû van je!

Zij omhelsde hem eensklaps geheel in haar arm, als in radeloosheid en wanhoop. Hij zoende haar woest terug ...

- O God, zeg mij, wat ik doèn moet!! bad zij radeloos in zijne omhelzing.

L.

Toen Cornélie den volgenden dag met Duco door Florence ging en zij den cour van het Palazzo Vecchio binnenliepen, de Loggia dei Lanzi zagen en even in de Uffizie de Annonciatie van Memmi gingen zien, voelde zij aan zijn zijde als de gewaarwordingen van vroeger onweêrstaanbaar opbloeien. Het was of zij hun uit elkaâr gesprongen lijnen met menschelijk geweld weêr samen hadden gebogen tot éen weg, en langs dien weg de witte madelieven, de witte leliën opschoten met eene teederheid van zacht mystisch herkennen, dat bijna was als een droom. En toch was het iets anders dan vroeger. Een druk als van een grauwe wolk hing tusschen haar en de diepblauwe lucht, die als repen van ether, banen van optrillende hoogte van lucht spande boven de nauwe straten, boven de koepels en torens en tinnen. Zij voelde niet meer de onbezorgdheid van vroeger; een nagedachtenis was in haar, een zware peinzing op hare hersenen, en een benauwdheid voor wat gebeuren zoû. Zij had als een onweêrzwoel voorgevoel, en toen zij na hunne wandeling wat gegeten hadden en naar huis gingen, sleepte zij zich zoo moê, als zij zich in Rome nooit had gevoeld, de trappen op, naar Duco's kamer. En zij zag aanstonds een brief liggen op tafel, een brief aan haar adres! Maar welk adres! Zij schrikte ervan zoo hevig, dat zij begon te trillen over hare leden, den brief, nog vóór Duco achter haar was binnengetreden, gestopt had in haar zak .... Zij zette haar hoed af, en zeide Duco, dat zij even iets uit haar koffer moest hebben, die stond op de gang. Hij vroeg of hij haar helpen zoû. Maar zij weigerde en ging uit de kamer, op den nauwen corridor. Bij het kleine raam, dat zag op de Arno, haalde zij den brief te voorschijn .... Het was daar de eenige plaats, waar zij even, ongestoord, kon lezen. En zij las weêr dat adres, geschreven met zijn hand, die zij kende, de groote dikke zware letter ... De naam, dien zij droeg in het buitenland was haar jonge-meisjes-naam, en zij noemde zich: Madame De Retz van Loo. Maar op dit adres las zij kort: Baronne Brox, 37 Lung' Arno Torrignani, Florence. Een hevige kleur sloeg op naar haar gezicht. Een jaar had zij dien naam gedragen ... Maar nu: waarom noemde hij haar zoo? Waar

was de logica van dien titel, dien zij volgens de wet toch niet meer droeg? Wat meende hij, wat wilde hij ....? En bij het kleine raam, las zij zijn korten maar gebiedenden brief. Hij schreef haar, dat hij haar vlucht ten hoogste kwalijk nam, vooral na hun laatste onderhoud. Hij schreef haar, dat zij, in dat laatste onderhoud, hem alle recht op haar had gegeven, dat zij hem niet tegengesproken had en dat zij, met haar zoen, en met haar omhelzing, getoond had zich als zijn vrouw te beschouwen, zooals hij haar als zijn vrouw beschouwde. Hij schreef, dat hij haar niet kwalijk zoû nemen haar onafhankelijk leven, een jaar lang in Rome, omdat zij toen nog vrij was geweest. Maar dat hij beleedigd was, dat zij zich nu nog vrij beschouwde, en dat hij die beleediging van haar vlucht niet aannam. Dat hij haar sommeerde terug te keeren. Dat hij geen recht had volgens de wet dit te doen, maar dat hij het deed, omdat hij tòch een recht had, een recht, dat zij niet kon weêrspreken, dat zij ook niet weêrsproken had, dat zij integendeel door haar zoen had erkend. Haar adres had hij te weten gekomen van den portier van de Villa Uxeley, aan wien zij het achtergelaten had. En hij eindigde, met haar nogmaals te zeggen, dat zij terug te keeren had in Nice, bij hem, in het Hôtel Continental. Dat zoo zij het niet deed, hij te Florence kwam en zij verantwoordelijk was voor de gevolgen van haar weigering.

Hare knieën knikten: zij dreigde in-een te vallen. Zoû zij den brief aan Duco toonen, of zoû zij hem verzwijgen ...? Maar zij moest beslissen. Hij riep haar uit de kamer toe, wat zij zoo lang deed, op de gang. En zij trad binnen en was te zwak zich niet te storten aan zijn borst. Zij toonde hem den brief. Leunende tegen hem aan, snikkende, voelde zij hem woedend, razend worden, zag zij zwellen aan zijn slapen de aderen, zijn vuisten zich ballen, tot hij den brief in een prop op den grond smeet. Hij zeide haar niet bang te zijn; hij zei, dat hij haar beschermen zoû. Hij ook, hij beschouwde haar als zijn vrouw. Alles kwam er maar op aan, hoe zij zichzelve voortaan beschouwde. Zij sprak niet, zij snikte maar, gebroken van vermoeienis, van schrik, van hoofdpijn. Zij kleedde zich uit, zij legde zich te bed: zij klappertandde van koorts. Hij duisterde de kamer wat, met de gordijnen dicht te plooien en zei haar te gaan slapen.

Zijn stem was boos en zij dacht, dat hij boos was om hare weifelmoedigheid. Zij snikte zich in slaap. Maar in haar slaap voelde zij in zich den schrik en voelde zij weêr den onafwendbaren dwang. Slapende droomde zij wat zij zoû kunnen antwoorden, schreef zij Brox, maar het was haar niet duidelijk wat; het bleef de vaagheid eener machtelooze smeeking om genade. Toen zij wakker werd, zag zij Duco bij haar bed. Zij vatte zijn hand, er was eene kalmte in haar. Maar zij had geen hoop. Zij had geen vertrouwen op de dagen, die komen zouden ... Zij zag hem aan, en zij zag hem somber, streng geserreerd in zichzelven, zooals zij hem nooit gezien had .... O, hun geluk was voorbij! Dien noodlottigen dag, toen hij haar in Rome naar den trein had gebracht, hadden ze afscheid genomen van hun geluk. Voorbij, voorbij! Voorbij de lieve wandelingen door ruïnes en muzea, de tochten naar Frascati, Napels, Amalfi! Voorbij het lieve innige leven van armoede in het groote atelier, tusschen de flonkerkleuren der oude brokaten en kazuifels, der oude zilveren en bronzen! Voorbij het samen turen op de aquarel der Banieren, zij met haar hoofd op zijn schouder, in zijn arm, levende met hem samen zijn kunst, genietende met hem samen zijn werken! Voorbij de extaze van den nacht in de pergola, in den met starren bepoeierden nacht, het heilige meer aan hunne voeten! Men herhaalde het leven niet meer! Zij herhaalden het hier tevergeefs, in deze kamer, in Florence, in het Palazzo Vecchio, tevergeefs zelfs voor den heiligen engel van Memmi, schietend zijn gouden straal! Zij herhaalden hun leven tevergeefs, hun geluk, hun liefde; tevergeefs had zij samen gedwongen de uit elkaâr gesprongene lijnen! Nog even cirkelden ze om elkaâr, met eén wanhopige arabesk ... Het was voorbij, het was voorbij ...! Somber en streng zat hij naast haar bed, en zij wist het, hij voelde zich machteloos, omdat zij zich niet voelde zijn vrouw. Zijn maîtresse ...! O, ze had dien onwillekeurigen afstoot gevoeld, toen zij dat woord had uitgesproken. Had hij haar niet altijd willen trouwen? Maar onbewust had zij het steeds gevoeld, dat het niet kon, en dat het niet mocht. Onder het uitgewoeker van hare scherpe frazes van feminisme, was dat de onbewuste waarheid geweest. Zij, vloekend tegen het huwelijk, had zich, diep in, altijd gehuwd gevoeld. Niet

volgens de wet en een handteekening, maar volgens een al-oude wet, een oer-oud recht van man op vrouw, wet en recht van bloed en vleesch en allerinnigste merg! O, boven die onverwrikbare fyzieke waarheid had haar ziel heur bloei gebloeid van witte madelieven en lelien, en ook die bloei was de innige waarheid, de hooge waarheid van geluk en van liefde. Maar de madelieven en leliën bloeiden uit: de ziel bloeit maar een enkelen zomer. De ziel bloeit geen leven lang. Zij bloeit misschien vóór het leven, zij bloeit er misschien nà, maar *in* het leven zelve bloeit de ziel maar één enkelen zomer! Zij had gebloeid, het was voorbij! En in haar lijf, dat leefde, in haar lichaam, dat overleefde, voelde zij de waarheid tot in het merg! Hij zat naast haar bed, maar hij had geen recht, nu de leliën waren gebloeid ... Zij brak van medelijden voor hem ... Zij nam zijn hand en kuste die innig en snikte er over heen. Hij zeide niets. Hij wist niets te zeggen. Het zoû hem alles eenvoudig geweest zijn, als zij zijn vrouw had willen worden. Nu kon hij haar niet helpen. Nu zag hij zijn geluk verongelukken, en hij zag toe: er was niets aan te doen. Als een ruïne, die brokkelde, stortte het langzaam in elkaâr ... Het was voorbij! Het was voorbij!

Zij bleef in bed, deze dagen, zij sliep, zij droomde, zij ontwaakte weêr, en de afwachting was niet van haar af. Nu en dan had zij een lichte koorts en het was beter in bed te blijven. Meestal bleef hij bij haar. Maar eens toen Duco weg was om in de apotheek iets te gaan halen, klopte men aan de deur. Zij sprong op in bed, bang, bang hèm te zien, aan wien zij altijd dacht .... Half flauw van schrik, opende zij op een kier de deur. Maar het was de brievenbesteller met een aangeteekenden brief. Van hèm! Nog korter dan den vorigen, schreef hij, dat zij aanstonds bij ontvangst van zijn brief, telegrafeeren moest, den dag, dat zij kwam. En dat, zoo hij dien en dien dag - hij zoû uitrekenen welken, - haar telegram niet ontving, hij 's nachts vertrok naar Florence, en hij haar amant dood zoû schieten, als een hond, voor haar voeten. Dat hij zich geen oogenblik bedenken zoû. Het kon hem niet schelen wat er dan gebeurde. Uit dien korten brief woedde zijn drift, zijn razernij, als een roode storm haar met een slag in het gezicht.

Zij kende hem, en zij wist, dat hij het doen zoû. Zij zag, als in een flits, het ontzettend tooneel en Duco vermoord neêrstorten, badende in bloed. En zij was zich niet meer meester. Zij was, van verre, door de roode woede van dien brief, geheel zijn object, zijn ding. Zij had den brief haastig opengescheurd, nog voor zij het boek van den besteller had afgeteekend. De man wachtte op de gang. Het ging duizelsnel door haar heen, het draaide door haar als een kolk. Als zij een oogenblik nog bedacht, zoû het te laat zijn, te laat voor Duco ... En zij vroeg aan den besteller, zenuwachtig:

- Kan je oogenblikkelijk een telegram voor mij bezorgen?

Neen, hij kon niet: het was niet zijn weg uit.

Maar zij smeekte het hem te doen. Zij zeide, dat zij ziek was, dat zij oogenblikkelijk moest telegrafeeren. En zij vond in haar beursje een goudstukje van tien francs en zij gaf hem dat als fooi. Zij gaf hem daarenboven het geld voor het telegram. En de man beloofde. En zij schreef het telegram: Ik vertrek morgen, sneltrein.

Het was een vaag telegram. Zij wist niet met welken sneltrein; zij had niets na kunnen zien. Zoû het 's avonds zijn of 's morgens, heel vroeg? Zij wist van niets. Hoe zoû zij weg kunnen gaan? Zij wist van niets. Maar zij meende, dat het telegram hem kalmeeren zoû. En zij zoû gaan. Er was niets aan te doen. Nu zij wanhopig gevlucht was, zag zij het in: als hij haar terug wilde hebben, terug als zijn vrouw, moest zij gaan. Had hij niet gewild, zij had kunnen blijven, waar ook, trots haar gevoel, dat zij hem toebehoorde. Maar nu hij wilde, moest zij terug. Maar hoe, hoe het aan Duco te zeggen! Zij dacht niet aan zich, zij dacht aan Duco. Zij zag hem voor zich liggen in bloed. Zij dacht er niet aan, dat zij geen geld meer had. Moest zij het hem vragen? O God, wat moest zij doen? Zij kon niet morgen gaan, trots haar telegram! Zij kon Duco niet zeggen, dat zij ging .... Zij had willen gaan, als hij uit was, stilletjes naar het station ... Of zoû zij het hem liever zeggen .... Wat zoû het minst smartelijke zijn? Of ... of zoû zij alles zeggen aan Duco en ... met hem ... samen ... vluchten, vluchten ergens heen, en niemand zeggen, waarheen ... Maar als HIJ hen uitvond! En hij zoû hen vinden! En Duco dan ... zoû... hij vermoorden!!

Zij ijlde bijna van angst, van koorts, van niet te weten wat te doen, hoe en wat ... Daar hoorde zij op de trap Duco's tred ... Hij kwam binnen, hij bracht haar de pillen ... En als altijd, zeide zij hem alles, te zwak, te moê, zich te verbergen, en toonde zij hem den brief ... Hij brieschte op, woedend, van haat, maar zij viel voor hem neêr en vatte zijn handen. Zij zei, dat zij al geantwoord had .... Hij werd eensklaps koel, als vol van de onvermijdelijkheid. Hij zeide, dat hij geen geld had haar de reis te laten doen. Toen, nog eens, nam hij haar in de armen, kuste haar, smeekte haar zijn vrouw te worden, zei, dat hij haar man zoû dooden, zooals deze dreigde hem te dooden. Maar zij snikte maar en weigerde, hoewel zij krampachtig tegen hem aan bleef liggen. Toen gaf hij zich over aan de noodlottige almacht van den stillen dwang van het leven. Hij voelde zich sterven in zijn ziel. Maar hij wilde kalm blijven om haar. Hij zeide, dat hij haar vergaf. Hij hield haar, snikkend, in zijn armen, omdat die aanvoeling haar kalmeerde. En hij zeide, dat zoo zij terug wilde - zij knikte moedeloos van ja, - dat het beter was nog eens aan Brox te telegrafeeren, reisgeld te vragen en duidelijk dag en uur op te geven. Hij zoû dit voor haar doen. Zij zag hem door haar tranen verwonderd aan. Hij maakte zelf het telegram op en ging. Mijn lieveling, mijn lieveling, dacht ze, terwijl hij ging, terwijl zij voelde de smart in zijn verscheurde ziel. Zij wierp zich opbed. Hij vond haar in een zenuwtoeval, toen hij terugkwam. Toen hij haar verzorgd had, en in bed had toegedekt, zette hij zich naast haar. En hij zei met een doode stem:

- Mijn kind, wees nu kalm. Overmorgen breng ik je tot Genua. Dan zullen wij afscheid van elkaâr nemen, en afscheid voor altijd. Als het niet anders kan, dan zal het zoo zijn. Als je voelt, dat het zoo moet, dan moet het zoo gebeuren. Wees nu kalm, wees nu kalm. Als je zoó voelt, dat je terug moet naar je man, zal je misschien bij hem niet ongelukkig zijn. Wees kalm, wees kalm, mijn kind.

- Breng je me?

- Ik breng je tot Genua. Ik heb bij een vriend daarvoor geld kunnen leenen. Maar probeer vooral kalm te zijn. Je man wil je terug hebben; hij zal je niet alleen terug willen hebben om je te slaan. Hij zal iets voor je voelen, als hij

dat zoo wil. En als het zoo moet ... dan zal het misschien goed zijn ... voor jou. Hoewel ik het zoo niet kan inzien ...!

Hij bedekte het gezicht in de handen, en, zich niet meer meester, snikte hij op. Zij trok hem op haar borst. Zij was nu kalmer dan hij. Terwijl hij snikte met zijn hoofd op haar bonzend hart, streelde zij hem rustig het voorhoofd, de oogen ver, ziende ver de wanden der kamer door ...

LI.

Zij zat nu alleen in den trein. Door middel van groote fooien hadden zij 's nachts alleen gereisd en had niemand hen in hun coupé gestoord. O, de melancholieke reis, de laatste stille reis van het einde. Zij hadden niet gesproken, maar dicht bij elkaâr, hand in hand gezeten, de oogen ver voor zich uit, als starende naar het naderende scheidingspunt. De droeve gedachte aan die scheiding verliet hen niet, ijlde meê met den ratelenden trein. Soms dacht zij aan een spoorwegongeluk, en dat het haar welkom zoû zijn, om samen met hem te sterven. Maar onverbiddelijk waren de lichten van Genua opgeglimd. Toen had de trein stilgestaan. En hij had zijn armen opengebreid en zij hadden elkaâr gekust, voor het laatst. Aan zijn borst, had zij in hem zijn smart gevoeld. Toen had hij haar losgelaten en was weg geijld, zonder om te zien. Zij zag hem nog na, maar hij had niet omgezien en zij zag hem verdwijnen in den met lichtjes doorglansden morgenmist, die waasde in het station. Zij had hem zien verdwijnen tusschen andere menschen, zien oplossen in het mistwaas. Toen was haar stille wanhoop van levensgelatenheid zoo groot geworden, dat zij zelfs niet had kunnen weenen. Haar hoofd viel slap, haar armen vielen slap. Als een inert ding liet zij den trein haar in zijn razende rateling verder voeren.

Een witte morgenschemering was links over de blankende zee opgerezen, en het beginnende daglicht blauwde het water, de horizon teekende zich. Uren spoorde zij nog door, onbewegelijk, uitkijkende naar de zee en zij voelde zich bijna smarteloos van levensgelatenheid en onverantwoordelijkheid. Zij liet nu met zich doen, als het leven wilde, als haar man wilde, als de trein wilde. Als in een moeden droom dacht

zij aan de geleidelijkheid van alles, en al het onbewuste in zichzelven, aan den eersten opstand tegen haar mans overheersching, aan de illuzie van hare onafhankelijkheid, de hoogmoed van hare fierheid, en al het geluk der zachte extaze, al de blijdschap om de bereikte harmonie ... Nu was het gedaan; nu was alle eigen wil ijdel. De trein voerde haar daar waar Rudolf haar riep, en het leven was om haar heen geweest, nauwlijks ruw, maar met een zachten dwang van spokende handen, die duwden en leidden en wezen ....

En zij dacht niet meer na. De moede droom wolkte op in den blauwer wordenden dag en zij voelde, dat zij Nice naderde. Zij kwam terug tot een kleine werkelijkheid. Zij voelde, dat zij er wat verreisd uitzag en onbewust voelende, dat het beter was als Rudolf haar niet voor het eerst zoo onbehagelijk terug zag, opende zij langzaam haar taschje, waschte zich met een zakdoek met Eau de Cologne, kamde heur haar op, poeierde zich, borstelde zich af en deed een doorzichtige witte voile voor, nam een paar nieuwe handschoenen. Aan een station kocht zij een paar gele rozen en stak ze in haar ceintuur. Zij deed dat alles onbewust, zonder er bij te denken, voelende, dat het goed was, dat het verstandig was, als zij zoo deed, als Rudolf haar zoo terug zag, met dat waas van mooie vrouw. Zij voelde, dat zij voortaan vooral mooi moest zijn, en dat verder er niets meer op aan kwam. En toen de trein het station binnendreunde, toen zij Nice herkende, was zij gelaten, omdat zij niet meer streed, maar zich overgaf aan al de sterkere machten. Het portier werd opengerukt, en op het, op dat uur, niet volle station, zag zij hem dadelijk: groot, forsch, gemakkelijk, met zijn steenroode mooie mangezicht, in zijn licht zomerpak, stroohoed, gele schoenen. Hij maakte een indruk van gezonde stevigheid en vooral van breedschouderde mannelijkheid, en niettegenstaande die breedheid toch geheel en al ‘heer’, zeer verzorgd zonder een zweem van fatterigheid, en de ironie van zijn snorlach en de vaste blik van zijn, mooie vrouwen zoekende, grauwe oogen gaven hem iets machtigs en zekers van te kunnen doen wat hij wilde, van te kunnen overheerschen, als het hem goed dacht. Een ironische trots op zijn mooie kracht, met een tint van minachting tegen de anderen, die niet zoo mooi krachtig waren, zoo gezond animaal en

toch aristocratisch, en vooral een spottend neêrbuigend sarcasme tegen àlle vrouwen, omdat hij de vrouwen kende en wist wat ze eigenlijk telden - dit drukten zijn blik uit, zijn houding, zijn gebaar. Zij kende hem zoo. Het had haar vroeger dikwijls in opstand gebracht, maar zij gevoelde zich nu gelaten, en ook een beetje bang.

Hij was haar genaderd, hij hielp haar uitstijgen. Zij zag, dat hij boos was, dat hij van plan was haar ruw te ontvangen; toen, dat zijn snorlach opkrulde, als spotte hij, dat hij de sterkste was ... Zij zeide echter niets, nam gelaten zijn hand en steeg uit. Hij bracht haar naar buiten en in het rijtuig wachtten zij even op den koffer. Zijn blik monsterde haar. Zij droeg een ouden blauw laken rok en een blauw laken manteltje, maar zij zag er, niettegenstaande die oude kleêren en die moede gelatenheid, uit als een elegante, mooie vrouw.

- Ik zie met pleizier, dat je het eindelijk raadzaam vondt aan mijn verlangen gevolg te geven, zeide hij eindelijk.

- Ik dacht, dat het het beste was, zeide zij zacht.

Haar toon trof hem, en aandachtig, van terzijde, nam hij haar op. Hij begreep haar niet, maar hij was tevreden, dat zij gekomen was. Zij was nu wat moê van de emotie en den trein, maar hij vond, dat zij er allerliefst uitzag, al was zij niet zoo schitterend als toen op het bal van Mrs. Uxeley, toen hij voor het eerst zijn gescheiden vrouw had weêrgezien.

- Ben je moê? vroeg hij.

- Ik ben een paar dagen wat koortsig geweest, en ik heb van nacht natuurlijk niet geslapen, zeide zij, zich als verontschuldigend.

De koffer was opgeladen en zij reden weg, naar het Hôtel Continental. In het rijtuig spraken zij niet meer. Zwijgend ook gingen zij het hôtel binnen, in den lift en hij bracht haar naar zijn kamer. Het was een gewone hôtelkamer, maar zij vond het vreemd op tafel zijn borstels te zien liggen, aan de haken zijn jassen en broeken te zien hangen, dingen met een lijn en een plooi, die zij van vroeger kende, en waarmeê zij als familiaar was. Zij herkende, in een hoek, zijn koffer.

Hij opende de vensters wijd. Zij was gaan zitten op een stoel, in een houding, als wachtte zij af. Zij voelde een

lichte flauwte en sloot de oogen, verblind door den stroom van zonnelicht.

- Je hebt zeker honger, zeide hij. Wat wil ik voor je bestellen?

- Ik wil wel thee en brood en boter.

Men bracht haar koffer binnen en hij bestelde haar ontbijt.

- Doe je hoed af, zeide hij.

Zij stond op. Zij trok haar manteltje uit. Haar katoenen blouse was verkreukt en zij vond dit onaangenaam. Zij trok voor den spiegel de pin uit haar hoed en natuurlijk weg kamde zij zich wat op met zijn kam, die zij op tafel zag liggen. En zij plooide aan den zijden strik, die haar linnen boordje omgaf. Hij had een cigaar opgestoken en rookte, staande, rustig. Een kellner bracht het ontbijt. Zwijgend at zij wat en dronk een kop thee.

- Heb jij al ontbeten? vroeg zij.

- Ja.

Zij zwegen weêr en zij at.

- En zullen we nu eens spreken? vroeg hij, staande, rookende.

- Goed ...

- Ik wil niet spreken over je vlucht, zeide hij. Ik was van plan je eerst je huid vol te schelden, want het was een verdómd idiote streek van je ...

Zij zeide niets. Zij zag alleen naar hem op en in hare mooie oogen was een nieuwe uitdrukking: die van eene zachte gelatenheid. Hij zweeg weêr, en hield zich klaarblijkelijk in en zocht naar zijn woorden.

- Zooals ik zeg, ik wil daar niet meer over spreken. Je hebt een oogenblik niet geweten wat je deed, en je was ontoerekenbaar. Maar nu moet dat uit zijn, want ik wil dat zoo. Natuurlijk: ik weet, dat ik volgens de wet niet het minste recht op je heb. Maar dat hebben we al besproken, en dat heb ik je al geschreven. En je bent mijn vrouw geweest, en nu ik je terug zie, voel ik heel duidelijk, dat ik je, trots alles, als mijn vrouw beschouw, en dat je mijn vrouw bent. En die indruk moet jij ook behouden hebben van ons terugzien, hier, in Nice.

- Ja, zeide zij kalm.

- Geef je dat toe?
- Ja, herhaalde zij.
- Dan is het goed. Dat is het eenige, wat ik van je hebben wil. Laten wij dus voortaan niet meer denken aan wat geweest is, aan oude onaangenaamheden, aan onze scheiding, en aan wat jij daarna gedaan hebt. Dat alles zullen we voortaan niëeren. Ik beschouw je als mijn vrouw en je zult mijn vrouw weêr zijn. Volgens de wet kunnen wij niet hertrouwen. Maar dat doet er niet toe. Onze wettige scheiding beschouw ik als een tusschenformaliteit en zullen wij zooveel mogelijk te niet doen. Krijgen wij kinderen, dan zullen we ze wettigen. Ik zal over dat alles een advocaat raadplegen, en ik zal voor alles - finantieel ook - mijn maatregelen nemen. Zoo zal onze scheiding niets zijn dan een formaliteit, voor ons van geen kracht en voor de wereld en de wet van zoo min mogelijk kracht, als maar mogelijk zal zijn. En dan ga ik uit den dienst. Ik zoû toch geen lust hebben er altijd in te blijven, en ik kan er dus wel wat vroeger uitgaan, dan ik eerst dacht. Want in Holland wonen, zal je niet prettig vinden en lokt mij ook niet toe.
- Neen .... murmelde zij.
- Waar zoû je willen wonen?
- Ik weet het niet ....
- In Italië?
- Neen ....? vroeg zij smeekend.
- Hier blijven?
- Liever niet .... den eersten tijd.
- Ik dacht aan Parijs. Zoû je in Parijs willen wonen?
- Goed ....
- Dat is dan goed. Wij zullen dus zoo gauw mogelijk naar Parijs gaan, en dan een appartement zoeken, en ons installeeren. Wij hebben nu gauw voorjaar en dan is het een goed begin in Parijs.
- Goed ....

Hij wierp zich in een fauteuil, en de stoel kraakte.

- Zeg, wat denk je nu wel, in je eigen?
- Hoe meen je?
- Ik woû weten, wat je van je man dacht. Of je hem erg belachelijk vond?
- Neen ....

- Kom eens hier, op mijn knie.

Zij stond op en naderde hem. Zij deed als hij wenschte, zette zich op zijn knie en hij trok haar naar zich toe. Hij legde op haar hoofd zijn hand: dat gebaar, waaronder zij niet meer kon denken. Zij sloot de oogen en legde haar hoofd tegen hem aan en het leunde tegen zijn wang.

- Heelemaal ben je me toch niet vergeten?

Zij knikte van neen.

- We hadden maar nooit moeten scheiden, wel?

Zij knikte weêr van neen ....

- Maar we waren toen driftig, allebei. Je moet voortaan maar niet meer driftig zijn. Dan ben je kwaadaardig en leelijk. Zooals je nu bent, ben je veel liever en mooier.

Zij glimlachte flauwtjes.

- Ik ben blij je terug te hebben, fluisterde hij, in een langen zoen op haar mond.

Zij sloot de oogen onder zijn zoen, terwijl zijn snor kroesde tegen haar vel, en zijn mond hare lippen drukten.

- Ben je nog moê? vroeg hij. Wil je wat rusten?

- Ja, zeide zij. Ik wil mij wel wat uitkleeden.

- Je moet maar wat naar bed gaan, zeide hij. O ja, en dan woû ik je zeggen, je vriendin, de prinses, komt van avond hier.

- Is Urania niet boos ....

- Neen. Ik heb haar alles verteld, en zij is van alles op de hoogte.

Zij vond het prettig, dat Urania niet boos was, dat zij nog een vriendin had.

- En ook Mrs. Uxeley heb ik nog gezien.

- Zij is wèl boos op mij, niet waar?

Hij lachte.

- Dat oude wijf! Neen, boos niet. Ze heeft het land, dat ze nu niemand heeft. Ze was erg op je gesteld. Ze houdt van mooie menschen om zich heen, vertelde ze me. Ze kan een leelijke gezelschapsjuf, zonder chic, niet uitstaan. Kom, kleed je nu maar uit, en ga wat liggen. Dan laat ik je alleen en ga ergens beneden zitten.

Zij waren opgestaan. Zijn oogen, goud, schitterden haar tegen, zijn mond lachte met zijn ironischen snorlach. En woest pakte hij haar in zijn armen.

- Corrie, zeide hij heesch. Ik vind het heerlijk je terug te hebben. Ben je van mij, zeg, ben je van mij?

Hij drukte haar tot stikkens toe tegen zich vast, zijn beide armen zwaar om haar heen.

- Zeg, ben je van mij?

- Ja ....

- Wat zei je vroeger tegen me, als je verliefd op me was?

Zij aarzelde.

- Wat zei je? drong hij, haar vaster klemmend en, met haar handen tegen zijn schouders afdrukkende, poogde zij te ademen.

- Mijn Rud .... murmelde zij. Mijn mooie, heerlijke Rud ....!

Werktuigelijk omhelsde zij in haar arm nu zijn hoofd. Hij liet haar als met een krachtsinspanning los.

- Kleed je uit, zeide hij. En probeer wat te slapen. Dan kom ik later terug.

Hij ging, zij kleedde zich uit en zij borstelde heur haren met zijn borstel, zij waschte zich en druppelde in de kom het toiletwater, dat hij gebruikte. Zij liet de meubelgordijnen dichtvallen, waarachter de middagzon glansde en een wijnroode schemering donsde door de kamer. En zij kroop in het groote bed en wachtte hem af, sidderend. Er was geen gedachte in haar. Er was in haar geen smart en geen herinnering. Er was alleen in haar één afwachting van de geleidelijkheid van het leven. Zij voelde zich niets dan bruid, maar geen bruid van onwetendheid, en diep in haar bloed en merg, voelde zij zich de vrouw, bloed en merg, van hem, dien zij wachtte. Vóór zich, half droomend, zag zij figuurtjes van kinderen ... Want als zij zijn vrouw zoû zijn in waarheid en echtheid, wilde zij niet alleen wezen zijn minnares, maar ook de vrouw, die hem zijn kinderen gaf ... Zij wist het, hij, trots zijn ruwheid, hield van het zachte van kinderen, en zij zoû naar ze verlangen in haar tweede huwelijksleven, als een lieve troost voor de dagen, dat zij niet mooi meer zoû zijn, en niet jong meer ... Voor zich, half droomend, zag zij figuurtjes van kinderen ... En zij wachtte hem af, ze luisterde naar zijn pas, zij verlangde, dat hij komen zoû, haar vleesch trilde hem tegemoet. En toen hij binnenkwam en haar naderde,

sloten haar armen zich om hem heen met een gebaar van diep in zich bewuste zekerheid en wist zij, twijfelloos, aan zijn borst, in zijn armen, de wetenschap zijner manmachtige overheersching, terwijl voor haar oogen in een duizeling en weemoed van zwart de droom van haar leven - Rome, Duco, het atelier - verzonk ....

LOUIS COUPERUS.

T e g a l - G a b r o e - P a s s o e r o e a n , Juli-October 1899.

Constantyn Huygens.[1)]

V.

Wat was de poëzie voor Huygens en wat is Huygens voor de poëzie geweest? Op die twee vragen zullen wij in dit en een volgend hoofdstuk een antwoord hebben te zoeken.

Zelf heeft hij ten deele antwoord gegeven op de eerste vraag door in 1658 zijne gedichten te betitelen als *Korenbloemen*. In het bekende gedicht op dien titel vergelijkt hij het werk van zijn gansche leven bij dat van den hardwerkenden boer die in het zweet zijns aanschijns tarwe teelt; tusschen dat werk van zijn leven staan zijne gedichten als de bloemen in het koren

> En staet er in en pronckt als kinderen van Heeren,
> Als 't Paesdagh is, met Blauw' en Roo Satijne kleeren.

In overeenstemming met die opvatting had hij trouwens reeds in 1625 zijn eersten bundel *Otia* of *Ledighe uren* genoemd en wat hij van zijn sneldicht getuigt: ‘‘K geef u brockeling van tijt’ dat kon hij van vele andere zijner kleinere gedichten zeggen. Van eene hooge opvatting der poëzie, van eene roeping, eene wijding kon weinig sprake zijn bij wie zoo dacht. Het beste deel zijner krachten gaf hij en moest hij zijns inziens geven aan zijne taak als Secretaris van den Prins; wat er overschoot gaf hij aan Kunst en Wetenschap en aan de kleine beslommeringen en bezigheden van de praktijk des levens. Wat men bij Huygens van

1) Zie *De Gids* van Mei en Juni.
Blijkens eene mededeeling van den Secretaris der Commissie voor de uitgave der Briefwisseling van Constantyn Huygens, heeft die Commissie zich nu tòch genoodzaakt gezien haar mandaat neer te leggen ‘wegens gebrek aan belangstelling’.

dichterlijke roeping kan onderscheiden, toont ons hem als Nederlander en als Christen. In de Opdracht zijner *Otia* lezen wij: wie zich verdienstelijk wil maken jegens zijn Vaderland, moet het zijne doen tot het opbouwen en vermooien der moedertaal. Toen Barlaeus dan ook in een Latijnsch gedicht Van der Burgh en Brosterhuyzen had opgewekt de Nederlandsche poëzie te laten varen voor de Latijnsche, nam Huygens de verdediging der eerste op zich en betuigde dat hij voor zich in de eerste plaats aan zijn volk behoorde. Die liefde tot zijn land verhinderde hem echter niet, zich ook in de poëzie cosmopoliet te toonen en in ditzelfde gedicht dat cosmopolitisme van een dichter binnen zekere grenzen te verdedigen.[1)]

Den Christen, den Kalvinist, zien wij in godsdienstige poëzie als de talrijke groote en kleine stukken door hem vereenigd onder den titel *Bibel-stof en Godsdienst*; in een gedicht als *Ooghen-troost* dat men onder de stichtelijke poëzie kan rangschikken, in een hekeldicht tegen de weelde als *Costelyck Mal*, en verder op zoo menige plaats in andere zijner werken waar de moralist op den voorgrond treedt of dringt. Reeds een zijner allereerste proeven in het schrijven van Nederlandsche verzen, eene vrije vertaling van zijne Latijnsche ode *Concordia Discors* eindigt met eene aansporing tot het weelderig Nederlandsch volk zich zelf te leeren kennen, afstand te doen van zijne hoovaardij, pracht, haat en nijd.[2)] In zijn *Costelyck Mal* vertoont hij ons eene dame die bijgestaan door hare kamenier haar toilet maakt. Met grimmigen spot beschrijft hij daar hoe zij wordt opgetuigd en opgetooid, maar dan - zooals het ook Marnix meer dan eens gebeurt in zijn *Biëncorf* - wordt zijne rol van spotter, wordt zijne gemaakte vroolijkheid hem te zwaar en barst hij plotseling los:

> O Schepper die dijn Kerck
> Vervuylt ziest metten hoon van dijn verfoeyde werck,
> Straelt het genadich oogh van dijn barmherticheden
> Door dese grouwelen?

1) Ged. II, 121-123; o.a.: vs. 21 ‘Prima mei Belgis debetur portio’ en vs. 42: ‘Omne solum vati patria est, ille incola Mundi’.
2) Ged. I, 107.

In *Hofwyck* en andere zijner grootere gedichten raakt de dichter telkens aan het moraliseeren; telkens kunnen wij zien hoe vervuld hij is van het besef uitgedrukt in dit vers van *Hofwyck*:

> Hoe rijp is dese text om bladen voll te preken!

En wij willen hem wel gelooven, waar hij aan Mevrouw Rijckaert, eene zijner buren buiten, over dat gedicht schreef:

> Als icker eens van niews op aen viel
> Ick sagh er stof van dichten in
> Voor noch een Boeck of weinigh min.[1)]

Zelfs in de klucht van *Trijntje Cornelis* kan de moralist niet achter de schermen blijven, laat hij Trijntje uitvaren tegen het lardeeren van vleesch, al past dat kwalijk in den mond eener Zaandamsche schippersvrouw, en eene Antwerpsche lichtekooi over den aard der vrouwen filosofeeren.[2)]

Nederlander toont Huygens zich ook waar wij hem in zijne autobiographie over poëzie en zijne eigene verzen hooren spreken: 'In mijne Nederlandsche gedichten geloof ik, steunende op eigen gezag en op de vrijheid, die onze moedertaal veroorlooft, eenigszins te hebben bereikt, wat ik bij de meeste anderen te vergeefs zoek, om nl. door het nuttige met het aangename te vereenigen, geene verzen te schrijven arm aan inhoud, dus welluidende nietigheden, noch iets dat kleurloos is, dus zonder dichterlijke woorden en bevallige wijze van uitdrukking.'[3)] Vóór alles moet poëzie degelijk zijn, pit hebben, of zooals wij lezen in een klein stukje uit zijne laatste jaren, getiteld *Dichtkonst*:

> Nu zijd'er Maet en Rijm; daer ick geen Reden vind,
> Acht ick het beste dicht min als een handvol wind.[4)]

Het verstandelijk element dat in Huygens' persoonlijkheid zoo zeer den boventoon voert, zien wij begrijpelijker wijze

1) Vgl. Ged. VI, 70 en voorts IV, 267, 279, 280, 282, 288 (vs. 849 vlgg.) 337 (vs. 2765).
2) Ged. V, 61 (vs. 344-346), 73 (vs. 664-669; vgl. ook vs. 671).
3) Ged. I, VIII (Volgens de vertaling van Dr. Worp).
4) Ged. VIII, 135.

ook in zijne poëzie; vandaar dat hij de *orde* in poëzie zoo op den voorgrond stelt en met zelfvoldoening in zijne autobiographie verklaart: ‘Waarin ik ook te kort moge zijn geschoten, op de orde heb ik toch altijd gelet.’[1)]

Maakt Huygens dan, zou men willen vragen, wel onderscheid tusschen proza en poëzie? Want degelijkheid, pit van reden en orde zijn eigenschappen die het proza evenzeer, die juist het proza kenschetsen of ten minste kunnen kenschetsen. Op meer dan eene plaats in Huygens' werken blijkt duidelijk, dat hij over het onderscheid tusschen proza en poëzie wel degelijk heeft nagedacht. Een oogenblik zou men, met het oog op een zijner brieven aan Corneille, kunnen denken, dat hij in dezen staat op een modern standpunt. Wij lezen daar nl.: ‘Après tout, Monsieur, vous me debvez accorder que comme tout Poète chante, toute Poésie debvroit estre bien chantable.’[2)] Doch in dat ‘debvroit’ is slechts eene wenschelijkheid of verplichting uitgesproken en of Huygens zou beweerd hebben dat zijne poëzie aan *deze* verplichting voldoet, betwijfel ik. Tegenover deze eene uitspraak die weinig gewicht in de schaal legt, staan bovendien andere die beter harmonieeren met het karakter van Huygens' poëzie. In eene aanteekening bij zijn *Dagh-werck* maakt hij onderscheid tusschen poëzie en gerijmd proza: ‘Daer zijn Dichters die selden Dicht baren, meest onDicht in Rijm.’ Tot lof van die schijnpoëzie, vervolgt hij, pleegt men aan te voeren, dat zij zoo duidelijk, zoo helder is. ‘Maer wie zoude haer de duysterheyd vergeven? haer Dicht is onDicht’. Met andere woorden: dat moest er nog bijkomen! Dat zulke dichters die eigenlijk slechts gerijmd proza geven, ook nog duister waren! En dan; ‘Soo en ginght met de Oude niet. Haer Dicht was Dicht, verre van onDicht, en behoefde wat vertolcks.’ In die laatste woorden begint Huygens' opvatting voor den dag te komen. Poëzie moet degelijken inhoud paren aan een eigenaardigen, niet dadelijk voor Jan Alleman begrijpelijken, vorm. In een brief aan zijn vader van veel vroegeren tijd (1622) vinden wij dezelfde opvatting duidelijker uiteengezet en verdedigd: ‘Je me ris de la difficulté qu'on

1) Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. XVIII, 54.
2) Lettres du Seigneur de Zuylichem a Pierre Corneille publiées par J.A. Worp ..... (Groningue, J.B. Wolters. 1890) p. 20.

trouve dans mes compositions: jamais je n'affiche l'obscurité, mais des paroles inusitées et ensemble energetiques; si que mon lecteur s'amusant à penetrer ma conception, ne se trouve frustré de son attente. Sans cette diligence c'est chose grandement fade que la Rime, qui desormais passe par la cervelle des plus escervelez.'[1] Het ongewone, het bijzondere, het vernuftig gevonden eigenaardige, dat is het vooral wat Huygens in zijne poëzie wil:

> 'K ben onsoenelick gebeten
> Tegen 't lamme laffe lijm
> Van den dagelixen Rijm

schrijft hij in zijn *Dagh-werck*, maar 'keur van woorden, pit van sinn', dat is waarnaar hij streefde.[2] Ook in later tijden is hij bij die opvatting gebleven, al heeft hij die soms uitgedrukt in een vorm die eer aan een koksmaat dan aan een dichter zou doen denken. Of welken anderen indruk maakt deze aanvang van een klein stukje waarboven men leest *Poesie*:

> Hackt en speckt 'levervleisch,' en wentelt het en keert het
> Tot Beulingvulsel naer de Keuckenkonst.....

Zooals men dat 'levervleisch' hakt en spekt en wentelt en er 'kruydjens van *hautgoust* tusschen mengt, zoo maakt men ook verzen van "goed" effen tael.'[3]

Zeker, het zou onbillijk zijn Huygens' gevoelens en meeningen omtrent poëzie te beoordeelen vooral naar deze eene ongelukkige uiting. Doch eene hooge opvatting van poëzie blijkt hier dan toch niet. Trouwens, Huygens met zijn overwegend verstandelijken aanleg, met zijne kalmte en zijn zelfbezit, raakt niet licht in ontroering noch in vervoering; van zweven in hoogere sferen heeft zijn solide geest een aangeboren afkeer, of het moest God en godsdienst gelden; waar het hem al eens gebeurt voor een oogenblik aan zichzelf ontrukt te worden, daar schrikt hij van de

1) Jonckbloet t.a.p. bladz. 92.
2) Ged. III, 86.
3) Ged. VIII, 172.

hoogte en haast zich weer naar beneden. Zoo zien wij hem in het *Costelyck Mal*, na eene opwekking tot zijne lezers om mild te zijn en zich schatten te vergaderen in den Hemel, als tot bezinning komen en tot zijn patroon zeggen:

> Hoe hebb' ick 't, waerde Cats, hoe raeck ik hier omhoogh?
> Wat heeft mij dus vervoert uyt aller ooghen oogh,
> Daer d'ooghen schemeren, daer wasch en wiecken smelten?
> Of loert my weer ter handt, off cortt my dese stelten.
> Ick struyckel op het landt, wat maeck ick in de lucht?
> Het cruypen is my const, wat maeck ick in de vlucht?[1)]

Waar hij in veel later jaren in *Hofwyck* nog eens van zijn eschdoorn-pleintje opwaarts stijgt, erkent hij wel, dat het zijne ziel in die hoogere sferen zoo wel te moede was, en dat het haar moeite kostte weer af te dalen, doch in de verzen, die dan volgen:

> Nochtans hier is sy weer. Hoe raken wy terecht?
> Eschdoornen, leeft ghy noch? .....

is zulk eene ontnuchterende leukheid, dat hij ook hier den indruk maakt van stelten te hebben afgebonden. Zou het misschien valsche schaamte zijn geweest? Ik geloof niet, dat men eenig recht heeft Huygens daarvan te verdenken. Drijft hij dan misschien een beetje den spot met eigen geestvervoering? Dat is m.i. eer aannemelijk, doch voor eene hooge opvatting van poëzie zou het in allen gevalle niet pleiten.

Zooveel kan uit de voorafgaande beschouwing gebleken zijn, dat hetgeen Huygens wenscht en hoog stelt in poëzie niet is: schoonheid om haar zelfs wille, maar schoonheid gepaard met zedelijkheid; het nuttige met het aangename; niet stoutheid en verhevenheid, maar het bevallige, vernuftige; het ongewone en bijzondere trekt hem aan, indien er slechts pit en geest in is; het muzikale zonder meer schat hij gering; orde, maar orde, die aan de eischen van het nuchter, logisch redeneerend verstand voldoet, acht hij hoog ook in poëzie.

Dergelijke indrukken ontvangen wij van zijn smaak, indien

1) Ged. I, 253.

wij een blik slaan op de auteurs van vroeger en later tijd, die hij heeft bewonderd of ten minste gewaardeerd.

Zoowel de auteurs, die hij noemt als die hij niet noemt, kunnen ons hier van dienst zijn. Want al behoeft het geen betoog, dat Huygens, evenmin als een hedendaagsch auteur, alle schrijvers zal noemen, die hij waardeert of bewondert, aan den anderen kant zal het toch wel geoorloofd zijn, eenige gevolgen te trekken uit eene volledige of ten naaste bij volledige lijst van zulke auteurs, in verband gebracht met schrijvers, die op die lijst niet voorkomen.[1)]

Dat wij van Grieksche literatuur zooveel minder gewag gemaakt vinden dan van de Latijnsche, is te verklaren niet zoozeer uit Huygens' persoonlijkheid als uit den geest zijner eeuw, want bijna overal geeft men aan de Latijnsche literatuur den voorrang. Homerus wordt wel genoemd en zelfs toont Huygens, in 1623 wel gevoel voor de Homerische epitheta, die in eene Latijnsche vertaling soms zulk een dwazen indruk maken en die toch ‘in haar eerste maecksel soo voll aerdighe defticheits steken’. Maar van Homerus heeft hij nooit iets vertaald, of hij moet den *Muis-en-Kikvorsch-Krijg* voor het werk van Homerus hebben gehouden. Heeft hij dat gedaan, dan is dat slechts een nieuw bewijs voor de bovenstaande beschouwingen over zijn smaak in poëzie.

Virgilius is een dichter naar zijn hart; van de *Aeneïs* heeft hij een paar maal getracht een stuk te vertalen en hij verdedigt zich met warmte tegen Isaac Vossius, die hem blijkbaar verweten had, dat hij niet veel voor Virgilius voelde, omdat Huygens eenige matte verzen in diens werk had aangewezen. Horatius, Ovidius, Martialis worden telkens vermeld, doch bij vermelding blijft het doorgaans; van Martialis, juist van Martialis, worden eenige epigrammen nagevolgd. Hoe zeer hij prijs stelt op de werken van den wijsgeer Seneca is vroeger reeds gebleken.

Onder de nieuweren noemt hij, die overigens voortreffelijk Italiaansch kende, niet Dante maar Petrarca. In de 16de eeuw wordt Dante's groote naam hier te lande meer dan eens met

1) Ik heb hier natuurlijk niet het oog op de schrijvers, die H. heeft *aangehaald*, want hij had zoowat alles gelezen; maar alleen op de auteurs, die hij heeft bewonderd en, al of niet, vertaald.

bewondering genoemd; in de 17de eeuw schijnen alleen Hooft en Oudaan zijner nog indachtig. Petrarca, zulk een geleerde, zulk een dichter tevens, is een man naar Huygens' hart. Toen het graf van den beroemden zanger der Canzonen en Sonnetten door een dweepzieken monnik was vernield, gaf Huygens zijne verontwaardiging in Latijnsche verzen lucht en toen hij op hooger leeftijd op zijne zending naar Frankrijk ook Oranje moest bezoeken, verzuimde hij niet eene bedevaart naar Vaucluse te doen. Daar had hij, dien men toch niet van sentimentaliteit zal verdenken, wel willen neerknielen in aanbidding, daar staande bij de heldere wateren der Sorgue, ziet hij neer op het gras en de bloemen er tusschen, eertijds gedrukt door Laura's rozevoetjes. Toch, bij al die vereering, kenschetst het Huygens weer, dat het eenige sonnet van Petrarca door hem zoozeer bewonderd, dat hij behoefte heeft gevoeld het te vertalen, de klachten en smeekbeden van een berouwvol Christen behelst; wisten wij niet, van wien het oorspronkelijk sonnet is, wij zouden het, op eene enkele uitdrukking na, veilig aan Huygens zelven of een anderen Kalvinistischen dichter kunnen toeschrijven.[1)] Tasso's muzikale lyriek heeft hij naar alle waarschijnlijkheid wel gekend, doch nergens spreekt eenige vermelding of navolging van zijne bewondering. Maar Guarini's *Pastor fido*, waarin deze Tasso's *Aminta* te vergeefs zoekt te overtreffen door ingewikkelder intrige, meer pathos, scheller kleuren en zwaarder lijnen, daarvan heeft hij een deel vertaald. Evenzoo van Marini, den prins van het valsch vernuft, van de antithesen en parallellen, van de gezochte geestigheid en de buitenissigheid.

Voor Shakespeare noch Milton schijnt hij oog te hebben gehad - evenmin als trouwens zijne tijdgenooten te onzent - van Ben Jonson heeft hij een paar epigrammen vertaald, maar John Donne, den dichter van stichtelijke poëzie, die tevens

1) Ged. VII, 30. Huygens heeft het schuldbesef in zijne vertaling nog dieper gemaakt; zijne beide aanvangsverzen:

> Ick gae vast en beklaegh mijn afgeleefde dagen,
> *Die 'ck leelick heb verquist* aen menschelicke minn

zeggen meer dan het origineel:

> I' vo piangendo i miei passati tempi
> *I quai posi* in amar cosa mortale.

ver was in woordspelingen en geestige invallen, het meest bewonderd.

In Rabelais schijnt hem alleen het buitensporige te hebben getroffen; in allen gevalle geeft het kleine stukje *Rabelais overwenscht* ons geene andere indrukken terug. Een nu weinig bekend Fransch dichter, Théophile de Viau, wien reeds door Boileau valsch vernuft wordt te laste gelegd in de verzen:

> Ah! voici le poignard qui du sang de son maître
> S'est souillé lâchement. Il en rougit le traître!

wordt door den dertigjarigen Huygens tot in de wolken verheven.[1)] Corneille's werk heeft hij bewonderd, en die bewondering meer dan eens uitgesproken; waarschijnlijk zal hij niet ongevoelig gebleven zijn voor de zuivere poëzie van Racine, doch hij heeft ons dat nergens getoond.

De indrukken, die wij van Huygens' smaak ontvangen, waar hij over vreemde literaturen spreekt, worden weinig of niet gewijzigd, indien wij nagaan wat hij denkt van de dichters onder zijne tijdgenooten.

Hoe hoog hij Cats stelde, vooral in den eersten tijd maar ook nog later, hebben wij reeds gezien. ‘Geleerde Cats’, zoo spreekt hij hem aan in zijn *Costelyck Mal*, want inderdaad *geleerdheid* telde in de 17de eeuw, en niet alleen in Huygens' oogen, mede waar het de beoordeeling van dichters en poëzie gold. In de geleerdheid is het ook voor een deel te zoeken, dat Huygens' zijn leermeester Heynsius zoo hoog stelde ook als dichter. Hem droeg hij in 1622 zijn gedicht *De uytlandighe Herder* op en prees hem met het oog waarschijnlijk op zijn *Lofzang van Jezus Christus* o.a. als:

> ..... geluckigh Reij-geleijder
> Van de Christen letter-jeughd.

Aan Cats, Heynsius en Hooft had hij zijne *Otia* willen opdragen, doch ten slotte werd Heynsius alleen uitverkoren. Waardeering van geleerdheid en van bekwaamheid in het schrijven van Latijnsche verzen zullen er Huygens toe gegebracht hebben ook aan De Groot eene gewichtige plaats

1) Zie dat punt behandeld door Dr. A.S. Kok *Van Dichters en Schrijvers* I, 24 vlgg.

onder de dichters toe te kennen. Want wel toont hij in zijne autobiographie duidelijk te beseffen, dat men een voortreffelijk dichter van Latijnsche verzen kan zijn en een poover figuur maken als dichter in de moedertaal en dat te beseffen juist van Heynsius, maar toch, als hij in zijn *Hofwyck* gereed staat een deel van zijn buitengoed te beschrijven en den wensch wil uitdrukken van als dichter meer te kunnen dan hij kan, dan schrijft hij:

> Die nu de Groot of Cats, Heins of Barlaeus waer.[1)]

Het is waar dat hier ook Hooft niet wordt genoemd, ofschoon op vele plaatsen blijkt, hoe hoog hij dezen vriend stelde als prozaschrijver en als dichter. Doch dat dit viertal *wel* genoemd wordt, zegt in allen gevalle iets. Breeroo krijgt in 't voorbijgaan een beleefden groet in dit vers:

> De Spaensche Brabander is van de beste kluchten.[2)]

Jan Vos, de beschermeling van vriend Barlaeus ontvangt een complimentje evenals Huygens' bewonderaar Westerbaen. Bij lofdichten op poëtasters als Van Someren, Van Oosterwyck en Sweerts zal men in aanmerking moeten nemen, dat het hier stichtelijke poëzie geldt en dat Huygens, in overeenstemming met verreweg de meeste zijner tijdgenooten, vroomheid evenals geleerdheid in poëzie eene verdienste acht. Kon Huygens het voor zich zelven verantwoorden dat hij de poëzie van rijmers als Pels en Buysero ‘sierlyck’ noemde? Misschien niet ten volle; men was over 't algemeen toentertijd niet karig met lof. Echter maakt het grafschrift op Antonides met dezen slotregel:

> Och! edel Hand en Hoofd, zijt ghij soo vroegh gaen leggen?

wel den indruk van gevoeld te zijn.

In hoeverre men ook eenigszins in twijfel moge verkeeren omtrent Huygens' waardeering van de verdiensten zijner dichterlijke tijdgenooten, het blijkt duidelijk genoeg dat hij Vondel, ook toen reeds door velen in zijne grootheid erkend

1) Vgl. Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen. XVIII, 111 en Ged. IV, 316.
2) Ged. IV, 181.

en later door zijn volk als grootste dichter gehuldigd, dat hij Vondel over het algemeen niet hoog heeft gesteld, al laat hij zich een enkelen keer eene uiting van bewondering ontglippen. In een brief aan Hooft van het jaar 1628, schrijft hij naar aanleiding van een paar gedichten door Vondel uit Denemarken aan Hooft gezonden: ‘Vondelens Geschriften rekene ick onder de dinghen daervan niet wel te oordeelen is. Sy duncken my oneenparigh ende haer selven hier ende daer beschamende’.[1)] Inderdaad toont Vondel zich in deze rijmbrieven niet overal in zijne volle kracht. Eenige jaren later is Vondel blijkbaar in Huygens' schatting gerezen; in een gedicht aan Tesselschade van 1633 lezen wij:

> Slaet Vondelen noch vijer en vatt sijn vonck noch vonck,
> En stelt hij noch wat vlams ter eewicheid te pronck?

Doch deze uiting is de eenige en is de eenige gebleven ook al mocht Vondel nog zoo hoog stijgen op zijne lange glansrijke baan. In 1640 wordt Vondel nog onder de Amsterdamsche ‘vrienden’ geteld, al had Huygens zich een paar jaar vroeger niet weinig geërgerd aan de kantteekeningen door Vondel, trouwens op Huygens' verzoek, gemaakt bij *Dagh-werck*. Die kantteekeningen betreffen inderdaad voor een deel beuzelingen en kunnen de kregelige of snibbige antwoorden van Huygens daarop wel eenigermate verklaren. Overigens blijkt ook hier duidelijk het verschil tusschen beide dichters en kan men zich Huygens' ergernis begrijpen waar Vondel zonder genade een streep haalt door eene alliteratie, indien het woord *beck* daarin voorkomt; door een met zorg gekozen nieuw woord, indien het hem te ongewoon klinkt; door eene zijner woordspelingen welker waarde hij gering schat of voorbijziet.[2)] Toen Vondel Roomsch geworden was, kon Huygens evenals vele zijner rechtzinnige landgenooten ook den dichter in hem niet meer waardeeren; over geen der grootere of kleinere meesterwerken, door Vondel na 1641 voortgebracht, vinden wij bij Huygens een woord. In 1646 doet Vondel eene poging om de banden van voorheen weer aan te knoopen en draagt Huygens zijne proza-vertaling van

1) P.C. Hoofts Brieven II, 459.
2) Vgl. daarover *Oud-Holland* 1884, bladz. 296.

Virgilius op met een min of meer onderdanig briefje. Of Huygens geantwoord heeft, is niet bekend. Maar vriendelijk was zijne stemming blijkbaar niet. In het begin van datzelfde jaar had hij de *Altaergeheimnissen* een ‘misdracht’ genoemd en de onvermijdelijke woordspeling van *mis doen* weer eens ten beste gegeven. Een jaar of drie later haalt hij, naar het schijnt, iets uit Vondels vertaling aan, maar hij noemt den vertaler ‘*Men*.’[1)]

Wat tot dusver is uiteengezet in antwoord op de vraag: wat was de poëzie voor Huygens? behoeft aanvulling uit hetgeen hij zelf ons mededeelt aangaande het ontstaan zijner poëzie en de indrukken door zijn eigen werk op hem gemaakt. Bij de studie van geen dichter uit vroegeren tijd bevinden wij ons in zoo gunstige omstandigheden als hier, want bijna al zijne gedichten, groot en klein, zijn gedateerd, vaak ook voorzien van aanwijzigingen omtrent de plaats waar, de omstandigheden waaronder zij zijn geschreven. Die gegevens zijn bovendien nog belangrijk vermeerderd door hetgeen de uitgever, Dr. Worp, uit de gedichten zelve, uit brieven of andere bescheiden daaraan heeft toegevoegd. Zoo zouden wij Huygens als het ware van stap tot stap kunnen volgen, doch eene dergelijke behandeling ligt buiten het plan dezer studie. Hier moge volstaan er op te wijzen, hoe duidelijk uit onderschriften der gedichten blijkt, dat Huygens elk oogenblikje gebruikt. Dit stuk is geschreven ‘voor anker bij het kasteel van Rammekens,’ dat ‘in de legerplaats bij Bergen,’ een ander ‘begonnen voor Rijnberk, geëindigd te Arnhem,’ weer een ander ‘op een rit tusschen Putten en Amersfoort.’ Onder één stuk leest men: ‘in de legerplaats ..... eenmaal gestoord door den Prins wegens het schrijven van brieven aan Stakenbroek.’ Barlaeus wist het wel, toen hij in de voorrede der door hem bezorgde *Momenta Desultoria* (a^{o}. 1644) van de Latijnsche gedichten zeide: ‘sommige zijn in de legerplaats ontstaan onder tromgeroffel en bazuingeschal, andere thuis tusschen het aanhooren van verzoeken en het

1) Vgl. Ged. IV, 181, vs. 63-70 met *De Werken van J. v.d. Vondel* (ed. Van Lennep-Unger) 1646 *), bl. 17. Voor de overige in de vorige bladzijden aangehaalde plaatsen die niet in eene noot zijn aangewezen, verwijs ik naar Ged. IX, p. 188-191, p. 195-220.

vervullen van vriendenplichten; eenige zijn hem te paard ontglipt, andere te scheep, weer andere op eene wandeling.' En wat van de Latijnsche gedichten geldt, kan met evenveel recht van de Nederlandsche getuigd worden. Echter gelden deze mededeelingen natuurlijk in de eerste plaats en voornamelijk de kleinere stukken.

Was Huygens eens een zomer thuis of vertoefde hij in latere jaren lang achtereen in den Haag of op Hofwijck, dan zette hij zich tot het schrijven zijner grootere gedichten, waarvan de meeste zeker volgens een van te voren vastgesteld, vrij uitvoerig plan zijn bewerkt. Zulk een plan hebben wij over o.a. van *Voorhout* en *Dagh-werck*, ook van de ode *Aen de Vrije Nederlanden*, al telt dat stuk nog geen 300 verzen.

Rekening houdend met Huygens' eigenaardig talent, met zijn zoeken naar het bijzondere, het ongewone, zijne vrees voor alledaagschheid, zijn streven naar kernachtigheid en geestigheid, zou men allicht vermoeden dat hij doorgaans langen tijd aan zijne gedichten zat te werken. Toch wordt dat vermoeden door de feiten slechts voor een gering deel bevestigd. Niet zelden leest men onder een gedicht dat het 'uno spiritu,' in één adem, geschreven is. *Ooghentroost* dat 1000 verzen en *Hofwijck*, dat meer dan 2800 verzen telt werden beiden geschreven in vier 'zittingen'; *Hofwijck* werd in een maand of vier voltooid; ook *Cluyswerck* naar het schijnt in korten tijd gedicht. Aan *Dagh-werck* is hij lang bezig geweest; in 1627 maakte hij er een begin mede, doch moest het werk meer dan eens staken, in 1638 hield hij met de bewerking op en liet het onvoltooid. Daarentegen is de omvangrijke bundel *Spaensche Spreeckwoorden* binnen het jaar (Ao. 1656-1657) tot stand gekomen.[1)]

Al zijn dan vele van Huygens' gedichten vlug en 'aus einem Gusz' geschreven, uit zijne handschriften blijkt dat hij volstrekt niet altijd onmiddellijk het juiste woord, den juisten vorm vindt, doch doorgaans al zoekend, schrappend en wijzigend, zijn werk volbrengt. 'In het klad,' deelt Dr. Worp ons mede, 'en nu en dan ook in de andere handschriften

1) Vgl. Ged. I, 214 (noot 1); II, 24 (noot 1); III, 48; II, 229 (en passim); II, 272; III, 328; IV, 184, 199, 239; IV, 61, 82, 83, 119; VIII, 173, 324; VII, 39; III, 48; VI, 221; VIII, 245, 263, 308; IX, 26.

is dikwijls iets doorgeschrapt .... Dikwijls heeft de dichter een woord onderstreept en er een ander boven geplaatst; ook dat tweede woord is somtijds weer onderstreept en nog een derde gekozen.'[1] En ook, wanneer hij dan geen kans zag zijn werk verder te verbeteren, was dat nog geen bewijs dat hij er hoogelijk mede ingenomen was. Integendeel, had hij een stuk voltooid, dan kreeg hij er soms een tegenzin in. In een brief aan Hooft van het jaar 1626 over diens *Baeto*, een treurspel dat hij zeer hoog stelde, betuigt hij Hooft zijne verwondering dat deze in een voortbrengsel van zijn dichterlijk vernuft tien jaar na den tijd waarin het gescheven was, nog voldoende behagen schept om het uit te geven: 'alleenlijck slaet my dit laeste stuck wercks met ongemeene verwonderinge, bedenckende dat het U.E. tot veele jaren naer sijn geboorte tot uitgevens toe bevallen heeft, ende U.E. als vreemde leser het versche oogh daarop slaende (*refrigerato inventionis amore*, seght, dunct my Quintilianus) noch geen weersinn daerin heeft kunnen krijgen; sulx seker wel teecken is van een staende oordeel uyt reden van nood, overmits het tot sijn volmaeckte peil geresen is en voortaen geen onderscheyd tusschen heden en gisteren en erkent; *verre van mijns gelijcken stadighe ongestadicheit, die qualick een regel sonder berouw uytschrijven*.'[2]

Uit veel latere jaren hebben wij een ander getuigenis van Huygens waaruit blijkt dat het 'nonum prematur in annum' voor hem niet te vergeefs was geschreven. In een zijner puntdichten, getiteld *Wacht wat* leest men:

> Is mij een vodderij gevallen uijt de pen,
> (Weet, leser, dat ick all' mijn vodden daervoor ken)
> Ick sluijtse van mij af en laetse liggen rotten:
> Lang, lang naer haer geboort onthael ickse de motten,
> En valder met den keur van een versch oogh op aen.
> Gevalt mij 't kind dan noch soo 't eertyds heeft gedaen,
> Soo houd ick 't voor soo schoon als icker een kan baeren,
> En brengh het in de Werld.....
>
> Wij moeten ons elck een als Vreemdelingen lesen;
> Dan kan elck, en niet eer, sijn eigen rechter wesen.[3]

1) Ged. I, XXVII (Inleiding.)
2) T.a.p. I, 260-261. (De cursiveering van mij.)
3) Ged. VI, 22 (Ao 1656).

Verder dan: zóó mooi als *ik* het maken kan, gaat Huygens hier niet. Over het algemeen schijnt hij wel bewust van de grenzen en den aard van zijn talent. Hij mag in zijn eersten tijd een enkelen keer door een uitroepteeken blijk geven van zijne verrassing dat het hem gelukt is, een luimig stukje van honderd verzen binnen de drie uren af te werken,[1] gewoonlijk spreekt hij van zijne poëzie met geringschatting of met minachting. Nu is het waar, dat deze zelfkleineering in de 17de eeuw bij velen eene gewoonte was en voor nederigheid werd aangezien, vooral bij mannen als Huygens voor wie de poëzie slechts eene ontspanning was te midden van ander werk dat zij voor ernstiger hielden. En zoo behoeft men dan ook niet heel veel gewicht te hechten aan Huygens' 'bon à mettre au cabinet,' waarmede hij zich niet zelden richt tot mannen en zelfs vrouwen aan wie hij zijne gedichten ten geschenke zendt. Maar toch, een hoogen dunk van zijne dichterlijke gaven heeft hij, meen ik, niet gehad; wat hij in het gedicht *Vier en vlam* van zich zelven zegt:

> 'T water dat de Rijmers maeckt
> Heeft sijn' lippen noyt geraeckt.

moge wat sterk uitgedrukt zijn, een kern van waarheid lag voor hem zelven daarin toch wel.[2] Hij had een te scherpen blik, ook waar het hemzelven gold, om geheel onbewust te kunnen blijven van den aard zijner gaven als dichter. Zoo was hij er b.v. zeer wel van bewust dat hij met zijne *Zedeprinten* iets nieuws gaf in onze literatuur; dat zijn *Hofwyck* grootendeels de vrucht was van zijne belezenheid en geleerdheid:

> met Peerlen van Athenen
> Is dit gewaed versien; De kostelixte steenen
> Van Roomens burgery, does' op haer rijckste was,
> Hebb' ick gelesen uyt haer Puyn en uyt haer ass
> En my mé geborduert; der Christelicke Vaderen
> Hebb ick het beste bloed van haer ontsteken aderen
> Gesmolten in mijn vleesch, en uyt haer oud gebeent

1) I, 169.
2) Ged. II, 47; zie ook I, 135, vs. 10 vlgg.; 236 'lusibus nostris.'

Het onverrotste mergh gesogen en geleent.
Nu pronck ick met den buyt[1)].....

En nog beter heeft hij beseft hoe taai zijn *Hofwyck* ook voor den toenmaligen lezer vaak moest zijn. Telkens en telkens hooren wij den dichter zich hier tegenover zijne lezers verontschuldigen wegens de langwijligheid van zijn verhaal en hen opwekken tot geduld: De beschrijving van het bosch op Hofwijck is ten einde gebracht. Goddank! zegt de lezer. De schrijver zegt het ook. Mijn wandelaar is moe? Ik kan het hem niet kwalijk nemen; wie zou ten slotte zijn geduld niet verliezen bij 'soo veel wild geklaps'? Gij die al zoo lang geduldig naar mij hebt geluisterd, verdraagt nog een paar woorden! Verheugt u, lieve lezer, ik ben aan het eind! - dergelijke uitingen lezen wij het gansche gedicht door.[2)] Elders spreekt hij van zijn 'taeyen *Oogentroost*', hoewel hij in den aanvang van dat gedicht het gevaar van langwijlig worden toont te beseffen.[3)] Over de gedichten van zijn eersten tijd hooren wij hem in later jaren slechts enkele keeren spreken. Zoo herinnert hij den lezers van *Hofwyck*, naar het schijnt niet zonder welbehagen:

.... wat mijn jonghe fluyt van 't Voorhouts groene gangh
Op nieuwe noten peep.[4)]

Maar het meest was hij blijkbaar ingenomen met zijn *Costelyck Mal*; dat stuk blijft hij steeds gedenken, zelfs een boer laat hij spreken over

.....all 't goed dat de Vent van 't Kostelieke Mall
Iens heit eretoryckt.[5)]

Overigens komt het mij waarschijnlijk voor dat men zijne ingenomenheid met dit werk - voorzoover daarvan sprake mag zijn - zal moeten toeschrijven vooral aan de zedelijke waarde die dit hekeldicht naar des auteurs meening kan

1) Ged. II, 47; II, 21 (noot 1); V, 18-19.
2) Ged. IV, bl. 289 vlgg. (vs. 877, 1150, 1255, 1353, 1477, 1675, 1961 1966, 2504, 2769, 2822).
3) Ged. VI, 232; IV, 88 (vs. 137).
4) Ged. IV, 294 (vs. 1092).
5) Ged. IV, 311 (vs. 1796) en verder II, 33 (vs. 114); III, 84; IV, 113 (vs. 834) 296 (vs. 1180); V, 51; VI, 53, 60; VII, 113 (vs. 71) VIII, 55.

hebben gehad, en aan de wijze waarop hij er hier in geslaagd was het aangename met het nuttige te verbinden.

Doch indien Huygens dan over het algemeen zoo gering dacht van zijne eigen poëzie, hoe komt hij dan zoo kitteloorig indien Vondel aanmerkingen maakt op zijne verzen? Dat lag voor een deel zeker aan den aard der aanmerkingen zelve waarover wij boven spraken; voor een ander deel aan de bijzondere verhouding tusschen de persoonlijkheden van dezen auteur en dezen criticus. Voor nog een ander deel eindelijk, naar ik geloof, aan die eigenliefde, die ingenomenheid met wat men zelf gevoelt, denkt en doet, die zich in allerlei graden en schakeeringen onder de menschen vertoont, waarvan weinigen volkomen vrij zijn, en die, hoe ook bestreden en onderdrukt, vaak op het onverwachtst weer komt opduiken. Mag men Huygens geheel gelooven waar hij zoo geringschattend spreekt van eigen dichterlijke voortbrengselen? Men zou hem deze verzen uit zijn *Ooghen-Troost* kunnen voorhouden:

> Maer 't is Poëten-slagh; sy konnen 't niet ontleggen,
> Sy sien geen schooner ey dan dat sij selver leggen,
> En, dreightse met de pleij,* ghij pijnight'er niet uyt,
> Dat eenigh dichter oyt haer Luyt hebb' overluydt.[1)]

En al zou hij ook terecht geprotesteerd hebben tegen eene zelfingenomenheid als hier wordt beschreven, wij doen hem, geloof ik, geen onrecht door aan te nemen, dat hij in het diepst van zijn hart overtuigd was hooger te staan als dichter dan hij zelf vaak wil doen voorkomen.

Doch wat daarvan zij, indien men de getuigenissen van Huygens over zijne eigene poëzie letterlijk en in volle kracht opneemt, dan komt men m.i. tot eene onderschatting van wat hij, naar een hedendaagschen maatstaf gemeten, heeft voortgebracht. Dat zullen wij trachten in het volgend hoofdstuk uiteen te zetten.

VI.

Wat ons in de poëzie van Huygens, als één geheel beschouwd, treft, is in de eerste plaats hare oorspronkelijk-

1) Gedichten IV, 117 (pleij* is pijnbank).

heid. Ja, in het tijdperk zijner eerste ontwikkeling hebben wij hem een enkelen keer het voetspoor van Du Bartas zien volgen en ook nog in het *Voorhout* zien wij hem op dien weg, waar hij zich uitput in het bedenken van omschrijvende samenstellingen die de zon moeten aanduiden:

> Dampen-trecker, Somer-brengher,
> Dach-verlengher, Vruchten-baet,
> Beesten-bijter, Velversenger,
> Blondt-bederver, Joffer-haet

Doch dit verschijnsel is deels van voorbijgaanden aard, deels is het opgegaan in het, uit zijn eigen opvatting van poëzie te verklaren, zoeken naar het bijzondere en ongemeene. Van den invloed der klassieke dichters op zijne ontwikkeling als dichter kan alleen in zóóver sprake zijn als zij er waarschijnlijk toe hebben bijgedragen zijn smaak en zijn vernuft te vormen. Rechtstreeksche invloed van den een of anderen klassieken auteur is moeilijk aan te wijzen; alleen zal hij Martialis wel iets te danken hebben gehad voor zijne kunst in het schrijven van puntdichten. Ook onder de auteurs van den nieuweren tijd valt het bezwaarlijk iemand te noemen dien hij zich tot voorbeeld heeft gesteld. Dat men aan den invloed van John Donne op Huygens slechts weinig gewicht mag hechten, is door Dr. Eymael m.i. overtuigend aangetoond[1] Donne kan wel eenigen invloed hebben geoefend, doordat zijn geest aan dien van Huygens verwant was; veel verder kan men niet gaan. Verscheidene van Huygens' puntdichten zijn berijmingen of omwerkingen van Zingräff's Hoogduitsche apophthegmata, en hier mag zeker wel van eenigen invloed sprake zijn. Ook Huygens bedient zich, zooals vele zijner tijdgenooten onder de dichters, vooral in zijne grootere gedichten bij voorkeur van den alexandrijn, doch het is niet moeilijk zijne alexandrijnen te onderkennen van die van Cats, Vondel en Hooft. Waar hij sonnetten dicht, volgt hij niet, zooals Hooft bijna zonder uitzondering doet, het rijmschema der Fransche sonnettisten, doch schikt zijne rijmen dikwijls op andere wijze.[2]

1) Zie *De Gids* van 1891, no. 5.
2) Vgl. Gedichten I, 129, 135, 140, 163, 164, 185, 197; II, 187, 252, 291; III, 170, 180, 181; IV, 13-17; VI, 61, 63; VII, 30 (vertaald).

Zoo blijkt Huygens dus over het algemeen zijn eigen weg te gaan. In die oorspronkelijkheid is hij nationaal. Dat Huygens een echt Nederlander was, is ons reeds vroeger gebleken; eene nadere beschouwing zijner poëzie kan dien eersten indruk slechts bevestigen. Juist doordat hij in menig opzicht nog dicht bij het volk staat, bedient hij zich bij voorkeur van het dialect, laat hij zoo gaarne een boer of man uit het volk spreken, indien hij zich in naam van de waarheid, van het gezond verstand, van den eenvoud richt tot zijne landgenooten.

> ‘T'is uyt een Boeren-lipp een hooge les gesogen’,

die woorden, ontleend aan de zedeprint van een Boer, duiden het soort van zedenhekeling aan waarvan Huygens zich gaarne bedient. In het uitbeelden van boersche naïeveteit wordt hij alleen door Breero overtroffen. Zoo b.v. waar hij zijn Boer, die op marktdag met zijne vrouw door den Haag rijdt, over een pronkertje laat spreken:

> Kijck, hoe sitt hij te pronck, al keeck hij uyt en kass,[1)]
> In 't Leêre Wagentgie, sen lockgies me vol ass[2)]
>
> Siet nouw sen Mangteltgie, van buyte rood as Panne,
> Van binnen as en grass, voll sije bongt espanne,
> Trijn, onse Domine die preeckten op een dagh
> Van 't Hemels Brulloft-Kleed, of 't dit kleur wese magh?

Ook den volkstoon, den volkshumor, weet hij voortreffelijk weer te geven. Zijne klucht van *Trijntje Cornelis* mag in menig opzicht gelijk gesteld worden met den *Warenar*, met Coster's *Teeuwis de Boer*, met Breero's kluchten; zij laat de beide andere bewerkingen der hier verwerkte stof: de kluchten van *Nieuwsgierig Aagje* door Bormeester en Bogaert, al staan deze niet laag, een eind achter zich. Men moet onder de boeren verkeerd hebben om geheel te kunnen voelen, hoe goed in den toon regels zijn als deze uit het Voorbericht waar de inhoud wordt verteld:

1) Kas (waarin een heilige gedrugen wordt).
2) Poeder.

Claes Gertze van Saardam ley op een vrachtje toe,
Daer winst op vallen moght; Trijn Krelis kind, syn Koe,
Syn weeldrigh' honighbie, *sijn wijf, om kort te spreken*,
Had 't op de vreughd gemunt.

Hoe juist het kleine trekje waar wij Trijntje hooren rekenen met zóó en zóóveel weken ‘na Wormer biestemart’; waar wij haar, half dronken, het lied van het schelvischje in het woud hooren aanheffen. En voortreffelijk in zijn soort is dit tooneeltje waar zij, na haar roes te hebben uitgeslapen, in vuile oude manskleeren gedost, wakker wordt onder den blooten hemel op een mesthoop, terwijl zij waant in het vooronder van haar mans schip te zijn:

III. Bedrijf. I. Uytkomst,
Trijn.

(Sy roert haer, begint op te sitten, dickmaels geewende en reckende, met haer ooghen toe.)
Soeck - Soeck![1)] - me luste wel - en poosje - noch te leggen,
Maer - 'k ben te dunn edeckt. - Soeck! Claes - 'k moet je
wat segge. -

(Sy tast naer hem.)
Benj' all op, vaer? soo vroôgh? Hoe istit bet verhoijt!
Soeck! all 't stroo boven - en de lakens hiel verstroyt.
De tijcke natt. - Wel hey! heitet te nacht eregent?
Is 't op me kliere niet, soo ben ick wel esegent.

(Sy doet haer ooghen half open.)
'T luyck op? Claes, ben je geck? Kees, doet dit luyck wat toe!
Kees - waer is deusen uyl? Kees - 'k ben dit schreewe moe:

(Sij sitt op haer knien en tast om hoogh naer 't luyck.)
'K moet self op, sien ick wel - Jeês Kristes - foey! wat donder,
Hoe ist hier dus estelt! bae - 't stinckt hier in 't vooronder
As oft een mishoop waer.

Zoo droomt zij voort, totdat zij hare oogen uitwrijft en een blik werpt op haar kleeren:

1) Dit klanknabootsend woord moet waarschijnlijk het geeuwen voorstellen.

..... O heilighe ghebeên
Van alle Kristene! 'k ben deur espoockt en weer deur;
'K en lijck me selve niet - Claes Gertze, j'hadd en Meer[1] veur,
Nou krijg j'en hengst op stall .....

Misschien is Claes ook betooverd en Clasijntje geworden. Zoo gaat dit komisch op-en-neer nog eenigen tijd voort, totdat eerst een klapperman en daarna de knecht Kees haar weer terecht helpen.

Huygens heeft in dit stuk de vrije komische maat die van ouds onder ons volk gebruikelijk was voor het dichten van kluchten, laten varen voor den alexandrijn. Alleen dáár, zou men zeggen, toont de dichter zelf op hooger grond te staan dan het volk dat hij uitbeeldt; doch zijne alexandrijnen zijn zóó los, zoozeer telkens in tweeën of drieën, soms zelfs in vieren gebroken door den dialoog, dat zij de taal van het dagelijksch leven in al zijne waarheid - maar waarheid van een kunstenaar - weergeven. Overigens toont Huygens elders in zijne neiging tot het korte vers met vier betoonde lettergrepen, van ouds onder ons volk in zwang, hoezeer hij ook in dit opzicht Nederlander is.

Indien wij Huygens een nationaal dichter noemen, dan hebben wij met dat woord de grenzen zijner persoonlijkheid als dichter meer aangeduid dan bepaald; want ook Vondel, Cats en Breero zijn nationaal en toch welk een afstand scheidt hen onderling van elkander en van Huygens, al staan zij op sommige punten niet ver uiteen. Om die grenzen scherper te trekken, herinneren wij er dus aan dat wij in een vorig hoofdstuk uit Huygens' eigen beschouwingen over poëzie hebben gezien, hoe zeer voor hem het verstandelijk element in poëzie overwoog. Richten wij het oog op zijne eigen poëzie, dan zal dat opnieuw blijken.

Verstand, vernuft, geest, dat zijn de drie trappen, waarop een groot deel van Huygens' poëzie gerangschikt kan worden. Verstandelijk is het werk van Huygens gewoonlijk, vernuftig dikwijls, geestig niet zelden. Reeds in zijne eerste ontwikkelingsperiode, b.v. in het ‘boeren luyt-liedt’ tot Anna Roemers zien wij die neiging tot vernuftig uitgedachte omschrijvingen van het begrip *luit*, voordat hij dat begrip bij zijn naam noemt:

1) Merrie.

Roomsch gespan[1] Veneetsche berders[2]
Tweede Vryster van ons Herders[3]
Haechsche maecksel Fransche crop
Fransche stellingh Haechsche cop,
Haechsch' Veneetsche-Fransche spanen,
Luyt, getuyghe van mijn tranen

De gedachte dat houtskool noodig is om buskruit te maken, wordt door Huygens in zijn *Voorhout* aldus uitgedrukt:

Sal de Vinder niet bekennen
Van de tweede Blixem-slach,[4]
Die Vulcaen van uyt syn dennen,[5]
Maer benijdende, besach,
Dat sijn gheele solffer-cruymen,[6]
Dat sijn snelle flicker-Sout[7]
Selden Loodt of IJser ruymen[8]
Sonder u vercoolde hout?

Zoo noemt hij in zijn ‘Zedeprint’ van ‘een wijs Hoveling’ God een ‘hooge-bootsman,’ in zijn *Daghwerck* de Karos: ‘de Fransche led'ren huyck’ of een ‘reisend rollebed’; den hemel: ‘'t vack van Gods tweede werck,’ het ‘dack van sijn 's anderdaeghs getimmer’; elders heet de zon ‘de groote Keers der wereld’ enz. In zulke metaphoren ligt ongetwijfeld een element van ware poëzie. De dichter die voor het eerst den kameel genoemd heeft *schip der woestijn*, bracht daarmede door een suggestieven trek dat dier in een voornaam deel van zijn bestaan voor onzen geest, deed het voor onze oogen door de woestijn trekken. Doch zal zulk eene metapher bij de meerderheid der ontwikkelde lezers schoonheidsontroering te weeg brengen, dan moet zij, als vanzelf

1) Snaren.
2) Planken.
3) Als opvolgster van de eerste, de rietfluit.
4) Ontploffend buskruit.
5) De dennen op den Etna.
6) Zwavel.
7) Salpeter.
8) Voortstuwen.

geboren uit de werking van des dichters geest, door het geestelijk oog van den hoorder of lezer zonder veel inspanning kunnen worden gevoeld en genoten; dan mag zij niet den indruk maken van gezochtheid, noch doordat zij te veel inspanning eischt van lezers of hoorders, het genot der schoonheid bemoeilijken of onmogelijk maken. Aan dat laatste euvel lijden Huygens' metaphoren niet zelden en het is dan ook een bewijs zijner ontwikkeling als dichter dat, voorzoover ik heb kunnen nagaan, in zijne latere werken die gezochte metaphoren al schaarscher en schaarscher worden.[1)]

Geestig of aardig is Huygens dikwijls. Zoo b.v. waar hij in zijn *Voorhout* schrijft:

> 'S merghens raeckt men aen de waerheyt,
> Wat het Meysgien voor gestel,
> *Wat voor haer en off sy haer heit*,
> Wat voor verw, voor vleesch, voor vel;

Waar hij de onafscheidelijk rondwandelende vrienden Van der Burgh en Brosterhuyzen een ‘individuum vagum’ noemt en van Pappenheim toen deze terugtrok naar het Westfaalsche hammen-land, schrijft:

> Ce miracle est considérable,
> Autant que l'autre, des Trouppeaux
> Que le Sauveur donna au Diable,
> Qui chasse Papenheim et l'envoije aux porceaux.[2)]

Dat een dichter die op geestigheid in poëzie zooveel prijs stelt, behagen schept in woordspelingen, is te verwachten en begrijpelijk. Telkens en telkens vindt men bij Huygens dat spelen met woorden van gelijken of gelijksoortigen klank, hetzij alleen om der wille van het genoegen dat in die herhaling ligt, hetzij om door de tegenstelling een komisch effect te weeg te brengen, door de onverhoedsche samenkoppeling van dingen die onderling verwijderd schenen op

1) Voorbeelden o.a. Ged. I, 161, 217, vs. 121 vlgg.; 248; 272, vs. 105 vlgg.; II, 78, 88, 101; III, 77, 80, 83, 97-98, 168, vs. 1; IV, 318, vs. 2093; ook vs. 2098 en 2157; VIII, 116.
2) Vgl. Ged. I, 223; II, 242, 244; IV, 79.

de lachspieren zijner lezers te werken. Hij heeft pleizier in regels als:

> Of 't spijt haer dat 't hem spijt dat sij 't hem spijten doet.
>
> Hij leeft gelijck men leeft daer 't Leven leven is.[1)]

Hij besluit zijn *Voorhout* met deze bede tot God:

> Leert haer (de ziel) uyt dijn Leere leeren,
> Wat zij leeren leeren moet.

Doch evenals zijn zoeken naar het ongewone, wordt ook dat spelen met woorden tot eene manier om niet te zeggen manie; hij kan het niet meer laten, brengt het overal te pas of te onpas: in een troostdicht aan Tesselschade, in een Latijnsch gedicht op den dood zijner vrouw, in een gebed tot God, in stukken over het Avondmaal en Kerstmis, bij de ramp van het kruitmagazijn te Delft, bij den dood van zijn vriend den bouwmeester Post, bij het sterven van een geliefd kleinkind.[2)]

Nergens kunnen wij Huygens' neiging tot het vernuftige, aardige, geestige beter waarnemen dan in zijne puntdichten, door hem zelven *Sneldicht* genoemd. Dat genre moest hem wel aantrekken. Zijn lust tot het dichten van verzen vol pit, waar in een kort bestek zooveel mogelijk van juiste waarneming, rijpe ervaring, degelijke menschenkennis of ook louter vroolijkheid en speelsche dartelheid is samengedrongen, heeft hij ook elders getoond;[3)] doch hier had hij daartoe de beste gelegenheid. Hij zelf was zich wel bewust, wat hem in het sneldicht zoo aantrok:

> Veracht mijn Sneldicht niet; 'T is Alchimisterij;
> 'T is mergh van langen sin. 'K segh niet hoeveel het weerdt is,
> En of 't uijt goede stof of quae gedistelleert is;
> Maer, soeckt ghij sot of wijs in 't korte, soo leest mij.

1) Ged. II, 14, vs. 99; 31, vs. 11; 100, 461-462.
2) Vgl. Ged. I, 236; II, 291; III, 43, 181; IV, 13, 15, 17; V, 184, 271, 292; VII, 271; VIII, 85.
3) Vgl. b.v. Ged. II, 5 (27-28), 8 (35), 9 (49-51), passim in de *Zedeprinten*; III, 55 (vs. 203-204), 84 (vs. 1254-'55).

Het blijkt ook uit die fraaie verzen op welker ‘meesterlijk rithmus’ Beets indertijd de lezers zijner Inleiding tot Staring's werken gewezen heeft:

> Een kleinen hamer, snel gedreven, heeft meer macht,
> Dan een swaer IJser dat maer op den Bout geleght werdt.[1)]

Vele der talrijke puntdichten van Huygens hebben alleen verdienste door eene woordspeling en wij voor wie het genre der woordspelingen niet meer in die mate de aantrekkelijkheid van het nieuwe heeft als voor onze voorouders der 17de eeuw, zullen over die stukjes vaak een ander oordeel vellen dan zij, zullen ze hooger of lager stellen naar mate van de meerdere of mindere geestigheid die wij er in waardeeren.

Woordspelingen als *Susanne* en *Sus Anne; uitgelézen* en *uitgelezen boeken, úytnemend* en *uytnémend* maken op ons weinig indruk meer. Zoo is het ook met eene woordspeling op het woord *vol* in een stukje als het volgende:

> Jan, droncke Jan, spreeckt mij om geld soo doll aen,
> Alsof het mij het leven kosten sou,
> Soo ick 't niet strax en schudde uyt de mouw.
> Vergeeft my Jan, ick sagh u niet voor voll aen.[2)]

Andere echter zijn beter:

> ‘Een dief,’ riep Jan, ‘aen 't venster, hoe!
> All soetjens daer, hoe gaet dat toe?’
> Met is de dief met broeck en mantel doorgeloopen.
> Het hadd een beter vraegh geweest: hoe gaet dat open?

Het bekende stukje op Prins Willem II voor Amsterdam:

> Hoe quam 't dat Amsterdam soo gram was,
> En waerom was 't niet voor den Prins?
> In seven woorden gaet veel sins:
> Omdat de Prins voor Amsterdam was.

1) Ged. VI, 27, 28. Zie ook bladz. 337.
2) Hier als elders heb ik, ter wille van de verstaanbaarheid, wel eens eene onbeteekende verandering gebracht in Huygens' interpunctie of spelling.

Dit stukje, met het opschrift *Woll*:

De Beestjens onder all 't viervoetighe geschapen
Die niemand leed en doen, ontneemt men huijt en haer:
En 't en is maer half werck: eerst steken w' ons in haer,
Dan steken w' haer in ons; dat 's heel werck: Arme schapen.

En dit *Ruyter-antwoord*:

Ick vraeghd 'een Krijger wel bereên:
‘Ho! Ruyter, wat zijt ghij voor een?’
De Ruyter had syn antwoord reê:
‘“'K ben geen voor-een, 'k ben een voor twee.”’

Andere puntdichten ontleenen hunne verdienste niet aan eene woordspeling, maar aan hunne komische kracht; het zijn van die grappen, kwinkslagen, vroolijke dwaasheden, droog-komieke vragen van menschen die zich dom houden, burleske overdrijvingen, zooals men ze nog alle dagen kan hooren onder ambachtslui, die op karwei zijn, onder matrozen en schippers, boeren, soldaten, en overal waar uitgestreken deftigheid het lachen nog niet verleerd heeft. Van dien aard zijn stukjes als de volgende:

Klein Jantje reed vooruyt en was bynaer verloren,
Soo had hij sich geweert met spitsroeij en met sporen.
Men vraeghden by den wegh: ‘Heeft yemand hier, goê liên,
Een man te peerd gesien?’
‘Neen’, seyd een loose boer, ‘ick heb geen man vernomen.
Daer is een peerd gekomen,
Daer midden op de zael een hoed lag, en op zij
Twee leersen. Was dat hij?’

‘Dirck’, zeij Truij, ‘houdt u eens of ghij mijn vryer waert,
'T en is maer om den deun, stuypt neder totter aerd,
Sucht, schreit, en, om mijn trouw, gaet op uw knijen leggen.’
‘Neen, neen!’ zey Dirck, ‘ick vrees of ghij eens ja mocht seggen.’

'K sagh dieven uyt mijn Huijs met pack en sacken gaen,
Ick volghdese wat rasch en sprackse soetjens aen:
'K seij: ‘mannen, met verlof, wilt ghij mij wel eens toonen,
Dewijl ghij mij verhuijst, waer ick omtrent gae woonen?’

Elders is het een geestige karakteristiek in kort bestek, zooals in ‘Dry Uer-wercken’:

> Jan treckt syn strengh en swijght en antwoordt maer gevraeght;
> Joost kakelt schielick op, of 't doncker is of daeght;
> Jaep is noyt seggens sat, al had hij nacht en dagh werck.
> Jan is een wijser, Joost een wecker, Jaep een slag-werck.

Of het puntdicht nadert tot het spreekwoord en de spreuk, zooals in ‘Mans-hand boven’:

> Het huijsgesin is heel verdraeyt
> Daer 't Haentje swijght en 't Hoentje kraeijt.

Zulke stukjes vormen den overgang tot de berijmingen van Spaansche spreekwoorden, welke door Huygens onder zijn overig sneldicht zijn opgenomen. De taak, deze quintessence van ‘Spaensche wysheit’ in Nederlandsche spreekwoorden om te gieten, moest voor dezen dichter met zijn zin voor het pittige en kernachtige aantrekkelijk zijn. In oorspronkelijkheid staan deze berijmingen lager dan andere proeven van het sneldicht; maar toch zal wie ze vergelijkt met de origineelen, erkennen dat men om uitheemsche spreekwoorden zóó te verdietschen eensdeels een echt kind van zijn volk moet zijn, met dat volk moet kunnen denken en voelen, en anderdeels boven dat volk staan door meesterschap over de taal, door handigheid en vaardigheid zich openbarend in het vernuftig gebruik van hare schatten. Ook uit de meerderheid dezer spreekwoorden blijkt hoe algemeen menschelijk zij zijn, hoe weinige er van dienst kunnen doen als gegevens bij de studie van het nationaal karakter. Van dien aard zijn b.v.:

> Gheeft ghij te veel broots aan uw knecht,
> Hij dwinght u datgh'er kaes op leght.
>
> Men kent verloren goet
> Eerst als ment missen moet.
>
> Laet u maer soet als Honigh vinden,
> De vlieghen sullen u verslinden.
>
> Veel weet de Rat
> Veel meer de Kat.

Een out man die uyt vrijen gaet,
Een winter die vol bloemen staet.

Jocken[1] is een van de saecken,
Die men op haer soetst moet staecken.

Soo wij de geit van rots op rotse sien,
Soo springht de gheew van desen mont in dien.

Een boer in 't midden van twee advocaten,
Is of twee katten van een visjen aten.

Veel gegeews en veel gegaeps,
Of veel hongers of veel slaeps.

Geeft de slagen daar sij hooren:
't Peert dat vlieght en hoeft geen sporen.

Is 't veulen schorft en weinigh weert,
Noch werdt het wel een lustigh peert.

Die monick is geweest en werdt een abt daernaer,
Weet wat de monicken doen achter den autaer.

Die sich kleedt in slechte waer,
Kleedt sich tweemaal in een jaer.

Op, valckjen, en steiger,
Soo krijght ghy den reiger.

Zooals reeds uit een paar staaltjes gebleken kan zijn, behooren niet alle puntdichten tot het komische genre. Verscheidene er van vertoonen een ernstig karakter, sommige mag men stichtelijk noemen. Meer dan een dezer kleine stukjes is verdienstelijk of mooi. Zoo b.v. deze berijming van een bijbelwoord:

Saligh is der kind'ren lot:
Jongh gestorven, vroegh bij God.

en deze origineele stukjes:

Boom.

De Boomen die ick sie
Van d'aerd ten hemel gaen met uytgestreckten armen,
Zijn als de goddeloos' in nood, die opwaert karmen
En weten niet tot wie[2].

1) D.i.: schertsen, gekheid maken.
2) Een hiermede verwant stukje in VII, 155.

Sondaerstroost.

Valt ghij? dat 's niet met allen;
Weest daer niet in begaen.
'T en is geen schand te vallen,
'T is schand niet op te staen.

Onbedachtheyt.

Waer 't eewigh werck, een mensch te wesen,
En goed noch quaed hier naer te vreesen,
Men waer wat onbekommert boos.
Maer, arme menschen, boos en broos?

Op een wiegh.

Wij woelen sonder end voor kinderen en erven,
En 't gaet ons in 't gewoel gelijck 't gewiegde kind;
Wij woelen ons in slaep door allerley bewind[1)]
En vallen moe daer heen met d'oogen toe en sterven.

Aen de jeugd.

Besteedt den dieren tijd
Van dagen en van nachten,
Terwijl ghij in uw krachten
En onversleten zijt.
Het schijnt, jong en ervaeren
En is niet wel te paeren;
Maer 't is een valsche schijn:
Men kan wel jong van jaren
En oud van uren zijn[2)].

Indien men beweert, dat verstand, vernuft, geest, voorname eigenschappen zijn van Huygens' poëzie, dan is daarmede natuurlijk niet gezegd, dat het gevoel er afwezig is, dat poëzie van hooger soort dan die welker wezen vooral in geest en vernuft bestaat, bij hem te vergeefs wordt gezocht. Zeker Huygens heeft veel meer verdienstelijke, aardige, boertige, vernuftige, geestige, dan mooie verzen geschreven, doch ook vrij wat verzen, die door de meerderheid der ontwikkelde lezers, ook door de hoogst ontwikkelden onder hen erkend

1) Bemoeienis.
2) Ged. VII, 301. De overige aangehaalde stukjes in het ernstig genre Ged. V, 150, 302; VI, 6-7; VII, 34, 279.

zullen worden als goede of mooie poëzie. Behalve de reeds aangehaalde wijs ik op verzen zooals deze uit *Een wijs Hoveling* over afgunstigen:

> Dat's 't ruggeling gewin van nijdige gesellen,
> Die door hun wiggelen, ver van den boom te vellen,
> Die in hun spijtigh oogh te wel gewortelt stond,
> Noch diep en dieper klemm doen winnen in den grond[1].

Als deze uit die zelfde *Zedeprint*:

> de heiligh' ijver-brand
> Die 's levens vodde-vreughd en schroomens onverstand
> Voor d'uer die komen moet, al komt se soo veel laeter,
> Om God verachten doet .....[2]

Fraai is zijne droeve klacht over het gemis van de liefde en den opbeurenden troost zijner vrouw in *Daghwerck*, al doet de eenvormigheid in den bouw der verzen hier afbreuk aan de schoonheid.[3] Over het algemeen heeft de dood van verwanten, vrienden of bekenden hem niet zelden mooie verzen ontlokt. Ik heb het oog op deze regels uit een troostdicht tot eene moeder die hare dochter verloren had:

> Een bloem is u ontruckt in 't beste van haer groeyen,
> De waerdigste gelijck die noch in Holland bloeijen,
> Een peerel is uw hand ontfutselt, een kleinood
> Ontstolen midden uyt den moederlicken schoot;
> De Dood is als een wolf uw stalling ingedrongen
> En met het liefste lam van 't jonge vee ontsprongen[4]

Op deze slotverzen van een lijkdicht:

> Van sulcke dooden drijft het lieffelijck gerucht
> Als witte lelien en roosen door de lucht.[5]

Op dit stukje: ‘Tot vertroosting van den Heere van Swieten over het verlies van syn soon, sprekende gesturven’:

1) T.a.p. vs. 187-190.
2) T.a.p. vs. 357-359.
3) Ged. III, 106, vs. 1996 vlgg.
4) VI, 304.
5) VIII, 248.

‘Ja vader ....’ zeid' het kind, en gaf den Heer sijn ziel.
Nu ist die vaders beurt oock met deselve woorden
Syn ziel te troosten, die hy van sijn soontjen hoorden:
‘Ja, vader, het zij soo, dewijl 't u soo geviel.’[1)]

De stukken die ik tot dusver heb aangehaald ten bewijze dat het in Huygens' werken niet ontbreekt aan ware poëzie, zijn òf fragmenten òf, indien zij een geheel vormen, stukken van geringen omvang. Het valt niet gemakkelijk in Huygens' dichterlijke nalatenschap stukken van eenigen omvang aan te wijzen die van het begin tot het eind mooi zijn, of, zooals Vondel zegt ‘doorgaens volstaen, overal zich zelf gelijck zijn en (hunnen) meester nergens beschamen.’

Scheepspraet is onder zijne kleinere stukken een der beste; zóó als wij het over hebben in de lezing der *Korenbloemen*, vormt het in ons oog een fraai geheel - doch van de zijde des dichters was hier meer geluk dan wijsheid, want oorspronkelijk had hij er nog drie coupletten bijgedicht en nog in de uitgave van 1658 hield hij het voor onvoltooid (‘onvoltrocken’). Misschien voldoen *Voorhout* en *Trijntje Cornelis* het best aan den eisch, door Vondel terecht aan goede poëzie gesteld. Waar Huygens in een stuk van eenigen omvang goed begint, zien wij hem niet zelden kort daarop dalen, al verheft hij zich later nog wel eens om dan weer te dalen en zoo rijzend en dalend zijn weg te vervolgen. Op duizelingwekkende hoogte drijft alleen de arend met nauw merkbaren vleugelslag en hoog ook trekt op sterke wieken de wilde zwaan door het luchtig ruim; daar beneden zweeft allerlei gevleugeld volk, voorwaarts schietend met lange streken, sierlijke bochten beschrijvend, of zich reppend met gestadig vallen en rijzen, of telkens rustpunten kiezend of fladderend van tak tot tak.

Van dat vallen na een goed begin zien wij een voorbeeld o.a. in een gebed tot God door den dertigjarigen dichter uitgestort, toen hij gekweld door koortsen welker oorzaak hij niet kende, te bed lag.[2)] Er is wel gang en warmte in deze aanvangscoupletten:

1) VIII, 307.
2) Ged. II, 155.

Wilt dan deernis met my hebben
En de qualen eens doen ebben
Die my perssen vloed op vloed,
Valt my niet te lastich bange,
Heer, en worstelt niet te lange
Tegen dit onmachtigh bloed.

Machteloos en schuldigh kenn ick 't,
Maer voor dijn gesicht bekenn ick 't,
Daer Genade staet bij Recht,
Laet mijn sonden dusend wesen,
Boven dusenden geresen,
Emmers blijv' ick noch dijn knecht.

Waar hij dan echter de gevaren nagaat, de veel grooter gevaren waaraan hij in zijn leven heeft blootgestaan, waaruit God hem genadig heeft gered, daar begint het gedicht m.i. te zakken:

Doe ick langs de klippe-trappen
Op vier voeten moste trappen,
Daer den afgrond nevens lagh,
Daer mijn herssenen af klagen,
Daer sij noch een draey af dragen
Als 't mij somwijl heugen mach.

En het blijft dalen in verzen als deze waar de dichter, wien evenals Cats het oorzakelijk verband der dingen altijd veel belang heeft ingeboezemd, gaat vragen:

Waer is 't vyer, waer zijn de kolen,
Onder welke darmen-holen
Staet den rooster die mij braeyt?

Valt er aan het slot misschien eenigermate rijzing waar te nemen, de hoogte van het begin bereikt het toch niet. Vergelijkt men deze *Koortsighe Bedde-bede* eens met het *Gebedt uytgestort tot Godt over mijn geduerige quynende sieckte* door den iets ouderen Vondel een jaar of vijf vroeger gedicht, dan zal het karakter van Huygens' werk nog duidelijker blijken.

Indien men ons, wier taak voor een deel bestaat in het ‘rerum cognoscere causas’ al gelukt het ons vaak slechts de naastbijliggende oorzaken aan te wijzen, indien men ons

op onze beurt vraagt naar de oorzaak van dit verschijnsel in Huygens' poëzie, dan zouden wij die willen zoeken in dat ‘gebrek aan smaak, aan verfijning, aan onderscheidingsvermogen tusschen het middelmatige en het voortreffelijke’, dat door Prof. van der Vliet werd opgemerkt in Huygens' Latijnsche poëzie.

Inderdaad, kiesche smaak, dat fijne gevoel dat waarschuwt tegen het overtreden der grenzen, wordt in Huygens als dichter te vaak gemist. Wanneer wij hem een bekend vers uit de *Aeneïs*:

> Tu Marcellus eris! manibus date lilia plenis

hooren vertalen met:

> Ghij sult Marcellus zijn. *Geeft lelijen met hoopen*[1)]

dan kunnen wij wel reeds vermoeden dat deze dichter een ander begrip van smaak moet hebben, niet dan wij alleen, maar dan Hooft en Vondel, dan Racine en zoovelen die hoog staan onder hunne tijdgenooten. Dat vermoeden wordt op menige andere plaats in Huygens' werken bevestigd. Zoo b.v. waar hij in zijn *Daghwerck* om duidelijk te maken wat hij in eene aanteekening aldus heeft omschreven: ‘Het streckt tot onderhoud van vriendschap, die door lang af-zijn vervuijlt oft verflauwt,’ zich bedient van het volgende beeld:

> Vriendschap wil somwijl eens swemmen
> En veranderen van hemm (hemd) en
> Spoelen al de vuijltjens uyt
> Die d'er veel van swijgen spruijt.[2)]

Verwant met Huygens' gemis aan kieschen smaak is die takt dien ik *grensgevoel* zou willen noemen; Huygens kent geen maat, en herinnert ook daarin aan Cats, al gaat hij niet zoover als deze. Dicht hij een gebed tot God, aanstonds worden het 200 of 300 verzen. In een gedicht tot Tesselschade laat hij gedurende een 70-tal verzen alle zinnen aanvangen met *of*; in de inleiding tot zijn vertaalde Spaansche spreekwoorden, die een 90-tal verzen telt, vinden wij een

1) Ged. III, 4 (a^{o} 1636).
2) III, 72. Een ander beeld IV, 34.

40-tal uitdrukkingen waarin het woord *Spaansch* voorkomt; in een Latijnsch gedicht op de thee (toen een nieuwigheid) van 20 verzen, slaagt hij er in het woord *Te* 24 maal te gebruiken. Overal, doch in de vroegere werken misschien meer dan in de latere, vindt men van die passages waar alle of nagenoeg alle regels aanvangen met hetzelfde woord:

> Hier is alle dier ontslapen,
> Hier is 't Crekeltgien aen 't gaen,
> Hier begint de Spreewte gapen,
> Hier is 't quackeltgien aen 't slaen
> Hier .....

of:

> Eer de lobben, eer de bouwen,
> Eer de craghen, eer de cant,
> Eer de wiecken, eer de mouwen
> enz. enz.[1)]

Alle *Zedeprinten* vangen steeds weer aan met die woorden *Hij is*; ter wille van de *Rycke Vryster* alleen wordt *hij* in *zij* veranderd. In *Ooghentroost* wordt telkens weer een nieuw soort van blinden voor onze oogen gebracht, steeds op nagenoeg dezelfde wijze met: ‘De swijgers zijn stock-blind’, ‘de springhers sijn soo blind als’, ‘jalourse lien zijn blind’, ‘het heele Hof is blind’, ‘de jonghe lien zijn blind’ enz.

Uit die matelooze herhalingen wordt eentonigheid geboren die verveelt, verveling die den geest vermoeit en neerdrukt. Huygens' alexandrijnen, die de rust zoo dikwijls midden in het vers hebben, dragen er niet altijd toe bij, die eentonigheid weg te nemen of te verminderen.

Een ander geval is het, waar wij hem telkens tot eene zelfde stof, tot een zelfde onderwerp zien terugkeeren, niet omdat hij zich niet beheerschen kon, maar omdat hij telkens weer een nieuwen kant van zijn onderwerp ziet. Zoo b.v. waar hij twaalf puntdichten maakt op eene koets, vier op een narresleê, vijf op een koordedanser, twaalf grafschriften op zijne vriendin Lucretia van Trello en zestien op zekeren doctor Verstraten, een zijner stadgenooten, bekend om zijne gierigheid. Dr. Verstraten en een gehangen dief, dat waren

1) Vgl. Ged. I, 280; II, 77; III, 51, 136; IV, 6, 32-33, 180-181; I, 150, 153, 167, 222, 224, 227; III, 63; IV, 281, 307-308; VII, 38.

onderwerpen die hem niet loslieten en hem menig boertig puntdicht in de pen hebben gegeven; zoo b.v. deze verzen op een gehangene:

> Goe luyden, vindt niet vreemd, al praet ick hier niet veel:
> Ick hebb een zeere keel.

of:

> O ghy boosen, en ghy vromen,
> Menigh stichtelick sermoen
> Sou'ck van desen Preeck-stoel doen,
> Kost ick aen mijn' aessem komen.[1)]

Tracht men voor een oogenblik den bitteren bijsmaak dien zulke gruwzame grappen voor ons gevoel moeten hebben, te vergeten - en om billijk te zijn tegenover Huygens als kind van zijn tijd, moeten wij dat trachten - dan zal men erkennen dat Huygens zich hier verwant toont met dien zestiend'eeuwschen plaatsnijder die ons een paar worstelende athleten afbeeldt van voren, van achteren, van den eenen kant, van den anderen; met dien Franschen schilder die eenzelfde hooiberg schilderde nu 's morgens, dan 's middags, dan 's avonds, nu van dit punt dan van dat punt gezien.

Aan een teekenaar, een schilder denkt men bij Huygens eer dan aan een beeldhouwer of bouwmeester, want zijn plastisch talent zooals het zich openbaart o.a. in zijne zedeprinten en in den bouw zijner grootere gedichten, schijnt mij niet groot. In de ‘zedeprinten’ wordt, om een type te schetsen, in den aanvang eene opsomming gegeven van eenige voorname trekken die naast elkander gezet worden, zonder dat het duidelijk wordt welk beginsel ten grondslag ligt aan de orde waarin zij op elkander volgen; waarvan men vermoeden mag dat de schrijver ze te boek stelde zóó als zij hem voor den geest kwamen. Heeft hij ook al voor sommige zijner groote gedichten een plan gemaakt, dan kan men Huygens juist niet bewonderen in de wijze waarop hij de deelen van zijn werk onderling verbindt. Zoo b.v. de wijze waarop hij in *Voorhout* de beschrijvingen der onderscheidene

1) Vgl. Ged. VI, 14, 24, 25; VII, 57-60; VIII, 268 vlgg.; III, 208 vlgg.; VIII, 51, 146.

jaargetijden verbonden heeft en in *Hofwyck* van het eene tot het andere deel van zijn landgoed overgaat.[1)]

In *Oogentroost* kan men bezwaarlijk een ander plan ontdekken dan wat daarvan blijken mag uit vs. 131-132:

> Mij maelt een lange lijst van blinden in het hoofd.
> Sy moeten d'er eens uyt.

Inderdaad, iets anders dan een lijst van blinden geeft dat gedicht ons niet, al is het waar dat vele posten op die lijst verdienstelijk mogen heeten; maar ook hier blijkt dat Huygens' kracht meer ligt in de ontleding dan in de samenstelling. Aan het samenstel van een gedicht zal hij trouwens niet zooveel waarde gehecht hebben; in allen gevalle heeft hij zich nooit door de gedachte aan den bouw van een zijner werken laten weerhouden, indien hij behoefte gevoelde of ook slechts neiging om over een of ander onderdeel uit te weiden.

Hij zelf was zich zeer wel bewust ook van dezen karaktertrek, gelijk hij in zijn *Cluys-werck* heeft erkend:

> Waer ben ick? uijt mijn pad; dat 's een van mijn gebreken:
> Mijn selven, wit en doel uyt yver 't overspreken.[2)]

In een gedicht, vóór *Hofwyck* geplaatst, vergelijkt hij den rijmer die het oog houdt gericht op een bepaald onderwerp bij een schipper die onder zeil gaat naar zekere kust; hij meent dat hij roer en schooten in zijne macht heeft, maar zijn gebrek aan zeemanschap brengt hem telkens uit den koers:

> Soo lymtmen dan voort aen en raeckt van Oost in West
> Van 't Zuyden in het Noord; totdatm' in 't lieve lest
> Verzeilt en byster 's weegs met loeven en laveren,
> God weet hoe gracelick, naer 't oogemerck moet keeren;
> Terwijl de leser staet en gaept met open mond.[3)]

Maar daaraan was, meende hij, niets te doen. In de *Zee-*

1) Ged. I, 221, 232, 233; IV, 278 (vs. 491), 289 (vs. 885).
2) Ged. VIII, 319.
3) Ged. V, 17.

straet heeft hij Cats-gewijze een aantal bewijzen gegeven van deze stelling:

> Maer t' hiet onmogelijck, als all dat onbeproeft,
> Oneindelicken dwang van redenen behoeft.

Het compas, het buskruit, de drukkunst, de verrekijkers, het slingeruurwerk worden beurtelings behandeld als zoovele staaltjes van vooroordeel tegen het nieuwe. Ook de Zeestraat zelve leverde zulk een bewijs; sprekende van de moeite door hem aangewend om dien weg aangelegd en voltooid te krijgen, maakt Huygens melding ook van een geschrift over dien weg door hem uitgegeven en weidt dan in een vijftigtal verzen uit over de beteekenis van boeken en geschriften in het algemeen. Mijn lezer, zegt hij aan het slot dier uitweiding, zal wel ‘quaet en moe’ zijn; ik heb dat wel voelen aankomen, doch hij houde het mij ten goede:

> Daer viel geen houden aen: als 't hert van onderen
> Aen 't blixemen geraeckt, wil 't boven donderen;
> Genegentheit slaet door en is niet meer te dwingen
> Als in eens vrijers mond het spreken en het singen
> Van die syn hert besit.[1)]

Dat zich laten gaan is, zooals het citaat uit *Cluyswerck* toont, eene eigenschap van Huygens als dichter die hem is bijgebleven tot het laatst. Hij heeft dat zwak niet overwonnen en het mag de vraag heeten of hij wel eens moeite gedaan heeft het te overwinnen. Want de poëzie is voor hem altijd in hoofdzaak eene ontspanning gebleven, slechts ten deele eene roeping, een ernstige taak geweest. Hoe zou men dan bij hem dat werken aan zich zelven vinden, die gestadige oefening zijner krachten als dichter, die strijd tegen zwakheden, heel dat geduldig maar volhardend voorwaarts streven op de moeilijke baan der kunst? Meer dan 70 jaren liggen tusschen zijne eerste en zijne laatste Nederlandsche verzen en het spreekt wel van zelf, dat wij in die lange tijdsruimte ontwikkeling kunnen waarnemen. Rederijkersaardigheden als:

1) VII, 118.

Vrinden
In den
Haegh,
Staegh
Klaegh ick:
Laegh ick
Weer
Neer
enz.

of eene ‘olla podrida’ als:

Je n'ayme pas
Het lang relaes
De vostre escrit
etc.

vindt men niet onder zijne latere werken.[1)] Wanneer wij den tekst van sommige gedichten uit zijne eerste ontwikkelingsperiode vergelijken met dien in de uitgave der *Korenbloemen* van 1658, dan kunnen wij uit de aangebrachte wijzigingen en veranderingen wel zien dat de dichter niet heeft stil gestaan. Hij is zachter geworden: in de eerste uitgave van *Voorhout* noemt hij den Paus ‘een Zieltyran’; in die van 1658: ‘een almachtigh man’; in het bijschrift op Leiden wordt het vers tegen de Roomsche geestelijken:

Krabt, swarte Phariseên, krabt, snoodste die ick ken.

gewijzigd tot:

Krabt, kloeckste Phariseên van alle die ick ken.

Neemt hij ook al in later jaren geen blaadje voor den mond, hij schijnt toch kiescher te zijn geworden. Waarom anders verandert hij in de latere uitgave der zedeprint van ‘een wijs hovelingh’ de uitdrukking ‘van d' eerste *luren* af’ in ‘van d' eerste *uren* af’; het vers:

Als 't land daer Sonne-man den eersten pappot at

in:

Als 't land daer Heer Apol sijn eerste minne soogh.

1) Ged. I, 281; ook II, 105-106; II, 111-113; monorimes in II, 169, 300-301.

in een bijschrift op een portret van Brosterhuyzen het woord *backhuijs* in *aensicht*?[1] Op de eischen der welluidendheid let hij wat scherper, voor de zuiverheid van het rijm is zijn oor gevoeliger.[2] In de uitgave van *Scheepspraet* is in het vierde vers van het oorspronkelijke (in 1625 gedichte)

> Mouringh die de vrije schepen
> Van de seven-landsche buert
> Veertigh jaren, onbegrepen,
> Onbeknepen, heeft gestuert

het weinig zeggende, vooral ter wille van het binnenrijm gekozen *onbeknepen* veranderd in het teekenachtige *onbekropen. Trijntje Cornelis*, zijne aardigste puntdichten, de meeste der vroeger aangehaalde mooie verzen zijn uit zijn lateren tijd.

Zoo mag er dus wel sprake zijn van Huygens' ontwikkeling als dichter. Doch aan den anderen kant mag men niet over het hoofd zien, dat hij in zijn eersten bundel *Otia* van 1625 in menig opzicht reeds het beste had gegeven wat hij te geven had, dat zijn *Voorhout*, zijn *Costelyck Mall* en zijne *Zede-printen* daar reeds voorkomen; dat verscheidene zijner latere stukken of lager staan dan deze zooals *Dagh-werck* en *Ooghen-Troost* of in hunne beste gedeelten de goede stukken van vóór 1625 niet overtreffen, in hunne zwakke deelen voor deze onderdoen zooals *Hofwyck* en *Zeestraet*; dat derhalve de ontwikkeling van Huygens als dichter, ongewilde en waarschijnlijk onbewuste voortgang zijner dichterlijke vermogens, beperkt blijft binnen enge grenzen.

Besluit.

Onder Huygens' tijdgenooten was er in het algemeen over zijne persoonlijkheid en zijne poëzie maar ééne stem: die der bewondering. Van der Burgh, Westerbaen, Vollenhoven, Jeremias de Decker, Antonides en zoovele anderen zijn het eens over Huygens' groote kennis, zijne wijsheid, zijn vernuft, zijne diepzinnigheid.[3] Cats (het is ten minste zeer waarschijnlijk

1) Vgl. Ged. I, 216; II, 69; II, 91, 172, 297.
2) Vgl. Ged. I, 249, 275, 286 (hiaat); II, 93 (rijm).
3) Eene uitzondering moet gemaakt voor Oudaans klacht over de ontuchtigheid van *Trijntje Cornelis* (Ged. I, 43-44) en die van Focquenbroch over Huygens' 'duisterheid van zin en hardigheid van toonen'. (Zie Alle de Werken II, 342.)

dat het Cats geweest is) heeft na *Voorhout* en *Costelyck Mal* dadelijk gevoeld dat hier een nieuw talent zich openbaarde:

> Hier coomt een niewe Swaen met onghemeene pennen
> Hier coomt een hoogher gheest door onse landen rennen.

Ook dadelijk beseft, waarin de voorname eigenaardigheid van den nieuweling gelegen was:

> Hier is gheen lary-kouck voor sacht-gewiechde menssen,
> Maer mostert opte vis en peper opte penssen;
>
> Hier moet de Leser doen, ghelyck de kiekens drincken,
> Dat is, op yder woort, een ruyme wijle dincken.
>
> Roupt yemand onder dies: het schrift is al te duyster;
> Ich roupe wederom: het is sijn rechte luyster.
> Denckt dat het beste graen leyt midden in de schoof
> En dat de rijpste druyf, schuylt in het dichste loof.[1)]

Wat meer zegt, ook Vondel en Hooft vindt men onder zijne bewonderaars; beiden hebben eene voortreffelijke karakteristiek gegeven van Huygens' poëzie. Die van Hooft is te lang om haar hier mede te deelen, die van Vondel, in zijne opwekking tot Christiaan Huygens om de gedichten van zijn vader uit te geven, bepaalt zich in hoofdzaak tot deze twee coupletten:

> Wij verwachten met gebeden
> Eenen bloemhof, milt van geur,
> Ryck door zyn verscheidenheden
> Van gedaente en levend kleur;
> Een bancket voor keurige oogen,
> Een muzyckfeest voor 't gehoor,
> Als de ziel om hoog getogen
> Naer de wolcken vaert deur 't oor.
>
> Wy verwachten gulde spreucken,
> Aertige spitsvondigheên,
> Lessen, van geene eeuw te kreucken,
> Zedevormers van 't gemeen,

1) Ged. I, 312-313. Vgl. overigens de lijst van lofdichten op Huygens in Ged. IX, 228.

Gestoffeerde galeryen,
Vol van kunst en wetenschap,
Tafereelen waert te vryen,
Honighkorven soet van sap.[1)]

Het laatste couplet geeft ongeveer terug wat velen ook nu nog in Huygens zullen waardeeren; het eerste gold misschien meer den *ridder* Huygens dan den *dichter*. Dat ridderschap zal trouwens wel zijn invloed hebben doen gelden op andere lofredenaars; echter waardeerde men in den ridder toch ook weer den mensch of zooals Hooft van hem zeide:

Maer zijn letter en zijn geest
Schoeyen juist op eene leest.[2)]

In latere jaren en eeuwen heeft zijn naam vrij wat verloren van den glans die hem omstraalde, maar toch blijven twee der beste namen uit onze literatuurgeschiedenis: Staring en Potgieter, met dien van Huygens verbonden; beiden hebben van hem geleerd, tot beider vorming als dichter heeft hij medegewerkt. Langer dan een onzer voorname dichters van de 17de eeuw heeft hij moeten wachten op eene nieuwe uitgave zijner werken. Wanneer een onzer philologen aan die uitgave zal hebben toegevoegd wat haar ontbreekt: eene met zorg bewerkte woordenlijst - maar dat is geene kleinigheid - dan zal die nieuwe uitgave zeker nog aan waarde winnen. Maar ook nu reeds heeft Dr. Worp recht tot tevredenheid over zijn verdienstelijk werk; want al is Huygens geen auteur voor het groote publiek, binnen de kringen van hen die zich met de studie van ons volksleven en van onze literatuur bezig houden en bij enkele liefhebbers buiten die kringen, zal Huygens als mensch en als dichter nog gewaardeerd worden en zoo invloed blijven oefenen. Meer misschien als mensch en in zijn geheel dan louter als dichter; al heeft hij ook als zoodanig zijne eigen verdiensten.

Neen, een groot dichter is hij, naar de meening van zeker verreweg de meeste tot oordeelen bevoegden, niet. Noch de diepte van zijn gevoel, noch de fijnheid van zijn smaak, noch de rijkdom zijner verbeelding, noch zijne vormkracht geven

1) Ged. VI, 322.
2) VI, 329.

hem recht op dien eerenaam. Slechts zelden ontroert hij ons, noch minder ontvoert hij ons aan ons zelf, aan den engen kring van ons dagelijksch leven. Doordat hij de poëzie voornamelijk als ontspanning beschouwde, stelde hij zich geene hooge eischen, schreef hij vlug voort in den trant dien hij zich langzamerhand eigen had gemaakt, schreef hij te veel dan dat daaronder bij zijn aanleg en zijn talent niet veel middelmatigs moest zijn. Doch men zal hem blijven waardeeren om zijne oorspronkelijkheid, om zijne liefde tot het zinrijke, puntige, geestige; om zijn afkeer van banaliteit, al dreef die hem soms in een ander uiterste: gezochtheid; om de zuiverheid zijner taal die hij zoo goed kent en beheerscht; om het vindingrijk vernuft, door hem geopenbaard in de wijze waarop hij zich van den rijkdom dier taal en van hare eigenaardige vermogens weet te bedienen.

Sterker misschien zal de invloed zijner persoonlijkheid blijven. Want ook van hem mag gezegd worden: ‘he was a man, take him for all in all.’

Door de gezondheid van zijn gevoel en de kracht van zijn onafhankelijken geest, door den rijkdom zijner gaven en zijne veelzijdige belangstelling, door zijne onvermoeide werkzaamheid, zijn lust tot menschenkennis en het volledige zijner menschelijkheid, zal hij steeds een waardig vertegenwoordiger blijven van ons volk in de dagen zijner kracht; zal hij er toe blijven medewerken dat wij dien tijd beschouwen, niet als een paradijs verloren - want in menig opzicht wenschen wij dien tijd niet terug - maar als een hoogtepunt in de ontwikkelingsgeschiedenis van ons volk, als een maatstaf die dienst kan doen bij het bepalen van wat te onzent groot of krachtig mag heeten, als een rijke openbaring van onzen volksgeest die ons bij eene vergelijking tusschen heden en verleden leert, in welke opzichten wij achter staan bij onze voorouders van dien tijd, doch die ons ook doet zien dat het verleden van ons volk, hoe rijk ook, niet rijk genoeg is om ons alle idealen te verschaffen waarzonder wij niet kunnen leven, de lichtbakens waarop wij koers zetten in den duisteren nacht der toekomst.

G. KALFF.

Herediteit en pessimisme.

Wel ieder weet, dat de leer der erfelijkheid in onze dagen aan het oud-testamentisch leerstuk der erfzonde een nieuwen en al even somberen vorm gegeven heeft.

Niet minder algemeen bekend is, dat het proces, 't welk aan de erfelijkheidsverschijnselen ten gronde ligt, ontaarding (degeneratie) van het individu, en zelfs van geheele geslachten, veroorzaken kan.

En wie, die niet weet, dat ditzelfde proces den mensch kan werpen in een ‘servitude fatale’, waaraan alleen de dood een einde kan maken.

Dit alles is waar, door en door waar. 't Heeft menigen droeven kreet doen slaken en zal, zoolang menschen deze aarde bewonen, een milde bron van vertwijfeling blijven.

In zooverre dus reikt de leer der erfelijkheid de hand aan het pessimisme, dat voorzeker geen gruwelijker waarheid kan aanwijzen.

Niets begrijpelijker dan dat deze zoo donkere zijde van de leer der erfelijkheid, eens aangewezen, onmiddellijk en in hooge mate de aandacht tot zich trok. Angst en ontzetting bracht zij te weeg. Menigeen bezag in alleronbehaaglijkste spanning zijn geslachtsboom van alle zijden, en van boven naar beneden. Geen dorre loot, zelfs het nietigst vlekje bleef niet onopgemerkt, en deed rillen van vrees.

't Bleef echter niet bij de bezorgdheid van hen, die meenden zelven misdeeld te zijn. Gewichtige feiten trekken ons aan, doch men doet den mensch geen onrecht door te beweren,

dat hij zich vermeidt in wat tegelijk griezelig, vreeselijk en geweldig is.

De studie der erfelijkheid had tot uitkomsten geleid, die èn griezelig èn vreeselijk waren, en die bovendien getuigden van een geweldige macht.

Zoo kwam het tot een algemeen zwermen naar, soms slechts rondom het somberste deel der natuurwetenschap. Haar ‘darkest Africa’ werd spoedig bijna daghelder door het licht, dat van zoovele verlichte geesten uitstraalde. De schaduwzijde der erfelijkheid werd voor ieder zichtbaar. Niet alleen de groote trekken, zelfs het detail der teekening kon goed onderscheiden worden. 't Was alleen jammer, dat sommigen zich op dit beeld ietwat blind tuurden, en vooral, dat geen enkele ernstige poging gedaan werd om de afmetingen daarvan, of althans de proportiën, onder cijfers te brengen.

Een trouwens volstrekt onartistiek denkbeeld, waarvan de meesten zich dan ook ten eenenmale wisten te onthouden. Het kwam hun niet in 't hoofd de weemoedige stemming, die het trieste tafereel hun geschonken had, te bederven door te gaan tellen en meten.

Wie dacht er bijv. aan het beroemde en zoo aangrijpende betoog van Morel op de keper te bezien? Wie bleef koelbloedig genoeg na den pijnlijken indruk, dien Morel met de vijf - zegge vijf - door hem meegedeelde observatiën gemaakt had, om onbevangen rond te zien.

Echte kunst is sober; veel liever nam men daarom uit heel zijn lijvig Traité des Dégénérescences één enkelen jammerkreet over. De kinderen van den dronkaard, zoo luidde het, vertoonen in het 1e geslacht:

onzedelijkheid, depravatie, een zich te buiten gaan aan sterken drank, verstomping op zedelijk gebied;

in het 2e geslacht:

erfelijke dronkenschap, maniakale aanvallen, paralysis generalis;

in het 3^{e} geslacht:

matigheid, hypochondrische neigingen, lypemanie, vervolgingswaanzin, neiging tot moord;

in het 4^{e} geslacht:

geringe verstandelijke ontwikkeling, vroegtijdige maniakale aanvallen, verval tot idiotisme, en ten slotte vermoedelijk uitsterven van het geslacht.

Met opzet gebruikte ik, zooveel mogelijk, Morel's eigene bewoordingen. Zij hebben groote historische beteekenis.

Meer dan welke andere ook hebben zij aan de erfelijkheid een pessimistisch karakter doen toekennen.

Als een fatalistische macht is zij, ‘de grillige dochter der *Ἀναγκη*’, van de vroegste tijden af beschouwd. ‘Maar zoo de ijzeren macht van het Noodlot troonde boven de Goden en de menschen, zij was de bron van *alle* geschieden, van het goede zoowel als van het booze.’

En een pessimist kan op straffe van inconsequentie niets goed noemen - zelfs niet zijn eigen stelsel.

Morel heeft dus niet tot vroegere opvattingen doen terugkeeren.

De band tusschen pessimisme en erfelijkheid door zijne onderzoekingen gelegd, is door de leeringen van Darwin nauwer aangehaald. De bijna overdreven omzichtigheid van Darwin's schrijftrant heeft niet kunnen voorkomen, dat twee geweldige machten, die, elkaar ondersteunende, het intellectueele leven der XIXe eeuw beheerscht hebben, zich van de door hem meegedeelde feiten meester maakten.

Het determinisme en pessimisme hebben de leer der erfelijkheid tot bondgenoote gekozen en ... verkracht.

Ik heb niet te onderzoeken, hoe die beide overouden, na de Restauratie van het Fransche Koningschap, tot zoo grooten invloed geraakt zijn, en nog steeds veld winnen. De vooruitgang der natuur- en scheikunde heeft door de weldaden, die deze voor het dagelijksch leven afwierp, het vertrouwen in het beginsel van het natuuronderzoek: geen verschijnsel zonder natuurlijke oorzaken, versterkt, en vooral meer algemeen gemaakt. De loop der geschiedenis, die velen teleurstellend, niet altijd leerde, dat recht boven macht ging, en wellicht ook sommige katastrophen schijnen, en niet alleen bij de breede schare der ontwikkelden, de bij ons allen sluimerende pessimistische neigingen te hebben doen ontwaken. Hoe dit zij, 't is goed niet te vergeten, dat in 1835 de Académie Française zich voor 't eerst genoopt gevoelde aan het woord pessimisme in hare bekende Dictionnaire een plaats te geven, en dat Prosper Lucas het eerste nieuwere, meer uitvoerige werk over erfelijkheid in 1847 deed verschijnen. Uit dit boek hebben alle lateren geput. Het is vol geleerdheid en curieuse philosophie, maar vrij van pessimisme.

Ik geloof dan ook, dat mijn gevierde ambtgenoot ‘in partibus’, Dr. A. Kuyper, zich vergist heeft, toen hij onlangs sierlijk klaagde: de XIXe eeuw sterft weg onder de hypnose van het evolutiedogma.

Het komt mij voor, dat de XIXe eeuw tot op 't laatst ter dege wakker gehouden, en zelfs tot eigendunkelijkheid geprikkeld is door de werking van die twee hevige fermenten: het determinisme en het pessimisme. Het verwondert mij zelfs, dat een zoo wakkere en strijdbare veldheer zijn slagen heeft gericht tegen de evolutie-leer, voor natuuronderzoekers geen dogma maar een werk-hypothese, en voor de overigen een ornamenti quid, een welkome, maar geenzins onmisbare afronding voor hunne deterministisch-pessimistische levensbeschouwing. Of werd slechts een verkenning uitgevoerd, en zal de aanval op 's vijands hoofdmacht later volgen? Zoo ja, dan zal onze taal er slechts bij winnen.

Maar ik wil bij dit alles niet langer stilstaan. Het feit is mij voldoende, dat de verschijnselen der erfelijkheid tot zeer pessimistische gevolgtrekkingen aanleiding gegeven hebben. Menig roman of essayschrijver heeft aan zijne, te goeder trouw, scheeve voorstellingen omtrent herediteit het genoegen te danken, dat hij kon uitroepen:

> et comme sous le vent la moisson balancée
> tout un peuple onduleux frémit sous ma pensée.

Tot die scheeve voorstellingen zou men niet geraakt zijn, indien omtrent de werkingswijze der erfelijkheid, in 't bijzonder ten opzichte van den mensch, betere gegevens bestaan hadden. Wel was het aantal gegevens, in den loop der tijden verzameld, afmattend groot, maar ze waren niet alle van 't beste allooi, en het geheel liet groote leemten open.

Veelal terloops beschreven, en altijd voor nader onderzoek onvatbaar, dragen verreweg de meeste den stempel van het toevallige. Van eenheid in bewerking is geen sprake. Zeer vele waarnemers lieten zelfs de beteekenis der door hen gebruikte benamingen in het duister en hebben zich blijkbaar even weinig bekommerd om het werk van hunne voorgangers als om dat der komende geslachten. 't Is als hadden zij Montaigne nagezegd: ‘Moi, je me roule en moi-même’. Ongelukkig, dat zij er minder recht toe hadden dan deze Wijze van Frankrijk.

Zoo staan wij nu bijv. voor het feit, dat Legendre onlangs naast elkaar kon plaatsen 16 verschillende opgaven omtrent de menigvuldigheid van het ontstaan van krankzinnigheid door erfelijkheid, allen afkomstig van evenvele bekende, meerendeels zelfs beroemde psychiaters.

De cijfers dezer lijst loopen op van één tot negen. En nog grooter is het verschil tusschen de getallen opgegeven door *Dii minores*.

Deze echter kunnen hier blijven rusten. Het is reeds erg genoeg, dat volgens den degelijken Duitschen onderzoeker Jacobi het ontstaan der krankzinnigheid van erfelijkheid afhankelijk zou zijn in één op tien gevallen, en volgens den met roem bekenden Moreau de Tours in negen op tien gevallen.

Het spreekt vanzelf, dat dit ontzaglijke verschil, ten deele afhankelijk van de niet geringe moeielijkheid aan het verkrijgen van voldoende gegevens verbonden, in hoofdzaak moet geweten worden aan het ontbreken van elken directen en objectieven maatstaf op psychisch gebied.

Wie bijv., zooals Féré, geneigd is om ieder, die - stel ten gevolge van een nierziekte, infectie of vergiftiging - door stuipen overvallen wordt, voor een neuropaath te verklaren, is verplicht al zijne medemenschen benevens zichzelven psychisch abnorm te noemen.

Maar ook dit punt mag ons niet langer ophouden. Het heeft voor ons slechts in zooverre beteekenis, als de overschatting van de menigvuldigheid, waarmee erfelijke krankzinnigheid voorkomt, niet weinigen tot pessimistische beschouwing der heriditeit verleid heeft.

Nog iets geheel anders werkte in denzelfden zin.

Tot voor korten tijd achtte men vrij algemeen den erfelijken oorsprong van eenigerlei afwijking bewezen, wanneer deze, of ook wel haar analogon, zich in opeenvolgende geslachten vertoonde, zij 't reeds bij de pasgeborenen, zij 't eerst op lateren, maar gezetten leeftijd. Een paar voorbeelden ter verduidelijking: het eerste ontleeend aan Lingard, het tweede aan Hammond.

In zeven achtereenvolgende generatiën werden kinderen geboren met het anders zeldzame gebrek der Hypospadie. Conclusie: Hypospadie van erfelijken oorsprong.

Tweede voorbeeld: een welgesteld 35-jarig man snijdt zich in een warm bad den hals af. Een aanleiding hiertoe kon niet

ontdekt worden. Hij had twee zoons en ééne dochter, bij zijn overlijden allen minderjarig. Het gezin ging uiteen, en de dochter trouwde. Bij het bereiken van zijn 35ste jaar sneed de oudste zoon zich in een warm bad den hals af, maar werd gered. Bijna op denzelfden leeftijd doodde zich de tweede zoon op dezelfde wijze. De dochter werd op haar 34ste jaar met afgesneden hals in een badkuip dood gevonden. Haar zoon deed in zijn 27ste jaar een poging om zich in het bad den hals af te snijden. Hij slaagde niet. Evenmin toen hij in zijn 30ste jaar de poging op overeenkomstige wijze herhaalde. Een jaar later evenwel vond zijn knecht hem in het bad met afgesneden hals.

Conclusie: erfelijke aandrift om zelfmoord te plegen op een zekeren leeftijd, op een bepaalde wijze en in een bepaalde omgeving.

Beide conclusiën berusten feitelijk op redeneering door uitsluiting. Immers, men redeneert daarbij ongeveer als volgt:

Aangezien de leefwijze, omgeving en voeling der verschillende individuën, die de bedoelde bijzonderheid vertoonden, niet dezelfde geweest kunnen zijn; aangezien 't ondenkbaar is, dat allen juist door dezelfde ziekte in denzelfden leeftijd zouden zijn aangetast, is het eenig gemeenschappelijke tusschen al deze individuën hunne afstamming; derhalve is de bedoelde bijzonderheid het gevolg van erfelijkheid.

De vertrouwbaarheid eener redeneering bij uitsluiting hangt evenwel, zooals ieder weet, af van de mate van kennis van hem, die uitsluit. En nu is helaas! onze kennis van het leven nog gebrekkig. Allerlei invloeden, die, afgezien van erfelijkheid, bouw en eigenschappen van het organisme beheerschen, zijn ons nog onbekend. Het beteekent dus bitter weinig, als wij beweren, dat twee personen in dezelfde of verschillende levensomstandigheden verkeerd hebben. Zelfs essentiëele overeenkomst of verschil kan ons verborgen gebleven zijn, en hoe de gevolgen te berekenen van nog onopgemerkte invloeden?

Derhalve - het moge niemand niet ergeren, want het dient gezegd - de zekerheid, met name der tweede conclusie, is niet boven elken twijfel verheven, d.w.z. onze tegenwoordige kennis geeft reeds aanleiding om de gevolgtrekking als een voorloopige te beschouwen. Reeds hierom, omdat neiging tot zelfmoord zeer stellig buiten erfelijkheid om ontstaan kan, en

bovendien, wat dit concrete geval aangaat, nabootsing, die met haar niets te maken heeft, notoir bij zelfmoord een groote rol speelt.

Intusschen, naar mate eenig verschijnsel zich regelmatiger in een reeks opvolgende generatiën vertoont; naar mate het in elke generatie bij een grooter aantal individuen is voorgekomen; naar mate het in 't algemeen zeldzamer is; naar mate eindelijk dezelfde samenloop menigvuldiger is waargenomen, des te sterker wordt de waarschijnlijkheid, dat de bedoelde eigenaardigheid van erfelijken oorsprong is. Die waarschijnlijkheid klimt ongemeen snel bij het toenemen der cijfers, waarmee men de genoemde verhoudingen zou kunnen uitdrukken.

Terecht ontzeggen daarom sommigen aan waarnemingen, die zich niet minstens over drie generatiën uitstrekken, alle waarde op 't stuk der erfelijkheid.

Terecht, evenzeer, wordt door anderen beweerd, dat het experiment de grondslagen moet leveren voor de wetenschappelijke studie der erfelijkheid. 't Is alleen jammer, dat zulke experimenten nog weinig genomen zijn, en dat alleen kleinere, zich snel vermenigvuldigende planten en dieren voor zulke proeven geschikt zijn.

Maar dit alles scheen velen gezocht.

In den allerlaatsten tijd is echter tot tweemalen toe het tegendeel gebleken. Inderdaad, men kan nauwelijks te strenge eischen stellen. Giard heeft aangetoond, dat eene verkorting van de scharen van den oorwurm, door den beroemden Bateson als een voorbeeld van erfelijkheid bestudeerd, het werk is van parasieten, en wel van Gregarinen. - Ik dank dit voorbeeld aan mijn ambtgenoot Prof. Hugo de Vries.

De kanker wordt door vele geneesheeren als een erfelijk lijden beschouwd. Aan Robert Behla komt de verdienste toe in het afgeloopen jaar bewezen te hebben, dat wel verre van dien uitwendige invloeden deze ziekte veroorzaken. Immers hij toonde aan, dat de kleine stad, waarin hij sedert jaren geneesheer is, in ééne buurt onderscheidene woningen telt, achtereenvolgens bewoond door verschillende gezinnen. Nagegenoeg in elk daarvan begonnen één of meer der leden, terwijl zij in de bedoelde woning gehuisvest waren, aan kanker te lijden. In de andere buurten kwam kanker niet menigvuldiger voor dan over het algemeen.

Niet dus de afstamming, niet dus de erfelijkheid, maar het gehuisvest zijn in bepaalde woningen besliste hier over het ontstaan van het lijden aan kanker. Omtrent de wijze waarop zulke woningen, die men echte kankerwoningen zou kunnen noemen, haren moordenden invloed uitoefenen, bestaan niet meer dan vermoedens.

Vele ziekteoorzaken, ik mag 't nog wel eens herhalen, zijn nog onbekend.

Beide ontdekkingen bewijzen echter, dunkt mij, dat menigmaal iets aan erfelijkheid moet zijn toegeschreven, waarvan eerst later zal kunnen blijken, of dit terecht geschiedde.

Waarlijk, meer dan één conclusie op het gebied der heriditeit getuigt meer van prompt pessimisme dan van ruime biologische kennis.

Daarom mocht ik zeggen, dat het pessimisme de leer der erfelijkheid meer dan ééns geweld heeft aangedaan.

Langer wellicht dan oirbaar hebben de bezwaren ons bezig gehouden, die men bij het vaststellen van den erfelijken oorsprong van eenige eigenschap ontmoet. Ik durf echter voorspellen, dat bij nauwkeurig onderzoek het aantal bevestigende antwoorden heel wat kleiner zal blijken dan velen nu vermoeden. Vooral dán mag dit verwacht worden, als men bij zoodanig onderzoek het verschil tusschen erfelijkheid en determinisme behoorlijk in 't oog zal houden.

's Menschen aard is een heel wat omvangrijker begrip dan dat van zijn erfelijken aanleg.

De aard of natuur van eenigen mensch wordt niet alleen bepaald door zijn afstamming, maar tevens, en in hooge mate, door al wat hem sedert het oogenblik van zijn ontstaan is weervaren, en dit weer door de omstandigheden, waarin hij achtereenvolgens verkeerd heeft.

Het meest strenge determinisme kan deze onderscheiding niet afwijzen, want zij is theoretisch juist, en maatschappelijk van overwegend gewicht.

Wat de erfelijkheid gewrocht heeft is onaantastbaar, en kan slechts ondervangen worden; wat door het leven is te voorschijn geroepen, is, als 't leven zelf, van voorbijgaanden aard, feitelijk dus voor wijziging vatbaar, en daarom principiëel voor onze tusschenkomst toegankelijk.

Intusschen, het feit, dat menig geval op rekening der

erfelijkheid gesteld is, 't welk bij haar niet thuis behoort, zou op zich zelf de voorstellingen, die men zich omtrent haar vormde, geen bepaalde kleur hebben kunnen geven.

Dat zij desniettegenstaande een zeer pessimistische tint hebben verkregen, hangt, meen ik, eensdeels af van de reeds besproken neiging tot pessimisme, die allengs wegens redenen van zeer algemeenen aard zich verspreid had, en anderdeels van drieërlei, dat later bleek op misvatting te berusten.

Tot voor weinige jaren namen alle gezaghebbende schrijvers aan, dat het kind ook de verworvene eigenschappen der ouders deelachtig werd. Het kind zou ook die eigenaardigheden erven, welke door gewoonte, oefening, voeding, ziekte en zelfs verminking bij de ouders ontstaan waren. Neiging tot dronkenschap of tot misdaad in opeenvolgende generatiën werd dikwerf als voorbeeld aangehaald. Het leven stelt nu, ontegenzeggelijk, den mensch aan veel kwade kansen bloot. Het ontneemt allen bedroevend spoedig de frischheid der jeugd, verminkt sommigen, en spaart weinigen voor ziekte, velen zelfs niet voor honger en ellende. De inhoud van ons verstand, onze kennis dus, onze ondervinding en de gemakkelijkheid, waarmee wij denken, zij mogen alle met de jaren geruimen tijd toenemen, bijna elke geniale gedachte is opgerezen in het brein van een jongeling. Daar zijn er zelfs, die in ernst beweren, dat na afloop der puberteits-periode de vorming eener geniale conceptie onmogelijk is Weinig begeerlijk zullen dus over 't geheel de verworven eigenschappen zijn, die wij op onze kinderen kunnen overdragen. Wat beteekent het, zoo vroeg men, dat zij van het weinigje goeds, dat we ons met veel moeite hebben eigen gemaakt, voordeel zullen trekken, wanneer zij de gevolgen van al onze misstappen evenzeer zullen hebben te dragen?

Kritiek op deze redeneering is overbodig, omdat Weissmann het eerst, en velen na hem, aangetoond hebben, dat elk bewijs voor de erfelijkheid van verworven eigenschappen - het woord ‘verworven’ genomen in den zooeven aangeduiden zin - ontbreekt.

Een tweede misvatting is ontstaan door den diepen indruk, dien de voorbeelden van zoogenaamde progressieve herediteit achtergelaten hebben.

Wat daaronder te verstaan is, leert het volgende door Struthers beschreven geval.

Een overtollige vinger vertoont zich aan ééne hand in de eerste generatie; in de tweede aan beide handen; in de derde bij drie broeders aan beide handen, en bij één van hen bovendien aan één voet een overtollige teen; in de vierde generatie droeg elke hand en elke voet zulk een overtollig deel.

Niet minder curieus is het voorbeeld van progressieve erfelijkheid, waarvan de aartsvader Jacob beschuldigd wordt tegenover Laban misbruik gemaakt te hebben. De lammeren bij witte schapen verwekt door rammen met eene witte vacht, doch wier gehemelte of tong ook slechts een nauwelijks zichtbaar zwart vlekje vertoont, worden, blijkens de ervaring, voor het meerendeel zwart of gevlekt geboren. Jacob zou deze bijzonderheid in Egypte van de priesters van den stier Apis hebben vernomen.

Overigens hebben de reeds genoemde observatiën van Morel evenzeer betrekking op progressieve herediteit.

Haar verontrustend karakter springt in het oog. Dat het pessimisme daarin steun zocht is verklaarbaar. Progressieve erfelijkheid is echter geen regel, maar zeer hooge uitzondering.

Wie nu om de aangevoerde en andere redenen de erfelijkheid eenmaal als onheilstichtster was gaan beschouwen, moest in deze opvatting wel versterkt worden door een derde misvatting, die belangrijk genoeg is om haar niet voorbij te gaan. Zij werkte meer in het verborgene, trad althans nimmer met beslistheid op den voorgrond, maar haar invloed was niet minder reëel en misleidend.

Elk levend wezen, 't zij protist, plant of dier, dankt zijne soorteigenschappen aan de erfelijkheid.

Zij is het, die ondanks het schier onbegrensd aantal vormen, welke de levende materie kan aannemen, uit het infusoir, een infusoir, uit den eikel een eik, uit den regenworm een regenworm en uit den mensch een mensch doet ontstaan, en nimmer iets anders. Zelfs kan buiten haar om, voor zooverre onze ervaring reikt, geene levende materie, en, a fortiori dus, geen levend wezen ontstaan.

Generatio spontanea, de vorming van levende materie uit de doode stof zonder tusschenkomst van eenig levend wezen, is denkbaar, maar nimmer gezien.

De macht der erfelijkheid heerscht dus over al wat leeft, en geen enkele der bij de verschillende dieren en planten zoozeer uiteenloopende eigenschappen der levende materie is aan haren invloed onttrokken. In historischen tijd zijn nu, voor zooverre bekend, geen nieuwe plant- noch diersoorten ontstaan, wel variëteiten. Wij mogen deze laatste evenwel voor 't oogenblik buiten rekening laten, want geen levend wezen behoeft in beginsel om zelfstandig te kunnen bestaan meer dan het bezit van het geheel zijner soorteigenschappen. En de erfelijkheid voegt dit geheel toe aan elk nieuw levend wezen.

De onfeilbare bestendigheid van de normale werking der herediteit leidde nu tot de voorstelling, dat telkens als deze werking door eenigerlei invloed gestoord wordt, evenzeer met volkomen noodzakelijkheid dezelfde stoornis of afwijking, dezelfde abnormale bijzonderheid zich bij het nieuwe wezen vertoonen zou.

Op zichzelve is deze voorstelling volkomen juist; niet echter de verwachtingen waartoe zij velen verleidde. Zij deed eensdeels onderstellen, dat elke afwijking, die in eenig geval erfelijk bevonden was, in alle verdere gevallen evenzeer erfelijk zou blijken; anderdeels, dat een ouder of ouderpaar met een erfelijk gebrek behept, dit althans in beginsel op elk der kinderen moest overdragen. Het baatte weinig, dat Darwin reeds gewaarschuwd had tegen zulk een opvatting, die in flagranten strijd is met de dagelijksche ervaring. Enkele treffende gevallen maakten den tegenovergestelden indruk en het pessimisme deed de rest. Wel is waar, niet bij vakgeleerden, maar bij menigeen, die zijn kennis der erfelijkheid aan saamgeperste overzichten ontleend had, en des ondanks met zijne leeringen invloed wist uit te oefenen.

Maar al is krankzinnigheid in menig geval erfelijk, in vele is zij dit niet, en zeer waarschijnlijk zelfs niet in de meeste. Al wacht in een familie, waarvan een lid door erfelijken aanleg krankzinnig werd, niet zelden nog andere en, een enkele maal, onderscheidene leden hetzelfde lot, dit geeft nog geen recht om in gesprek of geschrifte te laten doorschemeren, dat dus al hare leden wel, zooals het heet, een tikje van den molen zullen weg hebben. Het laat zich bewijzen, dat de kans daarop integendeel uiterst gering: moet zijn.

Zelfs in beginsel behoeft dus niet een ouder, noch ook een ouderpaar, met een erfelijke afwijking behept, deze op zijn afstammelingen, veel minder op al zijne descendenten over te dragen.

Juist het omgekeerde is het geval. De wet is, dat de erfelijkheid elke afwijking, die bij eenig individu bestaat, in zijne nakomelingschap verzwakt, en ten slotte doet verdwijnen.

De erfelijkheid tracht bij den aanleg van elk niet levend wezen den typus der soort waartoe het behooren zal ongeschonden te handhaven, en dwingt zoodoende tot terugkeer naar den typus, tot Regressie.

Alle erfelijke overdracht heeft dus een degressief karakter.

De terugkeer naar den typus geschiedt meestal niet met één slag, en veelal als 't ware onder schommelingen, die evenals de oorspronkelijke afwijking variatiën genoemd worden. Maar die terugkeer, de regressie, is mogelijk, ja, kan volledig worden, zelfs dan, wanneer de vorming der nieuwe levende materie onder abnormale omstandigheden moet plaats hebben. Zelfs bij een lijder aan suikerziekte, wiens bloed toch ongetwijfeld abnormaal is, kunnen, bijv. bij de genezing van een ontstekingsproces, volkomen normale nieuwe cellen gevormd worden, als oude soortgelijke om eenigerlei reden zijn verloren gegaan.

De regressie tot den oorspronkelijken typus verklaart waarom de nakomelingen van den Portugees de Souza, bij zijne, ik meen, tweehonderd slavinnen in Dahomey verwekt, ofschoon door kruising ontstaan, na een reeks consanguine huwelijken alle, zonder onderscheid, weer echte Dahomey-negers geworden zijn.

De regressie verklaart tevens waarom in historischen tijd de lichaams- en geesteseigenschappen van den mensch wezenlijk dezelfde gebleven zijn, ondanks alle verandering in leefwijze, ziekte en wat dies meer zij, en ofschoon elk menschelijk individu op zichzelf ver genoeg van den typus afwijkt om zonder moeite van al zijne medemenschen onderscheiden te kunnen worden.

Het velen zoo geheimzinnig schijnende begrip erfelijkheid duidt dus niet anders aan dan deze waarheid: dat bij de vorming van nieuwe levende materie - welke vorming altijd eene reproductie is - steeds het nieuwe die eigenschappen tracht aan te nemen, welke het oude had behooren te bezitten.

Ik zal, hoe uitlokkend 't zijn zou, niet trachten deze fundamenteele eigenschap der levende materie te verklaren. Ik veroorloof mij alleen de opmerking, dat zij zich niet slechts bij de bevruchting en embryonale ontwikkeling, maar even krachtig gedurende het geheele leven bij het herstel van het lichaam na arbeid, ziekte en verminking doet gelden. Ik acht haar nauw verwant aan de eigenschap der doode stof, die aan het bekende verschijnsel der kristallisatie ten gronde ligt, welke eigenschap misschien slechts een hoogere uitdrukking is van deze grondeigenschap van alle stof: cohaesie.

Overal in de natuur continuiteit door cohaesie. In de levende een hoogere vorm van continuiteit, en ... conservatisme door erfelijkheid.

De erfelijkheid een conservatieve macht? En de Darwiniaansche variatiën dan, die allengs nieuwe soorten hebben doen ontstaan, welke niet de minste neiging tot regressie vertoonen, immers, bestendig zijn? Maar de variëteiten dan van planten en dieren, die ofschoon kunstmatig verkregen, toch zich met behoud hunner eigenschappen laten vermenigvuldigen? Wat wordt daar van uwe regressie, wat van conservatie van den oorspronkelijken typus? Zoo hoor ik tegenwerpen.

Ik zou kunnen antwoorden, dat de Darwiniaansche variatiën hier, waar 't meer om de maatschappelijke zijde van het erfelijkheidsprobleem te doen was, buiten beschouwing kunnen blijven. Men weet, dat zij volgens Darwin enkel in verbazend lange tijdsruimten, die zich zelfs niet met den maatstaf van eeuwen laten meten, tot stand kunnen komen. Vrij algemeen is tevens bekend, dat Darwin volgens sommigen zich die tijdsruimten nog te klein heeft voorgesteld. En wat de bij teling of kweeking verkregen variëteiten aangaat, ik zou kunnen opmerken, dat deze juist ten beste de macht der regressie bewijzen. Immers aan zich zelf overgelaten en in vrijheid voorttelende, keeren zij tot haren oorspronkelijken typus terug, laat het zijn, wat de planten betreft, zooals vele botanici beweren, zonder dien typus ooit ten volle te hernemen.

De teleurgestelde kweeker spreekt dan in arren moede van verwildering of, de hemel vergeve 't hem, van verbastering, maar toont juist daardoor ten duidelijkste op nieuw onder-

vonden te hebben ... de macht der regressie. Zoo zou ik kunnen spreken.

Ik geef er echter de voorkeur aan ronduit te verklaren, dat noch de Darwiniaansche, noch de teelt-variatiën, noch ook de spontane en individueele variatiën als zoodanig en onmiddellijk iets met erfelijkheid van doen hebben. Zij kunnen voorzeker van den teler op het geteelde, van den ouder op het kroost overgaan, en zijn dus in dien zin erfelijk, maar qui bene distinguit bene docet.

Dat zij worden overgedragen in 't eigen oogenblik, waarin de erfelijkheid haar rol speelt, bewijst mij niet, dat zij door erfelijkheid zijn ontstaan. Ik acht hare oorzaken onbekend. Van de meeste dier variëteiten weten wij zelfs niet waar en wanneer zij ontstaan zijn. Wij weten niet, hoe het Arabisch paard, hoe onze hazewinden, onze kropduiven en zoo veel meer in de wereld gekomen zijn. Een onzer beste tarwe-soorten is afkomstig van een enkele aar, toevallig in een heg gevonden. Wáardoor ze ontstaan is, weten wij van geen enkele varieteit.

Uit het reeds gezegde vloeit echter ten aanzien van dit ontstaan iets wetenswaardigs onmiddellijk voort. Zonder, zooals Virchow wil, elke variatie, elke afwijking als een stoornis, en dus als iets van pathologischen aard, te beschouwen, meen ik, dat zij allen van buiten af in de kiemen zijn opgewekt. M.a.w. zoogenaamde uitwendige invloeden, en deze alléén, doen ze ontstaan. Toont dus eenig levend wezen, een neiging om van zijnen typus af te wijken, of, zooals men 't noemt, te variëeren, dan is dit niet het gevolg van eene gewijzigde werking der erfelijkheid. De afwijking van den typus is dan integendeel het gevolg van een wijziging in de stofwisseling, en derhalve van een wijziging in de stoffelijke samenstelling, die òf bij het individu zelf, òf reeds bij zijn ouders, maar steeds van buiten af was opgewekt. In 't laatste geval zal de afwijking dus natuurlijk slechts dán erfelijk kunnen zijn, wanneer zij zich ook tot de kiemen heeft uitgestrekt, die de ouders met zich ronddroegen.

Weissman, vooral, heeft een tijd lang gemeend, dat kiemen wel konden verdwijnen of sterven, maar overigens voor elken invloed van buiten onaantastbaar waren.

Deze zonderlinge voorstelling steunde op enkele zeer

specieuse argumenten, maar is met alles, wat wij overigens van het leven weten, in tegenspraak. Oskar Hertwig heeft haar afdoend weerlegd, door aan te toonen, dat het rijpe ei zich o.a. laat narcotiseeren en vergiftigen. Het wordt daarbij zoo terdege veranderd, dat het daarna meer dan één spermatozoïde toelaat, terwijl het in normalen staat dit nimmer doet. Hoe gemakkelijk nu abnorme stoffen, die zich in het bloed der moeder bevinden, de kiemen bereiken, is nog onlangs in het Institut Pasteur door Matchinsky aangetoond.

Wanneer een vrouwelijk dier een geringe en allerminst doodelijke hoeveelheid toxine der Diphtherie wordt bijgebracht, dan worden de eiernesten zeer snel veranderd. Het microscoop leert, dat reeds na twee dagen bijna de helft der eieren vernietigd is.

Bij een zoogen. marmotje, dat slechts 1/100 c.c.m. van een oplossing van diphtherietoxine ontvangen had, werden ééne maand later in de eiernesten, die duizenden eieren behooren te bevatten, niet meer dan drie of vier gezonde ovula gevonden.

Arsenik-vergiftiging heeft een soortgelijk gevolg.

Deze experimenten zijn op willekeurige tijdstippen genomen. Zij bewijzen dus, dat althans de vrouwelijke kiemen op elk oogenblik, en derhalve niet alleen tijdens het rijp worden, voor vreemde stoffen bereikbaar zijn. Telkens als het moederlijk bloed deze bevat, zullen de eieren dus veranderd kunnen worden.

Hoe uiterst subtiele invloeden dit laatste reeds vermogen, blijkt het duidelijkst uit de ontdekking van Mingazzini. Zij bracht aan het licht, dat de onvruchtbaarheid, die velen dieren in den gevangen staat eigen is, op het verdwenen zijn der eieren berust.

Deze onvruchtbaarheid vertoont zich ook dan, wanneer de dieren hetzelfde voedsel tot zich blijven nemen.

Wel mocht dus van subtiele invloeden gesproken worden, want wie vermag vooralsnog te gissen, welke verandering wij in de stofwisseling van een dier te weeg brengen enkel door het, zonder beperking zijner lichaamsbeweging, van zijne vrijheid te berooven.

Men meene nu niet, dat de kiemen uitsluitend voor schadelijke invloeden ontvankelijk zouden zijn.

Charrin en Gley hebben bij sommige dieren vrij wel be-

wezen, dat de immunisatie van den vader ook zijn jong immuun kan maken. Mannelijke kiemen kunnen dus volgens deze betrouwbare onderzoekers immuun gemaakt, dat is, evenzeer van buiten af veranderd worden.

Reeds de bij uitstek groote gevoeligheid der vrouwelijke kiemen, stelt ons de vraag, waarom deze niet alle, lang reeds vóór de geslachtsrijpheid, door intercurrente ziekten van het moederlijk organisme en andere schadelijke invloeden te gronde gericht worden. De drie tot vier gezond gebleven eieren in het zieke ovarium, zooeven genoemd, schijnen mij in dit opzicht bijzonder belangrijk. Zij leeren ons, hoe het gevaar van onvruchtbaar worden nagenoeg altijd wordt afgewend door het ontzaglijk aantal, waarin de kiemen van beiderlei soort geproduceerd worden. De olifant levert bij elke poging tot foecundatie plus minus een milliard spermatozoïden, waarvan telkens toch slechts één bevruchten kan. Het wijfje van den Accipenser Sturio levert omstreeks 200 pond kaviaar. Ontwikkelden zich alle daarin aanwezige eieren tot jonge steuren, dan zou het bed van alle rivieren van Rusland te zamen, zelfs drooggelegd, niet ruim genoeg zijn om het broed te bevatten.

Er kunnen dus heel wat kiemen voor bevruchting ongeschikt worden zonder gevaar voor uitsterven. Elke kiem voert een zelfstandig bestaan, dat de krachtigste, de meest typische doet weerstand bieden aan wat de zwakkere, de minder typische te gronde richt. Want niet elke beschadiging, die de kiem ondergaan heeft, belet hare regelmatige ontwikkeling. Sommige veranderingen in hare samenstelling ontnemen haar geenszins het vermogen om een nieuw wezen te helpen opbouwen. Roux o.a. heeft dit bewezen. Hij toonde aan, dat men aan een kikvorschei ⅕ tot ¼ van zijn inhoud ontnemen kan zonder het in zijn ontwikkeling te storen.

Zelfs indien wij dus ons zouden voorstellen, dat alle kiemen van ééne soort naar aanleg volstrekt gelijk zouden zijn, wat echter stellig niet het geval is, dan nóg moeten zulke oorspronkelijk gelijke kiemen later noodzakelijk van elkaar gaan verschillen. Want van de betrekkelijk weinige vrouwelijke kiemen die niet, nog onrijp, gedood worden, zullen sommige deze en andere weer gene maar altijd minimale veranderingen

ondergaan hebben, die haar wel ongelijk, maar niet voor paring ongeschikt maken.

Van de steeds zoo enorm veel talrijkere mannelijke kiemen zal in den wedstrijd om het bevruchten zoo niet de geschiktste, de meest typische, dan toch slechts een der geschiktsten, dat is bij den mensch 1 der 2.700.000, tot paring met een vrouwelijke kiem geraken. Het nieuwe wezen, dat hierbij in het leven wordt geroepen, zal dus steeds zijn het geschiktste, het meest typische, dat onder de gegeven omstandigheden ontstaan kon.

De aangeboren verschillen tusschen de individuen, de zoogenaamde individueele variatiën, zijn derhalve het gevolg van bijna onnaspeurlijke, maar daarom niet minder reëele veranderingen, die de kiemen vóór de bevruchting ondergaan hebben.

Hoe groot de beteekenis van dit individueele verschil, bijv. waar het onzen geestesaanleg betreft, uit een zedelijk of maatschappelijk oogpunt dikwerf schijne, zoowel de redeneering als de ervaring dwingt te erkennen, dat het steeds van zeer ondergeschikten aard moet zijn. Want elke diepergaande qualitatieve afwijking doodt de kiem, of maakt haar althans voor paring ongeschikt.

Ook de natuurwetenschap, al ontkent zij, dat er onder de menschen ooit gelijkheid zou kunnen bestaan, verklaart ons dus tot broeders van één en hetzelfde maaksel.

Het kristal zal, hoe dikwerf ook omgekristalliseerd, zich telkens opnieuw vormen. Telkens zal het daarbij een volkomen te definiëeren geheel van eigenschappen trachten aan te nemen, dat echter feitelijk nimmer bereikt wordt, omdat het kristal daartoe zou moeten uitschieten uit een vocht van wel denkbare, maar niet te verwerkelijken reinheid. Het nieuwe kristal zal dus telkens weer tot zijn typus naderen, maar de onzuiverheid van het vocht, waarin het zich vormt, zal het telkens beletten den idealen typus aan te nemen.

Evenzoo de levende materie.

Waar en wanneer ook zij ontstaat, zij zal nimmer door ideaal reine, typische materie worden voortgebracht, en de omgeving, waarin zij gevormd, wordt zal haar bovendien steeds beletten haren idealen typus aan te nemen. Maar de onver-

mijdelijkheid dier afwijkingen, der individueele verschillen dus, doet geen afbreuk aan de waarheid, dat elke vorming van levende materie is aangelegd op het bereiken van den typus.

Meer behoeven wij niet om de noodzakelijkheid der regressieve erfelijkheid te begrijpen. Zij is het, die ook onder abnormale omstandigheden op den typus in zijn volle reinheid aanstuurt. Zij heeft dus steeds de strekking het levende wezen te voorzien van dát harmonisch geheel van eigenschappen, 't welk aan zijn plaats in de natuur verbonden is.

Deze regressie is de reden waarom een vader, als in het voorbeeld van Darwin, een zeer ongemeene hebbelijkheid soms alleen op één van zijne twaalf kinderen overdraagt. Zij is tevens de reden, waarom eigenaardigheden als de Bourbonneus, en de misvormde lip der Habsburgers, die door vele generatiën heen zich zijn blijven vertoonen, zoo bij uitstek zeldzame uitzonderingen zijn.

Zij verklaart eindelijk waarom de vierde generatie van de beruchte familie Kérangal, na drie geslachten vol doodslag en prostitutie, weer uit ordentelijke menschen bestond.

De regressie toont derhalve de lichtzijde der erfelijkheid.

Ware het mij om volledigheid te doen, dan zou ik nu moeten ingaan op de schoone onderzoekingen van Sir Francis Galton. - Galton heeft de macht der regressie, de intensiteit dus, waarmee zij zich doet gelden, met behulp der kansrekening, en tevens door directe meting bepaald, zoowel voor de lichaamslengte van den mensch als voor de grootte en zwaarte van zekere erwten. De door directe meting verkregene cijfers stemden met de berekende ten beste overeen. Zij leerden, dat de regressie reeds bij ééne enkele erfelijke overdracht eene afwijking van den typus om de helft of zelfs ⅔ verkleinen kan.

Het ligt evenwel niet in mijn bedoeling hier een uitgewerkt betoog te leveren. Daarom blijve veel rusten. Wel echter moet ik tegenover Galton nogmaals doen opmerken, dat de regressie mij voorkomt allerminst alleen bij productie van nieuwe levende materie door sexueele voortplanting hare gewichtige rol te spelen.

Elke restauratie van het lichaam na den arbeid, elke genezing bewijst, meen ik, het tegendeel.

Het aangevoerde zal, dunkt mij, doen inzien, dat ook de

erfelijke overdracht van onzen geestesaanleg aan de macht der regressie onderworpen moet zijn.

Charpentier heeft voor enkele jaren twee gevallen meegedeeld, die nu als bewijs voor hare tusschenkomst dienen kunnen. Eén daarvan als voorbeeld. Een 58-jarige vrouw. Vader epilipticus, moeder zelfmoordenares. Zij zelve is op jeugdigen leeftijd gehuwd met een dronkaard. Uit dit huwelijk drie kinderen. Deze zijn alle drie gezond, vertoonen geen spoor van erfelijke belasting, en zijn in het leven goed geslaagd.

Overigens behoeven wij slechts wat rond te zien om onder de regeerende vorstenhuizen sommige te ontdekken, waarin een vroeger, soms zeer diep verval des geestes voor gezond verstand, en zelfs meer dan middelmatige begaafdheid heeft plaats gemaakt. Regressie deed daar den typus terugkeeren.

Een minder toe te juichen gevolg der regressie is voorts de bekende waarheid, dat 't een ramp is de zoon te zijn van een groot man. Bijna zonder uitzondering blijkt het kind van den genialen ouder verre beneden hem te staan. De terugkeer tot den typus pleegt in zulke gevallen, met zoo groote schreden plaats te hebben, dat hij wel reeds vroeg opgemerkt moest worden.

Aanstippen wil ik, maar ook niet meer dan aanstippen, dat het erfelijk verval, aan de bevolking van Zweden door Magnus Huss, den voorlooper van Morel, wegens de onder haar heerschende dronkenschap, omstreeks 1830, voorspeld gelukkig geen werkelijkheid geworden is.

Vertrouwbare statistieken hebben mij geleerd, dat Zweden met geboorte- en sterftecijfer, gemiddelden leeftijd der bevolking, aantal krankzinnigen en stoffelijke welvaart een zeer dragelijk figuur maakt.

Toch moet ik erkennen, dat slechts weinige voorbeelden van regressie op psychologisch gebied zijn opgeteekend. Deze leemte berust zeker ten deele op 's menschen ingewortelde neiging om het gunstige en gewone te veronachtzamen, ten einde aan het gruwelijke en zeldzame des te onverdeelder aandacht te wijden. In veel hoogere mate echter is de bedoelde leemte het gevolg van de bijna onoverkomelijke moeielijkheden aan het inwinnen van de noodige inlichtingen verbonden.

Het belang van een zieke of van een beklaagde kan veroorloven diep in te dringen in zijn levensgeschiedenis en die zijner nabestaanden. 't Heeft echter zijn bezwaren, om, wanneer alles goed blijft gaan, iemand de vraag te stellen, of zijne familie ook bij geval eenige krankzinnigen, wellustelingen of schelmen rijk was. ‘D'ailleurs,’ zegt Regnault, ‘quand les rejetons sont bons, on ne les présente pas aux aliénistes.’

Zal ik nu doen uitkomen, dat, waar het vaststellen van den erfelijken oorsprong van eenige verkeerdheid zoo moeielijk bleek, men in een gegeven geval slechts voorzichtig handelt door te beginnen met het tegendeel te onderstellen? Zal ik herinneren aan het ‘mens sana in corpore sano,’ en aantoonen, dat juist lichte, maar langdurige stoornissen in ons welbevinden, allerlei booze neigingen bij ons kunnen opwekken? Zal ik er op wijzen, dat zelfs waar eenige eigenschap op erfelijken aanleg berust, het desniettegenstaande zeer dikwerf mogelijk is, haar te onderdrukken? Zal ik in 't licht stellen, dat het verder leven haar kan vervormen, en zal ik aanvoeren La Rochefoucauld's: ‘nos vices nous quittent’? Zal ik zeggen, dat wij in de opeenvolgende perioden van ons leven in hetzelfde opzicht niet zelden afwisselend op een onzer beide ouders gelijken, terwijl toch zelden èn vader èn moeder van den typus op dezelfde wijze afwijken? Zal ik dus uitweiden over de alterneerende erfelijkheid, waaraan Klebs zooveel hecht?

Ik acht dit alles overbodig. Ik hoop aangetoond te hebben, dat de leer der erfelijkheid, al heeft zij sombere bladzijden, niet kan doen twijfelen aan de goede vooruitzichten van een meer doeltreffende berechting en individualiseerende verzorging van jeugdige misdadigers.

Op kernachtige wijze verkondigen twee opschriften, den Amsterdammers welbekend, de overtuiging onzer voorvaderen ten aanzien van strafrechtspleging.

Boven het voormalig Rasphuis staat: ‘Virtutis est domare quae cuncti pavent’; boven de poort van het voormalig Spinhuis het mooie vers van P. Czn. Hooft:

> ‘Schrik niet. Ik wreek geen quaet: maar dwing tot goet.
> Straf is mijn hant: maar lieflijk mijn gemoet.’

De kloeke zestiende-eeuwers meenden dus, dat het bij de berechting van misdadigers aankwam op deze twee: op onschadelijk maken, en op dwingen tot goed.

Beide opschriften zijn er niet minder merkwaardig om, dat de eerste Protestantsche Vroedschap van Amsterdam ze liet plaatsen.

Want die Vroedschap bestond uit voor haren tijd zeer verlichte en allerminst hardvochtige mannen.

De Schepenen, uit haar midden gekozen, zijn de eerste rechters geweest hier te lande, en misschien wel ter wereld, die, zooals 't in de Resolutie luidt: ‘zwaarigheid maakten om dieven ter dood te verwijzen, en om sommige kwaaddoeners, overmids hunne jongkheid, capitaal te straffen.’ Redenen waarom besloten werd ‘een huis tot Castyement van dezelven’ te stichten.

Tegenwoordig begint men allengs in te zien, dat ook dán, wanneer wij iemand een verkeerdheid, waarmee hij behept is, willen ontnemen, wij alleen kunnen zijn Naturae Ministri sed non Magistri.

Terwijl ook bij de behandeling van misdadigers dagelijks opvalt hoe weinig dwang vermag, blijkt vertrouwen op de doeltreffendheid van zorgvuldig idividualiseerende leiding telkens meer gewettigd.

Zoodra de maatschappij ervaren zal hebben, dat de jeugdige misdadiger van zijn verkeerdheid bevrijd kan worden, zal zij erkennen, dat wie zijn misdrijf geboet heeft, niet langer een uitgestootene mag zijn.

En dan zal 's menschen rechtvaardigheid een hoogeren vorm aangenomen hebben.

C.H. KUHN.

Nieuwe gedichten van Albert Verwey.

Ze heeten ‘Het brandende braambosch.’ -

Een respectstitel. Anders heeft men allicht den lust om een boek met verzen op geluk af open te laten vallen, en dan hier en daar te gaan proeven hoe de poëzie smaakt. Maar zoo'n titel als ‘Het brandende braambosch’ weert de familiariteit af. Men denkt aan Mozes' wijding tot profeet; en ik voor mij herinner me uit den ouden prentjesbijbel de curieuze voorstelling van het laaiende bosch, en van Mozes, met de horens op 't hoofd, tegenover de roodgloeiende struiken: een paar enorme schoenen stonden op den voorgrond van het landschap. Die schoenen hielden daar de wacht op het plaatje, gelijk men ze zoo dikwijls in het leven de wacht ziet houden voor een deur, symbool en teeken van iets menschelijks op den achtergrond. ‘Trek uw schoenen uit van uwe voeten,’ sprak uit het bosch dat brandde en niet werd verteerd, de stem tot Mozes bij zijn profetenwijding, ‘trek uw schoenen uit; want de plaats, waarop gij staat, is heilig, land.’

Ook andere redenen misschien, waarvan ik me niet precies reden weet te geven, houden me terug van zoo maar goedsmoeds toe te tasten in het verzenmaal.

Albert Verwey heeft zijn latere gedichten telkens zoo door een sprekenden titel dicht bijeengebonden.

Toen de dichter, na lang zwijgen, in 1896 weer een ver-

zameling in 't licht gaf, noemde hij haar ‘Aarde’; en 't moest voor hem en voor ons een teeken zijn dat hij zich zelf teruggevonden had in harmonie met de groote Natuuromgeving. Dan volgde ‘De nieuwe tuin’; daarmee nam de dichter bezit van zíjn plek op de Aarde. Hij omheinde er zijn stuk wereld van duin en zee en land en vergezichten, en maakte 't tot het domein, tot den tuin, van zijn ziel.

Eerst dus de wijde aarde, en wat daarom en daarboven ligt, dan de beperking van zíjn gebied op die aarde.

Nu staat hij weer eensklaps voor het vreemde en hooge.

‘Het brandende braambosch!’

- ‘Trek uw schoenen uit van uwe voeten’ ....

Ik begrijp met een puren zin en met reine, schoone hersens de gedichten te moeten gaan lezen.

Maar een eerste gezette lectuur brengt mij volstrekt geen bevrediging. Wat is de heilige plek, waarop ik mijn voet zal zetten? Welke wijding zal mijn deel zijn?

Integendeel, geen ademtocht van éen machtig gevoel neemt mij op, neemt me mee.

Het deeltje opent met een gelegenheidssonnet op Zola, den strijder voor het Recht, en 't eindigt met een gedichtje op Karel den Groote, waarvan ik de waarde niet dadelijk kan vatten. Die beiden omsluiten, behalve enkele op zichzelf staande verzen, eenige reeksen van gedichten die aandoeningen, gedachten, menschheids- en levensbeschouwingen van den dichter, in een opvolging van momenten, voor onzen geest willen brengen. Ze lijken mij klanken die niet goed harmonieeren, en emoties die telkens op een andere gevoelsbaan heenvoeren. Eerst is het een serie ‘Tusschen twee werelden’, d.w.z. de wereld van de eenzelvigheid en die van het gemeenschapsgevoel. Daarop volgt een aantal gedichten die de bewegelijke schoonheid en het innig mysterieuze van het leven tot onderwerp hebben. Andere weer nemen tot hun motief den strijd tusschen het dionysische en apollinische element in de menschenziel, de tegenstelling tusschen de somber-woeste hartstochtelijkheid en het heldere zelfbewustzijn. Ook herhaalt zich hier cn daar de weemoed van den overgang naar een minder krachtigen leeftijd ....

En op die wijs word ik aldoor met verschillende stroo-

mingen meegedreven. Geen stem klinkt krachtig en met gezag uit ‘Het brandende braambosch.’

- ‘Trek uw schoenen uit van uwe voeten!’

Maar ik ben ook wel naïef om mij door den titel van het boek te laten hypnotiseeren.

- Een schilderij! ... hoorde ik een kleurenenthousiast zeggen, - wat vraag ik direct naar de schilderij! ... Als ik er naar willekeur een lap uit mag snijden, en de verw van dat brok bevalt me, dan is 't goed werk, anders niet. Wie zijn oordeel begint op te maken naar kleine gegevens van teekening en onderwerp, die mag een braaf en misschien een verstandig mensch zijn, voor kunstkenner is hij niet geboren.

Zou het met poëzie niet eveneens zijn? Doe een greep in het gedicht, neem er een lap verzen uit, en laat de regels voor je oor ruischen en klinken; - hebben ze een muzikalen val, een trillend leven, ga dan gerust op 't werk in. Maar verlang van den dichter niet, om mee te beginnen, dat zijn verzen netjes geregen zullen zijn aan de draad van een idee, en nog veel minder dat zijn heele gedichtenrij sierlijk aan één gedachtenlijn zal bungelen ...

Goed, ik wil niet anders dan genieten van wat de dichter me te geven heeft.

Nu valt het boek open, precies waar het wil (en zoo waarlijk niet in figuurlijken zin): bij een sonnet uit de reeks ‘Tusschen twee werelden’; het motief is de metamorphoze van Narcissus. Narcissus, de mooie, koele jongeling, die verliefd op zijn eigen beeltenis in 't water staart, en al beschouwend en bespiegelend den droom der wereld en van al het geschapene in zich voorbij ziet gaan.[1)]

> De knaap die eenmaal bloem werd voor zijn sterven
> Omdat hij in zich spieglend alles vond,
> Narcissus wien de vlugge voeten bond
> Een god en liet als bloem hem 't spieglen erven

1) Camille Mauclair. *Eleusis*: ‘regarde passer en lui le rêve du monde.’ Ik maak gebruik van dit citaat om de gelegenheid te hebben de lectuur van *Eleusis* (Paris, 1894) aan te bevelen ter wille van de Narcissus-legende; wondervol werk van een auteur, nog geen twintig jaar oud, uit de school van St. Mallarmé.

Aan beek, uit wraak omdat hij wreed liet derven
Echo de liefde van zijn schoonen mond, -
Hij die uit liefde tot zichzelven schond
Schoonheid die leeft door schoonheid te verwerven. -

Zoo zegt de dichter Albert Verwey van Narcissus, en zijn verzen trekken knarrend hun weg door mijn gevoel. 't Is niet alleen het barok deftige van de rijmwoorden *sterven, verwerven, derven*, gepaard met den doffen slag van de andere rijmwoorden '*vond, bond, mond, schond*,' dat me hinderlijk aandoet, maar ook de tegenspraak van iederen versregel met zijn voorganger en van de twee strophen tegenover elkander brengt me in verwarring, daar ieder vaag beeld, oprijzend in mijn brein uit de onbepaalde losse woorden van den dichter, door een volgend beeld weer wordt uitgewischt en weggeneveld.

Ik kan me een voorstelling maken van een knaap die zich weerspiegeld ziet in 't water, veranderend tot een bloem, aan den zoom van een beek, die haar beeld verdubbelt in den stillen kolk. Maar de dichter heeft het in de openingsregels van het sonnet, over den droomer die 'in zich spieglend alles vond,' of, zooals hij verder zegt, 'die de bonte wereld ziet spieglen in zijn kalmen geest' en met 'stille liefde naar elk ding' vervuld is. Daar houdt de gedaanteverwisseling in een bloem aan den waterkant geen verband meer, omdat het nu de jongeling werd die de wereld in zich afspiegelt, en niet langer de knaap is die in 't water weerspiegeld wordt. En hoe wil er dan sprake zijn van ''t spieglen te *erven*'?

Het zou op vitterij gaan lijken zoo ik in bijzonderheden deze opmerkingen al te lang uitspon en wees op de breuk in de voorstelling tusschen de 'vlugge voeten' van den derden versregel en het peinzend 'alles in zich vinden,' van den tweede .....

Albert Verwey heeft blijkbaar zelf niet geweten hoe de verwarring van beelden te ontkomen, en hij redde zich eenvoudig door bij het begin der tweede afdeeling van het sonnet rondweg te verklaren van zijn Narcissus:

Hij werd symbool des dichters die de bonte
Wereld ziet spieglen in zijn kalmen geest.

Nu mag men zich aan die meedeeling vasthouden: Narcissus is het symbool van den dichter. En ik moet aan de schoenen denken op het plaatje van den prentenbijbel. De teekenaar wist niet beter te vertolken Mozes zich ontdoende van zijn schoeisel, dan door de schoenen flink voorop in 't gezicht te zetten. Wij behoeven dus niet meer te raden of de profeet wel waarlijk het gevoel heeft gehad voor de heiligheid van den grond en het gezag van den stem, sprekend uit het brandend braambosch; hier *staan* de schoenen als bewijs. Zoo behoeven wij nu ook niet meer ons af te vragen wat Narcissus van ons wil. Hij is het symbool van den dichter: het staat gedrukt in het versje.

Wanneer ‘kunst’ een voorstelling is van klanken, stemmingen, beelden die ons bewustzijn verruimt en verheft omdat ze ons meer laat zien en hooren en gevoelen dan we uit ons poover zelf bij machte waren, zoo heeft dit Narcissus-sonnet van Verwey geen gehalte van, poëzie, daar het onze aandoeningen verwart, vernedert en vastlegt.

Misschien ben ik ongelukkig geweest, en heeft het toeval me bedot toen het dit vers me onder de oogen bracht; .... maar neen, telkens stuit ik in Verwey's gedichten op het knarsende van taal en het boelige van ordonnantie, telkens zakt het vers in, of wel het pakt zich in een kluwen saam om een onbeteekenend hard woord, waarvan het niet los kan komen, als om een steenen klomp.[1)] Het lijkt er op alsof de dichter hier en daar stekeldraden tusschen zijn poëzie spant om den onnoozelen pelgrim het doordringen op zijn terrein duur betaald te zetten. Hij weert af.

En hij wil het zoo.

Want dit is mijn tweede waarneming: dat wij ons aan de prikkels van zijn verzen de huid schrammen, of aamechtig

1) Bv. ‘De kunst van 't beeld’:

die ruimte is ontbarend
Zich 't volk .....
..... 't ontbarend, zich scharend
Rondheen is 't volk, ...

rondkijken in zijn labyrinth, geeft den dichter geen zorg. Hij taalt er niet na om zijn gehoor te overweldigen door de drift van zijn emoties of door het onmiddellijk pakkende van zijn woord, want hij heeft nu geleerd alleen voor zichzelf te dichten, en voor enkelen.

Ja vroeger, toen was zijn droom anders.

Maar thans! .... hij erkent het in de opdracht van zijn ‘Aarde’, - een gedicht dat men als inleiding moet lezen tot zijn latere verzen:

> Mijn Lief, nu met dit boek mijn tweede leven
> Zich openbaart, en elk die 't leest zal laken -
> Prijzen een enkle maar - mijn dwaas verzaken
> Van 't vroegre leven, ...

Hij wil zijn eigen weg gaan, al zou iedereen hem verlaten.

Dat is zijn tweede, zijn nieuwe leven. -

Zou het de moeite loonen om te probeeren met de oogen van den dichter zelf zijn wereld te zien? Wij kunnen over zijn muur niet heen kijken; en wij moeten dus stil voorbij gaan of beproeven door de deur het huis binnen te komen.

En is 't u wel niet opgevallen hoe anders de dingen er uitzien wanneer men van 't huis uit naar den weg kijkt, zoo heel anders dan wanneer men van den weg af zijn oog laat gaan over de omgeving van 't huis? - Er komt een nieuwe schikking en een nieuwe verhouding; de afstanden zijn verschillend geworden, groepen worden gevormd, en een omlijsting verschijnt als van zelf met den achtergrond. Zou 't hier ook niet zoo kunnen wezen, wanneer wij de deur binnengingen? Mij dunkt, om 't land van den dichter te kennen, moeten wij zijn huis in.

Eén ding staat vast, om mee te beginnen, Albert Verwey is een bourgeois ....

Maar ik moet heel duidelijk waarschuwen om in dien term geen onderscheiding en klasseering te zien, zooals ze sinds een paar jaar mode is geworden in de vage gronden om de letterkunde heen bij onze socialistische vrienden.

Goddank, in het gebied van de letterkunde behooren de leuzen en de enthousiasmes van den dag niet thuis. Zij blijven er buiten, evenals we rancune en jaloezie, en meesterachtigheid en bedilzucht er uitsluiten. Daar hebben we met den man zelf te doen, en met het werk gesproten uit de zelfheid van den man; wij vragen niet naar zijn kleeren, naar zijn positie, naar zijn genooten, en nog minder gaan we uitrekenen of hij bij het zingen van zijn lied en bij het samenstellen van zijn roman het oog wel heeft gericht op de behoeften der gemeenschap. Wat maakt het ons hoever het socialisme zijn tong uitsteekt in zijn boek! Wij vragen alleen naar het merkteeken van den man.

Er zijn twee typen van kunstenaars: de bourgeois en de bohème, - ik geef de Fransche namen omdat bij ons het artisten-karakter minder scherp ontwikkeld is. Zij kunnen nooit geheel van elkander worden gescheiden, daar in ieder gezeten-burger-kunstenaar een neiging naar het zwerven bestaat, en bij iederen zwerver iets van den gezeten burger blijft hangen. Om 't met een enkel woord te zeggen, zij verschillen hierin: dat de eenen, uit hun tweestrijd, tot evenwicht met het leven zoeken te geraken, terwijl de anderen er pleizier in hebben om het evenwicht in hun persoon en hun kunst te verbreken.

Neem Victor Hugo, het is de bourgeois; hoe majestueus gelukkig troont de dichter boven de wereldsche contrasten! Maar Arthur Rimbaud, maar Paul Verlaine, zijn bohèmes. Gorgelt er Verlaine niet in zijn hoogste godsdienstige extase een straatwoord naar de omheining van zijn tanden, en moet hij bij het allerheiligste niet 't beestje loslaten? ....

Goethe en Shakespeare zijn bourgeois ondanks wat zij voor zwerversaard bezitten; Rossetti daarentegen, met al zijn gevoel voor plastisch schoonen vorm, blijft een bohème. Op die manier zou men tal van voorbeelden kunnen opnoemen, maar genoeg: - die oppositie tusschen de karakters van artisten bestaat. De een voelt het instinctmatig van den ander dat zij in 't hoogste en intiemste hunner kunst van elkaar gescheiden zijn.

Zoo hoort men de termen van ‘bourgeois’ en ‘bohème’ wel spottend en verachtend gebruiken, maar wanneer ik den dichter Albert Verwey een bourgeois noem, dan bedoel ik

daarmee zuiver en alleen dat hij vorm en maat in de dingen zoekt. Zijn aanleg is om het leven als een geheel te beschouwen. Hij behoort tot de menschen die niet kunnen rusten voor zij harmonie in hun denken en gevoelen hebben gebracht.

Het is een verstandseigenschap, en de dichter laat er zich niet weinig op voorstaan; maar het goede Lot dat meer met hem voorhad dan om een knutselaar van vormen en verzen uit hem te maken, heeft het den dichter tot een zwaar te hanteeren geesteseigenschap gegeven, daar het de bronnen van zijn levensgevoel heel diep gegraven heeft en hem de levensonrust als reisgift door het leven heeft toebedeeld.

> Ik wist het lang, ik spreek het nu getroost:
> Ik ben d'onrustge die zich nooit verstaat,
> D'hongrende om 't Eene die ik niet wou zijn.
> Mij gaf voor heevge vreugd bij heevge pijn
> 't Leven de leegheid die zich nooit verzaadt,
> 't Verlangen, zoetst en wreedst en eindeloost,

zegt hij van zich. Zijn vrije hemel rijst over een troebele woelige zee; de wolken komen er op, en de afgrond van het water opent zich. Daar is de nachtzijde van zijn persoonlijkheid, het donkere gebied van de hartstochtelijke kwijning naar een vreugde of een leed groot genoeg om het eeuwige zielsverlangen te vervullen.

Eerst 't voortgaande leven heeft hem de kracht der twee vijandige elementen van zijn bestaan geopenbaard. Zijn kindsheid hield van de zoete droefheid der namiddagstilte. Dan steeg de droomwereld om hem heen in de eenzaamheid, en gaf hem macht over landen en volken.

De ontbloeiende lente van poëzie die voor ons land in de verzen van Jacques Perk werd aangekondigd, haalde den dichter uit zijn droomentuin. Hij, onder de eersten, heeft die lente mee helpen maken, en zijn stem zou klinken in een schoonheidszang om aan de menschen de rijke vreugd van het leven weder kenbaar te maken. Een eerzucht lokte hem tot het heerlijk ambt van leider naar het Koninkrijk der vroolijke vrije kunst. Wat ging zijn trots hoog!

Toen kwam de scheiding in zijn ziel.

Hij voelde tegelijk de vreugd en den schijn van die vreugd als ze met haar schijnsel tegen de domme koude wereld brak; hij ging uit tot de menschen, - maar wie kwam hem te gemoet? hij gaf, - maar wie schonk hem? Moest hij zich niet houden voor een acteur, die ten pleiziere van zichzelf en van de anderen komedie vertoonde?

Het klare verstand, met zijn roepen om harmonie, was verbijsterd, en het ongeduldige hart eischte en schreeuwde naar liefde tot vervulling van zijn leegte.

> Want al mijn leed heb ik alleen geleden,
> En al mijn blijdschap deelde ik aan de menschen.

O die behoefte aan een stem om hem te antwoorden! De dichter wendde zich in zijn angst tot den Grooten Lijder:

> O Man van Smarte met de doornenkroon.

Maar neen, hij heeft den vriend gevonden, den deelhebber in 't leed der wereld, den mededichter, die hem hier op aarde tot middelaar wezen kan voor het rijk der poëzie. Zij beide te zamen zouden het tot een werkelijkheid maken. En tot dien vriend richtte hij de wondervolle suite van sonnetten: ‘Van de liefde die vriendschap heet.’

Hie is 't de gloed van het hart die teer-fantastisch de versbeelden en versgevoelens verlicht als een ijle vlam uitschijnend in het bleeke morgengrauwen. Deze gedichten zullen niet vergaan, zij schragen onze letterkunde en onze menschheid.

> Licht mijner ziel! ik zag u steeds van ver,
> En wist wel dat gij eindlijk komen zoudt. -

Zoo nadert de dichter beschroomd den grooteren vriend .... sluit zich aan zijn zijde:

> Lamp mijner ziel, die me in 't verborgen gloort,

spreekt het woord van geheele toewijding uit:

En dus heb ik mijn ziel u toegewijd,
Opdat ze in uwen gloed mochte vergaan;
En stil verteren, zonder klacht, voldaan
Met zulk een liefde en zulk een éenigheid.

Zooals twee vlammen spelen in den nacht,
En nijgen naar elkaar met bleeker gloor,
En trillen sneller in elkanders gloed,

Tot beê opvlammend in de lucht, in 't zoet
Vereenen beven, - dan den nanacht door,
Brandt éene groote vlam, in kalme pracht,

totdat zijn zaligheid in 't volle daglicht uitstraalt over de wijde zonnige zee:

Hoe streeft mijn vers, zwaar met gezwollen zeil,
Diep door de golven van mijn breed geluk ....

Ik heb 't niet over me kunnen verkrijgen, om niet door even een aanhaling de herinnering aan deze overschoone gedichten op te wekken, maar zij staan hier toch ook als een aanwijzing van de zielebeweging van den dichter: uit de diepten der smartvolle kwijning naar den triomf der harmonie van het leven ....

Hoe spoedig is dan die dichterdroom van een vriendschapsbond, die tegelijk een verbond van kunst en leven zou zijn, uiteengespat en verstoven! De dichter heeft de gaping tusschen zich en de wereld, toen zijn vriend hem verliet, eerst willen dempen met zijn trots en zijn toorn. Maar hij heeft zich overwonnen moeten verklaren, zich terug moeten trekken, zich vernederd en ontdaan gevoeld.
Het Rijk van Schoonheid onder de menschen!
Voorbij de verwachting van zijn komst!

Heeft hij 't ooit den vriend van voorheen kunnen vergeven?
Den Eene die machtig was om hem te helpen, die hem een middelaar had moeten zijn in zijn oogenblikken van angst voor het leven, en die hem wreed heeft teruggestooten, toen hij eenig zijn hulp noodig had!

In het sonnet ‘Menschelijk’ (uit ‘Aarde’) zegt Albert Verwey van dezen tijd:

> Ik was een kind. Ik liep als in besloten
> Tuin van mijn wezen ....

Maar zijn makkers raadden hem om den mooien droomtuin te verlaten, en onder de menschen te gaan.

> .... 'k Sloot den
> Tuin open, en liep hard, met mijn twee handen
> Vol bloemen tot een menschengroep: een man den
> Schoonste van allen, gaf 'k ze en ik genoot den
> Klank van zijn mond, droom van zijn oog, - den spot van
> Zijn blik toen 'k arm was. Toen op 't land, in steden,
> Zocht ik wat schoons, zocht mijn leeg lijf kapot van
> Begeerte: en toen, niets meer begeerend, gleden
> Mijn handen naast me ....

Men moet natuurlijk, om de werkelijkheid nabij te komen, dit levensavontuur wat sterker opzetten, men kan gerust met forscher trekken den eersten weerzin van den dichter over den tegenstand van het leven afbeelden, - geef hem vrij de romantische furie in het hart en het Titanische dreigwoord in den mond, als hij zijn toekomsttempel der kunst in gevaar ziet; - maar laat ons toch ook nooit dit teerder omlijnde tafereel van leedervaring vergeten, met zijn bloemendroom en zijn groote liefde - en zijn levensarmoede en zijn levenseenzaamheid.

‘Hopen’ heet het gedicht, dat in ‘Aarde’ naast het sonnet ‘Menschelijk’ is geplaatst. De beginregels luiden:

> 'k Zit in doodstilte: ik ben heel leeggeloopen.
> Van liefde en haat voor mensche' en alle dingen,
> En klacht noch kreet noch lach noch lokroep dringen
> Mijn stilte door daar 'k zit in eenzaam hopen:
>
> Hopen naar geen ....
>
> Hopen alleen naar ....

Zoo treedt de vage, schroomende verwachting het hart onhoorbaar voetend weder binnen; en de verzen van ‘Aarde’ bereiden de verwezenlijking van dat uitzicht langzaam voor.

Want de dichter, ondanks al zijn leed, kan niet niet-hopen. Hij moèt de harmonie zoeken, waaronder zijn onstuimig, leeg begeerig hart zich buigt. En hij leert opkijken en om zich heen zien; hij krijgt vertrouwen, - ik zeg niet in de menschen, maar in de natuur; hij komt buiten zijn droomen, en neemt de dingen, *het Andere*, op. Een woord, een gevoel, wordt hem tot een openbaring, en 't is het woord en gevoel van gelijkheid: al de dingen, al de menschen, al de werelden zijn gelijk voor het Leven. Het is één beweging, één rhythmus, één

> Strooming van zielen 't heelal door,
> Naar de Alziel heen ....

Ja, de ziel van de aarde staat gelijk met de ziel van den dichter; en waarom zouden dan de dingen van de wereld in waarde achterstaan bij de droomen van den dichter? De scheiding tusschen den droom en de werkelijkheid is vervallen, het hart van den dichter opent zich wijd. In een heel intiem vers durft hij nu aan de geliefde vrouw bekennen, hoe zelfs zij een vreemde voor hem was geweest in de wereld hem voor alles lief, de wereld van zijn gedachten:

> Onder hen allen die 'k gemeenzaam kende:
> Gedachten uit mijn bloed en brein geboren,
> Stond Gij als 't Andre daar 'k mij nooit aan wende.

Maar nu:

> Toen kwam een stilte als een bewogen vrede
> In mij: ik had u lief en rond u schaarde
> Zich al wat schoon is op uw heerlijke Aarde
> En lievenswaard, en ik beminde 't mede ....
>
> En toen eerst heb ik klaar en waar bevonden
> Hoe arm ik ben, hoe rijk ik mij mag noemen,
> Want niet op Mij maar 't Andre mij beroemen
> Is rijkdom ....

't Andere! Eindelijk was de toenadering gekomen. Liefde en Gelijkheid hebben den dichter tot het Andere gevoerd, en hij heeft den ‘bewogen vrede’ gevonden. Zijn droommooi, zijn droomtrots en zijn droomtoorn moest hij toen afleggen, en een nieuwe eigen wereld scheppen, direct van de werkelijkheid genomen.

Het kostte hem moeite genoeg zijn geest te ontwennen en te doen bukken. ‘De nieuwe tuin’ was de vrucht van dien arbeid van gevoel en geest. Op het duin ontsproot hij, en met ziltige duinlucht is hij doorgeurd; de laag hangende wolken hebben hem gedrenkt en de -zon uit nevelen te voorschijn gekomen heeft hem toegelachen.

Het is een korrelig borstelig boek geworden dat dien ‘nieuwen tuin’ omsluit, heel flink en heel oprecht, en toch met eenzame wegen en verborgen paden. Een boek ten eerste voor den dichter zelf, want hij ontmoet er zich in, hij ziet er zich zelf, het is 't landschap waarin hij zijn ziel en zijn persoon in heeft herschapen en herkend ... dan pas, maar lang achterna is het een boek voor anderen.

Ik zou het willen noemen den tegenhanger der sonnettenreeks: ‘Van de liefde die vriendschap heet’. Kloek en gedrongen, dicht bij den grond blijvend, staat ‘De nieuwe tuin’ tegenover de smachtend rijzende vlammenzuil der jeugdsonnetten; maar beide komen voort uit de diepe levenspassie van den dichter, zoekend naar bevrediging. Hier is meer gewilds, daar meer overgaaf, hier meer kracht, daar meer vrijheid. Och, het eene is de hartstochtsdroom van den jonkman, die met den geliefden vriend de wereld hoopt te veroveren; maar het andere is de bekentenis van den man, die bezit neemt van zichzelf en van zijn grond.

Waarheen nu?

Uit ‘den nieuwen tuin’ naar ‘het brandende braambosch’.

‘Lief, 't bosch heeft uit’, lezen we op de laatste bladzijde van ‘den nieuwen tuin’.

> Lief, 't bosch heeft uit. De menschensteden branden.
> Gij lokt me er heen en leert dat samengaan
> Schooner dan eenzaam dwalen is, of aan
> De wereldwegen staan met leedge handen.

We hadden misschien verwacht door het brandende braambosch in de brandende steden te komen. Maar hem, die op een sociale gedichtenreeks gerekend heeft, stelt de dichter te leur.

Wel heeft de beweging van zijn tijd hem aangegrepen, en hij zou zich aan willen sluiten bij den gezamenlijken arbeid; maar hij voelt, dat hij alleen zijn weg gaat, en hij weet dat hij zijn aard niet dwingen kan.

> Zooals op stille en wijde zee
> Vast aan de naald, die schomlend wijst
> Het scheepje op golven rees en glee
> Naar waar de Poolberg rijst -
>
> Als in een nacht wen 't niemand ziet
> De kranen wiggescherp geschaard
> Nijlwaarts gewend hun richting niet
> Veranderen, noch hun vaart -
>
> Als wolk de zon, als damp de wolk,
> Als dood het leven, leven dood, -
> Zoek ik den droom, zoek ik den kolk,
> Die eens zich nu opensloot.

Wat eenmaal zich voor den mensch beschikt en opengesloten heeft, daarheen moet het levensscheepje zijn vaart richten.

Het grieft den dichter dat hij gebonden is, en hij vergelijkt zich bij een Koning die den hartetoon voor zich zelf moet missen in het gejuich en gejoel van zijn volk. Maar hij staat apart van de menschen, krachtens zijn dichterschap en zijn profeetschap; hij woont in het brandende braambosch, dat noch hem, noch zich verteert, onder de bescherming van den Allerhoogste, en hij geeft aan de wereld wat hij haar te geven heeft door te zijn wie hij is.

Ook beschouwt hij de dingen anders. Evenals in zijn eigen verdeelden aard de rusteloosheid van de passies tot eenheid en orde rijst, om daarna weer tot de verwarring van leed en hartstocht over te gaan, zoo ziet hij in dit leven de eenheid uit de veelheid opstijgen om weer terug te dalen tot de veelheid. Aan het kunstgewrocht is soms een heel volk werk-

zaam, dan brengt de tijd mee dat een enkele het schept; maar zal de dag niet terug komen dat weer velen er aan bezig zijn?

En de schoonheid van de badende vrouw is zij niet aangespoeld

> Uit de golvende lucht en zee
> In onvoltooide lijnen
> Op vorm belust.

Telkens op die wijs de overgang; wat wij één noemen is een veelheid.

En de dichter gebruikt het beeld van den oppermachtigen Koning, wiens troepen veraf strijden en lijderf, terwijl de vorst zich koninklijk houdt, om de veelheid van het handelen in een eenheid van persoon aan te duiden.

Hijzelf, Albert Verwey, is de Karel de Groote, die van het Valkenhof bij Nijmegen uitziet op den stroom, en ik haal dit gedicht uit den bundel, waaruit niet veel te citeeren valt, als een luisterrijk en karakteristiek vers, tot besluit aan:

> Het groen was schaarsch, 't geboomt was hoog.
> De wind kwam van den vroolken stroom,
> Den heuvel waar de stad langs boog
> Beklom 'k als in een droom.
>
> Hij van de euroopsche christenheid
> Was d'eerste Vorst; hij stond
> Hier, zag hoe nevel week, en wijd
> En zijd lag 't land bezond.
>
> Dan klokje klepte; in de Kapel
> Knielde hij vroom en blij;
> Nedrig en duldzaam was hij wel,
> Want o hoe droomde hij -
>
> Hoe daar in 't dal van Ronceval
> In moorsch bloed christnen neergeveld
> Lagen, en op 't zwaard Durendal
> Roland die dappre held.

De wind van Waal en Overkant
Wiesch wierook hem uit haar en baard -
De Keizer lachte op stroom en land,
De zon lachte over de Aard.

Uit den strijd de harmonie, en de strijd opgenomen in de harmonie.

Maar ‘Het brandende braambosch’ als geheel is niet meer dan de belofte voor een komend, klaarder boek.

BYVANCK.

Op weg naar eene levensleer.

Idee-Studies, door Dr. J.D. Bierens de Haan, Amst. S.L. van Looy 1898.

Telkens als ik dit boeksken betuur word ik mij bewust van groote vreugde èn van echte teleurstelling.

Van vreugde over het cachet van reinheid en eigenheid in dit ongemeene bandje. Over zijn ongemeenen titel en ondertitels,[1)] die wars van populariteit - want ideeën en studies zijn den menschen al zóó veel te erg, dat dezer combinatie hen welzeker van kennisneming afschrikt - zoo vol vertrouwen een beroep doen op onzen geestelijken zin. Over de vruchten van puren waarheidsdrang, in dit boekje neergelegd, nog 't allermeest. Want, ontgroeid aan het naakte realisme, riepen we om een levensleer en ethiek voor onzen tijd. Dus om philosophie, die, al is haar graad der verwantschap met levensleer en ethiek niet precies aan te wijzen, nauw verwant is met die beiden. Er was een terugroepen van de philosophie uit haar ballingschap. Plato moest terugkomen, tot schrik van de ijdelsprekers, tot troost van de strijders tegen oppervlakkigheid en van de eerlijke liefhebbers der waarheid. Maar zóó moest Plato terugkomen, dat hij ons niet knechtte, of - daar hij dit 't allerlaatst zou willen - dat wij niet te vroeg, te uiterlijk Platonici zouden worden; maar zóó, dat Plato geen boek maar een man was, geen Griek maar mensch, die ons het menschenleven beter zou leeren begrijpen. Een zwaar probleem, waaraan zich de heer

1) Deze zijn: De held Parzival. Idee en Zwaard. Van de Schoonheid in de Natuur. Het Wijde. Het Mysterie in ons zelf. De Noodlots-idee. Tijd en Eeuwigheid. Door de Rede tot de Aanschouwing. Humor en Ironie.

Bierens de Haan, met reinen moed heeft gewaagd. En wie dit niet gelooven wil, die hoore maar: (bl. 100 e. vlg.)

> ‘De idee der menschheid; zie aan deze de wijdheid der ideeën, door vergelijking met de maatschappij, de naar uitwendige belangen geordende samenleving. Het maatschappelijk leven is gericht op het toekomst-ideaal eener volledige maatschappij of komplete ordening van het leven der menschen. Wat niet te ordenen valt is uitgesloten. De eeuwigheid en transcendente grond onzes wezens is niet te ordenen. De maatschappij streeft naar uitsluiting der hooge motieven, uitsluiting van het genie en der vrijheid. Zij bouwt gestichten voor krankzinnigen, en zij zou ze liefst bouwen voor genieën ook. De methode van het maatschappelijk leven is de produktiewijze der levens-middelen tot grondslag stellen voor het bewegen der geestelijke krachten. Daar wordt niet geweend uit de groote ontroering, gelijk de mensch onroert, wanneer hij de eeuwige hoogten ontdekt. Daar wordt niet gelachen vanwege de verkwikking der eeuwige rust. In de maatschappij is geen reden tot *zwijgen*, zoo men slechts gepast en ten algemeenen nutte spreekt. Er is eigenlijk in 't geheel geen reden om te leven, zoo men niet toevallig geboren was! Maar de eeuwigheid, die in de harten is, zal altijd de maatschappij verbreken; het roofzuchtig ondier dat van de menschheid niets wil overlaten dan een algemeene samenleving naar uitwendige belangen, met loochening der *werkelijkheid*.
>
> Zoo men nu de maatschappij bedacht heeft, bedenk de *menschheid*! Zij omvat de beide gradaties van het Zijn, het bestaan in den tijd en het bestaan in de eeuwigheid. De tijd leeft op grond der eeuwigheid en wordt uit haar gevoed; zoo wordt de menschheid uit de eeuwigheid van haar bestaan gevoed en is zij van een oneindige mogelijkheid vervuld! Wat kan er van de menschheid al worden daar haar zijnsgrond in de eeuwigheid ligt! Immers zoo de beweging der maatschappij geschiedt in de richting van al nauwsluitender kringen, spiraalsgewijs naar binnen - zoo geschiedt de beweging der menschheid in al wijder kringen en de eeuwige ruimte ligt voor haar open.

> Uit de eeuwigheid geboren zal zij in de eeuwigheid haar vervulling vinden; als van de hooge bergen ziet zij in de onbegrensde wereld omhoog. In de richting van al grooter ruimte vergaat de *hoop* nooit (voor de maatschappij valt niets te hopen). De menschheid is de eeuwen-lange processie naar het Ideale Koninkrijk: het wijde ligt voor haar aangezicht.
>
> Het wijde is in de Ideeën; zij brengen de hooge emoties voort en de zeer ruime ademhaling der ziel. Zij zijn een zedelijk bezit, want door ernstigen toeleg van onzen geest gewonnen. De Ideeën zijn groote Klokken in rijzige torens. En als de klokken hun breede luide klanken uitzwaaien over de wereld richt de mensch zich van zijn vermoeienden arbeid op en ziet het eeuwig-wijde voor zich uitgestrekt!'

Niet waar, dit is zuiver Plato, maar een toegepaste Plato. Wat wij hier van hem missen: de schitterende aanminnigheid zijner dialogen, die ons 't Atheensche leven voor oogen tooveren, dat is ons vergoed, doordat wij midden in onze huidendaagsche problemen zijn overgezet en wij toch zuiver op de lijn van Plato zijn gebleven.

Nog iets heel anders is in dit boeksken. Ook een reine aanblik der natuur aanschouwd door het hart van een met mystiek verzadigde. En niet de namaak-mystiek van een mondain nageprevel van Ruusbroec, maar die welke niet vreemd is aan het: 'Gods verborgen omgang zoeken'. Om dit te bewijzen zou ik 'Van de Schoonheid in de Natuur,' moeten citeeren, maar ik wil niet vooruitgrijpen op 't genot van den lezer bij dit fijngestileerde hoofdstuk.

Maar vanwaar dan die echte teleurstelling bij zooveel dankbare vreugde?

Ach, 't spijt me zoo, maar ik vind het boekje te apart, te aristocratisch, te kettersch. Apartheid, aristocratie, ketterij - uitnemend, onmisbaar; bestonden ze niet, ze moesten dadelijk in 't leven geroepen worden - maar ze mogen niet zijn in den levenswortel. En als ze mogen opbloeien uit den levenswortel dan nooit alleenheerschend, het andere overschaduwend. Het 'willen wonen te midden zijns volks', democratie en orthodoxie hebben minstens zooveel recht als de drie eerstgenoemden. En dit vind ik helaas voorbij gezien in dit boeksken. Als het komt tot den jubel: 'het duistere Mysterie *bestaat niet*' (bl. 107), dan

komt mij die jubel te vroeg. Dit idealisme is mij te weinig reëel. Ik weet wel, dit idealisme is voor hem die er uit leeft de eenige basis waaruit het mogelijk is te komen ‘Door de Rede tot de Aanschouwing’, maar mij is deze vastigheid de sterkte der eenzijdigheid. Ik weet wel, het ligt zuiver in 't verlengde van de lijn: Plato,[1)] Clemens Alexandrinus, Spinoza, maar dit idealisme negeert mij te zeer de andere lijn: Paulus, Augustinus, Luther, en die kermen het uit: ‘het duistere mysterie, de zonde, bestaat wel,’ en komen dan eerst tot den stilleren jubel: ‘maar er is verlossing.’

Op dit laatste den nadruk te leggen is een noodige eenzijdigheid, om voorgoed van alle eenzijdigheid verlost te worden. Wij hebben toch geen twee oogen gekregen om er altijd één te sluiten? En omdat ik zoo van harte hoop, dat de heer Bierens de Haan een komende is, komende met een levensleer voor onzen tijd, houd ik hem als bewijs mijner groote dankbaarheid voor zijn zeldzaam boeksken het woord voor van den ouden, trouwen Luther: ‘Jede Consequenz führt zum Teufel!’

G.F. HASPELS.

1) Sommigen zullen hier nog tusschen voegen Johannes den apostel. Met 't oog op Clemens zou 't misschien kunnen. Toch doe ik het beslist niet.

Sonnetten.

I.

Dood, dien 'k zonder vreesverlangen vermoed
Aanruischen diep in alstiltes bazuinen,
Alomme zee achter de kimmeduinen,
Kom ik niet tot u met gerusten spoed?

Wat zilt dan 't zwellen van ontijdgen vloed? -
Midden in 't land stuurt stroom langs 't spiegelschuinen,
Van volle bloemen-, vruchten-, menschentuinen, ...
En niet meer smaakt als vroeger 't water zoet.

Waartoe die voorsmaak, Dood, die bitterwreed
In iedre levensteuge wrangt en grondt? -

'k Dacht u te drinken met blijwill'gen mond,
Een nooitgeproefden zuiverrijken wijn ....

Nu gist gij levens water tot venijn
Van dorstedurend, niet te klaren leed!

II.

Als een die hoorde in meest ontroostbaar uur
Zaligsten zang die ooit zijn oor verrukte,
Maar donker leed, dat diep aan de aard haar drukte,
Liet ziel niet stijgen in dat morgenpuur

Geluk van tonen, hoe de leeuwrik rukte
Aan 't snijdend snoer haar korten krachteduur,
En schoonheids gulden troost viel drupplend vuur
In de open wonden van die smartgebukte, -

Zal zoo het volstemmige hooge lied
Van uw alschoon wonderdoorzield gezicht
Verruischen over mij, maan mijner nacht,

Omdat mijn schemerschuwe ziel zich niet
Daadlijk uit droefheids donker heeft gericht
Tot kinderlicht gelooven in uw pracht?

III.

Vannacht slaap ik weêr bij mijn moeder thuis,
Maar vind in 't oude bed niet d'ouden vaak.
De nachtgeluiden van 't bekende huis
Orglen een nieuw, liefelijk leedvermaak.

En zacht zingt tot mij 't rustig aêmgesuis
Van haar, die als zij wist dat 'k lijd en waak,
Me opdringen zou haar ouden slaap inkluis,
Blijde om die laat hervatte moedertaak.

Zoo vouwde ook ik rustig mijn handen neder,
Indien ik wist, wat ziel uit zielen veel
Zich zalig gast aan 't mij onthouden deel, -

Of dat ik zóo, zachtkens en onvernomen,
Kon voegen één goudviolette veder
In kleurenrijken waaier uwer droomen.

IV.

Der dagevloeden keerend mededoogen
   Bruist telkens effen nachtgedolven pijn,
Of zij voor altijd mij verdrinken mogen
   Tot der berusting dood zachtzinnig-zijn.

Maar uit dien roes van lichtbadenden wijn
   Ontwaak ik immer op het nachtedroge,
En wroet in 't zwarte zand mijn nieuwe mijn
   Naar de juweelen uwer sterrenoogen.

   En krimpend kreun ik om een eb zoo lang,
   Dat ik tot diepsten schuilhoek haar doorwoel'
Voor de eerste kimmegolf van 't morgenrooden,

   Of om een dag wiens durend diepe dwang
   Mij dompel', tot ik, eeuwig stil en koel,
Rustig kan zijn met al zijn andre dooden.

V.

In de enge holte van zijn donkre kast
Gaat harteslinger eindloos op en neder,
Reikend naar vreugd vermoed, maar altijd weder
Valt hij terug naar smart door eigen last.

En soms door rusteloosheids rust verrast,
Hervindt hij voor een oogenblik zijn teeder
Evenwicht, doch schrikschokt wakker tot wreeder
Zelfmarteling van machteloozen tast.

Vuren gedachten, die wel altijd rijzen en
Speuren vergeefs het doel na van dit pijnigen,
Pijlen uiteen in 't hoog-donker-oneindige.

Maar harte zelf weet wis, dat gouden wijzeren
Merken ergens heel ver tijds luchtig feest,
Waar een stil oog aandachtig de uren leest.

VI.

De schoone schijnen waar ik nu mee leef,
Zijn mijn harts dochtren, luisteren naar rede:
In de diepe armoe, die mij overbleef,
Leven zij voort naar staat en koningszede.

Lachen noch schreien schift den vollen vrede,
Maar tegen 't gala-uur zeeft zacht gezweef,
Zijden gestrook, tot me; - in de hal beneden
Wachten zij dat ik elk haar zitplaats geef.

In de enge tent van bladstil luchterlicht
Schikt telkens anders zich de ringerij;
Bleeke gezichten blikken oogeblij.

Weerszijds de donkre leegte van den troon
Geeft elk gelaat zijn levendteêren toon
Tot een aldaaglijksch zwijgendschoon gedicht.

In memoriam.

12 Juni 1900

Hoe schijnt van avondstrand
Doods overkant
Lichter dan heel dit land van leven:
Zoo twee jonge oogen sterrestom
Zien klaargeheven,
Dood, uit uw schemer om.

Gij hebt in blind bestaan
Uw oud geheim verraên:
Geen kan meer in uw duisternis gelooven,
Nu ge die helle lampen stal,
Die heel de reis door schaduwdal
Niet zijn te dooven.

O ik dacht altijd wel
Menschelijk spiegelspel
Al de verschrikking van uw schijndiep duister:
Ons eigen oog ontwolkt
De vrees die u bevolkt,
Ons adem keert uit u in angstgefluister.

Mij is dit licht gezicht
Van licht tot lichter licht
Door ondiep donker onverstoord gebleven,
Voor al komenden tijd
O zoete zekerheid:
Daar is geen dood, maar enkel leven.

Voorgoed bij helder weêr
Van droefnis teêr
Aan overzij van zeeëruischend klagen,
Ligt nu verklaard doods donkre schijn
Als eng ravijn
Van zomernacht doorzichtig tusschen zomerdagen.

P.C. BOUTENS.

Dramatisch overzicht.

Stadsschouwburg. Ibsen-Theater aus Leipzig: Wenn wir Toten erwachen. Schauspiel in 3 Aufzügen von Henrik Ibsen.

Er blijkt te Leipzig een schouwburg te zijn, waar enkel of hoofdzakelijk drama's van Ibsen worden vertoond, een tooneelgezelschap met aan zijn hoofd een doctor; - *juris, philosophiae* of *medicinae* wordt niet vermeld, maar met het oog op de vele zenuwzieken die bij Ibsen voorkomen zal het wel een medicinae doctor zijn. Een dergelijke speciale Ibsen-schouwburg waar, na behoorlijke voorbereiding, de verschillende stukken van den Noorweegschen dichter telkens en telkens weer worden opgevoerd, zoodat het publiek er mee vertrouwd raakt, de beteekenis van het drama, zoowel in zijn geheel als in zijn bijzonderheden, beter leert begrijpen en waar zich langzamerhand een kern van Ibsen-vereerders vormt, die op hunne beurt voor den merkwaardigen man propaganda maken, kan van nut zijn. Men moet toch eens hooren hoe nuchter en onnoozel, laat mij stellen: negen tiende van het publiek dat den 1en Juni den Amsterdamschen Stadsschouwburg vulde, tegenover een drama van Ibsen staat, hoe weinig het er ‘in’ komt. De eerlijksten bekennen dat zij er niets van ‘snappen’, de weetgierigsten trachten rechts en links bij anderen wat licht te halen, en de rest van het negen tiende doet als of het er alles van begrijpt en applaudisseert op goed vertrouwen.

Ibsen maakt het den toeschouwers dan ook niet gemakkelijk. Van Dumas' recept voor een drama: ‘le premier acte clair, le dernier court, et de l'intérêt partout’ volgt hij enkel, in sommige drama's het tweede gedeelte op: van *John Gabriël Borkmann* en van *Wenn wir Toten erwachen* bijvoorbeeld is het laatste bedrijf kort. ‘De

l'intérêt', een belangwekkend gegeven, een interessant probleem, vindt men zeker in zijn drama's, maar daar Ibsen het niet noodig vindt helder te wezen, weet hij in de meeste gevallen bij het grootste deel van het publiek de belangstelling niet te wekken die het gegeven, het probleem op zich zelf zou verdienen.

Zoo nu weer in *Wenn wir Toten erwachen*. Het ontstaan van het stuk dat Ibsen 'ein dramatischer Epilog' noemt, als wilde hij daarmee de reeks van zijne dramatische scheppingen sluiten, moet allereerst uit 's dichters eigen leven worden verklaard. Zijn voorlaatste werk *John Gabriël Borkmann* dagteekent, als ik wel heb, uit het laatst van 1896. Daarop is den 20en Maart 1898, bij gelegenheid van 's dichters zeventigsten geboortedag, de grootsche hulde gevolgd, die hem door alle Scandinavische landen gebracht werd. Op het oogenblik zelf mag die hulde Ibsen niet ongevallig zijn geweest - ware het anders, hij zou er zich gemakkelijk aan hebben kunnen onttrekken - maar toen hij weer tot rust gekomen en aan den arbeid getogen was, kon de reactie niet uitblijven en moest hij, de lang door zijne landgenooten miskende, zich wel afvragen wat al die geestdrift eigenlijk beteekende en of hij nu werkelijk, op het toppunt van zijn roem gekomen, datgene bereikt had waarnaar hij zoolang had gestreefd. Van die overwegingen is zonder twijfel *Wenn wir Toten erwachen* het gevolg. Zooals in de meeste van Ibsens drama's ligt aan dit werk het zelfdoorleefde ten grondslag. Dat is trouwens bij de dramatische schrijvers van Molière tot Dumas niets ongewoons en het leidt tot niets en verhoogt in den regel den indruk dien het kunstwerk beoogt niet, wanneer men achter de personen die het ons te zien geeft den schrijver zelf tracht te herkennen. Is er van des schrijvers kant opzet in het spel, zijn de toespelingen gewild, dringen zij zich aan den toehoorder op, dan is er zelfs kans dat aan den indruk van het werk schade wordt gedaan. Ibsen weet dat niet altijd te vermijden en ook in *Wenn wir Toten erwachen* moet de toeschouwer, die met Ibsen vertrouwd is, zich soms geweld aandoen om niet herhaaldelijk door de toespelingen zijne aandacht van het eigenlijke drama te laten afleiden.

De beeldhouwer Arnold Rubek heeft in en voor zijne kunst geleefd; zij was zijn alles en buiten haar had hij, zoo scheen het

wel, oog noch hart voor iets op de wereld, ook niet voor zijn beeldschoon model Irene, die hem in staat stelde zijn scheppingsdroomen te verwezenlijken, maar voor wie hij geen ander gevoel scheen te koesteren dan innige dankbaarheid. Toen het beeld 'Opstanding,' waarmee hij zich een roemrijken naam zal verwerven, voltooid was, heeft Rubek Irenes handen in de zijne genomen en haar gezegd: 'Ik dank je van ganscher harte, Irene. Dit is een gezegende episode voor mij geweest', niet beseffende dat dit woord voor haar tot wie het gesproken werd als een dolksteek zou zijn. Had Irene toch haar tehuis, hare familie verlaten om hem te volgen, niet uit liefde voor de kunst, maar uit liefde voor den kunstenaar Rubek. En nu, nadat wat zij beiden hun 'kind' plachten te noemen geboren is, zij de overtuiging meent gekregen te hebben voor hem nooit iets anders geweest te zijn en nooit iets anders te zullen wezen dan het volmaaktste model waarnaar hij het symbool der opstanding wist te beelden, nu heeft het leven geen waarde meer voor haar en gooit zij het te grabbelen, totdat haar geest in waanzin ondergaat. Irene heeft niet vermoed, en kon uit Rubeks houding ook niet vermoeden, dat ook hij heeft gestreden, elken dag opnieuw, en dat enkel de krachtige wil om meester te blijven over zijn zinnen, omdat hij wist zoo, en zoo alleen, de ideale, reine vrouw te zullen kunnen scheppen die hij zich voor zijn groot werk gedacht heeft, den kunstenaar heeft staande gehouden. Maar sedert Irene hem heeft verlaten, is ook Rubek een ander man geworden. De kunstenaar die enkel voor zijne kunst leefde, wiens hoogste doel was het scheppen van een ideaal symbolisch beeld, is zich gaan onledig houden met werk voor het groote publiek, met het maken van portretbusten, die vooral goed gelijken moesten, en tot vrouw heeft hij zich gekozen Maja, een vroolijk onbeduidend wezentje, enkel er op uit om van het leven te genieten en niet in staat zich tot de hoogte van den kunstenaar Rubek op te heffen. Al spoedig gaan die beiden dan ook vrijwel van elkander vervreemd naast elkaar door het leven.

Zoo treffen wij hen bij den aanvang van het eerste bedrijf op eene badplaats aan de Noorweegsche kust aan. Al wat aan dat tijdstip is voorafgegaan verneemt de toeschouwer, bij retrospectie, uit de lange gesprekken tusschen Rubek en Irene (als 'eine reisende Dame' onder de *dramatis personae* vermeld) in dit en het

volgende bedrijf. Want daar in het badhotel is, vergezeld van een diakones, die haar overal volgt, ook de waanzinnige Irene gekomen. Rubek en zij herkennen elkander. In Irene flikkert, door haar waanzin heen, de herinnering op van vroeger dagen, en de dooden die zij aldus voor Rubek opwekt, treden als zoovele aanklagers tegen hem op, brengen den beeldhouwer tot het inzicht van hetgeen hij met Irene verloor en hoe hij, haar latende gaan, haar die bereid en in staat was met hem omhoog te stijgen, het oogenblik heeft laten ontsnappen dat maar ééns aan de deur van een menschenleven klopt en, wanneer het dàn geen gehoor krijgt, nooit wederkeert.

Maja, die Irenes plaats aan Rubeks zijde innam, heeft hem naar beneden getrokken, hem van een kunstenaar verlaagd tot een leverancier van goed gelijkende portretten, wien eindelijk ook zelfs voor dat handwerk de kracht begeeft; en zij zelf, de oppervlakkige levenslustige Maja, heeft in het samenleven met Rubek, die haar niet langer verbergt hoe weinig zij hem geeft en hoe weinig zij in zijn oogen te beteekenen heeft, enkel teleurstelling gevonden. Wanneer Maja dan ook op de badplaats waar zij vertoeven den ongelikten, maar krachtigen berenjager Ulffheim ontmoet en in hem een man meent aan te treffen die haar het leven, zooals zij het zich denkt, zal laten genieten, dan is er niets wat haar weerhoudt den jager in zijn bergen en op zijn jacht te volgen.

En wat staat Rubek te doen, nu hij andermaal met Irene is samengekomen en beiden in hunne gesprekken de dooden hebben opgewekt? Zal zij, die den sleutel bezat van het kastje waarin Rubeks kunstenaarsdroomen alle lagen opgesloten, dat heiligdom weer vermogen te ontsluiten en zal het Rubek gegeven zijn met haar weder een nieuw leven, een leven van liefde, te beginnen? Rubek meent het. Maar als hij het beproeft, als hij met haar omhoog tracht te stijgen door sneeuw en nevel naar het licht, dan grijpt hem de lawine, sleurt hem mede en stort hem in den afgrond te pletter. De diakones, die Irene ook in het hooggebergte gevolgd is en haar niet uit het oog heeft verloren, zendt den dooden een ‘Vrede zij met u!’ achterna. En van verre, uit de diepte hoort men Maja zingen en jubelen het lied van haar herwonnen vrijheid.

Dat is hetgeen de toeschouwer, die het drama voor het eerst

zag, thuis gekomen, er van zal weten te vertellen. Hij zal getroffen zijn geweest, zooals men het steeds is bij het schouwspel van twee zielen die elkander gelukkig zouden hebben kunnen maken, maar die het oogenblik, waarop het geluk vlak bij hen was en zij het slechts voor 't grijpen hadden, voorbij lieten gaan en voor wie dat geluk nu voor altijd verloren is. Hij zal, indien hij in de Ibsen-literatuur geen vreemdeling is, telkens zich *en pays de connaissance* gevoeld hebben, wanneer hij in de toestanden, in de wijze van voorstellen en van zeggen herinnerd werd aan zegswijzen, voorstellingen, toestanden uit vroegere Ibsensche drama's. Misschien zal de toeschouwer van deze voorstelling van 1 Juni door het zoogenaamde ‘Doktor Heine-ensemble’ nog weten te zeggen dat, indien al het samenspel te prijzen viel, de uitbeelding, de karakteriseering van de beide hoofdfiguren, Irene en Rubek, geen bijzonderen indruk op hem gemaakt heeft.[1)]

Maar wanneer hij zich aldus, met gepaste bescheidenheid, over *Wenn wir Toten erwachen* heeft uitgelaten, niets meer zeggende dan hij voor zijn toeschouwersgeweten verantwoorden kan, dan zullen de Ibsen-commentators komen en hem aan het verstand trachten te brengen dat er in zulk een drama heel wat meer schuilt dan waarvan zijn toeschouwerswijsheid droomt. Om ze recht te begrijpen en te genieten - zoo wordt ons geleerd en wij nemen het gaarne aan - moet men de drama's van Ibsen in verband met elkander beschouwen. In dit laatste drama, bijvoorbeeld, kan men een variatie vinden op het thema dat aan *Baumeister Solness* ten grondslag ligt. Het leven heeft slechts één hoogtepunt. Toen Solness de nieuwe groote kerk met den hoogen toren gebouwd, den toren beklommen had en aan de spits een krans had aangebracht, stond hij op dat hoogtepunt; maar wanneer hij later iets dergelijks onderneemt, en onder de macht van Hilde, den toren van zijn in aanbouw zijnde villa bestegen

1) Het is mijn doel niet hiermede den staf te breken over deze Duitsche tooneelspelers, die in hun land als Ibsen-vertolkers een goeden naam hebben. Eerst wanneer, zooals ons wordt toegezegd, het gezelschap in het najaar terugkeert en in meer dan één stuk optreedt, zal zoowel over hunne uiterlijke gaven als over hun talent van uitbeelden een eenigszins gemotiveerd oordeel kunnen worden uitgesproken.

heeft, stort hij van die hoogte dood neer. En zoo bereikte ook Rubek eens het hoogste punt van zijn leven toen hij zijn beeld ‘Opstanding’ voltooide; wanneer hij later aan dat moment van zijn leven wil aanknoopen en met de weergevonden Irene omhoog wil naar het licht, naar den berg der belofte, stort ook hij van de hoogte en vindt zijn dood in den afgrond. En terwijl die dood daar in de hooge bergen, in de sneeuw, ons een anderen dood, dien van John Gabriël Borkmann, in de gedachte brengt, worden wij er aan herinnerd dat Rubek tegenover Irene zich aan dezelfde misdaad schuldig maakte, die Borkmann aan Ella Rentheim beging: het vermoorden van haar liefdeleven.

Men vertelt ons verder dat reeds in de namen der beide vrouwen eene beteekenis ligt. Mâjâ toch beteekent bedrog en Irene is het Grieksche woord voor vrede. Irene was bestemd om Rubek vrede te brengen, zij brengt hem eerst op het eind den vrede van den dood.

En dan de toespelingen op Ibsen zelf, op zijn leven en zijn werk, waartoe reeds aanstonds de naam aan dit drama gegeven, ‘dramatischer *Epilog*,’ aanleiding geeft; en de symbolen, die haast in elk woord en in elk wederwoord verscholen liggen!

Het moet een eigenaardig genot zijn, op het vinden van die toespelingen, op het verklaren van die symbolen zijn scherpzinnigheid te oefenen. De Ibsen-literatuur, het laatst verrijkt met den derden vermeerderden druk van Dr. Reich's voorlezingen over Ibsen[1)], is dan ook vol verrassende verklaringen en vergelijkingen. Maar al zijn dat niet te versmaden hulpmiddelen voor de bestudeering van Ibsens werk, de toeschouwer die van acht tot elf het drama voor zich ziet voorbijtrekken, heeft voor zulk een studie geen gelegenheid. Hij moet terstond begrijpen. Hij moet het drama en de karakters der handelende personen, zoo niet in al hun bijzonderheden, althans in hun groote lijnen voor zich zien en de beteekenis ervan vatten. Waar, niet maar van een enkele uitdrukking of een zinrijk symbool, maar van een geheele tirade, van een beeld, dat schering en inslag vormt van een lang gesprek, de zin hem ontgaat, waar de lijnen van het dramatisch werk, de

1) Dr. Emil Reich. Ibsens Dramen. Zwanzig Vorlesungen gehalten an der Universität Wien. Dresden und Leipzig. E. Pierson's Verlag. 1900.

gang der handeling niet in volle klaarheid hem voor de oogen treden, daar ligt het vermoeden voor de hand dat de tooneelschrijver in het technische gedeelte van zijn taak, in de zuiver dramatische uitbeelding van hetgeen hij heeft willen zeggen, te kort is geschoten. En dat lijkt mij bij den schrijver van *Wenn wir Toten erwachen* niet twijfelachtig. Al zal ik met aandacht luisteren naar hen die mij de wijsgeerige en menschkundige beteekenis van Ibsens laatste werk, in al zijn zinrijke bijzonderheden, zullen ontvouwen en mij het verband zullen aantoonen tusschen dezen 'Epilog' en andere werken van den Noorweegschen dichter, als tooneelstuk bestemd om door een publiek van gewone intelligentie, niet maar ten naastenbij of den volgenden dag, maar op het oogenblik der vertooning begrepen te worden, dunkt het mij, ondanks al het belangrijke van het hoofdmotief en het treffende van enkele episoden, niet geslaagd.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Buitengewone tooneelvoorstellingen. - Iets over Beethoven's woningen.

Aan den spoorweg van Weenen naar Presburg liggen twee plaatsen, Deutsch-Altenburg en Petronell, die daardoor merkwaardig zijn, dat zich in de onmiddellijke nabijheid daarvan de plek bevindt, waar eenmaal het Romeinsche municipium Carnuntum, de hoofdstad van Opper-Pannonië, stond.

Ten tijde der groote Volksverhuizing, tegen het einde der 4de eeuw na Christus, werd dit Carnuntum door de aan den Donau wonende volken veroverd en verwoest, en van de eens zoo schitterende stad is alleen overgebleven een zich mijlen ver uitstrekkend veld van puin- en steenhoopen, waar nu en dan Romeinsche of andere oudheden worden opgegraven.

Men schijnt thans met het plan om te gaan, die plek te doen herleven, d.w.z. Carnuntum weder op te bouwen en aldaar aan het volk een beeld van vroegere dagen voor oogen te stellen. Er wordt althans in een bericht daaromtrent gesproken van een kring van volksvrienden, die daartoe het initiatief willen nemen en daarbij zijn uitgegaan van de overweging, dat reeds sedert meer dan honderd jaren dichters en denkers het denkbeeld koesteren om, evenals de Grieken dit in hun Olympia hadden, ook in Duitschland een plek te hebben, die aan volksspelen en volksschouwspelen gewijd is.

Zooals gezegd is, heeft men daarvoor nu het oog geslagen op den klassieken bodem van Carnuntum. Daar wil men de dagen van weleer doen terugkeeren, toen het volk in de arena zijne lichaamskracht en behendigheid, op het tooneel de kracht en vlug-

heid van zijn geest ten toon spreidde, en bij dit laatste zouden dan natuurlijk alle schoone kunsten, zoowel schilder- en beeldhouwkunst als muziek en dichtkunst, moeten medewerken. De bedoeling zou zijn, op de genoemde plek een beeld te geven van het Romeinsch en Germaansch leven en in een grooten volksschouwburg de gedenkwaardige gebeurtenissen van deze aloude plaats aan het volk voor oogen te stellen.

Of dit plan tastbare vormen zal aannemen, of het te eeniger tijd tot uitvoering zal komen, ligt voorshands in het duister. Ik meen echter, dat reeds *a priori* mag betwijfeld worden, of zulk een herleving van het oude meer dan een historisch belang zal hebben, en of, gelijk men het wil doen voorkomen, zulke aanschouwelijke voorstellingen werkelijk veel meer indruk zullen maken dan beschrijvingen, die men in de boeken der geschiedenis leest, en iets meer zouden uitwerken dan bevrediging van den kijklust.

Het is hier toch geheel iets anders dan bijv. bij de passiespelen te Ober-Ammergau, die dit jaar weder gegeven worden. Ook daar wordt aanschouwelijk voorgesteld, wat honderde jaren geleden is voorgevallen, maar het is meer dan een vertooning; daar kunnen wij medeleven, omdat hetgeen wij aanschouwen niet alleen een aangrijpend drama is, maar ook in onmiddellijk verband staat met onze godsdienstige gevoelens.

Wij staan daarbij op hetzelfde standpunt als oudtijds de Grieken. Bij hen toch hingen de orakels, feesten, spelen en plechtige bijeenkomsten ten nauwste samen met den godsdienst. De geschiedenis hunner dramatische kunst o.a. geeft dit duidelijk aan.

Deze kunst ontstond uit den eeredienst van Dionysos. Die eeredienst was van Aziatischen oorsprong, doch werd later ook door de Grieken overgenomen. De god, die hier vereerd werd, was het zinnebeeld van de levenwekkende, vruchtbaarmakende kracht der natuur; de ingeboren neiging van den mensch, om onbegrepen verschijnselen als den dood der natuur in den winter en hare opstanding in de lente, die zijne verbeelding troffen, in een beeld, een zinnebeeld samen te vatten, bracht hem er toe, zich die verschijnselen voor te stellen als het leven, lijden, sterven en herleven van een god, die aan de verschillende toestanden, waarin de mythe hem verplaatste, en ook aan de verschillende landstreken, waar hij geëerd werd, verscheidene namen ontleende. De hiervoren genoemde

dienst is die van Dionysos-Bacchus, den god van den wijnstok, als krachtigst zinnebeeld der groeikracht van den aardbodem. Hierbij werd de terugkeer der lente in schier onbeschrijfelijke tooneelen van bandeloosheid, wilden hartstocht en wreedheid gevierd. Ook in Griekenland hadden in den eersten tijd die feesten dat zelfde karakter. In den lentetijd, 's nachts op de hoogten van den Olympos, werden zij gevierd. Als in een Walpurgisnacht trokken des nachts in wilde jacht, met fakkellicht en onder het oorverdoovend geraas van bekkens, fluiten en trommen, geheele scharen verwilderden, als bezetenen zich gedragende menschen over de bergen en door de bosschen.

Lang konden echter zulke barbaarsche feesten bij de Grieken niet in zwang blijven. Het reeds vroegtijdig ontwikkelde fijne gevoel der Hellenen verzette zich ten laatste tegen die slechte zijde van den Dionysosdienst en door een verbinding met den van den oorsprong af Griekschen dienst van den drakendooder Apollo in zijn heiligdom te Delphi werd eerstgenoemde veredeld, althans verzacht. De wilde natuurdienst werd door den edelen Griekschen geest in Delphi zeer getemperd, zoodat de zinnelijkheid en uitgelatenheid der Aziatische traditie nog slechts symbolisch blijft aangeduid. De gedachte aan een hoogere bestemming des menschen treedt meer en meer op den voorgrond, en daarmede begint de hooge dichterlijke en zedelijke beteekenis van den Dionysosdienst.

Uit de reizangen nu, die bij gelegenheid der Dionysosfeesten in de tempels of op andere aan den god gewijde plaatsen werden voorgedragen, ontstond langzamerhand het treurspel. De Choragos, aanvoerder van den rei, stelde door gebarenspel en zang, bij afwisseling alleen en met koor, de een of andere gebeurtenis uit de mythenreeks, die den god tot onderwerp had, aanschouwelijk voor. Later koos men ook andere onderwerpen en liet den Choragos als handelenden persoon optreden.

Dat treurspel heeft zijn hoogste ontwikkeling gehad in de werken van Aeschylos en Sophokles, en naar deze werken kwamen de Grieken bij bijzondere gelegenheden van heinde en verre luisteren. Dertigduizend toeschouwers vulden soms het amphitheater en volgden met gespannen aandacht de vertooning en de handeling; niet als louter nieuwsgierigen, maar omdat zij zich innig verbon-

den gevoelden met het lijden en strijden, dat zich in deze tragische kunst openbaarde.

Later werd die band verbroken. De treurspeldichters verzonnen zelf dramatische onderwerpen en sneden alle betrekking met de mythe af. Het tijdperk der Grieksche tragedie was afgesloten en vervangen door de korte levensperiode van het Grieksch blijspel, en alle pogingen om eerstbedoelde weder op te wekken, waren onvruchtbaar. Het volk leefde niet meer mede met hetgeen het tooneel te aanschouwen gaf. Verzwakt en uitgeput door de oorlogen, waarin de Grieksche volksstammen zoowel onderling als tegen buitenlandsche vijanden gewikkeld waren, had het volk zijn zelfvertrouwen verloren, en het belang, dat het nog in de dramatische kunst stelde, was niets meer dan hetgeen ook nog in onze dagen het publiek over het algemeen voor het tooneel gevoelt, en dat zich het best laat uitdrukken door de woorden van Goethe, die eens aan Schiller schreef: ‘Das Publicum einer grossen Stadt lebt in einem beständigen Taumel von Erwerben und Verzehren, und das was wir Stimmung nennen, lässt sich weder hervorbringen noch mittheilen. Alle Vergnügungen, selbst das Theater, sollen nur zerstreuen, und die grosse Neigung des lesenden Publicums zu Journalen und Romanen entsteht eben daher, weil jene immer und diese meist Zerstreuung in die Zerstreuung bringen.’

Was het aldus gesteld met de Grieken uit het tijdperk van verval van den Staat, dan is het *a fortiori* van negentien- of twintig-eeuwsche menschen niet te verwachten, dat zij veel zullen gevoelen voor nabootsingen van dingen, die al zoovele eeuwen geleden zijn. Een reconstructie van een Olympia of een Carnuntum, mel al hunne ab- en depentiën, kan geen ander dan historisch belang hebben en voor het publiek niets anders dan een voorwerp van kijklust zijn.

Meer rationeel dan dit wederopwekken van het verledene is het, de overblijfselen van het verledene te benutten en ze aan de kunst dienstbaar te maken.

Daarvan hebben wij o.a. een voorbeeld in de voorstellingen, welke in het Romeinsche amphitheater van Orange in Provence gegeven worden, Ook in dit jaar (in Augustus) zullen zij wederom plaats hebben. Ter opvoering zijn gekozen: *Alkestis*, van den Griekschen treurspeldichter Euripides, de *Iphigénie en Tauride* van Gluck, en dan misschien nog *Oedipe-Roi*. Vóór het treurspel van

Euripides zal het blijspel *Pseudolus* van den Romeinschen dichter Plautus worden opgevoerd.

Hier wordt niet alleen Grieksche en Romeinsche kunst vertoond, maar ook wordt aan de klassieke werken der Fransche treurspelkunst en, gelijk wij zien, ook aan de opera van Gluck, een plaats op het répertoire dier voorstellingen toegekend. Het eenige, waarover men hier twisten kan, is, of op dit tooneel 'im Freien' een grooter effect bereikt wordt dan in een gesloten schouwburgzaal met een tooneel met coulissen, en of het gehalte van die opvoeringen zoodanig is, dat het overtreft hetgeen men in de Parijsche schouwburgen in dat genre kan genieten en die voorstellingen ook nog in ander opzicht dan wegens het ongewone décor als iets buitengewoons moeten worden aangemerkt.

Met betrekking tot de tooneelvoorstellingen in Orange plegen de Franschen wel eens te spreken van een 'Bayreuth français'. Ook het bericht omtrent de plannen tot wederopwekking van het Romeinsche Carnuntum gewaagt van 'ein werdendes österreichisches Bayreuth'. In geen van die beide gevallen echter is die benaming juist.

Dat in laatstbedoeld geval de vergelijking niet opgaat, springt terstond in het oog: het denkbeeld, dat het Bayreuther theater heeft doen ontstaan, heeft niets te maken met het weder oprakelen van toestanden, die zich eeuwen geleden voordeden. Maar ook waar er sprake is van de tooneelvoorstellingen in het amphiteater te Orange, is een verwijzing naar Bayreuth misplaatst. Ware het geven van schouwspelen bij periodiek terugkeerende gelegenheden, buiten de gewone theaterwereld om en op een bijzondere daarvoor aangewezen plaats hier het criterium, dan zou men nog zoovele andere dingen met Bayreuth in verband kunnen brengen.

Dan zou men daartoe ook kunnen rekenen al die plannen van dramatische componisten uit onzen tijd, die voor de opvoering hunner werken een afzonderlijken schouwburg meenen noodig te hebben.

Daar is bijv. de componist August Bungert, die met het plan omging, zijn tetralogie *Die Odyssee* in een daarvoor opzettelijk gebouwden schouwburg te doen opvoeren. Het is al een paar jaren geleden, dat daarover gesproken werd, maar tot uitvoering van het plan is het tot nu toe nog niet gekomen. Evenmin heeft men iets

verder vernomen van het plan van den Italiaanschen componist Franchetti, die omstreeks denzelfden tijd een soortgelijk voornemen had.

Ook de bekende orkestdirecteur en componist Felix Weingartner heeft een drama *Die Erlösung* gecomponeerd, dat vier avonden in beslag neemt en dat hij in een eigen theater wil doen opvoeren, en een zelfde voornemen is toegedicht aan den Weener componist Goldschmidt, voor wat hij noemt zijn ‘reuzenopera Gaea’. Tot dusver is het echter ook met deze werken bij plannen gebleven, en wellicht is dit voor de componisten ook maar het beste; want waar zouden zij het publiek vandaan gehaald hebben om de zaak te steunen en hun schouwburg te vullen?

Voorbeelden als dat van Bayreuth schijnen aanstekelijk te werken op de dramatische componisten, die een succes najagen. Het is alsof zij in den waan verkeeren, dat door de opvoering van hun werk in een zelf door hen gestichten schouwburg dit werk eene bijzondere beteekenis verkrijgt en veel spoediger door het publiek gewaardeerd zal worden, dan wanneer het een plaats vindt op het répertoire der operavoorstellingen van reeds bestaande theaters.

Daarbij geven zij zich volstrekt geen rekenschap van de oorzaak der stichting van het theater te Bayreuth. Dit theater is niet voortgesproten uit een luim van een componist om iets te doen dat van het gewone afweek en daardoor de aandacht tot zich te trekken. Wagner had reeds lang de aandacht van landgenoot en vreemdeling op zich weten te vestigen, en behoefde waarlijk geen buitengewone middelen meer om ‘beroemd’ te worden. Neen, de beteekenis der zoogenaamde ‘Idee’ van Bayreuth is een geheel andere. Zij is tweeledig: zij geldt den dramatischen zanger en de kunst in het algemeen.

Wat den eersten betreft, was Wagner door een langdurige ondervinding tot de overtuiging gekomen, dat al de ergerlijke onvolmaaktheden, welke uitvoeringen van dramatisch-muzikale werken aankleven, dááruit voortsproten, dat de kunstenaar, als werktuig der opera-industrie, tijd noch gelegenheid had, in het wezen der verschillende werken, waarin hij, met uiterst geringe tusschenpoozen, moet optreden, door te dringen, en hem daardoor ook de bijzondere stijl van elk dezer werken moest ontgaan.

Ten aanzien van dien stijl heerschte bovendien aan de Duitsche

opera-theaters een volkomen verwarring. Van een klassieke traditie der Duitsche meesterwerken waren nog slechts geringe sporen overgebleven. Daarenboven stonden de Fransche en Italiaansche opera's op den voorgrond, en in de alles beheerschende pronk-opera's van Meyerbeer was de meest onartistieke vermenging van stijl zelfs tot beginsel verheven. In tegenstelling met de Fransche en Italiaansche zangers, die een oorspronkelijke kunst beoefenden en door het begrip hunner kunstwerken, stijl en korrektheid in hunne voorstellingen gebracht hadden, waren de Duitsche zangers in de hoogste mate niet-oorspronkelijk.

Te midden van een répertoire, waar de meest verschillende soorten van stijl en niet-stijl dooreengehaspeld werden, traden nu de werken van Wagner op, die zoo geheel ongewoon waren en een hooge en zware taak aan de uitvoerende kunstenaars oplegden. Het is niet te verwonderen dat die kunstenaars niet goed wisten, wat zij daarmede moesten beginnen, daar er nergens een school was, waar zij den stijl der voordracht van die werken konden leeren en hij, die hun dit alleen kon leeren - namelijk de schepper van die werken zelf - in den tijd, waarop zij répertoire-stukken der theaters werden, uit zijn vaderland verbannen was en derhalve niet den minsten invloed op de uitvoering zijner werken kon uitoefenen.

De zangers waren door hetgeen men ‘de Groote Opera’ noemde (vooral die van Meyerbeer) zoo gewoon geworden op het effekt te werken en zich een manier van voordracht aan te wennen, die hun de toejuiching van 't publiek verzekerde, dat zij het niet konden nalaten, die methode ook op de werken van Wagner toe te passen, die zulk een behandeling echter volstrekt niet konden verdragen. Zij zochten daarin naar de plaatsen, die, volgens de meening dier zangers, het best gelegenheid gaven om een naar emotie hakend publiek te voldoen en zoo tegelijkertijd eer te behalen, maar zij zagen niet in, dat zij daardoor het publiek een geheel verkeerd begrip van die werken gaven en voedsel schonken aan de zoo dikwerf gehoorde zonderlinge bewering, dat de muziek van Wagner de dood der ware en reine kunst is.

Wat de eigenaardige kunststijl in de werken van Wagner is, en hoe die door de uitvoerende kunstenaars in praktijk behoort te worden gebracht, heeft de meester ons voor de laatste maal nog

eens duidelijk gemaakt in een opstel, dat hij drie maanden vóór zijn dood in de ‘Bayreuther Blätter’ schreef en dat tot opschrift heeft: *Das Bühnenweihfestspiel in Bayreuth* 1882.[1)] Daarin wordt over de afgeloopen *Parsifal*-opvoeringen in dat jaar gesproken en uiteengezet, waarin die opvoeringen van de gewone opera-voorstellingen verschilden.

Nadat de meester een waardeerend woord gezegd heeft over de groote toewijding van allen, die aan deze opvoeringen medewerkten, spreekt hij over de wijze, waarop bij de voorbereidingen getracht werd, het werk in zijn geest te doen opvoeren.

Hij neemt als uitgangspunt de voordracht van het Bloemenmeisjes-koor en roemt de groote intelligentie en toewijding, die hij bij het instudeeren van dit stuk bij de medewerkende zangeressen ondervond. Dit koor was in staat te voldoen aan hetgeen hij als een der eerste eischen voor een juiste voordracht van dit stuk beschouwde, namelijk: het vermijden van elk hartstochtelijk accent, dat bij de operazangers zoozeer de gewoonte geworden was en de lijn der melodie zoo ruw placht te verbreken. Het effect, dat daardoor verkregen werd, was onbeschrijfelijk schoon.

Wat hier met de voordracht van het Bloemenmeisjes-koor verkregen was, moest nu ook tot de andere deelen van het drama uitgestrekt worden. Die taak was niet gemakkelijk, want het zeer hartstochtelijke, ruwe, ja zelfs wilde, dat in enkele gedeelten van het drama tot uitdrukking moest gebracht worden, mocht daarbij zijn waar karakter niet verliezen. Vooral moest hier gezorgd worden voor groote duidelijkheid, en wel in de eerste plaats wat het *woord* betreft. ‘Eine leidenschaftliche Phrase - zegt Wagner - muss verwirrend und kann abstossend wirken, wenn ihr logischer Gehalt unerfasst bleibt; um diesen von uns mühelos aufnehmen zu lassen, muss aber die kleinste Partikel der Wortreihe sofort deutlich verstanden werden können; eine fallen gelassene Vorschlag-, eine verschluckte End-, eine vernachlässsigte Verbindungs-Silbe zerstört sogleich diese nöthige Verständlichkeit.’ Diezelfde veronachtzaming echter gaat onmiddellijk ook op de melodie over, waarin door het verdwijnen van enkele muzikale rededeelen niets anders dan korte accenten overblijven, welke zich naar mate van het

1) Gesammelte Schriften. Band X.

hartstochtelijke der phrase ten slotte in stemuitstootingen oplossen, die vooral dàn zonderling, ja zelfs belachelijk klinken, wanneer men die eenigszins uit de verte hoort, als wanneer men van de verbindende rededeelen niets meer verstaat.

Daarom liet Wagner bij de studie voor de opvoeringen van *Parsifal*, evenals zes jaren vroeger bij die voor de opvoeringen van den *Ring des Nibelungen*, daarop streng letten, dat aan de door hem zoogenoemde ‘kleine’ noten, die gewoonlijk dieper liggen, nog meer klem werd gegeven dan aan de meestal hooger gelegen ‘groote’. Dit geschiedde ter wille der duidelijkheid, zonder welke drama en muziek, woord en toon onverstaanbaar blijven en aan de triviale opera-effecten opgeofferd worden.

Ter wille van dit maathouden in het hartstochtelijke moest ook vooral daarvoor gezorgd worden, dat spaarzaam met den adem werd omgegaan. Door te breken met de gewoonte van den operazanger, om bij hooge tonen den adem te verspillen, werd het mogelijk, de hiervoren bedoelde ‘kleine’ noten, die zoowel ten opzichte van het woord als van de melodie zulke gewichtige verbindingsdeelen vormen, tot hun recht te doen komen. Zoo kon men voorkomen, dat lange aaneenschakelingen van melodische phrasen door te heftige accenten gestoord werden, ofschoon in die phrasen het hartstochtelijke hier en daar zeer krachtig te voorschijn trad. Als voorbeelden wijst Wagner hier op het verhaal van Kundry over het lot van Herzeleide in het tweede bedrijf van *Parsifal* en op de beschrijving van den ‘Charfreitags-Zauber’ door Gurnemanz in het derde bedrijf van dit werk.

Met dit streven naar spaarzaamheid bij het aanwenden van den adem ging gepaard een streven naar veredeling van de gebaren der zangers en van de wijze waarop zij zich op het tooneel bewegen. Geen van die belachelijke armbewegingen, waarvan de operazanger in den regel zijne stemuitzettingen vergezeld doet gaan. Ook hier moest het maat houden als wet gelden en ging men van de overweging uit, dat het even opheffen van een arm, ja een karakteristieke beweging van de hand of van het hoofd voldoende waren om een stijging in de gewaarwordingen der personen van het drama aan te duiden.

In dezen geest werd getracht, voor de vertolking van het woordtoondrama een verhevener kunststijl in het leven te roepen dan

bij de opera werd aangewend. Wagner wilde den Duitschen zanger, die door het zingen in Italiaansche en Fransche opera's bedorven was, daar de coloratuur-aria der eerstbedoelde en het pathos der laatstbedoelde in lijnrechten strijd waren met zijne stemmiddelen en zijn dramatischen aanleg, vóór alles tot zelfbewustzijn, tot erkenning van zijn eigen aanleg brengen, en dat kon alleen bereikt worden door hem te laten optreden in een oorspronkelijk kunstwerk, waarin zich die aanleg volledig zou kunnen ontwikkelen.

Om dit alles te bereiken was echter een geheel nieuwe studie en een bijzondere voorbereiding noodig, en wilde dit inderdaad tot een bevredigende uitkomst leiden, dan moest de uitvoerende kunstenaar in de gelegenheid gesteld worden, zich gedurende eenigen tijd uitsluitend met de studie van dat nieuwe werk bezig te houden en hij aan den geestdoodenden sleur en aan de gevaarlijke omgeving der opera-voorstellingen onttrokken worden, die hem te veel verhinderden, in de eigenaardigheden dezer nieuwe kunst door te dringen.

Wij weten, dat Wagner, in verband met die gedachte, het voornemen had, in Bayreuth een *Stylbildungsschule* te vormen; niet alleen voor de uitvoering van zijn eigen werken, maar ook van die zijner beroemde voorgangers op het gebied der muzikaal-dramatische kunst. Deze instelling is bij 's meesters leven niet tot stand gekomen; tal van omstandigheden hebben dit verhinderd. Maar hij heeft zijne bedoelingen toch door een levend voorbeeld toegelicht; door zijn Schouwburg te Bayreuth en door de onder zijn leiding daar vertoonde werken heeft hij aangetoond, hoe een oorspronkelijk kunstwerk overeenkomstig de waarheid der kunst behoort uitgevoerd te worden.

Het ‘buitengewone’ van Bayreuth ligt daarin, dat het een *aanwijzing* is ten opzichte van de uitoefening der muzikaal-dramatische kunst in het algemeen. Houdt men zich aan dit voorbeeld, ieder in zijn kring, en tracht men op die wijze de kunst te bevorderen, dan heeft dit stellig meer te beteekenen dan de plannen van componisten, die meenen een eigen schouwburg voor de opvoering hunner dramatische werken noodig te hebben.

Is het uit een oogpunt van kunst van belang, te weten op welke

plaatsen beroemde mannen hunne werken geschreven hebben?

Behoudens enkele bijzondere gevallen wellicht, geloof ik dit niet. Toch zal ieder, die voor den een of anderen kunstenaar een bijzondere vereering koestert, er, dunkt mij, veel belang in stellen, de nasporingen te volgen, die door onderzoekers op dit punt gedaan zijn of nog gedaan worden.

Ten aanzien van Beethoven is dit herhaaldelijk geschied. Schindler, Nohl, Thayer e.a. hebben ons reeds veel medegedeeld omtrent de woningen van den meester in Weenen, en eenigen tijd geleden heeft Dr. Th. von Frimmel daaraan nog het een en ander toegevoegd, naar aanleiding eener kleine studie over Beethoven door J.S. Shedlock, welke als 8ste deel van H.S. Wyndham ‘A reference Catalogue of british and foreign autographs and manuscripts’ gedrukt, doch niet in den handel is.

Beethoven was op het stuk van woningen zeer ongedurig. Geringe oorzaken gaven dikwijls aanleiding dat hij een andere woning opzocht en nu en dan ook keerde hij in de vorige terug.

Zijn eerste woning in Weenen, waaromtrent men iets bepaalds weet, was een kamer in de woning van den boekdrukker Strauss in de ‘Alserstrasse’, maar zooals uit een gevonden dagboek van den toen nog jongen kunstenaar blijkt, werd die kamer spoedig voor een andere in hetzelfde huis verruild. Ongeveer 1795 woonde Beethoven in de ‘Alstergasse’ no. 45 bij prins Lichnowsky en in Mei van dat jaar betrok hij een woning in de ‘Kreuzgasse’ no. 35. Gedurende het daaropvolgende jaar was hij veel op reis voor het geven van concerten, o.a. in Neurenberg, Berlijn en Praag.

Het waren de eerste vier jaren van Beethoven's verblijf in de Oostenrijksche hoofdstad. Als pianist had hij toen een grooten naam. Wel werd hij als componist nog weinig gewaardeerd, daar de Weener muziekvrienden, gewoon aan muziekstukken in den trant van die van Pleyel en nog onder den verschen indruk der composities van Mozart, weinig of geen begrip hadden van het nieuwe, dat zich reeds in de eerste muziekstukken van den jongen toonkunstenaar openbaarde, maar toch kunnen deze jaren, in maatschappelijken zin gesproken, als de aangenaamste van zijn leven worden aangemerkt.

Hij had het geluk gehad, bij invloedrijke personen, zooals baron Van Swieten, prins Lichnowsky en den instrumentenfabrikant

Streicher, die te Weenen zeer in aanzien stond, te worden geïntroduceerd, en zoo verkreeg hij langzamerhand toegang in de gezelschappen van den hoogen adel en in de eerste kringen te Weenen. Vooral zijn omgang met de familie Lichnowsky was voor hem veel waard, want daar vond hij niet alleen ware vriendschap maar ook hooge waardeering als kunstenaar.

Hier leerde Beethoven later ook den Russischen gezant, graaf Rasoumowsky, kennen, die een groot liefhebber van muziek was en er een eigen strijkkwartet op na hield met den voortreffelijken violist Schuppanzigh aan het hoofd. Dit kwartet gaf afwisselend uitvoeringen bij Rasoumowsky en ten huize van Lichnowsky. Daarbij was ook Beethoven tegenwoordig, en wat hij op dit gebied componeerde werd daar voor het eerst uitgevoerd.

In het jaar 1803 had Beethoven een woning in een theater, namelijk in het ‘Theater an der Wien’, en dit stond in verband met de compositie van zijn opera *Fidelio*. Hij had namelijk het plan opgevat om een opera te schrijven voor Schikaneder, Mozart's ouden kameraad, die destijds directeur van voornoemd theater was, en men was overeengekomen, dat hij daar voorloopig zou wonen. Daar evenwel dit theater niet lang daarna (in het begin van 1804) uit de handen van Schikaneder in die van den bankier Baron von Braun overging, kwam van dit plan niets en trok Beethoven naar een andere woning, namelijk in het zoogenaamde ‘Rothe Haus’ in de ‘Alservorstadt’, en werd contubernaal van Stephan Breuning, totdat een twist met dezen vriend hem uit het huis, naar Baden en vervolgens naar Döbling dreef.

De onderhandelingen met het theater waren echter, hoewel afgebroken, nog niet ten einde. Baron von Braun, begrijpende van hoe groot voordeel het voor zijn schouwburg zou zijn, wanneer de reeds door zoo vele instrumentaal-compositiën beroemde Beethoven er een opera voor schreef, nam Schikaneder in zijn dienst, en beiden herhaalden nu het reeds vroeger tot den meester gerichte verzoek. Behalve een honorarium werd hem wederom vrije woning in het theater aangeboden, en de schouwburg-secretaris Joseph Sonnleithner nam op zich, voor den tekst te zorgen. Hij koos het libretto van een Fransche opera uit het laatst der 18e eeuw, waarvan de titel luidde: *Léonore, ou l'amour Conjugal* en de tekst door zekeren Jean Nicolas Bouilly was vervaardigd.

Bouilly had te Parijs in de rechten gestudeerd, was advokaat en later rechter geworden en bekleedde, ofschoon een man van zachten aard en dichterlijken geest zijnde, doch door de revolutionnaire strooming meegesleept, gedurende het schrikbewind van Robespierre in zijn geboortestad Tours het ambt van *accusateur public*. Zijn werkkring in genoemde stad was rijk aan belangwekkende gebeurtenissen, en toen hij na den 9den Thermidor, den val van Robespierre, zijn zwaar ambt neerlegde en naar Parijs ging om zich met een vreedzamer werk, het schoolvak en de dichtkunst, bezig te houden, bekroop hem de lust, zijn ondervindingen als *accusateur public* dienstbaar te maken aan de dramatische kunst.

Dit moest echter voorzichtig geschieden, want nog altijd werkte de guillotine voort, en de schildering eener episode van het schrikbewind had hem het leven kunnen kosten. Eerst drie jaar later, in 1797, waagde hij het, een gebeurtenis, waarbij een edele vrouw, om het leven van haar echtgenoot te redden, zich moedig verzet had tegen den bloedigen afgezant van het *comité de Salut public*, in een muzikaal-dramatischen vorm te brengen; hij verplaatste echter wijselijk de handeling naar een ander oord dan Tours, namelijk naar het verwijderde Sevilla, en nog wel een eeuw later! In 1798 werd dit werk met muziek van Gaveaux onder den titel: *Léonore ou l'amour Conjugal* in de Comédie Italienne te Parijs voor het eerst vertoond.

Hetzelfde libretto, in het Italiaansch vertaald, werd op muziek gezet door Ferdinando Paer, die van 1801-1806 kapelmeester bij de Italiaansche opera te Dresden was, en daar ter stede verscheen het werk onder den titel: *Eleonora ossia l'amore Conjugale* in het jaar 1804 ten tooneele. Te Weenen, waar Paer als componist zeer geliefd was, werd het tekstboek spoedig bekend (de muziek eerst later) en daar leerde ook Beethoven het kennen.

Sonnleithner, die, zooals gezegd is, het libretto van Bouilly voor de door Beethoven te componeeren opera koos, vertaalde dit in het Duitsch, en nu kon de toondichter aan den arbeid gaan. Met lust toog Beethoven aan het werk, want de hoofdpersoon van het stuk, de edele vrouw, die als Fidelio bij den cipier in dienst treedt om haar geliefden, in den kerker versmachtende Florestan te redden, trok hem aan.

Ofschoon hij reeds een woning gehuurd had, nam hij niettemin

weder zijn intrek in het ‘Theater an der Wien’. Of hij daar bleef tot na de voltooiing van zijn werk, is niet bekend. Misschien heeft hij ook nu en dan in de andere woning, die op de zoogenaamde ‘Mölkerbastei’ gelegen was, verblijf gehouden. Hij had daar recht op, want hij had die woning betaald.

In den nazomer van 1805 was de opera *Leonore* gereed. Zij verschilde in menig opzicht van die, welke wij onder den naam *Fidelio* hebben leeren kennen. Vooreerst was zij niet in twee, maar in drie bedrijven verdeeld. Bij het opgaan der gordijn was Marcelline alleen op het tooneel en zong haar aria ‘O wär ich schon mit dir vereint’; eerst daarna verscheen Jaquino, die met haar het duet: ‘Jetzt, Schätzchen, jetzt sind wir allein’ aanhief. Rocco komt op, heeft bezwaren tegen het huwelijk, en dit geeft aanleiding tot een trio: ‘Ein Mann ist bald genommen, bald nimmt man sich ein Weib’. Nu komt Leonore als Fidelio ten tooneele, en de vierstemmige canon: ‘Mir ist so wunderbar’ volgt. Daarna zingt Rocco zijn aria: ‘Hat man auch nicht Gold beineben,’ en met het trio: ‘Gut, Söhnchen, gut’ was destijds het eerste bedrijf ten einde.

Het tweede werd geopend met den marsch der soldaten en de scène van Pizarro; daarop volgde, zooals nu, Pizarro's duet met Rocco, en nadat beiden vertrokken zijn, komt Marcelline met Leonore (Fidelio) op en kwelt haar in een duet met hare gedachten over huwelijksgeluk.

Den 20sten November 1805 werd de opera in het ‘Theater an der Wien’ voor het eerst opgevoerd, maar onder ongunstige omstandigheden. Oostenrijk was in vollen oorlog met Frankrijk en den 13den November waren de Franschen Weenen binnengetrokken. Het publiek der première van *Fidelio* bestond voor een groot deel uit Fransche officieren; duizenden uit de hoogere standen, waaronder Lichnowsky en andere vrienden van Beethoven, hadden de stad verlaten. De voorstelling liet veel te wenschen over, het werk vond een ijskoude ontvangst, en na drie voorstellingen nam Beethoven het terug.

Ofschoon Beethoven de overtuiging had, dat zijn werk als offer van de kabalen zijner vijanden was gevallen, liet hij zich toch door zijne vrienden overhalen, het nog eens door te zien; zij waren doordrongen van de hooge waarde der compositie, maar

zagen toch de noodzakelijkheid van eenige veranderingen en verkortingen in. Met moeite kreeg men van den meester gedaan, dat hij hier en daar wijzigingen aanbracht of stukken liet vervallen. De opera werd tot *twee* bedrijven herleid (in den vorm zooals zij nu gegeven wordt) en aldus gewijzigd in 1806 nog tweemaal opgevoerd (29 Maart en 10 April), maar ondanks de veranderingen pakte zij niet en verdween wederom van het répertoire.

Acht jaren zouden verstrijken, voordat de partituur van *Fidelio* weder voor den dag werd gebracht. In dien tusschentijd had Beethoven groote werken voltooid, maar ... ook achtereenvolgens vele woningen gehad. Het langst is hij gebleven in de woning, die hij tijdens de eerste bewerking zijner opera gehuurd had. Met uitzondering van de zomermaanden woonde hij daar tot aan den herfst van het jaar 1808. Toen betrok hij een groote eenzame woning bij den 'Schottenthor', waar hij echter maar kort bleef. Over de plaatsen en het aantal der woningen, waar de meester in het tijdperk 1809-1810 verblijf hield, schijnt men geen licht te kunnen ontsteken. Men weet echter, volgens de nasporingen, dat hij in Mei 1810 weder in het hierboven genoemde huis op de zoogenaamde 'Mölkerbastei' woonde en daar, met uitzondering van de zomermaanden en behoudens enkele verhuizingen van zeer korten duur, tot en met den winter 1814-1815 gebleven is.

Daar was het, dat hij weder aan het wijzigen der partituur van *Fidelio* ging. Den inspiciënten der Weener hofopera, Saal, Vogel en Weinmüller, werd toegestaan een benefiet-voorstelling te geven, mits zij daarvoor een opera kozen, die geen buitengewone kosten vorderde. Zij wendden zich tot Beethoven, en de meester was bereid, hun zijn werk ter uitvoering af te staan. Doch eerst wilde hij het nog eens herzien. Op zijn verzoek onderwierp de letterkundige Treitschke het tekstboek aan een revisie en bracht bepaaldelijk in de beide finales wijzigingen aan. Beethoven componeerde nog een vierde ouverture (in *E*), het melodrama in de kerkerscène, het recitatief voor de aria van Leonore, het Allegro voor de aria van Florestan, en werkte de beide finales geheel om.

Aldus gewijzigd werd het werk den 23sten Mei van het jaar 1814 te Weenen opgevoerd, en met veel meer succes dan acht jaren te voren.

Nadat den 20sten Augustus daaraanvolgende het door Hummel

vervaardigde klavieruittreksel van *Fidelio* bij Artaria te Weenen verschenen was, begon de opera haar triomftocht door alle groote steden van Duitschland, werd ook te Parijs en te Londen gegeven en bleef, trots alle wisselingen, in den smaak van het publiek, een standaardwerk van het Duitsche opera-répertoire.

Het is de eenige opera, die Beethoven geschreven heeft, ofschoon er aanleiding genoeg voor hem bestaan heeft om zijn eerste werk in dit genre door een tweede, door een derde te laten volgen. Door Grillparzer, door Rellstab en anderen is hij aangezocht de door hen vervaardigde operateksten op muziek te brengen, maar hij gevoelde zich daartoe niet opgewekt. ‘Nun nichts mehr von Opern und dergleichen, sondern für meine Weise’ had hij reeds in 1805 in zijn schetsboek geschreven na de moeiten en zorgen, die de compositie van zijn eerste en eenige opera hem verschaft had.

En wat hij onder *zijne* wijze verstond, dat waren zijne symphonieën en andere instrumentaal-werken, waarin hij de vleugelen van zijn genie krachtiger kon uitslaan.

In die richting werkte hij voort en schiep nog tal van onsterfelijke toongedichten. Zoo rustig als daarbij zijn arbeid was, zoo onrustig en ongedurig was hij in zijn uiterlijk leven. Verhuizingen komen in de laatste dertien jaren van zijn leven nog veelvuldig voor. Misschien is echter ook dit dikwijls van woning veranderen niet altijd zijn eigen wil geweest en werd hem veeleer tengevolge van klachten der medebewoners dikwijls de huur opgezegd.

Want de stokdoove en door allerlei omstandigheden ontstemde toonkunstenaar moet, volgens de daarvan gegeven beschrijvingen, geen gemakkelijke en aangename bewoner zijn geweest. Dr Frimmel vertelt daarvan een staaltje, dat hem bij overlevering was medegedeeld. Een dame, die in de ‘Johannesgasse’ woonde en gedeelten van het huis aan anderen verhuurde, had onder die huurders ook Beethoven. Deze woonde daar toen met zijn neef en een huishoudster, maar hij behandelde beiden ruw, zoodat er dikwijls scènes voorvielen, die de rust der overige huisbewoners verstoorden. Ook de wijze, waarop de meester het klavier behandelde, was meer geraasmakend dan aangenaam, want door zijn doofheid kon hij niet meer waarnemen, dat hij veel te sterk op de toetsen los sloeg. Ten slotte werd een en ander zoo erg, dat de andere bewoners klachten

indienden, waarop de eigenares van het huis haar dochter riep en zeide: ‘Nanette, jetzt gehst d' hinauf und sagst d' dem Narren auf!’

Zoo trok de beroemde meester nog dikwerf van woning tot woning, totdat hij eindelijk in den herfst van 1825 zijn intrek nam in het zoogenaamde ‘Schwarzspanierhaus’, dat zijn laatste woning hier op aarde zou zijn.

Iemand, die Beethoven daar een jaar later opzocht, zegt van die woning: ‘De meester woonde daar in een vrij gelegen streek, van waar men een fraai uitzicht had op de hoofdstad met al hare prachtgebouwen, en in gezellige, vroolijke kamers. In de woonkamer lagen in tamelijk geniale wanorde hier en daar partituren, boeken enz. op elkander gestapeld en in het midden stond een vleugel van Graff, voorzien van een klankapparaat, dat de uit het klavier opstijgende tonen in zich opnam en weder den slecht hoorenden speler toevoerde. Het ameublement was eenvoudig en de geheele inrichting der kamer eene zoodanige, als men wel bij menigeen aantreft, die meer let op ordelijkheid in het innerlijke dan in het uiterlijke’.

In deze woning componeerde Beethoven o.a. zijne laatste drie kwartetten voor strijkinstrumenten, waarin de meester nog eenmaal in verheven taal heeft uitgestort, wat er in zijn gemoed omging, en waarvan vooral het Cismoll-kwartet in dit opzicht een van de grootste wonderwerken is, die Beethoven geschreven heeft.

Aan uitingen van weemoed en smart ontbreekt het in dit werk niet. Het was geen bijzonder zonnige weg, dien Beethoven op aarde bewandeld heeft, en ongelukkiger wijze werd hem ook nog in de laatste dagen zijns levens geen leed bespaard.

Het leed, dat hem in het laatste jaar van zijn verblijf in de voormelde woning trof, kwam van den jongeling, dien hij tot zich genomen had en voor wien hij als een vader gezorgd had.

In 1813 was zijn broeder Karl gestorven en liet een weduwe en een zoon achter. In zijn testament had die broeder hem verzocht, de voogdijschap over zijn zoon te aanvaarden, daar hij dezen niet aan zijne vrouw wilde toevertrouwen. Goedhartig als Beethoven was, nam hij de voogdijschap aan, doch had later alle reden om daarover berouw te hebben.

Behalve de groote zorg, die voor hem uit die voogdijschap voortvloeide, en die des te meer op hem drukte, daar het karakter van den knaap niet van de beste was, moest hij ook nog een proces

met de moeder beginnen, die volstrekt niet van zins was, hare rechten op den knaap op te geven. Zij trad als klaagster op en zag zich eerst in het gelijk gesteld. Beethoven ging echter in hooger beroep en door het hooger gerechtshof werd beslist, dat aan Beethoven de zorg voor de opvoeding van zijn neef zou toevertrouwd worden.

Men kan zich voorstellen, welke zorgen dit aan een man als Beethoven oplegde, die in wereldsche dingen steeds zoo onbeholpen was en toch de door hem aanvaarde taak als plicht beschouwde en zoo conscientieus mogelijk wenschte te vervullen.

In het laatste jaar nu van Beethoven's verblijf in de woning, die zijn laatste zou zijn, verliet die neef, thans zeventien jaar oud, de inrichting, waar hij zijn opvoeding had ontvangen, en zoodra hij zich vrij gevoelde, keerde hij weder naar zijn moeder terug, niettegenstaande zijn oom hem dit uitdrukkelijk verboden had. Spoedig echter werd het nog erger. Het jonge mensch begon zijne studiën te veronachtzamen, en wel in dier voege, dat hij uit de hoogeschool werd ontslagen.

Beethoven deed den jongeling, op diens verzoek, nu op de polytechnische school, maar met geen ander resultaat dan dat de neef ook hier weder zijn plicht verzuimde. En het kwam eindelijk zoo ver, dat hij het voornemen opvatte, zelfmoord te plegen.

Beethoven ontving in den zomer van 1826 de tijding, dat zijn neef een poging tot zelfmoord had gedaan, maar dat zij mislukt was. Het pistoolschot was niet doodelijk geweest. Het ergste was, dat de zaak niet verborgen kon blijven en de jongeling van ambtswege in een soort van gevangenschap werd gehouden, opdat er voor zijn godsdienstige opvoeding gezorgd zou kunnen worden. In het laatst van October werd het jonge mensch echter weder vrijgelaten en aan zijn oom teruggegeven, doch onder voorwaarde dat hij slechts één dag in Weenen mocht blijven. Het was voor den armen Beethoven een moeilijk oogenblik. Gelukkig echter kwam er spoedig uitkomst, daar door bemiddeling van hofraad von Breuning de neef een plaats als kadet verkreeg in het regiment van den veldmaarschalk-luitenant von Stutterheim. Uit dankbaarheid heeft Beethoven zijn Cis moll-kwartet aan.dien generaal opgedragen.

Vijf maanden later behoorde Beethoven niet meer tot de levenden. Zijn aardsche loopbaan, zoo vol onrust niettegenstaande haar een-

voud, was geeïndigd, en toen een jaar later een gedenkteeken op zijn graf werd geplaatst, kon het daarbij tegenwoordige treurkoor hem met volle recht als afscheidsgroet toezingen:

Du, dem nie im Leben
Ruhstätt' ward und Heerd und Haus
Ruhe nun im stilllen Grabe,
Nun im Tode aus!

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

27 Juni.

Boksers en Uitlanders.

Het tooneel is gedurende de afgeloopen maand veranderd. Van Afrika heeft zich de belangstelling gekeerd naar Azië. Ik wil de algemeene richting volgen en zal probeeren een schets te geven van den toestand in China en van de houding der buitenlandsche mogendheden, terwijl ik ook mijn idee over den vermoedelijken afloop der gebeurtenissen in het verre Oosten niet voor mijzelf wil bewaren.

Het punt van uitgang voor ieder overzicht moet de Chineesch-Japansche oorlog (van '94 op '95) wezen. Hij heeft den grooten stoot gegeven, en de Chineesche poppen aan 't dansen gebracht. Het diepe verval, het gebrek van alle materieele en moreele cohaesie in het Rijk van het Midden is toen aan den dag gekomen.

Japan kon, door zijn triomf, het een oogenblik er voor houden dat het geroepen was de leider te zijn van de inheemsche Oostersche volken, op den weg der zegenrijke beschaving te zijn, en het wilde post vatten op het vaste land van Azië om daardoor den hefboom in handen te krijgen voor de doode, de uiteengevallen massa van het groote Rijk. Maar een combinatie van Rusland en Frankrijk, waarbij Duitschland zich aansloot, heeft toen het eilandenrijk verhinderd die vrucht van zijn overwinning binnen te halen.

Het was een teleurstelling voor Japan, en - een vernedering voor Engeland. De Britsche diplomatie had gedurende den oorlog zijn sympathie aan China betuigd, en toegezien dat China klop kreeg; gedurende de vredesonderhandelingen had het dan zijn

vroegeren, zijn geslagen vriend den rug toegedraaid en was aan de zijde van Japan gaan staan om het als tegenwicht tegen Rusland te kunnen gebruiken: toen was Japan de verliezende partij geworden. Zoo had Engeland telkens verkeerd gezien. Zijn prestige daalde, en de Chineesche regeering gaf aan Rusland den invloed op haar besluiten dien zij aan Engeland voortaan liever onthield.

Niet dat de Engelschen machteloos waren in China; verre van dien. Hun handel met het Rijk overtrof, en overtreft, dien van alle andere buitenlandsche mogendheden te zamen (hij bedroeg 64 % van het geheel), de Schanghai Banking Corporation was het oppermachtige geldinstituut, en door de Engelsche administratie van de zee-tollen kon men zich altoos in de binnenlandsche aangelegenheden laten gelden. Met dien steun konden zij den strijd om de macht volhouden, en het was daarbij hun voordeel, dat zij niet alleen met Rusland als hun mededinger te doen hadden maar dat ook de andere Europeesche volken: Franschen, Duitschers, Italianen, hun portie van bezit in 't land verlangden.

Het kwam tot een soort van deeling van macht. Rusland legde beslag op Mantchoerije en kreeg de havens Port-Arthur en Talienwang (December 1897), terwijl het aan Japan een aandeel van invloed op Korea toestond (bij verdrag van 1896); Duitschland verwierf Kiau-tchau (Maart 1898) en Frankrijk Kwang-tchoe (April 1898); Engeland daarentegen streek weg met Wei-hai-wei (Mei 1898), en het werd door het Chineesche gouvernement erkend als de eerste belanghebbende in de provincies van de Jang-tse-kiang-vallei (Februari 1898).

Op die manier werden er ‘sferen van invloed’ in het gebied van China gevormd. Voor Rusland is die sfeer het Noorden, omdat het over zijn geheele Siberische landbezit de nabuur van het Hemelsche Rijk is en Mantchoerije de noodzakelijke uitlooper is van den grooten Trans-Siberischen spoorweg. Het kan dan van Mantchoerije uit de Mongoolsche steppen, met hun rijkdom aan paarden en hun handelswegen naar 't hart van Azië, gemakkelijk in bezit nemen.

Ten behoeve van hun rijk in Achter-Indië moeten de Franschen het oog op Zuid-China houden, en hun verlangens omtrent drie grensprovincies als bijzonder terrein van Franschen invloed werden hun door China toegestaan (conventie van 5 April 1898).

Engeland, van zijn kant, tusschen Frankrijk en Rusland in, heeft èn in 't Zuiden, èn in 't Noorden zijn sfeer gekregen.

Maar handel en macht zijn niet de twee eenige dingen waarom 't in China te doen is. De groot-kapitalist met zijn geldspeculatie wil er ook 't zijne verrichten. China heeft door den oorlog met Japan zijn schuldenlast buitengewoon vergroot en het moet leeningen aangaan voor den aanleg van spoorwegen; het is zelfs het ware beloofde land voor leeningen omdat het door zijn maagdelijkheid nog een onbeperkt terrein voor spoorwegen aanbiedt.

De Rijksschulden, voor zoover ze in 't buitenland zijn geplaatst, kregen tot onderpand de opbrengst van de zee-tollen en de inlandsche accijnsen en rechten, maar ook de geregelde exploitatie van de spoorwegen moet verzekerd zijn willen dezen de interesten afwerpen van de geleende geldsommen. Van daar het verlangen der kapitalisten naar een nauwkeurige administratie der geldmiddelen door de Chineesche ambtenaren, en zoo mogelijk een heffing der binnenlandsche tollen door beambten onder directe Europeesche contrôle. Tevens moesten zij aandringen op zorg voor de bewaring der rust in 't land, en op versterking van het leger tot bedwang der ongeregeldheden; zij zouden ook daarover Europeesch toezicht wenschen. Het lijkt alles in het wederzijdsch belang van China en de Europeesche geldmarkt, maar het is toch ook duidelijk, dat - die speculanten mogen dan veel heiligs en veiligs voor de toekomst wenschen - zij voor het heden beginnen met intrigeeren, en omkoopen en bederven van dezelfde kringen waarin zij rechtschapenheid zouden willen betracht zien.

Die bijmenging van geldspeculatie geeft iets verwarrends en onstandvastigs aan de werking van den Europeeschen invloed in China, en datzelfde onstandvastige vindt men tengevolge der onderlinge rivaliteit terug in de politieke gedragslijn der buitenlandsche mogendheden.

Er is niet meer noodig dan dit even aan te stippen om het beeld te geven van een Europeeschen druk, op China uitgeoefend, maar ongelijkmatig, onlogisch, tot verzet prikkelend ...

Nu zou ik de regeering in China moeten schilderen. Maar zelfs de gewone krantenlezers hebben daarvan veel vernomen door de biographiën van Li-hung-Tchang en van de Keizerin-

regentes Si-tai-heoe die in den laatsten tijd zijn gepubliceerd, om van de alom bekende reisbeschrijvingen en -berichten niet te spreken. Ik kan dus ook hier volstaan met er even op te wijzen hoe verschillende partijen, de partij van de Regentes, de partij van den Keizer, elkander gedurende de laatste jaren aan het hof bekampt hebben en in hun strijd steun zochten soms bij de gezanten der mogendheden, dan bij volksbewegingen.

Die bewegingen .....

Geen wonder dat het Chineesche volk de vreemdelingen en de Christenen haat. Er komen zooveel redenen daarvoor bij elkaar. In de handelsteden waar Europeanen gevestigd zijn maken de inlandsche Christenen bevoorrechte vereenigingen uit onder bescherming van de consulaten en de zendelingen. Die Chineesche Christen-gemeenten (maar het zijn inderdaad associaties) hebben meer het stoffelijke voordeel dan den godsdienst tot doel: hun heidensche landgenooten kunnen ze niet uitstaan. De vreemdeling wordt verfoeid als de duivel. Iedere volksopstand is ten eerste tegen de vreemden gericht.

Wie de Boksers zijn, waarvan nu 't laatst spraak is? -

Het aannemelijkst schijnt me de verklaring dat zij een gilde van athleten vormen die in particulieren dienst treden tot bescherming van den persoon die hen huurt. Hebben zij gevreesd dat de naderende beschaving en de aan te leggen spoorwegen hun beroep overbodig zouden maken? Men moet het gelooven. Dat er opstanden in het Rijk uitbreken en berooide ontevreden menschen in overvloed zijn heeft overigens bij de heerschende desorganisatie niets verrassends.

Waarom heeft de regeering van China het voorbeeld der Boksers door haar geregelde troepen laten volgen, en het ontbranden van een algemeenen krijg tusschen Chineezen en vreemde mogendheden mogelijk gemaakt? Schuilt hier een intrigue van Rusland achter, dat van de verwarring in het Rijk gebruik wil maken, nu Engeland de handen vol heeft in Afrika?

Wat dit laatste betreft, ik meen stellig van neen. Wel had misschien Rusland oorspronkelijk de uitbarsting van den opstand, en de medeplichtigheid van het gouvernement kunnen tegengaan door een barsche waarschuwing; maar het is een politieke maxime van de Russische regeering om de vreemde vorsten, als deze zich-

zelf in moeilijkheden willen werken, maar te laten begaan. Neen, het meedoen van het Chineesche gouvernement aan de volksbeweging is eenvoudig een gevolg van zijn demoralisatie en besluiteloosheid, en waarlijk geen betuiging of betoging van nationale kracht.

Mocht ik dus een voorspelling wagen, op 't oogenblik nu de actie van Chineezen en Europeanen tegenover elkander schijnbaar nog in haar begin is, dan zou ik zeggen dat deze strijd voor 't tegenwoordige even spoedig zal eindigen als hij onverwacht, voor Europa, begonnen is, en dat de samenwerking der Europeesche mogendheden thans nog niet tot vijandige complicaties zal leiden.

Werd Engeland niet bezig gehouden in de Transvaal, ja, dan zou men niet weten hoe een klein verschil met Rusland plotseling aanleiding zou kunnen geven tot een hooggaanden twist. Maar nu bij zijn gebondenheid zal Engeland wel oppassen zich boos te maken.

En zoo spruit hier waarlijk iets goeds voort uit de heillooze Transvaal-affaire.

Misschien echter zullen de Transvalers het, omgekeerd, iets heel slechts noemen, omdat zij blijven hopen op een oorlog tusschen Engeland en Rusland ....

B*·

Bibliographie.

Najaarsstemmen door Hélène Lapidoth-Swarth. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon.

‘Ontwijding’ heeft de dichteres in een in onze Juni-aflevering opgenomen gedicht de daad van hen genoemd, die woest in de snaren van haar ‘heilige, teedere harp’ grijpend, ruw uitvaren tegen wat zij noemen haar ‘getreur om dwazen droom van Eden lang verloren’. En er zijn er zeker nog altijd die, hoe ook het talent van Hélène Lapidoth-Swarth bewonderend, er geen vrede mee kunnen hebben dat de grondtoon harer verzen steeds die is van diepen weemoed. Alsof men het maar voor 't kiezen had! Alsof de dichter een orgeldraaier was, die maar een knop te verzetten heeft om na het weenend adagio het straatpubliek een vroolijke polka voor te orgelen!

De dichteres van *Najaarsstemmen* moge ‘weenend door het leven gaan,’ haar blik is niet zóo door tranen beneveld of zij weet het ongemeene beeld te kiezen en er met vaste hand een fraaien vorm aan te geven, die het doet leven voor alle tijden. Want ook deze nieuwe bundel is weer van aangrijpende schoonheid en op elke bladzijde bewondert men opnieuw hoe de kunstenares in hare kleine gedichten, meest in den beknopten vorm van het sonnet, een wereld van aandoeningen en herinneringen, in de rijkste schakeering van beeld, klank en rythme ons weet voor te tooveren. Niet als een ‘arm zwervend zangkind’,

> bedelend bleek om kopermunt van lof,

maar, zooals zij het zegt in dat heerlijk dubbel-sonnet ‘Wijding’:

> hoog en luid,
> Getroost zoo 'k troost, in medelijden teeder,
> Zingt trouw mijn ziel haar innigst wezen uit.

En er zijn nog altijd velen, die in stille aandacht plegen te luisteren naar wat deze ‘godeboden tusschen hemel en aard’ hun te zeggen hebben.

De Chineesche kwestie.[1)]

‘Die barbaren van Chineezen! Nu vermoorden ze weer van die arme zendelingen, die voor hun zieleheil, geheel belangeloos, in China zijn gekomen, om de zegeningen van het Christendom onder hen te verspreiden! En niet alleen de zendelingen, maar alle vreemdelingen, die in China zijn, willen ze uitroeien, mannen, vrouwen en kinderen. Het wordt tijd, dat de groote mogendheden nu eens voor goed orde op de zaken daar gaan stellen, en de beschaving brengen in dat woeste land van wilden!’

Zóó ongeveer oordeelen op 't oogenblik nog heel veel menschen, het meerendeel, die van de tegenwoordige gruwelen in China lezen.

En zij weten niet, dat de kern van de chineesche kwestie véél dieper ligt, dat de barbaren niet de chineezen zijn, maar de europeanen die, als roovers, enkel gedreven door winstbejag en geldzucht, en volstrekt niet om filantropische redenen, zich in China nestelden, gewapend met geweren en kanonnen, en, wat nog veel erger was, een te voren sober, matig volk vergiftigden met opium, die zij, met ruw geweld, daar invoerden, tegen het verzet van de chineesche regeering in.

Maar het leelijkste van alles is nog, dat de godsdienst tot dekmantel moest dienen voor al de geldzuchtige doeleinden,

1) Reeds een vijf-tal jaren geleden heb ik in Indische bladen dit onderwerp behandeld, dat ik thans, nu de zaak weer zoo actueel is geworden, nog eens op nieuw opneem in een Hollandsch tijdschrift.
Wie meer uitvoerig over deze kwestie wenscht te lezen, vrage de uitstekende brochure van Alex. Michie, ‘Missions in China’ en ‘Christianity in China’, waaraan ik enkele bizonderheden heb ontleend.

en, als voorposten en voorloopers van het veroveringsleger in China niet, zooals elders, ontdekkingsreizigers of troepjes handelaren, maar zendelingen werden gebruikt.

Het kapitalisme, opdringend en roovend waar het geen recht heeft, onder het voorwendsel van godsdienst en beschaving, dit is de geschiedenis van vele kolonies, maar vooral van de koloniseering in China.

En, hoe ook sommige zendelingen door edele roeping mogen gedreven zijn, en met welke drogredenen men het ook tracht weg te redeneeren, dit feit blijft als een paal boven water vaststaan, dat voor een chinees deze vier dingen in altijddurend, onverbrekelijk verband met elkaar blijven staan: een zendeling, een kist opium, een bijbel, en een europeesch oorlogschip.

Wij hooren uit de meeste dagbladen bijna alles over de chineesche toestanden in China, en de verhouding van China tot de mogendheden, van ééne, de europeesche zijde. Het is mijn plan, in dit stuk de kwestie ook eens van de chineesche zijde te beschouwen, en eens na te gaan, of het misschien niet iets anders is dan ingeboren moordzucht en barbaarschheid, die een van nature onkrijgshaftig, vreedzaam, matig volk als de chineezen in zulke woede heeft ontstoken tegen de europeanen en alles wat europeesch is.

Vóór 1770 werd in Indië maar weinig opium gebruikt, zij kwam van Assam en werd gebruikt als drogist-artikel. De vroegere katholieke zendelingen in China, en ook de beroemde zeevaarder Marco Polo, gewagen niet van opium; evenmin één boek van de chineesche historie of literatuur in die tijden. In 1770 begon de portugeesche O.I. compagnie een duizend-tal kisten van Indië naar China te vervoeren, en opende zij een depôt in Macao. Op clandestiene wijze werd ze van daaruit op chineesche schepen gebracht, die haar in China binnensmokkelden.

De engelschen begonnen weldra het voorbeeld der portugeezen te volgen, hoewel de chineesche regeering, voor 't grootste gedeelte uit een zedelijk oogpunt handelende, officieel den invoer had verboden. Iedereen heeft wel gehoord van den beruchten opium-oorlog, dien Engeland met China

heeft gevoerd, maar weinigen hebben ooit beseft, hoe op en top barbaarsch in dezen het standpunt van Engeland was, tegenover China, dat, uit een zedelijkheidsoogpunt, zich verzette tegen den invoer van de opium, die een geheel volk zou vergiftigen. Ziehier eenige staaltjes van de missives, die de gouvernementssecretaris Lin aan Her Most Gracious Majesty van Engeland verzond:

Als menschen uit een ander land verkeer zoeken met Engeland, zou het hun stellig passen, aan de engelsche wet te gehoorzamen. Is dit dan niet óók toepasselijk op vreemdelingen in het Hemelsche Rijk?

Hoe kunt gij winst zien te zoeken met een artikel, zoo verderfelijk voor den mensch (als opium) en zonder beroering van Uw geweten? Wij hebben gehoord, dat gij, regeerster van Uw eerwaardig rijk, een liefderijk hart hebt, *en daarom moet gij onwillig zijn om aan anderen te doen wat gij niet zelf gedaan wilt worden*.

De eindregel slaat op een tekst in Confucius, welke tekst in eenigszins anderen vorm ook in den bijbel voorkomt. Met dit argument werd de koningin eener christelijke natie door een ‘heiden’ aangesproken!

Aan de europeesche handelaars schreef Lin:

Bedenkt, dat als gij hier geen opium bracht, het volk het nergens vandaan zou kunnen halen. Moet dan ons volk sterven, en Uw leven niet worden opgeëischt? Gij zijt bezig menschelijk leven te vernielen om zelf maar winst te hebben. *Gij moest Uwe opium aan mij uitleveren uit respect voor de natuurlijke gevoelens van de menschheid*.

In plaats van toe te geven aan de op zuivere menschelijkheid gegronde smeekingen van China om het verderfelijke goed niet meer in te voeren, is toen door Engeland de opium-oorlog begonnen, waardoor met geweld van wapenen de invoer van opium werd verkregen, die een geheel volk zou vergiftigen. Zeer terecht schrijft de amerikaansche professor Johnson hierover: ‘*the war was raged for the right to violate native law in the interest of traders in opium*.’

En van dát volk, dat bruut geweld tegenover rede had gesteld, kreeg China op den koop toe nog een troep zendelingen, die ‘beschaving’ moesten brengen onder die ‘heidenen’,

en liefde en broederschap kwamen prediken, toen de opium met moord en doodslag onder de chineezen was gebracht.

De manier, waarop die zendelingen in China zijn opgetreden, heeft er sterk toe bijgedragen, om de haat tegen de vreemdelingen te versterken. Zij wilden in het hun vreemde land zich geheel aan de wetten onttrekken, een staat vormen in den staat, zij begonnen de heerschende godsdiensten, die zij voor 't meerendeel niet eens grondig bestudeerd hadden, te bespotten en af te takelen, schimpten op zeden en gewoonten, en dreigden met hun consuls en oorlogschepen, zoodra het hun niet naar den zin ging.

Als men zoo in de couranten leest van moorden op zendelingen in China gepleegd, is de eerste indruk er een van verontwaardiging; maar als men in China geweest is, en een beetje op de hoogte is van de toestanden daar, gaat er veel van die verontwaardiging weg, en noemt men zulke bestraffingen, hoe laf en wreed op zichzelf ook, veelal het ‘verdiende loon’ voor veel tergen en tarten van de zijde der missionarissen. Men weet dan, dat het chineesche volk, tot op het uiterste gedreven, niet meer doet dan wat ieder ander volk in zoo'n geval zou doen, wanneer er inbreuk wordt gemaakt op zijn heiligste wetten en rechten, godsdiensten en zeden.

Ik kan niet beter de grieven weergeven, die de chineesche regeering, en het chineesche volk, tegen de zendelingen hebben, dan door beknopt en enkel in hoofdzaak den inhoud mee te deelen van een circulaire in verschillende artikelen, jaren geleden, door het Tsoeng Li Ya Men, aan den franschen ambassadeur en andere gezanten gericht. Men zal er uit zien, dat de chineesche regeering jaren van te voren opstanden en vijandelijkheden, als die telkens in de zendelingen-kwestie plaats hebben, heeft voorzien. Tegen alle waarschuwingen van het chineesche gouvernement in, hebben echter de verschillende mogendheden het arrogante, onverstandige en brutale drijven der zendelingen gesteund en verstandige, redelijke argumenten der chineesche regeering met oorlogschepen en landingsdivisies beantwoord. Dit is toch zeker op den duur een methode van redeneeren, om een volk, zelfs het vreedzame, onoorlogzuchtige chineesche volk, dol te maken. Geen wonder dan ook, dat na de beruchte Tientsin-zaak van

ettelijke jaren geleden, toen een algemeene vreemdelingenmoord daar plaats had, nu pas alweder een tweede voor de deur heeft gestaan.

Ik zal eerst de verschillende Artikelen, die de klachten van de chineesche regeering inhouden, overschrijven, om er dan nog even in 't kort over te spreken.

Artikel I.

De christenen, als zij een weeshuis stichten, geven geen kennis aan de autoriteiten, en schijnen in 't geheim te handelen. Vandaar de achterdocht van het volk.

In China zijn de wetten, die weeshuizen regeeren, de volgende: dat bij de intrede en het vertrek der kinderen aangeteekend wordt de persoon die ze achterlaat en de persoon die ze aanneemt; de verklaring van de autoriteiten gegeven en de vergunning aan de ouders om het kind te bezoeken. Als de kinderen grooter zijn kunnen ze worden aangenomen door iemand, die geen kinderen heeft, of worden teruggenomen door de ouders zelf.

Wij hebben gehoord, dat in elk land de zaken bijna op dezelfde wijze worden behandeld. Hoe komt het dan, dat, eenmaal in China, de vreemdelingen die gewoonten niet volgen? Er wordt geen kennis gegeven aan de autoriteiten, en geen rekening gehouden met de familie waartoe het kind behoort. Als het eenmaal het weeshuis is binnengetreden wordt niet aan anderen vergund het aan te nemen, noch wordt zelfs den ouders, die het afstonden, toegestaan het terug te nemen of zelfs maar te bezoeken. Dit bevordert de kwade vermoedens en wekt den haat van het volk op. Ofschoon wij alle geruchten betreffende het uitrukken van oogen en harten ontkend hebben, blijft het volk er aan twijfelen. Het zou een goed werk zijn de vreemde weesinrichtingen af te schaffen en ze naar Europa over te brengen, waar de zendelingen dan op hun gemak weldadigheid kunnen uitoefenen. Wij hebben in iedere provincie al een groot aantal weesinrichtingen en toch willen de vreemdelingen ons tot allen prijs een hulp verleenen, waaraan niet de minste behoefte bestaat. Het zou veel wenschelijker zijn *als ieder weldadigheid oefende in zijn eigen land*.

Artikel II.

De vrouwen moesten niet langer christelijke kerken bezoeken, en ook moesten geen liefdezusters in China komen om godsdienst te prediken. In China zijn goede naam en zedigheid belangrijke zaken. Er zijn zelfs plaatsen waar christen-mannen en vrouwen samenkomen niet alleen in een kerk, maar binnenshuis. Het publiek krijgt kwade vermoedens en denkt dat daar dingen strijdig met de zedelijkheid plaats grijpen. Mannen en vrouwen die elkaar niet bestaan is het in China niet eens vergund elkaar de hand te drukken, noch samen te leven.[1)]

Artikel III.

De zendelingen, in China verblijvend, behoorden zich te richten naar de wetten en gewoonten van China. Het moest hun niet vergund zijn, zich op een exceptioneel standpunt van onafhankelijkheid te plaatsen, zich wederspannig te toonen aan het gouvernement en aan de ambtenaren, zichzelf een macht toe te kennen, die zij niet bezitten, den goeden naam van andere menschen aan te tasten, het volk verkeerde zaken op te dringen, de leer van Confucius te belasteren, waardoor zij aanleiding geven tot verontwaardiging van het volk. De zendelingen moeten zich onderwerpen aan de locale machthebbers en de chineesche christenen moeten, in alle gevallen, behandeld worden volgens de algemeene wet, behalve de uitgaven voor theatrale plechtigheden en het aanbidden van locale beschermgoden, waarvan zij vrijgesteld zijn[2)]; maar zij kunnen zich niet onttrekken aan de verplichte leveringen en den verplichten arbeid. Zij mogen niet weigeren de grondbelasting en de landrente te betalen, noch zal het den zendelingen toegestaan worden hun raad te geven en hen te helpen in het overtreden van de algemeene wet. Gevallen van geschillen tusschen christenen en niet-christenen behooren

1) In China leven de vrouwen strikt apart en vertoonen zich niet in 't openbaar. Alleen intieme vrienden van de familie mogen de vrouwen zien. In plaats van voorloopig hierin mee te gaan om het vertrouwen te winnen, sturen de zendelingen ook vrouwen op de ‘heidenen’ af, die hun handjes geven, alsof dat daar iets heel gewoons was.
2) Wat toch wèl een bewijs van toegevendheid is.

tot de onpartijdige jurisdictie van de autoriteiten en kunnen niet overgelaten worden aan het patronaat van de zendelingen. Dezen mogen ook chineesche christenen niet onttrekken aan de gerechtshoven, als vervolgers of verdedigers, wat in een geding leidt tot uitstel en de betrokken partijen bevoordeelt. In gevallen, waarin de zendelingen zich bemoeien met dingen buiten hun bevoegdheid, moeten de locale autoriteiten daarvan kennis geven aan de hooge ambtenaren der provincie, die de klacht moeten opzenden naar de Tsung Li Ya Men, die dan kan gelasten, dat ze naar hun huis terug worden gezonden. In gevallen, waarin christenen in gedingen, betreffende echtverbintenis of landeigendom, zich beroepen op hun positie, teneinde de tusschenkomst der zendelingen in te roepen, zullen zij door de autoriteiten streng gestraft worden.

China eert den godsdienst van Confucius, dien van Boeddha en dien van Tao (Lao Tsz'), maar ook de leer der Lama's wordt hier beleden.

Daarom is het tegenstrijdig met de gewoonte dat de belijders der laatste (de leer der Lama's) ofschoon zij geen Chineezen maar Thibetanen zijn, de besluiten der chineesche autoriteiten zouden loochenen. Wij hebben hooren zeggen dat de zendelingen in vreemde landen onderworpen zijn aan de wetgeving van het land in hetwelk zij leven, en dat het hun verboden is, zich onafhankelijk te maken, de wet te overtreden, zich macht toe te kennen of wantrouwen en wrok bij het volk op te wekken. Op dezelfde wijze zouden de zendelingen, die hun godsdienst in China onderwijzen, zich moeten onderwerpen aan de autoriteit van de magistraten in China. Maar toch zijn zij op pochende wijze onafhankelijk en erkennen de autoriteit der officiëele machthebbers niet. Plaatsen zij zich aldus niet buiten de wet? De christenen in China blijven chineesche onderdanen en zijn daardoor gedwongen om getrouw aan hun plicht te blijven. In geen geval kunnen onverschilligheid en scheiding bestaan tusschen hen en de rest van de natie. De christenen in de steden en op het land behooren in goede harmonie met hun mede-landgenooten te leven. En toch, in zaken betreffende het algemeen belang, als een inschrijving voor het volk wordt geopend, of verplichte arbeid vereischt, stellen zij hun positie als christenen op den voorgrond om aan deze lasten te ontsnappen. Zij scheppen alzoo

een exceptie (voor zich). Hoe dan te vermijden dat het overig gedeelte van de natie in deze exceptie bewilligt (tegen hen)? Nog meer. Zij weigeren de belastingen te betalen en den verplichten arbeid te verrichten, zij brengen de mandarijnen in verlegenheid, zij verdrukken degenen die niet tot hun godsdienst behooren.

De vreemde zendelingen begrijpen den toestand niet geheel en al; niet alleen geven zij (zonder het misschien te weten) een toevlucht aan christenen die schuldig zijn aan misdaden en weigeren zich aan de justitie over te geven, maar zij stemmen er in toe, bescherming te verleenen aan degenen die alleen bekeerlingen zijn geworden, omdat zij een of andere misdaad hebben begaan.

(Verder) werken de zendelingen zich in de provinciën als pleitbezorgers op, ten overstaan van de locale autoriteiten, voor christenen die processen hebben.[1)]

(Volgen eenige voorbeelden van historische gevallen.)

Artikel IV.

Chineezen en vreemdelingen, samen levend, moeten worden geregeerd door dezelfde wetten. Als bijvoorbeeld iemand een ander doodt, moet hij, als hij een chinees is, worden gestraft volgens de chineesche wet; als hij een vreemdeling is, volgens de wet van zijn land; op deze wijze zal er orde zijn; het doet er weinig toe op welke (verschillende) wijzen de chineezen of vreemdelingen een geval behandelen, een bestraffing is alles wat noodzakelijk is. Maar, als die straf eenmaal opgelegd werd, moeten zij (de zendelingen) niet meer aankomen met eischen van schadevergoeding, en vóór alles moeten zij niet den vermeenden aanstoker van de misdaad gaan zoeken, om een zekere som van hem los te krijgen. Het behoort aan de locale autoriteiten om te beslissen over geschillen, die mogen rijzen tusschen christenen en het volk.

Als het een niet christen is, die onrecht heeft gedaan aan een christen, moet hij gestraft worden naar gelang van de zwaarte zijner misdaad, evenzoo in het omgekeerde geval. De mandarijn moet met volkomen gerechtigheid en de grootste

1) En hiermede is heel wat te verdienen, somtijds twee à drie ‘ka’, d.i. 20 à 30 % van het geld of de waarde van den eigendom, die bij gunstigen afloop verkregen wordt!

onpartijdigheid de zaak berechten. Als een christen geheel in strijd handelt met de wet, neemt de locale autoriteit de zaak in handen; en als iemand dezen christen aanklaagt, moet hij gevangen genomen worden. Maar dan moeten de zendelingen niet beproeven hem te verdedigen en vrij te spreken. Als een geval zich voordoet dat een zendeling een christen er van terughoudt, zich over te geven aan de bevelen der autoriteit, moet niet alleen de christen worden gestraft, maar ook de zendeling, of deze tenminste naar zijn land worden teruggezonden.

(Volgen eenige historische gevallen.)

Artikel V.

De paspoorten, gegeven aan zendelingen die het binnenland ingaan, behooren duidelijk te vermelden de provincie en de prefectuur, waar zij zich wenschen te vestigen. Ook zullen bevat zijn in dit document de namen en titels van den betrokkene, zoodat hij zich niet heimelijk in een andere provincie kan begeven en het paspoort persoonlijk blijve. De zendeling behoort niet, als hij door het douanenkantoor gaat, contrabande-artikelen binnen te smokkelen die aan invoerrecht onderhevig zijn. Bij zijn aankomst in een andere plaats dan die, welke in het paspoort staat vermeld, of wel als het document aan een christen-chinees is gegeven, om hem door te laten gaan voor een zendeling, zal het paspoort vernietigd worden. Als daarenboven bewezen is dat de drager het paspoort (van den zendeling) tegen betaling gekocht heeft, of dat hij op andere wijze ernstig inbreuk heeft gemaakt op de wet, zal het individu dat dus valschelijk de positie van een zendeling heeft ingenomen, worden gestraft, en de zendeling zelf naar zijn eigen land terug worden gestuurd. En opdat deze regel overal kunne worden toegepast, zal de naam van den zendeling in chineesche karakters op den pas worden vermeld, hetgeen als bewijs zal gelden. Passen zullen niet worden afgegeven in streken waar rebellen zijn, noch waar daarna de Keizerlijke troepen opereeren, en wel met het duidelijke doel om de persoonlijke veiligheid van de zendelingen te verzekeren. De pas zal vernietigd worden, in geval de zendeling naar zijn land terug is gegaan, is gestorven of van het zendingswerk heeft afgezien.

(Volgen eenige gevallen van misbruiken, met passen voorgekomen.)

Artikel VI.

Dit artikel klaagt er over, dat ieder, die zich aanmeldt, maar direct gretig als christen wordt aangenomen, zonder dat onderzoek naar zijn antecedenten wordt gedaan. Op die manier is veel gespuis en geboefte christen geworden, enkel om macht en protectie te krijgen en steun bij vervolging. (Daarna een lijst van gruweldaden door dergelijke pseudo-christenen gedaan, alles met namen, plaatsen en datums.)

Artikel VII.

De zendelingen behooren de chineesche gebruiken te volgen en in geen opzicht daarvan af te wijken; zij behooren, bijvoorbeeld, zich niet te bedienen van zegels, welker gebruik alleen aan ambtenaren is geoorloofd. Het is hun niet geoorloofd, missives naar de Yamen te zenden, wat ook het gewicht er van moge zijn.

Als echter een dringende zaak het schrijven volstrekt noodzakelijk maakt, mogen zij het doen, mits zij er goed voor zorgen niet over dingen te spreken, die niet tot het onderwerp behooren en van deze bevoegdheid gebruik maken gelijk de literati in den ‘Pin Tieh’ (petitie) vorm. Als de zendelingen een mandarijn van hoogen rang bezoeken, moeten zij tegenover hem dezelfde ceremoniën in acht nemen als de literati; ook als zij een mandarijn van lageren rang bezoeken, moeten zij zich aan de gebruikelijke ceremoniën houden. Zij moeten niet zonder ceremoniëel in de Yamens komen, en de zaken aldus in verwarring en wanorde brengen. In Shan Tung is het gebeurd dat een zendeling zich liet doorgaan voor Hsiün Fu (voor den Goeverneur eener provincie).

In Sze-Chuen en Kwei-Chow trachtten de zendelingen op hun eigen houtje de terugroeping te vragen van mandarijnen, die hun zaken niet naar hun zin hadden geschikt. Zóó nemen zij niet alleen de autoriteit aan van ambtenaren, maar kennen zij zich een macht toe die alleen de Keizer bezit. Hoe kan het anders, of algemeene verontwaardiging wordt door zulke daden opgewekt?

Artikel VIII.

Het is den zendelingen niet vergund, zich rechten toe te kennen op den eigendom dien zij verkiezen aan te wijzen als toebehoorende aan de kerk. Dan zullen geen moeilijkheden ontstaan. Als de zendelingen een stuk land willen koopen, om er een kerk of een huis op te zetten, dan wel een huis willen huren, om er in te gaan wonen, moeten zij, alvorens den koop te sluiten, met den werkelijken eigenaar een verklaring afleggen voor de locale autoriteit, die zal onderzoeken of Fung Shui geen hinderpaal biedt[1]. Als de mandarijn beslist dat de Fung Shui geen bezwaar oplevert, zal het nog noodig zijn de toestemming van de bewoners der plaats te vragen. Wanneer deze twee formaliteiten vervuld zijn, moet noodzakelijk in den tekst van het contract de regel gevolgd worden, welke is openbaar gemaakt in het vierde jaar der Regeering van Tung Chih, dat is te zeggen, er moet gezegd worden, dat het land met volle rechten behoort aan chineesche christenen. Het zal bij den koop van eigendommen niet veroorloofd zijn, van een anderen naam gebruik te maken, dan dien van den werkelijken kooper; het zal ook niet geoorloofd zijn deze overdracht, in strijd met de wet, te doen op den raad van oneerlijke menschen. De zendelingen, die lang in China wonen, behooren niet de ontevredenheid en den afkeer van het volk op te wekken, maar moeten in goede verstandhouding met ons leven zonder altijd kwade vermoedens te doen ontstaan. Op dit oogenblik is er bijna altijd oneenigheid tusschen de twee partijen en de schuld hiervan ligt aan het gedrag van de christenen. Er zijn mooie huizen, behoorend aan literatoren, die zij opeischen en waaruit zij in een minimum van tijd den eigenaar verdrijven. Maar wat nog het ergste is en wat de waardigheid

1) Fung Shui is de religieuze en astronomische ligging van een plaats. Een des-betreffende uitweiding zou hier te ver voeren. Ieder heeft in China een vast bijgeloof dat de nabijheid van sommige gebouwen of streken voor- of nadeel aanbrengt. Eens bedierf het oprichten van een christenkapel, welke $ 2000 gekost had, den geheelen omtrek. De zendeling, die wist dat een chinees zijn laatsten cent voor den Fung Shui afstaat, zag kans, door bedreiging en weigeren, eindelijk zijn kapel voor $ 30,000 (dus vijftien maal den prijs) te verkoopen, opdat het gebouw gesloopt kon worden. Alweder een staaltje van de belangeloosheid en christelijke liefde dier apostelen. (MICHIE.)

van het volk het meest kwetst, ligt hierin, dat zij dikwijls als hun eigendom yamens eischen, vergaderplaatsen en tempels, die in hoog aanzien staan bij de literati en de bewoners van den omtrek.

Zeker zijn in iedere provincie huizen, die vroeger aan de kerk (d.i. de christelijke) toebehoorden; maar men moet rekening houden met het aantal jaren, die sedert verliepen, en men herinnere zich, dat de christenen deze huizen weder verkochten, en dat deze sedert dien tijd misschien door de handen van verscheidene eigenaars zijn gegaan. Ook houde men in het oog, dat het huis misschien oud en bouwvallig was toen het (door de christenen) verkocht werd, en de kooper misschien groote uitgaven aan reparatie heeft gehad, of het geheel nieuw deed opbouwen. De zendelingen houden hier geen rekening mede; zij vragen slechts terug wat zij wenschen, zonder de minste schadeloosstelling aan te bieden. Somtijds eischen zij zelfs, dat reparatiën moeten worden gedaan, en als de eigenaars dit niet willen, een som gelds. Zulk een gedrag wekt de verontwaardiging op van het volk, dat de zendelingen met alles behalve welwillende blikken aanziet. Zoolang dat duurt kan er geen vriendschap bestaan.

Op dit memorandum, den vertegenwoordigers der vreemde mogendheden aangeboden, is nooit eenig antwoord ingekomen; het is eenvoudig gedeponeerd. En, al dateert het nu reeds van jaren geleden, de wan-toestanden zijn sedert niet veranderd ten goede, maar steeds erger geworden. Steeds is het volk, tot het uiterste getergd en gesard, tot een uitbarsting gekomen tegen de zendelingen, en steeds hebben de mogendheden daarvan gretig gebruik gemaakt, om de chineesche regeering daarvoor met geld en goed te doen bloeden. Op den duur, zooals nu blijkt, wordt de volkswil echter sterker dan het gouvernement, totdat hij nu eindelijk zóó krachtig schijnt geworden te zijn, dat de regeering, ziende dat eigen leven nu op het spel staat, zich met het volk aansluit tegen de gehate vreemdelingen, die haar zoo dikwijls hebben vernederd.

De laatste oorlog tegen Japan was niet zoo'n echt nationale zaak. Een groot gedeelte van het volk voelde er niet zoo

veel voor. Maar de haat tegen de vreemdelingen uit het Westen is nationaal.

Men stelle zich eens voor, dat er chineesche priesters in Europa kwamen, bewerend dat de liefde voor ons volk hen er toe gedreven had, het te komen verlichten; dat zij, arm dáár gekomen, binnenkort in de mooiste villa's woonden; dat zij zich onttrokken aan onze wetten, weigerden voor den keizer of koning den hoed af te nemen; ongeroepen in onze gerechtszalen traden en den rechters in de rede vielen; dat het geboefte van de achterbuurten zich om hen schaarde; dat zij zich Generaal of Gouverneur lieten noemen; dat zij de Mariabeelden in onze katholieke kerken stuk sloegen (zooals zendelingen met chineesche beelden gedaan hebben); dat zij den Dom van Utrecht in bezit namen om er een tempel op te richten, dat zij onze tooneelvoorstellingen verhinderden!

En toch is dat precies hetzelfde wat nu de zendelingen in China doen.

Verbeeldt u verder dat die chineesche zendelingen in Europa bij den maaltijd allerlei onwelvoegelijke geluiden lieten hooren, op den grond spuwden, en de Kalverstraat als urinoir gebruikten, - zooals in hun land voegzaam zou zijn. - Toch zou dit niet meer vreemd en ongepast voor ons zijn dan voor hen is het dansen van mannen en vrouwen met elkander en het zich alleen op straat vertoonen van een vrouwelijke missionaris die handjes geeft aan mannen. Als men eens haarfijn wist het drijven der zendelingen in China, zou men verbaasd staan, dat er al niet veel eerder en veel meer moorden gebeurd zijn dan nu. En op die moorden wordt in den regel ook schandelijk gereageerd. Welken indruk moeten de chineezen wel krijgen van de toewijding en heilige belangeloosheid der zendelingen - welke toch, als apostelen, vooruit weten. dat zij er hun leven aan wagen - als het gouvernement, door het dreigen der mogendheden gedwongen, ten slotte een schadeloosstelling van vijftigduizend of meer dollars moet uitbetalen aan de nagelaten betrekkingen van den vermoorde, meest arme lieden, die hierdoor ineens een groot fortuin krijgen?

En als men bovendien weet, dat aan de zendingen in China meer dan een millioen pond sterling per jaar wordt

besteed - waar in Europa zelf duizenden en duizenden gebrek lijden - opgebracht voor het grootste deel door lieden, die niet weten hoe nutteloos maar vooral verderfelijk dat geld besteed wordt - en dat het geheele resultaat van nu reeds 300 jaar werken der zendelingen bestaat uit 500.000 katholieke bekeerlingen[1] en 50.000 Protestanten[2] (en dan nog welke dubieuze bekeerlingen, uit welke onzuivere motieven!) op een volk van ruim 400 millioen; als men dan bovendien bedenkt hoe 'n blijvend gevaar de zendingen opleveren voor den vrede met China, en daardoor ook voor de wereldvrede, dan komt men onvermijdelijk tot de gevolgtrekkingen:

1°. Dat de zendingen, zooals zij nu zijn, de verwachting beschaamd hebben, en enorme sommen, in Europa broodnoodig voor de opheffing van het volk, verslonden hebben zonder eenig werkelijk practisch gevolg, enkel veroorzakend oneenigheid, doodslag, en gevaar.

2°. Dat, willen edeldenkende apostelen, werkelijk door roeping gedreven, het christendom, zooals Jezus Christus dat leerde, onder de chineezen verbreiden, zij dit moeten doen op vredelievende, bescheiden, voorzichtige wijze, zonder dreigen met consuls en oorlogschepen, voorloopig de chineesche zeden en wetten eerbiedigend, die dan later, als het volk er rijp voor is, vanzelf wel zullen verbeteren.

Zooals zij nu optreden is het zoo onchristelijk mogelijk Toen ik in 1894 in China was, en er in een dorp bij Hankow twee zendelingen vermoord waren, alweer door hun onverstandig, roekeloos drijven, en niettegenstaande zij door de overheden waren gewaarschuwd, die het zagen aankomen, heb ik het bijgewoond, dat er in Hongkong ‘indignation-

1) De kinderen medegeteld.
2) De kinderen niet medegeteld.
Deze opgaven zijn aan Michie ontleend.
In het zendelingen orgaan ‘The Messenger’ van 1894 zie ik, dat toen het aantal bekeerlingen meer dan 1 millioen zou bedragen, en de uitgaven grooter zijn. Wie echter in China heeft geleefd, weet, hoe onvertrouwbaar deze opgaven van dien kant zijn. Hoeveel duizenden zijn er niet die, uit belang, voor den schijn christenen zijn, waar er wat voordeel van te halen is, maar toch thuis devoorvaderen en de huisgoden aanbidden. Daar wordt echter niet naar gekeken en de weder afvalligen worden maar steeds in de statistiek als christenen vermeld. Twee mijner bedienden b.v. vertelden mij, dat ze voor een tijd christen werden als er een goed postje bij zendelingen vrij was.

meetings' werden belegd, waarin de aartsbisschop van Hongkong het hardst meeriep om een bombardement, militaire bestraffing van de geheele provincie, enz. enz. Of dit nu zuiver christelijk is, en of het ooit de bedoeling kan geweest zijn van Christus, dat zijn leer te vuur en te zwaard wordt gevestigd, blijft echter nog de kwestie. Wat moet het chineesche volk denken van de westerlingen, die zachtmoedigheid, vergeving, liefde en genade prediken, maar, als men er niet gauw genoeg van gediend is - omdat men zelf uitstekende leeren heeft -, met snelvuurkanonnen en bajonetten aankomen?

Versch in 't geheugen ligt mij ook nog een feit, dat ik ter plaatse onderzocht en waar bevonden heb. Een engelsche zendeling ageerde in een chineesche wijk te Chiang Chioe (een dagreis van Amoy in 't binnenland) om zijne bekeerlingen te doen demonstreeren tegen eene tooneelvoorstelling voor een boeddhistischen tempel. Nu is het tooneel het edelste en meest geliefde volksvermaak in China. Door ophitsen en opruien gelukte het den zendeling, de demonstratie ook te doen plaats hebben, maar hij zorgde er wijselijk voor, op den avond dat zij zou gebeuren, Chiang-Chioe te verlaten en naar zijn veilige villa in de europeesche kolonie te Amoy te trekken.

Thuis, goed en wel buiten schot, ontving hij het bericht, dat zijne lammeren ongenadig door het verwoede volk waren afgeranseld, en twee der belhamels als katten waren opgehangen. Hevig geïndigneerd wendde de zendeling zich tot den engelschen consul, met de gewone eischen van bestraffing, schadeloosstelling, enz. Maar deze, een zeer beminnelijk en verstandig man, weigerde, zoodra hij de ware toedracht der zaak wist, een hand er voor uit te steken. Hij verzekerde mij later, dat de grootste moeilijkheden in zijn consulairen loopbaan bijna altijd door de zendelingen waren veroorzaakt.

Maar wat moeten de chineezen wel van de apostelen uit het Westen hebben gedacht, toen in 1894 de pest zoo zwaar in Canton en Hongkong uitbrak, en de zendelingen-doktoren w e i g e r d e n de behulpzame hand te verleenen in de hospitalen, maar voor het grootste deel naar Japan vluchtten?

Dit feit is niet door één maar door alle groote bladen

in Hongkong unaniem geconstateerd, zonder tegenspraak.

Japansche doktoren zijn toen ter hulp gekomen en hebben moedig hun taak volbracht, terwijl enkelen van hen hun toewijding met den dood hebben bekocht.

Men heeft in Europa, vooral in Holland, nog een veel te romantisch, dramatisch idee van zoo'n zendelingenleven in China. Men denkt China nog altijd onafscheidelijk van de plaatjes, zooals men ze boven de beroemde ‘kijkspellen’ op de kermis zag, met groote zwaarden, afgehouwen hoofden en bloedige rompen. Men gelooft dat het leven daar niets dan ellende, en kommer, en gebreklijden is.

Iemand, die ‘in China is geweest’ wordt dikwijls voor een soort held aangezien, die het er door een wonder heelshuids heeft afgebracht.

Hoe moet dan niet de aureool glanzen om het hoofd van een zendeling, een gezant Gods, die het woord zal verspreiden, waarin Hij zich heeft geïncarneerd.

Ik stelde mij vroeger zoo iemand voor als een bleek, statig mensch, arm, met niets dan een schamele kleeding en een eerwaardigen staf, maar met Gods Licht blinkende in zijne oogen, en in zijn ziel de Liefde Gods, dezelfde die over de wereld-wateren lag na den baaiert, en die de martelaren deed sterven aan het kruis, eene zegening prevelend voor het volk, en zacht-lachende naar hunnen Heer daar Boven. Ik zag ze eenzaam zwerven door bergen en rotsvlakten, vervolgd door chineesche heidenen, gesteenigd door snoode kinderen, maar altijd veilig en wondersterk gewapend met het Woord.

Ik was nog niet heel lang in China, of ik lachte over mijn romantische voorstellingen van vroeger.

Het leven in de kleine havenplaatsen van China - ik neem Amoy of Swatow als voorbeeld - is even comfortabel als het leven in Europa. Men woont er in groote, steenen huizen, of beter kleine paleizen, gemeubileerd met het comfortabelste, wat men maar wenscht, men drinkt zijn bittertje Catz met zijn klare van Blankenheijm en Nolet, men geniet zijn Five o'clock bij de ‘awfully nice’ en ‘o so sweet’ engelsche ladies, die u met de blanke vingeren geurige thee aanbieden in fijn-Japansche kopjes, en uwe ziel beroeren

met hun languissanten, bevenden blik; gij gaat in een zachten draagstoel, gedragen door o! zoo tamme, en heel niet wilde chineezen naar uw club, leest de nieuwste tijdschriften en bladen op de leestafel en peinst in de deftige library, waar aan den wand zesduizend boeken u, van hunne verhevenheid aanzien. Verder speelt gij een biljartje, en spoedt u naar huis, om uw evening dress aan te schieten, en u, weer in de kussens van uw draagstoel gezeten, naar een intiem dinertje te laten dragen bij een uwer engelsche vrienden. Gij zit daar aan een schitterende tafel vol bloemen, en spreekt in het smachtende engelsch met uwe charmante gastvrouw, drinkt uitstekenden wijn, eet patrijs, asperges en oesterpasteien, en voelt uw hoofd allerzaligst verkoeld door de wuivende ‘punkah,’ die als een groote, witte vleugel langzaam statig over uw hoofd waait. Daarna geniet gij op het terras van een magnifiek zeegezicht, lispelt iets van sterren en zoet maanlicht tegen blonde, marmerblanke misses, en zingt met lief weeëstem een aandoenlijk lied van dien allersentimenteelsten Thomas Moore. Oh! society in Amoy is awfully nice indeed!

En - ach, mijn arme, arme illusies van vroeger, en o! arme, vervlogen aureolen! - de helft van deze society wordt gevormd door de zendelingen, de afgezanten Gods, die, door niets dan heilige roeping gedreven, en alles verzakende, met de liefde voor die arme verdoolde chineezen schreiende in hun hart, geheel belangeloos - let wel! belangeloos! - naar het verre Cathay trokken, om de verdoolde lammeren te weiden en terug te brengen naar hun zoeten Herder.

Deze heeren en dames leven in de mooiste huizen van Amoy, halve paleizen, op hooge heuvels gebouwd, waar de frissche zeewind koelte brengt, en waar zij het prachtigste panorama genieten op hun galerij, onder het genot van cake en sweets. Zij zijn allercomfortabelst ingericht, hunne drawing-rooms prijken met kostbare zijden lappen, fonkelend van goud, en gij ziet er - o! zonde - de verdoemde afgodsbeelden der heidenen onder het beeld van den Verlosser. Men zou denken, in een salon van een deftigen rentenier te zijn. De heeren en dames gaan in eigen draagstoelen, op de schouders der arme lammeren, naar wèl ingerichte, geventileerde scholen, waar ze in slecht chineesch de ‘heiden’-kinderen hunner proselyten onderwijzen; spelen 's mid-

dags hun partijtje tennis of cricket, nemen hun five o'clock tea, maken deftig hun ‘calls’, laten zich op de club zien, en reciteeren aardige mopjes op avondpartijtjes. Des Zondags gaan zij, de heeren in lange jas, de dames in moderne, zijden toiletten, geparfumeerd en gehandschoend, in den bekleeden draagstoel, gedragen op de schouders van zwoegende lammeren, naar de kerk, waar een der ‘bekeerde heidenen’ twee uur lang met de ‘punkah’ zich in 't zweet staat te zwaaien, om hun koelte toe te wuiven.

De ladies missionnaris, na de vrouwen der consuls, geven in zulke chineesche havensteden den toon aan. Zij zijn heel deftige dames, die allersmakelijkst tiffinen en dineeren, zich allermodernst kleeden, en op de gulste wijze van de aardsche zaligheden genieten. Als de heeren en dames het 's zomers te warm krijgen maken zij - de mission is er goed voor - een reisje naar het koele Japan. Zij behoeven zich niet al te moe te maken, en zóóver wordt de gemakzucht gedreven dat ook hun kinderen, bengels van zes, zeven jaar, al een eigen draagstoel (sedan-chair) hebben en zich met een air van superbe aristocratie door de arme koelie-lastdieren, die zij lief moeten hebben als hun naasten, laten ronddragen.

Het is heel gemakkelijk in Holland zittende, nooit in China geweest zijnde, op onbetrouwbare statistieken afgaande, een en ander tegen te spreken, maar iedereen die in China komt en de oogen niet dicht doet, kan dadelijk zien, dat in alle europeesche nederzettingen in havensteden de zendelingen de mooiste, comfortabelste, grootste huizen, men kan gerust zeggen kleine paleizen bewonen.[1)] Hoe dikwijls ben ik er niet zelf in geweest! Ik verzeker, dat het daar al bitter weinig heeft van de ‘kommer en ellende’, die de meeste niet-ingewijden in Europa denken, dat de zendelingen verduren.

De onder sinologen welbekende missionaris Rippa heeft het trouwens ook al geconstateerd. Hij schreef n.l.: ‘Als onze Europeesche zendelingen in China zich met minder praal wilden gedragen en zich de manieren aanpassen van personen van alle rangen en standen, zou het aantal bekeer-

1) Eenige jaren geleden, in een stuk tegen mij, werden door ds. Ulfers in de N.R. Ct. de missies in de hoogte gestoken. Maar persoonlijk zien, en leven onder de chineezen, is altijd het eenige middel om de toestanden te kennen, niet statistieken van zendelingen, die er belang bij hebben.

lingen zeer vermeerderd worden, want de chineezen bezitten natuurlijke talenten, en zijn voorzichtig en volgzaam. Maar de zendelingen hebben de hooge en pompeuze manieren aangenomen, in China bekend als “Ti Mien” (chic, deftig). Hun kleederen zijn gemaakt van de rijkste stoffen, zij gaan nooit te voet, altijd in sedan-draagstoelen, te paard, of in booten, en met een gevolg. Met een paar eervolle uitzonderingen leven alle zendelingen op dezelfde wijze.’

Waar ik indertijd, in Amoy mijne woning hebbende, met een gewone chineesche schuit het binnenland in moest op mijn tochten, gingen de heeren zendelingen, die zoo tusschenbeide eens naar Chiang Chioe of Choan Chioe moesten, in sierlijke, keurig nette, van kussens voorziene ‘houseboats’, die volgeladen waren met lekkernijen van hun vriendjes, de rivier op. Dit waren dan de ‘hardships’ waar ik zooveel van gehoord had! Groot was ook mijn verwondering toen ik een zendeling-dokter, een Hollander, van wiens toewijding aan een hospitaal in 't binnenland ik ook zoo hoog had hooren opgeven, in de warme zomermaanden veilig en wel in een comfortabele villa in de europeesche kolonie te Amoy zag komen wonen, zijne zieken aan zijn chineesche assistenten overlatend[1)]. Eerst toen die warme maanden, doorgebracht met een stoet bedienden, draagstoelen en in ‘splendid accomodation’, voorbij waren, waagde hij zich weder in het binnenland terug.

Vele zendelingen komen in China zonder een woord chineesch te kennen, en absoluut niets afwetend van het volk en zijn godsdienst. De meesten zijn bovendien menschen uit de lagere volksklassen, zonder ontwikkeling. Zoodra zij geleerd hebben een beetje chineesch te spreken, beginnen zij dan maar in een gebrekkig taaltje te prediken, en uit te vallen tegen de chineesche ‘afgoden’ en de dwaalleer van Confucius

Een wereld van schoone legenden en symbolische verhalen, een allerkostbaarste waarheid en zuivere moraal, leeft onder het chineesche volk, en op die schoone dingen beuken de logge woorden van de verdwaasde zendelingen, die niet weten wat zij doen in hun domme verblinding. Zij vatten al de

1) D.w.z. overgeleverd latend aan de heidenen.

wonderschoone, heilige waarheden van den chineeschen godsdienst en de chineesche filosofie - die zij voor 't grootste deel niet eens grondig bestudeerd hebben, en die een gesloten boek voor hen is - te samen onder den dooddoenden naam ‘heidendom’ en gaan zelf als barbaarsche heidenen te keer tegen de fijnste weefselen van de chineesche volksziel.

Ik zie niet over het hoofd het groote nut, dat de zendingen in betrekking tot China hebben gesticht. Door het werk van zendelingen - ik noem slechts Legge, Eitel, Wells Williams enz. is de sinologie op de hoogte kunnen komen, waarop zij nu staat. Ook is onberekenbaar veel goeds gedaan door de oprichting van hospitalen, waar duizenden heil gevonden hebben, die anders een jammerlijken dood waren gestorven.

Ik vergeet ook niet de vele - meest katholieke - zendelingen die ik gekend heb, eerlijke, arme menschen, die, wars van de luxe, die het gros geniet, werkelijk te midden van de chineesche bevolking leven, in gewone chineesche huisjes, in landsdracht gekleed, etende het voedsel van den gewonen chinees uit het volk en niet meer geld bezittende, dan wat een gewoon chinees noodig heeft om amper van te kunnen leven. Ik weet er zelfs, die opzettelijk geen correspondentie voeren met hun familie, die niets meer van de buitenwereld meer willen hooren, en zonder morren zich uitsloven voor hun mongoolsche broeders, die zij in allen ernst willen redden voor de eeuwige zaligheid. Al vind ik hun streven verkeerd, voor hen heb ik niet dan eerbiedige hoogachting.

Maar zij zijn de uitzonderingen.

Al het werkelijk goede, dat door de zendingen verricht is, weegt in de verste verte niet op tegen het kwaad, dat zij veroorzaakt hebben, en dat onberekenbare gevolgen na zich zal sleepen. Bovendien, enkel door uit de oogen te kijken, moeten zij nu in den loop der jaren weten, dat hun optreden de aanleiding is tot roof en diefstal, al noemt men die ‘annexatie’, en dat zij, zoogenaamde apostelen van den godsdienst, worden gebruikt als verkenners en voorposten van een roof-politiek. Deze rol is elk waarachtig christen onwaardig.

Zoolang in Europa de algemeene ellende helpers behoeft, kunnen de zendelingen dáár veel nobeler en vruchtbaarder

werk doen, al wordt het er niet zoo ruim betaald. De chineezen kunnen het zonder hen, en verlangen niets liever dan dat de ongenoode weldoeners hunne zegeningen van hen aftrekken. Eerst als het lijden in Europa geheel verdwenen is, en daar geen physieke en moreele ellende meer heerscht, wordt het tijd, dat de menschlievende gevoelens der missionarissen een uitweg in China gaan zoeken.

Over het ‘heidendom’ der chineezen behoeven zij zich heusch niet zoo ongerust te maken, zoolang de christelijke mogendheden nog zoo heidensch en barbaarsch te werk gaan.

China heeft godsdiensten en filosofische systemen, die meer dan voldoende zijn om het volk te verheffen, zoo het daarvoor vatbaar is[1]. Het is het eenige land op aarde, waar nooit groote godsdienstoorlogen hebben gewoed en waar verschillende godsdiensten vreedzaam en broederlijk naast elkander bleven bestaan. Het is het land der verdraagzaamheid bij uitnemendheid. De chineezen begrijpen heel goed welke machtige woorden in onzen bijbel staan, en hebben niets tegen het christendom als godsdienst, enkel tegen de zendelingen, door hun arrogante manier om het te verspreiden. Zij hebben enkel tegen het christendom dat het niet uitsluitend als religie, maar vooral als politiek optreedt. Een zendeling heeft dit zelf indertijd bekend toen hij schreef: ‘As far as religion is concerned the chinese are not only reasonable, but extremely tolerant, till the professed religion assumes, or is believed to assume, a political aspect’[2].

Indien het chineesche volk weder rijp is voor de zuiverste dingen uit de leeren van Confucius en Lao Tsz', en de essentiëele waarheden van 't boeddhisme dan zal het, ook zonder zendelingen, tot veredeling en beschaving komen. De ongenoode beschavers uit het Westen kunnen er bij gemist worden. Van het oogenblik af dat de christenen in China kwamen, is er niets dan oorlog en intrigue en zorg voor dat land van gekomen, misère zonder einde.

Wat er nu in China gebeurt is niets anders dan wat, met de politiek der laatste jaren, wel ééns moest gebeuren. De mogendheden waren er al jaren van te voren voor gewaarschuwd,

1) Zie de deelen ‘Confucius’ en ‘Lao Tsz’. van mijn werk *De Chineesche Filosofie*. - (P.N. van Kampen & Zoon.)
2) The Chinese Recorder. 1892.

maar het vermoeden is gewettigd, dat zij het er juist op aan hebben gestuurd. Nu is weêr een prachtig voorwendsel gevonden, en de stok vliegt hun in de handen, om den hond mede te slaan. Nu alweer, onder pretexten van godsdienst en beschaving, aan 't wegnemen van andermans eigendom, of 'annexeeren' zooals dat in geciviliseerde termen luidt. De kanonnen en de mannetjes zijn wel te vinden, en voor één nu vermoorden europeaan zullen wel duizenden chineezen met hun leven boeten. - Dit is dan toch zeker een allerjammerlijkste toepassing van de leer, die de zendelingen in China prediken.

Hoe men de zaak ook bekijkt, van welken kant ook, *de geheele chineesche kwestie is een zendelingenkwestie*. Neem de missions uit China weg, en de chineesche kwestie is zoo goed als opgelost. De groote chineesche staatsman Prins Koeng heeft het eens gezegd[1]: '*Als de opium en de christelijke missies*[2] *worden teruggetrokken, is er geen concessie, die het chineesche gouvernement niet bereid is te doen, om den wettigen handel duurzaam te maken*.'

De chineezen zijn veel te slim, om geen handel te willen drijven met de 'vreemde barbaren' als er wat aan te verdienen valt. Het is dan ook niet waar, dat de chinees den handel met Europa niet zou willen. Die handel zou evengoed, ja nog beter gedreven kunnen worden, als zendelingen geen ergernis verwekten in het land, en er geen havens en 'invloedssferen' werden geroofd.

Dat er een kern, al is het een heel kleine kern, van zendelingen geweest is, en nog is, die het verkeerde van het drijven hunner collegas inzien, is een verblijdend verschijnsel.

In 'The Messenger' schreef de Rev. Theo H. Cobald: 'Wij hebben qualiteit van zendelingen noodig, geen quantiteit. Wij hebben een secretaris, die ad nauseam het woord millioenen gebruikt, en wiens roep altijd is om geld' (1894).

De Rev. Graves erkent in de 'Chinese Recorder': 'Bevolkingen van geheele dorpen hebben aangeboden christen

1) 'Letters to the Parliament Commission'. In de voorrede tot het door mij aangehaalde memorandum in acht artikelen verklaart de chineesche regeering nog 'De handel alleen heeft nooit geschillen doen ontstaan.' -
2) De combinatie is niet vleiend, maar door de europeesche politiek wáár gemaakt.

te worden om den invloed van de vreemdelingen te winnen in een of ander proces.'

De Rev. Ross: 'De Jezuïten in Peking deden mede aan een complot om den Keizer door zijn jongeren broeder te doen vervangen' (Ch. Rec. 1892).

In denzelfden jaargang van dat tijdschrift geeft the Rev. Candlin een heftige critiek op de tactiek van 'provocatie en de onberedeneerde aanvallen der zendelingen op den chineeschen godsdienst'.

Maar deze enkele stemmen worden in de woestijn niet gehoord. Zelfs een eminent geleerde als the Rev. Mac Gowan, een der Nestors van de sinologie, heb ik herhaaldelijk het woord 'the heathens' hooren gebruiken over de chineezen. The heathens! Een volk, dat de leer van Confucius heeft voortgebracht, en de Tao Teh King van Lao Tsz', en dat nooit, als het europeesche, woeste en lange godsdienstoorlogen heeft gekend! Dan was de Rev. Dean nog wijzer, die op de Shanghai Conferentie van 1877 erkende: 'Het is geen teeken van waren godsdienst, een valschen te beleedigen'.

Wat er nu ten slotte in China gebeuren zal is moeilijk te voorspellen. Natuurlijk zullen de europeesche troepen op den langen duur wel eens Peking binnnenrukken. Maar dan? Zullen dan de moeilijkheden niet eerst recht beginnen?

Als we zoo eens nadenken over Engelands succès in Afrika, en over wat nu binnenkort in China gebeuren gaat, dan heeft het er al heel veel van, of in deze eeuw het onrecht maar steeds zegeviert over het recht. En dan komt de vraag bij ons op, of het schijnbare onrecht, dat wij zien overwinnen, misschien niet een voorteeken is van later te baren recht, en de ondergang van het tegenwoordige China misschien niet in de natuurlijke beweging der werelden ligt, en een neêrgaan is van het groote rythmus dat de wereld-historie regelt, en op welks deining keizerrijken lichtend oprijzen en weer duisterend vergaan in de eeuwen, volkeren en keizers met zich medesleurend.

Het is toch waarlijk moeilijk aan te nemen, dat iemand als de duitsche keizer, of als Chamberlain, of de keizerinweduwe, op zichzelf als bizonder persoon, ooit de werelddingen zoo in beweging zoude kunnen zetten, als er niet een mysterieuze, transcendente kracht was, die hen voor dat

doeleinde gebruikte. Maar nu kom ik in beschouwingen, die te ver zouden voeren.

Wat ik in dit artikel wilde aantoonen is alleen, dat alle moeilijkheden, in China thans aan 't gebeuren, veroorzaakt zijn door de zendelingen en de christenen, en dat de chineesche regeering, die alles voorzien heeft, er jaren tevoren al voor gewaarschuwd heeft. In het licht van deze beschouwing is het waarlijk niet zoo heel vreemd, dat de chineezen ons, europeanen, van 't begin af aan de ‘barbaren’ hebben genoemd.

Nog eene opmerking aan het slot. Een vijftal jaren geleden werd in de Nieuwe Rotterdamsche Courant een pennestrijd gestreden over de kwestie, of de mogendheden de wankelende, ontaarde Mandsjoedynastie dan wel de jongere, chineesche revolutiepartij moesten steunen. Ik was toen de laatste meening toegedaan, en werd daarvoor terecht gezet door een ouderen, meer ‘ervaren’ sinoloog. Deze beweerde dat het in ons belang lag, dat de dynastie gesteund werd. De nooit falende historie heeft ons thans geleerd, tot welke treurige resultaten deze politiek geleid heeft. En nu zal waarschijnlijk de revolutionnaire partij gaan ageeren, zooals Japan gedaan heeft, n.l. alles buiten ons om doen, en een eigen mogendheid vormen in het Oosten. Gelukt dit, dan is het Westen den ondergang nabij en is de toekomst aan China en Japan, aan het Oosten.

HENRI BOREL.

Nicolo Machiavelli als blijspeldichter.

Nic. Machiavelli. La Mandragola, Il Frate.

Machiavelli opent met zijn blijspel *La Mandragola* de annalen van een nieuwe literatuur, die op de namen van Shakespeare en Molière wijst. De vlucht die het Italiaansche blijspel tegen den uitgang der 'Herleving' en dus aan het begin van den nieuweren tijd nam, is zonder weerga in eenige letterkundige geschiedenis. Behalve de gezant en staatssecretaris van Florence, tevens de scherpzinnigste denker van zijn tijd, die ons zijn *Mandragola* aanbiedt, is er een lange rij van namen, die ons in hoog en aanzienlijk gezelschap brengt of onder auteurs van ongemeen vernuft en groote kunstvaardigheid. Op de feesten aan het hof te Urbino heeft men kardinaal Bibbiena om zijn blijspel de *Calandria* toegejuicht. Ariosto wisselt aan het hof van Ferrara zijn opwekkelijke tooneelen van den Orlando Furioso af met blijspelen vol gloed en leven. Sedert beheerschte de ingenomenheid met het tooneel in de volkstaal alle auteurs en de toeschouwers van elken stand, vorstelijke beschermers zoowel als edellieden en rijke burgers. De rij der blijspeldichters wordt, na een bloeiende periode van nagenoeg een eeuw, besloten door Giordano Bruno, den Wijze van Nola, die zijn philosofische beschouwingen over de 'Eenheid van het Heelal' afbrak 'om Thalia hulde te brengen' in het schrijven van *Il Candelaio*, het blijspel waarin de vermaarde pedant Manfurio zijn niet te benijden triomf behaalde. Alle landen van Europa zijn sedert bij Italië te gast gegaan en hun blijspeldichters hebben er zich toegeeigend wat zij van hun gading vonden, fabel, intrige en karakters.

De eerste opvoering van Machiavelli's *Mandragola* door de Florentijnsche Academisten had het blijspel dadelijk zulk een bijval verzekerd, dat de roep er van aanstonds buiten de grenzen van Toscane weerklank vond. Leo X liet de spelers met heel het decoratief naar Rome komen om het stuk te midden van zijne schitterende omgeving te vertoonen. Ook kardinaal Bibbiena's *Calandria* wenscht hij te zien, als hij in 1514 zijn gast Isabella di Gonzaga op een vroolijken avond wil laten lachen. De geschiedenis vermeldt niet, dat bij de uitnoodiging ook het verzoek tot de edelvrouwen werd gericht om hare dochters thuis te laten. Het zou niet overbodig geweest zijn! En opnieuw klinkt het ‘Hoog Bevel’ om de *Mandragola* op te voeren, als Leo X in 1515 naar Florence trekt om er Frans I en zijn hof te ontmoeten. Wat een zonderlinge tijd! Bij de feestelijke samenkomst van Koning en Paus moet tot afwisseling van de politieke onderhandelingen een blijspel worden opgevoerd, dat eenige jaren na den dood van den auteur op den index zal worden geplaatst. Of, bij wijze van climax: een kardinaal die een stuk als de *Calandria* durft schrijven, en een Pauselijke beschermer die zijn vorstelijke vriendin zulk een blijspel als een zeldzaam kunstgenot durft aanbieden!

Nog een enkel woord tot kenschetsing van de beweging, die op dramatisch gebied met de *Mandragola* opende.

Het eerste merkwaardige verschijnsel is, dat de nationale geest zich verklaart voor het blijspel en niet voor de tragedie. De laatste vond belangstelling bij enkele geleerden en letterkundigen, maar de opgewektheid en levendige aard van het volk, zoowel als de lichtzinnigheid eener verfijnde beschaving beslisten in de voorkeur aan het blijspel geschonken. Men wilde niet geroerd, niet geschokt worden, en wat ook de fraaie theorie omtrent loutering der hartstochten door het medelijden mocht vertellen, men bedankte hartelijk voor een loutering van dien aard. Men wenschte het volle menschenleven om zich heen te zien afgespiegeld op het tooneel; men wilde zich bloot vermaken in het aanschouwen van anderer dwaasheid of wel - prikkeling zoeken in de aantrekkelijkheid van het schandaal.

Een tweede, niet minder opmerkelijk verschijnsel was, dat het blijspel bijna zonder uitzondering in het proza geschreven

werd. Ook daarin gaf Italië het voorbeeld. Zijn blijspeldichters sluiten zich te nauw aan bij de werkelijkheid of deelen te zeer de ingenomenheid van den volksgeest voor de improviseerende *Commedia dell' arte*, om zich door eenigen band of door de macht der overlevering te laten belemmeren in hun vrijheid van beweging en spreken. Zij reproduceeren het leven waaraan zij deelnemen, al doen zij dat ieder op eigen wijze. Het was hun niet te doen om copieën te leveren van de stukken der Grieken en Romeinen, ook al ontleenen zij enkele malen een bijkomenden trek aan de fabel, die zij bij Plautus of Terentius vinden. De blijspeldichter Grazzini (il Lasca) drukt de meening van al de auteurs zijner dagen uit, als hij in den proloog van een zijner stukken zegt: ‘Kom mij niet aan boord met uw Ouden! Zij zagen een heel andere, hun eigen omgeving, in hun eigen tijd. Hier in Florence wordt een leven geleefd, geheel verschillend van dat in Athene en Rome, eeuwen geleden. Zoo hebben wij in ònze blijspelen alleen te doen met ònze zeden, ònze gebruiken, ònze levenswijze, ònze manier van spreken.’ Waar dus van navolging, of liever van overneming in enkele détails sprake kan zijn, daar blijft het toch evenzeer waar, dat dezelfde *spirito comico*, die sedert de veertiende eeuw in de Novelle zich uitte, ook in het Italiaansche blijspel aan het woord is bij de voorstelling van de werkelijkheid, zoo als zij gezien en gevoeld werd door de auteurs in de dagen der ‘Herleving’.

‘Onze taak is,’ zegt Klein, ‘den grootsten en merkwaardigsten van alle Staatssecretarissen tot den rang van blijspeldichter te verheffen.’[1)] Wellicht is kardinaal Bibbiena's *Calandria* nog iets ouder dan Machiavelli's *Mandragola*, maar de beteekenis en het gehalte van het laatste stuk geeft den Staatssecretaris verreweg den voorrang.

De auteur van *Il Principe, de Vorst*, is ook de dichter van *La Mandragola*. Het klinkt vreemd, verbazend vreemd, bij het eerste vernemen daarvan. En toch, er is verwantschap tusschen het staatkundig Pamflet zoo als er zelden een geschreven is, en het blijspel dat, aan den ingang van den

1) J.L. Klein, Geschichte des Drama's, IV.

nieuweren tijd en los van alle navolging der klassieken, de blijspelen van alle volkeren zal voorafgaan. Machiavelli was een man uit één stuk. Eén verheven idée beheerscht al het denken en werken van den veelzijdigen staatsman en auteur. Om die idée groepeeren zich al zijn geschriften, en zonder haar te kennen is het niet mogelijk de schijnbare tegenstrijdigheden in dien man te verklaren, het schijnbaar raadselachtige in hem op te lossen. Vandaar de vele uiteenloopende oordeelvellingen over Machiavelli. In de scherpe aanvallen op hem gericht mengde zich ook veelal de woede van kerkelijken ijver, waartoe de *Mandragola* niet weinig aanleiding gaf, schijnbaar met grond, omdat men uitsluitend, en meestal met opzet, de aandacht bepaalde tot den inhoud der fabel, het gewaagde der Florentijnsche buurtgeschiedenis, die het onderwerp van dit blijspel uitmaakt. Kent men echter het alles-beheerschende denkbeeld, dat eenheid brengt in die reeks der meest verscheiden werken van den scherpzinnigen denker, dan zal men anders oordeelen. Als bij iederen machtigen geest is dus ook ten opzichte van hem de vraag, wat van al zijn denken en werken het motief, het bezielende beginsel is geweest, zoo bij zijn *Principe, l'Arte della Guerra, I discorsi, le Istorie* als bij zijn kleinere opstellen en gedichten, ook zelfs - bij zijn *Mandragola*. Die hoofd-idée is, zoo als men denken kan, van staatkundigen aard. Machiavelli was voor alles een man der politiek, *un Uomo politico*. Als zoodanig was hij echter noch een dilettant, noch een doctrinair, ook niet wat men noemt een politiek wijsgeer. Hij tracht de bestaande toestanden te leeren kennen; hij neemt de wereld, de omstandigheden, zijn volk zooals ze in werkelijkheid zijn. Maar hij doorgrondt die werkelijkheid met een bewonderenswaardige scherpzinnigheid. Door zich niet op de bijpaden eener teugellooze fantasie te verliezen, niet op te gaan in abstracte bespiegelingen, niet toe te geven aan min of meer sentimenteele beschouwingen, gaat hij met zekerheid zijn eigen weg, voorgelicht door een kalme, zelfstandige waarneming, om zoodoende in zijn effen geest de rekening te kunnen opmaken en tot een onbedriegelijke uitkomst te geraken. De zedelijke herleving van Italië en de daaruit volgende onafhankelijkheid en eenheid van zijn vaderland waren het beginsel, de beweegreden van al zijn schrijven en denken. Hij wist wat

Italië op het gebied van kunst en letteren te beteekenen had en aan geheel Europa had geschonken. Maar dat was hem niet genoeg. Aan de zedelijke verheffing van Italië moest van nu aan gearbeid worden; dan was er kans op verdrijving van den vreemdeling, kans op vrijheid, op éenheid, op krachtsontwikkeling van binnen en van buiten. Om het besef der éenheid wakker te maken had hij reeds een grondig vertoog geschreven, waarin hij er op aandringt, dat de gemeenschappelijke taal voortaan geen Toskaansch of wat ook zou heeten, maar het Italiaansch, de taal van één volk en één vaderland. Van de velen die over Machiavelli geschreven hebben, was von Ranke de man, die het eerst met nadruk daarop gewezen heeft, om aldus tot een juister voorstelling van dien reusachtigen geest te komen. Hij noemt den wakkeren Florentijn een welberaden en toch vurig patriot bij wien alles ondergeschikt was aan dat éene denkbeeld: de verheffing van Italië uit zijn moreel en staatkundig verval. Niemand dan Machiavelli zag zoo juist in, dat het een der moeilijkste problemen in de geschiedenis der Staatkunde is, om een uit-een-gevallen natie weder te reconstrueeren. Het eerste daartoe noodig, zoo er werkelijk nog elementen en hoedanigheden in het volk zijn die niet vruchteloos doen hopen, is de toestand van het heden te kennen en te doorgronden. De hooge vlucht van het Nieuwe Leven in zijn vaderland had hij toegejuicht; in de geestdrift voor kunst en letteren die de nieuwe beschaving had opgewekt, had hij gedeeld; hij was niet vreemd aan zijn tijd en volk; hij was in veel opzichten beider representant.

Maar toch, hij liet zich door al dien uiterlijken glans niet verblinden. Machiavelli, meer dan eenig ander zijner tijdgenooten, zag in dat die opgewonden geestdrift, dat die bloei van letteren en kunst nog volstrekt geen bewijs is van moreele kracht. De eenzijdige ontwikkeling in die éene richting ging gepaard met een verslapping die noodlottig werd voor het volkskarakter. Machiavelli ontdekte de kiemen der kwaal, die de overmoedige maatschappij met haar hooggestemd enthousiasme in haar boezem ronddroeg. Zijn scherpe blik zag dat onder den invloed dier geraffineerde beschaving het volksgeweten was verwoest, het zedelijk gevoel was afgestompt, de zin voor waarheid en gerechtigheid in de alge-

meene bedwelming was ondergegaan. Dat opgewekte kunstleven, doortrokken van een aristocratisch cynisme, deed de kwalen daaraan eigen bij den dag toenemen, naar hij telkens en overal opmerkte. Hij zag rondom zich een artistiek proletariaat dat, in het gevoel van de geestelijke onmacht om de hoogte van enkele uitverkorenen te bereiken, moest wegkwijnen in gebrek of moest afdalen tot de onwaardige rol van vleier en parasiet. Hij hoorde om zich heen een schetterend Pedantisme, welks bekrompen blik niet verder reikte dan de horizon van eigen neus en dat bij een grenzelooze ijdelheid opging in een lachwekkende wederzijdsche bewondering, of zich uitsloofde in de onbeschaamdste uitvallen tegen hen die buiten den kring der bentgenooten stonden. Daar naast zag hij, hoe een steeds heerschend provincialisme, nog verergerd door onderlinge vijandschap van kleine vorsten en adellijke geslachten, zijn ijver en liefde beperkte tot binnen de grenzen van een of anderen tongval, om te verflauwen in hart voor de algemeene zaak: de verheffing en bevrijding van het gemeenschappelijk vaderland. En sloeg hij den blik buiten de kringen dier verfijnde en aanmatigende beschaving, buiten de sfeer waarin het hoog-geroemde kunstleven bloeide, dan ontwaarde hij een volksmassa, het leven voortsleepende in stoffelijke en geestelijke ellende[1)].

In dàt bewustzijn, oorsprong en beginsel van al zijn werken, schreef hij ook zijn blijspel *La Mandragola*, al zou het dorre verslag van den inhoud het niet zoo dadelijk doen vermoeden. Ook in dit blijspel toont zich de eenheid van zijn machtigen geest. Machiavelli is een practisch staatsman. Hij schrijft geen rhetorische verhandelingen of deftige vertoogen, als hij zich rechtstreeks tot zijn volk richt, maar in de afzondering eener half gedwongen, half vrijwillige ballingschap op zijn eenvoudig landgoed schrijft hij een satire in den vorm van een blijspel. Daarbij neemt hij de werkelijke toestanden van het oogenblik en de heerschende levensopvatting tot uitgangspunt. Aan een markt-anecdote, aan een Florentijnsch schandaaltje, waar de massa gretig naar luistert, verbindt hij een

1) Men zie verder de voortreffelijke studiën van Arturo Graf, Prof. te Turin: Attraverso il cinquecento, en: Studii Dramatici; beiden te Turijn bij Ermanne Loescher; verder nog: Pasquale Villari: Nicolo Machiavelli c i suoi tempi.

nieuwe poging om zijn volk de oogen te openen voor de leugen waarin het wordt opgevoed, waarin het zich met welbehagen rondwentelt. De dramatiseering van die anecdote zal het geweten van het volk wakker schudden. De *Mandragola* geeft een beeld van de maatschappij zijner dagen met al haar onwaarheid en zedelijk verval, en de auteur schildert haar zonder eenige terughouding, zonder geveinsde kieschheid. Die den dichter om het gewaagde van het scabreuse geschiedenisje hard vallen, verliezen uit het oog dat hij den toeschouwer wil stellen voor de brutaliteit van eigen omgeving, om te zien of zijn sluimerend bewustzijn er wellicht door zal opschrikken, of de ontnuchtering wellicht zijn blik zal verhelderen op het leven waaraan hij zelf deelneemt en dat tot heden hem als volkomen normaal voorkomt, omdat die toeschouwer aan de algemeene corruptie gewend is, van jongs af in die bedorven atmosfeer is opgegroeid. Toen men er Machiavelli een verwijt van maakte, dat hij in zijn *Principe* den vorsten een leerschool had aangeboden om den tiran te spelen, antwoordde hij: ‘heb ik den vorsten geleerd als tirannen te regeeren, ik heb den volkeren evengoed den weg gewezen, hoe er zich van te ontdoen’. Aan dat woord denkt men bij het lezen van de *Mandragola*. 't Is of de dichter zijn volk toeroept: Gij lacht bij mijn komedie en te-gelijkertijd om hen die in dat spel der deerniswaarde zelfmisleiding een rol spelen, maar open dan ook het oog voor de tooneelen der werkelijkheid om u heen, en dezelfde personen met hun verstompt zedelijk gevoel zult ge kunnen waarnemen in uwe fijn-beschaafde maatschappij, waarin bij de schittering van kunst- en letterkundig leven ook de corruptie zoo weelderig tiert.

Hoewel de strekking van het stuk in het oog valt, toch is niet de eigenlijke satirist, maar de wezenlijke blijspeldichter doorloopend aan het woord. Machiavelli behoort volstrekt niet tot de misanthropen die met een gevoel van innig genot hun verachting voor de menschheid uitstorten. De ernst van zijn bedoeling om zijn tijdgenooten tot hooger opvatting van het leven te brengen en waarheidszin bij hen wakker te maken, zal hem weerhouden hen te verbitteren. Men zou kunnen zeggen: omdat hij te ernstig van bedoeling is, schrijft hij een blijspel. Want een blijspel van de hoogste orde, zooals de *Mandragola* er een is, wortelt in een oprecht

waarheidsgevoel. De man die zijn leven vol toewijding geeft aan den Staat, die met de eene zending na de andere belast wordt, die nu eens op reis is om troepen te werven voor de Republiek of de nachten doorpeinst over vraagstukken van krijgskunde en taktiek, dan weder de kronkelgangen der diplomatie naspeurt of de denkbeelden die zijn veelomvattenden geest overstelpen in honderden brieven meedeelt, die man van ondenkbare werkkracht en weergalooze bedrijvigheid onttrekt zich aan een sombere bui bij de miskenning die hem tot werkeloosheid en verbanning veroordeelt en - hij schrijft een blijspel. En ook in die uiting van zijn geest levert hij een meesterstuk, door en door oorspronkelijk van opvatting en in de behandeling der stof; een getrouw beeld van zijn tijd, een klassiek stuk, dat een onsterfelijke kunstschepping kan heeten en bij het nageslacht nog weerklank zal vinden in den diepsten schuilhoek van het geweten.

De inhoud van het blijspel *La Mandragola* is in weinig woorden weer te geven. Uit een toespeling van den auteur zou men geneigd zijn de meening van sommigen te deelen, dat de fabel hem aan de hand is gedaan door een voorval dat de chronique scandaleuse in Florence van mond tot mond overleverde. Callimaco, een aanzienlijk jongmensch dat reeds vroeg naar Parijs was gezonden om er zijn opvoeding te voltooien, komt in Florence terug en wordt doodelijk verliefd op Lucrezia, wier schoonheid hem in den vreemde reeds was afgeschilderd. Maar zij is de echtgenoot van den bejaarden Nicias Calfucci, en bovendien geeft de hooggeroemde deugd van Lucrezia geen hoop ooit haar hart te zullen winnen of zelfs ooit een teeken van haar gunst op te vangen. Callimaco is wanhopend gestemd. Doch hij heeft het geluk in kennis te komen met Ligurio, den huisvriend van Nicias. Ligurio belooft hem te helpen. De mildheid van Callimaco zal den tafelschuimer een niet ongevallig voordeeltje aanbrengen en bovendien zal deze den rijken Nicias nog te meer aan zich verplichten. Beide echtgenooten toch gaan gebukt onder het verdriet van geen uitzicht te hebben op het bezit van een kind, van een zoon. Op raad van Ligurio zal Callimaco zich als medicus uitgeven. Nicias die hem vraagt, of hij een middel weet hem een zoon te bezorgen, krijgt de verzekering dat hem dit zal worden toege-

zonden in een extract van de Mandragola, door den medicus toe te bereiden. Er is echter een bezwaar aan verbonden. De eerste nacht na het gebruik van het medicament zou het leven van den echtgenoot door de uitwaseming van het toegediende middel in gevaar kunnen brengen en dus zal hij zich dien nacht van het bijzijn zijner vrouw moeten onthouden. De rest raadt men zelf. De onnoozele Nicias leidt zelf den minnaar in de kamer zijner echtgenoote. Voòr het echter zoover komt, beraadslagen Nicias en Ligurio over de zwarigheid, de zoo erg deugdzame en eerbare Lucrezia voor het plan te winnen. Ligurio weet natuurlijk raad. Hij verzekert zich van den bijstand der schoonmoeder van Nicias en dien van den biechtvader der deugdzame Lucrezia, den kloosterbroeder Fra Timoteo. Het bedrog gelukt, en Callimaco gaat den volgenden morgen met al de geinteresseerden en onder aanvoering van Fra Timoteo ter kerk om God te danken voor de uitstekende uitwerking van de Mandragola. Binnen een jaar zal Nicias een zoon bezitten, en bovendien zal Callimaco de vertrouwde geneesheer van de gelukkige familie blijven, natuurlijk met volkomen instemming van de zoo deugdzame Lucrezia. ‘Gaan wij nu gezamenlijk de kerk in, om er onze gewone gebeden te doen’, is het laatste woord van Fra Timoteo.

Het schijnt de stof voor een klucht van ordinair allooi te zijn. Maar Machiavelli heeft er een stuk van weten te maken dat verre boven de gewone klucht staat, een blijspel van hooge beteekenis. Men zou allereerst op den meesterlijken dialoog, op den ongedwongen gang, op den stevigen bouw van het stuk kunnen wijzen. Men zou kunnen opmerken, dat alles in dit blijspel zoo natuurlijk mogelijk van opzet tot ontknooping voert; dat er geen tooneel geen zinsnede te veel in het stuk is en alles goed en vast in elkaar sluit; dat de auteur bij een voor alle blijspeldichters benijdbare kunstvaardigheid van een zelfbeheersching blijk geeft, die alle weifeling en afdwaling uitsluit, die met vaste hand de lijnen trekt, waarlangs alles en allen zich voortbewegen. In die opzichten reeds kan het blijspel van Machiavelli een voorwerp van studie heeten voor ieder die iets voor het tooneel wil schrijven, al zou de stof zelf hem minder aantrekken.

Waar het bovenal op aankomt, dat zijn de karakters. Laat

ons eerst kennismaken met de vrouwelijke hoofdpersoon, donna Lucrezia. Haar ouders hebben haar, zooals in zuidelijke landen gewoonte is, aan den ouden, rijken Nicias uitgehuwd. Naar de dagelijksche opvatting van deugd en plicht is haar leven voor het uiterlijke onberispelijk. Zij zou uit zichzelf niet in staat zijn aan heimelijke neigingen toe te geven, of iets te doen wat haar huwelijk in opspraak zou kunnen brengen. Zij is doordrongen van hetgeen haar omgeving en de conventioneele begrippen in het algemeen als behoorlijk, als betamelijk voorschrijven. Zij gaat bovendien trouw ter kerk, hoort geregeld de mis, legt haar geloften af voor de miraculeuse heiligen-beeldjes, toont ijver in het ter biecht gaan, terwijl hare middelen haar in staat stellen de kloosterbroeders door het geven van aalmoezen voor zich te winnen. Wat ontbreekt haar om bij de verschijning van Callimaco staande te blijven? Van zwakheid die zich buigt onder het geweld van den hartstocht, kan hier geen sprake zijn; van lichtzinnigheid evenmin. Zoo gemakkelijk maakt Machiavelli er zich niet af. Hij geeft een sprekend beeld van de Lucrezia's in het Florence van zijn dagen, bij wie een vaste grondslag voor het zedelijk bestaan, voor het gemoedsleven ontbreekt, opgegroeid als zij zijn in haar alledaagsche opvatting van het ‘fatsoenlijke.’ Zij deelt in het algemeen gebrek van haar tijd: een onontwikkeld bewustzijn van de beteekenis harer daden, het gemis aan geweten, zoo men wil. Daarom voelt zij er behoefte aan zich geheel en al over te geven aan de leiding van haar zielverzorger, zooals de gewoonte en het spraakgebruik meebrengt. De ledige plek in haar bewustzijn moet gedekt worden door de argumenten van Fra Timoteo. Zij gevoelt zich behagelijk in de zekerheid dat zij zich van alle verantwoordelijkheid kan ontslagen achten, daar haar geestelijke leidsman die voor zijne rekening heeft genomen. Wat zij in ieder ander een zonde zou noemen, wordt bij haar een handeling, die door dieper inzicht dan het hare te verklaren is, daarvoor staan haar ervaren moeder en de vrome kloosterbroeder in. Als zij aan het einde van den avontuurlijken nacht Callimaco de teederste betuigingen laat hooren, is ze zelfs zoover gekomen, van een hemelsche beschikking te spreken, die haar den geliefde heeft toegevoerd: zij toch kan zich, in haar vertrouwen op Fra Timoteo's woorden,

vleien met de verzekering dat zij dien geliefde niet gezocht heeft. ‘En tegen de beschikking des hemels mag men zich niet verzetten’, is haar laatste woord tot Callimaco, die dat natuurlijk met haar eens is. Dadelijk na het nachtelijk avontuur is zij dan ook geheel veranderd: een zekere vrijheid in spreken en doen heeft plotseling de vroegere timiditeit vervangen. Zij is op weg haar moeder te gelijken, die op jonger leeftijd ‘de gezellige vriendin’ van den toen nog jeugdigen Fra Timoteo was en zoo een vrouw van levenservaring is geworden. Van nu aan zet Lucrezia dan ook blijmoediger en geruster dan ooit het leven voort: zij leeft in vrede met den ouden heer dien haar ouders haar als echtgenoot gegeven hebben, maar nu in gezelschap van Callimaco, haar ‘door hemelsche beschikking toebedeeld.’ Zij gaat trouwer dan ooit ter kerk, hoort dagelijks de mis, legt haar geloften af voor de heiligen en maakt Fra Timoteo gelukkig met haar geschenken in geld, juist alsof er niets gebeurd is; in ruil daarvoor zorgt de goede zieleherder voor de rust van haar geweten, en dat is hem goed toevertrouwd. Het tooneelgordijn valt, terwijl allen welgemoed de kerk binnengaan, Nicias uitgelaten van blijdschap in het uitzicht ‘dat het een jongen zal zijn’, een ‘stamhouder’, dank zij de uitwerking van het glas geurige hypocras, dat de medicus Callimaco Lucrezia onder den naam van Mandragoor-extract heeft toebereid.

In dit blijspel neemt de Renaissance wraak op de Scholastiek; er komt voeling tusschen het luchthartige Zuiden en het ernstige Noorden. Nicolo Machiavelli en Desiderius Erasmus reiken elkander de hand.

Nu zou men uit het voorgaande allicht willen afleiden, dat die Broeder Timoteo een doortrapte hypocriet, de voorlooper van den zoo gemakkelijk te herkennen Tartufe zal zijn. Dat heeft er niemendal van. De Tartufe in den zin van volslagen hypocriet staat op ontzaglijken afstand van hem, al kan ook Machiavelli's Fra Timoteo eerst Aretino en daarna Molière voor den geest gezweefd hebben. De literatuur van verschillende volken heeft haar Tartufes, haar huichelaars. De Schijnheiligen in de gewone opvatting zijn dan ook niet zoo moeilijk te schilderen en ‘de bloeden van toeschouwers’ scheppen er steeds vermaak in, al kan men bij nader toezien

zich bezwaarlijk voorstellen, dat iemand zich door zulke schijnheiligen om den tuin laat leiden. De tooneeldichters, die grove neiging van de groote menigte kennende, hebben er zich vaak maar al te gemakkelijk van afgemaakt. Hoe dikker zij het er op legden, hoe meer het pakte bij het publiek, meenden zij.

Machiavelli vat zijn taak ernstiger op. Hij zou nooit vrede gehad hebben met Molière's Tartufe. Hij is bovendien te fijn en te scherpzinnig menschenkenner om te meenen, dat het beeld van den groven huichelaar anders dan alleen bij de oppervlakkige toeschouwers eenigen indruk zal achterlaten of de voorstelling er van iets kan uitwerken. Zijn diagnose van de maatschappelijke kwaal geeft hem een ander beeld aan de hand dan het bekende type waar de menigte zich op goedkoope wijze mee vermaakt. Zulk een zinnelijk huichelaar bewijst weinig of niets en is ook te gemakkelijk te herkennen. Iets anders is het, als de algemeene corruptie het zedelijk onderscheidingsvermogen heeft vernietigd en de geestelijke leidslieden zoo goed als ter goeder trouw de immoraliteit in de hand werken. Want men kan ter goeder trouw handelen en toch zedelijk bedorven zijn. Onder den indruk van die waarneming gaf Machiavelli ons zijn Fra Timoteo. Het zedelijk bewustzijn was naar zijne meening in de aesthetische bedwelming ondergegaan. Wat *ik* u als huichelaars afschilder, zoo roept hij zijn tijdgenooten toe, zijn niet anders dan de creaturen van uw eigen bijgeloof, van uw zelfmisleiding, van uw kinderlijke onmondigheid, of wel van uwe behoefte om voor uwe corruptie bescherming te zoeken achter schijn en drogredenen.

De Fra Timoteo van Machiavelli is ook niet van het slag door Calchas vertegenwoordigd, een type waar Vondel gebruik van maakte, maar dat reeds Hooft voor de moderne comedie onaannemelijk voorkwam. Evenmin behoort hij tot de lichtzinnige boeven in geestelijk gewaad, die zoo dikwijls in de middeleeuwsche novelle en satire aan den spot van het volk werden prijsgegeven en zelfs in gewijde spelen en moraliteiten optraden. Ook de vermakelijke of niets-waardige groep waaruit Boccaccio zijn voorbeelden kiest en waartoe zijn bekende Fra Cipolla behoort, heeft Machiavelli links laten liggen; hij meende terecht dat daarmede reeds voor goed was afgerekend. In zijn Alberigo uit het blijspel *Il Frate* geeft

hij wel een karakter dat daar schijnbaar op gelijkt, maar toch zoo opgevat dat het een tijdbeeld wordt van een andere zijde beschouwd. Met zijn Fra Timoteo heeft hij een ander doel; in die schepping staat de blijspeldichter hooger dan in die van Fra Alberigo, die straks ter sprake zal komen. Machiavelli beschouwt alle verschijnselen in het maatschappelijk leven uit een politiek oogpunt, ook het uiterlijk religieus karakter van zijn tijd. Een religie die zich accommodeert, zich aanpast aan het zedelijk bederf van haar tijd, acht hij een politiek kwaad van de ergste soort, en vandaar dat hij ze in haar dienaren hekelt met al de kracht van zijn talent. Een eigenlijk anti-religieuse strekking heeft dus de schepping van Fra Timoteo in geen geval. In overeenstemming met de bedoeling van zijn *Maudragola* wil hij een kloosterbroeder laten optreden zoo in waarheid naar het levende model genomen, dat het schijnen zal, of hij zoo pas uit zijn cel treedt om ze even met de planken van het Florentijnsche tooneel te verwisselen. Van charge of caricatuur mag in zijn teekening geen sprake zijn.

De Fra Timoteo in Machiavelli's *Mandragola* is op zijn manier een goed en vroom man, ijverig in zijn kerkelijke bediening, gereed om allen bij te staan die zijn raad en hulp inroepen, mits zij ‘brave lieden zijn’, die trouw de mis hooren, geregeld ter biecht gaan en - rijke aalmoezen doen, zoo als hij het noemt. Want hij is tuk op geld, niet om zich zelf te verrijken, maar om het klooster te steunen, de miraculeuze heiligen-beelden op te sieren en van hetgeen er dan nog rest ‘goede werken uit te oefenen.’ In een van zijn karakteristieke alleenspraken teekent hij onwillekeurig zich zelf. De nacht van het avontuur dat zijn geestelijke invloed zoo vlot van stapel heeft doen loopen, is voorbij; reeds vroeg in den morgen treedt hij naar buiten en houdt de volgende overwegingen.

‘Nou heb ik toch den heelen nacht geen oog kunnen toedoen, zoo verlangend ben ik om te weten, hoe Callimaco en de andere lui het er hebben afgebracht. Ik heb van alles gedaan om den tijd te verdrijven. Eerst heb ik wat in mijn brevier zitten lezen, toen heb ik mij in een leven van de Heilige Vaders verdiept, en daarop ben ik de kerk binnengegaan. Ik heb er hier en daar een lamp aangestoken die

was uitgegaan, en een nieuwen sluier gehangen om een Madonna die mirakelen doet. Hoe dikwijls heb ik al aan die Broeders gezegd dat ze daar wat beter op moesten passen en de Moeder Gods behoorlijk moesten afstoffen! En dan verwonderen zij zich nog, dat de devotie er minder op wordt! Ik herinner mij den tijd, dat er wel vijf-honderd kaarsen voor heiligen stonden te branden en nou tel ik er op zijn best twintig. Dat ligt aan onze Broeders, die de reputatie van ons klooster niet weten op te houden. Vroeger plachten wij iederen dag na de vesper processie te houden en iederen zaterdag de *Laudes* te laten zingen. Wat waren wij vol ijver met onze geloften; en zoo zagen wij onze kapel vol van nieuwe heiligen-beeldjes; in de biecht wisten wij de mannen zoowel als de vrouwen behoorlijk te kapittelen, en er werd mooi geofferd. Tegenwoordig zie je weinig of niemendal van dat alles. En ons dan nog te verwonderen dat het zoo louwtjes zijn gangetje gaat! O, wat hebben die Broeders hier weinig benul van de goede zaak! - Maar, wat hoor ik daar? Dat gedruisch komt uit het huis van Mijnheer Nicias. Warempel, daar heb je ze al. Ik ben juist op tijd hier geweest. Wacht, ik zal me hier verschuilen, dan kan ik alles hooren wat ze te vertellen hebben, zonder dat ze merken dat ik hier ben.'

Daar is in dien man niets wat op den eigenlijken huichelaar, op den tooneel-schijnheilige gelijkt. Juist in zijn naiveteit, in zijn moreele ontoerekenbaarheid, zooals Klein het uitdrukt, in zijn volkomen kinderlijken eenvoud wat de opvatting van zijn geestelijk ambt betreft, in zijn bijgeloof, zijn vrome geesteszwakheid heeft Machiavelli ons een tijdbeeld geleverd, dat alle hypocrieten van het blijspel verre achter zich laat.

Fra Timoteo is werkelijk de hoofdpersoon van de *Mandragola*; op hem laat de dichter het scherpste licht vallen. Hij treedt in het derde bedrijf op en reeds dadelijk zien wij, wat wij aan hem hebben in dat kleine maar uitstekende tooneel van de ontmoeting met een zijner biechtelingen. En wanneer de vrome zielverzorger besloten is zijn invloed op Lucrezia aan te wenden, dan is hij overtuigd een goed werk te doen, al is de overweging dat Nicias en Callimaco rijk zijn en er dus een aardig voordeeltje voor het klooster zal overschieten niet vreemd aan zijn besluit. De argumenten

om Lucrezia te overtuigen en te doen toestemmen zijn dan ook alle ontleend aan zijn bijzondere theologie. Hij zelf gelooft er heilig en zeker aan. Hij meent wat hij zegt. Hoor zijn dialectiek bij de verbazing van Lucrezia over zijn voorstel. ‘Ik kom nog eens terug op hetgeen ik allereerst gezegd heb. Wat de gewetenszaak betreft, zoo als ge 't noemt, let wel op dat de algemeene regel aldus is op te vatten: Waar een goed werk zich voordoet, dat zeker is, terwijl een onzeker kwaad er op zou kunnen volgen, daar is het niet geoorloofd het goede na te laten uit vrees voor dat waarschijnlijke kwaad. Hier doet zich iets voor dat zekerlijk goed is: gij zult een kind ter wereld brengen en aldus een ziel winnen voor het hemelrijk. Het onzekere kwaad is, dat hij die na den wonderdrank het eerst met u in aanraking komt, wellicht zal sterven; maar het kan ook zijn, dat zoo iemand niet sterft. Wat de daad zelf betreft, het is onzinnig hier aan zonde te denken, want het is de wil slechts die zondigt, niet het lichaam. Uw echtgenoot te mishagen, dat is zonde inderdaad. Doet gij daarentegen wat hij wenscht, dan geeft hem dit voldoening, ook al handelt gij niet strikt naar uw eigen wil. Bovendien, men moet bij alle dingen aan het goede doel denken. Nu is uw doel, een plaats in het hemelsche paradijs te verwerven en uw echtgenoot voldoening te geven. De Heilige Schrift zegt, dat de dochters van Loth uit vrees van kinderloos te blijven tot haar vader gingen; daar blijkt duidelijk uit dat, haar beider intentie goed zijnde, zij ook niet konden zondigen.’ - Hij kan Lucrezia dus de stellige verzekering geven, dat er evenveel zonde is in hetgeen haar te doen staat, als in het eten van vleesch op een niet-vasten-dag. En als zij zich ten slotte gewonnen geeft, zegt hij op een toon van vaderlijke genegenheid: ‘Nu geen twijfel langer, mijne lieve dochter, ik zal den Heere voor u bidden; ik zal de voorbidding van den aartsengel Rafaël afsmeeken, opdat hij u moge bijstaan. Ga nu heen en bereid u tot deze daad vol mysterie, want het begint reeds avond te worden.’ -

Arturo Graf teekent bij dit tooneel aan: ‘Wat een chaotische verwarring in de ziel en het geweten van dezen eenvoudigen geloovige, Fra Timoteo; wat een maatschappij die behoefte heeft aan zulk een verwarring in het zedelijk be-

wustzijn, er in is vast-gegroeid en er zich behagelijk bij gevoelt.' En de vrome man is maar niet zoo klakkeloos tot besluit en medewerking gekomen. Hij verzekert Lucrezia, dat hij langer dan twee uren over de boeken heeft gezeten, om het vreemde geval te bestudeeren. Hoe zal die Fra Timoteo, de man die een geheel geslacht vertegenwoordigt, opschrikken, als eenmaal een luid protest door heel Europa zal gaan en het oordeel hem en die hem gelijk zijn zal treffen. En wat een man, die Machiavelli, roept Klein uit, hij die als voorspel van dat protest tooneelen schrijft als in de *Mandragola*, waarin hij voor zijn tijd het ergste aandurft, om in den schertsenden toon van het blijspel op te treden als profeet, die de aanstaande omwenteling als onvermijdelijk aankondigt!

De derde hoofdpersoon die in de Mandragola belangstelling vraagt, is *Ligurio*, de handlanger, de Parasiet. Ook in het ten tooneele voeren van dit personage is Machiavelli weer even nieuw en oorspronkelijk. Men kan beweren dat dit karakter ook in het klassieke blijspel voorkomt. Toch was het in Machiavelli's tijd door en door nationaal en dus aan het werkelijke leven ontleend. Het vertoont in het Italiaansche blijspel enkele familie-trekken. Nu eens is het een kruipende pluimstrijker, wien het van nature eigen was, zich zelf voortdurend te verloochenen en op te gaan in de belangen en avonturen van zijn beschermer. Dan weer is het de snoevende ledigganger die, om zijn doelloos bestaan zoo gemakkelijk voort te sleepen, met zijn vleierij den afval betaalt, dien men hem met verachting toewerpt. Of ook de indringer die met een afgebedeld vrijkaartje het tooneel der wereld binnensluipt en nu zich verbindt om den akteur-weldoener luide toe te juichen. Een vermakelijk soort van tafelschuimer is de jonker in verval, die zich aansluit bij het gevolg van een of ander edelman of vorst en eigenlijk dient om door zijn titel dat gevolg luister bij te zetten. Vaak treedt hij op als valsche speler, of helpt de intrigues van zijn beschermer in gang brengen. In Italië is dat slag van berooide deftigheid lang niet zeldzaam geweest; vooral in Zuid-Italië was het een oude bekende. Te belachelijker was dit personage, omdat het al de manieren van een wezenlijken of voorgewenden adel tracht op te houden, zeer naijverig is en bij al

zijn aanmatiging zich allerlei vernederingen moet laten welgevallen. Men heeft in de verschillende nuancen daarvan een echt-nationaal type te zien, waarvan het blijspel terecht partij heeft getrokken. Somtijds ook maakte men een buitenlander van hem, een Spanjaard bijvoorbeeld, die in den vreemde zijn fortuin zoekt te herstellen. De nationale vooroordeelen vonden er bijzonder veel behagen in.

Machiavelli's Ligurio staat weer geheel op zich zelf. Het is geen lafhartige vleier, geen hongerlijder die zich verlaagt, en evenmin een oogendienaar die zijn meester om de vingers windt, maar door zijn omgeving gehaat en bespot wordt. Hij is zich-zelf alleen en zich volkomen bewust van zijn kracht. Het is een man die weet wat hij wil en met volharding op zijn doel afgaat. De maaltijden en gunsten van zijn meester zijn hem niet onverschillig, maar hij doet het voorkomen, dat hij alles als het hem rechtmatig toekomend deel wil beschouwd hebben en de verplichting aan de zijde van zijn meester nog de gunsten overtreft. Ligurio is een man die zijn wereld kent en hij heeft er behoefte aan, te midden van zijn lichtzinnige omgeving actief op te treden. Hij leeft op in het uitzicht op een avontuur als dat van Callimaco, waarvan hij de leiding op zich neemt. 't Is of het hem om dat avontuur zelf en niet om de gunsten van Callimaco te doen is. Hij verbindt een zekere hooghartigheid met een cynische mensch- en wereldbeschouwing. Hij staat in dat opzicht in volkomen overeenstemming met zijn tijd. Hij kent zijn omgeving in al haar zedelijke zwakheid; vandaar zijn ongewone activiteit en zijn gevoel van meerderheid. Hij staat zedelijk niet hooger, maar wint het in intelligentie. Als Callimaco twijfelt aan den uitslag van zijn ontwerp en vraagt: maar wie zal den biechtvader voor ons plan winnen? antwoordt Ligurio met beslistheid: ‘Gij zelf, ik, en het geld; onze slimheid en zijn eigen inhaligheid.’ Als er een zich laat ontvallen God te zullen bidden om de pogingen van Fra Timoteo te zegenen, voegt hij er aan toe: ‘Wel zeker; het hangt maar af van je gebeden, of de lieve God aan de zij van den booswicht of van de onschuld zal staan.’ Hij beduidt Nicias, dat hij er wat voor over moet hebben en dus zal moeten opdokken, want zegt hij: ‘ze doen niets voor niemendal; die fraters zijn scherp en geslepen, en dat is heel natuurlijk: zij kennen

onze zwakheden en hun eigene; om met ze klaar te komen moet men die lui weten te vangen.' Ligurio is ook de eerste die voorstelt de schoonmoeder in den arm te nemen, en het valt hem gemakkelijk haar voor het plan te winnen. Het schitterendst komt zijn handigheid uit in het tooneel waar hij Fra Timoteo moet bewerken. Vooreerst beduidt hij Nicias zich doof te houden; dan zal hij in zijn domheid den gang van zaken niet bederven. Nu verzint hij de treurige geschiedenis van een gevallen kloosterlinge. De goede naam van de familie Calfucci en vooral die van het klooster moet gered worden, en daarom biedt hij den zielverzorger uit naam van Nicias een groote som gelds aan. Juist als Fra Timoteo zijn hulp toezegt, veinst Ligurio het bericht te ontvangen dat het treurige geval zich reeds van zelf geschikt heeft, en Broeder Timoteo ziet zich dus de aanzienlijke som ontgaan. Maar nu komt Ligurio met het plan voor den dag om Nicias aan den zoo vurig gewenschten zoon te helpen, in welk geval de medewerking van den biechtvader hem toch het bezit van het geld verzekert. Natuurlijk stemt Broeder Timoteo onmiddellijk toe om Nicias van dienst te zijn en Lucrezia tot toestemming te bewerken. Dit tooneel is een van de geestigste van de vele geestige Italiaansche blijspelen. Nog moet op een enkelen trek van dit personage gewezen worden. Vermeldden wij reeds dat Ligurio van het gewone type der Italiaansche tafelschuimers verschilt, ook daarin is hij een zelfstandige schepping van Machiavelli, dat hij een wezenlijk, een bestaanbaar mensch blijft en volstrekt niet een verpersoonlijking van list en boosheid. Hij handelt uit werkelijke toegenegenheid voor Callimaco en toont zich grootmoedig jegens Siro, den dienaar van den laatste. In al zijn woorden en handelingen toont hij zich op zijn manier nog een soort van gentleman, die de genegenheid van zijn omgeving niet door allerlei streken, maar door een zekere meerderheid in aanleg wint. Hoe dikwijls herinnert Machiavelli in de oorspronkelijke opvatting zijner karakters aan Shakespeare.

Het blijspel *Il Frate*, in drie bedrijven, sluit zich nauw aan bij de *Mandragola*, ofschoon het als geestige satire veel daarbij achterstaat. De auteur gaat in dit stuk nog een stap verder. Het liefdesavontuur van Callimaco wordt hier door

Fra Alberigo zelf afgespeeld, waardoor het zedebederf van dien tijd nog schriller kleuren aanneemt. De hoofdpersoon is meer dan Fra Timoteo als de voorlooper van Tartufe te beschouwen. Toch is er een wezenlijk onderscheid. De schijnheilige van Molière gevoelt zelf heel goed, dat zijn houding en optreden in tegenspraak is met zijn waardigheid, waarvan het priesterlijk kleed het zichtbaar teeken is. Fra Alberigo daarentegen is een priester die een avontuur als het zijne als iets heel gewoons beschouwt, waarbij de vraag, of hij het geestelijk kleed draagt, volstrekt niet te pas komt. De liaison die hij aanknoopt met de ijdele Catharine, verbaast haar zelf niets meer dan wanneer de een of ander jonker of rijke ledigganger haar gezocht had. Integendeel, zij is er des te meer mee gevleid, het maakt de verrassing meer belangwekkend, meer pikant; bovendien er is meer discretie bij die geestelijke heeren; de gewone avonturiers bluffen nog op hun veroveringen, maar zoo'n frater brengt een vertrouwbare garantie met zich, zoo redeneert zij. Ook hier is het weer evengoed de teekening van de Florentijnsche vrouw uit die dagen, als die van den Frater Alberigo waar het op aankomt. Marguerite, de handlangster in het avontuur, antwoordt haar meesteres op de vraag, waarom zij haar niet vroeger over Alberigo's liefde heeft gesproken: ‘ik was bang dat u het mij kwalijk zou nemen: u lijkt mij altijd zoo heelemaal een Sint Elizabeth toe; u weet wel, die Sint Elizabeth die nog familie was van onzen Heer.’ Inderdaad is Catharine in het eerst wel wat bevreesd, dat zij, door toe te geven aan die liefde, haar devotie zal verliezen, maar zij eindigt toch met te zeggen: ‘Je weet ook wel, Marguerite, dat niets ons vrouwen meer pleizier doet dan te hooren, dat een knap man verliefd op ons is; vooral een vrouw als ik ben.’ Als er nog een kleine bedenking volgt, zegt het ondeugende gezelschapsjuffertje: ‘Ach, arme Mevrouw! Bedenk toch, zoo'n aardig patertje! Daar zijn geen liever mannen voor de dames dan zij. Hij doet mij denken, helaas, aan dien goeden pater die indertijd voor mij wat voelde; wat een hart van goud had hij! En wat een verschil tusschen hem en mijn eigen man!’ Als Marguerite de noodige afspraken maakt om Fra Alberigo met Catharine saam te brengen, zegt zij ten slotte: ‘Voòr ik ga, uw benedictie, pater!’ en Alberigo antwoordt, zeker met

het oog op het gelukken van het plan: ‘Ga, in den naam des Heeren, mijne dochter!’ De samenkomsten om een en ander te bekonkelen hebben in de kerk plaats. ‘Wacht mij in de Santa Croce’, zegt de echtgenoot, die op zijn beurt ook zijn avontuur najaagt. Marguerite is er bij tijds; zij ontmoet er ook Fra Alberigo en zegt tot hem: ‘Ik was bang te laat in de kerk te komen, maar ik heb mij wat gehaast, en zoo had ik nog den tijd een rozenhoedje te bidden; ik had al de helft van mijn krans afgeteld, toen eindelijk mijn meester kwam.’ Karakteristiek is ook een ontmoeting tusschen beiden, waarbij op de vraag van Marguerite, waar Alberigo zoo haastig heengaat, het antwoord volgt: ‘ik ben op weg om een zieke te bezoeken’; natuurlijk verhindert de belangstelling in den zieke niet dat het gesprek onmiddellijk over Catharine loopt, ‘zijn hartediefje’, zooals hij haar noemt. Dezelfde dialectiek als van Fra Timoteo staat ook Fra Alberigo ten dienste. Het slot is, dat de bedrogen echtgenoot denzelfden frater de hand drukt en hem toeroept: ‘Van nu aan neem ik u tot mijn biechtvader’, wat afgewisseld wordt door de woorden van Catharine, die om haar ‘devotie’ zooveel op de Heilige Elizabeth gelijkt: ‘daar ben ik het mee eens; geen ander dan u alleen zal mij in het vervolg de biecht afnemen!’ ‘Mooi zoo’, antwoordt dan ook Fra Alberigo, ‘door de liefde tot onzen Heer gedreven zal ik ten allen tijde bereid zijn mijn plichten jegens u te vervullen en al het mogelijke bij te brengen, wat tot heil uwer zielen kan strekken.’

Het kan niet ontkend worden, zegt Burckhardt met het oog op dergelijke schilderingen in satire en blijspel, dat Italië zich toen ter tijd in een ernstige moreele crisis bevond, waaraan slechts weinigen ontsnapten. Het humanisme, de eenzijdige richting die de beschaving genomen had, het opgeschroefde intellectueele leven had een te ver gedreven individualisme te voorschijn geroepen. De last der eruditie dien men in den algemeenen wedijver te dragen had, deed behoefte gevoelen aan verstrooing, aan verdooving, aan een onmatig hunkeren naar genot, waarmee een verregaande onverschilligheid jegens alle moraal gepaard ging. Datzelfde individualisme buiten alle redelijke grenzen had voedsel gegeven aan een onbeperkt egoïsme, waarbij een opvatting van zoogenaamd eer- of zelf-

gevoel samenging, dat eigenlijk niet anders was dan ondragelijke trots. Vandaar het pedantisme dier dagen, dat zich kenmerkte nu eens door onzinnige wederzijdsche bewondering en overschatting, dan weder door boosaardigen haat. De begeerte naar naam en roem was een hartstocht geworden, die evenzeer zijn slachtoffers eischte als 'die entfesselte Subjectivität.' Zoo leidde de beschaving van dien tijd tot een brutale hooghartigheid, die daden van onrecht en ontucht als een recht beschouwde. Menschen van onze beschaving, zoo gaf men bewust of onbewust te kennen, regelen ons naar andere inzichten omtrent het geoorloofde of ongeoorloofde; zij verheft ons boven de moraal die voor de groote en domme menigte geldig is.

Nog een enkele opmerking naar aanleiding van de schildering der Florentijnsche vrouw door Machiavelli.

Een der zegenrijkste vruchten van de Nieuwe Beweging, zegt Burckhardt, was het wegvallen van de scheidsmuren, die de menschenklassen verdeeld hielden. Nog nooit was het begrip van het mensch-zijn en het zich-mensch-gevoelen zoo op den voorgrond getreden.[1)] Niet geboorte of stand, maar menschenbeschaving, cultuur, bepaalt de waarde van het individu, zoo luidde het wachtwoord. Het was eerst aan later tijd voorbehouden er aan toe te voegen: voor alles echter, het karakter. Intusschen was er gebroken met een eeuwen-lang verleden. Pico della Mirandola, een der edelste vertegenwoordigers dier periode, heeft een traktaat over 'Menschenwaarde' nagelaten, door Burckhardt een der schoonste gedenkstukken van de 'Herleving' genoemd. Hij voert God sprekende in, deze woorden tot den mensch richtende: 'Gij kunt ontaarden en het dier gelijk worden, maar ook kunt gij u-zelven herscheppen tot een gode-gelijk wezen; gij hebt het voorrecht der ontwikkeling ontvangen, een geschenk dat aan geen dier of hemelgeest werd toebedeeld; in u berust de kiem tot een veelsoortig bestaan.'

Een noodzakelijk gevolg van dit beginsel was, dat ook aan de vrouw gelijke rechten werden toegekend om deel te nemen aan de algemeene beweging. Het sterk individualisme

1) Jacob Burckhardt, Die Cultur der Renaissance in Italiën. Vergelijk ook: J. Addington Symonds, Renaissance in Italy, vooral deel II en IV.

dat deze periode kenteekende, nam ook de vrouw op binnen den kring der nieuwe beschaving. Aan de hoven en op de kasteelen van den adel in Italië viel de literarische opleiding zoowel dochters als zonen ten deel; zelfs philologie en onderricht in de wijsbegeerte hielden de dochters niet buitengesloten, zoo haar aanleg zich daarvoor aanmeldde. Ook in dit opzicht kan men in waarheid van Herleving, van Wedergeboorte spreken. Zelfs de courtisane deelde in die beweging. Er zijn documenten gedrukt van Camilla van Pisa, een der courtisanen van historische vermaardheid. Haar brieven werden voorbeelden van correcten, eleganten stijl genoemd; zij bezigt latijnsche frasen, schreef gedichten en stond in briefwisseling met geleerden. Zij was, in weerwil van haar beroep, en dat was weer karakteristiek, zeer vroom; in een harer brieven verontschuldigt zij haar stilzwijgen door op te merken, dat zij door haar ijver in haar kerkelijke plichten gedurende de stille week geen tijd tot schrijven gehad heeft.

Doch er kwamen omstandigheden bij, die in haar gevolgen zeer bedenkelijk waren. De opvoeding van het meisje bleef ook in de beschaafde standen gewoonlijk toevertrouwd aan het klooster. De ouders beschikten onderling over het huwelijk. Na vluchtige kennismaking ging de bruid onmiddellijk uit het klooster of het ouderlijk huis naar het verblijf van den voor haar beschikten echtgenoot, en de jonge vrouw trad de wereld in. Het gevolg was dat eerbaarheid en huwelijkstrouw meer voor het uiterlijk, voor het oog van de wereld golden, dan als uitvloeisel van hart en geweten geteld werden. Hierin vindt men den sleutel tot de moraal van de Italiaansche comedie en novelle dier dagen. Plotseling gevoelde de jonggehuwde vrouw zich vrij, kon zij zich vertoonen in haar volle individualiteit. Van nu aan had zij omgang met mannen van de heerschende beschaving, met geleerden en artisten; een nieuwe wereld ging voor haar open. De echtgenoot werkte zelf mee tot die omkeering in het gemoedsleven der vrouw: wat ook aan de vorming en opvoeding van het meisje ontbroken had, als zij getrouwd was, moest zij als vrouw van beschaving het gezelschapsleven opluisteren, zij moest zoo mogelijk schitteren in haar omgeving. Nu deed zich in de beschaving dier dagen een sterk contrast voor. De meeste lyrische dichters gaven uitdrukking aan het gevoelen, dat de

liefde de edelste openbaring, de vergeestelijking van den hartstocht te noemen is. Zoo kon zich een eenigszins sentimenteele genegenheid ontwikkelen, die een zekere vrijheid in den omgang toeliet; dit gaf aan het gehuwd zijn een bekoorlijkheid, waar het jonge meisje met vurig verlangen naar uitzag. Maar de novelle en het blijspel geven ook uitdrukking aan een geheel anderen geest, die evenzeer diezelfde maatschappij beheerschte. Liefde was genieten en bracht den prikkel van het avontuurlijke mee. Tot het bereiken van dat genot achtte men niet alleen alle middelen, tragische en komische, geoorloofd, maar hoe bedenkelijker en lichtvaardiger des te interessanter, meende men. Beide gevoelens, hoe ook met elkander in tegenstelling, bezielden in die dagen dezelfde personen; men huldigde beurtelings het een en het ander. Daarbij kwam nog, dat de zoogenaamde artistieke neigingen gepaard gingen met een grenzelooze ijdelheid, die bij de weelde dier dagen tot buitensporigheden van allerlei aard voerde. Iedere vrouw zag zich omringd door een arsenaal van schoonheidsmiddelen voor alle deelen van het lichaam, waar onze tijd geen begrip van heeft, daar ook het bijgeloof en de magie er bij in het spel kwamen. Zelfs de landmeisjes waren met die verschönerungs-woede behept. Het parfumeeren ging alle maat te boven, strekte zich uit ook tot voorwerpen van dagelijksch gebruik, tot de muildieren toe, die mevrouw naar de kerk of naar haar landgoed brachten. De aesthetische bedwelming ging zoò ver, dat men bij de eenvoudigste verrichtingen op houding en kleine kunstgrepen studeerde, die indruk moesten maken. In de kerk zelfs oefende men zich op een ‘artistieke devotie’; daar kon de vrouw ieder oogenblik bespied worden als model voor een heilige of een madonna, al lag ze ook met het hoofd gebogen - in plaats van over het gebedenboek - over de hartstochtelijke liefdezangen van *Il Pastor fido* bijvoorbeeld.

Men behoeft niet te vragen, of zulk een tijd niet stof in overvloed aanbood voor satire en blijspel.

Machiavelli's blijspelen de *Mandragola* en *Il Frate* hebben een historische beteekenis; vooral het eerste. Niet alleen in den zin, dat het ieder blijspel van hooger orde in den nieuweren tijd en van ieder land voorafgaat en dus in de

literarische geschiedenis van het beschaafde Europa het eerst de aandacht vraagt, maar ook omdat het de openbaring is van een heerschenden geestestoestand, gezien en doorgrond door een scherpzinnig waarnemer. Het wijst het zedelijk peil aan van een bepaald tijdperk en over een gebied zich ver uitstrekkende buiten de grenzen van het land waar het ontstaan is. Tevens is dit blijspel een poging geweest om de krachtelooze en moreel ontzenuwde maatschappij tot bewustzijn van eigen krankheid te brengen. Niet om een gedramatiseerde anecdote van bedenkelijken inhoud was het den auteur te doen, maar om zijn volk de oogen te openen. Het was een gelukkige greep, dat hij daartoe den vorm van het blijspel koos. De *Mandragola* is een teeken des tijds geweest. Fra Timoteo is in al zijn zedelijke ontoerekenbaarheid als een historisch persoon te beschouwen, niet enkel als de fictie van een blijspeldichter. Hij vindt zijn dubbelgangers in alle steden van het Europa dier dagen. Als historische verschijning is hij op één lijn te stellen met Falstaff, met een Don Quichote. Er is verwantschap tusschen de satirische kracht in de Gesprekken van Erasmus en die in Machiavelli's blijspel. Beiden vallen in denzelfden tijd. Ook in den Heptamerone van Marguérite de Navarre, in de Contes van Des Périers en die der Cent Nouvelles herkennen wij verwantschap van geest met Erasmus en Machiavelli, maar zonder de hoogere moreele bedoeling die het blijspel van den Wijze van Florence beoogt.

Daar is nog een andere zijde van zijn omgeving, die Machiavelli ons laat zien. Honger en hartstocht, die machtige drijfveeren in het menschelijk bestaan, worden hier voorgesteld in verbond met een derde macht, niet minder geweldig in haar invloed en werking, in verbond met geestelijke bekrompenheid. De *Mandragola* is de komedie dier alliantie. Zij geeft een blik op de corruptie waarmee die samenwerking den staat, het maatschappelijk en familie-leven bedreigd heeft en steeds zàl bedreigen. Ligurio, Callimaco en Fra Timoteo zijn de leden van het bondgenootschap. Als door instinct gedreven verzekeren twee daarvan zich van de medewerking des laatsten, om in de oogen der menigte nog gedekt te zijn voor verwijten.

Het volle licht valt op den toenmaligen tijd, als men bedenkt, dat ditzelfde blijspel ten aanschouwe en met den meesten bijval van al wat hoog was in kerk en staat is ver-

toond. En wat heeft Machiavelli's bittere satire uitgewerkt? Het pauselijk hof was onder al de verfijnde en overmoedige hoven van het Italië dier dagen de bevoorrechte zetel van bedenkelijke geestigheid, lichtzinnige scherts en zorgeloos vermaak. Leo X en zijn aanzienlijke stoet hebben zich geamuseerd bij het gezicht van den bedrogen echtgenoot, hebben gelachen bij het liefdesavontuur van Callimaco, hebben zich vroolijk gemaakt bij een zoo kostelijk type als Fra Timoteo. De vorsten zoowel als de volkeren zijn hard-leersch. Dat zal ook Machiavelli bemerkt hebben. De aesthetische bedwelming had nog niet uitgewoed. Het héréditaire kunstgevoel van Leo en de zijnen was onmachtig gebleken het oog te openen voor de tekortkomingen eener beschaving, die de ontwikkeling en harmonie van het hoogere leven des geestes had verwaarloosd en bij gevolg het geweten in slaap gesust, het karakter had verschrompeld. Het pedantisme had bij grenzelooze aanmatiging een trots aangemoedigd, die lachte met de behoefte van het naar ruimer atmosfeer snakkend volk. De macht van het tooneel wordt vaak overschat. Zoo ook hier. Een reprise wordt te Florence geeischt om paus en koning opnieuw te doen schateren van lachen bij het optreden van Lucrezia en Fra Timoteo, haar zielverzorger. Het was het telkens terugkeerende feit in de geschiedenis: de kreten van het stoffelijk en vooral geestelijk hongerende volk worden beantwoord met den schaterlach van den overmoed. Maar dat wijst op den naderenden storm. Een heviger schok was noodig om het geweten te doen ontwaken. Die zou voortkomen uit den boezem van de schare der geminachten, als een monnik, ‘worstelend binnen de engte van zijn cel’, de vonk zal werpen in de ontplofbare stoffen. Hier zal zelfs een Machiavelli verrast hebben gestaan.[1)]

A.S. KOK.

1) Machiavelli's *Mandragola* is reeds vroeg in het Fransch vertaald. Nog in 1705 werd door het tooneelgezelschap van la Duchesse du Maine een stuk opgevoerd, dat geheel en al gevolgd was naar het blijspel van Machiavelli. Het was getiteld: *La Tarentole* en geschreven door Malézieu. De duchesse zelve vervulde de rol van Finemouche, de vertrouwde van Isabella, de dochter van M. de Pincemaille. Isabella ziet door dokter Rhubarbarin haar geliefde tot haar gebracht. (Victor du Bled, Les Comédiens de la cour.) Machiavelli heeft ook een vertaling geleverd van de *Andria* van Terentius; zijn stukken *Clizia* en de naamlooze comedia zijn navolgingen van Plautus en vallen dus buiten ons bestek, dat alleen zijne oorspronkelijke stukken omvatte, als schildering van den tijd des auteurs.

Te laat.

De trein, die op de verbinding met het vasteland reed, kwam te Harwich aan. De conducteur ontsloot de wagens voor een klein aantal passagiers voor de Harwichboot, die om tien uur zou vertrekken.

Uit een der coupé's trad een slanke vrouwegestalte, gekleed in een eenvoudig, donkerkleurig reiscostuum, ietwat grijs oplichtend, wanneer zij, voortgaande, binnen den lichtkring van een lantaarn kwam. Zij hield in de hand een valiesje, dat zij gemakkelijk hanteerde en, in een rol samengehouden, een parapluie en parasol. Zij was een der laatste en volgde langzaam de overige passagiers, die haar vooruit gingen. In het overdekt gedeelte van den weg was het zeer donker, niet veel meer dan een twijfelachtig schemerlicht, behalve vlak onder de lichtpitten. Bij een uitgegane lamp gaapte een breed duister tusschen de lichtplekken.

Als schimmen liepen zij door de schemerdonkere opening en geheel alleen volgde de ranke vrouwegestalte, met lichten tred voortschrijdend in de halve duisternis. Even schokte zij terug, met een lichten kreet van pijn en bukte zich; een spijker was haar in den schoen gedrongen. Het bleek, dat de scherpe punt alleen het leder doorboord had, even slechts haar voet rakend, zonder veel letsel toe te brengen. Het was ook zoo donker, dat zij nauwelijks kon zien, waar zij liep. Vlug trok zij den spijker uit het leder en volgde ietwat sneller de anderen, die haar door het oponthoud veel vooruit waren gekomen.

Komend uit den donkeren doorgang in de frissche buitenlucht, teekende haar gestalte zich scherp af in het zacht-

heldere maanlicht, dat zilverachtig glansde over de donkere figuren bij de aanlegplaats, waarop de gasvlammen een scherp geel licht wierpen, dat de harmonieus blauwe tint van het maanlicht bedierf. Zij haastte zich naar de loopplank, die in een schuin opgaande lijn van den wal naar de boot voerde. Zij scheen nog jong, in de jeugdige vlugheid van haar bewegingen; van haar gelaat was weinig zichtbaar, door de dichte gaze-de-lisse voile, die gracieus om den kleinen reishoed geslingerd, in een sierlijken strik onder den kin lag.

Juist wilde zij de loopplank opgaan, toen zij even ter zijde week voor een heer, die vlak voor haar uitging, en haar opmerkend, staan bleef, om haar vóór te doen gaan. - ‘Pardon!’ - zei hij beleefd, terwijl hij de ruimte bij de loopplank voor haar vrij liet. Zij dankte met een lichte neiging van het hoofd voor zijn beleefdheid; in het maanlicht schitterden heur oogen door het zachte, zijden gaze-de-lisse. Een ondeelbaar oogenblik rustten zij daarbij op het gelaat voor haar en scheen het, afsof zij plotseling opschokte, maar het was slechts een ondeelbaar oogenblik geweest, het volgende liep zij met een rustig vluggen tred de hellende plank op. - ‘Hij was 't’ - mompelde zij voor zich heen. Op de boot gekomen, liep zij door, naar de trap, die naar de hutten voor de eerste klasse passagiers voerde. Beneden gekomen, wees de steward haar een hut, een groote voor vier personen, aangezien er toch weinig passagiers waren. Zij zette haar valiesje neer en sloeg haar voile op.

Het was een warme Juli-avond. In de enge ruimte der hut was de atmosfeer bedompt en er hing een weeë lucht van flauw-ziltig zeewater. De lichtvlam in de hut, getemperd door een melkwitte balon, wierp een hel licht door de kleine ruimte en op het gelaat der reizigster. In tegenstelling met de ranke jeugd van haar gestalte, duidden haar gelaatstrekken een rijperen leeftijd aan. Zij scheen veertig jaar oud, in het helle lamplicht blonk reeds menig zilveren draad door het rijke, blonde haar, dat zij in een dikke wrong tegen het achterhoofd droeg. De tint van haar gelaat was matbleek, van een nog jeugdige blankheid. Heur oogen waren groot, van een diep, donkerblauw, met een eenigszins droefgeestig peinzende uitdrukking waarvan de weeke zwakheid weggenomen werd, door een diepe plooi, die zich gemakkelijk groefde

tusschen de fijne, blonde wenkbrauwbogen, juist donker genoeg van kleur om de blankheid van het ietwat hooge voorhoofd te doen uitkomen. Die plooi teekende een wilskracht, die soms aan haar gelaat een stroeven ernst verleende.

Zij streek met een fijn, kanten zakdoekje langs heur voorhoofd, terwijl zij een kristallen flacon tegen het licht hield, om te zien of er nog wat eau-de-cologne in was. De zwoele, lauw-warme lucht in de hutruimte deed haar onaangenaam aan en toen zij het teeken tot vertrek hoorde geven en spoedig daarop de deinende beweging van de boot kon verwachten, verliet zij de warme, bedompte ruimte, om liever zoo lang mogelijk boven op het dek te blijven en te genieten van den heerlijken zomernacht. Zij leunde over de verschansing en keek er naar, hoe het schip een diepe, schuimende voor groefde in de rustige deining der golven. Zilverwit blonk het schuim in het blauwe, koele maanlicht, dat tot in oneindige verten op de golftoppen een donker glanslicht wierp, spiegelend in de peillooze watermassa, die steeds, in een rustelooze golving voortbewoog.

In heur hoofd golfden de gedachten in de diepte van het verleden, waarin ééne herinnering glansde, rustig, met een klare schittering, een lichtglans werpend over dat verleden, als het glanzige, stille maanlicht over de eeuwige woeling der golven. En een schitterende straal lichtte daarvan in heur denken, toen een onberekenbaar toeval haar het gelaat deed aanschouwen dat eens, in een voor haar denken ver verleden, haar gemoedsleven in heftige beroering had gebracht.

Hoog boven haar fonkelden de sterren, sereen lichtend in het donkerblauw van den nacht. In een rustige deining omgolfde de zee het schip, dat in een snelle vaart de zware watermassa doorkliefde. Een frissche, koele nachtwind streek over de golven, een zwoele vochtigheid in zich opnemend.

En in heur denken schitterde het licht dier ééne herinnering, zich plotseling weer schakelend aan het tegenwoordige, maar rustig en weldoende, niet in de overprikkeling van een plotselinge emotie. De herinnering bleef, lichtte alleen iets sterker door het tegenwoordige. - Welk onberekenbaar toeval voerde hen plotseling weer te samen? - Zij luisterde droomerig naar het eentonig stampen van de machine. Het eentonig geluid in de nachtstilte om haar heen, met alleen

het doffe golf-bruisen, stemde haar nog kalmer en rustiger. Het was goed zoo, dat regelmatig eentonig voortgaan; zij dacht er niet meer aan, dat zij slechts een kleinen afstand doorstoomde naar een doel, dat binnen enkele uren bereikt zou zijn.

In een wijde uitgestrektheid golfde de zee, als in oneindigheid. En hoog boven haar de lichtende sterren, zwevend in diezelfde oneindigheid. Het was of haar gezichtskring, onbegrensd nu, steeds verder reikte in die oneindigheid, waarin de bleek-blauwe lichtglans van de maan vaag schemerde. Het bracht haar in een droomtoestand, waarin zij gemakkelijk kon denken. De plooi tusschen haar wenkbrauwbogen groefde zich dieper, terwijl zij peinzend voor zich in zee staarde. Er was iets geheimzinnigs in die eeuwige woeling van het water, de voortdurende rusteloosheid, waarmede de golven over elkaar heengleden, telkens de witbeschuimde koppen opstekend, zich dan weer, in een trotsch buigen, nijgend naar de diepte. Zij dacht aan al de vreemdsoortige dieren en gewassen, die zich op den bodem moesten bevinden, verlicht door het bleeke maanlicht, dat de watermassa doordrong.

Verscheidene der overige passagiers liepen achter haar het dek op en neer, onder hen een enkele dame. Zij had hem nog niet gezien; misschien liep hij aan de andere zijde van het dek. Ze keerde zich naar een paar heeren die juist weer aankwamen, maar hij was er niet bij. Het was heerlijk, den koelen nachtwind voorhoofd en wangen te voelen streelen.

Toen zag zij hem bij de trapopening staan. Ze had plotseling naar hem omgekeken, alsof zij gevoeld had, dat hij gekomen was. Zou hij haar herkennen, na al den tijd, die verloopen was. - Zij dacht aan de vele grijze haren, die heur blond haar een bleeker tint moesten geven. Zooals ze hem zien kon, vond ze hèm weinig veranderd. Zijn gestalte was iets zwaarder geworden en de uitdrukking van zijn gelaat stroever. Hoe weinig scheen nu het aantal jaren, dat hen gescheiden had, nu zij hem weer bij zich zag. Zij keek voortdurend naar hem, terwijl hij een sigaar aanstak, het lucifervlammetje met de hand voor den wind beschuttend. Een wisseling van licht en schaduw speelde op zijn gelaat, terwijl de sigaar vuur vatte. Toen trad hij verder het dek op en naderde haar langzaam. Zij keerde zich

plotseling weer geheel naar de zee, in een vreemde opwelling, om het oogenblik, dat hij haar in het gelaat zou kunnen zien en misschien herkennen, te verschuiven. Zij hoorde, hoe hij langs haar heen liep, met een bedaarden, langzamen tred. De wind dreef den geur van zijn sigaar naar haar toe, toen hij voorbij was.

Hoe heerlijk mooi was de aanblik van de zee in dat blauwachtig, zilveren schijnsel. In haar was het ook zoo kalm en rustig; zij ademde zoo vrij en gemakkelijk in die wijde uitgestrektheid om zich heen.

Zij keek weer even naar hem om, of hij niet meer terug kwam. Hij liep nog voort, bijna aan het punt gekomen, waar hij om moest keeren, indien hij de andere zijde van het dek niet wilde nemen. Even bleef hij nog staan, toen keerde hij langs denzelfden weg terug.

Wat gaf zijn prettig bekend gelaat een aardige bekoring aan haar zijn op die vreemde boot. Zij had in Stratford een maand bij familie doorgebracht en toen zij aan Liverpoolstation afscheid van hen genomen had, om weer de reis naar Holland te aanvaarden, had zij het erg saai gevonden, nu alleen verder te moeten gaan. Niet, dat zij daar tegen opzag. Dit had zij ook geantwoord, toen zij haar vroegen, of zij het niet onaangenaam en wat angstig vond, alleen te reizen. Zij had toen geglimlacht en een prettig gevoel gekregen, dat zij bezorgd voor haar waren, maar zij was zoo gewend, altijd alleen te handelen en op haar eigen krachten te steunen. ‘Ik zou er wèl erg tegen opzien, zoo alleen’, - had haar nicht gezegd, een aardig, klein, levendig vrouwtje, dat met een bizonder flegmatieken Engelschman getrouwd was, die haar in alle mogelijke zaken nog geheel als een onervaren kind kon beschouwen; iets, wat haar soms boos maakte, maar dat zij op andere tijden weer heel gemakkelijk vond en prettig ook, omdat zij nooit voor iets behoefde te zorgen. Haar man was verscheidene jaren ouder dan zij en over het algemeen zag zij erg tegen hem op. Daarom bewonderde zij haar slanke nicht uit Holland, die zoo gemakkelijk alles alleen deed en nu bij voorbeeld weer zoo kalm die reis over zee ondernam. Zij zou er erg tegen opzien en zonder haar man zou ze nooit alleen naar Holland komen, dit was zeker. Ze bewonderde werkelijk haar nicht, die het zoo rustig deed. Deze had de

breedsprakige verzekeringen van het levendige vrouwtje glimlachend aangehoord en geantwoord, dat die reis over zee volstrekt niet erg was, dat duurde maar eenige uren. ‘Daarbij heb jij je man’, had zij er bij gevoegd en toen, met een rustigen trek op haar gelaat gezegd, dat men niet altijd iemand kon vinden, die voor je zorgen kan en dat het daarom het verstandigst was, alles maar dadelijk alleen aan te pakken.

‘Was je ook maar getrouwd, zooals ik’, - had het gemoedelijke vrouwtje toen geantwoord, maar zij had daar verder niets op gezegd.

Dit hadden zij besproken op den weg naar Liverpool-station en toen zij goed en wel in den trein voor het vasteland gezeten was om het lange traject tusschen Londen en Harwich door te stoomen, had zij er over nagedacht, waarom zij niet getrouwd was en toen had zij plotseling het gelaat terug gezien, dat in haar denken een groote rol speelde. Te midden eener vreemde omgeving, terwijl zij trachtte, de illuzie's van haar jeugd nog eens weer in gedachten te voorschijn te roepen, illuzie's die nooit verwezenlijkt, nu als even zoovele herinneringen in haar voortleefden, een groote waarde gevend aan het verleden, omdat zij nu zonder bitterheid en met een glimlach om de lippen aan de droomen van haar jeugd kon terug denken, was hij plotseling weer voor haar verschenen. Zijn bijzijn, zoo onverwacht, deed haar nog meer in dat gelukkig verleden inkeeren en daarom wachtte zij eenigszins angstvallig het oogenblik af, dat hij door een mogelijke herkenning het tegenwoordige op den voorgrond zou dwingen, terwijl het haar nog zulk een genot verschafte, den opgegaarden schat van herinneringen opnieuw te doorleven.

Hij naderde haar weer, terwijl hij met langzame schreden voortliep, genietend van zijn sigaar en de heerlijk koele nachtlucht. Een lichtschijnsel viel juist op de plek waar zij stond. Terwijl hij weer langs haar heen liep, zag zij de donkere vlek, die zijn schaduw naast haar wierp. Toen hoorde zij, dat hij stil stond en toen terug, naar de verschansing liep, waar hij op een kleinen afstand van haar staan bleef. Hij leunde evenals zij over de verschansing en tuurde naar het wonderschoone schouwspel der rustig voortgolvende zee in het blauwzilveren maanlicht.

Zij sloeg haar voile, die door den wind omlaag gevallen

was weer op en bevestigde hem vaster om den rand van haar reishoedje. Zooals hij daar naast haar stond, nam zij hem van ter zijde eens op. Hij zag er ouder uit dan zij eerst dacht en zij vond de uitdrukking van zijn gelaat bizonder koel en hooghartig terwijl hij daar zoo in gedachten verzonken stond. Hij was altijd hooghartig geweest, dit had haar vroeger reeds in hem aangetrokken, omdat zij zelve dien karaktertrek met hem gemeen had. Zij peinsde, of het soms de sterke werking van haar denken was geweest, die hem genoopt had, daar naast haar te komen staan. Hij stond zoo dicht bij haar, dat zij, indien zij zich maar een weinig naar hem toeboog, de hand op zijn arm zou kunnen leggen. Maar hij had natuurlijk geen flauw vermoeden, dat hier op die vreemde boot zoo'n oude bekende van hem was. Daarbij, zij hadden elkaar eigenlijk wel een weinig uit het oog verloren en daarom zou het altijd nog te bezien staan, of hij haar zou herkennen. Het moest nu ongeveer dertien jaren zijn, dat zij elkaar niet gezien hadden. In al dien tijd had zij nu en dan eens iets over hem gehoord of in de couranten gelezen. Dat zij elkander nooit geschreven hadden, was haar schuld geweest; de eigenlijke reden, waarom zij het nooit gedaan had, zou hij wel nimmer vermoed hebben.

Daar dacht zij nu weer aan, terwijl hij op iets meer dan een armslengte van haar af stond. En terwijl zij daaraan terug dacht, lag het alles zoo ver achter haar, heur geheele zonnige jeugd, en voelde zij zich oud, omdat zij nu zoo rustig en kalm aan dien tijd kon terugdenken, zonder meer iets van de emotie's te gevoelen, die haar toen oogenblikken van een groot geluk en een wanhopige treurigheid hadden doen doorleven. Dat voortdurend hopen en verlangen van haar jeugd dwong haar nu een glimlach af. Al die illuzie's waar zoo bitter voor gestreden werd en die toch later bleken niet verwezenlijkt te kunnen worden, omdat zij niet berekend waren voor het gewone, alledaagsche leven. Zij dacht daar nu kalm over na en dat het heel natuurlijk was, dat de ééne na de andere in rook vervlogen was. Soms kon zij het zich niet voorstellen, hoe anderen, die verstandig dachten, zoo vol bitterheid konden zijn om de vervlogen illuzie's van hun jeugd. Het was immers op zich zelf reeds heerlijk, ze gehad te hebben, een tijd lang de dingen om zich heen in een ander en mooier licht te

hebben kunnen waarnemen dan de werkelijkheid meebracht. En later kon men daarop terug zien als op een heerlijk mooien droom en al gevoelde men bij het ontwaken al een weinigje spijt, dat het alles maar een droom was, toch kon men niet wenschen, het mooie, dat de verbeelding ons schiep, liever niet aanschouwd te hebben. Het zien van de wezenlijke dingen om zich heen bij het ontwaken, behoefde volstrekt niet de waarde weg te nemen van de schoonheid der onwezenlijke in het droombeeld. Het vormen van een illuzie is daarom reeds mooi, omdat het scheppen ervan de mogelijkheid bewijst der dingen, waaraan men gelooven wil, al blijkt het ook een onmogelijkheid te zijn, in dit moeilijke, aardsche leven. Men heeft het besef gehad van iets schoons, waarnaar men verlangt en hoewel het nooit verkregen wordt, heeft het reeds een veredelenden invloed geoefend op al ons werken en streven. Daar moet een waarheid ten grondslag liggen aan iedere schoone illuzie en het is alleen ons ongeduld, dat de zaak bederft, omdat wij ons niet tevreden kunnen stellen, voorloopig de illuzie alleen te gevoelen, zonder ze te bezitten.

Terwijl haar blik gleed langs de gestalte van den man naast haar, dacht zij er over, welken invloed de jaren op hem geoefend zouden hebben. Hij moest nu acht-en-veertig jaar zijn, nog in de kracht van het leven, maar hij zag er zoo streng uit, iets dat hem, terwijl hij, zijn gelaat-in-rust, voor zich uitstaarde, een ouwelijken trek gaf. Zou hij verdriet gehad hebben, in die jaren dat ik hem niet gezien heb? peinsde zij.

Plotseling hief hij het hoofd op en terwijl hij zijn gelaat naar haar toe wendde, ontmoetten zijn oogen de hare in een strakken blik. Maar dadelijk daarop kwam er verwondering in zijn kijken, in zijn oog blonk een glans van blijdschap, gemengd met een ongeloovige verbazing. Toen zij dit zag, speelde een guitige trek om haar mond en lachten heur oogen, en met uitgestoken hand trad hij op haar toe. - ‘Is 't mogelijk! - Eugénie, ben jij 't?’ zei hij. - ‘Ja, niet waar, wat een aardig toeval, dat wij elkaar hier ontmoeten. Het is lang geleden, dat wij elkaar het laatst zagen.’

- ‘Je bent weinig of niet veranderd,’ zei hij, haar opnemend met een vroolijken trek in zijn oogen, die hem veel

jonger maakte. - ‘Wel, wel, wie had dat kunnen denken, dat ik je hier zou ontmoeten,’ vervolgde hij. - ‘Je was nogal zoo galant voor mij daarstraks,’ schertste ze, ‘ik herkende je onmiddellijk.’ - ‘En je ging door, zonder een woord te zeggen.’ Een trek van teleurstelling gleed plotseling over zijn gelaat en nam iets van den glans in zijn oogen weg. - ‘Hoe kon ik er zeker van zijn, dat je mij herkennen zoudt; dertien jaren gaan iemand toch niet geheel onmerkbaar voorbij’, antwoordde ze, terwijl zij hem glimlachend aankeek. - ‘Ik vind je nog dezelfde van vroeger en ik zou je overal en dadelijk herkend hebben, maar je hadt daarstraks een voile voor je gezicht, dit herinner ik mij nu.’ - Er klonk duidelijk teleurstelling in zijn stem, het hinderde hem, te weten, dat zij hem al dien tijd reeds opgemerkt had, zonder dit te laten blijken. - ‘Terwijl ik zoo met je spreek, kan ik mij niet voorstellen, dat er zooveel jaren tusschen ons laatste samenzijn en nu inliggen,’ vervolgde hij. ‘Mij zal je wèl veranderd vinden, denk ik: een langdurig verblijf in de tropen laat altijd zijn sporen na.’ - ‘Toch niet zoo, of ik heb je dadelijk herkend,’ zei ze vroolijk. - ‘Waar kom je eigenlijk vandaan? Waarschijnlijk hebben wij reeds van Londen af samen gereisd.’ - ‘Ja’ antwoordde zij, ‘ik heb een maand bij mijn familie in Stratford doorgebracht. Hoe jammer, dat wij elkaar in Londen niet reeds ontmoet hebben, dat had het lange vervelende traject tusschen Londen en Harwich heel wat aangenamer gemaakt.’ - ‘Ja’ zei hij ‘gelukkig dat je op het dek bent gebleven, anders had het kunnen gebeuren, dat wij morgen ieder de boot verlaten hadden, zonder elkaar zelfs hier te hebben ontmoet. Wat een aardig toeval toch,’ lachtte hij. - Haar laatste woorden hadden zijn lichte gemelijkheid weer verjaagd. - ‘Ik wist niet, dat je op weg waart naar Holland, ik heb je naam niet gevonden op de lijsten der passagiers van Batavia naar Holland, die ik altijd geregeld nakeek,’ vervolgde zij. Hij glimlachte even, nauw merkbaar. - ‘Ik ben met de Fransche mail gekomen,’ antwoordde hij, ‘heb eerst nog een paar maanden in Parijs doorgebracht en ben toen met een vriend, dien ik daar terug gevonden heb, naar Londen gereisd, waar hij een half jaar voor zaken zijn moest. Twee maanden heb ik nog bij hem doorgebracht, maar toen werd

het verlangen om Holland en de oude vrienden weer te zien mij toch te machtig.' - 'Wat een verrukkelijke avond, niet waar?' zei ze. Haar oogen staarden droomerig voor zich uit, donker glanzend in het zachte maanlicht. De boot gleed snel door het water, met een breeden striem vlokkig wit schuim er achteraan, als een blanke, wollige laag op den scherp doorgesneden kant der golven, die, achter de boot weer in elkaar vloeiend, zacht rimpelend het watervlak bewogen. - 'Je woont nog altijd in den Haag, niet waar?' vroeg hij. - 'Ja, sinds mama's dood, nu twee jaar geleden, woon ik op kamers; in het begin was het akelig eenzaam, dat kun je begrijpen.' - 'Ik vrees, dat ik in Holland geheel vreemd geworden ben, na zooveel jaren weg geweest te zijn,' zei hij. - Er was een eigenaardige klank in zijn stem, iets dat in strijd was met zijn woorden, alsof hij, door ze zoo in het algemeen uit te spreken, één enkele vraag verborg. Terwijl hij ze uitsprak, sloeg hij een blik op de slanke gestalte aan zijn zijde.

Licht voorover gebogen, leunde zij over de verschansing, de handen losjes in elkaar, een oogenblik als geheel weg in haar gedachten. Na zijn laatste woorden wachtte zij even met haar antwoord, alsof de klank van zijn stem langzaam tot haar door moest dringen. Toen, met een kort schokje, wond zij zich los uit den stroom van gedachten, die haar meevoerde. - 'Ja, zonder de oude vrienden moet Holland je wel erg vreemd voorkomen,' zei ze, met een hartelijke uitdrukking in heur oogen tot hem opziend. - 'Het begin is niet kwaad geweest,' zei hij, 'wij zijn al héél oude vrienden.' Hij had zijn sigaar in zee geworpen en was een weinig dichter bij haar komen staan. - 'Ja, al héél oude vrienden,' stemde zij toe.

Zij waren meer vrij tegenover elkaar, spraken met jij en jou, evenals vroeger, alsof geen dertien lange jaren, waarin zij persoonlijk niets van elkaar gehoord hadden, sinds hun laatste samenzijn verloopen waren. - 'Het toeval is mij niet altijd zoo goed gezind,' vervolgde hij, 'maar daarom ben ik er nu des te dankbaarder voor.' - Hij sprak, met een kleinen, bijna onmerkbaren druk op elk woord, maar zij sloeg er geen acht op. Het was of haar blik weg zweefde over de wijde, schemerlichte zeevlakte. - 'Hoe

maakt je broer het?' vroeg zij plotseling, met een schittering van belangstelling in haar oogen, die groot en donker glansden, als de schitterende zeevlakte in het zilverachtig schijnsel. Even gleed een trek van onwil over zijn gelaat, terwijl hij haar een seconde lang strak in de oogen keek. Toen vaagde een glimlach den glans van misnoegen van zijn gelaat weg. - 'Johan maakt het heel goed, hij woont tegenwoordig op Buitenzorg,' antwoordde hij. - 'Je hebt hem dus kunnen opzoeken. En zijn vrouwtje? Ik ken haar van een photographie, die ik bij je tante in Rotterdam gezien heb.' - Zij sprak rustig belangstellend en scheen zich met hem in oude herinneringen te willen inwerken. - 'Is er geen kans, dat zij eens met verlof komen?' - 'Misschien over een paar jaar; zijn zaken staan goed, maar hij komt er niet toe, eens met verlof naar Holland te komen. Je kent hem, hij is niet zoo'n trekvogel als ik, en zijn vrouwtje is bang om naar Holland te gaan. Zij denkt, dat hier het grootste deel van de menschen aan de tering sterven.' - Het was, of zijn opgewektheid, die bij haar vraag een oogenblik dreigde weg te sterven, nu, als van iets drukkends ontlast, weer in hem opflikkerde. - 'Kom, laten we het dek wat op en neer wandelen,' zei hij. - Zij trok, zich oprichtend, een kanten fichu, die de wind over haar schouder geworpen had, weer naar voren. - 'Ik kan me niet voorstellen, dat je zoolang weer weg geweest bent; wat vliegt de tijd toch om,' zei ze vroolijk. - 'Jammer maar, dat wij dikwijls zooveel tijd verloren laten gaan,' antwoordde hij, een plotselingen greep doende in zijn gedachten. - 'Wij peinzen dikwijls zóó lang over een vraagstuk, dat wij geheel vergeten, hoe de tijd voortsnelt en wij zijn oud, voor wij met onze overdenking ten einde zijn.' - Zij zweeg, alsof zij nog verwachtte, dat hij verder uit zou spreken. Het kwam in haar op, dat er in zijn leven een teleurstelling moest zijn, die hem hinderde. Toen hij niet verder sprak, zei ze: ''t Is dikwijls moeilijk, juist te weten, wat wij verlangen. Een verlangen werkt soms zoo vaag in ons, wij zouden het geen bepaalden vorm kunnen geven; soms is het iets, dat boven alle omschrijving staat en dan werkt het dikwijls het sterkst. Toch geeft het ons den prikkel, dien wij noodig hebben: de hoop op een bevre-

diging van onze wenschen, houdt ons staande.' - Hij antwoordde niet dadelijk. Zij had het persoonlijke, dat in zijn woorden lag, op een algemeenheid overgebracht.

Een wrevelige trek gleed even over zijn gelaat. Lag er niet iets koels en vormelijks in de algemeenheid van hetgeen zij zeide? Hij trok de lippen spottend samen. Hoe kon hij ook verwachten, dat haar belangstelling voor hem een intiemere vriendschap zou insluiten dan dit na zoo'n lange scheiding tusschen twee oude bekenden mogelijk was, nu zij niet eens getracht hadden, zich persoonlijk van elkaars belangen op de hoogte te houden. Het toeval had hen tezamen gevoerd en temidden van een geheel vreemde omgeving was die oude bekendheid tusschen hen scherper op den voorgrond getreden. Dat was al. Wie weet, wanneer hij haar in den Haag opgezocht had, of zij hem niet beleefd vriendelijk tegemoet zou zijn gekomen en welwillend naar zijn belangen zou geinformeerd hebben. Hoe had hij zich een oogenblik kunnen vleien, dat haar hartelijkheid uitsluitend zijn persoon gold. Indien dat zegenrijke toeval - hij klemde de lippen nog vaster op elkaar - niet tusschenbeide gekomen was, zou zij waarschijnlijk heel wat koeler tegen hem geweest zijn.

Zij sprak niet verder, toen hij zoo zwijgend naast haar voortliep. Zij was bang den gang van zijn gedachten af te breken, die waarschijnlijk liepen over datgene, wat hem hinderde. Zij was een te fijne opmerkster, om zijn plotseling ontstemd zijn niet te gevoelen. Prikkelbaar als hij was, legde hij haar zwijgen anders uit. Hij vergat, dat hij van de menigte gedachten, die hem bestormden, slechts ééne geuit had, die haar moeilijk een goed inzicht zou kunnen geven in den gedachtengang, die hem bezig hield. Haar antwoord was samengevloeid met zijn denken, zoodat hij den indruk gekregen had, alsof zij de bedoeling van zijn woorden had begrepen en nu zweeg zij, als wilde zij zich niet verder met dat onderwerp vermoeien.

Weer trok een spottende trek zijn lippen samen. Waarom zou zij ook die belangstelling voor hem gevoelen, die hij wenschte? Hij wilde luchtig over iets anders beginnen, maar zóó, dat zij zou opmerken, hoe hij met opzet hun gesprek af brak. Maar opkijkend, ontmoette hij den zachten glansblik van heur groote, donkere oogen, die in een hartelijke deelneming langs

hem heengleed. Terwijl hij haar aankeek, vergat hij zijn voornemen; onder dien invloed trok zijn ontstemming langzaam weg - ‘’t Wordt toch een krachteloos geduld oefenen, dat emotie-loos wachten op een bevrediging in de toekomst,’ zei hij, den draad van hun gesprek weer opvattend. - ‘Denk eraan, dat de helft van het geluk in geduld bestaat en de andere helft in het vergeten van zichzelf; maar niet in het stormachtig begeeren en onophoudelijk verlangen naar hooger en beter,’ antwoordde zij, een woord van Carmen Sylva aanhalend. - ‘Geduld! - men komt niet altijd verder, alleen met geduld,’ zei hij ontevreden. ‘In een eeuwigdurend geduld vergaat het handelen. Ik wil een krachtdadig optreden, daarmede alleen is iets te bereiken.’ - Zijn stem klonk driftig, alsof iets hem dwarsboomde, waarop zijn wil krachteloos terugstootte. - ‘Ik bedoel met geduld ook niet een energieloos in-elkander-zinken, maar een waakzaam zichgereed-houden, opdat men het oogenblik, waarop 't geluk ons nadert, kunne opmerken.’ - Zij sprak op een kalme, eenvoudige wijze, als uitte zij droomerig een gedachte, door zijn drift bij haar opgewekt. - ‘En wanneer het ons toeschijnt, dat 't oogenblik daar is en wij tasten mis, wat dan?’ - ‘Dan behoeft dat nog geen reden te zijn, voorgoed te wanhopen. Zijn we eigenlijk wel in staat, te berekenen, wat tot ons geluk dient? Indien dit zoo was, zouden we ons nooit zooveel teleurstellingen op den hals halen.’ - ‘Dat zijn drogredenen,’ zei hij eenigszins bits. ‘Eerst 't geluk nabij te zien en dan, omdat 't ons ontglipt, te moeten trachten, zich wijs te maken, dat het alleen een vergissing was. Dat is een laf ontwijken van den slag, dan is het toch mooier, zijn leed moedig te dragen.’ - ‘Je gaat te ver, Louis, zoo bedoel ik het niet. Je hebt gelijk, ontwijken zou een lafheid wezen. Maar verdriet leert ons scherper toezien, zoodat we beter leeren onderscheiden een schijngeluk van de waarachtige bevrediging die ons wacht.’ - ‘Dus jij gelooft vast, dat 't geluk eenmaal komt?’ - Zij zweeg even. - ‘Ik tràcht 't te gelooven,’ antwoordde ze toen zacht. De rimpel tusschen haar wenkbrauwbogen groefde zich iets dieper, in den ernst, waarmede zij die woorden uitte. Zij hield het hoofd van hem afgewend en staarde in de oneindigheid van lucht en water om hen heen.

Hij had van haar lippen een bevestiging verwacht, die hem onwillekeurig kracht zou gegeven hebben. Maar nu was de hoop, die hij daardoor in zich voelde opkomen, weer weg, plotseling neergeslagen door haar eigen twijfel. - ‘'t Is moeielijk, om aan dat geloof vast te houden,’ vervolgde ze droomerig ‘maar ik geloof toch, dat 't goed is. Ik ben er zeker van, want wanneer ik het doe, geeft 't mij rust.’ - ‘Ik kan je daarom benijden, 't zou mij een onmogelijkheid zijn,’ antwoordde hij. ‘Wie waarborgt je, dat je geloof geen hersenschim is?’ - ‘De kalme tevredenheid, die over mij komt, zoodra ik eraan vasthoud.’ De overtuiging waarmede zij sprak, liet niet na, indruk op hem te maken. ‘Maar ik geef toe, dat het mij dikwijls zwaar valt, dat het vasthouden soms een wanhopig vastklampen wordt en dat het moeilijk is, onder alle omstandigheden dat geloof aan te hangen. Daarom zeg ik ook, dat ik steeds tracht het te doen.’ - ‘Geloof je ook, dat wanneer wij eenmaal geweigerd hebben te nemen, hetgeen ons aangeboden werd en waarvan wij overtuigd waren dat het aannemen tot ons geluk was, dat zoo een geluk tot ons terugkeert?’

Zij dacht een oogenblik na, wel begrijpend, dat er meer ernst in zijn vraag lag, dan in een eenvoudig uitgesproken gedachte. Hij wachtte met gespannen aandacht op haar antwoord, dat hij in het schemerachtig schijnsel van de maan op haar gelaat trachtte te lezen. Zij waren onwillekeurig stil blijven staan. Op het voorgedeelte van de boot, dicht bij de verschansing, stonden zij naast elkaar, twee krachtige figuren; zij in heur buigzame slankheid naast zijn breede, manlijke gestalte. In het heldere maanlicht bleekte de glans der sterren weg, tot een zilverwit schitteren. In het westen trokken langzaam wolken op, een donker floers brengend over het sterrenschijnsel en den horizon verduisterend. Een breede, zwarte rookkolom steeg uit den schoorsteen op, waarin duizende gele vuurvonken schitterden, als een gouden regen in een inktzwarte wolk, door den wind naar één kant gedreven.

- ‘Ik geloof, dat 't er veel van afhangt, wat ons tot die weigering gedreven heeft,’ zei ze peinzend. ‘Misschien, wanneer wij oprecht berouw toonen en trachten, dat geluk opnieuw te verdienen, zal 't tot ons terugkeeren.’ - ‘Dus je gelooft aan de mogelijkheid daarvan?’ - Hij vroeg het

met een drift, die een heftige gemoedsbeweging verraadde. - ‘Zeker geloof ik daaraan, een oprecht streven blijft zelden onbeloond.’ - ‘Dan kan het ook alleen een kwestie van enkel krachtig willen zijn,’ zei hij, plotseling weer een ander uitgangspunt in zijn denken opmerkend. ‘Hoe krachtiger en zelfstandiger de wil, hoe beter resultaat.’ - ‘Neen’ antwoordde zij, ‘zoo beschouw ik 't niet. Ik geloof niet, dat 't geluk in onze hand ligt, ten minste niet in hoofdzaak. Wij kunnen er toe bijdragen door het eerlijk te verdienen, maar ik geloof, dat 't geluk ons geschonken wordt.’ - ‘Door 't toeval, het machtige toeval,’ spotte hij scherp. - Zijn spottende toon hinderde haar. ‘Wat voor waarde zou 't geluk hebben, indien wij er niet voor behoefden te lijden?’ - Haar woorden klonken meer als een uitgesproken gedachte, dan tot hem gericht. - ‘Vraag liever, waarom zooveel leed noodig is, voor het weinige geluk, dat in een geheel leven ons deel wordt,’ zei hij bitter.

Haar kalmte begon hem te irriteeren. Indien zij meer met hem mee kon gevoelen, zou zij niet die berusting prediken. Haar kalmte, die hem daarstraks neerzette, wond hem nu op. Hij begon te twijfelen, of zij in staat zou zijn, de kracht van een hartstochtelijk verlangen te beseffen. Dat haken naar bevrediging, dat iemand innerlijk verteerde, was misschien een onmogelijkheid bij haar kalme natuur. Zij liepen weer op en neer langs het dek; hij in een voortdurend stijgende opwinding. De overige dames waren alle naar beneden gegaan, om het verdere van de reis zoo mogelijk slapend te vervolgen.

- ‘Laten we gaan zitten, ik ben moe geworden van dat heen en weer loopen,’ stelde zij voor. - ‘Heb je het niet te koel zoo?’ vroeg hij, op haar dun zomerjaquet wijzend. - ‘Neen,’ antwoordde zij, met een knikje voor zijn bezorgdheid dankend. ‘De voering is zwaar genoeg; het is zulk een heerlijke nacht, ik zou het beneden zoo lang niet uithouden, tot morgenochtend.’

Zij zaten een poosjen zwijgend naast elkaar, beiden in hun gedachten verdiept. In het westen verbreedde zich de wolkenmassa, langzaam meer en meer uitbreidend over den sterrenlichten nachthemel, een schaduw werpend over de zee, in zich opnemend den zilveren lichtglans van de maan en de

sterren verbergend achter een dikken, zwarten sluier, als in ondoordringbare duisternis. De wind stak een weinig meer op en streek in een vochtigen adem over de boot.

Zij keek op haar horloge. - ‘Al bij half twaalf!’ zei ze verwonderd.

Hij staarde zwijgend voor zich uit, trachtend een geregelden gang in zijn gedachten te brengen. Het toeval had hem plotseling voor het feit geplaatst, waarnaar hij nu dertien jaren verlangd had. Was dit een bestiering, of was het alleen het grillige toeval, dat hem de teleurstelling, die hem misschien wachtte, iets nader had gebracht? . . Hij wilde zich daar liever niet in-denken. Zou zij zijn bedoeling begrepen hebben, toen hij haar vroeg, of 't geluk grootmoedig genoeg zou kunnen wezen, terug te keeren, waar het eens versmaad was geworden? Zij had het denkbeeld van een dergelijke mogelijkheid niet geheel verworpen en indien zij zijn bedoeling geraden had, zou hij het als een aanmoediging kunnen beschouwen. Maar weer trof het hem, dat zij de vraag meer in het algemeen beantwoord had. Was dat opzet? Verborg zij zich achter die algemeenheid, met het doel iedere persoonlijkheid buiten te sluiten? Zij was altijd zoo gesloten geweest. Hij had getracht, het antwoord op haar gelaat te lezen, maar dit had hem niets gezegd. De diep-donkere blik van haar oogen was onpeilbaar en de volkomen kalmte, waarmede zij sprak, deed hem weer twijfelen, waar hij de geringste hoop voedde. Hij begon opnieuw te denken over haar eerste tegemoet komen, hoe hartelijk dit geweest was. Maar, zooals hij haar kende, zou zij nooit anders gehandeld hebben. O, die vervloekte twijfel altijd, wanneer hij iets wilde! Die twijfel had hem dertien lange jaren van haar gescheiden en nu weer rees hij als een schaduw tusschen hen. Toen was hij verbitterd heengegaan, omdat die twijfel hem niet met rust liet, waar hij zekerheid verlangde, vóór hij door een enkel woord de oplossing wilde kennen. De angst, het vonnis te hooren dat hem zijn geluk zou kunnen ontnemen, had hem verjaagd. Hij had zich geen rekenschap gegeven, hoe zijn hoogmoed hem hierbij een struikelblok was geweest. In een oogenblik van bittere wankelmoedigheid was hij heengegaan, zonder getracht te hebben de diepte van haar karakter te doorgronden en on-

verschrokken tot op den bodem van haor hart te lezen. En nu waren dertien jaren ongebruikt voorbij gegaan en stond zij voor hem als hetzelfde raadsel, waarvan hij de oplossing te vergeefs zocht.

En zij? -

De man aan haar zijde was haar vreemd geworden, voor zoover zij stond buiten zijn leed, dat zij zelfs niet in eenig opzicht kon vermoeden. Want dat een of ander leed hem kwelde, hiervan was zij overtuigd. Daar was zooveel bitterheid in hem, die niet alleen de ernst van het leven kon zijn. Zij wilde, dat hij het haar zou zeggen, wat hem zoo neerdrukte. Als een echte vrouw, zou zij willen trachten hem te troosten. Zij wist immers, hoe hij altijd geneigd was geweest, de dingen donkerder in te zien dan zij waren. Haar hartelijk medevoelen drong haar, hem te vragen, welk verdriet hem kwelde. Maar zij wist ook, hoe trotsch hij was. Waarom zou hij juist háár zijn vertrouwen schenken? Daar lag een breede tijdruimte tusschen hen, waarin zij elkaar in veel dingen vreemd konden geworden zijn.

Eenmaal, had zij gedacht, hem volkomen te kennen, en zich gevleid, dat hij haar meer dan zijn vriendschap geschonken had. Lang had ze geaarzeld voor zij het durfde gelooven, want het was immers voor haar het geluk, waarnaar zij de armen uitstrekte. Maar zij had zekerheid verkregen en wachtte alleen nog op de bevestiging daarvan, door hetgeen hij haar zou zeggen. Zij had hem lief met al zijn gebreken, die haar niet afschrikten. In den rijkdom van haar geluk had zij zorgeloos voortgeleefd, met dankbare vreugde afwachtend, tot hij zou spreken. Toen was hij plotseling heengegaan, een scheur brengend in hun vriendschap, met een kalmen moedwil, die het gevoel in haar versteende. Hij had haar voorgesteld, dat zij elkander zouden schrijven, maar zij had daarop niets geantwoord, omdat de minachtende moedwil van zijn handelwijze haar als verlamd had. - En zij had gedacht, dat zij hem kende! - Spottend verweet zij zich haar kortzichtigheid en geeselde haar liefde voor hem, tot zij onder die zelfmarteling dreigde te bezwijken. Toen was de tijd als een zachte heelmeester gekomen en had haar langzaam genezing gebracht. Zij had zichzelve ter verantwoording geroepen en zich afgevraagd, in hoeverre zij gerechtigd was,

hem zijn handelwijze te verwijten. Had haar eigen groote liefde haar niet kortzichtig gemaakt, zoodat zij aan zijn hartelijke vriendschap een diepere beteekenis had gegeven, dan hij gewenscht had? - Maar geschreven had zij hem toch nooit. Hij deed het haar ook niet.

Hij is als zoovelen, dacht zij, die de vrienden vergeten, wanneer zij ze vaarwel gezegd hebben. Er was een illuzie in haar gebroken, en de wond schrijnde nog lang, wanneer zij eraan terugdacht. Maar later waren andere illuzie's gekomen en weer vergaan en zij had geleerd, daar kalm-gelaten onder te blijven en zich nog te verheugen, die illuzie's een tijdlang te hebben mogen koesteren. En zoo was het langzamerhand rustig in haar geworden en het driftig opbruisen van haar jeugd was overgegaan in een kalm opgewekt zijn. Zij moest nu glimlachen om die drift van vroeger. Een zachte weemoedsglans trok daarbij over haar denken. Alles was zoo voorbijgaand. Alleen trof haar een waarheid in iedere illuzie, die kwam en weer vervloog.

Zou daar toch werkelijk iets anders nog bestaan, dan het aardsche geluk, dat toch altijd zoo betrekkelijk bleef? - Dan beschouwde zij de vervlogen illuzie niet langer als een kwelling. Neen, die sprak van iets hoogers, iets volmaakts, welks bestaan een onmogelijkheid was, op deze onvolkomen wereld van tekortkomingen. Wie moet van het meerendeel zijner illuzie's niet verklaren, dat het slechts een droombeeld, een onwerkelijkheid was, die slecht paste bij de alledaagsche ruwheid van het leven en die men ook alleen zoo teer gevormd had van het mooie, het etherische, de gedachte. - En daarom kon zij met een glimlach terugdenken aan den tijd, toen alleen reeds zijn nabijheid haar gelukkig maakte.

Was er iets in haar verkild? - Neen, toen zij hem terugzag, vlamde de vriendschap warm in haar op en haar hartelijkheid was oprecht, toen ook hij haar als vroeger vriendschappelijk tegemoet trad. Maar het opwindende van de jeugd was weg. De liefde, die zij toen gevoeld had, was de illuzie geweest. Zij kreeg nu een anderen en meer waren indruk van zijn persoonlijkheid, die zij nu moest erkennen, als weinig passend bij de hare. Zij waren beiden sterk, van een wilskracht die afstootte als staal tegen staal. Misschien, indien zij jong tezamen waren gegaan, had het nog goed

kunnen worden. Beiden goed, met een nobelen, fieren aanleg, hadden zij elkaar kunnen vormen, tot hun leven was geworden één groote, reine kracht. 't Was het langzaam, voorzichtig verwerken van het ruwe buitenste, om den diamantglans te maken tot het meest zuiver schitteren. Toch bleef het een werk, dat veel zorg vereischte, een enkele misslag was in staat, de zeldzame waarde tot niets terug te brengen. 't Was altijd een waagstuk. En nu was zij tevreden, met de reine, onvervalschte vriendschap, die zij teruggevonden had ...

- 'Blijf je nu voorgoed in Holland?' zoo brak zij het stilzwijgen af. - 'Ik weet het niet,' antwoorde hij.

Haar stem wekte hem op, uit zijn overpeinzingen. Was het toch wel waar, dat zij zóó lang van elkaar waren geweest? Toen hij nog ver van haar af was, aan de overzijde van den oceaan, had hij dikwijls haar stem gehoord, met de eigenaardige buiging, waarmede zij dit of dat zeide. In de sterke werking van zijn verbeelding had hij haar soms bij zich gedacht, vergetend den afstand die hen scheidde. Dan schrok hij op bij den klank dier herinnering, den druk van zijn eenzaamheid sterker voelend dan ooit. Haar stem was niet veranderd. Evenals vroeger luisterde hij naar het gevoelig timbre dat zangerig tot hem doordrong.

- 'Je rustelooze aard zal je toch misschien weer gauw naar verandering doen haken,' zei ze! Hij antwoordde niet. Hij dacht niet, dien drang van rusteloosheid ooit meer te gevoelen in haar bijzijn. - 'Ik zou Johan ook graag eens weerzien', vervolgde ze, 'ik kan zoo opeens vreeselijk verlangen, alle oude vrienden weer terug te zien.' - Als een nevel gleed een trek van ontstemming over zijn gelaat. - 'Is hij nog altijd even vroolijk als vroeger? Ik zou ook zoo graag eens kennis maken met zijn vrouw.' - 'Johan is sinds zijn huwelijk de bedaardheid zelf', antwoordde hij een weinig stroef. - 'Hij is dus eindelijk geposeerd geworden,' lachte zij. - Wat is een vrouw toch een raadselachtig wezen, peinsde hij bitter. - 'Weet je nog wel, Louis, de streken die hij soms uithaalde? Wat een dolle dingen kon hij toch doen.' - 'In dat opzicht zou je hem niet weinig veranderd vinden,' antwoordde hij. - 'Hij is dus geëindigd met een modelechtgenoot te worden; je kunt niet begrijpen wat een grappig idee ik dat vind, Johan als het waardig hoofd van een huis-

houden. Om je de waarheid te zeggen, ik heb nooit gedacht dat er zoo iets in hem school,' eindigde zij lachend.

Vreemd! - Hoe haar woorden een last van hem afwierpen. Zij sprak ze zoo luchtig en natuurlijk; hoe kwam het, dat hij vroeger nooit opgemerkt had, hoe zij zijn jongeren broer, als een vroolijken, onbezonnen jongen beschouwde, die zich nooit in ernst kon verbinden met de zorgen van het leven.

De wind waaide haar kanten zakdoekje weg en droeg het een eind verder het dek op. Hij stond op om het haar terug te geven en hij bleef nog wat op en neer loopen, voor hij zich weer naast haar neerzette.

Een wolk trok over de maan, het blauw-zilveren licht over de zee plotseling wegnemend, die nu donker voortgolfde. Maar een oogenblik later schitterden opnieuw de bleeke lichtstralen over de onmetelijkheid van lucht en water, alleen de sterren flikkerden slechts hier en daar, voor een groot deel verborgen achter een grauwzwart wolkenfloers. Van het dek waren de meeste passagiers verdwenen, de anderen, waaronder enkelen, die er de voorkeur aan gaven, den nacht op het dek door te brengen, zaten of rustten in halfliggende houding op de houten banken. Aan de zijde van het dek waar hij zich met haar bevond, waren zij geheel alleen. Het eentonig stampen van de machine klonk droomerig, met een suizend geluid door de nachtelijke stilte. In de boot was geen andere beweging, dan het snelle voortdringen, waardoor het water zich schuimend aan beide zijden verdeelde en tegen de wanden klotste.

Hij leunde weer over de verschansing en staarde voor zich uit. Een glans van tevredenheid blonk in zijn oogen, waarin een uitdrukking lag, alsof hij met geheel zijn ziel opging in de beschouwing van iets moois. In zijn houding was een veerkrachtige opgewektheid, die hem opnieuw jong maakte. Wat hij daar in dat zilveren schijnsel voor zich zag lichtte in een rozeroode tint, als de komende dageraad. In zacht harmonische kleuren zweefde het visioen nader, tot het met zijn lichtglans hem bijna de oogen verblindde. Maar hij glimlachte, terwijl hij trachtte zich te gewennen aan de kleurenpracht die hem tegenstraalde. Opnieuw school de maan achter opkomende wolken, die als donkere schaduwen den nachtelijken hemel bedekten. Hij merkte het niet op. - In de

duisternis blonken de kleuren van zijn visioen hem tegen in veelvuldige verscheidenheid, met lichte overgangen glijdend in elkaar, badend in warmen goudglans. Het zweefde steeds nader, hem het ideaal toonend zijner jeugd, maar nu in krachtiger lijnen, de onzekere vormen gebracht tot een mooi afgerond geheel. Hij verkeerde in een zinbedwelmende opwinding, die zijn bloed deed jagen en zijn polsen koortsig kloppen. In een paar uren had hij opnieuw een tijdperk van veel jaren doorleefd en plotseling scheen hem het tegenwoordige niet langer dof en troosteloos toe. Gretig genoot hij van de voorstelling zijner fantasie, die hem werkelijkheid was. De plotselinge schok waarmede hij het oogenblik voor zich zag, waarnaar hij zoolang in een troosteloos, moedwillig opofferen verlangd had, bracht hem in een toestand van nerveuse verwachting. In de lucht kwam een zwoele vochtigheid, die opwasemde uit de zee, dieper golvend, door het sterker opsteken van den wind. Door het voortglijden der wolken speelde een wisseling van licht en schaduw op de breede watervlakte, telkens wanneer de maan zich achter een voortdrijvende, zwart-grauwe massa verborg.

- ‘Eugénie’, zei hij, zijn plaats naast haar weer innemend, ‘nooit te voren heb ik zoo ondervonden, wat het zeggen wil, na een lange afwezigheid, oude vrienden terug te zien.’ - Hij uitte het meer nog als een overdenking, dan tot haar gericht. Zij wendde heur hoofd naar hem om, door zijn woorden ineens weer denkend, wat het toch zou kunnen wezen, dat hem hinderde. - ‘Ja,’ antwoordde zij ernstig, ‘al doet de scheiding veel leed, het weerzien vergoedt alles.’ - ‘Vooral, wanneer zoo'n weerzien het geluk doet zien waarnaar wij te vergeefs zochten,’ zei hij, met moeite een trilling in zijn stem beheerschend. Zij antwoordde hem niet dadelijk, het moeilijk vindend zijn gedachtengang te volgen. - ‘Eugènie’, vervolgde hij, ‘ik was een dwaas, dat ik zoo lang blind ben geweest voor mijn geluk, maar je hadt gelijk, toen je zei, dat 't geluk edelmoedig kan zijn. Ik dank je voor die woorden, je hebt mij daardoor mijn levensgeluk teruggegeven, dat ik voorgoed verloren achtte.’

Hij had zachtkens heur hand gegrepen, die zij een oogenblik willoos in de zijne liet, in een sprakelooze ontzetting, die over haar heentrok, naarmate de bedoeling van zijn woor-

den haar duidelijk werd. Wat wilde hij daarmede zeggen? Die vraag loste zich op in een weten, dat haar ruw opschokte.

Haar zwijgen bracht een akelige beklemdheid over hem. In den bleeken glans van het maanlicht was haar gelaat marmerwit, zagen heur oogen, met een starre uitdrukking van schrik. - ‘Eugénie’, zei hij smeekend, haar hand vaster klemmend tusschen de zijne, ‘'t is niet mogelijk, dat je me niet begrijpt, kun je 't me vergeven, dat ik eens weigerde, aan je liefde te gelooven?’ - Zij trachtte haar hand los te maken. - ‘Louis’, zei ze, ‘geen oogenblik heb ik dit vermoed, maar 't is onmogelijk.’ - Haar stem klonk mat, in een ijzige kalmte die over haar heen trok. - ‘Eugénie!’ kreet hij. Haar kalmte bracht hem in de hoogste opwinding. Meer dan uit haar woorden las hij daaruit zijn vonnis. - Die kalmte scheen haar te versteenen, terwijl binnen in haar een woeste smart opgolfde, met dat eene vlijmende weten, dat het nooit, nooit meer kon zijn, omdat het nu te laat was. Zij voelde den koortsigen druk van zijn hand en een doodelijke matheid kwam verlammend over haar, een koude gevoelloosheid, waarbij heur denken werd één groot verwijt. Hoe kon hij eischen, dat de illuzie van haar jeugd terugkeerde? - Het kwam haar voor, of de grootte van haar verlies haar nimmer zoo ontzettend was voorgekomen, als nu hij haar daaraan herinnerde. Wat gaf hem het recht zoo wreed te zijn? - Als een wanhoopskreet klonk het in haar. Zij zag, hoe zijn gelaat door smart verwrongen werd en in de strakke spanning van haar zenuwen kwam plotseling een spottend medelijden met hem in haar op, waarbij zij tevens haar eigen verloren jeugd op den voorgrond drong, met een tergend besef dat daar een macht buiten hen om was, die hen zoo deed lijden. Waarom was hij niet vroeger tot haar gekomen? - Er was zoo een vreemde, koude kalmte in haar, na dien éénen wanhoopskreet, die uit het diepst van haar ziel was opgestegen, de snerpende doodskreet van heur jeugd-geluk.

Nog eenmaal was heur vroeger geweende smart in wanhoopsklacht teruggekeerd; kreet heur ziel bij het ontblooten der vroegere wonde, om de mooiste illuzie van haar jeugd, die voorgoed verloren was.

Het tooverwaas verscheurend, had hij heur fijnste zieleleven gewond tot het dreigde te versterven. Later was het haar

gelukt, die stukken, zonder smart, als een herinnering te bewaren, maar de tijd had het fijne weefsel vervormd, de stukken pasten nu niet meer te zamen. Zij zag de breuk onherstelbaar en het goudstof, dat het weefsel zulk een bizonderen glans verleende, was vervlogen; het geleek nu alleen een kunstig maaksel, maar dof, zonder verblindende kleurschittering.

Haar leed daarover was vergaan, langzaam, bijna onmerkbaar en nu zag zij hem na zooveel jaren gebukt onder datzelfde leed en zij voelde zich zoo koud, als gevoelloos bijna, hoewel toch medelijden met hem heur hart vervulde. Zij zou hem kunnen troosten en hem het onmogelijke van zijn eigen illuzie's duidelijk maken, indien zij niet die leegte in zich voelde, waarin de gedachten, die zij wilde uiten, wegzonken. Nu zat zij zwijgend, roerloos, in een dof bewustzijn, dat zij niets van zijn smart kon wegnemen. - ‘Eugénie, spreek toch en zeg me, waarom 't onmogelijk is?’ - Hij trachtte haar in het gelaat te zien, maar zij sloeg de oogen neer, terwijl zij vruchteloos naar woorden zocht. In een vreemd helderzien zag zij hoe het leed in hem werkte en volgde zij met pijnlijke nauwkeurigheid den gang van zijn gedachten. Zij voelde, hoe in een machtelooze poging zijn verlangen afstootte op het onverzettelijke in haar en zij huiverde van de kille leegte, die zij in zich ontwaarde. Zij zou hem willen zeggen, hoe alles in haar versteend was in een herinnering, die alleen een herinnering kon blijven. Maar hij zou haar niet begrijpen; in de bitterheid van zijn eigen leed, zou hij haar gevoelloos noemen. Zij volgde de stijgende opwinding in zijn gemoed en in haar schrijnde een weeë smart, dat hij haar ook uit zijn vriendschap verstooten zou. Dit striemde haar in het pijnlijk bewustzijn, dat het haar zelfs onmogelijk zou zijn, dat weinige te behouden.

Een doffe treurigheid welde in haar op, de starheid in haar verbrekend. Bitterheid over haar eigen machteloosheid beklemde haar de borst en een droeve wanhoop bracht een grijze nevel voor haar oogen, waarin het weinige geluk, dat zij zich nog gedroomd had, langzaam wegzonk. 't Was, of zij haar jeugd voor de tweede maal verloor en met droge, strakke oogen staarde zij in de duisternis om haar heen. Hij wilde, dat zij zou spreken en zij hoorde, hoe de hoop nog altijd in zijn

stem trilde, die hoop, die zij moèst vernietigen, terwijl zij haar leven wilde geven, indien zij daarmede de illuzie van haar jeugd zou kunnen terug koopen.

- ‘Louis,’ zei ze, en als een gebroken klank gleed het over haar droge lippen, ‘waarom heb je zóó lang gewacht? - Nu is 't te laat ...’

Om hen golfde wijd de nachtelijke duisternis, door geen sterrenschijnsel meer onderbroken. Als een ondoordringbaar floers bedekten zware regenwolken het uitspansel, dat ginds in zwarte schaduwen de golven bereikte. Als een zucht gleed de luwe nachtwind om hen heen.

- ‘Eugénie’ antwoordde hij toonloos, ‘ik heb je zoo zielslief, wat bedoel je toch? Geloof je niet, dat ik voor mijn dwaasheid geleden heb? Je verwijt treft mij dieper, dan je dit misschien zelf vermoedt; ik voel erdoor, hoe ontzettend groot de schuld is, die ik goed te maken heb Lieveling, maar te laat is het Goddank nog niet. O, ik dank 't toeval, waardoor ik je hier ontmoette.’ - Hij trok haar zachtkens naar zich toe. - ‘Eugénie, mijn eenige liefde, wij kunnen nog gelukkig zijn.’ - Zij weerde hem af. - Het was, alsof een ijskoude wind haar aanwaaide. Zij voelde de kille aanraking van het egoïsme, dat in zijn woorden lag. Het leed, dat zijn moedwil over haar gebracht had, scheen hem nu zoo gemakkelijk te herstellen. ‘Maar het is een onmolijkheid!’ kreet het in haar. ‘Niemand is in staat verloren illuzie's terug te roepen. Wie kan de dooden weer opwekken tot het leven?’

Haar liefde voor hem was reeds lang gestorven. Die had zij begraven onder den rijken bloemschat van haar herinneringen en heur tranen hadden zich daaraan gehecht, tot parelen versteend ... En nu eischte hij, dat 't leven terug zou keeren, alsof een herleven mogelijk was. Hij zou haar harteloos noemen, omdat zij het niet had kunnen beletten, dat haar liefde was weggekwijnd als een teere bloem, die lucht en licht moest ontberen, vergetend, hoe hij zelf alle levenskracht moedwillig verspild had. Zijn egoïsme eischte, wat buiten haar macht lag. Met onvergeeflijke roekeloosheid had hij de bloem van haar geluk ontbladerd en nu eischte hij van haar, dat zij opnieuw de blaadjes te zamen zou voegen en ze de donzige zachtheid geven, die hem vroeger zoo bekoorde. Hij trachtte

haar te doen opgaan in zijn eigen leed, haar medegevoel voor zich op te wekken en zij ging gebukt onder de onmogelijkheid, hem het onware van zijn voorstelling te doen inzien. - ‘t Is onmogelijk, Louis,’ zei ze nogmaals zacht. - ‘Dan heb je me ook nooit waarlijk liefgehad,’ zei hij ruw.

Hij was opgestaan en liep met driftige schreden heen en weer. Het begon te motregenen. Prikkelende, fijne vochtdeeltjes sloegen tegen zijn gelaat. - Zij antwoordde niet, de kracht missend, hem te weerspreken. Wat baatte het haar? Zij had het vooruit geweten. Toch trilden zijn woorden door haar heen. Toen, met een mat gevoel in al heur leden, stond zij op.

‘Louis,’ zei ze zacht, ‘we kunnen daarom toch vrienden blijven’ ... Zij had haar hand op zijn arm gelegd, maar hij schudde die driftig van zich af.

‘Je behoeft me de aalmoes van je liefde niet te geven,’ antwoordde hij met bittere scherpte.

Zij staarde voor zich uit, in de troostelooze somberheid van lucht en water. Waar was het zilveren schijnsel gebleven, dat, de duisternis verklarend, de golven had doen lichten in bleek-blauwen glans? Als een sombere, zwarte massa golfde lucht en water om haar heen als een heilloos licht-graf. Treurig sloot zij de oogen, als duizelde haar het staren in die zwarte oneindigheid. Maar in zich aanschouwde zij diezelfde somberheid, waarin geen enkele lichtglans schemerde. Zooals hij vroeger heur mooie, jonge illuzie gebroken had, zoo verminkte hij nu het vredig geluk, dat zij in zijn bijzijn zocht. Moedwillig scheidde hij zich een tweede maal van haar, zich hullend in zijn eigenliefde, die hij gekwetst achtte. Hij eischte het overmoedige vertrouwen van de jeugd, vergetend, dat zij beiden te oud daarvoor waren.

Toen welde zacht het medelijden weer in haar op. Hij ook, leed nu onder het onware van zijn illuzie. Aan een hersenschim had hij zijn geluk opgeofferd en nu zocht hij in wanhoop het verlorene terug te winnen en betreurde den tijd, die nutteloos verstreken was. Hij stelde zich niet langer tevreden met de illuzie; hij wilde waarheid hebben, niet denkend, dat die bitter zou kunnen zijn en zijn illuzie vergiftigen zou. Zij zag de kille, troostelooze leegte, die in hem

achtergebleven was en een warm medelijden golfde hoog in haar op. Maar zij wist, dat het voor haar onmogelijk was, hem troost te geven. Het was de vloek van het onvolmaakte, dat altijd het mooie in het leven bedierf. Hij moest op zijn beurt die bittere waarheid ondervinden en niemand was in staat den last, waaronder hij meende te bezwijken, weg te nemen. Het noodlot scheidde hen. Beiden hadden zij gestreden voor hun goed recht, maar zij waren krachteloos gebleven, tegenover de geheimzinnige macht, die hen beheerscht had. Het was een machteloos pogen, een doodend verzet. In heur ooren schetterde een wreede hoonlach, een snerp van leedvermaak. Waarom was daar niets geweest, dat hen beschut had? Dat vragend 'Waarom?' grijnsde haar tegen als een spotwoord in de duisternis voor haar. Het trok in vurige, scherpe halen naar alle kanten uit, draaiend en wringend in een leelijken grijnslach.

Zij wendde haar blik af. Er bestond toch iets .... Berusting. 't Was geen Geluk, alleen een karig afschijnsel daarvan. Het Geluk bleef altijd de verblindende zonnestraal, die spelend wenkte tot volgen, dartel, in moedwil-spel, maar de Berusting was stil, bleef waar gezocht; een droomerig sussende lichtschemer, die moed gaf tot tevreden-zijn. Zij had die berusting gekregen en zij wilde, dat ook hij den troost zou vinden, dien zij gekregen had. Maar de smart moest hij doorleven, zooals zij. Zij had het zich zoo mooi gedacht in hun vriendschap, die hen toch binden zou, een reine vriendschapsband; die alleen waarheid kon zijn zonder bitterheid, geen halve schemer van weggedoofden illuzie-glans. Maar hij had haar ruw van zich gestooten en het nieuwe licht, dat zij meende te speuren, was weggegleden, opnieuw verzwolgen in het donker der nachtschaduwen die hen omzweefden. 'Louis,' zei ze, en er klonk een matte treurigheid in haar stem, 'vergeef me, ik kon niet anders handelen, wilde ik in alle opzichten waar tegenover je blijven.'

Als een smeekbede trilde het tot hem door, maar in een hard verzet bleef hij roerloos staan, stootte hij haar opnieuw af. Vriendschap voor de liefde, die hij haar bood! ... Het trok een pijnigend wreeden spotlach om zijn lippen.

'Louis' .... haar stem hokte in een snik.

Hij verroerde zich niet, smalend grijnsde in hem zijn eigen

smart, kon hij niet luisteren naar den weeklank van haar stem, die wegtrilde, voort echoënd over de zeevlakte in zachte weening.

‘Ga heen,’ zei hij ruw, de tanden opeen geperst.

Het schokte haar met ruwe aanraking, zijn haat ... Het knakte haar neer in troosteloos wee en haar zieleverwijt wrong zich op naar het Noodlot. Bij hem een lasterende verwensching.

Wankend dwaalden heur oogen, steun zoekend in het duister, die haar aangaapte met zwarte leegheid. Haar handpalmen wrongen zich tot een hopeloos verzet ineen. Toen, gebroken door de kracht die haar voortdrong, wendde zij zich af om te gaan.

JEANNE C. VAN LEIJDEN.

La jeunesse dorée.
27 Juli 1794 - 5 October 1795.

In het jaar 1865, dus in de nadagen van het tweede Keizerrijk, karakteriseerde H. von Sybel het Fransche volk als monarchaal in merg en been[1].

Sinds 1870 bestaat de Fransche republiek meer dan een kwart eeuw en schijnt Von Sybel's woorden te logenstraffen, maar telkens blijkt het toch, dat een groot gedeelte van het volk ‘eben keinen Sinn für die Republik hat.’

In het Boulangisme en de Dreyfus-affaire heeft men kunnen zien in hoeveel Fransche harten nog de liefde voor het koningschap gloeit, en wij wagen ons niet aan een schatting hoeveel bekeerlingen de monarchie onder de republikeinen zou gemaakt hebben, indien, bij zijn blonden baard en vurig strijdros, Boulanger het tiende gedeelte van Napoleon's genie bezeten had. Wanneer Mercier en zijn generaals blijken hadden gegeven van even groote organiseerende talenten om de verschillende reactionnaire stroomingen in één bedding te leiden, als zij ijver toonden om den ongelukkigen balling op het Duivelseiland moreel te vernietigen; indien er onder de pretendenten naar de Fransche kroon maar één persoonlijkheid te vinden geweest ware van die overborrelende genialiteit, waarmee Keizer Wilhelm niet alleen de Duitsche, maar zelfs ook de Fransche natie weet te betooveren: de republiek zou naar alle waarschijnlijkheid het einde der eeuw niet hebben beleefd.

1) H. von Sybel, Gesch. der Revolutionszeit II. p. 9 en 10.

Want brandstoffen en ontplofbaar materiaal om de Fransche hoofdstad en de departementen in lichterlaaie te zetten, liggen overal opgehoopt. Anti-semieten, Plebiscitairen, Royalisten, leden der ligue des Patriotes, Nationalisten, hoe verschillend hun eigenlijk streven ook zijn moge, zouden zeer goed samengebracht kunnen worden door een krachtig leider, om dat ééne doel te bereiken, waarin zij allen overeenstemmen: de omverwerping der bestaande orde van zaken. In aller hart weerklinkt de kreet van Marcel Habert: ‘Generaal, naar het Elysée!’

Helder kwam dit aan den dag bij de verkiezing van president Loubet. Zij was een groote teleurstelling voor de reactionairen en clericalen, die in Felix Faure den wegbereider meenden gevonden te hebben voor een royalistische restauratie en na zijn dood den presidialen zetel door een geestverwant hadden willen doen bezetten.

Die teleurstelling sprak zich luide uit, toen Emile Loubet na zijn verkiezing van Versailles naar Parijs reed. Tusschen de kurassiers, die het rijtuig van den president omringden, drongen de manifestants à cinq francs door en schreeuwden hem beleedigende woorden toe.

Daarbij bleef het niet. Ook de hoogere standen toonden zich niet afkeerig mee te doen aan het straatkabaal, de jeunesse royaliste volgde het voorbeeld van het omgekochte gepeupel en jouwde Loubet uit, waar hij verscheen. De anti-semitische en nationalistische pers zong in het koor mee; Drumont en Rochefort vonden een nieuw vocabulaire van scheldwoorden uit. De geëxalteerde Deroulède trachtte generaal Roget over te halen tot een pronunciamento. In Mei eindelijk, toen het besluit tot herziening van het Dreyfus-proces genomen was, werd de president der Republiek op schandelijke wijze bij de wedrennen te Auteuil door zijn gastheeren, de jeunesse dorée, beleedigd en dorst een hunner, de heer Christiani, den stok op te heffen tegen het hoofd van den Staat. Gelukkig raakte hij slechts den hoed van Loubet. Sinds dien tijd droegen de zoogenaamde patriotten een ingeslagen miniatuur-hoed van zilver aan den horlogeketting. De stok- en stoelkrijg van honderd jaar geleden hernieuwd! De jeunesse dorée herleefd! Weer ten kamp gereed tegen het Jacobinisme onzer dagen, bereid op te trekken naar het

Elysée om er den standaard van het royalisme te planten!

Wie zoo dachten kwamen beschaamd uit. De hedendaagsche Fransche jeugd toonde niet dat vuur, die energie en dien moed, waardoor in de Thermidor-reactie de jeunesse dorée aan Parijs en dus aan geheel Frankrijk de wet voorschreef. In het maken van straatkabaal, evenknie harer naamgenooten van voor honderd jaren, faalde het haar als organisatrice eener restauratie aan kracht. Kan men den strijd der jeunesse van 1794 en '95 tegen de Jacobijnen een drama noemen, het optreden der jeunesse dorée in het afgeloopen jaar leek veeleer een klucht.

Misschien is dit oordeel te voorbarig en zal, als later de sluier wordt opgeheven, die nog zooveel geheimzinnigs en duisters uit de laatste jaren der 19de eeuw bedekt, ook een gunstiger licht vallen op de houding der Fransche jeugd in onze dagen. Daarin zal dan een overeenkomst bestaan tusschen haar en de jeunesse dorée van 1794, die eveneens door vroegere en latere geschiedschrijvers scheef werd beoordeeld, omdat zij hetgeen slechts betrekking had op een kleine fractie toepasten op de groote meerderheid en de geheele Jeunesse Française over een kam schoren met de verwijfde muscadins, de koddige incroyables en de dwaze merveilleux.

In zijn ‘Histoire des Français des divers états aux cinq derniers siècles’ schrijft Monteil, die de groote revolutie zelf beleefd heeft: ‘Sinds 150 jaren, d.i. sinds het midden der 17de eeuw, noemde men de jongelieden van zekeren stand en voorkomen, petits maîtres. De revolutie noemde hen muscadins. Robespierre stak hen in het gewaad der vrijwilligers en onder het Schrikbewind verdwenen zij geheel. Maar nauwelijks waren de hoofden er van onder de guillotine gevallen, of de petits maîtres kwamen in nog grooter aantal, nog drukker en woeliger dan te voren, terug, als vogels na den storm. Wilde de revolutie de petits maîtres vernietigen, zij hebben het haar vergolden. Hun haat tegen de revolutie gaf hun van tijd tot tijd bravoure, en ik heb in Parijs hun mode-kleedij tot een soort van kostuum en zelfs tot een militair vereenigingsteeken zien worden ..... Maar de revolutie had de oude salons geledigd: de petits maîtres van

heden zijn niet meer dezelfde als voorheen. Toen waren het jonge officieren, jonge edellieden, heden zijn het handelscommiezen, bureauklerken, zonen van rijk geworden speculanten met brillen, zijden dassen, vierkante jassen en dikke Vendeeër-stokken.'

Uit deze aanhaling van een tijdgenoot blijkt, in tegenoverstelling van hetgeen de meeste historieschrijvers der Fransche revolutie over de jeunesse dorée mededeelen, drieërlei:

1°. dat de naam jeunesse dorée hem niet bekend is, hij noemt de jongelieden petits maîtres en muscadins;

2°. dat de jeunesse niet plotseling is ontstaan in de Thermidor-dagen;

3°. dat zij haar aanhangers niet vond onder de hoogere standen, maar voornamelijk in de kringen der bourgeoisie.

Het kan vreemd schijnen, maar toch is het een feit, dat de naam jeunesse dorée door de tijdgenooten zelven, òf niet, òf slechts zeer in 't voorbijgaan gebruikt werd. Noch de dagelijks verschenen politierapporten, noch de journalisten en pamphletschrijvers van 1794 en '95 noemen de Fransche jeugd ooit 'jeunesse dorée.'[1)] Die naam komt het eerst voor in de 'Histoire secrète de la revolution française' van den romanschrijver Pagès, waar hij van de Parijsche jeugd gewagend er slechts terloops bijvoegde: 'qu'on appela aussi la jeunesse dorée.' Gelijk het meer gaat, is die pikante spotnaam blijven leven, terwijl de overigen in het vergeetboek geraakten.

Eenigszins hetzelfde doet zich voor in de geschiedenis der Fransche Jeugd. Dadelijk na den val van Robespierre zou zich een schare van jongelieden in zonderlinge kleederdracht hebben geschaard om de Thermidorhelden Tallien en Frèron, jacht makend op de Jacobijnen en tegelijk de eersten op de bras- en danspartijen, waardoor de Elégants dier dagen zich schadeloos zochten te stellen voor de ontberingen tijdens het Schrikbewind geleden. Volgens die voorstelling zou de Jeunesse geheel hebben bestaan uit losbollen en modegekken.

De ware geschiedenis echter toont ons van haar een geheel ander beeld. De Fransche Jeugd bestond uit alle rangen en

1) A. Schmidt: Pariser Zustände während der Revolutionszeit von 1789-1800. I. p. 173-208: 'Die mythe von der Jeunesse dorée.' De verschillende namen der Jeugd vindt men daar op pag. 176.

klassen der maatschappij, doch voor het overgroote gedeelte uit de bourgeoisie en uit den stand der handwerkers en arbeiders: kooplieden, ambtenaren, kantoorbedienden, notarisklerken, advokaten, chirurgijns en apothekers. Van vaste partij-organisatie was in den beginne geen sprake. Men kwam bijeen, waar het toeval 't wilde: in café's, sectie-vergaderingen, werkplaatsen en schoollokalen. Van huis uit was de Jeugd monarchaal gezind, maar na den val van het Koningschap sloot zij zich aan bij de partij der Girondijnen, en, zoo lang deze aan 't roer was, bezetten zij tal van plaatsen in de ministerieele bureaux, tot groote ergernis der Jacobijnen, maar niet minder een oorzaak hunner voortdurende vrees. Hébért toch schatte hun aantal op 20 à 30.000 weerbare jonge mannen. Maar de Girondijnen wisten die kracht niet te gebruiken. De Jeugd ontving geen steun, geen aanmoediging. Den minister Garat ontbrak de energie om die krachtige maatregelen te nemen, welke de politie-commissaris Dutard hem in een merkwaardig rapport aanprees.

'Het is verbazend,' zoo schreef deze, 'hoe een man met een snorbaard, een huzaar, die zijn sabel slepen laat, ontzag inboezemt.' In iedere sectie moest men voorvechters aanstellen, die de Jacobijnen met hun eigen wapen, den stok, zouden te keer gaan. Immers 'er is niets, wat zij meer vreezen. Onlangs droegen alle jongelieden stokken, iedereen keek schuw naar hen om; ik wilde, dat die mode algemeener werd.'[1)]

Men liet echter Dutard met zijn stok-panacee alleen staan. De Girondijnen hielden wegsleepende redevoeringen en bleven moraal prediken, toen de Jacobijnen reeds openlijk tot oproer aanhitsten en Henriot zich gereed maakte de Conventie te omsingelen.

De val der Gironde was voor de jeugd een groote slag. Met den Berg dorst zij een openlijken strijd niet aan te binden. Maar in haar onderlinge samenkomsten in de café's van het Palais Royal, waar de jongelui van 4 tot 10 uur 's avonds bijeenkwamen en met 'lorgnetten van 12 livres de

1) Adolf Schmidt: Tableaux de la Revolution française, publiés sur les papiers inédits du Departement et de la Police secrète de Paris. 3 Tomes et Table alphabétique. Leipzig 1867-'71.

kranten lazen,' sprak zij haar haat en verachting uit tegen de nieuwe revolutionaire republiek en haar aanhang.

De Jacobijnen waren van dit alles zeer goed op de hoogte en de politie hield de Jeugd scherp in het oog. Hébert fulmineerde in zijn 'Père Duchesne' tegen de muscadins en in de Jacobijnenclub werd 'haat aan de muscadins' gezworen. Toch, hoezeer van alle kanten verdacht gemaakt en bedreigd, de bijeenkomsten der Jeugd hielden niet op; de jongelui bleven vergaderen in de speelhuizen, maar meest in de café's Chartres, de Foy, Valois en Italien in het Palais Royal.

Eindelijk, 27 Juli 1794, stortte het régime van Robespierre ineen en ving de Thermidor-reactie aan.

Met haar begint het meest beteekenisvolle tijdvak der Jeugd.

Niet alleen in de hoofdstad en de departementen, maar ook in de legers aan de grenzen, werd de val van het Schrikbewind met blijden jubel begroet. Ook daar ademde men weer vrijer en verlangde men terug naar Parijs, dat weer opleefde en den puriteinschen mantel van de schouders wierp, dien Robespiere haar uit vrees voor de guillotine gedwongen had te dragen. Reeds in Augustus wemelden de straten van officieren en soldaten, voor een groot deel 'jongelieden van zekere opvoeding en eenig vermogen.' Daar gaven zij nu den toon aan en beheerschten met hun thuis gebleven kameraden de pleinen, café's, theaters en tribunes. Het door Dutard aangeprezen systeem werd door de Jeunesse met gretige hand aangegrepen, de stok werd haar herkenningsteeken en wapen. Menig oud tappe-dur van Robespierre ondervond thans het gewicht der knuppels op zijn rug en in de Jacobijnenclub klaagde hij zijn nood, dat de 'muscadins en aristocraten krioelden in de wandelgangen der Conventie.'

Vierden dus velen aan hun wraaklust den vrijen teugel tegen de Jacobijnen, die hun bloedverwanten en vrienden vermoord hadden, het doel der meesten strekte zich verder uit. Zij wilden het onmogelijk maken, dat er ooit weer een tijdperk van Septembermoorden, van Vendéegruwelen, in één woord, dat het regime van den Schrik terugkeerde. Vandaar hun verlangen naar een energieke, maar gematigde regeering, van daar hun vurige haat tegen Marat en de Jacobijnen,

van daar dat zij wel bereid waren de Conventie te steunen, maar tevens vast besloten het overwicht der Terroristen daarin te breken.

Ofschoon het nu voor de hand lag, dat de hoofden der Thermidorianen, Tallien en Fréron, op wie de Jacobijnen fel gebeten waren en die zij den 3^{den} September uit hun club stieten, zich met de Jeugd zouden verbinden, toch kwam dit verbond vooreerst nog niet tot stand, omdat het wederzijdsch wantrouwen te groot was. De Jeugd zag in Fréron bovenal den Terrorist uit het zuiden, den vereerder van Marat, voor haar het symbool van hetgeen zij het meest verfoeide.

Immers den 11^{den} September verscheen het eerste nummer van Fréron's ‘Orateur du peuple’ met dezen pathetischen aanhef: ‘O Marat! gij, die mij zoo vaak uw geliefden leerling, uw navolger genoemd hebt, wiens moedige bladen ik zoo dikwijls heb geredigeerd .... onsterfelijke schim! Help mij het vaderland redden en het royalisme, het moderantisme en de aristocratie vernietigen, die thans weer onbeschaamd het hoofd opsteken! Help mij de nieuwe partij neerwerpen, die de natie in boeien wil slaan! Want het schrikbewind van den tiran Robespierre is thans meer dan ooit aan de orde van den dag; men spitst er zich op zijn voorbeeld na te volgen! .... O mijn meester! O mijn eeuwig voorbeeld! Duld niet, dat schurken en beulen vechten om de overblijfselen der republiek!’

Dat was niet de taal om de Jeugd te winnen, die de straten weergalmen deed van haar kreet: ‘Weg met Marat! Marat aan de guillotine!’

Neen, al moest zij het aanzien en verkroppen, dat de Conventie, daags nadat het artikel verschenen was, besloot tot zijn apotheose, al moest zij met verbeten ergernis de plechtige overbrenging van zijn asch in het Pantheon bijwonen, al moest zij het aanhooren, dat Fréron in de Conventie een mede-afgevaardigde verweet majesteitsschennis gepleegd te hebben, omdat hij Marat's aanklager geweest was, al moest zij voorshands ‘het hoofd der moordenaars, den god Marat, in zijn nis laten staan’: - vast besloten bleef de Jeugd de solidariteit der Conventie met de Jacobijnen te verbreken.

De straatdemonstraties tegen hen werden dagelijks feller,

overal weerklonk het parool: ‘Leve de Conventie! Weg met de Jacobijnen!’ en in het Palais Royal kwam het vaak tot zulke ernstige conflicten, dat de Jacobijnen er wraak over riepen.

Het Palais Royal met zijn tuinen, theaters, restauraties en café's was de geliefkoosde verzamelplaats der Jeunesse. Op ieder uur van den dag kon men er talrijke groepen aantreffen: maar tegen vier uur in den namiddag zaten de café's vol. Tusschen zessen en zevenen bezochten velen de schouwburgen, hun plaatsen werden echter weldra door anderen ingenomen, ja, de levendigste debatten hadden soms plaats onder tooneeltijd.

Middelpunt van dit bont gewemel, hoofdkwartier der Jeugd was het café Chartres. Daar traden de redenaars op, daar werden de wachtwoorden uitgedeeld. Iedereen kon de vergaderingen bijwonen, die bij gewichtige zaken in den tuin gehouden werden, waar duizenden zich schaarden rondom de redenaars. Onder de woordvoerders, die zich daar naam maakten, behoorde Alphonse Mortainville, een jongeling van 19 jaar, die als door een wonder aan de guillotine ontsnapt was. Hij was de lieveling van het publiek, dat zijn moed en geest bewonderde. Van mond tot mond ging zijn antwoord, dat hij eenmaal aan den president van het revolutionair gerechtshof gegeven had, op de vraag of hij alleen Mortainville of de Mortainville heette: ‘president, ik ben hier om *verkort*, niet om *verlengd* te worden.’ Even beroemd en bemind was de latere historicus Lacretelle, een 28-jarig jonkman, die veel opgang maakte in de Thermidoriaansche en royalistische salons. Verder spraken daar de journalist Charlis His, de 27-jarige Souriguières, redacteur van de ‘Miroir’, die zich als dichter van het ‘*Reveil du peuple*’ beroemd zou maken! de artisten Gavaudan en Micalef, de draaiersgezel Olivier, baron Dietrich en de federalist Malo.

In October nam de opgewondenheid in het Palais Royal bedenkelijke afmetingen aan. Heel Parijs was buiten zich zelven over de onthullingen der gevangenen van Nantes. De tot nu verborgen gebleven gruwelen door Carrier bedreven, zijn noyades, fusillades, republikeinsche huwelijken komen aan het licht en roepen luide om wraak. In het Palais Royal verklaarde de Jeugd op scherpen toon, dat ‘de staart van Robespierre nog zeer lang was en een deel daarvan kwispelde

in den schoot der Conventie.' Immers Carrier, 'de van bloed druipende menschenslachter', was nog lid dier hooge vergadering, die aarzelde hem te laten gevangen nemen, beschermd als hij werd door zijn medeafgevaardigden Collot d'Herbois, Billaud Varennes, Barère, terroristen van dezelfde soort.

De strijd, die in de Conventie woedde over het proces van Carrier werd even fel in de straten der hoofdstad voortgezet, bovenal in de café's van het Palais Royal. In het café Chartres was thans het parool: 'weg met de Jacobijnenclub!' Eindelijk kwam het van woorden tot daden. In den avond van 8 November trok de Jeugd in lange rijen uit haar hoofdkwartier op ter bestorming van de vergaderplaats hunner vijanden. Weldra vlogen de steenen door de ruiten van het oude klooster, en, toen de Jacobijnen onder aanvoering van den afgevaardigde Duhem een uitval deden, ging men hen met sabels en knuppels te lijf. Op haar beurt werden nu de tricoteuses van Robespierre (cotillons retroussées) mishandeld en geslagen. Eerst laat verscheen de politie om aan het tumult een einde te maken. Niet te beschrijven was de woede der Jacobijnen, geen dag ging zonder straatgevechten voorbij. De Jeugd werd uitgemaakt voor 'Chouans', 'Emigrés et échappés de Coblentz' .... maar zij liet zich geen vrees aanjagen en weldra moest de Conventie, door de openbare meening gedrongen, bevelen, dat Carrier in hechtenis genomen en de Jacobijnenclub gesloten en verzegeld werd.

In de aristocratische wijken van Parijs vierde men deze overwinning met illuminatie.

Nog echter gaven de Jacobijnen hun spel niet verloren; zij trachtten een nieuwe club te vormen en het door te zetten, dat Carrier vrijgesproken, en Collot en Billaud, aanvoerders van het Jacobinisme in de Conventie, boven wier hoofd evenzeer het zwaard der vergelding zweefde, gered werden. Maar de Jeugd, trotsch op haar overwinning, week geen voetbreed terug. Den 13^{den} November werd in het café Chartres geproclameerd, dat men de raddraaiers onder de Jacobijnen aan het gerecht overleveren en den overigen, den verleiden, een heilzame schrik moest worden ingeboezemd door middel van de patriottische tuchtiging, door stokslagen. Deze forsche manier van optreden werd met zulk een goed gevolg bekroond, dat een bevoegd beoordeelaar, de tijdgenoot

en geschiedschrijver Beaulieu verklaarde: ‘het waren de stokslagen, die in het Palais Royal, in de Tuileriën en in de café's werden uitgedeeld, die over *het lot van Frankrijk beslisten*.’

Terwijl het grootste gedeelte der strijdlustige Jeunesse het Jacobinisme met den stok te lijf ging, greep de intellectueele minderheid naar de pen als nog scherper wapen. Den 17^{den} November schreef Martainville zijn vinnig pamphlet: ‘De cellen in het krankzinnigengesticht te Bicêtre, bestemd voor de Jacobijnen en hun kiezersclub’, en den 23sten wierp hij in het theater der republiek coupletten tegen de terroristen op het tooneel, een voorbeeld, dat weldra navolging zou vinden.

Geen Jacobijn van den ouden of nieuwen stempel werd door de Jeugd vuriger gehaat dan de door Fréron tot een god verheven Marat .... en vreemd genoeg, in tegenstelling met het anti-terroristische karakter der Thermidor-reactie .... de Maratvergoding was eer toe dan afgenomen, ja, zelfs gestegen tot een volledigen eeredienst. In alle theaters, in alle café's, op de hoeken der straten, voor de winkelramen, overal prijkten zijn met lauwerkransen versierde borstbeelden. In de Conventiezaal hing de bekende schilderij van David, Charlotte Corday afbeeldend als zij den volkstribuun den dolk in het hart stoot; op het Carousselplein verhief zich een tempel, op het Invaliedenplein een monument te zijner eere, en zijn asch was bijgezet in het Pantheon.

Tegen dezen afgod nu van Fréron brak eindelijk in Januari 1795 de lang smeulende haat der Jeunesse als een stormwind los; in het Palais Royal werd Marat verdoemd tot in de hel en Charlotte Corday geprezen als een tweede Jeanne d' Arc. Met haken en bijlen wilde men naar het Carousselplein trekken om zijn gevloekte ‘Pagode’ af te breken. Tal van adressen werden opgesteld aan de Conventie om toch eindelijk het terrorisme den kop in te drukken, heel Parijs werd in de volgende dagen door de Jeugd in opschudding gebracht.

In die dagen - 12 Januari '95 - was het, dat Fréron in het 59ste nummer van zijn ‘Orateur du Peuple’ het merkwaardige artikel schreef, de veelbesproken oproeping der Jeunesse Française.

‘Tot hoelang,’ riep hij uit, ‘zullen zij, die in het bezit

zijn van kennis en rijkdom zich slechts vergenoegen de lucht te vervullen met ijdele klachten! Tot hoelang zullen zij der vrijheid en openbare veiligheid alleen nuttelooze tranen ten offer brengen? Zijt gij slechts in staat u te baden in levensgenot, offeranden te brengen op het altaar van den wellust, te redekavelen over de verdiensten van tooneelspelers, koks, zangers of kleermakers? Is uw arm te slap de wapenen te dragen? Gij beroemt er u op tegen de Jacobijnen opgetrokken te zijn, hun holen belegerd, hen er uitgedreven en de poorten gesloten te hebben. Welnu! De republiek prijst u daarvoor. Maar het vaderland maakt aanspraak op geheel uw onverschrokkenheid, op dien ontembaren moed, die voor geen gevaar terugdienst. Zult gij u nog langer als schapen laten slachten? Zult gij uwe vrouwen, uw vaders, uw kinderen laten vermoorden? Neen, gij zult het niet dulden, dat een vloekwaardige factie triumpheert; reeds hebt gij de club der Jacobijnen gesloten; gij zult meer doen, gij zult hen vernietigen!'

Zoo sprak Fréron, de voormalige terrorist, die thans, teruggestooten door den Berg, gewantrouwd en geminacht door de gematigden, een steunpunt zocht bij een nieuwe partij, een toevlucht onder de banier der Jeunesse, die 'machtig was door jeugd, energie en wraaklust'.

Maar deze was volstrekt niet bereid, terstond de toegestoken hand aan te vatten.

Dit bleek den 16de Januari, na een maaltijd bij Fevrier in het Palais Royal, waar getoost werd op de republiek, de Conventie, op den strijd tegen de Jacobijnen, terroristen en alle mogelijke Vandalen, waar patriottische liederen gezongen werden en men allengs in een stemming kwam om tot daden over te gaan. De café's liepen leeg, toen de opgewonden feestvierders in den tuin een groot auto-da-fé aanrichtten der bijeengebrachte nummers van den 'Orateur' en onder algemeene toejuiching werd een adres aan de Conventie voorgelezen, waarin de Fransche Jeugd met verontwaardiging Frérons verwijtingen van zich wierp. Dit adres schijnt ook werkelijk den 19^{den} Januari overhandigd te zijn en daags daarop schreef Fréron zijn sluw ingericht dank-artikel, waarin hij behendig zwijgt over de aanvallen der Jeugd op Marat, over haar polemiek tegen hemzelf, maar slechts den nadruk legt op haar

belofte de Conventie te steunen en de terroristen te bestrijden. Mocht Fréron gemeend hebben door dit vleiend artikel de opgewondenheid der Jeugd te doen bedaren, reeds den volgenden dag kon hij zien, dat hij zich vergist had.

Den 21sten Januari werd in het Palais Royal een groote betooging georganiseerd, waartoe ook afgevaardigden uit alle sectiën waren uitgenoodigd. Aan de sectiemannen uit St. Antoine viel de eer te beurt de stroopop te dragen, die Marat voorstelde. Zij had een zwarte pruik en roode muts op haar hoofd, in de eene hand hield zij een beurs en een portefeuille, in de andere een fakkel. Onder luid gezang zette de stoet zich in beweging naar het Carousselplein. Daar bij de 'Pagode' werd de 'Volksvriend' gehoond in proza en poezie: in de van minachting en haat overvloeiende verzen komen ook deze merkwaardige strofen voor: 'dit wilde beest met zwarte manen heeft sluw den naam "muscadin" verzonnen, om de geheele Jeugd te verderven' .... en .... 'niet te vergeefs heeft men de Fransche Jeugd opgeroepen!' Van het Carousselplein toog men naar het voormalige Jacobijnenklooster, waar de pop verbrand en de asch in het riool van Montmartre werd uitgestort. En nu ving de eigenlijke beeldenstorm aan. Gedurende de volgende avonden werden in de theaters Favart, de la République, Feydeau en Louvois de borstbeelden van Marat verminkt en vergruisd. Een decreet der Conventie om ze te herstellen, goot slechts olie in het vuur. Troepen van jongelieden doorkruisten de straten en waar ze beelden van den gehaten volksmenner ontdekten, drongen ze binnen met den kreet: 'Weg met Marat!' en verbrijzelden ze onder stormachtig gejuich. Ja zelfs de plaatsen, waar ze gestaan hadden, waar de scherven gevallen waren, werden als verpest met kolenbekkens en wierook ontsmet.

Wederom meende Fréron de Jeugd te moeten kapittelen. 'Zij was,' schreef hij, 'in de hinderlaag gevallen, waarvoor hij ze zoo gewaarschuwd had. Door het vernielen van gipsbeelden had zij van de groote revolutie een kinderspel gemaakt en aan de steeds op de loer liggende facties gelegenheid gegeven om in troebel water te visschen. De Conventie had bevolen de asch van Marat in het Pantheon bij te zetten en dit decreet had men te eerbiedigen.'

Maar de Jeugd liet zich niet door hem ringelooren, te

meer, daar de openbare meening geheel op haar hand was en ook de autoriteiten langzamerhand bijdraaiden. Den 5den Februari vroeg de Moniteur: ‘met welk recht schrijft men een openbaren afgodendienst voor?’ Den 6den beval het Comité de Sureté wegneming der busten van Marat in de koffiehuizen en schouwburgen, den 9den werd zijn asch uit het Pantheon verwijderd en begon men onder het gejubel der Jeunesse zijn ‘Pagode’ op het Carousselplein af te breken.

In deze dagen van agitatie en beeldstormerij kwam de mode in zwang coupletten op het tooneel te werpen, die dan door de acteurs moesten worden voorgedragen.

Den 30sten Januari zou in het theater der Republiek de oud-Jacobijn Fusil optreden. Reeds was het publiek daardoor ontstemd. Daar werd op het tooneel een rol verzen geworpen. De toeschouwers eischten, dat hij die voorlezen zou. Met een fakkel in de hand, het attribuut van den armen zondaar, droeg Fusil het gedicht voor, het beroemde ‘Reveil du Peuple’, de vurige verzen van Sourignuières, journalist en bentgenoot der Jeunesse. Bij de woorden, waarin ‘alle drinkers van menschenbloed aan de monsters der hel worden overgeleverd’, dreunde de zaal van bijvalsbetuigingen en van alle kanten werd den ongelukkigen acteur toegeroepen: ‘Herhaal nog eens uw oordeel, ellendige!’

Meer en meer opgewonden drong het publiek er op aan, dat nog twee andere gecompromitteerde acteurs, Dugazon en Caillard, die coupletten zullen voordragen. Zij waren echter afwezig. Daarop verscheen Talma, de groote tooneelspeler. ‘Neen,’ riepen sommigen, ‘jij bent geen Jacobijn, geen bloeddrinker, maar een echt patriot!’

Van verschillende kanten werd geprotesteerd. Trillend van ontroering riep toen Talma uit: ‘Burgers, al mijn vrienden zijn op het schavot gestorven!’ Maar daarop al zijn krachten samenvattend, droeg hij met zijn eenige zeggingskracht het gedicht voor, zoodat de geestdrift ten top steeg en bij den wraakroep tegen de ‘verschrikkelijke kanibalen’ allen met hem instemden.

Woeste kreten weergalmden door de zaal, overal daverde het: ‘Leve de Conventie, leve de Republiek!’ Fusil wilde meejuichen, hij werd uitgejouwd. Men wilde hem niet meer zien spelen, men stroomde het theater uit naar den tuin van

het Palais Royal, waar men zijn opgewondenheid meedeelde aan de daar verzamelde menigte en waar tumulten ontstonden, zoodat de politie er bij te pas komen moest.

De Jeunesse wilde het ‘Reveil’ zingen. Binnen acht dagen voldeed de componist Gaveaux aan dien eisch: 10 Februari trad in het theater Feydeau de zanger Gavaudan op en zong onder stormachtige toejuichingen het lied, dat weldra in alle café's, in alle schouwburgen, langs alle straten weerklonk, en, even populair als de Marseillaise, de strijd- en triumfzang der Jeunesse werd.

Wezen wij er reeds terloops op, hoe onjuist de sinds 1824 overal verbreide en grif geloofde legende was, dat de Jeunesse Parisienne zou bestaan hebben uit een groep potsierlijke, verwijfde en liederlijke modegekken, hier is het de plaats aan een paar tijdgenooten het woord te geven, wier oordeel over haar gansch anders luidt.

In het verzamelwerk ‘Frankreich im Jahre 1795’, dat tal van courantenartikelen, pamfletten, brieven enz. uit dat jaar bevat, beschreef een Duitsch opmerker in een brief van 25 Januari 1795 de Jeugd aldus: ‘De zeden zijn eer vooruit dan achteruit gegaan. De jongelieden hebben zich onder den drang der omstandigheden tot mannen gevormd. Een zekere eenvoud in kleeding, een bepaalde minachting voor ijdele beuzelingen, smaak in ernstige bezigheden en gesprekken, een kernachtige taal, gematigdheid in oordeel, een bloeiende gelaatskleur, het natuurlijk gevolg van een geheel veranderde levenswijze: - dat zijn de meest karakteristieke trekken der jongelieden uit den beschaafden stand.’

Volkomen stemt daarmee overeen de *Moniteur* van 2 Maart, waarin van de Jeugd gezegd wordt, dat: ‘tegenover de groote meerderheid der krachtvolle elementen’, slechts een ‘klein aantal ephemere wezens’ staan, die de menschheid tot ‘oneer’ zijn; en eveneens hetgeen Nodier getuigt van de jongelieden, die aan de Thermidor-reactie hebben meegedaan: onder wie, zegt hij, er slechts ‘*enkelen*’ waren, ‘die zich gebaad hebben in weelde, wellust en schaamteloosheid’.

Evenmin juist is de dikwijls herhaalde bewering, dat de Jeunesse terstond een nieuw, politiek kostuum heeft gedragen. Hier kan alleen sprake zijn van een verandering van mode,

waarbij de politiek slechts een ondergeschikte rol speelde.

In plaats der Jacobijnsche muts, kwam bij de Jeugd de nooit verdrongen hoed weer in zwang, en wel in de meest verschillende vormen. Van kort afgeknipte haren wilde zij niet weten: integendeel, zij droeg het haar van voren hoog opgekamd, of met een scheiding; van achteren in een vlecht: aan de slapen lieten sommigen de haarlokken neergolven.

De lange pantalon à la Marat maakte plaats voor de kuitbroek of het tricot, de rok voor de zoogenaamde ‘vierkante’ jas met lange taille. De bloote hals der sansculotten werd natuurlijk verafschuwd: wellicht uit onbewuste tegenstelling werden de dassen steeds breeder en bedekten weldra het geheele onderste gedeelte van het gelaat. Manchetten en jabots, zooals Robespierre ze gedragen had, raakten, 't spreekt van zelf, uit de mode: men tooide zich met chemisettes van linnen of batist, prijkend met een doekspeld, liefst van goud. In de hand zwaaide men den gedraaiden, knoestigen Vendeeërstok: brillen en lorgnetten, noodig of niet, werden veel gedragen. Binnen deze vrij ruime grenzen, kleedde zich iedere jonge man naar zijn lust en zijn beurs. Ja, er was een bepaalde kennersblik voor noodig om de jongelieden der reactie van de jonge Jacobijnen te onderscheiden. Dit was zoo openbaar, dat den 16 Februari in café Chartres de meening werd uitgesproken: ‘men moest de Jacobijnen zes dagen lang te pronk stellen, opdat men ze later gemakkelijker kon herkennen.’ Ook de Jacobijnen verklaarden, dat hun herkennings- en vereenigingsteeken alleen hierin bestond, dat zij hun haarvlecht, als zij lang was onder den rokkraag, als zij kort was onder den hoed droegen.

Van de massa der ‘jeunes gens à cadenettes’ onderscheidde zieh een deel door hun haardracht ‘à la victime’. Ruig en borstelig kamden zij het haar van voren op, maar lieten het langs de slapen over de ooren heenhangen, in den vorm van hondsooren: ‘jeunes gens aux oreilles de chien.’

Zooals de jeunes gens aux oreilles de chien een onderdeel vormden van de jeunes gens à cadenettes, zoo trad uit de rijen der eersten allengs een kleine groep ‘de Elégants’ te voorschijn, de echte muscadins, pronkers, en losbollen, de latere incroyables en merveilleux. Deze droegen opzichtige, kleurige vesten en dassen, die zoo breed waren, dat de kin

er in schuil ging. Zij prijkten met kostbare doekspelden en ringen en fijne lorgnetten; zij koketteerden met reukflesehjes en kleine, sierlijke stokjes, die zij onder den arm droegen.

Met de politiek hadden zij alleen in zooverre iets uit te staan, als het gold lawaai te maken in koffiehuizen of schouwburgen. Zij waren de rijke en verweekelijkte jongelui, waarvan Mercier spreekt; zij, de losbollen der Histoire Parlementaire; zij, de lafaards, waarvan Thibaudeau gewaagt, die zich schuil hielden, als de ware Jeunesse in de straten vocht; zij eindelijk zouden de *Jeunesse dorée* kunnen genoemd worden, indien die naam in 1795 ooit in zwang is geweest.

De plek waar deze modegekken het liefst te zamen kwamen, was het théater in de Feydeaustraat, waar de beroemde Feydeau-concerten gegeven werden. Daar heerschte een schitterende weelde, daar ruischten kostbare toiletten, daar maakten de Elégants de Thermidor-schoonheden het hof, daar wemelde het van maitressen en courtisanes, van de fine fleur der haute volée en der demi monde.

De entrées voor deze concerten waren zeer hoog; een tweederangsplaats kostte reeds 10 livres, van daar, dat de overgroote meerderheid der Jeunesse, die in het Palais Royal gewoon was te komen, uit den aard der zaak de poorten van dit paradijs voor zich gesloten zag. Slechts een klein gedeelte der Elégants trachtte tegelijk een politieke rol in het Palais Royal en een Adonisrol op Feydeau-concerten te spelen. Tegen die fractie vooral was gericht het tooneelstuk, dat in de eerste dagen van Februari in het théater Ambigu werd opgevoerd: ‘Het concert in de Feydeaustraat of de dwaasheid van den dag.’ Als type der concertgangers wordt in dit stuk voorgesteld een zekere Desrosées, een jong aristoraat, die in de bureaux der militaire hospitalen werkzaam is. Desrosées is losbol en ledigganger tegelijk. Nooit is hij op zijn bureau te vinden, daar hij al zijn tijd voor zijn genot noodig heeft. Voortdurend heeft hij zijn reukfleschje in de hand om zijn zenuwen te sterken. Hij draagt een dubbel lorgnet om bijziende te schijnen en dus van den krijgsdienst bevrijd te zijn. Hij dweept met de ‘dames’, met de Feydeau-concerten, ofschoon hij niets van de muziek verstaat. Avond aan avond gaat hij met zijn maitres Cornélie, gekapt en gekleed à la

Romaine, naar het concert; maar hij verlangt afwisseling en meent die gevonden te hebben bij madame Dorval, jonge vrouw en moeder van een zoontje. Hij tracht haar over te halen met hem naar het concert te gaan. Met groote moeite gelukt het Dorval zijn vrouw terug te houden, en, in het beslissend oogenblik, door de stem van haar kind geroerd, weigert zij Desrosées te volgen.

De politieke pointe van dit stuk ligt hierin, dat de huisheer van het echtpaar Dorval, monsieur Dumont, den verleider Desrosées barsch en grof bejegent: als deze hem om den hals wil vallen en zich clubgenoot der Parijsche Jeugd noemt, dan roept Dumont honend: ‘Tracht me niet om den tuin te leiden! De Parijsche jongelui zijn de ware vrienden des vaderlands, de steunpilaren der gerechtigheid! Geen hunner zal een krachteloos individu, een wezen, wiens leven opgaat in wellust en verkwisting als kameraad erkennen! Ga heen . . bescherm handel en kunst, verdedig de onschuld en de deugd, sta pal voor de Conventie, vervolg de schrikmannen en bloeddrinkers . . dan eerst zult ge de eer verdienen lid te worden der Jeunesse Parisiènne.’

Hoe vreemd het schijnen moge, dit tooneelstuk, bedoeld en bestemd als een verheerlijking der Jeugd, gaf haar aanstoot en werd door haar uitgefloten. En wel om deze reden. Zij vreesde, en niet ten onrechte, dat niettegenstaande de lof haar gebracht, toch door deze comedie haar partij zou worden verdacht gemaakt, voornamelijk in de oogen der bewoners van de voorsteden.

Immers Desrosées treedt voortdurend op als aristocraat pur sang, ofschoon hij zegt te behooren tot de partij der Jeugd. Hij doet alsof Parijs eigenlijk slechts bestaat uit de adellijke wijk St. Germain. Zijn maitres spreekt op minachtenden toon van de arbeiders van St. Marceau; hij stottert als hij den naam St. Antoine moet uitspreken en klaagt, dat hij geen kans ziet die straat te vinden, hij bespot Dumont als een komieken kerel enz. Zoo scheen, geheel tegen de bedoeling van den onbekenden schrijver, zijn tooneelwerk het vuur der tweedracht te ontsteken tusschen de Jeugd en de bevolking der voorsteden . . en in dien zin werd het ook door de Jacobijnen uitgelegd, die de arbeiders van St. Antoine echte sansculotten noemden en de Jeunesse uitmaakten voor muscadins

en *peuple doré*. Van daar haar woede tegen dit stuk. Den 5^{den} Februari werd het uitgefloten en eischte zij, dat het manuscript op het tooneel zou verbrand worden; ja, zoo hoog steeg het kabaal, dat de politie tusschenbeide komen moest. De volgende dagen nam het tumult steeds grooter afmetingen aan, te meer daar de regeering partij koos voor het tooneelstuk en de schouwburgen door de gewapende macht liet omringen. Toen klommen de jongelui op het tooneel met stokken gewapend, rukten den souffleur den tekst uit de hand en beleedigden de Conventie. Zoo ging het een week lang: avond aan avond hadden er stormachtige betoogingen plaats. De pers trachtte de Jeugd tot bedaren te brengen, vooraan de 'Moniteur.' Hij betoogde, dat zij niet kittelooriger zijn moest dan voormalige markiezen, die rollen toejuichten, waarin zij belachelijk werden gemaakt. Daarenboven 'kon spot nooit hen treffen, die er niet mee bedoeld waren.' Dit bleek te werken als olie op de golven. In café Chartres werd overwogen, of het niet beter ware, het stuk stilletjes te laten spelen .... en den 15 Februari meldden de politierapporten, dat de opwinding onder de Jongelui geheel en al gekalmeerd was.

Trouwens reeds had Mortainville, uitgaande van de theorie, dat men vuur met vuur bestrijden moet, een vaudeville geschreven onder denzelfden titel als het uitgefloten stuk.

In dit nieuwe 'Concert in de Feydeaustraat', vol coupletten tegen de Terroristen, is de hoofdpersoon, een booswicht, natuurlijk een Jacobijn. Hij heet Brise-scelle (zegelverbreker) en is lid van een revolutionair comité. Een eerzaam burger Belval, door hem willekeurig gevangen genomen, is door een gelukkige samenloop van omstandigheden uit de hechtenis bevrijd en in den schoot zijner familie teruggekeerd. En nu draaide het rad der fortuin. Brise-scelle werd wegens willekeur 'gedenuncieerd.' Terwijl Belval met zijn neef Albin zit te praten, komt de Jacobijn zijn woning binnenstuiven, roepend, dat hij verloren is, als Belval hem niet verbergen wil. Grootmoedig verklaart deze zich daartoe bereid, ofschoon zijn neef hem met verwijtingen overlaadt .... maar, als Brise-scelle zich reeds gered waant, komt Florinde, de vriend des huizes, om den Jacobijn gevangen te nemen, en, niettegenstaande Belval het tracht te verhinderen, voert hij hem meê. Ten slotte

troosten allen zich, dat zij ‘van een monster bevrijd zijn’ en spreken de hoop uit, dat zij weldra van alle overigen verlost zullen worden.

Dit stuk pakte razend. Den 24 Februari werd het onder onstuimige toejuichingen opgevoerd: tusschen de voorstelling in werd geroepen: ‘geen genade voor de Jacobijnen!’ Onder de coupletten, die iederen avond meermalen herhaald moesten worden, was er een van dezen inhoud: ‘om moordlustige monsters te schilderen, behoeft men in Frankrijk niet meer de levendigste kleuren aan de welsprekendheid te ontleenen ... Men heeft slechts één uitdrukking noodig - - want, tiran, roover, moordenaar - dit alles kan in één woord worden saâmgevat - en dat woord is, Jacobijn.’

Eerst in dezen tijd, Maart 1795, kwam het veelbesproken verbond der Jeunesse met Fréron tot stand. De steen des aanstoots, de Marat-vereering, was uit den weg geruimd, en wat nog meer tot aansluiting drong, beiden werden bedreigd door dezelfde doodsvijanden, de Jacobijnen.

Fréron's stelling werd dagelijks onhoudbaarder. Van links en van rechts werd hij aangevallen, vooral sinds zijn Oproep aan de Jeugd. Tal van pennen werden tegen hem gespitst. De terrorist Charles schreef: ‘le dernier coup de tocsin de Fréron’; den 19 Februari verscheen een andere brochure: ‘de ontmaskerde Fréron’ en den volgenden dag kon men aan alle hoeken der straten aanplakbiljetten lezen, waarin de afgevaardigde Bayle hem aanklaagde als terrorist en bloedmensch.

Den 2^{den} Maart zou de afgevaardigde Saladin als rapporteur der commissie van 21 in de Conventie verslag uitbrengen omtrent de voormalige leden van het beruchte comité du Salut gedurende het schrikbewind, Billaud Varennes, Collot d'Herbois, Barère en Vadier - - en dat dit rapport niet gunstig luiden zou, was te verwachten. De Jacobijnen waren vastbesloten hun hoofdleiders te redden en stookten den opstand aan in de voorsteden. De regeering echter was op haar hoede. Dag en nacht liet zij door de politie de Jacobijnsche vergaderingen in café Venua bewaken; onder het niet te Parijs thuis behoorend geboefte werden razzia's gehouden en de Jeunesse uit hare bataillons naar Parijs geroepen om bij de hand te zijn.

Onder die omstandigheden hield Fréron den 1 Maart in de Conventie zijn lofrede op de Jeugd, waardoor het verbond bezegeld werd:

‘De openbare meening (d.w.z. de Jeugd) heeft, terwijl zij zich uit de boeien van den laatsten tiran heeft losgerukt, vurige vleugels ontplooid. Zij snelt u, wetgevers, vooruit, die moeite hebt haar te volgen; zij geeft de richting aan en bakent den weg af. - - Het volk (alweer de Jeugd) voorkomt al uw wenschen, al uw plannen, het laat u, om zoo te zeggen, slechts de zorg over, op zijn gedachten den stempel der nationale autoriteit te drukken. - - De wet rijst op uit de openbare meening, die u tusschenbeide vooruit vliegt, en, moge deze onweerstaanbare werkkracht u vaak den roem van het initiatief ontnomen hebben, u blijft toch steeds het genot, één van gedachte, één van ziel en zin met het volk geweest te zijn.’

Na dus de Jeugd gevleid te hebben, stelde hij zijn program op, een program identisch met het hare.

Van dien tijd af, vooral sinds 9 Maart, toen de Jeugd in café Chartres besloten had de vermaningen en raadgevingen van den ‘Orateur’ te volgen, heet zij in de politierapporten: ‘La Jeunesse de Paris, dite armée de Fréron’, ‘Jeunesse Fréronnière’, ‘Jeunes gens de Fréron.’ Dit verbond duurde drie maanden, een tijdvak beheerscht door de bekende oproeren van Germinal en Prairial.

In de woelige, onrustige dagen van 2 tot 20 Maart was de Jeugd voortdurend op de been om de Terroristen vrees aan te jagen en de burgerij een riem onder het hart te steken. Overal werden de roode mutsen meedoogenloos vervolgd, overal weerklonken de kreten: ‘Weg met de Jacobijnen!’ ‘Weg met Duhem!’ Onophoudelijk werd er strijd gevoerd met het café Payen, in den tuin der Tuileriën, het hoofdkwartier der Jacobijnen. Onafgebroken marcheerden de kolonnen der Jeunesse in rijen van vier man door de straten, het Reveil du Peuple zingend, en mannen en vrouwen aansporend zich te voegen naar de wetten en de autoriteit der Conventie.

Den 1sten Germinal (2 Maart) bleek het, dat de Jacobijnen niet te vergeefs de arbeiders der voorsteden hadden bewerkt. 's Morgens vroeg reeds trokken dreigende volksgroepen naar

den Tuileriëntuin, waar geen gewapende macht, maar slechts enkele politieagenten ter bescherming der Conventie aanwezig waren. Tusschen 3 en 4 uur, de tijd, waarop het grootste gedeelte der Jeunesse het middagmaal in de meest verschillende stadswijken gebruikte, nam de menigte een hoogst bedenkelijke houding aan. Een kleine groep jongelieden, die in den tuin hadden post gevat, geraakten met de opstandelingen handgemeen en werden onder het geschreeuw: ‘dood aan de Muscadins! Weg met de jeunes gens de Fréron!’ in de vijvers geworpen. Enkele kameraden snelden hun ter hulp, sloegen met hun knuppels op den volkshoop in en, schoon zij duchtig geplukhaard werden, verhinderden zij toch dien dag den aanval op de Conventie.

Ook bij het oproer van 12 Germinal (1 April) weerde de Jeugd zich dapper; en, onder de helden van den dag, die in de Prairial-crisis (20-23 Mei) tegen middernacht de Conventie redden uit de handen der anarchisten, maakte vooral de Jeunesse onder haar aanvoerders Malo, Dietrich, Martainville, His en Jullian zich beroemd.

In deze kritieke dagen was de Jeugd een krachtige steun der Conventie, die zij meer dan eens voor den ondergang bewaarde, maar ook juist in dien tijd werd de kiem gelegd van den argwaan, die haar tot nu toe gebleken trouw geheel zou verdringen.

Naast de linietroepen en de 20,000 gewapende sectiemannen, waaronder een groot aantal leden der Jeunesse Parisienne, die in Mei onder generaal Menou tegen St. Antoine optrokken, had de Jeugd nog een keurbende gevormd van ongeveer 1200 man, onder het bevel van generaal Kilmaine.

Dit korps waagde zich in den vroegen morgen van den 23sten op doldrieste wijze in de voorstad, eer generaal Menou zijn beschikkingen genomen had, en geraakte daar tusschen de barricaden dermate in het gedrang, dat het in alerijl de vlucht moest nemen, met achterlating van al zijn kanonnen.

Wel betuigde bij monde van Louvet de Conventie den 2^{den} Juni openlijk haar dank aan de Jeugd ... maar toch van dien tijd af kwam er een scheuring, eerst gering, later onherstelbaar.

Immers de Jeunesse klaagde, dat men haar in den steek had gelaten niet alleen ... maar vooral, dat na de Mei-crisis,

op bevel der Conventie, ook de trouw gebleven secties haar kanonnen moesten uitleveren. Dit was, zoo fluisterde men, een sluw overlegd plan van de regeering om de Parijsche bourgeoisie van haar kracht te berooven.

Voor een oogenblik zijn de stormen van de lucht; en nu eerst steken de Elégants, die in het gevaar steeds onzichtbaar gebleven waren, driest het hoofd op. De stroom van terugkeerende emigranten of jongelieden uit het leger versterken hun aantal en zij willen niet alleen den roem met de Jeunesse deelen, maar bovenal de vruchten der overwinning plukken.

Onder deze pronkers en fatten brak, zooals het 'Journal de Paris' van 11 Juli sarkastisch vermeldt, een soort van ziekte uit, die zich, volgens dat orgaan, openbaarde: ten eerste, in eene verzwakking der zenuwen, waardoor het dragen van brillen noodzakelijk werd; ten tweede, in eene afkoeling der natuurlijke warmte, weshalve men dassen droeg van zesvoudigen omvang: het meest karakteristieke symptoom echter was, ten derde, een begin van verlamming van het spreekorgaan. De jeugdige ongelukkigen, die aan deze kwaal leden, vermeden de consonanten, zoodat niemand ze verstond. De eenige woorden, die men uit die vocalenreeksen kon onderscheiden, waren: *paole d'honneu, incoyable, hoïble* en andere evenzeer verminkte.

Deze ziekte heette de 'Sexa-krankheid', een verkorting van het in den mond der lijders bestorven: 'qu'est-ce que c'est que ça.' Naar hun geaffecteerde uitroepen: 'c'est incoyable!' 'c'est mèveilleux!' noemde het publiek hen Merveilleux en Incroyables.

Deze koddige en potsierlijke uitwas van de groote partij der Fransche Jeugd is het, die in de herinnering van het nageslacht is blijven leven met zijn prachtige vesten van gekleurd gemzenleder, versierd met achttien paarlemoeren knoopjes, met zijn fijn gepoederde frisuur à la victime, met zijn wijde, groenzijden dassen en korte stokjes, verwijfde modegekken, gehuld in 'een wolk van ambergeuren', 'geparfumeerd als vrouwen', en, evenals zij 'getooid met strikken en linten.'

Tot nog toe was de Jeugd hand aan hand gegaan met de

Conventie. Zij had dit regeeringslichaam beschermd met haar eigen borst, zijn tegenstanders met den kreet: ‘Leve de Conventie!’ op de vlucht gejaagd.

Van nu af aan verandert dit. Het Jacobinisme, vooral het Straat-Jacobinisme was voorloopig de kop ingedrukt: maar thans zagen de bewindhebbers tot hun niet minder groote ontzetting, dat het spook van het royalisme geen fabel, maar een geduchte werkelijkheid was.

Den 8sten Juni stierf in den Tempel de beklagenswaardige jonge Lodewijk, en wel op een zoo geschikt oogenblik voor de mannen, die aan het roer zaten, dat duizenden in het land niet aan zijn dood geloofden. In de buurt van den Tempel liep terstond het gerucht, dat de prins in een waschmand ontvoerd was. Een schildwacht zou gezien hebben, dat bij het gaan door de poort een der dragers struikelde, en terstond had hij uit de mand een klagend kindergeschrei vernomen. Rond kwam men er voor uit, dat de toebereidselen voor de begrafenis niets dan een misleidende vertooning waren, want dat de kleine Capet niet dood, maar weggemoffeld was. Anderen weer hielden hem voor vergiftigd, ‘omdat men zijn ziekte geheim gehouden had en er geen bulletins waren uitgegeven.’ En wat het officieele rapport omtrent de lijkschouwing betrof, dat werd bespot als een toonbeeld van nalatigheid en achteloosheid.

Zeker is in ieder geval dit, dat ook heden ‘het geheim van den Tempel’ nog niet ontsluierd is, en dat de regeeringscomité's dier dagen in hun koortsachtigen angst voor het royalisme tot alles in staat waren.

En die gevreesde royalistische stroomingen waren overal, ook te midden der volksmenigte waar te nemen.

Reeds in de maanden Februari en Maart hield men elkander op straat staande met de vraag: ‘Hoeveel is 15 en 2?’ of: ‘Hoeveel is 2 × 8½?’ en op het antwoord ‘17’ heette het: ‘dien moeten wij hebben; want die is meer waard dan “36” (het aantal leden der twee regeeringscomités). In Maart en April geloofden velen dat de ongelukkige prins in de Vendée was, en men kon van arme vrouwen, die uren lang in de bakkersqueues moesten wachten, hooren, dat men N°. 17 moest trekken, dan kreeg men spoedig brood. Aan de hoeken der straten werden verzen aangeplakt waarin “de snood om

den tuin geleide natie" werd opgeëischt om den kleinen bakkersjongen weder in den winkel zijns vaders terug te voeren.'

Wel trachtte de Jeugd de telkens weer terugkeerende beschuldiging, dat zij royalistisch gezind was, van zich af te weren, maar vergeten werd het niet, dat den 3^{den} April in café Chartres ten aanhoore van een ieder was uitgeroepen: 'Frankrijk was viermaal te groot voor een Republiek en men zou op den duur onmogelijk een koning kunnen missen.'

In ieder geval kwamen de Comités en de Conventie weldra tot de overtuiging, dat de dood van den koningszoon het royalisme niet gedood had, en de vrees voor dat royalisme deed hen weer omzien naar een tegenwicht, naar de Jacobijnen. Ook Fréron zwenkte mee en sinds dien tijd begint zijn verbond met de Jeugd af te brokkelen. Want half- of kwart-royalistisch, de Jeugd bleef fel anti-Jacobijnsch en gaf op scherpen toon te kennen dat in de Conventie het terrorisme nog veel te welig tierde. Zij sprak er haar verbazing over uit, dat de opstand van Prairial slechts geleid had tot de inhechtenisneming van 14 Jacobijnsche afgevaardigden en verkondigde met nadruk in haar hoofdkwartier: 'Wanneer 9 Thermidor Frankrijk gered heeft, dan mag men niet dulden, dat het onrein geslacht der Jacobijnen weer opbloeit.' Stelliger nog sprak zich de heerschende meening in café Foy uit: 'het einde van al het lijden was slechts te wachten van de herstelling van het koningschap.'

De opgewondenheid en tegenzin der Jeugd tegen de decreten der Conventie uitte zich fel en forsch op een der groote republikeinsche gedenkdagen, den 14 Juli, het feest van den val der Bastille.

In de Conventiezaal was dien morgen de Marseillaise gezongen en gespeeld en daarna had men besloten, dat dit lied dagelijks door de uittrekkende wacht zou worden geblazen. De Jeugd zag hierin een terugkeer naar de dagen van het Schrikbewind en spaarde haar tong niet. 'Zeven honderd wetgevers hadden wel wat beters te doen dan decreten uit te vaardigen over het spelen der Marseillaise, zij moesten Frankrijk zoo spoedig mogelijk een goede regeering en goede wetten geven. De Marseillaise had weerklonken bij de bloedige terechtstellingen onder Robespierre, de Conventie wilde de terreur weer doen herleven. Het Reveil du Peuple was de

schrik der schrikmannen, dat lied alleen moest gezongen en gespeeld worden.' En zij liet het niet bij woorden. Vooral den 15 Juli hadden er weer ergerlijke tooneelen in den tuin van het Louvre plaats.

De Moniteur, meestal der Jeugd vriendelijk gezind, zocht in een hoofdartikel haar te sussen: maar Louvet, de voormalige vriend van Roland, die sedert 24 Juni zijn blad 'La Sentinelle' wederom redigeerde en uitgaf, goot met zijn vinnige artikelen olie in het vuur. Dat een man als Louvet hen, La Jeunesse de Paris, gelijkstelde met de door haar verafschuwde moordenaars in Lyon en Marseille, hen vergeleek met Robespierre en Marat, hen brandmerkte als *nieuwe* terroristen, dat was te veel en deed de gal overloopen.

In den avond van 17 Juli werd door de Jeugd voor Louvet's boekwinkel in het Palais Royal heftig gemanifesteerd en luide het lied van het ontwaken des volks gezongen. Honend hief Louvet de Marseillaise aan. Woedende kreten overstemden hem: 'Weg met Louvet! Weg met la louve! Weg met de schoone Lodoiska![1)] Weg met zijn lijfwacht!'

Wraakademend sloeg Louvet den volgenden dag een plakkaat aan in den tuin van het Palais Royal, waarin hij het leger opriep om de Jeugd aan te vallen. 'Maakt front,' zoo heette het, 'republikeinsche soldaat, tegen alle *royalisten*, terroristen, anarchisten en *bloeddrinkers* van iederen aard.' Maar de Jeugd liet zich geen vrees aanjagen. In lange rijen doorkruiste zij in de volgende dagen de stad onder het roepen: 'Weg met Louvet! Weg met de Louvetauts.'

In de théaters en café's hitste zij onder het zingen van het Reveil het publiek tegen de Conventie op, in wier midden nog steeds bloedmenschen zetelden, die gereinigd moest worden, die aller vertrouwen verloren had.

De regeering beantwoordde deze opruiende taal door de artisten van het Théatre Français, Gavaudan en Micalef, leden der Jeunesse, gevangen te nemen. Te vergeefs eischten 'hun kameraden' den volgenden dag hun vrijlating. De politie hield voet bij stuk en bij een oploop werden er nog zestig anderen gearresteerd.

En thans zette de Conventie zich schrap. Eens en voor

1) De vrouw van Louvet.

altijd wilde zij een einde aan die troebelen maken. Den 19^{en} Juli werd bevolen, dat in geen enkele schouwburg liederen zouden mogen gezongen worden, die niet in het op te voeren tooneelstuk voorkwamen. Maar daarbij liet zij het niet. Een *oproeping* werd van regeeringswege uitgevaardigd en overal verbreid en aangeplakt, waarin de Jeunesse met harde woorden de les gelezen werd: 'De Conventie heeft den 4^{en} Prairial (23 Mei) de rest van het terrorisme neergeveld. Zij zal niet dulden, dat zich een nieuwe anarchie in de plaats der *wet* stelt; zij heeft *de schavotten van den schrik* niet afgebroken om een troon op te richten; op gerechtigheid, niet op *royalistische wraak* komt het aan!'.... Daarna sprak het manifest van 'veile lasteraars' en 'geheime opruiers,' die zich met een sluier bedekten en ... riep ten slotte de Jeunesse in het leger te hulp tegen de Jeunesse in de hoofdstad.... 'Dappere jongelieden, die aan de grenzen de vijanden des vaderlands bestrijdt! De door uw bloed gevestigde republiek zal door u voor allen gered worden. De tijd is gekomen, waarop alle partijtwisten ophouden, waarin de oude en de *nieuwe* terroristen moeten gestraft worden. Nadat gij de talrijke legers der koningen en de reusachtige partij der revolutionaire anarchisten hebt verslagen en neergeveld, zal één enkel oogenblik voldoende zijn om deze *wolk* van *onbeschaamde Pygmaeën* te verstrooien, die het wagen de nationale regeering te bedreigen!'

Het krachtig optreden der Conventie dwong de jeugd tot kalmte; met voldoening rapporteerde de politie: 'de resolute houding der regeering heeft de jongelieden bewogen binnen de perken van den eerbied, der gehoorzaamheid en der wet terug te keeren.'

Toch hoorde men nog op den avond van 19 Juli een redenaar in het Palais Royal zeggen: 'De Conventie loopt op haar laatste beenen, zij weet niets beters te doen als zij vrees koestert, dan de gewapende macht op te roepen. De Jeugd zal heden niets ondernemen, maar uitstel is geen afstel.'

De Constitutie van het jaar III, maar vooral de beide beruchte decreten, waarin werd bepaald, dat twee-derde van de oude leden der Conventie door hen zelven in de nieuwe staatslichamen (den Raad der Ouden en den Raad der 500)

moesten worden gekozen, maakten de kloof tusschen Jeugd en Conventie onoverbrugbaar. Het is niet te zeggen, welk een misnoegen, welk een ommekeer die besluiten in de pers en in de rijen der Jeugd brachten.

Dag aan dag kon men van toorn gloeiende, of van sarkasme tintelende artikelen in de dagbladen lezen, waarin betoogd werd: dat het er den leiders der Conventie alleen om te doen was door de nieuwe constitutie hun macht te behouden; dat zij er naar streefden het systeem van den schrik te herstellen; dat de tirannie waanzinniger en verschrikkelijker was als zij door velen in plaats van door een uitgeoefend werd. Maar hoe vijandig de Jeugd ook gestemd was, voorloopig liet zij dit niet blijken; een poos heerschte er stilte in haar kamp, maar in die stilte had er een groote verandering met haar plaats; van republikeinsch werd zij monarchaal. Zij had zich, zonder bijzonder groote voorliefde wel is waar, een republiek laten welgevallen, maar onder de bepaalde voorwaarde, dat zij een gematigde, een conservatieve, orde en rust verzekerende republiek zou wezen. Van een republiek echter, die steeds het uitzicht gaf op vernieuwd terrorisme wilde zij niets weten, daarboven koos zij de monarchie.

In het laatst van Juli werd de constitutie openlijk in de koffiehuizen gecritiseerd en bespot. Men riep elkaar toe: ‘Ben jij voor de constitutie?’ en het antwoord luidde van de tien keer negenmaal: ‘laat die drinkbeker aan mij voorbijgaan!’ Of men bood den vrager een tabaksdoos aan, waarop de insignieën van het koningschap waren aangebracht. Men haalde de schouders op over dat samenstel van duistere systemen, het knutselwerk van den constitutie-bouwer Sièyes, dat de meerderheid der afgevaardigden niet begreep. De stemming over en weer werd steeds opgewondener. Fluisterden de Jeugd en haar geestverwanten over de desertie onder de troepen, hoopten zij in stilte, dat de deserteurs zich met de Chouans en Vendeeërs zouden vereenigen, zagen zij op de pleinen met onverholen genoegen de knapen spelen ‘Republikeinen en Vendeeërs,’ waarbij de laatsten het wonnen; de regeering liet in steeds grooter getale de gevangengenomen Jacobijnen los, voor een groot deel leden van vroegere revolutionaire comité's.

Zoo was de toestand in Juli, zoo bleef hij in Augustus,

maar tegen het eind dier maand bereikte de spanning haar toppunt, een uitbarsting moest volgen. Toen toch werden in de Conventie de lang besproken decreten aangenomen en tevens bepaald, dat den 6^{den} September de stemming over de Constitutie zou aanvangen, waaraan alle Franschen, die in de laatste grondvergaderingen hun stem hadden uitgebracht, zouden deelnemen.

Zoo dorst men het dan toch te wagen, zoo zou het ongehoorde geschieden! In alle kringen der Jeugd gaf het overkropt gemoed zich lucht in de bitterste verwijtingen. ‘Zij willen de macht blijven behouden, de schrikmannen in de Conventie! Nooit zouden zij zich rein kunnen wasschen van de schanddaden, die zij voor 9 Thermidor hadden toegelaten. Het was onmogelijk, dat menschen, gewoon aan het kwade, ooit het goede zouden kunnen doen! De oude Conventiemannen, Jacobijnen in hun hart, zouden door hun meerderheid reeds in de beide Raden het overwicht hebben over de nieuwgekozenen en hen beheerschen!’

Zoo klonk het schril en verontwaardigd in alle hoeken van het Palais Royal en de echos plantten zich voort over geheel Parijs.

De Conventie, aldus aangevallen, trok steeds meer linietroepen naar de hoofdstad en posteerde wachtposten op de pleinen en bij de vergaderzalen der secties. Den 23sten Augustus ging zij nog een stap verder en verbood bij decreet het houden van volksvergaderingen, terwijl de bestaande clubs gesloten moesten worden. Hiermee had men voornamelijk café Chartres op het oog, hetgeen Real in zijn ‘Journal de l'Opposition’ verklapt, als hij schrijft: ‘de Jeugd schijnt het voorbeeld der Jacobijnen te willen volgen. Zij was een kind der noodzakelijkheid, zij heeft groote diensten bewezen; maar uit een nuttige hulp, is zij een lastige beschermvrouw en weldra een buitensporige heerscheres geworden. Daarom heeft men haar verstrooid en het café Chartres gesloten.’

Het was niet meer dan natuurlijk, dat dergelijke maatregelen de onrust en woede deden toenemen. In vele kringen, vooral in de zoogenaamde beschaafde, beschouwde men ‘de constitutie voor afgedaan’ en sprak men slechts over het koningschap. Den 26sten Augustus, daags na de sluiting van café Chartres was Parijs vol van geruchten over een nieuwen

opstand. De politiespeurhonden, die de groepjes in den tuin van het Palais Royal bestudeerden, gaven hoogst merkwaardige berichten aan hun chefs. ‘Allen’, zoo heette het daarin, ‘schenen elkaar te vragen: uw gelaat teekent ontevredenheid ..... wat is er gebeurd? en sommigen schenen te antwoorden: wij slapen op het oogenblik en verwachten alles van den tijd. Weer anderen: wij begrijpen u, maar let op het ontwaken! Het veel geplaagde geduld verandert ten laatste in woede!’

Vele secties protesteerden tegen het bijeentrekken der troepen. Den 28sten Augustus verscheen ook een aanvoerder der Jeugd, Lacretelle, aan het hoofd eener bezending voor de balie der Conventie, om, in naam der sectie Champs Elysées, de terugroeping der militaire macht te vragen. Hij sprak kalm en waardig en uitte zijn bezorgdheid, dat de samentrekking van troepen treurige gevolgen zou kunnen hebben: ‘want het was bedenkelijk te midden der op handen zijnde beraadslagingen des volks de banieren van den schrik te ontplooien.’ En hij eindigde met de schoone woorden: ‘verdient de keuze des volks, maar beveelt haar niet!’

Honend en minachtend werd Lacretelle bejegend door den president en de afgevaardigden Thibaudeau, Tallien e.a. Ja, de laatste, die kort geleden evenals Fréron om de gunst der Jeugd gebedeld had, ontzag zich niet haar thans uit te maken voor ‘lasteraars, perfide, laffe intriganten, die slechts agiteerden om hun moed in de schouwburgen te toonen!’

Daarmee was de breuk van Fréron en Tallien met de Jeugd volkomen.

De opwinding groeide met den dag aan. Driester dan ooit te voren stak het royalisme het hoofd op. Het behoorde in September tot den goeden toon in de kringen der teruggekeerde emigranten, ex-adellijken en onbeëedigde priesters om een zekere teederheid voor het royalisme ten toon te spreiden.

Overal op de toilettafels der voorname dames lag de ‘Messager du soir,’ de heftige bestrijder der terroristen. Ook werd in deze dagen het lied gedicht ‘la jeune malheureuse’ - de nog steeds in den Tempel opgesloten dochter van Lodewijk XVI - dat door de Jeugd werd gezongen op haar

wandeltochten en in haar café's, of halfluid geneuried in de tusschenbedrijven der tooneelstukken.

Nog waren niet alle leden der Jeunesse royalisten pur sang. Voor alles eischten zij een sterke, energieke regeering. Zij zouden desnoods voor de Constitutie hebben gestemd: maar allen zonder onderscheid waren verontwaardigd over de *verplichte* herkiezing van twee derden der gehate Conventie-afgevaardigden.

Nog scheen er een uitweg gevonden te kunnen worden. Op aansporing der sectie Lepelletier besloot men te Parijs en ook in de overige steden van Frankrijk de constitutie aan te nemen en de beide decreten te verwerpen.

Maar ook zóó wist de Conventie zich te helpen. Door kunstmatige optellingen, waarbij duizende tegenstemmen voor één enkele gerekend werden - zoodat in Parijs alleen 60.000 stemmen werden ter zijde gesteld - wist zij haar wil door te drijven. Den 22sten September proclameerde de regeering, dat de constitutie was aangenomen met 914.853 tegen 41.892 stemmen en de beide decreten met 167.758 tegen 93.373.

Daarmee was de teerling geworpen. De sectiën met die van Lepelletier aan het hoofd maakten zich tot den opstand gereed. Aan de spits stonden Richez-Serizy, uitgever van den 'Accusateur public' en president der sectie Lepelletier, de beroemde Laharpe, de abt Morellet, Dussault e.a.: aanvoerders der Jeunesse waren Lacretelle en Martainville.

Ontegenzeggelijk was de numerieke meerderheid aan hun zijde: maar de Conventie beschikte over de artillerie, de taktiek en het genie van generaal Bonaparte; de uitslag kon dus niet twijfelachtig wezen. Tegen het kartetsvuur van Napoleon waren de kolonnes der Jeugd niet bestand. Den 13^{den} Vendemiaire behaalde de Conventie haar laatste zegepraal.

Met den 5^{den} October heeft de Jeunesse haar eigenlijke, groote rol afgespeeld. Wel zette zij onder het Directoire haar oppositie voort, maar haar lotgevallen liggen buiten de grenzen van ons opstel. De bloeiperiode der Jeugd is in dat tijdvak voorbij, haar verval reeds begonnen. Haar schrijvers en rede-

naars, haar leiders en aanvoerders waren verstrooid, of zwierven in ballingschap rond en haar zelve ontbrak het aan organisatie, karakter, kracht en moed. Van daar, dat, hoewel nu en dan de oorspronkelijke gloed weer scheen op te vlammen, een ernstige strijd niet meer werd gevoerd, maar de oppositie beperkt bleef tot het beleedigen der Directeuren en opstootjes in de schouwburgen.

W.P. KOPS.

Nederlandsch-Indië op het Trocadéro.

Nederlanders, die veel gereisd hebben, maar ook zij, die thuis hun oogen goed gebruiken, weten, dat wij op industrieel gebied een achterlijk volk zijn, dat, als gevolg daarvan onze handel met een groot gedeelte van de aarde gelijk nul is of tot het nulpunt nadert en hun verwachting ten opzichte van de rol, die wij op de Parijsche wereldtentoonstelling spelen, zal dan ook wel niet hoog gespannen zijn. Inderdaad, komt men door den hoofdingang binnen en laat men de kunstpaleizen in de Champs Elysées - waar ons land gelukkig wél een zeer belangrijke plaats inneemt - rechts liggen, dan zal men in de Rue des Nations niet aan het bestaan van het Nederlandsche volk herinnerd worden, terwijl de inrichting der tentoonstelling in de gebouwen van het Champ de Mars en de Esplanade des Invalides, waar de inzendingen der verschillende landen versnipperd zijn over tal van afdeelingen, noodzakelijk ten gevolge heeft, dat kleine landen bijna overal op den achtergrond treden. En hoezeer men erkennen zal, dat de versiering der Nederlandsche afdeelingen zeer smaakvol is, dat er een aantal belangrijke inzendingen in zijn te vinden, toch voelt men meestal met smart de kleinheid van ons vaderland, ook en vooral, wanneer men vergelijken gaat met landen van ongeveer gelijke grootte, zooals België en Zwitserland. Hoopvol zullen echter onze landgenooten daarna opstijgen naar het Trocadéro, om de Nederlandsch-Indische afdeeling te bezichtigen, vol hoop vooral, omdat in de dagbladen als om strijd deze afdeeling geroemd is geworden als zeer belangrijk en zeer goed geslaagd. En

ik vrees, dat het velen zal gaan als mij en dat men teleurgesteld zal zijn; teleurgesteld, misschien omdat men zijn verwachtingen te hoog gespannen had, maar toch ook, omdat men het recht had te meenen, dat hier de groote beteekenis van onze koloniën duidelijk aan het licht zou komen.

De Nederlandsch-Indische commissie had de beschikking over een zeer gunstig gelegen terrein, waar alle bezoekers van het Trocadéro voorbij moeten komen. Een groot gedeelte hiervan is gebezigd voor de plaatsing van een reproductie van den Tjandi Sari, terwijl ter weerszijden hiervan Sumatraansche huizen zijn gebouwd, waarin de eigenlijke tentoonstelling is te vinden. De tempelgebouwen en de afzonderlijke beelden, zoowel binnen als buiten, maken een zeer gunstigen indruk, hoewel dit alles pas in het oog valt, wanneer men zich dicht in de nabijheid bevindt, omdat het door de geringe hoogte verscholen ligt achter het groen der boomen en in de verdrukking komt tusschen de hooge Kremlintorens der Russische koloniën en de koepeldaken van Britsch-Indië. Ik meen, dat dit kenmerkend is voor het geheel van onze tentoonstelling op het Trocadéro: men heeft zoo weinig mogelijk reclame willen maken. Zooals in den officieelen Guide wordt meegedeeld, heeft de commissie getracht ‘de donner autant que possible au groupe XVII un caractère scientifique.’ Hoewel wij Nederlanders van nature afkeerig van reclame zijn, neemt dit toch niet weg, dat er gevallen zijn, waar reclame gemaakt *moet* worden en dat wel in het bizonder op een tentoonstelling. Wanneer gij niet zoodanig exposeert, dat het publiek gedwongen wordt naar u te kijken, doet ge beter uw inzending stilletjes thuis te houden. Zelfs wetenschappelijke instellingen hebben dit begrepen; men zie b.v. de tentoonstelling van het Institut Pasteur in het Palais de l'Hygiène. Hier wordt het publiek genoodzaakt te kijken, hoewel daarom de expositie toch volstrekt niet onwetenschappelijk is.

De eigenlijke tentoonstellingszalen maken een aangenamen indruk, wat hun versiering betreft; daar staat echter tegenover, dat het licht daarbinnen geheel onvoldoende is, behalve in het middengedeelte van het Noorderpaviljoen. Dit was trouwens het eerste, wat ik van de Nederlandsch-Indische afdeeling te Parijs vernam; de voorzitter van een der jury's,

Prof. Prillieux, klaagde over de slechte verlichting, waardoor een van de belangrijkste inzendingen, de rietziekten van het Proefstation West-Java in het geheel niet te zien was. De juistheid van deze klacht bleek mij spoedig persoonlijk; de verzameling was in een van de donkerste hoeken van het Noorderpaviljoen weggestopt. Niet beter is het gegaan met's Lands Plantentuin; deze instelling, waarop wij Nederlanders toch terecht trotsch mogen zijn, heeft haar inzending door de commissie in vijf stukken zien verknippen. Komt men in het Noorderpaviljoen binnen, dan vindt men eerst een collectie fotografische opnamen van den tuin, waarbij evenals bij de meeste tentoongestelde voorwerpen een duidelijke, goed zichtbare aanwijzing ontbreekt van den aard der inzending en den naam van den exposant. Verder vindt men in denzelfden donkeren hoek, waar het Proefstation West-Java ondergebracht is, de groote plattegronden van den tuin, cultuurtuin en bergtuin en van de laboratoria, bij het verlaten van het paviljoen een collectie fotografiën van de gebouwen en laboratoria, in het Zuiderpaviljoen drie schilderijen, voorstellende gezichten in 's Lands Plantentuin achter in een hoek; ik wil niet beweren, dat de kunstwaarde van deze schilderingen zeer groot is, maar zooals zij nu hangen, zal men niet licht op het denkbeeld komen, dat zij tot 's Lands Plantentuin behooren. Eindelijk zijn op een vijfde plaats acht aquarellen van bloeiende planten uit genoemde inrichting ondergebracht. Het is hier niet alleen het groote publiek, dat geen indruk ontvangt, maar ook zelfs vakgenooten; ik heb verschillende Fransche plantkundigen gesproken, die de Nederlandsch-Indische afdeeling bezochten in de hoop, daar een inzending van 's Lands Plantentuin te zullen vinden en die teleurgesteld waren, omdat zij niets anders zagen, dan de groote plattegronden, waarvan de bizonderheden in de halve duisternis niet waargenomen konden worden.

Ook van de uitvoerartikelen van Nederlandsch-Indië zal men op deze tentoonstelling geen juist denkbeeld verkrijgen. In het Noorderpaviljoen vindt men tegen de wanden een aantal grafische tabellen, die een voorstelling moeten geven van de productie aan suiker, koffie, thee, enz. der laatste vijftig jaren; zeker zeer belangrijk voor een wetenschappelijk werk, maar 99.9 % der bezoekers merkt hier niets van. In

het Zuiderpaviljoen wordt één wand bijna geheel ingenomen door een sierlijke groep, voorstellende de exportartikelen in hun natuurlijke verpakking; deze groep valt door haar grijsgele tint in dit donkere lokaal weinig op en dan nog: wie, die het niet weet, ziet, dat dit een krandjang suiker, dat een baal koffie is? Alleen zulke artikelen als tin, copra, rotting, enz., die niet verpakt worden, vallen in het oog. Ook kleine monsters koffie, cacao, enz. spreken niet duidelijk tot het groote publiek. Wel doet dit b.v. een zeer goed geslaagde expositie van de Oembilien kolen in het Noorderpaviljoen: een opeenstapeling van steenkolen, waar boven kaarten, graphische voorstellingen, enz. hierop betrekking hebbende. Ik ben eenige malen met ontwikkelde vreemdelingen door de beide paviljoens gegaan en telkens trof het mij, dat er gezegd werd: hé, vindt men daarginds kolenmijnen? dat men dan ook de kaarten en verdere voorstellingen, daarop betrekking hebbende, nader bestudeerde, maar dat men van de landbouwproducten niets zag, wanneer ik er niet opmerkzaam op maakte. Toch zijn ook hier wel weer zaken, die meer in het oog vallen, zooals b.v. de Preanger theeondernemingen - jammer overigens, dat deze niet op soortgelijke wijze reclame maken voor hun product als Ceylon, dat voor een theehuis gezorgd heeft, waar 's middags de Parijsche wereld heenstroomt, - en de Gouvernements kinaonderneming, maar ook deze laatste bevindt zich in een slecht verlichte hoek van het Zuider paviljoen; ook hier weer vernam ik deze klacht van een hooggeplaatst Fransch jurylid.

Zeer veel ruimte wordt ingenomen in het Noorderpaviljoen door modellen van militaire gebouwen en van het marineetablissement te Soerabaia; boven dit laatste een duidelijke kaart van de Paketvaartmaatschappij, die bij het binnentreden dadelijk in het oog valt en een voorbeeld is van goed exposeeren. Daarentegen is in ditzelfde paviljoen een kaart, die de route van de Siboga-expeditie aangeeft, zoodanig gehangen (boven den ingang), dat bijna geen bezoeker er opmerkzaam op wordt; toch zou er wel reden geweest zijn om deze kaart met een weinig eerbied te behandelen, waar het een van de belangrijkste wetenschappelijke expedities geldt, door Nederlanders ondernomen.

In het Zuiderpaviljoen zijn de industrievoortbrengselen van den inlander goed vertegenwoordigd, vooral gebatikte kains, wajangpoppen, wapenen, enz.; daarentegen vindt men van het hoofdbedrijf van den inlander, den landbouw, zeer weinig, dat het oog treft. Wie, die het niet wist, zou hier een denkbeeld krijgen van de beteekenis van den rijstbouw op Java? Veel ruimte wordt hier ingenomen door een verzameling muziekinstrumenten en door een aantal Hindoesche afgodsbeelden van Bali, die, hoe belangrijk ook voor den ethnograaf, op deze tentoonstelling toch niet geheel op hun plaats zijn.

Een gelukkig denkbeeld is geweest, aan deze tentoonstelling te verbinden een leeszaal, waar men een groot aantal werken en brochures, hetzij gedrukt of in manuscript, op onze koloniën betrekking hebbende, kan raadplegen. De ernstige onderzoeker, die begonnen is met het koopen van den reeds genoemden ‘Guide à travers la Section des Indes-Néerlandaises’ zal in dit voortreffelijke, door tal van bekwame mannen samengestelde boek reeds een schat van wetenswaardigheden vinden, en wordt hier bovendien nog telkens verwezen naar verhandelingen, die in de leeszaal aanwezig zijn. Maar hoeveel ernstige onderzoekers vindt men op een wereldtentoonstelling? Het groote publiek - en ik bedoel hiermee nu volstrekt nog niet de massa der onbeschaafden, maar de goedonderwezen, welopgevoede vreemdelingen, die weinig van onze koloniën weten - tracht al rondwandelende een indruk te ontvangen, het zal langer stilstaan bij die inzendingen, die zijn oog weten te trekken, voorbijgaan, waar het meent, niets belangrijks te zien. Dit publiek nu zal onder den indruk komen, dat Nederlandsch-Indië een land is met veel mooie Hindoetempels, door de zorg van het Gouvernement uitstekend onderhouden, dat het meerendeel van de bewoners Sivaieten of Boedhisten zijn, dat Bali een van de belangrijkste eilanden van onzen Archipel is, enz. Vindt men daartegenover, dat ik te veeleischend was, wanneer ik verwachtte, dat hier den vreemdeling getoond zou worden, wat wij in onze koloniën op het oogenblik tot stand brengen, dat men b.v. een beeld gegeven zou hebben van de tabakskultuur op Sumatra's Oostkust, dat getoond zou zijn, hoe Java thans door de energie der suikerfabriekanten het eerste

rietsuikerproduceerende land van de wereld geworden is (behalve de inzendingen der Proefstations, hebben op de rietsuikerindustrie betrekking 8 fotografiën!), hoe hetzelfde gezegd kan worden van de kinakultuur, dat men had laten zien, wat op onderwijsgebied door de Regeering en particulieren gedaan is (behalve boeken, enz. in de leeszaal, hebben hierop weer alleen eenige fotografiën van scholen betrekking), dat men een denkbeeld gegeven had van hetgeen onze ingenieurs tot stand hebben gebracht ook op ander gebied dan spoorwegbouw? Ik zou dit aantal vragen met vele kunnen aanvullen, maar ik weet, dat ik ten antwoord zou krijgen: er was gebrek aan ruimte. Zeker, de ruimte was beperkt; maar vooreerst zou men er over kunnen strijden, of een deel van het thans tentoongestelde waard was, vertoond te worden, waar zooveel ontbrak, waar belangrijke verzamelingen, met groote zorg bijeengebracht, zooals b.v. de inlandsche voedingsmiddelen van den Heer Vorderman niet aangenomen zijn; ik wees hier boven reeds op. Maar bovendien heeft men van het beschikbare terrein slechts een deel voor tentoonstellingszalen gebezigd en een groot stuk gebruikt voor de plaatsing van een terras met den reeds genoemden Tjandi Sari. Nu herhaal ik, dat deze nabootsing uitstekend gelukt is, maar de vraag moet toch gesteld worden, of men hiervoor zooveel plaatsruimte aan de eigenlijke tentoonstelling mocht onttrekken. De Fransche koloniën in Achter-Indië hebben wel hetzelfde gedaan, maar deze hadden te beschikken over veel terrein. Men heeft misschien gemeend hier facts en fancies te moeten vereenigen, maar op een wereldkermis wordt gevraagd naar facts en de fancies kunnen er niet tot hun recht komen. Wie zal hier te midden van groote menschenmassa's onder den indruk komen van de Hindoe-Javaansche kunst, wie, die de Prambanantempels gezien heeft, voelt niet de tegenstelling tusschen deze omgeving en de klappers en wringins van de Javaansche dessa met de groene helling van den Merapi als achtergrond?

F.A.F.C. WENT.

Nederlandsche Shakespeare-kritiek.

B.A.P. van Dam (w. the assist. of C. Stoffel). William Shakespeare, Prosody and Text. An essay in criticism. Leyden, 1900.

Shakespeare blijft aldoor zijn wondervolle aantrekkingskracht behouden. Zijn werken

> sind herrlich, wie am ersten Tag.

Hij is het groote gelukskind, hij heeft het onaantastbare en onbetwijfelde privilege van het genie: hij kwam, hij overwon en hij gaat voort met overwinnen.

Wanneer men denkt aan de oneindige massa van studies over zijn persoon en zijn drama's, dan moet men wel tot het besluit komen, dat letterlijk iedereen die er maar even bevoegd toe was, in alle landen en werelddeelen, zijn commentaar op den dichter geschreven heeft. Misschien hebben ze daar niet anders mee bedoeld, die uitleggers en critici, dan om Shakespeare dicht te naderen en, door hem bij zijn slippen te pakken, deel te krijgen aan zijn geluk en zijn triomf.

Ik stel me dat ten minste zoo voor van den man wiens studie over tekst en versbouw van den Engelschen dichter aan 't hoofd van dit artikel wordt vermeld.

Het is een werk van ingespannen liefde. Dr. van Dam heeft een ontdekkingstocht naar Shakespeare ondernomen, en hij heeft den dichter ontdekt.

Ontdekt? Is de dichter dan nog zoover van ons af?

Ja, ondanks al dat aandringen van de commentatoren, houdt de man Shakespeare zich op een afstand; en ook zijn werk laat zich niet gemakkelijk grijpen. Het werk en de

man doen zich wel gelden, maar ze te vermeesteren, - dat is een andere vraag.

Ieder van ons staat dus in zekere betrekking tot den dichter; wie echter hem op zijn eigen terrein te gemoet wil treden, en zijn heele gestalte wil overzien, die heeft een zware reis te maken en een goede provisie van moed en geduld mee te nemen. Want al dadelijk, bij het begin van den tocht, komen de bezwaren.

Men zet zich aan 't lezen, - ja, en heeft men dan in een van onze gewone goede uitgaven den waarborg van een authentieken tekst van Shakespeare? Lezen we wat hij geschreven heeft, en kunnen we 't lezen zooals hij 't bedoeld en gevoeld heeft?

Dr. van Dam ontkent het fel en heftig.

Zijn heele pogen in zijn lange studie gaat daarheen om aan te toonen dat de uitgaven van Shakespeare prulwerk zijn.

Geen van al die geleerde uitgevers, verklaart hij, is begonnen met eerst een degelijke studie van zijn onderwerp te maken.

‘Geen heeft de moeite genomen om ernstig de Engelsche verskunst uit den tijd van Elizabeth te bestudeeren.

Geen heeft het voor zijn plicht gehouden om zich rekenschap te geven van de manier hoe in de oorspronkelijke oude teksten de fouten gekomen zijn die hij er ontdekte.

Geen heeft het geprobeerd om voor zichzelf de onderlinge betrekking en de waarde vast te stellen van de verschillende bronnen en lezingen waaruit hij zijn tekst heeft opgebouwd.’

‘The notions respecting these points, as entertained by many modern editors, closely border on sheer absurdity.’[1)]

Ik heb die laatste woorden van Dr. van Dam zoo aangehaald als ze zijn neergeschreven omdat in een vertaling allicht van de kracht van het origineel te loor gaat. En daar zijn meening aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, zoo zou het zonde zijn iets van haar scherpte af te nemen.

Wat hij daarop verder laat volgen is een overdreven voorstelling van de taak die door het lot op Dr. van Dam's schouders werd gelegd.

1) P. 428.

‘Het werk kon niet langer straffeloos verwaarloosd worden .....’

Och, de wereld heeft daar nog al geduld mee, en bewaart haar straffen voor andere verkeerdheden dan het fout lezen van Shakespeare.

Maar een ontdekker, een man die er op uit is een nieuwe wereld voor zich te openen, heeft geen geduld. Hij kan den ‘nonsens’ niet uitstaan die hem 't gezicht verbergt en verduistert van werken ‘herrlich wie am ersten Tag’; - en wanneer hij er zich doorgekampt heeft, wanneer hij ‘prullen en onzin’ heeft overwonnen, wanneer hij voor zijn held staat van aangezicht tot aangezicht, dan mogen wij hem wel wat overdrijving gunnen.

Het is een eerlijk boek waarin Dr. van Dam zijn studieervaring van Shakespeare heeft neergelegd. Men kan er flink mee spreken omdat het heel precies zijn meening zegt. In menig opzicht kan ik noch met zijn resultaten, noch met zijn methode van onderzoek meegaan; maar dat neemt mijn bewondering voor zijn werk niet weg.

Wij leven in een slappen Shakespeare-tijd. Wanneer men de reusachtige Shakespeare-uitgaaf bestudeert, waarin de Amerikaan Furness in uittreksel de commentaren van alle commentatoren heeft vereenigd, dan wordt men rechtaf wee, als men ziet hoe de verklaringen zich opstapelen en opstapelen, en de verklaring zelf geen stap, geen fniezel van een stap, het doel nabijkomt. Het lijkt een eeuwig malen van leêge korrels[1)]. Men verlangt naar een besliste stem.

Anch'io - mag ik zeggen wanneer ik Dr. van Dam op marsch zie naar zijn ontdekking, - ook ik ben op weg gegaan om Shakespeare te vinden en te naderen, ook ik heb geploeterd en gezweet, ik heb mijne illusies gehad en ze voelen verdwijnen, dan weer heb ik het licht zien opkomen; en mijn respect vermeerdert er door voor den energieken man die het waagt in ons land, te midden van onze onver-

1) Zeven eng gedrukte groot 8° bladzijden beslaan in Furness' uitgaaf van *Hamlet* de uitleggingen van ‘the dram of eale’ Haml. I, 4, 36; acht-en-twintig dergelijke pagina's willen interpretatie brengen van ‘runaway's eyes’ in *Romeo and Juliet*, III, 2, 6; zestien pagina's zijn gewijd aan ‘a fair Vestal’ in *Mids. Nights Dream*, II, 1, 164; - alles pure nonsens die nergens heengaat en niets bereikt.

schilligheid, een boek van honderden bladzijden te publiceeren vol tabellen en abstruse zaken, om van zijn liefde voor Shakespeare te getuigen en aan zijn zelf opgelegden plicht te voldoen.

Heb ik het een overdrijving genoemd, het woord van Dr. van Dam over het werk dat niet langer straffeloos ongedaan mocht blijven, en dat hij zich geroepen heeft geacht om te volvoeren! - in onzen tijd van leuken en lauwen klinkt het zelfbewust, maar verre van onwelkom. Dante heeft een mooie definitie voor die onverschilligen en koelen, de *accidiosi*, zooals ze bij hem heeten; hij noemt, bij monde van Virgilius, hun fout[1)]:

L'amor del bene, scemo
Di suo dover, ...

liefde voor het goede zonder het plichtgevoel dat daarbij behoort. Zijn voorliefde als een plicht op te vatten, dat is een prijzenswaardige eigenschap. Is zoo de oorsprong van Dr. van Dam's boek, dan legt het ons ook de verplichting op er iets van te zeggen.

Wij litteratoren spreken misschien niet graag over Shakespeare.

Vier namen zijn er aan onzen hemel: Homerus, Dante, Shakespeare, Goethe, zij leiden onze studie en onze liefde; het andere is bijkomstig. Al ware het dat iemand alle talen der menschen sprak, al wist hij alle verborgenheden van Maerlant en van Petrarca, van Chaucer en van Villon, zoo hij die vier groote sterren niet kent en lief heeft, hij mag den eernaam van litterator niet dragen. Ja, al kon hij door zijn geleerdheid bergen verzetten en academies in opschudding brengen, maar hij miste het hart en den fatalen ijver voor die Vier, daarmee zou hij den grondslag voor zijn letterkundig leven missen.

Maar het zwaarst om te kennen onder die grooten is Shakespeare.

Nu moet ik eerst, met de hulp van Dr. van Dam, gaan bewijzen, dat onze uitgaven van den dichter ons geen Shakespeare geven.

1) Purgatorio, XVII, 85, 86.

Mijn keus van een voorbeeld[1] mag tegelijk strekken om den een of anderen ouden heer in Oldenzaal of Schagen, die nog voortgaat met te gelooven aan Bacon als den schrijver van Shakespeare's drama's, te overtuigen van 's dichters heusch bestaan onder zijn eigen naam.

Ben Jonson, de vereerder van Bacon en de mededinger, misschien de vriend, van Shakespeare, vertelt in zijn Aanteekeningen over menschen en dingen die ongeveer tien jaar na den dood van Shakespeare het licht zagen, hoe zijn kameraad en collega een geestigheid had die hij niet wist te temperen. Waardoor Shakespeare dikwijls tot belachelijke dingen verviel, merkt Ben Jonson op. Zooals wanneer hij Caesar laat spreken tegen iemand die hem zegt dat hij 'm onrecht aandoet, en hij Caesar dit laat antwoorden: Caesar deed nooit onrecht, dan om reden van recht, '*Caesar did never wrong*[2] *but with just cause*.'

Het is van belang Ben Jonson over Shakespeare, den dramaticus, te hooren; men bemerkt wat 'n wezenlijk persoon en tragedieschrijver hij voor hem is. In den grond van zijn hart geloof ik niet dat Ben Jonson hem mocht. Hij heeft op een andere plaats van zijn Aanteekeningen, maar zonder namen te noemen, een parallel tusschen zich en Shakespeare getrokken, daar kan men lezen hoe diep de grief zat van den man van groot talent tegen het genie. O, Ben Jonson heeft inderdaad in Shakespeare geen pseudonym van Bacon gezien!

Ik kom terug van deze uitweiding en vervolg het argument.

Wanneer men den *Julius Caesar* van Shakespeare opslaat, laat zich daar de passage die Ben Jonson aan 't schuddelachen bracht niet terugvinden. Wij zien wel waar ze moest voorkomen, maar ze ontbreekt er.

In het derde bedrijf van de tragedie (1^{e} Tooneel, de uitvoering van de samenzwering), doet Metellus Cimber een voetval voor Caesar, terwille van zijn verbannen broeder.

1) Van Dam, p. 311 vv.
2) Reeds Tyrwhitt, volgens de oude Variorum editie v. Sh. van 1821 heeft de opmerking gemaakt dat *to do wrong* niet alleen is *onrecht doen*, maar ook *kwaad doen = to hurt, to do harm*. Daarom heeft Ben Jonson geen recht voor zijn kritiek.

Caesar houdt zich daartegen strikt en stijf als de belichaming van het recht:

> Thy brother by decree is banished:
> If thou dost bend, and pray, and fawn for him,
> I spurn thee like a cur out of my way.
> *Know Caesar doth not wrong, nor without cause*
> *Will he be satisfied*.

Zoo lezen wij in onze uitgaven, die allen teruggaan op de folio uitgaaf van Shakespeare's drama's van 1623.

Mij dunkt er kan geen sprake van zijn of Dr. van Dam heeft gelijk wanneer hij verklaart dat Shakespeare moet geschreven hebben:

> Know Caesar doth not wrong, but with just cause,
> Nor without cause will he be satisfied.

Het is een van die verbeteringen die zoo precies geeft wat zij moest geven: completeering van den afgebroken versregel, en tevoorschijnhaling van het woord *cause*, - dat men ze vanzelfsprekend kan noemen. Toch hebben de gezagvoerende uitgevers tot nog toe aan geen verandering van den overgeleverden tekst willen denken. Zij hebben allerlei uitvluchten en redenen, maar de zaak staat denkelijk eenvoudig zoo dat de eerste uitgevers van Shakespeare's tooneelstukken zich door Ben Jonson's mondelinge kritiek hebben laten leiden tot het schrappen van de ‘belachelijke’ woorden, om het werk van hun gestorven vriend te vrijwaren tegen bitterbooze opmerkingen. Ben Jonson heeft toen van zijn kant wel gezorgd, door de woorden telkens aan te halen, dat ‘de domheid’ in een van de pakkende tooneelen van zijn ouden kameraad werd opbewaard en vereeuwigd.[1)]

Zoo zijn we 't aan het toeval van een opteekening verschuldigd dat een verminkte passage van Shakespeare in zijn oorspronkelijken vorm hersteld kan worden. Wie gaat er

1) Daar ik voor 't gemak der lezers de voorstelling hier wat vereenvoudigd heb, lijkt de verdienste van Dr. van Dam, in het herstellen der passage, misschien geringer dan zij waarlijk is.

niet aan twijfelen of niet op veel meer plaatsen waar Shakespeare zich heeft laten gaan de hand van vreesachtige, welgezinde vrienden het durfachtige van 's dichters woorden heeft besnoeid en geknot?

Een tweede voorbeeld voeg ik hier aan toe, waar de eigenwijsheid van zijn uitgevers door een heel kleine verandering (Dr. van Dam spreekt er in zijn boek niet van), de pit en de Shakespeariaansche kleur aan een volkstooneel heeft ontnomen.

Het komt voor in *Richard III* (II, 3). Die tragedie is ons bekend in twee verschillende uitgaven: de eerste gedrukt kort na de opvoering van het zeer populaire drama, in een afzonderlijk in 4° deeltje van 1597 (waarvan verscheiden latere herdrukken), en de tweede gepubliceerd in den grooten folio der drama's van 1623, ons reeds bekend als geredigeerd door Shakespeare's vrienden[1)].

Ik probeer met een paar woorden het tooneeltje te schetsen, zooals wij het in onze Shakespeare's lezen.

Koning Eduard IV is onverwacht gestorven, en de kroon komt aan den oudste van zijn twee onmondige zoons. Maar er is verdeeldheid onder de edelen aan 't hof en men vreest voor de eerzucht van Eduards broeder, Richard van Glocester.

Twee burgers loopen ijlings de straat op en houden elkander staande: Hoort ge 't nieuws? Ja, de Koning is dood. En burger n°. 2 heeft nauwelijks den tijd om zijn opinie over de aanstaande tijden te zeggen:

> I fear, I fear, 't will prove a troublous world,

of burger n°. 3 verschijnt uit zijn huis en begroet zijn buren met een vraag naar 't nieuws, terwijl hij ook zijn meening ten beste geeft:

> Then, masters, look to see a troublous world.

Waarin n°. 2 hem bijvalt, zooals natuurlijk is; n°. 1 van de burgers daarentegen is meer optimistisch gezind. Nu gaat

1) Dr. van Dam's oordeel over de verhouding tusschen 4° en f^{o} uitgaaf van *Richard III* is m.i. volkomen juist, en zijn kritiek meesterlijk doorgevoerd.

het politieke tinnegieten aan den gang, en onwillekeurig zeggen die goede burgers van Londen bitter booze en bloedig wreede woorden. Men gevoelt dat de dichter deze burgersamenspraakscène met de ironie behandeld heeft waarmee hij gewoon is zulke tooneeltjes op te disschen, want Shakespeare haat de philistijnen met een gezouten haat. Toch treedt de boêl niet goed naar voren en schiet niet in 't ware relief.

Maar lees nu wat in de origineele uitgaaf van 1597 staat! Op 't eerste oog lijkt er geen groot verschil. Alleen de rolverdeeling der burgers is anders.

1e Burger: Hoort ge het nieuws?

2e Burger: Ja, dat de koning dood is.

1e Burger: Slecht nieuws.

I fear, I fear, 't will prove a troublous world.

Dan komt no. 3 met zijn vraag en zijn opmerking bijna in termen gelijkluidend aan wat no. 1 zooeven heeft gesproken:

Then, masters, look to see a troublous world;

waarop no. 1 plotseling omkeert en den toestand vergoelijkend, alsof de zoon rustig zijn vader zal opvolgen, gaat zeggen:

No, no, by God's good grace his son shall reign.

Men begrijpt nu waarom de redacteurs van de folio uitgaaf van 1623 de eerste uiting van Burger no. 1 over de ‘troublous world’ aan no. 2 hebben gegeven, want ze wilden den man zich niet binnen de spatie van een paar regels laten weerspreken. Maar dat weerspreken is precies wat Shakespeare heeft bedoeld. Men stelle zich de houding van die philisters voor: terwijl de een met den ander in gesprek is treedt een derde burger nader die dezelfde opmerking maakt als een van de vorige sprekers. Wat is 't gevolg? Dat die man zijn meening snel wisselt en omdraait. Uit spijt zijn ideeën en zijn woorden van een ander te hooren? Wel mogelijk; in allen geval wil hij zichzelf toonen dat hij meer dan een idee heeft, en hij gaat iets nieuws zeggen.

Zoo raakt er dramatisch leven in het tooneeltje, en op het vooze-ironische van de bourgeois-beschouwingen valt het juiste licht.

Ibsen heeft dat van Shakespeare afgezien; wanneer hij zijn philisters dramatiseeren wil laat hij hen 't eene oogenblik 't tegenovergestelde zeggen van wat ze op een ander, pas te voren, hadden verkondigd.

Ik herinner me dat ik Verlaine eens vroeg naar een dergelijk geestig dramatisch trekje in een van zijn gedichten. ‘Ja,’ zeide de Fransche dichter goedig, ‘dat is zoo een van mijn kleine canailleries.’

Shakespeare steekt vol van die canailleries. Hij bereikt daardoor soms met heel geringe middelen een aangrijpend effect. Neem bv. de schildwachtscène die *Hamlet* opent. Wat is er van zoo'n banale vraag en wedervraag tusschen twee soldaten die elkander aflossen te maken? En de dichter pakt ons toch direct, ja hij houdt ons bij de keel met het eerste woord.

Waardoor?

Omdat hij het ‘*Werda*!’ het ‘*Who's there*?’ niet geeft aan de schildwacht op post die het moest uitspreken, maar aan den man die nadert, te midden van de nevelige duisternis, om hem te vervangen.

‘*Who's there*?’ - Hij heeft een voorgevoel van 't geen hem dien nacht tijdens de wacht weer overkomen zal, hij ziet al in zijn gedachten den geest, en wanneer hij op kleinen afstand plotseling de vage gestalte van de schildwacht gewaar wordt, vergist hij zich in zijn rol en zegt beangst wat de ander hem had moeten tooroepen: ‘*Who's there*?’

Van dat kaliber zijn de canaillerien van Shakespeare, wanneer hij zijn personen het tegenovergestelde laat spreken van wat zij hadden moeten zeggen; en zoo is 't ook in het volkstooneeltje van *Richard III*. Men leze dat over met de goede rolverdeeling, met het passende accent, en men zal het macabre-ironische dier samenkomst van de drie philisters voelen, waarvan ik door de aanhaling van een paar enkele regels nog nauwlijks een denkbeeld heb kunnen geven.

Maar de vrienden van Shakespeare, maar de uitgevers van zijn werken, hebben daarvoor geen begrip gehad, en hebben 't nog niet.

Een derde voorbeeld.

Dit echter heeft met iets anders te maken dan met het weglaten van een regel of met het verschikken van de rollen; nu is het te doen om de opvolging der woorden in het vers.

Het voorbeeld is gekozen uit *Antony and Cleopatra*[1].

Op 't eind van het eerste bedrijf zegt de Egyptische koningin in de dwaze verrukking van haar liefde voor den afwezigen Romein (hij heeft haar juist van zijn leger uit een boodschap en een geschenk gezonden): ‘Heb ik Caesar wel ooit zoo liefgehad!’ Haar kamervrouw, plagend, begint Caesar te prijzen; maar Cleopatra wil niets meer van die liefde uit haar groene jaren hooren. Zij verlangt aan Antonius te schrijven; iederen dag zal hij van haar een apart bericht en een aparte groet hebben. Eerder mag Egypte ontvolkt worden, eer Antonius zijn dagelijkschen groet van haar zal missen.

Zij zegt:

> (Caesar!). Mij salad days,
> When I was green in judgement: cold in blood,
> To say as I said then! But come away:
> Get me ink and paper:
> He shall have every day a several greeting, or I'll
> unpeople Egypt.

Zoo geeft de folio-editie van 1623 de passage alsof zij met een regel proza eindigde. Men verwacht een hartstochtelijke uitbarsting, en komt prozaïseh ten val. Maar lezen wij er wel proza? Samuel Johnson heeft in zijn uitgaaf van Shakespeare (1765) de verandering aangebracht die wij in onze edities als den geldigen tekst vinden:

> He shall have every day a several greeting,
> Or i'll unpeople Egypt.

De acte eindigt dan met een afgebroken regel.

Dr. van Dam stelt voor, om de regels geheel in 't gelid te brengen, de verzen op de volgende wijze af te deelen:

1) Dr. van Dam handelt er over op p. 61.

Get me'ink and paper; he'se have ev'ry day
A sev'ral greeting, or I'll unpeol Egypt.

Unpeol staat daarbij voor *unpeople* als de Shakespeariaansche uitspraak yan het woord, terwijl *he'se* (in één syllabe) gelijk is aan *he shall*.[1)]

Wat te kiezen?

Mijn keus is gedaan: ik houd het met Samuel Johnson. Het is mij onmogelijk de regels van de ondeugd Cleopatra in 't gareel te slaan. Zij maakt al eerst een pauze als ze spottend haar groene jeugd heeft herdacht.

But come away;
Get me ink and paper.

Het is alsof ze daar eindigen wil; daar volgt een lange rust. Dan vat ze den gang van haar gedachten op:

He shall have every day a several greeting,

en dat barst in eens, zonder overgang, tot het vuurwerk van passie uit:

Or I'll unpeople Egypt.

Zij ziet in haar verbeelding bode op bode rennen naar het legerkamp van Antonius, zoodat Egypte er leêg van wordt.

Hoe kan men zich die laatste vier woorden anders denken dan als een apart opspringende hartstochtstraal!

Goed en wel, zal Dr. van Dam mij antwoorden, maar wij hebben niet met een persoonlijke opvatting te maken; Shakespeare heeft in een bepaalde versmaat geschreven; en het is onze plicht dien te herstellen waar hij door de boekdrukkers en uitgevers bedorven is. Niemand zal durven be-

1) Dat *unpeol* (liever *unpeel*) = *unpeople*, moeten wij Dr. van Dam m.i. toegeven; terecht haalt hij een regel uit Loves Labour's Lost (II. 1. 88) tot bewijs aan. Ook vindt men in het Fransch den bijvorm *peule* naast *peuple*, het eerste volgens Gaston Paris afgeleid van *populum* (Sp. pueblo), het tweede van den vorm *poplum*. En *he'se* is zeker = *he shall*.

weren dat de oude uitgaven ons de regels goed afgedeeld overleveren. Dat komt op ons neer, en wij moeten allereerst probeeren ze tot degelijke geregelde verzen te maken. Terwijl Shakespeare verzen van 10 of 11 lettergrepen gebruikt, willen de uitgevers ons doen gelooven dat regels van elk mogelijk aantal syllaben in dat systeem passen; zij nemen verzen aan van één lettergreep, en zij kennen er van vijftien. Waar blijft op die manier de orde? Terwijl toch, wanneer wij ons houden aan den regel van 10 of 11 lettergrepen, we een onschatbaren maatstaf in handen krijgen tot vaststelling van Shakespeare's tekst.

Men kan voor zulke argumentatie iets gevoelen, toch is ze natuurlijk ondergeschikt aan de vraag wat de dichter heeft willen bereiken. Niet om Dr. van Dam of Samuel Johnson is 't te doen, maar om Shakespeare. Heeft de dichter altoos den regelmatigen gang van de verzen verkozen, of heeft hij hun soms diepe insnijdingen gegeven en zware rusten, en afgebroken vaart, om de bewegingen der gedachten en gevoelens, in hun horten en stooten, hun teruggaan en hun voortijlen, zuiver door zijn versweefsel voor onze verbeelding te brengen?

Voldingend daarop een antwoord te geven, dat staan onze gewone uitgaven met hun zwakke autoriteit ons niet toe. Wij moeten onszelf het gevoel voor Shakespeare's spreektoon veroveren.

Dr. van Dam heeft de verreweg grootste helft van zijn boek aan Shakespeare's versbouw gewijd. Met die quaesties van prosodie wilde hij beginnen, en ik vermoed dat hij er zich door heeft laten meesleepen. Het zal ons werk zijn eerst daarover te spreken, zonder echter tot een eenigszins afdoende discussie te komen.

Wat de schrijver van *William Shakespeare, an essay in criticism* met zijn onderzoek naar den versbouw van den dichter bedoelt, is het betoog dat Shakespeare's verzen regelmatig de richtige hoeveelheid van 10 en 11 syllaben vertoonen, wanneer men maar op zijn pas bij het uitspreken der woorden het beginsel in praktijk brengt van afkappen, samensmelten en uittrekken. (De woorden gaan daardoor op

een harmonica gelijken, die ook eerst haar goed geluid geeft als men haar op zijn tijd indrukt en uithaalt.)

Maar het meest heeft Dr. van Dam op met afkappen. Het is bij hem niet het '*iterum saignare*' en '*iterum purgare*' van Molière, maar het *semper apocopare*. Vooral tegenover de eigennamen is hij wreed, omdat deze de grootste moeilijkheid geven. De lieve, lichtzinnige Cressida, uit *Troïlus and Cressida*, maakt Dr. van Dam wel al te familiaar tot Cress, en bij zijn ernst en zijn overtuiging bemerkt hij niet welk een komisch effect hij verschaft. 'O Cress!' laat hij Troïlus tot haar zeggen (IV. 2. 8) en Ulysses doet hij vragen (IV. 5. 288)[1]:

> Tell me of what honour was this Cress in Troy?

Het is de moeite waard het drama ter hand te nemen om den lachwekkenden indruk van dit Cress, te midden van het telkens herhaalde Cressida, te verkrijgen.

Daartegenover leest Dr. van Dam, voor eenmaal, den naam van Marcellus als Mar-ce-li-us[2] om een passage van Hamlet in 't gewricht te krijgen. Ook daar tot bederf van Shakespeare.

Wonderlijk, hoever een man van scherp en gezond verstand zich door zijn stokpaardje van den weg af kan laten leiden!

Wanneer hij voorbeelden[3] bij wil brengen dat de uitgang -*le* bij de uitspraak in het vers niet behoeft gerekend te worden, noemt hij 't woord *gentle*, en haalt daarbij een plaats aan die echter niets bewijst omdat daar sprake is van *gentle Lords* en de beide *l* samenvallen. Als verderen bewijsgrond ten opzichte der prosodie van de tijdgenooten beroept hij zich op regels van Spenser en Gascoigne, waarin gesproken wordt van 'the Lady gent', 'the faucon gent' zonder te bedenken, niet alleen dat *gent* een eigen, afzonderlijk woord is, maar ook dat het door zijn plaatsing na het zelfstandig naamwoord een andere beteekenisnuance heeft dan *gentle*.

1) p. 103.
2) p. 20; vgl. p. 300.
3) p. 104, 105.

Kort daarop[1)] heeft Dr. van Dam het over een woord als *measure* waarvan hij wil beweren dat Shakespeare het kon uitspreken als *meas*. Hier is 't noodig de bewijsplaats (Loves Labour's Lost V. 2. 209) op te slaan. De heele passage van 't tooneel speelt om het woord *measure* (zefst.nw. en w.w.) dat in weinige regels 10 maal voorkomt, en steeds voluitgemeten. Kan men dan, in zoo'n omgeving, om een vers regelmatig te maken, een woord op eens en voor éénmaal anders gaan lezen?

De verzen, zooals onze criticus ze der wereld in zijn uitgaaf zou willen aanbieden, hebben veel kans om als monsters te gelden.

> Ma'm, din's ready', and your fa'r stays
>
> I'se love y'and sue t'know you bet.

Zulk Volapuk wil Dr. van Dam voor Shakespeare's poëzie verslijten, waar de dichter heel eenvoudig gezegd heeft: ‘Madam, dinner is ready and your father stays,’ en ‘I must love you, and sue to know you better.’

- Dan liever de jicht! - zooals de podagrist zei nadat hij een proef genomen had van den portwijn die een speciaal middel heette tegen de jicht. Dan liever de oude, bestoven tekst met zijn uitwassen, wanneer we als alternatief de samengeperste harmonica krijgen waar alle geluid van is verdwenen.

Ik wil echter met dit oordeel geen aanleiding geven tot het denkbeeld alsof de bladzijden door Dr. van Dam aan de prosodie gewijd, waardeloos zijn. Integendeel, het is 't eigenaardige, flinke kenmerk van het oprechte boek dat het, hoeveel onnoodigs en overtolligs er in moge voorkomen, toch altoos prikkelt, dikwijls wel tot verzet, maar ook dikwijls tot wedijver, en niet het minst tot erkenning: hier van een lichtgevende gedachte, daar van een breed gezond aperçu. Tot zelfs achter wat ik niet anders dan voor dwaasheden kan houden, zit een man. Alleen hij heeft deze fout begaan: hij is begonnen waarmee hij had moeten eindigen.

Voor een inleiding tot de studie van Shakespeare's verbouw

1) p. 111, vgl. A. Schröer, Ueber Titus Andronicus, p. 42, bij zijn onderzoek der prosodie van Loves L.L., over V. 2. 31.

kan men thans nog wel volstaan met het werk van Tycho Mommsen (Introductie op zijn uitgaaf van *Romeo and Juliet*) en van zijn leerlingen in Duitschland, zoo men de Engelsche geleerden en liefhebbers wantrouwt. Eerst na Shakespeare voor zichzelf ontdekt te hebben, kan men geheel zien wat aan het vroegere werk mankeert. Men mag niet doen, zooals Dr. van Dam gedaan heeft en bestudeeren '*William Shakespeare, Prosody and Text*'; maar men moet den koninklijken weg gaan en nemen *Text and Prosody*.

Ik zal probeeren, in 't ruw en 't groot, en zonder technische détails die hier niet zouden passen, een schets te geven van Shakespeare's versarchitectuur.

Het gaat hem zooals 't met de groote schilders gaat; hij heeft, terwijl hij zichzelf nooit ongelijk wordt, zijn verschillende manieren op zijn verschillende leeftijden. Zijn palet ziet er heel anders uit in zijn jeugd dan in de rijpheid van zijn kracht. Hij begint met imitatie en rhetoriek, hij eindigt met dramatische spanning en egale tinten. De bonte opzichtige kleur verdwijnt veelal en de essentieele teekening van het leven dringt als een relief van spieren en beengestel aan 't licht.

Het beste doet men - om het uitgangspunt van Shakespeare te kennen - door een (naar den tekst authentiek overgeleverd) drama van een zijner oudere tijdgenooten of voorgangers te bestudeeren.

Ik heb thans daartoe de *Cornelia* (uitg. van 1594) van Thomas Kyd uitgekozen. Het is een vertaling der Fransche tragedie van Robert Garnier, die het harde lot van Cornelia, de vrouw van Pompejus den Groote tot onderwerp heeft. Door de vergelijking met den Franschen tekst komen het genie en de middelen van de Engelsche taal des te beter uit.

De Franschman gebruikt paarsgewijs rijmende Alexandrijnen.

> Que t'a servi d'avoir

roept Cornelia uit als zij den roem en de macht van haar echtgenoot weenend herdenkt:

Sous tes commandemens vu la terre mouvoir?
D'avoir où le Soleil sort de l'onde Eoïde,
Ou le Soleil au soir ses limonniers débride
Fait connaître ton nom, cent fois plus redouté
Que ne sont des paisans les tonnerres d'été.

Thomas Kyd vertaalt het in rijmlooze verzen van maar 10 syllaben met regelmatige dalingen en verheffingen van toon:

What holp it thee, that under thy command
Thou sawst the trembling earth with horror maz'd?
Or where the sun forsakes th' Ocean sea,
Or watereth his coursers in the West,
T'have made thy name be far more fam'd and fear'd
Than summer's thunder to the silly herd.

Rijmloos en recht afgemeten gaan de versregels van Kyd; alleen wordt het eind van een afdeeling in de rede gemarkeerd door een paar rijmen, zooals hier *herd* rijmt op *fear'd*. Ook wanneer er een wichtige sententie wordt uitgesproken past Kyd daarop rijm toe om de woorden flink in 't gezicht te brengen; en is zoo'n passage langer (Garnier vestigt er de aandacht op door de regels van aanhalingsteekens te voorzien, - men vindt dit ook nog bij Shakespeare) dan maakt hij er kruisrijmen van met een slotcouplet, en verdubbelt zelfs weer dat rijmfiguur. Bij voorbeeld:

'T is not enough (alas) our power t'extend,
Or overrun the world from east to west,
Or that our hands the earth can comprehend,
Or that we proudly do what like us best .....

Our bliss consists not in possessions,
But in commanding our affections .....

Overigens loopen de verzen bijna zonder een rimpeling zoo voort, iedere regel flink gedetacheerd door een pauze van de anderen; terwijl ook de pauze binnen den regel, waar de adem even moet ophouden, steeds ongeveer op de helft van

het vers verschijnt. Het zijn hygiënische verzen, het gezondheidsflanel van de poëzie. Bijna de eenige wildheid van die mooie doode dingen is dat 't niet alle staande regels zijn maar sommige, heel enkele, overloopen in een zwakke lettergreep, een elfde.

Shakespeare is begonnen met dergelijk goed voor een meesterstuk te houden, en hij heeft het nagevolgd. Maar dan heeft hij langzamerhand zijn gedachtenperioden losgemaakt uit het goudpapieren rijmomhulsel, hij heeft zijn regels meer ruimte van beweging en samenhang gegeven, hij heeft de eentonigheid van heffing en daling afgewisseld door krachtig accentueeren tegen den stroom in,[1] en inwendig heeft hij ook geprobeerd het vers te breken en zijn gang te versnellen, of op te houden, omdat hij de binnenpauze, de pauze van de kleine ademhaling, van tijd tot tijd als een zware rust heeft genomen.

Het wordt op die manier een dramatisch vers.

Dr. van Dam gelooft niet aan die sterk geprononceerde insnede midden in het vers, met een overtollige syllabe voor de pauze, evenals men ze bij de eindpauze van het vers aantreft. Hij loochent, in zijn voorliefde voor het reglementair getal lettergrepen, het voorkomen van zulke verzen. Daarom zal ik er hier een groep bij elkaar van opgeven, het toeval van dit of dat wordt daardoor buitengesloten.

Men vindt ze in het eerste tooneel van het eerste bedrijf van *Hamlet*, 5 regels op de 20 ....[2]

Maar ik zou in details vervallen, en haast me terug te gaan tot de schets der ontwikkeling van Shakespeare's versbouw. De hoofdzaak is deze: dat de dichter in zijn tweede

1) Dat accentueeren tegen den stroom in: heffing en daling, in plaats van daling en heffing is meesterlijk verklaard door T. Mommsen. Maar ook wat Dr. van Dam er van zegt is alle aandacht en instemming waardt: p. 199 vv.

2) Was as you know by Fortinbras of Norway,
Thereto prickt on by a most emulate pride,
Dar'd to the combat; // in which our valiant Hamlet ....
Did slay this Fortinbras, // who by a seald compact ...

Had he been vanquisher; // as by the same comart ....
His fell to Hamlet; // now Sir, young Fortinbras ....

But to recover of us by strong hand
And terms compulsatory, // those foresaid lands ....

periode wel zijn manier veranderde, d.i. verbreedde en verinnerlijkte, maar nog niet zijn voorstellingswijs geheel omsmolt. Altoosdoor bleef het rhetorische element in zijn zinnen en perioden hangen. Het directe leven trof hij maar zelden.

Pas in het laatste tijdperk van zijn werkzaamheid gelukte hem dit. De versregels gaan daar gewoon spreken en sluiten onmiddellijk aan bij de actie. Hij geneert er zich niet voor, de regels te laten eindigen op *and* en *with* en zulke kleine woordjes die het eind van 't vers dadelijk verbinden met het volgende; de rhythmus wordt al subtieler, en de handeling maakt zich heelemaal los uit de zinnenperiode.

Neem b.v. zoo'n passage als de volgende uit *Cymbeline*, waar Imogen, de belasterde vrouw, tot den man spreekt die van haar echtgenoot de opdracht heeft gekregen haar te dooden:

> Come, fellow, be thou honest;
> Do thou thy master's bidding; when thou seest him
> A little witness my obedience; look!
> I draw the sword myself; take it, and hit
> The innocent mansion of my love, my heart;
> Fear not, 't is empty of all things but grief;
> Thy master is not there: who was indeed
> The riches of it: do his bidding; strike.

Gewoon spreken, heb ik dit genoemd; gewoon! ja gewoon in een andere sfeer dan waarin wij leven. Daar is niets gewoons meer in Shakespeare, toch blijft het natuurlijk; 't is als 't gewone van Rembrandt in zijn tragischen ouderdom. Hoe brengt Shakespeare thans, in die laatste periode, toets na toets aan! 't lijkt opvolging, maar 't is explosie na explosie, of zooals Charles Lamb het karakteriseert: before one idea has burst its shell, another is hatched and clamorous for disclosure.[1)]

Zoo was 't ook in de aangehaalde regels van *Antony and Cleopatra*. Misschien zal nu de een of andere lezer begrijpen waarom de reglementaire band van den syllaben-gevulden regel daar onuitstaanbaar is. Voorloopig houden wij Cleo-

1) Zie de opmerking bij G.C. Macaulay, *Francis Beaumont, a critical study*, p. 50, 51.

patra's verzen afgebroken. De last van het bewijs van 't tegendeel rust op Dr. van Dam.

Misschien ook wil men het belang van deze prosodische quaesties niet inzien. Daarom ga ik, zonder ze nog geheel te verlaten, tot een andere afdeeling van Dr. van Dams boek over.

Hij heeft over Shakespeares tekst dingen te zeggen die onze heele aandacht in beslag nemen; want hij maakt zich sterk te bewijzen dat wij in onze gewone uitgaven honderden regels van den dichter te kort zijn gekomen, en hij toont aan waar dat mankeerende te vinden is. Dat is pas de ware ontdekking.

Ik begin met een enkel der opgenoemde gevallen uittekiezen, en zal het uitvoerig bespreken, want wij zijn hier op onbekend terrein. Zal ik hem ook moeten bestrijden, de eer blijft er niet minder om aan Dr. van Dam dat hij de vraag ter tafel heeft gebracht en sommige heel moeilijke zaken hun oplossing naderbij heeft doen komen, al is 't ook een heel andere dan hij zich heeft voorgesteld.

Als inleiding de mededeeling dat van enkele van Shakespeare's drama's niet twee bronnen of redacties ons hebben bereikt (de oude, gelijktijdige 4°. uitgaven en de gezamenlijke folio-uitgaaf van 1623), maar er drie versies voor ons liggen, waarvan de oudste steeds een sterk afwijkenden vorm heeft. Van *Hamlet* bestaat er zoo, naast de authenticke 4°. editie van het jaar 1604, een vroegere 4°. uitgaaf, geheel verschillend, van 1603. Hetzelfde doet zich voor bij *Romeo and Juliet*; naast de geautoriseerde uitgaaf in 4°. van 1599, een andere van 1597 die al de sporen draagt van een speculatieen roof-editie. En het is geen wonder dat er zulke drukken van een stuk dat opgang maakte verschenen, want blijkbaar hadden ondernemende uitgevers niet veel moeite om, hetzij door omkooping van de acteurs, hetzij door het laten maken van aanteekeningen bij de uitvoering, een eenigszins voldoenden tekst te zamen te stellen.

Die roofuitgaven hebben de geleerde uitgevers van later dagen in groote zorgen gebracht, zij moesten de afwijkingen van den gewonen tekst verklaren, en daarvoor allerlei theo-

riën bedenken die het nadeel hadden van nooit geheel op de feiten te passen. Zeer populair is een tijd lang het denkbeeld geweest dat men in de roofuitgaven een eerste schets bezat van de drama's die wij nu door de andere 4o. uitgaven en de folio van 1623 in hun definitieven vorm kennen. Verbeeld u een *Hamlet*, zooals hij oorspronkelijk voor den geest van Shakespeare stond, een *Ur-Hamlet*, evenals wij van den Faust een *Ur-Faust* bezitten, en dan een *Romeo and Juliet* avant la lettre! Het idée is om van te watertanden!

De e r n s t i g e kritiek is daarvan thans teruggekomen, en Dr. van Dam gaat met de deftige kritiek mee, hij gaat zelfs nog verder, en, naar zijn gewoonte om ook geen wolkje van vaagheid over zijn gedachten te laten hangen, verklaart hij: 'This first-sketch-theory is closely connected with the question whether Shakespeare ever made corrections in his plays after they had once appeared on the stage. In our opinion there is not the slightest foundation for such a supposition.'[1)] En daar men uit het verschil der twee oudste edities van *Romeo and Juliet* het bewijs van die verbeteringen heeft willen halen, legt hij zichzelf en ons een typische passage uit die tragedie ter bestudeering voor.

Paris, de eens voor Julia bestemde echtgenoot, komt bij het grafmonument der dood gewaande zijn klacht uitstorten (V. 3).

De roofuitgaaf, de quarto van 1597, heeft daar het volgende:

> *Par.* Sweet flower, with flowers I strew thy bridal bed:
> Sweet tomb that in thy circuit dost contain
> The perfect model of eternity:
> Fair Juliet that with angels dost remain,
> Accept this latest favour at my hands,
> That living honoured thee, and being dead
> With funeral praises do adorn thy tomb.

In de authentieke 4°. van 1599 zegt Paris:

> *Par.* Sweet flower, with flowers thy bridal bed I strew,
> O woe, thy canopy is dust and stones,

1) p. 411.

Which with sweet water nightly I will dew,
Or wanting that, with tears distill'd by moans,
The obsequies that I for thee will keep:
Nightly shall be, to strew thy grave and weep.

De eenige overeenkomst van beiden is de eerste regel. ‘Kan iemand meenen,’ vraagt Dr. van Dam, ‘dat Shakespeare de regels van den eenen quarto gecorrigeerd heeft tot die van den anderen? De waarheid is dat beiden deelen zijn van één en hetzelfde sonnet, dat zoo luidt’:

Sweet flow'r, with flow'rs thy bridal bed I strew,
(O woe, thy canopy is dust and stones!)
Which with sweet water nightly I will dew,
Or, wanting that, with tears distill'd by moans.
Sweet tomb, that in thy circuit dost contain
The perfect model of eternity!
Fair Juliet that with angels dost remain

Accept this latest favour at my hands,
That living, honour'd thee, and being dumb,

With fun'ral praises do adorn thy tomb.
The obsequies that I for thee will keep
Nightly shall be to strew thy grave and weep.

Twee regels ontbreken nog, zegt Dr. van Dam, maar men mag tevreden zijn dat ik door mijn moeitevolle kritiek al zes regels aan *Romeo and Juliet* heb toegevoegd.

‘De waarheid is ....’ Ja, wat is de waarheid? Ik heb Dr. van Dam geheel laten uitspreken, maar ik had hem al lang in de rede moeten vallen. Hoe weet hij dat wij hier met een sonnet te doen hebben? Wat de authentieke quarto ons geeft is een wettige vorm van versregels, zooals men ze elders in deze tragedie (I. 2) terugvindt, en zooals wij ze uit het voorbeeld van Kyd's *Cornelia* hebben leeren kennen, nl.: vier kruisrijmen afgesloten door een rijmpaar. De roofquarto van 1597 brengt een zelfden versvorm, maar een beetje verminkt, en met een paar rijmen geschonden, zooals dikwijls bij dien druk het geval is. Waarom die twee te verbinden?

Het zou wel mogelijk wezen, dat we hier een dubbele rijmfiguur hadden van 12 regels, gelijk meer geschiedt. Maar er strijden twee redenen tegen om dat aan te nemen; de eerste is dat de beide verzen dubbel emplooi met elkander maken, en de tweede reden is toevoeging van den versregel:

> Sweet flower, with flowers I strew thy bridal bed;

in den roofquarto van 1597. De drukker of uitgever van die editie had gedeelten van een andere versie van *Romeo and Julïet* voor zich, maar daarbij waren aangeteekend passages zooals ze toen, tijdens het drukken, volgens de nieuwe versie van het treurspel werden opgevoerd, en de nieuwe versregel bewijst dat de andere verouderd waren. Hebben wij dan inderdaad een jongeren, gecorrigeerden vorm van *Romeo and Juliet* en bestaat er nog een overlevering van den ouden vorm? - Er kan hieraan ook niet de geringste twijfel bestaan, wat de ernstige kritiek, van Tycho Mommsen af tot Dr. van Dam toe, ook moge beweren.

Ik zal een bewijs geven, en desnoods handen vol bewijzen. Alleen moet ik hier dadelijk bij zeggen dat die oude versie van *Romeo and Juliet* voor een deel ook bewaard is in de quarto-uitgaaf van 1599, zoodat wij haar als authentieken tekst lezen. De verklaring hiervan kan ik eerst in een ander verband geven.

Een identiek geval als het bovengenoemde van de klacht van Paris doet zich voor b.v. in het daaraan volgend tooneel. Romeo (ik geef de versie der 4° editie van 1599) komt daar op, van plan een eind aan zijn leven te maken bij de grafstede van Julia. Wij beveelt zijn bediende - na hem een brief voor zijn vader te hebben gegeven:

> Give me the light; upon thy life I charge thee,
> Whate'er thou hearst or seest, stand all aloof,
> And do not interrupt me in my course.

Waarop de bediende zegt:

> I will be gone sir, and not trouble you.

Maar neen, ik vergis me, zoo eenvoudig verloopt de scène niet. Nadat Romeo zijn knecht bij gevaar van het leven gelast heeft zich te verwijderen, vervolgt hij:

> But if thou jealous dost returne to prie
> In what I farther shall intend to do,
> By heaven I will tear thee, joint by joint,
> And strew this hungry churchyard with thy limbs:
> The time and my intents are savage wild,
> More fierce and more inexorable far,
> Than empty tigers or the roaring sea.

Wie voelt niet dat deze bombastspreker (men denke aan Hamlet bij het graf van Ophelia) ook niet het minst te maken heeft met den Romeo van het eind der tragedie, zooals wij hem thans kennen, edel melancolisch in zijn samentreffen met Paris, - heelemaal het tegenovergestelde van een razende? Hoe schril dwaas daarenboven op die woede het antwoord van den knecht:

> I will be gone sir, and not trouble you.

Er valt, dunkt mij, niet aan te twijfelen of die woedende verzen zijn een rest van de oude versie. De roofuitgaaf van 1597 heeft alleen dien vroegeren vorm, zij heeft niet dat voorname:

> Give me the light, upon thy life I charge thee,

maar al of bijna al het barok wild mysterieuze dat, door een toeval, de uitgaaf van '99 uit de oude tragedie heeft bewaard. Alleen is het duidelijk dat de drukker of uitgever de nieuwe opvoering al kende, want hij heeft een enkelen regel vóor de bombasterige verzen geplaatst die de nuchterder, eenvoudiger tint van de nieuwe versie aanduidt, zooals we ook in 't andere geval het ‘Sweet flower ...’ vonden vóor het ‘Sweet tomb ....’ hoewel de beide regels niet met elkander te maken hebben; en ook in dit tweede voorbeeld geeft die bijvoeging een scheiding tusschen oud en nieuw te kennen.

Hebben we dan waarlijk als ons bezit een *Ur-Romeo* over?

Neen, zoover is het lot ons niet gunstig geweest; maar wij kunnen ten minste met groote waarschijnlijkheid een in onze gedachte opbouwen.

En wie zou hier niet het eerst denken aan dat tooneel, boven alle tooneelen geliefd, doortrild van de hartstochtenlucht van het Zuiden:

> Wilt thou be gone? It is not yet near day:
> It was the nightingale, and not the lark.

Och, de roofdrukker heeft er ook aan gedacht, en als wij de bladzijde in zijn uitgaaf lezen kunnen wij ons ten minste hiermee troosten over het feit dat wij er den *urnachtegaalslag* niet in hooren, dat wij er de overtuiging uit halen hoe 'n grooten indruk het afscheid van Romeo en Julia al dadelijk gemaakt heeft, want het tooneel is in beide oude uitgaven maar weinig verschillend, vooral de aanhef.

Of zouden wij het er misschien voor moeten houden dat de balcon-scène oorspronkelijk ongeveer den vorm had, waarin wij haar nu kennen? Ik geloof van neen: wis en zeker is zij door den jongen Shakespeare in rijmvorm opgebouwd, met kruisrijmen en rijmparen; ja, ik meen nog in de regels sommige rijmwoorden te herkennen, maar zooals de opening van het tooneel nu luidt zijn het rijmlooze verzen.

Alleen het tweede gedeelte, waar de dichter minder diep in heeft gegrepen, kan met eenige zorg in de origineele gestalte worden hersteld.

Ik beproef het met eenige regels.

Eerst komt de versie van de authentieke 4° uitgaaf van 1599:

> *Rom.* Let me be taken, let me be put to death,
> I am content, so thou wilt have it so.
> I'll say you gray is not the mornings eye,
> 't Is but the pale reflex of Cinthia's brow.
> Nor that is not the lark whose notes do beat
> The vaulty heaven so high above our heads,
> I have more care to stay than will to go:
> Come death and welcome, Juliet wills it so.

Dan de versie van den roofdruk:

> Let me stay here, let me be taken, and die:
> If thou wilt have it so, I am content.
> I'll say you gray is not the mornings eye,
> It is the pale reflex of Cynthia's brow,
> I'll say it is the nightingale that beats
> The vaulty heaven so high above our heads,
> And not the lark the messenger of morn.
> Come death and welcome, Juliet wills it so.

De gerestoreerde oude versie:

> Let me stay here, let me be taken, and die:
> I am content, so thou wilt have it so.
> I'll say you gray is not the mornings eye,
> It is the pale reflex of Cynthia's brow,
> I'll say it is the nightingale that beats
> The vaulty heaven so high above our heads,
> I have more care to stay than will to go:
> Come death and welcome, Juliet wills it so.

Maar hoe onzeker wordt de tekst van Shakespeare wanneer wij er op die manier oude en nieuwe gestalten naast elkander in herkennen!

Het wordt tijd dat wij het vraagstuk resoluut aanpakken, en na Dr. van Dam aandachtig gehoord te hebben, dat wij ook van onzen kant ons een voorstelling vormen hoe een tragedie van Shakespeare er uitzag als zij in drukkershanden kwam.

Eerst moeten wij den tekst en de woorden hebben, voordat wij er aan kunnen denken den man, ik zeg niet te ontdekken, - want wie heeft hem niet ontdekt? - maar te veroveren. En op verovering moeten wij uit.

BYVANCK.

Wordt vervolgd.

Sonnetten.

I.

Schimmen.

Ik gleed door 't leven als een bleeke schim
   En neven mij, gelijk een beeldenrist
   Beweeglijk, ver verdwenen eer ik wist
Of beefde een ziel in 't spieglend blikgeglim,

Wemelden schimmen, vreemd in vreemden mist.
   Doch sedert ik tot breeder leven klim,
   Verlicht de dag, die welkt ter westerkim,
Mijn neveldal met zilv'r en amethyst.

Nu roep ik suizlend, duizelend van schrik,
   Wijl op mijn berg ik sta zoo heel alleen,
Naar 't verre dal, waarin ik nederblik.

   En enkel de echo antwoordt, anders geen.
Vergeet ik dan hoe eenzaam gleed mijn Ik
   Langs de ijle schimmen weemlende om mij heen?

II.

Vreugde-oasen.

En altijd verder zwerft mijn heimwee henen
Naar de ál te zeldzame in d'ellendegrijzen
Zand-oceaan van 't Leven, paradijzen,
Als morgendroomen schoon, doch ras verdwenen.

Fata morgana, noemen koel de wijzen
De vreugde-oasen, die mij waarheid schenen.
Hoe kan dan ik, door lijden wijs, zóo weenen
Om wat niet was, maar uit mijn ziel kwam rijzen?

Voort lokte 't lot door 't brandend zand mijn schreden.
- ‘O weldra wijl ik bij een wellend water,
In schaduw koel en zaligheid van Eden!’

Ik zag de palmen, 'k hoorde 't brongeklater,
Doch wen ik blij de oase wou betreden,
Was 't ál weer weg ... Daemonisch klonk geschater.

III.

Kinderdroomen.

'Lijk Christus liet de kindren tot zich komen,
Riep ik de reinen, die zoo argloos speelden,
In d'ouden tuin, rondom de sfinxenbeelden,
Mijn langverloren lieve Kinderdroomen.

Maar 't lokkend lied belovend de êelste weelden:
Schaduw van lauwer, schoonheidroze-aromen,
Doortrilt niet langer 't lenteloof der boomen,
Waar, lang gelêen, voor mij alleen zij kweelden.

Benauwingsblauw, als lijken van vermoorden,
Staan, koud en geurloos, veege Mei-seringen.

In 't leege park zweept óp de wind van 't Noorden
Het dorre stof in gele kronkelingen.

Ik zoek vergeefs naar melodie en woorden ...
O Kinderdroomen! 'k hoor u nooit meer zingen!

IV.

Kapellen en waterbellen.

Ik voelde Woorden uit mijn boezem wellen
   En vleugeltrillen in mijn keel en beven
   Tegen mijn lippen, willend zweveleven,
Als blauwe en gou'en fladdrende kapellen.

Of wieglend spieglende in haar kleuren zeven
   't Rondom vermooid, gelijk de waterbellen
   Door d' adem van een kind, in pralend zwellen,
Zoo ijl, zoo blij, het luchtruim ingedreven.

Doch goudgepantserd trad, met trouw vermanen,
   Mijn Zwijgen toe en sloot de roodporfieren
Poort waar mijn Woorden doortocht wilden banen.

   Kapellen blauw, die lente wilden vieren!
Gebersten bellen! ach! het zijn maar tranen,
   Waarin gebroken vlindervleuglen slieren!

V.

Golven.

Loom ligt de zee, een bleeke ellendepoel,
Waar zonk en smolt de wolkenhorizon,
In grauwen rouw om 't sterven van de zon.
De wind is tranenzwaar en wanhoopzwoel.

O vredeloozen keerend tot uw bron!
O wolken! vondt ge in zee uw levensdoel? -
Neen, eeuwig zwoegt en zoekt het golfgewoel
Naar rustgeluk, dat nooit gevonden kon.

Zoo daalden ook mijn droomen zwervensmat,
Uit ijlverheven eenzaamreine sfeer,
Tot waar zich 't Menschdom met het Noodlot mat.

Nu zijn 't geen paerle' en lila wolken meer,
In 't hemelruim waarheen ik eenmaal bad:
Het wereldlijden eischt de golven weer.

VI.

Pijnen.

Wen stemmen schel mijn luistrend oor doorschrijnen,
Vroom-open kelk voor Godefluisteringen,
Bang fladdren óp en zwijgen wie daar zingen,
Mijn Droomevooglen, kweelend voor mijn Pijnen.

Die sliepen kalm, in koele schemeringen
Van grotten groen omgolfd door veilgordijnen.
Wild springen ze óp, met oogen als robijnen,
De klauwen klaar om 't bloed mijn vleesch te ontwringen.

Nu wil, mijn lief, met teedre klanken laven
Mijn angstvol oor en zacht, met sterke handen,
Mijn Pijnen temmen, als met tooverstaven,
Tot stil zij liggen aan onzichtbre banden
En Slaap, de vriendlijkste áller godegaven,
Mijn Droomevogels lokt naar rozenlanden.

VII.

Een hand.

Ik zat alleen mijn levensboek te lezen,
Toen 'k voelde een Hand mij vallen op den schouder.
En schrikverwilderd rees ik óp en schouwde er
Achter me en rond me - en vond geen levend wezen.

Wel werd me allengs die vreemde last vertrouwder,
Doch, als een kranke die niet kán genezen,
Wankel en zwak van lijden en van vreezen,
Wordt, dag aan dag, mij de ademtocht benauwder.

O Weedom! Wanhoop! Noodlot! God! met namen
Veelvuldig noemde ik u! met trotsche rukken,
Schudde ik u van mijn schouder, rood van schamen.

Doch, als een kind bestrafd voor booze nukken,
Zag ik verzet mij baten noch betamen.
Nu laat ik stil gedwee in 't graf mij drukken.

VIII.

Mijn dooden.

Ik zag, in droom, mijn Dooden mét mij spijzen.
Bang zwol mijn hart van zware levensvragen,
Doch dorst mijn tong geen enkle vraag te wagen.
Hun blik was vreemd, hun zwijgen deed mij ijzen.

- ‘O komt ge uit donker, waar ze u nederlagen,
Om mee me in 't graf te sleuren, nu verrijzen?
Of dalen neer uit blauwe Paradijzen,
Om me in uw armen blij daarheen te dragen?’

Doch in dien nachtdroom, als in dageleven,
Werd, door verlammende' angst voor heftig weenen,
Geweldiglijk mijn woord teruggedreven.

Zijn dan mijn Dooden ijdlijk mij verschenen?
In 't Boek der Dooden werd mijn naam geschreven.
Eens voeren mij de Dooden heen .... waarhenen?

IX.

Stervenswil.

Verstard van wanhoop 't marmerbleek gelaat,
Liet zij zich drijven op de sneeuwigkil
Beschuimde golf, die áanrolde: eeuwig stil
Wilde zij rusten in haar rouwgewaad.

Doch spelend pleegde aan dien verniet'gingswil,
Tot driemaal toe, de zeeëgolf verraad
En droeg haar wéer naar d' oever. - ‘O versmaadt
De dood mij? móet ik leven?’ kreet haar gil.

En sedert zwerft ze en kán niet sterven; zwaar
Ontwelt haar kleed, gedrenkt in golvenzilt,
Een eeuwig spoor van tranen zilverklaar. -

Nu zie, mijn Ziel, o gij die sterven wilt!
Hoe God kastijdt met straffen wonderbaar
Wie d' Ondoorgronden trotst in wanhoop wild!

X.

O bleeke dood!

O bleeke Dood! gij wandelde' aan mijn zij,
Tot ik uw adem, die mij kil doorvloot
Als winterwind, beklemd en bang, ontvlood
In de armen warm van haar die kwam tot mij,

Liefde - en ik borg, als 't kopje in moeders schoot,
Een kind verschrikt door spoken, in haar blij
Roosroode kleed mijn aanschijn. - ‘O bevrij
Mij, Liefde!’ riep ik, ‘red mij van den Dood!’

Zij nam mijn hand en sprak: ‘Zie mij alleen!’
Toen werd ik blind. Als de engel Rafaël,
Geleidde zij naar Levens doel mij heen.

Zij moordde 't monster in de zilte wel,
Zalfde mij ziende ... en 'k zag - niet Liefde alleen,
Maar weder Dood, mijn bleeken metgezel.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Henri Borel. *Het Zusje*. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Uit zijn ‘Inleidend Woord’ heeft ieder het kunnen vernemen, dat de Heer Borel ditmaal geen bijdrage heeft willen leveren tot de litteratuur van Nederland. *Het Jongetje* had daarin nog een plaats kunnen vragen, - ofschoon een heel aparte, naast Van Eeden's *Kleine Johannes* (zie bl. 153 van *Het Zusje*). Maar dit nieuwste werk, al sluit het zich aan bij het vorige, wil niet anders zijn dan een simpele bekeeringsgeschiedenis, het verhaal, ‘zoo eenvoudig mogelijk’ gedaan, van ‘den ommekeer in een jonge menschenziel’.

Aan *Het Zusje* eischen te gaan stellen van compositie, van artistieke behandeling der stof, zou dus niet strooken met de bedoeling van den schrijver. Zelfs de quaestie van stijl treedt ditmaal op den achtergrond. Wie dien stijl wat slap mocht vinden, wie op onnoodige herhalingen mocht willen wijzen, ziet zijne bedenkingen aanstonds ter zijde geschoven. Alleen over gebrek aan eenvoud, opgeschroefdheid of valsche rhetorica zou de schrijver mogen berispt worden.

Als een psychologische schets, als een godsdienstig-zedelijk verhaal, waaruit ernst en oprechtheid spreken, wil *Het Zusje* worden gelezen en beoordeeld. Het rangschikt zich zelf onder de stichtelijke lectuur.

Natuurlijk denkt de schrijver er niet aan den artiest te verloochenen dien we allen in Borel waardeeren, - een artiest van beperkte gaven misschien, ongelijk althans in zijn expressie, maar

die de groote gave bezit om stemming terug te geven en stemming te wekken; onvergetelijk blijft voor mij die waarin zijn *Wu-Wei*, eenige jaren geleden, mij op een stillen, laten avond bracht, en die ik destijds eindeloos zou gewenscht hebben.

Zoo ook hier; bij voorbeeld, op deze bladzijde (88): Paul en 'het zusje' zijn, op een vroegen morgen, naar Scheveningen getramd en wandelen op langs het strand.

> 'De hemel was nog vaag bedekt door een dons van dunne, ijle wolken, en het morgenlicht daagde zachtblauw daar doorheen, als door een lichten sluier. Luchte ochtend-kleuren lagen over de duinen, die vreemd-blij opzagen in het jonge licht, de een boven de ander heffend het blonde hoofd.
> De zee lag kalm en liquide vóór hen, een wijde eindeloosheid, in parelmoeren glans, zoo vredig en stil, met maar even breede deining hier en daar, als op de rustige gedachte van eigen oneindigheid.
> Aan verren horizon was de kim van een teeder lichtgroen, weifelend en schuchter als een gebed in den morgen, na donkeren droom.
> Hoe rein en zacht was het maagde-blauwe morgenlicht, dagend door die dunne, grijze wolkenwade! Wat blonk de zee van puurheid, in de gave glanzen van het klare parelmoer!
> En hij voelde, hoe ook zijn eigen ziel werd gewasschen in die groote reinheid van den ochtend, en hoe de koele zeewind zachtjes de nevelen verdreef, die daar nog dreven in zijn droef gemoed.
>
> Zonder te spreken, hand in hand, wandelden zij door. Wat paste haar frisch gezichtje goed bij al die gezonde blijheid rondom!
> Voor het Kurhaus bleven zij even staan op het strand.
>
> Het dorpje in de verte lag vaag in grijsblauwen nevel, in een atmosfeer van zalige rust en veiligheid. Recht rees de vuurtoren omhoog, zoo stil uitkijkend over die groote, groote ruimte van de zee. Het was of alles daar goed was en tevreden ....

> Aan de andere zijde, naar het Noorden, lagen de duinen koesterend in het zacht doorzevende, blauwe morgenlicht, met zaligloome hoofden over elkaar, als kalme kudden. In de verre, verre verte waasden zij weg in vaag-blauwen nevel, als droomen die in vergetelheid vergaan ....
> Toen kwam boven hunne hoofden een zacht geklep van wieken, en sneeuwen, blanke meeuwen daalden neer op het parele water. Lucht en smetteloos rein wiegden zij, in witte puurheid, op de groote, groote zee, als gedachten van reinheid, neêrgedroomd op eene ziel ....
> Zoo eindeloos van onbewustheid, dat eeuwige schoon van den oceaan, zoo stil en vlak en liquide die oneindige ruimte, waar geen rimpel beroerde de reine rust ....
> Alleen éven, aan den zoom van het strand, brak de kalmte in wijde strepen fonkelend schuim, uitruischend in geluid. Hoe fijn en ijl dat even zachte geruisch, met die oneindige wijze rust van statig zwijgen daarachter!
> Ze stonden het stil aan te zien, zonder te spreken, voelend diep in hunne zielen, onbewust, die eindeloosheid van zeeën en horizonnen één met hun eigen innigste leven ....'

Misschien hier en daar een gezochte uitdrukking, een overbodig détail, althans in de regels die ik wegliet; maar toch wezenlijk mooi en vol stille bekoring. Zoo zijn er nog een paar stemmingschilderijtjes: een terugkeer, 's avonds, na het schaatsenrijden, door het bosch, en een wandeling buiten de stad, naar den Rijkswijkschen weg, tegenover een verre rij van wijde weilanden, met, heel vèr, een paar kerktorentjes en, 'voorzichtig tegen de lucht, een molentje, zachtjes wiek-wiegend in dat fijne waze.'

Maar deze tafereeltjes, fijn van stemming en teekening, zijn niet de essentie van het boek. Het zijn maar vluchtige episoden uit de geschiedenis van Paul's zieleleven. Om die geschiedenis zelve, het verhaal eener interessante bekeering, moet het ons, bij het waardeeren van *Het Zusje*, te doen zijn. Zoo wil het de schrijver.

De heer Borel resumeert zelf die geschiedenis, in zijn 'Inleidend woord', aldus:

'Een jonge man' (het bekende 'Jongetje', na het huwelijk van 'Het Meisje'), die het geloof aan de goedheid en de schoonheid van het leven heeft verloren, keert eindelijk, na duistere jaren van

ongeloof en negatie, door den invloed van een reine meisjesziel, weer terug tot het geloof in die goedheid en die schoonheid.

Ik moet bekennen, dat, zoo ik, na *Het Zusje* te hebben gelezen, Paul's bekeeringsgeschiedenis in een paar volzinnen had moeten resumeeren, ik het zeker niet zou hebben durven doen zooals de schrijver het gedaan heeft. Ik zou mij zelven verweten hebben dat ik, zóó schrijvend, het hoofdmoment in die bekeering geheel had verzwegen, en den invloed van 'het Zusje', de beteekenis van haar verschijning in Paul's leven, aanmerkelijk had overschat. En niet licht zou ik er toe zijn overgegaan om, waar ik Mientje met één enkel woord had te karakteriseeren en haar rol in Paul's leven met ditzelfde woord had aan te duiden, als de meest passende uitdrukking het woord van den schrijver zelven, 'den invloed van een reine meisjesziel', daarvoor te bezigen.

Van die bedenkingen en die aarzelingen moge een korte rekenschap volgen.

'Het Meisje' is dan heengegaan, met den grooten bruinen man, en Paul is, na den vreeselijken schok dien dit huwelijk hem gaf, gaan twijfelen aan al wat vrouw heet en liefde genoemd wordt. Een beetje studeeren te Leiden - waarvoor eigenlijk? - zich onttrekken aan den omgang van gewone menschen, vooral aan dien der oppervlakkige 'dames-meisjes', die immers ook later te koop zullen wezen! - vergetelheid zoeken, altijd maar weêr, in een akelig leven van lagen wellust, een leven dat hem aantrekt 'met helsche attractie' en, tegelijk, hem met walging vervult, - dat wordt nu Paul's rampzalig bestaan.

'Toen werd het alles gebroken in Paul's jonge ziel, wat ééns in groote teederheid was opgebloeid, en, zonder doel, een zwak, willoos wezen, overgegeven aan de brandende begeerten zijner jeugd, ging hij, als lijdzaam, van-zelf, door de groote beweging voortgestuwd, door het leven.'

Bijna twee jaren duurde die geestelijke ellende.

En toen .... toen gebeurde het groote, het onverwachte .... dat hem terug deed vinden het oude geloof, dat hem teruggaf aan zijn beter zelf, dat hem 'deed weggaan uit het droeve leven dat hij leidde'.

Dag en plaats waarop die 'ommekeer' plaats vond heeft Paul nooit vergeten.

Meen nu niet, waarde lezer, dat het was op een Novemberdag, 's middags om vijf uur, op de brug tusschen den Noordwal en de Veenkade .... Neen, daar is hij Mientje voor het eerst tegengekomen, en Mientje is ook wel iets geworden in zijn leven, eerst zijn 'zusje', later zijn vrouw. Maar toen Mientje verscheen, was het groote al gebeurd.

In een café, ergens op het Buitenhof, heeft hij in een courant gelezen, dat 'het Meisje', dat Corrie .... dood was.

Toen zijn tranen van geluk in zijn oogen gesprongen. Want 'ineens, als een goddelijke intuïtie, heeft hij gevoeld, dat nu ook de smet was verdwenen, die het hoogste schoon voor hem had verduisterd' .... 'Nu was zij teruggegeven aan zijn ziel, en hij kon haar weêr liefhebben, beter nog dan vroeger' .... 'En het is aan hem gebeurd, dat wie droef gestorven was, weêr schitterend in hem is herrezen, en zulk een glans verspreidde over zijn ziel, dat al het duister week, als voor de zon.'

Ziedaar de geschiedenis van Paul's bekeering. Zelf heeft hij haar bezongen in lyrisch proza, en aan dit poëem gaf hij den naam 'Herrijzenis'.

Nu gaat hij in een kamer wonen buiten de stad, niet ver van de zee, aan de Witte Brug[1)], leest er veel mooie boeken, maakt er veel mooie muziek, en versterkt zoo in zich het gevoel dat wat hij in 'het Meisje' heeft liefgehad de Schoonheid zelve was, 'die eeuwigdurend rein blijft, ver en veilig boven de dingen der wereld.'

Ik wil volstrekt geen kwaad spreken van deze zeer eigenaardige en treffende bekeeringsgeschiedenis. In de mystieke uitdrukkingen en voorstellingen waarmeê deze ommekeer van een gemoedsbestaan beschreven wordt, ligt zelfs een bizondere bekoring. Ook schuilt er een diepe waarheid in de verzoening en de verheffing die hier uitgaan van den dood. En onwaarschijnlijk is dit zedelijk effect, voortgebracht door zulk een hevige ontroering, allerminst bij een jongen als Paul, die 'het hart had behouden van een kind, gevoelig en teer als een broos plantje onder zijn uiterlijk van uitgaanden student.'

1) Is het niet een vergissing van den schrijver wanneer hij (bl. 28) Paul reeds vóór den dood van het Meisje, in den tijd van zijn ongeloof, aan de Witte Brug laat wonen, dicht bij den Bataafschen Boer, waar de diep-verachte 'dames-meisjes' gaan tennissen?

De psychylogie van deze bekeeringsgeschiedenis dunkt me juist en zuiver.

Maar ..... ‘het Zusje?’ Waar blijft het Zusje? Waar is hier de invloed te bespeuren van ‘een reine meisjesziel?’ Geheel buiten haar om is het groote werk tot stand gekomen.

O zeker, ze brengt in Paul's leven een lief element; ze beurt hem op uit zijn eenzaamheid, ze maakt het hem gezellig, ze doet hem weer lachen, ze vermenigvuldigt in zijn bestaan de mooie momenten van vrede en vertrouwen, ze geeft hem bezigheid, prettige en verheffende bezigheid, daar hij haar inwijdt in de muziek van Bach, in de Madonna van Murillo, in van Eeden's ‘Kleine Johannes’ en Gorter's ‘Mei’. Het gebeurt zelfs, ten slotte, dat zij, tot Paul's groote verrassing, de liefde weer doet opbloeien in zijn hart.

Maar dit alles is toegift, een toegift als die waarvan in den Bijbel geschreven staat, dat ze wordt ‘toegeworpen’ aan hem die den grooten schat van ‘het godsrijk’ heeft gezocht en gevonden. Zulk een schat - ‘het ééne noodige’ - is Paul's deel geworden toen hij in de courant het doodsbericht heeft gelezen van ‘Het Meisje’.

Ik meen dus - zonderling genoeg, in strijd met het ‘Inleidend woord’ van den schrijver zelven - Mientje geheel en al te mogen uitsluiten van wat, in Paul's leven, zijne eigenlijke bekeeringsgeschiedenis moet genoemd worden. En men kan niet eens zeggen - wat, op zich zelf, ook mogelijk zou zijn - dat het bekeeringswerk door haar wordt voortgezet. Alle verandering door haar te weeg gebracht raakt slechts de oppervlakte van zijn leven. Aan zijn eigenlijken gemoedstoestand, die waarin de groote crisis van Corrie's doodsbericht hem gebracht heeft, verandert haar omgang heelemaal niets. Zooals hij uit die crisis is te voorschijn getreden, zoo is hij nog nadat Mientje eenige maanden met hem heeft omgegaan, zoo blijft hij tot op den dag dat wij hem voor het laatst zien, den dag vóór zijn huwelijk.

Die stemming is tweeledig: een diepe, alles beheerschende behoefte om te sterven, op te gaan in het groote Niets, in de heerlijkheid waarin de ziel van ‘Het Meisje’ hem is voorgegaan; en, daarnaast, een rest van instinctmatigen levenslust, een zeker plichtgevoel zelfs tegenover de eischen van een leven dat nog heel

lang kan duren. Ook zijn gevoel tegenover de wereld is niet pas later, maar dadelijk, in dien eersten ‘ommekeer’, veranderd. De innerlijke walging en wereldverachting, die in de twee duistere jaren van ‘ongeloof en negatie’ hem altijddoor vervulde, is geweken. Wat hem nu nog weerhoudt om onder menschen te gaan, is alleen een zekere angst voor de aanraking der wereld en een schuchter vreezen voor eigen onbedrevenheid.

Zóó beschrijft Borel Paul's gemoedstoestand eenige dagen na den schok dien hij van Corrie's doodsbericht heeft ontvangen. En die toestand is nog onveranderd dezelfde wanneer Mientje eenige maanden met hem heeft omgegaan. Op het oogenblik dat hij, tot zijn verrassing en zijn vreugde bemerkend dat hij Mientje wezenlijk is gaan liefhebben, zich opmaakt om haar te vragen of ze zijn vrouw wil worden, beschrijft Borel zijn gemoedsstemming nagenoeg met dezelfde woorden (blz. 124). Het liefst zou hij zijn heengegaan waar ‘Het Meisje’ was. Maar .... ‘nog niet voor hem was weggelegd de eindelooze zaligheid’ die haar deel reeds geworden was. ‘Geduldig en in deemoed zal hij het leven dragen tot ook voor hem de tijd zal zijn volbracht.’ Het eenige verschil met vroeger is dit, dat hij nu het leven zonder vrees aanvaarden kan, omdat hij een ‘zachte zuster’ bezit, die wel ‘een goede vrouw zal willen zijn’.

En nog later, wanneer tusschen Mientje en Paul alles gezegd is wat gezegd moet worden - zelfs dat ééne groote, geheimzinnige waarop de schrijver in zijn ‘Inleidend woord’ gemeend heeft zijn lezers speciaal te moeten voorbereiden, - wanneer Mientje's taak dus volledig is afgewerkt, zelfs dan nog constateert de schrijver bij Paul, naast een blijmoedige overgave aan het leven, ‘het groote, groote verlangen om op te gaan tot die eeuwige Rust’. De man van het Nirwâna is Paul tot op zijn huwelijksdag, en vast ook wel daarna, gebleven.

Maar Mientje heeft dan toch zeker wel iets gedaan in zijn leven? Er is dan toch wel iets geweest als ‘de invloed van een reine meisjes-ziel?’ .... Nu, ... louter ‘ziel’ is Mientje bij het vervullen van haar taak niet geweest. En wanneer ze door haar omgang zijn stemming wat heeft opgefleurd, zijn leven heeft vermooid en zijn hart heeft verteederd, dan heeft ze dit minstens evenzeer gedaan

door ‘haar warme hand in de zijne’, door ‘haar heele zachte honnige meisje vlak tegen hem aan’, door ‘haar manteltje, haar mofje en al die streelende zijïgheden die aan haar zijn.’ Ik denk er niet aan kwaad te spreken van zulk een aanraking of haar macht te miskennen. Wie zal, zoo hij zich rekenschap wil geven van de bekoring die voor hem is uitgegaan van een vrouw, de temperatuur van haar hand, de zachtheid van haar huid, het zijïge of het fluweelige van haar kleedje buiten rekening kunnen laten? Maar zoo Borel herhaaldelijk op die zachte kleertjes een zekeren nadruk heeft gelegd (hij deed het o.a. bij het tooneeltje van het schaatsenrijden en bij Mientje's bezoek op Paul's kamer), waarom moest hij dan door een valsch idealisme er toe gebracht worden den omgang van ‘het Zusje’ enkel voor te stellen als ‘de aanraking van een reine meisjesziel?’

Wat mij nog meer heeft getroffen in dien omgang is dit, dat Mientje er zoo weinig actief in optreedt. In haar leven met Paul is hoofdzaak niet wat zij doet, maar wat ze ondergaat. Het actieve element is hij. Hij leent haar boeken, brengt haar op het Mauritshuis, tracht haar kunstzin te wekken en te leiden, leest haar verzen voor, neemt haar mee naar zijn kamer, - waar ze in aanraking komt met zijn theeblad en zijn piano - en naar het strand, - waar ze in contact wordt gebracht met de oneindigheid. Zoo wijdt hij haar langzamerhand in in zijn gansche leven en zelfs - niet zonder een zekere vrees, maar toch ook met vertrouwen op den afloop dezer initiatie - in de geschiedenis zijner eerste liefde, zijn liefde voor Corrie, het door den dood ontzondigde en verheerlijkte ‘Meisje.’

Al die handelingen hebben echter nog een andere bedoeling dan ‘het zusje’ te ontwikkelen, haar te brengen op de hoogte van haar ‘grooten broer,’ die later haar man zal worden. Ze gaan gepaard met vragen, en de antwoorden die ‘het Zusje’ op die vragen geven zal, worden door Paul met zekeren angst afgewacht en met zorg overwogen. In die antwoorden zoekt hij de oplossing van quaesties die hem bezighouden, hem verontrusten. Er is vooral ééne quaestie die hem vervolgt, die als een nachtmerrie op hem weegt, sints hij van nabij heeft ervaren en geproefd welk een afzichtelijke realiteit de materiëele kern is van dit geweldig probleem. Het is de sexuëele verhouding tusschen man en vrouw. Kan deze ‘mooi’ zijn? En hoe

staat een rein meisje, wanneer ze van het wezen dier verhouding iets begint te vermoeden, tegenover het zonderling en troubleerend feit der generatie?

Ik weet niet of Paul wel het recht had hierover zoo te tobben, daar hij zich toch moest herinneren wat de heer Cateur vroeger zoo flink tot ‘Het Jongetje’ gezegd had: ‘Niets wat bij wezenlijke liefde hoort is slecht of leelijk, niets, niets ....’ Maar enfin, hij heeft sinds dien tijd zulke vreeselijke dingen doorgemaakt, en bovendien, hij wil nu weten wat een meisje, wat ‘het zusje’ er van denkt. Het probleem zal voor zijn gevoel pas wezenlijk zijn opgelost wanneer niet de heer Cateur, maar Mientje een afdoende formule zal gegeven hebben.

Het eerste antwoord dat ze geeft, is wel goed en mooi, maar toch te eenvoudig. Hij vraagt haar - ze is juist, door harde woorden van haar moeder, een beetje op de hoogte gebracht van het geval, - of er ‘ooit iets leelijks zou kunnen zijn of komen tusschen haar en hem.’ Het antwoord, uit volle overtuiging gegeven, luidt heel geruststellend: ‘Neen, Paul, dat kan niet.’ Precies dus als mijnheer Cateur. Maar hij vraagt verder, dringt aan, spreekt van kindertjes die kunnen komen ... En hoort, daar klinkt uit den mond van ‘het zusje’ het groote woord, de triomfeerende formule: ‘Als je zoo dicht bij me komt, en je zoent me zoo, dan is het net of heel van binnen in me dat kindje roept dat ik je eens zal geven, en dat nu wel graag zou willen komen.’

Alles juicht in Paul's gemoed. De laatste twijfel, door de herinnering aan zooveel leelijks en onwaardigs gewekt, verdwijnt voor dit merkwaardige woord van het pure ‘meisje,’ dat hier optreedt als een soort van aardsche madonna. Het geweldige probleem is opgelost. Mientje heeft de zuivere, de afdoende formule voor de synthese van ziel en zinnen gevonden.

Is dit, zooals de schrijver zelf schijnt te meenen, de laatste phase van een interessante bekeeringsgeschiedenis? Is het niet veeleer de slot-formule van een consultatie over ethische problemen? En zoo Borel er, in alle oprechtheid, een der hoofdmomenten van Paul's ‘ommekeer’ in gezien heeft, bewijst dit niet dat hij, zonder het recht te weten, in dit boekje is opgetreden als zuiver theoreticus?

Daarom, zoo ik Mientje's plaats in Paul's leven en het voornaamste

van de taak die zij tegenover hem vervult hierboven naar waarheid heb omschreven, zou ik, om haar met één enkel woord te karakteriseeren, een uitdrukking willen ontleenen aan de experimenteele zielkunde, en ‘het zusje’ de p r o e f p e r s o o n van Paul's bekeeringsproces willen noemen. Aan haar toetst hij, in tal van bijzonderheden, de realiteit van zijn ‘ommekeer’, door haar tracht hij theoretisch tot klaarheid te brengen wat er in zijn gemoed is voorgevallen, en aan haar ontlokt hij, op het allerlaatst, de definitieve formule zijner spiritualistische generatie-leer.

Fungeert Mientje in dit boek hoofdzakelijk als proefpersoon, dan verklaart zich ook het irreëele, het kunstmatige in haar persoontje en in haar optreden. Ze heeft iets in-elkaar-gezets, zooals proefpersonen, die in bepaalde condities geplaatst moeten worden, dit altijd hebben. Ze moet zijn een rein, onbedorven meisje, met een onvolledige, maar toch voor het geval niet onvoldoende ontwikkeling. Ze moet eenvoudig zijn en goed van vertrouwen, niet koket, en toch met iets van het gewone meisjes-gevoel, dat in een jongen man die lief en teeder met haar omgaat eerder een beminde leert zien dan een broer. Ze moet wel deugdzaam zijn, maar vooral niet prude, en ze moet er heelemaal geen bezwaar tegen hebben om, buiten weten van haar ouders, weken, maanden lang, op vrijen voet om te gaan met een jong mensch dien ze niet kent en van wiens bedoelingen ze niets weet. De schrijver heeft die verschillende gegevens vrij wel in haar persoon kunnen vereenigen door haar te nemen uit den kleinen burgerstand en haar te laten opleiden tot onderwijzeres. Alleen is het wel wat vreemd, dat ze haar ‘lief moesje’ van wie ze zegt zoo heel veel te houden, geheel en al onkundig laat van haar vertrouwelijken omgang met dien vreemden heer, dat ze heelemaal geen kennisjes heeft en met Paul kan schaatsenrijden en door de stad wandelen, op het laatst zelfs, met groote vrijmoedigheid, door de gewone straten van den Haag, zonder, behalve heelemaal op het eind, in opspraak te komen. Zoo zijn er wel meer vreemde dingen in haar optreden en in haar verhouding tot haar gezin. Maar Paul had haar nu eenmaal zóó noodig voor zijn experimenten en de schrijver had haar zóó noodig voor zijn demonstraties.

Die kunstmatigheid, dat gewilde, opzettelijke, dat zoo zichtbaartendenz-achtige van het boek scheidt, dunkt mij, in weerwil van

enkele lieve, natuurlijke tooneeltjes, ‘Het Zusje’ voor goed van ‘Het Jongetje’. In het tweede dier beide pendanten ontbreekt het spontane dat aan het eerste zooveel bekoring gaf.

Dit verschil, bij schijnbare overeenkomst, komt ook zeer sterk uit waar de schrijver - het is hem onder meer, door van Nouhuys, in zijn mooie, ernstige Spectator-stukken over Borel's ‘sexueel Platonisme’ verweten - herhaaldelijk en opzettelijk doet uitkomen, dat in de verhoudingen die hij beschrijft alles zoo rein is en zoo puur. In *Het Jongetje* was die waarschuwing, al kon ze voor een beetje onhandig doorgaan, niet onnatuurlijk. In dit boek toch beschreef Borel iets dat heel ver lag in zijn verleden: een visioen van jongensliefde, dat hij ophaalde uit zijn herinnering, en waarvan een lang, een druk, een stormachtig mannenleven hem scheidde. Het is zoo te begrijpen dat hij, die teere geschiedenis op lateren leeftijd verhalend, huiverig was dit fijne kinderlijke aan te vatten, telkens vreesde dat zijn aanraking niet puur genoeg meer kon zijn. De waarschuwing was tot hemzelven gericht. Zij werd ingegeven door oprechte scrupules, ‘des scrupules d'homme et d'artiste’. Maar in *Het Zusje*, dat een later avontuur beschrijft, uit een tijd toen Paul zelf reeds geen kind meer was, is die vrees voor profaneering misplaatst. Diezelfde waarschuwingen hebben hier een anderen klank. Zij vormen de preoccupaties van den mystieken sensualist, van den theoreticus, die naar de oplossing zoekt van psychologische en ethische problemen.

Daarom zullen dezelfde critici die *Het Jongetje* als een eigenaardig kunstwerk hebben gewaardeerd, er toe kunnen komen om *Het Zusje* als maakwerk af te keuren. Misschien plegen zij onrecht jegens de oprechtheid van den schrijver. Maar, ik kan toch niet anders zien of hun eind-oordeel moet luiden: Voor Paul is het wel aardig geweest, maar voor ‘Het Jongetje’ valt het te betreuren, dat er een ‘Zusje’ bijgekomen is.

A.G. v. H.

***Eduard Douwes Dekker. Multatuli*. Eene karakterstudie door J.B. Meerkerk. Met 4 portretten. Groningen, P. Noordhoff. 1900.**

***Multatuli. Auswahl aus seinen Werken*, in Uebersetzung aus dem Holländischen, eingeleitet durch eine Charakteristik seines Lebens, seiner Persönlichkeit und seines Schaffens, von Wilhelm Spohr. Minden, J.C.C. Brun's Verlag 1899.**

> Parlez-nous de lui, grand'mère,
> Parlez-nous de lui.

De kinderen uit Béranger's *Souvenirs du peuple* verdrongen zich aan grootmoeders knie om toch maar iets te hooren van Napoleon, van den grooten man die grootmoeder zelf had toegesproken.

> Il vous a parlé, grand'mère?
> Quel beau jour pour vous, grand'mère!

En met gelijke bewondering wordt de man aangekeken en aangehoord die hèm gekend heeft, dien anderen heerscher van wien de heer Meerkerk zegt: ‘Met Napoleon wou hij een wereldrijk stichten naar eigen welbehagen’ en ‘Het was de Napoleon in hem die de Roomsche Kerk bewonderde.’

Maar wist Napoleon in den regel de menschen te kiezen tegenover wie hij zich uitliet, en kon men dus van wie hem gesproken hadden vertrouwbare inlichtingen verwachten, Multatuli was minder keurig in de keus zijner kennissen en wie iets vernemen wil wat kan dienen om zijne kennis aangaande den schrijver der *Ideën* te vermeerderen, doet het best niet aan de kletstafel van Rammelslag en consorten plaats te nemen, noch zijn zielkundige aanteekeningen te putten uit de mededeelingen van een of andere Adèle Pluribus.

Toen de uitgaaf der *Brieven van Multatuli* voltooid was, mocht men de hoop koesteren dat een onzer letterkundigen in het licht hetwelk deze brieven werpen op 's mans leven, zijn karakter en zijn werk, den arbeid van Vosmaer, Huet, Polak voortzettend, ons een definitieve studie over Multatuli zou hebben geschonken. Misschien mogen wij die nog verwachten. Zulk een studie, hoog opgevat, zou een dankbaar en nuttig werk kunnen zijn. Volkomen terecht toch zegt Wilhelm Spohr, in zijne voortreffelijke inleiding tot de Duitsche vertaling van een bloemlezing uit Multatuli's wer-

ken, van deze Brieven: ‘Sie sind für d e n sehr wichtig, der, durch die Wahrhaftigkeit seiner Schriften angezogen, Stichproben darauf ziehen möchte, wie diese Wahrhaftigkeit in seinem Leben wurzelte. Es ist erhebend zu sehen, wie die Linien seiner Werke parallel laufen mit den Linien des Lebens. Da ist völlige Kongruenz, wenigstens für den, der das Leben unserer Welt versteht und ein Urteil hat für seine Vielseitigkeit.’

De heer Meerkerk denkt er anders over, of liever: hij weet niet zeker hoe hij over de uitgaaf van de Brieven denken moet. Eerst schrijft hij, in niet zeer duidelijken stijl[1)]: ‘In zijne brieven is de mensch doorgaans ook de auteur; in zijne werken tracht de mensch zich gewoonlijk te vermommen. In zeker opzicht dus is de uitgave der brieven te loven’, en later: ‘Een ding is er alleen, dat Mevrouw de Wed. Douwes Dekker-Hamminck Schepel verkeerd heeft gedaan - of juister misschien, waaraan zij misschien verkeerd deed: het uitgeven der Brieven van Multatuli.’

Maar hij gebruikt dan toch die brieven op zijn manier voor het boek, waarin hij Multatuli ‘zal trachten te schetsen zooals hij werkelijk was.’ Met ‘praatjes van dezen of genen’ wil hij zijn boekje niet vullen. Wel is hij vaak verdrietig bij het lezen van vele van deze brieven, ‘in weerwil van alles echter’ - schrijft hij - ‘bleef mijne dankbaarheid, ja ook mijne sympathie, mijne liefde zelfs, laat ze dan zoo onredelijk zijn, als ze wil.’

Die afkeer van praatjes en die liefde weerhouden den heer Meerkerk intusschen niet van uit te weiden over allerlei nietige en onverkwikkelijke bijzonderheden uit Dekkers leven, en meer bijzonder over zijn groote en kleine ‘liefden’ - *amours* en *amourettes* - noch om af te gaan op allerlei schandaal-kroniekjes die hij hier en daar heeft vernomen. Ik denk aan het verhaal van den gepensioneerden kapitein ter zee, die meermalen bij Dekker

1) Een stilist is deze leeraar in het Nederlandsch en Directeur der H.B.S. te Sappemeer zeker niet, getuige de volgende staaltjes uit dit boek:
‘Wie nu tusschen '62 en '80 niet tot het jonge Nederland behoorden, zoowat tusschen de 18 en 30 jaar in, kunnen zich niet meer den indruk voorstellen, die Multatuli's Ideën op de toenmalige opkomende generaties gemaakt hebben’. (p. 77) ‘'t Klinkt paradox, maar 't is er geen’. (p. 174)

logeerde en die de genoten gastvrijheid niet beter heeft weten te beantwoorden dan door aan den heer Meerkerk te dicteeren - ‘woordelijk teekende ik uit zijn mond op’ - wat over zeker binnensmuurs voorgevallen ongepast vertoon op bladzijde 114 van dit boek te lezen staat. Ik denk ook aan hetgeen de heer Meerkerk zegt van Dekker's tweede huwelijk: ‘Het huwelijk met Mimi op den eersten April '75 was eigenlijk maar eene aardigheid en om veel menschen den mond te snoeren .... Deze woorden zijn authentiek - en volkomen waar ook.’ Ik weet niet uit welke bron deze ‘authentieke’ woorden geput werden, noch in welk verband, onder welke omstandigheden zij geuit zijn; maar ik heb daartegenover andere ‘anthentieke’ woorden te plaatsen. In een brief van 1 Maart 1875, waarvan alleen de slotregels, over Mina Kruseman's spel handelend, zijn opgenomen in de Brieven (1870 - 1875, blz. 195/6), schrijft Multatuli mij over die ‘aardigheid’ het volgende: ‘De zaak zal dus hier te Rotterdam voortgang hebben, en wel met allen spoed. De weinige dokumenten die wij noodig hebben zijn, of worden, besteld, en weldra komt er alzoo een eind aan de verdrietelijkheden die 'n onzuivere positie altijd veroorzaakt. Noch voor mij, noch voor haar was de formaliteit noodig, maar in de Maatschappij levende .... Ge weet de rest.’

Toen de eerste bundel Brieven van Multatuli, nu tien jaar geleden, verschenen was, werd hier de wensch uitgesproken dat de uitgeefster de correspondentie, op de volstrekt onbelangrijke brieven na, zoo volledig mogelijk mocht geven, opdat niet gezegd zou kunnen worden dat zij, door sommige brieven weg te laten, Multatuli in een bijzonder voordeelig licht trachtte te plaatsen. En er werd bijgevoegd: ‘Den ernstigen lezer blijve het overgelaten om datgene wat voor de kennis van Multatuli's leven en werken van wezenlijk belang is, te scheiden van al wat tot de rubriek familietwisten of chronique scandaleuse behoort.’

Wie nu echter ziet hoe de heer Meerkerk gebruik maakt van de Brieven en van hetgeen hem van elders omtrent Multatuli en zijn leven bekend werd, heeft moeite om, zooal niet aan den ernst van dezen Multatuli-vriend, dan toch aan zijn talent als zielkundig opmerker en ontleder te gelooven. De zoogenaamde ‘karakterstudie’ bestaat voor het grootste deel uit hetgeen de schrijver is te weten gekomen omtrent de verhouding van Multatuli tot verschillende

vrouwen, aan elk van wie een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd. Het meeste daarvan wisten wij reeds lang; enkele onverkwikkelijke bijzonderheden heeft de schrijver waarschijnlijk vernomen van Eduard Douwes Dekker Jr., thans leeraar aan de Hoogere Burgerschool waarvan de heer Meerkerk Directeur is, van den kleinen Max uit de *Havelaar*, die, naar ons de Inleiding meedeelt, niet van zijn vader hield[1)]. Multatuli zelf heeft het nooit onder stoelen of banken gestoken: in zijn hart was er plaats voor velen. In zijn ijdelheid meende hij dat elke vrouw wie hij oplettendheid bewees, het zich tot een hoog voorrecht moest rekenen door hem te worden onderscheiden en dat hare plaats was aan zijn voeten. Die zwakheden van Multatuli, die ondeugden als men wil, zijn van algemeene bekendheid, en het was waarlijk niet noodig ze nog eens op te rakelen.

Waarin het nut van deze ‘karakterstudie’ dan wel gelegen mag zijn? Ik heb het niet kunnen ontdekken. Methode valt er niet in te bespeuren. Hoe weinig orde er in het verhaal is blijkt o.a. uit het herhaald terugkomen op wat reeds vroeger gezegd werd: de uitdrukkingen ‘zooals ik reeds mededeelde’, ‘ik heb daar vroeger al over gesproken’, ‘vroeger heb ik al eens verhaald’, treft men telkens aan. Maar naar eene methodische ontleding en eene zich daaraan vastknoopende belangrijke verklaring van Multatuli's karakter - wat dan toch het doel van een karakterstudie moet zijn - zoekt men in dit boek te vergeefs.

Dat Eduard Douwes Dekker ‘in den grond een edel mensch’ verdiende te heeten, dat er ‘een machtige drang tot goed-zijn’ in hem was, dat zijn grootste fout, een fout waaruit nagenoeg alle andere voortsproten, ijdelheid was, een ijdelheid die gevoed werd door den invloed dien hij bleek te oefenen op haast allen die met hem in aanraking kwamen, en dat eindelijk - met de aanhaling

1) De portretten van Multatuli's beide kinderen, die ‘niet van hun vader hielden’ en geen invloed op zijn werk hebben geoefend, hadden uit dit boek gevoegelijk kunnen worden weggelaten. Meer reden ware er geweest om het te verrijken met de beeltenis van Multatuli's tweede vrouw, die een grooten en weldadigen invloed op hem gehad heeft, zijn laatste levensjaren heeft helpen verlichten en die, voor en na zijn dood, met niet genoeg te waardeeren en niet genoeg gewaardeerde zelfverloochening, zich steeds op den achtergrond heeft gehouden.

uit Ibsens jongste drama, waarmede hij deze opvatting illustreert, heeft de heer Meerkerk op de laatste bladzijde van zijn boek een gelukkig sloteffekt verkregen - den *dichter* Multatuli vergeving geschonken behoort te worden voor vele zwakheden en tekortkomingen van Eduard Douwes Dekker, dat alles hebben anderen vroeger ook wel eens gedacht en gezegd. Het was heusch niet noodig om thans, dertien jaar na Dekker's dood, ons dat nog eens te vertellen en daarvoor een boek van 288 bladzijden te schrijven. Bevreemden moet het bovendien, dat de man die meent te mogen beweren: ‘Hoe minder men van Dekker's leven weet, des te meer is men ingenomen met zijn werken’, rechts en links is gaan zoeken om toch nog maar wat meer van dat leven te weten te komen, en liefst van het ‘scandaleuse’ daarin ....

Neen, dan heeft Wilhelm Spohr zijn taak hooger opgevat en een werk van meer waarde verricht, toen hij, zijn landgenooten in kennis wenschende te stellen met Multatuli's werk, in een zorgvuldige Duitsche vertaling, daaraan, bij wijze van voorbereiding tot hetgeen hun te wachten stond, een overzicht vooraf liet gaan van Multatuli's leven en van zijn voornaamste scheppingen. Volledig is dat overzicht en nauwkeurig. Rustig en duidelijk geeft de schrijver een résumé van den *Max Havelaar*, en van de omstandigheden waaronder het geschreven werd, vertelt den indruk dien het boek maakte, de teleurstelling die Multatuli ondervond toen er, na dit boek, niets veranderde en hij-zelf en zijn gezin armoê moesten lijden. Hij vervolgt Multatuli in zijn verder leven, geeft, gedeeltelijk ook met aanhalingen uit de Brieven, de beteekenis van de *Minnebrieven*, waar hij lang bij stilstaat, en van de zeven bundels *Ideën*, - en dat alles niet als iemand die zich vermeit in hetgeen er alzoo van Douwes Dekker verteld werd en te vertellen valt, maar met den ernst van een man die, vol eerbied voor het genie, dat in zijn leven en in zijn werk, in zijn kracht en in zijn zwakheid tracht te begrijpen en te verklaren en daarvoor gebruik meent te moeten maken van de meest betrouwbare documenten. Die documenten zijn Multatuli's geschriften, zoowel zijn boeken als zijn brieven.

Van Multatuli en zijn verhouding tot de vrouwen sprekend, haalt Spohr dezen karakteristieken passus aan uit een brief aan

Mimi van 30 Juli 1868: ‘Waar ik aanhankelijkheid vond was 't meestal bij vrouwen. Heel natuurlijk. Zij zijn de Samaritanen van dit Judea! De paria's dezer maatschappij. Zij mogen niet dit, zij durven niet dat. Zij zijn voorbeschikt te hooren naar elke blijde boodschap van verlossing. En ik, met mijn “malle begeerte om de smarten der wereld te dragen” ik was voorbeschikt te lijden onder hare ontbering van vrijheid. Zóó hebben velen mij liefgehad en ik velen!’ Van de brieven aan Mimi zegt Spohr: ‘Dekker's Briefe an sie fassen das lieblichste und krafftvolste, das je begeisterte Männer für ein Weib ihrer Seele entschöpfen konnten. Tiefer Ernst und kinderliche Fröhlichkeit, leidenschaftliche Ausbrüche und Töne der Entsagung, Aeusserungen seiner Seelennot und Zeichen seines Erhobenseins über allen Irdischen Jammer lösen in stetem Wechsel einander ab. Sie, die “den Antrieb hatte einem Menschen die Hand zu reichen, der der ganzen Gesellschaft gegenüber alleinstand”, die es “gegen den Geist und den Einfluss ihrer Umgebung that und dafür Verdruss und Schmach litt”, *sie hat ihn zu Selbstbekenntnissen anregen können, die uns das ganze Wesen des Mannes wie in einem klaren Spiegel schauen lassen*.’ Dat is zeker een andere, minder benepen waardeering van den inhoud en dus ook van het uitgeven dezer Brieven dan wij bij den heer Meerkerk vonden. En die ruime, klare opvatting, dat met liefde trachten door te dringen in de roerselen van Multatuli's handelingen en gevoelens kenmerkt deze geheele gewetensvolle studie.

Aan het einde van zijne beschouwingen zegt Wilhelm Spohr: ‘Vragen wij nu, nadat dit leven ons voorbijgetrokken is, wat zijn leed en wat zijn vreugde uitmaakte, dan kunnen wij zeggen: in hoofdzaak oprechtheid. Dekker's eerlijke geaardheid legde waarheid in al zijn levensuitingen, wodurch er uns überall scharfumrissen als Kämpfer erscheint.’ ‘Hij heeft - zegt Spohr - door zijn armoe zijn volk rijk gemaakt.’

Voor onze kennis van Multatuli's leven en werken hadden wij deze ‘Charakteristik’ zeker niet noodig. Maar waar er ten onzent nog altijd gevonden worden die een verdienstelijk werk meenen te doen door een geniaal man als den schrijver der *Ideën* te bekijken ‘par le petit bout de la lorgnette’, menschen in wier handen kostbare documenten als de Brieven even weinig veilig zijn als een geladen pistool in de hand van een kind, is het goed

dat althans voor den vreemdeling die in het werk van Multatuli moet worden ingewijd, de beteekenis van 's mans leven en de plaats van zijn werk in dat leven worden verklaard met den ernst, de breedte van blik en het warme hart, waarvan de studie van Wilhelm Spohr getuigt.

Muzikaal overzicht.

Lohengrin. Een vijftigjarig jubileum.

Het zal den 28sten dezer maand een halve eeuw geleden zijn, dat in Weimar een voor de toonkunst zeer gewichtige gebeurtenis plaats had: de eerste opvoering namelijk van Wagner's *Lohengrin*.

Dat dit geschiedde op den geboortedag van Goethe en in dezelfde stad, waar Duitschland's groote dichter jaren lang gewerkt had, was niet toevallig.

Franz Liszt was destijds hofkapelmeester te Weimar. Getrouw aan zijn beginsel om het oude in hooge eere te houden, doch ook het nieuwe een warm hart toe te dragen en in verband daarmede vooral het Duitsch-nationale te bevorderen, had Liszt, reeds aanstonds nadat hij zich voor goed in Weimar gevestigd had (1848) aan *Tannhäuser* gedacht als aan een werk, dat zeer geschikt zou zijn om ter gelegenheid van den eerstvolgenden verjaardag der groothertogin Maria Paulowna (16 Februari 1849) te worden opgevoerd.

Spoedig ontstond uit dit denkbeeld een bepaald plan, maar de uitvoering daarvan was voor Liszt niet gemakkelijk. Toen eenmaal de toestemming van den Groothertog voor de opvoering was verkregen en partituur en partijen der opera in zijn bezit waren, begonnen voor hem de zwarigheden, die niet alleen lagen in het wantrouwen van het publiek voor het onbekende, maar ook in gemis aan medewerking van de zijde der hofkapel. Liszt wist echter al die zwarigheden te boven te komen en behaalde bij de eerste opvoering een schitterende overwinning. Elk verzet scheen

op dien avond weggevaagd te zijn. De geestdrift was zoo groot, dat het publiek, alle etikette, door de aanwezigheid van het Hof opgelegd, vergat, en in stormachtigen bijval losbarstte.

Den 18^{den} Februari 1849 werd de voorstelling herhaald en hiermede had *Tannhäuser* zijn eersten stap buiten Dresden gedaan. Weimar was na Dresden de eerste stad, waar deze opera werd opgevoerd.

Hoe gaarne zou Wagner bij die voorstellingen tegenwoordig zijn geweest. Zijn verhouding tot de directie van het hoftheater te Dresden was echter niet van dien aard, dat hij - die toen nog kapelmeester aan die instelling was - lust had verlof te vragen. In Mei van voornoemd jaar was Liszt van plan *Tannhäuser* weder te geven, en alsdan hoopte Wagner zich naar Weimar te kunnen begeven, doch de politieke woelingen kwamen tusschenbeide en Wagner achtte het geraden, langs omwegen uit Duitschland te vluchten.

Op die vlucht kwam hij den 13^{den} Mei in Weimar. Daar woonde hij een repetitie van zijn *Tannhäuser* onder leiding van Liszt bij en met vreugde bemerkte hij, hoezeer zijn vriend in den geest van het werk was doorgedrongen. ‘Durch dieses seltensten Freunde Liebe - zegt hij in zijne *Mittheilungen an meine Freunde* - gewann ich in dem Augenblicke, wo ich heimathlos wurde, die wirkliche, langersehnte, überall am falschen Orte gesuchte, nie gefundene *Heimath meiner Kunst*.’

Het was hem echter toen niet gegeven, getuige te zijn van den grooten indruk, dien het werk op het publiek van Weimar maakte. Op den dag der voorstelling (19 Mei 1849) vond hij in de dagbladen onder de namen van hen, die voortvluchtig waren en wier aanhouding door de overheid verzocht werd, ook *zijn* naam vermeld, en dit maakte zijn verder verblijf in Duitschland onmogelijk. Hij vertrok nog dien zelfden middag naar Zürich en, na een kort oponthoud aldaar, naar Parijs.

Liszt had voortdurend bij hem aangedrongen, naar Frankrijks hoofdstad te gaan en te trachten, daar als opera-componist roem te hehalen. Liszt voelde zich aangetrokken door het machtige in Wagner's scheppingen, zonder echter aanvankelijk een juist denkbeeld te hebben van de ver gaande strekking van diens idealen. In zijn edelmoedigheid wees hij hem den weg, die hem

voor Wagner de eenige toescheen om als dramatisch componist roem en eer te behalen.

Wagner zelf had in de zaak echter niet veel moed noch lust. Den 28sten Mei 1849 in Zürich aangeland, ademde hij voor de eerste maal weder vrij na den angstigen en woeligen tijd, dien hij had doorgemaakt. Wel was hij nu verbannen, verstooten en zonder middel van bestaan, maar in elk geval was hij vrij en van een Hoftheater-despotisme wilde hij niets meer weten. De aansporingen van Liszt om naar Parijs of Londen te gaan, waren hem, zoo goed zij ook gemeend waren, weinig welkom. Wat zou hij nu in Parijs doen, na al hetgeen hij er reeds vroeger had ondervonden en nadat hij reeds zes jaren vroeger aan zijne vrienden geantwoord had: 'Nichts mehr von Paris,' toen deze bij hem aandrongen, de toen nog in bewerking zijnde opera *Tannhäuser* voor de wereldstad te bestemmen? De kans, om materiëel succes te behalen, bestond, doch zijn kunstenaarsgevoel zeide hem, dat dit niet de weg was, dien hij moest inslaan.

Toch ging hij, tegen zijn eigen betere overtuiging in. We zien echter al dra uit zijne brieven, hoe onbehagelijk hij zich in Parijs gevoelde. Werken wil hij, wat hij kan, maar intrigeeren en zijne waar op die manier aan de markt brengen, neen, dat is hem onmogelijk.

Liszt tracht hem moed in te spreken. 'Het is uw overgangsperiode - schrijft hij in een brief van Juni 1849 - die moet ge doormaken. Tracht de opera *Rienzi* (eenigszins gewijzigd voor het Parijsche publiek) in den loop van den aanstaanden winter op te voeren. Maak het hof aan Roger en Mme Viardot en verzuim niet Jules Janin voor u te winnen, die door zijn invloed in de Pers er veel toe kan bijdragen, uwe pogingen te doen slagen. Heeft *Rienzi* succes behaald in Parijs, dan zal deze opera spoedig op alle theaters van Duitschland en misschien ook van Italië gegeven worden. Want Europa heeft een opera noodig, die voor de revolutionnaire periode, die wij thans beleven, hetzelfde beteekent als de *Muette de Portici* voor de Juli-revolutie.'

Al die argumenten maakten op Wagner weinig indruk. Nog geen maand bleef hij in Frankrijk. Einde Juni was hij weder in Zürich terug. Liszt liet echter niet los, en ook zijne andere vrienden drongen onophoudelijk bij hem aan, nogmaals zijn geluk

in Parijs te beproeven, zoodat hij besloot, er nog eenmaal heen te gaan. Dit geschiedde in de maand Januari van het jaar 1850, maar met hetzelfde resultaat als vroeger. Ditmaal had hij zijn *Lohengrin*, de opera, die hij reeds in 1847 te Dresden voltooid had, medegenomen. Zijn blik viel op deze, tengevolge der stormachtige dagen reeds half vergeten partituur, en het verlangen om zijn werk opgevoerd te zien, ontwaakte met kracht in hem. ‘Soeben las ich etwas in der Partitur meines Lohengrins - lezen wij in een brief van 21 April 1850 aan Liszt. - Eine ungeheure Sehnsucht ist in mir entflammt, dies Werk aufgeführt zu wissen. Ich lege Dir hiermit meine Bitte an das Herz. Führe meinen Lohengrin auf! Du bist der Einzige, an den ich diese Bitte richten würde: Niemand als Dir vertraue ich die Creation dieser Oper an, aber Dir übergebe ich sie mit vollster, freudigster Ruhe.’

En Liszt deed het, ofschoon hij de daaraan verbonden formeele en technische bezwaren niet licht telde. Zoodra hij de vergunning van den Groothertog tot opvoering der opera verkregen had, sloeg hij met evenveel ijver de hand aan de voorbereidingen, als hij dit voor *Tannhäuser* had gedaan, en de aanwijzingen, die hij van Wagner ontving omtrent ‘mise en scène’ en decoratief, als ook diens metronomische tempo-aanduidingen, kwamen hem daarbij goed te stade.

In den brief, waarin hij de eerstbedoelde aanwijzingen aan Liszt zendt, zegt Wagner: In de bijlage heb ik mij over het tooneel en het decoratief uitgelaten. Mijn daarvoor ontworpen teekeningen zullen u pleizier doen: ik reken ze tot de meest geslaagde scheppingen van mijn geest. Waar de techniek mij in den steek liet, zult ge u met den goeden wil tevreden willen stellen, dien gij uit de litteraire toelichting zult raden. De boomteekening veroorzaakte mij voor het oogenblik onoverwinnelijke moeilijkheden, en wanneer het perspectief iederen schilder zooveel zweet afperst als mij, dan kan de schilderkunst volstrekt geen gemakkelijk vak genoemd worden. Overigens heb ik bij mijne aanmerkingen dringend naar de partituur verwezen, waarin ik - veel uitvoeriger en bepaalder dan in het tekstboek - de handeling op het tooneel in overeenstemming met de muziek heb voorgeschreven. De regisseur moet derhalve zoo nauwkeurig mogelijk met de partituur - wellicht volgens een uittreksel er van - kennis maken.

‘Over het orkest heb ik eveneens eenige opmerkingen voor u opgeteekend. Maar nu heb ik u een groot verzoek te doen:

geef de opera, zooals zij is, en schrap niets!

Een enkele coupure teeken ik hierbij zelf aan; ja, ik sta er zelfs op, dat die gemaakt worde, namelijk het tweede deel van Lohengrin's verhaal in het groote slottooneel van het laatste bedrijf.’

Oorspronkelijk was namelijk het bedoelde verhaal bijna tweemaal zoo lang als het thans bekende. Na de woorden ‘Sein Ritter, ich, bin Lohengrin genannt,’ die thans het slot vormen, volgden nog twintig versregels, aanvangende met de woorden: ‘Nun höret noch, wie ich zu euch gekommen.’ Dit gedeelte nu, dat in de partituur 56 maten besloeg, moest wegblijven, en het waarom wordt door Wagner in den hierboven beschreven brief aangegeven. ‘Ik heb - zegt hij - dit verhaal voor mijzelven dikwijls voorgedragen en ben toen tot de overtuiging gekomen, dat dit tweede gedeelte van het verhaal den indruk van het eerste bederven moet.’

Wagner heeft hier beslist uitgesproken, wat hem tot deze coupure bewogen heeft. Het was niet, zooals men heeft beweerd, uit vrees voor te langen duur der opera, want, hij had dien duur nauwkeurig berekend, en 56 maten meer zouden daarop zeker van weinig invloed geweest zijn. Neen, het was alleen het dramatisch effect, dat hier den doorslag gaf. Het culminatiepunt in het werk is het antwoord van Lohengrin op de vraag van Elsa omtrent zijn afkomst en het culminatiepunt van dit antwoord de verkondiging van zijn naam. Daarna was geen climax meer mogelijk; wat daarna nog kwam moest ontegenzeggelijk den indruk verzwakken.

Die vrees voor verzwakking van het dramatisch effect is vermoedelijk ook de oorzaak geweest van een verandering, die de meester nog vóór de voltooing zijner opera in het slot van het derde bedrijf aanbracht. Aanvankelijk was het zijn bedoeling, den knaap Godfried, nadat deze door Lohengrin van zijn betoovering bevrijd en als erfgenaam van het hertogdom Brabant was voorgesteld, nog eenige woorden te laten zeggen. De verzen luidden:

Leb' wohl, du wilde Wasserflut,
Die mich so weit getragen hat!
Leb' wohl, du Welle blank und rein,
Durch die mein weiss Gefieder glitt!
Am Ufer harrt mein Schwesterlein,
Das muss von mir getröstet sein.

en waren ook reeds gecomponeerd, maar Wagner vond later beter, deze verzen weg te laten, en wel, gelijk hij zelf gezegd heeft, om een practische reden. Hij vreesde, dat men aan de theaters deze zeer kleine rol, die niettemin een goede vertolking eischte, aan een onvoldoende zangkracht zou opdragen en daardoor het slot van het werk bederven. Meer dan waarschijnlijk echter is hier de overweging van gewicht geweest, dat de toeschouwer, wiens aandacht geheel in beslag genomen werd door het tragische in het lot van Lohengrin en Elsa, plotseling afgeleid en in verwarring gebracht zou worden door een nieuwen persoon, wiens gezang niet alleen de haar einde naderende handeling verstoorde, maar ook zeer sterk herinnerde aan Lohengrin's afscheid van den zwaan in het eerste bedrijf.

Wagner heeft de melodie van de hierboven aangehaalde woorden in het album eener vriendin geschreven, en daaruit is zij later in de ‘Allgemeine Musikzeitung’ (1893, No. 6) overgenomen.

De coupure in het verhaal van Lohengrin was de eenige door Wagner gewenschte. ‘Ik smeek u dringend - schrijft hij aan Liszt - laat mij overigens volledig hooren! Ik heb er ditmaal naar gestreefd, de muziek in een zoo zekere, plastische verhouding tot den tekst der handeling te brengen, dat ik volkomen zeker van mijn zaak meen te zijn. Vertrouw op mij, en houdt het niet voor verliefdheid op mijn werk. Zoudt gij u wellicht in de noodzakelijkheid gebracht zien, om reden van te groote moeilijkheid bekortingen te maken, dan bid ik u te overleggen, of het in dit geval niet beter zou zijn, de uitvoering - wegens ontoereikende middelen - geheel weg te laten. Maar ik neem aan, dat u niet alleen alle mogelijke middelen bereidwillig ter beschikking worden gesteld, maar ook dat u - wanneer gij met hart en ziel bij iets zijt - de overwinning van alle voorkomende moeilijkheden zeker gelukken zal. Neemt gij u voor: het moet gebeuren! dan weet ik ook, dat het gebeuren zal, - of dat gij liever de zaak geheel opgeeft. Hieromtrent, geloof ik, zijn wij het eens.’

Het bleek, dat Wagner niet ten onrechte een groot vertrouwen in Liszt stelde. Deze was onophoudelijk in de weer om die eerste Lohengrin-opvoering tot een daad van werkelijke beteekenis te maken. In de eerste plaats stond het bij hem vast, dat een zoo buitengewoon werk, zoo geheel afwijkend van hetgeen men tot

dusver op opera-gebied gewoon was te hooren, niet als een repertoire-stuk kon behandeld worden, maar dat men voor de opvoering daarvan naar een bijzondere gelegenheid moest uitzien.

Liszt meende die gunstige gelegenheid te vinden in het tijdsverloop van 25-28 Augustus 1850. Den 25sten Augustus zou het monument voor Herder onthuld worden, en dan was er een groote toeloop van kunstenaars en belangstellenden te verwachten. Bovendien zouden den 28sten de gedelegeerden der ‘Goethe-Stiftung’ te Weimar bijeenkomen, ten einde het programma voor die stichting definitief vast te stellen.

Een en ander maakte dit tijdstip bij uitstek geschikt om het plan van Liszt te verwezenlijken. De geboortedag van Goethe (28 Augustus) werd voor de eerste voorstelling van *Lohengrin* bepaald, en nu namen de voorbereidingen onmiddellijk een aanvang en werden met groote energie voortgezet. Het was geen gemakkelijke taak, die Liszt zich had opgelegd. Het wilde toenmaals wat zeggen, een werk, dat in zijn stijl zoozeer van de gewone opera's afweek, ter opvoering te brengen met een personeel, dat zich daarin nog geheel vreemd gevoelde. Aan ambitie ontbrak het echter niet, en Liszt vuurde allen aan. Hij zorgde voor versterking van het orkest, hield afzonderlijke repetities met verschillende groepen der instrumenten en bemoeide zich ook persoonlijk met het instudeeren van de partijen der zangers. In één woord: hij was de ziel van alles en deed wat in zijn vermogen en dat van het Hoftheater lag, om de eerste opvoering zooveel mogelijk te doen beantwoorden aan de hoogte, waarop het werk stond.

De groote dag kwam en vond de kleine residentie van Thuringen opgevuld met tal van voorname mannen op het gebied van kunst en letteren, zoowel uit Duitschland zelf als uit den vreemde. Het was een gebeurtenis, die in het binnen- en buitenland groot opzien wekte en het scheen voor een oogenblik, dat Weimar nu ook in de toonkunst een plaats zou gaan innemen, die zij een halve eeuw vroeger door Goethe en Schiller op ander gebied had ingenomen.

Wat er ook op die eerste Lohengrin-voorstelling moge aan te merken geweest zijn, in elk geval was zij een groote daad van Liszt, en Wagner had alleszins reden, hem daarvoor dankbaar te zijn. Die dankbaarheid uitte hij o.a. in zijn opdracht der *Lohengrin*-

partituur aan Liszt. ‘Gij waart het - zoo lezen wij daar -, die het doode notenschrift dezer partituur tot klinkend leven opwekte; zonder uw voorbeeldelooze liefde voor mij zou mijn werk nog doodstil - wellicht door mijzelven vergeten - in een kast van mijn huisraad liggen; tot niemands ooren zou het gedrongen zijn wat mijn hart bewogen, mijn verbeelding verrukt heeft, toen ik het, steeds de levende uitvoering voor oogen, vijf jaar geleden opschreef.’

Maar Liszt deed nog meer. Toen hij bemerkte, dat het contrast tusschen de denkbeelden van Wagner ten opzichte der dramatische kunst en die van zangers, kritiek en publiek te groot was om alleen door opvoeringen van het werk te worden uit den weg geruimd, schreef hij, evenals hij dit vroeger voor *Tannhäuser* had gedaan, ook een opstel over *Lohengrin* voor het *Journal des Débats* te Parijs en de *Illustrirte Zeitung* in Duitschland, hetwelk later met dat over Tannhäuser in boekvorm bij F.A. Brockhaus te Leipzig werd uitgegeven onder den titel van ‘*Lohengrin et Tannhäuser de R. Wagner, par F. Liszt* (1851)’. Van dit met geestdrift en groote kennis geschreven werk zeide A.W. Ambros, de bekende schrijver over muziekgeschiedenis: ‘Die Welt horchte auf; es war, als sei von den Schönheiten beider Werke nun erst der Vorhang weggezogen worden.’

Liszt's Lohengrin-artikel was niet het eenige, dat met sympathie voor Wagner was geschreven, maar het stond hoog boven andere pennevruchten over dit onderwerp. Door zijn van vurige bewondering blijk gevende brochure, waarin hij de groote verdiensten van den dichter-componist in het schoonste licht stelde, werd de aandacht der geheele beschaafde wereld op den deels onbekenden, deels miskenden kunstenaar gevestigd; velen werden belangstellend of althans nieuwsgierig, en onder hen, die de eerste voorstelling van Lohengrin te Weimar hadden bijgewoond, waren velen verrukt over de heerlijkheid dezer kunstschepping.

De daad van Liszt is daarom van zoo groot gewicht geweest, omdat eerst van Weimar uit de groote beteekenis van Wagner op dramatisch-muzikaal gebied in uitgebreider kring doordrong. Maar tevens is toen ook de groote strijd ontstaan, die gedurende een groot deel van de tweede helft der 19de eeuw de muzikale wereld in beroering heeft gebracht; een strijd, die op persoonlijk

terrein niet alleen tegen Wagner maar ook - en aanvankelijk misschien meer nog - tegen Liszt gericht was.

Tegen Wagner bestond reeds animositeit. Afgescheiden van de vervolging, die hij wegens zijne politieke gevoelens van de zijde der Saksische regeering had moeten ondervinden, was hij als revolutionnair in politiek en kunst in den ban gedaan bij allen, die tegen de nieuwe denkbeelden van het jaar 1848 gekant waren. En dit deed hem in de praktijk veel schade. De theater-intendanten en hofkapelmeesters, wel wetend, dat al wat ook in de muziek maar eenigszins op het revolutionnaire geleek, bij hunne vorsten niet goed werd opgenomen, waren zijne vrienden niet, en des te meer niet, toen hij in zijne geschriften *(Kunst und Revolution* en *Das Kunstwerk der Zukunft*, geschreven in de tweede helft van 1849) over het bestaande theaterwezen en al wat daarmede in verband stond een alles behalve gunstig oordeel had uitgesproken en den staf had gebroken over toestanden, die toen nog in volle kracht waren. En bij die allen sloten zich nog aan de niet tot de toonkunst behoorende kunstenaarskringen, die zich door Wagner's theoriën in het diepst hunner kunstopvattingen getroffen waanden.

In de verbanning levende, bezat Wagner niets meer dan een half dozijn machtelooze vrienden. Hij was geheel geïsoleerd en verkeerde in de onmogelijkheid om voor de verbreiding zijner werken maar iets te doen.

En nu kwam Liszt hem met zijn krachtigen hulp steunen. De overwinning, door de opvoering van *Lohengrin* en Liszt's geschrift over deze opera en over *Tannhäuser* behaald, dreigde gevaarlijk te worden voor Meyerbeer. Diens aanhang begon zich weer te roeren en de Parijsche bladen vielen den Duitschen dichter-componist heftig aan. De bekende muziekgeleerde Fétis o.a. schreef in de *Gazette musicale* een serie artikelen, waarin hij over Wagner, naar aanleiding van diens *Mittheilung an meine Freunde*, erg te keer ging. Aan den meester ontlokte dit alles in een zijner brieven de opmerking: ‘Meyerbeer rührt sich endlich, er hat Furcht vor meiner Propaganda nach Paris.’

De onmiddellijke oorzaak van die beweging lag daarin, dat Belloni, Liszt's ‘homme d'affaires’, diens brochure over Tannhäuser en Lohengrin in tal van exemplaren in Parijs had laten ver-

spreiden, hetgeen natuurlijk in het Meyerbeer-kamp groote ongerustheid en een groot geschreeuw veroorzaakte. Een man als Liszt alleen was in staat om met woord en daad een machtige propaganda voor Wagner en zijn kunst te verwekken en daarom moesten op hem, als krachtigen kampioen voor de werken van zijn vriend, het eerst de aanvallen gericht worden. In hem hoopte men Wagner te treffen en zoo de verdere verspreiding van diens werken te verhinderen.

De polemiek tegen Liszt was heftig. Bij elk muziekfeest, dat onder zijn leiding plaats had, werd hem ten laste gelegd, dat hij niet kon dirigeeren, dat zijne opvatting der klassieke toonscheppingen niet deugde. Zijne geschriften werden belachelijk gemaakt en zijne composities van dien tijd met gefluit begroet. Toch kan men gerust zeggen, dat deze vijandschap tegen Liszt nooit die afmetingen zou hebben aangenomen, wanneer zij niet haar hoofdoorzaak had gehad in de verbittering tegen Wagner.

Een gevolg der Lohengrin-opvoeringen te Weimar was ook, dat zich in Duitschland twee partijen vormden. Aan de eene zijde stond Liszt met zijne vrienden en leerlingen; hun orgaan was het *Neue Zeitschrift für Musik*, waarin mannen als Brendel, von Bülow, Pohl, Uhlig, Köhler en Raff met nadruk op de groote verdiensten van Wagner wezen en hem een der geniaalste opvolgers van de groote meesters in het rijk der kunst noemden. Aan de andere zijde stond bijna de geheele overige muzikale wereld, wier orgaan nagenoeg de geheele binnen- en buitenlandsche dagbladpers was, en die verbitterd tegen de nieuwe school te velde trok. Een vriend van Ferdinand Hiller, de zoogenaamde ‘professor’ Bischoff, te Keulen, richtte de *Niederrheinische Musikzeitung* op en stelde zich aan het hoofd der opposanten.

De strijd werd nu algemeen. Nooit is op het gebied van kunst zoo aanhoudend, zoo langdurig en zoo hevig gevochten. De Xeniën-strijd van Goethe en Schiller tegen het letterkundige Duitschland hunner dagen; de zoogenaamde ‘guerre des coins’, tusschen de Fransche school en de Italiaansche Bouffonisten; de oorlog der Gluckisten en Piccinisten; die der Klassieken en Romantieken - dat alles is niets in vergelijking met den strijd der Wagnerianen en Anti-Wagnerianen. Tot aan Wagner's dood heeft men om hem gestreden, en nog na zijn dood hebben partijen den strijd voortgezet.

Het spreekt van zelf, dat al wat tegen de nieuwe richting gekant was, zijn best deed, Wagner's werken den toegang tot het tooneel te versperren. *Tannhäuser* en *Lohengrin* kwamen slechts langzaam vooruit. Ofschoon laatstgenoemd werk in Weimar niet den bijval had gevonden, die aan *Tannhäuser* was ten deel gevallen, bleef het daar niettemin nog eenigen tijd op het repertoire, dank zij den steun, dien Liszt van het Groothertogelijk paar, en vooral van de kunstlievende Groothertogin Maria Paulowna, ondervond. In 1850 werd de opera kort na elkander nog driemaal gegeven (31 Augustus, 14 September en 9 October). Den 11^{den} Mei 1851 had weder een opvoering van het werk plaats en in het jaar 1852 vier (11 Januari, 15 Juni, 3 October en 27 November).

Het edele voorbeeld, door Weimar gegeven, bleef in de eerste jaren zonder navolging. Eerst in 1853 waagde een tweede stad zich aan den Zwaneridder. Het was Wiesbaden, waar destijds Schindelmeister, die met Wagner bevriend was, den dirigeerstaf zwaaide.

Na Wiesbaden kwam Leipzig (1854). In deze stad had Lohengrin het zwaar te verantwoorden. Julius Rietz, een vriend van Mendelssohn, was er kapelmeester, en toen deze op verlangen van den schouwburg-directeur Wirsing, die met Lohengrin ‘zaken’ hoopte te maken, Wagner's partituur moest instudeeren, greep hij in de eerste plaats naar het roode potlood en maakte zoo vele coupures, dat het werk onkenbaar werd. Ook de uitvoering was zeer middelmatig, en het ergst van alles was, dat Rietz, die voor een voortreffelijk kapelmeester gehouden werd, door alle collega's, die *Lohengrin* moesten instudeeren, met groote piëteit werd nagevolgd, zoodat het werk met de coupures, die hij er in had aangebracht, de ronde deed door Duitschland.

In hetzelfde jaar der eerste voorstelling te Leipzig werd de opera in Schwerin, Darmstadt, Frankfort, Breslau en Stettin voor het eerst gegeven; in 1855 in Hannover, in 1858 in München, in 1859 in Berlijn en Dresden.

Weenen voerde de opera het eerst in 1858 op, Pesth in 1866. In eerstgenoemde stad hoorde Wagner in 1861, dus nadat *Lohengrin* op de meeste Duitsche tooneelen reeds gegeven was, zijn werk voor het eerst. Veertien jaren dus na de voltooiing!

Ofschoon de opera reeds in het voorjaar van 1847 voltooid was en Wagner nog gedurende twee jaren daarna kapelmeester aan het hoftheater te Dresden bleef, werd het werk er toen niet alleen niet opgevoerd maar zelfs niet in studie genomen. Kort voor de eerste opvoering in Weimar schreef hij aan Liszt, of hij niet *incognito* daarheen zou kunnen komen om zijn opera te hooren, maar Liszt antwoordde, dat hij hem dit beslist moest afraden. Anderhalf jaar later vinden wij in een zijner brieven weder een klacht, dat het noodlot hem belet, door aanhooren te genieten van hetgeen hij op het papier nederschreef. Eerst tien jaren later zou die lang gekoesterde wensch vervuld worden, en dit geschiedde, zooals gezegd is, te Weenen, in de maand Mei van het jaar 1861.

Kort te voren was zijn *Tannhäuser* te Parijs gevallen, en teleurgesteld, maar niet ontmoedigd, had de meester den wandelstaf weder opgenomen. Nog altijd had de hoop hem niet begeven om in zijn vaderland te slagen. Op zijn reis kwam hij te Weenen en woonde daar voor de eerste maal een voorstelling van zijn *Lohengrin* bij. Ondanks de coupures, die men gemeend had, ook in *dit* werk te moeten maken, was hij getroffen door de uitvoering er van. Allen werkten met ijver mede, en het scheen alsof men den kunstenaar de te Parijs geleden nederlaag wilde vergoeden. Aan het slot der voorstelling sprak Wagner, zichtbaar aangedaan, de volgende woorden: ‘Ich habe mein Werk heute zum ersten Male gehört, ausgeführt von einem Künstlervereine, dem ich keinen zweiten an die Seite setzen kann, aufgenommen von einem Publikum in einer Weise dass ich beinahe eine Last fühle. Was soll ich sagen? Lassen Sie mich sie in Demuth tragen, diese Last; lassen Sie mich nachstreben den Zielen meiner Kunst; ich bitte Sie, mich hierin zu unterstützen, indem Sie mir Ihre Gunst bewahren.’

Hoe weinig hij op die kunstenaarsschaar en op dat Weener publiek kon rekenen, zou hij later nog ondervinden. Voor het oogenblik echter was zijn verlangen gestild en ontegenzeggelijk kon hij deze Lohengrin-opvoering te Weenen, niettegenstaande het gebrekkige, dat nog daaraan kleefde, als een schoon oogenblik in zijn leven aanmerken.

Lohengrin werd nu ook langzamerhand in het buitenland bekend. O.a. werd deze opera in 1862 te Rotterdam gegeven. Wat Parijs

betreft, dacht men er na het bekende schandaal in de Groote Opera natuurlijk in langen tijd niet aan, 's meesters werken aldaar ten tooneele te brengen. Eerst op het einde van 1868 vormde Emil Perrin, destijds directeur van de Groote Opera, het plan *Lohengrin* te monteeren; Carvalho, directeur der ‘Opéra Comique’, wilde hetzelfde doen.

Waren die plannen verwezenlijkt, dan zou *Lohengrin* een schitterende revanche voor *Tannhäuser* geweest zijn en wellicht op het repertoire zijn gebleven. Ongelukkigerwijze had de Parijzer beau monde het werk in den zomer van genoemd jaar te Baden-Baden in het Duitsch en door een zeer middelmatig gezelschap hooren uitvoeren. Het had toen weinig of geen effect gemaakt, en een recensent berichtte over de uitvoering, dat, zoo de toehoorders voor het einde van de opera nog niet waren weggeloopen, de oorzaak deze was, dat allen nog niet wakker geworden waren. Of de directeuren Perrin en Carvalho hierdoor afgeschrikt waren, is niet te zeggen. Zooveel is zeker, dat *Lohengrin* vooreerst nog niet in Parijs verscheen.

Met den Fransch-Duitschen oorlog was de kans, om te Parijs iets van Wagner te hooren, vooreerst verkeken. Eenige jaren later verschenen fragmenten uit zijne werken op programma's der *concerts populaires* van Pasdeloup, en ondanks hevig protest van een deel van het publiek hield deze orkestdirecteur vol. Colonne en Lamoureux volgden later zijn voorbeeld en hebben zich nog in hoogere mate verdienstelijk gemaakt ten opzichte der bevordering van Wagners kunst.

Het waren echter nog altijd fragmenten, die het publiek in concertvorm werden aangeboden; nog had na 1861 geen werk van den meester het tooneel betreden. In 1878 wilde de uitgever Escudier, destijds directeur van het ‘Théâtre Italien’, *Lohengrin* in het Italiaansch geven, met Albani, die zich toen juist te Parijs bevond, als Elsa. Er kwam echter niets van. Later wilde Angelo Neumann met een opera-gezelschap naar Parijs komen om in het ‘Théâtre des Nations’ het werk in het Duitsch te geven. Hevig protest van de pers. Het schijnt zelfs, dat de diplomatie zich met de zaak bemoeid heeft, althans de Intendant van het Hoftheater te München verbood op hoog bevel Reichmann en Mevr. Vogl te Parijs te gaan zingen.

In 1885 was het Carvalho die *Lohengrin* in de ‘Opéra Comique’ wilde geven. Hij reisde naar Weenen, om zich op de hoogte der traditie en der *mise en scène* te stellen. Reeds was bepaald, dat de eerste voorstelling in Maart 1886 zou plaats hebben, toen een heftige oppositie Carvalho's voornemen verijdelde.

In 1887 trachtte Lamoureux het werk in Eden-theater te geven, men weet met welk gevolg: de eerste voorstelling ging door, maar het gouvernement, verschrikt door een opstootje van een troep kwâjongens, beval, dat het werk niet meer gegeven mocht worden.

Eindelijk in het jaar 1891, d.i. vier en veertig jaar na zijn ontstaan en een en veertig na de eerste uitvoering te Weimar, deed *Lohengrin* zijn intrede te Parijs. Het was voornamelijk aan Lamoureux te danken, dat de poorten der Groote Opera zich voor den Zwaneridder openden.

En nog, wat een moeite heeft het gekost! Het feit van de opvoering zelf is voor de kunst van luttele beteekenis. De dagen waren voorbij, dat Parijs den toon aangaf in de kunst, en dat de ‘première’ van een of andere opera een evenement was, waarvan de geheele wereld gewaagde. Waren er geen redenen van politieken en anderen aard bijgekomen, dan zou deze *Lohengrin*-première in Frankrijk's hoofdstad een feit geweest zijn, waar nauwelijks melding van ware gemaakt; want *Lohengrin* had toen reeds de reis om de wereld gemaakt, en het minder of meer gunstig oordeel van Parijs kon zijn roem verkleinen noch vergrooten.

Niettegenstaande dit dramatisch werk van Wagner reeds op bijna alle voorname tooneelen van Europa en van andere werelddeelen gegeven was, had men het echter nooit zóó opgevoerd, dat het *drama* geheel tot zijn recht kwam. De zuiver muzikale uitvoering werd men in het verloop der tijden meer en meer meester, al was zij ook naar gelang der beschikbare krachten natuurlijk op het eene tooneel beter dan op het andere. Maar aan het drama, zooals Wagner het zich gedacht had, werd geen recht gedaan. ‘Geef de opera, zooals zij is, en schrap niets!’ had Wagner eenmaal aan Liszt geschreven, en Liszt, die toen toch met zoovele moeilijkheden te kampen had en over zoo weinige goede krachten kon beschikken, voldeed aan dat verlangen. Hoe weinig echter hebben latere orkestdirecteuren en theater-directeuren dit in acht genomen! Aan de gemakzucht van het publiek en aan eigen belang offerende, hebben

zij dit werk evenmin ontzien als andere klassieke werken op dramatisch gebied, en er door weglatingen en nieuwe verbindingen der deelen iets van gemaakt wat onverstaanbaar moet zijn voor hem, die het werk niet kent, zooals het door den dichter-componist geschreven is.

Eerst de opvoering van *Lohengrin* te Bayreuth in het jaar 1894 heeft dit in het volle licht gesteld. Toen eerst heeft men zich een begrip kunnen vormen van de geniale wijze, waarop Wagner de ‘Sage’ dramatisch bewerkt heeft, en in de plaats van een door allerlei weglatingen en veranderingen onsamenhangend en onbegrijpelijk iets is het werkelijke, logische drama getreden. Het is een verblijdend verschijnsel, dat het voorbeeld van Bayreuth reeds veel goeds heeft teweeggebracht, en al zijn er nog hier en daar gevallen aan te wijzen, waarin gezondigd wordt, men mag hopen, dat de tijd ook dit eindelijk goed zal maken.

Dat is de geschiedenis der opera *Lohengrin*, van hare voltooiing af tot heden. Nu nog iets over het werk zelf.

In den winter 1844/45 was de opera *Tannhäuser* voltooid. De arbeid daaraan had Wagner zeer aangegrepen. Tot herstel zijner eenigszins geschokte gezondheid begaf hij zich in den voorzomer van 1845 naar Mariënbad. Wel verre echter van rust te nemen, zooals de geneesheer hem had aangeraden, ontwierp hij op die badplaats het plan voor een nieuw werk: een komische opera, die echter eerst veel later werd uitgewerkt en ‘de Meesterzangers van Neurenberg’ geworden is. Meer gevoelde hij zich nog aangetrokken door een andere stof, die hij te Parijs, tegelijk met de Tannhäusersage had leeren kennen, namelijk: de sage van den zwaanridder Lohengrin.

Het beeld van den zwaanridder heeft zijn ontstaan te danken aan de in legenden der volken, die aan zee of aan in zee uitmondende stroomen wonen, dikwerf voorkomende voorstelling, dat op de blauwe golven een onbekende, schoon van aangezicht en rijk aan deugd, komt aangevaren, tot wien allen zich voelen aangetrokken en die een groote betoovering uitoefent op wie hem aanschouwen. Door die verschijning werd als het ware de wensch bevredigd van hen, die droomen van een onbekend land, ver over zee, waar het geluk te vinden is. De onbekende verdween langs

denzelfden weg, dien hij gekomen was, zoodra men trachtte uit te vorschen, van waar hij kwam en wie hij was.

Een dergelijke sage bestond bij den ouden stam der Angelen, die in Sleeswijk woonden en in de 5de eeuw naar Brittanië voeren, maar ook andere germaansche stammen, die aan het zeestrand gevestigd waren, geloofden aan deze mythe. Bij de Frankenstammen, aan de mondingen van de Schelde en den Rijn, ontstond, in innig verband met dat geloof, in de 12e eeuw de sage van den Zwaanridder, die met verschillende veranderingen naar Duitschland is overgeplant en daar het gedicht *Lohengrin* deed ontstaan.

Dit gedicht is ons, behalve uit het laatste hoofdstuk van Wolfram von Eschenbach's *Parzival*, bekend uit een tamelijk omvangrijk werk van een Beierschen dichter der 13de eeuw. De sage van den zwaan is daarin met die van den Graal en met verhalen uit het leven van koning Hendrik den Vogelaar verbonden.

Nu verhaalt het oude gedicht, dat zekere hertog van Braband gestorven was, zonder andere erfgenamen na te laten dan een jonge dochter, Els of Elsa genaamd; deze had hij onder bescherming van een zijner onderhoorigen, Frederik van Telramond gesteld. Frederik, een dapper krijgsman, die te Stokholm een draak had gedood, werd overmoedig en dong naar de hand der jonge hertogin, onder voorwendsel dat zij beloofd had, hem te zullen trouwen. Daar zij echter zijn aanzoek van de hand wees, klaagde Frederik bij den Duitschen keizer, Hendrik den Vogelaar, en er werd recht gesproken ‘dat zij zich in het Godsgericht door een ridder tegen hem moest laten verdedigen.’ Maar niemand wilde voor haar optreden, en de hertogin bad God om hulp. Toen luidde in het verre land bij Monsalvat de klok van den graalburcht, ten teeken dat iemand dringende hulp noodig had; terstond werd besloten, Lohengrin, den zoon des Graalkonings, uit te zenden. Juist wilde hij te paard stijgen, toen een zwaan kwam aanzwemmen met een schuitje achter zich. Nauwelijks had Lohengrin hem gezien, of hij riep uit; ‘Breng het paard weder naar stal; ik zal dezen vogel volgen, waarheen hij mij voert.’ De zwaan voer met hem over zee en de Schelde op naar Antwerpen. Hier wierp Lohengrin zich op als strijder voor Elsa. Het godsgericht werd te Mainz, in tegenwoordigheid des keizers, gehouden, en Frederik overwonnen. Lohengrin verkreeg de hand van Elsa,

doch verbood haar, hem naar zijn afkomst te vragen. Zij beloofde hem, niet nieuwsgierig te zullen zijn, en langen tijd leefden de echtgenooten in ongestoord geluk, totdat op zekeren dag Elsa, opgestookt door de hertogin van Kleef, de belofte verbrak en haren gemaal naar zijn naam en stand vroeg. Daarop verklaarde Lohengrin ten aanhoore van het geheele volk, dat hij de zoon van Parzival en door den Graal gezonden was. De zwaan kwam weder aanzwemmen, Lohengrin stapte in het schuitje en verdween voor altijd.

Zooals reeds gezegd is, komt dit beeld van een onbekend, bovenaardsch wezen, dat der lijdende menschheid hulp wil brengen, in vele oude sagen, maar onder verschillenden vorm, voor. Hier is het de Graalridder, die niet uit ‘nacht en lijden’, maar uit ‘glans en luister’ komt, uit liefde tot de menschen, hunne woonplaats boven de heerlijkheden van zijn rijk verkiest, en zich tot hen begeeft om hun de zegeningen zijner wonderbare natuur mede te deelen. Maar slechts door het volste vertrouwen en het onwankelbaarste geloof kan men die zegeningen deelachtig worden en de twijfel aan zijne zending verjaagt den held.

Lohengrin zocht de vrouw, die hem het volste vertrouwen schonk, die hem beminde, zooals hij haar verschenen was. De geheele tooverkracht van zijn wezen berust op Elsa's liefde. Zoolang zij aan hem gelooft, zijn beiden gelukkig. Door haar twijfel, door de noodlottige vraag naar zijn naam en stand verbreekt zij de betoovering en stort zichzelve en haar vriend in het ongeluk. Dat Elsa door den drang der omstandigheden gedwongen wordt, die vraag te doen, is het tragische van haar lot.

Wagner heeft in zijn opera deze sage, zooveel als mogelijk was, ongeschonden gelaten. Ter wille van de eenheid van tijd en plaats wordt echter het godsgericht te Antwerpen, in plaats van te Mainz, gehouden, en Elsa doet de vraag naar Lohengrin's herkomst reeds in den bruidsnacht. Ortrude vervult de rol, die in de sage aan de hertogin van Kleef is toebedeeld. Zij is een ‘fürchterliches Weib’, een toovenares, die het zoontje van den hertog van Braband in een zwaan veranderd heeft en Elsa van broedermoord beschuldigt, om zoodoende de heerschappij over land en volk voor haar en haar gemaal machtig te worden. Later stookt zij Elsa op, tot Lohengrin de verboden vraag te richten, wel wetende, dat het

vertrek van den held het gevolg van die vraag moet zijn. Maar door de macht van den Graal wordt op het oogenblik dat Lohengrin heengaat, de zwaan onttooverd, en hertog Godfried herleeft.

De tekst voor *Lohengrin* kwam in 1845 gereed. Aan de compositie begon Wagner in de zomervacantie 1846 te Gross-Graupen (tusschen Pillnitz en Pirna). Uit de oorspronkelijke Lohengrinpartituur, in Mei 1852 aan Liszt opgedragen, blijkt, dat de 3de acte het eerst gecomponeerd werd, en wel tusschen 9 September 1846 en 5 Maart 1847. Daarop volgde de 1ste acte - begonnen 12 Mei 1847, voltooid 8 Juni 1847, en toen de 2de acte - begonnen 18 Juni 1847, voltooid 2 Augustus 1847, zoodat de 3de acte het eerst is ontstaan en voltooid.

Lohengrin behoort nog tot de periode vóór 1848, namelijk de periode, waarin Wagner nog steeds zoekende is naar het drama, dat hij uit dicht- en toonkunst wilde doen geboren worden. Zoowel *Tannhäuser* als *Lohengrin* zijn ontstaan in het tijdperk van Wagner's leven, dat men als de *crisis* zou kunnen aanmerken (uit het oogpunt der kunst beschouwd). Al zijne gedachten, al zijne droomen waren gericht op dat eene doel: het drama te vinden, waarvan hij het beeld nog onbewust in zich omdroeg. Elk oogenblik meende hij het doel bereikt te hebben en toch gelukte het hem nog niet, voor dat drama den gewenschten vorm te vinden. Hij geraakte daardoor in een toestand, die aan wanhoop grensde en die hem noodlottig had kunnen worden, indien hij niet kort na de voltooiing van *Lohengrin* den weg gevonden had, dien hij moest inslaan om zijn doel te bereiken.

Dat de twee genoemde opera's in dat tijdperk van crisis zijn geschreven, neemt niet weg, dat zij zich innig aansluiten aan de vier opera's, door Wagner vroeger gedicht en gecomponeerd, namelijk: *Die Feen, Das Liebesverbot, Rienzi* en *Der Fliegende Holländer*, en dat zij het logisch gevolg zijn van Wagner's voortschrijden op den weg der ontdekking van een nieuwen vorm voor het drama. Dit blijkt ten duidelijkste, wanneer men *Tannhäuser* en *Lohengrin* onderling en met de vier andere drama's vergelijkt.

Men heeft één groep: *Das Liebesverbot, Der Fliegende Holländer* en *Tannhäuser*, waarin de poëzie domineert, en een tweede groep: *Die Feen, Rienzi* en *Lohengrin*, waarin de muziek de meerdere is. Om te begrijpen, hoe de dichter-componist op den weg naar

het door hem gewilde drama voortschreed, moet men steeds bij een werk uit een dier groepen het daarmede correspondeerende werk uit de andere groep in het oog houden, dus bij Lohengrin: *Tannhäuser*. Hoe meer zich die werken kennelijk van het genre ‘opera’ verwijderden, hoe meer ze onbegrepen bleven. Vandaar, dat de opera's, waarin het lyrisch element sterker is, zooals *Die Feen, Rienzi, Lohengrin*, meer in de gunst van het publiek stonden dan de andere drie genoemde.

Lohengrin vooral is in hooge mate populair geworden. Buiten Duitschland is het zeker de opera, die het meest propaganda voor Wagner gemaakt heeft. Reeds lang heeft zij overal het burgerrecht verkregen, en het komt bij niemand meer op, althans openlijk, aan de hooge waarde van dit kunstwerk te twijfelen. Trouwens, men is in de waardeering van Wagner's dramatische scheppingen meer en meer vooruitgegaan. Werd *Lohengrin* vijftig jaar geleden door velen als iets buitensporigs beschouwd, zij, die de latere werken van Wagner hebben leeren kennen en waardeeren, kunnen zich zulk een opvatting nauwelijks meer voorstellen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Chinoiserie.

28 Juli.

Deze Juli-maand heeft veel op zijn geweten. Hebben wij ooit vreemder tijden beleefd! In gewone omstandigheden zou onze aandacht ingenomen zijn door de vierjaarlijks terugkeerende voorbereiding voor de presidentskeus in de Vereenigde Staten, of door een militaire zaak in Frankrijk, een speech van Keizer Wilhelm, een vorstelijke familie-aangelegenheid op het Balkan-schiereiland; - nu hebben we ook wel dat gansche gewone programma der wereldgeschiedenis gehad: Bryan met zijn 1 tot 16 verhouding van goud tot zilver in de conventie te Kansas-city, redevoeringen van den Keizer, waarin vlag en vaderland, eerbied voor God maar gehoorzaam ontzag voor de Keizerlijke Majesteit in wapperden en bulderden, afgezette en aangestelde generaals in Frankrijk, en een twist tusschen den bezorgden vader Milan en zijn trouwlustigen zoon Alexander van Servië ..... Maar die dingen die we gewoon waren voor wezenlijk aan te zien, verstuiven thans als een wolkenfantasmagorie aan den avondhemel voor dat andere, dat vreemde in Afrika en Azië, dat ons hart bezig houdt, onzen geest pijnigt, onze verbeelding spant.

In Transvaal en Oranjerivier-Kolonie - ik vergis me, in den Oranje-Vrijstaat, houden enkele duizenden Boeren den strijd vol tegen honderdduizenden Engelschen. Drie geweldige stappen heeft Lord Roberts gedaan, de eerste als inleiding, waarmee hij Cronjé's macht vernielde, de tweede die hem in Bloemfontein, en de derde die hem over Kroonstad naar Pretoria bracht. Thans staat hij op het punt den vierden stap te doen; de maarschalk wil de vonken van den half gebluschten krijgsfakkel onder zijn voet uitdoven. Zal 't hem gelukken, of zal de brand nieuw voedsel krijgen?

Er is vermoeidheid zichtbaar bij de Engelschen, terwijl bij de Boeren telkens nieuwe sporen van ondernemingsgeest zich vertoonen. De zaak der vrijheid staat bijna hopeloos, en toch is 't alsof er zich nog een kans kan aanbieden voor een eervol vergelijk, wanneer ditmaal de Engelsche macht eens niet haar tegenstanders als een vluchtende bende voor zich uitjaagt, maar daar een verzet vindt, en bij zichzelf de onmogelijkheid om snel voort te gaan.

De Chineesche aangelegenheden zullen zich misschien ook doen gelden.

Is er wel iets wonderlijkers gezien dan de manier waarop deze troebelen in China inzetten?

De heele beschaafde wereld is met het Hemelsche Rijk in con-

flict gekomen, en dat Rijk, waar pas spoorwegen en telegrafen zijn ingevoerd, weet zich mysterieus voor de vreemde oogen te sluiten. Het trekt een Chineeschen muur om zich heen. De troepen der mogendheden zijn in China geland, ze bombardeeren forten, ze nemen steden in, en ze weten niet tegen wie en waarvoor ze vechten, ze weten zelfs niet of ze wel in oorlog met China zijn.

Geen tijding, waarop ook 't minst staat te maken is, bereikt ons uit Peking. De gezanten van de Europeesche mogendheden en der Vereenigde Staten zijn vermoord, heet het, hun kwartieren verbrand en alle vreemdelingen uitgeroeid, - dan weer, de gezanten zijn gezond en wel, de regeering draagt voor hen zorg, behalve voor den Duitschen gezant, die door een toeval niet gezond en wel is. De Westersche volken hebben het rooklooze kruit uitgevonden, maar de Chineezen de geluidlooze gebeurtenissen.

Daar heeft in hun hoofdstad een bloedbad plaatsgehad, revoluties en burgeroorlogen zijn aan de orde van den dag, het toekomstig lot van vierhonderd millioen menschen wordt beslist, en niets, maar niets dringt naar buiten. Het eenige dat het oog en het oor der Europeanen bereikt zijn statige gebaren en deftige woorden; boodschappen worden aan de verschillende regeeringen overgebracht dat de keizer van China in moeilijkheden verkeert, en dat men hem verplichten zou zijn rijk te helpen, - maar uw gezanten, o vorsten en staten, zijn ongedeerd, zij genieten onze voortdurende bescherming ....

En 't is een onbekende macht welke die verzekeringen overstuurt, die vraag om hulp doet. Niemand kan zeggen wat achter al die verklaringen schuilt, want de hoofdslad is gehuld in een kleed van zwijgen.

Russen, Japanners, Franschen, Engelschen, Duitschers, staan gewapend op het grondgebied van China, en alleen een onbestemd gerucht waait uit Peking over.

Bestond er eendracht of zelfs maar een klare verhouding tusschen de in schijn verbonden mogendheden, ik denk dat dan het omineuze zwijgen niet zoo lang zou hebben aangehouden.

Want de Chineezen hebben toch niet het monopolie van den leugen- en huichelgeest. Er is ook veel Chineesch in Europa, of moeten we soms zeggen dat er veel Europeesch in China is?

Wereldvrede en ontwapening!

Hier, in Den Haag.

Onderwijl was Rusland bezig, zoetjes aan China in te palmen. Het gaf zijn Transsiberische spoor - een spoor die eenvoudig aangelegd was om de hulpmiddelen van Siberië te ontwikkelen ten voordeele der beschaving! - een zijlinie door Mantchoerije, en zond kozakken uit om den spooraanleg te beschermen. Zoo begon het zich thuis te gevoelen in Mantchoerije, en dacht verder aan

Peking, en nog verder aan de rijkdommen van de Yangtse-kiang vallei en aan het plan van een spoorlijn die de Franschen tegemoet zou komen als dezen van het zuiden af, door de provincie Yunan heen, hun plannen gingen uitvoeren ter vereeniging met hun bondgenooten.

Duitschland voegde zich als een zelfstandige derde daarbij. Want het had een vloot noodig, een machtige vloot, en daarvoor moest het iets overzeesch hebben om te kunnen beschermen. Toen kreeg het in ruil voor eenige doode zendelingen het gebied om Kiaotchiao. Wonderlijk hoeveel doode zendelingen waard zijn. Ook Frankrijk heeft daarmee gehandeld. En als de gezanten! ....

Engeland was gedurende de laatste jaren sinds 1895 in China niet gelukkig geweest. Wel had het wat onderhands gewoeld om den Russischen invloed aan het Keizerlijk hof van Peking te ondermijnen, maar 't had openbaren twist vermeden, en was om vredeswil voor Rusland teruggedeinsd, niet zonder compensaties en concessies natuurlijk. Zijn ware plannen had het echter voor later uitvoering bestemd, in verstandhouding zeker met de Vereenigde-Staten, die de naburen van China waren geworden op de Philippijnen. Maar dit alles was voor later. Eerst moesten Egypte en Zuid-Afrika verzekerd zijn.

De uitbarsting in China had plaats, die de mogendheden door hun bescherming en zorg hadden willen voorkomen. Rusland met zijn halfvoltooide Trans-Siberische spoor en zijn uitgeputte financies, Engeland met zijn Boerenkrijg, Amerika met zijn Philippijnen-rebellie, Frankrijk met zijn expositie, zij kunnen geen van allen nog een heuschen oorlog velen die op een onderlingen oorlog, om den buit, kan uitloopen; Japan, van zijn kant, zal hem niet voor de anderen voeren, om in plaats van kastanjes alleen brandwonden te hebben.

Men noemt die heele positie te zamen, die onmacht, die onklaarheid, dien onderlingen nijd, - men noemt dat: de Europeesche beschaving die front maakt tegenover de Chineesche huichelarij.

Mysterie van den kant van China dat met de dood-levende gezanten aan 't sollen is; maar is de houding van Europa zooveel oprechter?

Men heeft den Duitschen Keizer, die vooralsnog in China geen gewicht in de schaal legt, de mooie woorden laten spreken. Wat is hun weerklank bij Engeland en bij Rusland die wèl vermogen als zij maar willen?

Ik denk dat zij den Chineezen nog eenigen tijd zullen gunnen om de gezanten te begraven en weer op te wekken, totdat zij zich bedacht zullen hebben of zij de zaak ernstig zullen opnemen en welk voordeel ze daarbij zullen verwerven.

B*.

De stille kracht.

Eerste hoofdstuk.

I.

De volle maan, tragisch dien avond, was reeds vroeg, nog in den laatsten dagschemer opgerezen als een immense, bloedroze bol, vlamde als een zonsondergang laag achter de tamarindeboomen der Lange Laan en steeg, langzaam zich louterende van hare tragische tint, in een vagen hemel op. Een doodsche stilte spande alom als een sluier van zwijgen, of, na de lange middagsiësta, de avondrust zonder overgang van leven begon. Over de stad, wier wit gepilaarde villa-huizen laag wegscholen in het geboomte der lanen en tuinen, hing een donzende geluidloosheid, in de windstille benauwdheid der avondlucht, als was de matte avond moê van den zonneblakenden dag der Oostmoesson. De huizen, zonder geluid, doken weg, doodstil, in het loover van hunne tuinen, met de regelmatig opblankende rissen der groote gekalkte bloempotten. Hier en daar werd een licht al ontstoken. Plotseling blafte een hond, en antwoordde een andere hond en verscheurde de donsende stilte in lange, ruwe flarden; de nijdige hondekeelen, heesch, ademloos, schor vijandig; plotseling ook zwegen zij stil.

Aan het einde der Lange Laan lag diep in zijn voortuin het Rezidentie-gebouw. Laag, dadelijk in den nacht der waringinboomen, zigzagde het zijne pannendaken, het eene achter het andere, naar de schaduw van den achtertuin toe, met een primitieve lijn van dakteekening, over iedere galerij een dak, over iedere kamer een dak, tot één lange daksilhouet.

Vóor echter, rezen de witte zuilen der voorgalerij, met de witte zuilen der portiek, hoog blank en aanzienlijk op, met breede tusschenruimten, met groote openheid van ontvangst, met eene uitbreiding van indrukwekkend paleisportaal. Door de open deuren verschoot de middengalerij vaag naar achteren toe, met een enkel licht opgeglimd.

Een oppasser ontstak de lantarens ter zij van het huis. Halfcirkels van groote, witte potten met rozen en chrysanten, met palmen en caladiums, bogen links en rechts wijd voor het huis naar ter zijde uit. Een breede grintlaan vormde den oprit tot in den witgezuilden portiek; dan strekte zich uit een wijd dor gazon met potten omgeven en, in het midden op een gemetseld voetstuk, een monumentale vaaspot, met een groote latania. Een groene frischheid was daar de kronkelende vijver, waar de reuzenbladeren eener Victoria Regia als dofgroene prezenteerbladen zich rondden tegen elkaâr, met een enkele blankende lotosachtige bloem er tusschen. Een pad kronkelde langs den vijver en op een met kiezelsteen geplaveide ronde plek rees een hooge vlaggestok. De vlag was reeds neêrgehaald, als iederen dag om zes uur. Een eenvoudig hek sneed het erf af van de Lange Laan.

Het reusachtige erf was stil. Er brandden nu, langzaam, omslachtig aangestoken door den lampenjongen, één lamp van de kroon der voorgalerij, en de neêrgedraaide lamp binnen, als twee nachtlichtjes in het paleis van zuilen en van kinderlijk naar achter verschietende daken. Op de trappen van de kantoorkamer zaten enkele oppassers, in hun donkere uniform, fluisterend wat te praten. Een van hen stond na een pooze op en begaf zich, met een rustigen pas van zich niet te willen overhaasten, naar een bronzen klok, die hoog hing, bij het oppassershuisje, geheel ter zijde van het erf. Toen hij na een honderd pas genaderd was, luidde hij zeven langzame wêerechoënde slagen. De klepel bronsde bonsende in de bel van de klok en de slag, telkens, zigzagde na met een zware trilling van nageluid. De honden blaften weêr op. De oppasser, langzaam, met zijn lenigen pas, jongensachtig slank in zijn blauw laken jasje en broek met gele banden en omslag, liep zijn honderd passen naar de andere oppassers rustig terug.

Nu was in het kantoor licht ontstoken en in de aangrenzende slaapkamer, waar het door de jalouzieën schemerde.

De rezident, een groote zware man, in zwart jasje, witten broek, liep de kamer door en riep naar buiten:

- Oppas!

De hoofdoppasser, in zijn laken uniformrokje, de panden breedgeel omzoomd, naderde met gebogen knieën, hurkte neêr ....

- Roep de nonna!

- De nonna is al uitgegaan, Kandjeng! fluisterde de man en schetste met beide handen, de vingers tegen elkaâr, het eerbiedig gebaar van de semba.

- Waar is de nonna naar toe?

- Dat heb ik nog niet onderzocht, Kandjeng, zei de man, als verontschuldiging, dat hij niet wist, en schetste weêr de semba.

De rezident dacht even na.

- Mijn pet, zeide hij. Mijn stok.

De hoofdoppasser, steeds met krommende knieën van zich eerbiedig krimpen in elkaâr, scharrelde even door de kamer en bood hurkende aan de klein-uniformpet en een wandelstok.

De rezident ging uit. De hoofdoppasser haastte zich achter hem aan, met een tali-api in de hand: een lange brandende lont, waarvan hij de gloeiende punt zwaaide om aan wie voorbijging, in den avond, den rezident te doen herkennen. De rezident liep langzaam het erf af, en naar de Lange Laan. Aan die laan, als een avenue van tamarinde-boomen en flamboyants, lagen de villa's der voornaamste notabelen, flauw verlicht, doodstil, schijnbaar onbewoond, met in de avondvaagheid opblankend de rissen der gekalkte bloempotten.

De rezident wandelde eerst langs het huis van den secretaris, dan ter andere zijde een meisjesschool; dan de notaris, een hôtel, de post, de prezident van den Landraad. Aan het einde van de Lange Laan stond de Roomsche kerk, en verder op, de brug over der kali, lag het station. Bij het station was meer verlicht dan de andere huizen een groote Europeesche toko. De maan, hooger geklommen, zich heller zilverende bij hare stijging, bescheen de witte brug, de witte toko, de witte kerk: dit alles om een vierkant square, meer open, zonder boomen en met in het midden een spits monumentje, dat de Stadsklok was.

De rezident ontmoette niemand; nu en dan kwam echter een enkele Javaan, zich donker bewegende, even uit de schaduw, en dan zwaaide de oppasser achter zijn heer met veel ostentatie de gloeiende punt van zijn vuurtouw. Meestal begreep de

Javaan, en maakte zich klein, en kromp in-een aan den rand van den weg, en ging als loophurkende voorbij. Een enkelen keer, onwetend, pas uit zijn dessa, begreep hij niet, liep angstig voorbij, zag angstig naar den oppasser, die maar zwaaide en zwaaide, en hem in het voorbijgaan, achter den rug van zijn meester, een vloek toeduwde, omdat hij - de dessa-kerel - geen manieren had. Als een karretje aankwam of sado, zwaaide hij weêr en zwaaide hij zijn vuursterretje door den avond, wenkte den voerman, die òf stilhield en afsteeg, òf neêrhurkte in zijn voertuigje en hurkend doormende aan den uitersten rand van den weg.

De rezident liep somber door, met den flinken pas van een beslisten wandelaar. Hij was rechts van het square-tje afgeslagen, en liep langs de Hervormde kerk, recht op een mooie villa toe met slanke, vrij correcte Ionische pleisterzuilen en hel verlicht met petroleumlampen in kronen. Het was de societeit Concordia. Een paar bedienden in witte buisjes zaten op de trappen. Een Europeaan in een wit pakje, de kastelein, liep in de voorgalerij. Maar om de groote bittertafel zat niemand en de wijde rieten stoelen openden hunne armen afwachtende als te vergeefs.

De kastelein, ziende den rezident, boog, en de rezident tikte kort aan zijn pet en ging de societeit voorbij, sloeg links om. Hij wandelde een laan af, langs kleine donkere huisjes in kleine erfjes weggedoken, sloeg weêr om en ging langs de uitmonding der kali, die was als een kanaal. Prauw aan prauw lag vastgemeerd; een eentonig geneurie van Madoereesche zeelui zeurde droefgeestig langzaam over het water, waaruit een visschige wasem oprees. Langs het havenkantoor ging de rezident naar den pier toe, die een eind uitstak in zee, en waar op de punt, een kleine vuurtoren, als een kleine Eiffel, zijn ijzeren kandelabervorm verhief, met zijn lamp aan den top. Daar bleef de rezident staan en ademde op. De wind was plotseling opgestoken, de grongong blies, uit de verte waaiende aan, als iederen dag om dat uur. Maar soms zakte hij in eens onverwachts neêr, in-een, als met een onmacht zijner waaiende vlerken, en de opgeheven zee strookte haar maanwitte schuimkrullen glad en fosforizeerde even, met strepen lang en bleek.

Over de zee naderde droefgeestig een eentonig rhytmisch

zeuren van zingen, een zeil donkerde aan als een groote nachtvogel, en een visschersprauw met hoog opbuigende voorsteven, - met iets van een antiek schip - gleed het kanaal in. Een weemoed van levensgelatenheid, eene berusting in al het kleine donkere aardsche onder den eindeloozen hemel, aan die zee van forforizeerende verte, dreef om en tooverde eene geheimzinnigheid, die beklemde.

De groote stevige man, die daar stond, wijdbeens, op-ademend den langzaam met vlagen opwaaienden wind - moê van zijn werk, van zijn zitten aan zijn schrijftafel, van zijne berekeningen der duitenkwestie - die afschaffing der duiten, door den Gouverneur-Generaal zijner persoonlijke verantwoordelijkheid opgelegd als een kwestie van belang, - die groote stevige man, praktisch, koel van denken, kort belist van langdurige gezagsuitoefening, voelde misschien niet die donkere geheimzinnigheid drijven over de Indische avondstad - hoofdplaats van zijn gewest - maar hij voelde een begeerte naar teederheid. Vaag voelde hij de begeerte van een kinderarm om zijn hals, van kleine hooge stemmen om zich heen, de begeerte naar een jonge vrouw, die glimlachend hem wachten zoû. Hij dacht die sentimentaliteit in zich niet uit, hij was niet gewoon zich over te geven aan mijmering over zichzelven: hij had het te druk; zijn dagen waren te veel gevuld met belangen allerlei aard, dan dat hij toe zoû geven aan wat hij wist, dat zijn vlaagjes van zwakte waren: de onderdrukte opwellingen van jongere jaren. Maar al mijmerde hij niet, de stemming was onafweerbaar, als een druk op zijn breede borst, als een ziekte van teederheid, een malaise van sentimentaliteit in zijn anders heel praktisch gemoed van hoofdambtenaar, die hield van zijn werkkring, van zijn gewest; die hart had voor de belangen ervan, en wien het bijna onafhankelijk gezag van zijn betrekking geheel in harmonie was met zijne heerschersnatuur; die met zijn krachtige longen zijn atmosfeer van wijden werkkring en ruim veld van zoo verscheiden arbeid met evenveel genot gewoon was te ademen, als hij nu ademde den wijden wind van de zee. De begeerte, het verlangen, een heimwee, waren dien avond vooral, vol in hem. Hij voelde zich eenzaam, niet alléén om het izolement, dat een hoofd van gewestelijk bestuur altijd min of meer omringt, wien men òf nadert conventioneel

glimlachend, eerbiedig, om conversatie, òf kort zakelijk, eerbiedig, om zaken. Hij voelde zich eenzaam, hoewel hij vader was van een huisgezin. Hij dacht aan zijn groote huis, hij dacht aan zijn vrouw en zijn kinderen. En hij voelde zich eenzaam, en alleen gedragen door het belang, dat hij stelde in zijn werk. Het was hem alles in zijn leven. Het vulde al zijne uren. Er over denkende sliep hij in, zijn eerste gedachte was voor het een of ander gewestelijk belang.

In dit oogenblik, moê van het cijferen, opademende in den wind, ademde hij tegelijk met de frischheid van de zee den weemoed van de zee in, den geheimzinnigen weemoed der Indische zeeën: de opspookende weemoed der zeeën van Java; de weemoed, die aanruischt van verre als op suizende wieken van geheimzinnigheid. Maar zijn natuur was niet om zich over te geven aan mysterie. Hij ontkende het mysterie. Het was er niet: er was alleen de walm van die zee, als iets van visch en van bloemen en zeewier; walm, die de frische wind uitwoei. Er was alleen het oogenblik van herademing, en wat hij, onafweerbaar, voor geheimzinnigen weemoed voelde toch sluipen in zijn, dien avond, wat weeke gemoed, dacht hij te zijn om zijn huiselijken kring, dien hij liever wat nauwer gevoeld had, dichter sluitende om wat in hem was vader en echtman. Was er van weemoed noch iets, dan was het dàt. Uit de zee kwam het niet, uit de lucht aan, van verre, niet. Hij gaf zich niet over aan een allereerste sensatie van wonderlijkheid .... En hij plantte zich steviger, welfde zijn borst, richtte op zijn flinken, militairen kop en snoof, en snoof den walm in en den wind ....

De hoofdoppasser, neêrgehurkt, met zijn gloei-vuurtouw in de hand, gluurde aandachtig op naar zijn heer, als dacht hij: wat doet hij hier zoo vreemd te staan bij den vuurtoren .... Zoo vreemd, die Hollanders .... Wat denkt hij nu .... Waarom doet hij zoo .... Juist op dit uur op deze plek .... De zeegeesten waren nu om .... Er zijn kaaimannen onder het water, en iedere kaaiman is een geest .... Zie, daar heeft men aan ze geofferd, pisang en rijst en dèng-dèng en een hard ei op een vlotje van bamboe; onderaan bij het voetstuk van den vuurtoren .... Wat doet de Kandjeng Toean nu hier .... Het is hier niet goed, het is hier niet goed .... tjelaka, tjelaka ....! En zijn spiedende

oogen gleden op en neêr langs den breeden rug van zijn heer, die maar stond en uitzag .... Waar zag hij naar toe ....? Wat zag hij aanwaaien in den wind ....? Zoo vreemd, die Hollanders, vreemd ....

De rezident, plotseling, keerde zich om en liep terug, en de oppasser, opschrikkend, volgde hem, blazende aan de punt van zijn vuurtouw. De rezident liep denzelfden weg terug; nu zat er een heer in de societeit, die groette, en een paar jongelui in het wit wandelden in de Lange Laan. De honden blaften.

Toen de rezident den ingang naderde van het rezidentieerf, zag hij vóór, aan den anderen ingang, twee witte figuren, een man en een meisje, die zich uitwischten in den nacht onder de waringins. Hij ging recht naar zijn kantoor; een andere oppasser naderde en hij gaf hem pet en stok. Dadelijk zette hij zich aan zijn schrijftafel. Hij kon nog een uur werken vóór het diner.

II.

Meerdere lichten waren ontstoken. Eigenlijk waren overal lichten ontstoken, maar in de lange, breede galerijen was het maar even licht. Op erf en in huis brandden zeker niet minder dan twintig, dertig petroleumlampen in kronen en lantarens, maar het was niet meer dan vage lichtschemer, die geel waasde door het huis. Een stroom van maneschijn vloot in den tuin, deed de bloempotten opblanken, tintelde in den vijver, en tegen de blanke lucht waren de waringins als mollig fluweel.

De eerste gong voor het diner was geslagen. In de voorgalerij wipte een jonge man op een wipstoel, op en neêr, de handen achter het hoofd, zich vervelend. Een jong meisje, neuriënd, liep door de middengalerij, als in afwachting. Het huis was gemeubeleerd volgens het conventioneele type van rezidentie-woningen in het binnenland, plechtig en banaal. De marmeren vloer van de voorgalerij spiegelde gladwit, hooge palmen in potten stonden tusschen de pilaren; om marmeren tafels reiden zich wipstoelen. In de eerste binnengalerij, die in de breedte evenwijdig liep aan de voorgalerij, stonden stoelen gerijd tegen den wand, als voor een eeuwige receptie. De tweede binnengalerij, die zich uitstrekte

in de lengte, vertoonde aan het einde, daar waar zij zich weêr verbreedde tot een galerij in de breedte, een reusachtige roode satijnen portière aan gouden kroonlijst. In de witte vakken tusschen de deuren der kamers hingen òf spiegels in gouden lijst, staande op marmeren consoles, of lithogravures, ‘schilderijen’ zooals men in Indië zegt: Van Dijck te paard, Paul Veronese op de trappen van een Venetiaansch paleis, ontvangen door een Doge; Shakespeare aan het hof van Elizabeth, en Tasso aan het hof van Este -; maar in het grootste vak hing in een koningsgekroonde lijst eene groote ets: portret van koningin Wilhelmina in kroningsornaat. In het midden der middengalerij was een roodsatijnen ottomane, bekroond door een palm. Verder vele stoelen en tafels, groote lampekronen overal. Alles was netjes onderhouden en van een pompeuze banaliteit, een onhuiselijke afwachting van de eerstvolgende receptie, zonder een enkel intiem hoekje. In het halflicht der petroleumlampen - in elke kroon was één lamp ontstoken - strekten de lange, breede, wijde galerijen zich in een leêge verveling uit.

De tweede gong sloeg. In de achtergalerij was de te lange tafel - als steeds wachtende gasten - gedekt voor drie personen. De spen[1)] en een zestal jongens stonden in afwachting bij de dientafels en de twee buffetten. De spen begon reeds borden met soep te vullen, en een paar van de jongens plaatsten de drie borden soep al op tafel, op de gevouwen servetten, die op de borden lagen. Toen wachtten zij weêr af, terwijl de soep lichtjes dampte. Een andere jongen vulde de drie waterglazen met groote brokken ijs.

Het jonge meisje was nader gekomen, neurieënd. Zij was misschien zeventien jaar, en zij leek op haar gescheiden moeder: de eerste vrouw van den rezident, een mooie nonna, die nu te Batavia woonde, en, naar men zeide, een stil speelhuis hield. Zij had een olijfbleeke tint, met soms even den blos van een vrucht; zij had mooi zwart haar, dat natuurlijk kroesde aan hare slapen, en in een zeer groote wrong was vastgestoken; hare zwarte pupillen met vonkel-iris dreven in een vochtig blauwwit, waarom zware wimpers speelden, op en neêr, op en neêr. Haar mondje was klein, een beetje

1) Dispensier, hofmeester.

dik en haar bovenlip donsde even met een donker zweempje van haar. Zij was niet groot, en al te vol van vorm, als een haastige roos, die te snel openbloeit. Zij droeg een witte piqué rok en een witte linnen blouse met entredeux, en zij had om haar hals een schelgeel lint, dat heel aardig stond bij haar olijf bleekte, die soms opbloosde, plotseling, als met een stroom van bloed.

De jonge man uit de voorgalerij was aangeslenterd. Hij leek op zijn vader, groot, breed, blond, met een dikken blonden snor. Hij was nauwlijks drie-en-twintig jaar, maar hij zag er wel vijf jaar ouder uit. Hij droeg een wit pak van Russisch linnen, maar met een boordje en een das.

Eindelijk kwam ook Van Oudijck; zijn besliste stap naderde aan, als had hij het altijd druk, als kwam hij nu even eten tusschen zijn werk door. Alle drie zetten zich zonder een woord en lepelden de soep.

- Hoe laat komt mama morgen? vroeg Theo.

- Om half twaalf, antwoordde Van Oudijck, en zich wendende tot zijn lijfjongen achter zich:

- Kario, denk er aan, dat de njonja besar morgen om half twaalf afgehaald moet worden van het station.

- Kandjeng .... fluisterde Kario.

Een gerecht van visch werd rondgediend.

- Doddy, vroeg Van Oudijck; met wie was je zoo even aan het hek?

Doddy keek haar vader langzaam, verwonderd aan, met haar vonkel-irissen.

- Aan .... het hek? informeerde zij langzaam, met een zeer mollig accent.

- Ja.

- Aan .... het hek ....? Met Theo misschien.

- Was jij met je zuster aan het hek? vroeg Van Oudijck.

De jongen fronsde zijn dikke blonde brauwen.

- Kan wel .... weet niet .... herinner me niet ....

Zij zwegen alle drie. Zij haastten het diner af, zich vervelende aan tafel. De vijf, zes bedienden in witte baadjes met roode linnen omslagen, liepen zacht op de platte teenen, bedienden vlug en geruischloos. Men at nog biefstuk met sla, en podding, en vruchten.

- Eeuwig biefstuk .... mopperde Theo.

- Ja, die kokkie! lachtte Doddy met haar keellachje. Zij geef altijd biefstuk, als mama niet is, kan haar niet schelen, als mama niet is. Zij verzint niet. Te erg toch ....

Zij hadden in twintig minuten gegeten, toen Van Oudijck weêr ging naar zijn kantoor. Doddy en Theo slenterden naar voren.

- Vervelend .... gaapte Doddy. Kom, wij biljarten?

In de eerste binnengalerij, achter de satijnen portière, stond een klein biljart.

- Kom dan, zei Theo.

Zij speelden.

- Waarom moest ik samen met je aan het hek geweest zijn?
- Ach ....té! zei Doddy.
- Nu, waarom?
- Pa hoef niet te weten.
- Met wie was je dan? Met Addy?
- Natuurlijk! zei Doddy. Zeg, is Stadsmuziek van avond?
- Ik geloof wel.
- Kom, wij gaan, ja?
- Neen, ik heb geen lust.
- Ach, waarom dan niet?
- Ik heb geen lust.
- Ga meê nou?
- Neen.
- Met mama .... jij wil wel, ja? zei Doddy boos. Ik weet heel goed. Met mama jij gaat altijd naar Stadsmuziek.
- Wat weet jij .... klein nest!
- Wat ik weet? lachte zij. Wat ik weet? Ik weet wat ik weet.
- Hé! plaagde hij, een carambole mikkende met een ruwen stoot. Jij met Addy, hè!
- Nou, en jij met mama ....

Hij haalde de schouders op.

- Je bent gek, zeide hij.
- Hoef niet te verbergen voor mij! Trouwens, iedereen zegt.
- Laat ze zeggen.
- Te erg toch van jou!
- Ach, stik ....

Hij smeet zijn keu driftig neêr en ging naar voren. Zij volgde hem.

- Zeg Theo .... niet boos zijn dan. Ga nou meê naar Stadsmuziek.
- Neen ....
- Ik zal niets meer zeggen, smeekte zij lief.

Zij was bang, dat hij boos zoû blijven, en dan had ze niets en niemand; dan verveelde ze zich heelemaal.

- Ik heb Addy beloofd, en ik kan toch niet alleen gaan.
- Nu, als je dan niet meer zulke idiote dingen zegt ...
- Ja, ik beloof. Lieve Theo, ja! Kom dan ....

Zij was al in den tuin.

Van Oudijck verscheen op den drempel van zijn kantoor, waarvan de deur altijd open stond, maar dat met een groot schutsel afgesloten was van de binnengalerij.

- Doddy! riep hij.
- Ja, pa?
- Zoû je morgen kunnen zorgen voor wat bloemen in mama's kamer?

Zijn stem was bijna verlegen en zijn oogen knipten.

Doddy hield haar gegichel in.

- Goed, pa .... Ik zal zorgen.
- Waar ga je naar toe?
- Met Theo .... naar Stadsmuziek.

Van Oudijck werd rood, boos.

- Naar de Stadsmuziek? Maar dat kan je me toch wel vragen! riep hij plotseling razend.

Doddy pruilde.

- Ik hoû er niet van, dat je uitgaat, zonderdat ik weet waarheen. Van middag ook was je weg, toen ik met je wandelen woû!
- Nu, soedah dan maar, zei Doddy en huilde.
- Je kan wel gaan, zei Van Oudijck; maar ik wil hebben, dat je het me eerst vraagt.
- Neen, ik heb geen trek meer! huilde Doddy. Soedah maar. Geen Stadsmuziek.

In de verte, in den tuin van Concordia, hoorde zij de eerste klanken.

Van Oudijck was teruggegaan in zijn kantoor. Doddy en Theo wierpen zich in twee wipstoelen in de voorgalerij, en

wipten met razernij, met de stoelen schaatsende over het gladde marmer.

- Kom, zei Theo. Laten we maar gaan. Addy wacht je.

- Neen, mokte zij. Kan niet schelen. Ik zal Addy morgen zeggen, papa zoo onaardig. Hij bederft mijn pleizier. En .... ik zet geen bloemen in mama's kamer.

Theo grinnikte.

- Zeg, fluisterde Doddy. Die papa .... hé? Zoo verliefd, altijd. Hij had een kleur toen hij mij vroeg, van die bloemen.

Theo grinnikte nog eens, en neuriede met de verre muziek meê.

III.

Den volgenden morgen ging Theo om half twaalf met den landauer zijn stiefmoeder afhalen van het station.

Van Oudijck, die, op dat uur, meestal de politierol afdeed, had zijn zoon niets gezegd, maar toen hij uit zijn kantoor Theo in het rijtuig zag stappen en wegrijden, vond hij het aardig van den jongen. Hij had Theo als kind afgodisch liefgehad, had hem als knaap nog bedorven, was met hem als jongen man dikwijls in botsing gekomen, maar nog dikwijls flakkerde de oude vaderpassie onweêrstaanbaar op. Hij had zijn zoon op dit oogenblik meer lief dan Doddy, die dien morgen nog steeds geboudeerd had, en geen bloemen in de kamer zijner vrouw gezet had, zoodat hij aan Kario had bevolen voor bloemen te zorgen. Het speet hem nu in dagen geen vriendelijk woord tegen Theo gezegd te hebben en hij nam zich voor, straks dat toch waarlijk weêr eens te doen. De jongen was wispelturig: in drie jaren was hij employé geweest op zeker vijf koffie-ondernemingen; nu was hij weêr buiten betrekking, en hing thuis, zoekende naar iets anders.

Theo, aan het station, wachtte enkele minuten, toen de trein van Soerabaia aankwam. Hij zag mevrouw Van Oudijck dadelijk, en de twee kleine jongens, René en Ricus, in tegenstelling van hem twee kleine sinjo's, die zij van Batavia meêbracht voor hunne groote vacantie, en haar lijfmeid, Oerip.

Theo hielp zijn stiefmoeder uitstijgen, de stationchef groette eerbiedig de vrouw van zijn rezident. Zij knikte met haar glimlach terug, als een welwillende koningin. Zij duldde

met haar glimlach, éven dubbelzinnig, dat haar stiefzoon haar kuste op de wang. Zij was een groote vrouw, blank, blond, over de dertig, met die loome statigheid van in Indië geboren vrouwen, dochters van geheel Europeesche ouders. Zij had iets, waarnaar men dadelijk keek. Het was om haar blanke vel, haar teint van melk, haar heel licht blond haar, hare oogen, vreemd grauw, soms even geknepen en altijd met een uitdrukking van dubbelzinnigheid. Het was om haar eeuwigen glimlach, soms heel lief en innemend, en dikwijls onuitstaanbaar, vervelend. Men wist niet bij een eerste zien, of zij achter dien blik iets borg, eenige diepte, eenige ziel, of dat het maar was kijken en lachen, en beiden met die lichte dubbelzinnigheid. Spoedig echter merkte men op hare glimlachend afwachtende onverschilligheid, als kon haar heel weinig schelen, als stelde zij geen belang, zelfs al zoû de hemel boven haar instorten: als zoû zij, glimlachend, dat wel aan zien komen. Haar tred was langzaam. Zij droeg een roze piqné rok en bolero, een wit satijnen lint om het middel, en een witten matelot met wit satijnen strik, en haar zomersch reispakje was zeer correct, vergeleken bij dat van een paar andere dames op het perron: drentelende in stijf uitgestreken ‘bébé's’ - als nachtjurken - met tulle hoeden met pluimen daarboven! - en in hare zeer Europeesche verschijning was misschien alleen die langzame pas, die loome statigheid de Indische nuance; dat, wat haar onderscheidde van een vrouw, pas uit Holland. Theo had haar den arm toegebogen en zij liet zich leiden naar het rijtuig - de ‘wagen’ - gevolgd door de twee donkere broêrtjes. Zij was twee maanden afwezig geweest. Zij had een knik over en een glimlach voor den stationchef; zij had een blik over voor den koetsier en den staljongen en zij zette zich langzaam, loom, blanke sultane, en steeds met haar glimlach neêr. De drie stiefzoons volgden haar; de meid reed achter in een karretje. Mevrouw Van Oudijck zag eens naar buiten en vond, dat Laboewangi er nog steeds uitzag als vroeger. Maar zij zeide niets, zij trok zich langzaam weêr terug en leunde achteruit. Haar wezen vertoonde een zekere tevredenheid, maar vooral die lichtende en lachende onverschilligheid, als kon niets haar deren, als was zij beschermd door een vreemde macht. Er was in deze vrouw

iets sterks, iets machtigs van louter onverschilligheid: er was in haar iets onkwetsbaars. Zij zag er uit, of het leven geen vat op haar zoû hebben, niet op haar teint en niet op hare ziel. Zij zag er uit of zij niet kon lijden en het was of zij glimlachte en zoo tevreden was, omdat er voor haar geen ziekte, geen leed, geen armoede, geen ellende bestond. Eene uitstraling van glanzend egoïsme was om haar. En toch was zij, meestal, beminnelijk. Zij nam meestal in, zij palmde in, omdat zij zoo mooi was. Deze vrouw, met hare glinsterende zelftevredenheid, was bemind, hoe men verder ook over haar sprak. Als zij sprak, als zij lachte, ontwapende zij, en meer nog, was zij innemend. Het was trots, en - misschien - juist òm hare onpeilbare onverschilligheid. Zij stelde belang alleen in haar eigen lichaam en in hare eigen ziel; al het andere, àl het andere was haar totaal onverschillig. Onmachtig iets van hare ziel te geven, had zij nooit gevoeld dan voor zichzelve, maar zoo harmonisch en zoo innemend glimlachend, dat men haar altijd beminnelijk vond, aanbiddelijk. Het was misschien om de lijn van hare wangen, de vreemde dubbelzinnigheid in haren blik, haar onuitwischbaren glimlach, de gratie van haar figuur, de klank van hare stem en haar altijd zoo juiste woord. Als men haar eerst onuitstaanbaar vond, merkte zij dat niet op en werd juist allerinnemendst. Als men jaloersch was, merkte zij dat niet op en prees juist, intuïtief, onverschillig weg - het kon haar totaal niet schelen - wat een ander in zich minder vond. Zij kon met het liefste gezicht een toilet bewonderen, dat zij afschuwelijk vond, en uit louter onverschilligheid, was zij later niet valsch en brak zelfs later die bewondering niet af. Hare matelooze onverschilligheid was hare levenskracht. Zij had zich aangewend alles te doen waar zij lust toe had, maar zij deed het met haar glimlach en wat men ook praatte achter haar rug, zij bleef zóo correct, zoo betooverend, dat men het haar vergaf. Zij was niet bemind als men haar niet zag, maar zoodra men haar zag, had zij alles weêr gewonnen. Haar man bad haar aan, hare stiefkinderen - eigen kinderen had zij niet - konden het niet helpen onwillekeurig, tegen zich in, van haar te houden; hare bedienden waren allen onder haren invloed. Zij bromde nooit, zij beval met een woord, en het gebeurde. Was er iets verkeerd, brak er iets, haar glimlach bestierf even .... en dat

was alles. En was haar eigen ziels- en lichaamsbelang in gevaar, dan wist zij het meestal af te wenden en nog zoo voordeelig mogelijk te schikken, zonderdat de glimlach zelfs bestierf. Maar zij had dit persoonlijk belang zoo om zich geserreerd, dat zij de omstandigheden ervan meestal beheerschte. Een noodlot scheen op deze vrouw niet te drukken. Hare onverschilligheid was glanzend, was geheel onverschillig - zonder minachting, zonder afgunst, zonder emotie, - hare onverschilligheid was eenvoudig onverschilligheid. En de tact, waarmeê zij instinctmatig, zonder ooit veel na te denken, haar leven leidde en beheerschte, was zoo groot, dat, misschien, als zij alles verloren zoû hebben wat zij nu bezat - hare schoonheid, hare pozitie, bijvoorbeeld - zij nog onverschillig zoû kunnen blijven, in hare onmacht om te lijden.

Het rijtuig reed het rezidentie-erf in, juist toen de politie-rol begon. De Javaansche officier van justitie - hoofddjaksa - was reeds bij Van Oudijck in het kantoor: de djaksa en de politie-oppassers leidden den stoet der beklaagden: de inlanders hielden elkaâr aan een punt van hun baadje vast en liepen op een trippelgangetje, maar de enkele vrouwen er tusschen liepen alleen: onder een waringinboom, op eenigen afstand van de trappen van het kantoor, hurkten zij allen neêr, in afwachting. Een oppasser, hoorende de klok in de voorgalerij, sloeg half-een met de groote bel bij het oppassershuis. De luide slag trilde als een bronzen tong door de middagblakende hitte na. Maar Van Oudijck had het rijtuig hooren aanrollen en hij liet den hoofddjaksa wachten: hij ging zijne vrouw tegemoet. Zijn gezicht klaarde op: hij kuste haar teeder, met effuzie, informeerde hoe zij het maakte. Hij was blij de jongens terug te zien. En zich herinnerende wat hij over Theo had nagedacht, had hij voor zijn oudste een vriendelijk woord. Doddy, nog met haar boudeerend dik mondje, zoende mama. Zij liet zich zoenen, gelaten, glimlachend, zij kuste kalm terug, zonder koelheid, zonder warmte, juist doende wat zij doen moest. Haar man, Theo, Doddy bewonderden haar zichtbaar, zeiden, dat zij er goed uitzag; Doddy vroeg waar mama dat aardige reispakje vandaan had? In haar kamer zag zij de bloemen en daar zij wist, dat Van Oudijck hiervoor steeds zorgde, aaide zij even haar man op den arm.

De rezident ging terug naar zijn kantoor, waar de hoofd-

djaksa wachtte; het verhoor begon. Door een politie-oppasser opgeduwd, kwamen de beklaagden, een voor een, hurken op de trap, voor den drempel van het kantoor, terwijl de djaksa hurkte op een matje, de rezident zat voor zijn schrijftafel. Terwijl de eerste strafzaak behandeld werd, luisterde Van Oudijck nog naar de stem zijner vrouw in de middengalerij, toen de beklaagde zich verdedigde met den luiden kreet van:

- Bot'n! Bot'n!![1)]

De rezident fronste zijn wenkbrauwen en luisterde met aandacht ....

In de middengalerij zwegen de stemmen. Mevrouw Van Oudijck was zich gaan uitkleeden, om sarong en kabaai aan te doen voor de rijsttafel. Zij droeg het coquet: een Solosche sarong, een transparante kabaai, juweelen speldjes: witte leeren muiltjes met een klein wit strikje er op. Zij was juist klaar, toen Doddy aan haar deur kwam en zeide:

- Mama, mama .... daar is mevrouw Vàn Does!

De glimlach bestierf even: de zachte oogen zagen donker ....

- Ik kom dadelijk, kind ....

Maar zij ging zitten en Oerip, de lijfmeid, sprenkelde parfum op haar zakdoek. Mevrouw Van Oudijck vlijde zich uit, en mijmerde wat na, in de loomheid na hare reis. Zij vond Laboewangi wanhopig vervelend na Batavia, waar zij twee maanden gelogeerd had bij kennissen en familie, vrij en zonder verplichtingen. Hier, als rezidentsvrouw, had zij er eenige, ook al schoof zij de meeste van zich af, op de vrouw van den secretaris. Zij was in zichzelve moê, ontstemd, ontevreden. Trots hare algeheele onverschilligheid was zij menschelijk genoeg om hare stille buien te hebben, waarin zij alles verwenschte. Dan verlangde zij in eens iets dols te doen, dan verlangde zij, vaag weg, naar Parijs ... Zij zoû dat nooit aan iemand laten merken. Zij kon zich bedwingen, en ook nu bedwong zij zich, voor zij zich weêr vertoonde. Haar vaag Bacchantisch verlangen versmolt in hare loomheid. Zij strekte zich gemakkelijker, zij mijmerde, met bijna geloken oogen. Door hare bijna bovenmenschelijke onverschilligheid krulde soms een vreemde fantazie, verborgen voor de wereld. Het liefst leefde zij in hare kamer haar leven van geparfumeerde verbeelding, vooral na hare maand in Batavia ....

1) Neen!

Ná zoo een maand van perversiteit had zij behoefte hare vagabondeerende roze verbeelding te laten krullen en wolken voor hare knippende oogen. Het was in hare verder geheel dorre ziel als een onwerkelijke bloei van azuren bloempjes, die zij kweekte met het eenige sentiment, dat zij ooit zoû kunnen voelen. Zij voelde voor geen mensch, maar zij voelde voor die bloempjes. Zoo te mijmeren vond zij heerlijk. Wat zij had willen zijn, als zij niet behoefde te zijn, die zij was .... De fantazie wolkte: zij zag een wit paleis en overal cupidootjes ....

- Mama .... kom dan tòch! Daar is mevrouw Vàn Does, mevrouw Van Does, met twee stopflesschen ....

Het was Doddy aan haar deur. Zij stond op en ging naar de achtergalerij, waar de Indische dame zat, de vrouw van den postkommies. Zij hield koeien en verkocht melk. Maar zij deed ook in anderen handel. Zij was een dikke dame, even wat bruin, met vooruitstekenden buik; zij droeg een heel eenvoudig kabaaitje met een smal kantje er om heen, en hare dikke handjes streelden den buik. Voor zich op tafel had zij twee stopfleschjes staan, waarin iets glinsterde. Wat was dat van suiker, kristal, dacht mevrouw Van Oudijck vaag, toen zij zich plotseling herinnerde .... Mevrouw Van Does zeide, dat zij blij was haar weêr terug te zien. Twee maanden weg van Laboewangi! Toch te erg, die mevrouw Van Oudijck maar! En zij wees op de stopflesschen. Mevrouw Van Oudijck glimlachte. Wat was het?

Geheimzinnig legde mevrouw Van Does een dik, naar achter omkrullend, slap geleed wijsvingertje tegen een der stopflesschen aan, en zei, fluisterend:

- Inten-inten![1)]

- Zoo? vroeg mevrouw Van Oudijck.

Doddy, met groote oogen, en Theo, geamuzeerd, tuurden naar de twee stopfleschjes.

- Ja .... U weet wel, van die dame .... van wie ik u gesproken .... Haar naam wil zij niet noemen. Kassian, vroeger haar man een groote piet, en nu .... ja toch zoo ongelukkig; zij heeft niets meer. Alles op. Alleen nog deze twee fleschjes. Al haar juweelen heeft zij uit laten nemen en de steenen bewaart zij hier in. Alles geteld. Zij vertrouwt

1) Diamanten.

mij toe, om te verkoopen. Door mijn melk heb ik relatie Wil u zien, mevrouw Van Oudijck, ja? Móoie steenen! De residen, hij koopt voor u, nu u weêr thuis is. Doddy, geef mij een zwart lapje; als fluweel, is het beste ....

Doddy wist een stukje zwart fluweel door de djaït[1)] te laten zoeken in een kast met naairommel. Een jongen bracht glazen met tamarinde-stroop en ijs. Mevrouw Van Does, in hare slapgeleede vingertjes een tangetje, legde een paar steenen voorzichtig op het fluweel.

- Ja! ! riep zij uit. Zie toch die water, mevrouw! Pr .... àchtig!

Mevrouw Van Oudijck zag toe. Zij glimlachte allerliefst en zei toen met hare zachte stem:

- Die steen is valsch, lieve mevrouw.
- Valsch? ? kreet mevrouw Van Does. Valsch? ?

Mevrouw Van Oudijck zag naar de andere steenen.

- En die andere, mevrouw .... - zij boog aandachtig, en zeide toen zoo lief mogelijk:
- Die andere .... zijn .... ook valsch ....

Mevrouw Van Does zag haar aan, met pleizier. Toen zei ze tegen Doddy en Theo, leuk:

- Die mama van jullie .... pinter! Zij ziet dadelijk!

En zij lachte luid uit. Allen lachten. Mevrouw Van Does deed de kristallen weêr in de flesch.

- Een aardigheid, ja, mevrouw? Ik woû alleen maar zien of u verstand had. Natuurlijk, u geloof mijn eerewoord: ik zoû u nooit verkoopen .... Maar deze .... kijk ....

En plechtig nu, bijna godsdienstig, opende zij het andere stopfleschje, waarin slechts enkele steenen waren: ze legde ze met liefde op het zwarte fluweel.

- Die is prachtig .... voor een leontine, zei mevrouw Van Oudijck, turende op een zeer grooten brillant.
- Nou .... wat zeg ik u? zeide de Indische dame.

En zij tuurden allen op de brillanten, op de echte, die uit het ‘echte’ stopfleschje, en hielden ze voorzichtig tegen het licht.

Mevrouw Van Oudijck zag, dat zij allen echt waren.

- Ik heb heusch geen geld, lieve mevrouw! zeide zij.

1) Naaister.

- Deze groote .... voor leontine .... zes honderd gulden .... een koopje: ik verzeker u, mevrouw!

- O, mevrouw, neen nooit!

- Hoeveel dan? U doet goed werk als u koop. Kassian, haar man vroeger groote piet. Raad van Indië.

- Twee honderd ....

- Ja, kassian! ! Twee honderd!

- Twee-honderd-vijftig, maar niet meer. Ik heb heusch geen geld.

- De residen .... fluisterde mevrouw Van Does, Van Oudijck bespeurende, die, nu de rol was afgeloopen, naar de achtergalerij kwam. De residen .... hij koop voor u!

Mevrouw Van Oudijck glimlachte en keek naar den flonkerenden druppel licht op het zwarte fluweel. Zij hield van juweelen, zij was niet geheel onverschillig voor brillanten.

En zij keek op naar haar man.

- Mevrouw Van Does laat ons een heele boel moois zien, zeide zij streelend.

Van Oudijck voelde een schok in zijn borst. Het was hem nooit aangenaam mevrouw Van Does in zijn huis te zien. Zij had altijd wat te verkoopen: den eenen keer gebatikte spreien, den anderen keer geweven muiltjes, een derden keer prachtige maar heel kostbare tafelloopers, met goudgebatikte bloemen op geel geglansd linnen. Mevrouw Van Does bracht altijd iets meê, stond altijd in betrekking met vrouwen van vroegere ‘groote pieten’, die zij hielp verkoopen, voor heel hooge percenten. Een morgenvisite van mevrouw Van Does kostte hem iederen keer minstens eenige rijksdaalders, en heel dikwijls vijftig gulden, want zijne vrouw had een kalmen lust om altijd te koopen dingen, die zij niet noodig had, maar die zij te onverschillig was om nièt van mevrouw Van Does te koopen. Hij zag niet dadelijk de twee stopflesschen, maar hij zag den druppel licht op het zwarte fluweel, en hij begreep, dat de visite dezen keer meer dan vijftig gulden zoû kosten, als hij niet heel sterk was.

- Mevrouwtje! schrikte hij. Het is het einde van de maand; brillanten koopen, dat gaat niet van daag! En nog wel stopflesschen vol! riep hij uit, met een schrik, ze nu ziende schitteren op de tafel, tusschen de glazen tamarindestroop.

- Ja, die residèn! lachte mevrouw Van Does, als was een rezident altijd rijk.

Van Oudijck haatte dat lachje. Zijn huishouden kostte hem iedere maand enkele slordige honderden guldens meer dan zijn traktement en hij teerde in, had schulden. Zijn vrouw bemoeide zich nooit met geldzaken; zij had vooral voor deze hare glimlachendste onverschilligheid.

Zij liet den brillant even flonkeren en de steen schoot een blauwen straal.

- Hij is prachtig .... voor tweehonderd-vijftig.

- Voor driehonderd dan, lieve mevrouw ....

- Driehonderd? vroeg zij droomerig, spelend met het juweel.

Of het driehonderd of vier- of vijfhonderd was, het was haar alles om het even. Het liet haar totaal onverschillig. Maar den steen vond zij mooi en zij was al beslist dien te nemen, voor hoeveel ook. En daàrom legde zij den steen rustig neêr en zei:

- Neen, lieve mevrouw, heusch .... de steen is te duur, en mijn man heeft geen geld.

Zij had dat zoo lief gezegd, dat hare bedoeling niet was te raden. Zij was aanbiddelijk van zelfontzegging, terwijl zij die woorden uitsprak. Van Oudijck voelde een tweeden schok in zijn borst. Hij kon zijn vrouw niets weigeren.

- Mevrouw, zeide hij. Laat den steen maar hier .... voor drie honderd gulden. Maar neem dan uw stopflesschen in godsnaam meê.

Mevrouw Van Does keek jubelend op.

- Nou .... wat heb ik u gezegd? Ik weet zeker, de residèn, hij koop voor u ....!

Mevrouw Van Oudijck keek zacht verwijtend op.

- Maar Otto! zeide zij. Hoe is het nu toch mogelijk!

- Vindt je den steen mooi?

- Ja, prachtig ..... maar zoo veel geld! Voor één brillant!

En zij trok de hand van haar man naar zich toe en zij duldde, dat hij haar kuste op het voorhoofd, omdat hij haar een brillant had mogen koopen van driehonderd gulden. Doddy en Theo knipoogden tegen elkaâr.

IV.

Léonie Van Oudijck genoot steeds van hare siësta. Zij sliep maar een oogenblik, maar zij vond het heerlijk na de rijsttafel alleen in hare koele kamer te blijven, tot vijf uur, half zes. Zij las een beetje, meestal de tijdschriften van den leestrommel, maar voornamelijk deed zij niets en droomde. Het waren vage verbeeldingen, die opblauwden in hare middageenzaamheden. Niemand wist hiervan en zij hield ze zeer geheim, als een geheime zonde, als een ondeugd. Zij gaf zich veel eerder bloot - voor de wereld - waar het een liaison betrof. Ze duurden nooit lang, ze telden weinig meê in haar leven, zij schreef nooit brieven, en de gunsten, die zij verleende, gaven den bevoorrechte nooit eenig recht in den dagelijkschen omgang der conversatie. Zoo was zij van eene stille, correcte perversiteit, fyziek en moreel. Want ook hare verbeeldingen, hoe flauwtjes poëtisch ook, waren pervers. Haar meest geliefde auteur was Catulle Mendès: zij hield van al die bloempjes van azuren sentimentaliteit, van die roze cupidootjes van affectatie, het pinkje in de lucht, de beentjes bevallig fladderend - rondom de meest verdorven motieven en thema's van afdwalenden hartstocht. In hare slaapkamer hingen enkele platen: een jonge vrouw achterover op een kanten bed, en gezoend door twee stoeiende engeltjes; een ander: een leeuw met een pijl in de borst aan de voeten van een glimlachende maagd; een groote reclame-prent van odeur: een soort van bloemennimf, wier sluier aan alle kanten werd afgerukt door speelsche parfumerie-cherubijntjes. Zij vond die plaat vooral prachtig, iets esthetischer kon zij zich niet voorstellen. Zij wist, dat de plaat monsterlijk was, maar zij had het nooit van zich kunnen verkrijgen het onding af te haken, ook al zag men er met schuinsche oogen heen: de kennissen, hare kinderen, die in- en uitliepen in hare kamer, met de Indische gemakkelijkheid, die geen geheim maakt van het toilet. Zij kon er minuten heen staren als betooverd; zij vond het allerliefst, en hare eigen droomen geleken op die prent. Ook bewaarde zij een bonbondoos met een keepsakeplaatje, als het type van schoonheid, dat zij nog mooier vond dan zichzelve: het blosje op de wangen, de bruine brunetteoogen onder onwaarschijnlijk gouden haren, de boezem zicht-

baar onder kant. Maar zij gaf zich nooit bloot in deze belachelijkheid, die zij vaag vermoedde; zij sprak nooit over die platen en doosjes, juist, omdat zij wist, dat ze leelijk waren. Maar zij vond ze mooi, zij vond ze heerlijk, zij vond ze kunst en poëzie.

Zoo waren hare liefste uren.

Hier, te Laboewangi, dorst zij niet doen, wat zij te Batavia deed, en hier geloofde men nauwlijks wat men te Batavia vertelde. Toch verzekerde mevrouw Van Does, dat die rezident, en die inspecteur - de een op reis, de ander op tournée -, en enkele dagen logeerende in het rezidentie-huis, 's middags - gedurende de siësta - hun weg hadden gevonden naar de slaapkamer van Léonie. Maar te Laboewangi waren zulke werkelijkheden toch zeldzame intermezzo's tusschen mevrouw Van Oudijcks roze middagvizioenen ....

Toch, dezen middag scheen het ....

Of zij, na een oogenblik gesluimerd te hebben en alle matheid van reis en warmte opgeklaard was van haar melkwitte teint - of zij, nu zij keek naar de stoeiende engeltjes van de parfumerie-reclame, niet met hare gedachte was bij die bloeiende roze poppetjes-teederheid, maar of zij luisterde naar buiten .....

Zij droeg alleen een sarong, dien zij onder de armen had opgetrokken en op de borst in een wrong hield samengeknoopt.

Hare mooie blonde haren hingen los.

Hare mooie witte voetjes waren bloot; zij had hare muilen zelfs niet aangeslipt.

En zij keek door de latjes der jalouzie.

Tusschen de bloempotten, die op de zijtrappen van het huis hare ramen met groote bladerenmassa's maskeerden, zag zij op een bijgebouw van vier kamers - de logeerkamers - waarvan er een was bewoond door Theo.

Zij bleef een pooze turen en opende toen, op een kier, de jalouzie .....

En zij zag, dat ook de jalouzie van Theo's kamer zich even opende .....

Toen glimlachte zij; knoopte vaster den sarong, en legde zich weêr te bed.

Zij luisterde.

Na een oogenblik hoorde zij het grint even knarsen onder

den druk van een muil. Hare jalouzie-deuren waren, zonder gesloten te zijn, dichtgeslagen. Een hand opende ze nu voorzichtig .....

Zij zag glimlachend om ....

- Wat is er, Theo? fluisterde zij.

Hij kwam nader, hij was in slaapbroek en kabaai en hij zette zich op den rand van het bed en speelde met hare witte, mollige handen, en in eens zoende hij haar met razernij.

Op dit oogenblik siste er een steen door de kamer.

Zij schrikten beiden, zagen op en stonden in een oogenblik midden in het vertrek.

- Wie gooit er? vroeg zij bevende.

- Misschien een van de jongens. René of Ricus, die buiten spelen, antwoordde hij.

- Ze zijn nu nog niet op ....

- Of iets, dat valt van boven ....

- Het werd toch geslingerd ....

- Zoo dikwijls raakt er een steentje los ....

- Maar dit is grint.

Zij raapte het steentje op. Hij, voorzichtig, zag naar buiten.

- Het is niets, Léonie. Het moet heusch van boven zijn gevallen, uit de goot, door het raam. En toen is het weêr opgesprongen. Het is niets ....

- Ik ben bang, murmelde zij.

Bijna luid lachte hij en vroeg:

- Waarvoor?

Zij behoefden voor niets te vreezen. De kamer was gelegen tusschen het boudoir van Léonie en twee groote logeerkamers, die alleen voor rezidenten, generaals en andere hooggeplaatsten werden bestemd. Aan de andere zijde der middengalerij waren de kamers van Van Oudijck, kantoor en slaapvertrek, en de kamer van Doddy, en de kamer van de jongens, Ricus en René. Léonie was dus geïzoleerd aan haar vleugel, tusschen de logeerkamers in. Het maakte haar brutaal. Om dit uur was het erf geheel verlaten. Trouwens, zij was niet bang voor de bedienden. Oerip was geheel vertrouwd en kreeg dikwijls mooie geschenken: sarongs, een gouden pending,[1] een lange diamanten kabaaispeld, dien zij als een

1) Gesp.

plaque van zilver en steenen droeg op de borst. Daar Léonie nooit bromde, vrijgevig was met voorschot, en een zekere schijnbare gemakkelijkheid had, - hoewel alles alleen gebeurde, zooals zij het wilde - was zij niet onbemind en hoeveel de bedienden ook van haar wisten, zij hadden haar nog nooit verraden. Het maakte haar des te brutaler. Voor een doorgang tusschen slaapkamer en boudoir hing een gordijn en het was, eens vooral, afgesproken tusschen Theo en Léonie, dat hij bij eenig gevaar, rustig weg zoû slippen achter die portière en zich door de tuindeur van het boudoir begeven zoû naar buiten, als om de rozenpotten te bezien, die op de treden der trappen stonden. Zoo zoû het schijnen alsof hij van zijn eigen kamer zoo juist was gekomen en maar even de rozen bezag. De binnendeuren van boudoir en slaapkamer waren gesloten, in den regel, omdat Léonie ronduit zeide, dat zij er niet van hield overvallen te worden.

Zij hield van Theo, om zijn frissche jeugd. En hier op Laboewangi, was hij haar eenige ondeugd, een doortrekkende inspecteur en de roze engeltjes niet meêgerekend. Zij waren nu als stoute kinderen, zij lachten stil in elkanders armen. Maar zij moesten voorzichtig zijn. Het was vier uur geworden en zij hoorden in den tuin de stemmen van René en Ricus. Zij namen het erf in hun bezit voor hunne vacantie. Dertien en veertien jaar, genoten zij van den grooten tuin. Zij liepen in een blauw gestreept katoenen buisje en broek, op bloote voeten en gingen naar de paarden, naar de duiven zien: ze plaagden Doddy's kakatoe, die op het dak der bijgebouwen trippelde. Zij hadden een tammen badjing.[1)] Zij maakten jacht op tokkè's, die zij schoten met een soem pitan,[2)] tot groote ergernis der bedienden, omdat de tokkè's geluk aanbrengen. Zij kochten aan het hek katjang-goreng,[3)] van een voorbijgaanden Chinees, en scholden hem daarna uit:

- Katja .... àng golengan! Tjina mampoes! nadoende zijn accent van kè. Zij klommen in den flamboyant en wiegelden als apen aan de takken. Zij wierpen de katten met steenen; zij hitsten de honden der buren op tot zij zich heesch blaften en elkaâr de ooren stuk beten. Zij knoeiden met water bij den vijver, maakten zich ontoonbaar van modder en vuil en

1) Eekhoorn, klapperrot.
2) Blaaspijp.
3) Gebrande boontjes.

waagden het de Victoria Regia's te plukken, dat zij volstrekt niet mochten doen. Zij onderzochten de stevigheid der groene vlakke Victoria-bladeren - als prezenteerbladeren - en meenden er op te kunnen staan en zij dompelden onder .... Dan namen zij leêge flesschen, plaatsten die op een rij en kegelden met keisteenen. Dan vischten zij uit den sloot terzijde van het huis met een bamboe allerlei naamlooze drijvende dingen op en smeten er elkaâr meê. Hunne fantazie in uitvindingen was onuitputtelijk, en het uur der siësta was hun uur. Zij hadden een tokkè gevangen en een kat en lieten ze vechten met elkaâr; de tokkè opende zijn muil van kleine krokodil en hypnotizeerde de kat, die afdroop, zich weg trok uit zijn zwarten kraalblik, - met hoogen rug, de haren steil van angst. En daarna aten de jongens zich ziek aan onrijpe manga's.

Léonie en Theo hadden door de jalouzie bespied het gevecht van kat en tokkè en zagen hen nu rustig in het gras de onrijpe manga's eten. Maar het was het uur, dat de gestraften - een twaalftal - werkten op het erf, onder toezicht van een ouden, deftigen mandoor, met een rietje in de hand. Zij haalden water in tonnen en gieters van Devoe's-petroleumblikken gemaakt, soms ook in petroleumblikken zelve, en zij begoten de planten, het gras, het grint. Zij veegden dan het erf schoon met een luid geruisch van lidibezems.

Réne en Ricus wierpen achter den mandoor, voor wien ze bang waren, de gestraften met afgeknabbelde manga's en scholden ze uit en trokken grimassen en apentronie's. Doddy kwam aan, uitgeslapen, spelende met haar kakatoe, dien zij droeg op de hand en die kaka! kaka! riep, en zijn gele kuif opzette met snelle nekbewegingen.

En Theo, nu, sloop achter het gordijn weg in het boudoir en, toen een oogenblik de jongens elkaâr naliepen in een bombardement van manga's, en Doddy naar den vijver wandelde met haar sleeppas van heupwiegelende kreole, de kakatoe op hare hand, - kwam hij te voorschijn van achter de planten, rook aan de rozen en deed of hij in den tuin had gewandeld, voor hij zijn bad ging nemen.

V.

Van Oudijck voelde zich aangenamer gestemd, dan hij zich in weken gevoeld had; in zijn huis scheen na die twee maanden saaie verveling weêr iets van familieleven te komen; hij vond het prettig zijn twee rakkers van jongens in den tuin te zien ravotten, ook al deden zij allerlei kwaad, en vooral was hij heel tevreden, dat zijn vrouw weêr terug was.

Zij zaten nu in den tuin, in négligé, thee te drinken, om half zes. Het was toch heel vreemd, maar Léonie vulde dadelijk het groote huis met een zekere comfortabeler gezelligheid, omdat ze er zelve van hield. Dronk Van Oudijck anders vlug een kop thee, dat Kario hem bracht in zijn slaapkamer, vandaag al was die middagthee een prettig uur; er waren rieten stoelen en lange mailstoelen voor buiten gezet; op een rieten tafel stond het theeblad; er was pisang goreng gebakken, en Leonie in een Japansche, rood zijden kimono, haar blonde haar los, lag in een rieten stoel en speelde met de kaka van Doddy en voerde den vogel met gebak. Het was dadelijk heel anders, vond Van Oudijck, zijn vrouw gezellig, lief, mooi, nu en dan iets vertellende van de kennissen te Batavia, van de races te Buitenzorg, van een bal bij den Gouverneur, van de Italiaansche opera; de jongens, vroolijk, gezond, jolig, hoe vies ook van hun spelen - en hij riep ze eens bij zich, en ravotte even met ze en vroeg naar het Gymnazium - zij zaten in de tweede klasse; en zelfs Doddy en Theo schenen hem anders toe: Doddy snoezig en zangerig rozen nu plukkende aan de bloempotten en Theo, spraakzaam, met mama, en zelfs met hèm. Een prettige trek speelde om Van Oudijck's snor; hij zag er nog jong uit in zijn gezicht en nauwlijks scheen hij acht-en-veertig. Hij had een scherpen, levendigen blik van vlug opzien, van acuut doordringen. Hij was zwaar en had aanleg nog zwaarder te worden, maar toch had hij behouden iets vlug militairs, en op zijn tournées was hij onvermoeid; hij was een uitstekend ruiter. Groot en forsch, tevreden met zijn huis en zijn gezin, had hij iets prettigs van stevige mannelijkheid, en lachte om zijn snor de joviale trek. En zich latende gaan, zich uitstrekkende in zijn rieten stoel, drinkende zijn kopje thee, sprak hij uit de gedachten, die meestal in

zulk een uur van tevredenheid bij hem opwolkten. Ja, het was toch maar een goed leven in Indië, bij het Binnenlandsch Bestuur. Ten minste voor hem was het altijd goed geweest, maar hij had ook een beetje gebofd. Nu was het wanhopig met de promotie; hij kende tal van assistent-rezidenten, die zijn tijdgenooten waren en die in jaren nog geen kans hadden rezident te zullen worden. En dat was zeker een wanhopige toestand, zoo lang te blijven in een betrekking van ondergeschiktheid aan een superieur, op dien leeftijd nog bevelen af te moeten wachten van een rezident. Hij had dat nooit kunnen uithouden, tot zijn acht-en-veertigste jaar! Maar rezident zijn, zelf bevelen, zelf besturen een gewest, groot en belangrijk als Laboewangi, met zoo uitgebreide koffie-cultuur, zoo talrijke suikerfabrieken, met zóovele erfpachtsperceelen - dat was een genot, dat was leven: een leven grootsch en ruim als geen ander, en waarmeê in Holland geen betrekking en leven te vergelijken was. Zijne groote verantwoordelijkheid was zijner heerschersnatuur een genot. Zijn werkkring was gevarieerd: kantoorwerk en tournée; de belangen van zijn werk waren gevarieëerd: men sufte niet dood op zijn kantoorstoel: na het bureau was er de vrije natuur, en het was altijd afwisseling, altijd iets anders. Hij hoopte over anderhalf jaar rezident eerste-klasse te kunnen worden, als er een eerste-klasse gewest open kwam: Batavia, Semarang, Soerabaia of een van de Vorstenlanden. En toch zoû het hem dan aan zijn hart gaan Laboewangi te moeten verlaten. Hij was gehecht aan zijn gewest, waarvoor hij vijf jaar al zooveel gedaan had, dat in die vijf jaar gekomen was tot zijn bloei, voor zoover bloei mogelijk was in deze tijden van algemeene malaise: de koloniën arm, de bevolking verarmd, de koffie-cultuur slechter dan ooit, de suiker misschien over twee jaar een hevige crizis tegemoet gaande .... Indië kwijnde, en zelfs in den nijveren Oosthoek begon te kankeren een loomheid en zwakte, maar toch voor Laboewangi had hij veel kunnen doen. Gedurende zijn bestuur was de bevolking in welvaart toegenomen; de irrigatie der rijstvelden was er uitstekend, nadat hij den ingenieur, eerst altijd in strijd met het B.-B.,[1)] had weten te winnen door zijn tact. Talrijke stoom-

1) Binnenlandsch Bestuur.

trammen waren aangelegd. De secretaris, zijn assistent-rezidenten, zijn controleurs waren hem toegedaan, al was het zwaar werken onder zijn bestuur. Maar hij had ook een prettigen toon met ze, al was het werken zwaar. Hij kon joviaal vriendschappelijk zijn, al was hij de rezident. Hij was blij, dat zij allen, zijn controleurs, zijn assistent-rezidenten vertoonden dat gezonde, blijmoedige type van den ambtenaar van B.-B., tevreden met hun leven en werk, al bestudeerden zij ook tegenwoordig veel meer dan vroeger de Regeerings-almanak en de Ranglijst, voor hunne promotie. Het was dan Van Oudijcks stokpaardje zijne ambtenaren te vergelijken met de rechterlijke ambtenaren, die niet vertoonden dat opgewekte type: tusschen beide groepen was dan ook steeds lichte naijver, animoziteit .... Ja, het was een prettig leven, het was een prettige werkkring, alles was goed. Er ging niets boven B.-B. Het speet hem alleen, dat zijn verhouding tot den Regent niet gemakkelijker was, niet aangenamer was. Maar het was niet zijn schuld. Hij had den Regent steeds zeer nauwgezet gegeven wat hem toekwam, hem gelaten in zijn rechten, hem hoog gehouden tegenover de Javaansche bevolking en zelfs tegenover de Europeesche ambtenaren. O, het speet hem zoo innig, dat gestorven was de oude Pangéran, de vader van den Regent, de oude Regent, een nobele ontwikkelde Javaan. Met dien had hij steeds gesympathizeerd, hem had hij dadelijk gewonnen door zijn tact. Had hij niet, nu vijf jaar geleden, toen hij aankwam te Laboewangi voor de bestuursovername, den Pangéran - type van den echten Javaanschen edelman - geïnviteerd aan zijn zijde plaats te nemen in zijn eigen rijtuig - en niet, zooals gebruikelijk was, den Regent laten volgen in een tweede rijtuig achter het rezidentsrijtuig -; en had hij niet door deze beleefdheid tegenover den ouden prins alle Javaansche hoofden en ambtenaren dadelijk gewonnen en hen gestreeld in hun eerbied en liefde voor hun Regent: afstammeling van een der oudste Javaansche geslachten: de Adiningrats, vroeger, ten tijde der Compagnie, sultans van Madoera ....? Maar Soenario, zijn zoon, de jonge Regent nu, hem kon hij niet vatten, niet doorpeilen - dit bekende hij zich slechts stilzwijgend -; hem zag hij alleen raadselachtig, dien wajangpop, zooals hij hem noemde, altijd stijf, op een afstand tegenover

hém, den rezident, alsof hij - prins - neêrzag op hem - Hollandschen burgerman, en daarbij fanatiek, zonder oog voor de belangen zijner Javaansche bevolking, en alleen maar verloren in allerlei bijgeloovige praktijken en fanatieke bespiegelingen. Hij zeide het niet ronduit, maar iets ontsnapte hem in den Regent. Hij kon die fijne figuur, met zijn strakke koolzwarte oogen, niet neêrzetten als mensch in het praktische leven, zooals hij steeds den ouden Pangéran had kunnen doen. Die was hem altijd geweest, volgens den leeftijd, zijn vaderlijke vriend; volgens de etiquette zijn ‘jongere broeder,’ maar altijd medebestuurder van zijn gewest. Maar Soenario vond hij oneigenlijk, geen ambtenaar, geen Regent, alleen maar een fanatieke Javaan, die zich hulde in iets van geheim: allemaal nonsens, dacht Van Oudijck. Hij lachte om Soenario's faam van hoogheiligheid, die de bevolking hem gaf. Hij vond hem onpractisch: een gedegenereerde Javaan, een gedetraqueerde Javaansche gommeux!

Maar zijn disharmonie met den Regent - disharmonie alleen van karakter, en nooit gekomen tot werkelijkheid van feit - hij draaide het mannetje immers om zijn vinger! - was de eenige groote moeilijkheid, die hem gedurende al die jaren wel eens had laten pikeren. En zijn rezidentsleven had hij niet willen ruilen voor welk ander leven. O, hij tobde nu al, wat hij later zoû doen als hij gepensioeneerd was. Het liefst zoû hij zoo lang mogelijk blijven in dienst, lid van den Raad van Indië, Vice-prezident .... Wat hij niet zeide, maar stil ambieerde was, in het verschiet, de troon van Buitenzorg. Maar men had tegenwoordig in Holland die vreemde manie om vreemden tot de hoogste betrekkingen te benoemen, Hollanders, baren, die totaal niets van Indië afwisten - in plaats van getrouw te blijven aan het principe oud-Indische gedienden te kiezen, die van aspirant-controleur opgeklommen waren en de geheele ambtelijke hiërarchie op hun duimpje kenden .... Ja, wat zoû hij doen, gepensioeneerd? In Nice wonen? Zonder geld? Want sparen, dat ging niet; het leven was ruim, maar duur, en in plaats van te sparen maakte hij beeren. Nu ja, dat kwam er niet op aan, dat werd afbetaald, maar later, later ... De toekomst, de pensioeneering, was hem alles behalve een aangenaam vooruitzicht. Te vegeteeren in Den Haag, in een klein huis, met een

bittertje in de Witte en in de Besogne-kamer - met de oude pruiken .... brr!! Hij rilde ervan. Hij kon er niet aan denken; hij wilde aan de toekomst dan maar in het geheel niet denken: misschien was hij dood voor dien tijd. Maar nu was het heerlijk, zijn werkkring, zijn huis, Indië. Er was totaal niets bij te vergelijken.

Léonie had hem glimlachend aangehoord; zij kende zijne stille verrukkingen, zijn dwepen met zijn betrekking; - zooals zij het noemde; zijn aanbidding van B.-B. Zij vond het goed, zij had er niets tegen. Zij ook waardeerde de luxe van het rezident-zijn. Het betrekkelijke izolement kon haar niet schelen, zij had meestal genoeg aan zichzelve ... En zij antwoordde glimlachend terug, tevreden, beminnelijk, met haar teint van melk, dat nog blanker was onder de lichte bedak[1)] tegen de roode zijde der kimono aan, en mooi in de omgolving van haar blonde haren.

Dien morgen, een oogenblik, was zij ontstemd geweest, had Laboewangi, na Batavia, op haar gedrukt, met zijn verveling van binnenlandsche hoofdplaats. Maar sinds had zij gekregen een grooten brillant; sinds had zij Theo terug .... Zijn kamer was vlak bij de hare. En hij zoû nog wel in langen tijd geen betrekking kunnen krijgen.

Dat waren hare gedachten, terwijl haar man, na zijn prettige ontboezeming nog zalig lag na te denken. Dieper dacht zij niet, iets als wroeging zoû haar ten zeerste hebben verbaasd, had zij er iets van kunnen voelen .... Het begon zachtjes aan te donkeren, de maan steeg al lichtend omhoog, en achter de fluweelmollige waringins, achter de even op en neêr wuivende pluimen der klapperboomen, die als statiebossen van donkere struisveêren hoog feestelijk staken in de lucht, doezelde het laatste licht van de zon een dofgouden weêrschijn, waartegen de molligheid der waringins, de statie van de klappers afstaken als zwart geëtst.

In de verte klonken de enkeltonige klanken van den gamelan, weemoedig, als van een waterheldere glazen piano, met telkens er tusschen een diepe dissonant ....

1) Poudre-de-riz.

VI.

Van Oudijck, pleizierig om zijn vrouw en kinderen, wilde gaarne toeren, en de landauer werd ingespannen. Van Oudijck keek joviaal en prettig, van onder het breede goudgalon van zijn pet. Léonie, naast hem, had een nieuwe mauve mousseline japon aan, uit Batavia, en een hoed met mauve papavers. Een dameshoed in het binnenland is een luxe, iets van overgroote elegance, en Doddy, tegenover haar, maar op zijn binnenlandsch zonder hoed, was in stilte geergerd en vond, dat mama haar toch wel had kunnen zeggen, dat zij een hoed zoû ‘gebruiken’, zooals Doddy's taaleigen luidde. Nu stak zij zoo af bij mama, nu kon zij niet velen, die zacht wuivende papavers! Van de jongens was René meê, in een frisch wit pakje. De hoofdoppasser zat op den bok naast den koetsier en hield tegen zijn heup de groote gouden pajong, symbool van het gezag. Het was over zessen, het begon al te donkeren en over Laboewangi hing in dit uur die fluweelen geluidloosheid, die tragische geheimzinnigheid van den schemeratmosfeer der Oostmoessondagen. Soms blafte alleen een hond, kirde een woudduif en verbrak de oneigenlijkheid van het zwijgen, als van een onbewoonde stad. Maar nu ook ratelde er dwars door heen het rijtuig, trappelden de paarden de stilte in kleine flarden. Men kwam geen ander rijtuig tegen; een onbezielde menschloosheid hield de tuinen en galerijen betooverd. Een paar jongelui in het wit wandelden, en namen den hoed af. Het rijtuig had de notabele lanen verlaten en reed de Chineesche kamp in, waar in de kleine winkels de lichtjes werden ontstoken. De negotie was zoo goed als gedaan: de Chineezen rustten uit, in allerlei slappe houdingen van beenen in de lucht en over elkaâr, de armen rondom het hoofd, de staarten los, of om het hoofd gebonden. Als het rijtuig naderde, stonden zij op, bleven eerbiedig staan. De Javanen, voor het meerendeel - de wel-opgevoeden, die manieren kenden - hurkten neêr. Langs den weg stonden nu, verlicht met kleine petroleum-lampjes, de wandelkeukentjes gereed, de drankverkoopers, de gebakverkoopers. De kleur in de met tallooze lichtjes opgegloeide avondduisternis, was groezelig bont; de Chineesche winkeltjes overvol van koopwaren, en beteekend met roode

en gouden karakters en beplakt met roode en gouden papiertjes met spreuken; op den achtergrond het huisaltaar met de heilige plaat: de witte god, gezeten, en achter hem de grijnzende zwarte god. Maar de straat verbreedde zich, veraanzienlijkte zich eensklaps; rijke Chineesche huizen, als witte villa's blankten zacht op; en vooral trof een blanke paleisvilla van een schatrijken ex-opiumpachter - rijk geworden in de dagen vóor de opium-regie - een blank paleis van sierlijk stucwerk met tallooze bijgebouwen, de poorten der voorgalerij in een monumentalen Chineeschen stijl van voorname elegance en zachte bonte goudkleur, in de diepte van het open huis het zeer groote huisaltaar, de plaat der goden pronkende in licht; de tuin aangelegd met gemaniëreerde kronkelpaden, maar mooi volgezet met vierkante potten en lange bloemvazen van donkerblauw- en groen glazuur, waarin kostbare dwergplanten - erfstuk van vader op zoon - en alles gehouden in een blinkende properheid, een verzorgde netheid van détail: de welvarende, kraakzindelijke luxe van een millionair opium-Chinees. Maar niet alle Chineesche woningen waren zoo pronkerig open, de meesten lagen verborgen intiem achter hooge muren, gesloten, en doken terug in het geheim van hun huiselijk leven. Eensklaps waren de huizen gedaan en langs een breeden weg strekten Chineesche graven zich uit, rijke graven, den grasheuvel met den gemetselden ingang - ingang van dood - opgehoogd in den symboolvorm van het vrouwelijk orgaan: uitkomst van leven - ruim grasveld er om heen, de ergernis van Van Oudijck, die berekende hoeveel bouw wel voor kultuur verloren was door die begraafplaatsen der rijke Chineezen. En de Chineezen schenen te triomfeeren in leven en dood in de anders zoo stille stad van geheimzinnigheid, de Chineezen gaven er aan het eigenlijke karakter van drukke beweging, van handel, van rijk worden, van leven en sterven, want toen het rijtuig de Arabische wijk inreed - huizen als andere, maar somber, maar stijlloos, maar fortuin en existentie verborgen achter dichte deuren; in de voorgalerij wel stoelen, maar de heer des huizes somber gehurkt op den grond, onbewegelijk, met zwarten blik het rijtuig achtervolgende - scheen dit stadsgedeelte nog tragischer geheimzinnig dan het notabele Laboewangi en scheen het onuitzegbare mysterie uit te donzen als

iets van den Islâm, dat zich verspreidde over de héele stad, of het de Islâm was, die de fatale melancholie van levensgelatenheid uitduisterde in den huiverenden, geluidloozen avond .... Zij voelden dat niet in hun ratelende rijtuig, van hun kinderjaren aan die atmosfeer gewoon en niet gevoelig meer voor het sombere geheim, dat was als het naderen van een zwarte macht, die hen - overheerschers met hun kreolenbloed - altijd en altijd had aangeademd, zoodat zij ze nooit zouden vermoeden. Misschien als Van Oudijck nu en dan in de couranten las over het pan-islâmisme, dat hem iets aanzweemde of de zwarte macht, het sombere geheim, even opende voor zijne diepste gedachte. Maar zooals nu - toerende met vrouw en kinderen, in het geratel van zijn rijtuig, en het getrappel van zijn mooie Sydney-ers, den oppasser, met den gesloten pajong, die glinsterde als een dichtgestraalde zon op den bok, voelde hij te veel zichzelven, zijn heerschers-, zijn overheerschersnatuur, om iets van het zwarte geheim te raden, iets van het zwarte gevaar te zien. En hij was vooral nu te prettig, om iets melancholieks te voelen, te zien. Hij zag, in zijn optimisme, zelfs niet het verval van zijne stad, die hij liefhad; ze troffen hem niet nu zij doorreden, die immense zuilenvilla's, getuigende van vroegere planterswelvaart - verlaten, verwaarloosd, in verwilderde erven; een ervan ingenomen door een houtaankap-maatschappij, die er den opzichter liet wonen en in den voortuin de balken stapelde. Treurig blankten de verlaten huizen op, met portieken van pilaren, die in de woest vergroeide erven spookten in de maan als tempels van onheil .... Maar zij zagen het zoo niet: genietende de wiegeling op de zachte rijtuigveeren, dommelde Léonie glimlachende, en Doddy spiedde, nu zij de Lange Laan weêr naderden, uit, of zij niet Addy zag ....

Tweede hoofdstuk.

I.

De secretaris Onno Eldersma had het druk. De post bracht iederen dag aan het rezidentie-bureau, waaraan twee kommiezen, zes klerken waren verbonden, tal van djoeroe-

toelis, en magangs[1], gemiddeld een paar honderd brieven en de rezident mopperde dadelijk zoodra er achterstallig werk was. Hij werkte zelve stevig aan, hij verlangde van zijn ambtenaren het zelfde. Maar soms was het een stortvloed van stukken, requesten, aanvragen. Eldersma was het type van den in zijn geschrijf opgaanden bureau-ambtenaar, en Eldersma had het altijd druk. Hij werkte 's morgens, 's middags, 's avonds. Aan siësta deed hij niet. Hij rijsttafelde even om vier uur, en daarna rustte hij even uit. Gelukkig had hij een sterk gestel, frisch, Friesch, maar al zijn bloed, al zijn spieren, al zijn zenuwen waren hem noodig voor zijn werk. Het was niet wat schrijfwerk, wat paperassen-gedoe, het was handenarbeid van de pen, spierarbeid, zenuwarbeid, en altijd, altijd door. Hij brandde op, hij verteerde zichzelven, al schrijvende. Hij had geen andere ideeën meer, hij was niets meer dan ambtenaar, bureau-man. Hij had een lief huis, een allerliefste bizondere vrouw, een aardig kind, maar hij zag ze niet meer, al leefde hij, vaag, in zijn intérieur. Hij werkte maar, nauwgezet, afdoende wat hij kon. Soms zeide hij den rezident, dat het hem onmogelijk was meer te doen. Maar Van Oudijck, op dit punt, was onverbiddellijk, erbarmingloos. Hij was zelve gewestelijk secretaris geweest; hij wist wat het was. Het was werken, het was voortjakkeren als een karrepaard. Het was leven, eten, slapen met de pen in de hand. Dan toonde Van Oudijck hem dat en dat werk, dat afgedaan moest worden. En Eldersma, die gezegd had, dat hij niet meer kon doen dan hij deed, deed het werk af, en deed dus altijd nog wat meer dan hij dacht te kunnen doen.

Dan zeide zijn vrouw, Eva: mijn man is geen mensch meer, mijn man is geen man meer: mijn man is ambtenaar. Het jonge vrouwtje, zeer Europeesch, vroeger nooit in Indië geweest, nu al een paar jaar te Laboewangi, had nooit geweten, dat men zoo kon werken als haar man deed, in een land zoo warm als Laboewangi was in den Oostmoesson. Zij had er zich eerst tegen verzet, zij had eerst hare rechten op hem willen doen gelden, maar toen zij waarlijk zag, dat hij geen minuut te veel had, zag zij van hare rechten af. Zij had dadelijk ingezien, dat haar man niet met haar zoû

1) Schrijvers, klerken.

meêleven, en zij niet met haar man, niet omdat hij geen goede man was, die veel van zijn vrouw hield, maar alleen omdat de post iederen dag tweehonderd brieven en stukken aanbracht. Zij had dadelijk gezien, dat zij in Laboewangi - waar niets was - haar troost moest vinden in haar huis, en later, in haar kind. Zij richtte haar huis in als een tempel van kunst en gezelligheid, en zij brak zich het hoofd over de opvoeding van haar kleinen jongen. Zij was een artistiek ontwikkelde vrouw, en zij kwam uit een artistiek millieu. Haar vader was Van Hove, onze beroemde landschapschilder; hare moeder was Stella Couberg, onze beroemde concertzangeres. Eva, opgevoed in een tehuis van kunst en muziek, en die ze geademd had van af klein kindje uit hare prenteboekjes, en in hare kinderliedjes - Eva had een Oost-Indisch ambtenaar getrouwd, en was hem gevolgd naar Laboewangi. Zij hield van haar man, een flinken Frieschen kerel, en iemand, genoeg ontwikkeld om belang te stellen in veel. En zij was gegaan, gelukkig om haar liefde, en met groote illuzie over Indië, over al het oriëntalistische der tropen. En zij had hare illuzie willen behouden, hoe men haar ook gewaarschuwd had. Reeds in Singapore had haar getroffen de bronzen beeldkleur der naakte Maleiërs en het bonte oriëntalisme der Chineesche en Arabische wijken; de Crysanthème-poezie der Japansche theehuizen, die zij voorbijreed .... Maar spoedig al, in Batavia, was eene teleurstelling grijs neêrgezeefd over hare verwachtingen, van overal in Indië iets moois te zien, een sprookje; de Duizend-en-Een-Nacht. De zeden van het kleine, het gewone leven van iederen dag dempten al haar frisschen lust tot bewonderen, en zij zag in-eens al het belachelijke, nog voor zij het mooie verder zien kon. In haar hôtel de heeren in nachtbroek en kabaai, uitgestrekt op de lange stoelen, de luie beenen op de uitgeslagen latten, de voeten - hoewel zeer verzorgd - bloot, en de teenen rustig bewegende in een gemoedelijk spel van groote en kleine teen, zelfs terwijl zij voorbijging .... De dames in sarong, kabaai - de eenige praktische morgendracht, die men vlug verwisselt, twee-, driemaal in den morgen, - maar wat zoo weinigen goed staat, en waarvan de rechte slooplijn van achteren vooral rechthoekig en leelijk is, hoe elegant en kostbaar men het ook draagt. De banaliteit der huizen met al hun kalk en

hun teer en leelijke rissen bloempotten; het dorre verschroeide van de natuur, het viezige van den inlander .... In het Europeesche leven al de kleine belachelijkheidjes, het sinjo-accent met de uitroepjes, de kleinsteedsche deftigheidjes der ambtenaren - de Raden van Indië alléen dragende een hoogen hoed .... De streng afgemeten etiquettetjes: op een receptie vertrekt het eerst de hoogst geplaatste ambtenaar, en de anderen volgen na .... En de kleine eigenaardigheidjes van tropische praktijk: de Devoe-kisten en blikken van petroleum gebruikt voor alles en nog wat, het hout voor ramen van winkels, voor vuilnisbakken en eigengemaakte meubeltjes; de blikken voor dakgoten en gieters en allerlei huiselijk instrument .... Het jonge, zeer ontwikkelde vrouwtje, met hare illuzies van de Duizend-en-Een-Nacht, bij die eerste indrukken niet onderscheidende het kolonialistische, - de praktijk van den Europeaan, die zich inburgert in een land, vijandig aan zijn bloed - van het waarlijk poëtische, echt Indische, zuiver Oostersche, louter Javaansche - het jonge vrouwtje had om al die belachelijkheidjes, en om meerdere nog, dadelijk gevoeld hare teleurstelling, als een ieder, artistiek aangelegd, ze voelt in het koloniale Indië, dat in het geheel niet artistiek en poëtisch is, en waar men om de rozen in witte potten, nauwgezet, zooveel paardevijgen maar mogelijk stapelt als mest, zoodat bij een bries de rozengeur zich vermengt met een frisch besproeiden meststank. En zij was onrechtvaardig geworden - als een ieder - echt Hollandsch, echt baar - het wordt voor het mooie land, dat hij zien wil volgens zijn voorbedachte vizie van litteratuur, en dat hem het eerst treft in zijn belachelijke kantjes van kolonialisme. En zij vergat, dat het land zelve, het oorspronkelijk zoo heel mooie land geen schuld had aan die belachelijkheid.

Zij had een paar jaren doorgemaakt, en zij had zich verwonderd, was nu eens geschrikt, dan weêr geschokt, had nu eens gelachen, zich dan weêr geërgerd, en had zich eindelijk, met de redelijkheid van hare natuur, - en practische weêrszijde van hare kunstziel, - gewend. Zij had zich gewend aan het spel der teenen, aan de mest om de rozen; zij had zich gewend aan haar man, die geen mensch en geen man meer was, maar ambtenaar. Zij had veel geleden, zij had wanhopige brieven geschreven, zij had van heimwee gesmacht

naar het huis harer ouders, zij was op het punt geweest plotseling te vertrekken - maar zij had het niet gedaan, om haar man niet in eenzaamheid achter te laten, en zij had zich gewend, en zij had zich geschikt. Zij had behalve de ziel van een artist - haar pianospel was buitengewoon - het hart van een dapper vrouwtje. Zij was haar man lief blijven hebben en zij wist, dat zij hem toch een gezellig huis gaf. Zij dacht heel ernstig over de opvoeding van haar kind. En toen zij zich had gewend, werd zij rechtvaardiger en zag zij eensklaps veel van het mooie van Indië, waardeerde zij de statieuze gratie van een klapperboom, de exquize paradijssmaak van Indische vruchten, de pracht der bloeiende boomen, en had zij, in de binnenlanden, gezien den grootschen adeldom van die natuur, de harmonieën der berggolvingen, de sprokewouden van reuzevarens, de dreigende ravijnen der kraters, de spiegeltrapterrassen der liquide sawah's met het teedere groen der jonge paddi, en, als een openbaring van artistieke vizie was haar geweest het karakter van den Javaan: zijne sierlijkheid, zijn gratie, zijn groet en zijn dans, zijn voorname aristocratie, zoo duidelijk dikwijls afstammeling van edel geslacht, van een oer-ouden adel, en zich modernizeerend tot diplomatische lenigheid, van nature aanbiddend het gezag, en noodlottig gerezigneerd onder het juk van die heerschers, wier gouden galonnen zijn ingeboren eerbied wekken.

Om zich had Eva altijd gezien, in haar vaders huis, de eeredienst van het artistieke en van het schoone, zelfs tot decadentie toe: rondom haar had men haar altijd gewezen, in een omgeving van louter mooie dingen, in mooie woorden, in muziek, op de gratie-lijn van het leven, en misschien te uitsluitend op die gratie-lijn alleen. En nu was zij te veel getraind in deze school der schoonheid om te blijven in hare teleurstelling en alleen te blijven zien de kalk en het teer der huizen, de kleine aanstellerijen der ambtenaren, de Devoekisten en de paardenvijgen. Hare litteraire geest zag nu het paleis-achtige van die huizen, het typische van dien ambtenaarshoogmoed, die bijna niet anders zoû kunnen zijn, in al die détails zag zij nauwkeuriger, in geheel die Indische wereld zag zij ruimer, tot het haar openbaring bij openbaring werd. Alleen bleef zij voelen iets vreemds, iets, dat zij niet kon analyzeeren, iets van mysterie, en donker geheim, dat zij

voelde aandonzen in de nachten .... Maar zij dacht, dat was niet meer dan stemming van duister en heel dicht loof, dat was als heel stille muziek van heel vreemde snaarinstrumenten, een mineur harpgeruisch in de verte, een vage stem van waarschuwing .... Een geruisch in den nacht, meer niet, en waarover zij poëtizeerde.

Te Laboewangi - kleine binnenlandsche hoofdplaats - verbaasde zij dikwijls de verbinnenlandschte elementen, omdat zij had iets opgewondens, omdat zij was enthouziast, spontaan, blij te leven - zelfs in Indië - blij om de schoonheid van het leven, omdat zij had een gezonde natuur, zacht getemperd en weggedoezeld in een bekoorlijke aanstellerij van niets te willen dan het mooie, de mooie lijn, de mooie kleur, de kunstgedachte. Zij was aan die haar kenden, of antipathiek, of zeer sympathisch: weinigen voelden onverschilligheid voor haar. Zij had zich in Indië verworven een reputatie van bizonderheid: haar huis was bizonder, hare kleeding bizonder, de opvoeding van haar kind bizonder, hare ideeën waren bizonder, en alleen gewoon was haar Friesche man, bijna te gewoon in die omgeving, die geknipt scheen uit een tijdschrift voor kunst. Daar zij hield van gezelligheid, verzamelde zij om zich heen zooveel Europeesch element als maar mogelijk, dat wel zelden artistiek was, maar waarin zij toch bracht een prettigen toon, iets dat allen aan Holland deed denken. Dat clubje, die groep bewonderde haar, en volgde van zelve den toon, dien zij aangaf. Door hare meerdere ontwikkeling heerschte zij, zonderdat zij de heerschersnatuur had. Maar dat alles vond een ieder niet goed, en de anderen noemden haar excentriek. De club echter, de groep, bleef haar trouw, in de zachte loomheid van het Indische leven opgewekt door haar tot concerten, tot ideeën, tot levenslust.

Zoo had zij om zich heen den dokter en zijn vrouw, den hoofdingenieur en zijn vrouw, den controleur-kotta en zijn vrouw, en soms, van buitenaf, een paar controleurs, een paar jonge employé's van de suikerfabrieken. Dat was om haar heen een vroolijk troepje, waarin zij heerschte, met wie zij comedie speelde, pic-nics arrangeerde, en dat zij bekoorde door haar huis, en haar japonnen, en de epicuristische kunstlijn van haar leven. Zij vergaven haar alles wat zij niet begrepen - haar levens-esthetiek, haar muziek van Wagner - omdat

zij hun vroolijkheid gaf, wat levenslust en gezelligheid in de doodsheid van hunne ver-Indisching. Daarom waren zij haar innig dankbaar. En zoo was het gekomen, dat haar huis eigenlijk middelpunt van het sociale leven van Laboewangi was geworden, terwijl het rezidentie-huis, er tegenover, zich in zijn waringinschaduw met deftigheid terugtrok. Léonie Van Oudijck was er niet ijverzuchtig om. Zij hield van hare rust, en zij liet dolgraag alles over aan Eva Eldersma. En zoo bemoeide Léonie zich met niets, niet met feesten, niet met muziek en komedie-gezelschap, niet met liefdadigheid, en al de sociale plichten, die een rezidentsvrouw anders op zich voelt rusten, droeg zij op Eva over. Léonie had eens in de maand hare receptie, sprak iedereen aan, glimlachte tegen iedereen en gaf op Nieuwjaar haar jaarlijksch bal. Daarbij bepaalde zich het sociale leven in het rezidentie-huis. Zij leefde er verder in haar egoïsme, in de behagelijkheid, die zij egoïstisch voor zich om zich heen schiep, in haar roze gedroom van engeltjes en in wat zij er oogsten kon van liefde. Soms, periodiek, had zij behoefte aan Batavia en ging zij er een paar maanden heen. En zoo leefde zij, als rezidentsvrouw, haar eigen leven, en Eva deed alles, en Eva gaf den toon aan. Het gaf soms kleine naijver, bijvoorbeeld tusschen haar en de vrouw van den inspecteur van financiën, die vond, dat haar de eerste plaats toekwam na mevrouw Van Oudijck, en niet aan de vrouw van den secretaris. Dan was het een geharrewar met de Indische ambtenaars-etiquette en verhalen, praatjes deden de ronde, vergroot, verergerd, tot in de verst gelegen suikerfabriek van de rezidentie. Maar Eva stoorde zich niet aan de praatjes en zorgde liever voor wat gezelligheid in Laboewangi. En om iets goeds tot stand te brengen, heerschte zij, met haar clubje. Men had haar gekozen tot prezidente van het tooneelgezelschap Thalia, en zij nam aan, maar op voorwaarde, dat het reglement zoû worden afgeschaft. Zij wilde wel koningin zijn, maar zonder grondwet. Men zeide haar algemeen, dat dit toch niet ging, er was altijd een reglement geweest. Maar Eva antwoordde, dat zij met een reglement niet wilde prezideeren. Dan zoû zij liever alleen meêspelen. Men gaf toe: de grondwet van Thalia werd afgeschaft, Eva heerschte er absoluut, koos de stukken uit, verdeelde de rollen. En het was de bloeitijd van het gezelschap - men speelde, gedrild

door haar, zoo goed, dat men van Soerabaia kwam om de voorstellingen in Concordia bij te wonen. De stukken, die men speelde, waren van een gehalte, als nimmer in Concordia was gespeeld.

Het maakte haar zeer bemind, of in het geheel niet bemind. Maar zij ging door en zorgde voor wat Europeesche beschaving, om niet al te veel te 'beschimmelen' in Laboewangi. En men deed laagheden om toch maar geïnviteerd te worden op hare dinertjes, die waren beroemd en berucht. Want zij eischte, dat hare heeren in rok kwamen en niet in hun Singaporesche jasjes, zonder hemd. Zij stelde rok en witte das in, en zij was onverbiddelijk. De dames waren als altijd gedecolleteerd, voor de koelte, en vonden dat heerlijk. Maar hare arme heeren stribbelden tegen, pufden de eerste maal, kregen congestie in hun hooge boord; de dokter beweerde, het was ongezond; de oudgasten beweerden, het was dolligheid en breken met alle goeie, oude, Indische gewoonten ...

Maar toen men eerst een paar maal gepufd had in dien rok en dien hoogen boord, vond iedereen de dinertjes van mevrouw Eldersma verrukkelijk, juist omdat ze zoo Europeesch werden gehouden.

II.

Eva ontving om de veertien dagen.

- Hoor, rezident, het is geen receptie, verdedigde zij zich altijd tegen Van Oudijck. Ik weet heel goed, dat niemand mag *recepieeren*, in het binnenland, dan de rezident en de rezidente. Het is heusch geen receptie, rezident. Ik zoû het niet durven zoo te noemen. Ik hoû alleen maar open huis, om de veertien dagen, en ik vind het gezellig, als de kennissen dan komen ... Het mag toch wel, niet waar, rezident, als het geen *receptie* is?

Van Oudijck lachte dan vroolijk met zijn jovialen, militairen snorlach, en vroeg of mevrouwtje Eldersma hem voor den gek hield. Zij mocht alles, als zij maar voortging te zorgen voor wat gezelligheid, voor wat komedie, voor wat muziek, voor wat prettig sociaal samenleven. Dat was nu eenmaal de plicht, die op haar rustte: te zorgen voor het mondaine element in Laboewangi.

Hare ontvangdagen hadden niets Indiesch. In het reziden-

tie-huis bij voorbeeld waren de recepties geregeld volgens het oud-Indiesche binnenlandsche gebruik: op de stoelen langs de wanden zaten al de dames naast elkaâr, en mevrouw Van Oudijck liep ze langs, praatte met ieder een oogenblik, staande, terwijl de dames bleven zitten; in een andere galerij onderhield zich de rezident met de heeren. Het mannelijke element mengde zich niet met het vrouwelijke. Bitter, port en ijswater werden rondgediend.

Bij Eva liep men, wandelde men door de galerijen, zette zich hier, daar; men sprak met iedereen. Er heerschte niet de statigheid als in het rezidentie-huis, maar er was de chic van een Franschen salon, met een artistieke tint. En het was een gewoonte geworden, dat de dames zich meer kleedden voor Eva's dagen dan voor de receptie's bij den rezident; zij hadden bij Eva hoeden op, symbool van uiterste élégance in Indië. Gelukkig kon het Léonie niet schelen, het liet haar totaal onverschillig.

In de middengalerij nu, op een divan, zat Léonie en bleef er zitten met de Raden-Ajoe, de vrouw van den Regent. Zij vond die oude gewoonte gemakkelijk; ieder kwam naar haar toe. Zij had op hare eigen receptie's al zooveel te loopen, langs de rij dames aan den wand ... Nu nam zij haar rust, bleef zitten, glimlachte tegen wie haar zijn compliment kwam maken. Maar verder was het een woelige beweging van gasten. Eva was overal.

- Vindt u het hier mooi? vroeg mevrouw Van Does aan Léonie, met een blik over de middengalerij en haar oog gleed verwonderd langs de matte arabesken, als fresco, met calcarium op den zacht grijzen wand geverfd, langs de djati-houten lambrizeering, door handige Chineesche meubelmakers gesculpteerd volgens een teekening uit de Studio, langs de bronzen Japansche vazen op djati-houten piedestals, en waarin bamboetakken en boeketten van reuzebloemen zacht overschaduwden tot aan het plafond toe.

- Vreemd ... maar heel lief! Eigenaardig ..., murmelde Léonie, wie Eva's smaak steeds een raadsel was. In zich teruggetrokken als in een tempel van egoïsme, kon haar wat een ander deed en voelde, niet schelen, en ook niet hoe een ander zijn huis arrangeerde. Maar zij had hier niet kunnen wonen. Zij hield meer van hare lithogravure's - Veronese,

en Shakespere, en Tasso - zij vond die deftig - dan van de mooie bruine fotografiëen naar Italiaansche meesters, die Eva hier en daar op ezels had staan. Het meest hield zij van haar bonbondoos, en de parfumerie-reclame met de engeltjes.

- Vindt u dien japon mooi? vroeg mevrouw Van Does weêr aan Léonie.

- Jawel, glimlachte Léonie lief. Eva is heel knap; ze heeft die blauwe irissen zelve geschilderd op Chineesche zij ...

Zij zeide nooit iets anders dan lieve, glimlachende dingen. Zij sprak nooit kwaad; het was haar onverschillig. En zij wendde zich nu tot de Raden-Ajoe, en bedankte haar met lieve, slepende zinnen voor vruchten, die deze gezonden had. De Regent kwam haar aanspreken, en zij informeerde naar zijn beide zoontjes. Zij sprak in het Hollandsch, en de Regent en de Raden-Ajoe antwoordden in het Maleisch. De Regent van Laboewangi, Raden Adipati Soerio Soenario was nog jong, even dertig jaar, een fijn Javaansch gezicht als van een laatdunkende wajangpop, met een klein kneveltje, waaraan zorgvuldige puntjes gedraaid, en vooral een staarblik, die trof: een blik als in een voortdurende transe, een blik als peilende door de zichtbare werkelijkheid en ziende door ze heen, een blik uit oogen als kolen, soms dof en moê, soms opgloeiende als vonken van extaze en fanatisme. Hij had bij de bevolking - bijna slaafsch gehecht aan hunne Regentenfamilie - een faam van heiligheid en geheimzinnigheid, zonderdat men er ooit het ware van hoorde. Hier, in Eva's galerij, maakte hij alleen een indruk van popperigheid, van voornamen Indischen prins: alleen zijn transe-oogen verbaasden. De sarong, glad om zijn heupen, viel van voren lang neêr in een bundel van platte, regelmatige plooien, die openwaaierden; hij droeg een wit gesteven hemd met diamanten knoopen, en een klein blauw dasje; daarover een blauw laken uniformbuis met gouden uniformknoopen, waarop de gekroonde W.; aan zijn bloote voeten staken zwart verlakte van voren opgepunte muilen; de hoofddoek, zorgvuldig met kleine plooien gekapt om zijn hoofd, gaf aan zijn fijne gezicht iets vrouwelijks, maar de zwarte oogen, nu en dan moê, vonkten telkens op in transe, extaze. In zijn blauw-en-gouden gordel, geheel van achteren, midden op den rug, stak de gouden kris; aan zijn kleine, slanke hand schitterde een groote steen en uit

de zak van zijn buis wipte een cigarettenkoker van gouden vlechtwerk. Hij zeide niet veel - soms keek hij of hij slaap had, dan weêr gloeiden-op zijn vreemde oogen - en op wat Léonie zeide, antwoordde hij bijna uitsluitend alleen met een kort en hakkerig:

- Saja ....

Hij sprak de beide lettergrepen uit met een hard en sissend beleefdheidsaccent, op iedere silbe evenveel toon van nadruk. Hij vergezelde zijn beleefdheidswoordje met een kort, automatisch hoofdknikje. Ook de Raden-Ajoe, gezeten naast Léonie, antwoordde zoo:

- Saja ....

Maar zij lachte telkens even na, zacht verlegen. Zij was nog heel jong, misschien even achttien jaar. Zij was een Solosche prinses, en Van Oudijck kon haar niet uitstaan, omdat zij Solosche manieren, Solosche zeggingen invoerde te Laboewangi, in haar laatdunkenden hoogmoed of niets zoo voornaam en zuiver aristocratisch zoû zijn als wat gewoonte was en gezegd werd aan het hof van Solo. Zij gebruikte hofwoorden, die de bevolking te Laboewangi niet begreep; zij had den Regent opgedrongen een koetsier van Solo, met de Solosche galadracht: de pruik en de valsche knevelbaard, waarnaar de bevolking tuurde met open oogen. Hare gele tint was nog lichter opgeblankt door een lichte laag van bedak, vochtig opgelegd; de wenkbrauwen waren even opgebogen met een streekje zwart; in haar glanzende kondé staken juweelen spelden en, in het midden een kenanga-bloem. Zij droeg op een kain-pandjang[1)], die naar Solosche hofdracht lang sleepte van hare voeten, een kabaai van rood brocart met galon afgezet, en met drie groote juweelen gesloten. Twee fabelsteenen trokken, zwaar in zilver gezet, hare ooren neêr. Zij droeg lichte à-jour kousen en gouden sonket-muilen[2)]. Hare kleine, dunne vingertjes waren stijf van ringen, als gezet in brillant, en zij had een waaier van wit pluimendons in de hand.

- Saja .... saja .... antwoordde zij hoffelijk, met haar verlegen lachje.

Léonie zweeg even, moê van alleen te praten. Als zij

1) Lang gebatikt kleed.
2) Chineesch goud-borduursel.

den Regent en de Raden-Ajoe gesproken had over hun zonen, wist zij niet veel meer te zeggen. Van Oudijck, die eerst door Eva was rondgeleid door hare galerijen - want er was altijd weêr iets nieuws te bewonderen, - naderde zijn vrouw, de Regent rees op.

- En Regent, vroeg hij, in het Hollandsch -; hoe gaat het met de Raden-Ajoe Pangéran?

Hij informeerde naar de weduwe van den ouden Regent, de moeder van Soenario.

- Heel goed .... dank u .... murmelde de Regent in het Maleisch; maar mama is niet meêgekomen .... al zoo oud .... gauw moê.

- Ik heb u even te spreken, Regent.

De Regent volgde Van Oudijck in de voorgalerij, waar niemand was.

- Het spijt mij, u te moeten zeggen, dat ik zoo pas weêr slechte tijding heb van uw broêr, den Regent van Ngadjiwa .... Men heeft mij geïnformeerd, dat hij dezer dagen weêr gedobbeld en groote sommen heeft verloren. Weet u daar iets van?

De Regent sloot zich als op in zijn popperige strakheid, en bleef zwijgen. Alleen zijn oogen staarden, als zag hij verre dingen, door Van Oudijck heen.

- Weet u daar iets van, Regent?

- Tida ....

- U, als hoofd van uw familie, draag ik op daarnaar te informeeren en op uw broeder te letten. Hij dobbelt, hij drinkt, hij doet uw naam geen eer aan, Regent. Als de oude Pangéran ooit had kunnen vermoeden, dat zijn tweede zoon zich zoo vergooide, zoû hij groot verdriet gehad hebben. Hij droeg zijn naam hoog. Hij was een der verstandigste en edelste Regenten, die het Gouvernement ooit op Java heeft gehad, en u weet, hoe het Gouvernement den Pangéran waardeerde. Al in den tijd der Compagnie is Holland veel verschuldigd geweest aan uw geslacht, dat haar altijd trouw was. Maar de tijden schijnen te veranderen .... Het is heel treurig, Regent, dat een oude Javaansche familie van zoo hooge traditie als de uwe, niet meer getrouw weet te blijven aan die traditie ....

Raden Adipati Soerio Soenario werd olijfbleek. Zijn transe-

oogen doorstaken den rezident, maar hij zag, dat deze ook kookte van woede. En hij doofde den vreemden vonk van zijn blik in een slaperige moêheid.

- Ik dacht, rezident, dat u altijd liefde gevoeld had voor mijn huis, murmelde hij, bijna klagend.

- En u heeft goed gedacht, Regent. Ik had den Pangéran lief. Ik heb altijd uw huis bewonderd, en ik heb het altijd hoog willen houden. Ik wil het ook nu hoog houden, met u samen, Regent, hopende, dat u niet alleen - als uw faam gaat - de dingen der andere wereld ziet, maar ook de werkelijkheid rondom u heen. Maar het is uw broeder, Regent, dien ik *niet* liefheb en onmogelijk kan hoogachten. Men heeft mij gezegd - en die het mij zeiden, kan ik vertrouwen, - dat de Regent van Ngadjiwa niet alleen heeft gedobbeld .... maar ook, dat deze maand de traktementen der hoofden te Ngadjiwa niet door hem zijn uitbetaald ....

Zij zagen elkaâr strak aan, en de kalme, flinke blik van Van Oudijck ontmoette den transe-vonk van den Regent.

- De personen, die u inlichten, kunnen zich vergissen ....

- Ik vermoed, dat zij mij niet zulke berichten zullen brengen zonder de onbetwijfelbaarste zekerheid ... Regent, deze zaak is zeer kiesch. Nogmaals: u is het hoofd van uw familie. Onderzoek bij uw jongeren broêr in hoeverre hij zich vergrepen heeft aan het geld van het Gouvernement, en herstel zoo spoedig mogelijk alles. Ik laat expres de zaak aan u over. Ik zal uw broêr er niet over spreken om een lid van uw familie nog te sparen, zoolang ik kan. Het is aan u uw broêr terecht te wijzen, hem te wijzen op wat in mijn oogen een misdaad is, maar dien u door uw prestige als chef der familie nog te niet kunt doen. Verbied hem te dobbelen en beveel hem zijn passie meester te worden. Of anders voorzie ik zeer treurige dingen en zal ik uw broêr moeten voordragen voor ontslag. U weet zelve hoe ongaarne ik dit zoû doen. Want de Regent van Ngadjiwa is de tweede zoon van den ouden Pangéran, dien ik hoog heb gesteld, evenals ik uw moeder, de Raden-Ajoe Pangéran, altijd alle verdriet zoû willen besparen.

- Ik dank u ... murmelde Soenario.

- Bedenk goed wat ik u zeg, Regent. Als u niet uw broêr tot rede kunt brengen, tot zelfbeheersching in zijn

hartstocht - als de traktementen der hoofden niet zoo spoedig mogelijk worden uitbetaald .... dan zal IK moeten optreden. En zoû MIJNE waarschuwing niet helpen ... dan zoû het de ondergang zijn van uw broêr. U weet zelve: een Regent ontslaan is een zoo groote exceptie, dat het schande over uwe familie zou brengen. Werk met mij meê het geslacht der Adiningrats daarvoor te bewaren.

- Ik beloof het u ... murmelde de Regent.
- Geef mij uw hand, Regent.

Van Oudijck drukte de dunne vingers van den Javaan.

- Kan ik u vertrouwen? vroeg hij nog eens.
- In leven, in dood ...
- Laat ons dan nu naar binnen gaan. En deel mij zoo spoedig mogelijk uw bevindingen meê ...

De Regent boog. Hij was olijfbleek van een stille geheimzinnige woede, die als een kratervuur in hem werkte. Zijn oogen, achter in Van Oudijcks rug, priemden met een mysterie van haat den Hollander toe, den minnen Hollander, den burgerman, den onreinen hond, den goddeloozen Christen, die niet hàd aan te roeren met eenige voeling van zijn vuile ziel iets van hèm, van zijn huis, van zijn vader, van zijn moeder, van hunne oer-heilige edelheid en adel ... ook al hadden zij altijd gebogen onder den druk van wie sterker waren.

III.

- Ik heb op jullie gerekend, om te blijven eten, zei Eva.
- Natuurlijk, antwoordde de controleur Van Helderen en zijn vrouw.

De receptie - *geen* receptie, verdedigde zich Eva altijd - liep ten einde: de Van Oudijcks, het eerst, waren vertrokken; de Regent volgde. De Eldersma's bleven met hun intiem troepje alleen: dokter Rantzow, de hoofdingenieur Doorn de Bruijn, met hunne vrouwen, en de Van Helderens. Zij zetten zich in de voorgalerij met een zekere ontspanning neêr, en schommelden behagelijk. Whiskey-soda's, limonades, met groote brokken ijs, werden rondgediend.

- Altijd stampvol, receptie van Eva, zei mevrouw Van Helderen. Voller dan verleden bij residen ...

Ida Van Helderen was een typetje van blanke nonna.

Zij probeerde altijd heel Europeesch te doen, netjes Hollandsch te spreken; zelfs gaf zij voor, dat zij slecht Maleisch sprak, en dat zij noch van rijsttafel, noch van roedjak hield. Zij was klein, regelmatig molligjes; zij was heel blank, bleek-blank, met groote zwarte verwonderde oogen. Zij was vol kleine geheimzinnige nukjes, haatjes, liefde-tjes; alles sprong in haar op met geheimzinnige drijfveertjes, niet na te gaan. Soms haatte zij Eva, soms was zij dol op haar. Staat was er totaal niet op haar te maken; iedere handeling, iedere beweging, ieder woord kon een verrassing zijn. Zij was altijd verliefd, tragisch. Zij nam al hare kleine gevalletjes heel tragisch op, heel groot en somber - zonder het minste idee van verhouding - en stortte zich dan uit bij Eva, die lachte en haar troostte. Haar man, de controleur, was nooit in Holland geweest: hij had zijne opvoeding geheel te Batavia gehad aan het Gymnazium Willem III en aan de Indische Afdeeling. En het was zeer vreemd te zien dezen kreool, schijnbaar geheel Europeaan, lang, blond, bleek, met zijn blonde snor, met zijn blauwe oogen vol levendige uitdrukking, vol belangstelling, met zijn manieren van een fijnere hoffelijkheid dan den gigrl-sport-chic van Europa, en toch zoo niets Indiesch in ideeën, woorden, kleeding; die sprak over Parijs en Weenen, alsof hij er jaren geweest was, terwijl hij Java nooit had verlaten; die dweepte met muziek - al was het hem ook moeilijk zich in Wagner te werken, als Eva dien speelde -; en wiens groote illuzie was het volgende jaar toch eindelijk eens naar Europa te gaan, met verlof, om de Fransche Expozitie te zien. Er was een verwonderlijke distinctie en ingeboren stijl in dezen jongen man, als was hij niet een kind van Europeesche ouders, die steeds in Indië waren geweest, als was hij een vreemdeling van een land onbekend, van een nationaliteit, die men zich niet dadelijk wist te herinneren ... Nauwlijks was er een zekere molligheid aan zijn accent - invloed van het klimaat -; hij sprak zijn Hollandsch zoo correct, dat het bijna stijf zoû geweest zijn tusschen het slordige ‘slang’ van het moederland; en hij sprak zijn Fransch, zijn Engelsch, zijn Duitsch met meer gemak, dan de meeste Hollanders die talen spreken. Misschien had hij van een Fransche moeder dat exotisch beleefde en hoffelijke: inge-

boren, prettig, natuurlijk. In zijn vrouw, ook van Fransche origine, gesproten uit een kreolen-familie van Bourbon, was dat exotische een geheimzinnige mengeling geworden, die niets dan kinderlijkheid was gebleven; eene warreling van kleine gevoelentjes, kleine hartstochtjes, terwijl zij met haar groote, sombere oogen tragisch het leven probeerde te zien, dat zij alleen maar inkeek als een slecht geschreven novelletje.

Zij meende nu verliefd te zijn op den hoofdingenieur, den doyen van het troepje, al grijzende, met een zwarten baard, en zij, tragisch, stelde zich scènes voor met mevrouw Doorn de Bruijn, een zware, placide, melancholieke vrouw. Dokter Rantzow en zijn vrouw waren Duitschers; hij, dik, blond, vrij vulgair, met een buikje; zij, met een helder Duitsch gezicht van prettige matrone, levendig Hollandsch sprekende met een Duitsch accent.

Het was in dit clubje, dat Eva Eldersma heerschte. Behalve Frans Van Helderen, de controleur, bestond het uit al heel gewone Indische en Europeesche elementen, menschen zonder kunstlijn, zooals Eva zeide, maar zij had niet anders kunnen kiezen, in Laboewangi, en daarom amuzeerde zij zich over de nonna-tragiekjes van Ida, en schikte zij zich naar de anderen. Haar man, Onno, als altijd moê van zijn werk, sprak niet veel meê, luisterde toe.

- Hoe lang is mevrouw Van Oudijck te Batavia geweest? vroeg Ida.

- Twee maanden, zei de doktersvrouw; heel lang dezen keer.

- Ik heb gehoord, zei mevrouw Doorn de Bruijn - placide, melancholiek, en stil venijnig - dat dezen keer één Raad van Indië, één Directeur en drie jongelui uit den handel mevrouw Van Oudijck te Batavia hebben geamuzeerd.

- En ik kan jullie verzekeren, begon de dokter; dat als mevrouw Van Oudyck niet geregeld naar Batavia ging, zij een weldadige kuur zoû missen, ook al doet zij die kuur op haar eigen houtje, en niet .... op mijn voorschrift.

- Laat ons geen kwaad spreken! viel Eva bijna smeekend in. Mevrouw Van Oudijck is mooi - van een rustig Juno-mooi, met de oogen van Venus - en mooie menschen in mijn omgeving vergeef ik veel. En u, dokter ... - zij dreigde hem met den vinger -; geen ambtsgeheimen ver-

klappen. U weet, dokters in Indië zijn dikwijls al te openhartig omtrent de geheimen van hun patiënten. Ik heb, als ik eens ziek ben, nooit iets anders dan hoofdpijn. Zal u dat nooit vergeten, dokter?

- De rezident was gepreoccupeerd, zei Doorn de Bruijn.

- Zoû hij weten .... van zijn vrouw? vroeg Ida somber, met hare groote oogen vol zwart fluweelen tragiek.

- De rezident is dikwijls zoo, zei Frans Van Helderen. Hij heeft zijn buien. Hij is soms prettig, vroolijk, joviaal, zooals verleden op de tournée. Dan heeft hij weêr zijn sombere dagen, werkt, werkt, werkt, en bromt, dat er niet anders gewerkt wordt dan door hem ....

- Mijn arme, miskende Onno! zuchte Eva.

- Ik geloof, dat hij zich overwerkt, ging Van Helderen door. Laboewangi is een ontzettend druk gewest. En de rezident trekt zich te veel aan, zoowel in zijn huis, als buiten-af. Zoowel de verhouding met zijn zoon, als met den Regent.

- Ik zoû den Regent laten springen, zei de dokter.

- Maar dokter, zei Van Helderen. Zooveel weet je toch wel van onze Javaansche toestanden, om in te zien, dat dat zoo maar niet gaat. De Regentenfamilie is te één met Laboewangi en te hoog in aanzien bij de bevolking ....

- Ja, ik ken de Hollandsche politiek .... De Engelschen handelen in Britsch-Indië hooger en willekeuriger met hun Indische prinsen. De Hollanders ontzien ze veel te veel.

- Het zoû de vraag zijn, welke politiek op den duur de beste is, zei Van Helderen droog, die niet kon velen, dat een vreemdeling in een Nederlandsche kolonie iets afbrak. Toestanden van ellende en hongersnood als in Britsch-Indië kennen wij gelukkig bij ons niet.

- Ik zag den rezident ernstig spreken met den Regent, zei Doorn de Bruijn.

- De rezident is te gevoelig, zei Van Helderen. Hij trekt zich te zeer aan het langzaam verval van die oude Javaansche familie, familie, die fataal ondergaat, en die hij hoog zoû willen houden. De rezident, hoe koel praktisch ook, heeft daarin iets van een poëet. Hoewel hij het niet zoû willen toegeven. Maar hij herinnert zich het glorieuze verleden van de Adiningrats, hij herinnert zich die laatste mooie figuur nog, den ouden nobelen Pangéran, en hij ver-

gelijkt hem met zijn zonen, de een, een dweper, de ander een dobbelaar ....

- Ik vind onzen Regent - niet dien van Ngadjiwa: dat is een koelie - verrukkelijk! zei Eva. Ik vind hem een levende wajangpop. Alleen zijn oogen, daarvoor ben ik bang. Wat een verschrikkelijke oogen! Soms slapen ze, maar soms zijn ze als van een gek. Maar hij is zoo fijn, zoo voornaam. En de Raden-Ajoe ook is een exquis poppetje: saja ... saja ... Ze zegt niets, maar ze ziet er decoratief uit. Ik ben altijd blij als ze mijn jour decoreeren, en ik mis iets, als ze er niet zijn. En dan de oude Raden-Ajoe Pangéran, grijs, waardig, een koningin ....

- Een dobbelaarster van het eerste water, zei Eldersma.

- Ze verdobbelen alles, zei Van Helderen; zij en de Regent van Ngadjiwa. Ze zijn niet rijk meer. De oude Pangéran had prachtige waardigheids-insigniën voor zijn gala, magnifique lansen, een juweelen sirih-doos, kwispedoors - nuttige voorwerpen! - van onschatbare waarde. De oude Raden-Ajoe heeft alles verdobbeld. Ik geloof, dat zij niets meer heeft dan haar pensioen, ik meen tweehonderd-veertig gulden. En hoe onze Regent al zijn neven en nichten in de Kaboepaten[1)] onderhoudt volgens Javaansch gebruik is mij een raadsel.

- Welk gebruik? vroeg de dokter.

- Iedere Regent verzamelt zijn geheele familie als parasieten om zich heen, kleedt ze, voedt ze, geeft ze zakgeld ... en de bevolking vindt dat waardig en chic.

- Treurig .... die vervallen grootheid! zei Ida, somber.

Een jongen kwam zeggen, dat het diner gereed was en men begaf zich naar de achtergalerij, en zette zich aan tafel.

- En wat is er in het vooruitzicht, mevrouwtje? vroeg de hoofdingenieur. Welke plannen zijn er? Laboewangi is stil geweest, den laatsten tijd.

- Eigenlijk is het vreeslijk, zei Eva. Als ik jullie niet had, zoû het vreeslijk zijn. Als ik niet altijd plannen maakte, ideeën had, zoû het vreeslijk zijn, zoo een bestaan in Laboewangi. Mijn man voelt dat niet, hij werkt, zooals u, heeren, allen werken; wat kan men in Indië anders doen dan werken,

1) Woning van den Regent.

trots de warmte. Maar voor ons, vrouwen! Eigenlijk, wat een leven, als men zijn geluk niet geheel schept uit zichzelve, in zijn huis, in zijn kringetje te hebben. Niets van buiten af. Geen schilderij, geen beeld, dat men ziet; geen muziek, die men hoort. Wees niet boos, Van Helderen. Je speelt allerliefst violoncel, maar niemand in Indië blijft op de hoogte. De Italiaansche opera speelt den Trouvère. De dilettanten-gezelschapppen - in Batavia heusch heel goed - spelen ... den Trouvère. En jij, Van Helderen ... spreek het niet tegen. Ik heb je extaze gezien, toen de Italiaansche opera uit Soerabaia verleden keer in de Societeit .... den Trouvère kwam spelen. Je was verrukt.

- Er waren mooie stemmen bij ...

- Maar twintig jaar geleden - zoo hoor ik - was men hier ook verrukt over .... den Trouvère. O, het is verschrikkelijk! Soms ... in eens, beklemt het me. Soms voel ik in eens, dat ik mij niet gewend heb aan Indië, en dat ik nooit zal wennen, en ik heb een heimwee naar Europa, naar leven!

- Maar Eva ... begon Eldersma, bang - bang, dat zij waarlijk eens gaan zoû, hem alleen laten in zijn dan totaal vreugdeloos werkleven te Laboewangi -; soms waardeer je toch ook Indië, je huis, het prettige, ruime leven ...

- Materieel ...

- En waardeer je hier je werkkring; ik meen, het vele, dat je hier doen kan.

- Wat? Feesten arrangeeren? Fancy-fairs arrangeeren?

- De eigenlijke rezidente ben jij, Eva, zei Ida dwepend.

- Nu komen wij gelukkig weêr op mevrouw Van Oudijck, plaagde mevrouw Doorn de Bruijn.

- En op het ambtsgeheim, zei dokter Rantzow.

- Neen, zuchtte Eva. Wij moeten iets nieuws hebben. Bals, feesten, pic-nics, bergtochten ... we hebben al alles uitgeput. Ik weet niets meer. De Indische druk komt op me neêr. Ik ben in een van mijn neêrslachtige buien. Ik vind die bruine gezichten van mijn jongens in eens griezelig om me. Soms maakt Indië me bang. Voelen jullie dat geen van allen? Een vage angst, een geheimzinnigheid in de lucht, iets dreigends ... Ik weet het niet. De avonden zijn soms zoo vol geheimzinnigheid en er is iets mysterieus

in het karakter van den inlander, die zoo ver van ons staat, zooveel van ons verschilt ...

- Artistieke gevoelens, plaagde Van Helderen. Neen, ik voel dat niet. Indië is mijn land.

- Type! plaagde hem Eva terug. Hoe ben je zooals je bent! Zoo curieus Europeesch; Hollandsch kan ik het niet noemen.

- Mijn moeder was een Française.

- Maar je bent toch een njò; hier geboren, hier opgevoed ... En je hebt niets van een njò. Ik vind het heerlijk je ontmoet te hebben, ik hoû van je als varieteit ... Help mij dan ook. Opper iets nieuws. Geen bal en geen bergtocht. Ik heb behoefte aan iets nieuws. Anders krijg ik het heimwee naar de schilderijen van mijn vader, naar den zang van mijn moeder, naar ons mooi artistiek huis in Den Haag. Zonder iets nieuws ga ik dood. Ik ben niet als je vrouw, Van Helderen, altijd verliefd.

- Eva! smeekte Ida.

- Tragisch verliefd, met haar mooie, sombere oogen. Altijd eerst op haar man en dan op een ander. Ik ben nooit verliefd. Zelfs niet meer op mijn man. Hij wel op mij. Maar ik heb geen liefdenatuur. Er wordt hier in Indië wel veel gedaan aan liefde, niet waar dokter? Dus .... geen bal, geen bergtocht, geen liefde. Mijn God, wat dan, wat dan ....

- Ik weet wel iets, zei mevrouw Doorn de Bruijn, en over hare placide melancholie kwam een plotselinge angst. En ter zijde keek zij mevrouw Rantzow aan, de Duitsche vrouw begreep haar blik ...

- Wat dan? vroegen zij allen, nieuwsgierig.

- Tafeldans, fluisterden de beide dames.

Men lachte algemeen.

- Ach, zuchtte Eva, teleurgesteld. Een truc, een aardigheid, een spel voor een avond. Neen, ik moet iets hebben om minstens gedurende een maand mijn leven te vullen.

- Tafeldans, herhaalde mevrouw Rantzow.

- Wil ik u wat vertellen, zei mevrouw Doorn de Bruijn. Verleden, voor de aardigheid, probeerden wij een knaap te laten dansen. Wij beloofden elkaâr heel eerlijk te zijn. De tafel ... bewoog, en spelde: tikte volgens het alfabet.

- Maar was het eerlijk? vroegen de dokter, Eldersma, Van Helderen.

- U moet ons vertrouwen, verdedigden zich de twee dames.

- Top, zeide Eva. Wij hebben met ons diner gedaan. Laat ons tafeldans doen.

- Wij moeten elkaâr belooven eerlijk te zijn .... zei mevrouw Rantzow. Ik zie ... dat mijn man antipathiek zal zijn. Maar Ida ... een groot medium.

Zij stonden op.

- Moet het licht uit? vroeg Eva.

- Neen, zei mevrouw Doorn de Bruijn.

- Een gewoon knaapje?

- Een houten knaap.

- Met ons achten?

- Neen, laten wij eerst kiezen; bijvoorbeeld, jij Eva, Ida, Van Helderen en mevrouw Rantzow. De dokter is antipathiek, Eldersma ook. De Bruijn en ik kunnen jullie afwisselen.

- Vooruit dan, zei Eva. Een nieuwe ressource voor het maatschappelijk leven van Laboewangie. En eerlijk! ...

- Wij geven elkaâr, als vrienden, ons woord van eer ... dat wij eerlijk zullen zijn.

- Top! zeiden zij allen.

De dokter grinnikte. Eldersma haalde zijn schouders op. Een jongen bracht een knaapje. Zij zetten zich om het houten tafeltje en legden luchtig de vingers op, elkaâr nieuwsgierig, wantrouwig aankijkende, mevrouw Rantzow plechtig, Eva geamuzeerd, Ida somber, Van Helderen onverschillig glimlachende. Eensklaps kwam een strakke trek over het mooie nonna-gezichtje van Ida.

De tafel trilde ....

Men keek elkaâr verschrikt aan, de dokter grinnikte.

Toen, langzaam, lichtte de tafel een van hare drie pooten op, en zette die weêr voorzichtig neêr.

- Heeft iemand bewogen? vroeg Eva.

Zij knikten allen van neen. Ida was bleek geworden.

- Ik voel trillingen in mijn vingers, murmelde zij.

De tafel, nog eens, lichtte haar poot op, draaide even knarsend op den marmeren vloer een nijdigen kwartcirkel, en zette de poot met een ruwen stamp neêr.

Zij keken elkaâr verwonderd aan.

Ida zat als wezenloos, starende, de vingers uitgespreid, als exstatisch.

En de tafel, voor de derde maal, lichtte haar poot op.

IV.

Het was zeker heel vreemd.

Eva twijfelde even of mevrouw Rantzow de tafel oplichtte, maar toen zij de Duitsche doktersvrouw vragend aanzag, schudde deze het hoofd en zag zij, dat zij eerlijk was. Nog eens beloofde men elkaâr volle zekerheid .... En toen men dus zeker van elkander was in vol vertrouwen, was het allervreemdst, dat de tafel voortging met nijdig knarsende halfcirkels en met de poot te heffen en te tikken op den marmeren vloer.

- Openbaart zich hier een geest? vroeg mevrouw Rantzow, met een blik naar de poot van de tafel.

De tafel tikte eens: ja.

Maar toen de geest zijn naam zoû spellen, de letters van zijn naam zoû tikken volgens de letters van het alfabet, kwam er:

- Z, X, R, S, A, en was de openbaring niet te volgen.

Plotseling echter, ging de tafel haastig spellen, als zat iemand haar op de hielen. Men telde de tikjes en er kwam:

- Le ... onie Ou ... dijck ...

- Wat is er van mevrouw Van Oudijck ...?

Er kwam een ruw woord.

De dames schrikten, behalve Ida, die als in een transe zat.

- De tafel heeft gesproken? Wat heeft die gezegd? Wat is mevrouw Van Oudijck? riepen de stemmen door elkaâr.

- Het is ongelooflijk! murmelde Eva. Zijn wij allen eerlijk?

Ieder zwoer zijn eerlijkheid.

- Laten wij heusch eerlijk zijn, anders is er geen aardigheid aan .... Ik woû zoo gaarne, dat ik zeker kon zijn ....

Dat wilden zij allen: mevrouw Rantzow, Ida, Van Helderen, Eva. De anderen staarden nieuwsgierig toe, geloovende; maar de dokter geloofde niet: hij grinnikte.

Maar de tafel knarste nijdig en tikte en de poot herhaalde:

- Een ....

En de poot herhaalde het ruwe woord.

- Waarom? vroeg mevrouw Rantzow.

De tafel tikte.

- Schrijf op, Onno! zei Eva tot haar man.

Eldersma zocht een potlood, papier, schreef op.

Er kwamen drie namen: een van een Raad van Indië, een van een Directeur, een van een jong mensch van den handel.

- Als in Indië de menschen niet kwaad spreken, spreken de tafels kwaad! zei Eva.

- De geesten .... murmelde Ida.

- Dit zijn meestal spotgeesten, doceerde mevrouw Rantzow.

Maar de tafel tikte voort ....

- Schrijf op, Onno! zei Eva.

Eldersma schreef.

- A-d-d-y! tikte de poot.

- Neen! riepen alle stemmen door elkaâr, heftig ontkennend. Nu vergist de tafel zich! Ten minste de jonge de Luce is nog nooit met mevrouw Van Oudijck samen genoemd.

- T-h-e-o! verbeterde toen de tafel.

- Haar stiefzoon! Het is verschrikkelijk! Dat is wat anders! Algemeen bekend! riepen de stemmen, toestemmend uit.

- Maar dat weten wij! zei mevrouw Rantzow, met haar blik naar de poot van de tafel. Kom, zeg nu iets, dat wij niet weten! Kom nu, tafel; kom nu, geest!

Zij sprak lief overtuigend tot de tafelpoot. Men lachte. De tafel knarste:

- Ernstig zijn! waarschuwde mevrouw Doorn de Bruijn.

De tafel bonsde neer op Ida's schoot.

- Adoe! riep het mooie nonna-tje, als ontwakende uit hare transe. Tegen mijn buik ....!

Men lachte, men lachte. De tafel draaide boos rond, en zij stonden van hunne stoelen op, de handen op het knaapje en volgden de nijdige walsbeweging van het tafeltje meê.

- Het ... volgende ... jaar ... tikte de tafel.

Eldersma schreef op.

- Ontzettende ... oorlog ...

- Tusschen wie en wie ...?

- Europa ... en ... China.

- Dat klinkt als een sprookje! grinnikte dokter Rantzow.

- La ... boe ... wangi, tikte de tafel.
- Wat? vroegen zij.
- Is ... een ... gat ...
- Zeg nu iets ernstigs, tafel, smeekte mevrouw Rantzow lief, met hare prettige Duitsche matrone-manier.
- Ge ... vaar ... tikte de tafel.
- Waar?
- Dreigt ... ging de tafel voort ... Laboe ... wangi ...
- Gevaar dreigt Laboewangi?
- Ja! tikte de tafel eéns, nijdig.
- Welk gevaar?
- Opstand ...
- Opstand? Wie staan er op?
- Binnen twee .... maanden ... Scenario ...

Men werd aandachtig.

Maar de tafel, in eens, onverwachts, sloeg weêr tegen Ida's schoot aan.

- Adoe dan toch! riep het vrouwtje.

De tafel wilde niet meer.

- Moê ... tikte ze.

Men bleef de handen opleggen.

- Uitscheiden ... tikte de tafel.

De dokter, grinnikend, legde zijn korte, breede hand op, als een dwang.

- Vrek! schold de tafel uit, knarsend, draaiend. Ploert! schold ze verder.

En er kwamen eenige vieze woorden na, aan het adres van den dokter, als riep een straatjongen ze na; vuile woorden, zonder slot, noch zin.

- Wie verzint die woorden? vroeg Eva verontwaardigd.

Klaarblijkelijk verzon niemand ze, noch de drie dames, noch Van Helderen, altijd zeer in de puntjes en die klaarblijkelijk verontwaardigd was over de ongegeneerdheid van den spotgeest.

- Het is heusch een geest! zei Ida bleek.
- Ik schei uit, zei Eva zenuwachtig en hief hare vingers op. Ik begrijp niets van dien onzin. Het is wel vermakelijk ... maar de tafel is niet gewend aan fatsoenlijk gezelschap.
- Wij hebben een nieuwe ressource voor Laboewangi! spotte Eldersma. Geen pic-nic meer, geen bal ... maar tafeldans!

- Wij moeten ons oefenen! zei mevrouw Doorn de Bruijn. Eva haalde de schouders op.

- Het is onverklaarbaar, zeide ze. Ik kan niet gelooven, dan dat wij allen eerlijk waren. Het is niets voor Van Helderen om zulke woorden te suggereeren.

- Mevrouw! verdedigde Van Helderen zich.

- Wij moeten het meer doen, zei Ida. Kijk daar gaat een hadji het erf af ...

Zij wees naar den tuin.

- Een hadji? vroeg Eva.

Zij zagen in den tuin. Er was niets te zien.

- O, neen, zei Ida. Toch niet. Ik dacht, dat het een hadji was ... Het is niets: de maneschijn ...

Het was al laat. Zij namen afscheid, lachende, vroolijk, zich verwonderende, maar geen verklaring vindende.

- Als de dames nu maar niet zenuwachtig zijn geworden! zei de dokter.

Neen, betrekkelijk waren zij niet zenuwachtig. Zij waren meer geamuzeerd, al begrepen zij niet.

Het was twee uur, nu zij gingen. De stad was doodstil, sluimerende in de fluweelen schaduw der tuinen, terwijl de maneschijn stroomde.

V.

Den volgenden dag, toen Eldersma naar het bureau was en Eva huishoudelijk door haar huis liep, in sarong en kabaai, zag zij Frans Van Helderen door den tuin komen.

- Mag ik? riep hij

- Zeker! riep zij. Kom binnen. Maar ik ben op weg naar mijn goedang.[1)]

En zij toonde haar sleutelmandje.

- Ik moet over een half uur bij den rezident zijn, maar ik ben te vroeg .... Daarom loop ik even aan.

Zij glimlachte.

- Maar ik ben bezig, hoor! zeide zij. Ga maar meê naar den goedang.

1) Provizie-kamer.

Hij volgde haar: hij droeg een zwart lustre jasje, omdat hij straks naar den rezident moest.

- Hoe is Ida? vroeg Eva. Heeft zij goed geslapen na de spiritistische séance van gisteren?

- Zoo zoo, zei Frans Van Helderen. Ik geloof niet, dat het goed voor haar is het weêr te doen. Zij werd telkens wakker met een schrik, ze viel me om den hals en vroeg vergeving, ik weet niet waarom.

- Het heeft mij heelemaal niet nerveus gemaakt, zei Eva. Hoewel ik er niets van begrijp ....

Zij opende den goedang, zij riep hare kokkie, bedisselde met deze het eten. De kokkie was latta,[1] en Eva had er pleizier in de oude meid te plagen.

- La .... la-illa-lala! riep zij en de kokkie schrikte en riep terug, herstelde zich oogenblikkelijk, vergiffenis smeekend.

- Boeang, kokkie, boeang![2] riep Eva en de kokkie, gesuggereerd, gooide een tetampa[3] met ramboetans en mangistans neêr, dadelijk zich herstellende, smeekende, de verspreide vruchten oprapend - en haar hoofd schuddende en smakkende met de tong.

- Kom, ga meê! zei Eva tot Frans. Anders breekt ze me straks mijn eieren. Ajo, kokkie, kloear![4]

- Ajo, kloear! herhaalde de latta kokkie. Alla, njonja, minta ampon, njonja, alla soeda njonja!

- Kom nog even zitten, vroeg Eva.

Hij volgde haar.

- U is zoo vroolijk, zeide hij.

- U niet?

- Neen, ik ben melancholiek, den laatsten tijd.

- Ik ook. Dat zei ik je gisteren. Het ligt in de lucht van Laboewangi. Wij moeten maar alles van onze tafeldans verwachten.

Zij zetten zich in de achtergalerij. Hij zuchtte.

- Wat is er? vroeg zij.

- Ik kan het niet helpen, zeide hij. Ik hoû van je, ik heb je lief.

1) Nerveuze ziekte van gesuggereerde imitatie, met plotselinge herstellingen.
2) Gooi weg!
3) Draagblad.
4) Naar buiten!

Zij zweeg even.

- Alweêr, zeide zij verwijtend.

Hij antwoordde niet.

- Ik heb je gezegd, ik heb geen liefdenatuur. Ik ben koud. Ik hoû van mijn man, van mijn kind. Laat ons vrienden zijn, Van Helderen.

- Ik strijd er tegen: het geeft niets.

- Ik hoû van Ida, ik zoû haar voor niets ter wereld ongelukkig willen maken.

- Ik geloof niet, dat ik ooit van haar gehouden heb.

- Van Helderen ...

- Misschien alleen van haar mooie gezichtje. Maar hoe blank ook, zij is een nonna. Met haar kuurtjes, haar kinderachtige tragiekjes. Ik heb dat vroeger zoo niet ingezien. Nu zie ik het in. Ik heb wel voor u Europeesche vrouwen ontmoet. Maar u is mij een openbaring geweest, van al het bekoorlijke, gracieuze, artistieke in een vrouw .... Wat in u exotisch is, sympathizeert aan mijn exotisme.

- Ik stel je vriendschap op hoogen prijs. Laat dat zoo blijven.

- Soms ben ik net gek, soms droom ik .... dat wij samen in Europa reizen, in Italië, in Parijs zijn. Soms zie ik ons samen, in een dichte kamer, bij een vuur, u pratende over kunst en ik over het modern-sociale van dezen tijd. Maar daarna zie ik ons intiemer.

- Van Helderen ....

- Het geeft mij niet meer of u mij waarschuwt. Ik heb je lief, Eva, Eva ....

- Ik geloof, dat in geen land zooveel lief wordt gehad als in Indië. Het is zeker door de warmte ....

- Verpletter me niet onder je sarcasme. Geen vrouw heeft ooit zoo tot mijn geheele ziel en lichaam gesproken als jij, Eva ....

Zij haalde de schouders op.

- Wees niet boos, Van Helderen, maar ik kan niet tegen die banaliteiten. Laat ons verstandig zijn. Ik heb een charmanten man, jij een lief vrouwtje. Wij zijn onderling goede, gezellige vrienden.

- Je bent zoo koel.

- Ik wil ons geluk van vriendschap niet bederven.

- Vriendschap!

- Vriendschap. Er is niets wat ik buiten het geluk in mijn huis zoo hoog waardeer. Ik zoû zonder vrienden niet kunnen leven. Gelukkig met mijn man, met mijn kind, heb ik daarna vrienden het eerst noodig.

- Om je te bewonderen, om over ze te heerschen, zei hij boos.

Zij zag hem aan.

- Misschien, zeide zij koel. Ik heb misschien behoefte bewonderd te worden en te heerschen. Wij hebben allen onze zwakheden.

- Ik heb de mijne, sprak hij bitter.

- Kom, sprak zij, liever. Laat ons goede vrienden blijven.

- Ik voel mij diep ongelukkig, zeide hij dof. Het is of ik alles gemist heb in mijn leven. Ik ben nooit van Java af geweest, en ik voel iets onvolkomens in mij, omdat ik nooit sneeuw en ijs heb gezien. Sneeuw ... dat is mij iets als een vreemde, onbekende zuiverheid. Waarheen ik verlang, kom ik zelfs nooit langs. Wanneer zie ik Europa? Wanneer dweep ik niet meer met den Trouvère en ben ik eens te Bayreuth? Wanneer bereik ik jou, Eva. Ik strek naar alles voelhorens uit, als een insect zonder vleugels .... Wat is verder mijn leven. Met Ida, met drie kinderen, in wie ik hun moeder voorzie, jaren lang controleur blijven, dan - misschien assistent-rezident worden .... en het blijven. En dan eindelijk ontslag krijgen, of vragen, en te Soekaboemie gaan wonen, vegeteerende op een klein pensioen. Ik voel in mij alles verlangen naar het ledige ...

- Je hebt toch je werk lief, je bent een goed ambtenaar. Eldersma zegt het altijd: wie in Indië niet werkt en zijn werk niet liefheeft, is verloren ....

- U heeft geen natuur van liefde, en ik heb er geen van werken, van *niets* dan werken. Ik kan werken voor een doel, dat ik mooi voor me zie, maar ik kan niet werken ... om te werken en de leêgte van mijn leven te vullen.

- Je doel is Indië ....

Hij haalde de schouders op.

- Een groot woord, zeide hij. Dat kan zijn voor iemand als de rezident, wien het meêloopt in zijn carrière, die nooit heeft zitten turen op ranglijsten en heeft zitten speculeeren, op den een zijn ziekte en den ander zijn dood .... om pro-

motie. Voor iemand als Van Oudijck, die waarlijk, in volle idealistische eerlijkheid meent, dat zijn doel Indië is, niet voor Holland, maar voor Indië zelf; voor den Javaan, dien hij, ambtenaar, beschermt tegen de willekeur van landheeren en planters. Ik ben cynischer aangelegd ....

- Maar wees niet lauw over Indië. Het is geen groot woord: ik voel het zoo. Indië is geheel onze grootheid, van ons Hollanders. Hoor vreemdelingen spreken over Indië, zij zijn allen verrukt over de glorie ervan, over onze wijze van kolonizeeren ..... Doe niet meê met onzen ellendigen Hollandschen geest in Holland, die niets van Indië weet, die altijd een woord van spot heeft voor Indië, in hun kleine, stijve, burgerlijke engdenkendheid.

- Ik wist niet, dat u zoo met Indië dweepte. Gisteren nog voelde u hier angst, en verdedigde ik mijn land ....

- O, ik voel er de huivering van, de geheimzinnigheid in den avond, waarin iets schijnt aan te dreigen, ik weet niet wat: een bange toekomst, een gevaar voor ons, voor ons ... Ik voel, dat ik - persoonlijk - ver van Indië af blijf staan, al wil ik het niet .... Dat ik hier mis kunst, dat, waarin ik werd opgevoed. Dat ik hier mis in het leven van de menschen de mooie lijn, waarop mijn beide ouders mij altijd wezen .... Maar onrechtvaardig ben ik niet. En Indië, als onze kolonie, vind ik groot: ons, in onze kolonie vind ik groot ....

- Vroeger misschien, nu verongelukt alles, nu zijn wij niet groot meer. U is een artistieke natuur: u zoekt niettegenstaande u ze zelden vindt, tòch altijd de artistieke lijn in Indië. En dan komt dat groote, die glorie u voor den geest. Dat is de poëzie. Het proza is: een reusachtige maar uitgeputte kolonie, steeds uit Holland bestuurd met één idee: winstbejag. De werkelijkheid is niet: de overheerscher groot in Indië, maar de overheerscher, kleine armzielige uitzuiger; het land uitgezogen, en de werkelijke bevolking - niet de Hollander, die zijn Indiesch geld opmaakt in Den Haag; maar de bevolking, de Indosche bevolking, verknocht aan den Indischen grond, neêrgedrukt in de minachting van den overheerscher, die éens die bevolking uit zijn eigen bloed verwekte - maar nú dreigende op te staan uit dien druk en die minachting .... U, artistiek, voelt het gevaar naderen,

als een wolk, in de lucht, in den Indischen nacht; ik zie het gevaar al heel werkelijk oprijzen - voor Holland - zoo niet van Amerika en van Japan uit, dan uit Indië's eigen grond.

Zij glimlachte.

- Ik hoû ervan als je zoo praat, zeide zij. Ik zoû je eindelijk gelijk geven.

- Als ik met praten zooveel bereiken kon! lachte hij bitter, opstaande. Mijn half uur is om: de rezident wacht mij en hij houdt er niet van een enkele minuut te wachten. Adieu, vergeef mij.

- Zeg mij, zeide zij; ben ik coquet?

- Neen, antwoordde hij. U is die u is. En ik kan niet anders, ik heb u lief .... Ik strek mijn arme voelhorens uit, altijd. Dat is mijn noodlot ....

- Ik zal u helpen mij te vergeten, zeide zij, met een lieve overtuiging.

Hij lachte even, groette, ging. Zij zag hem oversteken den weg naar het rezidentie-erf, waar een oppasser hem tegemoet kwam .....

- Eigenlijk is het leven toch één zelf bedrog, één dwalen in illuzie, dacht zij droef, melancholiek. Een groot doel, een werelddoel .... of een klein doel voor zichzelf, voor zijn eigen lijf en ziel .... o God, wat is alles weinig! En wat dwalen wij rond, zonder iets te weten. En elk zoekt zich zijn doele-tje, zijn illuzie. Gelukkig is alleen een exceptie, als Léonie Van Oudijck, die leeft niet meer dan een mooie bloem, een mooi beest.

Haar kindje dribbelde naar haar toe, een aardige, dikke, blonde jongen.

- Kind! dacht zij. Wat zal het jou zijn? Wat zal jouw beurt je geven. Ach, misschien niets nieuws. Misschien een herhaling van wat al zooveel malen geweest is. Het leven is een roman, die zich telkens herhaalt. O, als men zich zoo voelt, dan drukt Indië!

Zij omhelsde haar jongen, hare tranen dropen in zijn blonde krulletjes.

- Van Oudijck zijn rezidentie; ik mijn kringetje van ... bewondering en heerschen; .... Frans zijn liefde .... voor mij .... wij hebben allen ons speelgoed, zooals mijn kleine Onno met zijn paardje speelt. Wat zijn wij weinig, wat zijn

wij weinig ....! Ons geheele leven lang stellen wij ons aan, verbeelden ons van alles, denken lijn en richting en doel te geven aan ons arm dwaalleventje. O, hoe kom ik zoo, mijn kind? Mijn kind, en wat, wat zal het jou zijn??

Derde hoofdstuk.

I.

Vijftien paal van Laboewangi, dertien paal van Ngadjiwa lag de suikerfabriek Patjaram van de familie de Luce - half Indosch, half Solosch - vroeger millionair, door de laatste suikercrizis niet zoo rijk meer, maar toch nog een talrijk huisgezin onderhoudend. In deze familie, die zich steeds bij elkander hield - een oude moeder-en-grootmoeder, Solosche prinses; de oudste zoon, administrateur; drie dochters getrouwd en met haar mannen - employé's - levende in de schaduw der fabriek; drie jongere zonen, werkzaam op de fabriek; de talrijke kleinkinderen, spelende om en bij de fabriek; de achterkleinkinderen, kiemende om en bij de fabriek - in deze familie waren de oude Indische tradities bewaard, die - vroeger algemeen - tegenwoordig zeldzamer worden door een drukker Europeesch verkeer. De moeder-en-grootmoeder was een dochter van een Soloschen prins, getrouwd met een jongen, energieken avonturier en bohémien, van een adellijke Fransche familie uit Mauritius, Ferdinand de Luce, die, na eenige jaren zwerven en zoeken zijn plaats in de wereld, als hofmeester op een boot naar Indië was getogen, na allerlei levensverwisseling gestrand was te Solo en er beroemd was geworden om een gerecht van tomaten, en een van gefarceerde lomboks![1)] Door zijn recepten verschafte Ferdinand de Luce zich toegang tot den Soloschen prins, wiens dochter hij later huwde, en zelfs tot den ouden Soesoehoenan. Na zijn huwelijk was hij grondbezitter geworden, volgens den Soloschen adat, vazal van den Soesoehoenan, wien hij iederen dag rijst en vruchten voor de huishouding der Dalem[2)] zond. Toen had hij zich gelanceerd in de suiker,

1) Spaansche peper.
2) Paleis.

radende de millioenen, die een goedgunstig lot voor hem verborgen hield. Hij was gestorven vóor de crizis, in alle rijkdom en eer.

De oude grootmoeder, in wie niets meer de jonge prinses herinnerde, die Ferdinand de Luce getrouwd had om vooruit te komen, werd door de bedienden en het Javaansche personeel van de fabriek nooit anders dan met een kruipenden eerbied genaderd, en ieder gaf haar den titel van Raden-Ajoe Pangéran. Zij sprak geen woord Hollandsch. Gerimpeld als een verschrompelde vrucht, met hare verdoofde oogen en hare verlepte sirih-mond, leefde zij rustig hare laatste jaren voort, altijd in een donkeren zijden kabaai, met juweelen gesloten aan hals en nauwe mouwen, vóor haar getaanden blik het vizioen van haar vroegere dalem-grootheid, door haar verlaten uit liefde voor dien Franschen edelman-kok, die haar vader verlekkerd had met zijn recepten; in haar gedoofd gehoor het aanhoudend geruisch der centrifuges - als van stoombootschroeven - gedurende den maandenlangen maal-tijd - om zich heen haar kinderen, kleinkinderen, achterkleinkinderen; de zonen en dochteren door de bedienden genoemd Raden en Raden-Adjeng, allen nog altijd omgeven door den bleeken aureool van hunne Solosche afkomst. De oudste dochter was gehuwd met een volbloed, blonden Hollander; de zoon, die op haar volgde, met een Armeniaansch meisje; de twee andere dochters waren gehuwd met Indo's, beiden bruin; hunne kinderen, bruin, - getrouwd, en ook kinderen hebbend - zich mengende met de blonde familie der oudste dochter; en de glorie der geheele familie was de jongste zoon-en-broeder, Adrien of Addy, die Doddy Van Oudijck het hof maakte, en, trots de drukte van den maal-tijd, telkens te Laboewangi was.

In deze familie waren bewaard gebleven traditie's, die al uitgestorven zijn, - zooals men zich ze herinnert bij Indische familie's van jaren her. Hier vond men nog, op het erf, in de achtergalerij de tallooze baboe's, van wie er eene alleen bedak fijn wrijft, een andere voor doepa[1] zorgt, een derde sambal stampt, allen met droomende oogen, met lenige, spelende vingers. Hier was het nog, dat de rei der schotels

1) Wierook.

aan de rijsttafel geen einde nam; dat een lange rei bedienden - de een na den ander - weêr een andere sajoer, weêr een andere lodèh,[1] weêr een andere ajam[2] plechtig ronddiende, terwijl, achter de dames gehurkt, de baboe's in een aarden tjobè[3] sambal wreven naar de verschillende smaken en eischen der verwende verhemeltetjes. Hier was het nog de gewoonte, dat, als de familie de races bijwoonde te Ngadjiwa, elk der dames verscheen met een baboe achter zich, langzaam, lenig, plechtig; de eene baboe met een bedak-potje, de andere met een pepermunt-bonbonnière - een binocle - een waaier - een flacon, als een hofstoet met rijks-insignieën. Hier vond men ook nog de gastvrijheid van vroeger; de rei logeerkamers open voor wie aanklopte; hier kon men blijven zoolang men wilde; niemand vroeg naar reisdoel, naar datum van vertrek. Een groote eenvoud van ziel, een alomvattende hartelijkheid, gedachteloos en ingeboren, heerschte hier met een grenzelooze verveling en matheid, de ideeën geene, de woorden weinige, de zachte glimlach vergoedende idee en woord; het materieele leven zat-vol, den geheelen dag rondgedien van koele dranken en kwee-kwee's en roedjak, drie baboe's apart aangewezen om roedjak te maken en kwee-kwee. Tal van dieren over het erf: een kooi vol apen, eenige lorre's, honden, katten, tamme badjings, en een kantjil: een klein exquis hertje, dat vrij rondliep. Het huis, gebouwd aan de fabriek, in den maal-tijd dreunende van het machine-gedruisch - het stoomboot-schroefgeluid - was ruim en met de oude, ouderwetsche meubels gemeubeleerd: de lage houten bedden met vier gesculpteerde klamboe[4]-stijlen, de tafels met dikke pooten, de wipstoelen met bizonder ronde ruggen - alles zooals men het niet meer zoû kunnen koopen, alles zonder één moderne tint, behalve - gedurende den maal-tijd - het electrische licht in de voorgalerij! De bewoners, altijd ongekleed, de heeren in het wit of blauw-gestreept; de dames in sarong en kabaai, zich bezig houdende met aap of lorre of kantjil, in eenvoud van ziel, met altijd de zelfde lieve aardigheid, langzaam en slepend, en het zelfde zachte lachje. De hartstochten, die er wel waren, sluimerden in, in dien zachten glimlach. Dan, de maal-tijd voorbij, alle drukte voorbij - als de rissen der suikerkarren,

1) Groenten-sausen.
2) Kip.
3) Vijzel.
4) Gordijnen.

getrokken door de prachtige sappi's[1], met glanzende bruine huiden, altijd en altijd meer riet aangebracht hadden over den met ampas[2] bedekten weg, die vernield was door de breede karresporen -; de bibit[3] voor het volgende jaar gekocht, de machines stil - plotselinge herademing uit den stagen arbeid, de zoo lange, lange Zondag, de rust van maanden, de behoefte aan feest en pret: het groote diner bij de landvrouw, met een bal en tableaux-vivants; het geheele huis vol gasten, die bleven en bleven, bekend en onbekend; de oude, gerimpelde grootmama, de landvrouw, de Raden-Ajoe, mevrouw de Luce, hoe men haar ook noemen wilde - beminnelijk met hare doffe oogen en haar sirih-mond, beminnelijk tegen iedereen, achter zich steeds een anak-mas, een ‘gouden kindje’, een opgenomen, arm prinsesje, dat haar, de groote prinses uit Solo, een gouden sirih-doos achterna droeg: een klein slank vrouwtje van acht jaar, het voorhaar met een franje geknipt, met natte bedak het voorhoofd geblankt, al ronde borstjes onder het roze zijden kabaaitje en de gouden miniatuur-sarong om de smalle heupjes, als een poppetje, een speelgoed voor de Raden-Ajoe, mevrouw de Luce, douairière de Luce. En voor de kampongs de volksfeesten, een al-oude mildheid, waarin geheel Patjaram deelde: volgens de traditie der millioenen-tijd, die altijd werd nagekomen, trots crizis en malaise.

Het was nu na den maaltijd en na de feesten een betrekkelijke rust in huis, en eene slepende Indische kalmte was ingetreden. Maar voor de feesten waren overgekomen mevrouw Van Oudijck, Theo en Doddy en zij logeerden gedurende enkele dagen nog te Patjaram. Om de ronde marmeren tafel, waarop glazen stroop, limonade, whiskey-soda, zat een groote cirkel van menschen: zij spraken niet veel, zij schommelden behagelijk op en neêr, nu en dan wisselend een enkel woord. Mevrouw de Luce en mevrouw Van Oudijck spraken Maleisch, maar niet veel: een zachte, goedmoedige verveling zeefde neêr op zoo vele schommelende menschen. Vreemd was het te zien die verschillende types: de mooie melkblanke Léonie naast de geel gerimpelde Raden-Ajoe-douairière; Theo, Hollandsch blank en blond met zijn volle lippen van sensualiteit,

1) Rund.
2) Rietvezels.
3) Zaad.

die hij van zijne nonna-moeder had; Doddy, als een rijpe roos al met hare vonkel-irissen in de zwarte pupillen: de zoon-administrateur, Achille de Luce, - groot, forsch, bruin, - wiens gedachte alleen ging over zijn machinerieën en zijn bibit; de tweede zoon, Roger, - klein, mager, bruin, - boekhouder, wiens gedachte alleen ging over de winst van dat jaar, met zijn Armeniaansch vrouwtje; de oudste dochter, al oud; - dom, leelijk, bruin, - met haar volbloed Hollandschen man, die er uitzag als een boer; de andere zonen en dochteren, in alle nuances van bruin, en niet dadelijk uit elkaâr te kennen; om hen heen de kinderen, de kleinkinderen, de baboes, de kleine gouden pleegkinderen, de lorre's en de kantjil - en over al deze menschen en kinderen en beesten als uitgeschud éene goedhartigheid van samenleving, maar ook over alle de menschen één trots op hun Solosche stammoeder, die achter hun aller hoofden een bleeken aureool van Javaansche aristocratie deed glimmen, waarop niet het minst trotsch waren de Armeniaansche schoondochter en de boersch-Hollandsche schoonzoon.

Het levendigst van al deze, door lang patriarchaal samenleven in elkaâr versmeltende, elementen, was de jongste zoon, Adrien de Luce, Addy, in wien het bloed van de Solosche prinses en dat van den Franschen avonturier zich harmonieus vermengd had, menging, die hem wel geen hersenen had gegeven, maar een mooiheid van jongen sinjo, met iets van een Moor, iets verleidelijk zuidelijks, iets Spaansch, - alsof in dit laatste kind de beide zoo vreemde elementen van ras zich voor het eerst harmonieus hadden gepaard, voor het eerst zich hadden gehuwd in volkomen bekendheid met elkaâr - alsof in hem, dit laatste kind na zoovele kinderen, avonturier en prinses voor het eerst elkaâr in harmonie hadden ontmoet. Iets van verbeelding of intellect scheen Addy niet te hebben, onmachtig twee denkbeelden te vereenigen tot één groep van gedachte; voelen deed hij alleen met de vage goedhartigheid, die neêrgezeefd was over de héele familie, en verder was hij als een mooi dier, in zijn ziel en zijn hersenen ontaard, maar ontaard tot niets, tot één groot niets, tot éene groote leêgheid, terwijl zijn lichaam geworden was als een wedergeboorte van ras vol kracht en mooiheid, terwijl zijn merg en zijn bloed en zijn vleesch en zijn spieren geworden waren tot éene harmonie

van fyzieke verleidelijkheid, zoo louter dom mooi zinnelijk, dat de harmonie dadelijk sprak tot een vrouw. Deze jongen had maar te verschijnen, als een mooie, zuidelijke god, of alle vrouwen zagen naar hem, en namen hem op in het diepe van hare verbeelding, om hem zich later weêr te roepen voor haar geest; deze jongen behoefde maar op een race-bal te Ngadjiwa te komen, of alle jonge meisjes waren op hem verliefd. Hij plukte de liefde, waar hij ze vond, vol-op in de kampongs van Patjaram. En alles wat vrouw was, was op hem verliefd, van af zijn moeder tot zijn kleine nichtjes. Doddy Van Oudijck was smoorlijk op hem. Verliefd was zij van kindje van zeven jaar al honderde malen geweest, op wien, man, voorbijging voor den blik harer vonkel-irissen, maar zooals op Addy nog nooit. Het straalde zoo uit haar wezen, dat het was als een vlam, dat een ieder het zag en glimlachte. Het maal-feest was haar geweest éene verrukking - als zij danste met hem; éene marteling - als hij danste met een ander. Hij had haar niet gevraagd, maar zij dacht hèm te vragen ten huwelijk, en te sterven als hij niet wilde. Zij wist, de rezident, haar vader, wilde niet; hij hield niet van die de Luce's, van die Solosche-Fransche boel, als hij zeide, maar als Addy wilde, zoû haar vader toegeven, omdat zij, Doddy, anders zoû sterven. Voor dat kind van liefde was die jongen van liefde de wereld, het heelal, het leven. Hij maakte haar het hof, hij zoende haar stilletjes op den mond, maar niet meer dan hij, gedachteloos, andere deed; hij zoende andere meisjes ook. En kon hij, dan ging hij verder, natuurlijk weg, als een verzengende jonge god, een god zonder gedachte. Maar voor de dochter van den rezident had hij nog eenig ontzag. Hij had noch moed, noch brutaliteit, zonder veel passie van keuze, vindende een vrouw een vrouw en zoo zat van overwinning, dat hinderpalen hem niet prikkelden. Zijn tuin was vol van bloemen, die zich alle hieven naar hem toe; hij strekte de hand uit, bijna zonder te zien; hij plukte maar.

Terwijl zij schommelden om de tafel, zagen zij hem door den tuin aankomen en alle de oogen van die vrouwen gingen naar hem toe, als naar een jongen Verleider, die kwam in den zonneschijn, als een stralenkrans om hem heen. De Raden-Ajoe-douairière glimlachte en zag naar haar jongsten

zoon, verliefd op haar kind, haar lieveling; achter haar, op den grond gehurkt, gluurde met groote oogen het gouden pleegkindje uit; de zusters keken uit, de nichtjes keken uit, en Doddy werd bleek, en Léonie Van Oudijcks blanke melktint tintte zich met een rozen weêrschijn, die weggleed in den glans van haar glimlach. Werktuigelijk zag zij Theo aan; hunne oogen ontmoetten elkaâr. En deze zielen van liefdealleen, van liefde der oogen, der monden, van liefde van het gloeiende vleesch, begrepen elkaâr, en Theo's jalouzie gloeide zoo fel Léonie tegen, dat de roze weêrschijn bestierf, dat zij bleek werd en bang: een plotseling onberedeneerde angst, die door hare gewone onverschilligheid heenhuiverde, terwijl de Verleider, in zijn stralenkrans van zonneschijn, nader kwam en nader ....

II.

Mevrouw Van Oudijck had beloofd nog een paar dagen te Patjaram te blijven, en zij zag hier eigenlijk tegen op, niet geheel thuis in dit element van ouderwetsche Indieschheid. Maar toen Addy verscheen, bezon zij zich. In het diepste geheim van zichzelve eerediende deze vrouw hare zinnelijkheid als in den tempel van haar egoïsme, offerde deze melkblanke kreole er al het intieme van hare roze verbeelding, van haar onbluschbaar verlangen, en in dien eeredienst was zij als gekomen tot een kunst, een kennis, een wetenschap: die van met een enkelen blik vast te stellen, voor zich, wat haar aantrok in den man, die haar naderde, in den man, die haar voorbijging. In den eene was het zijn houding, was het zijn stem; in den andere was het de lijn van zijn nek op zijn schouders; in een derde was het zijn hand op zijn knie; maar wat het ook was, zij zag het dadelijk, met een enkelen blik; zij wist het oogenblikkelijk in een enkele seconde, zij had den voorbijganger geoordeeld in een ondeelbaar oogenblik, en zij wist dadelijk wien zij verwierp - en dat waren de meesten - en wien zij waardig keurde, - en dat waren er velen. En wien zij verwierp in dat ondeelbare oogenblik van haar opperste gerecht, met dien enkelen blik, in die enkele seconde, behoefde ook nooit te hopen: zij, priesteres, liet hem niet toe in den tempel. Voor de anderen was de tempel open,

maar alleen achter het gordijn van hare correctheid. Hoe brutaal ook, zij was altijd correct. De liefde was altijd geheim; voor de wereld was zij niet anders dan de innemend glimlachende rezidentsvrouw, een beetje indolent: en die iedereen overwon met haar glimlach. Zag men haar niet, dan sprak men kwaad van haar; zag men haar, dan had zij dadelijk overwonnen. Tusschen allen, met wie zij het geheim van hare liefde deelde, was als een vrijmetselarij, als een mysterie van eeredienst: nauwlijks, even met elkaâr, fluisterden zij een paar woorden, bij eene zelfde herinnering. En glimlachend, melkblank, rustig, kon Léonie zitten in een grooten cirkel, om een marmeren tafel, met minstens twee, drie mannen, die wisten van het geheim. Het verstoorde niet hare rust en het bedierf niet haar glimlach. Zij glimlachte tot vervelens toe. Nauwlijks gleed haar blik van den een naar den ander, en oordeelde zij nog eens even na, met haar onfeilbare kennis van oordeel. Nauwlijks wolkten bij haar op de herinneringen van de verleden uren, nauwlijks gedacht zij de afspraak voor den volgenden dag. Het was het geheim, dat alleen bestond in het mysterie van het samen-zijn, en dat immers nooit werd gesproken voor de profane wereld. Zocht in den cirkel een voet den hare, zij trok den hare terug. Zij flirtte nooit, zij was zelfs wel eens een beetje vervelend, stijf, correct, glimlachend. In de vrijmetselarij tusschen de geïnitieerden en haar gaf zij het mysterie bloot, maar voor de wereld, in de cirkels om de marmeren tafels, gaf zij zelfs geen blik, geen handdruk, zweemde haar japon zelfs geen broekspijp aan.

Zij had zich die dagen verveeld te Patjaram, waar zij de invitatie voor het maal-feest had aangenomen, omdat zij vroegere jaren al geweigerd had, maar nu zij Addy zag naderen, verveelde zij zich niet meer. Natuurlijk kende zij hem al jaren lang en had zij hem zien opgroeien van kind tot jongen, tot man, en had zij hem als jongen zelfs wel eens gezoend. Al lang had zij hem geoordeeld, den verleider. Maar nu, terwijl hij kwam in den aureool van den zonneschijn, oordeelde zij hem nog eenmaal, zijn mooie, slanke dierlijkheid en het gloeien van zijn verleidersoogen in het schaduwbruin van zijn jonge Moorengezicht, de krullende zwelling van zijn zoenlippen met het jonge dons van zijn knevel; het tijgersterke

en lenige van zijn Don-Juanleden: het vlamde haar alles tegen, zoodat zij de oogen knipte. Terwijl hij groette, zich zette, een vroolijkheid van woorden rondgooide in dien cirkel vol loome spraak en sluimerende gedachten, - alsof hij een handvol van zijn zonneschijn, van het stofgoud zijner verleiding rondsmeet over allen, alle die vrouwen: moeder en zusters, en nichtjes en Doddy en Léonie, - zag Léonie hem aan, zooals zij hem allen aanzagen, en haar blik gleed naar zijn handen. Zij had die handen kunnen zoenen, zij verliefde in eens op dien vorm van vingers, op die bruine tijgerkracht van palm; zij verliefde in eens op geheel het jonge wilde-dierachtige, dat als een geur van mannelijkheid wademde uit geheel dien jongen. Zij voelde haar bloed kloppen, nauwlijks betoombaar, trots hare groote kunst zich koel en correct te houden, in de cirkels om de marmeren tafels. Maar zij verveelde zich niet meer. Zij had een doel voor de volgende dagen. Alleen ... zoo klopte haar bloed, dat Theo haar blos had gezien en de trilling van hare oogleden. Verliefd als hij op haar was, had zijn oog haar ziel doordrongen. En toen zij opstonden om te rijsttafelen, in de achtergalerij, waar de baboe's al hurkten om in steenen potjes met stampers ieders verschillende oelèk[1)] te wrijven, beet hij haar alleen dit woord toe:

- Pas op!!

Zij schrikte; zij voelde, dat hij haar dreigde. Dat was nooit gebeurd; allen, die gedeeld hadden in het mysterie, hadden haar altijd ontzien. Zij schrikte zoo, zij was zóo verontwaardigd om dat aanraken van het tempelgordijn - in een galerij van menschen - dat het borrelde in hare rustige onverschilligheid, en dat zij tot opstand werd gewekt in hare altijd onbezorgde zelfkalmte. Maar zij zag hem aan, en zij zag hem blond, breed, groot, haar man in het jong, zijn Indische bloed alleen zichtbaar in de zinnelijkheid van zijn mond, en zij wilde hem niet verliezen: zij wilde zijn type hebben naast het type van den Moorschen verleider. Zij wilde hen beiden; zij wilde proeven het verschil van hun beider manne-bekoring; dat even ver-Indo'schte Hollandsche blond-en-blanke, en het wilde-dierachtige van Addy. Haar ziel

1) Sambal van Spaansche peper.

trilde, haar bloed trilde, terwijl de lange rei der schotels plechtstatig rondging. Zij was zoo in opstand, als zij nog nooit was geweest. Het ontwaken uit hare placide onverschilligheid was als een wedergeboorte, als een onbekende emotie. Zij was verwonderd dertig te zijn, en dit voor het eerst te voelen. Een koortsachtige slechtheid bloeide in haar op, als met bedwelmende roode bloemen. Zij zag naar Doddy, zij zat naast Addy: zij kon bijna niet eten, het arme kind, gloeiende van liefde .... O, de Verleider, die maar had te verschijnen ...! En Léonie, in die koorts van slechtheid, jubelde te zijn de mededingster van hare zooveel jongere stiefdochter .... Zij zoû voor haar oppassen, zij zoû zelfs Van Oudijck waarschuwen. Zoû het ooit tot een huwelijk komen? Wat kon het haar schelen: wat deerde haar, Léonie, huwelijk?! O, de Verleider! Nooit had zij hem, den oppersten, zoo gedroomd in haar roze uren van siësta! Dat was geen charme van cherubijntjes; dat was de sterke lucht van een tijgerbekoring: het goudgevonkel van zijn oogen, de spierlenigheid van zijn sluipende klauw .... En zij glimlachte tegen Theo, met één blik van zich geven: groote zeldzaamheid in den cirkel van rijst-etende menschen. Zij gaf zich anders nooit, in publiek. Nu gaf zij zich even, blij om zijn jalouzie. Zij hield ook razend van hem. Zij vond het heerlijk, dat hij bleek en boos zag, van ijverzucht. En om haar heen was de zonnemiddag één gloed en de sambal prikkelde haar droog verhemelte. Een licht zweet parelde aan hare slapen, hare borst perelde onder de kant der kabaai. En zij had tegelijk henbeiden willen omhelzen, Theo en Addy, in eene omhelzing, in éene mengeling van verschillenden lust, ze beiden drukkende tegen haar lijf aan van liefdevrouw ....

III.

Die nacht was als een dons van fluweel, loom neêrzevende uit de luchten. De maan in haar eerste kwartier, vertoonde een heel smalle sikkel, horizontaal, als een Turksche halvemaan, aan wier punten het onverlichte gedeelte der schijf zich naïf uitstippelde tegen den nacht. Een lange laan van tjemara's strekte zich uit voor het landhuis, de stammen recht, het loover als uitgeplozen pluche en gerafeld fluweel,

watte-achtig gedot tegen de wolken aan, die laag drijvende al een maand te voren de naderende regenmoessoen aankondigden. Woudduiven kirden soms en een tokkè sloeg, eerst met twee rammelende voorslagen, als bereidde hij zich; dan met zijn vier-, vijfmaal herhaalden roep van:

- Tokkè, tokkè ....! eerst krachtig, dan buigende en verzwakkende ....

De gardoè[1] in zijn huisje vóor aan den grooten weg, waaraan de slapende passer[2] nu zijn leêge stalletjes plekte, sloeg elf houten slagen op zijn tong-tong[3], en toen nog een heel laat karretje ging voorbij, riep hij met een schorre stem:

- Werr-da!

De nacht was als een dons van fluweel, loom neêrzevende uit de luchten, als een omwemelende geheimzinnigheid, als een beklemmende aandreiging van toekomst. Maar in die geheimzinnigheid, onder de geplozen zwarte watten, het gerafelde pluche der tjemara's, was als een onontkoombare verlokking tot liefde, in den windloozen nacht, als een fluisteren om dit uur niet te laten voorbijgaan .... Wel als een spotgeest sarde de tokkè, droog komiek doende, en de gardoè met zijn: werda! deed schrikken, maar zachtjes kirden de woudduiven en geheel de nacht was als één dons van fluweel, als één groote alkoof, die het pluche der tjemara's gordijnden, terwijl de zwoelte der verre regenwolken - die geheele maand aan den einder - omduizelde met een drukkenden toover. Geheimzinnigheid en betoovering dreven in den donzenden nacht, zeefden neêr in de alkoof, die schemerde, versmeltende alle denken en ziel en warm vizioenende voor de zinnen .....

De tokkè zweeg, de gardoè dommelde in: de donzen nacht heerschte, als een tooveres, gekroond met de sikkel der maan. Zij liepen zacht aan, twee gestalten van jeugd, de armen om elkaârs middel, mond zoekende mond in het dwingen van de betoovering. Zij schaduwden aan onder het geplozen fluweel der tjemara's, en zacht, in hun witte kleêren, blankten zij aan, als het paar van liefde, dat eeuwig is, en zich altijd herhaalt, overal. En hier vooral was het paar van liefde als onvermijdelijk in den toovernacht, was het als eén met den nacht, opgeroepen door de tooveres, die heerschte -;

1) Nachtwacht.
2) Markt.
3) Hol houten blok.

hier was het fataal, opgebloeid als een dubbele bloem van noodlotliefde, in het donzen mysterie der dwingende luchten.

En de Verleider scheen te zijn de zoon van dien nacht, de zoon van die onontkoombare koningin van den nacht, die het meisje, zwak, voerde meê. In hare ooren scheen de nacht te zingen met zijn stem en hare kleine ziel smolt vol van hare zwakte, in de magische machten. Zij liep-aan tegen zijn zijde, voelende zijne lijfswarmte dringen door hare verlangende maagdelijkheid heen, en haar blik zwom naar hem op, met de smachtingen van haar vonkel-iris, die op-diamantte in haar pupil. Hij, dronken door de macht van den nacht, de tooveres, die was als zijn moeder, dacht haar eerst verder te voeren, aan geen werkelijkheid meer denkende, zonder ontzag meer voor haar, zonder vrees meer voor wie ook - dacht haar verder te voeren, voorbij de gardoè, die dommelde, over den grooten weg, in de kampong, die daar school tusschen de statie-vederbosschen der klapperboomen, als het baldakijn hunner liefde - haar te voeren naar een schuilplaats, een huis, dat hij kende, een bamboehut, die men voor hem zoû openen, toen zij eensklaps stilhield en schrikte, en zijn arm omklemde en zich nog dichter drukte tegen hem aan en hem bezwoer van neen, dat zij bang was ....

- Waarom? vroeg hij zacht, met zijn stem van fluweel, even donzig diep als geheel de nacht was: waarom dan niet, van nacht, van nacht eindelijk, zonder gevaar zoû het zijn ....

Maar zij, ze rilde, ze sidderde en ze smeekte:

- Addy, Addy, neen ... neen ... ik durf niet verder ... ik ben bang, dat de gardoè ons ziet, en dan ... daar loopt ... een hadji ... met een witten tulband op ....

Hij zag uit naar den weg; aan den overkant wachtte de kampong onder het baldakijn van de klapperboomen, met de bamboehut, die men zoû openen .....

- Een hadji ....? Waar Doddy? Ik zie niemand ....

- Hij ging over den weg, hij keek naar ons om, hij zag ons, ik zag zijn oogen schitteren en hij is gegaan achter die boomen, in de kampong ....

- Lieveling, ik heb niets gezien ....

- Jawel, jawel, ik durf niet, Addy: o, toe laat ons teruggaan!!

Zijn mooi Moorsch gezicht verduisterde: hij zag al het

hutje zich openen door de oude vrouw, die hij kende, die hem aanbad als iedere vrouw hem aanbad, van zijn moeder af tot zijn kleine nichtjes.

En nog eens poogde hij haar over te halen, maar zij wilde niet, zij bleef staan, zij klampte zich op hare voetjes. Toen keerden zij terug, en zwoeler waren de wolken, laag aan den horizon, en dichter was het dons van den nacht, als een warme sneeuw; voller, zwarter was het gerafel der tjemara's. Het landhuis schemerde op, onverlicht, diep in slaap. En hij smeekte haar, hij bezwoer haar hem dien nacht niet te verlaten, dat hij sterven zoû, dien nacht, zonder haar ..... Al gaf zij toe, beloofde, hare armen om zijn hals .... toen zij weêr schrikte en weêr uitriep:

- Addy .... Addy .... daar, alweêr .... die witte figuur ....

- Je schijnt overal hadji's te zien! spotte hij.

- Daar dan, kijk ....

Hij keek, hij zag waarlijk nu in de donkere voorgalerij een witte figuur hem naderen. Maar het was een vrouw ....

- Mama! schrikte Doddy.

Het was werkelijk Léonie en ze kwam langzaam naar hen toe.

- Doddy, zeide zij zacht. Ik heb overal naar je gezocht. Ik ben zoo bang geweest. Ik wist niet waar je was. Waarom ga je zoo laat nog wandelen? Addy .... ging zij zacht voort, lief moederlijkjes als tegen twee kinderen. Hoe kan je zoo doen, en zoo laat nog met Doddy wandelen. Je moet het heusch nooit meer doen, hoor! Ik weet wel, dat het niets is, maar als iemand het zag! Je moet me belooven het *nooit* meer te doen?!

Zij smeekte het liefjes, innemend verwijtend, doende of zij hen wel begreep, of zij wel wist, dat zij voor elkaâr blaakten in den donzenden toovernacht, in hare woorden hen dadelijk vergevend. Zij zag er uit als een engel, met haar ronde, blanke gezicht in het loshangende golvende blonde haar; in de witte zijden kimono, die in soupele plooien om haar hing. En zij trok Doddy naar zich toe, en zoende het kind, en Doddy's tranen wischte zij af. En toen, zachtkens, duwde zij Doddy weg, naar hare kamer in de bijgebouwen, waar zij veilig sliep tusschen zoovele andere kamers vol dochters en vol kleinkinderen van de oude mevrouw de Luce. En terwijl Doddy zacht weenend ging, naar de eenzaamheid van die

kamer, sprak Léonie nog tegen Addy, zacht verwijtend, liefjes waarschuwend als een zuster nu, terwijl hij, mooi Moorsch bruin, met een verlegen blague voor haar stond. Zij waren in den schemer der donkere voorgalerij en buiten wierookte de nacht de onontkoombare walmen van weelde, van liefde, van donzend mysterie. En zij verweet en zij waarschuwde, en zij zeide, dat Doddy een kind was, en dat hij geen misbruik mocht maken .... Hij haalde zijn schouders op, hij verdedigde zich, met zijn blague: als stofgoud vielen zijn woorden op haar, terwijl als van een tijger zijn oogen vonkelden. Hem overredende toch voortaan arme Doddy te sparen, vatte zij zijne hand - zijn hand, waarop zij verliefd was - zijn vingers, zijn palm, die zij dien morgen, in hare verwarring, had kunnen kussen - en zij drukte die hand en zij weende bijna, en zij smeekte hem genade voor Doddy .... Hij merkte het eensklaps, hij zag haar aan met den bliksem van zijn wilde-dieren-blik en hij vond haar mooi, hij vond haar vrouw, melkblank, en hij wist haar priesteres vol geheime kennis .... En ook over Doddy sprak hij, haar dichter naderende, haar aanvoelende, drukkende tusschen zijn handen hare beide handen, haar doende begrijpen, dat hij begreep. En nog weenende doende en smeekende, leidde zij hem voort en zij opende hare kamer. Hij zag een flauw licht en haar meid, Oerip, die zich door de buitendeur verwijderde, en zich daar te slapen legde, als een trouw dier, op een matje. Toen lachte zij hem tegemoet, en hij, verleider, was verbaasd over den gloed van dien lach van die blanke en blonde verleideres, die hare zijden kimono afwierp en als een beeld voor hem stond, naakt, hare armen breidende open ....

Oerip, buiten, luisterde even. En zij wilde, glimlachende, zich leggen te slapen, droomende van de mooie sarongs, die de Kandjeng haar morgen zoû geven, toen zij even schrikte en over het erf zag loopen, en verdwijnen in den nacht, een hadji met witten tulband ....

IV.

Dien dag zoû de Regent van Ngadjiwa, de jongere broeder van Soenario, op Patjaram een bezoek komen brengen, omdat mevrouw Van Oudijck den volgenden dag vertrok. Men wachtte

hem af in de voorgalerij, schommelend om de marmeren tafel, toen zijn rijtuig de lange avenue der tjemara's binnenratelde. Zij stonden allen op. En nu vooral bleek het hoe hoog de oude Raden-Ajoe, de donairière, in aanzien was, hoe nauw verwant zij was aan den Soesoehoenan zelve, want de Regent stapte uit, en zonder een stap verder te doen, hurkte hij neêr op de eerste trap van de voorgalerij, en maakte eerbiedig de semba, terwijl, achter zijn rug, een volgeling, die de gesloten goud-en-witten pajong als een dichtgestraalde zon ophield, zich nog kleiner maakte en kromp in-een van vernietiging. En de oude vrouw, de Solosche prinses, die weêr de Dalem voor haar oogen zag schitteren, naderde hem, heette den Regent welkom in de hoffelijkheid van het paleis-Javaansch - de taal tusschen vorstelijke gelijken - tot de Regent oprees, en achter haar, den familiekring naderde. En de wijze, waarop hij toen eerst groette de vrouw van zijn rezident, hoe beleefd ook, was bijna neêrbuigend, vergeleken bij zijn kruiperigheid van zoo even .... Hij zette zich toen tusschen mevrouw de Luce en mevrouw Van Oudijck, en een slepend gesprek begon. De Regent van Ngadjiwa was een ander type dan zijn broeder Soenario: grooter, grover, zonder dat levende wajang-poppige, van dezen: hoewel jonger, zag hij er ouder uit, zijn trekken verstard van hartstocht, zijn oogen verbrand van hartstocht: hartstocht voor vrouwen, voor wijn, hartstocht voor opium, hartstocht vooral voor spel. En een stille gedachte scheen op te vonkelen in dat slepende loome gesprek, zonder idee en de woorden zoo weinig, telkens gescandeerd door het hoffelijke: saja, saja, waarachtig zij allen verborgen hun geheime verlangen .... Men sprak Maleisch, omdat mevrouw Van Oudijck niet Javaansch dorst praten: de fijne, moeilijke taal, vol tinten van etiquette, waaraan nauwlijks een enkele Hollander zich waagt tegenover Javanen van rang. Zij spraken weinig, zij schommelden zacht; een vage glimlach van hoffelijkheid duidde aan, dat ieder meêdeed met het gesprek, ook al wisselden alleen mevrouw de Luce en de Regent nu en dan een enkel woord .... Tot zij eindelijk, de de Luces, de oude mama, de zoon Roger, de bruine schoondochters, zich niet inhouden konden, zelfs niet voor mevrouw Van Oudijck en verlegen lachten, terwijl dranken en koek werden rondgediend; tot zij,

trots hunne hoffelijkheid, elkaâr snel raadpleegden met een paar woorden Javaansch, over Léonie heen, en de oude mama eindelijk haar vroeg, zich niet meester meer, of zij het kwalijk zoû nemen, als zij een oogenblikje speelden. En zij zagen haar allen aan, de vrouw van den rezident, de vrouw van den gezagsman, die - zij wisten het - haatte hun dobbelspel; hun verderf, waarin verongelukte de hoogheid der Javaansche geslachten, die hij hoog wilde houden, trots henzelve. Maar zij, te onverschillig, dacht er niet aan met een enkel woord van tactvolle scherts hen te weêrhouden, haar man te wille: zij, de slavin van haar eigen hartstocht, liet hen slaven zijn van de hunne, in den wellust van hun slavernij. Zij glimlachte alleen, en duldde gaarne, dat in den schemer van de wijde vierkante binnengalerij zich de spelers trokken terug; de dames, nu begeerig tellende haar geld in haar zakdoek, wisselende bij de heeren, tot zij zich zetten dicht bij elkaâr, en, de oogen op de kaarten, de oogen spiedende in elkanders oogen, speelden en speelden eindeloos door, winnende, verliezende, betalende of opstrijkende, den zakdoek met geld even open en weêr dicht, zonder woorden, alleen met het klein vierkant gedwarrel der kaarten, in den schemer van het binnenvertrek. Speelden zij ‘slikoer’ of ‘stooteren?’ Léonie wist het niet, onverschillig, ver van die passie en blij, dat Addy naast haar bleef en Theo jaloersch hem aanzag. Wist hij wat, vermoedde hij iets; zoû Oerip altijd zwijgen? Zij genoot in de emotie en zij wilde hen beiden, zij wilde blank en bruin beide, en dat Doddy zat aan de andere zijde van Addy en, bijna verkwijnd, schommelde, deed haar een acuut en slecht pleizier. Wat was er anders in het leven, dan zich te laten gaan naar den drang van zijn weelde-verlangen? Zij had geen ambitie, onverschillig voor het hooge van hare pozitie; zij, de eerste vrouw der rezidentie, die al haar verplichting schoof op Eva Eldersma, wie het geen aandoening gaf, dat honderden op de receptie's te Laboewangi, te Ngadjiwa en elders haar begroetten met eene plichtpleging, die zweemde naar vorstelijk eerbetoon, - die stilletjes in haar roze pervers gedroom - een roman van Mendès in de handen - lachte om die overdrijving der binnenlanden, waarin de rezidentsvrouw een koningin kan zijn. Zij had geene andere ambitie dan den man

te hebben, dien zij waardig koos; geen ander zieleleven dan de eeredienst van haar lichaam, als een Afrodite, die priesteres van zichzelve zoû zijn. Wat kon het haar schelen of zij daar speelden, of de Regent van Ngadjiwa zich verwoestte! Zij vond het integendeel belangrijk op zijn verteerd gezicht die verwoesting gade te slaan en zij zoû zorgen zichzelve nog meer dan gewoonlijk te verzorgen, zich door Oerip te laten masseeren, haar gelaat en haar leden, door Oerip nog meer te laten bereiden de blanke liquide bedak, de wondercrême, tooverzalf, waarvan Oerip wist het geheim en die het vleesch hield hard en rimpelloos en blank als een mangistan. Zij vond het belangwekkend den Regent van Ngadjiwa te zien opbranden als een kaars, dom, versuft van vrouwen, wijn, opium, kaarten, misschien van kaarten het meest, van het versuffende turen op kaarten, dobbelende, de kans berekenend, die niet te berekenen was, bijgeloovig berekenend, uittellende volgens de wetenschap der petangans[1] den dag, het uur, dat hij spelen moest om te winnen, het aantal van de medespelers, de hoeveelheid van zijn inzet .... Nu en dan zag zij ter sluiks naar de gezichten der spelers, in de binnengalerij verdonkerd in schemer en winzucht, en zij bedacht, wat Van Oudijck zoû zeggen, hoe boos hij zoû zijn, als zij hem hiervan vertelde .... Wat deerde het hem of die Regentenfamilie zich ruïneerde? Wat deerde haar zijn politiek, de geheele Hollandsche politiek, die zoo gaarne in waardig aanzien houdt den Javaanschen adel, door welken zij de bevolking regeert? Wat deerde haar of Van Oudijck, denkende aan den ouden nobelen Pangéran, weemoed voelde om den zichtbaren ondergang zijner kinderen? Haar deerde het alles niets, haar deerde nu, alleen, zichzelve, en Addy, en Theo. Zij zoû dien middag haar stiefzoon, haar blonde, toch zeggen, niet zoo jaloersch te zijn. Het werd zichtbaar, zij was zeker, dat Doddy het zag. Had zij gisteren het arme kind niet gered? Maar hoe lang zoû dat smachten duren? Zoû zij Van Oudijck liever niet waarschuwen, als een goede, voorzichtige moeder ....? Hare gedachten dwaalden loom, de morgen was broeiend, in die laatste zengende dagen der Oostmoesson, wanneer klam-

1) Heilige noodlotberekeningen.

heid op de leden parelt. Dan trilde haar lichaam. En Doddy latende met Addy, troonde zij Theo meê, en berispte hem dat hij zoo jaloersch keek van machtelooze woede. Zij maakte zich een beetje boos en vroeg wat of hij wilde ....

Zij waren ter zijde van het huis gegaan, in de lange zijgalerij; daar waren apen in een kooi, pisangschillen er om heen gestrooid, van de vruchten, die de beesten gegeten hadden, door de kleinkinderen gevoed.

Reeds een paar maal had men gegongd voor de rijsttafel, en in de achtergalerij hurkten al de baboes, wrijvende een ieders sambal. Maar om de speeltafel scheen men niets te hooren. Alleen werden de fluisterende stemmen hooger, scheller, en zoowel Léonie en Theo, als Addy en Doddy luisterden op. Een twist scheen plotseling los te barsten, trots het gesus van mevrouw de Luce, tusschen Roger en den Regent. Zij spraken Javaansch, maar zij lieten de hoffelijkheid varen. Zij scholden als koelies elkaâr voor valschspelers uit. Telkens hoorde men het sussend gedoe van de oude mevrouw de Luce, bijgestaan door hare dochters en schoondochters. Maar ruw werden stoelen verzet, een glas brak, Roger scheen de kaarten woest neêr te gooien. Alle de vrouwen daarbinnen susten met hooge stemmen, met doffe stemmen, fluisterend, met uitroepjes, met kreetjes van genade en verontwaardiging. Aan alle hoeken van het huis luisterden de bedienden, talloos. Toen zakte de twist; lange verklaringen redeneerden nog boos op tusschen den Regent en Roger; de vrouwen susten: cht ....! cht ....! verlegen voor de rezidentsvrouw, uitkijkende waar zij toch was. En eindelijk werd het stil en gingen zij stil zitten, hopende, dat de twist niet te veel gehoord zoû zijn. Tot ten laatste, heel laat, bij drieën, de oude mevrouw de Luce, de dobbelpassie nog lichtende in hare uitgedoofde oogen, maar waardig verzamelende al haar prestige van prinses, in de voorgalerij kwam, en, doende of er niets gebeurd was, vroeg of mevrouw Van Oudijck aan tafel kwam.

V.

Ja, Theo wist. Hij had na de rijsttafel met Oerip gesproken en hoewel de meid eerst had willen ontkennen, bang de sarongs te zullen verliezen, had zij niet kunnen blijven liegen,

heel zwakjes maar betuigend van neen, van neen .... En nog vroeg in dien zelfden middag, had hij Addy opgezocht, razend van jalouzie. Maar gekalmeerd had hem de onverschillige rust van dien mooien jongen, met zijn Moorsche gezicht, al zoo zat van zijn overwinningen, dat hijzelve nooit ijverzucht voelde. Gekalmeerd had hem die totale afwezigheid van een enkele gedachte in dien Verleider, die oogenblikkelijk vergat, na het uur van liefde, zoo harmonisch vergat, dat Addy met oogen van naïve verbazing had opgekeken, toen Theo, rood, ziedende, in zijn kamer gekomen was en, vóor zijn bed, - waarin hij lag geheel naakt, als zijne gewoonte was in zijn siësta, jong prachtig als brons, subliem, als een antieke statue - had staan betuigen, dat hij hem op zijn gezicht zoû slaan .... En zoo naïf was Addy's verbazing geweest, zoo harmonisch zijn onverschilligheid, zoo totaal scheen hij vergeten het liefde-uur van den vorigen nacht, zoo rustig had hij gelachen om het idee van te vechten om een vrouw, dat Theo was bedaard, en op den rand van zijn bed was gaan zitten. En toen had Addy - een paar jaren jonger, maar met zijn ongeëvenaarde ondervinding, - hem toch gezegd, dat hij dàt toch niet meer doen moest, zoo boos worden om een vrouw: een maîtresse, die zich gaf aan een ander. En bijna vaderlijk, meêlijdend, had Addy hem geklopt op den schouder, en omdat zij nu toch wisten van elkaâr, eens vertrouwelijk met elkaâr gesproken en elkander vertrouwelijk uitgehoord. Andere dingen vertrouwden zij elkander toe, over vrouwen, over meisjes. Theo vroeg of Addy Doddy zoû trouwen. Maar Addy zei, dat hij aan trouwen niet dacht, en dat de rezident ook niet zoû willen, omdat die van zijn familie niet hield en hen te Indiesch vond. Met een enkel woord liet hij toen uitkomen ook zijn trots op zijn Solosche afkomst, ook zijn trots op den aureool, die bleek glom achter alle hoofden der de Luce's. En Addy vroeg Theo of hij wel wist, dat hij in de kampong een broêrtje had loopen. Theo wist van niets. Maar Addy verzekerde het hem: een zoontje van papa, hoor, uit den tijd, toen de oude nog controleur was geweest te Ngadjiwa; een kerel van hun leeftijd, geheel ver-njoòd: de moeder was dood. Misschien wist de oude het zelf niet, dat hij nog een kind in de kampong had zitten, maar het was waar, iederen wist het; de

Regent wist het, de patih wist het, de wedono wist het, en de minste koelie wist het. Een werkelijk bewijs was er niet, maar wat zoo geweten werd door de heele wereld, was even waar als het bestaan van de wereld. Wat de kerel deed? Niets, vloeken, betuigend, dat hij een zoon was van den Kandjeng Toean Residen, die hem in de kampong liet verrekken. Waarvan hij leefde? Van niets, van hetgeen hij hoogweg bedelde, van wat men hem gaf, en dan .... van allerlei praktijken: van door de districten rondgaan, door alle dessa's en vragen of er niets te klagen viel en dan requestjes opstellen; van lui op te porren naar Mekka te gaan en hen passage te laten bespreken bij heel goedkoope stoombootonderneminkjes, waarvan hij stil agent was: hij ging dan tot in de verste dessa en toonde er reclame-platen, waarop een stoomboot vol Mekkagangers, en de Kaaba, en het Heilige Graf van Mohammed. Zoo scharrelde hij rond, dikwijls gemengd in standjes, eens in een ketjoe-partij, soms gekleed met een sarong, soms met een oud gestreept katoenen pakje, en hij sliep nu hier en dan daar. En toen Theo verbaasd was, en zeide nooit iets gehoord te hebben van dien halven broêr, en nieuwsgierig was, stelde Addy voor hem eens op te gaan zoeken, als hij misschien te vinden was in de kampong. En Addy, vroolijk, nam vlug zijn bad, kleedde zich in een frisch wit pak, en zij gingen over den weg, langs de rietvelden de kampong in. Het duisterde al onder de zware boomen, de bananen hieven hun bladeren als frisch groene roeispanen op, en onder het statie-baldakijn der klapperboomen, scholen de bamboehuisjes, dichterlijk oostersch, idyllisch met hun atap daken, de deurtjes dikwijls al dicht, en zoo ze openstonden, het zwarte verschietje naar binnen omlijstend, met de vage lijn van een baleh-baleh, waarop een duisterende figuur hurkte. De kale schurftige honden blaften; de kinderen, naakt, met belletjes aan den onderbuik, liepen weg en gluurden uit de huisjes: de vrouwen bleven rustig, den Verleider herkennend en vaag lachend, knippend de oogen als hij voorbij ging in zijn glorie. En Addy toonde het huisje waar zijn oude baboe woonde, Tidjem, de vrouw, die hem hielp, die altijd haar deur voor hem opende, als hij haar hutje noodig had, die hem aanbad, als zijn moeder hem aanbad en zijn zusters en zijn kleine nichtjes.

Hij toonde Theo het huisje en dacht aan zijn wandeling van gisteren nacht, met Doddy, onder de tjemara's. De baboe Tidjem zag hem en liep op hem toe, in verrukking. Zij hurkte bij hem neêr, zij omhelsde zijn been tegen haar verlepte borst, zij wreef haar voorhoofd tegen zijn knie, zij kuste hem op zijn witten schoen, zij zag hem aan in vervoering: haar mooien prins, haar Raden, dien zij gewiegd had als klein mollig jongske, in haar toen al verliefde armen. Hij klopte haar op den schouder en gaf haar een rijksdaalder, en hij vroeg haar of zij wist waar si-Oudijck was, omdat zijn broeder hem wilde zien.

Tidjem stond op en zij wenkte hem meê: het was nog een heel eind loopen. En zij kwamen uit de kampong, op een open weg, waarlangs rails lagen en de krandjangs suiker vervoerd werden naar de prauwen, die aan een steiger daar, in den Brantas, lagen gereed. De zon ging onder, in een immense uitwaaiering van oranje straalbundels; als donker mollig fluweel gedoezeld tegen dien trots van gloed waren de verre geboomte-lijnen, die de bibitvelden begrensden, nog niet beplant en liggende in sombere aarde-kleur van brake akkers uit; van de fabriek kwamen enkele mannen en vrouwen, zich begevende naar huis. Bij de rivier, bij den steiger was onder een heiligen, vijfvoudigen, de vijf stammen in elkaâr, vergroeiden waringinboom met wijd uitwandelende wortels, een kleine passer van draagkeukentjes opgezet. Tidjem riep den veerman en hij zette hen over, over de oranje Brantas, in het laatste geel van de als een pauwestaart waaierende zon. Toen zij over waren, viel de nacht, als met haastige wazen over elkaâr heen, en de wolken, die de geheele Novembermaand dreigden aan lage kimmen, drukten zwoel op de atmosfeer. En zij traden een andere kampong in, hier en daar opgelicht met een petroleumlichtje, neêrgezet, in een lang lampeglas, zonder ballon. Tot zij eindelijk kwamen bij een huisje, half van bamboe, half van Devoe-kist-planken; half met pannen, half met atap gedekt. Tidjem wees en, nog eens hurkend, en Addy's knie omhelzend en kussend, vroeg zij verlof terug te gaan. Addy klopte op de deur: een gebrom, een gestommel rommelde binnen op, maar toen Addy riep, werd de deur met een schop geopend en de beide jongelui traden binnen in de eenige kamer van het huisje - half bamboe, half

petroleumplank: een baleh-baleh met een paar vuile kussens in een hoek, waarvoor een slap, chitsen gordijn bengelde -, een wrakke tafel met een paar stoelen - een petroleumlamp op, zonder ballon; en wat rommel van kleine benoodigdheden, gestapeld op een Devoe-kist in een hoek. Een verzuurde opiumlucht had alles doordrongen.

En aan de tafel zat si-Oudijck met een Arabier, terwijl een Javaansche vrouw op de baleh-baleh hurkte, zich een sirih-blad bereidend. Eenige bladen papier, die op de tafel lagen tusschen den Arabier en den sinjo, frommelde de laatste haastig bijeen, zichtbaar wrevelig over het onverwachte bezoek. Maar hij herstelde zich en joviaal doende, riep hij uit:

- Zoo, Adipati, Soesoehoenan! Sultan van Patjaram! Hoe maak je het, mooie vent, meidenkerel!

Zijn joviale stortvloed van begroetingen hield niet op, terwijl hij de papieren bij elkander graaide en den Arabier een teeken gaf, waarop deze door de andere deur, achter, verdween.

- En wien heb je daar bij je, Raden Mas Adrianus, lekkere Lucius ...

- Je broêrtje, antwoordde Addy.

Si-Oudijck keek plotseling op.

- O zoo, zeide hij, en hij sprak half Hollandsch, gebroken, Javaansch, Maleisch door elkaâr; ik herken hem, mijn echte. En wat komt de kerel doen?

- Eens zien, hoe jij er uit ziet ...

De twee broêrs zagen elkander aan, Theo nieuwsgierig, blij dit te hebben uitgevonden, als een wapen tegen den oude, zoo dit wapen eens noodig bleek; de andere, si-Oudijck, geheim in zich houdend, achter zijn bruin slim loergezicht, al zijn jaloezie, al zijne bitterheid en haat.

- Woon je hier? vroeg Theo, om iets te zeggen.

- Neen, ik ben op het oogenblik bij haar, antwoordde si-Oudijck, met een hoofdbeweging naar de vrouw.

- Is je moeder lang geleden gestorven?

- Ja. De jouwe leeft nog, niet waar? Ze is in Batavia. Ik ken haar. Zie je haar ooit?

- Neen.

- Hm ... Hoû je meer van je stiefmoeder?

- Dat gaat nog al vrij wel, zei Theo droog. Ik geloof niet, dat de oude weet, dat je bestaat.

- Jawel, dat weet hij wel.
- Neen, ik geloof niet. Heb je ooit met hem gesproken?
- Jawel. Vroeger al. Jaren geleden.
- En ...?
- Het geeft niet. Hij zegt, dat ik zijn zoon niet ben ...
- Dat zal dan ook wel moeilijk uit te maken zijn.
- Wettig ja. Maar het is een feit, en algemeen bekend. Bekend door heel Ngadjiwa.
- Heb je niets geen bewijs?
- Alleen de eed van mijn moeder, toen zij stierf, voor getuigen ...
- Kom, vertel mij eens het een en ander, zei Theo. Loop een eind met ons meê, hier is het benauwd ...

Zij gingen de hut uit, en door de kampongs slenterden zij terug, terwijl si-Oudijck vertelde. Zij liepen langs de Brantas, die avondvaag slingerde onder een gepoeier van sterren.

Het deed Theo goed hiervan te hooren, van die huishoudster zijns vaders, uit diens controleurtijd, verstooten om een ontrouw, waaraan zij onschuldig was: het kind later geboren en nooit erkend, nooit gesteund; de jongen, zwervende van kampong tot kampong, romantisch prat op zijn ontaarden vader, dien hij uit de verte in het oog hield, hem volgende met zijn loerblik toen die vader assistent-rezident, rezident werd, trouwde, scheidde, weêr trouwde: te hooi en te gras wat leerende van schrijven en lezen van een magang, die hem bevriend was .... Het deed den echten zoon goed hiervan te hooren, omdat hij in het diepst van zich, hoe blond en hoe blank ook, meer was de zoon van zijn moeder, de nonna, dan de zoon van zijn vader; omdat hij in het diepst van zich dien vader haatte, niet om die aanleiding of deze reden, maar om een geheimzinnige bloed-antipathie, omdat hij zich, trots zijn voorkomen en voordoen van blonden en blanken Europeaan, geheimzinnig verwant voelde aan dezen onechten broêr, een vage sympathie voor hem voelde: beiden zonen van een zelfde moederland, waarvoor hun vader niet voelde dan alleen met zijn aangeleerde ontwikkeling, de kunstmatig, humaan aangekweekte liefde der overheerschers voor den overheerschten grond. Van zijne kinderjaren af, had Theo zich zoo gevoeld, ver van zijn vader; en later

was die antipathie een sluimerende haat geworden. Het deed hem genoegen te hooren afbreken die onlaakbaarheid van zijn vader; edel mensch, hoog intègre ambtenaar, die zijn huisgezin liefhad, die zijn rezidentie liefhad, die den Javaan liefhad, die hoog wilde houden de Regentenfamilie - niet alleen omdat zijn instructie hem in het Staatsblad voorschreef den Javaanschen adel in aanzien te houden, maar omdat zijn eigen hart het hem zeide, als hij zich den nobelen Pangéran heugde .... Theo wist wel, dat zijn vader zoo was, zoo onlaakbaar, zoo hoog, zoo intègre, zoo edel, en het deed hem goed, hier, in den avond vol geheim aan de Brantas, te hooren tornen aan die onlaakbaarheid, aan die hoogen, intègren adel; het deed hem goed te ontmoeten een verstooteling, die hem in één oogenblik die hoog tronende vaderfiguur vuil gooide met slijk en smerigheid, hem neêrtrok van zijn voetstuk, hem laag deed zijn als ieder ander, zondig, slecht, harteloos, onedel. Een slechte blijdschap was er om in zijn hart, zooals er een slechte blijdschap was, dat hij bezat de vrouw van dien vader, die die vader aanbad. Wat te doen met dat donkere geheim wist hij nog niet, maar hij nam het toch als een wapen: hij wette het, daar in dien avond, terwijl hij uithoorde den kleurling met zijn loeroog, die uitvaarde en zich opwond. En Theo borg zijn geheim, borg zijn wapen diep bij zich. Grieven kwamen bij hem los, en ook hij nu, de echte zoon, schold op zijn vader, bekende hoe de rezident hem, zijn zoon, niet meer hielp vooruit te komen dan hij den eersten besten klerk zoû doen; hoe hij hem éenmaal had aanbevolen bij de directie van een onmogelijke onderneming, een rijstland, waar hij, Theo, niet langer had kunnen blijven dan een enkele maand, hoe hij hem daarna overgelaten had aan zijn lot, hem tegenwerkte als hij op concessie's jaagde, zelfs in andere rezidentie's dan Laboewangi, zelfs in Borneo, tot hij nu genoodzaakt was thuis te blijven hangen en klaploopen, niets vindende door zijn vaders schuld, getolereerd in dat huis, waar alles hem antipathiek was ....

- Behalve je stiefmoeder! viel droog in si-Oudijck.

Maar Theo ging voort, zich nu gevende op zijn beurt en den broêr vertellende, dat al was hij erkend en gewettigd, het toch niet vet soppen zoû zijn. Zoo wonden zij zich beiden op, blij elkander ontmoet te hebben, bevriend in dit

enkele uur. En naast hen liep Addy, zich verwonderend over die vlugge sympathie, maar verder zonder gedachte. Zij waren een brug overgegaan en met een omweg waren zij gekomen achter de fabrieksgebouwen van Patjaram. Hier nam si-Odijck afscheid van hen, van Theo met een handdruk, waarin deze een paar rijksdaalders liet glijden, die gretig werden aangenomen, met een opflikkering van den loerblik, maar zonder een woord van dank. En langs de nu stille fabriek begaven Addy en Theo zich naar het landhuis: de familie liep buiten in den tuin en in de tjemara-laan. En terwijl de beide jongelui naderden, liep hen tegemoet het achtjarige gouden kindje, het pleegprinsesje van de oude mama, met haar franje van haar en haar gebedakte voorhoofdje, in haar rijke poppe-kleedijtje. Zij liep op hen toe en bij Addy bleef zij eensklaps staan en zag naar hem op. Addy vroeg wat zij wilde, maar het kind antwoordde niet, zag alleen naar hem op, en toen, uitstrekkende haar handje, vlijde zij hem over zijn hand met haar handje. Het was in het schuwe kind zoo duidelijk onweêrstaanbaar magnetisch: dat aanloopen, stilstaan, opkijken en vlijen, dat Addy luid oplachte, en zich bukte en haar luchtigjes kuste. Het kind, tevreden, huppelde terug. En Theo, nog opgewonden van dien middag, eerst door zijn gesprek met Oerip, door zijn verklaring met Addy, zijne ontmoeting met dien halven broêr, zijne ontboezemingen over zijn vader - Theo, zich bitter voelende en interessant, was zoo geërgerd door dat onbelangrijke doen van Addy en het kleine kindje, dat hij, bijna boos, uitriep:

- Ach jij .... jij wordt toch nooit iets anders dan een meidenvent!

Vierde hoofdstuk.

I.

Het was Van Oudijck meestal meêgeloopen in het leven. Uit eene eenvoudige, Hollandsche familie, zonder geld, was zijn jeugd geweest een harde, maar nooit wreede school van

reeds vroegen ernst, van dadelijk stevig-aan werken, van reeds dadelijk uitkijken naar de toekomst, naar de loopbaan, naar de plaats, die hij zoo spoedig mogelijk eervol zoû willen innemen tusschen zijn medemenschen. Zijne Indologische studiejaren te Delft waren even genoeg vroolijk geweest, om hem te laten denken, dat hij jong was geweest, en omdat hij meê had gedaan aan een maskerade, meende hij zelfs, dat hij al een heel losse jeugd had gehad, van veel geld stuk slaan en geboemel. Zijn karakter was samengesteld uit veel stil-Hollandsche degelijkheid, een meestal ietwat sombere en saaie levensernst van verstandelijke praktijk: gewend uit te zien naar zijn eervolle plaats onder de menschen, was zijn ambitie rythmisch, gestadig ontwikkeld, tot een maathoudende eerzucht, maar ontwikkeld alleen in die lijn, langs welke zijn oog altijd gewoon was te turen: de hierarchische lijn van het Binnenlandsch Bestuur. Het was hem altijd meê geloopen: van veel capaciteit, was hij veel gewaardeerd, was vroeger assistent-rezident dan de meeste en jong rezident geworden, en eigenlijk was zijn eerzucht bevredigd nu, omdat zijn betrekking van gezag geheel harmonieerde met zijn natuur, wier heerschzucht gelijkmatig met haar eerzucht was gegaan. Eigenlijk was hij nu tevreden, en hoewel zijn oog nog veel verder uit zag en voor zich zag schemeren een zetel in den Indischen Raad en zelfs de troon te Buitenzorg, had hij dagen, waarin hij, levens-ernstig en tevreden, beweerde, dat rezident eerste-klasse te worden - behalve het hoogere pensioen - alleen iets voor had te Semarang en Soerabaia, maar dat de Vorstenlanden maar heel lastig waren, en Batavia zoo een eigenaardige en bijna verkleinde pozitie had, te midden van zoo vele hooge ambtenaren - Raden van Indië en Directeuren. En al zag zijn oog dus verder, zijn praktische middelmaattevredenheid zoû geheel bevredigd zijn, zoo men hem had kunnen voorspellen, dat hij rezident van Laboewangi zoû sterven. Hij had zijn gewest lief, en hij had Indië lief; naar Holland, naar het vertoon van Europeesche beschaving, verlangde hij nooit, toch zelve zeer Hollandsch gebleven, en vooral hatende alles wat half-bloed was. Het was de tegenstelling in zijn karakter, want hij had zijn eerste vrouw - een nonna - niet anders dan uit liefde genomen, en zijne kinderen, in wie het Indische bloed sprak,

- uiterlijk bij Doddy, innerlijk bij Theo, terwijl René en Ricus geheel twee kleine sinjo's waren - had hij lief met een zeer sterk sprekend vaderlijk gevoel, met al het teedere en sentimenteele, dat in het diepe van hem sluimerde: behoefte om veel te geven en te ontvangen in den cirkel van zijn huiselijk leven. Langzamerhand was deze behoefte uitgebreid tot den cirkel van zijn gewest; er was in hem een vaderlijke trots op zijn assistent-rezidents en controleurs, onder wie hij populair was en die van hem hielden en alleen maar eenmaal in de zes jaren, dat hij rezident van Laboewangi was, had hij niet overweg gekund met een controleur, die kleurling was, en dien hij, na een poos geduld met hem en zich, had laten overplaatsen, had laten springen, als hij zeide. En hij was trotsch, dat hij, trots zijn straffe autoriteit, trots zijn straffen werkdrang, bemind was onder zijne ambtenaren. Des te meer deed hem leed die steeds geheimzinnige vijandschap met den Regent, zijn ‘jongeren broeder’, volgens de Javaansche titulatuur, en in wien hij ook gaarne den jongeren broeder gevonden had, die onder hem, den ouderen, bestuurde zijne Javaansche bevolking. Het deed hem leed, dat hij het zoo getroffen had en hij dacht dan aan andere Regenten; niet alleen aan den vader van dezen, den nobelen Pangéran, maar aan anderen, die hij kende: de regent van D., ontwikkeld, zuiver Hollandsch sprekend en schrijvend, steller van klaar-duidelijke Hollandsche artikelen in couranten en tijdschriften; de Regent van S., jong, wat luchthartig en ijdel, maar zeer vermogend en veel goed doende, in de Europeesche samenleving als een dandy, galant tegen de dames. Waarom moest hij het zoo treffen in Laboewangi met deze stil nijdige, geheimzinnig fanatieke wajangpop, met zijn faam van heilige en toovenaar, dom verafgood door het volk, in welks welvaart hij geen belang stelde, en dat hem toch aanbad alleen om het prestige van zijn ouden naam - in wien hij altijd gevoelde een tegenwerking, nooit uitgesproken maar toch zoo duidelijk tastbaar onder zijn ijskoude correctheid! En daarbij dan nog in Ngadjiwa, de broêr, de speler, de dobbelaar -, waarom moest hij het zoo getroffen hebben met zijn Regenten?

Van Oudijck was in een sombere bui. Hij was gewoon nu en dan, geregeld, anonieme brieven te krijgen, venijnig uit stille hoekjes uitgespogen laster, nu een assistent-rezident,

dan een controleur bekladderend; nu de Indische hoofden, dan zijn eigen familie besmeurend; soms in den vorm van vriendschappelijke waarschuwing, soms in die van hatelijke schaadvreugd, hem toch vooral de oogen willende openen voor de gebreken van zijne ambtenaars, voor de misdrijven van zijne vrouw.

Hij was er zoo gewoon aan, dat hij de brieven niet telde, ze vluchtig of nauwlijks las, en ze zorgeloos verscheurde. Gewoon voor zichzelven te oordeelen, maakten de nijdige waarschuwingen geen indruk, hoe zij ook als sissende slangen opstaken hare kop tusschen al de brieven, die de post hem dagelijks bracht: en voor zijne vrouw was hij zoo blind, Léonie had hij zoo altijd blijven zien in de rust van hare glimlachende onverschilligheid, en in het cirkeltje van huiselijke gezelligheid, dat zij zeer zeker om zich heen trok - in de holle leêgte van het met zijn stoelen en ottomane steeds recepieerend rezidentie-huis -, dat hij nooit zoû kunnen gelooven aan het allerminste van al dien laster. Hij sprak er haar nooit over. Hij hield van zijn vrouw; hij was verliefd op haar, en daar hij haar in gezelschap steeds bijna stil zag, daar zij nooit flirtte of coquet was, blikte hij nooit in den verdorven afgrond, die haar ziel was. Trouwens, hij was thuis geheel blind. Hij had thuis de volslagen blindheid, die zoo dikwijls hebben mannen, zeer kundig en bekwaam in betrekking en werkkring, gewend scherp om te blikken in het wijde perspectief van hun arbeidsveld, maar bijziende thuis; gewoon te analyzeeren de massa der dingen, en niet de détails van een ziel; wier menschenkennis is gebazeerd op principe, en die de menschen in types verdeelen, als met een rolverdeeling in een onderwetsch tooneelspel; die dadelijk doorgronden de arbeidsgeschiktheid hunner ondergeschikten, maar wie zelfs nooit aanzweemt iets van het in elkaâr geslingerd complexe, als verwarde arabesken, als verwilderde ranken, van het zielsingewikkelde hunner huisgenooten, steeds blikkende over hun hoofden heen, steeds denkende over hun woorden heen, en zonder belang voor al het veeltintige, van emotie en haat en nijd en leven en liefde, dat regenboogt, vlak voor hun oog. Hij had zijn vrouw lief en hij had lief zijn kinderen, omdat hij behoefte had aan vaderlijkheid, aan vader-zijn, maar hij kende noch

vrouw, noch kinderen. Van Léonie wist hij niets en nooit had hij bevroed, dat Theo en Doddy, onuitgesproken, hunne moeder, zoover, in Batavia, verongelukt tusschen onzegbare praktijken, trouw waren gebleven, en zonder liefde waren voor hem. Hij meende, dat zij wèl liefde hem gaven, en hij .... als hij over ze dacht, werd een sluimerende teederheid in hem wakker.

De anonieme brieven kreeg hij iederen dag. Nooit hadden zij indruk gemaakt, maar den laatsten tijd verscheurde hij ze niet meer, maar las ze aandachtig en borg ze weg in een geheime lade. Waarom, had hij niet kunnen zeggen. Het waren beschuldigingen tegen zijn vrouw, het waren besmeuringen tegen zijn dochter. Het waren bangmakerijen, dat een kris in het duister mikte naar zijn leven. Het was hem waarschuwen, dat zijn spionnen geheel onvertrouwbaar waren. Het was hem zeggen, dat zijn verstooten vrouw gebrek leed en hem haatte; het was hem zeggen, dat hij een zoon had, naar wien hij nooit had omgekeken. Het was stil wroeten in al het geheime en duistere van zijn leven en werkkring. Ondanks zichzelven, maakte het hem somber. Het was alles vaag en hij had zich niets te verwijten. Voor zichzelven en voor de wereld, was hij goed ambtenaar, goed echtgenoot en goed vader, was hij goed mensch. Dat men hem verweet onrechtvaardig hier te hebben geoordeeld, daar wreed en onbillijk te hebben gehandeld, zijn eerste vrouw te hebben verstooten, een zoon in de kampong te hebben loopen, dat men met vuil wierp naar Léonie en Doddy - het maakte hem somber dezer dagen. Want er was met geen reden te grijpen, dat men zoo deed. Voor dezen man met zijn praktischen zin was het vage juist het ergerlijkste. Een open strijd zoû hij niet vreezen, maar dit schijngevecht in de schaduw maakte hem zenuwachtig en ziek. Hij kon niet bevroeden waarom het was. Er was niets. Hij kon zich het gelaat van een vijand niet denken. En elken dag kwamen de brieven, en iederen dag was een vijandelijkheid in schaduw om hem heen. Het was te mystiek voor zijn natuur om hem niet bitter en somber en treurig te maken. Toen verschenen, in mindere bladen, uitingen van een kleine, vijandige pers, beschuldigingen vaag of tastbaar onwaar. Een haat borrelde overal op. Hij kon niet be-

vroeden waarom, hij werd ziek van te peinzen waarom. En hij sprak er met niemand over en besloot zijn leed hierover diep in zich.

Hij begreep het niet. Hij kon niet bevroeden waarom het zoo was, waarom het zoo werd. Er was geen logica in. Want de logica zoû zijn, dat men hem niet haten zoû maar beminnen, hoe hoog streng men hem ook vond. En temperde hij zelfs niet die hooge strengheid zoo dikwijls onder den jovialen lach van zijn breeden snor, onder een gemoedelijkere vriendschappelijkheid van waarschuwing en terechtwijzing? Was hij op tournées niet de gezellige rezident, die de tournée met zijn ambtenaren beschouwde als een sport, als een heerlijke excursie te paard, door de koffietuinen, aandoende de koffie-goedangs; als een prettige feesttocht, die de spieren ontspande na zoo vele weken bureau-werk, het groote gevolg van districthoofden op hunne kleine paardjes, achter, de kittige dieren aapachtig vlug berijdend, vlaggetjes in de hand, de gamelan overal waar hij langs kwam uitsprenkelende blij kristallen verwelkomsttonen, en, 's avonds het met zorg bereide maal in de pasàngrahan[1] en, tot laat in den nacht, het omberpartijtje? Hadden zij hem dan niet gezegd, zijn ambtenaren, een oogenblik los van alle formaliteit, dat hij een leuke rezident was, te paard onvermoeid, jolig aan tafel, en zóo jong, dat hij van de tandak-meid wel aannam den slendang[2] en met haar tandakte een oogenblik, heel knap doende de hieratische lenigheden der handen en voeten en heupen - in plaats van zich met een rijksdaalder los te koopen en haar te laten dansen met den wedono? Nooit voelde hij zich prettig, als op tournée. En nu dat hij somber was, ontevreden, niet begrijpende wat stille krachten hem tegenwerkten in het duister - hem, den man van oprechtheid en licht, van eenvoudig levensprincipe, van ernstige arbeidsdegelijkheid - dacht hij spoedig op tournée te gaan en in dien sport zich te bevrijden van de hem neêrdrukkende somberheid. Hij zoû dan Theo vragen meê te gaan, om zich eens te verzetten een paar dagen. Hij hield van zijn jongen, al vond hij hem onverstandig, onbezonnen, onbesuisd, niet volhoudend in zijn werk, nooit tevreden met zijn supe-

1) Binnenlandsch hôtel, ten dienste der ambtenaren.
2) Sjerp, shawl.

rieuren, te tacteloos weêrstrevend zijn administrateur, tot hij zich weêr onmogelijk maakte op koffie-onderneming of suikerfabriek, waar hij werkzaam was. Hij vond, dat Theo zelve zijn weg moest vinden, als hij, Van Oudijck gedaan had, in plaats van geheel te steunen op de protectie, het rezidentschap van zijn vader. Hij was geen man van nepotisme. Hij zoû zijn zoon nooit voortrekken boven een ander, die evenveel recht had. Hij had neven, tuk op concessies in Laboewangi, vaak gezegd, dat hij liefst geen familie had in zijn gewest, en zij niets van hem hadden te wachten dan een volstrekte onpartijdigheid. Zoo was hij er gekomen, zoo verwachtte hij, dat zij er zouden komen, en Theo ook. Maar toch, in stilte sloeg hij Theo gade, met al zijne vaderlijkheid, met het bijna sentimenteele van zijn teederheid; in stilte betreurde hij het diep, dat Theo niet volhardender was, en niet uit zag naar zijn toekomst, naar zijn loopbaan, naar een eervolle plaats onder de menschen, hetzij van aanzien, hetzij van geld. De jongen leefde er maar op los, zonder gedachte aan morgen .... Misschien was hij, uiterlijk, wat koel tegen Theo: nu, hij zoû eens vertrouwelijk met hem spreken, hem raad geven, en nu zoû hij vragen in alle geval, of Theo meêging op tournée. En het idee van een kleine zes dagen paard te rijden in de zuivere lucht om de bergen, de koffietuinen door, te inspecteeren de irrigatiewerken, te doen het hem alleraangenaamste van zijn werkkring, verruimde zijn ziel, verhelderde hem zijn blik, tot hij niet meer aan de brieven dacht. Hij was een man van het klare eenvoudige leven: hij vond het leven natuurlijk en niet verward ingewikkeld: langs een zichtbare trap van open geleidelijkheid was zijn leven gegaan, uitziende naar een blinkende top van eerzucht, en wat er krioelde, wat er woelde in schaduw en duister, wat er opborrelde uit afgrond, dicht bij zijn voet, had hij nooit kunnen en willen zien. Hij was blind voor het leven, dat er werkt onder het leven. Hij geloofde er niet aan, zoomin als een bergbewoner, die lang aan een stille vulkaan heeft gewoond, gelooft aan het inwendige vuur, dat diep geheimzinnig voortleeft en alleen ontsnapt als wat heete stoom en zwavellucht. Hij geloofde noch aan de kracht boven de dingen, noch aan de kracht in de dingen zelve. Hij geloofde niet aan het zwijgende Noodlot en niet aan de

stille Geleidelijkheid. Hij geloofde alleen aan wat hij zag met het open oog: aan den oogst, de wegen, districten en dessa's, en aan de welvaart van zijn gewest; alleen aan zijn carrière, die hij als een stijgende lijn vóór zich zag. En in deze onbenevelde klaarheid van simpele mannelijke natuur, in deze voor de geheele wereld zichtbare klaarduidelijkheid van rechtvaardige heerschzucht, rechtmatige eerzucht, en praktisch levensplichtbesef was alleen deze zwakte: de teederheid, diep en vrouwelijk sentimenteel voor den huiselijken kring - dien hij, blind, niet zag in de ziel - en alleen zag volgens zijn vastgesteld principe; zooals zijn vrouw en zijn kinderen *moesten* zijn.

Ondervinding had hem niet geleerd. Want ook zijn eerste vrouw had hij zoo lief gehad, als hij nu liefhad Léonie.

Hij had zijn vrouw lief, omdat ze was, zijn vrouw, de zijne: de voornaamste van den kring. Hij had den kring lief, òm den kring en niet als individuën, die zijn de schakels. Ondervinding had hem niet geleerd. Hij dacht niet volgens de tintwisseling van zijn leven, hij dacht volgens zijn ideeën en principes. Ze hadden hem man en krachtig gemaakt, en ook goed ambtenaar. Ze hadden hem, volgens zijn natuur, ook meestal goed mensch laten wezen. Maar omdat hij had zooveel teederheid, onbewust, ongeanalyzeerd en alleen diep gevoeld, en omdat hij niet geloofde aan de stille kracht, aan het leven in het leven, aan wat er krioelde en woelde als vulkaanvuren onder de bergen van majesteit, als troebelen onder een troon, omdat hij niet geloofde aan de mystiek der zichtbare dingen - kon het leven hem vinden, onvoorbereid en zwak, als het afweek - godenrustig en sterker dan menschen - van wat hèm logisch dacht.

II.

De mystiek der zichtbare dingen op dat eiland van geheim-zinnigheid, dat Java is .... Uiterlijk de dociele kolonie met het overheerschte ras, dat niet opgewassen was tegen den ruwen koopman, die, in den glorietijd van zijn republiek, met de jonge kracht van een jeugdig volk, gretig en winzuchtig, rond en koel, plantte voet en vlag op de in-een stortende

keizerrijken, op de tronen, die wankelden, als had de grond vulkanisch geaardbeefd. Maar, diep in zijn ziel, nooit overheerscht, hoewel zich, voornaam minachtend glimlachend, schikkend, lenig neêrvlijende onder zijn noodlot, diep in zijn ziel, trots een in het stof kruipenden eerbied, vrij levend een eigen mysterie-leven, verborgen voor den westerschen blik, hoe die ook het geheim te doorgronden zoekt, - als met een wijsbegeerte van toch vooral glimlachend, voorname rust te bewaren, buigzaam toegevende, hoffelijk schijnbaar naderende - maar diep in zich heilig zeker van eigen meening, en zoo wijd verwijderd van alle overheerschers-gedachte, overheerschers-beschaving, dat een verbroedering tusschen meester en dienaar nooit zijn zal, omdat onoverkomelijk het verschil blijft, dat voortwoekert in ziel en bloed. En de westerling, prat op zijn macht, op zijn kracht, op zijn beschaving, humaniteit, troont hoog, blind, egoïst, eigendachtig tusschen al de ingewikkelde raderen van zijn autoriteit, die hij uurwerkzeker laat grijpen in elkaâr, contrôle op iedere wenteling, tot voor vreemden, buitenaf, een meesterwerk, wereldschepping, schijnt te zijn die overheersching der zichtbare dingen: kolonizatie van den bloedvreemden, zielvreemden grond.

Maar onder al dit vertoon schuilt de stille kracht, en sluimert nu, en wil niet strijden. Onder al dien schijn der zichtbare dingen dreigt het wezen der stille mystiek, als smeulend vuur in den grond en als haat en mysterie in het hart. Onder al deze rust van grootheid dreigt het gevaar, en rommelt de toekomst als de onderaardsche donder in de vulkanen, onhoorbaar voor het menschelijk oor. En het is alsof de overheerschte het weet en maar laat gaan de stuwkracht der dingen en afwacht het heilige oogenblik, dat komen zal, als waar zijn de geheimzinnige berekeningen. Hij, hij kent den overheerscher met eén enkelen blik van peildiepte; hij, hij ziet hem in die illuzie van beschaving en humaniteit, en hij weet, dat ze niet zijn. Terwijl hij hem geeft den titel van heer en de hormat van meester, kent hij hem diep in zijn democratische koopmansnatuur, en minacht hem stil en oordeelt hem met een glimlach, begrijpelijk voor zijn broeder, die glimlacht als hij. Nooit vergrijpt hij zich tegen den vorm van de slaafsche knechtschap, en met de

sembà doet hij of hij de mindere is, maar hij weet zich stil de meerdere. Hij is zich bewust van de stille kracht, onuitgesproken: hij voelt het mysterie aandonzen in den ziedenden wind van zijn bergen, in de stilte der geheimzwoele nachten, en hij voorgevoelt het verre gebeuren. Wat is, zal niet altijd zoo blijven: het heden verdwijnt. Onuitgesproken hoopt hij, dat God zal oprichten, wat neêr is gedrukt, eenmaal, eenmaal, in de ver verwijderde opendeiningen van de dageradende Toekomst. Maar hij voelt het, en hoopt het, en weet het, in de diepste innigheid van zijn ziel, die hij nooit opensluit voor zijn heerscher. Die hij ook niet zoû kunnen opensluiten. Die altijd blijft als het onleesbare boek, in de onbekende, onvertaalbare taal, waarin wel de woorden de zelfde zijn, maar verschillend de tinten dier woorden, en anders regenbogend de schakeeringen der twee gedachten: prisma's, waarin de kleuren verschillen, als brekende uit twee zonnen: stralingen uit twee werelden. En nooit is er de harmonie, die begrijpt; nooit bloeit er de liefde, die eender voelt, en altijd is er tusschen de kloof, de diepte, de afgrond, het verre, het wijde, waaruit aandonst het mysterie, waarin, als in een wolk, de stille kracht eens zal openbliksemen.

Zoo voelde Van Oudijck niet de mystiek der zichtbare dingen.
En onvoorbereid en zwak kon het goddelijk rustige leven hem vinden.

(*Slot volgt.*)

LOUIS COUPERUS.

Beato Angelico.
(*Fragment uit een reis-dagboek*.)[1)]

Wel had ik zéér vele malen gedroomd van de groote glorie, waarin Beatrice was opgegaan, en ik had veel goud gezien en vele liefelijke gestalten, als de zielsmuziek van Dante mij omruischte, maar ik heb het alles pas geweten in volle heerlijkheid, toen ik in de Uffizi voor dat wondere schilderij stond van Beato Angelico, den volzalige, 'La Vergine con Bambino in Trono.'

Nu weet ik ook eigenlijk eerst, wat engelen zijn, wie de kuische gespelen zijn van Dante's gebenedyde Geliefde, die met hen woont in de hooge hemelen. Ze behooren nu voor altijd tot mijn innigste leven, bij de héél weinige dingen, die overblijven, waar zóóveel, wat ééns toch mooi was, in de tijden is verbleekt. Wat voel ik mij nu veel sterker dan te voren, nu ik ze gezien heb, van aangezicht tot aangezicht, en hun licht gedaald is over mijn ziel. Het is niet iets om over te schrijven eigenlijk, want ze zijn te ver boven het gewone leven, en de dingen van de realiteit, zelfs de mooiste, bloemen en sterren, zij verbleeken zoo gansch bij hunnen glans. De woorden houden op voor die rust, die geen beweging, geen rythme meer kent, de rust, waarin die engelen leven, vèr over de grenzen van de extase, in het eindelooze.

Zij houden ja, hun bazuinen voor den mond, en in hun handen zijn wèl luiten, en violen, en cimbalen, maar er is géén muziek zóó heilig, niet het heerlijkste choraal van

1) Later in zijn geheel te verschijnen.

Bach, niet de strengste Gregoriaansche zang, die men kan denken, dat zij zouden spelen.

En de kleuren van hunne gewaden, zij zijn geen kleuren, die een sterveling weervindt op de aarde. Er zijn overal copieën te koop, gekleurd, en zij prijken in al de vitrines van boekhandelaars, in Rome, in Napels, in Venetië, door héél Italie. Maar de kleuren van Fra Angelico zijn het niet, het innigste er van is weg, dat alleen zijn ziel zag, in haar glorieuze droomen. Het rood was het rood van Christus' bloed, het blauw was het azuur van de heiligste hemelen, het groen was het smaragd van de weiden, waar de zalige zielen ten dans gaan, in jubelende reien, en niemand dan hij heeft die gezien, die bij zijn leven al volzalig was, Beato Angelico.

Waar kunnen wij het ons droomen, een zielestaat, waarin zelfs het idee van zonde weg is, waar geen denkbeeld is van mooi of leelijk, van goed en slecht, dan misschien bij een kindje, dat voor het eerst het licht ziet, en nog niet geglimlacht heeft. Zóó zijn de gezichten der twaalf engelen, die de Madonna met het kindje omzweven, onbewust, maar blij, zooals bloemen blij zijn, die zich pas ontsloten voor de zon, en de zalige verrukking, die geen verrukking meer is, maar een zielestaat die eeuwig duurt en nooit vermindert of vermeerdert, ligt over hun etherische gestalten, die door eigen luchtheid, zonder materie, op niet zóó luchte wolkjes zweven. Zij weten niet, zij denken niet, zij voelen het groote Licht, dat in hen doortrilt, en jubileeren, en jubileeren, en jubileeren .....

Ik heb dien dag niets anders meer kunnen zien, omdat ik wel wist, dat nu niets hoogers meer kon komen. O! Dat geluk, dat ik weer Eénen gevonden had, dien ik onvoorwaardelijk lief kan hebben, die een leidslicht zal zijn voor mijn wankel geloof aan den droom van mijn ziel, dat zoo dikwijls vervaagt en verbleekt in de ruwe werkelijkheid van het leven. Ik zal altijd, in droeve tijden, voortaan denken om de twaalf lichtende engelen, die Beato ééns heeft gezien in zijn droom, die werkelijker was dan het leven .....

Den volgenden dag zag ik hem weêr, die nu tot de heel goeden en grooten behoort, die troost van schoonheid in mijn donker leven schijnen.

Ik wist dat er in de Academia, de Galleria Antica e Moderna een geheele zaal was, die ‘de zaal van Beato Angelico’ heet, omdat het grootste deel van de kunstwerken daarin van hem is.

En daar stonden ze, de meesten in het midden van de zaal, op houten standaarden, de wonderen van kleur en goud, zóó uit zijn ziel weerspiegeld, in de visioenen van extaze. De ‘Bruiloft van Kana’, de ‘Geboorte van Jezus’, het ‘Heilige Avondmaal’, de ‘Opstanding van Lazarus’, de Annonciatie, de ‘Aanbidding der Koningen’ en de ‘Kindermoord’, en een geheele bijbel van tooneelen uit het leven van Jezus en de Heiligen, allen met dezelfde mirakelen van kleur, zooals alleen zien kunnen zij, die in de hoogste extaze zijn opgegaan. En, apart van de anderen, op een open plek, stond, helder in het licht, die mooiste en tegelijk afschuwelijkste schilderij die ik ooit van hem zag, de ‘Guidizio Universale’[1]. Boven, in wemeling van licht en glorie, met stoeten van heiligen aan zijne voeten, troont de Christus, glimlachend tegen de engelen, die “als een driedubbele roos van bloemen” hem omzweven. Links, wat lager, straalt het Paradijs, waar de zalige zielen heen zijn verkoren, met de hemelsche stad van Licht, waar vele woningen zijn. De gelukzaligen komen aan op rijk-groene gazons, waar bloesemende boomen staan, en witte en roode bloemen welig bloeien; lichte engelen wachten hen op, en leiden hen liefderijk in den kring, die zich reiend vormt ten dans. Heel klein, heel deemoedig komen de zieltjes, meest van monniken, binnen; de engelen komen hun tegemoet, omhelzen hen in volzalige vreugde, strekken liefderijk de hand uit ten geleide, wijzen hen blijde naar de stad van Licht. Enkelen blijven nog even staan op de helling, in béate aanbidding, starend met gevouwen handen omhoog tot den Heiland, die in de roos van engelen troont. Dán worden zij zachtekens in den kring geleid, waar de engelen zoet-spelemeiend, hand aan hand, met hen òmmegaan in het groen en de bloemen, dansend in hemelsche vreugde, op langzamen, kuischen cadans. Door de poort van de stad rayonneeren dichte stralen van goud licht, en twee zalige zielen zweven het biddend tegemoet, materieloos,

1) Het laatste oordeel.

ópdroomend in dat goudene door de etherische ijlheid van hun wezen. En boven dat paradijs van vrede en gelukzaligheid praalt de azuur-blauwe hemel, waar groote, gouden sterren fonkelen, in ondoofbaren luister.

Al die engelen en zielen hebben iets zwevends, bovenaardsch luchtigs; ze worden door de lichtheid van hun etherisch wezen gedragen, geen zwaarte van stof drukt hen meer, waar alle materie vervluchtigd is, zij zijn niets dan essences van geest, droomende in heerlijkheden van zon en goud en hemelglans. Alle gewaden zijn van één kleur, zonder schaduw, zonder nuance, de engelen zijn lichtrood, en mauve, en geel, en roze, en blauw, elk van één sterken, diepen toon, en al die simpele, primitieve klanken zingen samen tot één wondere harmonie, wijl over alle kleuren heen een bovenaardsche glans van goud licht, van hemel-atmosfeer, waardoor ze verheerlijkt staan in transcendente glorie. Alles is rust en zoete vrede, blijdschap en broederschap, samen ziel-aan-ziel zalig zijn, met handreiking en kuische kussen. De gulden aureoolen schitteren om de hoofden, de gouden wieken, wijd-gespreiden, zij stralen, en kransen van rozen geuren in het blonde haar. Dit is de opperste gelukzaligheid, de béatitude, die maar weinigen op aarde mogen aanschouwen, alleen uitverkorenen als Beato Angelico, en die goddelijkste der dichters, Dante Allighieri, die zijn doode Liefste tronende terugvond in de zaligheden van het Paradijs.

Maar aan de andere zijde, waar de hand des Heeren afwijzend neêr is gebogen, vallen de verdoemde zielen in de diepste verschrikkingen van de hel.

In wanhoop en knarsing van tanden dalen zij in het duister, worden door woeste duivels voortgesleurd, geranseld en gekerfd met schoppen en roeden, met harken en haken worden zij aan den neus voortgetrokken naar brandende vuren, gepriemd, geroosterd en in kokende poelen verdronken met een verfijnde barbaarsche wreedheid, die de meest wilde kannibalen van 't duisterste Afrika niet zouden verzinnen. Zeker, de schildering is weêr prachtig, de compositie kolossaal, alles wat ge maar wilt, maar hier, vind ik, houdt de kunst op, want walging en afkeer komen in je ziel. En ik dacht aan dien ouden kerkvader, die leerde, dat de zaligheden van 't paradijs nog verhoogd en verfijnd worden door het tusschen-

beide even neerzien op de martelingen der verdoemden in de hel!

Die glorie van den Çhristus daarboven, omstuwd van engelen en heiligen, in apothéozen van licht, die blijde volzaligheid van de uitverkoren zielen in het paradijs, en daartegen, die verfijnde wreedheden en barbaarschheden in de hel, wat een combinatie van perverse opvatting en meêdoogenlooze wreedheid! Een gevoel van woede bevangt je, tegen een godsdienst, die zulke abnormaliteiten verheerlijkt.

En ik was blij, toen ik een goede fotografie kon koopen, waar het allermooiste alléén op te zien was, 'Il Paradiso. Dettaglio del Giudizio Universale', waarnaar ik altijd ongestoord zal kunnen kijken, zonder hinder van het wreede, domme bijgeloof der hel er bij, dat mij het mooie schilderij heeft bedorven.

Om een schildering van Beato heelemaal te doorvoelen moet men haar niet zien in een museum. Zij behoort eigenlijk alleen thuis in een omgeving van kerk of klooster, en zoodra zij daar buiten wordt gebracht is het, of er iets van het mooie af is. Daarom is de eenige plaats waar in Florence Angelico goed is te begrijpen het klooster San Marco. Ik zeg begrijpen, maar dit is verkeerd. Fra Angelico is alleen te voelen door wie aan hem zijn verwant. Hij is evenmin te begrijpen als een droom, of een visioen, of een extaze.

Want Fra Angelico, als Dante, leefde in een droom. Een droom ..., die voor hem werkelijkheid was, en ook misschien werkelijker is geweest, dan wat wij realiteit durven noemen. Er is geen kwestie van, of de diaphane engelen in schitterende gewaden en de stralende Madonna's met tintelend gouden achtergrond, die, zooals Vasari zegt, *werkelijk uit het Paradijs zijn*, hij heeft ze eerst gezien, van aangezicht tot aangezicht, vóór hij ze zóó kon schilderen, gezien met zijn ziel, even reëel als wat wij meenen te zien met onze oogen. Daarom bad hij eerst een vurig gebed vóór hij het penseel opnam' en dikwijls liepen hem de tranen langs de wangen als hij bezig was te werken. Hij zag al de glorie, die hij schilderde in de eeuwigheid, dáár, waar de beweging, en het geluid, en het gebaar ophouden. Velen van zijn spelende engelen

staan in de meest volmaakte rust, de bazuinen ver van den mond, de vingers stil op den trom, of bewegingloos langs de luit, als ware het materiëele idee van muziek ontwijdend voor de transcendentale ziele-muziek van de hen omringende sferen. En tusschen de ledige, grijze kloostermuren, in de eenzaamheid van de duistere eel, waarin het lichaam als verloren, zág zijn ziel, helderder dan ál wat ónze oogen aanschouwen, in de sferen van gouden licht, waar de Madonna in louter luister troonde, omschitterd van de stralende engelen, en de glorierijke zielen van die zalig zijn. De hel-klare kleuren als in zijn groote stukken van de Giudizio Universale, de Vergine con Bambino in Trono, de Adorazione dei Magi, zijn éénig en nooit door een ander schilder zóó intens gezien. Zóó, zonder schaduw of nuance, het innige hemelsblauw, het ontzaglijk helle rood, het glorieuze paarsch, en het schitterstralende goud te voelen, was alleen weggelegd voor hèm, die in zalige aanbiddings-visioenen het groote, hemelsche Licht vermocht te aanschouwen van het heilige Mysterie, dat alleen voor ziele-intuïtie van vromen, maar niet voor profane menschen-oogen is te zien.

In de Academia, in de Uffizi, wáár ge komt, ziet ge al héél uit de verte, wáár een Fra Angelico is, door de intenze kleuren, die u met onweerstaanbaren drang dichterbij trekken, vooral het éénige, klaar helle rood, dat aandoet als geschetter van hemelsche trompetten. Alle kleuren van Fra Angelico zijn als zóó gevloeid uit de bron van alle Licht, in naakte, maagdelijke innigheid, onverduisterd, en in essentie.

Hel-rood, hemel-blauw, tegen schittergoud fond, dát is de eerste gedachte bij het denken aan Beato's kunst.

Hoe groot daarom de verwondering, toen ik het onaanzienlijke, steenen trapje van San Marco was opgegaan, en in de kloostergang stond langs de cellen!

Want hier, op den wit-grijzen wand, en op de vuilige celmuren zijn Angelico's fresco's, wèl grootsch van ontzagwekkende vroomheid, maar in 't geheel niet meer als het andere, in gedempte, zachte, hier en daar vage kleuren. Frescos van kleuren, hoorende bij het stille verschuiven van een rozenkrans, het voorzichtig bladen-omslaan van een brevier, en het stemmige peinzen, in eenzame meditatie, van een deemoedig boeteling. Niet te luid mag uitbreken de smart

in de stilte van het plechtig klooster. Toch, al blijft de wandschildering in een' zachten, gedempten toon, wat een ontzaglijke wanhoop snikt er uit die ‘Sint Dominicus aan den voet van het Kruis’, als links naast het trapje in de gang! Geel-bleek, met magere ribben hangt het armoedig, uitgesloofd Christus-lichaam aan het kruis, wijl uit al de wonden, van handen, en voeten, en borst, de groote bloeddroppelen vallen, afdruipend langs het hout, wreed-rood afvloeiend langs den witten doek, die beneden ligt. Hier is het niet meer de visionair Beato, die in sferen ziet van goud en glans, hier is hij de van ontzetting huiverende realist, die gezien heeft, hoe dik en zwaar de vallende droppen menschenbloed zijn, en hoe verschrikkelijk de vlekken zijn, die zij maken op vaal geel van uitgeteerd vleesch en wit van linnen. Een monnik, in 't wit, met blauwen mantel, knielt links aan den voet van het kruis, en houdt met beide handen het hout omvat. In angstig medelijden staren zijne oogen naar den stervenden Heiland omhoog. Dit is het wreedste realisme, dat ik ooit in eene kruisiging heb gezien. Op den vaalwitten muurwand in die gedempte kleuren, met dat verschrikkelijke rood druipend langs het hout, geeft deze schildering in zijn bijna primitieven eenvoud een rillende huivering en een angstige beklemming, die dagen bijblijft.

Maar dichtbij, aan den tegenovergestelden wand bloeit op een wonder-heerlijk visioen, de Annonciatie. Hij moet het gezien hebben, van aangezicht tot aangezicht, op eene wandeling in gepeinzen, door het klooster, want hij doet het gebeuren in een van de gangen buiten langs het voorplein, waardoor ik zoo juist was binnengekomen. Dezelfde korinthische zuilen, dezelfde arcaden, en buiten de witte bloemen, oplachend uit het gras.

Maria zit er, eenvoudiglijk en eerwaardig, op een houten drie-voet bankje. Een donkerblauwe mantel, zonder eenig ornament, omhult haar, over een grijs, simpel kleed. Zij heeft het hoofd - het ietwat te groote hoofd, als bij véél heiligen - lichtelijk gebogen, en de handen gevouwen op de borst. Ook het bovenlijf is neigende, eerbiedig neigende, want dáár, tusschen de twee eerste zuilen, nadert de Engel, in rozig getint mauve gewaad, met groote vleugels, violet, groen en geel, als van een wonderen, hemelschen vogel. Wat

een heiligheid in dat licht-verwonderde, niet-begrijpende, maar héél even vóórgevoelende gezicht van Maria, wat een eerwaardigheid in de engel, die de blijde boodschap brengt! En dat alles in zoo'n eenvoudige, heel gewone omgeving, waar Beato dagelijks liep, met rechts de deur van een celletje open, waar het kleine, getraliede venstertje is te zien! Zeker, hij wist wel, dat de Annonciatie niet in dat klooster kon gebeurd zijn in die oude, oude tijden, toen er nog geen klooster was. Maar zóó, denk ik, zal het wel gebeurd zijn. Hij wandelde daar eens, in gepeinzen, toen opeens de droom over hem kwam. Hij sloeg de oogen op, en, ziet, dáár zag hij het, in de gang, waar hij liep. Dáár zat Maria, op het houten drievoetje dat er stond, dáár stond de Engel. En hij schilderde het, zooals hij het had gezien.

En nógmaals zag hij het, in een ander moment, in een van de zijcellen, waar ik inging, schilderde hij weêr eene Annonciatie. Het is dezelfde Maria, sprekend gelijkend op de eerste, met hetzelfde, groote hoofd, het gewaad ophoudend met de eerbiedig over elkaar geslagen handen, in de ééne een opengeslagen boek, waar zij geknield ligt op een bankje. En dezelfde Engel is vóór haar, heel stil vóór haar staande, en staart peinzende op haar neêr. Buiten staat een heilige, en ziet het aan, met biddend opgestoken handen.

En deze wandschildering van de Aankondiging is zoowaar nòg inniger gevoeld dan de eerste. Hoe klein van vromen deemoed is hier Maria, hoe staat ze daar, als een gehoorzaam kind gebogen, geheel-zich-gevend, in al haar maagdelijke onschuld! Hoe kuisch, de neervallende plooien van het engelgewaad, waar zij onbewegelijk recht-òp staat, de majestueuze wieken achter haar uitgespreid, met de edele krullen van het haar, en dat, expressieve staren naar de maagd vóór haar! Hoe innig moet Beato dit gezien hebben, in de innigheid van zijn extase!

Wat een leven, dat van Fra Angelico! Altijd maar binnen grijze muren, in somber, gedempt licht, in een eentonig, sleurig bestaan van vastgestelde plichten en ceremoniën, gehoorzaam aan te bevelen van den opperste van het klooster, zóó, dag in dag uit, altijd hetzelfde! Maar in dat donkere, triestige leven blonken in hem op visioenen van zaligheid, zooals geen stervelingen zien, en, gespeend van het rozige

zonnelicht en het leven buiten, zag hij in de sferen van het Eeuwige Licht, dat géén andere sterveling aanschouwt. En in de eenzaamheid van zijn cel verschenen zij hem, die engelen, in hun gouden glorie, en de heiligen met blinkende aureolen, en de zielen, die zalig zijn, jubileerende in het paradijs, en hij zag ze, reeël voor zijn ziel, zooals onze oogen reeël de dingen zien, die vlak bij zijn. Zeker, het groote Leven ging geheel buiten hem om, waar hij eenzaam leefde tusschen grijze kloostermuren, maar hoe kon hij ook ooit behoefte voelen aan dat Leven, waar zijne oogen mochten schouwen in de eeuwigheid van Licht, waar God, en de engelen, en de heiligen woonden, in een glorie, grooter dan die ooit over het menschelijk leven kan stralen?

Wèl moet het heerlijk lichten, het geloof in de ziel van zoo'n kloosterling, om het leven mogelijk te maken in de eenzaamheid van zoo'n cel. Een klein, vierkant hokje, met witgrijze muren, roode steenen op den vloer, en niets dan een klein boogvenstertje met tralies om wat licht door te laten. Zoo al die kleine hokjes naast elkaar, door dikke wanden gescheiden, aan weerszijden van de gang! Het is of de prior van dit klooster het eigenlijk zelf àl te barbaarsch vond, dat kijken op die kale, grijze muren, want de beroemde Fra Giovanni van Fiesole werd geroepen, om in elke cel een muurwand te versieren. Toen, als om hem met schoonheid te troosten in zijn eenzaam leven, kreeg elke monnik in zijn cel een wandschildering om naar te zien.

En je loopt, eerbiedig en voorzichtig langs den corridor, van de eene cel in de andere, om telkens diep bewogen te staan van de allervroomste schoonheid, uit de ziel van den heiligen schilder gevloeid, die men alleen waardig eeren kon door hem den ‘gelukzalige’ en den ‘engelachtige’ te noemen, Beato Angelico.

Heel stil, met je heele ziel in reverentie, ga je van het eene wonder naar het andere; van de ‘Verschijning van Jezus aan Magdalena in het kleed van een tuinier’ naar de ‘Neerlegging in het graf’, de ‘Presentatie in den Tempel’ en weêr anderen, allen in dezelfde sfeer van eenvoud, omdat zij in de eeuwigheid zijn gezien, achter het schijnbaar reëele van het leven.

Zóó als de ‘Geboorte van Jezus Christus’ kon alleen een

heilige hebben gezien, die tegelijk een hoog-verlichte en een ootmoedig kind was. Een armoedige, primitieve stal met houten afdak, van boven bedekt met stroo; op den achtergrond een bak met voeder met aan weerskanten een rieten schut, waar juist de kop van een os en een ezel aan iederen kant uitkijken, boven den bak; op den voorgrond, op wat stroo, ligt het kindeke Jezus, naakt, met opgeheven handjes; rechts knielt Maria, handen gevouwen, met achter haar een engel; links twee heiligen, knielend, adoreerend.

Die compositie, hoe uiterst primitief, symmetrisch, bijna als volgens een regeltje; achter aan iederen kant dat schut, met links de ossenkop en rechts de ezelkop en de bak precies in 't midden; op den voorgrond het kindje, en aan weerskanten twee knielende figuren! Maar uit dat schijnbaar wat onbeholpene, ál te gewone, komt de groote emotie u zwaar tegemoet, en de tranen zwellen plotseling naar de oogen. Het zijn geen vier figuren meer, het zijn vier zielen, in de strenge kuischheid van gewadeplooien, en het bidgebaar, en de aanbidding-starende oogen-blik geopenbaard. En in de eenvoudig goedige, dom-zalige uitdrukking van de beestenkoppen achter is ook al iets, dat op het innigste ontroerd, en ge weet niet wat. Wijl boven, uit het stroo van het dak vier engelijn rijzen, twee strak voor zich uitstarend, handen-gevouwen, twee neigende elkander toe, en alle vier zingen en jubileeren, met verklaarde, béate gezichten boven de povere stal, waar het kindeke Gods werd geboren. Dat kindeke ligt daar beneden zoo heel onschuldig, met zijn mooi, nobel lichaampje, en heft de handjes op naar zijn moeder, die daar in aanbidding voor hem ligt, het gezicht zoo stil-ernstig en al wat smartelijk, als voorgevoelend wat zal gebeuren ....

En alles zonder andere pracht dan het edele van plooienval en bid-gebaren en adoreerend staren van oogen, in vage, gedempte kleuren, op den grijswitten muur van de stille cel. Wèl gelukkig de kloosterling, die, als éénige bezitting op de wereld, dit wonder van vroomheid in zijn cel kreeg, om elken dag opnieuw en beter te zien!

Nu, dacht ik, was dan toch het hoogste zeker bereikt, wat Angelico in fresco wel kon geven op die eentonige, grijze muren, maar het allermooiste kwam nog in een andere cel,

waarvoor ik lang heb stilgestaan: ‘L'Incoronazione della Vergine.’ Een droomvisioen van heilig wit, op den witgrijzen wand. In blanke sferen van wit licht troont in vaagwit gewaad de Christus, een rood kruis in de aureool om zijn blanke hoofd; hij heft de wijd-gemouwde armen op en houdt, met de toppen der vingers, een kroon boven de Maagd Maria, die Hij deed oprijzen in die etherische sferen. Op vage, witte wolken werd zij gedragen tot Zijne hoogte, en zij is ineengedoken, heel klein, en heel ootmoedig, nauwelijks durvende die kroning te ontvangen. Een sluier omgaat haar maagdelijk hoofd, en een ijl, wit gewaad is droomende om haar, fijn uitplooiend en neerlijnend, niet omhullend een lichaam, maar een ziel.

Beneden, in de aardsche sferen, zien donkere heiligen het wonder biddend aan, en heffen de handen op in vroom verbazen, en staren in vreeze omhoog, naar waar het hoog mirakel gebeurt, in die witte gewesten ..... Wèl is ook dit een visioen geweest van Beato, den volzalige. Want alleen in de ijle, broze luchtheid van extaze kon die Maria-droom zoo zweverig-vaag, op de uiterste grens van geest en materie gezien zijn, in zóó etherische blankheid, dat hier geen gewaad meer een lichaam omhult, maar een witte lichtplooiing een ziel, die het waagt voor den blanken Christus ootmoedig-neigend te verschijnen.

Ik werd moê van al het mooie. Het is zoo vèr van het leven, dit transcendent mooie, en het trekt zoo ganschelijk weg uit de sfeer van het alledaagsche, waarin wij gevangen zijn. En wie de ziel niet heeft van Fra Angelico, die altijd vèr zweefde van de realiteit, en zwijmelde in visioenen van een hiernamaals heilig, hij kan het niet zoo lijdelijk volgen, dien langen tocht in het bovenaardsche, dat zijn sfeer was. Het liefste ware nu wel te rusten, zacht de oogen te sluiten, en in te sluimeren in een droom van al die eens teere hemelingen en eerwaarde heiligen. Maar er is nóg meer, nóg meer, en er is nog zoo oneindig veel te zien in Florence .... Weer een andere cel in. En hier staat dat wondere altaarstuk, op hout geschilderd, waar de schilder ineens wêer uit is gebroken in zijn koningskleuren, toen hij diep in de schitterende glorie van hemelsche regionen had gezien. Wat een overgang van het zacht, ietwat vaag gedroom op wit grijzige muren, opeens weer in de felste en innigste schittertinteling

van licht! De ‘Annonciatie van de Maagd’ en daaronder de ‘Aanbidding der Koningen’[1], twee schilderingen in één rijk geörnamenteerde, gouden omlijsting in gothieken boogvorm, als in een nis. Alle personnages zijn in gewaden van allersterkste kleur, met magnifieke passementen en omzoomingen van goud, en in al de intenze kleuren domineert het groote licht van de zon en den hemel, waarin ze gezien zijn. Kleuren zonder nuance, van één lumineerenden, verblindenden tint, die allen samen uitzingen als vele instrumenten één goddelijke harmonie. En over alles uit jubileert en bazuint het glorierijke goud, als hosanna-geschetter van trompetten.

In de cel daarnaast staan weder twee van die kostbare kleinoodiën, stralend van goud en licht, als waren ze ééns te praal en te pronk geweest in een graal-paleis in wondere landen, eeuwen geleên. De ‘Madonna met de Ster’[2] en de ‘Kroning van de Maagd’.[3]

Die kleuren zijn nog nergens ooit gezien, en geen goud heeft met meer luister ooit geblonken. Zóó zag alleen de Ziener het, die in een hoog moment de paradijzen der volzaligen heeft mogen aanschouwen, de Ziener, die Fra Angelico was, en, met hem, alléén Dante, de van God gewijde.

Die Madonna, met de ster op het hoofd, staande in een atmosfeer van schitterende gouden stralen, als emaneerde het licht harer ziel van haar uit, heeft het kindergezicht van een heel jong, zoet maagdelijn, onwetend, niets vermoedend, onbewust glimlachend in de volzaligheid van hemelsche onschuld. Geen schaduw van zonde heeft ooit die kinderziel vermoed, geen vaagste denkbeeld van goed of kwaad haar ooit beroerd, en in haar oogen zijn enkel beelden geweest van hemelsche reinheid en glorie. En haar zoontje, heel deemoediglijk in haar arm gebogen, zich koesterend aan haar wang, en met zijn fijne vingertjes haar streelend, is alleen in zoover als lichaampje geschilderd, als het een symbool voorstelt van de goddelijke ziel, waar het van uitstraalde door het wonder der onbevlekte ontvangenis. Zes van die teeder gelede, èven in extaze geziene engelen, die, zonder zwaarte, alleen door de ijlheid van hun etherisch wezen, blijven zweven in weme-

1) L'Annunziazione della Vergine en l'Adorazione dei Re Magi.
2) La Madonna della Stella.
3) Incoronazione della Vergine.

lend licht, gaan langs het gouden wonder omme, in bidden en vroom gebaren.

Je ziet het aan, en je ziet het goud, verblindend voor je oogen, en het blauw van den mantel, en het rood van het gewaad, maar opeens komt een mist voor je oogen, en een tinteling gaat langs je rug, en je ziet niets meer, en niets meer hoor je, en *voelt* alleen dat onzegbaar weldadige, volmaakt zalige en onuitsprekelijk gelukkige, dat alleen de allerhoogste kunst kon geven.

Voortaan zal het altijd bij je zijn, en het zal vóór je staan in de duisterste tijden van je leven, om je te troosten, dat alles waan is, ook het droefste wat aan je gebeurt, maar dat voor deemoedigen en eenvoudigen van geest het licht mysterie opengaat achter den schijn van realiteit, en dat voor hén te zien is de glorie van die paradijzen, waar ééns Beato Angelico in staarde, wiens ziel aan alle aardsche dingen was ontstegen.

Zóó, als deze gebenedijde leefde, met aldoor die eindelooze glorie van goud en hemelkleuren voor zijn ziel, is het te verklaren, hoe 'n kinderlijk, primitief mensch hij in 't aardsche leven was, hoe van hem wordt verteld, dat hij ééns, toen de paus hem met zich wilde laten eten, hij gewetensbezwaar maakte om vleesch te gebruiken zonder permissie van den prior, geheel vergetend dat de paus in dezen het hoogste ressort was; hoe hij, als men hem om een schildering kwam vragen, altijd antwoordde, dat men zich eerst maar tot den prior moest wenden, en als die het eerst goedvond zou hij het wel doen; en hoe hij een bisschopsrang weigerde, omdat hij zich veel te onwaardig en te onbeduidend daarvoor vond. Zijn eenige roeping was het dienen en aanbidden van de Madonna, en het vasthouden in zijne schilderingen van wat hij in zijne hooge momenten mocht aanschouwen in de sferen van hemelsche glorie, vèr boven de werkelijkheid hier beneden.

Ik was zóó verblind door het gouden licht van de drie laatste wonderen, dat ik het andere niet goed meer gezien heb, en er geen nieuwe indruk sterk meer bij kon. En toch ben ik nog door de cellen gegaan, die de martelaar Savanarola bewoonde, en heb ik handschriften en andere relikwieën van hem gezien. Voor drie Maagden van Fra Bartolomeo, een anderen heiligen schilder, die hier als kloosterling woonde, heb

ik heel lang stilgestaan. Ook weet ik nog, hoe ik de trappen weêr afging, en beneden nog prachtige dingen zag, een kruisiging van broeder Bartolomeo, en een groot, imposant Avondmaal van Ghirlandaio. Maar mijne oogen waren te moê van al het goud en het licht, en mijn zwakke ziel was te vol, er kon niets meer bij, en al het later mooie liet geen indruk achter, dan éven het gevoel, dat het heel grandioos was, maar met het weten, dat ik te moe was om het nu goed te doorvoelen. Alleen even, nog een groote schok van een schildering boven een deur: Jezus, heel jong nog, als pelgrim, die door twee Dominikanen wordt ontvangen, in aandoenlijke teederheid; maar toen voelde ik, dat het beter was, nu heen te gaan. Even stond ik nog voor den uitgang stil, op het met gras begroeide pleintje.

En ik keek naar de buitengalerij met den zuilengang, en dacht aan de eerste Annonciatie, die ik boven had gezien, precies in dezelfde omgeving, onder dezelfde arcaden, met hetzelfde groen van gras en boomen buiten. En heel duidelijk zag ik weer Maria, op het houten drievoetje geknield, met haar blauwen mantel over grijs gewaad, zoo diep in deemoed gebogen, en ziet! dáár, stond daar de Engel niet, en zag ik het geel, en groen, en violet niet tintelen, in de wijd-gespreide wieken, en van haar kuische krullen schitteren het goud? ....

Nu maar heel rustig ergens gaan zitten, zoo maar heel gewoon, om weer terug te kunnen straks, in 't leven van alledag. Een ‘cocchiere’[1] aangeroepen, en nu gauw naar de Piazza Vittorio Emmanuele, een glaasje bier drinken in de Gambrinushalle.

In het brouhaha van de zaal kom je langzamerhand tot de werkelijkheid van 't alledaagsche leven terug. Maar toch heb ik, in een hoekje, nog lang verkneuterd gezeten in stil nadenken over het genieten van zoo straks. Wat heerlijk, dat die superbe dingen daar zoo wèlbewaard in die rustige omgeving staan! Hoe veilig-eenzaam is alles daar bewaard in dat stille klooster! De meeste touristen gaan er niet eens naar toe; ik was er heel alleen met mijn vriend. Het vrome

1) Huurkoetsier.

werk staat er nu zoo heerlijk buiten alles om, zoo ver van alles af, onaantastbaar, in zijn vlekkelooze reinheid.

Mijn genot was er nu dubbel om, dat het heilig werk daar zoo intiem geborgen staat in dezelfde omgeving, waarvoor het bedoeld was. Wat is het idee ‘artiest’ er heelemaal uit bij zoo'n schilder als Angelico. Hoe onmogelijk lijkt het, dat zoo iemand ooit zou behooren tot een kliek of een côterie, of dom-ingenomen zou zijn met eigen werk, of trotschhoovaardig tiran zou willen spelen over de anderen, ophemelend wie hem eer bewees, neêrhalend wie hem niet eerbiedig genoeg erkende! Hoe sterk en hoog stond die eenvoudige klooster-broeder, juist door zijn zwakte en deemoed, hoe onbetwistbaar staat hij onder de allereersten der kunstenaars, juist omdat hij de laatste had willen zijn!

Het leven in Italië wordt nu eigenlijk voor mij één stille omgang met madonna's en heiligen en engelen. Den geheelen morgen en ook 's middags dwaal ik door de museums, en in de tusschenpoozen vóór ontbijt en lunch lees ik in Dante's ‘Vita Nuova’, dat ik altijd bij mij heb, als een brevier. Vreemd, hoe op één dag uit de vele, vele wonderen in de Uffizi, of in Pitti, of de Academia, een paar vrouwengezichten mij bijblijven, die toch niet altijd tot de hoogste kunst er van behooren, en op een anderen dag komt weer iets nieuws, en verdringt het oude, hoewel je het gisteren toch óók al, gelijk met het eerste, hadt gezien! Het sterkste was dit wel met één heilig vrouwengelaat, dat in 't Palazzo Pitti mij aanzag, tot diep in mijne ziel. Eene Santa Maria Maddalena van Perugino, Magdalena, de boetvaardige zondares, maar hier met geen enkelen smet van zonde, de geheel en al verreinde, gezuiverd van ál duister, met een teeder, peinzend meisjesgezicht, groote, onschuldige oogen, en den mond van een kalm kind. Wèl is de goddelijke genade mild over dat heilig hoofd heengegaan, dat geen zweem van hartstocht, niet eens een enkele traan van berouw er overbleef, en nu dat maagdelijk gelaat, waar de droefste passies ééns op woedden, weer in glans van vrede-licht, met onbewuste, primitieve onschuld in de reine kinder-oogen!

Den ganschen dag dóór was het vóór mij, het kuische beeld, en ik voelde het kalme oogen-licht in mijn ziel, en ik zag die blanke maagde-hals, heilig wit tegen het donkere, met goud-

omzoomde kleed, en hoe duidelijk zag ik ze, de over elkaar gevouwen handen, met die rustige, wijze vingers, in geloovig gebaar ....

Waarom nu juist dit gezicht, waar toch dien dag zoovelen mij tegenblonken?

Een anderen keer was het een kalm kindergelaat van Ghirlandaio, in de kerk van Maria Innocenti, uit de ‘Adorazione dei Magi’, waar ik maar éven naar had gekeken, en toen voorbij was gegaan. En uren daarna, 's avonds, toen ik wat door de straten liep te dwalen, zag ik het ineens, heel duidelijk weer vóór me, het stille, rustige Meisje, zelf een kind nog, dat het kindeke Jezus houdt in haar schoot. Zóó klaar was het opgeschreven, dat ik haar fijne haar zag onder den luchten sluier, die haar hoofd omdroomt, en de parelen van het kleinood op haar borst.

Zóó komen telkens, bij dag, waar ik loop in 't zonlicht, en ook 's avonds, waar ik door het duister ga, de heilige gezichten van Maagden en Madonna's vóór mij opschijnen, die ik toch maar even met mijn oogen heb gezien. Het is een stil, zoet verkeer voor mij geworden, die meestal in eenzaamheid leef, en weinig menschen om mij zie. Ze worden mij hoe langer hoe intiemer. Ik ken haar verschillende gezichten, haar gewaden, haar sluieren, den glans van haar kleinoodiën, ik voel als of ze altijd om mij zijn, ook als ik ze niet zie. Somtijds, als ik nog wakker lig, en niet kan slapen, met de oogen dicht, zie ik de twee bazuin-engelen van Angelico uit de Uffizi die ik het liefste heb, de eene wijnrood, met gouden sterren en de gouden wieken, de ander smaragdgroen, met vleugelen goud. Het is dan of die visioenen de werkelijkheid zijn, of alles wat ik óók nog doe, het eten in de restaurants, het praten met mijn vrienden, en die dingen, maar droom is geweest. Als ik 's ochtends opsta is mijn eerste gedachte aan de Madonna's die ik dien dag weêr zien zal, als ik ga slapen zie ik ze voor mij, zooals ze voor mijn oogen waren verschenen.

Soms schrik ik er wel even van, dat dit droom-leven zóó sterk in mij wordt. Banale gedachtetjes van ‘is het wel goed?’ en ‘is het wel normaal?’ komen in mij op.

Maar dan weet ik gelukkig weer heel gauw het onderscheid. In Holland, dáar is het niet goed, dáar is het abnormaal, en het staat er de menschen niet.

Maar in Italië! In Italië is het normaal. In Italië is alles normaal wat bij ons ziekelijk[1], en week, en geaffecteerd, en onharmonisch zou heeten. Het is er normaal, dat Angelico den bisschopsmyter niet wil, en liever wijlen blijft in een stille cel, met grijze muren, waar hij visioenen ziet van 't paradijs. Het is er normaal, dat een kind van negen jaar er, zóó jong, het Meisje zag ‘gekleed in nobele couleuren[2] en een stem in hem hoorde, die hem toeriep: Nu is uwe zaligheid verschenen’[3]. Heel gewoon is het, dat, als Dante op de straat ging, en de wonderbare Maagd hem deugdzaam groette, hij door dien enkelen groet ‘het einddoel aller zaligheid’ dacht te aanschouwen, en dat somtijds, als hij haar ergens zag, zijn geest zoo verward werd van ontroering, dat hij sidderde en wankelde, als een dronken mensch. Hoe heel normaal, dat Dante jaren en jaren lang, zijn gansche leven door de vrouw heeft aangebeden, die toch zoo lang gestorven was, en die hij ééns weer aanschouwde in hoog visioen, in 't paradijs, waar zij in troonde!

Hoe gewoon, die extatische aanbiddings-sonnetten van de Vita Nuova, waarin hij zelfs niet eens durft zinspelen op een kus van de Geliefde, waarin geen hartstocht langen durft naar haar bezit, geen enkele aanraking van het vleesch haar durft ontwijden, maar enkel de adoratie van het schoone en goddelijke in haar uitzingt.

Hoe normaal, en hoe gewoon .... in Italië!

Wat ‘gek’ heet in Holland, wat er dolzinnig is, wat ziekelijk is en gemaakt, wat vloekt tegen de werkelijkheid en de conventie, hoe heerlijk gewoon en normaal is het er, in Italië!

Dit is wel mijn land, waar ik geboren had moeten zijn, waar men kind kan blijven, en droomen, over de werkelijkheid heen, in goddelijke inkonsekwentie!

Hoe heerlijk, nu alle dag de zoete Madonna's te zien, en de maagden zonder verlangen, in wier oogen kuischheid woont! Haar lang, stil aan te staren, in enkel vereering en aanbidding, zonder één onzuiver denkbeeld dat verlaagt, haar schoonheid en zachte gratie over mijn ziel te voelen gaan, haar allen méer en méer te kennen, in de kleuren van

1) Taine zegt van Dante's gedroom: ‘le rêve maladif et sublime’.
2) ‘Vestita di nobilissimo colore’. (Vita Nuova.)
3) ‘Apparuit jam beatitudo vestra.’ (Vita Nuova.)

haar gewaden, de gebaren van haar handen, den glans van haar oogen, en al de kleine, bizondere apartheden, die haar eigen zijn. Er éene de liefste en de mooiste onder te vinden, al is ze in je weten niet de hoogste uiting van de kunst, als b.v. de Madonna van Ghirlandaio in de Innocenti, met het kuische kindergezicht!

Wat een nooit-gedroomde omgeving voor mijn ziel, die stille, vrome Maagden, en die engelenstoeten, in het gouden licht! Hoe voel ik mij hier ganschelijk aan het leven ontstegen, hoe zijn alle zorgen en smarten weg, en hoe tevreden ben ik, nu niets anders behoeven te doen, dan in die heilige gezichten te staren, waar het reinst maagdelijke in straalt, en in dat vroom brevier te lezen van den dichter Dante, den éénigen van allen, die ooit het hoogst-vrouwelijke heeft gevoeld!

Florence, Mei 1900.

HENRI BOREL.

Marie Philippine Bilders-van Bosse.

Wie, platgetreden wegen verlatende, de stilte der Schotsche Hooglanden ingaat langs die paadjes, tusschen steengebrokkel en heidekruid bijna onzichtbaar, die van eenzaamheid zwerven tot eenzaamheid, die zal hier of ginder aan zijn verlaten weg een zorgvuldig opgestapelden steenhoop zien, van verre al witachtig uitblinkend tegen den donkeren grond. Zijn gids zal daaraan niet achteloos voorbijgaan. Het hoofd ontblootend als ten gebede staat hij een wijle stil, en hij voegt met eerbiedig gebaar een steentje toe aan de opgetaste honderden, terwijl hij woorden spreekt van eeuwig vaarwel en heil in een ander leven. Want het kiezelheuveltje maakt de plek kenbaar, waar op den langen tocht heuvel op heuvel af naar het kerkhof, een lijkbaar werd nedergezet door de vermoeide dragers. En die den doode geleidden op zijn laatsten gang, magen en vrienden en buren, teekenden dus de stede, opdat zij haar herkennen mochten later, zoo dikwijls zij daar voorbijkwamen, en gedenken aan hem, die er een wijle rustte op die allerlaatste reize, als uiterlijk teeken van vrome herinnering en gebed een steen toevoegend aan die vele andere steenen, die even zoo vele gebeden en vrome herinneringen beduiden; want zoo wil het de voorvaderlijke zede.

En zoo verrijzen zij veelvuldig op de barre heuvels der Hooglanden, de simpele monumenten, die geen rijkdom geven kan noch armoede behoeft ze te ontberen en liefde alleen sticht ze, gedenkteekenen in geest en in waarheid, die door gedachte bij trouwe gedachte gebouwd worden. Zij ontstaan en groeien zóó als levende dingen groeien, de dagen en de nachten en de lange jaren door, onmerkbaar en onophoudelijk,

al verder en verder het land overblinkende. En niet voordat de allerlaatste die nog in liefde den langgestorvene herdacht, op zijne beurt daar langs gedragen wordt door stil voor zich ziende vrienden, heeft die wasdom uit.

Over verre bergen en rivieren hebben wij in deze dagen éene huiswaarts gedragen op wier graf te Oosterbeek zulk een monument van liefde wel passen zou. En het zou groeiende opstijgen tot een merkteeken en een land-baken over die Veluwe die zij zoo liefhad, konden zij allen er aan bouwen die Marie Bilders-Van Bosse lief willen houden in hun eerbiedig hart. Van heinde en ver zouden zij komen en in gemeenschappelijke liefde en droefheid zouden naast elkander staan mannen en vrouwen die op geen andere plek ooit te samen kwamen: tusschen haar broeders in de kunst, mannen wier naam over de wereld klinkt, jonge moeders met roodwangige kinders aan de hand, die haar juichend tegemoet plachten te loopen nog voor zij haar naam konden uitspreken; schepers van de Drentsche heiden en houthakkers uit de bosschen van Duno en den Doorweerth naast aanzienlijke vrouwen; geleerden wier wereld door de muren hunner studeerkamer bepaald wordt, naast staatslieden die het lot van een volk wikken in zorgzame hand; de stillen in den lande naast de leidslieden der menigte. De alleredelsten van ons volk zouden komen om te getuigen van hun vriendschap en van hun rouw.

Indien dan ik het waag, aan zoovelen mijner meerderen voorbij uit de rijen te treden, om hier te spreken van haar, zoo is het omdat van die allen ik de allergrootste schuld van dankbaarheid jegens haar heb; eene schuld te éenenmale ondelgbaar, en waarvan de levenslange trouw aan hare nagedachtenis niet meer dan de eenvoudige erkenning zijn kan.

Toen ik haar leerde kennen, woonde Mevrouw Bilders, sedert twee jaren getrouwd, op Rozenhage, dat kleine huisje onder de kastanjes, dat zoo vriendelijk uitkijkt op den Oosterbeekschen dorpsweg. Mijn ouders waren haar naaste buren, een beukenhaag alleen scheidde Rozenhage van Buitenrust. Hoeveel vroolijke buurpraatjes zijn er over die heg niet gewisseld!

Des zomers begon het al in de vroegte: want in de frissche ochtenduren was Mevrouw Bilders druk aan den arbeid in haar moestuin. Een zonnehoed op, een groote boezel voor, torschte zij den vollen gieter van het sla-bed naar de rijen bloeiende erwtjes. Zij vond te plukken, te wieden, te harken. Zoo in 't voorbijgaan nam ze hier en daar een bloem mee - zulke ouderwetsche bloemen waren het op Rozenhage! akelei, duizendschoon, goudsbloem, portulacca, violier - en het werd vanzelf een ruiker op het mandje van versch geplukte groenten dat zij naar huis droeg. ‘Dat is zoo'n goede entrée en matière voor den dag!’ placht zij lachend te zeggen. De eenvoudige arbeid der handen, in zonneschijn en lekker-ruikend groen bracht haar juist in de goede stemming voor haar dagtaak.

Die was niet licht.

Een pleegzuster, een bedrijvige huisvrouw, eene kunstenares hadden ieder haar deel er van kunnen nemen en niet klagen over ledigen tijd: maar zij deed dat alles af met de vroolijkste gratie, en alsof zij er mee speelde. Zij bewoog en sprak en lachte dat men wel gelooven moest ‘voor haar is iedere dag een feest.’ En dat was ook zoo, want haar wakkere vroolijkheid veranderde in lust wat ieder ander een last geweest zou zijn. En door de, men mag wel zeggen mathematische precisie, waarmee zij de uren van den dag berekenend over haar plichten verdeelde, won zij tijd voor alles en hield nog over om onbezorgd te lijken.

Dadelijk na den ontbijt en het voor den dag in gang brengen der huishoudelijke machine haastte zij zich naar haar schilder-ezel.

Er was een atelier op Rozenhage, een ruim koel vertrek op het Noorden, met vensters uitziende op den tuin - maar dat had zij voor Bilders ingericht; en zij wilde van geen verandering hooren in al die jaren, dat de al zwakker wordende geen penseel meer aanraakte. Al dien tijd hield zij het vrome bedrog vol, dat den vermoeide en afgeleefde zichzelven nog als krachtig-arbeidenden kunstenaar voorhield, en den tooverachtigen achtergrond vormde waartegen zijn droomen afschitterden als voltooide schilderijen.

Voor hem oordeelde zij dat noodig. Voor zichzelve had zij een oude schuur goed genoeg gevonden als werkplaats, een

soort stal, tochtig en vochtig, en donker als een kelder, die zij met een raam op het Noorden, een karpet hier en een gordijn daar, en veel vroolijk gekleur van studies langs den wand, veranderde in een atelier. (Des winters, bekende zij, was het er wel wat koud.) Haar handelwijze in deze - de edelmoedige liefde-daad aan haar man, zoowel als het onverzettelijk vaststaan in haar kunstenaars-plicht, en de vernuftige ijver waardoor zij een stal herschiep in een atelier - teekent haar geheele persoonlijkheid.

Zij werkte tot den middag toe; dan na de koffie kwam het uurtje voor de wandeling met Bilders.

In Oosterbeek kende elk kind het paar, zooals het daar langzaam de smalle weggetjes afkwam, waarlangs aan beide kanten het bloeiende koren knikte. Veel dwaalden zij ook door de mooie eikenlaantjes van den Hemelschen Berg en den Oorsprong en keken verrukt naar den glans van lucht en wolken tusschen de takken en het getintel der zonneplekken over den bruinen grond. Een enkel maal ook ging het den kant van de Westerbouwing op, langs dien mooien zandweg die onderlangs loopt voorbij de groene hellingen en zoo'n mooi plasje waarin altijd gevelde berkestammetjes liggen te wateren; links heeft men de weiden van den rivierkant, bont geplekt met vee; en recht vooruit de hoogte van den Duno, van voet tot kruin zuiver afgeteekend tegen de lucht.

Zulk een wandeling was geen gedachteloos geslenter. ‘Wandelen met Bilders is werk metéen,’ placht Mevrouw Bilders te zeggen, ‘hij let op alles, een mooi licht-effect, een wolk, een schilderachtige boomgroep, en hij heeft geen rust voor ik het ook zie. Dat is al maar door een kijken en in je opnemen en mooie impressies verzamelen voor je werk, als bijen den honing en de was voor hun korven. Een schilder moet zijn oogen openhouden als hij in de natuur is, zegt hij.’

Lang duurden die wandelende studiën niet; Bilders, toen reeds in de zeventig, was niet sterk genoeg meer voor veel inspanning; en thuisgekomen zat hij lang uit te rusten op de bank voor het huis, of in dat prieeltje van jasmijn en treuresch-twijgen, waar het op den laaisten zomerdag zoo koel kon zijn. Als hij dan een boek had naar zijn zin, of een

goede kennis kwam een praatje maken, nam zij de kans waar om naar haar atelier te vliegen, en het in den steek gelaten werk te hervatten, met de kostbare minuten van het daglicht woekerend als met goud. En na den eten, als de oude heer zijn dutje deed, liep zij er nog eens op uit, de portefeuille onder den arm, het veld in. ‘Mevrouw Bilders gaat voorbij, - dat is zoo goed of de klok zes had geslagen’, placht mijne moeder lachende te zeggen. Voor zevenen was zij alweer terug, en dan had zij een oogst van krijtschetsen in haar portefeuille en een geheele schoof varens en veldbloemen in den arm.

Het schemer-uurtje duurde lang op Rozenhage. Zij hield van die wijle stil-zijn en droomen of zacht spreken na den vurigen arbeid van den dag. En zoo zat zij dan achter het thee-lichtje terwijl de dage-helderheid daarbuiten langzaam verstierf en in het vertrek kleuren doofden en omtrekken flauwden, tot alleen het wit van aangezichten en stil liggende handen nog zichtbaar bleef.

Er kwamen - in den zomer althans - dikwijls gasten op dat uur; en zij waren haar welkom. Want zij vreesde wel eens voor haar man, de melancholie der schemering, wanneer mèt de schaduwen zoo vele en velerlei herinneringen nederzinken over den peinzende; en een vroolijke stem die van buiten af de kamer inklinkt verjaagt die 't best.

Echter, ook voor haarzelve was het ontvangen van veel gasten een der genoegens van het leven en een der allergrootste. Een levendige omgang was haar tot een gewoonte en een behoefte geworden in het ouderlijke huis, een der meest gastvrije van den Haag destijds, en waar een gezelschap vergaderde zoo uitgelezen als misschien nergens elders bijeenkwam; de Bosbooms, man en vrouw, lieten er het zuivere goud hunner woorden klinken; Allard Pierson sprak van de dingen die ‘Intimis’ tot een zoo heerlijk boek zouden maken; Réville, de van geest tintelende, die tegelijk de ernstig-vrome leeraar der Waalsche Gemeente was, illustreerde met der daad zijn lijfspreuk ‘Défiez-vous du sérieux qui ne sait pas rire!’ En eenmaal - het was bij het afscheids-maal ter eere van Loudon, die als Gouverneur-Generaal naar Indië vertrok - brak de staatsman-geleerde, de groote Thorbecke, zijn anders onverbreekbare wet van tehuis en aan den arbeid

blijven, en verscheen aan den disch der Van Bosse's. Tot in hare laatste levensjaren toe placht mevrouw Bilders-van Bosse van dien tijd te spreken, in genotvolle herinnering en dan prees zij zich gelukkig op haar beurt gastvrijheid te hebben genoten in kringen waar zij mannen leerde kennen als Fruin en Pols, de juristen; Opzoomer wiens colleges in de Ethiek een gehoor van hoogleeraren volgde; onzen nationalen held-der-wetenschap, Donders; en eindelijk Motley, die toen ter tijd de bouwstoffen vergaderde voor zijn ‘Rise of the Dutch Republic’. Eene gastvrijheid, gedenkwaardig om historische omstandigheden gewerd haar in '67 te Weenen, werwaarts Mr. P.P. van Bosse geroepen was om ‘dien desolaten boedel, de Oostenrijksche finantiën’ te regelen. Bij het gala-diner hem door Graaf Mensdorff aangeboden, en waarbij Marie van Bosse de plaats naast den gastheer innam, zaten, onder andere celebriteiten, aan Baron Wimpffen, die den vrede tusschen Oostenrijk en Italië tot stand had helpen brengen; en, toen reeds een bekend staatsman, diezelfde Hartington, dien wij ons nu onder zijn titel van Hertog van Devonshire voorstellen moeten als de gedweeë danser naar het pijpen van Rattenvanger Chamberlain.

Dus, gastvrijheid gevende en ontvangende, was de omgang met menschen van beteekenis haar tot een behoefte geworden en, hoezeer op bescheidener schaal, als getrouwde vrouw, bleef zij de gewoonte van het ouderlijk huis trouw. De familie uit den Haag kwam dikwijls over, altijd met gejuich ontvangen, broeders en zusters, en vooral drie kleine neefjes, die een doorloopende invitatie hadden op de frambozen en de pruimen van den hof en des avonds sprookjes verlangden van tante Marie, en al maar weer sprookjes, tot de vertelster eindelijk zuchtte: ‘Jongens, nu ben ik heelemaal leeg!’ En de kleine onverzadelijken dachten aan den pruimeboom, die ook bij het hardste schudden geen enkele vrucht meer afwierp - en gaven respijt tot den volgenden avond. - Dan kwamen uit het dorp bevriende families, en kennissen uit de stad die in ‘den Doornkamp’ logeerden.

En vóoral, kwamen de schilders.

Sedert Bilders in zijn jonge jaren Oosterbeek ontdekt en veroverd had, kwamen zij zomerlijks in geheele scharen daarheen getrokken. Niet voor niets vertelt de legende van de

veertig schilders op een rij, langs het beekje van Wolfheze. En ‘Witte parasols zoo dik als paddestoelen in de wei!’ berichtte Mevrouw Bilders geregeld wanneer zij van een tocht naar Heelsum terugkwam. Als de zon onder en het werken gedaan was, kwamen zij aankloppen aan de deur van Rozenhage, en tot in den laten avond toe klonken vroolijke stemmen ten venster uit. De Bock, die dag in dag uit op den Doorweerth zat te werken, was een van de trouwste gasten: de Mesdag's kenden Bilders nog van veel vroeger; Mauve verscheen nu en dan; en één gelukkige zomer bracht Jacob Maris met zijn gezin. De avond van zijn eerste bezoek bij de Bildersen is in mijn herinnering nog zoo frisch en liefelijk als een pas van den struik gebroken roos. Het was al schemerig - ik kwam, als elken avond, het tuinpad op, maar de vele stemmen hoorende, schoorvoette ik, want ik wist, hoe bang Mevrouw Bilders was voor ál te veel drukte, die haar man dan met slapelooze nachten betalen moest. Maar zij riep me naar binnen, in de donkerende huiskamer. De oude heer zat in zijn hoekje bij het raam - zijn zilverwit haar scheen als een bleeke glorie door de schemering: en tegenover hem, donker tegen het flauwe venster-vierkant, ontwaarde ik een mannen-profiel onder dicht hangende lokken. Nooit vergeet ik den klank in Bilders' stem toen hij zeide:

‘Dit is nu de Prins van de Hollandsche schilders - Jacob Maris.’

Hij kwam herhaaldelijk na dien eersten avond; en telkens was dat een feest voor de Bildersen.

Hoe dikwijls heeft zij me later het plekje gewezen waar hij placht te zitten, hij en zijne geestige vrouw en zij zelve en Bilders in beurt-gesprek over de wèlbeminde kunst! Het bankje staat er nog, op de oude plek, in den schaduwigen tuin, waar de perziken bloeien en rijpen aan de warme schutting en waar langs het rechte pad tusschen de moesbedden akeleien kleuren, wit en rose en paars, oranje-gele afrikaantjes, anjelieren met haar doordringenden specerij-geur, en groote witte lelies statig als de schepter der koningen .... Zóo bloeiden de uren op Rozenhage in die gelukkige zomers van '82 tot '90.

Maar des winters kon het er wel eens héel grijs en stil zijn, al wilde Mevrouw Bilders dat nooit toegeven, toen niet

en vele jaren daarna nog niet. Zij wilde het zelfs voor zich zelve niet weten; maar 't was niet anders mogelijk of zij moet geleden hebben onder de algeheele afzondering van haar geestverwanten, - de gedwongen afwezigheid van tentoonstellingen, werwaarts Bilders te zwak was om haar te vergezellen terwijl zij er niet over dacht zonder hem te gaan - het gemis van al die intellectueele genoegens die voor een kunstenaars-natuur nu eenmaal een levensbehoefte zijn. Om het niet te gevoelen, werkte zij nog harder dan anders, indien dat mogelijk was. Haar werkkracht grensde aan het ongeloofelijke, en zij vergde er het ongeloofelijke van. ‘Werk zoo lang het dag is. De nacht komt waarin niemand werken kan.’ Het was voor haar een punt van eer en eerlijkheid in de toegemeten tijdsruimte der lichte uren het allermeest mogelijke te presteeren - eene opvatting verwant aan die, welke de spraakmakende gemeente der arbeidenden en ontberenden geleerd heeft luieraars te brandmerken als ‘dagdieven.’

Nu dan, zij werkte ‘dat de stukken er af vlogen’ in die Oosterbeeksche winters, de catalogen der tentoonstellingen in die jaren bewijzen het.

Maar toch, maar toch, zoo nu en dan, in grijze, natte, geluidelooze dagen greep het gevoel van van-de-wereld-af-zijn haar soms met doodelijk beklemmenden greep om het hart. Dan ging zij er maar op uit, weer of geen weer, de druilige velden op, tegen den winter-wind in. En als zij terug kwam had zij overwonnen, en dat lieve licht was weer in haar oogen, dat alles mooi en goed maakte om haar heen.

Haar man had die dappere vroolijkheid wèl noodig; de winter was een booze tijd voor hem, zijn arme borst deed pijn, hij miste de dagelijksche wandeling in het zonnetje, en al vaker en langer achtereen verzonk hij in die mistroostige stemmingen, waaruit het soms scheen of niets hem zou kunnen oprichten. Zelfs haar tact en geestige invallen bleken dan wel eens machteloos. Alleen als zij zijne gedachten van zijn persoonlijk lot en leed kon aftrekken, en het gesprek brengen op de kunst, dan gloorde in eens de vonk weer op uit de asch, zijn geheele gezicht veranderde, zijn stem klonk helder, zijn oogen begonnen te glanzen, hij had vergeten dat er verdriet in de wereld is. Mevrouw Bilders die de kracht

der medicijn beproefd had, las hem dan voor uit de biographiën der groote schilders: Roussean, Millet, Corot, Fransche werken al te maal die zij onder het lezen vertaalde. Zij had een verwonderlijke vaardigheid in dat moeielijke werk. Dan over Rembrandt, dat was als Ilias en Odyssee voor hem. En, om van zooveel ernst zich te verpoozen, Campo Weyerman den onverbeterlijken losbol, die met zulk een zwier en gratie de ‘Neederlandsche Konstschilders’ van zijn tijd conterfeit. Bilders had eene oude editie, een prachtstuk waarvan de bruin-en-dofroode band en de vierkante letters al een genot op zich zelf waren. En als een dier gelige in octavo's open op tafel lag, dan liepen de tranen van 't lachen voorlezeres en toehoorder langs 't gezicht, tot Bilders eindelijk gemaakt-verontwaardigd riep: ‘Is dat nou soms stichtelijke lectuur voor een dame?’ En zij, heel stemmig, ‘o, ik lees maar voor, ik luister er zelf niet naar!’

Na de schilders kwamen de dichters en de romanciers aan de beurt. Mevrouw Bilders had een zekeren en fijnen smaak in litteraire dingen, en zij kende het beste wat er in vijf talen geschreven was. Zoo bracht zij dan haren man veel zeldzaams en heerlijks uit die schatkameren waarvan zij den sleutel had.

Geen onwetende bracht zij het. Bilders was het Fransch noch het Duitsch voldoende machtig om te kunnen genieten wat daar in geschreven was. Engelsch kende hij in 't geheel niet; maar hij had zooveel vertalingen als hij vinden kon gelezen van de meesterwerken der vreemde litteraturen. En de Hollandsche, de oude vooral, kende hij intiem. Hij werd 't niet moede Vondel te herlezen. Hoofts minnedichtjes, de epigrammen van Huyghens en de spreuken van vader Cats stonden zoo zeker in zijn geheugen als in zijn afgelezen boekdeelen. Hij had een zwak voor Poot; daar stond zoo'n klein, oud, beduimeld versleten bundeltje van zijn gedichten in een hoekje der antieke boekenkast; hij had het geërfd van een Drenthschen schepers-jongen, met wien hij vriendschap had gesloten daarbuiten op de heide. De borst placht er uren in te lezen, te midden zijner schapen. Als Bilders de geschiedenis van dat korte leven vertelde, dan sprongen de tranen den luisterende in de oogen, en hij begreep waarom Mevrouw Bilders zeggen kon: ‘Ik heb wel

grooter talenten gekend, maar geen fijner geest noch nobeler ziel.'

Tien jaar lang waren de beide onuitsprekelijk gelukkig te samen. Toen stierf hij. Zij heeft den verschrikkelijken tijd daarna doorgestreden, meer nog dan doorgeleden. Uitgeput als zij reeds was door de zorg aan dat lange ziekbed, spande zij haar weigerende krachten nog in tot de vrome taak eene tentoonstelling van Bilders' werk tot stand te brengen. Zij heeft die liefde-daad duur bekocht - met eene ziekte waarvan de gevolgen haar tot in de laatste dagen van haar leven gepijnigd hebben.

In den eersten tijd na haar man's dood wilde zij van een heengaan uit Oosterbeek niet hooren. Maar vriendenraad en eigen beter-inzicht brachten haar eindelijk tot den moeielijken stap; en zij keerde terug naar den Haag.

Aanvankelijk had zij moeite weer aan het stads-leven te wennen. De steenen straten deden haar oogen pijn, na de wemelige korenvelden en de beuken van zon doortinteld en de purperen hei van Oosterbeek, maar gaandeweg werd het beter. Zij ging des zomers de geliefde plekjes weer opzoeken, te gast bij eene vriendin die zij van de kinderjaren af zoo genoemd had, en wier trouw en verstandige sympathie haar steun geweest waren in dien eersten bangen tijd van haar weduwschap. Daar schilderde zij dan en was weer gelukkig in het beukenbosch. En in den herfst, binnen haar vier Haagsche muren teruggekeerd, vond zij het stads-leven toch weer mooi, dat haar na den arbeid het zoo lang en smartelijk ontbeerde genot gaf van den dagelijkschen omgang met haar broeders en zusters in de kunst.

> Tages Arbeit, Abends Gäste,
> Saure Wochen, frohe Feste!

zooals de Genius met de lichtende schaal waarin 'Muth des reinen Lebens' fonkelt, den Schatgraver aanraadt.

Zij had dien, den 'Muth des reinen Lebens,' den heerlijken, àl te zeldzamen, die tegelijk kracht is en blijheid.

Van hare energie hebben allen geweten die van de Kunst weten in ons vaderland. Voor wie het geluk hadden haar persoonlijk te kennen, was haar blijhartigheid een verkwikking en een kracht ten leven.

Zij was vroolijk als de zonneschijn. Om haar heen was alles licht. Wie haar naderde voelde goede gedachten als bloemen in zich opengaan. De allerarmste werd rijk van de schatten van vreugde die zij, koninklijk mild, schonk nog eer gevraagd werd. En de herinnering aan haar lach, haar oogopslag, het gebaar harer toegestoken hand verhelderde de donkere uren van wie verre moest blijven.

Een gezond en verstandig mensch, die leeft volgens zijn natuur en aanleg is wel uitteraard opgeruimd; doch haar vroolijkheid was nog van een ander, edeler slag, niet slechts de gelukkige uitkomst van temperament en omstandigheden, doch meer dan dat, eene met bewustheid en vasten wil verworven deugd.

Zeker, zij moet van aanleg vroolijk geweest zijn - de eigenschap is in de familie. Doch had zij aan dien gelukkigen aanleg niets toegedaan, licht ware onder de vele en velerlei zwarigheden van het leven de blijheid ten onder gegaan. Ook hier is het waar:

> Was du ererbt von deinen Vätern hast
> Erwirb es um es zu besitzen.

En zij verwierf hare vroolijkheid door het ijverig opzoeken en verzamelen en vasthouden van alle, ook de kleinste, vreugden, en door een ijzeren zelf-tucht, die geen slapheid, geen weekelijk medelijden-met-zich-zelven, geen sentimentaliteit en welbehagenin-leed voor een oogenblik duldde.

Zij wist het wel dat het leven een strijd is, en zij verwachtte niet dien zonder wonden en tranen te bestaan, noch gespaard te blijven voor nederlagen of tegen ontberingen gevrijwaard. Maar als een held ging zij den slag in, met vliegende vaandels en slaande trom, en haar vroolijkheid was als de juichende fanfare, die bij voorbaat triomfant, den dappere ter eindelijke overwinning voert.

Dat heroïsme harer vroolijkheid blonk uit in de zwarte tijden na haar man's dood. Eerst zooveel ziele-leed; toen zooveel lichaams-pijn - ‘bodily pain, which is the truly tragic element of life’, als die arme Robert Louis Stevenson zegt dien zij, - om de gelijkenis van hun lot misschien? - zoo lief had. Zij heeft jaren en jaren geleden. Och och! die lange

dagen, krimpend van pijn op de sofa, en daarbuiten de zonneschijn in het bosch waar haar schilderij worden moest! och! die oneindige nachten wanneer zij haar toekomst zag als die eener machtelooze zieke, stéunende naast het nooit meer te voltooien werk! Die gedachte perste haar klachten af zoo vertwijfeld als waartoe geene andere smart haar ooit had gedwongen; zij had niet kunnen leven als zij niet had kunneu schilderen.

Terugkeerend zich-wel-voelen, een mooie dag, het bezoek van iemand dien zij helpen kon - want dat was altijd de allergrootste vreugde - verdreven dan weder die zwarte gedachten. Maar zij bleef daarna toch nog lang in een stemming, die haar Stevensons ‘Epitaph for Himself’ deed herhalen.

> Under the wide and starry sky
> Dig me a grave and let me lie.
> Gladly I lived, and gladly I die
> And I lie me down with a will.
>
> These be the words you write for me:
> ‘Here he lies where he longed to be.
> Home is the seaman, home from the sea
> And the huntsman home from the hill.’

Maar telkens weder overwon zij, nòg was het: ‘gladly I live.’ Heeft een van de velen die van haar levensvreugde vroegen en ontvingen, heeft een het vermoed hoe diep in haar hart het was - ‘Gladly I die’?

Ik geloof, niet een, dan misschien een enkele allerintiemste. En hoe kon het ook? Haar stem klonk jolig als die van een jong meisje, zij tintelde van geest en leven en pittigheid, in haar schouw brandde een dagelijksch vreugdevuur, haar huis was een middelpunt, een haard, een bron van feestelijke gezelligheid. Wie zal ze ooit kunnen vergeten, de avondjes van mevrouw Bilders in de Tasmanstraat of op het Alexanderplein? In haar zitkamer was het intiem als bij moeder thuis, fijn-vroolijk als in een Parijschen salon uit den tijd toen er nog Parijsche salons waren, animeerend als in een atelier. Hoevelen denken daar nu niet aan, glimlachend en in tranen! En in de stilte der huiskamer met de vele boeken en Bilders' Hunnebedden aan den wand, waar voor

het breede raam een dichtheid van boomtoppen groende als begon daar buiten het groote bosch - daar zijn woorden gesproken die nimmer kunnen vergaan. Niemand heeft ze opgeteekend, maar zij leven in het hart van wie ze vernamen en zullen ontkiemen en opgroeien tot goede en schoone daden, die helpen om de wereld wat gelukkiger te maken dan zij tot dat uur toe was. Geen ander loon zou zij begeerd hebben, indien al de gedachte van loon te begeeren ooit bij haar opgekomen ware.

Wat zal hier veel gezegd worden van die laatste dagen in Wiesbaden die zoo verschrikkend onverwacht de laatste bleken?

Zij was daar heengegaan om verlichting te zoeken van haar zenuw-pijn. Het is een blijdschap te denken dat zij die vond. Zij kon weder loopen zonder dat krukje, waarvan het gezicht haar zoo dikwijls tranen in de heldere oogen had gedreven. Zij voelde zich opgewekt als in geen tijden te voren. In het Ziekenhuis van het Roode Kruis werwaarts zij na een klein ongeval met haar voet gebracht was, had zij goede menschen om zich heen, die haar met geestdriftige liefde aanhingen. ‘Als ik het uiterste en laatste voor haar had gedaan, voelde ik nog altijd dat het niet genoeg was geweest,’ zeide me dat allerliefste pleegzustertje Hella van wie zij in al haar brieven sprak. Zij wist dat haar werk te Parijs het succes had dat het verdiende, en dat haar confraters in het vaderland eenstemmig haar voorspeld hadden. Zij zag een zomer te gemoet van hard werken en vroolijkheid in haar wèl bemind Gelderland. Het vóorlaatste uur van haar leven verjubelde zij in den zonneschijn, de koelte en de geurende groenheid van het Wiesbadener bosch.

Dus, al haar wenschen vervuld, al haar gedachten te vrede, in volkomenste harmonie met Gods schoone aarde en alle goede menschen, op een zonnehoogte des geluks is zij gestorven.

In zake de kunst van M. Bilders-van Bosse heb ik voor mijn leeken-onkunde het oordeel in de plaats willen stellen van eenigen onder hare kunstbroeders, van wie ik wist dat zij eene groote sympathie gevoelden voor haar werk en aan wier meening zij zelve bijzonder hechtte. Aan wat ik van

hen vernam heb ik niets veranderd, noch daaraan toevoegende noch daarvan afnemende, en zelfs de keuze en de volgorde hunner woorden heb ik geëerbiedigd, wèl mij bewust zijnde dat alléen uit eens schilders eigen woorden een schilder kan en wil gekend worden. Ik herhaal het eenvoudig-weg, wat ik hoorde. En dat klonk als volgt:

Wie de doeken van M. Bilders-van Bosse beschouwt, krijgt er in de allereerste plaats dezen indruk van, dat zij bijzondere liefde gevoelde voor haar omgeving, het Geldersche landschap.

De gronden zijn van een heerlijke uitvoerigheid en kleurenrijkdom; de boomen breed en fijn getakt, staan solide in den grond. Van de vele tinten der seizoenen trok vooral de najaars-kleur haar aan, en in haar herfst-landschappen wist zij met groot talent het bruin en het groen in elkander te laten harmonieeren. Vooral waar zij met waterverf werkte was zij daarin bijzonder gelukkig; er zijn juweelige dingetjes onder hare aquarellen.

Misschien kan men haar verwijten dat haar landschappen wat fragmentarisch waren, en haar gevoel meer uitkwam in détails dan in het samenstel van het geheel. Ook was haar behandeling wat al te vlak, zoodat men soms ging verlangen naar wat meer leven en bewegelijkheid, zooals haar eerste leermeester Bosboom, en ook haar man J.W. Bilders die geven. Doch dit was geheel in 't karakter harer kunst, wier kenmerken waren: natuurlijkheid en bevalligheid.

Bijzondere vindingrijk was zij in het partij trekken van alle kleine plekjes: een overhangende tak en een paar boomen bij een watertje was haar genoeg om er een harmonieuse voorstelling van te maken. Haar kracht lag wel in het weergeven van het zonnelicht in het bosch, breed langs de stammen vallend en in wemelige plekjes gestrooid over den grond. Haar werk had een bekoring die de leek zoo wel gevoelde als de kunstenaar, zoodat het eene uitzondering was, wanneer op de tentoonstellingen van Pulchri Studio en van de Hollandsche Teekenmaatschappij niet al wat zij inzond verkocht werd. En bovenal komt haar deze lof toe, dat zij is geweest een origineel talent. Haar werk had een groote eigenaardigheid; het was altijd en dadelijk uit dat van anderen te herkennen. En dat zegt veel, wanneer men

bedenkt wat een massa landschappen te onzent gemaakt worden, die zoo weinig karakter hebben.

De zeer grooten onder de kunstenaars maken van de wereld hun eigen schepping. Dat zij geene van hen was, heeft zij zelve dikwijls genoeg uitgesproken; het hinderde haar niet. In volle, oprechte, geestdriftige vreugde verheugde zij zich over het bestaan dier genieën. ‘Hun grootheid heeft me nooit gedrukt. Ik juich er over dat zij daar als hooge torens staan. En ik ben blij zelve een steentje te mogen wezen ergens in een hoek van het groote gebouw der Kunst.’ Zoo teekende zij hare opvatting van de plaats en de houding die aan het talent betaamt tegenover het genie, in een brief aan een jonge vriendin, die zij aanmoedigde in haar pas begonnen schrijvers-loopbaan.

Zij dacht misschien àl te gering van haar eigen waardij. Jacob Maris, wien zij in dien Rozenhaagschen zomer eerst na lang aandringen van zijn kant en terughouden van den haren haar werk toonde, gaf mild die prijzende woorden waarmede hij anders niet kwistig placht om te gaan. Er moet nu nog in haar atelier een studie van een berk hangen, een blanke slanke stam in een sluier van golvig loover, die hij, ze lang bezien hebbende, loofde met een allerhoogsten lof: ‘Ik wou dat ik dien berk geschilderd had.’ Om die woorden heeft zij het stuk als een heiligdom bewaard, tot 't laatst toe. En later in den Haag sprak hij dikwijls met de warmste waardeering over haar werk, dat in zijn oordeel bij den dag mooier werd, nu door uiterlijke omstandigheden niet langer bekneld, haar eigenaardig talent zich vrij uit ontwikkelen kon, fleurig in den zonneschijn als een van die zuilrechte koepel-breede beuken, die zij met zoo oprechte liefde en zulk intiem weten altijd overnieuw weder uitschilderde.

De beuk was haar lievelingsboom, en de streek waar hij het mooiste groeit, de Veluw, het land van haar welbehagen.

Het was geen opzettelijke keuze, zoomin als in den tijd het landschap-schilderen dat geweest was. ‘Niet omdat ik het nu juist zóó wou, maar omdat de natuur zoo mooi is, ben ik landschap-schilder geworden’, placht zij te zeggen. Het was alles zoo van zelf gekomen, natuurlijk weg. Het schilderen was haar niet een genot alleen, maar een behoefte, zoo goed als eten en drinken en slapen en ademhalen. Zij

kon zich niet herinneren ooit iets anders gewild te hebben. Zij kon zich het leven niet anders voorstellen dan als een onafgebroken pogen om zichtbare schoonheid voort te brengen.

Dat zij de mogelijkheid om naar déze, haar eigen aard en inborst te leven, moest veroveren op familie-traditie en omstandigheden, is in den schijn van een ongeluk misschien een groot geluk voor haar geweest; een van die beproevingen die voor wie de kunst wil zoo natuurlijk als noodig zijn; de vermeende kunstenaar wordt er door genezen van zijn waan; de echte bevestigd in zijn overtuiging.

De vader der aspirant-schilderes, Mr. P.P. van Bosse, was tegen haar wenschen.

Het hardnekkig ongeloof van den in burgerlijk aanzien staanden vader aan het genie van den burgerlijke begrippen minachtenden zoon is een gemeenplaats in de geschiedbladen der kunst. En waar de uitkomst den zoon gelijk heeft gegeven is het gemakkelijk schelden op ouderlijke botheid en bekrompenheid. Maar, hoewel gemakkelijk, is het rechtvaardig noch wijs. Hoe, indien het nu anders gegaan ware? Zoo als dezer dagen nog eene beminnelijke vrouw, vriendin van mevrouw Bilders en zelve kunstenares, aangaande deze zaak zeide: ‘Tegenstand is de eenige correcte houding voor ouders in eene zaak zoo précair als het kiezen der kunst tot levensberoep.’ En althans in het geval van den practicus-inmerg-en-been die, Goddank voor Nederland en de Nederlandsche staat-huishouding! Mr. P.P. van Bosse was - was elke andere houding moraliter onmogelijk.

De voorstelling echter die van den strijd tusschen den Minister-vader en de schilderes-dochter wel eens gegeven is, gelijkt weinig op de werkelijkheid. In vergelijking met het gevecht op leven en dood dat zoo vele kunstenaars om hun ziele-vrijheid moeten bestaan, was het niet veel meer dan een meten van krachten tusschen twee vrienden die ook als oogenblikkelijke tegenstanders vrienden bleven. Marie van Bosse hing den voortreffelijken man, die haar vader was, met meer dan de gewone kinderliefde aan. Hij van zijn kant kon niet anders dan sympathie gevoelen voor een karakter, dat op het zijne geleek als het water van de beek op het water van de bron. Er was geen zelfzucht in zijn tegenstand, die hoofdzakelijk passief bleef. En toen hij eenmaal tot de erken-

tenis was gekomen dat zijner dochter liefde tot de kunst even echt en sterk was als de zijne tot de staatkunde, evenzeer een grondtrek harer natuur en een onafwijsbare eisch voor haar geluk, toen gaf hij toe. Hij begreep die liefde niet, hij gevoelde niets voor de schilderkunst; maar het feit vóor zich ziende liet hij het gelden. Hij was een groote natuur die eerbiedigen kon, ook zónder begrijpen, zelfs tégen gevoelen; het slag is zeldzaam.

Marie van Bosse's leermeesters waren eerst Van de Sande Bakhuyzen en daarop Bosboom. Voor den laatste is leermeester niet het rechte woord, het wordt slechts gebruikt bij gebrek aan een beter. Hare kunst was, naar haar geheelen aard en richting, al te zeer verscheiden van die van onzen grootsten kerke-schilder, dan dat de gewone verhouding van leermeester tot leerling mogelijk geweest zou zijn. Maar niettemin was Bosboom de vriend van haar eerste werk, haar vraagbaak en toeverlaat, degene die den moed bij haar er inhield en eindelijk de man die haar met vasten greep uit de drentel-paadjes van het jonge-dames-bestaan den koninklijken weg der kunst introk.

Tot in haar laatste jaren verhaalde zij met ontroerde dankbaarheid de geschiedenis dier eerste schilderij, die Bosboom met een kort en krachtig: ‘Nu, voor den dag er mee!’ uit haar atelier weghaalde en ophing in het volle licht van Goupil's winkelraam op de Plaats.

‘'s Middags nam hij me mee, om er naar te gaan kijken. Daar hing het! Ik dacht dat ik zwóm! En den volgenden dag, de salon bij ons was vol menschen, komt een vriend van papa binnen en zegt: “Ik heb je schilderij gezien. Heel goed. Weet je al dat het verkocht is?” Het was ineens stil in de kamer. Papa keek me met een paar verbaasde oogen aan. Het was mijn onafhankelijkheidsverklaring.’

De kooper was Dr. Blom Coster.

Door de bereidwilligheid van den Heer Tersteeg werd ik dezer dagen in staat gesteld het doek te zien, dat tijdelijk in bewaring was in de lokalen van de firma. Het maakte een zonderling contrast met het latere werk te midden waarvan het werd neergezet - een contrast zoo scherp, dat voor den leek die het bezag, de mogelijkheid scheen uitgesloten dat het éene en het àndere werk van denzelfden kunstenaar was.

Alleen de keuze van het onderwerp is hier reeds degene, waaraan zij haar levenlang trouw zou blijven - een landschap met een breede rij beuken naast een zandweggetje. Hier en daar, in het figuurtje eener blauw-geschorte vrouw die met haar kind het weggetje afkomt, in het onverwachte licht op een boerenhuis in den achtergrond, in de scherpe teekening van dit en dat détail, wees de kenner, die mij zijn oordeel gaf, de hand van Bosboom aan. En hij herhaalde lachend wat ik al meer gehoord had, dat men de aankomende kunstenares in dien tijd Van Bosseboom noemde. Zij heeft de waarheid in die scherts scherper gevoeld dan een van haar critici; en klaagde wel eens dat bij al zijne grootheid - misschien wel juist daardoor - Bosboom niet de ideale leermeester was. Hij liet zijn leerling geen vrijheid. Een zelfstandige vizie van de dingen en de zelfstandige uitdrukking daarvoor konden in de schaduw zijner geweldige persoonlijkheid niet opkomen. Zijn wil drukte den hare al te zeer. Het is merkbaar aan haar schilderijen uit dien tijd - ‘Achter Zorgvliet,’ ‘Langs den Badhuis-weg bij winter,’ ‘In de Duinen bij Scheveningen’ op de stedelijke exposities van den Haag, Amsterdam en Rotterdam, en op die van Pulchri Studio en Arti et Amicitiae tentoongesteld. Maar het begon al anders en beter te worden sedert zij ten huize van gemeenschappelijke vrienden J.W. Bilders had leeren kennen. In hem vond zij haar tweeden leermeester. En zoo weinig zij er aan dacht hem als produceerend kunstenaar met Bosboom te vergelijken zoo beslist gaf zij hem als leidsman de voorkeur.

Van dezen tijd dateeren de eerste schilderijen van die reeks die tot aan het eind van haar leven doorloopt - bosschen en heidelandschappen in plaats van die eerste gezichten op de omgeving van den Haag.

Bilders had haar overtuigd van de noodzakelijkheid de natuur te gaan bestudeeren ernstiger en intimer dan zij het van de stad uit kon doen, en haar zijn eigen lievelings-plek Vorden, als studie-veld aangeraden.

Dien zomer keurde Mr. van Bosse goed dat zij met Bilders daar ging schilderen. Zijn breede en vrije opvatting van de dingen kan dunkt me niet beter geteekend worden dan door de eenvoudige vermelding van het feit.

Zoo ging zij dan.

‘Van Vorden begint de victorie.’ Het was het begin van haar vrij-kunstenaars-leven.

Eenige zomers achtereen herhaalde zij die studiereis, kwam weer naar Vorden, en naar Gieten ook, naar Vlachtwedde, Westerwolde. In de catalogen der Arti- en Pulchri-tentoonstellingen kan men die reizen volgen. In '74 had zij het eerste werkelijke succes met een ‘Geldersch landschap’ op de stedelijke te Amsterdam, een voorlooper van de grootere die zij later behaalde op de buitenlandsche exposities te Melbourne, te Berlijn, te Madrid, te Parijs, telkenmale een eere-diploma verwervend. En nu komt zij ook met teekeningen voor den dag die zij vóor '76 (met een ‘Herfst’ en een ‘Winter’ in Arti) niet gegeven had.

Middelerwijl was zij, na den dood van haar vader, met Bilders getrouwd, en had zich met hem in Oosterbeek gevestigd.

Eerst woonden zij in de Par, een huisje aan den Beneden Straatweg, een eindweegs voorbij de oude scheeve kerk. Er staan iepeboomen voor de deur; van uit de ramen zag zij over de weiden van den Rijnkant heen. Het is laag land en na het vallen der zware lentebuien stroomt de rivier er dikwijls over heen, en dan staan de koeien daar op groene eilandjes en de melkmeiden komen in schuiten er aangevaren. Het malsche groen van het gras vol lichtroode moeras-anjers en witte scheerlingsbloemen, het geflikker van het water, en het bewegelijk zilvergrijs der wilgjes dat blinkt en bluscht in den zomerschen wind, maken er een verrukkelijk mooi plekje van. Daar in de buurt heeft mevrouw Bilders dien plas geschilderd die nu in de Brunswijksche collectie is[1)], - een watertje in de schauw van overhangende wilgen; de grauwe gespleten stammen spiegelen in den rand van den plas waarop zich een groote pol waterlelies uitspreidt - bronzen schilden van bladers, waar de bloemen glorieus blank boven uitstralen.

In de Par woonden de Bildersen niet lang - in 1882 hadden zij dat Rozenhage al betrokken dat Bilders van zijn jonge

1) Een reproductie hiervan als van verscheiden andere doeken en teekeningen illustreerde het artikel over M.B. v. B., dat indertijd in Elzevier verscheen.

jaren in Oosterbeek af het ideaal van een tehuis had toegeschreven, en waarin hij nu den gelukkigsten levens-avond zou doorbrengen.

Van Rozenhage uit gingen de twee schilders dikwijls naar Heelsum - ‘onze groene zandhoop’, als hij het pleegde te noemen. Zij heeft daar veel geschilderd, ook later nog toen zij van uit den Haag er heen terugkeerde, als in den zomer van '95. Maar uit den Rozenhaagschen tijd reeds dateert die mooie aquarel ‘Winter-avond te Heelsum’ die nu in de collectie van H.W. Mesdag is. De schilder was zoo vriendelijk ze mij te toonen. Het landschap ligt in de sneeuw. Uit de ruiten der lage huisjesgroep vóor den molen gloort roodachtig geel lamplicht. Het wintersche avondrood is nog aan de lucht in wegstervende strepen en vegen tusschen het grauw. Eene rij naakte boompjes doen huiverig. En het matte luchte-licht en het schijnsel uit de huisjes kleuren flauw de dooi-plassen die er gloren in de gelig-grijze sneeuw.

Van het volgende jaar, '85, is een andere aquarel in dezelfde collectie, die, evenals de ‘Winteravond’ op de tentoonstelling der Teekenmaatschappij was: ‘Langs de Korenschoven.’ De dag is heet, er hangt een donker wolkgevaarte in den hooge, ‘een oogst-lucht’, als Bilders het placht te noemen; op het afgemaaide veld staan de ros-gele haverschoven in rijen, grijzig beschaduwd de voorste waarover de duisternis der aanzeilende wolk valt, klaar als goud die op den achtergrond uitblinken tegen de lucht. Op den zandweg die het stoppelveld scheidt van een groenen akker bewegen een paar figuurtjes.

In Rozenhage wonende was mevrouw Bilders in de buurt van het beukenbosch. Misschien was het die gering-schijnende omstandigheid die haar den kant op bracht waar zij wezen moest, dáarheen waar plaats kon hebben, die ontmoeting van het talent en het gelukkige onderwerp, waaruit 't mooie werk voorkomt volgens de Maupassant's woorden. Dag aan dag zat zij nu tusschen de beuken van Hemelschen Berg en Oorsprong. En langzamerhand, in de vele opeenvolgende tijden en jaren, leerde zij het bosch kennen, zóo als, ik geloof wel te mogen zeggen niemand anders in ons land het kent. Zij kent het in alle seizoenen, op alle uren van den dag, onder alle luchten, in al zijn honderden wisselende stem-

mingen, - van zijn lichtgroene lente-joligheid af wanneer de héél kleine blaadjes vlinder-vluchten gelijken in de schaduw en zwermen opgevlogen vonken in de zon; tot aan die buien van hopelooze zwaarmoedigheid waarin het soms verzinkt als de regen der donkere dagen voor Kerstmis in zwarte streepen langs de stammen leekt, en het allerlaatste rood en goud bluscht dat nog tusschen de uiteengewaaide bladerhoopen smeulde. Maar het meest had zij het beukenbosch lief in zijn heroïsche stemming in den herfst. Het gaat sterven, het oude bosch: het weet het wèl, en het is tevreden. Aan een wilden Viking gelijk, die gepantserd en gehelmd het zwaard in de vuist op zijn brandend schip den dood tegenvaart, zoo vaart het vlammende den winter in. Al zijn tallooze toppen branden: al de breed-gestrekte takken branden: al de millioenen neergestrooide bladeren branden langs den grond. De lange lansen van het zonlicht liggen geveld langs de reusachtige stammen-lijven: om de recht-geheven kruinen blinkt kronegoud. En rondom zijn de blauwe luchte-zeeën stil.

Na den beuk hield Mevrouw Bilders het meest van den berk - eiken mòcht zij niet zoo recht, hoewel zij er langs de beek van Wolfheze een paar prachtige geschilderd heeft - maar de berk, het blanke Koningskind onder de boomen! Op de heide tusschen Oosterbeek en Wolfheze staan er allerheerlijkste, die zij telkens en telkens weder heeft uitgebeeld. Zij kon in verrukking raken over die zilveren stammen, over dat geflikker en getintel van het als de wind zoo lichte loover. Des winters, in donkere uren, wanneer alles daarbuiten leelijk was, en daarbinnen - wie weet hoe kil misschien? - dan dacht zij aan de berken om weer vroolijk te worden.

> For oft when on my couch I lie
> In vacant or in pensive mood,
> They flash before that inner eye
> Which is the bliss of solitude.
> And then my soul with pleasure thrills
> And dances with the daffodills.

Wordsworth zong zijn deuntje van de lichtgele tijdeloozen aan den waterkant; zij mocht het wel na-neuriën wanneer zij de berken herdacht.

De natuur heeft haar hare groote liefde geloond, zoo als zij altijd loont wie in volkomen oprechtheid haar zoekt; zij liet zich vinden.

Wie Marie Bilders' schilderijen van de Veluwe kent, die kent het land of hij er zelf lang geweest was. Zoo is de grond er; zoo het bosch; zoo de lucht. Daar is niets in haar eerlijke doeken dan wat zij gezien heeft. De stille schoonheid der streek heeft haar tot in het diepst harer verwante natuur ontroerd; en zij heeft ze wedergegeven zóo als zij ze ontvangen had, die schoonheid, die geheele schoonheid en niets dan die schoonheid. Zij heeft onder het schilderen in het minst niet aan zich zelve gedacht, niet gezocht naar chic of dadelijk het oog trekkende bijzonderheid; zij heeft alleen maar getracht zoo waarachtig mogelijk te zeggen wat zij zag. Zij wilde niets meer zijn dan een spiegel voor de lieve natuur. En zij hield haar kunstenaarsziel stil en rein, opdat zij waardig mocht zijn het stralende beeld te ontvangen.

Zij is niet langer zichtbaar onder ons, de buitengemeene vrouw, die een goed kunstenaar was en een groot mensch. Wat wij kenden als haar gestalte en gelaat ligt verborgen onder de goede bruine aarde van het land dat zij lief had. Maar haar wezen en haar werk zijn gebleven. Haar schilderijen in zoovele streken en steden, in de huizen van zoovelen wien een ding van schoonheid een vreugde voor alle tijden is. Het voorbeeld van haar leven in de harten van honderden, die daardoor beter zijn geworden, en in de toekomst nog beter zullen worden.

Zij hebben wel reden, die allen, om zich er over te verheugen, dat zij haar gekend hebben, de wijze, sterke, vroolijke. Want zoo goed als van die andere voortreffelijke doode mag het van háar getuigd:

To see her was to love her, and to know her a liberal education.

AUGUSTA DE WIT.

De receptie van Paul Hervieu als lid der Académie française.

Het is niet moeielijk met de Académie française en haar veertig fauteuils een weinig, of zelfs heel erg, den spot te drijven. ‘Aïeule et douairière’ noemde haar Victor Hugo, toen hij, tegen al haar classieke tradities in, den statigen alexandrijn ontwrichtte en de woorden van den officieëlen dictionnaire niet langer in hoofsche en boersche woorden wilde scheiden. ‘L'Académie est un salon!’ spotte Daudet, en hij teekende een paar verkiezingen zooals er door den invloed van den ‘parti des ducs’ nog wel eens eene tot stand komt. Ook Rostand, in zijn *Cyrano*, liet een vluggen zweepslag knallen, toen hij den Parijschen burger die zijn zoon heeft meê genomen naar het Hôtel de Bourgogne, in een der loges een troepje Académiciens liet aanwijzen, wier namen bijna geen mensch zich tegenwoordig meer herinnert, en hem tot den jongen liet zeggen: ‘Et dire de ces noms que pas un ne mourra!’ Men moet ook wel wat thuis zijn in de geschiedenis van dit lichaam en iets weten van de sociale en philantropische richting der Fransche letterkunde in het laatst der achttiende eeuw, om niet een zotten kant te vinden aan het jaarlijks beloonen van ‘de deugd’ door veertig menschen wier voornaamste taak bestaat in het samenstellen van een woordenboek. En wanneer men dan een man als Zola zes, zeven malen ziet aankloppen aan de deur van het Institut, terwijl hem telken male de deur voor den neus wordt dichtgeslagen, dan kan men zich ergeren zoowel over wat binnen als over wat buiten de muren gebeurt en de koppigheid

van den één, die zegt: ‘Er is nu eenmaal een Academie, dus moet ik er in!’ even belachelijk vinden als de pruderie der negen-en-dertig anderen, die antwoorden: ‘Iedere litteratuur is ons welkom, behalve die van *Pot-Bouille*.’

Maar al die spot en al die ergernis beletten niet dat nagenoeg ieder Fransch letterkundige een stille hoop heeft van eens de Academie binnen te gaan, en dat tal van Parijzenaars er een ‘queue’ van een paar uren voor over hebben om de ‘receptie’ van een nieuw Academie-lid te kunnen bijwonen. Zelfs de vreemdeling, die zich vrij voelt van dergelijke ambities, zal moeten toegeven, dat er toch een zekere ‘chic’ is in het bezit van zoo'n letterkundige Academie, gesticht door een kardinaal en een koning, met zorg gehandhaafd door een republiek, en die, met al haar ouderwetschheden en haar gebreken, toch een monument is van de hooge vereering der letterkunde door het Fransche volk, iets als een nationale sanctie van de edele woordkunst.

Vooral wanneer die vreemdeling behoort tot de inwoners van Nederland, - waar de woord-artiesten het na hun dood moeten stellen met een paar bladzijden uit de ‘Berichten omtrent afgestorven medeleden’, uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde, - zal hij waarschijnlijk erkennen dat zulk een ‘réception académique’, waarbij het nieuwe lid zijn overleden voorganger moet ‘prijzen’, om op zijn beurt door een ouderen ‘confrère’ te worden bewierookt en berispt, toch tot de piquante en smaakvolle distracties van het leven kan worden gerekend.

Dikwijls mogen de beide redenaars zich voldoende beloond achten door het wuft en vluchtig handgeklap der bevallige dames die, onder den koepel van het ‘Institut’, elkaar tot op de trappen van het podium verdringen. Maar er zijn toch ook enkele recepties die tot de letterkundige gebeurtenissen van Frankrijk mogen gerekend worden, weinig minder dan, indertijd, het verschijnen der eerste *Méditations* van Lamartine of, tegenwoordig, een ‘première’ in het ‘Théâtre Sarah Bernhardt’.

Als zulk een ‘événement littéraire’ was, door de Commissie die van te voren de beide redevoeringen gelezen had, de receptie aangekondigd van Paul Hervieu. Minder nog om den speech van den jeugdigen ‘récipiendaire’, ofschoon ook van dezen reeds vooraf veel goeds gezegd was, dan ter wille van

het ‘Antwoord’, dat door het lot[1)] aan den heer Brunetière was opgedragen.

De man die ditmaal door zijn opvolger moest ‘geprezen’ worden was Edouard Pailleron, die gedebuteerd had met comedies in verzen in den trant van Emile Augier, die in *Faux Ménages* een tegenstuk had geleverd van *Les Idées de Madame Aubray* van Dumas, wiens arbeid duidelijk in twee helften was gesplitst door den oorlog van 1870, en die, ten slotte, den volkomen stempel van zijn talent, zijn karakter, zijn omgeving, zijn manieren heeft kunnen drukken op één werk, h e t werk, d e comédie van dezen erfgenaam van Molière, Marivaux en Musset, *Le monde où l'on s'ennuie*.

Zoo werd het beeld, door Hervieu van zijn voorgangers geschetst, een mooi stuk letterkundige geschiedenis uit de periode die aanvangt met de reactie tegen de romantiek en die, door de interruptie van den oorlog heen, eindigt waar de jongste evolutie der Fransche litteratuur begint.

En tusschen die groote lijnen door, zoo juist en zoo duidelijk door den spreker aangegeven, kronkelen zich de bevallige arabesken waarmeê hier Pailleron's uiterlijk, ginds zijn woning, en in die woning zijn studeervertrek, worden geteekend, of waarmeê enkele der personen van zijn theater of een zijner kleinere tooneelstukken, fijn en kleurig, als een miniatuur, worden gepenseeld.

Geen geschilderd portret van Pailleron kan sprekender zijn dan het losse ‘croquis’ van Hervieu, met, aan het slot, die ‘belle barbe qui terminait en souplesse une physionomie de vigueur et de malice’. Fijner mengsel van waardeering en kritiek zal niet gemakkelijk zijn aan te wijzen dan in die karakteristiek van den comediedichter uit de oude school dien het lot, van zijn geboorte af aan, tot een vermogend man gemaakt had: ‘L'homme de lettres qui naît propriétaire semble par là créé pour que la force de la plume ne se range pas trop exclusivement ..... du côté des turbulents ou des révolutionnaires ..... Et quand l'écrivain de conservation sociale apporte un grand tempérament d'auteur comique, ... il trouve, dans l'arsenal de son parti, ... l'arme d é f e n s i v e du rire’.

1) Een nieuw Academielid wordt altijd ‘ontvangen’ door den ‘Immortel’ die ‘Directeur’ was (elk wordt dit, op zijn beurt, voor drie maanden) op het oogenblik dat diens voorganger overleed.

Wat een aardige, bevallige uitdrukking om de plaats aan te wijzen die Pailleron, in bijna al zijn tooneelstukken, aan het jonge meisje heeft ingeruimd: ‘cette vision de l'intacte pureté, il la retracera d'une âme respectueuse dans la plupart de ses ouvrages, sur lesquels tant de bras candides font flotter une longue écharpe blanche.’

En wat een geestige uitwerking van het banale gezegde, dat *L'Etincelle* ‘een juweeltje’ is, in dien wel wat ‘précieusen’, maar zoo fijn geciseleerden volzin: ‘*L'Etincelle* laisse un souvenir d'opale aux reflets changeants, le souvenir aussi d'un beau petit deuil d'âme, en teinte d'améthyste; et l'on y a passé, tour à tour, devant toutes les perles du rire ingénu, devant tous les rubis de la coquetterie amoureuse.’

Het is toch wel aardig om in zijn leven zoo eens een mooie gelegenheid te hebben om zuiver stylist te zijn.

Maar meer nog dan op den maidenspeech van Paul Hervieu wachtte het publiek op de rede van Ferdinand Brunetière.

Voor hen die de manier van dezen redenaar kennen, moet dit ‘Antwoord’ tot op zekere hoogte een verrassing zijn geweest. Zijn volzinnen missen ditmaal het hoekige in den vorm, het ingewikkelde in hun samenstel, dat bij het l e z e n van Brunetière's ‘conférences’ zoo dikwijls hindert, en dat alleen bij het h o o r e n blijkt te wezen wat het is: een pakkend element van welsprekendheid. Zij volgen elkaar op met grammaticale juistheid; ze vloeien ineen, slechts nu en dan, heel even, door een tusschenzin van meer dan normale lengte van elkaar gescheiden.

Maar hoe hoort men dadelijk in dezen ‘discours académique’, nadat het eerste compliment aan den nieuwen confrère is aangeboden en nadat een hulde aan den doode door een hulde aan den levende is heengestrengeld, den man der litteraire ideeën!

‘Terecht, Mijnheer,’ zoo spreekt Brunetière Paul Hervieu toe, ‘hebt gij opgemerkt, dat het werk van Pailleron, onder zijn luchtigen vorm, een werk is van sociaal behoud. En is ook niet de comedie, de ware, de echte comedie, die welke doet lachen, de comedie van Aristophanes en Molière, altijd conservatief geweest? Meer dan eens heeft men er zich in vergist. Het is een heel andere comedie, die van Dumas fils en van Diderot, de dramatische

comedie, de comedie waarbij men schreit, die reformatorisch of revolutionnair optreedt; en het is wel jammer dat wij, om twee soorten van tooneelstukken te noemen die- zoozeer van elkaar verschillen, in goed Fransch maar over één woord beschikken.'

En dadelijk daarop weer iets anders: een losse satire op de psychologische kritiek, die elk talent uit zijn afkomst, zijn omgeving, zijn levenswijze zoekt te verklaren, en die, in haar uitvoerige beschrijving van dien afkomst en die omgeving, de oorspronkelijkheid van het talent voorbijziet en voor zuivere bewondering geen plaats meer overlaat. En die satire blijkt nu, heel handig, eigenlijk slechts een vorm te zijn waarvan Brunetière zich bedient om, zooals de traditie het eischte, in het kort de biographie van den nieuwen Académicien aan het luisterend publiek meê te deelen. 'U is geboren in 1857: dat is nu niet voor mij een reden om de "psychologie" van het jaar 1857 te willen uitvorschen. U is Parijzenaar: ik wil geen tijd verspillen met de monographie te ontwerpen van den Parijzenaar. U stamt, geloof ik, uit de gegoede bourgeoisie: verwacht nu niet van mij een verhandeling over den invloed van "l'esprit bourgeois" op de letterkunde. U heeft, meen ik, in de rechten gestudeerd en U is legatie-secretaris geweest. Zal ik de sporen van uw juridische studiën pogen terug te vinden in *les Tenailles* en *la Loi de l'homme* of uw diplomatieke ervaringen in de intrige van uw romans?' En zoo nog een twintig regels meer, om eindelijk tot de slotsom te komen: 'U lijkt alleen op u zelf, en het is uw oorspronkelijkheid die ik moet trachten te ontdekken en te bepalen.'

Nu volgt de teekening van die oorspronkelijkheid, met een citaat uit een der romans van Hervieu zelf. Deze had van een zijner personen gezegd: 'Toutes ses idées surprennent d'abord, car on dirait qu'elles commencent où s'arrête la banalité des pensées habituelles .... elles semblent continuer et prolonger notre pensée ....' En na dit citaat, gevolgd door de vraag: 'Hebt ge misschien, zoo schrijvend, u den eigenaardigen geestesaanleg gedacht dien ge gewenscht zoudt hebben dat men in u hadt mogen herkennen?' de korte resumptie van die karakteristiek, klaar en eenvoudig, in Brunetière's eigen woorden: 'Roman of theater, er is in uw werk niets, heelemaal niets banaals; niets zelfs dat een beetje banaal is; en wat men geneigd zou zijn in dat werk

te berispen of te critiseeren komt misschien alleen voort uit die minachting van alle banaliteit.'

En nu weer, geheel in den geest van Brunetière, - die het zoo dikwijls voor de 'idées générales' en de 'idées communes' heeft opgenomen, - een lofspraak op de banaliteit als het onmisbaar element van elk denkbeeld dat vruchtbaar zal worden voor het leven. 'Les idées neuves et originales sont presque toujours extrêmement voisines ... des autres. En fait, elles les continuent, ainsi que vous disiez, ou elles les prolongent.'

Daarop het uitvoerig overzicht en de waardeering, in detail, van Hervieu's werk. Maar ook hier wordt aanstonds de karakteristiek van een persoonlijk talent omgezet in een letterkundig debat.

Hervieu's 'romans d'observations' worden geprezen omdat de waarneming er begint waar de banale waarneming ophoudt. En natuurlijk moet hierbij de Fransche school der realisten - eigenlijk Zola, al wordt hij niet genoemd, sinds lang Brunetière's 'bête noire', - met haar 'observation plus caricaturale encore que sommaire', het misgelden.

Logisch wordt vervolgens uit die behoefte aan persoonlijke waarneming het zeer persoonlijk karakter afgeleid van Hervieu's stijl. Geestig heet het, eerst, van dien stijl: 'Il n'y a pas moyen de vous lire à la volée, du bout de l'oeil, si j'ose ainsi parler'. En dan, in een bijzonder beleefden vorm: 'Vous êtes un auteur difficile; et pour vous goûter, il nous faut nous donner un peu de la peine que vous avez prise pour nous.'

Een mooi citaat van Marivaux rechtvaardigt nu verder die eigenaardigheid van den jongen romanschrijver: 'De mensch die veel nadenkt,' schreef de auteur van *Marianne*, 'ziet heel fijne dingen, die iedereen zal gevoelen als hij ze zal gezegd hebben ...; maar om ze te zeggen, moet hij denkbeelden en woorden samenbrengen die men maar zelden samen gezien heeft.'

Met een verheerlijking van de kunst die fijne en zeldzame woorden zoekt om diepe gedachten en fijne aandoeningen te vertolken, wordt dan deze eerste passus besloten.

In dien trant is de heele rede. Hervieu's manier wordt in een kort woord gekarakteriseerd: 'témérité froide', 'audace', - met een geestigen zin ter nadere toelichting: 'Vous ne prévenez pas les gens de vos audaces: il vous suffit de les avoir osées,' - en, daaromheen, een aanhaling van Descartes, met, vlug en fijn, een

kritiek van Descartes' rationalisme, een compliment aan Feuillet, ‘le plus noble de nos romanciers’, of een opmerking als deze: Ik zal uw roman *Peints par eux-mêmes* niet kortelijk resumeeren. Ik zou u onrecht aandoen. Al die eenigszins gewaagde onderwerpen, die de gewone materie zijn van den zederoman of van de huiselijke tragedie - en dit waren ze reeds in de dagen van Agamemnon en van OEdipus - maken den indruk van onzedelijk te zijn zoodra men ze terugbrengt tot de verhoudingen van een ‘fait divers.’

Het laatste gedeelte der rede is gewijd aan Hervieu's dramatischen arbeid, *les Tenailles, la Loi de l'Homme*. In dat werk begroet Brunetière een ‘retour à la tragédie.’ En met een duidelijke lijn teekent hij de evolutie van den jongen schrijver: Eerst zijt ge een vermetel en koelbloedig waarnemer geweest, een aandachtig en nieuwsgierig psycholoog; door die waarneming is in u wakker geworden een beoordeelaar, een rechter van die wereld, een moralist, ik zou bijna zeggen een socioloog, ‘et le moraliste a suscité en vous l'auteur dramatique.’

Nog even een parallel tusschen den r o m a n , het gebied waar de omstandigheden, zonder veel logica, den mensch vormen en hem drijven, en het d r a m a , het worstelperk van den wil, - met, ter loops, een herinnering aan den mislukten tooneelarbeid van de grootste romanschrijvers, - en dan een uitvoerige karakteristiek van Hervieu's theater, de aankondiging, met groot gezag, dat deze jonge tooneelschrijver een nieuwe ‘époque’ opent in de geschiedenis van het Fransch tooneel, dat met hem de ‘renaissance’ van het Fransche treurspel is begonnen. Dumas fils en Henri Becque waren zijn voorloopers, Antoine's ‘Theâtre libre’ was de oefenplaats van zijn mededingers. Maar hij, de schrijver van *les Tenailles* en *la Loi de l'homme*, is de moderne Sophocles, de moderne Racine geworden. Alleen heeft hij de fataliteit, die vroeger op den achtergrond van het drama stond, naar voren gebracht. Zijn Fatum is het Wetboek.

De plaats is te interessant, uit een litterair historisch oogpunt, en te mooi van stijl, om niet in haar geheel te worden afgeschreven.

‘On a longtemps confondu la tragédie classique avec ce qui n'en est que le cadre, ou le costume, et je ne jurerais pas que, pour beaucoup de gens, elle ne consiste, encore aujourd'hui, dans l'application de la règle des trois unités à des sujets babyloniens, grecs, romains, - et sanglants. Il n'y a pas de méprise plus

étrange! Mais une action simple, et “chargée de peu de matière,” comme on disait jadis, une action directe et rapide, qui ne se laisse détourner ou distraire de son but par aucun épisode inutile, ou seulement agréable; mais une succession de scènes qui s'enchaînent sous la loi d'une logique intérieure, ou plutôt qui se déduisent, qui s'engendrent les unes des autres, qui se “conditionnent” et qui se commandent; - mais une qualité de style qui n'admet ni le mélange des tons, ni l'intervention de la personne de l'auteur dans son oeuvre, ni la rage qu'il a trop souvent de briller aux dépens de son sujet, si ce sont là quelques-uns des traits essentiels, et profonds, de la tragédie classique, *la Loi de l'homme* et *les Tenailles* sont vraiment des tragédies. Oui, s'il y a quelque chose de tragique dans le théâtre contemporain, ce sont ces volontés qui se débattent sous l'étreinte de la loi sociale! Toute la différence est que, au lieu de reléguer l'antique fatalité à l'arrière-plan du drame, vous l'avez rapprochée de nous, en lui donnant le Code pour organe. Mais c'est elle, c'est bien elle; nous la reconnaissons à son masque glacé, dans le dénouement des *Tenailles* comme dans celui de *la Loi de l'homme*! Elle y préside, impassible et muette. Ni les calculs de Robert Fergan, ni les révoltes de Laure de Raguais ne peuvent rien contre elle. Il faut qu'ils plient, dussent-ils en mourir! et ce qui achève la sévère beauté de la catastrophe, s'ils en mouraient, ils ne seraient pas plus complétement effacés du nombre des vivants qu'ils ne le sont, et pour toujours, par cette démission de toutes leurs volontés. “Vous êtes une coupable, et je suis un innocent”, dit Robert Fergan à sa femme, et elle lui répond: “Nous sommes deux malheureux. Au fond du malheur il n'y a plus que des égaux.” C'est la capitulation du désespoir; et, - je ne vous le demande plus, à vous, Monsieur, mais à ceux qui m'écoutent, - y a-t-il rien de plus fort en sa simplicité, ni qui nous rende mieux l'accent de la tragédie?’

Bemerkt ge aan het slot, die verrassende oratorische wending - ‘dit vraag ik nu niet meer aan U, Mijnheer, maar aan hen die naar mij luisteren’ - waardoor het publiek op eens wordt meêgenomen in het betoog en hem de instemming met den spreker, de toejuiching van den aangesprokene onweerstaanbaar wordt afgedwongen?

Het is een genot die redevoering - heel een ‘traité de littérature!’ - te lezen en een genoegen er iets van na te vertellen in een tijdschrift. Maar hoe moet ik, dit doende, het land benijden waar dergelijke stukken worden gemaakt, niet als tijdschrift-artikel, maar als redevoering, waar ze lang worden overdacht en met veel zorg opgesteld, om ten slotte, met het gezag van een echt redenaarstalent, te worden uitgesproken in den kring van mannen die, ze mogen dan niet allen ‘onsterfelijk’ zijn, althans dit met elkaar gemeen hebben, dat ze dwepen met letterkunde en dat ze een hartstochtelijke vereering koesteren voor de artistieke taal van hun land.

A.G. VAN HAMEL.

Nederlandsche Shakespeare-kritiek.

B.A.P. van Dam (w. the assist. of C. Stoffel). William Shakespeare, Prosody and Text. An essay in criticism. Leyden, 1900.

II.

Iedere redeneering over den tekst van Shakespeare moet natuurlijkerwijs uitgaan van de preciese woorden der eerste uitgevers van den dichter, - de woorden waarmeê zijn vrienden en kameraden, John Hemming en Henry Condell, zich over hun taak hebben uitgelaten in de voorrede hunner Folio-editie van 1623.

‘Terwijl het publiek vroeger misleid is geworden (zeggen zij ongeveer) met roofdrukken (*surreptitious copies*), verminkt en misvormd door bedriegers, zullen wij zijn werken nu onder de oogen van de menschen brengen geheel hersteld en perfect naar lijf en leden, en ook al de rest volmaakt zooals de dichter ze heeft bedacht en uitgewerkt. Want even gelukkig als hij was in 't nabootsen van de natuur, zoo klaar en net wist hij haar weer te geven op schrift in zijn taal. Zijn geest en zijn hand gingen samen, en wat hij dacht uitte hij zoo vlot, dat wij nauwlijks iets uitgeschrapt vonden in zijn papieren ....’

Hoe boud spreken deze kameraden van Shakespeare aan den ingang van hun glorierijke verzameling der onsterfelijke drama's! Al het vorige is gestolen goedje, mismaakt en versnoeid door onwetende bandieten; zij alleen verschaffen de echte waar, want zij hebben, van den dichter, ‘de papieren’. Zij hebben niet slechts de papieren, maar zij vertoonen ze

ook, bijna had ik gezegd, ze geven ons een pagina in facsimile: een bladzijde in loopende hand geschreven, niets daarin geschrapt of verbeterd.

Dat is het wat wij hooren van de eenige menschen die ons de waarheid konden vertellen. Mocht men hun verklaring gelooven dan hebben zij eenvoudig de ‘papieren’ van den dichter naar den drukker gestuurd. Het resultaat: de Folio-uitgaaf van 1623.

De kritiek (en ik bedoel hier de prae-Damitische kritiek) heeft het woord van de twee auteurs-uitgevers niet maar zoo als pure waarheid aangenomen. Want ten eerste past de benaming van verminkte roofdrukken slechts op enkele weinige der vroegere afzonderlijke uitgaven van Shakespeare's drama's. Ja, eenige dier oude 4° edities zijn zeker niet zonder autorisatie van den dichter aan 't licht gekomen, en nog veel zekerder is het dat zij (en niet ‘de papieren’) tot grondslag hebben gediend van de Folio-uitgaaf. En het oordeel, door Hemming en Condell gegeven, is dus veel te algemeen, en metterdaad hebben zij hun woorden weersproken.

Maar dan in de tweede plaats: wat moet men verstaan onder de uitdrukking, ‘papieren van den dichter’?

Wij kunnen ons toch moeilijk voorstellen, dat de autographen van Shakespeare in het theaterarchief bewaard waren gebleven, aangenomen zelfs, dat het archief van het Globetheater niet bij den brand van het jaar 1613 mede was vernield. Toch is het woord van de beide kameraden van den dichter niet anders verklaarbaar. We zouden misschien liever willen denken aan authentieke afschriften ten dienste van het tooneelgezelschap of aan regisseurskopijen, maar de aanwijzing van het vlottende, niet doorgehaalde schrift is te duidelijk.

Er blijft een raadsel. Tusschen het al te preciese woord van de uitgevers en onzen twijfel bestaat een afgrond.

Waarom?

Zegt Dr. Van Dam, die niet voor een paradox terugdeinst. Waarom zouden we die zeer bepaalde uiting van twee brave mannen als Hemming en Condell niet zeer bepaald geloven? Ik geef toe, dat ‘de tekst van Shakespeare met volle recht genoemd mag worden de Augiasstal van de letterkunde’[1)];

1) p. 271.

maar als ik kan bewijzen, dat de fouten en misstellingen geheel te wijten kunnen zijn aan drukkers en correctors dan zal geen verstandig man 't durven volhouden om het voorhanden zijn van de echte Shakespeare-manuscripten te bestrijden[1].

Ongelukkig (voor de zaak, die Dr. Van Dam verdedigt, en voor ons die niets liever zouden wenschen, dan direct in aanraking te zijn met den eigenhandigen tekst van Shakespeare) mankeert er veel aan het bewijs, en men moet heel ruim van opvatting zijn om het te laten gelden.

En nu spreek ik niet alleen over het onvolledige der argumenten voor de perversie van genoemde drukkers en correctors, maar ook van de manier waarop Dr. Van Dam zich van alle bijkomende bezwaren ontdoet.

Maakt men n.l. de tegenwerping, dat de Folio-editie van 1623, voor verschillende drama's, de oudere edities der afzonderlijke tooneelstukken op den voet volgt, hij zal u zeggen, dat niets natuurlijker is, daar de drukkers liever naar een gedrukten tekst dan naar een handschrift drukten, en ze zich eerst zullen hebben vergewist, dat de oude uitgaven overeenkwamen met de ‘papieren.’

Is men met dat antwoord nog niet tevreden, en kan men aantoonen, dat die oude 4o. uitgaven passages hebben, echt Shakespeariaansche gedeelten, welke de Folio-editie mist, dan zal Dr. Van Dam zijn toevlucht nemen tot de gissing, dat de ‘papieren’ op die plaatsen zeer onduidelijk waren (verbrand, gescheurd of door water beschadigd), zoodat het den uitgevers beter voorkwam de duistere regels met hun geheele omgeving weg te laten[2], of hij zal u, met zooveel woorden[3], de oude waarheid meedeelen dat één gek meer vragen kan doen, enz.

Ook zal hij wijzen[4] op de (vermoedelijke) onleesbaarheid van Shakespeare's handschrift, als een aannemelijke reden voor het feit dat men bij het drukken liever de minder goede maar leesbare traditie der oude drukken volgde ....

Zoo zouden we dan, volgens Dr. Van Dam, moeten gelooven aan het echte handschrift van Shakespeare als grondslag voor de Folio-editie, maar het is een grondslag die overal is

1) p. 273.
2) p. 310.
3) p. 311.
4) p. 345.

verduisterd, en die op de plaatsen waar hij het meest noodig was geheel ontbreekt. En de criticus ontneemt ons dus met de eene hand wat hij ons met de andere scheen te geven.

Zijn verklaring van het vraagstuk is in geen enkel opzicht een oplossing.

Maar dit dient erkend: Dr. Van Dam heeft met zijn gewone absoluutheid de vraag klinkklaar gestcld. Geen nevel is er voor zijn gedachten. Hij ziet de authentieke, origineele 'papieren' van den dichter naar de drukkerij gaan, en wij hebben volgens hem niet te maken met tooneelkopijen of arrangementen als autoriteit voor onzen tekst.

Het is zijn haat tegen al wat vaag is die hem zijn voorstelling ingeeft. Evenmin als hij 'first sketches' wil laten gelden, *ur-Romeo's* en *ur-Hamlet's* voor de *Romeo aud Juliet* en *Hamlet* die wij thans bezitten, duldt hij ook niets in tusschen zich en het authentieke woord van den dichter.[1)]

Ik zal een voorbeeld geven op wat fantastische manier Dr. Van Dam zijn 'drukkers en correctors' met den tekst van Shakespeare laat omspringen.[2)] Het is gekozen, om 't zoo te noemen, in de lijn van ons onderzoek, en uit diezelfde, reeds zoo dikwijls aangehaalde, *Romeo aud Juliet*.

Het slot van het tweede bedrijf der tragedie is een klein tooneel waarin de goede pater Laurence in zijn cel de handen van de twee gelieven in elkander legt en Romeo en Julia tot het huwelijk verbindt. Er bestaan twee lezingen van die scène, geheel verschillend op een paar regels na; de eene vinden wij in den roofdruk van 1597, de andere in de authentieke uitgaaf van 1599, welke in de Folio-editie is overgenomen. Dr. Van Dam wil die beide lezingen echter niet van elkaar gescheiden houden, hij weet ze, door twee heel geringe wijzigingen in den tekst, te vereenigen en triomfeert dat hij alweer een aantal verzen (en welke verzen!) voor Shakespeare gewonnen heeft.

Een niet onsmakelijk geheel komt op die wijs tot stand. Ik geef er een proef van, en cursiveer de regels die aan den roofdruk van 1597 zijn ontleend.

1) p. 309.
2) p. 412-416. Het voorbeeld is wel genomen uit een 4o editie, maar Dr. Van Dam identifieert het geheel (p. 415, 416) met het drukken van de Folio.

Romeo en friar Laurence staan te wachten op de komst van Juliet. Daar zien zij haar uit de verte aankomen.

De friar zegt:

Youth's love is quick, swifter than swiftest speed.
Here comes the lady. O, so light a foot
Will ne'r wear out the everlasting flint.

Rom.
So light a foot ne'r hurts the trodden flower;
Of love and joy, see, see the sovereign power!

Fri.
A lover may bestride the gossamer
That idles in the wanton summer air,
And yet not fall, so light is vanity.
Enter Juliet.

Jul.
Romeo!

Rom.
My Juliet! (*They embrace*) *As do waking eyes*,
CLOS'D IN NIGHT'S MISTS, ATTEND THE FROLICK DAY,
So Romeo hath expected Juliet,
And thou art come!

Jul.
I am, if I be day,
Come to my sun! Shine forth, and make me gay!

Rom.
All beauteous gayness dwelleth in thine eyes!

Jul.
Romeo, from thine all brightness doth arise!
(to the Friar) Good even to my ghostly confessor.

Fri.
Romeo shall thank thee, daughter, for us both.
(Romeo embraces Juliet; Juliet embraces Romeo.)

Jul.
As much to him, else is his thanks too much.

Rom.
Ah, Juliet, if the measure of thy joy
Be heap'd like mine .....

Dit moge voorloopig volstaan om een denkbeeld te geven hoe Dr. Van Dam het tooneeltje heeft aangevuld.

'Is er iemand,' vraagt hij, 'die na de lezing van dezen gerestaureerden tekst nog in twijfel kan blijven of Shakespeare's echte woorden hier terug zijn gevonden?

En nu wil het geval dat de regels van de hoogste litteraire waarde voorkomen niet in den authentieken quarto, maar in den roofdruk. Die regels zijn misschien de heerlijkste van het geheele drama. Neen, we herinneren ons geen passage uit de

wereldliteratuur waar liefde en geluk in zoo'n uitbundigheid van jubelende blijdschap zijn weergegeven als in deze samenkomst van de beide gelieven.

De passage is zoo overweldigend mooi dat zij natuurlijk de aandacht van anderen vóór ons getroffen heeft. Zij hebben beweerd, - niet dat Shakespeare van het 6e tooneel van het 2e bedrijf een verbeterde lezing heeft gegeven, maar dat hij de scène heeft overgewerkt en op nieuw geschreven. Hier is een mooi onderscheid zonder een verschil! Als Shakespeare deze prachtige regels had uitgeschrapt en o v e r g e s c h r e v e n , dan zou onze conclusie moeten zijn dat hij tusschen 1597 en 1599 aan een ziekte in zijn hersens had geleden. Eerlijk gezegd, wij behoeven geen woord verder vuil te maken over die heele heerlijke *first-sketch* theorie.

Maar de vraag blijft ....'

Ja, natuurlijk blijft de vraag hoe die prachtige, zoo noodzakelijk tot het weefsel behoorende, versregels zijn weggelaten uit 4° uitgave en Folio, terwijl de roofdruk ze bezit.

Dr. Van Dam is met zijn antwoord gereed. Hij veronderstelt dat de drukker of uitgever het manuscript van Shakespeare voor 't gemak eerst vergeleken heeft met den roofdruk, waarvan hij een exemplaar gebruikte om naar te drukken, ten einde sneller vooruit te kunnen komen. Dan zou hij zeker de regels die niet in den roofdruk voorkwamen met een teeken gemerkt hebben, laat ons zeggen, met een blauw potlood hebben aangestreept, en nu is er maar een distractie noodig geweest, 'een oogenblik van onbedachtzaamheid', om den drukker, onder 't drukken, alleen op die blauwe strepen te doen letten en de gedrukte passages uit de oude editie te doen vergeten .... 'Voilà justement ce qui fait que votre fille est muette.' Zoo zijn slechts de blauw aangestreepte regels in den tekst opgenomen, en zoo is 't gekomen dat het heerlijke tooneeltje van Shakespeare doof en stom geworden is[1)].

Geen zinsverbijstering van den dichter! neen, 'de papieren' van Shakespeare zijn in orde, maar de drukker ....!

1) Ik geef hier de eigen woorden van Dr. Van Dam. 'He (the printer) is very likely to have first compared the surreptitious quarto with the manuscript, and to have marked, by means of the Elisabethan forerunner of the editorial blue-pencil of our day, such manuscript passages as were left out in the surreptitious quarto, that in this way, he might inerease the rate of speed at which he worked. Now, if we sappose that when he had got to Act II Sc. 6, he for once forgot all about the surreptitious quarto, and in his eagerness to get on, set in type only the marked passages in the Manuscript before him, this would fully account ....' etc.

Wie nu meent dat ‘het blauwe potlood’ in 's dichters handschrift alleen voor deze bijzondere gelegenheid tusschen de bladzijden van Dr. Van Dam's *Essay* figureert, die vergist zich in den criticus. Wat hij eens heeft laat hij niet gemakkelijk los. Dr. Van Dam is een vasthoudend man. We zullen voortaan dit ‘blauwe potlood’ van overal ons zien toeschijnen, evenals het ideaal van de mysterieuze blauwe roos in Novalis' roman.

> War's vielleicht die blaue Nase
> Seiner mitschwindsüchtigen Base?

spot Heine, en 't blauwe potlood leent zich niet minder tot een grap. ‘Eerlijk gezegd,’ zou Dr. Van Dam het wel verdiend hebben, want wie laat zich graag voor een blauwe boodschap uitsturen, wanneer al zijn aandacht door een ernstige vraag wordt in beslag genomen.

Maar ik kom op het tooneeltje van *Romeo and Juliet* terug. Dr. Van Dam toovert met zijn blauwe staf de regels in het handschrift van Shakespeare, en wil ons biologeeren. Maar wat moeten wij van die scène denken? Zullen wij haar verminkt houden of aanvullen?

Alle Shakespeare-commentatoren zijn dan toch niet zoo ongevoelig geweest dat zij de mooie regels van den roofdruk met een hardvochtig oog zijn voorbijgegaan. Vooral de Engelsche critici van vroeger tijden hebben er zich door laten bekoren, en de een of ander uit hun midden heeft zich verstout tot de opmerking, dat de dichter zeker geen gelukkig moment heeft gehad toen hij de oude regels door nieuwe verving. Ook heeft men zich wel getroost met de gedachte, dat het oude gedeelte in zijn geheel moeilijk van Shakespeare zelf kon geweest zijn, en de dichter de aanleiding tot vernieuwing van het drama heeft aangegrepen om de gansche tragedie tot zijn eigendom te maken[1)].

Maar in onze slappe Shakespeare-dagen is men met leukheid over de vraag heengegleden[2)].

1) Zie de noot van R.G. White en van andere commentatoren in Furness' Variorum editie (uitgekomen in 1878).
2) Vgl. de opmerking van H. Evans in de inleiding voor de *Reprint* van den roofdruk van *Romeo and Juliet* p. XIII (1886).

Daartegenover strijkt het enthousiasme van Dr. Van Dam ons als een bezielende windvlaag tegemoet. Hoe gaarne vergeven wij hem zijn blauw potlood voor het vuur waarmede hij verzekert dat versmade regels uit een roofdruk het mooiste bevatten uit den letterkundigen schat der geheele wereld, en dat Shakespeare een idioot, ja een idioot, zou geweest zijn als hij ze met voorkennis uit zijn werk had verwijderd!

Ik ben het eens met Dr. Van Dam: die verzen die wij in onze gewone uitgaven vergeefs zoeken, zijn wonder aantrekkelijk. Ons hart popert mee met den ouden pater Lorenzo (of friar Laurence gelijk men wil), wanneer hij Juliet als een lente-adem ziet naderen, zoo licht van stap, dat de bloemen, door haar voet geroerd, zich weer op hun stengels opbeuren.

> So light of foot ne'er hurts the trodden flower:
> Of love and joy, see, see the sovereign power.

Men kan het niet genoeg lezen, niet genoeg de woorden herhalen, en men moet aan Botticelli en zijn lentefeest denken.

Daarop volgt dan de echt jeugdige hartstocht der ontmoeting tusschen Romeo en Julia. Het toeijlen van het meisje: ‘Romeo!’ De uitjubeling van geluk bij Romeo, wien het is als komt hij uit den nacht aan het daglicht.

> And thou art come!

En het lieve kind dat zijn woord opvat en met een enkelen uitroep het beeld van den dag voltooid:

> I am, if I be day,
> Come to my sun: shine forth ....

Zelfs al mankeert er, door de fout van den roofdrukker, een en ander aan de woorden van den dichter, zij schijnen toch bijna met onverdoofden glans door den lichten nevel heen.

En toch -

Met het tooneel, gelijk wij het thans vinden, laat zich deze passage uit den roofdruk niet vereenigen. De beide

scènes, al hebben zij hetzelfde onderwerp, al werden zij door denzelfden dichter geschreven, zijn geheel ongelijksoortig.

Ik zeg dit niet uit voorliefde voor den *ur-Romeo* (wiens bestaan ik trouwens al bewezen heb), maar eenvoudig omdat het zoo *is*, onweersprekelijk zelfs door Dr. Van Dam.

De vorm wijst het al dadelijk uit. Want het oudere tooneel is in rijmende verzen geschreven. Daardoor alleen reeds behoort het bij de vroegere versie van *Romeo and Juliet*, zooals ik in een vorig hoofdstuk heb aangetoond. Het andere is rijmloos.

Maar wie voor het argument van den vorm niet gevoelig is, zal zich laten overtuigen door den inhoud. De Juliet van de samenkomst met Romeo bij de cel van friar Laurence, zooals wij haar uit den authentieken quarto leeren kennen, is een geheel andere dan het gepassioneerde kind dat op Romeo toevliegt, in de origineele lezing. Wanneer die, latere, Juliet de cel van haar geestelijken vader nadert, neemt zij de vormen in acht en begroet het eerst den pater,

> ***Ju.***
> Good even to my ghostly confessor,

die met groote beleefdheid haar naar Romeo verwijst,

> ***Fri.***
> Romeo shall thank thee, daughter, for us both.

Daar is waardigheid en fatsoen belichaamd in het kleine tooneel.

Romeo, als hij zijn geliefde bij zich ziet, in plaats van de harten-explosie der oudere lezing, - inviteert hoogdravend Juliet tot een philosophisch duo.

> Ah Juliet, if the measure of thy joy
> Be heapt like mine, and that thy skill be more
> To blason it, then sweeten with thy breath
> This neighbour air, and let rich musick-tongue,
> Unfold the imagined happiness that both
> Receive in either, by this dear encounter.

En Juliet toont zich dialectisch volkomen opgewassen voor een onderhoud over ‘imagined happiness’ ‘by this dear

encounter.' Maar de pater, 'eerlijk gesproken,' is al lang van te voren met de philosophie begonnen. Hij heeft de kans gezien om den ranken tred waarmee Juliet aangewiekt kwam, centenaarzwaar met wijsbegeerte te belasten.

Fri.
Here comes the Lady, oh so light a foot
Will ne'er wear out the everlasting flint.

Die eeuwigdurende steenen, waarop Juliet's voet geen indruk maakt, wat hebben we er mee van doen? We hebben verlangst naar bloemen, en de pater brengt keien aan.

Hoe kan iemand er aan denken, om die twee tooneeltjes samen te smelten! In het eene is iedere beweging luchtig en vrij, het andere ploft zwaar; we hebben den leeuwrikslag naast kraaiengekras.

Dit laatste is wat te sterk gezegd, en om mee te doen met Dr. Van Dam. Want inderdaad gevoel ik iets voor het tooneeltje van de samenkomst in de authentieke en officieele 4o uitgaaf van 1599.

De opzet daar - om met het begin te beginnen - is meesterlijk.

Zoo direct neemt friar Laurence den juisten toon!

Fri.
So smile the heavens upon this holy act,
That after-hours with sorrow chide us not.

Twee regels, twee breede violoncelstreken; ze geven het motief der scène aan. 'This holy act'[1] 'the after-hours!' Is het niet alsof de pater met die woorden het ongeduld, het nog onuitgesproken ongeduld, van Romeo wil bezweren? Alleen een Shakespeare treft zoo'n dramatischen aanhef.

1) Het deftigere van dit tooneel is al ingeleid door de laatste woorden van het voorgaande tooneel (II. 5).

There stays a husband to make you a wife:

zegt de Nurse tegen Juliet.
De lezing van de oorspronkelijke *Romeo and Juliet* was met den roofdruk van 1597:

There stays a bridegroom to make you a bride;

hoeveel teerder is dat!

Maar Romeo, - wat geven hem de ‘a f t e r h o u r s ’? Hij begint haastig:

Ro.
Amen, amen, but come what sorrow can,
It cannot countervail the exchange of joy
That one short minute gives me in her sight:
Do thou but close our hands with holy words,
Then love-devouring death do what he dare;
It is enough I may but call her mine.

En zwaar daartegenin de pater:

Fri.
These violent delights have violent ends ...

Therefore love moderately, long love does so,
Too swift arrives as tardy, as too slow.

Zie, ze komt juist ‘de snelvoetige Julia.’ Nu drukt ons de opmerking van den pater minder hard:

Here comes the Lady. Oh so light a foot
Will ne'er wear out the everlasting flint.

Het is de tegenstelling tusschen de opbruisende ijdelheid van den hartstocht en den eeuwigen duur van de levenswetten. -

Wat zal ik nu zeggen van het volgende duo der beide gelieven, in deze latere lezing van het tooneel? Men kan het niet het natuurlijk besluit van de samenkomst noemen. De blijdschap is er uit weggenomen. Moest men de samenspraak in een paar regels samenvatten, men zou alleen dit vinden:

Romeo.
Mijn geluk is te groot, leen gij er woorden aan.

Julia.
Woorden en sieraden komen niet te pas bij zulk
een rijkdom van geluk.

Daar is iets uitgebleven, iets teruggehouden, en het is van den dichter een gedachte, een gevoel die zichzelf in toom hebben. Men had een opstraling van licht verwacht, juist dat, wat de oude lezing zoo heerlijk geeft als ze zegt:

Rom.
As do waking eyes,
Clos'd in night's mists, attend the frolick day,
So Romeo hath expected Juliet,
And thou art come.

Jul.
I am, if I be day,
Come to my sun: shine forth ....

en in plaats van de vreugdfontein ziet men een bonte breedgestrekte wolk aan het uitspansel.

Hoe hebben we 't met den dichter?

Neen, wel degelijk hebben we hem nog. Maar 't is niet langer de jonge man voor wien het leven klonk en zong in de gulden-rumoerige bohème-dagen van het eerste verblijf in Londen, hij is in een voornamer wereld aangeland, of liever hij staat in betrekking tot *de* voorname wereld. Jonge edelen uit de eerste geslachten van Engeland werden zijn begunstigers; de graaf van Southampton was zijn patroon, William Herbert (de graaf van Pembroke) ging zich zijn vriend noemen. Met zijn buitengewone ontvankelijkheid van geest heeft de dichter zich ingeleefd in dien kring. Hij nam de Italiaansche hoofsche beschaving over, eigende zich de manieren, de taal, den toon aan. Vroeger had Shakespeare, bij alle aandoenlijkheid van zijn hart, een voorliefde gehad voor roezemoezig pathos. Dat is in den tijd geweest toen hij tegen Kyd en Marlowe opzag. Nu was hij dat ontgroeid. Zijn ideaal lag elders. De held was voor hem geworden de man die zichzelf beheerschte, - die zich kon laten gaan, zoover zijn fantasie hem dreef, maar die van zich zelf altoos meester was.

Hoeveel soorten van invloed hebben er niet gewerkt op de Engelsche maatschappij tijdens de latere jaren van Elisabeth's regeering! De klassieke, de Fransche, de Italiaansche invloed heeft zich doen gelden. En daarbij moet natuurlijk volle rekening worden gehouden met het fonds van gave kracht in het Engelsche ras zelf. Die energie geeft de span- en veerkracht aan de karakters. Men hield van poëzie en muziek, en van oorlog en buit. De Renaissance zond in Giordano Bruno haar stoutsten en verfijndsten philosoof uit Italië naar Engeland over, maar zij had ook

den weg gebaand voor de tochten der gentlemen-kapers die de zeeën deden schrikken voor den Engelschen naam. Het was een tijd van philosophie en van actie, de tijd van Spenser en Raleigh en Drake. Weelde en verdorvenheid naast lust om te handelen. Zoo was de wereld waarin de dichter kwam.

Men vindt een reflex van die dagen in Shakespeare's sonnetten. De belangrijkste daarvan behooren zeker tot deze jaren (1596-1599). Wij kunnen er de modewijsheid van den dag (de beschaving ongeveer van Baldassare Castiglione's *Hoveling*) in herkennen, maar toch ook iets meer nog: een gloed van oprechte kracht.

Ik kan mij den dichter, toen hij met het echte leven van zijn tijd, door zijn beste en edelste vertegenwoordigers, in aanraking kwam, niet anders voorstellen dan met het plan bezield om een harmonisch beeld van dat leven voor zich te vormen en voor zich te verwezenlijken. De geestkracht van den man en de actieve elementen van zijn persoonlijkheid deden hun stem in hem hooren. Laat ons bij den naam van Shakespeare nu eens niet dadelijk aan een rij van drama's denken, maar aan een ziel en den wasdom van een ziel.

Zoo heeft Goethe, toen hij zich in het voornamere leven van Weimar en van de vorstelijke hoven had ingeleefd, aan een ideaal practische werkzaamheid gedacht. Toen hij zijn drie- en dertigste jaar achter den rug had (in 1782), zijn hem zijn vroegere werken uit de *Sturm uud Drang*-periode vreemd geworden, en hij is er aan gaan denken ze te herschrijven en ze uit hun individueele zielsverwarring over te brengen in een harmonisch-sociale sfeer.[1)] Ook nieuwe werken zou hij maken, werken die de heele wereld met al wat daarop en daaraan is zouden omvatten ....

Wanneer ik tot een vergelijking tusschen Goethe en Shakespeare mijn toevlucht neem, is dat natuurlijk slechts een getuigenis van armoede aan mijzelf. Wij moeten het leven van Shakespeare op zijn drie-en-dertigste jaar *raden*, dat van

1) Goethe an Knebel, 21 Nov. 1782; an Kestner, 2 Mei 1783: ‘Ich denke meinen Werther, ohne die Hand an das zu legen was so viel Sensation gemacht hat, noeh einige Stufen höher zu schrauben.’ etc. etc.

Goethe straalt in het volle licht. Hoe gemakkelijk loopen wij dan gevaar aan de een of andere bijzonderheid te blijven hangen, en het détail van het eene leven op het andere toe te passen. Ik voor mij hecht geen gewicht aan het voornemen van Goethe om zijn *Werther's Leiden* om te werken, hecht er geen gewicht aan n.l. met het oog op de veranderingen door Shakespeare in zijn *Romeo and Juliet* aangebracht. Dat is een curieuse overeenkomst, maar daar is misschien geen noodzakelijkheid. Waar ik den nadruk op leg, dat is op het zich los voelen van de oude geschriften, bij beide dichters, - en op hun nieuwe opvatting van de liefde als zij 't derde deel van een eeuw hebben doorleefd.

Goethe is op 't punt der liefde wel nooit een asceet geworden, maar hij heeft in de latere Weimar-jaren toch door zijn verhouding tot Frau von Stein, het volledig begrip gekregen van de beteekenis eener Platonische liefde voor de zelfbeschaving van het hart.

Ik houd Shakespeare ook niet voor een heilige, integendeel, voor een zeer zinnelijk man. In dezen tijd, ik bedoel in de jaren na 1595 of 1596, heeft hij dan zijn openbaring van de veredelingsmacht der Platonische liefde gehad. Hem bezielde, gelijk men weet, de vriendschap voor een edelman; en zijn sonnetten zijn voor een groot deel het monument van die vriendschap. Daar brandt de gloed van de liefde die zijn geest heeft verlicht.

De dichter heeft door zijn nieuwe levenservaring geleerd het leven en zijn menschen te *styleeren*, - ik weet er geen betere uitdrukking voor.

Wat is styleeren? Het is houding geven.

Ook zijn eigen leven heeft hij inhoud en houding willen verleenen. Shakespeare is daardoor wat didactisch, ja zelfs pedant geworden, omdat hij zich van onderen op zijn wijsheid heeft moeten vermeesteren.

Ja, de sonnetten van den dichter hebben een zware didactische tint, en van het onderhoud tusschen Romeo en Juliet (volgens de latere lezing) waarheen ik nu eindelijk terugkeer, kan ik niet anders zeggen dan dat het wel aan de sonnetten ontleend lijkt. Wanneer Romeo aan Juliet vraagt om woorden voor hun geluk, hun ‘imagined happiness’, te vinden, en zij hem antwoordt dat de

geluksverbeelding haar rijkdom niet in sieraden, maar in haar eigen gewicht aan inhoud, moet zoeken, dan spreken die beiden alsof ze uit de sonnettenschool klapten. Daar is het denkbeeld schering en inslag, dat de liefde, zoo ze gevoeld is, geen woorden behoeft om van haar waarde te overtuigen. (Maar 't is hier minder om het sentiment (gewoon genoeg) te doen als wel om den toon waarop het wordt voorgedragen.)

Ro.
Ah Juliet, if the measure of thy joy
Be heapt like mine, and that thy skill be more
To blason it, etc.

Jul.
Conceit more rich in matter than in words,
Brags of his substance, not of ornament,
They are but beggars that can count their worth,
But my true love is grown to such excess
I cannot sum up sum of half my wealth.

Die Juliet is niet het hartstochtelijke kind van Verona; het is de dichter zelf met zijn liefderijkdom voor den vriend op de lippen, met de bekentenis in zijn sonnetten neergelegd.

Laat mij een sonnet uit de sonnettengroep (n°. 112) noteeren, niet omdat het in vorm met de aangehaalde regels uit *Romeo and Juliet* overeenkomt, maar omdat het de stemming van den dichter in zijn terugblik op het verleden klaar en helder uitzegt.

My love is strengthen'd, though more weak in seeming;
I love not less, though less the show appear:
That love is merchandised whose rich esteeming
The owner's tongue doth publish every where.
Our love was new, and then but in the spring,
When I was wont to greet it with my lays,
As Philomel in summer's front doth sing,
And stops his pipes in growth of riper days;
Not that the summer is less pleasant now
Than when her mournful hymns did hush the night,
But that wild musie burthens every bough,
And sweets grown common lose their dear delight.
Therefore, like her, I sometime hold my tongue,
Because I would not dull you with my song.

Tegenover deze uitdrukking van kalm bewustzijn krijgen zelfs de deftige woorden van Juliet een beetje warmte, en men gaat voelen dat er toch nog wel hartstocht in haar taal verborgen ligt. Maar die passie heeft niets te maken met de jeugd-passie van het:

> I am, if I be day,
> Come to my sun, shine forth ....

Waarom heeft Shakespeare die regels uit zijn tragedie verwijderd? En hoe kan ik met zooveel gerustheid zeggen, dat hij ze bij de vernieuwing van het tooneeltje niet op *kon* nemen?

De reden is heel eenvoudig en het bewijs heel strikt.

Toen Dr. Van Dam de verzen van den roofdruk van 1597 samenvoegde met de nieuwe lezing, heeft hij er één woordje in veranderd[1)]. Hij laat Romeo - in het oudere tooneeltje - vermelden de afspraak van *dezen avond*, terwijl de tekst heeft: *dezen morgen*. Oorspronkelijk, gelijk uit den gang der intrigue blijkt, is de morgenstond bedoeld geweest, en in den morgenstond ook alleen passen Juliet's woorden, dat zij als de dag tot haar zon gekomen is: ‘shine forth’. Het is morgengejubel, dat eerste tooneel. In de tweede lezing heeft de gebeurtenis plaats in den vooravond van den vorigen dag: ‘Good even to my ghostly confessor.’ En toen dus de dichter, bij het nauwer samensnoeren van zijn handeling, de huwelijks-plechtigheid zag gebeuren in het loome, gele, didactische namiddaguur *kon* hij den morgenzang niet gebruiken.

In deze tragedie van de jonge liefde keert Shakespeare de onbezonnen passie den rug toe.

Heeft Shakespeare wijs gedaan?

Heeft Goethe wijs gedaan toen hij den *Werther* in Weimar heeft besneden, zooals wij hem thans lezen; toen hij zijn Faust heeft tam gemaakt, zooals wij hem thans kennen? Wat heeft hem bewogen uit den roman van den zelfmoord al die motieven weg te nemen, die den zelfmoord van den held noodzakelijk maken als besluit van het verhaal? Waarom

1) Niet zonder te waarschuwen trouwens en de reden op te geven waarom hij er zich gerechtigd toe achtte.

heeft hij het Titanisch-roekelooze van zijn Faust later niet meer aangedurfd?

Waarom heeft Shakespeare de eerste *Romeo and Juliet*, zooveel dwazer, maar ook zooveel heerlijker, klinkender en luider zingend, niet gelaten als de tragedie eenmaal was?

Het zijn dingen en zonden, die de dichters met zichzelf moeten uitmaken. Wij mogen hen idioot noemen, - och, het zal hen weinig hinderen. Alleen dit mogen we niet doen: we kunnen niet de beide versies van het laatste hoofdstuk van Werther in elkander gaan passen, en mogen niet morgenzang en avondstemming van de beide *Romeo and Juliets* gaan samenmengen. Wie zulke monsters ‘de papieren’ van Shakespeare binnentoovert, dien zouden we ze liever niet in handen gunnen.

Het blauwe potlood van Dr. Van Dam is niet gelukkig.

En het wenkt ons al weer uit de verte. Want de criticus heeft altoos weer in dezelfde tragedie nieuwe moeilijkheden ontdekt, die hij met zijn blauwe poeder wil gaan bezweren.

Verbeeld u, kort na elkander komt in *Romeo and Juliet* tweemaal, bijna gelijkluidend, dezelfde passage van twee rijmende versparen voor (Acte II, 2 en 3). Men kan zich begrijpen, dat Dr. Van Dam hier met het blauwe potlood in de weer is. Voorheen hebben de critici ook reeds hun aandacht aan die plaats geschonken, en Tycho Mommsen en zijn school (Gericke) hebben er het bewijs in gezocht, dat onze tekst van *Romeo and Juliet* direct aan het handschrift van Shakespeare ontleend is.

Het resultaat van Dr. Van Dam's onderzoeking verschilt belangrijk van dat van Mommsen, maar wij hebben met die onderscheiden opinies weinig te maken, omdat zij allen, en Dr. Van Dam niet het minst, zich hebben verzien.

Het voorkomen van tweemaal dezelfde passage is een van die gevallen, die geen bezwaar opleveren voor dengeen die de nog overgebleven manuscripten van drama's uit Shakespeare's tijd grondig heeft bestudeerd. Laat mij er bijvoegen dat zooveel, waar critici zich het hoofd op breken, door die studie de gemakkelijkste en geleidelijkste oplossing vindt.

Want ze bestaan nog, die handschriften, en zelfs niet in gering aantal en van verschillende soort, zoowel in de bibliotheek

van het Britsch Museum, als in die van het South Kensington Museum (collectie van Dyce), en in de nalatenschap van Alleyn, (den acteur-tijdgenoot van Shakespeare) te Dulwich, (Dulwich-college).

De Shakespeare-kritiek heeft zich weinig of in 't geheel niet met die handschriften bemoeid, ofschoon ze een bijna onmisbare basis zijn voor de studie van den dramatischen tekst. Dr. Van Dam schijnt hun aanzijn zelfs niet te vermoeden, het is een van de groote leemten in zijn werk.

Ik herinner me geen leerzamer uren dan die doorgebracht met het copiëeren en bewerken van die handschriften die toch meerendeels reeds lang uitgegeven zijn, - en geen grooter verrassing dan toen mij het manuscript van het drama *Sir Thomas More*[1] in handen kwam. Het behoort thuis in de jaren 1590 tot 1600, en bevat niet alleen het authentieke theater-manuscript, zooals het aan de censuur is onderworpen, maar ook nog enkele gedeelten van het origineele handschrift van den auteur. Hier kan men dus nagaan welke wijzigingen het oorspronkelijke, bij het officieele overschrijven, onderging. Tegelijkertijd bemerkt men hoe de tekst achtereenvolgens veranderd is, hoe door overplakking en doorhaling het drama zich vervormde, in één woord, 't is wel een heel sprekend voorbeeld van de dramatische en theatrale anarchie in die glorierijke jaren van de kunst.

Laat ik alleen nog vermelden dat in het handschrift twee bijna gelijkluidende langere passages voorkomen (evenals in *Romeo and Juliet* het geval is), en hier eenvoudig door de onoplettendheid van den copiist, blijkbaar tengevolge van een onregelmatigheid in het origineele handschrift.[2] De drukker, zooals Dr. Van Dam wil voor Shakespeare's tragedie, had daar zeker geen schuld. Hij drukte na.

Ik zal beproeven voor een drama van Shakespeare tegen Dr. van Dam het bewijs te leveren dat de drukker zijn fouten grootendeels reeds vond in de kopij van het origineel, ja dat

1) British Museum. Ms. Harluan 7368, in 1844 door A. Dyce voor de Shakespeare Society uitgegeven, maar geheel oncritisch. R. Simpson heeft over het HS. gehandeld, maar fantastisch, *Notes and Queries*, Serie 4, T. VIII p. 1., *North British Review*, July 1870.

2) *Sir Thomas More.* ed. Dyce, p. 101.

de vorm van het oorspronkelijke tengevolge van die fouten is terug te vinden.

Mijn keus valt daarbij op de twee gedeelten van *King Henry the Fourth*, omdat Shakespeare in dat tooneelstuk, nog wat didactisch zeker, een voorstelling heeft gegeven van zijn idealen held, den aristocraat, den aristos, in alle omstandigheden van het leven, in zijn diepten en op zijn hoogten, het leven meester. Hoe toont hij zijn jongen prins uitbundig in slecht gezelschap! maar dan, wanneer de noodzakelijkheid hem roept, machtig en voornaam als een jonge god!

Men begrijpt eerst niet hoe de dichter het aandurft om aan zijn held den vurigen, krachtigen Percy Hotspur tegenover te stellen; zoo op een ander plan van het leven lijkt ons, in 't begin, de gedebaucheerde prins in vergelijking met den energieken krijgsman, al nerf, al actie wat er aan is. En toch, hoe weet de dichter met een enkelen greep aan den evenaar, het evenwicht te herstellen, de schaal te doen overslaan! 't Is bijna als of hij verliefd is op zijn held, zoo zal hij zijn gang ten oorlog beschrijven. (I Henry IV. IV. I. 104)

> I saw young Harry, with his beaver on,
> His cuisses on his thighs, gallantly arm'd,
> Rise from the ground like feather'd Mercury,
> And vaulted with such ease into his seat,
> As if an angel dropp'd down from the clouds,
> To turn and wind a fiery Pegasus,
> And witch the world with noble horsemanship.

Maar ik moest over drukkersfouten spreken.

Dr. Van Dam haalt (p. 280, 281) een passage uit ons tooneelspel aan, naar de 4° uitgaaf van 1600, waarin aan Falstaff de vraag in den mond wordt gelegd: ‘Where's Bardolf?’ (zijn gezel) te midden van een zin, waar ze niets te maken heeft. (II Henry IV. I. 2. 53-57). Er kan geen spraak van zijn of hij doet die vraag eerst wanneer de zin is afgeloopen.

‘De fout,’ zegt Dr. Van Dam, kan alleen aan den drukker liggen, en de waarschijnlijkste verklaring is dat hij bemerkte die woorden: ‘Where's Bardolf?’ overgeslagen te hebben, en ze op een verkeerde plaats in den tekst bracht.

Nu is mijn bewering daartegenover dat de drukker die woorden op de verkeerde plaats in zijn kopij vond, - waarop ze door een eigenaardigheid van het origineele handschrift waren gekomen.

Het bewijs?

Zulke vergissingen (Dr. Van Dam heeft het niet opgemerkt) komen verscheiden malen in den tekst van *Henry IV* voor, en ze toonen aan dat de woorden ‘Where's Bardolf?’ aan den rand waren bijgeschreven in het origineel en bij vergissing een regel te vroeg zijn ingelascht, daar de rand nauw was en daardoor de woorden ‘Where's Bardolf?’ boven elkaar waren geschreven.

Zoo zegt (II Henry IV. II. 4. 420, 421) de edele en brave Mistress Quickly, als Falstaff nog eens voor zijn krijgstocht afscheid wil nemen van de niet minder edele en brave Mistress Tearsheet:

O run Doll, run, run good Doll, come, *she comes blubberd*, yea, will you come Doll!

waar ‘she comes blubber'd,’ ‘zij komt huilende’ natuurlijk een tooneelaanwijzing is die van den kant een regel te hoog in den tekst verzeild is.

Er is geen twijfel mogelijk dat die woorden *in margine* hebben gestaan. Dat bewijst ons een passage uit een speech van Falstaff (II Henry IV. IV. 3. 47) waarin geheel klakkeloos de woorden voorkomen ‘there cosin’, woorden die op de volgende pagina behooren, denkelijk bij den onvolledigen regel 77 van dit tooneel, zoodat zij van de eene pagina op den rand van de andere gekomen zijn.

Dit zijn alles onbeduidende dingen, waar niemand om geeft, maar ik kan door de opgedane kennis twee bedorven passages herstellen uit het beroemde groote tooneel tusschen den jongen prins en Falstaff (eerste gedeelte van *Henry IV*). Eerst is de prins nog alleen met Poins (Act II. 4. 113) en hij denkt wild in zijn verloopen bui aan Percy Hotspur en zijn faam. De man hindert hem, hij spot met hem, hij speelt met hem, en dan eensklaps de woede om zijn eigen vernedering te midden van zijn woeste gezellen:

Prince. I am not yet of Percy's mind, the Hotspur of the North; he that kills me some six or seven dozen Scots at a breakfast, washes his hands, and says to his wife 'Fie upon this quiet life! I want work.' 'O my sweet Harry,' says she, 'how many hast thou killed to day?' 'Give my roan horse a drench,' says he; and answers 'Some fourteen,' an hour after: a trifle, a trifle.

Hier is een onduidelijkheid. Men zegt niet 'some fourteen, a trifle, a trifle,' maar 'a trifle, some fourteen,'[1] daarenboven lijkt het alsof hij een uur later alleen zegt: 'a trifle, a trifle.'

Wanneer men echter 'some fourteen' aan den kant bijgeschreven denkt en bij den verkeerden regel getrokken, krijgt men:

and answers[+]
an hour after: a trifle, a trifle

[+] *some fourteen*

'and answers an hour after: a trifle, a trifle, some fourteen.'

En ook wordt vanzelf opgelost de groote *crux interpretum* in hetzelfde tooneel, wanneer de prins Falstaff met een schaal boter vergelijkt die smelt in de zon.

Didst thou never see Titan kiss a dish of butter,
pitiful hearted Titan that melted at the sweet
tale of the sonnes, if thou didst, then behold that
compound.

Alle bezwaren verdwijnen wanneer men leest:

Didst thou never see Titan kisse
a dish of butter pittifull harted[+]
that melted at the sweet tale if
thou didst ...

[+] *Titan the sonne*

'Titan the sun' is een glosse aan den rand, een verklaring van het vreemde woord, zooals men ze wel meer bij Shakespeare vindt.

1) Vgl. III. 3. 119. A trifle, some eight penny matter.

De regels van het origineel zijn dus hier en elders van 25-27 letters geweest ....
Maar ik houd me te veel bij zulke kleinigheden op, wij moeten op grooter wild af. Hamlet wacht ons.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

De kerk.

Om donk're kerk, waar roode vensteroogen
In d'avond staren, strak, meedoogenloos,
Is Gods Mysterie, duister, eindeloos,
Na eeuwendroom, - 't ruischt door de tempelbogen ....

En 't vroom gebed van wie daar knielend huiv'ren
Voor 't Groot Geheim, in eigen zielespheer
Zichzelf bekent zijn zwak, 't valt suis'lend neer
In 't droomgeruisch, en 't zal in leed verzuiv'ren.

De lout'ringssmart is schoon voor kinderziel
In somber lijf van oude smekeling,
Die 't leven heeft geboet, n⁀uin donkering
De zielevlam oplaait vóór schaduw viel:

Zal in 't nieuw leven zuiver 't schemerland
Van stillen droom en leedloos lief bezweven,
Zal in 't hoog rijk voor Godes troon blij leven,
Als 't lijf, verreind, is vrij van zondenbrand.

De zielevlam flikkert in schemering
En klankgedein als woud- en zeegeruisch
Der nachtegolven om het somber huis
Vol schimmenschijn, een donk're omkerkering.

Klein is het menschgebouw, groot is 't Heelal.
Daar ruischt de Stemme der Oneindigheid,
Van woud en zee, van heem'len wijd en zijd,
Van eerste daad tot laatsten starrenval.

O, God! O, grootsch Heelal! Omflonkering
Der ruimten eindeloos waar 't licht in viel,
't Oneindig Woord is adem van uw ziel,
De hemeltransen zijn omkerkering

Van vrije menschen, Waarheid innig trouw,
O, hoor den Zang, Gebed en mooi Gedicht:
Een Kerk is Gods Heelal, de wanden blauw
Zijn eind'loos ver, vol wonder flonkerlicht ....

De Waereld aâmt in 't heilig nachtgebouw ....
Een Stem stijgt op in 't licht van 't starrengruis,
Een eeuwig Lied is 't stroomend lichtgeruisch
Van kim tot kim langs zee en golvend woud,

Langs stroom en vliet en deinend goudgeel koren
Langs groene velden, bruine heiden, heuv'len
En dalen, vlakten, dorp- en stedetoren,
Al heem'len door, - wie kan die Stem beteug'len ....

Eeuwen na eeuwen went'len rustloos voort,
Eén oogenblik van Gods bestaan, en 't lacht
Der Waereld toe in nieuwer Dag, en 't Woord
Zweeft eeuwig ruischend heen door donk'ren nacht ....

JUL. J.C. DE BOER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

MOLIÈRES MALADE IMAGINAIRE. - Men weet hoe Molière in stuk op stuk is te keer gegaan tegen de dokters en de geneeskunst van zijn tijd. In de voorrede voor *Tartuffe* heeft hij erkend dat de dokters, zoo goed als de markiezen, de précieuses en de bedrogen mannen, gelaten geduld hebben dat men ze tentoonstelde (‘ont souffert doucement qu'on les ait représentés’). Oordeelden zij misschien dat de overdrijving waarmede Molière hen had aangevallen den aanval minder gevaarlijk maakte? Of waren zij, naar het bekende Fransche woord, ontwapend omdat zij meê gelachen hadden bij het zien van *Le médecin malgré lui, Le médecin volant, L'amour médecin, Le malade imaginaire*? Het is nu uit de geschiedenis van de geneeskunst genoeg bekend dat er veel verdiends was in Molières aanklacht tegen de aesculapen van zijn tijd, en dat hij enkel met het recht van den blijspeldichter en den satiricus hunne fouten wat scherper heeft geaccentueerd om het ergerlijke en belachelijke ervan te doen uitkomen. Gelijk aan alles wat Molière schreef ligt er een ernstige waarheid aan ten grondslag.

Dit geldt ook voor *Le malade imaginaire*, waarover dit jaar op den 227^{en} gedenkdag van Molières dood, den 17^{en} Februari, de Parijsche hoogleeraar in de geneeskunde, Debove, een rede heeft gehouden in de Sorbonne[1)]. Molière - zegt Prof. Debove - heeft meegewerkt om de geneeskunst te verlossen van het juk der ouden, met name van Hippocrates en Gallienus, bij wie tot op

1) Opgenomen in *La médecine moderne. Journal d'informations médicales* van 24 en 28 Februari 1900.

zijn tijd gezworen werd en wier werken als gewijde boeken werden beschouwd, die door de priesters van Aesculapus verklaard moesten worden; hij heeft ons een grooten dienst bewezen door ons te waarschuwen tegen het misbruik van zekere geneesmiddelen (clysma's en aderlatingen) en ons, in zake van geneeskunst, de vrijheid van geweten te geven. Maar wat uit Prof. Deboves rede bovendien blijkt is, dat Argan, de ‘malade imaginaire’, niet is een loutere caricatuur, vrucht van Molières phantasie, maar een met het oog van den komischen dichter bekeken t y p e van zijn tijd en v a n a l l e t i j d e n.

De ziekte, waaraan Argan lijdt, is door Molière volkomen goed geobserveerd. Een ‘malade imaginaire’ in den volstrekten zin van het woord bestaat er niet, zegt Debove en hij verwijst naar de definitie van Littré in zijn Dictionnaire:

> ‘Malade imaginaire. Personne la plupart du temps hypocondriaque qui, éprouvant des souffrances nerveuses très diverses, les rapporte à toutes sortes de maladies qu'elle n'a pas.’

Met andere woorden: het lijden, de pijnen van den zoogenaamden malade imaginaire bestaan werkelijk; maar de zieke vergist zich in de diagnose, wat niemand hem verwijten kan. Men kan niet zeggen dat hij te kwader trouw is, de menschen wat wijs maakt. Dagelijks toch ontmoet men personen uit geheel verschillende maatschappelijke kringen, die ons hetzelfde verhaal doen omtrent hun kwalen. Zij voelen zich zoo ongelukkig, dat zij, naar verzachting zoekende voor hun pijnen, niet schromen zich aan de onaangenaamste behandeling te onderwerpen. De nevrose waardoor zij zijn aangetast, heeft gewoonlijk twee oorzaken: vooreerst een zekere zwakheid van het zenuwstelsel en in de tweede plaats eene of andere toevallige oorzaak, gewoonlijk van moreelen aard.

Zoo is het ook bij Molières Argan. Hij klaagt over hoofdpijn; soms is het hem of hij een floers voor de oogen heeft; hij voelt zich misselijk; heeft een gevoel van vermoeidheid door al zijn leden, enz. (3e bedrijf, 10e tooneel) - volmaakt hetzelfde wat tal van dergelijke zieken ons vertellen. En ook bij Argan wordt, als bij zoovelen, het zenuwstelsel in de war gebracht door huiselijk leed. Zijn omgeving maakt het hem zeer moeielijk: Béline, zijn tweede vrouw, is een intrigante; Béralde, zijn broeder, doet niet anders

dan hem plagen en hem uitlachen om zijn kwalen; Toinette, de dienstmeid, die voortdurend om en bij hem is, is het brutaalste schepsel dat men zich denken kan, en Angélique, zijn dochter, geeft hem ook weinig stof tot tevredenheid. In zulk een midden en onder zulke omstandigheden zou het voor een normaal mensch al niet zijn uit te houden, wat wonder dat een man met een zwak zenuwstelsel als Argan er dol onder wordt en zijn heil zoekt bij de doktoren, die althans aan zijn ziek-zijn gelooven en wien hij, op zijn beurt, zijn volle vertrouwen schenkt.

De Argan's ook van onze dagen hebben dikwijls een broeder, een vrouw, een vriend die als Béralde met hun kwalen spot en op het punt van dokters niet goed te spreken is. Voor hen geldt het antwoord dat Argan aan Béralde geeft (3e bedrijf, 4e tooneel): ‘Je spreekt ervan als een gezond mensch. Maar wanneer je in mijn plaats was, zou je wel anders spreken. Niets is gemakkelijker dan tegen de geneeskunst uit te varen, wanneer men zelf een volmaakte gezondheid geniet.’

Bij een dergelijke opvatting en verklaring van het type door Molière geteekend in *Le malade imaginaire* - bij welks vierde voorstelling, den 17^{en} Februari 1673, hij zelf die de titelrol speelde stervend van het tooneel werd gedragen - verliest het stuk het karakter van louter dolle Janklaassen-klucht, wat het nog voor velen enkel is, en nadert het de eigenlijke comedie.

J.N. v. H.

Letterkundige kroniek.

Gaston Paris, de l'Académie française. *Poëmes et Légendes du moyen âge*. Paris, Société d'édition artistique.

Toen *de Gids*, in 1895, het voorrecht had een beeld te mogen ontwerpen van ‘Gaston Paris en zijne leerlingen’, werden een paar bladzijden gewijd aan de mooie studie over *Tristan et Iseut*, die, kort te voren, in de *Revue de Paris* verschenen was. Die studie werd toen voorgesteld als een merkwaardige en duidelijk sprekende proeve der zeldzame vereeniging, in den geest van dezen geleerde, van al de scherpzinnigheid, al de nauwgeeztheid die den ernstigen onderzoeker der historische waarheid kenmerkt, en den ruimen blik, de hooge opvatting van de geschiedenis der menschen en der volken, - het historisch idealisme, zou men het kunnen noemen - waardoor de geniale vorscher zich verheft boven den professioneelen ‘érudit’.

Die studie over *Tristan et Isent* vindt de lezer in den bundel terug waarvan wij hierboven den uitlokkenden titel afschreven, omlijst door opstellen over *Huon de Bordeaux*, over een vergelijking tusschen het ‘Roelantslied’ en de ‘Nibelungen,’ over *Aucassin et Nicolette*, over *Saint Josaphat*, een christelijke vervorming der Boedhalegende, over *Les sept Infants de Lara*, dit geweldig brok poëzie uit den Spaanschen Romancero, en over een van Victor Hugo's kleurigste *Orientales*, de ‘*Romance mauresque*.’

Zij die meenen dat de letterkunde der Middeleeuwen het uitsluitend eigendom der geleerden blijven moet, dat het toch niet gelukken zal het geletterd publiek gevoel en smaak te geven voor die al-oude poëzie, uitdrukking van een ‘état d'âme’ die door den modernen mensch niet meer begrepen wordt, - mogen hier

een terechtwijzing ontvangen van den grootsten der mediévisten, een man die -zijn gansche leven en zijn volle liefde aan de studie der Fransche middeleeuwen heeft gewijd. En wie vermoeden mocht dat die mededeelzaamheid tegenover het groote publiek niet meer is dan een offer, half onwillig en pas in den laatsten tijd, door Gaston Paris gebracht aan zijn nieuwen titel van ‘membre de l'Académie française,’ hoogstens aan zijn persoonlijke relaties met de redactie der *Revue de Paris*, dien mag worden herinnerd, dat van de hier bijeengebrachte opstellen slechts drie uit de laatste vier jaren, zijn academischen leeftijd, dagteekenen, terwijl twee er van zelfs tot de jaren 1861 en 1862 teruggaan.

Wij merkten het reeds op, vijf jaren geleden - en deze bundel bevestigt alweer ten volle onze opvatting -: wanneer deze geleerde al de bijzonderheden van de taal der oude dichters heeft ontleed, wanneer hij al de fijne kritische en historische vraagstukken welke die oude poëzie aan hare beoefenaars stelt, heeft uitgeplozen en opgelost, dan heeft hij altijd nog iets meer te zeggen, iets dat ‘de ziel’ der dingen raakt, iets waarbij ‘de ziel’ der menschen, bovenal ‘de ziel’ van zijn volk, ‘l'âme française’, gemoeid is. En dat groote, dat diepe, dat geestelijke element is niet, voor hem, een bijkomstig iets, een kleurig toevoegsel, losjes vastgehecht aan den arbeid zijner wetenschap. Het is de diepe grond zijner onvermoeide belangstelling in het vak zijner keuze, de zedelijke ‘raison d'être’ van zijn streng philologische werkzaamheid.

Duidelijk staat het nog eens in de ‘Préface’ van dezen bundel te lezen:

‘Si l'histoire de la poésie du moyen âge, si l'histoire de la poésie en général m'a paru jadis et me paraît encore digne d'occuper toute une vie studieuse, c'est que je n'y vois pas seulement un des aspects de l'histoire intellectuelle et esthétique de l'humanité, ni même simplement une contribution à l'analyse d'une de nos facultés essentielles, l'imagination créatrice. La fiction poétique est une des formes sous lesquelles les hommes ont le plus naïvement exprimé leur idéal, c'est-à-dire leur conception de la vie, du bonheur, de la morale .... En étudiant ces empreintes laissées par l'âme de nos ancêtres, nous nous trouvons souvent amenés à les comparer aux idées que se fait notre âme à nous des éternels sujets de toute poésie.’

Nog een ander doel beoogde Gaston Paris met het bijeenbrengen en verzamelen van dezen bundel. Gelijk hij reeds vroeger, in twee soortgelijke collecties (*La poésie française au moyen âge*) de verschillende 'Etudes et discours' door een zekere éénheid van inspiratie - Frankrijks nationaliteit - had saamgestrengeld, zoo heeft hij ook hier de zeven opstellen onder één gezichtspunt saamgevat. 'Tous ces essais considèrent la poésie du moyen âge français dans ses rapports avec celles d'autres peuples et d'autres temps; ils sont donc essentiellement des essais de l i t t é r a t u r e c o m p a r é e.'

Inderdaad ontmoet de lezer hier telkens verschijnselen die wijzen op internationaal letterkundig verkeer, op uitwisseling van litteraire schatten, op nationale vervorming eener vreemde stof. Hier boeit hem de fusie van een Fransche chanson de geste met een oud-Germaansche sage, - ginds de ontwikkeling van het Tristan-motief, van zijn Keltischen oorsprong af tot aan zijn idealiseering in de muziek van Richard Wagner, - elders de boedhistische oorsprong van een Franschen roman, de Fransche oorsprong van een Spaansch heldenlied of de poëtische behandeling, door de Fransche romantiek, van een stuk oud-Spaansche poëzie.

De 'vergelijkende litteratuurgeschiedenis' kondigt tegenwoordig, van vele zijden, haar krachtig weêr-opleven aan; en het is voor hare beoefenaars een niet te versmaden aanmoediging, dat een geleerde, een specialiteit als Gaston Paris, uit volle sympathie met haar streven, met een bijdrage van beteekenis haar eerste 'mise de fonds' heeft willen verrijken.

De verschillende deelen waaruit die bijdrage bestaat kunnen hier niet elk in zijn bijzondere beteekenis en zijn individueele waarde worden ontleed.

Niet volledig misschien, zooals de schrijver zelf erkent, maar helder en fijn wordt de parallel tusschen het 'Roelantslied' en de 'Nibelungen' - waarbij ook het ideale epos bij uitnemendheid, de 'Ilias', ter sprake komt, - kortelijk saamgevat in deze conclusie: 'En un mot, les *Nibelungen* sont un poème humain, la *Chanson de Roland* est un poème national.' De zeer uitvoerige studie over *Huon de Bordeaux* zal bovenal diegenen interesseeren die de prachtuitgave kennen welke Gaston Paris, verleden jaar, van dit oude heldendicht, zoo aantrekkelijk door zijn samensmelting met de Germaansche sage van den feeënkoning Oberon, - bij Didot heeft doen verschijnen.

Voor den wetenschappelijken kant van het vraagstuk verwijst de schrijver naar een artikel in het April-nummer der *Romania* van 1900, en mag ook verwezen worden naar het hoogstbelangrijke boek door den Tübingschen hoogleeraar Dr. Voretsch zeer onlangs over dit heldendicht uitgegeven. Buitengewoon boeiend is het opstel aan 'Les sept Infants de Lara' gewijd, waarnaast het degelijk en mooi geschreven artikel mag gelegd worden dat de Zurichsche hoogleeraar Heinrich Morf, kort geleden, aan datzelfde onderwerp, in de *Deutsche Rundschau*, gewijd heeft. Bijzonder interessant - een kijkje in de werkplaats van den dichter - is het artikel, overgedrukt uit de *Revue d'Histoire littéraire*, over een van Victor Hugo's *Orientales*. Duidelijk, tot in de bijzonderheden van het rijm, legt Gaston Paris de genesis bloot der 'Romance mauresque', wijst aan hoe de groote dichter aan die Spaansche stof is gekomen, hoe hij haar heeft opgevat, haar naar de behoeften van zijn poëzie heeft vervormd, hoe een klinkend rijmwoord die transformatie heeft voltooid. Nu ook voor zijn *Aymerillot* en zijn *Maria Roland* het geheim van Victor Hugo's vinding is ontdekt[1)], is dit artikel een kostbare bijdrage geworden tot de 'psychologie' van den hoofdman der Fransche romantiek.

Maar in hooge mate belangrijk schijnt mij ook de korte studie aan *Aucassin et Nicolette* gewijd, die vroeger, in 1871, dienst heeft gedaan als 'Préface' voor een uitgave van dat juweeltje van middeleeuwsche poëzie, door Gaston Paris bezorgd en door Bida geïllustreerd, maar die, al is zij een weinig omgewerkt, niets van haar frischheid heeft verloren. Het is waar, dat alleen zij die de oud-Fransche 'Chantefable' gelezen hebben, deze vlugge en toch zoo grondige waardeering van het werk ten volle kunnen genieten. Maar zij kan ook de lezing er van uitnemend voorbereiden en zal onweêrstaanbaar den lust wekken het werkje zelf ter hand te nemen, hetzij in de uitgave van prof. Suchier, hetzij in de Engelsche bewerking van Bourdillon of in de Duitsche van Wilhelm Hertz. De zestien bladzijden van dit opstel bevatten, als in een fijn croquis,

1) Voor het eerste gedicht door den uitgever van *Aymeri de Narbonne*, Demaison, voor het tweede door Eugène Rigal, op wiens pas verschenen werk, *Victor Hugo poéte épique*, ik wel nader de aandacht der 'Gids'lezers hoop te vestigen.

gansch een beeld van de middeleeuwsche wereld die in dergelijke zangerige verhalen behagen schiep, van de jongleurs die ze dichtten, van de liefde - 'l'amour jeune, innocent parcequ'il ne sépare pas le désir de la tendresse, ... enfantin, passionné, absurde et divin' - die er in verheerlijkt wordt. En niet minder artistiek dan het werkje zelf, althans in zijn eerste gedeelte, dunkt mij deze conclusie van den geleerden commentator: 'Si la *Chanson de Roland* nous fait l'effet d'un grand bas-relief aux figures imposantes, mais raides et un peu farouches, la chantefable d'*Aucassin* ressemble à un de ces délicats ivoires où, dans des rinceaux curieusement fouillés, des figurines gracieuses se regardent et se sourient avec des gestes à la fois vrais et légèrement maniérés.'

Waarlijk, het is niet alleen door het schitterend talent van de elkaar opvolgende generaties zijner dichters, zijner roman- en tooneelschrijvers dat Frankrijk zijn naam weet op te houden van het letterkundig land bij uitnemendheid te zijn. Ook zijn denkers en zijn geleerden kunnen hun deel eischen van die glorie. Onder deze laatsten, bovenal een philoloog als Gaston Paris, die, wanneer zijn geleerdheid de poëzie van overoude tijden heeft ontdekt, haar weet te doen herleven voor zijn tijdgenooten en den litterairen roem van zijn land weet te verhoogen door den glans van het oude Frankrijk te doen samenvloeien met de schittering van het nieuwe.

A.G. v. H.

Zwervers **door G. van Hulzen. Amersfoort. Valkhoff en van den Dries.**

Van enkele dezer schetsen, vroeger hier en daar aangetroffen, had ik den indruk ontvangen als van zeer conscientieus werk van een beginner die zijn oogen en ooren den kost weet te geven, die zijn best doet om wat oogen en ooren hem vertellen trouw en in verzorgde taal over te brengen, maar wiens hand nog niet vast genoeg is om het geziene scherp te omlijnen en die zijn stof nog niet volkomen weet te beheerschen ....

Maar daar komen nu critici, en niet de eersten de besten, Kloos en Netscher, ons vertellen, de een dat de bundel die de schetsen van den heer Van Hulzen bevat 'bijna een *datum in onze kunst*

is'[1], de ander dat Van Hulzens kunst een blijdschap is, het opengaan van een bloem-van-mooi, met het geluid van een gong in zijn taal, en dat zijn werk doet denken aan de teekeningen van Forain[2].

Mij dunkt, de schrijver van *Zwervers* moet geschrikt zijn van zulke loftuitingen. Hij, die zelf week aan week in het 'Groene Weekblad' den inhoud van boek en tijdschrift beoordeelt en over het al of niet kunstwaardige daarvan vrijmoedig zich pleegt uit te spreken, moet gevoelen wat er nog aan de zuiverheid van zijn zien ontbreekt en hoe hij, er naar strevende om voor wat hij zag en voelde de beste, de eenige juiste uitdrukking te vinden, nog vaak zoekende bleef en zich ten slotte met een ten-naasten-bij moest vergenoegen.

Intusschen, wat al aanstonds aantrekt in het werk van den jongen schrijver is de eerlijkheid en oprechtheid die eruit spreken. Wanneer hij ons vertelt van zwervers: van bedelaars, schooiers, menschen van de straat, dan - zoo betoogt de heer Van Hulzen in een haast overbodige, althans overbodig gerekte inleiding - is het niet omdat hij, op het voetspoor van anderen, zoogenaamde proletarische kunst wil geven, kunst volgens de socialistische formule. Elke tendenz, dus ook de socialistische, wijst hij beslist terug; van het beschrijven der levens-ellende ter wille van een stelsel wil hij niet weten. Doel van zijn arbeid is: de verschijnselen van het leven te beschrijven zooals die zich aan hem voordoen in het milieu waarmee hij vertrouwd is; die verschijnselen, welke hij als dichter-schrijver scherper heeft waargenomen, fijner gevoeld, onder woorden te brengen.

Het is duidelijk, dat wij hier te doen hebben met een eerlijk, gewetensvol schrijver, die zichzelf geeft zonder bijbedoeling. Beschrijft hij enkel proletariërs, dan geschiedt dit omdat deze vielen binnen het bereik van zijn waarneming en omdat hij geen beschrijving wil geven van levenskringen die hij tot nog toe niet nauwkeurig heeft kunnen bestudeeren.

Het veel nagesproken recept van de 'lustige Person' uit het voorspel van *Faust*: 'Greift nur hinein in 's volle Menschenleben'

1) *De Nieuwe Gids*. Mei 1900.
2) *De Hollandsche Revue*. Juni 1900.

en wat daar meer volgt moge nog zijn volle waarde hebben, met ‘grijpen’ alleen komt men er niet. De hand die gegrepen heeft moet ook de vormende kracht bezitten om het gegrepene om te scheppen tot een kunstig geheel.

Daar komt, in dit geval, nog iets bij. ‘Om iets van zwervers te weten’ - zegt de heer Van Hulzen in ‘Extremis’ - ‘moet men niet met hen spreken; zij zijn misschien nog meer verleugend dan de rest ... Wie weet te lezen heeft niet te vragen’. Te lezen weet de schrijver van *Zwervers* goed. Hij voelt de ellende van zijn straatmenschen, speurt de oorzaken ervan, kent de omstandigheden waarin zij zich voordoet, en is, naar den eisch dien hij zelf stelt, vertrouwd met het milieu waarin zijn personen zich plegen te bewegen. Dat geeft aan de meeste van zijn schetsen datgene wat men erin geprezen heeft: de levende waarheid van teekening, de juiste kleur en stemming van de omgeving. Dit treft vooral in de twee kleine schetsen, die ik voor de beste houd van het achttal: ‘Extremis’ en ‘Métier.’ Daarin is - en het meest weer in ‘Métier,’ het andere heeft een aanhangsel dat den machtigen indruk eenigszins verzwakt - een vastheid van lijn en een eenheid van stemming, een juistheid van beschrijving met niets te veel en niets te weinig, die toonen wat de schrijver vermag.

In deze schetsen wordt niet gesproken. De schooier uit ‘Extremis’ sukkelt alleen door straten en stegen en schuwt de menschen; de joodsche bedelares uit ‘Métier’ is ook een mensch-alleen, die gelijk een heremiet voor zich zelf leeft, ver van de anderen. En dit is nu wat ik, aansluitende aan 's schrijvers beweren, dat men om iets van de zwervers te weten niet met hen spreken moet, in enkele andere schetsen tot de zwakke zijden reken van 's heeren Van Hulzens talent: de dialoog,

In de eerste schets ‘Broertje’ is uitnemend getroffen al wat houding, gang en gebaar raakt van de kleine nachtzwervers, maar in hetgeen kleine Jan vertelt, al is het nog zoo doorspekt met Amsterdamsch ‘argot’, in zijn beschrijving van het ‘trekkebekken’ om honger na te bootsen, speur ik den schrijver die aan zijn schrijftafel navertelt. Ook in ‘De Vrouw met de molentjes,’ het langste van de acht, een schets waarvan door gerektheid en iets onzekers in de compositie niet gemaakt is wat er van had kunnen worden, is mij de dialoog niet zuiver. In dat opzicht is Heyer-

mans verreweg Van Hulzens meerdere, al voert de groote gemakkelijkheid waarmee Falkland zijn menschen weet te laten praten hem vaak tot een andere fout: hij laat ze maar doorrammelen en weet van geen uitscheiden.

De heer Van Hulzen is nog zoekende en daardoor ongelijk in zijn wijze van voorstellen en zich-uitdrukken. In hetzelfde boek waarin men, in schetsen als ‘Métier’ en ‘Extremis’ en in ‘Herfst-weer,’ wat het décor betreft, - de restanten van een kermisrommel bij regen - getroffen wordt door de juistheid en soberheid van de beschrijving, het echte van uitdrukking en beeld, leest men banaliteiten als: ‘O, een stad in nachtlijnen is mooi, is overweldigend, is mysteriens!’ en vindt men een smakeloozen en verwarden zin als deze uit ‘Psychische momenten’: ‘In 't felle licht de man, zwarte figuur, brokkerig onder de gelle lampeschater, waarboven het schaduwblad, breed-cirkelend afpoeierend als een lijkkrans tegen het plafonne-wit, dekkend het licht, dat doorschicht het flesschenbuffet van glimzwart en karaffen, in de teruglichting der spiegeleffecten van het blikkerig glas er achter, valschelijk glimmend door de lichtwiebeling van de bewegende lamp.’

Den dichter-schrijver, hij moge het dan in de kunst van trouw en scherp waarnemen nòg zoo ver gebracht hebben, moet vaak een verzuchting ontsnappen als die van den schilder Conti uit Lessings *Emilia Galotti*: ‘Ha, dass wir nicht unmittelbar mit den Augen malen! Auf dem langen Wege, aus dem Auge durch den Arm in den Pinsel, wie viel geht da verloren!’ Maar heeft het besef van wat er op die wijs verloren moet gaan hem een heiligen schrik in te boezemen voor het schrijven van banale algemeenheden, het moge hem tevens weerhouden van die overladen detailschildering die alles wil laten zien en ten slotte, lijnen en kleuren verwarrend, het beeld, hetzij levende of doode natuur, tot een caricatuur dreigt te maken.

De heer Van Hulzen, wiens eersteling met zoo groote welwillendheid werd begroet, zal reeds voor zich zelf hebben uitgemaakt wat hij van al den lof die hem is toegebracht, mag aannemen, wat niet. Hij zal ongetwijfeld gericht hebben gehouden over zich zelven. Wat dat tengevolge heeft gehad moge een tweede bundel ons leeren.

Muzikaal overzicht.

Louise Pohl. *Hector Berlioz' Leben und Werke*. (Leipzig, Verlag von F.E.C. Leuckart, 1900).

Duitschland kan er zich op beroemen, aan Hector Berlioz en zijne werken reeds vroeg een gastvrij onthaal te hebben geschonken.

In een tijd, toen de genoemde componist bij zijne landgenooten weinig in tel was, vond hij in Duitschland op verschillende plaatsen groote belangstelling voor zijne werken en was hij er zelf menigmaal het voorwerp van welgemeende ovatiën. Wel was er bij de Duitschers toen over het algemeen evenmin sprake van een juist begrip der composities van Berlioz als bij de Franschen, maar zij hadden op laatstgenoemden voor, dat zij hun best deden, zich met het onbekende vertrouwd te maken, en in verband daarmede den componist gelegenheid gaven, zijne werken te doen hooren.

Over zijne reizen in Duitschland heeft Berlioz zelf het een en ander medegedeeld in zijne reisbrieven, die voor de eerste maal in het ‘Journal des Débats’ van 1843 verschenen, maar hoe amusant die brieven ook zijn om te lezen, zoo zijn daarin *Wahrheit* en *Dichtung* te veel dooreengemengd, dan dat men op de juistheid van feiten en oordeelvellingen altijd staat zou kunnen maken.

Gelukkig echter hebben de biografen van Berlioz ons daaromtrent beter op de hoogte gesteld. Wat in de bovengenoemde biographie van Louise Pohl wordt medegedeeld, zoowel over de bedoelde reizen als in het algemeen over het leven en de werken van Berlioz, is, volgens de verklaring van de schrijfster, hoofd-

zakelijk bewerkt naar materiaal, dat door Richard Pohl, bekend als ijverig en voortreffelijk onderzoeker in zake Berlioz en diens werken, gedurende de laatste 40 jaren zijns levens is bijeenverzameld.

Richard Pohl heeft behoord tot den kleinen kring van personen, die, zooals Brendel, von Bülow, Uhlig, Köhler en Raff, zich het allereerst om de opgeheven vaan van den vooruitgang op muzikaal gebied schaarden en in het ‘Neue Zeitschrift für Musik’, het orgaan der nieuwe richting, o.a. met nadruk op de groote verdiensten van Richard Wagner wezen. Later heeft Pohl zich meer in het bijzonder met Berlioz bezig gehouden. Hij leverde o.a. een Duitsche uitgave van diens litteraire werken en schreef een boek: ‘Hector Berlioz, Studiën und Erinnerungen,’ dat te Leipzig bij B. Elischer Nachfolger verschenen is. Het was steeds zijn wensch, van zijne vereering voor Berlioz te getuigen door het uitgeven van een omvangrijke biographie, doch de dood heeft hem belet, dit voornemen ten uitvoer te brengen.

Het door Richard Pohl bijeengebrachte materiaal is, zooals reeds gezegd is, door Louise Pohl voor hare biographie gebruikt. Ik heb - zegt zij in de voorrede van haar boek - alleen het voorhandene tot een geheel bewerkt. Eensdeels behoort daartoe hetgeen Richard Pohl in manuscript heeft nagelaten; voor het overige heb ik het, met toestemming van den uitgever, ontnomen aan zijn boek ‘Hector Berlioz, Studien und Erinnerungen.’

Ofschoon in deze biographie veel voorkomt wat men reeds uit andere werken van dien aard kent - o.a. uit het boek van Adolphe Jullien -, zoo treft men er toch ook weder opmerkingen en feiten in aan, die men in andere biographiën niet vindt. Vooral hetgeen over de reizen van Berlioz door Duitschland gezegd wordt, is volledi ger.

Berlioz heeft herhaaldelijk Duitschland bezocht. Het plan om daarheen te reizen en te trachten, daar de waardeering te vinden, die hem in zijn vaderland onthouden werd, kwam voor de eerste maal in het jaar 1842 bij hem op. In November van dit jaar ging hij er heen en bleef er ongeveer zes maanden. Zijne bezoeken bepaalden zich toen tot de steden Mainz, Frankfort, Stuttgart, Hechingen, Mannheim, Weimar, Dresden, Brunswijk, Leipzig, Hamburg en Berlijn. Zijn doel was er concerten te geven en

daarop zijne composities te doen uitvoeren. Over het algemeen had hij daarbij over gemis van bereidwillige medewerking niet te klagen; aan de eischen echter, die hij met zijn orkest stelde, was men niet in staat overal te voldoen. De buitengewone instrumenten, die hij in zijne werken voorschreef, zooals harp, Engelsch hoorn, basclarinet, ophicleïde, waren slechts hier en daar te vinden. Ook kon hij maar zelden een zoo sterk bezet strijkkwartet bijeenkrijgen als hij wenschte.

Wat den indruk van de uitvoering zijner werken op het publiek betreft, zoo mag men aannemen, dat in de toejuichingen, die hem meest overal ten deel vielen, meer bewondering voor de techniek zijner kunst dan wel waardeering van den inhoud zijner composities te voorschijn trad. Van het publiek van die dagen kon men ook moeielijk anders verwachten, te meer daar zij, die destijds de muzikale wereld in Duitschland regeerden, zich met Berlioz' Muze niet zeer ingenomen betoonden.

Mendelssohn althans, ofschoon hij Berlioz bij diens komst te Leipzig in het arrangeeren zijner concerten zeer welwillend ter zijde stond, gevoelde voor de composities van zijn Franschen collega niets. Met Schumann was het anders. Destijds ten minste waardeerde hij Berlioz zeer en gaf daarvan openlijk blijk door zijne beoordeeling van de ‘Symphonie fantastique’, die hij slechts uit de pianobewerking van Liszt kende. Later, toen Schumann onder den invloed van Mendelssohn en zijne school stond, is dat anders geworden en heeft hij het rustig aangezien, dat Berlioz bij zijn tweede bezoek aan Leipzig door de critiek hard beoordeeld werd.

In Dresden vond Berlioz bij zijn eerste bezoek aan Duitschland de muzikale toestanden zoo als hij nergens anders had aangetroffen: een voortreffelijk orkest, den uitstekenden tenorzanger Tichatscheck en Carl Lipinski, den eersten concertmeester van het hoftheater, die vol geestdrift was voor zijne werken.

Een der kapelmeesters aan dat theater was toenmaals Richard Wagner. Hij was eerst kort geleden tot die betrekking benoemd; op den dag na Berlioz' aankomst te Dresden hadden de plechtigheid zijner voorstelling aan de kapel en zijne eedsaflegging plaats. Wagner hernieuwde thans de kennismaking met Berlioz, welke dateerde van zijn eerste verblijf te Parijs in de jaren 1839-1842.

Berlioz had toen in het ‘Journal des Débats’ Wagner's novelle ‘Une visite à Beethoven’, die in de ‘Gazette musicale’ gepubliceerd was, zeer gunstig beoordeeld. Nu, bij Berlioz' bezoek aan Dresden, bood Wagner hem de behulpzame hand bij het arrangeeren van zijne concerten.

Door Berlioz werd dit zeer op prijs gesteld. In zijne *Mémoires* lezen wij dienaangaande: ‘Quant au jeune maître de chapelle, Richard Wagner, qui a longtemps séjourné à Paris sans pouvoir parvenir à se faire connaître autrement que par quelques articles publiés dans la *Gazette musicale*, il eut à exercer pour la première fois son autorité en m'assistant dans mes répétitions; ce qu'il fit avec zèle et de très bon coeur.’

Toenmaals luidde het oordeel van Berlioz over den componist Wagner ook nog zeer gunstig; namelijk met *Rienzi* en *Der fliegende Holländer* was dit het geval. In latere jaren, toen Wagner's roem zich ook tot Frankrijk begon uit te strekken, luidde dat oordeel minder gunstig. Ofschoon, oppervlakkig beschouwd, zijn verhouding tot Wagner zeer vriendschappelijk scheen te zijn, is toch meer dan eens gebleken, dat hij in werkelijkheid anders over hem dacht, en dit is toegenomen naar mate de beteekenis van zijn Duitschen kunstbroeder steeg.

In een brief (1858) aan zijn zoon Louis schrijft hij: ‘J'ai reçu, il y a quelques jours, une longue lettre de M. de Bulow, l'un des gendres de Liszt, celui qui a épousé mademoiselle Cosima. Ce jeune homme est l'un des plus fervents disciples de cette école insensée qu'on appelle en Allemagne l'école de *l'avenir*. Ils n'en démordent pas et veulent absolument que je sois leur chef et leur porte-drapeau. Je ne dis rien, je n'écris rien, je ne puis que les laisser faire, les gens de bon sens sauront voir ce qu'il y a de vrai.’

Aan het verlangen om iets te zeggen of iets te schrijven, bleek hij echter op den duur geen weerstand te kunnen bieden. Toen in het begin van het jaar 1860 te Parijs in de ‘Salle Ventadour’ door Wagner drie concerten werden gegeven, waarop fragmenten van *Der fliegende Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin* en het voorspel van *Tristan und Isolde* werden uitgevoerd, liet ook Berlioz openlijk zijn stem hooren in het koor der critici. Zijn oordeel was echter op dat oogenblik niet onbeneveld. Hij had jaren lang voor zijne muziek gestreden; hij had, tengevolge van zijn meesterschap

over de instrumentatie, het uitdrukkingsvermogen van het orkest tot een te voren niet gekende hoogte gebracht; hij had getracht - hoewel op onnatuurlijke wijze - poëzie en muziek in zijne werken te vereenigen; hij was als componist van instrumentale muziek in Frankrijk door niemand, in Duitschland door slechts zeer weinigen overtroffen. Jaren lang was hij miskend geworden, en toen hij eindelijk meende, dat hij erkenning zou vinden, bespeurde hij, dat zijn tijd zoo goed als voorbij was, en dat hij slechts den weg gebaand had voor een nog grooter kunstenaar, die al wat zijne voorgangers gedaan hadden vereenigd en in zich opgenomen had en het als één geheel op oorspronkelijke, geniale wijze wist weder te geven.

Die erkenning had Berlioz met bitterheid vervuld. In zijn artikel over Wagner's concerten in het ‘Journal des Débats’, later opgenomen in zijn werk *A travers Chants*, tracht hij zich onpartijdig te houden, doch dit gelukt hem niet. Hij zwaait Wagner lof toe, doch wat de theorieën van de school der ‘musique de l'avenir’ betreft - de door hem opgenoemde theorieën heeft Wagner echter nooit verkondigd! - verklaart hij: ‘Je lève la main et je le jure: *non credo*!’

Wagner's standpunt tegenover Berlioz was een geheel ander. De Duitsche meester kende de gevoelens van zijn Franschen kunst-broeder te zijnen opzichte zeer goed, maar dit nam niet weg, dat hij hem zoo rechtvaardig mogelijk trachtte te beoordeelen. Lang na den dood van Berlioz vatte hij het voornemen op, een beeld van dezen als mensch en als kunstenaar in verband met elkander te geven, maar tot de uitvoering van dit voornemen is het niet gekomen. Een begin van dit *In memoriam* vindt men in Wagner's nagelaten ‘Fragmenten, Entwürfen etc.’ Ook hieruit blijkt, dat Wagner's houding tegenover de persoonlijkheid van Berlioz meestal van sympathie getuigde.

Maar onder den ban van diens tendentiën op kunstgebied stond hij nooit. Het oordeel, dat hij in ‘Oper und Drama’ over het algemeene karakter van Berlioz' muzikale werken uitsprak, had reeds zijn voorlooper in de artikelen, die hij onder den algemeenen naam van ‘Ein deutscher Musiker in Paris’ tijdens zijn eerste verblijf in Frankrijk's hoofdstad voor de ‘Gazette musicale’ schreef. Daarin betreurt Wagner het, dat Berlioz zich op een zoo geïsoleerd

standpunt stelt en zoo absoluut doof blijft voor raadgevingen op het gebied der kunst. Hij zegt: ‘Mit grossem Bedauern erfüllt mich in diesem Betracht die Anhörung seiner Symphonie “Romeo und Julia”. Neben den genialsten Erfindungen häuft sich in diesem Werke eine solche masse von Ungeschmack und schlechter Kunst-Ökonomie, dass ich mich nicht erwehren konnte zu wünschen, Berlioz hätte vor der Aufführung diese Komposition einem Manne wie Cherubini vorgelegt, der gewiss, ohne dem originellen Werke den geringsten Schaden zuzufügen, es von einer starken Anzahl entstellender Unschönheiten zu entladen verstanden haben würde’.

Ook het hierboven aangehaalde artikel in het ‘Journal des Débats’ over de concerten van Wagner bracht geen wijziging te weeg in diens gevoelens jegens Berlioz. Hij beantwoordde het door een brief, die in het 7de deel zijner ‘Gesammelte Schriften’ is opgenomen en waarin hij verklaart, dat de uitdrukking ‘musique de l'avenir’ haar ontstaan deels aan misverstand, deels aan kwaadwilligheid verschuldigd was, en dat hij nimmer stellingen had verkondigd als die welke Berlioz hem scheen toe te dichten. Deze verklaring bracht echter geen ommekeer in het oordeel van Berlioz te weeg, en bij de een jaar later gevolgde voorstelling van *Tannhäuser* in de Groote Opera steeg de verbittering van den Franschen toondichter, wiens opera *Les Troyens* men reeds lang beloofd had te zullen geven, ten top.

Van eenig verschil van meening of van antipathie van den eenen of anderen kant was echter bij Berlioz' bezoek aan Dresden in 1843 nog geen spoor te ontdekken, en Berlioz nam, gelijk reeds gezegd is, bij zijn vertrek uit die stad destijds de beste indrukken, ook ten opzichte van Wagner, mede.

Dit eerste verblijf van Berlioz in Duitschland heeft nog lang nagewerkt. En al zou het nu zeker niet aangaan te beweren, dat zijne verschijning in dat land een der oorzaken is geweest van de niet lang daarna aldaar gevolgde omwenteling op muzikaal gebied, zoo is het toch niet te ontkennen, dat zij de neiging daartoe niet weinig heeft helpen ontwikkelen. Hij heeft ontegenzeggelijk door zijne muziek beweging en nieuw leven gebracht in de op het gebied der toonkunst toenmaals in Duitschland bestaande toestanden en de jongeren in de kunst opgewekt, zich niet te zeer aan het oude vast te klampen.

In de jaren 1845-1846 begaf Berlioz zich voor de tweede maal naar Duitschland. Nadat hij tegenwoordig was geweest bij de feesten te Bonn, ter gelegenheid der onthulling van het monument voor Beethoven, vormde hij weder nieuwe reisplannen, waarvan het doel Oostenrijk-Hongarije was. In Weenen vierde hij groote triomfen, en er was zelfs sprake van, hem daar tot hofkapelmeester te benoemen in de plaats van den kort te voren overladen Weigel. Berlioz nam echter het aanbod niet aan. Hij was te zeer aan Parijs - of liever aan zijne vrienden aldaar - gehecht, om zich voor goed in den vreemde te vestigen. De plaats van Donizetti, die toenmaals ook kapelmeester aan de hofopera te Weenen was, zou hem beter bevallen hebben, vermits hieraan een verloftijd van zes maanden verbonden was, maar ongelukkigerwijze was die plaats niet vacant.

Op zijn tocht door Oostenrijk-Hongarije bezocht Berlioz ook Praag en Pesth en vond ook daar ijverige medewerking en groote geestdrift. De biographie maakt ook melding over de uitvoering van Berlioz' 'Rakóczy-Marsch', evenwel beschrijft zij niet in zoo schitterende kleuren, als Berlioz dit zelf gedaan heeft, de opgewondenheid der Magyaren bij het aanhooren van deze geliefde en door den Franschen componist zoo origineel bewerkte nationaal-melodie.

Over Breslau ging Berlioz weder naar Praag, vandaar naar Brunswijk en keerde in April van het jaar 1846 weder naar Parijs terug.

In 1847 deed hij een kunstreis naar Rusland en betrad bij zijne terugkomst nogmaals den bodem van Duitschland. In Berlijn zou op bevel des Konings de 'Damnation de Faust' opgevoerd worden. Dit bevel was noodig, want de intriges tegen hem waren menigvuldig en de wijze, waarop de Pers hem begroette, getuigde van weinig welwillendheid. Den 4^{den} Juni kwam Berlioz te Berlijn aan en reeds den volgenden morgen las men in de 'Musikalische Zeitung': 'Berlioz kam soeben in Berlin an; wir prophezeien ihm wenig Erfolg und noch weniger Einnahme; die Seele der Musik ist die Melodie; Dank für Musik und Menschen ohne Seele!'

De redacteur van genoemd blad, Gaillard, was in het algemeen vooringenomen tegen Fransche muziek. Voornamelijk echter werd aan Berlioz verweten, dat hij zich aan 'Faust' zwaar vergrepen

had, en daarin werd de redacteur sterk ondersteund door prins Radziwill, die zelf muziek voor Goethe's *Faust* geschreven had. Ook de leden van het orkest waren tegen Berlioz ingenomen, daar zij vernomen hadden, dat deze bij zijn vorig bezoek aan Berlijn zou gezegd hebben, dat verscheidene instrumenten te Parijs toch veel beter bezet waren - iets wat destijds, voornamelijk ten aanzien der houten blaasinstrumenten, ook volkomen juist was.

Hoe groot de intriges ook waren, zoo moest toch alles voor den koninklijken wil buigen. Het concert had den 19^{den} Juni plaats, maar onder geen gunstige omstandigheden. Het orkest hield zich dapper, maar bijna geen enkel der solisten was voor zijn taak berekend. Er was weinig publiek; de wedrennen te Charlottenburg en de prachtige zomeravond waren daarop niet weinig van invloed. Voor al zijne teleurstellingen vond Berlioz echter vergoeding in de vele bewijzen van sympathie en welwillendheid die hij van de zijde der prinses van Pruisen ondervond, die niet alleen expres van Potsdam kwam om het concert bij te wonen maar ook de laatste repetities met hare tegenwoordigheid vereerde. Ook de Koning was hem zeer genegen. Zijne Majesteit schonk hem de ridderorde van den Rooden Adelaar en noodigde hem uit, op Sanssouci familiaar bij hem te komen eten. De ontmoeting met den Koning bij die gelegenheid heeft Berlioz op de hem eigene vermakelijke wijze in zijne ‘Mémoires’ medegedeeld.

In het najaar van 1852 nam Berlioz een uitnoodiging van Liszt aan om naar Weimar te komen, waar men plan had, verscheidene zijner toonscheppingen uit te voeren.

Bijna tien jaren vroeger was Berlioz daar reeds geweest. Hij had er reeds toen goede indrukken van medegenomen. De samenstelling der hofkapel vond hij vooortreffelijk en er werd alle mogelijke moeite gedaan om voor de uitvoering zijner werken een strijkkwartet bijeen te krijgen, dat eenigszins aan zijne eischen beantwoordde. Men bracht het zoodoende tot 22 violen, 7 alten, 7 violoncellen en 7 contrabassen, derhalve gezamenlijk 43 man. Voor onzen tijd zou dit niets bijzonders wezen, maar met het oog op de muzikale toestanden van Duitschland in het jaar 1843 was het vormen van een goed strijkkwartet van die getalsterkte in een kleine plaats als Weimar zeker geen alledaagsch iets.

De toestanden aldaar waren thans, nu Berlioz er voor de tweede

maal kwam, nog zeer verbeterd. Liszt had zich in 1848 voor goed in Weimar gevestigd en onder den titel van groothertogelijk hofkapelmeester de opperleiding in handen genomen van alles wat met de toonkunst in verband stond.

De toepassing van zijn beginsel, om niet alleen het oude in hooge eere te houden maar ook het nieuwe een warm hart toe te dragen, kwam ook aan Berlioz ten goede. Liszt was een der eerste vereerders en meest grondige kenners der werken van Berlioz. Hij had daarover in Parijs openlijk reeds een oordeel uitgesproken, toen men daar de groote verdiensten van den Franschen componist nog niet kon of niet wilde waardeeren. Hij had de ‘Symphonie fantastique’ op meesterlijke wijze voor klavier bewerkt, verscheidene ouvertures van Berlioz voor gelijk doel geärrangeerd en menigmaal in diens concerten gespeeld. Zelfs beweert men, dat Liszt de kosten van het drukken der genoemde symphonie en der ‘Harold-symphonie’ uit eigen zak betaald had.

Had Liszt toenmaals Berlioz in menig opzicht geholpen, thans, in Weimar, wenschte hij hem evenzeer van dienst te zijn. Zijn plan was, een zoogenaamde Berlioz-week te arrangeeren en aldus aan het publiek de gelegenheid aan te bieden, niet alleen nogmaals de opera ‘Benvenuto Cellini’ te hooren doch ook kennis te maken met ‘Roméo et Juliette’ en de eerste twee gedeelten van ‘Faust.’

Voor deze Berlioz-week waren van heinde en verre vrienden van den meester in Weimar gekomen en in alle dagbladen, welke hem goedgezind waren, deed men zijn best te doen uitkomen, welk een weldadigen indruk het toenmalig kunstleven te Weimar in het algemeen op de vreemdelingen maakte. Er waren groote voorbereidingen noodig geweest om de uitvoering van deze moeilijke werken in zoo korten tijd te doen slagen, maar de ijver van alle medewerkenden was groot. Verscheidene leerlingen van Liszt, zooals Hans von Bülow, Pruckner, Klindworth, achtten het niet beneden hunne waardigheid in het orkest een zeer bescheiden taak op zich te nemen en den triangel, de groote trom of de bekkens te behandelen. Ook bij de zangers vond de alles bezielende Liszt bijna zonder uitzondering groote medewerking; kortom, door eendrachtige en ijverige samenwerking bracht men het tot uitvoeringen, welke, zoo zij al niet aan de hoogste eischen beantwoordden, dan toch het publiek voldoende in staat stelden, zich

een oordeel over het gehoorde te vormen. Dat dit oordeel over het algemeen gunstig was, bewees de groote bijval, die aan de werken, voornamelijk die, welke in het concert uitgevoerd werden, ten deel vielen.

Zulk een succes als hier had Berlioz tot nu toe in Duitschland nog niet behaald. Iederen avond werd hij tweemaal voorgeroepen en de Rakóczymarsch en het koor der ‘Sylphen’ in Faust moesten herhaald worden. Dat er tegenstanders van Berlioz' muziek waren, is waar en ook begrijpelijk, maar de groote meerderheid van het publiek was, dank zij den moed en de volharding van Liszt, volkomen voor hem gewonnen.

Aan uiterlijke bewijzen van waardeering ontbrak het Berlioz bij deze gelegenheid niet. De Groothertog schonk hem de ridderorde van den Witten Valk en de hofkapel bood hem bij een te zijner eer gegeven diner een zilveren dirigeerstok aan.

Zoo scheen dan voor Berlioz na jarenlange miskenning voor het eerst de tijd van werkelijke waardeering te zijn aangebroken. Wel hadden zijne werken het in Duitschland nog niet zoo ver gebracht, dat zij vaste bestanddeelen van theater- of concert-repertoires waren geworden, maar men begon hem toch te beschouwen als van groote beteekenis in de ontwikkeling der toonkunst, en de concert-instellingen althans konden hem nu niet meer geheel negeeren. Ongelukkigerwijze was het niet in zijn vaderland, dat Berlioz die waardeering vond. Daar zou zij hem eerst na zijn dood ten deel vallen; althans in die mate als hem toekwam.

De banden, die Berlioz aan Duitschland hechtten, schenen telkens enger te worden. Herhaaldelijk ging hij er heen; ook naar de steden, die hij reeds bezocht had. Zoo kwam hij in het jaar 1853 weder te Leipzig, waar den 1sten December in het Gewandhaus ‘La fuite en Egypte’, de eerste drie deelen der ‘Harold-symphonie’, ‘La feé Mab’ uit ‘Roméo et Juliette’, verschillende stukken uit ‘Faust’ en de ouverture ‘Le Carnaval romain’ werden uitgevoerd. Men dacht toen reeds geheel anders over Berlioz en zijne werken dan bij zijn eerste bezoek, ofschoon men in dien tusschentijd geen noot van hem had gehoord. Een bericht over bedoeld concert in No. 49 der ‘Signale für die musikalische Welt’ geeft dat ten duidelijkste aan. Het wijst op de groote verdiensten van den Franschen componist, geeft den raad, zich door meer-

malen aanhooren met zijne werken vertrouwd te maken, en eindigt met de volgende opwekking: ‘Werdet diesem ausserordentlichen Künstler endlich ganz gerecht. Nehmet seine Werke in eure Repertoires auf, ihr Deutschen, die er so liebt. Wartet nicht mit eurer Anerkennung, bis er dahin gegangen. Dann kommt die Anerkennung freilich; aber was hilft es dem armen Künstler, wenn sein warmes Herz kalt, seine Phantasie erloschen ist?’

In het begin van het jaar 1854 verspreidde zich het gerucht, dat Berlioz van plan was, Parijs voor goed te verlaten en de betrekking van eerste kapelmeester aan het Hoftheater in Dresden aan te nemen. Zijne vijanden juichten, maar hij bracht hen spoedig uit den waan. In een geestig artikel verklaarde hij dat gerucht voor valsch. Hij begreep wel - zeide hij - hoe smartelijk het voor de arme Parijzenaars zijn zou, wanneer zij hem moesten verliezen, en daarom wilde hij zich haasten, zijne vrienden van de ongegrondheid van het bericht te overtuigen. De eenige kapel, waarvan hij ooit de leiding op zich zou nemen, was helaas nog niet volkomen gevormd: het was die van de koningin Horas in Madagascar. Zoolang die kapel nog niet georganiseerd was, zou hij voortgaan, zooveel mogelijk Parijs als vaste woonplaats te beschouwen, zoo weinig mogelijk de theaters te bezoeken, maar niettemin evenals vroeger een scherpe critiek uit te oefenen. En dit laatste wilde hij, zoolang hij kon, nog ijverig doen - vooral daar er in Madagascar geen couranten waren.

Al nam hij dus in Dresden geen kapelmeesterplaats aan, toch ging hij er in April van genoemd jaar weder heen. De vrienden die hij daar had, koordirecteur Fischer aan het hoofd, wenschten, op het voorbeeld van Weimar, er de opera ‘Benvenuto Cellini’ te doen opvoeren. De Intendant van het hoftheater, von Lüttichau, was reeds voor het plan gewonnen, en zelfs kapelmeester Reissiger was er niet tegen. Toch stuitte het plan af op den onwil van laatstgenoemde, om voor dien avond den dirigeerstok in handen van Berlioz te geven, die dit tot een *conditio sine qua non* voor de opvoering zijner opera gemaakt had. Reissiger zette zijn wil door en maakte daardoor de opvoering der opera in het hoftheater te Dresden onmogelijk.

Toen Berlioz in Dresden kwam, was de questie nog in vollen gang. In het concert van 22 April werd zijn ‘Damnation de

Faust' ten gehoore gebracht, onder zijn eigen leiding. Ofschoon hij slechts drie repetitiën had kunnen leiden ging toch alles voortreffelijk, daar de voorbereidingen zoowel met het koor als met het orkest uitstekend waren geweest. Het concert van 22 April werd nog door drie andere gevolgd, waarin, evenzeer als in het eerste, Berlioz zeer gehuldigd werd. Tijdens dit verblijf in Dresden ontstond de meer intieme kennismaking met Hans von Bülow, die toen in Dresden woonde, als schrijver al verscheidene malen een lans voor Berlioz gebroken had en gedeelten uit diens opera 'Benvenuto Cellini' voor klavier had bewerkt.

Van alle steden van Duitschland, door Berlioz bezocht, hebben zijne betrekkingen met Baden-Baden wel het langst geduurd.

Voor de eerste maal ging hij er heen in den zomer van 1853, om er op uitnoodiging van de directie der inrichting een groot muziekfeest te dirigeeren. Uitgevoerd werden toen op een concert de eerste twee gedeelten van 'Faust', instrumentaalfragmenten uit de dramatische symphonie 'Roméo et Juliette' en de ouverture 'Carnaval romain'.

Ook in volgende jaren ontving hij herhaaldelijk gelijke uitnoodigingen, waaraan hij immer voldeed. Gemeenlijk echter gold het dan slechts het dirigeeren van enkele concerten. Van meer beteekenis was zijn verblijf te Baden-Baden in den zomer van 1859. Op het toen plaats hebbende muziekfeest werden namelijk fragmenten uit zijn opera 'Les Troyens' opgevoerd, die men nog nergens, zelfs niet in Parijs, gehoord had. Het was den 29sten Augustus van dat jaar, toen hij in de groote zaal van het 'Kurhaus' te Baden-Baden aan de spits van een schitterend orkest stond, dat samengesteld was uit kunstenaars van de groothertogelijke hofkapel te Karlsruhe, van het voortreffelijke badorkest en van leden der orkesten in Stuttgart, Weimar en Straatsburg; een imposant ensemble, zooals men het slechts in buitengewone gevallen aantreft.

Uitgevoerd werden twee tooneelen uit zijn opera *Les Troyens* - de groote scène tusschen Cassandra en Charebes uit het eerste bedrijf en het duet tusschen Dido en Aeneas uit het vierde. Beide gedeelten vonden grooten bijval bij het publiek en wekten bij velen het verlangen op, de geheele opera te leeren kennen.

Dat bij Berlioz zelf een hevig verlangen bestond om zijn werk

in zijn geheel te hooren uitvoeren, behoeft wel niet gezegd te worden. Het was reeds een jaar geleden, dat hij er de laatste hand aan gelegd had, maar er bestond nog volstrekt geen kans op opvoering, misschien nog het allerminst in Parijs. Het was de prinses von Sayn-Wittgenstein, de vriendin van Liszt, die in het jaar 1856 Berlioz tot het componeeren van een tweede opera had opgewekt. Hij was toenmaals zeer ontstemd en ontmoedigd, tengevolge van de teleurstellingen, die hij in Parijs had ondervonden, maar uit de sympathie, die hem van de zijde van zijne Weimarsche vrienden ten deel viel, putte hij nieuwe kracht en het duurde niet lang, of hij zette zich aan den arbeid.

Dat hij juist ‘Troja’ voor onderwerp zijner opera uitkoos, hangt samen met zijn voorliefde voor Virgilius. Berlioz was een groot vereerder van Homerus, Virgilius en Horatius.

De opera ‘Les Troyens’ is een zeer omvangrijk werk, dat, onverkort opgevoerd, 6½ uur duurt. Dit heeft dan ook aanleiding gegeven dat toen de opera in het jaar 1863 te Parijs werd opgevoerd, Berlioz zich met bloedend hart genoodzaakt zag, twee vijfden van het werk op te offeren. Men zou de opera in twee deelen kunnen splitsen, die men zeer goed afgescheiden van elkander zou kunnen opvoeren. Felix Mottl heeft dit gedaan bij de opvoering van het werk in Karlsruhe in 1890. Hij verdeelde het over twee avonden en gaf den eenen avond: ‘Die Einnahme von Troja’, den anderen: ‘Die Trojaner in Karthago’.

Dit kan ook daarom, wijl die beide deelen in stijl geheel verschillen. Het eerste deel zou men ‘Kassandra’, het tweede ‘Dido’ kunnen noemen. Het eerste deel heeft iets van den stijl van het antieke drama en is eenvoudig zoowel wat de handeling als wat de muziek betreft. Het is een muziekdrama in den zin van Gluck maar doortrokken met den geest van Berlioz. Men kent diens voorliefde voor Gluck. In de periode echter waarin hij zijne meeste en zijne geniaalste werken schreef, was die liefde meer een platonische. Eerst in latere jaren werd de band, die hem aan Gluck hechtte, sterker, en daartoe gaf vooral Mme Viardot-Garcia aanleiding, wier interpretatie der rol van Orpheus en van Alceste hem zoo in geestdrift gebracht had, dat hij, ter wille van haar, deze opera's van Gluck voor de Groote Opera bewerkte en daarmede schitterend bewees, hoezeer hij met de Muze van

Gluck vertrouwd was. Die Gluck'sche stijl nu is een der hoofdkenmerken van het eerste hoofddeel der ‘Troyens’.

In het tweede hoofddeel nadert Berlioz meer den modernen stijl. Hier sluit hij zich aan bij de Groote Opera der Franschen, zooals die door Meyerbeer en Halévy tot eindontwikkeling is gebracht. Maar terwijl deze componisten op dwaalwegen geraakten, heeft Berlioz - Gluck altijd in het oog houdende - een veel zuiverder stijl weten te bewaren en getracht die Groote Opera, voor zoover zij er nog vatbaar voor was, te verheffen. Bij dit streven naderde hij in meer dan één opzicht Wagner, en dit is daarom des te merkwaardiger, omdat Berlioz zich met zijne opera blijkbaar principieel tegenover Richard Wagner wilde stellen. Hij had willen aantoonen, wat men in den kunstvorm, die tot nu toe voor de opera gebruikt werd, nog kon bereiken zonder haar te verbreken, en dat heeft hij ook getoond. Maar daarmede kwam hij aan een punt, waar hij dien vorm toch moest verbreken om de hoogste dramatische uitdrukking te kunnen bereiken. En dat is juist het punt, van waar Richard Wagner is uitgegaan.

Zooals hierboven gezegd is, begon Berlioz in het jaar 1856 aan de compositie van zijn opera. Reeds in twee jaren (1858) was het omvangrijke werk, wat het voornaamste betreft, gereed. Groote verwachtingen had de meester aan deze vrucht van zijn arbeid geknoopt, maar er bestond geenerlei uitzicht, dat de deuren der Groote Opera te Parijs zich spoedig zouden openen om de Trojanen binnen te laten, en alle andere theaters waren voor hem gesloten. De uitvoering van fragmenten zijner opera te Baden-Baden in 1859 kon daarvoor zeker niet schadeloos stellen.

Eerst vijf jaren na de voltooiing van het werk, in 1863, kon Berlioz de opvoering in een der Parijsche theaters gedaan krijgen. Maar hoe! Het theater, dat hiervoor in aanmerking kwam, was het ‘Theâtre lyrique’, maar dit had de middelen en krachten niet om de ‘Troyens’ zoo te geven als zoowel in muzikaal als in scenisch opzicht vereischt werd om het werk tot zijn recht te doen komen. Om de opvoering van zijn opera ten minste mogelijk te maken, moest Berlioz o.a. twee vijfden daarvan schrappen en ook in hetgeen daarna nog overbleef allerlei verkortingen aanbrengen. Men kan zich voorstellen, hoe het hem daarbij te moede was!

In een en ander ligt ongetwijfeld wel de voornaamste reden, dat het werk bij zijn eerste verschijning te Parijs fiasco maakte. Het had ter nauwernood een ‘succès d'estime’ en verdween reeds na twintig herhalingen van het repertoire. Voor Berlioz was dit een bittere teleurstelling. Hij was niet meer in de jaren om nog veel van de toekomst te hopen en de onoordeelkundige en bekrompen wijze waarop men het werk, waarop hij zoovele verwachtingen gebouwd had, critiseerde, moesten hem diep verbitteren. Toch had hij nog iets goeds aan zijne ‘Troyens’ te danken. Choudens had tekst en muziek reeds vóór de opvoering van het werk aangekocht en de ontvangen dubbele auteursrechten hadden Berlioz in staat gesteld zijn betrekking van criticus aan het ‘Journal des Débats’ op te geven. Met Nieuwjaar 1864 werd d'Ortique als zoodanig zijn opvolger. Evenzoo had hij aan zijn miskend meesterwerk de benoeming tot Officier van het Legioen van Eer te danken. Mérimée zeide bij die gelegenheid tot hem: ‘Men had U reeds lang tot Officier van het Legioen van Eer moeten benoemen; dat dit niet is geschied, bewijst slechts, dat ik geen Minister was.’ Berlioz had eens moeten weten, dat diezelfde Mérimée daags na de eerste Tannhäuser-opvoering tot vrienden gezegd had: ‘Dat is Berlioz zonder melodie.’

Eerst 27 jaren na die eerste Parijsche voorstelling was er van een wederopstanding van dit laatste groote werk van Berlioz sprake. Dit geschiedde evenwel niet in Parijs maar in een Duitsche stad: in Karlsruhe. Het strekt den talentvollen en ijverigen Felix Mottl tot groote eer, dat hij het gewaagd heeft, een werk van dien omvang en betrekkelijk zoo weinig voor het tooneel geschikt als Berlioz' ‘Troyens’ *in zijn geheel* te doen opvoeren. Het voorbeeld heeft tot nu toe weinig navolging gevonden. Ik geloof niet, dat deze dramatische schepping van den Franschen meester der toonkunst ooit een standaardwerk van het opera-repertoire zal worden.

De betrekkingen van Berlioz met Baden-Baden bleven na de uitvoering van die fragmenten uit zijne ‘Troyens’ nog lang bestaan.

Zoo lezen wij dan ook, dat hij in 1860 en 1861 daar weder was om concerten te dirigeeren, waarop van hem werden uitgevoerd de symphonie ‘Harold en Italië’ en gedeelten uit het ‘Requiem’.

Zijn succes in die veelbezochte badplaats was zoo groot, dat hem vanwege de directie het verzoek gedaan werd, voor de inwijding

van het nieuw gebouwde theater een opera te schrijven, waarvan het onderwerp niet-tragisch was. Met groote vreugde nam Berlioz die uitnoodiging aan en componeerde de opera ‘Béatrice et Bénédict’ waarvan hij het onderwerp ontleende aan ‘Much ado about nothing’ van Shakespeare.

Den 9^{den} Augustus 1862 werd deze opera te Baden-Baden opgevoerd, en wel met buitengewonen bijval. De beste krachten van de Italiaansche Opera, de Opéra Comique en het Théâtre Lyrique te Parijs werkten daarbij mede. Alle zangers wedijverden met elkander om zich zoo schitterend mogelijk van hunne alles behalve gemakkelijke taak te kwijten. Het orkest was voortreffelijk samengesteld en hield zich onder de leiding van Berlioz bewonderenswaardig.

Deze feestvoorstelling (inwijding van het nieuwe theater) had vele voorname personen op het gebied der kunst naar de beroemde badplaats gelokt. Vooral veel Franschen, onder wie een groot aantal componisten, dichters, journalisten en uitvoerende kunstenaars. Een Parijsch feuilletonist schreef, dat het theater er op dien avond evenzoo uitzag als een voornaam theater in Parijs bij een eerste voorstelling. Hij zag er vele bekende persoonlijkheden, die met de kunst en de critiek in betrekking stonden. Er waren op dien avond alleen uit Frankrijk 25 journalisten (onder wie correspondenten van ‘Le Moniteur’, ‘Le Journal des Débats’, ‘Le Figaro’, ‘La Gazette musicale’ etc.). Merkwaardigerwijze schitterden alle duitsche bladen door hunne afwezigheid. Slechts het ‘Neue Zeitschrift für Musik’ had zich laten vertegenwoordigen.

Na het buitengewone succes dat Berlioz met de hierbedoelde opera had behaald, hoopte hij, dat het niet moeilijk zou vallen, haar ook in de Opéra Comique te Parijs te doen opvoeren, te meer daar ook zangers van die instelling te Baden-Baden hadden medegewerkt. Er was echter niet aan te denken; in de eerste plaats wijl Perrin, de directeur der Opéra Comique, een hevig tegenstander van Berlioz was. Daar deze hoop dus ook vervloog, wilde hij zijn werk dan toch ten minste uitgeven. ‘Ik haast mij - zeide hij - alles in orde te brengen, alle banden, die mij nog aan de kunst hechten, los te maken, opdat ik tot den dood zeggen kan: Wanneer gij wilt!’ -

Geheel zonder uitwerking waren de triomfen van Berlioz in Baden-Baden in Parijs toch niet gebleven. Al kon de opera

‘Béatrice et Bénédict’ ook nog niet opgevoerd worden, zoo ontving Berlioz toch van de ‘Société nationale des Beaux-Arts’, aan het hoofd waarvan Félicien David stond, een uitnoodiging om den 8sten Februari 1863 een concert te dirigeeren, waarvan het programma voor de helft uit zijn eigen toonscheppingen zou bestaan. De uitslag van dit concert schijnt zeer goed te zijn geweest, want reeds den 22sten Maart volgde er een tweede, waarin de Nocturne uit ‘Béatrice et Bénédict’ door Mme Vandenhennel Duprez en Mme Viardot gezongen en da capo verlangd werd.

Weinige dagen na dit laatste concert vertrok Berlioz naar Weimar, om daar, op verlangen van de Groothertogin, zijn nieuwe opera te dirigeeren. Dingelstedt, toenmaals Intendant van het groothertogelijk Hoftheater, had, evenals reeds zoo menigen keer, ook thans getracht, de plannen van Liszt te dwarsboomen, maar het gelukte hem ditmaal niet, daar de Groothertogin de opvoering der opera eenvoudig bevolen had. Hoe weinig het evenwel scheelde, dat het plan in duigen viel, bewijst een brief van Berlioz aan Richard Pohl (28 November 1862) waarin hij schrijft: ‘Mon cher Pohl! Vous m'apprenez des choses étranges. Je vois qu'un opéra nouveau, quel qu'en soit l'auteur, n'a pas, à beaucoup près, autant de prix pour les théâtres d'Allemagne qu'un album de chansonnettes n'en a pour un éditeur de Paris. Je vous ai répondu, que je m'en rapportais à Mr. Dingelstedt au sujet de la somme qui me serait accordée pour faire le voyage de Weimar. Avec 15 louis c'est impossible. Quant à laisser jouer Béatrice sans que j'assiste aux répétitions générales et sans que j'en dirige les premières représentations, c'est à quoi je ne puis consentir.’

Berlioz verzocht Pohl in dienzelfden brief het tekstboek, dat laatstgenoemde zou vertalen, terug te zenden. Pohl deed dit echter niet en vertaalde den tekst, en trots allerlei moeilijkheden had de eerste voorstelling der opera den 8sten April 1863 plaats. Het orkest vervulde zijn taak uitstekend en de zangers niet minder. Het applaus moest achterwege blijven, daar het dien avond een feestvoorstelling was (de geboortedag van de Groothertogin) en bij zulke gelegenheden de etikette geen luide bijvalsbetuigingen toeliet. Na de opvoering moest Berlioz echter in de hofloge komen en werd daar gecomplimenteerd door den Groothertog en de Groothertogin, alsook door de Koningin van Pruisen. De toonkunstenaars

te Weimar hadden ter eere van Berlioz na afloop der voorstelling een banket geärrangeerd. Den volgenden avond had de tweede opvoering plaats, waarbij alle etikette was opgeheven en derhalve door het publiek veel meer geestdrift aan den dag werd gelegd. Berlioz werd na elk bedrijf voorgeroepen en ontving een uitnoodiging om na het einde der voorstelling aan het Hof te komen. Daar het niet mogelijk was, de opera 'Les Troyens' in het kleine Weimar op te voeren, wilde de Groothertog toch gaarne den tekst daarvan kennen en haalde Berlioz over, dien op een soirée ten Hove voor te lezen.

In de zes jaren, die hem na deze overwinning te Weimar nog van zijn dood scheidden (hij stierf den 8sten Maart 1869) heeft Berlioz nog enkele reizen naar Duitschland gedaan in het belang der uitvoering van zijne werken, en wanneer hij dan na die triomftochten in zijn vaderland terugkeerde, moest hij telkens tot zijn verbittering ontwaren, hoe hij daar eigenlijk als een vreemdeling behandeld werd. Hij heeft in dat opzicht het lot van vele andere mannen van beteekenis gedeeld, en ook op hem was in hooge mate het spreekwoord van toepassing: dat een profeet in zijn eigen land niet geëerd wordt.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Charon's vracht.

Augustus.

De wind gierde uit de hoogte en bracht aldoor nieuwe wolken van schimmen aan bij het veer van den Styx.

Leviathor en Ferragut en Hellekijn en Nikker en Griffioen, en tal van andere duiveltjes zaten bij elkaar op den slijkdam, doorweekt van bloed en tranen en sijpelenden nevel, waar het doode eindelooze water zich invrat.

Ze keken naar de aankomst van de ‘groenen’.

Nikker had zich een sjamboek tot wapen gemaakt en lachte om Griffioen die het met den ouderwetschen tweetand hield; Leviathor zwaaide een spiets en reeg er khaki-schimmen aan, wanneer ze te dicht in zijne nabijheid kwamen, niets anders dan een manier van waarschuwing, zonder boos opzet; maar Hellekijn snipte met zijn windbuks telkens in den dichten drom. En het was een gejoel en gestoei onder de duiveltjes. Met zijn staart deftig opgestoken, de klauwen flink in den modder geplant ging Ferragut de nieuw aankomenden monsteren.

‘Goddam!’ riep hij, ‘niets dan English! Do you want to box?’ en hij stelde zich in postuur.

‘Kijk toch beter uit je oogen!’ zei hem Hellekijn met een stomp in zijn zij, en hij wees hem neervlokkende gestalten met schuins opgaande oogspleten. ‘Als je boksers zoekt ....!’

‘Wat of er toch daar boven wel aan den gang mag zijn dat het hier zoo vervaarlijk in den kelder drupt, den laatsten tijd?’ vroeg Griffioen.

‘Ze houden vredesconferentie,’ antwoordde Nikker.

‘Kijk toch niet naar al dat indistincte goedje!’ zei Barbacane, de aristocraat van het gezelschap. ‘Let eens op dien daar: dat's een koning.’

‘'t Is een heele Mesjeu!’ verklaarde Lekker, de spotvogel, en deed alsof hij zijn snorrebaard fier opstreek. ‘Ze hebben hem toch gesnipt!’

‘En die andere in zijn buurt?’ vroeg de kleine Lancerot.

‘Die, waarvoor de English plaats maken? Zie je niet, dat's een koninginnezoon, een hertog!’ leerde Barbacane.

Maar Lekker bracht zijn grijpklauw aan de lippen en deed alsof hij zijn mond afveegde. ‘Lief hebber!’ grijnslachte hij; en daarop ging hij met Nikker en Hellekijn de schimmen toeroepen, de schimmen met den verschen dood nog op 't aanschijn.

‘He, sociaal!’ tegen de lange, ernstige gestalte met den mond die nog spreken wou. ‘Hé, burgemeester, hé dokter, hé overste!’

En op eens, daar begonnen ze te proesten in een geginnegap. Een onbeholpen schimmelichaam viel hun in 't oog, wezenloos, in elkaar gezakt, piepend kleine schimmegeluidjes uitstootend, en in de schimmehand, alsof 't een schat was, een vergeeld schimmen-lauwerblad.

‘Dat 's een komiekert!’ zei Nikker.

‘Hoe komt zoo'n prul nog hier verwaaid, zoo'n menschenvod, zoo'n afgegeten levenskliek!’ was Hellekijns opmerking.

En Lekker grijnsde, de vooze schim nadoende: ‘'t is een idioot!’

Onderwijl waren Leviathor en Ferragut en de rest ongeduldig geworden. Zij gingen om Charon schreeuwen. ‘Oude zuiplap, merk je dan niet dat je al je volle vracht hebt! Wat lig je te ronken, neem ze in je lekke schuit en steek van wal! Leelijke verstopte blaasbalg, luchtpijp smerende en toch al luchtpijpverroeste oude heer, 't wordt tijd, 't is tijd!’

Ze maakten een kabaal, dat de norsche reus Charon van zijn leger in de boot opstond en, met de geweldige roeispaan de schuit naar 't veer boomend, den schimmen gelegenheid gaf om voor den overtocht over 't looden water naar de bloedrookende verdoemde stad plaats te nemen.

‘Jongens, opgepast!’ zei Leviathor, ‘heft de groenenmarsch aan!’ En zij begonnen te trompetten, van achteren, een wanstaltige, klankenverscheurende muziek.

Met kwam de geweldige roeispaan van den norschen Charon, over de hoofden der angstig dwarrelende, windgejaagde schimmen, op de duivels aan den dam neer, en sloeg Ferragut en Hellekijn plat tegen den grond, als twee ingedrukte insecten. De rest sprong uit schrik als kikkers te water.

Alleen Lekker waagde het, gedoken aan den oever, zichtbaar te blijven, en riep: ‘Ik heb heusch niet meegedaan, mag ik ook overvaren op de boot?’

Maar Charon zweeg, alleen stootte hij in de dichte drommen met zijn spaan, dat zij plaats zouden nemen op de boot om overgevoerd te worden naar ginds, waar onder den looden, geluidloozen hemel de roode gloed aan den gezichteinder walmde.

Toen de boot gevuld was, bleek zij te zwaar.

Charon duwde met de geweldige roeispaan tegen den oever, maar de schuit was te diep in den modder gezonken, zij kon niet worden verwrikt door de macht van den reusachtigen arm.

De oogen van den veerman fonkelden woest in het gegroefde gelaat.

‘De koning aan land!’ beval hij en sloeg naar de fiere rechte gestalte.

Lekker die genaderd was maakte een gebaar alsof hij de schim met de opgestreken snorrebaard bij 't uitstijgen behulpzaam wou zijn. En de andere duiveltjes keken, nieuwsgierig, even boven 't water.

Maar de boot rees ook geen haar.

‘De koninginnezoon aan land!’ klonk het van de dorre lippen.

Geen haar.

‘Al die khaki-pakken van boord!’

Geen haar.

‘Allen er uit!’

Geen haar. Toch was de boot leeg van schimmen. Alleen op den bodem vertrapt en versmaad lag nog een wezenlooze, onbeholpen gestalte als een menschenlomp in 't ruim neergegooid, maar de schimmenhand hield een dor schimmenlauwerblad.

Toorn schoot uit Charon's blik om die leege, verschrompelde levensschil aan zijn voeten. Hij wilde haar met den voet stooten, maar reeds was de schim van den grond opgestaan, en zette zich neer aan de plecht, en keek, en sprak: ‘Voer over!’

Toen rees de boot, en door een geweldigen ruk van de roeispaan vloog zij over den looden spiegel van het doode water.

De hel brandde in het gezicht van den veerman, maar hem ontmoette een oog waarin meer en grondeloozers lichtte dan het hellevuur, en door den geest van den ouden schipper streek de herinnering aan een andere ontmoeting van jaren, ja eeuwen geleden, en van een fel oog, van een verschroeienden blik ....!

- Maar hij had een geleider, hij was niet alleen, - peinsde 't in Charon.

‘Alleen!’ klonk het hem tegen van zijn metgezel in de boot, daar hij zijn gedachten las.

Van den oever af zagen de wachtenden het schip naar de diepten van de verte heen streven; en de roode gloed van den gezichteinder goot een rosse, vreemds-spellende aureool om de machtig rijzende gestalte van Charons gezel.

‘Dat's een booze!’ zei Lekker het schip naoogend.

‘Dat is een hooge!’ merkte Barbacane op.

Bibliographie.

Paedagogische schoolreizen door Dr. J.H. Gunning Wz. Amsterdam, W. Versluys. 1900.

Voordat de *zaak* tot stand komt, waarvoor Dr. Gunning met zooveel warmte en overtuiging pleit, zal er, hopen wij, een andere *naam* voor gevonden zijn. Of doet het er misschien weinig toe of zoo'n reis met een doel, zoo'n opvoedkundige reis, ‘als samenvatting van al de opvoedingsmiddelen waarover de school buiten het schoolgebouw kan beschikken’, een eenigszins afwerenden titel draagt, omdat Hildebrand in ‘Varen en rijden’ gelijk heeft, dat ‘reizen voor pleizier’ toch niet meer dan een droombeeld, een hersenschim is en reizen buiten den natuurlijken kring ligt der genoeglijke gewaarwordingen van een huisdier als de mensch?

Wat hiervan zij, dien pedanten naam moest men, dunkt ons, maar laten varen en zich bepalen bij het eenvoudiger ‘schoolreis’, een ding dat onder dien naam in Duitschland reeds een geschiedenis heeft, waarvan ons menige aardige en belangrijke bijzonderheid door den schrijver dezer brochure wordt verteld.

De schoolreis is het kind van de schoolwandeling, die in ons land, en in het bijzonder in Amsterdam, waar er reeds een ‘Gids’ voor verscheen, sinds geruimen tijd inheemsch is. En waar de lagere school de schoolwandeling heeft, is het niet meer dan natuurlijk dat men voor de middelbare de schoolreis verlangt. Welke uitnemende gevolgen van socialen, paedagogischen en hygiënischen aard de schoolreis heeft, hoe zij gemeenschapszin kweekt, karakters en lichamen staalt, den band tusschen onderwijzers en leerlingen versterkt, den gezichtskring uitbreidt en de kennis verrijkt, en op welke wijze een dergelijke reis, wil haar doel bereikt worden, behoort te worden voorbereid en uitgevoerd, ontvouwt ons Dr. Gunning in het breede.

In één opzicht dunkt ons zijn opstel onvolledig. Waar hij voorbeelden geeft van reisjes die gemaakt verdienen te worden, spreekt de schrijver steeds van tochtjes buiten onze grenzen. De paedagogische schoolreis - om haar nu maar eens zoo te blijven noemen - moet echter o.i. in de allereerste plaats dienen om de kennis van het eigen land uit te breiden. De fiets heeft reeds menigeen een Nederland doen ontdekken en doen bewonderen, van welks bestaan hij geen flauw vermoeden had; de schoolreis moet hetzelfde kunnen doen. Gelijk men de schoolwandeling op de lagere school begint met een wandeling in de eigen buurt, om ze allengs wijder uit te breiden, zoo geschiede het ook met de schoolreis die, met

de eigen provincie aanvangend, allengs zich uitstrekke over het geheele land. Voor den volwassen jonkman blijven dan de reizen buitenslands, waarbij de kunst van waarnemen en van reizen, op de schoolreis geleerd, hem van groot nut zal kunnen zijn.

Zoo opgevat, hopen ook wij dat de schoolreis voor onze middelbare scholen niet lang meer een onbekende zal blijven.

Maeterlinck. Eene studie, door J. Schrijver Dz. Amsterdam, Scheltema en Holkema's boekhandel, 1900.

Zoo ik de voorlezing van deze ‘Studie’ over Maeterlinck - want zij is ‘een voordracht, gehouden in een bijeenkomst van leden der Vereeniging tot Beoefening van Vocale en Dramatische Kunst te Amsterdam’ - had kunnen bijwonen, zou ik mij waarschijnlijk eerst wat ongeduldig gemaakt hebben over de lange inleiding en, ofschoon rustig luisterend, misschien met halve stem geroepen hebben ‘la pièce!’ Maar al spoedig zou ik aangetrokken zijn geworden door de sympathie, de hooge vereering waarmeê hier over Maeterlinck en zijn werk gesproken wordt. Het is niet alleen kunstgenot, het is levensgeluk in den diepsten en breedsten zin van het woord dat de heer Schrijver bij Maeterlinck heeft gevonden en zijn toehoorders deelachtig wil maken.

Dankbaarheid, innige dankbaarheid is het alles-overheerschend gevoel dat het doordringen in de gedachten van den genialen Belg in hem gewekt heeft. Hij heeft Maeterlinck voor niet minder te danken dan voor dit groote: ‘dat, in plaats van doodenden twijfel aan goedheid, adel en geluk, een zekere en zoete bewustheid, die de mogelijkheid van bereiken van al dit schoon door alle menschen voorspelt, zegevierend haar intrede heeft gedaan in (zijn) hart’; ‘de duisternis van 't zwarte misnoegen’ heeft hij ‘door Maeterlinck's woorden zien vluchten voor den zonnewagen van tevredene en stille resignatie.’

Nu moge het schitterend beeld van een zonnewagen een beetje zonderling schijnen waar niets dan ‘resignatie’ verkregen is, - het blijkt al spoedig dat dit laatste woord veel te zwak is, waar het geldt een ‘vast geloof dat der menschen ergste leed geleden, hun hevigste smart doorstaan is, en de overwinning der ziel het feit zal zijn, dat de komende eeuwen zal beheerschen.’

Maeterlinck te schilderen als den wegbereider, den edelen apostel van dit geloof, den ‘gezalfde Gods’, is dan ook het hoofdmotief van des heeren Schrijver's rede. En, dit zoo zijnde, is het niet vreemd dat in zijn stuk Maeterlinck's laatste werk, *La Sagesse et la Destinée*, een veel grooter plaats bekleedt dan het geval is bij diegenen die minder den denker dan den kunstenaar hebben trachten na te voelen en te begrijpen. Niet vreemd ook, dat het onderscheid tusschen dat laatste boek en Maeterlinck's vroegere werken voor den heer Schrijver zoo weinig beteekent dat een groot gedeelte van zijn betoog gewijd is aan het bestrijden, een vurig, een hartstochtelijk bestrijden (‘oppervlakkig’, ‘absurd’, ‘gewaagd’, ‘brutaal’ heet, hier en daar, het werk van hen die anders over Maeterlinck gesproken hebben dan hij) van wat hij noemt ‘de onnoozele legende van den nieuwen Maeterlinck’.

Dit betoog, met warmte geschreven, is op zich zelf niet onverdienstelijk. En zoo een van ‘de hooge heeren der schriftuitlegging’ (zoo noemt de heer S. met een *sneer* waarvoor ik geen enkele aanleiding kan vinden, de schrijvers van een paar recente ‘essays’ over Maeterlinck) er ooit aan mocht hebben getwijfeld, of, ‘de kiemen van *Sagesse et Destineé* overal in *Le Trésor des Humbles* reeds teekenen van leven geven’, dan kunnen een

paar goede citaten die hier zijn bijeengebracht, hem zekerheid geven omtrent de onderlinge verwantschap van die beide werken. Maar het erkennen van z u l k eene verwantschap behoeft hem volstrekt niet te beletten van een nieuwe phase in de evolutie van Maeterlinck's gemoedsbestaan en van zijn denken te b l i j v e n spreken. Hij behoeft hiertegen te minder bezwaar te hebben omdat de dichter zelf het feit dier ‘evolutie’ heeft erkend, rondweg heeft verklaard, dat het zijn streven is in toenemende mate eenvoudig en waar te zijn, de rol van het mysterie in het leven en in de letterkunde te beperken, en nu hij, op zijn vroegeren arbeid doelend, zelfs gesproken heeft van zijn ‘verleden’ waaraan anderen ‘meer getrouw zijn gebleven’ dan hij zelf.

Ofschoon de heer Schrijver geen van Maeterlinck's drama's opzettelijk en uitvoerig ter sprake brengt, (‘absurd’ komt het hem voor ‘het intieme maaksel er van na te gaan en te spreken van de middelen waarmede Maeterlinck zijn doel bereikt’) zoo heeft hij toch aan Maeterlinck's opvatting van het drama en aan zijne verhouding tot het bestaande tooneel een groot gedeelte, en niet het minst belangrijke, zijner rede gewijd. Punt van uitgang en wegwijzer is hem, bij zijn beschouwingen, het mooie opstel ‘Le tragique quotidien’. Tot een flinke toetsing van Maeterlinck's drama's aan het daarin uitgesproken beginsel komt het niet. De heer S. wil dit liever vermijden. Want, zoo Maeterlinck al getracht heeft zijn eigen ideaal in die verschillende drama's te verwezenlijken, ‘volmondig mag men erkennen dat hij haar’ (d.i. de oplossing van het vraagstuk) ‘in geen geheel bereikt heeft’ En zoo schijnt het dan ‘onnut na te gaan in welk dat meer, in welk dat minder het geval is.’

Zullen de lezers van den heer Schrijver het betreuren dat deze ontleding en waardebepaling van Maeterlinck's dramatischen arbeid in zijne ‘Studie’ ontbreekt? Mij dunkt, zij zullen spoedig inzien dat, zoo zij er in gevonden werd, de geheele toon van het stuk een andere zou zijn geworden; en in dien toon van bewondering en dankbare vereering ligt immers juist de aantrekkelijkheid dezer voordracht. Maar wel mag het verzoek tot den heer S. gericht worden om over de dramatische theorie van Maeterlinck, als artistieke leer beschouwd, te blijven nadenken en er later, liefst niet in een redevoering, nog eens over te schrijven. Misschien komt hij dan wel wat terug op zijn afkeurend oordeel over de dramatische ‘spanning’ uitgesproken. Misschien bemerkt hij dan dat sommige van Maeterlinck's drama's, zooals *l'Intruse, La Mort de Tintagiles, Intérieur*, juist door de intensiteit der spanning zoo sterk ontroeren. Misschien ziet hij dan in, dat de moderne psychologie geen ongelijk heeft wanneer zij in spanning en ontspanning het geheim zoekt van al onze aethestische aandoeningen.

Ook mag hem, met het oog op zulk een ‘reprise’ van het onderwerp, de vraag gesteld worden, of hij, op blz. 46, den tooneelspeler niet verward heeft met den tooneelschrijver, wanneer hij den eerste, niet den laatste, gelijk stelt met den ‘componist’? En moet nu waarlijk de tooneelspeler - d.i. de vertolker, de uitbeelder der visie van een ander - ‘een priester’ worden, ‘die, o, heel zelden, uit hooge roeping gaf een stukje van zijn eigen ziel?’

Wie zóó voor de verheffing der tooneelspeelkunst ijvert, zal, vrees ik, zijn doel al te vér voorbijschieten.

A.G. v H.

De stille kracht.

III.

Ngadjiwa was een vroolijker plaats dan Laboewangi; er lag een garnizoen; uit het binnenland, van de koffie-landen, kwamen dikwijls administrateurs en employé's eens afzakken om pret te maken; twee maal 's jaars hadden de races er plaats, waarvan de feestelijkheden een geheele week in beslag namen; ontvangst van den rezident, paardenverloting, bloemencorso en opera, twee of drie bals, die de feestvierders onderscheidden in bal-masqué, gala-bal, en soirée-dansante: een tijd van vroeg opstaan en laat naar bed gaan, van in enkele dagen honderde guldens verteeren met écarté en aan den totalizator.... Die dagen spatte uit de zucht tot pleizier en prettige levensvreugd; naar die dagen zagen maanden lang uit koffie-planters en suiker-employé's; voor die dagen spaarde men het halve jaar. Van alle kanten stroomde het vol, in de twee hôtels; ieder huisgezin borg logé's; met hartstocht wedde men, in een vloed van champagne, het publiek, ook de dames, de race-paarden kennende, zoo goed als waren zij allen haar eigendom; op de bals geheel thuis, allen kennende allen, als op familie-partijen, terwijl de walsen en Washington-post en Graziana gedanst werden met de slepende gratie der Indosche danseurs en danseuses, de maat kwijnend, de slepen zacht zwevend, de glimlach van rustige verrukking om de half geopende monden, met dien droomerigen wellust van dansen, die zij zoo bevallig gebaren, dansers en danseressen van Indië, en niet het minst zij, wie het Javaansche

bloed stroomt door de aderen. De dans is bij hen niet de woeste sport, plomp gesprongen met luiden lach bonsende tegen elkâar, niet het ruwe verwar der lanciers van onze Hollandsche jongelui-bals, maar het is - vooral bij de Indo's - niets dan hoffelijkheid en gratie: een kalme uitbloei van bewegingsbevalligheid; een gratieus teekenende arabesk van precieze pas op zuivere maat over de vloeren der societeitszalen; een harmonie van bijna achttiend'eeuwsche, jongnobele dansgolving, en -sleeping, en -zweving, op het toch zoo primitieve boem-boem der Indische muzikanten. Zoo danste Addy de Luce, alle oogen van vrouwen en meisjes gevestigd op hem, hem volgende, hem smeekende met den blik ook haar meê te nemen in het gegolf en gedein, dat was als droomend meêgaan op water... Dat was uit het bloed van zijn moeder, dat was nog iets van de gratie van srimpi's[1)] tusschen wie zijn moeder hare kinderjaren geleefd had, en de mengeling van het Westersch moderne en Oostersch antieke gaf hem bekoring, onweêrstaanbaar....

Nu, op het laatste bal, de soirée-dansante, danste hij zoo met Doddy, en, na haar, met Léonie. Het was al laat in den nacht, vroeg in den morgen: buiten bleekte de dag. Een vermoeidheid lag over de zaal uitgespreid en Van Oudijck gaf ten laatste te kennen aan den assistent-rezident Vermalen, bij wien hij met zijn familie logeerde, dat hij gaan wilde. Hij bevond zich op dat oogenblik in de voorgalerij der societeit, sprekende met Vermalen, toen de patih[2)] eensklaps uit de schaduw van den tuin op hem afkwam en, zichtbaar ontroerd, neêrhurkte, de semba maakte en sprak:

- Kandjeng! Kandjeng! Geef mij raad, zeg mij toch wat ik doen moet! De Regent is dronken en loopt op straat en vergeet geheel zijn waardigheid.

De feestvierders gingen naar huis. De rijtuigen rolden aan; men steeg in; de rijtuigen rolden weg. Op den weg, voor de societeit, zag Van Oudijck een Javaan: het bovenlijf bloot; hij had zijn hoofddoek verloren en zijn lange zwarte haren zwierden los, terwijl hij heftig gebaarde en luid sprak. Groe-

1) Vorstelijke danseressen.
2) Rijksbestierder, in rang volgende op den Regent.

pen in de duisterende schaduw verzamelden zich, toekijkende van verre.

Van Oudijck herkende den Regent van Ngadjiwa. De Regent had reeds gedurende het bal zich zonder beheersching gedragen, nadat hij met kaartspel veel had verloren en allerlei wijn door elkaâr had gedronken.

- Was de Regent al niet naar huis? vroeg Van Oudijck.

- Zeker, Kandjeng! klaagde de patih. Ik had den Regent al naar huis gebracht, toen ik zag, dat hij zich niet meer beheerschen kon. Hij was op zijn bed al neêrgestort; ik meende, in diepen slaap. Maar zie, hij is ontwaakt en opgestaan; hij heeft de Kaboepaten verlaten en is weêr hierheen gekomen. Zie hem, hoe hij doet! Hij is dronken, hij is dronken en hij vergeet wie hij is, wie zijn vaders waren!

Van Oudijck begaf zich naar buiten, met Vermalen. Hij naderde den Regent, die heftige gebaren uitsloeg en met luide stem uitsprak een onverstaanbare rede.

- Regent! zei de rezident. Weet u niet meer waar en wie u is?

De Regent herkende hem niet. Hij vaarde tegen Van Oudijck uit, hij riep al de vervloekingen des hemels over zijn hoofd.

- Regent! zei de assistent-rezident. Weet u niet wie tot u spreekt en tot wien u spreekt?

De Regent schold Vermalen uit. Zijn bloeddoorschoten oogen bliksemden dronken woede en krankzinnigheid. Met den patih probeerden Van Oudijck en Vermalen hem in een rijtuig te helpen, maar hij wilde niet. Prachtig subliem in zijn ondergang, verheerlijkte hij zich in de krankzinnigheid zijner tragedie, stond hij als uitgebarsten uit zichzelven, half naakt, met de zwierende haren, met het groote gebaar zijner dolle armen, was niet grof en niet dierlijk meer, maar werd tragisch, heldhaftig, vechtend met zijn noodlot, op den rand van een afgrond.... De overmaat zijner dronkenschap scheen hem door een vreemde kracht te heffen uit zijn langzame verdierlijking, en, beschonken, verhief hij zich, torende hij hoog, dramatisch, boven die Europeanen. Van Oudijck zag hem in stupefactie aan. Nu werd de Regent handgemeen met den patih, die hem bezwoer.... Op den weg verzamelde zich de bevolking, stil, ontzet: de laatste gasten kwamen uit de

societeit, waar de lichten donkerden. Onder hen bevonden zich Léonie Van Oudijck, Doddy en Addy de Luce. Zij hadden alle drie nog den vermoeiden wellust van den laatsten wals in de oogen.

- Addy! zei de rezident. Je kent den Regent intiem. Probeer of hij je herkent.

De jonge man sprak den beschonken waanzinnige toe, in zacht Javaansch. Eerst ging de Regent voort met zijn woorden van vervloeking, werd reusachtig zijn gebaar van razernij; toen scheen hij echter in de zachtheid van die taal een bekende herinnering te hooren. Hij zag Addy lang aan. Zijn gebaar zakte, zijn verheerlijking van beschonkenheid doofde uit. Het was eensklaps of zijn bloed begreep het bloed van dien jongen man, of hunne zielen elkander verstonden. De Regent knikte weemoedig en begon te klagen, lang uit, de armen omhoog geheven. Addy wilde hem in een rijtuig helpen, maar de Regent weêrstreefde; hij wilde niet. Toen nam Addy zijn arm in zijn arm met zachten drang, en liep langzaam met hem voort. De Regent al klagende, met tragisch wanhoopsgebaar, liet zich geleiden. De patih volgde, met een paar volgelingen, die den Regent uit de Kaboepaten waren nageloopen, machteloos... De stoet verdween in den donker.

Léonie, met een glimlach, moê, steeg in het rijtuig van den assistent-rezident. Zij herinnerde zich den speeltwist op Patjaram; zij had er pleizier in zoo zichtbaar te zien gebeuren een langzamen ondergang, een zichtbare slooping door hartstocht, dien geen takt en correcte maat leidde. En voor zichzelve voelde zij zich sterker dan ooit omdat zij genoot van hare passie's en ze leidde en van ze maakte de slaven van haar genot.... Zij minachtte dien Regent en het was haar een romantische voldoening, litterair pleizier, te bespieden de fazen van dien ondergang. In het rijtuig zag zij naar haar man, die somber zat. En zijn somberheid verrukte haar, omdat zij hem sentimenteel vond, met zijn hooghouden van Javaanschen adel. Een sentimenteele instructie, en die nog sentimenteeler Van Oudijck opvatte. En zij genoot in zijn verdriet. En van haar man zag zij naar Doddy en zij bespiedde in den dansmoeden blik van haar stiefkind een jalouzie op dien aller-, allerlaatsten wals van haar, Léonie,

met Addy. En zij was verrukt over die jalouzie. Zij voelde zich gelukkig, omdat op haar het verdriet geen vat had, evenmin als de hartstocht. Zij speelde met de dingen van het leven en ze gleden van haar af en ze lieten haar even onbevreesd en kalm glimlachend en rimpelloos melkblank als altijd.

Van Oudijck ging niet naar bed. Zijn hoofd in vuur, één woede van verdrietelijkheid in zijn hart, nam hij dadelijk een bad, kleedde zich in nachtbroek en kabaai en liet zich in de galerij voor zijn kamer koffie brengen. Het was zes uur, een heerlijke koelte van ochtend-frischheid baadde de lucht. Maar een ontstemming was zoo hevig in hem, dat als in congestie zijne slapen klopten, zijn hart bonsde, dat zijn zenuwen trilden. De scène van dien nachtmorgen schemerde steeds voor zijn oog, triltikkende als een biograaf, met de wemelveranderingen der houdingen. Wat er hem vooral in ontstemde, was de onmogelijkheid ervan, het onlogische, het nooit gedachte. Dat een Javaan van geboorte, trots al de edele traditie in zijn aderen, zich kòn gedragen als de Regent van Ngadjiwa dien nacht, was hem nooit mogelijk voorgekomen, zoû hij nooit hebben geloofd, als hij het niet met eigen oogen gezien had. Voor dezen man van vooruit vastgestelde logiek was deze waarheid eenvoudig wanstaltig als een nachtmerrie. Gevoelig in hooge mate voor verrassing, die hem niet logisch dacht, was hij boos op de realiteit. Hij vroeg zich af of hijzelve niet gedroomd had, niet dronken was geweest. Dat het schandaal gebeurd was, maakte hem razend. Maar zoo het dan zoo was, welnu, dan zoû hij den Regent voor ontslag voordragen.... Het kon niet anders.

Hij kleedde zich, sprak met Vermalen en ging met dezen naar de Kaboepaten; beiden drongen zij door tot den Regent, niettegenstaande de aarzeling der volgelingen, niettegenstaande de inbreuk op de etiquette. Zijne vrouw, de Raden-Ajoe, zagen zij niet. Maar zij vonden den Regent in zijn slaapvertrek. Hij lag op zijn bed, de oogen open, somber bijkomende, nog niet genoeg tot het leven teruggekeerd, om geheel te bevroeden de vreemdheid van dat bezoek: de rezident, de assistent-rezident voor zijn bed. Toch herkende hij hen, maar hij sprak niet. Terwijl zij hem beiden poogden te doen inzien het hoogst onbehoorlijke van zijn gedragingen

staarde hij henbeiden onbeschaamd aan en volhardde in zijn zwijgen. Het was zoo vreemd, dat de beide ambtenaren elkaâr aanzagen en met den blik afvroegen of de Regent niet krankzinnig was, of hij wel toerekenbaar was. Hij had nog geen woord gesproken, hij zweeg steeds. Hoewel Van Oudijck hem dreigde met ontslag, bleef hij zwijgen, starende met onbeschaamde oogen in de oogen van den rezident. Hij opende niet de lippen, hij volhardde in een volkomen geluideloosheid. Nauwlijks schetste een glimlach van ironie zich om zijn mond. De ambtenaren, werkelijk denkende, dat de Regent krankzinnig was, trokken de schouders op, verlieten het vertrek.

In de galerij ontmoetten zij de Raden-Ajoe, een klein onderdrukt vrouwtje, als een geslagen hond, een getrapte slavin. Zij naderde weenende; zij vroeg, zij smeekte vergeving. Van Oudijck zeide haar, dat de Regent steeds zweeg, wat hij hem gedreigd had, zweeg met een onverklaarbaar, maar klaarblijkelijk voorgenomen zwijgen. Toen fluisterde de Raden-Ajoe, dat de Regent een doekoen[1] geraadpleegd had, die hem een djimat[2] gegeven had en verzekerd had, dat zoo hij maar volhardde in een volkomen zwijgen, zijne vijanden geen vat op hem zouden hebben. Bang smeekte zij hulp, vergeving, hare kinderen verzamelend rondom zich heen. Na den patih ontboden te hebben en hem te hebben opgedragen den Regent zooveel mogelijk te bewaken, gingen de ambtenaren heen.

Hoe dikwijls Van Oudijck ook al te doen had gehad met het bijgeloof der Javanen, steeds maakte het hem razend, als tegenstrijdig aan wat hij noemde de wetten van natuur en leven. Ja, alleen zijn bijgeloof kon een Javaan afbrengen van het correcte spoor zijner ingeboren hoffelijkheid. Wat men hem nu ook onder het oog zoû willen brengen, de Regent zoû zwijgen, volharden in het volkomen zwijgen, hem opgelegd door de doekoen. Zoo meende hij veilig te zijn, voor wie hij meende, dat waren zijn vijanden. En dit vooropgezette idee van vijandschap met wien hij zoo gaarne had willen beschouwen als jong-broederlijke medebestuurder, ontstemde Van Oudijck het meest.

1 Inlandsche geneeskundige.
2 Talisman.

Hij ging, met Léonie en Doddy, terug naar Laboewangi. Thuis gevoelde hij een enkel oogenblik het prettige van weêr in zijn eigen huis te zijn, een genot van eigen huiselijkheid, dat hem steeds zeer streelde: het materieele pleizier van zijn eigen bed te zien, zijn eigen schrijftafel en stoelen, zijn eigen koffie te drinken, bereid als hij het gewoon was. Die kleine streelingen brachten hem even in goed humeur, maar aanstonds voelde hij weêr al zijne bitterheid toen hij onder een stapel brieven op zijn bureau herkende de verdraaide handschriften van een paar duistere schrijvers. Werktuigelijk opende hij ze het eerst, en walgde toen hij las den naam van Léonie, samengekoppeld met dien van Theo. Niets was voor die ellendelingen heilig: zij vonden uit de monsterlijkste combinatie's, de onnatuurlijkste lasteringen en gruwelijkste betichtingen tot bloedschande toe. Bij al dit vuil, dat men naar zijn vrouw en zijn zoon smeet, stegen zij beiden hooger en zuiverder in zijne liefde, tot een top van onschendbaarheid, beminde hij beiden met nog grooter en inniger teederheid. Maar al zijn omgewoelde bitterheid gaf hem geheel zijne ontstemming terug. Feitelijk was ze, omdat hij voor ontslag moest voordragen den Regent van Ngadjiwa, en dit niet gaarne deed. Maar deze enkele noodzakelijkheid verbitterde zijn geheele bestaan, maakte hem zenuwachtig en ziek. Als hij niet kon volgen de lijn, die hij had vastgesteld, als het leven afweek van de door hem - Van Oudijck - a priori vastgestelde gebeurlijkheden, maakte hem deze onwilligheid, deze opstand van het leven zenuwachtig en ziek. Hij had zich nu eenmaal voorgenomen na den dood van den ouden Pangéran omhoog te heffen het zinkende geslacht der Adiningrats, zoowel uit liefdevolle herinnering aan den uitstekenden Javaanschen prins, zoowel om zijne rezidents-instructie, als om een gevoel van nobele menschelijkheid en verborgen poëzie in zichzelven. En nooit had het gekund. Dadelijk had hem tegengewerkt - onbewust, door de kracht der dingen - de oude Raden-Ajoe Pangéran, die alles verspeelde, verdobbelde, die zich en de haren ruïneerde. Als een vriend had hij haar terecht gewezen. Zij was niet ontoegankelijk voor zijn raad geweest, maar hare passie was sterker gebleken. Haar zoon, de Regent van Laboewangi, had Van Oudijck reeds dadelijk, nog voor den dood van zijn vader, geoordeeld

als onbekwaam voor de werkelijke betrekking van Regent: klein hoogmoedig op zijn bloed, onbeduidend, nooit op de hoogte van het werkelijke leven, zonder talent van regeeren of hart voor den minderen man, zeer fanatiek, altijd bezig met doekoens, met heilige berekeningen - petangans -; altijd gesloten en levende in een droom van duistere mystiek, en blind voor wat welvaart en gerechtigheid zoû zijn voor zijn Javaansche onderdanen. En de bevolking toch aanbad hem, zoowel om zijn adel, als omdat hij een roep had van heiligheid en van een vèrreikende macht te bezitten: een goddelijke tooverkracht. Stil, in het geheim, verkochten de vrouwen van de Kaboepaten in flesschen het water, dat bij het bad gestroomd was over zijn lichaam, als een geneesmiddel, heilzaam voor verschillende ziekte. Zoo was de oudste broeder, en de jongere had zich dien vorigen nacht geheel vergeten, bezeten van waanzin door spel en drank... Met deze zonen wankelde ten ondergang het eens zoo schitterend geslacht: hunne kinderen waren jong; enkele neven waren patih in Laboewangi, in naburige rezidentie's, maar in hen vloeide ook geen drup meer van het edele bloed. Neen, hij Van Oudijck, had nooit gekund, wat hij zoo gaarne had willen doen. Zij, wier belang hij voorstond, werkten zelven hem tegen. Het was met hen gedaan.

Maar waarom het zoo zijn moest, begreep hij niet en ontstemde hem, maakte hem bitter.

Hij had zich nu eenmaal voorgesteld een heel andere lijn, een mooie lijn van stijging - zooals hij zijn eigen leven ook voor zich zag - en de lijn van het leven krinkelde verward naar omlaag. En hij begreep niet wat sterker zoû kunnen zijn dan hij, als hij wilde. Was het hem niet altijd zoo gegaan in zijn leven en loopbaan, dat wat hij sterk wilde, gebeurd was met de logica, die hijzelve van dag tot dag gesteld had aan de dingen, die gebeuren gingen? Zijn eerzucht had nu gesteld die logica van de stijgende lijn, want zijn eerzucht had als doel zich gesteld die oprichting van dat Javaansche geslacht...

Zoû hij falen? Te falen in de streving naar een doel, dat hij zich als ambtenaar gesteld had - hij zoû het zich nooit vergeven. Tot nog toe had hij steeds kunnen bereiken wat hij wilde. Maar wat hij nu wilde bereiken, was - hemzelven

onbewust - niet alléén een doel van ambtenaar, een doel voor zijn werkkring. Wat hij nu wilde bereiken, was een doel, waarvan de idee sproot uit zijne menschelijkheid, uit het edele van hemzelven. Wat hij nu wilde bereiken was een ideaal, een ideaal van Westerling in het Oosten, en van Westerling, die het Oosten zag, zooals hij het zien wilde en alleen zien kon.

En dat er krachten waren, die zich verzamelden tot éene kracht, die hem tegenwerkte, die spotte met zijn voorstelling, die lachte om zijn ideaal, en die des te sterker was naarmate zij dieper verborgen bleef - hij zoû het nooit willen toegeven: zijn natuur was niet om ze te erkennen en zelfs hare klaarduidelijkste openbaring zoû voor zijn ziel een raadsel zijn, en mythe blijven.

IV.

Van Oudijck was dien dag naar het bureau geweest, toen hij, thuiskomende, dadelijk tegemoet werd gekomen door Léonie.

- De Raden-Ajoe Pangéran is hier, zeide zij. Al sedert een uur, Otto. Zij zoû je gaarne willen spreken. Zij heeft op je gewacht.

- Léonie, zeide hij. Zie eens deze brieven in. Ik ontving dikwijls van die pamfletten, en ik heb je er nooit over gesproken. Maar misschien is het beter, dat je er niet onbekend meê blijft. Misschien is het beter, dat je weet. Maar, ik bid je, trek je er niets van aan. Ik hoef je niet te verzekeren, dat ik geen oogenblik ook maar het minste geloof van al die smerigheid. Wees er dus niet ontstemd over en geef mij straks die brieven persoonlijk terug. Laat ze niet slingeren.... En laat de Raden-Ajoe Pangéran in mijn kantoor komen....

Léonie, de brieven in de hand, voerde de prinses meê uit de achtergalerij. Zij was een waardige, grijze vrouw, met een trotsche koninklijkheid in haar nog slank figuur, de oogen somber zwart, de mond, door het betelsap als breeder geteekend, en waarin de afgevijlde, zwart gelakte tanden grijnsden, was als een maskergrimas en bedierf het edel-hooge van hare uitdrukking. Zij droeg een zwart satijnen kabaia met juweelen gesloten. Het waren vooral hare grijze haren, hare sombere

oogen, die haar een bizondere mengeling gaven van eerbiedwaardigheid en smeulenden hartstocht. Er lag over haren ouderdom een tragiek. Zelve voelde zij een noodlot tragisch drukken op haar en de haren en hare eenige hoop stelde zij in de vérreikende, gode-machtige kracht van haar oudsten zoon, Soenario, den Regent van Laboewangi. Terwijl zij nu Van Oudijck voorging in het kantoor, zag Léonie, in de middengalerij, de brieven in. Het waren verzen in vuile taal, over haar en Addy en Theo. Altijd in den egoïstischen droom van haar eigen leven, bemoeide zij zich nooit veel over wat de menschen dachten en spraken, vooral omdat zij wist, dat zij ze met hare verschijning, met haar glimlach aanstonds weêr allen tot zich terug won. Zij had die rustige innemendheid, die niet te weêrstaan was. Zij sprak zelve nooit kwaad, uit onverschilligheid; zij was harmonisch vergoêlijkend voor alles en iedereen; en zij was bemind - als men haar zag. Maar de vieze brieven, uitgespogen uit een duisteren hoek, vond zij onaangenaam, lastig, ook al geloofde Van Oudijck niet. Wat, als hij eens gelooven ging? Zij moest daarop zijn voorbereid. Zij moest vooral voor dien mogelijken dag bewaren hare innemendste rustigheid, geheel hare onkwetsbaarheid en onschendbaarheid. Van wie zouden die brieven kunnen zijn? Wie haatte haar zoo, wie had er belang bij om zóo van haar te schrijven aan haar man? Hoe vreemd, dat het bekend was.... Addy, Theo... Hoe wist men? Oerip? Neen. Oerip niet.... Maar wie, wie dan? Was dan eigenlijk alles bekend? Zij had immers altijd gemeend, dat wat gebeurde in de geheime alkoven nooit openbaar zoû zijn voor de wereld. Zij had zelfs gemeend - een naïveteit - dat de mannen nooit spraken onder elkaâr over haar; wel over andere vrouwen, maar niet over haar.... In haren geest waren zulke naïve illuzies, trots al hare ondervinding: een naïveteit, die harmonieerde met het poëtische - half pervers, half kinderlijk - van hare rozekleurende verbeelding. Kon zij dan niet altijd geheim houden de verborgenheden van haar mysterie, de verborgenheden der werkelijkheid? Een oogenblik hinderde het haar: de werkelijkheid, die zich, trots hare correctheid, toch openbaarde.... Gedachten en droomen bleven altijd geheim. Het werkelijke gebeuren gaf zooveel last. Een oogenblik dacht zij voortaan voorzichtiger nog te

zijn, zich te onthouden.... Maar voor haar blik zag zij Theo, zag zij Addy, haar blonde en haar bruine liefde, en zij voelde zich te zwak.... Zij wist, dat zij hierin hare hartstochten niet kon overwinnen, hoewel zij ze leidde. Zouden ze toch, niettegenstaande al haar tact, eenmaal haar ondergang zijn? Maar zij lachte om dat idee; zij had een vast vertrouwen op hare onkwetsbaarheid, haar onschendbaarheid. Het leven gleed steeds van haar af.

Maar toch wilde zij zich voorbereiden, op wat gebeuren kon. Zij stelde geen hooger ideaal aan haar leven dan te zijn zonder pijn, zonder smart, zonder armoê, en hare passie's te maken tot de slaven van haar genot, zoodat zij zoo lang mogelijk genot zoû hebben, zoo lang mogelijk dit leven zoû leven kunnen. Zij bedacht wat zij zeggen en doen zoû als Van Oudijck haar eens ondervroeg, in twijfel om de anonieme brieven. Zij bedacht of zij met Theo toch maar niet breken zoû. Addy was haar genoeg. En zij verloor zich in hare voorbereidingen, als in vage combinaties van een tooneelspel, dat gebeuren ging. Tot zij eensklaps luide de stem van de Raden-Ajoe Pangéran hoorde klinken in het kantoor, tegen de kalme stem van haar man in. Zij luisterde, nieuwsgierig voorgevoelende een drama en zoo rustig blij, dat ook dit drama van haar afgleed. Zij sloop in Van Oudijcks slaapkamer; de tusschendeuren stonden altijd voor de luchtigheid open en een schutsel alleen scheidde slaapkamer en kantoor. Langs het schutsel gluurde zij uit. En zij zag de oude prinses, opgewonden als zij nog nooit een Javaansche vrouw gezien had. De Raden-Ajoe, in het Maleisch, bezwoer Van Oudijck; deze, in het Hollandsch, verzekerde haar, dat het onmogelijk was. Léonie luisterde aandachtiger. En zij hoorde nu, hoe de oude vorstin smeekte, dat de rezident genade zoû hebben met haar tweeden zoon, den Regent van Ngadjiwa. Zij bezwoer Van Oudijck toch te denken aan haar gemaal, den Pangéran, dien hij bemind had als een vader, die hem bemind had als een zoon - met genegenheid, inniger dan het gevoel van ‘ouderen en jongeren broeder’; zij bezwoer hem te denken aan hun roemrijk verleden, aan de glorie der Adiningrats, steeds de trouwe vrienden der Compagnie, in oorlog hare bondgenooten, in vrede hare trouwste vazallen: zij bezwoer hem niet ten ondergang te doemen hun geslacht, waarop

na den dood van den Pangéran drukte een noodlot en het dreef een afgrond van heilloos verderf in. Voor den rezident stond zij als eene Niobe, als een tragische moeder, opgeheven de armen in de zielswarmte van hare betuigingen, tranen weenende uit hare sombere oogen, en alleen de breede mond, geverfd met het bruine betelsap, was als een maskergrijns. Maar in dien grijns ontwelden haar de vloeiende zinnen van betuiging, bezwering, en hare handen wrongen zich smeekende samen, en hare vuist klopte in boete op de borst. Van Oudijck antwoordde haar met een vaste, maar zachte stem, haar zeggende hoe innig hij zeker had liefgehad den ouden Pangéran, hoe hoog hij stelde het oude geslacht, hoe niemand liever dan hij hoog zoû willen houden hunne hoogheid. Maar toen werd hij strenger en hij vroeg haar aan wie de Adiningrats te wijten hadden het noodlot, dat hen nu achtervolgde? En de oogen in hare oogen zeide hij haar, dat het was aan haar! Zij deinsde terug, opvlammend in woede, maar hij zeide het haar nog eens en nog eens. Hare zonen waren hàre kinderen; bigot en trotsch en speelziek. En in het spel, in dien lagen hartstocht, verongelukte hunne grootheid. In de onverzadelijkheid van hun winzucht wankelde hun geslacht ten ondergang. Hoe dikwijls ging niet een maand voorbij, dat te Ngadjiwa de Regent niet uitbetaalde de traktementen der hoofden? Zij betuigde, het was waar: op háar aandringen had haar zoon het geld der kas genomen, geleend, om speelschulden te voldoen. Maar zij bezwoer ook, het zoû nooit meer gebeuren! En waar, vroeg Van Oudijck, had ooit een Regent, afstammeling van een aloud geslacht, zich zoo gedragen als op het race-bal de Regent van Ngadjiwa? Zij klaagde, de moeder: het was waar, het was waar; het noodlot klemde zich vast aan hun schreden en had met waanzin haar zoon beneveld, maar nooit, nooit zoû het meer gebeuren. Zij zwoer bij de ziel van den ouden Pangéran, dat het nooit meer gebeuren zoû, dat haar zoon zijne waardigheid zoû herwinnen. Maar heftiger werd Van Oudijck en hij verweet haar, dat zij nooit goeden invloed had uitgeoefend op hare zonen en hare neven. Dat zij de slechte geest was van haar geslacht, omdat een demon van speelzucht en winzucht haar vast had in zijn klauwen. Zij begon op te gillen van smart, de oude vorstin, die op den rezident, den Hollander van geen bloed en geboorte,

neêrzag; smart, omdat hij zoo dorst spreken en recht er toe had. Zij sloeg hare armen uit, zij smeekte, zij smeekte niet haar jongeren zoon voor te dragen voor ontslag bij de Regeering, die doen zoû als de rezident zeide, op zoû volgen den raad van zoo hoog geacht ambtenaar: zij smeekte ontferming te hebben en nog geduld te willen oefenen. Zij zoû spreken met haar zoon, Soenario met zijn broeder: zij zouden tot rede pogen te brengen zijn door drank en spel en vrouwen verwilderde zinnen. O, zoo de rezident maar ontferming had, zoo hij zich maar liet vermurwen! Maar Van Oudijck bleef onverbiddelijk. Geduld had hij zoo lang al geoefend. Het was nu ten einde. Sedert haar zoon, onder invloed van de doekoen, vertrouwende op zijn djimat, hem weêrstaan had met zijn insolente zwijgen, dat hem, naar zijn vertrouwen, onkwetsbaar voor vijanden maakte - zoû hij toonen, dat hij, de rezident, de machthebbende van de Regeering, de vertegenwoordiger der Koningin, de sterkste was, trots doekoen en djimat. Het kon niet anders: zijn geduld was ten einde, zijn liefde voor den Pangéran liet niet toe meerdere toegeeflijkheid; zijn gevoel van eerbied voor hun geslacht kon hij niet overdragen op een onwaardigen zoon. Het was beslist: de Regent zoû ontslagen worden.

De vorstin had hem aangehoord, niet kunnende gelooven aan zijne woorden, ziende gapen voor haar den afgrond. En met een kreet als van een gewonde leeuwin, met een gil van smart, trok zij uit haar wrong de juweelen pinnen, zoodat hare lange grijze haren stroomende vielen om haar heen; met één scheurenden ruk trok zij open de satijnen kabaia en ontblootte half haar verdorde borst: zich niet meer meester van smart, van wanhoop, die haar omwolkte uit den gapenden afgrond, stortte zij neêr voor de voeten van den Europeaan, greep krachtig met beide handen zijn voet, plantte die met éene beweging, die Van Oudijck wankelen deed, op haar neêrgebogen nek en riep uit, gilde uit, dat zij, de dochter der sultans van Madoera voor eeuwig zoû zijn zijn slavin, dat zij zwoer niets te zullen zijn dan zijn slavin, zoo hij slechts dezen keer nog genade had met haren zoon en haar geslacht niet stootte in den afgrond van schande, dien zij gapen zag om zich heen. En zij klemde den voet van den Europeaan, als met een wanhopige kracht, en zij hield, als

een juk van slavernij, dien voet met de zool en de hak van den schoen gedrukt in hare stroomende grauwe haren, op haar ter aarde gebogen nek. Van Oudijck trilde van ontroering. Hij begreep, dat deze hooghartige vrouw nooit zoo zichtbaar, spontaan, zich vernederen zoû tot de diepste vernedering, die zij bedenken kon, zich niet zoû laten gaan tot de heftigste werkelijkheidsuiting van smart, die een vrouw ooit kon openbaren - het haar los, de borst bloot en den voet van den heerscher geplant op haar nek - als zij niet geschokt was in het diepst van haar ziel, als zij zich niet wanhopig gevoelde tot zelfvernietiging toe. En hij aarzelde een oogenblik. Maar ook maar een oogenblik. Hij was een man van overdachte beginselen, van a priori vastgestelde logiek: onveranderbaar in besluitneming, nooit toegankelijk voor een impulsie. Met heel veel eerbied bevrijdde hij eindelijk zijn voet uit den klemmenden greep der vorstin, stak haar beide zijn handen toe, en hief haar vol ontzag en met zichtbaar medelijden, zichtbare ontroering, op van den vloer. Hij deed haar zitten, en, gebroken, opsnikkende viel zij neêr. Zij dacht een oogenblik te hebben gewonnen, bespeurende zijne zachtheid. Maar toen hij kalm, maar beslist, het hoofd schudde als ontkenning, begreep zij, dat het gedaan was. Zij hijgde naar adem, half in zwijm, steeds de borst bloot, de haren los. Op dit oogenblik trad Léonie binnen. Zij had het drama voor hare oogen zien spelen en zij was litterair ontroerd. Zij gevoelde iets als medelijden. Zij naderde de vorstin, die zich stortte in hare armen, vrouw zoekende vrouw in de radelooze wanhoop van die onvermijdelijke rampzaligheid. En Léonie, de mooie oogen naar Van Oudijck, murmelde één woord van voorspraak en fluisterde: geef toe. Het was in hare dorre ziel éene levende opbloeiïng van medelijden. Geef toe, fluisterde zij nog eens. En voor de tweede maal weifelde Van Oudijck. Nooit had hij zijn vrouw iets geweigerd, hoe kostbaar het was, wat zij vroeg. Maar dit was de opoffering van zijn beginsel: het nooit terugkomen op een besluit, het vast doorzetten van eenmaal gewild gebeuren. Zoo had hij altijd beheerscht de toekomst. Zoo gebeurde het altijd als hij wilde. Zoo had hij nooit getoond eenige zwakheid. En hij zeide, dat het niet kon.

Misschien, als hij had toegegeven, was zijn leven anders geworden. Want hij, onverzettelijk, raadde niet de heilige

oogenblikken, dat de mensch niet moet zijn zijn eigen wil, maar zich vroom moet laten gaan naar den drang der stille machten. Die oogenblikken eerbiedigde, erkende, kende hij niet en nooit. Hij was de man van het heldere, logisch doordenkende, mannelijk eenvoudige plichtsbesef, de man van het heldere eenvoudige leven. Dat schuilen onder het eenvoudige leven al de krachten, die te samen zijn de almachtige stille kracht, zoû hij nooit weten. Dat er volkeren zijn, die ze meer beheerschen die kracht, dan de Westersche, zoû hij bespotten. Dat er enkelen zijn in die volkeren, individuen, in wier hand ze haar almacht verliest en werktuig wordt, - om de vooronderstelling alleen zoû hij ophalen zijn schouders, en doorgaan. Geene ondervinding zoû hem leeren. Hij zoû misschien een oogenblik niet begrijpen.... Maar dan, dadelijk weêr, vatte hij vast in zijn mannehand de ketting van zijn logiek en schakelde de ijzeren feitschalmen samen....

Misschien, als hij had toegegeven, ware zijn leven anders geweest.

Hij zag Léonie de oude vorstin, gebroken, in snikken, uitbrengen zijn kantoor.

Een diep gevoel, een algemeen hem ontroerend medelijden, deed vochtig worden zijn oogen. En voor die vochtige oogen verscheen hem het beeld van den Javaan, dien hij lief had gehad als een vader.

Maar toegeven deed hij niet.

V.

Er waren berichten van Ternate en Halmaheira, dat eene ontzettende zeebeving de groep der eilanden daar had geteisterd, dat gansche dorpen waren weggespoeld, dat duizenden waren zonder dak. In Holland hadden de telegrammen grooter emotie gewekt dan in Indië, alsof men er meer gewend was aan het beven der zee, aan de opheffingen der aarde. Men had veel gesproken over Dreyfus, men begon te spreken over Transvaal, maar over Ternate sprak men ternauwernood. Toch was in Batavia gevormd een hoofdcomité en Van Oudijck belegde een vergadering. Vastgesteld werd zoo spoedig mogelijk in de societeit en haren tuin een weldadigheidsfeest te geven. Mevrouw Van Oudijck, als naar

gewoonte, droeg alles over aan Eva Eldersma en bemoeide zich met niets. Een ontroering van drukte voer veertien dagen door Laboewangi. In het doodstille plaatsje van Indiesch-binnenlandsche sluimering begon een woeling van kleine hartstochtjes, ijverzuchtjes en vijandschapjes te ontwaken. Eva had haar club van getrouwen: de Van Helderens, de Doorn de Bruijns, de Rantzows, waar tegenover ijverden allerlei heel kleine côterietjes. Die was gebrouilleerd met die; die wilde niet meêdoen, omdat die meêdeed; die drong zich op om meê te doen alleen omdat mevrouw Eldersma niet denken moest almachtig te zijn en diè en diè en diè vonden, dat Eva veel te veel pretentie had en zich niet moest verbeelden de eerste van de plaats te zijn, omdat mevrouw Van Oudijck haar alles overliet. Eva had echter gesproken met den rezident en verklaarde wel te willen organizeeren, maar met een onbeperkte volmacht. Zij had er niets op tegen, dat de rezident een ander zoû nemen om het feest op touw te zetten, maar als hij *haar* nam - was de onbeperkte volmacht de voorwaarde: want rekening te houden met twintig verschillende opinie's en smaken - zoû maken, dat men nooit tot een einde kwam. Van Oudijck, lachende, gaf toe, maar drukte haar op het hart de menschen niet boos te maken, ieders gevoelen te eerbiedigen, zooveel mogelijk verzoenend te zijn, opdat het weldadigheidsfeest een aangename herinnering achter zoû laten. Eva beloofde: zij was niet van een twistzieke natuur.

Iets te doen, iets op touw te zetten, iets tot stand te brengen, haar artistieke energie te uiten was haar lust en haar leven, was haar troost in het duffe Indische leven. Want hoewel zij veel in Indië had liefgekregen en mooi vond, miste het sociale leven voor haar, haar kleine clubje uitgezonderd, alle bekoring. Maar nu, op groote schaal, te bereiden een feest, waarvan men tot in Soerabaia zoû hooren, streelde hare ijdelheid en haar werklust.

Zij zeilde door alle moeilijkheden heen, en omdat men inzag, dat zij het het beste wist en het meest praktische deed, gaf men haar toe. Maar terwijl zij bezig was met het uitdenken van hare fancy-kiosken en tableaux-vivants, en terwijl de drukte van feestbereiding voer door de notabele families van Laboewangi, scheen ook in de ziel der inlandsche bevol-

king iets te varen, maar niet zoo lucht iets als van feestvierende liefdadigheid. De schout, die iederen morgen aan Van Oudijck zijn kort rapport inbracht, meestal in een paar woorden, - dat hij zijne ronde gedaan had, en dat alles in orde was gebleken - had de laatste dagen langere gesprekken met den rezident, scheen hem gewichtiger dingen te hebben mede te deelen; voor het kantoor fluisterden de oppassers geheimzinniger; de rezident ontbood Eldersma en Van Helderen; de secretaris schreef naar Ngadjiwa aan Vermalen, den assistent-rezident; aan den majoor-kommandant van het garnizoen; en de controleur-kotta ging vaker en vaker rond door de stad, op uren, dat hij het niet gewoon was. In hare drukte bespeurden de dames weinig van de geheimzinnigheid, die er omging, en alleen Léonie, die zich met het feest niet bemoeide, merkte op in haren man eene ongewone stille bezorgdheid. Zij had een snel en scherp doorzicht, en omdat Van Oudijck - gewoon dikwijls te spreken over zaken in den huiselijken kring - de laatste dagen stilzwijgend was, vroeg zij eens, waar de Regent van Ngadjiwa was, nu hij op voordracht van Van Oudijck ontslagen was door de Regeering, en wie hem zoû vervangen. Hij antwoordde vaagweg en zij werd op haar hoede en beangstigde zich. Op een morgen, gaande door de slaapkamer van haar man, trof haar het fluisterend gesprek van Van Oudijck met den schout, en zij luisterde even, haar oor aan het schutsel. Het gesprek was gedempt, omdat openstonden de tuindeuren: op de tuintrappen zaten de oppassers; een paar heeren, die den rezident moesten spreken, liepen in de zijgalerij op en neêr, na hun namen op een lei geschreven te hebben, die de hoofdoppasser al had binnengebracht. Maar zij moesten wachten, omdat de rezident met den schout sprak.... Leónie, aan het schutsel, luisterde. En zij werd bleek toen zij een paar woorden opvatte. Stil ging zij naar hare kamer, angstig. Aan de rijsttafel vroeg zij of het wel noodig zoû zijn, dat zij het feest bijwoonde, want zij had den laatsten tijd zoo een kiespijn, en zij moest naar Soerabaia, voor den dentist. Het zoû wel een tijd duren: zij was in langen tijd niet bij den dentist geweest. Maar Van Oudijck, streng in zijn sombere bui van geheime bezorgdheid en stilzwijgen, zei haar, dat het niet kon: dat zij op een avond,

als dien van het feest, aanwezig moest zijn, als vrouw van den rezident. Zij pruilde, boudeerde en hield den zakdoek tegen den mond, zoodat Van Oudijck zenuwachtig werd. Dien middag sliep zij niet, las zij niet, droomde zij niet, van ongewone opwinding. Zij was bang, zij wilde weg. En bij de middagthee, in den tuin, begon zij te huilen, zeide, dat zij hoofdpijn had van kiespijn, dat zij ziek werd, dat zij het niet meer kon uithouden. Van Oudijck, nerveus, bezorgd, werd aangedaan; hij kon nooit hare tranen zien. En hij gaf toe, als altijd aan haar, waar het hare persoonlijke zaken betrof. Den volgenden dag vertrok zij naar Soerabaia, logeerde er in het rezidentie-huis en deed waarlijk den dentist hare tanden soigneeren.

Dat was altijd goed, eens in het jaar. Zij besteedde er dezen keer ongeveer vijfhonderd gulden aan.

Nu, ter loops, meenden ook de andere dames iets te raden van wat er omging in Laboewangi achter een waas van geheimzinnigheid. Want Ida Van Helderen deelde het Eva Eldersma meê, hare tragische blanke-nonna-oogen van angst ontzet: dat haar man en ook Eldersma en de rezident vreesden voor een opstand der bevolking, opgestookt door de Regentenfamilie, die het nooit vergeven zoû, dat de Regent van Ngadjiwa ontslagen was. De mannen lieten zich echter niets ontvallen, en stelden hun vrouwen gerust. Maar eene donkere woeling bleef borrelen onder de schijnbare kalmte van hun binnensteedsche leventje. En langzamerhand lekten de praatjes uit en beangstigden de Europeesche bevolking. Vage berichtjes in de couranten - commentaren op het ontslag van den Regent - hielpen meê. Onderwijl ging voort de drukte van feestbereiding, maar men was er niet bij met hart en ziel. Men leefde in drukte en onrust en werd ziek van zenuwachtigheid. Des nachts sloot men beter de huizen, legde men wapens bij de hand, werd men plotseling anstig wakker, luisterend naar de geluiden van den nacht, die donsde in het wijde buiten. En men veroordeelde de haastigheid van Van Oudijck, die, na de scène van het race-bal, geen geduld meer had kunnen oefenen, die niet geaarzeld had den Regent, wiens huis verknocht was aan den grond van Laboewangi, voor ontslag te durven voordragen.

De rezident had uitgeschreven, als feest voor de bevolking,

een passer-malam[1] op de aloon-aloon[2], die enkele dagen zoû duren en samenviel met den Fancy-fair. Dat zouden zijn volksfeesten, vele stalletjes en kramen, de Komedie-Stamboul[3] waar Duizend-en-Een-Nacht-tooneelspelen werden gegeven. Hij had dit gedaan om de Javaansche bevolking een zoo door haar gewaardeerd genoegen te doen, tegelijk dat de Europeanen feest vierden. Het was nu enkele dagen vóor den Fancy-fair en den dag te voren zoû, toevallig, de koempoelan[4] plaats hebben in de Kaboepaten.

Een angst, een drukte, een zenuwachtigheid gaf in het anders steeds stille plaatsje een emotie, die de menschen bijna ziek maakte. Maar de Fancy-fair deed de menschen blijven. Zouden zij den Fancy-fair willen missen? Zoo zelden was er eens, een pretje. Maar als waarlijk..... een opstand uitbrak! En men wist niet wat te doen: men wist niet òf ernstig op te nemen de troebele dreiging, die men raadde; òf luchthartig met ze te spotten.

Den dag vóor de koempoelan vroeg Van Oudijck belet bij de Raden-Ajoe Pangéran, die bij haar zoon inwoonde. Zijn rijtuig reed langs de opstallen en kramen der aloon-aloon, en door de sierpoorten der passer-malam: de naar elkaâr buigende bamboe-stammen, waaraan de smalle strook dundoek, die kabbelt in den wind: de versiering, die in het Javaansch dan ook ‘kabbeling’ heet. Dien avond zoû de eerste feestavond zijn. Men was bezig aan laatste toebereidselen en in de drukte van het hameren en schikken, hurkten de inboorlingen niet altijd neêr voor het rijtuig van den rezident, en lette men niet op den pajong, dien de oppasser vasthield op den bok, als een dichtgestraalde zon. Maar toen het rijtuig langs den vlaggestok inreed de oprijlaan van den Kaboepaten en men zag, dat de rezident zich naar den Regent begaf, schoolden groepen samen, en sprak men fluisterend en heftig. Aan den ingang van de oprijlaan verdrong men zich, spiedde uit. Maar de bevolking zag niets dan door de schaduw der waringins in de verte schemeren de leêge pendoppo[5] met hare rissen van afwachtende stoelen. De schout, die op zijn

1) Avond-markt.
2) Plein voor de Regentswoning.
3) Maleische schouwburg.
4) Maandelijksche bestuursvergadering.
5) Overdekte vierkante ruimte, vóor de Regentswoning, voor vergaderingen en feesten.

fiets plotseling voorbijreed, deed de samenscholingen als instinctmatig stuiven uit-een.

In de voorgalerij wachtte de oude vorstin den rezident. Een kalmte lag over haar waardig gelaat en liet niet lezen, wat in haar woelde en omging. Zij wees den rezident te zitten en met enkele gewone frazen begon het gesprek. Toen verschenen vlug kruiphurkende over den grond vier bedienden: de een met een flesschendrager vol flesschen, de tweede met een blad waarop tal van glazen; een derde met een zilveren ijsvat vol brokken ijs; de vierde, zonder iets, maakte de semba. De vorstin vroeg den rezident wat hij drinken wilde en hij zei, dat hij gaarne een whiskey-soda had. De laatste bediende, steeds kruiphurkende tusschen de drie anderen door, bereidde den drank, schonk in de scheut whiskey, deed als een kanon openspringen de ajer-blanda[1)]-flesch, en liet in het glas een ijsbrok neêr, als een kleine gletscher. Geen woord werd nog gesproken. De rezident liet den drank eerst koelen, en de vier bedienden kruiphurkten weg. Toen, eindelijk, nam Van Oudijck het woord en hij vroeg de vorstin of hij zoû kunnen spreken in geheel vertrouwen, of hij zoû kunnen zeggen, wat hij had op het hart. Zij, beleefd, smeekte het hem te doen. En met zijn vaste, maar gedempte stem, zeide hij haar, in het Maleisch, in heel hoffelijke zinnen, vol vriendschap en bloemrijke beleefdheid, hoe hoog en groot zijne liefde voor den Pangéran was geweest, en nog was voor diens roemrijk geslacht, ook al had hij, Van Oudijck, tot zijn innigste spijt, moeten handelen tegen die liefde in, omdat hem zijn plicht dat gebood. En hij vroeg haar, zoo een moeder dat kon, hem geen kwaad hart toe te dragen om die beoefening van zijn plicht; hij vroeg haar, integendeel, moederlijk voor hem te voelen, den Europeeschen ambtenaar, die als een vader bemind had den Pangéran, en met hem, den ambtenaar - zij, de moeder van den Regent -, samen te werken door haar zoo grooten invloed aan te wenden tot heil en welvaart van de bevolking. In zijne vroomheid en verren blik naar de dingen van het onzienlijke vergat Soenario wel eens de feitelijke werkelijkheid, die lag voor de hand; welnu, hij, de rezident, vroeg haar, de machtige invloedrijke moeder, samen te werken met hem in wat Soenario zag over het hoofd,

1) Soda-water.

samen te werken in eensgezindheid en liefde. En, in de sierlijkheid van zijn Maleisch, opende hij haar zijn hart geheel, zeide hij haar de woeling, die reeds dagen lang borrelde onder de bevolking, als een slecht gif, dat haar niet anders dan slecht, dronken kon maken en haar wellicht zoû leiden tot dingen, tot daden, die in diep berouw zouden moeten eindigen. En met dit laatste woord van ‘diep berouw’, deed hij haar voelen, onder zijn woorden, dat de Regeering de sterkste zoû zijn, dat een ontzettende straf neêr zoû vallen op al wie schuldig zoû blijken te zijn, hoog en laag. Maar hoog hoffelijk bleef zijn taal en eerbiedig zijn woord, als van een zoon tegen eene moeder. Zij, hoewel ze hem verstond, waardeerde de tactvolle gratie van zijne manieren, en de met bloemen bestrooide diepte en ernst van zijne taal deed hem stijgen in hare achting en verwonderde haar bijna - in een lagen Hollander, van bloed noch afkomst. Maar hij ging voort, en niet zeide hij haar, wat hij wel wist, dat zij was de aandrijfster in deze duistere woeling - maar wel vergoêlijkte hij die woeling, en zeide, dat hij ze begreep, dat de bevolking meê met haar leed, in haar verdriet omtrent den onwaardigen zoon, die toch ook afstammeling was van het edele geslacht; en dat het zoo natuurlijk was, dat de bevolking diep voelde voor hare oude vorstin, ook al was dat gevoel nu onverstandig en onberedeneerd. Want de zoon wàs onwaardig, de Regent van Ngadjiwa was onwaardig geweest, en wat gebeurd was, had niet anders kunnen gebeuren. Zijn stem werd even streng en zij boog het grijze hoofd, bleef zwijgen, scheen aan te nemen. Maar nu werden teederder weêr zijne woorden en nogmaals vroeg hij haar hare medewerking, te willen aanwenden haar invloed ten beste. Hij vertrouwde op haar geheel. Hij wist, dat zij hoog hield de traditie van haar geslacht, de trouw aan de Compagnie, de onkreukbare trouw aan de Regeering. Welnu, hij vroeg haar zóo aan te wenden hare macht en invloed, zoo te gebruiken de liefde en vereering, die men haar toedroeg, dat zij, mede met hem, den rezident, tot stilte zoû brengen wat in het duistere woelde, dat zij tot vrede zoû stillen, wat in het geheim dreigde, onbezonnen en lichtzinnig, tegen het waardige en sterke gezag. En terwijl hij vleide en dreigde tegelijkertijd, gevoelde hij, dat zij, - hoewel zij nog

nauwlijks sprak één woord, en alleen zijne woorden maar scandeerde met haar: saja, - kwam onder zijn sterkeren invloed van man van tact en van gezag, en dat hij haar deed nadenken, de haat in haar neêrviel, de wraakzucht in haar verlamde, en dat hij brak de energie en den trots van het oude bloed der Madoereesche sultans. Hij liet schemeren voor hare oogen, onder al de bloemen van zijne taal, den geheelen ondergang, de zware straf, de toch sterkere macht van het Gouvernement. En hij plooide haar tot de oude lenigheid van te bukken onder de heerschersmacht. Hij leerde haar, in hare opwelling om op te staan en van zich te werpen het gehate juk, dat het beter was koel, verstandig te zijn en bezadigd zich opnieuw te schikken. Zij knikte zacht ja, met het hoofd, en hij voelde, dat hij haar had overmachtigd. Een trots er om werd in hem wakker. En nu ook sprak zij, en beloofde, met hare inwendig weenende gebroken stem. Dat zij zoû doen als hij verlangde, haar invloed buiten de Kaboepaten in de stad zeker zoû aanwenden tot stilling van deze dreigende troebelen. Zij sprak zich ervan vrij, en zeide, dat ze ontsproten uit onnadenkende liefde van de bevolking, die meêleed met haar, om haar zoon. Zij zeide hem nu na zijne woorden: alleen sprak zij niet van onwaardig. Want zij was moeder. En nogmaals herhaalde zij het, dat hij haar vertrouwen kon, dat zij zoû doen naar zijn verlangen. Toen deelde hij haar meê, dat hij morgen met zijne ambtenaren, met de inlandsche hoofden, ter koempoelan zoû komen, en hij zeide, dat hij haar zóo vertrouwde, dat allen, Europeanen, ongewapend zouden zijn. Hij zag haar in de oogen. Hij dreigde haar meer met dit te zeggen dan dat hij van wapens hadde gesproken. Want hij dreigde haar, zonder er een woord van te zeggen, alleen met de intonatie van het Maleisch, met de straf, de wraakneming van de Regeering, zoo één haar gekrenkt zoû worden van den minste harer ambtenaren. Hij was opgestaan. Zij ook stond op, wrong de handen, bezwoer hem zoo niet te spreken, bezwoer hem ten volle te vertrouwen haar en haar zoon. En zij liet Soenario roepen. De Regent van Laboewangi kwam en nogmaals herhaalde Van Oudijck, dat hij hoopte op vrede en nadenken. En in den toon van de oude vorstin tegen haar zoon voelde hij, dat zij wilde, dat het nadenken en de vrede er zijn zoû.

Hij voelde haar, de moeder, almachtig in de Kaboepaten.

De Regent boog het hoofd, stemde toe, beloofde, zeide zelfs, dat hij reeds had laten sussen, dat hij altijd betreurd had die opwinding van het volk, dat het hem zeer leed deed, nu de rezident het toch bespeurd had, niettegenstaande zijne - Soenario's - sussingen. De rezident drong niet verder door in deze onoprechtheid. Hij wist, dat de woeling aangestookt werd van uit de Kaboepaten, maar hij wist ook, dat hij had overwonnen. Nog eens, echter, drukte hij den Regent zijne verantwoordelijkheid op het hart, in het geval, dat er iets gebeuren mocht in de pendoppo, morgen, gedurende de koempoelan. De Regent bezwoer hem aan zoo iets niet te denken. En nu, om in vriendschap te scheiden, smeekte hij Van Oudijck nog eens te gaan zitten. Hij zette zich. Bij deze beweging stiet Van Oudijck als toevallig tegen het glas, dat geheel parelde van ijskoude, en dat hij nog niet aan de lippen had gezet. Het viel kletterend op den grond. Hij verontschuldigde zich over zijne lompheid. De Raden-Ajoe Pangéran had zijne beweging opgemerkt en haar oude gelaat werd bleek. Zij zeide niets, maar zij wenkte een volgeling. En op nieuw verschenen kruiphurkend de vier bedienden, bereidden een tweede glas whiskey-soda. Van Oudijck zette het glas dadelijk aan den mond.

Er was een pijnlijke stilte. In hoeverre de beweging van den rezident, waarmeê hij het glas had omgestooten, gerechtvaardigd was geweest, zoû altijd biijven een raadsel, zoû hij nooit en nimmer weten. Maar hij wilde de vorstin toonen, dat hij, hier komende, op alles was voorbereid, vóor hun gesprek; dat hij, nà dat gesprek, haar geheel en in alles vertrouwen wilde. Zoowel in den drank, dien zij hem bood, als morgen op de koempoelan, waar hij met zijn ambtenaren allen ongewapend verschijnen zouden; als in haren invloed ten beste, die rust en vrede onder de bevolking zoû brengen. En als om te toonen, dat zij hem begreep, en dat geheel zijn vertrouwen gerechtvaardigd zoû zijn, stond zij op en fluisterde een paar woorden tot een volgeling, dien zij gewenkt had. De Javaan verdween en kwam weldra de geheele voorgalerij kruiphurkende door, dragende een lang voorwerp in gele hoes. De vorstin nam het uit zijn handen en overhandigde het Soenario. En deze trok uit de gele zijden hoes een

wandelstok, dien hij aanbood aan den rezident als een bewijs van hun broederlijke vriendschap. Van Oudijck nam aan, wetende het symbool. Want de gele zijden hoes was van de kleur en de stof van het gezag: zijde en geel of goud; de stok zelve was van een hout, dat beveiligt tegen slangenbeten en onheil, en de zware knop was gewerkt in het metaal van gezag - goud -, in den vorm van de oude sultanskroon. Deze stok, aangeboden op dit oogenblik, beteekende, dat de Adiningrats zich opnieuw onderwierpen en dat Van Oudijck hen vertrouwen kon.

En toen hij afscheid nam, was hij zeer trotsch en waardeerde hij hoog zichzelven. Want met tact, met diplomatie, met kennis van den Javaan had hij overwonnen: alleen met woorden zoû hij den dreigenden opstand hebben bezworen. Dat zoû een feit zijn.

Dat was ook zoo, dat zoû zoo zijn: een feit. Dien eersten avond van de passer-malam, vroolijk lichtende van honderd petroleum-lampjes, lokkelijk dampende van laag drijvende bakluchten, vol van het bonte gewarrel der feestende bevolking - dien eersten avond was niets dan feest en onder elkaâr besprak de bevolking het lange vriendschapsbezoek van den rezident aan den Regent en aan zijn moeder; want het rijtuig met den pajong had men lang zien wachten in de oprijlaan, en volgelingen van den Regent vertelden van het geschenk van den wandelstok.

Dat was ook zoo: het feit was, en gebeurde, zooals Van Oudijck het had vooruit bedacht en gedwongen. En dat hij trotsch was, was menschelijk. Maar wat hij niet had gedwongen en vooruit bedacht, dat waren de stille krachten, die hij nooit raadde, die hij ontkennen zoû, altijd, in het natuurlijk eenvoudige leven. Wat hij *niet* zag en hoorde en voelde, dat was de heel stille kracht, die wel neêrsloeg, maar toch smeulde, als een vulkanisch vuur onder de schijnbaar rustige dreven van bloemen en vriendschap en vrede: de haat, die een macht zoû hebben van ondoordringbaar mysterie, waartegen hij, Westerling, ongewapend was.

VI.

Van Oudijck hield van zekere effecten. Hij sprak niet veel dien dag over zijn bezoek aan de Kaboepaten, en ook

niet toen dien avond Eldersma en Van Helderen hem kwamen spreken over de koempoelan, die den volgenden morgen plaats zoû grijpen. Zij hadden een zekere ongerustheid en vroegen of zij zich wapenen zouden. Maar Van Oudijck, zeer streng en beslist, verbood wapens meê te nemen, en zeide, dat het niemand geoorloofd was. De ambtenaren gaven toe, maar niemand was op zijn gemak. De koempoelan had echter plaats in volkomene ongestoordheid en harmonie: alleen was er een grootere bevolking op de been tusschen de kramen van de passer-malam, was er meer politie bij de sierpoorten, met de kabbelende strooken dundoek. Maar er gebeurde niets. De vrouwen in huis waren angstig en herademden toen hunne mannen veilig weêr waren thuis. En Van Oudijck had zijn effect bereikt. Hij legde nu een paar bezoeken af, zeker van zijne zaak, vertrouwende op de Raden-Ajoe Pangéran. Hij stelde de dames gerust, en zeide haar nu alleen te denken aan den Fancy-fair. Maar zij vertrouwden het niet. Sommige families, des avonds, sloten alle hare deuren en bleven met de kennissen en kinderen en baboe's in de middengalerij, gewapend, luisterend, op hun hoede. Theo, met wien zijn vader, in een bui van vertrouwelijkheid, had gesproken, maakte er toen met Addy een pretje van. De beide jongelui, op een avond, liepen de huizen af, van wie zij wisten, dat het angstigst waren, en zij drongen door in de voorgalerij, en zij riepen om open te doen: en in de middengalerijen hoorden zij de snaphanen al overhalen. Zij hadden een dollen avond.

Toen, eindelijk, had de Fancy-fair plaats. Op het tooneel van de societeit had Eva georganizeerd een serie van drie tableaux uit de Artur-sage: Viviane, en Ginevra, en Lancelot; in den tuin was in het midden een Madoereesche prauw, in den vorm van een Vikingschip, waar men punch à la romaine dronk; een naburige suikerfabriek, nog altijd pret makende, bekend om den joligen toon, die er heerschte, had gezorgd voor een komplete Hollandsche poffertjeskraam - als een heimwee-wekkende herinnering aan Holland: de dames als Friesche boerinnen, de employés van de fabriek allen als koksjongens gekleed; de emotie voor Transvaal was gevierd door een Majuba-heuvel met heeren en dames in fantastisch Boeren-kostuum. Van de immense zeebeving in Halmaheira was geen sprake, hoewel de helft van de opbrengst aan de geteisterde

streken was toebedacht. Onder de lichtende loleng-festoenen, die slingerden boven den tuin, was een groote pret en lust tot veel geld uitgeven, vooral voor Transvaal. Maar onder die lustigheid huiverde toch een angst. Groepjes verzamelden zich, blikken keken spiedend uit naar buiten, waar op den weg de menigte zich verdrong: Indo's, Javanen, Chineezen, Arabieren, rondom de draagkeukentjes, die walmden. En angstig, onder een glas champagne, of een bord poffertjes, luisterde men in de richting van de aloon-aloon, waar de passer-malam woelde in volle kracht. Toen Van Oudijck verscheen met Doddy, ontvangen met het Wien - Neêrlandsch - Bloed, goedmoedig rijksdaalders en bankjes strooiende, vroeg men hem telkens iets, geheimzinnig aan het oor. En, missende mevrouw Van Oudijck, vorschte men onder elkaâr uit, waar zij was. Zij had zoo een kiespijn, zeide men, zij was daarom naar Soerabaia. Men vond het niet aardig van haar, men hield niet van haar als men haar niet zag. Zij werd dien avond zeer besproken: men vertelde de afschuwelijkste schandalen van haar. Doddy nam op de Madoereesche prauw haar plaats in als verkoopster, en Van Oudijck, met Eldersma, Van Helderen, een paar controleurs van buiten, ging rond, en trakteerde zijn Binnenlandsch Bestuur. Als men hem de geheimzinnige inlichtingen vroeg, met de angstige blikken naar buiten, met het luisterend oor naar de aloon-aloon, stelde hij majesteitelijk glimlachend gerust: er zoû niets gebeuren, hij verpandde er om zijn eerewoord. Men vond hem wel erg vertrouwend, erg zeker van zijne zaak, maar de joviale glimlach om den breeden snor van den rezident stelde gerust. Hij dreef een ieder aan van zijn goede stad Laboewangi alleen te denken aan de pret en de liefdadigheid. En toen, eensklaps, de Regent verscheen, Raden Adipati Soenario en zijne vrouw, de jonge Raden-Ajoe, en aan den ingang boeketjes, programma's en waaiertjes betaalde met een bankje van honderd gulden, ging eene ontspanning door het geheele publiek van den tuin. Het bankje van honderd van den Regent was spoedig overal bekend. En nu herademde men, nu begreep men, dat alle angst overbodig zoû zijn.

Dat geen opstand dien avond uit zoû breken. Men vierde den Regent en zijn glimlachende jonge vrouw, die schitterde van hare mooie juweelen.

Van louter ontspanning, herademing, dolheid, gaf men steeds meer en meer geld uit, wilde men evenaren de enkele schatrijke Chineezen - die van vóor de opiumregie, eigenaars van de witte marmer- en stucpaleizen - als zij, met hunne vrouwen in geborduurde grijze en groene Chineesche gewaden, het glimmende haar vol bloemen en steenen, sterk riekende naar sandelgeuren, strooiden met rijksdaalders. Het geld vloeide, tikkelde als met zilveren droppelingen in de bussen der blijde verkoopsters. En de Fancy-fair was een succes. En toen Van Oudijck eindelijk, langzaam aan, hier en daar, aan Doorn de Bruijn, aan Rantzow, aan de ambtenaren van buiten iets losliet van zijn bezoek aan de Kaboepaten, van zijn gesprek met de Raden-Ajoe Pangéran - nederig en eenvoudig doende, maar toch ondanks zichzelven stralende van blijden hoogmoed, van vreugde over zijn zege - toen bereikte hij zijn grootste effect.

Het verhaal ging rond door den tuin, van den tact, van de knapheid van den rezident, die met zijn woord alleen de revolutie bezworen had. Hij werd als op de handen gedragen. En hij schonk overal rond champagne, hij kocht alle waaiertjes op, hij kocht al de loten van de tombola, die nog niet waren verkocht. Men aanbad hem, het was zijn oogenblik van succes en populariteit. En hij schertste met de dames, hij maakte ze het hof. Het feest duurde lang, tot zes uur in den lichten morgen. De vroolijke poffertjeskoks waren dronken en dansten om de poffertjeskachel heen.

En toen Van Oudijck eindelijk naar huis ging, gevoelde hij zich in een stemming van zelftevredenheid, van kracht, van blijdschap; vervoering over zichzelven. In zijne kleine wereld voelde hij zich koning en tevens diplomaat en tevens bemind door allen, wie hij rust en vrede verzekerd had. Deze avond deed hem stijgen in zijne zelfachting en hij waardeerde zich hooger dan ooit. Hij voelde zich zoo gelukkkig als hij zich nooit had gevoeld.

Hij had het rijtuig naar huis gezonden, en wandelde met Doddy, die, half slapende, doodmoê, zich sleepte meê aan den arm van haar vader.

Toen, dichtbij, passeerde haar iemand, en hoewel zij meer voelde, dan zag, huiverde zij plotseling. Zij zag op. De figuur was voorbij. Zij zag om en zij herkende den rug van den hadji, die zich haastte....

Zij voelde zich koud tot flauw vallens toe. Maar toen, moê, slapende loopende, bedacht zij, dat zij half droomde van Addy, van Patjaram, van den maannacht onder de tjemara's, waar aan het einde van de laan de witte hadji haar verschrikt had...

Vijfde hoofdstuk.

I.

Eva Eldersma was in een stemming van lusteloosheid en spleen als zij nog nooit in Indië had ondervonden. Na al haar arbeid, drukte, succes van den Fancy-fair - na de huiverende angsten voor opstand - sluimerde het plaatsje gemoedelijk weêr in, als was het weltevreden weêr te kunnen dommelen als altijd. Het was December geworden en de zware regens waren begonnen, als altijd, den vijfden December: de regenmoesson, onveranderlijk, trad in op St. Nicolaas. De wolken, die, een maand lang, zich al zwellende hadden opgetast aan de laagte der kimmen, gordijnden hare watervolle zeilen hooger tegen de uitspansels aan, en scheurden open als met eene razernij van ver uitlichtende electriciteiten, plasten kletsstralende neêr als daar niet meer omhoog op te houden rijkdommen van regen, nu de volle zeilen scheurden en al de waterweelde gietstroomde uit één scheur neêr. Des avonds was Eva's voorgalerij overvlogen door een dollen zwerm van insecten, die zich, vuurdronken, ten ondergang stortten in de lampen, als in een apotheoze van vlammendood, en met haar wiekbewegende stervende lichamen de lampenglazen vulden en bestrooiden de marmeren tafels. Een koelere lucht ademde Eva in, maar een waasmist van vocht, uit aarde en bladeren, sloeg aan op de muren, scheen te zweeten uit meubels, te tanen op spiegels, te vochtvlakken op zijde, te schimmelen op schoenen, of de neêrrazende stroomenkracht der natuur al het kleine en fijn-glinsterende en bevallige van menschenwerk zoû bederven. Maar boomen en loover en gras leefden op, leefden uit, woekerden welig omhoog, in duizende tintelingen van nieuw groen en in de oplevende

zege van de groene natuur was de neêrduikende menschenstad van open villa-huizen nat en paddestoel-vochtig, verweerde tot schimmelgroen al de blankheid der gekalkte pilaren en bloempotten.

Eva zag aan de langzame, geleidelijke ruïne van haar huis, hare meubels, hare kleêren. Dag aan dag, onverbiddelijk, bedierf er iets, rotte wat weg, beschimmelde, verroestte er iets. En geheel de esthetische filozofie, waarmede zij eerst zich geleerd had van Indië te houden, te waardeeren het goede in Indië, te zoeken ook in Indië naar de mooie lijn, uiterlijk, en naar het inwendige mooi, van ziel, was niet meer bestand tegen het stroomen van het water, tegen het uit-een kraken van haar meubels, tegen het vlakkig worden van haar japonnen en handschoenen, tegen al de vocht, schimmel en roest, die haar bedierf hare exquize omgeving, die zij om zich heen als troost had ontworpen, geschapen, als troost voor Indië. Al het beredeneerde, verstandelijke van zich te schikken, van tòch iets liefs en moois te vinden in het land van al te overmachtige natuur en geld- en pozitie-zoekende menschen, verongelukte, stortte in, nu zij elk oogenblik gedwongen werd kribbig te zijn, als huisvrouw, als elegante vrouw, als artistieke vrouw. Neen, onmogelijk was het in Indië zich te omringen met smaak en exquiziteit. Zij was hier nog slechts een paar jaar, en zij voelde nog wel wat kracht te strijden om hare Westersche beschaving, maar toch begreep zij al beter dan de eerste dagen van hare aankomst het zich-maar-laten-gaan van de mannen na hun drukke werk, van de vrouwen in hare huishouding. Zeker, de geluideloos loopende bedienden, werkende met zachte hand, gewillig, nooit brutaal, zij trok ze voor boven de luidruchtig stampende meiden in Holland, maar toch voelde zij in geheel haar huis een Oosterschen tegenstand tegen hare Westersche ideeën. Het was altijd een strijd, om niet onder te gaan in het-maar-laten-gaan, in het maar laten verwilderen van het te groote erf, achter onvermijdelijk behangen met groezelig waschgoed der bedienden, en bestrooid met afgeknabbelde manga's; in het maar laten vervuilen en ontverfen van haar huis, te groot, te open, te bloot aan weêr en wind om met Hollandsche zindelijkheid te worden verzorgd; in het maar blijven schommelen ongekleed, in sarong en kabaai, de bloote voeten in muiltjes, omdat het

heusch te warm, te zwoel was zich te kleeden in een japon of peignoir, die men doortranspireerde. Voor haar was het, dat aan tafel 's avonds haar man steeds gekleed was, zwart jasje en hoogen boord, maar als zij zag zijne vermoeide trekken, waaruit al meer en meer de strakke oververmoeide bureautrek staarde, boven dien hoogen boord, maande zij hem zelve een volgenden keer aan zich maar niet te kleeden na zijn tweede bad, en duldde zij hem aan tafel in een wit jasje, of zelfs in nachtbroek en kabaai. Zij vond dat iets vreeslijks, iets onzegbaar verschrikkelijks, het schokte geheel hare beschaving, maar heusch, hij was te moê, en het was te drukkend zwoel om anders van hem te vergen. En zij - pas twee jaren in Indië - begreep meer en meer het zich laten gaan - in kleeding, in lichaam, in ziel - nu zij iederen dag iets meer verloor van haar Hollandsche frissche bloed en haar Westersche energie, nu zij meê toegaf, dat men in Indië werkte als misschien in geen ander land, maar alleen werkte, met dat doel voor oogen: pozitie - geld - ontslag - pensioen - en terug, terug naar Europa. Wel waren er anderen, geboren in Indië, nauwlijks één enkel jaar eens uit Indië weg geweest, die niets van Holland wilden hooren, die aanbaden hun land van zon. Zoo wist zij, waren de de Luce's, en zoo - wist zij - waren er anderen. Maar in haar kring van ambtenaren en planters was het bij iedereen het zelfde levensdoel - pozitie - geld - en dan weg, weg naar Europa. Iedereen rekende uit, de jaren, die hij nog zoû werken moeten. Iedereen zag in de toekomst de illuzie van de Europeesche rust. Een enkele, als Van Oudijck - een ènkele ambtenaar, die misschien zijn werk lief had òm zijn werk, en omdat het harmonieerde met zijn karakter - vreesde den toekomstigen pensioentijd, die dom vegeteeren zoû zijn. Maar Van Oudijck was een uitzondering. De meesten dienden en plantten, voor een latere rust. Haar man immers ook, beulde zich af, om als hij assistent-rezident was geworden, over enkele jaren zijn pensioen te nemen; beulde zich af voor zijne illuzie van rust. Nu, zij voelde hàar energie haar ontzinken, met iederen druppel bloed, dien zij voelde trager door haar matte aderen vloeien. En in deze eerste dagen van de natte moesson, nu de gooten van het huis onophoudelijk waterden de dik klaterende stralen, die haar

irriteerden met hun gekletter, nu zij zag bederven in vocht en schimmel, al dat materieele, dat zij met smaak om zich heen koos, als haar artistieken troost in Indië, nu kwam zij in eene ontstemming van lusteloosheid en spleen als zij nimmer had doorgemaakt. Zij had niet genoeg aan haar kindje, te klein nog om iets van ziel voor haar te zijn. Haar man werkte, werkte altijd. Hij was voor haar een goede, lieve man, een brave man, een man van grooten eenvoud, dien zij misschien alleen om dien eenvoud genomen had, om die kalme rust van zijn glimlachend Friesche blonde gezicht en de stoerheid van zijne breede schouders, na een paar opgewonden jonge romans van dwepen en misverstand en woordenwisselingen van hoog-zielevoelen, romans uit haar jonge-meisjestijd. In een eenvoudigen roman had zij, die *niet* rustig en eenvoudig was, de eenvoud en rust van haar leven gezocht. Maar zijne kwaliteiten voldeden haar niet. Vooral, nu, langer in Indië, en verslagen wordende in den strijd met het land, dat hare natuur niet sympathiek was, voldeed zijn rustige liefde van echtgenoot haar niet.

Zij begon zich ongelukkig te voelen. Zij was te veelzijdig vrouw om geheel haar geluk te kunnen vinden in haar kleine jongentje. Het vulde wel, met zijne kleine zorgjes voor nu, en met de gedachten aan zijne toekomst, een deel van haar leven. Zij had zelfs uitbedacht een geheele theorie van opvoeding. Maar het vulde niet haar leven geheel. En een heimwee naar Holland omving haar, eene heimwee naar hare ouders, eene heimwee naar het mooie kunsthuis, waar men altijd ontmoette schilders, schrijvers, toonkunstenaars: uitzondering van artistieke salon in Holland, waar een oogenblik te samen kwamen de anders altijd in Holland geïzoleerde kunstelementen.

Als een vage verre droom trok het vizioen haar voorbij, terwijl zij hoorde naar de aankondigende donderingen der barstenszwoele lucht, terwijl zij uitkeek naar den watervloed, die daarna neêrgoot. Hier had zij niets. Hier voelde zij zich misplaatst. Hier had zij in haar clubje van getrouwen, die zich om haar verzamelden, omdat zij vroolijk was, niets van diepe sympathie, van inniger conversatie - dan alleen met Van Helderen. En met hem wilde zij voorzichtig, zijn om hem geene illuzie's te geven.

Alleen Van Helderen. En zij dacht aan alle de andere menschen om haar heen in Laboewangi. Zij dacht aan menschen, menschen van overal. En, pessimistisch, in deze dagen, vond zij in allen het egoïste, het eigen-ikkerige, en het minder beminnelijke, het opgesloten in zichzelven; zij kon het zich nauwlijks uitdrukken, afgeleid door de forsche watermacht van den regen. Maar zij vond in ieder bewuste en onbewuste dingen van onbeminnelijkheid. Ook in hare getrouwen. Ook in haar man. In mannen, jonge vrouwen, jonge meisjes, jongelui om haar heen. Ieder was zijn eigen ik. In die vond zij dit niet goed, in die dat hatelijk; die en die veroordeelde zij geheel. Het was een kritiek, die haar troosteloos en weemoedig maakte, want ze was tegen haar wil in: zij had gaarne lief. Zij leefde gaarne samen, spontaan, harmonisch met vele anderen: oorspronkelijk was er in haar een liefde voor de menschen, een liefde voor de menschheid. Groote kwestiën wekten emotie in haar. Maar al wat zij gevoelde vond geen weêrklank. Leêg en alleen bevond zij zich, in een land, een stad, een omgeving, waar alles en alles - groote dingen, kleine dingen - hinderde haar ziel, haar lichaam, haar karakter, haar natuur. Haar man werkte. Haar kind ver-indieschte al. Hare piano was ontstemd.

Zij stond op, probeerde de piano, met lange gamma's, die uitliepen in den Feuerzauber van de Walküre. Maar de regen raasde sterker dan haar muziek opzong. Toen zij weêr opstond, wanhopig van lusteloosheid, zag zij Van Helderen staan.

- Je laat me schrikken, zeide zij.

- Mag ik blijven rijsttafelen? vroeg hij. Ik ben thuis alleen. Ida is voor haar malaria naar Tosari en de kinderen zijn meê. Ze is gisteren gegaan. Het is een dure historie. Hoe ik dit een maand vol moet houden, weet ik niet.

- Laat de kinderen hier komen, als zij een paar dagen zijn boven geweest....

- Is je dit geen last?

- Natuurlijk niet.... Ik zal het Ida schrijven....

- Het is heusch allerliefst van je.... Je zoû er mij zeker meê helpen.

Zij lachte mat.

- Ben je niet wel?

- Ik voel mij doodgaan, zeide zij.
- Hoe meen je?
- Ik voel mij iederen dag wat sterven.
- Waarom?
- Het is hier verschrikkelijk. Wij hebben naar de regens verlangd, en nu ze er zijn, maken ze me dol. En - ik weet het niet -: ik hoû het hier niet meer uit.
- Waar?
- In Indië. Ik heb mij geleerd om in dit land het goede, het mooie te zien. Het was alles tevergeefs. Ik kan nu niet meer.
- Ga naar Holland, sprak hij zacht.
- Mijn ouders zouden me zeker gaarne terugzien. Voor mijn jongen zoû het goed zijn, want iederen dag verleert hij meer en meer zijn Hollandsch, dat ik zoo energiek begonnen was hem te leeren, en praat hij Maleisch - of erger nog: sinjo'sch. Maar mijn man kan ik hier niet alleen laten. Hij zoû niets hebben zonder mij. Tenminste - dat geloof ik - dat is nog zoo iets als een illuzie. Misschien is het niet zoo.
- Maar als je ziek wordt....
- Ach.... ik weet het niet....

Er was eene ongewone doodmoêheid in geheel haar wezen.

- Misschien overdrijf je! begon hij opgewekt. Kom, misschien overdrijf je. Wat is er, wat hindert je, wat maakt je zoo ongelukkig. Laten wij eens een inventaris opmaken.
- Een inventaris van mijn ongelukken. Mijn tuin is een moeras. Drie stoelen van mijn voorgalerij kraken uit-een. Witte mieren hebben mijn mooie Japansche matten opgegeten. Een nieuwe zijden japon is, onverklaarbaar, met vochtvlekken uitgeslagen. Een andere is, louter van de warmte, geloof ik, vergaan tot losse draadjes. Daarbij verschillende kleinere misères van dien aard. Om mij te troosten heb ik mij gestort in den Feuerzauber. Mijn piano was valsch: ik geloof, dat er kakkerlakken tusschen de snaren rondwandelen.

Hij lachte een beetje.

- Wij zijn idioot, hier, wij Westerlingen, in dit land. Waarom brengen we hier geheel den nasleep van onze dure beschaving, die het hier toch niet uithoudt! Waarom wonen wij hier niet in een frisch bamboe-huisje, slapen op een tiker[1)],

1) Mat.

kleeden ons in een kaïn pandjang en chitsen kabaai, met een slendang over den schouder, en een bloem in het haar. Al jullie kultuur, waarmeê je rijk wilt worden, dat is een Westersch idee, dat mislukt op den duur. Al onze administratie, dat is vermoeiend in de warmte. Waarom - als wij hier willen zijn - leven wij maar niet eenvoudig en planten wij padi en leven wij van niets...

- Je praat als een vrouw, lachte hij een beetje.

- Het is mogelijk, zeide zij. Ik spreek zoo half uit aardigheid. Maar dat ik hier voel, tegen mij in, tegen al mijne Westerschheid in, een kracht, die mij tegenwerkt... dat is zeker. Ik ben hier soms bang. Ik voel mij hier altijd.... op het punt overweldigd te worden, ik weet niet waardoor: door iets uit den grond, door een macht in de natuur, door een geheim in de ziel van die zwarte menschen, die ik niet ken... In de nachten vooral ben ik bang.

- Je bent nerveus, zeide hij teeder.

- Misschien, sprak zij mat terug, ziende, dat hij haar niet begreep, en te moê het verder te verklaren. Laat ons over iets anders spreken. Die tafeldans is toch vreemd.

- Ja, zeide hij.

- Verleden, toen wij het deden met ons drieën - Ida, jij, en ik...

- Het was zeker heel vreemd.

- Herinner je je dien eersten keer? Addy de Luce... dat schijnt nu toch waar te zijn met mevrouw Van Oudijck.. En de opstand... De tafel voorspelde het toen.

- Zoû het niet, onbewust, onze suggestie zijn?

- Ik weet het niet. Maar te denken, dat wij allen eerlijk zijn, en dat die tafel gaat tikken en met ons praat, volgens een alfabet.....

- Ik zoû het toch niet dikwijls doen, Eva.

- Neen. Ik vind het onverklaarbaar. En toch verveelt het me al. Zoo went een mensch aan het onbegrijpelijke.

- Alles is onbegrijpelijk...

- Ja.... en alles is banaal.

- Eva, zeide hij, zacht lachend verwijtend.

- Ik geef den strijd heelemaal op. Ik zal maar kijken naar den regen.... en schommelen.

- Vroeger zag je het mooie in mijn land.

- In jou land? Dat je gaarne morgen zoû verlaten, om naar de Parijsche Tentoonstelling te gaan.
- Ik heb nooit iets gezien.
- Je bent zoo nederig van daag.
- Ik ben treurig, om jou.
- O toe, wees het niet.
- Speel nog wat....
- Hier, drink dan je bittertje. Schenk je in. Ik zal spelen op mijn valsche piano, die even harmonisch zal klinken met mijn ziel, ook in de war...

Zij ging terug naar de middengalerij en speelde uit Parzifal. Hij, voor, bleef zitten en luisterde. De regen raasde neêr. De tuin stond blank. Een heftige donderslag scheen de wereld uit een te doen kraken. De natuur was oppermachtig en in haar reuze-openbaring waren de twee menschen in dit vochtige huis klein, was zijne liefde niets, haar weemoed niets, en de mystieke muziek van de Graal was als een kinderwijsje in de daverende mystiek van dien donderslag, waarmeê het noodlot met goddelijke cymbalen zelve scheen te varen over de in den zondvloed verdronkene menschen.

II.

De twee kinderen van Van Helderen, een jongen en een meisje, zes en zeven, waren in huis bij Eva en Van Helderen zelve kwam geregeld één keer per dag eten. Hij sprak nooit meer over zijn innig gevoel als wilde hij niet verstoren de streelende lieflijkheid van hun iederen-dag samenzijn. En zij nam het aan, dat hij iederen dag met haar samen was, onmachtig hem af te weren. Hij was de eenige man in haar omgeving, met wien zij spreken en luid denken kon, en hij was haar een troost juist in deze dagen van spleen. Zij begreep niet hoe zij zoo geworden was, maar zij kwam langzamerhand in een totale apathie, en een soort nihilizeerend niets noodig vinden. Zij was nooit zoo geweest. Hare natuur was van levendigheid en opgewektheid, van zoeken het mooie en bewonderen, van poëzie en muziek en kunst: dingen, die zij van klein kindje af, van hare kinderboeken af, om zich heen had gezien en gevoeld en besproken. In Indië was zij langzamerhand alles gaan missen, waaraan zij behoefte had. Een nihilisme, om te zeggen: waarvoor alles; waarvoor de wereld

en de menschen en de bergen; waarvoor al dat kleine dwarrelen van leven?.... maakte zich wanhopig van haar meester. En als zij dan las van het sociale drijven, in Europa de groote sociale kwestie, in Indië de opkomende kwestie der Indo's, dacht zij: waarom de wereld, als de mensch zoo eeuwig de zelfde blijft: klein en lijdend en neêrgedrukt in al de ellende van zijn menschelijkheid. Zij zag niet het doel. De helft der menschheid leed armoede en streed zich uit dat duister omhoog: naar wat....? De andere helft vegeteerde dom suffende weg in het geld. Tusschen beide was een trap van tinten, van de duistere armoede tot de suffende rijkdom. Over ze heen regenboogden de eeuwige illuzies: liefde, kunst, groote vraagteekens van recht en vrede en ideale toekomst... Zij vond het alles om niets, zij miste het doel en zij dacht: waarom dat alles zoo, en waarom de wereld, en de arme menschen....

Zij had zich nog nooit zoo gevoeld, maar er was niet tegen te strijden. Langzaam, iederen dag, maakte Indië haar zoo, ziek van ziel. Frans Van Helderen was haar eenige troost. Deze jonge controleur, die nooit geweest was in Europa, die geheel zijne opvoeding had gehad in Batavia, zijn examens had gedaan te Batavia, blond, gedistingeerd, met zijn lenige hoffelijkheid, - met zijn type van onzegbare vreemde nationaliteit, was om zijne bijna exotische ontwikkeling dierbaar geworden aan hare vriendschap. Zij zeide hem hoe zij die vriendschap heerlijk vond en hij antwoordde niet meer met zijne liefde. Er was te veel liefs, zoo, in hunne verhouding. Er was in iets idealistisch, waaraan zij beiden behoefte hadden. In hunne omgeving van gewoonheid glansde die vriendschap voor hen uit als een heel exquize glorie, waarop zij beiden trotsch waren. Hij kwam veel - vooral nu zijne vrouw op Tosari was - en in de avondschemeringen wandelden zij naar den vuurtoren, die aan zee stond als een kleine Eiffel-kandelaber. Over die wandelingen werd veel gesproken, maar zij stoorden er zich niet aan. Op het fondament van den vuurtoren zetten zij zich, zagen uit naar de zee, en luisterden naar de verte. Prauwen, spookachtig, met zeilen als nachtvogels, gleden in het kanaal, met het zeurige zingen der visschers. Een weemoed van levensgelatenheid van kleine wereld en kleine menschen waarde om onder de sterre-tintelluchten, waar, mystiek,

het Zuiderkruis opdiamantte, of, Turksch half, de maan soms hoornde. En boven dien weemoed van zeurzingende visschers, wrakwankele prauwen, van kleine menschen onder aan den kleinen glimptoren dreef een grondelooze immensiteit: luchten en eeuwige lichten. En uit de immensiteit dreef het onzegbare aan, als het bovenmenschelijk goddelijke, waarin al het klein menschelijke verzonk en versmolt.

- Waarom eenige waarde te hechten aan het leven, als ik morgen misschien dood ben, dacht Eva; waarom al dat gewirwar en die drukte van menschen, als morgen misschien alles dood is....

En zij zeide het hem. Hij antwoordde, dat een ieder leefde niet voor zich en zijn tijdstip van heden, maar voor allen, en voor de Toekomst.... Maar zij lachte bitter, haalde de schouders op, vond hem banaal. En zij vond zichzelve ook banaal, te denken zulke dingen, die al zoo dikwijls waren gedacht. Maar toch, niettegenstaande haar zelfkritiek, bleef haar drukken die obsessie van het nuttelooze van te leven, als morgen alles kon dood zijn. En eene atoomkleinte vernederde hen, henbeiden, daar zittende, kijkende in de wijdte van luchten en eeuwige lichten.

Toch hadden zij lief die oogenblikken, waren ze in hun leven alles. Want als zij niet te veel voelden hunne kleinte, spraken zij over boeken, muziek en over de groote hooge dingen van het leven. En zij voelden, dat zij, niettegenstaande leestrommel en de Italiaansche opera, van Soerabaia, niet meer waren op de hoogte. Zij voelden de groote hooge dingen heel ver van hen. En een heimwee, voor beiden nu, zich niet meer zoo klein te voelen, beving hen, naar Europa. Beiden hadden zij gaarne weg gewild, weg naar Europa toe. Maar zij konden geen van beiden. Het kleine dagelijksche leven hield hen gevangen. Toen, als van zelve, harmonisch samen, spraken zij over wat ziel en wezen was en al het geheimzinnige ervan.

Al het geheimzinnige. Zij voelden het aan de zee, in de lucht, maar, stil, zochten zij het ook in de trippelende poot van een tafel. Zij begrepen niet, dat geest of ziel zich kon openbaren door een tafel, waar zij ernstig de handen oplegden, en die door hun fluide van dood tot levend werd. Maar àls zij oplegden de handen, leefde de tafel, en zij moesten

wel gelooven. Vreemd volgens alfabet kwamen verward dikwijls de letters, die zij aftelden, en de tafel, als bestuurd door een spotgeest, had telkens neiging te plagen, te verwarren, plotseling op te houden en grof te zijn en vuil. Samen lazen zij boeken over spiritisme, en zij wisten niet of zij gelooven zouden of niet.

Het waren stille dagen van stille eentonigheid in het regenruischende stadje. Hun leven met elkaâr was als iets oneigenlijks, als een droom, die waasde door den regen heen. En het was Eva als een plotseling ontwaken, toen, op een middag, zij buiten loopend in de vochtige laan, en wachtende op Van Helderen, Van Oudijck haar naderen zag.

- Ik was juist op weg naar u toe, mevrouwtje! sprak hij opgewonden. Ik woû u juist wat komen vragen. Wil u mij weêr eens helpen?

- Waarmeê, rezident?

- Maar zeg mij eerst, is u niet wel? U ziet er tegenwoordig niet goed uit.

- Het is niets ernstigs, zeide zij, wat lachend. Het zal wel weêr overgaan. Waarmeê kan ik u helpen, rezident?

- Er moet iets gedaan worden, mevrouwtje-lief, en wij kunnen niet zonder u. Mijn vrouw zei van morgen ook: vraag het maar aan mevrouw Eldersma....

- En wat dan?

- U weet, mevrouw Staats, van den overleden stationchef. De arme vrouw blijft achter met niets, alleen met haar vijf kinderen en eenige beeren.

- Hij heeft zich van kant gemaakt?

- Ja. Het is heel treurig. En wij moeten haar helpen. Er is veel geld daarvoor noodig. Lijsten laten rondgaan, dat zal niet veel geven. De menschen zijn vrijgevig genoeg, maar zij hebben den laatsten tijd al zoo veel geofferd. Met den Fancy-fair waren ze dol. Op het oogenblik zal er niet veel te geven zijn, met het einde van de maand. Maar in het begin van de volgende maand, begin Januari, mevrouwtje, een komedie-voorstelling van Thalia. Heel vlug, een paar aardige salonstukjes, en zonder onkosten. Een entrée van ƒ 1.50, ƒ 2.50 misschien, en als *u* het op touw zet, is de zaal vol, komen ze van Soerabaia. Daar moet u me meê helpen, niet waar, mevrouwtje?

- Maar rezident, zei Eva moê. Pas die tableaux-vivants.

Niet boos zijn, maar ik heb er geen lust in altijd komedie te spelen.

- Jawel, jawel, het moet.... drong Van Oudijck opgewonden voor zijn plan, een beetje hoog, aan.

Zij werd kribbig. Zij hield van hare onafhankelijkheid en vooral in deze dagen van spleen was zij te mistroostig, in deze dagen van droom voelde zij zich te wazig om dadelijk lief gevolg te geven aan dat verzoek van zijn gezag.

- Heusch, rezident, ik weet dezen keer niets, antwoordde zij kort. Waarom doet mevrouw Van Oudijck het niet zelf....

Zij schrikte, toen zij, kribbig, dat zeide.

Naast haar loopende ontstelde hij, en zijn gezicht betrok. De opgewonden, vroolijke trek, de joviale lach om zijn dikken snor was plotseling weg. Zij zag, dat zij wreed was geweest en had wroeging. En voor het eerst, plotseling, zag zij in, dat hij, hoe verliefd ook op zijn vrouw, niet goed keurde haar zich onttrekken aan alles. Zag zij in, dat hij er onder leed. Het was of dat licht voor haar werd, in zijn karakter; zij zag het voor het eerst en duidelijk.

Hij wist niet te antwoorden; zoekende naar zijne woorden, zweeg hij.

Toen zeide zij, aanhalig.

- Niet boos zijn, rezident. Het was niet aardig van me. Ik weet wel, dat mevrouw Van Oudijck die beslommeringen vervelend vind. Ik neem ze haar gaarne uit de handen. Ik zal alles doen wat u verlangt.

Zenuwachtig, had zij de tranen in de oogen.

Hij zag haar, glimlachend nu, wat schuin onderzoekend aan.

- Wat is u toch nerveus. Maar ik wist wel, dat u een goed hart had. En mij niet zoû laten zitten met mijn plan. En die goede moeder Staats zoû willen helpen. Maar niet duur zijn, mevrouwtje, en geen onkosten, geen nieuwe décors. Alleen uw geest, uw talent, uw mooie dictie van Fransch of Hollandsch - wat u wilt. Daar zijn we nu eenmaal trotsch op in Laboewangi en al dat moois - wat u ons kosteloos geeft - is geheel voldoende om de voorstelling te doen slagen. Maar wat is u nerveus, mevrouwtje? Waarom huilt u? Is u niet wel? Zeg mij, kan ik wat voor u doen?

- Mijn man niet zoo veel werk geven, rezident. Ik heb nooit iets aan hem.
Hij maakte een gebaar van niet helpen kunnen.
- Het is zoo, het is vreeslijk druk, gaf hij toe. Is dat de zaak?
- En mij het goede van Indië leeren inzien.
- Is het dan dàt?
- En nog een heele boel meer....
- Heeft u heimwee? Bevalt Indië u niet langer, bevalt Laboewangi u niet meer, waar wij u allen op de handen dragen....? U oordeelt over Indië verkeerd. Probeer eens het goede in te zien.
- Ik heb het geprobeerd.
- Gaat het niet langer?
- Neen....
- U is te verstandig om niet het goede van dit land te zien.
- U heeft dat land te lief om onpartijdig te zijn. En ik kan ook niet onpartijdig zijn. Maar zeg mij de goede dingen.
- Waarmeê zal ik beginnen. Het goede, wat men kan doen als ambtenaar voor land en volk, en dat in voldaanheid terugslaat op onszelve. Het heerlijke, mooie werken voor dat land en dat volk: het vele en harde werken, dat hier vol een leven vult.... Ik spreek niet van al het bureau-werk van uw man, die secretaris is. Maar ik spreek hem later, als hij assistent-rezident is!
- Hoe lang moet dat nog duren....!
- Het ruime materieele leven dan?
- Waaraan de witte mieren knagen.
- Dat is valsch vernuft, mevrouw....
- Wel mogelijk, rezident. Alles is ontstemd in en om mij: mijn vernuft, mijn piano, en mijn arme ziel.
- De natuur dan?
- Ik voel mij er zoo niets in. De natuur hier overweldigt me en eet me op.
- Uw eigen werkkring?
- Mijn werkkring... een van de goede dingen van Indië....
- Ja. Ons, materieele menschen van praktijk, nu en dan eens te bezielen met uw geest.

- Rezident, wat een komplimentjes! Is dat alles om de tooneeluitvoering!

- En met dien geest goed te doen voor moeder Staats?

- Zoû ik geen goed kunnen doen in Europa?

- Zeer zeker, zeide hij kort. Ga maar naar Europa, mevrouw. Word in Den Haag maar lid van Armenzorg; met een blikje op uw deur en een rijksdaalder.... in den hoeveel tijd?

Zij lachte.

- Nu wordt u onrechtvaardig. Ook in Holland wordt veel goed gedaan.

- Maar voor één ongelukkige vrouw doen wat wij, wat *u* nu doen zal.... wordt dat ooit in Holland gedaan? En zeg mij niet, dat hier minder wordt armoê geleden.

- Dus...?

- Dus is er hier veel goeds voor u... Uw werkkring. Het werken voor anderen, materieel en moreel. Laat Van Helderen niet te veel met u dwepen, mevrouw. Hij is een charmante jongen, maar te litterair in zijn maandelijksche contrôle-rapporten. Ik zie hem daar aankomen en ik moet weg. Dus ik reken op u?

- Geheel en al.

- Wanneer de eerste vergadering, met het Tooneelbestuur, en de dames?

- Morgenavond, bij u, rezident?

- Top. Ik zal de lijst rond laten zenden. Wij moeten veel geld maken, mevrouw.

- Wij zullen ze helpen, moeder Staats, zeide zij zacht.

Hij drukte haar de hand, ging weg. Zij voelde zich week, zij wist niet waarom.

- De rezident heeft me voor je gewaarschuwd, omdat je te litterair was! plaagde zij Van Helderen.

Zij zetten zich in de voorgalerij. De lucht brak open: een blank gordijn van regen daalde in rechte plooien van water. Een plaag van sprinkhanen sprong door de galerij. Een wolk van zeer kleine vliegjes ruischte in de wandhoeken als een eolische harp. Eva en Van Helderen legden de handen op het tafeltje en het hief met een ruk zijn poot op, terwijl de torren om hen heen zwermden.

III.

Lijsten gingen rond. De tooneelvoorstelling werd ingestudeerd, na drie weken gespeeld en het Tooneelbestuur reikte den rezident een som van bijna vijftienhonderd gulden over voor moeder Staats. Hare schulden werden betaald; voor haar een huisje gehuurd, en haar gezet in een kleine modezaak, waarvoor Eva schreef naar Parijs. Alle dames van Laboewangi deden moeder Staats een bestelling, en in nog geen maand tijds was de vrouw niet alleen voor een volslagen ondergang behoed, maar was haar leven geregeld, gingen hare kinderen weêr naar school, en had zij een aardige broodwinning. Dat alles was zoo vlug en zonder ostentatie in zijn werk gegaan, men gaf zoo ruime giften op de lijsten, de dames bestelden zoo gemakkelijk een japon of een hoed, die zij niet noodig hadden, dat Eva verbaasd was. En zij moest zich bekennen dat het egoïste, het eigen-ikkige, het minder-beminnelijke, dat zij zoo dikwijls zag in hun sociale leven: omgang, conversatie, intrigue, kwaadsprekerij - in eens op den achtergrond was verdrongen door een solidair talent tot goed doen, eenvoudig weg, omdat het moest, omdat het niet anders kon, omdat de vrouw geholpen moest worden. Door de beslommeringen voor de voorstelling gerukt uit haar spleen, opgewekt tot vlug doen, waardeerde zij dit goed-mooie in hare omgeving en zij schreef er zoo enthouziast over naar Holland, dat hare ouders, voor wie Indië een gesloten boek was, glimlachten. Maar hoewel deze epizode iets zachts en weeks en waardeerends in haar had opgewekt, was het maar een epizode, en bleef zij de zelfde, toen de emotie er om voorbij was. En niettegenstaande zij voelde om zich heen de afkeuring van Laboewangi, bleef zij doorgaan geheel haar leven te vinden in de vriendschap voor Van Helderen.

Want er was verder zoo weinig. Het clubje van getrouwen, dat zij met zoo veel illuzie om zich heen had verzameld, dat zij te dineeren vroeg, waarvoor haar huis altijd open was - wat was het eigenlijk? Zij vond de Doorn de Bruijns, de Rantzows nu goed als onverschillige kennissen, maar niet meer als vrienden. Zij vermoedde, dat mevrouw Doorn de Bruijn valsch was, dokter Rantzow was haar op den duur te burgerlijk, te plat; zijne vrouw een onbeduidende Duitsche

huisvrouw. Tafel lieten zij wel dansen, maar zij hadden schik in de inepte stommigheden, de vuiligheden van den spotgeest. Zij, met Van Helderen, vatte het hoog ernstig op, al vond zij die tafel eigenlijk toch komiek. En zoo bleef er niemand over dan Van Helderen voor haar sympathie.

Maar in hare bewondering was Van Oudijck gekomen. Zij had hem plotseling in zijn karakter gezien en hoewel geheel verschillend van de artistieke bekoring, die haar tot nog toe uitsluitend in karakters had aangetrokken, zag zij de mooie lijn ook in dezen man, die totaal niet artistiek was, die van kunst niet het minste idee had, maar die zooveel moois had in zijne eenvoudig mannelijke opvattingen van plichtsbesef en in de kalmte, waarmeê hij droeg de teleurstelling van zijn huiselijk leven. Want zij zag het, Eva, dat al aanbad hij zijn vrouw, hij Léonie niet goedkeurde in hare onverschilligheid omtrent al de belangen, die *zijn* leven uitmaakten. Zag hij verder niets, was hij verder blind voor alles, van den huiselijken kring, deze teleurstelling was zijn geheim en zijn leed, waarvoor hij niet blind was, in het diepst van zichzelven.

En zij bewonderde hem en hare bewondering was als eene openbaring, dat kunst niet altijd het hoogste was in de dingen van het leven. Zij begreep plotseling, dat de overdreven aanstellerij met kunst in onzen tijd, een ziekte was, waaraan zijzelve geleden had, en nog leed. Want wat was zij, wat deed zij? Niets. Hare ouders, beiden, waren groote kunstenaars, zuivere artisten, en hun huis was een tempel en hunne eenzijdigheid was te begrijpen en te vergeven. Maar zij? Zij speelde vrij goed piano, dat was alles. Zij had wat idee en smaak, dat was alles. Maar indertijd had zij met andere jonge meisjes gedweept en zij herinnerde zich nu dat malle dwepen, dat elkaâr filozofische brieven schrijven in een nageaapten modernen stijl, met reminiscenties aan Kloos en Gorter. Zoo, in haar spleen, bracht toch haar peinzen haar verder, en ging evolutie door haar heen. Want het was in haar, het kind harer ouders, bijna ongelooflijk, dat zij niet altijd kunst het hoogste zoû vinden.

En er was in haar dat spel en weêrspel van zoeken en denken om te vinden haar weg, nu zij zich geheel verloren had in een land, vreemd aan hare natuur, tusschen menschen,

op wie zij, zonder het hen te laten merken, neêrzag. In het land poogde zij te vinden het goede, om het aan hare natuur eigen te maken en het te waardeeren; tusschen de menschen was zij blijde die enkelen te vinden voor hare sympathie en haar bewondering, maar het goede bleef voor haar epizode; de enkele menschen uitzondering; en trots al haar zoeken en denken vond zij haar weg niet en zij bleef in hare ontstemming van vrouw, die te Europeesch, te artistiek was, - niettegenstaande haar zelfkennis en kunstverloochening - om met welbehagen rustig te leven in een Indische binnenstad, aan de zijde van haar in bureau-werk verloren man, in een klimaat, dat haar ziek maakte, een natuur, die haar overweldigde, een omgeving, antipathiek.

En in de helderste oogenblikken van dit spel en weêrspel was het de duidelijke vrees: de vrees, die zij van alles het helderst wilde, die zij aan voelde donzen, zij wist niet van waar, zij wist niet waarheen, maar wemelend over haar hoofd, als met de suizende sluiers van een noodlot, dat door de zwoele regenluchten streek....

In deze ontstemmingen had zij haar clubje van getrouwen niet om zich verzameld, want zijzelve deed geene moeite en haar kennissen begrepen haar te weinig om haar op te zoeken. Zij misten in haar de vroolijkheid die hen eerst had aangetrokken. Nu kwamen de ijverzucht en vijandelijkheid meer los en men sprak veel over haar: zij was aanstellerig, pedant, ijdel, trotsch, zij had pretenties van altijd de eerste te willen zijn in de stad; zij deed maar of zij rezidentsvrouw was en gaf prenta aan iedereen. Eigenlijk toch was zij niet mooi, kleedde zij zich onmogelijk, was haar huis onbegrijpelijk ingericht. En dan haar verhouding met Van Helderen, hunne avondwandelingen bij den vuurtoren. Op Tosari, in den kletstroep van het kleine, nauwe hôtel, waar de gasten zich vervelen als zij geen uitstapjes doen en dus in hunne nauwe voorgalerijtjes bijna zitten in elkanders intimiteit, loeren in elkanders kamertjes, luisteren aan de dunne beschotjes - op Tosari hoorde Ida ervan, en het was genoeg om in het Indische vrouwtje op te wekken haar blanke-nonna-instincten en plotseling, zonder verklaring, hare kinderen aan Eva te ontnemen. Van Helderen, voor een paar dagen ‘boven’ komende, vroeg zijn vrouw hiervan uitlegging, vroeg haar waarom zij Eva belee-

digde, door zonder reden, haar de kinderen te ontnemen en bij zich boven te nemen, waar zij de hôtelrekening aanzienlijk vermeerderde, en Ida maakte een scène, met luide woorden, met zenuwtoevallen, waarvan het geheel hôtelletje daverde, die iedereen de ooren deden spitsen, en die als een waaiende wind het bobbelende geklets opzweepte tot een zee. En zonder verdere verklaring brak Ida met Eva. Eva trok zich terug. Tot in Soerabaia, waar zij eens ging boodschappen doen, hoorde zij het lasteren en leuteren, en zij werd zoo wee van hare wereld en hare menschen, dat zij zich stil terug trok in zichzelve. Zij schreef Van Helderen niet meer te komen. Zij bezwoer hem zich met zijne vrouw te verzoenen. Zij ontving hem niet meer. En zij was nu geheel alleen. Zij voelde, dat zij in geene stemming was om iets van troost te vinden bij wie ook van hare omgeving. Voor stemmingen als de hare was er in Indië geen sympathie en geen medebegrip. En daarom sloot zij zich op. Haar man werkte. Maar zij wijdde zich meer aan haar jongen: zij dompelde zich geheel in de liefde voor haar kind. Zij trok zich terug in de liefde voor haar huis. Dat was nu het leven van nooit uitgaan, van nooit iemand zien, van nooit iemand spreken, van nooit andere muziek hooren, dan haar eigene. Dat was nu den troost zoeken in haar huis, haar kind, en haar lectuur. Dat was de vereenzelviging, waartoe zij na hare eerste illuzies en energieën gekomen was. Nu voelde zij altijd het heimwee naar Europa, naar Holland, naar hare ouders, naar menschen van een artistieke ontwikkeling. En nu werd het de haat voor het land, dat zij toch eerst had gezien overweldigend groot mooi, met zijn koninklijke bergen, en met het donzende mysterie in natuur, en in mensch. Zij haatte nu die natuur en die mensch en het mysterie maakte haar bang.

Nu vulde zij haar leven met te denken over haar kind. Haar jongen, de kleine Onno was vier jaar. Zij zoû hem leiden, een man van hem maken. Zoodra hij geboren was, had zij die vage illuzies gehad van haar zoon later een groot kunstenaar te zien, het liefst een groot schrijver, wereldberoemd. Maar zij had geleerd sedert dien tijd. Zij voelde, dat kunst niet het hoogste, altijd, is. Zij voelde, dat er hooger dingen zijn, die zij in haar spleen, wel is waar,

soms verloochende, maar die er toch waren, glanzend groot. Die dingen waren om het worden van Toekomst; die dingen waren vooral om Vrede, Recht en Verbroedering. O, de groote verbroedering van wat arm was en rijk - nu, in haar eenzaamheid, dacht zij er over als het hoogste ideaal, waaraan gewerkt kon worden, zooals beeldhouwers werken aan een monument. Recht, vrede, zouden dan volgen. Maar het eerst moest de verbroedering benaderd worden en zij wilde, dat haar zoon er aan arbeiden zoû. Waar? In Europa? In Indiû? Zij wist het niet; zij zag dat niet voor zich. Zij zag het eerder in Europa dan in Indië. In Indië bleef voor alle hare gedachten het onverklaarbare, het raadselachtige, het bange. Wat was dat toch vreemd....

Zij was een vrouw voor idealen. Misschien was dit alleen, simpel, de verklaring voor wat zij voelde en vreesde, in Indië.

- Je hebt geheel verkeerde indrukken omtrent Indië, zeide haar man soms. Je ziet Indië heelemaal verkeerd. Stil? Je denkt, dat het hier stil is? Waarom zoû *ik* zoo veel te werken hebben in Indië als het stil was in Laboewangi? Honderde belangen van Europeanen en Javanen behartigen wij.... De kultuur is hier zoo krachtig beoefend als maar kan.... De bevolking neemt toe, neemt altijd toe.... Vervallen, een kolonie, waar zooveel omgaat....? Dat zijn van die idiote ideeën van Van Helderen. Ideeën van bespiegeling, uit de lacht gegrepen, en die jij nabespiegelt.... Ik begrijp niet zooals je Indië ziet, tegenwoordig.... Er is een tijd geweest, dat je oog hadt voor het mooie en interessante hier.... Dat schijnt nu heelemaal voorbij.... Je moest eigenlijk maar naar Holland....

Maar zij wist, dat hij het heel eenzaam zoû hebben; daarom wilde zij niet gaan. Later, als haar jongen ouder was, dan moest zij gaan. Maar dan zoû Eldersma zeker wel assistent-rezident zijn geworden. Nu had hij nog zeventien controleurs, secretarissen boven zich. Dat was zoo al sedert jaren, dat uitzien naar een ver verwijderde toekomst van promotie als het smachten naar een fata-morgana. Rezident worden, daar dacht hij zelfs niet aan. Assistent-rezident een paar jaar, en dan naar Holland, met pensioen....

Zij vond het een troosteloos bestaan, zich zoo afbeulen, voor Laboewangi...

Zij leed aan malaria, en hare meid, Saïna, pidjiette haar, masseerende met de lenige vingers haar pijnlijke leden.

- Saïna, het is, als ik ziek ben, te lastig, dat je in de kampong woont. Verhuis van avond nog hierheen, met je vier kinderen.

Saïna vond dat lastig, veel soesa.

- Waarom?

En zij verklaarde het. Haar huisje was haar nagelaten door haar man. Zij was er aan gehecht, hoewel het heel bouwvallig was. Nu, in de regenmoesson, regende het dikwijls in, en dan kon zij niet koken en kregen de kinderen geen eten. Het laten repareeren, ging moeilijk. Zij kreeg een ringgit[1)] in de week van de njonja; zestig cent ging al op aan rijst. Dan iederen dag een paar centen visch, klapperohe, sirih, een paar centen brandstof... Neen, het huisje repareeren ging niet. Bij de Kandjeng njonja zoû zij het veel beter hebben, op het erf veel beter. Maar het zoû soesa zijn, een bewoner voor het huisje te vinden, omdat het zoo bouwvallig was en de njonja wist, dat geen huis in de kampong mocht leêg staan: daar stond groote boete op... Zij bleef dus maar liever wonen in haar natte huis... 's Nachts kon zij wel blijven waken bij de njonja; haar oudste dochtertje paste dan op de kleintjes.

En, onderworpen aan haar klein bestaan van kleine ellende, het Saïna haar lenige vingers, sterk-zacht drukkend, glijden over de zieke leden van haar meesteres.

En Eva vond het troosteloos, dit leven van éen rijksdaalder in de week met vier kinderen, in een huis, waar het inregende, zoodat men er niet koken kon.

- Laat mij zorgen voor je tweede dochtertje, Saïna, zei Eva op een anderen dag.

Saïna aarzelde, glimlachte; zij had dat liever niet, maar durfde het niet zeggen.

- Jawel, drong Eva aan. Laat ze hier komen: je ziet haar den heelen dag; ze slaapt onder de hoede van kokkie:

1) Rijksdaalder.

ik kleed haar aan, en ze heeft niets te doen dan te zorgen, dat mijn slaapkamer netjes is. Jij kunt haar dat dan leeren.

- Zoo jong nog, 'nja; pas tien jaar.

- Jawel, drong Eva aan; laat zij je nu zoo helpen. Hoe heet ze?

- Mina, 'nja.

- Mina? Neen! zei Eva. Zoo heet al de djaït. We sullen een anderen naam voor haar vinden...

Saïna bracht het kindje, heel verlegen, een streepje bedak op het voorhoofd, en Eva kleedde haar netjes aan. Het was een heel mooi kindje, zacht donzig bruin, en liefjes in haar frissche kleêrtjes. Zij stapelde al zorgzaam de sarongs in de kleêrenkast, en legde er geurige witte bloemen tusschen: de bloemen moesten iederen dag verwisseld worden met frissche. Uit een aardigheid, omdat zij zoo aardig met die bloemetjes deed, noemde Eva haar Melati.

Een paar dagen daarna hurkte Saïna neêr bij haar njonja.

- Wat is er, Saïna?

Of het kindje maar weêr terug mocht naar het natte huisje, in de kampong.

- Waarom?! vroeg Eva, verbaasd. Heeft je kindje het hier dan niet goed?

Ja, dat wel, maar het kindje hield maar meer van het huisje, zei Saïna verlegen; de njonja was heel lief, maar de kleine Mina hield maar meer van het huisje.

Eva was boos, en liet het kindje gaan, met de nieuwe kleêrtjes, die Saïna, heel natuurlijk weg, meênam.

- Waarom mag het kind niet blijven? vroeg Eva aan de latta kokkie.

De kokkie dorst eerst niets zeggen.

- Kom, waarom niet, kokkie? drong Eva aan.

Omdat de Kandjeng het meisje Melati had genoemd... met namen van bloemen en vruchten werden.... alleen genoemd... de dansmeisjes...., legde de kokkie als geheimzinnig uit.

- Maar waarom heeft Saïna mij dat niet gezegd? vroeg Eva, verbolgen. Dat wist ik immers niet!

- Verlegen... zei de kokkie, verontschuldigend; minta ampon, 'nja.

Het waren kleine voorvallen, zoo in haar dagelijksch leven

van huisvrouw, anecdoten in hare huishouding, maar zij werd er bitter om, omdat zij er in voelde een scheiding, die altijd bestaan zoû tusschen haar en de menschen en dingen van Indië. Zij kende het land niet, zij zoû de menschen nooit kennen.

En de kleine teleurstellingen in die epizoden vulden haar met evenveel bitterheid als de groote der illuzies hadden gedaan, omdat haar leven, in de iederen dag terugkeerende kleinigheden van haar huishouding zelve, kleiner werd en kleiner.

Zesde hoofdstuk.

Dikwijls waren de morgens frisch, rein gewasschen door de overvloedige regens, en in den jongen zonneschijn der eerste ochtenduren doomde uit de aarde op een teeder waas, een blauwige uitwissching van iedere te scherpe lijn en kleur, zoodat de Lange Laan met hare villa-huizen en dichte tuinen zich huifde in het bekoorlijke en vage van een droomlaan: de droompilaren ijl oprijzende als een vizioen van zuilenkalmte, de daklijnen zich veredelende in hare onduidelijkheid, de tinten der boomen en silhouetten der looverkruinen zich louterende in zachte pasteldoezelingen van wazig roze, en waziger blauw, met een enkelen helleren schijn van ochtendgeel, en purperen verte-streep van dageraad, en over heel dit krieken dauwde eene frischheid, als een sprenkelbad, dat in sprenkeldruppels ijl opfonteinde uit dien gedrenkten grond en terugparelde in de kinderlijke zachtheid van de allereerste zonnestralen. Dan was het of iederen morgen de aarde hare wereld begon voor de eerste maal en of de menschen niet anders zouden zijn dan pas geschapen in een jeugd van naïveteit en paradijs-onwetendheid. Maar de illuzie van dit ochtendkrieken duurde maar een enkel oogenblik, nauwlijks enkele minuten: de zon, hooger stijgende, ontgloeide uit haar waas van maagdelijkheid, de zon bralde op en stak-uit haar trotschen aureool van priemende stralen, goot neêr haar brandenden goudschijn, godetrotsch te heerschen haar oogenblik van dien dag, want de wolken tastten zich al te samen, kwamen grauw aangevaren als strijdhorden van donkere geesten, aanspokende en blauwig diep zwart en dik zwaar loodgrijs, en overwonnen de zon en verpletterden dan de aarde

onder blanke stortvallen van regen. En de avondschemering, grauw, en haastig zakkende het eene floers over het andere, was als een overstelpende droefenis van aarde, natuur en leven, waarin zij vergaten die seconde van paradijs in den morgen; de witte regen ruischte neêr als een alles verdrinkende weemoedsmart; de weg, de tuinen dropen, en dronken den waterval tot zij als moerasplassen en overstrooming schemerden in den duisteren avond: een spookkille mist wademde op als met het beweeg van loome geestwaden, die zweefden over de plassen, en de kille huizen, klein verlicht met hun walmende lampen, waarin wolken van insecten zwermden, overal neêrstervend met verzengde vleugels, vulden zich met een kille melancholie, een schaduwende angstigheid voor het aandreigende buiten, voor de almachtige wolkenhorden, voor het grenzelooze groote, dat met windvlagen aanruischte uit het verre, verre onbekende: hemelgroot, uitspanselwijd, waartegen de opene huizen als niet beveiligd schenen, waarin de menschen klein waren en nietig met al hunne beschaving en wetenschap en ziele-emotie, klein als wriemelende insecten, onbeduidend, overgegeven aan het spel der van verre aanwaaiende reuzenmysteries.

Léonie Van Oudijck, in de half verlichte achtergalerij van het rezidentie-huis, praatte met Theo, met zachte stem, en Oerip hurkte bij haar neêr.

- Het is onzin, Oerip! zeide zij wrevelig.

- Heusch niet, Kandjeng, het is geen onzin, zeide demeid. Ik hoor ze iederen avond.

- Waar? vroeg Theo.

- In de waringins van het achtererf, hoog, in de hoogstetakken.

- Het zijn loeaks![1] zeide Theo.

- Het zijn geen loeaks, toean! hield de meid vol. Massa, Oerip zoû niet weten hoe loeaks miauwen! Kriauw, kriauw, doen ze! Dit, wat wij iederen nacht nu hooren, dat zijn de pontianaks![2] Het zijn de kleine kindertjes, die huilen in de boomen. De zielen van de kleine kindertjes, die huilen in de boomen!

- Het is de wind, Oerip....

1) Wilde kat.
2) Spoken.

- Massa, Kandjeng, Oerip zoû den wind niet kunnen hooren! Boe.... hh! waait de wind en dan bewegen de takken. Maar dit zijn de kleine kindertjes, die kreunen in de hoogste twijgjes en de takken bewegen dan niet. Alles is dan doodstil.... Dat is tjelaka,[1] Kandjeng.

- En waarom zoû het tjelaka zijn....

- Oerip weet wel, maar durft niet zeggen. Tentoe,[2] zal de Kandjeng boos zijn.

- Kom, Oerip, zeg het nu??

- Het is om den Kandjeng Toean, den Toean Residen.

- Waarom?

- Verleden met de passer-malam op de aloon-aloon en de passer-malam van de orang-blanda in de kebon-kotta...[3]

- Nu, wat toen?

- Toen was de dag niet goed uitgerekend, volgens de petangans. Het was een ongelukkige dag.... En met de nieuwe put....

- Nu wat, met de nieuwe put?

- Toen is er geen sedeka[4] gegeven. Niemand gebruikt ook de nieuwe put. Iedereen haalt water uit de oude put.... Ook al is het water niet goed. Want uit de nieuwe put rijst - de vrouw met het bloedende gat in de borst. En nonna Doddy....

- Wat?

- Nonna Doddy heeft hem zien loopen, de witte hadji!! Dat is niet een goede hadji, de witte hadji.... Dat is een spook. Tweemaal heeft de nonna hem gezien, op Patjaram en hier.... Hoor, Kandjeng!

- Wat?

- Hoort u niet? In de hoogste twijgen kermen de kinderzieltjes. Het waait nu niet op het oogenblik. Hoor, hoor, dat zijn geen loeaks! Kriauw, kriauw doen de loeaks, als ze krolsch zijn! Dat, dat zijn de zieltjes....!

Zij luisterden alle drie. Werktuigelijk drukte Léonie zich dichter aan tegen Theo. Zij zag doodsbleek. De ruime achtergalerij, met de altijd gedekte tafel, strekte zich lang uit in het somber licht van een enkele petroleum-hanglamp. De plassige achtertuin schemerde nattig op uit den nacht der

1) Onheil.
2) Ongetwijfeld.
3) Stadstuin.
4) Offermaal.

waringins, tikkelende van druppels, maar onbewogen in ondoordringbare fluweelige looverenmassa's. En een onverklaarbaar, nauwlijks waarneembaar gekreun, als een zacht geheim van gekwelde kleine zielen, zeurde hoog boven, als in de lucht, als in de heel hooge takken der boomen. Nu was het een korte kreet, dan was het een steunen als van ziek kindje, dan was het zacht snikken als van gemartelde meisjes....

- Wat voor beesten zouden dat zijn? zei Theo. Zijn het vogels of insecten?....

Het gekerm en gesnik was heel duidelijk. Léonie zag spierwit en zij trilde over haar lichaam.

- Wees toch niet bang, zei Theo. Het zijn natuurlijk beesten....

Maar hijzelve was krijtwit van angst, en toen zij elkander in de oogen zagen, begreep zij, dat ook hij bang was. Zij klemde zijn arm, perste zich tegen hem aan. De meid hurkte diep, nederig, in-een, als duldende alle noodlot van onverklaarbare geheimzinnigheid. Zij zoû niet ontvluchten. Maar in de oogen der blanken was als eén denkbeeeld, eén denkbeeld om te vluchten. Plotseling, zij beiden, de stiefmoeder, de stiefzoon, die brachten schande over het huis, waren zij bang, als met eéne bangheid, bang als voor een straf. Zij spraken niet, zij zeiden elkander niets; zij bleven tegen elkaâr aan, begrijpende elkanders beven, zij beiden blanke kinderen van den Indischen grond van geheim, - die van hunne kinderjaren af hadden geademd de geheimzinnige lucht van Java, onbewust hadden gehoord het vaag aandonzende mysterie, als een muziek van gewoonheid, een muziek, die zij niet hadden geteld, alsof het mysterie gewoonheid was. Toen zij zoo stonden en beefden en zagen elkander aan, stak de wind op, en voerde meê het geheim der zieltjes, en voerde de zieltjes meê: de takken bewogen woest door elkaâr, en nieuwe regen viel neêr. Een huiverende kilheid woei aan, vulde het huis; een tochtslag woei de lamp uit. En in den donker bleven zij nog een oogenblik, zij, trots de openheid der galerij, bijna in den arm van haar zoon en haar minnaar; de meid, duikende aan hunne voeten. Maar toen maakte zij zich los uit zijn arm, maakte zij zich los uit die zwarte beklemming van duisternis en angst, waardoor ruizelde de regen; huiverkil woei de wind en zij wankelde naar binnen, op het punt in zwijm te vallen.

Theo, Oerip volgden haar. Die middengalerij was verlicht. Het kantoor van Van Oudijck stond open. Hij werkte. Besluiteloos bleef Léonie staan, met Theo, niet wetende wat te doen. De meid, prevelend, verdween. Toen was het, dat zij hoorden suizen en een kleine ronde steen vloog door de galerij, viel ergens neêr. Zij gaf een gil, en achter het schutsel, dat het kantoor, waar Van Oudijck aan zijn schrijftafel zat, scheidde van de galerij, stortte zij zich, alle voorzichtigheid kwijt, op nieuw in Theo's armen. Zij sidderden tegen elkaârs borst aan. Van Oudijck had haar gehoord, hij stond op, kwam van achter het schutsel. Zijn oogen knipten, als moê van werken. Léonie, Theo, hadden zich hersteld.

- Wat is er, Léonie....

- Niets, zeide zij, niet durvende zeggen, niet van de zieltjes, niet van den steen, bang voor de straf, die dreigde. Zij, Theo, stonden als schuldigen, beiden spierwit en bevend. Van Oudijck, nog hij zijn werk, zag niets.

- Niets, herhaalde zij. De mat is stuk, en ik struikelde bijna. Maar ik woû je wat zeggen, Otto....

Hare stem trilde, maar hij hoorde het niet, blind voor haar, doof voor haar, nu hij nog als verdiept in zijn stukken was.

- Wat dan?

- Oerip heeft mij doen raden, dat de bedienden gaarne een sedeka hadden, omdat er een nieuwe put op het erf gebouwd is....

- Die put, die al twee maanden oud is?

- Zij gebruiken er het water niet van.

- Waarom niet -?

- Ze zijn bijgeloovig, weet je; ze willen het water niet gebruiken voor de sedeka gegeven is.

- Dat had dan dadelijk moeten gebeuren. Waarom hebben zij het mij niet dadelijk door Kario laten vragen. Ik denk niet aan dien onzin uit mezelf. Maar ik had ze toen de sedeka wel gegeven. Nu is het mosterd na den maaltijd. De put is al twee maanden oud.

- Het zoû toch wel goed zijn, zei Theo. Papa, u weet zelf hoe Javanen zijn.: ze zullen de put niet gebruiken, als ze geen sedeka gekregen hebben.

- Neen, zeide Van Oudijck onwillig, schuddende het hoofd. Nu een sedeka te geven, heeft niet de minste betee-

kenis. Ik had het gaarne gedaan, maar nu, na twee maanden, is het onzin. Zij hadden het dan maar dadelijk moeten vragen.

- Toe, Otto, smeekte Léonie. Ik zoû de sedeka maar geven. Je doet er mij pleizier meê.

- Mama heeft het Oerip al zoo half beloofd.... drong Theo zacht aan.

Zij stonden bevend voor hem, spierwit, als smeekelingen. Maar in hem, afgetobd, denkende aan zijn stukken, was een starre onwil, al kon hij zelden zijn vrouw iets weigeren.

- Neen, Léonie, zeide hij beslist. En je moet nooit iets belooven, waar je niet zeker van bent....

Hij wendde zich af, ging het schutsel om, zette zich aan zijn werk.

Zij zagen elkander aan, de moeder, de stiefzoon. Langzaam, doelloos, gingen zij van daar, naar de voorgalerij, waar een vochtige duisternis dreef tusschen de aanzienlijk opgaande pilaren. Door den plassenden tuin zagen zij een witte gedaante komen. Zij schrikten, bang nu voor alles, met iedere silhouet denkende aan de straf, die hun in vreemdheid zoû gebeuren, zoolang zij bleven in het ouderlijk huis, waar zij schande over hadden gebracht. Maar toen zij beter uitspiedden, herkenden zij Doddy. Zij kwam thuis, zij zeide sidderend, dat zij bij Eva Eldersma was geweest. In waarheid had zij gewandeld met Addy de Luce, en zij hadden voor den regen geschuild in de kampong. Zij was heel bleek, zij sidderde, maar Léonie en Theo zagen het niet in de duistere voorgalerij, evenals zijzelve niet zag, dat haar stiefmoeder bleek was, dat Theo bleek was. Zij sidderde zoo, omdat zij in den tuin - Addy had haar tot het hek gebracht - met steenen was geworpen. Zij dacht aan een brutalen Javaan, die haar vader haatte en zijn huis en zijn huisgezin, maar in de duistere voorgalerij, waar zij zwijgend dicht naast elkaâr, als in radeloosheid, zag zitten haar stiefmoeder en haar broêr, voelde zij in eens, zij wist niet waarom, dat het geen brutale Javaan was geweest.....

Zij zette zich bij hen, zwijgend. Zij zagen uit naar den donkeren, vochtigen tuin, waarover de wijde nacht aanzweefde als met reuzevleêrmuizenwieken. En in de woordelooze melancholie, die grauwe schemering zeefde tusschen de blanke pilaren van statigheid, voelden zij zich alle drie, Doddy alleen

maar stiefmoeder en stiefzoon samen, stervensbang en verpletterd onder het vreemde, dat gebeuren ging....

II.

En trots hunnen angst, zochten zij elkaâr des te vaker, zich voelende samen verbonden door een nu onbreekbare samenvoeging. Des middags sloop bij in hare kamer, en trots hunnen angst, omhelsden zij elkander woest en bleven dan dicht bij elkaâr.

- Het moet onzin zijn, Léonie.... fluisterde hij.
- Ja, maar wat is het dan, fluisterde zij terug. Ik heb toch het gekerm gehoord, en den steen hooren suizen door de lucht....

En dan....

- Wat?
- Als het iets is.... stel, dat het iets is, dat wij niet verklaren kunnen.....
- Maar ik geloof er niet aan!
- Maar ik nog minder.... Maar alleen....
- Wat?
- Als het iets is.... àls het iets is, dat wij niet kunnen verklaren, dan....
- Dan wat?
- Dan is.... het.... *niet* om ons! fluisterde hij bijna onhoorbaar. Oerip zei het immers zelf... Dan is het om papa!
- Ach, maar het is te dwaas....
- Ik geloof ook niet aan dien onzin.
- Het kermen.... dat is van beesten.
- En die steen.... moet gegooid zijn door een ellendeling.... een van de bedienden, een vent, die zich aanstelt.... of is omgekocht....
- Omgekocht? Door wie?
- Door.... den.... Regent....
- Ach Theo!
- Oerip zei, het gekerm kwam aan van de Kaboepaten....
- Wat meen je?!
- En dat zij van daar uit papa plagen wilden....
- Plagen?
- Omdat de Regent van Ngadjiwa was ontslagen.
- Zei Oerip dat....?

- Neen, neen, dat zei ze niet. Dat zeg ik. Oerip zei, dat de Regent tooverkracht had. Dat is natuurlijk onzin. Die kerel is een lammeling.... Hij heeft lui omgekocht.... om papa te treiteren.

- Maar papa merkt er niets van....

- Neen, we moeten het hem ook niet zeggen.... Dat is het beste.... We moeten het nieeren.

- En de witte hadji, Theo, dien Doddy tweemaal gezien heeft.... En als ze bij Van Helderen tafel laten dansen, ziet Ida hem ook....

- Ach, natuurlijk ook een handlanger van den Regent....

- Ja, dat zal het wel zijn.... Maar het is toch ellendig, Theo.... Mijn Theo, ik ben bang!

- Voor dien onzin! Kom!

- Als het iets is, Theo.... dan is het niet om *ons*?

Hij lachte.

- Ach kom! Om ons! Het is voor-den-gekhouderij.... van den Regent....

- Wij moesten niet meer samen komen....

- Jawel, ik hoû van je, ik ben dol op je....

Hij zoende haar razend en zij waren beiden bang. Maar hij blageerde.

- Kom, Léonie, wees niet zoo bijgeloovig....

- Als kind vertelde mijn baboe mij....

Zij fluisterde aan zijn oor een verhaal. Hij werd bleek.

- Ach, wat een onzin, Léonie!

- Er zijn vreemde dingen, hier, in Indië.... Als ze wat begraven van je, een zakdoek of een stukje haar,.... dan kunnen ze.... met alleen bezweringen.... maken, dat je ziek wordt en wegkwijnt, en sterft.... zonder dat één dokter vermoedt wat de ziekte is....

- Dat is ònzin!

- Dat is heusch waar!

- Ik wist niet, dat je zoo bijgeloovig was!

- Ik heb er vroeger nooit aan gedacht. Ik denk er nu eerst aan, den laatsten tijd.... Theo, zoû er *iets* zijn?

- Er is niets.... dan elkaâr te zoenen.

- Neen Theo.... wees stil, doe niet. Ik ben bang.... Het is al laat. Het wordt zoo gauw donker. Papa is al op. Ga nu weg, Theo.... door het boudoir. Ik wil gauw

mijn bad nemen. Ik ben tegenwoordig bang als het donker wordt.... Met die regens is er geen schemering.... Het overvalt je in eens, de avond.... Verleden had ik geen licht in de badkamer laten brengen.... en toen was het er al zoo donker.... om half zes.... en twee kamprets[1] vlogen er rond; ik was zoo bang, dat ze in mijn haar zouden vast gaan zitten.... Stil.... is dat papa?

- Neen.... Dat is Doddy.... die speelt met haar kakatoe.
- Ga nu weg, Theo.

Hij ging, door het boudoir, wandelende den tuin in. Zij stond op, sloeg eene kimono om den sarong, dien zij maar los geknoopt onder de armen droeg en riep Oerip.

- Bawa barang mandi![2]
- Kandjeng....!
- Waar ben je, Oerip?
- Hier, Kandjeng....
- Waar was je....?
- Hier voor uw tuindeur, Kandjeng.... Ik wachtte, zei de meid, met beteekenis, meenende, dat zij wachtte tot Theo weg was.
- Is de Kandjeng Toean al op?
- Soeda,.... heeft al gebaad, Kandjeng.
- Breng dan mijn badgoed.... Steek het lampje aan, in de badkamer.... Verleden was het lampeglas er gebroken, en het lampje niet gevuld....
- De Kandjeng baadde vroeger ook nooit met licht....
- Oerip.... is er van middag.... iets.... gebeurd?
- Neen.... alles was kalm.... Maar ach, als de avond valt.... Alle bedienden zijn bang, Kandjeng.... De kokkie wil niet meer blijven.
- Ach, wat een soesa.... Oerip, beloof haar vijf gulden.... prezent.... als zij blijft....
- Ook de spen is bang, Kandjeng....
- Ach, wat een soesa.... Ik heb nooit zooveel soesa gekend, Oerip....
- Neen, Kandjeng.
- Ik heb altijd mijn leven zoo goed kunnen regelen.... Maar dit zijn dingen....!

1) Vleêrmuizen.
2) Breng het badgoed

- Apa boleh boeat, Kandjeng....[1] De dingen, machtiger dan den mensch....
- Zouden het heusch geen loeaks zijn.... en een kerel, die gooit met steenen?
- Massa, Kandjeng.
- Nu.... breng maar mijn badgoed.... Vergeet niet het lichtje op te steken....

De meid ging. Het begon al duister te zeven uit de met regen befloersde lucht. Doodstil lag het groote rezidentie-huis in den nacht van zijn reuzenwaringins. En de lampen waren nog niet ontstoken. In de voorgalerij, alleen, dronk Van Oudijck thee, liggende op een rieten stoel, in nachtbroek en kabaai.... In den tuin hoopten zich de dichte schaduwen op, als waden van onstoffelijk fluweel, die zwart neêrvielen uit de boomen.

- Toekan lampoe![2] riep Léonie.
- Kandjeng!
- Steek toch de lampen op! Waarom begin je zoo laat? Steek het eerst op de lamp in mijn slaapkamer....

Zij ging, naar de badkamer.... Langs de lange rei der goedangs en bediendenkamers, die den achtertuin afsloot, ging zij. Zij zag op naar de waringins van wier hoogste takken zij verleden gehoord had het gekerm der zieltjes. De takken bewogen niet, geen adem van wind suizelde, de lucht was beklemmend zwoel van dreigenden onweêrregen, regen, te zwaar om te vallen. In de badkamer, ontstak Oerip het lichtje.

- Heb je alles gebracht, Oerip?
- Saja, Kandjeng.....
- Heb je niet vergeten den grooten flacon met de witte ajer[3] wangi?
- Ini apa,[4] Kandjeng?
- Nu, dan is het goed.... Geef mij voortaan toch een fijneren handdoek voor mijn gezicht. Ik zeg je altijd een fijnen handdoek te geven. Ik hoû niet van die grove....
- Ik zal er even een halen.
- Neen, neen! Blijf hier, blijf zitten voor de deur....

1) Wat er aan te doen.
2) De lampenjongen.
3) Reukwater.
4) Wat is dit dan?

- Saja Kandjeng....

- Zeg, je moet door den toekan besie[1] de sleutels hier laten nazien.... We kunnen de badkamer niet sluiten.... Dat is toch te gek, als er logés zijn....

- Ik zal er morgen aan denken.

- Vergeet het niet...

Zij sloot de deur. De meid hurkte neêr voor de gesloten deur, geduldig, lijdzaam onder de kleine en de groote dingen van het leven, alleen kennende trouw aan hare meesteres, die haar mooie sarongs gaf en zooveel voorschot als zij wilde.

In de badkamer schemerde het kleine nikkelen lampje aan den wand over het groenige marmer van den nattigen vloer, over het water, dat boordevol stond in het gemetselde vierkante bassin.

- Ik zal 's middags maar vroeger baden! dacht Léonie.

Zij ontdeed zich van kimono en sarong; en, naakt, zag zij even in den spiegel hare silhouet van melkige molligheid, met de rondingen van een vrouw van veel liefde. Het blonde haar goudde zich, en een parelglans droop van hare schouders over haar hals en verschaduwde weg tusschen hare kleine ronde borsten. Zij hief hare haren op, zich bewonderend, bestudeerend, of een rimpel zich plooide, aanvoelende of hard haar vleesch was. Hare eene heup welfde zich, daar zij steunde op het eene been en een lange lijn van blank aangelichte golving bootste streelende langs dij en kuit, vloeiende weg bij de wreef van haar voet... Maar zij schrikte op uit die studie van bewondering: zij wilde zich haasten. Snel wrong zij hare haren samen, wreef zij zich in met een schuim van zeep, en nemende de gajong[2], stortte zij het water over zich uit. In lange vlakke stralen viel het zwaar van haar neêr, en als marmer glom zij, gepolijst op schouders, borst en heupen, in het licht van het kleine lampje. Nog meer wilde zij zich haasten, opziende naar het venster of de kamprets weêr binnen zouden vliegen... Ja, zij zoû voortaan zich toch vroeger baden. Buiten was het al nacht. Zij droogde zich schielijk, in een ruwen handdoek. Zij wreef zich even, vlug, met de witte zalf, die Oerip altijd bereidde, haar toovermiddel van jeugd, lenigheid, harde blankheid. Op dit oogenblik zag zij

1) Smid.
2) Waterschep.

op haar dij een klein rood spatje. Zij lette er niet op, denkend aan iets uit het water, een blaadje, een dood insect. Zij wreef het af. Maar zich wrijvend, zag zij op hare borst twee, drie grootere spatjes, donker vermillioen. Zij werd plotseling koud, niet wetende, niet begrijpend. Weêr wreef zij zich af; en zij nam den handdoek, waar de spatjes al achterlieten iets viezigs als van dik bloed. Een rilling huiverde over haar van hoofd tot voeten. En plotseling zag zij het. Uit de hoeken van de badkamer, hoe, en vanwaar zag zij niet, kwamen de spatjes aan, eerst klein, nu grooter, als uitgespogen door een kwijlenden sirih-mond. Stervenskoud gaf zij een gil. De spatten, dikker, werden vol, als purperen kwalsters uitgespogen, tegen haar aan. Haar lichaam was vuil, bezoedeld met een groezelig, rinnend rood. Eén spat sloeg neêr op haar rug..... Op het groenige wit van den vloer vlakkelden de smerige spuugselen, dreven zij uit in het nog niet weggeloopen water. In het bassin bezoedelden zij het water ook en smolten viezig uit-een. Zij zag geheel rood, vuil bezoedeld, als onteerd door een schande van vies vermillioen, dat onzichtbare sirih-kelen van uit de hoeken der kamer samenschraapten en spogen naar haar toe, mikkend in hare haren, op hare oogen, op hare borsten, op haar onderbuik. Zij gaf gil op gil, geheel krankzinnig om het vreemde gebeuren. Zij stortte op de deur, wilde ze openen, maar er haperde iets aan den kruk. Want het slot was niet gesloten, de grendel was er niet voor. In haar rug voelde zij herhaaldelijk spugen, en van haar billen droop het rood. Zij gilde om Oerip en zij hoorde de meid aan de andere zijde der deur, buiten, trekken, en duwen. Eindelijk gaf de deur toe. En radeloos, gek, dol, krankzinnig, naakt, bezoedeld, stortte zij in de armen van hare meid. De bedienden liepen toe. Uit de achtergalerij zag zij aanloopen Van Oudijck, Theo, Doddy. In haar uiterste krankzinnigheid, wijd de oogen gesperd, schaamde zij zich, niet om hare naaktheid, maar om haar bezoedeling.... De meid had de kimono, ook bezoedeld, gegrepen van de haak der deur, en sloeg ze haar meesteres om.

- Blijf weg! gilde zij radeloos. Kom niet dichter! krijschte zij gek. Oerip, Oerip, breng mij naar het zwembad! Een lamp, een lamp.... in het zwembad!

- Wat is er, Léonie!

Zij wilde niet zeggen.

- Ik.... heb.... getrapt.... op een pad! schreeuwde zij uit. Ik ben bang... voor schurft...! Kom niet dichter...! Ik ben naakt! Blijf weg, blijf weg! Een lamp, een lamp.... een lamp dan toch.... in het zwembad!! Neen.... Otto! Blijf weg! Blijven jullie allemaal weg! Ik ben naakt! Blijf weg! Bawa.... la.... a.... a.... mpoe....![1)]

Door elkaêr liepen de bedienden. Een bracht een lamp, in het zwembad....

- Oerip! Oerip....

Zij klampte zich aan de meid.

- Zij hebben mij bespogen.... met sirih....! Zij hebben.... mij.... bespogen.... met sirih....! Zij.... hebben.... mij bespogen.... met sirih...!!!

- Stil Kandjeng.... kom meê, in het zwembad....

- Wasch mij, Oerip! Oerip.... in mijn haren, in mijn oogen.... o God, ik proèf het in mijn mond....!

Zij snikte radeloos los, de meid sleepte haar meê....

- Oerip.... zie.... eerst.... preksa.... of ze ook spugen.... in het zwembad!!

De meid trad binnen, rillende.

- Er is niets, Kandjeng.

- Gauw dan, baad mij, wasch mij, Oerip....

Zij wierp de kimono af; haar mooi lichaam in het licht van de lamp werd zichtbaar, als met vies bloed bezoedeld.

- Oerip, wasch mij.... neen, haal geen zeep.... met water alleen.... Laat mij niet alleen!! Oerip, wasch mij dan toch hier.... Verbrand de kimono, Oerip....

Zij dook in het zwembad, zij zwom radeloos rond; de meid, half naakt, dook mede, wiesen haar....

- Gauw Oerip.... gauw, alleen maar het allervuilste... Ik ben bang! Straks.... straks spugen zij hier.... In de kamer, Oerip.... nu.... nu overwasschen, in de kamer, Oerip!! Roep, dat er niemand mag zijn, in den tuin! Ik wil de kimono niet meer om. Gauw, Oerip, roep, ik wil weg van hier!!

De meid riep door den tuin, in het Javaansch.

Léonie, druipend, steeg uit het water, en naakt, nat, ijlde

1) Breng een lamp!

zij langs de bediendenkamers, de meid achter haar aan. In huis kwam Van Oudijck, krankzinnig van ongerustheid, loopen naar haar toe.

- Weg, Otto! Laat me alleen! Ik ben... naakt!! gilde zij.

En zij stortte zich in haar kamer, en, Oerip binnen, sloot zij alle deuren.

In den tuin kropen de bedienden bij elkaâr, onder het afdak der galerij, vlak bij het huis. Zacht rommelde de donder, en stil begon het te regenen.

III.

Léonie, ziek een paar dagen van zenuwkoorts, bleef in bed. In Laboewangi sprak men er over, dat het spookte, in het rezidentie-huis. Op de wekelijksche bijeenkomsten in den stadstuin, als de muziek speelde, als de kinderen en jongelui op den open steenen dansvloer dansten, waren de fluisterende gesprekken om de tafeltjes over het vreemde gebeuren in het rezidentie-huis. Dokter Rantzow werd er naar gevraagd, maar hij wist alleen te vertellen wat de rezident hem verteld had, wat mevrouw Van Oudijck zelve hem had verteld: haar schrik in de badkamer voor een kolossale pad, waarop zij getrapt had, gestruikeld was. Door de bedienden echter wist men meer, maar als de een vertelde van het gooien met steenen, het spuwen met sirih, lachte de ander, en noemde het praatjes van baboe's. Zoo bleef eene onzekerheid hangen. In de couranten, van Soerabaia tot Batavia toe, verschenen echter korte vreemde berichten, die niet duidelijk waren, maar veel te raden gaven.

Van Oudijck zelve sprak er over met niemand, niet met zijn vrouw, niet met zijn kinderen, met de ambtenaren niet, en niet met de bedienden. Maar eens kwam hij doodsbleek uit de badkamer, met dolle, groote oogen. Hij ging echter rustig naar binnen, beheerschte zich en niemand merkte iets. Toen sprak hij met den chef der politie. Aan het rezidentie-erf grensde een oud kerkhof. Nacht en dag werd dit nu bewaakt en bewaakt de achtermuur van de badkamer. De badkamer zelve werd echter niet meer gebruikt en men baadde zich in de logeer-badkamers.

Zoodra mevrouw Van Oudijck hersteld was, ging zij naar Soerabaia, logeeren bij kennissen. Zij keerde niet meer terug. Zij had door Oerip langzamerhand, zonder ostentatie, zonder Van Oudijck er over te spreken, alle hare kleêren in laten pakken, en allerlei kleinigheden, waaraan zij gehecht was. De eene koffer na den andere werd haar gezonden. Toen Van Oudijck eens, bij toeval, in hare slaapkamer kwam, vond hij die, op de meubels na, leêg. In haar boudoir was ook allerlei verdwenen. Hij had niet gemerkt het zenden der koffers, maar nu begreep hij, dat zij niet weêr zoû komen. Hij schreef zijn eerstvolgende receptie af. Het was December en voor de Kerstvacantie zouden uit Batavia René en Ricus komen voor een week of tien dagen, maar hij schreef de jongens af. Toen werd Doddy te logeeren gevraagd op Patjaram, bij de familie de Luce. Hoewel hij, uit zijn instinct van volbloed Hollander, niet hield van de de Luces, gaf hij toe. Ze hielden daar van Doddy: zij zoû het er vroolijker hebben dan op Laboewangi. Dat zijn dochter niet verindischen zoû, was een ideaal, dat hij opgaf. Plotseling ook ging Theo weg, door Léonie's invloed, in Soerabaia, op groote mannen van den handel in eens zeer voordeelig geplaatst bij een kantoor van export en import. Nu, in zijn groote huis, was Van Oudijck alleen. Daar de kokkie en de spen waren weggeloopen, vroegen Eldersma en Eva hem steeds te eten bij hen, zoowel rijsttafel als diner. Bij hen aan tafel sprak hij nooit over zijn huis, en er werd nooit over gesproken. Over wat hij in het geheim, met Eldersma sprak, als secretaris, met Van Helderen sprak als controleur-kotta, spraken deze beiden ook nooit, als zwijgende onder een ambtsgeheim. De chef der politie, die anders, iederen dag, kort zijn rapport deed, dat niets bizonders was voorgevallen, of dat er brand was geweest, of een man was verwond, deed nu echter lange, geheime rapporten: de deuren van het kantoor werden dan gesloten, opdat de oppassers buiten niet luisteren zouden. Langzamerhand liepen alle bedienden weg, trokken zij 's nachts stilletjes weg, met hun families en huisraad en in eene vuile leêgte bleven hunne woningen achter. Zij bleven zelfs niet in de rezidentie. Van Oudijck liet hen gaan. Hij behield alleen Kario en de oppassers: en de gestraften, iederen dag, verzorgden den tuin.

Zoo van buiten bleef het huis schijnbaar onveranderd. Maar van binnen, waar niets werd verzorgd, lag het stof dik op de meubels, aten witte mieren de matten op, sloegen schimmel en vochtplekken uit. De rezident ging er nooit door, bewoonde alleen zijn slaapkamer en kantoor. Op zijn gezicht was een somberheid gekomen, als een bittere stilzwijgende vertwijfeling. Nauwgezetter dan ooit was hij op zijn werk, straffer spoorde hij zijne ambtenaren, als dacht hij aan niets dan aan de belangen van Laboewangi. In zijne pozitie van izolement had hij geen vriend en hij zocht er geen. Hij droeg alles alleen. Alleen, op zijne schouders, op zijn rug, die kromde onder eene naderende oudheid, droeg hij het zware gewicht van zijn huis, dat verging, zijne huiselijkheid, die verongelukte in het nieuwe gebeuren, dat hij niet uit kon vinden, trots zijne politie, zijn wachters, zijn persoonlijke wakingen, trots zijn stille spionnen. Hij vond niets uit. Men zeide hem niets. Niemand bracht iets aan het licht. En het vreemde gebeuren ging voort. Een groote steen, eens, vernielde een spiegel. Hij liet, kalm, opruimen de scherven. Zijn natuur was niet om te gelooven aan de bovennatuurlijkheid der gebeurlijkheden en hij geloofde ook niet. Dat hij niet uitvond de schuldigen en de verklaring der feiten maakte hem stil razend. Maar hij geloofde niet. Hij geloofde niet als hij zijn bed bezoedeld vond en Kario aan zijn voeten hem bezwoer, dat hij niet wist hoe. Hij geloofde niet, als het glas, dat hij opnam, brak in heele kleine scherfjes. Hij geloofde niet als hij boven zich hoorde aanhoudend stampen met een plagerig gehamer. Maar zijn bed was bezoedeld, zijn glas brak, het gehamer was een feit. Hij onderzocht die feiten, nauwgezet als hij een strafzaak had onderzocht, en niets kwam aan het licht. Kalm bleef hij in zijn verhouding met Europeesche en Javaansche ambtenaren en met den Regent. Niemand merkte iets aan hem, en, trotsch, 's avonds, werkte hij door, aan zijn schrijftafel, terwijl het stampte en het hamerde, en in den tuin de nacht, als betooverd, donsde.

Buiten, op de trap, kropen de oppassers bij elkaâr, luisterden zij, fluisterden zij; schuw omkijkend naar hun heer, die schreef, een frons van werkaandacht tusschen zijn brauwen.

- Zoû hij het niet hooren?
- Jawel, jawel: hij is toch niet doof....

- Hij moet het hooren....
- Hij denkt het te kunnen uitvinden met djàgà's....[1)]
- Er komen soldaten van Ngadjiwa.
- Van Ngadjiwa!
- Ja. Hij vertrouwt niet de djàgà's. Hij heeft geschreven aan den toean majoor.
- Om soldaten?
- Ja, er komen soldaten....
- Zie hem fronsen zijn wenkbrauwen.
- Hij werkt maar door.
- Ik ben bang: ik zoû nooit durven blijven, als het niet moest.
- Zoolang hij er is, durf ik blijven....
- Ja.... hij is dapper.
- Hij is flink.
- Hij is een dappere man.
- Maar hij begrijpt het niet.
- Neen, hij weet niet wat het is....
- Hij denkt, dat het ratten zijn....
- Ja, hij heeft, boven, onder het dak, laten zoeken naar ratten.
- Die Hollanders weten niet.
- Neen, ze begrijpen niet.
- Hij rookt veel....
- Ja, wel twaalf sigaren per dag.
- Hij drinkt niet veel.
- Neen.... 's avonds zijn whiskey-soda.
- Zoo straks zal hij er om vragen....
- Niemand is bij hem gebleven....
- Neen. De anderen hebben begrepen. Ze zijn allen weg.
- Laat gaat hij naar bed.
- Ja. Hij werkt veel.
- Hij slaapt toch nooit 's nachts. Alleen 's middags.
- Zie hem fronsen....
- Hij werkt maar door....
-.... Oppas!
- Daar roept hij....
- Kandjeng!
- Bawa whiskey-soda....

1) Politie-dienaren.

- Kandjeng....

De eene oppasser stond op, om den drank te halen. Hij had alles vlakbij, in het logeergebouw, om niet in huis behoeven te komen. Dichter schoven de anderen bij een, en fluisterden door. De maan drong door de wolken en verlichtte den tuin en de waterplas als met een vochtige mist van betoovering, doodstil. De eene oppasser had den drank bereid, bood hurkend aan.

- Zet hier neêr, zeide Van Oudijck.

De oppasser zette het glas op de schrijftafel, en ging weg. De andere oppassers fluisterden.

- Oppas, riep Van Oudijck na een oogenblik.
- Kandjeng!
- Wat heb je geschonken in dit glas?

De man beefde, kroop weg aan Van Oudijcks voeten.

- Kandjeng: het is geen vergif, bij mijn leven, bij mijn dood: ik kan het niet helpen, Kandjeng. Trap mij, dood mij: ik kan het niet helpen, Kandjeng.

Het glas zag okergeel.

- Haal mij een ander glas en schenk hier in....

De oppasser ging, rillende.

De anderen zaten dicht bij elkaâr, voelende aan elkanders lichaam, door het bezweete laken der uniform en keken bang uit. De maan rees lacherig, spottend als een slechte fee, uit hare wolken; hare vochtige, doodstille betoovering zilverde over den wijden tuin. In de verte, uit den achtertuin, kermde op een kreet, als van een kind, dat werd geworgd.

IV.

- En mevrouwtje, hoe gaat het? Hoe gaat het met het spleen? Bevalt Indië u wat beter van daag?

Zijne woorden klonken Eva joviaal toe, terwijl zij hem komen zag door den tuin, bij achten, om te komen dineeren. Er was in zijn toon niets anders dan de joviale begroeting van een man, die hard gewerkt heeft aan zijn schrijftafel, en nu blij is een lieve mooie vrouw te zien, aan wier tafel hij zoo straks zal zitten. Zij verwonderde zich, zij bewonderde hem. Er was in hem niets van iemand, die den geheelen dag in een verlaten huis getreiterd werd door onbegrijpelijk en

vreemd gebeuren. Nauwlijks was er een wolk van droefgeestigheid over zijn breede voorhoofd, nauwlijks een zorg in zijn éven krommen, breeden rug, en de joviale trek aan zijn dikken snor lachte er als altijd. Eldersma trad nader en in zijn groet, in zijn handdruk was als een stille vrijmetselarij van samenweten; een vertrouwelijkheid, die Eva ried. En Van Oudijck dronk zijn bittertje, gewoon weg, sprak over een brief van zijne vrouw, die vermoedelijk naar Batavia zoû gaan; zeide, dat René en Ricus in den Preanger logeerden bij een vriend, op een koffieland. Waarom zij allen niet waren om hem heen, waarom hij geheel verlaten was van huisgezin en bedienden, hij sprak er niet over. In de intimiteit van hun kring, waar hij nu iederen dag tweemaal kwam eten, had hij er nooit over gesproken. En hoewel Eva er niet naar vroeg, maakte het haar in hooge mate zenuwachtig. Zoo vlak bij, bij het spookhuis, welks pilaren zij overdag kon schemeren zien in de verte door het loover der boomen, voelde zij iederen dag zich zenuwachtiger. Den geheelen dag, om haar heen, fluisterden de bedienden, spiedden zij schuw in de richting van de bespookte residenân. Des nachts, niet kunnende slapen, hoorde zijzelve of zij iets vreemds vernam: het kermen van de kindertjes... Te overvol van geluid was de Indische nacht, om haar niet rillen te doen op haar bed. Door het imperatieve brullen der vorschen om regen, om regen, om altijd meer regen nog, het aanhoudend gekwaak met eentonige brulkeel, hoorde zij rondtooveren duizend geluiden, die haar hielden uit den slaap. Er door heen sloegen de tokkè's, de gekko's als uurwerken hun slagen, als vreemde uren van geheimzinnigheid. Den geheelen dag dacht zij er aan. Ook Eldersma sprak er niet over. Maar als zij Van Oudijck zag komen aan haar rijsttafel, aan haar diner, moest zij klemmen de lippen, om hem niet te vragen. En het gesprek liep over allerlei, maar nooit over het vreemde gebeuren. Na de rijsttafel liep Van Oudijck weêr even over; na het diner, om tien uur, zag zij den rezident weêr verdwijnen in tuinschaduwen, die spookten. Met een rustigen tred, iederen avond, ging hij terug door den betooverden nacht, naar zijn verlaten en ellendig huis, waar voor zijn kantoor de oppassers en Kario dicht gehurkt zaten tegen elkaâr, en werkte hij aan zijn tafel nog laat. En hij klaagde nooit. Hij onderzocht nauw-

keurig, door geheel de kotta, maar niets kwam aan het licht. Alles bleef gebeuren in ondoorgrondelijk mysterie.

- En mevrouwtje, hoe bevalt Indië u van avond?

Het was, een beetje, altijd de zelfde aardigheid, maar zij bewonderde, iederen dag, zijn toon. Een moed, een sterkte van zelfvertrouwen, een zekerheid van zijn eigen weten, een geloof aan wat hij zèker wist, klonk metaalhel uit zijn stem. Er was, hoe rampzalig hij zich voelen moest - hij, de man van het huiselijke innige en de man der koele praktijk - in een huis, door de zijnen verlaten en vol onverklaarbaar gebeuren, - geen zweem van vertwijfeling en neêrslachtigheid in zijn volhardenden mannelijken eenvoud. Hij ging zijn gang, hij deed zijn werk, nauwgezetter dan ooit - hij onderzocht. En aan Eva's tafel had hij altijd een opgewekt gesprek, met Eldersma, zoo over zaken er even door, over promotie, over de politiek in Indië en de nieuwe manie om van uit Holland Indië te laten regeeren door leeken, die van toeten nog blazen wisten. En levendig praatte hij en zonder zich op te schroeven, rustigweg gezellig, tot Eva hem bewonderde, iederen dag meer en meer. Maar haar, sensitieve vrouw, werd het een nerveuze obsessie. En eens, 's avonds, even een paar passen meêgaande met hem, vroeg zij hem. Of het niet verschrikkelijk was, of hij het huis niet kon verlaten, of niet op tournée kon gaan, voor langen, langen tijd. Zij zag zijn gezicht bewolken, omdat zij er over sprak. Maar toch vriendelijk, antwoordde hij, dat het zoo erg niet was, al was het onverklaarbaar, en dat hij zich sterk maakte dat gegoochel wel uit te vinden. En hij voegde erbij, dat hij eigenlijk moest op tournée, maar dat hij niet ging, om niet den schijn te hebben te vluchten. Toen drukte hij haar vluchtig de hand, zeide haar zich niet nerveus te maken en daar maar niet meer over te denken, te praten. Dit laatste klonk als een minzaam gebod. Zij drukte zijn hand weêr, tranen in hare oogen. En zij zag hem gaan, met zijn kalmen flinken pas en verdwijnen in den nacht van zijn tuin, waar door het brullend geroep der vorschen om regen de betoovering wel om moest donzen. Toen rilde zij daar zoo te staan en spoedde zich naar huis. En zij vond haar huis, haar ruime huis, klein en zoo open en beschermingloos voor den immensen Indischen nacht, die van overal binnen kon komen.

Maar zij was niet de eenige, die onder den indruk was van het geheimzinnige gebeuren. Over geheel Laboewangi drukte het neêr met zijne onverklaarbaarheid, die zoo streed tegen het feitelijke van iederen dag. In ieder huis werd er over gesproken, al was het ook fluisterend om de kinderen niet bang te maken, en de bedienden niet te laten merken, dat men onder den indruk was van het Javaansche gegoochel, zooals de rezident het zelve genoemd had. En een angst, een somberheid, deed de menschen ziek worden van zenuwachtig spieden en luisteren in de van geluid overvolle nachten en wademde dik donzig grauw neêr over de stad, die zich dieper scheen te verschuilen in het loover van hare tuinen, en gedurende de vochtige avondschemeringen geheel wegdook in een dof zwijgende gelatenheid en bukken onder het mysterie. Toen dacht Van Oudijck sterke maatregelen te nemen. Hij schreef den majoor - kommandant van het garnizoen te Ngadjiwa - te komen met een kapitein, een paar luitenants, met een compagnie soldaten. Dien avond dineerden de officieren, met den rezident en Van Helderen bij Eldersma. Zij haastten het maal af, en Eva, aan het hek van den tuin zag hen allen gaan: de rezident, de secretaris, de controleur, te samen met de vier officieren, den donkeren tuin van het spookhuis in. Het rezidentie-erf werd afgezet, het huis omsingeld, het kerkhofterrein bewaakt. En de mannen allen gingen de badkamer in.

Zij bleven er den heelen nacht. En den geheelen nacht bleven afgezet en omsingeld erf en huis. Tegen vijf uur kwamen zij er uit, en namen dadelijk, gezamenlijk, een zwembad. Over wat hun gebeurd was, spraken zij niet, maar hun nacht was verschrikkelijk geweest. Nog den volgenden morgen werd de badkamer omvergehaald.

Allen hadden zij Van Oudijck beloofd niet over dien nacht te spreken en Eldersma wilde aan Eva niets zeggen, Van Helderen niets aan Ida. Ook de officieren, in Ngadjiwa, zwegen. Zij zeiden alleen, dat de nacht in de badkamer te onwaarschijnlijk was geweest, dan dat men hunne woorden zoû gelooven. Eindelijk liet een der jonge luitenants zich iets van zijn avontuur ontvallen. En een verhaal van sirih spuwen, steenen werpen, van een vloer, die aardbeefde, terwijl zij er met stokken en sabels op hadden geslagen, en

dan nog van iets onzegbaars afgrijselijks, dat in het badwater was gebeurd, deed de ronde. Iedereen maakte er iets bij. Toen het verhaal Van Oudijck bereikte, herkende hij er nauwlijks in den verschrikkelijken nacht, die ook zonder fantazie, verschrikkelijk genoeg was geweest.

Eldersma had intusschen opgemaakt het rapport van hun gezamenlijk waken en zij onderteekenden allen het onwaarschijnlijk verhaal. Het rapport bracht Van Oudijck persoonlijk naar Batavia, en reikte het over aan den Gouverneur-Generaal. Sedert berustte het in de geheime archieven der regeering.

De Gouverneur-Generaal ried Van Oudijck aan voor korten tijd met verlof naar Holland te gaan, hem verzekerende, dat dit verlof geen invloed zoû uitoefenen op zijne reeds spoedig te verwachten promotie tot rezident-eerste-klasse. Hij weigerde echter deze gunst, en ging terug naar Laboewangi. De eenige concessie, die hij zich deed, was, dat hij zijn intrek bij Eldersma nam, tot het rezidentie-huis gereinigd zoû zijn. Maar van den vlaggestok op het rezidentie-erf bleef waaien de vlag...

Terug van Batavia, ontmoette Van Oudijck, om dienstzaken, dikwijls den Regent, Soenario. En in zijn omgang met den Regent bleef de rezident correct en streng. Toen had hij een kort gesprek, eerst met den Regent, en daarna met zijn moeder, de Raden-Ajoe Pangéran. Deze beide gesprekken duurden niet langer dan twintig minuten. Maar het scheen, dat die weinige woorden van groot en dreigend gewicht waren geweest....

Want het vreemde gebeuren hield op. Toen alles onder het toezicht van Eva in huis gereinigd en hersteld was, dwong Van Oudijck Léonie terug te keeren, omdat hij met den eersten Januari een groot bal wilde geven. Des morgens recepieerde de rezident alle zijne Europeesche en Javaansche ambtenaren. Des avonds, in de van licht gloeiende galerijen, stroomden de gasten binnen, uit de geheele rezidentie, nog licht huiverig en nieuwsgierig, en instinctmatig rondkijkende, om zich heen en naar boven. En terwijl de champagne rondging, nam Van Oudijck zelf een kelk en bood dien den Regent met een opzettelijke inbreuk op etiquette, en hij zeide met een mengeling van dreigenden ernst en goedmoedige scherts, deze

woorden, die men overal opving en herhaalde, die men gedurende maanden door de geheele rezidentie herhalen zoû:

- Drink gerust, Regent: ik verzeker u op *mijn woord van eer*, dat er geen glazen meer in mijn huis zullen breken, dan alleen door toeval en onvoorzichtigheid....

Hij kon zoo spreken, want hij wist, dat hij - dezen keer - de stille kracht was te krachtig geweest, alleen door zijn eenvoudigen moed van ambtenaar, Hollander en man.

Maar in den blik van den Regent, toen hij dronk, schemerde het toch, heel licht ironisch, op, dat al had de stille kracht niet gezegevierd - dezen keer - ze toch raadsel zoû blijven en onverklaarbaar altijd voor het kortziende oog van die Westerlingen....

V.

Laboewangi herleefde. Als eenstemmig kwam men overeen niet meer te praten over het vreemde, met menschen van buiten-af, omdat het ongeloof in deze zaak zoo vergeeflijk was, en men, in Laboewangi, geloofde. En de binnenlandsche stad, na den mystieken druk, waaronder ze gedurende die onvergetelijke weken had neêrgedoken, herleefde, als om alle obsessie van zich te schudden. Feest volgde na feest, bal na bal, komedie na concert: iedereen zette open zijn huis om feest te vieren en vroolijk te zijn en gewone natuurlijkheid te vinden na de ongelooflijke nachtmerrie. Menschen, zoo gewoon aan het natuurlijke en begrijplijke leven, aan het breed-ruime materieele van Indië, - aan goede tafel, koele dranken, breede bedden, ruime huizen, aan geld verdienen en geld verteeren - aan alles wat de lijfs-wellust is van den Westerling in het Oosten - zulke menschen herademden, en schudden af van zich de nachtmerrie, en schudden af van zich het geloof aan vreemde gebeurlijkheden. Werd daar nu nog over gesproken dan noemde men het onbegrijpelijk gegoochel, noemde men het den rezident algemeen zoo na. Gegoochel van den Regent. Want dat hij er de hand in gehad had, was zeker. Dat de rezident hem gedreigd had met een verschrikkelijke dreiging, hem en zijn moeder, als niet zoû ophouden het vreemde gebeuren - was zeker. Dat daarna de orde in het gewone

leven weêr was hersteld - was zeker. Gegoochel dus. Men schaamde zich nu om zijn geloof, en om zijn angst, en dat men gehuiverd had voor wat mystiek had geschenen en alleen knap gegoochel was. En men herademde en *wilde* vroolijk zijn, en feest volgde na feest.

Léonie, in dien roes, vergat hare ergernis, dat Van Oudijck haar had teruggeroepen. En ook zij *wilde* vergeten de vermillioene bezoedeling van haar lichaam. Maar iets van den angst bleef in haar over. Zij baadde des middags nu vroeg, al om half vijf, in de nieuw gebouwde badkamer. Haar tweede bad was haar altijd iets huiverigs. En nu Theo geplaatst was in Soerabaia, maakte zij zich los van hem, uit angst ook. Zij kon zich niet los maken van de gedachte, dat de betoovering met een zware straf had gedreigd hen beiden, moeder en zoon, die schande brachten over het ouderlijk huis. In wat romantisch was in haar perverse verbeelding, in haar roze fantazie vol cherubijntjes en cupidootjes, gaf deze gedachte - haar ingegeven door haar schrik - een te geliefkoosde tragische tint, om niet te blijven koesteren, trots alles wat Theo zeide. Zij wilde niet meer. En het maakte hem razend, omdat hij dol op haar was, omdat hij niet kon vergeten den infame wellust in haar armen. Maar standvastig bleef zij weigeren, en zeide hem haren angst, en zeide, dat zij zeker was, dat het weêr zoû gaan spoken, als zij elkander lief hadden: hij, de vrouw van zijn vader. Hij werd rood razend door hare woorden - den enkelen Zondag, dien hij doorbracht te Laboewangi: razend om haar niet-willen, hare nu aangenomen moederlijkheid, en razend, omdat hij wist, dat zij Addy de Luce veel zag, dat zij veel op Patjaram logeerde. Op de feesten danste Addy met haar, op de concerten hing hij over haar stoel, in de geïmprovizeerde rezidents-loge. Wel was hij haar niet trouw, want het was niet in zijn natuur een enkele vrouw te beminnen - hij beminde wijd en zijd - maar toch: hij was haar zoo trouw als hem mogelijk was. Zij voelde voor hem een langduriger passie, dan zij ooit nog gevoeld had; en deze passie wekte haar op uit hare gewone passieve onverschilligheid; dikwijls, in gezelschap, vervelend, saai, tronende in den glans van haar blanke schoonheid, als een glimlachend idool, de loomheid der Indische jaren langzaam-aan vloeiende in haar bloed, tot hare bewegingen had-

den gekregen die onverschillige luiheid voor alles wat niet was liefkoozing en liefde, haar stem, het trage accent in ieder woord, dat geen passie-woord was - metamorfozeerde zij zich onder die vlam, die van Addy over haar uitging, tot een jongere vrouw, levendiger in gezelschap, vroolijker, gevleid door de voortdurende hulde van dien jongen man, waarop alle meisjes dol waren. En het was haar een genot zich zooveel mogelijk meester te maken van hem, tot spijt van al die meisjes, tot spijt van Doddy vooral. In haar passie had zij tevens het slechte pleizier te plagen, enkel voor het pleizier ervan: het gaf haar een exquis genot, zij maakte - voor het eerst misschien, want zij was altijd zeer voorzichtig geweest - haar man jaloersch, Theo jaloersch, Doddy jaloersch: zij maakte alle jonge vrouwen en meisjes jaloersch, en daar zij stond boven hen allen, als vrouw van den rezident, had zij een overwicht boven hen allen. Was zij dan op een avond te ver gegaan, dan had zij er genoegen in, met een glimlach, met één woord, terug te winnen in hun aller genegenheid wat zij er door haar behaagzucht in verloren had. En het was vreemd, maar dit lukte haar. Zoodra men haar zag, zoodra zij sprak, glimlachte en beminnelijk *wilde* zijn, won zij alles terug, vergaf men haar alles. Zelfs Eva liet zich winnen door de vreemde bekoring van deze vrouw, die niet geestig was, niet intelligent, nauwlijks wat vroolijker werd en gewekt uit haar vervelende saaiheid, en die alleen won door de lijnen van haar lichaam, den vorm van haar gelaat, den blik van haar vreemde oogen - rustig en toch vol verborgen passie - en die zich bewust was hare bekoring, omdat zij van kind af aan er den invloed van had opgemerkt. Met hare onverschilligheid was die bekoring hare kracht. Al wat noodlot was, scheen op haar af te stuiten. Want het had met een vreemde magie haar wel aangezweemd, tot zij dacht, dat een straf op haar neêr zoû dalen, maar het was afgedreven, verder. Alleen de waarschuwing nam zij aan. Theo wilde zij niet meer, en moederlijk deed zij voortaan met hem. Het maakte hem razend, vooral op deze feesten, nu zij er jonger was, vroolijker, en verleidelijker.

Zijn passie voor haar begon om te slaan, in een haat. Hij haatte haar nu, met al zijn instinct van kleurling, die hij eigenlijk was, trots zijn blanke tint. Want hij was het

kind van zijn moeder meer dan de zoon van zijn vader. O, hij haatte haar nu, want zijne vrees voor de straf had hij maar gevoeld één oogenblik, en hij, hij was nu alles vergeten. En zijn gedachte was haar kwaad te doen. Hoe, hij wist het nog niet, maar haar kwaad te doen, opdat zij pijn zoû hebben en leed. Dat te overdenken gaf een satanische somberheid in zijn kleine troebele ziel. Hoewel hij er niet over dacht, voelde hij, onbewust, dat zij als onkwetsbaar was, voelde hij zelfs, dat zij in zich pochte op die onkwetsbaarheid, en dat ze haar iederen dag brutaler maakte, onverschilliger. Ieder oogenblik logeerde zij op Patjaram, onder het eerste het beste voorwendsel. De anonieme brieven, die Van Oudijck nog dikwijls haar voorlegde, ontroerden haar niet meer; zij raakte aan ze gewoon. Zonder een enkel woord gaf zij ze hem weêr-terug: een enkelen keer zelfs vergat zij ze; liet zij ze slingeren in de achtergalerij. Eens las Theo ze daar. Hij wist niet in welke plotselinge helderheid, maar, plotseling, meende hij te herkennen enkele letters, enkele strepen. Hij herinnerde zich in de kampong bij Patjaram het huisje - half bamboe, half petroleumplank - waar hij si-Oudijck had opgezocht met Addy de Luce, en de met een Arabier haastig bij-een geschoven papieren. Hij herinnerde zich vaag, op een snipper op den grond, die zelfde letters, die strepen. Het ging vaag en bliksemsnel door zijn hoofd. Maar het was niets dan een bliksemstraal. In zijn sombere, kleine ziel was niets dan doffe haat en troebele berekening. Maar hij was niet verstandig genoeg die berekening uit te spinnen. Hij haatte zijn vader, uit instinct en antipathie, zijn moeder, omdat zij een nonna was, zijn stiefmoeder, omdat zij hem niet meer wilde: hij haatte Addy, hij haatte Doddy erbij op den koop toe: hij haatte de wereld, omdat hij er in werken moest. Hij haatte iedere betrekking: hij haatte nu zijn kantoor op Soerabaia. Maar hij was te lui en te weinig helder, om kwaad te kunnen doen. Hij vond niet uit, hoe hij ook bedacht zijn vader kwaad te doen, Addy en Léonie. Het was alles in hem vaag, troebel, ontevreden, onduidelijk. Zijne begeerte was geld en een mooie vrouw. Verder was er niets in hem dan zijn stompe somberheid en ontevredenheid van dikken blonden sinjo. En onmachtig donkerde zijn gedachte voort.

Tot nog toe had Doddy altijd veel van Léonie gehouden,

instinctmatig. Maar nu kon zij het zich niet meer ontkennen: wat zij eerst gedacht had, dat toeval was - mama en Addy altijd zoekende elkaâr in den zelfden glimlach van aantrekking, de een trekkende den ander aan van het eene einde der zaal naar het andere, als onweêrstaanbaar - dat was geen toeval! En ook zij, ze haatte mama nu, mama met hare mooie kalmte, hare souvereine onverschilligheid. Hare eigen natuur van drift, van passie, kwam in botsing met die andere natuur van melkblanke kreole-loomheid, die zich eerst nu laat, om de loutere goedgunstigheid van het noodlot, geheel dorst laten sleepen, zonder voorbehoud. Zij haatte mama en het gevolg van die haat waren scènes, scènes van nerveuze drift, opgillende drift van Doddy tegen de tergende kalmte van mama's onverschilligheid; over allerlei klein verschil van meening, over een visite, een ritje te paard, een japon, over een sambal, die de een lekker vond, de ander niet. Léonie had er pleizier in Doddy te plagen, alleen om het pleizier van plagen. Dan wilde Doddy uithuilen aan papa's borst, maar Van Oudijck gaf haar geen gelijk, en zei, dat zij voor mama meer eerbied moest hebben. Maar eens, toen hij Doddy, terwijl zij troost bij hem zoeken kwam, berispend sprak over hare wandelingen met Addy, gilde zij op, dat mama zelve op Addy verliefd was. Van Oudijck, boos, joeg haar de kamer uit. Maar het kwam alles te veel met elkaâr overeen - de anonieme brieven, de nieuwe behaagzucht van zijne vrouw, Doddy's beschuldiging en wat hijzelve had opgemerkt op de laatste partijen - om hem niet te laten nadenken en tobben zelfs. En *nu* hij hier eenmaal over tobde en nadacht flitsten plotselijke herinneringen als korte weêrlichten door hem heen: van een onverwacht bezoek; van een deur, die gesloten was; van een portière, die bewoog; van een gefluisterd woord en een schuw afgebroken blik. Hij combineerde dat alles, en hij herinnerde zich die zelfde subtiele herinneringen, in verband met andere van vroeger, heel plotseling. Het wekte eensklaps zijn jalouzie, de jalouzie van den man op de vrouw, die hij liefheeft als zijn allereigenst bezit. Als een windvlaag stak die jalouzie bij hem op, en woei door zijn werkaandacht heen, verwarde zijn gedachten terwijl hij aan zijn werk zat, deed hem plotseling zijn kantoor uitloopen, terwijl hij de politie-rol deed, zoeken in de kamer van Léonie, oplichten een gordijn, kijken zelfs onder het bed. En

nu wilde hij niet meer, dat zij op Patjaram logeerde, naar hij voorgaf, om de de Luce's geen hoop te geven, dat Addy ooit Doddy zoû krijgen. Want hij dorst Léonie niet over zijn ijverzucht spreken... Dat Addy ooit Doddy zoû krijgen. In zijn dochter was ook wel Indisch bloed, maar hij wilde een volbloed Europeaan voor schoonzoon. Hij haatte al wat halfras was. Hij haatte die de Luce's, en al de verbinnenlandschte, Indische, quasi-Solosche traditie van Patjaram. Hij haatte hun gedobbel, hun koek-en-ei-zijn met allerlei Javaansche hoofden: lieden, die hij ambtelijk gaf wat hun toekwam, maar verder beschouwde als noodzakelijke werktuigen van de politiek der Regeering. Hij haatte alle hunne manieren van oude Indische familie, en hij haatte Addy, een jongen zoogenaamden employé, maar die niets uitvoerde, dan naloopen al wat vrouw, meisje, meid was. Hem, als werkzamen, ouderen man, was dit leven onuitstaanbaar. Léonie moest zich dus wel Patjaram ontzeggen, maar des morgens ging zij rustig naar mevrouw Van Does, en in haar kleine huisje ontmoette zij Addy, terwijl mevrouw Van Does zelve uit verkoopen ging, in een tjikar[1)], met de twee stopflesschen inten-inten, en een pak gebatikte spreien. Des avonds dan wandelde Addy met Doddy en hoorde hare hartstochtelijke verwijten. Hij lachte om haar drift, hij nam haar in zijn armen en zij hijgde tegen hem aan: hij zoende haar de verwijtingen van de lippen, tot zij dol van liefde wegsmolt aan zijn mond. Verder gingen zij niet, bang, vooral Doddy. Zij liepen achter de kampongs, op de galangans[2)] der sawahs, terwijl zwermen van vuurvliegjes in den donker om hen heen starrelden als heele kleine lampjes; zij liepen in elkaârs armen, aan elkaârs borst liepen zij voort, in een liefde van ontzenuwende handtastelijkheid, die nooit durfde tot het einde. Met hun handen voelden zij elkaâr heelemaal aan, zij beminden elkaâr met hun handen. Kwam zij dan thuis, dan was zij dol, razend op mama, in wie zij beneed de kalme, glimlachende verzadiging, als zij, in haar witten peignoir, zacht gepoeierd, lag te mijmeren op een rieten stoel.

En het was in huis, nieuw opgefrischt, witgekalkt na het vreemde gebeuren, dat voorbij was - een haat, die als uit-

1) Karretje.
2) Dijkjes.

schoot overal, als de duivelsche bloem zelve van dat vreemde geheim, een haat rondom die glimlachende vrouw, die te loom was om te haten, en alleen pleizier had in het stille plagen; een jaloersche haat van vader nu tegen zoon, als hij hem te veel zag bij zijn stiefmoeder zitten, smeekende, trots zijn eigen haat, om iets, wat wist de vader niet: een haat van zoon tegen vader, een haat van dochter tegen moeder, een haat, in welke alle familieleven verongelukte. Hoe het zoo langzamerhand was gekomen, wist Van Oudijck niet. Weemoedig betreurde hij den tijd, toen hij blind was geweest, toen hij vrouw en kinderen alleen gezien had, in het licht, dat hij wilde. Dat was nu voorbij. Zooals vroeger het vreemde gebeuren sloeg nu een haat uit het leven op, als een pestwalm uit den grond. En Van Oudijck, die nooit was bijgeloovig geweest, die koel, kalm gewerkt had in zijn vereenzaamde huis, waar het onbegrijpelijk spookte rondom hem heen, die rapporten had doorlezen terwijl het hamerde boven zijn hoofd en zijn whiskey-soda okerde in zijn glas - Van Oudijck, voor het eerst van zijn leven, nu hij de sombere blikken van Theo, van Doddy zag, nu hij zijne vrouw, brutaler iederen dag, met den jongen de Luce eensklaps vond hand in hand, haar knieën bijna in de zijne, nu hij zichzelve zag, veranderd, verouderd, somber spiedende, - werd bijgeloovig, onoverkomelijk bijgeloovig, geloovende aan eene stille kracht, die school waar wist hij niet, in Indië, in den grond van Indië, in een diep mysterie, ergens, ergens - een kracht, die hem kwaad wilde, omdat hij was Europeaan, overheerscher, vreemdeling op den geheimzinnig heiligen grond. En toen hij zag deze bijgeloovigheid in zich, zoo nieuw in hem, man van praktijk, zoo vreemd ongelooflijk in hem, man van simpel mannelijken eenvoud, schrikte hij voor zichzelven, als voor een opkomende krankzinnigheid, die hij diep in zich begon waar te nemen.

En hoe krachtig hij geweest was tijdens het vreemde gebeuren zelve, dat hij nog met een enkel woord van dreigende kracht had kunnen bezweren, deze bijgeloovigheid, als de naziekte van dat gebeuren, vond in hem zwakte, als een kwetsbare plek. Hij was zoo verbaasd over zichzelven, dat hij zich niet begreep, vreesde gek te zullen worden, en toch, toch tobde hij. Zijne gezondheid was ondermijnd door eene

opkomende leverziekte en hij bestudeerde zijn gelende tint. Plotseling dacht hij aan vergiftiging. De keuken werd onderzocht, de kokkie aan een verhoor onderworpen, maar niets bleek. Hij begreep angstig te zijn voor niets. Maar de dokter verklaarde, dat zijn lever was opgezwollen en schreef hem het gewone regime voor. Wat hij anders heel gewoon zoû gevonden hebben - eene ziekte, die zoo veelvuldig voorkwam - vond hij nu eensklaps vreemd: een vreemd gebeuren, waarover hij tobde. En het tastte zijn zenuwen aan. Hij leed nu aan plotselinge vermoeidheden, als hij werkte, aan kloppende hoofdpijn. Zijne jalouzie gaf hem eene gejaagdheid; een trillende onrust kwam over hem. Hij bedacht eensklaps, dat als het nù hamerde boven zijn hoofd, als het nù sirih spoog rondom hem heen, hij niet in zijn huis had kunnen blijven. En hij geloofde aan een haat, die rondom hem walmde uit den haatdragenden grond, als een pest. Hij geloofde aan een kracht, diep verborgen in de dingen van Indië, in de natuur van Java, het klimaat van Laboewangi, in het gegoochel - zoo noemde hij het noch - dat den Javaan soms knap maakt boven den Westerling, en dat hem macht geeft, geheimzinnige macht, niet om zich te bevrijden van het juk, maar wel om ziek te maken, te doen kwijnen, te plagen, te treiteren, te spoken onbegrijplijk en afgrijselijk -: een stille kracht, een stille macht, vijandig aan ons temperament, aan ons bloed, aan ons lichaam, onze ziel, onze beschaving, aan al wat ons goeddunkt te doen en te zijn en te denken. Het was bij hem opgekomen als met één plotseling licht: het was niet het gevolg van denken. Het was bij hem open gestraald als met een schrik van openbaring, geheel in strijd met al de logiek van zijn geleidelijk leven, zijne geleidelijke gedachtengang. In één vizioen van verschrikking zag hij het plotseling voor zich, als het licht van zijn naderenden ouderdom, zooals grijsaards soms eensklaps de waarheid zien. En toch, hij was jong nog, hij was krachtig.... En hij voelde, dat als hij niet zwenken zoû zijn krankzinnende gedachte, ze hem ziek, zwak en ellendig zoû maken, voor altijd, voor altijd....

Vooral voor hem, simpelen man van praktijk, was deze ommezwaai bijna ondragelijk. Wat een morbide geest rustig peinzend zoû hebben bespiegeld, gaf hem een wit bliksemende

ontzetting. Nooit had hij gedacht, dat er diep, ergens, geheimzinnig, dingen kunnen zijn in het leven, sterker dan wilskracht, geestkracht. Nu - nà de nachtmerrie, die hij moedig had overwonnen - scheen het of tòch de nachtmerrie hem uitgeput had en hem had ingegeven allerlei zwakte. Het was ongelooflijk, maar nu, 's avonds, als hij werkte, luisterde hij naar het avonddonzen in den tuin, of naar de rat, die stommelde boven zijn hoofd. En dan stond hij eensklaps op, liep in de kamer van Léonie en keek onder haar bed. Toen hij eindelijk uitvond, dat vele van de anonieme, brieven, waarmede hij achtervolgd werd, kwamen uit den koker van een halfbloed die zich noemde zijn zoon en zelfs met zijn eigen familienaam in de kampong werd aangeduid, voelde hij zich te weifelend deze zaak te onderzoeken, om wat er mocht aan het licht komen en dat hijzelve vergeten had, uit zijn controleurstijd, vroeger, te Ngadjiwa. Nu weifelde hij, in wat hem vroeger zeker en stellig was. Nu wist hij zijne herinneringen uit dien tijd niet meer zoo stellig te schikken, dan dat hij had kunnen zweren geen zoon te hebben, bijna zonder het te weten gewonnen. Hij herinnerde zich niet duidelijk de huishoudster, die hij gehad had voor zijn eerste huwelijk. En hij liet de geheele zaak der anonieme brieven liever maar voortsmeulen in hun duistere schaduw, dan dat hij ze onderzocht, er in roerde. Zelfs liet hij aan den kleurling, die zich noemde zijn zoon, geld geven, opdat deze niet misbruik makende van den naam, dien hij zich toekende, overal in de kampong eischte geschenken: kippen, en rijst, en kleêren; dingen die si-Oudijck vroeg aan onwetende dessa-lui, die hij dreigde met den vagen toorn van zijn vader, den Kandjeng daarginds in Laboewangi. Opdat met dien toorn dus niet meer gedreigd zoû worden, deed van Oudijck hem geld toekomen. Dat was een zwakte: vroeger had hij het nooit gedaan. Maar nu kwam in hem een neiging, te sussen, vergoêlijkend te zijn, niet meer zoo straf en streng te zijn, en liever alles wat scherp was weg te doezelen in halfheid. Eldersma was soms verbaasd, als hij den rezident, vroeger beslist, nu zag weifelen, toe zag geven in zaken, in geschillen met erfpachters, als hij vroeger nooit hadde gedaan. En een slapheid van werken aan het bureau ware ingekankerd, van zelve, langzaam aan, als Eldersma niet Van Oudijck het werk

uit de hand had genomen, en het zich nog drukker gemaakt had, dan hij het al zelve had. Men zeide algemeen, dat de rezident lijdende was. En zijn kleur was ook geel, zijn lever pijnlijk; het minste deed zijn zenuwen trillen. Het gaf een nevroze in huis, tegelijk met de driften en uitbarstingen van Doddy, met de jalouzie en de haat van Theo, die al weêr thuis was, in Soerabaia het had laten liggen. Alleen Léonie bleef zegevieren, altijd mooi, blank, kalm, glimlachend, tevreden, gelukkig in den durenden hartstocht van Addy, dien zij wist te boeien als eene tooveres van liefde, een savante in passie. Het noodlot had haar gewaarschuwd, en Theo hield zij ver van zich, maar verder was zij gelukkig, tevreden.

Toen was het plotseling, dat Batavia openkwam. Twee, drie rezidenten werden genoemd, maar Van Oudijck had het meeste kans. En hij tobde er over, hij vreesde er voor: hij hield niet van Batavia, als rezidentie. Hij zoû er niet in kunnen werken, als hij hier gewerkt had, met ijver en toewijding behartigende zoo vele verscheiden belangen van cultuur en voor bevolking. Liever had hij zich benoemd gezien voor Soerabaia, waar veel omging, of in een der Vorstenlanden, waar zijn tact om met Javaansche vorsten om te gaan te pas zoû zijn gekomen. Maar Batavia! Voor een rezident als ambtenaar het minst interessante gewest: voor de rezidentsbetrekking het minst vleiend den hoogmoed ervan, vlak bij den Gouverneur-Generaal, geheel te midden der hoogste ambtenaren, zoodat de rezident, elders bijna oppermachtig, er niet meer was dan óok een hooge ambtenaar, tusschen Raden van Indië, Directeuren, in, en te dicht bij Buitenzorg, met zijn eigendunkele Secretarie: wier bureaucratie en theorie van paperassen altijd in strijd waren met de bestuurspraktijk en het feitelijke doen der rezidenten zelve.

De mogelijkheid van benoeming maakte hem geheel van streek, gejaagder dan ooit, nu hij in een maand tijds Laboewangi zoû moeten verlaten, vendutie houden. Het zoû hem scheuren zijn hart Laboewangi te verlaten. Trots wat hij er had geleden, hield hij van de stad, van zijn gewest vooral. Door geheel zijn gewest, al die jaren, had hij nagelaten de sporen van zijn werkzaamheid, van zijn aandacht, van zijn ambitie, van zijn liefde. Nu binnen een maand, zoû hij dat alles wellicht moeten overdragen aan een opvolger,

zich moeten losscheuren van alles wat hij met liefde had bezorgd, behartigd. Hij voelde er een somberen weemoed om. Dat hij met een promotie ook dichter naderde zijn pensioen, gaf hem niets. Die toekomst van niets doen en verveling van naderenden ouderdom was hem een nachtmerrie. En de opvolger zoû misschien alles veranderen, het in niets eens met hem zijn.

Toen werd zijn mogelijke promotie hem eensklaps tot zulk een ziekelijke obsessie, dat het onwaarschijnlijke gebeurde en hij schreef aan den Directeur van B.B., aan den Gouverneur-Generaal hem te laten op Laboewangi. Van deze brieven lekte weinig uit, hijzelve verzweeg ze geheel, zoowel in den kring zijner familie als in dien zijner ambtenaren, zoodat toen een jongere rezident, tweede-klasse, benoemd werd tot rezident van Batavia, men wel er over praatte, dat Van Oudijck gepasseerd was, maar men niet wist, dat dit door zijn eigen toedoen was geweest. En zoekende naar een reden rakelde men weêr in de praatjes op het ontslag van den Regent van Ngadjiwa, het vreemde gebeuren daarna, maar men vond noch in het eene noch in het ander toch eigenlijk een bizondere aanleiding voor de Regeering om Van Oudijck te passeeren.

Hij zelve herwon er om een vreemde rust, een rust van matheid, van zich laten gaan, van vastgroeien in zijn bekend Laboewangi, van, ver-Indiescht in zijn binnenland, niet behoeven te gaan naar Batavia, waar het zoo geheel anders was. Toen de Gouverneur-Generaal hem op de laatste audiëntie had gesproken over een verlof naar Europa, had hij een angst voor Europa gevoeld - een angst er zich niet meer thuis te voelen: - nu voelde hij zelfs dien angst voor Batavia. En toch wist hij heel goed al die quasi Westersche humbug van Batavia; toch wist hij heel goed, dat de hoofdplaats van Java zich maar als erg Europeesch aanstelde, en in werkelijkheid toch maar half Europeesch was. In zichzelven - verborgen voor zijn vrouw, die spijt had om die vervlogen illuzie: Batavia - lachte hij er stilletjes om, dat hij had weten gedaan te krijgen op Laboewangi te blijven. Maar om dien lach voelde hij wel zich veranderd, verouderd, verminderd, niet meer blikkende langs die opwaartsche lijn van telkens onder de menschen in te nemen een hoogere plaats, die altijd de lijn van zijn leven

geweest was. Waar was zijn eerzucht gebleven? Hoe was zoo zijn heerschzucht verslapt? Hij dacht, dat was alles invloed van het klimaat. Goed zoû het zeker zijn als hij zijn bloed, zijn geest verfrischte in Europa, en er een paar winters doormaakte. Maar oogenblikkelijk knakte die gedachte willoos in een. Neen, hij wilde niet naar Europa. Indië was hem lief. En hij gaf zich over aan lange peinzingen, liggende in een langen stoel, genietende van zijn koffie, van zijn luchtige kleeding, van de zachte verslapping zijner spieren, van de doellooze doezeling zijner gedachten. In die doezeling was scherp alleen zijne meer en meer toenemende achterdocht, en dan wekte hij plotseling op uit zijn loomheid en luisterde naar het vage geluid, het zacht onderdrukte lachen, dat hij meende te hooren in de kamer van Léonie, zooals hij des nachts, achterdochtig ook om gespook, luisterde naar het gedons in den tuin, en de rat boven zijn hoofd.

Zevende hoofdstuk.

I.

Addy zat bij mevrouw Van Does, in het kleine achtergalerijtje toen zij een rijtuig vóor hoorden opratelen. Zij zagen elkaâr glimlachend aan, stonden op.

- Ik laat jullie alleen, zei mevrouw Van Does, en zij verdween om in een dos-à-dos de stad rond te rijden en bij kennissen zaken te doen.

Léonie was binnengekomen.

- Waar is mevrouw Van Does? vroeg zij, want zij deed iederen keer, of het de eerste maal was: dat was hare groote bekoring.

Hij wist dat en hij antwoordde:

- Ze is zooeven uitgegaan. Het zal haar spijten u niet te treffen.....

Hij sprak zoo omdat hij wist, dat zij daarvan hield: iederen keer het ceremonieele begin, om vooral de frischheid van hunne liaison te onderhouden.

Nu zetten zij zich in het kleine gesloten middengalerijtje op een divan, hij naast haar.

De divan was overtrokken met eene cretonne van bonte bloemen; aan de witte muren hingen wat goedkoope waaiers en kakemono's, en aan weêrszijde van een spiegeltje stonden op consoletjes twee imitatie-bronzen beeldjes: onduidelijke ridders, het eene been vooruit, in de hand een speer. Door de glazen deur schemerde het vunze achtergalerijtje, de pilaren groengeel vochtig, de bloempotten groengeel ook, met wat vergane rozestruiken; daarachter verwilderde het vochtige tuintje, met een paar magere klapperboomen, de bladeren hangende als geknakte veêren.

Hij trok haar nu in zijn armen, maar zij duwde hem zachtjes terug.

- Doddy is onuitstaanbaar, zeide zij: daar moet een eind aan komen.

- Hoe dat?

- Zij moet uit huis. Zij is zoo prikkelbaar, dat ik geen leven met haar heb.

- Je plaagt haar ook.

Zij haalde de schouders op, ontstemd door een scène met haar stiefdochter.

- Vroeger plaagde ik haar niet, vroeger hield ze van mij, vroeger konden wij best met elkaâr overweg. Nu vliegt ze om het minste op. Het is jouw schuld. Die eeuwige avondwandelingen, die tot niets leiden, enerveeren haar.

- Het is maar beter, dat ze tot niets leiden, murmelde hij, met zijn verleidend lachje. Maar ik kan toch niet met haar breken, dat zoû haar verdriet doen. En ik kan nooit een vrouw verdriet doen.

Zij lachte minachtend.

- Ja, je bent zoo goedig. Uit louter goedigheid zoû je je faveurs overal verspreiden. Maar hoe dan ook, zij gaat het huis uit.

- Waarnaar toe?

- Vraag niet zulke domme vragen! riep zij uit, boos, gerukt uit hare gewone onverschilligheid. Weg, weg, ze gaat weg: het kan me niet schelen waarnaar toe. Je weet, als ik eenmaal iets zeg, gebeurt het. En dit, dit gebeurt.

Hij vatte haar nu in zijn armen.

- Je bent zoo boos. Je bent niets mooi zoo....

Ontstemd, wilde zij zich eerst niet laten zoenen, maar daar hij

niet hield van zulke ontstemmingen en wel wist zijn macht van onwederstaanbare mooi Moorsche mannelijkheid, overmeesterde hij haar als met glimlachend ruw geweld en pakte haar zoo dicht aan zich, dat zij zich niet verroeren kon.

- Je mag niet boos meer zijn...
- Jawel... Ik haat Doddy.
- Het arme kind heeft je niets misdaan.
- Wel mogelijk...
- Integendeel plaag jij haar.
- Ja, omdat ik haar haat...
- Waarom? Je bent toch niet jaloersch...

Zij lachte luid.

- Neen! Dat is niet in mijn aard.
- Waarom dan?
- Wat kan het je schelen! Ik weet het zelf niet. Ik haat haar. Ik heb pleizier haar te plagen.
- Ben je even slecht als je mooi bent?
- Wat is slecht? Weet ik het! Ik zoû jou ook willen plagen, als ik maar wist hoe.
- En ik zoû jou een pak slaag willen geven...

Zij lachte weêr hard op.

- Misschien dat het me nu wel goed zoû doen, gaf zij toe. Ik ben zelden uit mijn humeur, maar Doddy...!

Zij krampte hare vingers, en in eens, kalmer, vlijde zij zich tegen hem aan, en sloot haar armen om zijn lichaam.

- Vroeger was ik erg onverschillig, bekende zij. Ik ben den laatsten tijd veel zenuwachtiger, nadat ik zoo geschrokken ben, in die badkamer. Nadat ze me zoo gespogen hebben, met sirih. Geloof je, dat het spoken was, van geesten? Ik geloof het niet. Het was plagerij van den Regent. Die ellendige Javanen weten allerlei dingen.... Maar sedert dien tijd ben ik, om zoo te zeggen, uit mijn voegen geslagen. Begrijp je die uitdrukking?.... Het was heerlijk vroeger: ik liet alles langs mijn koude kleêren gaan. Nadat ik zoo ziek ben geweest, ben ik als veranderd, zenuwachtiger. Theo, toen hij eens boos op me was, heeft gezegd, dat ik na dien tijd hysterisch ben, wat ik vroeger niet was.... Ik weet het niet: misschien heeft hij wel gelijk. Maar veranderd ben ik wel.... Ik geef minder om de mënschen; ik geloof,

dat ik erg brutaal word.... Ze kletsen ook nijdiger dan vroeger.... Van Oudijck crispeert me, als hij zoo rondloopt.... Hij begint wat te merken.... En Doddy, Doddy....! Ik ben niet jaloersch, maar die avondwandelingen met jou kan ik niet uitstaan.... Je moet dat niet meer doen, hoor, wandelen met haar.... Ik wil het niet meer hebben, ik wil het niet meer.... En dan, alles verveelt me hier in Laboewangi.... Wat een ellendig, eentonig leven... Soerabaia vind ik ook vervelend... Batavia ook... Het is alles zoo duf: de menschen vinden niets nieuws uit... Ik zoû naar Parijs willen... Ik geloof wel, dat ik het element in me heb me in Parijs te amuzeeren.

- Verveel ik je ook?

- Jij?

Zij streelde hem met hare handen over zijn gezicht, over zijn borst, tot langs zijn beenen.

- Wil ik je eens wat zeggen? Je bent een mooie jongen maar je bent zoo goedig. Dat crispeert me ook. Je zoent maar iedereen die door je gezoend wil worden. Op Patjaram, je oude moeder, je zuster, alles lik je maar. Dat vind ik ellendig van je!

Hij lachte.

- Je wordt jaloersch! riep hij uit.

- Jaloersch? Word ik heusch jaloersch? Het is ellendig als ik het word. Ik weet het niet: ik geloof toch van niet.... Ik wil het niet worden. Ik geloof toch, dat er iets is, dat mij altijd zal beschermen.

- Een duivel....

- Misschien. Un bon diable.

- Begin je Fransch te spreken?

- Ja. Met het oog op mijn gaan naar Parijs.... Iets, dat me beschermt. Ik geloof vast, dat het leven geen vat op me heeft. Dat ik onkwetsbaar ben, voor alles.

- Je wordt bijgeloovig.

- O, dat was ik al. Ik ben het misschien erger geworden. Zeg, ben ik veranderd, in den laatsten tijd?

- Je bent nerveuzer....

- Niet zoo onverschillig meer?

- Je bent vroolijker, amuzanter.

- Was ik vroeger vervelend?

- Je was wat stil. Je was altijd mooi, heerlijk, goddelijk.... maar wat stil.
- Ik gaf misschien toen meer om de menschen.
- Nu niet meer?
- Neen, niet meer. Ze kletsen toch.... Maar zeg, ben ik niet meer veranderd?
- Jawel.... jaloerscher, bijgelooviger, nerveuzer..... wat wil je nog meer.
- Fyziek.... ben ik fyziek niet veranderd....?
- Neen.
- Ben ik niet ouder geworden.... Krijg ik geen rimpels?
- Jij, nooit.
- Zeg.... ik geloof, dat ik nog een heele toekomst voor me heb.... Iets heel anders....
- In Parijs?
- Misschien.... Zeg, ben ik niet te oud?
- Waarvoor?
- Voor Parijs.... Hoe oud denk je dat ik ben?
- Vijf-en-twintig.
- Je jokt: je weet heel goed, dat ik twee-en-dertig ben.... Zie ik er uit als twee-en-dertig?
- Neen, neen....
- Zeg, vindt je het hier geen beroerd land, Indië....? Je bent nooit in Europa geweest?
- Neen....
- Ik alleen van mijn tiende tot mijn vijftiende jaar.... Eigenlijk ben jij een bruine sinjo en ik een blanke nonna....
- Ik hoû van mijn land.
- Ja, omdat je je zoowat een Solosche prins vindt.... Dat is jullie belachelijkheid van Patjaram.... Ik, ik haat Indië.... Ik spuug op Laboewangi. Ik wil weg. Ik moet naar Parijs. Ga je meê?
- Neen. Ik zoû nooit willen....
- Ook niet als je bedenkt, dat er honderde vrouwen zijn in Europa, die je nooit gehad hebt....?

Hij zag haar aan: iets in hare woorden, in haar stem deed hem opzien, een hysterische gedetraqueerdheid, die hem vroeger nooit was opgevallen, toen zij altijd geweest was de stil hartstochtelijke minnares, de oogen half gesloten, die dadelijk weêr vergeten was en correct werd. Iets stuitte

hem van haar af: hij hield van het lenige en weeke en meêgeven van liefkoozing, met iets indolents en glimlachends - zooals zij vroeger geweest was: - niet van deze half krankzinzinnige oogen en purperen mond, gereed om te bijten. Het was of zij het voelde, want zij duwde hem eensklaps weg: zij zeide brusk:

- Je verveelt me.... Ik ken je nu al: ga weg....

Maar dat wilde hij niet: hij hield niet van tevergeefsche rendez-vous, en hij omhelsde haar nu en vroeg....

- Neen, zeide zij kort. Je verveelt me, iedereen verveelt me hier, alles verveelt me....

Hij omvatte, op zijn knieën, haar middel, trok haar tot zich. Zij een beetje lachend, gaf iets meer toe, wriemelde zenuwachtig met haar hand over zijn haar. Een rijtuig rolde voor aan.

- Hoor, zeide zij.
- Dat is mevrouw Van Does....
- Wat komt ze vroeg terug....
- Ze zal niets verkocht hebben.
- Dan kost het jou een tientje....
- Denkelijk wel....
- Betaal je haar veel? Voor onze rendez-vous?
- Ach, wat doet er dat toe....
- Hoor, zeide zij weêr, aandachtiger.
- Dat is niet mevrouw Van Does....
- Neen....
- Dat is een mannestap....
- Het was ook geen dos-à-dos: het rammelde veel te veel.
- Het zal niets zijn.... zeide zij. Iemand, die verkeerd is. Hier komt niemand.
- De man loopt om, sprak hij, luisterend.

Zij luisterden beiden even. En toen, plotseling, met twee drie passen door het nauwe tuintje, in het kleine achtergalerijtje, rees voor de dichte glazen deur, zichtbaar door het gordijn *zijne* gestalte: die van Van Oudijck. En de deur had hij opengerukt, voor Léonie en Addy hunne houding konden veranderen, zoodat Van Oudijck hen beiden zag: zij, zittende op den divan, hij geknield voor haar, hare hand, nog als vergeten, rustende op zijn haar.

- Léonie!! donderde haar man.

Het bloed stormgolfde, met den schok der verrassing, en, razende, door haar heen, en in één oogenblik zag zij een geheele toekomst: zijn woede, een scheiding, een proces, het geld, dat haar man haar geven zoû, alles warrelend door één.... Maar als door een druk van nerveuze wil, viel die bloedgolf, dadelijk, in haar effen neêr en bleef zij rustig zitten: de schrik alleen nog één moment in haar oogen zichtbaar, tot zij ze staalhard richten kon op Van Oudijck. En met haar vingers zacht drukkende op Addy's hoofd, suggereerde zij hem ook te blijven, in zijn houding, blijven te knielen aan hare voeten, en zeide zij, als in een zelfhypnoze, verbaasd luisterende naar den klank van haar eigen, even heesche stem:

- Otto.... Adrien de Luce vraagt mij bij jou een goed woord te willen doen.... voor hem.... Hij vraagt.... om de hand van Doddy....

Zij bleven alle drie onbewegelijk: alle drie onder den invloed van deze woorden, deze gedachte, die kwam, - Léonie wist zelve niet waar van daan.... Want strak als een sybille, herhaalde zij, zittende recht op, en steeds met dien zachten druk op Addy's hoofd:

- Hij vraagt.... om de hand van Doddy....

Nog sprak zij alleen. Toen ging zij voort:

- Hij weet, dat je eenige bezwaren hebt. Hij weet, dat zijn familie je niet sympathiek is, omdat er Javaansch bloed.... in hun aderen is.

Zij sprak nog als sprak een ander in haar, en zij moest glimlachen om dat meervoud: aderen: zij wist niet waarom: misschien omdat het de eerste maal van haar leven was, dat zij dat woord, dat meervoud, gebruikte, in gesprek.

- Maar.... ging zij voort. Geldelijke bezwaren zijn er niet, als Doddy op Patjaram wil wonen.... En de kinderen houden van elkaâr.... al zoo lang. Ze waren bang voor jou...

Nog sprak zij alleen.

- Doddy is al zoo lang zenuwachtig, bijna ziek.... Het zoû een moord zijn niet toe te geven, Otto....

Langzaam aan klonk hare stem, melodieus, en kwam de glimlach om haar lippen, maar staalhard blikten nog haar

oogen, als dreigde zij met een geheimzinnigen toorn, wanneer Van Oudijck haar niet geloofde.

- Kom.... zeide zij heel zacht, heel lief, Addy zacht kloppend op zijn hoofd met hare nog trillende vingers. Sta op.... Addy.... en ga.... naar.... papa....

Hij stond werktuigelijk op.

- Léonie, vroeg Van Oudijck, schor; waarom was je hier?

Zij zag blank verbaasd, zacht oprecht, op.

- Hier? Ik was bij mevrouw Van Does....

- En hij? wees Van Oudijck.

- Hij....? Hij kwam hier ook.... Mevrouw Van Does moest uit.... Toen vroeg hij mij te spreken.... En toen vroeg hij mij.... de hand van Doddy....

Zij zwegen weêr alle drie.

- En jij, Otto? vroeg zij nu, iets harder. Hoe kom jij hier?

Hij keek haar hard aan.

- Heb je iets te koopen van mevrouw Van Does....?

- Theo zei, dat je hier was....

- Theo had gelijk....

- Léonie....

Zij stond nu op, en met haar staalharde oogen beduidde zij hem, dat hij gelooven moest, dat zij niet anders *wilde*, dan dat hij geloofde.

- Hoe dan ook, Otto, zeide zij, weêr zacht, kalm, lief; laat Addy niet langer in onzekerheid. En jij, Addy, wees niet bang, en vraag Doddy's hand aan papa.... Ik heb over Doddy.... niets te zeggen: dat heb ik je al gezegd.

Nu stonden zij alle drie over elkaâr, in het nauwe middengalerijtje, benauwd van hun adem en hun opgehoopte gevoelens.

- Rezident.... zeide toen Addy. Ik vraag u.... om de hand.... van uw dochter....

Een dos-à-dos, voor, rolde aan.

- Dat is mevrouw Van Does, zei Léonie haastig. Otto, zeg iets, voor zij komt....

- Het is goed.... zei Van Oudijck, somber.

Vóor mevrouw Van Does binnenkwam, maakte hij zich, achter, weg, niet ziende de hand, die Addy hem toestak.

Mevrouw Van Does kwam binnen, sidderend, gevolgd door een baboe, die een bundel droeg: haar koopwaar. Zij zag Léonie en Addy staan, strak, gehypnotizeerd.

- Dat was de wagen van den residèn.... stamelde de Indische dame bleek. Dat was de residèn?!
- Ja.... zei Léonie kalm.
- Astaga!.... En wat is gebeurd?
- Niets, ging Léonie voort, lachende.
- Niets?
- Of ja, toch wel wat....
- Wat dan?
- Addy en Doddy zijn....
- Wat dan?
- Geëngageerd!!

En zij schaterde het uit, met een schellen lach van onbedwingbare levensdolheid, terwijl zij mevrouw Van Does, verbouwereerd, in het rond draaide en de bundel schopte uit de handen der baboe, zoodat een pak gebatikte spreien en tafelloopers op den grond stortte en een kleine stopflesch, vol glinsterende kristallen, rolde en brak.

- Astaga.... mijn brillanten!!!

Nog een schop van uitgelatenheid en de tafelloopers vlogen links en rechts, de diamanten glinsterden verspreid tusschen de pooten van tafels en stoelen. Addy, de schrik nog in de oogen, kroop op de handen, zoekende bij elkaâr. Mevrouw Van Does herhaalde:

- Geëngageerd??

II.

Doddy was opgetogen, in de wolken, verheerlijkt, toen Van Oudijck haar zeide, dat Addy hare hand had gevraagd, en toen zij hoorde, dat mama hare voorspraak was geweest, omhelsde zij Léonie onstuimig, zich, met de spontane beweeglijkheid van haar karaktertje, weêr overgevende aan de aantrekking, die Léonie lang op haar had uitgeoefend. Dadelijk nu vergat Doddy al wat haar gehinderd had in de te groote intimiteit tusschen mama en Addy, als hij hing over haar stoel en met haar fluisterde. Zij had wat zij nu en dan had gehoord, nooit geloofd, omdat Addy haar altijd verzekerd

had, dat het niet waar was. En zij was zoo gelukkig, omdat zij met Addy, samen met hem, op Patjaram zoû wonen. Want Patjaram was voor haar het ideaal van huiselijkheid: het groote huis, gebouwd aan de suikerfabriek, vol zonen en dochteren en kinderen en beesten, op wie de zelfde goedigheid en hartelijkheid en verveling was neêrgezeefd, met achter die zonen en dochteren de aureool van Solosche afkomst, was haar het ideaal van verblijf, en verwant voelde zij zich aan al die kleine tradities: de sambal, gestampt en gewreven door een hurkende baboe achter haar stoel, terwijl zij rijsttafelde, was haar het hoogste van verhemelte-genot; de races te Ngadjiwa, bijgewoond door de loome lenganglengang-stoet[1] van al die vrouwen, met de baboes achter zich, dragende zakdoek, flacon, binocle, was haar het non-plus-ultra van elegance; zij hield van de oude Raden-Ajoe Douairière, en aan Addy had zij zich geschonken, geheel, zonder voorbehoud, van af het eerste oogenblik, dat zij hem zag: toen zij een klein meisje geweest was van dertien, hij een jongen van achttien. Om hem had zij altijd tegengestribbeld als papa haar naar Europa had willen zenden, naar een Brusselsche kostschool; om hem had zij nooit naar iets anders verlangd dan Laboewangi, Ngadjiwa, Patjaram; om hem zoû zij te Patjaram leven en sterven. Om hem had zij gekend al die kleine jalouzietjes, als hij danste met een ander; al de groote jalouzieën, als haar meisjeskennissen haar zeiden, dat hij verliefd was op die en het hield met die ander; om hem zoû ze die ijverzuchtjes en ijverzucht altijd kennen, haar leven lang. Hij zoû haar leven zijn, Patjaram haar wereld, de suiker haar belang, omdat het het belang van Addy was. Om hem zoû ze verlangen naar heel veel kinderen, die wel bruin zouden zijn - niet blank als papa en mama en Theo - maar bruin, omdat haar eigen moeder bruin was, zij even donzig bruin, Addy mooi brons Moorsch bruin, en naar het voorbeeld, gegeven op Patjaram, zouden haar kinderen, heel veel kinderen, er opgroeien in de schaduw van de fabriek, en in al hun belang van en voor suiker, om later de velden te planten, en suikerriet te malen, en het fortuin van de familie weêr op te halen, tot het schit-

1) De armen wiegelend bij het loopen, de typische gang der Indische vrouw.

teren zoû als vroeger. En zij was zoo gelukkig, als zij geluk maar zich voor kon stellen, ziende haar ideaal van verliefd meisje zoo bereikbaar dichtbij: Addy en Patjaram; en geen oogenblik bevroedende hoe haar geluk was geworden door het woord van zelfhypnose, dat Léonie, bijna onbewust, had geuit op een uiterst oogenblik. O, nu behoefde zij niet meer de donkere hoekjes, de donkere sawah te zoeken met Addy; nu omhelsde zij hem telkens in het volle licht, zat zij streelende tegen hem aan, voelende zijn warme mannelijf, dat haar toebehoorde en spoedig geheel; nu dweepten hare oogen, zichtbaar voor ieder, naar hem op, daar zij niet de kuische kracht meer had zich te verbergen voor menschen: nu was hij van haar! En hij, met zijn goedige gelatenheid van jongen sultan, hij liet zich streelen zijn schouders en knieën, hij liet zich zoenen en aaien over zijn hand, hij liet haar arm om zijn hals, alles aannemende als een hem verschuldigde schatting, gewend aan die schatting van liefde der vrouwen, gekoesterd in liefkoozing, van klein mollig jongentje af, van dat hij gedragen werd door Tidjem, zijn baboe, die verliefd op hem was; van dat hij in een tjelana-monjet[1)] stoeide met zusters en nichtjes, die alle verliefd op hem waren. Al die schatting aanvaardde hij goedig weg, maar diep in zich verbaasd, geschokt door wat Léonie had gedaan... En toch, redeneerde hij, misschien eenmaal toch was het ook anders van zelve zoo geworden, omdat Doddy zooveel van hem hield... Liever had hij ongetrouwd willen blijven; ongetrouwd had hij op Patjaram toch huiselijkheid genoeg, en behield hij zijn vrijheid om, goedig, veel liefde aan de vrouwen te geven.... En, naïf, bedacht hij nu al, dat het wel niet gaan zoû, nooit gaan zoû, lang trouw aan Doddy te blijven, omdat hij heusch te goedig was, en de vrouwen allen zoo dol. Later moest Doddy daar maar aan wennen, zich daarin schikken leeren, en - bedacht hij - in Solo, in den Kraton, was het toch ook zoo, met zijn ooms en zijn neven....

Had Van Oudijck geloofd? Hij wist het zelve niet. Doddy had Léonie beschuldigd verliefd te zijn op Addy; Theo had hem dien morgen, toen Van Oudijck gevraagd had, waar Léonie was, kort geantwoord:

1) Hansop.

- Bij mevrouw Van Does.... met Addy.

Hij had razend zijn zoon aangekeken, maar verder niet gevraagd: hij was alleen dadelijk naar het huisje van mevrouw Van Does gereden. En in werkelijkheid had hij zijn vrouw gevonden samen met den jongen de Luce, hij aan haar knieën, maar zij had hem zoo rustig gezegd:

- Adrien de Luce vraagt mij de hand van je dochter...

Neen, hij wist zelve niet of hij geloofde. Zijn vrouw had zoo rustig geantwoord, en nu, de eerste dagen van het engagemement, was zij zoo kalm geweest, glimlachend als altijd... Dat vreemde van haar, dat onkwetsbare, alsof niets haar kon deeren, zag hij nu voor het eerst. Vermoedde hij achter die muur van onkwetsbaarheid het ironisch vrouwegeheim van haar stil gloeiend leven? Het was of hij in zijn latere nerveuse achterdocht, in zijn stemming van onrust, in zijn vaag van bijgeloovigheid en spiedend luisteren naar de stilte, die spookte, geleerd had dingen te zien om hem heen, waarvoor hij blind was geweest in zijn stoere kracht van heerschman en hooghartig hoofdambtenaar. En zijn verlangen om zeker te weten de geheimen, die hij raadde, werd zoo hevig in zijn ziekelijke geprikkeldheid, dat hij vriendelijker werd en vriendelijker tegen zijn zoon, maar nu niet meer uit spontanen vaderdrang, waarmeê hij Theo toch altijd had liefgehad: nù uit nieuwsgierigheid, om hem uit te hooren, en Theo te doen zeggen al wat hij wist. En Theo, die Léonie haatte, die zijn vader haatte, die Addy, die Doddy haatte, in zijn geheele haat van alle menschen om hem, die het leven haatte in zijn stijfkoppig idee van blonden sinjo, verlangend naar geld en mooie vrouwen, boos omdat de wereld, het leven, fortuin, geluk, zooals hij dat klein zich verbeeldde, niet naar hem toekwam en hem viel in de armen, hem niet viel om den hals - Theo, volgaarne, perste zijn enkele woorden uit, als droppelen alsem, stil genietende als hij zijn vader zag lijden. En hij liet Van Oudijck heel langzaam-aan raden, dat het toch waar was: van mama en van Addy. Nog kon Van Oudijck het niet aannemen. En in de intimiteit, die geboren werd tusschen vader en zoon uit achterdocht en haat, zeide Theo van dien broêr in de kampong, en dat hij wist, dat papa hem geld gaf, en dus erkende, dat het waar was... En Van Oudijck, niet zeker

meer, niet meer wetende de waarheid, gaf toe, dat het wel kon, gaf toe, dat het zoo was. En toen, denkende aan de anonieme brieven, pas den laatsten tijd - sedert hij geld deed toekomen aan den half-bloed, die zich aanmatigde zijn naam - hem niet meer toegezonden, - dacht hij ook aan de besmeuringen, die hij er zoo dikwijls in had gelezen, en, toen, steeds als vuil van zich had afgeworpen: dacht hij aan die beide namen van zijn vrouw en Theo zelve, die er zoo vaak in werden gekoppeld. En als vlammen ziedden op zijn wantrouwen en zijn achterdocht, als een brand nu onbedwingbaar, die in hem verzengde, alle andere gevoel, en gedachte. Tot hij zich ten laatste niet meer kon houden en er Theo ronduit over sprak. Theo's verontwaardiging en ontkenning vertrouwde hij niet. En nu vertrouwde hij niets meer, en niemand. Hij wantrouwde zijn vrouw en zijn kinderen, zijn ambtenaren; hij wantrouwde zijn kok...

III.

Toen kwam als een donderslag door Laboewangi het gerucht varen, dat Van Oudijck en zijn vrouw zouden scheiden. Léonie ging naar Europa, heel plotseling, eigenlijk zonder dat iemand wist waarom en zonder van iemand afscheid te nemen. En het was in het stadje een groot schandaal, men sprak over niets anders, men sprak er zelfs over tot in Soerabaia, tot in Batavia. Alleen Van Oudijck zweeg er over, en, alleen wat dieper gebogen zijn rug, ging hij voort, werkte hij door, leefde hij zijn gewoon leven. Hij had, ontrouw aan zijn principe, Theo aan een betrekking geholpen, om hem kwijt te zijn. Hij had maar het liefst, dat Doddy logeerde op Patjaram, waar de dames de Luce haar zouden helpen met haar uitzet. Hij had maar het liefst, dat Doddy gauw trouwde, en trouwde te Patjaram. In zijn groot, leêg huis wilde hij nu maar de eenzaamheid, de immense ongezellige eenzaamheid. Hij liet niet meer voor zich dekken: men bracht hem maar een bordje rijst, een kop koffie, in zijn kantoor. En hij voelde zich ziek, zijn ijver verslapte, een onverschilligheid, dof, kankerde in hem vast. Op Eldersma drukte neêr al het werk, geheel het gewest, en toen Eldersma, na in weken niet te hebben geslapen, en dol van ontzenuwing, den rezident

zeide, dat de dokter hem met een spoedcertificaat naar Europa wilde zenden, ontviel Van Oudijck alle moed. Ook hij voelde zich ziek, op. En hij vroeg verlof aan den Gouverneur-Generaal, hij ging naar Batavia. Hij zeide er niets van, maar hij was zeker te Laboewangi niet meer terug te keeren. En hij ging weg, stilletjes, zonder een blik naar achteren, naar zijn groot arbeidsveld, waar hij eens met zooveel liefde geschapen had een geheel. Het bestuur bleef in handen van den assistent-rezident te Ngadjiwa. Men dacht algemeen, dat Van Oudijck den Gouverneur-Generaal wilde spreken over eenige belangrijke kwestie's, maar plotseling kwam het bericht, dat hij zijn ontslag wilde nemen. Men geloofde er eerst niet aan, maar het gerucht werd bevestigd. Van Oudijck kwam niet meer terug.

Hij was gegaan, zonder een blik naar achteren, in een vreemde onverschilligheid, een onverschilligheid, die langzaam had doorziekt zijn levensmerg van eens zoo krachtigen en praktischen en altijd arbeidjeugdigen man. Hoe het zoo gekomen was, hij wist het zelve niet, hij analyzeerde het niet in zich: het liet hem totaal onverschillig. Hij voelde die onverschilligheid voor Laboewangi, dat hij nooit dan met het grootste heimwee gedacht had te verlaten, zoo hij gepromoveerd werd tot rezident eerste-klasse: hij voelde die onverschilligheid voor zijn huiselijken kring, die niet meer bestond. Een zacht verwelken, verflauwen, wegsterven was in zijn ziel. Het was hem of al zijne krachten versmolten in de stilstaande lauwte van die onverschilligheid. In Batavia planteleefde hij wat in een hôtel, en men dacht algemeen, dat hij naar Europa zoû gaan.

Eldersma was al weg, doodziek, en Eva, met den kleinen jongen, had hem niet kunnen vergezellen, omdat zij aan zware malaria-koortsen leed. Toen zij eenigszins herstellende was, hield zij vendutie, en zoû zij naar Batavia gaan, er drie weken logeeren bij kennissen, vóor haar boot vertrok. Zij verliet Laboewangi met zeer gemengde gevoelens. Zij had er veel geleden, maar zij had er ook veel nagedacht, en zij had er een diep gevoel gekoesterd, voor Van Helderen - een zoo zuiver en glorieus gevoel - als zij dacht, dat maar éens straalde in een leven. Zij nam afscheid van hem als van een gewoon vriend, te midden van anderen,

en het was niet anders dan een handdruk, dien zij hem gaf. Maar een zoo diepe melancholie was in haar, om dien handdruk, om dat banale woord van vaarwel, dat de snikken haar stegen in de keel. Dien avond, alleen, weende zij niet, maar in haar hôtelkamer staarde zij uren stilzwijgend voor zich uit. Haar man, ziek, weg.... zij wist niet hoe zij hem terug zoû zien, òf zij hem terug zoû zien. Europa, daar ginds - na hare Indische jaren - breidde zijn kusten wel lachend voor haar uit, deed opdoemen zijn steden, zijne beschaving, zijn kunst - maar zij was bang voor Europa. Een stille angst, dat zij intellectueel zoû achteruit gegaan zijn, deed haar bijna vreezen, voor den kring in het huis harer ouders, waar zij over vier weken terug zoû zijn. Eene beving, dat men haar ver-Indiescht zoû vinden, in hare manieren, en idee's, in haar spraak en haar kleeding, in de opvoeding van haar kind, maakte haar van te voren verlegen, haar met al hare bravoure, van elegante, artistieke vrouw. Zeer zeker was zij in haar pianospel achteruit gegaan: zij zoû in Den Haag niet meer durven spelen. En zij dacht, dat het wel goed zoû zijn een paar weken in Parijs te blijven, om zich wat te ontbolsteren, voor zij in Den Haag zich vertoonde...

Maar Eldersma was te ziek. En haar man, hoe zoû men hem vinden, veranderd - haar frissche, Friesche man, afgebeuld, uitgeput, geel als perkament, nonchalant in zijn uiterlijk, somber mopperend in al zijn uitingen..... Maar een zacht vizoen van frissche Duitsche natuur, van Zwitsersche sneeuw, van muziek te Bayreuth, van kunst in Italië dauwde voor haar starenden blik, en zij zag zich met haar zieken man samen. Samen niet meer in liefde, maar samen onder het juk van het leven, dat zij nu eens samen hadden opgenomen. Dan de opvoeding van haar kind! O haar kind te redden van Indië, voor Indië! En toch, hij, Van Helderen, hij was nooit uit Indië geweest. Maar hij, hij was die hij was, en hij was een uitzondering.

Zij had hem vaarwel gezegd.... Zij moest hem vergeten. Europa wachtte haar, en haar man, en haar kind....

Een paar dagen later was zij te Batavia. Zij kende Batavia ternauwernood; jaren geleden was zij er enkele dagen geweest, toen zij uitkwam. In Laboewangi, in den uithoek harer kleine rezidentie-plaats was Batavia langzamerhand in

hare verbeelding verheerlijkt tot de zeer Europeesch-orientalische hoofdplaats, centrum van Europeesch-orientalische beschaving: onduidelijk vizioen van majestueuze lanen en pleinen, waarom de groote villa's zich rijk pilaarden, waarlangs de elegante equipages zich verdrongen.... Zij had altijd zooveel gehoord van die luxe van Batavia. Zij logeerde er nu bij vrienden: hij, chef van een groot handelshuis, hun huis een der mooiste villa's van het Koningsplein. En dadelijk had haar, heel vreemd, getroffen, het funèbre, de doodsche melancholie van die groote villa-stad, waar duizenderlei bestaan als in een zwijgen, koortsachtig, voortijlt naar een toekomst van geld en rust. Het was of al die huizen, somber trots hun witte zuilen, hunne façaden van grootschheid als gezichten vol zorg fronsten met een beslommering, die zich verbergen wilde achter het voornaam doen van breede bladeren en palmgroepen. De huizen, hoe doorzichtig ook, tusschen hun zuilen, hoe open ook, schijnbaar, bleven gesloten; de menschen waren steeds onzichtbaar. Alleen des morgens, boodschappen doende langs de winkels van Rijswijk en Molenvliet, die, met eenige Fransche namen, poogden den indruk te maken van zuidelijke winkelstad, van Europeesche elegance, zag Eva de exode der witte mannen naar de Stad, wit van gelaatskleur, wit van kleedij en als blank van blik, blank van zorgend peinzen, de verre blanke blik vol zorg en peinzing van een ieder gericht op die toekomst, die zij uitrekenden met enkele tientallen of vijftallen van jaren: op dit en dat jaar, zooveel binnen, en dan weg, uit Indië weg, naar Europa. Het was als een andere koorts dan de malaria, die hen sloopte, en die zij zóo slopen voelden hun nooit geacclimatizeerde lichamen, hun nooit geacclimatizeerde zielen, dat zij als dien dag voorbij hadden willen loopen naar den dag van morgen, den dag van overmorgen, - dagen, die hen iets dichter brachten haar doel, omdat zij in stilte angstig waren te sterven vóor dat doel was bereikt. De exode vulde de trammen met hare witte doodschheid: velen, vermogend al, maar nog niet rijk genoeg voor hun doel, reden in hunne mylords en buggy's tot de Harmonie, namen daar den tram, om hun paarden niet te vermoeien....

En in de Oude Stad, in de oude notabele woningen der eerste Hollandsche kooplieden, nog gebouwd op de vader-

landsche wijze, met eikenhouten trappen, met verdiepingen, nu, in de Oostmoesson, vol hangende van een dikke benauwende warmte, als een tastbaar element, dat niet te doorademen was, bogen zij zich over hun werk, ziende tusschen hun dorstigen blik en de witte woestijn hunner papieren, steeds de dauwende fata-morgana van die toekomst, de lavende oaze van hun materialistische hersenschim: binnen zooveel tijd geld en dan weg, weg.... naar Europa.... En in de villa-stad, rondom Koningsplein, langs de groene lanen, verscholen zich de vrouwen, bleven onzichtbaar de vrouwen, den heelen langen, langen dag. De warme dag ging voorbij, het uur van weldadige koelte kwam, het uur van halfzes tot zeven; de mannen, doodmoê kwamen terug in hun huizen, en rustten er uit, en de vrouwen, moê van hare huishoudingen, hare kinderen en van niets, van het leven van niets, het leven zonder belang, moê van de doodschheid van hun bestaan, rustten er uit naast de mannen. In het uur van weldadige koelte was het de rust, de rust na het bad, in negligé, om het theeblad; de korte rust één oogenblik, want angstig naderde het uur van zeven - wanneer het al donker werd - en wanneer men naar een receptie moest. Een receptie, dat was het zich warm aankleeden in Europeesch toilet, dat was het verschrikkelijke uur van Europeesch even meêdoen met salon-beschaving en wereldschheid, maar dat was toch ook ontmoeten, die en die, en een pas verder pogen te komen, tot de fata morgana van de toekomst: tot geld en tot eindelijke rust, in Europa. En nadat de villa-stad in de zon den geheelen dag was somber geweest, en doodsch, en als uitgestorven, - de mannen ginds in de oude stad, de vrouwen verborgen in hare huizen - kruisten nu in den donker om Koningsplein en langs de groene lanen zich eenige equipages, enkele Europeesch uitziende menschen, die gingen naar een receptie. Terwijl om Koningsplein en in de groene lanen alle de andere villa's bleven in hare funèbre doodschheid en zich vol sombere duisternis vulden, glom het huis waar receptie was van lampen tusschen de palmen. En verder bleef de doodschheid overal, bleef alom de sombere peinzing der huizen, waarin zich verscholen de moede wezens, de man afgebeuld van werk, de vrouw afgebeuld van niets....

- Wil je niet wat toeren, Eva? vroeg hare gastvrouw,

mevrouw De Harteman, een Hollandsch vrouwtje, wit als was, en altijd moê van hare kinderen. Maar ik ga liever niet meê, als je me het niet kwalijk neemt: ik wacht liever op Harteman. Anders vindt hij zoo niemand thuis. Ga jij dus, met je kleinen jongen.

En Eva, met haar ventje, toerde in den mylord van De Harteman. Het was het koele uur van licht. Zij ontmoette twee, drie rijtuigen: dat waren mevrouw die en mevrouw die, van wie het bekend was, dat zij 's middags toerden. Zij zag op het Koningsplein een heer en dame wandelen: dat waren die en die; die wandelden altijd: dat was bekend in Batavia. Verder ontmoette zij niemand. Niemand. In het weldadige uur bleef de villa-stad doodsch als een stad van gestorvenheid, als een immens mauzoleum tusschen groen. En als een weldadigheid, na de verpletterende warmte toch, breidde zich als een reuze-weide uit het Koningsplein, waar het verschroeide gras met de eerste regens begon te groenen, de huizen, zóo ver af, zóo ver verschietende in hunne dichte tuinen, dat het was als buiten, als bosch en veld en weide met die wijde lucht erboven, waarin de longen nu adem zwolgen, alsof zij, voor het eerst dien dag, zuurstof zogen en leven: die wijde lucht, iederen dag als een andere weelde van tinten, een overdaad van zonsondergang, een glorieus sterven van den blakenden dag, of de zon zelve stukbrak in vloeizeëen van goud tusschen lila dreigingen van regen. En het was zoo wijd en zoo heerlijk, het was zoo een immense weldadigheid, dat het waarlijk troostte voor dien dag.

Maar niemand, die het zag, dan de twee, drie menschen, van wie het bekend was, in Batavia, dat zij toerden of wandelden. Het schemerde paarsch, de nacht viel met een zware schaduw neêr, en de stad, die den geheelen dag doodsch was geweest, met haar frons van sombere peinzing, sliep moê in als een stad van zorg.....

Het was vroeger anders, zei de oude mevrouw De Harteman, de schoonmoeder van Eva's vriendin. Nu waren ze er niet meer, de gezellige huizen met hun Indische gastvrijheid, met hun open tafel, met hun oprechte hartelijkheid van ontvangst. Want het karakter van den kolonist was als veranderd, als versomberd door het omslaan der kansen, door de teleurstelling, dat hij niet spoedig zijn doel bereikte, zijn mate-

rialistisch doel van rijkdom. En in die bitterheid scheen het, dat zijne zenuwen zich ook vernijdigden: zooals zijn ziel versomberde, verslapte zijn lichaam en bood het geen weêrstand aan het vernietigende klimaat.....

En Eva vond niet in Batavia de ideale stad van Europeesch-oriëntalische beschaving, die zij zich Batavia gedacht had in den Oosthoek. In dit groote centrum van zorg om geld, van verlangen naar geld, was alle spontaneiteit verdwenen en versufte het leven tot een zich eeuwig opsluiten in kantoor of in huis. Men zag elkaâr alleen op de receptie's, en verder besprak men elkaâr door de telefoon. Het misbruik van de telefoon voor huiselijk gebruik doodde alle gezelligheid tusschen kennissen. Men zag elkaâr niet meer, men hoefde zich niet meer te kleeden en het rijtuig - de wagen - te laten inspannen, want men cauzeerde door de telefoon, in sarong en kabaai, in nachtbroek en kabaai, en zonder zich bijna te bewegen. De telefoon was vlak bij de hand en door de achtergalerij tjingelde telkens het belletje. Men belde elkaâr op om niets, alleen om het pleizier van te bellen. De jonge mevrouw De Harteman had een intieme vriendin, die zij nooit zag en iederen dag gedurende een half uur lang besprak door de telefoon. Zij ging er bij zitten, zoo vermoeide het haar niet. En zij lachte en schertste met haar vriendin, zonder zich behoeven te kleeden en zonder zich te bewegen. Zoo deed zij met andere kennissen ook: zij maakte hare visite's door de telefoon. Zij bestelde hare boodschappen door de telefoon. Eva, in Laboewangi niet gewend aan dat eeuwig getjingel van telefoongebel, dat alle conversatie doodde, dat in de achtergalerij - luid op - de helft van een gesprek - het antwoord onhoorbaar voor wie er verder zaten - klinken liet, als een onophoudelijk eenzijdig gerammel, werd er zenuwachtig om en ging naar haar kamer. En in de saaiheid van dit leven, vol zorg en inwendige peinzing, voor den man, waardoor rammelde de telefoon-causerie van zijn vrouw, was het voor Eva een verrassing in eens te hooren van een bizondere opwekking: een Fancy-fair, repetities voor een dilettanten-opera-voorstelling. Zij woonde er zelve een bij in die weken en het verbaasde haar: de waarlijk zeer goede uitvoering, als gedaan met een kracht der wanhoop dier muzikale dilettanten, om de verveling der Bataviasche avonden

te verdrijven.... Want de Italiaansche opera was weg, en zij moest lachen om de rubriek publieke vermakelijkheden in de Javabode, onder welke vermakelijkheden meestal geen andere keuze was te doen dan uit drie, vier vergaderingen van aandeelhouders. Dat was vroeger ook anders, zeide dan de oude mevrouw De Harteman, die zich van vijf-en-twintig jaren geleden wel herinnerde de uitstekende Fransche opera, die wel duizenden eischte, maar waarvoor de duizenden altijd beschikbaar waren. Neen, de menschen hadden geen geld meer om zich 's avonds te amuzeeren: zij gaven soms een heel duur diner, of zij gingen naar een vergadering van aandeelhouders. Waarlijk, Eva vond het te Laboewangi toch nog veel gezelliger. Het is waar, zij had er zelve tot die gezelligheid veel meêgewerkt, terwijl Van Oudijck haar altijd had aangespoord, blij van zijn rezidentie-plaats een aardig, vroolijk stadje te maken. En zij kwam tot de concluzie, dat zij een kleine plaats in het binnenland, met enkele beschaafde, gezellige, Europeesche elementen - zoo zij harmonieerden en niet te veel kibbelden in hun nauwe samenzijn - toch nog voortrok boven het pretentieuze, laatdunkende en sombere Batavia. Alleen in het militaire element was leven. Alleen de huizen van officieren waren des avonds verlicht. Verder doodschte de stad weg, den geheelen langen warmen dag, met hare fronsing van zorg, met hare onzichtbare bevolking van naar de toekomst uitziende menschen: de toekomst van geld, de toekomst misschien meer nog van rust, in Europa.

En zij verlangde weg te komen. Batavia beklemde haar den adem trots haar iederendaagschen toer langs het wijde Koningsplein. Zij had alleen nog maar één wensch van weemoed: afscheid te nemen van Van Oudijck. Hare natuur van elegante en artistieke vrouw, had, heel vreemd, oog gehad, bekoring gevoeld voor de zijne: die van simpel man van praktisch leven. Zij had misschien één enkel oogenblik slechts, iets voor hem gevoeld heel diep in zich, een vriendschap, die was als een contrast van hare vriendschap voor Van Helderen, een waardeering meer van hoog menschelijke kwaliteiten in plaats van Platonisch zielegemeenschapsgevoel. Zij had symphatisch medeleed voor hem gevoeld in die vreemde dagen van mysterie, hij alleen in zijn immense huis, waar rondom hem heen de vreemde gebeurlijkheid gedonsd had. Zij had innig

voor hem medelijden gevoeld, toen zijne vrouw, als wegschoppende haar zoo hooge pozitie, gegaan was in een drieste bui van schandaal-verwekken, niemand wist precies waarom, zijne vrouw eerst correct altijd, trots al hare verdorvenheid, maar langzamerhand door den kanker van het vreemde gebeuren zoo opgegeten, dat zij zich niet meer had weten in te binden, het geheimste van haar zondeziel blootwoelende in de meest cynische onverschilligheid. De roode sirih-spatten, gespookspuwd op haar bloote lichaam, hadden in haar geziekt, waren in haar merg gevreten, als een ontbinding van hare ziel, waarin zij misschien zoû ondergaan, heel langzaam weg. Wat men nu van haar vertelde, - hoe zij leefde in Parijs - was alleen te fluisteren, als een onuitzegbare verdorvenheid.

In Batavia, tusschen de praatjes op de receptie's, hoorde Eva hierover. En toen zij vroeg naar Van Oudijck, waar hij logeerde, of hij spoedig naar Europa zoû gaan, na zijn zoo onverwachts genomen ontslag - iets, dat de geheele ambtenaarswereld had verbaasd, - wist men niet goed, vroeg men elkander of hij dan niet meer was in het hôtel Wisse, waar men hem toch enkele weken had zien wonen, in zijn voorgalerijtje onbewegelijk liggende in zijn stoel, de beenen op de latten onbewegelijk, als starende naar één punt.... Hij was bijna niet uitgegaan, hij at daar, kwam niet aan de tabled'hôte, al was hij, de man, die steeds met honderde menschen had moeten omgaan - menschenschuw geworden. En eindelijk hoorde Eva, dat Van Oudijck te Bandong woonde. Daar zij een paar afscheidsvisites in den Preanger te maken had, dacht zij er over ook hem op te zoeken Maar te Bandong was hij niet te vinden: de hôtelhouder wist alleen te zeggen, dat de rezident Van Oudijck enkele dagen ten zijnent verbleven was, maar hij was gegaan, en hij wist niet waarheen. Tot eindelijk, bij toeval, Eva van een heer aan tafel hoorde, dat Van Oudijck dicht bij Garoet woonde. Zij ging naar Garoet, blijde hem op het spoor te zijn. En daar, in het hôtel, wist men haar te beduiden, waar hij woonde. Zij wist niet, of zij hem eerst schrijven zoû en aankondigen haar bezoek. Het was of zij iets voorried, dat hij zich dan excuzeeren zoû en dat zij hem niet meer zien zoû. En zij, op het punt Java te verlaten, verlangde hem te zien, uit sympathie, en uit nieuwsgierigheid, beide. Zij verlangde zelve

te zien, hoe hij geworden was, hem te doordringen, waarom hij zoo plotseling zijn ontslag had genomen, en zich had uitgewischt zijn zoo benijdbare plaats in het leven: plaats, oogenblikkelijk ingenomen, door wie achter hem aandrong, in het gretig dringen naar promotie. Den volgenden morgen dus heel vroeg, zonder iets te hebben gemeld, reed zij in een rijtuig van het hôtel weg; de hôtelhouder had den koetsier uitgeduid, waar hij heen moest. En zij reed heel lang, langs het meer van Lelès, waarop de koetsier haar opmerkzaam maakte: het heilige, sombere meer, waarin op twee eilanden liggen de aloude graven van heiligen, terwijl er boven zweeft, als een donkere wolk van doodschheid, een altijd ronddraaiende zwerm van heel groote kalongs, zwarte reuzevleêrmuizen, klapwiekend hun demonische vlerken en krijschend hun wanhoopzege-schreeuw, onophoudelijk omcirkelend, rouwzwarte duizeling tegen de eindeloos diepe blauwe lucht van den dag aan, of zij, de eens zoo dagschuwe demonen, gezegevierd hebben en niet meer schuwen het licht, omdat zij het met de schaduw van hun funèbre vlucht toch verduisteren. En het was zoo iets beklemmends: het heilige meer, de heilige graven en daarboven de zwerm als van zwarte duivels in den diepblauwen ether, omdat het was alsof iets van het mysterie van Indië werkelijk er zich plotseling openbaarde, zich niet meer verbergende in vage verdonzing, maar zichtbaar in de zon, ontsteltenis wekkend met zijn dreigende zege.... Eva huiverde, en terwijl zij angstig naar boven keek, was het haar of de zwarte zwerm van schermwieken naar beneden zoû slaan, op haar.... Maar de schaduw van dood tusschen haar en de zon cirkelde alleen als een duizeling hoog boven haar hoofd, en wanhoopschreeuwde alleen haar triomf.... Zij reed verder, en de vlakte van Lelès breidde zich groen en lachend voor haar uit. En de seconde van openbaring was al voorbij getikt: er was niets meer dan de groene en blauwe weelde van Java's natuur: het mysterie school al weêr weg tusschen de fijne, wuivende bamboe's, loste op in de azuuroceaan van de lucht.

De koetsier reed langzaam een stijgenden weg op. De liquide sawa's traptraden als spiegelterrassen naar boven, ijl groen van de voorzichtig geplante padi-halmpjes; toen plot-

seling was het als een varen-allee; reuzevarens, die hoog opwaaierden, en groote fabelkapellen fladderden rond. En tusschen de ijlte der bamboe's werd zichtbaar een kleine woning, half steen, half bamboe-vlechtwerk, met een tuintje er voor, waarin enkele witte potten met rozen. Een heel jonge vrouw in sarong en kabaai, zachtjes goudglanzend de wangen, nieuwsgierig spiedend de koolzwarte oogen, zag uit naar de verrassing van het rijtuig, dat heel langzaam aankwam en vluchtte naar binnen. Eva steeg uit, en kuchte. En om een schutsel in het middengalerijtje zag zij eensklaps iets van het gezicht van Van Oudijck, gluren. Hij verdween dadelijk.

- Rezident! riep zij, en maakte hare stem lief.

Maar niemand kwam, en zij werd verlegen. Zij dorst niet gaan zitten en toch wilde zij ook niet weêr gaan. Maar om het huisje, buiten, gluurde een gezichtje, twee bruine gezichtjes, van heel jonge nonna-meisjes, en verdwenen weêr, gichelend. In het huisje hoorde Eva fluisterstemmen, als iets van een groote emotie, heel zenuwachtig. Sidin! Sidin! hoorde zij roepen en fluisteren. Zij glimlachte, wat moediger, en bleef en liep wat in het voorgalerijtje. En eindelijk kwam een oude vrouw, misschien niet zoo heel oud van jaren, maar al oud van rimpelig vel en uitgedoofde oogen, in een gekleurde chitsen kabaai en slepend haar sloffen, en met een beetje Hollandsch en toen toch maar Maleisch, glimlachend, beleefd, vroeg zij Eva te gaan zitten, en zei, dat de rezident dadelijk zoû komen. Zij zette zich ook, glimlachte, wist niet te spreken, wist niet te antwoorden, toen Eva haar iets vroeg, over het meer, over den weg. Zij liet maar liever stroop brengen, en ijswater, en oublie-tjes, en praatte niet, maar glimlachte en verzorgde hare gast. Als de jonge nonna-gezichtjes gluurden om het huisje, stampte de oude vrouw boos met de slof en schold ze een plotseling woord toe en dan verdwenen ze gichelend en liepen hard weg op hoorbaar klinkende bloote voetjes. Dan glimlachte weêr de oude vrouw met haar altijd glimlachenden rimpelmond en zag als verlegen naar de dame, als vroeg zij haar excuus. En heel lang duurde het, tot Van Oudijck eindelijk aankwam. Met effuzie begroette hij Eva, verontschuldigde zich haar te hebben laten wachten. Klaarblijkelijk had hij zich vlug geschoren,

een frisch wit pak aangetrokken. En hij was zichtbaar verheugd haar te zien. De oude vrouw, met haar eeuwigen glimlach van verontschuldiging, vertrok. In die eerste opgewektheid scheen Van Oudijck aan Eva geheel de zelfde toe, maar toen hij, kalmer, zat en haar vroeg of zij tijding van Eldersma had, wanneer zijzelve ging naar Europa, zag zij, dat hij oud was geworden, een oude man. Het was niet in zijn figuur, dat, in zijn goed gesteven witte pak, altijd iets breed militairs had behouden, iets forsch gehouwens, den rug alleen wat meer krommende als onder een last. Maar het was in zijn gezicht, in den doffen, belangloozen blik, in de zware groeven van het bijna pijnlijke voorhoofd, de tint van de huid geel en dor, terwijl zijn breede snor, waarom de joviale trek nog eens speelde, geheel grijswas. Een zenuwachtige trilling was in zijne handen. En hij hoorde haar uit, wat men te Laboewangi had gezegd, nog even nieuwsgierig naar de menschen van daarginds, naar iets van zijn eens zoo dierbaar gewest.... Zij sprak er vaag overheen, vergoêlijkend en verbloemend, en hem vooral niets zeggende van de praatjes: dat hij met de noorderzon was vertrokken, dat hij gevlucht was, waarvoor, men wist het zelve niet.

- En u, rezident, vroeg zij; gaat u ook gauw naar Europa?

Hij staarde voor zich uit, toen lachte hij pijnlijk, voor hij antwoordde. En hij zeide eindelijk, bijna verlegen:

- Neen mevrouwtje, ik ga maar niet meer terug. Ziet u eens, hier in Indië ben ik wat geweest; daar zoû ik niets zien. Ik ben nu ook niets meer, maar ik voel toch, dat Indië mijn land is geworden. Het land heeft zich van mij meester gemaakt en ik behoor het nu toe. Aan Holland behoor ik niet meer, en niets en niemand in Holland behoort mij. Ik ben wel is waar uitgevuurd, maar ik sleep toch nog liever mijn bestaan hier een beetje voort, dan daar. In Holland zoû ik niet meer kunnen tegen het klimaat en niet meer tegen de menschen. Hier is het klimaat mij sympathiek en van de menschen heb ik mij teruggetrokken. Theo heb ik nog voor het laatst geholpen, en Doddy is getrouwd. En de beide jongens gaan naar Europa, voor hun opvoeding...

Hij boog zich in eens naar haar over, en met een andere stem, fluisterde hij bijna, als wilde hij komen tot een bekentenis:

- Ziet u... als alles gewoon was gegaan... dan...

had ik niet gehandeld als ik gedaan heb. Ik ben altijd geweest een man van de praktijk en daarop was ik trotsch en ik was trotsch op het gewone leven: mijn eigen leven, dat ik leidde volgens principes, die ik goed dacht, naar een hoog punt onder de menschen. Zoo ben ik altijd geweest, en zoo ging het goed. Alles ging mij voor den wind. Als anderen tobden over promotie, sprong ik er vijf tegelijk over den kop. Het was alles glad voor mij uit, ten minste in mijn carrière. In mijn huiselijk leven ben ik niet gelukkig geweest, maar ik zoû nooit week genoeg zijn om daar onder weg te teeren van verdriet. Er is zoo veel voor een man buiten zijn huiselijk leven. En toch hield ik altijd veel van mijn huiselijken kring. Ik geloof niet, dat het mijn schuld geweest is, dat alles zoo is geloopen. Ik hield van mijn vrouw, ik hield van mijn kinderen, ik hield van mijn huis: mijn huiselijkheid, waarin ik man en vader was. Maar dat gevoel in mij is nooit tot zijn recht kunnen komen. Mijn eerste vrouw was een nonna, die ik trouwde, omdat ik verliefd op haar was. Omdat zij mij er niet onder kreeg met haar nukjes, ging het na eenige jaren niet meer. Op mijn tweede vrouw was ik misschien nog verliefder dan op mijn eerste: ik ben in die dingen eenvoudig aangelegd... Maar ik heb het nooit mogen hebben: een lieven huiselijken kring, een lieve vrouw, kinderen, die op je schoot kruipen, die je lief ziet opgroeien tot menschen, menschen die aan jou verschuldigd zijn hun leven, hun bestaan, eigenlijk alles wat zij hebben en zijn.... Dat zoû ik gaarne gehad hebben.... Maar zooals ik zeg, al miste ik het, het had mij toch nooit ten onder gebracht....

Hij zweeg even, toen ging hij voort, geheimzinniger, fluisterender nog:

- Maar dàt, ziet u.... dàt, wat gebeurd is.... dat heb ik nooit begrepen.... en dat heeft mij gebracht.... tot hier.... Dat, dat alles, wat streed, wat indruischte tegen leven en praktijk en logica.... al die - hij sloeg met de vuist op de tafel - al die verdomde nonsens, en die toch.... die toch maar gebeurde.... dat heeft het hem gedaan. Ik was er wel sterk tegen in, maar mijn kracht hielp er niet tegen. Het was iets, waartegen niets hielp.... Ik weet het wel: het was de Regent. Toen ik hem gedreigd heb, is het

opgehouden.... Maar, mijn God, mevrouwtje, zeg mij, wàt was het?? Weet u het? Neen, niet waar, niemand, niemand wist het, niemand weet het. Die vreeslijke nachten, die onverklaarbare geluiden boven mijn hoofd; die nacht in de badkamer met den majoor en de andere officieren.... Het was toch geen zinsbegoocheling: wij zagen het, wij hoorden het, wij voelden het: het viel op ons, het spoog op ons: de heele badkamer was er vol van!! Andere menschen, die het niet ondervonden hebben, kunnen gemakkelijk ontkennen. Maar ik - wij allen - wij hebben het toch gezien, gehoord, gevoeld.... En wij wisten geen van allen wat het was.... En sedert heb ik het altijd gevoeld. Het was om mij, in de lucht, onder mijn voeten.... Ziet u, dat.... en dat alleen - fluisterde hij heel zacht - dat heeft het gedaan. Dat heeft gemaakt, dat ik daar niet meer blijven kon. Dat heeft gemaakt, dat ik als met stomheid, met idiotisme geslagen werd - in het gewone leven, in al mijn praktijk en logica, die mij op eens toescheen als een foutief opgebouwd levensstelsel, als de meeste abstracte bespiegeling - omdat er dwars door heen dingen gebeurden van een andere wereld, dingen, die mij ontsnapten, mij en aan iedereen. Dat, dat alleen heeft het gedaan. Ik was mezelf niet meer. Ik wist niet meer wat ik dacht, wat ik deed, wat ik gedaan had. Alles heeft in mij gewankeld. Die ellendeling in de kampong... hij is mijn kind niet: ik verwed er mijn leven om. En ik... ik heb het geloofd. Ik heb hem geld doen toekomen. Zeg mij, begrijpt u mij? Zeker niet? Het is niet te begrijpen, dat vreemde, dat oneigenlijke, als men het niet ondervonden heeft, in zijn vleesch en in zijn bloed, totdat het doordrong in je merg....

- Ik geloof wel, dat ik het ook wel eens gevoeld heb, fluisterde zij nu. Als ik met Van Helderen wandelde langs de zee, en de lucht was zoo ver, de nacht zoo diep, of als de regens van zoo heel ver aanruischten en dan neêrvielen... of als de nachten, doodstil en toch zoo overvol van geluid, om je heen trilden, altijd met een muziek, die als niet was te vatten en nauwlijks te hooren..... Of eenvoudig, als ik zag in de oogen van een Javaan, als ik sprak met mijn baboe en het mij was of niets van wat ik zeide, drong tot haar door, en of wat zij mij antwoordde, haar eigenlijk geheime antwoord verborg....

- Dat is weêr anders, zeide hij; dat begrijp ik niet: ik voor mij, ik ken wel den Javaan. Maar misschien voelt elke Europeaan dàt op een andere manier, volgens zijn aanleg, en zijn natuur. Voor den een is het mischien de antipathie, die hij van den beginne voelt in dit land, dat hem in de zwakte van zijn materialisme aanvalt en blijft bestrijden.... terwijl het land zelve toch zoo vol poëzie is en.... mystiek.... zoû ik bijna zeggen. Voor een ander is het het klimaat, of het karakter van den inboorling, of wat ook, dat hem vijandig is en onbegrijpelijk. Voor mij.... waren het feiten, die ik niet begreep. En tot nog toe had ik een feit altijd kunnen begrijpen.... tenminste, dat kwam mij zoo voor. Nu werd het mij of ik niets meer begreep.... Zoo werd ik slecht ambtenaar, en toen begreep ik, dat het gedaan was. Ik ben er toen rustig meê uitgescheiden. En nu ben ik hier, en nu blijf ik maar hier. En weet u, wat het vreemde is? Hier heb ik mijn huiselijken kring..... misschien eindelijk gevonden....

De bruine gezichtjes gluurden om den hoek. En hij riep ze, lokte ze, vriendelijk, met een breed vaderlijk gebaar. Maar, hoorbaar op bloote voetjes, stampten zij weêr weg. Hij lachte.

- Ze zijn heel verlegen, die kleine apen, zeide hij. Het zijn de zusjes van Lena, en die u zooeven gezien heeft, is haar moeder.

Hij zweeg even, eenvoudig weg, als zoû zij wel begrijpen wie Lena was: de heel jonge vrouw met de goudgewaasde wangen en de koolzwarte oogen, die zij even in een flits had gezien.

- En dan zijn er broêrtjes, die moeten leeren in Garoet. Ziet u, dat is nu mijn huiselijke kring. Toen ik met Lena kennis maakte, heb ik de heele familie er maar bijgenomen. Het kost me wel veel geld, want ik heb mijn eerste vrouw te Batavia, mijn tweede te Parijs, René en Ricus in Holland. Dat kost me allemaal geld. En nu hier mijn nieuwen ‘huiselijken kring’. Maar ik hèb nu ten minste mijn kring.... Het is wel wat een Indische boel, zal u zeggen: dat Indischehuwelijk met een dochter van een koffie-opziener, en daarbij nog op den koop toe de oude vrouw en de broêrtjes en zusjes. Maar ik doe er nog iets goeds meê. De menschen hadden geen cent, ik help ze. En Lena is een lief kind,

en de troost van mijn ouden dag. Ik kan niet leven zonder vrouw, en zoo is het van zelf zoo gekomen.... En zoo is het heel goed: ik vegeteer nu hier, en drink lekkere koffie en ze zorgen goed voor den ouden man....

Hij zweeg even, en toen:

- En u.... u gaat naar Europa? Arme Eldersma, ik hoop, dat hij spoedig herstelt.... Het is alles mijn schuld, niet waar: ik liet hem maar te veel werken. Maar zoo is het in Indië, mevrouw. We werken hier allemaal hard. Totdat we niet meer werken. En u gaat.... al over een week? Wat zal u blij zijn uw ouders te zien, en mooie muziek te hooren. Ik ben u nog altijd dankbaar. U heeft veel voor ons gedaan, u was de poëzie in Laboewangi. Arm Indië.... wat schelden ze er niet op! Het land kan het toch niet helpen, dat er Kaninefaten op zijn grond zijn gekomen, barbaarsche veroveraars, die maar rijk willen worden en wèg.... En als ze dan niet rijk worden.... dan schelden ze: op de warmte, die God het van den beginne gegeven heeft.... op het gemis aan voedsel voor ziel en geest.... ziel en geest van den Kaninefaat. Het arme land, waarop zoo gescholden is, zal wel denken: was weggebleven! En u.... u hieldt ook niet van Indië....

- Ik heb geprobeerd er de poëzie van te vatten. En nu en dan vatte ik ook die poëzie. Verder.... is alles mijn schuld, rezident, en niet de schuld van dit mooie land. Even als uw Kaninefaat.... had ik hier niet moeten komen. Al mijn spleen, al mijn melancholie.... hier geleden in dit mooie land van mysterie... is mijn schuld. Ik scheld niet op Indië, rezident.

Hij vatte haar bij de hand, en, bijna met ontroering, bijna met een vochtglans in zijn oog.

- Ik dank u ervoor, zeide hij zacht. Dat woord is van u: uw eigen woord, het woord van een verstandige, ontwikkelde vrouw, die niet als een stomme Hollander er maar op los trekt, omdat hij niet precies hier gevonden heeft wat aan zijn ideaaltje beantwoordde. Ik weet het: uw natuur heeft hier veel geleden. Het kon niet anders. Maar... het was niet de schuld van het land.

- Het was mijn eigen schuld, rezident, herhaalde zij, met haar zachte stem en haar glimlach.

Hij vond haar aanbiddelijk. Dat zij niet uitvoer in imprecaties, niet losbarstte in heerlijkheid omdat zij over een paar dagen Java verliet, deed hem weldadig aan. En toen zij opstond, zeggende, dat het haar tijd werd, voelde hij een zwaren weemoed.

- En ik zie u dus nooit meer terug?
- Ik geloof niet, dat wij zullen terugkomen.
- Het is dus een afscheid voor altijd?
- Misschien zien wij u nog, in Europa....

Hij weerde af met de hand.

- Ik ben u innig dankbaar, dat u den ouden man eens is komen opzoeken. Ik rijd met u meê naar Garoet...

Hij riep het naar binnen, waar de vrouwen, onzichtbaar, scholen, waar de kleine zusjes gichelden. En hij steeg met haar in het rijtuigje. Zij reden de varen-allee uit en plotseling zagen zij het heilige meer van Lelès, oversomberd door de cirkelende duizeling der altijd rondvlerkende kalongs.

- Rezident, fluisterde zij; ik voel het hier....

Hij glimlachte.

- Dat zijn maar kalongs, zeide hij.
- Maar in Laboewangi.... daar was het misschien maar een rat....

Hij fronste even de brauwen; toen glimlachte hij weêr, - den jovialen trek om zijn breeden snor - en nieuwsgierig zag hij naar boven.

- Hé, zeide hij zacht. Heusch? Voelt u het hier?
- Ja.
- Neen, ik niet.... Het is bij een ieder iets anders.

De reuzenvleêrmuizen wanhoopschreeuwden schril hun triumf. Het rijtuigje reed voorbij, en ging langs een kleine spoorweghalte. En in de anders zoo eenzame landstreek was het vreemd, dat eene geheele bevolking, een zwerm van bonte Soendaneezen samenstroomde aan het kleine station, gretig uitziende naar een langzame trein, die, tusschen de bamboes zwartrookend, naderde. Aller oogen waren als dol open gesperd, als verwachtten zij het heil van den eersten aanblik, als zoû een schat voor hun ziel zijn de eerste indruk, dien zij zouden ontvangen.

- Dat is een trein met nieuwe hadji's, zei Van Oudijck; allemaal versche Mekka-gangers....

De trein hield stil, en uit de lange wagens der derdeklasse, plechtig, langzaam, vol wijding en bewust van hun waarde, stegen de hadji's uit, rijk geel en wit getulband het hoofd, waarin trotsch de oogen glansden, laatdunkend de lippen zich dicht trokken; in nieuwe glanzende jassen, goudgele en purperen samaren, die vielen aanzienlijk bijna neêr tot de voeten. En, gonzend van verrukking, soms met een opstijgenden kreet van onderdrukte extaze drong nader de uitziende menigte, bestormde de nauwe uitgangen van de lange wagons.... De hadji's, plechtig, stegen uit. En hun broeders en hun vrienden grepen om strijd hunne handen, de zoomen van hun goudgele en purperen samaren, en kusten die heilige hand, dat heilig gewaad, omdat het hun bracht iets van het heilige Mekka. Zij vochten, zij verdrongen elkaâr om de hadji's, om het allereerst den kus te geven. En de hadji's, laatdunkend, zelfbewust, schenen den strijd niet te zijn, waren als voornaam rustig en plechtig, aanzienlijk te midden van den strijd, te midden van de golvende en gonzende menigte, en overlieten hun hand, overlieten hun tabbaardzoom aan den dweepkus van al wie hen nakwam.

En vreemd was het in dit land van diep geheimzinnig, sluimerend mysterie, in dit volk van Java, dat zich als altijd verborg in het geheim van zijn ondoordringbare ziel - wel onderdrukt maar toch zichtbaar - te zien rijzen eene extaze, te zien oogstaren een dronkene dweping, te zien zich openbaren een deel van die ondoordringbare ziel, in zijne vergoddelijking van wie het graf des Profeten had gezien; te hooren zacht gonzen een godsdienstverrukking, te hooren optrillen, plotseling onverwacht, een niet te onderdrukken kreet van glorie, die weêr dadelijk verzonk, versmolt in het gegons, als angstig om zichzelve, omdat het heilige tijdstip nog niet daar was....

En Van Oudijck en Eva, op den weg, achter het station, langzaam voortrijdend om de drukke menigte, die gonzendealtijd de hadji's omringde, hun dragende eerbiedig hun reisgoed, hun vleierig aanbiedend hunne karretjes, zagen plotseling elkander aan, en ofschoon zij het geen van beiden wilden zeggen met woorden, zeiden zij het elkaâr met een blik van begrijpen, dat zij Hèt, Dàt, voelden - beiden -

beiden tegelijkertijd nu, daar te midden van het dwepen dier menigte....

Zij voelden het beiden, het onuitzegbare, dat wat schuilt an den grond, wat sist onder de vulkanen, wat aandonst met de verre winden meê, wat aanruischt met den regen, wat aandavert met den zwaar rollenden donder, wat aanzweeft van wijd uit den horizon over de eindelooze zee, dat wat blikt uit het zwarte geheimoog van den zielgeslotenen inboorling, wat neêrkruipt in zijn hart en neêrhurkt in zijn nederige hormat, dat wat knaagt als een gift en een vijandschap aan lichaam, ziel, leven van den Europeaan, wat stil bestrijdt den overwinnaar en hem sloopt en laat kwijnen en versterven, heel langzaam aan sloopt, jaren laat kwijnen, en hem ten laatste doet versterven, zoo nog niet dadelijk tragisch dood gaan: zij voelden het beiden, het Onuitzegbare....

En in het voelen ervan, tegelijk met den weemoed van hun afscheid, dat zoo dadelijk dreigde, zagen zij niet, te midden der golvende, deinende, gonzende menigte, die als eerbiediglijk voortstuwde de gele en purpere voornaamheden der uit Mekka terugkeerende hadji's - zagen zij niet den eenen reusachtigen witten, rijzen boven de menigte uit en kijken met zijn grijnslach naar den man, die, hoe hij ook zijn leven geademd had in Java, zwakker was geweest dan Dàt....

LOUIS COUPERUS.

PASSOEROEAN - BATAVIA: Oct. '99-Febr. 1900.

Eene juiste leuze?

De opmerking is gemaakt, dat het conservatisme soms bevorderlijk is aan het tot stand komen van radicale maatregelen, omdat het tegenhouden van bescheiden hervormingen de noodzakelijkheid van meer ingrijpende wijzigingen kan doen gevoelen. De juistheid dezer stelling schijnt gestaafd te worden door het verloop van de kiesrechtbeweging ten onzent. Toen Tak van Poortvliet in 1894 eene afdoende oplossing van het kiesrechtvraagstuk voorstelde, liep al wat conservatief was tegen hem te wapen. De uitslag der door de Kamerontbinding noodzakelijk geworden verkiezingen was een triomf voor de mannen van het behoud. De finale uitbreiding van het kiesrecht binnen de grenzen van de Grondwet van 1887 werd verijdeld, eene beperkte toekenning, eene regeling in engen geest tot stand gebracht.

Was dìt de onmiddellijke uitkomst, de einduitkomst schijnt eene andere te zullen wezen. Door het knutselwerk van 1896 is eene bevredigende oplossing niet verkregen. Reeds thans, nauwelijks vier jaren later, is de uitbreiding van het kiesrecht opnieuw aan de orde gesteld, maar nu niet meer als uitbreiding binnen de grenzen van de Grondwet, waaraan de tegenstanders een geheel arsenaal van bezwaren en beletselen hadden weten te ontleenen, maar in den vorm van wijziging der Grondwet, ten einde den weg tot algemeen kiesrecht te effenen. De bestrijding van Tak's voorstel heeft geleerd, dat verder behoort te worden gegaan en Grondwetswijziging het naaste doel behoort te wezen. De conservatieven van 1894 hebben de huidige beweging in het leven geroepen.

Wijziging der Grondwet is in het staatsleven van een volk een feit van buitengewoon gewicht. De partij die daarop aanstuurt, dient zich terdege rekenschap te geven van het doel, dat zij wenscht te bereiken. Zorgvuldig behoort de leuze, waaronder men haar zal verlangen, te worden overwogen. Daarom mag de vraag worden gesteld, of invoering van algemeen kiesrecht zonder meer de leuze mag wezen, waaronder thans voor Grondwetsherziening zal worden geijverd. Het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht schijnt die meening toegedaan. Zijn doel is 'te ijveren voor invoering van enkelvoudig geheim kiesrecht voor alle meerderjarige mannen en vrouwen, dat zoowel direct als indirect los is van den maatschappelijken welstand,' aan welken eisch 'alleen kan worden voldaan door wijziging van artikel 80 der Grondwet.' De Liberale Unie heeft zich aanvankelijk op hetzelfde standpunt gesteld. Volgens het besluit, genomen in hare algemeene vergadering van 2 Juni jl., luidt § 1 van haar hervormingsprogramma: 'de Liberale Unie, handhavende haar herhaaldelijk uitgesproken meening ten gunste eener regeling van de kiesbevoegdheid, los van elken band met belastingen, is van oordeel, dat ter verkrijging daarvan wijziging der artikelen 80, 127 en 143 der Grondwet noodzakelijk gebleken is, en dat deze wijziging behoort te geschieden in dien zin, dat invoering van het algemeene kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk wordt.'

Men ziet, in beide formuleeringen is uitsluitend sprake van algemeen kiesrecht. Toch zou door de invoering van algemeen kiesrecht slechts één der gebreken van ons kiesstelsel worden weggenomen: het gebrek der onredelijke beperking van het kiesrecht. Daarnevens kleeft aan dit stelsel de niet minder groote fout, dat de meerderheid beslist, dat hij gekozen is, die de helft plus één der uitgebrachte stemmen op zich vereenigt. Deze fout blijft bij algemeen kiesrecht onveranderd bestaan, ja neemt toe in beteekenis. De grief, dat algemeen kiesrecht onder ons meerderheidsstelsel een individualistisch karakter heeft en de bevestiging is van de brutale heerschappij van het grootste cijfer, is niet te weerleggen. Zeker, ons tegenwoordig beperkt kiesrecht is even individualistisch, maar dit bewijst alleen, dat een vicieus stelsel zou worden bestendigd, en dus invoering van algemeen

kiesrecht zonder meer verwerpelijk moet worden geacht.

Grondwetsherziening tot bereiking van een zóó gebrekkig doel is niet te verdedigen, althans kan niet worden verwacht, dat daarvoor die medewerking van andere politieke partijen zal worden verkregen, welke noodig is om haar tot stand te brengen. Het besef harer noodzakelijkheid zal alleen dan worden geboren, als zij moet dienen ter verkrijging van hetgeen als eene verbetering meer algemeen kan worden erkend, niet wanneer zij ten doel heeft, wat verkeerd is, te blijven toepassen. De leus moet daarom niet wezen: Grondwetsherziening ter verkrijging van algemeen kiesrecht of om algemeen kiesrecht mogelijk te maken, maar Grondwetsherziening ter verkrijging van algemeen kiesrecht m e t e v e n r e d i g e v e r t e g e n w o o r d i g i n g . Alleen door aanvaarding van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging kan een waarlijk vrijzinnige, een inderdaad democratische, een billijke oplossing van het kiesrechtvraagstuk worden verkregen.

De evenredige vertegenwoordiging is uitvloeisel van het denkbeeld, de volksvertegenwoordiging tot waarheid te maken. Daartoe is noodig medewerking van het geheele volk tot de samenstelling der vertegenwoordiging, op zoodanige wijze dat daarin iedere meening van eenige beteekenis over het te volgen regeeringsbeleid tot uitdrukking komt.

Zonder medewerking van alle leden van den Staat, van alle b u r g e r s , geen v o l k s v ertegenwoordiging. Al zegt artikel 78 der Grondwet uitdrukkelijk: ‘de Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk,’ de feitelijke toestand is deze, dat de gekozenen slechts hunne kiezers vertegenwoordigen. Vertegenwoordiging van het geheele volk, wil zij tot werkelijkheid worden, veronderstelt als een algemeenen staatsburgerplicht den plicht tot de regeering mede te werken door het aanwijzen der vertegenwoordigers.

Kiesr e c h t is bij deze opvatting kiesp l i c h t , rustende op iederen staatsburger, die niet om bepaalde redenen buiten staat is dien plicht naar behooren te vervullen. Evenzoo is het recht voor het vaderland de wapenen te dragen dienstp l i c h t , rustende op iederen staatsburger die niet om bepaalde redenen daarvan wordt verschoond. De logische grondslag eener v o l k s v ertegenwoordiging is derhalve het algemeen kiesrecht met bepaalde gronden van uitsluiting.

Elk attributief kiesrecht, het toekennen van het kiesrecht aan bepaalde categorieën van burgers met uitsluiting van alle andere, is willekeurig en onrechtvaardig. Zal echter de v o l k s v ertegenwoordiging ook in werkelijkheid wezen een volks v e r t e g e n w o o r d i g i n g , een college dat de wenschen en denkbeelden van het volk omtrent het staatsbestel weergeeft, dan behoort aan het algemeen kiesrecht de evenredige vertegenwoordiging te worden gepaard.

De grieven tegen het meerderheidsstelsel zijn bekend en nimmer weerlegd, trouwens voor weerlegging ook niet vatbaar. Het stelsel ontneemt aan de stemmen der minderheid allen invloed en alle waarde. Vandaar eenerzijds in districten, waar de uitslag onzeker is, scherpe strijd en verklaarbare ontstemming en verbittering als de tegenpartij met eene kleine meerderheid triumfeert, anderzijds in districten, waar de uitslag niet twijfelachtig is, onthouding van de minderheid en uitblussching van politiek leven. Dit verklaart, dat het stelsel oorzaak is nu eens van betreurenswaardige tooneelen, als waartoe de verkiezingen in België meermalen aanleiding hebben gegeven, ja van burgeroorlog, zooals het kanton Tessino onder het meerderheidsstelsel te aanschouwen gaf, dan weder van uitdooving van alle belangstelling in de publieke zaak, als ten onzent in Limburg en Noord-Brabant valt waar te nemen, waar de minderheid kiesrecht slechts in naam, niet in werkelijkheid bezit.

Het getal stemmen, dat in ons land bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer (in 1897) waardeloos is gebleken, immers verstoken bleef van rechtstreekschen invloed op de samenstelling der vertegenwoordiging, wordt door Mr. J.A. van Gilse, den wakkeren kampioen voor evenredige vertegenwoordiging, in zijne ‘Nota naar aanleiding van het wetsontwerp tot wijziging der Kieswet,’ gevoegd bij het voorloopig verslag over dit wetsontwerp, op tweemaal honderdduizend geschat volgens eene raming, door hem eerder te laag dan te hoog genoemd. Hij wijst er op, hoe toen in 17 districten door 36.407 kiezers 17 afgevaardigden werden verkozen, terwijl in diezelfde districten 35.336 kiezers hunne stem op tegen-candidaten uitbrachten en dus zagen te loor gaan.

De onderdrukking der minderheden in het meerderheidsstelsel leidt tot de zgn. monsterverbonden, tot het samengaan

bij de verkiezingen van heterogene politieke partijen. Herhaaldelijk is daarop eene critiek geoefend, die uit het oog verloor, dat onder het tegenwoordige kiesstelsel iedere stembuscoalitie geoorloofd is, althans naar omstandigheden te pas kan komen, ja eene politieke noodzakelijkheid kan wezen. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat monsterverbonden op den duur de politieke zeden bederven en in den regel tot politieke onmacht voeren. Zelden toch zal eene overwinnende stembuscoalitie eene krachtige, homogene regeermacht kunnen ontwikkelen; zijn de stembussen eenmaal opgeborgen, dan beginnen de voorhanden ontbindende factoren en scheidende elementen langzaam maar zeker hunne werkzaamheid, en wordt het verbond na korter of langer tijd weer opgelost.

De hier nog weer eens in herinnering gebrachte hoofdgebreken van het meerderheidsstelsel worden niet weggenomen door de verdeeling van het land in kiesdistricten, hetzij in den vorm van meervoudige hetzij in dien van enkelvoudige districten. Ons stelsel van enkelvoudige kiesdistricten, om ons daarbij te bepalen, brengt wel die gebreken terug tot kleiner afmetingen, maar repeteert ze ook honderdvoudig, terwijl het in bijzondere mate de samenstelling der Tweede Kamer door het blinde toeval laat beheerschen.

Evenredige vertegenwoordiging alleen laat recht wedervaren ook aan de minderheden, verzekert dezen den invloed waarop zij aanspraak mogen maken; evenredige vertegenwoordiging alleen geeft eene v o l k s v e r t e g e n w o o r d i g i n g . Evenredige vertegenwoordiging behoort daarom eene eerste plaats in te nemen op het programma van iedere partij, die algemeen kiesrecht nastreeft en in de regeling van het kiesrecht nog iets anders ziet dan de inrichting van eene loterij om de regeermacht, van iedere partij voor wie het kiesrecht meer is dan een middel om te eeniger tijd den baas te kunnen spelen over zijne tegenstanders. Met name de democratische partijen mogen zich niet ontveinzen, dat eene werkelijk democratische staatsinrichting, dat eene ware v o l k s v e r t e g e n w o o r d i g i n g niet denkbaar is zonder evenredige vertegenwoordiging. Het is geen toeval, dat het evenredigheidsstelsel het eerst in Zwitserland toepassing heeft gevonden.

Het besef, dat ook voor ons land in de evenredige ver-

tegenwoordiging de oplossing van het kiesrechtvraagstuk is gelegen, dat algemeen kiesrecht zonder evenredige vertegenwoordiging geen waarde heeft, begint levendiger te worden. Het is daarom van belang de regeling na te gaan, op dit oogenblik geldende in België, waar een zeer eenvoudig stelsel van evenredige vertegenwoordiging is aangenomen.

Zooals bekend mag worden geacht, gold het evenredigheidsstelsel, vóór de invoering daarvan in België, alleen in eenige Zwitsersche kantons. Neuchâtel gaf het voorbeeld met de wet van 28 Oct. 1891[1)], die het karakter had van een experiment en, van tijdelijken duur, sedert is vervangen door eene definitieve nagenoeg gelijkluidende wet van 22 Nov. 1894[2)]. In 1892 volgden Tessino en Genève.

In Tessino, waar de strijd der partijen in een burgeroorlog was ontaard, was reeds een jaar te voren het beginsel der evenredige vertegenwoordiging op de gemeenteraadsverkiezingen toegepast. De nieuwe Grondwet van 2 Juli 1892 voerde het in voor de verkiezingen voor de wetgevende macht. Eene wet van 2 Dec. 1892 'sur les élections politiques' bevat de nadere uitwerking.

Bij eene wet van 6 Juli 1892 werd in Genève de Grondwet gewijzigd ten aanzien van de verkiezingen voor den Grand Conseil en bepaald, dat deze volgens het beginsel der evenredige vertegenwoordiging zullen geschieden. Eene organieke wet van 3 Sept. 1892 regelt de toepassing.

Zug schreef het evenredigheidsstelsel in zijn nieuwe Grondwet van 31 Jan. 1894 en Solothurn aanvaardde het in 1895, na daartoe eerst zijn Grondwet te hebben gewijzigd (wet van 17 Maart 1895).

Buiten deze vijf Zwitsersche kantons is tot nog toe België het eenige land, dat het meerderheidsstelsel heeft laten varen. De voornaamste aanleiding daartoe was hierin gelegen, dat België, door de verdeeling van het land in meervoudige kiesdistricten voor de Kamer van Afgevaardigden, in den

1) Men zie over deze wet de 'étude' van G. Leloir, sur la représentation proportionnelle dans le canton de Neuchâtel, in het Bulletin de la Société de législation comparée, dl. 22, bl. 232 v., en het proefschrift van A. Pronk, de handhaving van het meerderheidsstelsel en de voorgestelde uitsluitingen van het kiesrecht, Leiden 1893.

2) Verg. Annuaire de la législation étrangère, dl. 24, bl. 645 v.

abnormalen toestand verkeerde, dat de uitslag van de verkiezing in het district Brussel de samenstelling der Kamer vrijwel beheerschte. De mogelijkheid bestond, dat één kiezer in het district Brussel beschikte over de bezetting van 18 zetels in de Kamer en dus door zijn stem 36 stemmen in de Kamer verplaatste. In het rapport van de Commissie uit den Senaat tot onderzoek van het wetsontwerp op de evenredige vertegenwoordiging worden ter kenschetsing van den toestand de volgende woorden van den heer de Lantsheere aangehaald[1)]: 'Il est impossible de maintenir plus longtemps une division des circonscriptions électorales telle qu'un seul arrondissement puisse disposer de 18 sièges dans une Chambre qui n'en compte que 152. - Il est également impossible, il est presque monstrueux de tolérer que telle hypothèse puisse se présenter où, les deux partis se partageant les suffrages par parts égales, il dépendra d'une seule voix, se portant à droite ou à gauche, d'amener ce résultat, que tous les mandats soient enlevés à l'un des partis et attribués à l'autre. - L'extension du droit de suffrage a rendu cet injustice plus grave encore. L'injustice grandit avec le nombre de ceux à qui elle est infligée. - Elle apparaît plus monstrueuse à mesure que s'accroît la disproportion entre ses effets et la cause infime qui les produit. - Il est, dès à présent, certain que la répartition future doit encore augmenter le nombre des sièges attribués à l'arrondissement de Bruxelles. - C'est là le vice propre, organique et incurable, du système que nous voulons réformer; à lui seul il commande un remède, mais ce vice tire des circonstances que nous traversons une gravité qui impose un remède immédiat.'

Daar het stelsel der tweevoudige en dat der enkelvoudige districten terecht geen meerderheid kon vinden, bleef geen andere oplossing over dan invoering der evenredige vertegenwoordiging. Na vele parlementaire wederwaardigheden werd dan ook den 8sten Augustus 1899 door de regeering een wetsontwerp ingediend, waarin de onbeperkte toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd voorge-

1) De inlichtingen omtrent België dank ik aan de welwillendheid van de heeren van Cleemputte, lid van de Kamer van Afgevaardigden, en de Trooz, Minister van Binnenlandsche Zaken en van Openbaar Onderwijs.

steld. In de Kamer van Afgevaardigden ontmoette dit ontwerp ernstigen tegenstand en niet dan met moeite wist de regeering de meerderheid te verwerven; het ontwerp werd aangenomen met 70 tegen 63 stemmen, 65 katholieken en 5 liberalen tegen 35 katholieken en 28 liberalen en socialisten. Niettemin kreeg de hervorming met een voor onzen wetgever beschamenden spoed nog in hetzelfde jaar haar beslag.

De wet van 29 December 1899, waarin de regeling is vervat, voegt aan de geldende kieswet van 1894 een elfden titel toe, waarvan het opschrift luidt: 'Evenredige vertegenwoordiging'; bovendien brengt zij eenige daarmede in verband staande wijzigingen in andere artikelen der wet.

De nieuwe titel handelt uitsluitend over de *élections législatives*, de verkiezingen voor de beide wetgevende kamers; de provinciale en gemeentelijke verkiezingen zijn geregeld bij afzonderlijke wetten, resp. van 1898 en 1895. Voor de gemeentelijke verkiezingen was het beginsel der evenredige vertegenwoordiging reeds gedeeltelijk aanvaard, nl. voor het geval, dat geen der candidaten de volstrekte meerderheid heeft bekomen of deze bereikt is door minder candidaten dan het aantal te verkiezen leden.

In verband met het evenredigheidsstelsel zijn zoowel voor de verkiezingen voor de Kamer als voor die voor den Senaat meervoudige kiesdistricten aangenomen. Die voor de Kamer vaardigen 3 tot 18 leden af, met uitzondering van het tweevoudige district Neufchâteau-Virton; die voor den Senaat 2 tot 9 senatoren. Daar de aftreding van de helft der leden van beide colleges om de twee jaren provinciesgewijze plaats heeft, treden in ieder district steeds alle leden te gelijk af, en loopen dus de gewone verkiezingen voor den Senaat immer over ten minste twee personen in elk district, die voor de Kamer van Afgevaardigden, behoudens de boven aangewezen uitzondering, over ten minste drie personen. Ten einde tusschentijdsche verkiezingen, waarbij het beginsel der evenredige vertegenwoordiging niet zou kunnen worden toegepast, te voorkomen, dient het stelsel der plaatsvervangers, die geroepen zijn in geval van tusschentijdsche vacaturen den opengevallen zetel in te nemen. Dat de verkiezing loopt over de vervulling van één zetel kan dus alleen het geval zijn, als bij eene tusschentijdsche vacature een

plaatsvervanger ontbreekt. Alsdan beslist de betrekkelijke meerderheid en is de candidaat gekozen, die de meeste stemmen heeft verkregen.

Evenals ten onzent gaat aan de stemming de candidaatstelling vooraf. Iedere opgave van candidaten moet onderteekend zijn door ten minste honderd kiezers. Zij kan nevens de aanwijzing van een of meer candidaat-leden, tot een getal gelijk aan dat der te kiezen leden, de aanwijzing bevatten van candidaat-leden-plaatsvervangers. Het getal candidaat-plaatsvervangers mag dat der opgegeven candidaat-leden niet overtreffen en nooit meer bedragen dan zes (ten hoogste vier bij vier tot zes, ten hoogste vijf bij zeven tot negen en ten hoogste zes bij meer dan negen candidaat-leden).

Indien de opgave meerdere candidaat-leden of candidaat-leden en candidaat-plaatsvervangers bevat, moet de volgordeworden aangegeven, waarin de candidaten worden voorgesteld. In dezelfde volgorde worden dezen, voor zoover zij schriftelijk verklaren de candidatuur aan te nemen, op de door het hoofd-stembureau vast te stellen candidaten-lijsten gebracht. Iedere opgave, al bevat zij slechts één naam, vormt eene afzonderlijke lijst.

Dezelfde persoon mag slechts op ééne candidaten-lijst voorkomen; degene, wiens naam in meer dan ééne opgave voorkomt, moet dus bij de aanneming der candidatuur mededeelen, welke candidaatstelling hij aanvaardt. Het is voorts verboden bij dezelfde verkiezing (bijv. bij eene algemeene verkiezing wegens periodieke aftreding of ten gevolge van Kamerontbinding) in meer dan één district of voor de beide Kamers candidaat te zijn. Daarentegen mag wel dezelfde persoon op dezelfde lijst voorkomen als candidaat-lid en tevens als candidaat-plaatsvervanger, alsook bij dezelfde verkiezing worden gesteld tot candidaat-lid voor de eene en tot candidaat-plaatsvervanger voor de andere Kamer.

Stemming over de voorgestelde candidaten blijft achterwege als er slechts ééne candidaten-lijst is, alsook wanneer op verschillende lijsten niet meer candidaten (leden èn plaatsvervangers) voorkomen dan er leden te verkiezen zijn.

Is er slechts ééne lijst, dan worden alle candidaat-leden gekozen verklaard. Indien er minder candidaat-leden dan te kiezen leden zijn en de lijst ook candidaten-plaatsvervangers

bevat, worden ook van dezen zoovelen in de bij de opgave aangewezen volgorde verklaard tot lid gekozen te zijn, als er noodig zijn om alle zetels te bezetten. Behoudens dit geval worden de candidaat-plaatsvervangers slechts als zoodanig verkozen verklaard, om naar volgorde bij tusschentijdsche vacature als lid op te treden. Blijven er zetels onbezet, omdat het getal daarvan grooter is dan het getal candidaat-leden en -plaatsvervangers te zamen, dan moet voor de niet-vervulde plaatsen eene nieuwe verkiezing plaats hebben, welke in dit geval kan loopen over één zetel.

Zijn verschillende lijsten aangeboden en is het getal van de daarop voorkomende candidaat-leden en candidaat-plaatsvervangers kleiner of gelijk aan het getal te kiezen leden, dan worden allen tot lid verkozen verklaard. Is daarentegen het getal der gezamenlijke candidaten grooter dan het getal der te kiezen leden, dan moet een stemming plaats hebben. Zijn er bijv. zes leden te benoemen en drie candidaten-lijsten, ieder bevattende één candidaat-lid en één candidaat-plaatsvervanger, dan zijn al deze candidaten verkozen en alle zetels bezet. Bevat daarentegen één dezer lijsten drie namen, bijv. die van drie candidaat-leden of van twee candidaat-leden en van één candidaat-plaatsvervanger, dan moet stemming plaats hebben. Wel is het getal candidaat-leden ook dan nog kleiner dan het getal te kiezen leden, maar het getal der gezamenlijke candidaten (leden èn plaatsvervangers) is in dit geval één meer, nam. zeven. Dit is aldus bepaald, omdat de toepassing van het beginsel der evenredige vertegenwoordiging kan uitwijzen, dat de lijst met de drie candidaat-leden slechts recht heeft op twee plaatsen, in welk geval ook slechts twee candidaat-leden van die lijst en bovendien de candidaat-leden en candidaat-plaatsvervangers van de beide andere lijsten gekozen moeten worden verklaard, of wel dat de lijst met twee candidaat-leden en één candidaat-plaatsvervanger recht heeft op drie plaatsen, zoodat aan de beide andere lijsten ook slechts drie zetels kunnen worden toegewezen. Uit deze voorbeelden blijkt, dat de candidaat-plaatsvervangers ook steeds het karakter hebben van candidaat-leden voor het geval dat aan de lijst, waarop zij zijn geplaatst, meer zetels worden toegekend dan daarop candidaat-leden voorkomen.

Bij de stemming geldt steeds het beginsel der evenredige

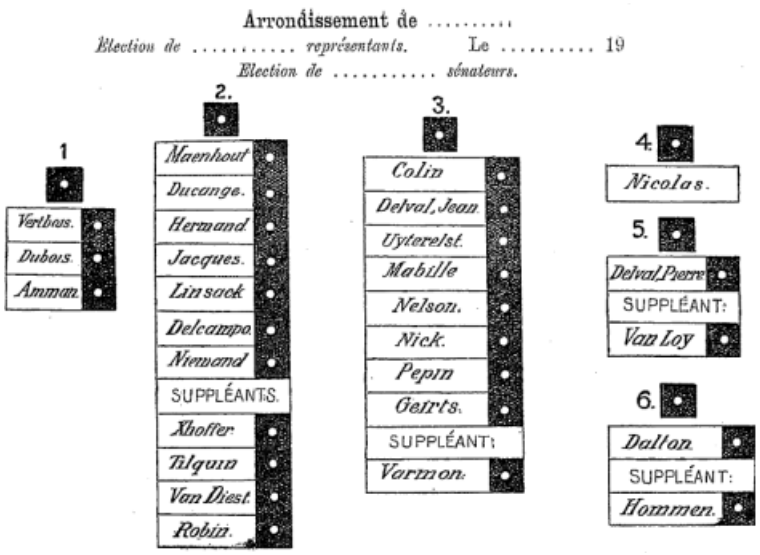
Arrondissement de .....
Élection de ..... représentants. Le 19
Élection de ..... sénateurs.
1
Verbaus.
Dubois.
Amman.
2.
Maenhout
Ducange.
Hermand
Jacques.
Linsack
Delcampo
Niemand
SUPPLÉANTS.
Xhoffer
Tilquin
Van Diest
Robin.
3.
Colin
Delval, Jean
Uytereist.
Mabille
Nelson.
Nick.
Pepin
Geirts.
SUPPLÉANT:
Vermon.
4.
Nicolas.
5.
Delval, Pierre
SUPPLÉANT:
Van Loy
6.
Dalton
SUPPLÉANT:
Hommen.

vertegenwoordiging. De inrichting van het stembiljet houdt daarmede verband. Op dit biljet worden alle candidaten-lijsten geplaatst in twee groepen, eerst de lijsten waarop meer dan één candidaat-lid met of zonder plaatsvervangers voorkomt, daarna die der ‘candidats isolés’, de lijsten bestaande uit één candidaat-lid met of zonder plaatsvervanger. De volgorde der lijsten wordt in beide groepen bepaald door het lot. Ter verduidelijking is bij de wet het achterstaande model gevoegd.

Onverschillig hoeveel leden te kiezen zijn, mag de kiezer slechts zijn stem uitbrengen op één persoon als lid en op één persoon als plaatsvervanger. Evenwel ontvangen de kiezers, die volgens de bepalingen der Belgische Grondwet een tweevoudig of drievoudig stemrecht bezitten, ook twee of drie stembiljetten, op ieder waarvan zij op één lid en op één plaatsvervanger kunnen stemmen. Overigens gelden voor het uitbrengen der stem de volgende regels. Terwijl de kiezer slechts op één lijst zijn stem mag uitbrengen, staat het hem vrij:

1°. zich er toe te bepalen zonder meer zijn stem te geven aan de lijst zijner keuze, d.w.z. aan de daarop geplaatste candidaat-leden en candidaat-plaatsvervangers in het algemeen of zonder nadere aanduiding, door het stemvak, boven die lijst geplaatst, in te vullen;

2°. zijne stem uit te brengen op één van de candidaat-leden der door hem gekozen lijst in het bijzonder of bij name en op de candidaat-plaatsvervangers dier lijst in het algemeen, door het stemvak achter den naam van het uitverkoren candidaat-lid in te vullen;

3°. zijne stem uit te brengen op de candidaat-leden eener lijst in het algemeen en op één der candidaat-plaatsvervangers in het bijzonder, door het stemvak achter den naam van dien candidaat-plaatsvervanger in te vullen;

4°. zijne stem uit te brengen zoowel op één der candidaat-leden, als op één der candidaat-plaatsvervangers in het bijzonder, door de stemvakken achter de namen dier beide candidaten in te vullen.

Nietig zijn biljetten, waarop stemvakken, behoorende tot verschillende lijsten, of waarop van dezelfde lijst zoowel het vak boven de lijst als een vak achter den naam van een der candidaten, of wel twee of meer vakken, hetzij achter de

namen der candidaat-leden hetzij achter de namen der candidaat-plaatsvervangers, zijn ingevuld.

Bij het dépouillement wordt in de eerste plaats voor iedere lijst vastgesteld het getal der ‘votes de liste’ en het getal der stemmen, door iederen candidaat in het bijzonder verkregen. Als ‘votes de liste’ gelden de biljetten, waarop het stemvak aan het hoofd der lijst en die waarop uitsluitend het stemvak achter den naam van een candidaat-plaatsvervanger is ingevuld, immers wie aldus stemt, geeft een stem aan de candidaat-leden der lijst in het algemeen. Vervolgens wordt voor iedere lijst het stemmencijfer (*chiffre électoral*), het geheel der voor de lijst uitgebrachte stemmen, opgemaakt. Dit cijfer wordt verkregen door samentelling van de ‘votes de liste’ en de stemmen, door ieder van de candidaat-leden der lijst in het bijzonder verkregen.

De toekenning der zetels geschiedt alsnu door toepassing van de methode, door den Gentschen hoogleeraar d'Hondt gevonden. Een zoogen. *quorum* wordt niet gevorderd, d.w.z. het is niet noodig dat een lijst, om mede te dingen, een zeker percentage van alle uitgebrachte geldige stemmen heeft verkregen. Het stemmencijfer van i e d e r e lijst wordt achtereenvolgens door 1, 2, 3, 4 enz. gedeeld, waarna, te beginnen met het hoogste quotiënt, evenveel quotiënten worden genomen als er leden zijn te kiezen. Het laatste quotiënt is de kiesdeeler (*diviseur électoral*); zoo menigmaal deze kiesdeeler begrepen is in het stemmencijfer der lijst, zoovele zetels worden aan iedere lijst toegekend.

Gesteld: er zijn 5 lijsten en 11 zetels te bezetten, terwijl de stemmencijfers der lijsten resp. 54.000, 40.000, 21.000, 9800 en 5200 bedragen; men verkrijgt alsdan deze uitkomst:

Stemmencijfer:		Lijst 1	Lijst 2	Lijst 3	Lijst 4	Lijst 5
		54,000	40,000	21,000	9800	5200
	1	{ 54,000 (1)	40,000 (2)	21,000 (4)	9800	5200
	2	{ 27,000 (3)	20,000 (5)	10,500 (10)	4900	
Deeling door	3	{ 18,000 (6)	13,333 (8)	7000		
	4	{ 13,500 (7)	10,000 (11)			
	5	{ 10,800 (9)	8000			

10,000 is in dit geval de kiesdeeler; de eerste lijst krijgt 5, de tweede 4, de derde 2 zetels, terwijl de vierde en de vijfde lijst,

wier stemmencijfers kleiner zijn dan de kiesdeeler, niets bekomen.

Des noodig wordt de deeling tot in breuken voortgezet. Bijv.: er zijn 2 lijsten met resp. 212 en 141 stemmen en vier zetels te verdeelen:

	Lijst 1	**Lijst 2**
	212	141
2	———	———
	106	70.5
3	———	———
	70.6	

De kiesdeeler is derhalve 70.6; de eerste lijst krijgt 3, de tweede 1 zetel.

Kunnen bij gelijkheid van quotiënten twee lijsten op den laatsten zetel aanspraak maken, wat in het laatste voorbeeld het geval zou zijn, als men de stemmencijfers op 210 en 140 stelt, dan wordt die zetel toegekend aan de lijst met het hoogste stemmencijfer (in het voorbeeld dus aan lijst 1), of bij gelijkheid van stemmencijfers aan dengene der beide in aanmerking komende candidaten, die de meeste stemmen heeft verkregen, of, ook het getal dezer stemmen gelijk zijnde (een casus vrij wel non dabilis), aan den oudste in jaren.

Bevat een lijst minder candidaat-leden en -plaatsvervangers dan het getal der daaraan toekomende zetels, dan worden de zetels, die dientengevolge onbezet zouden blijven, aan de andere lijsten toegekend naar dezelfde beginselen. Onderstellen wij bij het eerste voorbeeld, dat de eerste lijst slechts drie namen bevat, zooaan die lijst ook slechts drie zetels kunnen worden toegekend, dan dat zal de 4de lijst den 10^{den} en de 2de lijst den 11^{den} zetel krijgen.

Heeft de verdeeling van de zetels over de lijsten plaats gehad, dan moet nog uitgemaakt worden wie van de candidaten deze zullen bezetten. Dit wijst zich vanzelf uit, als aan eene lijst evenveel zetels toekomen als daarop candidaat-leden voorkomen. Dezen zijn dan allen gekozen en het isonnoodig na te gaan, hoeveel stemmen ieder heeft verkregen.

Is het getal te bezetten zetels kleiner dan dat der candidaat-leden, dan zijn zij gekozen op wie de meeste stemmen zijn uitgebracht, en wordt het dus noodig het aantal aan iederen candidaat toekomende stemmen vast te stellen. In de eerste plaats ontvangt elke candidaat de op hem in het bijzonder uitgebrachte stemmen; daarna worden van de ‘votes

de liste,' de stemmen die niet op een bepaalden candidaat maar op de candidaat-leden in het algemeen zijn uitgebracht, aan den eersten candidaat op de lijst zoovele stemmen toegekend, als noodig zijn om, gevoegd bij de op hem in het bijzonder uitgebrachte stemmen, den kiesdeeler te bereiken. De overblijvende algemeene stemmen komen aan den tweeden candidaat voor zooveel noodig om ook diens stemmen den kiesdeeler te doen bereiken, en zoo vervolgens tot de algemeene stemmen allen zijn toegekend. De bewerking kan blijken uit het volgende voorbeeld.

Gesteld: er is een lijst met vijf candidaten, welke drie zetels heeft bekomen; de kiesdeeler is 11,000; er zijn uitgebracht 15,000 'votes de liste' (stemmen op de candidaat-leden in het algemeen) en bovendien op n°. 1 1000, op n°. 2 1500, op n°. 3 2500, op n°. 4 7000 en op n°. 5 9000 stemmen. Men gaat nu aldus te werk:

candidaten	**bijzondere stemmen**	**verdeeling van 15,000 algemeene stemmen**	**totaal der verkregen stemmen**
n°. 1	1000	10,000	11,000
n°. 2	1500	5000	6500
n°. 3	2500	0	2500
n°. 4	7000	0	7000
n°. 5	9000	0	9000
		15.000	

N°s. 1, 5 en 4 van de lijst zijn gekozen met resp. 11,000, 9000 en 7000 stemmen.

Worden op n°. 1 12,000, op n°. 2 9000, op n°. 3 1000 en op n°s. 4 en 5 geen bijzondere stemmen uitgebracht, dan wordt de bewerking als volgt:

candidaten	**bijzondere stemmen**	**verdeeling van 15000 algemeene stemmen**	**totaal der verkregen stemmen**
n°. 1	12,000	-	12,000
n°. 2	9000	2000	11,000
n°. 3	1000	10,000	11,000
n°. 4	0	3000	3000
n°. 5	0	0	
		-	
		15,000	

N°s. 1, 2 en 3 zijn gekozen met resp. 12.000, 11.000 en 11.000 stemmen.

Bij gelijkheid van stemmen gaat de candidaat vóór, die op de lijst vóórgaat. Zoo zou in het laatste voorbeeld, indien slechts twee zetels moesten worden bezet, van de beide candidaten n°. 2 en n°. 3, die evenveel stemmen hebben bekomen, n°. 2 zijn gekozen.

Ten aanzien van de plaatsvervangers wordt geheel op dezelfde wijze gehandeld. De stemmen, die op de plaatsvervangers in het algemeen zijn uitgebracht (d.w.z. de biljetten met stemmen op de lijst zonder meer en die uitsluitend met stemmen op een candidaat-lid in het bijzonder), worden, volgens de methode hierboven aangegeven, gevoegd bij de stemmen die ieder van de plaatsvervangers in het bijzonder heeft verkregen; zij die de meeste stemmen hebben bekomen of bij gelijkheid van stemmen op de lijst vóórgaan, zijn gekozen. Er worden echter nooit meer plaatsvervangers gekozen verklaard, dan er leden gekozen zijn. Onderstaand voorbeeld maakt de zaak duidelijk.

Stel de lijst bevat vier candidaat-plaatsvervangers; zij heeft drie zetels verkregen; de kiesdeeler is 11,000:

candidaten	**bijzondere stemmen**	**verdeeling van 20,000 algemeene stemmen**	**totaal der verkregen stemmen**
n°. 1	5000	6000	11,000
n°. 2	2000	9000	11,000
n°. 3	1000	5000	6000
n°. 4	8000	0	8000
		———	
		20,000	

Gekozen zijn n°. 1 tot eersten, n°. 2 tot tweeden, n°. 4 tot derden plaatsvervanger; n°. 3 valt af.

Is het getal zetels, aan de lijst toegekend, grooter dan het getal daarop voorkomende candidaat-leden, dan worden van de candidaat-plaatsvervangers dadelijk zoovelen tot lid gekozen verklaard, als noodig zijn om alle zetels te bezetten. Is het getal der candidaat-plaatsvervangers daartoe niet groot genoeg, dan komt, zooals boven werd opgemerkt, de zetel, die niet bezet kan worden, aan de andere lijsten ten goede.

Uit het hier gegeven overzicht blijkt, dat het Belgische stelsel inderdaad eenvoudig mag heeten. Het belangrijkste verschil met de in de Zwitsersche wetten aangenomen regeling is hierin gelegen, dat volgens deze wetten de kiezer op de verschillende lijsten zoovele personen kan stemmen als er zetels te bezetten zijn, terwijl hij in België slechts op één persoon mag stemmen. Het behoeft wel geen betoog, dat meer ingewikkelde berekeningen noodig worden en ook het dépouillement lastiger wordt, naarmate op ieder biljet meer personen worden gestemd. Juist het beginsel, dat op ieder biljet slechts één stem wordt uitgebracht, maakt de Belgische oplossing van het vraagstuk zoo veel eenvoudiger.

Waar het evenredigheidsstelsel is ingevoerd, is men er mede ingenomen. In Tessino bracht het den burgervrede. In Neuchâtel, waar het stelsel in 1891 nog maar bij wijze van proef was aangenomen en daarom aan de kieswet een geldigheidsduur van slechts 3 jaren was gegeven, werd in 1894 door den Grand Conseil met algemeene stemmen op één na besloten het definitief te aanvaarden. Het beginsel zelf vond geen ernstige bestrijding meer. In België wordt, nadat men het stelsel heeft zien werken bij de algemeene verkiezingen in Mei van dit jaar, algemeen de goede werking er van erkend.

De bezwaren welke tegen de evenredige vertegenwoordiging plegen te worden aangevoerd, zijn van weinig beteekenis en in tegenspraak met elkander. Over die bezwaren lezen wij in het Verslag van de Commissie uit den Belgischen Senaat, na de mededeeling dat 40 sprekers aan de algemeene beraadslagingen hadden deelgenomen, van wie 17 vóór en 23 tegen het wetsontwerp spraken: ‘Si les attaques ont été nombreuses, on ne peut affirmer que tous les arguments aient été variés; souvent des craintes, des prophéties ou des conjectures, on peut l'avouer, ont tenu lieu de raisons.’ Zoo is het in den regel, als eene hervorming, zelfs eene zeer bescheidene, wordt voorgesteld. De onwaarschijnlijkste, zonderlingste en meest tegenstrijdige voorspellingen en onderstellingen worden dan te berde gebracht om het bedenkelijke van het voorgestelde te betoogen.

De bezwaren, welke het meest worden gehoord, zijn de bewering, dat het stelsel van evenredige vertegenwoordiging

leidt tot partijdwang, immers de kiezers dwingt zich bij eene partij aan te sluiten, willen zij aan hunne stem iets hebben, en de lijnrecht daartegenover staande onderstelling, dat het versnippering der partijen tengevolge zal hebben. Noch voor de eene noch voor de andere beduchtheid bestaat eenige grond. De stemmen van op zich zelf staande kiezers zullen waardeloos zijn, maar dit zijn ze ook nu en zullen ze wezen onder ieder stelsel, welk ook. Overigens zal iedere combinatie van kiezers, zoodra zij zoovelen omvat als vereischt worden voor de onderteekening van de opgave van een candidaat, met een eigen candidaat aan de verkiezingen kunnen deelnemen. Geen sterker partijdwang dus dan reeds nu aanwezig is. Daar echter een groep van kiezers geen kans heeft haar candidaat te doen slagen, wanneer zij niet zoovele stemmen uitbrengt als noodig zijn om aan hare lijst een zetel te zien toebedeelen, is het gevaar voor versplintering der partijen zeer gering. Te verwachten is dan ook, dat in de partijverdeeling geen wijziging van eenige beteekenis zal komen, dat de verkiezingen bij voortduring zullen worden beheerscht door dezelfde partijen als thans. Er is inderdaad geen aannemelijke reden, waarom het anders zou worden, en de ervaring daar, waar de evenredige vertegenwoordiging is ingevoerd, bevestigt dit ten volle. De partijdwang en de partijversnippering zijn denkbeeldige gevaren en kunnen ook niet veel anders wezen, omdat de bestaande verdeeling in partijen allerminst een uitvloeisel is van het bestaande stelsel van vertegenwoordiging.

Wèl zal door de evenredige vertegenwoordiging een einde worden gemaakt aan de almacht der meerderheid. Aan de partijen der minderheid wordt hare zelfstandigheid teruggegeven, omdat zij den waarborg verkrijgen, dat zij naar gelang van hare krachten in 's landsbestuur medezeggenschap zullen hebben. Naar coalitiën behoeft niet meer te worden omgezien, daar het zelfstandig optreden niet langer doelloos en vruchteloos zal wezen.

Maar, aldus wordt geklaagd, de evenredige vertegenwoordiging zal ten gevolge hebben, dat er in het Parlement geen *working majority* meer wordt gevonden en derhalve geen krachtige regeering meer zal kunnen worden gevoerd. Hiertegen valt op te merken, dat althans ten onzent reeds sedert

jaren in de Tweede Kamer geen der partijen de meerderheid heeft gehad, zoodat de klacht voor ons land in ieder geval misplaatst zou zijn. Trouwens, wanneer onder de kiezers geen partij de meerderheid heeft, kan onder het meerderheidstelsel ook niet één partij op zich zelf, maar alleen eene combinatie van minderheden de meerderheid verkrijgen, tenzij het toeval der districtsindeeling aan eene minderheid in den lande de meerderheid in de kiesdistricten verschaft. Maar, hoe dit ook zij, indien inderdaad onder de kiezers geen partij de meerderheid heeft, behoort ook in de volksvertegenwoordiging geen partij de meerderheid te hebben. Dan is een cabinet d'affaires de eenige regeering, die bij den politieken toestand des lands past. Het is juist de onaantastbare grondslag van de evenredige vertegenwoordiging, dat zij aan iedere partij op den gang van 's lands zaken den invloed verzekert, die haar toekomt. Alle bestrijding van dit beginsel komt in laatste instantie neer op bewust of onbewust partij-egoïsme. Men vreest dat zijn partij een deel van den invloed, die zij uitoefent, zal moeten inboeten, m.a.w. men gevoelt dat zijn partij ten gevolge van het meerderheidsstelsel meer invloed heeft, dan waarop zij eigenlijk aanspraak mag maken, en wenscht die bevoorrechte positie niet prijs te geven, of wel men hoopt dat zijn partij, geholpen door het meerderheidsstelsel, te eeniger tijd in staat zal zijn de andere partijen te overheerschen, althans een onevenredige macht te ontplooien, en wil die kans niet laten ontglippen!

Soms deed dit partij-egoïsme zich bij de bestrijding der evenredige vertegenwoordiging zeer duidelijk kennen. Om een voorbeeld te noemen: den 29sten Januari 1893 werd in het kanton St. Gallen de invoering der evenredige vertegenwoordiging bij volksstemming verworpen. De heer Berthoud, een lid der radicale partij in Neuchâtel, schreef naar aanleiding daarvan[1]: ‘La question a été discutée à Saint-Gall, surtout au point de vue de l'intérêt des partis, et beaucoup moins au point de vue du principe qu'à Neuchâtel. Il y a, dans le canton de Saint-Gall, trois partis. Le plus nombreux est le parti radical-libéral; vient ensuite le parti conservateur ou ultramontain; le moins nombreux est le parti démocrate-

1) Zie Bulletin de la Société de législation comparée, dl. 22, blz. 252.

socialiste, mais il faut compter avec lui, car il est assez fort pour faire pencher la majorité à droite ou à gauche, suivant ses convenances, lorsqu'il est uni. Le parti radical-libéral a conservé une petite majorité au sein du Grand-Conseil, grâce aux circonscriptions électorales qui le favorisent, bien qu'il n'ait plus la majorité dans le canton pris dans son ensemble. Pour maintenir ses positions, le parti radical-libéral a voté comme un seul homme contre la réforme électorale... Les conservateurs ou ultramontains saint-gallois ont voté avec ensemble pour la réforme électorale. Quant aux démocrates-socialistes, qui auraient pu faire pencher la balance en faveur de la représentation proportionnelle, ils se sont divisés sur cette question.'

Hetzelfde partij-egoïsme doet ten onzent stemmen opgaan tegen de evenredige vertegenwoordiging, omdat daardoor de katholieke partij in de Tweede Kamer zou worden versterkt. Daarop past slechts dit antwoord: indien werkelijk een derde deel der bevolking niet alleen katholiek is, maar ook tot de katholieke staatspartij behoort, zal aan onze katholieke landgenooten eerst dan recht wedervaren, wanneer een kiesstelsel zal zijn ingevoerd, dat hun het bezit verzekert van een derde deel der zetels in de Tweede Kamer en is het de plicht van iedere partij, die van oordeel is dat onze staatsinstellingen op grondslagen van billijkheid en recht behooren te rusten, tot de invoering van zoodanig kiesstelsel mede te werken, althans zich daartegen niet te verzetten.

Het meerderheidsstelsel te willen handhaven, omdat het aan eene partij kunstmatig onthoudt wat haar toekomt, aan eene andere een macht verleent die niet is gewettigd, is kleinzielige politiek. De democratische partijen in het bijzonder behooren krachtens hun beginsel aan iedere staatkundige meening den invloed te gunnen, welke overeenkomt met het aantal harer aanhangers onder de kiezers. Daarom ook is de evenredige vertegenwoordiging zulk een uitnemende toetssteen om de werkelijk democratisch-gezinden te onderscheiden van de pseudo-democraten, wien het meer te doen is om den triomf van eigen meening en eigen partij, dan om de opvattingen en inzichten, welke onder het volk worden aangetroffen, tot hun recht te doen komen.

De leuze van hen, die bij de in het volgend jaar te houden

verkiezingen de regeling van het kiesrecht opnieuw aan de orde wenschen te stellen, mag dus niet wezen: Grondwets-herziening om te komen tot algemeen kiesrecht, maar behoort te luiden: Grondwetsherziening om te komen tot algemeen kiesrecht met evenredige vertegenwoordiging. Het een niet zonder het ander. Evenredige vertegenwoordiging bij het tegenwoordige kiesrecht mist haar doel, omdat door de willekeurige beperking van dit recht een juist beeld van de politieke overtuigingen, die onder het volk leven, toch niet is te verkrijgen. Daarom ook biedt de aanhangige technische herziening der kieswet geen geschikte gelegenheid om te trachten het vraagstuk tot eene oplossing te brengen. Evenredige vertegenwoordiging alléén behoort te worden afgewezen. In het algemeen kiesrecht vindt de evenredige vertegenwoordiging de onmisbare voorwaarde voor hare juiste en volledige werking, terwijl zij op haar beurt van het algemeen kiesrecht het noodzakelijk correctief uitmaakt.

Nu in een vijftal Zwitsersche kantons en in België met goeden uitslag het stelsel der evenredige vertegenwoordiging is toegepast, heeft de tegenwerping, dat het beginsel wel fraai is in theorie, maar niet vatbaar voor practische toepassing, haar kracht geheel verloren. Zoowel de in Zwitserland als de in België aangenomen regeling is gebleken bruikbaar te zijn en bevredigende resultaten op te leveren. Men zal dan ook ten onzent verstandig doen, hetzij het eene hetzij het andere voorbeeld te volgen en niet naar de beste en theoretisch meest volmaakte toepassing te blijven zoeken, anders zou ook hier weer het beste kunnen blijken de vijand te wezen van het goede. Daarvoor bestaat wel eenige vrees, omdat men uit de stapels papier, die de Handelingen van de Staten-Generaal met de daarbij behoorende Bijlagen uitmaken, den indruk verkrijgt, alsof somtijds voor onze wetgevende lichamen het ‘video meliora proboque, deteriora sequor’ tot richtsnoer dient. Een bruikbaar, niet een volmaakt stelsel van evenredige vertegenwoordiging, is de eisch eener practische politiek.

MOLENGRAAFF.

Drie boeken over Indië.

Facts and Fancies about Java by Augusta de Wit. Second edition, revised and enlarged. The Hague: W.P. van Stockum & Son; London: Luzac & Co., 1900. Het Leven in Nederlandsch-Indië door B. Veth. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon, 1900. J. Chailley-Bert. Java et ses habitants. Paris: Armand Colin & Cie, Editeurs, 1900.

Vóor enkele maanden slechts (hoe weinig dacht ik dat het voor het laatst zou zijn!) had ik het voorrecht Mevrouw Bilders-van Bosse te ontmoeten en mocht ik haar een verzameling lichtdrukken naar indische landschappen laten zien. Bijna zonder uitzondering genomen in de wijde vlakte, die zich tusschen Semarang en Demak uitstrekt, gaven zij heel wat anders te aanschouwen dan men zich gewoonlijk van de indische natuur voorstelt.

Een stoppelveld, slechts door den horizon begrensd, een weinig naar den achtergrond toe gestoffeerd met een kudde karbouwen en, op den voorgrond, een koppel dezer voorwereldlijke kolossen de primitieve ploeg trekkend, voorgegaan en geleid door een nagenoeg naakten javaanschen jongeling, rechtop, het slanke lichaam voortbewegend met veerkrachtigen tred, de linkerhand hoog aan het boven de buffelkoppen uitstekend juk. - Een alleenstaande, wijdgetakte boom, herinnerend aan Spandaw's ‘pronk der dalen,’ en evenals deze zich buigend over den effen spiegel van een stil-vlietenden stroom, over welks oppervlakte een schuitje komt aanglijden. - Een stranddorp: een klompje onaanzienlijke visschershutten, zonder iets dat naar struik of heester

zweemt om het tegen de felle hitte der tropische middagzon te beschutten, doch niettemin rijk aan kinderen, die welgemoed schuitje varen op den rimpelloozen zeeboezem, met de stralen der zelfde zon loodrecht nederdalend op hun kale knikkertjes. - Als tegenstelling, een kijkje in een landwaartsin gelegen desa: ook middag, de zon brandend op den door een opening in het bamboeloover even ontwaarden voetweg, doch hier, onder het bamboeloover, drie aankomende bengels, neergedoken in het gras, strootjes rookend en druk aan het redeneeren. - Een stuk kanaal met twee om het hardst zeilende prauwen, de smalle zeilen hoog opgetrokken aan de zwiepende bamboe-masten; in de verte de flauwe boog van een brug (ook al van bamboe!), waar zoo juist een derde prauw, met gestreken mast, onderdoor gleed. - Een *pasar* aan den zoom van het zelfde kanaal, thans bedekt met tientallen tegen elkander aanliggende, als een groot vlot vormende prauwen, rijk beladen met rijst, vruchten en visch; de puntige stevens gekeerd naar den oever, waar het krioelt van koop- en verkooplustige mannen en vrouwen. - En nog veel meer; elke photo, genomen als zij werden door den smaakvollen, met liefde voor zijn omgeving bezielden *amateur*, een schilderijtje op zich zelf, vol leven en bekoorlijkheid; het innige, liefelijke, mooie openbarend, dat ook in schijnbaar misdeelde streken de natuur biedt aan hen, die het zien willen en kunnen.

Met klimmende belangstelling en bewondering volbracht Mevrouw Bilders haar beschouwing dezer javaansche landschappen en toen zij den laatsten lichtdruk behoedzaam op zijn voorgangers had gelegd, zeide zij op den haar eigen opgewekten en vriendelijken toon: ‘Ik dank u wel voor alles wat u mij zien liet. Nu zal ik nooit meer gelooven dat Indië niet mooi is. Guus de Wit had er mij al veel van verteld, maar nu heb ik er ook wat van *gezien*.’

Ik meende deze eenvoudige herinnering aan onze plotseling weggenomen kunstenares te mogen toevoegen aan den rijken schat, dien Mej. de Wit bezit en waarvan zij in de vorige aflevering van dit tijdschrift zoo gevoel- en gloedvol verhaald heeft. Herhaaldelijk toch heb ik aan mijn laatste ontmoeting met Mevrouw Bilders en aan haar oordeel over mijn indische landschappen gedacht, toen ik met ongemeen genoegen het keurige boekje van Mej. Augusta de Wit *Facts and Fancies*

about Java in de onlangs verschenen tweede uitgave herlas. Op schitterende wijze wraakt deze schrijfster de dwaze meening van hen, die gelooven en willen doen gelooven, dat de schoonheid van het indische landschap eerst op drie- of vierduizend voet boven den zeespiegel aanvangt. Zeker, van Java's bergen gaat een ongemeene bekoring uit en wie ook maar één keer is opgestegen naar die sferen, waar de boomvaren groeit, de kristallijnen beek murmelt en een lucht ‘as cool and as pure as wellwater’ van de altijd nog boven u verheven toppen nederdaalt; naar die sferen van reinheid, uit de heete strandvlakten in nauwelijks één dagreize te bereiken, zal zijn leven lang de ondervonden zaligheid niet vergeten. Maar daarmede is de natuur der lage landen niet veroordeeld. Ook zij heeft haar schoonheid, moeilijker te waardeeren wellicht voor de kinderen van het noorden, wier physiek door de hitte van het benedenland veelal evenzeer wordt ter neder gedrukt als zij wordt opgewekt door de koelte der bergstreek, maar toch wel degelijk der beschouwing en der bewondering waardig. Het is deze natuur aan welke onze moedige schrijfster, ter beschaming van meer dan een door de indische warmte overmanden en met geestelijke blindheid geslagen kunstbroeder, bij voorkeur haar aandacht heeft geschonken; het zijn haar schilderingen van het strand, van de daaraan grenzende vlakten en van de uit die vlakten oprijzende, met padi, palmen en bamboestruiken begroeide heuvelen - laatste uitloopers van de in het hart des lands op breeden voet zich verheffende vulkanen - die aan haar boek zijn groote aesthetische beteekenis schenken. Zij is de eerste die het landschap, te midden waarvan het meerendeel der Europeanen in Indie den tijd van hun verblijf aldaar doorbrengt, zoo juist en zoo liefdevol heeft weergegeven. Dat zij zich daartoe bediende van een vreemde taal behoeft, bij alle bewondering die wij ook in dit opzicht gevoelen voor haar bekwaamheid en kunstvaardigheid, onzen nationalen naijver niet meer op te wekken, sints zij ons ook in onze moederspraak van haar merkwaardige gave van zien en laten zien wist te doen genieten. Tal van indrukken, in *Facts and Fancies*, haar indisch schetsboek, genoteerd, worden, tot aquarel of schilderij uitgewerkt, in haar *Verborgen Bronnen* en in haar *Orpheus in de Dessa* teruggevonden. En blijk-

baar heeft zij ook nog een en ander in portefeuille, waarvan *Facts and Fancies* het bestaan niet deden vermoeden. Ik denk hier aan den ‘witten maneschijn’, die de gepleisterde gebouwen-massa der suikerfabriek en de onmetelijke rietvelden er omheen aan de wereld der werkelijkheid ontrukt; aan de kleurige groep der javaansche kinderen met hun karbouwen, logge, geweldig-gehoornde kolossen, dien de Europeaan liefst uit den weg gaat, doch waarmede de javaansche kleuter doet wat hem goed dunkt; en aan zooveel ander bekoorlijk of indrukwekkend mooi uit Indië's lage landen, dat zij ons in haar laatste indische novelle voor het eerst aanschouwen deed of in herinnering bracht. Moge zij ons nog menigmaal iets uit haar overvloed van schetsen en herinneringen schenken, tot vreugde van allen, die de schoonheid liefhebben; tot bijzondere vreugde van hen, die, één met haar in bewondering van dit eigenaardig-indische, al zoo vaak verlangend uitzagen naar een kunstenaar, die het niet alleen zien en voelen, die het ook wedergeven kon!

Maar niet alleen ter wille van haar artistieke natuurbeschrijvingen verdient Mej. de Wit te worden geprezen. Even mooi als de natuur weet zij ook de menschheid en het leven te zien. Temperament of philosophie? dit is moeilijk uit te maken, maar zeker is het, dat de schrijfster een wereldbeschouwing is toegedaan, die haar in alles wat zij waarneemt eerst het schoone en goede doet opsporen; die haar weerhoudt om naar vaste regelen te oordeelen; die haar niets menschelijks 's menschen belangstelling onwaardig doet keuren en die haar den humor tot bondgenoot geeft bij het overwinnen van 's levens verdrietelijkheden. In haar ‘Colonial Home’ is het zeer wel uit te houden en al komt in het ‘Social Life’, zooals zij het met getrouwheid beschrijft, nog al eens iets voor dat men met haar anders wenschen zou, wat geeft het daarnevens veel aangenaams en beminnelijks te aanschouwen! Men moet ook niet het onmogelijke verlangen. Batavia is nu eenmaal Batavia en wie er Amsterdam of den Haag terug denkt te vinden moet wel bedrogen uitkomen, doch heeft zijn teleurstelling dan ook uitsluitend aan zichzelf te wijten. ‘On the whole and to give a general idea of Batavia society, I fancy one might compare it to that of some rich provincial town. There is the same eager-

ness for precedence, the same intimacy and tattle and neighbourly kindness, the same high living and plain thinking. But, in the little provincial town, there is not such freedom from narrowness and prejudice, nor is there so much hard work done under such unfavourable circumstances, nor so much home-sickness and anxiety and lonely sorrow so bravely borne, as in Batavia.' Dit dunkt mij heel juist gezegd en rechtvaardig geoordeeld. Met eenige wijziging op ondergeschikte punten geldt deze bataviasche karakteristiek voor alle plaatsen in Indië, waar een eenigszins uitgebreide samenleving van Europeanen bestaat.

Zeer terecht intusschen bepaalt Mej. de Wit, waar zij de menschen, die het door haar zoo bewonderde tooverland bewonen, binnen den kring van haar waarnemingen trekt, zich niet tot het kleine, op zichzelf niets beteekenende eilandje der europeesche samenleving, maar richt zij haar oog ook en zelfs bij voorkeur naar den machtigen stroom der inlandsche maatschappij, die om de europeesche heengolft. Aan de oorspronkelijke bevolking van Java, haar lief en leed, haar stoffelijk en haar zieleleven, heeft de schrijfster nauwelijks minder aandacht geschonken dan aan de natuur. Als het haar aan *facts* ontbrak, kwamen de haar dichterlijk gemoed zoo vertrouwde *fancies* haar te hulp. Het is verwonderlijk zoo goed als zij, zonder veel studie of boekenkennis, den Inlander begrepen heeft. Er mogen in haar boek enkele onnauwkeurigheden, sommige op eigen of anderer, doch in elk geval onjuiste waarneming berustende mededeelingen voorkomen[1)], dit verhindert niet dat haar Javanen lijken

1) Sommige der hier bedoelde onnauwkeurigheden, zooals *téro* (pag. 167 en 168) in plaats van *séro; prof. Bernwardt* (p. 193) in plaats van *prof. Reinwardt*, zijn waarschijnlijk als uit de eerste, door de schrijfster niet persoonlijk gecorrigeerde editie overgenomen drukfouten te beschouwen (evenals, natuurlijk, *apétitif* - blz. 21 - inplaats van *apéritif*), maar dit kan niet het geval zijn met haar verklaring van de zeer bekende uitdrukking *koerang adjar*, door Mej. de Wit ten onrechte verstaan als *koerang atjar*. Hierdoor misleid en *adjar* (onderricht, oefening, dressuur) dus verwarrend met *atjar* (in azijn ingelegde vruchten), kwam zij (p. 222) tot de zeer gewrongen verklaring, dat de bedoelde uitdrukking zou worden toegepast op 'one that has not eaten enough vegetables' en wien het daardoor (?) aan beschaving ontbreekt, terwijl zij eenvoudig gebezigd wordt om iemand te kenmerken, die te weinig (manieren) geleerd heeft, m.a.w. onbeschoft is.
Verder meende ik een vraagteeken te moeten plaatsen op p. 218, waar, bij de beschrijving van het Preanger-landschap, gewaagd wordt van 'hill-sides, densely overgrown with *nipah-palm*.' Deze palmsoort groeit alleen in den ziltigen bodem der strandmoerassen en wordt daarom in het nederlandsch genoemd de *strandpoel-palm*. Wellicht werd de *kirai*, een doornlooze sago-palmsoort, die in West-Java tot op een hoogte van ± 2000 voet voorkomt en op de *nipah* gelijkt, voor deze aangezien.
Ook heb ik bezwaar tegen de vermelding op blz. 209 van 'golden wheat' en 'clusters of the blue and white grape' in een zoodanig verband dat men den indruk krijgt alsof deze gewassen behooren tot de gewone stoffeering van het berglandschap op Java. Die indruk toch zou niet juist zijn. *Tarwe* kan op Java alleen groeien in de zeer hooge bergstreken (boven de 4000 voet) en ook daar behoort haar teelt tot de zeldzaamheden. Nog zeldzamer zijn misschien *druiven*. Slechts bij uitzondering komt het voor dat men van den wijnstok, die anders in Indië wel groeien wil, behalve bladeren ook vruchten kan plukken.
Ten laatste waag ik het, eenigen twijfel te opperen aangaande de indentiteit van den *patrijs*, die de reizigster vlak voor haar rijtuig 'almost from between the hoofs of the horses' zou hebben zien opvliegen (p. 215). Er komt wel een patrijzensoort op Java voor (de *perdrix javanica*), doch deze vogels zijn zoo schuw, dat zij nooit onder schot komen en dus ook wel steeds op een eerbiedigen afstand van paardehoeven zullen blijven. Dat 'at certain seasons of the year large parties of sportsmen assemble here to shoot them,' kan dan ook moeilijk juist zijn. Wel wordt in de hier beschreven streek en in de westmoesonmaanden veel op *watersnippen* gejaagd.

en leven. Het in deze tweede uitgave met veel tact omgewerkte hoofdstuk ‘In the Dessa,’ dat de schrijfster gelukkig van alle administratief-rechtelijk bijwerk ontdeed, doch daarentegen met menig kostbaar trekje aan het inlandsch leven ontleend verrijkte, schijnt mij in dit opzicht buitengewoon geslaagd.

Bij zijn bespreking van de eerste uitgave der *Facts and Fancies*[1] heeft de heer Henri Borel den wensch geuit, dat de indische schrijvers zich zouden afwenden van de nog zoo leelijke maatschappij en zich evenals Mej. de Wit één zouden maken met de natuur. Zooals bleek geeft het werk van onze begaafde schrijfster allerminst tot deze tegenstelling aanleiding, want zij heeft zich niet afgewend van de maatschappij, doch integendeel zoowel de europeesche als de inlandsche belangstellend gadegeslagen. Indien uit haar boek één leering te trekken valt, dan is het veeleer deze, dat wie de natuur liefheeft daarom de menschen niet behoeft te haten. Ik ga zelfs verder en acht de veronderstelling geoorloofd, dat haar haast altijd liefdevol oordeel over menschen en menschelijke aangelegenheden uit dezelfde bron voortsproot

1) In *De Gids* van 1898 IV, blz. 75 en volg.

als haar bewondering voor het strand, de bergen en de zee van Java.

Liefde voor de indische menschheid en voor de indischs natuur - te vergeefs zal men ze zoeken in de reeds veel besproken bladzijden, die de heer B. Veth onder den weidschen titel *Het Leven in Nederlandsch-Indië* de wereld heeft ingezonden. Deze schrijver vindt eenvoudig niets goeds in Indië. Alles wat Mej. de Wit ons daarvan verteld heeft is blijkbaar bezijden de waarheid. ‘Nederlandsch-Indie is voor (hem) de incarnatie van de ellende,.... (hij heeft) er niets gevonden wat opheft, (hij heeft) er alles gevonden wat neerdrukt;.... deugd is er vreemd als het begrip van sneeuw;.... de wereld is er vol van chevaliers d'industrie, fortune-hunters, carrière-jagers, parvenus, patsers: zij vormen éen onafzienbaren optocht;.... in een europeesche gevangenis onder boeven kan men reiner blijven dan in het bagno: Indië’. Zie hier een kleine bloemlezing uit de liefelijkheden, die hij over het land, waar hij het dan toch, uit vrije beweging, twaalf jaren schijnt te hebben uitgehouden, uitkraamt en die hij samenvat in deze formule: ‘*Een bestaan in Indië is de ergste levensmislukking*’. De natuur is er volgens dezen fijnproever ook al het ware niet. Wel oefent de ‘groene tropenweelde’ een zekere ‘toovermacht’ uit, maar het ‘westersch bloed’ vindt daarin op den duur toch geen voldoening. ‘Dat zware, breede, stille, altijd-rustige benauwt soms, maakt somber, ernstig.... de indische natuur drukt den geest.’ Dat dit ‘breede, stille, rustige’ op een gemoed, anders of rijker besnaard dan het zijne, toch wel een wezenlijken en sterken indruk van schoonheid te weeg zou kunnen brengen, komt niet bij hem op. Rust *is* leelijk, zoo redeneert hij blijkbaar, en alleen beweging kan een landschap mooi maken. En als hij eenmaal die formule gevonden heeft, gaat hij, om aan te toonen, hoe weinig er dan toch aan die indische natuur is, vertellen van de waringin-boomen op de pasar te Pajakombo, wier millioenen bladeren en honderdduizenden luchtwortels in eeuwige rust verkeeren, niettegenstaande regen, onweer en wind. Maar die stil-stomme waringin-boomen van Pajakombo moeten òf *unica*, ware ‘wonderen der wereld’ zijn, òf de heer Veth heeft ze al heel oppervlakkig waargenomen. Want het moge in Indië nu niet zóo veel en zóo hevig

waaien als in ons in dit opzicht toch wel wat àl te rijk gezegend vaderland, wie ooit de ‘blauwe vlag’, signaal der onveiligheid op zee, hoog in de lucht zag wapperen, weet maar al te goed, dat men zich daar ginds niet binnen den gordel der eeuwige windstilte bevindt. Menigen westmoesonavond heb ik dan ook den wind ‘geheimzinnig’, en ook wel eens in het geheel niet ‘geheimzinnig’ meer, door het ‘bladeren-heir’, ter zijde van mijn studeervertrek hooren strijken en heb ik met grooten spoed maatregelen tegen het plotseling uitdooven van mijn lamp moeten nemen. Sterker nog: herhaaldelijk heb ik den weg tusschen mijn op de heuvelen bezuiden Semarang gelegen woning en die plaats met door den stormwind afgerukte takken bezaaid gezien en een paar malen is het zelfs gebeurd dat ontwortelde boomen dwars over den weg lagen, zoodat het vervoer per rijtuig en per stoomtram tijdelijk gestremd was. Aan dergelijke feiten kan men de juistheid toetsen van 's heeren Veth's bewering omtrent het ‘altijd-rustige’ der indische natuur.

Met gelijke oppervlakkigheid en partijdigheid, als de heer Veth zich ten aanzien der indische natuur veroorloofde, ging hij te werk bij zijn beschouwingen over het leven der Europeanen in Nederlandsch-Indië. Beperktheid van blik of gebrek aan nauwgezetheid deed hem genoegen nemen met geen andere dan de *documents humains* (en welke documenten!) die hij in zijn onmiddellijke omgeving aantrof; zijn partijdigheid en zijn in iemand die zoo streng oordeelt over anderer slechte manieren nog al zonderlinge voorliefde voor het vieze en obsceene brachten hem er toe in die ‘documenten’ alleen het allerleelijkste en gemeenste op te sporen en zoo, de uitzonderingen aaneenschakelend tot een regel, die nauwelijks één uitzondering toelaat, kon hij er toe komen, van de europeesche maatschappij in Indië een voorstelling te geven die, in stede van een welgelijkend portret, een boos- en vuilaardige caricatuur verdient te heeten. Volgens dezelfde methode te werk gaand kan men van elke samenleving, en ongetwijfeld ook van de nederlandsche, die door den heer Veth aanhoudend als een ideaal tegenover de indische geplaatst wordt, een even terugstootend, maar gelukkig ook even onwaar beeld samenstellen, want ook elders dan in Nederlandsch-Indië treft men ruwheid, onmatigheid, ijdelheid, oneerlijkheid, wel-

lust en ontrouw aan en het is zeker niet alleen in Indië dat eerzucht en winstbejag de grenzen van wat zedelijk geoorloofd is dikwijls doen overschrijden. Had de heer Veth zijn in zwarte krochten, aan bittertafels en bij den handel in inferieure artikelen vergaarde wijsheid besteed voor een schildering der zedenverbastering en specifiek-indische afdwalingen waartoe een verblijf in Indië den zwakke of onvoorzichtige leiden kan, hij had een waarschijnlijk wel zeer onverkwikkelijk, maar toch niet noodzakelijk onwaar en wellicht zelfs nuttig boek kunnen schrijven. Nu hij echter die wijsheid wil doen aanzien voor wijsheid aangaande het leven in N.-Indië in het algemeen; nu hij verzekert dat bijkans alle europeesche mannen in Indië alcoholisten zijn en zelden ‘zonder grootere of kleinere brom-in’ naar bed gaan; nu hij wil doen gelooven dat het vieze verhaaltje over een indisch huwelijk, hetwelk hij zijn lezers - en zijn lezeressen! - durft opdisschen, ‘tamelijk benadert de average van een huwelijk tusschen een Europeaan en een indisch meisje’ en dergelijken onzin meer; nu moet hem het recht op een ernstige bespreking van zijn arbeid ontzegd worden. Het verstandigst en het zachtmoedigst tevens handelt de kritiek door den schrijver aan te merken als het slachtoffer eener kranke verbeelding en hem een spoedige beterschap toe te wenschen.

Of dan de europeesche maatschappij in Indië zonder zonden is? Ik zal de laatste zijn om het te beweren. Zij is, als al wat menschelijk is, behept met vele en velerlei gebreken, deels ingevoerd uit het moederland, deels ontstaan en ontwikkeld onder den invloed der tropische omgeving. Maar tegenover veel kwaads, staat ook dáar veel goeds en wanneer ik, te rade gaande met een vijftienjarige ervaring, op Java en in de bezittingen daarbuiten, in 's lands dienst en in particuliere betrekking opgedaan, de europeesche samenleving in Indië vergelijk met de maatschappij der ‘fatsoenlijken’ in Nederland - want alleen met deze *kan* de uitsluitend uit *bourgeois* bestaande europeesche samenleving in Indië vergeleken worden - dan aarzel ik aan welke ik de voorkeur moet schenken, zooveel is er in beiden dat aantrekt en dat afstoot. Wat ten slotte den evenaar ten gunste van Nederland doet overslaan, is de ongetwijfeld ruimer gelegen-

heid die hier geboden wordt tot verrijking van den geest en tot streeling van het kunstgevoel. Toch verbeelde men zich niet, dat die gelegenheid in Indië geheel ontbreekt. Bij ondervlnding weet ik, dat men er in intiemen kring zijn herinneringen aan de werken der groote meesters op het het gebied der muziek en der schilderkunst kan levendig houden en dat in Indië meer gelezen wordt dan in Nederland is niet alleen waar, maar ook zeer natuurlijk, omdat ándere geestelijke afleiding dan lectuur hier in ruime mate voorkomt, ginds daarentegen altijd schaarsch is. De *leestrommels*, onvergelijkelijk beter voorzien dan de portefeuilles onzer gewone leesgezelschappen, zijn de troosters en vrienden in de indische eenzaamheid. Zij onderhouden de gemeenschap met den stroom der westersche beschaving; geven stof tot nadenken; wijzen den weg die tot hooger ontwikkeling voert. De belangstelling in wetenschappelijke vraagstukken is onder de niet-geleerden in Indië zeker niet geringer dan onder de niet-geleerden in Nederland, en het is stellig voor een deel aan die belangstelling van de zijde van het publiek toe te schrijven, dat de enkele eminente geleerden, die de werkkracht van hun schoonste jaren aan Indië wijden, zich daar over het algemeen volstrekt niet ongelukkig of maatschappelijk misplaatst gevoelen. De statige rij uitgaven van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, (om mij tot deze verzameling van in Indië gekweekte pennevruchten te bepalen), bewijst hoe er in Indië op het gebied der taal- en volkenkunde, der geschiedenis en der achaeologie gewerkt is en wordt, en dat niet enkel door vakmannen, maar ook door tal van over den geheelen Archipel verspreide autodidakten, die hun vrijen tijd aan den dienst der wetenschap wijden. Het zijn enkele van die autodidakten, dien wij in de eerste plaats dank verschuldigd zijn voor de eer, door Nederland ter parijsche tentoonstelling met zijn oost-indische koloniën ingelegd. Opmerkelijk genoeg heeft deze materialistische ‘indisch-mannen’ tot dusver nog geen ander verwijt kunnen treffen dan dat zij te weinig aan de praktijk, te veel aan de aesthetiek hebben gedacht! Blijkbaar was het hun een behoefte om, naast de politieke en economische beteekenis van onze koloniën, nu vooral ook eens iets van de schoonheid die zij in Insulinde vonden aan de wereld te openbaren. En

tegelijkertijd hebben zij daarmede aangetoond welke waarde te hechten is aan jammerklachten, zooals er onlangs weder een door den heer Henri Borel werd geslaakt, als zou ‘het gehéele bestaan in Indië wel één triestige, droge, banale woestijn (lijken)’[1].

Terwijl aldus door de goede zorgen van ‘indisch-mannen’ en geleerden, van ambtenaren en particulieren, van de Regeering van N.-Indië en het Opperbestuur in Nederland, de belangstelling van vele Franschen en niet-Franschen, die dezen zomer de Trocadéro-terreinen bezochten, voor ons koloniaal rijk is kunnen worden opgewekt, heeft tegelijkertijd een fransch schrijver het zijne ter bevrediging dier belangstelling bijgedragen door de beschouwingen, waartoe een verblijf op Java en zijn studie van onze koloniale instellingen hem voerden, op schrift te stellen en uit te geven. De heer J. Chailley-Bert behoort niet tot het slag van toeristen zooals er ook wel in onzen Archipel komen, die aan een veertiendaagsch vliegreisje over Java het recht meenen te mogen ontleenen, hun oordeel over land, volk en bestuur in meer sierlijke dan wel overwogen taal uit te spreken en wereldkundig te maken. Hij is een man van studie en practische ondervinding, dien de omstandigheden er toe leidden een vergelijking der verschillende systemen van kolonisatie tot levensdoel te kiezen. In 1886 met den bekenden Paul Bert naar Tonkin getogen en daar in de gelegenheid de voor Indo-China gekozen beginselen van bestuur aan de praktijk te toetsen, kwam hij al spoedig tot het inzicht dat de ondervinding door andere mogendheden onder gelijksoortige omstandigheden opgedaan, meer dan tot dusver het geval was geweest, de Franschen tot leiddraad bij hun optreden zou kunnen strekken. Het werk, door Engeland, ten oosten en ten westen van fransch Indo-China, in Hongkong en in Birma, ondernomen en voor een groot deel voltooid, maakte hij tot een onderwerp van gezette studie. De resultaten dezer studie vatte hij later samen in een boek, getiteld: *La Colonisation de l'Indo-Chine, l'Expérience Anglaise* (1892), waarin hij achtereenvolgens handelde over *les Anglais à Hong-Kong* en *les Anglais*

1) In *Boon's Geïllustreerd Magazijn*, Juli 1900. blz. 15.

en Birmanie. Kort na de verschijning van dezen arbeid droeg de fransche regeering hem op, een onderzoek in te stellen naar de wijze, waarop Nederland zijn ambtenaren voor den indischen dienst vormde. Ingevolge die opdracht bezocht hij ons land en bestudeerde er de inrichting van het indologisch onderwijs te Delft en te Leiden gegeven, de programma's der examens, de regelen betreffende de aanstelling, bevordering en pensionneering van onze indische ambtenaren. Dit alles wekte in hooge mate zijn belangstelling op. Behalve in een brochure, *La Hollande et les fonctionnaires des Indes Néerlandaises* (1893), besprak hij het uitvoerig in de te 's-Gravenhage in September 1895 gehouden zittingen van het *Institut colonial international*, eenige jaren te voren op zijn initiatief opgericht. Na zich ook van andere belangrijke onderwerpen van nederlandsch-indische politiek op de hoogte te hebben gesteld, ondernam hij in 1897, opnieuw met een opdracht van de fransche regeering, een reis naar Java. Hij bleef er verscheidene maanden, in welken tijd hij, door onze autoriteiten met de grootste welwillendheid tegemoet gekomen, zijn oogen en ooren overvloedig den kost kon geven. Nog vóor het einde van 1897 werd, in het sedert bezweken internationale tijdschrift *Cosmopolis*, een aanvang gemaakt met de publicatie van zijn indrukken en beschouwingen, in een reeks van artikelen: *Les Hollandais à Java*[1]. Met groote waardeering hier te lande en in Indië ontvangen, bevatten deze artikelen toch hier en daar leemten en onnauwkeurigheden, die de kritiek niet onopgemerkt kon laten. Doch dit was waarschijnlijk juist wat de heer Chailley Bert verlangde. Als een verstandig man deed hij zijn voordeel met de gemaakte opmerkingen, werkte sommige onderdeelen van zijn arbeid om, gaf elders een belangrijke uitbreiding aan de behandelde stof en plaatste boven zijn aldus tot een systematisch geheel samengevoegde monografiën den juisteren titel: *Java et ses habitants*.

In de voorrede der laatste uitgave van zijn *India* roemt Sir John Strachey het werk van den heer Chailley-Bert over de kolonisatie van Indo-China als ‘an interesting book’ en den schrijver als ‘the worthy possessor of an illustrious name.’

1) Cosmopolis 1897 Nov. en Dec., id. 1898 Mei, Juli en Augustus.

Van zijn kant spreekt de heer Chailley-Bert over ‘le beau livre, *India*, de Sir John Strachey.’ Er bestaat dus tusschen deze twee schrijvers een wederkeerige bewondering en ik meen zelfs bemerkt te hebben, dat tusschen hen een zekere geestelijke verwantschap bestaat. Wat mij bij het lezen van Strachey steeds het meest trof, dat was de kunst, waarmede hij zijn stof wist te beheerschen en waardoor het hem mocht gelukken in de nog geen vierhonderd bladzijden die zijn boek beslaat, een duidelijk beeld te geven van de economische en politieke inrichting van het ontzaggelijke indische keizerrijk. Iets dergelijks wordt ook in het werk van den heer Chailley-Bert gevonden. Zeer zeker bezit het niet de volledigheid van een leerboek en zonder moeite zouden, ook in deze verbeterde en aangevulde uitgave van zijn arbeid, nog enkele onnauwkeurigheden zijn aan te wijzen. Maar niettemin bereikte hij wat, indien ik mij niet bedrieg, door anderen nog niet of althans niet in die mate bereikt is: binnen een kort bestek een duidelijke, de werkelijkheid benaderende voorstelling van den maatschappelijken toestand en de bestuursinrichting van Indië, in het bijzonder van Java, te wekken.

Nog in een ander opzicht doet Chailley-Bert aan Strachey denken: evenals deze is hij zeer ingenomen met het onderwerp zijner studie, is hij er bijna verliefd op. Verheerlijkt Strachey het bestuur der Engelschen over hun Indië met de als motto vóor zijn boek geplaatste dichtregels:

> From out the sunset pour'd an alien race
> Who fitted stone to stone again, and Truth,
> Peace, Love and Justice came and dwelt therein....

Chailley-Bert roemt het onze in niet zóo verheven maar nauwelijks minder streelend proza: ‘En somme, leur politique est sage: honorable pour eux, bienfaisante pour leurs sujets; nulle part le blanc n'est plus respecté; nulle part l'indigène mieux garanti.’ Verzekert Strachey ons ten aanzien van de britsch-indische ambtenaren ‘that no country has ever possessed a more admirable body of public servants,’ Chailley-Bert oordeelt niet minder gunstig over de nederlandsch-indische ambtenaren, waar hij van hen getuigt: ‘Je ne sais pas au monde d'administration mieux instruite et plus pénétrée de son devoir.’

Het gunstig oordeel door den heer Chailly-Bert over onze koloniale inrichting uitgesproken en dat, als afkomstig van een *out-sider*, zeker meer waarde heeft dan de loftuitingen van Sir John Strachey op het bestuur, waaraan hij persoonlijk jarenlang heeft deelgenomen, moge ons gevoel van eigenwaarde versterken, het behoeft ons niet te verblinden of in slaap te wiegen. Niet alleen en niet zoozeer omdat de heer Chailley-Bert een buitengewoon hoffelijk man is, die zich blijkbaar verplicht heeft gevoeld, de op Java ondervonden medewerking en genoten gastvrijheid met zooveel *courtoisie* als zijn waarheidsliefde toeliet te beantwoorden, maar ook omdat hij ons, naast zijn lof, ook zijn kritiek niet spaart. In dit opzicht verschilt hij zeer wezenlijk van Strachey, die maar zelden en dan nog behoedzaam een klein stukje van de keerzijde der medaille vertoont. Niet aldus de heer Chailley-Bert. Als een goed en eerlijk ‘technicien de l'art de coloniser’ stelt hij zich niet tevreden met een bewonderend beschouwen van hetgeen elke leek zien kan: den kunstigen bouw van ons koloniaal systeem, hij onderzoekt ook de hechtheid der fundamenten en den samenhang der verbindingsstukken. Komt iets hem voor niet in orde te zijn, dan acht hij het zijn plicht te waarschuwen en de middelen waardoor een onheil kan worden afgewend aan te wijzen.

De kritiek van den heer Chailley-Bert treft niet alleen de inrichting van ons bestuur, ook de inrichting der europeesche samenleving in Indië vond in hem een belangstellend en welwillend, maar daarom niet alles bewonderend of goedkeurend beoordeelaar. Hij roemt de huiselijkheid, die de Hollanders uit hun vaderland naar Java overbrachten, en de daarmede samenhangende praktisch-comfortable inrichting hunner woningen, doch tezelfder tijd waarschuwt hij tegen de te groote gemakzucht, waartoe onze huiszittendheid maar al te dikwerf voert. Hij prijst de ook door hem in ruime mate ondervonden indische gastvrijheid, maar mag niet verzwijgen, dat de *train de vie* in menig indisch huishouden niet in een juiste verhouding staat tot de inkomsten. Bij zijn bespreking van het huiselijk en maatschappelijk leven der Nederlanders in Indië - dat zich aan hem wel heel anders geopenbaard heeft dan aan den heer Veth! - toont hij zich voortdurend een fijn opmerker, een bekwaam ontleder

van menschelijke gevoelens, een scherpzinnig, doch bovenal ook een humaan beoordeelaar. Al zal men zijn raadgevingen niet altijd grif aannemen en opvolgen, er is er nauwelijks één, die niet tot nadenken en voorzichtigheid behoort te stemmen.

Van veel grooter belang dan zijn beschouwingen over de europeesche en indo-europeesche samenleving zijn echter de opmerkingen, waartoe ons bestuur en onze politiek ten opzichte der inlandsche bevolking den heer Chailley-Bert aanleiding gaven. Hierbij is het vooral duidelijk, dat wij niet te doen hebben met een tourist, die een blauwen Maandag op Java was en over zijn te hooi en te gras gemaakte aanteekeningen onderhoudend weet te keuvelen, maar met een deskundige, in staat tot vergelijken en bevoegd tot oordeelen.

Uitmuntend heeft hij de evolutie gevoeld en geschetst, die in den loop der jaren onze politiek en onze gevoelens ten aanzien van den Inlander ondergaan hebben. Om den oorsprong der tegenwoordige inrichting van ons europeesch bestuur te vinden, gaat hij terug naar de dagen van het cultuurstelsel. De reusachtige organisatie van den arbeid met dat stelsel ondernomen en tot stand gebracht, vereischte een uitgebreid korps ambtenaren die, krachtens de beginselen waaraan het stelsel zijn ontstaan dankte, vóor alles te letten hadden op de belangen der schatkist en hun dikwijls zeer ingrijpende bemoeienis met de inlandsche bevolking dan ook allereerst aan die fiscale belangen dienstbaar maakten. In die dagen, kan men zeggen, was de bevolking er voor het gouvernement, niet het gouvernement voor de bevolking. Doch deze toestand zou niet voortduren. In naam der menschelijkheid en rechtvaardigheid werd steeds luider geprotesteerd tegen een stelsel, dat dwang deed gelden boven vrijheid en - erger nog! - de voordeelen met den arbeid der indische gemeenschap verkregen aan deze onttrok ten bate der schatkist van het moederland. Omstreeks 1870 zegeviert het beginsel der vrijheid; het landelijk stelsel wordt beperkt tot slechts twee cultures, waarvan één geleidelijk opgeheven, de andere uit louter fiscale overwegingen bestendigd wordt en naast den aldus ten grave dalenden gouvernementslandbouw ontluikt, jong, frisch en krachtig, de particuliere, vrije industrie. Nu was de tijd gekomen, zou men meenen, om het ter wille

der gouvernementscultures tot een zoo aanzienlijke hoogte opgevoerde aantal der europeesche, administreerende en controleerende, zich in het belang van den fiscns met alles bemoeiende ambtenaren op Java, te beperken? Integendeel, men breidde het uit! Tegen de 18 residenten, 60 assistent-residenten en 100 controleurs van 1866, telt men in 1897 22 residenten, 78 assistent-residenten, 114 controleurs en bovendien nog 50 aspirant-controleurs en.... 'la dépense a presque doublée!' Dit schijnbaar zonderlinge resultaat is te verklaren uit de onder den invloed der nieuwe, meer humanitaire begrippen ontwaakte en steeds groeiende belangstelling in het lot van den Inlander. Tijdens den bloei van het cultuurstelsel had men zich met den Inlander beziggehouden, hem geleid en *gemassregelt* in het belang van den fiscus. Nu ging men, deels uit tot een tweede natuur geworden gewoonte, deels uit plichtgevoel en met behulp der bestaande bestuursinrichting, hem leiden en *massregelen* in zijn eigen belang. Voor den moederlandschen fiscus kwam '*de kleine man*'[1)] als voornaamste object van bestuurszorg in de plaats. De bevolking was er niet langer voor het gouvernement, het gouvernement was er voor de bevolking.

Deze loop van zaken, ofschoon voortgekomen uit edele motieven en voor een groot deel blijvend door dergelijke motieven beheerscht, heeft niettemin tot gewichtige moeilijkheden geleid. In de eerste plaats werden door die vergedreven bemoeienis van het europeesche bestuur met de belangen der inlandsche bevolking de kosten van dat bestuur voortdurend hooger. En ten tweede kregen de europeesche ambtenaren, ten gevolge van hun bezorgdheid voor '*den kleinen man*' en hun wellicht wat overdreven waardeering van eigen verdiensten, niet alleen zelve hun handen te vol, werden zij '*pakezels*', maar al te spoedig onderhevig aan '*slijtage van benul*', zij gingen zich ook meer en meer bemoeien met aangelegenheden die tot den werkkring van de eigenlijke hoofden der bevolking, van de inlandsche bestuursambtenaren, behoorden en deden daardoor den invloed en het aanzien van hun inlandsche ambtgenooten merkbaar

1) De cursief gedrukte, tusschen aanhalingsteekens geplaatste uitdrukkingen komen ook bij den heer Chailley-Bert in het Nederlandsch voor.

dalen. Dit was een dubbele fout: politiek, omdat de eerbied dien de Javaan zijn uit den adel des lands voortgekomen hoofden toedraagt, dezen juist tot de begeerlijkste bondgenooten van den europeeschen bestuurder maakt; economisch, omdat een aantal inlandsche ambtenaren gaandeweg bijloopers werd, bekleed met een slechts schijnbare macht en dus geen arbeid praesteerend, evenredig aan de genoten bezoldiging. Geen wonder, dat de besten onder de inlandsche ambtenaren op den duur geen vrede konden hebben met dergelijke toestanden; dat onder hen stemmen zijn opgegaan, die, eerbiedig en waardig maar daarom niet minder beslist, op verandering aandrongen. ‘La noblesse prétend que des honneurs ne lui suffisent pas; elle demande à sortir de léthargie; elle prétend non pas à plus de dignités, mais à plus de pouvoir; elle aspire à reprendre dans son peuple la place que lui assignait sa naissance et que la loi lui garantissait. Elle affirme qu'elle est loyalement attachée à la domination hollandaise. Si l'on objecte qu'elle est concussionnaire, elle répond qu'elle sera honnête dès qu'on fera appel à son honneur. Si l'on objecte qu'elle est ignorante, elle répond qu'elle est prête à étudier.’

De hoofdfout der europeesche bestuurders over Java bestaat derhalve hierin, dat zij zelf te veel doen en te weinig laten doen door de inlandsche bestuurders. Om van die fout te kunnen terugkomen en daarmede tevens de door Nederland steeds gehuldigde regeeringsbeginselen een zuiverder toepassing te verzekeren, moet allereerst de hand worden geslagen aan een radicale verbetering der opleiding van inlandsche bestuursambtenaren. Alleen langs dien weg kan een staf van welonderlegde Inlanders worden gevormd, aan welken straks het rechtstreeksch bestuur over de bevolking met vertrouwen weder kan worden opgedragen. Dán kunnen ook veilig de bemoeienis en het aantal der europeesche ambtenaren worden ingekrompen, wier taak zal moeten worden beperkt tot het houden van toezicht op het werk der inlandsche ambtenaren en het aangeven der richting in welke het bestuur zich behoort te bewegen. Met het oog op de aldus te wijzigen positie van het europeesch bestuur, behoort ook de opleiding der europeesche ambtenaren te worden gewijzigd. De tegenwoordige opleiding is te uitsluitend technisch en te laag bij

den grond; wenscht men ambtenaren te vormen, die, behalve positieve vakkennis ook algemeene ontwikkeling en wijsgeerig inzicht bezitten, dan zal men hun studies op een breederen, meer met het universitair onderwijs verband houdenden grondslag moeten doen berusten. Tegelijk met de inkrimping van hun aantal zal, zonder verhooging van het budget, een zeer wenschelijke verbetering van de financieele positie dezer ambtenaren mogelijk zijn. Wordt dan eindelijk nog, vooral door toepassing van een verstandige decentralisatie en breideling van den invloed der bureaucratie, de indische staathuishouding wat vereenvoudigd, dan kan, menschelijkerwijs gesproken, de toekomst van Nederlandsch-Indië met gerustheid worden tegemoet gezien.

Ik hoop dat het mij gelukt zal zijn, in deze enkele bladzijden de hoofdgedachte van Chailley-Bert's boek te resumeeren. Wat aan die gedachte, met groote helderheid en klemmende logica ontwikkeld, nog wel de grootste waarde geeft, is dat zij door den schrijver op Java-zelf, in een wellicht nog kleinen, doch beteekenisvollen kring van *intellectuels*, Inlanders zoowel als Europeanen, als heerschend of althans zich een weg banend, werd aangetroffen. Zij is dus niet zoozeer het resultaat van de fijngesponnen, maar den vasten bodem der werkelijkheid wel eens verlatende denkingen van een theoreticus, als de formuleering van een in de praktijk van het indisch leven ontkiemde en daaruit opgroeiende overtuiging, door een man der wetenschap, na ernstige overweging, tot de zijne gemaakt. ‘Je ne suis ici qu'un écho, que le porte-parole de quelques-uns des plus distingués d'entre les fonctionnaires et les colons. Je répète tout haut ce qu'ils m'ont dit tout bas;’ zegt de schrijver als hij zijn denkbeelden over de opleiding van den Inlander voor bedrijven en voor den staatsdienst uiteenzet en bij het samenvatten van zijn conclusies spreekt hij, met gelijke bescheidenheid, van ‘ces conceptions qui, je le confesse, ne sont pas neuves’. Neen, nieuw in den zin van nimmer te voren verkondigd of vernomen zijn de door den heer Chailley-Bert voorgedragen denkbeelden zeker niet. Maar wat wel nieuw heeten mag, dat is zijn met evenveel smaak als degelijkheid ingesteld onderzoek naar de waarde dier denkbeelden en hun samenvoeging tot een systeem. Allen die den invloed dier denkbeelden hebben.

ondervonden en die, sedert korteren of langeren tijd, hun verwezenlijking voor Indië's toekomst van overwegend belang achten, moeten hem dankbaar zijn voor de aandacht die hij aan deze door velen nog tot de ‘toekomstmuziek’ gerekende plannen wijdde en voor de overredingskracht, waarmede hij de wenschelijkheid om ze ten uitvoer te brengen betoogde.

Het is waarlijk niet mijn schuld, dat het hinkende paard ook hier weder achteraankomt. Ofschoon de heer Chailley-Bert, gelukkig voor onze reputatie in den vreemde, het vraagstuk der indische financiën buiten het kader van zijn boek heeft gelaten, moest hij er toch in het voorbijgaan even op zinspelen. Na herinnerd te zijn aan de ‘recettes prodigieuses’ door het cultuurstelsel verkregen en aan de ‘excédents, versés au Trésor métropolitain, qui s'élevèrent au total à des milliards, et permirent la Hollande de compléter son outillage économique sans bourse délier,’ hooren wij hem de beteekenisvolle woorden uiten: ‘Qu'en sagesse et en équité il eût dû être réservé pour l'outillage des Indes une large portion de ces gains inespérés, cela aujourdhui ne fait doute pour personne.’ Zeker was de schrijver hier weder de tolk der openbare meening in Indië en tezelfdertijd wees hij met onbetwistbare juistheid de wonde plek aan van ons koloniaal beheer. Nederland heeft zich economisch versterkt met indisch geld: zijn spoorwegen, zijn kanalen, zijn vestingwerken zijn voor een aanzienlijk deel bekostigd uit indische overschotten en nu voor Indië de tijd is aangebroken om zich van een behoorlijke ‘outillage économique’ te voorzien, nu ontbreken de daarvoor noodige fondsen. De schoone plannen door den heer Chailley-Bert ontvouwd en verdedigd, ook zij zullen tot de litteratuur moeten blijven behooren, zoo lang, tengevolge van Nederlands behoudzucht, de indische financiën te nauwernood toereikend zijn om de bestaande organisatie te bekostigen. Zonder een goed gevulde schatkist zijn ingrijpende hervormingen op intellectueel en economisch gebied nu eenmaal onmogelijk en waar men, zooals in Indië, te doen heeft met een bevolking, van wier belastingdraagkracht reeds lang het uiterste gevergd wordt, zou men voor een inderdaad onoplosbaar vraagstuk staan, ware het niet dat ‘de wijsheid en de billijkheid’ Nederlands plicht met volstrekte duidelijkheid aanwezen. Het moederland *moet* aan de

kolonie teruggeven wat het aan deze ter voltooiing van zijn eigen ‘outillage économique’ onttrokken heeft en daarmede der kolonie de bekostiging van háar ‘outillage économique’ mogelijk maken.

Het geloof dat er in Indië, mits deze éene voorwaarde slechts tot vervulling kome, door ons wat verricht kan worden, grooter en schooner dan waarvan Jan Pieterszoon Coen ooit gedroomd heeft, vindt in den arbeid van den heer Chailley-Bert krachtigen steun. Zijn op vergelijking met wat hij elders waarnam berustend oordeel over onze bedrevenheid in de kunst van koloniseeren luidt beslist gunstig. Zoowel daarom als omdat onze eeuwenlange heerschappij over Indië ons beter dan wie ook met de eigenaardigheden van land en volk vertrouwd heeft gemaakt, acht hij ons bij uitnemendheid geschikt, het beschavingswerk in dit ons door de geschiedenis aangewezen gebied der voltooiing nader te brengen. De teekening, vol leven en geest, die hij geeft van een desahoofd-verkiezing in het Oosten van Java - ‘d'un bout à l'autre correction, liberté, justice’ - behoort hen die deze eenige demokratische instelling op Java, heilzaam tegenwicht allicht in een overigens aristokratische en autokratische bestuurinrichting, zouden willen doen verdwijnen, tot ernstig nadenken te stemmen. Van veel goeds, dat het indisch bestuur, met de beperkte middelen die het ten dienste staan, op practisch-wetenschappelijk gebied tot stand wist te brengen, gewaagt hij met den grootsten lof. Aan 's Lands Plantentuin te Buitenzorg is een afzonderlijke monografie gewijd, met de uitgesproken bedoeling om allen die in tropische botanie en tropische landbouw belangstellen, te wijzen op deze inderdaad eenige gelegenheid tot het bestudeeren van wetenschappelijke en practische vraagstukken. Zeer en met recht worden Dr. Treub en zijn staf van medewerkers geprezen; met recht ook geprezen het gezond verstand der particulieren, kooplieden en planters die, overtuigd ‘qu'il n'y a pas d'agriculture possible en dehors de la science et de l'expérience combinées,’ niet schromen om een derde van de aanzienlijke uitgaven, die deze voortreffelijke instelling jaarlijks vereischt, voor hun rekening te nemen. Een waardigen tegenhanger van den botanischen arbeid te Buitenzorg vormt de door ons bestuur met milde hand

bevorderde studie van de talen en denkwijzen der lands-kinderen. Naast dr. Treub staat dr. Snouck Hurgronje, de raadsman der elkander opvolgende regeeringen voor alle aangelegenheden waar de Islam rechtstreeks of zijdelings bij betrokken is, in de eerste plaats voor de neteligste aller indische aangelegendheden: Atjeh! Hier zien wij den man der wetenschap, in het rechtstreeksch belang van den staat werkzaam, een zeldzaam schouwspel, even vereerend voor den geleerde, die zijn rust ten offer bracht aan het heil der gemeenschap, als voor de overheid die, door het wetenschappelijk onderzoek tot een element van regeeringsbeleid te verheffen, blijk gaf van een onbekrompen geest.

Zeker, de Treub's en de Snouck's zijn zeldzaam: ‘ils sont de ces ouvrages que Dieu tire à peu d' exemplaires,’ maar dat beider gaven zich in Indië zoo machtig hebben kunnen ontplooien, is toch ook een bewijs voor de vruchtbaarheid van den indischen akker. Laat ons billijk zijn en bekennen, dat de nederlandsche akker naar alle waarschijnlijkheid schraler zou zijn gebleken!

Tot welke conclusies wettigen nu deze beschouwingen die, uitgegaan van de indische natuur, langs het indische maatschappelijk leven heen, bij de indische politiek terecht kwamen? Mij dunkt allereerst hiertoe dat, instede van een woestenij van dorre alledaagschheid, beneden de aandacht van een denkend mensch, Insulinde een hoogst belangwekkend land is, waar de Nederlander, geplaatst in een met zijn aanleg strookenden werkkring en bekwaam tot degelijken arbeid, zoowel zichzelf als zijn vaderland tot nut zijn kan. Maar ten andere: dat de grootste krachtsinspanning van de indische maatschappij op zich-zelf ontoereikend zijn moet om Insulinde tot volle ontwikkeling te doen komen, zoolang niet het door toedoen van Nederland verbroken evenwicht in haar economischen toestand, door Nederland hersteld wordt. Niet alleen dat herstel van dit evenwicht een eisch is van recht-vaardigheid en eerlijkheid, het is ook de *conditio sine qua non* voor alle wezenlijke hervorming in Nederlandsch-Indië.

C.TH. VAN DEVENTER.

Sonnetten.

I.

Donkere stippen.

Donkere stippen, klein als stof-atomen,
  Wemelen vóor mijn blik, die schoonheidsvinder
  In lucht en zee, - elk vlekje een zwarte vlinder,
In lichte kelken zoekend ziele-aromen.

O zie ik dáárom Levens schoonheid minder ?
  Nu worden 't spinnen, wevend voor mijn droomen
  Een web van wee, waaraan niet weet te ontkomen
Mijn bange ziel, al weerloozer en blinder.

Dan zie 'k die stipjes zich tot oogen ronden,
  Oogen van nijd, van spijt en van verwijten,
Verwonderde oogen, die mij nooit doorgronden.

  Dan kronklen ze óp: 't is of die oogen splijten
In kleine slangen vol venijn van wonden,
Vraagteeken-slangen.... 'k voel ze in 't hart mij bijten.

II.

Een muur.

In de enge sombre kamer, waar mijn jeugd
Kwijnde als een leeuwrik in een kevie: - puur
Van vrijheid zong ik - was mij 't heeml-azuur
De eenige bron van ideaal geneucht.

Toen bouwde een booze hand een hooge muur,
Tusschen mijn oogen en mijn oogenvreugd.
O kerkerangst bevangt me, wen mij heugt
Hoe 't plompe monster áángroeide uur aan uur.

- ‘Sluit áf de wereld waar mijn broedren zijn,
Maar roof mij niet mijn deel van hemelblauw
En spaar de rozen op mijn raamkozijn!’

Doch ónverbiddlijk rees de donkre bouw.
En jaren leefde ik van den wederschijn,
Een kelderlelie, bleek in schaduwrouw.

III.

Weiland in mei.

Het wijde weiland deint in golvenbloei,
Koelgroene zee vol paarl- en goudgevonkel
Van maagdelieve, paardbloem en renonkel
En zwevend geel van vlinderengestoei.

Blij glipt door 't land, in zilverblauw gekronkel,
Een vlietje en, spieglende in het kalm gevloei,
Droomt loom een sneeuwen koe met lang geloei.
Een dakje straalt, een laaiende karbonkel.

Doch, somberrood van donker moordenbloed,
Bij de eigen wei, die de arglooze offerslaven
Met bloem en halm vol Mei-aromen voedt,

Dreigt wreed het slachthuis. Dartle kalvren draven
Rondom hun einddoel, onbewust dat moet
Hun bloed geplengd om menschenvolk te laven.

IV.

Het lam.

Ik zag, in droom, mij volgen naar mijn disch
Een teeder lam, alom zóo wreed doorwond
Dat van zijn leden droppelde op den grond
En als koralen, rollend rood waar is
Een snoer gebroken, bloed, gestold terstond.

'k Ontvlood het droomdier, vol ontsteltenis,
't Huis door, 't huis uit en verre, in duisternis,
Voelde ik het lam mij volgen als een hond.

En sedert, wen dit aadmend vleesch ik voed
Met vleesch van slachtvee, overvalt mij schroom.
Is dooden noodig? En is dooden goed?

'k Zie weer, waar 'k aanzit, de oogen zacht en vroom
Van 't weerloos dier en 't vlieten van zijn bloed...
En, rijs ik op, 't vervolgt me, als in dien droom.

V.

Holle wilg.

In 't koelgroen veld bestarreld van kamille,
Staat, levend-doode, een holle wilgestam,
Die, wijze grijzaard, dekt, niet levensgram,
Met bladergracie 't ledennaakt, terwille
Van 't Meiefeest, dat hij niet storen kwam
De symphonie der lente met een schrille'
Wanklank van smart, niet werpen zwarte kille
Schaduw van dood op goud van zonnevlam.

Doch komt de storm het bloesemhartje ontscheuren
De bladerpraal en strooien over 't gras
Een regenboog van teedre hemelkleuren,
Tot laag verwelkt wat hoog aan 't bloeien was,
Zoo weent de wilg, in rege'- en windetreuren,
Om droeven dood van bloei ontloken pas.

VI.

Dageraad.

Zie, dit gebeurde omtrent de vierde stonde,
Wen de Engel der Verschrikking wenkt de zijnen.
In leliemantel zag ik Hem verschijnen
Die eeuwig zwijgt, de bleeke zilverblonde
Engel des Doods. Wel kende ik hem: mijn pijnen
Omwuift zijn wiekslag, wen mijn foltersponde
Van koortsgloed vlamt en ál wordt stil in 't ronde,
Bij de eerste en teêrste paerlen schemerschijnen.

Doch daemonwreed voelde ik, dien nacht, hem nader,
Tot hij mij worgend vastgreep bij den gorgel.
En worstlend riep ik d'ál te verren Vader.

Plots, triomfantlijk, schalde hel geörgel....
Dood liet mij los, ik lag in luistrend beven.
De Morgen zong: ‘Hou' moed! nog móet gij leven!’

VII.

Visioen.

Boven de velden zag ik, reuzegroot,
Een Engel wenden met een kalmen lach
Het glorie-blinkende aanschijn naar waar lag
De Smartvallei van tranen en van dood.

Doch wen ter kimme zonk de stormendag,
Aanschouwde ik, grauw in tragisch avondrood,
Een grootsch gelaat, doorploegd van ramp en nood:
De Mensch, die d'Engel streng in de oogen zag.

Vertwijflend riep, omzwalkt van vlammenzee,
De droeve Mensch: - ‘Bereikt geen martlaar doel?
Droeg Christus' kruis geen heilkruid voor mijn wee?’

Doch de Engel zweefde op wolkenrozen koel,
In vrede rein die geen kan deelen mee,
In heeml-extase bóven meegevoel.

VIII.

Wevende geesten.

En tót mij kwam een Geest in vlammenkleed,
Die, wenkend streng, te volgen mij gebood.
Hij bracht me in een paleis, waar weefde rood
Of blauw gewaad, zich makend dus gereed
Voor reiner sfeer, de ziel die 't vleesch ontvlood.
Eén wel herkende ik, kreupel. 't Leek mij wreed
Dat ver van de aarde leelijk lichaamsleed
Aankleefde een ziel, van 't lijf verlost door Dood.

Toen sprak de Geest: - ‘Nu zamelt nieuwe kracht
Voor 't vlijtig weven van uw vleugelkleed!’
En spijze aetherisch werd elkéen gebracht,

Ook mij: - 'lijk Christus sprak hij: - ‘Neem en eet!’

O Geest! zóó spijs mij, elken levensnacht,
Dat, roept mij Dood, mijn lichtkleed zij gereed!

IX.

Land van belofte.
1.

Uit ver verleden kwam een groote Smart,
   Die, klauwen strekkende, op mij nederstreek,
   Als de aadlaar op een lam en koud en bleek
Lag ik in 't zonlicht - en zij vrat mijn hart.

   Daarbuiten kweelde en speelde blij de beek,
Mooi meisje rein dat liefde en noodlot tart.
Op gouden zongrond zweefde schaduwzwart
   Van pijnekroon, wier adem balsem bleek.

Toen zong de beek een teeder wiegelied
   En mét haar zong de zegenende boom,
Tot Smart, verzadigd, stil, haar prooi verliet;

   En, leeg van tranen, moe, de leden loom,
Als een klein kind verzwakt door zwaar verdriet,
   Ik vredig sluimerde. - En ik droomde een droom.

2.

In blauwe bloemen lauw van lentezon,
   Als in een water, waadde ik gordeldiep.
   En jeugd en kracht doorstroomden me en ik riep
Een jubelwelkom aan die wonderbron
   Van nieuw frisch leven die in 't bloemveld sliep.
'Lijk vleuglen, sloeg ik de armen uit.... begon
Ik niet te zweven? o die weelde! ik kon
   Zweven zoo licht als loom op aarde ik liep!

Azuren bloemen zaamlende aan mijn zij,
   Rezen gestalten, blank en blond en jong.
Illusiën leken ze uit mijn bloeigetij.

   Zij lachten zalig en ik zweefde en zong:
- 'O reine Ster! hoe veilig is voorbij
   Mijn stervensuur, toen 'k bangde en handenwrong!'

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

De Droomers, door Maurits Wagenvoort. 2 dln. Amsterdam H.J.W. Becht. 1900.

De heer Maurits Wagenvoort, *en littérature* ook wel Vosmeer de Spie, heeft zijn vaderland den rug toegekeerd, is zijn levenswijsheid gaan verrijken in Amerika, in Palestina, in Rome, en zendt ons nu het boek, dat ‘een volkomen spiegelbeeld’ wil zijn van ‘zijn wereldvisie’.... uit Sevilla. Onze litteratuur van de laatste jaren heeft reeds haar socialistische romans; de heer Wagenvoort schenkt ons den roman van den Anarchist.

In de voorrede waarschuwt de schrijver, dat ‘dit boek zich richt tot de zeer intelligenten.’ Dat niettemin de heer Becht de uitgaaf van deze twee dikke deelen heeft aangedurfd, doet denken, dat deze òf het aantal ‘zeer intelligenten’ in Nederland hooger waagt te schatten dan een oppervlakkig waarnemer het doen zou, òf van meening is dat ook een gewone intelligentie vatten kan wat de heer Wagenvoort in dezen roman heeft willen uitbeelden. Dit laatste zou ik ook meenen. Wat in *De Droomers* verhaald wordt gaat niet zoo diep, noch is zoo verrassend van nieuwheid, dat het enkel door lezers van bijzonderen aanleg of buitengewone ontwikkeling kan verstaan worden. Zijn langdurig verblijf in vreemde landen schijnt Maurits Wagenvoort er toe gebracht te hebben zijn landgenooten te laag, en misschien wel zichzelf wat te hoog te schatten. Dat hij het tot de taak van den kunstenaar rekent ‘het leven te verklaren, niet het in zijn alledaagsche vormen te fotogra-

feeren' en, van dat beginsel uitgaande, wil trachten te zeggen 'wat eenheid, wat goedheid, wat schoonheid hij gezien heeft onder den droesem van het leven', is ook al weer niet zoo vreemd, dat hij gevaar loopt daardoor aanstoot te geven of niet begrepen te worden. Het is enkel de vraag of hij de macht bezit om de wereldvisie, die hij ons wil voor-oogen-stellen en verklaren, in beeld te brengen, in een beeld dat leeft en door schoonheid en waarheid treft.

Die macht nu blijkt de schrijver van *De Droomers* niet in voldoende mate te bezitten of althans niet altijd te gebruiken. Een groot gedeelte van zijn boek wordt ingenomen door zeer lange betoogen, door geheele verhandelingen, waarin de denkbeelden uiteengezet worden van de verschillende groepen, verpersoonlijkt in Hugo de Vos den anarchist, den Hollandschen schilder en socialist Terhaer, Prins Ghimaldi de type van den zieltogenden adel en den Zweed Von Tigernskiöld, die er een eigen vrije wetenschap op nahoudt, waarin o.a. de chiromancie en de alchemie een plaats hebben. En nu moge de schrijver deze manier van doen verdedigen met het machtwoord: 'elk onderwerp vereischt een eigen vorm, en niet voor hen is dat boek geschreven, die in literatuur slechts een middel zien tot tijdverdrijf', met meer recht kan men hem tegenhouden: elke kunstuiting vereischt een eigen vorm, en wie den roman koos tot voertuig van zijn denkbeelden, heeft den vorm van den roman te volgen, ons zijne personen voor te stellen, nadenkend, redetwistend, strijdend, of hoe dan ook h a n d e l e n d ; hij mag zich niet tevreden stellen, zich niet van zijn naastbijliggenden plicht afmaken door den zooveel gemakkelijker vorm van de verhandeling, de redevoering, het min of meer wetenschappelijk betoog.

In dit geval zou er te meer reden geweest zijn om de opstellen, waarin de schrijver zijne eruditie, de vrucht van zijn lectuur over deze onderwerpen tentoonspreidt, weg te laten of wat daarin wordt medegedeeld enkel te geven in den beknopteren vorm van het levendig gesprek, het dispuut, omdat de personen, die op die wijze hunne theorieën verkondigen, op den hoofdpersoon weinig of geen invloed oefenen en hoogstens enkel als repoussoirs dienst doen. Alleen de chiromancie van Von Tigrenskiöld wordt door den schrijver in verband gebracht met de daad van den anarchist.

Had de schrijver dat ingezien, dan zou hij ons een boeienden en treffenden roman hebben kunnen schenken, een roman waarin, met oprechtheid en met veel hart, een hoekje van het menschenleven wordt weergegeven, het menschenleven met zijn ‘droesem’ maar ook met de ‘goedheid’ en ‘schoonheid’, die er onder ligt en er boven uitschijnt, zooals dat zich in den literairen kunstenaar Maurits Wagenvoort heeft afgespiegeld.

Want dat is het wat er overblijft, wanneer men de wijsgeerige en historische uiteenzettingen, die de lectuur van *De Droomers* tot een taaien, onverkwikkelijken arbeid maken, eruit licht.

Hugo de Vos, de zoon van een vrome moeder uit een klein Brabantsch dorp, op de broeders-school te Brugge opgevoed - waar hij in de processie van het Heilige Bloed ‘Sint-Jan-Baptistken’ voorstelde - is reeds als student te Gent door de teleurstellingen, die het leven zoowel als zijn boekenstudie hem deden ondervinden, vrijdenker geworden. Maar bij de vrijdenkers heeft hij dezelfde eenzijdigheid en kortzichtigheid, dezelfde onverdraagzaamheid gevonden als bij de geloovigen. En zich van hen afscheidend, heeft hij zich gevoegd bij de socialisten. Ook dezen echter hebben hem niet kunnen bevredigen, noch de parlementaire, noch de revolutionnaire; hij ziet hen het partijbelang boven alles stellen, zelfs, als het zoo uitvalt, boven de waarheid; ook hunne eenzijdigheid en partijdigheid stuiten hem, met zijn onbegrensde liefde voor de Waarheid en het Recht, tegen de borst. In een ondoordacht oogenblik schrijft hij een onvoorzichtig woord over het koningschap, waarvoor hij wegens majesteitsschennis wordt aangeklaagd. Door de vlucht onttrekt hij zich aan de vervolging en vestigt zich te Parijs, waar hij, als correspondent van Nederlandsche dagbladen, met het onbeduidend inkomentje dat hij van zijn vader erfde tracht rond te komen.

Daar vinden wij Hugo de Vos, bij den aanvang van den roman, herstellende van een ernstige ziekte, op een paar hooggelegen kamertjes in een straat op de hoogte van Montmartre. (Voor ‘de zeer intelligenten’, die geen gewone romans lezen, geeft de heer Wagenvoort hier van het gezicht op Parijs van de hoogten van Montmartre eene beschrijving, die romanlezers al eens ‘mit ein bischen andern Worten’ elders hebben aangetroffen, het laatst in

Paris van Zola). Tot gezelschap heeft hij er twee kanaries en tot buren, in het appartement er onder, Mme Renouard, een kapiteinsweduwe en haar dochter Mlle Malise, die beiden, gelijk zij het in zijn ziekte deden, hem nu ook in zijn reconvalescentie trouw oppassen. De kleine, bleeke Mlle Malise is eerste werkster van het magazijn Lenormand Veuve, den grooten speelgoedwinkel op den Boulevard des Italiens, en haar dagtaak, waardoor zij zich en haar moeder onderhoudt, is het maken van kleeren voor poppen, die onder haar kleine vingertjes levende, wonderlijk elegante wezentjes worden. Behalve deze beiden, heeft Hugo de Vos nog als kennissen, met wie hij nu en dan samenkomt, de 'droomers' Terhaer, Prins Ghimaldi, Von Tigernskiöld, die hem hunne verhandelingen voordragen, en dan de arme familie Gérard.

De Gérards zijn vier kinderen van een arm kleermakertje, die, bij een anarchistenjacht, wegens aanstoken tot oproer gearresteerd en achter slot en grendel gezet is. De moeder is na de arrestatie van haren man gestorven. Hugo de Vos, die met het kleermakertje op bijeenkomsten van anarchisten kennis maakte, heeft zich het lot van de kinderen aangetrokken: hij brengt hun nu en dan wat geld, zooveel als hij missen kan, genoeg om, gevoegd bij hetgeen de twee oudsten met knoopsgatenmaken verdienen, te verhinderen dat het viertal in hun armzalig zolderkamertje van honger omkomt.

Het zien van de ellende, die daar en elders geleden wordt, het besef van zijn eigen machteloosheid om iets te doen tot verbetering van die afschuwelijke toestanden, wekt bij De Vos het oude gevoel van afkeer voor de maatschappij zooals zij is ingericht weer op, 'zijn verachting voor die brutale levensbrassers, die millioenen menschen laten omkomen in ellende, en zoo verwonderd, zoo verontwaardigd zijn indien een hunner door het Noodlot zelf wordt aangewezen om door een daad van geweld de weegschaal van rechtvaardigheid voor een oogenblik in evenwicht te brengen'.

'Een daad van geweld', hij heeft er meer dan eens aan gedacht die zelf te verrichten en dat denkbeeld laat hem niet los sedert zijne vrienden Ghimaldi en Von Tigrenskiöld hem vertelden van den pretendent van Roetelië, den hertog van Dinkara die op dit oogenblik in Parijs een liederlijk leven leidt, spelend, drinkend,

le roi des cocottes zooals de straatjongens hem spottend noemen, maar elk oogenblik gereed om naar Roetelië terug te keeren en daar, teneinde zijn verloren kroon te herwinnen, een nieuwen burgeroorlog te doen ontstaan, wederom met al de gruwelen, de beestachtige wreedheden aan zulk een oorlog verbonden, waarvan Ghimaldi en Tigrenskiöld, die van den vorigen burgeroorlog in Roetelië getuigen waren, hem al de ijzingwekkende bijzonderheden hebben medegedeeld.

'Dat zulke sujetten het lot van de volken in handen hebben en dat, terwijl dit alles toch overbekend is, niemand zoo'n kerel overhoop schiet, zooals men in het land een adder doodt om het kwaad te voorkomen dat hij doen kan'! Zoo spreekt en peinst Hugo de Vos, en onderwijl het denkbeeld bij hem rijpt om zelf de man te zijn die de wereld van zulk een ondier verlost, ontstaat er tusschen den dwependen anarchist en de beredeneerde, geloovige Mlle Malise, die geen besef heeft van iets als 'maatschappelijk onrecht' en meent dat God dat alles zoo heeft ingesteld, een steeds inniger genegenheid.

Maar noch de zachtere aandoeningen die het samenzijn met Mlle Malise bij hem opwekt, als hij 's avonds van haar magazijn, waar zij haar werk bezorgd heeft, met haar naar huis wandelt, noch de voldoening die hij smaakt van, dank zij de geldelijke hulp van zijn vrienden, de kinderen Gérard een beter onderkomen te kunnen bezorgen en het sterfbed van een hunner, den kleinen Pierrot, te kunnen verzachten, vermogen de gedachte bij hem terug te dringen dat die lichtmis, de pretendent van Roetelië, uit den weg moet geruimd en wel door zijn hand.

Met overleg beraamd, wordt de aanslag, op een avond dat de hertog op het gewone uur zijn Cercle verlaat, met koelbloedigheid volvoerd, met zóó vaste hand dat de dood onmiddellijk volgt. De Vos wordt gevat, in verhoor genomen, door de jury ter dood veroordeeld en het vonnis wordt door den beul van Frankrijk, monsieur Deibler, aan hem voltrokken.

Dit is het schema van het verhaal, dat de twee dikke deelen vult. De geschiedenis wordt, hoewel niet altijd in onberispelijk, soms in vrij slap en nu en dan in wat al te declamatorisch Nederlandsch, met veel levendigheid en overtuiging verteld. Er komen

teedere en roerende gedeelten in: ik denk aan al wat Mlle Malise raakt, aan hare houding en haar getuigenis wanneer Hugo terecht staat, aan de tooneeltjes met de kinderen Gérard, aan het sterf bed van Pierrot, wien Hugo *Le tour du monde en* 80 *jours* van Jules Verne voorleest en die dood gaat, 'toen hij wist dat Sir Phileas Fogg zijn weddenschap gewonnen had'. Om het werkelijk mooie dat in die gedeelten voorkomt wil ik er niet te lang bij stilstaan dat een sympathiek figuurtje als dat van Mlle Malise, de doodarme kinderen op het zolderkamertje met de oudste die als moedertje optreedt, dat zelfs de anarchist Hugo de Vos bekende romangezichten lijken, die ik mij verbeeld reeds elders, bij Daudet, Rosny e.a. te hebben aangetroffen.

Toen J.-H. Rosny hunne *Ames perdues* voltooid hadden - den roman, waarin de anarchist Bessières eenige van de zedelijke folteringen doorstaat die ook Hugo de Vos ondergaan moet en, na zijn daad volvoerd te hebben, evenals Hugo tot het besef komt dat zij niet meer is dan een steentje geworpen in het onmetelijke meer van de menschheid en dat, wanneer de maatschappij verfoeilijk is ingericht, hare hervorming komen moet niet door bloedige aanslagen maar door de geesten te kneden met zachtheid en geduld - schreven zij in de voorrede van hun boek: 'S'il se dégage ici quelque chose comme une thèse, cette thèse est accessoire, subordonnée à l'intérêt d'art, mais enfin nous ne la répudions pas'.

Zoo moet het zijn. De stelling, die zich uit den roman ontwikkelt, de indruk, dien de schrijver heeft van het leven en de maatschappij - zijn 'wereldvisie' heet dat tegenwoordig en zoo noemt het ook de heer Wagenvoort - behoeven niet verloochend te worden, maar die stelling, die indruk moeten als bijkomstig worden beschouwd, als ondergeschikt aan het belang van de kunst.

In de meening die ik uitsprak na *Een Passie* gelezen te hebben en herhaalde na de lezing van *Felicia Beveridge*, word ik bevestigd door *De droomers*: het terrein waarop Maurits Wagenvoort zich het gemakkelijkst beweegt, waarop hij de dingen en menschen het zuiverst ziet, is dat van de klein-burgerlijke novelle. De gedeelten in dezen roman, waarin hij exotische en excentrieke personen laat optreden, lijken mij moeielijk bewerkt, onzeker van teekening, al zou ook de schrijver mij verzekeren dat hij die menschen ont-

moet heeft en hun doen en zeggen getrouw heeft opgeteekend; die waarin het klein-burgerlijk leven (Mme Renouard, Mlle Malise) en dat van de armen en misdeelden geteekend wordt, zijn het best geslaagd.

Wil de schrijver de stof voor dergelijke schilderingen buiten zijn vaderland zoeken, het zij zoo; mits hij niet, in hooghartige voornaamheid, den wenk van scherpzinnige waarnemers der maatschappelijke toestanden als de Rosny's in den wind sla, doch waar hij als ‘kunstenaar’ optreedt, het belang van de kunst hoog houdend, aan den kunstvorm al zijn krachten wijde.

Muzikaal overzicht.

Weber en Lortzing. - Het Duitsche *Singspiel*.

In Lissabon schijnen de verslaggevers van muziekuitvoeringen nog niet veel te weten van de algemeene geschiedenis der toonkunst.

Immers, toen aldaar eenige weken geleden Weber's *Freischütz* voor de eerste maal (80 jaar na hare voltooiing!) werd opgevoerd, wist een van dat gilde te vertellen, dat de componist in genoemd werk blijk gaf, voor de kunst veel te beloven, ofschoon, zooals de recensent er bijvoegde, in die compositie weinig te bespeuren viel van den modernen geest der hedendaagsche Opera.

Door verslaggevers op muzikaal gebied worden nu en dan wel eens bokken geschoten, en daarom zou het door een onzer dagbladen onlangs geopperde denkbeeld, om een doctoraat voor de Pers in te stellen, en dus van hen, die zich aan de journalistiek willen wijden, een examen te eischen, voor de toonkunst nog zoo kwaad niet zijn, maar de bok van den Lissabonschen verslaggever is nu toch wel wat heel groot.

Ware de vergissing gepleegd bij een minder algemeen bekend componist, bij een Lortzing bijv., wiens beteekenis op muzikaal gebied bij die van Weber achterstaat en van meer localen aard is, dan zou zij wellicht nog verschoonbaar kunnen geacht worden, maar bij een Weber, die grooten invloed heeft gehad op de ontwikkeling der muziek, en meer bepaaldelijk op die van het drama, en wiens opera's gedurende drie vierden eener eeuw in alle landen van Europa en daaarbuiten tallooze malen zijn opgevoerd, kan zij er moeilijk mede door. En al schijnt men nu in de hoofdstad

van Portugal eerst thans kennis te maken met de opera *Der Freischütz*, van hem, die openlijk als beoordeelaar in muzikale zaken optreedt, mag meer kunde verwacht en geëischt worden.

Ik noemde daar zoo even Weber en Lortzing. Deze beide namen vertegenwoordigen een genre der toonkunst, dat in Duitschland een groote rol heeft gespeeld en, in zijn meer verheven vorm, een der voorname factoren is geweest voor het tot stand komen van het latere Duitsche muziekdrama. Ik bedoel: het Duitsche *Singspiel*.

Weber en Lortzing zijn in dit jaar op bijzondere wijze gehuldigd, en wel bij de feestvoorstellingen, welke in de maand Mei in het theater te Wiesbaden hebben plaats gehad.

Weber was vertegenwoordigd door zijn zwanenzang *Oberon*. Mag men de mededeelingen, die over deze Oberon-opvoering tot ons gekomen zijn, vertrouwen schenken, dan heeft men zich in Wiesbaden beijverd, dit dramatische werk van den Duitschen meester in een beter kleed te steken dan waarin het tot dusver meestal vertoond werd, en moet men daarin over het algemeen geslaagd zijn.

Niet alleen dat van het decoratieve gedeelte bijzonder veel werk gemaakt was, maar ook de tekst werd aan een zuivering onderworpen, en in plaats van de recitatieven, die een twintig jaar geleden door Frans Wüllner in dit werk waren aangebracht ter vervanging van het gesproken woord, werden nu de muzikale verbindingen tusschen de aria's en ensemblestukken, daar waar dit kon geschieden, op melodramatische wijze gevormd, en overigens alleen het gesproken woord gebezigd.

Er zijn er die meenen, dat ofschoon het goed is een weinig wantrouwend te zijn tegenover bewerkingen van dramatische en muzikale producten uit een klassieke periode, er toch onder laatstbedoelde worden aangetroffen, die zulke bewerkingen - mits met talent en met groote voorzichtigheid ondernomen - zeer goed kunnen velen. Dit zijn dan die werken, welke ons door den maker onvoltooid zijn nagelaten, of die hij ons heeft nagelaten in een vorm, dien hij niet voor afgewerkt en maatgevend hield. Dit laatste zou o.a. het geval zijn met Weber's *Oberon*. Zoo wereldberoemd en geliefd enkele gedeelten van dit werk ook geworden zijn, zoo kan het geheel, als dramatisch toongedicht, toch niet bevredigen.

Oberon - een ‘romantische opera’ werd zij genoemd - dankt

zijn ontstaan niet aan Weber's eigen initiatief maar aan een ontvangen opdracht van den directeur van het Coventgarden-theater te Londen, die een nieuw stuk met prachtige ‘mise en scène’ en gemakkelijk te begrijpen muziek noodig had, en bij wien het op het geld niet aankwam. Weber had toenmaals reeds de kiem der ziekte, die hem ten grave zou sleepen, en de zorg voor de zijnen bracht hem er toe, het betrekkelijk zeer voordeelig aanbod van dien theaterdirecteur aan te nemen. Hij begon den Engelschen tekst, die uit Wieland's meesterwerk samengeflanst was, te componeeren, en om beter in dien tekst te kunnen doordringen had hij zich vooraf bijna twee jaren lang de moeite gegeven om de Engelsche taal te leeren, zoodat hij het niet noodig had, van den tekst eerst een vertaling te laten maken.

De opera had bij haar eerste opvoering te Londen een uitbundig succes, en aan eerbewijzingen van allerlei aard ontbrak het den componist niet. Maar hijzelf was niet tevreden; hij wist te goed, wat er aan het werk ontbrak. Ongeveer een jaar vóór die première had hij aan zijn librettist geschreven: ‘Ich wiederhole, dass der Zuschnitt des Ganzen allen meinen Ideen und Grundsätzen sehr fremdartig erscheint; die Einmischung so vieler Hauptpersonen, welche nicht singen, die Weglassung der Musik in den wichtigsten Momenten, alle diese Dinge berauben unsern Oberon des Namens einer Oper und werden ihn untauglich machen für alle anderen Bühnen Europas, was ein schlimmer Umstand für mich ist, aber - *passons là dessus*.’

Ware Weber niet zoo spoedig na dien triomf in Londen gestorven, dan zou hij wellicht aan zijn werk nog een anderen vorm gegeven hebben. Nu dat niet is kunnen geschieden, kan men, met de wetenschap dat de componist zelf met zijn werk niet geheel tevreden was, het anderen moeilijk euvel duiden, dat zij willen trachten, de formeele onvolkomenheden van dat werk, voor zooveel dit in hun vermogen ligt, te verbeteren, ten minste wanneer dit geschiedt met de noodige piëteit voor den componist. En in dit laatste schijnt men te Wiesbaden niet gezondigd te hebben.

Ook Albert Lortzing, de componist van *Zar und Zimmermann, Undine, Der Waffenschmied, Der Wildschütz* en zoovele andere bevallige Duitsche zangspelen, is, zooals reeds gezegd is, ditmaal in het theater te Wiesbaden gevierd, en wel door de opvoering

van eerstgenoemd zangspel, dat ook het meest bekende van dezen componist is.

Lortzing wordt niet genoemd, wanneer er sprake is van de allereersten op het gebied der compositie, en als tooneeldichter (hij maakte of bewerkte naar andere bronnen den tekst van de meeste zijner tooneelstukken) rekent men hem evenmin tot de klassieken. Maar hij bezat gaven van verschillenden aard, die slechts zelden in één persoon vereenigd zijn en die nog zeldzamer bij één persoon in zoo groote volmaaktheid worden aangetroffen.

Behalve dat hij componist en tooneeldichter was, had hij ook een aangeboren talent als zanger en tooneelspeler. Die verscheidenheid van gaven maakte hem voor de loopbaan van dramatisch componist bij uitstek geschikt. Dat hij geboren dichter was, bewijst zoowel de keuze zijner stoffen als de behandeling daarvan; er ligt een schat van poëzie in zijne werken, welke hem, die gevoel daarvoor heeft, onmiddellijk treft. En daar hij zijne onderwerpen bij voorkeur uit de Duitsche sprookjeswereld en uit het Duitsche volksleven genomen heeft, is het geen wonder, dat hij de sympathie zijner landgenooten verworven heeft.

Van deze sympathie is nog dezen zomer blijk gegeven bij de feesten, die in Bad Pyrmont - de plaats waar Lortzing geruimen tijd gewerkt heeft - te zijner eere gevierd zijn.

> So weit der Sturm durch deutsche Eichen rauscht,
> So weit als Menschen Liebesschwur getauscht,
> So weit ein Schwert der Freiheit zugeschwungen,
> Steigt Meister Lortzings goldner Liederchor
> Mit Lenzgewalt aus deutschem Herz empor,
> Dem Lieb, der Lust, dem Vaterland gesungen.

Deze woorden uit den proloog van prins Emil von Schönaich Carolath, waarmede den 30sten Juni van dit jaar in Bad Pyrmont het eerste Lortzing-muziekfeest geopend werd, waarvan de opbrengst zou strekken tot vermeerdering der fondsen voor het daar ter plaatse oprichten van een Lortzing-monument, doen zien, dat de componist van *Zar und Zimmermann* en nog zoovele andere voorttreffelijke werken in Duitschland nog in eere wordt gehouden, en ook de groote belangstelling, die voor dat muziekfeest betoond werd, heeft er getuigenis van afgelegd.

Jammer maar, dat al die waardeeringen niet kunnen goed maken, wat men aan Lortzing tijdens zijn leven onthouden heeft. Evenals zoovele, ja zelfs de beste zijner Germaansche kunstbroeders, heeft hij gebrek geleden en een zeer zorgvol bestaan gehad, en om de compositiën, waarmede hij zoovelen zijner landgenooten verkwikt heeft, bekommerde zich bijna geen mensch, wanneer het gold, hem daarvoor financieele vergoeding te schenken.

Albert Lortzing, geboren in 1803, genoot een zorgvuldige opvoeding. Zijn vader had in Berlijn een lederhandel, maar de zin voor het tooneelspelersberoep was bij hem en zijn vrouw zoo sterk (beiden hadden langen tijd op het lief hebberij theater ‘Urania’ in Berlijn gespeeld), dat zij eindelijk besloten, zich geheel aan het tooneel te wijden. De opvoeding van hun kind werd daardoor echter niet verwaarloosd, en daar de jonge Albert zeer veel aanleg voor de muziek toonde, wilde men hem door een degelijk musicus daarin onderricht laten geven. Men vond dien in professor Rungenhagen, toenmaals directeur der Berlijnsche ‘Singakademie.’

Dit onderwijs duurde tot 1812, toen de ouders van Lortzing naar Breslau verhuisden, waar zij een engagement bij den stadsschouwburg hadden aangenomen. Lang bleven zij er evenwel niet. Zij deelden in het lot der meeste tooneelspelers en verwisselden telkens van theater. In dien tijd gebeurde het dikwijls, dat hun zoon in kinderrollen optrad. Zijn voornaamste bezigheid bleef echter de muziek. Behalve de piano bespeelde hij nog verscheidene orkestinstrumenten, studeerde ijverig in de theoretische werken van Albrechtsberger en anderen en oefende zich eveneens in de compositie.

Op negentienjarigen leeftijd trad hij zelfstandig op als tooneelspeler, o.a. in Dusseldorp en Aken, en vervulde ook nu en dan in de opera kleine tenor- of bariton-partijen. Want ofschoon zijn stem niet geschoold was, kon men hem toch wegens zijn muzikaal en mimisch talent, gepaard aan een innemend uiterlijk, ook voor dat dramatisch genre uitstekend gebruiken.

Gastvoorstellingen aan het stedelijk theater te Keulen hadden tot gevolg, dat hij er een vast engagement kreeg. In Keulen trouwde hij op twintigjarigen leeftijd met een tooneelspeelster.

Heel lang bleef hij niet in Keulen. Als tooneelspeler, zanger en componist (in Keulen was zijn eerste opera *Ali Pascha von*

Janina opgevoerd) kreeg hij hoe langer hoe meer naam, en het gevolg daarvan was, dat hij van verschillende zijden aanzoeken wegens engagementen ontving.

In het jaar 1826 was hij verbonden aan het hoftheater te Detmold, dat ook in Munster, Osnabrück en Pyrmont voorstellingen gaf. Hij bleef er vele jaren, maar uit zijne brieven blijkt, dat het dikwerf een zorgvolle tijd voor hem was. Hij klaagt daarin, dat het publiek zoo moeilijk te bevredigen is en dat het hoftheater wegens gebrek aan geldmiddelen zoo weinig doen kan om daaraan te gemoet te komen. Ook de vermeerdering zijner familie baart hem groote zorgen; hij ziet zich genoodzaakt door gastvoorstellingen en concerten in andere plaatsen in dien nood te voorzien.

In 1833 begon voor Lortzing een elfjarig tijdperk, dat betrekkelijk het schoonste en gelukkigste van zijn leven was. Ringelhardt, die vroeger directeur van het stedelijk theater in Keulen geweest was, nam toen de directie van den Stadsschouwburg te Leipzig op zich, en het eerste, wat hij deed, was, zijn jeugdigen vriend en kunstbroeder Lortzing voor zijn onderneming te winnen.

In Leipzig componeerde Lortzing een groot deel van zijn beste werken. Vooreerst: *Die beiden Schützen*, welk zangspel een groot succes verwierf, en waarin de componist zelf met groote virtuositeit de rol van den dommen Peter vervulde.

Op dit stuk volgde *Zar und Zimmermann*, dat lang zoo goed niet werd ontvangen. Het ontbrak Lortzing niet aan benijders, en deze hadden eerstgenoemd werk slecht gerecenseerd en getracht te verkleinen. Het onpartijdige publiek had wel reeds uitspraak gedaan door Lortzing's opera toe te juichen, doch de ongunstige beoordeelingen waren niet zonder effect gebleven en het publiek toonde zich tegenover Lortzing's tweede werk veel meer gereserveerd. Eerst door opvoeringen in andere plaatsen, o.a. te Berlijn, heeft *Zar und Zimmermann* zich de hooge plaats weten te veroveren, die het in de rij der tot de ‘Spieloper’ behoorende werken inneemt.

Door die opvoeringen werd Lortzing's naam wijd en zijd bekend, en ook persoonlijk gaf hem dit voordeel. Van den Intendant der Koninklijke Schouwburgen in Berlijn ontving hij een belangrijk honorarium en een kostbare vaas, van de theaterdirectie in Breslau, waar de opera eveneens grooten opgang gemaakt had, een brillantring.

Na eenige dramatische composities van minder beteekenis kwam

Lortzing in het jaar 1842 met een derde belangrijk werk voor den dag, namelijk met: *Der Wildschütz*, een zangspel dat niet minder bijval vond dan *Zar und Zimmermann* en vele jaren lang onafgebroken op het repertoire der Duitsche schouwburgen is gebleven. Het onderwerp is door Lortzing genomen uit het blijspel *Der Rehbock* van Kotzebue en door hem op nieuw bewerkt.

Lortzing stond nu op het toppunt van zijn roem. Hij had reeds verscheidene zangspelen gecomponeerd, waarvan eenige lievelingstukken van het publiek waren geworden, en zijn naam was in geheel Duitschland bekend en geëerd. Toch moest hij, om voor de zijnen te kunnen zorgen, dag aan dag op het tooneel verschijnen. Hij kreeg daardoor hoe langer hoe meer hekel aan het tooneelspelersberoep en zag verlangend uit naar een kapelmeestersplaats.

Eerst in 1844, toen de directie van den Stadsschonwburg te Leipzig in andere handen overging, werd die wensch vervuld. Den eersten Augustus van genoemd jaar trad Lortzing bij dit theater voor de eerste maal als kapelmeester op, en hij gevoelde zich in die nieuwe betrekking zeer gelukkig. Het gaf hem nieuwe krachten, en hij maakte daarvan gebruik om zijne romantische opera *Undine* af te maken, die het allereerst in Hamburg opgevoerd zou worden. Daarheen reisde Lortzing in April 1845 en had er met zijn opera veel succes. Overigens zag het er echter met zijne positie weder bedroevend uit. Met primo Augustus van dat jaar werd hij van zijn post als kapelmeester aan het theater te Leipzig ontheven, omdat de directeur bezuinigen wilde. De componist, die zooveel naam had in de tooneelwereld en reeds zooveel in zijn vak gepresteerd had, werd aan kant gezet ‘wegen lumpiger paar hundert Thaler,’ gelijk hij zich uitliet.

Zoo was dan de gelukkige tijd te Leipzig ten einde. Volkomen zonder financieele zorgen was die echter ook niet geweest. In verband daarmede is nog de volgende anekdote bekend geworden.

In het orkest, waarvan Lortzing in Leipzig de leiding had, was een paukenist, die een niet onaanzienlijk vermogen bezat en daarbij zeer gierig was. Bij dezen man had Lortzing wel eens aangeklopt, wanneer hij zich in financieelen nood bevond, en dan eenige thaler ter leen gekregen, maar hij werd deswege zoo aanhoudend en onbarmhartig gemaamd, dat het de ergernis der overige orkestleden opwekte en deze besloten, den gierigaard daarvoor te doen boeten.

Nu beroemde deze paukenist er zich op, dat hij onder het begin der ouverture van het een of ander stuk in den gang onder het tooneel rustig een glas bier kon uitdrinken en toch tijdig in het orkest verschijnen op het oogenblik dat de eerste paukenslagen moesten invallen. Daarop nu was het plan der orkestleden gebaseerd. Zij brachten onder elkander zooveel bijeen als Lortzing's schuld bedroeg en telden dit vóór het begin der voorstelling in klein geld op het paukenvel uit. In groote spanning werd het begin der ouverture gespeeld, en zie: op het juiste oogenblik plaatste de paukenist zich vóór zijn instrument en sloeg er dapper op los, maar met het vermakelijk gevolg dat al de koperen en zilveren munten in de hoogte vlogen en in alle hoeken en gaten van de orkestruimte te land kwamen. Op den toorn van den paukenist over de streek, dien men hem gespeeld had, volgde beschaming, toen hij aan de pauken een papier vastgehecht vond, waarop een verklaring van het geval gegeven werd. Na afloop der voorstelling kroop de paukenist op handen en voeten in het orkest rond, om zijne penningen bijeen te zamelen, maar hij kon niet alles terug vinden. Veel was in gaten en reten verdwenen en ook door andere handen opgepakt.

Met zijn ontslag als kapelmeester te Leipzig scheen het geluk van Lortzing geweken te zijn. Herhaaldelijk deed hij zijn best, een andere kapelmeesterplaats te verkrijgen, doch dit gelukte hem niet. Uit Berlijn en Dresden, waarheen hij geschreven had, ontving hij niet eens antwoord.

Men moet zich verwonderen, dat Lortzing in het jaar na zijn ontslag, waarin hij onder zorgen gebukt ging en door gastvoorstellingen en concerten geheel in beslag werd genomen, nog tijd en lust vond voor het componeeren van een nieuwe opera. Het was: *Der Waffenschmied*, die het eerst werd opgevoerd te Weenen in het ‘Theater an der Wien’ (30 Mei 1846), aan welk theater Lortzing kort daarop tot kapelmeester werd benoemd. Lang zou ook dit echter niet duren. Na twee jaren bleek de onderneming geen levensvatbaarheid meer te hebben, en Lortzing was weder zonder betrekking. In Mei 1849 vinden wij hem weder als kapelmeester te Leipzig, maar moeilijkheden met de theaterdirectie maakten ook daar de positie voor hem onhoudbaar en gaven hem aanleiding, zijn contract met wederzijdsch goedvinden te verbreken.

En nu ving voor den armen kunstenaar een werkelijke lijdensgeschiedenis aan. Hij moest telkens vrouw en kinderen verlaten om als tooneelspeler weder wat te verdienen, en dikwijls had hij nauwelijks genoeg om zijne reiskosten te betalen. Nog eenmaal nam hij een kapelmeestersplaats aan, en wel in Berlijn, de plaats zijner geboorte, maar met welk vooruitzicht? Het nieuwe 'Friedrich-Wilhelmstädtische Theater', waarvan hij de muzikale leiding op zich zou nemen, bezat nog geen kapel en nog geen operapersoneel; alles moest nog van meet af aan gevormd worden. In Mei 1850 werd dat theater ingewijd met een feestouverture van Lortzing en eenige van zijne laatste kleinere werken op muzikaal-dramatisch gebied werden er gegeven, maar van hooge kunst was bij deze instelling, althans vooralsnog, geen sprake.

Lortzing voelde zich heel ongelukkig. Den 1^{en} Augustus van het jaar 1851 schreef hij aan een zijner vrienden: 'Ich gestehe dir, was ich keinem gestanden habe, dass ich durch die letzten verhängnissvollen Jahre, das viele Uebersiedeln, die mehrfache Engagementslosigkeit so verarmt bin, dass Deutschland darob erröten sollte. Gott weiss es und die Meinigen, ich habe immer gearbeitet.'

Duitschland bloosde echter niet. Het had zich om de financieele zorgen van hem die het land tot eer strekte, nooit bekommerd. Men staat verbaasd, wanneer men nagaat, hoe weinig Lortzing voor zijne composities ontving. Voor zijn opera *Zar und Zimmermann*, die in een tijdsverloop van acht jaren 8 uitgaven beleefde, heeft hij niet meer dan 40 Friedrichs d'or ontvangen. En wat hij voor zijne andere werken kreeg was zeer bescheiden. De meeste theaters betaalden voor het opvoeringsrecht 60 of 70 thaler, de kleinere slechts 30 thaler, en daarvan moesten dan nog dikwerf de kosten van copieerwerk afgetrokken worden. Men vergelijke dit eens met componisten van onzen tijd, die op hetzelfde gebied werkzaam waren, met een Strauss, een Millöcker bijv., die bijna als millionnairs stierven!

Binnen een half jaar na de bovenvermelde klacht behoorde Lortzing niet meer tot de levenden. Hij stierf den 21sten Januari 1851, en met het oog op de omstandigheden, waarin de dood hem trof, mag men aannemen, dat deze een welkome verlossing voor hem zal geweest zijn.

Nu scheen Duitschland zich opeens bewust te worden, dat het

een beroemden zoon verloren had. De theaterdirectiën vereenigden zich tot het stichten van een fonds ter verzorging van de nagelaten betrekkingen van Lortzing, op zijn graf te Berlijn werd een monument geplaatst en de stedelijke regeering liet aan het huis, waarin hij stierf (Luisenstrasse 53), een gedenksteen aanbrengen. Alles heel mooi, maar den man, die zooveel voor de Duitsche kunst gedaan had, kon dit niet meer helpen.

In den aanvang van dit overzicht gewaagde ik van Weber en Lortzing als vertegenwoordigers van het dramatische genre, dat men in Duitschland bestempelde met den naam van *Singspiel*. Wat verstaat men nu echter onder die benaming?

Het antwoord hierop is principieel niet moeilijk te geven. In strikten zin is 'Singspiel' een dramatische voorstelling waarbij de muziek een der factoren is, maar, in tegenstelling van hetgeen men 'Opera' noemt, geen overwegende rol speelt; een tooneelstuk, waarin afwisselend zangstukken en gesproken dialoog voorkomen.

Deze definitie stemt ook overeen met den oorsprong der *Singspiele*.

Zij bestonden in Duitschland reeds lang vóór de Opera. Zoowel bij geestelijke als bij wereldlijke theatervoorstellingen werd muziek gemaakt (oorspronkelijk alleen zang, later ook instrumentale muziek), maar deze stond in zeer lossen samenhang met de handeling op het tooneel en was meer een middel om het publiek te lokken.

Dit veranderde, toen in den aanvang der 17de eeuw de uit Italië afkomstige 'Opera' in Duitschland haar invloed deed gevoelen. De bedoelde tooneelvertooningen verkregen toen een meer gesloten vorm, het aandeel, dat daarin aan zang en instrumentale muziek werd toegekend, werd duidelijker afgebakend en beiden traden in een betere verhouding tot de handeling, waardoor althans de zang een hoogere dramatische beteekenis verkreeg.

Het principieele onderscheid tusschen 'Opera' en 'Singspiel' kwam daardoor beter aan het licht, maar toch was men zich in de eerste tijden het onderscheid tusschen die beiden nog niet klaar bewust, zoodat men niet altijd consequent was in het gebruik der beide benamingen en niet zelden 'zangspel' noemde wat eigenlijk de kenmerken der 'opera' in zich bevatte.

De eerste sporen van een *Duitsch zangspel*, in den zin dien men

er ook later aan gehecht heeft, ontwaart men eerst in de laatste 25 jaren der 17de eeuw. In het jaar 1678 kwamen intelligente en ondernemende mannen in Hamburg op het denkbeeld, aldaar een vast theater te stichten, waarin ook muzikaal-dramatische werken vertoond zouden worden. Zij moesten wel is waar nog gemaakt worden, maar met het theater kwamen ook de scheppende krachten.

Tot aan het jaar 1689 werden te Hamburg op het gebied der toonkunst slechts Duitsche zangspelen gegeven, maar toen kwam men in het zog der Groote Opera. Wel waren het zoogenaamde ‘Duitsche opera's’, die men te hooren kreeg, maar deze konden zich met de beste werken der Italianen uit dien tijd niet meten en waren ook over het algemeen niet bijzonder oorspronkelijk. Eigenlijk waren het Italiaansche opera's, doch waarin zich de invloed der Fransche opera deed gevoelen, die, ofschoon naar het Italiaansche model gemaakt, sedert Lulli daarvan in zooverre begon af te wijken, dat er meer werk gemaakt werd van de koren, de *mise en scene* en de verbinding van koren en dansen met de handeling. Tot hen, die zulke opera's componeerden, behoorden Reinhard Keiser (de meest vruchtbare in dit opzicht), Mattheson, Telemann, en zelfs de jonge Händel.

Die zoogenaamde Duitsche opera drong het Duitsche zangspel op den achtergrond, maar zelf kon zij toch geen vasten voet in Duitschland verkrijgen. De Italiaansche opera beheerschte alles en drong alles terug wat daarnaast wilde opkomen. De Duitsche opera werd veronachtzaamd, en na een bestaan van ruim een halve eeuw viel ook de opera te Hamburg den heerschenden smaak ten offer. Niet weinig invloed oefende daarop uit, dat er in dien tijd nog gebrek was aan Duitsche zangers en zangeressen, die zich met de Italianen, ja zelfs met de Franschen konden meten, en onder de vreemde zangers aan hen, die zich tot het zingen van Duitsche muziek wilden leenen.

Hoewel op den achtergrond gedrongen, stierf het Duitsche zangspel daarom nog niet uit. Verschillende pogingen werden gedaan om het staande te houden. O.a. legde de tooneelspeler Koch, die met zijn gezelschap afwisselend in Leipzig, Weimar en Berlijn voorstellingen gaf, zich met ijver op het zangspel toe, wat hij hoofdzakelijk uit eigenbelang deed, daar hij iets moest verzinnen om het publiek, dat van zijne voorstellingen minder

notitie begon te nemen, weder in zijn theater te lokken. Hij had een bij zijn troep in dienst zijnden violist, die Standfuss heette, weten te bewegen het zangspel *Der Teufel ist los*, dat ettelijke jaren geleden in Berlijn was opgevoerd, doch toen fiasco had gemaakt, op nieuw te componeeren. In dien nieuwen vorm werd dit uit Engeland afkomstige stuk in October 1752 te Leipzig opgevoerd en beviel toen zeer.

Daar Koch echter van de verdere opvoeringen van dit stuk weinig plezier had, wendde hij zich tot den in Leipzig wonenden dichter Felix Weisse, met verzoek het Engelsche stuk op nieuw te bewerken. Weisse gaf daaraan gehoor en Johann Adam Hiller componeerde de muziek voor dit stuk, dat in 1764 onder den titel van: *Die verwandelten Weiber oder Der Teufel ist los* op nieuw ten tooneele werd gebracht en een uitbundig succes had.

Nu kreeg dit muzikaal-dramatische genre weder op eenmaal vasten voet op het tooneel. Adam Hiller liet het niet bij dit eene stuk maar componeerde nog vele andere zangspelen, waarvan de meest bekenden zijn: *Die Jagd, Der Dorfbalbierer, Der lustige Schuster, Die Liebe auf dem Lande*. Hem volgden componisten als Neefe, Reichardt, Schweitzer, Benda, Dittershof, Schenk e.a.

Dit zangspel (ook wel genoemd ‘operette’) kreeg veel beteekenis door iuvloed van Fransche zijde. Uit de *vaudeville* had zich van lieverlede de *Opéra-comique* ontwikkeld, waarvan de kern nog wel altijd het lied (*la chanson*) was, doch waarin, vooral sedert Grétry, ook de andere muzikale vormen meer en meer een voorname plaats begonnen in te nemen, en die haar toon wat hooger begon aan te slaan. De dichters brachten meer ernst in de opéra-comique, die daardoor meer en meer het hoogere drama naderde en zelfs het aangrijpende niet versmaadde. Toch bleef het luimige altijd een grondelement van het genre en juist dit mengsel van ernst en scherts vormde een scherpe tegenstelling met de beide soorten der Italiaansche opera, die zich eensdeels uitsluitend bepaalde tot het hoog ernstige *(opera seria)*, anderdeels zich geheel aan de klucht wijdde *(opera buffa)*. Doch ook uiterlijk onderscheidde zich de opéra-comique van de eigenlijke opera, en wel daardoor dat de dialoog niet recitatief was. Daarvoor echter moest de dialoog des te levendiger en geestiger zijn.

Dit meer degelijke nu van het zangspel werd in Duitschland

overgenomen, en het was wederom de reeds genoemde dichter Weisse, die het allereerst daarop grooten invloed had. Hij vertaalde bestaande Fransche operetten of maakte zelf libretti, die op Fransche leest geschoeid waren.

In hunne pogingen om het zangspel te verheffen, gingen de Duitschers echter ook menigmaal verder en hadden zij daarbij meer het oog gericht op de stichting van een Duitsche *opera*. Zoo geschiedde o.a. te Mannheim, waar door Karl Theodor, keurvorst van de Palts, een tooneel voor nationale opera's werd opgericht, dat in 1777 geopend werd met *Günther von Schwarzburg*, opera van Holzbauer. Mozart hoorde en zag daar die opera en roemde daarin de ‘wahren deutschen originellen Gedanken.’ Ook Wieland maakte den tekst voor zulke opera's (*Alceste, Rosamunde*) en schreef een *Versuch über das teutsche Singspiel*, waarin enkele voorspellingen met betrekking tot het hedendaagsche muziekdrama voorkomen.

Lang duurde het echter in Mannheim niet. De keurvorst verplaatste zijn domicilie naar München, en daarop schijnt van invloed geweest te zijn, dat hij de zaak niet meer steunde, zoodat deze verliep.

Niet beter ging het met een proef te Weenen. Hier was op bevel van keizer Jozef in 1778 een Duitsch operatheater gesticht, maar in 1783 moest dit weer gesloten worden wegens gebrek aan belangstelling, ofschoon Mozart er zijn *Entführung* voor geschreven had en het theater ook in de zangspelen van Adam Hiller, Benda, Weigl, Dittersdorf e.a. ruim stof had voor opvoeringen van nationale werken. Wel is waar werd dit theater in 1785 heropend, doch reeds drie jaren daarna moesten de voorstellingen op nieuw gestaakt worden. Naast de Italiaansche Opera kon ook thans nog niets stand houden.

In de hierbedoelde Duitsche opera wilde men zooveel mogelijk de Italiaansche op zijde streven. Men bracht er de zangvirtuositeit en de verdere elementen in, die de Italiaansche opera tot een zoo geliefd genre maakten. En wat bij Hiller's ‘Singspiel’ nog een hindernis was geweest, namelijk het onvoldoende van het zangpersoneel, dat viel daarmede eveneens weg, want nu nam men, in plaats van eenvoudige tooneelspelers, werkelijke zangers. Een Benda, een Schweitzer, een Holzbauer konden echter niet meer geven dan de Italiaansche operacomponisten; daartoe was hun

talent niet machtig genoeg. En toch moesten zij dit kunnen, wilden zij zich naast de Italianen handhaven.

Over die metamorphose van het Duitsche zangspel laat de meergenoemde dichter Weisse zich in het voorbericht zijner verzameling tooneelgedichten (1778) aldus uit: ‘Sedert eenigen tijd tracht men de kleine liederen weder uit de komische opera te verdringen en ze te vervangen door bravouraria's met alle mogelijke coloraturen, en ziet met verachting neder op de voortreffelijke muziek van Hiller, wijl hij zijne aria's niet gecomponeerd heeft voor zangeressen als Mara of Hellmuth. Dat hij het had *kunnen* doen, wanneer hij gewild had, daarvan heeft hij bewijzen genoeg gegeven en geeft die nog dikwijls. Maar hij wist, dat zij niet in overeenstemming waren met den aard van dit tooneelspel en ook niet met mijne oogmerken. Ons lag meer daaraan, door een vroolijk gezelschap dan door virtuozeu gezongen te worden.’ Nu hebben deze woorden wel meer in het bijzonder betrekking op het komische genre in het zangspel, maar er wordt toch ook in het algemeen door te verstaan gegeven, hoe men nog altijd aan den leiband der Italiaansche opera liep, en dat het noodzakelijk was, dien weg te verlaten, wanneer men iets werkelijk nationaals tot stand wilde brengen.

Zeide ik hierboven, dat het antwoord op de vraag, wat men onder *Singspiel* verstaat, principieel niet moeilijk te geven is, minder gemakkelijk is het te beoordeelen, welke werken der Duitsche klassieken tot die rubriek gerekend moeten worden; vooral wanneer men nagaat, dat de Duitschers voor hunne muzikaal-dramatische producten tal van benamingen hebben uitgevonden, als daar zijn: *Oper, komische Oper, Singspiel, Zauberoper, Mürchenoper, Spieloper*, waarmede niet altijd consequent werd omgesprongen.

Mozart's *Entführung* en *Zauberflöte* worden over het algemeen als ‘Singspiele’ beschouwd, en wel voornamelijk omdat daarin ook gesproken dialoog voorkomt. Daar eerstgenoemd werk tot het komische genre behoort, dat in nauwe betrekking tot het ‘Singspiel’ staat, en trouwens geschreven werd voor het door keizer Jozef gestichte ‘Nationalsingspieltheater,’ is in zooverre voor die opvatting veel te zeggen. Wat echter de *Zauberflöte* betreft, zou twijfel geopperd kunnen worden, daar de beteekenis der muziek tot een groote hoogte is opgevoerd en de grootere vormen der

opera, alsmede hare op effect berekende uiterlijkheden hierin zijn overgenomen. Ook Mozart scheen het werk niet voor zoo eenvoudig te houden, want toen hij zijn vriend, den schouwburgdirecteur Schikaneder, beloofd had, het te zullen componeeren om hem uit den nood te helpen, moet hij gezegd hebben: ‘Aber wenn wir ein Malheur haben, so kann ich nichts dazu, denn eine *Zauberoper* habe ich noch nicht componirt.’

In het algemeen heeft voor de Duitsche muzikaal-dramatische werken, die in de allerlaatste jaren der 18de eeuw en in het begin der 19de eeuw geschreven zijn, de daar straks gegeven definitie van ‘Singspiel’ - hoe volkomen juist ook voor de tot het genre behoorende werken van vroegere tijden - wel wat van haar gewicht verloren, en juist daarom, wijl de muziek zoodanig aan beteekenis heeft gewonnen, dat zij, ofschoon genoodzaakt het rijk met het gesproken woord te deelen, toch het leeuwenaandeel daarvan heeft weten te bemachtigen.

Er is echter nog een ander kenmerk, dat een muzikaal-dramatisch product tot ‘Singspiel’ stempelt, en dat is: *het onderwerp*. Niet het tragische der groote opera maar wat uit het volksleven gegrepen is of wat de verbeelding des volks opwekt (het romantische), vindt daarin een plaats. Een der beste typen van dit genre is Weber's *Freischütz*, waarin componist en dichter den toon getroffen hebben, die bij het Duitsche volk weerklank vindt en welk werk in den tijd van zijn ontstaan dan ook een indruk teweeg bracht, als bij weinig andere toondrama's is waargenomen.

In de richting van het ‘volksthümliche’ (zooals de Duitschers het eigenaardig uitdrukken) werd Weber o.a. gevolgd door Lortzing, maar deze vermeed grootendeels het gebied der romantiek en bepaalde zich meer tot onderwerpen, die met het alledaagsch leven of met de historie in verband staan.

Voor een van zijn werken heeft Lortzing hetzelfde onderwerp gekozen als Richard Wagner voor zijne *Meistersinger von Nürnberg*, maar de vergelijking van die beide muzikaal-dramatische producten valt niet ten voordeele van Lortzing uit.

Het hierbedoelde werk van laatstgenoemde is een komische opera en heet: *Hans Sachs*. Zij werd voor het eerst opgevoerd in Juni 1840, bij gelegenheid van het 4de eeuwfeest der uitvinding van de boekdrukkunst.

De handeling is hierin van weinig beteekenis. Hans Sachs, de Neurenberger schoenmaker en dichter, bemint Kunigunde, de dochter van den meester goudsmid Steffen, die de hand zijner dochter intusschen heeft toegezegd aan zekeren Hesse, een raadsheer van Augsburg. Bij een zangwedstrijd behaalt deze raadsheer met een onbeduidende rijmelarij de overwinning op Hans Sachs, die daarom bespot en uitgelachen en door den karakterloozen Steffen, die inmiddels burgemeester is geworden, uit Neurenberg gebannen wordt.

Sachs verlaat zijn geboortestad en zijn geliefde, die hem trouw blijft, en begeeft zich in gezelschap van zijn leerknaap Görg naar het legerkamp van Keizer Maximiliaan. Die leerknaap is ook niet eerlijk, want hij steelt een door Sachs gemaakt gedicht, met de bedoeling om het als van hem afkomstig uit te geven en zoo het hart van Cordula, een bloedverwante van Kunigunde, te winnen.

Hij verliest echter dit gedicht, dat door twee boogschutters gevonden wordt, die het aan Keizer Maximilaan overhandigen. Deze, die groote sympathie voor den volksdichter heeft en diens gedichten goed kent, vermoedt terstond, dat het gevonden gedicht van hem afkomstig is en besluit den man in Neurenberg op te zoeken en hem met eerbewijzen te overstelpen. Bij zijn komst in genoemde stad beveelt hij den burgemeester, den auteur van het gevonden gedicht vóór hem te brengen. Dit brengt meester Steffen in groote verlegenheid, waaruit hij echter gered wordt door den raadsheer Hesse, op wiens raad hij dezen aan den Keizer voorstelt als dichter van het lied. De intrigant legt het echter bij de proef jammerlijk af, wordt ontmaskerd en smadelijk weggejaagd.

Nu vraagt de Keizer ten tweeden male, wie het gedicht geschreven heeft, en dan treedt, aangezet door zijn Cordula, aan wie hij het gedicht heeft voorgelezen, de leerknaap Görg schoorvoetend nader en bekent, dat Hans Sachs de maker van het lied is. Natuurlijk is Sachs terstond bij de hand: hij is daar zooeven in Neurenberg teruggekeerd. De Keizer overstelpt hem met eerbewijzen, meester Steffen geeft hem zijn dochter en het stuk eindigt met algemeenen jubel.

Dit is in grove trekken de handeling dezer opera, die Lortzing genomen heeft naar een blijspel van Deinhardstein. De karakters der daarin voorkomende personen zijn onbeduidend en deels ruw.

Hans Sachs is veel te sentimenteel en, wat erger is, als historisch man is hij geheel verkeerd geteekend. Van den diep denkenden en diep gevoelenden dichter, van den flinken schoenmaker, van den grooten humorist, van den wakkeren burger is niets te bemerken. Ook de overige personen zijn alledaagsche wezens, en de eenige lichtpunten zijn de vroolijke leerknaap Görg en de babbelachtige Cordula.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat alles, wat Lortzing onderscheidt - zijn gevoel, zijn gemoedelijkheid, zijn frissche humor - in dit werk van zijn hand in veel mindere mate wordt aangetroffen dan in zijn andere opera's.

En dit klemt nog te meer, wanneer men zijn opera met Wagner's *Meistersinger* vergelijkt. Wagner gaat hierin historisch te werk, maar niet als chronist, doch als diepdenkend poëet en niet minder als groot humorist. Zijn Hans Sachs vooral is een meesterlijk geteekende figuur, die in de muzikaal-dramatische kunst een unicum mag genoemd worden.

HENRI VIOTTA.

Nietzsche.
Een probleem.

Nietzsche is een probleem.

Ik weet heel goed hoe men met dat woord in onzen tijd, en lang voor onzen tijd, heeft gesold. Een problematisch mensch, pardon, een problematische natuur, dat is een leven, interessant en raadselachtig, en met alle schakeeringen tusschen interessant en raadselachtig, onze nieuwsgierigheid toeschemerend. Maar het is zoo ongeveer het tegenovergestelde van wat ik bedoel. Want het probleem van Nietzsche is niet in den man zelf; maar is er een voor ons.

Het leven van Nietzsche ligt open voor ons oog. Geen raadsels daarin, zelfs heel weinig spanning van wereldsche avonturen. Hij was een predikantenzoon, half en half bestemd door zijn familie om op zijn beurt predikant te worden. Maar zijn veelzijdige aanleg en zijn neigingen brachten hem op een ruimer pad: hij had liefde en talent voor muziek en kunst en poëzie, hij wilde een geleerde, een wijsgeer, een weter zijn, en hij koos voor studievak de oude letteren, niet uit een bepaalde voorliefde voor taal- of letterkunde, maar omdat ze hem de wereld van de oudheid openden die hij als een afgesloten geheel kon doorzoeken en vermeesteren.

Op zijn vijf-en-twintigste jaar werd hij dan professor te Bazel. Het lot was hem gunstig, de menschen waren hem welgezind. Een

hinderpaal heeft hij nooit te overwinnen gehad, en hij verkrijgt dikwijls meer dan zijn wenschen. Er leefden in dien tijd interessante en beroemde mannen in Bazel, zooals Jacob Burckhardt: Nietzsche werd met hen bevriend; er toefde een genie in Zwitserland, Richard Wagner: Nietzsche werd zijn vertrouwde, hij kreeg den toegang tot den intiemen huiselijken kring, tot den geest en het hart van den grooten meester.

Toen hij na een professorale werkzaamheid van zeven of acht jaar, om gezondheidsredenen, zijn ontslag wilde nemen, kwam de raad hem te gemoet door hem een pensioen te verleenen; een klein jaargeld, maar het werd vergroot door persoonlijke contributies. Voortaan leidde hij een vrij leven, hij kon zijn woonplaats kiezen: in Italië of in Zwitzerland, op een berg of aan den oever van de zee, in de eenzaamheid van een bedrijvige stad of van een doodstil afgelegen hoekje. Hij vulde zijn vrijen tijd door zijn ongelooflijke werkzaamheid van geest, en de vruchten daarvan... neen hij had over hun ontvangst door de wereld toch niet te klagen.

Nietzsche werd gelezen. Ik bedoel niet alleen zijn: *Also sprach Zarathustra*, maar ook zijn abstracte werken, zooals *Jenseits von Gut und Böse*. Bij hun verschijning al, drongen ze door. Wanneer men het lot van die boeken vergelijkt met dat van de boeken van Schopenhauer en van Stirner of van Carlyle's *Sartor Resartus*, dan blijkt het hoe Nietzsche's geluk hem ook in de laatste periode van zijn leven is blijven volgen.

Geluk... mag men van geluk spreken in een leven dat veroordeeld was om met krankzinnigheid te eindigen? En toch wanneer op den overgang van 1888 tot '89 de hersenziekte Nietzsche overweldigt, is het alsof er al weder zorgende machten bestaan om zich zijner aan te nemen. Hoe vreemd de uitspraak moge schijnen: Nietzsche's uitgang was droevig, maar daarom nog niet den wijsgeer, den man geheel onwaardig, dank zij de opofferende, de geheel in 't lot van haar broeder opgaande liefde van zijn zuster. Wie zoo'n zuster als Lisbeth Förster-Nietzsche heeft meegekregen op zijn weg, wie door zulke trouwe zusterhanden gesteund, gesterkt, vertroost, verpleegd is geworden, van diens ongeluk is de harde, bittere schaal van het ongeluk weggenomen.

Dit is dus het eerste opmerkenswaardige in Nietzsche's persoon, - let wel, ik noem het noch raadselachtig, noch problematisch:

zijn leven is tragisch, het ligt onder een noodlot; maar zijn levensomstandigheden zijn gelukkig. De fout ligt aan hem, - in hem. Hij - zijn eigenlijke ik, de macht achter zijn wereldsche, dagelijksche persoonlijkheid, - hij zelf, om zoo te zeggen, kampt met zijn fortuin. Zijn leven bestrijdt, vermeestert, vernietigt zijn levensloop.

Zie toch eens tot wat voor gelukskind Nietzsche bestemd is geweest. Als student te Leipzig heeft hij nauwlijks zijn eerste verhandeling over een klassiek onderwerp aan zijn professor getoond - en dit was niemand minder dan de beroemde Ritschl, - of deze herkent in hem den veelbelovenden philoloog, en neemt hem onder zijn bijzondere bescherming. Straks (1869) stuurt hij Nietzsche, nog voor dat hij gepromoveerd is, als professor naar Bazel.

De 25-jarige wijsgeer-geleerde scheen verder niets anders meer te doen te hebben dan zich te laten gaan. Zijn loopbaan was verzekerd. En het eerste waarmee hij als hoogleeraar voor den dag kwam was zijn werk: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geist der Musik*. Het waren ideeën van Schopenhauer en Wagner toegepast op de tragedie der Grieken, en het bedoelde, met heel vage voorstellingen, de geijkte zienswijs omtrent de oudheid ondersteboven te werpen.

Voor een rechtgeaard philoloog moest zoo'n boek als *Die Geburt der Tragödie* een ware gruwel zijn; hij kreeg er rillingen van over zijn lijf. Pas had de groote school der Duiteche geleerden de kennis der oudheid op een zekeren grondslag gevestigd, en het boekje van Nietzsche, met zijn tegenoverstelling van Dionysische stemmingen en Apollinische beschaving in de Grieksche wereld, bracht de kennis weer tot den toestand van meer dan een halve eeuw achteruit, toen men symbolische luchtspiegelingen voor wetenschap aanzag. ‘Zukunftsphilologie!’ spotte een van de mannen, die verzekerd was, dat hèm de toekomst der philologie behoorde; een tegenhanger van Richard Wagner's toekomstmuziek.

‘*Die Geburt der Tragödie*’ sneed voor Nietzsche zijn betrekking tot de philologie af (1871-'72).

Maar hij had Wagner.

Toen Nietzsche Richard Wagner leerde kennen, was de meester op het hoogtepunt van zijn bewuste kunstschepping. Ook hem, evenals aan Nietzsche, had Schopenhauer den sleutel gegeven om zijn innigsten aard voor zich te ontdekken. De groote wijze (nog

meer dan wijsgeer)[1] heeft hem het dubbele van zijn natuur verklaard, de tweeheid van zijn tyrannieken, onstuimigen, innerlijken wil en van zijn naar zedelijke orde strevenden geest; tegelijkertijd heeft hij hem den weg gewezen en den prikkel ingebrand tot harmonic. Van revolutionair maakte Schopenhauer's invloed den meester tot onzelfzuchtig kunstenaar en levensverzoener.

Misschien was op 't oogenblik, dat Nietzsche tot de intieme vrienden ging behooren, de werking van Schopenhauer op Richard Wagner al verzwakt. Maar dat verbond nog meer de beiden, den bijna zestigjarigen meester en zijn jongen bewonderaar. Nietzsche wilde zijn medestrijder zijn om de oppervlakkige hoogeschoolsche beschaving van Duitschland te vervangen door een dieper en echter geestesleven. Toen al dadelijk heeft hij 't plan gehad om zijn betrekking in Bazel op te geven, en Wagner's kunst als een reizende apostel te gaan prediken onder de menschen... En dan - wanneer hij zich met hart en ziel aan den meester en de zijnen gegeven heeft, wanneer hij, luistervol als een kampende Apollo, de reeks van zijn '*Unzeitgemässe Betrachtungen*' heeft geopend (1873-1876), keert hij zich plotseling van Wagner weg, juist op het moment dat de meester zijn triomfen gaat vieren, als hij zijn eigen theater in Bayreuth opent en er den '*Ring des Nibelungen*' opvoert (1876).

Hem dwingt zijn lot; hij heeft zijn crisis. Niets ter wereld is treuriger om van te hooren dan van de verschijning van Nietzsche op het feest te Bayreuth, als men zoo pas nog vernomen heeft van de weelde van het samenzijn der beide mannen, van het onzegbare geluk hunner vriendschap. De scheiding was voorbereid door kleine voorloopers van verwijdering, maar eensklaps knapt daar te Bayreuth, met een wreed snijdend geluid, de band. Nietzsche kon zijn ideaal niet herkennen in de vertooning van een muziekdrama voor een banaal publiek, en hij had gehoopt dat de meester zelf ook voor zijn eigen teleurstelling zou zijn uitgekomen en hem zou gesproken hebben over een nieuwen weg dien zij samen zouden opgaan, - hij had gedacht - o die dwaas! - dat Wagner zou handelen als Brand, in het drama van Ibsen, die de sleutels van zijn nieuwgebouwde kerk in den stroom gooit, omdat zijn gebouw, te eng voor

1) Er verbindt zich met het woord filosoof iets schoolsch, dat bij Schopenhauer niet past.

zijn dwepen, hem de borst beklemt..... Altoos hooger, altoos verder! doet het er dan iets toe waar men belandt!

Is er ooit aandoenlijker gang beschreven dan die van broeder en zuster Nietzsche in het luidruchtige Bayreuth, dien morgen dat zij hoopten uit Wagner's mond een bekentenis van inkeer te hooren, - aandoenlijker, en meteen burlesker in zijn waan?

Zij vonden den meester in den tuin, gereed tot uitgaan..... ‘Plötzlich leuchteten meines Bruders Augen auf, - mit dem Ausdruck der gespanntesten Erwartung hing er an des Meisters Munde - glaubte er, dass Wagner sagen würde: “oh Freund, das ganze Fest ist nichts als eine Farce....”? Gab sich mein Bruder der falschen Hoffnung hin, dass Wagner so etwas sagen könnte?... Das glückliche Leuchten in den Augen meines Bruders erlosch...’

‘Das Leuchten erlosch!’ - Ik weet waarlijk niet waarom ik me zoolang bij zulke détails van Nietzsche's leven ophoud, terwijl ik nog niet eenmaal tot het stellen van mijn probleem ben gekomen. Of is 't omdat ik niet alleen wil zeggen, maar ook wil laten voelen hoe dat leven telkens afbrak, en hoe iedere voortgang er gepaard was aan een ondergang.

Wagner's kunst die aan Nietzsche was voorgekomen als een vervulling en een vernieuwing, werd nu voor hem een teeken van verval, iets baroks en aanstellerigs; Wagner-zelf een comediant, bijna een kermisschreeuwer....

Hij is ziek geworden van zijn verdriet aan 't leven, en van zijn kampen tegen dat verdriet. Het kreeg er voor hem iets van alsof hij al de vorige jaren op een verkeerd spoor was geweest, en hij de vroegere studies van kant moest doen. ‘Verbranden!’ zei hij in zijn wanhoop aan zijn zuster, en hij wees op de cahiers die van zijn werk in Bazel getuigden, zijn arbeid voor de kennis van de oudheid, voor den strijd tegen de heerschende beschavingsphilisterij.

Maar hij wou gezond worden. Zijn post aan de hoogeschool legde hij neer (1879); het zwerversleven begon en de strijd om gezondheid. Hij dacht er aan tien jaar te gaan studeeren, natuurwetenschappen. Zich te vernieuwen, positief te worden! Hij ging houden van dat waarop hij had neergezien, droge nuttigheids- en kennismenschen werden het voorwerp van zijn overpeinzingen; Socrates, de man die de verheven tragische wijsheid op de markt had gebracht als een courant levensartikel, Socrates die de deugd tot

een onderwijswaar had gemaakt, werd voor een tijd lang zijn ideaal.

En hij kreeg zijn gevoel van macht terug, hij herwon de vrijheid van zijn geest tegenover zijn gezondheidstoestand - maar het was om plotseling aan al dat positieve den rug toe te keeren.

Zijn innerlijke leven sprak tegen het leven (1881-1882).

De groote vlaag van het mysticisme kwam over hem: de wil om het eenzame leven door te proeven in al zijn zoete wrangheid, en uit de diepste kern van het vertwijfelende leed, in eenzamen triomf, den hoogsten roes van vreugdeopwinding te voorschijn te bijten. Een heilige te worden, ‘aan gene zijde van goed en kwaad’; al het onderscheid van de gewone voorstellingswereld ver achter zich latend, te zegepralen over smart en geluk, over dood, over leven! En dan zich aan de menschen te vertoonen als een triumfator, in evenwicht met het heelal, een nieuwe wet schrijvend voor de menschheid....!

Weer kwam de ondergang, eensklaps in het moment der aanstaande vervulling. Toen er niemand en niets meer was overgebleven om te bestrijden, om zich van af te wenden: noch universiteit, noch vaderland, noch Schopenhauer, noch Wagner, noch Nietzsche, de Nietzsche dien de wereld kende, toen week hij, - op het toppunt van zijn macht, in het oogenblik van zijn eigen Bayreuthfeest, - van zijn innigste, diepste persoonlijkheid weg.... weg, wijdweg, in den nacht van den waanzin.

Een opbouwer, een vernietiger tot het bittere eind toe.

Hier nu kan ik mijn probleem opstellen.

Zulke karakters, als Nietzsche, men moge over hen oordeelen als men wil, zijn op zichzelf geen raadsel. Zij vertoonen, heel duidelijk en heel scherp, een disharmonie met het leven die men, in beginsel ten minste, bij ieder energiek menschenleven terugvindt. Dat gebrek aan harmonie, oorzaak van verdriet en ergernis, maar ook prikkel tot overwinning en zelfoverwinning, wordt in de succesvolle loopbaan aangevuld, gelijk gemaakt en geslecht door het werk waarin de energie van den man opgaat.

Men neme Luther en Goethe tot voorbeelden, en er zijn veel kleine Luthers en Goethes. Hun onrust, hun zelfontevredenheid hebben zij misschien voor zichzelf nooit geheel van zich kunnen

afwerpen, maar hoezeer had het levenopbouwende de overhand in hun aard, hoe hebben zij hun wil omgezet in arbeid, aansluitend bij het groote leven van hun tijd en hun volk.

Terwijl daarentegen die onharmonische menschen, in zïchzelf verdeeld en gescheiden van het leven, tot zichzelf worden teruggedrongen en opgesloten in hun kring van egoïste onmenschelijkheid. Vernietigers van orde, anarchisten, en niet anders kennende van het leven dan zijn caricatuur of zijn opwinding.

Dit is dus het probleem: Wat hebben wij aan hen? Welken maatstaf bezitten wij om hun waarde voor ons, de waarde van Nietzsche voor ons, te bepalen?

- Wij kunnen die onharmonische menschen op zijde laten. -

Neen, en dat is het vreemde, dat kunnen wij niet altoos.

De geschiedenis is vol van dat soort menschen die tot heiligen van de wereldhistorie geworden zijn, en die het verdienen ook.

Denk, om een enkele te noemen, aan Shelley.

Zoo er ooit een breker en een verbreker is geweest, was hij het.

Het leven lag klaar voor hem. Hij had maar eenvoudig toe te grijpen en vast te houden. Eer en vermogen, een grootsche werkzaamheid ten nutte van zijn volk, dat scheen de portie hem door het lot toebedeeld. En waar is hij, met zijn wereldhervormende, wereldzaligende plannen beland? Van verdriet tot verdriet, van zelfkwelling tot zelfkwelling, door scheiding op scheiding, is hij als een balling gedreven tot het wilde uithoekje aan de Middellandsche zee, in welks nabijheid hij zijn leven verloor. Geen storm meer over het golfvlak dat hem had verzwolgen, toen den morgen na het ongeluk de zon overwinnend aan den hemel verscheen. Het resultaat van zijn leven bestond in een paar versjes. En zelfs geen rimpeling van leegtegevoel op het wereldvlak toen hij voor goed was heengegaan. Een stem minder! maar niemand, niemand had naar die stem geluisterd, toen zij zong, - niemand miste haar toen zij voor goed zweeg.

Toch had de dichter voor ons, voor de wereld, uit de schipbreuk van zijn leven, het voorgevoel gered van een nieuw type van schoonheid. Het heeft zich zijn weg gewonnen, langzaam, dan machtig als een heilige levensmacht. En zijn stem zingt als een stijgende zonneklank door het gedruisch van de woelige wereld.

Ik kies een voorbeeld dichter bij Nietzsche.

Hoe kort is het nog maar geleden dat de officieele universiteitskringen Schopenhauer voor een speling der natuur, voor een monster, hielden. De sympathieksten, die er op uit waren alles te begrijpen en te waardeeren, noemden hem een rariteit, zooals er ook wel een, en niet meer dan één, in de rij der groote Duitsche filosofen van de negentiende eeuw mocht voorkomen. ‘Es muss auch solche Käuze geben’. En het zou ook zeker wel bij deze enkele curiositeit in het gilde blijven. Een filosoof ‘in disharmonie met het leven!’ - want dit woord is, naar ik meen, 't eerst van Schopenhauer gezegd[1]. Begrijpt men zoo'n filosoof? Zij zijn er immers juist voor om het leven harmonisch in elkaar te knutselen; 't in de war brengen, - dat kan ieder gewoon mensch, en iedere idioot wel voor zichzelf af.

Ook Schopenhauer was ‘een Zondagskind, ofschoon hij op een Vrijdag geboren werd’[2]. De fortuin had hem alles toebedeeld wat iemand noodig had om een volmaakt filosoof te worden die de wereld in zijn geest weerspiegelde, blank en glad voor de menschen om er zich met verheuging in te bekijken. Hij was onafhankelijk door zijn vermogen, een filosofenfortuintje, hij werd groot in een geestelijk opgewekten kring, hij had intiemen omgang met Goethe, - en o, dat nergens kunnen aanpakken van het leven, de vervreemding van zijn familie, van zijn land, van de menschen, de vereenzaming, de afgrijselijke eenzaamheid! Geen enkele weerklank van zijn woorden - zijn boeken, omdat niemand er naar vraagt, door den uitgever naar den papiermolen gebracht om gestampt te worden tot materiaal voor een andermans boeken. En dat moest gebeuren met den man die het gewettigde bewustzijn had na Kant, den filosoof der 18e eeuw, de wijze en de weter van de 19e eeuw te zijn, - en dit staat gelijk alsof iemand het gevoel had, na Goethe de nieuwe dichter te wezen, die het werk van den oudere voltooide.

Maar thans kunnen ook wij, kan de wereld, het weten wat de beteekenis van Schopenhauer was. Hij is de voorlooper, de voor-gevoeler van de groote omwending die de philosophie maakt om de zelfstandigheid van het menschelijk bewustzijn te behouden

1) Door R. Haym. Preussische Jahrbücher, 1864. Dl. II.
2) K. Fischer. *Arthur Schopenhauer*. p. 125.

tegenover den massalen aandrang van de natuurwetenschappen en hun natuurlijk materialisme.

De oudere philosophie liep uit, als op haar bekroning, tot de heerschappij van den individueelen geest. Geest en natuur was een, omdat de geest het beginsel was waaruit de natuur zich ontwikkelde en waar zij heen streefde. Maar de natuurwetenschap heeft de verhouding omgekeerd, zij herleidt het geheele leven tot de beweging van de stof.

Schopenhauer heeft dieper gegraven dan beiden, de filosoof en de wetenschapsman, om zijn standpunt te vinden. Dieper in het menschelijk bewustzijn. Hij heeft in zijn weten een nieuw element opgenomen, en wel de kennis van het genie, - het genie als vertegenwoordiger van een ruimer bewustheid, en van een onmiddelijker uitdrukking dier bewustheid dan bij het gewone menschengeslacht het geval is. Voor Schopenhauer was het individueele niet het hoogste en laatste. Het primitieve en het eindpunt was het oneindige verlangen, als beweging door de schepping heengaand, - de wil, willend om tot bewustzijn, tot levenswil te komen, en dan weer ondergaand in het onbewuste verlangen. Stof en geest begreep hij eenvoudig als voorstelling; de geest, het orgaan waardoor de wil zich bewust werd, zich aan zich zelf voorstelde; de stof (de natuur), de zichtbare voorstelling der oneindige beweging. Laat geest en de stof, - de voorstelling, - het domein der kennis zijn, voor den wil, het oneindige, onvatbare, onverwinbare verlangen moest de wetenschap halt maken.

Het was de eigen ervaring van Schopenhauer die zoo sprak. Hij voelde de tweeheid van zijn aard. Juist de scheiding van het leven, waaraan hij leed, gaf hem het besef alsof zijn handelen en denken een vertooning was die een onbekende macht opvoerde; en hij wandelde als tusschen de coulissen van zijn persoonlijkheid. De kunst alleen, zoo dacht hij, kon een onmiddellijken indruk geven van het onbewuste verlangen zich uitende in de voorstelling. Ja, hij zag als k u n s t e n a a r . De kunstenaar schiep den schijn, zooals de wil het bewuste individueele leven en de natuur schiep.

Maar er was een hooger trap te bereiken voor den mensch dan om genie te wezen. - Zag Schopenhauer als artist, hij vóorzag als een hervormer en vernieuwer van het godsdienstig gevoel. De h e i l i g e stond voor hem hooger

dan de k u n s t e n a a r , en de heilige was voor hem de man die het bedrog van het bewuste leven inzag en vrijwillig als souvereine loochenaar van dat leven den prikkel van het individueele in zich doodde, om levend nog onder te gaan in het oneindige, en vrij van begeerte samen te zijn met den oer-grond van het Alleven.

Een mysticus geënt op den kunstenaar.

Hier, bij Schopenhauer, kunnen wij nu de oorzaak van zijn disharmonie met het leven begrijpen. Hij is in 1788 geboren, en in 1818 was zijn philosophisch stelsel opgebouwd. Maar hij behoort thuis in den tijd van de genieën, niet in de jaren der Restauratie. Op zijn minst moest hij gelijktijdig met Schiller geboren zijn, en als man geleefd hebben in den bruisenden overgang van het klassicisme van Schiller tot het romanticisme van Schelling en Fichte. Daar zou hij gewaardeerd zijn geworden!

Hij zou niet de Schopenhauer zijn, dien wij kennen; maar hij was gelukkig geweest, evenals met Shelley het geval zou zijn, zoo hij, in plaats van in 1792 geboren te worden, in 1792 getuige had kunnen zijn van het revolutietijdperk, terwijl hij 't in de werklijkheid geweest is van de reactie tegen den revolutiegeest. Maar Shelley was dan geen Shelley geweest. Te laat - te vroeg. Shelley verbindt twee tijden, den tijd van het enthousiasme bij de geboorte van de nieuwe wereldbeginsels en den tijd van het moderne kunstgevoel. Hij is thuis in geen van beiden. Zoo kan men Schopenhauer de verbinding noemen tusschen de genie-periode in Duitschland en den tijd der bezinning na de eerste groote ontwikkeling der natuurwetenschappen. Er is actie bij hem en reactie.

Bij Nietzsche die uitteraard een levendig gevoel heeft voor zulk een slag van menschen heeten ze ‘*Unzeitgemässe*.’ En dat is het woord. Maar ‘*Unzeitgemässe*’ kunnen de sukkels wezen, waarmee geen tijd wil te maken hebben, en het kan ook het soort zijn dat buiten den tijd levend, verleden en toekomst van het menschengeslacht profetisch vereenigt.

Is hiermee dan niet het standpunt bepaald waaruit men het probleem van Nietzsche zuiver kan beschouwen, en tot een oplossing kan geraken?

Hij is een '*Unzeitgemässe*.' Is hij ook een profeet die tegelijk achterwaarts en vooruit ziet?

Zoo ben ik dan tot Nietzsche teruggekeerd.

En een vreemde gewaarwording overvalt me, wanneer ik aandachtig zijn leven naga en het terugplaats in het nationale leven van zijn tijd.

Nietzsche's geboortejaar, het jaar 1844, is misschien wel het belangrijkste uit zijn bestaan. In dat jaar heeft Schopenhauer de tweede uitgaaf van zijn hoofdwerk, *De wereld als wil en voorstelling*, in 't licht doen verschijnen, niet omdat de eerste editie was uitverkocht (zij was naar den papiermolen gestuurd), maar omdat hij den tijd gekomen rekende om de laatste verbeterende hand aan zijn werk te leggen, en er zoo nogmaals de aandacht voor te vragen. 'Nicht den Zeitgenossen, nicht den Landesgenossen, - der Menschheit übergebe ich mein nunmehr vollendetes Werk', zegt hij in de voorrede. En hij doet daarmee een beroep op de 'Unzeitgemässen.'

Tegelijkertijd komt Max Stirner met zijn '*Der Einzige und sein Eigenthum*' voor den dag, een product van dat uiterste individualisme en anarchisme waarvan men de sporen bij Nietzsche terugvindt. Ook in zijn vorm herinnert het telkens aan het werk van den lateren schrijver. Nietzsche heeft het toch niet gekend, zegt ons zijn zuster, - maar hij werd er mee geboren.

Waar was Richard Wagner?

Wagner was na de teleurstelling van zijn gang naar Parijs in Duitschland teruggekeerd, en werkte aan zijn *Tannhäuser*. Het is de kritieke tijd van overgang in des meesters leven. Hij draagt reeds zijn grootsche plannen. Niet om muziek alleen is het hem te doen, hij denkt aan de wedergeboorte der menschheid. Het verdorven geslacht van halfbeschaafden moet plaats maken voor een edeler type van den mensch, den vrijen mensch wiens handelen dadelijk aan zijn gevoel beantwoordt, zonder de bemiddeling van de conventie of van het aangeleerde. En Wagner ziet een revolutie naken die de toestanden geheel omkeert en voor de *ware menschheid* de ruimte van de wereld vrijlaat.

Een dionysische roes gaat er in dat jaar 1844 door de hoofden

in Duitschland, alsof het nieuwe, het ongekende zal gaan gebeuren. De verwachting ziet uit naar revolutie, naar de geweldige radicale revolutie der menschheid waarbij 1789 kinderspel was.

Maar daarmee hebben we de elementen bijeen van Nietzsche's persoonlijk leven, dat visioen van revolutie vooral niet te vergeten, want het begeleidde hem gedurende zijn geheele loopbaan: hij was altoos op den rand van het nieuwe, van de omwenteling.

In dat jaar 1844 had Nietzsche niet geboren moeten worden, neen, hij behoorde er in thuis als deelgenoot, een voortzetter van het werk van Schopenhauer, een jongere makker van Richard Wagner.

Als hij nu, de ‘Unzeitmässige’ eerst in 1871 tusschen de 25 en 30 jaren geworden is, valt zijn leven in den tijd dat het Duitsche Rijk is opgericht en dat alle aandacht zich wendt naar het staatkundige en nationale. De revolutiedroom, het streven naar de w a r e m e n s c h h e i d heeft afgedaan.

Maar de ingeschapen energie van Nietzsche's persoonlijkheid heeft hem gedwongen om het werk, waarvan de kiemen hem waren meegegeven, te volvoeren.

Hij begon met de klassieke oudheid, het eerste terrein waarop zijn werkzaamheid viel, in den geest van Schopenhauer om te werken, en daar overkwam hem het eerste gevoel van het primitieve in den mensch, en van de décadence, geheel afgescheiden van het begrip van achteruitgang in zedelijkheid, ja, van een décadence, samengaand met vooruitgang in beschaving en kennis.

Maar het levende trok hem aan, hij wendde zich tot den dienst van het genie, van Richard Wagner. Nu werd hem de leer van Schopenhauer tot een persoonlijke levensgebeurtenis.

En was hij dan zelf geen genie? Moest hij niet verder op eigen weg? Kon hij zich voor goed in dienstbaarheid laten houden door een ander die niet meer over de volle primitieve kracht beschikte en die al naar de décadence toeneigde?

Hij was vrij.

Door ondergang, door zelfoverwinning had hij zich vrij gemaakt. ‘Der Mensch ist Etwas, das überwunden soll.’ Hij streefde er naar een reiner, primitiever type van de menschheid te verwezenlijken. Maar het was niet langer als genie dat hij dit vermocht te doen, hij moest de h e i l i g e worden, tegelijk de verkondiger en de verwezenlijker van het nieuwe type zijn.

Maar dan kon hij als profeet van den nieuwen tijd niet een loochenaar van de levensbegeerte zijn. Hij gevoelde den ‘wil’ in zich als een w i l n a a r m a c h t, en zoo moest men het leven liefhebben als een bron van macht. Het was de vreugd die hij verkondigde, en de energie van de vreugd. Als een blijde triomfator zou hij nieuwe wetten aan de menschheid geven, dieper gravend nog in het bewustzijn dan Schopenhauer had gedaan, omdat hij uit den chaos van het verlangen en van den wil meerder krachten nog wilde toevoeren tot versterking van de persoonlijke macht van den mensch.

Zoo bereidde Nietzsche de menschheid ook voor op een komenden tijd, evenals Schopenhauer had gedaan, maar niet als verdediger van het menschelijk bewustzijn tegen den aanval der natuurwetenschap, neen als een strijder voor de energie van den enkele tegenover den drang van de gewoonten der massa, van de deugden der massa, van de waarheden der massa, van de beschaving der massa, van de massa, in één woord.

En hij is heengegaan, gevallen voor het lot, niet als een machtig profeet, maar als een voorlooper, een martelaar; een getuige van het idealisme in het verleden van onzen tijd, een belofte van het idealisme in de toekomst.

BYVANCK.

Bibliographie.

Over de on begrensdheid van ons meegevoel, door Marie Jungius. Rede uitgesproken te Rotterdam, 's-Gravenhage en Nijmegen. Amsterdam, C.L.G. Veldt. 1900.

Mejuffrouw Marie Jungius, de begaafde Secretaresse van de Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid, waarvan de uitnemende, ook geldelijke, uitkomsten niet verloren zullen gaan, heeft zich door haar flink optreden en door hare frissche, opgewekte en opwekkende persoonlijkheid veel sympathie verworven. Maar iets anders is het als voortstuwende, administratieve kracht practisch werkzaam te zijn en goede dingen tot stand te brengen, iets anders als redenaarster op te treden en nog wel over een onderwerp als het door Mej. Jungius gekozene, dat onwillekeurig de herinnering opwekt aan de bekende rede van Allard Pierson ‘Een schrede voorwaarts’, waarin hij ‘het ontwaken van het menschelijk gemoed’, ‘de verteedering des harten’ als een kenteeken van onzen tijd aan het licht stelde.

Het is mogelijk dat de toehoorders te Rotterdam, te 's-Gravenhage en te Nijmegen, ingenomen door de persoonlijkheid der spreekster, meegesleept door haar bezielende voordracht, de predikster ‘daar in de lucht’ hebben toegejuicht, maar wanneer men de rede, los van de persoon en van de voordracht, rustig leest, is de indruk niet groot. Niet dat er op deze 32 bladzijden geen mooie, verstandige dingen door Mej. Jungius gezegd worden, - zij zijn er in overvloed - maar het gaat der redenaarster als menigen kanselredenaar, die de noodige en behartigenswaardige wenken voor het leven, welke hij te geven heeft, in een toespraak van tien minuten zou kunnen samenvatten, maar door den aard van zijn ambt en van de plechtigheid waarbij hij als voorganger optreedt, verplicht is een uur vol te praten. Er is toch in deze rede een preekachtige breedsprakigheid die de toehoorders niet moge gehinderd hebben, maar die Mej. Jungius had moeten weerhouden hare ontboezemingen ongewijzigd het licht te doen zien.

En dan is er nog iets waarvoor spreeksters en sprekers over onderwerpen als deze op hunne hoede moeten zijn en waarvoor Mej. Jungius zich niet altijd heeft weten te wachten: het is dat eenigszins dilettantische coquetteeren met de natuurwetenschap, het spreken over eene ‘vertroostende evolutieleer’ en dergelijke, wat, zoo het niet over de hoofden van de hoorders heengaat, hen licht verleidt tot een gedachteloos napraten van woorden die voor hen geen begrip vertegenwoordigen.

De wacht die elk onzer telkens weer voor zijn lippen heeft te doen postvatten, heeft vooral te waken tegen de Fraze.

Geen werk.

Hij had overal in de buurt, aan de aarde in bewerking, zijn arbeid aangeboden. Maar nergens had men zijn werkkracht kunnen gebruiken.

Eerst was hij naar den baas van de afzanderij aan de overzijde van het Kanaal gegaan; de man was er niet; over het verscharreld warnet der rails van het zandspoor was hij, strammig door zijn hard wordende spieren, diep de duinsnijding ingeloopen en had daar bij twee poefende werklocomotiefjes en twee treinen met kipwagentjes eenige uren staan wachten. Een bezig geschep van bukkende en werpende mannetjes deed de wagentjes vullen, die gauw werden weggesleept door de werklocomotiefjes, die kreten uitstootten van verschrikte vogels, en bij het omgaan van bochten en hoeken fluitgillen de blauwe lucht inbliezen. Er heerschte in die opengesneden zanderij een heftig gewerk van zweetende mannen. En hij had er werkeloos naar moeten staan kijken, met zijn spieren dik onder zijn boezeroen en met hebberige begeerte-oogen. Hij voelde zijn jonge kracht verlangen en hij had zóó kunnen aanvallen. Alleen de baas ontbrak nog maar om zijn spa in het zijïge zand te mogen steken en met ophoepingen van het bovenlijf de zandhoopjes in de kipwagens neer te plonsen.

En toen de baas eindelijk kwam, kon hij met een praatje heengaan; er was niemand meer noodig, er was eigenlijk al volk te véél; misschien over 'n paar weken als hij wachten wilde.

Langzaam was hij over de rails van het zandspoor weg-

geslenterd en zijn jonge harde spieren zwollen van boosheid onder zijn boezeroen; hij trok zijn schouders op en schurkte zich heen en weer op zijn heupen. Verdomme, ook....!

En hij wist eigenlijk ook niet op wien of wat hij boos moest zijn. Het was hem al gezegd, dat er op de zanderij geen volk meer noodig was; hij dacht dus wel te zullen worden afgewezen; maar hij had 't tòch nog geprobeerd.... De baas kon 't dan ook niet helpen....

Toch gromde er iets in hem na: een behoefte van zijn lichaam, een verlangen van zijn spieren, een begeerte van zijn werkpassie om den scherpen rand van zijn schop in het ronde lijf van de aarde te steken, waar zoo aan alle kanten om hem in gehakt, gesneden en gekorven werd. Dat ronde aarde-lijf lag daar overal om hem neer, geopend door diepe inkervingen, en het liet toe dat allerlei mannen het betastten, het doorwroetten, er zich over heen bogen. Alleen hij werd telkens afgewezen als een versmade passie-minnaar, wiens handen wilden en zich tot vuisten balden omdat zij niet mòchten.... En dan dat geldgebrek bij zooveel kunnen en zooveel willen....

Maar de dierlijke gromming van den afgewezen werkminnaar van het aarde-lijf zakte spoedig weer neer in een zwijgende verstomping. Hij plonsde met de zware passen van zijn door werkeloosheid stram wordend lichaam naar de brug over het Kanaal terug. Hij plantte zijn hielen met boos geweld op dat onwillig aarde-lijf onder hem, uit kwaad geweld om pijn te doen, om de opgepropte kracht van zijn op werk wachtend lichaam even te doen gelden, te laten voelen.

En in de vadzige houding, die hij in de laatste weken zoo dagenlang had aangenomen, boog hij weer over de leuning van de brug heen, steunend op zijn onderarmen, het hoofd boven het water, terwijl zijn opgebolde spieren verslapten in moedelooze dofheid.

Af en toe spietste hij tusschen zijn tanden een dun straaltje bruin tabaksspeeksel uit, dat in het kanaalwater onder hem kleine trilkringetjes deed ontstaan, die rustig uitdeinden in het effene watervlak rondomme, waarin het hemelblauw ongebroken in de diepte neerlag.

En in de roezige verstomping, welke dan, na zoo'n kleine opwelling, in zijn lichaam neerdofte, suf-leefde hij uren voort

met zijn bovenlijf over de brugleuning, niet sprekend, als een levenlooze stronk van spieren en kleeren; zelfs als de stoomtram achter hem over den houten bruggevloer denderde en klakkerde, keek hij niet op.

De fut ging er uit.

Want aan de haven was 't hem ook al niet gelukt. Hij was er heengegaan in de hoop er iets te doen te zullen vinden bij het lossen der visch uit de trawlers, kotters en smakken, of bij het opdragen der manden in den Afslag. Maar met zijn stram, stronkig lichaam had hij overal in den weg geloopen; de visschers, de knechts van den Afslag, de opkoopers en hun bedienden waren in hun heen-en-weer geren hem telkens tegen het lijf gebonsd; hier had er hem een toegesnauwd, daar had hij een vloek naar het hoofd gekregen en een beambte van het zeepolitie had hem zelfs uithoorig gevraagd wat hij eigenlijk moest hebben, en, na met een inspecteerend oog zijn polderwerkerskleeren gemonsterd te hebben, hem bevelend gevraagd dan maar wat op zij te gaan staan.

Het gedraaf met manden vol visch, het lawaai van den verkoop, het tegen elkaar in schreeuwen van de biedende opkoopers, het geweld der kibbelende stemmen van zich opwindende handelaren, het gedrang der bedienden met boodschappen en telegrammen en het gefluit van de locomotief van een vischtrein, die achter den Afslag aan het rangeeren was - dat alles had hem zonder woorden en onhandig gemaakt. En hij voelde dat hij hinderde en in den weg liep; bij instinkt begreep hij, dat hier elk gaatje gevuld was met vlugge, handige werkkrachten, meer lenigheid en snelheid dan kracht en uithouding, en dat de bonkige, stugge kracht van zijn polderwerkerslichaam toch het tempo niet zou kunnen volgen, die 't hier ging. En beduusd, verloren ineens in de stilte van het havenhoofd buiten, waarboven de masten der visschersvaartuigen en de zwarte schoorsteenpijpen der trawlers dansten en dobberden, had hij de roesemoesige herrie van den Afslag als iets vijandigs achter zich gelaten en was hij weer naar de leuning van de brug over het kanaal afgedropen.

Toen had hij op aanraden van een kennis, dien hij aan de deur van ‘De laatste slok’ bij den aanlegsteiger ontmoet had, zijn lichaam aangeboden aan de mozaïkfabriek, die,

verder op het Kanaal, vlak aan het water, haar pijprechte reuzenschoorsteen tegen de hemelen opstak. Hij had gehoopt, dat de kracht zijner dierenspieren hier gebruikt zou kunnen worden voor het uit de scheepjes of spoorwegwaggons sjouwen der manden met steentjes over de groote, open plaats naar de stapels achter het gebouw. Maar ook hier had men hem gezegd, dat er geen werk voor hem was, ja, dat men al meer volk in dienst hield dan men wel noodig had, maar dat men, nu er slapte was, een deel van de vaste werklieden niet op straat wilde zetten; van aannemen van nieuw volk kon dan ook in 't geheel geen sprake zijn. En toen hij, half in twijfel, van plan om te smeeken, om in Godsnaam maar iets te doen te krijgen, stram op zijn stronkige beenen, niet kunnende besluiten om met die boodschap heen te gaan, met een mompeling op de droge lippen den werkbaas was blijven aankijken, had deze hem zacht tegen den arm duwend de deur uitgeschoven.

En alweer had hij op straat gestaan, gezwollen van een gromming van ongeduld, boos, als werd hem een onrecht aangedaan en als weigerde men hem iets waarop zijn sterk, hongerig lichaam aanspraak had.

Bij elke teleurstelling, bij iedere afwijzing, bij elke weigering om van zijn werkkracht gebruik te maken, hem terzijde zettend als een arbeidsvod dat tot niets meer goed was, steigerde een plompe trots in hem op, een bloederige drift tegen hen die hem afwezen, in het hooge gevoel dat hij zich zelf sterk wist, in staat met zijn dierenspieren er ieder ander uit te werken als men hem de kans maar eens gaf. Maar telkens ook verzwakten die aanvallen van krachttrots en hoe langer hoe meer zonk een verstompende ontmoediging in hem neer, die hem in lange, boosaardige zwijgingen opgesloten hield.

En als een door een trap weggejaagde hond droop hij dan weer naar de leuning van de Kanaalbrug af, sjokhangend, over het water gebogen, straaltjes tabaksspeeksel wegspietsend.

Van tijd tot tijd, als het gerammel van een hotsende wagen of het geroep van een stem op het water hem uit zijn grommelende versuffing deed opwaken, keek hij met een rancuneusen haat naar de buiteling van houten hutten en vergoorde woningen waar zijn woonplaats was. Dáár voelde hij de vijandelijkheid van zijn ellende vandaan komen; dàt was de

dreiging met armoe geworden, die over zijn leven was komen hangen; dááruit kwam de demoralisatie van zijn werkkracht, de verrotting van zijn stilstaanden arbeid.

Tusschen de havenplaats aan de Kanaalmonding en het dorp dieper in het land, halverwege aan den landweg, bultten vele houten hutten en vergoorde woningen op het aarde-lijf omhoog als vuile zweren die op een ziek lichaam uitbarsten.

Dit kaalgevreten gehucht, dat eigenlijk geen naam had maar in den omtrek als ‘De Vaart’ werd aangeduid, omdat het gelegen was aan een modderig, stinkend vaartje, dat in het Kanaal uitliep, indertijd gegraven om baggerschuiten te bergen en dat nu bij warm weer droog liep, had zijn ontstaan te danken aan een polderwerkerskolonie, die werkzaam was geweest bij het graven van het Kanaal. Aan dat vaartje hadden ze keten samengeflanst uit riet en oude planken en gebroken ramen. Er had toen rook gekronkeld uit de gaten in de daken; de omtrek was plat getreden door getrappel van voeten, gespeel van morsige, peenharige kinderen, het gemorrel rond houten privaatjes in de open lucht, het knorrend gewroet van een paar varkens. En op het aarde-lijf was een groote modderzweer ontstaan. De keten, half in den grond gezakt, waren bespat met vuil, begoord door den regen, besmookt door den rook, en meer en meer hadden zij de kleur aangenomen van den modderigen grond, totdat zij ten slotte op bobbels geleken die 'n deel van den bodem uitmaakten, slechts nog puisten waarover de huid van de aarde mee omhoog was gespannen.

Na beëindiging van het graafwerk, toen het Kanaal voor de scheepvaart geopend en er dus niets meer voor de polderwerkers te doen was, had zich deze aardomwroeters-kolonie ook weer verplaatst en was weggesmolten in de rivierdorpen, waaruit ze hier was saamgeklonterd. Eenigen waren achter gebleven: oude en zieke menschen, en enkele jongeren, die bij de hand moesten blijven als er in den eersten tijd aan het Kanaal nog wat bij te werken of te versterken viel.

En dit restantje beschadigde werkkrachten was in die aardbulten blijven wonen. Er waren eenige rondreizende stoelenmatters en scharenslijpers bijgekomen, die hier waren neergestreken, in de lege keten waren gekropen en van daaruit hun zwerftochten met wijven en kinderen ondernamen.

Ongemerkt had deze samenklontering van manke hutten, waggelende stoelenmatterswagens en van vuil druipende keten zich uitgebreid. Er had groeikracht in dit vuil gezeten; de omstreek en het langstrekkend toeval hadden op dezen menschelijken mesthoop hun arbeidsafval uitgestort. Het begon er te krioelen van vieze modderkinderen, van oude vrouwen met zeere oogen, van luie vechtkerels met wilde haarbossen, van groote manwijven met openhangende jakken. En al deze bruine lichamen scharrelden over den grond als menschwormen die uit moddergaten kropen.

De modderzweer van het gehucht had zich dieper ingevreten in het aardlijf, telkens aan den rand nog stukken van het gezonde bodemlichaam kapot zwerend.

En het verspreidde zijn ziektewalmen over den omtrek; het stond als een schandepuist op de gemeente; het was de verpesting geworden van dorp en haven.

De politie had de handen vol om er de orde een beetje te handhaven. Er heerschte dronkenschap, Zaterdags en Zondags hadden er vechtpartijen met messen plaats, een harmonica miauwde zijn nasale klaagtonen in een onnoembare kroeg uit, er liepen eenige idiote kinderen uit dronkaardgezinnen rond, men zag er menschen met zweerziekten in het gelaat of litteekens van vroegere snijpartijen. Af en toe verscheen er ook plotseling de rijksveldwacht om een arrestatie uit te voeren, daar er onder de bevolking telkens personen waren, die gevangenisstraf hadden te ondergaan. Verscheidene malen hadden er huiszoekingen plaats als men vermoeden had, dat er gestolen goederen, afkomstig van schepen uit de havenplaats, verborgen werden. En laat in de avonden, als het dorp en de havenplaats ingeduisterd waren en al hun lichten hadden uitgedoofd, met alleen het brandend oog van den vuurtoren aan den havenmond starend en wentelend hoog in de lucht, hoorde men soms nog op De Vaart het gelal van een zatzingende stem of het krijschend gekef van ruzieënde wijven, waarvan het geluid dan eensklaps werd afgehakt door het dichtkwakken van een deur.

Op het rustige platteland was De Vaart langzamerhand het broeinest van alle zonden, van veel ellende geworden. 's Winters werd er een koude armoe geleden; dan hadden er bedeelingen van aardappelen en brandstof plaats, dan was

bijna de geheele bovolking armlastig. Vrouwen met gelapte rokken en gerafelde omslagdoeken trokken naar het dorp om bij de gegoede boeren en de menschen in de burgerhuisjes het een of ander af te bedelen. En meestal kregen ze wat, omdat men ze vreesde. Ook schooierden ze wel aan de haven langs de schepen en kwamen dan dikwijls dronken terug, waarna gewoonlijk keffende ruzies en vechtpartijen ontstonden, waarvoor de heele Vaart uitliep.

De aanduiding van iemand dat hij een ‘Vaarter’ was, stond gelijk met een scheldwoord. Het was een schande, een brandmerk. De ‘Vaarters’ werden in den omtrek vermeden; ze konden moeilijk werk vinden, omdat de bazen ze liever niet hadden, daar zij onder het volk twisten en jenever brachten; een geheele ploeg kon soms bedorven worden als er één ‘Vaarter’ bij aan het werk werd gesteld.

Dàt wist Geert al lang. Maar nooit nog had hij dien werkvloek zóó sterk op hem voelen drukken als juist nu, in de laatste maanden. Gewoonlijk was hij er nog zoo'n beetje doorheengescharreld, had hij hier en daar tijdelijk karwei gevonden, vooral als er zwaar werk te doen viel, waarvoor hij om zijn groote kracht gezocht was. Het laatst nog had hij zes weken lang iets te doen gevonden bij den aannemer van een reparatiekarwei aan de havenhoofden, waar hij met groote bazaltblokken gezeuld had, zoodat zijn ribben en zijn schouders kraakten onder de reuzenvrachten.

Maar nog nooit had hij zes weken aaneen, zooals nu, zonder een cent verdienste behoeven rond te loopen. En in zijn bonkige, doffe hersenkas, door het grauw van lange suffingen, kwam bij buien flauw het bewustzijn, dat bij al de afwijzingen zich ook voor een deel de overweging deed gelden, dat hij een ‘Vaarter’ was.

Met een nijdige schurking van zijn schouders in zijn boezeroen keek hij dan met een dierlijke boosheid, met een vijandige wraakzucht, van-over de brugleuning naar het gehucht, dat ineengeklonterd stil in de zomerhitte lag te stinken.

Als een spierige, brave karrehond, die blijkwispelend 's avonds in zijn vuil plankenhok op een smerig achterplaatsje kruipt, trouw aan die vunzige bedekking, niet weg te jagen, zoo was Geert, niettegenstaande zijn wrokkige

rancune tegen ‘De Vaart’, daar niet vandaan te krijgen. Zijn groote, beenige hoogheupige moeder, weduwe van een polderwerker, die hem nog wel eens dooreenrammelde, en tegen wie hij dan binnensmonds vloekte als een grommend dier, had er al haar leven gewoond, wilde er niet vandaan. En hij verdiende het brood voor hen beiden. Hij moest dus in de buurt blijven hangen. Bij groote werken op een afstand of aan het andere einde van het land kon hij zich nu niet verhuren, en als de meeste ‘Vaarters’ had hij zijn broodwinning in den omtrek moeten blijven zoeken. En zoo was hij geworden een jonge, knoestige, bonkige boom van kracht en spieren, die met zijn wortels vastzat in den mesthoop van De Vaart en als een lichaamswonder op dien armoedigen, stinkenden bodem tot een prachtige kultuur van pootigheid en opgepropt geweld was opgegroeid.

Maar de vreemde, brommende nijd op de houten hutten en vergoorde woningen bleef met dit al in hem nagrommen.

Het aarde-lijf in bewerking, dat het aanbod van zijn spieren niet accepteeren wilde, strafte hij door er wreedig zijn hielen op neer te stampen, ze er in te drukken. En het ellendegehucht dat hij op zij van het blauwspoelende water zag zweeten en ronken, bespuwde hij met zijn rancune, als de vijand van zijn werkkracht, door telkens een bruin tabaksstraaltje tusschen zijn vastgeklemde tanden in het Kanaal uit te spietsen.

Zoo gromsufte hij dagen lang, door de weken heen, op de brugleuning gebogen over het water: - een dier slobbige hangers, die men op alle Hollandsche bruggen aantreft.

Maar op dezen Woensdagmorgen was het ineens anders geworden.

Een kans op werk had hem doen opleven; opgewekt uit zijn leunende hanging, stond hij nu al vroeg bij de brug rechtop en voelde hij zijn spieren lekker en strak onder zijn boezeroen. Hij was klaar om aan te vallen.

De chef-brugwachter had hem den vorigen dag gezegd, dat Volker en Bos, de aannemers der uitdiepingswerken van de haven, die eenige groote zandzuigers bij de hoofden hadden liggen, volk zouden noodig hebben; er kwam nog een hopper bij; men wilde haast achter het werk gaan zetten, om vóór het vuile weer der najaarsmaanden bij de monding klaar te

zijn. Misschien dat ze nog wat volk op dien hopper konden gebruiken. Hij moest 't maar eens probeeren; hij kende dat werk toch.

- Weet je wàt, had de brugwachter gezegd, kom morgen vroeg hier De baas van Volker en Bos komt met den eersten tram en wordt hier dan met de sleepboot afgehaald. Als je nu probeert hem hier vóór 't aan boord gaan te spreken te krijgen....

En Geert wàs op zijn post geweest. Om zes uur had hij al bij het aanlegsteigertje aan de brug gestaan. Er woei een frissche wind hoog boven den grond, onder-langs den nog zachtblauwen koepel van de zomerlucht. Gezang en getjierp van uitvliegende vogels maakte de stilte hoorbaar; eenige zwaluwen zaten met hun staarten tjoepend op de meerpalen die bij de brug uit het water opvingerden. Een touwtje aan een ijzeren stang op de brug, waarop 's-avonds voor de scheepvaart een roode lantaarn bevestigd werd, plapperde lustigjes in het koeltje.

Geert voelde zich óók opgewekt. Er was een stille hoop in hem; hij wist niet waarom, maar hij dacht zoo, dat 't hem vandaag toch eindelijk lukken zou. Van De Vaart over den rivierdijk naar de brug stappend, had hij zacht sissend gefloten tusschen zijn tanden. Dat was in lang niet gebeurd. Zijn grommende norschheid was weg. En hij voelde zich nu ook vriendelijk, met de bedaarde, neerbuigende goedigheid van een reus, die zich veroorlooven kan tegen kleineren en zwakkeren toegevend te zijn.

- Goeje môrge, Willem! had hij den brugwachter al opgewekt bij zijn komst toegeroepen. Deze sloot juist de hekken, om de brug open te draaien voor een groote stoomboot, die naar zee moest. De zwaluwen vlogen met scheerende zwaaien van de meerpalen weg. En in de open geul tusschen de hekken en de opengedraaide brug kwam nu langzaam, zonder eenig geluid dan de bevelen van den kapitein en den loods op het kommando-dek, het zwarte gevaarte van het zeeschip binnenglijden. Voor en achter stonden matrozen, er was gescharrel met touwen. De geul werd opgevuld, het schip gleed door, een dunne rookpluim bleef in de lucht achter, en zakte aan de andere zijde van den dijk in de weilanden neer. Even verder, bij het naderen van de spoorbrug,

deed de boot plotseling een ijzeren stoomgalm hooren, uitgehoest uit een hooge pijp, komende met een trillende ademhaling diep uit zijn ijzeren buik. Toen werd 't weer stil van zomerfrischheid.

Eenige voetgangers en enkele handwagens hadden zich intusschen onder-aan den oploop van de brug opgehoopt. En nadat de hekken weer geopend waren, trokken alle wachtenden de dichtgedraaide brug over. Een jongen met een kar met peen en vruchten bleef sukkelend tegen de helling opwerken. Geert zag het:

- Hier, jôg! zei hij. En met een haal van zijn grijparm gaf hij eenige rukken aan de handwagen, die nu ineens den bruggevloer opreed. Hij was in een stemming om te helpen. Hij wreef kloppend zijn open handen tegen elkaar om er het vuil af te slaan.

- 't Zal warmpjes worden vandaag, merkte de brugwachter op.

- Of 't! en Geert keek eens in de lucht, naar den kant waar de zon oprees en het blauw al wittig werd.

Koeien loeiden in een weiland achter den dijk. Een hotsende kar met melkkannen, voortgesjokt door een oud paard, kraakte en steunde in zijn houten karkas. De boer, die er op zat, had een blauwen kiel aan; het geschuurde koper der kannen zond pijlende schichten uit door het hotsend zongeflikker. Plotseling blies het koeltje sterker aan. En even was nu het gebiengelbengel van de klok uit de Kerkbuurt hoorbaar, waar de ochtenddienst begon. Toen bleef de stilte weer ongeschonden over het landschap staan, in een geduldige wachting op de hitte, die er dien dag uit den hemelkoepel in zou neerzakken.

Geert had al eenige malen over het Kanaal gekeken of de sleepboot, die den baas van Volker en Bos zou komen afhalen, nog niet in zicht kwam. Het duurde wel lang. Maar er was nog tijd genoeg; de stoomtram zou eerst om zeven uur komen. Toch liep hij ongeduldig voor het steigertje op en neer. Maar daar zag hij eindelijk een grauwe rookveer in de lucht en dadelijk herkende hij de Kanaalwerken IV aan den witten en rooden band om haar schoorsteen. Met een zachtwentelend gespoel van haar schroef en een opkruifend geschuim van haar snijdenden steven door het effene water,

dat zich geduldig liet bevaren, dreef het sleepbootje gehoor-zaampjes naar den aanlegsteiger, waartegen het zich met een bonsje liet aanloopen. Gauw werd een touw om den kop van een meerpaal geslagen, het lieve gepoef met witte ademtochtjes uit zijn schoorsteen hield op, en het zwarte lichaampje schuurde zich pétillant tegen het hout van den steiger aan. Toen zweeg het in haar lichaam. Een machinist in een blauw pak en met open borst kroop uit de machinekamer, ging op den rand van de verschansing iets zitten poetsen; de kapitein, op een stoeltje bij zijn stuurrad, vouwde een nummer van ‘Het Nieuws van den Dag’ open.

En weer volgde wachting.

Maar hetgeen daarna gebeurd was, had in zóó snelle opeenvolging plaats gegrepen, dat Geert het later pas, toen hij op weg naar de stad was, duidelijk kon uitmaken. Er was een bedaring in hem gekomen toen hij het sleepbootje gezien had. Nu had hij zèkerheid gehad dat de baas komen zou en dat hij dus gauw aan het werk zou kunnen gaan.

Terwijl hij dit prettige vooruitzicht door zijn groote hersenkas liet rondwentelen, was de stoomtram bellend en hortend komen aanbonkeren. Een paar boeren, een vrouw en nog een man met een slappen hoed waren uitgestegen. Dat was de baas; dat had hij dadelijk gezien. Een ronde, dikke, goedhartige kerel; een bruin gebrand gezicht met blauwe eerlijkheidsoogen; een geknipt, doleerend baardje onder de kin en achter de kaken; een openhangende jas met een horlogeketting over zijn vest; en in zijn hand een stok met beenen knop, die geel was geworden door het bepoetelen in warme vingers.

Hij was regelrecht op het steigertje aangestapt. Geert had tegen zijn pet getikt, hem staande gehouden, zijn verzoek gedaan.

- Zoo! En wie heeft je naar mij gezonden?

- De brugwachter... Die zei...

- De brugwachter? Nou maar, ik heb niks voor je... Ja, ja, ik weet wel wat je zeggen wilt; je bent vroeger ook al bij ons geweest. Ik weet 't. Maar er is niks en we zoeken geen volk; hoe komt-ie er an?

- Niks?! en er was ineens een hort, een stilte, een schrik met een plons in hem gekomen.

Neen; de nieuwe hopper bracht zijn eigen volk mee, legde

de baas verder uit. 't Speet hem wel, anders had hij hem graag willen nemen, zei hij vergoelijkend. Maar een anderen keer, als hij wachten wilde...

- Wachten! Nòg langer wachten! riep Geert in nijdige verwondering. En ik loop al zes weken zonder werk. Ik heb geen cent meer, en ik heb niks te vreten. Wat wil je nou met je wachten?

- Ja jongen, dat spijt me. Maar daar kan *ik* toch niks aan doen; 't is toch *mijn* schuld niet.

Geert zweeg. Er zakte een verslapping door al zijn spieren; zijn muskels ontspanden zich onder zijn boezeroen. Wel vervloekt, dat was wat moois! Niks! Hij zocht om nog iets te zeggen, iets te vragen. Maar een onhandige, suffige domheid hield zijn mond gesloten. Het eenige wat hij had kunnen doen, zou zijn geweest krakend te vloeken, een trap op de aarde te geven. Maar het kwam er niet uit.

De baas liep ondertusschen met kleine pasjes dichter op het steigertje af. Geert schoof, nog niet kunnende weggaan, achter hem mee, in een wachting, hij wist zelf niet precies op wàt. En ineens zei de baas, op het punt aan boord te stappen, staande op den uitersten rand van het steigertje:

- Wacht's, ik weet mogelijk nog wel wat voor je.

Met enkele korte, aanwijzende woorden vertelde hij hem toen dat er waarschijnlijk bij den aanleg der baan voor den elektrischen tram in de naastbijgelegen stad nog volk noodig was. Het was juist in den tijd van den hooibouw, en gewoonlijk liepen er dan eenige boeren-grondwerkers weg, omdat ze dan kans zagen twee-en-een-half of drie gulden per dag met maaien bij den boer te verdienen. Dat was voordeeliger. Geert wist dat ook; hij knikte van ja. Nou, en als hij er nu dadelijk heenging... hij moest dan maar naar baas Van Waveren vragen... het was aan dezen kant van de stad... bij de boerderij van Schuijt den zandweg in.

Ja, ja, knikte Geert telkens, ja, ja, hij wist den weg, zeker, hij zou dadelijk gaan, goed, graag, hij dankte den baas wel, en of deze 't hem niet kwalijk nam...

En deze, van het steigertje, over de verschansing van de Kanaalwerken IV, al op het dek van het sleepbootje gestapt, draaide zich nog even om en riep Geert toe:

- Zeg maar dat je van mij komt... Baas Van Waveren, hoor!

- Dank-je, baas, riep Geert in een groote verluchting terug.

De kapitein gooide zijn stoomhandle om, klauwde met zijn handen het stuurrad naar de andere richting, de machinist was weer naar onderen verdwenen, en met eenige vlokkige, witte poefpoeffen uit zijn schoorsteen plaste het bootje met het wentelend gespat van zijn schroef, dwars het Kanaal in.

De zwaluwen, even opgeschrikt, vlogen met scheerende zwaaien van de koppen der meerpalen, om gauw weer terug te komen. En in de wobberende voren van schuimend water, die de schroef van het bootje achter liet, brak en kletterde de morgenzon met wiebelende lichtsparkels.

De stoomtram had ondertusschen aan de overzijde van de brug gewisseld, en bellend en bonkerend kwam een andere trein den houten bruggevloer ophotsen.

Geert volgde den grooten straatweg naar de stad. Boven zijn hoofd beefden af en toe de blaeren in de boomkruinen; de ochtendkoelte schudde aan de toppen. Het was daar beneden koel om te loopen.

Eenige karren reden hem tegemoet; ze brachten roomkleurige, geschaafde planken naar buiten; de koetsiers, boven op de stapels hout gezeten, hupsjokten mee op de bonsingen der wielen, hun beenen hingen er slap bij. Koeien graasden met den kop langs den grond: één lag er bij een boom met een maling van de onderkaak te herkauwen. En overal plekte de zon.

In den tuin van de groote buitenplaats ‘Beerenstein’ was de tuinman bezig in een enorm perk met stamrozen; alleen zijn hoofd stak er boven uit. Naast de deur van een dagloonershuisje aan den weg stonden schuin opgezet twee paar groote klompen en een paar kleintjes van een kind er naast, allen wit geschuurd. Verder op kwam hij twee ruiters tegen, wier paarden in de stille boomenallee zwaar klotsten met hun pooten: een huzarenofficier met zijn oppasser uit het stadsgarnizoen, die vroeg waren uitgereden om de te verwachten hitte van den vollen dag te ontgaan.

En met groote plompassen, schokkend in zijn heupen, zijn voeten met meegevingen van het bovenlijf uitgooiend, sjokte Geert langs den berm voort.

Er was haast in zijn gang. Blijdschap en onrust hadden

hem een versnelden pas doen aannemen. Na den neerslag der teleurstelling bij den baas van Volker en Bos scheen de blijde stemming, waarin hij den dag begonnen was, gebroken te zijn. Bij den aanlegsteiger was er wel een stilte in hem gekomen. Maar nu ging het weer. Er was weer verwachting. De eerste stemming had zich hersteld. Maar hij wilde er gauw bij zijn. Onrust porde hem aan. Nu eindelijk zijn stronkig krachtlichaam weer in beweging was gekomen, voelde hij hoe langer hoe sterker een gejaagdheid om bij de stad te wezen, te kunnen beginnen, eindelijk den scherpen rand van zijn schop weer lekker in het aarde-lijf te kunnen steken en er groote, vette kluiten uit te snijden. En heupsjokkend beende hij nu sneller aan dan toen hij bij de brug zijn tocht naar de stad begonnen was.

Maar terwijl hij aldoor dit verlangen in zijn hoofd rumineerde, voelde hij toch al, dat het dien dag erg heet zou worden. Er broeide een benauwdheid boven de boomen. Wanneer hij van tijd tot tijd een open vak in den weg passeerde, wasemde een heete gulp van aardelucht en zonnegloed tegen hem aan. En zoodra hij zoo'n open vak in den boomenwand voorbij was, koelde de schaduw weer op hem neer. Daar, links en rechts blakerde de grond zijn hitte al op. Tusschen de stukken groen zag hij lappen hemellucht totaal verlaten van wolken.

Maar eerst toen hij de boerderij van Schuijt bereikt had en den zandweg insloeg, kreeg hij de volle schroeiïng der zomerhitte in het gelaat. Naast de hofstee stonden nog eenige boomen, maar nadat hij die onder-door was, lag het open land in zijn droge blakering vóór hem. De zandweg die dadelijk mul was, kronkelde langs groote perceelen weien hooiland; een dun stof krulde poeierend achter zijn voetstappen op. Weer zag hij koeien, die vadsig liepen te grazen; roomkleurig hooi taste in bultige hoopen hier en daar uit den grond op. Nergens waren menschen te zien.

Alleen Geert's schonking lichaam hupte als een grauw stipje op den kadans van zijn stap in de velden-oneindigheid over den wegsliert op en neer.

De hitte zonk uit den hemelkoepel log op hem neer; de aarde zond een benauwde lucht van stoffig zand tegen hem op, en de zware hooigeur, die bij gebrek aan wind niet kon

optrekken, ompufte hem, zoodat hij met moeilijke longslagen dit hettig mengsel van geuren moest inademen.

Het zweet kwam reeds met groote parels op zijn hoofd; hij schoof zijn pet in de oogen.

En de hemeldom, die met zijn ondereinde aan alle zijden op de aarde rustte, in een omcirkeling waarin het landschap al benauwend stond te puffen, was hoe langer zoo meer ontblauwd, met een groote plek die rond de zonneschijf door de gloeiïng was wit gevreten.

Geen enkele kleur hield het in deze hitte uit; alles verflenste.

Gelukkig zag Geert eindelijk de torens van de stad onder den hemeldeksel oppunten; ze stonden eenzaam-hoog boven een zwarte vlek langs den grond. Een goud stipje op de spits van een der kerken flitste telkens in de zon. Hij naderde, en de zandweg liep nu in een grintweg uit, die recht op de stad aanvoerde.

In zijn regelmatigen plofkadans sjokte hij nu maar voort, totdat hij eindelijk, bij eenige uitloopers van huizen, die een nieuwe stadswijk de leege weilanden had ingeschoven, een gescharrel van menschenstippen over den grond zag.

Een vreugde kwam in hem. Hièr was 't dan. Dadelijk had hij op grooten afstand deze stippen als grondwerkers herkend. Hij bereikte dus zijn bestemming en de aanval op het aarde-lijf zou dan nu toch kunnen beginnen. En harder stapte hij op deze bedrijvigheidsplek aan. Toch was er de onbestendigheid van een vrees in hem; hij had prettige haast en toch ook een schroom voor dit vreemde werk. Allerlei zonderlinge verhalen hadden op ‘De Vaart’ de ronde gedaan over den aanleg van deze trambaan: wagens, die heel hard zouden loopen, maar zonder machine; men kon dan ook niet zien hoe zij voortbewogen werden. Wel hadden zij van boven een ijzeren arm, die langs een door de lucht gespannen draad liep. En dàt was 't. Maar hoe en wat 't dan toch eigenlijk was, had hij niet kunnen begrijpen; niemand had er zich een duidelijke voorstelling van kunnen maken. En daarom was er een schuwheid in hem gebleven, een klein weinigje vrees; hij had de zaak liever eerst eens op een afstand aangekeken.

Maar dat ging nu niet. Hij moest er dadelijk naar toe en ineens aanpakken.

Hij klom een hek over, plompstapte een weiland over, richtte zich naar den ploeg arbeiders, die 't dichtst bij hem was. Baas Van Waveren? Neen, die was er niet. Mogelijk aan het station, tenminste daar kwam hij elken ochtend. Welk station? vroeg Geert, want hij dacht dat men over het spoorwegstation in de stad sprak. ‘Daar, gunter!’ wees een der werklieden, met zijn arm het geraamte van een gebouw aanduidend, dat nog op een fermen afstand in een klomp huizen van het nieuwe stadswijk een open dak opkoepelde. ‘Goed, dank-je’. En Geert stapte weer voort. Hij passeerde nog enkele ploegen, die druk aan het aarde-vroeten waren. Een bezig geloop met kruiwagens, een nijver gespit met schoppen in den grond, een gesjouw met dwarsliggers, een poemend gehamer op stalen rails, een stapelen van grond, die opgewerkt werd uit een sloot die men langs de baan opgroef, en een gebuk en gespit van tientallen gebogen mannengestalten - dit alles bracht hem weer in het lekkere gedoe van een groot werk, waar hij zoo naar verlangd had. Maar hij zag ook rare dingen, die hij op andere werken nog nooit opgemerkt had: ijzeren palen, die alleen en pijlrecht uit den grond opstaken, hier en daar door de lucht gespannen ijzerdraden, en vooral viel hem de geringe afmeting van de spoorbreedte op. Dit waren de dingen, die hem verontrustten, en hem schenen te toonen, dat hij daar niet bijhoorde; dat was heel iets ànders, een wereldje apart, iets buiten het andere staande, waarvan hij niet veel begreep, dat andere werkkrachten van noode had dan hem.

En terwijl de laaie gloed, teruggeketst door de opengevroete aarde, hem in het gelaat sloeg, en hij over rails, zandhoogten en stapels hout klouteren moest, naderde hij toch met zijn ferm besluit, om zich nu niet zóó maar te laten wegzenden, het electrische station in aanbouw. Bij het passeeren van enkele ploegen riep hij een groet, maar men antwoordde hem niet, hoogstens bromde een der werklieden hem iets terug.

- Baas Van Waveren is die ook hier?

Een man op een ladder die bezig was aan een ijzer raam in het gebouwgeraamte keek om naar beneden.

- Weet 't niet, hoor!

Hij struikelstapte over steenen en puin naar binnen, waar hij op eenige metselaars stuitte.

- Weet jullie ook of baas Van Waveren hier is?

- Heb jij 'm gezien? vroeg de een den ander.

Neen, ze hadden hem niet gezien. En Geert ging maar weer aan de zoek. Hij scharrelde hier en daar over het werk rond, vroeg telkens, maar kreeg nergens een bepaalde aanduiding. Soms gaf men hem nauwelijks antwoord, bitste hem af, werkte snel door, toonde dat men hem hinderlijk vond. Hij liep deze menschen in den weg, die kregelig waren van de hitte. Maar ten slotte riep een teekenaar hem in 't voorbijgaan toe, dat Van Waveren er nog niet was, maar bepaald komen zou.

En wéér begon dat ontmoedigende, verdoovende wachten. Het was al laat in den voormiddag geworden en hij was nog niets opgeschoten. In een plek schaduw, achter het gebouw, liet hij zich op een hoop steenen neerzakken. Hij nam zijn pet af. Een hond, die op de jas van zijn baas ineengerold lag te slapen, terwijl er vliegen rond hem zwermden, lichtte even zijn kop op en bromde. Buiten de schaduwplek trilde de lucht over de vlakte. Een versuffing van hette blakerde rond.

En Geert soesde ook in. Een loome verstomping deed zijn lichaam ineenzakken. De eerste energie was er al weer uit. Sinds van morgen vroeg, toen hij uit de hut van zijn moeder was weggegaan, had hij ook niets meer te eten gehad; zijn keel, gewoon uit een tinnen kruik, die onder een jas in de schaduw werd bewaard, groote klokken vocht op te slokken, was droog en klefferig. Hij werd hollig en flauw.

Uren zat hij daar. Baas Van Waveren kwam maar niet opdagen. De werklieden hielden schofttijd; de zon liep om en verdreef de schaduwplek, waar Geert was gaan zitten en hij had naar de andere zijde van het gebouw moeten vluchten. Eenige arbeiders keken hem aan; hij had beproefd een gesprek te beginnen, eenige vragen te doen; maar men had hem haast niet geantwoord, liep hem haastig voorbij. Men begreep in hem iemand die werk kwam zoeken en die er dus mogelijk wel een ander zou uitstooten. En er kwam dan ook een vijandigheid rond hem. Hij voelde het. Zijn energie werd nòg loomer.

In zijn ontmoediging voelde hij als bij intuïtie, dat 't hier toch óók niet lukken zou. Maar hij bleef zitten, hij bleef wachten, met een krampachtige flauwte van honger in zijn lijf, die hem te slap, te voos maakte om op te staan.

En toen eindelijk, héél laat op den middag, baas Van Waveren op het werk kwam, heesch hij zich lusteloos op, wachtte tot deze uitgesproken had met een opzichter, die hem wat te vragen had, en deed toen zijn verzoek op een korreligen, nukkigen toon. Hij had een drang om te geeuwen; er kwam water in zijn mond.

Maar Van Waveren snauwde hem met enkele woorden af. Hij zat al stikvol. En dan, een ‘Vaarter’ had hij liever niet. Neen, er was niets voor hem.

Er was al een onderwerping in Geert. Het kwam uit zooals hij gedacht had. Hij voelde dan ook weinig lust meer om nog veel te praten; het hielp immers tòch niet. Maar om er van af te zijn en omdat hij beloofd had het te zullen zeggen, liet hij toen ook nog de aanbeveling gelden, dat de baas van Volker en Bos hem gezonden had.

- Is 't ie gek? viel Van Waveren uit. Denkt-ie, dat ik aan armenbedeeling doe? Laat-ie je zelf werk geven. Ik zit al vol, propvol.

Nog een oogenblik kwam er een opstand in hem. Hij had Van Waveren met een vloek willen toesnauwen, dat hij geen bedeeling vroeg, maar wèrk, eerlijk werk voor zijn handen. Er donkerde een boosheid in zijn oogen. Maar Van Waveren had zich alweer tot den opzichter gewend en liet hem staan.

Eenige grondwerkers in de buurt hadden dit tooneeltje aangekeken; zij volgden Geert met de oogen. En toen hij dit bemerkte, wilde hij een stap in de richting van Van Waveren doen, hem ook met een snauw nog even iets zeggen. Maar daar deze en de opzichter al een eind opgewandeld waren en hij nu alleen met zijn stronkig, onhandig lichaam op den zonnegrond stond, voelde hij zich verlegen onder het kijken dier vijandige pretoogen.

En hij begon langzaam op te loopen, zich van die plaats te verwijderen. Bij het passeeren van het station in aanbouw, waar de hond weer op de jas van zijn baas was gaan liggen, gromde deze hem tegen met het ontblooten van eenige witte tanden.

Maar hij was nu veel te dof en te slap om dit nog op te merken. De spierenstronk van zijn reusachtig lichaam, gebogen onder de hette en de verjaging, droop af als een nederige stip over het door hem zoo begeerde aarde-lijf, dat zich overal liet snijden en kerven, maar hèm niet noodig had.

Zijn honger was een misselijkheid geworden. Een weeë druk kroop van zijn maag op tot zijn keel; hij kreeg een pappigen smaak in den mond. En hij bezat geen cent om iets te koopen; thuis was ook niets, hij wist 't; eergisteren waren er nog maar twee dubbeltjes en één twee-en-een-halve centstuk geweest; hij had ze met zijn moeder geteld.

Hij klom het hek van het weiland weer over, en voort ging 't, den grintweg op, gebukt onder de hette.

Maar zonder dat hij 't gemerkt had, was het zonlicht langzaam uit de lucht verdwenen. Over elkander schuimende wolken waren uit den rand van den hemelkoepel, waar deze den grond der lage weilanden raakte, stil komen aandrijven. Een gelig licht zonder zon valschte nu over het land. De zachte windblazingen, die van tijd tot tijd 's ochtends nog eens langs den uitgebleekten hemel hadden gestreken, waren nu ook geheel gaan liggen. De bladeren der boomen hingen onbewegelijk onder de vracht van hun stof. En onder deze benauwing pufte de geweldige hette als een gestikte beroerte neer.

Ineens kon Geert niet verder. Zijn haren waren nat van het zweet, de hitte kropte met een dikke dot in zijn keel, en daaronder voelde hij de vretende leegte van zijn maag. De papperige smaak in zijn mond was verergerd tot een kleffige brei, waarin zijn tong met draden vastkleefde.

Hij ging zitten aan den kant van den zandweg, dien hij nu bereikt had, en hij duizelde op zijn beenen van zwakheid en blakering. Een vreemde gonzing bromde zacht door zijn ooren en telkens geeuwde hij met krampachtige spalkingen zijner kaken, die de spieren in zijn wangen tot bultige knoesten deden opzetten. En er was zoo'n slapte, zoo'n dofheid, zoo'n flauwige berusting in hem gekomen, dat hij zich klein en kinderachtig voelde.

Een windscheut stoeide plotseling een wolk zand aan zijn voeten op. Het valsche, gelige onweerslicht was aangedonkerd tot een grauwheid van oude, dikke boomen. En weer schoot de wind uit, nu kouder en dunner, als uit een klein gaatje geblazen, en scheerde met een dof gefluit door de struiken achter hem. Een grof, stapelend gebrommel mompelde op den horizont; de koppen der onweerswolken hadden nu valsch-witte randen. Weer woei de wind aan, maar dit-

maal langer, uit bolle wangen, hette puffingen aanblazend en stofwolken van den zandweg opspelend, die na eenige ronddraaiende krinkelingen weer gingen liggen.

Toen vielen er eensklaps dikke, vette regendruppels, die plekten in het zand en roffelden op de stoffige blaeren der struiken.

Er knalkletste een tweede slag, dichterbij; de lucht kraakte; 't werd benauwd, stoffig-donker; de regen gutste in ronde stralen neer. En de bui kwam los.

Het schuilen onder den boom had Geert weinig geholpen. Vóór hij den zandweg was uitgeloopen en den straatweg had bereikt, waar hij onder een boom had kunnen gaan staan, was hij al doornat geregend.

Wel was de bui overgetrokken en grommelde 't nog wat mompelend in de grauwe wolken, die nu den anderen horizont vulden, maar er was een koude wind achtergebleven, welke aan de boomtoppen schudde, zoodat nog altijd groote, plekkende druppels neerkletsten. Het water liep van zijn pet en van zijn haren in zijn nek, vormde stroompjes op zijn rug. Zijn boezeroen had zwarte vlakken van nat op zijn schouders. Plekkend kleefde zijn doorzweete plunje aan zijn lijf en zijn schoenen stjoepten in de modderpap op den grond.

Maar hij voelde zich nu toch frisscher, sterker. Door zijn longen zakte de koudere lucht in zijn lichaam en stijfde zijn paffig geworden vleesch en slappe spieren op. In zijn regelmatigen plofkadans sjokte hij weer voort, recht den lichtkoker in van den langen straatweg tusschen de boomen, die op het einde tot een rond lichtgaatje toekneep.

Maar de avond begon te donkeren, en het gat op het einde van den weg duisterde dicht.

En toen hij door het loopen weer warm werd, begon er een damp van hem uit te wasemen; het zweet en de regen verlieten zijn lichaam als van een nat paard dat stil staat. In de neerzakkende duisternis geleek hij toen zoo ruig, stronkig en kolossaal, dat men had kunnen denken dat een nachtdier uit den boschrand was gekomen en zich nu naar een bewoonde buurt begaf om voedsel te stelen.

En werkelijk was het gevoel van een hongerig menschdier

in hem. Het knaagde met een misselijke leegte in zijn maag; een hol gat voelde hij in zijn borst, dat hem af en toe zoo'n pijn deed, dat hij vloekig in zichzelven bromde. Hij stapte wild aan, om zoo gauw mogelijk huizen te bereiken, en, 't kon hem niet schelen hoe, aan wat eten te komen.

Zoo bereikte hij, na een bocht van den weg te zijn omgeslagen, altijd omgeven door den wasemdamp, die om hem bleef staan, de Kerkbuurt. Het waren eenige dagloonerswoningen en een enkele boerderij, die sjoveltjes rond een kerkgebouw aangeknuffeld waren. De toren, die Geert 's ochtends van-af het Kanaal ook al had gezien en waaruit het klokgegalm opgestegen was, pijlde uit dit laag gedoe der huisjes hoog de lucht in.

Nu was hij er. 't Kon hem niets meer schelen hoe hij er aan zou komen, maar een brok eten mòest hij hebben. De verlegenheid van zijn anders zoo stil en onhandig lichaam was weg. Er was nu zelfs een brutale durf in hem.

Waar zou hij aankloppen? hij kende er niemand. Alle woningen waren donker. Alleen gloeide er een gezellig oog van goud licht boven de deur der pastorie, die zich onder tegen de kerk aanschouderde. Het was een stuk van een oud klooster, dat daar in vroeger tijden gestaan had; later had men het doorgesneden en er op het einde der af hakking een sluitmuur ingemetseld. Dat gedeelte deed nu dienst voor kerkhof, en achter een ijzeren hek langs den weg bultten graven en piekten kruizen op. Nu, in het donker, was er niets van te zien.

En op die pastorie stapte Geert recht af. Dat was waar ook, de pastoor kende hem heel goed en zou hem toch niet vergeten zijn, al was hij in de laatste jaren ook niet meer in de kerk geweest.

Hij hield onder het lichtoog van het raam boven de deur stil en gretig trok hij den grooten, koperen knop van de ouderwetsche bel naar zich toe. Het slappe geklengel van het belle-geluid echoode lang na in de gangruimte, die men hol hoorde.

Hij wachtte eenige oogenblikken. De wasem dampte nog van zijn ruig lichaam. Stil was de duisternis van den onweersavond. Toen ging, met een kettinggerammel binnen, de deur even open; een vrouw stond in de verlichte reet en

hield de deur vast. Geert gaf een brutalen duw, zoodat de huishoudster de deur moest loslaten. En met één grooten plompstap stond hij op de mat.

- Wat mot je man? vroeg het mensch wat bang.
- Is de Eerwaarde thuis?
- Jawel.... Maar hij zit aan tafel.
- Nou, vraag dan of ik 'm even spreken kan.
- Ik kan hem nou niet roepen, stribbelde de dikke vrouw tegen. Ik zeg je ommers, dat de Eerwaarde aan tafel zit. Zeg mij maar wat je hebben mot.

Geert werd ongeduldig door het gezanik aan de deur; het duidelijke wantrouwen van dat mensch, terwijl hij in zijn ruwe eerlijkheid van goedig, hongerig dier niets kwaads voor had, irriteerde hem. En met een boozen snauw viel hij uit:

- Zeg, ben jij soms de pastoor?.... Neen?.... Nou, waar bemoei jij je dan mee. Ik kan best zèlf mijn boodschap doen. Vraag nou maar aan den Eerwaarde of ik hem kan spreken. Ik heb hem maar even wat te zeggen....

De dikke huishoudster slofte in de lilling van haar slap schommelvleesch heen en liet Geert op de mat achter. En toen hij met zijn pet in de hand heerlijk de kilte van den witgekalkten hal inademde, beviel hem bijna een duizeling op zijn lichte beenen. Zijn maag krampte met een warmen steek en de gonzing in zijn ooren was tot een dof gebrom aangegroeid. Maar met een schok zette hij zich overeind; hij wilde zich kranig houden. Bovendien zou zijn ellendige toestand niet lang meer duren; hij wist dat de pastoor geen hongerige van zijn deur mòcht zenden zonder hem geholpen te hebben; hij kon dus niet beter terecht zijn gekomen.

De deur aan de andere zijde van den hal, waarin de huishoudster verdwenen was, opende zich weer. De pastoor kwam uit de eetkamer. Hij was klein en opgezet rood.

Het witte servet had hij met een punt bij zijn hals tusschen de kraag van zijn zwart kleed gestoken, en met het andere einde veegde hij zich den mond nog af. Hij smakte na van het eten, met een zuigend gepiep door zijn tanden, en hij keek korzelig als iemand die ontstemd is gestoord te worden.

- Wel?.... Zoo?...., vroeg hij.
- Och Eerwaarde.... Ik ben Geert, misschien kent u

me nog wel, van ‘De Vaart’. Ik ben er den heelen dag op uit geweest om werk te zoeken.... ik kom nou van de stad, maar ik heb nog niks....

- Ja vriend (en de pastoor smakte nog eens met zijne vettigen mond), en wat wou je nou?.... Dat ik....

- Nee, dat niet, Eerwaarde. Maar ik heb van van morgen half-zes niks te eten gehad en ik had geen cent om wat te koopen. En ik kan nou niet meer van den honger, ik ben zoo flauw....

- Ja, hoor's vriend, 't staat hier niet stil met van die boodschappen. Als ik alles gelooven wou wat de lui me hier aan de deur komen vertellen.... Waarom ben je dan niet op De Vaart gebleven?

En de pastoor was al een weinig achteruit geschuifeld; de regen- en zweetwasem, die van Geert uitsloeg, hinderde hem. En Geert, die deze viesdoende hostiliteit voelde, antwoordde al boozig:

- Dat is nogal duidelijk. Omdat er niks te werken is. En ik ben er juist opuit geweest om werk te zoeken. Ze hadden me gezegd....

Maar de pastoor, die geen geduld had om al die explicaties af te wachten, sneed zijn zin ineens af met:

- Goed, goed, maar *ik* kan je geen werk geven. Als ik wat voor je weet, zal ik 't je dadelijk laten weten. Maar nou heb ik niks.

Hij maakte al een half draaiende beweging; hij verlangde naar zijn tafel terug.

- Ik vraag toch geen werk, knauwde Geert nu tusschen zijn tanden uit; de boosheid zwol in zijn lichaam, zijn schouders trokken zich onder zijn boezeroen op.... Ik zei toch alleen maar dat ik zoo'n honger had....

- O.... o...., en de pastoor schoof zijn servet op zij, grabbelde naar zijn portemonnaie en stak toen met een duw, om er gauw af te wezen, zijn hand naar Geert uit. Dit ging zóó plotseling, dat Geert zich iets in zijn hand had laten stoppen vóórdat hij 't bijna wist. Toen keek hij. Er lag een cent in zijn hand. Hij bleef zijn vingers open houden, zijn hand van zijn lijf, keek toen nòg eens naar het muntstukje. En met een formidabele armzwaaikijlde hij inéén de cent door den stillen hal heen, zóó dat ze rinkinkte

over den marmeren vloer en opsprong tegen den muur.

- Wàt denk je wel! gutste 't uit zijn mond. Denk je dat ik een bedelaar ben, dat ik je een cent vraag! Hou jij die cent maar en laat er je wassenbeeldenspel hiernaast maar voor opverwen. Ik ben een eerlijk werkman; ik heb alleen maar honger.... Een cent! Ik vraag geen geld. Hou jij je cent maar, godoome!.... Wees maar niet bang, ik zal je niks doen, riep hij met zijn uitgestoken kop den pastoor toe, die benauwig weg wilde en zijn servet in een dik, rood handje verfrommelde.... Ik ga al. Maar hou jij je cent maar!

En hij maakte er ineens een einde aan. Hij liet den bang geworden pastoor staan, rukte de deur open, kwakte ze met een woeste armzwaai weer achter zich dicht, zoodat het dreunde in den witten hal, en stapte met een stierig geweld de duisternis in. Den ruigen kop vooruit, de schouders kwaadaardig in de boezeroen opgetrokken, den mond dik van vloekige woorden, ramde hij met groote plompstappen den weg over. Alles zweeg rond hem.

In een uur was hij thuis. Hij scharrelde langs de hutten op De Vaart, waar geen weg was, stak een stuk open platgetrapt terrein over en stootte met een vuistduw de deur van de hut open, waar hij met zijn moeder woonde.

De platte, bruine vrouw met hooge heupen bemerkte dadelijk wat er gaande was en zei niets, bang voor een geweldigen uitval van haar zoon. Geert zweeg óók, nog altijd zwaar van boosheid. Hij greep een blikken tijltje dat in de hut op een plank stond, ging naar buiten, schepte het vol in den regenton die onder een dakgootje stond, en slokte het water door zijn klokkend keelgat. Toen het leeg was, slaakte hij een heerlijke zucht, diep uit zijn longen, en kwakte het tijltje in den ton neer, dat het water op en wegspatte.

En toen hij weer binnenkwam, vroeg zijn moeder zacht, naar hem opziende:

- Niks?
- Niks!

Den volgenden ochtend hing Geert weer tegen de leuning der brug over het Kanaal, waarover de blauwe hemel naar alle kanten heenkoepelde. Af en toe spietste hij een bruin tabaksstraaltje in het water, dat langzaam uitkringelde.

De zwaluwen, met tjoepende zwierten, vlogen af en aan op den kop der meerpalen.

De modderzweer van het zonde-gehucht der Vaart plekte zwart op het aarde-lijf.

Overal had hij dit aarde-lijf zijn arbeid aangeboden. En met leege handen bleef hij alleen staan als de afgewezen werkminnaar van dit luie lijf.

FRANS NETSCHER.

Het Panislamisme.

Het streven onder de Muzelmannen naar staatkundige eenheid, door de Europeanen gewoonlijk Panislamisme genoemd, trekt in de laatste jaren meer en meer onder de Christenen de aandacht, vooral in landen met overzeesche bezittingen, waar eene talrijke Mohammedaansche bevolking wordt aangetroffen. Ook in Nederland is dit het geval, en terecht. Van de ruim 32 millioen zielen, waarop de bevolking van Nederlandsch-Indië gewoonlijk geschat wordt, zijn stellig 30 millioen belijders van den Islam, en tot die 30 millioen behooren nog wel de volken van den Archipel, wier beschaving en economische toestand het hoogst staan. Wanneer men de Balineezen uitzondert, en het betrekkelijk kleine getal Inlandsche Christenen buiten rekening laat, kan men zelfs veilig beweren, dat de niet-geïslamiseerde inheemsche bevolking in Nederlandsch-Indië bijna geheel bestaat uit stammen, die in een toestand van geheele of gedeeltelijke wildheid verkeeren, en dus ten aanzien van de algemeene koloniale politiek nog niet medetellen.

Nu wil ik geenszins ontkennen, dat, van het kolossale cijfer van 30 millioen, al dadelijk een aantal personen moet worden afgetrokken, die niet medeleven met de geestesstroomingen in hunnen godsdienst. Hiermede heb ik nu niet zoo zeer het oog op het onder alle hemelstreken voorkomende verschijnsel, dat zeer vele, vooral tot de groote kerkgenootschappen behoorende, personen, hunnen godsdienst alleen belijden in naam en als een uiterlijk kleed. Ik bedoel

veeleer het bekende feit, dat een goed deel onzer bruine broeders Muzelmannen zijn van eene bijzondere soort, die in hunnen Islâm allerlei elementen, aan het Hindoeïsme of aan de oude Polynesische begrippen of instellingen ontleend, hebben overgebracht. Het spreekt van zelf, dat de, uit een theologisch en juridisch oogpunt, zoo streng belijnde Sonnietische of, gelijk men gewoonlijk zegt, 'orthodoxe' Islâm, welken zij heeten, en zelf beweren te belijden, op de hier bedoelde Indische Muzelmannen niet zoo krachtig kan inwerken, als elders het geval moet zijn. Aan den anderen kant mag wederom niet worden vergeten, dat eene verbreiding van den Islâm, in zijn meer zuiveren en internationalen vorm, tegenwoordig ook onder hen niet te miskennen valt. In elk geval zoude het van groote politieke kortzichtigheid getuigen, eene beweging als het Panislamisme voor den Oost-Indischen Archipel, op grond van de eigenaardige opvattingen, in vele streken daarvan bestaande, als van geene praktische beteekenis te beschouwen.

I.

Het Panislamisme is geworteld in de leer van het orthodoxe Mohammedaansche recht, dat alle Muzelmannen, van welken landaard ook, en welke volkstaal ook sprekende, behooren te vormen ééne enkele ideale staatsgemeenschap, of althans dat de verschillende Mohammedaansche vorsten niet behooren te zijn souvereinen, in den zin, welken wij aan dit woord hechten, maar dat zij allen één oppervorst behooren te erkennen. Van dien oppervorst kunnen zij, wat het inwendige bestuur hunner landen betreft, min of meer onafhankelijk zijn; hunne autonomie kan zoover gaan, dat zij, binnen de perken der heilige en universeele Wet van den orthodoxen Islam (Arab. *Sjar*[1)] of *Sjarî'ah*)[2)], naar eigen inzicht hun volk regeeren; zelfs het betalen eener schatting is niet eens eene noodzakelijke voorwaarde voor de rechtmatigheid van hun gezag; maar wel

1) Ongeveer uit te spreken als *Sjar-*[a].
2) Namelijk de Koran, d.w.z. Allâh's woord, de *Sonnah*, of Overlevering omtrent Mohammad's daden en uitspraken, en de *fatwá*'s of uitspraken der juridische autoriteiten.

is in elk geval noodig, dat zij dien oppervorst als den banierdrager van de gemeenschap der geloovigen tegenover de buitenwereld erkennen, dat zij van hem de investituur ontvangen, en dat zij hunne onderlinge geschillen aan zijne beslissing onderwerpen. Buiten het bevorderen dezer leer gaat het Panislamisme niet. De hoogere, de organische eenheid, namelijk die in geestesrichting en in beschaving, moet veeleer het gevolg zijn van de staatkundige eenheid, dan dat zij daaraan zoude behoeven vooraf te gaan. Uitgaande van hetzelfde beginsel verdeelt het Mohammedaansche recht de wereld in twee groote afdeelingen: het gebied (Arab. *dâr*) van den Islâm, en dat der ongeloovigen, welk laatste gebied in het Arabisch 'het gebied (Arab. *dâr*) van den oorlog (Arab. *harb*)' wordt genoemd, omdat het een plicht is, welke op de Muzelmansche gemeente rust, bedoeld gebied, door kracht van wapenen, tot aanname van het ware geloof te dwingen, of het althans te onderwerpen. Dit laatste kan geschieden, hetzij in den vorm van eene inlijving als ongeloovige vazalstaat met meerdere of mindere autonomie, hetzij door individueele onderwerping der ongeloovigen met behoud van hunnen godsdienst en, voor een goed deel, ook van hun recht. Het beginsel van staatkundige eenheid der Muzelmannen wordt bij de klassieke Arabische juristen, wier werken thans nog autoriteit vormen, zoo streng doorgevoerd, dat zij slechts tweeërlei soort van oorlogen behandelen, namelijk de buitenlandsche oorlogen tegen ongeloovigen, en die tot handhaving der binnenlandsche rust, welke laatsten worden onderverdeeld in oorlogen tegen afvalligen van den Islâm, tegen rooverbenden en tegen rebellen. Wanneer in den loop der tijden dan ook oorlogen zijn gevoerd tusschen Mohammedaansche vorsten, die zich elk feitelijk als souverein beschouwden, werden de regels van laatstgenoemde oorlogen gevolgd, omdat de één, met de Wet in de hand, de rechtmatigheid van het gezag van den ander nooit kon erkennen zonder zichzelf als rebel te stempelen. In Koran II: 28 en XXXVIII: 25 zijn een tweetal, naar het heet, door Mohammad ontvangen openbaringen te vinden, welke de aanwezigheid op aarde van een oppervorst over de Muzelmannen, als stedehouder van Allâh, gebiedend vorderen; terwijl de *Sonnah* nog eene uitspraak van dien Mekkaanschen profeet heeft bewaard, luidende dat, indien naast den oppervorst

zich een tweede persoon als souverein opwerpt, de eerste moet worden gehandhaafd, maar de tweede moet worden ter dood gebracht als rebel[1)]. Uit het bovenstaande volgt tevens logisch, dat een ongeloovige vorst principieel nooit door orthodoxe Muzelmannen als hun wettige souverein kan worden erkend, doch hoogstens op utiliteitsgronden tijdelijk en plaatselijk als hunne overheid kan worden geëerbiedigd. Dit zoude het geval zijn, ook al bevatten de slotwoorden van Koran IV: 140 niet een uitdrukkelijk verbod tegen het uitoefenen van gezag door ongeloovigen over Muzelmannen.

Het behoeft geen betoog, dat de hier gegeven uiteenzetting van de beteekenis van het Panislamisme dit al dadelijk doet kennen als te behooren tot eene andere orde van denkbeelden, dan het eenheidsstreven, hetwelk men in Europa bij sommige stamverwante, maar staatkundig gescheiden volken waarneemt. De vurigste Pangermanist zal wel beweren, dat b.v. de Nederlanders, Vlamingen of Duitsch sprekende Zwitsers dissentieerende en afgedwaalde broeders zijn, maar er niet aan denken de Duitsche rijksvlag te planten te Parijs of te Madrid. Zoo zal ook een rechtgeaard Panslavist propaganda maken voor het denkbeeld, om Bulgaren of Polen, tot hun eigen bestwil, te verzoenen met de Russische *ukase*-regeering; maar die beweerde weldaad, geenszins willen opdringen aan Germanen of Turaniërs, tenzij hunne woonplaatsen geënclaveerd liggen in het groote Russische Rijk, gelijk met de Duitschers in de Oostzee-Provinciën en met de Finnen, Lappen, enz. het geval is. Het uitbreiden der Russische heerschappij over Aziatische staten of staatjes, die door innerlijke zwakte toch op den duur geen zelfstandig bestaan meer konden behouden, doet evenmin aan dit beginsel te kort. Zoo is het ook *mutatis mutandis* met het Panhellenisme en het Panbrittannisme. Aan alle deze staatkundige verschijnselen ligt eene ethnologische eenheid, en vooral eene eenheid van nationale geestesrichting ten grondslag, en zij zijn dus logisch beperkt

1) Zie de Engelsche vertaling van Tibrîzî's verzameling van overleveringen, Misjkât al-Maçâbîh getiteld, door Matthews, Calcutta, 1823, XVI: 1, I. Met het oog op de groote meerderheid der lezers van dit Tijdschrift, zal ik mij ook in dit opstel zooveel mogelijk bepalen tot het citeeren van Arabische geschriften, welke door gepubliceerde vertalingen voor hen toegankelijk zijn.

tot het geographische gebied, waarop de stamverwanten wonen. Woont men daarbuiten, zoo kan men, wel is waar, in zijne buitenlandsche betrekkingen soms last hebben van het chauvinisme der bestuurders van de in elke ethnologische groep toongevende staten; maar zijn eigen volksbestaan is daarmede niet gemoeid. Het Panislamisme daarentegen berust niet op eene feitelijke, in de natuur gegronde en zich organisch ontwikkelende ethnologische eenheid, maar op eene godsdienstige eenheid, en dan nog wel op eene godsdienstige eenheid, welke een mechanisch karakter draagt, tengevolge van het leerstuk der verbreiding van den Islâm met het zwaard, en vooral tengevolge van het leerstuk der verplichte staatkundige onderwerping van de ongeloovigen aan den idealen souverein der Muzelmannen, ook zonder bekeering. Dit karakter van het Panislamisme is oorzaak, dat het zich tegen iedereen richt, die nog niet in de staatkundige eenheid der Muzelmannen werd opgenomen, en in het bijzonder tegen Christen-mogendheden, wier onderdanen in min of meer grooten getale den Islâm belijden. Dat het opleven in onze dagen van eene dergelijke beweging, welke bovendien op lastgevingen van Allâh zelf heet te berusten, in Europa met bezorgdheid wordt gadegeslagen, zal, na lezing van het bovenstaande, door ieder zeer natuurlijk worden gevonden, al weet men, dat de machtsverhoudingen tusschen de Mohammedaansche en de Christelijke staten zoodanig zijn geworden, dat aan eene gewelddadige uitbreiding van het gebied van den Islâm, of aan eene onafhankelijkverklaring der Muzelmannen in de overzeesche bezittingen van laatstgenoemde staten, niet te denken valt. Eerder zullen zij, die zich in Europa op een werkelijk onbevangen standpunt plaatsen, en ook voor de rechten van andersdenkenden gevoel hebben, tegenwoordig hunne stem moeten verheffen tot verdediging van Mohammedaansche staten tegen, niet altijd van Christelijke beginselen doortrokken, openlijke of bedekte aanslagen, tegen hun nationaal bastaan door Christen-mogendheden gericht. Het doel van dit opstel is dan ook allerminst de alarmtrom te roeren voor een kruistocht, maar veeleer om eene nieuwe bijdrage te leveren, ten betooge dat de zoo gewenschte assimilatie, ook van onze Mohammedaansche onderdanen in Azië met de Nederlanders, die te midden van hen

leven, en de vereenzelviging hunner geestelijke belangen met de onze, alleen mogelijk zijn, wanneer zij het Christendom aannemen. Zoolang dit niet het geval is, zal er noodwendig eene principieele klove blijven bestaan, die, hoe ook door materieele belangen overbrugd, altijd een zwak punt in ons Oost-Indische Rijk zal uitmaken.

Daarbij komt nog iets anders. De concrete vorm, waarin voor het Panislamisme tegenwoordig propaganda wordt gemaakt, ook in onze Oost-Indische bezittingen, hangt nauw samen met het beweren der Sultans van Turkije, dat zij, als opvolgers der Chaliefen van het groote Mohammedaansche rijk in de Middeleeuwen, de oppervorsten aller Muzelmannen zijn. De zaak wordt daardoor uit een practisch oogpunt van veel bedenkelijker aard; want aldus wordt, door het Panislamisme, niet slechts in beginsel en in theorie de wettigheid van de souvereiniteit der Europeesche mogendheden over hunne Mohammedaansche onderdanen in twijfel getrokken, maar wordt die souvereiniteit ondermijnd ten behoeve van een bepaald aangewezen buitenlandschen vorst. Op grond van de politieke antecedenten zijner dynastie kan van dien vorst in redelijkheid niet worden gevorderd, dat hij de pogingen tot algemeene erkenning zijner beweerde waardigheid openlijk verloochent; evenmin als de Europeesche mogendheden natuurlijk van hun standpunt ooit kunnen toegeven, dat een deel hunner onderdanen een anderen wettigen souverein hebben dan zij zelven. Het geldt hier ééne van die netelige internationale quaesties, welke men, in het belang van alle daarbij betrokken partijen, het verstandigst handelt te laten rusten, in de hoop dat, bij handhaving van het *statu quo*, de tijd van zelf eene oplossing zal aan de hand doen. De quaestie is zelfs neteliger dan de meeste anderen, waarbij temporiseeren, en vooral het niet-er-in-roeren, als het beste diplomatieke beleid is aan te merken, omdat zij voor de eene partij niet slechts als eene staatkundige, maar tevens als eene godsdienstige quaestie moet worden beschouwd. De predikers echter van het Panislamisme in den vorm van de opperheerschappij van den Sultan van Turkije, schijnen dit niet te kunnen of te willen begrijpen; evenmin als zij schijnen in te zien, dat zij inderdaad aan de Turksche regeering door hun drijven een slechten dienst bewijzen. Immers kan laatst-

genoemde aldus slechts in moeielijkheden worden gewikkeld, zonder eenig nut voor de zaak van den Islâm. De geloovigen, die het werkelijk goed met Turkije en met den Islâm meenen, moeten juist hun streven daarop richten, dat over de waardigheid van Chalief zoo min mogelijk gesproken wordt, en dat die waardigheid langzamerhand het karakter aanneme van een blooten titel, niet in meerdere mate gericht tegen vreemde mogendheden, dan b.v. de titel: 'Prins van Oranje', in onze Grondwet, gericht is tegen de integriteit der Fransche Republiek.

Intusschen is betrekkelijk kort geleden in twijfel getrokken, of de Verheven Porte er wel evenzoo over denkt, althans ten onzen aanzien.

In eene belangrijke correspondentie uit Constantinopel, opgenomen in de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant' van 5 Augustus 1898, werd er namelijk op gewezen, dat in den laatsten tijd in een tweetal te dier plaatse verschijnende dagbladen, die met Jildiz-Kiosk in nauwe verbinding heeten te staan, de *Maloemat* en de *Servet*, telkens allerlei onware of liever ongerijmde berichten voorkwamen omtrent de onderdrukking, waaraan de Muzelmannen in onze Oost-Indische bezittingen bloot stonden. Deze berichten hadden kennelijk de strekking ons gezag aldaar te ondermijnen, en de correspondent sprak als zijne meening uit, dat bedoelde ophitserijen uitgingen van bewoners van Jildiz-Kiosk zelf, dat zij door den 'Grooten Raad van het Chaliefaat'[1)], in dat paleis gevestigd, op alle mogelijke wijzen werden gesteund, en door den hoogst geplaatsten bewoner daarvan 'met een zeer welwillend oog werden gevolgd.' Voorts heette de opruiende taal van genoemde dagbladen in onze bezittingen 'veel instemming' te vinden 'onder de daar gevestigde, altijd kuipende en woelige Arabieren', die ze 'met het gewenschte succes onder de altijd tot fanatisme geneigde hadji's' verbreidden. Deze verbreiding zoude zelfs plaats hebben met voorkennis van het Ottomanische Consulaat te Batavia, welk consulaat tevens zijne tusschenkomst zoude verleenen tot door-zending aan den Grooten Heer van door Nederlandsch-

1) Wat dit lichaam is, kan ik niet nagaan. Onder de officieele regeerings-colleges te Constantinopel vind ik het niet vermeld.

Indische onderdanen tot hem gerichte verzoekschriften, ‘om hunne kinderen te Constantinopel onder zijne hoede te laten opvoeden.’ Dit schrijven trok de algemeene aandacht[1]; maar, zonder in het minst de juistheid te willen ontkennen van de daarin vermelde daadzaken, meende ik toch in een stuk, te vinden in dezelfde courant van 10 Augustus d.a.v., te moeten opkomen tegen de uit die daadzaken getrokken conclusies omtrent de gezindheid jegens Nederland, welke aan de Turksche regeering en aan de in Nederlandsch-Indië gevestigde Arabieren werd toegeschreven. Ofschoon de correspondent in latere brieven, in hetzelfde orgaan opgenomen, zijn gevoelen bleef handhaven, en vele, doch m.i. voor het punt in geschil weinig afdoende, nieuwe feiten tot staving zijner conclusies mededeelde, zoo geloof ik toch, dat, na de verklaringen, afgelegd door onzen Minister van Buitenlandsche Zaken in de zitting van de 2de Kamer der Staten-Generaal van 6 December 1898[2], moeielijk meer kan worden getwijfeld aan de correcte houding der Verheven Porte in dit opzicht[3]. Het is mogelijk, dat ik mij ten deze vergis. In mijne woonplaats ben ik natuurlijk allerminst op de hoogte van hetgeen in de redactie-bureaux van de *Maloemat* en de *Servet* binnenskamers omgaat. Turksche diplomaten hebben mij nooit ingewijd in de geheime politiek hunner regeering. Maar, totdat het bewijs van het tegendeel geleverd wordt, heb ik te goede gedachten van het doorzicht dier regeering, om te onderstellen, dat zij, nu Turkije in de eerste plaats rust noodig heeft, om zijne economische hulpbronnen te ontwikkelen, en om te bekomen van de beroeringen der laatste tien jaren, noodeloos conflicten met het buitenland zoude willen in het leven roepen, vanwege de, gelijk uit het vervolg van dit opstel blijken zal, zeer betwisbare en betwiste waardigheid van Chalief. Het moge in den aard der zaak liggen, dat de Porte zich door haar verleden gebonden blijft achten tot handhaving van haar recht op dien titel tegenover hare eigene onderdanen.

1) Bijna alle voorname Nederlandsche dagbladen namen de correspondentie, hetzij geheel, hetzij bij uittreksel, over.
2) Zie Handelingen der Staten-Generaal, 2de Kamer, zitting 1898-1899, p. 347 en 348.
3) In de ‘N.R.Ct.’ van 2 Juli jl. lees ik wederom eene correspondentie uit Constantinopel, waaruit blijkt, dat op de vertoogen van onzen gezant aldaar de bewuste perscampagne tegen ons gezag sedert April jl. heeft opgehouden.

Zij moge zelfs aan dien titel hechten, als een indirect middel tot vermeerdering van haren invloed, of tot versterking harer positie in Europa tegenover de Groote Mogendheden, afgescheiden nog van eventueele gebiedsvergrooting. Dit alles is geheel iets anders dan het oprakelen van internationale moeielijkheden op grond van haar beweerd Chaliefaat. Nog onwaarschijnlijker acht ik het, dat men dien titel als voorwendsel zoude gebruiken, om speciaal in onze Oost-Indische bezittingen onrust te stoken, welke bezittingen men toch wel weet, dat, naar menschelijke berekening, nooit een deel van het Ottomanische Rijk zullen uitmaken. Gesteld immers het hoogst onwaarschijnlijke geval, dat de beweerde pogingen om ons te bemoeielijken slaagden, en onze verdrijving uit den Indischen Archipel ten gevolge hadden, zoo zouden toch stellig niet de Turken onze vervangers zijn, maar de eene of andere Groote Mogendheid. Deze zoude onmogelijk meer eerbied voor den Islâm kunnen toonen dan wij, en de machtsuitbreiding, van welke Groote Mogendheid ook, nog wel ten koste van een land, waarvan Turkije niets te vreezen heeft, zoude zeker niet het voortbestaan van dat Rijk, althans in Europa, kunnen bevorderen. Het is bovendien een niet te miskennen feit, dat, bijna van het ontstaan van de Republiek der Zeven Provinciën af, onze voorouders het altijd bijzonder goed met den ‘Grooten Turck’ hebben kunnen vinden, en deze met hen. Reeds in 1598 waren onze landgenooten ‘int Hof van den Turck hooghelijck befaamt, zoo om haar manlijcke cloecke daden, als om dat sij de oorloghe (in soo cleyne Landen zijnde) soo langhe jaeren connen houden staende teghen soo machtigen ende grooten Potentaat als is de Coninck van Spaengien.’ Zoover ging in de 17de eeuw de goede gezindheid van den Grooten Heer ‘in de vermaerde stadt van Constantinopolen’ jegens de Nederlanders, dat zelfs geïsoleerde daden van zeeen menschenroof hunnerzijds, tegen zijne eigene onderdanen gepleegd, de vriendschappelijke betrekkingen op den duur niet konden verstoren[1)]. Een breken nu met deze traditioneele

1) Zie Van Oordt: De Nederlandsche koopman in de landen van den Islâm, Leiden, 1899, p. 22 en vv., en verder de daar aangehaalde schrijvers. Onderscheidene Nederlandsche zeelieden schenen het in het begin der 17e eeuw bij de Muzelmannen zelfs zoo aangenaam te vinden, dat zij zich in de toenmalige Turksche provinciën Algiers, Tunis en Tripoli, benevens in Marokko, voor goed nederzetten, om te zamen met de Barbarijsche zeeroovers de Spanjaarden te bestrijden. Voor een deel gingen zij zelfs tot den Islâm over. Zie Murray Bakker. Barbarijsche zeeroovers, in de Tijdspiegel, Jaarg., 1896, dl. II, p. 404 en vv. Ook thans nog hebben de Nederlanders in de Levant een zeer goeden naam, iets waarvan zij stellig meer gebruik zouden kunnen maken, dan zij doen, bij den wedloop der Europeesche natiën om zich aldaar handels- of andere voordeelen te verschaffen.

politiek, vooral door eene Oostersche Regeering, zoude, om aannemelijk te zijn, uit iets anders moeten blijken dan uit het opnemen, zij het in couranten, die met bedoelde Regeering in betrekking staan, van ongeteekende correspondenties, hoe vijandig ook, ja zelfs uit mingepaste handelingen, door een weldra teruggeroepen Turkschen Consul te Batavia gepleegd. Het uitspelen van de kaart van het Chaliefaat door de Porte tegen Europa, acht ik dan ook, juist in deze jaren, in het algemeen hoogst onwaarschijnlijk; maar in elk geval zoude zulks tegen iedere Christen-mogendheid met Mohammedaansche onderdanen eerder te begrijpen zijn dan tegen Nederland. En wat de in Nederlandsch-Indië gevestigde Arabieren betreft, op hunne gezindheid ten aanzien van het Panislamisme kom ik later terug. Dan zal tevens blijken, dat, wat ook te Constantinopel moge gewenscht of gedaan worden, sympathie voor het Chaliefaat van een Turk, of van welken niet-Arabier ook, bij hen bijna ondenkbaar is.

II.

Voor een juist inzicht in het Panislamisme moet in de eerste plaats worden nagegaan, hoe zich de Wet (*Sjarî'ah*) der orthodoxe Muzelmannen den oppervorst, den idealen souverein, voorstelt[1].

Ofschoon de juristen niet eenstemmig zijn in de beantwoording der vraag, of de souvereiniteit in het algemeen een begrip is van het natuurrecht dan wel van de Wet, waaraan speciaal de Muzelmannen onderworpen zijn[2], zoo erkennen zij

1) Men vindt dit onderwerp het uitvoerigst beschreven door den jurist Mâwardî († 1058). Zijn werk, al-Ahkâm as-Soltânîjah, is, zij het met weglating van sommige fragmenten, vertaald door S. Keyzer, onder den titel van: Mawerdi's Publiek- en administratief recht van den Islam, 's-Gravenhage, 1862. Zie ook Th.W. Juynboll: Het Imamaat, in de Indische Gids, Jaarg. 1898, dl. I, p. 517 en vv.

2) In het Arabisch heet het natuurrecht 'het recht (*hokm*) van het menschelijke verstand ('*aql*)', in tegenoverstelling van het recht der *Sjarî'ah*, dat een uitvloeisel is van de in den Koran gegeven openbaring, en, voor het absoluut onveranderlijke gedeelte, uit die openbaring zelve bestaat. Zoo steunt de souvereiniteit op Koran IV : 62.

toch allen, dat de Muzelmannen een voorganger (Arab. *imâm*)[1] moeten hebben, om hen in tijd van vrede te regeeren, en om hen in den oorlog aan te voeren. De gemeenschap der Muzelmannen is er jegens Allâh solidair voor aansprakelijk, dat zulk een voorganger aanwezig zij, en van de nakoming van dien plicht is zij alleen ontslagen in geval van overmacht. Om mogelijke begripsverwarring, ten gevolge van de afwijkende beteekenis der woorden 'Souverein' en 'Souvereiniteit' in het Europeesche staats- en volkenrecht, te voorkomen, zal ik in den vervolge van dit opstel de Arabische rechtstermen Imâm en Imâmaat (Arab. *imâmah*), voor de Mohammedaansche begrippen omtrent beiden, gebruiken. De Imâm nu is de 'beheerscher der geloovigen' (Arab. *amîr al-môminîn*) en de 'schaduw van Allâh op aarde' (Arab. *thill Allâh fî l-ardh*). Zijn titel is *chalîfah*, waarvan ons 'chalief', een Arabisch woord, dat zoowel 'stedehouder' als 'opvolger' beteekent. Met de eerste beteekenis is hij *chalîfat Allâh*, d.w.z. 'stedehouder van Allâh'; met de tweede, is hij *chalîfat rasoel Allâh*, d.w.z. 'opvolger van den gezant van Allâh', namelijk van Mohammad. Hij is gebonden aan de *Sjarî'ah*; maar overigens is hij alleen aan Allâh verantwoording schuldig van zijne daden. Het wordt hem aanbevolen om, alvorens eene belangrijke beslissing te nemen van welken aard ook, de bekwaamsten en vroomsten zijner onderdanen te raadplegen; maar hunne stem is zuiver adviseerend[2]. Eene soort van staatsraad is dus volgens den Islâm een door de Wet, zij het indirect, gevorderd rad in de regeeringsmachine; maar een parlementaire regeeringsvorm zoude beslist ongeoorloofd zijn. De Imâm is het hoofd van de administratie, de rechtsbedeeling en de krijgsmacht, en tevens de eerste geestelijke[3] van zijn Rijk. Zijne wetgevende macht is be-

1) Behalve in de hier bedoelde beteekenis van 'oppervorst', wordt het woord *imâm* ook nog in andere beteekenissen gebezigd, welke echter allen van het begrip 'voorganger' zijn afgeleid, b.v. eerste geestelijke aan eene moskee, stichter eener school of *ritus* van rechtsgeleerdheid, enz.

2) Vergel. Koran III : 153.

3) Daar in den Islâm de geestelijken, krachtens hun ambt, geen gezag in geloofszaken uitoefenen, maar dit hoogstens kunnen doen, evenals ieder particulier, krachtens hunne erkende persoonlijke begaafdheden, en er in dien godsdienst zelfs geene ordening bestaat van de met kerkelijke bedieningen belaste personen, zoo is het beter te breken met de gewoonte om in Europeesche talen, den Chalief als het 'geestelijk hoofd' van den Islâm te betitelen. Dit zoude immers, zonder nadere toelichting, doen denken aan eene soort van Paus. De kerkelijke functiën van het hoofd van den staat bepalen zich in den Islâm tot het voorgaan bij de openbare godsdienstoefening, het benoemen van geestelijken aan de staatsmoskeeën en het tegengaan van ketterij en ongeloof.

perkt tot de onderwerpen, waaromtrent de *Sjarî'ah* zwijgt, of uitdrukkelijk naar locale reglementen, dan wel naar het gewoonterecht, verwijst. In geloofszaken oefent hij zelfs in het geheel geen gezag uit, tenzij hij natuurlijk persoonlijk een theoloog is van zoo erkend gezag, dat hij ten deze recht van medespreken heeft. Niet slechts worden hem onrecht en willekeur ten strengste verboden; maar, wat meer zegt, alle zijne handelingen moeten op het belang van de gemeenschap der Muzelmannen gericht zijn, met algeheele wegcijfering van zijne persoonlijke belangen of die zijner familie en vrienden. Ofschoon vorst bij de Gratie Gods, bestaat hij als zoodanig slechts voor het volk, en niet het volk voor hem. Bij niet-naleving der voorschriften van de *Sjarî'ah*, gelijk mede in geval van ongeschiktheid om de regeering uit te oefenen, of zelfs bij verlies van de hoedanigheden, voor het verkrijgen der vorstelijke waardigheid in de *Sjarî'ah* gesteld, zijn de onderdanen van rechtswege ontslagen van de verplichting hem langer te gehoorzamen. Omgekeerd zijn zij tot gehoorzaamheid en bijstand verplicht, zoolang de Imâm rechtvaardig en in het belang der geloovigen regeert. Wanneer hij niet zelf bij de godsdienstoefening voorgaat, wordt zijn naam elken Vrijdag van den kansel in de moskee in het openbare gebed vermeld, wanneer Allâh's zegen over de gemeenschap der Muzelmannen wordt afgesmeekt. Verzet tegen zijne wettige bevelen is niet slechts als rebellie strafbaar, maar zelfs zondig. In één woord, men zoude den door de *Sjarî'ah* beschreven idealen regeeringsvorm kunnen qualificeeren als een verlicht despotisme, getemperd door het recht der onderdanen om in opstand te komen, zoodra het naar hunne meening ophoudt 'verlicht', d.w.z. in overeenstemming met de *Sjarî'ah*, te zijn[1)]. Overigens blijft de Imâm

1) Koran IV : 62 luidt: 'O Geloovigen! Gehoorzaamt Allâh, en gehoorzaamt Zijn Gezant benevens hun, die onder ulieden het gezag uitoefenen, en indien gij omtrent eenige zaak verschil hebt, zoo brengt dan uw geschil voor Allâh en Zijn Gezant.' De commentator Baidhâwi († 1286) verklaart deze plaats aldus: '"Die onder ulieden het gezag uitoefenen"', beteekent de overheden der Muzelmannen, zoowel in den tijd van den Gezant als later. Daaronder zijn begrepen de Chaliefen, de rechters en de krijgsoversten. Het bevel om hun te gehoorzamen wordt hier gegeven, nadat hun vooraf gelast werd de rechtvaardigheid te betrachten". (NB. Dit slaat op het voorafgaande vers IV : 61, waarin o.a. te lezen staat: '"Allâh beveelt u den eigenaars terug te geven, wat gij van hen in bewaring hebt, en als gij tusschen de menschen richt, dit te doen met rechtvaardigheid"'). Het vers bevat dus de vermaning, dat het noodzakelijk is aan de overheden te gehoorzamen, zoolang laatstgenoemden op den bodem van het recht blijven staan. Volgens sommigen zoude het vers ook betrekking hebben op de rechtsgeleerden, omdat zij in Koran IV : 85 blijkbaar onder de '"overheden"' begrepen worden. '"En indien gij omtrent eenige zaak verschil hebt"', dat wil zeggen, indien er tusschen u en de overheid verschil van gevoelen bestaat..... '"Voor Allâh"', dat wil zeggen: raadpleegt Zijn Boek (d.i. den Koran). '"En Zijn Gezant"' door hem mondeling te raadplegen, toen hij nog leefde, maar na zijn dood door met de *Sonnah* te rade te gaan. Tot zoover Baidhâwî. Ik heb deze plaats, tot staving van hetgeen in den tekst door mij gezegd werd, hier in haar geheel willen vertalen.

een gewoon mensch, die, juist omdat Allâh hem zoo hoog heeft geplaatst, en hem zooveel heeft gegeven, zooveel grootere verantwoordelijkheid draagt, en zoo veel grootere plichtsbetrachting moet toonen dan zijne onderdanen. Zijne waardigheid is heilig; maar zijne persoonlijkheid wordt daarvan streng onderscheiden. Als mensch is hij niets meer, dan wat ieder ander zoude zijn, die dezelfde mate van geloof en dezelfde begaafdheden bezit. Zijne echtgenooten en familieleden zijn gewone burgers, zonder eenigen titel of ander voorrecht. Zelfs de zoons van den Imâm hebben als zoodanig geene aanspraak om hem op te volgen. Zij moeten daartoe, evenals elk ander, òf door den vorigen Imâm als troonopvolger worden gedesigneerd, òf door de notabelen des volks tot Imâm worden verkozen. In beide gevallen kunnen zij bovendien slechts tot die waardigheid worden verheven, indien zij persoonlijk voldoen aan de daarvoor gestelde vereischten, d.w.z. indien zij zijn meerderjarige, vrije, orthodoxe Moslim's, van het mannelijke geslacht, goed ter naam en faam bekend staande, in het volle genot hunner verstandelijke vermogens, en niet behept met lichaamsgebreken, welke hen in houding, gang of manieren belemmeren. Van de zedelijke vereischten, als dapperheid, bekwaamheid en rechtskennis, spreek ik hier niet, omdat eene strenge begrenzing daarvan niet in de Wet gegeven wordt, en ten deze dus feitelijk alles afhangt van de subjectieve appreciatie van hem, die designeert, of van

hen, die verkiezen. In beide gevallen echter is, volgens de Arabische juristen, de aanvaarding van het Imâmaat een contract, en wel, bij designatie, met den vorigen Imâm, als den vertegenwoordiger des volks, en, bij verkiezing, met het volk zelf.

De hier zoo kort mogelijk aangegeven, hoogst merkwaardige, en in den grond der zaak echt democratische opvatting der vorstelijke waardigheid, wordt alleen niet logisch gehandhaafd bij den eisch, dat de Imâm moet behooren tot den Arabischen stam der Qoraisjieten. Volgens de Mohammedaansche Wet vormen namelijk de Arabieren de edelste natie der wereld. De minste Arabische vrouw, die huwt met een man, zelfs een vorst, behoorende tot eene andere natie, doet eene *mésalliance*, welke de Wet altijd bemoeielijkt, en in zeer vele gevallen bepaald onmogelijk maakt. Een Arabier daarentegen kan met elke vrouw huwen, omdat naar de Wet voor den man geene *mésalliance* op grond van afkomst denkbaar is. Hij heft de vrouw tot zich op. Rijkdom of uiterlijke eereteekenen geven in de woestijn geen aanzien, met dat eener zuivere en vele geslachten opklimmende genealogie te vergelijken. De *Sjarî'ah* verstaat echter ten deze onder Arabieren alleen de leden der Arabische stammen, doch geenszins het mengelmoes van allerlei naties, waaruit de bevolking van sommige steden en vooral van Mekka[1)] bestaat. Nu heeft Mohammad zelf verklaard, dat het eminente hoofd aller Muzelmannen tot zijn eigen stam, namelijk dien der Qoraisjieten, moest behooren[2)], welke onder de edele Arabische stammen van ouds als de edelste beschouwd werd. Later werd, door de juristen, nog eene schifting gemaakt onder de Qoraisjieten, en als de edelste familie van bedoelden edelsten stam aangenomen, die van Hâsjim, waaruit de Mekkaansche profeet zelf was gesproten. Deze familie telt thans nog talrijke leden, die allen in de mannelijke lijn afstammen van den Chalief 'Alî en Mohammad's dochter Fâtimah. Zij voeren de

1) Mekka is de minst Arabische stad van Arabië. Vergl. Von Maltzan: Meine Wallfahrt nach Mekka, Leipzig, 1865, dl. II, p. 248 en vv. Over de, voor Nederlanders in het bijzonder, belangrijke kolonie van Inlanders uit den Oost-Indischen Archipel te Mekka, zie Snouck Hurgronje: Mekka, 's Gravenhage, 1888, 1889, dl. II, p. 295 en vv.

2) Zie Misjkât al-Macâbîh, XXIV : 12, I.

erfelijke titels van *Sjarîf* of van *Sajjid*. Men zoude dus de leden der familie Hâsjim als een erfelijken adel in den Islâm kunnen beschouwen, en wel zoo streng erfelijk, dat geene vorstengunst iemand van minder hooge afkomst in dien adel kan doen opnemen. Om Imâm te worden is het intusschen voldoende Qoraisjiet, maar niet noodig *Sjarîf* of *Sajjid* te zijn; wel is dit uit den aard der zaak eene aanbeveling. De nationale trots der Arabieren wordt gewoonlijk door Europeesche schrijvers in verband gebracht met hunne hoedanigheid van landgenooten van den stichter van den Islâm, doch volkomen ten onrechte. Reeds in den vóór-Islamietischen tijd achtten zij zich zelf even voornaam als tegenwoordig, en werden de Qoraisjieten als de edelste hunner stammen beschouwd. Alleen de titels *Sjarîf* en *Sajjid* hangen met den Islâm samen.

Zoo even werd gezegd, dat de Imâm het recht heeft zijn opvolger te designeeren. Hij kan dit zijn zoon of eenig verder familielid doen, maar even goed elk zijner andere onderdanen, mits Qoraisjiet. De gedesigneerde moet echter, zoowel bij de designatie, als bij het aanvaarden der regeering, aan de vereischten voldoen, in de Wet voor den Imâm gesteld, waaronder, gelijk wij zagen, de meerderjarigheid behoort. Dit nu levert den sleutel, ter verklaring van het anders vreemd klinkende feit, dat, onder de Chaliefen-dynastiën, in de Middeleeuwen de zoon lang niet altijd door den vader werd gedesigneerd. Iemand, die bij zijne troonsbeklimming slechts minderjarige zoons had, achtte het, met het oog op de onbestendigheid van het leven, vooral van dat van Oostersche vorsten, veiliger het Imâmaat in zijne familie te verzekeren door dadelijk b.v. zijn meerderjarigen broeder te designeeren, dan te wachten tot de meerderjarigheid van zijn oudsten zoon, op gevaar van misschien vóór dat tijdstip het leven te verliezen, en aldus de kans te loopen, dat een Qoraisjiet van eene andere familie gekozen zoude worden. De designatie, aangenomen zijnde door den gedesigneerde, geeft aan laatstgenoemde een recht tot opvolgen van contractueelen aard, en en dat hem dus niet meer door eene eenzijdige wilsverklaring van den gedesigneerd hebbenden Imâm kan ontnomen worden.

Bij openvallen van den troon, zonder dat een gedesig-

neerde opvolger aanwezig is, moet een Imâm worden verkozen, en wel door de notabelen des volks, door de juristen genoemd: ‘de personen die mogen ontbinden en binden’ (Arab. *ahl al-hall wal-'aqd*). Dit zijn de voornaamste geleerden, krijgsoversten, stamhoofden en andere aanzienlijken, mits de bevoegdheid bezittende getuigenis in rechten af te leggen. De Wet vordert alleen, dat de vergadering, die de keuze doet, onder de gegeven omstandigheden kan worden aangemerkt als eene waardige vertegenwoordiging der Muzelmannen; doch zij beschouwt de vraag, of dit het geval is, als eene *quaestio facti*. Zooveel is zeker, dat het niet noodig is alle notabelen des Rijks ter hoofdplaats bijeen te roepen, en dat de mogelijkheid zelfs voorzien wordt van verschillende keuzen, in verschillende deelen des Rijks gedaan. Regelen worden in dat geval aangegeven ter beslissing, welke keuze als de geldige moet worden aangemerkt; doch overigens staat alles ten deze op losse schroeven. Verkiesbaar is natuurlijk alleen hij, die aan de wettelijke vereischten voor de vorstelijke waardigheid voldoet.

Indien eindelijk de waardigheid van Imâm openvalt, en er is noch gedesigneerde troonopvolger aanwezig, noch gelegenheid om eene wettige verkiezing te doen plaats hebben, dan kan men, volgens de latere schrijvers[1)], Imâm worden door het recht van den sterkste (Arab. *istîlâ* letterlijk: ‘zich meester maken van het gezag’). Immers zagen wij, dat de Islâm niet zonder hoofd mag zijn, en men moet dus, bij ontbreken van regelmatige troonopvolging, wel zijne toevlucht nemen tot de erkenning van het *fait accompli*. Het is in zoodanig geval niet noodig, dat de Imâm aan de wettelijke vereischten voldoet. Zoo kan b.v. eene vrouw of een minderjarige onder deze omstandigheden als wettige Imâm te beschouwen zijn. Wel is echter noodig, dat er inderdaad een *fait accompli* aanwezig zij, d.w.z. dat de, zich als Imâm opgeworpen hebbende, persoon de macht feitelijk uitoefent, en toont zich daarin te kunnen handhaven, dat hij of zij regeeren in het belang der Muzelmannen, zooveel mogelijk overeenkomstig de *Sjarî'ah*, en eindelijk dat de Imâm geen

1) Zie o.a. mijne vertaling van Nawawî's Minhâdj at-Tâlibîn, Batavia, 1882-1884, dl. III, p. 203. Nawawî overleed in het jaar 1278.

ongeloovige zij[1]. Het spreekt verder van zelf, dat het *fait accompli* nooit kan worden ingeroepen door een overweldiger, die een wettig gedesigneerden of wettig gekozen Imâm heeft van den troon gestooten; terwijl laatstgenoemde aan de voorwaarden voor de uitoefening zijner waardigheid voldeed.

Behalve door den dood, door afstand van de regeering en door krijgsgevangenschap, waaruit men redelijkerwijze niet kan hopen den Imâm binnen een bekwamen termijn te bevrijden, zagen wij reeds, dat het Imâmaat ook van rechtswege verloren gaat door niet-naleving van de *Sjarî'ah*, door ongeschiktheid, en door het verlies der voor de waardigheid gevorderde hoedanigheden. Ten deze dient echter te worden aangeteekend dat, om de waardigheid van Imâm te verkrijgen, men positief aan de eischen der Wet moet voldoen; terwijl, om die waardigheid te verliezen, positief moet blijken, dat men daaraan niet voldoet. De beoordeeling van een en ander is overgelaten aan de publieke opinie onder de Muzelmannen, of liever aan hen, die zij als organen en leiders der publieke opinie erkennen. De conscientie beslist ten definitieve bij elk individu, of de *Sjarî'ah*, toelaat den Imâm langer te gehoorzamen, en of men ter beantwoording van die vraag voorlichting, en, zoo ja, van wien, noodig heeft. Geen uiterlijk zichtbaar gezag, als de vaste politieke censoren in China, of als de georganiseerde en onder een hierarchiek hoofd staande geestelijkheid der Roomsch-Katholieken, vermag in dit, evenmin trouwens als in eenig ander opzicht,

1) Aan dit laatste wordt ook tegenwoordig nog streng vastgehouden. Zoo zegt de in 1844 overleden Egyptische jurist Baidjoerî, in zijne 'Kantteekeningen' op Ibn Qâsim's Fath al-Qarîb, dl. II, p. 320, der Caïrosche editie van 1881: In de derde plaats kan men Imâm worden door het recht van den sterkste. Wanneer namelijk een Muzelman zich door geweld van het hoogste gezag heeft meester gemaakt, moet men hem als wettigen Imâm erkennen, al mist hij de eigenschappen, door de Wet gevorderd, b.v. al is hij minderjarig, van het vrouwelijke geslacht, dan wel iemand van slecht levensgedrag of geringe geestesontwikkeling, althans wanneer zijn bestuur strekt ter bevordering van het belang der Muzelmannen. Zijne bevelen moeten alsdan worden opgevolgd op grond van de wet der noodzakelijkheid. Wat echter den ongeloovige betreft, nimmer kan hij als wettige Imâm worden erkend, ook al heeft hij zich feitelijk van het hoogste gezag meester gemaakt. De Allerhoogste heeft namelijk in den Koran gezegd: '"Allâh zal de ongeloovigen niet boven de geloovigen beloonen."' In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat Baidjoerî's werk in onzen tijd één der meest bestudeerde rechtsboeken vormt, in de groote godsdienstscholen van Nederlandsch-Indië.

volgens den orthodoxen Islâm de conscientie der gemeente zelfs aan zedelijke banden te leggen. Bij tijdelijke verhindering van den Imâm om de regeering te voeren, kent de Islâm een regentschap.

Hoe de Imâm zijn Rijk administreert, en welke ambtenaren hem daarbij ter zijde staan, behoort niet tot ons onderwerp. Alleen van een tweetal ambten moet, ter verklaring van hetgeen volgen gaat, iets worden gezegd, namelijk van dat der viziers en van dat der gouverneurs in de provinciën. De gewone vizier is, wat wij een minister zouden noemen, doch die als ambtenaar alleen aan zijn vorst en niet aan het volk verantwoordelijk is. Hij is de trechter, waardoor de bevelen van den Imâm tot uitvoering komen. Zoodanig vizier kan voor alle zaken, dan wel voor bepaalde functiën, b.v. het binnenlandsch bestuur, zijn aangesteld. De Imâm kan één vizier hebben, maar ook meer, en in het laatste geval kan één hunner als Groot-Vizier, wij zouden zeggen Rijkskanselier, de chef der anderen zijn. Naast dit gewone beperkte vizieraat staat echter het onbeperkte, waarbij de Imâm aan een vizier de algeheele uitoefening zijner waardigheid overdraagt, ten einde in zijn naam, maar naar eigen inzicht, de regeering uit te oefenen, niet ongelijk als dit in West-Europa gedaan werd door de Hofmeiers der Merovingische koningen van Frankrijk, en tot in 1868 in Japan door de Sjogoen's. De Imâm is in dat geval slechts het theoretische hoofd van den Islâm, eene soort van Japansche Mikado vóór de afschaffing van het Sjogoenaat aldaar. Deze vizier vervangt dan den Imâm in zijne kerkelijke, evengoed als in zijne wereldlijke functies; laatstgenoemde is niet meer dan een vorst in naam. Alleen staat hij in zooverre boven den vizier, dat deze geen Qoraisjiet behoeft te zijn, en door hem benoemd wordt. Bij de gouverneurs der provinciën bestaat een gelijksoortig onderscheid. De gewone beperkte gouverneurs, in het Arabisch *wâlî* of *amîr*, vanwaar ons ‘emir’, geheeten, zijn eenvoudig ambtenaren, die de bevelen, hetzij van den Imâm, hetzij van den onbeperkten vizier uitvoeren. Bovendien kent het Mohammedaansche staatsrecht echter onbeperkte gouverneurs, die naar eigen inzicht hun gebied als deel van het Rijk besturen, en alleen, waar dat bestuur de algemeene belangen des Rijks zouden raken, de bevelen van

het centrale gezag moeten vragen. Deze onbeperkte gouverneurs kunnen hun ambt verkrijgen door den wil van den Imâm of van zijn onbeperkten vizier, doch ook krachtens een hun toekomend zelfstandig recht, al moet dat recht door eene benoeming door den Imâm of den onbeperkten vizier bevestigd worden. Die benoeming kan namelijk niet worden geweigerd, en is dus veeleer wat wij eene investituur zouden noemen. Dit recht op het gouverneurschap eener provincie komt toe aan elken veldheer, die zoodanige provincie door verovering aan het gebied van den Islâm heeft toegevoegd. Voor deze onbeperkte gouverneurs is, behalve de evengenoemde titels: *wâlî* en *amîr*, ook de titel *soltân*, waarvan ons ‘sultan’, in zwang; terwijl de gouverneurs, wier provinciën aan het gebied der ongeloovigen grenzen, dikwijls *dâ'î*, waarvan ons ‘Dey’ - men denke aan de voormalige Dey's van Algiers - heeten[1].

III.

Gewapend met bovenstaande zeer korte schets van de Mohammedaansche wetsbepalingen omtrent het Imâmaat, kunnen wij thans de vragen beantwoorden, hoe zich het Imâmaat der Chaliefen in de Middeleeuwen historisch heeft ontwikkeld tot dat van de Porte in onze dagen, en hoe de andere Mohammedaansche vorsten volgens het theoretische recht van den Islâm te beschouwen zijn. Wij moeten daartoe in de geschiedenis zeer ver teruggaan[2].

1) De letterlijke beteekenis van alle deze Arabische titels is als volgt: *wîlî* = ‘bestuurder’; *amîr* = ‘die bevelen geeft’; *soltân* = ‘machthebber’; *dâ'î* = ‘die belast is met de *da'wah* of sommatie’, d.w.z. die de ongeloovigen moet sommeeren zich te bekeeren of althans zich aan den Imâm te onderwerpen.
2) Voor nadere bijzonderheden omtrent de hier in vogelvlucht te beschouwen historische feiten wordt verwezen naar de algemeene werken over de geschiedenis van den Islâm, in het bijzonder naar: Weil: Geschichte der Chalifen, Manheim, 1846-1851; Dezelfde: Geschichte des Abbasiden-Chalifats in Egypten, Stuttgart, 1860-1862; Dozy: Histoire des Musulmans d'Espagne, Leiden, 1861; Flügel: Geschichte der Araber, 2de druk, Leipzig, 1864; Müller: Der Islam im Morgen- und Abendland, Berlijn, 1885-1887; Cahun: Introduction à l'histoire de l'Asie. Tures et Mongols, Parijs, 1896; Dozy: Het Islamisme, 3de druk, herzien en bijgewerkt door Van der Mey, Haarlem, 1900. Bij enkele zeer gewichtige punten zal ik in den vervolge ook nog de belangrijkste speciale litteratuur aanhalen.

Toen Mohammad in het jaar 632 te Medina overleed, scheen de zaak van den Islâm hopeloos. Met echt menschelijke kortzichtigheid had hij gemeend het te stichten 'Koningrijk der Hemelen' te versterken door het geheel te vereenzelvigen met, of liever het te doen opgaan in een zichtbaar 'Koningrijk van deze aarde.' Door den overweldigenden persoonlijken invloed, welken hij op zijne omgeving moet hebben uitgeoefend[1)], had hij de elementen van tweedracht onder zijne volgelingen gedurende zijn leven weten te bedwingen; maar na zijn dood kwam die tweedracht dadelijk tot uitbarsting. Veel droeg daartoe bij, dat hij, wederom met echt menschelijke kortzichtigheid, geene enkele beschikking had genomen omtrent zijn opvolger, als hoofd van den nieuw gestichten staat. Men had zulk een grenzeloozen eerbied voor hem, dat ook niemand anders in zijne omgeving aan de mogelijkheid van zijn overlijden schijnt te hebben gedacht, en het feit, dat een zoo hoog vereerd wezen nu bleek, even als elk mensch, den tol der natuur te moeten betalen, gaf een zwaren schok aan zijn zedelijk gezag. Het pas gestichte, uiterlijk zoo krachtige, theocratische rijk deed zich kennen als een inwendig slecht geconstrueerd gebouw. Niet slechts viel half Arabië onmiddellijk van den Islâm af; niet slechts zag men valsche profeten opstaan; maar ook de reeds lang bestaan hebbende, doch steeds onderdrukte, kiem van partijschappen ontwikkelde zich onmiddellijk, zelfs onder de meest getrouwe aanhangers van den overleden, beweerden godsgezant.

De eerste bekeerlingen uit Mekka, die hem op zijne vlucht naar Medina waren gevolgd, d.w.z. de zoogenaamde *mohâdjir*'s, meenden, dat aan één hunner de heerschappij toekwam; terwijl omgekeerd de Medinenzers, die hem als balling hadden opgenomen en krachtig gesteund, de zoogenaamde *nâçir*'s, verlangden, dat uit hen de opvolger zoude worden gekozen. Alleen daaromtrent was men het vrijwel eens, dat niets anders overbleef dan eene verkiezing, nu er geene, of althans geene algemeen erkende aanwijzing van een opvolger door den overledene zelf bestond, en hij ook geen zoon,

1) Zie meer hieromtrent in mijn artikel 'Mohammedanisme', in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië, van Van der Lith, dl. II, p. 572.

als natuurlijk aangewezen opvolger, had nagelaten. De meest op den voorgrond tredende candidaat was 'Alî, Mohammad's neef en naaste bloedverwant van vaderskant, tevens zijn pleegzoon, bovendien de echtgenoot van zijne meest geliefde dochter Fâtimah, en dientengevolge de vader van zijne kleinzoons, Hasan en Hosain. 'Alî was ten overvloede één der eerste en meest opofferende geloovigen geweest. Ongelukkigerwijze had hij eene vijandin in de invloedrijke weduwe van Mohammad, 'Âïsjah, die hem een onverzoenlijken haat toedroeg, omdat hij in der tijd iets gedaan had, hetwelk door aanzienlijke dames, in Arabië zoowel als in Nederland, gewoonlijk hoogst kwalijk wordt genomen, namelijk bij haren gemaal twijfel geopperd aan hare deugd.

In de verwarring wist zij te bewerken, dat haar vader, de *mohâdjir* Aboe Bakr (632-634), door de te Medina aanwezige notabelen der Mohammedaansche gemeente tot hun vorst werd gekozen. Hij nam den titel van *Chalîfah* aan, en om 'Alî, ook na zijn dood, van den troon verwijderd te houden, designeerde hij nog bij zijn leven, als zijn opvolger in macht en titel, een anderen *mohâdjir*, 'Omar (634-644), die op zijne beurt een zestal vertrouwde metgezellen van Mohammad aanwees, om uit hun midden na zijn dood een Chalief te kiezen. Dit kiescollege *ad hoc* werd, na 'Omar's dood, dagen lang tusschen twee zijner leden, de *mohâdjir*'s 'Alî en 'Othmân, geslingerd; doch ten slotte werd, eenigszins door overrompeling van den kant des voorzitters, de keuze gevestigd op laatstgenoemden (644-654). Aboe Bakr, 'Omar en 'Othmân waren allen Qoraisjieten; allen waren zij bovendien door aanhuwelijking met den stichter van den Islâm verbonden; allen hadden zij tot diens oudste en meest vertrouwde vrienden behoord. Zij genoten dan ook persoonlijk de algemeene hoogachting der geloovigen, en hunne handelingen en regelingen zijn, voor de latere juristen, de voornaamste grondslag geworden voor de ontwikkeling van het Mohammedaansche staatsen administratief recht. In Koran en *Sonnah* vindt men vooral daaromtrent slechts betrekkelijk weinige positieve voorschriften. Intusschen was 'Othmân reeds een grijsaard, toen hij aan de regeering kwam, en zijn bestuur droeg spoedig de blijken van seniliteit. Hij was de speelbal zijner familieleden en gunstelingen, en plaatste dezen bij voorkeur in de meest

invloedrijke betrekkingen. Ongelukkigerwijze bestonden deze familieleden en gunstelingen grootendeels uit lieden, die eerst tot den Islâm waren overgegaan, toen zij daartoe met geweld werden gedwongen, die in hun hart heidensche Bedoewinen waren gebleven, en wier rechtzinnigheid dus niet hoog stond. Vooral de benoeming van Mo'âwijah, den zoon van Mohammad's vinnigsten vijand en vinnigste vijandin, tot stadhouder van Syrië, en het niet opnemen, in de commissie voor de nieuwe redactie van den Koran, van dengeen dien Mohammad zelf als den besten Koran-kenner had genoemd, zetten veel kwaad bloed, juist onder de meest overtuigde en trouwe geloovigen. De eerbied, welken deze vroeger voor 'Othmân gekoesterd hadden, veranderde dan ook weldra in gevoelens van omgekeerden aard. Van zelf werd de reeds driemaal van het Chaliefaat uitgesloten 'Alî de persoon, om wien de ontevredenen zich schaarden. Zijne aanspraken op de regeering vonden meer en meer weerklank; oproeren te Medina volgden, in één van welke 'Othmân vermoord werd.

Met den moord van 'Othmân begint een bijna veertig-jarig tijdperk van burgeroorlogen in den Islâm, waarvan de gevolgen, gelijk wij later in dit opstel zullen zien, zelfs in onzen tijd nog nawerken. 'Alî deed zich door zijne partij te Medina tot Chalief uitroepen (654-661); maar deze keuze vond lang niet algemeen bijval. 'Âïsjah erkende hem natuurlijk niet, en verschillende aanzienlijke metgezellen van den voormaligen profeet volgden haar voorbeeld. Mo'âwijah eischte wraak voor den moord, op zijn bloedverwant 'Othmân gepleegd, en werd zelfs later te Damascus door zijnen aanhang als tegen-Chalief verkozen. De strijd met 'Alî eindigde eerst, toen laatstgenoemde door sluipmoord viel; terwijl daarop Mo'âwijah vrij algemeen als Chalief werd erkend.

Het Chaliefaat bleef door opvolgende designaties en verkiezingen in zijne familie, welke die der Omajjaden heet, en eveneens tot de Qoraisjieten behoorde, tot 750, zij het onder voortdurende opstanden, vooral van de partij van 'Alî en diens nakomelingen[1)]. De zetel

1) Vergl. Van Vloten: Recherches sur la domination Arabe, le Chiïtisme et les croyances messianiques sous le Khalifat des Omayades, Amsterdam, 1894.

der regeering werd, met Mo'âwijah's optreden, van Medina naar Damascus verplaatst, en het Chaliefaat nam een ander, meer politiek en wereldsch karakter aan. Aboe Bakr, 'Omar, 'Othmân en 'Alî, de vier zoogenaamde ‘rechtvaardige’ (Arab. *râsjid*) Chaliefen, oefenden, als trouwe vrienden van Mohammad en als vrome Muzelmannen, een persoonlijken invloed uit, welke aan hun bestuur een patriarchaal karakter gaf. Onder de Omajjaden was het Rijk voor een dergelijk patriarchaal bestuur te groot geworden; nieuwe economische behoeften deden zich gelden naast de belangen van den godsdienst; de weelde aan het hof nam hand over hand toe; maar vooral waren de meeste Chaliefen der Omajjaden alles behalve stichtelijke persoonlijkheden. De algemeene richting van hun bestuur was daarbij aristocratisch-Arabisch. De ‘edele’ ridders der woestijn voerden den hoofdtoon in het Rijk, ten nadeele van de, vooral in geloofsijver, doorgaans ver boven hen staande bekeerlingen uit de niet-Arabische volken, te midden van wie zij als eene kleine minderheid leefden. Eene dergelijke oligarchie was in een theocratischen staat als het Rijk der Chaliefen op den duur niet houdbaar, al had die oligarchie het Rijk gemaakt tot hetgeen het was. In 750 werden dan ook eindelijk de Omajjaden van den troon gestooten door eene nieuwe dynastie, afstammende van Mohammad's oom 'Abbâs, en daarom die der 'Abbâsieden genoemd[1)]. De eerste Chalief dezer, gelijk de vorige, Qoraisjietische dynastie grondde zijn verzet op het beweren, dat de toenmalige Omajjadische Chalief een onrechtvaardig regent was, en deed zich na diens dood door zijne omgeving zelf tot Chalief verkiezen. De zetel des Rijks werd bij deze dynastie-verwisseling op nieuw verplaatst, en wel naar Baghdâd, alwaar zij, met eene zevenendertig-jarige tusschenruimte in het midden der 9de eeuw, is gebleven tot het einde van het Chaliefaat. Tot zoo lang bleef ook de dynastie der 'Abbâsieden onafgebroken aan de regeering, hetzij door designatie, hetzij door keuze.

Onder de 'Abbâsieden begon de groote vormverandering in het Imâmaat, welke geëindigd is met den tegenwoordigen toestand. Die vormverandering is des te merkwaardiger, omdat zij grootendeels geleidelijk plaats had, en de nieuwe

1) Vergl. Van Vloten: De opkomst der Abbasiden in Chorazan, Leiden, 1890.

toestanden telkens door de juristen met de vroegere bestaanden in zoodanig verband werden gebracht, dat men de oude namen daarvoor kon blijven behouden met eene schijnbaar geringe nadere bepaling. Onder de Omajjaden was de Chalief steeds gebleven de Imâm van alle orthodoxe geloovigen, en had hij het Rijk steeds bestuurd met behulp van onder zijne bevelen werkende viziers en gouverneurs. Dat nu soms deze ambtenaren, onder zwakke vorsten of in afgelegen provinciën, feitelijk konden doen, wat zij goedvonden, veranderde de rechtsverhouding niet, maar was alleen een gevolg van hunne persoonlijke eigenschappen of van toevallige omstandigheden. Trouwens de toenmalige gebrekkige communicatie-middelen beletten van zelf, dat het centrale gezag zich in de afgelegen deelen van het zoo uitgestrekte Rijk deed gelden, op eene wijze als in onzen tijd mogelijk zoude zijn. Evenmin werd aan de juridische eenheid des Rijks in beginsel tekort gedaan, wanneer tijdelijk in een bepaald gedeelte opstandelingen zich tegen het gezag van den Chalief verzetten. Bij het optreden der 'Abbâsieden echter werd die eenheid dadelijk verbroken, doordat een lid van de verdreven en zooveel mogelijk uitgeroeide dynastie der Omajjaden, 'Abd ar-Rahmân, naar Spanje wist te ontkomen, en zich in die provincie in 756 als onafhankelijken Emir, en in het volgende jaar als Chalief deed uitroepen. Dit Spaansche Chaliefaat, naar de hoofdplaats, gewoonlijk dat van Cordova genoemd, is nooit meer met het 'Abbâsiedische Rijk vereenigd geworden. Bij ééne enkele mislukte expeditie, in 763 uitgezonden om Spanje wederom aan den Chalief van Baghdâd te onderwerpen, schijnt het gebleven te zijn. De Chaliefen van Baghdâd durfden hunne Spaansche mededingers niet meer aan, en waren, gelijk één hunner het uitdrukte, zeer tevreden dat de zee tusschen hen en deze vijanden lag[1]. Men had dus van toen af niet één, maar twee orthodoxe Imâm's, die, ofschoon zij de rechtmatigheid van elkanders gezag nooit erkend hebben, toch door de omstandigheden tot een zekeren *modus vivendi* waren gedwongen.

Intusschen zoude spoedig ook in het gebied, dat den 'Abbâsiedischen Chaliefen trouw was gebleven, de eenheid, zij het op

1) Zie de anecdote omtrent het geschenk der ingezouten afgehakte hoofden van de leiders der expeditie van 763, bij Dozy: Histoire, dl. I, p. 367.

eene andere wijze worden verbroken. Om zich tegenover hunne onderdanen, en vooral tegen de somtijds woelige bevolking der hoofdplaats te handhaven, begonnen zij zich namelijk reeds in het laatst der 8ste eeuw te omringen van eene lijfwacht, eerst van Turksche slaven, later van vrije Turken, die hun hunne diensten aanboden. De hoofden dezer lijfwacht werden uit den aard der zaak weldra invloedrijke personen aan het hof. De Chalief al-Mo'taçim (833-842) ging in deze richting verder dan één zijner voorgangers. Hij verliet met zijne Turken Baghdâd, en vestigde zich iets noordelijker aan den Tigris te Sorrmanraâ[1)], waar hij wel tegen het gepeupel van Baghdâd veilig was, maar omgekeerd ook geen tegenwicht bestond tegen de uitspattingen der lijfwacht, in wier hand de Chalief dan ook meer en meer kwam. Hij gaf aan de hoofden der lijfwacht voor het eerst op groote schaal gronden uit als militaire leenen, welke maatregel onder zijne opvolgers steeds in omvang toenam[2)]. Andere hoofden der lijfwacht werden gouverneurs van provinciën, met dien verstande, dat de groote leenmannen in den regel benoemd werden tot gouverneur der provincie, waarin hun leen gelegen was, en omgekeerd de gouverneur in den regel in zijn gewest gronden in leen bekwam. De twee functies van gouverneur en leenman liepen aldus in een, en op de hoofdplaats zelf werd de heerschappij van de lijfwacht over den Chalief hoe langer hoe meer een onuitroeibaar kwaad, dat, ook na het herstel van Baghdâd als residentie door den Chalief al-Mo'tamid (870-892), bleef voortleven. De hoofden der lijfwacht bepaalden, wie de Chalief tot zijn opvolger moest designeeren; als een Chalief hun niet beviel, zetten zij hem af, en verkozen een ander in zijne plaats. Daar zij de macht in handen hadden, kon niemand hunne aanmatiging, dat zij de personen waren, ‘die

1) Letterlijk beteekent deze naam in het Arabisch: ‘Die haar ziet, verheugt zich.’ Oorspronkelijk was de plaats slechts een lustslot, later een vast kampement. Eerst door de vestiging aldaar van den zetel der regeering werd zij eene stad. Zie Ja'qoebî: Kitâb al-Boldân, ed. A.W.T. Juynboll, Leiden, 1861, p. 28 en vv. De Europeesche schrijvers noemen de plaats: Saumara, Samirra of Samarra.

2) Zie over het rechtskarakter dezer militaire leenen (Arab. *iqtâ*', letterl.: ‘concessie’) Mâwardî, t.a.p., p. 180 en vv. en speciaal 186 en vv., en het opstel van Bélin in het Journal Asiatique, Jaargang 1870, afl. Maart-April, p. 187 en vv.

mochten ontbinden en binden', met praktisch gevolg tegenspreken. Onder deze omstandigheden deed het bovenvermelde 'onbeperkte gouverneurschap' der provinciën, als eene ontwikkeling van het vroegere gewone gouverneurschap, zijne intrede in het recht van den Islâm. De leenmannengouverneurs waren namelijk langzamerhand feitelijk onaf haukelijke vorsten geworden; maar de juridische constructie van hun gezag, als dat van 'onbeperkte gouverneurs', bracht dien toestand theoretisch in harmonie met de door de *Sjarî'ah* gevorderde staatkundige eenheid der geheele orthodoxe Muzelmansche gemeente.

De onbeperkte gouverneurs bleven steeds den Chalief van Baghdâd als hun oppervorst erkennen. Geen hunner nam dan ook den titel van Imâm aan, doch zij bleven zich Emir, Sultan, enz. noemen. De vroegere benoeming der gouverneurs ging aldus langzamerhand over in eene investituur, d.w.z. eene formaliteit, niet slechts bij de gouverneurs krachtens hun eigen recht van verovering, maar ook bij de anderen. Zelfs het betalen van schatting aan den Chalief werd niet eens altijd bij het optreden beloofd, en al had dit plaats, zoo werd die belofte toch slechts zoolang nagekomen, als de betrokken Emir, Sultan, enz. dit in zijn belang achtte, of zich niet sterk genoeg gevoelde om de schatting te weigeren. In de Europeesche geschiedkundige werken over de laatste eeuwen van het Chaliefaat worden deze onbeperkte gouverneurs dan ook, zonder op de Mohammedaansche rechtsfictie van hun gouverneurschap te letten, gewoonlijk 'vorsten' genoemd. De meest bekenden hunner staten zijn die der Seldjukken in de 11de en 12de eeuw in Mesopotamië, Perzië, Syrië en Klein-Azië, allen vernietigd in den Mongolen-storm, welke in het begin der 13de eeuw over Azië losbrak. De hier geschetste verhouding tusschen den Imâm en zijne Emir's, Sultan's, enz. heeft natuurlijk geene betrekking op de vorsten, die hetzij als Sjî'ieten of andere ketters, hetzij als formeele rebellen, het recht van den Chalief op zijne waardigheid in beginsel ontkenden. Waar echter een dergelijk beletsel niet bestond, was de verhouding tot den Chalief, als oppervorst, in het belang van beide partijen. De Chalief toch miste de macht iets meer van de locale vorsten te vorderen dan eene nominale erkenning van zijn hooger

standpunt, natuurlijk vergezeld van de noodige geschenken en huldebetuigingen; terwijl laatstgenoemden van hunnen kant door deze fictieve suzereiniteit volstrekt niet gehinderd werden in het bestuur van hun land. Bovendien gaf de investituur aan hun, veelal op overweldiging berustend, gezag een schijn van wettigheid tegenover hunne eigene onderdanen en hunne vijanden, waarbij ook niet mag worden vergeten, dat de meesten der hier bedoelde staten en staatjes een hoogst onrustig en veelal kortstondig bestaan hadden, hetgeen er stellig toe bijdroeg om den Chaliefen, als zijnde de oude, traditioneele vorsten, een zeker zedelijk overzicht te doen behouden. De talrijke oorlogen, tusschen de verschillende vorstendommen gevoerd, welke aldus geleidelijk in de afbrokkelende deelen van het Chaliefen-rijk ontstonden, bewijzen intusschen voldoende, dat ook het recht van den Imâm om geschillen tusschen de lagere vorsten te beslechten, alleen zoover ging, als de betrokken partijen dit goedvonden. Het was een in de *Sjarî'ah* erkend, maar alleen nog virtueel bestaand recht geworden, niet ongelijk aan dat van het Internationale Hof van Arbitrage, welhaast ten onzent als gevolg van de bekende Vredesconferentie van 1899 te openen. Elk der hier bedoelde staten en staatjes moest in het klein zooveel mogelijk eene afspiegeling vormen van hetgeen vroeger het groote algemeene Rijk van den Islâm was, behoudens dat de vorsten geen Qoraisjieten behoefden te zijn, en dat eene andere wijze van troonopvolging dan die door designatie of door verkiezing ten hunnen aanzien niet onwettig was te achtten. Immers maakte de investituur formeel de eenige voorwaarde uit voor de wettigheid hunner regeering. Dit neemt niet weg, dat het zijn van Qoraisjiet, en liefst van Hâsjimiet, altijd ook voor de vorsten in quaestie eene aanbevelenswaardige eigenschap bleef. Wat de andere eigenschappen, als meerderjarigheid, geloof, enz. betreft, deze moesten bij de vorsten in quaestie positief aanwezig zijn, natuurlijk met uitzondering van het geval van overmacht. In tegenstelling van het Imâmaat over den geheelen orthodoxen Islâm noemt men de waardigheid dezer locale vorsten het Sultanaat.

Sedert het begin der 11de eeuw was deze evolutie van het gouverneurschap der provinciën ongeveer voltooid, en bepaalde het gebied, waarover de Chalief nog gewone gouver-

neurs aanstelde zich bijna uitsluitend tot de streken in de omgeving van Baghdâd. Het Sultanaat had in de praktijk reeds toen voor de overgroote meerderheid der geloovigen het Imâmaat vervangen.

Eigenlijk had ik hier niet eens meer van den Chalief moeten spreken, als van den persoon, die de ambtenaren in zijn rechtstreeksch gebied benoemde. In het jaar 936 had namelijk de Chalief ar-Râdhî, van alle kanten door zijne vijanden in het nauw gebracht, geene andere uitkomst meer weten te vinden dan aan zijn Turkschen gouverneur van Bassora, onder den titel van *amîr al-omarâ*, d.w.z. 'Emir der Emirs,' de volledige uitoefening zijner waardigheid over te dragen, zich zelf slechts het standpunt van theoretisch hoofd der Muzelmannen voorbehoudende. Zelfs bij den Vrijdagdienst gingen hij en zijne opvolgers sedert niet meer voor in de moskee. Hunne titels, paleizen, hofstoet, enz. behielden zij echter. Aldus ontstond het bovenvermelde onbepekte vizieraat, en bleef de Chalief slechts de virtueele bron van de regeeringsmacht, totdat in 1258 de toen nog heidensche Mongolen, door de inname van Baghdâd, aan dezen toestand een einde maakten. Het is uit den laatsten tijd van het Chaliefaat, dat ook de instelling dagteekent van het verkrijgen daarvan door het recht van den sterkste. Mâwardî († 1058) en Sjîrâzî († 1083) kennen deze instelling nog niet. Nawawî († 1278) spreekt echter daarvan, zij het subsidiair, als van eene wettige wijze om het eminente hoofd aller Muzelmannen te worden[1)].

Met den val van Baghdâd had wel het Imâmaat als bestuursvorm opgehouden te bestaan, en was het Sultanaat daarvoor in de plaats getreden, overal waar de Muzelmannen

1) Zie Keyzer's vertaling van Mâwardî, p. 3; diens vertaling van Sjîrâzî's Tanbîh in zijn Handboek voor het Mohammedaansche regt, 's Gravenhage, 1853, p. 372, en mijne vertaling van Nawawî's Minhâdj, dl. III, p. 203. De aangehaalde plaats van Sjîrâzî is ook merkwaardig, omdat hij het Imâmaat behandelt in een hoofdstuk, dat tot opschrift voert: 'Van de plichten des Sultans.' Vergl. den Arabischen tekst, uitgegeven door A.W.T. Juynboll, Leiden, 1879, p. 311. Nawawî gebruikt, als hij van de overheid wil spreken, de woorden Sultan en Imâm door elkander. Zie het register op mijne vertaling i.v. 'Chef de l'État.' De Arabische titel van Mâwardî's werk: *al-ahkâm as-sol-tânîjah*, duidt op hetzelfde verloop van de vorstelijke waardigheid. Hier en daar, b.v. op p. 330 en 343 van den Arab. tekst, bezigt ook hij de woorden *soltân* en *saltanah* voor 'vorst' en 'staat' in het algemeen.

zelfbestuur uitoefenden; maar de instelling zelve van het Imâmaat was daarmede nog niet uit de wereld. De oom van den laatsten Chalief wist namelijk aan het, onder de 'Abbâsieden, door de Mongolen aangerichte bloedbad te ontkomen, vluchtte naar Egypte, en werd aldaar door den Sultan Baibars als Imâm erkend, evenwel zonder hem de uitoefening van eenig gezag, zelfs in theorie, toe te staan. Toen hij een drietal jaren later, bij eene mislukte poging om Baghdâd te heroveren, het leven had gelaten, achtte Baibars het zelfs geraden een anderen 'Abbâsiede tot naam-Chalief te verheffen. Baibars en zijn opvolgers, de zoogenaamde Mamelukken-Sultans, begrepen het belang om in hun land en onder hunne afhankelijkheid iemand te hebben, dien zij met een schijn van recht als het hoofd van den geheelen orthodoxen Islâm konden voorstellen. Eerst kort te voren, in 1254, hadden de Mamelukken zich van het gezag in Egypte meester gemaakt, en de zedelijke steun van een volmaakt onschadelijken Chalief uit een aanzienlijk geslacht kon aan dat gezag slechts ten goede komen, vooral wanneer het werd uitgeoefend door een gewezen slaaf als Baibars. De Mamelukken-Sultans konden daardoor tevens in zijn naam met meer recht optreden als ‘Beschermers der beide Heilige Steden’ (Arab. *hâmî alharamain*), d.w.z. van Mekka en Medina, eene functie, welke, met het oog op de jaarlijksche bedevaart, een geenszins te verwerpen invloed ook in niet aan hun gezag onderworpen Mohammedaansche landen gaf[1)]. Vroeger vormde het landschap Hidjâz, waarin beide steden liggen, eene gewone provincie van het Chaliefen-rijk; maar sedert het midden der 10de eeuw vinden wij aldaar Sjarîfen-dynastiën, die den Chalief van Baghdâd alleen als ‘beschermer’ erkenden, ja zelfs, tijdens de later te bespreken Fâtimiedische Chaliefen in Egypte, aan laatstgenoemden veelal de voorkeur gaven. De bijzonderheden van het ontstaan der autonomie van Hidjâz zijn nog niet opgehelderd. Vermoedelijk had de bestuurswijziging niet plotseling plaats, en lag de oorzaak daarvan in het verval van het centrale gezag te Baghdâd, gelijk mede in den afkeer der Arabieren, om aan de Turken of andere

1) Zie nog voor dit speciale punt: Blunt: The future of Islam, Londen, 1882, p. 103 en vv.; Snouck Hurgronje, t.a.p., dl. I, p. 57 en vv. en 80 en vv.

vreemde natiën te gehoorzamen, die te Baghdâd den boventoon voerden. Ofschoon Baibars, reeds vóór de inname van Baghdâd door de Mongolen, als de machtigste der toenmalige Mohammedaansche vorsten, feitelijk in Hidjâz het beschermheerschap uitoefende, zoo gaf toch de sanctie van den Chalief, die in elk geval een Qoraisjiet was, hem een onmiskenbaren steun, vooral tegenover de woestijn-ridders in dat landschap. Door deze en andere oorzaken perpetueerde zich het naam-Chaliefaat in Egypte in het geslacht der 'Abbâsieden, en wel door designatie of door keuze; doch in beide gevallen waren het de Mamelukken-Sultans die aanwezen, wie gedesigneerd, of wie gekozen moest worden. De Chaliefen hadden niet veel meer te doen dan hunne goedkeuring te verleenen aan het optreden van een nieuwen, of het afzetten van een regeerenden Sultan. Buiten Egypte werd hun de investituur hoe langer hoe minder gevraagd[1)]. De locale vorst van elk land trachtte in zijn rijk zooveel mogelijk het middelpunt te vormen, dat de Islâm, als geheel beschouwd, sedert de inname van Baghdâd verloren had. Deze toestand duurde tot de verovering van Egypte in 1517 door den Turkschen Sultan Selim I, die aan het rijk der Mamelukken-Sultans een einde maakte, en den laatsten naam-Chalief dwong hem zijne rechten af te staan, gelijk mede hem de reliquieën uit te leveren, welke hij nog in zijn bezit had[2)]. Den gewezen Chalief voerde hij mede naar Constantinopel, doch vergunde hem eenige jaren later naar Caïro terug te keeren, waar hij als ambteloos burger overleed. Op dezen afstand nu berust het Imâmaat van de Porte en haar Beschermheerschap over de beide Heilige Steden.

IV.

Ik noemde hierboven het recht van den Sultan van Turkije op de waardigheid van Chalief ‘zeer betwistbaar en

1) Zie Von Kremer: Geschichte der herrschenden Ideen des Islams Leipzig, 1868, p. 463.

2) Deze reliquieën zijn: 1°. de *Chirqah*, d.i. een stuk van den mantel van den Profeet, hetwelk thans nog als het heilige vaandel van het Ottomanische Rijk wordt aangemerkt; 2°. het zwaard van den Chalief 'Omar; 3°. eenige haren uit den baard van den Profeet. Al dit moois wordt in de moskee van Ajjoeb te Constantinopel bewaard. Vergl. Blunt, t.a.p., p. 70.

betwist.' Ik had daarbij niet slechts het oog op de Christenen, maar ook op de Muzelmannen.

Hoe men ook het schijngezag, dat de Chaliefen van Baghdâd in de drie laatste eeuwen van hun bestaan uitoefenden, door rechtsficties met het Imâmaat, waarvan de *Sjarî'ah* spreekt, kon trachten in verband te brengen, met het naam-Chaliefaat in Egypte is dit geheel onmogelijk. Het was absoluut iets anders dan wat de *Sjarî'ah* wil, en de laatste naam-Chalief kon dus bezwaarlijk een recht overdragen, dat hij zelf niet bezat. De Turksche Sultans zijn bovendien niet eens Arabieren, laat staan Qoraisjieten, en de opvolging in het Ottomanische Rijk heeft niet plaats door designatie of door verkiezing, maar is het zoogenaamde senioraat, d.w.z. de oudste mannelijke agnaat van den vorigen vorst is van rechtswege zijn opvolger. Wat men dus desnoods nog van Sultan Selim I zoude kunnen zeggen, op de latere Sultans is het Imâmaat stellig niet wettig overgegaan. De eenige rechtsgrond, welken de Verheven Porte zoude kunnen inroepen voor haar Imâmaat, is het recht van den sterkste. Het behoeft echter geen betoog, dat deze aanspraak wel eens een tweesnijdend zwaard zoude kunnen worden, en dat het in het bijzonder van een zeldzaam gebrek aan staatkundig doorzicht zoude getuigen, die aanspraak juist tegenwoordig te doen gelden tegenover de Europeesche staten met Mohammedaansche onderdanen. De aanspraak, op het recht van den sterkste gegrond, vervalt immers van rechtswege met de oorzaak daarvan, d.w.z. zoodra men ophoudt de sterkste te zijn. Dat het Imâmaat van de Porte nog betrekkelijk vele aanhangers heeft, ook buiten de grenzen van het Ottomanische Rijk, laat zich alleen verklaren door de omstandigheid, dat er volgens den Islâm een vorst moet bestaan om de menschen te regeeren, en dat, met de Mohammedaansche wet in de hand, Sonnietische vorsten, die zelf op het Imâmaat geene aanspraak willen of durven maken, en evenmin dat van de Porte erkennen, hun gezag niet anders kunnen legitimeeren dan als dat van onbeperkte gouverneurs der provinciën van een niet meer bestaand en in elk geval hoofdeloos Rijk. Dit standpunt nu is stellig nog minder logisch dan de aanspraken van den Grooten Heer.

Niet slechts is dus het Imâmaat van de Porte, uit een Mohammedaansch oogpunt betwistbaar, het wordt ook inder-

daad door vele Muzelmannen betwist. Dit punt is thans aan de orde.

Onder de Sonnieten heeft men in de eerste plaats den Sultan van Marokko, die den Turkschen Sultan niet als Imâm erkent. Hij is een afstammeling van 'Alî's zoon Hasan, behoort dus tot de edelste familie van den edelsten stam van het edelste volk, en staat als zoodanig te ver boven een vorst van niet-Arabische afkomst, dan dat hij dezen als zijn oppervorst zoude kunnen eerbiedigen, zelfs al had de *Sjarî'ah* niet uitdrukkelijk het zijn van Qoraisjiet genoemd onder de noodzakelijke eigenschappen van den oppervorst der Muzelmannen. De Marokkaansche potentaat voert dan ook den boven verklaarden titel van *Amîr al-môminîn*, en beschouwt zijn gezag als de voortzetting van dat der Spaansche Chaliefen, wier zetel in 1236, na de inname van Cordova door de Christenen, naar Granada werd verlegd, en wier Rijk in 1492 met den val dier plaats ophield te bestaan. Buiten zijn Rijk en het daaraan grenzende Westelijke deel van de Sahara, heeft het Imâmaat van den Sultan van Marokko echter geene aanhangers.

In de tweede plaats wordt de Sultan van Turkije niet als Imâm erkend door de Arabische stammen. De woestijn-ridders beschouwen hem wel als den machtigsten vorst van den Islâm, en als den eenigen, wiens stem in de algemeene wereldpolitiek nog beteekenis heeft; zij noemen hem hun ‘beschermer’ (Arab. *hâamî*); maar daarbij blijft het. Zij mogen hem soms uit vrijen wil hunne onderlinge geschillen laten beslechten, en zijn naam des Vrijdags in het gebed noemen, over onderdanigheid, en dat nog wel aan een niet-Arabier, hij zij Turk, Engelschman of Rus, zijn zij eenvoudig niet te spreken[1]. Zelfs over de Bedoewinen in Hidjâz, die in naam tot de Ottomanische onderdanen behooren, oefent de Porte geen geregeld bestuur uit. Alleen de invloed van den Groot-Sjarîf van Mekka kan hen eenigszins in bedwang houden, en zoo noodig bewerken, dat de bevelen der Turksche autoriteiten niet geheel in den wind worden geslagen[2]. Om zich in de geestesrichting der Bedoewinen op staatkundig gebied te kunnen

1) Zie o.a. mijn werk: Le Hadhramout, Batavia 1886, p. 28, 146, 177.
2) Zie Blunt, t.a.p., p. 101 en vv., 107 en vv.; Snouck Hurgronje, t.a.p., p. 186 en vv.; Burton: Pilgrimage to Mecca and Medina, Tauchnitz-editie, 1874, dl. I, p. 251 en vv.; Von Maltzan, t.a.p., p. 290 en vv.

indenken, kan men niet beter doen dan zich in gedachten verplaatsen in de toestanden van West-Europa in de eerste helft der Middeleeuwen. Het conflict van die geestesrichting met de tegenwoordige Europeesche begrippen springt dan dadelijk in het oog. Generaals, als Koning Arthur om zijne ‘Ronde Tafel’ vereenigde, werden in onzen tijd in Engeland op wachtgeld geplaatst. Op gevaar af van mij alle bewonderaars der Wagnersche opera's tot vijanden te maken, kan ik toch niet verzwijgen, dat een Nederlandsch edelman, die zich tegenwoordig aanstelde als Lohengrin, vervolgd zoude worden wegens landlooperij en tweegevecht; terwijl de jongeling Parsifal ten onzent een cliënt zoude zijn van de vereeniging *Pro Juventute* of van eenige andere instelling tot bescherming der verwaarloosde jeugd. De Bedoewinen nu zijn ridders van hetzelfde kaliber, met alle gebreken, maar ook met alle goede eigenschappen, aan dat kaliber verbonden, De Fransche schrijver Pierre Loti verhaalt van een Arabisch stamhoofd, straatarm, maar met zulk een aristocratisch uiterlijk en zulke deftige manieren, dat hij zelf blijkbaar onder den indruk van 's mans voornaamheid kwam, en wel niettegenstaande hij bekend was met het feit, dat diens leven eene aaneenschakeling van roof en doodslag was geweest. De nederbuigende beleefdheid van iemand, die in West-Europa in de gevangenis zoude zitten, was voor het lid der *Académie française* een zielkundig raadsel[1]. Had hij een tiental eeuwen in de toestanden van zijn eigen land teruggegaan, hij zoude zich in het geheel niet hebben verwonderd. Wat echter hiervan zij, het spreekt van zelf, dat mijne vrienden uit de woestijn voor de tegenwoordige, nieuwerwetsche Ottomanische ambtenaren, o.a. gewapend met grootendeels op Europeesche leest geschoeide reglementen, ja soms zelfs behept met Jong-Turksche aspiraties, nog minder achting en sympathie kunnen koesteren dan vroeger voor de Turken van den ouden stempel[2]. Immers waren de Turksche *condottieri*, die aan de

1) Zie Pierre Loti: Le Désert, in La Nouvelle Revue, Nov.-Dec. 1894, p. p. 5 en vv.
2) Men denke aan het door Pierre Loti, t.a.p., Sept./Oct. p. 465 medegedeelde opschrift van een brief, door hem van het bewuste stamhoofd ontvangen: ‘In naam van Allâh, die alles is, maar niet in naam van den Sultan van Constantinopel, die niets is.’

Chaliefen van Baghdâd hunne diensten verhuurden, en de Turksche veldoversten, die later aan het hoofd hunner Janitsaren schrik en ontsteltenis verspreidden onder de Christenheid, op hunne manier ook eene soort van ridders, zij het niet van zoo edel bloed als die der woestijn. Van Turksche ambtenaren echter is niet slechts de afkomst, maar ook het bedrijf onedel, naar de opvatting der Bedoewinen.

Het besef van de voornaamheid hunner geboorte is bij de Arabieren zoo ingeworteld, dat b.v. in Nederlandsch-Indië, waar de Arabische familiën, wegens het totaal ontbreken van vrouwen uit haar eigen land, in den regel na eenige geslachten in de Inlandsche maatschappij opgaan, het laatste kenmerk van de Arabische afkomst bestaat in het bewustzijn, dat de dochters niet mogen huwen met personen van anderen landaard. Het Arabisch is, als gewone spreektaal, bij de familiën in quaestie al een paar geslachten te voren verdwenen. Toen de Sultan van Siak, gesproten uit eene familie van *Sajjid*'s, maar die sedert lang geheel Inlandsch is geworden, in 1898 ons land bezocht, verklaarde hij herhaaldelijk een voornamer persoon te zijn dan de Sultan van Turkije. Volgens den Islâm is hier niets tegen in te brengen; doch de lezer zal nu tevens wel begrijpen, dat de Arabische woestijn één van de minst geschikte terreinen is om het zaad van het Panislamisme te doen ontkiemen, in den vorm van het Imâmaat van de Porte, en dat hetzelfde kan gezegd worden van de Arabische wijken in Nederlandsch-Indië, waarvan de bewoners bijna allen uit het nog onafhankelijke gedeelte van Zuid-Arabië afkomstig zijn.

Wat de Sonnietische vazalvorsten en rechtstreeksche onderdanen van Europeesche mogendheden betreft, in den regel erkennen zij het Imâmaat van den Grooten Heer; maar voor zooverre zij niet onder den invloed van het Panislamisme verkeeren, is de quaestie van het Imâmaat voor hen eene theoretische, zonder praktisch belang. De vorsten zullen b.v. niet zelden den naam van den Sultan des Vrijdags in het openbare gebed laten noemen, zelfs boven hun eigen naam, doch als eene formaliteit, waarvan zij de beteekenis evenmin begrijpen als die van de hoogdravende Arabische titels, welke zij somtijds voeren[1]. Alleen in geval van verzet tegen de

1) In het bijzonder geldt dit in Nederlandsch-Indië van de vorsten, die zich Chalief noemen.

Europeesche overheden, ziet men nu en dan de blikken naar Constantinopel om hulp of tusschenkomst wenden; maar tot dusverre steeds tevergeefs, althans naar hetgeen men uit de gepubliceerde bescheiden moet opmaken[1].

Meer moet hier worden gezegd van de niet-orthodoxe Muzelmannen, die het Turksche Imâmaat in beginsel verwerpen. Een gedeelte van den Islâm namelijk behoort tot zoogenaamde kettersche sekten, en de afscheiding dezer sekten van de Sonnietische Orthodoxie is, met uitzondering van die der Wahhâbieten, juist veroorzaakt door verschil van opvatting omtrent het Imâmaat. Het hierboven gewraakte vastknoopen der geestelijke waarheden aan de wereldsche heerschappij, door den stichter van den Islâm, was de kiem, waaruit, reeds weinige tientallen jaren na zijn dood, het element van ontbinding in zijn godsdienst ontstond, dat de sekten tevens politieke partijen waren, en omgekeerd. De tegenover de Orthodoxie staande sekten kunnen dan ook den Sultan van Turkije niet als hun hoofd erkennen, zonder op te houden afzonderlijke sekten te zijn.

De voornaamste der hierbedoelde sekten is die der Sjî'ieten[2]. In Perzië en den Kaukasus is bijna de geheele Mohammedaansche bevolking Sjî'ietisch; in Britsch-Indië is dit met de provincie Oudh het geval; maar in de andere provinciën is de sekte sterk in de minderheid. Vrij talrijk zijn de Sjî'ieten ook in Jemen. Elders vindt men hen slechts sporadisch. Hun totale aantal wordt op ± 20 millioen zielen geschat. Zij zijn de legitimisten van den Islâm. Oorspronkelijk vormden zij de partij van den Chalief 'Alî, en de groote kracht dier partij lag in Perzië. Gewoon hunne vroegere koningen als specifiek boven het volk verheven wezens te vereeren, en uitgaande van het beginsel, dat de vorst door geboorte is aangewezen, brachten de Perzen, Muzelmannen geworden, die vereering en dat beginsel over op 'Alî, als naasten agnaat van Mohammad, en beschouwden hem niet slechts als meer gerechtigd op den troon dan zijn vijand, den Bedoewin

1) Dit had o.a. plaats bij gelegenheid van den militairen opstand in Britsch-Indië in 1857, en bij gelegenheid van onzen Atjeh-oorlog in 1873.

2) De naam Sjî'iet is afgeleid van het Arabische woord *sjî'ah*, d.i. ‘sekte.’

Mo'âwijah, maar zelfs dan de gekozen of gedesigneerde Chaliefen: Aboe Bakr, 'Omar en 'Othmân. Zij erkenden dezen dan ook niet als ‘rechtvaardige’ Chaliefen, en verwierpen hun gezag op juridisch en theologisch gebied. Met andere woorden: terwijl de Sonnieten aan de vier eerste Chaliefen een gezag toekennen, dat men met het Apostolische in het Christendom zoude kunnen vergelijken, erkennen de Sjî'ieten alleen het gezag van den laatsten hunner, 'Alî. 'Alî, met zijne vrouw Fâtimah en zijne zoons Hasan en Hosain, vereeren zij niet slechts als heiligen, gelijk ook de Orthodoxen doen, maar in eene mate, welke de vereering van Mohammad op den achtergrond brengt. Zelfs de praeëxistentie van 'Alî werd reeds spoedig onder de Sjî'ietische leerstellingen opgenomen. Het verwerpen van het gezag der drie eerste Chaliefen sluit natuurlijk in zich het verwerpen van het gezag der gemeente, die hen had op den troon gebracht, of althans erkend; welk gezag daarentegen één der grondslagen is van den Sonnietischen Islâm. De overeenstemming (Arab. *idjmâ*') in de apostolische gemeente (Arab. *djamâ'ah*) is immers bij de Orthodoxen, na Koran en *Sonnah*, eene boven de critiek der latere Muzelmannen verheven bron van waarheid.

Ook wat de *Sonnah* betreft, wijken de Sjî'ieten in zooverre van de Orthodoxen af, dat zij alle overleveringen, welke niet op het gezag van 'Alî en zijne partijgenooten steunen, als apocrief verwerpen. Dit alles, gevoegd bij hunne zeer anti-Arabische, mystieke, en tot absolutisme voerende opvatting van het Imâmaat, maken, hetgeen oorspronkelijk een zuiver staatkundig geschilpunt scheen, tot een verschil van opvatting omtrent geloofsleer en recht. De politieke partij werd aldus eene sekte. Hierin ligt tevens de sleutel van het anders vreemde verschijnsel, dat een strijd om den troon in Arabië in het midden der 7^{e} eeuw thans nog de gemoederen in beweging blijft houden in Perzië of in Britsch-Indië. Zoo zullen ook onder de tegenwoordige Nederlanders geene verstandige lieden meer gevonden worden, die zich warm maken over den strijd om het gezag tusschen Jacoba van Beijeren en Filips van Bourgondië; doch wel degelijk zijn er, die zulks nog doen over den strijd tusschen Willem den Zwijger en Filips II. Dit vindt zijne verklaring in het

feit, dat deze namen beginselen vertegenwoordigen, welke ook in onzen tijd de Nederlanders verdeeld houden.

Er zijn verschillende soorten van Sjî'ieten geweest, gematigden en heethoofden. Laatstgenoemden gingen in hunne mystieke ontwikkeling der Imâmaats-leer soms zoo ver, dat zij daardoor logisch buiten den Islâm kwamen te staan. Er waren b.v. vele ultra-Sjî'ieten, die, onder den invloed van allerlei aan het Boeddhisme en den ouden godsdienst der Perzen ontleende denkbeelden, den Imâm niet slechts beschouwden als een wezen, met transcendente wijsheid begaafd, maar die hem ook zondeloosheid toeschreven. Sommigen merkten den Imâm zelfs als eene incarnatie van Allâh aan. Anderen leerden, dat hij niet kon sterven, vóór dat hem een zoon geboren was, op wien zijne rechten overgingen. Evenals verder de quaestie van het Imâmaat de oorzaak was van het ontstaan der sekte, zoo beheerschte die quaestie ook de scheuringen in haar midden, over enkelen waarvan ik hier een woord wil zeggen, onder aanteekening dat de te vermelden partijen zich elk op hare beurt, wederom in tal van anderen hebben gesplitst. Na den dood van 'Alî in 661, beschouwde de sekte als den waren Imâm zijn oudsten zoon Hasan. Toen deze spoedig, tegen genot van een jaargeld, ten behoeve van Mo'âwijah afstand deed van zijne rechten, werd zulks door zijne aanhangers niet erkend. Sommigen beweerden, dat hij, ondanks zijn afstand, Imâm gebleven was; enkele anderen hielden staande, dat het Imâmaat op zijn oudsten zoon was overgegaan; maar na zijn dood, in 669, beschouwde in elk geval zoo goed als de geheele sekte zijn jongeren broeder Hosain, 'Alî's tweeden zoon bij Fâtimah, als den waren Imâm. Hosain stelde zich later, in 680, aan het hoofd van een opstand tegen de Omajjaden. Hij werd echter in hetzelfde jaar bij Karbalâ aan den Euphraat verslagen en gedood. Toen kwam eene meer blijvende scheuring. Sommige Sjî'ieten beschouwden namelijk nu Mohammad bin al-Hanafîjah, 'Alî's derden zoon, maar niet bij Fâtimah, als hun pretendent. Deze fractie, die der Kaisânieten genoemd, en in den aanvang vrij sterk, heeft intusschen ook geene groote rol in de geschiedenis gespeeld. Immers toen bedoelde pretendent in 700 stierf, namen bijna alle zijne aanhangers geen ‘overgang’ (Arab. *intiqâl*) meer aan van het Imâmaat op zijne zoons,

noch een ‘teruggang’ (Arab. *rodjoe*') tot een anderen tak van 'Alî's geslacht; maar zij beschouwden hem als den laatsten Imâm, of, gelijk de technische term luidt, zij geloofden aan een ‘staan blijven’ (Arab. *tawaqqof*) van het Imâmaat bij hem. Voorts beweerden zij, dat hij niet dood was, maar ‘afwezig’ (Arab. *ghâïb*)[1] voortleefde in een ontoegankelijk verblijf, in eene soort van slaap, om tegen het Einde der Dagen weder uit zijne tijdelijke afwezigheid terug te keeren onder de geloovigen, en als Mahdî of Mohammedaansche Messias een duizendjarig rijk van vrede en eendracht te stichten. Dit leerstuk werd de brug om zich bij de bestaande regeering neder te leggen; want daarmede was het Imâmaat, van het gebied der actueele politieke vraagstukken, tot dat der dogmatische abstracties teruggebracht. Daar de ‘afwezige’ Imâm steeds leefde, kon immers geen ander als pretendent worden aangemerkt, en behoefde men de feitelijk bestaande regeering niet meer te bestrijden, tot tijd en wijle de ware Imâm weder zoude ontwaken, d.w.z. tot den Jongsten Dag. Met zulk eene tijdelijke gehoorzaamheid kon iedere regeering voorloopig tevreden zijn. De meerderheid der Sjî'ieten hielden echter, na Hosain's dood, zijn oudsten zoon voor den wettigen Imâm, en verder diens afstammelingen. Deze partij heet die der Imâmieten; doch ook daarin ontstonden wederom scheuringen. Zoo heeft men de Zaidieten, aldus genoemd naar Zaid, een kleinzoon[2] van Hosain, op wien eene fractie meende, dat het Imâmaat was overgegaan; terwijl de meerderheid der Sjî'ieten diens broeder[3], Mohammad al-Bâqir, als Imâm aanhing. De Zaidieten waren nimmer zeer talrijk, en zijn tegenwoordig alleen nog in Jemen noemenswaardig. Ook onder hen ontstond eene scheuring, toen Zaid in 712 Aboe Bakr een 'Omar als ‘rechtvaardige’ Chaliefen erkende, en alleen 'Othmân wilde vervloeken. Die hem verlieten, waren de Râ-

1) *Ghâïb* wordt in het Mohammedaansche recht gebezigd van iemand, die tijdelijk zijn domicilie heeft verlaten, met den bepaalden wil om er terug te keeren. Een afwezige, van wien men dit niet weet, en wiens bestaan onzeker is, heet *mafqoed*. De terugkomst van den Imâm noemen de Sjî'ieten *radj'ah*, een woord, dat in het Arabisch slechts voor eene terugkomst in overdrachtelijken zin, b.v. voor ‘herleving’, ‘opstanding’, gebezigd wordt.
2) Volgens sommigen een achterkleinzoon.
3) Volgens sommigen zijn oom.

fidhieten[1)], een naam welke o.a. in Britsch- en Nederlandsch-Indië voor Sjî'ieten in het algemeen gebruikt wordt. De Zaidieten nemen een voortdurenden overgang van het Imâmaat aan op alle afstammelingen van 'Alî en Fâtimah, en blijven dus niet staan. Sterft eene linie uit, zoo gaat men naar de naaste zijdlinie terug. Vandaar, dat hun laatste vorst, die van Çan'â in Jemen, den titel van Imâm voerde, tot zijne onderwerping door de Turken in 1872. Onder de Imâmieten had eene nieuwe scheuring plaats, toen in 879 de 12de der door hen erkende Imâm's, Mohammad al-Mahdî, kinderloos stierf. De meerderheid bleef toen bij hem staan, en beweerde van hem hetzelfde, wat vroeger van Mohammad bin al-Hanafîjah door diens partij geloofd was, namelijk dat hij niet dood was, maar als afwezige Imâm voortleefde, en wel met hetzelfde gevolg, namelijk dat zij den strijd tegen de bestaande regeering opgaven. Deze heetten de ‘Twaalvers’ (Arab. *Ithnâ 'asjarî*). Vele Imâmieten echter waren met een dergelijk inden-doofpot-stoppen van hun strijd tegen de Sonnieten niet gediend. Nu de linie, waarin het Imâmaat was overgegaan, was uitgestorven, gingen zij terug tot den zesden, in 765 overleden, Imâm, en verklaarden diens oudsten, maar onterfden, zoon Ismâ'îl en zijne afstammelingen voor de ware Imâm's, gelijk trouwens vroeger reeds meerdere Sjî'ieten gedaan hadden, omdat volgens hen het Imâmaat niet door eene menschelijke rechtshandeling kon worden ontnomen aan iemand, die daarop door geboorte aanspraak heeft. Deze partij, die der Ismâ'îlieten genoemd, onderscheidde zich door buitengewone heftigheid, en werd spoedig voor hare pretendenten zoo compromittant, dat laatstgenoemden zich algemeen aan de twijfelachtige eer, van door haar voor Imâm gehouden te worden, onttrokken. De partij bleef echter beweren, dat er steeds een zichtbare Imâm te midden der geloovigen leefde, al onttrok hij zich, ja zelfs al wist men in sommige tijden niet eens, wie hij was, of welken naam hij droeg. Zoo ontstond het leerstuk van den ‘verborgen’ (Arab. *mastoer*) Imâm, voor wien dan tijdelijk de hoofden der partij heetten te werken, en in wiens onbekenden naam zij gehoorzaamheid vorderden aan hunne eigene bevelen, en

1) Letterlijk: ‘deserteurs’. De Javanen en Maleiers spreken den naam als ‘Rapili’ uit.

ter bereiking van hunne persoonlijke oogmerken of belangen. Uit de Ismâ'îlieten zijn allerlei zonderlinge uitwassen voortgesproten, welke het niet tot ons onderwerp behoort te behandelen, en gedeeltelijk, als de Assassijnen, formeele geheime genootschappen vormden[1].

Deze scheuringen zijn te verklaren door de omstandigheid, dat voor een Sjî'iet de vraag, wie de ware Imâm is, tot eene andere orde van denkbeelden behoort dan voor een gewoon mensch. De opvolging van Imâm's is bij de Sjî'ieten een geloofspunt. Dat men daarover dus zoo heftig streed, zelfs zonder eenige hoop om voor den Imâm, dien men aanhing, het gezag te vermeesteren, is niet meer dan natuurlijk. De scheuringen in de legitimistische partij in Frankrijk in onze dagen hebben inderdaad dezelfde oorzaak. Voor een legitimist aldaar is de vraag, wie zijn '*Roy*'[2] is, eene conscientie-vraag, onafhankelijk van de mogelijkheid dien '*Roy*' aan het hoofd der regeering te plaatsen. De Bonapartisten en Orleanisten zijn daarentegen voorstanders hunner pretendenten, omdat zij respectievelijk in het caesarisme of in de constitutioneele monarchie den besten regeeringsvorm voor hun land zien, en dus op utiliteitsgronden. Terwijl echter de verschillende fractiën der legitimisten in Frankrijk gewoon zijn hunne gevoelens te uiten door het schrijven van brochures of courantenartikels, door kerkdiensten voor de zielsrust van hun overleden '*Roy*', of door, bij gelegenheid van politieke maaltijden, op zijne gezondheid te drinken, voor zooverre hij nog leeft, uitten de Sjî'ieten hunne gelijksoortige gevoelens door moord, oproer en brandstichting. De vergelijking verder doortrekkende, zoude men onder hen de voorstanders van den 'afwezigen' Imâm als de *Rallié*'s kunnen aanmerken. Maar nog in een ander opzicht is de overeenkomst der Sjî'ieten in de Middeleeuwen met de Fransche legitimisten van onzen tijd merk-

1) De scheuringen onder de Sjî'ieten vindt men uitvoerig beschreven in Sjahrastânî's Kitâb al-Milal wal-Nihal, onder den titel van Religionspartheien und philosophenschulen, vertaald door Haarbräcker, Halle, 1850. Zie dl. I, p. 21 en vv. en 164 en vv. De Arabische tekst is uitgegeven door Cureton, Londen 1842. De hierboven gegeven toelichting der Sjî'ietische beginselen, uit de door hen gebezigde Arabische rechtstermen, komt echter in Haarbrücker's, overigens hoogst verdienstelijke, vertaling niet voldoende uit.

2) Aan deze ouderwetsche spelling schijuen de Fransche legitimisten veel te hechten.

waardig, namelijk dat zij, niettegenstaande al hun woelen, zoo weinig praktische resultaten bereikten. Wel kon onder de Omajjaden iedereen, die de bestaande orde van zaken wilde omverwerpen, op hunnen steun rekenen, en hadden zij in het bijzonder een groot aandeel in de verheffing der 'Abbâsieden; doch eerst in 910 gelukte het hun in Noord-Afrika, onder een beweerd afstammeling van 'Alî en Fâtimah, een staat van beteekenis te stichten, welke zich in 973 over Egypte uitbreidde, en tot 1171 bleef bestaan. De dynastie der Sjî'ietische vorsten van Egypte wordt die der Fâtimieden genoemd. Met hare verdrijving door de dynastie der Ajjoebieden viel ook het Sjî'ietisme in Egypte. De Fâtimieden voerden den titel van Chalief, en behoorden dus tot de Ismâ'îlietische fractie, en niet tot de Twaalvers. Eindelijk werd in Perzië door een afstammeling van 'Alî, Ismâ'îl Çâfî (1499-1523) geheeten, een Sjî'ietisch rijk gesticht, dat tot op heden is blijven bestaan, ofschoon de tegenwoordige dynastie, welke in 1794 op den troon kwam, van Turkomannische afkomst is. Trouwens het Sjî'ietisme, dat in Perzië door Ismâ'îl Çâfî tot staatsgodsdienst werd verheven, en het nog is, is het gematigde Sjî'ietisme der Twaalvers, en vandaar dat, noch Ismâ'îl Çâfî, noch één der latere Perzische vorsten zich als Imâm met den titel Chalief deed huldigen, maar zij zich met dien van *Sjâh* tevreden hebben gesteld, welke titel in het Perzisch ongeveer hetzelfde beteekent, als Sultan in het Arabisch.

Het gematigde Sjî'ietisme is tegenwoordig niet alleen in Perzië, maar eigenlijk overal het eenige, dat uit een staatkundig oogpunt onze belangstelling verdient. De Ismâ'îlieten zijn, zoo zij nog hier en daar sporadisch bestaan, wegens hun gering aantal al lang tot machteloosheid gedoemd. Van de, in de 11de eeuw uit hen voortgekomen Druzen, thans nog in Syrië aangetroffen, spreek ik niet, omdat zij, wegens hun incarnatie-geloof, buiten den Islâm staan. Hetzelfde kan men zeggen van de in de eerste helft der 19de eeuw in Perzië ontstane, en nog bestaande sekte der Bâbî's. Dit alles, in verband gebracht met het voorafgaande, geeft den sleutel ter verklaring van het verschijnsel, dat de Sjî'ieten zich van alle Muzelmannen het gemakkelijkst bij de heerschappij van Europeesche mogendheden kunnen nedērleggen, niet slechts op utiliteitsgronden, maar ook in beginsel.

Tot het Einde der Dagen immers zullen zij geene andere dan locale vorsten kunnen hebben. Iedereen toch, die zich als den algemeenen Imâm van den Islâm zoude willen opwerpen, zoude in conflict komen met de rechten van den afwezigen, maar steeds levenden en virtueel regeerenden Mahdî. Liefst nu gehoorzamen zij natuurlijk in elk land aan vorsten van hunne eigene sekte en hunne eigene nationaliteit. Is dit onmogelijk, zoo is het hun in beginsel onverschillig, wie over hen regeert. Eene goede Europeesche regeering verdient van dit standpunt zelfs de voorkeur boven het wanbestuur van een Sonnietisch potentaat. De hierboven reeds aangehaalde Koranplaats (IV: 140) staat hun daarbij niet in den weg, aangezien zij, anders dan de Sonnieten, het Woord van Allâh niet meenen letterlijk te moeten opvatten, maar allegorisch te mogen interpreteeren. Op die wijze maken zij van den Koran alles, wat zij willen. Daarbij komt nog, dat de Sjî'ieten van ouds door de Sonnieten op de gruwelijkste wijze zijn vervolgd; terwijl hunne Europeesche meesters hen niet slechts vrij laten in hunne godsdienstige overtuiging, maar hen bovendien beschermen tegen eventueele aanslagen op hunne gewetensvrijheid van den kant der Orthodoxen. Alleen schijnt de meerderheid der Zaidieten in Jemen het tamelijk goed met de orthodoxe Turken te kunnen vinden, althans volgens de officieele Turksche berichten.

L.W.C. VAN DEN BERG.

(*Slot volgt.*)

Spinozabespiegelingen.

In mijn studeerkamer hangt een portret van Spinoza, waaraan voor mij een aangename herinnering is verbonden. Met enkele studenten van de Groninger hoogeschool, leden van verschillende faculteiten, had ik de vijf boeken der Ethica van Spinoza doorgelezen. Kort na de voltooiing van dien arbeid werd dat portret mij door hen, met wie ik Spinoza bestudeerd had, ten geschenke gegeven.

Een dweper schreef bij Spinoza's portret, dat de stempel der verdoemenis hem op het gelaat was gedrukt: ‘Characterem reprobationis in vultu gerens.’ Men zou het niet zeggen als men dat fijne, van zielenadel getuigend conterfeitsel ziet! Ook blijkt uit de biographie van den rechtzinnigen, maar eerlijken Colerus, dat Spinoza als een heilige geleefd heeft. Toch begrijpen wij, dat de predikanten op onzen zeventiende-eeuwschen landgenoot om diens van de toen gangbare meeningen afwijkende begrippen fel gebeten waren. Men komt altijd in de verzoeking op de zon te schimpen, als men vergeefs beproeft bij haar zijn sigaar te ontsteken. Langen tijd werd Spinoza voor een pest gehouden, terwijl zijn geschriften waard werden gekeurd om door beulshanden aan de goden des vuurs ten offer te worden gebracht. De naam Spinozist gold voor een beleediging tot op den tijd van Lessing, Jacobi en Goethe.

Ook heden ten dage zijn er nog uitnemenden, die niet vermogen in te zien, welke eervolle plaats de grootste wijsgeer, dien Nederland ooit heeft opgeleverd, in de geschiedenis der philosophie bekleedt. Ik vlei mij, dat het om die reden

geen nutteloos werk zal zijn nog eens eenig licht te doen vallen op het stelsel van dien diepen denker. Daar wijsbegeerte aan het beschaafd publiek bij mondjesmaat moet worden toegediend en mijn artikel dus niet te lang mag worden, zie ik er van af volledig te zijn en zal ik hier hoofdzakelijk over Spinoza's leer aangaande God spreken.

Nog eene opmerking moge voorafgaan. In menig opzicht leven wij allen, bewust of onbewust, van de denkbeelden, die door Spinoza zijn uitgesproken. In andere opzichten is hij een man van den ouden tijd, die in een geheel ander klimaat van meeningen ademde dan de zoon van het einde der negentiende eeuw. Zoo is hij in dubbelen zin onze voorvader. De vraag komt niet meer te pas of men vóór dan wel tegen Spinoza is. Hij is een historische figuur. Hij vormt een onmisbaren schakel in de geschiedenis der geestelijke ontwikkeling van ons geslacht.

Op welk een manier *ontstaat* een stelsel als dat van Spinoza?

Kant heeft gezegd, dat werkzaamheid des geestes *synthesis*, samenvoeging van veelheid tot eenheid is. Ik geloof, dat zij dat niet *uitsluitend* is. Denk aan het oordeelen, dat, zooals het schilderachtig woord het aanduidt, een *uitdeelen*, scheiden is; het praedicaat brengt *splitsing* in het subject, waaraan het wordt toegekend.

Maar al spreekt de stelling van Kant geen *volle* waarheid uit, toch behelst zij waarheid. Zij werpt licht over de manier, waarop kennis tot stand komt, kennis van lagere en van hoogere orde.

Ge zijt te Rijnsburg bij Leiden en wilt aldaar het Spinozahuis leeren kennen. Wat doet gij? Ge bekijkt het van alle kanten, van buiten en van binnen; ge let op de inrichting van het gebouw; ge bladert in de boeken, waarvan exemplaren door Spinoza zelf zijn gebruikt, Hollandsche, Hebreeuwsche, Chaldeeuwsche, Spaansche, Portugeesche, Latijnsche, Grieksche, Italiaansche en Fransche boeken, die hier door de vorstelijke mildheid van een bekend Amsterdammer werden bijeengebracht; ge verzamelt indrukken en voegt die bijeen tot één beeld, dat tot uw phantasie spreekt van een stil en bescheiden denkersleven, dat geen jacht was naar goud of eer of zinne-

lijken lust, maar zijn vreugde en vrede vond in een onvergankelijk goed en in het winnen van andere harten voor dien schat.[1)]

Een zinnelijk beeld van het Spinozahuis, van dat huis, dat bestemd is een bedevaartsoord te worden voor vreemdeling en landgenoot, voor allen, die een orgaan hebben voor wijsbegeerte, verwerft ge door samenvoeging van indrukken, door herleiding van veelheid tot eenheid.

En op geen andere wijze, alleen met oneindig meer moeite, door ingespannen arbeid, verwerft ge u een denkbeeld van het stelsel van Spinoza. Ge leest zijn werken, neemt achtereenvolgens de verschillende gedachten, welke daar worden ontvouwd, in u op, vergelijkt iedere nieuwe stelling met de voorafgaande, merkt op in hoeverre zij allen te samen overeenstemmen, bouwt uit de losse steenen, zoo goed en zoo kwaad het gaan wil, één geheel.

Hoe is nu het stelsel van Spinoza in het brein van dien denker zelf opgegroeid? Alweer door synthesis, door samenvoeging van veelheid tot eenheid. Spinoza is ter school gegaan bij bijbel en talmud, bij de godgeleerden en rechtsphilosofen van zijn volk, bij de christendenkers der middeleeuwen, bij de mannen der Renaissance, vooral naar het schijnt bij Giordano Bruno, bij Cartesius, bij Hobbes; uit die verschillende en zoo dikwijls tegen elkander indruischende bronnen heeft hij gehaald wat de wet zijner natuur hem noopte zich toe te eigenen; die natuur nu was, gelijk bij alle rijke persoonlijkheden, hoogst saamgesteld; hij had een koel en helder hoofd, klaarder misschien dan dat zijner groote meesters, Cartesius en Bruno, maar tevens een zoozeer tot vroomheid overhellend gemoed, dat hij, in een andere eeuw of een ander land geboren, wellicht godsdienststichter, hoofd eener godsdienstige beweging ware geworden; het was zijn lust en zijn leven te kennen, te begrijpen, maar met dien vurigen zin voor wetenschap ging een levendige behoefte gepaard om in den echten, in den edelsten zin des woords zelf gelukkig te zijn en anderen gelukkig te maken, om door

1) Door de schoone vertaling van den Heer W. Meijer zijn de geschriften van Spinoza thans voor allen toegankelijk. Men leze de ontroerende, zoo sobere, maar van ingehouden hartstocht trillende woorden, waarmede Spinoza het ‘Vertoog over de Verstandsverbetering’ inleidt.

de macht der liefde de kloof met de buitenwereld te dempen en het eigen leven, het leven dat in de Godheid één is, overal weer te vinden. Hij was vermetel in zijn ontkenningen, een echte doordenker, die voor geen consequenties uit eens aanvaarde praemissen terugdeinsde, maar tevens angstvallig er op uit aan vreemd zieleleven geen schade toe te brengen en te eerbiedigen wat de geesten sterkt en samenbindt. Hij had weinig noodig om van te leven en was onzelfzuchtig als weinigen, maar nochtans geen vriend van nuttelooze zelfkwelling, veeleer prediker van blijmoedigheid en gepast levensgenot. ‘Men begrijpt niet, zegt hij, hoe het mogelijk zou zijn, dat tranen, zuchten, angsten ons door de Godheid als een verdienste zouden worden aangerekend; de Godheid is niet jaloersch, waarom zou zij dan in onze onmacht of ellende behagen scheppen? Integendeel, hoe grooter vreugde wij gevoelen, des te volkomener worden wij en des te meer aandeel erlangen wij aan de goddelijke natuur. De wijze zal zich laven en sterken aan spijs en drank, aan welriekende geuren, bloemen, muziek, smaakvolle kleeding, lichaamsoefeningen en schouwtooneelen.’

Welnu, gelijk in Spinoza's zielsgesteldheid, zoo ging ook in zijne wijsbegeerte velerlei hand aan hand, wat bij den eersten oogopslag elkander schijnt buiten te sluiten. Zooals ik reeds zeide: uit de meest verschillende bronnen heeft hij de elementen van zijn leer gehaald. Het stelsel werd geboren als de vrucht van de poging om al dat heterogene tot eenheid te herleiden. Of het stelsel overal sluit, is een vraag, welke ontkennend beantwoord moet worden.

Naar mijne overtuiging heeft de geschiedenis der wijsbegeerte nooit één enkel stelsel van beteekenis opgeleverd, dat aan den eisch van harmonie in alle opzichten voldoet. Eenheid is een ideaal.

Eerst in den laatsten tijd is door de historische onderzoekingen van Joël, Freudenthal, Sigwart, Tönnies en anderen aangetoond, dat Spinoza's stelsel uit verschillende wortels is opgegroeid. Vroeger was de gewone voorstelling dat dit stelsel enkel de logische consequentie van de door Cartesius aanvaarde praemissen was. Tot verbazing van velen wordt die voorstelling ook thans nog door Kuno Fischer in de ‘Jubilaeumausgabe’ van zijne ‘Geschichte der neuern Philosophie’ gehuldigd. Be-

schouwt men de leer der al-eenheid als hoofdtrek van het Spinozisme, dan ligt het voor de hand op te merken, dat die leer reeds bij Bruno wordt aangetroffen. Betooverd door het grootsche nieuwe wereldbeeld, dat zijn tijd aan Copernicus te danken had, dacht hij zich de natuur als tot in het oneindige uitgestrekt en viel het hem moeielijk zich een omheining te denken, binnen welke de kosmos zou zijn opgesloten. Tevens stond het Bruno voor den geest, dat er slechts één oneindig wezen kon zijn, slechts één wezen, dat met zijn macht allen tijd en alle ruimte vult. Zoo werden de grenzen, die men tot dusver tusschen God en wereld getrokken had, wat althans de ruimte betreft, uitgewischt.

Inderdaad schijnt Spinoza in de eerste periode van zijn ontwikkeling onder den invloed van Bruno uit de oneindigheid der natuur tot hare goddelijkheid besloten te hebben. Maar hij deed het van meet aan op consequenter wijze dan zijn voorganger, die soms nog van een grens tusschen God en wereld gewaagde, van een grens, die de mensch met zijn natuurlijke kenvermogens niet overschrijden kon en over welke enkel geloof en hemelsche openbaring kunnen heenhelpen. Eerst in zijn tweede periode schijnt Spinoza aan de hand van Cartesius geloopen te hebben.

Tot verklaring en verontschuldiging van Kuno Fischer's voorstelling diene, dat Spinoza ook bij Cartesius vond wat noodig was om te besluiten: ‘Er is niets buiten God.’ Cartesius had twee werelden aangenomen met geheel tegengestelde eigenschappen: een wereld van niet-denkende lichamen en een wereld van niet-uitgebreide geesten. Tegenover elkaar stonden die beide werelden dus op eigen voeten. Niet alzoo tegenover God, schepper en onderhouder dier twee werelden, zonder wien er niets van haar ook maar één enkel oogenblik zou overblijven. Cartesius liet het aan Spinoza over de conclusie te trekken, dat het volmaakte wezen als alomvattende werkelijkheid ook de eenige werkelijkheid moest heeten.

Natuurlijk is de al-eenheidsleer van Spinoza niet geheel nieuw. Dikwijls is het mogelijk een parallel te trekken tusschen zijne beschouwing en die van denkers uit een geheel anderen tijd. Zoo zeide reeds Diogenes van Apollonia: ‘Er is maar één natuur, één wezen; hoe zou er anders werking van het een op het ander mogelijk zijn? Dingen, die niets met elkaar

gemeen hebben, waarvan de naturen vreemd aan elkander zijn, laten zich niet vermengen, kunnen elkaar geen voordeel of schade toebrengen. Alle verschillende dingen moeten dus als wijzigingen van één en dezelfde werkelijkheid worden opgevat.' Welnu, ook Spinoza zegt: 'Dingen, die niets met elkander gemeen hebben, kunnen elkanders oorzaak niet zijn. Een ding zij een gewrocht; om het als zoodanig te kennen, moet ik zijn oorzaak kennen. In de kennis van het gewrocht ligt de kennis der oorzaak opgesloten; doch wat niets met elkander gemeen heeft, kan ook niet uit elkaar verklaard worden; het begrip van het eene is niet uit dat van het andere af te leiden.' Misschien heeft Spinoza Diogenes nooit gekend. Toch is de leer van den monist der 17de eeuw, volgens wien oorzakelijk verband begrijpelijk moet zijn, een echo van de leer van den monist der 5de eeuw vóór Chr.

Ook Lotze leert: Enkel datgene kan met elkaar in betrekking staan, wat deel uitmaakt van één geheel. De werkelijkheid, die in zeker opzicht veelheid is, moet tevens in een ander opzicht éénheid zijn, zal wederkeerige inwerking mogelijk wezen. We dienen alle dingen als onzelfstandige ledematen van één eenig wezen te beschouwen. Zoo alleen is het denkbaar, dat de verandering, die A. treft, verandering van B. na zich sleept. Laat die verandering een beweging zijn, de verplaatsing van een magneet, die in de buurt van ijzervijlsel komt. Nu vliegen de stukjes ijzer op den magneet toe. Hoe zou die laatste beweging door de eerste worden uitgelokt, indien de beweging, die aan den magneet werd meegedeeld, niet tevens het ijzervijlsel van zijn plaats trok? Wanneer A. en B. elkander niet raakten, zouden ze niet met elkander in verkeer kunnen staan. Als wij het eene ding zich naar den toestand van het andere ding zien richten, ligt daarin opgesloten dat die toestand ook het eerste ding treft, ook zijn toestand is, dat de twee dingen in den grond één zijn. Waren de twee dingen in den grond twee, dan zou de verandering, welke het eene ding ondergaat, binnen de grenzen van dat ding besloten blijven en geen invloed uitoefenen op het lot van het andere ding.

Dezelfde fijne gedachte keert telkens terug. Reeds de groote denkers der middeleeuwen beschouwden God niet als opperwezen, heer der heerscharen, maar als eenig wezen. Erigenes

zegt: ‘Deus est omne quod vere est; God is het, die alles maakt; God is het, die in alles wordt; alles wat gekend en waargenomen wordt, is enkel verschijning van den niet verschijnenden God, non-apparentis apparitio.’ Anselmus: ‘Ubi summa essentia non est, nihil omnino est.’ Reeds Augustinus: ‘De geest Gods is het geheel der onveranderlijke en eeuwige ideeën, welke de vormen en typen van alle dingen zijn. De dingen dezer wereld bestaan enkel voor zoover zij deel hebben aan de ideeën Gods, gelijk de menschelijke rede enkel bestaat door deel te hebben aan de oneindige rede.’ Later hooren wij David van Dinant, in overeenstemming met Spinoza, verzekeren, dat God niet enkel de formeele, maar ook de materieele grond van alles is, dat God, rede en materia prima, onbepaalde stof, één en hetzelfde zijn. ‘Deus et nous et materia prima idem sunt.’ Ik haast mij er bij te voegen, dat deze stelling door den kerkelijken banbliksem getroffen werd.

De filiatie der denkbeelden dwingt ons nog hooger tot Aristoteles en Plato op te klimmen. Aristoteles zegt: ‘Iemand maakt een koperen bol, die dus aanvangt te bestaan en later ophouden zal te zijn. Maar men maakt niet de natuur van het koper en evenmin de natuur van den bol. Deze laatste zijn eeuwig wat zij zijn.’ Ook Spinoza zegt: Men houde het onderscheid tusschen existentie en essentie in het oog. De eindige dingen ontstaan en vergaan in den tijd, maar zijn geworteld in wat buiten den tijd staat. De essenties van alle dingen zijn eeuwig.

Deze onderscheiding hing samen met een andere, welke eveneens reeds door Aristoteles en ook door Plato gemaakt was. Die stof, waaruit mijn lichaam of gindsche boom of dit huis bestaat, heeft niet altijd den vorm van mijn lichaam of gindschen boom of dit huis vertoond. Zoodanige vorm is er van buiten af aan gegeven en zal er van buiten af weer aan onttrokken worden. Daar dezelfde stof achtereenvolgens verschillende vormen, hoogere en lagere, kan aannemen, is geen dier vormen haar oorspronkelijk eigen. Als algemeene grondstof moeten wij iets aannemen, dat van nature geheel onbepaald is, maar in den loop der tijden allerlei wordt, iets wat een bloote mogelijkheid en geen werkelijkheid vertegenwoordigt, iets wat geheel passief is. De stof is slechts bewegelijk, heeft zelve geen kracht van beweging. Alle werkzaamheid,

waardoor iets wordt, moet op rekening van vorm, van vooraf reeds belichaamden vorm, geplaatst worden. De eene mensch brengt den anderen voort, de bouwmeester het huis, de zon den boom. Dit proces van worden heeft geen aanvang en geen einde. Het is het worden van het vergankelijke, van het afhankelijke, van datgene, welks ontstaan, duren en vergaan aan voorwaarden gebonden is. De rede zegt ons, dat er aan dat worden een werkelijkheid moet ten grondslag liggen, die in zich zelve geworteld is, een eeuwige werkelijkheid, waaraan al het tijdelijke ten slotte de vormen ontleent, die het noodig heeft om te voorschijn te treden, een werkelijkheid, die enkel werkelijkheid is en geen mogelijkheid voor verdere ontwikkeling toelaat, de haard der onverderfelijke essenties van alle dingen, of, om de woorden te gebruiken, die zoowel bij Spinoza als bij Aristoteles voorkomen, het allervolmaaktste, het allerreëelste wezen.

Hoe ver ook overigens de godsbegrippen van Spinoza en Aristoteles uit elkander mogen loopen, in de zooeven genoemde hoofdtrekken zijn zij aan elkaar gelijk. Ook bij Spinoza vinden wij, zooals trouwens eveneens bij de voorafgaande scholastiek, de gelijkstelling van realiteit en volkomenheid, verder de onderscheiding van verschillende graden van realiteit, verschillende trappen van volkomenheid.

Doch in dit verband wil ik er vooral op wijzen, dat het dezelfde logica is, die den ouden denker Aristoteles, die den zeventiende-eeuwschen Spinoza, die den modernen mensch naar het oneindige en eeuwige wezen henendrijft. ‘Het verstand, zegt Kant, zoekt eerst vasten grond in de werkelijkheid der ervaring, maar spoedig bespeurt het dat die grond wegzinkt, want ieder voorwerp der ervaring blijkt een afhankelijk, een contingent bestaan te leiden; zoo wordt het gedrongen naar de onwrikbare rots der noodzakelijkheid om te zien, opdat deze aan het contingente een werkelijkheid verleene, welke het niet in zich zelf heeft. Ja zelfs noodzakelijkheid zou iets anders vereischen om op te rusten, indien er ledige ruimte boven en beneden haar ware, indien zij niet alle dingen zoo doordrong, dat er geen reden overbleef om naar hun waarom te vragen.’ Zoo is het inderdaad: de zinnelijke wereld, waarvan wij zelve een deel uitmaken, wijst, omdat zij geen bestand in zich zelve heeft, naar iets hoogers;

wij gelooven in een oneindig wezen, niet op grond van wat het eindige is, maar veeleer op grond van wat het niet is. Godsdienst wortelt in het besef van de nietigheid, onwerkelijkheid, vergankelijkheid van het eindige. Deze negatieve houding des geestes tegenover ieder eindig ding is tevens zijn eerste positieve houding tegenover het oneindig wezen; het eindige wordt ‘aufgehoben’ in den dubbelen zin, dien de term bij Hegel heeft: van zijn eigen waarde beroofd, maar tevens verheven tot een hooger niveau, in een hoogere werkelijkheid opgenomen.

Er gaapt een kloof tusschen de leer der Neo-Platonisten en de beschouwing van Spinoza. Toch zijn er punten van overeenkomst. Volgens Plotinus werpen de ideeën, de eeuwige essenties, haar licht in de donkere ledige ruimte, welke is de onbepaalde materie, het niets; daardoor treedt de wereld der zinnen te voorschijn, welke goed is, zoover zij bestaat, slecht, zoover zij niet bestaat. De oorsprong van de schoonheid der zinnenwereld is deze: het geestelijke schittert door de materie heen. Tot het wezen Gods behoort het: zijn eeuwig licht te doen stralen in de duisternis, in de materie, en zoo de wereld te scheppen, welke derhalve eeuwig is. Het heil van den mensch is zich los te maken van het booze, van de materie, op te gaan in God, in het al-ééne.

Welnu, ook Spinoza zoekt het heil der ziel in vereeniging met God. Maar goed en slecht, schoon en leelijk zijn volgens hem begrippen, die niet van de werkelijkheid gelden, doch enkel ten gevolge van verwarring tusschen kennis en verbeelding op haar worden toegepast. De mensch, nietige aardwurm in het groot universum, rekent alles naar zich toe en beschouwt zich zelf, in strijd met de leer van Copernicus, nog steeds als het middelpunt der wereld, als hij aan dergelijke onderscheidingen objectieve beteekenis toekent. Enkel van een menschelijk standpunt uit wordt er aan haar waarde geschonken. Voorts valt bij Spinoza het verschil tusschen God en de donkere, ledige ruimte van Plotinus weg. Bij Cartesius bestond het universum nog uit drieërlei: God, uitbreiding, denking. Maar hij Spinoza worden oneindige uitbreiding en oneindige denking attributen van den oneindigen God.

Van den oneindigen God. Om waarlijk oneindig te zijn, zegt Spinoza, moet God een oneindig aantal oneindige attri-

buten hebben, doch slechts twee kennen wij er van: uitbreiding en denking. Daaruit bespeuren wij, dat, als Spinoza zich een adaequate idee van God toeschrijft, hij met dien kunstterm niet een volledig begrip bedoelt, maar een begrip, dat, zoover als het reikt, niet duister en verward is, veeleer den waarborg van zijn juistheid in zich heeft. Niemand heeft ooit scheller licht doen vallen op de onvolledigheid der menschelijke kennis. Spinoza neemt aan, dat de werkelijkheid oneindig vele zijden heeft, maar ten gevolge van de beperktheid onzer ervaring merken wij slechts twee er van op; in de eerste plaats, waar wij ook de blikken heenwenden, overal vinden wij hetzelfde: materieel zijn of uitbreiding; keeren wij ons vervolgens tot ons innerlijk zijn, dan bespeuren wij datgene, waarop de categorie van ruimte volstrekt niet van toepassing is, geen uitgebreid zijn, maar bewustzijn, of, zooals het hier heet: denking. Ook dit laatste wordt evenzeer als de uitbreiding gerekend alomtegenwoordig te zijn. Het stof, dat ge van uw voeten schudt, is meer dan het schijnt te zijn. Wij kennen twee geheel verschillende zijden derzelfde werkelijkheid, twee volkomen zelfstandige attributen Gods. Wat in de wereld van het uitgebreide plaats grijpt, vindt nooit zijn verklaring in de wereld van denking en omgekeerd evenmin. Men bespeurt het: Spinoza heeft niet radikaal gebroken met het dualisme van Cartesius, maar het uit de sfeer van het vergankelijke en veranderlijke overgebracht in zijn eeuwigen God.

God is bij Spinoza: zelfstandige werkelijkheid, substans, maar juist om die reden tevens het alomvattend, wettelijk natuurverband, waardoor al wat is gedragen wordt. Derhalve verklaart hij: wanneer wij onze kennis der natuur vermeerderen, dan vermeerderen wij tevens onze kennis van haar eerste oorzaak, d.i. van God. Daarom zegt hij: gelijk alle dingen voortkomen uit God, moet onze geest, om echte wetenschap te erlangen, al zijn begrippen aangaande de dingen afleiden uit het begrip van God. A Jove principium.

Men heeft dat verkeerd verstaan. Zoo lezen wij bij Damiron: ‘Spinoza gaat uit van het allerhoogste wezen, de bronwel van alle zijn, om dan af te dalen langs de keten der wezens;

dat is de verkeerde weg, de weg van het minst bekende tot het meer bekende, van het verborgene tot het duidelijke, van het moeilijke tot het gemakkelijke. Hij volgt de orde, waarin de dingen bestaan, niet die, waarin zij gekend worden; il suit l'ordre d'existence, au lieu de celui de connaissance.'

Dien indruk het ongerijmde na te jagen, en, geheel buiten de ervaring om, al zijn kennis der wereld uit zijn godsbegrip te willen te voorschijn tooveren, heeft Spinoza nog versterkt door de uiteenzetting zijner denkbeelden in den vorm eener meetkunde. Tot die fout ware Cartesius niet licht vervallen. Wel zocht ook deze bij de mathesis 'veritatis normam', maar hij bedoelde er enkel mede, dat men op ieder gebied van kennis slechts in zoover wetenschap bezit als onze denkbeelden denzelfden graad van klaarheid en duidelijkheid, dezelfde evidentie bezitten, als waarin men zich bij de meetkunde verheugen mag. Cartesius heeft nooit geleerd, dat de mathematische betoogtrant de eenig mogelijke was. Ook Spinoza was geen verachter der ervaring. Maar in zijn tijd had Kant nog niet aangewezen, dat de meetkunde haar karakter van zekerheid niet enkel aan redeneering, maar ook aan aan-schouwelijkheid te danken had. Zoo kon Spinoza meenen, dat er aan de overredingskracht van zijn stelsel, hetwelk hij natuurlijk op geheel andere wijze had gebouwd, niets haperen zou, indien het hem gelukte het als een goed sluitend geheel van definities, axiomas, stellingen en demonstraties voor te dragen. Ter wille van een discipel had hij reeds vroeger in dat logge pantser de leer van Cartesius geperst. Spinoza's Ethica maakt een zonderlingen indruk door het schreeuwend kontrast tusschen het mystisch verlangen naar het eeuwige, fontein van kracht en zaligheid, hetwelk de drijfveer is van zijn denken, en den dorren, koel beredeneerden vorm, waarin hij zijn gedachten, als waren zij werkelijk deelen eener nieuwe, God en wereld omvattende wiskunde, aan elkander schakelt.

Overigens had Spinoza gezonde denkbeelden betreffende de voorwaarden, waaraan weten gebonden is. In het helaas onvoltooid 'Vertoog over de verstandsverbetering' wordt losse ervaringskennis als kennis van laag allooi vermeld; b.v. wij weten, dat olie een geschikt middel is om vuur aan te houden, water om het te blusschen, maar de reden waarom het zoo is verstaan wij niet. Zulk weten komt in het dagelijksch

leven te pas, maar bevredigt niet de behoeften van den mensch, die begrijpen wil. Van rationeel weten kan enkel daar sprake zijn, waar wij met dezelfde noodzakelijkheid als waarmede een gevolgtrekking uit hare praemissen voortvloeit, oorzaak en gevolg aan elkaar geketend zien. Dat is het waarom Spinoza telkens zegt: ‘oorzaak of reden.’ Uit de wetten der beweging moet alles verklaard worden in de stoffelijke natuur, want, al is Spinoza nooit een echt Cartesiaan geweest, daarin was hij het met zijn grooten voorganger eens, dat de stoffelijke natuur als een reusachtige machinerie moest worden opgevat, waarin alles door stoot en druk geschiedt, en hij was op het punt de materie te definieeren als uitgebreidheid in beweging en rust. Omgekeerd moet alles op geestelijk gebied enkel als noodzakelijk product van de heerschappij der geestelijke wetten, b.v. van die der associatio idearum, worden opgevat. Voor zoodanige redelijke kennis valt de tijdsbetrekking weg; de wetten zijn er niet eerst en daarna pas hare werkingen, maar de werkingen zijn de logische consequentie der wetten en vloeien daaruit met dezelfde noodzakelijkheid voort, als de eigenschappen van den cirkel uit de definitie van den cirkel. Vandaar dat voor Spinoza de redelijke kennis eene opvatting der dingen uit het oogpunt der eeuwigheid, sub specie aeterni, is; zij ziet in alle feiten voorbeelden eener onveranderlijke noodzakelijkheid. Spinoza's substantie, het hoofdbegrip zijner geheele philosophie, is die eeuwige noodzakelijkheid, de alomvattende, onwrikbare, doorgrondelijke natuurorde. Hij betitelt haar als God en ook als voortbrengende natuur en eischt dat uit haar als hoogste praemis alles zal worden afgeleid.

Spinoza had een verheven ideaal van kennis, maar, op de keper beschouwd, is het geen ander, dan hetwelk ook thans nog prikkel en richtsnoer van wetenschappelijk onderzoek is; ook wij gaan uit van de onderstelling van een alles beheerschenden, wettelijken samenhang; ook wij zien daarin het ware, het eeuwige wezen der dingen, dat in veel hoogere mate dan het voorbijgaand verschijnsel den naam van werkelijkheid verdient; ook wij noemen wetten soms oorzaken van wat er gewrocht wordt, en ook wij achten in dat geval ons streven naar kennis eerst dan ten volle bevredigd, wanneer het ons mogelijk is oorzaak en werking aan elkaar gelijk te

stellen, de oorzaak als den logischen grond van haar werking op te vatten. Of zijn wij tevreden, als we enkel weten, dat kinine koorts geneest? Het groote verschil tusschen Spinoza en ons is, dat wij ons ideaal van kennis voor niet meer houden dan het is, voor een ideaal, dat moet worden nagestreefd, maar waarvan wij niet zeker weten of het ten volle verwerkelijkt kan worden, terwijl Spinoza op zijn dogmatisch standpunt zonder aarzeling alle causale afhankelijkheid met een geometrisch volgen op ééne lijn stelt. Hij twijfelt er geen oogenblik aan of denken en zijn kunnen elkander volkomen dekken. A priori staat het voor hem vast, dat de twee zijden der werkelijkheid, die onder het bereik onzer ervaring vallen, ook in alle deelen voor ons verstand doorzichtig zijn, dat hier de orde der gedachten en de orde der dingen geheel aan elkaar kunnen beantwoorden.

Toch is die redelijke kennis, waarbij wij het eeuwige en noodzakelijke in de dingen aanschouwen, nog niet de hoogste vorm van kennis. De uitkomst, die hier door het denken verkregen wordt, komt op den langen weg van vergelijking en redeneering tot stand. Hoe die lange weg moet loopen, had Spinoza zich voorgenomen in een soort van inductieve logica te schilderen; hij zou daarin spreken over het gebruik der zintuigen, over het nemen van proeven, over alles wat dienen kan om de eeuwige wetten op te sporen, volgens welke de dingen ontstaan en die zoo hun innerlijke gesteldheid ontsluieren; denkelijk was het zijn vroege dood, die hem verhinderde dat plan uit te voeren, zoo opvolger van Baco, voorlooper van Mill te worden. In zijn schatting gold als hoogste doel echter het intuïtief weten, een rechtstreeksch schouwen van de waarheid. Op deze wijze weet ik, zegt Spinoza, uit het feit, dat ik iets weet, wat het zeggen wil iets te kennen; of wel, dat twee en drie samen vijf zijn; dat, als twee lijnen evenwijdig loopen met een derde, zij ook onderling evenwijdig zijn. Uit het slot der Ethica blijkt, dat ook de samenhang der individueele ziel met de Godheid bij intuïtie wordt gekend. Vergis ik mij niet, dan mag ook als voorbeeld dier beste, edelste wijze van weten de kennis Gods bij Spinoza worden aangezien, eveneens de kennis der betrekking, waarin God en wereld tot elkander staan.

Op grond van zijn: ‘omnis determinatio est negatio’, iedere beperking is ontkenning, heeft men verklaard: Spinoza is wereldloochenaar.

Maar in die stelling ligt slechts opgesloten, dat de beperkte, de tijdelijke dingen, die de wereld uitmaken, niet op eigen voeten staan; er wordt niet door aangeduid, dat zij zelfs niet bestaan in haar oneindigen grond. Ontken ik uw aanzijn, als ik zeg, dat het in het alomvattend wereldverband geworteld is, en buiten dat verband onbegrijpelijk, onmogelijk moet heeten?

Het is waar, Spinoza stelt aan elkaar over een redelijke opvatting van uitgebreidheid en die afgetrokken beschouwing, die zinnelijke voorstelling, welke bij hem *verbeelding* heet. Voor de laatste, welke verreweg de gemakkelijkste is, is uitgebreidheid eindig, deelbaar, saamgesteld; enkel voor de eerste is zij oneindig, eenig, ondeelbaar[1)]. Zelfs gaat hij zoover te betoogen, dat tijd, maat en getal enkel manieren van verbeelding zijn, waarbij het oneindige niet tot ons bewustzijn komt[2)]. Doch ook daarin kan ik enkel de leer ontdekken, dat de werkelijkheid voor een juist inzicht een continuum is en dat wij haar enkel gemakshalve of omdat wij slaven onzer zinnen zijn in afzonderlijke stukken slaan. We zeggen, dat het oude jaar, één omwenteling der aarde om de zon, is afgeloopen, en dat een nieuw jaar, een nieuwe omwenteling heeft aangevangen; maar wie bespeurt niet, dat zoodanige indeeling, hoe nuttig ook, niets met de werkelijkheid te maken heeft en dat er in haar slechts één onafgebroken geschieden plaats grijpt? En zoo is het overal. De flesch wordt door ons als een geheel beschouwd, daar hij enkel in zijn geheel gebruikt wordt, doch de wijn in die flesch als een veelheid, daar hij enkel bij teugen wordt gedronken. Wij zijn het, die verdeelen en afmeten; toch is dat, waarop wij die verrichtingen toepassen, al zij het dan geen zelfstandige werkelijkheid, nochtans werkelijkheid, ook in de oogen van Spinoza.

Van alle kanten wordt erkend, dat Spinoza tweeërlei causaliteit aanneemt. Eenerzijds leert hij: het tijdelijke

1) Eth. I 15 Sch.
2) Ep. 12.

wortelt in het eeuwige, het eindige in het oneindige. Immers het is ondenkbaar, dat dingen, die van nature niet onvermijdelijk bestaan, hun aanzijn niet te danken zouden hebben aan iets, dat van nature wel onvermijdelijk bestaat. Hij neemt enkel voor de substans identiteit van denken en zijn aan, roept slechts voor de substans een denken in, bij hetwelk van ervaring geen sprake kan zijn. Het begrip van de substans is een eenig en onvergelijkelijk begrip. De eerste vorm der causaliteit is: een eeuwig volgen der dingen uit God. Anderzijds beschouwt Spinoza ieder afzonderlijk ding als het noodzakelijk gevolg van andere dingen, iedere gebeurtenis als de noodzakelijke uitkomst van andere gebeurtenissen; daar bij deze beschouwing van een rechtstreeksch vastknoopen der dingen en gebeurtenissen aan God geen sprake kan zijn, neemt hij hier een noodzakelijke opvolging aan, welke nooit een aanvang heeft genomen, nimmer eindigen zal. Zoowel op geestelijk als op stoffelijk gebied heeft hij dat denkbeeld van oneindigen samenhang met zoo ijzeren consequentie uitgewerkt, dat zijn stelsel hier sidderen doet als bij den aanblik van een Medusahoofd. De mensch is hier een bezielde automaat, op wien het ongerijmd zou zijn een begrip als dat van verantwoordelijkheid toe te passen.

Maar, zegt men, de onwrikbare natuurloop is, op de keper beschouwd, bij Spinoza enkel een menschelijke illusie, een misleidend gewrocht der verbeelding. Werkelijk bestaan komt bij hem enkel aan het onveranderlijk en zelfstandig zijnde toe. Zijn stelsel laat geen ruimte voor eenig geschieden. De vraag, hoe de eindige dingen uit het oneindige ontstaan, wordt door hem op zijde geschoven. Hij kent die vraag niet. Van Spinoza's standpunt uit komt het groote, eeuwenoude probleem, waarmee zooveel theologen en philosofen zich het hoofd hebben gebroken, eenvoudig niet te pas. Zijn stelsel is akosmisme.

Wanneer het zoo ware, dan begrijp ik niet, hoe men in Spinoza een groot denker kan vereeren. Want dan is de kern zijner leer het toppunt van ongerijmdheid. Het heet, dat de individuen enkel door een valsche individueele opvatting zouden bestaan. Maar die valsche individueele opvatting, hoe zou zij kunnen bestaan, tenzij door individuen?

Naar mijn overtuiging was het de bedoeling van Spinoza aan eenheid en veelheid, aan continuïteit en individualiteit gelijkelijk recht te laten wedervaren. ‘Uit de goddelijke natuur,’ zegt Spinoza[1)], ‘*moet* noodwendig oneindig veel op oneindig vele manieren voortvloeien, alles namelijk wat een oneindig verstand kan omvatten.’ Hoe we dat moeten hebben te verstaan, wordt ons in het scholion van de volgende stelling gezegd. Met dezelfde noodzakelijkheid als uit de natuur van een driehoek van eeuwigheid tot eeuwigheid volgt, dat de som der drie hoeken gelijk is aan twee rechte, volgt uit Gods oppermacht of oneindige natuur oneindig veel op oneindige wijzen. Derhalve was Gods almacht van eeuwigheid af werkzaam en zal zij op dezelfde manier in eeuwigheid werkzaam blijven.

De verhouding tusschen God en de onzelfstandige dingen dezer wereld is van eeuwige geldigheid gelijk ieder geometrisch ergo. Zooals het ongerijmd is bij gelijkheid der hoeken van een driehoek niet tevens gelijkheid der zijden of omgekeerd aan te nemen, is het ongerijmd God zonder wereld of de wereld zonder God te willen denken.

Spinoza is de speculatieve wijsgeer, die zich niet door het entweder-oder van den bekrompen verstands-mensch laat begoochelen. De zoodanige zegt: het zijnde is òf eenheid òf veelheid; òf oneindig of eindig; òf eeuwig of tijdelijk. Volgens Spinoza zijn dit onafscheidelijke antithesen. God is de eenheid. Waarvan? tenzij er tevens veelheid is. Het vergankelijke zou er niet zijn zonder het eeuwige. En terwijl Spinoza het vergankelijke als zoodanig geheel aan banden legt, verklaart hij het tevens voor vrij, in zoover het eeuwig is en dus zelfbepaling geniet.

Men zal vragen: hoe kan het eindige tevens oneindig, het tijdelijke tevens eeuwig zijn? Het eindige is opgesloten in zichzelf. Bij alle waarneming neemt het enkel zijn eigen toestand waar. Streng genomen mag ik niet zeggen: ik zie de zon buiten mij. Het moest heeten: ik heb bewustzijn van mij zelf als ziende de zon. Maar dit is onzin. Indien wij ons eigen huis niet verlieten, hoe zouden wij dan droomen van een eigen huis? Augustinus heeft reeds gezegd: ‘De

1) Eth. I 16.

hardheid of de vorm van een appel reiken niet verder dan het ding, waarvan zij de qualiteiten zijn. Maar het denken is een eigenschap, die veel verder reikt dan de ziel, waaraan zij toebehoort. Ik kan niet enkel aan mij zelf, maar ook aan allerlei andere dingen denken.' Het denken is uit zijn aard oneindig. Door het denken is het eindige aan het goddelijke verwant en in staat het goddelijke in zich op te nemen.

Om hetzelfde op een andere wijze te zeggen: het is duidelijk dat waarnemingen ons niet van buiten af worden ingegoten, maar in ons worden opgewekt. Welnu, zelfs de meest volslagen idealist kan niet meenen, dat de afzonderlijke geest als zoodanig zich de wereld inbeeldt, die hem schijnt te omgeven. Wij weten immers niets van een scheppende werkzaamheid, welke wij op die wijze uitoefenen. 'Enkel een hoogere en algemeene macht, welke in alle individueele geesten verbindend werkt, maakt het mogelijk, dat de wereld-tafereelen, die ieder voor zich ontwerpt, bij elkander passen, dat de bewustzijnswereld van den een zich in de bewustzijnswereld van den ander voortzet en zich daarbij aansluit, dat dus aan allen dezelfde uitwendige werkelijkheid verschijnt, één gemeenschappelijke wereld, waarin zij met en op elkander werken, elkander zoeken en vinden kunnen.'

Zoo blijkt dat Spinoza volle recht had gelijktijdig vast te houden wat voor het alledaagsche verstand elkander schijnt buiten te sluiten: individualiteit en continuiteit. Eenerzijds zijn de eindige geesten door onoverkomelijke kloven van elkander gescheiden en staan zij evenver van elkander als de sterren aan den hemel. Wel kan ik een gedachte hebben gelijk aan uwe gedachte of een smaak gelijk aan uwen smaak, maar het is mij onmogelijk in uw bewustzijn over te stappen en uw gedachte, uw smaak te hebben. De sferen zijn en blijven gescheiden. Toch zijn zij anderzijds innig verbonden en is er in zoover geen verschil tusschen u en mij als in ons leeft en werkt één zelfde God.

Doch tevens blijkt nu, dat Spinoza onrecht had met uitbreiding en denking in éénen adem als gelijkwaardige attributen Gods te vermelden. Want de wereld van denking heeft iets voor op de wereld van uitbreiding; zij is er niet enkel gelijk de laatste, maar kent haar tevens. In het stelsel

van Spinoza loopt de wereld van denking parallel met de wereld van uitbreiding, maar ondergaat geen invloed van haar. Zij staat geheel op zich zelve, zou zijn wat zij is, ook al ware er geen zelfstandige wereld van uitbreiding. Wat noopt ons dan te zeggen, dat de laatste er is buiten ons denken? Hoe is het zelfs mogelijk, dat het ééne attribuut het andere kent, als zij gescheiden zijn? Hier verzwelgt de wereld van denking die van uitbreiding. Spinoza zou idealist zijn geweest, indien hij het dualisme van Cartesius geheel had kunnen overwinnen.

Bij de nadere ontwikkeling van zijn systeem zag Spinoza zich dan ook verplicht de gelijkwaardigheid der attributen prijs te geven. Na op zeer gebrekkige wijze de ziel des menschen als idee van zijn lichaam gedefinieerd te hebben, kon hij zich niet ontveinzen, dat ieder onzer meer is dan bewustzijn van zijn lichaam, dat er tevens zelfbewustzijn is. Zoo nam hij dus een idea ideae, een idee der idee, aan en ging verder dan de stelling, waarvan hij oorspronkelijk was uitgegaan. Want oorspronkelijk was de bedoeling, dat er bij ieder ding slechts twee kenbare aspecten van dat ding waren, die niet tot elkaar te herleiden en niet met elkaar te vergelijken waren, maar nochtans één en hetzelfde uitdrukten: men denke aan een gevoel van honger en een hollen maag of aan een zekere gebeurtenis in de hersenen en de aanschouwing van een landschap. Nu rees de vraag, welke lichamelijke toestanden er parallel konden loopen met het weten van onze zielstoestanden, met de feiten van het zelfbewustzijn. Uit de briefwisseling, die Spinoza in den laatsten tijd voor zijn dood gevoerd heeft, blijkt dat hij er meer en meer toe overhelde een hierarchie der attributen aan te nemen op deze wijze, dat de modi van het attribuut der uitbreiding door dat der denking werden gekend, de modi van het attribuut der denking door een hooger attribuut, dat nu aan den horizont verschijnt en gevoegelijk zelfbewustzijn zou kunnen heeten. Had hij langer geleefd, wellicht zou zich dan zijn systeem ontwikkeld hebben tot wat het onder de handen van denkers na Kant geworden is en zou hij in een goddelijk Ego den sleutel van het heelal hebben gevonden.

Doch al heeft Spinoza met een dergelijke theorie zijn stelsel niet bekroond, dit staat vast, dat de na-christelijke denker

uit het voorchristelijk volk, gelijk men hem met groote vermetelheid heeft genoemd, een ‘oneindig verstand’ heeft aangenomen. Hij moest het wel aannemen, want van al wat bestaat, ook van de oneindige ons totaal onbekende attributen Gods, is er een idee volgens hem. Hij moest het wel aannemen om nog een andere reden, want waar zou hij anders zijn eeuwige essenties van alle dingen laten, die eeuwige essenties, waarvan hij met zijn tijdgenooten steeds den mond vol had?

Om een zeer spitsvondige reden verklaarde hij het oneindig verstand echter niet een attribuut van God zelf te zijn, niet natureerende natuur, maar een modus, een schepsel, iets wat wortelt in het zelfstandig zijn, iets wat den steun der Godheid behoeft om te zijn en dus niet God zelf mag heeten. Oneindig verstand, zegt hij, behoort tot de natura naturata, tot de afhankelijke natuur, want het is slechts een bepaalde manier van oneindige denking; liefde, begeerte zijn andere manieren; oneindig verstand kan niet zelfstandig gedacht worden en bestaat dus niet zelfstandig. Op denzelfden trant had Spinoza ter wille der consequentie aldus moeten redeneeren: oneindige uitbreiding behoort tot de natura naturata, want zij is slechts een bepaalde manier van oneindig bestaan; denking is een andere manier; oneindige uitbreiding kan niet zelfstandig gedacht worden. Ware Spinoza consequent geweest, dan zou hij òf geen enkele eigenschap aan God, de eeuwig tegenwoordige, zelfstandige realiteit, hebben toegeschreven, òf intellectus infinitus evenzeer als oneindige uitbreiding eene eigenschap Gods hebben gevormd. Nu hij inconsequent is, weigert hij den eenen keer van het oneindig verstand Gods te spreken en zegt hij zelf een anderen keer: ‘dus is de menschelijke ziel een deel van het oneindig verstand Gods!’[1)]

Natuurlijk doet het weinig ter zake of Spinoza al dan niet het oneindig verstand God noemt. In ieder geval erkent hij een oneindig verstand. Dit is de hoofdzaak. De zeloten hadden hem dus niet een atheïst moeten schelden. Zelve meenen zij immers God te erkennen, als zij van een alziend oog gewagen, de wereldmacht voor het tegendeel van blind verklaren. Volgens hun eigen spraakgebruik leerde Spinoza

1) Eth. II, Prop. 11 Coroll.

Gods bestaan. Zelfs lag het op zijn lijn ook een oneindigen wil te erkennen.[1)] Het groote verschil tusschen de gewone leer en zijn leer bestaat daarin, dat bij hem de wereldmacht niet *buiten* de wereld wordt gezocht, maar in de wereld woont. Spinoza leerde: God is overal, God vult de oneindige ruimte. De schare zeide: God is in den hemel en van daaruit bereikt Hij alles met zijn macht en wijsheid. Spinoza zei: 'God of de natuur.' Maar de natuur, die hij aan God gelijkstelt, is niet een zinnelijk, is een bovenzinnelijk wezen. God of natuur is bij Spinoza een voorwerp van het denken, en niet der aanschouwing, gelijk hij nadrukkelijk in Brief 56 verklaart. Ook is de wereld bij hem geen blinde machinerie. Hij had als Goethe kunnen zeggen: 'De natuur denkt en wil, maar niet op den trant van een mensch.' Het was vrees voor anthromorphisme, bezorgdheid God naar beneden te trekken en van hem een grooten mensch te maken, die Spinoza weerhield van Gods verstand en wil te gewagen.

Dikwijls is Spinoza met zich zelf in tegenspraak. Hij is nominalist ten opzichte van de afgetrokken soortbegrippen: hond, mensch enz.; hij kent enkel honden, menschen. Maar hij is realist tevens, want de natuur of de essentie van den mensch is bij hem een eeuwige waarheid evenzeer als de natuur van den bol. Ook is hij realist ten opzichte van nog meer afgetrokken begrippen als denking, uitbreiding. Al naar men het nemen wil, is Spinoza de meest en de minst abstracte van alle denkers. De minst abstracte, want niemand heeft het duidelijker uitgesproken, dat aan een tijdelijk schepsel geen zelfstandig bestaan toekomt en dat men niet een breuk voor een eenheid moet aanzien. De meest afgetrokkene: hij graaft een kloof tusschen rede en zinnelijke voorstelling, welke niet bestaat. Een onzinnelijke rede heeft geen enkel object. Van grootte zouden wij zonder zinnen geen besef hebben. Zijn abstracte materie of oneindige uitbreiding, die door het oog der rede wordt gezien, verraadt maar al te zeer haar zinnelijken oorsprong.

Het hoogste goed is bij Spinoza: cognitio unionis quam mens habet cum tota natura, de kennis van den samenhang onzer ziel met de geheele natuur. Daarin ligt opge-

1) Eth. I, Prop. 22.

sloten, dat de veelheid en verscheidenheid meer dan schijn is. Wij moeten de dingen zien sub specie aeternitatis, aanschouwen in hun betrekking tot God. Daarin ligt opgesloten, dat niet enkel de verbeelding, maar ook de rede de dingen ziet, ze niet over het hoofd ziet.

Men heeft het Spinoza euvel geduid, dat hij de stelling van Hobbes heeft overgenomen: recht is macht. Maar als twee hetzelfde zeggen, bedoelen zij daarom nog niet hetzelfde. Hobbes is de advokaat van een maatschappelijke inrichting, waarbij alle belangen van hoogeren aard aan den vrede, aan de rustige rust worden opgeofferd. Spinoza, die een redelijke inrichting van het menschelijk leven als einddoel stelt, wijst een anderen weg, gelijk blijkt uit zijn 'Godgeleerd-staatkundig Vertoog.' In dagen van groote onverdraagzaamheid pleit hij op welsprekende wijze voor de vrije gedachte en het vrije woord. Nooit heeft hij bedoeld, dat wie de meeste kanonnen heeft rechtmatig gebieder is. Had hij het zoo bedoeld, dan zou zijn leer het zegel hebben gedrukt op wat praktijk is tusschen de staten onderling. Hier gaat het als in het water: de groote visschen verslinden de kleine. Daarom is het landverraad er niet voor te zorgen, dat de eigen kleine staat weerbaar zij. Het best zou het zijn, wanneer de kleine mogendheden zich tot zelfverdediging aaneensloten. Als Spinoza het streven naar zelfbehoud wortel van alle handelen, oorsprong van alle terugwerking op vreemde inwerking noemt, dan spreekt hij eenvoudig een volstrekt algemeenen regel uit: alle bestaan is een hetzij groote of kleine kracht, waarmede dient gerekend te worden. Om een ding uit uw weg te schuiven, moet ge het overwinnen. Wat in het geheel geen weerstand biedt, heeft ook geen recht om te bestaan; het is er eenvoudig niet; het past niet in het verband der dingen. Wat gezond en sterk is, heeft meer recht om te bestaan dan het zwakke en bouwvallige, want het bezit een hoogeren graad van realiteit, is een belangrijker deel van het zijnde.

Ziedaar de algemeene stelling, doch wanneer zij op de menschenwereld wordt toegepast, blijkt het terstond, dat Spinoza nog op geheel andere factoren dan stoffelijke kracht let. Wie door den storm der hartstochten heen en weer gezweept wordt, is zwak, want hij mist zijn geestelijk even-

wicht. Haat is een gevoel, dat den mensch ongelukkig maakt en hem dus den ondergang te gemoet voert. Liefde daarentegen geeft uitbreiding aan het bestaan, verhoogt 's menschen kracht. Zelfs is liefde in staat te zegevieren over den haat, hem in zijn tegendeel te doen omslaan. Het begrijpen maakt sterk; het bezweert den storm der hartstochten. Genot is verkeerd, als het de kracht om te handelen breekt. Ge bespeurt het: het komt er maar op aan waar men de kracht zoekt!

En nu op politiek gebied. Spinoza zegt: ‘Men is dan het meest onderworpen aan de landsregeering, wanneer men hare bevelen ten volle goedkeurt; hij is de machtigste vorst, die over de gemoederen van zijn onderdanen heerscht. Indien zij, die het meest gevreesd worden, de grootste macht bezaten, dan zou die macht berusten bij de onderdanen van tirannen, want tirannen leven voortdurend in angst voor hun onderdanen.’ Elders zegt Spinoza: ‘Dat is de beste regeering, onder welke in vrede geleefd wordt; doch bij leven denke men hier niet aan bloedsomloop en dergelijke dierlijke functies, maar aan echt menschelijk leven, aan geestelijke uitnemendheid.’"[1)]

Spinoza pleit tegen het medelijden. Ja, tegen het nutteloos en daardoor schadelijk medelijden. Een voorbeeld. Hoofd en hart, tijd en kracht worden bij u in beslag genomen door de gruwelen in Zuid-Afrika. Ge vermoordt uw slaap, ge maakt u zelf ziek. Totaal onmachtig zijt ge om te verhinderen, dat het opbloeiende, frissche, veelbelovende Afrikaander volk onder den voet geloopen wordt. Welnu, denk dan zoo weinig mogelijk aan die sprinkhanenplaag; richt uw aandacht op iets anders, waardoor uw kracht gestaald wordt.

Spinoza pleit tegen het berouw. Ja, tegen het onvruchtbaar berouw. Wat ge gedaan hebt, behoort onherroepelijk tot de geschiedenis. Tob er niet langer over, daar ge het toch niet ongedaan kunt maken. Ga aan uw taak en zondig niet meer.

Spinoza is een praktisch man. Hij wil dat we als redelijke wezens zullen leven.

1) Tract. Pol. Cap. 5.

Wij weten reeds waarin dit redelijk leven bestaat. De kennisse Gods is bij Spinoza het natuurlijk goed der ziel en alles heet heilzaam of schadelijk, al naar gelang het hulpmiddel of belemmering is, om den eindigen mensch met zijn denken en gevoelen in het oneindige wezen aller wezens te doen opgaan. Spinoza was misschien de vroomste man zijner eeuw, een bezonnen realist en tevens een vurig idealist. Van dat realisme en idealisme beiden mogen woorden als de volgende getuigen: 'Wie zich door de rede laat leiden, tracht, zooveel hij kan, tegenover haat, toorn, minachting, waarmede anderen hem bejegenen, liefde of grootmoedigheid in de weegschaal te werpen. Alle aandoeningen van haat zijn verkeerd. Alles wat wij begeeren, wanneer wij door haat bezield worden, is schandelijk en onrechtvaardig. Wie volgens het richtsnoer der rede leeft, zal zooveel mogelijk er tegen waken, dat nijd, spotzucht, geringschatting, toorn, wraakgierigheid in zijn gemoed opkomen; hij zal ook trachten te voorkomen, dat een ander die aandoeningen ondervindt. Haat wordt door wederhaat aangevuurd en kan daarentegen door liefde worden uitgedoofd, zoodat haat in liefde overgaat. Wie beleedigingen met haat wil vergelden en zich wreken, leidt inderdaad een ellendig leven. Wie zich daarentegen beijvert om haat door liefde te overwinnen, strijdt vroolijk en welgemoed, kan even licht aan één als aan velen het hoofd bieden en heeft geen behoefte aan de hulp der fortuin. Wie hij overwint, zijn verheugd voor hem onder te doen, niet omdat hunne krachten te kort schieten, maar omdat ze aangroeien; al hetgeen zoo duidelijk uit het wezen van liefde en verstand voortspruit, dat wij het hier niet uitdrukkelijk hebben te betoogen.'

Mannen, die een zoo verheven leer niet enkel met hun lippen belijden, maar tevens in praktijk brengen, zijn het zout der aarde. Visioenen van de edelsten uit alle eeuwen trekken hier voorbij mijn geest. Waren die uitnemenden talrijker, dan zou de geschiedenis van ons geslacht geen snood overweldigen zijn; dan zou de blanke in China niet den naam van vreemden duivel hebben verworven; dan zou door de roofzucht van een Chamberlain en de karakterloosheid van 'dien op bordpapier geschilderden leeuw,'[1] dien

1) Woorden van Bismarck.

men Lord Salisbury noemt, in Zuid-Afrika de hel niet zijn losgebroken; dan zou Finland op dit oogenblik niet in diepen rouw verkeeren; dan zouden wij niet hooren van de inlevering van hoopen afgesneden handen in den Congostaat; dan zou Frankrijk niet toejuichen bij de veroordeeling van een onschuldige en de vervalsching van staatsstukken door hooggeplaatste schurken; dan zou de Deensche taal en Deensche nationaliteit in het land, waar zij te huis behooren, in Sleeswijk, niet door een gedienstige Duitsche bureaucratie met list en geweld worden uitgeroeid. Snoodheid, traagheid en domheid spannen voortdurend samen om de wereld naar beneden te trekken; enkel de geest van mannen als Spinoza, van mannen, die niet in eer, geld en zingenot 's menschen zaligheid zien, kan het toenemend bederf van het rotte Europa tegenhouden en aan echte beschaving, de beschaving van het blijmoedige, van God en wereld beiden vervulde gemoed, ten slotte den triumf bezorgen.

VAN DER WIJCK.

Volksweerbaarheid.

> ‘Faites-nous des hommes, nous en ferons des soldats.’ GÉNÉRAL CHANZY.
> Reims 1882.

De moordpartij op groote schaal die in Zuid-Afrika onder de vlag der beschaving plaats heeft, kan ons Nederlanders den weg wijzen naar dringend noodzakelijke verbeteringen.

Wij kunnen door doeltreffende maatregelen uit den algemeen bekenden toestand van weerloosheid worden opgeheven, doch ook door het toepassen van schijnmiddelen tot een nog veel lager peil dalen.

't Getuigt ongetwijfeld van belangstelling in de algemeene zaak, dat zoovelen, onder den indruk van hetgeen in Zuid-Afrika geschiedt, naar de pen hebben gegrepen om hunne denkbeelden over de landsverdediging ten beste te geven. Men moet echter bedenken, dat invallende gedachten gewoonlijk zeer oppervlakkig blijken vooral waar een zoo ingewikkeld vraagstuk moet worden opgelost. Zonderen wij enkele beschouwingen uit, dan is er weinig geschreven - hetzij met volle waardeering voor de goede bedoeling gezegd - wat eenig practisch nut kan hebben. Integendeel. De verwarring, die nu reeds door de groote verschillen in zienswijze bestaat, kan er slechts door worden vergroot. De oplossing van het vraagstuk eischt ernstige studie, omdat de maatregelen, die er het gevolg van zullen zijn, niet alleen misschien reeds in de naaste toekomst over ons zelfstandig volksbestaan kunnen beslissen, doch ook, omdat niets zoo diep in het sociale leven van een volk ingrijpt.

Jaarlijks wordt een groot gedeelte onzer jongelingschap

aan het familieleven, aan hunnen arbeid en hunne studie ontrukt om, volgens sommigen geheel improductief, langeren of korteren tijd in het leger te dienen. Jaarlijks betaalt Nederland ongeveer 37 millioen aan het onderhoud zijner levende strijdkrachten en doode weermiddelen en in weerwil van deze niet geringe opofferingen verkeeren wij in een toestand van bedroevende weerloosheid.

De forten en verdedigingsliniën zijn niet gereed en zóó groot in aantal en zóó uitgestrekt, dat wij de menschen niet hebben om ze te bezetten; de cavalerie is geheel onvoltallig en de getalsterkte van het veldleger te gering en van een weinig vertrouwen inboezemend gehalte.

De subalterne officieren zijn - en terecht - ontevreden omdat zij den middelbaren leeftijd gewoonlijk reeds voorbij zijn, alvorens een redelijk bestaan te hebben en misnoegd, omdat er bijna nooit een voldoend aantal manschappen onder de wapenen is; de hoofdofficieren klagen, dat zij zich niet kunnen oefenen in het leiden van grootere troepen-verbanden en de opperofficieren zijn, in weerwil van hunne goede bedoelingen, machteloos om den toestand te veranderen.

Het ligt niet op mijn weg het vorenstaande in bijzonderheden uiteen te zetten; ik wil slechts met feiten en cijfers aantoonen, dat als men het leger op degelijken grondslag reorganiseeren wil, men beginnen moet met het physiek gehalte van het geheele volk tot een hooger peil op te voeren.

Den veelbesproken marsch van den Haag naar Wassenaar in Augustus 1899 zal ik tot uitgangspunt mijner beschouwingen nemen.

Zoodra de eene of andere militaire oefening buiten het kader van den gewonen dagelijkschen dienst valt, mag deze oefening niet meer als oefening beschouwd worden, doch moet ze als een toetssteen voor het *resultaat* van het *oefenen*, m.a.w. voor het *kunnen* gelden.

Twee overwegingen zijn 't in hoofdzaak, die voor hem, die een dergelijke proefneming gelast, den maatstaf behooren aan te geven van hetgeen hij eischen mag. In de eerste plaats of de physieke toestand van de menschen waarmee de bepaalde ‘veronderstelling’ moet worden uitgevoerd daartoe voldoende is, en in de tweede plaats of de daarbij te stellen

eischen binnen de grenzen blijven van hetgeen in tijden van gevaar zou kunnen worden verlangd.

De beschouwingen van steller dezes over den physieken toestand van den Nederlandschen soldaat, sedert 1890 in het Militair Weekblad zoo dikwijls herhaald als daartoe gelegenheid bestond, hebben wel - naar hem van bevoegde zijde verzekerd is - aanleiding gegeven tot vele verbeteringen, maar nog volstrekt niet geleid tot die afdoende maatregelen, waardoor onze weerbaarheid op een deugdelijke basis zou kunnen worden gevestigd. De in militaire kringen bekende tegenhanger van bovengenoemden marsch - die van Keizersveer naar Breda[1] - de nota's over de beoefening van den looppas van den Generaal den Beer Poortugal[2] en de ervaringen door bekende officieren en militaire geneeskundigen in Indië opgedaan, maakten wel eenigen indruk, doch van zoo voorbijgaanden aard, dat men stilzwijgend alles bij het oude heeft gelaten. En waarom zou men zich ook druk maken? Want staan niet tegenover deze feiten de verslagen van de militaire correspondenten der dagbladen, die bij elke manoeuvre nieuwe voortreffelijke hoedanigheden in ons militieleger ontdekken? En worden de gebreken niet geheel weggeredeneerd door de rapporten van hoogere en lagere commandanten, waarin de lof gezongen wordt van de bij-

1) In '93. Van 200 man zijn er 105 neergevallen.

2) In herinnering brengende hetgeen in de laatste oorlogen herhaaldelijk is voorgekomen, wees de generaal-majoor den Beer Poortugal, destijds commandant der 3e divisie, in een tweetal nota's, 27 Juli en 19 Augustus 1888, er op, van welk groot belang de beoefening van den looppas voor de infanterie is vooral bij een aanvallend gevecht, om den afstand tot den vijand zoo snel mogelijk te kunnen doorloopen. Na eenige aanwijzingen over het oefenen, enz., wordt ten slotte verlangd, dat de troepen 1000 M. in den looppas kunnen afleggen en dan natuurlijk nog geschikt zijn om een gevecht te kunnen volhouden. ‘Wanneer er (zoo gaat de nota voort) enkelen zijn voor wie zulke oefeningen nadeelig kunnen worden, dan bewijst dit, dat zij voor den dienst bij het veldbataljon ongeschikt zijn en dus bij een vestingbataljon behooren geplaatst te worden.’ Bij de proeven bleek, dat de troep nooit meer dan 6 à 700 M. kon loopen en dan in zoodanigen toestand verkeerde, dat er onmogelijk iets mee uit te voeren was.
Den 13en Februari '89 werden de nota's ingetrokken en hiermee dus geconstateerd, dat de soldaat zich onder het bereik van het vijandelijk vuur kalmpjes moet laten doodschieten of dat de veldbataljons moeten worden opgeheven. En toch waren deze eischen uit een militair oogpunt beschouwd zeker niet te hoog gesteld.

zondere geoefendheid en de militaire waarde onzer troepen? Die tevredenheid, dit optimisme is gevaarlijk. In het bewustzijn zijn plicht gedaan te hebben verkeert men in de overtuiging, dat er in den gegeven (korten) tijd niet meer bereikt kan worden. Maar mag dit wel de maatstaf der beoordeeling zijn? Of is 't niet plicht, in de eerste plaats de vraag te stellen of de toestand voldoende is voor hetgeen men in oorlogstijd *moet* kunnen praesteeren?

Proeven, die niet genomen mogen worden, omdat ze met vivisectie gelijk zouden staan, zouden binnen enkele dagen het bewijs leveren, dat Nederland geen veldleger heeft waarop het vertrouwen kan.

Intusschen zal 't zeker niemand verwonderen, wanneer militaire bevelhebbers langzamerhand in de zoo dikwijls bezongen voortreffelijkheid gaan gelooven, en, niet meer twijfelend aan de deugdelijkheid hunner troepen, meenen op een gegeven oogenblik een matigen eisch te mogen stellen.

Bij bedoelden marsch is gebleken, dat het physiek gehalte van een groot gedeelte der menschen, die er aan deelnamen, ver beneden het gemiddelde ligt.

Waar nu een ander gedeelte de vermoeienis wel doorstond en er, zooals hieronder blijken zal, in oorlogstijd nog heel wat meer wordt geeischt, daar is het op zijn minst genomen hoogst onbillijk de leiders van dezen marsch te veroordeelen. Zonder proeven *kunnen* de officieren niet weten wat zij van hunne troepen mogen eischen. De lichtzijde van het op zichzelf beschouwd betreurenswaardige feit is dan ook, dat opnieuw duidelijk gebleken is, hoe dringend noodzakelijk maatregelen tot een grondige verbetering moeten worden genomen.

De oorlog van '70 en de ons bekend geworden feiten uit den heldenkrijg onzer Zuid-Afrikaansche stamverwanten bewijzen, dat geschiktheid tot snelle verplaatsing over grooteren afstand in den modernen oorlog een hoofdvoorwaarde is. Ter toelichting hiervan een paar voorbeelden van marschen, die ook in de maand Augustus zijn gemaakt.

In het begin van den oorlog 70/71 hebben de legerkorpsen, die in Zuid-Westelijke richting, onder bevel van Prins Friedrich Karl over den Moezel trokken, de volgende marschen afgelegd:

Het 3e korps (Brandenburgsche) marcheerde den 15den Aug. van 's morgens vroeg tot middernacht, trok den 16en in den vroegen morgen verder en leverde denzelfden dag bij Rezonville-Vionville den bloedigsten slag van den geheelen veldtocht. Het 10e korps (Hanoversche) moest om de noodzakelijke hulp te verleenen 37,5 K.M. afleggen, kwam in den namiddag om 5 uur aan en moest toen nog uren lang aan het gevecht deelnemen; den 18en Aug. bewerkte het 12e korps (Saksische) de zegepraal na een omtrekkende beweging van Mars-la-Tour op Roncourt, waarbij 12 uren onafgebroken gemarcheerd werd. Het 2e korps (Pommersche) besliste bij Gravelotte den veldslag na een marsch van 15 uren[1)].

Is nu in het licht van dergelijke feiten, wier vermelding gemakkelijk te vermeerderen is, de opmerking van een hoofdofficier aan een achterblijver gemaakt ‘dit is nog maar een kleinigheid’ zóó misplaatst, dat men er met *recht* aanstoot aan neemt?

Soldaat zijn is nu eenmaal geen kinderwerk en evenmin werk voor menschen, wier lichamelijke opvoeding gedurende de eerste 20 jaren van hun leven aan het toeval wordt overgelaten. Zelfs bij het stellen van slechts matige eischen is men voor hen nog te hard. Maar men is *onbillijk* tegenover de officieren, wanneer men hen veroordeelt omdat zij die eischen stellen.

Of hebben de Japansch-Chineesche, de Grieksch-Turksche en de Spaansch-Amerikaansche oorlogen niet geleerd wat het zegt te velde te moeten trekken met ongeoefende menschen zonder weerstandsvermogen? Heeft men de schande der nederlagen, de moreele en materieele verliezen niet geheel geweten aan de aanvoerders van hoogeren en lageren rang, hen afgezet, beleedigd en gestraft? Ze zijn onbekwaam geoordeeld, omdat zij met menschen, die slechts door de uniform tot militairen werden gestempeld een taak moesten vervullen, waarvoor in den volsten zin des woords *mannen* noodig waren. Dergelijke voorvallen zijn ook hier te wachten, wanneer men voortgaat alles voldoende, vaak zelfs onberispelijk en voortreffelijk te noemen. Toen de toestanden nog

1) Der Deutsch-Französische Krieg 1870-1871. Redigirt von der Kriegsgeschichtliche-Abteilung des groszen General-Stabes.

oneindig slechter waren dan nu, hebben wij meermalen de door gezaghebbenden geuite verklaring gelezen ‘ik ben mij mijne verantwoordelijkheid volkomen bewust’. Zoo iets met het noodige pathos uitgesproken maakt indruk vooral op hen, die voor oorlogsuitgaven de beurs liefst geheel gesloten houden. Doch wanneer wij eens zien wat er van een korps onzer beste troepen terecht komt na een militaire oefening, waarbij de eischen werkelijk gering waren, dan vraag ik wat dergelijke in vredestijd afgelegde verklaringen te beteekenen hebben!

Na de débâcle kunnen wij er ons op beroepen, wij kunnen de verantwoordelijke personen - die dan weer anderen zullen zijn, - met verwijtingen en schande overladen, ons zelfstandig volksbestaan krijgen wij er niet door terug.

Nu men gelukkig hier te lande langzamerhand terugkomt van de struisvogelpolitiek en weer de overtuiging krijgt, dat een offensief optreden vaak gewenscht, ja zelfs noodzakelijk zal zijn, moet men ook de waarheid in hare volle naaktheid durven zien en zich afvragen of ons leger tot zulk een optreden geschikt is, en zoo neen, wat er moet gedaan worden om het geschikt te maken.

De oorlog in Zuid-Afrika bevestigt dat in den modernen krijg de geschiktheid tot snelle verplaatsing een der hoofdvoorwaarden voor het succes is.

De grootere draagkracht der nieuwe vuurwapenen is oorzaak dat, meer dan ooit te voren, groote eischen aan de longen en het hart zullen worden gesteld. Veel eer dan in vroegeren tijd zal een aanvallende troep den vermoeienden looppas moeten aannemen om zich aan de vreeselijke werking van het vuur van scherpschutters, maxims, enz. zooveel mogelijk te kunnen onttrekken. Meermalen zal het voorkomen, dat compagnieën reeds op afstanden van 700-800 M. moeten worden opgelost om in den looppas alle mogelijke hindernissen te nemen en daarna nog de geschiktheid te hebben om door een goed gericht vuur of met de bajonet het beoogde doel te bereiken. De groote troepenafdeelingen waarmee en waartegen men moet ageeren, het uitgebreide gevechtsfront, dat reeds uit den opmarsch zal moeten gefor meerd worden en de in '66 en '70 en laatstelijk zoowel door de Engelschen als Transvalers met zooveel succes uitgevoerde

omtrekkende bewegingen, stellen eischen aan het menschelijk weerstandsvermogen waarover het beste gedeelte van ons militieleger op het gunstigste oogenblik in de verste verte niet beschikt. Wat moet er van terecht komen als bij plotselinge mobilisatie de compagnieën op oorlogssterkte worden gebracht door het oproepen der oudere lichtingen waarvan een groot gedeelte zich van elke lichamelijke inspanning zorgvuldig onthoudt? Laat ons hartelijk wenschen, dat wij 't nooit te aanschouwen krijgen! Diep beklagenswaardig de menschen, die er in de eerste plaats de slachtoffers van zullen worden en nog dieper beklagenswaardig de bevelhebbers, die de verantwoordelijkheid voor het ageeren met zulke menschen te dragen zullen hebben.

Behalve de 100,000 gekwetsten had het Duitsche leger in '70 ruim 400,000 zieken, die gemiddeld 20 dagen buiten dienst waren; men neemt aan, dat de helft van dit cijfer op rekening van het vermoeiende der marschen moet gesteld worden[1)].

Naar de berekening van den Franschen geneesheer Kelsch verloor het Fransche leger in de eerste 20 dagen van den veldtocht, zonder in 't gevecht te zijn geweest, ⅖ zijner troepen[2)].

Wanneer men met deze cijfers voor oogen bedenkt, dat zoowel in Duitschland als in Frankrijk de eerste oefeningstijd ten minste driemaal zoo groot is als bij ons, dan is het een aardige puzzle voor de beknibbelaars op de oorlogsbegrooting en de voorstanders van korten eerste-oefeningstijd zonder deugdelijke lichamelijke vóóroefening, om eens onder cijfers te brengen welk gedeelte van ons leger b.v. na 14 dagen dienst te velde nog op de been zou zijn.

De vraag wat er gedaan moet worden om den toestand te verbeteren is in den laatsten tijd meer dan ooit aan de orde en een beter tijdstip om iets degelijks tot stand te brengen, zal niet spoedig aanbreken.

Men roept in de pers en in vergaderingen om een ‘Volks-

1) Von der Goltz, Das Volk in Waffen, p. 217-366.
2) Cartial, De la marche au point de vue militaire, Paris 1873, p. 15.

leger', er werd een Vereeniging 'Volksweerbaarheid' opgericht, Zwitserland en Zuid-Afrika worden ons ten voorbeeld gesteld. 'Leer de jongens schieten', roepen de scherpschutters-vereenigingen en weer anderen: 'de 12,000 jongelui, die aan de vrijwillige oefeningen in den wapenhandel deelnemen moeten vertienvoudigd en meer worden', en dan 'Lieb Vaterland kannst ruhig sein'.

Kostelijke naïveteit, gevolg van de Transvaal-bedwelming, zooals ik onlangs de hoogere stemming, waarin het Nederlandsche volk op het oogenblik verkeert, hoorde kwalificeeren.[1)] Alsof een Nederlandsche jongen met een admissie- of overgangsexamen in 't vooruitzicht, gebukt onder den last van repetities en extra werk, vaak vertroeteld van zijn geboorte af en op twaalfjarigen leeftijd nog dikwijls door de juffrouw warmpjes ingepakt naar school gebracht, met een twaalfjarigen Transvaler te vergelijken ware! Kort geleden vertelde ons toch iemand, die er bij geweest was, dat zoo'n bengel een steenbokje verkocht, vóór hij het geschoten had, met twee patronen er op uit trok om den anderen dag met evenveel bokjes terug te komen.

Dergelijke resultaten verkrijgt men niet door schoolzitten, niet door gymnastiek en evenmin door sport. De jonge en de volwassen Boeren zijn het beste bewijs voor het 'Natura artis magistra.' Die natuurkinderen zijn gevrijwaard voor lichamelijke verslapping, voor afstomping hunner zintuigen, voor de benadeeling van de gezondheid door het schoolzitten en voor de verwoesting van hun zenuwleven door het najagen van genot en het bedrijven van buitensporigheden, die in de geciviliseerde maatschappij bijna overal regel zijn. Hun streng zedelijk leven en hunne tot een ideale hoogte opgevoerde godsdienstige gevoelens, geven dit volk een oerkracht, waardoor elke vergelijking met andere volken onmogelijk wordt.

Reeds in zijne jeugd moet hij zich geschikt maken tot den kamp met het wilde dier, de schorpioen, de slang, ja zelfs met den panter en den leeuw. Hierdoor ontwikkelt hij zijn zintuigen, voorzichtigheid, tegenwoordigheid van geest, koelbloedigheid, vlugheid en taaiheid tot denzelfden graad van volkomenheid als het wilde dier, zijn tegenpartij,

1) Men bedenke, dat dit stuk ín Maart l.l. geschreven is.

bezit. Voegen wij hier nu nog bij het menschelijk vernuft en zijn vindingrijkheid, die door den onafgebroken strijd met de natuur wordt ontwikkeld, dan is de strijdwijze der Boeren en het verloop van den oorlog in Zuid-Afrika althans gedeeltelijk verklaard.

De door spel en sport ontwikkelde Engelschman is een bravourvechter, die blindelings op den vijand inloopt, terwijl de Boer die bravourtaktiek niet kent. Zijne taktiek is die van den jager waarbij omtrekken, bekruipen en in een hinderlaag lokken de hoofdrol speelt. Zijn devies is: list, geduld en kalmte, en hij weet, dat door niets de vastheid van oog en hand meer wordt benadeeld, dan door de bravourstemming. Als jager heeft hij ook geleerd zijn kruit te sparen en zijn leven niet nutteloos in gevaar te brengen, want herinnerd zij nog eens, dat de Boer niet is een hazenjager, doch iemand, die elk oogenblik gereed moet zijn, den strijd tegen leeuw en panter te kunnen aanbinden.

Bij al deze niet hoog genoeg te schatten individueele voordeelen, heeft een Boerenleger ernstige tekortkomingen, als het zich met een naar Europeesche beginselen geoefende macht moet meten. Dan komen het gemis aan gemeenschapszin en het gebrek aan discipline zoo sterk uit, dat veel van de individueele voortreffelijkheid waardeloos wordt. Bij Ladysmith en aan de Modderrivier zouden de Engelschen verpletterd zijn geworden, en de geheele oorlog zou een anderen loop genomen hebben, als de Boeren eene vooral op discipline steunende voldoende aanvalskracht bezeten hadden.

Individueele vergelijkingen met hen zijn onmogelijk en leiden tot misrekeningen; door de fouten die zij gemaakt hebben op hunne creditzijde te plaatsen, is men onvoorzichtig.

Voorzeker *schieten* en *goed schieten* is noodzakelijk en hoe meer men het bevordert des te beter zal onze weerbaarheid ontwikkeld worden. Maar dan moet deze kunst ook wat meer in overeenstemming met de practijk worden beoefend. 't Is niet voldoende met eigen geweer en zorgvuldig afgewogen ammunitie buiten zon, regen en wind na rustig en herhaald mikken een mooi resultaat te bereiken. Men moet datzelfde rozen schieten eens probeeren na een wandeling van een uur of zes, gepakt en gezakt, of na b.v. 500 M. in den looppas te hebben afgelegd. ‘En onze dijken en

greppeltjes dan?’ hoor ik zeggen. Zeer juist! Maar daar kan men niet blijven liggen. Men moet zwaar bepakt en beladen over hekken en slooten springen, door drassig weiland marcheeren, over de zware kluiten van het bouwland voortrukken, door den mullen grond van zandwegen en duinen heenwerken en velerlei andere moeilijkheden overwinnen om dan ten slotte nog met kracht tot den aanval te kunnen overgaan.

Dit alles stelt hoogere eischen aan den schutter dan de schietbaan en moet genoegen hoorde ik dan ook in een vergadering van scherpschutters, dat ook zij voorafgaande physieke vorming noodzakelijk achten.

Een soldaat moet ook leeren *exerceeren* al was het alleen maar om den disciplineerenden invloed dien het hebben *kan* als het naar de strengste beginselen geschiedt. Men moet er echter geen kinderwerk van maken. De vrijwillige oefeningen in den wapenhandel hebben het land den onschatbaren dienst bewezen, dat ze het vooroordeel tegen het leger hebben verminderd en langs dien weg de invoering van den persoonlijken dienstplicht hebben voorbereid; maar nu dit doel bereikt is, moeten ze zoo spoedig mogelijk op een andere leest worden geschoeid. Straks kom ik op dit onderwerp terug.

Onder de middelen aangeprezen om het volk weerbaar te maken behoort ook *het vrije spel* en *sport*. En tot zekere hoogte terecht. 't Is echter jammer, dat de voorstanders daarvan zich niet beperkt hebben tot de aanprijzing dier middelen, maar op eene wijze, die van vooroordeel, oppervlakkigheid en verregaande onkunde getuigt, hebben getracht een zaak in discrediet te brengen, die het vrije spel altijd als tot haar gebied behoorende beschouwd heeft.

Ik bedoel de *gymnastiek*, die zoowel uit een gezondheidsals paedagogisch-practisch oogpunt beschouwd alles kan verwezenlijken wat noodig is om, naast het schieten, de weerbaarheid van het volk tot den hoogsten graad op te voeren. Wij moeten daartoe het onderwerp van een breeder standpunt beschouwen en wel van dat der school, waarvan het doel is, het kind voor het leven op te voeden.

De dubbele taak der opvoeding geeft men gaarne weer door Juvenalis' ‘Mens sana in corpore sano’. Wat wij onder

het begrip ‘gezond lichaam’ te verstaan hebben blijkt het duidelijkst, wanneer wij nagaan, wat wij verstaan onder ‘een gezonden geest’. Immers niet: ‘normaal naar den geest’ in tegenstelling van zwak van geest of krankzinnig? Neen, niets meer of minder dan een ontwikkelden geest, een geest, die door doelmatige leiding, tot degelijk weten, kunnen en willen geschikt en vaardig werd gemaakt.

Brengen wij dit alles op lichamelijk gebied over, dan komen wij van zelf tot het besluit, dat de zorg voor het lichaam niet beperkt mag blijven tot het bewaren der gezondheid en het herstellen daarvan als de evenwichtstoestand gestoord is. Het doel van het gymnastiekonderwijs is van veel wijder strekking. Daartoe behoort ook de vorming van de menschelijke machine tot den hoogsten graad van bruikbaarheid. En evenzeer als de degelijkheid van den geest niet in de eerste plaats bestaat in de hoeveelheid kennis, doch vooral in de geschiktheid om de aanwezige kennis in levende kracht om te zetten, d.w.z. in *kunnen*, bestaat de lichamelijke degelijkheid niet alleen in het bezit van gezondheid en lichaamskracht, maar ook in de geschiktheid om van die lichamelijke kracht te allen tijde het juiste en meest gewenschte gebruik te maken. En deze is slechts door veelvuldig oefenen aan de zoo menigmaal, doch geheel ten onrechte, afgekeurde toestellen te bereiken.

De gymnastische oefeningen die op bevel worden uitgevoerd vinden ook geen genade in de oogen van oppervlakkige beoordeelaars; ook hier tegenover stellen zij het vrije spel.

Reeds Jahn zegt in zijn ‘Deutsche Turnkunst’: ‘Zur Turnkunst gehören wesentlich die Turnspiele. Ohne Turnspiele kann das Turnwesen nicht gedeihen.’ Deze uitspraak is nooit door iemand bestreden; men heeft steeds ingezien, dat het spel en het turnen elkander aanvullen en derhalve bij de lichamelijke opvoeding hand aan hand behooren te gaan. Beide bewerken ze, natuurlijk op verschillende wijze, ontspanning van den geest, omdat bij beide meer het motorische dan het sensitieve hersen- en zenuwgebied wordt in werking gesteld. Het kenmerkende van een gedeelte van het gymnastiek-onderwijs ligt in het uitvoeren der bewegingen op bevel, terwijl bij een ander gedeelte en bij spel en sport het handelen op eigen gelegenheid de hoofdrol speelt. Door

dit laatste ontwikkelt men energie, zelfstandigheid en zelfbewustzijn, doch ook in hooge mate eigenliefde. Door het doen turnen op bevel ontwikkelt men echter geleidelijk de lichamelijke vaardigheid, veelzijdigheid, voorzichtigheid en zelfkennis, maakt men den leerling geschikt zich naar anderen te regelen, gemeenschappelijk met anderen te handelen en vergroot men het conceptievermogen. Wij zouden daarom in het kort kunnen zeggen, dat door het turnen op bevel discipline aangekweekt wordt en door het spel niet. Door het spel ontwikkelt men de levens-energie, die helaas! door de sport vaak weer verloren gaat, terwijl tevens door deze laatste de kiemen worden gelegd voor het karakter van den mensch ontsierende hoedanigheden. Evenmin echter als men het recht heeft de kunstmatige lichaamsoefeningen te veroordeelen, omdat ze wel eens verkeerd worden toegepast, evenmin zullen wij de sport veroordeelen, omdat ze veeltijds misbruikt wordt. Wij erkennen het nut van sport onder zekere voorwaarden, doch herhalen met den meesten nadruk, dat ze voor onontwikkelde lichamen gevaarlijk is; ze mist de daarvoor noodzakelijke ‘doseerbaarheid’ en met hare kampioenschappen, medaljes, weddenschappen en vermeldingen in de dagbladen is ze voor de school hoogst bedenkelijk. De roeping der school is niet eigenliefde te kweeken, doch wel de jeugd voor het maatschappelijk leven te helpen voorbereiden, en daartoe rekenen wij ook den dienst in het leger. Het Engelsche voorbeeld hebben wij in Nederland gelukkig niet noodig.

Kort geleden schreef een Engelschman in de ‘Daily Telegraph’:

‘Ons opvoedingsstelsel is een omschrijving van het woord verwarring en wij geven ons niet de minste moeite om het aan den Staat dienstbaar te maken. Ja zelfs ons physiek overwicht hebben wij verloren. Terwijl wij hartstochtelijk naar athletenspelen *keken* heeft een zorgvuldig geleide lichamelijke opvoeding in Duitschland een zoo groote verbetering van den gezondheidsstand en de lichaamskracht veroorzaakt, dat de uniform van een grenadier uit de vrijheidsoorlogen den tegenwoordigen Duitscher van gemiddelde lichaamslengte eenige duimen te klein is. Zelfbeheersching en discipline zijn naar Burke de grondslagen eener degelijke opvoeding.’

Wanneer oorlogen Staatexamina zijn, dan hebben de Pruisen

in '66 en de Duitschers in '70 de degelijkheid hunner instellingen en de voortreffelijkheid van hun opvoedingsstelsel schitterend bewezen. Engeland daarentegen toont op 't oogenblik aan de geheele verbaasde en verraste wereld het vermolmde van zijn instellingen en de schaduwzijden van zijn zoo hoog opgevijzeld opvoedingsstelsel. Ons nu nog daarheen te willen verwijzen getuigt van verregaande verblinding. Wij willen aannemen, dat de Engelschman als eenling onovertroffen is in de energie zijner handelingen en dat hij zijn doel, welk 't ook zij, met benijdenswaardige hardnekkigheid najaagt; wij weten echter ook, dat als 't op gehoorzamen en op discipline eischend handelen aankomt, zooals in den oorlog dikwijls noodzakelijk is, 't hem daaraan mangelt, zooals in den Krimoorlog en in Zuid-Afrika zoo duidelijk gebleken is. De opvoeding uitsluitend door spel en sport maakt daartoe te stijfhoofdig, te eigenwijs. Het is naar veler meening een feit, dat aan deze eigenschappen de Engelschen hunne wereldheerschappij en hun politiek overwicht te danken hebben, doch evenzeer is het waar, dat zij hunne energie niet zelden in dienst van het egoïsme stellen, dat slechts één recht, het vuistrecht kent, en dat hun sport met het devies: ‘De zege tot elken prijs’ daartoe een voortreffelijke leerschool is. Zonder vrees voor tegenspraak durf ik dan ook de alle menschelijke gevoelens diep krenkende wandaden door Engelsche militairen bij Elandslaagte en elders begaan op rekening stellen van dit zelfs voor onze scholen aangeprezen opvoedingsmiddel. Hiertegenover blijven wij in de gymnastiek het middel bij uitnemendheid zien om den jeugdigen mensch naar lichaam en karakter beide behoorlijk op te voeden[1)].

1) Prof. Du Bois Reymond zegt in zijne rede Ueber die Uebung, S. 45:
‘Das deutsche Turnen bietet nicht nur den Vorteil dasz es mit den geringsten aüsseren Veranstaltungen, unabhängig von oft unerfüllbaren äusseren Bedingungen, einer beliebigen Anzahl von Zöglingen jeden Alters und Standes Gelegenheit zur Uebung gibt. Es hat für sich nicht nur den sittlichen Ernst einer Bemühung, welche die Selbstvervolkommnung ohne unmittelbaren praktischen Nutzen zich als ideales Ziel vorsetzt, sondern die sinnreiche durch eine lange Erfahrung bewährte und gelänterde Auswahl der deutschen Uebungen hat auch unbestreitbar eine gröszere Gleichmässigkeit der körperlichen Ausbildung zur Folge als sie da erreicht werden kann, wo, wie in England, der Einzelne, seinen zufällig bestimmten Neigungen folgend, sich mit ehrgeiziger Leidenschaft beliebig auf Rudern oder Reiten, auf Ballspiel oder Bergsteigen legt. Der nach deutscher Art durchturnte jugendliche Leib hat den ungemeinen Gewinn dass er, wie ein tüchtig geschulter Mathematiker mit Methoden für jedes Problem, mit bereiten Bewegungsformen für jede Körperlage verschen ist. Und nichts verhindert den Deutschen Turner, von seiner mehr theoretischen Einübung zu beliebigen praktisch unmittelbar verwertbaren Uebungsformen fortzuschreiten in denen er, da er lernen lernte, bald die durch seine natürliche Anlage ihm vergönnte Fertigkeit erlangt. Nach alledem kaun kein Zweifel sein: das Deutsche Turnen in seinem weisen Gemisch von Theorie und Praxis erscheint als die glücklichste, ja als endgültige Lösung der groszen seit Rousseau die Padagogik beschäftigenden Aufgabe.’

Laat ik nu trachten de vraag te beantwoorden, wat er gedaan moet worden om den toestand te verbeteren.

Volgens onze meest bevoegde militaire autoriteiten hebben wij in eerste linie behoefte aan ± 175,000 *goed geoefende* weerbare mannen. Om deze te verkrijgen moet de jeugd doelmatig worden voorbereid. Zonder deze voorbereiding kan ons leger onmogelijk behoorlijk gevormd worden.

Bij het vermoedelijk snelle verloop van een oorlog in Europa waarin wij betrokken kunnen worden, zal er niet aan te denken zijn, uit het geheele volk, dat zich dan ongetwijfeld zal aanbieden, zelfs maar een bruikbare reserve te vormen. Door geestdrift en goeden wil alleen - de legers van Gambetta hebben 't bewezen en de 11000 yeomanry, waarvan slechts 3000 werden goedgekeurd, hebben 't bevestigd - kweekt men geen soldaten. De *wil* moet op *kunnen* steunen en in het vaardige, krachtige en geharde lichaam een bruikbaren dienaar vinden. Minstens *driejarige* diensttijd in het leger als eerste oefening is noodzakelijk om het gehalte onzer twintigjarigen tot de hoogte op te voeren, dat zij aan een macht van gelijke sterkte het hoofd kunnen bieden. Zij, die in de tegenwoordige omstandigheden op korten diensttijd aandringen, laden een groote verantwoordelijkheid op zich. Zij laden op hun hoofd het bloed der slachtoffers, die zonder de minste kans op goeden uitslag, hun wanhopig pogen met hun leven zullen boeten.

En toch is korte diensttijd voor onze toestanden noodzakelijk en ook mogelijk, zonder aan de deugdelijkheid van het leger iets te kort te doen. Hij is noodzakelijk: 1°. om een voldoend aantal dienstplichtigen *in* het leger te kunnen oefenen; 2°. om de persoonlijke lasten te verminderen; 3°. om de finantiëele lasten te beperken; 4°. om niet noodeloos

tal van arbeidskrachten langeren tijd aan de maatschappij te onttrekken en 5°. om den band tusschen het huisgezin en de dienstplichtigen niet losser te maken.

Hij is mogelijk: 1°. wanneer men door het stellen van zekere eischen bij het in dienst treden de geheele mannelijke bevolking *voorloopig indirect* tot een doelmatige voorbereiding verplicht en 2°. omdat nog nooit bewezen werd, dat langdurig verblijf in de kazerne noodzakelijk is, dat de discipline ‘eingelebt’ moet worden.

Laat ik trachten, dit laatste dwaalbegrip, dat door vele ultra-militairisten gehuldigd wordt, nog eens te weerleggen. Er wordt beweerd dat militaire geest en tucht uitsluitend door een langdurig verblijf in de kazerne te verkrijgen zijn. 't Is mij altijd een raadsel geweest, hoe ontwikkelde menschen zoo iets kunnen beweren. Zijn gehoorzaamheid, gemeenschapszin en andere burgerlijke deugden geen synoniemen van militaire geest en tucht? Hoe treurig zou 't er overal uitzien, waar geen algemeene dienstplicht in den strengsten zin des woords bestaat, wanneer die eigenschappen uitsluitend in het leger konden worden aangekweekt. Wanneer deze meening juist was, dan zou in het Engelsche leger, dat bijna geheel uit vrijwilligers bestaat, de discipline het grootst moeten zijn en zouden ook bij ons de beroepssoldaten ten voorbeeld van onze miliciens moeten kunnen dienen. De muiterijen in het Engelsche leger en de sterk bevolkte klasse van discipline hier te lande, bewijzen het tegenovergestelde.

Door de opvoeding in het huisgezin, door het onderwijs in de school en meer bepaald en direct in de gymnastiekzaal en op de speelplaats worden de militaire hoedanigheden op veel deugdelijker grondslag ontwikkeld dan in het leger. Of is de beredeneerde tucht, waaraan de leerling zich zonder vrees voor straf, alleen door een bij hem geleidelijk ontwikkeld plichtsgevoel gereedelijk onderwerpt, niet van hooger orde, dan de in het leger afgedwongen gehoorzaamheid?

Ons toekomstig leger kan en mag niet zijn de school, waarin de eerste beginselen der burgerplichten worden ingeprent of waar de grondslag wordt gelegd van de lichaamsontwikkeling onzer jonge mannen; het moet de instelling zijn waarin de moreele eigenschappen en de lichamelijke krachten der geheele jongelingschap ten slotte het militaire cachet

krijgen; slechts zoo zal de mogelijkheid om den geboortegrond te verdedigen niet langer een hersenschim behoeven te heeten.

Van den hervormer onzer levende strijdkrachten verwachten wij een organisatie, die rekening houdt met onze behoeften, met onzen volksaard, met onze maatschappelijke toestanden en met onze finantiëele krachten.

Zoolang de bovenbedoelde algemeene voorbereiding niet heeft plaats gehad is elke hervorming voorbarig. Wij kunnen daarom de strijdvraag over het stelsel, Zwitsersch, Transvaalsch of welk ander ook, voorloopig geheel buiten beschouwing laten. Wij kunnen slechts vaststellen, dat onverwijld in school en leger en daarbuiten met de *voorbereiding* moet worden begonnen; dat het leger der toekomst *streng gedisciplineerd*, goed geoefend en van voldoende getalsterkte moet zijn en dat het zoowel in de hoogere als lagere rangen door mannen moet worden aangevoerd, die volkomen voor hunne hoogst verantwoordelijke taak berekend zijn.

Zonder bezwaar kan worden verklaard, dat ons officierskorps aan die hooge eischen zal kunnen voldoen, mits het op onbekrompen wijze in de gelegenheid wordt gesteld, zich ook practisch te bekwamen.

Stellen wij voorop, dat de toekomst aan die volken zal behooren, welke door doeltreffende middelen de jeugd krachtig maken, dan mag men de oprichting van de vereeniging ‘Volksweerbaarheid’ een heuglijk feit noemen. Het is de eerste maal, dat menschen van allerlei politieke richting zich ongedwongen hebben vereenigd om een der hoogste idealen tot werkelijkheid te maken. Die Vereeniging zal onafgebroken de aandacht doen vestigen op de noodzakelijkheid om ons volk uit zijn verval op te heffen en het weer geschikt te maken om, zoowel in den economischen strijd der volken als ter handhaving van zijn vrijheid en van zijn koloniaal bezit, krachtig en zelfbewust te kunnen optreden.

Volgens de Statuten zal ‘Volksweerbaarheid’ haar doel trachten te bereiken door:

a. het bevorderen van lichaamsoefeningen;
b. het opwekken tot algemeene deelneming aan vrijwillige oefeningen in den wapenhandel;
c. het bevorderen van schietoefeningen;

d. het uitgeven van geschriften en het houden van openbare bijeenkomsten;
e. alle andere wettige doeltreffende middelen.

Zooals ik boven aanstipte kunnen de vrijwillige oefeningen in den wapenhandel, op de tegenwoordige leest geschoeid - in weerwil van de toewijding waarmeê ze worden geleid - niet veel bijdragen om de dienstplichtigen als strijdbare mannen in het leger te brengen. Wil men er deugdelijk nut van hebben dan moet dit onderwijs tot den zestienjarigen leeftijd uitsluitend uit algemeene lichaamsoefeningen bestaan. Daarna voege men er schieten aan toe en bekrone het werk, door in de twee laatste jaren vóór het in dienst treden, onder bepaald militair verband en naar strenge beginselen te laten exerceeren, enz.

De andere punten hebben mijn volle sympathie, al zoude ik ook gaarne gezien hebben, dat de middelen meer uitvoerig waren aangegeven. Dan toch zou uitvoerige correspondentie en veelvuldig vergaderen minder noodzakelijk zijn geweest om de afdeelingen te constitueeren en zouden zij, die volstrekt niet op de hoogte zijn, zich een denkbeeld kunnen vormen van hetgeen er gedaan moet worden. Zoodoende zou men tijd gewonnen hebben, hetgeen van de grootste beteekenis is. Zoo ergens dan moet hier het ijzer gesmeed worden terwijl het nog heet is, want onverheeld mag niet blijven, dat bij de verkoeling, die na den tegenslag der Boeren onmiddellijk geconstateerd kon worden, zich nog een reeks van denkbeeldige en werkelijke bezwaren zullen voegen die, als niet ten spoedigste door een weldoordacht optreden leiding gegeven wordt, tot een volslagen échec of tot een zeer kwijnend bestaan der nieuw opgerichte vereeniging zullen leiden. Aansluiting zoeken bij bestaande bonden en vereenigingen zonder in de autonomie dier lichamen in te grijpen, is daartoe dringend noodzakelijk.

Toen ik, nu reeds twaalf jaren geleden, voor het denkbeeld ‘Volksweerbaarheid’ trachtte propaganda te maken,[1)] stonden mij de bezwaren en de middelen helder voor den geest. De-

1) Zie ‘Lichaamsoefening en Volksweerbaarheid’ door S. van Aken met een. Voorwoord van Fr. Lieftinck, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Nijgh en v. Ditmar 1888, en ‘De Gymnastiek in de Volksopvoeding in verband met de regeling onzer levende strijdkrachten’, bij dezelfden, 1890.

zelfde bezwaren, die toen golden, bestaan ook nu nog en zullen overwonnen *moeten* worden als men het doel wil bereiken. Dezelfde klippen, waarop mijne sedert '88 onafgebroken aangewende pogingen schipbreuk leden, zijn ook nu nog te duchten.

Het is gebrek aan moed, om open en eerlijk te erkennen waaraan het hapert; het is het vastgeroest zijn in verouderde denkbeelden en begrippen en het slaafs gehoorzamen aan traditie en bureaucratie. Het is de neiging tot schipperen en halve maatregelen, de vrees personen te kwetsen of te benadeelen en het gemis aan energie, wilskracht en doortastendheid. Zoolang de machthebbende ontbreekt, die met onbevangen blik het geheele vraagstuk der landsverdediging overziet, die zich boven persoonlijke overwegingen stelt, die zich met al de kracht van een mannelijken wil door de bezwaren heenslaat, den strijd niet vreest tegen bureaucratie, kastegeest en conservatisme, - zoolang zal 'Volksweerbaarheid' een utopie blijven en het erfdeel onzer vaderen, ons zelfstandig volksbestaan en ons koloniaal bezit, slechts bij de gratie van anderen voortduren. Doch wij mogen niet in den huidigen toestand berusten in afwachting van de dingen die komen zullen. De verwaarloosde lichamelijke volksopvoeding moet door en door verbeterd worden.

Het beste middel daarvoor is de op ervaring en wetenschap steunende gymnastiek, waartoe, zoolang ze oordeelkundig naar leeftijd en sekse, vorm en duur wordt toegepast, alle lichaamsoefeningen behooren. Daarom kan en mag niet geredekaveld worden over de bijzondere beteekenis van vrije- en orde-oefeningen, van oefeningen aan toestellen, van schieten, spelen, zwemmen, roeien, enz.

Het zijn alle middelen waaraan van oudsher de algemeene naam gymnastiek werd gegeven. Het verplicht gymnastiekonderwijs in de scholen is niet alleen het hoofdvereischte, om zijn innerlijke waarde, doch ook omdat het de eenige gezonde basis is, waarop de legervorming steunen moet. Hiermee is natuurlijk niet gezegd, dat de lagere school de lichamelijke opvoeding voltooien kan. De moreele invloed van de naar wij hopen in de toekomst machtige vereeniging 'Volksweerbaarheid' moet zich bij gemeentebesturen en particulieren zoo krachtig doen gelden, dat de kinderen die de

school verlaten hebben, op de schoolvrije namiddagen geregeld gymnastiek-onderwijs blijven ontvangen. De gemeenten moeten hiertoe de gelegenheid open stellen en de werkgevers de jeugd tot deelneming aanmoedigen en vrijaf geven.

Het innig verband tusschen het streven naar 'Volksweerbaarheid' en de veredeling van het volksvermaak, door de organisatie van degelijke en opwekkende volksfeesten, zal bij goede leiding een voldoende prikkel tot oefenen zijn. Na den zestienjarigen leeftijd moet het vrije vereenigingsleven in gymnastiek-, schiet-, roei-, zwem- en andere vereenigingen, die door alle gepaste middelen moeten worden ondersteund, de reeds bereikte kracht en vaardigheid onderhouden en verder ontwikkelen.

Wanneer men een bruikbaar leger bij betrekkelijk korten eerste-oefeningstijd wil, dan moet de jeugd lichamelijk worden voorbereid en wel op den leeftijd waarin het lichaam zich daartoe het meest leent.

De vroegere directeur van de militaire gymnastiekschool te Berlijn, de overste von Dresky, zegt ergens: 'So lange die turnerische Ausbildung noch so lückenhaft, und also die Gymnastik noch nicht Gemeingut des Volkes geworden ist, so lange bleibt der Militärgymnastik noch immer ein grosser Teil der körperlichen Erziehung übrig, welcher füglich gespart werden könnte.'

Waar de heer von Dresky hier vermoedelijk uitsluitend het oog heeft op de voor den militair noodzakelijke vlugheid en spierkracht, wil ik zijn betoog versterken door de beteekenis van voorafgaand oefenen voor de *inwendige organen* met enkele woorden en cijfers aan te stippen.

Zooals bekend, is behalve algemeene lichaamszwakte, vooral de slechte ontwikkeling van de borst de hoofdoorzaak van de ongeschiktheid voor den militairen dienst. We hebben hieronder te verstaan de meetbare onvolkomen ontwikkeling der longen en de niet-meetbare idem van het hart. Het innig functioneel verband dezer beide organen rechtvaardigt deze conclusie ten opzichte van het hart volkomen.

Evenals alle andere organen hebben ook de longen en het hart bijzondere prikkels noodig om tot vollen wasdom te komen, en deze kunnen alleen door verhoogde werkzaamheid, door indirecte oefening gegeven worden. *Indirecte* oefening,

want deze organen liggen niet zooals bewegingszenuwen en spieren binnen de sfeer van ons opzettelijk willen; 't is alleen door den arbeid van groote spiergroepen, dat wij ze automatisch tot verhoogde werkzaamheid kunnen aanzetten. Deze maakt grooter aanvoer van zuurstof en afvoer van koolzuur noodzakelijk en brengt hart en longen onder de gunstigste voorwaarden om op doeltreffende wijze geoefend te worden. Het zijn de oefeningen die in korten tijd groote inspanning noodzakelijk maken en die, welke langeren tijd worden voortgezet, waardoor deze organen tot ontwikkeling en arbeidsgeschiktheid worden gebracht.

De ontwikkeling dezer organen, die op de bloedvorming en de voeding van het geheele lichaam een belangrijken invloed oefenen, is voor den dienst in het leger van het grootste belang. Geschiktheid voor den langen vermoeienden marsch, de mogelijkheid om te velde groote afstanden in den looppas te kunnen afleggen, hoogten te beklimmen of te bestormen en daarna nog onvermoeid en voor den aanval geschikt te zijn, - dit alles is afhankelijk van de arbeidsgeschiktheid van de longen en van het hart. De geoefendheid dezer organen is dus als de lichamelijke grondslag te beschouwen voor den dienst te velde.

Volgens Axel Key, Quételet e.a. neemt tusschen het 14e en 20e jaar de
lichaamslengte toe met 18 pCt.
het lichaamsgewicht toe met 42 pCt.

Volgens Beneke:

het volumen der longen	toe met	63 pCt.
het volumen van het hart	toe met	92 pCt.

Op 100 cM. lichaamslengte berekend, bedraagt naar Beneke het:

	vol. v.h. hart.	**vol. der longen.**
Aan het einde v.h. 1e levensjaar	57-62 cM.	300-360 cM.
Aan het einde v.h. 13-14 levensjaar	83-100 cM.	640-710 cM.
Aan het einde v. de puberteits-ontwikkeling	130-168 cM.	820-1050 cM.

Naar verhouding van zijne liehaamslengte tot die van het pasgeboren kind beschikt een man over eene 3-4 maal zoo groote hartspier en een 3 maal zoo groote longeninhoud.

De groei is volgens Beneke:

Van het 7-14 j.	gemidd. jaarl. voor het hart	5.6-7.6	cM.
Van het 7-14 j.	gemidd. jaarl. voor de longen	50-75	cM.
Van het 14-20 j.	gemidd. jaarl. voor het hart	19-30	cM.
Van het 14-20 j.	gemidd. jaarl. voor de longen	100-145	cM.

Uit deze cijfers blijkt ten duidelijkste dat de, in verhouding tot den algemeenen groei, enorme ontwikkeling van het hart en de longen, het meest in 't oog vallende anatomisch kenteeken van het tijdperk der geslachtsontwikkeling is. Dit feit, dat volkomen bevestigd wordt door hetgeen de practijk dagelijks leert, maakt 't ook duidelijk, dat alles wat de ontwikkeling dier organen tijdens de hier besproken periode kan bevorderen, voor de gezondheid en de lichaamskracht van den aankomenden mensch en dus ook voor zijne geschiktheid voor den dienst in het leger van de grootste beteekenis is.

Alleen een goed gegeven gymnastiekonderwijs, met veel zorg gekozen oefeningen, waarbij de oefeningen in het marcheeren en loopen, klimmen, zwemmen en springen en ook spelen niet mogen ontbreken, kan onze jeugd de voor den dienst in het leger noodzakelijke spierkracht, vaardigheid, wilskracht en vastberadenheid en daarnaast gezonde en geoefende organen voor ademhaling en bloedbeweging verschaffen. Hoe weinig wordt er echter bereikt wanneer men eerst op twintig-jarigen leeftijd en dan nog op zoo gebrekkige wijze met de oefeningen begint? 't Zijn de jaren der ontwikkeling, die het meerendeel der jeugd in fabrieken en werkplaatsen, op kantoren en in scholen in eenzijdigen lichaamsen geestesarbeid doorbrengt, waarvan in het belang van de weerbaarheid van ons volk en de bruikbaarheid van het leger moet geprofiteerd worden.

De eenige mij bekende statistieken mogen deze meening nader toelichten. Terwijl bij verreweg het meerendeel der menschen het verschil van den omtrek der borstkas in rust en na diep ingeademd te hebben ternauwernood 5 cM. bedraagt, bedroeg dit bij alle leerlingen van het Erasmiaansch gymnasium die gedurende vijf jaren tweemaal 's weeks een uur gymnastiekles ontvingen 10 en meer cM.

Aan de ‘American physical education review’ ontleen ik het volgende:

Op de Noord-Amerikaansche vloot werd het turnen in 1890

ingevoerd. Vóór dien tijd bestonden de lichaamsoefeningen uitsluitend uit de militaire exercitiën en hielden de officieren van gezondheid nauwkeurig aanteekeningen over de ontwikkeling der jonge menschen. De heeren Bowditsch en Porter gaven een werk uit, waarin een overzicht hunner waarnemingen over 4537 ‘naval cadets’ is opgenomen.

Na de invoering der gymnastiek deed de off. van gez. M.G. Breijer soortgelijke waarnemingen en vergeleek deze met die der bovengenoemde schrijvers. Er werd vijfmaal in de week gedurende drie kwartier geoefend. De leerstof bestond uit vrije oefeningen (gewichtsoefeningen) en toesteloefeningen.

Onderstaande tabellen geven den uitslag weer.

Gemiddelde toeneming der lichaamslengte in mM.

	Tusschen de jaren 16/17	117/19	18/19	19/21	20/21	Totaal.
Van 4537 niet-turners	28	6	15	19	1	69,0
Van 188 turners....	38	24	16	11	6,6	95,6

Het verschil is dus ruim 26 millimeters in het voordeel der turners, een cijfer, dat zeer aanzienlijk kan genoemd worden.

Het verschil in lichaamsgewicht is nog veel belangrijker en in kilogrammen uitgedrukt.

Gemiddelde toeneming.

	Tusschen de jaren 16/17	17/18	18/19	19/20	20/21	Totaal.
Voor niet-turners.....	3,6	3,2	2,4	0,7	0,2	10,1
Voor turners.....	8,8	6,6	6,6	6,6	6,4	35,0

Een verschil dus van 25 KG. in het voordeel der turners.

Het onderzoek van den longeninhoud gaf den volgenden uitslag in liters uitgedrukt.

Gemiddelde toeneming

	Tusschen de jaren 16/17	17/18	18/19	19/20	20/21	Totaal. L.
Voor niet-turners.....	0,250	0,167	0,152	0,083	0,000	0,652
Voor turners.....	0,658	0,540	0,462	0,376	0,340	2,376

Een verschil dus van bijna 1¾ liter.

Hoe groot deze verschillen ook ten voordeele der turners zijn, toch kunnen de verkregen cijfers den physioloog niet geheel bevredigen. Volgens den ‘Vital-index’ (levenskrachttabel) van Demeny moet, om in levenskracht te winnen, de longeninhoud in verhouding meer toenemen dan het lichaamsgewicht.

Dit zien wij hier niet gebeuren, zonder ons daarover echter te verwonderen, want de gymnastiek werd niet in haren geheelen omvang toegepast en juist de oefeningen, die grooten invloed op de ontwikkeling der longen hebben, - loopen, springen, enz. - konden niet worden beoefend.

De waarnemingen aangaande de totale kracht (spierkracht, weerstandsvermogen, enz.) geven op 605 niet-turners van 16-21 jaar eene gemiddelde vermeerdering van 55,6 kilogrammeter, terwijl in hetzelfde tijdsverloop de turners 235 kilogrammeter of meer dan viermaal zooveel wonnen.

Uit deze opgaven blijkt, dat door de ontginning van het bijna braak liggend terrein der lichaamsoefeningen niet alleen het leger, doch ook de arbeidsgeschiktheid en het productievermogen van het geheele volk in hooge mate zal worden gebaat.

In verband met deze beschouwingen, die ik hier slechts zeer beknopt konde uitwerken, moet naar mijne meening de vereeniging ‘Volksweerbaarheid’ haar doel op de volgende wijze trachten te bereiken.

A. In het leger door:

1°. haren invloed aan te wenden om de exercitiën naar de s t r e n g s t e militaire beginselen te doen uitvoeren, en

2°. het gymnastiek-onderwijs op breeden grondslag te doen organiseeren.

Ik zal deze punten niet uitvoerig toelichten doch alleen aanstippen, dat ik door het bij punt 1 verlangde de bij onzen betrekkelijk korten eerste-oefeningstijd dringend noodzakelijke i j z e r e n d i s c i p l i n e wensch aan te kweeken.

Het tweede punt heb ik elders uitvoerig toegelicht. Hier zij slechts gezegd, dat ik in die reorganisatie een der krachtigste middelen zie om het doel van ‘Volksweerbaarheid’ te bereiken. Het groote aantal geschikte leiders voor de vereenigingen op het platte land noodig, kan nergens beter

dan in het leger worden gevormd. De wisselwerking tusschen de vereenigingen en het leger, en de verbinding van het burger- aan het militaire element en omgekeerd, kan hier in het belang der gemeenschap op de beste wijze worden geleid.

B. Buiten het leger door:

1°. het aanwenden van pogingen om het gymnastiek-onderwijs in zijn geheelen omvang voor alle scholen verplicht te stellen;

2°. den aan dit onderwijs te besteden tijd tot drie à vier uren per week uit te breiden;

3°. het aanwenden van pogingen bij gemeentebesturen en patroons om de gelegenheid tot voortgezet gymnastiek-onderwijs te geven;

4°. het aanwenden van pogingen bij het Rijk en de Gemeenten om de gymnastieklokalen gratis ter beschikking te stellen van de gymnastiek-, scherm- en flobertschietvereenigingen;

5°. het bevorderen van spelen in de open lucht, zwemmen, schaatsenrijden, velocipèderijden en roeien (Vooral doel ik hier op het beschikbaar stellen van terreinen, enz.);

6°. het bevorderen van schietoefeningen voor jongelieden boven den 16-jarigen leeftijd. (Het doen verstrekken van geweren en patronen en het beschikbaar stellen van onderwijzers en schietbanen reken ik daartoe);

7°. het bevorderen van grootere schoolwandelingen door jongens boven den 12-jarigen leeftijd op namiddagen en boven den 15-jarigen leeftijd op daartoe vast te stellen dagen, b.v. 4 maal per jaar;

8°. het verspreiden van een voorschrift voor de behoorlijke verpleging der voeten;

9°. het bevorderen van den volkszang;

10°. het opwekken tot en het geven van leiding aan schoolen volksfeesten, op nationale feestdagen, waarbij wedstrijden in lichaamsoefeningen de hoofdzaak behooren te zijn;

11°. het aanwenden van pogingen tot het verkrijgen van geschikte onderwijzers en leiders in verband met het meerendeel der genoemde punten, en

12°. het aanwenden van pogingen om het gymnastiekonderwijs in scholen en vereenigingen in organisch verband te brengen met den dienst in het leger en wel:

a. door het doen stellen van eischen in nader aan te geven lichamelijke vaardigheden, om tot de inrichtingen voor militair onderwijs te worden toegelaten;
b. om een plaats bij het reservekader te verkrijgen, en
c. om het recht te krijgen op een door het legerbestuur vast te stellen minimum eerste-oefeningstijd.

Dit laatste punt, in mijn oog het meest belangrijke, zal ik eenigszins uitvoeriger toelichten.

Hoe krachtig 'Volksweerbaarheid' zich ook moge ontwikkelen, hoe groot haar invloed ook moge worden, en hoeveel nut zij dientengevolge in de toekomst ook stichten zal, het is mijn vaste overtuiging, dat zij ondanks allen steun en alle middelen niet in staat zal zijn, het vuur, dat hare leiders bezielt, aan het weinig voor idealen voelend Nederlandsche volk in zijn geheel mede te deelen. Want hoeveel opwekkends en prikkelends er ook in de middelen waardoor haar doel bereikt kan worden, gevonden wordt, er zijn te veel bijkomende omstandigheden, waardoor die middelen niet tot hun recht komen. Daarom moeten er andere meer practische prikkels gegeven worden; prikkels, waarvan het groote publiek de beteekenis onmiddellijk voelen en waardeeren kan. Men moet met den geest van ons in sommige opzichten, helaas! vaak al te practisch denkend volk rekening houden, omdat die geest bestaat en nu eenmaal niet, tenzij onder den drang van omstandigheden en slechts voor korten tijd, kan gewijzigd worden.

Het doel, een weerbaar Nederlandsch volk, zal slechts dàn kunnen worden bereikt als een legerorganisatie wordt vastgesteld op den grondslag van algemeenen oefenplicht in het leger en bovendien de lichamelijke opvoeding van de jeugd vóór het indiensttreden wettelijk wordt geregeld.

Voor den duur van het eerste oefeningstijdperk in het leger moet als maatstaf worden aangenomen het voldoen aan eischen van weerstandsvermogen en van lichamelijke en militaire geoefendheid, vast te stellen bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur.

Een dergelijke regeling doet de bezwaren te niet zoowel

van hen, die een eerste oefeningstijdperk van *acht* maanden te lang, als van hen, die het te kort vinden[1)].

Voor hen, die met ruimen blik onze maatschappelijke verhoudingen overzien, den geest van ons volk kennen en daarbij weten waaraan wij behoefte hebben, om land en koloniën met succes te kunnen verdedigen, is het een uitgemaakte zaak, dat wij in de toekomst een dergelijk stelsel zullen *moeten* invoeren. Wij hebben dit noodig om te kunnen zorgen dat niet vreemden voor ons doen, hetgeen de omstandigheden van *ons* zouden kunnen eischen.

Waar in Finland en in Zuid-Afrika opnieuw bewezen wordt, dat Macht voor Recht geldt, daar mogen zij die land en vrijheid liefhebben niet langer rustig blijven toezien. Niets dringt met meer klem dan de regeling onzer levende strijdkrachten. Geen enkele andere Wet kan hiertegenover de voorrang worden gegeven, omdat als onze landsverdediging niet spoedig afdoend geregeld wordt, wij toch vandaag of morgen onder de Wetten van anderen zullen moeten bukken.

Om dit te voorkomen, moeten wij handelen. Niemand moet tot lid der Tweede Kamer verkozen worden, die niet uitdrukkelijk verklaard heeft, het zijne te willen doen om

1) In het aanhangige Wetsontwerp zon het op den diensttijd betrekking hebbend artikel als volgt moeten aangevuld worden:
'Voor de onbereden korpsen is daarbij gerekend op een eersten oefeningstijd ter volledige oefening van gemiddeld 8¼ maanden, zoodanig, dat de daarbij ingelijfden, tusschen 1 en 15 Maart in werkelijken dienst gesteld, tegen 15 Nov. huiswaarts keeren' en met dien verstande:
dat die oefeningstijd wordt verkort (voorloopig) tot 6¼ maanden voor hen, die op het tijdstip hunner inlijving voldoen aan bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur vast te stellen eischen van weerstandsvermogen en van lichamelijke en militaire geoefendheid;
dat die oefeningstijd tot ten hoogste 12 maanden kan worden verlengd voor hen, die naar het oordeel van den betrokken korpscommandant na den eersten oefeningstijd van 8¼ maanden achterlijk zijn in geoefendheid.
Ook aan hen, die voor den diensttijd van vier maanden in aanmerking komen, moeten dezelfde eischen worden gesteld.
Evenals bij de boven voorgestelde legerorganisatie worden ook door deze regeling de bezwaren te niet gedaan zoowel van hen, die een eerste oefeningstijd perk van acht maanden te lang, als van hen, die het te kort vinden.
In beide gevallen zal eene tot nu toe in ons leger ongekende hoogte van militair gehalte worden geconstateerd. De door deze maatregelen te bezuinigen som van ƒ 250,000 tot ƒ 400,000 kan o.a. gebruikt worden 1°. om de cavalerie uit te breiden en 2°. om de soldij van de militieplichtigen bij de bereden wapens, b.v. na 12 maanden diensttijd, te verhoogen.

in de eerste plaats de landsverdediging afdoende te regelen en door een volkspetitionnement moet de Regeering de overtuiging krijgen, dat het geheele Nederlandsche volk een dergelijke regeling wil.

Boven bleek, dat ons volk niet rijp is om in korten tijd, naar de tegenwoordig gestelde eischen, tot bruikbare militairen te worden gevormd. Zelfs wanneer onmiddellijk alle middelen worden toegepast om het doel te bereiken, dan nog zullen er eenige jaren verloopen, voor men in dit opzicht gerust kan zijn. 't Is echter zeer wel mogelijk reeds over een jaar, en elk volgend jaar meer, resultaten te kunnen constateeren, als men den voorgeslagen weg wil bewandelen. Ongetwijfeld zal over zeven of acht jaar de toestand zóó kunnen zijn, dat zelfs de meest verstokte pessimisten de mogelijkheid van het bedoelde stelsel zullen erkennen.

Wanneer de menschen in het leger komen als *mannen* met ontwikkelde kracht en vaardigheid, gedisciplineerd en geschikt om te begrijpen en te handelen, wie zal dan ook durven beweren dat deze menschen niet in korten tijd tot bruikbare soldaten, soldaten in den waren zin des woords, kunnen worden gevormd?

Het is hier niet de plaats nader uiteen te zetten hoe dan onze militie zal moeten geoefend en het leger georganiseerd worden. Ik zal mij bepalen tot het met de meeste beslistheid vaststellen van het feit, dat het recht op korten eerste-oefeningstijd als de meest werkzame, zoo niet de eenige prikkel te beschouwen is om het geheele volk tot het doen van lichaamsoefeningen op te wekken.

Het resultaat hiervan zal zijn:

1°. dat de eenige degelijke grondslag, waarop elke legerorganisatie steunen kan, gelegd wordt;
2°. dat het nationaliteitsgevoel zal herleven, en
3°. dat de geheele natie aan zelfbewustzijn en ondernemingsgeest zal winnen.

Voorwaar schoone gevolgen van een eenvoudigen practischen maatregel, die bovendien nog een bezuiniging zal blijken te zijn.

Doch hoe aanlokkelijk dit toekomstbeeld ook moge zijn, er zijn bezwaren te overwinnen. Men maakt met een enkele

pennestreek van een trage massa geen energiek geheel.

Aanvankelijk moet het volk leiding krijgen en wel door de gekozen middelen zelve.

In den beginne moeten de eischen zóó matig gesteld en de oefeningen zóó gekozen zijn, dat deze overal in stad en dorp, ja zelfs door den afgezonderd wonenden éénling kunnen worden beoefend. Ze moeten echter een waarborg zijn voor de ontwikkeling van kracht en vaardigheid en bovendien den weg aangeven waarlangs gaandeweg meer kan gevraagd en verwacht worden.[1)]

Een andere afdoende oplossing van het vraagstuk der landsverdediging dan hier aangegeven bestaat niet.

De gymnastiek-onderwijzer kan op zeer eenvoudige wijze aan het verheven ideaal ‘een weerbaar volk’ bevorderlijk zijn. Wanneer hij zijn grootsche roeping, de vorming van den lichamelijken mensch, naar behooren vervult, dan draagt hij ook op de meest rationeele wijze tot ‘Volksweerbaarheid’ bij. Met den karig toegemeten tijd moet echter gewoekerd worden. Al het overbodige late men weg. Men beperke zich tot een met zorg gekozen gedeelte van de vrije- en orde-oefeningen, toesteloefeningen en spelen. Ieder van hen verleene zijnen steun aan volksklassen en turnvereenigingen en zijne medewerking bij volksfeesten en wedstrijden, dan zal men krachtig bijdragen tot het bereiken van het doel, dat ‘Volksweerbaarheid’ zich voorstelt: het vormen van een volk, dat in het bewustzijn van zijn kracht met vertrouwen op een goeden uitslag voor vrijheid en onafhankelijkheid zal kunnen pal staan.

S. VAN AKEN.

1) Bedoelde eischen zijn gemakkelijk te formuleeren.

Vijf liedjes.

I.

Dit bleeke huis toen ik er meest van heb gehouden,
Lag diep in dal van zon en groen,
Nu stijgt het staêg in hooge koude, -
Regenseizoen....

De regen striemt en straalt de ruiten
Blind, en weent voor mij:
Geen kan zien vanbuiten
Of ik lach of schrei....

Het moet wel zijn een hart dat treurt,
Pijnlacht naar oude zonnesympathie
Als een die onbestendig neurt
Naar een verloren melodie.

II.

O arm mijn hart dat maar kunt zingen
Onder de luchtige vluchtige vedelstreken van vreugd,
Wat moet u steeds te zingen dringen
Smart die heugt?

Is dit uw leven: lijden, lijden
Uw lange sprakelooze tijden,
En dan de korte zingende Meien
Nog verschreien? -

O lustige speler,
Die zoo zelden, zoo zelden dit zinggrage hart houdt,
Vreugd, vingervaardige veêrvlugge veêler
Over dit somberheltonig fluweeldonkervolle levende
smarthout,

O eens, éenmaal, eer voorgoed de snaar gesprongen is,
In een zacht-heerlijk goddelijk-durig geduld, - o nu!
Speel, speel uit tot al smart volzongen is,
En dan één laatst zuiver-klinkend lied van u.

III.

Tusschen dag en nacht
ziels altijde
trouw betrokken
avondwacht.

Komende' oogeblik
wisslen Dag en
Nacht hun wachtwoord
in beroerings
evenschrik.

Raggegazen net
staat ziel luister-
wijdgespannen
uitgezet.....

Al voorbij: ter stond
neigde Nacht zich
in 't voorbijgaan
over Dags bleek-
bloeden mond.

Sterreflikkervlijm
schiet onhoorbaar-
hoorbaar door de
mazen Levens
fonkelschoon geheim.

IV.

Al schoon dat 'k lee
Welde uit één bron,
Den verren horizon
Van blauwe lucht en blauwe zee.

Al schoon dat 'k won
Verglee
Naar blauwen horizon
Van verre lucht en verre zee....

Dat's Schoonheids trouw,
Die gaat, maar altijd keert
Naar hart dat nieuwe blijdschap heeft geleerd.
Zij draagt geen rouw.

Mijn hand is steeds gereed
Tot welkom en vaarwel,
Mijn oog is stil en klaar op haar: het weet
Heur spel.

V.

Tusschen verlangen en gemis
Heb ik gestaan:
Ook in mij is opgaan
Geluks ontvangenis.

Veel liedren zingt verlangen,
Gemis heeft woorden veel, -
Hun ruischeringloop houdt gevangen
Steen stil en eêl.

Zijn licht is dieper en zachter
Dan woorden zijn, -
Het daagt er niet of nacht er
In eigenlichte mijn....

O alles is schemer van droom en slaap
En fluisterzee van nacht, -
Alleen, in eeuwiglichte wacht
Steigert die ééne kaap.

En wordt gemis al nieuw verlangen,
Een stem die klaar naar God mag zingen,
Treed ik de lichte golven van gezangen
Door donkermompelende droomelingen,

Toch zooals ziel omhooggestegen
In drooms verlucht gehalte
Ziet diep en donker onder zich gelegen
Anker van lijfsgestalte,

Zoo weet ik eenig uit dit onbewuste leven,
Welks schemerzangdroom naar al dieper nacht
gericht is,
Goudenste zelf achtergebleven
Ver waar de kim nog licht is....

Daar is schreien voorhands genoeg en lach
Om wakker te blijven uit den dood,
Maar droom van dood en leven, nacht en dag,
Morgen- en avondrood

Zijn maar aan mij verloren, die uit langen
ooggeloken kinderschroom
Eén oogenblik klaar wakker was met God,
En nu slaapwandlend troostemurmel tot
Dit vreezend hart: 't is alles maar een droom.

P.C. BOUTENS.

Dramatisch overzicht.

Agnes Sorma en haar Duitsch tooneelgezelschap: Nora oder ein Puppenheim von Henrik Ibsen.
Dokter Heine-Ensemble: Gespenster von Henrik Ibsen; Die Erziehung zur Ehe von Otto-Erich Hartleben.

Wanneer er in de twintigste eeuw nog onberaden huwelijken gesloten worden, wanneer het dan nog zal voorkomen dat mannen in hun vrouwen enkel een artikel van weelde en een speelpop zien, dat vrouwen als martelaressen van het huwelijk te gronde gaan, dat het huwelijk als ‘een zaak’ wordt behandeld, als een koop en verkoop, met al de noodlottige gevolgen van dien, dan zal het zeker niet wezen omdat de ‘gegadigden’, de belanghebbenden en zij die op het tot-stand-komen van een huwelijk invloed kunnen oefenen, niet gewaarschuwd werden, of dat hun de beteekenis van die samenkoppeling van twee levens niet duidelijk genoeg werd voor oogen gesteld. Dat is geschied en wel in de eerste plaats op de meest aanschouwelijke en meest sprekende van alle manieren: door middel van het drama. In het ernstige drama, in de huiveringwekkende tragedie, in de comedie vol bitter sarcasme, telkens en telkens weer hebben de meesters der dramatische kunst hun: ‘Ik zal ze!’ doen hooren.

Vóór alles de grootmeester Henrik Ibsen. Wat is hij, de borstelige, stekelige schrijver van *Nora*, van *Gespenster* er op losgegaan - op den m a n af! Want het is de man, die in haast al de drama's waarin het hedendaagsche huwelijk door Ibsen wordt aangevallen, als de schuldige gebrandmerkt wordt. Helmer,

Kammerherr Alving, Borkmann, Rubek, zij allen hebben op hun geweten het ongeluk van een of meer vrouwen, en de slachtoffers heeten Nora, Helene Alving, Ella Rentheim, Gunhild Borkmann, Irene.

Van twee dezer vrouwen, Helene Alving en Nora Helmer, hebben wij in het eind van September en het begin van October het tragisch lot weder aan ons zien voorbijtrekken in de voorstellingen van het zoogenaamd Heine-Ensemble en in die van Agnes Sorma.

In de rij van Ibsens werken gaat *Nora* vooraf. Nora is de jonge vrouw, die door het leven dartelt en alle dingen luchtig opneemt, behalve dit eene: de groote liefde voor haren man, een liefde die haar in staat stelt alles op te offeren, een liefde waarvoor, naar hare opvatting, ook alles wijken moet, tot zelfs de strafwet, die het stellen van een valeche handteekening tot de minder geoorloofde handelingen pleegt te rekenen. Hoe zij tot zulk een handeling gekomen is en hoe zij dag en nacht werkt om de aflossing en rente te voldoen van het geld door haar opgenomen ten einde Helmer in staat te stellen een reis naar Italië te doen, die hem het leven moet redden, dat is haar geheim, waarop zij trotsch is. En wanneer de man die van de gepleegde valschheid weet, dreigt alles aan het licht te zullen brengen, dan moge zij beangst zijn en bedroefd om het verdriet dat Helmer ervan hebben zal, zij wacht tegelijk met spanning het oogenblik af, waarop geschieden zal wat zij ‘das Wunderbare’ noemt, wanneer Helmer op zijn beurt haar zijn groote liefde zal kunnen toonen, door alle verantwoordelijkheid voor haar misdrijf op zich te nemen en zich voor haar op te offeren, gelijk zij het voor hem deed. Dan zal zij dat offer niet aannemen, maar, zelf de gevolgen dragend, stil den dood zoeken... En dan komt de ontgoocheling. Dan ziet Nora Helmer zooals hij is, als den man die, opgaande in zijn werk en in de bevrediging van zijn eerzucht, zijn vrouw beschouwd heeft als een speelpop, bestemd om hem, na kantoortijd, te amuseeren, als den man die niet in staat is iets te begrijpen van het edele, opofferende van hare lichtzinnige daad. In die daad ziet hij, die enkel aan zichzelf pleegt te denken, niets dan wat hem, den correcten, hooggeplaatsten en algemeen geachten bankier, zal kunnen compromitteeren, zijn eer en de eer van zijn huis be-

smetten; en met de bitterste verwijten treft hij de vrouw en de moeder, die hij niet meer waard noemt hare kinderen op te voeden. Als het gevaar van een aanklacht geweken is, wijkt ook Helmers toorn tegen Nora en verklaart hij haar alles te vergeven. Maar dan is het te laat. Nu heeft Nora leeren zien, hoever Helmer van haar afstaat, hoe hij een vreemde voor haar is en hoe hun leven nooit een samenleven kan worden zooals zij het begrijpt, een waarin man en vrouw, voor elkander levende, elk oogenblik bereid zijn om alles voor elkander te offeren. Dat wetende begrijpt zij dat haar plaats niet meer is in dit huis, en in den Kerstnacht verlaat zij haar man en - haar kinderen.

Of zij ooit nog terug zal keeren? Het onnadenkende *kind* moge, door het ervarene tot nadenken gebracht, in één etmaal tot *mensch* zijn opgegroeid, van iemand als Helmer, den in de conventie vastgeroesten, hoog van zich zelf en laag van de vrouw denkenden man is het niet te verwachten dat hij een ander mensch worden zal, in staat om een onzelfzuchtige vrouw als Nora te begrijpen en met haar dat innige samenleven te leiden, dat voor twee menschen het hoogste geluk is.

En zoo zou dan het veelbestreden slot van *Nora* volkomen gerechtvaardigd zijn. De *vrouw* had het recht, ja den plicht te handelen gelijk zij deed. Maar ook de *moeder*? Was het noodig Nora kinderen te geven? Was het beeld van het speelsche en snoepachtige vrouwtje, dat tegen een jokkentje niet opziet en toch haar luchtig, maar gouden hartje op de tong draagt, niet tot een volkomen beeld te maken zonder dat er kinderen naast geplaatst werden? En nu Ibsen ons Nora als moeder liet zien - zij het ook dat zij haar kinderen tot dusver enkel als speelpoppen behandelde en het overige aan de ‘Kinderfrau’ Marianne overliet - gaat het nu wel aan, dat zij die kinderen achterlaat, om opgevoed te worden onder toezicht van Helmer, wien zij toch alle reden heeft zulk een taak niet toe te vertrouwen? Was het dan niet beter Nora nog op het laatste oogenblik, zij het ook enkel ter wille van de kinderen, zich met Helmer te laten verzoenen? Ibsen heeft, in een onbewaakt oogenblik, zich laten overhalen zulk een slot te schrijven[1)] maar, een dergelijke oplossing, die geen oplossing is,

1) Zie onder ‘Aanteekeningen en Opmerkingen’ in deze aflevering.

een concessie aan een zeker deel van het publiek, maakt het gansche diep tragische van het geval tot een jammerlijke vertooning.

Er blijft over Nora en haar verhouding tot hare kinderen, over haar verhouding tot Rank, over haar ommekeer, waardoor het luchthartige, zorgelooze vrouwtje van daareven, dat zich geen tijd heeft gegund en er geen hoofd voor had om veel en diep over het leven na te denken, en dat niettemin plotseling diepzinnige, veelbeteekenende dingen zegt: over het niet-gelukkig-zijn, maar het zich-verbeelden gelukkig te wezen, over zelf-opvoeding, over de plicht om allereerst mensch te zijn - en hoe dat in Ibseniaansche trant meer mag luiden -, over deze Nora blijft veel te vragen en te gissen.

De duitsche kunstenares, Agnes Sorma, heeft - wanneer men althans enkele van de toongevende tooneelbeoordeelaars gelooven moet - ons van de vrij gecompliceerde Nora een haast volmaakte schepping gegeven, ons haar karakter verklaard, er eenheid aan geschonken.

Wie is die Agnes Sorma, en welke is haar beteekenis als tooneelkunstenares? In Duitschland heeft zij reeds sinds lang een beroemden naam. In navolging van de groote tooneelvirtuozen, heeft zij een Amerikaanschen triomftocht achter den rug en een adellijk heer tot gemaal. Eerst nu zij de jaren van de eerste jeugd voorbij is, krijgen wij haar te zien.

Men heeft in ons land, in de eerste opwinding, gesproken van Sorma's ‘mooi figuurtje’. Een mooi figuurtje heeft zij beslist niet: zij is noch tenger, noch slank, nogal hoog in de schouders, en op den smaak en de snit van haar kleeding zullen vrouwen van smaak - wij mannen, behalve misschien Dr. Stratz, mogen in deze immers niet meespreken! - menige aanmerking kunnen maken. Maar het gelaat met de lachende oogen, pikante, ondengende oogen, maar de in het gewone, niet geforceerde, spreken fraai getimbreerde melodieuze stem geven haar iets zeer bekoorlijks. Met die oogen, met die stem, met den mond die onwederstaanbaar pruilen kan en smeeken, heeft Agnes Sorma in het eerste bedrijf van *Nora*, als het verwende vrouwtje dat haar zin weet door te drijven, bijzonder mooie dingen gedaan. En in Nora's onstuimige hartelijkheid tegenover haar oude vriendin Christine, in de tooneeltjes met Dr. Rank, in de bekentenis aan Günther, dat zij de hand-

teekening van haar vader heeft nagemaakt en niet begrijpt wat, in de gegeven omstandigheden, daar voor kwaads in steken mag, weet zij een natuurlijkheid te leggen, zoo frisch en zoo onbevangen, dat men al die aandoeningen niet enkel uit de verte bewondert maar met haar meê doorleeft op het oogenblik zelf, alleen nu en dan onaangenaam opgeschrikt als door een valschen toon, wanneer zij in uitroepen als: ‘Mein lieber, guter Vater!’ ‘Die süssen lieben Kinderchen!’ onnatuurlijk theatraal doet. Als eene intelligente, ervaren tooneelspeelster, die haar vak en al de trucjes ervan door en door kent, maar tegelijk zich laat gaan, zich geeft geheel en al zonder dat men van berekening iets bemerkt, heeft Agnes Sorma de Nora ook in de twee andere bedrijven gespeeld. Haar tarentelladans ging als een plotseling opgekomen razende stormwind voorbij, zonder voorbereiding, zonder climax - ofschoon de tekst in de Duitsche vertaling spreekt van ‘steigender Wildheit’ -, en in haar zich losscheuren van haar huis, in het ontwaken van den *mensch* in het *kind* was weer veel treffends. Maar Agnes Sorma's beweeglijk gelaat met de naarvoren springende kin heeft in deze tooneelen dit tegen, dat zoodra het, in plaats van schalkschheid, van teederheid of stille droefheid, verontwaardiging, onstuimige smart of welke andere hevige gemoedsbeweging moet uitdrukken, het licht een grijns vertoont, een grijns van oude vrouw. In die oogenblikken van hevige gemoedsaandoening verliest ook de stem haar fraaien klank en wordt heesch.

Agnes Sorma geeft ons, het geheele stuk door, een drukke, handtastelijke, onrustige Nora te zien, die alle aandacht voor zich in beslag neemt. En nu zou ik die opvatting, waarbij zooveel moois te genieten viel, in haar waarde laten, wanneer daardoor niet ééne zijde van het beeld, zooals het door Ibsen ontworpen is, geheel werd verwaarloosd. Ik bedoel: Nora's wachten op het ‘Wunderbare’, op het offer dat Helmers groote liefde haar zal willen brengen door alle schuld op zich te nemen, en dat zij niet zal aanvaarden. Daarmee loopt zij in haar gedachten rond; dat is haar geheim van de toekomst, zooals dat andere haar geheim uit het verledene is. Zij heeft erop gezinspeeld in haar gesprek met Christine Linden, die haar niet begrijpt. En later in het slottooneel wanneer Helmer haar vraagt of zij hem ook verklaren kan, waardoor hij haar liefde verbeurd heeft, antwoordt zij: ‘Ja, das kann ich. Es war heut Abend, als das

Wunderbare nicht kam; denn da sah ich, dass du nicht der Mann warst, für den ich dich gehalten... Ich hab' nun acht Jahre lang so geduldig gewartet; denn... Gott, ich sah ja ein, dass das Wunderbare nicht so als etwas Alltägliches kommt. Dann brach dieses Unglück über mich herein, und da war ich so unerschütterlich fest überzeugt: nun kommt das Wunderbare...' Dat alles klinkt, wanneer Agnes Sorma het zegt, vreemd; zij maakt het ons niet verstaanbaar, omdat die trek aan het beeld dat zij ons gaf tot nu toe ontbroken heeft.

Een belangwekkende creatie niettemin, deze Nora, omdat zij der Duitsche kunstenares de gelegenheid geeft eenige van hare beste eigenschappen en grootste gaven op den voorgrond te doen treden.

Bewondering wekt Agnes Sorma in alles wat vroolijk, geestig, liefelijk, teeder, zacht weemoedig is; dan zijn het haar lachende oogen, het geheele gelaat verlichtend, dan haar lieve blik, haar melodieuze stem, kleine, fijne trekjes van schalkschheid en teederheid, van stille smart, die u meêsleepen en roeren, zooals alleen echte kunst roeren en meêsleepen kan. Die kracht van schepping schiet echter te kort waar zij een hevige passie, een dramatische worsteling heeft uit te beelden; daarvoor leenen zich noch haar gelaat, noch haar gestalte, noch haar stem. Dan wordt het beeld geforeeerd, grof, onschoon.

Zoo wist Sorma in sommige tooneelen van *Johannisfeuer* door de 'zarte Individualisierungsgabe' die een Duitsch criticus ergens in haar roemt, ons een beeld van reinheid, teederheid, stille berusting en zelfverloochening voor te tooveren, dat het vrij onbeteekenende maakwerk van Sudermann, hetwelk ons terug schijnt te willen voeren naar den tijd toen de Birch-Pfeiffersche Muze triomfen vierde, soms den schijn gaf iets van beteekenis te zijn. Hauptmann's dramatisch sprookje *Die Versunkene Glocke* kon in de grove vertolking van dit Duitsche gezelschap, met een geheel onvoldoende mise en scène, niet tot zijn recht komen, en zelfs Sorma's Rautendelein vermocht het niet tot de sfeer der droomenwereld en der sprookjespoëzie op te voeren. Ziet men Sorma in de Gretchenepisoden uit *Faust* - hoe is het mogelijk dat een Duitsche kunstenares haar talent leent tot de vertooning van dergelijk knoeiwerk als deze uit hun verband gerukte en aan elkaar geplakte tooneeltjes! - dan heeft men moeite om te gelooven dat de Gretchen

die in de eerste tooneelen, vóor haar val, en in het slottooneel in de gevangenis, zoo onwederstaanbaar is van naïeviteit en teederheid, zoo roerend in haar diepen weemoed, dezelfde is, die met den stervenden Valentin over de straat worstelt en in den Dom met de stem van den boozen geest achter zich, struikelend en kruipend over de steenen, zich *en spectacle* geeft, om dan bij een laatste struikeling een, op die wijs haast belachelijk, 'Nachbarin, Euer Fläschen!' te stamelen. Dat is grof en absoluut leelijk, en in dergelijke rollen toont de kunstenares, wier groote gaven hier terecht bewondering wekten, al te duidelijk de grenzen van haar kunnen....

Ik keer tot Ibsen terug.

Er is nog een andere reden dan die ik reeds noemde, waarom Ibsen het slot van *Nora* maken moest zooals hij het gemaakt heeft. Hij wilde in een later stuk, als tegenhanger, het beeld geven van de vrouw die, gekoppeld aan een harer niet waardigen man, in huis blijft en daar haar taak, een reuzentaak van opoffering en zelfverloochening, volvoert, - ter wille van het kind.

Helene Alving is die heldin en *Gespenster* heet, in de Duitsche vertaling, de aangrijpende tragedie, waarin haar heldinnen-leven verhaald en gedeeltelijk vertoond wordt. Want al is, wanneer het scherm voor het eerste bedrijf opgaat, de vreeselijke comedie, die Mevrouw Alving achttien jaar lang gespeeld heeft om Alvings naam te redden, reeds bijna afgespeeld, zij is en blijft de hoofdpersoon van deze tragedie. Hoe zij, in conventioneele plichtenleer opgevoed, zich haar man heeft zien opgedrongen; hoe zij, nog binnen het jaar na haar huwelijk op het bitterst ontgoocheld, zich tot taak stelt de liederlijke uitspattingen van Alving voor bet oog van de wereld verborgen te houden; in zijn naam en met zijn vermogen weldoende een reeks nuttige instellingen sticht, en na haar eenig kind, Oswald, dien zij bij het leven van haar man ver van huis heeft gehouden, de nagedachtenis van zijn vader te hebben leeren eeren als die van een werkzaam en rechtschapen man, ten slotte ervaren moet dat al haar dulden en strijden nutteloos is geweest, dat ondanks alles de vader in den zoon herleeft en de zoon aan de gevolgen van 's vaders uitspattingen te gronde moet gaan, - dat is het eigenlijke tragische hoofdmotief

van *Gespenster* en deze fijne zielkundige karakterteekening, ook in Helene Alvings verhouding tot Pastor Manders, een prachtstuk van Ibsensche kunst.

Maar nu is, in mijn oog, het nadeel van deze tragedie, dat het hoofdmotief wel bij aandachtige lezing, bij rustige beschouwing van Helene Alvings beeld tot zijn recht komt, maar dat in het vertoonde drama, ook doordat de strijd van haar leven voor het grootste deel vóór-handeling is die ons enkel in gesprekken verteld wordt, de figuur van Oswald die van zijne moeder verhindert in het volle licht te treden. Onze aandacht wordt, ook door het ongewone en 'unheimische' van het geval, steeds gericht op Oswald, den erfelijk belaste, op het onheilspellend verloop van zijn noodlottige kwaal; en na het verschrikkelijk slottooneel: Oswalds opkomende zinneloosheid van wier nadering de zieke zich bewust is, met naast hem de radelooze moeder, dringt Oswald en zijn vreeselijk uiteinde het overige in onze herinnering op den achtergrond.

Het moet gezegd worden dat in de voorstellingen van het 'Doktor-Heine-Ensemble' dit gebrek minder sterk gevoeld werd omdat aan de eene zijde het voortreffelijk spel van Helene Riechers als Mevrouw Alving aan deze rol een ongewoon *relief* gaf en aan de andere zijde de Oswald door den jongen tooneelspeler Waldemar met groote soberheid werd uitgebeeld. Helene Alving was in Helene Riechers' vertolking de vrouw die met bewonderenswaardige geestkracht den strijd heeft doorgemaakt, die, nu zij zich vrij gevoelt van alles wat haar zoolang beknelde, zonder vertoon noch declamatie spreken kan van wat achter haar ligt als ware deze heroïsche daad de natuurlijkste zaak van de wereld, en rustig den tijd tegemoet ziet waarop zij, het verleden vergetend, geheel voor en met Oswald zal kunnen leven. En Oswald was als de rampzalige die boet voor 's vaders zonden, in zijn klimmenden angst voor het naderend gevaar en in het noodlottig oogenblik van den aanval, waarmede het stuk sluit, er niet minder aangrijpend om, nu hij niet, gelijk zoo velen vóór hem deden, reeds van den aanvang af zijn ziektetoestand sterk deed uitkomen, en evenmin, door het slot te rekken, er een pathologische vertooning, een tooneelspelers virtuozen-stukje van trachtte te maken.

Wat deze voorstelling van *Gespenster*, vooral in de beide hoofdrollen, tot een voorbeeld deed zijn voor anderen die zich aan

Ibsen wagen, is de frissche, natuurlijke opvatting, het zichgeven zonder voorbehoud, zonder poging om toch vooral ‘Ibsensch’ te doen. Hier was niets van de quasi-Ibsensche spreekmanier, gewichtig, plechtig, orakelachtig, symbolisch, waarover ik na de vertooning van *John Gabriel Borkmann* door onze Nederlandsche tooneelspelers het een en ander gezegd heb.

En nu kregen wij deze zelfde tooneelspelers te zien in het derde stuk waarin de leugen van zoo menig modern huwelijk wordt gebrandmerkt, maar ditmaal met de ironie van den blijspeldichter: *Die Erziehung zur Ehe*, van Otto Erich Hartleben. ‘*In Philistros*!’ schreef Hartleben zijn comedie; tegen diezelfde ‘Philisters’, wien hij in de voorrede voor zijn ‘Goethe-Brevier’[1)] den lyriker Goethe voorhield om hun te vertellen dat, al draaien zij ‘je nach dem Grade ihrer Bildung sanfter und heftiger die Augen, sobald die Rede auf Goethesche Lyrik kommt’, al kennen zij ‘Erlkönig’ van buiten, al spelen zij hun Goethe als troef uit tegen de levende Duitsche dichters, zij in den grond van dezen Goethe bitter weinig afweten. En op deze mannelijke en vrouwelijke Philisters zal hij nu ook demonstreeren wat zij met hun oppervlakkigheid, hun lichtzinnigheid, hun conventie en hun leugen van het huwelijk maken.

Een lief heertje, dat bankierszoontje Hermann Günther die zijn smachtende aanstaande, de bleeke bloedelooze Bella laat smachten - zij zijn nog niet ‘officiell verlobt’ en bovendien zij heeft den tijd en hij niet minder! - en die intusschen met de boekhoudster Meta Hübke een liaison aanknoopt, die van Meta's zijde ernstig wordt opgenomen. Naast hem vinden wij zijn moeder, mevrouw de weduwe Günther, die volkomen bereid is de verhouding van haar zoon tot het boekhoudstertje niet heel erg te vinden, wanneer het maar nooit zoover komt ‘dass darüber ernsthafte gesellschaftliche Pflichten (te weten: het bijwonen van een partijtje waar ook Bella genoodigd is) vernachlässigt werden: das ist die Grenze!’, en die ook niet velen kan dat de jonge man nog bovendien met het kamermeisje Jenny gekheden begint: ‘D r a u s s e n kan er meinentwege machen, was er will - nur dass es nicht länger als ein halbes Jahr dauert - d a s

1) München, 1895.

H a u s muss aber unter allen Umständen rein gehalten werden!' De derde in het verbond is oom Otto, 'Rittergutsbesitzer' ergens in Saksen, die, door zijn schoonzuster telegrafisch te hulp geroepen om haar in dat deel van Hermann's 'opvoeding' bij te staan en hem onder het oog te brengen hoe het 'unter anständigen Menschen' en 'in der guten Gesellschaft' behoort toe te gaan, zoo onder den invloed geraakt van de Berlijnsche lucht en van de moraal van dit huis, dat hij eindigt met Hermann af te spreken 's avonds samen 'uit te gaan'. Juist als de zaak beklonken is, schelt de bleeke bloedelooze Bella aan..... Hermann schrikt op en maakt dat hij weg komt: 'Die muss ich später ja doch noch mal heiraten'.... Wanneer Bella binnenkomt is de kamer leeg: zij loopt eerst naar den spiegel, gaat dan midden op het tooneel zitten, slaat de oogen smachtend omhoog, zucht.... Het scherm valt.

Dat alles vlot, gemakkelijk, geestig, raak, - alleen de tooneelen met het vrij conventioneele Duitsche kamerkatje zijn wat te veel uitgesponnen - met net zooveel overdrijving en vooruitsprong als noodig is om het van het tooneel af door de toeschouwers te doen gevoelen en begrijpen. Daartusschen in het 2e bedrijf een mooi tragisch middenstukje, dat leven van het boekhoudstertje, ook al weer een uit velen, slachtoffer van de zeden der 'anständige Menschen' en van de 'gute Gesellschafft', door Helene Riechers sober, waar en aangrijpend gespeeld. Het geheel - op een paar uitzonderingen na - goed in den toon en door moeder, oom en zoon met voortreffelijk ensemble, vlot en vlug vertoond.

Van de moderne Duitsche tooneelspeelkunst, geeft het 'Dokter-Heine-Ensemble' over het geheel lang geen slechten indruk. Jammer dat de dictie, het verstaanbaar spreken, van het natuurlijk-doen te lijden heeft. De eenige die steeds duidelijk te verstaan was: Mevr. Betty Larronge, de moeder in *Die Erziehung zur Ehe*, is eene tooneelspeelster van rijperen leeftijd en... uit de oude school.

Dus: men kan het zich voor gezegd houden. Waar de vrouw door den man als tijdverdrijf en speelpop, of het huwelijk als een contract van koop en verkoop beschouwd wordt, waar bij een 'opvoeding tot het huwelijk' de meest immoreele conventie schering en inslag is, daar moet, om de Ibsensche uitdrukking te behouden

‘het liefdeleven gedood worden’ en kan er van een echt huwelijk geen sprake zijn.

Hoe anders, waar de vrouw in den volsten zin medearbeidster wordt van den man, zijn ‘associée du travail et de l'action’, zooals Michelet het noemde. Geen die het treffender heeft gezegd dan Multatuli, en naast het drama en de tragedie van Ibsen en de comedie van Hartleben verdient zijn lezing van Mattheus XIX oud en jong ter overweging voorgelegd te worden:

‘..... Ik zegge u 't is den man goed te trouwen, opdat zijne ziele geheel worde, en hij *mensch* zij.

En de vrouwe is 't goed te huwen, opdat haar ziel volmaakt worde, en ze een *mensch* zij.

Want de Heer rustte niet na 't scheppen van den man. En hij schiep niet de vrouw alleen, zonder man. Maar man en vrouw schiep hij ze, opdat de mensch volmaakt zij.

Zoo wie eene rechterhand heeft en de linker mist, hij is niet volmaakt. En wie eene linkerhand heeft, en niet de rechter, hij is niet volmaakt. Maar den mensch is gegeven eene rechterhand en eene linkerhand, opdat hij volmaakt zij.

En de rechterhand zegge niet, wat is u, linker.... *ik* ben de hand. Noch zegge de linkerhand tot de rechter, wat is u, *ik* ben de hand. Want *te-zamen* zijn ze volmaakt. Alzoo de man en de vrouw.

De rechterhand gespt den gordel die noodig is. En de linker draagt de waterkruik die gij noodig hebt. Wie z'n gordel verliest en 't geld dat hij daarin bewaarde kan niet leven. En wie geen waterkruik meedraagt, zal bezwijken. Alzoo de man en de vrouw.’

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

HET VERZOENEND SLOT VAN IBSENS 'NORA.' - Er zou een geschiedenis te schrijven zijn van de concessies aan den smaak van het publiek door schrijvers, schilders, beeldhouwers, componisten gedaan, zij het tegen hun kunstovertuiging in.

Zulk een concessie deed een man van men men het allerminst zou verwacht hebben, de moedige, steile, onbuigzame Henrik Ibsen, toen hij een gewijzigd slot voor *Nora* schreef. In een brief van 18 Februari 1880 uit München tot Heinrich Laube gericht[1)] schrijft Ibsen o.a.: 'Den geänderten Schluss habe ich nicht nach Ueberzeugung abgefasst, sondern nur auf Wunsch eines Norddeutschen Impresario und einer Schauspielerin, die in Norddeutschland als Nora gastieren wird.' En hij voegt er bij, dat Laube bemerken zal 'dass die Wirkung des Stückes durch die Benützung dieser Aenderung nur abgeschwächt werden kann.'

Die impresario van wien Ibsen spreekt was Maurice, de bestuurder van het Thalia-theater te Hamburg, de tooneelspeelster Hedwig Niemann-Raabe, en de verandering door Ibsen aangebracht de volgende:

Wanneer door Helmer op een mogelijken terugkeer van Nora wordt gedoeld en Nora geantwoord heeft: 'Dan moest eerst het wonderbaarste geschieden... dan moesten wij beiden, jij zoowel als ik, zóó veranderen dat een samenleven tusschen ons een huwelijksleven zou kunnen worden', gaat het stuk aldus voort:

H e l m e r .

Welnu dan - ga! (*Hij neemt haar bij de hand.*) Maar eerst zal je voor het laatst je kinderen zien.

1) Het eerst openbaar gemaakt in *Das Litterarische Echo* van 15 April 1900.

N o r a .
Laat me los. Ik w i l ze niet zien! Ik kan niet!
H e l m e r .
(*Hij trekt haar naar de deur links*.)
Je z u l t ze zien! (*Hij opent de deur en zegt zacht*) Zie je, daar slapen ze zorgeloos en rustig. Morgen, als ze wakker worden en om moeder roepen, dan zijn ze - moederloos.
N o r a .
(*Sidderend*.)
Moederloos -!
H e l m e r .
Zooals jij het geweest bent.
N o r a .
Moederloos! (*Zij strijdt met zichzelve, laat haar reistas vallen en zegt*) O, ik bega een zonde tegen mezelf, maar ik k a n ze niet verlaten. (*Zij zinkt half neer voor de deur*.)
H e l m e r .
(*Verheugd, maar zacht*.)
Nora!
(*Het scherm valt*.)

Dat door zulk een brusk verzoenend slot, door niets van hetgeen voorafging voorbereid, de indruk ‘nur abgeschwächt werden kann’, spreekt van zelf. Hoe Ibsen, dit erkennende, er zich toe heeft kunnen zetten het neer te schrijven, blijft een raadsel.

J.N.v.H.

Muzikaal overzicht.

Liederboek van Groot-Nederland, verzameld door F.R. Coers Frzn. - Herdenking van het ontstaan der eerste opera's.

‘Het Nederlandsche volkslied behoeft de vergelijking met dat van geen ander volk, zelfs niet van het Scandinavische Noorden, te schuwen’, heeft de Duitscher Ferdinand von Hellwald gezegd. Jammer maar, dat het Nederlandshe volk zelf er zoo lang onbewust van gebleven is, welke schatten het in dat opzicht bezit, en hoe betrekkelijk weinig thans nog de overtuiging is doorgedrongen, dat het betaamt, die Nederlandsche zangen levendig te houden en te vereeren.

Aan pogingen, om dat besef bij de natie op te wekken, heeft het anders niet ontbroken.

Zij dateeren eigenlijk reeds van het oogenblik, toen de wensch naar een historisch onderzoek omtrent hetgeen de Nederlanders in vroegeren tijd op het gebied der toonkunst verricht hadden, levendig werd, doch eerst in de tweede helft der negentiende eeuw kregen zij beteekenis.

In het begin van die eeuw werd door de vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut een prijsvraag uitgeschreven naar de verdiensten der Nederlanders in het vak der toonkunst, vooral in de 14de, 15de en 16de eeuw. Werd het in 1825 daarop ingekomen antwoord van een Nederlander onvoldoende geacht, na een herhaalde uitschrijving kwamen twee antwoorden in van vreemdelingen (Kiesewetter en Fétis), die werkelijk licht in de duisternis ontstaken en het bewijs leverden van de groote beteekenis der Oud-Nederlandsche Muziekschool.

De Maatschappij tot bevordering der toonkunst werkte in de aangegeven richting voort. Zij vond in den Berlijnschen organist Franciscus Commer een uitstekend deskundige om haar ter zijde te staan. Door zijn bemiddeling kwam in de jaren 1844-59 de 12 deelen omvattende *collectio operum musicorum batavorum* tot stand, een rijke mijn voor de kennis van Oud-Nederlandsche muziek.

Fétis, en later de Coussemaker en von Winterfeld, gingen voort met het historisch onderzoek, en het bleek steeds duidelijker, hoe wenschelijk het ware, van onze muziekgeschiedenis een bepaalde studie te maken.

Het verschijnen van de bekende muziekgeschiedenis van August Wilhelm Ambros (het 1ste deel verscheen in 1861) gaf den laatsten stoot. Men had bij hem kortaf gelezen, dat het tijdperk 1450-1550 terecht den naam van het tijdperk der Nederlanders verdient.

De Maatschappij tot bevordering der toonkunst besloot nu een afzonderlijke vereeniging te stichten, die zich ten doel zou stellen, de studie der Nederlandsche Muziekgeschiedenis te bevorderen, en in November van het jaar 1868 werd de grondslag voor die vereeniging gelegd, die den naam van ‘Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis’ ontving.

Niet alleen komt aan deze Vereeniging de verdienste toe, vele werken der Nederlandsche contrapuntisten uit het roemrijk tijdperk onzer muziekgeschiedenis te hebben uitgegeven, maar niet lang na hare oprichting is zij ook pogingen gaan doen om het Oud-Nederlandsche volksgezang in ruimeren kring bekend te maken. Daarvan getuigt o.a. de uitgave van ‘oud-Nederlandsche liederen, ontleend aan den Nederlandschen Gedenk-clanck van Adrianus Valerius’ en ‘Twaalf Geuzeliedjes.’

Dit goede voorbeeld deed goed volgen. Nu en dan kwamen uitgaven van oude liederen die der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis vermeerderen. Een uitgave op grootere schaal werd echter eerst vier jaar geleden ondernomen, en wel door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die een Nederlands Volksliederenboek van 134 liederen deed samenstellen en in het licht gaf.

Van veel grooter omvang is de taak, die de heer F.R. Coers Frzn. thans onderneemt met de uitgave van zijn *Liederboek voor Groot-Nederland*.

Wat men onder dat woord ‘Groot Nederland’ te verstaan heeft, kan men leeren uit de voorrede, die Prof. Paul Fredericq uit Gent voor het eerste deel der uitgave geschreven heeft.

Daarin zegt hij o.a.: ‘In onze eeuw, die de ontwaking van zooveel sluimerende nationaliteiten heeft gezien, welke men reeds beschouwde als voor eeuwig ten grave gedaald, werd ook het verbrokkelde Nederlandsche ras wakker geschud en heeft het zich niet alleen in Noord en Zuid, maar ook in Zuid-Afrika krachtig doen gelden. De edelste geesten hebben onder ons het klaar besef gekregen van de eenheid van onzen Nederlandschen stam, het sterk geloof in het bestaan van een geestelijk *Groot-Nederland* boven de koninkrijken, republieken, koloniën en verdere staatkundige indeelingen, die al de Nederlandsche taalbroeders over den aardbodem stoffelijk omvatten.

Indien wij het geloof en de hoop en de liefde voor onzen stam buiten den kleinen kring der edelste vaderlanders tot het hart der volken van Nederland en België, van Zuid-Afrika, van de Nederlandsche koloniën, van de verspreide nederzettingen in Noord-Amerika en over deu ganschen aardbodem, weten te doen doordringen, dan zullen wij terecht mogen zeggen, dat wij het groote geestelijke vaderland, *Groot-Nederland*, hebben gediend; en dan ook zullen wij zeker mogen zijn, dat onze Nederlandsche stam noch in Europa noch elders kan ten onder gaan.

Wellicht is het machtigste middel tot toenadering en verbroedering het *lied*, dat nationaal gemeengoed van allen, wier moedertaal het Nederlandsch is.’

Voor den ruimen kring, aldus door professor Fredericq omschreven, is het standaardwerk van den heer Coers bestemd. En wil men weten, met welk doel het is ondernomen, dan leze men, wat de bewerker, die zich ontzaglijk veel moeite geeft, in de voorrede zegt:

‘Het Volkslied moet verzameld worden, niet zoozeer ter voldoening aan wetenschappelijke, letterkundige en geschiedkundige lusten, niet alleen om ons Volk te kennen voor volkskennis in den uitgebreidsten zin, niet ter voldoening aan die uiterlijke pracht, zooals die bij nauwkeurige beschouwingen zich steeds in een overvloed van bijzonderheden openbaart, - maar het Volkslied dient verzameld om z'n *innerlijke*, om de *ziel* van het Lied, die niet mag

ontbreken, maar die in ons weer moet trillen, die ons weer warm moet maken voor eigen gemoedsaandoeningen.

Het onrecht, aan ons heerlijk Lied zoo voortdurend gepleegd, moet geheel ophouden. Onze zangen moeten weer in al hunne heerlijkheid verrijzen uit die domme minachting, die ergerlijke onwetendheid. Zij moeten gezongen worden overal, op concerten, op openbare liederavonden, overal.... door onze beste zangers, door onze meesterzangers, die zich waarlijk niet behoeven te schamen over dit *zieledeel* van het Nederlandsche Volk'.

Wie zou zich niet gaarne aansluiten bij den heer Coers, waar hij een zoo geestdriftig en krachtig woord spreekt in het belang der verzameling en uitvoering onzer Nederlandsche liederen?

Wat de *uitvoering* betreft, acht ik het een voorrecht, er op te kunnen wijzen, hoe in de laatste jaren de overtuiging meer en meer veld heeft gewonnen, dat alleen het verzamelen en in druk uitgeven van liederen, als waarvan hier gesproken wordt, niet voldoende is, en hoe vooral sedert het verschijnen van het Liederboek van Groot-Nederland, waardoor de keuze zooveel ruimer werd, onze zangers zich beijveren, die liederen in het openbaar voor te dragen.

De heer Coers heeft het in zijn opwekking, om de oude zangen te laten hooren, niet bij woorden gelaten, maar zelf kunstavonden georganiseerd, waarop liederen uit de door hem uitgegeven verzameling ten gehoore werden gebracht. In kort tijdsverloop (Augustus en November 1899) geschiedde dit in Gent, ter gelegenheid van het 25ste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, en te Utrecht bij de viering van het vijfjarig bestaan der Utrechtsche Studenten-afdeeling van het 'Willemsfonds'. In Gent werden 40 van die liederen gezongen, in Utrecht ongeveer 70. Bij de uitvoering in laatstgenoemde stad werkten ook mannen- en vrouwenkoren mede.

Het is te hopen, dat de wakkere verzamelaar den moed moge bezitten, om al wat thans nog op de uitgave wacht in het licht te geven, maar tevens dat hem voldoende steun worde verleend om de taak, die hij zich gesteld heeft, geheel te volbrengen. Tot heden zijn 3 deelen uitgegeven en bij voldoenden steun komt er nog een 4de en een 5de deel.

In hetgeen reeds gepubliceerd is, vindt men zangen van verschil-

lende tijden en van verschillenden aard. Het zijn: Vaderlandsche liederen, Verbroederingsliederen, Geschiedzangen, Zeevaartliederen, Geestelijke liederen, Verhalende liederen, Minne-liederen, Kluchten hekelliedjes, Drinkliedjes, Studentenliederen enz. Voor de muzikale bewerking dezer liederen is de heer Coers krachtig ondersteund door de heeren Mart. J. Bouman, te Gouda, en W. Petri, te Utrecht. Zij hebben, waar het noodig was, de liederen geharmonieerd, en voor piano gezet.

Toen de oude liederen gecomponeerd werden, kende men nog geen piano. Luit, Clavecimbaal, Spinet, Clavichord vervulden de rol, die heden aan de pianoforte is toebedeeld. De begeleiding moest dus nieuwerwetsch worden. ‘Voor de piano meerstemmig ingericht - zegt de heer Coers -, sober, maar nieuwerwetsch, d.i. niet meer alleen met de gebrekkige middelen van voorheen, kan *nu* de meest mogelijke verscheidenheid van toon verleend worden, zal uit 't Oud-Nederlandsch lied weer in ons trillen die gouden stem, die zoo eenvoudig, ongekunsteld zingt, zoo meesleepend, met zooveel gevoel en warmte, aandoenlijk, schalksch, weemoedig, vol levenslust, vol innige poëzie, al wat ooit tot vreugde of droefheid stemmen kan, op dichterlijke, vaak hoogdichterlijke wijze.’

Onder de liederen der verzameling (voor zoover zij is uitgegeven, zijn er nu al meer dan 300) vindt men er vele, die reeds door het enkele *lezen* indruk maken. Daar is bijv. het van groot vertrouwen getuigende:

Geluckig is het Land,
dat God den Heer beschermt,
Als daer met moord en brand
de vijand ront om swermt,
End' dat men meen hij sal
't schier overwinnen al,
Dat dan, dat dan, dat dan
hij selfs komt tot den val, -

verder het krachtige, fiere ‘Beleg van Bergen op Zoon’, waarin regels als deze in voorkomen:

't Moedige, bloedige, woelige swaerd
Blonck en het klonck, dat de voncken daer uyt vlogen.
Beving en leving, opgeving der aerd,
Wonder gedonder nu onder was, nu boven.

Door al 't mijnen en 't geschut,
Dat men daeg'lycx hoorde,
Menig Spanjaert in sijn hut
In syn bloet versmoorde.
Berg op Zoom, hout sich vroom,
't Stut de Spaensche scharen!
't Heeft 's Lands boom en zijn stroom
Trouwlijck doen bewaren!

en uit de Minneliederen het voortreffelijke;

Ghequetst ben ic van binnen,
Duerwont mijn hert so seer,
Van uwer ganscher minnen,
Ghequetst so lanc so meer.
Waer ic my wend, waer ic my keer,
'k En can gherusten dach noch nachte,
Waer ic my wend, waer ic my keer,
Ghy sijt alleen in mijn ghedachte.

Dit zijn liederen van eeuwen geleden, maar ook onder de liederen uit de negentiende eeuw, welke in de verzameling zijn opgenomen, komen verscheidene voor, die reeds alleen wegens hun tekst gewaardeerd moeten worden. Vooral kan dit gezegd worden van de bij ons reeds populaire liederen, zooals het ‘Vlaggelied’ (O schitterende kleuren van Nederlands vlag), ‘De kabels los de zeilen op’ en de meeste der andere zeevaartliederen, al welke zangen, zoowel wat tekst als muziek betreft, in hooge mate voldoen aan de eischen, die men aan een volkslied moet stellen.

Het eerste boek van het Liederboek van Groot-Nederland (waarvan reeds een derde druk verscheen) bevat o.a. de bekende volksliederen ‘Wilhelmus van Nassouwe’ (oorspronkelijke en nieuwe melodie), ‘Wien Neêrlandsch bloed’, ‘Wij leven vrij wij leven blij’; dan het Vlaamsche Volkslied (‘De Vlaamsche leeuw’), het Transvaalsche volkslied en dat van Oranje Vrij-Staat, het Friesche volkslied, 3 verbroederingsliederen (Huldezang der Vlamingen aan de jonge Koningin van Noord-Nederland, Een Lied van Noord en Zuid en Groot Nederland) en 5 zoogenaamde geschiedzangen, waarvan het ernstige:

O Nederland, let op u saeck,
De tijt en stont is daer....

tot inleiding van het geheele boek dient, en verder *Studenten-liederen*.

Dit laatste soort van lied, dat in die eerste uitgegeven verzameling het leeuwendeel heeft ontvangen, werd vroeger door de verzamelaars veronachtzaamd. Liederen, zooals de Duitsche studenten in hun *Commersbuch* en andere liederenbundels bezitten, waren vóór het verschijnen van het Liederboek van den heer Coers zoo goed als niet bekend, tenzij men daartoe wil rekenen het *Vademecum van den Student* (1862), teksten zonder melodieën uit verschillende landen.

Onder de studentenzangen in het boek van heer Coers staan natuurlijk het *Gaudeamus* en het *Io Vivat* vooraan. Zij zijn als 'Hoofd-studentenliederen' aangeduid en hun is nog toegevoegd het *A, a, a, Valete Studia*, dat in Vlaanderen meer bekend is dan hier.

Verder volgen de corpsliederen van Utrecht, Leiden, Groningen, Delft, en zelfs van Antwerpen en Gent, de liederen der roeivereenigingen Triton, Njord, Aegir, Nereus en Laga, en verschillende gezelschapsliederen der *Spes patriae* uit Noord- en Zuid-Nederland.

In het 2de boek der uitgave zijn wij op ander terrein. Deze bundel bevat, behalve een paar vaderlandsche liederen ('Hou Zee' en 'Mijne Moedertaal') en eenige geschiedzangen, voornamelijk minneliederen, schalksche liederen, kluchtliederen, hekelliederen, rei- en dansliederen en verhalende liederen (legenden, balladen). Treedt in het eerste deel het geestdriftige meer op den voorgrond, hier komt het gemoedelijke meer tot zijn recht.

Tot de belangrijkste liederen van dezen bundel behooren de oude *Minneliederen*. Sommige daarvan zijn reeds vroeger algemeen bekend geworden, zooals het lied *Van twee Koningskinderen* en *Het daghet in den Oosten*. Ook uit de *Souterliedekens* (waarvan de eerste uitgave reeds in 1539 verscheen) zijn enkele opgenomen.

De laatst verschenen bundel (het 3^{e} boek) bevat mede een groote verscheidenheid van liederen. Met uitzondering van de Studentenliederen, vindt men hierin liederen uit al de rubrieken, waarin de heer Coers zijn verzameling verdeeld heeft, en daaronder zeer belangrijke.

De vaderlandsche liederen en de geschiedzangen zijn alle van lateren tijd. Daartoe behooren o.a. de aan de schooljeugd bekende zangen: 'Recht op van lijf, recht op van ziel', 'Van mannen in oorlog, van mannen in vreê', 'Ik zing er al van een Ruyter koen,

maar niet van een ruiter te paard.' Ook de in dezen bundel voorkomende Zeevaart-liederen zijn goede bekenden: de *Schippersdeun* ('De wind waait uit den Oosten!'), *Naar Zee*, 'De beste stuurlui staan aan wal', 'De kabels los, de zeilen op'.

De Friesche liederen zijn in dit deel sterk vertegenwoordigd en van Zuid-Afrikaansche zangen vindt men er in het Volkslied van de Zuid-Afrikaansche Republiek ('Kent gij dat volk vol heldenmoed'), De Vierkleur (een Transvaalsch volkslied) en 'Komt, broeders, komt' (een Zuid-Afrikaansch volkslied). Ook uit de Kaapkolonie komt er een volkslied in voor, dat tot opschrift heeft: 'Wijl Tafelberg zal staan.'

In tegenstelling met de twee vroeger verschenen deelen, komen in dezen bundel ook tal van geestelijke liederen voor. Overigens vindt men er dezelfde soort liederen in als in het tweede boek.

Tot nu toe heeft de heer Coers reeds meer dan 300 liederen uitgegeven en er schijnt nog materiaal voorhanden te zijn voor een 4de en 5de deel. Men kan dus nog veel verwachten, indien men den ijverigen verzamelaar in zijne onderneming maar wil steunen.

Aan opwekking om dien steun te verleenen heeft het niet ontbroken. Van de zijde zijner collega's vooral heeft de heer Coers in dit opzicht veel hulp gehad. Met genoegen ontwaart men, dat uit de *spes patriae* vele stemmen zijn opgegaan om de onderneming van den heer Coers aan te bevelen.

Het Utrechtsche Studentencorps, waarvan de heer Coers lid is, heeft in het vorige jaar een som van 250 gulden beschikbaar gesteld om de verspreiding van het Liederboek te bevorderen, en in de *Vox Studiosorum* en andere Studentenorganen is herhaaldelijk op het goed recht en de beteekenis dezer onderneming gewezen en tot *materieelen* steun daarvan aangespoord.

Op dit laatste toch komt het bij een kostbare onderneming als deze voornamelijk aan. Zeer juist wordt dit o.a. uiteengezet in de *Vox Studiosorum* van 27 April 1899, waar wij lezen:

'Het grootsche plan moet nu toch eens eindelijk vervuld worden; lang genoeg is er getalmd!

Wanneer men overtuigd zal zijn van het groote nut, verbonden aan het streven van Coers, dan zal het beter gaan.

Dat een ieder, die er sympathie voor gevoelt, het daarbij niet

late! Sympathie is er genoeg getoond, doch daarmede komt men niets verder.

Men behoeft *steun*. Laat men zich heenzetten over de bezwaren, en dien verleenen, geldelijk zoowel als zedelijk.

Een geldelijke grondslag is natuurlijk een conditio sine qua non voor een dergelijke onderneming, vele bijdragen zijn er dan ook reeds te voren ontvangen; doch dat alles vermag *niets*, zoolang niet een zich van het nut bewust publiek aan het boek een voldoend debiet waarborgt.'

Wie, die overtuigd is van den grooten invloed van het nationale lied op het volk, zou niet gaarne deze woorden tot de zijne maken?

Door een werk als dat van den heer Coers wordt de schat van zangen uit ons nationaal verleden ook voor velen toegankelijk. Hoe grooter hun aantal wordt, hoe meer de ijverige verzamelaar zijn moeilijke taak beloond zal zien, hoe meer ook onze nationale kunst er bij winnen zal.

Van het nationale gebied ga ik thans over op het internationale.

Ook daar komt nu en dan de herinnering aan het verleden opdagen. Nog onlangs, in het begin der vorige maand, is dit het geval geweest; den 6^{den} October was het namelijk 300 jaren geleden, dat te Florence de eerste opvoering plaats had van *Euridice* van Jacopo Peri - het werk dat men gewoon is als de eerste 'opera' te beschouwen.

Bij de theatervoorstellingen (mythologische en allegorische vertooningen), die in de 16de eeuw in Italië plaats hadden, speelde de muziek slechts een secondaire rol, en van het uitdrukkingsvermogen, dat zij bezit, werd geen partij getrokken. Het *drama* trad bij die vertooningen meer en meer op den voorgrond, maar men dacht er nog volstrekt niet aan, de muziek daarmede in enge verbinding te brengen. De dialoog werd gesproken en daartusschen werden koren in den vorm van motetten of madrigalen gevoegd, welke ook in de tusschenbedrijven als *intermezzi* dienst deden. Van solozang of recitatief was nog volstrekt geen sprake.

Het verlangen naar het eenstemmige gezang (de *monodie*) werd intusschen hoe langer hoe sterker. Maar de polyphone muziek, de contrapuntische kunst, die vooral door de Nederlanders in

Italië was doorgedrongen, beheerschte nog alles. Hoezeer deze ook in de muziek van Palestrina tot haar hoogsten bloei kwam, kon zij evenwel, wegens den ernst en het reflecteerende in haar wezen, in het algemeen met de zonnige kunstopvatting van den Italiaan op den duur moeilijk samengaan, zoodat het niet te verwonderen is, dat het verlangen naar een *renaissance* der muziek in den hiervoren bedoelden zin eindelijk tot daden oversloeg.

In het noorden van Italië was aan die neiging tot een meer sprekend, een meer individueel gezang in wereldlijk opzicht reeds voldaan door het invoeren der zoogenaamde *Frottole*, meerstemmige volkszangen, waarbij de melodie of cantilene niet meer, zooals bij de contrapuntisten, in den *tenor*, maar in de bovenste stem (*discant*) ligt. Deze *frottole*, die hoofdzakelijk in Toscane schijnen gebloeid te hebben, toonen reeds meer harmonische dan wel contrapunteerend-melodische trekken. Ook werd in deze volksmuziek reeds acht geslagen op de verschillende stemmingen, in een gedicht aangegeven; woord en zin van het gedicht kwamen hier beter tot hun recht dan in de gekunstelde werken der oude contrapuntisten.

Van 1504 tot 1508 werden 900 van die liederen gedrukt en uitgegeven, waarbij valt op te merken, dat zij werden aangeduid als ‘Sopraansolo met begeleiding van luit’, hetgeen men zoo moet opvatten, dat de andere stemmen niet gezongen maar op instrumenten gespeeld werden.

Men mag aannemen, dat het voor een deel deze praktijken zullen geweest zijn, welke een kleinen kring van geletterde en muzikale mannen tegen het einde der 16de eeuw op de gedachte bracht, het gezang op Griekschen grondslag te hervormen.

Deze personen, die te Florence in de woning van Giovanni Bardi, graaf van Vernio, bijeenkomsten hielden en tot wie Vincenzo Galileï, vader van den beroemden astronoom, en componisten als Emilio del Cavaliere, Jacopo Peri en Giulio Caccini (ook beroemd als zanger en luitspeler) behoorden, zochten naar een middel om aan de muziek een zoodanigen vorm te geven, waardoor de woorden niet onderdrukt, maar integendeel tot verhoogde uitdrukking gebracht werden. Zij trachtten hun doel te bereiken door den stijl van muzikale declamatie weder in het leven te roepen, die bij de Grieken in gebruik was geweest, doch zagen daarbij over het

hoofd, dat reeds het tegenstrijdige van het Grieksche met het moderne toonsysteem dit onmogelijk maakte.

Galileï had met medewerking van graaf Bardi in 1580 een geschrift (*Dialogo*) uitgegeven, waarin hij een krachtig woord sprak ten gunste eener herleving van de antieke muziek, en van de componisten verlangde, dat zij hunne muziek in nauw verband met het woord zouden brengen. Vervolgens echter componeerde hij (en men zegt, dat hij hierin de eerste was) melodieën voor één zangstem, zijnde een gedeelte uit Dante's *Inferno* (De klacht van graaf Ugolino) en enkele Strophen der klaagliederen van Jeremias, beide met begeleiding van violen.

Beide werken bevielen wel, doch zij schijnen toch maar zwakke proeven eener nieuwe wijze van uitdrukking geweest te zijn. Uit berichten van eenigszins lateren tijd weten wij toch ‘dat Giulio Caccini, in navolging van Galileï maar op veel schoonere en aangenamere wijze, sonetten en canzonen op muziek gezet heeft.’ Niet de dilettant Galileï - zegt daarom Ambros in een nagelaten fragment zijner muziekgeschiedenis - heeft de nieuwe monodie in het leven geroepen, maar de bekwame en talentvolle kunstenaar Giulio Caccini.

Wat Galileï geschreven heeft, is ons niet bekend geworden, maar over de wijze van uitdrukking kan men zich een oordeel vormen door raadpleging van de *Nuove Musiche* (nieuwe muziekstukken) van Caccini, welke in 1602 gedrukt en te Florence zijn uitgegeven. Daaruit is af te leiden, dat het geweest is een declamatorisch gezang, waarbij de polyphone bewerking heeft plaats gemaakt voor eenvoudige melodieën voor één stem met een zoo primitief mogelijke begeleiding van het een of ander instrument.

Behalve Caccini waren er nog andere navolgers van Galileï, namelijk Jacopo Peri en Emilio del Cavaliere, die, zooals gemeld is, beiden tot den kunstkring van graaf Bardi behoorden.

De toepassing van dien nieuwen stijl (*Musica in stilo rappresentativo*) op de theatrale voorstelling zou niet lang op zich laten wachten. De aanhangers der nieuwe leer waren er te veel van overtuigd, dat de polyphone zang ten eenenmale ongeschikt was voor dramatische doeleinden.

Reeds in 1589, bij gelegenheid van de feesten, welke ter eere van het huwelijk van den groothertog Fernando de' Medici met

prinses Christina van Lotharingen te Florence werden gegeven, werd de nieuwe zangstijl gebezigd, en wel bij *intermezzi* behoorende bij een door Bardi geschreven blijspel. Bij deze stukken, waarvan de tekst grootendeels vervaardigd was door den dichter Ottavio Rinuccini en de muziek door Caccini, Cavaliere e.a., was evenwel nog volstrekt geen sprake van opeenvolgende tooneelen, die door middel van recitatief of doorgaanden zang aan elkander verbonden waren. Emilio del Cavaliere was de eerste, die iets, wat ten naastenbij daarop leek, aanwendde in zijne herdersspelen *La Disperazione di Sileno* en *Il Satiro*, die in 1590 met grooten bijval werden opgevoerd. Dit succes wekte tot verdere experimenten op en het eerste product daarvan was de pastorale *Dafne*, met tekst van Rinuccini en muziek van Peri en Caccini en in 1595 voor een aanzienlijk gezelschap van kunstvrienden en kunstkenners te Florence opgevoerd.

De bijval, aan *Dafne* ten deel gevallen (het stuk werd gedurende drie achtereenvolgende jaren bij Carnavalfeesten opgevoerd), moedigde de voorstanders van den nieuwen stijl aan, op den ingeslagen weg voort te gaan. Rinuccini had een nieuwen tekst vervaardigd, ontleend aan de fabel van Orpheus en Euridice. Dit stuk, waaraan de titel van *Euridice* werd gegeven, werd zoowel door Jacopo Peri als door Giulio Caccini op muziek gezet en beide toondrama's werden gedrukt. Het werk van Peri werd opgevoerd, en wel voor de eerste maal op 6 October 1600 te Florence, ter gelegenheid van het huwelijk van Maria de' Medici met Hendrik IV, koning van Frankrijk en Navarra.

Een eigenaardigheid der uitgegeven partituren van *Euridice* is, dat beide voorzien zijn van een voorbericht, waarin Peri en Caccini ieder voor zich er aanspraak op maken, den nieuwen muzikalen stijl te hebben uitgevonden.

Peri vertelt, hoe hij daartoe gekomen is. Ofschoon Emilio del Cavaliere voor het eerst met bewonderenswaardig talent dien muziekstijl bij theatrale voorstellingen had aangewend (Peri doelt hier klaarblijkelijk ook op Cavaliere's gewijd drama of oratorium *La Rappresentazione dell' anima e del corpo*, dat vroeger is geschreven als *Euridice*) heeft Peri toch de idee *in anderen vorm* (d.w.z. in het wereldlijk drama) het eerst aangebracht, en wel in de muziek, die hij op het einde van 1594 voor het herdersspel *Dafne* schreef.

Hij deed dit om een proef te geven van wat men met die nieuwe zangmanier vermocht te doen. Verder verklaart hij, dat hij zich daarbij stelde op het standpunt der Grieken, die, naar hij geloofde, bij hunne treurspelen een wijze van uitdrukking bezigden, die ver stond boven het gewone spreken en dikwijls zoo sterk van de melodie van het gezang afweek, dat zij tot een middending tusschen spreken en zingen werd. Die manier van zingen mocht de goedkeuring verwerven van vele geleerde kunstbeoefenaars onder de Florentijnsche edellieden en ook aan de beroemde zangeres Vittoria Archileï beviel zij zeer, zoodat zij zich steeds beijverd heeft, voor de muziek van Peri propaganda te maken.

Peri spreekt dan verder over zijn drama *Euridice*, dat nog meer geluk had dan het voorgaande stuk. De beroemdste kunstenaars van dien tijd zongen in dat werk, onder wie ook Caccini, wiens naam wereldberoemd is. Deze componeerde ook de aria's van Euridice, eenige gezangen van den herder en de nymphen-koren. Deze stukken werden kort na de eerste uitvoering van Peri's werk gedrukt. Aan het slot van zijn voorbericht doet Peri een beroep op de gunst van het publiek en zegt, dat, al moge hij met zijne composities nog niet bereikt hebben wat hij had hopen te bereiken, hij toch meent genoeg gedaan en voor anderen den weg gebaand te hebben.

Caccini, die zijn *Euridice* aan Giovanni Bardi heeft opgedragen, zegt in zijn voorbericht: ‘Ik heb het gedicht zoo gecomponeerd, dat men er de schrijfwijze in zal vinden, die ik reeds bij andere gelegenheid en vele jaren geleden aanwendde en die Uwe Genade uit menigeen van mijne madrigalen kent. Zij is de zangwijze, die vroeger in de bijeenkomsten ten huize van Uwe Genade met ijver beoefend werd en door de oude Grieken werd aangewend (?) bij de opvoering van hunne treurspelen en andere stukken waarin zang gebezigd wordt.’

Vervolgens zegt Caccini, dat hij voornemens was geweest iets te schrijven over deze nieuwe manier van zingen en over de door hem uitgevonden versieringen bij dezen zang, welke door de beroemde zangeres Vittoria Archileï reeds jaren geleden van hem zijn overgenomen, doch dat hij het beter vindt de uitvoering van dat voornemen op te schorten, en zich thans alleen wil vergenoegen met het bewustzijn, dat hij de eerste geweest is, die liederen in den nieuwen stijl liet drukken.

Ook in de uitgave zijner *Nuove Musiche*, waarvan hierboven reeds melding is gemaakt, doet Caccini uitkomen, dat hij het aan de gesprekken in de bijeenkomsten bij graaf Bardi te danken heeft, dat hij in zijne composities een nieuwe richting gevolgd heeft. In die gesprekken met kunstlievende en kunstbeoefenende mannen verklaart hij meer geleerd te hebben dan gedurende de dertig jaren waarin hij zich toegelegd heeft op de contrapuntische schrijfwijze. Die voortreffelijke mannen versterkten hem in de overtuiging, dat de muziek geen waardeering verdient, wanneer zij de woorden onvolkomen laat hooren en wanneer zij, tegen allen zin en versmaat in, lettergrepen langer of korter maakt uitsluitend ter wille van het contrapunt. Dat staat gelijk met een verscheuren van het gedicht. ‘Men ried mij aan - zegt Caccini - mij liever tot de kunst van Plato en andere Grieksche classici te wenden. Deze philosofen verzekeren, dat de Muziek in de eerste plaats taal en rhythmus, en dan eerst toon is; niet omgekeerd. Derhalve kwam ik op het denkbeeld, een soort van muziek te schrijven, waarin men als het ware harmonisch vermag te spreken door het eigenlijk gezang achter te stellen (doch altijd op edele wijze) bij het woord.’

De eenige zekerheid, die men uit deze beide voorberichten kan putten, is, dat Caccini evenmin als Peri de uitvinder is van het *denkbeeld* van een eenstemmig gezang, waarbij het individueele op den voorgrond treedt, maar dat zij slechts, ieder op zijne wijze, in toepassing hebben gebracht de denkbeelden over hervorming van het gezang, die in de bijeenkomsten van kunstvrienden en kunstbeoefenaars ten huize van graaf Bardi werden besproken.

Blijft dus nog alleen over de vraag, wie van beiden, Peri of Caccini, bij die toepassing de grootste verdiensten aan den dag heeft gelegd.

Marco da Gagliano, die ook een *Dafne* gecomponeerd heeft, welke in 1608 verscheen, staat in de voorrede van dat werk aan de zijde van Peri en beschouwt hem als den uitvinder van de manier van zingend te reciteeren, die thans door geheel Italië wordt bewonderd. Andere geleerden echter, uit lateren tijd, die Peri en Caccini met elkander vergelijken, beweren, dat wel in de muziek van Peri meer uitdrukking ligt, dat hij met gewone middelen buitengewone effekten verkrijgt, doch dat daarentegen Caccini

meer vinding en gemakkelijkheid bezit en dat *zijne* gezangen kunnen beschouwd worden als een voorbereiding tot het latere *bel canto* en tot het gezang in den vorm van *arioso*.

Een voorbereiding is het. Men moet zich niet voorstellen, dat de muziek van Peri en Caccini nu reeds de 'Italiaansche opera' is, gelijk wij die uit een later tijdperk kennen. De muziek van Peri's *Euridice* bijv. bestaat in een monotoon recitatief, hetwelk eenigszins doet denken aan het oude eenstemmige kerkgezang. Er zijn slechts enkele stukken onder, die voor aria's zouden kunnen doorgaan; evenwel zijn de melodieën daarvan zoo eenvoudig mogelijk geconstrueerd. Bij Peri zoowel als bij Caccini is de muzikale periode zeer kort; hunne wijze van componeeren bestaat in opeenvolgingen van korte muzikale phrasen, van ontwikkeling der motieven, zooals men dat vindt bij de meeesters der 18de eeuw, geen spoor. Wat zij echter dikwijls bereiken, vooral Peri, is: waarheid in de dramatische uitdrukking; de personen declameeren juist en overeenkomstig hun karakter.

Zooals wij gezien hebben, werd het nieuwe eenstemmige gezang door Peri en Caccini ook op het drama toegepast. Zij werden door vele andere componisten op dien weg gevolgd. De benaming 'opera' kende men nog niet. Peri noemde zijn Euridice *Tragedia per musica*; ook de uitdrukkingen *Dramma per musica, Melodramma* werden dikwerf gebezigd. Het is niet precies bekend, wanneer voor het eerste uitsluitend de naam *Opera* (eigenlijk: *Opera in musica*) is gebezigd. Waarschijnlijk eerst dan, toen de andere dramatische kunstvormen (het Oratorium en de Passie, die tot het genus 'gewijd drama' behoorden) zelfstandiger ontwikkeld werden en een bepaalde scheiding dezer vormen noodzakelijk werd.

Onder hen, die al aanstonds in de voetsporen van Peri en Caccini traden, was Claudio Monteverde de geniaalste. Met hem deed de Opera een groote schrede voorwaarts. Het onderscheid tusschen hem en de meergenoemde Florentijnsche meesters bestond hoofdzakelijk hierin, dat, terwijl laatstgenoemden zich voornamelijk om het recitatief bekommerden en uitsluitend hunne zorg wijdden aan juiste uitdrukking van het enkele woord, zoodat in recitatief en aria uiterlijk bijna geen verschil was op te merken, Monteverde zich daarentegen beijverde, op het verschil in de vormen van het gedicht te letten en dat verschil in aria en recitatief duidelijk uit

te drukken. Bij hem ontmoeten wij dan ook de eerste sporen der eigenlijke *aria*.

De opera's waarmede Monteverde in Italië grooten naam verwierf, waren *Arianna* en *Orfeo*. In deze werken heeft de muziek zich grootendeels los gemaakt van het stijve en monotone der uitvinders van den *stilo rappresentativo*; de taal is krachtiger geworden. En een gedeelte van die kracht ligt in de aanwending van den *dissonant* en de *chromatiek*. Met deze hulpmiddelen is Monteverde in staat, aan het tragische een veel hoogere uitdrukking te geven dan zijne voorgangers. Hij ziet er ook niet tegen op, de scherpste dissonanten vrij, d.i. zonder voorbereiding, te doen inzetten, en gebruikt ook reeds het verminderd septime-akkoord, dat in de muziek, die na hem gekomen is, zulk een groote rol zou spelen.

Ook het instrumentale verkrijgt bij hem reeds veel grooter beteekenis, in zooverre namelijk de instrumenten nu niet alleen den zang ondersteunen, maar veel zelfstandiger optreden. Hij voor het eerst laat hooren, welk uitdrukkingsvermogen er in het spel der instrumenten ligt. Vooral het door hem aangewende *tremolo* en *pizzicato* der strijkinstrumenten zijn effektvolle middelen tot verhooging dier uitdrukking. Voorts laat hij zijn orkest, waar dit te pas komt, ook dansen spelen, en heeft hij de ouverture (toen *sinfonia* genoemd) en de entr'acte-muziek in de opera ingevoerd. Men kan Monteverde, uithoofde van dit alles, dan ook gerust den stamvader van de instrumentale muziek in de opera, den stamvader van het opera-orkest noemen.

Het is niet te verwonderen, dat Monteverde door de nieuwigheden, die hij in de muziek bracht, hevige aanvallen te verduren had. Dat is in de toonkunst altijd zoo geweest. Men heeft zijne koene modulatiën, zijne vrije dissonanten sterk veroordeeld en ze aangemerkt als geheel en al strijdig met het wezen der muziek, die alleen ten doel heeft het oor te streelen. Doch al die oppositie verhinderde niet, dat die nieuwigheid spoedig gemeengoed werden en aan de Opera ten goede kwamen.

De ‘Florentijnsche muziekstijl’, gelijk men de muziek die toen in de opera werd aangewend, noemde, werd aldra in geheel Italië op dramatisch gebied *de* muziekstijl, en tal van componisten begonnen hunne krachten op dat gebied te beproeven. Met het verlangen

om die compositie te hooren kwam tevens het denkbeeld tot het stichten van vaste operatheaters. Weldra waren Bologna, Florence, Rome en andere voorname steden van Italië in het bezit van zulke theaters; ja, in Venetië, waar reeds in 1637 een gebouw voor dat doel was opgericht, bestonden nog geen eeuw later 15 operatheaters, en gedurende dat tijdvak zijn er 400 nieuwe opera's opgevoerd.

Ware de verdere ontwikkeling der Italiaansche ‘opera’ geschied onder strenge vasthouding aan de beginselen, die de Florentijnsche meesters er in hadden gelegd en waarvan de innige overeenstemming tusschen woord en toon een der voornaamste was, dan zou de geschiedenis der muzikaal-dramatische kunst wellicht een anderen loop hebben genomen, dan thans het geval is geweest.

Aan de Italiaansche componisten der Renaissance moet de verdienste worden toegekend, dat zij de eersten waren, die, gedreven door een gevoel voor juistheid van uitdrukking, alles aanwendden om aan dezen eersten eisch der dramatische kunst ook in hun muziekdrama te voldoen. Maar daartegenover staat, dat zij de teugels langzamerhand hebben laten glippen en die in handen hebben gegeven van hen, bij wie de bevrediging der persoonlijke eerzucht nummer één was en het kunstwerk eerst in de tweede plaats kwam.

Van lieverlede, maar vooral sedert het begin der 18de eeuw, is de Opera ontaard. De overeenstemming tusschen muziek en tekst maakte plaats voor de zang-virtuositeit, waaraan alles opgeofferd werd en die den componist tot slaaf maakte van den zanger, die op zijn beurt weder de slaaf van het door hem verwende publiek werd. Het werd aan den zanger overgelaten, indruk op het publiek te maken, en deze wist zich van die taak niet beter te kwijten dan door zijne persoonlijke hoedanigheden op den voorgrond te stellen en daardoor bijval te oogsten. Het *bel-canto* werd de alles beheerschende factor der Opera; naar het muziek-*drama* vroeg het publiek niet; het ging geheel op in het genot, naar een schoon gezang te luisteren.

Verbetering in den toestand zou - althans voor een oogenblik - van andere dan Italiaansche zijde komen.

Het geschiedde tegen het einde der 18de eeuw en door Christoph Willibald von Gluck. Ook Gluck had verscheidene opera's in den

Italiaanschen trant gecomponeerd. Evenals zoovele anderen van zijne landgenooten had hij zijne studiën in Italië gemaakt en daar, wat de muzikaal-dramatische kunst betreft, de manier overgenomen, die er toen algemeen gebruikelijk was en die hij zich in hooge mate eigen wist te maken.

Op dat standpunt bleef hij echter niet staan. Hij overtuigde zich meer en meer van het gebrekkige en wansmakelijke, dat in die manier lag opgesloten, zocht naar middelen om dit te verbeteren, en vond die.

De strekking van Gluck's hervorming is dikwerf verkeerd opgevat. Men heeft het meermalen doen voorkomen, alsof in Gluck's latere werken de gewichtigste omwenteling te vinden is, die de geschiedenis der Opera kent. Dit is evenwel niet zoo. Aan het wezen der Opera heeft Gluck niets veranderd. Wat hij beoogde, was paal en perk te stellen aan den willekeur van den zanger, en in de muziek weder de waarheid van uitdrukking te brengen, die onder de heerschappij der *bravour-aria* was te loor gegaan. Tot nu toe was de componist afhankelijk geweest van den zanger, gelijk de dichter op zijn beurt weder afhankelijk was van den componist. Met Gluck ging de heerschappij in de Opera van den zanger op den componist over; de zanger werd het orgaan van de bedoeling des toondichters, hij moest zich stipt houden aan de voorschriften der partituur en mocht die niet ter wille van een verwend publiek door roulades, coloratuur en fiorituren ontsieren. De zanger, de virtuoos, die tot dusver de hoofdpersoon was geweest, werd nu onder bevel van den componist geplaatst, doch overigens bleef het organisme der opera als vroeger; aria, recitatief, koor en ballet staan in de opera's van Gluck even los naast elkander als in alle opera's van vroeger en later tijd. En wat de verhouding van den dichter tot den componist betreft, daarin was niet de minste verandering gekomen; ja zelfs werd de macht van den componist over den dichter nog grooter.

De groote verdienste van Gluck en zijne beteekenis ten opzichte van het *Dramma per musica* liggen hierin, dat hij als geniaal kunstenaar de voorhanden vormen bezield, de tooneelpoppen tot menschen met een hart en met hartstochten heeft gemaakt en den niets beteekenenden zang van die tooneelfiguren tot echten dramatischen zang heeft verheven. Waarheid van uitdrukking was vóór

alles het doel van den grooten meester, doch daarin was hij niet hervormer maar *reactionnair*; hij keerde eenvoudig terug tot het beginsel, dat reeds in de 16de eeuw door Galileï, Bardi en andere aanzienlijke Florentijnen was gehuldigd.

De daad van Gluck schonk voor eenigen tijd frisch leven aan het muziekdrama, ofschoon daarnaast de echt Italiaansche opera toch nog altijd en overal de heerschappij bleef voeren. Mozart, Beethoven en Weber in Duitschland, Méhul, Cherubini en Spontini in Frankrijk gingen op den door Gluck aangewezen weg voort en schiepen meesterwerken. Daarna echter geraakte de muzikaal-dramatische kunst in hare ontwikkeling weder op dwaalwegen en werd haar wezen op nieuw onwaar en onbeteekenend.

Toen kwam Richard Wagner. Hij, die in zijn eerste werken nog eenigszins onder den invloed der ‘opera’ stond; die toen nog, zooals hij zelf zeide, zijn dramatische stof slechts door de opera heen beschouwde, maakte zich spoedig van dien operavorm los. Geheel naïef, en dus van het echte kunstenaarsstandpunt uit, had Wagner den bestaanden operavorm voor zijn eerste scheppingen gekozen. Hij wilde drama's scheppen, waarin hij zoowel het woord als de muziek als middel van uitdrukking bezigde, en daarvoor had hij den voorhanden vorm der opera - met hare aria's, duetten, koren, enz. - genomen. Toen hij echter het volle meesterschap in de behandeling der muzikale uitdrukking had verkregen, werd het hem duidelijk, dat wanneer de tekst aan den natuurlijken drang der muziek om het *innerlijke* uit te drukken zal te gemoet komen, in het Drama de handeling niet rijker, doch integendeel eenvoudiger maar dan ook van diepere beteekenis moet worden, en al het pompeuze en sensatiewekkende, dat in de ‘opera’ tot het uiterste gedreven werd en eigenlijk haar wezen uitmaakt, moet worden vermeden. De toepassing van dit beginsel heeft Wagner in zijn *Holländer, Tannhäuser* en *Lohengrin* nog aarzelend en half onbewust, maar in zijne latere werben met volle bewustzijn gegeven.

HENRI VIOTTA.

Mecklenburgsche regenten in de 19e eeuw.

Voor wie het harde voorrecht heeft met zijne herinneringen 'n vijf-en-twintig of veertig jaar terug te kunnen reiken, draagt Mecklenburg geen helderklinkenden naam. Het heeft lang voor 't allerachterlijkste land van Germaansch Europa gegolden, - waar de lijfeigenschap, al heette ze opgeheven, nog in bijna middeneeuwsche vormen was blijven bestaan, en waar de aartsvaderlijke autoriteit der heeren door stokslagen werd ingeprent; waar de bekrompenheid van den vorst, de brute overmacht van den adel en de heerschzucht van de Luthersche geestelijkheid iederen toegang voor verlichting hield afgesloten. Helder die naam? - hij klonk dof en dom als een teeken van het meest verstokte conservatisme.

Abdera en Krähwinkel waren in Duitschland zelf nog de liefelijkste termen voor het land. Zij gaven tenminste wat goedmoedige verachting te kennen voor dien uithoek der beschaving. Heftiger was er de toon wanneer, in de eerste jaren na de vestiging der Duitsche éenheid, Mecklenburg het struikelblok van den vooruitgang, de aartsvijand van het Rijk werd genoemd, - als telkens en telkens de meerderheid van den Rijksdag aandrong op de invoering van een bij constitutie geregeld bestuur in dat achtergebleven gedeelte van het Rijk.....

Zoo was het vijf-en-twintig jaar geleden; sinds dien tijd is de verbolgenheid gezakt voor de taaiheid van den Mecklenburgschen adel.

Bi dem olden will ick bliven,

zei hun landgenoot uit de 17e eeuw, Lauremberg, in zijn Nederduitsche verzen.

(Ja, dat hield hij, de dichter, voor de voortreffelijkheid van het Nederduitsche volk en zijn taal tegenover de veranderlijkheid der Hoogduitschers.

Unse Sprake blifft altidt bestendig und vest,
Als se ersten was, even so is se ock lest.
Juwe verendert sick alle vöftig Jahr.

Ja se is so jammerlick verworen,
Als were se gewest bym Babilonschen Toren.
Men de Sprake in gantz Nedder Saxen Land
Blifft unverrückt, und hefft bestand.)

'Bi dem olden' hadden de machtigen van het land voor hun leus gekozen.

Daar was geen verwikken of verrukken aan: de aloude inrichting van Mecklenburg had bestand. Men bleef er stokdoof voor vrijzinnige eischen, onbekommerd om liberale woede; en triomfeerde op den duur, bestendig en vast. Het spotten en aandringen van de rest van Duitschland bleek machteloos en raakte in 't vergeetboek.

Evenals het landje.

Mecklenburg zonk terug in zijn eenzaamheid van akkers en heigrond, zijn stille verlatenheid van meeren en bosschen en plotseling vertoon van wijde, blauwe zee. Met zijn berken-omzoomde zandwegen, zijn verspreide kerktorens en hoeven, met zijn grillige stadjes en in doodsche deftigheid vervallen huizingen, ging het, voor de verbeelding der menschen, rustigjes indommelen in een verborgen hoekje van de wereld: zijn humor, - een beetje bestorven als een grap in een kerkhofopschrift:

Hier liegt die alte Ahle Pott,
Genad' ihr, lieber Herre Gott,
Als sie dir wollt genaden
Wenn du wärst alte Ahle Pott
Und sie wär lieber Herre Gott.[1)]

Zijn kernige Nederduitsche geest, - levend alleen nog in de

1) Grafschrift in de Kerk van Doberan.

heugenis van volksoverleveringen;[1] zijn trots, - verouderwetscht in voorvaderlijke kleedij; zijn naam, ten slotte, - de geographische aanduiding van een doodloopend zijpaadje der heerbaan van de historie. - Wat is Mecklenburg, thans, voor ons! -

Gisteren, niets dan een uitgewischt droomgezicht; en op eenmaal, van daag, is het voor ons volk een actualiteit, een werkelijkheid geworden, omdat ‘de prins’ daar vandaan komt. - Want het zal en moet ‘de prins’ zijn. ‘De hertog’ is in onze geschiedenis geen naam van goede voorbeteekenis; maar ‘de prins’ heeft al het vorstelijke en jeugdige, en tegelijk het traditioneele waaraan wij onze liefde kunnen geven.

Daarom willen wij nu niet langer op indrukken van vroeger teren, maar verlangen het land en zijn vorstengeslacht van dichtbij te kennen.

Natuurlijk valt Mecklenburg niet grooter of belangrijker te maken dan het inderdaad is. Het land heeft maar een bescheiden plaats gekregen. Het ligt achteraf buiten de groote verkeerswegen, aan gene zijde van de Elbe, en waar het kustgebied heeft is 't als gedekt door de Deensche eilanden. De beweging van de volken gaat vlak langs zijn grenzen, maar niet over het land heen. Het heeft daarom zijn gebied behouden, zooals het van ouds was. In de 14e eeuw had Mecklenburg een omvang bijna precies gelijk aan zijn tegenwoordige oppervlakte. Niet inkrimping, niet uitbreiding, eenvoudig behoud.

Het is alsof de volksstam geen ambitie in zijn bloed heeft. En van den zeekant kwam geen opwekkende lucht het land binnenwaaien. Rostock en Wismar, de beide kuststeden, waren van het binnenland gescheiden. Zij hadden hun handel apart, ver weg; en voerden een geheel zelfstandig bestaan.[2] Zoo is 't aldoor gebleven.

Een taai ras van volk. Van oorsprong geen Germanen, maar

1) Behalve zijn onvermijdelijke verzameling van volkssagen heeft Mecklenburg in zijn *Volksüberlieferungen* (Wismar, 1897, Dl. I), uitgegeven door R. Wossidlo, een leerrijk monument van zijn oud volksleven. Niemand zal van de kennisneming berouw hebben.

2) De autonomie op wetgevend gebied van de stad Wismar berust op een privilegie van 't jaar 1266.

Wenden en Obotriten, d.i. Slaven; de beschaving echter is geheel Nederduitsch.

In de 12e eeuw werd het land onderworpen en de bevolking tot het Christendom bekeerd, toen Hendrik de Leeuw, de Nedersakser, zijn gezag in Noord-Duitschland wilde vestigen als tegenhanger tegen de macht der Hohenstaufen. Zijn maatschappelijke ordening dankte Mecklenburg aan die verovering: bisdommen werden gesticht en het land werd gekoloniseerd door Germaansche ridders en boeren.

Zoo was het vermeesterd door den Leeuw met zwaard en boog, ‘arcu et gladio’. Toch hield het inheemsche vorstenhuis en de inheemsche adel stand. Als de macht van Hendrik den Leeuw ging wankelen, kwam het Wendische vorstenhuis terug in het bezit. De thans regeerende familie stamt uit het huwelijk van Borwin, den Wendenvorst, met Mathilda, de dochter van Hendrik den Leeuw, en Borwin was de kleinzoon van den Obotriten-koning Niclot, die 1160 in den strijd met den Welfischen hertog viel.

Die gang van zaken is typisch voor Mecklenburg; hij herhaalt zich voortdurend in zijn geschiedenis. Telkens wanneer er een storm over het land heenvaart onderwerpt het zich alsof er geen kracht van tegenstand inzit, maar het houdt aan zich, en het herneemt zich zoodra het mogelijk is. Zoo is 't gebeurd tot in de negentiende eeuw toe.

Is die taaiheid een erfdeel van het slavisch, wendisch bloed? Het vertoont zich dan meer door reactie tegen het leven dan door actie.

Wallenstein, die een poos hertog van Mecklenburg is geweest, toen de oude hertogenfamilie door den Keizer in den ban was gedaan, heeft in 't land duchtig huisgehouden, maar ook allerlei plannen gemaakt om zijn nieuw hertogdom uit zijn zedelijk en oeconomisch isolement te bevrijden. Wanneer de Friedlander dan weer weggaat, hervat het leven in 't land zijn ouden plooi. Frederik II, die Mecklenburg niet lijden kon, heeft ‘den meelzak,’ zooals hij het rijke akkerland noemde, gedurende den zevenjarigen oorlog, flink en hard uitgeklopt. Maar hij kon 't land niet wakker krijgen. Men mocht het rukken en dwingen en vertrappen, het ging toch op den duur zijn eigen gang.

Of die eigen Mecklenburgsche geschiedenis van belang is? ik

durf 't niet te zeggen. Daar is niet veel licht en klaarheid in. Alleen met en na de hervorming komt er een tijd van ordening en herleving. De vorsten gaan hun hoven en sloten bouwen, in Wismar en Güstrow en Schwerin. Het zijn monumenten der Nederduitsche Renaissance, en het had een schijn alsof zich in Mecklenburg waarlijk een Nederduitsche wedergeboorte voorbereidde. Maar de 17e eeuw, met haar doellooze oorlogen en verwarring, bedroog en doofde de verwachtingen. En 't is voor een groot deel een leege geschiedenis geworden, die van Mecklenburg.

Misschien is het belangrijkste wat er in den loop der nieuwe tijden geschiedde, het verval van het volk door den ondergang van den vrijen boerenstand.

Er heeft een aanhoudende, langzame krijg geheerscht van den adel tegen de erfpachters. In 't begin der 17e eeuw werd die strijd beslist ten voordeele van den adel. De jonkers matigden zich het recht aan de boeren tot hoorigen te maken, hun hoeven tot eigen domein te verklaren, en de eenmaal vrije man moest gaan arbeiden ten behoeve van den heer. Nog bij het einde van den dertigjarigen oorlog bestond er een groot aantal vrije boerendorpen in Mecklenburg. Een eeuw later waren ze te tellen op de vingers van de hand. De landsheeren, wier belang het was een steunpunt tegen de macht van de jonkers te hebben, waren te zwak om zich als beschermers van den boerenstand voor te doen. Zij moesten toezien en zelf hun zeer beperkt gezag met moeite verdedigen tegen een stand, waarvan ieder lid op zijn bezittingen zich den gelijke rekende van den vorst.

Zoo waren de verhoudingen tegen het eind der achttiende eeuw. En weer wordt men herinnerd aan de Slavische elementen in de bevolking van het land. Het heeft er iets van alsof de oude Wendische krijgers door het verloop der tijden hun revanche hebben genomen op de Germaansche kolonisatie van de twaalfde en dertiende eeuw. Want de Germaansche zin gaat verdwijnen en Mecklenburg heeft door de overmacht van den adel gelijkenis gekregen met het Slavische Polen. Waarlijk de Mecklenburgsche landdagen hebben veel van de Poolsche landdagen. Aan het landzelf werd er op die vergaderingen weinig gedacht; het waren gelegenheden tot vroolijke bijeenkomsten voor den adel. Men werd onthaald, men onthaalde elkander, de ‘witkoppen’ (champagne-

flessschen) werden ontkurkt; en met een bedorven maag en leege beurs keerde men naar zijn slot terug.

Wat was de rol van den landsheer?

De hertogen van Mecklenburg hebben altoos roem gedragen op hun slavische afkomst. Men moet hierbij niet gaan overdrijven en denken aan een scherpe scheiding van ras en bloed, maar 't is toch opvallend dat de vorsten onder hun Nederduitsche physionomie nog als een verborgen karakter meedroegen. Zij waren, met weinig uitzonderingen, niet krijgslustig gestemd, en zij misten veelal de energie van het handelen.

Soms komen de trekken van weekheid en onbeholpenheid tegenover het leven, verbonden als ze zijn met een gevoel van wilden trots, al heel duidelijk en scherp te voorschijn. Zoo bij hertog Christian Louis van Mecklenburg-Schwerin (1658-1692), van wien Elisabeth Charlotte, de hertogin van Orléans, in de brieven aan haar zuster, zulk een kostelijke schildering heeft gegeven[1)]. Hoe hij een particulier onderhoud aanvroeg bij Lodewijk XIV, en den koning als zijn gelijke toesprak in termen die een welwillende oudere tegenover een jongere gebruikt: ‘Sire, je vous trouve crû depuis que je n'ai eu l'honneur de vous voir’; (Lodewijk was toen (1673) al bijna 35 jaar oud) ‘Sire vous avez bien bonne mine; tout le monde trouve que je vous ressemble.’

‘Hij was wel opgevoed,’ schrijft Elisabeth Charlotte, ‘en kon uitstekend goed zijn woord doen; wanneer men hem aanhoorde moest men hem in alles gelijk geven, maar wat hij *deed* was erger dan een kind van zes jaren.... Als hij in gedachten verzonken zat en men hem vroeg waaraan hij dacht, zei hij: “Je donne audience à mes pensées.”’

Is het woord niet charmant? en 't is toch tegelijk een vorstenwoord: ‘Je donne *audience* à mes pensées.’ Het karakteriseert uitstekend het droomerige en dweperige in den aard van het geslacht.

De opvolgers van Christian Louis, gedurende de eerste helft van de achttiende eeuw, leefden in onmin met hun volk; de een wilde met behulp van Russische troepen zijn gezonken autoriteit herstellen,

1) 28 Aug. 1720.

maar werd daarin door den Keizer verhinderd; de ander hield zich, tijdens zijn regeering, in het buitenland op, en dwarsboomde zooveel mogelijk elk plan voor een geregeld bestuur.

In 1755 kwam eerst de verzoening tusschen stenden en hertog tot stand door een ‘Erbvergleich’ waarbij de verhouding van beiden werd geregeld, en waarbij de adel in zijn aanspraken recht kreeg.

De eerste die na al de troebelen en verwarring dus weer rustig (maar eerst moest de zevenjarige oorlog voorbij zijn, toen ‘de meelzak’ door Frederik II werd uitgeklopt) het bestuur kon voeren, voor zoover het hem werd gelaten, was hertog Frederik, een vroom, zachtaardig man, die zich in Ludwigslust een slot en een park à la Louis XV bouwde. Hij representeert de verteederde achttiende eeuw, die in bosschaadjes en grotten met opschriften over menschenmin peinsde.

Van een ander kaliber was zijn neef en opvolger Franz Friedrich I. Hij heeft, in zijn meer dan vijftig-jarige regeering (1785-1837), zijn landje door het onweer van de Revolutie-jaren en den Napoleons tijd heengeloodsd tot ver in de 19de eeuw, en hij resumeert in zijn persoon de krachtige eigenschappen van zijn geslacht.

Een man van het ancien régime is hij altoos gebleven.

Wat van zijn hofstaat verteld wordt herinnert aan de groteske vertellingen, in oude Engelsche romans, over de Duitsche vorstenhoven. Er behoorden mooren, dwergen en reusachtige heidukken toe, en een ontelbare hoeveelheid goudbetreste bedienden. Om twee uren was dagelijks open tafel aan het hof voor alle adellijke personen. Trompetten en pauken gaven het signaal van het balcon. Dan verscheen de optocht der hongerigen. De hertog kwam aan tafel n generaalsuniform, met een gouden Turksche sabel. Daar vertelde hij zijn grappen en lachte met en om de gasten.

Hij was populair en een flink regent - binnen zekere grenzen. Hoewel hij voor Napoleon moest bukken en als een der vorsten van den Rijnbond een vassal werd van den Franschen Keizer, wist hij toch zijn eer op te houden door het trotsche en onbedwingbare van zijn persoonlijkheid; en zoodra de kans zich tegen den Keizer begon te keeren, na den winterveldtocht in Rusland, stond hij klaar om zijn troepen tegen Napoleon te doen gebruiken.

Maar hij verwaardigde zich niet om op het congres van Weenen

in persoon den dank te gaan halen voor zijn cordaat gedrag. Hij heeft daarbij ook niets verdiend dan den titel van Groothertog, en geen aanwinst van grondgebied, geen enkele ‘ziel’ meer verkregen.

Woû hij ook wel vergrooting? Zijn landje was hem ruim genoeg. Hij had met veel overleg in 't begin van zijn regeering eenige gedeelten aan zijn hertogdom weer toegevoegd (o.a. Wismar dat sinds 1648 aan Zweden behoorde) die er door den loop der tijden van waren afgekomen. Mecklenburg had dus zijn oude grenzen geheel terug, en ‘bij het oude wilde hij blijven.’

Is dit geheel waar? Neen, zeker niet. Friedrich Franz I haatte den Mecklenburgschen adel. Hij heeft geprobeerd een hervorming voor te stellen en een wijziging van het stendenregime in te leiden; en als hij werkelijk een hervormer geweest was zou hij zijn plannen in de voor hervorming geschikte jaren 1808 of 1813 wel hebben kunnen doorvoeren. Maar de hervormersaard zat niet in hem. Hij had trots en humor en vroolijkheid van hart, echte Nederduitsche qualiteiten, maar de heusche energie mankeerde bij hem. De stenden paaiden hun hertog door hem aanzienlijke geldsommen toe te staan, en Friedrich Franz I kon ze gebruiken voor zijn hofstaat, zijn liefhebberijen, en zijn verliezen in 't spel. De hervormingsplannen verdwenen.

Zoo heeft hij ook later (1820), toen hij de afschaffing der hoorigheid van de boeren bewerkte, niet doorgetast, maar alleen den naam van het euvel doen verdwijnen, niet de ongerechtigheid zelf. Wat de groothertog voor den boerenstand heeft gedaan, was niet meer dan een zeer gering begin van opbeuring.

Friedrich Franz I was meer door zijn persoonlijkheid dan door zijn daden een tegenwicht tegen den adel. Hij wist met de menschen eenvoudig om te gaan, en zich bij hen geliefd te maken, ondanks zijn eigenaardigheden, omdat hij een grap verdragen kon, evengoed als hij er op zijn beurt een kon maken.

In Doberan, door hem tot badplaats ingericht, en waar hij graag en ongedwongen verblijf hield, verkeerde hij met de menschen op gelijken voet. ‘Is het jou ook zoo gegaan’, zei hij aan de speelbank tot een pottenbakker uit Rostock, die twintig daalders gewaagd en verloren had, ‘mijn geld is totaal naar de maan. Wat moeten we nu beginnen, meester?’ ‘Ja, heer hertog,’ was 't antwoord, ‘ik ga maar weer naar huis en maak mijn potten en schalen, en

gij kunt een nieuwe Kunterbutschon (contribution) uitschrijven.'

Een andermaal zag de groothertog op de wandelplaats in Doberan een student, die zich wat te veel aanstelde. 'Die mijnheer zal wel voor mij betalen,' zei de vorst toen hem het bakje werd toegereikt voor een muziekant die zijn talenten aan het publiek ten beste had gegeven. 'Vier groschen voor den groothertog en een daalder van mij,' zei de student gevat en deed het geld in 't bakje.[1)]

De vorst wist zich bij zulke gelegenheden uit de moeilijkheid te redden door een vloek en een vriendelijkheid.

Men mocht hem, overal in Duitschland. Toen de studenten van Jena, op het Wartburgfeest, aan alle vorsten van Duitschland den dood zwoeren, maakten ze voor hem een uitzondering. Zij bestemden hem een jaargeld van 200 thalers en een ouden parade-schimmel. Vriendelijkheid tegenover vriendelijkheid: de groothertog vervolgde bij de komende reactie de zoogenaamde demagogen niet.

Een recht populair karakter, een volksman. Toch had hij zijn geheime trekken en grillen, en een leven apart voor zich, waarin hem zijn gedachten op audiëntie kwamen. In zijn bijna uitsluitend Luthersch land had hij, ofschoon hij Luthersch is gebleven, een voorliefde voor den Roomschen eeredienst, en hij volgde dien geregeld in zijn kapel. Eigenlijk, een wonderlijk eenzame, wantrouwende man.

Zijn kleinzoon, groothertog Paul Friedrich (1837-1842) volgde hem op. Hij leidde den nieuwen tijd in. Een zwager en een medestander van Koning Friedrich Wilhelm IV van Pruisen. De heengegane groothertog had zijn tijd doorgebracht in Ludwigslust en Doberan; de hoofdstad Schwerin ontweek hij. Haar maakte Paul Friedrich tot zijn residentie, en hij wilde ze door verfraaiing en vergrooting tot een waardige residentie maken.

Hij verdeelde zijn zorgen tusschen het theater en de armee, een vriendelijke open man die door de menschen geliefd werd en het zeker verdiende. Maar hij heeft, door zijn vroegtijdigen dood, niet kunnen toonen wat er in hem stak. Dat hij echter, waar 't een groote

1) De aneedotes worden meer *hoffähig* verteld in Reimers' *Lebensbeschreibung Friedrich Franz' I.* Naar mij dunkt geef ik de waarschijnlijker versie van Vehse).

beslissing gold, niet krachtig zou hebben kunnen toegrijpen, blijkt wel uit zijn houding bij de verloving van zijn zuster Helene met den Franschen troonsopvolger, den hertog van Orleans.

De groothertog, legitimist en overtuigd van de goddelijke roeping der vorsten, kon de gedachte aan de verbinding met de usurpatorenfamilie der Orleans niet uitstaan, maar hij waagde 't toch ook niet zich krachtdadig tegen het huwelijk te verzetten. En men bespeurt in zijn uitingen, dat hij met al zijn grootspraak zich toch niet geheel secuur tegenover zichzelf gevoelde. Hij behoorde, om kort te gaan, tot de generatie van Friedrich Wilhelm IV, edelmoedig in bedoelingen, vaag in plannen, en in daden nul.

De werkelijk edelmoedige, dat was de prinses Helene, met haar vaste overtuiging dat haar bestemming in Frankrijk lag, dat daar voor haar de levenstaak was te vervullen; - zij die in een donker leven haar vrouwen- en moedereer als een licht in den nacht met volle krachts-inspanning heeft omhoog gehouden. Een dwaling misschien haar eerste stap, maar door die dwaling is zij tot de zuivere uitdrukking van haar menschheid gebracht.

‘Vergeet de wachtparade van morgen niet!’ Dat was, naar men zegt, het laatste woord op zijn ziekbed van Groothertog Paul Friedrich tot zijn zoon, die uit den vreemde was toegeijld om van zijn vader afscheid te nemen.

Friedrich Franz II, nu aan 't bestuur van 't land gekomen (1842-1883), was geen man om een enkelen plicht van zijn waardigheid en zijn ambt te verwaarloozen. Is Friedrich Franz I de pittigste persoonlijkheid onder de nieuwere Mecklenburger regenten, zoo kan men zijn naamgenoot en achterkleinzoon den eenvoudigst menschelijke van zijn geslacht noemen. Hij heeft geen groote dingen verricht, ja, hij heeft gefaald en gedwaald omdat hij de omstandigheden niet meester kon worden door een vasten, klaren wil. Maar hij heeft zich eerlijk tegenover zijn dwaling betoond, en door een uitgebreide werkzaamheid zijn eerste fout vergoed.

Zijn fout?

Hij was nog geen twintig jaar toen hij aan de regeering kwam, en het jaar van crisis voor Duitschland en Europa naderde reeds, het jaar 1848. Was hij een volleerd staatsman geweest, een door-

tastend hervormer, hij zou zeker de gelegenheid hebben gevonden om in den strijd en de woeling een vast resultaat te bereiken in 't voordeel der ontwikkeling van zijn land. Maar integendeel, vol van goede bedoelingen voor het heil van zijn land, liet hij zich eerst, half tegen zijn wil, door de hervormingspartij meesleepen om samen te werken tot het in 't leven komen van een constitutie voor Mecklenburg, waarbij het oude stendenwezen werd opgeheven. En daarna liet hij zich door de reactie leiden om half, neen heel, tegen zijn eer de pas bezworen grondwet vervallen te laten verklaren, en het oude, veroordeelde ‘Erbvergleich’ te herstellen.

Hier was een stof voor overpeinzingen wanneer hij audiëntie gaf aan zijn gedachten.

Friederich Franz II heeft zijn verantwoordelijkheid zwaar gevoeld. En geboet. Want hij kon weten dat hij bij geen der partijen in zijn land oprechten steun zou vinden, daar men hem niet kon vertrouwen.

Maar hij kreeg zijn steun in zichzelf, hij had zijn geloof in de goddelijke leiding der wereld, en hij had zijn vorstelijk bewustzijn. En ofschoon hij zijn fout nooit geheel goed heeft kunnen maken, door later een constitutieve regeling aan zijn land te geven, heeft hij door aanhoudende zorg en arbeid zijn volk op den nieuwen weg geleid en vooruitgebracht.

In zijn persoonlijkheid hebben zich de grondtrekken van den geslachtsaard, de trots en de zwakheid, het taaie weerstandsvermogen en de bezieling, tot een eenvoudig menschelijk geheel vereenigd.

Hij is de vader van den prins, die onze koningin zich verkoren heeft.

BYVANCK.

Tollens' Vrijage[1].

I.

Het is aan het thans levend geslacht weinig bekend dat er, zoo tegen 1800, een geheel andere Tollens bestaan heeft dan de gelauwerde en geridderde volkszanger, dien men in later jaren kende en overmatig bewonderde. Een Tollens die niet alleen, met weinig bijval overigens, treur- en blijspelen uit zijn mouw schudde, maar die tevens onder de trouwste bezoekers van Bingley's schouwburg behoorde en er niet tegen opzag, wat voor een deftig Rotterdammer van die dagen heel wat inhad, ook buiten dien schouwburg met de acteurs vertrouwelijk om te gaan. Van de acteurs tot de actrices is slechts één stap, en zoo geschiedde het dat de jonge Tollens, geboren 24 September 1780, weldra bijzondere belangstelling ging wijden aan een tooneelspeelster, weinig weken jonger dan de dichter, die zelf pas kwam kijken. Die belangstelling veranderde spoedig - als men achttien jaren telt, gaat dat tegenover een lief gezichtje zoo gauw - in verliefdheid en de verliefde Tollens vond gemakkelijk aanleiding om dat aardige actricetje, dat hem óók lang niet onaardig vond, eens in hare woning te bezoeken. Alles trouwens in volkomen eer en deugd; het jonge paar zal wel een beetje

1) Dit opstel was reeds ter plaatsing aangenomen, toen de schrijver, Mr. G.H. Betz, den 1en September jl., 49 jaar oud, te 's Gravenhage overleed. Een aantal historische schetsen (o.a. ‘Het Haagsche leven in de tweede helft der zeventiende eeuw’) historische drama's (‘Karel de Stoute’, ‘Aleid van Poelgeest’) en het gedicht ‘Walewein’ getuigen van des schrijvers belezenheid, van zijn groote werkkracht en zijn letterkundig talent. DE REDACTIE.

geminnekoosd hebben, maar niet te erg, en een gedeelte van den tijd werd door den minnaar besteed aan het voorlezen zijner letterkundige producten. Zoo is het gekomen dat de op 2 Maart 1799 geschreven voorrede zijner *Proeve van sentimenteele geschriften en gedichten* aanvangt met de zuiver Feithiaansche woorden: ‘Gij wilt het, dierbaar meisje? Welaan! uw wil is mij eene wet; de lettervruchtjes van eenige gevoelvolle uren zullen in het licht verschijnen. Het koelbloedige hart noeme die laf of overdreven, u hebben zij bekoord, en deze belooning streeft alle andere te boven. Mijne kunstvrinden’ - hier komt de gewichtige Tollens van later reeds even uit den hoek - ‘mijne kunstvrinden weten dat ik, zelfs nog vóór weinige maanden, niet vermoedde ooit iets van dezen aard te zullen schrijven, verre van ooit iets diergelijks wereldkundig te zullen maken. Mijn hart ontbrandde slechts in zucht tot kunst, het zag u, en het ontbrandde in liefde.’

De hier vermelde tijdsbepalingen stellen vast, dat Tollens' kennismaking met Gerbranda Catharina Rivier, zoo heette het dierbare meisje, dagteekent uit de laatste maanden van 1798, waarschijnlijk dus samenvalt met den aanvang der tooneelcampagne van dat jaar. In een onuitgegeven brief van Dr. Wap aan C. Immerzeel, zoon van Joh. Immerzeel Jr., gedagteekend Utrecht 24 November 1856, een maand dus na 's dichters dood, lezen we dienaangaande de volgende woorden: ‘Hoe kwam hij toch aan die Rivier? Zij was eene dochter van den komiek Rivier die in 1792 te Rotterdam en te 's Hage speelde onder directie van Snoek (Andries) en met wien hij in 1793-95 Brabant afreisde met een troep komedianten, doch die slechte zaken maakten en toen weer naar de Rottestad terugkeerden, waar Tollens destijds reeds in een patriotische club secretaris speelde en meê voor het tooneel (leelijke) stukken vervaardigde, en zoo zal hij dan ook wel die Rivier zijn binnengezeild.’ Wie meer omtrent hare familie wil weten, raadplege *De oude rotterdamsche schouwburg* door P. Haverkorn van Rijswijk. Hoezeer Tollens erin geslaagd is, alles wat aan het verleden zijner vrouw en het voorspel van zijn huwelijk herinnerde te verdonkeremanen, blijkt behalve uit de vraag van Immerzeel, uit de omstandigheid, dat een snuffelaar als Dr. Wap den vrager niet verwijst naar een

opstel van Tollens zelven. In 1801 toch was van diens hand verschenen een reeks *Nieuwe Verhalen*; de daarbij behoorende voorrede bevat de woorden: ‘In verdrietelijker omstandigheden, dan mijne tegenwoordige zijn’ - hij was een jaar geleden getrouwd - ‘kregen deze vertelsels het aanwezen. Men beschouwe dezelve niet als gewrochten van kunst, maar als ontboezemingen van het hart. Zij, die mij van nabij kennen, weten in hoeverre deze verhalen betrekking op mijn toenmalige omstandigheden hebben... In *Bodijn*, inzonderheid, zullen mijne vrinden mij en mijn verledene omstandigheden herkennen.’

Wij raadplegen het aangehaalde opstel en ontmoeten in Bodijn een jongen edelman. Dat klinkt, ook al was men nog kort geleden secretaris eener patriottenclub, beter dan verfhandelaar en zoo héél uit den koers was het ook niet, zal de schrijver gedacht hebben; de familie Tollens toch stamde uit het vlaamsch riddermatig geslacht Tollin, volgens sommige leden zelfs - maar die hadden het mis - uit de Toledo's. Deze edelman nu was, door zijn levendige geaardheid, boven alle vooroordeelen verheven, waarnaar hij zich zelfs niet richtte wanneer ze hem bevoordeelen konden, en verheugde zich voorts - de schrijver is blijkbaar van oordeel, dat men liefst geen kwaad van zich zelven moet zeggen - in het bezit van schier alle denkbare deugden. Tevens was hij een ijverig bezoeker van het tooneel, dat hij ‘als eene school der zeden’ beschouwde. En zoo geschiedde het, dat deze vijfentwintigjarige scholier der zedenkunde - Tollens schreef op den leeftijd, waarop een jongmensch zich niet ongaarne eenige jaren ouder maakt - in den schouwburg een jonge, bevallige tooneelspeelster zag optreden die zich door een onberispelijken levenswandel onderscheidde. Een nadere kennismaking bleef niet uit en aanstonds voelde Bodijn zich aangegrepen door ‘achting’ voor Emile, zoo heet Gerbranda Catharina in het verhaal. Hij stelde eene wandeling voor, die niet afgeslagen werd, en weldra ontstond uit de plechtige achting van zoo even een teederder gevoel dat, evenals de wandeling, minzaam aanvaard werd. Toen echter kwamen de bezwaren. Bodijns bloedverwanten ‘schertsten over de zaak op eene zoutelooze wijze en bespotten hem met een valschen glimlach’, in den omgang tusschen een jongen

edelman en een actrice zagen zij slechts een gewone amourette en toen ze bespeurden dat hij de bekoorlijke Emile wilde huwen, ‘hielden ze hem voor zinneloos.’ Maar Bodijn, wij zagen het, bekommerde zich zelfs niet om vooroordeelen, wanneer ze hem voordeelen konden verschaffen; hoeveel te minder dus, nu ze hem een geliefd meisje afhandig wilden maken! Hij trachtte de lastige bloedverwanten in een, trouwens wel wat zwaarwichtig, betoog van zijn goed recht te overtuigen, doch ‘men glimlachte om deze redenen en huppelde zingende van hem weg.’ Dat was zeker niet aangenaam voor Bodijn-Tollens en zoo kwam hij er dan ook toe zijne ‘nietswaardige bloedverwanten’ - van zijn familie moet men het hebben, zullen de andere Tollensen bij het lezen van dit verhaal gedacht hebben - op te offeren aan ‘het geluk van zijn Emile te bezitten en verklaarde haar voor het oog der gansche wereld voor zijne gade.’ Zij huwden dus. Nadat het huwelijk veertien dagen geduurd had, kwam Emile's vroegere tooneeldirecteur op een morgen met een bedrukt gezicht aanzetten; men had een nieuw stuk ingestudeerd en plotseling was de voornaamste actrice, die er in zou optreden, ziek geworden. Zou mevrouw Bodijn, zoo vroeg de geplaagde directeur, hoewel zij het tooneel verlaten had, misschien de vriendelijkheid willen hebben nog dezen éénen keer op te treden, en zou mijnheer Bodijn daartoe wellicht vergunning willen geven? Bodijn vond het voorstel niet zoo héél prettig, vooral omdat de rol in quaestie een bijzonder teedere rol was, maar om den directeur, een ouden bekende, geen schade te doen lijden, besloot hij het in te willigen. Na eenig tegenstribbelen verklaart ook mevrouw Bodijn zich bereid, en de schouwburg is des avonds natuurlijk stampvol. ‘De gade eens edelmans zou het publiek tooneel betreden en ieder wilde haar zien.’

Tot hiertoe heeft het verhaal niets onwaarschijnlijks, maar van dit oogenblik verlaat Bodijn de huid van Tollens en gaat, op eigen hand, rare dingen doen. Onder de toeschouwers bevindt zich een jong vreemdeling, een ‘losbandige wellusteling,’ die in de pauze mevrouw Bodijn, door hem voor een gewone actrice gehouden, met ongepaste voorstellen lastig valt. Tevergeefs tracht ze hem te bekoelen door de mededeeling, dat ze gehuwd is; de wellusteling antwoordt,

zonder blikken of blozen, dat ze genoeg bekoorlijkheden bezit om meer dan één sterveling gelukkig te maken. Bij deze, voor een echtgenoot van veertien dagen dan ook niet opwekkende woorden, treedt Bodijn op en maakt zich bekend, hetgeen echter den vreemdeling in het geheel niet van zijn stuk brengt; hij antwoordt met tergende kalmte: 'Welnu, dan zult gij deel hebben aan het voordeel, dat mijne liefde haar zal verschaffen.' De ander die, gelijk wij vernamen, zich met vooroordeelen niet ophoudt en blijkbaar ook wars van halve maatregelen is, steekt daarop onder het roepen van 'schelm!' den ongelukkigen wellusteling overhoop; hij zelf wordt gevangen genomen en ter dood veroordeeld, terwijl mevrouw Bodijn, nog vóór de terechtstelling, van hartzeer sterft. Men zou zeggen, dat het zoo genoeg was, maar den schrijver kwam dit anders voor; het rampzalige echtpaar moest nog na zijn dood gekweld worden. 'Het lasterziek vooroordeel,' zoo luiden de slotwoorden, 'spaarde beider gedachtenisse niet.'

'Sit illis terra levis!' Aldus konden de *Algemeene vaderlandsche letteroefeningen* naar aanleiding van dit verhaal terecht opmerken. Het was trouwens een manie van Tollens, bijna al zijn verhalen uit die dagen met een stapel dooden te besluiten. Maar zoo we die terzijde laten, verzet er zich niets tegen om in *Bodijn*, naar schrijvers wensch, de geschiedenis te vinden van den jeugdigen Tollens en haar, die de *Proeve van sentimenteele geschriften en gedichten* inspireerde. Hij beleefde intusschen van de zijde der critiek aan deze bundels even weinig genoegen, als aan zijn tooneelwerken, en die critiek was, in haar afkeuring, rechtvaardiger dan in haar matelooze verheffing van later. Het is dan ook niet om hare letterkundige waarde dat wij de thans, evenals de *Nieuwe verhalen*, zeer zeldzaam voorkomende *Proeve* wenschen te behandelen, maar omdat wij er in verband met *Bodijn* en andere stukken, het verloop der minnarij tusschen Hendrik Tollens Cz. en Gerbranda Catharina Rivier tamelijk volledig uit kunnen reconstrueeren. En dan trekt het de aandacht dat, terwijl hij het in laatstgenoemd verhaal doet voorkomen, als ware de zaak met één visite en één wandeling beslist geweest, die voorstelling in de overige aan zijn vrijage gewijde literatuur eenigszins anders luidt. Daar toch is des jonkmans

hopelooze liefde schering en inslag en laat Gerbranda Catharina hem wreedaardig lang smachten, alvorens het zoo vurig begeerde jawoord te doen hooren. Welke dezer voorstellingen is de juiste? Is wellicht in *Bodijn* Tollens' niet geringe eigenliefde aan het woord geweest en heeft hij, ten slotte dat jawoord bezittend, er niet toe kunnen komen de moeite te erkennen, die het verkrijgen er van gekost had? Men zou geneigd zijn het aan te nemen. Immers het hopelooze zijner liefde moge wat overdreven voorgesteld zijn, men vult geen boekdeel met vier stukken in ongebonden en dertien in gebonden stijl, het een somberder dan het ander, als de geliefde zich dadelijk heeft laten verteederen. Maar, zoo deze jammerklacht juist is, dan kunnen wij niet nalaten Bingley's aardig pensionairetje, dat haar jeugdigen aanbidder zoo lang aan den praat heeft gehouden, van een zweempje coquetterie te beschuldigen. In Tollens' album toch werd na zijn overlijden een blaadje papier gevonden, waarop geschreven was een door zijn meisje vervaardigd vers, gedagteekend 7 Maart 1800, weinige maanden vóór hun huwelijk. Literair mooi is het niet, en met de Hollandsche taal staat de schrijfster blijkbaar op eenigszins gespannen voet, maar het is heel oprecht en heel lief; men oordeele:

Aan den vrind van mijn hart H. Tollens Cz.

O, toen mijn oog voor 't eerst hem zag,
Mijn vrind, mijn eenigste op deze aarde,
Wiens beeld in 't duister voorgevoel
Reeds flauw voor mijn verbeelding waarde.

Toen veste één blik mijn lot op aard,
Hij deed de taal zijns harts mij hooren,
En 't klonk door gansch mijn aanzijn heen:
Deez' is alleen voor u geboren.

Het flauw, het onbekend gevoel
Dat onvoldaan stees *(sic)* in mij woelde,
Wiens kracht ik slechts voor vrindschap hield,
Wanneer mijn hart zijn drang gevoelde,

Die word weldra mij gantsch ontdekt,
't Word mij een bron van zaligheden.....
't Hervormd gelijk zijn sprekend oog
Mijn hart deze aard in 't zaligst Eden.

De vrindschap wierd de reinste min,
De liefde heeft in weinig stonden
Om ons den sterkste knoop gelegt,
Die door geen eeuwen word ontbonden.

II.

Nu vragen wij of uit dit gedicht niet zonneklaar blijkt dat, al heeft Gerbranda Catharina het den verliefden jonkman niet aanstonds laten merken, het bij haar evenzeer *le coup de foudre* is geweest als bij Tollens. Eén blik, ze zegt het zelve, vestte haar lot op aard. In weinig stonden had de liefde om haar en den dichterlijken verfhandelaar een knoop gelegd zóó stevig, dat geen eeuwen - een negentienjarig jong meisje springt nog zeer vrijmoedig met eeuwen om - hem zouden kunnen ontbinden. En met het oog op dat vers vinden we dan ook, wij herhalen het, dat ze haar pretendent wel wat lang in onzekerheid omtrent zijn lot heeft gelaten. De arme jongen was blijkbaar geheel overstuur. In het eerste prozastukje der *Proeve*, getiteld *Eduard* - voor Eduard leze men Hendrik Tollens Cz., gelijk men voor alle ongelukkige minnaars eveneens Hendrik Tollens Cz. te lezen heeft -, wordt deze door Timantes aldus toegesproken:

‘Waar zijn thans de grootsche vooruitzichten, waarmede gij u streelde? Waar is uwe driftvervoering, die mij bekoorde? Waar het vuur, dat uit uwe oogen schitterde? Waar het gevoel voor het verhevene en edele? Waar uwe drift naar roem, die gij door uwe deugd en kunst meende u te verwerven? Waar is mijn Eduard?’

En de rampzalige jongeling antwoordt, afgewend: ‘De liefde’. Later blijkt, dat er sprake is van een hopelooze liefde. Timantes zegt, dat hij er nu alles van begrijpt, om ten slotte te vragen:

Zeg mij, mijn Eduard, wat zult gij doen?

E d u a r d .

Dagelijks den hemel smeeken, dat de dood mij spoedig aan het leed ontrukke.

T i m a n t e s .

Ik beklaag u, ik veroordeel u niet.

Denzelfden wanhopigen geest ademen de overige in den bundel voorkomende prozastukjes. Belangrijk zijn de daarin opgenomen poëtische bijdragen, ook omdat Tollens en zijn geliefde er meestal persoonlijk in optreden. 'k Min, zoo heet het in *Klaagtonen*:

> 'k Min het meesterstuk der schepping,
> 'k Derf haar en, met haar, 't gevoel.

Ach! aldus richt hij zich tot zijn Schepper:

> Ach! hervorm mijn lot op aarde,
> Of ontruk mij 't levenslicht.
>
> Zij, voor wie mijn hart ontbrandde,
> Zij ontvliedt mijne teedre min.
> Liefde, wreede, wulpsche liefde!
> Gij sluit al mijn droefheid in.

Dat de achttienjarige dichter hier van de ‘wulpsche’ liefde durft spreken, is even openhartig als dat zijn geliefde, een jaar later, in haar eenig versje ronduit erkent, hoe Tollens reeds dadelijk haar hartje veroverd had. Het is een bewijs hoe de natuur, ook in die dagen van onnatuur, nu en dan sterker dan de leer was. De man, die zich als dichter het eerst populair maakte door zijn vers *Aan een gevallen meisje*; die een gedicht *De moeder* aanvangt met de volkomen onnoodige en in het verband hoogst smakelooze regels:

> Niet voor u, verachten, neen,
> Die van ontucht zwijmeldronken
> Gunst en liefde veilt ter leen,
> Diep en dierlijk neergezonken;

van wien, in handschrift, versregels bewaard zijn op eene pasgetrouwden vriend, zóó plat dat ze bij een oudvaderlandsche bruiloft tehuis behooren - die man handelt voorzeker oprechter wanneer hij van zijn wulpsche liefde spreekt, dan als hij ons wil doen gelooven aan de ‘schuldelooze drift’, die hij volgens het prozastukje *Aan Lydia*, of aan:

> den reinsten liefdegloed
> In (z)ijn teeder, schuldloos harte,

dien hij volgens het gedicht *Aan mijne geliefde* voor Gerbranda Catharina zou koesteren. Straks, als de geliefde zijn jonge vrouw heet, zal Tollens' sterk sprekende viriliteit zich nog wel in krachtiger bewoordingen uiten, en zoo hij die uitingen, nevens onschuldiger, in later jaren met goed gevolg ten grave heeft gedoemd, is dit waarschijnlijk minder geschied, gelijk hij voorgaf en gelijk zijn beoordeelaars steeds hebben aangenomen, omdat hij ze beschouwde als ‘mislukte beginselen’, als ‘het slordig broddelwerk zijner onervaren en onbestuurde jeugd’, dan wel omdat ze met de voortdurend toenemende deftigheid van hemzelven en zijn gade minder schenen te strooken. Immers waar de dichter er in later tijd geen bezwaar in gevonden heeft, iets zóó leelijks te laten drukken als:

> Griekenland had zeven wijzen;
> Zeven kindren hebben wij,

of een enormiteit gelijk:

> Wat, wijfjelief! wat deert het ons?
> Wij hebben warmen wijn en pons,

kunnen wij niet inzien om welke andere reden hij zou hebben gebannen een gedicht als *Aan Constance*, waarin hij der nog onvermurwde geliefde, in vrij wat beter taal, toezingt:

> Wreed meisje, dat mij lijden doet!
> Waartoe dat godlijk oog, waartoe die schoone trekken,
> Indien uw hart geen liefde voedt?
> Wreed meisje, dat mij lijden doet!
> Moet dan in 't teeder hart uw schoon tot smart verstrekken,
> Door hopelooze min te wekken?
>
> Wreed meisje, dat mijn rust me onttoog!
> Geef mij dien schat terug; hervorm uw schoone leden,
> Verberg dat hartbetoovrend oog,
> Of, wreede, die mijn rust me onttoog,
> Schenk mij tot loon uw hart en uw bekoorlijkheden,
> Herschep me een rampspelonk in Eden.

Die ‘rampspelonk’ is wat machtig, maar onze dichters van

die dagen waren er steeds op uit, hun lezers omvang en afmetingen van het door hen bedoelde recht duidelijk voor oogen te stellen en da Costa blijft geheel in den toon van het eind der achttiende en de eerste helft der negentiende eeuw, waar hij in *Vijfentwintig jaren* de ‘zeeplassen van ellend’ vermeldt, die de maatschappij terzijde van het wagenspoor der eeuw ontwaart. Overigens is er voor het ter dood veroordeelen ook van dit stukje geen andere reden te vermoeden, dan dat de schoone trekken en leden der aanstaande mevrouw Tollens daarin meer op den voorgrond komen, dan den lateren zanger van huiselijk geluk, van de oogen en eerste tandjes zijner telgen oorbaar voorkwam. En stel u die jeugdige Tollensen voor, uit huns vaders dichtbundel vernemend, hoe deze op een eenzame *Wandeling* in de lente van 1799 het paren der vogels met zooveel afgunst heeft gadegeslagen:

> Ach! zie deez' muschjes op deez' boom!
> Zij vieren er hun liefde en teedre drift den toom;
> Hun schuldelooze vreugd voedt mijn te wreede smarte.
> O diertjes! 't zoet vermaak, dat u uw liefde biedt,
> Wekt weder nieuwe smart, wekt afgunst in mijn harte;
> Ik smaak dien wellust niet.

Dàt kon er toch niet mede door! Hoogstens hadden zij mogen hooren hoe aan dien vader, nog niet door hunne moeder tot den zaligste der stervelingen gemaakt, het jaargetijde van ontluikende bloemen en ontluikende min niets liefelijks bood; hoe hij, die later in zijn fraaiste gedicht[1)] de lente zou inhalen met den jubelkreet:

> Welkom in de ontdooide dalen,
> Welkom, lente! duizend malen,
> Welkom uit den sluimerdood! -

in 1799 voor diezelfde lente de bittere verzuchting overhad:

> Gij streelt mijn teeder hart thans niet gelijk weleer!
> Het heeft zijn rust, zijn vreugd, het heeft zichzelf verloren
> En niets bekoort het meer.

1) *De jaargetijden*, in oorspronkelijke redactie reeds in het derde stukje der *Proeve van minnezangen* e*n idyllen* opgenomen.

Ja, het was droevig met Tollens gesteld in die dagen. Zoo droevig, dat we hem plotseling het volgende, korte en krachtige, *Besluit* zien nemen:

Louise! 'k zal uw gade wezen,
Of, zoo ik 't gruwzaamst lot moet vreezen,
Zoo gij mijn hart en hand verstoot,
'k Vlieg naar den trouwsten aller vrinden,
'k Zal wis zijn arm geopend vinden,
Zijn naam is: Dood!

Zóó droevig, dat hij den toestand nòg akeliger maakt dan deze reeds is en ons juffrouw Rivier voorstelt als niet meer onder de levenden behoorend. *Ware liefde* heeten de lugubre regels waarin ons wordt medegedeeld:

De liefde trof mijn hart, 'k beminde rein en teeder,
De dood stiet mijn geliefde in 't aaklig graf terneder.
Die waarlijk mint, mint eens; 'k minde eens en min niet weder.

Gelukkig lezen we onder deze angstwekkende woorden: *Op gegeven rijmklanken*.[1] Het was dus minder dan het schijnt; de werkelijke geliefde verkeerde in blakenden welstand en blijkt hem zelfs meer hoop gegeven te hebben, dan wij uit zijn voortdurend jammeren zouden opmaken. Er is reeds een eerste kus gegeven, in het stukje *Aan Louise* - een naam waarmede hij toen veel op had - lezen wij:

Herroep het zalig uur, het schoonste van mijn leven,
Dat zoet betooverend oogenblik,
Toen 'k u den eersten kus dorst geven,
Gij waart als ik ontroerd; gij minde toen als ik.

1) Een geliefd spelletje in die dagen. Waartoe men nog in de eerste helft der negentiende eeuw ten onzent gelauwerde dichters durfde, en waartoe dezen zich lieten gebruiken, bewijst een *bout-rimé* van Tollens, gevonden onder de nagelaten papieren van mr. A.S. van Reesema:

Komt, vrienden, vult nog eens het.... glas
Het echtlijk paar ter eer, met haren blank als.... vlas,
Maar jeugdig in geluk en ware boezem.... vreugde.
Hen deze kelk ter eer, wier heil ons steeds ver.... heugde.
Die dezen dronk niet meent, dien smaak' de wijnteug.... nooit.
Komt, elken stroeven trek van uit het hoofd ge.... plooid.
Goddank! wij hebben wijn, maar was het ook.... genever,
Nog voer' de dichtgeest op als seraf of als.... kever.

Bij een eersten kus blijft het gewoonlijk niet, en zoo is het ook hier gegaan.

> O, denk aan 't vreeslijk uur van scheiden!
> Louise, ik drukte uw hand, ontroerd en stom en snel;
> Ik weende, ik zuchtte toen... o neen! wij zuchtten beiden...
> Ik gaf u nog een kus en stamelde: vaarwel!

Van het oogenblik dat we deze bijzonderheden vernomen hebben, zijn we omtrent Tollens lot niet zoo héél ongerust meer. Wij gaan, ook al kennen we Gerbranda Catharina's eigen versje aan den vriend van haar hart nog niet, vermoeden dat deze schoone de talenten, van haar vader geërfd en onder Bingley's leiding aangekweekt, wellicht ook buiten den schouwburg niet geheel ongebruikt heeft gelaten; dat ze zonder eenig kwaad te willen en zonder veel kwaad te doen, het wel aardig heeft gevonden een klein weinigje met haar tot over de ooren verliefden poeët te spelen. Als hij dus, in hetzelfde gedicht, vraagt:

> Maar waarom klopt mijn hart met eindelooze slagen?
> Wat of toch van mijn angst de heimlijke oorzaak zij?
> Waarom toch dringt mijn hart om telkens u te vragen:
> Louise, denk ge wel aan mij?

dan zijn we omtrent de beantwoording dezer vraag tamelijk gerust. Evenmin voelen we ons meer geschokt als hij, in het stukje *Aan mijn vrind*, in veertien zevenregelige coupletten voor dien eveneens door de liefde rampzaligen vriend zijn gewond hart uitstort. Het was een vriend, met wien hij in vroeger jaren gewoon was geweest naar de meisjes te kijken en ze na te loopen. Tollens drukt dat verhevener uit:

> Gij weet hoe 't meisje steeds onze aandacht wist te boeien;
> Hoe edel was zij in ons oog!
> Hoe heften wij ons hart, bij 't dankbaar tranenvloeien,
> Voor dit geschenk steeds naar omhoog!

maar hij zal wel hetzelfde bedoelen. Doch, zoo gaat de

dichter voort, die meisjesdienst is hem slecht bekomen. Wat toch kreeg hij er door?

> Een meisje... een engelin met een gevoelloos hart.

Kom, kom, denken we, dat meent Tollens zoo niet. Hij stelt het zich maar voor; dat doen de minnedichters meer, daar zijn ze dichters voor, zooals die andere gezegd heeft. Doch we vinden het niet heel dankbaar van onzen poëet om juffrouw Rivier, na een kus, en nòg een kus, en een zucht, van een gevoelloos hart te beschuldigen. We zijn van oordeel, dat hij voorloopig met het geschonkene volkomen tevreden kon wezen. En we lachen hem dan ook helder uit, waar hij dit ongemotiveerde wanhoopsgedicht besluit met de regels:

> Ik zie het eind van allen nood,
> 'k Haak reeds met drift naar hem, die mij daarheen zal voeren.
> Zijn naam (die moete u niet ontroeren)
> Zijn naam, 'k noem dien met vreugd, mijn vrind! het is de...

Natuurlijk de dood, die tevens het voordeel oplevert van te rijmen op ‘nood.’ Maar het noemen van dien naam ontroert ons even weinig, als het waarschijnlijk den vriend zal ontroerd hebben tot wien de uitboezeming gericht is. Wij meenen voortaan te weten, wat we ervan denken moeten en zien, althans wat de gevoelens van het meisje betreft, niet zeer bekommerd de toekomst tegemoet die het jonge paartje wacht.

III.

Het komt ons, met het oog op al het hierboven aangehaalde voor, dat het reeds vermelde stukje *Aan mijne geliefde* de verhouding tusschen Tollens en zijn beminde in den loop van 1799 - een verhouding die men in alledaagsche taal een geheim engagement noemt - het zuiverst weergeeft. Reeds de omstandigheid, dat het zich rechtstreeks tot die beminde richt en ze niet, gelijk de andere gedichten, onder den geleenden naam van Louise, Dirsis, of Elise aanspreekt, toont dat Tollens zich bij het vervaardigen ervan in een bijzonder oprechte stemming bevond en ook de inhoud ervan vertolkt,

in den aanvang althans, vrij wat natuurlijker gevoelens dan hij in die dagen gewoon was te uiten. Zeg mij, zoo luidt het:

> Zeg mij, lieve, dierbre schoone,
> Mij, die wellust smaak en pijn,
> Kan men meer dan ik op de aarde
> Heilrijk en rampzalig zijn?

Hier vernemen wij de woorden van een jonkman die, al plaagt misschien het meisje zijner keuze hem nu en dan, toch heel goed weet dat ze zich als de zijne beschouwt. Hij erkent het - den eenigen keer trouwens in den bundel - ronduit, waar hij tot de liefde zegt:

> Ik moet u loven,
> Schoon mij wreede smart verslindt;
> Is 't niet door uw tooverstreken
> Dat een engel mij bemint?

Dat kwijnen, naast dien wellust; die wreede smart, nevens de hoogste verrukking, vinden dan ook in dit gedicht niet hun oorsprong in Tollens' onzekerheid omtrent Gerbranda Catharina's gevoelens jegens hem. Een ander, wezenlijker bezwaar is op den voorgrond getreden; Bodijns nietswaardige bloedverwanten doen zich gelden. In een onuitgegeven gedicht, waarin hij zijn meisje als Idothea - een naam ook in de eerste redactie van *De Jaargetijden* voorkomend - aanspreekt, heet het:

> Neen, Idothea, neen! bekreun u nooit, verdwaasd,
> Aan 't geen vooroordeel, smaad of laster u moog' melden;
> Veracht hun helsch geschreeuw, hoe 't u in de ooren raast,
> En hoor alleen uw hart; o, 't hart bedriegt zich zelden!
> Beminnen wij elkaar, 't is de inspraak der natuur;
> Zij vormde ons, in haar gunst, weldadig voor elkander.
> De Schepper van ons hart schiep ook het liefdevuur,
> Wij, eeren wij zijn doel en achten wij geen ander.
> Wat woelt gij, snood gedrocht en bron van al ons leed,
> Vooroordeel? Wat bestaat ge om ons elkaâr te ontrukken?
> Gij spraakt van eer en plicht, gij die haar boos vertreedt
> En lastert, raast en vloekt om wreed ons te onderdrukken.

Behalve met dezelfde inroeping eener hoogere macht tot rechtvaardiging van liefdevuur, die ons ook bij Bilderdijk vaak ontstemt, worden wij hier in kennis gesteld met den tegenstand, dien Tollens' keuze bij zijn familie ondervond. *Aan mijne geliefde* doet denzelfden tegenstand op den voorgrond treden. Nimmer, zucht de achttienjarige minnaar:

> Nimmer mag ik u bezitten;
> Wreed vooroordeel scheidt ons steeds;
> Ja, de hoop, die rozenteelster,
> Ook de hoop ontvlood mij reeds.

Daarom echter niet getreurd, gaat hij voort, en veinst zich te troosten met wat velen een doode musch zouden noemen:

> Eens toch zal ik u bezitten,
> Eens in de eindlooze eeuwigheid;
> Daar toch is aan teedre harten
> Vreugd en zaligheid bereid.
> Op deze aard die vreugd te smaken,
> Dit is 't lot des stervlings niet;
> Men leeft slechts op de aard, mijn dierbre,
> Voor den dood....

- die hoort er nu eenmaal bij -

> en voor 't verdriet.
> En zoude ik dan mogen wenschen
> Dat mijn lot hier vreugd zou zijn?
> Neen; 't is reeds benijdenswaardig;
> Ik smaak wellust in mijn pijn.

Het laatste is weder onwaar; Tollens vond ongetwijfeld zijn lot allesbehalve benijdenswaardig en wij kunnen ons dit volkomen verklaren. Stel u voor een jonkman, die altijd bijzonder veel van de meisjes gehouden heeft, tot tranenvloeiens toe, die jonkman raakt doodelijk verliefd op een mooi, hupsch actricetje, waarop niets, hoegenaamd niets is te zeggen; hij wil ze, heel netjes, trouwen, en nu komen die wijsneuzige bloedverwanten en beweren dat het niet gaat! Wij voelen van ganscher harte met het geplaagde paartje mede. Maar laat ons rechtvaardig zijn en, ons op het standpunt van

Tollens' ouders plaatsend, erkennen dat ook voor hun redeneering heel wat te zeggen viel. Voor een familie uit den deftigen Rotterdamschen handelsstand was het zeker alles behalve aangenaam dat haar zoon, zij het dan ook met solide bedoelingen, het was gaan aanleggen met een juffertje uit een echt tooneelspelersgezin. Misschien zou die familie het zelfs beter gevonden hebben, zoo de bedoelingen van den jeugdigen Hendrik minder solide waren geweest, want was dat nu een voldoende basis voor huwelijksgeluk, de opvlieging van een sentimenteelen jongen, die onder zijn kantoorwerk altijd verzen maakte, voor een knap meisje uit den troep van Bingley? En dat meisje zelf mocht zich tot dien dag onbesproken gedragen hebben, met haar oudere zuster was dit niet het geval geweest, zoodat Tollens door zijn huwelijk niet zoo héél deftige betrekkingen zou aanknoopen. Die oudere zuster toch, Hilletje Rivier, geboren in 1768, was op St. Nicolaasdag 1785 getrouwd met den acteur Jan Adriaan Roos, den 9^{den} November 1766 in de Hervormde kerk te Rotterdam gedoopt. Partijen waren dus bij het huwelijk jong genoeg, maar hadden desniettemin den trouwdag niet kunnen afwachten, alvorens met de genoegens van den echt kennis te maken; althans reeds den 13^{den} April 1786 zien wij hun eersteling ten doop gehouden. Zoodat, Bodijn-Tollens mocht al diepe verachting koesteren voor de bloedverwanten, die over zijn groote plannen op zorgelooze wijze schertsten en hem met een valschen glimlach bespotten; die hem voor zinneloos hielden en zingend van zijn vertoogen weghuppelden - wij kunnen, al vinden we den vorm, waarin die bloedverwanten hun ongenoegen uitten, nu juist niet bijzonder smaak- en tactvol, dat ongenoegen zelf allerminst veroordeelen.

Tollens, zegt Busken Huet in zijn studie over den dichter, is een zuiver nationaal verschijnsel geweest. In de wijze, waarop hij een vrouw heeft gezocht, echter geenszins, en vooralsnog zouden we het ten deze met de nationale zeden willen houden.

Hij ging intusschen, door de verdrukking heen, met dichten voort en gaf, nog vóór de *Nieuwe verhalen*, het eerste stukje zijner *Proeve van minnezangen en idyllen* in het licht. Uit dit thans zeer zeldzame werkje blijkt, dat het geheime

engagement sedert de vorige *Proeve* merkbare vorderingen heeft gemaakt dat het eigenlijk geen geheim engagement meer, doch, zoo we ons deze uitdrukking mogen vergunnen, een publieke verloving met acte van eerbied is. Immers de bundel wordt, als met een uitdagenden klaroenstoot aan het adres der nietswaardige bloedverwanten, geopend met een *Opdracht aan mijn teedergeliefde Gerbranda Catharina Rivier*; eene opdracht, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat:

> Aan u wordt door mijn hart, geliefde zielsvriendinne!
> Deez' minnekoozerij ten liefdeblijk gewijd;
> Aan u, die mij bemint zoo sterk als ik u minne
> En die zoo schoon van ziel als schoon van beeltenis zijt!
>
> Hoezeer de felste ramp ons 't harte moog' doorboren.
> Daar snood vooroordeel wreed ons aan elkaar ontrukt,
> Laat toch mijn teedre zorg u 't teeder hart bekoren;
> Hij streel u in de smart die ons zoo grievend drukt.
>
> Laat liefdes dartlend heil uw droeven geest verblijden,
> Schoon liefde aan ons alleen tot bron verstrekt van pijn;
> En stel ze, o mijn vriendin! een einde aan al ons lijden;
> Eens zal zij ook voor ons een bron van blijdschap zijn.
>
> Laat aan uw teeder hart mijn offerand' bekoren!
> Dat uw beminlijk oog gulhartig haar aanschouw!
> Ja, hoor meteen den eed, zoo dikwerf u gezworen,
> Van mijn oprechte liefde en onverbreekbre trouw!

Mooi zoo! roepen we Tollens toe; dat is goed gedaan en goed gezegd. Voor die ridderlijke verklaring vergeven we u van harte Egle en Silvander, Koridon en Rozenmond, Palemon en Silvia en welke andere herders en herderinnen meer uw laatsten bundel ontsieren. Ook vernemen we met genoegen dat, hoe lastig ook het snood vooroordeel het u nog steeds moge maken, ge u toch niet meer, als vroeger, met het vooruitzicht op een posthuum bezit der geliefde tevreden stelt; dat de hoop, die rozenteelster gelijk gij ze vroeger genoemd hebt, u thans niet meer ontvliedt maar u terzijde staat en in de toekomst werkelijk bloemen doet ontwaren. Wij vernemen het uit het gedicht: *Aan mijne geliefde, ter geleide mijner beeltenis*:

De hoop, de zoete hoop, doet nog gestaâg mij hooren,
Dat ik eens 't eind zal zien van mijn te wreede pijn;
Dat onze vaste trouw 's vooroordeels stem zal smoren
En gij mijn gâ zult zijn.

Wij lezen met ingenomenheid het versje: *Aan mijn geliefde na eene krankte*, waarin hij, misschien in verband met lichamelijke zwakte, zich zonder de minste vakmatige opgeschroefdheid hartelijk en ongedwongen uit:

Duld, daar 't mij geenszins mag gelukken
U in mijn open arm te zien,
U aan mijn minnend hart te drukken,
Dat ik mij van de pers bedien.

Ik zal ook steeds uw goedheid loonen,
Hoe teeder gij mij mint, vriendin!
'k Zal, tot vergelding, steeds u toonen
Dat ik u even teeder min.

Maar.... maar.... er zijn verschijnselen die ons doen meenen, dat het snoode veroordeel goed zou doen met zich wat minder sterk te laten gelden; dat het, om duidelijker te spreken, niet kwaad zou wezen het engagement door een huwelijk te vervangen. De uitboezemingen van den jongen Tollens toch worden onrustbarend erotisch. Wel is waar erkent hij nog steeds, als Hooft, de liefde voor overste en acht hij mins vermogen klein (*Aan mijne geliefde*):

Mijn dierbre! ik min uw edel harte
Meer dan uw schoone leest, schoon ze alle schoonheid tart,

doch andere uitingen van den vurigen minnaar ademen een vrij wat darteler geest. In *De droom, aan Louise* - met Louise wordt natuurlijk de edelhartige, doch tevens schoongeleeste Gerbranda Catharina bedoeld - heet het:

Ik droomde dezen nacht dat, door de min verbonden,
Ik de uwe als Adam ware, als Eva gij de mijn'.
Ik weet niet welke snoode zonden
Er toen door ons bedreven zijn,
Maar, toen de dageraad mijn zoeten droom kwam storen,
Had ik het paradijs verloren.

Wij gaan bedenkelijk kijken, en dit vermindert niet als we in *De rozeknopjes* lezen:

> Ik roem 't betoovrend knopje op Chloës malsche borst;
> Roemt, blanke heuveltjes, de wondre kracht geschonken
> Dat gij de liefde zelfs in liefde kunt ontvonken
> Op 't knopje dat gij torst.

Zoo gaat het voort; Bilderdijk heeft de bekoorlijkheden van Odilde of Glycere niet nauwkeuriger gedetailleerd, dan Tollens die van Chloë. Wij bedenken, hoe de schouwburgplanken niet steeds als oefenschool van vrouwelijke deugd hebben gegolden; wij herinneren ons Hilletje Rivier en haar voorbarig huwelijkspand en we houden ons hart vast, want we zouden het jammer vinden; we hebben langzamerhand symphathie gekregen voor die twee héél verliefde en héél jonge luitjes, die elkander zoo trouw blijven door alle tegenspoeden heen....

Maar we ademen weer ruimer; het gevaar is voorbij. Hendrik Tollens Cz. en Gerbranda Catharina Rivier trouwen den 27sten Juli 1800; den 4^{den} Juli 1801, des morgens ten zeven uur, wordt te Rotterdam uit dat huwelijk geboren Carolus Petrus Tollens, dienzelfden dag ter Katholieke kerk in de Leeuwenstraat gedoopt.

IV.

Het is ons, niettegenstaande ijverige nasporingen, niet mogen gelukken de redenen te ontdekken die de bezwaren tegen Tollens' huwelijk ten slotte hebben doen vervallen. Evenmin is ons gebleken waarom het huwelijk, op bovengenoemden datum, is voltrokken in de parochiekerk te Oost-Souburg op Walcheren. Door belanghebbenden schijnt aanstonds goedgevonden te zijn, dat alles met een sluier te bedekken en die sluier blijkt dicht genoeg te wezen. Wij moeten ons dus tevreden stellen met de vermelding der feiten. Maar we willen, na het hierboven medegedeelde, niet nalaten er uitdrukkelijk op te wijzen, dat het Tollens nooit berouwd heeft bij de keuze zijner vrouw voor een enkelen keer antinationaal gehandeld te hebben. Onuitgegeven brieven en verzen van tijdgenooten prijzen Gerbranda Catha-

rina om het zeerst, als echtgenoote, - Immerzeel noemt ze een hoofdjuweel van trouw -, als moeder - Mr. A.S. van Reesema schrijft:

> Als (T.) de beste moeder schetst,
> Gij zijt zijn beeld en wellust tevens.

Wanneer we daarbij raadplegen Tollens' jongeren vriend dr. Schotel[1] en daar lezen hoe zij niet was wat men noemt een talentrijke vrouw, maar een diep gevoel bezat voor al wat schoon, goed, liefelijk is en welluidt; hoe haar grootste zorg was, het leven te veraangenamen van gade en kroost, vreugde en tevredenheid rondom zich te verspreiden - dan kan men het niet betreuren dat Tollens zijn vrouw heeft meenen te moeten zoeken onder het gezelschap van den Rotterdamschen schouwburg. 's Dichters eigen poëzie bevestigt dit. Niet alleen zijn algemeen bekende maar ook zijn in portefeuille gehouden gedichten, het meest dat fraaie vers, dat op merkwaardige wijze een ander in het geheugen roept, door de Génestet in dezelfde omstandigheden gedicht[2].

> 'k Roep niet alleen u bloeiend schoon en jong,
> Geliefde vrouw, voor mijn verrukte zinnen,
> Als toen ik zwoer, u levenslang te minnen
> En 't weerwoord van uw lippen vong.
>
> Of toen ge, als bruid, uw hart geklemd aan 't mijn',
> Den blanken arm hieldt om mijn hals geslagen
> En ik van vreugd, van overmoed dorst vragen,
> Wie zaliger dan ik mocht zijn.
>
> Neen 'k haal u ook in 't worstlen met den dood
> En stervend weer voor mijn verstarde blikken;
> Ik hoor opnieuw u 't nokkend afscheid snikken,
> Als toen mijn hand u de oogen sloot.

Niet de minste verdienste van deze fraaie regelen is, dat ze onuitgegeven zijn gebleven. Een man als Tollens, zoo

1) *Tollens en zijn Tijd. Een proeve van levensbeschrijving* door dr. G.H.J. Schotel.
2) Namelijk de Génestets *Liefde*.

kinderlijk gesteld op erkenning zijner dichterlijke verdiensten, zoo geneigd te pronken met zijn eigenschappen van braven echtgenoot, moet veel, héél veel van Gerbranda Catharina gehouden hebben, als het hem gelukt is een gedachte, aan haar gewijd en in zoo wèlgeslaagden vorm belichaamd, voor zich zelven te bewaren.

Maar over het verleden van die Gerbranda Catharina was de latere Tollens - te Rotterdam vriend van mr. A.S. van Reesema, mr. A. Bogaers, dominee Des Amorie van der Hoeven: te Rijswijk zich beklagend over de talrijke uitnoodigingen tot diners en soupers, door de bewoners der omliggende buitenverblijven tot hem gericht - niet goed te spreken. Zelfs haar familienaam, in de hierboven aangehaalde *Opdracht* zoo triomfantelijk beleden, wordt door haar echtgenoot liever niet meer genoemd. Immers èn de *Rotterdamsche* èn de *Opregte Donderdagsche Haarlemsche Courant* van 4 Januari 1838 vermelden haar overlijden in de volgende bewoordingen:

Na eene gelukkige echtverbintenis van meer dan vijf-endertig jaren[1)] overleed heden, tot diepe droefheid van mij en onze kinderen, mijne hartelijk geliefde vrouw.

Rotterdam, den 1 Januari 1838.
H. TOLLENS CZ.

Het lieve, mooie actricetje; de zoo vurig bezongen, zoo hartstochtelijk begeerde Gerbranda Catharina Rivier is geheel opgegaan in mevrouw H. Tollens Cz. ‘Graecia victa ferum victorem cepit’; het aanvankelijk zoo flink aangepakte vooroordeel heeft, na een eerste nederlaag, den strijd niet opgegeven en is er eindelijk in geslaagd zijn overwinnaar te vermeesteren.

G.H. BETZ.

1) In werkelijkheid zeven-en-dertig en een half jaar. Was het Tollen bedoeling, deze wel niet onjuiste, maar toch evenmin volkomen juiste nitdrukking te doen strekken, om het tijdstip zijner huwelijksvoltrekking te omnevelen?

Het Panislamisme[1].

V.

Na de Sjî'ieten is, wat getalsterkte betreft, de sekte der Wahhâbieten de belangrijkste der van het Imâmaat van de Porte en het Panislamisme afkeerige dissidente Muzelmannen. Zij zijn hoofdzakelijk beperkt tot Centraal-Arabië en tot het Noord-Westelijke gedeelte van Britsch-Indië[2]. In eerstgenoemd land schat men hun aantal op ± 1½ millioen, en in laatstgenoemd op ± 1 millioen zielen. De sekte heeft een sterk puriteinsch karakter. Haar naam ontleent zij aan haren stichter, Mohammad bin 'Abd al-Wahhâb, een Arabier uit Nedjd, in het begin der 18de eeuw geboren, die, na de voornaamste *centra* van beoefening der Mohammedaansche wetenschap te hebben bezocht, te Mekka eene hervorming van den Islâm ging prediken. Hoofdstrekking zijner leer was, dat alleen Allâh's Woord, de Koran, en daarnevens de overgeleverde handelingen en uitspraken van Mohammad, voor den geloovige in alle tijden bindend blijven; maar dat dit niet het geval is met de uitspraken der als autoriteit door de Orthodoxen erkende theologen en juristen van latere jaren, zelfs niet met hetgeen de oudste, de apostolische, gemeente der Muzelmannen aan

1) Zie *De Gids* van November.
2) Zie, over het Wahhâbisme in het algemeen, Burckhardt: Notes on the Bedouins and Wahaby's, Londen, 1830; Dozy: Het Islamisme, p. 298 en vv.; Von Kremer: Ideën, p. 184 en vv. Over het rijk der Wahhâbieten n Centraal-Arabië, vgl. Palgrave: Central and eastern Arabia, Londen, 1868, en over de Wahhâbieten in Britsch-Indië, Hunter: The Indian Musalmans, 2de druk, Londen, 1872.

Koran en *Sonnah* heeft toegevoegd. Elke tijd, leerde hij, mag zelfstandig Koran en *Sonnah* interpreteeren, zonder aan eenig traditioneel menschelijk gezag gebonden te zijn, en, wanneer dat traditioneele gezag in den Islâm begrippen blijkt te hebben gebracht, met Koran en *Sonnah* onvereenigbaar, zoo moet men tot de oorspronkelijke leer terugkeeren. Terwijl dus de Orthodoxie de individueele conscientie in hoogste instantie laat beslissen ter interpretatie en toepassing van de *Sjarî'ah* en van de door de gemeente aanvaarde geloofsleer, beiden als geheel en in haar geheel, zoo had volgens Mohammad bin 'Abd al-Wahhâb die conscientie ook een toetsingsrecht van Wet en geloofsleer aan Koran en *Sonnah*. Op grond van een en ander verhief hij in de eerste plaats zijne stem tegen de toenemende weelde, het zedebederf, en speciaal tegen de verdorvenheid der kerkelijke en wereldlijke waardigheidsbekleeders in de beide Heilige Steden, voorts tegen de ergerlijke exploitatie der bedevaartgangers aldaar, het dobbelen, het drinken van bedwelmende dranken, het maken van ongeoorloofde muziek, het rooken van tabak, en wat dies meer zij. Op dogmatisch gebied was het vooral de vereering der heiligen, der heilige graven en der reliquieën, welke hij afkeurde. Ook de vereering van het graf van Mohammad te Medina achtte hij afgoderij; want zelfs den stichter van den Islâm wilde hij niet als middelaar tusschen Allâh en den zondigen mensch geplaatst zien. De, naar het heet, uit den Hemel afkomstige Zwarte Steen - het heiligste voorwerp van de Ka'bah te Mekka - was hem een gruwel, wegens de, aan aanbidding grenzende, eerbiedsbetuigingen, waarmede men dien steen nadert. Daarentegen eischte hij stipte nakoming der in Koran en *Sonnah* voorgeschreven godsdienstplichten, met verbod van de mystieke devoties der zoogenaamde geestelijke broederschappen, en al den aankleve van dien, als rozenkransen, enz. In één woord het was eene reactie van den oud-Arabischen geest, niet slechts tegen de, in beginsel ook door de Sonnieten af te keuren, verslapping van den orthodoxen Islâm in handen van minder streng doordenkende naturen en van economisch minder eenvoudig levende volken, maar ook tegen het, uit een technisch oogpunt, inderdaad zeer verdienstelijk geconstrueerde gebouw van geloofsleer en recht, door de Arabische theologen en juristen

der Middeleeuwen opgetrokken met gebruikmaking van de betrekkelijk weinige gegevens, door Koran en *Sonnah* geleverd. Het spreekt van zelf, dat te Mekka en te Medina, waar men, ongeveer van al hetgeen Mohammad bin 'Abd al-Wahhâb afkeurde, leven moest, het publiek allerminst genegen was zijne leerstellingen te beamen. Uitstekend daarentegen slaagde hij in zijn vaderland bij zijne Bedoewinen. In de tweede helft der 18de eeuw zag men daar een machtige Wahhâbietische staat verrijzen, die zich spoedig over de geheele woestijn, tot in Mesopotamië en Syrië toe, uitbreidde, en zich in 1806 zelfs van Mekka en Medina meester maakte[1].

Eene formeele beeldstormerij volgde. De heiligdommen werden van hunne sieraden beroofd; de heilige graven werden verwoest, ja zelfs het graf van den profeet te Medina werd geschonden, en de Zwarte Steen stuk geslagen. Metzweepen werden de geloovigen des Vrijdags naar de moskee gedreven; brandstapels werden opgericht van rozenkransen, pijpen, ongeoorloofde muziekinstrumenten en verboden boeken; openbare vermakelijkheden werden gesloten, ja zelfs in eigen kring mocht men niet anders zijne vroolijkheid toonen dan op eene wijze, volgens Koran en *Sonnah* geoorloofd. Het geheele maatschappelijke leven werd te Mekka en te Medina gereorganiseerd, op eene wijze, welke, zij het in anderen vorm, in beginsel niet ongelijk was, aan hetgeen Calvijn te Genève en Knox te Edinburg in de 16de eeuw hadden gedaan. Maar, wat tegen de overdrijving ten deze ook gezegd kon worden, in zijn geheel beschouwd was het bestuur der Wahhâbieten in de Heilige Steden eene groote verbetering. De omkoopbaarheid der rechters en de simonie der geestelijken hielden op. Geene vrome stichtingen werden meer door ontrouwe administrateurs aan hunne bestemming onttrokken, en ten eigen bate aangewend. Geen onderscheid werd meer gemaakt tusschen rijke en arme bedevaartgangers, maar allen gelijkelijk in de gelegenheid gesteld hunne godsdienstplichten waar te nemen, en gedurende hun verblijf behoorlijk onder dak te komen. De gewetenlooze exploitatie der bedevaartgangers door hunne logementhouders en gidsen had niet meer plaats; maar omgekeerd werd hij, die ter bedevaart naar Mekka

1) Reeds in 1803 hadden de Wahhâbieten Mekka tijdelijk bezet.

kwam, ook gedwongen dien godsdienstplicht ernstig na te komen. De niet-ernstige bedevaartgangers werden geweerd, en de genoegens, welke zij zich te Mekka veroorloofden, en tegenwoordig wederom veroorloven, afgeschaft, al hetwelk tengevolge had, dat de stroom der bedevaartgangers ten zeerste verminderde. Zij echter, die in eene waarlijk vrome stemming naar de Heilige Stad kwamen, waren ten zeerste ingenomen met den ongekenden toestand, welke er heerschte. Zelfs na de herovering van Mekka door de Egyptische troepen, bleef aldaar bij de ernstige lieden het Wahhâbisme in het geheim voortleven, en werd daarvoor zelfs nog onder de vreemde bedevaartgangers propaganda gemaakt. Velen dezer gingen tot het Wahhâbisme over, en, in hun land teruggekeerd, trachtten sommigen op hunne beurt de nieuwe leer aldaar te verbreiden. Aldus werd o.a. het Wahhâbisme in 1822 naar Britsch-Indië gebracht, en was het reeds vele jaren te voren op het eiland Sumatra gepredikt door bedevaartgangers, die zich in 1803 naar Mekka hadden begeven. De Wahhâbieten op Sumatra staan, gelijk men weet, als ‘de sekte der Padri's’ in de Nederlandsch-Indische geschiedenis bekend[1)].

Lang duurde evenwel de macht der Wahhâbieten te Mekka en te Medina niet. De Verheven Porte meende, op grond van haar ‘Beschermheerschap der beide Heilige Steden,’ te moeten intervenieeren, en droeg aan den toenmaligen Pâsjâ van Egypte op, in het landschap Hidjâz de oude toestanden, of, gelijk men het euphemistisch noemde, ‘de orde’ te herstellen. Reeds in 1812 werden dientengevolge de Wahhâbieten uit Medina, en in 1813 uit Mekka verdreven; doch alle latere pogingen om aan hun Rijk in Centraal-Arabië voor goed een einde te maken mislukten. Sedert hebben echter ook zij van hunnen kant van verdere aanvallen op hunne Sonnietische of Sjî'ietische naburen, afgezien; maar, tengevolge van het optreden der Turksche Regeering tegen hen, haten zij al wat Turk heet, en zouden zij vermoedelijk, als hunne beginselen zulks niet verboden, hun Rijk nog liever onder een Europeesch dan onder een Turksch protectoraat stellen.

1) Een kort, maar zeer duidelijk overzicht van de thans niet meer bestaande godsdienstige beweging der Padri's, vindt men bij Van der Lith: Nederlandsch Oost-Indië, 2de druk, Leiden, 1894, dl. II, p. 60 en vv.

Ofschoon de Wahhâbieten in Britsch-Indië nu wel niet dezelfde reden hebben om de Turken te verafschuwen, zoo is toch de leer van het Wahhâbisme principieel tegen het Imâmaat van den Sultan van Turkije gekant. De rechtvaardige Chaliefen immers erkennen zij wel als ‘rechtvaardig’; maar zij ontzeggen hun alle autoriteit voor de rechtsopvatting van het tegenwoordige geslacht. Die zelfde autoriteit ontzeggen zij aan het geheele leerstuk van het Imâmaat, zooals dit door de klassieke Arabische juristen is geformuleerd, daarbij hoofdzakelijk geleid door de geschiedenis van de ontwikkeling en het verval van het Chaliefaat tot het jaar 1258. Alleen de weinige, door mij geciteerde, plaatsen uit Koran en *Sonnah*, op het Imâmaat betrekkelijk, gelden ook nog voor onze dagen bij de Wahhâbieten. Indien echter de lezer die plaatsen gelieft na te slaan, zal hij ontwaren, dat, wanneer men zich daartoe bepaalt, van de geheele orthodoxe juridische constructie der vorstelijke waardigheid zoo wat niets overblijft, en dat men, zonder met die plaatsen in conflict te komen, te dien aanzien evengoed een geheel ander systeem zoude kunnen uitwerken. In elk geval leveren die plaatsen voor het Imâmaat der tegenwoordige vorsten van Turkije schijn noch schaduw van een argument op, veeleer het tegendeel. Men denke b.v. aan de plaats uit de *Sonnah*, krachtens welke Mohammad het Imâmaat uitdrukkelijk aan den stam der Qoraisjieten beloofde. Ieder der talrijke *Sajjid*'s en *Sjarîf*'s zoude dus, tenzij ongeloovig of ketter, eerder als Imâm moeten optreden dan de Groote Heer. Aan den anderen kant zal het aanvaarden van de heerschappij eener Christen-mogendheid, wegens het strenge vasthouden aan de letter van den Koran en de *Sonnah*, in beginsel voor de Wahhâbieten altijd nog moeielijker zijn dan voor de Sonnieten, bij wie het leerstuk van de autoriteit der theologen en juristen, die zich tusschen Koran of *Sonnah* en den individueelen Muzelman hebben geplaatst, een middel tot verzachting, zoo niet vormt, dan toch misschien later zoude kunnen vormen, tegen de al te groote scherpte der heilige teksten ten aanzien van ongeloovigen.

Ongeveer op hetzelfde standpunt tegenover het Panislamisme aan den eenen, en de heerschappij van Europeesche mogendheden aan den anderen kant, staat de sekte der Ibâdhieten

in 'Omân, Zanzibar, Duitsch Oost-Afrika, en het Zuiden van Algerië. Hunne getalsterkte kan niet veel meer dan 2 millioen bedragen, waarvan de grootste helft in 'Omân woont. Het ontstaan dezer sekte is, even als dat van het Sjî'ietisme, te zoeken in den strijd tusschen 'Alî en Mo'âwijah. In den slag bij Çiffîn, in 657, deed namelijk laatstgenoemde, toen hij vreesde het onderspit te zullen delven, door zijne troepen zooveel mogelijk Korans op hunne lansen steken, daarmede willende te kennen geven, dat hij aan het Woord van Allâh de beslissing overliet omtrent de vraag, of hij dan wel 'Alî de wettige Chalief was. 'Alî nam dezen voorslag aan, staakte de vijandelijkheden, en van beide kanten werd een arbiter benoemd om in de zaak, op grond van hetgeen de Koran leert, uitspraak te doen. Een deel van 'Alî's troepen wilde zich echter bij de schikking niet nederleggen. Gelijk de uitkomst dan ook weldra bevestigde, meenden deze opposanten, dat dergelijke geschillen niet voor minnelijke afdoening vatbaar zijn. Men noemde hen Châridjieten, d.w.z. ‘uittreders’, een naam sedert in dien van Ibâdhieten overgegaan, naar één hunner hoofden, 'Abd Allâh bin Ibâdh, die in de tweede helft der 7de en de eerste helft der 8ste eeuw leefde.

De ‘Uittreders’ bestonden oorspronkelijk uit de meest oprechte en trouwe Arabische Muzelmannen. Zij hadden 'Alî's partij gekozen, niet uit een legitimiteitsbeginsel; maar omdat zij meenden, dat hij verongelijkt was, en omdat hun rechtsgevoel in verzet kwam tegen het bevoordeelen door 'Othmân van familieleden en gunstelingen, die bovendien, gelijk wij reeds zagen, tot de lauwe, en gedeeltelijk zelfs tot de, in hun hart van den nieuwen godsdienst afkeerige, geloofsgenooten behoorden. Toen echter 'Alî's partij hoofdzakelijk uit Perzen ging bestaan, en dezen daarin allerlei met Mohammad's leer onvereenigbare elementen van menschvergoding brachten, gevoelden zij zich ook in die partij niet meer te huis. Later werd hun afkeer van een strijden voor 'Alî nog grooter; daar zij begonnen te bemerken, dat het bij slot van rekening laatstgenoemden, evenals Mo'âwijah, minder om den godsdienst dan om het bereiken van wereldsche oogmerken te doen was. De transactie met Mo'âwijah was de druppel, die den beker deed overloopen. 'Alî trok tegen het muitende deel van zijn leger op, en bracht daaraan weldra eene

nederlaag toe, zoo zelfs dat het vooreerst buiten staat was aanvallend te werk te gaan. Hiermede was echter de partij der Ibâdhieten geenszins vernietigd. In Perzië, Mesopotamië en Bahrain vond die partij grooten aanhang, al moest men in het verborgen arbeiden. Een Ibâdhietisch veemgericht veroordeelde zoowel 'Alî als Mo'âwijah ter dood; doch de dientengevolge gedane aanslag gelukte alleen tegen eerstgenoemde. Eerst de laatste Omajjadische Chalief, Marwân II (744-750), kon in de evengenoemde streken van Azië de Ibâdhieten ten onder brengen; maar nu verplaatsten zij zich naar 'Omân en Noord-Afrika. 'Omân maakte zich dientengevolge, in het laatst der 8ste eeuw, onafhankelijk van het Rijk der 'Abbâsieden. Het Ibâdhisme is aldaar onder vele lotwisselingen staatsgodsdienst gebleven tot op heden. Door de vorsten van 'Omân werd in 1784 hun gezag ook in Zanzibar gevestigd, en aldus het Ibâdhisme aldaar ingevoerd. Het is evenwel aldaar steeds de godsdienst eener minderheid gebleven. In 1856 werd Zanzibar, waartoe destijds ook de kusten van het tegenwoordige Duitsch Oost-Afrika behoorden, weder zelfstandig, en in dat Sultanaat de rechtsgelijkheid der Orthodoxen en Ibâdhieten van regeeringswege erkend. In Noord-Afrika waren het vooral de Berbers, bij wie het Ibâdhisme welig tierde. Het bestaat echter in Noord-Afrika thans alleen nog bij den stam der Mozâbieten in het Zuiden van Algerië, en bij de leden van genoemden stam, die elders in Algerië, gelijk mede in Tunis en Tripoli, verspreid wonen.

De Ibâdhieten zoude men de intransigenten en rigoristen van den Islâm kunnen noemen. Zij hebben eene sombere opvatting van den godsdienst, hetgeen hun niet belet om, althans tegenwoordig, over het algemeen niet onverschillig te zijn voor hunne tijdelijke belangen op deze wereld. Speciaal de Mozâbieten kenmerken zich door handelsgeest, door spaarzaamheid en door zorg voor hun materieel welzijn. Het centraal-punt der Ibâdhietische dogmatiek vormt de zonde. Vooral de zonden hunner politieke tegenstanders, en de daaraan geëvenredigde straffen, welke dezen hiernamaals te wachten staan, zijn aangelegenheden, waarin de Ibâdhieten van ouds bijzonder belang stellen. Terwijl, volgens de Orthodoxen, de geloovigen wel kunnen vallen, doch niet vervallen, zoodat voor hen, hoe groot hunne zonden ook mogen zijn,

de hellestraffen niet, als voor de ongeloovigen, eeuwig zullen duren, zoo meenen de Ibâdhieten, dat zelfs de geloovigen, door zwaar te zondigen, voor goed verloren kunnen gaan, en dus in denzelfden toestand als ongeloovigen kunnen komen. En aangezien nu, volgens hen, niet slechts de Omajjaden en de 'Abbâsieden, maar ook 'Othmân, 'Alî, Hasan, Hosain en alle mogelijke verdere pretendenten of Chaliefen groote zondaars waren, zoo erkennen zij slechts twee Chaliefen als ‘rechtvaardig’, namelijk Aboe Bakr en 'Omar. Sedert is, volgens hen, het wettige Imâmaat alleen uitgeoefend door hunne eigene hoofden, waarvan zij een negental bijzonder vereeren. Als gevolg van hunne godsdienstige opvatting is echter het Imâmaat bij hen iets anders dan bij de Orthodoxen, en vooral bij de Sjî'ieten.

Men mag van de Ibâdhieten zeggen wat men wil, b.v. dat zij van ouds wel wat vlug waren met iedereen, die het niet met hen eens was, als een verloren zondaar te brandmerken, en dat zij in het algemeen, bij de toepassing hunner beginselen, niet altijd van hardhandigheid waren vrij te pleiten; maar men kan niet ontkennen, dat hunne opvatting in den grond logisch is, en dat de lijn hunner overtuiging door hen streng en zonder aanzien des persoons wordt doorgetrokken. Zij nemen met de Orthodoxen aan, dat de Koran is Allâh's letterlijk geopenbaard Woord; maar nu meenen zij ook, dat daarmede niet getransigeerd mag worden, en dat hij, die zich daaraan het strengst houdt, noodwendig hooger staat dan een ander, die er van afwijkt. Zij verwerpen dientengevolge niet slechts de allegorische interpretatie van den Koran, door de Sjî'ieten voorgestaan; maar zij wenschen ook den inhoud van het Heilige Boek niet te verwateren door eene, op het subjectieve gevoel van den zondigen mensch berustende, ethiek, noch door eene, uit gebrek aan vaste overtuiging voortgekomen, ireniek. In één woord, de opvatting van den Koran als Allâh's openbaring is bij hen hooge ernst, en met die opvatting gaan zij recht door zee. Menschelijke voorrechten van geboorte, geleerdheid of rijkdom verzinken bij hen in het niet, tegenover het principieele onderscheid, dat gelegen is in de meerdere of mindere kracht van iemands geloof. Met dit beginsel komt de democratische richting nog beter tot haar recht in hunne staatsleer dan in die der Orthodoxie. Zoo verwerpen zij het leerstuk, dat de Imâm

tot den stam der Qoraisjieten moet behooren, bewerende dat een oprecht vroom man, al is hij niet eens een Arabier, meer waardig is om aan het hoofd der Muzelmannen te staan dan een zondaar van edele geboorte. Dit alles behoeft natuurlijk geenszins te beletten, dat, ook volgens hen, een aanzienlijke, die Allâh's geboden opvolgt, aan het hoofd van den staat beter op zijne plaats is dan een man uit het volk, die hetzelfde doet[1]. De gemeente heeft, volgens hen, steeds den Imâm te kiezen, en deze heeft niet het recht om eene voor de gemeente bindende designatie van zijn opvolger te doen[2]. Het *fait accompli*, als grond van verkrijging van het Imâmaat, is bij hen geheel uit den booze. De Imâm regeert voorts, naar de Ibâdhietische opvatting, niet meer bij de gratie van Allâh, dan dat elk persoon, wat hij is, aan Allâh te danken heeft. Het eminente hoofd der Muzelmannen, is, naar die opvatting, veel minder een vorst dan een magistraat, een president van de theocratische republiek der geloovigen. Dat de vorst van Mascate zich als Imâm betitelen kan, hangt met deze opvatting samen. De Ibâdhieten namelijk rekenen alleen zich zelven tot de geloovigen, ja, wat meer zegt, in hun hart stellen zij de Sonnieten eigenlijk zelfs lager dan de ongeloovigen. Laatstgenoemden zijn blinden, die het licht van den Koran nog niet kennen; eerstgenoemden echter hebben dat licht ontvangen; maar zij willen het niet zien. Zij zijn dus afvalligen, met wie de ware geloovigen zich zoo min mogelijk, ook ten aanzien hunner burgerlijke betrekkingen, moeten inlaten. Het behoeft geen betoog, dat het Imâmaat van den Sonnietischen Sultan van Turkije aldus geheel onhoudbaar wordt. Nu treft men onder de Ibâdhieten individueel natuurlijk soms minder scherpe karakters aan. Ook onder hen heeft men ultra's en gematigden; maar dit doet tot hunne beginselen niet af, en die beginselen zijn logisch en praktisch tegen het Panislamisme gekeerd; terwijl de Ibâdhieten bovendien tegenwoordig, om zich tegen de Orthodoxen te kunnen staande houden, Europeeschen steun niet kunnen missen. Hoe gaarne zij zelf de baas in de wereld zouden zijn, schikken zij zich ten deze in het onvermijdelijke. 'Omân en Zanzibar staan dan ook

1) De tegenwoordige vorsten van 'Omân en Zanzibar zijn *Sajjid*'s.
2) In 'Omân en Zanzibar schijnt echter tegenwoordig feitelijk het erfrecht de troonopvolging te beheerschen.

sedert lang onder Engelsch protectoraat, en schijnen zich daarbij over het algemeen zonder veel oppositie neder te leggen. De Mozâbieten in Algerië waardeeren blijkbaar meer en meer de onpartijdigheid, door de Fransche Regeering tusschen hen en de andere Muzelmannen betracht[1)].

Eindelijk moet nog iets gezegd worden over de Mahdisten in Soedan. Ware dit opstel eenige jaren vroeger geschreven, zoo zoude deze sekte daarin eene belangrijke plaats hebben ingenomen; maar, na haar tenonderbrengen door de Engelsch-Egyptische strijdmacht in November 1899, schijnt zij nog slechts een historisch belang te vertegenwoordigen. Ik zeg hier met opzet ‘schijnt’; want hoe het met de sekte staat in het niet door evengenoemde strijdmacht of door andere Europeesche mogendheden bezette gedeelte van Soedan, is moeielijk na te gaan, en dientengevolge weet men evenmin, of zij aldaar op staatkundig gebied eene macht is gebleven, waarmede gerekend moet worden. Hierboven werd reeds over het Mahdî-leerstuk bij de Sjî'ieten gesproken. Ook bij de Sonnieten is het in de dogmatiek opgenomen, maar in anderen vorm. De Sonnietische Mahdî namelijk is niet een thans reeds levend, maar afwezig of onbekend persoon. Integendeel, tegen het Einde der Dagen zal hij uit de nakomelingen van 'Alî en Fâtimah geboren worden, en kenbaar zijn aan zekere teekenen op zijn lichaam. Overigens zal hij, ook volgens de orthodoxe opvatting, een rijk van vrede en eendracht stichten, als voorlooper van het Wereldgericht. Onder de vele personen nu, die zich in den loop der tijden als Mahdî in den Islâm hebben opgeworpen, is zekere Mohammad bin Ahmad, geboren te Dongola in 1847, één der merkwaardigsten. De, door hem in 1881 begonnen, beweging tot

1) Zie meer over een en ander bij Brünnow: Die Charidschiten, Leiden, 1884; Van Vloten, op. cit.; Sachan: Muhammedanisches Erbrecht nach der Lehre der Ibaditischen Araber, Berlijn, 1894; Dezelfde: Ueber eine Arabische Chronik aus Zanzibar, in de Mittheilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin, Jaargang 1898, 2e Afd., p. 1 en vv.; Dezelfde: Das Gutachten eines Muhammedanischen Juristen über die Muhammedanischen Rechtsverhältnisse in Ost-Afrika, t.a.p., 3e Afd., p. 1 en vv.; Dezelfde: Ueber die religiösen Anschauungen der Ibaditischen Muhammedaner in Oman und Ost-Afrika, t.a.p., Jaargang 1899, 2e Afd., p. 47 en vv. Over den bijzonderen rechtstoestand der Mozâbieten in Algerië, vgl. nog Dalloz: Répertoire, in het Supplément, s.v. Organisation de l'Algérie, Nos. 583, 584.

stichting van het Mahdî-rijk ten eigen behoeve werd met zoo onverwachten uitslag bekroond, dat hij bij zijn dood in 1885 nagenoeg in geheel Westelijk Soedan als Mahdî werd geëerbiedigd. Bij zijn leven had hij reeds zijn opvolger, den Chalief 'Abd Allâh, aangewezen, met wiens sneuvelen het Rijk te niet ging. Daargelaten dat zijn Rijk weinig aan de voorstelling der Mohammedaansche geloofsleer beantwoordde, van een rijk van vrede en eendracht te zijn, toonde hij zich allerminst een orthodoxen Mahdî door omtrent het gebed nieuwe voorschriften te geven, en zelfs de door Allâh uitdrukkelijk geordonneerde[1] bedevaart naar Mekka geheel te verbieden. Afgescheiden hiervan behoeft het geen betoog, dat zij, die hem voor den Mahdî hielden, of nog houden, onmogelijk tevens het Imâmaat van de Porte kunnen erkennen[2].

VI.

Wanneer wij, na bovenstaande korte uiteenzetting van het historisch ontstaan van het Imâmaat der Verheven Porte, en van de redenen, welke een gedeelte der Muzelmannen daarvan afkeerig doen zijn, eene statistiek opmaken van laatstgenoemden, zoo blijkt, dat van de 200 millioen, waarop tegenwoordig gewoonlijk de volgers van Mohammad geschat worden, hoogstens 34 millioen dit Imâmaat principieel moeten verwerpen[3]. Deze

1) Zie Koran III: 91.
2) De litteratuur over het Mahdisme is, juist met het oog op de politieke gebeurtenissen in Soedan in de laatste 20 jaren, bij uitnemendheid talrijk. Ik citeer hier slechts als de voornaamste geschriften over dit onderwerp: Darmestetter: Le Mahdi depuis les origines de l'Islam jusqu'à nos jours, Parijs, 1885; Snouck Hurgronje: Der Mahdi, in de Revue coloniale internationale, dl. I (1886), p. 25 en vv.; Van Goltstein: De Mahdi en zijn rijk, in dit Tijdschrift, Jaargang 1892, dl. III, p. 408 en vv.; Wingate: Mahdiism and the Egyptian Soudan, Londen, 1891; Ohrwalder: Aufstand und Reich des Mahdi im Sudan, Innsbrück, 1892; Van Vloten, op. cit.; Slatin-Pascha: Feuer und Schwert im Sudan, Leipzig, 1896.
3) Onderdanen van den Sultan van Marokko ± 9½, Sjî'ieten ± 20, Wahhâbieten ± 2½; Ibâdhieten ± 2 millioen. De Mahdisten ontsnappen op dit oogenblik aan alle taxatie. Blunt, t.a.p., p. 13, geeft het aantal der Sjî'eten stellig te laag, maar dat der Wahhâbieten en Ibâdhieten veel te hoog op. In sommige statistieken stelt men het totaal cijfer der Muzelmannen op bijna 250 millioen; maar men begrijpt daaronder dan de Mohammedaansche bevolking van Soedan en verder Zuidelijk gelegen landen van Afrika, en hiervan is m.i. zelfs de meest globale schatting alsnog onmogelijk.

cijfers leveren den besten commentaar op de beteekenis van het Panislamisme. Daarbij mag bovendien niet worden vergeten, dat er tusschen de Orthodoxie en de verschillende dissidenten in den Islâm eene toenadering merkbaar is, welke gewoonlijk niet onder den naam van Panislamisme wordt begrepen, en waaraan zelfs door de Europeesche schrijvers over den Islâm tot dusverre weinig of geene aandacht werd geschonken, maar welke toenadering toch, voor de toekomst van dien godsdienst, van meer beteekenis kan worden dan het Imâmaat van den Sultan van Turkije. Het streven naar eenheid, waarvan deze toenadering als eene uiting moet worden aangemerkt, wortelt namelijk niet in een kunstmatig in elkander gezet juridisch leerstuk, doch in de tijdsomstandigheden op staatkundig, en in den tijdgeest op godsdienstig gebied. Deze, zich niet door propaganda, maar organisch ontwikkelende eenheidsbeweging is vooral zichtbaar in het merkbaar afslijten van de scherpe verhouding, waarin de Sonnieten tegenover de Sjî'ieten staan. Terwijl nog in 1514 de Turksche Sultan Selim I 40,000 Sjî'ieten in zijn Rijk als ketters deed ombrengen[1)], hebben tegenwoordig de regeeringen van Constantinopel en Teheran onderling vaste gezantschappen bij elkander geaccrediteerd[2)]. Ofschoon van eene dergelijke diplomatieke vertegen, woordiging tusschen Turkije en Marokko niet blijkt[3)], zoo liggen toch de tijden ver achter ons, waarin, gelijk wij hierboven zagen, de Chalief van het Westen aan dien van het Oosten een zak vol ingezouten afgehakte hoofden van aanhangers van laatstgenoemde deed toekomen. Herhaaldelijk heeft men dan ook in de laatste jaren, in doorgaans goed ingelichte couranten, verspreide berichten gelezen omtrent niet-officieele, en wel is waar ongeregelde, betrekkingen tusschen de vorsten van Turkije en Marokko. Nu spreekt het van zelf, dat berichten van zoodanigen aard, vooral uit de Mohammedaansche wereld, steeds onder voorbehoud moeten worden opgevat; maar aan den anderen kant leveren die, uit verschillende bronnen op verschillende tijden voortgekomen, mededeelingen toch een algemeen vermoeden op, dat een

1) Zie Von Kremer, t.a.p., p. 391.
2) In de eerste dagen van October jl. bracht zelfs de Sjâh van Perzië een bezoek aan den Sultan van Turkije.
3) Althans niet uit den Almanach de Gotha.

grond van waarheid daaraan niet absoluut ontbreekt. Dit. klemt te meer, als men bedenkt, dat het welbegrepen eigenbelang eene toenadering vordert.

Ontegenzeggelijk doorleeft de Islâm in onze dagen eene politieke depressie. Sedert de expansie der Europeanen buiten hun werelddeel eene vlucht heeft genomen als nooit te voren, wordt door die expansie van zelf ook een druk op de weinige nog onafhankelijke Mohammedaansche staten uitgeoefend. In hun isolement kunnen zij hunne kracht niet meer zoeken; want dat isolement verdwijnt als sneeuw voor de zon, tegenover de zich steeds ontwikkelende communicatie-middelen, op hunne beurt de dragers van commercieele betrekkingen. Geen ongeloovige mag nog volgens den last, door Allâh zelf in den Koran gegeven[1)], het heilige gebied van Mekka betreden; maar de *réclame* voor Europeesche handelsartikelen en stoomvaartmaatschappijen ontsiert er reeds de openbare plaatsen. Het is zeer wel mogelijk, dat over weinige jaren aan het 'Huis van Allâh', de Ka'bah, de bekende aanplakborden van Nederlandsche cacao- of Engelsche zeep-fabrikanten zullen worden opgehangen, gelijk dit in den vóór-Islamietischen tijd aan bedoeld heiligdom geschiedde met de, in gouden letters geschreven, bekroonde gedichten der heidensche zangers, welke naar deze gewoonte de *Mo'allaqah*'s, d.w.z. 'opgehangen gedichten', heeten. Europeesche industrieele ondernemingen vestigen zich overal in de nog min of meer onafhankelijke Mohammedaansche landen en, afgescheiden van de materieele belangen, welke de bevolking daarbij heeft, kunnen de wonderen der moderne industrie niet nalaten een diepen indruk op de groote meerderheid dier bevolking te maken. Eene toenemende zucht tot navolging van Europa is onder de aanzienlijken merkbaar, veelal niet in het belang van hunne zedelijke ontwikkeling[2)]. De ernstige Muzelmannen begrijpen de beteekenis dezer zoogenaamde 'vreedzame invasie' zeer goed. Zij zien zeer goed in, dat maar al te velen hunner landgenooten onder een vernis van Westersche beschaving inderdaad eene hooge mate van onbetrouwbaarheid verbergen, en dat

1) Zie Koran IX: 28.
2) Zie omtrent dit onderwerp laatstelijk het anonyme artikel: La Russie en Perse, in de Revue de Paris, Jaargang 1900, afl. van 15 Mei, p. 438 en vv.

de innerlijke zwakte hunner staten meer en meer blijkt, nu zij met de ongeloovigen in eene nauwere aanraking komen. Men zoekt deze zwakte veelal in het onvoldoende oorlogsmaterieel of in de gebrekkige militaire organisatie; maar inderdaad ligt zij in het algemeen gemis aan regeeringskunst en aan administratieve talenten, hetwelk de Muzelmannen heeft gekenmerkt, van het tijdstip af waarop de Islâm zich buiten Arabië verbreidde, en vooral sedert het ophouden van het overwicht der Arabieren in het Chaliefenrijk, na de troonsbestijging der 'Abbâsieden. Wanneer b.v. tegenwoordig telkens in Europa wordt geklaagd over de inwendige beroeringen in het Ottomanische Rijk, en die beroeringen worden voorgesteld als een teeken van verval, zoo niet van spoedige ontbinding, dan vergeet men, dat het, zelfs in den bloeitijd van Damascus of van Baghdâd, in het Rijk der Chaliefen nooit anders is geweest. Een Mohammedaansch rijk zonder opstanden is even ondenkbaar als een parlementair geregeerd land zonder nu en dan eene ministerieele crisis. Alleen had in de Middeleeuwen Europa weinig of geen last van de binnenlandsche oorlogen in het Chaliefenrijk; terwijl dergelijke gebeurtenissen, tegenwoordig in Turkije, Perzië of Marokko voorvallende, dadelijk groote Europeesche geldelijke belangen in gevaar brengen, om niet te spreken van het feit, dat de publieke opinie in Europa er zich tegenwoordig mede bemoeit, en de Groote Mogendheden, soms zelfs blijkbaar haars ondanks, dwingt tot interventie. Aan voorspellingen, waarmede dit alles zal eindigen, waag ik mij niet; doch zooveel is zeker, dat men de regeeringen van Turkije, Perzië of Marokko onderschat, indien men meent, dat zij blind zijn voor het gevaar, hetwelk de onafhankelijkheid hunner landen bedreigt, en voor de voordeelen, welke eene nauwere onderlinge aansluiting ter afwending van dit gevaar moet opleveren.

Bij deze politieke overwegingen komt de tijdgeest op godsdienstig gebied als een machtige faktor tot toenadering tusschen de verschillende partijen in den Islâm. Gelijk de zooeven geschetste politieke toenadering tusschen de verschillende Mohammedaansche regeeringen, werkt ook deze faktor tot nu toe bijna uitsluitend onder hen, die door geboorte, intellectueele ontwikkeling of rijkdom tot de hoogere standen worden gerekend. Het valt namelijk niet te ontkennen, dat in den

Islâm, zoowel als in het Christendom en het Jodendom, bij die standen de geloofsijver over het algemeen aanmerkelijk is bekoeld in vergelijking met een paar eeuwen geleden. Om niet te spreken van vrijdenkerij, welke natuurlijk op de negatie van elken godsdienst nederkomt, zoo heeft toch bij velen, zelfs van hen, die aan den godsdienst hunner vaderen werkelijk gehecht zijn, bedoelde gehechtheid meer het karakter aangenomen van de gehechtheid aan eene verzameling oude familie-portretten. Men denkt er niet aan ze te verwaarloozen, en nog veel minder zal men er zich van willen ontdoen; maar met de personen, die ze voorstellen, leeft men niet meer mede. Hunne vijanden en vrienden zijn niet meer de vijanden en vrienden van het tegenwoordige geslacht. Op theologisch, of wat bij de Muzelmannen op hetzelfde nederkomt, op juridisch gebied is eene uiting van denzelfden tijdgeest, dat bij velen, die toch hunnen ouden godsdienst zijn blijven belijden, eene afslijting der scherpe kanten van de dogmatiek plaats heeft. Verschilpunten, waarvoor men elkander vroeger tot den dood toe vervolgde, geraken daardoor, ook in het Christendom, op den achtergrond, en een *modus vivendi* ontstaat, welke men vroeger voor onmogelijk zoude hebben gehouden. Men denke aan het feit, dat de Heilige Stoel tegenwoordig officieele bezoeken ontvangt van, of beleefdheden wisselt met schismatieke dan wel kettersche vorsten, en aan het feit, dat men een Mohammedaanschen Turkschen gezant somtijds eene eereplaats ziet innemen bij de kerkelijke uitvaart van een Katholiek vorst of vorstin, zonder dat iemand, die zijne wereld heet te kennen, er meer aan denkt zich over dergelijke dingen te verwonderen, laat staan te ergeren. Onder de Christenen in Europa is de toenadering tusschen hunne kerkgenootschappen zeker ook voor een goed deel veroorzaakt door het veldwinnen der zoogenaamde nieuwere evolutionistische wereldbeschouwing, welke hen allen gelijkelijk bedreigt; maar zonder dezelfde oorzaak vindt men eene gelijksoortige toenadering in de Mohammedaansche wereld terug.

Eene andere, meer intellectualistische, uiting van dezelfde geestesrichting is de groote belangstelling, ook door het niet-deskundige publiek, tegenwoordig onder de Christenen in de vergelijkende godsdienstwetenschap, zelfs met betrekking tot

het heidendom, betoond. Terwijl nog in 1698 de geleerde monnik Maraccius den Koran te Padua uitgaf en vertaalde onder den titel van *Refutatio Alcorani*, en dien arbeid in zijne voorrede verontschuldigde met de mededeeling, dat alle zijne studiën van den Islâm slechts ten doel hadden de ketterij van den Mekkaanschen pseudo-profeet te bestrijden, ziet men tegenwoordig in Europa geschriften over den Islâm verschijnen, welke op zich zelf even goed van een Mohammedaanschen als van een Christelijken rationalist konden afkomstig zijn, ja welke eene enkele maal zelfs van meer waardeering voor den Islâm dan voor het Christendom getuigen. Ik oordeel hier niet, maar constateer slechts feiten, die m.i. te denken geven. Eene in den grond der zaak gelijksoortige belangstelling in het Christendom vindt men tegenwoordig bij ontwikkelde Muzelmannen, en herhaaldelijk heb ik het zelf ondervonden, dat geletterde Arabieren, die er overigens niet aan dachten Christenen te worden, mij allerlei inlichtingen vroegen omtrent onze geloofsleer en kerkgeschiedenis. Gemakkelijk was het niet altijd aan dit verlangen te voldoen; daar mijne ondervragers zelfs de meest elementaire noties omtrent beide onderwerpen misten, en nog altijd stonden op het standpunt van hetgeen, in de eerste helft der 12de eeuw, Sjahrastânî geliefde op te disschen omtrent het ‘Christendom en zijne 72 sekten’, welke kunnen worden teruggebracht tot ‘drie hoofdsekten: de Melchieten, de Nestorianen en de Jakobieten’[1)].

De hier geschetste oorzaken van toenadering doen zich natuurlijk in meerdere of mindere mate gelden tusschen de Sonnieten en alle heterodoxe sekten van den Islâm. Zij komen overal aan den dag, waar niet, gelijk onder de Wahhâbieten in Arabië, de misplaatste nationale trots van tot het edelste volk der wereld te behooren, afkeerig maakt van de heerschappij van het Sonnietisme, waarvan de politieke hoofdvertegenwoordigers sedert eeuwen de Turken zijn, of waar niet, gelijk in Soedan, de herinnering nog levendig is aan eene pas ondervonden bloedige onderdrukking van den kant der Sonnieten, aangevoerd door ongeloovige Europeanen[2)].

1) Zie Haarbrücker, t.a.p., dl. I, p. 259 en vv. en speciaal p. 262.
2) Merkwaardige staaltjes van de hier bedoelde irenische geestesrichting onder de ontwikkelde Muzelmannen van onzen tijd kan men vooral vinden in de werken van het vroegere Lid van den Wetgevenden Raad van Britsch-Indië, Syed Ameer Ali. Zelf verklaart hij nog tegenwoordig te zijn een aanhanger van de, reeds in het midden der 10de eeuw, als staatkundige en intellectueele kracht, ten ondergegane rationalistische sekte der Mo'tazilieten; maar hij is vol waardeering, zoowel voor de Sonnieten als voor de Sjî'ieten, en herhaaldelijk uit bij den wensch, dat de Islâm tot eenheid zal komen, om dan, arm in arm met het Christendom, het groote werk der humanitaire beschaving te voltooien. Overigens blijft hij, niettegenstaande zijne Engelsche opvoeding, den Islâm als een hoogeren godsdienstvorm beschouwen dan het Christendom. Vergl. van dien schrijver: The life and teachings of Mohammed, Londen, 1873, p. 300 en vv., 345 en v.; The personal law of the Mahommedans, London, 1880, p. XI en 4 en vv.; The law relating to gifts, trusts and testamentary dispositions, Calcutta, 1885, p. 5 en vv., 12 en vv.

Wat van dit alles ook zij, beide oorzaken van toenadering, de politieke en de intellectueele, komen uit den aard der zaak het meest aan de Porte ten goede, en verhoogen haren invloed, ook bij de meerderheid van de geloovigen, die haar Imâmaat in beginsel niet willen erkennen, ja misschien dit ook niet kunnen doen zonder met hunne tradities op dit punt te breken. De Porte immers is feitelijk verreweg de machtigste der Mohammedaansche regeeringen; ook de Christen-mogendheden houden met haar rekening, en Constantinopel is altijd nog het intellectueele, economische en politieke middelpunt van den Islâm, gelijk Mekka daarvan het godsdienstige middelpunt is. In beide steden wappert de Turksche vlag, zij het in laatstgenoemde meer met de beteekenis van een protectoraat. Dat dus de Porte de toenadering tot hare vroegere vijanden in den Islâm officieel en onderhands bevordert, en dat eventueel hare diplomatieke of consulaire agenten zich voor hunne geloofsgenooten in de bres zouden stellen, al waren het ketters, ligt te zeer in de natuur der dingen, dan dat er veel over gezegd zoude behoeven te worden. Evenmin heeft het commentaar noodig, dat de hier beschreven oorzaken van toenadering, tusschen de verschillende partijen in den Islâm, zich des te minder doen gelden, naar mate men lager op de maatschappelijke ladder daalt. Bij de volksklassen onder de Sonnieten bestaat nog de oude haat tegen de Sjî'ieten, de Ibâdhieten, enz. en omgekeerd, en er zoude slechts weinig noodig zijn om dien haat tot gewelddadige uitbarsting te doen komen. Ook in dit opzicht is het in den Islâm precies als in Europa ten aanzien der lagere standen, voor zooverre die nog niet hun kerkgeloof tegen het geloof

aan de subversieve leerstellingen van onzen tijd hebben verwisseld.

VII.

Het is van algemeene bekendheid, dat de propaganda voor het Panislamisme zich tegenwoordig vooral tot de Mohammedaansche onderdanen of beschermelingen van Christenmogendheden richt, en dat haar uitgangspunt hoofdzakelijk Mekka is. De Muzelmannen in China, gewoonlijk geschat op ± 20 millioen, schijnen er buiten te vallen, en, indien het juist is, wat men van hunne geestesrichting mededeelt, zoo is het ook niet waarschijnlijk, dat bij hen, ofschoon Sonnieten, ooit een vruchtbare bodem, speciaal voor de leer van het Imâmaat van den Sultan van Turkije, zal te vinden zijn. Het schijnt namelijk, dat het cosmopolietische, hetwelk den Islâm kenmerkt, afstuit op hun sterk ontwikkeld nationaliteitsgevoel. Zij zijn en blijven Chineezen, en hunne herhaalde bestrijding van de bestaande regeering in hun land, had wel telkens ten doel het gezag uit de handen der heidenen in die der geloovigen te doen overgaan, maar niet in die van een vreemden vorst. Hun ideaal was integendeel steeds eene nationale Mohammedaansche regeering in China, en wel in de eerste plaats in het gewest, dat elk individu persoonlijk bewoont. Voor zooverre de *Sjarî'ah* dan ook bij de Chinieesche geloovigen een levend woord is geworden, heeft zulks op de daarin gehuldigde staatkundige eenheid van den Islâm blijkbaar geene betrekking. De algemeene geestesstroomingen in dien godsdienst schijnen China weinig te beroeren. De bedevaart naar Mekka wordt, in verhouding tot de getalsterkte der Chineesche Muzelmannen, zoo goed als absoluut verwaarloosd[1]. Terwijl aan den eenen kant dit feit een gevolg kan zijn van de beperktheid van hunnen godsdienstigen horizon binnen de grenzen van hun land, zoo ligt daarin omgekeerd ook de verklaring van de weinige belangstelling, van Mekka

1) In 1896 kwamen 5, in 1897 9, in 1898 geene, en in 1899 22 Chineezen te Mekka ter bedevaart. Zij worden in de statistieken vermeld met de zoogenaamde Djawah-pelgrims, eene uitdrukking in het Arabisch voor alle volken van het Maleische ras gebezigd.

uit betoond, om hen voor het Panislamisme te winnen[1]. Evenmin verneemt men van Panislamietische propaganda iets noemenswaardigs in Beloedjistan, Afghanistan, Turkestan en het Zuid-Oostelijke gedeelte van Europeesch-Rusland, ofschoon de bevolking in al die streken zeer aan den Sonnietischen Islâm is gehecht[2], en het getal bedevaartgangers daaruit lang niet onbeteekenend is. Daarentegen is bedoelde propaganda zeer levendig in Algerië en Tunis, in Britsch-Indië, in den Indischen Archipel, en, sedert de bezetting van dat land door de Engelschen in 1882, ook in Egypte.

Voor hem, die de Mekkaansche toestanden eenigszins kent, kan het feit, dat men zich te dier plaatse in het bijzonder toelegt op de propaganda voor het Panislamisme in laatstgenoemde landen, geene verwondering baren. Het eigenbelang is hier in het spel. Het is een algemeen menschelijk verschijnsel, dat de bevolking van heilige steden, de goeden niet te na gesproken, veelal een weinig stichtelijk beeld vertoont. Het schijnt, dat het geslachten lang ontvangen van fooien of het trekken van andere voordeelen uit datgene, wat door de vreemdelingen in den regel met de meest eerbiedwaardige en verhevene gevoelens wordt genaderd, hun, die door dagelijksche aanschouwing met den binnen- zoowel als met den buitenkant daarvan bekend zijn, in hun hart niet zelden alle geloof aan de heiligheid van hetgeen zij vertoonen, doet verliezen. En al gaan zij niet zoover, dan geeft toch het mercantiele karakter, dat noodwendig hunne belangstelling, zoo niet geheel, dan toch ten deele draagt, aan hunne persoonlijkheid maar al te vaak iets kwezelachtigs en onoprechts, dat in Europa zelfs personen tegen de borst stuit, die, zonder aan de heiligheid der plaats te gelooven, daarheen uit nieuwsgierigheid komen. Niet zoo sterk, maar toch in meerdere of mindere mate, vindt men ook op niet als heiligdommen bekende plaatsen, hetzelfde verschijnsel bij sommige ondergeschikte bedienden, aan kerkgebouwen verbonden voor het materieele onderhoud, enz. Alles echter, wat men op dit gebied in Europa waarneemt, ja zelfs wat een deel

1) Vergl. Dabry de Thiersant: Le Mahométisme en Chine et dans le Turkestan oriental, Parijs 1878, dl. I, p. 248 en vv., 312 en vv., dl. II, p. 163 en vv., 231 en vv.

2) Alleen in Afghanistan vindt men enkele stammen, die Sjî'ieten zijn.

der bevolking van Jerusalem te dien opzichte te aanschouwen schijnt te geven[1], is niets in vergelijking met hetgeen te Mekka voorvalt. Ik wees er reeds op, dat de bevolking van die plaats, ofschoon Arabisch sprekende en zich als Arabieren kleedende, met uitzondering van eenige weinige Sjarîfen-familiën, al zeer weinig Arabisch bloed meer in hare aderen heeft. Men leeft aldaar, bijna zonder uitzondering, rechtstreeks of zijdelings van de bedevaart. Handel en industrie zijn er niet dan voor de locale behoeften. De bevolking, gewoonlijk op ongeveer 50,000 zielen geschat, wordt in den tijd van de bedevaart gemiddeld[2] met hetzelfde aantal, en bij gelegenheid van de zoogenaamde ‘groote bedevaart’[3] nog met 50 % daarboven vermeerderd. De tijd van de bedevaart is dan ook voor den Mekkaan, wat het badseizoen is voor den Scheveninger. Nu ligt het wederom in de menschelijke natuur, dat men aan deze welkome gasten, gedurende hun verblijf, zoo veel mogelijk tracht te verdienen. En waar zelfs onder de bevolking onzer badplaatsen enkele personen gevonden worden, die er zich toe leenen om aan de neigingen hunner gasten naar minder geoorloofde genoegens te gemoet te komen, zoo behoeft het geen betoog, dat bij de zedelijk zoo laag staande Mekkanen ten deze nog veel minder terughouding te zoeken is. Alle Europeanen, die als Muzelman verkleed, de Heilige Stad hebben bezocht, zijn in dit opzicht eenstemmig, en hunne berichten komen geheel overeen met wat ik zelf ten deze, gedurende mijn verblijf in Nederlandsch-Indië, van tal van gewezen bedevaartgangers mocht vernemen.

De bedevaart nu naar Mekka en het Panislamisme hangen nauw samen, niet slechts omdat de bedevaart een zinnebeeld is van de eenheid der Mohammedaansche gemeente; maar ook omdat het Panislamisme op zijne beurt het gaan ter bedevaart bevordert. Het abstracte rechtsbegrip, dat de Mohammedaansche gemeente niet slechts kerkelijk, maar daarnevens ook staatkundig ondeelbaar is, kan op de massa's

1) Zie Charmes: Voyage en Syrie, 2de artikel, in de Revue des deux mondes van 15 Juni 1881, p. 753 en vv.
2) De cijfers der verschillende jaren loopen nog al uiteen.
3) D.w.z. die van de jaren, waarin de zoogenaamde ‘Dag van 'Arafah’ op een Vrijdag valt.

weinig vat hebben, wanneer zij dit begrip niet in tastbaren vorm voor zich zien, door het feit dat elk jaar in eene zekere maand eene menigte geloovigen, van allerlei kleur, kleederdracht of volkstaal, zich moeten bevinden op ééne plek om daar gezamenlijk zekere ceremoniën te verrichten. Nu is het wel eene overdreven voorstelling van sommige Europeesche schrijvers, dat bij die gelegenheid Javanen en Negers, Bengaleezen en Algerijnen, Turken en Arabieren met elkander de algemeene belangen van den Islâm zouden bespreken, of aanslagen zouden beramen tegen de beweerde vijanden van hun gemeenschappelijken godsdienst. Aan politiek wordt door de gewone bedevaartgangers te Mekka niet gedaan. Bijna allen worden zij aldaar als schapen van de ééne plechtigheid naar de andere gedreven, om na afloop, tot den laatsten penning uitgekleed, naar hun land terug te worden geëxpedieerd, zoo men dit laatste niet aan de publieke liefdadigheid dan wel aan de zorg der betrokken consuls of der Europeesche stoomschip-agenten overlaat. Daarbij is het verschil van volkstaal een beletsel tegen dergelijke algemeene en vertrouwelijke aanrakingen, afgescheiden nog van de omstandigheid dat zoodanige aanrakingen worden verhinderd, doordat de bedevaartgangers uit elk land, ja zelfs veelal uit elke streek, onder officieel erkende afzonderlijke leiding zijn gesteld, en elk dezer leidslieden er te veel belang bij heeft, dat zijne bedevaartgangers niet door een concurrent worden geëxploiteerd, dan dat hij niet zoude zorgen zijne kudde bijeen te houden, en elk elders afgedwaald schaap terug te halen, teneinde het scheren door anderen te beletten. Maar dit alles neemt niet weg, dat alleen reeds de omstandigheid van, met hetzelfde doel, op een betrekkelijk klein terrein aanwezig te zijn met personen uit de verschillende gedeelten der Mohammedaansche wereld, buiten het onmiddelijke toezicht van ongeloovigen, niet kan nalaten een zeker, misschien onbestemd, gevoel van hoogere eenheid, zoo al niet van solidariteit tusschen de bedevaartgangers te doen ontstaan. En dat gevoel, eenmaal ontstaan zijnde, maakt noodwendig meer ontvankelijk voor inblazingen, ten doel hebbende het gezag der Europeesche meesters in de landen der respektieve bedevaartgangers te ondermijnen.

Zoodanige inblazingen worden te Mekka den bedevaartgangers niet gespaard. Men haat te dier plaatse de Euro-

peesche regeeringen, niet zoozeer uit godsdienstig fanatisme, waarvan de Mekkaan over het algemeen vrij los schijnt, maar omdat men in de bemoeienissen dier regeeringen hoe langer hoe meer gevaar begint te zien voor zijne materieele welvaart. De locale voorschriften omtrent de behandeling van de bedevaartgangers aan boord der schepen in elk land, gelijk mede de internationale sanitaire maatregelen maken voor de Mohammedaansche reederijen de concurrentie met de Europeeschen hoe langer hoe bezwarender. En het belang der Mekkanen was steeds met dat van eerstgenoemde reederijen nauw verbonden, al geven ook meestal de Europeesche reederijen aan de Mekkaansche pelgrimsagenten premiën voor elken aan te brengen passagier. De vroeger zoo bloeiende Mekkaansche slavenhandel gaat, door toedoen der Westersche mogendheden, langzaam maar zeker te niet. De consuls te Djeddah zijn nog wel niet bevoegd te Mekka zelf op te treden; doch indirect is hunne aanwezigheid, op de grens van het Heilige Gebied eene zekere vingerwijzing, dat men in de exploitatie van hunne beschermelingen niet al te ver meer kan gaan. De vroegere algeheele bandeloosheid, b.v. het aanhouden van berooide bedevaartgangers voor schulden, is in elk geval, zoo niet onmogelijk, dan toch een gevaarlijk spel geworden. In deze omstandigheden heeft men de oorzaak te zoeken van den afkeer, welken men te Mekka van het staatkundige overzicht der Europeesche mogendheden koestert, en die oorzaak is niet weg te nemen, zonder dat bedoelde mogendheden afzien van verdere pogingen om hunne Mohammedaansche onderdanen te beschermen, desnoods tegen hunne eigene wenschen.

Nevens deze onmiddelijke geldelijke nadeelen, uit de heerschappij van Europeanen over Muzelmannen voortvloeiende, ligt het voor de hand, dat het wonen van laatstgenoemden in een land onder Europeesch bestuur, waar zij vanzelve in dagelijksche aanraking komen met Europeanen en met de Europeesche beschaving, het exclusivisme van den Islâm op den duur moet afstompen, en daarmede is zoowel het fanatieke verlangen naar Mekka, als de offervaardigheid ten behoeve dier plaats gemoeid. Niet ten onrechte wordt in den Koran herhaaldelijk gewaarschuwd tegen het gevaar, verbonden aan het wonen te midden van ongeloovigen of aan het

individueel aanknoopen met hen van familie- of vriendschapsbanden[1]. Tal van Muzelmannen hebben bovendien groote geldelijke belangen bij de handhaving van het Europeesche gezag over hen, hetzij wegens hunne goed bezoldigde ambtelijke betrekkingen, hetzij met het oog op hunnen handel of hunne nijverheid. Het is voornamelijk in dien kring, dat men, door allerlei rechtsficties en gewrongen rechtsconstructies, tracht het zijn van geloovig Muzelman in harmonie te brengen met het blijven van loyaal onderdaan van een Christelijken staat, niettegenstaande men de onrechtmatigheid van dien staat in beginsel handhaaft[2]. Hoe ook door de betrokken personen getracht wordt de zaak te bemantelen, zoo heeft men hier in werkelijkheid te doen met nationalistische neigingen, welke op zichzelf natuurlijk geenszins zouden beletten in het buitenland een zuiver godsdienstig middelpunt te hebben, maar welke toch gericht zijn tegen het hebben van een middelpunt, als de Mekkanen wenschen, dat hunne stad blijft. Daarbij komt nog een ander gevaar voor Mekka. De Europeesche regeeringen, al wenschen zij den Islâm als godsdienstvorm van een deel hunner onderdanen nog zoo zeer te eerbiedigen, kunnen uit een economisch oogpunt allerminst een godsdienstplicht bevorderen, welke jaarlijks aan reis- en verblijfkosten, aan giften ten behoeve van Mekkaansche scholen of andere stichtingen, enz. aanzienlijke kapitalen aan hunne landen onttrekt, waarvoor niets in ruil wordt verkregen dan heilig water uit de bron Zamzam, stukjes van het tapijt, dat de Ka'bah bedekt, stof uit dat heiligdom, en dergelijke geenerlei materieele waarde vertegenwoordigende zaken meer. Van berooid terugkomende bedevaartgangers spreek ik nu nog niet eens. Officieele steun voor de bedevaart is dus van bedoelde regeeringen niet te verwachten, veeleer het omgekeerde, en dat hierdoor op den duur het gaan ter bedevaart moet, of althans kan verminderen, behoeft geen betoog. Vooral geldt dit de streken, waar Mekka te ver buiten den

1) Zie Koran III: 27, 114-116; IV: 91; V: 56, 62, 63, 83; IX: 23, 114; XI: 47, 48; XXIII: 96; LX: 1-4, 7-9, 13.

2) Zie over dit onderwerp, wat Nederlandsch-Indië betreft, laatstelijk nog De Goeje: Iets over den modus vivendi der Moslims onder Nederlandsch gezag, in dit Tijdschrift Jaargang 1899, dl. IV, p, 550 en vv. Omtrent Britsch-Indië, zie Hunter, t.a.p., p. 108 en vv.

gezichtskring van de massa der bevolking ligt om officieele aanmoediging der bedevaart overbodig te maken. Maar uit het hier aangevoerde blijkt tevens, dat de Mekkanen hunne ware grieven tegen het Fransche bestuur in Algerië en Tunis, het Engelsche in Voor-Indië en Egypte of het onze in den Oost-Indischen Archipel aan hunne cliënten niet kunnen opgeven, en zich nu, teneinde de bedevaartgangers tegen hunne Europeesche bestuurders in te nemen, vastklampen aan het voor de hand liggende middel om de wettigheid van dat bestuur te ondermijnen, door een beroep te doen op het leerstuk van het Imâmaat, en door eene geheel overdreven voorstelling te geven van de macht van den Sultan-Chalief te Constantinopel.

De bedevaartgangers uit Britsch- en Nederlandsch-Indië staan te Mekka het hoogst aangeschreven wegens het vele geld, dat zij in den regel medebrengen, en waarvan men wel zorgt, dat zoo weinig mogelijk is over gebleven bij het aanvaarden der terugreis. Die uit laatstgenoemd land munten bovendien uit door de zeldzame onnoozelheid en lijdzaamheid, waarmede zij zich laten plukken. Ofschoon onder hen de groote fortuinen van sommige Britsch-Indische bedevaartgangers, òf onbekend zijn, òf althans slechts bij hooge uitzondering voorkomen, zoo mist men ook onder hen in den regel de armen, welke Britsch-Indië niet zelden naar Mekka ter bedevaart aflevert. Te Mekka komende zijn zij bijna zonder uitzondering zeer welgesteld, voor zooverre men dit aldaar kan nagaan[1)]. Ook uit Egypte komen vele vermogende bedevaartgangers, en bovendien brengt de officieele Egyptische karavaan aanzienlijke sommen mede, afkomstig van de in bedoeld land bestaande stichtingen ten behoeve van Mekkaansche belangen. Uit Noord-Afrika komen wel vele arme bedevaartgangers, omdat de aldaar heerschende richting van Mâlik de armoede niet als eene reden van vrijstelling van de bedevaart erkent; maar speciaal uit Algerië komen toch ook vele rijken. Europeesch-Rusland, Turkestan, Afghanisten en Beloedjistan zijn echter landen, waaruit voor Mekka zeer weinig te halen valt. Perzië en de andere, door kettersche sekten bewoonde, landen ontsnappen van zelf aan de Panislamietische propaganda. De Sonnietische bewoners

1) Wij zullen straks zien, dat die welvaart dikwijls slechts schijnbaar is.

van Arabië zijn arm, en behandelen bovendien de Mekkanen nog uit de hoogte. Men heeft van hen, evenals van de weinig welvarende bedevaartgangers uit Marokko en Soedan, niets dan last. De Chineezen komen wegens hun uiterst gering aantal niet in aanmerking, en de afkeer van de voorname Chineezen, zelfs al zijn zij Mohammedanen, om zich naar Arabië te begeven, hetwelk in elk geval voor hen één der ‘landen van de barbaren’ is en blijft, maakt het niet waarschijnlijk, dat hun bezoek aan de Heilige Stad in de naaste toekomst voor groote vermeerdering vatbaar zal blijken. De belangstelling te Mekka in al die volken is, tengevolge van een en ander, gering, en van daar dat men er in het algemeen ook weinig of niets voor over heeft om ze voor het Panislamisme te winnen. Met het bovenstaande meen ik eene natuurlijke en voor de hand liggende verklaring te hebben gegeven van de geographische verbreiding der propaganda ten behoeve van het Panislamisme in onzen tijd.

VIII.

Na de geographische verbreiding der propaganda, verdienen de propaganda-middelen eene korte behandeling. Die middelen zijn hoofdzakelijk zendelingen en de zoogenaamde geestelijke broederschappen. De drukpers komt als zoodanig, ten minste wat Nederlandsch-Indië betreft, weinig of niet in aanmerking. Turksche of Arabische couranten mogen in landen als Egypte, Algerië of Tunis een propaganda-middel zijn, in Nederlandsch-Indië wordt Turksch bijna door niemand, en Arabisch door een betrekkelijk zeer beperkt publiek verstaan. Eene volksbeweging kan aldus niet noemenswaardig worden bevorderd. Een paar honderd abonné's in den Archipel leveren voor eene Arabische courant te Constantinopel of Caïro ongetwijfeld een niet te versmaden finantieelen steun op; maar zelfs het tienvoud van dat cijfer zoude toch, uit een oogpunt van volkslitteratuur, onder 30 millioen geloovigen zoo goed als niets beteekenen. En toen ik in 1887 Indië verliet, geloof ik niet, dat één der buitenlandsche Arabische couranten het cijfer van 200 abonné's in Nederlandsch-Indië bereikte. De Javaansche en Maleische couranten hebben geene politieke richting. Zij worden bovendien bijna uitsluitend onder Euro-

peeschen of Chineeschen invloed geschreven en uitgegeven, en het toezicht daarop, door het Drukpersreglement (Ind. Stbl. 1856 No. 75) voorgeschreven, zoude ten allen overvloede uitspattingen in Panislamietischen geest onmogelijk maken. Met de Inlandsche journalistiek in Britsch-Indië schijnt het anders gesteld te zijn; maar wat ik zoo even omtrent de Turksche en Arabische couranten uit de Levant aanvoerde, geldt ook voor bedoeld land. Javaansche en Maleische boekjes te Mekka, te Constantinopel of te Caïro gedrukt, heb ik herhaaldelijk in handen gehad. Die boekjes hadden intusschen met het Panislamisme niets te maken; doch het waren, ook van elders grootendeels bekende, geschriften over de Mohammedaansche dogmatiek en mystiek[1].

Eene bijzondere vermelding verdienen evenwel de in Nederlandsch-Indië geïmporteerde verzamelingen van Arabische preeken. Gelijk men weet, moet, bij den Vrijdagdienst in de moskee, eene Arabische preek tot de gemeente worden gehouden. Die preek bestaat uit twee gedeelten, vooreerst eene verhandeling over dogmatiek, Koran-interpretatie, moraal of welk ander godsdienstig onderwerp ook, en een tweede gedeelte, dat men als eene soort van invocatie of gebed kan beschouwen, en waarin Allâh's zegen wordt afgesmeekt o.a. over de gemeenschap der Muzelmannen en haar hoofd[2]. Nu kan men wel aannemen, dat in Nederlandsch-Indië zoo goed als geen Inlandsch geestelijke het Arabisch voldoende machtig is om, liefst in berijmd proza, en in elk geval in de litteraire taal, eene preek op te stellen, laat staan dit elke week te doen. Van daar dat iedere moskee aldaar hare verzameling van preeken bezit, welke door meer geletterden zijn opgesteld, en door den geestelijke worden voorgelezen. Vroeger bestonden dergelijke verzamelingen alleen in handschrift, en waren duur. Het gevolg was, dat de meerderheid der Indische moskeeën niet meer had dan ééne preek voor elken Vrijdag

1) Vergl. nog omtrent dit onderwerp de opgave van eenige te Mekka gedrukte Maleische boeken bij Snouck Hurgronje, t.a.p., dl. II, p. 385 en vv.

2) Vertalingen van zoodanige preeken vindt men o.a. in het opstel van Keyzer: De beide Mohammedaansche feesten, in de Bijdragen tot de Taal-, Landen Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, Nieuwe Volgreeks, dl. III (1860) p. 26 en vv., en bij Lane: The modern Egyptians, 3e druk, Londen 1860, p. 85 en vv.

en voor de twee groote feestdagen van het jaar. Het volgende jaar begon men die verzameling van voren af aan weder voor te lezen. Sommige moskeeën hadden slechts twaalf gewone preeken, plus twee feestpreeken, zoodat men elke maand dezelfde preek zelfs viermaal hoorde. In afgelegen streken waren er moskeeën met slechts ééne preek, zoodat de gemeente, jaar in jaar uit, hetzelfde hoorde. Kwaad kon dit niet; want, daargelaten dat de preeken slechts dingen bevatten, welke, van een Mohammedaansch standpunt beschouwd, nooit te veel kunnen worden herhaald, zoo is het bovendien in dergelijke moskeeën zeer hooge uitzondering, dat, behalve de geestelijke zelf, iemand voldoende Arabisch kent om er een woord van te verstaan. Wat nu verder den in de preek te vermelden naam van het hoofd der Muzelmannen betreft, op plaatsen, waar de kennis van het Arabisch het meest verbreid is, b.v. te Batavia, laat, of liet men ten minste een 14-tal jaren geleden, dien naam eenvoudig achterwege. Men bad er voor het heil der Muzelmannen in het algemeen, en voor dat van de plaats in het bijzonder. Waar een Islandschen vorst resideert, bidt men in den regel voor hem, en elders dikwijls voor den Regent, als ter plaatse het hoogste Mohammedaansche gezag vertegen-woordigende. Men bidt echter ook niet zelden voor den Sultan van Turkije, als voor den wettigen vorst van Nederlandsch-Indië, en dit is zelfs regel in de preeken te Mekka vervaardigd. Ook ten deze is nu wel de zaak niet zoo erg als zij oppervlakkig schijnt, omdat mij persoonlijk gevallen bekend zijn, dat zelfs de geestelijken der moskee den inhoud der preek niet voldoende begrepen hadden, iets hetwelk bevestigd werd door het feit, dat de preek van vele jaren geleden dagteekende, toen een sedert overleden Sultan te Constantinopel regeerde. Men had er nimmer aan gedacht diens naam in de preek te veranderen. Intusschen schijnt het schrijven van preeken voor minder begaafde collega's tegenwoordig onder de geestelijken te Mekka en te Caïro eene soort industrie te zijn geworden, en is door de drukpers de gelegenheid geopend om, voor geringen prijs, boekjes met preeken voor een geheel jaar verkrijgbaar te stellen en te exporteeren, ook naar Nederlandsch-Indië. De moskeeën kunnen nu jaarlijks op goedkoope wijze hunne preeken vernieuwen. Maar in die preeken-boekjes heerscht niet zelden een beslist Panislamie-

tische geest; niet zelden wordt daarin van de ongeloovige regeeringen allerlei leelijks gezegd, tot opstand aangespoord, en de Groote Heer op eene inderdaad ongerijmde wijze in de hoogte gestoken. Op grond van hetgeen ik zoo even aanvoerde omtrent de kennis van het Arabisch bij de overgroote meerderheid der toehoorders, is de zaak nu wel niet van overwegend belang. In zekere moskee verklaarde mij eens de hoofdgeestelijke de geïncrimineerde plaatsen wel te begrijpen; maar niet genoeg Arabisch te kennen, om die er uit te lichten, en toch een goed afloopenden zin over te houden. Ofschoon dus ook door bedoelde preeken geene rechtstreeksche propaganda kan worden gemaakt onder de massa der inheemsche bevolking in onze bezittingen, zoo heeft het aan den anderen kant toch ook geene houding, dat des Vrijdags, zij het dan in het Arabisch, in de moskee van den kansel eene taal wordt gehoord, welke zoo zij in het Hollandsch in eene kerk werd verkondigd, den betrokken geestelijke onmiddelijk eene strafvervolging zoude berokkenen. Reeds in 1885 vestigde ik op deze aangelegenheid de aandacht der Indische Regeering. In 1895 las ik in sommige couranten[1)] verspreide berichten, welke blijkbaar doelden op eene nieuwe vlucht, die de importatie van preeken-boekjes toen scheen te nemen. Of de Regeering zich de zaak heeft aangetrokken, blijkt intusschen niet.

Veel gevaarlijker is de propaganda door zendelingen. Ik spreek ten deze alleen van Nederlandsch-Indië, omdat de toestanden elders mij niet persoonlijk bekend zijn. Vermoedelijk zullen zij trouwens wel niet veel verschillen. Tot die zendelingen behooren in de eerste plaats de pelgrimsagenten. Hierboven sprak ik reeds van de leidslieden der vreemde bedevaartgangers te Mekka. De functiën dezer persoonlijkheden leveren eene combinatie op van hetgeen in Europa de reisagentschappen doen, met hetgeen aldaar tot de werkzaamheden van logementhouders en van gidsen kan gerekend worden, met dit onderscheid, dat de Europeesche reisagentschappen trachten hen, die zich aan hunne hoede toevertrouwen, met de minst mogelijke kosten, zooveel mogelijk van

1) Zie b.v. het Algemeen Handelsblad van 23 Juli 1895, en het Vaderland van 10 September 1895.

vreemde landen te laten zien, en wel op de gemakkelijkste, zij het niet altijd op geestontwikkelende, wijze; terwijl hunne Mekkaansche vakgenooten de bedevaartgangers, voor zoo veel mogelijk geld, zoo slecht mogelijk verzorgen en, hen uitgekleed hebbende, zich zoo spoedig mogelijk van hen ontdoen. Ook zijn de reisagenten in Europa niet gewoon elkander hunne *clientèle* te betwisten met vuist- en stokslagen, welke in het Heilige Land, b.v. bij aankomst van een pelgrimsschip te Djeddah, niet zelden, in stede van op het hoofd van den concurrent, op dat van een betwisten bedevaartganger nederkomen. Voor nadere bijzonderheden omtrent de pelgrimsagenten en hunne praktijken, meen ik den lezer te mogen verwijzen naar de jaarlijks gepubliceerde, uitstekende verslagen onzer opvolgende Consuls te Djeddah[1)]. Maar wat hier wel dient te worden vermeld, is, dat de Mekkaansche pelgrimsagenten, òf zelf het land waarvan zij de exploitatie hebben, bezoeken, òf daarheen hunne geëmployeerden zenden om bedevaartgangers te werven. Nevens deze personen, ziet men ook anderen van Mekka uitzwermen, van wie eigenlijk niemand weet, wat het doel hunner reis is, dan alleen dat die reis ook met de bedevaart schijnt in verband te staan. Zij komen veelal over Singapoere naar de Inlandsche staatjes in onze Buitenbezittingen of op het schiereiland Malakka. Java en Madoera bezoeken zij minder, omdat aldaar het toezicht op de vreemdelingen zooveel scherper wordt uitgeoefend. Sommige dezer personen dragen militaire medailles of andere eereteekenen van den Grooten Heer. Vermoedelijk zijn het gewezen onderofficieren of soldaten uit diens leger. Zij weten zich, onder voorgeven van eene quasi-officieele zending, in te dringen bij de Inlandsche vorsten en hoofden of andere aanzienlijken. Zij collecteeren voor vrome stichtingen te Mekka, of belasten zich met het bezorgen van eene vrome stichting aldaar dan wel van eene bedevaart ter intentie van hunnen gastheer. De meerderheid heeft intusschen niet zulk eene deftige *clientèle*. Zij wenden zich tot de gegoede burgerij met dezelfde bedoelingen. Voor de leus heeten zij handelaren te zijn; doch wat zij aan waren medebrengen, bestaat uit kleine

1) Zie laatstelijk nog over dit onderwerp, Kok: De Mekka-tochten, in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Jaarg. 1900, p. 471 en vv.

hoeveelheden kruiden, rozenolie, valsche steenen, rozenkransen, amuletten, fleschjes water uit de bron Zamzam, en andere dergelijke fraaiigheden meer. De geringe waarde hunner handelsgoederen staat in geen geval in verhouding tot de kosten van eene reis van Mekka naar den Archipel. Daar zij als Arabieren gekleed gaan, en, nevens ééne of meerdere Inlandsche talen, ook Arabisch spreken, noemen onze ambtenaren hen gewoonlijk ‘Arabieren’, en vereenzelvigen hen met de bewoners der Arabische wijken. Grooter dwaling is bijna niet te bedenken. Laatstgenoemde Arabieren, d.w.z. die uit Hadhramaut afkomstig, willen niets te maken hebben met de Mekkaansche fortuinzoekers. Dit is niet alleen het geval met de woestijn-ridders, maar evengoed met de burgers uit de steden van Hadhramaut, allen naar den Archipel gekomen om door handel, of op welke andere wijze ook, hun economischen toestand te verbeteren. Intusschen staan de Hadhramauters bij onze bestuursambtenaren in slechten reuk, tengevolge van hetgeen die ambtenaren als gebrek aan eerbied voor het gezag aanmerken, en in niet minder slechten reuk bij de Europeesche kooplieden, wegens de voornaamheid, waarmede vooral de edellieden onder hen maar al te dikwijls vergeten hunne handteekening te honoreeren. Voeg daarbij dat speciaal laatstgenoemden, ook wat onzindelijkheid betreft, sprekend op de Europeesche ridders uit de Middeleeuwen gelijken, en men zal lichtelijk begrijpen, hoe de overgroote meerderheid der tegenwoordige Hollanders over hen denkt. Deze antipathie maakt, dat men hen inderdaad niet kent, en dat men dientengevolge niet alleen hunne zeer vele goede eigenschappen over het hoofd ziet, maar hen ook vereenzelvigt met uiterlijk op hen gelijkende personen, waarvan zij juist zulk een afkeer hebben, dat laatstgenoemden de Arabische wijken zooveel mogelijk vermijden. Zelf niets liever wenschende dan uit hunne nationaliteit munt te slaan bij de Inlandsche bevolking, kunnen zij niet velen dat ditzelfde, soms nog met beteren uitslag, gedaan wordt door lieden, die zij terecht als nagemaakte Arabieren beschouwen. De Mekkaansche zendelingen nemen dan ook bij voorkeur hun intrek in de wijken, waar de Inlandsche geestelijkheid met haren aanhang woont, in welke wijken tevens dikwijls vreemde handelaren of industrieelen en vooral gewezen bedevaartgangers wonen, onder

wie zij dikwijls oude bekenden aantreffen. Het zijn alle deze Mekkaansche zendelingen, die door hunne gesprekken het Panislamisme bevorderen, in denzelfden geest als te Mekka geschiedt ten aanzien der bedevaartgangers. Hun verblijf in den Archipel duurt in den regel zeer kort, althans op ééne plaats. Geen hunner zet zich aldaar voor goed neder, en dit heen- en wedertrekken tusschen Nederlandsch-Indië en Mekka is één der krachtigste middelen om den band met die stad, en daarmede den van haar uitgaanden invloed op onze Mohammedaansche onderdanen, levendig te houden.

Als tweede propaganda-middel noemde ik de geestelijke broederschappen. Evenmin als de bedevaart kan het de bedoeling van dit opstel zijn deze broederschappen in het algemeen te behandelen; doch ik zal mij ook te dien aanzien beperken tot hun optreden in verband met het Panislamisme. Bovendien bestaat over de broederschappen eene bij uitnemendheid uitgebreide litteratuur, vooral in Frankrijk. Het zijn vereenigingen, oorspronkelijk gevormd uit hen, die, nevens de in de Mohammedaansche wet gevorderde en gereglementeerde godsdienstige ceremoniën, ook nog andere niet-verplichte devoties wenschen te verrichten, als middel om zich de zaligheid zekerder te verwerven, dan door slechts te doen wat Allâh positief van de menschen vordert. Men noemt dergelijke devoties in het Arabisch *tarîqah*, in het Maleisch en Javaansch als *tarékat* uitgesproken, een woord dat letterlijk ‘weg’ beteekent. Deze devoties zijn eene uiting van mysticisme, en het overal voorkomende verschijnsel, dat de mystieken spoedig eene neiging vertoonen, om aan hunne, in beginsel surerogatoire en supplementaire, devoties meer gewicht te hechten, dan aan hetgeen de godsdienst als een positieven plicht vordert, is ook spoedig in den Islâm zichtbaar geworden. De hierbedoelde devoties bestaan uit allerlei, meestal weinig of geene ethische beteekenis hebbende godsdienstige excentriciteiten. In afgeleide beteekenis is verder het woord *tarîqah* overgegaan op de broederschap zelf. Elke broederschap heeft hare eigene speciale devotie. Zij noemt zich naar dengeen, die deze devotie heeft ingesteld, en de vereeniging heeft georganiseerd. De leden van sommige broederschappen wonen in eene soort van kloosters bijeen; andere dergelijke vereenigingen hebben slechts ordenshuizen, waar de administratie

gevoerd, en de devotie verricht wordt, terwijl de broeders als gewone menschen in de maatschappij verkeeren. Wederom anderen hebben slechts een ordenshuis voor het hoofdbestuur, maar ter plaatse, waar dit niet gevestigd is, bestaat geen eigen gebouw voor de devotie bestemd. De leden van sommige broederschappen zijn bedelmonniken; die van anderen zijn welgestelde lieden. Alle broederschappen komen echter daarin overeen, dat zij eene krachtige organisatie bezitten met hoofden, onderhoofden, provinciale hoofden, enz.; terwijl de broeders verdeeld zijn in hierarchiek aan elkander gesubordonneerde graden, waarvan alleen de laagste gemakkelijk toegankelijk is. Allen vorderen bovendien eene blinde gehoorzaamheid der leden van de respektieve graden aan hunne meerderen in de broederschap, en allen zijn gericht op het opwekken van extase, ook bij de lagere broeders, zelfs door mechanische middelen[1]. Het behoeft geen betoog, dat dergelijke vereenigingen, waarvan elk lid in handen van zijne meerderen moet zijn, gelijk het in een Maleisch werk wordt uitgedrukt: ‘als een lijk in handen van den lijkwasscher’[2], alzoo tot de bedenkelijkste zaken behooren, welke men zich uit een staatkundig en maatschappelijk oogpunt kan voorstellen. Al zijn immers die vereenigingen niet opgericht met een staatkundig of maatschappelijk doel, zoo kunnen zij door hare hoofden te allen tijde, door een enkel bevel, in politieke of sociale geheime genootschappen worden geconverteerd. En dit zijn velen dan ook al sedert lang geworden. Het feit, dat de voornaamsten haren hoofdzetel hebben te Mekka, maar daarbuiten over nagenoeg de geheele Mohammedaansche wereld met hare organisatie zijn verbreid, heeft ze bovendien tot de aangewezen instrumenten voor de Panislamietische propaganda gemaakt. Het zijn vooral de broederschappen der Sinoesî's en der Naqsjibandî's, waarvan men in de laatste 25 jaren ten deze veel hoort spreken. Eerstgenoemde bewerkt Noord-Afrika, en bestrijdt aan den eenen kant de Europeesche

1) Ook de niet-deskundige lezer heeft zeker wel eens gehoord van de zoogenaamde ‘draaiende’ en ‘brullende’ derwisjen, waarvan de Europeesche vreemdelingen te Constantinopel en te Caïro de oefeningen veelal als eene bijzonderheid gaan bijwonen.

2) Zie Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. XXXI (1886), p. 73, 74.

overheersching; doch zij is aan den anderen kant, naar men zegt, een machtige faktor geweest tegen de verdere uitbreiding van het Rijk der Mahdisten. De Naqsjibandî's bewerken het Oostwaarts van Mekka gelegen terrein, speciaal Britsch- en Nederlandsch-Indië.

Te Mekka tracht men in de broederschappen vooral bedevaartgangers uit laatstgenoemd land op te nemen. Verreweg de meesten hunner brengen het niet verder dan den laagsten graad, en, aangezien voor de receptie moet betaald worden, is dit eenvoudig eene finantieele speculatie op de ijdelheid der Inlanders, aan wie men wijs maakt, dat zij aldus een hoogen geestelijken rang erlangen, van welken rang als bewijsstuk een deftig diploma wordt uitgereikt. Deze adepten begrijpen van het politieke streven der broederschap natuurlijk niet meer, dan hetgeen men hun gelieft te vertellen. Zij beschouwen zich echter als daarbij ingelijfd, en als verplicht om, in hun land teruggekomen, te doen wat door de aldaar bescheiden provinciale of locale hoofden der broederschap zal worden gelast. Enkele Inlandsche bedevaartgangers blijken echter in de broederschap bruikbare elementen te zijn voor meer intellectueelen arbeid. Zij klimmen daarin op, zelfs tot een hoogen rang, en hunne kennis van de plaatselijke toestanden in hun land komt aan de propaganda aldaar zeer ten goede. Welke gevolgen dit alles hebben kan, is vooral gebleken uit den opstand in Bantam in 1888. Toevallig zijn de bijzonderheden van deze beweging, haar verband met Mekka, en de rol, daarin door de broederschap der Qâdirî's gespeeld, nauwkeurig kunnen worden nagegaan[1)]. Maar ook in andere pogingen tot verzet tegen ons gezag is de invloed der broederschappen onmiskenbaar geweest, al waren zij, die daarover bericht gaven, niet voldoende op de hoogte van den Islâm om bepaald te definieeren, wat er omging. Telkens wanneer men echter leest, dat bij een opstand de strijders zich door het houden van de speciale oefeningen der broederschappen tot het bieden van krachtigen tegenstand opwonden, kan men zeker zijn, dat ook eene broederschap achter de beweging

1) De lezer vindt een en ander uitvoerig beschreven in een anonym opstel, getiteld: De wording en het verloop der Tjilegonsche troebelen in 1888, te vinden in de Indische Gids, Jaargang 1891, dl. II, p. 1137 en vv.

stond, al werd die broederschap niet genoemd, en al meenden de berichtgevers, dat zij met eene gewone Mohammedaansche godsdienstige ceremonie te doen hadden. Zoo b.v. was hetgeen men in den Bandjermasinschen opstand van 1859, '*beratip beamal*' noemde, volgens de beschrijving[1)], niets dan de devotie van eene broederschap, en was dus naar alle waarschijnlijkheid zoodanige broederschap ook in dien opstand gemengd.

IX.

Het beginsel van de staatkundige eenheid der geheele Mohammedaansche wereld, in de *Sjarî'ah* nedergelegd, is natuurlijk de groote en algemeene oorzaak van het slagen der propaganda ten behoeve van het Panislamisme. Daarnaast heeft men echter secundaire oorzaken, welke die propaganda tegenwoordig begunstigen. Bedoelde oorzaken loopen in de verschillende landen zeer uiteen, en aan dit onderwerp wil ik enkele slotbeschouwingen wijden. In Algerië hebben de Franschen zich bij een goed deel der Mohammedaansche bevolking gehaat gemaakt, door hunne al te groote toeschietelijkheid. Zij hebben die bevolking dadelijk willen behandelen, alsof zij zich reeds met hare veroveraars had geassimileerd, en haar willen bevoordeelen met Fransche wetten en Fransche instellingen, welke zij niet verlangde. Sommige instellingen werden dientengevolge in de kolonie zelfs de caricatuur, van hetgeen zij behoorden te zijn. Men denke b.v., wat dit laatste betreft, aan de bekende gemeenteraads-verkiezingen aldaar. Vooral sedert Frankrijk eene republiek werd, is men in Algerië op dezen weg nog verder gegaan dan vroeger, en heeft men bovendien getracht de inheemsche bevolking vatbaar te maken voor 'de rechten van den mensch' en 'de groote beginselen van 1789.' Als voorbeelden noem ik slechts de *instruction morale et civique* als verplicht leervak, ook voor de Inlandsche lagere scholen, en het verklaren tot *citoyens français* van alle Inlandsche Israëlieten. In Tunis, waar men zich tot dusverre met een protectoraat heeft vergenoegd, is de verhouding tot de bevolking dan ook beter. Aan den

1) Zie Veth: Het beratip beamal te Bandjermasin, in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, Jaargang 1869, dl. II, p. 197 en vv.

anderen kant hebben de Engelschen in Britsch-Indië en Egypte evenzeer veel kwaad bloed gezet, door in het omgekeerde euvel van de Franschen te vervallen. Zij hebben de inheemsche bevolking hooghartig van zich afgestooten, door haar te behandelen als een lager ras dan dat der Britten. Wel is waar hebben zij de zeden, het recht en den godsdienst der bevolking niet met geweld door de Engelsche zeden, het Engelsche recht en den Engelschen godsdienst willen vervangen; maar omgekeerd hebben zij ook niets gedaan voor de nationale en organische ontwikkeling van die zeden, dat recht en dien godsdienst. Zij hebben evenmin de economische belangen der bevolking beschermd in den strijd tegen het Engelsche kapitaal, den Engelschen handel en de Engelsche nijverheid[1].

Alle deze oorzaken van afkeer van de Europeesche heerschappij hebben wij in onze Oost-Indische bezittingen weten te ontzeilen. Wanneer men aan ons koloniaal beleid iets zoude kunnen verwijten, dan is het dat wij, bij de uitbreiding van ons rechtstreeksch gezag, zoo zeer de rechtsgelijkheid tusschen de Inlandsche en de Europeesche beschaving tot een beginsel hebben verheven, dat daardoor de assimilatie tusschen de inheemsche bevolking en ons beslist wordt tegengegaan. Daardoor is, in het bijzonder op juridisch gebied, een dualisme in het leven geroepen, hetwelk, in zijne tegenwoordige gedaante, hoe langer hoe minder houdbaar dreigt te worden, naarmate de beide categoriën van ingezetenen, Inlanders en Europeanen, meer met elkander in individueele aanrakingen komen. In elk geval wordt in onze bezittingen het Panislamisme niet bevorderd door algemeene oorzaken van ontevredenheid jegens het Europeesche bestuur. Locale en tijdelijke oorzaken van ontevredenheid kunnen daarnaast bestaan, maar hebben dan ook geene andere dan locale en tijdelijke gevolgen. In de streken, waar men ons bestuur eenmaal heeft leeren kennen, is men in den regel daarmede tevreden.

1) Zij, die geene gelegenheid hebben speciale werken te raadplegen overde, vooral sedert een 30-tal jaren, meer en meer toenemende nationalistische beweging in Britsch-Indië tegen Engeland, vinden een overzicht van de oorzaken, de strekking en den omvang daarvan in de opstellen van Filon, getiteld: L'Inde d'aujourd'hui d'après les éerivains indiens, in de Revue des deux mondes, van 15 November 1899 en vv.

Het eenige, wat men daarvan zoude kunnen zeggen, is dat de Inlander ons niet zelden vervelend vindt, omdat wij alles. zoo precies willen hebben, alles opschrijven, en telkens nieuwe staatsbladen uitvaardigen, welke hij niet inziet, dat zooveel beter zijn dan de ouden. Daarbij moeten als anti-Panislamietische faktoren in rekening worden gebracht, de gehechtheid der bevolking in vele streken aan hare, met den dogmatischen Islâm strijdige, instellingen, en, wat de vazal-staatjes betreft, de met het Imâmaat van de Verheven Porte onvereenigbare nationale opvattingen omtrent de vorstelijke waardigheid. Vooral het gewicht van laatstgenoemden faktor mag niet worden onderschat. Het zoude echter te ver voeren dit punt nader te ontwikkelen. In verband daarmede, zij er alleen op gewezen, dat de opstanden tegen ons gezag nimmer ten doel hadden het uitroepen van den Sultan van Turkije als vorst, doch steeds het stichten van een nationalen Inlandschen staat. Zelfs de, beslist van Mekka uit aangestookte, Bantamsche opstand, waarover ik zooeven sprak, maakt op dezen regel geene uitzondering.

Verkeeren wij dus in menig opzicht ten aanzien der Panislamietische propaganda in gunstiger toestand dan Frankrijk of Engeland, ten aanzien van de verhouding tot Mekka is de balans ten onzen nadeele, en, daar wij zagen, dat bedoelde propaganda juist van die stad uitgaat, is dit zeer bedenkelijk voor de toekomst. Het is een nog niet verklaard, en misschien ook wel niet te verklaren verschijnsel, dat sedert eeuwen bedoelde stad op de tot den Islâm bekeerde volken van het Maleische ras eene raadselachtige aantrekkingskracht uitoefent. De statistieken - vooral de vroegeren - omtrent de bedevaart zijn zeer zeker niet in bijzonderheden betrouwbaar; doch zoo kunnen zij niet zijn uit de lucht gegrepen, dat men daaruit niet de gevolgtrekking zoude mogen maken, dat geene streken, in verhouding tot hare bevolking en tot den afstand van het Heilige Land, van ouds zulk een groot contingent bedevaartgangers hebben geleverd als de Oost-Indische Archipel[1]. De bedevaart is, éénmaal in zijn leven verplicht,

1) Slechts Egypte en Arabië leveren tegenwoordig, in verhouding tot hunne bevolking, gemiddeld meer bedevaartgangers aan Mekka. Sedert 1894 is het getal bedevaartgangers uit Nederlandsch-Indië niet slechts relatief, maar ook feitelijk grooter - sedert 1897 zelfs veel grooter - dan dat uit Britsch-Indië: met eene bijna dubbel zoo sterke Mohammedaansche bevolking. Zie onze Consulaire Verslagen uit Djeddah over 1896 en volgende jaren.

voor elk meerderjarig, vrij Muzelman, in het volle genot zijner verstandelijke vermogens, mits niet door ziekte of lichaamsgebreken verhinderd, en mits daartoe de middelen bezittende. Dit laatste punt wordt door de Arabische juristen van de in den Archipel geldende richting van Sjâfi'î aldus nader uitgewerkt, dat men de bedevaart niet mag doen ten koste van zijne crediteuren of van de personen, tot wier onderhoud men naar de wet verplicht is, waartoe in het bijzonder de leden van iemands gezin gerekend worden. Men behoeft verder de bedevaart niet te doen, ingeval van onveiligheid van den weg naar Mekka, en ingeval men, verder dan twee dagreizen van Mekka wonende, de noodige transportmiddelen niet kan betalen, naar zijn stand en naar het plaatselijke gebruik. Binnen dien afstand moet men, bij gebreke van de vereischte fondsen voor transportmiddelen, de bedevaart desnoods te voet verrichten. Wat nu de Inlandsche Vorsten, Regenten en andere aanzienlijken, vooral de ambtenaren in dienst van het Gouvernement betreft, dezen gaan, zelfs al zijn zij aan hunnen godsdienst zeer gehecht, betrekkelijk weinig naar Mekka, omdat zij bijna altijd wel eene reden van vrijstelling weten te bedenken. Hoogstens laten zij te hunner intentie eene bedevaart door een gemachtigde doen.

Anders is het echter met de massa der bevolking gesteld. Zelfs in streken, waar de godsdienstplichten van den Islâm over het algemeen weinig worden nagekomen, of waar het Mohammedaansche recht zich met allerlei anti-Mohammedaansche instellingen heeft verbroederd, ziet men tal van personen letterlijk alles opofferen om naar Mekka te kunnen gaan. Wanneer ik wel eens aan een ouden en zieken Inlander, die naar Mekka wilde, opmerkte, dat hij volgens de *Sjarî'ah* vrijgesteld was, of aan een ander, die alles had te gelde gemaakt, zijne schulden niet betaalde, of zijn gezin onverzorgd achterliet[1)], dat hij zelfs niet mocht gaan, ontving ik slechts ten

1) Het voorschrift van art. 2 al. 2 van Ind. Stbl. 1859 No. 42, dat men, om een paspoort naar Mekka te bekomen, moet aantoonen behoorlijk te hebben voorzien in het onderhoud zijner achterblijvende betrekkingen, gedurende zijne afwezigheid, schijnt in de praktijk niet voldoende gehandhaafd te worden of te kunnen worden.

antwoord: ‘Allâh roept mij!’ Men heeft deze aantrekkingskracht wel eens trachten te verklaren door de ijdelheid der Inlanders om, teruggekeerd, met den titel *hadji* (afgeleid van het Arabische *hâdjdj*, d.i. ‘bedevaartganger’) te pronken, en zich, althans bij plechtige gelegenheden, naar 's lands gebruik, in de Arabische kleederdracht te mogen steken. Maar dit prerogatief kan, zelfs in verband met de materieele voordeelen, nog in sommige streken aan het hadjischap verbonden, den trek naar Mekka niet voldoende verklaren. Ware het niet, dat dezelfde trek zich openbaarde in streken, waar ons gezag nog weinig of niet werkt, men zoude de verklaring van dien trek eerder zoeken in het verlangen om eenigen tijd van het vaderlijke toezicht der Europeesche ambtenaren bevrijd te zijn, met andere woorden aan eene onbestemde zucht naar emancipatie.

Niet minder zonderling is het gezag, hetwelk aan Mekka en aan alles wat daar vandaan komt, van ouds in den Oost-Indischen Archipel wordt toegekend. Voor de groote meerderheid der Mohammedaansche bevolking is alles, wat men haar van Mekka uit gelieft te verkondigen, onomstootelijk waar. En deze gezindheid bestaat sedert eeuwen. De vorsten van Mataram en die van Bantam achtten zich eerst bevoegd tot het voeren van den sultanstitel, toen hun die respektievelijk in 1613 en 1638 uit Mekka werd verleend, door wien, meldt de geschiedenis niet. In het jaar 1641 begon in Atjeh eene periode van vier opvolgende vrouwenregeeringen, welke duurde tot in 1699, toen een uit Mekka ontvangen juridisch advies voldoende bleek om de Sultane Kamâlat-Sjâh af te zetten, als zijnde de regeering eener vrouw in strijd met het Mohammedaansche recht. De gevoelens jegens Mekka uiten zich tegenwoordig vooral ook in den eerbied, welken de Inlandsche bedevaartgangers voor hunne Mekkaansche leidslieden op den tocht naar de Heilige Stad koesteren, en in de gelatenheid, waarmede zij van hen en van anderen aldaar letterlijk alles verdragen. Ongelukkigerwijze nu bestaat bij de Mekkanen niet slechts, gelijk ik hierboven aantoonde, een vijandigen geest tegen de Europeesche regeeringen in het algemeen; maar van Nederland, en al wat Nederlandsch is, blijkt hun afkeer al bijzonder sterk. Zelfs waar het de keuze van eene scheepsgelegenheid geldt, wordt

door de meeste pelgrimsagenten alles gedaan, wat zij kunnen, om hunne *clientèle* aan de Nederlandsche vlag te ontrekken, zij het ten voordeele cener andere Christelijke vlag, liefst de Engelsche. De redenen welke voor deze gezindheid ten onzen aanzien bestaan, zijn nog niet opgehelderd.

In dezen eerbied voor Mekka is vermoedelijk ook de oorzaak te zoeken van het aanzien, hetwelk in Nederlandsch-Indië veelal zij genieten, die de bedevaart hebben verricht. Ofschoon het wel in den aard der zaak ligt, dat, naarmate een land verder van Mekka verwijderd is, het doen der bedevaart, ook in verband met de vrijstellingen, minder algemeen wordt, en dat de titel van ‘bedevaartganger’, in Arabië zelf door niemand gevoerd, hier en daar[1)] als eene onderscheiding wordt gedragen, zoo gaat men ten deze toch nergens zoo ver als in den Archipel. Wanneer men namelijk enkele plaatsen, als Batavia en Atjeh, uitzondert, waar het groote getal hadji's noodwendig hun aanzien bijna tot het nulpunt heeft doen dalen, zoo wordt over het algemeen een hadji als een halve geestelijke aangemerkt. Waar de Inlandsche gemeenten het recht van repartitie van belastingen en heerendiensten hebben, ziet men niet zelden de hadji's, als een bevoorrechte stand, daarvan vrijgesteld. Elders geeft men hun toelagen uit de kerkelijke opbrengsten, onder de namen van *djakat* en *pitrah* bekend, en wel in absoluten strijd met het theoretische recht van den Islâm. En ook waar dergelijke officieele voordeelen ontbreken, kan toch het aanzien, dat de gewezen bedevaartganger geniet, zeer dikwijls langs indirecten weg in materieele voordeelen worden omgezet.

Het vreemdste van den eerbied voor Mekka en de Mekkanen is wel, dat de Inlanders dien stellig niet kunnen geleerd hebben van de onder hen gevestigde Arabieren uit Hadhramaut. Ik wees er reeds op, dat dezen jegens de zendelingen uit Mekka alles behalve goed gezind zijn; maar wat meer zegt, de bedevaart wordt door hen, in verhouding tot hunne getalsterkte, betrekkelijk weinig gedaan, ofschoon zij telkens naar en van Hadhramaut heen en weder trekken. Ook zij weten de vrijstellingen van de Wet zoo te interpreteeren,

1) Vooral in Algerië en in Bosnië schijnt dit gebruik ok zeer algemeen te zijn.

dat zij doorgaans daaronder vallen, of hoogstens tot eene bedevaart bij gemachtigde verplicht zijn, hetgeen veel goedkooper is dan zelf te gaan, indien men de adressen der gewone gemachtigden te Mekka kent, iets dat hun, door bemiddeling der aldaar gevestigde Hadhramauters, niet moeielijk valt. De Arabieren uit Hadhramaut zijn daarbij in den regel te goed op de hoogte van hunnen godsdienst om niet te weten, dat Mekka wel de plaats is, die het grootste heiligdom van den Islâm bevat, maar dat die heiligheid volstrekt niet van rechtswege is overgegaan op alle Mekkanen, al noemen dezen zich liefst de ‘buren van Allâh’, zinspelende op het leerstuk dat Allâh's troon gelegen is vlak boven de Ka'bah. Opmerkelijk is het zeker, dat de in Nederlandsch-Indië geboren afstammelingen van Hadhramautsche Arabieren, naarmate zij hun Arabisch karakter en het gebruik der Arabische taal in het tweede en de volgende geslachten verliezen, ook wat eerbied voor Mekka betreft, meer en meer tot de Inlandsche opvattingen gaan overhellen.

L.W.C. VAN DEN BERG.

Onze kunstnijverheid in gevaar.

Onder den ontzettenden hoop papieren, welke - helaas, zonder orde of regelmaat - haast dagelijks neerplonsen in de brievenbus van wie zich ietwat argeloos geabonneerd heeft op de Bijlagen tot de handelingen der Staten Generaal, bevinden zich een tweetal halfvelletjes, die vermoedelijk door de meesten aldus begiftigden onmiddellijk verfrommeld en naar de papiermand zijn verwezen. En toch bevat dat eerste halfvelletje eene Koninklijke boodschap, een Ontwerp van wet, alsmede eene Memorie van toelichting, en het andere halfvelletje de omtrent het eerste half-velletje gehouden beschouwingen van verscheidene leden - wederom onderverdeeld in ‘sommige’ en ‘andere’, - van ‘een tweede groep’, van ‘een derde groep’, en zelfs ten slotte van kamerleden, die zich getroosten moeten om zonder nadere aanduiding, ala een anonym plebs voor den lezer te verschijnen; en zulks dan ook ten volle verdienen, omdat zij over alles en nog wat, maar niet over het te behandelen wetsontwerp hunne gedachten lieten gaan.

Niet slechts is de inhoud dier beide halfvelletjes uit een menschkundig oogpunt merkwaardig, en geldt het hier een groot nationaal belang, (al zoude men zulks bij den eersten aanblik betwijfelen) - een belang waarbij nu eens tot afwisseling niet enkel de armen betrokken zijn, maar onze landgenooten van alle standen: rijken en zelfs zéér rijken, volwassenen en kinderen - maar daarenboven behoort dit wetsontwerp tot die weinige, welke in de oogen van zelfs den strengsten opperceremoniemeester ‘Gidsfähig’ zijn.

Doch na aldus uwe nieuwsgierigheid te hebben opgewekt,

moet ik aarzelen die te bevredigen door het onderwerp te noemen. Want uwe hartelijke belangstelling zoude dadelijk tot het vriespunt dalen: immers het betreft hier eene categorie van personen, van welke de leden der Tweede Kamer onvervaard durven verklaren (en gij weet toch hoe liefderijk, blijkens de Ongevallenwet, dat lichaam is voor den kleinen man!) ‘dat de reden waarom hun onderwijs te wenschen overlaat, gelegen is in het weinige prestige dat die leeraarsgewoonlijk hebben bij hunne leerlingen, die veelal uit meer beschaafde standen der maatschappij voorkomen, en dientengevolge in opvoeding en beschaving, alsook in algemeene kennis, zoo al niet boven hunne leeraren uitmunten, dan toch met hen gelijkstaan.’

Wanneer men nu bedenkt dat het hier scholen betreft, die - in abstracto althans - enkel beoogen mededeeling van algemeene kennis, ontwikkeling en beschaving; en het schoolgeld op die inrichtingen van onderwijs dan ook in den regel niet meer bedraagt dan ƒ 30 's jaars, slechts zelden boven ƒ 60 stijgt; er zelfs kosteloos leerlingen worden toegelaten; dan moet men wel tot de overtuiging komen dat leermeesters van zulke scholen, die nòg beneden hunne leerlingen staan, zich al op een zéér lagen sport van den maatschappelijken ladder bevinden - althans in de oogen van die ‘sommigen’.

Gij begrijpt dus mijne aarzeling om zulke heeren in salons te brengen waar *de Gids* gelezen wordt! En ook nog om een andere reden ben ik huiverig het woord te noemen dat u het raadsel ontsluiten zal; want tien tegen een dat dit woord zooal eenige, althans geen bijzonder aangename herinneringen uit uwe jeugd zal opwekken - hoewel niet zulke schrikbeelden voor den geest zullen oprijzen als geschieden zou door het oproepen van den tandarts, van de pianojuffer, en van den kleermaker of naaister, die juist passen komt als men zulk een heerlijk spelletje met schoolkornuitjes heeft beraamd! Doch ik wil u niet langer in onzekerheid laten: de Koninklijke boodschap van den 6^{en} Juli 1900 betreft een ontwerp van wet tot wijziging der *Teekenakte*.

‘Teekenmeesters! Zijn 't anders niet!’ - hoor ik u onwillekeurig uitroepen; en reeds zie ik hoe gij dit geschrijf neerlegt en uwe gedachten laat zoeken naar een meer behagelijk onderwerp van mijmering. En ik vind zulks zóó

begrijpelijk - al is het niet te billijken - dat ik onmiddellijk, ten einde uw gezelschap niet te verliezen, wetsontwerp, Minister en kamerleden op zij schuif, en u uitnoodig met mij in gedachte weg te snellen naar eene stad, welker naam te hooren alléén reeds voldoende is om allen wrevel weg te vagen, waarheen dezen zomer alle blikken gericht waren, waar gij vermoedelijk zelf in levenden lijve geweest zijt - met of zonder echtgenoote: naar Parijs, naar het de wereld tentoonstellende Parijs!

Parijs! Dat woord heeft een bijzonderen klank. Het doet niet denken aan een hoofdstad van een land, zooals de klanken Londen, Berlijn of Weenen doen; ook door ‘wereldstad’ kan men den indruk niet weergeven, die dat woord op den hoorder maakt - want ‘wereldstad’ is een heel banaal uithangbord, dat zelfs steden van den derden rang zich veroorloven - neen, Parijs is *de* stad, de stad der wereld; zooals eertijds Rome.

Van alle deelen der aarde maakt de sterveling zich op tot een pelgrimstocht naar die stad der steden; en gelijk een fata morgana de zee weerspiegelend, nieuwe kracht schenkt aan wie aammechtig trekt door de woestijn, zoo stijgt als eene verlokking Parijs omhoog op de eindelooze Australische vlakten, waar in brandende zon de schapenfokker berekent hoeveel glinsterend goud de vettige wol zijner kudden hem zal toevoeren; en hel verlicht het schijnsel harer boulevards de donkere gangen - voor den oningewijde reusachtige konijnenholen - welke op hoop van rijken vondst, de ‘prospectors’ bij honderdtallen graven in de berghellingen van Colorado. En niet de geur der bosschen, maar de keukenuitwaseming der beloofde stad bedwelmt den stoeren Noor, terwijl hij meedoogenloos neervelt de reuzen des wouds, tot prijs van zijn opgaan daarhenen. - Zoo zijn over de geheele wereld planten- en dierenrijk, ja zelfs de moederaarde, schatplichtig aan Parijs!

Waarom? Zoekt men er vroomheid, zoekt men er wijsheid, zoekt men er kunst? Ach, dat alles kan men even goed elders, veel zelfs beter elders vinden, en óók wel dichter bij huis. Neen, de verlokking van Parijs is eene geheel andere, en zij heeft zich belichaamd in menschengestalte. Haar zoekt

ieder manspersoon, die verbeelding heeft - en wie bezit niet eenige verbeelding, dien *grain de folie*? En wat ieder manspersoon zoekt, wil ook ieder vrouwspersoon leeren kennen: datgene waardoor Parijs zich onderscheidt van alle andere steden: de Vrouw! Let wel: de *vrouw*! Niet: de moeder, de echtgenoote, de dochter; maar die verschijning, welke wèl moeder, echtgenoote of dochter kan zijn, doch zulks niet is in de eerste of eenige plaats, en in welker wezen zich incarneert dat ‘superflu’ wat meer dan iets anders is ‘le nécessaire’: de Bevalligheid!

Want Parijs is de stad der Bevalligheid, - der bevalligheid, die men zich hoeden moet te verwarren met Schoonheid!

Parijs toch bezit slechts ééne schoone vrouw, en die herinnert men zich enkel op regenachtige dagen. Geduldig wacht zij ons dan op, heel in de diepte van een eindelooze gang, staande tegen een rood voorhangsel, in grel, koud-armoedig licht, zooals bij een photograaf. En zij heeft geen armen meer, en hare onderste ledematen zijn verhuld.... Doch dat alles doet er niet toe; nauwelijks genaderd, vallen wij haar aanbiddend te voet; want in haar, in die te Milo gevonden Venus, is de Schoonheid belichaamd!

Evenwel, niet lang vertoeven wij bij dit geschenk van het land van Homeros; de mensch is dra van schoonheid verzadigd: zij is hem te volmaakt, in strijd met zijne natuur; onze zinnen zijn buiten gebleven, op de woelige straat; en snel keeren wij ons om, rennen bijna de lange zalen door om toch maar spoedig ons weer te omgeven door de atmosfeer van Parijs: de atmosfeer der bevalligheid.

Atmosfeer niet enkel in figuurlijken zin - want het wil mij voorkomen dat die Parijsche bevalligheid inderdaad is eene afspiegeling van de Parijsche lucht. Ga daartoe slechts met mij mede naar de Place du Carrousel. - Gij herinnert u nog wel dat plein en de Cour des Tuileries vóór de Commune? Een groote steenen vlakte - zóó groot, dat de hooge paleizen die het rondom insloten, lage werkmanswoningen schenen; en het geheel al dat triestige, al dat verlatene had van een hofje. Doch die uitbarsting van volkswaanzin heeft - evenals ‘Jene Kraft, die stets das Böse will und stets das Guteschafft.’ - ongewild, door het neerwerpen der steenen schutting, aan het Louvre iets geschonken, wat zelfs de brutaalste heerscher

niet zoude hebben durven vragen: eene geleidelijke overgang van de gebouwenmassa tot den tuinaanleg van le Nôtre; die overgang, welke te Versailles zoo deerlijk wordt gemist. Aldus is de Place du Carrousel geworden tot het mooiste plekje van Parijs: zet u slechts neder - liefst tegen zonsondergang - op een dier banken, welke deel uitmaken van den sokkel van het Louvre, ziende naar het westen. Het steenen plein wordt dan tot een rustige, neutrale voorgrondsbedekking - zoo iets als een stemmig kleed in een tentoonstellingslokaal - terwijl de perspectief der grauwe paleizenreeksen, die zich langs Seinekade en Rue de Rivoli uitstrekken, dienstdoende als omlijsting, het oog ter weerszijden stuiten, en den blik dwingen zich te richten op den achtergrond, waar tusschen de hoogdakige paviljoenen van Flora en van Marsan zich uitstrekt een toovertuin van fijn wolkend groen. Voortgezet in de Champs-Elysées met telkens (door grooteren afstand) teederder kleurschakeering, vindt deze eindelijk in de nevelblauwe Arc de l'Etoile hare bekroning en afsluiting; doch hoe geniaal bedacht en fijn uitgevoerd ook deze stads-landschapsarchitectuur zij, het tafreel ontleent zijne grootste bekoring niet aan wat menschenhanden wrochten, maar aan de dampige, zacht getinte lucht van het Seinedal, waarin lichte wolken drijven, die nu door de ondergaande zon afgezet worden met gouden biesjes, zooals randen van Sèvres-porseleinen schotels. Ja, zóó gezochtbevallig zijn voor ons, Hollanders, die overal in de natuur Rembrandt zoeken, wolkenvorm en kleurschakeering van het Parijsche uitspansel, dat zij op doek gebracht, ons even gemaniereerd toeschijnen als de toch in hun genre niet minder realistische schilderijen van Watteau. Alleen in zulk een bijzondere lichtend-grijze atmosfeer - stof van parelen - evenzeer verschillend van de fletse Noordelijke luchten als van den te blinkenden Italiaanschen hemel, kan zich naar den eisch bewegen zij, die in het kleed der Mode, heerscht over de wereld. - Gelijk Venus geboren werd uit het reine schuim der zee, kon slechts in eene Parijsche luchtheveling de Bevalligheid tot lichaam worden!

Dáárin ligt de bekoring welke Parijs uitoefent óók op hem, wien de stad zelve is geworden tot een negentiende

eeuwsch fossiel: verouderd en verflenst; met vervoermiddelen uit den diligence tijd; plaatsen van vermaak, welker inrichting zelfs provinciegrootheden de schouders doet ophalen, en - 't ergste nog! - riekend door plaveisel en rioolstelsel, als een ontzaglijke, nooit-geruimde paardenmestvaalt!

Doch dat alles doet niets ter zake, tast het beginsel niet aan waarop de macht van Parijs berust; en geen beter bewijs hiervoor dan dat niet - zooals overal elders het geval zoude zijn - de wereldtentoonstelling de stad overheerscht, maar hier omgekeerd die onmetelijke uitstalling gedragen wordt door Parijs, en alléén aan hare aantrekkingskracht het wèlslagen heeft te danken.

Zoo willen dan ook wij tentoonstellingwaarts gaan, niet om vroomheid te vinden, of wijsheid of kunst - al ontbreken daar geenszins de getuigen van den arbeid der Missionarissen, al vieren geleerden en philantropen er hoogtij, en al wordt zelfs de kunst boordevol opgedischt - maar enkel om te zoeken datgene wat de mensch niet minder noodig heeft dan vroomheid, wijsheid en kunst, wil hij in harmonie zijn met de geheele natuur: die slechts bij uitzondering grootsch, maar liefst en het meest bevallig is.

I.

Conrad Busken Huet, zelfs voor groote steden geen eerbied gevoelende, heeft eens geschreven dat deze eigenlijk niets anders zijn dan eene aaneenschakeling van vele kleine; en moge dat oordeel ook niet geheel billijk wezen, van wereldtentoonstellingen kan wèl met het volste recht gezegd worden dat zij slechts een conglomeraat zijn van *vak*tentoonstellingen. En met dat al heeft toch elke Expositie een eigen karakter; blijft, na terugkeer, van al het geziene één bepaalde indruk over. Zoo was de Parijsche tentoonstelling van 1889 de triomf der Machine en van het materiaal waaruit werktuigen hoofdzakelijk worden opgebouwd: het IJzer. Voor wie toenmaals, afdalend van het Trocadéro, voor het eerst door den geweldigen boog van den Eifeltoren neer zag op het Champ de Mars, was dit als de openbaring van een nieuweren tijd: Dáár, de geheele breedte innemend van het reusachtige veld, strekte zich uit als een onmetelijke tempel van den arbeid - doel van den modernen pelgrimstocht - de

Hal der machines. Zelve een meesterstuk van ijzerarchitectuur, welfden zich hare hooge bogen (de hoogste der wereld) over datgene, wat men het kostbaarst bezit acht van den tegenwoordigen tijd: die duizende altaren van ijzer, waarop wij offeren met eene gewilligheid zooals nooit tijden van priesterheerschappij kenden.

En als dorpelwachters, of zooals bij een feest ten hove lakeien zich ter rechter en ter linker scharen van den opgang: stonden daar ter weerszijden van den Arbeidstempel de gebouwen voor Wetenschap en Kunst, zelven ook in de livrei van den arbeid: triomfen van ijzerarchitectuur.

Zoo was de tentoonstelling van 1889 de apothéose van den *ambachts*man; want het groote publiek kon van aldus uitgestalde werktuigen, geenerlei taak verrichtend en losgerukt uit het verband waarin zij behooren, enkel waardeeren vorm en massa, den *handenarbeid* derhalve aan hen ten koste gelegd. Zoodoende moest wel een geheel verkeerde en eenzijdige indruk medegenomen worden door die kijkers, voor wie noodwendig verborgen bleef datgene wat aan die machines hare hooge waarde geeft: de uren hoofdbrekens, het geduldig zoeken van den ingenieur, die ze ontwierp in het stille vertrek, aan de teekentafel; het jagen en angstig rondspeuren van den koopman-fabrikant-administrateur, die als straks de werktuigen opgesteld zijn in de fabriek, die kostbare inrichtingen rentegevend moet maken.

Geen wonder dan ook dat de bezoekers van toenmaals, steeds onder den indruk van dat nooit-geziene, zich telkens en telkens afvroegen: Welke triomf zal niet de Democratie vieren op de tentoonstelling, welke de negentiende eeuw sluitend, tevens het programma moet leveren voor den komenden tijd, wanneer reeds zóó lang voor het einde van dit jaarhonderd, het republikeinsch Parijs vorsten en volkeren oproepend ten wereldtournooi, het ambacht stelde op de eereplaats?

Eigenlijk een onnoozele vraag, voor wie zich herinnert hoe reeds eeuwen geleden gewaarschuwd werd dat naast het Kapitool ligt de Tarpeïsche rots. Want wie dezen zomer, in de hoop een nog sterkeren indruk te krijgen, wederom afdaalde van het Trocadéro, met in het oog steeds de schittering van toenmaals... stond stil als door blindheid getroffen.

Alle ernst verdwenen, enkel verwarring.... en *schijn*, waar vroeger eenheid heerschte en een streven naar oprechtheid. Vergeefs werd gezocht naar den hoogen koepelbouw, die den weg duidde naar de hal der machines, nu een armzalige kermisfaçade, enkel dienende tot achtergrond aan wat verouderd speelgoed: de lichtende fonteinen, - thans zelfs minder lichtend dan voorheen. De arbeidstempel beschaamd weggescholen, in mooten gehakt, tot bazar vervormd. En de werktuigen zelve? Overal hebben die een goed heenkomen moeten zoeken; en slechts wie ter tentoonstelling ging met den vasten wil er machines te vinden, kon zonder den indruk huiswaarts keeren: dat hetgeen eenmaal het kenmerkende heette van onzen tijd, in de twintigste eeuw alle beteekenis zal verloren hebben.

Doch niet enkel de arbeidstempel op het Marsveld is aan zijne bestemming onttrokken: die uitgestrekte vlakte zelve is in rang afgedaald en tot annexe verlaagd - slechts wat minder ver weg dan die bij Vincennes. Het zwaartepunt der tentoonstelling heeft zich verplaatst: naar het eigenlijke Parijs toegeschoven, ligt het nu op de Esplanade des Invalides. En terwijl elf jaar geleden Marianne in een buitenwijk - want dat is toch eigenlijk het Champ de Mars - kroonde het nuchtere ambacht, koestert nu de Parijsche Stedemaagd weer aan haar harte, wie zij eigenlijk steeds bleef vereeren: Want op de laatste wereldtentoonstelling dezer eeuw - misschien zelfs de laatste in de reeks der werelduitstallingen - heeft de Kunst hare rechten hernomen; zij is het die hier hare triomfen viert, niet enkel als Openbaring, maar óók en vooral als leidster, als opvoedster, het ambacht bezielend tot Kunstnijverheid. Die Klein-kunst toch - welker uitingen zich verhouden tot die der Groote kunst als Bevalligheid tot Schoonheid - neemt ditmaal in Parijs de plaats der eere in. Tot den mensch komende in dagelijksche, gewone vormen, weet zij meer dan iets anders het alledaagsche te maken tot een dagelijksch genot; en het is alsof de moderne maatschappij - langen tijd verdoofd door het ongekende geraas der machines, verblind door haar stangengewarrel, - thans tot bezinning gekomen, door aan de Kunstnijverheid deze hulde te brengen, wederom erkent dat niet wat den mensch maakt tot massa-werktuig, maar wat hem stempelt tot eenling:

het scheppingsvermogen, hem waarde geeft, en dus door ontwikkeling tot volmaaktheid is te brengen.

Voor wie uit de Champs-Elysées, - de eigenlijke hoofdtoegang - de tentoonstelling betreedt, vormen de paleizen der Kunstnijverheid inderdaad het centrum. Reeds van verre glinsteren zij u tegen, ter weerszijden van den zwartigen dom der Invalides. Ten hunne gerieve werd over de Seine de Keizersbrug geslagen, te hunner eere het oude Nijverheidspaleis omver gehaald, zelfs de Champs-Elysées gevierendeeld. Zoo troont de Kunstnijverheid, geheel alleen het ruime plein beslaande, terwijl de overige tentoonstellingsbevolking - evenals burgers eener stad aan den voet van een Koningsslot - zich ter zijde en op kronkelige straten tevreden moeten stellen met halve of kwartwoningen of stukjes verdieping.

Is dit alles met opzet geschiedt? Of heeft wellicht de tentoonstellingscommissie onbewust toegegeven aan dien drang, welke allerwege wordt opgemerkt; door sommigen een réveil, door anderen een reactie wordt genoemd, en naar mij voorkomt, het meest doet denken aan den kringloop der natuur, waarin óók de jaargetijden in vaste regeling op elkander volgen, maar tóch het voorjaar niet juist terug vindt alles gelijk het vorig jaar dit zag: doch den boom, die eeuwen zal trotseeren, gegroeid in den zomer; daarentegen gestorven, wat niet bestemd was den winter te overleven. Zoo zal de twintigste eeuw, al moet zij weder opnieuw aanvangen, niet ongedaan maken wat de negentiende bracht, - maar zich beter dan deze de voorgangsters herinnerende - trachten meer harmonisch verder te streven.

Welke de gebreken waren der nu ten einde spoedende eeuw, blijkt uit niets zoo duidelijk als uit de Centenaire van het meubilair, welke in het Fransche kunstnijverheidspaleis is opgesteld. Dit eeuw-overzicht kan natuurlijk slechts een brok geschiedenis doen zien; want het honderdtal jaren vormt geen afgesloten geheel: de stijl welke in den aanvang van dat tijdperk heerschte, wortelde in de Renaissance. Wie derhalve een volledig overzicht wenscht van de geschiedenis van het meubel der 19e eeuw, moet zich eerst naar het Petit-Palais in de Champs-Elysées begeven; doch ook de meer eng omschreven tentoonstelling op de Esplanade des Invalides is merkwaardig genoeg, om die even te doorloopen. Van heinde

en ver toch heeft men uit staats- en particuliere verzamelingen het beste bij elkander gebracht, en het te zamen gebrachte op zóó oordeelkundige wijze vereenigd tot een geheel, dat zulks voldoende is om te bewijzen dat de Fransche smaak, die overigens de tentoonstelling ontvlucht schijnt, toch nog geenszins tot het verleden behoort. Want niet licht zoude men uitvinden dat die verschillende meubelen aan verschillende personen toebehooren, indien niet een karton ter zijde van elke afdeeling, de namen der bezitters vermeldde: zóózeer geven alle salons den indruk van ongerept, als een geheel, tot ons te zijn gekomen.

Wat daarenboven deze tentoonstelling zoo bijzonder aantrekkelijk maakt, is: dat hoewel die salons door een koord aan de open zijde, van den beschouwer gescheiden zijn, en dus niet betreden worden, zij daarom toch voor ons oog niet ledig zijn; immers de tijdperken van Lodewijk XVI, van het Directoire, van het Keizerrijk leven voor ons; wij zien de wufte maar elegante maatschappij van vóór honderd jaren even duidelijk alsof wij er ons in bewogen; woord en beeld roepen ons den spannenden tijd van de Omwenteling en het daarop volgend heldentijdperk nog dagelijks voor den geest - daargelaten dat wij dergelijke meubelen nog steeds om ons zien, ja zelf gebruiken.

Wij gevoelen ons derhalve als tehuis in den salon Louis XVI, waarmede de reeks aanvangt: blijkbaar deden op diens betrekkelijke soberheid reeds de ontgravingen van Pompeiï en Herculanum haren invloed gevoelen. Doch aan de zekerheid van hand waarmede meubelen en wandbekleeding gesneden zijn, herkent men de kunstnijveraars, die de aan Lodewijk XVI voorafgaande school hebben doorloopen; want wat men ook het rococo moge ten laste leggen, die stijl maakte de hand lenig, evenals de fiorituri der Italiaansche zangkunst zulks de thans te Wagneriaansch geharnaste stem deden.

Schijnbaar is met den salon Louis XVI de daaraangrenzende van het Directoire in groote tegenstelling. Alle verguldsel is uit den booze; een katoentje is in de paneelen gespannen: bloederig roode figuren op witten grond, alsof hetgeen opspatte van de guillotine, daar op die wanden roept om wraak. Maar scherper bezien, hebben de stijlen Louis XVI en Directoire zekeren familietrek: het snijwerk der flets groen

getinte paneelen verlangt slechts wat afzetting met goud om weer hoffähig te worden. De Directoire-stijl is die eener vermomde aristocratie. Maar toch is een terugkeer tot den stijl Louis XVI niet te vreezen: in den tusschentijd - terwijl de werklieden de Carmagnole dansten en de Marseillaise zongen - hebben de meesters rustig voortgewerkt, en nu vertoonen de meubelen reeds de eerste teekenen van dien stijl, welke als Empire-stijl bekend, toch daarom niet met Napoleon oprees en viel. - Want vroeger geboren, zullen wij dien stijl tot het midden der negentiende eeuw kunnen naspeuren. - En ook het verguldsel, zij ook nog schuchter, durft weer schitteren; terwijl de gele stof - de wellust van het Keizerrijk - reeds onder het Directoire de oogen schijnt te hebben bekoord, Maar toch is de indruk van den salon nog saai en dof, niettegenstaande het ietwat schreeuwerig bont geschilderd behang, - de ware vreugde van 't leven is nog niet teruggekeerd: het Schrikbewind is blijkbaar nog te kort achter den rug. Maar als het Directoire overgaat in het Keizerrijk, is de kwade droom geheel voorbij; men voelt zich weer in de ‘wereld’. En nu mogen de leermeesters van de Ecole Palissy - wier dictaten opengeslagen liggen in het Paviljoen van de stad Parijs - hunne discipelen behoorlijk inprenten dat ‘onder de Republiek en later onder het Keizerrijk de kunstenaars vervielen tot eene tamme navolging van wat de ontdekkingen van Pompeiï en Herculanum aan 't licht brachten; welke achteruitgang samen viel met die der andere kunsten’, er waren onder de honderdduizende beschouwers zeker niet velen te vinden, die alle stijlvooroordeel op zijde zettende, niet gaarne dit meubilair het hunne zouden genoemd hebben!

Zoo ook de tentoongestelde kamer van Talma en die van Mlle Mars. (Deze laatste, een geschenk van den Keizer aan de tragédienne, vindt men niet hier, doch in de komedieafdeeling op het Champ de Mars.)

Doch de arendsklauwen deden te zeer de kudde bloeden, dan dat hetgeen de gouden bijen aanbrachten, voldoende schadeloosstelling bleek; en zoo werden dus de Bourbons uit den hoek gehaald, en mochten op den Keizerlijken troon klauteren. Van den Restauratiestijl is op de tentoonstelling een studeerkamer te zien (cabinet de travail). De wanden zijn niet met paneelen bekleed: dergelijk snijwerk zoude te veel tijd hebben gevorderd,

en men moest zich haasten om na die lange ontbering te genieten! Dus werden de muren van boven tot onder met damast behangen. De hoofdlijnen der meubelen herinneren nog aan den Empire-tijd, doch de hard groen-gele bekleedsels, die zeer aan de oogen doen, wijzen op eene maatschappij, die in den vreemde de Fransche élégance heeft verloren. Ook de lijnen zijn niet zóó fijn, de vormen der meubels plomper: dat moet ook wel, want de tegenwoordige heerscher is zoo bolrond, alsof hij den Rijksappel had ingeslikt - uit vrees dat men hem dien weer zou ontfutselen - en dus moeten de zetels een duwtje kunnen velen. Zoo'n dikzak is Zijne Majesteit, dat hij - blijkens eene waterverfteekening in een ander deel der Centenaire - zittend in een stoel, verwelkomt den Hertog van Bordeaux, *qui vient de se donner la peine de naître*!

Doch de kamer van het Restauratietijdperk is al even weinig belangwekkend als dat tijdperk zelf; dus gaan wij voort: allereerst langs den salon Louis-Philippe. Dezen behoef ik u niet te bevolken: elke peer, elke parapluie zinspeelt op den burgerkoning. Philipon heeft Philippe moreel vermoord, en daarom is het een verrassing, voor wie Chantilly bezoekt, om in een fraai crayon-portret het geestig gelaat van den laatsten koning over Frankrijk te zien herleven.

Eenigszins ondeugend, wordt het tijdperk van Louis Philippe voorgesteld door een slaapkamer. Het behangsel geeft een wit zijden draperie weder - kaal en ongezellig - waar tegen schreeuwend afsteken de met hemelsblauw overtrokken meubelen van geel wortelhout. Ook deze herinneren nog aan den Empire-stijl. Sommigen zelfs meer dan voor het behoud van de monarchie wenschelijk was. Zoo de inktkoker voorstellende ‘le retour des cendres de Napoleon’, en het schrijfbureau van den Koning (beide voorwerpen bevinden zich in een andere afdeeling der Centenaire). De eerste Napoleon zoude zonder de verandering van regeeringsvorm te bemerken, voor dien cylindertafel zijn gaan zitten om eenige decreten te teekenen; en hoe gevaarlijk dergelijke houten propaganda is, blijkt wel het beste uit het feit dat Louis Philippe niet enkel den Oom maar ook den Neef zoodoende in de meubelen heeft gezet.

Met dat al is die tijd burgerlijk eenvoudig; zelfs in één opzicht al te eenvoudig. O, die ‘lavabo-toilette’ van Zijne

Majesteit! Oók in geel hout: een zware kolomschacht, omgeven door vier losstaande kolommetjes, met basement en kapiteel, en met hun vijven dragende een vierkanten houten plaat, waarin - als in een keukenstoof - vijf gaatjes, doch het middenste wat grooter. De vier kleinste gaatjes zeker voor zeep en toilet-benoodigdheden - en het grootste - nog niet zoo groot als een spoelkom! - voor de weinige druppelen water, die Zijne Majesteit.... Griezelig!

Maar hoe armelijk ook, in al die meubelen is nog een stijl te herkennen: de Empire-stijl, steeds meer en meer verwaterd, maar toch altijd nog zekeren familietrek vertoonende met de Lodewijkstijlen, en zoodoende óók met de Renaissance. Maar nu komt met één plof de val! Toen de Regent uitriep: après nous le déluge! - waarschuwde hij meer dan een eeuw te vroeg: de eigenlijke Zondvloed is eerst in de tweede helft der negentiende eeuw gekomen; toen verdronk alle smaak en bleef slechts bovendrijven de parvenu, wiens middelen hem veroorloofden zich een gouden Ark te timmeren. Zoo is dan ook de salon van het Keizerrijk het meest afschrikwekkend gedeelte der geheele wereld-tentoonstelling, een ware ‘Gruwelkamer’; doch ik behoef u die niet te beschrijven: gij kunt zulke meubelen nog vinden in vele burgerwoningen en in genoegzaam alle paleizen. Toen eindelijk had de Revolutie haar doel bereikt!

Waarom met deze salon de eeuw-tentoonstelling sluit? Ik weet het niet; misschien heeft men gedacht dat de laatste kwart eeuw voldoende op de gewone tentoonstelling zonde vertegenwoordigd zijn. En toch is zulks niet het geval. Want het land waar van is uitgegaan de moderne beweging op het gebied der kunstnijverheid, heeft zooal niet geheel zich teruggetrokken, toch geenszins zoo krachtig deelgenomen aan den wedstrijd, dat de verdiende eereprijs welstaanshalve er aan kon worden toegekend. En tengevolge van Engeland's terughoudendheid komen Duitschland en Oostenrijk te zeer op den voorgrond; zelfs - en dit is te betreuren - zullen na het beschouwen van den Duitschen en Oostenrijkschen modernen stijl, vermoedelijk vele bezoekers hebben uitgeroepen: dan nog maar liever een eeuw teruggegaan!

Hiermede worde echter geenszins te kennen gegeven dat niets wat beide landen op het gebied der hedendaagsche

kunstnijverheid te zien geven, waardeering verdient - want is bijvoorbeeld de groote zaal welke voor het Keulsche Gewerbemuseum bestemd is, voldoende om een geheelen dag uw humeur te bederven - de badkamer van Voltz en Wittmar uit Straatsburg, de kamers der kunstenaars-kolonie te Darmstadt en van de Munchensche meubelfabrikanten, het Weener intérieur van Olbrich (om enkele hoogst moderne werken te noemen) zijn zeker behagelijker dan de pijnlijke kopiën van de rococo zaal uit het paleis te Schönbrunn, en van de Empire kamer uit het Ministerie van Onderwijs te Weenen - al bewijst ook de eerezaal voor Frans Jozef, dat niet minder dan in 't noorden, ook in 't zuiden van Middel-Europa het moderne leelijk van mooiigheid kan worden.

Doch het is mij geenszins te doen om u door de dorre opsomming van namen en voorwerpen even gaperig te maken als zulks het meerendeel der bezoekers van de tentoonstelling waren, die als door een helsche macht voortgedreven, zonder ophouden, zonder nauwelijks een blik te rechter of te linker te slaan, wezenloos voortsjokten langs die duizende en duizende voorwerpen in de onmetelijke gaanderijen uitgestald. Zóó ontmoedigend was de aanblik van die menschentroepen - die niets zagen omdat hun oogen niet geleerd hadden te zien - dat men zich onwillekeurig afvroeg of het niet beter ware geweest indien al den tijd, al het geld aan het vervaardigen en bijeenbrengen van die voorwerpen ten koste gelegd, besteed ware geworden om die menigte datgene te leeren, wat onze voorvaderen wèl kenden, maar dat in den loop der negentiende eeuw verloren is gegaan: het gevoel voor het schoone, dat *A.B.C.* der kunst!

Want ware zulks niet het geval, dan zoude ik ook dezen zomer, staande aan den zoom der Hilversumsche heide, niet zijn opgeschrikt door een harde vrouwenstem, welke bleek te behooren aan een rijke dame der hoofdstad. Dat is ‘goedkoop mooi’ zeide zij tot wie haar vergezelde, wijzende met het zonnescherm naar de stil bloeiende, paarsche vlakte, terwijl de stembuiging duidelijk maakte dat in de oogen dezer stadsschoone alleen genade vond het duur-mooi der bloempoddingen voor de buitens op den 's-Gravelandschen weg.

Doch hebben wij wel recht ons te ergeren aan de ‘waardeering’ van deze dame, die enkel te beschouwen is

als het natuurlijk product van een tijd, die de kunst bant in musea, en het kunstgevoel als overbodig schrapt van de lijst der menschelijke behoeften? Het lusteloos gapend wandelen door de schatten der tentoonstelling te Parijs, en het den rug toedraaien aan de Hilversumsche heide zijn dan ook beide slechts kenteekenen van eenzelfde ziekte, de eigenlijke ziekte der negentiende eeuw.

II.

Eigenlijk zijn de salons der laatste honderd jaren, zóó in volgorde beschouwd, het best te vergelijken bij een uitgaand nachtlampje. Van lieverlede wordt het vertrek donkerder: nu en dan maakt een kleine opflikkering de omtrekken weer duidelijker; eindelijk als het gloeiend pitje tot op het olievlak is afgebrand, spettert en knapt het lichtje, schiet vonken uit naar alle kanten - als een miniatuur-vuurpijltje op 't einde van diens baan - en dan is het plotseling doodstil en donker.

Toch is die vergelijking iets te alledaagsch, want wat daar uitgaat is geen nachtlampje: eenmaal heeft dat licht geschitterd met een glans, zooals de wereld er geen had gekend: want het is de stervensstrijd der Renaissance, waarvan die salons getuige zijn; van die Openbaring, welke eenmaal bracht de wedergeboorte der Europeesche maatschappij; eenig verschijnsel in de wereld-geschiedenis, zóó ontzettend, dat zelfs vervormd werd datgene wat het zwaarst te hervormen is: de godsdienst.

Bij den aanvang der Centenaire was nog wel niet op kunstnijverheidsgebied het tijdperk van verval ingetreden, maar toch was het uit met de scheppende kracht: in den stijl van Lodewijk XVI en in den Empire-stijl gaf de Renaissance alles wat zij nog kon geven. Om weder terug te keeren tot de vergelijking van het lampje: de nacht is ingetreden, het wordt donkerder en donkerder: in de Bourbon- en Orleanstijdperken kan men zelfs bij het flauwe schijnsel nauwelijks meer iets van dien Empire-stijl ontwaren.[1)] Daarna volslagen

1) Frankrijk was vóór 1870 zoozeer toongeefster voor Nederland, dat het overzicht der Centenaire ook voor ons koninkrijk kan gelden. Slechts treft men nu en dan op Nederlandsche buitens tuinmanshuisjes aan, welke overigens rustiek, door spitsboogramen verraden dat de eigenaar van het landgoed Duitschland heeft bezocht tijdens het neo-gothische tijdperk; heeft hij zijn eigen huis met breinaaldenkokers geflankeerd (zooals o.a. de Schaffelaar bij Barneveld) dan kan men zeker zijn dat hij Engelsch-gothische voorbeelden voor oogen heeft gehad. Doch dit alles bleef sporadisch.

duister, al trachtte het Derde Keizerrijk door veel verguldsel zich en anderen wijs te maken van te leven in het helle zonlicht. Maar toch was het pitje nog niet geheel opgebrand: wat bleek toen de schok van 't jaar '70 het plotseling deed opvlammen, knetteren en spetteren; al was dit ook een teeken dat het nu heusch uit zoude gaan.

En in die opflikkering van het laatste oogenblik trokken met droomsnelheid alle stijlen voorbij. Zoo moest wie gisteren zijn vriend verliet, uitgestrekt op een chaise-longue Louis XV, niet verwonderd kijken indien deze hem heden ontving rechtop zittende, als een afgodsbeeld, in gothischen zetel met baldakijn; en met evenveel recht kon wie aanschelde aan een hem vreemde huizinge, verwachten te worden binnengeleid in een Egyptisch graf, een Oostersche harem of in een Japanschen theetuin. Als voor wie met den duim glitst over de vergulde snede van een geïllustreerde Geschiedenis der Bouwkunst, zoo vlogen in het laatste kwartaal dezer eeuw alle uitingen op het gebied der kunstnijverheid voorbij; en het is dus de samenstellers van het eeuwoverzicht niet kwalijk te nemen, zoo zij hunne uitstalling sloten met den salon van het Derde Keizerrijk. De geheele Esplanade des Invalides ware onvoldoende gebleken om een overzicht te geven van hetgeen daarna op dat gebied werd voortgebracht (hoewel allerminst geschapen): de geheele verzameling retrospectieve kunst van het Petit-Palais en den bonten inhoud der exotische gebouwen op het Trocadéro ware er onder te brengen geweest. Want deze lof kan niet der Wetenschap worden onthouden: heeft zij ook het scheppingsgevoel gedood, de gesteriliseerde akker bleef niet braak liggen, integendeel nooit stond die zoo vol als thans - maar ach, het is alles nabootsing.... en met blikken planten kan men zich niet voeden.

Niet dat de Wetenschap geen zege bracht, maar helaas, zij heeft den mensch veel vreugd ontnomen. En hierbij is het niet eens noodig te wijzen op fluit en tambourijn - nog geen halve eeuw geleden even onmisbare stoffage van het

Italiaansche landschap als Hollandsche koeien van het onze - noch op den dood van het Chanson, dat iedereen neuriede; ook aan eigen haard is het anders geworden: wie bejaarden hoorde vertellen van hunne jeugd, en dat bevestigd vindt in oude brieven, of aan den wand ziet wat onze vaderen voortbrachten met pen en penseel, knutselden met zaag of mes, kan niet anders dan zuchtend wenschen naar een tijd, welke even als gene, beter het evenwicht wete te bewaren tusschen geestesarbeid en geestes-ontspanning: een tijd waarin men niet enkel werkt, maar ook leeft!

De oude tijd kan natuurlijk nimmer terugkeeren: daartoe zijn wij thans te rijk aan gewaarwordingen; maar een evenwichtstoestand is evengoed denkbaar bij groote als bij kleine krachten: slechts is te voldoen aan de voorwaarde van gelijkwaardigheid. Waar dus de Wetenschap ons zoo krachtig trekt naar de eene zijde, kan slechts één middel uitkomst geven: even intens te ontwikkelen ons kunstgevoel.

Helaas, in een rijk van blindgeborenen kan niemand beseffen hoe verrukkelijk schoon de wereld is; en daarom juist is het zoo moeielijk aan het huidige geslacht duidelijk te maken wat ons ontbreekt. Vooral om die reden betreur ik de afwezigheid van Engeland in de kunstnijverheidsafdeeling te Parijs - wij zouden daar als in een spiegel hebben gezien, wat Nederland had kunnen zijn, en wat het weer moet worden. Dank toch zijne afzondering, zijne staatkundige eigenaardigheden en grooten rijkdom, heeft dat eilandenvolk weerstand kunnen bieden aan invloeden, welke het overige Europa minder nog gedemocratiseerd dan wel gevulgariseerd hebben. En te meer is het jammer dat mijne landgenooten Engeland niet vonden te Parijs, omdat slechts weinige hunner gebruik weten te maken van het groote voorrecht: dat zóó weinig water en zóó weinig land ons Rijk scheidt van het centrum van Groot-Britannië.

Ongelukkigerwijze is die afstand in deze eeuw betrekkelijk grooter geworden, doordien gemakkelijker middelen van vervoer ons dichter tot Duitschland brachten en den afkeer voor het water deden toenemen. En toch, zelfs wie slechts weinig geld beschikbaar houdt voor reizen, kan niet beter doen dan dit te besteden aan eene uitstapje westwaarts. Eén dag in Engeland moge evenveel kosten als twee op het vasteland,

aan frische, ongekende indrukken geeft die ééne dag meer dan twee weken ten oosten of ten zuiden van onze grenzen; zóózeer wijkt Engeland af van het overig Europa.

Gelukkig kan ik u voor modern Engeland naar een deskundigen gids verwijzen, die daarheen werd gezonden door een naburigen Staat, welke hoe aristocratisch ook neerziend op ons koopmanslandje, toch in zaken van handel en nijverheid vrij wat democratischer is dan wij - die met al den angst van burgerluidjes voor 'het verliezen van ons fatsoen' niet durven overgaan tot het aanstellen van technische attachés[1)].

De duitsche technische attaché te Londen, H. Muthesius, dien ik hier de eer heb aan u voor te stellen, heeft zich het verblijf in Engeland o.a. ten nutte gemaakt om een raadsel op

1) Gelijk men weet, heeft sedert jaren Duitschland aan verschillende gezantschappen technici toegevoegd, - ingenieurs en architecten - niet enkel om de regeering op de hoogte te houden van al hetgeen op technisch gebied belangrijks voorvalt, de organisatie der verkeersmiddelen te bestudeeren, de wetgeving op sociaal gebied, (wat, meer de taak is van den met arbeiders vertrouwden ingenieur dan van juristen), omtrent dit alles rapporten, kaarten en andere bescheiden te verzamelen - welke, zoover het pas geeft, ook aan niet-officieële belangstellenden ter inzage worden verstrekt - maar óók behoort het tot de roeping dier technische attaché's al die wenken te geven, welke de nijverheid noodig heeft om in den vreedzamen worstelstrijd den concurrent een beentje te lichten; evenals de militaire attaché de zwakke plekken van diens krijgstoerusting opspoort. Als technische voelhorens kruipen zij dicht langs den grond: zij worden dan ook officieel meer ter zijde gelaten en maken geen deel uit van het vlagvertoonend element der ambassade. In 1882 werd het eerst een tweetal aangesteld, die te Parijs en te Washington werden geplaatst; thans zijn, behalve dáár, ook in Engeland, Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië geregeld technici werkzaam, die, na eenige jaren verblijf in den vreemde, weer in het gewone corps Rijks-ingenieurs. terugtreden. Tijdelijk worden er ook andere elders werkzaam gesteld. Zoo was gedurende eenige jaren een technisch attaché toegevoegd aan het gezantschap in Nederland, doch - het moge onze eigenliefde eenigszins kwetsen - ons land bleek niet belangrijk genoeg voor een vaste standplaats. Dat dergelijke attachés ook voor ons land van veel gewicht konden zijn, vóóral waar onze nijverheid nieuwe betrekkingen heeft aan te knoopen, behoeft geen betoog. Doch ook in Europeesche landen zouden in vele gevallen technische attachés ons gewichtige diensten kunnen bewijzen; zoo mag gevraagd worden of de Ongevallenwet zulk een treurig verloop hadde gekend, indien het Departement ware voorgelicht geworden door technische attaché's te Weenen en te Berlijn. - Ook aan geldmannen kan hunne aanstelling ten goede komen: Zoo is het o.a. bekend geworden dat de geringe deelname van het Duitsche kapitaal aan de Panama-leening grootendeels is toe te schrijven aan de nauwkeurige inlichtingen, welke de Duitsche technische attaché te Parijs verstrekte

te lossen, dat vele Duitschers bezighoudt: Hoe komt het toch dat terwijl officieel-Duitschland alles doet om het kunstgevoel te ontwikkelen, toch eigenlijk het volk vreemd blijft aan de kunst? Alle mogelijke openbare gebouwen, spoorwegstations, enz., zelfs hotels, zijn kunstwerken; overal worden museums opgericht, kunstnijverheids-verzamelingen aangelegd en met groote kosten uitgebreid. (Zoo kon men te Parijs aan vele der beste voorwerpen uit andere landen kaartjes gehecht zien, getuigende dat zij aangekocht waren voor Duitsche Gewerbemuseums, zelfs van zéér kleine plaatsen.) De kunst ligt dus - om zoo te zeggen - bij onze oostelijke naburen voor 't grijpen, en toch baat dit alles niets: het volk (wij zouden in Nederland zeggen het groote publiek, maar in Duitschland vormen rijken en armen nog *het* volk) blijft ongevoelig voor al dat schoone. Aan Muthesius nu gaf het verblijf in Engeland licht, en aangezien ook wij uit zijne ondervinding voordeel kunnen trekken, worde hier in het kort weergegeven wat hij omtrent deze zaak mededeelt[1)].

> Sedert Konrad Lange in diens geschrift: ‘die künstlerische Erziehung der Deutschen Jugend’ wees op de groote beteekenis van het dilettantisme voor het bloeien der kunst in het algemeen, is men in Duitschland meer en meer tot het besef gekomen, dat ook bij de beeldende kunsten dat dilettantisme bij kan dragen tot veredeling van het kunstgevoel bij het groote publiek.
> Terecht wijst men hiertoe op de muziek: de eenige kunst, die in Duitschland nog steeds bloeit. Terwijl het dilettantisme in de muziek een zóó groote rol speelt, iedereen musiceert en dientengevolge iedereen kan mede voelen met wat groote kunstenaars scheppen, scheidt daarentegen een breede klove onze aanvoerders op het gebied der beeldende kunsten van het publiek, zelfs van die klassen der maatschappij, welke zich hooger beschaafd wanen, doch wier ontwikkeling, omdat deze heden ten dage bijna uitsluitend eene wetenschappelijke is,

1) ‘Der Verein für häusliche Kunstindustrie und der Dilettantismus in den Kleinkünsten in England’ luidt de titel van zijn opstel in het ‘Centralblatt für Bauverwaltung’ (nos. 27 en vv. van den loopenden jaargang). Hoe in Duitschland in het algemeen de beeldende kunsten meer en meer in gunst stijgen, wordt ook door dit weekblad bewezen, dat zich eenige jaren geleden wel gewacht zoude hebben de ingenieurs, die den lezerskring uitmaken, op iets anders te onthalen dan beschrijvingen van bruggen en sluizen. Voortdurend nemen architectuur en kunstnijverbeid grootere ruimte in, en zelfs is er het vorige jaar een bijblad aan toegevoegd, uitsluitend gewijd aan het behoud der oude gebouwen van geschiedkundige of architectonische waarde (die Denkmalpflege).

> eigenlijk uit een algemeen menschelijk oogpunt bezien, zéér beperkt is te noemen. Het overbruggen dier klove eischt grootere belangstelling in de kunst dan tegenwoordig regel is; het is daartoe noodig dat de beschouwer niet langer tegenover die kunstuitingen sta als een vreemde, maar door zelf-uitvoering leere waardeeren. Eerst wanneer even zoovele bezoekers van onze kunsttentoonstellingen kunnen teekenen, als thans concertbezoekers musiceeren, zal het publiek evenzeer mede gevoelen met onze beeldende kunstenaars, als het thans dank brengt aan wie ons voeren in het rijk der klanken. Niet eerder zal de kunst kunnen bloeien, en inplaats van het exclusieve 'l'art pour l'art', die hoogere beschaving het gemeengoed worden van allen.

Na vervolgens te hebben gewezen op den grooten invloed van den modernen kruistochtprediker John Ruskin, en op de praerafaelieten, die onder Rossetti zich toelegden op de kunstnijverheid - omdat zij begrepen dat wie het leven door de kunst wil doordringen, moet aanvangen met het dagelijksche en geringe - vervolgt Muthesius:

> Aangezien Ruskin's doel was: de opvoeding van het volk door de kunst, was de door hem in 't leven geroepen beweging reeds van den aanvang af het dilettantisme bevorderlijk. Ja, men kan zeggen, dat zelfs aan de zoo ontstane kunst iets dilettantachtigs is blijven kleven - dat woord zoowel in goeden als in kwaden zin genomen. Zoo treft het bijv. welk groot aantal beoefenaars van de moderne kunst moeite heeft met wat dan toch tot het a, b, c van het beroep behoort: bijv. met de behandeling van het menschelijk lichaam[1)].
> Doch tegenover dit nadeel staat het groote voordeel dat de moderne Engelsche kunst dan ook door het volk is opgenomen, en geworden is tot eene *volks*kunst. En zulks is enkel te danken aan de omstandigheid dat het dilettantisme niet slechts op het gebied der kunst, maar ook op dat der kunstnijverheid zoo krachtig is opgetreden.

Op deze laatste bijzonderheid legt Muthesius den nadruk, omdat naar hem voorkomt, daaraan niet genoeg aandacht wordt

1) Velen die van de Engelsche kunst alleen de meer geslaagde voortbrengselen zien (in de Studio, enz.) zal deze opmerking van Muthesius eenigszins bevreemden, doch men vergete niet, dat hij in Engeland wonende, ook de mingelukte proeven van nieuwe kunst te zien krijgt.

geschonken. ‘Ieder teekent, ieder schildert hier - roept hij verbaasd, - vooral bij Engelsche dames is zulks regel. Bloemen, planten, nog meer het landschap - wat dan ook zoo bijzonder aantrekkelijk is in Engeland, - doch zelfs portretschilderen komt veel voor. Wordt veel met de pen geteekend, nog meer is schilderen in waterverf geliefd. Hierbij komt de groote hang van den Engelschman voor het leven op het land’. En dat liefhebberijwerk staat op veel hooger peil dan men zoude verwachten - verklaart Muthesius. Er is dan ook een ruim arbeidsveld in dezen; want terwijl men op het vasteland in de kamers gravures ophangt, zijn in Engeland etsen, gravures en kleurdrukken alleen goed voor gangen en trap, maar in de woonvertrekken eischt zelfs de burgerman origineelen. Welk een massa teekeningen en schilderijen zijn dus alleen uit dien hoofde reeds noodig! En Muthesius merkt op, dat in die behoefte grootendeels de dilettant voorziet. Daarna vervolgt hij:

> Op welke wijze wordt deze vaardigheid verkregen? Natuurlijk maakt het teekenen een onderdeel uit van het programma der inrichtingen voor onderwijs welke door de hoogere standen worden bezocht. De middenstand, welke op goedkoopere wijze in zijne behoefte dient te voorzien, leert het teekenen op de kunstscholen, welke vooral in de laatste vijftien jaren in Engeland zich vermenigvuldigen. Deze instellingen houden ten deele verband met het South-Kensington museum[1)], ten deele zijn zij een aanhangsel van de technische scholen gelijk er zoo vele in later tijd zijn opgericht. Allerwege vindt men zulke kunstscholen, zelfs in zeer kleine plaatsen, - zij worden druk bezocht en oefenen grooten invloed uit.
> De methodes van onderwijs zijn zéér vrij: leeraar en scholier zijn beide doordrongen van het Engelsche individualiteitsgevoel; van daar de vaste regel dat de natuurlijke eigen aanleg van den leerling te ontwikkelen is, niet hem kunstmatig eene richting is tegeven. Zelfs in de scholen voor den lageren stand bevindt zich het teekenonderwijs gewoonlijk in zeer goede handen - hoe gebrekkig overig die scholen nog zijn. De jaarlijksche tentoonstellingen van teekeningen vervaardigd op de Londensche volksscholen, doen meerendeels verrassend goed werk kennen; het peil

1) Dit is het groote kunstmuseum te Londen, waarheen de Nederlander moet gaan, die het Oxaal der Hertogenbosche kathedraal wil bewonderen.

> is zelfs ongelooflijk hoog. Trouwens welke waarde men in Engeland toekent aan het teekenonderwijs, wordt bewezen door het feit dat van de slechts vier verplichte vakken van lager onderwijs één het teekenen is (de andere zijn: lezen, schrijven en rekenen).

Niet te verwonderen is het dat waar de akker aldus wordt toebereid, de kunstnijverheid welig tiert; want deze eischt - evenals alle andere beeldende kunsten - tot voorbereiding: teekenen, teekenen en nogmaals teekenen.

Doch zal dit teekenen tot ware kunstnijverheid veeren, dan dient de hand, lenig geworden door de teekenstift, kracht en richting te krijgen door de behandeling van de stof waarin de papieren denkbeelden zijn uit te voeren. Hiertoe gordde zich William Morris aan. Meerderen volgden, en zoo ontstond de Art-workers Guild (1883), welker eerste *Art and Craft* tentoonstelling (1888) niet enkel het vasteland - toen nog in den dommel - op nieuwe banen wees, maar tevens deed uitkomen hoezeer de kunstnijverheid kan bloeien wanneer samenwerking wordt gevonden tusschen die drie onmisbare factoren: kunstenaar, handwerker en..... publiek.

Hoewel de tentoonstellingen van dit gilde ook aan het dilettantisme eene plaats inruimen, viert dit zijn eigenlijk hoogtij in de ‘Home arts and Industries association,’ welke in 1884 opgericht werd door een kleinen kring van leeken, die Charles Leland door een geschrift over kunstnijverheid in geestdrift had ontstoken. - De Engelsche ‘Vereeniging voor huisvlijt,’ zoude men haar in het Nederlandsch willen betitelen, indien de naam Huisvlijt niet herinnerde aan honderdtallen verknoeide voetbankjes, stoofjes, bakjes, en dergelijke brandhout-aspiranten, welke onvoldoend onderwezen kinderen uitvoeren onder leiding van leeraren, die meer goeden wil dan kennis van eenig ambacht bezitten, om maar van kunstnijverheid te zwijgen. - Die Engelsche vereeniging voor huisvlijt was zóó zeer het werk van leeken, dat zelfs de eigenlijke kunstnijveren van verre bleven staan, totdat bleek hoe ernstig het pogen was. Want ten volle werd het doel bereikt: het onderrichten der minder bemiddelden in de kunstnijverheid; hun te leeren het houtsnijden, het inleggen in hout, het metaaldrijven, het boekbinden, het drijven in leder, het maken van aardewerk, het borduren, het weven. Thans telt de vereeniging acht duizend

scholieren, meest uit den boeren- en arbeidersstand, grootendeels tusschen de 14 en 20 jaren; de onderwijskrachten zijn dilettanten - meerendeels dames; wier bevoegdheid tot het geven van onderwijs - gelijk Muthesius opmerkt - voldoende blijkt uit dat beste der diploma's: het tentoongestelde werk der discipelen. ‘Dát is edele kunstnijverheid - roept hij uit -; alle voorwerpen zijn op het gebruik berekend; uit een technisch oogpunt is de uitvoering goed; de vormen zijn juist gekozen en dikwijls zéér fraai. Niet slechts doorstaan die tentoonstellingen de kritiek, maar vele stukken worden zelfs door musea aangekocht.’ En dan gaat hij aldus voort:

> Dit hooge peil doet oningewijden vragen: hoe komen toch die heeren en dames (van wie vele tot de hoogste aristocratie behooren) aan het talent en de vakkennis noodig om leerlingen tot zulk eene hoogte te brengen? De omstandigheden zijn - zooals reeds straks werd opgemerkt - in Engeland bijzonder gunstig: Ruskin opende aller harten voor de kunst, en dientengevolge is de beweging op het gebied der kunstnijverheid die op het vasteland vele tientallen van jaren vooruit; wat te gemakkelijker kon, omdat teekenen en schilderen, vooral naar de natuur, er zoo vlijtig beoefend worden.

En ten slotte wijst Muthesius met nadruk op het volgende: ‘Dann aber kommt noch jenes wunderbare englische Selbstständigkeitsgefühl fördernd hinzu, das sich aus spärlichen Anfängen weiter zu helfen vermag und ohne Bevormundung aus seiner Umgebung assimilirt.’ Wat dezen Duitscher alzoo toeschijnt eene eigenaardigheid van het Angelsaksische ras, wil mij daarentegen, na het bezoek aan Amerika, voorkomen het gevolg te zijn van eene meer oordeelkundige opvoeding dan het Europeesche vasteland kent, immers dat eigenaardige wordt in de Vereenigde Staten evenzeer opgemerkt bij de afstammelingen van andere dan Engelsche Europeeërs[1)]. Waarlijk, die laatste les mogen ook wij ter harte nemen, want er is niets wat zóó wee maakt, na genoten te hebben van het opgewekte frissche leven aan de overzijde van het water - hetzij overzijde van het Kanaal, hetzij overzijde van den Oceaan - dan teruggekeerd op het vasteland, wederom te ondervinden hoe van lieverlede, door

1) Kortheidshalve worde de lezer verwezen naar hetgeen ik hieromtrent mededeel in het hoofdstuk ‘Op school’ in ‘Nieuwe Wereld.’ (Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1900.)

een verkeerde opvatting van de taak van den Staat, alle gevoel van zelfstandigheid wordt weggenomen.[1)]

Doch ik mag u niet langer op de tentoonstelling van Engelsche huisvlijt doen vertoeven: gij zult reeds moede genoeg zijn van wat wij zagen te Parijs; en daarenboven moeten wij nog even daarheen terug. Want Engelsche voorbeelden hebben altijd iets ontmoedigends: dat land is zóóveel grooter, zóóveel krachtiger, zóóveel rijker dan het onze; en daarom wil ik u liever nog wijzen op wat drie kleine landen, met welke wij ons in alle opzichten meten kunnen, voort weten te brengen: Denemarken, Noorwegen en Zweden; de eerste op den beganen grond van het kunstnijverheidspaleis op de Esplanade des Invalides, de beide anderen op de eerste verdieping. Van de Deensche uitstalling hebt gij natuurlijk het porselein bewonderd - al staat het niet meer zóó alleen als vroeger, en hebben verscheidene landen met goed gevolg den door Denemarken aangewezen weg bewandeld. Maar hebt gij op de boekbanden gelet van de Société danoise du Livre, op het leerwerk van Hassager - links van het porselein; op de inzendingen van het Kunstnijverheids-museum van Kopenhagen, te rechter zijde, ietwat in het donker, tentoongesteld? Op de wieg van Slott-Möller, zoozeer in alle onderdeelen geestig gebeeldhouwd en met fijn gevoel getint? Op de eenvoudige mahoniehouten kast, met slechts hier en daar eenig vergulдsel, van den architect Bindeböll, uitgevoerd door Mörck, voor een ingenieur te Aalburg - gij ziet: ook in andere landen beginnen de ingenieurs te ontdooien! Dàt was het grootste voorwerp dier verzameling; een der kleinste was door den zelfden architect ontworpen: een beugeltasch met groene en gouden versiering op grijsgroenen ondergrond. Ook het bindwerk van Anker Hijster, en de fantasiën van Mejuffrouw Konstantin Hansen: hardloopende zee-eksters en zwemmende meeuwen, zullen u zeker getroffen hebben - als gij ten minste dat bescheiden hoekje niet hebt overgeslagen: ach, er was te veel te zien!

Maar nog liever neem ik u mede naar de bovengaanderij,

1) Een andere Duitscher zegt niet minder juist: ‘Man gebe uns das natürliche Selbstbewusstsein dieser Nation, *und wir würden weiter sein als sie*; der Character muss erzogen worden’ (Englische Eindrücke, in: Im Kampfe um die Kunst; F. Schumacher, 1899. Strassburg, J. Heitz).

waar gij ontwaren kunt hoe in het land der Drie Kronen, niet enkel de bij ons sporadisch ingevoerde schoolslöjd bloeit (deze is natuurlijk niet op de Kunstnijverheids-tentoonstelling toegelaten) maar tevens eene huisslöjd en eene kunstslöjd, en wel met zulk bijzonder gevolg, dat waar Jules Roche - de promotor der wereldtentoonstelling - in een artikel van den Figaro zijne landgenooten waarschuwt tegen zelfoverschatting, hij als voorbeeld, van alle buitenlandsche inzendingen, alleen die van Zweden noemt!

Ook voor ons heeft dat Zweden eene groote beteekenis; want dat land verkeerde vrijwel in dezelfde omstandigheden als wij. Ook daar heerschte tot in deze eeuw de Fransche smaak, en na '70 die zwaarmoedige Duitsche renaissance, welke onwillekeurig aan Schiller's waarschuwing doet denken:

> Ringe, Deutscher, nach römischer Kraft, noch griechischer Schönheit;
> Beides gelang dir; doch nie glückte der gallische Sprung.

En ook dáár in Zweden was de oorspronkelijke huiskunstnijverheid ten gronde gegaan - Maar het Noorden werd vroeger wakker dan ons land: vooral op het gebied van de weefkunst zette het zich spoedig schrap tegen den vreemde; en dagteekenen de Engelsche pogingen tot opbeuring van de kunstnijverheid eerst van een twintigtal jaren geleden, reeds in 1845 werd de Zweedsche vereeniging vóór slöjd gesticht, welke zich ten doel stelt nieuwe kracht te geven aan de inlandsche kunstnijverheid, opdat de voortbrengselen van het land in hoedanigheid en prijs den voorrang zouden verkrijgen boven buitenlandsch maaksel. En inderdaad levert Zweden voortreffelijk werk, zooals de naast elkander geplaatste uitstallingen bewezen van de Vrienden van den handenarbeid (Handarbetets Vänner) en het Kunstnijverheidsinstituut Giöbel (Aktiebolaget Svensk Konstslöjdutställning S. Giöbel). Met dat al stel ik nog hooger de kunstnijverheid van het nog kleinere Noorwegen: de prachtige friezen en gordijnen van Frida Hansen, de directrice van Det Norske Billedvaeverei - herinnert gij u die portière met de groote gestyliseerde bloemen van den wilden rozelaar op de los naast elkander hangende grijze draden? - de eigenaardige, ingelegde kleurige meubelen van Chr. Knag te

Bergen, en de faiences van Lerche, een van welke was aangekocht door een landgenoot - zeldzaam verschijnsel op deze tentoonstelling, waar voornamelijk de Duitsche kunstnijverheidsmusea aan 't grasduinen zijn gegaan,.... niet omdat Duitschland zooveel rijker is dan Nederland, maar omdat het vooruit wil!

En thans moeten wij natuurlijk nog even op de Nederlandsche afdeeling een kijkje nemen.

Nu, daarvan zoude thans Falke niet schrijven, wat hij van onze inzendingen verhaalde in zijn werkje ‘Die Kunst-Industrie auf der Wiener Weltausstellung in 1873’ - wat door den architect J.R. de Kruyff zeer terecht tot waarschuwing aan zijne landgenooten werd voorgehouden in diens brochure over de Nederlandsche Kunstnijverheid:[1)]

> ‘Willen wij eens zien wat “mijnheer” thans het hoogste schat, dan behoeven wij in zijne afdeeling maar dat voorwerp op te zoeken, wat hij de eereplaats heeft aangewezen en het rijkste heeft versierd. En zoo valt ons, juist in het midden, een groot piramidaal gevormd monument in het oog, aan welks marmeren voetstuk vier gevleugelde leeuwen de wacht houden, terwijl de top door eene vrouwelijke figuur met eene kan in de eene, en een beker in de andere hand bekroond wordt. Dit kolossale, alles overtreffende monumentale bouwgewrocht nu, is kunstig uit flesschen en steenen kruiken zamengesteld, die de opschriften: Genièvre, Crême de Cacao, Crême de Mocca en meer andere edele namen van zulke patricische familiën dragen. Men ziet het: zeker, de Hollander heeft nog *smaak*, - zij het ook niet dien van Ostade, Brouwer, Craesbeek of Molenaer - dan toch van de personen, welke die groote kunstenaars in hunne schilderijen hebben vereeuwigd!
> Waar zien wij in de Hollandsche afdeeling de medewerking der eens zoo talrijke en kunstvaardige fayence fabrikanten van Delft en andere plaatsen? Waar zijn de opvolgers dier goudsmeden, houtsnijwerkers en meubelmakers? Het heeft er veel van, dat wel “mijnheer” een goed Rekenmeester is gebleven, maar de lust heeft verloren voor artistieken en scheppenden arbeid.’

Zóó is het thans zeker niet meer. Ook Jhr. Mr. V. de

1) De Nederlandsche Kunstnijverheid in verband met den internationalen wedstrijd bij gelegenheid van de in 1877 te Amsterdam te houden tentoonstelling van Kunst toegepast op Nijverheid. Amsterdam, Brinkman, 1876.

Stuers zoude nu de klacht niet neerschrijven, welke hij, in dit tijdschrift bovenstaande brochure aankondigende, moedeloos uitte: ‘De achterlijkheid onzer kunstindustriën is toch sinds meerdere jaren voor niemand een geheim. Zij bleek op al de wereldtentoonstellingen, waar wij sinds een kwarteeuw onze middelmatigheid exponeeren, en zij zal andermaal blijken op de tentoonstelling van 1878 te Parijs, waar wij koelbloedig onze naaktheid zullen laten zien[1].’

Neen, onder de groenige parapluie, welke een brok der vaderlandsche afdeeling overhuift - o, triestige zinspeling op ons land van overschoenen! - en daarnaast, is veel uitgestald wat waardeering verdient. Van den zilversmid Hoeker heeft zelfs Tiffany uit New-York (de grootste Amerikaansche juwelier) de geheele verzameling gekocht - wat misschien nog meer dan de aankoop van tentoonstellingsvoorwerpen door Duitsche kunstnijverheidsmusea, Nederland zal doen inzien, dat niet enkel uit een oogpunt van kunst, maar ook uit een oogpunt van *nijverheid* een grove fout is begaan door geen gelden beschikbaar te stellen tot verwerving van voorwerpen van kunstnijverheid. Maar toch blijkt uit de vaderlandsche tentoonstelling maar al te duidelijk dat in Nederland de kunstnijverheid nog geen *volks*zaak is; en zulks zal zij ook nimmer kunnen worden, zoolang aan de *hoogere* standen ontbreekt datgene wat Muthesius in zoo rijke mate vond in Engeland, en wat - blijkens de Parijsche tentoonstelling - ook aan de Noorsche rijken niet vreemd is. Eerst als in dit opzicht ons Middelbaar onderwijs geheel hervormd zal zijn, kan ons land op het gebied van de *kunst*nijverheid zich die plaats veroveren op de wereldmarkt, welke het om vele redenen (welker uiteenzetting ons hier te ver zoude voeren), nimmer met behulp van de *gewone* nijverheid kan innemen.

III.

Thans zult gij wel met mij naar eigen haard willen terugkeeren, ten einde daar nader het wetsontwerp te beschouwen, dat de aanleiding tot dit opstel was.... en tevens tot onze

1) De Gids, 1877. 2e deel, blz. 609.

vlucht naar Parijs. Want het zal u nu wel duidelijk zijn, dat die tocht, welke enkel een pleizierreisje scheen, inderdaad ondernomen werd met een ernstig doel. Waar toch in het Voorloopig verslag betreffende het wetsontwerp omtrent de Teekenakte, kamerleden zoo onverholen hunne minachting voor den teekenmeester lucht gaven, waar aan den anderen kant - blijkens de Memorie van toelichting - de Minister enkel denkt aan de behoeften van *ambacht*scholen, was het meer dan tijd om door een rondgang in de onmetelijke zalen der Parijsche paleizen duidelijk te maken welk een groote factor van de volkswelvaart zijn kan de Kunst, als zij toegepast wordt op de nijverheid; welk een hooge rang dus eigenlijk in de hierarchie van het onderwijs toekomt aan den Teekenmeester, zonder wien slechts van een ambacht, maar nooit van een *kunst*ambacht sprake kan zijn.

Met voordacht wordt hier ambacht van kunstambacht gescheiden. Wèl weet een ieder ‘dat de grenslijn nauwelijks is aan te wijzen, omdat bij het meest eenvoudige werkstuk de artistieke en technische bekwaamheid van den vervaardiger aan het licht (kan) treden[1)]’, zoodat dan ook terecht ten behoeve van de in 1901 door Architectura et Amicitia te houden feest-tentoonstelling iedereen wordt opgeroepen, die hetzij een ploeg, egge, zeis, spade, sikkel, dorschvlegel, korenwan, kaaspers, weefgetouw of boerenwagen kan bijbrengen, merkwaardig door goeden bouw en deugdzame versiering (zelfs gereedschappen als: spanzaag, schaaf, hamer, boor, dissel enz. worden niet uit de kunstzalen buitengesloten). Maar toch is het hoogst gevaarlijk om in een land als het onze, waar het kunstgevoel bij hoogere en lagere standen zoo weinig ontwikkeld is, toe te geven aan een drijven dat vooral van sommige directeuren en leeraren aan ambachtscholen uitgaat, die door het onderscheid tusschen het gewone en het kunstambacht uit te wisschen, zichzelf zonder examen het diploma van kunstnijveraar hopen uit te reiken. Hoe zeer hun ook hulde is te brengen, wanneer zij zich bepalen tot de moeielijke en zware taak, welke in overeenstemming is

1) Inleiding van den heer E. von Saher, betreffende de vraag: Waar moet de grens getrokken worden tusschen het onderwijs en de opleiding voor het gewone en het kunstambacht? (Nationaal congres omtrent het vakonderwijsgehouden in 1895.)

èn met hunne opvoeding èn met hunne ontwikkeling, en òòk met het ware karakter der ambachtscholen die zij besturen, zoo kan toch niet te scherp afgekeurd worden een pogen, dat - mocht het slagen - onze nog op zoo laag peil staande kunstnijverheid geheel onmachtig zoude maken om zich eene plaats op de wereldmarkt te veroveren, en zoo de welvaart te brengen, welke het gewone ambacht nooit kan verschaffen.

Van waar toch die bijzondere voorliefde voor het gewone ambacht, en zulks niet enkel in politieke kringen? Er zijn daarvoor vele redenen aan te wijzen. ‘Du gleichst dem Geist, den du begreifst, nicht mir!’ heeft Goethe geschreven; en timmeren, metselen, smeden, een huis aanstrijken, is wat een ieder kan zien en waardeeren, die - ongeschoold, - ongevoelig moet blijven voor meer talent eischende werkzaamheden. Daarenboven wordt er in den tegenwoordigen tijd zóóveel gebouwd, dat die arbeiders in de bouwvakken als het ware den gezichtseinder verduisteren; voor de andere heeft men geen oog, vooral niet voor hen, die in kleine ateliers hunne taak verrichten en wier werkstukken eerst onder de oogen van het publiek komen als zij geheel voltooid zijn. En dan nog wekken deze niet de gedachte aan *arbeid* op, omdat wie ze koopt, zich geen denkbeeld kan vormen van dien arbeid. Wie vraagt bijvoorbeeld, als hij zich bij een zilversmid eenig voorwerp aanschaft, naar den ontwerper of uitvoerder van het drijfwerk? Vermoedelijk ziet zelfs de kooper het verschil tusschen gietwerk en drijfwerk niet - voor hem is die beker of schotel een geheel onpersoonlijk iets; hij betaalt dan ook naar zijne meening niet zoozeer den arbeid als wel het metaal.

Van de gunst waarin bij politieke partijen de lieden van het bouwvak staan, behoef ik geen verklaring te geven: haar glimlach richt zich steeds naar den grooten hoop... en de bouwlieden zijn velen en roeriger dan anderen. Doch ook zij die enkel uit philantropie zich den arbeiders aantrekken, zijn meer de eenvoudige ambachten dan de kunstambachten genegen. Hiervoor zijn wederom verschillende redenen: Velen meenen dat het voldoende is de minst-bedeelden omhoog te heffen - en nu eischen de gewone ambachten geen bijzonderen aanleg, noch langdurige voorbereiding. Doch deze menschenvrienden vergeten dat het niet genoeg is één stand

- zelfs al is die de laagste en meest talrijke - op hooger peil te stellen, maar dat er naar gestreefd moet worden om *gansch* het volk, zoowel rijkeren als armen, tot meerdere beschaving te brengen; en dat daarenboven het gewone ambacht geen brood kan verdienen, wanneer naar de hoogere ambachten geen geld toevloeit. Ook is de ‘rush’ in het bouwvak - al duurt zij reeds vele tientallen van jaren, maar een voorbijgaande: geen eeuw zag zóó de bevolking in aantal stijgen, en ook zoovele gebouwen oprichten niet enkel tot huisvesting; maar genoeg teekenen voorspellen dat de twintigste eeuw andere toestanden zal kennen - en het is dus allezins geraden bij tijds het zwaartepunt der volksopvoeding elders te leggen dan in de bouwvakken.

Nog anderen wenden zich af van het kunstambacht, omdat zij voorzien eene terugkeer tot den aartsvaderlijken eenvoud; half uit beginsel, half gedwongen door vermindering van welvaart. ‘En wie zal dan die dure voorwerpen betalen? Door dus ambachtslieden in die richting te ontwikkelen storten wij ze in het ongeluk!’ - werpen deze tegen. Doch zouden zij zoo spreken, indien niet hun eigen kunstgevoel door eene in die richting verwaarloosde opvoeding en door suffe omgeving, verstompt ware? Vooral voor dezulken was een bezoek aan Parijs hoog noodig: de wereldtentoonstelling leert niet enkel dat het tijdperk der toekomstige Spartaansche soep nog verre is, maar ook de onmetelijkheid van het afzetgebied der kunstnijverheidproducten. Wien dus geen aesthetische betoogingen kunnen overtuigen van de noodwendigheid van het kunstambacht, kan het commerciëele argument treffen in het hart!

Maar in het kamp der kunstnijveraars zelf, zijn velen het gewone ambacht thans bijzonder genegen; en wel om een dieper liggende beweegreden, eene die misschien nog meer tot het gebied der Zedekunde, dan tot dat van de Aesthetica behoort. Hen ergert dat bij de kunstnijverheid van lieverlede zoozeer alle begrip van Wezen opgeofferd is aan den Schijn. Om 't even, in hout gesneden, in metaal gedreven, of op doek gedrukt, het ornament behoudt steeds hetzelfde karakter; de teekenmeester heeft één patroon voor alles - gelijk de kok (niet waar dames?) ééne grondsaus maakt voor alle vleezen. En hiermede niet tevreden, werd het den kunstnijveraar als

een verdienste aangerekend, wanneer hij de eischen van de stof geheel ontkennend, deze den schijn deed aannemen van eene geheel andere materie. Wel gevoelde de kunstnijveraar eerbied voor de Natuur in het algemeen, doch dit was eene grof-zinnelijke vereering, een klakkeloos nabootsen; zoodat hij onnatuurlijk werd puur uit natuurlijkheid.

Drie hoofdschuldigen werden gevonden:

Gelijk van zelf spreekt, behoort daaronder de Fransche revolutie: ‘Met het te niet gaan der gilden, vervielen ook de traditiën.’ Maar mijns inziens wordt bij het woord ‘gilde’ te veel gedacht aan een reeds lang verleden tijdperk van bloei: de Omwenteling heeft eigenlijk niets anders gedaan dan een staand kadaver omver te stooten.

Meer gegrond zijn de beschuldigingen tegen de Wetenschap: Eerstens werd evenals bij de ontdekking van Klondike, elk ander arbeidsveld verlaten, toen het bleek welke schatten - stoffelijke en geestelijke - het nieuwe onderzoek der natuur opleverde. Zoodoende verstompte het kunstgevoel. Ten tweede kon de Machine - vrucht der wetenschap - de arbeid der handen voldoende getrouw nabootsen, om wie door verstomping van kunstzin geen oog meer had voor het werkelijk schoone, in den zoeten waan te brengen dat hij voor weinig geld zéér mooi bewerkte dingen kocht. De handenarbeid kon dus de concurrentie met het massa-fabrikaat niet volhouden.

Doch daarmede niet tevreden, verving nu de Wetenschap het eene materiaal door het andere: Het ijzer nam de plaats in van den steen, of van het hout; en daarenboven voorzag ons de scheikunde van allerlei surrogaten: marmer uit papier, hout uit lijm, steen uit cement; de Wetenschap, die zelf naar waarheid zocht, werd dus meer dan iets anders bevorderaarster van den Schijn.

En alsof dit alles niet genoeg ware, stuurde de Teekenmeester - meer phantast, dan zeeman - die zijn schip al deze klippen had moeten doen omzeilen, recht aan op het grootste gevaar. Gelijk de krantenjongen zich verbeeldt schrijver te zijn, de ambachtsleeraar kunstnijveraar, zoo voelde de teekenmeester zich een Rembrandt: hij teekende - ja, dat moest wel voor den kost, maar eigenlijk was hij schilder! En zoo porde ook hij zijne discipelen aan, niet tot het zoeken

naar waarheid, maar tot het weergeven van den schijn, tot het bereiken van effect! Aldus werd de kunstnijveraar schilder.

Eigenlijk is die klacht al oud : Bepaalde koning Willem I in 1817, dat er ‘zooveel mogelijk in alle steden van het land wier geringe bevolking dit niet verhindert, teekenscholen zouden zijn, ten oogmerk hebbende om niet alleen de jeugd, maar ook den handwerksman onderwijs te doen genieten in de gronden der teekenkunst,’ reeds in 1829 was een tweede besluit noodig, omdat ‘het meerendeel der teekenscholen een te uitsluitende strekking had tot de schoone kunsten, met verwaarloozing, min of meer, van de nuttige kunsten; zoodat de gemelde scholen bij de opleiding van aankomende handwerkslieden dat nut niet stichtten, hetwelk bij een meer doelmatige inrichting van dezelve zou kunnen worden verwacht.’

Doch zoo de teekenmeester zelf schuld heeft, is toch iets te zijner verschooning bij te brengen: hij heeft niet zoozeer den smaak van het publiek bedorven, als wel diens smaak gevolgd. Zulke heeren hebben zulke koetsiers!

Thans is de kentering ingetreden: Gelijk men op alle gebied streeft naar meer waarheid, óók op dat der kunst, zoo is eveneens op dat der kunstnijverheid niet meer de schijn in eere. Lang stond Jhr. Mr. V. de Stuers met een kleine bende alleen, - wantrouwend scheelde Holland naar den geloovige, in plaats van in diens liefde voor middeneeuwsch werk den beminnaar van het schoone en ware te herkennen. Doch nu - zij het ook niet uitsluitend dank zij de bemoeiingen van onzen genialen referendaris voor Kunsten en Wetenschappen (te geniaal eigenlijk voor een ambtenaar), - zijn zéér velen tot inkeer gekomen, zelfs velen wien men eenig geloof zeker niet ten laste kan leggen! Nu is de Renaissance uit den booze; zij, die den vorm stelde boven de stof! Zelfs durft een onzer jongeren openlijk Bramante, Raphael en Michel Angelo, met heel den reeks van helden uit dat tijdperk wijzen op hunne grove fouten, en aanraden te gaan tot Indiërs, Chineezen, Japanners, Grieken en Gothikers[1]. Die cinquecentisten

1) De kunstnijveraar C.A. Lion Cachet in de April-vergadering 1899 van de Ned. Vereeniging voor teekenonderwijs. Als een bewijs hoe treurig het nog in de provincie gesteld is met de kunst, diene dat toen ik een jaar geleden in eene aankondiging van de Geldersche maatschappij voor Kunstnijverheid den naam van den heer Lion Cachet noemde in verband met de portefeuille voor dephotographiën der Rembrandt-tentoonstelling, de verslaggever van de courant eener naburige stad, die trots is op haar vooruitstreven, mij deze terechtwijzing toediende: die naam wordt niet door een kunstenijveraar gedragen, maar door een dommé, en die is dood!

- vermanen zij - moesten wel slechte leeraren zijn: zij waren te veel schilder, eigenlijk zelfs te veel teekenmeester; want moet uit het wezen der stof de versiering volgen, dan dient de kunstnijveraar in de eerste plaats *werkman* te zijn. Dàt is dan ook de leus onzer jongeren: de teekenmeester op de tweede plaats, de arbeidsman op de eerste: van daar tot de gevolgtrekking dat de meubelmaker eigenlijk timmerman, de metaalbewerker smid moet worden, is voor wie gaarne logisch denkt, slechts een kleine stap - laten wij ons gelukkig achten dat er nog geen apostelen zijn opgestaan, die prediken dat de meubelmaker-timmerman allereerst houthakker moet wezen, en de lederbewerker... een leerling van het gemeentelijk slachthuis!

Allerminst leide men echter uit deze laatste vingerwijzing af, dat de nieuwe beweging geen bijval verdient! Slechts gaat zij te ver - al zal zij gelijk alle slingerbewegingen, wel weder dichter bij het punt van uitgang komen. Maarharen jongeren schijnt het onbekend te zijn: dat indien de negentiende eeuw *iets* aan de wereld geleerd heeft, wat vroegere eeuwen niet onderwijzen konden, maar latere dan ook nooit zullen vergeten, zulks is: het waardeeren van andersdenkenden. Vele woningen heeft het Huis van Onzen Vader; vele wegen kunnen leiden tot éénzelfde doel. Ook behoeft de waardeering van andersdenkenden niet van den mensch te maken een soort Proteus, die alle vormen kan aannemen, behalve zijn eigen gedaante! Doch vooral op het gebied van kunst en kunstnijverheid is alle beeldenstorm zoo bedenkelijk, omdat men zoodoende van beeldenstorm schrijdende tot beeldenstorm - steeds de opvolger omverhalend wat de voorganger tot stand bracht - wederom de aarde woest en ledig zoude maken als in den beginne.

Al is dus te voorzien dat het mijden van den schijn leiden zal tot een nieuwen stijl, die inderdaad onze kunstnijverheid tot grooten bloei kan brengen, nimmer worde vergeten dat elke kunstperiode hare reden van bestaan heeft; dat bijv. de

Renaissance niet zoo plotseling en over de geheele lengte van het slagveld der Gothiek de nederlaag hadde toegebracht, indien er nog eenige kracht hadde geschuild in die middeneeuwsche kunst. Doch de Gothiek had blijkbaar uitgebloeid, want het argument van thans: ‘het publiek dat enkel valsche kunst ziet, weet geen goede kunst te waardeeren,’ kan voor toenmaals niet gelden; immers dit zoude gelijk staan met te beweren dat die middeneeuwsche kunstenaars - die men ons, nu zij dood zijn, weer tot leermeester wenscht te stellen - bij hun leven slecht onderwijs gaven. Ook was voorheen de kunstenaar één met het volk; en dusblijft slechts deze verklaring over: die Gothiek werd zóó volslagen en snel verdrongen, juist omdat het geheele volk, beter kunstkenner dan nu, en zelf nog beoefenaar der kleinkunsten, met bewustzijn de oude richting voor de nieuwe verliet. Het was eene vlucht ‘en masse.’

Niet langer worde dan ook de Renaissance gesteld tegenover de Gothiek, liever beschouwe men haar als de natuurlijke erfgename van deze. Want zoo de toenmaals moderne kunst zoo onvervaard den vorm kon stellen boven de stof, dan geschiedde zulks geenszins omdat die nieuwe kunstenaars de eigenaardigheden van de stof niet kenden (hoe dicht stond immers de kunstenaar nog bij den gewonen handwerksman!) maar omdat die wetenschap zóó gemeengoed was, dat thema zóó afgezaagd, dat het geen gehoor meer vond. De stof boezemde niet langer ontzag in. - Zoo werd ook eenmaal in Italië aan een geestelijk samenzweerder opgedragen den voor het altaar knielenden tiran den doodelijken stoot toe te brengen: alleen toch hem, die zóó met de Heilige Stede vertrouwd was, zoude niet dáár de dolk trillen in de hand!

Maar dit alles neemt niet weg, dat nu zoovele eeuwen zijn verloopen sedert het verband tusschen vorm en stof is uitgewischt, en vooral nu de Renaissance gegeven heeft wat zij geven kon, met vreugde eene richting is te begroeten, die vóór zij kunst wil leveren, eerst het handwerk wil leeren - zelfs al moge zij nu en dan de houtverbindingen bij meubelconstructies zóó accentueeren, dat wèl het hoofd van den Ingenieur, maar geen andere deelen van diens lichaam den ijver waardeeren kunnen.

Bezien wij thans ten slotte even het korte wetsontwerp: want ook *onze* toelichting zal slechts weinige woorden vorderen, na al hetgeen hierboven over de nooden en behoeften van onzen tijd is gezegd. Het wetsontwerp zelf is ó, zoo kort, het heeft enkel ten doel eene zéér kleine wijziging van het artikel der wet op het Middelbaar onderwijs, waarin de verschillende akten worden opgenoemd, welke bevoegdheid verleenen tot het geven van onderricht. Dat artikel kent slecht ééne Teekenakte, welke het handteekenen, het rechtlijnigteekenen en de perspectief omvat; en de Minister wenscht nu grootere vrijheid, zoodat bij algemeenen maatregel van bestuur (een fraaie term voor departementale willekeur) de teekenakte gesplitst kan worden in onderscheidene onderdeelen, aan elk van welke dan een eigen bevoegdheid wordt toegekend.

Welke die splitsingen zullen zijn, blijkt niet uit de Memorie van toelichting; slechts belooft de Minister, dat hij een commissie van deskundigen zal raadplegen.

Eigenlijk hebben de voorgangers van Zijne Excellentie zich zelven al het verlof gegeven dat hier gevraagd wordt, zoodat men dat wetsontwerp zoude kunnen beschouwen als voortvloeiende uit eene overmaat van conscientie. Nog geen vijf jaren toch stond het monument van Thorbecke, of bij Koninklijk besluit van 1868 werd de teekenakte der wet gesplitst in eene voor handteekenen en eene voor constructie-teekenen (deze fransche benaming zal den aard van het rechtlijnigteekenen wellicht voor leeken duidelijker maken). Die splitsing was onvermijdelijk, want beide vakken stellen zéér verschillende eischen en veronderstellen zeer verschillenden aanleg: het handteekenen vordert smaak en artistiek gevoel, het constructie-teekenen (bijv. vakteekenen voor den timmerman) technische kennis en vaardigheid. Nog werden in 1885 de programma's van beide akten eenigszins gewijzigd ten einde beter rekening te houden met de eischen der praktijk[1)].

Nood breekt wet; en vooral de wet op het Middelbaar onderwijs, weinig rekening houdende met de behoeften van ons volk, was en is voortdurend te overtreden. Van de bij deze wet ingestelde burgerscholen - voor aanstaande ambachtslieden

1) De wijzingen welke de programma's ondergingen, worden o.a. toegelicht in het maandblad der Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs, Sept. 1899.

en landbouwers bestemd - is alleen te Leeuwarden een levend exemplaar te zien; en ook de volgens die wet opgerichte burgeravondscholen kwijnden weldra, en zouden zeker zijn uitgestorven, indien niet de plaatselijke besturen, gebruik makende van eene vrijheid, welke de wetgever zeker niet zóó vrij had bedoeld, eenvoudig die inrichtingen hadden vervormd tot een soort teekenscholen. Toen stroomden de jongelingen toe, en òòk de volwassenen; zoodat die scholen in waarheid werden tot - zij het ook niet volslagen - avond-ambachtscholen. Doch dit bleek niet voldoende om de bestaande behoefte te bevredigen. Naast de burgerscholen, welke het volk niet wilde, kwamen de ambacht-dagscholen, welke de wetgever niet had voorzien: gemeenten en vereenigingen stichtten die uit eigen aandrift, en ook hier wederom bleek initiatief heilzamer dan bevel van hoogerhand.

Gaat men na wat te dien opzichte in betrekkelijk weinige jaren is tot stand gebracht, dan heeft men alle reden tot vreugde. In het korte maar kernachtige rapport der Commissie benoemd door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst ten einde een antwoord te geven op de vraag: welke eischen dient men te stellen aan eene goede regeling van het vak-onderwijs voor handwerkslieden in de bouw-ambachten?[1] worden noodig gerekend behalve 66 ambacht-avondscholen voor ongeveer 9200 jongelieden, *negen* ambacht-dagscholen voor 1437 scholieren. En thans? volgens het jongste jaarverslag omtrent ons Onderwijs zijn reeds *twintig* ambachtsdagscholen in werking, met dubbel zooveel scholieren als het rapport wist op te sporen[2], terwijl op nog 40 burgeravondscholen en teekenscholen ruim 6200 jongelieden plaats vinden. (Natuurlijk tellen in beide categoriën velen dubbel, d.i.: bezoeken zij zoowel een dagals een avondschool).

Waar zoo het ambachtsonderwijs op den voorgrond komt, is het begrijpelijk dat de teekenakten, die oorspronkelijk meer dat teekenen als onderdeel van algemeen ontwikkelend onderwijs veronderstelden, geenszins voldoende zijn voor het beoogde doel, vooral nu - gelijk wij zagen - de eisch wordt gesteld dat de versiering in innige betrekking sta tot de stof.

1) Amsterdam, van Munster & Zoon. 1886.
2) Nog van vijf andere is de oprichting voorgenomen.

Eene nieuwe categorie van teekenleeraren is derhalve noodig, want naast hen die onderwijs geven op de Hoogere Burgerscholen - waar theoretisch althans, het onderricht meer algemeene ontwikkeling ten doel heeft - zijn nu de teekenleeraren gekomen ‘die het vakteekenen op ambachts-, industrie- en teekenscholen moeten doceeren.’

De tusschen aanhalingsteekens geplaatste woorden ontleen ik aan de Memorie van toelichting tot het wetsontwerp. Zij behoeven slechts weinig verklaring: onder industriescholen verstaat men in Nederland *meisjes*scholen (in Engeland: - men hoede zich dus voor spraakverwarring - worden met dien naam aangeduid scholen voor verwaarloosde kinderen, die misdadigers zouden worden, indien zij niet bijtijds in de leer werden gedaan; een soort verplicht ‘Mettray’). Teekenscholen zijn hoofdzakelijk avondscholen voor gewoon- en vakteekenen, welke voor en na de wet op het Middelbaar onderwijs, vooral in kleine plaatsen opgericht, vele trekken gemeen hebben met de burgeravondscholen, sedert de vrijwillige hervorming welke deze ondergingen.

En waar - zoo zal men vragen - bevinden zich nu in de door den Minister opgenoemde reeks de kunstnijverheidsscholen, waartoe behalve verscheidene der bedoelde teekenscholen, behooren een elftal inrichtingen met ongeveer 2400 leerlingen?

Vreemd genoeg, zoekt men die in de Memorie van toelichting te vergeefs, en toch eischen deze veel meer dan de eigenlijke ambachtsscholen gesplitste teekenakten. Want metselaar, smid, timmerman en verwer vinden, als ondergeschikten van den architect, in dezen hunnen natuurlijken leidsman; dienovereenkomstig behoeft hunne teekenvaardigheid niet buiten zekere grenzen te gaan - wat ook trouwens niet mogelijk is, gegeven èn het peil hunner algemeene ontwikkeling èn het peil der ambachtsscholen, dat niet mag worden omhoog gedreven, willen deze inrichtingen inderdaad een weldaad blijven voor de laagste standen.

Maar geheel anders is het bij de kunstnijverheid, omdat ieder harer beoefenaren zoo mogelijk zelf ontwerper moet zijn, en die kunstnijverheid zóóvele verschillende vakken omvat, dat geen teekenmeester in alle evengoed den weg kan wijzen: immers behooren tot haar gebied de decoratieve

schilderkunst, de keramiek, de graphische kunsten, het bewerken der edele metalen, het beeldhouwen, het kunstsmeden, de textiele kunsten, het schrijnwerken, enz.[1)]

Waarom noemt de Minister echter die kunstnijverheidscholen niet, welke dan toch meer dan eenige andere aanleiding zijn tot het splitsen van de teekenakte?

Helaas, het is een publiek geheim: In den laatsten tijd tracht eene partij de overhand te verkrijgen, welke der kunstnijverheid alles behalve goed gezind is. Waarheen gedreven wordt, is duidelijk geworden nu sedert de benoemingvan den derden inspecteur voor het Middelbaar onderwijs, voortdurend diens werkkring wordt uitgebreid - zoozeer zelfs, dat deze blijkens de toelichting tot de jongste staatsbegrooting eigenlijk reeds te veel omvattend is. Werd, blijkens de Memorie van antwoord op het Voorloopig verslag betreffende de staatsbegrooting voor 1899 - waarbij de aanstelling van een derden inspecteur werd aanbevolen - die ambtenaar gewenscht met het oog op het toezicht op de ambachts- en ‘aanverwante’ scholen - het rekbare aanverwantschap heeft er toe geleid ook de burgeravondscholen en industriescholen onder zijn gezag te stellen; en straks zal - blijkens de thans ingediende staatsbegrooting - ook het meerendeel der teekenscholen hem worden toevertrouwd, en daartoe overgebracht worden van de afdeeling Kunsten en Wetenschappen (waaronder zij tot nu toe behoorden) naar de afdeeling Onderwijs.

Vooral dit laatste is kenmerkend. Want deze derde inspecteur - ongetwijfeld een man van niet gewone bekwaamheden -

1) Deze vakken worden genoemd in het hoogst belangrijk adres door eenige erkende deskundigen den 8 Sept. 1899 aan den Minister gericht in z ke de wijziging der programma's voor de akte handteekenen, in de wandeling genoemd: voorstel Boersma - naar den eersten onderteekenaar, den Directeur der Ambachtschool te 's-Gravenhage. Het is o.a. te vinden in het maandblad voor teekenonderwijs en kunstnijverheid, Sept. 1899. Eene wijziging van de akte rechtlijnig teekenen werd reeds twee jaren vroeger per adres gevraagd door verschillende, meest met de bouwvakken in verband staande genootschappen (zie hetzelfde maandblad, Nov. 1897). In belanghebbende kringen gaven deze ontwerpen tot vele gedachtenwisseling aanleiding, waaromtrent naar de verschillende vakbladen wordt verwezen. - Doch juist omdat zooveel licht in dezen is ontstoken, moet het te meer verwonderen dat de Minister eene zóó lakonische wetswijziging voorstelt, waar dan toch alle materiaal aanwezig is om ook zonder toekomst-commissie de verschillende gewenschte teekenakten nader te omschrijven.

is echter èn door de mate zijner talenten, èn door de leerschool welke hij doorliep, de man niet van het kunstambacht, maar van het *gewone* ambacht. Vandaar dan ook het gejuich hetwelk vernomen werd op de ambachtscholen, toen zijne benoeming bekend werd: hij was 'hun' man - trouwens hij verklaart zelf dat de kunstnijverheid niet op een voetstuk mag gezet worden.[1)]

Waar zóó het onderwijs in eenzijdige richting wordt gedreven, zoude het ten hoogste bedenkelijk zijn den Minister, gelijk hij bij het onderhavige wetsontwerp vraagt, de vrije hand te laten bij het splitsen der teekenakte. In welken geest de door hem voorgespiegelde deskundige voorlichting werkzaam zal zijn, kan toch na het bovenstaande voldoende voorspeld worden. Niet op de behoeften der kunstnijverheid maar enkel op die van het gewone ambacht zal gelet worden. En daarom hebben de leden der Volksvertegenwoordiging, die dit wetsontwerp voorbarig vinden, en eene geheele organisatie van het vakonderwijs vooraf willen doen gaan, volkomen gelijk. Want dit wetsontwerp, dat eene verbetering bedoelt, zal daarentegen, wegens de verkeerde richting waarin thans gedreven wordt, eerder het vakonderwijs den nekslag geven.

Maar vóór alles is een andere maatregel te nemen: Naast de drie inspecteurs van het Middelbaar onderwijs, van welke thans een het Ambacht, twee de Wetenschap vertegenwoordigen, zal een vierde zijn aan te wijzen, die de Kunstnijverheid en de Kunst tot haar recht doet komen. Want na hetgeen Engeland en de Noorsche rijken leerden, na wat wij dagelijksch zelf om ons henen zien, kan er geen twijfel overblijven of de reden waarom in ons land de kunstnijverheid niet is die groote factor van volkswelvaart, welke zij moet worden - en ook van volksontwikkeling, - is gelegen in de gebrekkige ontwikkeling van het kunstgevoel onzer hoogere standen. Niet enkel dus op de Ambachtschool, maar ook op de Hoogere Burgerschool dient het teekenen in hooge eere te komen. Ook dàt middelbaar onderwijs is dus te hervormen. En zoo goed wordt zulks bij onze oostelijke naburen begrepen, dat de dáár bij het Middelbaar onderwijs aangestelde inspecteurs voor het teekenen hunne instructiën ontvangen van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten!

1) Vergadering van Arti et Amicitia op 7 Mei 1900.

Wel verre dus dat - zooals ten onzent de Minister voorstelt - teekenscholen aan de afdeeling Kunsten en Wetenschappen te ontnemen zijn, is integendeel aan die afdeeling (welke dan toch geheel en al gewijd is aan het edelste onderwijs!) meer invloed te geven op het onderwijs in het algemeen; wat bijv. kan geschieden door den ambtenaar, die thans belast is met het toezicht op de teekenscholen en scholen voor kunstnijverheid, zitting te geven in een Raad, van welken dan tevens de drie tegenwoordige inspecteurs van het Middelbaar onderwijs deel dienen uit te maken. Onder hun gezamenlijk toezicht worden dan de verschillende scholen gesteld; want evenmin als de man van het Ambacht kan oordeelen over de Kunstnijverheid, evenmin kan de man van de Wetenschap met vrucht onderzoeken den stand van het teekenonderwijs op de Hoogere Burgerscholen. Terwijl dan het hoofdtoezicht over een bepaalde categorie van scholen opgedragen blijft aan hem wiens eigen vorming daaromtrent de beste waarborgen geeft, moet deze verplicht worden om - waar het speciale vakken betreft - inlichtingen in te winnen van dien ambtgenoot, die daarover beter dan hij kan oordeelen. Zoo zullen bijv. de Hoogere Burgerscholen blijven onder het hoofdtoezicht van de tegenwoordige titularissen: de mannen der Wetenschap, die dan omtrent het rechtlijnig teekenen het oordeel te vragen hebben van hunnen ambtgenoot-ambachtsman, en omtrent het handteekenen dat van den vertegenwoordiger der afdeeling Kunsten en Wetenschappen. Aan laatstbedoelde zal daarentegen het toezicht op de Industriescholen zijn te geven, want die meisjesscholen zijn ongetwijfeld meer tot de kunstnijverheid dan tot het gewone ambacht te rekenen - en zullen zulks zeker worden wanneer zij het voorrecht hebben onder eene zoo artistieke leiding te staan als waarop de Alkmaarsche kan bogen.

Wordt eene zoodanige regeling getroffen, dan zal ook vermoedelijk meer gehoor vinden de klacht door een Utrechtsch burger geslaakt - een vader van vier zonen, - die wijst op het gevaar dat thans de mannen van den minderen stand dreigt, die hunne jongens niet tot de bouwvakken willen opleiden. Want de burgeravondschool, meer en meer tot ambachtschool vervormd, is thans voor het grootste deel der burgerij waardeloos geworden. En vooral met het oog op het Herhalings-

onderwijs, dat door de wet op de Leerplicht eene zooveel grootere beteekenis zal krijgen, dient hierin verandering te komen. Die burgeravondscholen zijn dan ook m.i. te onttrekken aan het toezicht van den inspecteur-ambachtsman, waaronder zij thans gesteld zijn, en weder te brengen bij de mannen der Wetenschap, onder gehoudenheid van dezen om voor het constructie-teekenen den inspecteur-ambachtsman, en voor het handteekenen den vertegenwoordiger der afdeeling Kunsten en Wetenschappen te raadplegen.

Waarlijk, den ingenieur, die de Volksvertegenwoordiging ontraadt de teekenacte te wijzigen alvorens aan de kunstnijverheid betere waarborgen zijn gegeven, en die eveneens den Minister meent te moeten waarschuwen tegen het overbrengen van teekenscholen van de afdeeling Kunsten en Wetenschappen naar die van Onderwijs, zal dan toch niemand kunnen verwijten enkel eigen belangen voor te staan! En waar eveneens alle vermoeden is uitgesloten dat zijne raadgevingen voortspruiten uit minachting voor het gewone ambacht - immers dáár slechts vindt de technicus zijne medewerkers! - blijft er niets over dan zijne bemoeiingen toe te schrijven aan dien drang, welke in ons land van politieke partijen en godsdienstige secten wel eens te weinig wordt gevoeld: het belang van ons gansche volk te stellen boven dat van enkele personen of klassen. Dat algemeen belang eischt ongetwijfeld een voortreffelijk geschoolden ambachtsman, maar nog meer een hoog peil van kunstnijverheid en de algemeene ontwikkeling van het kunstgevoel. Noch het een noch het ander kunnen de thans door den Minister voorgestelde wijzigingen en verschikkingen geven, integendeel zullen zij ons bedenkelijk terug doen gaan. En waar zelfs wîe nog steeds Kunst geen regeeringszaak achten, tot de erkentenis zijn gekomen, dat het bevorderen der kunstnijverheid (wijl deze zooveel welvaart kan verspreiden) regeeringstaak is, mag ten minste geëischt worden, dat niets geschiede wat die nijverheid in gevaar kan brengen.[1)]

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

1) Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad.

Stichting van kleine landbouwbedrijven en uitgifte van grond aan arbeiders.

I.

In de meeste Staten heeft men vroeger of later het nut en de noodzakelijkheid gevoeld om van overheidswege den stand der kleine landbouwers te handhaven en het grondbezit of grondgebruik van arbeiders te bevorderen.

In Frankrijk had de wetgeving, zooals Henri Taine in zijne studie over het ‘Ancien Régime’ aantoont, zich lang vóór de groote revolutie in deze richting ontwikkeld en was het kleine bedrijf[1)] er toen reeds zeer talrijk. In den loop dezer eeuw heeft zich die verdeeling van den bodem nog aanmerkelijk uitgebreid en is Frankrijk het typische land der kleine bedrijven geworden. Thans wordt algemeen erkend, dat het ‘morcellement démocratique’ van den grondeigendom eene der voornaamste oorzaken is, waardoor Frankrijk de geweldigste politieke en economische schokken zonder groot nadeel voor zijne welvaart heeft kunnen te boven komen. Het grootste deel der bevolking heeft belang bij het behoud der orde en de handhaving van de grondslagen der maat-

1) De termen groot en klein bedrijf zijn natuurlijk rekbaar. De Duitsche bedrijfsstatistiek onderscheidt: reuzenbedrijven van meer dan 100 H.A., groote boerenbedrijven van 20-100 H.A., middelbare boerenbedrijven van 5-20 H.A., kleine bedrijven van 2-5 H.A. en dwergbedrijven onder 2 H.A. Wanneer in dit opstel sprake is van kleine bedrijven, wordt eene oppervlakte van 4-20 H.A. bedoeld. Onder arbeidsgrondbezit, d.w.z. waarvan de gebruiker ook nog voor anderen gaat werken, wordt eene oppervlakte verstaan in den regel niet grooter dan 2 H.A.

schappij, zoodat groote stoornis nooit lang heeft kunnen voortduren. De voorzichtigheid, welke de Fransche politiek der laatste dertig jaren kenmerkt, ondanks het hartstochtelijk volkskarakter en het overwicht der radicale democratie, is daaraan voor een goed deel te danken.

In Duitschland was de loop der zaken anders. Aldaar had, vooral in het noorden en oosten, in de eerste helft van deze eeuw het groote grondbezit zich sterk uitgebreid ten koste van de middelbare bedrijven, maar naarmate de maatschappij zich ontwikkelde, deed zich de behoefte gevoelen om overal, naast het groote grondbezit den stand der eigengeërfde boeren, die door verschillende oorzaken was achteruit gegaan, te handhaven niet alleen, maar ook zooveel mogelijk uit te breiden.

De wetten, op voorstel van Bismarck in 1886, '90-'91 tot dit doel in Pruisen ingevoerd, zijn algemeen bekend. Men kan er eene uitvoerige beschrijving van vinden in het proefschrift van Mr. F.C. van Geer: ‘Agrarische wetgeving in Pruisen; Leiden 1899’[1]. In dit boek wordt omtrent de met de wet van '90-'91 verkregen resultaten o.a. het volgende gezegd[2]: ‘De werking der wet van '90-'91 heeft alle verwachtingen overtroffen. Prof. Sering deelt mede, dat tot het einde van 1894 door bemiddeling der rentenbanken reeds 3748 hoeven met 40208 H.A. zijn ontstaan. Voegt men hierbij de renten-goederen (3207 hoeven met 34030 H.A.) welker formatie toen nog niet geheel was voltooid en welker renten nog niet door de rentenbank waren overgenomen, dan blijkt, dat, dank zij de wet van '91, na weinige jaren 7081 hoeven met 79298 H.A. zullen zijn ontstaan.’

Betreffende de werking van de wet van 1886 deelt een den 26 Febr. 1900 aan den Pruisischen Landdag overgelegd verslag mede, dat door de ‘Köningl. Ansiedelungs-Kommis-

1) De wet van 1886 bedoelt het koloniseeren van Staatswege door aankoop van grond in West-Pruisen en Posen, waar vele goederen in handen van verarmde adellijke Polen waren, met Duitsche boeren. De wet van 1890 geldt voor geheel Pruisen en maakt het groote grondeigenaren mogelijk een deel van hunnen grond aan boeren tegen eene vaste rente af te staan, terwijl de wet van 1891 voor de grondeigenaren de gelegenheid openstelt die rente te kapitaliseeren bij de rentenbanken.

2) t.a.p. bl. 193.

sion' in 1899 een tot dusverre nog in geen enkel jaar bereikte oppervlakte werd aangekocht.

Die oppervlakte bedroeg:

in 1886	11860 H.A.	in 1893	8424 H.A.
in 1887	15401 H.A.	in 1894	6364 H.A.
in 1888	10126 H.A.	in 1895	7565 H.A.
in 1889	4839 H.A.	in 1896	3520 H.A.
in 1890	7775 H.A.	in 1897	4915 H.A.
in 1891	8527 H.A.	in 1898	14829 H.A.
in 1892	8423 H.A.	in 1899	18508 H.A.

Alzoo in het geheel ruim 130000 Hectaren.

In sommige Kreisen heeft volgens bovengenoemd verslag tengevolge van de wet van 1886 eene belangrijke bezitsverschuiving plaats gehad.

Zoo is in Kreis Znin 30,03 %, in Kreis Gnesen 26,37 %, in Kreis Wongrowitz 18,17 % en in Kreis Mogilno 16,96 % der bij groote landgoederen behoorende oppervlakte aangekocht en in kleine bedrijven uitgegeven.

Het aantal gevestigde kolonistenfamiliën bedraagt 3616. Deze zijn verdeeld over 130 nieuwe Duitsche 'Dorfschaften', van welke 92 volkomen gekoloniseerd en tot landgemeenten georganiseerd zijn.

Voor den toestand der kolonisten is het kenmerkend, dat van de verschenen rente en pacht slechts gedeelten van een procent achterstallig zijn gebleven. Sedert het bestaan van de kolonisatie-commissie werden in 't geheel niet meer dan 5 boerderijen gerechtelijk verkocht.

Volgens Mr. Van Geer[1)] was reeds in 1896 aan den boerenstand evenveel grond teruggegeven als hij in den loop dezer eeuw door het vrije goederenverkeer aan het groote grondbezit had verloren (in de 6 oostelijke provinciën ruim 100,000 H.A.). Het is, zegt deze schrijver, te voorzien, dat binnen weinige jaren evenveel grond als door de boeren tot aflossing der feodale lasten is afgestaan (in het oosten 200000 H.A.) aan den boerenstand zal zijn gerestitueerd; dan zal deze eene gelijke uitgestrektheid in bezit hebben als tijdens Frederik den Grooten.

Volledigheidshalve moet hier nog melding worden gemaakt

1) t.a.p. bl. 197.

van de bewering van enkelen, o.a. Brentano, dat sommige bepalingen der wetten op ‘Rentengüter’ niet passen bij de tegenwoordige verkeersopvattingen, maar men moet niet vergeten, dat, om de groote eigenaars tot afstand van grond te bewegen, wel rekening moest worden gehouden met Oud-Pruisische opvattingen. De bedoelde bezwaren betreffen dan ook minder het stelsel zelf dan eenige bijzonderheden in de uitvoering.

De Pruisische wetgeving stelt zich voornamelijk ten doel het stichten van bedrijven, die aan de ondernemers een zelfstandig bestaan verzekeren. Tot het stichten van ‘Rentengüter’ voor den arbeidenden stand, het verstrekken met behulp der overheid van doelmatige perceelen aan boerenarbeiders is het tot dusverre in Duitschland nog niet gekomen.

Van sommige zijden worden hiertegen, vooral met betrekking tot die streken, waar het groote grondbezit overheerschend is, bezwaren geopperd. Men vreest nl., dat, waar slechts één of twee groote werkgevers in de buurt zijn, de arbeider te weinig keus van arbeidsgelegenheid zal hebben, om het wenschelijk te maken hem door grondbezit aan de streek te binden.

Van andere zijde echter wordt er krachtig op aangedrongen. De invloedrijke Von der Goltz geeft dit vraagstuk eene plaats onder de ‘Agrarische Aufgaben der Gegenwart’, waarover hij in 1896 een werk schreef, en had er reeds vroeger op gewezen in zijn geschrift: ‘Die ländlichen Arbeiter und der preussische Staat’ (blz. 233-246).

Voor ons land is de beteekenis van het grondgebruik door arbeiders voor de volkswelvaart duidelijk aangetoond door den heer E. Bergsma in zijne in 1897 verschenen brochure: De Uitvoering van de Armenwet in Friesland[1)].

De schrijver wijst daarin op het groote verschil in welvaart tusschen de arbeiders in Friesland en het landbouwende (nietindustrieele) deel van Overijsel en zoekt de oorzaak van de zooveel gunstiger verhoudingen in laatstgenoemde provincie voornamelijk in het meer algemeene bezit van grond en vee. Ook de enquêtes, eenige jaren geleden door de Maatschappij

1) De bedoeling van dit geschrift is een antwoord te geven op de vraag van Minister van Houten, waarom de maatschappelijke toestanden juist in Friesland zoo ongunstig zijn. Mr. van Houten zelf zegt in zijne bekende ‘Bijdragen’, dat ‘niets zoozeer tot voorzorg noopt als een klein grondbezit.’

tot Nut van 't Algemeen[1] en de Vereeniging Patrimonium over de werkloosheid gehouden, leidden tot de slotsom, dat het gebruik van grond voor de veldarbeiders van groot belang is.

Engeland heeft op dit gebied den eersten stap gedaan in 1887 door de invoering der ‘Allotments-act’, aangevuld in 1890, krachtens welke kleine perceelen - niet grooter dan 1 acre = 40 aren - door de gemeentebesturen aan arbeiders in gebruik gegeven kunnen worden.

De gemeenten hebben het recht stukken grond aan te koopen - des noods met behulp eener parlements-act te onteigenen - in perceelen (allotments) te splitsen en deze aan arbeiders te verhuren, die alleen wanneer zij hunne verplichtingen niet getrouw nakomen uit de huur ontzet kunnen worden. De ervaringen, met deze wet opgedaan, zijn zeer gunstig. Zij heeft veel bijgedragen tot verbetering der sociale toestanden, ook in de fabrieksdistricten. De heer J. Bruinwold Riedel deelt mede, dat in 1897 reeds meer dan 1,000,000 stukken tuingrond aan werklieden in huur waren gegeven[2].

Lord Carrington verhaalt in 1899[3], dat hij in den omtrek van de industriëele stad High Wycombe in Buckinghamshire 1400 allotments van 1/10 tot 1 acre heeft uitgegeven aan arbeiders, met het beste gevolg. Bovendien gaf hij in Bucken Lincolnshire nog ruim 1000 landelijke allotments van verschillende grootte en small holdings uit, die allen zoowel voor hem als de houders reden tot tevredenheid geven. Vóór 1887 waren er in het Holland district (Lincoln) slecht 180 acres in allotment uitgegeven. Thans worden 2000 acres op deze wijze geëxploiteerd.

Later, in 1892, is men door de invoering der ‘small agricultural holdings act’[4] een stap verder gegaan. In nog hooger mate dan in sommige deelen van Duitschland

1) Rapport uitgebracht in 1894 ten einde over een geheele groep van werkloosheidstoestanden, die door gelijksoortige oorzaken kunnen worden verklaard en door dezelfde middelen kunnen worden bestreden, een voldoend licht te doen opgaan.
2) J. Bruinwold Riedel: ‘Tuingrondverhuring aan kleine luiden,’ 1897.
3) 19th Century Maart 1899.
4) Wet van 27 Juni 1892 (56 en 57 Vict. C. 73).

heeft zich in Engeland het groote grondbezit ontwikkeld ten koste van den eigengeërfden boerenstand en dus deed zich ook hier de behoefte gevoelen aan eene versterking van de klasse der zelfstandige landbouwers. Inderdaad blijkt uit het in 1897 verschenen eindverslag (final report) der Engelsche landbouw-enquéte, dat van 520106 landbouwbedrijven in Groot-Brittannië boven 1 acre er in 1895 niet minder dan 439405 in pacht en slechts 61014 in eigendom werden beheerd, terwijl 19687 bedrijven deels in pacht deels door de eigenaars geëxploiteerd werden.

Over 't algemeen hebben de eigengeërfde landbouwers van de landbouwcrisis meer geleden dan de pachters. De pacht toch kan worden verlaagd, de hypotheekrente niet altijd en dan nog niet in verhouding tot de daling der productenprijzen. Zoo wordt in het verslag melding gemaaakt van iemand, die 9 acres in eigendom en 11 in pacht beheert, en voor de eerste meer aan hypotheekrente dan voor de laatste aan pacht moet betalen. De toestand van vele eigengeërfde landbouwers is dan ook van dien aard, dat zij zich niet lang meer staande kunnen houden. ‘Zij zullen allen verdwijnen,’ zegt Mr. Read in zijne verklaring, ‘als er niet spoedig verandering komt.’ Dit moet worden betreurd, want de exploitatie van den bodem zal in den regel het best geschieden door hem, die er zelf alle vruchten van plukt. Het algemeen belang eischt daarom het voortbestaan der eigengeërfde boeren zooveel mogelijk te bevorderen.

De wet van 1892 machtigde de county-councils landerijen aan te koopen en uit te geven in bedrijven van ½ tot 20 H.A. Wie zulk een perceel van de county-council overneemt, moet een deel dadelijk betalen, een deel blijft als eeuwige rente op den grond gevestigd en het resteerende - de helft - wordt aangezuiverd in 50 jaartermijnen, die rente en aflossing omvatten.

Aan arbeiders of kleine boeren, die niet in staat blijken een deel van den koopprijs zelf te betalen, kan het land in pacht gegeven worden, maar dan mag het bedrijf niet grooter zijn dan 6 H.A.

Het voor den aankoop en de splitsing van grond en de andere onkosten noodige kapitaal wordt tegen lage rente voorgeschoten. Ook van grondbezitters en tot dit doel opgerichte

maatschappijen, ‘land companies’, kunnen aanvragen tot uitgifte van hun grondbezit of een deel daarvan op genoemde voorwaarden uitgaan.

Slechts 11 graafschappen hebben van de hun bij deze wet gegeven bevoegdheid gebruik gemaakt en 483 acres aangekocht en in kleine landbouwbedrijven uitgegeven. In 41 andere graafschappen werd wel door belanghebbenden op aankoop en uitgifte aangedrongen, maar de councils wisten zich aan deze opdracht te onttrekken. Deze loop van zaken heeft reeds aanleiding gegeven tot de uitspraak, dat de eigengeërfde boer als een afgestorven lid der Engelsche samenleving is te beschouwen.[1] Maar de uitkomst is verklaarbaar, als men bedenkt, dat reeds in 1894 deze werkkring der county - councils verviel door de wet tot instelling der ‘parish-councils’. De maatregel heeft dus veel te kort gewerkt om er belangrijke resultaten van te verwachten, terwijl bovendien 1893 door de droogte een ongunstig jaar was voor dergelijke ondernemingen.[2]

Daarentegen wordt dikwijls door eigenaars en vereenigingen grond voor kleine bedrijven uitgegeven. Zoo is dit in Wiltshire en Noord-Devon o.a. met gunstig resultaat geschied in perceelen van ¼ tot 16 acres. Nog in andere deelen van Engeland hadden deze uitgiften met goed gevolg plaats; hier en daar, b.v. in New-Forest, schijnt de toestand der kleine grondbezitters zelfs uitnemend. Maar niet zelden ondervond men ook teleurstellingen, vooral wanneer de uitgiften met een philantropisch oogmerk werden ondernomen en de grond of de begiftigden of beide minder geschikt bleken voor de cultuur.

Ook hier te lande heeft men maar al te vaak teleurstelling ondervonden doordat men personen, dikwijls weinig voor landbouw geschikt, zocht gelukkig te maken door hen op onvruchtbaren heidegrond te plaatsen.

De Engelsche Staatscommissie komt dan ook tot de slotsom, dat, waar de voorwaarden gunstig zijn, zoowel wat den grond als de personen aangaat, de kleine landbouwers of arbeiders in hun streven naar eigen grond ondersteund moeten worden. Daarvoor is betrekkelijk veel kapitaal noodig, omdat de

1) K. Mannroth: ‘Die agrarische Entwickelung Englands’ in Conrad's Jahrbücher 1899 bl. 771.
2) Dr. O. Stillich: ‘Die englische Agrarkrisis’ Jena 1899 bl. 90.

onkosten voor woonhuis, schuur en stal bij zeer kleine bedrijven naar verhouding hooger zijn dan bij andere.

De commissie acht het daarom noodig, dat de stichting van kleine landbouwbedrijven worde bevorderd door kapitaalvoorschotten tegen lage rente, met gemakkelijker terugbetaling en voor langer termijn dan gewoonlijk door de Landcompanies bepaald wordt. Zij adviseert, dat dergelijke voorschotten door den Staat worden gegeven of althans gesteund.

Meestal werken de Engelsche grondeigenaars tegenwoordig krachtig mede tot deze uitgiften, wellicht ook om een tegenwicht te vormen tegen de ontvolking van het platteland, die aldaar met reden bezorgdheid wekt. De grootte der perceelen schijnt echter veelal wel wat klein om een onafhankelijk boerenbestaan te verzekeren. In de verhooren de Staats-commissie wordt dan ook herhaaldelijk door de getuigen betoogd, dat het bijna onmogelijk is van een ‘small holding’ te leven als men geene bijverdienste heeft en dat daardoor dikwijls goed gemeende pogingen mislukken. Dit geldt te meer, daar de menschen meestal niet de beste gronden krijgen, dikwijls zelfs zeer slechte.

Dit is voor ons geen nieuws. De heer Sickesz zeide in eene vergadering van het Landbouw-Comité in 1896, dat het niet voldoende is eenen arbeider een huis en 3 of 4 Hectaren grond te geven, maar dat men hem bovendien eenigen loonarbeid moet verschaffen. Zoo is Hoenderloo ontstaan. De heer Sickesz had hierbij het oog op heidegrond.

Op vruchtbaarder bodem kan, onder gunstige omstandigheden, d.w.z. als de gebruiker weinig rente of pacht behoeft te betalen, een grondbezit van slechts weinige hectaren niet zelden een voldoend levensonderhoud voor een gezin verschaffen, ook zonder bijverdienste. Maar het is geen regel.

Zoo worden de gronden in Friesland van den heer Janssen te Amsterdam uitgegeven in perceelen van zeer verschillende grootte. Op zandgrond krijgen de arbeiders 1 HA., op ondergrond van veen 4 HA. land bij hun huis. Hiervan maken allen ⅓ HA. tot tuingrond en de rest tot groenland (stalvoedering). Op de zandgrondhoeven moeten de mannen op dagloon uit, zoo vaak zij daartoe tijd hebben. Op de andere behoeft dit niet en kan een gezin van de opbrengst leven.

De menschen, die deze gronden in gebruik krijgen, worden uit de armste arbeiders gekozen, mits zij niet lui of aan den drank verslaafd zijn. Het stelsel is, dat op de gronden gesticht worden goedkoope, maar geriefelijke woningen van 900 tot 1600 gulden; de kleinste met stalling en hooiberging voor 2, de grootste voor 4 koeien, schapen, varkens en veldvruchten.

Ieder gebruiker brengt met behulp van één of meer hem toegevoegde arbeiders zijn eigen grond in cultuur. Men begint daarmee in den herfst. De toekomstige bewoner krijgt bij dezen arbeid even goed zijn loon als zij, die hem helpen. Er wordt gezorgd, dat tegen Mei van 't volgende jaar de woning klaar is. Hij betrekt die dan, heeft ⅓ HA. tuingrond in den bouw benevens ⅔ HA. groenland (raaigras met klaver) in orde, waarvan hij met 1 Juni een koe kan stalvoederen.

De man gaat 's zomers bij anderen werken, terwijl de vrouw het land en de koe verzorgt, waarvan de melk naar de fabriek gaat. In den herfst vangt de ontginningsarbeid weer aan. Intusschen wordt bij de eerste nog eene tweede koe verschaft, vooral met het oog op het maken van mest. Men rekent, dat op deze wijze de 4 HA. in 6 jaar in cultuur zijn. De meesten doen het echter sneller. De huur of rente wordt elk jaar hooger tot een maximum van ± ƒ 160 's-jaars.

De heer Van Zinderen Bakker, aan wiens welwillendheid ik deze inlichtingen dank, is met de algemeene leiding belast en roemt zeer de uitkomsten, zoowel te Beets als te Terwispel, Jubbega, Haulerwijk en Appelscha. De armoede is verminderd, ruim 40 boerderijtjes zijn op deze wijze reeds gesticht, honderden losse arbeiders hebben 's winters werk gevonden en 40 gezinnen zijn werkelijk tot welvaart gebracht.

Geen enkele bewoner heeft tot dusver zijne rente niet op tijd betaald. De menschen voelen zich gelukkig en er zijn steeds honderde liefhebbers om perceelen in gebruik te nemen. Intusschen moet men hierbij in het oog houden dat de heer Janssen genoegen neemt met 2 % rente van de zandhoeven en 2½ % van die op ondergrond van veen, dus met minder dan de normale rente. Waar deze (bijv. 3½ %) werd geëischt, zouden de resultaten natuurlijk minder schitterend zijn en zou men niet zoo spoedig van 4 H.A. grond zonder

bijverdienste kunnen leven. Want dit is niet gemakkelijk. Een Engelsch getuige zegt hieromtrent, waar hij spreekt over de aldaar opgedane ervaring: ‘Niemand is in staat met een gezin een voldoend levensonderhoud te vinden uit een klein landbouwbedrijf als éénig middel van bestaan, tenzij hij eenig kapitaal bezit, zeer hard werkt en meer zaakkennis heeft dan gemiddeld bij de arbeidersbevolking wordt gevonden.’

Doch omtrent grondgebruik door arbeiders erkent hij: ‘Op het platteland zijn vele personen, hoofdzakelijk levende van den arbeid in dienst van landbouw, nijverheid of een ander bedrijf, voor wie het bezit van een klein stuk grond tot groot voordeel zoude zijn, daar velen onder hen voldoende bekwaamheid en inkomsten hebben om een gunstig resultaat te doen verwachten en zij ook genoeg beschikbaren tijd hebben.’ In denzelfden geest sprak de heer Bergsma, destijds burgemeester van het Bildt op de meeting in Mei 1896 te 's Gravenhage gehouden. ‘Bij onderzoek,’ zoo verklaarde hij, ‘is mij gebleken, dat overal waar de arbeider bij het werk, dat hij als daglooner vindt, ook heeft een plek gronds, waarop hij zijn eigen voedsel grootendeels kan verbouwen en eenig vee kan houden, hij daar nooit tot die diepte is gezonken als in dergelijke streken als waar ik woon. Op de armste gronden van Overijsel en Drente heeft men eene bevolking die maatschappelijk hooger staat, die meer floreert en onafhankelijker is van de bedeeling dan die in de vette kleistreken van Friesland.’

Men erkent thans in Engeland vrij algemeen, dat op de vraag: ‘als de boeren door de slechte tijden geen voldoend loon kunnen betalen, hoe kan dan het inkomen der boerenarbeiders worden aangevuld?’ het antwoord moet luiden: ‘Door hun eenig land in gebruik te geven.’

Lord Carrington o.a., die uitsluitend van zijn grond moet leven, zeide verleden jaar t.a.p., dat een ondervinding van meer dan 30 jaar hem geleerd had, dat ‘small holdings and allotments’, mits onder bepaalde voorwaarden, steeds zijn een financiëel en maatschappelijk succes.

Zoowel in de nabijheid van industriëele centra als op de kleigronden van Noord- en Midden-Bucks, zoowel op de lichte en gemengde gronden als in de venen van Lincolnshire was de uitkomst gunstig.

De schrijver toont dit met vele feiten aan, maar wijst ook

op de voorwaarden, waaraan moet worden voldaan: 1°. de gebruikers moeten menschen zijn, die de bebouwing van het land goed verstaan; 2°. zij moeten geene te groote uitgestrektheid tegelijk in cultuur nemen maar allengs hun bedrijf uitbreiden; 3°. de grond moet geschikt zijn voor de kleine cultuur; 4°. de lasten, die de gebruiker op zich moet nemen mogen naar evenredigheid niet hooger zijn dan de huur welke voor grootere bedrijven in dezelfde streek wordt bedongen.

Dat niet altijd de philantropie behoeft te worden te hulp geroepen, bewijzen de talrijke voorbeelden hier te lande - met name uit Groningen worden er mij medegedeeld - dat grondeigenaren door louter commerciëele drijfveeren gedreven gronden in perceelen aan arbeiders hebben verkocht en zoodoende medegewerkt tot het ontstaan van een welvarenden, grondbezittenden arbeidersstand.

Zij, die in dergelijke gevallen als kooper optreden zijn niet de armste, maar veeleer de degelijkste arbeiders, die het reeds tot eenige welvaart hebben gebracht.

Alleen wanneer de zaak commerciëel wordt opgevat zullen belangrijke resultaten verwacht kunnen worden. Stichtingen als van den heer Janssen, hoe sympathiek en goed geregeld ook, zullen nooit op groote schaal verrijzen, want slechts bij uitzondering zullen particulieren geld uitzetten beneden de normale rente.

In den regel kan men dus zeggen, dat het kleine grondbezit vooral dan aan zijne bestemming zal beantwoorden, wanneer het komt in handen van hen, die met de bewerking van den bodem volkomen zijn vertrouwd en niet geheel ontbloot zijn van eene zelfstandige maatschappelijke positie. Den grond in dergelijke handen te brengen is een algemeen cultuurbelang, waartoe de overheid gerust mag medewerken.

II.

Van deze denkbeelden gaat blijkbaar de belangrijke agrarische wet uit, die in 1899 door de Deensche regeering werd ingediend en kort geleden in werking trad, waarvan ik hier een overzicht wensch te geven. Deze wet, die blijkens haar opschrift zich ten doel stelt het verschaffen van perceelen grond aan landarbeiders, begint met te bepalen, dat in ieder administratief

district eene commissie wordt ingesteld tot het verschaffen en het houden van toezicht op bedoelde perceelen. Zij beschrijft vervolgens de inrichting dezer commissie, bestaande uit drie leden, waarvan minstens één een 'huisman'[1] moet zijn. De uitgaven der commissie worden uit de staatskas betaald. Hare werkzaamheden worden door den Minister van Landbouw geregeld.

Onder landarbeider wordt verstaan ieder, die zijn levensonderhoud hoofdzakelijk vindt in het verrichten van gewoon landbouwwerk voor anderen, tegen vergoeding, onverschillig of hij in vaste dienstverhouding staat dan wel als daglooner werkt.

Om volgens de bepalingen dezer wet in het bezit van grond gesteld te worden, moet de landarbeider voldoen aan de volgende voorwaarden. Hij moet:

a. in het bezit zijn der burgerschapsrechten;
b. niet jonger dan 25 jaar en als regel niet ouder dan 50 jaar zijn;
c. niet veroordeeld zijn tot eene onteerende straf, tenzij hij in zijne eer hersteld is;
d. geene bedeeling genoten hebben, die niet is terugbetaald of kwijtgescholden volgens de Deensche wet op het armwezen van 1891;
e. minstens gedurende de laatste vijf jaren door landbouwarbeid in zijn onderhoud voorzien hebben, zijn verplichte krijgsdienst medegerekend;
f. eene verklaring kunnen overleggen van twee met zijnen toestand nauwkeurig bekende, vertrouwbare personen, dat hij is een vlijtig, spaarzaam en matig man, zoodat hij verondersteld mag worden, zich als huisman te kunnen staande houden;
g. bewijzen te kunnen beschikken over de middelen, die volgens deze wet noodig zijn tot aanvaarding van een grondeigendom (nl. 1/10 van de hypothecaire waarde.)

De perceelen grond, welke worden uitgegeven, zullen in den regel eene grootte hebben van 3½ tot 5 tönde (1¾ tönde = 1 H.A.; dus 2 tot 3 H.A.) land van gemiddelde hoedanigheid, maar het perceel mag niet kleiner zijn dan 2 en niet grooter dan 8 tönden. Alleen in onvruchtbare land-

1) De heer J. Snuyf, landbouwkundige te Kopenhagen, duidt in zijn artikel in het 'Landbouw-weekblad' van 2 December 1899 een 'huisman' aan als 'kleine boer met eigen woning.'

streken mag het perceel eene grootere uitgestrektheid hebben.

Wanneer een landarbeider, die aan de gestelde eischen voldoet, een stuk grond in eigendom wenscht te krijgen, volgens de voorschriften dezer wet, maar hij zelf geen perceel kan aanwijzen, in welks bezit hij door overeenkomst met den eigenaar kan treden, wendt hij zich tot zijn gemeentebestuur, dat daarop aanbiedingen op aannemelijke voorwaarden tracht te krijgen. Gelukt dit niet, maar oordeelt het bestuur, dat de gemeente zelve eigenares is van gronden, die geschikt zijn voor het aangegeven doel, dan vraagt het van de daartoe bevoegde autoriteiten machtiging tot verkoop van eene behoorlijke uitgestrektheid grond tot een billijken prijs. Het gemeentebestuur moet er op letten, dat de met zijne medewerking verkregen perceelen eene doelmatige ligging hebben ten opzichte der wegen.

Wanneer een arbeider zelf of door tusschenkomst van het bestuur der gemeente zijne keus gevestigd heeft op een perceel, levert hij zijne aanvrage in bij den voorzitter der bovengenoemde commissie. Deze aanvrage, welke door bemiddeling van het gemeentebestuur kan worden ingediend, moet vergezeld gaan van de noodige bescheiden, waaruit blijkt, dat de aanvrager aan de gestelde eischen voldoet en verder inlichtingen bevatten omtrent de grootte en de ligging van het perceel, den prijs, waarvoor het gekocht kan worden, de inrichting van de vereischte gebouwen, de som, die men daarvoor en voor den aankoop van veebeslag en gereedschappen noodig rekent.

De totaalprijs, waarop alles den kooper zal komen te staan, mag slechts bij uitzondering, nl. wanneer de prijzen van land in eene bepaalde streek steeds bijzonder hoog zijn, het bedrag van 4000 kronen (ƒ 2700) te boven gaan.

De commissie neemt kennis van de ingekomen aanvragen en onderzoekt of de gestelde voorwaarden zijn vervuld en of de ingediende bouwplannen doelmatig zijn. Blijkt het, dat het bedrag, hetwelk op de Staatsbegrooting over het loopende dienstjaar voor dit doel is toegestaan voor het district, waarin het perceel ligt, niet voldoende is om alle aanvragen in te willigen, dan doet de commissie daaruit eene keuze. De aanvragen, welke om deze reden moeten worden afgewezen, komen

in het volgend dienstjaar het eerst in aanmerking, voor zoover zij althans opnieuw worden ingediend.

Van de beslissing der commissie kan de aanvrager in hooger beroep komen bij den Minister van Landbouw en niet bij eene rechtbank.

De Staat schiet het benoodigde bedrag voor tot ten hoogste 9/10 der hypothecaire waarde van het perceel. Voor dit bedrag krijgt de Staat de eerste hypotheek en het wettelijk pandrecht op het perceel met gebouwen en veebeslag.

De leening, die door den Staat niet kan worden opgezegd, zoolang de verplichtingen dezer wet worden nageleefd, geschiedt tegen eene jaarlijksche rente van 3 percent. Gedurende de eerste vijf jaren wordt niet afgelost. Voor de volgende jaren blijft de helft van het bedrag staan zonder aflossing tot de andere helft, waarvoor aan rente en aflossing te zamen jaarlijks 4 percent betaald wordt, is gedelgd. Daarna wordt van de overblijvende schuld aan rente en aflossing jaarlijks 3½ percent betaald, waarvan 3 percent rente en ½ percent aflossing.

Voor deze leeningen kan door den Staat gedurende 5 jaren een jaarlijksch bedrag van twee millioen kronen (1¼ millioen gulden) worden beschikbaar gesteld. Het bedrag wordt ieder begrootingsjaar verdeeld over verschillende districten, hoofdzakelijk naar verhouding van het getal aanvragen, dat is ingekomen.

Hij, wien een stuk grond volgens de bepalingen dezer wet wordt toegewezen, verkrijgt het eigendomsrecht onder de volgende beperkingen:

Niemand kan van de schatkist een voorschot krijgen op meer dan ééne bezitting. Evenmin kan hij, die een volgens deze wet verkregen eigendom aan een ander overdraagt, opnieuw de voordeelen der wet genieten.

Een eigendom met veebeslag en gereedschappen kan, zoolang de vordering van de schatkist niet is teruggebracht tot de helft van de oorspronkelijke hypotheekwaarde, niet belast worden met andere hypotheken. Ook kan er op zoodanig eigendom geen beslag worden gelegd voor eene persoonlijke schuld, door den eigenaar of iemand in zijnen naam aangegaan, tenzij daartoe toestemming is verleend door den Minister van Landbouw.

In de pandovereenkomst wordt eene bepaling opgenomen,

dat in geval de eigenaar verhuist, een deel van het perceel verhuurt of er een huis op bouwt en verhuurt, hem de hypotheek kan worden opgezegd.

Op het perceel moet een gewoon landbouwbedrijf worden uitgeoefend en steeds moeten het daartoe noodige veebeslag, de noodige gereedschappen benevens de gebouwen in goeden staat worden onderhouden. Ook moet de eigenaar zoowel de gebouwen als de losse goederen tegen brandschade verzekeren. Naar het nakomen van deze voorwaarden stelt de commissie binnen vastgestelde termijnen persoonlijk een onderzoek in.

De bezitting mag niet worden gesplitst noch vereenigd met of verruild tegen andere gronden, zonder bijzondere toestemming van den Minister van Landbouw, welke slechts wordt verleend, wanneer de aanvrage hiertoe wordt ondersteund door het gemeentebestuur.

In geval de eigenaar nog bij zijn leven zijne geheele bezitting wenscht over te dragen, kan de kooper alleen dan in dezelfde verhouding tot de schatkist komen te staan, wanneer hij voldoet aan de in deze wet gestelde eischen.

Is degene, aan wien de eigenaar het perceel wenscht af te staan echter een zoon, schoonzoon of kleinkind, dan kan worden afgezien van de onder *a, b* en *g* gestelde voorwaarden. Aan anderen dan de hierboven bedoelde personen kan de overdracht van het perceel alleen geschieden, wanneer te gelijker tijd de schuld aan de schatkist geheel wordt afgelost. Ook bij zulk eene overdracht wordt het eigendom niet vrij gemaakt van de beperkende bepalingen omtrent verdeeling, vergrooting en verruiling.

Wanneer de eigenaar sterft, kan zijne weduwe treden in de rechtsverhouding van den overledene tot de schatkist. Als zij hertrouwt kan die verhouding slechts worden bestendigd indien de nieuwe echtgenoot voldoet aan de onder *c, d* en *f* gestelde eischen.

Voorts kan de eigenaar bij testament onder zekere voorwaarden zijne rechten en verplichtingen jegens de schatkist overdragen op een zijner kinderen mits dit voldoet aan de onder *c, d* en *f* gestelde eischen. De schuld, ten bate van de overige erfgenamen op het goed gevestigd, mag met de nog uitstaande schuldvordering van den Staat het oorspronkelijk voorgeschoten bedrag niet overtreffen.

Wanneer de Staat bij wege van executie tot den verkoop van een in deze wet bedoeld eigendom wenscht over te gaan dan kan dit verkocht worden vrij van de daarop gevestigde beperkingen.

Aan het slot der wet komt nog de bepaling voor, dat zij aan eene herziening moet worden onderworpen binnen 5 jaren na hare invoering.

Het zou te veel plaatsruimte vorderen, in eene kritische beschouwing te treden over de bepalingen dezer wet, die trouwens grootendeels voor zich zelve spreken[1]. Slechts een paar opmerkingen wil ik mij veroorloven. Het is merkwaardig, dat de Deensche wet, ondanks de vele radicale en socialistische elementen, die aldaar tot het wetgevend lichaam behooren, een zeer gematigd, zelfs min of meer behoudend karakter draagt. Onteigening, om in geval van tegenwerking de wet toch haar doel te doen bereiken, die in Engeland voor het uitgeven van kleine perceelen wordt toegelaten, kent zij niet. Zij, in wier handen de grondstukken komen, krijgen daarvan niet alleen het gebruik, maar, als zij hunne verplichtingen trouw nakomen, een slechts weinig beperkt eigendomsrecht, dat onder bepaalde, gemakkelijk te vervullen voorwaarden op één hunner kinderen kan overgaan. Trouwens een dergelijk stelsel zal steeds noodig zijn, voor zoover men door kleine gebruikers woeste gronden in cultuur of minder vruchtbare gronden tot grootere vruchtbaarheid wil doen brengen. Want wie zal daaraan zijn tijd en kosten willen besteden, als hij niet zeker is, dat die opofferingen hem en zijne nakomelingen ten goede zullen komen? En hiervan is hij niet zeker, wanneer hij op den grond slechts huur- of gebruiksrechten heeft, al mag hij ook verwachten, dat de grond hem, als hij zijn plicht doet, niet licht zal worden ontnomen. Het verdient dan ook de aandacht, dat men bij deze wet, evenals bij die op de Duitsche ‘Rentengüter’ den overgang bij versterf van het onverdeelde goed op een der naaste erven door gunstige bepalingen heeft bevorderd.

1) Er zijn in Denemarken ook nog enkele particuliere vereenigingen, die bedoelen arbeiders in het bezit te brengen van een eigen huis, een stuk land en minstens ééne koe. In 1897 waren er vier.

Meermalen wordt als een bezwaar tegen grondbezit door arbeiders aangevoerd, dat wanneer het perceel op de juiste grootte en in goeden staat is gebracht en de bezitter sterft, alles weder verkocht of gesplitst moet worden, de goede afmetingen van het perceel verloren gaan en de kinderen niet veel beter af zijn dan losse arbeiders[1)].

Door echter de opvolging bij versterf te vergemakkelijken kan het perceel onverdeeld blijven en het door een vorig geslacht tot stand gebrachte worden behouden. De overige kinderen kunnen als zij vlijtig en oppassend zijn op hunne beurt de voordeelen der wet inroepen.

Het had dan ook in den gedachtengang van den wetgever m.i. gepast, om, bij overgang in geval van versterf, den erfgenaam, die aan de eischen der wet voldoet en het perceel overneemt, in dezelfde verhouding tot de schatkist te brengen als zijn voorganger oorspronkelijk was. Daartoe zou hem, onder beding van hypotheek *van Staatswege* het geld voorgeschoten kunnen worden, om de overige erfgenamen schadeloos te stellen, voor zoover hierdoor de op het perceel rustende schuld het oorspronkelijk bedrag van het staatsvoorschot aan den overleden eigenaar niet zou te boven gaan.

Dat men aan de arbeiders, die de voordeelen der wet wenschen deelachtig te worden, hooge eischen stelt, zoowel wat hun karakter als hunne geschiktheid voor den landbouw aangaat, zal niemand afkeuren. Eveneens is het goed, dat men zich bepaalt tot hen, die reeds vijf jaar als veldarbeider werkzaam waren, daarvan goede getuigen kunnen overleggen en althans eene kleine som gelds bezitten.

Maar het schijnt mij toe wat ver te gaan, te eischen, dat zij, die vroeger bedeeling hebben genoten, het uit dien hoofde verkregene eerst moeten hebben terugbetaald.

Eene andere vraag is of de oppervlakte der uit te geven gronden in deze wet gelukkig is gekozen.

Men moet bij eene zaak als deze streng in 't oog houden, wat men wil: òf zelfstandige landbouwers scheppen òf arbeiders met grondbezit. Wil men het een en het ander dan moet men voor beide afzonderlijke regels stellen.

1) O.a. door v. Miaskowski in zijn: ‘Das Erbrecht und die Grundeigenthumsvertheilung im Deutschen Reich.’

In het eerste geval moet het bedrijf zoo groot zijn, dat het ook werkelijk een onafhankelijk bestaan kan verschaffen.

In het tweede moet er gelegenheid zijn een behoorlijk loon te verdienen en voorts het bedrijf niet zoo groot zijn, dat de afwezigheid van den eigenaar aan de exploitatie schaadt. Nu komt het mij twijfelachtig voor of de Deensche wet in voldoende mate op dit onderscheid heeft gelet. Het minimum van 2 H.A. doet vermoeden, dat men bedoelt de opleiding van boerenarbeiders tot zelfstandige landbouwers. Immers dit is in de meeste gevallen eene te groote uitgestrektheid om door een arbeider in zijn vrijen tijd te worden bewerkt. Het is waar, dat er in sommige streken menschen zijn, die zelfs bij een grondbezit van 3 à 4 H.A. uit werken gaan. Maar dit kan alleen, als de aard van het werk er zich toe leent en het slechts een gedeelte van het jaar duurt. De heer Van Zinderen Bakker geeft dan ook tot dusverre aan daglooners niet meer dan één H.A. grond in gebruik. Nu vinden b.v. in Jubbega, - waar de werkzaamheden, die in dienst van anderen worden verricht, uit maaien, hooien en veenbaggeren bestaan en dus van tijdelijken aard zijn - sommige menschen dit cijfer wel wat klein en hadden zij gaarne meer. Evenwel meent men voorshands zich bij 1 H.A. te moeten houden, omdat men te veel land voor een daglooner nog gevaarlijker acht dan te weinig. Mocht men intusschen meenen, dat men zonder bezwaar bij een gebruik van 2 H.A. uit werken kan gaan dan zou dit in elk geval als een *maximum* en niet als een minimum beschouwd moeten worden.

Doch als men wenscht zelfstandige bedrijven te stichten, die den landbouwer een levensonderhoud verschaffen *zonder* dat hij genooodzaakt is elders bijverdienste te zoeken, dan rijst weer de vraag of een bedrijf, dat als regel slechts 2 tot 3 H.A. groot zal zijn daartoe voldoende is te achten. Zeker, er zijn voorbeelden, dat men van zulke bedrijven leeft, vooral wanneer tuinbouw meer op den voorgrond treedt. Maar deze gevallen kan men veilig als uitzonderingen beschouwen[1)],

1) Het verslag der Duitsche Bedrijfsstatistiek van 1895 zegt hiervan op bldz. 12 en volgg.: De dwergbedrijven (Parzellenwirthschaften) vindt men niet alleen waar de bevolking dicht opeengedrongen woont en waar zij, in den vorm van tuinbouw, vooral in de nabijheid van groote steden, de voornaamste en somtijds éénige bron van bestaan des ondernemers vormen, maar ook *en het meest, gezamenlijk met andere bronnen van bestaan*, in de vruchtbare streken, waar de ooft-, wijn- en tabaksbouw wordt gedreven. Dit geldt in hoofdzaak ook van de kleine boerenbedrijven van 2-5 H.A., die het meest gevonden worden in Baden, Württemberg, Hessen, Nassau en de Rijnstreek.
Natuurlijk gaat het bestaan van kleine landbouwbedrijven dikwijls samen met de ontwikkeling der industrie, die de dichtheid der bevolking vermeerdert en weinig speelruimte laat voor uitgebreid groudbezit. Verder hebben ook het klimaat en de bodem invloed. In het overige Duitschland is het dan ook voornamelijk in de bergstreken, dat de zeer kleine bedrijven een belangrijk deel van den bodem innemen.
De juiste titel der aangehaalde publicatie is: Die Landwirthschaft im Deutschen Reich nach der landwirthschaftlichen Betriebszählung vom 14 Juni 1895. Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band 112.

zelfs al denkt men niet aan de omstreken van Parijs, waar de warmoezerij, volgens Gide, *bruto* frs. 25,000 per H.A. oplevert.

De heer Van Zinderen Bakker acht op ondergrond van veen, - d.i. op vrij goeden bodem - toch nog 4 H.A. noodig voor een onafhankelijk boerenbestaan en dat nog wel op zeer gunstige rente-voorwaarden.

Het is niet zonder bedenking het aantal boerderijen, die te klein zijn om er geheel op te kunnen leven en te groot om den ondernemer, vooral in den zomer, geregeld te kunnen missen, sterk te vermeerderen. Want in den regel zijn de gebruikers van dergelijke bedrijven er het slechtst aan toe, vooral wanneer zij tot eenigszins belangrijke gelduitkeeringen verplicht zijn.

Slechts onder zeer bijzondere omstandigheden verdient het uitbreiden van deze categorie van landbouwers aanbeveling. Dit is ook de meening van Prof. Sering[1]. Deze komt tot de slotsom, dat landelijke hoeven, welke uit zich zelf niet voldoende in het levensonderhoud der eigenaars kunnen voorzien, doorgaans slechts dán levenskrachtig en geschikt zijn, de arbeiders economisch en maatschappelijk op te heffen, wanneer, behalve aan een paar andere door hem genoemde voorwaarden, ook voldaan is aan de volgende, namelijk dat de grootte der hoeven daarop is berekend, dat zij in hoofdzaak door vrouw en kinderen kunnen worden bebouwd en den man niet verhinderen zijne hoofdwerkzaamheid aan den loonarbeid bij vreemden te wijden. Grootere hoeven b.v. dan van 2 H.A., die echter niet volkomen een zelfstandig bestaan waarborgen, voeren, zegt hij, licht tot eene ondoelmatige krachtsversnippering.

Het is natuurlijk niet absoluut te zeggen, hoeveel grond

1) Aangehaald bij Mr. Van Geer: ‘Agrarische wetgeving in Pruisen’ bl. 128.

een landbouwer moet hebben, om daarop een zelfstandig bestaan te kunnen vinden. Dit hangt af van de soort van grond, van de cultuur, van het klimaat en van den persoon. Maar toch geloof ik, niet ver van de waarheid te zijn, wanneer ik beweer, dat voor een gewoon landbouwbedrijf ± 5 H.A. noodig zijn.

Volgens Sering zijn in het Oosten van Pruisen de hoeven van meer dan 7½ H.A. als zelfstandige aan te merken; in het westen de meeste van 5-7½ H.A. 2½-7½ H.A. acht hij over 't algemeen eene *gevaarlijke* grootte, daar dergelijke hoeven te klein zijn voor een zelfstandig en te groot voor een onzelfstandig bedrijf.

Dat zelfs een bedrijf van meer dan 5 H.A. den ondernemer soms nog kan verplichten bijverdienste te zoeken, blijkt uit de volgende aanhaling van Kärger[1] met betrekking tot Westfalen: 'Der eigene oder gepachtete Grundbesitz (der freien Tagelöhner) schwankt zwischen 1-5, meist zwischen 1-3 H.A. Wer über 5 H.A. - nach einer vereinzelt dastehenden Angabe sogar über 3 H.A. hat - geht gewöhnlich nicht mehr auf Tagelohn, sondern lebt ganz von seiner Wirtschaft. Doch wird in einem Berichte der Umfang der Besitzungen solcher Tagelöhner bis auf 6, in einem andern bis auf 8 H.A. angegeben'.

Nu is het mogelijk, dat in Denemarken de toestanden zoodanig zijn, dat velerwege voor een zelfstandig bestaan minder grond noodig is dan in andere landen Het is zeker, dat een groot deel van den Deenschen grond bijzonder geschikt is voor de kleine cultuur[2]. Maar als dit zoo is, mag wel in het oog worden gehouden, dat dergelijke toestanden exceptioneel zijn. Immers wanneer wij in de wet lezen, dat het geheele bedrijf: grond, gebouw en veebeslag, de waarde van ƒ 2700 niet mag te boven gaan, dan moet in Denemarken de toestand eenigszins anders zijn dan bij ons. Hier zou voor een dergelijk bedrag moeilijk een levensonderhoud verschaffend bedrijf kunnen worden verkregen, vooral niet wanneer er van die som nog 4 pCt. aan rente en amortisatie

1) Verhältnisse der Landarbeiter in Nordwest Deutschland enz. 1892 I blz. 126.
2) In Denemarken wordt ruim 99 pCt. der bedrijven tot de kleine gerekend, n.l. onder 12 'tonnen Hartkorn': Herk 'die agrarischen Fragen im Verhältuis zum Socialismus' blz. 48.

moet worden betaald. Geeft men gecultiveerden grond dan is die vrij duur en bij woesten grond moeten de kosten van bewerking worden voorgeschoten. De bedrijven van 4 H.A., uitgegeven door den heer Van Zinderen Bakker komen op ongeveer ƒ 4000 te staan, waarvan ƒ 800 voor aankoop van grond, ƒ 1000 voor bewerking, ƒ 400 voor bemesting, ƒ 1200 voor huis en stal en ƒ 600 voor 4 koeien.

Voor landen als het onze met zeer uiteenloopende grondgesteldheid zou de grootere speelruimte der Engelsche wet n.l. ½ tot 20 H.A., aanbeveling verdienen. Ten slotte wensch ik nog enkele opmerkingen te maken omtrent de richting, waarin het landbouwbedrijf zich tegenwoordig ontwikkelt en het vraagstuk der werkkrachten.

III.

In de meeste landen neemt de gemiddelde grootte der landbouwbedrijven langzamerhand af. Men houde bij de beoordeeling van dit verschijnsel wel in het oog, dat er verschil is tusschen bedrijf en bezit. Het grondbezit kan zich concentreeren, terwijl toch de afzonderlijke bedrijven kleiner worden, hoewel *in den regel* het tegendeel geschiedt en vermeerdering van bedrijven met toename van het aantal eigenaars gepaard gaat.

In de gedrukte tijden, die de landbouw doorleeft, schijnen de kleine bedrijven den vlijtigen, voorzichtigen en spaarzamen ondernemer nog betrekkelijk de beste uitkomsten te geven. Dit is een merkwaardig verschijnsel, omdat zoo dikwijls wordt beweerd, dat in de tegenwoordige maatschappij de kleine ondernemingen meer en meer door de groote worden verdrongen of ingeslikt.

Voor den landbouw althans gaat deze leer niet op. Bernstein[1)] beweert, dat ze ook niet in die mate in vervulling treedt bij industrie en handel als velen wel gelooven, maar ik wensch mij hier tot het landbouwbedrijf te bepalen.

1) Ed. Bernstein: ‘De voorwaarden tot het Socialisme’, uit het Duitsch vertaald door J.F. Ankersmit, Amsterdam, Cohen Zonen, 1900, blz. 49 vlgg. Dit geschrift trekt allerwege zeer de aandacht, daar het een aanval is op de grondstellingen van de leer van Marx, komende van een socialist. Bernstein toch heeft sedert jaren in de sociaal-democratische partij in Duitschland eene der eerste plaatsen ingenomen.

Zeer leerzaam is de volgende vergelijking tusschen het aantal en de oppervlakte der naar groottenklassen ingedeelde Duitsche landbouwbedrijven, zooals die voorkomen in de in 1895 in Duitschland opgemaakte bedrijfsstatistiek. De vergelijking betreft de jaren 1895 en 1882.

Groottenklassen	Aantal bedrijven		Bebouwde oppervl. in H.A.		Gezamenl. oppervl. in H.A.	
	1895	**1882**	**1895**	**1882**	**1895**	**1882**
Onder 2 H.A.	3 236 367	3 061 831	1 808 444	1 825 938	2 415 914	2 159 358
2-5 H.A.	1 016 318	981 407	3 285 984	3 190 203	4 142 071	3 832 902
5-20 H.A.	998 804	926 605	9 721 875	9 158 398	12 537 660	11 492 017
20-100 H.A.	281 767	281 510	9 869 837	9 908 170	13 157 201	12 415 463
100 H.A. en daarboven.	25 061	24 991	7 831 801	7 786 263	11 031 896	10 278 941
Totaal...	5 558 317	5 276 344	32 517 941	31 868 972	43 284 742	40 178 681

Groottenklassen	% der bedrijven.		% der bebouwde oppervlakte.		% der totale oppervl.	
	1895	**1882**	**1895**	**1882**	**1895**	**1882**
Onder 2 H.A.	58.23	58.03	5.56	5.73	5.58	5.37
2-5 H.A.	18.28	18.60	10.11	10.01	9.57	9.54
5-20 H.A.	17.97	17.56	29.90	28.74	28.96	28.60
20-100 H.A.	5.07	5.34	30.35	31.09	30.40	30.90
100 H.A. en daarboven.	0.45	0.47	24.08	24.43	25.49	25.59
Totaal...	100	100	100	100	100	100

Wanneer men deze statistiek aandachtig beschouwt, springt het in 't oog, dat de cijfers in 't algemeen pleiten voor het kleine bedrijf, maar vooral voor de bedrijven van 5-20 H.A., dat zijn dus die, welke aan een boerengezin een zelfstandig bestaan verschaffen zonder dat vreemde hulp behoeft te worden ingeroepen.

Voor wie meenen mocht, dat deze toename kunstmatig is te voorschijn geroepen door de reeds besproken wetgeving, zij medegedeeld, dat hoe belangrijk ook de invloed van de wetten van '86, '90 en '91 zij en op hoeveel prijs het moet worden gesteld, dat zij in 1896 reeds 100,000 H.A. aan den boerenstand hadden teruggegeven, dit cijfer toch aanzienlijk kleiner is dan dat, 't welk wij verkrijgen, indien wij aan de hand der meegedeelde cijfers gaan berekenen, hoeveel H.A. de bedrijven van 5-20 H.A. in oppervlakte hebben gewonnen van 1882-1895. Bovendien moet niet worden vergeten, dat een deel der gestichte ‘Rentengüter’ valt onder de klasse van 2-5 H.A. en een ander deel onder die van 20-100 H.A.

In bebouwde oppervlakte namen de bedrijven van 5-20 H.A. toe met 563 387 H.A., terwijl de toename der in 't geheel door deze klasse ingenomen oppervlakte zelfs 1 045 643 H.A. bedroeg.

Ook in Nederland neemt het aantal der kleine en middelbare bedrijven toe, dat der groote af, zooals uit het volgende staatje, dat eene vergelijking bevat tusschen de jaren 1895 en 1885 mag blijken:

Grootten klassen.		**Aantal bedrijven.**		**Toe- of afname.**	
		1895.	**1895.**		
1-5	H.A.	78 277	70 132	+	8 145
5-10	H.A.	34 360	32 227	+	2 133
10-20	H.A.	29 708	28 629	+	1 079
20-50	H.A.	21 810	21 776	+	34
50-100	H.A.	3 282	3 355	-	73
100-150	H.A.	135	170	-	35
150 en meer	H.A.	41	80	-	39

In Groot-Brittannië zien wij hetzelfde verschijnsel. Het Blauwboek over de ‘Agricultural Holdings’ geeft over 1885 en 1895 de volgende cijfers:

Grootteklassen.				Aantal bedrijven. 1885.	1895.	Toe- of afname.	
1-5	Acres	(0.4-2	H.A.)	135 736	117 968	-	17 768
5-20	Acres	(2-8	H.A.)	148 806	149 818	+	1 012
20-50	Acres	(8-20	H.A.)	84 149	85 663	+	1 514
50-100	Acres	(20-40	H.A.)	64 715	66 625	+	1 910
100-300	Acres	(40-120	H.A.)	79 573	81 245	+	1 672
300-500	Acres	(120-200	H.A.)	13 875	13 568	-	307
M.d. 500	Acres	(meer dan 200	H.A.)	5 489	5 219	-	270

Grootteklassen.		Voor landbouw gebruikte oppervlakte in Acres.		1885.	1895.	Toe- of afname.	
1-5	Acres	(0.4-2	H.A.)	389 677	366 792	-	22 885
5-20	Acres	(2-8	H.A.)	1 656 827	1 667 647	+	10 820
20-50	Acres	(8-20	H.A.)	2 824 527	2 864 976	+	40 449
50-100	Acres	(20-40	H.A.)	4 746 520	4 885 203	+	138 683
100-306	Acres	(40-120	H.A.)	13 658 495	13 875 914	+	217 419
300-500	Acres	(120-200	H.A.)	5 241 168	5 113 995	-	127 223
M.d. 500	Acres	(meer dan	200 H.A.)	4 029 843	3 803 036	-	226 807

Hieronder zijn dus niet begrepen de honderdduizende ‘allotments’ beneden 1 Acre, wier aantal sedert 1887 zeer is toegenomen.

Deze cijfers betreffen Engeland, Schotland en Wales, zonder Ierland. Maar zooals men weet is in dit laatste land het aantal kleine bedrijven overwegend.

Ook in de Vereenigde Staten neemt de gemiddelde omvang der bedrijven steeds af, ten minste in de Oostelijke en Midden-Staten, waar, naarmate de bevolking toeneemt, de extensieve landbouw niet meer volgehouden kan worden[1)].

1) De zeer uitvoerige cijfers hieromtrent zijn te vinden in het officiëel verslag ‘Compendium of the Eleventh Census in the United States’ 1897 bl. 609 vlgg. Men vindt echter een verkort en duidelijk overzicht bij Herk: ‘Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus’, Wien 1899, welke tabel hier volgt. Daaruit blijkt, dat in de jonge staten aanvankelijk de groote bedrijven door nieuwe ontginningen toenemen terwijl, naarmate de staat ouder wordt, het aantal bedrijven sterk vermeerdert, maar de omvang vermindert.

Bij extensieve cultuur is het groote bedrijf voordeeliger, maar waar intensief moet worden gewerkt kan de kleine boer en zelfs de bekwame veldarbeider prijzen besteden, die voor eene grootere onderneming naar verhouding te duur zouden zijn. Dit is de verklaring van de toeneming reeds

	Aantal bedrijven onder 10*		10-20	20-50	50-100	100-500	500-1000	boven 1000	Jaar der opname als staat.
Ohio	{ 1890	12325	14658	51846	82380	89036	1022	163 }	1802
Ohio	{ 1880	11163	14157	49465	78198	92646	1309	252 }	1802
Indiana	{ 1890	5729	7987	43806	65198	73811	1395	241 }	1816
Indiana	{ 1880	4863	8019	43403	64030	72103	1320	275 }	1816
Illinois	{ 1890	4230	6992	38226	68746	119684	2420	383 }	1818
Illinois	{ 1880	4308	8299	46594	76080	116562	3249	649 }	1818
Michigan	{ 1890	3323	5347	53605	61298	48237	447	87 }	1837
Michigan	{ 1880	2805	4514	45029	55777	45391	408	84 }	1837
Wisconsin	{ 1890	2664	3202	23974	48221	67425	814	109 }	1848
Wisconsin	{ 1880	2614	3200	22718	44719	60296	666	109 }	1848
Minnesota	{ 1890	812	1210	9742	26163	77048	1594	282 }	1858
Minnesota	{ 1880	640	952	8003	25530	56375	741	145 }	1858
Jowa	{ 1890	2321	3230	18418	53345	121003	3158	428 }	1846
Jowa	{ 1880	2185	3334	23488	58519	95163	2298	364 }	1846
Missouri	{ 1890	3065	7167	44981	64604	114053	3560	613 }	1821
Missouri	{ 1880	3582	8647	43736	58030	97359	3536	685 }	1821
N. en Z. Dacota	{ 1890	53	73	674	2277	71235	2881	576 }	1884
N. en Z. Dacota	{ 1880	42	63	210	547	16253	246	74 }	1884
Nebraska	{ 1890	451	515	3071	19921	86805	2315	530 }	1867
Nebraska	{ 1880	400	708	3301	16652	41542	666	118 }	1867
Kansas	{ 1890	1296	1603	9168	34782	114881	3831	1056 }	1861
Kansas	{ 1880	1059	1658	9539	31078	93823	1169	235 }	1861

* acres (1 acre = 40. H.A.)

sedert eeuwen van het kleine bedrijf en klein grondbezit in Frankrijk. Het is dan ook eene dwaling, dat in de reusachtige Amerikaansche bedrijven met hunne kolossale werktuigen de toekomst van den landbouw zou zijn gelegen. Veeleer is het omgekeerde het geval en zullen de bedrijven in Amerika bij toeneming der bevolking en na het opraken van den maagdelijken grond meer en meer op die in Europa gaan gelijken.

Uit een en ander moge blijken, dat het kleine bedrijf de concurrentie tegen het groote zeer goed kan volhouden en dat het scheppen van het kleine bedrijf niet iets is, dat strijdt met de richting in welke zich de landbouw tegenwoordig ontwikkelt.

En in de toekomst zal dat te minder het geval zijn, naarmate de coöperatie op landbouwgebied zich uitbreidt, waardoor aan den kleinen landbouwer bijna alle voordeelen, die de groote ondernemer vroeger op hem voor had, worden verschaft.

Onder inachtneming van het boven gezegde omtrent de grootte der bedrijven mag de beweging, die de statistiek ons openbaart, als een voordeel worden beschouwd, niet slechts voor den kleinen boer en de arbeiders, maar ook voor de voortbrenging in het algemeen. Het kleine bedrijf toch waarborgt als regel eene meerdere opbrengst dan het groote.

Zoo is het bekend, dat de cultuur op de reusachtige bedrijven van N.-Amerika zeer extensief geschiedt en de opbrengst per H.A. geringer is dan de vruchtbaarheid van den bodem zou doen verwachten, n.l. voor tarwe 10.7 H.L. van de H.A.[1)].

Charles Gide zegt[2)]: ‘Het onherstelbaar gebrek van de groote cultuur is dat zij van de bebouwde oppervlakte eene veel kleiner hoeveelheid artikelen verkrijgt dan de kleine teelt. Zij geeft een veel geringere bruto-opbrengst. Maar de toekomst zal behooren aan de wijze van cultuur die het meeste voedsel uit den grond weet te halen.’

En waar men soms ziet, dat de opbrengst op kleine bedrij-

1) (in 1887) M. Sering: ‘Die wirthschaftliche Concurrenz Nord Amerika's, in Gegenwart und Zukunft’. bl. 472. Onder het nazien der proef gewerd mij de statistiek over 1899, waaruit blijkt dat de gem. opbr. in de V.S. thans is 12.8 H.L. per H.A. (Frankrijk 18, Egeland 28).

2) ‘Beknopt Leerboek der Staathuishoudkunde’, vert. door C. Herckenrath, 1899, bl. 160.

ven verkregen, geringer is dan die, welke groote bedrijven opleveren, daar schuilt de oorzaak van dit verschijnsel in den regel niet in de manier van exploitatie, maar in het feit, dat de kleine boer zich veelal met de mindere gronden moet tevreden stellen, soms zelfs met zoodanige, die anders niet zouden zijn bebouwd.

Er zijn in landen met veel groote bedrijven, zooals in Engeland en Schotland uitgestrekte streken, die als woeste grond blijven liggen, voor jachtterrein en als parken gebruikt worden, maar die vermoedelijk wel in cultuur zouden zijn gekomen, als zij, in perceelen verdeeld, binnen het bereik van den kleinen landbouwer waren gebracht.

Men moet er daarom niet veel waarde aan hechten, wanneer sommigen, in navolging van Liebknecht[1)], om de voordeelen van het groote bedrijf in het licht te stellen, er op wijzen, dat de gemiddelde graanopbrengst per H.A. in Engeland zooveel hooger is dan in Frankrijk.

Het kleine bedrijf en de hoogere graanprijzen in Frankrijk, tengevolge der invoerrechten, maken het mogelijk graangewassen met voordeel te telen op gronden, waarop men in Engeland die cultuur en soms elke cultuur moest opgeven[2)].

1) Liebknecht: ‘Grund- und Bodenfrage.’ 1876, bl. 75 vlg. Ook Marx en Engels waren er van overtuigd, dat het kleine landbouwbedrijf ten doode was opgeschreven, blijkbaar veel meer nog dan Karl Kautsky, de schrijver van het verleden jaar verschenen belangrijke werk: ‘*Die Agrarfrage, eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirthschaft und die Agrarpolitik der Sozial-democratie*.’
Ofschoon deze socialist, ten einde zijn standpunt, dat het groote bedrijf het doel moet zijn van de socialistische landbouwpolitiek, te handhaven, alle moeite doet de voordeelen van dat bedrijf breed uit te meten, moet hij toch erkennen, dat van een verdringen van het kleine door het groote bedrijf nergens sprake is en dat het laaiste in den landbouw niet in die mate boven het eerste uitmunt als zulks z.i. in de industrie het geval is.

2) Buchenberger geeft in het 2e hoofdstuk van zijn werk: ‘Agrarwesen und Agrarpolittk, 1893’ omtrent Groot-Brittannië en Ierland de volgende cijfers. In 1867 werd in Groot-Brittannië op 3,6 mill. acres tarwe verbouwd. In 1890 was die uitgestrəktheid geslonken tot 2,5 mill. Het klaver- en grasland was in dezelfde periode gestegen van 4.4 mill. acres op 5.1 mill. In Ierland verminderde van 1851 tot 1886 het bouwland van 4.6 mill. op 2.9 mill. acres.
Ingeval van oorlog met Frankrijk, Rusland of Noord-Amerikn zou hierin voor Engeland gevaar schuilen. Reeds in de Fransche ‘Statistique Agricole’ van 1887, werd onder de ‘résultats de l'enquête décennale’ opgemerkt: ‘de plus en plus le peuple britannique se rend tributaire de l'étranger pour son pain quotidien.’ Vele hoeven in de graafschappen, waarin voornamelijk akkerbouw wordt uitgeoefend als Essex, Suffolk, Norfolk, Lincoln, Hampshire enz. zijn niet te verhuren en de grond ligt onbebouwd. (O. Stillich: Die Englische Agrarkrisis, Jena, 1899 bldz. 4 en vlg.)

Ook laten het klimaat en de grondsgesteldheid in 't algemeen in dezen natuurlijk hunnen invloed krachtig gelden.

Dat in elk geval de oorzaak van het verschil niet kan liggen in de verdeeling van den grond, kan uit het volgende blijken. België en Denemarken hebben slechts eene weinig geringer opbrengst per H.A. dan Engeland. En juist in deze beide landen is het kleine bedrijf zeer overwegend. In België zijn thans 95½ % der bedrijven beneden 10 en 84 % beneden 3 H.A. Maar ook in deze landen wordt de graancultuur nagenoeg niet beschermd en is die - vooral geldt dit voor tarwe - alleen op de beste gronden nog loonend. Nederland verkeert in hetzelfde geval. Daarentegen hebben Rumenië en Rusland met meer groote bedrijven dan Frankrijk eene veel kleinere gemiddelde opbrengst.

Teneinde eene zuivere vergelijking te maken, moet de opbrengst van groot en klein bedrijf in hetzelfde land en dan nog wel in streken met ongeveer gelijk klimaat en grondgesteldheid worden vergeleken. Dit is niet gemakkelijk, maar de eenige juiste weg. Het is geschied door F.O. Herk in zijn reeds genoemd, grondig en zeer gedocumenteerd geschrift: ‘Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Socialismus.’ Hij heeft het gedaan aan de hand van de betrouwbare ‘Statistique agricole de la France’ over 1897. Het land wordt voor die statistiek verdeeld in verschillende ‘zônes.’ Van ieder dezer heeft Herk de departementen met overwegend kleine en groote bedrijven met elkaar vergeleken. Tot de eerste worden gerekend die, waar minstens ⅗ der oppervlakte door kleine bedrijven wordt ingenomen; tot de laatste (daar anders het voor de vergelijking noodige aantal departementen niet te verkrijgen was) die, waar de groote bedrijven 55 % van de oppervlakte beslaan. De verhouding wordt dus iets minder gunstig voor de kleine bedrijven dan in werkelijkheid het geval is.

Uit de aldus gevonden gemiddelden werden weder gemiddelden voor de groote, natuurlijke ‘régions’ van Frankrijk gevormd en binnen deze, dus onder ongeveer dezelfde toestanden van klimaat en bodem, de groote en kleine cultuur met elkander

vergeleken. Uit die vergelijking blijkt, dat bij tarwe in drie zônes de gemiddelde opbrengst der groote bedrijven hooger was dan der kleine. In twee zônes was echter het omgekeerde het geval, doch de verschillen waren in al deze gevallen gering, - gemiddeld niet meer dan ½ H.L. per H.A. Voor aardappelen overtrof de opbrengst der kleine cultuur in drie régions die der groote; - in twee viel het omgekeerde te constateeren.

Voor wijn was de opbrengst in twee régions bij de groote bedrijven hooger en in even zoo vele bij de kleine. Voor paarden waren de uitkomsten in drie régions ten gunste van het kleine bedrijf, in twee ten gunste van het groote. Maar voor de teelt van rundvee en varkens waren de uitkomsten *overal* en nog wel *sterk* in het voordeel der *kleine* bedrijven. De verpleging en voortdurende zorg voor deze dieren kunnen bij een bedrijf op kleine schaal door den veehouder persoonlijk worden uitgeoefend en zoodoende beter tot haar recht komen. Het oog des meesters maakt het vee vet.

Als men hierbij in aanmerking neemt, dat het kleine bedrijf meer eigenaardig thuis behoort op lichtere gronden, daar de zware kleigronden veel trekkracht vereischen, zoo mag men het er veilig voor houden dat voor de exploitatie van den bodem vooral in landen waar vele lichte gronden worden aangetroffen en waar veeteelt, zuivelbereiding en varkensfokkerij de grootste plaats in het landbouwbedrijf innemen, uit het kleine bedrijf het meest is te wachten.

Dat de landbouw zal voortgaan zich te ontwikkelen in de richting van het bedrijf, dat grootendeels kan worden gedreven, daarvoor pleit nog eene omstandigheid, waarop ik de aandacht wil vestigen.

In den laatsten tijd heeft zich een verschijnsel vertoond, dat steeds grooter afmetingen aanneemt en waarvan de gevolgen belangrijk zullen zijn. Bij het wegstroomen der arbeiders van het platteland naar de groote steden heeft zich gevoegd een trek naar het buitenland, waar de loonstandaard in alle bedrijven en dus ook in den landbouw hooger is dan hier.[1)] Bij den omvang, dien hier te lande de verhuizing

1) De bij de Duitsche wet van 5 Mei 1886 betreffende de verzekering der veldarbeiders tegen ongevallen overgelegde officieele statistiek omtrent de gemiddelde loonen der boerenarbeiders geeft o.a. voor de naburige Regeeringsdistricten Osnabrück, Aurich, Munster, Düsseldorf en Aken de volgende cijfers.

	Voor mannen: Laagste jaarloon.	**Hoogste jaarloon.**	**Voor vrouwen: Laagste jaarloon.**	**Hoogste jaarloon.**
Osnabrück	340 M.	450 M.	240 M.	300 M.
Aurich	400 M.	470 M.	260 M.	300 M.
Münster	300 M.	630 M.	225 M.	420 M.
Düsseldorf	420 M.	600 M.	330 M.	360 M.
Aken	420 M.	600 M.	300 M.	450 M.

van arbeiders naar Duitschland en België allengs aanneemt, is het niet onwaarschijnlijk, dat de Nederlandsche landbouw bij de andere moeilijkheden, die hij reeds ondervindt, weldra ook zal hebben te kampen met gemis aan goede arbeidskrachten. In het afgeloopen jaar zijn alleen uit Friesland niet minder dan 4500 personen naar Duitschland vertrokken en dit getal zal in het loopende jaar nog aanmerkelijk worden overtroffen. Immers de Commissaris der Koningin in Gelderland heeft van Januari tot October reeds 7000 nationaliteitsbewijzen afgegeven aan naar Duitschland vertrekkende Nederlandsche arbeiders. Menig arbeider kan in één jaar in Duitschland een bedrag overleggen, waarvoor hij in Friesland of Drente verscheidene jaren zou moeten sparen.

Dat men hier niet te doen heeft met een voorbijgaand verschijnsel blijkt uit de statistiek. In 1889 werden in Nederland geteld 28767 Duitschers. De cijfers der telling van 1899 zijn nog niet bekend. Uit de Jaarcijfers blijkt echter, dat het getal afneemt. In 1879 bedroeg het aantal in Nederland wonende, maar in Duitschland geboren personen 42026. Wel is waar geeft de telling van 1889 alleen op de in Nederland wonende personen van Duitsche nationaliteit, maar dit zal wel geen verschil van 13.000 hoofden maken. Daarentegen werden bij de laatste Duitsche volkstelling op 2 December 1895 onder de feitelijke ‘ortsanwesende’ bevolking geteld 50743 personen van Nederlandsche nationaliteit, waarvan in Rheinland 33.372, in Westfalen 7908, in Hannover 4357.

In 1880, 1885 en 1890 bedroeg het aantal in Duitsch-

Men neme hierbij in aanmerking, dat sedert dien tijd de loonen niet onbelangrijk gestegen zijn. Die in de Duitsche industrie oefenden allengs meer invloed op die van den landbouw. Overigens hebben dergelijke statistieken slechts eene betrekkelijke waarde, omdat het aantal werkuren er niet bij wordt opgegeven. Voor ons land komen, naar ik meen, eenige opgaven voor in het verslag der Landbouw-Enquête.

land wonende Nederlanders resp. 17.598, 27.191 en 37.055. Wij nemen dus eene geregelde stijging waar en dat bij de telling in 1900 de toename nog grooter zal blijken is buiten twijfel, want juist in de allerlaatste jaren heeft deze verhuizing een meer algemeen karakter aangenomen.

Ook uit andere landen heeft eene sterke emigratie naar Duitschland plaats, 't geen de volgende opgaven leeren.

Jaren.	**Aantal emigranten naar Duitschland, uit:** Oostenrijk-Hongarije.	Italië.	**Zwitserland.**	**Nederland.**
1880	117.997	7.115	28.241	17.598
1885	156.762	9.430	34.904	27.191
1890	201.542	15.570	40.027	37.055
1895	222.952	22.693	44.875	50.743

In den laatsten tijd heeft ook Rusland, bepaaldelijk Polen, vele arbeiders aan Duitschland geleverd. De oorzaak daarvan ligt ten deele in het verhuizen van Duitsche arbeiders uit Silezië en Posen naar de provincie Saksen, waar op uitgebreide schaal de beetwortel wordt verbouwd, welke cultuur hoogere loonen geeft en veel arbeid vordert (Sachsengängerei). In de opengevallen plaatsen wordt dan uit Polen voorzien. De Poolsche arbeiders moeten echter, evenals de Gallicische, jaarlijks vóór den 15^{den} December weder over de grenzen teruggezonden worden en er bestaat bovendien veel kans, dat de Russische regeering weldra door eene ukase het uit werken gaan van arbeiders over de grenzen zal verbieden.[1)] Immers dit land begint zelf reeds gebrek aan arbeiders voor den landbouw te krijgen, want de industrie neemt ook daar allengs eene hooge vlucht en trekt vele werkkrachten naar de steden[2)].

Onze consul te Warschau, de Heer Willekes Macdonald schrijft in zijn verslag over 1899: ‘Vermelding verdient het jaarlijks wederkeerende gebrek aan arbeiders te plattten lande (in Polen) tengevolge der tijdelijke emigratie naar Duitschland. Zij reizen voor het meerendeel verder dan de grensplaatsen dat Rijk in, naar streken, waar de industrie bloeit en daardoor hooge loonen voor veldarbeid betaald worden.

1) W. von Klitzing, ‘Der Arbeitermangel auf dem Lunde’. Berlin 1900, bl. 8.
2) Conrad's Jahrbücher Sept. 1900 bl. 318: ‘Die länaliche Arbeiternot in Russland’.

Wat dit voor de ontwikkeling van dit landvolk beteekent, ligt voor de hand. De kinderen, die te huis blijven, moeten arbeid verrichten, die boven hunne krachten gaat en van school gaan noch van eenige geestelijke ontwikkeling van welken aard ook is voor hen noch voor de tijdelijk afwezigen (waaronder ook kinderen zijn) sprake. Maar ook voor de landeigenaars heeft die emigratie van arbeiders verderfelijke gevolgen. Het is hun onmogelijk vreemd volk in dienst te nemen voor loonen, die de Duitsche eenigszins nabij komen. Daarvoor zijn de inkomsten uit hun grond te gering. Zij zien zich dus verplicht hunne bezittingen te verpachten of met behulp van de door het Rijk opgerichte boerenleenbank te verkoopen. Genoemde leenbank heeft sedert 1889 ruim 12 millioen roebels aan boeren ter leen gegeven voor den aankoop van ca. 176.000 H.A. grond, die voor het meerendeel van adellijke grondeigenaars stammen. In de gemeente Galewice alleen zijn op die wijze in de laatste 3 jaren 5 groote bezittingen verkocht, geparcelleerd en in handen van boeren gekomen. Er is alle reden om te meenen, dat dit verwisselen van eigenaars vooreerst nog niet zal ophouden.'

Het is dus wel begrijpelijk, dat de Russische regeering van plan zou zijn deze emigratie te temperen. Wat haar echter vrij staat kan niet geschieden in andere landen, waar de persoonlijke vrijheid door de grondwet is gewaarborgd. Bovendien kan zoodanig verbod uit den aard der zaak alleen gelden voor *tijdelijke* emigratie, wat die uit Polen hoofdzakelijk schijnt. Wat het cijfer der *blijvende* vestiging van vreemde arbeiders in Duitschland betreft, komt volgens de statistiek na Oostenrijk-Hongarije het eerst Nederland. De oorzaak van het besproken verschijnsel ligt in den toenemenden bloei en omvang der Duitsche nijverheid, waardoor vele handen aan den landbouw worden onttrokken. Het ontstaand tekort wordt van elders aangevuld, terwijl een deel der vreemdelingen reeds dadelijk in dienst der Duitsche industrie treedt.

Uit onze zuidelijke provinciën heeft eene dergelijke verhuizing naar Belgie plaats. Aldaar wonen volgens de laatste volkstelling 56.306 Nederlanders[1)], terwijl slechts 13.697 Belgen in Nederland geteld werden. Vroeger kwamen de

1) Waarvan in de provincie Antwerpen 21052, in Brabant 10,564, in Luik (prov.) 14364.

vreemdelingen hier om iets te verdienen, thans is het omgekeerd. Het zijn bovendien meest zeer goede arbeidskrachten, die aldus ons land ontvallen, want de minder geschikte of gebrekkige keeren spoedig terug of worden niet aangeworven.

De omstandigheid, dat wij tusschen twee landen liggen, die door hunne opbloeiende nijverheid steeds meer arbeiders vragen, zal onze landbouwers, die op alle productiekosten, dus ook op arbeidsloon, moeten bezuinigen, vermoedelijk nog veel zorg baren. Men moet hierbij niet vergeten, dat wij niet als Duitschland aangrenzende landen met lageren loonstandaard hebben, waaruit het tekort aan arbeidskrachten kan worden aangevuld.

Teekenend is het volgende bericht, dat in 't begin van Mei aan een onzer dagbladen uit Friesland werd gezonden: ‘Tal van boeren krijgen hier gebrek aan knechts en meiden. Vele zoons en dochters van arbeiders vertrekken naar Holland, terwijl vele meisjes liever bij burgers dan bij boeren dienen, omdat zij daar met minder zwaar werk hooger loon kunnen bekomen. Aan losse arbeiders is ook gebrek, daar dit voorjaar tal van landarbeiders naar Duitschland zijn vertrokken, om te werken.’

Zooals bekend is, reizen Duitsche agenten Friesland rond om arbeiders te werven en daar zij hooge loonen kunnen aanbieden, gelukt het hun velen mede te krijgen. Ook uit andere streken komen dergelijke klachten.

Nu zal ik niet beweren, dat men door bevordering van grondbezit of grondgebruik deze beweging geheel zal kunnen keeren. Misschien zou dit ook niet wenschelijk zijn, waar nog kort geleden over te veel aanbod van arbeiders en chronische werkloosheid werd geklaagd. Maar men kan het aantal, dat genoodzaakt en geneigd is te verhuizen, aanzienlijk beperken en zoodoende voorkomen, dat een tekort aan handen de exploitatie van onzen bodem schaadt.

Ieder, die met het platteland bekend is, weet, dat de veldarbeider ongaarne de streek verlaat, waar hij thuis behoort, mits hij er een redelijk bestaan kunne vinden. Waar de bevolking als regel eenig land in gebruik heeft, is ook de stabiliteit het grootst.

Buchenberger komt tot de slotsom: ‘De ervaring heeft

steeds geleerd, dat overal, waar de arbeiders een eigen huis en eenigen grond bezitten, zij liever in de nabijheid van hunne woonplaats dan op grooten afstand daarvan de gelegenheid tot bijverdienste zoeken'[1)].

Dat er uit Friesland zoo velen verhuizen, hangt zeker samen met het gemis van arbeiders-grondbezit. Dit gemis werkt, zooals terecht door den Heer Bergsma is aangetoond, het ontstaan van minder gunstige toestanden in de hand en maakt bovendien den arbeider los van zijne woonplaats en zijn vaderland.

Reeds alleen het vooruitzicht, zooals de Deensche wet dit schept, om zich door vlijt en ingetogenheid tot zelfstandig landbouwer omhoog te werken, zou een prikkel zijn om trouw te blijven aan het landbouwbedrijf en de woonplaats, welks bestuur op de uitgifte van grond invloed kan uitoefenen. Want, het kan niet ontkent worden, eene schaduwzijde in den werkkring van den veldarbeider is, dat hij zich niet dan hoogst moeilijk tot een onafhankelijk bestaan kan opwerken. In de ambachtsnijverheid is het aantal groot van hen, die, als knecht begonnen, het vroeg of laat tot grooten of kleinen baas brengen en aldus naar de volksopvatting hooger stijgen op den maatschappelijken ladder, in elk geval minder afhankelijk zijn. Ook in den winkelstand en de kleine industrie komt dit dagelijks voor. Zij, die 'voor zich zelf beginnen' zijn daarom wel niet altijd beter af dan een goede knecht, maar dit belet niet, dat de mogelijkheid van vooruitkomen aan de neiging tot het beroep ten goede komt. Naarmate de uitbreiding van onderwijs en ontwikkeling het verschil in kennis en oordeel tusschen de verschillende standen vermindert, zal die zucht zich krachtiger doen gevoelen en wordt de soort van arbeid versmaad, die weing kans geeft om maatschappelijk vooruit te komen. Hierbij komt nog, dat de sociale wetgeving, die strekt om den loontrekkende door verplichte verzekering bestaanszekerheid te verschaffen, den veldarbeider niet of eerst in de laatste plaats bereikt. Zoo ging het reeds bij de ongevallenwet. Al het aangevoerde zal stellig in het nadeel werken van de landbouwnijverheid, welke het allengs aan geschikte arbeiders zou gaan ontbreken, als er geene middelen waren om aan dit bezwaar te gemoet te komen.

1) Agrarwesen und Agrarpolitik I. bl. 555.

Het is juist de groote beteekenis van de nieuwere agrarische wetgeving in Duitschland, Engeland en Denemarken, dat zij een uitweg geeft voor deze moeilijkheid. Menig bezitter van een ‘Rentengut’ was vroeger niet veel meer dan arbeider, maar wist door vlijt en spaarzaamheid en met hulp van den Staat aan grond en bedrijfskapitaal te komen en zich tot eigengeërfden boer op te werken.

Ten deele om den zelfstandigen boerenstand te steunen en voor ondergang in moeilijke tijden te bewaren, strekt deze wetgeving. Tevens kan zij dienstbaar worden gemaakt om den voor anderen werkenden daglooner in de gelegenheid te stellen door het bezit van eenig land voor zich en zijn gezin aardappelen en groenten te telen en eenig vee te houden en aldus zich in den winter en gedurende tijden van werkloosheid voor gebrek te behoeden.

Ook tot verbetering der woningtoestanden, die op het platteland dikwijls nog zooveel te wenschen overlaten, kan zij bijdragen. En niet alleen voor veldarbeiders, maar ook voor hen die in het ambacht of de nijverheid werken en voor kleine neringdoenden, kan de uitgifte van stukjes grond voor tuinbouw of veehouderij zegenrijke gevolgen hebben, zooals blijkt uit de groote vlucht, die het ‘allotment’ stelsel in Engeland heeft genomen en de gunstige verklaringen, die daaromtrent eenparig worden afgelegd.

Maar het grootste voordeel der besproken wetgeving is ongetwijfeld, dat zij voor den werkzamen, oppassenden veldarbeider het vooruitzicht opent zich een eigen onafhankelijk landbouwbedrijf te verwerven en dientengevolge bestaanszekerheid.

A.D. VAN ASSENDELFT DE CONINGH.

Naschrift.

Sedert dit opstel werd geschreven is een geschil gerezen tusschen het bestuur der gemeente Het Bildt in Friesland en Gedeputeerde Staten dier provincie. Laatstgenoemd college onthield zijne goedkeuring aan een raadsbesluit, om voor rekening der gemeente voor een bedrag van ƒ 1000 akkerland of tuingrond aan te koopen teneinde dit aan personen, daartoe geschikt en bekwaam, te verhuren als middel

tot voorkoming van pauperisme en tot wering van armoede. Het gemeentebestuur kwam hiervan in beroep.

Blijkens het in de zitting van den Raad van State van 11 Juli uitgebracht verslag, berust de weigering van Gedep-Staten daarop, dat het niet aangaat uitgaven als de hierbedoelde uit de opbrengst der gemeentebelastingen te bekostigen en dat bovendien de beoogde maatregel, waar die niet door particulieren maar door eene gemeente genomen wordt, tot eigenaardige moeilijkheden kan aanleiding geven.

De beslissing der Koningin van 28 September l.l. was terecht gunstig voor de gemeente. Na het in bovenstaande bladzijden gezegde, zal het geen betoog behoeven dat m.i. het besluit van Het Bildt toejuiching verdient en het algemeen belang bevordert.

De belangen der belastingschuldigen zullen bij eene goede regeling der verhuringen evenmin nadeel lijden als dit het geval is in de talrijke Engelsche gemeenten, waar van overheidswege dergelijke allotments (perceelen) worden uitgegeven.

Indien het voorbeeld van het Bildt op meerdere plaatsen navolging vindt, zou het echter overweging verdienen eenige wettelijke regelen te stellen, volgens welke de gemeenten grond aan daartoe geschikte personen ter bebouwing kunnen geven. Aldus zouden misbruiken worden voorkomen, die thans, ondanks het toezicht van Gedeputeerde Staten, denkbaar zijn, al is er tot dusver geen reden aan de onpartijdigheid der gemeentebesturen te twijfelen.

A.D.v.A. DE C.

Inleiding tot Shakespeare's Hamlet.

Het is altoos tijd om over ‘Hamlet’ te spreken; daarvoor hoeft men als voorrede geen excuses te maken.

Maar waarom heeft hij zoo'n macht over onze verbeelding?

Wel, ik geloof, omdat in ‘Hamlet’ zich 't duidelijkst en 't scherpst de aard, de kracht en het werk van de poëzie vertoont.

Poëzie staat gelijk met vinding en schepping.

Wat schept ze?

Een stemming? - En niet meer?

Is 't alleen een preludeeren wat ze doet, een aan den gang brengen van de dingen, zooals Orpheus' muziek de steenen en boomen en dieren aan 't dansen bracht? Of heeft ze een bedoeling en een preciese functie in 't geestelijk leven? -

Indien dit waarlijk het geval is, zoo kan de bestemming der poëzie niet anders dan verwant zijn aan de rol van de taal in het leven der menschheid; en het poëtisch vermogen in den enkelen kunstenaar moet een voortzetting wezen van de primitieve kracht die de taal heeft geschapen.

We zien meestal de taal maar aan voor niet meer dan een nuttig mecanisme, omdat we haar bijna als een vanzelf sprekend cadeau, bij het verlaten der wieg, van onze voorouders in 't leven hebben meegekregen. En we vergeten dan dat ze het product moet zijn geweest van een geweldig vermogen in den menschengeest. Ja, geweldig, daar het voor de menschheid een nieuwe wereld heeft geopend om er zich in te spiegelen, om er door tot bewustheid te komen, om er zich mee te ontslaan uit het juk van het instinctieve natuurleven.

Zoo is het woord, - het woord dat wij nu als een muntstuk met afgesleten inschrift gebruiken en misbruiken, - oorspronkelijk een bron van energie geweest. Hoe anders moet het voor de ooren en de verbeelding hebben geklonken, toen het nog de herinnering aan zijn ontstaan met zich meedroeg!

De poëzie, gelijk wij haar thans als de gaaf van den dichter-kunstenaar kennen, geeft aan de woorden hun verloren klank terug. Wanneer de dichter het vallen van den nacht zegt, moeten wij het woord ‘avond’ voelen in zijn volluidendheid, alsof het pas werd geschapen. Hij stemt de taal als een instrument.

Maar hiertoe is zijn gebied, zijn kunst niet bepaald.

Evenmin als die oorspronkelijke kracht waarvan zijn talent de weerklank is. Want de macht van de taal reikt verder dan het scheppen van gemeenzame woorden.

Wanneer de omtrekken van de woorden gaan verflauwen tot begrippen, en maar een deel van het primitieve verbeeldingsvermogen der gemeenschap noodig blijft om de taal op dreef te houden, dan zet de woordscheppingskracht opnieuw in, en zij maakt boven de taal van woorden wier indrukken vervagen, een andere taal van mythen en typen, met de vormen van een verjongd leven.

Het is een opbloeien van de taal; zij herneemt haar energie en vindt levende voorstellingen omdat zij de doode woorden niet verdraagt. En wanneer zij ‘Antigone’ zeggen kan in plaats van ‘zuster of dochter’, of ‘Odysseus’ in plaats van ‘de Griek’, zoo stelt zij daarmede de menschheid weder een sport hooger, want de nieuwe woorden in hun complexer bestaan, met hun samengrijpen van allerlei trekken en toespelingen, geven een maatstaf aan de hand en een steunpunt voor het oordeel; zij veronderstellen de mogelijkheid van een ideaal; zij maken den geest bevattelijker, ruimer en vrijer. Het menschelijke in den mensch komt er door los.

En hier nadert weer de dichter. Het is het hooge voorrecht van de poëzie dat zij de typen en mythen der menschheid in onvergankelijke frischheid kan bewaren, door hun een persoonlijke gestalte te verleenen en hun een atmosfeer te sehenken om in te ademen en zich in te bewegen. Zij fixeert den vlottenden rijkdom van vormen en sproken tot een bezit

voor altoos; zij bewaart en zij verhoogt de energie, door het verbeeldingsvermogen der menschheid in zijn scheppingen neergelegd.

Dus krijgen we het antwoord op de gestelde vraag: Wat maakt de poëzie, wat beduidt ze in 't leven?

Ze geeft de woorden in hun volle klank en gehalte, - ten eerste; maar dat is slechts voorbereiding, een moduleeren van tonen, een registreeren van bewegingen; haar voleinding vindt de poëzie pas in de energieke voorstelling van de typische handeling en van de typische gestalte.

Het woord met zijn aanhangenden tros van gevoelens, de persoonsnaam met zijn kring van doen en lijden....

Eigenlijk bestaat als kern slechts het woord.

Hoe dikwijls heeft mij, in dezen laatsten tijd, bij het overdenken, een uitspraak van het Evangelie voor den geest gestaan. ‘De mensch zal bij brood alleen niet leven, maar bij alle woord dat door den mond Gods uitgaat.’

In werkelijkheid geen Evangeliewoord, maar aanhaling van een oude uitspraak. In het Evangelie echter, hier van de lippen des Heeren, heeft de uitspraak een dubbel levende, een zielsdramatische beteekenis gekregen, daar ze tegen den Verzoeker die het materieelste broodargument aanvoert, tot wapen werd gebruikt. Ze is een protest van den geest tegen de stof, en het is een strijdleus, neen meer een teeken van bevrijding tegenover den Booze.

‘Het woord dat door den mond Gods uitgaat,’ - waarvan kan het anders ontspringen dan van het diepste menschelijk bewustzijn in zijn samenhang met de eeuwige behoeften der menschheid?

Er is geen grooter vinding door den scheppenden menschengeest denkbaar dan die van het primitieve woord, de taal. ‘Alle woord’ in den zin van het Evangelie, ‘alle woord’ in onzen zin berust daarop, groeit daaruit. Niet door zijn rechtopgaan verheft zich de mensch boven de dieren, maar door de taal. Het woord heeft hem tot die hoogte gebracht, hem ‘boven zijn kracht’ gezet, hem bevrijd.

Hij leeft daarbij, en de poëzie houdt het voor hem levend door het op te wekken uit de gebondenheid waarin het telkens wil terugzinken. Want de poëzie maakt het woord en zijn

verschillende gestalten zelfstandig, individueel, zoodat het ons is, wanneer wij die hooge namen, Achilleus, Dante en Beatrice, Hamlet, Faust, op onzen weg ontmoeten, alsof ons, bij het omgaan van een hoek, plotseling, het heusche leven, vrij en krachtig, tegenkwam.

Natuurlijk is hier, bij het aanwijzen eener betrekking tusschen letteren en taal, tusschen poëtisch vermogen en woordschepping, alleen van een schema sprake. *De taal* is niet éenmaal gevonden in ouden tijd, *de mythen en typen* zijn niet éenmaal gemaakt in 't lange verleden. Zelfs onder een enkel volk komt er telkens een vernieuwing van de taal voor, en nieuwe mythen en modes, nieuwe typen en manieren volgen. Wat niet verhindert dat in de groote perioden van het leven eener natie, wanneer zij al haar krachten te samen neemt, de typen der letterkunde hoewel in de vormen van den tijd, toch teruggaan tot het primitieve bewustzijn van het volk.

De wereldliteratuur geeft het bewijs.

'Faust' is een Duitscher van het eind der achttiende eeuw, maar het type is in de zestiende eeuw geboren, neen dateert nog van veel vroeger, toen men zich een beeld van den 'toovenaar' ging vormen; Tartufe, een man van de zeventiende eeuw, tijdgenoot van de Jezuieten en van Port-Royal, en van den grooten koning, is de uitlooper van een type der middeneeuwsche volksverbeelding; maar zijn oorsprong dagteekent van nog veel hooger, toen de mythe en de type nog zeer nauw aan het woord verbonden waren. Want nergens is de afstamming van het kunstwerk uit het woord zoo klaar, en tegelijk zoo precies aan te geven als bij den Tartufe.

En is Hamlet niet nog iets anders dan een Engelschman van het einde der zestiende eeuw? - Men vindt zijn trekken en manieren wel terug bij de menschen van zijn tijd, - het is immers bekend hoe men uitdrukkingen in den geest van Hamlet onder de geschreven woorden van den graaf van Essex aantreft. Maar tevens vertegenwoordigt Hamlet een type uit de overoude volkssprook, samengeweven om het 'woord' dat het onbeschermd achtergebleven kind aanduidt, schuilend in de schaduw van den haard onder de zwarte wolk van herinneringen aan het voorbijgegane, - 'Asschepoetser'

om hem met één naam te noemen. Miskend en vertrapt, zijn bescherming zoekend in zijn onnoozelheid, maar onderwijl op wraak en verderf zinnend tegen den boozen toovenaar die zijn moeder gehuwd heeft en haar van haar zoon heeft vervreemd. Triomfeerend op 't eind, - want Asschepoetser komt uit de duisternis aan 't licht.

Niet eenvoudig is het oorspronkelijk type van Hamlet; het wordt gekruist door de heugenis aan een mythe uit het Zuiden van Europa, het verhaal van den vorstenzoon Orestes die uitgaat om zijn moeder te dooden en het vaderlijk erfrecht te handhaven tegenover de moederheerschappij. Maar het geweten van Orestes wordt gedrukt door schuld, als van iemand op de grens tusschen een barbaarsche en een nieuwe beschaving, en die de nieuwe wereld niet kan binnengaan zonder een gruwelijke bloedsmet. De wolken blijven lang over 't verhaal hangen, en de furiën heerschen er. Want Orestes verricht de barbaarsche daad met het geweten van een die naar reinheid streeft.

‘Hamlet’ staat dus op de plek waar verschillende wegen samenkomen, uit het Noorden en het Zuiden, uit het verleden, en ook uit de toekomst. Want de ‘Hamlet’ is vol voorgevoelens; hij is een ‘profetic soul’.

Hetzelfde was 't geval met de zestiende eeuw die ‘Hamlet’ heeft voortgebracht, wanneer men haar als een geheel neemt. Ook zij staat op een kruisweg, en men mag haar dus de eerste moderne eeuw noemen, omdat in haar verloop de beschavings-elementen van Europa elkander zochten te doordringen en een eenheid wilden gaan vormen. De Renaissance ontmoette er de Hervorming, de zuidelijke vormenrijkdom het Germaansche zedelijk bewustzijn, geleerdheid en wetenschap ontmoetten er kunst en godsdienst; de mensch ontmoette er den mensch.

Eerst geheel op haar einde, ja pas bij 't begin van de nieuwe eeuw, heeft de zestiende haar bedoeling uitgesproken in de twee groote typen die zij aan de wereldliteratuur heeft overgeleverd: Don Quichote en Hamlet. Don Quichote zegt half komisch, half treurig, den ondergang van het oude ideaal, Hamlet staat melancoliek op den drempel van het nieuwe leven, wikkend en wegend of hij de gaafheid van zijn individualiteit zal kunnen bewaren tegenover den druk-

denden nà-last van het verleden en het onzekere vóor-gevoel van de vreemde toekomst, - in zijn hart vertwijfelend.

Maar de ‘Hamlet’ gaat den ‘Don Quichote’ te boven, omdat hij één is. De Schepper van Don Quichote heeft niet in eens kunnen uitspreken wat hij wilde, en zoo heeft hij Saneho Panza aan zijn held als geleider meegegeven, ter completeering. Hamlet daarentegen is zijn eigen Sancho; hij is prins en clown in één persoon.

Daarom werkt hij op ons met zoo'n onontwijkbare kracht. Hij geeft ons, aan alle kanten van zijn persoonlijkheid, en als dadelijken indruk, de twee-in-éenheid van den mensch; en het is een verdeeldheid tusschen willen en denken, tusschen moed en begeerten, tusschen pathos en ironie.

Met Hamlet is een gordijn weggehaald en weggenomen. Men ziet in den spiegel, en men herkent zichzelf. Naakte menschelijkheid. Het miserabele menschje, ‘le roi dépossédé’ van Pascal vertoont zich. Maar levend, niet waar! Die Asschepoetser! Vol vuur, vol geest, vol grappen, vol uitgelaten wildheid - en vol doodmoe verdriet.

Nergens komt ze zoo souverein aan den dag, de poëzie, de schepster van typen, als in ‘Hamlet’

En zie, wat een energie ze meêdeelt!

Vóor Hamlet valt er maar een weifelend licht op de menschheid. Al die groote namen van de zestiende eeuw, de Karels, de Filipsen, de Elizabeths, de Willems, de Coligny's en zooveel anderen, - denkt ge dat men weet wat hun geluid beteekent? Zelfs de beste onder ons kan nauwelijks raden wat achter die gesloten boeken heeft gescholen.

Eerst wanneer de invloed van ‘Hamlet’ doordringt, leert men de menschen menschelijk opvatten, en het heeft bijna twee eeuwen geduurd eer men kan zeggen dat Hamlet voldingend heeft gezegevierd. Goethe heeft dien triomf ingeluid. Hij, die in zijn persoonlijkheid het beeld van den volledigen nieuwen mensch voorstelt, rust op Shakespeare's Hamlet. Voor hem is Hamlet een middelaar geweest tot de kennis van het leven. Hij is 't zoo voor ons allen.

Wat beteekent de stortvloed van boeken en brochures die jaar in jaar uit aan Hamlet wordt gewijd? Maar iedereen wil door de oogen van Hamlet het geheim van het leven zien.

En Hamlet's geheim? Dat is de qualiteit van onverdelgbaar springend leven, dat zijn dichter hem heeft verleend.

Het moment van ‘Hamlet's’ verschijning is een van de groote datums der geschiedenis. Maar het juiste oogenblik is onbekend. Bestond de tragedie, zooals wij haar nu kennen, al in 1601 of 1602, of is zij niet voór 1603 of 1604 voltooid? Men kan alleen een aarzelend antwoord geven. De geboorte van Hamlet is in nevelen gehuld, precies als menige andere geboorte.

Zoo zijn er heel veel vragen te stellen over Hamlet. De belangrijkste lijkt mij wel deze, - nu de interpretaties van het drama zoo oneindig onder elkander verschillen, en bij den dag de eene opinie daarover de andere op zijde schuift, - of het niet mogelijk is te weten wat de dichter zelf bij zijn tragedie heeft gedacht en gevoeld. Het eerste toch dat te doen valt voor wij een oordeel geven, is dat wij beproeven het werk te zien, gelijk de dichter zelf 't gezien heeft.

Maar eer ik er toe overga om de mogelijkheid van zulk een onderzoek, en de betrouwbaarheid van zijn resultaten te bewijzen, moet ik nog een opmerking maken over het geheel van het drama.

Ik heb de superioriteit van ‘Hamlet’ hierin gevonden dat het type één en zelfstandig is, zonder een helper noodig te hebben ter aanvulling, zooals Sancho naast Don Quichote voorkomt of Mephistopheles naast Faust.

Zeker, dit versterkt den indruk van den hoofdpersoon der tragedie; maar het drama zelf lijdt er door onder een disproportie. Hamlet komt veel te veel naar voren uit het kader, en het kader past niet bij hem. De bijpersonen deelen niet in het intense leven van den hoofdman van het drama. Voor een groot deel zijn het poppen, of maar even naar de behoefte van 't oogenblik geïndividualiseerd. Daarbij komt dan, dat er een heele afstand is tusschen Hamlet en het verhaal waarin hij zijn rol vervult. Om 't kort te zeggen: hij hoort niet thuis in zulk een akelige moord-en-bloed geschiedenis, waar, bij het eind, ongeveer alle personen op de planken liggen te zieltogen.

De Hamlet, het meest Shakespeariaansche aller drama's van den dichter, heeft in zich iets echt on-Shakespeariaansch.

Zoekt men hiervoor een verklaring, zoo blijft er weinig anders over, dan aan te nemen dat de dichter zijn tragedie naar een ouder stuk heeft bewerkt, en er nooit toe is kunnen overgaan om het thema in al zijn onderdeelen geheel naar zijn eigen geest om te scheppen, gelijk hij, in 't zenith van zijn talent, er toe zou in staat zijn geweest.

Nu heeft zulk een ouder drama bestaan met den titel van Hamlet. Er wordt een toespeling op gemaakt, in het jaar 1589, en die toespeling doet het kennen als een populair bloed- en spook-spectakel met tirades aan Seneca ontleend. De schrijver, men weet het na het zorgvuldig onderzoek van Markscheffel, Sarrazin en Schick, was Thomas Kyd, een van de voorgangers, om niet te zeggen leermeesters van Shakespeare, en de auteur van het beroemde drama (in onderwerp aan Hamlet verwant), *the Spanish tragedy*. En er is dus een zekere waarschijnlijkheid dat onze Hamlet, ik bedoel de tragedie van Shakespeare van ± 1600, sporen zou behouden hebben van het drama dat denkelijk al in 1588, zoo niet vroeger was voltooid.

Dat maakt slechts een verschil van 'n twaalf of veertien jaren, maar 't is bij de snelle ontwikkeling van het Engelsch drama, waar ieder jaar wichtig meetelt, inderdaad een groot verloop van tijd, want het wil zeggen dat de oorsprong van Hamlet tot een vroegere, in aard verschillende periode behoort.

Het is noodig hier, met een paar woorden, den gang van het drama onder koningin Elizabeth te karakteriseeren, en daarbij laat ik al wat aan den eersten bloeitijd vooraf gaat varen, om me slechts te houden aan de namen die een bekenden klank hebben, aan Kyd en Greene, en den beroemden naam van Marlowe.

Men zou hen de mannen van het jaar '85 kunnen noemen.

Ze waren allen nog zeer jong. Marlowe die reeds zijn *Tamburlaine* overdacht, als hij hem niet al begonnen had, was van Shakespeare's leeftijd, en dus pas even de twintig voorbij, Greene had nauwelijks zijn vijf-en-twintigste jaar achter den rug, en Kyd was zeven-en-twintig. Bedenk daarbij dat het eerste theater, in de buurt van Londen gebouwd (de stad zelf dulde geen theaters in haar gebied uit vrees voor zedebederf en pest), van 1576 dateerde en de kunst

dus nog bezig was zich te emancipeeren uit het risico en de vernedering van reizende vertooningen

'85 is een groot jaar in de Engelsche geschiedenis.

Want het is eigenlijk eerst omstreeks 1580 dat Elizabeth's regeering pit en kracht krijgt. Vóor dien tijd heeft de koningin gedobberd tusschen haar vrees voor Frankrijk en haar vrees voor Spanje; sinds dien tijd gaat het in al beslister tempo tegen Spanje. Drake onderneemt zijn tochten, de kaapvaarders teisteren de Spaansche vloot. Er komt gang en toon in de dingen, omdat men al zijn krachten moet bijeenhouden tegen den machtigen vijand. In '85 kiest dan de Koningin openlijk partij voor de opgestane Nederlandsche gewesten, en Engelsche hulptroepen worden naar den overkant van de Noordzee gezonden; in 1587 valt het hoofd van Maria Stuart op het schavot; in 1588 komt en verdwijnt de Spaansche Armada, de onoverwinnelijke vloot. Tusschen die roezige bedrijven der historie wordt het groote Engelsche drama geboren.

Het is dan natuurlijk een kind, en schreeuwt dus nog wat. Half spectakelstuk, half rhetoriek is het drama. Maar wat gloed en opwinding, wat macht van taal en wat passie van beweging! De overbruisende kracht van het woord zocht een uitweg.

Want er is een taalvernieuwing voorafgegaan, zooals ze gewoonlijk in 't gevolg komt van een maatschappelijke omwending gelijk ze in de zestiende eeuw plaats heeft gehad. En de kunstenaars zijn begonnen de taal te stemmen. In 1580 verscheen *Euphues and his England* van John Lyly in 't licht. Hij was niet de eerste, maar hij is de meest gevierde schrijver geweest die in zijn stijl de verborgen mogelijkheden en hulpbronnen der taal te voorschijn heeft gebracht tot het bereiken van klank, elegantie en puntigheid. Door allitteratie, door antithesen en alle mogelijke en onmogelijke taalfiguren.

Ik zal niet beweren dat de dramatici allen bij Lyly (die zelf ook tusschen 1580 en 1590 comedies heeft gemaakt) in de leer zijn geweest. Maar hij heeft toch het model gegeven van een kunsttaal, en zijn voorbeeld wekte op tot wedijver. Het woord in zijn schrille kleur en zijn spitse verfijningen beheerschte het tooneel.

Kort na 1590 is die eerste rumoerige beweging van het Engelsche drama aan 't luwen gegaan. Shakespeare heeft haar nog wel een poos aangehouden (tot 1594), maar andere modes kwamen op. De poëzie van Sidney ging den toon aangeven, Spencer, met zijn wonder fantasievol talent, laat zijn invloed gelden. Ook verdwijnen de Titanen, sommigen half geknakt en heel berouwvol, van het aardsch tooneel. Marlowe werd gedood, bij gelegenheid van een kroegruzie, voór zijn dertigste jaar, Greene stierf op zijn bed, ellendig en mismoedig, in 1592, en Kyd evaporeert als een geest aan den gezichteinder. Men bemerkte toch reeds aan hen allen dat zij een nieuwen weg wilden opgaan: hun stijl werd natuurlijker, hun thema's breeder en rustiger; maar de dood brak hun het werk onder de handen af.

Ruim baan voor de rijzende zon, voor Shakespeare!

Hij vult voor onze verbeelding gedurende de laatste jaren der zestiende eeuw de tweede periode van het Engelsche drama. Zijn werk geeft aan het tijdperk zijn karakter.

Het is misschien voor de historie geen groote tijd, dat verloop van tien jaren tusschen 1590 en 1600, maar hij is vol van groote verwachtingen. De Koningin was wel niet jong meer, daarentegen was het vooropdringende geslacht jeugdig en overmoedig.

Essex werd aangebeden als de held. De ouden van dagen en de oude manieren werden met den nek aangezien.

Er heerschte een behoefte aan harmonie. De twee groote monumenten van het tijdperk waren Spencer's *Fairy Queen* en Bisschop Hooker's *Ecclesiastical Polity*. Het eene toonde de fantasie in samenstemming met het leven, het andere de Engelsche Kerk in samenstemming met de Renaissance-beschaving en met den Staat.

Maar overal ook waren er zaden van strijd voor de komende jaren, en voorboden toonden hoe los de grondslagen waren van het harmonisch gebouw. Wie kon de Puriteinen voor ternedergezet houden, of de Katholieken voor verzoend? Dagen van groote spanning waren in aantocht. Men voelde zelfs al hun nadering.

Onderwijl was met Shakespeare, den Shakespeare van dertig jaren die zijn jonkmanszonden achter den rug heeft, het Engelsche drama zijn tweede jeugd binnengetreden. Men ziet,

er komt stroom en richting in. Het theaterstuk blijft niet langer een vertooning, geschikt om het leven te verblinden of te verschrikken, maar het wil zich nauw bij het leven aansluiten en door de uitbeelding der typische verhoudingen van de samenleving, het leven verhoogen en verdiepen. Een nationaal karakterdrama wordt voorbereid.

En het begin van een nationaal volksdrama komt tot stand.

Shakespeare was misschien niet de man om ooit het burgerlijk karakterdrama zijn definitieven vorm te geven. Hij had daarvoor een te grootschen kijk op de dingen, en zijn gestalten moesten de ruimte hebben voor hun beweging. Daarentegen wat er in hem was van trotsch en liefdevol omvattend genie, hechtte zich aan het denkbeeld om het groote streven van zijn tijd mee te streven. Hij was de man om aan Engeland in het volksdrama den spiegel van zijn nationaal leven voor te houden.

Den held te toonen aan zijn volk, in strijd, in evenwicht met het leven, dat rekende hij zijn taak. Hij schiep zijn prins Hendrik, koning Hendrik V, ‘this grace of kings’; en als hij hem zijn krijgstocht naar Frankrijk deed ondernemen, dacht hij aan den graaf van Essex die in Ierland oorlog voerde tegen de rebellen, en die zich bestemd rekende om de glorierijke aanvoerder der Engelschen tegen Spanje te zijn.

Ja, die Shakespeare die zich gewoonlijk zoo achteraf houdt, hoe komt hij in die dagen van 1599, welke zwanger schenen van heerlijke gebeurtenissen, vóor op 't tooneel! Hij spreekt van zijn theater zijn publiek toe, en hij familiariseert de menschen met den oorlog; hij schetst, profetisch, de blijde ontvangst door Londen aan den graaf van Essex te geven, wanneer deze thuis komt met ‘de rebellie aan zijn zwaard gestoken’.... Men gevoelt nu nog aan allerlei Shakespeare's opwinding van die dagen, zoozeer neemt hij zijn toehoorders in zijn vertrouwen.

Dat publiek was een ander geworden. Het is niet meer de ruwe troep uit den tijd van de Armada. De menschen hadden een school doorloopen, zij wisten de acteurs te waardeeren, ook in hun stille spel, zij hadden smaak gekregen en onderscheidden heel fijn hun verschillende auteurs...

Er bestond een werking over en weer tusschen publiek en theater. ‘This growing time’ noemde Shakespeare den

tijd. Hij zag hem groot worden, ontgroeid aan de hoog klinkende phrase, gereed om een werk te beginnen waarin zijn energie en zijn karakter zich zouden afdrukken....

Het is niet zoo uitgekomen, men weet het. De laatste jaren van Elizabeths regeering zijn troebel en donker geweest. Met den terugkeer van Essex uit Ierland begint de aftakeling, hij eindigde op het schavot. Er lijkt een geest van sombere dwaasheid in de menschen gevaren te zijn; zonder geestkracht ook de jeugdige adel, de bloem der toekomst.

Het theater deelde in 't verval. Shakespeare's schouwburg werd door de regeering gesloten, en de troep moest door het land gaan reizen. Zoo ontmoedigend was het begin van de nieuwe eeuw....

Hoe dit alles gekomen is, - door de vijandschap van puriteinschgezinde burgers, door de rivaliteit van concurreerende auteurstroepen, door het verraad van vrienden, - daar heb ik niet mee te doen; - op 't oogenblik is mijn onderwerp alleen de ontwikkeling van het Engelsche drama, of liever de karakterizatie van zijn doorgang door twee perioden van jeugd: de eene, het tijdperk waarin 't rhetorisch praalt, de andere het tijdperk waarin 't het type van 't nationale leven zoekt te verwezenlijken.

Aan het begin van de derde periode staat *Hamlet*, de tragedie n.l. zooals wij haar kennen, - de vrucht van de onmoediging. Het verleden rijst er als een spook dat de desillusie brengt van het schoone der aarde, en 't is niet meer het evenwicht met het leven, maar het gebrek aan evenwicht dat het thema wordt, en blijft.

Hamlet opent de grootste afdeeling van Shakespeare's leven, en den bloeitijd van het drama, den tijd dat de dichter dieper heeft gegrepen dan het nationale leven om zijn type van het leven te vinden: in het hart der menschheid waar schrik en medelijden huizen...

Maar genoeg, zelfs ‘something too much of this’, naar ik meen, - genoeg om duidelijk gemaakt te hebben, waarom het drama, Hamlet, in zijn kader klappert, waarom het tegelijk den indruk maakt van heftige overdrijving en van 't innigst gevoelde zielsleven. Geen wonder, wanneer 't om welke reden ook uit deelen bestaat die tot zoo verschillende

perioden behooren, als die van de Armada en van het begin der 17e eeuw...

Ik keer van deze beschouwing tot den vasten grond.

De vaste grond is natuurlijk de tekst van Shakespeare's Hamlet, die hier voor mij ligt.

Maar hier al dadelijk, bij een onderzoek vol klemmen en voetangels, beginnen de moeilijkheden.

Welke tekst?

Oorspronkelijk kende men er twee: de tekst van een uitgaaf in 4°. van 1604, dus bij het leven van den dichter en niet lang na de eerste opvoering van het stuk gedrukt, en de tekst, voorkomende in de folio-uitgaaf van Shakespeare's drama's, na zij dood door zijn medeacteurs bezorgd.

Ik geloof, dat men 't algemeen er over eens is, om de 4°. uitgaaf van 1604, èn wegens zijn betrekkelijke volledigheid, èn wegens de gaaf heid van den tekst, de voorkeur boven de folio te geven.

Maar in 1823 werd bij het rommelen in een oude kast, ergens op het platteland in Engeland, een bundeltje van oude tooneelstukken gevonden, en daaronder was een vroegere uitgaaf dan eenige bekende van den Hamlet. Het is er een van 1603. Bestaat er tusschen folio-uitgaaf en 4°. van 1604 een verschil zooals men het wel meer tusschen onderscheiden edities van een zelfde werk aantreft, de nieuwgevonden 4°. van 1603 vertoonde zulke groote afwijkingen van den algemeen aangenomen tekst, dat men op 't eerste gezicht gerust mocht spreken van een anderen, veel ouderen staat der tragedie.

Sommigen hielden het er zelfs voor, dat hier de Hamlet gevonden was, waarvan sprake is in de bovengenoemde brochure van 1589, en daar men nog geen bewijzen had voor Kyd's auteurschap van den origineelen Hamlet, dacht men het eerste werk van Shakespeare in zijn origineelen staat voor oogen te hebben. Ja men is zoover gegaan van het den Hamlet te noemen dien de jonge dichter, toen hij kort na zijn twintigste jaar in Londen aankwam, uit Stratford had meegebracht.

De fantazie sloeg op hol, en galoppeerde door tot in het oneindige.

Al dadelijk ook waren er nuchtere geleerden, die niets belangrijks in de vondst zagen, en de 4° uitgaaf van 1603 eenvoudig een verminkten tekst van de bekende uitgaaf noemden, zooals er van een populair theater-stuk door speculeerende boekdrukkers kopijen in de wereld worden gestuurd. En sinds dien tijd woedt de krijg.

De oppositiepartij, zooals meer gebeurt, is daarbij altoos consequent gebleven; zij heeft ‘neen’ gezegd, en zij is ‘neen’ blijven zeggen; de anderen daarentegen, de voorstanders der authenticiteit van de 4° uitgaaf van 1603, hebben aldoor water in hun wijn moeten doen, en den datum van wat zij den oorspronkelijken staat der tragedie noemden, al lager en lager moeten stellen, zoodat de tekst van 1603 al heel dicht bij die van 1604 naderde.

Maar toch blijven over de waarde der uitgaaf van 1603 de opinies ten scherpste verdeeld.

Ongeveer twintig jaar geleden werden er facsimile's naar photographiën van de beide quarto's van 1603 en 1604 in den handel gebracht. Ik herinner mij dat daardoor de belangstelling in de vraag weder levendig werd, en zelf begon ik er mij ten zeerste voor te interesseeren. Bij een gesprek in Londen met een, die tegenwoordig onder de coryphaeën der ‘Shakespeare-forschung’ telt, liet ik mij ontvallen met hoeveel ijver en vuur ik bezig was de ‘quarto’vraag te bestudeeren. ‘Geef u toch niet te veel moeite’, was de opmerking. ‘Dr. Tanger is met het probleem bezig, en binnen een paar jaar zult ge zeker de oplossing vernemen.’ Ik werd op het British Museum aan Dr. Tanger voorgesteld, en mocht van hem dezelfde toezegging ontvangen.

Heerlijk! evenals er volgens het Engelsche gezegde nergens ter wereld een buitenkansje in zaken is, of een Schot houdt er de wacht bij, zoo is er ook geen probleem van hemel en aarde of een Duitsch geleerde houdt zich in de nabijheid op, en meent met vlijt en volharding het vraagstuk uit te kunnen zitten.

Een paar jaar later heeft inderdaad Dr. Tanger zijn uitvoerig Fetwa gepubliceerd, en het luidde dat er van niet meer dan éen uitgaaf van Hamlet sprake mocht zijn, omdat Sheakespeare zijn Hamlet maar éens geschreven had: de roofdruk van 1603 was een verminkte en vervalschte weer-

gaaf van den Hamlettekst zooals hij voor 't tooneel (eenigszins verkort en gewijzigd) bestemd was.

Aan den strijd is daardoor toch geen eind gekomen. Wel hebben bijna alle nauwgezette en scherpzinnige vorschers zich aan de zijde geschaard der ontkenners van de authenticiteit, maar de tegenpartij, en ik noem daaronder als een van de wakkerste voorvechters Prof. Sarrazin van Kiel, heeft zich toch niet laten afschrikken en de gelegenheid waargenomen om haar standpunt duidelijker af te bakenen. Terwijl zij dus toegeeft dat een deel der uitgaaf van 1603 een slechte reproductie is van den bekenden tekst, handhaaft zij haar opinie dat er oudere bestanddeelen in den roofdruk voorkomen.

Verlangt men mijn meening te kennen, dan verklaar ik mij bij de niet-scherpzinnigen aan te sluiten, onder dit voorbehoud echter dat ik hun methode van onderzoek en hun preciese resultaten evenmin kan beamen als de methode van de exacte vorschers die alle waarde aan de 4° uitgave van 1603 ontzeggen.

Laat mij mijn oordeel in 't kort zeggen: De 4° uitgaaf van 1603 is een mengsel van een min of meer (maar vooral min) nauwkeurig weergegeven ouden en nieuwen vorm van Hamlet, slordig, soms onnoozel geredigeerd en gedrukt; en 't is dikwijls onmogelijk te erkennen wat op rekening van de redacteur en drukker, wat op rekening van den ouderen staat der tragedie zou dienen te komen.

De quarto van 1603 kan daarom nooit op zichzelf een basis van onderzoek zijn. Daarvoor strekt alleen de quarto van 1604. Dat is het authentieke stuk; dat is het wat

m e n lezen moet.

Lezen! - Verstaat men wat ik, als het Hamlet geldt, daaronder bedoel? - Het is niet ergens over gaan zitten; maar iets voortdurend voor oogen en voor den geest hebben, ‘in die laetitiae, et in die visitationis,’ zooals Thomas à Kempis in zijn *Imitatio* zegt. Wanneer iemand mij koelweg gaat vertellen dat hij van plan is den Hamlet te gaan *bezitten*, dan zou ik wel lust hebben om op te stuiven en hem te vragen, met welk recht hij 't deed, - als 't niet zoo pedant was, en hij natuurlijk mijn vraag met een gelijke weervraag zou beantwoorden.

Maar ik verzeker u: Hamlet is bitter weinig gelezen. Die

Richard Loening, de man van het epoque makende boek, die alles gelezen heeft wat over Hamlet gedacht, geschreven en gedrukt is, en die 't heeft onthouden en 't heeft verwerkt, den Hamlet zelf heeft hij niet gelezen, - o, ik zal 't u bewijzen, straks, dadelijk. En die bekwame Sarrazin, die altoos door in Hamlet studeert - maar hij heeft hem niet gelezen. Van Dr. Tanger spreek ik zelfs niet.

Als ik dus eens voorstelde om Hamlet eerst met u te lezen, voordat ik er verder over sprak, zou dat niet de goede methode wezen, en de eenige voor een gezamenlijk onderzoek?

En te beginnen met het begin!

Want ik vind het een slechte gewoonte van de kritiek, om zoo maar hier en daar met een opmerking aan te komen alsof ze rozijnen uit een pudding plukte; wij kunnen dan nooit weten of er niet meer rozijnen nog overgebleven zijn, en den pudding zelf proeven we niet.

Dus het eerste tooneel van den Hamlet, in den quarto van 1604.

Maar laat me, omdat ik beloofd heb iets te bewijzen, hier niet vergeten den slotindruk dien Loening en Sarrazin van dit tooneel hebben, woordelijk in hun eigen taal te vermelden.

Loening zegt (Die Hamlet-Tragödie, p. 341, 342): ‘Die erste Scene, die uns die Wache der Kriegsleute in der kalten, *sternklaren Winternacht* auf der Terrasse zu Helsingör.... vorführt.... Die zweite Scene versetzt uns aus der *kalten, schaurigen Nacht* mit einem Schlage....’

en Sarrazin (Die Entstehung der Hamlet-Tragödie, Anglia XIV p. 343): ‘Hat vielleicht ursprünglich das Stück mit der zweiten Scene begonnen und ist die erste nachträglich hinzugedichtet worden? In dieser Vermutung bestärkt mich der Umstand, dass der Dichter bei der zweiten Bearbeitung gerade diese Scene fast ganz unverändert liess.’[1)]

Nu...

Bernardo, Marcellus en Horatio komen de wacht betrekken...

Ik heb in een vorig artikel over Shakespeare-kritiek al een korte opmerking gemaakt omtrent de openingswoorden van het tooneel, gewisseld tusschen Bernardo en Francisco,

1) De laatste zin wil zeggen: het eerste tooneel is in quarto 1603 bijna gelijk aan dat in quarto 1604; wat het nog meer wil zeggen is mij niet recht duidelijk.

den soldaat op wacht die afgelost wordt. Bernardo, vervuld van wat hij zien zal, schrikt als hij de schemergestalte van Francisco gewaar wordt en in plaats van te wachten tot hem het *Werda* wordt toegeroepen, spreekt hij het half in angst zelf uit:

'Who's there?'

'Nay answer me,' zegt Francisco. 'Stand and unfold yourself.'[1)]

Al die regels van den aanhef zijn magistraal dramatisch, zelfs dat eenvoudige ''t is bitter cold' van Francisco. Want hij, de man die niet van geesten weet, denkt aan de koude, evenals Hamlet, nonchalant over geesten en gevoelig, bij de opening van het vierde tooneel zegt: 'it is very cold.' Alleen een dichter, met de volle meesterschap over zijn gaaf, kan zoo de woorden op 't papier zetten, elk woord doodeenvoudig, en toch elk gespannen van leven en kracht.

Laat mij hier nog bijvoegen dat men van dit gedeelte niet den indruk krijgt van een *sterrenhelderen* nacht.

Als Francisco is heengegaan komen de anderen in gesprek en Bernardo wil aan Horatio de omstandigheden van de vorige geestverschijning uitleggen:

> Last night of all,
> When yond same star thats westward from the pole,
> Had made his course to illume that part of heaven
> Where now it burns.

Daar wordt over sterren, ten minste over een brandende ster gehandeld; maar vergis ik mij of heeft de passage niet een anderen toon dan de woorden van het begin?

De geest verschijnt, voor dat Bernardo heeft uitgesproken, en hij gaat voorbij zonder zich te verwaardigen aan Horatio op zijn vraag een antwoord te geven.

Nieuwe gesprekken van de wachthoudenden; op eens wordt een lange rede van Horatio over de voorteekens vóor den

1) De verklaring is niet van mij, maar behoort oorspronkelijk aan den ongenoemden auteur van een artikel in de *Quurterly Review* van 1847. Hamlet ed. Furness II 167. Ook de analyse van de volgende woorden verdient alle aandacht.

dood van Julius Caesar door de tweede verschijning van den geest afgebroken. Maar hij blijft zwijgen, ondanks de aanroeping van Horatio, en schrijdt majestueus voorbij.

En dan volgen, wat ik niet anders kan noemen dan de twee slotcoupletten van het eerste tooneel, met het slotaccoord.

> It was about to speak when the cock crew,
> And then it started like a guilty thing,
> Upon a fearful summons. I have heard,
> The cock that is the trumpet to the morn,
> Doth with his lofty and shrill sounding throat
> Awake the God of day.....
>
> It faded on the crowing of the cock.
> Some say that ever gainst that season comes
> Wherein our Saviours birth is celebrated,
> This bird of dawning singeth all night long,
> And then they say no spirit dare stir abroad
> The nights are wholesome.....
>
> So have I heard and do in part believe it,
> But look the morn in russet mantle clad
> Walks o'er the dew of yon high eastward hill
> Break we our watch up....

Hoe hebben wij het, zoo wij die regels met aandacht lezen (en ik zou willen vragen om wat ik maar bij gedeelte citeerde, in zijn geheel onder de oogen te nemen)? Gaat daar niet het visioen van den akeligen nacht wegdrijven voor de dauwgedrenkte wieken van den morgen? Eindigt dit tooneel in duisternis, of in heilig vochtig licht? Zijn wij nog in den kouden winternacht of ademen we lenteochtendlucht?

Laat ons nauwer toezien op de regels, en ons treft het parallelisme van den bouw der twee eerste coupletten.[1)] Zij correspondeeren in 't geheel niet op de krachtig dramatische regels van den aanhef, en behooren thuis in een veel vroeger

1) Uiterlijk wordt dat parellelisme nog vergroot wanneer we met den quarto van 1603 in plaats van *started* in het eerste couplet ook *faded* lezen. Bowden, *The Religion of Shakespeare* p. 312 vindt *faded* noodig, en hij weet van geesten af. Ik voor mij ben niet overtuigd.

periode van Shakespeare's leven, toen de dichter een voorliefde had om een stemming op twee personen te verdeelen en te doen balanceeren.

Vergelijk bv. zulke passages als in *Romeo and Juliet* I. 1, 111-123 en 124-135, die vóor 1594 gedicht zijn. De man die in 1602 den Hamlet opstelde zou er nooit aan gedacht hebben om het spooktooneel in zoo'n hymne te doen uitloopen, maar de jonge Shakespeare die zelfs in de bloederigheid van *Titus Andronicus* zulke naïef vroolijke natuurverzen invlecht, - hij durft alles aan, omdat hij overal zon ziet.

Waarom heeft echter de ervaren dichter de verzen van zijn jeugd niet geschrapt en vervangen? Wilde hij de tegenstelling markeeren tusschen den angst van den nacht, en het vertrouwen ontwakend in het morgenlicht? Of kon hij 't niet over zijn hart verkrijgen die verzen uit te wisschen? Of vond hij het voldoende om de bijkomstige tooneelen alleen hier en daar wat op te werken met nieuwe regels, onbekommerd om eenheid van coloriet?

Het moeten vooreerst nog vragen blijven.

Nu ik daar in het eerste tooneel den somberen winternacht als een laag over den helderen lentenacht heenliggende gevonden heb, bekijk ik het tooneel scherper en vindt er meer dingen die mij opvallen.

De eerste woorden waarmede Horatio den geest toespreekt hebben een verdacht uiterlijk. Zegt Horatio:

> What art thou that usurpst this time of night,
> Together with that fair and warlike form
> In which the Majestie of buried Denmark
> Did sometimes march.....

Het ‘usurp’ van ‘this time of night’ is toch niet gelijkwaardig met het ‘usurp’ van ‘that fair and warlike form.’ (De commentatoren stellen ‘usurp this time of night’ gelijk met: in den nacht komen.)

Wel heeft de vertaling van Bargersdijk, op den voet het oorspronkelijk volgend:

> Wie zijt gij, die dit nachtuur stout u eigent,
> Met de eedle krijgsmansleest, waarmee de hooge

Begraven Denenvorst deze aard weleer
Betrad?....

Maar geeft dit in 't Hollandsch een zuiveren zin (afgescheiden van de stoplap '*stout*' die louter nonsens is)?

De quarto van 1603 bevat een eenvoudiger lezing, daar wordt enkel gezegd dat de geest:

usurps the state, in
Which the Majestie of buried Denmark did sometimes
Walke?

Mij dunkt, oorspronkelijk moet Shakespeare iets dergelijks geschreven hebben: 'Wie zijt ge die den staat van den Deenschen koning aanneemt?' Maar later heeft de dichter Horatio den nadruk willen laten leggen op het gebruik dat de geest maakt van het middernachtelijk uur. Shakespeare wenschte den persoon van Horatio meer relief te geven, want het is duidelijk dat hij bij de omwerking van zijn drama Horatio tot tegenwicht tegenover Hamlet maken wou, en in hem het koele Romeinsche temperament wou afbeelden in tegenstelling met den nerveusen aard van den Deenschen prins.

Tor thou hast been
As one in suffering all that suffers nothing

laat hij Hamlet tot zijn vriend zeggen, en in het bekende sonnet (94) spreekt de dichter van hem:

Who moving others, are themselves as stone,
Unmoved, cold, and to temptation slow.

Zoo laat Horatio door de geestverschijning zich niet van zijn stuk brengen, en hij verwijt het spooksel, dat het gebruik maakt van het sombere uur, alsof hij het beschouwt half als een kind van zijn eigen brein. Hij is de man, die zich tegen een hallucinatie wil verdedigen.

Zoek ik te ver en te subtiel? Ik meen van niet. Want er zijn nog meer veranderingen in de rol van Horatio aangebracht.

Ze komen voor in het gesprek, dat hij aanknoopt met zijn wachtgezellen tusschen de beide malen in dat de geest verschijnt. ‘Wat er precies van te denken, weet ik niet’, zegt Horatio, ‘maar zoo in 't groot gaat mijn meening:

> This bodes some strange eruption to our state.’

Oorspronkelijk moet hij dan vervolgd hebben met de voorteekenen, die bij den dood van Julius Caesar geschiedden:

> In the most high and palmy state of Rome
> A little ere the mightiest Julius fell,
> The graves stood tenantless.....

Nu is daarvoor in de plaats gekomen een onderhoud over den toestand in Denemarken en de verhouding tot den jongen Fortinbras van Noorwegen, dat zijn qualiteit van inschuifsel verraadt niet alleen door de lompe manier, waarop het bij de andere verzen is ingevoegd, maar ook door zijn zinswendingen en zijn maat, met scherpe insnijdingen afstekend tegen de rest.

Het bewijs is ook op een andere wijs nog te voeren dat die verzen over de voorteekenen oude verzen waren die Skakespeare wilde schrappen en die alleen bij verziens in onzen quarto van 1604 zijn gekomen.

Hoe worden zij namelijk ingeleid?

In onze uitgaven lezen we na de opmerking van Bernardo over de verschijning van den geest, als antwoord van Horatio:

> *Ho.* A mote it is to trouble the mindes eye:
> In the most high and palmy state of Rome,
> A little ere the mightiest Julius fell...

Wat is dat:

> A mote it is to trouble the minds eye?

Vertalen wij het met Burgersdijk door:

> Een spooksel is 't, om 's geestes oog te ontrusten,

ja, dan valt het verschil tusschen dezen en den volgenden regel niet sterk op, maar zetten wij voor ‘moth’ het Hollandsche woord dat in werkelijkheid de beteekenis weergeeft dan vinden wij een contresens tusschen den eersten regel en de volgenden. Want *mote* is eenvoudig ‘een vuiltjen, een atoompje’.

Horatio, zooals de dichter hem later zijn gestalte en aard heeft gegeven, wil nog niet recht gelooven aan den geest, het is een ding dat hem hindert, net als een fniezel 't oog kan doen tranen, en hij wil 't daarom van zich afschuiven - juist op 't oogenblik dat de geest komt. Want dit is natuurlijk als dramatisch effect bedoeld. Direct na 't oogenblik dat Horatio gezegd heeft:

> A mote it is to trouble the minds eye,

moet de geest komen, en niet de onnoodige opsomming van voorteekenen.

Zoo krijgen wij, simpel door de lectuur van den authentieken quarto van 1604, een onverwacht resultaat. Wij zien onder en naast de nieuwe lezing van het eerste tooneel een andere lezing doorschemeren en doorblinken, een warmen, lichten nacht onder den ijskouden nacht, een banalen Horatio onder den philosophischen. Daarbij vinden wij er den dichter op uit om de draden van zijn intrigue sterker aan te trekken, door de inlassching van het gesprek over Fortinbras, door de verwerping van de onnoodige voorteekenen.

Nog is het bewijs dat ik hiervoor gaf, niet geheel afdoende, ik weet het wel, maar volledig kan 't ook niet wezen voor ik dezelfde omstandigheden in andere tooneelen van het drama heb aangetoond. Men hoeft dan toch ook mijn bewering vooreerst niet meer vertrouwen te schenken, dan men haar vrijwillig van plan is toe te kennen.

Nu zoeken wij den prins op.

BYVANCK.

Universitaire studie.
(Congres-herinneringen.)

Van het ontluiken der lenteknoppen, in de Paaschweek, tot in het hartje van den zomer, zelfs tot aan de grenzen van het najaar, heeft men mannen van wetenschap, van studie en praktijk, leeraren van universitair, van gymnasiaal en middelbaar onderwijs, groote en kleine, heele en halve geleerden, zien samenkomen, zien samen spreken, zien samen feestvieren, om, langs dien weg van eendracht en vroolijkheid, een paar flinke stappen nader te komen tot het doel van hun streven.

Het eerst, in de frissche voorjaarskoelte, vergaderden de Philologen van Nederland, klassieke en moderne, en hielden hun Congres in de antieke gehoorzalen van het Leidsche universiteits-gebouw. In een aantal secties zich verdeelend, luisterden zij naar de geleerde verhandelingen of de vernuftige mededeelingen hunner speciale vakgenooten, daarbij toch niet verzuimend nu en dan het bijzondere te vergeten voor het algemeene en, allen te zamen, zonder onderscheid van studievak of philologische voorkeur, hun denken te spitsen op vragen van methode, van opleiding en praktijk.

In de hitte der hondsdagen was het de Parijsche Sorbonne, het monumentale paleis der Fransche wetenschap, die haar koele hallen en haar rustige amphitheaters openstelde voor de vertegenwoordigers en de vrienden van het Hooger Onderwijs uit alle deelen der wereld, en langs wier muren de echo's trilden van meer dan één nobelen ‘wensch,’ met handgeklap het wereldruim ingezonden, voor het wegnemen van hinderpalen, het vervullen

van behoeften, het moedig inslaan van nieuwe wegen, ter verovering der waarheid, ter vorming van hen die haar leeren zoeken.

En de zomerzon begon haar kracht al een weinig te verliezen, maar ze kleurde nog met haar fijnste tinten de zachte glooiingen van het land om Nijmegen, toen daar, in de oude Keizerstad, de leeraren van het Middelbaar Onderwijs bijeenkwamen om, onder de praktische vragen van school-inrichting, van bevoegdheid en onderwijs die hun aandacht vroegen, er ook een enkele aan te treffen die hen voeren zou op het gebied van studie en wetenschappelijke vorming.

Wie, zooals de schrijver van dit opstel, in deze drieërlei omgeving - en drieërlei temperatuur! - deel heeft genomen, luisterend of sprekend, inleidend of adviseerend, aan de behandeling van vraagstukken die ten nauwste samenhangen met het hem opgedragen ambt, en over wier oplossing hij, bij het vervullen van zijn taak, telkens weer gedwongen wordt na te denken, - dien gelukt het niet het herinneringsbeeld dier debatten als een vagen en vluchtigen indruk uit zijn memorie te verdrijven. Zonder hem nu juist als een pijnigende obsessie te vervolgen, prikkelt hem dat beeld toch herhaaldelijk tot nadere toetsing en toelichting van zijn denkbeelden, tot critiek en tegenspraak, waar het belang dier quaesties wordt miskend, waar hun oplossing naar een verre toekomst wordt verwezen of langs vreemde en minder veilige wegen wordt gezocht.

Het verbannen van zulk een herinnering zou, trouwens, al zeer moeielijk vallen waar de leiders dier congressen er voor hebben gezorgd, dat elk gesproken woord, zooal niet haastig, dan toch tijdig genoeg, in een gedrukt schriftbeeld werd omgezet, en dat de verslagen van het in die samenkomsten verhandelde aan hen die ze bijwoonden als een aandenken, aan hen die ze verzuimden als een vergoeding, aan de onverschilligen als een ‘Memento!’ werden aangeboden.[1)]

1) Reeds een paar maanden geleden verschenen de *Handelingen van het Tweede Nederlandsche Philologencongres*, gehouden *te Leiden op Woensdag* 18 *en Donderdag* 19 *April* 1900. Van het ‘Congrès international de l'Enseignement supérieur’ gaf de *Revue internationale de l'Enseignement* reeds het begin der Acta in hare afleveringen van October en November en verscheen een verslag, door den Nederlandschen gedelegeerde uitgebracht, in de *Staatscourant* van 6 September 1.1. n°. 208. Het te Nijmegen verhandelde is ter perse en zal weldra verschijnen in de *Berickten en Mededeelingen* der ‘Vereeniging van leeraren aan Inrichtingen van Middelbaar Onderwijs.’

Toen het Leidsche Philologen-congres, in een zijner ‘algemeene vergaderingen’, als onderwerp van algemeene belangstelling en bespreking, de vraag opwierp naar de wenschelijkheid van een ‘algemeen candidaats-examen voor alle litteratoren’, toen was het niet aanstonds duidelijk of het, zoo doende, zich aansloot bij het werk van zijn Amsterdamschen voorganger, het Congres van twee jaren geleden, dan wel of, voor het ter-tafel-brengen van dit onderwerp, een ‘tabula rasa’ in de Leidsche gehoorzaal was nedergezet.

Te Amsterdam was aangedrongen op vrijer en ruimer inrichting der philologische studiën aan de Universifeit, op minder sterke specialiseering in het eerste jaar of de eerste jaren; - en iets dergelijks lag zeker ook wel opgesloten in dit denkbeeld van een ‘algemeen candidaats.’ Maar het Amsterdamsche Congres had enkel gedebatteerd over studies, niet, of nauwlijks, over examenprogramma's, en waar deze laatste toch even ter sprake waren gekomen, bij het uitvoerig behandelen der opleiding van leeraren voor moderne talen aan de Universiteit, daar was toch door niemand voor deze nieuw-philologen een examen-eisch geformuleerd, hetzij in het eerste, hetzij in het tweede stadium hunner studies, waaraan het voegzaam zou geweest zijn een ‘classicus’ te onderwerpen.

Zoo kon er dan reeds dadelijk twijfel rijzen omtrent de homogeniteit der beide Congressen op dit kapitale punt en scheen er weinig grond om aan te nemen dat het Leidsche Congres de groote quaestie van de universitaire opleiding der philologen weer wilde opvatten ter hoogte waar zij door het Amsterdamsche Congres gelaten was.

Wel scheen de inleider van het vraagstuk, prof. Spruyt, die met bijzonder te waardeeren bereidvaardigheid zich voor die taak beschikbaar had gesteld, persoonlijk aan de continuïteit van dezen congres-arbeid niet te twijfelen, toen hij zijne rede aanving met in herinnering te brengen wat door twee zijner ambtgenooten, de heeren Speijer en Sijmons, te Amsterdam over philologische studies gesproken was.

Maar toch moest, in weerwil van die vriendelijke citaten, twijfel aan die continuïteit zich bij de Leidsche congresleden zeer sterk doen gevoelen, toen, nadat prof. Spruyt zijn geestige, aan suggestieve denkbeelden zoo rijke rede had geëindigd, juist die beide aangehaalde sprekers, de heeren Sijmons en Speyer, terwijl zij den inleider hun welgemeenden dank betuigden, allerlei reserves maakten, waaruit bleek dat het ‘algemeen candidaats-examen,’ waarvan prof. Spruyt een breed program ontworpen had, volgens hun oordeel nu juist niet een geschikte pleisterplaats was op den weg dien zij de philologische studenten wenschten te zien bewandelen.

Het viel zeker in hooge mate te betreuren dat gebrek aan tijd den voorzitter dwong om de discussies over dit belangrijk vraagstuk te sluiten toen ze nog nauwlijks begonnen waren. Hoeveel moest nu ongesproken blijven dat, zoo het gezegd ware geworden, tot een uitwisseling van gedachten zou hebben geleid, waaruit, ten slotte, wel een paar denkbeelden, of zelfs een luide uitgesproken ‘wensch’, zich had losgemaakt die, als het tastbaar en blijvend resultaat dezer discussie, aan een volgend congres zou zijn overgedragen, misschien ook wel, in een of anderen vorm, aan de Regeering zou zijn overgebracht. Wie zou niet gaarne over dit vraagstuk ook de jongeren gehoord hebben, zij die nog niet lang geleden de collegekamer met het schoollokaal van een gymnassium of een middelbare school hadden verwisseld, en wier beoordeeling van de universitaire opleiding door Wet en gewoonte hun voorgeschreven, als een zeer kostbaar getuigenis door de vergadering zou zijn ontvangen geworden?[1)]

Bovenal zou, hoogstwaarschijnlijk, uit de voortgezette discussie wel gebleken zijn dat het door prof. Spruyt ontwikkeld en aanbevolen examenplan inderdaad geen natuurlijke schakel mocht heeten in den studiegang der philologen die op het Amsterdamsche Congres zooveler instemming had gewekt.

Want, al ontbrak het in de voorstellen van prof. Spruyt niet aan ruimte en vrijheid van beweging, al mocht door elk der Leidsche congresleden de bedoeling van den inleider luide

1) Een dier jongeren, dr. J.J. Schepers, heeft, na afloop van het Congres, in het *Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding*, zijne meening omtrent dit punt, tevens die van vele zijner collega's, uitvoerig en met warmte ontwikkeld.

zijn toegejuicht, om aan alle philologische vakstudie, van welken aard zij verder ook wezen mocht, een breeden humanistischen en wijsgeerigen grondslag te geven, - toch kon niet voor alle philologen zonder onderscheid een candidaats-examen worden aanvaard dat, hoeveel speling ook in de keuze der bijvakken werd toegelaten,[1)] toch, als hoofdvakken deze drie bleef handhaven: Latijn, Grieksch, Nederlandsch, en, wat Latijn en Grieksch betreft, 'niet veel minder dan thans op het candidaats-examen in de classieke letteren gevraagd wordt.'

Vooral de laatste toevoeging was bedenkelijk, en het kon niemand verwonderen dat door een der vertegenwoordigers van de wetenschappelijke studie der nieuwe talen, prof. Sijmons, deze laatste eisch zonder eenig voorbehoud werd afgewezen. Immers zou het gevolg van eene zóó opgevatte en toegepaste unificatie natuurlijk hierop neerkomen, dat, na zulk een 'algemeen candidaats-examen', de classieke philoloog zijn bijzonderen studieweg al voor de helft zou hebben afgelegd, terwijl de moderne philoloog den zijne nog van meet af aan zou hebben te bewandelen.

Bovendien kan met recht gevraagd worden: of voor die laatste zooveel Latijn en Grieksch wel noodig mocht heeten? en, met nog meer recht: wat er in het examenplan van Prof. Spruyt terecht kwam van de 'inleiding in de taalwetenschap' en de 'algemeene phonetiek', die te Amsterdam als zoo'n uitnemende propaedeuse voor alle philologen zonder onderscheid waren aanbevolen? Aan geen der beide vakken was door den inleider op zijn lange lijst een plaats ingeruimd.

Misschien zou hij het in zijn repliek - die zoo tegemoetkomend

1) Als 'bijvakken, waarin alleen examen wordt afgenomen als de examinandus geen getuigschrift van den betrokken hoogleeraar kan overleggen' werden door Prof. Spruyt genoemd: 1. de Romeinsche antiquiteiten; 2. de Grieksche antiquiteiten; 3. de geschiedenis der Grieksche kunst; 4. de geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte; 5. de algemeene geschiedenis (oude, middeleeuwsche, of nieuwere, ter keuze van den candidaat); 6. de Fransche, Duitsche of Engelsche letterkunde (ter keuze van den candidaat); 7. de logica of de psychologie (ter keuze van den candidaat). Het gevaar voor overlading zou, volgens den inleider, hierdoor worden weggenomen, dat de student niet over al die vakken een vol jaar, maar over sommige slechts één semester college zou behoeven te houden om zijn testimonium te kunnen verdienen.

en vrijgevig was - nog wel gedaan hebben, zoo hem, in den loop der niet-gevoerde discussies, was medegedeeld dat door twee Groningsche hoogleeraren reeds een ernstige proef is genomen met de uitvoering van dit Amsterdamsche denkbeeld, en dat zij bereid zijn die proef te herhalen.[1)]

Maar ik betwijfel toch of deze beide wetenschappen eigenlijk wel passen in het systeem van prof. Spruyt, waarin met de linguistische voorbereiding weinig rekening wordt gehouden, terwijl op de zoogenaamde ‘humanistische’ vorming - al wordt dëze ook opgevat in meer modernen zin, daar immers de moderne letterkunde in het plan is opgenomen, - de volle, breede nadruk wordt gelegd.

Misschien, zoo het probleem uitvoerig had kunnen worden behandeld, zou ook de vraag niet ongepast zijn geweest, of er onder de door prof. Spruyt genoemde vakken niet enkele zijn waarvan een philoloog zeker wel iets zal behooren te weten, maar waarover hij toch niet bepaald een college behoeft te volgen, - zelfs niet, ik zou bijna zeggen, vooral niet, een kort semester-college, - nu er zooveel boeken zijn waarvan de lectuur hem even goed als een academische voordracht brengen kan waar hij wezen moet. Bij het opmaken van een studieplan moet, meen ik, de bibliotheek evenzeer in aanmerking komen als de collegekamer. En er zijn ongetwijfeld vakken, of onderdeelen van vakken, waarvoor gerust van de laatste naar de eerste kan worden verwezen. Maar over een vak als de wetenschappelijke klankleer - zoo onmisbaar voor een juiste en gezonde opvatting van taal en taalgeschiedenis! - zal een student alleen door mondelinge voordracht behoorlijk kunnen worden ingelicht.

Het is verleidelijk om over de rede van prof. Spruyt, nu men gelegenheid heeft haar rustig te herlezen en te overdenken, terwijl de gelegenheid om er over te debatteeren heeft ontbroken, - nu nog eens te gaan twisten met een ander of met zichzelf. Werd ik in zulk een debat gewikkeld, dan zou ik voor

1) In den cursus van 1898/99 is door mijn ambtgenoot Dr. Sijmons een voor alle philologen ingericht college gegeven over de geschiedenis der vergelijkende taalkunde en de zoogenaamde ‘Principiënleer’, door mij een over algemeene phonetiek. Deze twee colleges waren door ons beide te zamen aangekondigd en wij hadden er dezelfde toehoorders. - Het college over phonetiek heb ik ook dit jaar weder, als halfjaarlijksch college, op de Series geplaatst.

een aanstaand leeraar in het Fransch, die daarbij Romaansch philoloog wilde worden, gaarne eens een ideaal studieplan ontwerpen en nagaan in hoeverre de bijzonderheden van dit plan zouden samenvallen met die welke in het examenprogramma van prof. Spruyt zijn opgenomen. Behalve de historische studie der Fransche taal en der Fransche letterkunde, - die ik, wat de oudere perioden betreft, het liefst naar de laatste studiejaren zou verwijzen, - zou ik in dat plan willen opnemen: studie van het Latijn, bovenal van de geschiedenis dier taal, vergelijkende taalwetenschap, vooral die der Romaansche talen, algemeene en bijzondere phonetiek, studie van nog één andere Romaansche taal en van hare letterkunde, politieke en sociale geschiedenis van Frankrijk, en een philosophisch vak, liefst zielkunde of aesthetica[1)].

Doch ik verwijs dit heele debat liever naar het volgend Congres, dat, zoo werd immers afgesproken? in 1902 te Groningen zal gehouden worden. Waarschijnlijk, zoo zij daar aan de orde wordt gesteld, zal de vraag die te Leiden over een ‘algemeen candidaatsexamen’ liep, te Groningen wel een anderen vorm aannemen, dezen, bij voorbeeld: ‘behooren de vijf doctoraten der Faculteit van Letteren en Wijsbegeerte niet te worden vervangen door één algemeen doctoraat in de Letteren met vrije groepeering, binnen zekere grenzen, van de verschillende vakken waarin de aanstaande

1) Geheel ‘ideaal’ is dit studieplan niet. Ik heb al eens de gelegenheid gehad het aan te bevelen en, voor een deel althans, te zien toepassen door jongelui die, ook al wilden zij zich voorbereiden voor het middelbaar B-examen, over genoeg tijd, lust en voorbereidende vorming beschikten om hun studie breed op te vatten. Daar geen academisch statuut den student of mij belemmerde, zoo heb ik hem kunnen raden, behalve mijn colleges over Fransche taal en letterkunde, mijn cursus over phonetiek en mijn Italiaansch college te volgen, voorts de colleges van mijne ambtgenooten Speyer en Sijmons, respectievelijk over de geschiedenis der Latijnsche taal (phonologie en morphologie bovenal) en vergelijkende taalwetenschap en bij mijn ambtgenoot Heymans deel te nemen aan de cursussen over zielkunde en aesthetica. Van mijn collega Bussemaker heb ik de belofte dat hij, zoodra de opleiding der taalleeraren geregeld zal zijn, ook gaarne van tijd tot tijd een bijzonder college over de geschiedenis van Frankrijk geven zal. Het hier omschreven studieplan komt vrij wel overeen met dat hetwelk door de philologische sectie van het ‘Congrès international de l'Enseignement supérieur’ te Parijs is aanbevolen. Men zie daarover mijn boven aangehaald verslag in de *Staatscourant*.

doctor examen wenscht af te leggen?' Dit denkbeeld is reeds te Amsterdam door prof. Speyer uitgesproken en elders met sympathie begroet[1]. Ook te Leiden werd het even aangeroerd als de eenige gezonde en afdoende oplossing, en prof. Spruyt zelf scheen geneigd om in die richting zijn studieplan voor philologen uit te breiden en te herzien. Waarschijnlijk zal het, bij een eventueele behandeling van dit onderwerp, wel blijken dat die vrije groepeering van vakken reeds bij den aanvang der studies, dus vóór het eerste examen zal moeten worden toegelaten, zoodat voor een 'algemeen candidaats-examen' geen plaats zou wezen. Natuurlijk zullen er in al die verschillende philologische studieplannen en examenprogramma's wel eenige elementen voorkomen die ze alle met elkaar gemeen hebben. Het zou zelfs aanbeveling kunnen verdienen om enkele van deze gemeenschappelijke elementen, als voor elken philoloog verplichte bijvakken, officiëel met name aan te wijzen[2].

Maar dit zijn details die aan een nadere regeling dezer aangelegenheid kunnen worden overgelaten. Hoofdzaak blijft dit, dat alleen op die wijze alle studies die op het gebied liggen der Letterkundige Faculteit - ook die welke nog niet ontdekt zijn, maar zeker door de altijd vooruitstrevende wetenschap ondekt zullen worden, - tot hun volle recht kunnen komen.

Ook de studie der n i e u w e t a l e n, dus, en, met deze, de opleiding der leeraren welke aan gymnasia en middelbare scholen die talen wenschen te onderwijzen. Ook zij zal langs dezen weg kunnen worden wat zij wezen wil en wezen moet. Wat er aan die studie en aan die opleiding tegenwoordig nog ontbreekt, is te dikwijls gezegd en herhaald, in Congressen, tijdschrift-artikelen en Kamerdebatten, dan dat het noodig zou zijn een en ander nog eens weer breed uit te meten.

1) Reeds vroeger, trouwens, is het ter sprake gebracht, o.a. ook door mij in een Gids-artikel van November 1887: *De levende vreemde talen aan de Universiteit*.

2) Aan de Duitsche Universiteiten is dit, gelijk men weet, het geval. Voor elk 'Doctor-examen' dat door de 'Philosophische Faculteit' (eene combinatie van onze letterkundige en natuurkundige Faculteiten) wordt afgenomen, is de wijsbegeerte een verplicht bijvak.

Voorzeker deed de Regeering een stap in de goede richting toen zij voor drie dier levende talen - in verband met de studie der taalgroepen waartoe zij behooren - aan ééne onzer Universiteiten leerstoelen stichtte.[1)] En ook haar tweede stap viel te

1) Prof. Verdam schrijft in de door hem als Voorzitter der Germanistische en Romanistische sectie gehouden openingsrede, dat ‘de leerstoelen voor Fransch en Engelsch aan de Universiteit te Groningen zijn gesticht ten bate van het middelbaar onderwijs, doch niet om daardoor de universitaire opleiding van aanstaande doctoren in die studiën mogelijk te maken.’ Het laatste gedeelte van die opmerking is volkomen waar; immers is het nog altijd niet mogelijk om in die vakken (de heer Verdam had er het Hoogduitsch gerust bij kunnen noemen) tot doctor te promoveeren. Het doctoraat in de Nederlandsche letteren is voorloopig de eenige weg die voor de beoefenaars van Germanistiek, Romanistiek en Anglistiek open staat om, zoo zij dien omweg willen bewandelen, in Nederland den docters-titel te verwerven.
Maar niet juist is het eerste gedeelte van die opmerking. Waartoe die leerstoelen eigenlijk gesticht zijn, heeft, destijds, nooit iemand goed geweten of duidelijk gezegd, ook niet de Faculteit die er mee vereerd werd. De heer Verdam kan daarover het een en ander vinden in mijn bovenaangehaald Gids-artikel van November 1887. Dat de Regeering maar vaag heeft gevoeld, en nog altijd niet duidelijk gevoelt, wat die Groningsche leerstoelen voor de voorbereiding der a.s. taalleeraren beteekenen, kan het best hieruit blijken dat, zoo dikwijls zij over de opleiding dier leeraren hare gedachten laat gaan, zij in haar verzoeken om advies de vraag stelt: ‘in hoever kan voor die opleiding voordeel getrokken worden uit het onderwijs dat te Groningen aan de universiteit in de drie moderne talen wordt gegeven?’
Ook is het minder juist, wat de heer Verdam onderstelt, dat de leerstoel voor Fransch (hij bedoelt officieel) geheel buiten verband zou staan met de Romaansche philologie. In de instructie van den in 1884 benoemden hoogleer zijn ‘de beginselen der Romaansche philologie’ wel degelijk vermeld, en de Faculteit zal wél doen, wanneer de leerstoel weer eens opnieuw bezet moet worden, op het schrappen van dat woord ‘beginselen’ - waartoe in 1884 missschien eenige aanleiding bestond - aan te dringen. Te Groningen wordt dan ook, al blijft de historische studie der Fransche taal en letterkunde hoofdzaak, college gegeven in het Italiaansch en zelfs, wanneer er belangstellende leerlingen voor zijn, het Provençaalsch niet geheel verwaarloosd. Maar één man kan natuurlijk niet alles doceeren. Voor het overige heeft de heer Verdam m.i. zeer terecht gewezen op ‘het verwaarloozen door onze Regeering van de Romanistische studiën, die in andere landen, met name in Duitschland, zoo vlijtig worden beoefend.’ Met hem hoop ik hartelijk dat hierin verandering zal komen. Zoo onze wensch vervuld wordt, zal de Regeering dit verwijt spoedig niet meer verdienen. Maar, vraag ik, zou die verandering niet reeds gekomen zijn, indien de Regeering de opleiding der leeraren voor de Fransche taal- en letterkunde zoo had geregeld dat, parallel met den weg van het universitaire staatsexamen, een weg liep van faculteits-examens, waarvan het einde was de promotie? Het is immers juist door de instelling van een doctoraat voor Neerlandici, d.i. feitelijk voor aanstaande docenten in het Nederlandsch, dat bij ons de Germanistische studiën in eere zijn geraakt.

prijzen, toen zij de titularissen dier leerstoelen uitnoodigde om als voorzitters der examen-commissie door welke de bevoegdheid van leeraar in elk dezer drie talen verleend wordt, te willen fungeeren. Dit jaarlijks zich herhalend praesidium is zeker voor den bloei der ‘modern-philologische’ studies en voor den ernst waarmede de candidaten zich voor hun examen voorbereiden niet onvruchtbaar geweest. Maar het heeft tevens nog veel sterker doen uitkomen wat er aan de inrichting dier studies en aan de organisatie dier opleiding blijft haperen.

Het is dan ook niet te verwonderen dat klachten en wenschen ten opzichte van deze materie bij voortduring uitgaan van de drie Groningsche hoogleeraren, van de Faculteit waarin zij zitting hebben, van de examencommissies wier werkzaamheden zij leiden. En het is te verklaren dat die klachten en wenschen wel eens een enkele maal een vorm aannemen die der Regeering in de ooren kan klinken als een verwijt, van werkeloosheid niet alleen, maar van gebrek aan belangstelling, aan overtuiging, aan geschiktheid voor dit gedeelte van haar taak. Wie sints jaren de regeling dezer materie niet alleen voelt als een hoogst urgente, maar haar tevens vóór zich ziet als een zeer eenvoudige, die zou in den raad des Ministers moeten zitten om te kunnen begrijpen dat nog andere dan politieke of administratieve redenen haar reeds zooveel jaren tegenhouden. Dat overal in den laatsten tijd, door invloedrijke leden der volksvertegenwoordiging, bij het jaarlijksch begrootingsdebat, op regeling dezer zaak ernstig wordt aangedrongen, en dat het belang der levende talen als voorwerp van onderwijs en studie bij die sprekers hoog staat aangeschreven, is een gunstig voorteeken.[1)]

1) Als zoodanig werd ook het verzoek beschouwd door Z. Exc. den Minister van Binnenlandache Zaken tot de drie Groningsche hoogleeraren gericht om in een collectief rapport hunne wenschen en plannen uiteen te zetten. Juist waren zij voornemens, daar hun in Juni 1899 ingediend rapport geen effect scheen te sorteeren, dit verzoek van de rij der goede voorteekenen te schrappen, toen hun het gerucht bereikte, weldra ook de mededeeling gewerd, dat de Minister aan eene commissie de voorbereiding eener partiëele herziening van de Wet op het M.O., in verband met eenige artikelen der Wet op het H.O., wenschte op te dragen, waarbij ook hun rapport een element van beraadslaging zou worden. Als gunstig voorteeken blijft het indienen van dit rapport dus voorloopig gehandhaafd.

Zoo men vragen mocht waaraan het toch kan liggen, dat de universitaire opleiding der leeraren voor moderne talen, die overal elders - ik had nog pas gelegenheid er mij op het Parijsche Congres van te overtuigen - sints jaren bestaat, in Nederland zoo ontzettend veel moeite heeft om tot stand te komen, dan is het antwoord op die vraag zeker niet zoo heel gemakkelijk te geven. Het eenvoudigste antwoord, wellicht ook het meest afdoende, is zeker dit: omdat men het vroeger, toen dit belang aan de orde kwam, verzuimd heeft. Intusschen kan niet ontkend worden dat de zaak toch ook wordt tegengehouden door eene principiëele oppositie, welke uitgaat van eene opvatting die mij voorkomt een dubbel vooroordeel te wezen: vooreerst, dat de leeraren in moderne talen geen eigenlijk gezegd wetenschappelijke vorming behoeven, en, ten andere, dat, bij eene opleiding aan de Universiteit, het zoo onmisbare praktische element dier vorming groot gevaar zou loopen van te worden verwaarloosd.

Het eerstgenoemde vooroordeel is al aardig bezig te verdwijnen. Het aantal taalleeraren die op wetenschappelijke voorbereiding laag neerzien, haar overbodig achten, wordt dagelijks minder. Zelfs onder de ouderen worden er vele gevonden die wat hun vroeger in dit opzicht heeft ontbroken, met lofwaardigen ijver door eigen studie trachten aan te vullen.[1]

Voor het tweede bezwaar zou alleen dan grond blijken te bestaan wanneer de Regeering, bij het regelen van de universitaire opleiding der taalleeraren, naliet om aan het praktisch element der vorming ten volle recht te doen wedervaren. Reeds thans wordt het gemis van een lector, die de oefeningen ter verkrijging eener voldoende vaardigheid in het schrijven en spreken der vreemde taal zou hebben te leiden, en aan wien tevens de wetenschappelijke behandeling

1 Het optreden van den heer A. Sunier in een der secties van het Leidsche congres mag ik wel als een bewijs voor die stelling aanhalen.

van de letterkunde der moderne perioden zou kunnen worden toevertrouwd, ten sterkste gevoeld en betreurd. Reeds zonder wetswijziging zou de Minister een daad van beteekenis doen zoo hij aan elk der hoogleeraren zulk een lector toevoegde en de examens zelve, (ik bedoel uitsluitend die welke de hoogste bevoegdheid verleenen,) in nauwer verband bracht met de universiteit.

Maar het ideaal moet blijven: volledige universitaire opleiding van alle moderne philologen en toekomstige taalleeraren, om het even of zij de moedertaal dan wel een vreemde taal tot voorwerp hunner studie hebben gekozen. Alleen de Universiteit, mits zij voor vrije studie een ruim veld opent, kan aan een jong mensch die taal en letterkunde eerst zelf wil bestudeeren en ze later wil onderwijzen, geheel en al geven wat hij zoekt. Het universitaire leven is voor de ontwikkeling van aanleg en studiezin de meest ruime en meest gezonde atmosfeer. Maar de bronnen welke die atmosfeer frisch en krachtig houden moeten er in voldoende mate gevonden worden. Wat de Universiteit tegenwoordig aan de toekomstige leeraren voor moderne talen geeft, is niet veel meer dan een aalmoes, waarbij het de taak der hoogleeraren is er voor te zorgen dat die aalmoes zoo gul mogelijk worde berekend. Ook deze studenten hebben recht op normaal onderhoud, evenals hunne collega's voor Latijn, Grieksch en Nederlandsch.

Ik weid hier niet langer uit over een onderwerp dat ik in de leeraren-vergadering te Nijmegen uitvoerig heb behandeld.[1)]

1) Ik bepaal er mij toe een paar van de stellingen af te drukken waarin ik toen mijne gedachten had geresumeerd. Ze zijn ook opgenomen in de *N.R.Ct.* van 29 April 11. Tweede Blad.

I. De positie van leeraar in een der moderne talen aan de Nederlandsche gymnasia en aan de hoogste înrichtingen van middelbaar onderwijs, behoort, wetenschappelijk en maatschappelijk, gelijk te staan met die van leeraar in de klassieke talen, de geschiedenis, het Nederlandsch, de wis- en natuurkundige vakken.

II. De opleiding der taalleeraren die in hun vak de hoogste bevoegdheid willen verwerven, behoort te omvatten:

1. Studie van de heginselen der taalwetenschap in het algemeen en van de wetenschappelijke klankleer;
2. Historische studie van de bijzondere levende taal die zij wenschen te doceeren, ook in verband met andere, nauw verwante talen;
3. Studie van de letterkunde en de letterkundige geschiedenis van het volk welks taal zij wenschen te docceren, ook in verband met zijn politieke en sociale geschiedenis en zijn artistieke ontwikkeling;
4. Practische oefening in het schriftelijk en mondeling gebruik der vreemde taal;
5. Paedagogische voorbereiding voor de taak van leeraar en methodologische studie van het onderwijzen eener vreemde taal.

III. Deze opleiding kan alleen volledig en naar behooren plaats vinden aan de Universiteit of in een instituut voor taalleeraars, dat met de letterkundige Faculteit eener Universiteit is verbonden.

IV. Als leerkrachten behooren daartoe aan de Universiteit of aan het met haar verbonden instituut aanwezig te zijn:

1. Een hoogleeraar, belast met het wetenschappelijk onderwijs van de levende vreemde taal en de met deze verwante talen. Aan dezen kan tevens het onderwijs in de letterkunde der oudste taalperioden worden opgedragen.
2. Een hoogleeraar of leeraar belast met het onderwijs in de klassieke en de hedendaagsche letterkunde der vreemde taal.
3. Een ‘lector’ of ‘assistent’, liefst geboortig uit het land welks taal bestudeerd wordt, tot leiding van de praetische oefeningen in het schriftelijk en mondeling gebruik der vreemde taal. Deze behoort een man te zijn van wetenschappelijke ontwikkeling.
4. Hoogleeraren of privaat-docenten in algemeene taalwetenschap, wetenschappelijke klankleer, beschavingsgeschiedenis (en zoo

Liever herinner ik mij nog eens, uit de debatten van het Parijsche Hooger-Onderwijs-Congres, datzelfde aandringen op ruimer en vrijer regeling der studieplannen en examen-programma's dat zich ook ten onzent doet gelden. Wel eischte dat Congres voor ieder onderdeel der wetenschap ernstige en degelijke vakstudie[1]; maar, vooreerst, wilde het de vakstudie zelve opgetrokken zien op een breeden grondslag, en, ten andere, eischte het vrije en ruime beweging voor alle weetgierigheid en studiezin binnen den kring der Universiteit. Onpraktisch was misschien het voorstel van een der congresleden om, naast het bijzonder vakonderwijs, aan elke universiteit een soort van ‘synthetisch onderwijs’ te organiseeren, waarin de hoogere eenheid van alle universitaire studie zou wor-

mogelijk, kunstgeschiedenis), paedagogiek en methodologie, bij wie de aanstaande taalleeraren sommige lessen zouden kunnen volgen.

V. Het is noodzakelijk dat de boven beschreven opleiding besloten worde met een korter of langer verblijf in het land, welks taal men wenscht te doceeren. Voor dit bijzondere doel dienen reisbeurzen beschikbaar te zijn.

1) Wat over de studie der nieuwe talen verlangd werd heb ik opgenomen in mijn bovenaangehaald Verslag in de *Staatscourant* van 6 September.

den belichaamd en gesymboliseerd. Het komt mij voor dat de Universiteit zelve, door haar bestaan en haar inrichting alleen, reeds voldoende in staat is om aan die hoogere eenheid, die ‘synthese’ van al het bijzondere, recht te laten wedervaren en het gevoel daarvan bij hare leeraren en hare kweekelingen levendig te houden.

Stouter, en tegelijk minder onpraktisch, was het idealisme van een anderen spreker. Deze wilde het oude, in menig opzicht verouderde onderscheid in Faculteiten laten vervallen, als éénheid enkel de Universiteit zelve handhavend, binnen wier kring elke tijd eigenaardige groepen van wetenschappen en studie-vakken, langs den weg van natuurlijke associatie, zou tot stand brengen. Het bestaan van een aantal vakken die op de grens van twee of meer Faculteiten liggen, de steeds toenemende beteekenis van een nog jonge, geheel nieuwe groep, die der sociale wetenschappen, gaf aan dit denkbeeld evenveel aantrekkelijkheid als actualiteit.

Voor verwezenlijking zal het voorloopig wel niet vatbaar zijn. Maar de grondidee die er in ligt opgesloten verdiende, meen ik, ten volle de sympathie waarmee ze te Parijs ontvangen werd.

Onze Nederlandsche Wetgever deed zeker een stap in de goede richting, toen hij, in plaats van voor elk college afzonderlijk te laten betalen, van alle Academieburgers één ronde som als inschrijvingsgeld eischte en hun daarvoor het recht verleende om alle colleges zonder onderscheid bij te wonen. Zulk een maatregel is er blijkbaar op ingericht om veelzijdige en vrije studie in de hand te werken. En zeker zou dit doel ook ten volle bereikt worden, zoo het niet lijnrecht werd tegengewerkt door de eng-omlijnde, tot in alle bijzonderheden omschreven, niet zelden overladen examen-programma's. Wie zijn universitaire studie van alle kanten door zulk een programma ziet ingesloten, die moet al in zeer gunstige condities verkeeren van aanleg, werkkracht en tijdverdeeling, om op meer dan één ‘liefhebberij-college’ te verschijnen. Vooral binnen den kring der letterkundige Faculteit, wij zagen het, staat die éénzijdige, officiëel voorgeschreven specialiseering het ontwerpen van vrije studie-plannen in den weg. Wat baat het of men iemand op zijn ééne ‘ticket’ tot de geheele tentoonstelling toelaat, wanneer hij in een der afdeelingen zich zoolang en zoo uitsluitend moet ophouden dat hem voor het rondwandelen op ander gebied geen

tijd en geen frissche kracht meer overblijft? Het zou goed zijn indien, ook op dit punt, onze Wet op het Hooger Onderwijs in harmonie gebracht werd met zich zelve.

Men ziet het, voor een of meer ‘algemeene vergaderingen’ van het Groninger Philologen-congres is stof genoeg te vinden. Zelfs een ‘Nationaal Congres van Hooger Onderwijs,’ zoo dit ooit eens tot stand mocht komen, zou er iets van zijn gading vinden.

Of zal het niet noodig wezen dat het Groningsch Congres zich met deze onderwerpen gaat bezighouden, om de eenvoudige reden dat zij dan reeds door de Regeering zullen zijn geregeld en afgedaan?

‘Aan den toestand is niets veranderd!’ riep prof. Sijmons te Leiden uit, toen hij herinnerde aan zijn voordracht, twee jaren geleden, over de opleiding van taalleeraren en aan de aanwezigheid, op die vergadering van het Amsterdamsche Congres van 1898, van een officiëelen vertegenwoordiger der Regeering.

Hoeveel zal er veranderd wezen in de Paaschweek van 1902?

A.G. VAN HAMEL.

Sonnetten.

I.

Duinen.

Goud suizelwuift, als tarwe rijp en blond,
Een hellemveldje op hoogen duinekruin.
In duindal bloeit een duizend-bloementuin,
Als kinderoogen zien die bloempjes rond.

Het duin bij zee lijkt somber heidebruin,
Waar 't zwart der netten overspreidt den grond.
En 't grazig plekje waar 'k een geitje vond
Gelijkt me een weitje idyllisch, diep in duin.

Zoo vind ik weer in wat van verre leek
Een eenzaam-leege eentoonge woestenij,
Den zachten lach van wie mij 't liefste bleek,

Mijn trouwen God van Schoonheid, blauw en blij
Bestraalt zijn blik genadevol mijn bleek
Eenvoudig leven, dat daar vreugde in zij.

II.

Septemberstrand.

Nu maakt de herfst een heldere aquarel
Van vlakke zee en bleekgewasschen lucht,
Waar mellekblank een vlindrend zeiltje op vlucht,
Terwijl, krijtwit, de golfjes maar in spel
Beleegren 't zongeel strand, zoo blij verlucht:
Elk zonnescherm gelijkt een bloemklok wel.
Lijk vlagjes wappren lokke' en rokken hel
Van kindren klein, getint als bloem en vrucht.

Tegen het teedergroen van 't koetsje zit
- Flauw hemelsblauw en zeilrood dat verschoot -
Een blonde badman. - En door 't golvenwit
Naar 't schommlend schuitje, op de armen bruin en bloot
Draagt flink zijn vracht - een meisje in mauve en git -
Een visschersjonge' in warm oranjerood.

III.

Weg naar S.

In volle golven rolt de zee van haver,
Blauw pauwegroen, het landpad langs, waar boren,
Lazuur en rood door bruin van wagensporen,
Naïeve koornbloem, tragische papaver.

De grijze heuvels wolken weg, de toren
Van 't verre dorp is flauw van lijn, maar gaver
Geteekend staat een donker buiten, laver
Met schaduw koel van wie de velden storen.

O nu ik nader, reppen zich mijn schreden
Naar d'ouden lusthof, doch ik weet, die lanen,
Ik zal ze nimmer, nimmermeer betreden.

O moet ik dáarom, heel mijn leven, wanen
Dien tuin van jeugd een langverloren Eden,
Al dronk er 't mos de droefste mijner tranen?

IV.

Nazomernacht.

Zwart nachtgebladert, voorhang van fluweel,
Hangt drukkend zwaar... 'k Wil vluchten, maar hoe zal 'k?
De kruinen staan als op een katafalk
De zwarte pluimen kruivende op hun steel.

Bang klept de stap van 't paard, met ooggespalk
En hartgeklop doorloer ik het struweel,
Waar éven plekt een vlek lantarengeel,
Tot, spokig plots, de weg wordt wit als kalk.

O hier is 't open, hier is 't eind der laan!
In 't fulpen mul zinkt weg de kletterhoef,
Waar, langgelokt, grijsblonde garven staan.

Een zoele wind gaat óm met zacht gezoef,
Als waar 't een klacht der kranke blanke maan,
Hoog boven 't leege veld, zoo eenzaam droef.

V.

Slapende kamer.

De kamer slaapt. - Droomerig langgerekt
Geroep van tortels vult de loome lucht.
Ver, 'lijk geklapwiek, latjes-klepgerucht
Van zonneblinden, die men opentrekt.

Citroen-aroom van gele zuidervrucht,
Adem van perzik purperdons-bedekt
En ziel van lelie tragisch bloedbevlekt
Smelten bedwelmend tot één geurenzucht.

Door 't rietgordijn, dat in de kamercel
Gevangen houdt warmgouden schemering,
Zwevende en bevende als een goudkapel,
Verdwaalde een zonvonk, uit een kamerding
- Kristal of koper - tooverende een wel
Van kleurenvreugde en stralenflonkering.

VI.

Stilleven.

Aalbessen laaiend klaar koralenrood,
- Glimlichtje op elke ronde vonkelvrucht -
Aardbeien ruig, oranje als avondlucht,
Meikersen, elk een meisjesmond die bood,
Argeloos-blij, verleidend kusgenucht.
En somber dof, voorvoelend zomerdood,
Moerbeien, zwart als wonde' in aardeschoot,
En 't murwe purper vol aromenzucht.

En reil rijst óp, uit roosgetint kristal,
Scharlakenrood, een gladiolusrank,
Waarneven kwijnt een rijpe roos, die zal
Heel zacht nu strooien, klagend zonder klank,
Haar kroon van karmozijn, een bladerval
Als vlekken bloed op smetloos tafelblank.

VII.

Wolkengrot.

Toen zag ik vóor een sombre wolkengrot,
In grijze pij een grijzen kluizenaar,
't Eerwaardig hoofd omgolfd van lang wit haar,
In diepe extase knielend voor zijn God.

En van dien God verkondden zaalge maar
Drie Englen blank die, volgend Gods gebod,
Dien reinen heilge ver van wereldspot,
Blij benedijdden met een grootsch gebaar.

Toen werd de vloer van wolken waar op stond
Die groep van Englen een saffieren straat,
Als in 't Beloofd Jerusalem, bezond
Door Godes blik en vóor 't verklaard gelaat
Verrees, geweldig welvend reuzig rond,
De Paerelpoort, die eens hem opengaat.

VIII.

Zoele herfstdag.

April-azuur, van engeloogen blauw,
Is teeder heden 't morgen strenge zwerk.
Vergeving vraagt voor 't wreed vernielingswerk
De scherpe herfst getemd tot lente lauw.

Geen roode of gouden pronk van zomerperk,
Geen kersebloei die schooner praal ontvouw
Dan, dragend trotsch zijn koninklijke rouw,
Octoberloof van eik, kastanje en berk.

Dahliarood en zonnebloemengeel
Vermooi' mijn disch met frisschen Meibouquet
Van zilverbloei geplukt aan berkstruweel.

Neen, strek geen hand naar 't herrefstdradennet
Van 't broze loover ritslende aan den steel.....
Op rood en goud heeft Dood zijn merk gezet.

IX.

Droeve herfstdag.

De droeve roep van: ‘Laatste blauwe druiven!’
Vermengt zich met de najaarsklacht der kraaien.
De sombre wol der wolken vormt een saaien
Klamzwaar gordijn dat grijs komt overhuiven
De grijze huizenrijen. Even paaien
Kilwitte schijnslen nog met hoop, dan schuiven
De wolken dicht en de eerste droppels stuiven
Onstuimig neer, 'k voel ze op mijn lippen waaien.

O Herfst! ik drink uw tranen als een goede
Dochter wen sterft haar moeder, ook al spaarde
De strenge vrouw geen tucht van scherpe roede.

O bleeke Herfst, die mij in stormen baarde!
Ik bleef uw herfstkind, herfstlijk bang te moede,
Wen regen weent op veege onblaadrende aarde.

X.

In 't welkend herfstwoud.

En droomend schreed ik onder 't groengebronsde
Gewelf van sombre boomen, over paden
Als goudleêr, blinkend bruin van doode bladen,
Tot vóor mij lag het vijverzwart, waar plonsde
Een blanke zwaan. - Smaragde', in wazewaden
Wegdeinzende achter stamme' en kruinen, donsde,
Beloftevol, een donker-bosch-omfronsde
Weide, als een lichte vreugd na grootsche daden.

In 't welkend herfstwoud van mijn dichterleven
Wijl ik en peins: zal God met vreugde loonen
Alleen wie brood en niet wie schoonheid geven?

O God van schoonheid! wil me erbarmen toonen,
Wijl 'k zingend ging door bange twijfeldreven
En lei' me in 't land waar wijze dichtren wonen.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Pastorale.

Liet ik te veel mijne oogen zich vermeien,
Wijl ik in verten vaag, als witte vlokjes
Gestrooid in groen, uw schaapjes zag zich sprei'en,
Dat 'k hoor al náder 't kling'len van hun klokjes?...

Ai! kom niet náást mij uw gedachtjes wei'en,
Of zijn het vachtjes zonder wilde lokjes
En jonkheid speelsch? - ai! zie ze elkaêr verlei'en,
De uwe en de mijne, zie met zachte schokjes

De kopjes stooten, - 't belt àl door elkander,
't Hupt àl dooreen, het eigen en het ander, -
Daar gaan ze al zwermen, doof voor 's herders kermen...

Wat veldgod wil zich onzer nu ontfermen,
Ik wou wel gaarn' mijn schaapkens henenlei'en,
Maar weet uit 't dijne 't mijne niet te schei'en....

C.R. DE KLERK.

Dramatisch overzicht.

Dr. M.B. Mendes da Costa. Tooneelherinneringen. Met portretten. Leiden, A.W. Sijthoff. 1900.

Het was den 15^{den} Januari 1871 voor de Parijzenaars een hachelijke tijd. Het beleg duurde nog steeds voort en de nood was hoog gestegen. Maar dit belette het Théâtre français niet om op dien dag, der traditie getrouw, den geboortedag van haren schutspatroon Molière te herdenken met een middagvoorstelling, bestaande uit *Le dépit amoureux* en *Amphitryon*. Het was geen lichtzinnigheid, geen lust om den belegeraar te braveeren, die het bestuur van de 'Comédie' zoo deed handelen en die het publiek het Huis van Molière tot aan den nok deed vullen. Het was veeleer de behoefte om in dezen benarden tijd zich te vereenigen om den grooten dichter, Frankrijks roem, dien geen bommen konden vernietigen of zelfs maar aantasten, de behoefte om uit de herinnering aan zijn grooten naam nieuwen moed te putten om het uiterste te dragen.

Dien dag bleek het eens te meer wat het tooneel in Frankrijk te beteekenen heeft, welk een plaats het inneemt in het leven van het Fransche volk.

Toen datzelfde Théâtre français den 8^{en} Maart 1900 voor een groot deel afbrandde leek het haast een nationale ramp, die Frankrijk had geteisterd, en het arme actricetje van den derden of vierden, misschien wel van geen rang, dat in de vlammen haar dood gevonden had, werd eenige weken lang afgebeeld en besproken als had de tooneelspeelkunst in haar een verlies van beteekenis geleden.

Zoo ondervinden de tooneelspelers in Frankrijk den terugslag

van de haast afgodische vereering waarin het tooneel zich mag verheugen. Geen land waar de persoon van den tooneelkunstenaar zoo de aandacht in beslag neemt, waar het doen en laten van grootere en kleinere dramatische artisten zoo dag aan dag besproken wordt. Zoo heeft men nog onlangs te Parijs belangstelling weten te vinden voor eene tentoonstelling van ‘Portraits de Comédiens.’ Op een enkel stuk na, als het portret van Talma door Delacroix, had het tentoongestelde weinig kunstwaarde. Maar daar vroeg men niet naar. Men zag er de conterfeitsels van geliefde artisten van vroeger en later tijd, enkelen zooals Coquelin, Sarah Bernhardt in talrijke exemplaren; men zag ze er in verschillende costumeering, houding, mimiek, - en dat was genoeg, al zou menigeen wellicht nog liever de tooneelspelers en tooneelspeelsters zelven in levenden lijve in de tentoonstellingszalen hebben zien rondwandelen, om hen te mogen aanschouwen van aangezicht tot aangezicht, misschien wel de plooien van hun kleed met eerbiedigen schroom te mogen aanraken.

Van zulk een waardeering van het tooneel als een nationale instelling, van een zoo algemeene belangstelling in de mannelijke en vrouwelijke tooneelspelers is in andere landen geen sprake.

Allerminst in ons land. Daar zijn velerlei redenen voor. Onze huiselijkheid, de indeeling van onzen dag met zijn theeuurtje maken dat een gang naar den schouwburg in menig gezin een klein evenement is, een extratje dat men zich enkel nu en dan veroorlooft. En omdat het een extratje is, bewaart men zulk een uitgang liefst tot er ook iets ongewoons te genieten valt, tot de vertooningen van een buitenlandsche ‘ster’ of van een of ander uitheemsch tooneelgezelschap. Onze eigen tooneelspelers kan men elken dag gaan zien, zoo redeneert men, al laat men ook elken dag die gelegenheid voorbijgaan. En dan, wat in Frankrijk in de oogen van de beschaafdsten een deel der aantrekkelijkheid van de tooneelspelers uitmaakt: bij de mannen hunne distinctie, hunne beschaafde vormen, de artisticiteit van hun optreden, bij de vrouwen haar schoonheid en, daarmee gepaard, wat Lafontaine noemde ‘la grâce, plus belle encor que la beauté’, - belaster ik onze tooneelspelers wanneer ik verklaar die distinctie, die gratie slechts sporadisch op ons tooneel te hebben waargenomen?

Laat Dr. M.B. Mendes da Costa, schrijver van de *Tooneelherinneringen*, het antwoord geven.

Het is een dichte drom herinneringen die zich in dit boek de plaats betwisten. Zij dringen elkander op zij, vallen elkaar in de rede, nemen soms wel eens een air aan, te gewichtig in verhouding tot haar inhoud, maar de verteller weet telkens weer, waar hij wat al te lang bij deze of gene bijzonderheid mocht hebben verwijld, het door een aardige wending op een ander chapiter te brengen en de kwijnende belangstelling weer te doen opvlammen. Zoo vertelt een geestig praatvaar, die veel en goed gezien heeft, scherp weet op te merken en in het bezit is van een helder oordeel en een bewonderenswaardig geheugen. Tot het schrijven van 'Levensberichten van afgestorven medeleden van de maatschappij der Nederlandsche Letterkunde' moet men den heer Mendes maar nooit uitnoodigen. Al weet hij op zijn tijd te bewonderen, hij ziet te scherp en is te oprecht voor de functie van lofredenaar. Bij hem is geen aanzien des persoons en de koor-coryphée, die op haar nederige plaats trouw en gewetensvol haar taak vervult, staat bij den schrijver der *Tooneelherinneringen* in niet minder achting dan menige kunstenares wier naam met chocoladeletters op de schouwburgaffiches pleegt te prijken.

Al geeft de schrijver in deze aanteekeningen geen ook maar eenigszins volledig overzicht van een nog zoo klein tijdperk onzer tooneelgeschiedenis, de bouwstoffen die hij aanbrengt in woord en print kunnen voor wie later de geschiedenis van het Nederlandsch tooneel en van de Nederlandsche tooneelspeelkunst der 19e eeuw te boek zal stellen van groote waarde zijn.

En dan moet het dien geschiedschrijver in hope al aanstonds treffen met hoe weinig het Hollandsch schouwburgpubliek vaak heeft weten genoegen te nemen. Manke actrices, schele actrices, actrices met een hazenlip, actrices met een spraakgebrek, al deze variëteiten zijn gedurende korter of langer tijd door een goedaardig en niet zeer kieskeurig publiek op de planken geduld. Toegegeven dat het uitzonderingen waren en dat zelfs een van die scheelzienden - 'een van de merkwaardigste artiesten die ik ooit heb gezien,' noemt haar de heer Mendes - door haar buitengewone kunst van typeeren tot haar dood terecht een lieveling van het publiek

is gebleven, geen uitzondering helaas was het dat men zelfs bij de knapste acteurs en actrices hun dialect, hun plat (meest Amsterdamsch) accent voor lief moest nemen. De heer Mendes spreekt van het dialect dat het spel van een Henri Morriën, een Jeanne Corijn - Heilbron en anderen ontsierde, maar zelfs kunstenaressen als mevrouw Kleine en mevrouw Stoetz hebben zich nooit van het Amsterdamsche *ei* voor *ee* en *ou* voor *oo* geheel kunnen vrijmaken. Het jongere geslacht zondigt in dat opzicht veel minder en men zal mij, hoop ik, geen overdreven ingenomenheid met de Tooneelschool verwijten, wanneer ik dit gunstig verschijnsel voor een deel het werk van deze instelling noem.

De toekomstige geschiedschrijver die het werk van Dr. Mendes da Costa doorbladert, zal nog door iets anders getroffen worden. Het boek is vol portretten, en portretten kunnen een mensch verheerlijken maar ook jammerlijk verraden. Wee de Hollandsche acteur of actrice die, vergetende dat ook van hen geldt wat van tooneelstukken gezegd is, dat zij nl. enkel bij voetlicht tot hun recht kunnen komen, de onvoorzichtigheid begaat zich ‘in politiek’ te laten conterfeiten. Mij dunkt, portretten als van mevrouw Iburg, een baker op z'n Zondagsch, van mevrouw Valois-Sablairolles, mevrouw Ellenberger, mevrouw Stoetz, zelfs van mevrouw Sophie de Vries en mevrouw Kleine moeten de draagsters van deze japonnen, van deze kapsels en hoofddeksels, in oogenblikken van volkomen oprechtheid, onder den indruk hebben gebracht, waaronder Potgieter eens bij het zien van zijn portret verkeerde, en haar de verzuchting hebben ontlokt: ‘Toch maar een burgerjuffrouw!’

In verband hiermede is merkwaardig wat de schrijver, in een noot, over Josephine de Groot aanteekent, waar hij, na in den tekst gememoreerd te hebben dat dit ‘beschaafde meisje’, dat veler verwachtingen beschaamd heeft, veel vóór had, schrijft: ‘En hieronder behoort in de eerste plaats dat zij uiterlijk van top tot teen een *dame* was; daardoor maakte zij vooral in moderne rollen op de toeschouwers dadelijk een zeer aangenamen indruk; en in die dagen evenaarden niet veel actrices haar in dit opzicht.’ Dat teekent, dunkt mij, het tijdvak van tooneelspeelkunst waarover deze *Tooneelherinneringen* handelen; en dat verklaart ook waarom onze beschaafdere kringen zich zoolang op een eerbiedigen afstand van het Nederlandsch tooneel hebben gehouden.

Teekenend zijn ook de stamboomen, vier in getal, welke de ijverige snuffelaar achter zijn boek heeft gevoegd. Daar vindt men: ‘De familie Sablairolles met de zijlijnen’, waartoe het Huis Valois en de familie Kiehl behoort; ‘Het bloed der Majofski's’, waaruit o.a. Christine Stoetz gesproten is; ‘De lijn Bia-Engelman-Albregt-Dons’ en, lest best, ‘Het bloed van Frits Rosenveldt’, dat, volgens den heer Mendes, o.a. stroomt in de aderen van de Bouwmeesters, van Moor, van mevrouw Poolman-Huijzers en van Henri de Vries.

Leveren deze stamboomen het bewijs dat, ook in ons land, de tooneelspelers vaak op gespannen voet hebben gestaan met den Burgerlijken Stand - op andere plaatsen in deze *Tooneelherinneringen* blijkt ook nog dat echtscheidingen in onze tooneelspelerswereld lang geen zeldzaamheid zijn - zij verklaren nog andere dingen. ‘Weh dir, dass du ein Enkel bist!’ - de Mephistophelische uitroep geldt ook den Nederlandschen tooneelspeler en wanneer men op ons tooneel heel wat leelijks zich heeft zien voortplanten van geslacht tot geslacht - ik denk aan het brouwen van de Sablairolles' en Valois', aan het dikke spreken van de Kiehl's - dan is dat regeeren van Huizen in onze tooneelgezelschappen daar veel schuld aan. De zoon heeft het zoo van den vader, de dochter van de moeder gehoord en al de spreekmanieren, de tooneelhebbelijkheidjes blijven op die wijze voortwoekeren. Hoe meer nieuw bloed er dus wordt aangevoerd, hoe minder kinderen van tooneelouders ons tooneel betreden, hoe beter.

Tooneelherinneringen als deze roepen op hare beurt herinneringen wakker.

Wij Utrechtsche studenten van omstreeks 1860 en later, die in den ouden onoogelijken schouwburg van J. Eduard de Vries, waar ons domein, het parterre, met straatklinkers bevloerd was, ‘la pluie et le beau temps’ maakten, hebben de meeste van de inheemsche en enkele van de uitheemsche tooneelspelers, door den heer Mendes gememoreerd, met den critischen blik van onze twintig jaren gemonsterd. Wij hebben er Ristori en Agar - de herinnering aan wier sensatiewekkend optreden men in dit boek te vergeefs zoekt - onze uitbundige hulde gebracht. Wij hebben er debuteerende tooneelspelers toegejuicht, die, in Rederijkerskamers gekweekt, later bleken echte Kamerplanten te zijn, welke in de atmosfeer van het

heusche tooneel niet tot wasdom konden komen[1]. De onuitstaanbare verwaandheid van den volslagen talentloozen A. Wijnstok (men zie 's mans facie op blz. 163 van dit boek) hebben wij onmeedoogend getuchtigd. Wij hebben ons zelfs veroorloofd - cet âge est sans pitié! - mevrouw Van Walterop (later Sophie de Vries) uit te lachen en niet zonder reden. Want - hier moge mijn herinnering voor een enkele maal die van den heer Mendes aanvullen - wanneer de schrijver dezer *Tooneelherinneringen* beweert dat Morriën, die van 1861 tot 1867 bij 'de Rotterdamsche Tooneelisten' geëngageerd is geweest, daar in een opperbeste school was, o.a. omdat hij avond aan avond onder meer mevrouw Van Walterop zag spelen, dan waag ik dit daarom een onjuistheid te noemen, omdat de mevrouw Van Walterop van die dagen een zeer middelmatige actrice was. De vertooning waarbij wij ons tegenover haar zoo oneerbiedig gedroegen was die van *Mathilde of een Vrouwenhart* van Benedix, waarin zij de titelrol op de meest onbeholpen dilettantische manier vervulde. Eerst later, onder den invloed van Moor, heeft Sophie de Vries zich langzamerhand ontwikkeld tot eene actrice van talent, ofschoon ook zij, althans in mijne oogen, in de moderne Fransche rollen, die men haar spelen liet, nooit de *dame*, de gedistingeerde vrouw van de wereld geweest is, die zij had voor te stellen. Mevrouw De Vries had ontzaglijk veel ijver en hooge aspiratiën. In 1877 of '78 toen 'de Rotterdammers' Schillers *Maria Stuart* gingen spelen, meende zij recht te hebben op de titelrol en was zij lang niet in haar schik met de ondankbare rol van Elisabeth, waarvan zij dan ook weinig terecht bracht. In haar kracht zag men haar eerst, wanneer zij eens niet vorstelijk of niet gedistingeerd behoefde te doen, maar zich kon laten gaan in een niet al te fijn blijspel zooals *Fijne beschuiten* van Van Maurik, of in een gemarkeerde rol als die van canailleuse tricoteuse uit *Jan Masseur* van Maaldrink.

In de jaren waarvan ik zooeven sprak was er te Utrecht een krantje de 'Nieuwe Utrechtsche Courant' onder hoofdredactie van Dr. H.J. Broers. In dat blad verschenen van de hand van een jong student nu en dan tooneelbeoordeelingen, waarin mevrouw Sandrock-Ten Hagen - de heer Mendes noemt haar familiaar

1) Zie *Tooneelherinneringen* blz. 230, noot 2.

Nans Sandrock-Ten Hagen - een vrouw met temperament maar zonder eenigen smaak, het nog al eens moest ontgelden. Te vergeefs had mevrouw Sandrock getracht den jongen criticus over te halen, haar te sparen: ‘zij was bereid wat hij op haar spel had aan te merken zóólang voor hem over te doen tot hij tevreden zou zijn, als het dan maar niet in dat krantje kwam!’ Maar de jonge man bleef onverbiddelijk, *saevis tranquillus in undis*, rustig te midden van de golven van mevrouw Sandrocks ontroerd gemoed. De tooneelspeelster had echter, en niet voor niets, een echtgenoot, een grooten, breedgeschouderden Duitscher, en op een namiddag werd onze recensent verrast door het bezoek van den heer Sandrock. ‘Verrast’ is het eigenlijke woord niet, want hij was gewaarschuwd: de heer Sandrock had zich in het publiek uitgelaten dat hij dat jonge mensch zijn krantengeschrijf wel eens betaald zou zetten! Het is goed afgeloopen; er zijn geen slagen gevallen. Den verbolgen Germaan werd eerst gelegenheid gegeven eenigszins tot bedaren te komen door hem een kwartiertje te laten antichambreeren, en toen de verontwaardigde echtgenoot daarna nog, vrijwel uit de hoogte, rekenschap vroeg van de beleediging zijn vrouw aangedaan, werd hem het geïncrimineerde stuk voorgelegd met het verzoek daarin wel te willen aanwijzen wat er beleedigends in die critiek mocht gelegen zijn. De heer Sandrock aan het zoeken, aan het stamelen.... ‘Da steht doch’.... maar wàt er stond wist hij niet te zeggen: het bleek dat gedrukt Hollandsch proza tot de dingen behoorde waarvan de kennis nog niet tot onzen Duitscher was doorgedrongen. Men had hem iets verteld, maar hij was niet in staat zelf te oordeelen. 's Mans verontwaardiging voelde den grond onder haar voeten wegzinken. Een oogenblik later verliet de heer Sandrock de woning van den tooneelrecensent van de ‘Nieuwe Utrechtsche Courant’.... Ik heb hem nooit terug gezien.

Het is mij niet bekend of Dr. Mendes da Costa ooit geregeld tooneelcritiek geschreven heeft. Hij bezit er anders alle gegevens voor: degelijke kennis, een scherpen blik, goeden smaak, onafhankelijkheid van oordeel. Al deze eigenschappen komen ook in dit boek voor den dag. Maar als tooneelcriticus zou hij zeker reeds veel van het wetenswaardige en pikante van zijne Herinneringen

gaandeweg hebben versnipperd in courant of weekblad, waaruit later misschien niemand zich de moeite zou getroosten, ze weer op te diepen.

Nu hebben wij ze alle bijeen, ongedwongen verteld, zonder pretensie en in een vorm waardoor ze voor het nageslacht bewaard blijven. De redenen die den heer Mendes bewogen in zijn *Tooneelherinneringen* niet uit te weiden 'over nog geregeld optredende artiesten' - zie de voorrede - hebben wij te eerbiedigen, ook al kunnen wij ze niet alle billijken. Een man van zijn autoriteit en van zijn onafhankelijkheid van positie en karakter kan, dunkt mij, ook over levenden zijn oordeel zeggen en, binnen de hem door zijn tact aangewezen grenzen, vertellen wat hij van hen weet.

'Of ik ze later, als er stof genoeg is, voortzet, zal de tijd leeren', zegt de schrijver. Nu, aan stof zal het wel niet ontbreken, en het succes van dezen bundel moge Dr. Mendes bewegen, niet al te angstvallig te wezen en er desnoods een stuursch gezicht of een boozen brief aan te wagen.

Laat hij nu alvast aan het verzamelen en aan het aanteekenen gaan en ons, te gelegener tijd, verrassen met een vervolg, even rijk gedocumenteerd als het boek dat hij ons in deze *Tooneelherinneringen* geschonken heeft.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Briefe von Carl Maria von Weber an Hinrich Lichtenstein. Herausgegeben von Ernst Rudolf. (Braunschweig, George Westerman, 1900).

‘Briefe gehören unter die wichtigsten Denkmäler, die der einzelne Mensch hinterlassen kann’, heeft Goethe gezegd.

Of nu altijd aan het besef dezer waarheid de uitgave der briefwisselingen van beroemde mannen te danken is, zal ik hier in het midden laten, maar zeker is het, dat in onzen tijd die soort van uitgaven belangrijk zijn toegenomen, en niet het minst op muzikaal gebied.

De uitgave, aan het hoofd van dit overzicht vermeld, betreft brieven van Carl Maria von Weber, welke door Ernst Rudorff gevonden zijn in de nalatenschap van Maria Hoffmeister, dochter van Weber's boezemvriend Hinrich Lichtenstein, bij wier doop (18 Mei 1817) Weber een der peten is geweest.

Ofschoon gedeelten van die brieven reeds vroeger aan de openbaarheid zijn prijs gegeven, en wel in de levensbeschrijving, die Weber's oudste zoon, hofraad Max Maria von Weber, van zijn vader gegeven heeft, zoo meende de heer Rudorff toch een goed werk te doen door die brieven thans in hun geheel en gezamenlijk het licht te doen zien. Want vooreerst is de genoemde biographie wel zeer belangwekkend, maar evenzoo omvangrijk, zoodat zij wel niet licht ter hand genomen, veel minder geheel doorgelezen zal worden. Maar in de tweede plaats leert men Weber hier uitsluitend kennen uit mededeelingen aan een zijner meest vertrouwde vrienden, een man die een gewichtig persoon was in de toonaangevende kringen van het Berlijn van die dagen.

Hinrich Lichtenstein (geb. in 1780, gest. in 1856), die, nog zeer jong zijnde, als natuuronderzoeker een reis naar Zuid-Afrika deed en door het publiceeren van den uitslag zijner wetenschappelijke onderzoekingen naam heeft gemaakt, werd eenige jaren na zijn terugkeer in zijn vaderland tot professor in de Zoölogie aan de hoogeschool te Berlijn benoemd en was sedert het jaar 1815 ook directeur van het Zoölogisch museum aldaar. Zijn geestdrift en begaafdheid voor de muziek brachten hem spoedig in kennis met musici van naam, zoowel kunstenaars als dilettanten, en vooral in de kringen der ‘Berliner Singakademie’, van welke instelling hij bestuurder was en voor welker bloei hij tot aan zijn dood toe geijverd heeft, was hij zeer gezien.

Groote vriendschap koesterde hij voor Weber, wiens brieven hij zorgvuldig verzamelde en waaraan hij in 1833 een inleiding toevoegde, welke eenige aanteekeningen omtrent de verhouding van Weber tot de muzikale kringen te Berlijn bevat. In deze inleiding (die vooraan in het boek van Rudorff is afgedrukt) zegt Lichtenstein, dat de brieven, die hij van Weber ontving, op lange na niet alle voorhanden zijn, maar toch genoeg om van het edel karakter van den man volkomen getuigenis af te leggen.

Veel later heeft Lichtenstein hieraan nog toegevoegd, dat *zijne* brieven aan Weber terstond na diens dood met alle andere voor onbeteekenend gehouden papieren door hofraad von Weber (Max Maria) verbrand zijn, en slechts enkele daarvan (zij komen in de verzameling van Rudorff voor) later onder de papieren van mevrouw von Weber zijn teruggevonden. Deze mededeeling berust echter op een dwaling. De brieven moeten op andere wijze verloren geraakt zijn. Max Maria von Weber werd in 1822 geboren en zijn vader stierf reeds in 1826. Hij-zelf betreurt het in de levensbeschrijving zijns vaders, dat op verre na het grootste deel van Weber's correspondentie (voornamelijk de aan den beroemden componist gerichte brieven), waaronder zich de briefwisseling met Beethoven over de opvoering van *Fidelio* en van *Euryanthe* bevond, kort na zijn dood aan de weduwe en de onmondige kindereu op onbegrijpelijke wijze afhandig is gemaakt.

Carl Maria von Weber had met Lichtenstein vluchtig kennis gemaakt te Weimar in 1806, maar eerst van de nadere kennismaking te Berlijn in de maand Mei van het jaar 1812 dateert

de hechte vriendschapsbond, die tot aan Weber's dood onafgebroken heeft voortbestaan,

Toen Weber voor de eerste maal (1812) in Berlijn kwam, was hij de tweede periode zijns levens ingetreden. In zijne jongelingsjaren had hij een rusteloos leven geleid, dat voor zijn muzikale ontwikkeling weinig bevordelijk was. Zijn vader, Franz Anton vrijheer von Weber, was zeer ongedurig van aard en had telkens andere beroepen aan de hand, en bij zijn trekken van plaats tot plaats moest de jonge Carl Maria telkens mede. Eerst in 1804 vond deze een eenigszins vaste betrekking, Het was in Breslau, waar hij (eerst 18 jaar oud) tot kapelmeester aan den stedelijken schouwburg was benoemd. Lang bleef hij echter ook daar niet. In 1806 werd hij muziekintendant van prins Eugenius van Wurtemberg en in 1807 secretaris van prins Ludwig van Wurtemberg te Stuttgart, waar hij zijn eerste opera van beteekenis schreef, namelijk *Silvana*, die zijn naam meer bekend zou maken dan tot nu toe het geval was geweest.

De opvoering van *Silvana* was ook het hoofdoel van Weber's komst te Berlijn in 1812. Hij geraakte er spoedig thuis in de kunstenaarskringen, alsook in die van de voor de kunst ijverende dilettanten en knoopte er vele vriendschapsbetrekkingen aan. Die met Hinrich Lichtenstein was de voornaamste en duurzaamste.

Het was voor Weber niet gemakkelijk, de opvoering zijner opera gedaan te krijgen. Righini, die sedert 1792 kapelmeester der Koninklijke Opera was, had de partituur terstond na Weber's aankomst van dezen ontvangen, doch kon haar van zijn standpunt als aanhanger der Italiaansche muziek niet anders dan ongunstig beoordeelen, zoodat de toenmalige Directeur-generaal der koninklijke schouwburgen, de beroemde tooneelspeler Iffland, bezwaar maakte, aan den wensch van Weber te voldoen. Toch kwam het, dank zij de ijverige bemoeiingen zijner vrienden en de tijdelijke afwezigheid van Righini, op 10 Juli 1812 tot een opvoering. De opera had veel succes, al ontbrak het ook niet aan personen, die, meer ingenomen met den Italiaanschen stijl, de muziek van Weber voor verwerpelijk verklaarden en de meening uitspraken, dat hij nimmer iets dragelijks op het gebied der opera tot stand zou brengen.

Tegen het einde van den zomer 1812 vertrok Weber uit Berlijn,

na een feest te hebben bijgewoond, dat door zijne vrienden te zijner eere was gegeven. ‘Met dezen avond - zegt Lichtenstein - ontving de verhouding, die tusschen mij en Weber bestond, een hoogere wijding en groeide aan tot een innige vriendschap, van welke de hier bijeenverzamelde brieven getuigenis afleggen.’

Niet lang na den triomf, in Berlijn gevierd, nam Weber een benoeming tot kapelmeester en directeur der Duitsche opera te Praag aan. Liever had hij de plaats van kapelmeester aan de Hofopera te Berlijn gehad en lang heeft hij daaromtrent hoop gekoesterd, maar die hoop is nimmer verwezenlijkt.

Aanvankelijk waren de omstandigheden voor hem niet al te ongunstig. Hij verwachtte veel van den nieuwen Intendant-generaal der koninklijke schouwburgen, graaf Brühl, die de opvolger van Iffland (gest. in 1814) was geworden en met wien hij bevriend was. Het schijnt echter, dat Brühl te weinig macht had om zijn invloed tegenover dien van de Italianen te kunnen doen gelden. Ofschoon de nationale geest in ander opzicht in Duitschland was ontwaakt, had hij zich op muzikaal gebied nog weinig ontwikkeld, althans niet in die mate, dat hij tegen den Italiaanschen invloed was opgewassen.

En die invloed was ook aan het Pruisische hof nog zeer sterk, zoodat, wanneer er sprake van was, de muzikale leiding der koninklijke opera aan een persoon op te dragen, eerder aan een Italiaan dan aan een Duitscher werd gedacht. Men verwondert zich dan ook niet, wanneer men in een brief van Weber aan Lichtenstein van 4 Februari 1815 leest: ‘Over mijn aanstelling (in Berlijn) is alles stil. De bladen zeggen, dat Spontini tot directeur-Generaal benoemd is, en Brühl laat niets van zich hooren.’ En toen in den zomer van 1817 kapelmeester Gürlich te Berlijn stierf, wilde graaf Brühl Weber in diens plaats hebben, maar de Koning wilde de opengevallen plaats voorloopig niet weder doen bezetten. Trouwens, Weber, die toen een goede positie had als hofkapelmeester te Dresden, was voorzichtig geworden en wilde dit ambt niet voor iets onzekers prijs geven.

De werkkring, dien Weber te Praag aanvaardde (in het begin van 1813), was met moeilijkheden verbonden, daar het gold, de daar bestaande zeer in verval geraakte operatoestanden te regelen en beter te maken. Het was een goede voorbereiding voor de taak, die hem later in Dresden wachtte,

Koning Friedrich August I van Saksen had het plan gevormd, maast de in Dresden bestaande Italiaansche opera een *Duitsche* te stichten en men had Weber aangezocht, die tot stand te brengen. Sedert het midden der 17de eeuw had de Italiaansche Opera in Dresden uitsluitend de heerschappij gevoerd. Wel was de Duitsche opera er nu en dan door particuliere ondernemingen vertegen woordigd geweest, doch haar Italiaansche zuster bleef toch steeds de door het Hof en de aanzienlijke kringen bevoorrechte.

Thans gold het, ook van de Duitsche opera een Koninklijke instelling te maken en hiervoor achtte men Weber de aangewezen man. Met vreugde verklaarde deze zich bereid, die taak op zich te nemen. Zij was wellicht nog moeilijker dan in Praag. Had hij thans de routine, die hij in Praag nog niet bezat, zoo had hij daarentegen in Dresden niet alleen de traditie tegen zich, die op muzikaal-dramatisch gebied bijna uitsluitend de Italiaansche muze huldigde, maar er was voor de nieuwe opera ook maar weinig geld op het budget van het Hoftheater uitgetrokken.

Dat Weber zich de moeilijkheden, die hem in Dresden wachtten, niet ontveinsde, blijkt uit een brief, dien hij den 23sten Januari 1817, dus tien dagen na zijn komst in de hoofdstad van Saksen, aan zijn vriend Lichtenstein schreef. ‘Den 13den ben ik hier aangekomen - zegt hij - en den 16den wilde ik weer weg. De heeren Italianen bewegen natuurlijk hemel en aarde om mij en de geheele Duitsche opera te verdrijven. Zij vinden echter in mij een taaien tegenstander, die al hunne intrigues doorziet, zich niet om den tuin laat leiden en zoo vast op zijn beenen staat, dat hij zijn recht kalm maar krachtig verdedigen en handhaven kan. Voorloopig ben ik nog vrij, en wanneer men zich niet strikt houdt aan het contract, dat ik heb aangegaan, verlaat ik binnen een paar dagen Dresden weder en ga de wijde wereld in. Het komt mij echter voor, dat het zoo ver niet zal komen en men aan mijne billijke eischen zal voldoen. Ge kunt u echter niet voorstellen, hoeveel er nog te doen is. Van den copiïst tot de prima donna is er nog niets, en elken stap, dien ik doen wil, worden duizend zwarigheden in den weg gelegd,’

Weber zou later ondervinden, hoe veel meer nog van zijne krachten gevorderd werd. Behalve toch het van meet af aan vormen eener Duitsche opera was hem ook nog opgedragen de

dienst in de Katholieke Kerk (afwisselend met Morlacchi, directeur der Italiaansche opera) en voorts de leiding der Hofconcerten en de compositie van al de muziek, die bij de feesten aan het hof noodig was, hetgeen niet zelden veel arbeid vorderde. Voorwaar een inspannende taak voor de zwakke gezondheid van Weber! Toch achtte hij al dien arbeid betrekkelijk gering tegenover de moeite, die hij had, om zich in het belang der Duitsche opera te weren tegen de bevoorrechting der Italiaansche opera van de zijde van het Hof en tegen het intrigeeren der Italianen; iets waarmede hij tot aan zijn dood toe te kampen heeft gehad.

Wel schreef Weber den 14^{den} Mei 1818 aan Lichtenstein: ‘Onze Italiaansche opera lijdt aan ouderdomszwakheid en er schijnt niets voor hare verjonging gedaan te worden,’ maar die instelling was taai en twee jaren later had hij nog aanleiding te schrijven, dat men in Dresden geheel geïtalianiseerd was. En wat had de Italiaansche opera toen niet nog *in petto*? De vergoding van Rossini, de bloeitijd van Bellini, Donizetti en Verdi moesten nog komen!

Weber koos voor de eerste opvoering der nieuwe instelling de opera *Joseph* van Méhul. Wel een vreemde keuze, deze vertaalde, Fransche opera voor de opening van een Duitsch-nationale instelling. Maar misschien was dit werk met het oog op de krachten, die Weber tot zijn beschikking had, nog het eenig geschikte. Vreemd is het zeker, dat Weber in een brief aan zijn vriend zegt: ‘Die erste *deutsche* Oper Joseph ist den 30sten Januari 1817 sehr gut gegangen und mit dem grössten Enthusiasmus aufgenommen worden.’

Weber schiep moed uit den gunstigen affoop van die eerste voorstelling. Aan Lichtenstein schrijft hij: ‘Mijn standvastigheid en kalmte hebben mij reeds de liefde en achting van velen doen verwerven. Ik word met de grootste onderscheiding behandeld, mijne onderhoorigen zijn vol ijver en lust en de kwaadwilligen hebben vrees voor mij. Den moed verlies ik niet, maar dat ik altijd op mijn hoede moet zijn voor de intrigues, is nu niet precies aan genaam. Het contrast met mijn verblijf te Berlijn is zeer scherp.’

Wat Weber ook minder aangenaam aandeed, was dat hij nog geen bepaalde aanstelling had. Niemand twijfelde, dat aan dien wonderlijken toestand ten voordeele van Weber een einde gemaakt

zou worden, maar hij zelf was niet gerust, voordat hij zwart op wit had. Eerst den 10^{den} Februari 1817 kon hij aan Lichtenstein schrijven: ‘Zoo even ben ik in regelmatigen vorm tot Koninklijk Saksisch Kapelmeester en Directeur der Koninklijke Duitsche Opera benoemd.’ In den loop van genoemd jaar werd dit brevet door een levenslange aanstelling vervangen.

Met de aanvaarding van het ambt van hofkapelmeester en directeur der Duitsche opera in Dresden trad Weber in de laatste periode van zijn kunstenaarsleven. In deze periode schreef hij zijne meesterwerken *Freischütz, Euryanthe* en *Oberon*.

Nog aan de bewerking van eerstgenoemde opera bezig zijnde, ontving Weber een aanbod uit Berlijn om haar op te voeren. Graaf Brühl ijverde er zeer voor, deze opera van zijn vriend het eerst te doen opvoeren. Het zou ook gebeuren, maar niet zoo spoedig als hij dacht. De groote hinderpaal was hier de nieuwe directeur-generaal der muziek te Berlijn, Gasparo Spontini, die in 1820 dit ambt had aanvaard.

Men had den beroemden componist van *La Vestale* en *Fernand Cortez* voor Berlijn trachten te winnen en hem de plaats van kapelmeester aan de Koninklijke Opera aldaar aangeboden. Maar met die betrekking was Spontini niet tevreden; hij wilde de onbeperkte heerschappij hebben over alles wat de Opera en de hofmuziek betrof, en aan dien eisch werd voldaan door hem den titel van directeur-generaal der muziek te geven.

Spontini had een hoogen dunk van zichzelven, en voor wat hij het ‘Duitsche romantisme’ noemde had hij een groote minachting. Hem was het een doorn in het oog, dat een Duitsch componist op de plaats, waar hij den scepter voerde, vasten voet trachtte te verkrijgen, en men kon van hem verwachten, dat hij alle moeite zou doen om zulks te beletten.

Dit geschiedde dan ook, maar het hielp hem niet. Van een opvoering van den *Freischütz* was nog wel geen sprake, maar met *Preciosa* werd het spoedig ernst. Zij was een goede voorloopster voor eerstgenoemde opera, die eindelijk den 18^{den} Juni 1821 te Berlijn werd opgevoerd. Deze eerste voorstelling was een triomf voor Weber, en van toen af klonk zijn naam door geheel Duitschland.

De *Freischütz* beleefde binnen een tijdperk van 18 maanden (Juni 1821 - December 1822) in Berlijn 50 voorstellingen. Den

28sten December 1822 zou de 50ste voorstelling plaats hebben en met het oog daarop had Lichtenstein het plan opgevat om bij die gelegenheid ter eere van Weber een feest te geven. Ongelukkigerwijze kon echter Weber zelf daarbij niet tegenwoordig zijn, maar hij was Lichtenstein hoogst dankbaar voor zijn plan. In een brief aan zijn vriend betreurt hij het, door ambtsbezigheden niet te kunnen komen. ‘Het hart is mij zoo vol - zegt hij -. Hoe gaarne zou ik gekomen zijn! Aan openbare huldebetuigingen heb ik een hekel, maar bewijzen van genegenheid doen mij goed.’

Minder ingenomen was Weber met de wijze, waarop men hem van de zijde der opera-directie beloonde voor het meesterstuk, dat hij voor het Berlijnsche tooneel geleverd had en waarvan dit zooveel voordeel had getrokken. ‘Hoor nu eens - schrijft hij in Januari 1823 aan Lichtenstein - hoe men in Duitschland zijne componisten beloont en aanmoedigt! Den 9den dezer kreeg ik een brief van graaf Brühl, die behalve vele vriendelijkheden en belofte der toezending van teekeningen der costumes van den Freischütz, ook nog bet verzoek inhield, hem een bewijs van ontvangst van 100 thaler als bijzonder honorarium voor *Freischütz* bij gelegenheid der vijftigste opvoering van die opera te schrijven! Voorzeker is het niet de schuld van den graaf, dat men mij zoo iets durft aanbieden.’

Weber deelt dan verder aan Lichtenstein mede, wat hij aan graaf Brühl geantwoord heeft. Hij bedankt hem eerst voor het bewijs van genegenheid, dat hij hem weder gegeven heeft door tegenwoordig te zijn en mede te werken bij de feesten ter eere van den componist van den *Freischütz* gegeven. Dan hoopt hij echter, dat Brühl het hem niet kwalijk zal nemen, dat hij de 100 thaler afwijst. Hij moet hem als vriend, en niet als chef der koninklijke schouwburgen, openhartig zeggen, dat die aanbieding hem zeer veel leed heeft gedaan. Stel u eens voor - zegt hij - dat men in een dagblad-artikel schreef: ‘De binnen 18 maanden plaats gehad hebbende 50ste opvoering van *Freischütz* werd door onzen geachten intendant-generaal openlijk gehuldigd. Dit in de annalen der theaters zoo zeldzaam, geval verdiende ook een bijzondere onderscheiding, vooral daar, zooals wij vernemen, deze vijftig volle zalen aan de kas een bedrag van 30,000 thaler moeten opgeleverd hebben. Daarom heeft men den componist een geschenk

van 100 thaler gegeven.' Dit is alzoo het loon (zou men zeggen), de onderscheiding, die een Duitsch componist, kapelmeester van een naburig Koningshuis, in een positie levend, die hem boven geldzorgen verheft, van de eerste Duitsche Koninklijke instelling ontvangt. Weber eindigt dan echter met een vriendelijk woord. Hij weet zeer goed, dat de zaak niet aan Brühl te wijten is.

Het voorbeeld van Berlijn met betrekking tot de opera *Freischütz* werd nu langzamerhand door andere theaters gevolgd, o.a. door Dresden, waar de opera veel bijval vond.

Weenen was intusschen Dresden in deze voor geweest. Daar werd reeds in de maand November van 1821 de opera opgevoerd, eveneens met grooten bijval. Weber vertelt in een zijner brieven aan Lichtenstein, dat zij er telkens met volle zaal gegeven is en telkens weder andere gedeelten der opera herhaald moesten worden.

Nog een ander gevolg had voor Weber het succes, dat te Weenen met Freischütz behaald werd. Barbaja, de nieuwe pachter van het Kärnthnerthor-theater, had hem reeds na de derde voorstelling uitgenoodigd, voor Weenen een opera te schrijven, die daar in den zomer van 1822 zou worden opgevoerd, en Weber had dit aangenomen.

In Februari 1822 reisde Weber zelf naar Weenen, om daar een week of vier te blijven. Aan Lichtenstein schrijft hij: 'De Weeners hebben mij goede voorwaarden aangeboden. Ik ga er nu slechts heen om het zangerspersoneel te leeren kennen, waarvoor ik componeeren zal. Vóór Juli hoop ik de opera af te hebben. Zij heet *Euryanthe*; het gedicht - van Helmina von Chezy - houd ik voor voortreffelijk.' Het gedicht was echter de zwakke zijde van het werk, en is de oorzaak geweest, dat de opera later weinig opgang maakte. Wat Weber in het stuk beviel, was dat het op romantischen bodem stond en dat er scherp geteekende karakters in voorkwamen. Toch scheen hij te gevoelen, dat *Euryanthe* niet zoo populair zou worden als *Freischütz*. In een brief van 8 April 1822 aan zijn vriend lezen wij: 'Der verdammte Freischütz wird seiner Schwester Euryanthe schweres Spiel machen, und manchmal bekomme ich fliegende Hitze, wenn ich daran denke, dass der Beifall eigentlich nicht mehr steigen kann. Nun, wie Gott will. Ich thue was ich nicht lassen kann, wie

ich immer gethan, und schaue nicht rechts noch links, sondern auf das mir selbst gesteckte Ziel.'

Den 25sten October van het jaar 1823 werd de opera *Euryanthe* te Weenen voor de eerste maal opgevoerd en verwierf veel bijval. De zeventienjarige Henriette Sontag zong de titelrol en Weber dirigeerde de eerste drie voorstellingen. De 4de werd door Conradin Kreutzer geleid. Gedurende deze vier avonden werd de componist 14 maal voorgeroepen. Zelf zegt hij in een brief van 13 November aan Lichtenstein: 'Met elken dag steeg de belangstelling en bijval van het publiek, dat reeds enkele stukken als lievelingsstnkken begon te beschouwen. Het jagerkoor moest elken avond driemaal gezongen worden; de zangers teruggeroepen; ikzelf na elk bedrijf voorgeroepen, zelfs bij de vierde voorstelling, toen ik niet dirigeerde. Men haalde mij uit den hoek eener loge, waar ik als eenvoudig toehoorder zat. Dat de nijd zijn hoofd reeds begint op te heffen, kunt ge wel denken.'

Hoe groot het aanvankelijk succes van *Euryanthe* in Weenen ook was, zoo bleef het intusschen toch niet voortduren. De verhoudingen bij het verschijnen van *Freischütz* in Berlijn waren nagenoeg geheel tegenovergesteld aan die, welke bij de eerste opvoeringen van Euryanthe te Weenen bestonden. In Berlijn was de Duitsche kunst door de Italiaansche onderdrukt, maar in Weenen was het publiek zelf vol geestdrift voor de Italianen. Rossini en de uitstekende Italiaansche troep, die daar kort te voren onder zijne leiding was opgetreden, waren de afgoden van het publiek, dat daardoor Weber en zijn nieuwe Duitsche muziek bijna vergat. Tegen die strooming was de ernstige Euryanthe niet opgewassen.

Weber voelde zelf dat onderscheid tusschen Weenen en Berlijn. Aan Lichtenstein schreef hij: 'Ich glaube, dass diese Oper in *Berlin* erst ihre ganze Anerkennung finden wird, obwohl es nicht möglich ist, den Enthusiasmus dafür höher zu treiben als in Wien geschehen ist.'

Het zou echter nog lang duren, voordat er van een opvoering der *Euryanthe* in Berlijn sprake kon zijn.

Hier had Weber een groot tegenstander in Spontini. Wij hebben reeds gezien, hoe de beweging, die op touw gezet werd om de Duitsche muziek in de hoofdstad van Pruisen te doen zegevieren,

den Italiaanschen maëstro een doorn in het oog was. De opvoeringen van *Preciosa* en *Freischütz* waren zeker tegen zijn zin geschied, maar hij was toen niet tegen den stroom opgewassen en kon de opvoering dier beide opera's niet verhinderen.

Daarbij kwam nog, dat Spontini zich beleedigd achtte door een gedicht, dat ter gelegenheid der eerste opvoeringen van Freischütz 's avonds te Berlijn verschenen was en in den schouwburg werd rondgedeeld. Het luidde:

Dem Herrn Capellmeister
C.M. Von Weber.
Berlin am Tage von Belle Alliance 1821.

Das Hurrah jauchzet. die Büchse knallt,
Willkommen du Freischütz im duftenden Wald!
Wir winden zum Kranze das grüne Reis
Und reichen Dir freudig den rühmlichen Preis.

Du sangest uns Lützow's verwegene Jagd,
Da haben wir immer nach Dir gefragt.
Willkommen! willkommen in unserm Hain,
Du sollst uns der trefflichste Jäger sein.

So lass' *Dir's* gefallen auf unsern Revier.
Hier bleiben! so rufen, so bitten wir.
Und wenn es auch keinem Elephanten gilt,
Du jagst wohl nach anderen, edlerem Wild!

In den voorlaatsten regel stak eene boosheid. Hij bevat namelijk een toepassing op Spontini's te Berlijn gegeven opera *Olympia*, waarin ook een olifant voorkwam. Juist op dit oogenblik, nu het ongehoorde succes van *Der Freischütz* de vrienden van Spontini ontstemd had, was een dergelijke aardigheid op den door hen gevierden meester wel geschikt om de gemoederen nog meer te verbitteren. Weber zag dit zeer goed in en achtte het daarom noodig, in een der dagbladen zijn afkeuring over de in het gedicht gemaakte toespeling te kennen te geven. Hij dankte in het door hem gepubliceerde artikel de ingezetenen van Berlijn zeer voor hunne belangstelling in zijn werk, maar zegt dan: ‘Ich würde den Beifall eines solchen Publikums nicht verdienen, wenn ich nicht hoch zu ehren wüsste,

was hoch zu ehren ist. Ein Witzspiel, das einem berühmten. Manne kaum ein Nadelstich sein kann, muss, in dieser Weise für mich gesprochen, mehr verwunden als ein Dolchstich. Und wahrlich, bei der Vergleichung mit dem Elephanten könnten meine arme Eulen und andere harmlosen Geschöpfe (hier wordt op de “Wolfschlucht” in *Freischütz* gedoeld) sehr zu kurz kommen.’

Hoe edel Weber zich in deze zaak ook had gedragen, zoo deed dit incident evenwel toch geen goed aan de reeds ongunstige stemming van Spontini jegens hem, en toen er later sprake van was, de opera *Euryanthe* in Berlijn op te voeren, waren de sporen van die ontstemming in de handelwijze van den Pruisischen directeur-generaal der muziek maar al te zeer merkbaar.

Het is wezenlijk de moeite waard, in de verzameling brieven en documenten van Lichtenstein na te gaan, wat Spontini al niet uitdacht om Weber den voet dwars te zetten en eene opvoering van *Euryanthe* te Berlijn onmogelijk te maken.

Graaf Brühl had aan Weber beloofd, dat de eerste voorstelling van die opera zou plaats hebben einde April 1824. Daarop schreef Weber aan Spontini en den regisseur der Opera, dat hij voor de laatste repetitie uit Dresden zou overkomen en ook bij de opvoering tegenwoordig zou zijn.

Spontini begon nu al terstond zwarigheden te maken. ‘En ma qualité de compositeur - schrijft hij aan Weber, - il me suffit, qu'un ouvrage porte votre nom, monsieur, pour en avoir la haute opinion, que vous méritez à juste tître. En ma qualité de directeur-général de musique de Sa Majesté le Roi de Prusse je dois me diriger moi-même suivant les lois et les ordonnances de l'instruction royale de service, qui est pour moi *l'Arche sainte*.’ En wat behelsde nu deze instructie? - Dat hij aan de beslissing der generale directie, bestaande uit zes voorname kunstenaars, tot de Hofopera behoorende, moest onderwerpen, of een nieuw werk op het repertoire zou worden toegelaten. En den Intendant-generaal was het zelfs verboden een nieuw werk aan te koopen, vóórdat daartoe een voorstel en verzoek door de directoriale commissie aan hem was gedaan. Nu was dit met *Euryanthe* nog niet geschied; de commissie was nog niet in het bezit der partituur en kende die nog niet; zij kon dus omtrent een onmiddellijke opvoering van het werk op het Berlijnsche theater niet beraadslagen.

Maar er was nog een ander bezwaar. In vertrouwen en openhartig moest Spontini zijn collega dit zeggen. Eigenlijk was diens opera in Weenen toch gevallen. Daarin stemden alle openbare en particuliere berichten overeen, met uitzondering van een eenigszins overdreven artikel van den auteur der *satire in verzen op Olympia*.

Weber liet zich door Spontini niet met een kluitje in het riet sturen, en antwoordde met waardigheid en zeer gevat op diens quasi vriendelijken, deels hatelijken brief.

Hij verklaarde, een veel te nauwgezet ambtenaar te zijn om het in Spontini niet te respecteeren, dat deze zich aan zijne Instructie hield. Maar tot nu toe verkeerde de wereld in de meening, dat graaf Brühl, als Intendant-generaal der koninklijke schouwburgen de *autorité supérieure* was, en deze nu was het, die reeds vóórlang Weber's opera ter opvoering in Berlijn had aangewezen, evenals vroeger *Der Freischütz*. En wanneer Spontini een zoo hoogen dunk had van werken die Weber's naam droegen, wat zou dan de opvoering van die werken in den weg staan? Wie van die zes heeren der commissie zou zich niet verplicht rekenen, zijn oordeel aan dat van Spontini te onderwerpen?

Wat het in vertrouwen medegedeelde bezwaar betreft, moest Weber er op wijzen, dat er zeker veel *tegen* Euryanthe geschreven was maar ook even zooveel *voor*, wat Spontini maar toevallig niet te weten was gekomen. *Een satire op verzen tegen Olympia* kende Weber even zoo weinig als den auteur van het overdreven artikel en hij kon niet inzien, hoe datgene wat tegen Spontini werd geschreven, met de questie der opvoering zijner opera te Berlijn iets uit te staan kon hebben. Overigens meende hij nog te moeten zeggen, dat wanneer men in 4 voorstellingen 14 maal door het publiek wordt voorgeroepen, en de medewerkenden eveneens talrijke malen, men dan toch wel van een succes mag spreken.

Intusschen - zegt Weber - beslist een succes of een fiasco op één plaats nog niet volkomen over de waarde van een werk. Dat hebt ge ook met uw *Olympia* ondervonden, die in 1819 in Parijs geen succes had, maar later te Berlijn wel. *Figaro* van Mozart beviel niet bij de eerste opvoering te Weenen; evenmin *Don Juan* in Frankfort, en hoe hoog staan deze werken thans bij het publiek aangeschreven! Maar wat behoef ik U dat alles te zeggen, die schreef: ‘Mais tous ces motifs sout tout-à-fait nuls.

pour moi, attendu que je connais par expérience les vicissìtudes du théâtre, les cabales, les intrigues etc. etc.'

In zijn wederantwoord aan Weber zegt Spontini, dat hij aan dat voorroepen door het publiek niets hecht, ofschoon het hem bij de vele voorstellingen van zijn *Vestale* en *Fernand Cortez*, die hij heeft bijgewoond, wel eens is overkomen. Die huldebetuigingen maken een werk noch beter noch slechter. *Armide, Alceste, Iphigénie, Orphée* hebben aan Gluck nimmer de eer verschaft van door het publiek van Florence, Weenen of Parijs tijdens de voorstelling voorgeroepen te worden. 'Pour les hommes de votre mérite, mon très cher et très honorable collégue (!), il est tout-à-fait superflu d'en appeler à des témoignages pareils! Votre musique, votre talent distingué, votre esprit, votre culture, voilà ce qui captive seulement mon attention, mon intérât; tout mon estime pour votre personne et pour vos productions.'

Hoe goed weet Spontini het zure en zoete dooreen te mengen! Maar Weber is er de dupe niet van; hij doorziet de intrigues van zijn collega geheel en al. Spontini bleef zich klampen aan zijn Instructie en daardoor kwam hij ook in onaangenaamheden met den Intendant-generaal, graaf Brühl. Hunne verhouding werd hoe langer hoe meer gespannen. Brühl, die tegenover Lichtenstein zijn nood klaagt over Spontini, maar tevens verklaart, dat, zoolang hij nog voor deze vuile Thespiskar is gespannen, de zaak van Weber met alle kracht zal voorstaan, doet al het mogelijke om de opvoering van *Euryanthe* te doen gelukken, en Spontini doet al het mogelijke om dit tegen te gaan.

Toen Spontini zag, dat hij op den duur de zaak toch niet zou kunnen tegenhouden, trachtte hij het over een anderen boeg te werpen en de opera zoo spoedig ten tooneele te brengen dat er weinig zorg aan de voorbereiding kon besteed worden. Hij wilde de opera reeds in den zomer van 1824 (Juli of Augustus) doen opvoeren.

De aangelegenheid bleef niet achter de schermen, maar werd ook aan de openbaarheid prijs gegeven, en het was Spontini zelf, die daartoe den eersten stap deed. Den 11^{den} Mei 1824 zond Lichtenstein aan Weber een artikel uit een der Berlijnsche dagbladen. dat tot opschrift had: 'Verhandlung der (durch die Königl. Dienst-Instruktion vom 26 September 1821 Allerhöchst angeordneten) General-Musikdirektion.'

In dit stuk, ondergeteekend door Spontini en de zes leden der directoriale commissie, geeft eerstgenoemde aan de leden der commissie een kort overzicht van hetgeen er met betrekking tot de *Euryanthe* was voorgevallen. ‘Reeds voor vele maanden - zegt hij - deelde ik het plan mede, om de opera's *Euryanthe, Jessonda* e.a. achtereenvolgens op het koninklijk theater te doen opvoeren. Door een nadere bepaling van 7 April ll. (terstond nadat de partituur van Euryanthe was ingekomen) verzocht ik hierop, uit kracht van mijn ambt, kapelmeester Seidel, zich onmiddellijk met *eerstgenoemde* opera bezig te houden, om later de repetitiën en uitvoeringen daarvan te dirigeeren. Ook regisseur Blume gaf ik tegelijkertijd instructiën over hetzelfde onderwerp; dit alles op hetzelfde moment, waarop wij deze opera hadden ontvangen, die ik onverwijld aan den Intendant-generaal had overgegeven. Want ik wilde haar niet aan het gewone onderzoek onderwerpen, daar de naam van den heer von Weber voor mij de zekerste waarborg voor de groote verdienste van het werk was.’

Verder verzoekt Spontini de leden der directoriale commissie, dit alles hier door hunne onderteekening te bekrachtigen, opdat het worde opgenomen onder de besluiten der generale directie der muziek en gezonden aan den Directeur-generaal, met verzoek de allerhoogste goedkeuring te verkrijgen voor de opvoering eener reeks opera's, en wel: *Elisabetta* (van Rossini), *Euryanthe, La neige* (Auber), *Blaubart* (Grétry), *La gazza ladra*, enz.

De publicatie van dit ook wegens zijn vorm wonderlijke stuk bleef niet onbeantwoord. Den 13^{den} Mei 1824 verscheen een bekendmaking van Graaf Brühl, waarin hij zegt, dat het door Spontini gepubliceerde stuk, dat, als zijnde een dienstaangelegenheid, volstrekt niet geschikt voor openbaarmaking, geheel zonder zijn voorkennis of toestemming in de courant verschenen was. Als chef van alle Koninklijke Schouwburgen gevoelde hij zich verplicht, dit hier openlijk te verklaren.

Die bekendmaking van graaf Brühl wordt gevolgd door een mededeeling van de zes leden der directoriale commissie in de dagbladen, waarbij zij verklaren, dat de bedoelde ‘Verhandlung der General-Musikdirection’ betreffende de opvolging in de opvoering van verscheidene opera's zonder hun medeweten openbaar is gemaakt.

Lichtenstein gaf aan Weber schriftelijk de noodige commentar en omtrent deze beide publicaties. Dat Brühl - zegt hij - het stuk van Spontini niet onbeantwoord kon laten, sprak van zelf alleen heeft het hem moeite gekost, zijn tegenverklaring in de courant te doen opnemen, *want de censuur heeft strenge bevelen, niets door te laten wat tegen Spontini geschreven wordt*. (Wel een bewijs, hoe hoog de maëstro bij het Hof in aanzien stond.) De verklaring der zes heeren had de censuur eenvoudig geschrapt en Spontini van hun voornemen kennis gegeven, waarop zij allen voor moesten komen en door hun chef (Spontini) geducht onder handen zijn genomen. Ongelukkigerwijze (voor hem) echter is door een vergissing hunne verklaring toch in één blad blijven staan en komt zij thans plotseling te voorschijn, tot verbazing van ons, die er van wisten. Het vermakelijkste is, dat Spontini beweert, de 'Verhandlung' niet in de courant te hebben laten zetten, ofschoon in het manuscript alle handteekeningen er met *zijne* hand bijgezet zijn. Brühl is zeer gekrenkt en vol ergernis. Hij verwacht, dat thans ook door U zal gehandeld worden en de ware geschiedenis openbaar worde gemaakt, opdat dit geheele net van leugen en huichelarij eens bloot gelegd worde. Zij, die ik in vertrouwen geraadpleegd heb, zijn allen van oordeel, dat ge niet moogt zwijgen. Gij kunt den graaf niet in den steek laten en ge zijt toch eigenlijk onder het masker van vriendelijkheid evengoed aangevallen als hij. Niemand dan gij kan thans licht geven. Dat Spontini U met vleierijen overstelpt, is juist om te voorkomen, dat gij wat zult zeggen. Het zal U niet verwonderen, dat de historie hier te Berlijn sensatie bij het publiek te weeg brengt.

'Overal openbaart zich de sympathie voor U. De *ridder* (Spontini voerde dezen titel als *chevalier de la légion d'honneur*) heeft met zijn openbaar protokol een domme streek begaan.'

Weber zwichtte echter niet voor den drang zijner vrienden. Wat hij aan Lichtenstein antwoordde, is wel waard, hier vermeld te worden.

Den 24sten Mei 1824 schreef hij: Voor het eerst ben ik het niet met U eens. De zaak begint mij zeer te bedroeven, en gaarne zou ik iets voor den door mij vereerden Graaf Brühl doen, maar (en ik geloof dat gij beiden dìt na kalm overleg met mij eens zult zijn) ik kan niets doen, voor en aleer Spontini meer beslist

openlijk tegen mij optreedt. Geloof mij, hoogst verbolgen als ik ben over zijn manier van handelen, had ik er al lang gaarne op willen slaan, maar ik vertrouwde mijzelven niet genoeg, om aan die opwelling gehoor te geven, en raadpleegde daarom eenige mijner vrienden hier te Dresden, degelijk brave mannen. Zij bezwoeren mij echter, nog af te wachten. Denk er aan: het is hier niet alleen de questie wat Berlijn, maar wat heel Duitschland over zulk een zaak zegt. Is het niet reeds hatelijk, wanneer een componist tegen een zijner collega's optreedt? En zal de wereld het ook zoo *noodig* vinden, dat ik optrede? Zal zij mij niet ten laste leggen, dat ik met blijdschap de gelegenheid heb aangegrepen om iemand openlijk te brandmerken?

'Zetten wij ons gevoel eens voor een oogenblik ter zijde en stellen wij ons op het standpunt van toeschouwers, die met de zaak niets te maken hebben! Nog is het louter een zaak tusschen Brühl en Spontini. Laatstgenoemde heeft gelogen, en Brühl heeft dat openlijk gezegd. Het komt er nu op aan, wat Spontini zal antwoorden. Bovendien heeft Brühl materiaal in handen om Spontini langs geheel wettigen weg van diens intrigues te overtuigen. Hij kan toch van het door mij officieel gezonden brief-uittreksel van Spontini en van mijne brieven gebruik maken zooals hem goeddunkt. Waarom gebruikt de graaf dat alles niet? Waarom moet *ik* de fakkel in den brandstof werpen? Spontini heeft toch niet *mij* openlijk aangevallen!'

Deze flinke woorden brachten de vrienden tot de overtuiging dat het beter ware, de zaak voorloopig te laten rusten. Trouwens, de bekendmaking van Graaf Brühl in de dagbladen had reeds gunstige uitwerking gehad en het zou Spontini niet gemakkelijk vallen, zich bij het Berlijnsche publiek weer crediet te verschaffen.

Zoo tegenstribbelend als hij vroeger was, zoo ijverig was hij thans in de weer om de opvoering der opera *Euryanthe* te bespoedigen. Maar dit had ook zijn reden. Er brak een tijdstip aan, dat eenige der beste zangers en zangeressen verlof kregen en tijdelijk door anderen werden vervangen, en dit zou zeker aan de opvoering afbreuk doen. Weber liet zich echter niet verschalken en verklaarde, liever zijn partituur terug te nemen dan zijn goeden naam als componist door een gebrekkige opvoering in de waagschaal te stellen. Vandaar dat de voorbereidingen nog geruimen

tijd werden uitgesteld, en daar nog andere omstandigheden tusschen-beide traden, kwam het eerst den 23sten December 1825 te Berlijn tot een opvoering der Euryanthe.

Groot was de triomf, dien Weber met deze opera te Berlijn behaalde. Het schijnt echter, dat de traditie der uitvoering reeds spoedig verloren ging. Immers, den 11den Februari 1826 kon Lichtenstein reeds aan Weber schrijven: ‘Vier opvoeringen uwer opera heb ik achter elkander bijgewoond, maar ik moet zeggen, dat ik op vele plaatsen de leiding van den meester miste. Menig tempo was een misgreep; fouten in het orkest, onachtzaamheden der zangers toonden, dat men zich niet meer behoefde in te spannen.’

De man, die bij de eerste opvoeringen allen bezield had, ontbrak. En hij zou nimmer terugkeeren. Nog slechts korten tijd, en Weber behoorde niet meer tot de levenden. Ver van zijn vaderland - in Engeland - sloot hij voor eeuwig de oogen. Spontini echter bleef nog jaren lang op zijn post van Directeur-generaal der muziek te Berlijn. Zijn willekeur steeg na Weber's dood hoe langer hoe meer en berokkende hem, evenals zijn hoogmoed, vele vijanden. In 1840 ontstond er zelfs een formeele strijd tusschen hem en den Intendant-generaal, graaf Redern. Spontini maakte zich onmogelijk, en bij besluit des Konings werd hij eindelijk in zeer genadige termen van zijne werkzaamheden en plichten ontheven, met behoud van titel en inkomsten. Tot het einde toe behield hij derhalve de gunst van Koning en Hof.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 November.
Novemberzon.

Novemberzonnetje kan heel mooi zijn, maar duurt heel kort, zoo gauw komt de mist op, en wikkelt het moede landschap in voor den slaap, voor den nacht. Maar wanneer het er is, en den tijd dat het er is, - hoe blij schijnt het zonnetje op het gewirwar van ontbloote takken en van vochtige grijze stammen, hoe zacht groet het met een lieve streeling de plukjes overgebleven teergroen gras, en hoe goedig warmt het nog even met een blonde lichtvlaag het koudelijke zand van het duin!

De natuur komt daarbij erg poovertjes voor den dag; ze schikt nog even haar laatste verschrompelde blaadjes aan 't dorre hout, dat ze het schijnsel opvangen en prijken als een sieraad van verdoofde edelsteenen, maar daarmee heeft ze ook uitgepraat. Alle illusie van den zomer, alle trots van den herfst is verdwenen en vergaan. Ze moet haar armoe erkennen, en leeg en schuchter, en toch trillend van dat nerveuze schoon dat de fijnste essentie van de schoonheid is, staat ze voor het licht, met een glimp van innigen dank overtogen.

Meer en anders kan ze niet zeggen, niet uitspreken. Want het is een heel intiem tafereeltje, dat van de Novemberzon en van het Novemberlandschap.

Om u de waarheid te zeggen, ik kijk er liever naar dan naar den gang van zaken in de groote menschenwereld.

Men moet daar wel ten slotte zich over niets meer verwonderen, en met zijn verwondering verliest men ook de ware belangstelling. Krachten en machten zijn er aan 't werk wier bewegingen men niet kan volgen, en wier doel niet in gewone menschheidstaal is uittedrukken. Wat er gebeurt is vreemd, en van dat soort vreemdheid waar onze logika in 't geheel niet bij kan, en ons hart zich teruggestooten voelt.

Zie de Engelsche verkiezingen. - Het is de stemming der steden die in Engeland en Schotland den doorslag heeft gegeven, en zij hebben conservatief gekozen. Het liberalisme zetelt er thans op het platte land. Dat zijn de omgekeerde verhoudingen van vroeger.

De leiding der oppositie tegen de regeerende partij is onderling verdeeld: Campbell-Bannerman, Rosebery, Harcourt, - zooveel hoofden als er zijn, zooveel facties en fracties zijn er ook. Maar is het aan den kant der regeering beter? Salisbury staat tegenover Chamberlain, en de zwakkere van de twee houdt tot nu toe de hoogere hand, terwijl de beginsels van den ander telkens zegevieren.

Waarlijk een vreemde toestand voor een land dat een zeer geëxponeerde wereldstelling heeft te handhaven, geen equilibrium inwendig, en in het buitenland alleen sterk tegenover de zwakken. En toch gaat het, alsof het zoo altoos kon voortgaan.

De presidentskeus in de Vereenigde Staten is ten voordeele van Mac Kinley uitgevallen, en ook de verkiezingen voor het Wetgevend Lichaam zijn aan de Republikeinsche partij gunstig geweest. Men had ook wel algemeen op het succes van Mac Kinley gerekend, maar tot het laatste toe voelde men zich niet zeker, omdat men de meening niet kende van die zich buiten de politiek houden en die in alle landen de meerderheid vormen. Die meerderheid heeft zich dan overweldigend voor den eene der candidaten verklaard, maar niet uit voorliefde voor den man of zijn beginselen, - hoe zou dat ook, waar èn de man èn de beginselen ontbreken, - neen, om te gehoorzamen aan die geheime strooming die de menschen, uit vrees voor het onbekende, dikwijls tegen hun ideën en hun hart in, de veilige haven van het behoud binnendrijft.

Zou waarlijk de vrees en de laagste zelfzucht de zaken der wereld zijn gaan leiden?

Men moet het wel gelooven wanneer men bemerkt hoe in China de dingen stokken. Het heele complex van Europeesche machten

komt er niet verder; - omdat de troepen mankeeren? neen, omdat de mogendheden onder elkander comedie spelen met tractaten en afspraken die dienst moeten doen om de onderlinge vrees te bezweren, en waaraan ze zich toch niet houden, ook al uit vrees voor elkander. De Chineesche bevolking waarvoor men niet bang is, wordt onderwijl op Hunnenmanier behandeld, te zwaard en te vuur.

Evenzoo gaat het in Zuid-Afrika.

De oorlog wordt daar gevoerd met het verbranden van hoeven, met het berooven van vrouwen en kinderen. Oorlog! zoo heet het daar niet meer, het is geworden: dempen van rebellie; oorlog heet 't in Europa, waar Engeland bang is een aanmerking te krijgen als 't het ophouden der onafhankelijkheid van de Boerenrepublieken aan de mogendheden notifieert. Daarginds heet het straf voor opstand, en met de hypocrisie van de macht, maakt het volk dat in Zuid-Afrika de macht wil houden zichzelf wijs, dat hoe strenger, hoe wreeder, hoe bloediger de straf is, des te beter in 't belang van den onderliggende wordt gezorgd, wien een scherpe prikkel tot deugd het vleesch in moet gedreven.

Zal die ‘straf’ tot het bittere eind toe voltrokken worden? Zal niemand en niets tusschen beide komen?

Met het oogenblik van President Krugers landing in Marseille heeft er toch een verandering plaats gehad.

Laat ons het bekennen, Krugers vertrek uit de Transvaal na de geleden nederlagen is voor velen een teleurstelling geweest, omdat men had verwacht dat de leider van het volk in het ongeluk te midden der zijnen was gebleven. Het heengaan op dat moment leek ook een van die vreemde dingen in de historie van onze dagen, waar noch ons verstand noch ons gevoel bij konden.

En later, als het plan bekend werd van de reis naar Europa en van den tocht naar Frankrijk, lag er toen in zulk een voornemen niet het gevaar dat de tragedie van den vrijheidsoorlog in Zuid-Afrika met een half burleske, half droevige mislukking in Europa zou eindigen?

Krugers comedie, zoo noemde de vijand reeds van te voren de reis van den president door Frankrijk.

Maar bij het voet aan wal zetten in de Fransche havenstad is

al dadelijk gebleken dat hier van geen vertooning sprake zou zijn.

Want dit is het voorrecht van een groote persoonlijkheid dat zij de zaak waarvoor zij optreedt tot een werkelijkheid maakt. De eerste woorden van den man die recht kwam zoeken ten behoeve van zijn land, recht tegen de vijanden zijner vrijheid, recht tegen de vijanden der menschelijkheid, - die woorden getuigden van een wil waarmee men rekening moest houden. En de heele manier van den man, tegelijk waardig en voorzichtig, toonde dat de staatslieden van Europa met een staatsman zouden te doen krijgen, die hun gelijke, zoo niet hun meerdere was.

En het was dus geen vlucht, dat heengaan na de nederlaag, maar de voorbode der verschijning van de ziel en het hart der Zuid-Afrikaansche Republiek in Europa.

Zonder luister staat ze daar, arm en vernederd van uiterlijk, maar met het ontembare natuurleven in zich.

Wat zal ze in Europa vinden?

Niet meer dan een Novemberzon, een laatste streeling voor de winterkou?

En zelfs indien dat het geval was, blijft de natuur niet doorleven, en volgt er op de Novemberzon niet de lentezon?

Bibliographie.

L. van Deyssel. Vijfde bundel. Verzamelde opstellen. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1900.

Men moet maar durven! en aan durf heeft het Lodewijk van Deyssel nooit ontbroken. Maar ditmaal toch....

Er verschijnen van Van Deyssel zoo af en toe wat hij ‘Verzamelde opstellen’ noemt. De vierde bundel kwam in '98 uit, de vijfde zag zoo pas het licht. Wie had hooren verluiden dat de werkkracht van den genialen literairen kunstenaar, eens de Provoost-Geweldige der Nederlandsche critiek, aan het afnemen was, moet blij verrast zijn geworden toen hem dit vijfde deel, een statig boek van 347 bladzijden, werd thuis gestuurd. In drie rubrieken is het verdeeld: ‘Kritiek,’ ‘Allerlei; schetsjes en aanteekeningen’ en dan een derde rubriek, veel grooter dan de beide vorige te samen, ‘Verhalend Proza.’

Onder ‘Kritiek’ vindt men drie mooie opstellen terug die ons bij hun verschijnen in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* hadden getroffen: over Albert Verwey, over Heyermans' ‘Ghetto’, waarin met groote duidelijkheid en scherpzinnigheid de zwakke zijde van dit merkwaardig drama en van dit soort van dramatische tendenz-kunst in het licht wordt gesteld, en over ‘Stille wegen’, waarin de schrijver een wat minutieuse en specieuse, maar over 't algemeen fijne critiek geeft van het gevoelsleven, dat in dit zonderlinge boek op een soms zoo onbeholpen, maar toch ook zoo treffende wijs wordt ontleed. Maar die drie opstellen, met een stukje over ‘Catherine’ van mejuffrouw Antink, die door Van Deyssel voor een meneer wordt aangezien, en een uitval tegen Henri Borel, waarin de schrijver, getrouw aan zijn stelling: ‘beweren is beter dan bewijzen’, ‘Het jongetje’ een ‘affreus boek’ en ‘een volslagen prul’ noemt, vullen nog geen vierde van den bundel. Het ‘Allerlei’ bevat kleine, min of meer geslaagde krabbeltjes - en dan komen als *pièce de résistance* de 228 bladzijden ‘Verhalend Proza.’

Maar wat blijkt nu? Dat de veertien hoofdstukken, hier voorgesteld als vormden zij twee novellen: ‘Braaf zijn’ en ‘Die Liefde waarvan je in de boeken leest’, niet anders zijn dan negen van de tien hoofdstukken, waaruit het tweede deel van Van Deyssels beruchten roman *De kleine Republiek* bestaat. Onder heel onschuldige titels, voor deze gelegenheid expresselijk vervaardigd, krijgen wij nog eens al de viezigheden te lezen welke ons indertijd in deze vertelling hebben geërgerd. Want ons oordeel over dit vuile boek, waarin de onhebbelijke mysteriën van het jongens-kostschoolleven worden onthuld, is niet gewijzigd sedert wij het in Januari 1889 neerschreven.

Het bedrijf was reeds begonnen in den 4den bundel, in '98 verschenen,

waarin men ons eenige hoofdstukken uit het eerste deel van *De kleine Republiek* onder een ander etiket in de handen had gestopt, maar hier wordt het op grooter schaal, en wederom zonder dat de kooper op eenigerlei wijze gewaarschuwd wordt, voortgezet. Wij zijn zoo vrij dat te rangschikken onder de slechte manieren en praktijken in de literaire wereld en als zoodanig te signaleeren. Een ieder wachte zich voor schade!

Stijn Streuvels Zomerland. Amsterdam, L.J. Veen.
Stijn Streuvels Zonnetij. Amsterdam, L.J. Veen.

Onze lezers weten hoe goed *De Gids* denkt over Stijn Streuvels en wanneer zij het vergeten mochten zijn, dan zal de heer Veen het hun herinneren die, ongevraagd en dus ook ongeweigerd, de Letterkundige Kroniek van April in haar geheel heeft doen overdrukken, ten einde dienst te doen als aanprijzing voor zijn uitgaaf van Streuvels' Vertellingen.

Krachtig, sappig werk wederom deze acht schetsen, waarvan ‘Oogst’ en ‘Zomerdag’ reeds in de bovenvermelde Kroniek werden besproken. Of wij lezen van Jan Boele, den visscher, en zijn gedwongen huwelijk met Tale Siepers (‘In 't Water’), of van Zalia, een oude bekende uit den bundel *Lenteleven*, en haar geiten (‘Avondrust’), van de Schemels en de Knuddes, de twee vijandelijke geslachten en hun onafgebroken strijd (‘Groeikracht’ en ‘Zomerland’) en daarna de idylle van Lander uit het geslacht der Knuddes en Ria uit het geslacht der Schemels met den dood van hun eerste kindje, of het bloedig drama dat om Sanna, de bezembinster, speelt, - het kookt en spat en bruist alles van leven in Streuvels' krachtige taal, gekruid met het hartige West-Vlaamsch. Wat heeft die man een schat van pittige, teekenende woorden tot zijn dienst! Wat krijgt daardoor alles een kleur en een schakeering; de menschen met hun kleine en groote hartstochten, de dieren die Streuvels zoo goed kent als zijn menschen, en de heerlijke weelderige natuur, die niet als een pasklaar gemaakte lijst er omheen staat, maar als bouwland en bosch, als wei en water meeleeft, meegroeit met al die kleine drama's.

Dr. A. Aletrino. Uit 't leven. Amsterdam, Tierie & Kruyt. 1901.

Uit den dood heette de bundel schetsen, die dokter Aletrino nu elf jaar geleden deed verschijnen. *Uit 't leven* is de titel van deze nieuwe reeks. Maar hetzij ‘uit den dood’ of ‘uit het leven’ het zijn als vroeger teergevoelde, melancholieke herinneringen, meest uit des schrijvers praktijk als geneesheer: schetsen van zieken, zenuwlijders, teringlijders, stervenden, voor het meerendeel vrouwen, van hun grijs bestaan en meestal waardeloos leven. ‘Moewe’ lichamen en ‘moewe’ zielen, die gebukt gaan onder ‘de enorme ellende van het bestaan’, onder de ‘beroerdheden’ van het leven, van dat leven dat nooit ‘mooi genoeg (is) om 't leed te vergoeden dat er in is.’ Dat de arts die, dag in dag uit, zooveel ellende van nabij ziet en, als een wereldlijke biechtvader, de confidenties ontvangt van nog zooveel andere ellende die niet van buiten zichtbaar is, zulk een kijk op het leven heeft, is niets vreemds. Maar niet gewoon is het met zooveel volgehouden stemming, met zooveel, haast vrouwelijke, teerheid, in fijn gevoelde taal - hier en daar slechts door enkele smakelooze taalnieuwigheden ontsierd - uitzeggen van al de droeve dingen, op de wijze als Dr. Aletrino het in dezen bundel doet.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Alblas (Dr. J.) en J.Th.H.C. van Tengbergen, Liefdadige en andere nuttige instellingen te Utrecht	Dl.	II.	Blz.	571
Aletrino (Dr. A.), Uit 't leven	Dl.	IV.	Blz.	588
Antink (M.), Catharina	Dl.	II.	Blz.	600
Becque (Henri), Les Corbeaux	Dl.	I.	Blz.	511
Borel (Henri), Het Zusje	Dl.	III.	Blz.	343
Bourquin (A.) et J.J. Salverda de Grave, Précis de phonétique française	Dl.	I.	Blz.	196
Chailley-Bert (J.), Java et ses habitants	Dl.	IV.	Blz.	144
Coenen Jr. (Frans), Bleeke levens	Dl.	I.	Blz.	195
Dam (B.A.P. van), William Shakespeare. Prosody and text	Dl.	III.	Blz.	308
Deyssel (L. van), Verzamelde opstellen. Vijfde bundel	Dl.	IV.	Blz.	587
G{problem}nning Wz. (Dr. J.H.), Paedagogische schoolreizen	Dl.	III.	Blz.	584

H{problem}an (Dr. J.D. Bierens de), Idee-studies	Dl.	III.	Blz.	151
Hartleben (Otto Erich), Die Erziehung zur Ehe	Dl.	IV.	Blz.	336
Hooft (P.C.), Gedichten. Volledige uitgave door Dr. F.A. Stoett.	Dl.	I.	Blz.	1
Huet (Cd. Busken), Werken VI. Groen en Rijp {problem}}	Dl.	I.	Blz.	343
Huet (Cd. Busken), Idem VII. Brieven van een Kleinstedeling. - Novellen }	Dl.	I.	Blz.	343
Hulzen (G. van), Zwervers	Dl.	III.	Blz.	559
Ibsen (Henrik), Gespenster	Dl.	IV.	Blz.	328
Ibsen (Henrik), Nora	Dl.	IV.	Blz.	328, 330
Ibsen (Henrik), Wenn wir Toten erwachen	Dl.	III.	Blz.	163
Jungins (Marie), Over de onbegrensdheid van ons meêgevoel.	Dl.	IV	Blz.	202
Kretschmar (Hermann), Bericht bei Beendigung der Gesammtansgabe von Joh. Seb. Bach's Werken	Dl.	II.	Blz.	363

Kufferath (M.), Musiciens et philosophes	Dl.	I.	Blz.	528

Lapidoth-Swarth (Hélène), Najaarsstemmen	Dl.	III.	Blz.	194
Legrand et Pernot, Chrestomathie Grecque moderne	Dl.	I.	Blz.	472
Liederboek van Groot-Nederland, verzameld door F.R. Coers Frzn	Dl.	IV.	Blz.	341
Lipps (Th.), Komik und Humor	Dl.	IV.	Blz.	123
Maandschrift (Letterkundig), onder leiding van F.A.C. Ruysch. 3e Jaarg., 1e afl.	Dl.	II.	Blz.	600
Machiavelli (Nic.), Il Frate {problem}}	Dl.	III.	Blz.	219
Machiavelli (Nic.), La Mandragola }	Dl.	III.	Blz.	219
Maeterlinck (Maurice), Aglavaine et Sélysette {problem}}	Dl.	I.	Blz.	238
Maeterlinck (Maurice), Alladine et Palomides }	Dl.	I.	Blz.	238
Maeterlinck (Maurice), l'Intruse }	Dl.	I.	Blz.	238
Maeterlinck (Maurice), Pelléas et Mélisande }	Dl.	I.	Blz.	238
Maeterlinck (Maurice), La	Dl.	I.	Blz.	238

Princesse Maleine }				
Maeterlinck (Maurice), La Sagesse et la Destinée }	Dl.	I.	Blz.	238
Maeterlinck (Maurice), Le Trésor des Humbles }	Dl.	I.	Blz.	238
Meerkerk (J.B.), Eduard Douwes Dekker. Multatuli	Dl.	III.	Blz.	354
Mendes da Costa (Dr. M.B.), Tooneelherinneringen	Dl.	IV.	Blz.	557
Nicolaas, De pastorie van Nöddebo, vertaald door G.F. Haspels	Dl.	II.	Blz.	598
Nonhuys (W.G. van), Dageraad	Dl.	I.	Blz.	195
Nijhuis (Jeannette), Verzen	Dl.	I.	Blz.	373
Paris (Gaston), Poëmes et legendes du moyen-âge	Dl.	III.	Blz.	555
Pohl (Louise), Hector Berlioz' Leben und Werke	Dl.	III.	Blz.	563
Reyneke van Stuwe (Jeanne), Verzen	Dl.	I.	Blz.	373
Sarcey (Francisque), Quarante ans de théâtre. I	Dl.	II.	Blz.	562
Schneegans (Dr. H.), Geschichte der	Dl.	II.	Blz.	123

grotesken Satire				
Schrijver Dz. (J.), Maeterlinck	Dl.	III.	Blz.	585
Spohr (Wilhelm), Multatuli	Dl.	III.	Blz.	358
Streuvels (Stijn), Lenteleven	Dl.	II.	Blz.	167
Streuvels (Stijn), Zomerland {problem}}	Dl.	IV.	Blz.	588
Streuvels (Stijn), Zonnetij }	Dl.	IV.	Blz.	588
Techni (I). Eerste jaargang. 1898-1899	Dl.	I.	Blz.	472
Tiele (C.P.), Inleiding tot de Godsdienstwetenschap, 2 dln.	Dl.	I.	Blz.	73
Venanzio (G.), Giovani {problem}}	Dl.	I.	Blz.	419
Venanzio (G.), Goliardica }	Dl.	I.	Blz.	419
Veth (B.), Het leven in Nederlandsch-Indië	Dl.	IV.	Blz.	140
Wagenvoort (Maurits), De droomers, 2 dln.	Dl.	IV.	Blz.	165
Weber (Carl Maria von), Briefe an Hinrich Lichtenstein	Dl.	IV.	Blz.	565
Wit (Augusta de), Facts and fancies about Java	Dl.	IV.	Blz.	134